Наукові перспективи
Видавнича група

Перспективи та інновації науки

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

СЕРІЯ "МЕДИЦИНА"

№11(45)2024

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського

Видавнича група «Наукові перспективи»

Луганський державний медичний університет

Громадська наукова організація «Система здорового довголіття в мегаполісі»

Християнська академія педагогічних наук України

Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання

за сприяння КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м.Києва", Центру дієтології Наталії Калиновської

«Перспективи та інновації науки»

(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)

Випуск № 11(45) 2024

Київ – 2024

Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Luhansk State Medical University

Public scientific organization "System of healthy longevity in the metropolis"

Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

All-Ukrainian Association of Teachers and Psychologists of Spiritual and Moral Education

with the assistance of the KNP "Clinical Hospital No. 15 of the Podilsky District of Kyiv", Nutrition Center of Natalia Kalinovska

"Prospects and innovations of science"

(Series" Pedagogy ", Series" Psychology ", Series" Medicine ")

Issue № 11(45) 2024

Kiev – 2024

ISSN 2786-4952 Online

УДК 001.32:1/3](477)(02)

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)

«Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)»: журнал. 2024. **№** 11(45) 2024. **С.** 2111

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології та педагогіки

***Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від** 27.04.2023 **№** 491 **журналу присвоєно категорію "Б" із медицини: спеціальність** 222*

***Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від** 18.11.2024, **№** 15/11-24)*

Журнал видається за підтримки КНП "Клінічна лікарня №15 *Подільського району м.Києва", Центру дієтології Наталії Калиновської.*

Журнал заснований з метою розвитку наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні, за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку медицини, психології, педагогіки та. Видання розраховано на науковців, викладачів, педагогів-практиків, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, здобувачів вищої освіти, громадсько-політичних діячів.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Голова редакційної колегії:

Жукова Ірина Віталіївна кандидат наук з державного управління, доцент, Лауреат премії Президента України для молодих вчених, Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», директор громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Головний редактор: Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна).

Заступник головного редактора: Торяник Інна Іванівна - доктор медичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії вірусних інфекцій Державної установи «Інститут мікробіології та імунології імені І.І. Мечникова Національної академії медичних наук України» (Харків, Україна);

Заступник головного редактора: Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна);

Заступник головного редактора: Жуковський Василь Миколайович — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови Національного університету "Острозька академія" (Рівне, Україна).

Редакційна колегія:

1. Бабова Ірина Костянтинівна - доктор медичних наук, професор, професор кафедри дефектології та фізичної реабілітації, ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського" (Одеса, Україна)
2. Бабчук Олена Григоріївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
3. Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
4. Балахтар Катерина Сергіївна - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
5. Бартєнєва Ірина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
6. Біляковська Ольга Орестівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
7. Вадзюк Степан Нестерович - доктор медичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України,почесний академік Національної академії педагогічних наук України , завідувач кафедри фізіології з основами біоетики та біобезпеки Тернопільського національного медичного університету імені І.Я Горбачевського України (Тернопіль, Україна)
8. Вовк Вікторія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташіца в Пілі (м. Піла, Польща)
9. Гвожьджевіч Сильвія — кандидат наук, Державна професійна вища школа ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща)
10. Гетманенко Людмила Миколаївна - старша викладачка кафедри природничо-математичної освіти і технологій Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

11. Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
12. Гречановська Олена Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету (Вінниця, Україна)
13. Гудзь Наталія Іванівна - доктор фармацевтичних наук, професор, ад'юкт кафедри фармації і екологічної хімії Опольського університету, доцент кафедри технології ліків та біофармації Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (Львів, Україна)
14. Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
15. Дерстуганова Наталя Вікторівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету (Запоріжжя, Україна)
16. Долгова Олена Миколаївна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
17. Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
18. Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
19. Інжиєвська Леся Анатоліївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
20. Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
21. Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інститут автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
22. Климус Тереза Миколаївна - кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету "Львівська політехніка", завідувач сихівського відділення денного догляду Львівського міського центру соціальних послуг "Джерело" (Львів, Україна)
23. Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
24. Коваль Галина Миколаївна - доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри мікробіології, вірусології, епідеміології з курсом інфекційних хвороб Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна)
25. Ковальчук Анна Сергіївна - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053 Психологія Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
26. Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
27. Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
28. Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
29. Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інститут соціальних технологій Університет «Україна» (Хмельницький, Україна)
30. Крайник Григорій Сергійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)
31. Левков Анатолій Анатолійович - кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна)
32. Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна)
33. Лисенко Дмитро Андрійович - кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини №2 Вінницького національного медичного університету (Вінниця, Україна)
34. Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
35. Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
36. Мальцев Дмитро Валерійович кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
37. Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
38. Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна)
39. Мігенько Богдан Орестович – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
40. Мігенько Людмила Михайлівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини №2 Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
41. Мідельський Сергій Людвигович – професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан)
42. Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
43. Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
44. Мочалов Юрій Олександрович - доктор медичних наук, професор, професор кафедри хірургічної стоматології та клінічних дисциплін ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
45. Нікульчев Микола Олександрович – доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри філософії НУ «ОМА» (Одеса, Одеська область, Україна)
46. Олійник Світлана Валентинівна - кандидат фармацевтичних наук, доцент, доцент кафедри аптечної технології ліків Національного фармацевтичного університету
47. Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
48. Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
49. Попель Оксана Василівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземної філології Одеського національного технологічного університету (Одеса, Україна)
50. Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
51. Прокоф'єва Марина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університет (Київ, Україна)
52. Сирник Ярослав - доцент кафедри антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
53. Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
54. Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
55. Філіппова Лариса Валеріївна – доктор педагогічних наук, кандидат хімічних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри медичної біохімії та молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, (Київ, Україна)
56. Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
57. Чаусова Тетяна Володимирівна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
58. Черська Марія Сергіївна - доктор медичних наук, завідувачка консультативно-діагностичним відділенням Державної Установи «Інститут ендокринології та обміну речовин НАМН України» (Київ, Україна)
59. Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
60. Шевченко Валерія Геннадіївна - кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургії #2 Одеського національного медичного університету (Одеса, Україна)
61. Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Boichevska I.B. 23
TEACHERS' RESILIENCE IN EUROPE AND UKRAINE – CONSIDERING MAIN ASPECTS

Kochyna V.V., Stativka O.O. 35
IMPROVEMENT OF CADETS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN PROFESSIONAL COMMUNICATION

Novakivska L.V. 43
MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE IN SENIOR CLASSES

Ostrovska M.Ya. 54
ANALYSIS OF INTERACTIVE LEARNING AS A SET OF TECHNOLOGIES AND CONCEPTUAL APPROACH TO INTERACTIVE LEARNING

Parkheta L.P. 62
PERSONAL-ORIENTED LESSON OF UKRAINIAN LITERATURE IN ZZSO

Savchenko Yu.Yu., Antypin Ye.B. 72
FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES OF TEACHING SPECIALTY'S STUDENTS: PSYCHOLOGICAL COMPONENT

Terletska L.M. 84
THE MAIN FEATURES OF TEACHING PRESCHOOLERS A FOREIGN LANGUAGE: EFFECTIVE TIPS AND METHODS

Zahura F.I., Stadnyk V.V. 99
PHYSICAL CULTURE AND HEALTH EXTRACURRICULAR ACTIVITY OF STUDENTS UNDER MARTIAL LAW

Акімова О.В., Сапогов М.В., Гапчук Я.А., Салій Р.В. 109
ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

Андрощук І.В. 121
СУТНІСТЬ ТА ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ КОМАНДНОЇ РОБОТИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Артемов В.Ю., Гнатюк Т.І. 132
ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО КУРСАНТСЬКОГО ГУРТКА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Балакірєва В.А. 141
ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Блавт О.З., Козіброда Л.В. 151
ІНКЛЮЗИВНЕ ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Богуславський В.В. 163
ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СПІВРОБІТНИКА СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Борщ О.І. 175
ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО САМООЦІНКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Бузін О.Л. 181
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕРНАТУРИ

Бурчак С.О., Дмитренко В.М. 189
ЗАКОНИ Й ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Ван Цзялун 198
КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНОСТІ ПРОЄКТНО-ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Васильєва С.А. 207
ПРИЙОМИ ПІЗНАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ТА РЕАЛЬНОГО СВІТІВ, ЩО ОТОЧУЮТЬ ДИТИНУ

Васильєва С.О., Агаркова Н.О. 220
ОСОБЛИВОСТІ КОМАНДНОЇ РОБОТИ КУРСАНТІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Великдан Ю.В. 227
ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ПЛАТФОРМ ТА МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ В НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІНФОРМАТИКИ

Віт Д.Ю. 238
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ З ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗІ

Гелеш А.В., Давидчак О.Р. 250
МІЖНАРОДНА АКРЕДИТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ: ДОСВІД НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Горбацьо І.І. 261
ЕКОЛОГІЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ТУРИСТИЧНОГО СУПРОВОДУ

Гуменний О.Д. 273
ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ДЮСШ

Демченко І.І., Білан В.А. 286
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В РОБОТІ ГУВЕРНЕРА

Дияк В.В. 295
ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дука Ю.М., Сулима В.П., Бараннік К.С., Верхолаз І.Л. 306
ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ ГРИ ПРИ ВИКЛАДАННІ КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УКРИТТІ ПІД ЧАС ПОВІТРЯНИХ ТРИВОГ

Дядечко І.Є., Бессарабова О.В., Дудко Н.О. 316
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ТА СПОРТІ

Дяков С.І., Кречко М.В., Бакалов В.Г. 325
ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Желанова В.В. 334
ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАНАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦЯ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Журба К.О., Шкільна І.М. 346
ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ

Заслужена А.А. 358
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ФАХІВЦІВ З ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ (БАКАЛАВРІВ МИСТЕЦТВ) В УНІВЕРСИТЕТАХ АВСТРАЛІЇ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ісарук В.І. 371
ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МУЗЕЇВ І ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЮ НАУКИ БУКОВИНСЬКОЇ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Іщенко Л.В., Скрипник Н.І. 390
КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СПІЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ І БАТЬКІВ

Казак Ю.Ю., Радішевська А.В., Казак О.О. 400
ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДО ОПАНУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ

Каричковська С.П., Мовчан Л.В., Чучмій І.І. 415
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВСТУПНИХ КАМПАНІЙ В УНІВЕРСИТЕТАХ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Карнаух Л.П., Авраменко О.О. 425
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кінд-Войтюк Н.В. 434
ШІ ТА ІНТЕРНЕТ ЯК ІНСТРУМЕНТИ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Колеснікова Є.С. 444
ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Коренева І.М., Коломієць М.Б. 456
СУЧАСНИЙ СТАН РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Корнієнко О.Д., Поливанюк В.В., Романюк О.А., Кулабухов О.М., Ляшук О.В. 469
МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ФІЗИЧНИХ ТРЕНУВАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ

Кравець Н.П., Конопацька О.С. 480
УДОСКОНАЛЕННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Крамар С.С. 492
ПРОГРАМНО-АПАРАТНИЙ КОМПЛЕКС ARDUINO ЯК ЗАСІБ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

Кривцун Н.З. 501
ДОРОБОК ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ З ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ В РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Курок В.П., Бурчак Л.В. 513
ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Кушнір В.В. 526
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАСОБАМИ ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ ПЛАТФОРМ

Лемещук М.А., Черніченко Л.А. 538
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТИНИ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Лесіна Т.М., Панченко І.В. 551
САМОРОЗВИТОК ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ТА МАГІСТРІВ ФІЛОЛОГІЇ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Леськів-Бондарчук Г.В. 559
ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Липчей М.С., Кобаль В.І. 569
МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРАКСЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Литвин А.Ф. 579
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

Литвинов А.С., Лащ Н.М. 588
РОЛЬ І МІСЦЕ ГЕЙМІФІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Люлька О.М., Буря Л.В., Ляховський В.І., Кравців М.І., Краснов О.Г. 601
ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Макарчук В.В., Амонс А.А. 609
ПОЗАКЛАСНА РОБОТА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Макарчук В.В., Амонс М.А. 619
ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Мамиченко С.А., Савєл'єв А.Є. 630
СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мельник Н.М. 640
СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ХІМІЇ У ЗАКЛАДІ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Мельничук Ю.Є., Редько О.І., Сушик О.Г. 648
STEM-ПІДХІД ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ІТ-ПРОФІЛЮ

Мінаков І.В. 659
ІННОВАЦІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧНІВ У ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Мірошніченко В.І., Васюк О.В. 670
РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИХОВАННІ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Моца А.А., Олаг Н.К. 678
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Ніколаєнко-Камишова Т.П. 690
ЩОДО ПРОБЛЕМ ПОСТДИПЛОМНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ ЗАГАЛЬНА ПРАКТИКА_СІМЕЙНА МЕДИЦИНА

Новицька Т.Л., Сікора Я.Б. 700
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВИХ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК

Павлова О.Г. 714
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Петрунчак Д.В., Кузьменко О.Г., Погранична Н.М. 723
РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СУЧАСНОГО ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

Половіна О.А. 735
ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ НАВИЧОК ДИЗАЙНУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Прищепа С.М. 748
РОЛЬ АДАПТАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Ратушний В.Р. 756
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Руденко В.М., Боть Л.П., Кірєєва В.О. 767
СТРАТЕГІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗВО

Сабатовська-Фролкіна І.С., Фесенко В.Ю., Шварп Н.В., Тимощук Г.В. 779
ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ «ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ»

Слободянюк О.М. 790
СПРИЯННЯ ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДОБРОЧЕСНОСТІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОЦІНЮВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Снітовська О.Й. 802
ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ПАРАДИГМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Солодчук А.В. 817
ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Стеценко В.П. 831
ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ

Стеценко Н.М. 843
СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УМОТИВОВАНОГО МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Сторонська О.С., Кравець С.Ф. 856
МЕТОДИ КОМУНІКАТИВНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Татарко К.О. 865
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ АРТИСТІВ-ВОКАЛІСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ СОЛЬНОГО СПІВУ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Терешенко Н.В. 876
СУЧАСНІ ЦИФРОВІ РЕСУРСИ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ БАЛЬНИХ ТАНЦІВ: ІНТЕРАКТИВНІ ПІДХОДИ ТА ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ

Ткачук Г.В. 888
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДОВИЩ ПРОГРАМУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ

Ткачук М.М., Ткачук Л.В. 901
ЕПОХАЛЬНА ПЕДАГОГІКА МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА І СУЧАСНІСТЬ

Трубіцина О.М., Бісіркіна Н.А. 914
ВИКЛАДАННЯ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Трубіцина О.М., Мирошниченко Г.О. 925
НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО - КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Фещенко Г.Ю. 936
ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Халік В.В. 952
ПЕДАГОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ходунова В.Л. 963
ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ УМІНЬ У ВИХОВАТЕЛІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ходунова В.Л. 973
ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ХУДОЖНЬО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Хон К.Ю. 984
КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ШЛЯХ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Хрипун Д.М., Черніченко Л.А. 994
АРТТЕРАПЕВТИЧНІ МЕТОДИ АКТИВАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Чепуренко Я.О. 1006
ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ В УМОВАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Чичкевич О.Б. 1017
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАВА

Шаповал Л.В. 1028
ГАЛУЗЕВА ТА МІЖГАЛУЗЕВА ІНТЕГРАЦІЇ ЗНАНЬ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ ЛЮДИНИ

Шевчук Г.Й., Кравець С.-К. 1040
ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ЗДОБУТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ОСОБАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Шпаляренко Ю.А. 1049
ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ПЕРЕДВИЩОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Шумський О.Л. 1057
ДОСВІД КНР ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ПІСЕНЬ У НАВЧАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ярхо Т.О., Ємельянова Т.В., Легейда А.В., Легейда Д.В., Медведєв Є.П., Вишневецький О.Л. 1070
ГЕНЕРАЛІЗОВАНИЙ ВИКЛАД СУТНОСТІ МОДЕЛЕЙ СИСТЕМ МАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ: ПІДГОТОВКА ДО ЄДИНОГО ДЕРЖАВНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ІСПИТУ. ЧАСТИНА 2. СМО З НЕОБМЕЖЕНОЮ ЧЕРГОЮ

СЕРІЯ «Психологія»

Kargina N.V., Melnychuk I.V. 1087
FEATURES OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO PERSONS WITH A LOW LEVEL OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS

Балабушка Є.О., Смовж М.А., Барановська Т.М., Латутін Ю.О. 1095
ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СТІЙКОСТІ ДО СИНДРОМУ ВИГОРАННЯ В ПРОФЕСІЇ ВЧИТЕЛЯ

Баранова А.П. 1107
ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Белов О.О., Новицький А.В., Лукаш Н.Д. 1118
ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СТРЕСУ ВІЙНИ

Белякова С.М., Лаба О.А. 1130
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДЛІТКАМИ В ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ

Белякова С.М., Постригань С.П. 1140
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ПОДРУЖЖЯ

Белякова С.М., Струтинська А.Ю. 1153
ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Бєляєвська Т.В. 1164
РОЗВИТОК РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЯК КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ АРТТЕРАПІЇ

Бондаренко Н.О. 1176
ПРОБЛЕМА КОМПЛАЄНСУ ПРИ ВТОРИННІЙ ПРОФІЛАКТИЦІ ІНСУЛЬТУ ОЧИМА СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ

Бочелюк В.Й., Панов М.С., Жадленко І.О. 1190
КОНФЛІКТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Бульченко Д.В. 1199
РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Варнавська І.В. 1214
ВИБІР МЕТОДІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Волинець Н.В., Корсун В.С. 1224
ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ

Голодний М.І. 1240
ЗМІНА ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВЕТЕРАНІВ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙСЬКОВОГО ДОСВІДУ

Гудінова І.Л. 1255
ЕТАПИ, ПЕРІОДИ, РЕЗУЛЬТАТИ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВОЛОНТЕРА

Дворніченко Л.Л., Чеканська Л.М. 1269
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ

Діколь-Кобріна О.А. 1282
МЕТОДИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Казанжи М.Й. 1296
ФАСИЛІТАЦІЯ У ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ПІДТРИМАННІ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я СІМ'Ї

Карпюк Ю.Я., Хрущ О.В., Федик О.В. 1305
ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У СТУДЕНТІВ

Кернас А.В., Житніковська К.Я. 1318
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У ЖІНОК ПІД ЧАС ВІЙНИ

Кокоріна Ю.Є., Бондаревич С.М., Діколь-Кобріна О.А., Іващенко Г.Ю. 1330
ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ

Коляда Н.В., Пронюшкіна А.О. 1345
ПСИХОКОРЕКЦІЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ У СПОРТСМЕНІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

Красношапка С.В., Іващенко А.І. 1357
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ДОРОС. ДОПОМОГОЮ АРТТЕРАПІЇ

Кучерявий А.О. 1372
СТРУКТУРА, ПОХОДЖЕННЯ І ФУНКЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ІМІДЖУ

Мазоха І.С. 1384
СУЧАСНІ МЕТОДИ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ПРОЯВАМИ КОНФЛІКТНОСТІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Майстренко Т.М. 1397
ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ

Максименко Ю.Б., Марківська О.С. 1406
ПРОЯВИ ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН В ПСИХОТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЯХ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Марциняк-Дорош О., Бігун Н.І., Ковальова О.В., Медвідь І.В., Варіна Г.Б. 1419
ВІРТУАЛЬНІ ТЕРАПЕВТИЧНІ ПЛАТФОРМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА УПРАВЛІННЯ СТРЕСОМ: АНАЛІЗ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ, ТЕРАПІЇ ПРИЙНЯТТЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СХЕМАТЕРАПІЇ ЧЕРЕЗ ІНТЕРНЕТ

Матейко Н.М., Губа М.І., Марциняк-Дорош О., Войцеховська О.В. 1432
ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ ТА НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Матохнюк Л.О., Корольова Н.Д. 1446
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ВСТУПУ ДО ШЛЮБУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Милославська О.В., Гуляєва О.В., Полтавська К. 1459
ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРЕДСТАВНИКІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Найчук В.В., Майданюк І.З., Денисенко А.О., Полілуєва І.В. 1472
РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МЕТОДОМ АРТ-ТЕРАПІЇ

Неграш О.І. 1481
ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОКРАСТИНАЦІЇ: РОЛЬ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ У СХИЛЬНОСТІ ДО ВІДКЛАДАННЯ ЗАВДАНЬ

Онищенко О.О. 1492
ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК РЕГУЛЯТОР ЖИТТЄСТІЙКОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ КРИЗИ

Павленко О.В. 1507
ЖИТТЄРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СЕРЕДОВИЩНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Пастернацький А.В., Поплавська Є.В. 1518
ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ СИМВОЛДРАМИ ПРИ РОБОТІ З ХВОРИМ, ЩО СТРАДАЄ НА ПСИХОСОМАТИЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ

Піроженко Т.О., Гавриш Н.В., Соловйова Л.І. 1529
ДІАГНОСТИЧНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ПОВЕДІНКОЮ ДИТИНИ З ВИКОРИСТАННЯМ КАЗКИ

Подлевська Н.В., Шейко А.О., Губа М.І., Товма І.М. 1544
ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ КЕРІВНИКА

Редько С.І., Вятоха І.Ю., Дутчак С.В. 1553
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МЕДІАЦІЇ: РОЛЬ ЕМОЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПРИМИРЕННЯ

Романовська Д.Д., Ткачук І.І. 1567
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У РОБОТІ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

Ронжес О.Є. 1583
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦИФРОВОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО НАПАДУ

Рязанова О.Л. 1597
ПОДРУЖНІЙ КОНФЛІКТ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Савченко Ю.Ю., Антипін Є.Б. 1605
ОСОБИСТІСНА КРИЗА ЯК ПРЕДИКТОР ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Смоляк В.М., Турубарова А.В., Кіріллова А.О. 1617
НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ

Стеценко А.І., Невзгляд Л.В. 1630
ВПЛИВ ДИТЯЧОЇ ТРАВМИ НА «ОБРАЗ Я» ОСОБИСТОСТІ РАННЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Ткаченко О.Т. 1643
ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Ткачук Л.В., Матохнюк Л.О. 1651
ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМ РІВНЕМ АГРЕСИВНОСТІ

Томаржевська І.В., Кущ Ю.І., Косенко Р.І. 1660
ВПЛИВ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Хараджи М.В., Гаранда А.В. 1675
АРТТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЖІНОК ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Хараджи М.В., Попова О.В. 1685
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСВІТЯН ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНІВ

Чернякова А.В., Мордовець М.В. 1697
ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНІКИ ЗНЯТТЯ СТРЕСУ І ПІДВИЩЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ (СТАБІЛІЗАЦІЇ) В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ІЗ ЗАЛЕЖНІСТЮ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Чорненко А.В. 1710
ЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ В ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ БОГОСЛОВІВ УГКЦ

Широбоков Ю.М., Барабанчик О.В., Рябініна О.В. 1722
ПСИХОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ДО ЦИФРОВИХ ІННОВАЦІЙ У НАВЧАННІ

СЕРІЯ «Медицина»

Chornenka Zh.A., Domanchuk T.I., Hrytsiuk M.I., Palibroda N.M. 1734
POTENTIALLY DANGEROUS SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL RISK FACTORS OF GASTRIC CANCER DEVELOPMENT

Chornenka Zh.A., Mararash H.H., Hrytsiuk M.I., Palibroda N.M. 1746
THE ROLE OF THE NURSE IN THE PREVENTION OF ARTERIAL HYPERTENSION

Kokhan B.I., Ocheredko O.M. 1754
ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF TREATMENT SCHEMES FOR DISEASES WITH BRONCHO-OBSTRUCTIVE SYNDROME IN PATIENTS OF MNCE "HAYSYNSKA CDH OF HCC"

Soloviova N.M., Siusiuka V.H. 1767
PERINATAL CONSEQUENCES OF CHILDBIRTH IN PREGNANT WOMEN WITH A HISTORY OF REPRODUCTIVE LOSSES

Vergun A.R., Nadashkevych O.N., Vergun O.M., Matsyakh Yu.M., Paraschuk B.M., Yarema Ya.I., Lytvynchuk M.M., Zhuraiev R.K., Shalko I.V., Oleksiuk O.B., Karpyshyn N.V. 1776
SECONDARY PREVENTION AND TREATMENT OF COMPLICATED STAGE III AND STAGE IV DECUBITUS ULCERS (PRESSURE ULCERS, BEDSORES), WHAT'S NEW, AUTHOR'S VIEWS

Абдул–Огли Л.В., Олійник К.А. 1795
СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ УДАРНО – ХВИЛЬОВОГО ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ ЗОРОВОГО АНАЛІЗАТОРУ (АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Алієв Руфат Бахтіяр огли, Шаповалова А.С., Абуватфа Самі І.Х., Алієва Т.Ю., Глухова О.І. 1811
ПАТОГЕНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМОРБІДНОГО ПЕРЕБІГУ ЗАПАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ COVID-19 НА ТЛІ ЦД 2 ТИПУ

Бакалюк Т.Г., Стельмах Г.О., Макарчук Н.Р., Куприк В.О. 1824
ВПЛИВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ НА ПОСТУРАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ У ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ТРАВМИ ПЕРЕДНЬОЇ ХРЕСТОПОДІБНОЇ ЗВ'ЯЗКИ

Бакун О.В. 1833
ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ МЕЗОТЕЛІНУ У КРОВІ ЖІНОК ОСНОВНОЇ ГРУПИ ЗАЛЕЖНО ВІД СТАДІЙ ЕНДОМЕТРІОЗУ, АСОЦІЙОВАНОГО ІЗ БЕЗПЛІДДЯМ

Височина І.Л., Березуцький І. 1840
МАГНІЙ У ПАТОГЕНЕЗІ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ. ОГЛЯД

Голубчиков М.В., Стрельченко О.Г. 1852
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ НА ПІДСТАВІ ВИМОГ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ

Довжанин Ю.В. 1863
ІНКЛЮЗИВНІСТЬ У КОСМЕТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ: ЯК МАКІЯЖ АДАПТУЄТЬСЯ ДО РІЗНИХ ТИПІВ ШКІРИ

Дрига Н.О., Сміянов В.А. 1874
МЕДИКО-СОЦІАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МОЖЛИВИХ ШЛЯХІВ ПОЛІПШЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОГРАМ ТА СТРАТЕГІЙ ПРЕВЕНЦІЇ ВІЛ/СНІДУ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ

Замойська Л.В., Рибенчук М.С., Мамчур Н.Р., Якимчук О.М. 1882
ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ ТА ПОРІГ БОЛЬОВОЇ ЧУТЛИВОСТІ У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ ПІСЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСІВ ВПРАВ

Зачепа В.О., Кліщ І.М. 1891
АНТИФОСФОЛІПІДНИЙ СИНДРОМ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ЛІКУВАННЯ

Клопоцька Н.Г., Грига М.В., Забігайло А.Ю. 1904
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ БАКТЕРІАЛЬНОГО КЕРАТИТУ, СПРИЧИНЕНОГО КОМБІНОВАНОЮ МІКРОФЛОРОЮ

Кравець Н.Я. 1911
АНАЛІЗ ЧАСТОТИ ВИЯВЛЕННЯ БАКТЕРІАЛЬНОЇ ЕТІОЛОГІЇ ГОСТРОГО ЗАПАЛЕННЯ ПІДНЕБІННИХ МИГДАЛИН

Крикус О.Ю., Сирота Г.Г., Грушевенко Д.І., Мартинюк Ю.О., Сирота М.Г., Чорна В.В. 1918
ВПЛИВ ЧАСУ ПОЧАТКУ ТА ІНТЕНСИВНОСТІ СТАТИНОТЕРАПІЇ НА РЕЗУЛЬТАТИ ЛІКУВАННЯ У ПАЦІЄНТІВ, ЩО ПЕРЕНЕСЛИ ІШЕМІЧНИЙ ІНСУЛЬТ – ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЦИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Крицька Г.А., Лотоцька О.В., Кравченко О.П. 1934
РІВЕНЬ ОБІЗНАНОСТІ ЮНАЦТВА ТА МОЛОДІ ЩОДО ЗАХВОРЮВАНОСТІ НА ВІЛ/СНІД ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Кушнір Ю.А. 1943
СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СЕРЕД ПАЦІЄНТІВ З НЕГАТИВНИМИ СИМПТОМАМИ ПРИ ШИЗОФРЕНІЇ

Матяш О.Р., Волощук Н.І. 1955
МЕТАБОЛІЗМ ГІДРОГЕН СУЛЬФІДУ В СЕРЦІ ЩУРІВ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З МАРКЕРАМИ КАРДІОЦИТОЛІЗУ ЗА АЛКОГОЛЬНОЇ КАРДІОМІОПАТІЇ

Мельник Б.І., Боягіна О.Д., Сазонова О.М., Клочко Н.І. 1964
АНАЛІЗ КУТОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЛИЦЕВОГО ВІДДІЛУ ЧЕРЕПА ЛЮДИНИ З УРАХУВАННЯМ КРАНІОТИПУ

Москаленко А.М. 1975
ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ХВОРИХ НА МІСЦЕВО-ПОШИРЕНИЙ РАК ШЛУНКА В ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ПРИ ЗБЕРЕЖЕННІ ЛІВОЇ АБЕРАНТНОЇ АРТЕРІЇ ПЕЧІНКИ

Ніколаєв Р.С., Манська К.Г., Пчельнікова О.Ю., Щербатих М.М., Хижняк О.О. 1985
ПОЄДНАННЯ АУТОІМУННОЇ ЕНДОКРИННОЇ ПАТОЛОГІЇ ТА ЦЕЛІАКІЇ: КЛІНІЧНІ ВИПАДКИ

Приліпка К.О. 1996
ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК ПСИХОГІГІЄНІЧНИЙ ПРОЯВ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ

Приліпка К.О., Герасименко Л.О., Іщейкіна Ю.О. 2005
ХАРЧОВІ ЗВИЧКИ ЯК СКЛАДОВІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ТА СТАНУ ЗДОРОВ'Я У СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Ратчик В.М., Останіна Т.Г. 2012
МОЖЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОЇ ДІАГНОСТИКИ У ХВОРИХ З ВПЕРШЕ ДІАГНОСТОВАНИМ ТУБЕРКУЛЬОЗОМ ЛЕГЕНЬ

Романів В.М., Стравський Я.С. 2024
ВПЛИВ АНТИБІОТИКІВ У ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ ТА РОЗВИТОК АНТИБІОТИКОРЕЗИСТЕНТНОСТІ

Стахурська І.О., Гетьман У.Р. 2032
ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КСЕНОБІОТИКІВ НА МІКРОБІТУ КИШКІВНИКА ЛАБОРАТОРНИХ ЩУРІВ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Сушко Ю.І., Гудима А.А., Зятковська Н.Є. 2043
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОКСИДАТИВНОГО СТРЕСУ В ЛЕГЕНЯХ ЩУРІВ РІЗНОГО ВІКУ ЗА УМОВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ КРАНІОСКЕЛЕТНОЇ ТРАВМИ

Фегер О.В., Погоріляк Р.Ю. 2054
ЖИТТЯ ПІСЛЯ ДІАГНОЗУ: ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ПАЦІЄНТІВ ЗІ ЗЛОЯКІСНИМИ НОВОУТВОРЕННЯМИ ОРГАНІВ ДИХАННЯ

Хруставка Р.В., Федорович М.Р., Гомонець С.Я., Миколенко А.З., Трач Росоловська С.В., Орел Ю.М. 2061
ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ NUT КАЦИНОМИ

Чернецька Н.В., Дубик Л.В. 2074
РОЛЬ СИСТЕМНОГО ЗАПАЛЕННЯ У ПАТОГЕНЕЗІ ХРОНІЧНОГО ОБСТРУКТИВНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ ЛЕГЕНЬ, ПОЄДНАНОГО ІЗ СУПУТНІМ ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ ТИПУ 2

Чорній О.В. 2081
СУЧАСНІ МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ І ЛІКУВАННЯ ХРОПІННЯ ТА ОБСТРУКТИВНОГО АПНОЕ УВІ СНІ

Шевчук Ю.О., Круть Д.Й., Якимчук О.М. 2103
ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛАЄНТНОСТІ ПАЦІЄНТОК ДО РІЗНИХ ВИДІВ АНЕСТЕЗІЇ НА МАЛИХ ГІНЕКОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Шановні колеги!

Побачив світ № 11(45) 2024 фахового журналу категорії Б із психології, медицини та педагогіки «Перспективи та інновації науки»!

У поточному номері видання ви познайомитеся із аспектами щодо: вивчення психологічного, суб'єктивного та професійного благополуччя, що існують у літературі; дослідження можливостей галузевої та міжгалузевої інтеграцій знань у шкільному курсі «Біологія. 8 клас» для формування у школярів цілісного розуміння функціонування людського організму; вивчення методів та інструментів, що забезпечують ефективну організацію дистанційного навчання для осіб з особливими освітніми потребами; реалізації ролі соціально-психологічного консультування у підтримці батьків дітей із інвалідністю, зокрема, в контексті роботи гувернера та ін.

Вітаю редакційну колегію, авторів і читачів нашого видання й зичу миру, здоров'я, щастя, а, також, подальших наукових пошуків і здобутків, перемог і звершень.

Тримаємо наш освітянський форпост, наближаємо перемогу своїми професійними досягненнями.

У єдності – сила! Разом до перемоги!

З повагою,
голова редакційної колегії,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим **Жукова І.В.**

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 37.011.3-051:159.944.4-021.484](4+477)](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-23-34

Boichevska Ilona Borysivna PhD in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor of Foreign Languages Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (093) 771-87-16, https://orcid.org/0000-0001-8371-8947

TEACHERS' RESILIENCE IN EUROPE AND UKRAINE – CONSIDERING MAIN ASPECTS

Abstract. The teaching profession has always been associated with high levels of stress, requiring educators to develop competencies that enable them to cope with various stressors in their professional lives. In particular, teachers need to be resilient and stress-resistant. Today, the war in Ukraine presents exceptionally challenging conditions for teachers. Continuous stress, uncertainty, and threats to life and health significantly drain their emotional and psychological resources. In such circumstances, maintaining resilience and effectiveness is crucial for ensuring a high-quality educational process. Therefore, the issue of psychological resilience among teachers in the context of war is critical, as they play a pivotal role in shaping future generations, yet their psychological well-being may be at risk.

Preserving the mental health of teachers, who are prone to burnout and high levels of stress, is of utmost importance. There is an increasing need to explore and develop resilience as a key component of promoting the psychological well-being of educators, particularly in the context of military conflict. Learning from the experiences of European countries regarding teacher resilience becomes essential in this regard.

This article aims to define the concept of teacher resilience and examine the factors and opportunities for fostering resilience among teachers in both Europe and Ukraine.

The article defines resilience as the ability of an individual to endure challenging life circumstances and find resources to recover from traumatic or stressful events. It highlights that European resilience policies have primarily focused on strengthening the EU's capacity to withstand and recover from various challenges and crises, spanning areas such as economic, social, environmental, and security resilience. Several initiatives, including ENhancing Teacher REsilience in Europe (ENTREE), the Teacher Resilience Toolkit, and the Digital Needs Analysis

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

for Teachers Tool (DNATT), have been launched in Europe to enhance teachers' resilience. These projects aim to design, develop, and test a resilience toolkit for school teachers, providing strategies to prevent and manage burnout, as well as to promote mental health and well-being. Additionally, these initiatives identify the digital training needs of educators and develop high-quality video learning materials for teachers. Professional development opportunities are seen as a way to foster a sense of community and connection among teachers, thereby creating a supportive work environment.

The article also outlines several programs and initiatives implemented in Ukraine, inspired by European efforts, to enhance teachers' resilience. These include: The Council of Europe Action Plan for Ukraine "Resilience, Recovery and Reconstruction" 2023-2026, All-Ukrainian Mental Health Program "Are You OK?", a new professional development program for educators called "Building Resilience in Educational Institutions", a training course "First Psychological Assistance to Participants of the Educational Process During and After Military Operations".

Keywords: resilience, teacher resilience, cope with challenges, well-being, burnout, teacher resilience projects, digital competences, professional development program.

Бойчевська Ілона Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (093) 771-87-16, https://orcid.org/0000-0001-8371-8947

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ В ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ – РОЗГЛЯДАЄМО ОСНОВНІ АСПЕКТИ

Анотація. Професія вчителя завжди була пов'язана з високим рівнем стресу, що вимагає від педагогів розвитку компетенцій, які дозволять їм справлятися з різними стресовими факторами у своєму професійному житті. Зокрема, вчителі повинні бути стресостійкими. Сьогодні війна в Україні створює надзвичайно складні умови для вчителів. Постійний стрес, невизначеність, загроза життю та здоров'ю значно виснажують їхні емоційні та психологічні ресурси. За таких обставин збереження життєстійкості має вирішальне значення для забезпечення якісного освітнього процесу. Тому питання психологічної стійкості вчителів в умовах війни є критично важливим, оскільки вони відіграють ключову роль у формуванні майбутніх поколінь, проте їхнє психологічне благополуччя може бути під загрозою.

Збереження психічного здоров'я вчителів, схильних до вигорання та високого рівня стресу, є надзвичайно важливим. Зростає потреба у вивченні та розвитку життєстійкості як ключового компонента сприяння психологічному благополуччю освітян, особливо в умовах військового конфлікту. Вивчення досвіду європейських країн щодо життєстійкості вчителів набуває важливого значення в цьому відношенні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ця стаття має на меті визначити поняття стресостійкості вчителів та дослідити фактори та можливості розвитку стресостійкості серед вчителів у Європі та Україні.

Стаття визначає стресотійкість як здатність людини витримувати складні життєві обставини та знаходити ресурси для відновлення після травматичних або стресових подій. Підкреслено, що європейська політика стресостійкості в першу чергу спрямована на посилення здатності ЄС протистояти різним викликам і кризам та відновлюватися після них, охоплюючи такі сфери, як економічна, соціальна, екологічна та безпекова стійкість. Для підвищення стійкості вчителів у Європі було започатковано кілька ініціатив, зокрема «Підвищення стресостійкості вчителів у Європі» (ENTREE), «Інструментарій для підвищення стресостійкості вчителів» та «Інструмент для аналізу цифрових потреб вчителів» (DNATT). Ці проєкти мають на меті спроєктувати, розробити та протестувати інструментарій з підвищення стресостійкості для шкільних учителів, який пропонує стратегії запобігання та подолання вигорання, а також сприяння психічному здоров'ю та благополуччю. Крім того, ці ініціативи визначають потреби освітян у цифровому навчанні та розробляють високоякісні відеоматеріали для вчителів. Можливості професійного розвитку розглядаються як спосіб зміцнення почуття спільноти та зв'язку між вчителями, створюючи таким чином сприятливе робоче середовище.

У статті також описано кілька програм та ініціатив, реалізованих в Україні, натхненних європейськими зусиллями, спрямованими на підвищення психологічної стійкості вчителів. Серед них: План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та реконструкція» на 2023-2026 роки, Всеукраїнська програма психічного здоров'я «З тобою все гаразд?», нова програма професійного розвитку для освітян «Розбудова стійкості в закладах освіти», тренінг «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після воєнних дій».

Ключові слова: стресостійкість, стресостійкість вчителів, подолання викликів, благополуччя, вигорання, проєкти стресостійкості вчителів, цифрові компетентності, програма професійного розвитку.

Problem Statement. Teaching is an incredibly important and skilled job, which means that a lot of time and thought goes into every single lesson on a teacher's weekly timetable. The day does not finish when the bell goes and teachers often find it difficult to fit all their planning, assessment and administrative activities into a reasonable number of working hours each week. There is no easy answer to this issue, but the good news is that a commitment to reducing teacher workload is now being foregrounded within key government strategies in the UK and many other countries. For example, in England the latest schools inspection framework has an increased focus on workload reduction and the UK government published a 'School workload reduction toolkit' in 2018.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The three environmental factors that had the most influence on teacher wellbeing, job satisfaction, and risk of burnout are support from management, workload and school culture. It then follows, of course, that the particular school you choose to work in could have a big impact on how you experience your role as a teacher. Therefore, there has been growing interest in studying and promoting teacher resilience across the European Union in recent years. Researchers have identified several factors that contribute to teacher resilience, including supportive school cultures, effective professional development programs, and strong social networks. In many EU countries, there are now initiatives in place to support teacher resilience and well-being. For example, some schools have implemented mindfulness programs or other stress-reduction techniques, while others have provided more opportunities for teacher collaboration and peer support. Of course, there is still much work to be done in this area, and the COVID-19 pandemic as well as the war in Ukraine have only highlighted the need for greater support and resources for educators.

The analysis of recent research and publications. The issue of teachers' resilience is quite new and has not undergone a lot of thorough investigation yet. One of the first works devoted to resilience was a study by Amy Werner (1970s) on childhood resilience found in some children whose mothers were ill with schizophrenia. And after the publication of A.A. Masten's work in the 1980s, resilience became one of the major theoretical and research topics in psychology. Such scientists as M. Clarke, C. Day, I. Poliluieva, O. Sakhno, V. Squires, J. Tom, K.D. Walker, K. Whipple have been interested in the problem and covered it in their scientific works. Resilience research was traditionally focused only on those who have experienced trauma; but in more recent years, the term has been applied to broader situations and less traumatic adversity (J. Stoffel, J. Cain). While resilience research began with the study of children, it has since been applied to a variety of professions, including clergy, health care, education, social work, post-secondary, and private industry (A. Griffiths, A. Edwards). T. Skovholt and M. Trotter-Mathison addressed the resilience of caring professionals, including teachers alongside clergy and nurses, as a broad group of occupations focused on healing, counseling, and teaching; they identified the many commonalities.

The purpose of the article is to define the concept of teacher resilience and to highlight the factors and possibilities of teachers' resilience development in Europe and Ukraine.

Presentation of the main material. There are many definitions out there relating to the idea of resilience, but in its everyday use, people tend to think about resilience as the ability to bounce back from an adverse event or set of circumstances. However, things turn out to be a little more complicated than that, but for now, let's stick with that idea and consider what 'adverse circumstances' teachers might face in their profession. In other words, why do teachers need to develop resilience in order to thrive within their jobs?

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Resilience is the ability of an individual to withstand difficult life circumstances and find resources to recover from a traumatic or stressful event. In psychology, it means plasticity and elasticity. Teachers' resilience is their ability to adapt to changing working conditions, cope with emotional and professional challenges, maintain motivation, continue working, and provide quality education to their students. Increasing teacher resilience is essential to ensure the sustainability of the education system. Resilient and motivated educators can better cope with challenges, provide students with the support they need, and equip them with the knowledge and skills they need to succeed in life [1, p. 143].

From a social-ecological perspective, teacher resilience is the process through which some protective factors – things that will help you to cope, and risk factors – things that make it harder for you to cope – interact. Some of these factors might relate to the individual teacher. For example, if you have a high level of self-esteem, then you might find it easier to cope with a parent criticising the way that you are doing your job, than if your self-esteem has recently taken a knock (e.g. following a relationship break-up). Some of these factors might relate to the school environment. Suppose the leadership team within your school is very supportive. In that case, you might find it easier to cope with the demands of the job because you will not feel afraid of making mistakes and will know that you have more experienced teachers to turn to for advice and support [2].

One of the trickiest things about being a teacher is to juggle many (often competing) demands at the same time, but with experience, teachers develop their resilience and find ways to manage this challenging (but also very rewarding) role. The teachers who have the highest levels of well-being and job satisfaction and the lowest levels of burnout have relatively high levels of self-care, self-esteem, emotional intelligence and optimism. This suggests that teachers need to make self-care a priority, for example, by making sure that they get enough sleep, eat healthily and take regular exercise. Self-esteem was also found to be important, but how do we make sure that our self-esteem remains healthy? First of all, it is important to recognise some of the everyday threats to self-esteem we might encounter so that we are prepared for them and can understand the reasons why we feel deflated from time to time. In Denis Lawrence's *Teaching with Confidence*, he identifies some common threats to teachers' self-esteem including difficult parents, school inspections, lack of positive feedback and coping with challenging behaviour [3].

In January 2022, European resilience policies were primarily focused on strengthening the European Union's capacity to withstand and recover from various challenges and crises. Resilience policies are multidimensional and cover areas such as economic, social, environmental, and security resilience. Here are some key aspects that were generally part of the European Union's resilience policy:

- Economic Resilience: diversification of economies - encouraging member states to diversify their economies to reduce dependence on specific sectors, thus making them more resilient to economic shocks; investment in innovation and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

technology - promoting investments in research, innovation, and technology to enhance economic competitiveness and adaptability.

- Social Resilience: education and skills development - focusing on education and skills training to enhance the adaptability of the workforce in the face of economic and technological changes; social cohesion policies - implementing policies that aim to reduce social inequalities and promote social cohesion, fostering a resilient society.

- Environmental Resilience: climate change mitigation and adaptation - addressing climate change by implementing policies to reduce greenhouse gas emissions, adapt to changing climate conditions, and promote sustainable practices; biodiversity protection - implementing measures to protect and enhance biodiversity, recognizing its importance for ecosystem resilience.

- Security Resilience: cybersecurity - strengthening cybersecurity capabilities to protect critical infrastructure and systems from cyber threats; civil protection and crisis management - enhancing cooperation and coordination among member states for effective civil protection and crisis management.

- Health Resilience: pandemic preparedness - strengthening health systems and establishing mechanisms for collaborative pandemic preparedness and response, as highlighted by experiences during the COVID-19 pandemic.

- Infrastructure Resilience: critical infrastructure protection - implementing measures to protect critical infrastructure, such as energy, transportation, and communication networks, from various threats; international cooperation - collaboration with partners, collaborating with international partners to address global challenges collectively and strengthen the EU's role in global resilience; investment in research - encouraging research and innovation to develop new technologies and solutions that contribute to resilience in various sectors [4].

A number of projects have appeared in Europe in order to increase teacher resilience. The project ENhancing Teacher REsilience in Europe (ENTREE) aims to enable young European teachers to improve their resilience in the face of increasing demands of rapidly changing school contexts. It was launched in 2014 and provides diverse learning opportunities and tools for teachers, both online and face-to face; it is supported by a team of international experts from European countries (Czech Republic, Germany, Ireland, Portugal) and from Australia. The ENTREE project refers to teacher resilience as "the process of, capacity for, or outcome of positive adaptation and ongoing professional commitment and growth in the face of challenging circumstances". Teachers are assisted to draw on personal, professional and social resources, to "bounce back" and to also thrive professionally and personally, and to experience job satisfaction, positive self-beliefs, personal wellbeing and an ongoing commitment to the profession [5].

The current COVID-19 crisis has greatly accelerated the need for modernisation and digital transformation of European education and training systems. At the same time the pressure on teachers to master a number of new skills

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

and accustom to online teaching, while at the same time deliver high-quality inclusive education is tremendous. This creates a lot of preconditions for further increase of the high number of educators exposed to extreme stress and potential burnout. Supporting school teachers in managing stress levels at work may contribute to strengthening their profile, recruitment and professional development of educators, but most of all to their retention.

Teacher resilience projects aim to design, develop and test a school teacher resilience toolkit to equip educators with efficient strategies on how to prevent and handle burnout, as well as foster mental and health well-being. The approach suggests that the change should start from the inside-out, hence, the focus of their work is on developing teachers' skills and competences to manage stress. The project's main target groups are Secondary teachers. Teachers teaching at this school level are reporting the highest levels of stress. This is mainly due to the ambitious curriculum, they strive for high attainment levels among students, the specifics of the learners' age group and the complexity of the taught material. Teacher resilience project was with a duration of two years: March 2021 – August 2022 and included partners: Syndicate "Education" (Bulgaria - coordinator), Institut für Berufsbezogene Weiterbildung und Personaltraining Gmbh (Austria), Dekaplus business services Ltd. (Cyprus), ITET (Caruso, Italy). The Teacher Resilience Toolkit contains practical activities for teachers to undertake on a daily basis in order to enhance their own resilience and digital competences; various strategies to prevent burnout, starting with a self-evaluation assessment of one's stress levels. The Toolkit allows teachers to know and understand their stress levels and then be directed to apply a given method or technique (guided to a certain part of the toolkit), which is best suited to their unique profile, stress level and stress factor [6].

As part of the European Training Foundation's (ETF's) Creating New Learning initiative, it has been offering support to vocational teachers and trainers and specifically with the impact of the Covid-19 pandemic and its aftermath. This has resulted in undertakings including the development of a tool in 2020 to help identify the digital training needs of vocational teachers, and the development of high quality video learning materials for teachers [7].

The Digital Needs Analysis for Teachers Tool (DNATT) helps teachers to self-assess their digital competences but also to assess their training needs, their use of digital technologies and their experiences of relevant continuing professional development. The tool builds upon the European Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu) that defines 22 digital competences organised in 6 Areas. DNATT was developed and piloted by ETF in partnership with government and national authorities and 123 schools of Albania, Montenegro, Moldova, North Macedonia and Serbia [7].

A report on cross country analysis for all countries found that increased demand for the use of digital technologies during the COVID-19 lockdown and professional development provision led to an improvement in teachers' digital

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

competence and their capacity to communicate digitally with students and parents. Nevertheless, more than 70% teachers report high or very high needs for CPD in the following competences: teaching and assessing at a distance; enabling students to use digital technologies for group work; teaching students to make responsible and critical use of digital technologies; making use of digital technologies to engage students actively in learning; and, making greater and more effective use of different digital technologies [8].

The ETF is continuing its support by encouraging the recommendations of the study which include: learning from good practice; developing teachers' digital competences with specific focus on the empowerment of learners and the assessment; sharing digital resources and developing capability for digital resources; and finally, the tailoring of support and continuing professional development to meet the needs of schools and of individual teachers [7].

One of the ways European countries support teachers' resilience is by providing professional development opportunities [9]. These opportunities can include training in new teaching methods, technology, or curriculum development. By offering ongoing professional development, teachers can stay current in their field, feel more confident in their abilities, and better equipped to handle challenges that arise in the classroom. Additionally, professional development can provide a sense of community and connection among teachers, fostering a supportive work environment, which can be another key factor in building teachers' resilience. This can include providing resources such as adequate classroom materials, administrative support, and opportunities for collaboration with colleagues. Moreover, creating a positive school culture that values and recognizes teachers' contributions can go a long way in promoting resilience. By feeling supported and valued, teachers are more likely to feel motivated, engaged, and committed to their work.

Ukrainian teachers have faced a range of challenges in recent years, including economic difficulties, political instability, COVID and the worst - the full scale war after russian invasion in February, 24, 2022. Despite these challenges, many teachers have demonstrated remarkable resilience and dedication to their profession. One example of this resilience can be seen in the way that Ukrainian teachers have adapted to changes in the education system. In recent years, Ukraine has implemented many education reforms aimed at improving the quality of education and bringing it in line with European standards. These reforms have included changes to the curriculum, teacher training, and assessment methods. While these changes have been difficult for many teachers to navigate, they have also provided opportunities for professional development and growth. Many Ukrainian teachers have embraced these changes and worked hard to stay up-to-date with the latest teaching methods and technologies. Being not well-paid and struggling to make ends meet Ukrainian teachers show resilience in the face of economic challenges and continue to work hard and provide their students with the best possible education.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Mental health and wellness programs are very important in promoting teachers' resilience. These programs can include resources for stress management, counseling services, and wellness initiatives such as yoga or medita tion. By providing resources and programs to support teachers' well-being, European countries can help teachers build resilence and continue to provide high-quality education to their students. By prioritizing mental health and wellness, teachers can better manage stress and maintain a positive outlook, even in challenging circumstances. In Ukraine, where teachers are facing unique challenges due to the ongoing conflict, mental health support is especially important. Thus, a number of different programs and plans have been implemented in Ukraine with the aim of teachers' resilience development.

Following the aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the subsequent decision of the Committee of Ministers to exclude the Russian Federation from the Organisation, the Council of Europe immediately adjusted its support to Ukraine in response to the national partners' requests and needs. The Priority Adjustments to the Council of Europe Action Plan for Ukraine 2018-2022 (hereinafter – the Priority Adjustments) were adopted by the Committee of Ministers in Turin on 20 May and were then implemented throughout 2022, thus contributing to the national reconstruction efforts, guided by the Government of Ukraine's National Recovery and Development Plan, aimed at rebuilding a democratic and prosperous Ukraine. The Council of Europe remains fully committed to Ukraine's independence, sovereignty, and territorial integrity within its internationally recognised borders [10].

The Council of Europe Action Plan for Ukraine "Resilience, Recovery and Reconstruction" 2023-2026 has been prepared in close consultation with the Ukrainian authorities, as a response to the determination and resolve of Ukraine's authorities and people to engage in rebuilding the country. The proposed measures, based on Council of Europe standards, are aimed at accompanying the reconstruction process and economic recovery in Ukraine with support to strengthen the resilience of Ukrainian public institutions, to enhance democratic governance and the rule of law and to protect citizens' fundamental rights [10].

The Ministry of Education and Science of Ukraine is actively working on the content of education and the transformation of the psychological service to provide quality psychological support in educational institutions and to build stress resistance in children and adults. The work takes place within the framework of the All-Ukrainian Mental Health Program "Are You OK?", initiated by First Lady Olena Zelenska and implemented by the Coordination Center for Mental Health under the Cabinet of Ministers of Ukraine with expert partnership and support from WHO [11].

A new professional development program for educators called "Building Resilience in Educational Institutions" was introduced. In cooperation with the NGO "Divchata", a number of workshops were held for pedagogical staff of educational

institutions to increase their resilience and expand their competencies in providing psychosocial support to students and their families. The course was successfully completed by 25,000 people. A training course “First Psychological Assistance to Participants of the Educational Process During and After Military Operations” developed by the State Scientific Institution “Institute for Modernization of Education Content” as part of the National Program of Psychological Health of Ukrainians was introduced. This training course was successfully completed by 71,528 people [12].

Conclusions. Summarizing all of the above, we can conclude that teachers’ resilience is an important factor that helps them cope with emotional stress, continue to work and provide quality education to their students. It is an important component of ensuring the psychological health of teachers, especially in times of war. In order to help teachers increase their resilience in the context of ongoing hostilities, the following areas of work can be recommended:

- Providing access to psychosocial support: psychologists and psychotherapists can help teachers learn to cope with emotional stress.
- Creating a safe environment: teachers should be able to work in a safe environment where they do not feel afraid for their lives.
- Resource provision: teachers should have access to the necessary resources to work and provide quality education to their students.
- Raising educators’ awareness of mental health issues: educators need to be aware of mental health issues and where they can get help.
- Support for teachers: teachers need to feel supported by their colleagues, management and students.

Building resilience is an important step towards ensuring the sustainability of the education system in times of war. Resilient and motivated educators are better able to cope with challenges, provide students with the support they need, and equip them with the knowledge and skills they need to succeed in life. Building educators’ resilience is key to ensuring quality education and children’s well-being, especially in today’s war-affected context. Overall, while Ukrainian teachers face a range of challenges, they have shown remarkable resilience and dedication to their profession. Despite the ongoing war in the country, Ukrainian teachers continue to work hard to provide their students with quality education. This resilience is a testament to the importance of education and the critical role that teachers play in shaping the future of Ukraine.

References:

1. Poliluyeva, I., Sakhno, O. (2024). Rezylyentnist yak skladova zabezpechennya psykholohichnoho zdorovya pedahohiv v umovakh viyny. [Resilience as a component of ensuring the psychological health of teachers in war conditions]. EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society. Issue 1, 2024. P. 140 – 151. [in Ukrainian].
2. Whipple, K. (2022). Teacher Resilience. Murray State Theses and Dissertations. URL: https://digitalcommons.murraystate.edu/etd/248.

3. Lawrence, D. (1999). Teaching with Confidence: A Guide to Enhancing Teacher Self-Esteem. Thousand Oaks: Paul Chapman.

4. Hascher, T., Beltman, S., & Mansfield, C. (2021). Teacher wellbeing and resilience: Towards an integrative model. Educational Research, 63(4), P. 416-439. URL: https://doi.org/10.1080/00131881.2021.1980416

5. ENhancing Teacher REsilience in Europe. URL: http://www.entree-online.eu/

6. EAPRIL Award Nominee 3: Teacher Resilience Toolkit: Building a support network for (future) teachers within school-university partnerships. URL: https://eapril.org/blog/eapril-award-nominee-3-teacher-resilience-toolkit-building-a-support-network-for-future-teachers-within-school-university-partnerships.

7. Boosting teacher resilience in the EU neighbourhood. URL: https://www.etf.europa.eu/en/news-and-events/news/boosting-teacher-resilience-eu-neighbourhood.

8. Mansfield, C. F., Beltman, S., Weatherby-Fell, N., Broadley, T., & Botman, C. (2021). A BRiTE Journey: 2013-2019. In C. F. Mansfield (Ed.), Cutivating Teacher Resilience: International approaches, applications and impact. Singapore: Springer. P. 27-47.

9. Benefits of employee wellness programs in the workplace. URL: www.culturemonkey.io.

10.Council of Europe Action Plan for Ukraine "Resilience, Recovery and Reconstruction" 2023-2026. Document prepared by the Directorate of Programme Co-ordination. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a96440.

11. Provedeno zakhody z realizatsiyi kontseptsiyi zabezpechennya natsionalnoyi systemy stiykosti v 2023 rotsi. [Measures were taken to implement the concept of ensuring the national sustainability system in 2023]. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/provedeno-zahodi-z-realizaciyi-koncepciyi-zabezpechennya-nacionalnoyi-sistemi-stijkosti-v-2023-roci. [in Ukrainian].

12. Zakhody z realizatsiyi kontseptsiyi zabezpechennya natsionalnoyi systemy stiykosti v 2023 rotsi. [Measures to implement the concept of ensuring the national system of sustainability in 2023]. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/provedeno-zahodi-z-realizaciyi-koncepciyi-zabezpechennya-nacionalnoyi-sistemi-stijkosti-v-2023-roci. [in Ukrainian].

Література:

1. Полілуєва І., Сахно О. Резильєнтність як складова забезпечення психологічного здоров'я педагогів в умовах війни. EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society. Issue 1, 2024. С. 140 – 151.

2. Whipple K. Teacher Resilience. Murray State Theses and Dissertations. 2022. URL: https://digitalcommons.murraystate.edu/etd/248

3. Lawrence D. Teaching with Confidence: A Guide to Enhancing Teacher Self-Esteem. Thousand Oaks: Paul Chapman. 1999.

4. Hascher T., Beltman S., Mansfield C. Teacher wellbeing and resilience: Towards an integrative model. Educational Research, 63(4). 2021. P. 416-439. URL: https://doi.org/10.1080/00131881.2021.1980416.

5. ENhancing Teacher REsilience in Europe. URL: http://www.entree-online.eu/

6. EAPRIL Award Nominee 3: Teacher Resilience Toolkit: Building a support network for (future) teachers within school-university partnerships. URL: https://eapril.org/blog/eapril-award-nominee-3-teacher-resilience-toolkit-building-a-support-network-for-future-teachers-within-school-university-partnerships.

7. Boosting teacher resilience in the EU neighbourhood. URL: https://www.etf.europa.eu/en/news-and-events/news/boosting-teacher-resilience-eu-neighbourhood.

8. Mansfield C., Beltman S., Weatherby-Fell N., Broadley T., Botman, C. A BRiTE Journey: 2013-2019. In C. F. Mansfield (Ed.), Cutivating Teacher Resilience: International approaches, applications and impact. Singapore: Springer, 2021. P. 27-47.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

9. Benefits of employee wellness programs in the workplace. URL: www.culturemonkey.io.

10.Council of Europe Action Plan for Ukraine "Resilience, Recovery and Reconstruction" 2023-2026. Document prepared by the Directorate of Programme Co-ordination. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a96440.

11.Проведено заходи з реалізації концепції забезпечення національної системи стійкості в 2023 році. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/provedeno-zahodi-z-realizaciyi-koncepciyi-zabezpechennya-nacionalnoyi-sistemi-stijkosti-v-2023-roci.

12. Заходи з реалізації концепції забезпечення національної системи стійкості в 2023 році. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/provedeno-zahodi-z-realizaciyi-koncepciyi-zabezpechennya-nacionalnoyi-sistemi-stijkosti-v-2023-roci.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 378.6.017:316.77]:351.74

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-35-42

Kochyna Valentyna Vasylivna PhD (Candidate of Pedagogical Science), Associate Professor of the Department of Language Training, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, tel: (095)556-84-81, https://orcid.org/0000-0001-8031-4269

Stativka Olena Oleksandrivna PhD (Candidate of Pedagogical Science), Associate Professor, Head of the Department of Language Training, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, tel: (050) 327-26-96, https://orcid.org/0000-0002-9956-9082

IMPROVEMENT OF CADETS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN PROFESSIONAL COMMUNICATION

Abstract. In the field of law enforcement, especially among police cadets and officers, the importance of competence, especially communicative one, should not be over emphasised. Both professional and communication competence play a key role in ensuring effective interaction in a variety of contexts, from community engagement to courtroom testimony. Communicative competence refers to the ability not only to convey information effectively, but also to interpret and respond to messages in a contextually appropriate manner. For the cadets enrolled in police courses, developing strong communication skills is essential for professional communication. This includes verbal and non-verbal skills, active listening and the ability to accurately read social cues.

Professional communication is a cornerstone of effective law enforcement. It encompasses the skills officers need to communicate clearly, interact with the public, collaborate with colleagues and resolve conflicts effectively. Professional communicative competence is a complex psychological formation that is created on the basis of a person's communicative potential in the context of a specific professional activity, which can be represented as a system of relationships, skills and abilities of communication that are important for the employee. By focusing on these skills through targeted training and real-world practice, law enforcement agencies can improve the overall effectiveness of their officers. Ultimately, improved communication competence contributes to a safer environment, builds public trust and achieves the primary goal of law enforcement - to serve and protect. In the complex field of law enforcement, the ability to communicate professionally can significantly affect the results and public perception.

Keywords: competence, communicative competence, professional communication, professional communication, professional and communicative competence, cadets, police officers.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Кочина Валентина Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, тел: (095)556-84-81, https://orcid.org/0000-0001-8031-4269

Статівка Олена Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, тел: (050) 327-26-96, https://orcid.org/0000-0002-9956-9082

ПІДВИЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

Анотація. У сфері правоохоронної діяльності, особливо серед курсантів та офіцерів поліції, важливість компетентності - особливо комунікативної - неможливо переоцінити. Як професійна, так і комунікативна компетентність відіграють ключову роль у забезпеченні ефективної взаємодії в різних контекстах, починаючи від взаємодії з громадою і закінчуючи свідченнями в суді. Комунікативна компетентність означає здатність не лише ефективно передавати інформацію, але й інтерпретувати повідомлення та реагувати на них відповідно до контексту. Для курсантів, які проходять підготовку в поліції, розвиток сильних комунікативних навичок має важливе значення для професійного спілкування. Це включає вербальні та невербальні навички, активне слухання та вміння точно читати соціальні сигнали.

Професійна комунікація є наріжним каменем ефективної правоохоронної діяльності. Вона охоплює навички, необхідні офіцерам для чіткого донесення інформації, взаємодії з громадськістю, співпраці з колегами та ефективного вирішення конфліктів. Професійна комунікативна компетентність–складне психологічне утворення, що формується на ґрунті комунікативного потенціалу людини в умовах конкретної фахової діяльності, що можна уявити як системи значущих для працівника відносин, умінь і навичок спілкування. Зосередившись на цих навичках за допомогою цілеспрямованого навчання та реальної практики, правоохоронні органи можуть підвищити загальну ефективність своїх співробітників. Зрештою, покращення комунікативної компетентності сприяє створенню безпечнішого середовища, зміцненню суспільної довіри та досягненню основної мети правоохоронних органів - служити і захищати. У складній сфері правоохоронної діяльності вміння професійно спілкуватися може суттєво вплинути на результати та сприйняття громадськістю.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, професійна комунікація, професійне спілкування, професійно-комунікативна компетентність, курсанти, офіцери поліції.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Formulation of the problem. Police officers are often on the frontline, interacting with different groups of people. They are responsible for maintaining public safety, as well as building trust and cooperation in society. To achieve this, cadets must be trained in the nuances of professional communication. This includes learning how to de-escalate potentially volatile situations where the choice of words and tone can have a significant impact on the outcome. To improve professional communication among law enforcement officers, law enforcement agencies should implement regular training programmes aimed at developing these competencies. Role-playing games, conflict resolution workshops and community engagement simulations can provide the practical experience needed to develop effective communication skills.

Analysis of the latest research and publications. An analysis of recent research and publications on improving cadets' communicative competence in professional communication shows that this topic is relevant and of great interest in the scientific community. The very term ‘communication’ (from Latin communicatio - connection, unity, transmission, message) is interpreted as the process of exchanging information (thoughts, facts, ideas, emotions, etc.) between two or more people [3]. Many studies emphasise the importance of theoretical knowledge about communication, its structure and features in the context of professional activity. In particular, they analyse the role of verbal and non-verbal communication, as well as cultural and social aspects of communication. Some scholars point to the need to develop a system for assessing cadets' communicative competence, as well as the importance of feedback for their professional development. I. A. Korneeva, Y. M. Kuzmin, and O. V. Meleshko, who consider the issue of developing communication skills in law enforcement agencies, note that an important factor is the practical orientation of training, when cadets can apply their communication skills in real or simulated situations, such as when interacting with citizens or colleagues. L. Levchuk, who studies the socio-pedagogical aspects of communication, highlights some aspects that affect the effectiveness of communication, such as stress, emotional intelligence and the ability to empathise. Dudka's publications often focus on various methods and technologies for improving cadets' communication skills. These can include trainings, role-playing, situational games and interactive seminars. The use of new technologies, such as online courses and learning platforms, is also gaining popularity. Researchers such as Shevchenko V. O., Kovalenko O. I. and others note that an important factor is the practical orientation of training, when cadets can apply their communication skills in real or simulated situations, such as when interacting with citizens or colleagues.

These and some other researchers make a significant contribution to the understanding of the formation of cadets' communicative competence by analysing various teaching practices, psychological aspects and socio-cultural factors.

Purpose of the article. The aim of enhancing cadets' communication competence in professional communication is to equip future police officers with

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

the essential skills needed to interact effectively in diverse and often challenging environments. The goal of enhancing cadets' communication competence in professional communication goes beyond simply developing skills; it is about preparing law enforcement officers to interact effectively with the communities they serve.

Presentation of the main material of the study. Effective communication is fundamental to building trust between law enforcement and the communities they serve. By developing communication competence, cadets can learn how to interact with citizens in a way that promotes understanding and cooperation. In high-pressure situations, the ability to communicate calmly and effectively can prevent conflict from escalating. Training cadets in communication competence will give them the tools to de-escalate tense interactions, ensuring the safety of both officers and civilians. Law enforcement officers often interact with different groups of people. Improving communication competence includes training in cultural awareness and sensitivity, which enables cadets to communicate respectfully and appropriately in different cultural contexts. In turn, professional communicative competence is understood as a complex psychological formation formed on the basis of the communicative competence of the individual in the context of a specific professional activity, which can be represented as a system of relationships, abilities and communication skills that are important for a specialist [4, p. 12].

In law enforcement, professional communication is not just a supportive skill, it is essential for effective law enforcement. By developing strong communicative skills among staff, law enforcement agencies can enhance the quality of service delivery, improve community relations and ultimately contribute to public safety. This is a very important process that determines the successful performance of official tasks, as well as allows to provide or receive the necessary information, while maintaining a respectful attitude towards the individual, demonstrating the willingness and ability to provide quality professional services to all citizens [5]. Emphasising the importance of verbal and non-verbal communication ensures that police officers are not only enforcers of the law, but also respected members of their communities.

Verbal communication is the cornerstone of professional communication in law enforcement. It encompasses the spoken words, tone, volume and clarity of the messages that police officers convey when interacting with the public, colleagues and in the courtroom. Effective verbal communication is crucial to building trust, ensuring safety and promoting co-operation in the community. Clarity in verbal communication is vital to ensure accurate messaging. Police officers need to convey instructions, information and warnings in a way that the public can understand. This is particularly important during emergencies or high-stress situations, when miscommunication can lead to escalating tensions or dangerous scenarios.

The ability to articulate thoughts clearly and concisely is vital for police officers when conducting interviews, interrogations and dealing with the public.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Police officers need to use language that is understandable to a variety of audiences, ensuring that their messages are conveyed without ambiguity. Effective communication during crisis situations is crucial. Officers should be trained in techniques that will help them communicate calmly and authoritatively during stressful situations. This includes the use of conflict de-escalation strategies and public opinion management during emergencies. Law enforcement often involves tense situations that require trained negotiation and mediation skills. Officers with strong professional communication skills are better equipped to resolve disputes peacefully and maintain order without the use of force. Building trust and strengthening positive relationships with the community is a vital aspect of modern policing. Police officers who engage effectively with community members can promote transparency, solve problems and encourage collaborative crime prevention efforts.

Verbal communication is not only about speaking, but also about active listening. Officers should demonstrate that they are listening carefully to community members' concerns. This involves summarising, paraphrasing and reflecting on what others are saying to ensure that their point of view is understood and justified. Active listening and empathic response are important aspects of professional communication. Active listening is essential in law enforcement. Police officers must not only hear but also understand the information provided by witnesses, victims and suspects. Reflecting on what has been said, asking clarifying questions and demonstrating empathy can greatly improve the interaction.

Effective verbal communication includes the use of de-escalation techniques in tense situations. Officers trained to use calming language, ask open-ended questions and provide reassurance can help defuse potential conflicts. The ability to communicate with empathy and patience is key to achieving a peaceful resolution. Police officers are often involved in public relations initiatives and outreach programmes. Verbal communication skills are important in this context, as police officers represent their units and facilitate positive interactions. Clear and engaging communication helps to promote community engagement and trust. In a legal environment, police officers need to present evidence and give testimony clearly and confidently. Their verbal communication skills affect how their testimony is received by judges, juries and lawyers. During interrogation, police officers must present complex information in simple terms, while remaining factually accurate and restrained.

In order to improve verbal communication skills, law enforcement agencies should incorporate training programmes aimed at developing communication skills into the curriculum for cadets. Workshops that simulate real-life situations can provide valuable practice and feedback on verbal interactions.

Non-verbal communication plays a crucial role in professional communication in law enforcement. It encompasses a range of signals that can reinforce or undermine verbal messages. Officers use their posture, gestures and movements to

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

establish authority and express confidence. Open and relaxed body language can promote trust and approachability, while a tense or closed posture can indicate defensiveness or aggression. Body language, eye contact and facial expressions are important components of non-verbal communication. Police officers need to be aware of their own non-verbal cues and be able to interpret the cues of others in order to assess emotional reactions, build rapport and de-escalate situations. The face conveys a lot of information. Police officers need to be aware of their own facial expressions and those of others, as they can indicate a range of emotions from anger to fear to consent.

It is important to maintain proper eye contact. Too long a gaze can be perceived as confrontational, while too short a gaze can indicate disinterest or dishonesty. Officers need to find the right balance to build rapport and convey sincerity. The use of personal space can have a significant impact on the interaction. Being too close can be intimidating, while being too far away can create an impression of detachment. Understanding cultural differences in spatial preferences is also crucial to effective communication. Subtle hand gestures or nods can reinforce a message or show understanding. Conversely, aggressive gestures can escalate tensions. Law enforcement officials should use gestures thoughtfully to communicate effectively.

Police work often requires documentation and reporting that needs to be clear and concise. Documentation is an important part of law enforcement. Police officers need to be able to write clear, concise reports, prepare official documentation and communicate the results of investigations to various stakeholders, including courts and other law enforcement agencies. By improving their communication skills, cadets will be better prepared to write reports and give testimony that accurately reflect their observations and experiences. Uniforms and personal grooming indicate professionalism and authority. An officer's appearance can influence public perception and the effectiveness of his or her communication.

By mastering non-verbal communication, law enforcement officers can improve their interaction with the public, increase their ability to de-escalate situations and build better relationships with the community. Increasing communication competence equips cadets with strategies for peaceful conflict resolution. This skill is vital to maintaining peace and order while ensuring the rights and dignity of all involved. Strong communication skills contribute to the professional image of law enforcement. Cadets who have been trained in communication competence are more likely to present their agencies in a positive light, which contributes to improved public perceptions of law enforcement. Training programmes for cadets should go beyond physical skills and legal knowledge; they should actively include modules that focus on professional and communication competence. Interactive role-playing exercises, mock interviews and simulations of community engagement can provide cadets with valuable practice. Such experiences prepare future police officers to navigate complex social

dynamics and improve their ability to communicate effectively in high-pressure situations.

Conclusions. Effective communication skills training should combine theoretical knowledge with practical exercises. Students should have the opportunity to apply the skills they have learned in real or simulated situations, which allows them to better absorb the material. To develop comprehensive communication competence, it is important to integrate different disciplines, such as psychology, sociology, pedagogy and management. This allows cadets to gain a deeper understanding of social contexts and cultural nuances that affect communication.

In addition to traditional communication skills, it is also important to focus on developing soft skills such as emotional intelligence, critical thinking, active listening and collaboration. These skills play an important role in interacting with colleagues and the public. The use of new technologies, such as role-playing games, simulations, online courses and interactive platforms, can significantly enhance the learning process and motivate cadets to actively participate in the learning process. Regular assessment of communication skills and the provision of constructive feedback are essential for the further development of cadets. This helps to identify strengths and areas for improvement.

Developing a culture of professional communication is important for building trust both within the team and in relations with citizens. Fostering respect, tolerance and openness in communication is an essential element of cadet training. Improving communication competence should be a continuous process that lasts throughout a law enforcement officer's career. Continuous learning and self-improvement are key to success in the profession.

In general, improving cadets' communication competence in professional communication is a complex and multifaceted process that requires a comprehensive approach, the use of different teaching methods and technologies, and cultural adaptation in communication. By focusing on these competencies, law enforcement agencies can foster better relationships, increase overall safety, and promote a more understanding and sensitive approach to policing. For cadets and future police officers, the development of professional and communication competence is crucial. By focusing on these skills through targeted training and real-world practice, law enforcement agencies can improve the overall effectiveness of their officers. Ultimately, improved communication competence contributes to a safer environment, builds public trust and achieves the primary goal of law enforcement - to serve and protect.

References:

1. Nykyforova O. (2020). *Doslidzhennia koryhuiuchoho vplyvu navchannia na profesiino vazhlyvi yakosti politseiskykh.* [*A study of the corrective effect of training on the professionally important qualities of police officers*.] Naukove zabezpechennia tekhnolohichnoho prohresu XXI storichchia - *Scientific security of the 21st century economic crisis*, (Vols. 2), 23–25 [in Ukrainian]

2. Kurova A. (2020). *Psykholohiia spilkuvannia: navch.-metod. posib.* [*Psychology of communication: a teaching and methodological guide*]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Haldetska I.H. (2019). *Rol pidruchnyka v protsesi inshomovnoi pidhotovky pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv. [The role of the textbook in the process of foreign language training of law enforcement officers]* Inshomovna pidhotovka pratsivnykiv OVS ta fakhivtsiv iz prava: tezy dop. IKh Mizhvuzivskoi nauk.-praktych. Internet konf. - *Foreign language training of law enforcement officers and lawyers: abstracts of the IX Interuniversity scientific and practical conference. Internet conf*, Kyiv, 15–16. [in Ukrainian]

4. Krasheninnikova T.V. (2017) *Komunikatyvna kompetentsiia pratsivnyka Natsionalnoi politsii: Navchalnyi posibnyk. [Communication competence of a National Police officer: Study guide*]. Dnipro: Adverta. [in Ukrainian]

5. Rubonets O. (2018) Kohnityvna komunikatsiia. Multiversum. [*Cognitive communication*] Psykholohichnyi Atlas. Almanakh. (Vols. 5–6) (pp. 87–99) [in Ukrainian]

Література:

1. Никифорова О. Дослідження коригуючого впливу навчання на професійно важливі якості поліцейських. Наукове забезпечення технологічного прогресу XXI сторіччя. 2020. Т. 4. С. 23–25. DOI: 10.36074/01.05.2020.v4.05.

2. Курова А. Психологія спілкування: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2020. 79 с. DOI: 10.32837/11300.13107

3. Галдецька І.Г. Роль підручника в процесі іншомовної підготовки працівників правоохоронних органів. Іншомовна підготовка працівників ОВС та фахівців із права: тези доп. IX Міжвузівської наук.-практич. Інтернет конф., м. Київ, 25 квітня 2019 року/ред. кол.: В.В. Чернєй, С.С. Чернявський, І.Г. Галдецька та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 15–16.

4. Крашеніннікова Т.В. Комунікативна компетенція працівника Національної поліції: Навчальний посібник. Дніпро: Адверта, 2017. 107 с.

5. Рубонець О. Когнітивна комунікація. Мультіверсум. Психологічний Атлас. Альманах. 2018. No 5–6. С. 87–99. DOI: 10.35423/2078-8142.2015.5-6.09

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC: 353.542:811.161.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-43-53

Novakivska Lyudmila Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Teaching Methods, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, Uman, https://orcid.org/0000-0003-2817-0696

MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE IN SENIOR CLASSES

Abstract. The beginning of the third millennium is characterized by the globalization of social development, the transition to scientific and information technologies, which are largely based on intellectual property. Every year, the issue of ensuring the appropriate level of information service of the educational process becomes more urgent. There is a steady trend towards expanding the influence of information and communication technologies (ICT) on the education system. The use of ICT in the educational process, computer support in the teaching of Ukrainian literature allows to introduce radically new things into the usual forms of work of the teacher, contributes to an interesting and more complete, comprehensive disclosure, a clearer presentation of even very complex educational material, and thereby contributes to a significant reduction of the educational time for successful mastering the topic.

It was found that in the lessons of Ukrainian literature in senior classes, the computer is a teacher's assistant, namely:

• is a source of information (partially replaces a teacher or a book);

• visual assistance, in which visibility is of a qualitatively new level with multimedia and telecommunication capabilities;

• simulator;

• a means of diagnosis and control.

It has been revealed that information and communication technologies are a set of methods, means and techniques used for the selection, processing, storage, presentation, transmission of various data and materials necessary to improve the efficiency of various activities.

Keywords: information technology, Ukrainian literature lesson, educational process.

Новаківська Людмила Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-2817-0696

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШИХ КЛАСАХ

Анотація. Початок третього тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, переходом до науково-інформаційних технологій, які значною мірою базуються на інтелектуальній власності. З кожним роком питання забезпечення належного рівня інформаційного обслуговування навчального процесу стає більш актуальним. Зберігається стійка тенденція до розширення впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на систему навчання. Використання ІКТ у навчальному процесі, комп'ютерної підтримки у викладанні української літератури дозволяє ввести кардинально нове у звичайні форми роботи вчителя, сприяє цікавому і повнішому, всебічному розкриттю, зрозумілішому поданню навіть дуже складного навчального матеріалу, і тим самим сприяє значному скороченню навчального часу для успішного засвоєння теми.

Виявлено, що на уроках української літератури в старших класах комп'ютер є помічником учителя, а саме:

• є джерелом інформації (частково замінює вчителя або книгу);

• наочною допомогою, при чому наочність якісно нового рівня з можливостями мультимедіа й телекомунікації;

• тренажером;

• засобом діагностики та контролю.

Розкрито, що інформаційно-комунікаційні технології: це сукупність методів, засобів і прийомів, що використовуються для добору, опрацювання, зберігання, подання, передавання різноманітних даних і матеріалів, необхідних для підвищення ефективності різних видів діяльності.

Ключові слова: інформаційні технології, урок української літератури, навчальний процес.

Introduction. The dynamics of the development of modern secondary schools and the implementation of the tasks set by the current Ukrainian language curricula involve the use of information and communication tools for teaching the Ukrainian language, which will ensure the development of students' interest in the subject and teach them to use new technologies in education productively. In this regard, the use of information technology in high school Ukrainian literature classes as an auxiliary teaching resource is of particular importance, especially during quarantine and war. Information technology has long been a familiar word that accurately characterizes the life and needs of modern society. However, the question of what information technology is can be confusing for many people. Let's save ourselves from such an unpleasant situation.

So, information technology (IT) is a set of methods and tools used to collect, store, process and disseminate information. Nowadays, human activity has become

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

highly dependent on these technologies, and they require constant development. Many professionals, called IT specialists or “IT people”, work on developments in the field of computer science. Their work is somehow related to computers. Let's try to distinguish the types of information technology, or rather the IT professionals who work with it: specialists who maintain computer equipment and are engaged in other technical developments; specialists who create software for various computing devices; specialists who work with ready-made information products. The future of computer technology is in the hands of representatives of the first two categories, and it depends on them how humanity will transmit and receive information. These include, for example, computer hardware engineers, system administrators, programmers of various profiles, software testers, website developers, and information security specialists.

There are also professionals who need to manage ready-made information. This includes collecting, structuring, designing, and editing it - these tasks are performed by web programmers, web designers, content managers, and Internet project managers. This sphere of activity also includes such employees as SEO specialists, who are responsible for optimizing and promoting a website.

This is why the issue of information technology in education in Ukraine is becoming relevant. Every year, new specialties and areas of study appear at universities, and modern books, textbooks, and manuals are being written. Nowadays, each higher education institution has its own personal website, and applicants and students can easily view and analyze any information they are interested in at home.

Today, there are almost 100 thousand programmers in the country, which is more than in any other European country. At the same time, there is a stratification of IT professionals into those who are very popular and those who are less popular among employers. This is due to the fact that some industries in the field of information technology enjoy a special priority, and therefore relatively more resources for development are concentrated in them. Thus, experts note that in the coming years, specialists in the development of web and mobile applications, which are very fashionable these days, will be in great demand.

Literature review. Although distance learning and the use of modern technologies in Ukrainian literature classes are described in detail in the scientific research of H. Datsenko, H. Yevseyev, and A. Karmanovskyi, the issue of teaching Ukrainian literature in high school during the pandemic has not been sufficiently studied to date. Certain aspects of teaching Ukrainian literature in high school and modern approaches to the use of teaching aids have already been studied by such scholars as O. Andriets, T. Hruba, L. Masenko, V. Mykytyuk, M. Pentiliuk, L. Popova, S. Romanovskyi, I. Khomyak. If we try to summarize the domestic pedagogical works that address the issues of theory and practice of distance learning, we can distinguish several areas of research, namely: scientific support of distance vocational education, problems and directions of research in this area (V. Bykov,

L. Leshchenko, M. Mikhalchenko, etc.); organizational and pedagogical foundations of distance education abroad and in Ukraine, approaches to implementation (N. Korsunska, V. Oliynyk, P. Talanchuk, M. Tanas, O. Tretiak, V. Sheiko, etc.); the place of the Internet in modern society, psychological and pedagogical aspects and technologies of creating a distance course (V. Kukharenko, T. Oliynyk, A. Petrenko, etc.); opportunities and prospects of distance learning in higher education institutions of Ukraine and abroad (R. Hurevych, V. Zhulkevska, I. Klymenko, K. Korsak, etc.).

In the process of processing and analyzing scientific works on philosophy, psychology, and pedagogy, it was found that outlining ways to introduce information technologies in education, substantiating the didactic and developmental potential of e-learning tools have become the subject of interest of many researchers (B. Gershunsky, I. Gryzun, L. Guryeva, M. Zhaldak, I. Mashbyts, I. Pidlasyi, S. Rakov, N. Rosenberg, O. Filatov, and others). The scientific studies of O. Bashmakov, I. Bashmakov, V. Bespalko, A. Bulda, V. Vember, V. Volynskyi, V. Kraevskyi, N. Morse, O. Osin, E. Polat, V. Rodin, S. Khrystochevskyi, A. Khutorskyi, Y. Shepetko and others are devoted to the disclosure of the content and technological aspects of the electronic textbook, its structure, tasks, didactic functions. Productive are the studies of modern scientists on the use of computer technologies, in particular, the activation of students' educational and cognitive activities by means of computer technologies (Bader V., Bakhtina O., Gokun O., Derkach M., Korytska H., Krasnopolskyi V. Pekhota O. Selevko H., etc.), the use of instrumental and applied means of computer technologies in the educational process (Balykhina T., Belchev P. Vember V., Gartsov O., Korytska H., Lytvynova S., Manako A., Shyshkina M., Yasak T., etc.), creation of computer support at Ukrainian language lessons in secondary education institutions (Bakum Z., Bovtenko M., Karaman S. Korytska H., Kucheruk O., Lukyanenko Y., Shylina H., etc.).

Aims. The purpose of the article is to analyze the use of modern information and communication tools in the process of studying Ukrainian literature in high school during distance learning in Ukraine.

Results. Today's socio-cultural and global situation in the world has forced us to rethink the educational process in Ukraine and the world. After a few months of quarantine, the Ukrainian educational system was forced to switch to an online form of education, or a combined form of education that also includes it. According to a national survey of parents and students in 2024, about 70% of parents and children were fully satisfied with school distance education. It is worth noting that 27% of parents emphasized that the teaching staff of schools proved to be of a high level. On the other hand, 19.3% said they were not satisfied with the distance learning system [1-5]. Of course, their opinion was influenced by a number of reasons: lack of experience in distance learning on the part of students, parents, and teachers alike. Low-quality Internet, or even its absence, partial irresponsibility of students or lack of creativity, etc. It is important to emphasize that since September 1, 2024,

Ukrainian educational institutions have been able to master all the necessary platforms and create a remote base to work during the war. A “blended” form of education is also being practiced. The combined form of education in schools, where students study in the usual form for a certain period of time, and when they study remotely during constant anxiety, is a “mixed” learning format, and it also requires certain approaches and skills. The modern pedagogical process in the context of distance education is based on the provisions of Order № 466 of 25. 04. 2013 “On approval of the Regulations on distance learning” [1, p.1] and as amended by Order of the Ministry of Education and Science № 1115 of 08. 09. 2020 [2, p.1]. Accordingly, paragraph 4 regulates the need for educational institutions of all educational levels to ensure the introduction of distance learning. Undoubtedly, computer technology has become a part of the arsenal of teaching tools. It is now clear that it is possible to improve the quality, increase the activity and ensure individualization of learning in secondary school only by using computer technologies and elements of distance education along with traditional methods of pedagogy. The introduction of distance learning technologies for all types and forms of educational activities should expand access to different categories of school students [5, p. 2]. EIT in Ukrainian literature is compulsory. EIT and the organization of distance learning in these school subjects is one of the most important tasks in the educational process today. A teacher of Ukrainian literature should be able to work freely in such educational platforms as Google Classroom, Zoom, etc. These platforms create appropriate conditions for distance learning in secondary and higher education for a thorough study of Ukrainian literature. The teacher can conduct a lesson in a meaningful way, as these platforms include a whiteboard where the teacher can write the topic, topic points, and new terms. The teacher has the opportunity to demonstrate a thematic presentation and tasks for students to check the quality of learning. Andriy Karmanovsky emphasized the issue of organizing distance learning: “Basically, distance learning technologies include forms, methods developed and presented by teaching and learning materials, organization of interaction between the teacher and students, certification and monitoring (constant control) of the activities of all participants in the learning process, as well as the use of active methods in teaching, which are organizational forms of conducting training sessions.” When preparing for a live online lesson (selective), the student and teacher must be provided with appropriate technical equipment (laptop, tablet, or computer with a webcam) and have an Internet connection. The next condition is that all students must start working at the appointed time. During the learning process, there is a direct connection between the teacher and the classroom: live video broadcasting, demonstration of presentations, exchange of Microsoft Office documents; demonstration of the desktop or active software applications from the teacher's computer. It is extremely important to hold discussions, debates, press conferences, interviews, etc. when studying Ukrainian literature remotely. Modern technologies, even in the context of distance learning,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

make it possible to conduct them and thereby increase interest in learning and overcome obstacles that slow down the development of communication skills. We offer the following topics for developing communication skills in high school students during a Ukrainian literature lesson or during combined lessons: “Formation of lexicological competence in the process of teaching Ukrainian literature”.

Today, we are at the stage of updating the entire education system and introducing new information technologies into the educational process. The latest computer technologies that have so rapidly burst into our lives are a powerful tool for obtaining a wide variety of information. In education, they have become an effective means of implementing the principles of clarity, accessibility, systematicity and consistency, and scientificity, and have increased interest in learning. In today's environment of mass computerization and informatization of all aspects of society, the education system faces new challenges that require finding ways to intensify the learning process and innovative methods of managing it. The priority of education development is the introduction of modern information and communication technologies that ensure the improvement of the educational process, accessibility and efficiency of education, and preparation of the younger generation for life in the information society.

Informatization of education is one of the main directions of the informatization process, dictated by the needs of modern society, in which the main driver of progress is individual development of the individual. It should ensure the implementation of software and pedagogical developments aimed at intensifying the educational process, improving the forms and methods of organizing training.

The main goal of all innovations in education is to facilitate the transition from the mechanical assimilation of knowledge by students to the development of skills and abilities to acquire knowledge independently. The success of this task largely depends on the purpose of using a computer in the educational process, the quality and capabilities of the software, and the place of the computer in the system of didactic tools.

The introduction of information and communication technologies into the educational process is not a tribute to fashion, but a necessity of the present, as most children become familiar with computers much earlier than the school can offer them. The need for widespread use of e-learning tools in teaching any subject is no longer news to anyone.

This is not an assertion, but practically a dogma that time demands. After all, teachers have to compete with the well-organized world of mass media (television, mobile phones, game consoles, etc.) in their efforts to interest and concentrate students' attention on their subject.

In addition, while spending a lot of money on a computer for a child in order to provide their offspring with a good learning tool, many parents do not realize that a computer itself is a kind of tabula rasa that will perform only the functions that are

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

assigned to it, so very often a computer becomes not an assistant in learning, but a powerful, sometimes insurmountable obstacle to learning when a child becomes addicted to gaming or the Internet. Therefore, it is the teacher who should foster the desire to use a favorite toy for learning.

The introduction of ICT into the educational process is an urgent need of our time. The urgency of this issue led me to choose the topic of my pedagogical experience, which I have been working on for several years: “The use of information technology in a modern Ukrainian language and literature lesson as a means of increasing students' cognitive activity.”

Pedagogical technology is a scientifically based pedagogical system that guarantees the achievement of a certain educational goal through a clearly defined end result. Any pedagogical technology is an information technology, since the basis of the technological process of learning is the acquisition and transformation of information. A more appropriate term for learning technologies that use a computer is computer technology.

Computer (new information) learning technologies are the process of preparing and transmitting information, the means of which is a computer. Information and communication technologies are technologies for organizing the educational process using the latest electronic learning tools, including computers, aimed at encouraging and motivating students to learn, obtaining the necessary knowledge and further education and self-education. The use of ICTs in the educational process allows changing the role of the teacher (acting as a lesson designer, facilitator, manager), which in turn creates conditions for active student engagement, while the computer is a teaching tool, a means of organizing learning, a source of information and a bank for its long-term storage.

Discussion. When conducting a distance lesson in Ukrainian literature, it is especially important for both teachers and students to pay due attention to the correctness of oral speech. The formation of oral skills should be accompanied by a series of exercises that help to examine the grammatical structure of the language. Today, there are many electronic resources available for organizing distance learning in Ukrainian literature that allow language teachers to prepare for the lesson online. In particular, it is worth focusing on the Official Website of Oleksandr Avramenko, Associate Professor at Borys Grinchenko Kyiv University: http://xn-80aafnzkijm.xn--j1amh/; http://ippo.kubg.edu.ua/ ekspres-uroky. The scholar has developed, organized, and systematized lessons on the Ukrainian language and literature. In preparation for an online lesson, basic information for conducting lessons is presented here. Literary and linguistic scholar O. Ohienko emphasized the important role of the teacher in the process of distance learning: “The basis of the methodological system of distance learning is the creation of an educational and information environment that includes all the best that has been accumulated by innovative pedagogy and the training of future teachers, taking into account today's requirements, social perspectives, information and communication technologies.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Such an environment provides unique opportunities for gaining knowledge both independently and under the guidance of a teacher who provides scientific and methodological assistance at all stages of independent work" [6, p. 61]. The resource https://webpen.com.ua is appropriate for high school students to study new material and repeat what they have learned. Thanks to these developed platforms, students have the opportunity to engage in self-education and work on their knowledge of Ukrainian literature at a convenient time.

ICTs are technologies for processing information using computers and telecommunications. The introduction of ICTs into the educational process stimulates interest in learning activities, promotes logical and creative thinking, helps develop students' abilities and fosters information culture. The model of a modern school envisages the creation of a single educational space that creates conditions for the free flow of information and quick access to it for all participants in the educational process. This can be achieved through the use of information and communication technologies in the educational process. The use of computers and digital resources in the process of studying native Ukrainian literature is one of the main areas of work of the methodological association of language teachers. The involvement of interdisciplinary integrated tasks in the process of learning expands the possibilities of observing humanistic principles of education and creates conditions for taking into account individual characteristics of the student in the organization of the educational process. Relying on the basic knowledge of other academic disciplines, computer literacy will ensure the formation of skills and abilities necessary for solving real information problems [7-12]. Thus, the use of information technology in Ukrainian literature lessons helps to:

➢ Find ways to include each student in the lesson process, using their individual abilities;

➢Create a friendly and creative atmosphere in the classroom;

➢Search for and find the most effective ways of learning;

➢To reveal and realize the personal characteristics of the student and teacher.

The introduction of computer technologies into the practical activities of students in Ukrainian literature lessons contributes to the development of all four language skills - reading, writing, speaking and listening. As practice shows, mastering oral spontaneous speech; adaptation of students to independent external testing; development of critical thinking, having basic computer literacy, a teacher is able to create original teaching materials that engage, motivate and guide students to successful results. The PowerPoint computer program is the most effective tool. The educational potential of this new technical learning tool has become a good help in providing visual support for teaching Ukrainian in schools. Thus, the introduction of information and computer technologies creates preconditions for intensifying the educational process. They allow for the practical use of psychological and pedagogical developments that ensure the transition from mechanical learning to

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

mastering the ability to acquire new knowledge independently. Computer technologies contribute to the disclosure, preservation and development of students' personal qualities.

Conclusions. So, distance learning is a form of education that is an alternative in the current situation in the world. The main task of this form of educational process is to convey knowledge to students based on the school curriculum. It is worth noting that today there are many learning platforms and online resources that allow students to work both remotely with a teacher and additionally work on the educational material. Ukrainian literature lessons are among the most important lessons for high school students, as the External Independent Testing in this discipline is mandatory. During distance learning, teachers of Ukrainian literature have the opportunity to think about the form of the lesson and the type of lesson on their own. The teacher's main task is to maintain students' interest in learning humanities. Often, when preparing for a distance lesson, students themselves recommend to the teacher ideas for the type of lesson that will be more interesting. For example, when studying the works of Taras Shevchenko during an integrated lesson of Ukrainian language and literature on the topic “Pages of the life of the great Kobzar”, it is appropriate to hold an online press conference where students can prepare reports and discuss the main interesting points with each other, demonstrate presentations about the life and work of Kobzar. It is worth noting that remote lessons in Ukrainian literature develop students' oral communication, literacy, and communication skills. Teachers should think about exercises to develop the skills of correct pronunciation and speaking. Of course, preparing for the EIT is a difficult and lengthy process for both high school students and teachers, and in the context of distance learning, it is a responsible process that requires mutual cooperation between teachers and students. We hope that other platforms for learning Ukrainian literature will be developed that will speed up the process of teaching and preparing students for the External Independent Testing even more efficiently, and that the already familiar learning platforms will be improved and work even more efficiently and effectively. Today, this is one of the main tasks of the Ministry of Education and Science of Ukraine for the future.

References:

1. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2013, April 25). Order No. 466, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on April 30, 2013, No. 703/23235 [in Ukrainian].

2. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020, September 8). Order No. 1115 "Regulations on the distance form of obtaining complete general secondary education [in Ukrainian].

3. Bykov, V. (2003). Informatization of secondary and vocational schools of Ukraine: Conceptual principles and priority directions. In T. Levovytskyi, I. Zyazyun, & N. Nychkalo (Eds.), Professional Education: Pedagogy and Psychology, No. 4. Kyiv. 501 pages [in Ukrainian].

4. Hruba, T. (2018). Theory and Practice of Forming the Linguistic Personality of High School Students in Ukrainian Language Classes (Profile Level): Monograph. Kyiv: Interservis. 336 pages [in Ukrainian].

5. Hurevych, R. (1998). Theoretical and Methodological Foundations of Learning Organization in Vocational Schools. In S. Honcharenko (Ed.). Kyiv: Higher School. 229 pages [in Ukrainian].

6. Ohienko, O. (2012). Distance Pedagogical Education. Kyiv. 63 pages [in Ukrainian].

7. Kuchai, O., Honcharuk, V., & Dushechkina, N. (2023). USE OF WEB TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF CHEMISTRY TEACHERS. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training. *Methodology Theory Experience Problems*, 67, 44–51 [in English].

8. Tetiana Kuchai, Vitaly Honcharuk, Olena Bida. (2023). IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS BY USING WEB TECHNOLOGIES. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: pedagogy and psychology*. (75), P. 75-81 [in English].

9. Kuchai Tetiana, Honcharuk Vitaly, Zorochkina Tetiana (2023). FORMATION OF THE READINESS OF THE FUTURE SPECIALIST TO USE INFORMATION TECHNOLOGIES. *Social work and social education. Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna*. No. 2(11), 157-161 [in English].

10. Bida, O. A., Goncharuk, V. V., Goncharuk, V. A. (2019). Profesijna mobil'nist' jak faktor profesijnoї uspishnosti suchasnogo fahivcja [Professional mobility as a factor of professional success of a modern specialist]. N*aukovi zapiski. Vipusk 178. Serija: Pedagogichni nauki - Proceedings. Issue 178. Series: Pedagogical Sciences*, 17– 21. Retrieved from https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/8/6 [in Ukrainian].

11. Honcharuk, V.V., Dekarchuk, S.O., Liulenko, S.O., Pliushch, V.M., Kazak, Yu.Yu., Poshtaruk, L.I. (2023). Distance education in Ukraine: current development prospects [Distance education in Ukraine: current development prospects]. *Nauka i tehnika s'ogodni (Serija «Pedagogika», Serija «Pravo», Serija «Ekonomika», Serija «Fiziko-matematichni nauki», Serija «Tehnika») - Science and technology today* ("Pedagogy" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Physical and Mathematical Sciences" *Series, "Technology" Series*), 7(21) 2023, 217-229. http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/4834/4860 DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7(21)-217-229 [in Ukrainian].

12.Goncharuk, V.V., Pljushh, V.M., Mandebura ,S.V., Parahnenko, V.G. (2023). Osnovni faktori, shho vplivajut' na rozvitok distancijnogo navchannja u zakladah osviti [The main factors affecting the development of distance learning in educational institutions]. Visnik nauki ta osviti (Serija «Filologija», Serija «Pedagogika», Serija «Sociologija», Serija «Kul'tura i mistectvo», Serija «Istorija ta arheologija») - Bulletin of Science and Education (Philology Series, Pedagogy Series, Sociology Series, Culture and Art Series, History and Archeology Series), 2(8) 2023, 318-330. http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3928 DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-2(8)-318-330 [in Ukrainian].

Література:

1. Наказ Міністра освіти і науки України від 25.04.2013 № 466 Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 р. За № 703/23235.

2. Наказ МОН від 08.09.2020 №1115 «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти».

3. Биков В. Інформатизація загальноосвітньої і професійно-технічної школи України: концептуальні засади і пріоритетні напрями. Професійна освіта: педагогіка і психологія. За ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, Н. Ничкало. Київ, 2003. №4. 501 с.

4. Груба Т. Теорія і практика формування мовної особистості учнів старшої школи на уроках української мови (профільний рівень): монографія. Київ: Інтерсервіс, 2018. 336 с.

5. Гуревич Р. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах. За ред. С. Гончаренка. Київ: Вища школа, 1998. 229 с.

6. Огієнко О. Дистанційна педагогічна освіта. К., 2012. 63 с.

7. Kuchai, O., Honcharuk, V., & Dushechkina, N. (2023). USE OF WEB TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF CHEMISTRY TEACHERS. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training. *Methodology Theory Experience Problems*, 67, 44–51 [in English].

8. Tetiana Kuchai, Vitaly Honcharuk, Olena Bida. (2023). IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS BY USING WEB TECHNOLOGIES. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: pedagogy and psychology*. (75), P. 75-81 [in English].

9. Kuchai Tetiana, Honcharuk Vitaly, Zorochkina Tetiana (2023). FORMATION OF THE READINESS OF THE FUTURE SPECIALIST TO USE INFORMATION TECHNOLOGIES. *Social work and social education. Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna*. No. 2(11), 157-161 [in English].

10. Біда О. А., Гончарук В. В., Гончарук В. А. Професійна мобільність як фактор професійної успішності сучасного фахівця. Наукові записки. Випуск 178. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2019. С. 17– 21. https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/8/6

11. Honcharuk V.V., Dekarchuk S.O., Liulenko S.O., Pliushch V.M., Kazak Yu.Yu., Poshtaruk L.I. (2023). Distance education in Ukraine: current development prospects. Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). Вип. № 7(21) 2023. С. 217-229. http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/4834/4860 DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7(21)-217-229

12. Гончарук В.В., Плющ В.М., Мандебура С.В., Парахненко В.Г. Основні фактори, що впливають на розвиток дистанційного навчання у закладах освіти. Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). Випуск № 2(8) 2023. С. 318-330. http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3928 DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-2(8)-318-330

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 371/372

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-54-61

Ostrovska Marianna Yaroslavivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary and Preschool Education and Management of Educational Institutions of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education Ukraine, Beregovo, tel.: (066) 440-19-78, https://orcid.org/0000-0001-8810-3810

ANALYSIS OF INTERACTIVE LEARNING AS A SET OF TECHNOLOGIES AND CONCEPTUAL APPROACH TO INTERACTIVE LEARNING

Abstract. The relevance of the study lies in the fact that Ukrainian society at this stage of its development is in particular need of independent, creative individuals who are aware of their own subjectivity. The Concept of the New Ukrainian School states the goal: "A strong country and a competitive economy will be ensured by creative people, responsible citizens, motivated and cohesive communities. This is the kind of people that Ukrainian secondary schools should educate." The new tasks of Ukrainian school education are aimed at humanising and democratising the entire educational process at school, defining new educational and upbringing priorities, and require the formation of active individuals capable of rational and creative work. The new Ukrainian school is a school of competences: communication in the state language, communication in foreign languages, mathematical literacy, competence in natural sciences and technologies, information and digital competence, lifelong learning, social and civic competence, entrepreneurship, general cultural literacy, environmental literacy and healthy living, and innovation. All of these competences are equally important and interrelated. Children acquire this knowledge while studying various subjects at all stages of education. The following skills are common to all competences: the ability to read and understand what is read, the ability to express opinions orally and in writing, critical thinking, the ability to logically justify a position, to take initiative, to create, the ability to solve problems, assess risks and make decisions, the ability to manage emotions constructively, to apply emotional intelligence, and the ability to cooperate in a team. It is these skills that a primary school teacher of the New Ukrainian School should develop among his or her students, because every child is a person. At the present stage of education development, there are many different educational technologies that help teachers to build the educational process competently and achieve higher educational results. The school has created opportunities for teachers to choose the use of interactive technologies for the comprehensive development and shaping of students' creative personality. But we

know that character can only be cultivated by character. And the creative personality of students is formed through the creative personality of the teacher. Therefore, a capable and generous soul must have the personality of a teacher to receive warmth from others, because he or she is an agent of change.

Keywords: learning technologies, interactive learning, conceptual approach, New Ukrainian School.

Островська Маріанна Ярославівна доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці ІІ, м. Берегово, тел: (066) 440-19-78**,** https//orcid.org/0000-0001-8810-3810

АНАЛІЗ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ЯК СУКУПНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЙ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Актуальність дослідження полягає в тому, що українське суспільство на даному етапі свого розвитку особливо гостро потребує незалежних, творчих особистостей, які усвідомлюють власну суб’єктність.

У Концепції Нової української школи зазначено мету: " Сильну країну та конкурентоспроможну економіку забезпечать креативні люди, відповідальні громадяни, мотивовані та згуртовані громади. Саме таких людей має виховати українська середня школа України".

Нові завдання української шкільної освіти спрямовані на гуманізацію та демократизацію всього навчально-виховного процесу в школі, визначення нових освітніх і виховних пріоритетів, вимагають формування активних особистостей, здатних до раціональної та творчої праці. Нова українська школа – це школа компетентностей: спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, соціальні і громадянські компетентності, підприємливість, загальнокультурна грамотність, екологічна грамотність і здорове життя, інноваційність. Усі перелічені компетенції однаково важливі та взаємопов’язані. Ці знання діти здобувають під час вивчення різноманітних предметів на всіх етапах навчання. Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: уміння читати й розуміти прочитане, уміння висловлювати думку усно і письмово, критичне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, виявляти ініціативу, творити, уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення, уміння конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, здатність співпрацювати в команді. Саме ці уміння і повинен розвивати вчитель початкових класів Нової української школи серед своїх учнів, бо кожна дитина – це особистість.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На сучасному етапі розвитку освіти існує багато різноманітних освітніх технологій, які допомагають вчителям грамотно будувати навчальний процес і досягати вищих навчальних результатів. У школі створені можливості для вибору вчителя використання інтерактивних технологій для всебічного розвитку та формування творчої особистості учнів. Але ми знаємо, що характер можна виховати лише характером. А формування творчої особистості учнів відбувається через творчу особистість учителя. Тому здібна і щедра душа повинна мати особистість учителя, щоб отримувати тепло від оточуючих, бо він чи вона є агентом змін.

Ключові слова: технології навчання, інтерактивне навчання, концептуальний підхід, Нова українська школа.

Problem statement. According to the National Doctrine of Education Development of Ukraine in the XXI century, the priority in the development of education is the training of educated people, qualified specialists capable of creative work, professional development, development and implementation of modern technologies [2].

The desire to continuously optimise the educational process has led to the emergence of new and improvement of the best pedagogical technologies that have been used so far. Their further development is associated with the focus on the implementation of modern concepts of education and upbringing.

The term "technology" appeared at the turn of the 40s and 50s of the twentieth century. Its use is associated, firstly, with the rapid development of scientific and technological progress, which has led not only to the technologisation of the production sector, but also the humanitarian sphere, and secondly, with the unsatisfactory state of traditional forms and methods of education.

Analysis of recent research and publications. As early as the early 20s of the last century, the term "pedagogical technology" appeared in the works of famous teachers (I.P. Pavlov, A.A. Ukhtomsky, S.T. Shatsky, V.M. Bekhterev, etc.). Almost 100 years have passed since then, and there are still no unified, comprehensive definitions of the concepts of educational, pedagogical, and learning technologies in the modern pedagogical literature. Researchers count about 300 interpretations of these terms, which differ not only in form but also in the content they contain. The development of elements of interactive learning can be found in the works of V. O. Sukhomlynskyi, teachers-innovators of the 70s and 80s (Sh. Amonashvili, V. Shatalov, E. Ilyin, S. Lysenkova, etc.). The development of elements of interactive learning can be found in the works of V. Sukhomlynskyi, teachers-innovators of the 70s and 80s (Sh. Amonashvili, V. Shatalov, E. Ilyin, S. Lysenkova, etc.).

The purpose of the article is to reveal the problem of the need to revise the content of education. The expediency of using modern pedagogical technologies in primary school is theoretically substantiated and proved. The technology used by

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

primary school teachers is described. The advantages of this technology over others are revealed. The importance, essence and tasks are discussed.

Presentation of the main material. Some scholars understand the term "technology" to mean the management of pedagogical processes, while others understand it to mean ways of organising students' activities, various methods and techniques for achieving the educational goal by a teacher, etc. In the UNESCO Glossary of Terms, the term "pedagogical technology" is interpreted as the design and evaluation of educational processes by taking into account human, time and other resources to achieve educational effectiveness. The main features of technology include:

- standardisation (a single typical form of organising, conducting, implementing something);
- unification of the process (reduction of something to a single form, system, uniform standards);
- the possibility of its effective reproduction in accordance with the specified conditions [1, p.2-3].

But the modern primary school is not perfect. "One of the most serious flaws in our school is that it is mainly the teacher who works to teach children" [5, p. 301]. This idea of Vasyl Sukhomlynsky can be applied to the characteristics of the educational process at the present stage. The work of a student who sits silently at a desk, listens to the teacher and tries to memorise what he or she is told cannot ensure either the full formation of a personality or the highest happiness of a person from success in work. At the current stage of education development, children really learn because they can fully realise themselves. They are not afraid to express their opinions, criticism, and are not afraid to be heard. In such lessons, the teacher must become an invisible conductor who can hear, notice, support and interest each student in time. When children work together, they develop the skills necessary for independent living:

- resolve conflicts;
- actively listen;
- criticise the opinion, not the person who expressed it;
- analyse;
- make decisions.

School should not be a preparation for life, but rather a life. This can be achieved by creating an interactive learning environment, integrated learning, using pair, group, collective forms of activity.

Therefore, the educational process should effectively use such creative, innovative technologies and methods that teach to make independent choices, connect what is learnt with practical life, taking into account the individuality of the student, as

- developmental learning;
- interactive technologies;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- project-based learning;
- human-personal technology;
-Theory of Inventive Problem Solving (TIS).

The essence of interactive learning is that the interaction between teacher and student is understood as direct interpersonal communication, the most important feature of which is the ability of a person to "take on the role of another", to imagine how he or she is perceived by a partner in communication or a group, and accordingly to interpret the situation and construct his or her own actions.

The use of these technologies in education allows students to:

- analyse educational information in depth and be creative in their approach to learning;
- learn to listen to another person, respect alternative opinions;
- model and solve cognitive, life and social situations, thus enriching their own cognitive and social experience;
- learn to build constructive relationships in a group, determine their place in it, avoid conflicts, resolve them, seek compromises, strive for dialogue, find a common solution to the problem;
- develop skills of project activity, independent work, creative work, etc [5, c. 157].

In a modern school, the entire educational process is aimed at shaping the spiritual world of the individual, unlocking the potential and abilities of students, and promoting universal values. At the centre of this process is the individual student. The task of the school is to find effective forms and methods of work that will teach students to master knowledge independently, to learn about themselves and others.

Interactive learning technologies contribute to the effective development of a system of universal human values and generally accepted norms of behaviour in each person; the development of the ability to value freedom and the ability to use it; awareness of personal responsibility and the ability to unite with other members of society to solve a common problem; the development of the ability to recognise and respect the values of another person; developing the skills of communication and cooperation with other members of the group (society), mutual understanding and mutual respect for each individual; fostering tolerance, compassion, kindness and care, a sense of solidarity and equality; developing the ability to make free and independent choices based on one's own judgements and analysis of reality, understanding of and respect for the norms and rules of behaviour in society, knowledge of laws and fundamental human rights; personal responsibility and civic duty.

To solve this difficult task, it is necessary to introduce new educational technologies aimed at the comprehensive development of the child. One of these educational technologies is interactive learning. Its advantage is that students master all levels of cognition (knowledge, understanding, application, evaluation), and the number of students who consciously learn the material in classes increases.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Pupils take an active position, and their interest in learning increases. The personal role of the teacher is significantly enhanced - he or she acts as a leader, organiser, mentor, moderator, coach, tutor and facilitator in the child's individual educational trajectory.

The conclusion of researchers O. Pometun and L. Pirozhenko that interactive learning is a set of technologies is important. The authors divide interactive technologies into four groups:

- Pair learning (one-on-one work of a student with a teacher or a peer)
- frontal learning;
- game-based learning;
- discussions [3, p. 54].

Cooperative learning activities are a form (model) of organising learning in small groups of students united by a common learning goal. In such an organisation of learning, the teacher manages the work of each student indirectly, through tasks that direct the group's activities, i.e., implements an activity and competence approach. Cooperative learning opens up opportunities for students to cooperate with their peers, allows them to realise the natural desire of each person to communicate, and helps students achieve higher results in the acquisition of knowledge and the development of skills. This model can be easily and effectively combined with traditional forms and methods of teaching and can be used at different stages of learning.

Group (cooperative) learning includes: work in pairs, rotating threes, "Two - four - all together", "Carousel", work in small groups, "Aquarium".

When working in pairs, you can do the following exercises: discuss a task, a short text; conduct an interview, determine the partner's attitude (opinion) to a particular issue, statement, etc.; make a critical analysis of each other's work; form a summary of the topic being studied, etc.

Collective-group interactive learning includes those that involve the simultaneous joint work of the whole class. This is a discussion of a problem in a general circle (it is used with other technologies): "Microphone" (everyone is given the opportunity to say something quickly, in turn, to express their opinion or position), unfinished sentences (combined with the "Microphone" exercise), "Brainstorming" (a well-known interactive technology for collective discussion, widely used to make several decisions to make several decisions on a particular problem), "Teaching - Learning", "Decision Tree", etc.

The technology of situational modelling, i.e. the technology of learning in the game, includes simulations, role-playing games, dramatisation.

Participants in the game-based learning process are in different conditions than in traditional learning. Students are given maximum freedom of intellectual activity, limited only by specific rules of the game. Students choose their own role in the game; making assumptions about the likely development of events, they create a problem situation, look for ways to solve it, taking responsibility for the chosen solution.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

In the game model, the teacher is an instructor (introducing the rules of the game, consulting during the game), a judge - referee (correcting and advising on the distribution of roles), a coach (giving tips to students to speed up the game), a chairman, a presenter (organiser of the discussion). As a rule, the game-based learning model has four stages:

- orientation (introducing the topic to students, familiarising them with the rules of the game, giving them a general overview of the game);
- preparation for the game (familiarisation with the scenario, determination of game tasks, roles, approximate ways of solving the problem);
- the main part - conducting the game;
- discussion of the results.

Discussion-based learning technologies are an important tool for students' cognitive activity in the process of competence-based learning, as a discussion is a broad public discussion of a controversial issue. The experience of using discussions in teaching makes it possible to formulate some key organisational and pedagogical issues that are common to any type of discussion:

- the discussion should begin with a specific discussion question (i.e. one that does not have a clear answer and provides for different options, including opposite ones);
- questions such as: who is right and who is wrong in a particular issue should not be raised;
- the focus should be on the possible outcome of the discussion (What would be possible under a given set of circumstances? What could have happened if...?

Were there other possibilities, ways, actions?)

- the teacher should correct mistakes and inaccuracies made by students and encourage them to do the same;
- all students' statements should be accompanied by argumentation, justification, for which the teacher asks questions such as: "What facts support your opinion?", "How did you reason to come to this conclusion?";
- the discussion can be resolved both by making an agreed decision and by maintaining existing disagreements between its participants [4, p. 134].
- It promotes the development of critical thinking as one of the NUS competences, allows you to determine your own position, develops the skills to defend your personal opinion, and deepens your knowledge of the issue. Such technologies are quite interesting for a modern school. They include: "The PRESS Method, Choose a Position, Change a Position, Continuous Scale of Opinion, Discussion, TV Talk Show Style Discussion, and Debate. For example, the PRESS Method can be applied to any problem, provided that the four stages are followed:
- express your opinion, explain what your point of view is

(starting with: I believe that....);

- explain the reason for this opinion, i.e. what the evidence is based on (starting with: Because ....);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- give examples, additional arguments to support your position and facts to demonstrate your evidence (...for example...)

- summarise your opinion (make a conclusion starting with the words: So, therefore...).

Once students have mastered the steps of the PRESS method, it can be used in all primary school lessons as it teaches students to express themselves logically.

Conclusions. The priority of teaching should not be the acquisition of a certain amount of knowledge, skills and abilities by students, but also the ability of junior pupils to learn independently, to acquire knowledge and be able to process it, select the necessary, remember it firmly and connect it with others. The introduction of modern pedagogical technologies creates conditions for improving the quality of learning, cognitive activity and learning motivation of younger students.

The use of interactive technology is not an end in itself. It is only a means of achieving a classroom environment that is most conducive to cooperation, understanding and goodwill, and that allows for a truly person-centred, competency-based and activity-based approach to learning.

If the use of interactive technologies in a particular classroom leads to the opposite results, the strategy should be reconsidered and the use of interactive technologies should be carefully considered.

References:

1. Vyshnevska, K. (2005). Imitatsiino-rolove navchannia yak protses pidvyshchennia komunikatyvnoi kultury studentiv ekonomichnoi vyshchoi shkoly [Imitation and role-playing training as a process of improving the communicative culture of students of economic higher education]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly. Zb. nauk. prats. Vypusk 11. – Pedagogy of higher and secondary schools. Collection of scientific works*. Issue 11 - Kryvyi Rih: KDPU, 211-216 [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi standart pochatkovoi zahalnoi osvity [State standard of primary general education [Electronic resource] // *NUS: [official web portal]. - Access mode: nus.org.ua/wp-content/uploads/.../NewSchool_Presentation-final_18-08-2017* [in Ukrainian].

3. Komar, O. (2002). Interaktyvni tekhnolohii - tekhnolohii spivpratsi. [Interactive technologies - technologies of cooperation]. *K; Abris*, 247 [in Ukrainian].

4. Onishchuk, V.A.(1982). Urok u suchasnii shkoli [Lesson in the modern school] - 190 [in Ukrainian].

5. Pekhoty, O.M. (2002). Osvitni tekhnolohii. *[Educational technologies*]. 3rd ed. -K-255 [in Ukrainian].

Література:

1. Вишневська К. Імітаційно-рольове навчання як процес підвищення комунікативної культури студентів економічної вищої школи / К.Вишневська // Педагогіка вищої та середньої школи. Зб. наук. праць. Випуск 11. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. – С. 211-216.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] // НУШ : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: nus.org.ua/wp-content/uploads/.../NewSchool_ Presentation-final_18-08-2017.

3. Комар О. Інтерактивні технології - технології співпраці. К; Абрис, 2002 – С. 247.

4. Онищук В.А., Урок у сучасній школі- М., 1982 – С.190.

5. Освітні технології. За ред, О.М.Пехоти. -К-2002. – С. 255.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 371.311.1.373.5:821.161.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-62-71

Parkheta Lubov Petrivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Teaching Methods Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, https://orcid.org/-0002-7461-6575

PERSONAL-ORIENTED LESSON OF UKRAINIAN LITERATURE IN ZZSO

Abstract. In today's conditions of real democratization of society, the problem of forming an individual who organically fits into the society of free, sovereign individuals, feels involved in it and contributes to its further development arises with particular acuteness. It is difficult to measure and overestimate the responsibility of a teacher, especially a lexicographer, for the formation of such a personality and a model student body of a democratic type. And the purpose of person-oriented technologies is to support and develop the child's natural qualities, his health and individual abilities, to help in the formation of his subjectivity, sociality, cultural identification, creative self-realization of the individual. The development of a democratic, socially oriented society in Ukraine requires, first of all, the solution of an important historical task - the understanding of ways to ensure the full realization of the creative individual potential of each person, which is, without a doubt, a condition not only for the development and prosperity of society, but also for its physical and spiritual survival. To achieve the goal, the following tasks were performed:

• based on the analysis of psychological-pedagogical, philosophical, and sociological literature, they determined the features of person-oriented learning from the point of view of modern requirements for the pedagogical process of a comprehensive school;

• identified and theoretically substantiated the pedagogical conditions for the use of personal-oriented technologies in the lessons of Ukrainian literature in a secondary school;

• clarified the criteria and indicators of the effectiveness of personal-oriented education of secondary school students.

Keywords: Ukrainian literature lesson, lexicographer, individual abilities, Ukrainian education, competences.

Пархета Любов Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https:// orcid.org/0000-0002-7461-6575

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНИЙ УРОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗЗСО

Анотація. У сучасних умовах реальної демократизації суспільства з особливою гостротою постає проблема формування особистості, яка органічно вписується в суспільство вільних, суверенних особистостей, відчуває причетність до нього і сприяє його подальшому розвиткові. Відповідальність учителя, особливо вчителя-словесника, за становлення такої особистості і взірцевого учнівського колективу демократичного типу важко виміряти й переоцінити. А призначення особистісно-орієнтованих технологій полягає в тому, щоб підтримувати та розвивати природні якості дитини, її здоров'я та індивідуальні здібності, допомагати в становленні її суб'єктності, соціальності, культурної ідентифікації, творчої самореалізації особистості. Розбудова демократичного соціально-орієнтованого суспільства в Україні потребує насамперед розв'язання важливого історичного завдання – осмислення шляхів забезпечення повної реалізації творчого індивідуального потенціалу кожної людини, що є, безперечно, умовою не тільки розвитку і процвітання суспільства, але і його фізичного та духовного виживання. Для досягнення поставленої мети було виконано такі завдання :

- визначили на основі аналізу психолого-педагогічної, філософської, та соціологічної літератури особливості особистісно-орієнтованого навчання з точки зору сучасних вимог до педагогічного процесу загальноосвітньої школи;
- виділили, теоретично обґрунтували педагогічні умови використання особистісно-орієнтованих технологій на уроках української літератури в загальноосвітній школі;
- уточнили критерії й показники ефективності особистісно-орієнтованого навчання учнів загальноосвітньої школи.

Ключові слова: урок української літератури, вчитель-словесник, індивідуальні здібності, освіта України, компетентності.

Problem Statement. As you know, in the National Doctrine of Education Development, one of the priority tasks is the harmonious development of the student's personality. It is possible to implement this task provided that the achievements of science and the latest educational technologies are introduced into the educational process. Today, one of the promising ones is the technology of personally-oriented learning, which allows a person to realize his own aspirations, helps him to improve himself.

In science, there are different opinions about the essence of the concept of "personally oriented learning". Some researchers see in it the implementation of an individual approach to learning through the organization and presentation of educational material of various levels of complexity. Others associate it with

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

innovative processes in education that arose in connection with the opening of educational institutions of a new type (gymnasiums, lyceums, colleges, etc.), where, in particular, various forms of individualized and differentiated education are used. In this regard, traditional education, the purpose of which is the transfer of ready-made knowledge, abilities and skills, loses its relevance and does not correspond to the social order of modern education. That is why personality-oriented training, aimed at self-development, self-education and self-realization of the individual, has now gained wide support in pedagogical theory and practice.

Today, individual issues of person-oriented education have been developed in a certain way both in domestic and foreign pedagogical science.

In Ukraine, the issues of personally-oriented education and upbringing are being developed by many outstanding scientists. Thus, the subject of scientific research by I. Bekh, L. Blagodarenko, V. Rybalka, S. Podmazin, O. Savchenko, and others. became problems of implementing a person-oriented approach to education and upbringing in the conditions of a comprehensive school.

At the same time, despite the large number of works, the problem of person-oriented learning remains not finally solved.

The complexity and multifacetedness of the problem of implementing person-oriented learning leads to the emergence of a number of contradictions between: the development of the theory of person-oriented learning in psychological and pedagogical literature and the insufficient development of ways of its implementation in pedagogical practice; the need to implement personal-oriented training of secondary school students and the unpreparedness of teachers for this type of training; the growing desire to build the educational process taking into account the individual characteristics and abilities of students and the lack of training of pedagogical personnel for diagnostic activities; the objective necessity of introducing technologies of personally oriented learning and insufficient awareness of them among pedagogical personnel.

At the same time, the effectiveness of the educational process of a comprehensive school can be improved through the appropriate organization of educational classes, which contain significant opportunities for the formation of important personality qualities.

The relevance, social significance and insufficient study of the problem of the content of personally-oriented education of secondary school students, the clarification of effective organizational and pedagogical conditions and ways of its implementation led to the choice of the topic of the work "Personally-oriented approaches to teaching Ukrainian literature".

Analysis of Recent Research and Publications. According to modern representatives of the philosophy of education S. Klepko, B. Gershunskyi, V. Bibler, V. Lutai, N. Nychkalo, etc., it is education that can solve these problems, focusing on the requests, needs, opportunities, and potential of each individual. The priorities of the state policy regarding the development of education are the personal

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

orientation of learning, the formation of national and universal human values, the creation of equal opportunities for obtaining quality education in educational institutions of various types, as well as the creation of conditions for specialized training, which is implemented in grades 10-12 of a comprehensive school and provides pre-professional training students.

According to domestic and foreign researchers, personally oriented training is promising for the following reasons:

– at the center of the educational process is the child as a subject of knowledge (which corresponds to the global trend of humanizing education);

– personally oriented training is a health-preserving technology;

– recently, a trend has emerged when parents choose not only educational subjects and services, but also a favorable, comfortable educational environment for their child, in which their individuality would be preserved and developed;

– the need to transition to personally oriented education is determined by society.

"Education of Ukraine is education for a person," is defined in the Concept of a 12-year secondary comprehensive school. Its core is the developing, culture-creating dominant of educating a responsible individual who is capable of self-education and self-development, knows how to use the acquired knowledge and skills to creatively solve problems, and think critically." The solution of this task involves the psychological and pedagogical substantiation of the content and methods of education, aimed primarily at the development of the student's personality, which is key in personally oriented education.

According to I. Yakymanska, in the technology of personally oriented education, special importance is given to such a factor of development, which in traditional pedagogy was almost not taken into account, was ignored - the subjective experience of life, acquired by the child before studying at school in the specific conditions of the family, socio-cultural environment, in the process of perception and her understanding of the world of people and things.

In the last decade, the Ukrainian school lived under the sign of the approval of personality-oriented learning and upbringing as the newest paradigm of education. Monographic works dedicated to the study of the mentioned problem in general and its individual aspects appeared (H. Tokan, I. Beh, S. Podmazin), methodical articles in periodicals (N. Bibik, V. Bilash, I. Gorelyk, L. Hrytsenko, O. Savchenko, N. Tsymbalyuk and others), in which general methodical aspects and problems of teaching individual disciplines are considered.

Personal-oriented learning as a new paradigm of education is now a reality, it was called to life by the search for a way out of the crisis in which the Ukrainian school - a component of the world education system - found itself.

The purpose of the article. The goal of personally oriented education is to combine upbringing and education into a single process of assistance, support, social and pedagogical protection, child development, and preparation for life creation.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Summary of the main material. The reason for the crisis is that the current education does not meet the requirements of the post-industrial (information) society for the level of education of the individual: the student must acquire not just knowledge, abilities and skills, but competence based on them and on experience, values, inclinations: social - the ability to cooperate , mobility, commutativeness and others; motivational - the ability to constantly learn, the desire for success in life, the internal motivation of activities, the ability to make one's own choices and set personal goals, etc.; functional - language, technical, scientific competence, the ability to acquire knowledge and operate with it using various sources of information.

To respond to the challenge of the times, it is the person-oriented education that provides each student, based on his abilities, inclinations, interests, personal values and subjective experience, the opportunity to realize himself in cognitive and other types of activities.

The personal approach is increasingly firmly established as a key psychological and pedagogical principle of the organization of the educational process, which largely depends on the effectiveness of the reorientation of the education system on the development of the personality of schoolchildren [1-4].

It is advisable to consider the personal approach as an important psychological and pedagogical principle, as a methodological toolkit, the basis of which is a set of original conceptual ideas, target attitudes, methodical-psychodiagnostic and psychological-technological means that provide a deeper holistic understanding and knowledge of the child's personality, and on this basis - its harmonious development in the conditions of the existing educational system.

The moral principle in education is what opposes it in terms of subject specialization, since the moral attitude to the world does not depend on the nature of the object to be learned; it unites all spheres of human pursuits more strongly than any interdisciplinary connections. There is only one way to implement a personal approach in education - to make education a sphere of self-affirmation of the individual [5].

Personal-oriented education is implemented through activities that have not only external attributes of community, but also in its internal content, it involves cooperation, self-development of the subjects of the educational process, and the identification of their personal functions. Person-oriented education is such education, the center of which is the child's personality, his originality, self-worth. The personally-oriented approach combines upbringing and education into a single process of help, support, social and pedagogical protection, child development, preparation for life creation, etc. The educational process is saturated with knowledge that the student must learn, and must be saturated with understanding.

The following tasks can be singled out as the main ones:

• to develop the individual cognitive abilities of each child;

• identify, initiate, use, "cultivate" the child's individual (subjective) experience as much as possible;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

• to help the individual to know himself, self-determination and self-realization, and not to form predetermined qualities;

• to form a culture of life in the individual, which makes it possible to build one's everyday life productively, to correctly define the lines of life.

The formation of a culture of personal life activity is the highest goal of person-oriented systems and technologies.

Having incorporated elements of various methods (developmental, modular rating training, pedagogy of cooperation, etc.), person-oriented training differs from other pedagogical systems in that none of them set the goal of making the student the subject of educational activity, providing the opportunity to study according to individual program, to create conditions for his self-determination and self-realization, not to rely on interests, values, inclinations, psychological and physiological features (memory, attention, imagination, thinking) of the individual:

• the style of communication in the lesson, the relationship between the teacher and the student should be based on the pedagogy of cooperation;

• the lesson should be built on an activity basis: the student works actively - alone, in pairs, groups, cooperatively - at all stages of the lesson, learning to independently acquire knowledge and apply it;

• mastering the skills of goal setting, planning, organization, reflection, evaluation, correction is a duty, for which a separate time is allocated;

• the teacher should rely on the subjective experience, psychophysiological features of the student, his interests, value orientations, individual style of educational activity, create an atmosphere of success;

• the student must constantly be in a situation of choice (level of aspirations, content of education, pace of educational activity, type of tasks, method of processing the material);

• active and interactive learning technologies are the most effective in terms of achieving the goals of personal-oriented learning.

The change in the content of education at today's stage of development of the national school leads to a change in its technology, gives it a personal orientation. What specific technologies should be used, what changes should take place within the learning process so that education becomes meaningful for a child, so that he learns with pleasure? [6-7, 9-12]. In the lessons of Ukrainian literature, new learning technologies are aimed at developing students' ability to see problems, identify contradictions, put forward hypotheses, original ideas, analyze, integrate, transform and synthesize information, search, and research. Of course, having chosen a certain (new for him) teaching technology, the teacher always takes some risk, because participation in it cannot be accurately predicted, so a mistake is always possible. But the more skillful and extraordinary the teacher, the more he risks, but the more he wins.

Interactive learning is, above all, dialogic learning, which is characterized by close interaction between the teacher and the student.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

When choosing an interactive technology, the relevant rules for organizing such training must be observed:

• all participants of the educational process are involved (to one degree or another) in the work;

• they must have a certain psychological preparation (stiffness, lack of contact, self-absorption interfere);

• the class is divided into subgroups;

• the room is prepared accordingly for the lesson, the tables are arranged in a "tree" so that the student sits next to the leader and has the opportunity to communicate in a small group;

• the teacher develops materials necessary for creative work;

• students adjust to strict adherence to procedures and regulations;

• an atmosphere of trust, naturalness, ease, pleasant conversation is created.

The orientation of modern school literary studies on dialogism as a principle of literary text analysis, and in pedagogy on the dialogue of two subjects of the educational process - the student and the teacher - makes interactive technology especially attractive and useful for the teacher - the lexicographer [8]. At the same time, the competitive atmosphere is also stimulating, but not so much the struggle for primacy as the student's competition with himself - overcoming his own laziness, inferiority complex or ambitions, rejecting other people's dogmas and discovering and improving himself.

Literature lessons should be effective (achieve the set goal) and optimal in structure (consist of such learning situations, contain such material and be presented in such methods and techniques that would constantly interest students, not overload them, would enable them to achieve the best results). At such lessons, schoolchildren emotionally and thoughtfully perceive a work of word art, acquire high-quality systems, modern knowledge, freely operate them in new conditions. Another requirement for a modern lesson is the integration of knowledge from different subjects, which implies that the teacher of literature introduces literary knowledge into historical and world literary and general artistic contexts. And in each lesson, students should be given time to think, experience, choose a position and necessarily verbalize their thoughts during dialogues: reader with the text, teacher and student, classmates among themselves. Therefore, the child's needs for knowledge, self-affirmation, creativity, emotional pleasure, communication, work, independence, theoretical and practical armament, play, that is, self-realization, are put in the foreground. American teachers call this stage of the lesson reflection.

In an interactive literature lesson, the stage of reflection is especially necessary when solving problematic issues and situations when intellectual search prevails over emotional reader reactions. But in this one must know the measure and not abuse this technique, because our literature differs from others precisely in soulfulness and emotionality, which each student must experience himself.

While preparing for such literature lessons, the student must first study a variety of material, literary sources on a problem topic previously announced by the teacher. Then such lessons are especially interesting.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

An important component of the pedagogical process is the personally-oriented interaction between the teacher and the student, which requires a detailed review of existing pedagogical technologies.

Innovative forms of organization of students' educational activities are:

work in small groups: in pairs, alternating threes, crossed groups, "carousel", "aquarium", project work, "circle of ideas", etc.

frontal work: "circle of knowledge", "microphone", "brainstorming", "teaching - learning", "case method", "tree of solutions", "web of words", etc.

discussion training: "pyramid", talk show, debate, "endless chain", "loud group", "press", "choose a position", "simplified court session", etc.

game learning: role play, lesson-journey, lesson-tournament, lesson-excursion, lesson-tale, "imitation", "plus-minus", "auction", "public hearing", "theatre", etc.

It should be noted that in the context of the above, the approaches to evaluating the results of schoolchildren's educational achievements as a component of the educational process have also changed. The evaluation should be based on a positive principle, which involves taking into account the level of the student's achievements, and not the degree of his failures.

When evaluating the educational achievements of students, the following should be taken into account:

characteristics of the student's answer: correctness, logic, reasonableness, integrity;

quality of knowledge: completeness, depth, flexibility, systematicity;

formation of general education and subject skills;

the level of mastery of mental operations: the ability to analyze, synthesize, generalize, compare, classify, abstract, draw conclusions, etc.;

experience in creative activity (ability to identify problems and solve them, formulate hypotheses);

independence of evaluation judgments.

The systematic application of innovative forms of work will enable the teacher to successfully solve the problems raised. For this you need:

determine the level of readiness of the class for the perception of this or that technology;

conduct sufficient preliminary training;

to ensure consistency in students' mastering of certain methods of work;

give students instructional materials.

Conclusions. So, in the modern conditions of real democratization of society, the problem of forming an individual who organically fits into the society of free, sovereign individuals, feels a sense of involvement in it and contributes to its further development arises with particular acuteness. It is difficult to measure and overestimate the responsibility of a teacher, especially a lexicographer, for the formation of such a personality and a model student body of a democratic type. And

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

the purpose of person-oriented technologies is to support and develop the natural qualities of the child, his health and individual abilities, to help in the formation of his subjectivity, sociality, cultural identification, creative self-realization of the individual.

For this, it is necessary for all of us who have a relationship with the matter of education, upbringing and development of the younger generation to constantly ask ourselves the questions formulated by the famous American psychologist and teacher Carl Rogers, one of the leaders of humanistic psychology: "I would like, if I were a teacher, to make sure that in my class there is learning that involves the whole person, his whole personality. It is difficult, but it is necessary."

References:

1.Varzatska, L. & Yarchuk, O. (2007). Osobystisno-zoriientovana model movlennievoho rozvytku osobystosti [Person-oriented model of speech and personality development]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 2, 13-18 ; 3, 15-17 [in Ukrainian].

2.Varzatska, L. (2005). Osobystisno-zoriientovane navchannia ridnoi movy: sposoby rozvyvalnoi dopomohy [Personal-oriented teaching of the native language: methods of developmental assistance]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school,* 8, 8-12 [in Ukrainian].

3.Volkovska, T., Koliada, T. & Ovcharenko, L. (2004). Osobystisno zoriientovane navchannia [Personally oriented training]. *Vidkrytyi urok: rozrobky, tekhnolohii, dosvid – Open lesson: developments, technologies, experience*, 21/24, 10-18 [in Ukrainian].

4. Derzhavna prohrama "Osvita" (Ukraina XXI stolittia) [State program "Education" (Ukraine of the 21st century)]. *www. uazakon.com.* Retrieved from http://www.uazakon.com/documents/date_5x/pg_irwjos.htm [in Ukrainian].

5. Kuzmenchuk, I. (Comps.). (2006). *Innovatsiini tekhnolohii ta suchasnyi urok literatury [Innovative technologies and modern literature lesson*]. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].

6. Pometun, O., & Pyrozhenko, L. (2002). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid [Interactive learning technologies: theory, practice, experience]*. Kyiv: APN [in Ukrainian].

7. Piekhota, O.M. (2000). Osobystisno-oriientovana osvita i tekhnolohiia [Personal oriented education and technology]. *Neperervna profesiina osvita*: *problemy, poshuky, korektyvy – Continuous professional education: problems, searches, corrections.* Kyiv [in Ukrainian].

8. Fasolia, A. (2006). Osobystisno-zoriientovane navchannia: shliakh stanovlennia [Personal-oriented training: the path of formation]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school,* 5, 45-49 [in Ukrainian].

9. Kuchai, O., Honcharuk, V. & Dushechkina, N. (2023). Vykorystannia veb-tekhnolohii u pidhotovtsi vchyteliv khimii. [The use of web technologies in the training of chemistry teachers]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Educationin Professional Training Methodology Theory Experience Problems,* 67, 44-51 [in Ukrainian].

10. Zorochkina, T.S., Zobenko, N.A. & Honcharuk, V.V. (2023). Teoretyko-metodychni osnovy korektsii sensornoho rozvytku molodshykh shkoliariv iz osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Theoretical and methodological foundations of correction of sensory development of younger schoolchildren with special educational needs]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, 3, 239-243. Retrieved from http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/issue/archive [in Ukrainian].

11.Makohonchuk, N.V., Honcharuk, V.V., Kazak, Yu.Yu. & Parakhnenko, V.H. (2023). Profesiinyi rozvytok osobystosti pedahoha v umovakh diialnosti naukovo-pedahohichnoi osvity [Professional development of a teacher's personality in the conditions of scientific and pedagogical education]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia: Pedahohika. Seriia: Psykholohiia. Seriia: Medytsyna – Prospects and innovations of science. Series: Pedagogy. Series: Psychology. Series: Medicine,* 10 (28), 286-299. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/5157/5187 [in Ukrainian].

12.Kuchai, T., Honcharuk, V. & Zorochkina, T. (2023). Formuvannia hotovnosti maibutnoho fakhivtsia do vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii [Formation of the future specialist's readiness to use information technology]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education,* 2 (11), 157-161. Retrieved from http://srso.udpu.edu.ua [in Ukrainian].

Література:

1. Варзацька Л., Ярчук О. Особистісно-зорієнтована модель мовленнєвого розвитку особистості. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 2. С. 13–18 ; № 3.С. 15–17.

2. Варзацька Л. Особистісно-зорієнтоване навчання рідної мови: способи розвивальної допомоги. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 8. С. 8–12.

3. Волковська Т., Коляда Т., Овчаренко Л. Особистісно зорієнтоване навчання. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід.* 2004. № 21/24. С. 10–18.

4. Державна програма "Освіта" (Україна XXI століття). URL: http://www.uazakon.com/documents/date_5x/pg_irwjos.htm (дата звернення: 14.05.2024).

5. Інноваційні технології та сучасний урок літератури / упоряд. І. Кузьменчук. Київ: Шкільний світ, 2006. 128 с.

6. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : метод. посіб. / автори-уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко. Київ : АПН, 2002. 136 с.

7. Пєхота О.М. Особистісно-орієнтована освіта і технологія. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, корективи*. Київ, 2000.

8. Фасоля А. Особистісно-зорієнтоване навчання: шлях становлення. *Українська мова і література в школі.* 2006. № 5. С. 45–49.

9. Кучай О., Гончарук В., Душечкіна Н. Використання веб-технологій у підготовці вчителів хімії. *Modern In formation Technologies and Innovation Methodologies of Educationin Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2023. № 67. С. 44–51. URL: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-67-44-51 (дата звернення: 11.10.2024).

10. Зорочкіна Т. С., Зобенько Н. А., Гончарук В. В. Теоретико-методичні основи корекції сенсорного розвитку молодших школярів із особливими освітніми потребами. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* Ужгород, 2023. Вип. 3. С. 239–243. URL: http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/issue/archive (дата звернення: 21.10.2024).

11. Макогончук Н. В., Гончарук В. В., Казак Ю. Ю., Парахненко В. Г. Професійний розвиток особистості педагога в умовах діяльності науково-педагогічної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка. Серія: Психологія. Серія: Медицина.* 2023. № 10 (28). С. 286–299 URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/5157/5187 (дата звернення: 01.10.2024).

12. Кучай Т., Гончарук В., Зорочкіна Т. Формування готовності майбутнього фахівця до використання інформаційних технологій. *Соціальна робота та соціальна освіта.* 2023. № 2 (11). С. 157–161. URL: http://srso.udpu.edu.ua/ (дата звернення: 08.11.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 378.011.3-052:159.923.2]:[005.322:316.46]

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-72-83

Savchenko Yuriy Yuriyovych Candidate of Psychology Sciences, Associate Professor of Departments of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences of the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: (098)-743-30-41, https://orcid.org/0000-0003-3662-2787

Antypin Yevhen Borysovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Departments of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences of the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: (097)-932-48-65, https://orcid.org/0000-0002-0371-2498

FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES OF TEACHING SPECIALTY'S STUDENTS: PSYCHOLOGICAL COMPONENT

Abstract. The proposed article highlights the importance of the development of a professional teacher who is in demand in society, possesses the necessary professional competencies that allow effective management of various types of children's activities; creative thinker, suitable for effective professional activity and manifestation of leadership positions. This aspect obliges to determine the leadership potential, which ensures the individual process of professional and creative self-improvement of the teacher and the professional trajectory of development based on balanced mental self-regulation.

It was determined that the purpose of this article is the study of self-regulation, as a system-organized process of intrapsychic activity of the individual and an important factor in the formation of the leadership of the future teacher.

In this review, a significant vector is the presentation of the problem through the analysis of the leadership of the future teacher based on the development of self-regulation of the individual, taking into account the fact that successful professional activity is mainly determined by its effectiveness.

It has been found that leadership is a rather complex entity, which requires the presence of a system of certain characteristics and properties (motivationally orienting, intellectual-volitional, behavioral, social-communicative) in the structure of the individual. It is important to determine the fundamental qualities that determine their purposeful development and lead the individual to leadership positions.

The authors' analysis of the leadership qualities of the future teacher based on the development of self-regulation of the personality made it possible to build a theoretical model that reflects the mechanisms of self-regulation of the personality.

It has been proven that a teacher's leadership is part of his image. In this regard, it is important to form a "leadership style" that reflects the nature of

relationships and activities: on the one hand, openness, the ability to quickly mobilize resources, persistence in achieving the goal. The leadership style is determined by the type of temperament, orientation, emotionality of the teacher and is characterized by charisma.

In the conclusions, as an argument of significance, the fact that self-regulation is an important professional property that is necessary for solving practice tasks is highlighted. For the future teacher, conscious management of one's own cognitive processes, behavior, and mental states in the process of both educational and future professional activity becomes significant.

Keywords: personality, self-regulation, leadership qualities, professional training, intrapsychic activity.

Савченко Юрій Юрійович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (098)-743-30, https://orcid.org/0000-0003-3662-2787

Антипін Євген Борисович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (097)-932-48-65, https://orcid.org/0000-0002-0371-2498

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ: ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА

Анотація. У запропонованій статті висвітлено важливість розвитку педагога-професіонала, який користується попитом в соціумі, володіє необхідними професійними компетенціями, які дозволяють ефективно керувати різними видами дитячої діяльності; мислячого творчо, придатного до ефективної професійної діяльності та прояву лідерських позицій. Даний аспект обумовлює необхідність визначення лідерського потенціалу, який забезпечує індивідуальний процес професійного та творчого самовдосконалення педагога та професійну траєкторію розвитку на основі збалансованої психічної саморегуляції.

Визначено, що метою даної статті є дослідження саморегуляції, як системно-організованого процесу внутрішньопсихічної активності особистості та важливим чинником формування лідерства майбутнього педагога.

У даному огляді значущим вектором є представлення проблеми через аналіз лідерства майбутнього педагога на основі розвитку саморегуляції особистості з урахуванням того, що успішна професійна діяльність переважно визначається її ефективністю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

З'ясовано, що лідерство є достатньо складним утворенням, яке передбачає наявність у структурі особистості системи певних характеристик та властивостей (мотиваційно орієнтуючих, інтелектуально-вольових, поведінкових, соціально-комунікативних) важливо визначити фундаментальні якості, які обумовлюють їх цілеспрямований розвиток та призводять особистість до позиції лідера.

Здійснений авторами аналіз лідерських якостей майбутнього педагога на основі розвитку саморегуляції особистості дозволив побудувати теоретичну модель, яка відображає механізми саморегуляції особистості.

Доведено, що лідерство педагога є частиною його іміджу. У зв'язку з цим, важливо формувати «лідерський стиль», який відображає характер стосунків і діяльності: з одного боку, відкритість, здатність швидко мобілізувати ресурси, наполегливість у досягненні мети. Лідерський стиль визначається типом темпераменту, спрямованістю, емоційністю педагога та характеризується харизматичністю.

У висновках, як аргумент значущості, виокремлено те, що, саморегуляція – важлива професійна властивість, яка необхідна для вирішення завдань практики. Для майбутнього педагога значущим стає усвідомлене керування власними пізнавальними процесами, поведінкою, психічними станами в процесі як навчальної так і майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: особистість, саморегуляція, лідерські якості професійна підготовка, внутрішньопсихічна активність.

Formulation of the problem. The formation of the leadership potential of the future teacher is actualized in the public desire to have a teacher who is able to effectively manage children's activities. Such a request creates the need to determine the place of leadership in the training of students of pedagogical specialties, and therefore the search for psychological mechanisms of its formation. In this study, the formation of leadership potential is considered through the prism of self-regulation of the individual.

Analysis of the latest research and publications. Researchers who study in their activity: certain signs of self-regulation in various spheres of human activity are engaged in research of a question of self-regulation of behavior of the person; behavioral self-regulation; self-regulation in the study of reflection; self-regulation of educational and labor activity; personal regulation; conscious regulation; psychological mechanism of organization of behavior, activity and cognitive processes as manifestations of volitional self-regulation (M. Boryshevsky, V. Chaika, I. Galyan, N. Povyakel, and others). N. Povyakel believed that self-regulation is a professional property necessary for solving practical problems. According to N. Povyakel, self-regulation is understood as a psychological phenomenon, in the understanding and study of which the most important point is the conscious management of a person's cognitive processes, behavior, mental states

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

and activities. It, in fact, represents self-regulation as one of the most important components in the professional activity of the individual. Self-regulation, according to the researcher, is an important component in solving important issues and is often considered as a certain system of actions that are created by man individually on the basis of self-concept [1].

Analyzing the views of scientists on the problem of arbitrary self-regulation, we note the relevance of conclusions about “self-mastery” (L. Vygotsky) and the importance of using external incentives in a special organization of living space for the educational process, especially at the first (bachelor’s) level. Investigating the self-regulation of activity, N. Povyakel emphasized the ability of man to bring their capabilities in line with the requirements of activity [1]. Note that during the period of adaptation of first-year students to the conditions of study in the institutions of higher education (IHE), especially during the wars, we find confirmation of the conclusions of the scientist. Peculiarities of the organization of the educational process from the first year aim students to develop the ability to manage their own mental state and behavior in order to effectively and productively solve complex problems of educational activities and no less complex tasks of independent arrangement of one’s own life under the condition of living not at home, but in a dormitory. Mastering the educational program, moving from course to course, the student, future teacher has to solve more complex problems – combining training with work in the specialty, inclusion in research, community or volunteer activities that require conscious self-regulation and leadership development.

Significant research for us were publications that reveal the methodological issues of forming leadership qualities of students [2; 3; 4; 5]. In particular, in the book of Rob Goffy and Gareth Jones “Why should we follow you?” practical advice on leadership development is provided. Note that the tips are developed by the authors on the basis of conversations with recognized leaders and contain a direct motivation for action. Among the most effective we highlight the following:

- Search for new experiences and new situations. Do what you haven’t done before. And believe: while you are young or still a student, you can develop your leadership qualities, strengths and uniqueness much better.
- We consider the recommendation to learn the truth about ourselves to be an important guideline. Therefore, sincere criticism, or asking to criticize you, should be seen as a means to self-improvement. It is important that the rating system for assessing student achievement is aimed at motivating students to achieve the highest results.
- Think about what childhood events have affected you in such a way that you achieved today’s success and what can make you even better and more successful.
- Return to the origins – return to your parents’ homes, visit your grandparents and help them with the household. The authors believe that it helps everyone feel their true and healthy roots.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- The fifth tip, despite some suddenness, is extremely interesting and justified: find the third place. It is based on the convincing hypothesis of the American writer Ray Oldenburg: in addition to work and family, a person needs a place where he can think about himself, to be free from everyday obligations [5]. In our opinion, a young person may be too fascinated by such contemplation if he is unable to regulate his aspirations. However, we believe that students should be familiar with such advice, realize its importance and understand the feasibility of its use, because both in the process of obtaining a specialty and in the future profession, it is important [4].

The purpose of the article is to characterize self-regulation as a system-organized process of intrapsychic activity of the individual and an important condition for the formation of leadership qualities of the future teacher.

In this study, a significant vector is the presentation of the problem through the study and identification of leadership qualities of the future teacher based on the development of self-regulation, given that successful professional activity is mainly determined by its effectiveness, as among the qualities that ensure successful work with people are leadership ones.

Main research material. In psychology, it is customary to distinguish leaders on different grounds, as the leadership position of the specialist is manifested in various aspects of professional activity:

- by content (leader-inspirer and leader-performer) and by the nature of activity (universal leader who constantly reveals his own qualities of a leader and situational leader who shows qualities of a leader only in certain, specific situations);
- by direction of activity: emotional leader, who functionally provides the psychological climate in the group and optimal interpersonal relationships and business leader (instrumental), able to show initiative in certain activities, coordinate actions to achieve the goal, thanks to their own competence (R. Bales);
- by the style of leadership: authoritarian, democratic, combining elements of one style and another (K. Levin).

The need to develop leadership qualities of teachers is beyond doubt. General cultural and professional competencies that are necessary for future professional activities affect the development of leadership qualities of students. First of all, these competencies are aimed at developing the ability to self-organization and self-education, the ability to take responsibility for the quality of professional tasks in accordance with the principles of professional ethics, as well as the ability to work in a team, organize various activities, joint activities and interpersonal interaction of subjects of educational environment.

Therefore, the systematic and purposeful development of the qualities of the future teacher becomes one of the essential factors of professional training, activating both the content and technological transformations of educational activities in IHE.

Modern research of psychological and pedagogical characteristics of the individual actualizes the need for the development of leadership qualities, starting

from preschool childhood, investing in the essence of the concept of “leader” somewhat new meaning [3; 4].

Foreign and domestic research has shown that leadership qualities can be formed through practice and repetition. Among a number of qualities, one selects the 50 most important for leadership, in particular, foresight. In our study, we aimed to identify the level of manifestation of this quality in first-year students: how they are able to see the future, whether they have a clear and exciting idea of the path they will take and the goal they want to achieve. It is important that they are able to calmly and focus in times of rapid change and ask themselves the question “What am I trying to do?” and “How do I try to do that?” Therefore, the issues of self-regulation of behavior and the development of leadership qualities of the personality of first-year students are closely interrelated and mutually determine the formation of values of personal and professional development in the period of gaining professional experience.

Yu. Kul, characterizing leadership as an inner quality and dignity of a person, reveals the mission of a teacher-leader as a system-forming component of professional self-education and identifies key characteristics of a teacher-leader: clarity of personal goals: level of awareness of motives, value self-determination, readiness to defend one’s own interests and harmonize one’s own goals with the group’s goals; focus on the group: the level of development of social and perceptual abilities. Social activity, ability to implement social initiatives; self-regulation: the level of development of self-control, organizational culture and self-discipline; influence on others: the level of development of organizational skills, skills of establishing effective communicative relationships with the group; mechanisms of self-presentation and emotional influence; personal significance and individual attractiveness [6].

Since leadership is a rather complex formation, which implies the presence in the personality structure of a system of certain characteristics and properties (motivational, intellectual, volitional, behavioral, social and communicative) it is important to identify fundamental qualities that determine their purposeful development and lead the individual to leadership. The development of leadership behavior goes through certain stages at which the individual positions himself as a leader in relation to: himself; group partners; children’s team or group of classmates; educational community of students and teachers.

Among the listed processes and properties, we want to highlight the self-regulation of personality as a condition for the formation of leadership qualities of the future teacher. The most important thing, in our opinion, is to position oneself as a leader in relation to oneself. The presence of self-management activity is combined mostly with a subjective feeling of freedom, belief in one’s ability to carry out life plans, and an internal locus of control. The free individual realizes that the choice of his decisions or evaluative judgments is his personal business.

To analyze the characteristics of personal freedom related to the structure of personality, it is advisable, based on the concept of humanistic psychologists, to distinguish two aspects: Demand-motivational; Instrumental.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The first – covers a system of essential goals, values and meanings that determine the direction of its activities. It is important to identify such components as the dominant role of the need for self-actualization, the presence of a conscious vocation, the cause to which a person is committed above all.

The instrumental side includes the means of realization of personal orientation, namely: physical, energetic, volitional qualities, style of behavior, abilities, knowledge, ways of action in the form of skills, abilities of strategies. The following points should be noted: acceptance of oneself and others, realistic and unbiased perception of the world, congruence, openness of experience; giving preference not to knowledge as such, but to competence; characterological qualities that promote self-realization of the individual. These features of a healthy personality, which characterize its integrity and prevent the threat of internal conflict, were identified by Allport, Maslow, Rogers: spontaneity, positive self-image, the ability to feel joy under the influence of simple everyday impressions, the ability to deal with uncertain and ambiguous, philosophical humor and the ability to direct it at oneself [1]. These are also qualities that are primarily associated with strong-willed activity – courage, determination and perseverance, which are necessary on the way to choosing personal growth.

At the personal level, self-regulation presupposes conscious responsibility for one's actions, deeds, understanding of the importance of one's own personality and constant striving for personal growth and improvement.

It should be noted that students who consider themselves leaders in their own development, professional in particular, do not experience difficulties in forming relationships with children during teaching practice, and most importantly, in establishing interaction with parents of children. An intermediate survey of 4th year students in an internship showed that 18% of them had difficulty communicating with parents of preschool children. The analysis of the obtained results testifies to the insufficient level of development of the need-motivational goals of these students in relation to themselves – the quality of success in them is 70-75%, which fully satisfies them. However, practice shows that such a position leads to significant difficulties in performing the functional responsibilities of a teacher. In this regard, in the future, it is planned to conduct additional motivational consultations with students on their professional self-development. The final survey will show the effectiveness of the technologies used and the impact on the personal level of self-regulation of the student.

Yu. Kul developed a theory of interaction of the personality system, in which one of the types of functioning of the system of volitional regulation is self-regulation. In this theory, self-regulation is characterized by the deepening of the subject in the process of activity, less interfering influence of competing intentions, as well as greater efficiency of volitional control strategies [6].

F. Zimmerman argues that self-regulation is a very important property of the individual, which is directly related to public recognition. He also says that self-

regulation or systematic efforts direct thoughts, feelings and actions to achieve their goals [7].

According to J. Ridder and D. Witt, the process of self-regulation is very important in everyone's life. The ability of an individual to independently control their behavior is important in understanding the goals that compete with each other, as well as the priority in choosing the most important of them at a given time [8].

L. Cameron and H. Leventhal established that self-regulation is an important process in human life, which combines two important properties. The first feature is that self-regulation appears to us as a dynamic motivational system, which consists of setting goals, developing and making decisions to achieve these goals, evaluating results, reviewing goals and appropriate behavioral strategies. Another feature is that self-regulation is associated with the control of reactions [9].

To build a theoretical model that reflects the mechanisms of self-regulation of the individual, it is necessary to identify important personal innovations: the level of claims, self-image, self-esteem. These concepts are productively used in the interpretation of the causes of certain manifestations of personal activity [3; 4].

The main structural and functional components of the model of conscious regulation of activity are: the purpose of activity accepted by the subject or certain transformations; subjective model of conditions significant for these transformations; the program of transformations accepted by the subject; system of criteria for its success; providing information on the course of transformations and their results; ideas about the desired results of transformations; comparison of the available results displayed by the subject with the desired ones.

Note that the introduction of a block of values in the model of self-regulation of the individual is caused by the need to take into account their own goal-setting processes in the individual at the personal level of regulation.

The value structure of the individual is the result of a double process. On the one hand, in the formation of the personality structure there is a process of human assimilation of social values, social norms, roles, generalized goals, types of motivation, etc., which are for him certain guidelines in understanding the social world in the world of culture. The other side characterizes the process of formation of the structure of the human self, the formation of self-consciousness, the separation of man from the world around him and his self-awareness.

The individual contemplates the world through the prism of his own values, elaborated meanings, semantic structures, stereotypes. Thus, values determine the direction of activity of the individual, included in the structure of his self-consciousness.

In this case, the value formations of the individual become functionally connected not only with the ideal, but also with the image of himself (I).

American psychologist M. Rosenberg identifies six images of I (Self):

- "true self" – how the individual perceives himself in reality at the moment;
- "dynamic self" – what the individual has set a goal to become;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- “fantastic self” – what one need to be, based on learned norms and patterns;
- “future or possible self” – what one could become;
- “idealized self” – how it would be nice to see oneself;
- a number of “depicted selves” – images and masks that the individual exhibits in public, in order to hide certain negative and painful features, the weakness of his “true self” [10].

We see how the image of the Self is filled with an expansive and differentiated functional meaning, where the image of the Self, as an idea of itself, interferes with the following concepts of personality psychology as a goal of self-realization (“dynamic self” or “fantastic self”); the level of claims, as a person’s idea of one’s own capabilities (“future or possible self”, “idealized self”).

In order to determine the personal values of the image of modern youth who have chosen the pedagogical profession, we invited first-year students to perform the exercise “Values that live in my heart” and analyzed the results. Each student had the opportunity to place in a symbolic heart from 5 to 10 values that are important to him. This task took 7 minutes, which made it possible to indicate the really relevant values of the self-image. The analysis of the answers showed that the absolute values for student youth are the family; health; love and respect; friendship – 100% of respondents mentioned this in their answers. Values are defined as following: education; career; spiritual development; self-development; trust; justice; happiness; - this is stated in 90-98% of answers. In 50-90% of responses, values such as friendliness, politeness, optimism, confidence, tact, tolerance were identified. Among the values of the Self-image are defined such as wealth; moderate generosity; status; power; comfort – occurs in single answers. Among 6% of the answers, values such as children and love for the profession were mentioned.

The obtained results were used to develop the next task – based on the values of the self-image to design an ideal future during the study at the first (bachelor’s) educational level. It was somewhat difficult for the freshmen to identify the conditions that would contribute to the successful mastery of the educational program and to detail what they were trying to achieve at this stage. Therefore, the main task is to develop the ability to set specific, measurable, time-limited goals and indicators that each student must achieve in order to effectively and efficiently acquire professional competencies. To this end, we have developed a clear algorithm for organizing the educational process and performing tasks of educational programs [2; 3; 4].

The presented approaches to interaction with students are important confirmation of the existence of a complex functional and structural organization of the source of human self-movement on the one hand, on the other – make equivalent functionally dissimilar structural components of the self-image.

Under the conditions of detailed consideration of all functions that belong to the image of the Self, the opinion is confirmed that the right to enter the content of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

this concept has only the first of these six varieties – “true self”. Only this function has the semantic specificity of the self-image, which does not dissolve among the functions of other structural components of personality.

The presented analysis of the peculiarities of self-regulation of personality gives the opportunity to make assumptions that during the study at the first (bachelor’s) educational level students will be able to develop the most important abilities of the leader to which responsibility belongs; ability to organize and motivate activities, setting priorities, self-knowledge and self-assessment, persuasion, analytical thinking, recognition of the most important factors, system, processing and formation of information, identifying trends, distribution of effort and time. The leader must be clearly aware that such behavioral traits as politeness, tact, delicacy, are absolutely necessary for the ability to behave in society. We must not forget about the culture of communication, a sense of moderation, friendliness, one need to manage one’s own emotions, stress. It is necessary to have one’s own, but definitely civilized style of behavior, one’s own, but definitely noble image, the same image of a leader, which guarantees not only half the success, but also constant satisfaction from the activity.

Thus, S. Zaccaro connects the core of leadership qualities of the individual with the development of “social intelligence”, which includes such characteristics as social consciousness, social vigilance, self-control, adequate response to the situation and social environment [11].

According to the results of our research among students of the first (bachelor’s) level of higher education, we have identified a set of leadership qualities:

- in relation to oneself: activity, persistence, self-control, observation, independence;
- in relation to classmates: sociability, initiative, ability to persuade, determination, emotional attractiveness, ability to establish a positive atmosphere in the team, sociability;
- in relation to the educational community of teachers and students: organization, erudition, self-confidence, efficiency.

Conclusions

Having analyzed research on the development of self-regulation of personality and the formation of leadership qualities for the professional personality of the future teacher, we emphasize the relevance of studying the relationship and impact of self-regulation on the formation of leadership qualities of future teachers.

It is confirmed that self-regulation is an important professional property that is necessary to solve the problems of practice. For the future teacher it becomes important to consciously manage one’s own cognitive processes, behavior, and mental states in the process of both educational and future professional activities.

Modern educator cannot be effective without a strong position of the leader, because the challenges of modern society encourage teachers to continuous professional self-development (transition to distance learning has necessitated the

development of digital competence, independence in professional decision-making, technology of interaction with children and parents), professional self-knowledge and self-improvement.

Research confirms that a teacher's leadership is part of his or her image. In this regard, it is important to form a "leadership style" that reflects the nature of relationships and activities: on the one hand, openness, the ability to quickly mobilize resources, perseverance in achieving goals. Leadership style is determined by the type of temperament, focus, emotionality of the teacher and is characterized by charisma.

Based on the analysis of research related to the development of leadership qualities of specialists, one notes that the multi-vector formulations and the number of selected properties of a specialist leader, testifies to the scientific research and efforts of researchers to identify the most important characteristics that reflect the leader's position.

The organization of the educational process at the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University testifies to the systematic and consistent work of the teaching staff with students of the first (bachelor's) educational level on the formation of leadership qualities of future teachers in various partnerships.

Reference:

1. Poviakel N.I. (2003) *Profesiohenez samorehuliatsii myslennia praktychnoho psykholoha [Professionalization of self-regulation of thinking of a practical psychologist]*. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova. 295 s. [in Ukrainian]

2. Ivaniuk, H., Antypin, Y., Venhlovska, O., Kuzemko, L., & Savchenko, Y. (2023). Practices of psychological and pedagogical support of future teachers' personal and professional development in the conditions of distance learning. *Amazonia Investiga*, 12(67), 250-264. https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.23

3. Ivaniuk, Hanna Ivanivna ta Antypin, Yevhen Borysovych ta Venhlovska, Olena Anatoliivna ta Kuzemko, Lesia Valentynivna ta Savchenko, Yurii Yuriiovych (2023) Zmistovo-tekhnolohichne zabezpechennia psykholoho-pedahohichnoho suprovodu osobystisnoho ta profesiinoho rozvytku maibutnikh pedahohiv [Content-technological provision of psychological-pedagogical support for personal and professional development of future teachers] *Visnyk nauky ta osvity [Herald of science and education]*, (5(11)). 518-539. [in Ukrainian] https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-518-539

4. Maryna A. Mashovets, Svitlana P. Palamar, Yurii Y. Savchenko (2021) *Development of public health in the professional training of future teachers* Wiadomości Lekarskie (6). c. 1376-1381. https://doi.org/10.36740/WLek202106117

5. Goffee, R. (2006), "Why Should Anyone Be Led by You? What it Takes to Be an Authentic Leader", *Human Resource Management International Digest*, Vol. 14 No. 7.

6. Kuhl, J. (1996). Who controls whom when "I control myself?" // Psychological-Inquiry.; Vol 7(1). P. 61-68.

7. Zimmerman, B. J. (2000). Attaining Self-Regulation: A Social Cognitiv Respective. In M. Boekaerts, P.R. Pintrich, & M. Zeidner, Handbook of Self-Regulation. San Diego:Academic Press, P. 13-35.

8. D. de Ridder, J. de Wit (eds.) (2006) Self-regulation in Health Behavior. London: John Wiley & Sons

9. Cameron, L. D. & Leventhal, H. (2003). Self-regulation, health and illness: An overview. In L.D. Cameron and H. Leventhal (Eds), The Self-regulationof Health and Illness Behaviour. London: Routledge, P. 1-13.

10. Rosenberg, M. (1965) Society and the Adolescent Self-Image. Princeton.

11. Zaccaro, S. J. (2001). The nature of executive leadership: A conceptual and empirical analysis of success. Washington, D. C.: American Psychological Association.

Література:

1. Пов'якель Н.І. (2003) *Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: монографія*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 295 с.

2. Ivaniuk, H., Antypin, Y., Venhlovska, O., Kuzemko, L., & Savchenko, Y. (2023). Practices of psychological and pedagogical support of future teachers' personal and professional development in the conditions of distance learning. *Amazonia Investiga*, 12(67), 250-264. https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.23

3. Іванюк, Ганна Іванівна та Антипін, Євген Борисович та Венгловська, Олена Анатоліївна та Куземко, Леся Валентинівна та Савченко, Юрій Юрійович (2023) Змістово-технологічне забезпечення психолого-педагогічного супроводу особистісного та професійного розвитку майбутніх педагогів *Вісник науки та освіти* (5(11)). с. 518-539. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-518-539

4. Maryna A. Mashovets, Svitlana P. Palamar, Yurii Y. Savchenko (2021) Development of public health in the professional training of future teachers *Wiadomości Lekarskie* (6). с. 1376-1381. https://doi.org/10.36740/WLek202106117

5. Goffee, R. (2006), "Why Should Anyone Be Led by You? What it Takes to Be an Authentic Leader", *Human Resource Management International Digest*, Vol. 14 No. 7.

6. Kuhl, J. (1996). Who controls whom when "I control myself?". *Psychological-Inquiry*.; Vol 7(1). P. 61-68.

7. Zimmerman, B. J. (2000). *Attaining Self-Regulation: A Social Cognitiv Respective*. In M. Boekaerts, P.R. Pintrich, & M. Zeidner, Handbook of Self-Regulation. San Diego:Academic Press, P. 13-35.

8. D. de Ridder, J. de Wit (eds.) (2006) *Self-regulation in Health Behavior*. London: John Wiley & Sons

9. Cameron, L. D. & Leventhal, H. (2003). *Self-regulation, health and illness: An overview*. In L.D. Cameron and H. Leventhal (Eds), The Self-regulationof Health and Illness Behaviour. London: Routledge, P. 1-13.

10. Rosenberg, M. (1965) *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton.

11. Zaccaro, S. J. (2001). *The nature of executive leadership: A conceptual and empirical analysis of success*. Washington, D. C.: American Psychological Association.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 8:81.’06

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-84-98

Terletska Liubov Mykolaivna Phd (pedagogy),senior lecturer,Foreign languages and Methodology department,Faculty of pedagogical education,Borys Grinchenlo Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https//orcid.org/0000-0002-3690-5691

THE MAIN FEATURES OF TEACHING PRESCHOOLERS A FOREIGNLANGUAGE: EFFECTIVE TIPS AND METHODS

Abstract. The relevance of teaching a foreign language in an early age is shaped by social needs. In recent years, the increasing flow of interethnic communication has made it important for children to learn a foreign language, particularly English, starting from preschool. At this stage, teaching English primarily focuses on developing communication skills.This article discusses teaching young learners a foreign language communication through interactive cognitive methods. According to the article, these interactive cognitive techniques are effective and beneficial for enhancing the communicative abilities of preschoolers during their education. The explaination of the essence of these techniques, providing a detailed analysis of their unique features and methods of application are made.Analyzed methods are effective for preschoolers and primary schoolchildren.

Today, the knowledge of a foreign language is an essential part of the educational system.However, globalization and changes in economic, social and cultural aspects have led to reforms in language education, with new developments, programs and concepts being introduced, aimed at improving foreign language teaching in different types of educational establishments for improving of foreign language level. To achieve professional-level proficiency in a foreign language, it is crucial to start learning it at an early age.In the process of teaching a foreign language, it is important to remember that the simultaneous development of language skills isn't always connected with certain mental and physiological characteristics of preschoolers. The success of teaching preschoolers a foreign language hinges on understanding of their cognitive development stage, effective methodology approach and the personality of the teacher. It's a delicate connection of age-appropriate insight, engaging methodologies and the unique style of the educator.

Keywords: preschool age, a foreign language, communication, educator, speech interaction, development ,cognitive,activities, teaching a foreign language.

Терлецька Любов Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання, Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https//orcid.org/0000-0002-3690-5691

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ДОШКІЛЬНЯТ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ЕФЕКТИВНІ ПОРАДИ ТА МЕТОДИ

Анотація. Актуальність навчання іноземної мови в ранньому віці зумовлена соціальними потребами. В останні роки зростаюча потреба міжнаціонального спілкування створила передумови для вивчення іноземної мови, зокрема англійської, дітьми дошкільного віку. На цьому етапі навчання англійської мови основна увага зосереджується на розвитку комунікативних навичок. Ця стаття присвячена навчанню дітей молодшого дошкільного віку іншомовного спілкування за допомогою інтерактивних когнітивних методів. Ці інтерактивні когнітивні методи є ефективними та корисними для розвитку комунікативних навичок дошкільнят під час навчання іноземної мови. У статті пояснено сутність цих методів, проаналізовано їх особливості та способи застосування. Проаналізовані методи є ефективними як для дошкільнят, так і для дітей молодшого шкільного віку.

Сьогодні знання іноземної мови є невід'ємною частиною системи освіти, проте глобалізація та зміни в економічних, соціальних та культурних аспектах призвели до реформування мовної освіти, з'явилися нові розробки, програми та концепції, спрямовані на удосконалення методики навчання іноземних мов у різних типах закладів освіти для підвищення рівня володіння іноземною мовою.Для досягнення професійного рівня володіння іноземною мовою дуже важливо починати вивчати її в ранньому віці. У процесі навчання іноземної мови важливо пам'ятати, що одночасний розвиток мовних навичок не завжди пов'язаний з певними психічними та фізіологічними особливостями дошкільників. Успіх навчання дошкільнят іноземної мови залежить від розуміння рівня їхнього когнітивного розвитку, ефективного методичного підходу та особистості педагога. Це тонкий зв'язок між розумінням вікових особливостей, цікавими методиками та унікальним стилем, яким володіє педагог.

Ключові слова: дошкільний вік, іноземна мова, спілкування,педагог, мовленнєва взаємодія, розвиток, пізнавальна діяльність, навчання іноземної мови.

Statement of the problem. For education to flourish, the spotlight must be aimed at the child, unique thought patterns, aspirations and distinctive mental landscape. Each learner’s individuality is the foundation upon which effective learning is built. Every decision a foreign teacher makes regarding methodology should be viewed through the prism of the student's unique identity. During the vibrant years of preschool, a fascinating evolution unfolds within the intricate web of a child's psychological and physiological systems. Perception unfolds like a rich tapestry, woven with intricate layers, each thread representing distinct significance,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

intention and thoughtful examination. Conversation wields a powerful influence on the advancement of recognition; through dialogue, children begin to skillfully articulate the names of attributes, symbols and the condition of diverse objects, as well as understanding the intricate relationships that bind them together.

A preschooler's curiosity sparkles like a kaleidoscope, drawing them into the world around them. Every colorful object and playful activity captures their imagination, inviting them to explore and discover the joy of learning through delightful interactions. The focus transforms into a powerful force, becoming both sharper and unwavering. By nurturing the child's ability to focus, an educator equip him with the tools he needs to take charge of his own attention as he grows. If the moments were infused with deep emotion and left a lasting mark on the child, they could echo in their memory for a lifetime. One of the most captivating aspects of a child's development between the ages of 2 and 6 is that their early concepts and ideas are intricately tied to movement and action. Drawing inspiration from the striking outlines of perception, the imaginative forms of contemplation begin to crave structure. Children become adept at forming fundamental concepts through their experiences with practical actions, gradually weaving these understandings into the form of language or communication with interaction. The foundation for honing clear, consistent thinking is established in the twilight years of early childhood, as a child's awareness begins to bloom and take shape.

Analysis of recent research and publications. The problem of teaching foreign languages for preschooler was analysed by methodologists and scientists such as Gluharieva O.,Gergel A,Bilolypetskyi D.,Skvarina T, Agoston K., Andersson Th., Brown H. [1], Pinter A. [6], Richards J.[7] and others.Foreign methodologists developed the concept of teaching foreign languages for different age group students. This lack of focus highlights the importance of conducting further scientific research.

The purpose of the article is to analyse methods and technics for teaching preschoolers a foreign language, to find out main features of effective teaching and difficulties for children.

The main part of research. During the preschool years the educator has a great opportunity to embark mastering a new language.At this age, children are particularly attuned to language. They spark a curiosity that leads them to explore the intricate tapestry of words, eager to unravel within their conversations. Their fascination with etymology transforms everyday speech into an enchanting discovery. They effortlessly commit a combination of linguistic gems to memory, reciting them with remarkable precision and flair. As time weaves its intricate tapestry, the once threads of these beneficial elements begin to fray and fade, their brilliance dulled by the passage of years.

Embracing a new language expands the horizons of personal growth, enriching the tapestry of an individual educational development through life. Teaching a foreign language unlocks a child's creative potential, nurturing their

ability to thrive both independently and collaboratively. This process plays a pivotal role in shaping a harmonious, well-rounded identity that embraces diversity and fosters connection. Mastering a foreign language sparks memory, ignites imagination and fosters focus. It cultivates their skills in interpersonal communication, nurtures their ability to lead and hones their self-discipline. The enhancement of dialogue unfolds across several dimensions. The potential for effective communication with others is flourishing, paving the way for our conversations to reshape our thinking. As we exchange ideas, discourse transforms into a powerful tool for mental reconfiguration, guiding our thought processes to new heights. During the enchanting preschool years, a child's vocabulary deeps, each new word or phrase adds new possibilities for a language. The preschoolers need to master the art of phonemic development, wrapping up this essential chapter of their early foreign linguistic knowledge. The arrangement of words and phrases weaves a tapestry of meaning within discourse. Kids effortlessly absorb the way of how words are formed and pieced together. They explore the shapes of language, discovering the rhythmic patterns of word structure and sentence formation.

When considering the unique traits of preschool children, the approach to teaching a foreign language should be guided by the following recommendations: 1) the lessons must be held in a warm and joyful atmosphere, fostering genuine trust and a heartfelt sense of positivity;2) explore workouts: engaging in mind-bending puzzles and cognitive workouts, embarking on whimsical role-playing adventures, diving into enchanting tales, unleashing creativity through imaginative play and invigorating the body with dynamic physical activities;3)harness captivating visuals that command attention and intrigue the senses;4) use audio-visual content, delightful playthings,images, photos etc.; 5) engage in a dialogue with preschoolers, weaving in unexpected surprises that spark curiosity and wonder; 6) be attentive to their assertion of skilled and personalized progress.Rather than simply focusing on the rote memorization of material, we should pay special attention to igniting a genuine desire to learn. It's about fostering a shared understanding of the language, creating a motivation for language learning that inspires curiosity and engagement.

Therefore, when it comes to teaching a foreign language to preschoolers, it’s essential to create a vibrant and engaging learning environment. This means utilizing visually appealing materials, hands-on activities and a focus on the children's personalities. A lively, interactive approach infused with emotion will greatly enhance their educational communication.When teaching a foreign language, an educator needs more than just a grasp of the language itself; he(she) must also possess insights into the child's developmental linguistic, cognitive and educational progress. Additionally, the ability to weave these elements together into a cohesive learning experience is essential.The child's innate abilities, especially their command of the native language, flourish alongside the formation of their skills in a foreign one.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The aim of fundamental foreign language education is to weave the foundational threads of a secondary language identity into the development of preschoolers and primary school children. This nurturing of linguistic skills equips them with the tools for basic intercultural communication, allowing them to bridge gaps and connect with diverse cultures from an early age. Grasping this objective entails, first and foremost, children mastering the dialect as their primary mode of expression, as well as navigating the intricate process of contrasting foreign languages. Additionally, it encompasses the assimilation of a plethora of extralinguistic element (factors which are indirectly tied to language itself). Lastly, it fosters the development of essential traits vital for effective communication and a harmonious understanding among individuals hailing from diverse cultural backgrounds.

In the realm of applied methodological science, the goals of introducing remote dialects at an early stage are interpreted in a remarkably expansive manner: To introduce preschoolers and younger schoolchildren to a foreign language at a time when they are still free from the mental barriers that often accompany new forms of communication, educators should aim to foster their familiarity and curiosity. This early exploration opens up a world of linguistic possibilities, allowing them to engage with a new language in a playful and unusual and different way.To cultivate a readiness in children for engaging with a foreign language, educators should nurture a spirit of enthusiasm and curiosity about learning it. By fostering a positive attitude towards language acquisition, educators should inspire them to connect joyfully with new cultures and ideas.To cultivate foundational communication skills across the four key language skills (speaking, listening, reading, and writing) educators should aim to immerse children in the rich tapestry of foreign cultures. It will introduce them to captivating tales from distant lands, enchanting melodies and delightful fairy tales, alongside an array of children's literature available in the foreign language. Introduce children to new social experiences by using an accessible yet distinct language, broadening the array of social roles they engage in during playful scenarios typical of family gatherings, daily interactions and educational dialogues.To delve into the vibrant tapestry of communication, an educator must explore the rich features of discourse that weave through both native and foreign languages. This form of learning intertwines with the customs and traditions of the cultures of these languages, creating a captivating link that resonates with preschoolers.To cultivate a rich possibilities of etymological ideas drawn from both native and foreign languages, thereby enhancing the mental agility, communicative progress and cognitive abilities of students.Delving into the intricate objectives of teaching foreign languages remotely reveals a profound truth: it plays a crucial role in nurturing children's ability to express themselves in a language beyond their own. It’s not only broadens their communication skills but also opens up a world of cultural understanding and connection.At the intersection of cultures, the way preschoolers express themselves reveals a rich tapestry of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

communication skills and intercultural understanding. During preschool period, these budding abilities intertwine to create a foundation for effective dialogue and connection across diverse backgrounds.The layout of communicative competence serves as the practical foundation for establishing objectives[2].It encompasses a diverse array of knowledge, expertise and abilities. The essence of etymology intertwined with communication delves into the phonetic, lexical and linguistic realms, revealing the intricate rules that govern their transformation. These foundational principles guide how etymological elements evolve into crucial expressions, forming communicative competence.The ability to harness linguistic tools to decode meaning involves not just grasping the intent, context, timing and nuances of communication, but also aligning with the social standing of our conversational partner, a vital aspect of sociolinguistics.The educator has ability to express ideas in meaningful phrases and convey knowledge through well-structured, coherent statements. An exploration of the unique sociocultural nuances of the foreign language, alongside the ability to skillfully shape both verbal and non-verbal communication in harmony with these distinctive traits (sociocultural ans cultural ones).The skill to scrutinize and evaluate communication scenarios empowers individuals to shape their conversational tactics effectively. With this understanding, one can deftly navigate their own discourse while also guiding the interactions of their communication partners. Moreover, leveraging personal language experiences becomes a strategic tool in bridging any knowledge gaps in a foreign language, serving as both a compensatory measure and a vital component of effective communication.

One of the most effective methods for introducing a foreign language to preschoolers is through immersive experiences that create vivid mental images associated with language. By repeatedly exposing them to well-practiced linguistic patterns, educators can help them to internalize the sounds, meanings and peculiarities of the language in a natural and engaging way[4].Consequently, a monumental emphasis is placed on the art of listening, which brings forth the following transformations: teaching the fundamental principles of English, structuring and enhancing listening abilities,cultivating an internal formof English language structures, fostering an instinctive grasp of the language,equipping preschoolers with practical communication skills for information exchange,encouraging purposeful memorization and active focus,nurturing social skills, initiative and independence, immersing learners in the rich cultures of English-speaking countries. Teaching preschoolers is a world apart from educating older schoolchildren, each requiring its own unique approach and flair. The methods and styles differ dramatically, adapting to the playful curiosity of little ones with vibrant energy. Teaching English to preschoolers unfolds in its own unique way, shaped by the psychological and physical development typical of their age. This stage of growth brings energy and curiosity that educators can harness to make learning a joyful adventure. This intriguing characteristic of their neurological

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

studies, illuminated by the limitations of the inhibitory system and the malleability of perception, becomes even more pronounced when examining static or unmoving objects.This suggests that a lively, dynamic and engaging approach to learning is essential at the foundational stage (not just to equip children with vital knowledge, skills and abilities, but also to foster their capacity for focused attention). When crafting educational materials, it's essential to remember the fleeting attention spans of children. To keep their minds engaged, educator should frequently switch up the types of activities. A child rarely tires from the flurry of activity itself, rather, it is the monotony and uniformity of their surroundings that drains their energy. Switching up various exercises can be a fantastic outlet for your child to let off steam and relax. Therefore, within the realm of learning a foreign language, it's essential to infuse various teaching techniques, including the changing of dynamic activities. This transforms the class into havens of abundance, allowing the educator to immerse themselves fully in the art of teaching, free from the distractions of institutional restructuring. For preschoolers the world of visual-figurative memory takes the lead, outshining the steady grip of consistent memory. They excel at conjuring vivid images of specific objects, hues and moments from the past. Consequently, the connection between words and specific objects or actions could serve as a vital ingredient in the assimilation of phonetic elements in this context. One defining feature of preschool children's cognitive development is their vivid imagination and tangible thinking. They are particularly drawn to colorful dynamic objects, which captivate their curiosity and fuel their understanding of the world around them.

Engaging children demands visual elements, tangible experiences and impactful instruction that captivates their imaginations while ensuring clarity in every lesson. When it comes to teaching young children, colors and dazzling visuals can serve as fantastic allies in the adventure of learning. A child picks up a new word from a foreign language much faster when it is closely connected to an object, a picture or an action they can see or do themselves. That's why, singing the songs, it's essential to embrace their rhythms, allowing yourselves to dance with melodies and expressions. The meticulous design and thoughtful orchestration of a lesson play a crucial role in enhancing its educational impact. Every aspect of the lesson should be thoughtfully designed and executed with the children's age and cognitive traits in mind. This planning must also reflect the lesson's core objectives, while uniquely addressing the nuances of the foreign language being taught as an educational endeavor.The primary goal of teaching a foreign language to preschoolers is to help them understand clear, accessible communication while nurturing their speaking abilities and conversational skills. Making language learning engaging and playful, we can inspire young minds to express themselves confidently and connect with the world around them. Teaching preschoolers the English language is a fundamental stepping stone that prepares them for their education. It builds a strong foundation for clear pronunciation, expands their vocabulary, enhances their ability to

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

comprehend spoken language and equips them to engage in simple conversations. This early instruction sets the stage for confident communication and learning in the years to come.

Mastering English in the kindergarten should encompass the following key elements: the ability to skillfully mimic English words from a phonetic perspective as guided by the instructor or speaker (a blend of auditory concentration, phonetic perception and precise enunciation),the collection, integration and activation of vocabulary which is essential for advancing verbal communication,mastery of a selection of basic grammatical structures, enabling the formation of coherent expressions,an attentive engagement with the speaker's discourse, coupled with the appropriate responses to their inquiries. One of the most powerful strategies for teaching a foreign language is through play. For children ages 3 to 6, play is the vibrant heartbeat of their world, igniting their imagination and fueling their adventures. It should be placed at the centre of the educational process, allowing the child not only to discover new words but to truly embrace and remember them. The class will sparkle with excitement as learning transforms into a joyful adventure, capturing the hearts of children eager to dive into their English lessons.The enchanting elements accompanying the play is curiosity, a sense of accomplishment and the desire to learn. Play serves as the heartbeat of childhood, infusing life with joy and discovery. It is through play that children explore the world, weave their imaginations and cultivate essential skills that shape their future. Within sanctuary, an educator should engage in flexible, semi-mobile and serene activities as he(she) explores and absorbs new educational material.Distractions can serve a multitude of functions.When delving into the nuances of vocabulary and frameworks of a foreign language, an educator should aim to equip the mind with the skills and abilities necessary for effective verbal expression. This process serves as a vital channel for children to engage free in an foreign language, fostering their ability to communicate confidently. The primary goal of teaching English for preschoolers is to nurture their ability to engage in meaningful conversations. Introducing new vocabulary during the lesson, it's essential to harness the power of visualization.

This suggests that instead of simply teaching to translate an English word, we should inspire preschoolers to cultivate a vivid image or concept in their minds that connects with that word. One engaging approach could involve using a vibrant collection of images and playful toys scattered throughout the classroom. Once the lesson's vocabulary has been revealed, the children should take a moment to vocalize it together, repeating the words to weave them into their minds. This could be accomplished by harnessing a diverse array of play strategies. An educator should decide who can belt out a particular word with the greatest volume, turning language into a joyful contest. This will allow to closely observe how children pronounce words and if it will be necessary to guide them gently toward the correct articulation. It’s important to remember that teaching English to preschoolers can be quite the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

intricate, demanding a unique and imaginative method to language instruction. Lexical games should be as simple and fair as possible for kids, sparking their curiosity and making learning a joyful game. The highlight of the lesson is a thrilling moment of competition that captivates the children's attention, sparking their curiosity about the topic at hand. It's a delightful opportunity that encourages engagement and enthusiasm for the subject they are exploring. Complicating the learning, an educator shold anchor ourselves in the principles of gradual progression, steady consistency and accessible understanding. Children naturally struggle with the idea of sitting still for extended periods, making it essential to incorporate outdoor games into the learning experience. Engaging in activities during English classes can become one of the most cherished and enjoyable experiences for preschoolers.Engaging in a whimsical tale of pixies, where the roles come alive in a flurry of imagination is a delightful triumph for children. Each child revels in the joy of stepping into a fantastical role, crafting stories filled with magic and adventure. Foreign language can also be viewed as a finely crafted expression, intricately designed with purpose. Every lesson should be thought as a step for learning process.As soon as children hear any hint of excitement or purpose, they'll recognize that new, contemporary twist on their lessons has arrived.

Children have a remarkable way of connecting with music,they don’t just enjoy it,they embrace it with open hearts. Melodies stick in their minds like sweet candy and they effortlessly weave song lyrics into their everyday conversations, transforming ordinary moments into lyrical exchanges. To enhance children's language skills, a delightful mix of songs and chants in English can be employed. Often, these melodies and songs are accompanied by simple lyrics and straightforward ideas, resulting in a tapestry of familiar phrases woven together. It’s also important to remember the rich musical backdrop that enhances the learning experience. Beyond just incorporating themed tunes, it's vital to cultivate a class atmosphere that sparks joy and curiosity about foreign languages. A lively and engaging environment can ignite their imaginations, making the learning experience both enchanting and memorable. Simultaneously, the contemporary vocabulary that kids echo after their educators finds a more enduring place in their memories compared to mere rote repetition. Incorporating images and toys allows educator to weave together metaphorical memories, igniting a spark of creativity and imaginative thought. Audio and video elements enhance the immersive experience, allow to understand and integrate different foreign language learning technics.

The primary goal of teaching a new language to preschoolers is to spark their curiosity and enthusiasm for learning through play and fun activities. The distraction captivates the child's imagination, offering him a thrilling outlet to showcase his abilities while helping him to remember foreign words and phrases with ease. At this stage of life, children begin to conserve their energy and curiosity[3]. These enriching diversions changes the lessons, creating an environment where learning becomes adventurous and motivating. Expanding upon this idea, the abundance of

enchanting tales serves to weave a tapestry of joy, serenity and unexpected wonder within the class atmosphere. Thanks to the clever use of distraction, the art of speaking flourishes effectively. Words and language combines. Meanwhile, the capacity to listen and engage with spoken dialogue forms, enhancing our communicative process. The diversion sparks a whirlwind of creativity within the child's mind, unlocking a treasure trove of imaginative potential and innovative thinking.Navigating the technic involves a choice of decisions, using the words and mastering the language skills according to the aim. Engaging in playful learning transforms the educational process into an exciting activity, where curiosity thrives and enjoyment takes the lead. The progressive teaching framework for preschoolers encourages educators to embrace a fresh, human-centered perspective that recognizes the child as a burgeoning individual. This approach emphasizes the necessity of understanding and honoring their unique interactions and rights, fostering an environment of respect and empathy. In this context, any efforts to prepare and teach a foreign language should focus on nurturing the child's growth. During the senior preschool years, children experience a remarkable surge in their ability to absorb and imitate new information. This capability stands out as the most important of all. This stems from the essential idea that when teaching a child, it’s crucial to embrace the variety of vocabulary and phrases of a foreign language. At this stage, an older preschooler is guided by an instinctual memory framework, one that flows effortlessly without the constraints of a specific goal in mind. The caliber of a child's automatic recall of objects, images and words hinges on the depth of their engagement with these elements. It is influenced by how keenly they observe, reflect upon and categorize what they encounter, weaving together their experiences into knowledge and understanding.

A vital role in enhancing memory unfolds through the emergence of cognitive support activities, where children actively engage in techniques to master their memory. That's why, when diving into the world of rhymes and songs in a foreign language, it's essential to bring the words to life through movements, expressive facial gestures and animated signals. The child shows a keen awareness of the circumstances surrounding the suggested movement, engaging in distinctive actions accompanied by words that guide him in completing the task. For older preschoolers, it’s quite a challenge to stay focused on a monotonous, drab task. Yet, when faced with a genuine and pressing situation, they suddenly possess an impressive capacity for sustained attention. During outdoor foreign language classes, an educator should use a lot of activities, printed materials, board games, dramatic performances or play form and immersive role-playing for creating of an engaging language learning. This diverse array of interactions and communication as a basic for language learning ensure that pre-schoolers remain captivated and attentive. Although data shows that by the age of six, a child's cognitive development is on the rise, it remains surprisingly undernourished and in need of further cultivation. Some researches has shown that preschoolers aged five to six can be engaged during activities with

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

remarkable efficiency and enjoyment only for 10- 15 minutes. It's far more effective to spend the first half of the class immersing children in the presentation and reinforcement of contemporary vocabulary through various engaging scenarios. To keep the focus sharp and the learning impactful, it's best to showcase just three or four new items (toys or images). It's essential not just to label the topic in a foreign language, but also to engage the child's attention to details and emphasize its unique characteristics. This phenomenon can typically be attributed to the remarkable ability of a six-year-old child, who can simultaneously perceive three objects with astonishing clarity and detail. By the time a child reaches the age of six, a remarkable transformation begins to unfold. Their imaginative spirit flourishes and the foundations of their thoughts grow stronger, allowing them to delve deeper into their play. This is evident in the way they extend the duration of their games, exploring a single theme with greater intricacy and thoughtful planning. The world becomes a canvas for their ideas and views as they weave richer narratives and embark on more elaborate adventures[5].

An essential element in nurturing a child's creative potential is the use of unconventional materials. By incorporating everyday objects into play, an educator should not only foster creativity but also enhance visual experiences across various activities. For instance, children can craft animals from natural materials, give them English names, and then breathe life into these creations as characters in imaginative role-playing adventures. This approach transforms simple items into gateways for storytelling and exploration, igniting a world of endless possibilities. It is widely recognized that by the age of six, a child's understanding of the world is shaped predominantly according to their knowledge. His (her) visual acuity sharpens significantly, enhancing his (her) ability to perceive colors and their subtleties with remarkable precision. The organization of visual recognition plays a crucial role in shaping our experience of the world around us. The expansive use of visual aids in foreign language classes transforms the learning experience into an engaging adventure while simultaneously enhancing students' visual recognition skills. Regardless, the unique quirks of the child's perception render him particularly attuned to the subtle strains that arise when engaging with small objects. As preschoolers grow more experienced, their sensitivity to sounds intensifies, deepening their auditory awareness and appreciation. Children possess an enchanting ability to discern a symphony of sounds, effortlessly feeling the rhythm. They can mimic the intricate patterns of a simple rhythmic sequence with impressive precision, creating a backdrop for incorporating musical movements into a foreign language classes. This allows to learn language harmoniously. Regardless, the child perceives melodies and sounds with a sharper clarity than spoken words. This is precisely why the educators's words needed to flow with clarity, brevity and precision, shaping a bridge of understanding for the child. The senior preschool years mark a remarkable phase in language development, where children's communication skills blossom impressively. Simultaneously, the way children aged five to six

engage in conversation reveals itself in a distinctly unique manner. Preschoolers also delve into creative expressions through actions like drawing and sculpting. Given this linguistic environment, it makes sense to thoughtfully arrange the language elements in a foreign language, aligning with their development.As a child's vocal apparatus develops around the ages of five to six, they gain the ability to articulate the sounds of their native language. By introducing a foreign language at this stage, an educator have a unique opportunity to enrich the child's speech culture,enhancing its intonational expressiveness, rhythm and cadence. This can be accomplished through playful activities such as tongue twisters, rhymes, songs and dramatic games. At this stage of development, an exciting transformation unfolds the enhancement of phonemic awareness. This is the remarkable ability to perceive the intricate sounds of spoken language, allowing children to identify and categorize them as unique units that convey meaning. It's a magical process where auditory sensations are woven into communication, turning sounds into the building blocks of understanding. Experts recognize the remarkable susceptibility of children to phonetic nuances, a trait that enables them to grasp and employ contemporary vocabulary. This process unfolds as they relate new words, sounds and structures to those they have already mastered, skillfully forging connections through familiar patterns. By the tender age of six, a child's grasp of language has begun to develop, unraveling the intricate tapestry of syntax with surprising finesse. The repertoire of familiar phrases spoken by identical individuals is growing as is the variety of both simple and intricate sentences. This linguistic development reflects the evolution of verbal-logical reasoning of preschoolers.

Five-year-olds are especially vulnerable to the enchanting melodies of conversation, while six-year-olds begin to unlock the magic of reading. For this reason, an educator should begin nurturing spoken forms of communication in a foreign language, postponing the reading and writing aspect for a later time. The enchanting age for embarking learning a foreign language is between 5 and 6 years old. At this stage, young minds are like sponges, eager to soak up the sounds and rhythms of a language with a desire to learn about the life of other people and cultures.When engaging with preschoolers, the approach of modeling behaviors is employed. Preschoolers with their imaginative minds craft metaphorical memories, understanding that the more striking the initial experience, the longer it lingers in their minds. This intricate interplay follows the principle of collective engagement and the guiding coordinates of their learning, where each moment of interaction serves as a building block of their development. In a single engaging lesson, an educator should ignite the curiosity of all the children. Embracing the uniqueness of every child's personality and potential is essential, nurturing each one to find success in every lesson is paramount. An educator should immerse in a language learning, uniting understanding and expression. Furthermore, the main task is engaging a multitude of senses, ensuring that every channel of perception is activated, transforming foreign language learning into experience.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The initiative designed for engaging preschoolers should be harmoniously aligned with the fostering both physical and mental wellness, as well as ensuring children feel secure and loved is paramount. An educator shold embrace a holistic approach to education, diving into various disciplines like the arts, languages, natural sciences and ethics etc. The aim is to nurture each child not only as an individual but also as a participant of the community and the world. An educator should protect the uniqueness of every child, guiding them on their self-discovery and meaningful connections.

The defining traits of the various stages of foreign language learning are:

-mindfulness - a way that resonates with children, reveals a world where certain individuals communicate in a foreign language. This framework is defined by the way a child absorbs language, shaped by their fundamental ability to distinguish it from both native speech and external influences, all while navigating their surroundings;

- a profound recognition that there is an underlying thread of similarity weaving through our experiences. Despite the diverse paths, the fundamental principles governing preschoolers existence and communication in subtle ways;

-the ability to perceive the nuances of communication is a delicate thing, it involves not just observing, but also deciphering words and actions;

-expanding the ability to truly understand the situation involves more than just words, it requires interpreting gestures, facial expressions and the subtleties of body language.Errands, often presented as delightful adventures, should be familiar to children. It is essential to compare with explanations;

- the development of vital communication skills of preschoolers;

- fostering a spirit of friendly and patient attitude towards other speakers of different languages, built on the foundation of friendship with people from other countries, enriched by the enchanting tales and relatable experiences found in children's literature. The essence of the educational process depends on their learning experience, where knowledge intertwines with curiosity[7].Ultimately, a cheerful attitude plays a crucial role in helping pre-schoolers to embark on their foreign language learning. It shapes the way they approach those initial steps, paving the way for more confident language experience. So far, a treasure trove of resources has been amassed in the realm of teaching foreign languages to children in preschool and elementary school. In the world of brain research and teaching strategies, a plethora of studies illuminate the cognitive, academic, psycholinguistic and physiological traits of young learners. These explorations provide a fascinating glimpse into the minds of children during these formative years. Regardless, the realm of educational research concerning the teaching of foreign languages to pre-schoolers lacks a cohesive set of standards. Insights into this topic vary widely, with little consistency in approaches or expectations across the board. As society increasingly values the importance of teaching children a foreign language, it becomes essential for educators to master innovative approaches to early English

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

language learning. This includes crafting effective strategies for structuring, organizing and guiding the educational process, ensuring that children embark on their linguistic learning with confidence and creativity. A child under the age of nine can become an adept conversationalist, weaving words with a skill that defies their years. Following this phase, the brain's ability to engage in conversation became more rigid, struggling to adapt to unfamiliar circumstances with the same ease it once displayed. By the time one reaches the age of ten, the journey of life presents a tapestry of challenges, each thread an obstacle that must be woven through and conquered. The focus of teaching should not merely be on mastering a multitude of vocabulary words, but rather on igniting a genuine curiosity about the subject matter. It's about nurturing a child's communication skills and empowering them to express themselves with confidence and creativity. It is crucial for children to acquire specific qualities that enable them to effectively engage with language. With a foundational set of vocabulary, these young learners can anticipate a natural growth in their linguistic abilities, allowing them to apply words in context and with purpose. It serves as a fascinating endeavor for the children and an effortless exercise in language for the educator, thanks to which various skills in verbal expression flourish and evolve. Playful activities serve a multitude of roles of child development. They not only enrich the learning experience but also aid in grasping material as it evolves year after year. Moreover, they gently nurture essential skills, weaving them into a child’s growth. Ultimately, the child discovers the art of collaboration, unlocking the ability to navigate interactions with others in imaginative ways. During errands that spark a bit of competition, children often find themselves in the thick of a struggle. However, these challenges can turn into valuable opportunities for growth and teamwork, helping them learn how to navigate obstacles together. Ultimately, every shade of animosity casts a shadow over joy, preventing the laughter from bubbling up and dimming the thrill we had hoped to embrace. The excitement plays a vital role in enhancing our ability to express ourselves, both in spoken words and written language. This early exploration sparks their creativity and sharpens their skills, setting the foundation for confident expression in the world around them. In this manner, the components of participation and communication foster the art of socialization. Much like in games, beyond the thrill of competition lies a rich tapestry of collaboration and teamwork, where organization takes center stage. Engaging in diversion assignments equips children with the tools they need to master both spoken and written expression.

Conclusions. A key challenge in teaching a foreign language lies in fostering verbal communication. This essential aspect not only paves the way for showcasing the language's communicative skills but also bridges theoretical knowledge and real-world application. By immersing students in authentic conversational contexts, an educator should ignite their passion for learning a new language, making the experience not just educational, but genuinely inspiring. Engaging students in verbal exchanges can be seamlessly woven into the interactive play. The approach of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

playful learning serves as a vital catalyst for igniting the educational and intellectual growth of preschoolers. As a key element of effective teaching a foreign language, it invites contemporary educators to embrace a perspective on the dynamics of early education. This strategy not only entertains but also enriches the learning experience, encouraging children to explore and engage with new languages in a joyful and stimulating environment.The meticulous integration of this component into fundamental educational practices, combined with the energetic application of game-based learning, as research has shown, elevates the conventional learning experience. Recreational activities nurture children's innate desire to learn and grow, fostering an environment where they can freely express their creativity and tackle new challenges. Through these engaging experiences, they develop vital skills such as organization and self-assessment, enhancing their confidence and self-worth. These activities also encourage them to compare, categorize and choose key information while skillfully filtering out the noise, all while utilizing diverse resources to expand their understanding.

References:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching (5th ed.). Pearson Education.
2. Curtain, H., & Dahlberg, C. A. (2004). Languages and Children: Making the Match (3rd ed.). Pearson Education.
3. Genesee, F. (1994). Educating Second Language Children: The Whole Child, the Whole Curriculum, the Whole Community. Cambridge University Press.
4. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). Techniques and Principles in Language Teaching (3rd ed.). Oxford University Press.
5. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned (4th ed.). Oxford University Press.
6. Pinter, A. (2006). Teaching Young Language Learners. Oxford University Press.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

Література:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching (5th ed.). Pearson Education.
2. Curtain, H., & Dahlberg, C. A. (2004). Languages and Children: Making the Match (3rd ed.). Pearson Education.
3. Genesee, F. (1994). Educating Second Language Children: The Whole Child, the Whole Curriculum, the Whole Community. Cambridge University Press.
4. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). Techniques and Principles in Language Teaching (3rd ed.). Oxford University Press.
5. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned (4th ed.). Oxford University Press.
6. Pinter, A. (2006). Teaching Young Language Learners. Oxford University Press.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 378.016:796.894

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-99-108

Zahura Fedir Ivanovich Associate Professor, Dr. (Pedagogic Sciences), Head of the Department of Athletic Sports, Lviv State University of Physics culture named after Ivan Bobersky, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-5889-4399

Stadnyk Volodymyr Volodymyrovuch PhD (science in physical education and sport), associate professor of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel. (032)276-43-80, https://orcid.org/0000-0002-2864-4794

PHYSICAL CULTURE AND HEALTH EXTRACURRICULAR ACTIVITY OF STUDENTS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The paper deals with the issue of preserving and improving the health of students under martial law by means of physical education. The purpose of the study is to establish the peculiarities of physical culture and health-improving extracurricular activity of students under martial law. It has been found that the tasks of physical education of students under martial law are primarily due to the creation of conditions for students' health protection. It has been found that physical culture and health-improving extracurricular activity of students under martial law is aimed at ensuring health promotion, and should be strategically oriented towards students' understanding that being healthy now, both physically and mentally, is their duty. It has been established that the purpose of physical culture and health-improving extracurricular activity of students is to ensure a combination of changes in the cognitive, emotional and physiological spheres. It has been determined that the tasks of physical culture and health-improving extracurricular activity of students under martial law are primarily due to the creation of conditions for the full realization and their physical development during the educational process, organized based on modern general scientific and special pedagogical technologies of the theory, methodology and practice of physical culture. Higher education institutions introduce the following forms of organization of physical culture and health extracurricular activity of students: championships in various sports, days of physical culture, sports and health, sections on sports, ‘Health Groups’ using innovative types of physical activity, general physical training groups, special physical training groups, individual classes, etc. It has been found that effective provision of physical culture and healthy extracurricular activity of students, through the creation of certain conditions for the organization of the educational process, can direct students to perform dosed physical exercises, which will help maintain the norms of students' physical activity. The result of the implementation of physical

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

culture and recreational extracurricular activity of students should be the development of their model of health improvement as an effective factor in strengthening and restoring health under martial law, despite all its negative aspects.

Keywords: students, physical education, martial law, extracurricular activities, health preservation.

Загура Федір Іванович доцент, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри атлетичних видів спорту, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-5889-4399

Стадник Володимир Володимирович кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 276-43-80, https://orcid.org/0000-0002-2864-4794

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА ПОЗАНАВЧАЛЬНА АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У роботі розглянуто питання збереження та покращання здоров’я студентів в умовах воєнного стану засобами фізичного виховання. Мета дослідження − встановити особливості фізкультурно-оздоровчої позанавчальної активності студентів в умовах воєнного стану. Досліджено, що завдання фізичного виховання студентів в умовах воєнного стану обумовлені насамперед створенням умов для здоров’язбереження студентів. З’ясовано, що фізкультурно-оздоровча позанавчальна активність студентів в умовах воєнного стану скерована на забезпечення зміцнення здоров'я, має бути стратегічно орієнтована на розуміння студентами того, що бути здоровим зараз як фізично, так і психічно – це їхній обов'язок. Установлено, що мета фізкультурно-оздоровчої позанавчальної активності студентів полягає у забезпеченні комбінації змін у когнітивній, емоційній і фізіологічній сферах. Визначено, що завдання фізкультурно-оздоровчої позанавчальної активності студентів в умовах воєнного стану обумовлені насамперед створенням умов для повної реалізації та їхнього фізичного розвитку в ході навчального процесу, організованого на основі сучасних загальнонаукових і спеціальних педагогічних технологій теорії, методики і практики фізичної культури. У закладах вищої освіти запроваджуються такі форми організації фізкультурно-оздоровчої позанавчальної активності студентів: чемпіонати з різних видів спорту, дні фізичної культури, спорту та здоров’я, секції по видам спорту, «Групи здоров’я» з використанням інноваційних видів фізичної активності, групи загальної фізичної підготовки, групи спеціальної фізичної підготовки, індивідуальні заняття тощо. Досліджено, що ефективне забезпечення фізкультурно-оздоровчої позанавчальної активності студентів, завдяки створенню

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

певних умов організації освітнього процесу, має змогу скерувати студентів на дозоване виконання фізичних вправ, що сприятиме збереженню норм рухової активності студентів. Результатом реалізації фізкультурно-оздоровчої позанавчальної активності студентів повинне стати вироблення кожним власної моделі оздоровлення, як дієвого фактора зміцнення та відновлення здоров'я в умовах воєнного стану попри усі його негативні аспекти.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, фізичне виховання, воєнний стан, позанавчальна активність, здоров'язбереження.

Problem statement. Russia's full-scale war against Ukraine has destabilized many aspects of public life. One of the most vulnerable sectors is education, which has not had time to stabilize after being tested by the global pandemic. However, the war in Ukraine has not stopped the educational process, although it has greatly affected it. Instead, the educational process, which is forced to adapt to restrictions and threats, requires new solutions to implement a quality educational process.

At the same time, the state has identified the readiness of future highly qualified specialists trained by higher education as a problem of national importance that needs to be addressed as a matter of priority. The ability to preserve and increase the country's potential, which is the student population, is vital for society during war. It is undoubtedly recognized [3] that the quality of higher education is equated with the quality of training of employable specialists, which is ensured by the proper state of their health. Therefore, the issue of preserving and improving the health of students is considered to be one of the most urgent today.

Analysis of recent research and publications. Scientists [1, 2, 5, 7] are unanimous in their opinion that significant problems in preserving the health of higher education students are caused by the traumatic events of prolonged martial law. It has been proven [4, 10] that a healthy lifestyle, development of physical qualities, strengthening of psychological and volitional character are important and necessary components of students' lives.

It has been determined [2, 6] that physical education in the education system is the most important structure that lays the foundations of health. It has been studied [1, 3] that systematic physical education classes contribute to health promotion, improvement of physical and mental performance, and psychological balance. The question naturally arises of how to work with students in wartime to make the educational process of physical education as useful as possible to improve their health [1, 5].

It has been determined [2] that the mandatory two academic hours per week of physical education classes defined by the curriculum cannot fully ensure the formation of an appropriate degree of student health. Therefore, it has been studied [8] that students' physical education and health-improving extracurricular activities should be an integral part of their healthy lifestyle. It has been established [4] that such activities ensure the effectiveness of physical education of students, and therefore contribute to their health protection.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The literature highlights some aspects of the organization and implementation of physical education and health extracurricular activities by students [8-10]. However, the system of physical education in higher education in Ukraine is currently facing a number of destabilizing trends, one of which is that, as studied by [1, 5], the models formed by many years of practice of previous periods were not effective in martial law. This is confirmed by the results of scientific research.

Therefore, the issues of implementation of physical culture and health-improving extracurricular activity as a component of full physical development, formation of physical abilities and health promotion of students, remain in a state of active search in view of the realities of martial law.

The purpose of the study is to establish the peculiarities of physical culture and health-improving extracurricular activity of students under martial law.

Research methods. The research is based on the use of a complex of general scientific theoretical methods: analysis, synthesis, systematization, and generalization.

Results of the study. There is no doubt that an important task facing educational institutions is to help new students catch up with educational losses. It is not only about fundamental knowledge but also about health skills.

During martial law, all people in our country, including students, are under constant psychological stress, which negatively affects their quality of life and health [3, 7]. However, despite the difficult circumstances in which Ukrainian citizens find themselves, the media emphasize the need to pay attention to improving their physical and psychological condition in order to raise their spirits and confidence in fighting the enemy and striving for victory.

Improving the human factor is impossible without improving people's health, physical fitness, and the development of skills and readiness to maintain good health in difficult martial law conditions [1]. Since the resumption of the educational process in higher education, there has been a need to address problematic issues of a technological, educational and methodological nature. This requires the development of effective organizational and methodological support for the physical education of students to achieve its goals.

In the future, our scientific research will be based on the fact that the current events of martial law have made adjustments to the goals of the educational process in physical education in higher education institutions [1, 3]. The tasks of physical education of students under martial law are primarily due to the creation of conditions for students' health protection [2, 5], organized based on modern general scientific and special pedagogical technologies of theory, methodology and practice of physical culture implemented in any form.

At the same time, we join the opinion [5] that only having health protection competence and psychological stability is possible to counteract the challenges that inevitably occur in martial law. Therefore, we believe that the meaning and the new paradigm of physical education involves the need to form habits of systematic physical education, mastering the methods of independent motor activity, healthy lifestyle skills, and promoting healthy and harmonious development.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

It is important to note that students build their bodies, develop strength, endurance and improve their psycho-emotional balance, as well as form internal organs and the strength of the whole organism. At this age, the body has a very high potential for self-healing and a safety margin. However, prolonged nervous tension in conditions of constant stress, accompanied by physical inactivity, leads to a decrease in the intensity of general and peripheral circulation, venous stasis, and deterioration of blood supply to the brain, which causes overwork, decreased mental performance, etc.

Given the realities of martial law, the transition to a distance or hybrid learning format and the need to eliminate the negative impact of factors of constant nervous tension, we consider physical education and recreational extracurricular activity of students as an effective means of implementing the tasks of their physical education.

First of all, physical education and recreational extracurricular activities are any activity that goes beyond the regular curriculum. These activities are usually voluntary, and students choose them based on their interests in physical education and health extracurricular activities [9].

The tasks of physical culture and health-improving extracurricular activity of students under martial law are primarily due to the creation of conditions for the full realization and their physical development on the basis of modern general scientific and special pedagogical technologies of the theory, methodology and practice of physical culture.

Therefore, we believe that in the conditions of martial law, the organization of physical culture and recreational extracurricular activities of students should be aimed at improving their adaptation to mental stress. At the same time, it should be preventive and rehabilitative and acquire medical and social significance. Reduced physical activity provokes a low level of physical fitness, disharmony of physical development and the emergence of a wide range of diseases [5].

Therefore, we define that in the conditions of martial law, the purpose of physical culture and health-improving extracurricular activity of students is to provide a combination of changes in the cognitive, emotional and physiological spheres. Thus, the following goals are realized:

- health, functional, morphological;
- educational and upbringing (communication, fostering a healthy lifestyle, maintaining spiritual life);
- organizational and pedagogical (mastering knowledge, skills and abilities of physical work and active recreation).

Achievement of the goal in physical culture and recreational extracurricular activities of students under martial law involves solving the following tasks

- formation of motivational and value attitude to physical culture, the need for regular exercise;
- use of physical culture and sports for disease prevention and mental well-being;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- promoting the strengthening and preservation of health, physical development and maintaining high performance;
- increasing the amount of physical activity of students;
- ensuring that the content of education and teaching methods meet the needs of maintaining and improving health, protecting against dangers, and overcoming stressful conditions.

Physical education and health extracurricular activity of students under martial law should be strategically focused on students' understanding that it is their responsibility to be healthy now, both physically and mentally. Students should clearly understand that their health cannot be brought to the ideal and act as a basic life value without engaging in physical education. The existing views [1, 5] on this issue can be classified as one of the most acute and relevant at the present stage of Ukraine's national revival. There are opinions [7] that the lack of priority of health as the highest human value has become the norm in our society.

Therefore, physical education and health extracurricular activities of students under martial law should be strategically focused on students' understanding that being healthy now, both physically and mentally, is their responsibility. It is based on the need to form a positive attitude to physical and mental health and the effectiveness of its social functioning under martial law. This requires taking into account the following areas of influence:

1. personal (formation of adequate behavior, positive attitude to oneself);
2. preventive (mastering techniques and means of preventing mental disorders);
3. relaxing (mastering relaxation techniques, overcoming stressful conditions);
4. social (mastering interpersonal skills and teamwork skills).

Based on the empirical research, it has been found that the content of students‘ physical education and health extracurricular activities under martial law is aimed at developing the competencies necessary for a healthy and safe life, which will facilitate students’ decision-making about their health and its preservation.

In this aspect, it should be taken into account that to strengthen the body and maintain good physical shape, it is necessary to follow a system of exercises in order not to harm health. This implies the creation of a program aimed at strengthening the physical and mental health of students and forming their motivation for a healthy lifestyle, considering the circumstances caused by martial law [5].

The content of students‘ physical education and health extracurricular activities includes a wide and free choice of forms and methods of organizing and conducting physical education and health activities at the student’s discretion. Higher education institutions introduce the following forms of organizing students' physical education and health extracurricular activities: championships in various sports, days of physical culture, sports and health, sections by sport, “Health Groups” using innovative types of physical activity, general physical training groups, special physical training groups, individual classes, etc.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Summarizing the above information, it has been found that effective provision of physical education and healthy extracurricular activity of students, through the creation of certain conditions for the organization of the educational process, can direct students to perform dosed physical exercises, which will help maintain the norms of students' physical activity.

We support the scientific approaches [5, 9] that a factor in the formation of students' physical education and health extracurricular activity is the formation of motives and desires for exercise. Behavioral factors (alcohol consumption, physical exercises in free time, value attitude to health, etc.) that determine the individual health potential of a student should also be taken into account.

The result of the implementation of physical culture and healthy extracurricular activities of students should be a conscious perception and assimilation of a set of relevant knowledge, the formation of positive attitudes and the acquisition of value orientations in this process. Such value orientations, which extend from needs to ideals, provide behavioral positions that shape a healthy lifestyle for students. Behavior is determined by values. In synthesis, behavioral positions form a system of value orientations. At the same time, the formation of students' motives and needs for physical education in their free time involves not only informing students but also applying the acquired knowledge in practice, mastering the methods of health promotion and preventing the development of diseases in the future. This creates the conditions for the personal development of each student.

In addition to all other benefits, physical education and health extracurricular activity of students is a tool to ensure a certain immunity to stressful situations. It has been proven [3] that physical activity is the best way to relieve psycho-emotional tension, overcome stress, and prevent diseases. Exercise helps to improve mood, gain a sense of confidence, bring the functional state of the body to an optimal level, and restore sufficient energy to counteract stress [7].

The rational organization of physical culture and recreational extracurricular activity of students requires compliance with several principles as general guidelines for action that are adequate to the goal and objectives. From the point of view of the systemic approach, these are theoretical provisions, the coordinated observance and consideration of which ensures the purposeful and coordinated functioning of the system. These principles are based on the theoretical generalization of pedagogical provisions of the theory and methodology of physical education and general didactic principles of the organization of classes.

Principles, as initial ideas, scientifically grounded theoretical provisions, regulate the main aspects of students' physical education and recreation extracurricular activities:

- scientific: involves the organization and implementation of classes from a scientific perspective, based on practical activities;

- health and developmental orientation: the guiding principle in forming the content of classes is their health and developmental orientation;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- optimality, the principle based on which a comparative assessment of alternative methods is carried out and the best one is chosen, which ensures a rational synthesis of the most appropriate methods and means of training;

- impartiality (objectivity), this principle provides for obtaining reliable informative permanent results of classes, and its implementation is ensured by the objectivity of the assessment of the results obtained;

- integrity - implies a permanent interconnection of all forms of training into a single whole, and their compliance with the tasks and goals in the synthesis, which ensures their effective solution;

- systematic - all classes should be integrated into a set of interrelated components;

- dynamism - involves the use of the latest scientific achievements in the methodology of classes, which ensures the improvement of known and the use of qualitatively new approaches to its organization and correction of methods;

-- integrative - aimed at the harmonious development of students' personalities and the comprehensiveness of their physical development;

- systematicity: it is ensured by regular, properly structured classes, observance of the optimal alternation of loads and rest, and consistent distribution of training material.

All of the above principles are aimed at achieving the goals of students' physical education and health extracurricular activities. They ensure their implementation on a scientific, objective basis of purposeful and effective functioning.

Conclusions. The field of education, like all spheres of society, has undergone powerful changes and organizational transformations under martial law, which has become a serious challenge of our time. Physical education, as one of the segments of the Ukrainian education system and the main means of health protection and performance of higher education students, is of particular importance in the educational process of higher education institutions.

The main task of the education system under martial law is to preserve and strengthen the health and improve the physical fitness of Ukrainian students. Currently, there is an urgent need to strengthen and preserve the health of students despite the challenges of martial law.

In order to comprehensively address the tasks of strengthening the health of students during their studies by means of physical education and health-improving extracurricular activities of students, the need for high-quality implementation of such activities in all possible forms has been proved. The primary task of physical education and health extracurricular activity, even in crisis conditions, is to ensure that students maintain a healthy lifestyle and continue this lifestyle in the future. At the same time, they should understand that physical culture and health-improving extracurricular activity as a tool for health protection provide an opportunity not only to be physically active but also to stabilize their psychological state.

The features of physical culture and recreational extracurricular activity of students under martial law are determined, which are primarily due to the creation of conditions for the full realization of their physical development in the course of such activities. Giving priority to physical education, in the process of such activities, students develop the skills necessary for personal and social growth. The result of the implementation of physical culture and recreational extracurricular activities of students should be the development of their model of health improvement as an effective factor in strengthening and restoring health in martial law, despite all its negative aspects.

Prospects for further research are seen in the development of a model of physical education for higher education students under martial law.

References

1. Blavt O., Herasymenko O., Hurtova T. (2024). Osnovni napriamy u realizatsii fizychnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [The main directions in the implementation of physical education of students under the conditions of martial state]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*. Vyp. 12, No 7. S. 7–13. URL: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i7-001[inUkrainian].

2. Vovk I. V., Voloshyn O. R., Hurtova T.V., Musiienko O.V., Zelikova T.I. (2023). Fizychne vykhovannia yak chynnyk zabezpechennia nalezhnoho rivnia rukhovoi aktyvnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Physical education as a factor of ensuring the appropriate level of motor activity of higher education students under the conditions of the martial state]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. Vyp. 6(34). S. 47–69. URL: https://doi.org/ 10.52058/2786-4952-2023-16(34)-47-58 [inUkrainian].

3. Gurtova, T., Nezhoda, S. (2022). Pedahohichni osnovy korektsii mentalnoho zdorovia zdobuvachiv vyshchoi osvity u protsesi fizychnoho vykhovannia v umovakh voiennoho stanu [Pedagogical fundamentals correction of the mental health of higher education students in the process of physical education under the conditions of martial state]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*. Vyp. 11(4). S. 20–25. URL: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i4-003 [inUkrainian].

4. Kuznietsova O. (2020). Treninhy v pozanavchalnii fizkulturno-ozdorovchii diialnosti studentiv: metodyka zastosuvannia[Training in extracurricular physical education and health activities of students: application methodology]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova*. Vyp. 2(122), 81–88. URL: https://doi.org/10.31392/ NPU-nc.series15.2020.2(122).17

5. Myroshnichenko V.O., Yevtushenko I.M. (2023). Pedahohichni umovy motyvatsii studentiv ahrarnykh zakladiv vyshchoi osvity do fizychnoho vykhovannia v umovakh voiennoho stanu [Pedagogical conditions of motivation of students of agrarian institutions of higher education for physical education in the conditions of martial law]. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports).* Vyp. 11(171). S. 128–133. URL https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2023.11(171).26 [inUkrainian].

6. Mytchyk O.P., Tarasiuk V.Y., Moroz M.S. (2023). Fizychne vykhovannia studentiv v umovakh obmezhennia rukhovoi aktyvnosti [Physical education of students in conditions of limited physical activity]. *Akademichni studii. Seriia «Pedahohika»*. Vyp. 1. URL: https://doi.org/ 10.52726/as.pedagogy/2023.1.16

7. Stadnyk V. (2022). Relevance of innovation in the educational process of physical education: challenges of martial state [Pedagogical foundations of psychological support of the process of physical education of students of higher education in conditions of martial law] *Innovation in education*. Vyp. 16. S. 132–140. URL: https://doi.org/ 10.35619/iiu.v1i16.488 [inUkrainian].

8. Fernandez-Lazaro C., Fernández Lázaro D. (2023). Relationship between extra-curricular physical exercise and physical fitness, lifestyle and academic performance. *Archivos de Medicina del Deporte.* Vol. 40. P. 9–16. https://doi.org/10.18176/archmeddeporte.00115

9. Hao X., Yang Y. (2022). Healthy physical education curriculum model and students' extracurricular sports participation – test based on the trans-contextual model of motivation. *BMC Public Health*. Vol. 22. P. 2079. https://doi.org/10 .1186/s12889-022-14483-0

10. Yao B., Takata S.C., Mack W.Jю., Roll S.C. (2023). Modeling extracurricular activity participation with physical and mental health in college students over time. *J Am Coll Health*. Vol. 71(4). P. 1232–1240. https://doi.org/10.1080/07448481.2021.1926263

Література:

1. Блавт, О., Герасименко, О., Гуртова, Т. (2024). Основні напрями у реалізації фізичного виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Освіта. Інноватика. Практика*, 12(7), 7-13. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i7-001

2. Вовк І. В., Волошин О. Р., Гуртова Т.В., Мусієнко О.В., Зелікова Т.І. (2023). Фізичне виховання як чинник забезпечення належного рівня рухової активності здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Перспективи та інновації науки,* 6(34), 47-69. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34)-47-58

3. Гуртова Т., Незгода С. (2023). Педагогічні основи корекції ментального здоров'я здобувачів вищої освіти у процесі фізичного виховання в умовах воєнного стану. *Освіта. Інноватика. Практика,* 11(4), 20-25. https://doi.org/:10.31110/2616-650X-vol11i4-003

4. Кузнєцова О. (2020). Тренінги в позанавчальній фізкультурно-оздоровчій діяльності студентів: методика застосування. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*, 2(122), 81-88. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.2(122).17

5. Мирошніченко, В. О., Євтушенко, І. М. (2023). Педагогічні умови мотивації студентів аграрних закладів вищої освіти до фізичного виховання в умовах воєнного стану. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*, 11(171), 128-133. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2023.11(171).26

6. Митчик О.П., Тарасюк В.Й., Мороз М.С. (2023). Фізичне виховання студентів в умовах обмеження рухової активності. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»,* 1. https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2023.1.16

7. Стадник В.В. (2022). Педагогічні основи психологічного забезпечення процесу фізичного виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Інноватика у вихованні*, 16, 132-140. https://doi.org/10.35619/iiu.v1i16.488

8. Fernandez-Lazaro C., Fernández Lázaro D. (2023). Relationship between extra-curricular physical exercise and physical fitness, lifestyle and academic performance. *Archivos de Medicina del Deporte*, 40. 9-16. https://doi.org/10.18176/archmeddeporte.00115

9. Hao X., Yang Y. (2022). Healthy physical education curriculum model and students' extracurricular sports participation – test based on the trans-contextual model of motivation. *BMC Public Health*, 22, 2079. https://doi.org/10.1186/s12889-022-14483-0

10. Yao B., Takata S.C., Mack W.Jю., Roll S.C. (2023). Modeling extracurricular activity participation with physical and mental health in college students over time. *J Am Coll Health*, 71(4), 1232-1240. https://doi.org/10.1080/07448481.2021.1926263

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.011.3-057.87:338.48(043.2)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-109-120

Акімова Ольга Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, тел.: (098)273-67-92, https://orcid.org/0000-0001-6988-6258

Сапогов Микита Володимирович доктор філософії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-0046-7650

Гапчук Яна Анатоліївна доктор філософії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, вhttps://orcid.org/0000-0003-1739-7326

Салій Роман Вікторович аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0009-6209-9046

ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний аналіз лідерських якостей майбутніх магістрів як наукової категорії, що має критичне значення для підготовки фахівців у контексті цифровізації та глобалізаційних змін у вищій освіті. Лідерські якості розглядаються як багатокомпонентна система, що поєднує елементи емоційного інтелекту, стратегічного та критичного мислення, ініціативності, адаптивності, комунікаційних навичок і здатності до мотивації та інноваційного підходу. Проведений аналіз дозволив виділити основні підходи до формування лідерських компетентностей у майбутніх фахівців: особистісний, поведінковий, ситуаційний та інтегративний, кожен з яких доповнює загальне уявлення про лідерство. У статті акцентується увага на необхідності комплексного розвитку лідерських якостей, орієнтованого на вимоги сучасного професійного середовища, яке вимагає від лідерів вміння керувати колективами, приймати зважені рішення та ефективно реагувати на зміни. Автори підкреслюють, що сучасне університетське середовище повинно бути відкритим для впровадження інноваційних методів, які підтримують всебічний розвиток лідерських якостей. Впровадження інтерактивних форм навчання, таких як рольові ігри, групові проєкти, тренінги з розвитку емоційного інтелекту та самоменеджменту, розглядається як ефективний інструмент підготовки магістрантів до управлінських ролей у

сучасному динамічному середовищі. Особлива увага приділяється значенню емоційної компетентності та соціальної відповідальності як складових лідерських якостей, що дозволяють лідерам досягати успіху не лише в професійному, але й у соціальному контексті. Підсумки дослідження показують, що формування лідерських якостей у майбутніх магістрів сприяє їхній конкурентоспроможності на ринку праці, допомагаючи їм краще адаптуватися до нових викликів та брати відповідальність за прийняття рішень. У статті рекомендується подальший розвиток досліджень у сфері методології навчання лідерства, спрямованої на підготовку фахівців із сучасними лідерськими компетенціями, здатними впроваджувати інновації та забезпечувати стійкість організацій.

Ключові слова: лідерські якості, магістранти, цифровізація, емоційний інтелект, стратегічне мислення, вища освіта.

Akimova Olha Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, tel.: (098) 273-67-92, https://orcid.org/0000-0001-6988-6258

Sapohov Mykyta Volodymyrovych PhD in Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-0046-7650

Hapchuk Yana Anatoliivna PhD in Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, tel.: (063)294-86-07, https://orcid.org/0000-0003-1739-7326

Salii Roman Viktorovych Postgraduate, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0009-6209-9046

LEADERSHIP QUALITIES OF FUTURE MASTERS AS A SCIENTIFIC CATEGORY

Abstract. The article provides a thorough analysis of the leadership qualities of future masters as a scientific category that is of critical importance for the training of specialists in the context of digitalization and globalization changes in higher education. Leadership qualities are considered a multi-component system that combines elements of emotional intelligence, strategic and critical thinking, initiative, adaptability, communication skills, and the ability to motivate and innovate. The analysis made it possible to identify the main approaches to the formation of leadership competencies in future specialists: personal, behavioral, situational, and integrative, each of which complements the general idea of leadership. The article emphasizes the imperative for a holistic cultivation of

leadership qualities aligned with the demands of the contemporary professional landscape, wherein leaders must demonstrate proficiency in team management, informed decision-making, and adaptive responsiveness to dynamic changes. The authors emphasize that the modern university environment should be open to the implementation of innovative methods that support the comprehensive development of leadership qualities. The introduction of interactive forms of learning, such as role-playing games, group projects, and trainings on the development of emotional intelligence and self-management, is considered an effective tool for preparing master's students for managerial roles in a modern, dynamic environment. The article places particular emphasis on emotional competence and social responsibility as integral elements of leadership qualities, enabling leaders to attain success within both professional and societal spheres. The results of the study show that the formation of leadership qualities in future master's students contributes to their competitiveness in the labor market, helping them better adapt to new challenges and take responsibility for decision-making. The article advocates for the continued advancement of research in leadership training methodologies, aimed at cultivating professionals with contemporary leadership competencies who are equipped to drive innovation and support organizational sustainability.

Keywords: leadership qualities, master's students, digitalization, emotional intelligence, strategic thinking, higher education.

Постановка проблеми. Проблема формування лідерських якостей майбутніх магістрів в освітньому середовищі університету зумовлена динамічними змінами, які нині відбуваються в суспільній та соціальній сферах України загалом і в галузі вищої освіти зокрема. Необхідність вивчення цієї проблеми пов’язана і з імплементацією оновленої законодавчої та нормативної бази вищої освіти, котра спрямована на підготовку викладачів, здатних забезпечувати інноваційні підходи управлінні освітніми процесами. Сучасні тенденції інтернаціоналізації та цифровізації суспільства актуалізують вимогу підготовки ефективних лідерів, що володіють компетентностями, які дозволяють їм швидко реагувати на виклики діджиталізації та великих об’ємів інформації, інтегрувати нові технології у педагогічну діяльність та розвивати інноваційне освітнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми формування лідерських якостей майбутніх магістрів в умовах сучасної освіти розглядалися вітчизняними та зарубіжними науковцями. Вивченню процесу розвитку лідерських компетентностей через застосування практико-орієнтованих завдань та рішень присвячено роботи О. Акімової, Н. Семеній, Т. Гури, Е. Оссіаннільссон (E. Ossiannilsson); висвітленню психологічних аспектів лідерства, що сприяють розвитку емоційного інтелекту й здатності до адаптивного мислення займались Я. Карлінська, Ю. Скиба, О. Паламарчук, Т. Арнольд (T. Arnold); розглядом інноваційних підходів та методів формування лідерських

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

якостей, зокрема через використання технологій, що забезпечують інтеграцію цифрової грамотності з лідерськими навичками присвячено роботи М. Сапогова, Я. Гапчук, О. Цюняк, Дж. Джеймсон (J. Jameson), М. Цай (M. Cai), Р. Ессекс (R. Essex).

Мета статті - проаналізувати різні підходи до формування лідерських якостей майбутніх магістрів як наукової категорії в умовах цифровізації вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Лідерство розглядається у науковій літературі як ключова соціальна та наукова категорія, важливість котрої зростає в процесі підготовки магістрів, оскільки лідерські якості впливають на формування професійних і особистих якостей майбутніх фахівців. У контексті освітньої діяльності магістрантів лідерські навички сприяють розвитку стратегічного мислення, здатності ефективно приймати рішення, керувати командою та орієнтуватися в складних професійних ситуаціях.

Т. Гура під лідерством розуміє здатність впливати на інших людей та соціальні групи, спрямовувати їх на досягнення визначеної мети підприємства. Лідерство як соціальний феномен включає такі змінні: особисті характеристики лідера; власну позицію, мотивацію і потреби його послідовників; особливості організації (мету, структуру, специфіку завдань); соціальне та економічне. Лідерство , на думку автора, є складним поєднанням зазначених змінних, а вплив лідера в аспекті менеджменту виявляється у настроях, формуваннях бажань про розвиток організації [1].

Вивчення феномену лідерства стосовно магістрантів грунтується на розумінні його багатоаспектної сутності: лідерство охоплює особистісні характеристики лідера, впливовість, комунікаційні навички, а також уміння мотивувати інших та досягати спільних цілей. З огляду на сучасні вимоги ринку праці та динамічний розвиток суспільства, підготовка майбутніх фахівців із лідерським потенціалом стає невід'ємною складовою освітнього процесу. Отже, лідерство є важливою науковою теорією, що інтегрується в освітні програми магістрів, допомагаючи здобувачам освіти підготуватися до ролей, які вимагатимуть ініціативності, відповідальності та здатності надихати інших. Визначення лідерства в сучасному науковому дискурсі багатоаспектне, а його значення для професійного та особистісного розвитку визначається науковцями як надзвичайно важливе. У сучасному науковому дискурсі лідерство визначається як здатність особи або групи осіб впливати на інших, мотивувати, спрямовувати їхню діяльність і досягати спільних цілей. Лідерство охоплює комплекс знань, навичок і особистісних характеристик, таких як стратегічне мислення, ефективна комунікація, емоційний інтелект та етичність, що дозволяють досягати позитивних змін у колективі або суспільстві [2].

Значення лідерства для професійного та особистісного розвитку є надзвичайно вагомим. У професійному аспекті лідерські навички допомагають

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

фахівцям організовувати робочі процеси, ухвалювати обґрунтовані рішення, керувати командами та ефективно реагувати на виклики. Лідерство також сприяє кар'єрному зростанню, оскільки попит на спеціалістів, здатних взяти на себе відповідальність і керувати, є високим у більшості сфер. Особистісний розвиток через лідерство дозволяє людині краще розуміти свої сильні й слабкі сторони, розвивати емоційну стійкість і адаптивність, що важливо як у професійному, так і в особистому житті. Лідерство також сприяє формуванню внутрішньої мотивації, що допомагає досягати цілей навіть у складних умовах. Таким чином, лідерство є не лише інструментом управління, але й важливим чинником, який допомагає особі розвиватися всебічно, посилюючи її здатність позитивно впливати на своє оточення та суспільство загалом [2].

Для нашого дослідження важливим є виокремлення особливостей лідерських якостей для магістрантів. Лідерські якості, необхідні для магістрантів, мають певні особливості, обумовлені як академічними потребами, так і професійними вимогами сучасного ринку праці. До ключових з них науковці відносять такі.

Аналітичне мислення та стратегічне бачення. Магістранти, особливо ті, хто навчається за спеціальностями, що передбачають управлінську діяльність, мають розвивати здатність мислити на рівні стратегічного бачення, планувати і передбачати наслідки прийнятих рішень. Це дозволяє ефективніше керувати командами та досягати поставлених цілей.

Вміння приймати обґрунтовані рішення. У професійному житті магістри часто стикаються з необхідністю швидко та обдумано ухвалювати рішення. Для цього необхідно мати не тільки знання, але й навички критичного мислення та об'єктивного аналізу ситуації.

Комунікаційні навички. Уміння чітко, зрозуміло та переконливо доносити свої ідеї є важливим для будь-якого лідера. Магістри мають розвивати навички вербальної та письмової комунікації, здатність вести переговори, будувати взаємини та керувати конфліктами в команді.

Емоційний інтелект. Здатність розуміти та керувати своїми емоціями, а також відчувати емоційний стан інших, є важливою якістю для лідера. Магістри, які прагнуть стати успішними лідерами, повинні працювати над емпатією, саморефлексією та стресостійкістю.

Ініціативність та інноваційність. Уміння проявляти ініціативу, пропонувати нові ідеї та не боятися відповідальності є необхідними лідерськими якостями, що допомагають у професійному зростанні. Магістри мають вчитися шукати інноваційні рішення і бути готовими до їх реалізації.

Здатність надихати та мотивувати інших. Лідери не тільки керують, а й вміють зацікавити і мотивувати свою команду. Магістри, які прагнуть стати лідерами, повинні навчитися створювати сприятливу атмосферу для розвитку інших.

Таким чином, для магістрантів розвиток лідерських якостей стає невід'ємною частиною професійної підготовки, оскільки саме ці навички

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

допоможуть їм реалізувати свій потенціал у професійному середовищі, стати ефективними керівниками та ініціаторами змін [3; 4].

Лідерські якості як наукова категорія представляють собою сукупність особистісних і поведінкових характеристик, які дозволяють людині ефективно впливати на інших, організовувати спільну діяльність і досягати визначених цілей. У науковому дискурсі лідерські якості розглядаються як комплексна система, що охоплює різноманітні аспекти, зокрема психологічні, соціальні та управлінські. Дослідження лідерських якостей зосереджується на визначенні, які саме риси та навички сприяють успішному лідерству, як вони формуються, розвиваються.

До основних підходів вивчення лідерських якостей науковці відносять:

- особистісний підхід, що розглядає лідерські якості як набір природжених чи набутих характеристик, таких як впевненість, ініціативність, відповідальність, емоційний інтелект; цей підхід наголошує на важливості індивідуальних рис особистості, що відрізняють лідерів від інших людей;
- ситуаційний підхід, котрий акцентує увагуна тому, що лідерські якості виявляються по-різному в залежності від контексту, обставин і завдань, що стоять перед лідером; відповідно до цього підходу, лідером може стати будь-яка людина за умов відповідного середовища та вимог;
- поведеневий підхід, що звертає увагу на дії та стилі поведінки лідера, такі як здатність до комунікації, мотивація, прийняття рішень; у межах цього підході вивчаються способи взаємодії лідера з іншими членами колективу, тобто те, як саме лідер виявляє свої якості на практиці;
- інтегративний підхід поєднує різні аспекти лідерства, розглядаючи лідерські якості як результат комплексної взаємодії особистісних характеристик, ситуаційних факторів і стилів поведінки.

Дослідження категорії лідерства дає змогу зрозуміти, як формуються успішні лідери, що сприяє побудові ефективних команд, підвищенню продуктивності та створенню сприятливого клімату для розвитку інновацій. На практиці результати досліджень у цій галузі застосовуються для розвитку систем навчання лідерства, формування ефективної управлінської культури та створення стратегій особистісного розвитку [4; 5].

Лідерські якості як об’єкт вивчення психології, педагогіки та менеджменту є багатогранним поняттям, яке досліджується з різних дисциплінарних позицій. Кожна з цих наук робить свій унікальний внесок у розуміння того, які характеристики, навички та особливості поведінки допомагають людині стати ефективним лідером, а також як ці якості можна розвивати й вдосконалювати.

Психологія вивчає лідерські якості як сукупність особистісних характеристик, що дозволяють людині впливати на інших і керувати колективом. Основні аспекти, що досліджуються психологами, включають: особистісні риси лідера: впевненість у собі, рішучість, емоційний інтелект, стресо-

стійкість, мотивація; типи лідерства: психологи класифікують різні стилі лідерської поведінки, такі як авторитарний, демократичний, трансформаційний, щоб зрозуміти, який стиль найбільш ефективний у різних ситуаціях; мотиваційні фактори: розуміння того, що спонукає лідера до дій та як він може мотивувати інших. У педагогіці лідерські якості розглядаються як важлива складова виховання та навчання. Основна увага приділяється тому, як освітні заклади можуть сприяти розвитку лідерських здібностей у дітей і молоді. Основні напрями досліджень: методи формування лідерських якостей: застосування інтерактивних методів навчання, таких як групові проєкти, рольові ігри, дискусії, що сприяють розвитку комунікації, співпраці та ініціативності; формування цінностей і відповідальності: педагогіка акцентує увагу на вихованні етичних і моральних якостей у майбутніх лідерів, таких як чесність, відповідальність, повага до інших; розвиток самостійності та критичного мислення: формування здатності приймати рішення та аналізувати інформацію є важливими елементами педагогічного процесу для майбутніх лідерів. Педагогіка, таким чином, робить акцент на створенні освітнього середовища, яке підтримує лідерські здібності і сприяє розвитку потенціалу кожного учня [4; 5; 6].

У менеджменті лідерські якості розглядаються як основа для ефективного управління організацією. Дослідження в цій сфері зосереджені на таких аспектах:

- ефективні лідерські стилі та практики: менеджмент вивчає, як лідерські якості впливають на продуктивність роботи команди, досягнення цілей та корпоративну культуру;
- комунікаційні та мотиваційні навички: важливо розуміти, як лідери можуть ефективно комунікувати, надихати та залучати співробітників до спільної роботи над досягненням цілей;
- кризове лідерство: управління в умовах змін або стресових ситуацій, що потребує від лідера особливих якостей, таких як адаптивність, рішучість і здатність швидко приймати обґрунтовані рішення.

У менеджменті лідерські якості розглядаються також як чинники, що безпосередньо впливають на ефективність організації, стабільність роботи команди та здатність компанії до інновацій. Таким чином, лідерські якості є важливою темою для вивчення в психології, педагогіці та менеджменті, оскільки вони визначають здатність людини керувати, впливати на інших і досягати цілей у різних сферах життя. Кожна наука розглядає ці якості через свою специфічну призму, надаючи важливі знання для формування, розвитку та вдосконалення лідерів у суспільстві [7; 8].

Огляд сучасних наукових підходів до визначення і класифікації лідерських якостей показує, що дослідники розглядають лідерські якості як багатокомпонентне явище, яке залежить від особистісних характеристик лідера, стилів його поведінки та ситуацій, в яких він діє. Наукові підходи до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вивчення лідерських якостей постійно оновлюються, враховуючи складність сучасного світу і потребу в адаптивних, креативних та емоційно зрілих лідерах. Коротко схарактеризуємо деякі наукові підходи:

- особистісний підхід, котрий наголошує на тому, що лідерами народжуються, а не стають. Він зосереджується на певних рисах, що визначають лідерство, таких як: впевненість у собі, чесність і порядність, стійкість до стресу, рішучість; це йпідхід має свої обмеження, він став основою для розвитку інших підходів і використовується в сучасних дослідженнях для ідентифікації базових рис ефективних лідерів;

- поведеневий підхід, де увага зосереджується на тому, що саме робить лідер, а не на тому, якими рисами він володіє, то виокремлюються такі основні стилі поведінки: орієнтація на завдання (фокус на досягненні цілей і виконанні конкретних завдань); орієнтація на стосунки – фокус на підтримці команди, розвитку взаємин і підтримці позитивної атмосфери;

- ситуаційний підхід, у котрому наголошується, що ефективність лідера залежить від ситуації, в якій він діє. Згідно з цим підходом, лідер повинен бути гнучким і здатним адаптувати свій стиль до змінних умов. Основні моделі ситуаційного лідерства включають: модель Фідлера – вважає, що різні стилі лідерства підходять до різних ситуацій в залежності від характеристик задачі, команди та рівня контролю лідера; модель Херсі-Бланшара – фокусується на адаптації стилю лідерства до рівня зрілості команди, пропонуючи керувати, наставляти, підтримувати або делегувати. Ситуаційний підхід є особливо актуальним у сучасному швидкозмінному світі, де від лідера очікується висока адаптивність;

- трансформаційний підхід, котре спрямоване на розвиток і надихання команди, прагнучи досягти високих результатів через залучення та підтримку кожного учасника. Основні риси трансформаційного лідера включають: харизма і впливовість; індивідуалізований підхід до членів команди; інтелектуальна стимуляція – заохочення до креативності та нових ідей; надихаюче бачення – здатність мотивувати та показувати майбутні перспективи;

- емоційний підхід, відповідно до котрого емоційний інтелект стає невід'ємною частиною сучасного лідерства; лідерські якості в цьому підході зосереджуються на здатності лідера: розуміти і керувати своїми емоціями; чутливість до емоцій команди; здатність до самоконтролю та емпатії; емоційний підхід показує, що ефективний лідер повинен мати високу емоційну зрілість, що сприяє побудові довіри та підтримці стабільної атмосфери в команді;

- інтегративний підхід поєднує різні аспекти лідерства: особистісні риси, поведінкові стилі, ситуаційні фактори та емоційний інтелект. Сучасні дослідники пропонують розглядати лідерські якості як результат динамічної взаємодії багатьох факторів, що дозволяє лідеру адаптуватися до різних умов та успішно впливати на команду.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Сучасні підходи до визначення і класифікації лідерських якостей демонструють багатогранність лідерства. Воно не обмежується лише певними особистісними рисами, а вимагає адаптивності, емоційної компетентності та гнучкості в різних умовах. Це підкреслює важливість комплексного підходу до підготовки лідерів у сучасному світі, де лідерські якості є результатом взаємодії різних аспектів, що вивчаються психологією, педагогікою та менеджментом [6; 8; 9].

Аналіз поведінкових теорій лідерства здійснив О. Нестуля, який у межах цієї теорії характеризує поняття «стиль лідерства» та «стиль управління». На основі праць зарубіжних дослідників (М. Альберт, М. Мескон і Ф. Хедуорі) автор робить висновок, що стиль керівництва в аспекті управління є звичною манерою поведінки керівника з метою спонукати їх до досягнення цілей. Стиль лідерства можна визначити також як індивідуальні особливості цілісної та стійкої системи впливів керівника на колектив. Стиль керівництва характеризують також як індивідуально-типологічних форми впливу [10].

У межах персоналістичного підходу, що орієнтований на вивчення лідерських якостей керівника, науковці звертають увагу на модель У. Бенніса, який виокремлює шість важливих якостей лідера: спрямовуюче бачення як розуміння власних цілей і діяльності як професіонала та особистості; внутрішня пристрасть як прагнення використати можливості, що надає звичайна життєдіяльність та професія, образ дій; цілісність особистості як похідна від пізнання людиною себе; довіра як здатність викликати довіру інших; допитливість як прагнення до самовдосконалення; сміливість як готовність ризикувати, випробовувати нове [11].

Загалом у сучасному освітньому дискурсі лідерські якості майбутніх магістрів розглядаються як наукова категорія, що охоплює ключові особистісні, поведінкові та професійні компетенції, необхідні для ефективного виконання управлінських функцій. Умови цифровізації суспільства, глобалізаційних процесів та реформування вищої освіти в Україні актуалізують питання формування в студентів таких навичок, як адаптивність, емоційна стійкість, стратегічне мислення, комунікаційні здібності та інноваційний підхід до вирішення професійних завдань.

Лідерські якості охоплюють не лише вміння впливати на інших, але й включають елементи емоційного інтелекту, що дозволяє лідеру управляти власними емоціями та розуміти емоційні потреби колективу. Окрім того, суттєвою є здатність до стратегічного мислення, що дозволяє магістрантам не лише приймати оперативні рішення, але й прогнозувати та планувати майбутні дії, орієнтуючись на зміни в середовищі [11; 12].

Аналіз сучасних підходів до формування лідерських якостей показує, що ефективний лідер повинен володіти комплексними знаннями і навичками, які формуються через поєднання практичного навчання, тренінгів з лідерства, та спеціальних програм з розвитку емоційного інтелекту й стратегічного

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

управління. Університетська освіта відіграє важливу роль у формуванні цих якостей, адже саме у навчальному середовищі студентам надається можливість експериментувати з різними стилями керівництва та здобувати необхідні навички для роботи в команді.

Підходи до визначення лідерства у вищій освіті різноманітні. Особистісний підхід акцентує увагу на розвитку природних лідерських рис, таких як ініціативність, самостійність та емоційна стійкість. Поведінковий підхід зосереджує увагу на моделях поведінки лідера в різних умовах, що є важливим для адаптивності та швидкого реагування на зміни. Інтегративний підхід, що поєднує особистісні, поведінкові та ситуаційні фактори, визнається найефективнішим у сучасному світі, де від лідерів очікується комплексне розуміння професійних та соціальних процесів [12].

Висновки. Таким чином, формування лідерських якостей майбутніх магістрів є надзвичайно актуальним завданням сучасної вищої освіти, яке визначається потребами суспільства та новими викликами цифровізації. Ефективне лідерство у сучасному професійному середовищі вимагає від фахівців стратегічного мислення, комунікаційних навичок, емоційної компетентності та здатності мотивувати й надихати колектив. Застосування інноваційних методів навчання та міждисциплінарного підходу до розвитку лідерських якостей сприятиме формуванню професіоналів, здатних до ефективного управління, підтримки інновацій та розвитку командної роботи. Подальші дослідження у цьому напрямку можуть включати розробку інтерактивних методик, які поєднують практичне навчання з розвитком емоційної стійкості та соціальної відповідальності, що є важливими аспектами лідерства в умовах сучасного суспільства.

Література:

1. Гура Т. В. Психологія лідерства в бізнесі. *Psychological journal.* № 9 (19). 2018. DOI: https://doi.org/10.31108/2018vol12iss2.

2. Sapohov M., Hapchuk Y., Salii R. DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES OF MASTERS IN GERMANY. *Pedeutopogy.* Vol. 1., No.2. 2023. С. 65-73. DOI: https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023(2)-65-73.

3. Акімова О. В. Особистісна обумовленість творчого мислення майбутнього вчителя. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики.* Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2007. Випуск 6. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/3258.

4. Сапогов М., Гапчук Я., Салій Р. Розвиток лідерських якостей майбутніх педагогів в умовах цифровізації вищої освіти. *Вісник науки та освіти.* № 3(21), 2024. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3(21)-942-952.

5. Акімова О. В. Розвиток самодостатньої особистості, її соціалізація. *Наша школа.* 2006. (2-3).

6. Акімова О. В. Педагогічне стимулювання як всебічного розвитку особистості майбутнього вчителя : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Київський державний педагогічний інститут. Київ, 1989. 24 с.

7. Галузяк В., Акімова О., Громов Є. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства і виховання лідерів. Лідер. Освіта. Суспільство. Щоквартальний науково-практичний журнал. Харків : НТУ «ХПІ». 2019. № 1. С. 32–53. DOI: https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03.

8. Oleg M. Slushny, Olha V. Akimova, Alla M. Kolomiiets, Ievgen V. Gromov, Khamska, Nelina B Educational project «Pedagogical insight» as a technology of the future teachers' personal professional formation. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION.* (SIE-2020) International Scientific Conference. May 22-23, 2020, Academy of Technologies, Rezekne, Latvia. URL : https://conferences.ru.lv/index.php/SIE/SIE2020/paper/view/3516.

9. Акімова О.В., Сапогов М.В., Гапчук Я.А. Середовищний підхід у сучасних міждисциплінарних дослідженнях з цифровізації освіти. Інноваційна педагогіка. Випуск 46. 2022. С. 234-238. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.47.

10. Нестуля О. О. Дидактика лідерства. Сучасні погляди на формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти : монографія / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, Н. В. Кононец. Полтава : ПУЕТ, 2021. 591 с.

11. Освітнє лідерство: від теорії до практики : монографія / авт. кол. ; за наук. ред. В. Р. Міляєвої ; Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ ; Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. 296 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659.

12. Гапчук Я. А., Сапогов М. В. Педагогічний потенціал інформатизації освітнього процесу у вищій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12, Том 2. С. 169-172. DOI https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.37.

References:

1. Hura, T. V. (2018). Psykholohiia liderstva v biznesi. [Psychology of leadership in business]. *Psychological journal*. 9 (19). DOI: https://doi.org/10.31108/2018vol12iss2. [in Ukrainian].

2. Sapohov, M., Hapchuk, Y., & Salii, R.(2023). DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES OF MASTERS IN GERMANY. *Pedeutopogy*. 1(2). 65-73. DOI: https://doi.org/ 10.31652/3041-1203-2023(2)-65-73.

3. Akimova, O. V. (2007). Osobystisna obumovlenist tvorchoho myslennia maibutnoho vchytelia. [Personal conditioning of creative thinking of the future teacher]. *Tvorcha osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky. - Creative personality of the teacher: problems of theory and practice.* Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova. 6. Retrieved from: http://enpuir.npu.edu.ua/ handle/123456789/3258. [in Ukrainian].

4. Sapohov, M., Hapchuk, Ya., & Salii, R. (2024). Rozvytok liderskykh yakostei maibutnikh pedahohiv v umovakh tsyfrovizatsii vyshchoi osvity. [Development of leadership qualities of future teachers in the conditions of digitalization of higher education]. *Visnyk nauky ta osvity. - Bulletin of Science and Education.* 3(21). DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3(21)-942-952. [in Ukrainian].

5. Akimova, O. V. (2006). Rozvytok samodostatnoi osobystosti, yii sotsializatsiia. [Development of a self-sufficient personality, its socialization]. *Nasha shkola - Our school.* (2-3). [in Ukrainian].

6. Akimova O. V. (1989). Pedahohichne stymuliuvannia yak vsebichnoho rozvytku osobystosti maibutnoho vchytelia [Pedagogical stimulation as a comprehensive development of the future teacher's personality]. : avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01. Kyivskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut. Kyiv, 24. [in Ukrainian].

7. Haluziak, V., Akimova, O., & Gromov, I. (2019). Suchasni zarubizhni pidkhody do rozuminnia liderstva i vykhovannia lideriv. [Modern foreign approaches to understanding leadership and education of leaders]. Lider. Elita. Suspilstvo, - Leader. Education. Society. (1), 32–53. DOI: https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03 [in Ukrainian].

8. Slushny, O. M., Akimova, O. V., Kolomiiets, A. M., Gromov, I. V., & Khamska, N. B. (2020). Educational project «Pedagogical insight» as a technology of the future teachers' personal professional formation. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION.* (SIE-2020) International Scientific Conference. May 22-23, 2020, Academy of Technologies, Rezekne, Latvia. Retrieved from: https://conferences.ru.lv/index.php/SIE/SIE2020/paper/view/3516.

9. Akimova, O., Sapohov, M., & Hapchuk, Y. (2022). Seredovyshchnyi pidkhid u suchasnykh mizhdystsyplinarnykh doslidzhenniakh z tsyfrovizatsii osvity. [The Environmental Approach on Modern Interdisciplinary Research on the Digitalization of Education]. Ìnnovacìjna Pedagogìka - Innovative pedagogy. 46, 234–238. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.47. [in Ukrainian].

10. Nestulia, O. O., Nestulia, S. I., & Kononets, N. V. (2021). Dydaktyka liderstva. Suchasni pohliady na formuvannia liderskoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity : monohrafiia. [Didactics of leadership. Modern views on the formation of leadership competence of higher education students]. Poltava : PUET,. 591. [in Ukrainian].

11. Miliaieva, V. R. (2021). Osvitnie liderstvo: vid teorii do praktyky. [Luminous Leadership: From Theory to Practice]. : monohrafiia / avt. kol. ; za nauk. red. V. R. Miliaievoi ; Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. Kyiv ; Kryvyi Rih : Vyd. R. A. Kozlov. 296 . Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659. [in Ukrainian].

12. Hapchuk, Ya. A., & Sapohov, M. V. (2019). Pedahohichnyi potentsial informatyzatsii osvitnoho protsesu u vyshchii shkoli. [Pedagogical potential of informatization of the educational process in higher education]. *Innovative pedagogy. - Innovatsiina pedahohika.* 2019. 12(2). 169-172. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.37. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.091.3:373

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-121-131

Андрощук Ірина Василівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри технологічної та професійної освіти і декоративного мистецтва, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, тел.: (097) 909-69-40, https://orcid.org/0000-0002-8054-5574

СУТНІСТЬ ТА ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ КОМАНДНОЇ РОБОТИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. У статті схарактеризовано проблему залучення майбутніх педагогів до командної роботи. Проаналізовано сутність понять «команда» і «командна робота». Наголошено, шо поняття «команда» не є синонімом понять «колектив» або «група». Відмічено, що головна характерна особливість команди, що вирізняє її від інших понять, полягає у створенні синергії через координацію зусиль, посиленні й активізації сильних сторін кожного учасника команди й мінімізації його слабких сторін. Зазначено, що, на від міну від колективу і групи, головне значення команди полягає в ефективному вирішенні завдань для яких вона створена і які, по суті, визначають час функціонування цієї команди.

До переваг командної роботи у підготовці майбутніх педагогів віднесено: створення сприятливого освітнього середовища на засадах взаємопідтримки, взаєморозуміння, відкритості; одночасне забезпечення конкуренції та співпраці між членами команди; підтримка зі сторони членів команди, значущість результату командної роботи сприяють впевненості у собі та підвищенні рівня активності; обмін досвідом, взаємонавчання під час реалізації завдань у команді; ротація ролей в команді відповідно до особливостей завдання або етапів його виконання; створення сприятливих умов для розвитку універсальних навичок; мотивування здобувачів до критичного мислення, чіткої аргументації своєї позиції та аргументованого її відстоювання; генерування креативних рішень розв’язання поставленого завдання; можливість залучення здобувачів до командної роботи на різних етапах підготовки у закладах вищої освіти. Підсумовано. що під час підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти важливо, з однієї сторони – ефективно організовувати командну роботу й прогнозувати очікувані результати для формування необхідних загальних і фахових компетентностей у майбутніх педагогів, з іншої – набувати досвіду командної роботи здобувачами, який вони в майбутньому трансформують у свою професійну педагогічну діяльність.

Ключові слова: команда, командна робота, майбутній педагог, синергія, спільна мета, заклад вищої освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Androshchuk Iryna Vasylivna Doctor of Science in Pedagogy, full professor, head of the department of technological and professional education and decorative arts, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, tel.: (097) 909-69-40, https://orcid.org/0000-0002-8054-5574

CORE PRINCIPLES AND POTENTIAL BENEFITS OF TEAMWORK IN TEACHER TRAINING

Abstract. The article addresses the problem of engaging future teachers in teamwork. It explores such concepts as “team” and “teamwork”, emphasizing that a “team” should not be synonymous with a “collective” or “group”. A key characteristic that distinguishes a team from these other notions is its ability to create synergy through coordinated efforts, using the strengths of each member while minimizing their weaknesses. Unlike a collective or group, a team’s primary purpose is to effectively accomplish the tasks for which it was formed, with these tasks inherently determining the team’s existence.

The advantages of incorporating teamwork into teacher training include creating a positive educational environment grounded in mutual support, understanding and openness; promoting both competition and collaboration among team members; providing peer support and emphasizing the importance of team outcomes, which boosts self-confidence and engagement; facilitating experience exchange and peer learning during task completion; rotating roles within the team according to task specifics or project stages; fostering conditions for developing transferable skills; encouraging critical thinking, clear argumentation and the ability to defend one’s position; generating creative solutions for assigned tasks; engaging learners in teamwork throughout various stages of their training in higher education.

The article concludes that, in preparing future teachers, it is crucial to effectively structure teamwork and anticipate the desired outcomes to develop the essential general and professional competencies. Additionally, providing learners with hands-on teamwork experience is vital since they can later apply these skills in their professional teaching practice.

Keywords: team, teamwork, future teacher, synergy, common goal, higher education institution.

Постановка проблеми. Динамічні умови розвитку освіти обумовлюють потребу залучення учасників освітнього процесу до командної роботи, яка максимально забезпечує продуктивність і ефективність спільної діяльності. Саме командний підхід дає змогу активно залучати стейкхолдерів до освітнього процесу для вирішення складних завдань, що постають для розв’язання перед закладами освіти зокрема в умовах військового стану, налагоджувати співпрацю між педагогами та іншими учасниками освітнього процесу на засадах конструктивної взаємодії, ефективно реалізовувати

потенційні можливості кожного учасника освітнього процесу. Командний підхід обумовлює ефективне вирішення проблем, що постають перед педагогами в межах закладу освіти з подальшою перспективою проєктування їх на інші заклади. Це в свою чергу обумовлює необхідність підготовки майбутніх педагогів до організації командної роботи у професійній діяльності, що передбачає їх активне включення в командну роботу на етапі підготовки у закладах вищої освіти. Реалізація цього завдання можлива за умови чіткого розуміння сутності та потенційних можливостей командної роботи у підготовці педагогів.

Мета статті полягає у аналізі основних підходів до поняття «команда» і «командна робота» й конкретизації сутності командної роботи та її потенційних можливостей у підготовці майбутніх педагогів з врахуванням особливостей та основних характеристик цього поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема командної роботи була завжди в полі дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. При цьому, у значній кількості досліджень командна робота розглядалася в контексті спорту, бізнесу, конкурентноспроможності організацій і підприємств та їх корпоративної культури (Ю. Жуков, В. Третьяченко, Д. Бредфорд, К. Девіс, К. Фопель та ін.); у політичному аспекті, через діяльність державних служб і відомств (В. Барко, А. Деркач, В. Михайленко, Ю. Синягін та ін.); через підвищення кадрового потенціалу шляхом напрацювання психологічних механізмів формування готовності у фахівців, забезпечення ментального здоров'я у колективі (Н. Гавриш, Б. Джонес, Н. Коломінський, Р. Кон, Р. Мозер, Д. Стоколс, В. Хагстром та ін.). На сьогодні командна робота все частіше вивчається з позиції організації та реалізації командних проєктів в різних галузях, що потребують спеціальних об'єднань фахівців, які працюють над втіленням певного проєкту, розробленням відповідного продукту, заходів, реалізацією ідеї або командного супроводу фахівців для осіб з особливими освітніми потребами.

Студіювання педагогічних джерел дають можливість констатувати, що командна робота у напрямі освітнього процесу переважно розглядається в контексті педагогіки партнерства, організації конструктивної педагогічної взаємодії між учасниками освітнього процесу. Разом з тим проблема саме командної взаємодії є предметом дослідження Є. Гревцевої, М. Єпіхіної; командоутворення як педагогічна технологія висвітлена в працях О. Баніт, Т. Гури, О.Квасник, В. Шаповалової. Однак сутність та значення командної роботи, її потенційні можливості в освітньому процесі, зокрема під час підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти не набули детального й цілісного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо в педагогічному аспекті важливість командної роботи у підготовці майбутніх педагогів. З цією метою проаналізуємо сутність поняття «команда». Найчастіше поняття «команда»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

потрактовують як колектив, який одностайний в своїх поглядах, світогляді, тобто є своєрідним колективом однодумців. Базуючись на цій характеристиці часто поняття «команда» і «колектив» ототожнюють. Однак, відмітимо, що існує ряд вітчизняних і зарубіжних досліджень (К. Девіс, Л. Карамушка, Т. Лістер, Дж. Ньюстом, К. Фопель та ін.), в яких ці поняття не ототожнюються, а навпаки чітко розмежовуються. На думку В. Годунова не кожен «колектив» можна вважати «командою». В дослідженнях В. Казміренка й В. Третяченка команда розглядається в аспекті колективних суб'єктів. Враховуючи це, команда має діяти як один суб'єкт із своїми ідеями, поглядами, принципами, тобто члени команди набувають колективності, але не втрачають при цьому свою індивідуальність. Колектив, на відміну від команди може поєднувати у собі людей по різному мотивованих щодо мети спільної діяльності та її результатів. Члени колективу об'єднуються перш за все навколо спільної діяльності, а не однаково значимої для кожного мети. Разом з тим, колектив є більш довготривалим по часу явищем на відміну від команди, яку часто розглядають як тимчасове, ситуативне явище на певний проміжок часу.

Результати аналізу наукових джерел дають підстави для висновку, що поняття «команда» також розглядають як нечисленне об'єднання людей, малу групу, яка виконує певну роботу для досягнення своєї мети. Існує точка зору, відповідно до якої команду потрактовують як групу людей, що взаємозалежні щодо володіння інформацією, знаннями і навичками, ресурсами та об'єднують й спрямовують свої зусилля для вирішення завдань й досягнення спільної мети. Відмітимо також, що не кожна група є командою. Групою можна означити будь-яке довільне об'єднання людей, без врахування взаємозв'язків між ними. Тобто, група є сукупністю людей, яку виокремлено за певним критерієм (віком, статтю, релігійними або політичними переконаннями, рівнем доходів, професією, місцем проживання та ін.). Що стосується команди, то тут думки науковців одностайні, що головна характерна особливість команди полягає у створенні синергії через координацію зусиль, посиленні й активізації сильних сторін кожного учасника команди й мінімізації його слабких сторін. Саме синергія характеризує здатність команди досягати значно кращих, суттєвіших результатів за короткий проміжок часу, ніж як би це робила група людей або колектив. Необхідно відмітити ще одну особливість команди – це її емерджентність, що характеризує вплив внутрішніх та зовнішніх змін середовища на командний ефект.

Таким чином, поняттям «команда» називають відносно невелику за чисельністю (від 3 до 12 осіб) групу людей, яка характеризується яскраво представленою цільовою спрямованістю та інтенсивною взаємодією між усіма членами цієї групи. Враховуючи це, командну роботу розглядають як високо продуктивну і ефективну діяльність команди з опорою на спільну і значиму мету, яка характеризується спільною роботою, ретельно продуманим пози-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ціонуванням кожного з членів команди, комунікацією, автономією й синергією. Тому командну роботу необхідно розглядати не як прості взаємовідносини між здобувачами, які навчаються в одному закладі вищої освіти, на одній спеціальності. в одній групі або працюють над виконанням одного проєкту.

Командна робота передбачає співпрацю між членами цієї команди, яка поширюється на інші завдання і напрями їх діяльності та зосереджує їх зусилля на вирішенні конкретної задачі. Саме тому важливими принципами командної роботи є: спільні і важливі для кожного члена команди цілі; взаємодоповнюючі уміння членів команди; чіткі й зрозумілі вимоги до продуктивності роботи команди, взаємна відповідальність за виконання завдання всіх членів команди, невелика чисельність членів команди.

Л. Карамушка, О. Філь [1] до істотних ознак команди відносять такі:

– люди в команді об’єднані спільною метою, яка є важливою для кожного її члена й мотивуючою;

– взаємодія в команді відбувається на принципах співпраці та партнерства, що сприяє професійному і особистісному зростанню кожного члена команди;

– гармонійність рольової структури команди, що визначається її членами, де керівник є одночасно формальним і неформальним лідером [1; С. 114-118].

В. Горбунова наголошує, що ознаками, що визначають суттєві характеристики команди є:

– згуртованість навколо спільної задачі, яка є значимою для кожного члена команди й зорієнтовує на створення нового, якісного продукту;

– наявність чітких правил, налагодженого зворотного зв’язку, узгодженої системи визначених ролей, взаємодії й оптимального стилю керівництва в середині команди;

– відповідальність й самоідентичність учасників команди [2].

Враховуючи різні підходи щодо визначення ключових ознак команди, характеризуючи командну роботу з педагогічної позиції як важливу умову розвитку ключових навичок під час підготовки майбутніх педагогів, вважаємо за доцільне виокремити наступні її переваги:

– створення сприятливого освітнього середовища на засадах взаємопідтримки, взаєморозуміння, відкритості, що підвищує продуктивність діяльності;

– одночасне забезпечення конкуренції та співпраці між членами команди;

– підтримка зі сторони членів команди, значущість результату командної роботи сприяють впевненості у собі та підвищенні рівня активності здобувачів в освітньому процесі;

– обмін досвідом, взаємонавчання під час реалізації завдань у команді;

– ротація ролей в команді відповідно до особливостей завдання або етапів його виконання, що сприяє самоактуалізації та самопізнанню;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– створення сприятливих умов для розвитку універсальних навичок, таких як: комунікативність, гнучкість, критичне мислення, креативність, відповідальність, здатність до попередження й вирішення конфліктів;

– мотивування здобувачів до критичного мислення, чіткої аргументації своєї позиції та аргументованого її відстоювання;

– генерування креативних рішень розв'язання поставленого завдання;

– можливість залучення здобувачів до командної роботи на різних етапах підготовки у закладах вищої освіти.

У менеджменті, бізнесі, теорії управління, реалізації різних проєктів [3; 4; 5; 6; 7] особливу роль відводять саме дієвості й продуктивності команди, адже саме ці характеристики визначають ефективність досягнення мети, яка є спільною для всіх учасників цієї команди. В контексті освітнього процесу ці властивості команди набувають особливого значення, так як покращують якість підготовки майбутніх педагогів, сприяють формуванню загальних і фахових компетентностей. Враховуючи це, головне значення команди полягає в ефективному вирішенні завдань для яких вона створена і які, по суті, визначають час функціонування цієї команди. В освітньому процесі такі завдання можуть носити різний характер: робота над проєктом навчальної програми, навчального посібника або комплектом навчально-методичного забезпечення та ін. Разом з тим, щоб забезпечити ефективність командної роботи необхідно враховувати ряд чинників, зокрема:

– всі члени команди мають однозначно розуміти тему над якою працюють та завдання, яке необхідно вирішити;

– рівномірний за обсягом розподіл навантаження між членами команди з врахуванням їх функціональних обов'язків та ролей;

– належний рівень підготовленості кожного з членів команди для виконання завдання відповідно до рольового розподілу;

– під час оцінювання роботи команди і виставлення індивідуальних оцінок кожному з членів команди важливо враховувати внесок кожного здобувача у виконання завдання;

– динамічне колективне мислення не повинно приглушувати раціональні ідеї окремих членів команди, які не здатні наголосити на них і відстояти свою думку;

– думка лідера не повинна бути домінуючою в команді лише тільки через його рольові функції в команді.

Урахування цих чинників дає змогу під час підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти, з однієї сторони – ефективно організовувати командну роботу й прогнозувати очікувані результати, з іншої – набувати досвіду командної роботи здобувачами, який вони в майбутньому трансформують у свою професійну діяльність [8].

На думку В. Годунової саме командне середовища характеризується стійкістю й сприятливими умовами для реалізації потенційних професійних

можливостей та особистісного зростання фахівця. Це обумовлено тим, що у командному середовищі, як відмічає дослідник, виникає й зростає так званий «командний ефект» (скоординована позитивна синергія), що забезпечує високий результат спільних зусиль, що значно вищий за суму індивідуальних результатів. Враховуючи потенційні можливості командного середовища, залучення до командної роботи майбутніх педагогів з учнями під час проходження педагогічних практик або на заняттях у співпраці з викладачем, дає змогу не лише взаємонавчатися, а й переймати позитивний досвід в інших членів команди [2].

Наукову цінність з педагогічної позиції заслуговує підхід Р. Вагемана [9], Р. Хакмана [10] щодо визначення критеріїв ефективності команди, до яких науковці віднесли: продуктивність команди (розроблення продукції високої якості з дотриманням термінів виконання завдання й інших вимог, що визначені замовниками); соціальні процеси в середині команді, що забезпечують зростання її продуктивності; досвід членів команди в соціальному аспекті, що сприяє як їх особистісному, так і професійному зростанню, а отже і підвищенню продуктивності. Зазначимо, що в команді можливість особистісного зростання стимулюється й підтримується.

Разом з тим необхідно констатувати, що поняття «командна робота» в педагогіці малодосліджене. Командну роботу найчастіше розглядають як співпрацю людей, об'єднаних спільною метою або завданням. Однією з важливих характеристик командної роботи є групова згуртованість яка передбачає своєрідний процес утворення, розвиток та формування зв'язків у групі людей, що дає змогу перетворити, трансформувати задану зовні структуру на психологічну спільноту, що послуговується своїми внутрішніми нормами, цінностями, законами, правилами та ін. Саме згуртованість визначає ступінь привабливості команди та силу притягування (тяжіння) інших груп долучитися до команди.

Існує й дещо інший підхід, відповідно до якого командну роботу характеризують такі ознаки:

– спільна робота (група людей, що структурована як цілісна система, де кожен член команди взаємодоповнює іншого);

– продумане позиціонування кожного члена команди (кожен член команди чітко усвідомлює мету, всю повноту ситуації, розуміє завдання, які необхідно виконати та персональну відповідальність за виконання кожного завдання);

– комунікація в команді (побудова комунікації на засадах взаємоповаги, відвертості, чесності, емпатії);

– автономія (команда в будь-якому колективі є автономною частиною його структури, де передбачена своя форма взаємодії з іншими командами та адміністрацією, які не мають впливу на процеси, що відбуваються у команді);

– синергія (ефективність командної роботи значно вищий від роботи окремого її члена);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– чисельність команди (команда по своїй суті є малою групою людей, чисельність яких, на думку науковців, може варіювати від 3 до 12 осіб, але командна робота групи з 5 осіб буде ефективніша, ніж групи з 12 осіб, хоча ресурсів у групи з 12 осіб буде значно більше) [11;12].

Таким чином, характеризуючи командну роботу, слід відмітити, що вона характеризується певними притаманними лише їй ознаками. Першою такою ознакою є наявність консолідованої спільності (члени команди не просто займаються однаковою діяльністю, вони поєднують, консолідують всі ресурси, уміння, дії, прагнення, емоції в одне ціле). Другою ознакою є спрямованість і забезпечення вирішення спільного завдання (команда створюється завжди під розроблення певного продукту). Команда не може існувати без завдання, вирішивши яке, необхідним є визначення іншого завдання. Третьою ознакою є командний ефект, що є фундаментальною основою для створення команди (в гурті люди вирішують визначені завдання краще, ніж кожен з них окремо) [13]. Зазначимо, що при цьому Р. Аутрей [14] наголошує, на необхідності врахування здібностей, продуктивності, компетентності кожного члена команди, механізмів стимулювання діяльності, прагнення конкурувати з іншими членами команди та ін.

Відмітимо, що ефективність командної роботи визначається також значимістю міжособистісних взаємин, які виконують функцію забезпечення єдності членів команди, їх захисту від стресу та емоційного вигорання. Взаємини в команді залежать від психологічного комфорту, який передбачає наявність довіри, взаєморозуміння, взаємодопомогу і взаємопідтримку, відкриту комунікацію, чесність й правдивість у спілкуванні та ін. Таким чином, ефективність командної роботи значною мірою залежить від взаємин, які вибудовуються між членами команди. Відмітимо, що в процесі підготовки майбутніх педагогів особливого значення набуває формування здатності до вибудовування взаємин у колективі з колегами, учнями та їх батьками.

Висновки. Таким чином, команда є відносно невеликою за чисельністю групою людей, що характеризується яскраво представленою цільовою спрямованістю та інтенсивною взаємодією між усіма членами цієї групи. Командну роботу потрактовують як високо продуктивну і ефективну діяльність команди з опорою на спільну і значиму мету, яка характеризується спільною роботою, ретельно продуманим позиціонуванням кожного з членів команди, комунікацією, автономією й синергією. Командна робота у підготовці майбутніх педагогів дає змогу не лише особистісно й професійно зростати кожному члену команди, а й забезпечує таких важливих для педагогічної діяльності якостей як відповідальність, комунікативність, тактовність, уміння вирішувати конфліктні ситуації, генерувати ідеї та ін.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні та розроблені технології залучення та організації командної роботи у підготовці майбутніх педагогів в закладах вищої освіти з врахуванням сучасних освітніх технологій.

Література:

1. Карамушка Л. М., Філь О. А. Формування конкурентоздатної управлінської команди (на матеріалі діяльності освітніх організацій) : монографія. 2007. 268 с. URL: http://www.uaoppp.com.ua/read/28/

2. Горбунова В.В. Психологія командотворення: ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд : монографія. 2014. 380 с. URL: https://er.ucu.edu.ua/items/3f8db8b2-4881-4e8c-a401-e4e10271f189

3. Муха Р.А. Команда, її сутність та особливості розвитку. *Ефективна економіка*. 2015. №8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4253

4. Гавриш Н. В., Янко О. В. Теоретичні засади формування педагогічної команди як суб'єкту управління якістю роботи дошкільного навчального закладу. *Збірник наукових праць Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні* науки). 2010. № 1. С. 48-53. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=5616307041818982620&hl=uk&oi=scholarr

5. Третьяченко В. В. Управлінські команди: методологія та теорія, формування і розвиток : монографія. 2004. 300 с.

6. Голентовська О. С. Огляд зарубіжних та вітчизняних підходів до проблеми командотворення. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 24-30. URL: http://eprints.zu.edu.ua/13535/1/Holentovska_2014.pdf

7. Сірант Д. Командна робота як основа ефективної діяльності організації. «Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах сучасних викликів» : *зб. матеріалів доповідей IV Всеукраїнської наук.- практ. конференції з міжнародною участю*, 4 травня 2023 р. Тернопіль, ЗУНУ, 2023.

8. Андрощук І. Комунікативна компетентність як важливий засіб ефективної взаємодії учасників освітнього процесу. *Молодь і ринок*. 2022. № 3-4 (201-202). С. 34-38. URL: http://mir.dspu.edu.ua/article/view/259914/256300

9. Wageman, R., Hackman, R., Lehman, E. The Team Diagnostic Survey: Development of an instrument. *Journal of Applied Behavioral Science*. 2005. Vol. 41. Pp. 373-398. URL: https://www.iths.org/wp-content/uploads/Wageman-et-al-2005-Team-diagnostic-survey.pdf

10. Hackman J. R. Leading teams : setting the stage for great performances. Harvard Business School Press, 2002. 312 p. URL: https://www.amazon.com/Leading-Teams-Setting-Stage-Performances/dp/1578513332

11. Годованюк Т. Формування навичок командної роботи як ефективного інструменту професійної діяльності майбутнього вчителя математики. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2021. № 2(24). С. 72–78.

12. Косовська А.О. Командна робота як складова організації навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2021. Вип. 17. С. 1 63–176. URL: https://aqce.com.ua/vipusk-n17-2021/kosovska-ao-komandna-robota-jak-skladova-organizacii-navchannja-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.html

13. Васютинський В. О. Категорія «колективний суб'єкт» у феноменологічному дискурсі інтерсуб'єктної взаємодії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2005. Вип. 12 (15). С. – 23–37. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/studios-12.pdf#page=23

14. Autrey R. L. Three essays on teams and synergy : Doctoral dissertation degree of Doctor of Philosophy. The University of Texas. Austin, 2005. 106 p. URL: https://repositories.lib.utexas.edu/items/15ba64d4-d108-47d9-b372-50230ec776f4

References:

1. Karamushka, L. M., & Fil, O. A. (2007). *Formuvannia konkurentozdatnoi upravlinskoi komandy (na materiali diialnosti osvitnikh orhanizatsii)* [Building a competitive management team (based on the activities of educational organizations)]. "INKOS". http://www.uaoppp.com.ua/ read/28/ [in Ukrainian].

2. Horbunova, V. V. (2014). *Psykholohiia komandotvorennia: tsinnisno-rolovyi pidkhid do formuvannia ta rozvytku komand* [The psychology of team building: A values-role approach to team creation and development]. Zhytomyr Ivan Franko State University. https://er.ucu.edu.ua/items/3f8db8b2-4881-4e8c-a401-e4e10271f189 [in Ukrainian].

3. Mukha, R. A. (2015, August). Komanda, yii sutnist ta osoblyvosti rozvytku [The team: Its essence and developmental features]. *Efektyvna ekonomika* [Effective Economy], *8*. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4253 [in Ukrainian].

4. Havrysh, N. V., & Yanko, O. V. (2010). Teoretychni zasady formuvannia pedahohichnoi komandy yak subiektu upravlinnia yakistiu roboty doshkilnoho navchalnoho zakladu [Theoretical principles for creating a pedagogical team as a party involved in quality management in preschools]. *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu (Pedahohichni nauky)* [Scientific Papers of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences], *1*, 48–53. https://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=5616307041818982620&hl=uk&oi=scholarr [in Ukrainian].

5. Tretiachenko, V. V. (2004). *Upravlinski komandy: metodolohiia ta teoriia, formuvannia i rozvytok* [Management teams: Methodology and theory, formation and development]. Volodymyr Dahl East Ukrainian National University Press [in Ukrainian].

6. Holentovska, O. S. (2014). Ohliad zarubizhnykh ta vitchyznianykh pidkhodiv do problemy komandotvorennia [An overview of foreign and Ukrainian approaches to the issue of team building]. *Nauka i osvita* [Science & Education], *5*, 24–30. http://eprints.zu.edu.ua/13535/1/Holentovska_2014.pdf [in Ukrainian].

7. Sirant, D. (2023). Komandna robota yak osnova efektyvnoi diialnosti orhanizatsii [Teamwork as the foundation of an organization's effective performance]. *Materialy dopovidei IV Vseukrainskoi nauukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Aktualni problemy menedzhmentu ta publichnoho upravlinnia v umovakh suchasnykh vyklykiv"* [Proccedings of the 4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation "Current Issues of Management and Public Administration in the Context of Today's Challenges"]. West Ukrainian National University [in Ukrainian].

8. Androshchuk, I. (2022). Komunikatyvna kompetentnist yak vazhlyvyi zasib efektyvnoi vzaiemodii uchasnykiv osvitnoho protsesu [Communicative competence as an essential tool for effective interaction among participants in the educational process]. *Molod i rynok* [Youth & Market], *3-4*(201-202), 34–38. http://mir.dspu.edu.ua/article/view/259914/256300 [in Ukrainian].

9. Wageman, R., Hackman, R., & Lehman, E. (2005). The team diagnostic survey: Development of an instrument. *Journal of Applied Behavioral Science, 41*, 373–398. https://www.iths.org/wp-content/uploads/Wageman-et-al-2005-Team-diagnostic-survey.pdf

10. Hackman, J. R. (2002). *Leading teams: Setting the stage for great performances*. Harvard Business School Press. https://www.amazon.com/Leading-Teams-Setting-Stage-Performances/dp/1578513332

11. Hodovaniuk, T. (2021). Formuvannia navychok komandnoi roboty yak efektyvnoho instrumentu profesiinoi diialnosti maibutnoho vchytelia matematyky [Developing teamwork skills as an effective tool for professional activity of future mathematics teachers]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia* [Problems of Modern Teacher Training], *2*(24), 72–78. https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(24).2021.244199 [in Ukrainian].

12. Kosovska, A. O. (2021). Komandna robota yak skladova orhanizatsii navchannia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Teamwork as a component of organizing education for children with special educational needs]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky)* [Current Issues of Correctional Education (Pedagogical Sciences)], *17*, 163–176. https://aqce.com.ua/vipusk-n17-2021/kosovska-ao-komandna-robota-jak-skladova-organizacii-navchannja-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.html [in Ukrainian].

13. Vasiutynskyi, V. O. (2005). Katehoriia “kolektyvnyi subiekt” u fenomenolohichnomu dyskursi intersubiektnoi vzaiemodii [The “collective subject” concept within the phenomenological framework of intersubjective interaction]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studios on Social and Political Psychology], *12*(15), 23–37. https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/studios-12.pdf#page=23 [in Ukrainian].

14. Autrey, R. L. (2005). *Three essays on teams and synergy* [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Texas at Austin. https://repositories.lib.utexas.edu/items/15ba64d4-d108-47d9-b372-50230ec776f4

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 378+37.01/.09::355/359

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-132-140

Артемов Володимир Юрійович доктор педагогічних наук, професор, Навчально-науковий інститут державної безпеки, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5290-4496

Гнатюк Тімур Іванович Навчально-науковий інститут державної безпеки, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-2774-3150

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО КУРСАНТСЬКОГО ГУРТКА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Діяльність курсантського гуртка розглядається як ефективний інструмент військово-патріотичного виховання та залучення здобувачів освіти до науково-дослідної роботи. В статті аналізується специфіка організації діяльності курсантських гуртків у вищих військових навчальних закладах в умовах особливого періоду.

Запропоновано формат гурткової діяльності, який дає можливість рекомендувати варіант структуризації окремих етапів організації науково-дослідної роботи здобувачів освіти.

У статті розглядаються актуальні проблеми організації науково-дослідної діяльності курсантів вищих військових навчальних закладів України, які стикаються з викликами, зумовленими сучасними військово-політичними подіями, зокрема через агресію з боку рф. Підкреслено, що ефективне військово-патріотичне виховання майбутніх офіцерів відіграє ключову роль у досягненні перемоги, що потребує якісної інтеграції науково-дослідної роботи в освітній процес.

Проаналізовано історію досліджень у галузі військової педагогіки щодо організації наукових гуртків та їх роль у формуванні компетентностей курсантів. Наведено результати досліджень українських вчених, що вивчали діяльність наукових гуртків з 1980-х років, зокрема вивчення їхнього впливу на формування професійних навичок та наукових компетентностей у здобувачів освіти. Розглядаються приклади застосування наукових гуртків у Національній академії ДПСУ та НА СБУ, акцентується на особливостях нормативно-правового забезпечення цієї діяльності.

Також розкрито особливості організації роботи наукових гуртків у сучасних умовах правового режиму воєнного стану, коли гурткова діяльність адаптується до специфічних обставин навчального процесу з використанням дистанційних форматів (онлайн-платформ Zoom, Google Meet та інші).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У статті обґрунтовано значення практико-орієнтованого підходу, який дозволяє здобувачам освіти виконувати ситуаційні кейси, пов'язані з їхньою професійною діяльністю, навіть під час вимушеного розосередження.

Важливими результатами роботи наукових гуртків є вдосконалення контррозвідувальних, оперативно-розшукових та інших специфічних навичок, розвиток критичного мислення, уміння виступати публічно, готувати мультимедійні презентації, брати участь у наукових конференціях та семінарах. Діяльність гуртків формує навички роботи в команді, розвиває інтелектуальний потенціал курсантів, їхню самоорганізацію, а також сприяє усвідомленню важливості оперативної підготовки.

Таким чином, наукові гуртки відіграють ключову роль у формуванні компетентностей майбутніх офіцерів, що готові до професійної діяльності та мають належні навички для виконання завдань у складних і ризикованих умовах служби.

Ключові слова: курсантський гурток, мотивація, науково-дослідна компетентність, військово-патріотичне виховання, викладач-куратор, етапи організації роботи гуртка, формат гурткової діяльності, вищий військовий навчальний заклад, правовий режим воєнного стану.

Artemov Volodymyr Yuriyovich doctor of pedagogical sciences, professor, Educational and Scientific Institute of State Security, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5290-4496

Hnatiuk Timur Ivanovych Educational and Scientific Institute of State Security, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-2774-3150

EXPERIENCE OF ORGANIZING A SCIENTIFIC AND RESEARCH CADET GROUP IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF THE MARTIAL STATE

Abstract. The activity of the cadets' circle is considered as an effective tool of military-patriotic education and the involvement of education seekers in research work. The article analyzes the specifics of the organization of activities of cadets' circle in higher military educational institutions in the conditions of a special period.

The format of group activities is proposed, which makes it possible to recommend a variant of the structuring of individual stages of the organization of scientific research work of education seekers.

The article examines the current problems of the organization of scientific research activities of cadets of higher military educational institutions of Ukraine, which are faced with challenges caused by modern military and political events, in

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

particular due to aggression from the russian federation. It is emphasized that effective military-patriotic education of future officers plays a key role in achieving victory, which requires high-quality integration of research work into the educational process.

The history of research in the field of military pedagogy regarding the organization of scientific circles and their role in the formation of cadets' competencies is analyzed. The results of the research of Ukrainian scientists who studied the activity of scientific circles since the 1980s, in particular the study of their influence on the formation of professional skills and scientific competences among students of education, are presented. Examples of the use of scientific circles at the National Academy of the State Crown Service of Ukraine and at the Security Service of Ukraine are considered, the emphasis is on the peculiarities of the regulatory and legal support of this activity.

The peculiarities of the organization of the work of scientific circles in the modern conditions of the legal regime of martial law, when the circle activity is adapted to the specific features of the educational process using remote platforms (online Zoom, Google Meet, and others) are also revealed.

The article substantiates the importance of a practice-oriented approach, which allows students to carry out situational cases related to their professional activities, even during forced separation.

The important results of the work of scientific circles are the improvement of counter-intelligence, operative and investigative and other specific skills, the development of critical thinking, the ability to speak publicly, prepare multimedia presentations, and participate in scientific conferences and seminars.

The activities of the circles form teamwork skills, develop the intellectual potential of cadets, their self-organization, and also promote awareness of the importance of operational training.

Thus, scientific circles play a key role in shaping the competencies of future officers who are ready for professional activity and have the appropriate skills to perform tasks in difficult and risky service conditions.

Keywords: cadets' circle, motivation, scientific and research competence, military-patriotic education, teacher-curator, stages of the organization of the circle, format of circle activity, higher military educational institution, legal regime of martial law.

Постановка проблеми. Вивчення питань та дослідження проблеми організації науково-дослідної роботи курсантів у вищих військових навчальних закладах або закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання на сучасному буремному етапі становлення України, в тому числі зумовленому неспровокованою агресією північного сусіда, безумовно, постає основою актуальних досліджень фахівців у військовій педагогіці і психології.

Це пояснюється, насамперед, тим, що перемога нашої держави можлива лише за умови забезпечення якісного та всебічного військово-патріотичного

виховання майбутніх офіцерів [1]. З рештою успішна реалізація курсантських досягнень в освітньому процесі дозволяє підвищити науково-дослідну компетентність майбутнього військового фахівця, а це можливо лише у разі поєднання навчальної і наукової підготовки останнього.

Метою статті є проаналізувати досвід та оцінити роль функціонування КГ у підготовці майбутніх офіцерів на спеціальній кафедрі вищого військового навчального закладу в умовах особливого періоду.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. При цьому необхідно зазначити, що ще наприкінці 80-х років ХХ століття українські вчені-педагоги зверталися до окремих проблеми науково-дослідної роботи здобувачів освіти [2]. Пізніше, в новітному періоді становлення вітчизняної педагогічної науки, науковці-освітяни багаторазово зверталися до питання організації гурткової діяльності здобувачів освіти (далі – ЗО).

Зокрема, І.С. Лісецька намагалася оцінити роль функціонування наукового гуртка у вищому навчальному закладі на кафедрі [3], І. Трефаненко, О. Хухліна, в статті визначаються основні форми проведення науково-дослідної роботи студентами в межах студентського наукового гуртка [4], В. Мєсоєдова – охарактеризувати вагому частку студентського наукового гуртка у навчальному процесі студентів вищих навчальних закладів та оцінити важливість роботи наукового гуртка з метою формування кваліфікованих наукових та практичних кадрів [5], С. Мамченко досліджував особливості організації самостійної роботи курсантів НА СБ України [9].

Аналіз діяльності наукових гуртків дозволяє виділити їх основні принципи: неформальний характер, закритість, особистісні стосунки між учасниками та незмінність складу останніх [6]. Окрім того, необхідно відзначити, що з очевидних причин проблема функціонування науково-дослідного курсантського гуртка (далі – КГ) в умовах правового режиму воєнного стану в науковій, в тому числі відомчій, літературі не розглядалася.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні діяльність КГ у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) стала невід'ємною частиною освітнього процесу, оскільки, одним з ефективних інструментів опанування майбутніми офіцерами відповідними освітніми компетенціями є оволодіння ними методологією наукового дослідження. Функціонування КГ останнім часом нормативно урегульовується у ВВНЗ [7,8], а викладачі пояснюють перевагу в такій формі роботи із ЗО, насамперед:

- загальним інтересом членів КГ;
- превалюванням міжособистісного спілкування;
- підвищеної вмотивованості курсантів-гуртківців [9].

Наприклад, в Національній академії ДПС України діяльність КГ спирається на Положення про наукове товариство курсантів (слухачів і студентів) Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, затверджене наказом ректора Національної академії

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького від «9» серпня 2010 року № 685 [7]. Згідно даного Положення, КГ є формою організації наукової діяльності здобувачів освіти НА ДПСУ для активного їх залучення до науково-дослідної діяльності ВВНЗ та створенню сприятливих умов для підвищення якості підготовки майбутніх офіцерів шляхом розвитку їхньої науково-дослідної компетентності, участі в наукових дослідженнях факультетів НА ДПСУ.

Подібне нормативний документ – Положення про наукове товариство студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених Національної академії Служби безпеки України (далі – Академії), затверджене наказом від 30.06.2020 № 164 [8]. Наукове товариство покликане об'єднувати науковий потенціал науково-педагогічного складу, студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених Академії і ставить собі за мету сприяння формуванню та створенню сприятливих умов для розкриття інтелектуального, наукового та творчого потенціалу, розвитку й реалізації творчих здібностей студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених Академії, залучення їхніх до науково-дослідної роботи в процесі навчання (роботи), участі у вирішенні актуальних наукових проблем, активізації наукових досліджень, оприлюднення їх результатів, розширення наукових та творчих контактів [8].

Окреслимо принципи Академії щодо організації наукової діяльності КГ, це і добровільна участь курсантів в роботі гуртка, і його практична спрямованість – виконання прикладних досліджень та підготовка ситуаційних кейсів в рамках освітнього процесу, а також й націленість на досягнення конкретних результатів в ході самостійної роботи. У діяльнісному значенні самостійна робота – це діяльність, що організовується курсантом у силу його внутрішніх пізнавальних мотивів у найбільш зручний, раціональний з його поглядом за часом та контрольований ними процес, у якому мета діяльності визначається через опосередковане системне керування з боку викладача (куратора) [9].

На спеціальних кафедрах Навчально-наукового інституту державної безпеки НА СБУ (далі – ННІ ДБ) організація діяльності КГ має свою специфіку. Ця особливість пов'язана з тим, що результати роботи КГ напряму пов'язані з їх практичною діяльністю, подеколи і під час вимушеного розосередження (у зв'язку із агресією рф) змінного складу Академії. Викладачі ННІ ДБ в цьому зв'язку підкреслюють важливість принципу практико-орієнтованості в підготовці курсантів, які навчаються за профілем «Державна безпека».

Основним видом діяльності КГ є відпрацювання здобувачами освіти у позааудиторний час ситуаційних кейсів за напрямками, які вивчає кафедра.

У зв'язку з цим, на кафедрах ННІ ДБ, має місце перевірка, проходження практики курсантами-гуртківцями, в місцях їхнього вимушеного «розосеред-

ження», викладачами спеціальних-кафедр. З початку особливого періоду, план роботи КГ складається таким чином, щоб основна практична діяльність ЗО починалася восени та у літній період, – іншими словами план роботи гуртка складають з початку календарного, а не навчального року. Після прибуття курсантів з «розосередження», заняття у гуртках, як правило, проводяться або в умовах міста, – на нейтральній території, або в онлайн-режимі, але жодним чином не в стінах навчального закладу. Час роботи встановлюється викладачам-куратором/керівником гуртка спільно з курсантами-гуртківцями. В той же час, навіть в умовах правового режиму воєнного стану, заняття гуртка здійснюються не рідше 2-х разів на місяць. З метою якісної організації та прозорості діяльності КГ обов'язкова наявність: списку членів гуртка, графіку його засідань, протоколів, плану роботи за визначений період часу, звіту про роботу гуртка за визначений період часу тощо.

Не дивлячись на те, що робота в гуртках не є обов'язковою для курсантів та тим більше не є імперативною для викладача спеціальної кафедри все ж необхідно відзначити її ефективність та актуальність. Переважна більшість курсантів та, особливо, викладачів із задоволенням готові залучитися до роботи КГ, адже окрім пізнавальних та мотиваційних компонентів, формат гурткової роботи дозволяє ЗО швидко й безболісно наздогнати вимушені (через агресією рф) втрати навчального часу. Важливою рисою для майбутнього офіцера є його самостійність та ініціативність, що також формується в ході діяльності гуртка, а для залученого професорсько-викладацького складу робота в КГ додає, що також важливо, вагому складову навчального навантаження (до 30 год. за семестр).

Неформальна обстановка, можливість дізнаватися нового, відстоювати свою точку зору, вільно дискутувати з особами, запрошеними з практичних підрозділів СБУ, а також між собою – майбутніми офіцерами органів державної безпеки, є привабливим фактором для нашої молоді. Саме тому ми підкреслюємо важливість і необхідність створення КГ в рамках кожної профільної спеціальної кафедри ННІ ДБ.

Систематичні заняття в гуртках дозволяють курсантам-гуртківцям наздоганяти пропущені й втрачені заняття, готувати матеріали для участі в конференціях, «круглих столах», семінарах.

Саме формат гурткової діяльності дає можливість:

- вдосконалити застосування основних практичних навичок в контррозвідувальній та оперативно-розшуковій діяльності, з метою формування професійної компетентності майбутніх офіцерів;
- сприяти у підвищенні рівня наукової підготовки здобувачів освіти;
- сформувати у курсантів-гуртківців професійне критичного мислення, що є важливим для розв'язання складних та ризикованих оперативних ситуацій;
- розвинути творче мислення, розкрити інтелектуальний потенціал, підвищити самоорганізованість здобувачів освіти, їхнє свідоме ставлення до оперативної підготовки;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- поглиблено вивчати конкретну спеціальну дисципліну та формувати відповідні професійні вміння та навички;

- сформувати вміння курсантів самостійно вирішувати критичні ситуації, вміло виконувати поставлені керівництвом завдання й злагоджено працювати у військовому колективі;

- забезпечити активну участь курсантів у проведенні наукових конференцій, наукових семінарів та конкурсів на кращу наукову роботу;

- напрацювати відповідні компетенції виступів на публіці, розвитку грамотного мовлення, підготовки мультимедійних презентацій, організації тематичних засідань тощо.

Таким чином, можна впевнено стверджувати про значний внесок роботи КГ зокрема, в формуванні у майбутніх офіцерів потягу до науково-дослідної роботи, пошуку способів самостійного вирішення конкретних завдань та навичок роботи у військових колективах, а також спілкування, як у формальній, так і в неформальній обстановці.

Покроково це може складатися з наступних етапів організації роботи КГ:

- науковий, який знайомить здобувачів освіти з методами науково-дослідної роботи і його результатом має бути презентація завершеного дослідження курсантом-гуртківцем;

- практичний, на якому курсант-гуртківець виступає з доповідями на засіданні гуртка, бере участь в студентських конференціях, семінарах, здійснює підготовку (у співавторстві з викладачем-куратором) наукових статей;

- компетентнісний, в ході якого напрацьовується науково-дослідна компетентність ЗО, зокрема, здійснюється наукова апробація обраного дослідження та забезпечується його презентація.

Висновки. Лишається додати, що в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій, навіть з огляду і на періодичну відсутність електроенергії, що зумовлено агресією рф, можна і необхідно впроваджувати новітні формати організації роботи КГ. Це можуть бути і освітні програми Zoom, Stand-Up, Strum, GoogleMit або Daily Meetings, і освітні змагання, зокрема, Hakathon, або таке ін. Зрештою, зазначені освітні форми особливо та кардинально не відрізняються від традиційних, втім формат спілкування, короткочасні часові рамки (та подібне) дещо видозмінені, нешаблоні та можуть бути запроваджені в умовах особливого періоду.

Підводячи риску можна визначити, що головне завдання КГ мотивувати і готувати ЗО, іншими словами – замотивувати курсанта до професійної діяльності таким чином аби підготувати всебічно компетентнісного офіцера потужної держави Україна.

Література:

1. Виховна робота в СБУ: зміст, форми та методи. За ред. В.Сідака, К., Вид-во НА СБУ, 1998, 236 с.

2. Л.В. Артемова. Планування занять в навчальних гуртках ВНЗ педагогічного спрямування: методичні рекомендації. Київ: Радянська школа, 1988. 174 с.

3. І.С. Лісецька. Роль студентського наукового гуртка у підготовці майбутніх висококваліфікованих спеціалістів // Modern pediatrics. Ukraine 2(106) / 2020 / doi 10.15574/SP.2020.106.104

4. І.В. Трефаненко, О.С. Хухлін. Студентський науковий гурток як можливість розкриття потенціалу студентів // Медична освіта. 2023. № 1 / doi 10.11603/m.2414-5998.2023.1.13546

5. В.М. Мєсоєдова. Студентський науковий гурток на кафедрі клінічної анатомії та оперативної хірургії як шлях до вдосконалення професійних навиків майбутнього лікаря // Медична освіта. 2018. № 1 / doi 10.11603/me.2414-5998.2018.1.8385

6. Інформація про стан та вдосконалення наукової роботи курсантів, слухачів і студентів Національної академії внутрішніх справ Режим доступу: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/nauk-diyaln-per-skladu/zvitu-per-skladu/dovidka_nrks2017_15032017.pdf (дата звернення 08.11.2024)

7. Положення про наукове товариство курсантів (слухачів і студентів) Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького Режим доступу: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/5-polozhennya-pro-naukove-tovarystvo.pdf (дата звернення 08.11.2024)

8. Положення про наукове товариство студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених Національної академії Служби безпеки України. Режим доступу: https://www.academy.ssu.gov.ua/ua/78-studentam-navchannya (дата звернення 08.11.2024)

9. Мамченко С.М. Організація самостійної роботи курсантів підготовки оперативних співробітників СБ України // Організаційно-методичне забезпечення самостійної роботи курсантів та слухачів Академії – запорука якості та ефективності вищої освіти, К., Вид-во НА СБУ, 2005, С. 9-12.

References:

1. Sidak, V. (Ed.). (1998). Vykhovna robota v SBU: zmist, formy ta metody [Educational work in the Security Service of Ukraine: Content, forms, and methods]. Kyiv, Ukraine: National Academy of the Security Service of Ukraine Publishing [in Ukrainian].

2. Artemova, L.V. (1988). Planuvannia zaniat v navchalnykh hurtkakh VNZ pedahohichnoho spriamuvannia: metodychni rekomendatsii [Planning classes in study clubs of pedagogical higher education institutions: Methodological recommendations]. Kyiv, Ukraine: Radianska shkola [in Ukrainian].

3. Lisetska, I.S. (2020). Rol student'skoho naukovoho hurtka u pidhotovtsi maibutnikh vysokokvalifikovanykh spetsialistiv [The role of the student scientific club in training future highly qualified specialists]. Modern Pediatrics. Ukraine, 2(106), 104. https://doi.org/10.15574/SP.2020.106.104 [in Ukrainian].

4. Trefanenko, I.V., & Khukhlina, O.S. (2023). Studentskyi naukovyi hurtok yak mozhlyvist rozkryttia potentsialu studentiv [The student scientific club as an opportunity to unleash students' potential]. Medychna Osvita, (1), 13546. https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.1.13546 [in Ukrainian].

5. Miesoedova, V.M. (2018). Studentskyi naukovyi hurtok na kafedri klinichnoi anatomii ta operatyvnoi khirurhii yak shliakh do vdoskonalennia profesiinykh navykiv maibutnoho likaria [The student scientific club in the department of clinical anatomy and operative surgery as a path to improving the professional skills of future doctors]. Medychna Osvita, (1), 8385. https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2018.1.8385 [in Ukrainian].

6. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. (2017). Informatsiia pro stan ta vdoskonalennia naukovoi roboty kursantiv, slukhachiv i studentiv Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav [Information on the status and improvement of scientific work of cadets, listeners, and students of the National Academy of Internal Affairs]. Retrieved from https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/nauk-diyaln-per-skladu/zvitu-per-skladu/dovidka_nrks2017_15032017.pdf [Accessed 08 November 2024].

7. Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho. (2010). Polozhennia pro naukove tovarystvo kursantiv (slukhachiv i studentiv) [Regulations on the scientific society of cadets (listeners and students) of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi]. Retrieved from https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/5-polozhennya-pro-naukove-tovarystvo.pdf [Accessed 08 November 2024].

8. Natsionalna akademiia Sluzhby bezpeky Ukrainy. (2020). Polozhennia pro naukove tovarystvo studentiv (kursantiv, slukhachiv), aspirantiv, doktorantiv i molodykh vchenykh [Regulations on the scientific society of students (cadets, listeners), postgraduate students, doctoral candidates, and young scientists of the National Academy of the Security Service of Ukraine]. Retrieved from https://www.academy.ssu.gov.ua/ua/78-studentam-navchannya [Accessed 08 November 2024].

9. Mamchenko, S.M. (2005). Orhanizatsiia samostiinoi roboty kursantiv pidhotovky operatyvnykh spivrobitnykiv SB Ukrainy [Organization of independent work of cadets training operative personnel for the Security Service of Ukraine]. In Orhanizatsiino-metodychne zabezpechennia samostiinoi roboty kursantiv ta slukhachiv Akademii – zaporuka yakosti ta efektyvnosti vyshchoi osvity [Organizational and methodological support for independent work of cadets and listeners of the academy – a guarantee of quality and effectiveness of higher education] (pp. 9-12). Kyiv, Ukraine: National Academy of the Security Service of Ukraine Publishing [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 37.016

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-141-150

Балакірєва Вікторія Анатоліївна доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри педагогічних технологій початкової освіти, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, тел.: (048) 752-98-10, https//orcid.org/0000-0001-5361-5568

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті показано роль та доведено важливість й актуальність інтегрованого навчання як засобу формування етичної культури дошкільників та молодших школярів, як для теорії викладання навчального матеріалу, так і в практичному використанні. Зроблений аналіз досліджень та публікацій, у яких автори (І. Бех, А. Богуш, С. Довбенко, М. Євтух, І. Зязюн, О. Савченко, О. Цюняк та ін.) розглядають цю проблему та підходи до її розв'язання. Сформовано мету дослідження, яка полягає у вивченні й обґрунтуванні проблеми інтегрованого навчання як засобу формування етичної культури дошкільників та молодших школярів. Визначено поняття: «інтеграція», «інтегроване навчання», «етична культура» тощо. Підтверджено сучасною педагогічною наукою ефективне засвоєння дошкільниками та молодшими школярами знань у процесі інтегрованих уроків, які є важливими для їхнього інтелектуального розвитку та сприяють формуванню етичної культури як між різними частинами предмету, так і між різними предметами в цілому в освітньому процесі, так звана: внутрішньопредметна та міжпредметна інтеграція. Розглянуто важливість проблеми пошуку раціональних шляхів інтеграції різних дисциплін у зв'язку із збільшенням навантаження у процесі навчання дошкільників та молодших школярів. Виокремлено елементи інтегрованого підходу до організації освітнього та виховного процесу в початковій школі, які втілюються в практичній діяльності. З'ясовано, що комплексний підхід в освітній діяльності сприяє розширенню соціального та пізнавального досвіду учнів у початковій школі у контексті конкретних освітньо-виховних завдань, визначених учителем початкової школи. Визначено, що ефективність навчання та виховання дошкільників та молодших школярів етичній культурі, значно підвищиться, якщо інтегрувати елементарний вміст предметів і використовувати такі методи як: інтегровані курси; інтегровані підручники; інтегровані завдання; інтегровані уроки. Доведено, що інтегровані заняття дозволяють здобувачам початкової ланки освіти самостійно здобувати знання, розвивати цікавість до отримання освіти,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

а головне підвищити їхній інтелектуальний рівень, сформувати ядро етичної культури як особистості.

Ключові слова: інтеграція, інтегроване навчання, інтегровані уроки, етична культура, дошкільники, молодші школярі.

Balakirieva Viktoriia Anatoliivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education, the State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odesa, tel.: (048) 752-98-10, https//orcid.org/0000-0001-5361-5568

INTEGRATED LEARNING AS A MEANS OF FORMING THE ETHICAL CULTURE OF PRESCHOOLERS AND PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article shows the role and proves the importance and relevance of integrated education as a means of forming the ethical culture of preschoolers and primary school students, both for the theory of teaching educational material and in practical use. An analysis of research and publications in which the authors (I. Beh, A. Bohush, S. Dovbenko, M. Yevtukh, I. Ziaziun, O. Savchenko, O. Tsiuniak, et al.) consider this problem and approaches to its solution. The purpose of the research consists in studying and substantiating the problem of integrated education as a means of forming the ethical culture of preschoolers and primary school students. The concepts “integration”, “integrated learning”, “ethical culture”, etc. are defined. Modern pedagogical science has confirmed the effective assimilation of knowledge by primary school students in the process of integrated lessons, which are important for their intellectual development and contribute to the formation of ethical culture both between different parts of the subject and between different subjects as a whole in the educational process, that is the so-called intra-subject and inter-subject integration. The author considers the importance of the problem of finding rational ways to integrate various disciplines in connection with the increase in the workload in the education process of preschoolers and primary school students. The elements of an integrated approach to the organization of the educational process in primary school, which are embodied in practical activities, are singled out. It was found that a comprehensive approach in educational activity contributes to the expansion of the social and cognitive experience of students in primary school in the context of specific educational tasks determined by the primary school teacher. It was determined that the effectiveness of teaching and educating preschoolers and primary school students in ethical culture will increase significantly if the elementary content of subjects is integrated and such methods are used as: integrated courses; integrated textbooks; integrated tasks; integrated lessons. It has been proven that integrated classes allow students of the primary level of education to

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

independently acquire knowledge, develop interest in obtaining education, and most importantly, to raise their intellectual level, to form the core of ethical culture as an individual.

Keywords: integration, integrated learning, integrated lessons, ethical culture, preschoolers, primary school students.

Постановка проблеми. Інтеграція є важливою умовою розвитку сучасної науки і цивілізації в цілому, яка сприяє формуванню етичної культури у дошкільників та молодших школярів.

Тлумачення поняття «інтеграція» має загальний науковий зміст та часто його використовують у дидактиці. Якщо розгледіти з точки зору загально-наукового аспекту, то інтеграцію, можна назвати процесом ущільнення, взаємопроникнення та уніфікації знання, який відбувається через єдність. Протилежним процесом інтеграції є диференціація, розмежування.

Аналіз наукових джерел, довів, що інтеграція є процесом взаємодій не менше двох систем з ціллю створення нової, яка обов'язково має набути нових змін властивостей та зв'язків її елементів.

Похідним від визначення «інтеграція» є визначення «інтегрувати», яке на нашу думку роз'яснюється, як поєднання частин системи таким чином, щоб в результаті об'єднання сума перевершувала їхнє значення до взаємодії.

Проблема інтеграції в освітньому та виховному процесах у Новій українській школі є надзвичайно важливою та актуальною як для теорії викладання навчального матеріалу, так і в практичному використанні. Актуальність даної проблеми продиктована соціальним запитом сьогодення, які є пред'явленими як до освітнього закладу будь-якої ланки так і є обумовленою змінами, які відбулися у сфері освіти. У процесі вирішення міжпредметних пізнавальних завдань, здобувачі освіти спрямовують свою активність на пошук їм невідомих відносин (але у яких знаходяться їм відомі предметні зв'язки, знання), або на формування вже нових понять, які у свою чергу встановлені на основі конкретних міжпредметних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування етичної культури дошкільників та молодших школярів було розглянуто педагогами-класиками: Г. Ващенко, Я. Каменським, М. Макаренком, Й. Песталоцці, Г. Сковородою, В. Сухомлинським, К. Ушинським, та ін. Такі вчені як: І. Бех, Т. Браже, М. Євтух, І. Зязюн, М. Масол, О. Матвієнко, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Фоменко та ін. розглядали дану проблему у різновікових дітей сучасності. Формування моральної культури дошкільників та молодших школярів було висвітлено у працях А. Богуш, Т. Маркова О. Монке та ін.

В Україні сформувався ряд наукових напрямків у вивченні інтеграції, а саме її теоретичних основ. Провідними з яких є: напрямок системного обґрунтування проблем інтеграції (С. Гончаренко, Ю. Мальований); визначення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

структури інтегрованих знань (С. Довбенко, О. Цюняк, Т. Усатенко); вивчення системних аспектів інтеграції (О. Джулик, Є. Яворський); проблема інтегративних процесів в освіті (І. Богданова); розробка методики впровадження інтеграції в освітній процес (Т. Горзій, О. Проказа, Є. Романенко). Інтеграцію теоретичних і виробничих аспектів освіти – Т. Якимовичем; взаємозв'язки інтеграції та диференціації – досліджено В. Моргун; Т. Яценком розглянуто психологічні аспекти інтеграції тощо.

Мета статті полягає у вивченні й обґрунтуванні проблеми інтегрованого навчання як засобу формування етичної культури дошкільників та молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У сьогоднішніх умовах в освітньому закладі дошкільної та початкової ланки освіти, за технологією Нової української школи, узвичаїлася міжпредметна інтеграція, яка здійснюється різними шляхами: створення інтегрованих курсів (інтеграція в освітньому закладі, відбувається під час вивчення навчальних предметів, які підлягають адаптації для вивчення, засвоєння та інтегрують знання вже декількох наук або видів мистецтв, наприклад, суспільствознавчих – це предмет «Я у світі», природничих – це «Природознавство», біологічних – «Основи здоров'я», образотворче й музичне мистецтво – «Мистецтво», та ін.): розроблення нових форм уроків (наприклад, інтегровані уроки, уроки з міжпредметними зв'язками, бінарні уроки); впровадження навчальних проектів; міжпредметна інтеграція – організація тематичних днів, тижнів [4, с. 44].

Як виявилося, освітній процес із застосуванням інтегрованих уроків сприяє формуванню етичної культури та дають можливість, здобувачам освіти, зрозуміти зв'язки між явищами в природі, сприяють більш міцному засвоєнню знань, спонукають до пошукової та дослідницької діяльності.

Таким чином, інтеграція – це «процес, який передбачає проникнення різних частин в одну, що супроводжується ускладненням і посиленням існуючих зв'язків – це зумовлює необхідність утворення нових зв'язків між ними» [5]. Цей процес призводить до утворення цілісного нового з'єднання.

Сучасна педагогічна наука підтверджує ефективне засвоєння учнями початкової школи знань у процесі інтегрованих уроків, які в свою чергу є важливими для їхнього інтелектуального розвитку та сприяють формуванню етичної культури – це може бути як між різними частинами предмету, що вивчаються здобувачами початкової освіти, так і між різними предметами в цілому в освітньому процесі, так звана: внутрішньопредметна та міжпредметна інтеграція, як показує досвід, вона є взаємодоповнюючою.

Важливість проблеми пошуку раціональних шляхів інтеграції різних дисциплін у зв'язку зі збільшенням навантаження на дошкільників та молодших школярів, яке зростає в процесі початкової освіти. Навчальні матеріали, об'єктивна однорідність підготовки дошкільників та молодших школярів, викликає необхідність у створенні комплексу взаємозв'язків між предметами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Окремі елементи інтегрованого підходу до організації освітнього та виховного процесу в початковій школі втілюються в практичній діяльності. Доведено, що комплексний підхід в освітній діяльності сприяє розширенню соціального та пізнавального досвіду учнів у початковій школі в контексті конкретних освітньо-виховних завдань, інтенсивно визначених учителем початкової школи. Розвиток молодших школярів в умовах обраного предмету, формування інтересу в нього до подій, явищ дійсності та виховання характеру розвиває у дітей загальноосвітні навички та формує етичну культуру.

Ефективність навчання та виховання дошкільників та молодших школярів етичній культурі, значно підвищиться, якщо інтегрувати елементарний вміст предметів і використовувати такі методи як: інтегровані курси; інтегровані підручники; інтегровані завдання; інтегровані уроки.

Інтеграція є одним із найперспективніших інновацій, які можуть розв’язувати чисельні задачі та проблеми сучасної системи дошкільної та початкової освіти та за допомогою яких можна сформувати етичну культуру в молодших школярів.

Вже сьогодні зрозуміло, що інтегрована освіта закладає нові основи, не схожі на жодні інші. Умови діяльності вчителя початкової школи активною сприяють активізації розумової діяльності та формуванню етичної культури молодших школярів.

Глобальне завдання інтеграції полягає не стільки в поєднанні окремо існуючих навчальних предметів або частин у ціле, а як в поширені принципів доцільності на весь зміст освіти молодших школярів.

Це, в свою чергу, призвело до аналізу центрального поняття «інтегроване навчання». Отже, «інтегроване навчання (Адаптовано з «Natural Curiosity: A Resource for Teachers» University of Toronto OISE) на думку С. Довбенко та О. Цюняк – це «навчання, яке ґрунтується на комплексному підході. Освіта розглядається через призму загальної картини, а не ділиться на окремі дисципліни» [3, с. 44]. Також слід підкреслити, що взявши за основу інтегроване навчання, предметні межі (а їх ще називають роздільниками), зникають. Тобто, цей процес відбувається тоді, коли вчителі початкової школи заохочують молодших школярів робити зв'язок між дисциплінами та опиратися на знання й навички які взяті з кількох предметних областей.

У підсумку визнаймо, що інтегроване навчання має позитивний вплив на розвиток інтересів дошкільників та молодших школярів, розвиток самостійності, розвиток пізнавальної активності та формування етичної культури. Саме освітня діяльність вчителя, а головне зміст уроків направлені на особистість молодшого школяра, в результаті чого відбувається сприяння для всебічного розвитку, здібностей учня, активізації його розумових процесів та їхнього спонукання до узагальнення знань, в різних областях.

Переваги інтегрованого навчання для дошкільників та молодших школярів постають у:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- чіткому розумінні цілі кожного предмету у різних контекстах;
- глибшому та змістовнішому розумінні будь-якої теми, будь-якого предмету, завдяки її дослідженню через кілька точок зору;
- кращому усвідомлені комплексного підходу, через який предмети, навички, ідеї та різні точки зору пов’язані з реальним світом;
- удосконалені навичок системного мислення [4, с. 45].

Сучасна дошкільна та початкова освіта відповідає тенденціям науки та вимогам сьогодення, вона рухається вперед більш активними та впевненими кроками до інтеграції.

Інтегроване навчання має позитивний вплив на розвиток самостійності та пізнавальної активності дошкільників та молодших школярів. Зміст уроків і виховних заходів, які проводить вчитель, орієнтовані на особистість учня – дитиноцентризм. Тому це сприяє всебічному розвитку здібностей учнів та активізації їх розумових процесів, заохочення їх до поширення знань щодо етичної культури.

Інтеграційний процес характеризується якісним втіленням міжпредметної комунікації на новому рівні освіти. Розширена інтеграція є найвищим втіленням зв'язків між дисциплінами. Міжпредметні зв’язки в процесі освітньої діяльності є важливими для дошкільників та молодших школярів. Дослідження показують, що особистісні зв'язки існують на початкових етапах залучення до пізнавальної діяльності учнів, ситуативно або навіть являється стимулюючими для них подразниками. Вирішення міжпредметних пізнавальних завдань учнем, направляє його та спрямовує на активність, або навіть пошук нових рішень невідомого завдання на основі усталених понять міжпредметних чи ще як їх називають мультидисциплінарних зв’язків.

Особливістю початкової ланки освіти є те, що молодші школярі приходять до закладу освіти маючи різні рівні готовності та підготовленості до навчання, а також у кожного учня неоднакове бажання вчитися, нерівність соціального досвіду, психофізіологічний розвиток тощо. Загальна початкова освіта покликана допомогти на практиці виявити здібності кожного учня початкової школи та створити гарні умови для їхнього індивідуального розвитку та формуванню етичної культури. Для цього, вчителям початкової школи, можна використовувати різні інноваційні технології, серед яких є інтегроване навчання, перевагами якого є:

- сприяння підвищенню навчальної мотивації та формуванню пізнавальних інтересів молодших школярів;
- сприяння розвитку мовлення та формуванню в молодших школярів умінь порівнювати та узагальнювати, робити правильні висновки та зменшення перенапружень від надмірних зусиль;
- врахування досвіду молодшого школяра, урізноманітнити методи і прийоми навчання, щоб не допустити повторення однієї і тієї ж інформації з різних навчальних предметів, зменшення зусиль отримання дитиною знань,

які не тільки поглиблюють ідею, розширюючи кругозір предмета, але і водночас сприяють формуванню різностороннього, гармонійного та інтелектуального розвитку особистості. Інтеграція є джерелом відкриттів, нових зв'язків між фактами, які підтверджують або поглиблюють певні висновки, вивчаючи учнями початкової школи одночасно різних предметів.

Інтеграція у процесі отримання освіти дошкільниками та молодшими школярами виконує ряд функцій, таких як: методичну; освітню; розвиваючу; виховну; конструктивну.

Нетрадиційні способи проведення уроків дозволяють розкрити обізнаність та таланти дошкільників та молодших школярів. Ці способи виявляють інтерес до проблем в повній мірі. Це ефективний спосіб перевірки знань.

Спостерігаючи за успішністю дошкільників та молодших школярів, необхідно зазначити, що інтегровані заняття засвоюються учнями краще, ніж традиційне навчання, хоча ці показники на сьогоднішній день є не основними в початковій школі, зрештою, інтеграційні дослідження не можуть обмежуватися лише ними. З цієї причини, наприклад, зросли показники навчальної мотивації та самостійності, значно покращився й когнітивний розвиток у дошкільників та дітей молодшого шкільного віку. Це свідчить про те, що інтегровані заняття для дошкільників та молодших школярів, щоразу вдосконалюються та полегшують освітній процес, підвищують інтерес до навчання, розвивають у них знання, вміння та навички та сприяють етичному вихованню.

Основою етичного виховання є розбудова Нової української школи, а саме особистісно зорієнтована та гуманістична система навчання та виховання. Змістовою основою даної системи є знання про людину як найвищу та найважливішу цінність.

Ряд науковців, таких як: Т. Гільберг, С. Тарнавська, З. Хитра, Н. Павич у своєму науково-методичному посібнику «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу» розкрили слушне поняття «етична поведінка». На думку цих авторів-дослідників, «етична поведінка – це сукупність вчинків, дій людей, які відповідають нормам моралі, свідомості, порядку, що сформувалися у суспільстві або до яких воно прямує [2, с. 31].

Відомим є той факт, що етика є однією з найдавніших дисциплін, а її об’єктом є вивчення моралі, моральності, норм поведінки, звичаїв, обрядів тощо.

Досить часто в наукових джерелах надають пояснення етиці, як науки про мораль.

Тому саме вчитель початкової школи повинен докласти багато зусиль, щоб молодші школярі, які приходить до освітнього закладу початкової ланки, були добре вихованими та зі сформованими моральними цінностями й етичною культурою.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Вчителі протягом багатьох років шукали нові шляхи покращення освітнього процесу для початкової ланки освіти, тобто для молодших школярів, яке сприяло б розвитку творчої особистості, а також формуванню етичних та моральних цінностей.

На сучасному етапі розвитку суспільства, актуальним завданням модернізації початкової освіти є реформа школи. Великий акцент робиться на особистісному підході, який ставить нові цілі для початкової освіти, такі як: охороняти та зберігати здоров'я дітей, розвивати особистість кожної дитини, формувати бажання та вміння вчитися кожного молодшого школяра, а також виховувати у них етичну культуру та толерантне відношення до всіх людей та до навколишнього світу.

Великого значення ми надали вивченню та аналізу освітньої програми для молодших школярів Нової української школи, які є відповідним державним стандартом початкової освіти, так як саме в цій ланці відбулися великі зміни та дійшли висновку, що формування базових компетентностей у здобувачів молодшої школи буде не можливим без формування у них цілісного світогляду та без взаємозв’язку виховання, навчання та розвитку відповідно до їхнього віку знань умінь та навичок з усіх предметів, які у свою чергу сприятимуть формуванню етичної культури, а це буде краще зробити за допомогою інтегрованого навчання.

Як зазначала О. Савченко, нестандартні уроки, учителям початкової школи, надають: можливість забезпечити здобувачів освіти великою кількістю навчальних матеріалів для освоєння та вивчення задля досягнення міцної освіти; можливість усвідомленого міжпредметного спілкування, уникнення повторень при вивченні багатьох тем, а головне забезпечити цілісність інформації.

Ми часто звертаємося до книги О. Савченко «Дидактика початкової освіти». Автором пояснюється різниця між предметними зв’язками та уроками інтегрованого змісту. Взагалі, О. Савченко свою думку висловила з даного приводу таким чином, що різниця існує лише в різних дидактичних поняттях. За її логікою, то міжпредметні зв’язки передбачають включення до уроків запитання та завдання із навчального матеріалу інших предметів, які на її (О. Савченко) думку мають допоміжне значення у процесі вивчення теми заняття. Це можуть бути взагалі окремі моменти уроків для глибшого сприйняття та осмислення якогось конкретного поняття. Що стосується інтегрованого уроку то його особливість полягає в поєднанні блоків знань з різних предметів, які підпорядковані одній темі уроку, тому є важливим у чіткій визначеній цілі інтегрованого уроку. І в доповнення необхідно зазначити, що О. Савченко, вказувала на великі можливості інтеграції навчання під час освітнього процесу, особливо у молодшій школі, а з новою Концепцією Нова українська школи – це стало необхідним. Доцільність проведення інтегрованих занять також полягає у вивчені учнями початкової школи нового матеріалу та у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

процесі узагальнення, та систематизації уже набутих здобувачем освіти знань [3, с.18].

Слід підкреслити, що проблема реалізації на уроках міжпредметної інтеграції змісту освіти є актуальною та важливою, як для теоретичного пояснення теми предмету, так і для практичного засвоєння дошкільниками та молодшим школярами знань отриманих в освітньому процесі.

Впроваджуючи інтегровані заняття в освітній процес, ми пришвидшимо формування у дітей знань, умінь та навичок, які має засвоїти дитина у процесі навчання, які в свою чергу впливатимуть саме на результативність даного процесу – процесу навчання, а також ефективність формування пізнавальних інтересів дошкільників та молодших школярів, і що є неменше важливим, ці заняття наддадуть можливості сформувати у дошкільників та дітей молодшого шкільного віку етичну культуру, яка в подальшому їм допоможе стати етично та морально вихованими, освідчений, толерантними, висококваліфікованими, затребуваними громадянами своєї країни.

Інтегровані заняття сприяють підвищенню професійного розвитку майстерності вчителя початкової школи, оскільки вимагає від нього володіння методиками інноваційних технологій для застосування в освітньому та виховному процесах, а також застосування діяльнісного підходу в процесі навчання дошкільників та дітей молодшого шкільного віку.

Введення інтегрованих уроків у практику вчителя початкової школи реалізовує перебудову процесу його професійної діяльності та надають можливість досягти помітних успіхів в розвитку пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку, надаючи тим самим освітньому процесу свіжості, прибравши жорсткі межі предметного навчання. Такі заняття допомагають дошкільникам та здобувачам початкової освіти сприймати важливі терміни, поняття та взагалі явища цілісно та одночасно різносторонньо.

Зрозумілим є і те, що інтеграція між навчальними та позааудиторними дисциплінами є багатоваріантною, воно може бути як повною так і частковою в освітньому процесі.

Висновки. Отже, підводячи підсумок стосовно інтегрованого навчання як засобу формування етичної культури в дошкільників та молодших школярів, необхідно наголосити на тому, що саме інтегроване навчання є важливим засобом для формування етичної культури у дошкільників та молодших школярів, так як у процесі таких занять: формуються знання; набуваються якості системності; формуються вміння, які стають більше узагальненими, що сприяють комплексному застосуванню та узагальненню знань; посилюється глобальна спрямованість пізнавальних інтересів дітей цієї вікової категорії; більш ефективно формуються їхні переконання та досягається всебічний розвиток особистості; сприяє вдосконаленню та активізації освітньої діяльності здобувачів освіти тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

І на завершення, інтегровані заняття дозволяють дошкільникам та здобувачам початкової ланки освіти самостійно здобувати знання, розвивати цікавість до отримання освіти, а головне підвищити їхній інтелектуальний рівень, сформувати ядро етичної культури як особистості.

Література:

1. Богданова І. М. Педагогічні інновації в школі підготовки вчителя: кінець XX – початок XXI століття: монографія. Одеса : М.П. Черкасов. 2009. 157 с.

2. Гільберг Т.Г. Навчально-методичний посібник. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу / Тетяна Гільберг, Світлана Тарнавська, Зоя Хитра, Ніна Павич. Київ : Генеза, 2020. 240 с.

3. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 373 с.

4. Цюняк О. П., Довбенко С. Ю. Педагогічна інноватика : навчально-методичний посібник : Автори упорядники: Цюняк О. П., Довбенко С.Ю., Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2019. 190 с.

References:

1. Bohdanova, I. M. (2009). Pedahohichni innovatsii v shkoli pidhotovky vchytelia: kinets XX – pochatok XXI stolittia [Pedagogical innovations in the teacher training school: the end of the 20th - the beginning of the 21st century]: monohrafiia. Odesa : M.P. Cherkasov. 157 [in Ukrainian].

2. Hilberh, T.H. (2020). Navchalno-metodychnyi posibnyk. Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Ia doslidzhuiu svit» u 3-4 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu [Educational and methodological manual. New Ukrainian school: teaching methodology of the integrated course "I explore the world" in 3-4 grades of general secondary education institutions based on the competence approach]. Kyiv : Heneza, 240 [in Ukrainian].

3. Savchenko, O. Ya. (2012). Dydaktyka pochatkovoi osvity: pidruchnyk [Didactics of primary education: textbook]. Kyiv : Hramota, 373 [in Ukrainian].

4. Tsiuniak, O. P., Dovbenko S. Yu. (2019). Pedahohichna innovatyka : navchalno-metodychnyi posibnyk [Pedagogical innovations: educational and methodological manual]. Ivano-Frankivsk : Vydavets Kushnir H. M., 190 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.4-056.26: 37-044.332

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-151-162

Блавт Оксана Зіновіївна професор, доктор педагогічних наук, професор кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 276-43-80, https//orcid.org/0000-0001-5526-9339

Козіброда Лариса Володимирівна доцент, доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики фізичної культури, Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського, м. Львів, https//orcid.org/0000-0001-8232-425X

ІНКЛЮЗИВНЕ ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Анотація. Розглянуто питання реалізації інклюзивної освіти для здобувачів вищої освіти з інвалідністю, кількість яких невпинно зростає в зв'язку з тривалими бойовими діями на території України. Мета роботи полягала у виявлення та обґрунтування ролі інклюзивного фізичного виховання у вирішення проблематики здоров'язбереження здобувачів вищої освіти з інвалідністю в процесі навчання. Методи дослідження: теоретичний аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури. Установлено, що , інклюзивна освіта представлена на кшталт системи гарантованих державою освітніх послуг, заснованих на принципах недискримінації, поваги до людського різноманіття, ефективного залучення до навчально-виховного процесу всіх його учасників. Досліджено, що інклюзивне фізичне виховання тлумачать як надання додаткової підтримки студентам, які з тих чи інших причин не можуть брати активну і значущу участь в освітньому процесі. Зміст інклюзивного фізичного виховання передбачає організацію діагностичних та оздоровчих засобів для здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Досліджено, що успішність фізичного виховання зумовлюється раціональною організацією методичного супроводу, спрямованого на зміцнення індивідуального здоров'я учасників педагогічного процесу, з урахуванням індивідуальних особливостей пристосування до фізичних навантажень, поетапним застосуванням методик комплексної оцінки та контролю. З'ясовано, що в основі ефективної реалізації інклюзивного фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю використання системного, діяльнісного, компетентнісного та особистісного підходів з домінантністю корекційно-розвивального характеру, що ґрунтуються на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

основних положеннях інклюзивної освіти. Зміст і завдання інклюзивного фізичного виховання реалізуються з визначенням методів і засобів фізичного виховання, які мають сформувати суб'єкта реалізації освітнього процесу з високим рівнем соматичного здоров'я. Показником і результатом ефективної реалізації інклюзивного фізичного виховання є рівень здоров'я здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти з інвалідністю, інклюзія, фізичне виховання, здоров'язбереження.

Blavt Oksana Professor Dr. (Pedagogic Sciences), Professor of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 276-43-80

Kozibroda Larysa Volodymyrivna, Associate Professor, Dr. (Pedagogic Sciences), Professor of the department of theory and methods of physical culture, Lviv State University of Physics culture named after Ivan Bobersky, Lviv, https//orcid.org/0000-0001-8232-425X

INCLUSIVE PHYSICAL EDUCATION IN SOLVING HEALTH PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH DISABILITIES

Abstract. The issue of implementing inclusive education for higher education seekers with disabilities, the number of which is steadily increasing due to the long-term hostilities on the territory of Ukraine, was considered. The purpose of the work was to identify and justify the role of inclusive physical education in solving the health problems of students with disabilities during their studies. Research methods: theoretical analysis, systematization, comparison of different views on the investigated problem, generalization of data from scientific, methodological and special literature. It was established that inclusive education is presented as a system of state-guaranteed educational services based on the principles of non-discrimination, respect for human diversity, effective involvement of all its participants in the educational process. It has been studied that inclusive physical education is interpreted as providing additional support to students who, for one reason or another, cannot take an active and meaningful part in the educational process. The content of inclusive physical education involves the organization of diagnostic and healthcare facilities for students of higher education with disabilities. It has been investigated that the success of physical education is determined by the rational organization of methodical support aimed at strengthening the individual health of participants in the pedagogical process, taking into account the individual characteristics of adaptation to physical exertion, and the step-by-step application of methods of comprehensive assessment and control. It has been found that the basis of effective implementation of inclusive physical education for students of higher

education with disabilities is the use of systemic, activity, competence and personal approaches with a predominance of corrective and developmental nature, which are based on the main provisions of inclusive education. The content and tasks of inclusive physical education are implemented with the definition of methods and means of physical education, which should form the subject of implementing the educational process with a high level of somatic health. The indicator and result of the effective implementation of inclusive physical education is the level of health of students of higher education with disabilities.

Keywords: students with disabilities, inclusion, physical education, health problems.

Постановка проблеми. У сучасній вищій школі України інститут інклюзивного середовища розглядається як важливий компонент освітнього процесу, що забезпечує можливість досягнення освітніх і професійних цілей здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Для реалізації ідеї «освіта доступна для всіх» вища школа має бути безпечним та функціональним середовищем. Визнання прав здобувачів вищої освіти з інвалідністю, їхніх інтересів, потреб, надання допомоги у процесі вибору професійної діяльності є дуже важливим у процесі розвитку освіти.

За останнє десятиріччя з точки зору політики та практики, інклюзивна освіта завоювала позиції на національному рівні. Ініціатива ЮНЕСКО в документі Education 2030 розглядає інклюзивне навчання як процес забезпечення якісного навчання осіб інвалідністю являє собою важливий крок вперед, який визначає чіткий пріоритет у забезпеченні інклюзивності та справедливості на здобуття якісної освіти та створення усіх можливостей навчання для осіб інвалідністю [10].

Визнано беззаперечним [2, 9], що формування безпечного та здорового освітнього середовища сприятиме кращій реалізації інтелектуального, фізичного, соціального та емоційного розвитку здобувачів вищої освіти з інвалідністю, їхнього потенціалу, а також матиме позитивний вплив на стан громадського здоров’я, економіки та демографії в цілому в Україні.

Не викликає сумніву, що студенти інвалідністю потребують такого стану освітнього середовища, в якому вони відчуватимуть фізичну, психологічну, інформаційну та соціальну безпеку, комфорт і благополуччя [3]. Зауважено [1], що концепція формування інклюзивної освіти у вищій школі та її практичної реалізації залишається одним із найскладніших завдань, пов'язаних з освітою. Сьогодні, коли кількість здобувачів вищої освіти з інвалідністю невпинно зростає у зв’язку з тривалими бойовими діями на території нашої країни, проблема реалізації їхніх освітніх можливостей у інклюзивному просторі вищої школи є вкрай актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інклюзію в освіті підтримується на міжнародному рівні (ЮНЕСКО 2015b, 2016, 2017; ЮНІСЕФ 2010).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Питання інклюзивної освіти нині є у центрі освітнього дискурсу [2, 12] щодо виявлення суперечності у доступі здобувачів вищої освіти з інвалідністю до здобуття якісної освіти.

Визначено [11], що в демократичному суспільстві освіта або є інклюзивною, або не є освітою. Еволюція наукових знань щодо інклюзії в освіту починаються із Заяви ООН з прав людини 1948 р., які донині є актуальними, заснованими на правах людини [9], особливою увагою до здобувачів вищої освіти з інвалідністю та передбачають трансформацію освітніх систем. Переходячи до концептуалізації інклюзії як процесу трансформації, ідея полягає в тому, щоб мінімілізувати процеси виключення з освіти осіб інвалідністю (ЮНЕСКО 2009).

Наявні погляди щодо цього питання можна презентувати так, що реалізація гуманістичних принципів у ставленні до здобувачів вищої освіти з інвалідністю вимагає нової моделі освітнього середовища, яке відповідало би потребам і можливостям кожного студента [1, 4]. У цьому аспекті у наукових джерелах [5, 10] особлива увага приділяється можливостям фізичного виховання в процесі сприяння реалізації інклюзії у ЗВО. Останнє, на думку спеціалістів є найбільш дійовим засобом забезпечення пристосування здобувачів вищої освіти з інвалідністю до умов навчання [11, 12].

У літературному доробку [5, 6, 9] вчені активно досліджують різні аспекти організації та функціонування інклюзивного фізичного виховання. Якщо перенести поняття інклюзії у сферу фізичного виховання, тоді інклюзивне фізичне виховання тлумачать [5] як надання додаткової підтримки здобувачам освіти, які з тих чи інших причин не можуть брати активну і значущу участь в освітньому процесі

У наукових джерелах [1, 4, 11] акцентовано увагу на впливі занять із фізичного виховання на рухову і психічну сфери здобувачів вищої освіти з інвалідністю так, аби запобігти утворенню негативних реакцій пристосування у ЗВО. Остання [3] може стати чинником зниження рівня функціонування окремих систем, напруження регуляторних механізмів, втрати функціональних ресурсів; наслідком яких є погіршення загального стану здоров’я здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Виявлено [8], що у процесі фізичного виховання здійснюється формування й удосконалення моторних функцій, які порушені внаслідок патологічного процесу, відбувається компенсація основного дефекту та корекція вторинних порушень, що виникли під час захворювання.

Визначено [7], що інклюзивна освіта, заснована на гуманістичних і демократичних принципах, позиціонує здоров'я учасників освітнього процесу як безперечний пріоритет, запоруку життєстійкості і прогресу суспільства загалом. Дослідники стверджують [11], що процес інклюзії здобувачів вищої освіти з інвалідністю є складним і динамічним, триває протягом усього навчання, і чільне місце в цьому процесі відводять [6, 11] фізичному вихо-

ванню як чиннику їхнього фізичного розвитку та покращання стану здоров'я в умовах навчання.

Втім, забезпечення ефективності цього процесу вимагає вирішення низки проблем, зокрема, пов’язаних із непопулярністю занять із фізичного виховання [3], малорухливим способом життя [6], а також загалом несистемним підходом до формування культури здорового способу життя у закладах вищої освіти [4].

Втім, варто зазначити, що роль фізичного виховання у превенції незадовільного стану здоров’я здобувачів вищої освіти з інвалідністю, як наслідку пристосування до процесу навчання у ЗВО і подальшої відповідної корекції цього процесу адекватними педагогічними засобами й методами, не знайшла відображення у сучасному науковому доробку. Тож, у цьому контексті оптимальна організація занять із фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю є актуальним задля вирішення проблематики їхнього здоров’язбереження.

Мета статті виявлення та обґрунтування ролі інклюзивного фізичного виховання у вирішення проблематики здоров’язбереження здобувачів вищої освіти з інвалідністю в процесі навчання.

Методи дослідження: теоретичний аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури.

Виклад основного матеріалу. Нині термін «інклюзивна освіта» набув різноманітних значень і є предметом дискусії наукових розвідок. У цілому, інклюзія передбачає створення освітнього середовища, яке відповідало би запитам і можливостям кожного студента [12]. У найбільш узагальненому понятті, інклюзивна освіта представлена на кшталт системи гарантованих державою освітніх послуг, заснованих на принципах недискримінації, поваги до людського різноманіття, ефективного залучення до навчально-виховного процесу всіх його учасників [5]. Стратегія інклюзивної освіти зокрема у ЗВО має в своїй основі надання якісних освітніх послуг та пристосування освітнього середовища до потреб здобувачів вищої освіти [2].

Сьогоденна трансформація педагогічної парадигми сучасної вищої школи від авторитарної до особистісно орієнтованої моделі освіти, передбачає ліквідацію ізольованості у процесі здобуття вищої освіти будь-яких категорій здобувачів вищої освіти. Вважаймо, що формування безпечного та здорового освітнього середовища потребує модернізувати процес фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю, використовуючи потенціал наявного міцного зв’язку їх фізичного та соціального, інтелектуального, духовного розвитку, а відтак – можливостей цього процесу у забезпеченні повноцінної теперішньої й подальшої життєдіяльності.

Необхідність комплексного, системного дослідження питання інклюзії у вищій школі зумовлена протиріччями між потребою масштабної перебудови

української вищої освіти, модернізації усіх її аспектів і складових, вироблення й утілення в практику комплексу практичних заходів із метою створення оптимальних умов для організації освітнього процесу здобувачів вищої освіти з інвалідністю на основі врахування широкого розмаїття їхніх індивідуальних особливостей і можливостей, стану здоров'я, особливостей розвитку чи специфіки освітніх потреб та недостатнім вивченням такого досвіду діяльності в аспекті стандартів інклюзії відповідних викликам часу в практику вищої освіти.

Ми узгоджуємо наше дослідження з інформаці'. [10], що перспективним напрямом розв'язання означеної наукової проблеми є врахування засадничих положень інклюзивної педагогіки. Таке твердження обґрунтовано тим, що первинна соціальна інклюзія, як одна з її складових, спрямована на створення умов із попередження негативного впливу на здобувачів освіти з інвалідністю комплексу зовнішніх чинників у процесі їхньої пристосування до освітнього середовища (навчальне навантаження, колектив тощо), підвищення опірності організму до такого впливу, запобігання найпоширенішим захворюванням, упередження негативної тенденції у стані їхнього здоров'я.

Ми підтримуємо наукові підходи [7, 9], щодо необхідності інклюзивного фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю, яка зумовлена потребою виховання відповідального ставлення до власного здоров'я, здорового способу життя; формування знань і навичок фізичної культури в таких здобувачів вищої освіти з; забезпечення їхнього повноцінного фізичного розвитку; фізичного, духовного та психічного загартування; формування потреби у безпечній поведінці, протидії та запобігання негативним звичкам, профілактиці захворювань; створення умов для активного відпочинку здобувачів вищої освіти з інвалідністю в умовах навчання у ЗВО.

Важливо врахувати, що адаптація до умов навчання у ЗВО пов'язана, перш за все, з різкою зміною соціального стану особистості. У доробку психолого-педагогічних наукових розвідок існує значна кількість трактувань дефініції «адаптація». Аналізуючи наявні наукові дані [5, 9] у напрямі виокремлення характеристик терміну в аспекті нашої наукової розвідки, вважаймо, що адаптація здобувачів вищої освіти з інвалідністю – це процес пристосування, результатом якого є встановлення взаємної відповідності між їхніми потребами та вимогами навчання у ЗВО.

Ми узгоджуємо наш науковий пошук, що інклюзивне фізичне виховання забезпечує спеціальну організацію освітнього середовища ЗВО, спрямованого на упередження наявних негативних тенденцій у стані здоров'ї здобувачів вищої освіти з інвалідністю, зумовленим процесом пристосування. В основі цього процесу – положення теорії пристосування [5]. Останні використовуються для вирішення прикладних завдань, пов'язаних з контролем за станом організму в неадекватних умовах середовища. З нашого погляду це повинно реалізовуватись цілеспрямованим впливом засобами фізичного виховання з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

урахуванням індивідуальних особливостей фізичного стану здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Отож, надалі у нашій науковій розвідці позиціонуємо процес інклюзії у якості стратегії, яка допомагає здобувачам вищої освіти з інвалідністю в досягненні індивідуального максимально високого рівня засвоєння тих самих обсягів знань, що забезпечує повноцінну, продуктивну діяльність у вищій школі. Своєю чергою, інклюзивне фізичне виховання – це керована діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію фізичного виховання інклюзивного характеру. Як свідчать дані [8], гармонійний розвиток всіх функціональних систем організму в процесі фізичного виховання забезпечує позитивну динаміку адаптаційних можливостей організму і зміцнення індивідуального здоров'я.

На переконання дослідників, дефініція «інклюзивне фізичне виховання» з одного боку розуміється у якості спеціалізованого педагогічного процесу цілеспрямованого впливу засобами фізичного виховання на поліпшення фізичного стану [13]. З іншого[5], як стратегія профілактики хронічних соматичних захворювань. Є очевидним, що незважаючи на розбіжності у поглядах дослідників щодо інклюзивного фізичного виховання, то воно передбачає технологію й організацію діагностичних та оздоровчих засобів для здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Втім, вважаймо, що інклюзивне фізичне виховання у ЗВО це вкрай складна й тривала педагогічна інновація, особливо з огляду, що ми розглядаємо цей детермінований процес для здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Як самостійний спеціалізований вид педагогічного процесу, він має свою мету, принципи, зміст, форми і методи та використовує елементи фізкультурно-оздоровчої роботи. Першочергового значення у його реалізації для здобувачів вищої освіти з інвалідністю набувають нові педагогічні технології, методи і засоби навчання, які мають сформувати суб'єкта реалізації освітнього процесу з високим рівнем соматичного здоров'я.

У педагогічному процесі фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю насамперед потрібно виходити з того, що саме фізичне виховання володіє значним потенціалом розвитку, повноцінна реалізація якого залежить від адекватності побудови навчально-виховного процесу [1]. Отож, ґрунтуючись на вказаному, виокремлено складові інклюзивного фізичного виховання, серед котрих: суб'єкти процесу (студенти інвалідністю), мета, функції, підходи, принципи, завдання, організація і зміст фізичного виховання, контроль, очікуваний результат.

Сформулюймо мету інклюзивного фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю, яка на наше переконання полягає у сформованості імунітету до негативних впливів зміни освітнього середовища на основі зміцнення здоров'я одночасно з розв'язанням корекційних завдань, досягненням індивідуально максимального оздоровчого і прикладних ефектів при

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

впливі фізичного виховання на їх рухову активність для забезпечення повноцінного, продуктивного життя і діяльності у вищій школі. Тобто мета розглядається поліаспектно й вимагає інтеграції низки спеціальних корекційних задач, що мають самостійне значення, але тісно взаємопов'язаних. Реалізація цієї мети забезпечується обґрунтованими методичними основами фізичного виховання.

У цілому, успішність фізичного виховання зумовлюється раціональною організацією методичного супроводу, спрямованого на зміцнення індивідуального здоров'я учасників педагогічного процесу, з урахуванням індивідуальних особливостей пристосування до фізичних навантажень, поетапним застосуванням методик комплексної оцінки та контролю. На наше переконання, зміст цього процесу значною мірою залежить від урахування індивідуально-типологічних особливостей здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Причому всі заходи мають бути попереджуючого, випереджуючого, запобіжного характеру, тобто спиратись на положення превентивної педагогіки [12].

Отож, узагальненням досвіду систематизуємо основні функції інклюзивного фізичного виховання, вирішення яких забезпечить ефективність цього процесу:

– організаційно-методична: забезпечення раціональної побудови процесу фізичного виховання, педагогічно зорієнтованого на вироблення стійкості до негативних впливів процесів пристосування;

– профілактиктична: комплексний психолого-педагогічний та медико-біологічний супровід процесу фізичного виховання задля визначення чинників порушення і зриву механізмів пристосування та пошук здоров'язабезпечувальних методик;

– просвітницька: стимулювання здобувачів вищої освіти з інвалідністю до здорового способу життя, сприяння валеологізації навчально-виховного процесу, навчання охорони власного життя і здоров'я;

– корекційна: забезпечення компенсації основного дефекту й корекції вторинних порушень,обумовлених основним захворюванням, використання оптимальної коригувальної допомоги;

– освітньо-консультативна передбачає використання сучасних технологій надання оптимальної освітньої, консультативної інформації студентам інвалідністю щодо максимально можливого використання засобів фізичного виховання;

– розвивальна: реалізується у покращанні психофізичного стану здобувачів вищої освіти з.

Відтак, дієве втілення виокремлених функцій фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю забезпечено вирішенням комплексу завдань як заздалегідь визначених досягнень, якими є:

– оздоровчі: забезпечення гармонійного усебічного фізичного розвитку здобувачів вищої освіти з інвалідністю, їхнього саморозвитку;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– корекційно-розвивальні: передбачає поглиблену роботу з корекції фізичних функцій, зміцнення працездатності, забезпечення розвитку всіх фізичних якостей;

– виховні: спрямованість на досягнення цілей та завдань фізичного виховання у формуванні навичок систематичних занять з використанням усіх можливих форм і видів фізичної активності;

– контролювальні: забезпечення ефективного зворотного зв'язку у процесі фізичного виховання; організація змістового цілеспрямованого впливу контролю.

На основі здійсненого теоретичного й системного аналізу проблеми визначено педагогічні умови інклюзивного фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю:

– створення сприятливих умов освітнього середовища для забезпечення розвитку адаптаційних можливостей організму;

– оздоровчий зміст;

– модернізація методичних основ;

– науково-обґрунтований вибір методик визначення раціональних фізичних навантажень;

– забезпечення перманентних контролювальних процедур.

В основі ефективної реалізації інклюзивного фізичного виховання, здобувачів вищої освіти з інвалідністю, слід використати системний, діяльнісний, компетентнісний та особистісний підходи з домінантністю корекційно-розвивального характеру, ґрунтуючись на основних положеннях інклюзивної освіти. При цьому, необхідно забезпечити максимальне зорієнтування на засади міждисциплінарного підходу та міждисциплінарних зв'язків.

Основними принципами розроблення змістової складової інклюзивного фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю, вважаймо має бути принцип мінімальних та максимальних досягнень розвитку; принцип індивідуалізації розвитку; принципи складності, первинної структури дефекту; диференціації за принципом урахування відхилень у стані здоров'я; принципи доступності та достатності, неперервності та практичної цілеспрямованості, гуманізації і демократизації, синкретичності, єдності діагностики і корекції, комплексності методів психологічного впливу. Таке вимагає забезпечення: комплексного підходу до гармонійного формування всіх складових здоров'я; удосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на вищевикладених принципах; використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного удосконалення.

Серед основних форм, поряд із основними заняттями із фізичного виховання, необхідне використання інтегрованих малих форм. Серед котрих: ранкова гімнастика, комплекс вправ після сну, прогулянки першої і другої половин дня, рухлива хвилинка, рухлива пауза, самостійна рухова діяльність; масові оздоровчі форми : туризм, день здоров'я, спортивно-ігрові свята тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Зазначимо, що однією з найдоцільніших форм комплексної реалізації фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю в умовах ЗВО є позааудиторні заняття. Такі форми занять вимагають ретельного дослідження. Разом з тим організаційні можливості позааудиторних занять сприяють соціально-середовишній пристосування здобувачів вищої освіти з інвалідністю на основі зміцнення фізичного здоров'я, розвитку морально-вольової підготовленості та формування творчого потенціалу.

Поділяємо думку практиків [7, 9], що використанням вище перелічених форм фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю й інших індивідуальних методів впливу створює оздоровчий простір у ЗВО. Тут варто зазначити, що принципово новим для теорії та практики фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю є активізація педагогічного аспекту корекційного впливу.

Щоб освітній процес у зазначеному контексті відповідав вимогам корекційного впливу, який інтегрується із дидактичним, та сприяв зміцненню здоров'я здобувачів вищої освіти з інвалідністю, необхідне створення комфортних умов для засвоєння програмного матеріалу. Корекційний вплив передбачає створення умов для подолання психофізичних проблем на основі врахування єдності біологічних, фізичних, психологічних і соціальних особливостей стану здоров'я здобувачів вищої освіти з інвалідністю. У цілому все це складає основу для ефективної організації фізичного виховання задля створення чинників, що сприяють цьому процесу. Дидактичний вплив вимагає створення усіх належних умов для підтримки і бажання бути здоровим, а також підготовку до використання вмінь і навичок щодо зміцнення власного здоров'я у здобувачів вищої освіти з інвалідністю. Зазначимо, що такий процес характеризується складністю, різнобічністю та динамічністю.

Показником і результатом ефективної реалізації інклюзивного фізичного виховання є рівень здоров'я здобувачів вищої освіти з інвалідністю, однією із складових якого є фізичний стан, який має в своїй основі: належний рівень фізичного розвитку, фізичної підготовленості, фізичної працездатності, функціональних резервів, а саме біологічних, психічних, фізіологічних й біохімічних.

Висновки. Забезпечення змоги студентам з інвалідністю здобуття якісної освіти відповідно до особливостей, потреб і можливостей, є одним із ключових пріоритетів сучасної української соціальної й освітньої політики. Це питання розглядається в загальнодержавному контексті, оскільки воно стосується категорії громадян, які в майбутньому мають скласти основу продуктивних сил суспільства. Сьогодні, коли кількість здобувачів вищої освіти з інвалідністю невпинно зростає у зв'язку з тривалими бойовими діями на території України, проблема їхньої інклюзії у освітньому просторі вищої школи є вкрай актуальною. Провідною місією вищої школи є створення умов, що сприяють ефективному навчанню здобувачів вищої освіти з інвалідністю як процесу виховання інтелектуальної еліти суспільства.

Використовуючи потенціал наявного міцного зв'язку фізичного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку, а відтак забезпечення повноцінної теперішньої й подальшої життєдіяльності здобувачів вищої освіти з інвалідністю, розширено ідеї застосування засобів інклюзивного фізичного виховання як інструменту забезпечення успішності їхнього навчання. Останнє передбачає ефективну організацію фізичного виховання здобувачів вищої освіти з інвалідністю задля потреби виховання у них відповідального ставлення до власного здоров'я, здорового способу життя; формування знань і навичок фізичної культури; забезпечення повноцінного фізичного розвитку; фізичного, духовного та психічного загартування; формування потреби у безпечній поведінці, протидії та запобігання негативним звичкам, профілактики захворювань; створення умов для активного відпочинку в умовах навчання у ЗВО.

Зміст і завдання інклюзивного фізичного виховання реалізуються з визначенням методів і засобів фізичного виховання, які мають сформувати суб'єкта реалізації освітнього процесу з високим рівнем фізичного здоров'я. Виконання зазначених завдань повинно сприяти досягненню істотного рівня фізичної досконалості, детермінованого мотиваційно-ціннostними орієнтаціями здорового способу життя, набутих у результаті фізичного виховання, та інтегрованих у фізкультурно-спортивній діяльності та психофізичному стані здобувачів вищої освіти з інвалідністю.

Література:

1. Блавт О., Герасименко О., Гуртова Т. Основні напрями у реалізації фізичного виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. № 12(7). С. 7-13. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i7-001

2. Блавт О.З., Козіброда Л.В. Розвиток інклюзивного фізичного виховання у закладах вищої освіти України у сучасному вимірі. *Педагогічна Академія: наукові записки*, 2024. № 10. https://doi.org/10.5281/zenodo.13857781

3. Гук А., Боднар І. Основні проблеми інклюзивного фізичного виховання дітей з особливими потребами. *Педагогічні науки*, 2022. № 79.С. 7–15. https://doi.org/10.33989/2524-2474.2022.79.264512

4. Babajanyan V.V., Semal N.V., Beseda N.A., Farionov V.M., Kurii O.V. The current state of physical education of students in higher education institutions during the war in Ukraine. *Science and technology today*, 2023. № 2(16). P. 167-176. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2(16)-167-176

5. Blavt O. Formation of an inclusive model of physical education for students with disabilities who are war veterans in higher education institutions. *Mountain school of Ukrainian Carpaty*. 2023. Vol. 28. P. 5–10. https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.5-10

6. Celestino T., Ribeiro E., Morgado E. G., Leonido L., Pereira A. Representations of physical teachers' teachers of their training to promote inclusion of students with disabilities. *Education Sciences*, 2024. Vol. 14(1). P. 49. https://doi.org/10.3390/educsci14010049

7. Grenier M., Patey M.J., Grenier–Burtis M. Educating students with severe disabilities through an inclusive pedagogy in physical education. *Sport. Education and Society*, 2022. Vol. 6. P. 1–15. https://doi.org/:10.1080/13573322.2022.2084064

8. Goodwin D.L., Watkinson E.J. Inclusive Physical Education from the Perspective of Students with Physical Disabilities. *Adapted physical activity quarterly*, 2020. Vol. 17(2), 144–160. https://doi.org/10.1123/apaq.17.2.14

9. Kuntjoro B.F.T., Soegiyanto S., Setijono H., Suhiharto S. Inclusion of students with disability in physical education: analysis of trends and best practices. *AJPESH*, 2022. Vol. 2(2). P. 88–94.

10. Page A., Anderson J., Charteris J. Including students with disabilities in innovative learning environments: a model for inclusive practices. *International Journal of Inclusive Education*. 2023. Vol. 27. No. 14. P. 1696–171. https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1916105

11. Pocock T., Miyahara M. Inclusion of students with disability in physical education: a qualitative meta–analysis. *International Journal of Inclusive Education*, 2018. Vol. 22(7). P. 751–766. https://doi.org/.org/10.1080/13603116.2017.1412508

12. Rapp A.C., Corral-Granados A. Understanding inclusive education – a theoretical contribution from system theory and the constructionist perspective. *International Journal of Inclusive Education*, 2021. Vol. 28(4). P. 423–439. https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1946725

References

1. Blavt O., Herasymenko O., Hurtova T. (2024). Osnovni napriamy u realizatsii fizychnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [The main directions in the implementation of physical education of students under the conditions of martial state]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*. Vyp. 12, No 7. S. 7–13. URL: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i7-001[inUkrainian].

2. Блавт , О. З., Козіброда, Л. В. (2024). Розвиток інклюзивного фізичного виховання у закладах вищої освіти України у сучасному вимірі. *Педагогічна Академія: наукові записки,* Vyp. 10. https://doi.org/10.5281/zenodo.13857781 [in Ukrainian].

3. Hook, A., & Bodnar, I. (2022). Основні проблеми інклюзивного фізичного виховання дітей з особливими потребами. *Педагогічні науки*, Vyp. 79. S. 7–15. https://doi.org/ 10.33989/2524-2474.2022.79.264512 [in Ukrainian].

4. Babajanyan, V. V., Semal, N. V., Beseda, N. A., Farionov, V. M., & Kurii, O. V. (2023). The current state of physical education of students in higher education institutions during the war in Ukraine. *Science and technology today*/ Vol. 2(16). P. 167–176. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2(16)-167-176

5. Blavt, O. (2023). Formation of an inclusive model of physical education for students with disabilities who are war veterans in higher education institutions, *Mountain school of Ukrainian Carpaty.* Vol. 28. P. 5–10. https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.5-10

5. Celestino, T., Ribeiro, E., Morgado, E.G., Leonido, L., & Pereira, A. (2024). Representations of physical teachers' teachers of their training to promote inclusion of students with disabilities. *Education Sciences*. Vol. 14(1). P. 49. https://doi.org/10.3390/educsci14010049

6. Grenier, M., Patey, M.J., & Grenier–Burtis, M. (2022). Educating students with severe disabilities through an inclusive pedagogy in physical education. *Sport. Education and Society*. Vol. 6. https://doi.org/:10.1080/13573322.2022.2084064

7. Goodwin, D.L., & Watkinson, E.J. (2020). Inclusive Physical Education from the Perspective of Students with Physical Disabilities. *Adapted physical activity quarterly*. Vol. 17(2). S. 144–160. https://doi.org/10.1123/apaq.17.2.14

8. Kuntjoro, B.F.T., Soegiyanto, S., Setijono, H., & Suhiharto, S. (2022). Inclusion of students with disability in physical education: analysis of trends and best practices. *AJPESH*. Vol. 2(2). S. 88–94.

9. Page, A., Anderson, J., & Charteris, J. (2023). Including students with disabilities in innovative learning environments: a model for inclusive practices. International Journal of Inclusive Education. 2023. Vol. 27. No. 14. P. 1696–171. https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1916105

10. Pocock, T., & Miyahara, M. (2018). Inclusion of students with disability in physical education: a qualitative meta–analysis. *International Journal of Inclusive Education*. 22(7). P. 751–766. https://doi.org/.org/10.1080/13603116.2017.1412508

11. Rapp, A.C., & Corral-Granados, A. (2021). Understanding inclusive education – a theoretical contribution from system theory and the constructionist perspective. *International Journal of Inclusive Education.* 2021. Vol. 28(4). P. 423–439. https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1946725

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 342.1

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-163-174

Богуславський Віктор Володимирович завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки, кандидат юридичних наук, доцент, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, тел.: (097)862-64-57, https://orcid.org/0000-0003-2688-4505

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СПІВРОБІТНИКА СИЛ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Анотація. У контексті зростаючих глобальних загроз і напруженості, що характерні для сучасного світу, ефективна підготовка до роботи в екстремальних умовах стає одним із ключових аспектів забезпечення національної безпеки. Нестабільна політична ситуація, зростання рівня терористичних загроз, нові виклики у сфері кібербезпеки та природні катаклізми ставлять перед сектором безпеки все більш складні завдання. Основні проблеми підготовки кадрів у цій сфері стосуються не лише недоліків матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів, а й обмеженості кількості тренінгів, що імітують реальні екстремальні ситуації, недостатнього фінансування, а також гострої необхідності зміцнення психологічної стійкості курсантів, що навчаються для служби у надзвичайних умовах. Серед важливих і найгостріших проблем, які вимагають негайного вирішення, є обмежений доступ до сучасних технологій і симуляцій, що дозволяють курсантам відпрацьовувати навички реагування на критичні ситуації в безпечному середовищі. Наприклад, інноваційні тренажери та віртуальні симулятори дають можливість імітувати складні сценарії, максимально наближені до реальних умов. Однак їхня кількість та доступність для майбутніх співробітників сектору безпеки є недостатніми. Під час навчання критично важливо забезпечити не лише технічне оснащення, а й доступ до передових методик, які дозволяють курсантам ефективно опановувати необхідні знання і навички. Окрім цього, психологічна підготовка відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки майбутні співробітники сектору безпеки в своїй діяльності часто зіштовхуються зі стресом, небезпекою для життя і здоров'я, фізичними та моральними випробуваннями під час виконання службових обов'язків. У таких умовах недостатній рівень стресостійкості може значно знизити ефективність роботи, тому у підготовці курсантів доцільно акцентувати увагу на розвитку їхньої здатності витримувати високі психологічні навантаження, приймати швидкі та обдумані рішення в умовах загрози, а також ефективно керувати власними емоціями та психологічним станом.

Ключові слова: сектор безпеки, екстремальні умови, стресостійкість, психологічна підготовка, національна безпека.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Bohuslavskyi Viktor Volodymyrovych Head of the Department of Special Physical Training, Candidate of Legal S ciences, Associate Professor, Dniprovskyi State University of Internal Affairs, Dnipro, tel.: (097) 862-64-57, https://orcid.org/0000-0003-2688-4505

PROBLEMS OF TRAINING FUTURE SECURITY SECTOR EMPLOYEES IN EXTREME CONDITIONS

Abstract. In the context of growing global threats and tensions characteristic of the modern world, effective preparation for working under extreme conditions has become one of the key aspects of ensuring national security. The unstable political situation, rising levels of terrorist threats, new challenges in the field of cybersecurity, and natural disasters pose increasingly complex tasks for the security sector. The main problems in training personnel in this field involve not only deficiencies in the material and technical resources of educational institutions but also a limited number of trainings that simulate real extreme situations, inadequate funding, and the pressing need to strengthen the psychological resilience of cadets preparing for service in emergency conditions.

Among the urgent issues that require immediate resolution is the limited access to modern technologies and simulations that allow cadets to practice their response skills to critical situations in a safe environment. For instance, innovative simulators and virtual training environments provide the opportunity to replicate complex scenarios closely resembling real conditions. However, the quantity and availability of such resources for future security sector employees remain insufficient. During training, it is critically important to ensure not only technical equipment but also access to advanced methodologies that enable cadets to effectively acquire the necessary knowledge and skills.

Additionally, psychological preparation plays an exceptionally important role, as future security sector employees frequently encounter stress, danger to life and health, and both physical and moral challenges in the line of duty. In such conditions, an insufficient level of stress tolerance can significantly reduce work effectiveness. Therefore, in cadet training, it is advisable to focus on developing their ability to withstand high psychological loads, make quick and well-considered decisions under threat, and effectively manage their own emotions and psychological state.

An analysis of the challenges in training employees in the field of national security and the proposed solutions enables identifying specific ways to improve the educational process for future security sector personnel. Implementing modern technologies, improving the material and technical base of educational institutions, incorporating advanced simulation and training methods into the curriculum, as well as developing comprehensive psychological training programs with an emphasis on stress resilience and emotional regulation, will contribute to enhancing the readiness of professionals to work in extreme conditions.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Keywords Security sector, extreme conditions, stress tolerance, psychological training, national security.

Постановка проблеми. У сучасних умовах підвищеної глобальної нестабільності, загроз міжнародного тероризму, військових конфліктів та інших екстремальних ситуацій, які впливають на безпеку держави, підготовка співробітників сил сектору безпеки набуває особливого значення. Ефективність виконання службових обов'язків у таких умовах залежить від здатності майбутніх фахівців оперативно реагувати на кризові ситуації, зберігати спокій під тиском і приймати виважені рішення, що напряму впливає на національну безпеку.

Проте, у процесі підготовки співробітників сектору безпеки виявляються численні проблеми, пов'язані з недостатнім матеріально-технічним забезпеченням, відсутністю доступу до сучасних технологій і тренажерів, що моделюють реальні екстремальні умови. Більше того, питання розвитку психологічної стійкості та здатності до швидкого прийняття рішень в умовах стресу залишаються недостатньо опрацьованими в навчальних програмах. Ці проблеми вимагають невідкладного вирішення для забезпечення високого рівня професійної готовності фахівців сектору безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як Кудренко О. В., Кислий В. Д. Євдокімова О.О., Бойко-Бузиль Ю.Ю. Тюріна В. О. Іщенко С.О. Бахчеван Є.Ф. Шевченко, Т. В. Петрушин Д., Є. Креніков.

Мета статті – є аналіз проблем підготовки майбутніх співробітників сектору безпеки до роботи в екстремальних умовах та розробка пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до досліджень вчених, військово-професійна та правоохоронна діяльність, що розгортається в умовах служби, бойових дій і оперативної обстановки, є надзвичайно складною за змістом і екстремальною за характером. Ця діяльність підпорядкована ряду факторів, які впливають на ефективність виконання завдань.

До таких факторів відносять постійну нервову напругу, брак кисню, замкнені простори, порушення природного добового режиму, а також невизначеність і різноманітність інформаційних потоків. Важливими є також обмежений час для прийняття рішень, шум від двигунів і технічних установок, а також гіподинамія та гіпокінезія [4, с.752].

З огляду на ці виклики, одним із головних завдань у підготовці майбутніх фахівців сектору безпеки та оборони України є формування їх готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах. Це передбачає переважний розвиток статичної силової витривалості та загальної фізичної витривалості особистості, яка повинна зберігати свою ефективність за значних фізичних і психологічних навантажень. Також важливо розвивати і вдоскона-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

лювати здатність до концентрації уваги та швидкого засвоєння інформації в умовах впливу несприятливих факторів [9, с.32].

Наступним аспектом є формування здатності витримувати статичне напруження в ситуаціях обмеженої рухової активності. Ця здатність є критично важливою, оскільки військові та правоохоронні спеціалісти часто стикаються з необхідністю діяти в умовах, коли рух обмежений, а напруга максимальна. Важливою є також готовність до швидкого відновлення працездатності, коли порушується природний добовий ритм, адже такі обставини можуть стати частими в їхній діяльності.

У науковій літературі поняття «готовність» трактують по-різному. Воно розглядається як синтез особистісних якостей, які визначають придатність фахівця до конкретного виду діяльності. Готовність також охоплює потреби і мотивацію, пов’язані з професійною діяльністю, а також рівень знань про специфіку професії. У цьому контексті важливо враховувати, що готовність може бути різного рівня — від елементарної, яка формується внаслідок базових життєвих потреб, до соціальної, що спрямована на соціально значущі цілі [5, с.134].

Соціальна готовність зосереджується на реалізації професійної місії, яка є результатом впливу соціальних потреб. Вона охоплює мету та результати професійної підготовки, а також є первинною умовою для ефективної реалізації мотиваційних, психофізіологічних і технологічних ресурсів особистості. У цьому контексті готовність може розглядатися як складне структурне утворення, що включає позитивні установки, мотиви та корпоративні цінності певної професії.

Здатність до професійної діяльності включає в себе стійкі установки на виконання кваліфікованих завдань, а також комплекс професійних знань, умінь і навичок (ЗУН). Ці компоненти разом формують досвід їх практичного застосування, рівень мобілізації та активізації зазначених ресурсів, а також професійно значущих якостей. Стійкість професійних інтересів, відповідальність за результати діяльності — це також важливі елементи, які впливають на готовність фахівця до успішного виконання своїх обов'язків [10, с.26].

Таким чином, підготовка фахівців у сфері безпеки та оборони України вимагає комплексного підходу, що включає не лише фізичну і психологічну підготовку, а й формування соціальної готовності, яка спирається на потреби суспільства. Усі ці аспекти сприяють формуванню компетентного та ефективного спеціаліста, здатного діяти в умовах екстремальної обстановки.

Забезпечення готовності до професійної діяльності в таких складних умовах вимагає від навчальних закладів та відповідних організацій використання сучасних методів підготовки, спрямованих на розвиток ключових навичок і якостей, що необхідні для успішного виконання завдань. Цей процес є складним, але водночас і надзвичайно важливим для національної безпеки та оборони.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Важливість підготовки майбутніх фахівців до роботи в екстремальних умовах не можна переоцінити. Її успішність безпосередньо вплине на ефективність їхньої діяльності, що, в свою чергу, є запорукою стабільності та безпеки держави [7, с.52].

У досліджуваному феномені виділяють кілька суттєвих структурних компонентів, які формують готовність особистості до виконання професійних обов'язків. По-перше, психологічна готовність, що включає установку на військову та правоохоронну діяльність. Ця установка зазвичай реалізується в умовах екстремальних ситуацій, які є виснажливими та вимагають від фахівців високої концентрації та стійкості. По-друге, науково-теоретична готовність, яка складається з комплексу професійних знань, психологічних аспектів і соціально-правових знань, необхідних для здійснення компетентної професійної діяльності.

Крім того, важливою складовою є практична готовність, що характеризується наявністю сформованих на належному рівні професійних знань і умінь, які можуть бути застосовані в реальних ситуаціях. Важливим є також психофізіологічна готовність, яка передбачає наявність умов для оволодіння специфічною діяльністю, а також сформованість професійно важливих особистісних якостей, які забезпечують успішність у цій діяльності. Нарешті, фізична готовність є критично важливою, адже вона визначає, наскільки стан здоров'я та фізичний розвиток відповідають вимогам, що ставляться до екстремальної діяльності та професійної працездатності [5, с.136].

Загалом, професійна готовність можна охарактеризувати як складне особистісне утворення. З одного боку, вона може розглядатися як бажання та прагнення оволодіти певною професією або спеціальністю, а з іншого боку — як здатність, що включає особистісні та професійні характеристики фахівця, його підготовленість до виконання обов'язків у певному профілі. Це означає, що готовність не лише залежить від внутрішніх факторів, але й від зовнішніх умов, які сприяють розвитку професійних якостей [4, с.753].

У зв'язку з цим доцільно виокремити кілька ключових компонентів готовності майбутніх фахівців сектору безпеки та оборони України до оволодіння військово-професійною та правоохоронною діяльністю, а також іншими видами екстремальної роботи. Першим компонентом є мотиваційний, який включає потребу в праці, зацікавленість у професії та спеціальностях. Важливо також розуміти соціальний статус, престижність обраної професії, а також матеріальну зацікавленість, що допомагає досягти поставленої мети.

Другим компонентом є пізнавальний аспект, що стосується розуміння соціальної значущості та необхідності обраної професії, яка часто пов'язана із значними ризиками. У цьому контексті важливо усвідомлювати шляхи досягнення цілей і завдань, що стоять перед фахівцем, а також мати чітке уявлення про власні можливості та ресурси [7, с. 54].

Третім важливим компонентом є емоційний аспект, що передбачає гордість за обрану професію та естетичне ставлення до професійної майстер-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ності. Це емоційне ставлення може суттєво вплинути на мотивацію і бажання розвиватися у своїй сфері. Вольовий компонент готовності також має важливе значення. Уміння мобілізувати свої сили і подолати труднощі на шляху досягнення мети є вирішальним для успішного виконання професійних завдань.

Загалом, комплексність підходу до формування готовності фахівців у сфері безпеки та оборони України дозволяє враховувати всі ці компоненти в процесі підготовки. Це дає можливість забезпечити всебічний розвиток особистості, підготовленість до професійної діяльності в умовах екстремальних ситуацій. Систематичне врахування кожного з аспектів готовності забезпечує підвищення ефективності діяльності фахівців і їхню здатність до адаптації в складних умовах [6, с.214].

Професійна готовність майбутніх фахівців є складним і багатогранним явищем, яке включає в себе як внутрішні, так і зовнішні фактори. Сформована готовність стає основою для успішної діяльності, адже саме вона визначає рівень професіоналізму і здатність до ефективної роботи в екстремальних умовах, що в свою чергу є запорукою безпеки та стабільності в державі.

Професійна готовність спеціаліста тісно пов'язана з його особистісними рисами та діяльністю. Якщо готовність виявляється протягом обмеженого періоду, її можна трактувати як психічний стан особи. Водночас, коли готовність проявляється в різні моменти під впливом мотиваційних факторів та зовнішніх умов, то її слід розглядати як якість особистості. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що в наукових дослідженнях розрізняють загальну (довгострокову) та ситуативну (короткочасну) готовність [7, с.55].

Довгострокова готовність характеризується стійкою системою професійно важливих особистісних якостей, таких як уважність, позитивне ставлення до роботи, знання, уміння і досвід, які є необхідними для успішної діяльності в різних умовах. Вона визначає потенціал особи для якісного виконання поставлених завдань. Однак у багатьох випадках результат залежить від емоційного стану, який відображає специфіку та вимоги дій в екстремальних ситуаціях.

Короткочасна готовність, в свою чергу, розглядається як активізація довготривалої готовності, що сприяє її ефективності. Ці два види готовності перебувають у тісному зв'язку та взаємодії: наявність довгострокової готовності є основою для виникнення короткочасної, а довготривала готовність впливає на продуктивність мислення, пам'яті, стійкість умінь та навичок, а також результати діяльності [10, с.27].

Описуючи короткочасну готовність як «передстартовий стан» фахівця в секторі безпеки та оборони, можна виділити кілька рівнів цього стану. По-перше, це звичайна готовність, яка спостерігається перед виконанням звичної, рутинної праці. По-друге, підвищена готовність проявляється у ситуаціях, що містять елементи новизни або творчості. І, нарешті, понижену готовність можна спостерігати, коли особистість виявляє сильні емоції, що веде до порушення уваги, розсіяності та помилок у діях.

Компонент мотиваційно-цільової готовності майбутніх фахівців сектору безпеки та оборони України інтегрує в собі особистісні характеристики, які визначають спрямованість особи, забезпечують її активність та інтенсивність дій, спираючись на механізми волі. Це важливо, оскільки підготовка фахівців до екстремальних ситуацій вимагає не лише технічних знань, але й моральних якостей, що підтримують їхню діяльність [4, с.753].

На відміну від професій, які вимагають масової підготовки, де існує конкуренція за робочі місця, підготовка фахівців до екстремальної діяльності відбувається на замовлення, з урахуванням індивідуальних потреб та специфіки виконуваних завдань. Це означає, що такий підхід дозволяє більш ефективно використовувати ресурси та спеціалізовані навчальні заклади для формування потрібних кваліфікацій.

Законодавча основа для підготовки майбутніх офіцерів до роботи в умовах, що вимагають специфічних навичок, базується на законах України, зокрема «Про освіту», «Про Національну гвардію України», «Про Національну поліцію», а також на директивах і наказах, виданих командуванням сектору безпеки та оборони України. Ці нормативно-правові акти забезпечують основи для організації та проведення навчання в умовах, що вимагають спеціальних знань і навичок, адаптованих до реалій сучасного світу [1., 2., 3.].

Підвищення рівня готовності фахівців у сфері безпеки та оборони вимагає формування у них здатності до організації та розстановки особового складу, а також забезпечення психологічної готовності до дій в умовах стресу. Досвід педагогічної роботи у ВВНЗ і ЗВО, що мають специфічні умови навчання, свідчить про те, що для формування ефективної готовності офіцерів до дій в екстремальних ситуаціях необхідно застосовувати різноманітні методи.

Серед таких методів особливе місце займають особистісно-орієнтовані підходи. Наприклад, ділові ігри, організаційно-діяльнісні ігри та проєктні методи сприяють розвитку особистісних якостей, які є важливими для майбутніх офіцерів. Особистісно-розвивальні методи також включають тренінги, спрямовані на формування волі, а також виховання і самовиховання важливих ділових рис.

Функціонально-орієнтовані методи, такі як мотиваційні тренінги, допомагають підвищити рівень емоційної стійкості та саморегуляції особистості, що є важливим у стресових ситуаціях. Інноваційні підходи до навчання, включаючи мозкові атаки та колективні творчі проекти, активно використовуються для розвитку креативності та стимулювання творчої діяльності серед майбутніх фахівців [6, с.226].

Важливо зазначити, що формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності в екстремальних умовах не є лише результатом зовнішнього педагогічного впливу. Цей процес потребує також активної участі самих курсантів, які повинні розвивати в собі навички саморозвитку та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

самовдосконалення. Цей шлях розпочинається ще на етапі вибору професії і продовжується в процесі професійного навчання та адаптації до практичної діяльності.

Окрім того, готовність до екстремальної діяльності залежить від багатьох факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Серед них можна виділити особисте ставлення до обраної професії, а також успішність у її освоєнні. Важливою є підтримка, яку надають досвідчені спеціалісти, адже їхні поради та рекомендації можуть суттєво вплинути на формування професійних навичок [8, с.55].

На цьому етапі важливим є також нормативно-правове регулювання підготовки майбутніх офіцерів. Закони України, що регламентують освіту, діяльність Національної гвардії та поліції, створюють необхідну основу для організації навчального процесу у ВВНЗ та ЗВО із специфічними умовами навчання.

Таким чином, формування професійної готовності майбутніх офіцерів до дій в екстремальних умовах є багатогранним процесом, який потребує комплексного підходу. Від інтеграції теоретичних знань до практичних навичок — кожен етап має свою важливість у підготовці спеціалістів, здатних ефективно реагувати на виклики сучасності.

Ключовим фактором успішної підготовки є здатність вчити курсантів не лише технічним навичкам, а й формувати у них стійкість, адаптивність та готовність до ризику. Саме це дозволяє майбутнім офіцерам бути готовими до виконання складних завдань у сфері безпеки та оборони [9, с.41].

Підготовка майбутніх співробітників сил сектору безпеки в екстремальних умовах є надзвичайно важливою складовою національної безпеки. У сучасному світі, де загрози можуть виникати в будь-який момент і мати різноманітний характер — від терористичних атак до природних катастроф, — співробітники повинні бути готові реагувати на виклики з високим рівнем професіоналізму. Однак існує ряд проблем, що ускладнюють цю підготовку, і їх вивчення є критично важливим для покращення системи навчання та розвитку фахівців у цій сфері.

По-перше, недостатня матеріально-технічна база навчальних закладів є однією з основних проблем. Часто для проведення тренінгів і навчань у військових та поліцейських навчальних закладах не вистачає необхідного обладнання та сучасних технологій. Відсутність спеціалізованих тренажерів і симуляторів, які дозволяють відпрацьовувати дії в екстремальних ситуаціях, значно знижує якість підготовки. Співробітники не мають можливості тренуватися в реалістичних умовах, що призводить до недостатньої готовності до реальних викликів [4, с.753].

По-друге, існує проблема недостатньої інтеграції теоретичних знань із практичними навичками. У навчальних програмах часто приділяється значна увага теоретичному навчанню, тоді як практичні заняття залишаються на

другому плані. Це може призвести до ситуацій, коли співробітники мають високий рівень теоретичних знань, але не вміють їх ефективно застосовувати на практиці. У світі, де ситуації можуть швидко змінюватися, важливо, щоб навчання було спрямоване на розвиток саме практичних навичок.

Третім важливим аспектом є недостатня увага до психологічної підготовки. Екстремальні умови часто супроводжуються стресом, який може негативно вплинути на прийняття рішень і ефективність дій. Психологічна підготовка співробітників повинна включати тренінги, які сприяють розвитку стресостійкості, емоційної регуляції та навичок командної роботи. На жаль, не всі навчальні заклади в Україні приділяють достатню увагу цим аспектам підготовки, що може стати критично важливим у момент, коли на кону стоїть життя [6, с.217].

Четвертою проблемою є недостатнє фінансування програми підготовки. Багато навчальних закладів стикаються з обмеженим бюджетом, що не дозволяє впроваджувати сучасні методи навчання і технології. Це обмежує можливості для тренувань та розвитку співробітників, які могли б реагувати на екстремальні ситуації з максимальною ефективністю. Витрати на підготовку повинні стати пріоритетом, адже безпосередньо впливають на здатність забезпечити безпеку населення.

П’ятою проблемою є недостатня взаємодія між різними структурами сектору безпеки. Багато разів співробітники поліції, національної гвардії та інших служб не мають можливості обмінюватися досвідом і знаннями, що ускладнює координацію дій в екстремальних умовах. Навчальні програми повинні включати елементи міжвідомчої співпраці, які дозволять створити єдиний інформаційний простір і підвищити ефективність взаємодії в кризових ситуаціях [8, с.55].

Шостою проблемою є недостатня увага до індивідуальних особливостей курсантів і співробітників. Кожна людина має свої сильні та слабкі сторони, і вкрай важливо враховувати це під час навчання. Індивідуалізація підходів до підготовки дозволить створити максимально комфортні умови для навчання і забезпечить високу якість підготовки. Психологічні тести та оцінювання можуть стати важливими інструментами для виявлення потенціалу кожного співробітника.

Сьомою проблемою є відсутність системи безперервного навчання. Професійні навички в сфері безпеки мають постійно вдосконалюватися, оскільки загрози змінюються, а нові технології та методи роботи з'являються щодня. Запровадження системи безперервного навчання, яка б включала регулярні тренінги, семінари та курси підвищення кваліфікації, стало б важливим кроком у підготовці співробітників до дій в екстремальних ситуаціях [5, с.146].

Восьмою проблемою є брак міждисциплінарного підходу у навчанні. Екстремальні умови вимагають знань і навичок з різних галузей — від

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

медицини до технологій. Залучення фахівців з інших галузей, таких як психологія, медицина, технології зв'язку, могло б суттєво покращити якість підготовки. Інтеграція знань з різних дисциплін допоможе співробітникам краще орієнтуватися в складних ситуаціях.

Дев'ятою проблемою є нерегулярність і непередбачуваність екстремальних ситуацій. Це може викликати труднощі в підготовці, адже жодне навчання не може повністю відобразити реалії, з якими зіткнуться співробітники. Важливо створювати сценарії, які максимально наближені до реальних умов, щоб курсантам було легше адаптуватися до змін.

Десятою проблемою є недоступність якісних тренінгів та навчальних курсів на регіональному рівні. Багато молодих людей, які бажають працювати в секторі безпеки, можуть не мати можливості отримати якісну підготовку через географічні чи фінансові обмеження. Розширення доступу до навчальних ресурсів і програм для молоді в регіонах дозволить залучити більше фахівців у цю важливу сферу [6, с.228].

Проблеми підготовки майбутніх співробітників сил сектору безпеки в екстремальних умовах є багатогранними та потребують системного підходу до їх вирішення. Інтеграція теоретичних знань із практичними навичками, забезпечення належної матеріально-технічної бази, акцент на психологічну підготовку та взаємодію між структурами можуть суттєво підвищити ефективність навчання. Лише через усунення цих проблем можна забезпечити високий рівень готовності співробітників до дій у складних ситуаціях, що є запорукою національної безпеки та стабільності [9, с.54].

Для вирішення проблем підготовки майбутніх співробітників сил сектору безпеки в екстремальних умовах необхідно покращити матеріально-технічну базу навчальних закладів. Це включає закупівлю сучасного обладнання, симуляторів та тренажерів, які дозволять курсантам тренуватися в умовах, максимально наближених до реальних. Інвестиції в інфраструктуру навчальних закладів допоможуть підвищити рівень підготовки і забезпечать можливість відпрацювання сценаріїв, що моделюють екстремальні ситуації, які співробітники можуть зустріти на практиці [6, с.228].

Іншим важливим напрямком вирішення проблем є посилення акценту на психологічній підготовці. Необхідно впроваджувати тренінги з розвитку стресостійкості, емоційної регуляції та навичок ефективної командної роботи. Важливим компонентом може стати регулярне проведення психологічних тестів та тренінгів для розвитку критично важливих навичок, таких як рефлексія, саморегуляція та управління в стресових умовах. Це дозволить підготувати співробітників до ситуацій, коли від швидких та зважених рішень залежатиме життя.

Крім того, варто посилити міжвідомчу співпрацю і впроваджувати безперервне навчання для співробітників сектору безпеки. Запровадження програм підвищення кваліфікації, регулярних тренінгів та семінарів з участю

фахівців з різних галузей допоможе забезпечити актуальність знань і навичок. Важливо також створити систему обміну досвідом між представниками різних служб, щоб покращити координацію дій під час екстремальних ситуацій та підвищити ефективність їх реагування [10, с.29].

Висновки. Отже, підготовка майбутніх співробітників сил сектору безпеки до роботи в екстремальних умовах є надзвичайно важливим і водночас складним процесом, який вимагає комплексного підходу. Основні проблеми пов'язані з недостатньою матеріально-технічною базою, обмеженими можливостями для моделювання реальних загроз та викликів, а також недостатньою психологічною підготовкою курсантів. У сучасних умовах, коли співробітники сектору безпеки постійно зіштовхуються з непередбачуваними ситуаціями, важливо не лише надавати їм теоретичні знання, але й розвивати в них практичні навички для ефективного виконання обов'язків.

Рішення цих проблем потребує значних інвестицій у модернізацію навчальних закладів та системи підготовки загалом. Забезпечення новітнім обладнанням, розробка симуляційних тренінгів та впровадження інноваційних підходів до навчання можуть значно покращити рівень професійної підготовки. Важливим аспектом також є зміцнення психологічної стійкості майбутніх співробітників, що дозволить їм краще справлятися зі стресовими ситуаціями під час виконання службових обов'язків.

Покращення підготовки майбутніх співробітників сектору безпеки полягає у поєднанні вдосконалення технічної бази, розробки ефективних програм навчання та підвищення психологічної готовності. Тільки інтеграція цих компонентів дозволить готувати фахівців, здатних швидко та професійно реагувати на виклики в екстремальних умовах, забезпечуючи безпеку та порядок у суспільстві.

Література:

1. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, No 38-39, ст. 380). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

2. Закон України «Про Національну гвардію України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, No 17, ст. 594). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

3. Закон України «Про Національну поліцію» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, No 40-41, ст. 379). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

4. Кудренко О. В., Кислий В. Д. Формування готовності льотчика до дій в особливих ситуаціях в польоті. XVI міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «*Новітні технології – для захисту повітряного простору*» (м. Харків, 15-16 квітня 2020). Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2020. С. 752-753.

5. Євдокімова О.О., Бойко-Бузиль Ю.Ю. Психологія професіогенезу керівника системи МВС України: монографія. Харків: ФОП Бровін О. В. 2023. 320 с.

6. Тюріна В. О. Відповідальність як фактор формування лідерської компетентності курсантів як майбутніх офіцерів поліції. *Науковий часопис НПУ ім. П. М. Драгоманова.* Серія No 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ: НПУ. 2020. Вип. 72. С. 214-218.

7. Іщенко С.О. Підготовка майбутніх офіцерів до виховної роботи з особовим складом у вищому навчальному закладі системи МВС України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2016. 20 с.

8. Бахчеван Є.Ф. Деякі тактичні прийоми та навички забезпечення особистої безпеки майбутнього працівника Національної поліції України під час екстремальної ситуації. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. Матеріалів. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки. Харків : ХНУВС, 2017. С. 52-55.

9. Шевченко, Т. В. Адміністративно-правові засади забезпечення особистої безпеки поліцейського в екстремальних умовах. 2019. С. 78

10. Петрушин Д., Є. Креніков. Актуальні напрями підвищення фізичної підготовки курсантів системи МВС України в сучасних умовах. Теорія і методика фізичного виховання і спорту №1 2023 р. 26-29.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2017, No 38-39, st. 380). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

2. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy» (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014, No 17, st. 594). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

3. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, No 40-41, st. 379). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

4. Kudrenko O. V., Kyslyi V. D. Formuvannia hotovnosti lotchyka do dii v osoblyvykh sytuatsiiakh v poloti. XVI mizhnarodna naukova konferentsiia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Novitni tekhnolohii – dlia zakhystu povitrianoho prostoru» (m. Kharkiv, 15-16 kvitnia 2020). Kharkiv: TOV «DISA PLIuS», 2020. S. 752-753.

5. Ievdokimova O.O., Boiko-Buzyl Yu.Iu. Psykholohiia profesiohenezu kerivnyka systemy MVS Ukrainy: monohrafiia. Kharkiv: FOP Brovin O. V. 2023. 320 s.

6. Tiurina V. O. Vidpovidalnist yak faktor formuvannia liderskoi kompetentnosti kursantiv yak maibutnikh ofitseriv politsii. Naukovyi chasopys NPU im. P. M. Drahomanova. Seriia No 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Kyiv: NPU. 2020. Vyp. 72. S. 214-218.

7. Ishchenko S.O. Pidhotovka maibutnikh ofitseriv do vykhovnoi roboty z osobovym skladom u vyshchomu navchalnomu zakladi systemy MVS Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody, 2016. 20 s.

8. Bakhchevan Ye.F. Deiaki taktychni pryiomy ta navychky zabezpechennia osobystoi bezpeky maibutnoho pratsivnyka Natsionalnoi politsii Ukrainy pid chas ekstremalnoi sytuatsii. Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy : zb. Materialiv. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Kaf. spets. fiz. pidhotovky. Kharkiv : KhNUVS, 2017. S. 52-55.

9. Shevchenko, T. V. Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia osobystoi bezpeky politseiskoho v ekstremalnykh umovakh. 2019. S. 78

10. Petrushyn D., Ye. Krenikov. Aktualni napriamy pidvyshchennia fizychnoi pidhotovky kursantiv systemy MVS Ukrainy v suchasnykh umovakh. Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu №1 2023 r. 26-29.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.3.011.3-051:[159.923.2:001.895]

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-175-180

Борщ Ольга Іванівна директор, Департамент соціального захисту населення Харківської обласної державної (військової) адміністрації, м. Харків, тел.: (057) 705-07-07, https//orcid.org/ 0000-0002-5891-0651

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО САМООЦІНКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. Реформування освіти висуває нові вимоги до рівня методичної підготовки вчителів початкових класів, зокрема, до їхньої здатності до самоосвіти та впровадження інноваційних технологій. Комплекс знань, умінь і особистісних якостей, що формуються на основі глибоких теоретичних знань, практичних навичок і постійного самовдосконалення, і дозволяють фахівцю ефективно вирішувати складні завдання, також часто називають професіоналізмом і пов’язують з науково-теоретичною і практичною підготовкою та набутим досвідом професійної діяльності. Незважаючи на різноманітність наукових підходів до визначення структури професійної компетентності вчителя, всі дослідники підкреслюють важливість методичної компетентності як невід'ємного компонента професійної підготовки педагога.

Саме тому фахівці вважають, що професійний розвиток педагога – це не мета, а шлях, який вимагає постійної уваги та зусиль. Однак, для того, щоб цей процес був ефективним, педагогу необхідно постійно вдосконалюватися, шукаючи нові знання та досвід.

За допомогою графічного профілю методичної компетентності вчитель може виявити сильні сторони та визначити напрямки подальшого професійного розвитку. Графічний профіль мотивує вчителів до постійного самовдосконалення, демонструючи їм їхні успіхи та перспективи для подальшого розвитку. Цей інструмент допомагає вчителю відчути свою професійну затребуваність та бажання рухатися далі.

Ключові слова: методична компетентність, самооцінка вчителя, графічний профіль.

Borshch Olga Ivanivna Director of the Department of Social Protection of the Population of the Kharkiv Regional State (Military) Administration, Kharkiv, tel.: (057) 705-07-07, https//orcid.org/ 0000-0002-5891-0651

A NEW PENSION AGENCY WILL EMERGE 1N UKRAINE

Abstract. Education reform puts new demands on the level of methodical training of primary school teachers, in particular, on their ability to self-educate and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

implement innovative technologies. The complex of knowledge, skills and personal qualities that are formed on the basis of deep theoretical knowledge, practical skills and constant self-improvement, and allow a specialist to effectively solve complex tasks, is also often called professionalism and is associated with scientific, theoretical and practical training and the acquired experience of professional activity. Despite the variety of scientific approaches to determining the structure of a teacher's professional competence, all researchers emphasize the importance of methodical competence as an integral component of a teacher's professional training.

That is why experts believe that the professional development of a teacher is not a goal, but a path that requires constant attention and effort. However, in order for this process to be effective, the teacher needs to constantly improve, seeking new knowledge and experience.

With the help of a graphic profile of methodological competence, a teacher can identify strengths and determine directions for further professional development. A graphic profile motivates teachers for continuous self-improvement, showing them their successes and prospects for further development. This tool helps the teacher to feel his professional demand and desire to move on.

Keywords: methodical competence, teacher's self-assessment, graphic profile.

Постановка проблеми. Динамічні зміни в освіті актуалізують проблему розвитку методичної компетентності вчителів початкових класів, підкреслюють необхідність мати вчителям глибокі теоретичні знання, практичні навички та готовність до інновацій, аби успішно впроваджувати нові освітні реформи [2].

Вимоги до компетентності вчителя, які описані в теорії педагогічної освіти, визначаються професійним стандартом. Цей стандарт пов’язаний з такими поняттями, як рівень підготовленості вчителя до роботи, його щоденна діяльність, рівень професіоналізму та його ставлення до професії. Тобто, ми розуміємо, що вчитель повинен не тільки мати знання, але й вміти їх застосовувати на практиці, постійно розвиватися і мати активну позицію.

Незважаючи на значні досягнення в освіті за останні десять років, питання методичної компетентності вчителів початкових класів залишається недостатньо дослідженим у психолого-педагогічній літературі. Освітня система зазнала оновлення: змінився зміст навчання, було впроваджено нові підходи до навчання, такі як особистісно орієнтований та диференційований. Це супроводжувалося розробкою нових навчальних матеріалів та створенням нових типів навчальних закладів.

Методична компетентність вчителя формується в процесі постійного пошуку нових підходів до навчання, який відбувається як під час самоосвіти, так і в рамках колективної роботи. Швидкий розвиток інформаційних технологій вимагає від вчителів початкових класів постійного оновлення своїх знань і навичок, щоб забезпечити якісне навчання дітей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Стимулююча методична служба закладу освіти має допомогти вчителю набути високий рівень теоретичної, методичної підготовки і практичних умінь, що дасть змогу до професійного зросту і мобільності вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато наукових робіт присвячено формуванню методичних компетенцій вчителя у процесі післядипломної освіти, і в результаті цих досліджень були сформульовані основні принципи цього процесу (Ю. Присяжнюк та інші), розроблено структурні моделі методичної компетентності (О. Бігич, К. Везетіу, Ю. Присяжнюк, В. Студенікіна та інші), розроблено якісні та кількісні критерії для оцінювання рівня методичної компетентності (С. Івашньова та інші), запропоновано систему цілеспрямованого розвитку методичної компетентності викладачів на етапі професійної діяльності (В. Заболотній та інші), комплекс організаційно-педагогічних умов, що забезпечує колективну, групову та індивідуальну діяльність викладачів у професійному середовищі (С. Демченко та інші).

Проблемі інноваційного підходу до навчання значну увагу у своїх дослідженнях присвятили О. Горошкіна, Л. Скуратівський, О. Пометун, О. Пєхота, І. Зязюн та ін. Окремі аспекти формування професійної майстерності знайшли відображення у наукових розвідках Л. Мацько, В. Мельничайка, Н. Голуб, О. Біляєва, І. Синиці, Б. Степанишина, Л. Струганець, М. Пентилюк та ін.

Мета статті – дослідження інноваційних підходів до самооцінки вчителя початкових класів засобами створення графічного профілю методичної компетентності.

Виклад основного матеріалу.

Ефективність підвищення кваліфікації вчителів залежить не тільки від зовнішніх умов, але й від їхньої внутрішньої готовності до змін та бажання вдосконалюватися, свободи вибору форм методичної роботи, створення в педагогічному колективі позитивної психологічної атмосфери. Результатом розвитку методичної компетентності має стати формування в педагога стійкої потреби в постійному професійному самовдосконаленні [3, 4, 1 та інших].

Вивчаючи трактування поняття «методична компетентність» в психолого-педагогічній літературі, ми у своєму дослідженні будемо виходити з того, що методична компетентність вчителя початкових класів – це динамічна інтегрована особистісно-професійна характеристика педагога, що охоплює дієві фахові знання, вміння і навички, особистісні якості, професійний та особистий досвід і забезпечує якісну реалізацію методичної роботи вчителя (дидактичну, виховну, організаційно-управлінську) та вирішення поставлених перед ним методичних завдань.

У нашому дослідженні будемо розуміти розвиток методичної компетентності вчителя початкових класів як процес поступового накопичення кількісних змін у методичних знаннях, уміннях, мотивації, здатності до рефлексії власної методичної діяльності, що ведуть до якісних змін, удосконалення методичної компетентності вчителів.

Внутрішні особливості людини, такі як досвід, сприйняття та цінності, відіграють важливу роль у формуванні її особистості та визначають, як вона реагує на зовнішні впливи [5].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Графічний профіль методичної компетентності – це інструмент самооцінки, який дозволяє вчителю візуально оцінити рівень своєї підготовки в різних аспектах методичної діяльності. Він допомагає виявити сильні сторони та визначити напрямки подальшого професійного розвитку. Перевагами використання графічного профілю є візуалізація результатів самооцінки: профіль дозволяє наочно побачити сильні та слабкі сторони своєї професійної діяльності, допомагає визначити пріоритетні напрямки для подальшого навчання і самовдосконалення, стимулює вчителя до постійного професійного зростання, дозволяє розробити персоналізований план професійного розвитку.

Графічний профіль – це динамічний інструмент, його слід регулярно оновлювати, щоб відстежувати свої досягнення та коригувати плани розвитку.

Представимо рівень сформованості методичної компетентності вчителя початкових класів у вигляді профілю сформованості методичної компетентності вчителів початкових класів. [Див рис. 1.]. Запропонований профіль допомагає графічно відобразити самоаналіз сформованості методичної компетентності колеги/вчителя, де кожний вектор відповідає певному критерію: чим ближче створена фігура наближається до квадрату та має більшу площу, тим більш збалансований та сформований рівень методичної компетентності вчителя початкових класів. Даним профілем може користуватися методичні служби освітніх закладів, районні (міські, селищні) центри професійного розвитку педагогів тощо.

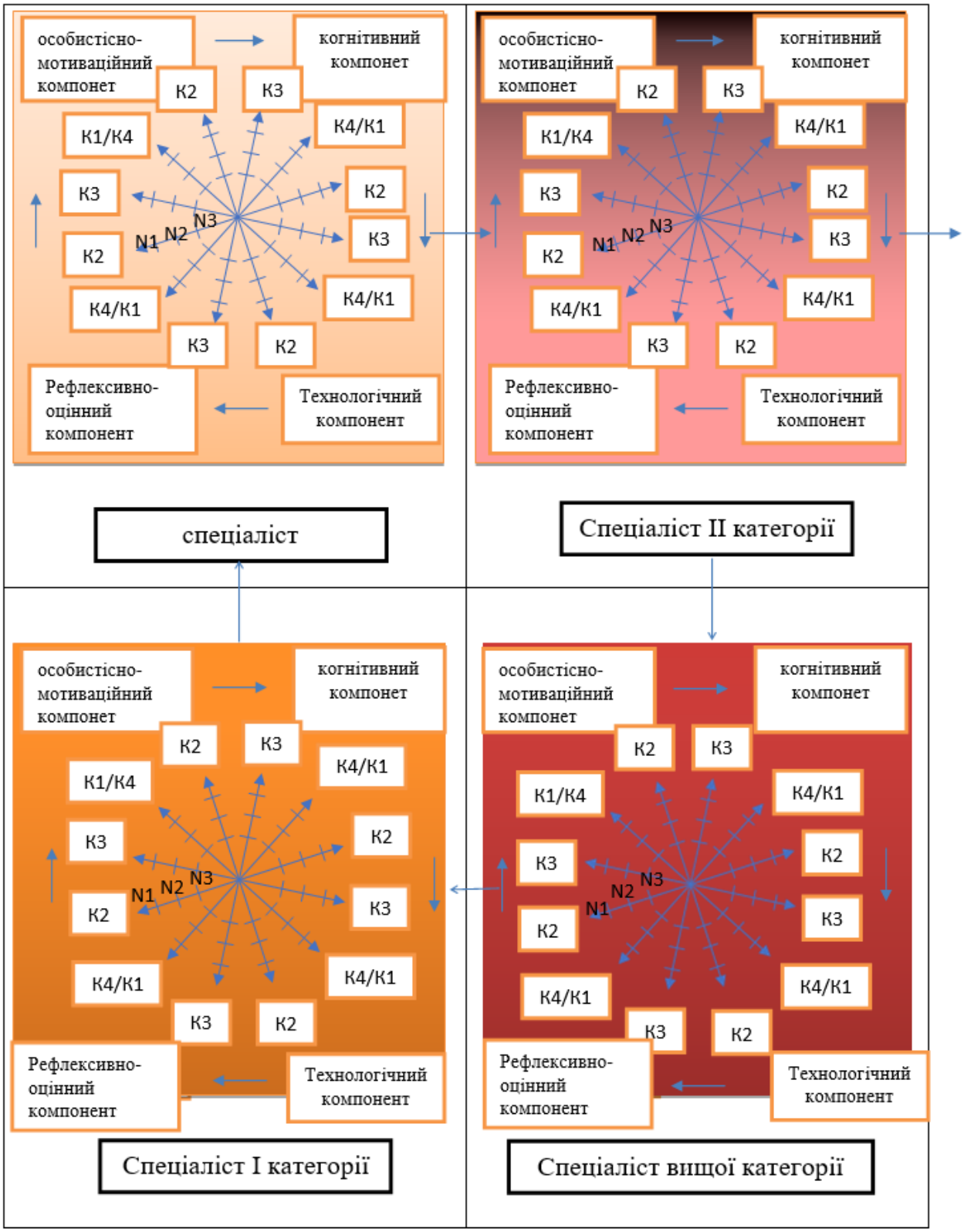
Самоаналіз сформованості методичної компетентності вчителя за допомогою профілю є надзвичайно корисним інструментом, адже:

- графічно допомагає систематизувати інформацію про педагогічну діяльність колеги/вчителя, виділяючи сильні сторони, зони зростання та потенційні труднощі;
- допомагає об'єктивно оцінювати педагогічну діяльність колеги/вчителя щодо рівня методичної компетентності;
- аналіз профілю дозволяє визначити, які саме аспекти методичної компетентності потребують подальшого розвитку колезі/вчителю, що допоможе йому підвищити свою професійну майстерність;
- процес побудови та аналізу профілю сприяє розвитку довірчих відносин між колегами, оскільки він передбачає відкриту і чесну комунікацію;
- порівняння профілів колег у динаміці дозволяє оцінити ефективність методичної роботи в закладі освіти.

Таким чином, графічний профіль методичної компетентності вчителя початкових класів є незамінним інструментом для кожного вчителя, який прагне до постійного професійного розвитку та підвищення якості своєї роботи. Даний інструмент дозволяє розробити індивідуальний план професійного розвитку, який відповідає конкретним потребам вчителя, визначити пріоритетні напрямки для подальшого навчання та самовдосконалення, візуалізує прогрес вчителя, що мотивує його до подальшого розвитку, допомагає поставити конкретні цілі та розробити план їх досягнення. Графічний профіль може бути використаний як основа для обговорення з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

колегами або адміністрацією, сприяє співпраці вчителів та обміну досвідом, збільшує впевненості в собі. Завдяки регулярному оновленню графічного профілю, вчитель може відстежувати свій професійний ріст.

[рис. 1]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Бігич О. Б. Теоретичні основи формування методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2005. 480 с.

2. Осадчий І. Г. Організаційно-педагогічні умови формування соціального досвіду учнів сільських шкіл : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. 24 с.

3. Присяжнюк Ю. С. Розвиток методичної компетентності викладачів дисциплін гуманітарного циклу у системі післядипломної освіти : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 276 с.

4. Студенікіна В. П. Розвиток методичної компетентності вчителів української мови в системі підвищення кваліфікації : дис. … канд. пед. наук :

13.00.04. Луганськ, 2013. 260 с.

5. Цюлюпа Н. Л. Педагогічні умови формування методичної компетентності майбутнього вчителя музики в процесі інструментальної підготовки : дис. … канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2009. 220 с.

References:

1. Bigich, O. B. (2005). Teoretichni osnovi formuvannja metodichnoї kompetencії majbutn'ogo vchitelja inozemnoї movi pochatkovoї shkoli [Theoretical foundations of the formation of methodological competence of the future foreign language teacher of primary school]. *Candidate's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

2. Osadchij, I. G. (1994). Organizacijno-pedagogichni umovi formuvannja social'nogo dosvidu uchniv sil's'kih shkil [Organizational and pedagogical conditions for the formation of the social experience of students in rural schools]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

3. Prisjazhnjuk, Ju. S. (2010). Rozvitok metodichnoї kompetentnosti vikladachiv disciplin gumanitarnogo ciklu u sistemi pisljadiplomnoї osviti [Development of methodological competence of teachers of humanitarian cycle disciplines in the system of postgraduate education]. *Candidate's thesis.* Kiïv [in Ukraine].

4. Studenikina, V. P. (2013). Rozvitok metodichnoї kompetentnosti vchiteliv ukraïns'koї movi v sistemi pidvishhennja kvalifikacії [Development of methodological competence of Ukrainian language teachers in the system of professional development]. *Candidate's thesis.* Lugans'k. [in Ukrainian].

5. Cjuljupa, N. L. (2009). Pedagogichni umovi formuvannja metodichnoї kompetentnosti majbutn'ogo vchitelja muziki v procesi instrumental'noї pidgotovki [Pedagogical conditions for the formation of methodological competence of the future music teacher in the process of instrumental training]. *Candidate's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.011.3-051]-044.332-027.561]:378.147.091.33-027.22](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-181-188

Бузін Олександр Леонідович аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 3-53-08, https//orcid.org/0009-0001-4637-5153

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕРНАТУРИ

Анотація. В статті проаналізовано погляди науковців щодо тлумачення понять «адаптація», «професійна адаптація», «професійна адаптація педагогів», наголошується на можливостях педагогічної інтернатури щодо здійснення даного процесу.

Виокремлено проблеми, з якими «зустрічається» молодий вчитель у професійній діяльності (складні педагогічні ситуації, які вимагають невідкладних і швидких рішень; взаємодія з новим колективом, керівництвом, представниками батьківського комітету та ін.; необхідність виконувати посадові обов'язки, що викликають розгубленість молодого фахівця; розчарування у здобутій професії; невідповідність між уявленнями про педагогічну діяльність та реальною ситуацією; перевантаженість низкою доручень, відсутність вмінь визначати пріоритети у роботі та розподіляти час).

У статті визначено педагогічні умови ефективної професійної адаптації молодих учителів у процесі педагогічної інтернатури: запровадження гуманних міжособистісних стосунків між інтерном, педагогом-наставником, адміністрацією, головою та членами відповідного методичного об'єднання, колегами, здобувачами освіти та ін., що базуються на ціннісному ставленні та визнанні унікальності кожної особистості; здійснення професійної адаптації на засадах партнерської взаємодії та співробітництва; забезпечення психолого-педагогічної підтримки та педагогічного супроводу інтерна в процесі адаптації до освітнього процесу.

Зроблено висновки про те, що професійна адаптація потребує наполегливої систематичної діяльності керівництва закладу освіти, педагогів-наставників та, насамперед, молодих учителів, зусиль спрямованих на виконання програми педагогічної інтернатури з метою набуття фахових компетентностей та вдосконалення педагогічної майстерності.

Ключові слова: адаптація, професійна адаптація, педагогічна інтернатура, молоді вчителі, педагогічні умови професійної адаптації, педагогічна взаємодія.

Buzin Oleksandr Leonidovych PhD student at the Department of Pedagogy and Education Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 3-53-08, https//orcid.org/0009-0001-4637-5153

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL ADAPTATION OF YOUNG TEACHERS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL INTERNSHIP

Abstract. The article analyzes the views of scientists on the interpretation of the concepts of “adaptation”, “professional adaptation”, “professional adaptation of teachers”, emphasizes the possibilities of pedagogical internships in the implementation of this process.

The problems that a young teacher “encounters” in his/her professional activity (complex pedagogical situations that require urgent and quick decisions; interaction with a new team, management, representatives of the parent committee, etc.; the need to perform job duties that cause confusion of a young specialist; disappointment in the acquired profession; discrepancy between the ideas about pedagogical activity and the real situation; overloading with a number of assignments, lack of skills to prioritize work and start a new career) are highlighted.

The article identifies the pedagogical conditions for effective professional adaptation of young teachers in the process of pedagogical internship: the introduction of humane interpersonal relations between the intern, teacher-mentor, administration, chairman and members of the relevant methodological association, colleagues, students, etc. based on the value attitude and recognition of the uniqueness of each person; implementation of professional adaptation on the basis of partnership and cooperation; provision of psychological and pedagogical support and pedagogical support.

It is concluded that professional adaptation requires persistent systematic activity of the management of the educational institution, teacher-mentors and, above all, young teachers, efforts aimed at implementing the program of pedagogical internship in order to acquire professional competencies and improve pedagogical skills.

Keywords: adaptation, professional adaptation, pedagogical internship, young teachers, pedagogical conditions of professional adaptation, pedagogical interaction.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективної адаптації молодих учителів до професійної діяльності набуває особливої значущості в період реформування та модернізації системи освіти.

У концепції розвитку педагогічної освіти наголошується, що успішна професійна діяльність педагогічного працівника вимагає безперервного навчання в умовах динамічних змін та здатності адаптуватися до них [1, с. 17]. На наш погляд, дієвим засобом адаптації молодих учителів є педагогічна інтернатура, невипадково, у Положенні про педагогічну інтернатуру акцентується увага на необхідності створення системи професійно-педагогічної адаптації інтерна до реальних умов педагогічної діяльності, формування

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сприятливого мікроклімату та відчуття соціально-психологічного комфорту, встановлення доброзичливих взаємовідносин із учасниками освітнього процесу [2].

Отже, актуалізується проблема визначення педагогічних умов ефективної професійної адаптації молодих учителів у процесі педагогічної інтернатури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях Г. Ауберта, Ж. Ламарка Г. Сельє, І. Гердера та ін. започатковано дослідження адаптації як зміну чутливості аналізаторів під впливом пристосування органів чуттів особистості до діючих подразників.

Змістові характеристики понять «адаптація», «професійна адаптація», «структура професійної адаптації», «адаптація педагогічних працівників», наукові засади професійної адаптації педагогів досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені І. Білецька, В. Бондар, Г. Васянович, Ю. Жидецький, О. Коберник, О. Мороз, Т. Опалюк, І. Проценко, Т. Франчук, І. Шапошнікова, H Aubert, J. Pol, N. Vriesb, M. Astrid, T. Mainhard та ін. [4; 5; 6; 7; 8; 9; 11].

Проблеми професійної адаптації у 80-х роках XX століття висвітлено у посібнику О. Мороза «Професійна адаптація молодого вчителя». Науковець наголошував, що ефективність адаптації у значній мірі залежить від конструктивної взаємодії учительського і шкільного педагогічного колективу [8].

У дослідженнях І. Проценко здійснено аналіз чинників, що впливають на процес управління професійною адаптацією вчителів: соціально-економічні чинники, соціально-психологічні чинники (взаємодія з керівником, психологічна атмосфера у колективі, міжособистісна взаємодія, статусно-ієрархічні відносини); індивідуально-психологічні (психофізіологічні чинники, особистісні чинники); соціально-демографічні чинники [9].

Однак, потребує дослідницької уваги проблема професійної адаптації молодих учителів у процесі педагогічної інтернатури.

Мета статті – визначити та схарактеризувати педагогічні умови професійної адаптації молодих учителів в умовах педагогічної інтернатури.

Виклад основного матеріалу. Термін «адаптація» вперше був використаний науковцем Г. Аубертом у 1865 р. у біологічній, медичній психологічній науках та розумівся [3]. Адаптація в наукових дослідженнях розглядається у клініко-біологічному, філософсько-соціологічному, соціально-психологічному, педагогічному аспектах. В загальному значенні дане поняття означає властивості «живої матерії» пристосовуватися до умов середовища, неперервного удосконалення особистості в природі та соціумі.

Поділяємо позицію вченого-педагог О. Мороза, котрий вважає, що «професійна адаптація являє собою складний процес взаємодії особистості з конкретним середовищем професійної діяльності, в результаті якого відбувається повне оволодіння професією, формуються необхідні професійні якості особистості і позитивно змінюється середовище адаптації» [8, с. 65].

Сучасні науковці (В. Бондар, Т. Опалюк, Т. Франчук, І. Шапошнікова) визначають такі види адаптації:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– біофізіологічна, що забезпечує нормальну життєдіяльність організму та його трудову активність;

– психічна (психологічна) визначається як найбільш довершений, складний пристосувальний процес, який залежить від психічного стану й умов розвитку людини;

– соціальна, що трактується як процес, який забезпечує організацію мікросоціальної взаємодії, формування адекватних міжособистісних стосунків, оптимальних для реалізації поставленої мети і цілеспрямованих дій;

– професійна – спрямована на формування загальних уявлень про характер вимог, які висуває майбутня професія до особистості та готовності студентів до успішного оволодіння обраною професійною діяльністю. Професійна адаптація, насамперед, позначає процес пристосування людини до професії;

– дидактична адаптація максимально пов'язана з професійною за умови, якщо студент, навчаючись у ЗВО, постійно проєктує себе на майбутню професію, сприймаючи навчання як головну умову формування професійної компетентності, необхідної у майбутній професійній діяльності [5].

Дослідники І. Білецька, та О. Коберник наголошують на багатофункціональності процесу професійної адаптації, оскільки вона є одночасно: необхідною умовою, засобом оптимізації взаємодії людини з професійною діяльністю, середовищем, в якому працює; сприяє розвитку, є складовою професійного розвитку особистості; впливає на успішне опанування професійною діяльністю [4, с. 46].

Згідно Положення про педагогічну інтернатуру, професійна адаптація молодого вчителя охоплює період з моменту підписання наказу про організацію інтернатури та триватиме один рік, такі часові рамки вимагають напруженої діяльності інтерна та педагога-наставника. На наш погляд, перший рік роботи в закладі освіти є найбільш важливим, адже може сприяти досягненню високого рівня педагогічної майстерності, прагненню самореалізуватися у професійній діяльності та, водночас, викликати розчарування, зневіру у власних силах, бажання змінити заклад освіти, призвести до дезадаптаці особистості.

На думку вчених (Ю. Жидецький та І. Пашкутський) у процесі професійної адаптації науково-педагогічних працівників виникає значна кількість психолого-педагогічних проблем: недостатній рівень забезпечення, власне, професійної та соціально-психологічної адаптації; погане самопочуття, настрій, виявлення активності; недостатня психологічна компетентність керівників закладів вищої освіти щодо проблеми управління професійною адаптацією молодих науково-педагогічних працівників (неадекватна оцінка керівниками окремих складових адаптації, нерозуміння значущості певних видів адаптації) [7].

Аналізуючи наукові дослідження, можна зробити висновки, що до найпоширеніших переживань, побоювань сучасних молодих учителів відно-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сяться: байдужість, нерозуміння з боку учнів, заперечення, несприйняття вчителя «серйозно», заняття у «великих аудиторіях», увага великої кількості учнів до висловлювань, зовнішнього вигляду та ін., критика від керівництва закладу освіти, педагогів-наставників, старших, досвідчених колег, невміння налагодити спілкування, встановити довірливі стосунки, публічні виступи та ін.

Розпочинаючи професійну діяльність, молодий учитель «зустрічається» з низкою проблем, до них, на наш погляд, належать:

– складні педагогічні ситуації, які вимагають невідкладних і швидких рішень;

– взаємодія з новим колективом, керівництвом, необхідність виконувати посадові обов'язки, що викликають розгубленість молодого фахівця;

– розчарування у здобутій професії;

– невідповідність між уявленнями про педагогічну діяльність та реальною ситуацією;

– перевантаженість низкою доручень, відсутність вмінь визначати пріоритети у роботі та розподіляти час.

Зарубіжні науковців у праці «Рамка компетентностей для культури демократії» обґрунтували модель компетентностей, необхідних для демократичної культури та міжкультурного діалогу, на які варто орієнтуватися педагогічним на науково-педагогічним працівникам, зокрема, гнучкість та уміння адаптуватися. Означена компетентність необхідна для того, щоб пристосувати думки, почуття та поведінку до принципово нових умов і ситуацій, аби людина змогла ефективно та належним чином відповідати на виклики, вимоги і можливості. Гнучкість та адаптивність дають можливість позитивно реагувати на новизну, соціальні та культурні очікування інших людей, стилі спілкування та поведінку. Вони також допомагають адаптувати свої шаблони мислення, почуття та поведінку у відповідь на нові можливості, що з'являються в різних ситуаціях, досвід, непередбачувані зустрічі та інформацію. Гнучкість та адаптивність, визначені в такий спосіб, мають відрізнятися від безпринципної або опортуністської поведінки заради особистої користі або вигоди. Їх також слід відрізняти від вимушеної адаптації. Отже, гнучкість та адаптивність охоплюють:

– пристосування свого звичного способу мислення до змінених обставин або тимчасовий перехід від власної до іншої пізнавальної перспективи у відповідь на культурні сигнали;

– переосмислення власної думки у світлі нових доказів та / або раціональних аргументів;

– контроль за власними емоціями і почуттями та їх регулювання, щоб сприяти більш ефективному й відповідному спілкуванню та співпраці з іншими людьми;

– долання почуття тривоги, стурбованості та невпевненості під час зустрічі й взаємодії з людьми, що мають іншу культурну належність;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– регулювання та зменшення негативних почуттів до членів інших груп, із якими група, до якої належить людина, свого часу перебувала в конфлікті;

– коригування своєї поведінки відповідно до соціально прийнятних у культурному середовищі норм;

– адаптування до різних стилів спілкування та поведінки, а також перехід на відповідні стилі, щоб уникнути порушення культурних норм інших людей та комунікувати з ними за допомогою зрозумілих їм засобів [19, с. 50–51].

Науковиця О. Кохановська аналізує та виокремлює педагогічні умови ефективної професійної адаптації майбутніх педагогів у закладах вищої освіти:

– співвіднесення професійної підготовки студентів із їх майбутньою діяльністю шляхом уточнення та доповнення змісту традиційних навчальних предметів прикладним компонентом, введенням курсів за вибором та факультативів;

– особистісно орієнтованість процесу навчання, яка виражається в диференціації студентів по відношенню до їх майбутньої професії;

– спеціально-організована індивідуально-групова робота з адаптації студентів до їх майбутньої професійної діяльності;

– посилення уваги до адаптаційних аспектів педагогічної практики як формі безпосередньої професійної адаптації майбутніх педагогів за відповідного організаційного забезпечення успішності її проходження [10].

У дослідженнях І. Проценко схарактеризовано чинники, що впливають на процес професійної адаптації учителів:

– фактори середовища, до яких здійснюється адаптація (робоче місце, технологічний процес, зміст виробничих завдань, можливості просування по службовим сходинам та підвищення кваліфікації);

– індивідуально-особистісні фактори, безпосередньо пов’язані з особливостями самого адаптанта (переадаптаційний рівень знань, умінь та навичок, характер мотивації, яка визначає ставлення до діяльності, індивідуальнопсихологічні властивості особистості);

– фактори управління процесом адаптації (контроль виробничого процесу з боку керівництва, заохочення і стимулювання успішного виконання завдань, навчання посередництвом прикладу);

– соціально-психологічні фактори (соціально-психологічний клімат колективу, наявність групових норм та санкцій, стиль міжособистісної взаємодії у групі) [9, с. 147].

Не викликає сумнівів потенціал педагогічної інтернатури щодо професійної адаптації молодих учителів, адже, учителем-майстром педагогічної справи можна стати лише в педагогічному колективі, відповідно, актуалізується проблема формування у педагогів здатності до міжособистісної взаємодії з учасниками освітнього процесу на засадах партнерства та підтримки (у рамках наставництва, супервізії тощо); роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У працях І. Білецької та О. Коберника наголошується, що метою професійної адаптації молодого вчителя у процесі проходження педагогічної інтернатури є набуття інтерном досвіду роботи в реальних умовах педагогічної діяльності, встановлення доброзичливих взаємовідносин із учасниками освітнього процесу, розвиток компетентностей, педагогічної майстерності для виконання інтерном навчальної, виховної, методичної, організаційної роботи та його готовності до самостійної педагогічної діяльності; вчені визначають провідні шляхи оптимізації процесу адаптації молодих учителів під час проходження педагогічної інтернатури: створення сприятливого соціально-психологічного мікроклімату в колективі; систематична мотивація молодого вчителя до прояву ціннісного ставлення до майбутньої професійно-педагогічної діяльності; підготовка наставників до роботи з інтернами. Вчені визначають інтернатуру як вид післядипломної педагогічної освіти, інноваційну та продуктивну форму професійної адаптації молодих учителів, що передбачає систематичну роботу педагогічного працівника над формуванням та вдосконаленням власної педагогічної майстерності впродовж першого року професійної діяльності під керівництвом досвідченого педагога-наставника [4, с. 57].

На наш погляд, до педагогічних умов ефективної професійної адаптації молодих учителів у процесі педагогічної інтернатури належать:

– запровадження гуманних міжособистісних стосунків між інтерном, педагогом-наставником, адміністрацією, головою та членами відповідного методичного об’єднання, колегами, здобувачами освіти та ін., що базуються на ціннісному ставленні та визнанні унікальності кожної особистості;

– здійснення професійної адаптації на засадах партнерської взаємодії та співробітництва;

– забезпечення психолого-педагогічної підтримки та педагогічного супроводу інтерна в процесі адаптації до освітнього процесу.

Висновки. Таким чином, професійна адаптація потребує наполегливої систематичної діяльності керівництва закладу освіти, педагогів-наставників та, насамперед, молодих учителів, зусиль спрямованих на виконання програми педагогічної інтернатури з метою набуття фахових компетентностей та вдосконалення педагогічної майстерності.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальших досліджень потребує проблема визначення критеріїв, показників та рівнів професійної адаптації молодих учителів у закладах освіти в сучасних умовах.

Література:

1. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти. URL https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti

2. Про затвердження Положення про педагогічну інтернатуру. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text

3. Aubert H. Physiologie der Netzhout. Breslau : 1865. 245 p.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

4. Білецька І. О., Коберник О. М. Професійна адаптація молодого вчителя у процесі педагогічної інтернатури. *Перспективи та інновації науки.* 2023. Вип. 7(25). С. 46–59.

5. Адаптивне навчання студентів професії вчителя: теорія і практика: монографія / В. І. Бондар, І. М. Шапошнікова, Т. Л. Опалюк, Т. Й. Франчук; за заг. ред. В. І. Бондаря. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 308 с.

6. Васянович Г. П. Психолого-педагогічні основи професійної адаптації майбутніх фахівців: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2008. 464 с.

7. Жидецький Ю. Ц., Пашкутський І. З. Психолого педагогічні чинники професійної адаптації молодих науково-педагогічних працівників. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. Випуск. 1. С. 277–284.

8. Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя: навч. посібник. Київ: КДПІ ім. О. М. Горького. 1980. 95 с.

9. Проценко І. І. Професійна адаптація учителів нової української школи: чинники впливу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 1(100) 2021. С. 147–154.

10. Кохановська О. В. Психолого-педагогічні аспекти адаптації майбутніх педагогів до професійної діяльності. *Педагогічний альманах.* 2014. Вип. 24. С. 126–131.

11. Pol J., Vriesb N., Astrid M.G., Poorthuisa A., Mainhard T. The Questionnaire on Teacher Support Adaptivity (QTSA): Reliability and Validity of Student Perceptions. *The Journal of Experimental Education* Volume 91, 2023. Issue 4. 765–797.

References:

1. Pro zatverdzhennia kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity [On approval of the concept of development of pedagogical education]. URL https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pedahohichnu internaturu [On the approval of the Regulation on pedagogical internship]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text [in Ukrainian].

3. Aubert, H. (1865). Physiologie der Netzhout. Breslau. 245 p. [in German].

4. Biletska, I. O., Kobernyk, O. M. (2023). Profesiina adaptatsiia molodoho vchytelia u protsesi pedahohichnoi internatury [Professional adaptation of a young teacher in the process of pedagogical internship]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. *issue* 7(25). 46–59. [in Ukrainian].

5. Adaptyvne navchannia studentiv profesii vchytelia: teoriia i praktyka [Adaptive training of students of the teaching profession: theory and practice] (2018): monohrafiia / V. I. Bondar, I. M. Shaposhnikova, T. L. Opaliuk, T.Y. Franchuk; za zah. red. V.I. Bondaria. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 308 p. [in Ukrainian].

6. Vasianovych, H. P. (2008). Psykholoho-pedahohichni osnovy profesiinoi adaptatsii maibutnikh fakhivtsiv [Psychological and pedagogical foundations of professional adaptation of future specialists]. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].

7. Zhydetskyi, Yu. Ts., Pashkutskyi, I. Z. (2013). Psykholoho pedahohichni chynnyky profesiinoi adaptatsii molodykh naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. *issue* 1. 277–284. [in Ukrainian].

8. Moroz, O. H. (1980). Profesiina adaptatsiia molodoho vchytelia [Professional adaptation of a young teacher]: navch. posibnyk. Kyiv: KDPI im. O. M. Horkoho. [in Ukrainian].

9. Protsenko, I. I. (2021). Profesiina adaptatsiia uchyteliv novoi ukrainskoi shkoly: chynnyky vplyvu [Professional adaptation of teachers of the new Ukrainian school: influencing factors]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. issue* 1(100). 147–154. [in Ukrainian].

10. Kokhanovska, O. V. (2014). Psykholoho-pedahohichni aspekty adaptatsii maibutnikh pedahohiv do profesiinoi diialnosti [Psychological and pedagogical aspects of adaptation of future teachers to professional activity]. *Pedahohichnyi almanakh. issue* 24. 126–131. [in Ukrainian].

11. Pol, J., Vriesb, N., Astrid, M.G., Poorthuisa, A., Mainhard, T. (2023). The Questionnaire on Teacher Support Adaptivity (QTSA): Reliability and Validity of Student Perceptions. *The Journal of Experimental Education.* Volume 91, Issue 4. 765–797. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.6.018.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-189-197

Бурчак Станіслав Олександрович доктор педагогічних наук, професор кафедри технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені О.Довженка, м. Глухів, тел. (05444) 7-29-09

Дмитренко Володимир Михайлович аспірант кафедри технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка, м. Глухів, тел. (05444) 7-29-09, https//orcid.org/ 0009-0007-3571-474X.

ЗАКОНИ Й ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню законів і принципів, що використовуються в процесі формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в умовах фахової підготовки, оскільки фахова підготовка майбутніх учителів технологій сьогодні представлена як складна система, що постійно розвивається і складається із декількох компонентів (освітньої, виховної, розвивальної, управлінської тощо), а Обґрунтування теоретичних основ фахової підготовки майбутніх учителів технологій вимагає визначення її теоретичних засад (педагогічних законів, закономірностей, принципів, правил, умов тощо).

Також коротко схарактеризовано основні педагогічні закони процесу формування проєктної компетентності майбутніх педагогів (закон взаємозв'язку навчання, виховання та розвитку; закон активної діяльності; закон провідної ролі знань; закон цілісності та єдності педагогічного процесу; закон впливу навчання на розвиток) та зазначено, що схарактеризовані, а також інші загальноприйняті закони діють разом і об'єктивно, і якщо у процесі навчання і виховання звертати на них увагу, погоджувати свої зусилля з їх дією, це сприятиме досягненню значних успіхів у формуванні особистості, у тому числі й формуванні проєктної компетентності здобувачів вищої освіти.

Окрім того, обґрунтовано специфічні принципи, спрямовані на реалізацію основних завдань формування проєктної компетентності майбутніх педагогів (принцип взаємозумовленості освіти і творчого розвитку особистості; принцип самоорганізації; принцип креативності; принцип діагностики; принцип оптимальності; принцип варіантності; принцип доповнення; принцип фасилітації; принцип розвивального і виховувального навчання; принцип професійної мобільності; принцип інформатизації (комп'ютеризації) навчання; принцип професійної спрямованості навчання; принцип модульності

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

навчання) та зазначено, що специфічні принципи формування проєктної компетентності разом із загальнопедагогічними (науковості навчання; зв'язку навчання із життям, систематичності й послідовності в освіті; доступності навчання; наочності навчання; міцності, усвідомленості й дієвості результатів навчання, виховання й формування тощо) мають загальний характер і спрямовані на реалізацію моделі формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки.

Ключові слова: закони, принципи, проєктна компетентність, педагогічний університет, майбутні вчителі технологій.

Burchak Stanislav Oleksandrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Technological and Professional Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Glukhiv, tel.: (05444) 7-29-09, https//orcid.org/0000-0002-1641-3251.

Dmytrenko Volodymyr Mykhailovych graduate student of the Department of Technological and Professional Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Glukhiv, tel.: (05444) 7-29-09, https//orcid.org/0009-0007-3571-474X.

LAWS AND PRINCIPLES OF FORMATION OF PROJECT COMPETENCE OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article is devoted to highlighting the laws and principles used in the process of forming the project competence of future technology teachers in the conditions of professional training, since the professional training of future technology teachers today is presented as a complex system that is constantly developing and consists of several components (educational, educational, developmental, managerial etc.), and the Justification of the theoretical foundations of professional training of future technology teachers requires the definition of its theoretical foundations (pedagogical laws, regularities, principles, rules, conditions, etc.).

The main pedagogical laws of the process of forming the project competence of future teachers are also briefly characterized (the law of the relationship of learning, education and development; the law of active activity; the law of the leading role of knowledge; the law of the integrity and unity of the pedagogical process; the law of the influence of training on development) and it is indicated that the characterized , as well as other generally accepted laws act together and objectively, and if in the process of education and upbringing you pay attention to them, coordinate your efforts with their action, this will contribute to the achievement of significant success in the formation of the personality, including the formation of the project competence of those obtaining higher education education

In addition, the specific principles aimed at the implementation of the main tasks of forming the project competence of future teachers are substantiated (the principle of interdependence of education and creative personality development; the principle of self-organization; the principle of creativity; the principle of diagnosis; the principle of optimality; the principle of variability; the principle of addition; the principle of facilitation; the principle of developmental and of educational training; the principle of informatization (computerization) of training; the principle of modularity of training) and it is indicated that the principles of the formation of project competence together with general pedagogical ones; the connection of training with life consistency in education; accessibility of education; strength, awareness and effectiveness of education and training results, etc.) are of a general nature and are aimed at the implementation of the model of project competence of future teachers in the process of professional training.

Keywords: laws, principles, project competence, pedagogical university, future technology teachers.

Постановка проблеми. Фахова підготовка майбутніх учителів технологій сьогодні представлена як складна система, що постійно розвивається і складається із декількох компонентів (освітньої, виховної, розвивальної, управлінської тощо).

Обґрунтування теоретичних основ фахової підготовки майбутніх учителів технологій вимагає визначення її теоретичних засад (педагогічних законів, закономірностей, принципів, правил, умов тощо), оскільки, погоджуючись з думкою науковців, вважаємо, що «система є відкритою (інформаційно-освітнім середовищем, що має безліч зв’язків із соціальним та освітнім простором і саморозвивається у процесі взаємодії із зовнішнім середовищем), соціально-динамічною (функціонує відповідно до законів суспільного формування) та водночас цілісною (складаючись із багатьох складників, володіє системними інтегративними якостями та функціонує як цілісний конструкт)».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для виокремлення основних принципів формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій сформулюємо спочатку педагогічні закони окресленого процесу. С. Гончаренко в «Енциклопедії освіти» подає визначення поняття «закон» як «компонент логічної структури педагогічної науки, який, відображаючи об’єктивні, внутрішні, істотні й відносно стійкі зв’язки педагогічних явищ, сприяє науковому управлінню освітньою діяльністю, передбаченню результатів того чи іншого управлінського рішення, спрямованого на оптимізацію змісту, форм, засобів і методів такої діяльності. Закон має як пояснювальну (нормативну), так і прогностичну функції» [2, с. 300].

Погоджуємося з думкою С. Гончаренка, що «в педагогіці закон не має безпосереднього нормативного значення, не містить безпосередніх вказівок і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

рекомендацій, а розкриває об'єктивні зв'язки й відношення між педагогічними явищами, є теоретичною базою для розроблення способів дій і поведінки на рівні принципів, правил, вимог» [2, с. 27]. Це твердження дозволяє нам лише після визначення сутності педагогічних законів і закономірностей, їх функцій обґрунтувати принципи системного формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки як деякі норми педагогічної діяльності.

Зазначені педагогічні закони, що встановлюють істотні зв'язки між педагогічними явищами, дають можливість сформулювати основні принципи формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки, оскільки саме вони, виступаючи керівними ідеями, нормативними вимогами і методичними рекомендаціями, уможливлюють логічне, системне і цілеспрямоване формування зазначеної компетентності майбутнього педагога викладачами педагогічних закладів вищої освіти.

Зауважимо, що усі принципи є взаємопов'язаними, кожен з них «працює» таким чином, що впливає на інші. Обґрунтування моделі формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій неможливе без ознайомлення з дидактичними принципами, поданими у відомих науково-педагогічних дослідженнях. Так, С. Гончаренко виділяє: «принцип розвиваючого і виховуючого навчання, принцип соціокультурної і природної обумовленості навчання, принцип фундаментальності (для професійної освіти), професійного спрямування (для професійної освіти)» [2, с. 103].

У працях О .Федорової відображено принципи: розвивального і виховувального навчання, фундаментальності освіти і її професійного спрямування, соціокультурної відповідності, позитивної мотивації і сприятливого емоційного клімату, поєднання індивідуальних і колективних форм навчання [7].

С. Сисоєва виокремлює: принцип усебічного формування особистості, принцип цілісності впливу навчально-виховного процесу, принцип природовідповідності організації навчання, принцип науковості й доступності навчання, принцип систематичності, наступності та перспективності навчально-виховного процесу, принцип взаємозв'язку навчання і формування, принцип мотиваційного забезпечення навчального процесу, принцип співробітництва, індивідуалізації й диференціації навчання, принцип міцності й дієвості результатів навчання, принцип наочності [5].

Мета статті: схарактеризувати закони й принципи, що використовуються в процесі формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в умовах фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Коротко схарактеризуємо основні педагогічні закони процесу формування проєктної компетентності майбутніх педагогів:

– *закон взаємозв'язку навчання, виховання та розвитку.* Він зумовлює досягнення головної мети освіти щодо підготовки інтелігентної молоді,

оновлення і збагачення інтелектуального генофонду нації, примноження культурного і творчого потенціалу, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів [7]. Цей педагогічний закон вимагає від педагогічного закладу вищої освіти підготовки кваліфікованого педагога, здатного творчо розв'язувати проблеми сучасної освіти, патріотично налаштованого, професійно компетентного, розвиненого духовно;

– *закон активної діяльності.* Модель формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки має регулярно залучати здобувачів вищої освіти до різноманітних видів пізнавальної, навчальної та інших видів діяльності, бо саме за таких умов знання, переконання, особистісні якості й цінності формуються й розвиваються продуктивніше і міцніше;

– *закон провідної ролі знань.* Він відображений переважно в концепціях розвивального навчання. Закон стверджує, що будь-яка діяльність здобувачів спирається на знання. Вони ж, у свою чергу, є основою здатностей провадити певну діяльність і джерелом накопичення індивідом певного досвіду. Закон провідної ролі знань пояснює, що без них неможливо оволодіти певною діяльністю, мати досвід та бути успішним у сучасному житті;

– *закон цілісності та єдності педагогічного процесу.* Сутність його полягає в тому, що всі складники методики (мета, завдання, зміст, методи, форми, засоби виховання і навчання, контроль результатів, діяльність викладачів і здобувачів тощо) мають утворювати єдине ціле, узгоджуватись між собою. Тобто щоб отримати якісні, нові, сучасні результати в освіті, необхідно модернізувати всі елементи освітнього процесу, узгодити їх між собою функціонально;

– *закон впливу навчання на розвиток.* Окреслений закон передбачає, що навчання особистості приводить до формування її індивідуальних якостей. В працях О. Торубари досить давно сформульовано його як гіпотезу: «Процеси формування не збігаються з процесами навчання, перші йдуть услід за другими, що створюють зони ближнього формування» [6]. Єдність, цілісність, а не тотожність цих двох процесів, трансформування одного в інший при надзвичайно складній динаміці, яку не можна описати наперед заданою формулою.

Отже, схарактеризовані, а також інші загальноприйняті закони діють разом і об'єктивно, і якщо у процесі навчання і виховання звертати на них увагу, погоджувати свої зусилля з їх дією, це сприятиме досягненню значних успіхів у формуванні особистості, у тому числі й формуванні проєктної компетентності здобувачів вищої освіти. Для нашого дослідження це положення набуває особливої значущості, оскільки основою Нової української школи є саме творчий учитель, спроможний виховати творчу, креативну особистість, тому під час розроблення методичних засад цілеспрямованого формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

процесі фахової підготовки будемо орієнтуватися на сформульовані вище педагогічні закони.

Із метою цілеспрямованого формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки обґрунтуємо виокремлені педагогічні принципи. Природно схарактеризувати принципи двох типів: загальнопедагогічні й специфічні. Усі схарактеризовані принципи тісно взаємопов'язані, тобто утворюють певну систему. До загальнопедагогічних принципів цієї системи відносимо: принцпи науковості, доступності, міцності й системності знань, наочності, взаємозв'язку теорії з практикою тощо [6].

Схарактеризуємо специфічні принципи, спрямовані на реалізацію основних завдань формування проєктної компетентності майбутніх педагогів.

Принцип взаємозумовленості освіти і творчого розвитку особистості. Він є одним з основних у педагогіці проєктної компетентності. В основу зазначеного принципу покладено розуміння того, що будь-яке навчання є джерелом нового в процесі психологічного формування індивіда [2].

Принцип самоорганізації. Цей принцип також С. Сисоєва відносить до «принципів педагогіки проєктної компетентності» [5]. Він «визначає специфічні аспекти під час керівництва процесом формування творчого індивіда, формування його творчого потенціалу, зумовлені специфікою управління нелінійними системами» [5, с. 28].

Принцип креативності спирається на пошук можливостей у змісті навчання формування проєктної компетентності. Під час планування й організації педагогічної взаємодії педагогів та їх вихованців у процесі навчання зміст матеріалу має максимально впливати на розвиток мотивів, творчих умінь, психологічних процесів, характерологічних особливостей, які виступають базою для організації творчої діяльності.

Принцип діагностики передбачає корекцію освітнього процесу засобом діагностичних досліджень, відомих у сучасній педагогіці й психології. Основним із таких досліджень уважаємо визначення й оцінювання рівня формування проєктної компетентності як окремого здобувача вищої освіти, так і колективу майбутніх педагогів.

Принцип оптимальності. Ідея вказаного принципу полягає в організації оптимальної творчої педагогічної взаємодії викладача і майбутнього вчителя. Оптимальною взаємодією ми вважаємо ту, що забезпечить не лише високий рівень навчальних досягнень, а і позитивний розвиток проєктної компетентності здобувачів освіти в певних освітніх умовах.

Принцип варіантності полягає в необхідності подолати одноманітність змісту, організаційних форм, методів і прийомів навчання. Із метою більш ефективної взаємодії системи «педагог – здобувач освіти» цей принцип виконує регулятивні функції, тобто він визначає цілі та стратегію організації педагогічної взаємодії.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Принцип доповнення спонукає здобувачів освіти до використання власних творчих можливостей на практиці. Усе це вможливлюється шляхом реалізації додаткового змісту в організаційних формах освітньої діяльності на позааудиторних заняттях, під час проведення самостійної, науково-дослідницької, проєктної діяльності.

Принцип фасилітації заснований на розумінні формування проєктної компетентності вихованця в освітньому процесі як сприяння творчій освітній діяльності особистості, стимулювання її творчої активності.

На практиці реалізація цього принципу вможливлюється створенням на заняттях, у позанавчальній діяльності здобувачів освіти творчої атмосфери (співдружність, співтворчість, співробітництво), яка сприятиме формування мотивації виконання творчої діяльності, надихатиме їх на творчість.

Принцип розвивального і виховувального навчання передбачає, передусім, зв'язок процесу навчання з вихованням та розвитком особистості. Дотримання окресленого принципу під час фахової підготовки здобувачів робить процес навчання цілеспрямованим (передбачає постановку освітніх, виховних та розвивальних цілей), дає можливість інтенсифікувати педагогічний процес.

Принцип професійної мобільності. У його основу покладено розуміння й застосування в освітньому процесі поняття «професійна мобільність», яке трактується як готовність і можливість педагогічного працівника до швидкої зміни робочих місць, професій, виконуваних завдань, адаптації до нових професійних задач.

Принцип передбачає вміння майбутніх учителів технологій швидко опановувати нові технології, спеціалізації, технічні засоби тощо. На нашу думку, професійна мобільність майбутнього вчителя технологій залежить від рівня формування його творчого потенціалу, що зумовлює цілеспрямований розвиток інтелектуально-творчих здібностей здобувачів вищої освіти засобами сучасних освітніх технологій.

Принцип інформатизації (комп'ютеризації) навчання. Комп'ютеризація освіти є цілеспрямованим процесом забезпечення освітньої галузі методологією розроблення та застосування сучасних нових інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію завдань навчання, виховання та формування особистості.

Використання інформаційних технологій позитивно впливає на освітній процес, оскільки електронні освітні ресурси сприяють оптимізації навчання (диференціації та індивідуалізації), забезпечують широкий доступ до баз даних, адаптують матеріал до рівня посильних пізнавальних можливостей здобувачів, допомагають моделювати процеси, об'єкти тощо.

Принцип професійної спрямованості навчання. Принцип передбачає оволодіння знаннями, уміннями й навичками, професійними якостями, необхідними майбутньому вчителю технологій в професійній діяльності, під

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

час проведення кожного заняття, у процесі опанування кожної дисципліни освітньої програми. Це положення стосується не лише змісту, а й форм і методів навчання.

Сутність принципу професійної спрямованості навчання полягає в «педагогічно доцільному використанні педагогічних засобів, при яких формується інструментальна (професійні знання, уміння, навички, пізнавальні й технічні здібності, досвід творчої діяльності) та водночас успішно розвивається мотиваційно-ціннісна сфера – інтерес до обраної професії, ціннісні орієнтації, переконання, професійні якості тощо – особистості компетентного фахівця» [3].

Принцип модульності навчання передбачає індивідуалізацію навчання і реалізацію особистісно орієнтованого підходу. Сутність модульного навчання полягає в «поділі інформації на модулі – певні дози, що не лише сприяють ґрунтовному оволодінню знаннями, але й забезпечують необхідну гнучкість, системність, динамічність освітнього процесу та керованість ним.

Реалізація принципу модульності забезпечує: інтеграцію всіх видів діяльності, необхідних для досягнення мети майбутніми вчителями технологій; постійний пошук альтернативних шляхів досягнення мети здобувачами вищої освіти; орієнтацію майбутніх педагогів на перспективу підвищення рівня фахової підготовки за навчальними модулями та цілеспрямоване формування їх педагогічної компетентності» [4].

Висновки. Зазначені специфічні принципи формування проєктної компетентності разом із загальнопедагогічними (науковості навчання; зв’язку навчання із життям, систематичності й послідовності в освіті; доступності навчання; наочності навчання; міцності, усвідомленості й дієвості результатів навчання, виховання й формування тощо) мають загальний характер і спрямовані на реалізацію моделі формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки у ЗВО.

Подальший напрям дослідження вбачаємо в обґрунтуванні методичного супроводу процесу формування проєктної компетентності майбутніх учителів технологій з урахуванням розглянутих педагогічних законів, закономірностей, принципів та основних факторів, які дозволять зробити його більш дієвим та ефективним.

Література:

1. Бурчак С. О., Бурчак Л. В. Творчий розвиток майбутніх педагогів: теоретичний аспект: навчальний посібник / за ред. проф. В. П. Курок. Суми: Ельдорадо, 2021. 244 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 272 с.
3. Козак Л. В. Структура та ознаки інноваційної професійної діяльності викладача вищого навчального закладу. *Педагогічний процес : теорія та практика.* 2012. № 2. С. 50–60.
4. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології : навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
5. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник. К. : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.

6. Торубара О. М. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів в умовах сьогодення. *Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 15, 2017. С. 418-425

7. Федорова О. В. Технологічна компетентність як предметна компетентність вчителя трудового навчання та технологій. *The VIII International Science Conference «Problems and tasks of modernity and approaches to their solution», Tokyo, Japan,* 2021. С. 169-173

References:

1. Burchak S. O., Burchak L. V. (2021) Tvorchyi rozvytok maibutnikh pedahohiv: teoretychnyi aspekt: navchalnyi posibnyk. [*Creative development of future teachers: theoretical aspect: study guide]* / za zah. red. prof. V. P. Kurok. Sumy: Eldorado. 244 p. [in Ukrainian].

2. Honcharenko S. U. (1997) Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk *[Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv, 272 p. [in Ukrainian].

3. Kozak L. V. (2012) Struktura ta oznaky innovatsiinoi profesiinoi diialnosti vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu *[The structure and characteristics of the innovative professional activity of a teacher of a higher educational institution]*. Pedahohichnyi protses : teoriia ta praktyka. 2. Pp. 50–60. [in Ukrainian].

4. Mykhailichenko M. V., Rudyk Ya. M. (2016) Osvitni tekhnolohii *[Educational technologies]:* navchalnyi posibnyk. Kyiv: TsP «KOMPRYNT», 583 p. [in Ukrainian].

5. Sysoieva S. O. (2011) Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh *[Interactive technologies for adult education]*: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: VD «EKMO», 324 p. [in Ukrainian].

6. Torubara O. M. (2017) Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv v umovakh sohodennia *[Peculiarities of professional training of future teachers in today's conditions]*. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia : zb. nauk. pr. Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny, 15. Pp. 418-425. [in Ukrainian].

7. Fedorova O. V. (2021) Tekhnolohichna kompetentnist yak predmetna kompetentnist vchytelia trudovoho navchannia ta tekhnolohii *[Technological competence as a subject competence of a teacher of labor education and technology]*. The VIII International Science Conference “Problems and tasks of modernity and approaches to their solution”, Tokyo, Japan. Pp. 169-173. [in Japan].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.371.04

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-198-206

Ван Цзялун здобувач наукового ступеня доктора філософії (PhD), аспірант кафедри педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0007-4023-5161

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНОСТІ ПРОЄКТНО-ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Статтю присвячено висвітленню експериментальних параметрів процесу формування проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Матеріал надає грунт критеріально-показникової бази для діагностування рівнів сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Доведено, що критерії сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва мають віддзеркалювати, з-поміж іншого, динаміку вимірюваної якості в просторі й часі, «розкривати» власну сутність через показники, за інтенсивністю прояву яких можна фіксувати висновки про рівень сформованості кожного з компонентів. Аксіологічно-мотиваційний критерій сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва маркує їх свідоме позитивне ставлення на рівні переконань до необхідності збагачення художньо-педагогічної діяльності проєктними технологіями дизайнерського спрямування; фіксує глибокі знання майбутніх педагогів-художників про функційну роль проєктної діяльності в розрізі дизайн-практики; увиразнює мистецьку грамотність та мистецький тезаурус щодо різновидів проєктів, проєктних технологій та їх розвивальне та дидактичне значення в системі навчання образотворчому мистецтву. Показниками за аксіологічно-мотиваційним критерієм сформованості проєктно-дизайнерської культури обрано: сформованість мистецького тезаурусу; обізнаність студентів із феноменологією, типологією та функціоналом проєктної діяльності дизайнерського спрямування; наявність у студентів пізнавального інтересу до проєктної діяльності дизайнерського спрямування.

Компетентнісно-професійний критерій сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва маркує їх праксеологічно-фаховий профіль: фахово-зорієнтовані педагогічні, художньо-педагогічні, творчі, художньо-творчі, образотворчо-мистецькі вміння; фіксує вміле послуговування дизайнерськими та проєктними вміннями в художньо-

педагогічній діяльності; складає компетентнісний базис для самодетермінації в проєктній діяльності дизайнерського спрямування в межах художньо-педагогічної дидактики.

Показниками за компетентнісно-професійним критерієм сформованості проєктно-дизайнерської культури визначено: дизайнерську компетентність, проєктну компетентність та мистецьку компетентність.

Акмеологічно-визначальний критерій сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва маркує параметри світовідношення майбутнього педагога-художника, його свідоме позитивне ставлення до потенціалу впровадження проєктної діяльності дизайнерського спрямування у художньо-педагогічну дидактику; віддзеркалює особистісні настанови та ідеали, що корелюють із прагненням до самодетермінації та саморозвитку в системі художньо-педагогічної освіти.

Показниками акмеологічно-визначального критерію сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва визначено: проєктно-образне професійне мислення; художньо-естетичний світогляд; прагнення до саморозвитку та самодетермінації в проектній діяльності дизайнерського спрямування.

Ключові слова: проєктно-дизайнерська культура, проєктна діяльність дизайнерського спрямування, проєктна культура, проєктна компетентність, дизайнерська культура, дизайнерська компетентність, мистецька компетентність, прагнення до саморозвитку та самореалізації, майбутні вчителі образотворчого мистецтва, проєктно-образне мислення, мистецький тезаурус, художня культура, художньо-педагогічна освіта, художньо-естетичне виховання.

Wang Jialong recipient of the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD), postgraduate student of the Department of Pedagogy, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0009-0007-4023-5161

CRITERIA AND INDICATORS OF FORMATION OF PROJECT DESIGN CULTURE OF FUTURE FINE ART TEACHERS

Abstract. The article is devoted to highlighting the experimental parameters of the process of forming the project design culture of future fine art teachers**.** The material is designed to record the criterion-index base for diagnosing the levels of formation of project design culture of future fine art teachers. It has been proven that the criteria for the formation of the project design culture of f future art teachers should reflect, among other things, the dynamics of measurable quality in space and time, to "reveal" one's own essence through indicators, based on the intensity of manifestation of which conclusions can be drawn about the level of formation of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

each of the components. The axiological-motivational criterion of the formation of the project-design culture of future fine art teachers marks their conscious positive attitude at the level of beliefs to the need to enrich artistic and pedagogical activities with project technologies of the design direction; records in-depth knowledge of future teachers-artists about the functional role of project activity in terms of design – practice; expresses artistic literacy and the artistic thesaurus regarding the types of projects, project technologies and their developmental and didactic significance in the system of studying fine arts. Indicators according to the axiological and motivational criterion of the formation of project design culture are defined as: formation of the artistic thesaurus; students' familiarity with the phenomenology, typology and functionality of the project activity of the design direction; the presence of students' cognitive interest in project activities of the design direction. The competence-professional criterion of the formation of project design culture of future art teachers marks their praxeological-professional profile: professionally oriented pedagogical, artistic and pedagogical, creative, artistic and creative, visual and artistic skills; records skillful use of design and project skills in artistic and pedagogical activities; constitutes a competence basis for self-determination in the project activity of the design direction within the framework of artistic and pedagogical didactics. Indicators according to the competence-professional criterion of the formation of project design culture are defined as: design competence, project competence and artistic competence. The acmeologically-determining criterion of the formation of the project design culture of future fine art teachers marks the parameters of the world attitude of the future teacher-artist, his conscious positive attitude towards the potential of introducing project activities of the design direction into art-pedagogical didactics; reflects personal guidelines and ideals that correlate with the desire for self-determination and self-development in the system of art and pedagogical education. The indicators of the acmeological-determining criterion of the formation of the project design culture of future fine art teachers are defined as: project based professional thinking; artistic and aesthetic outlook; striving for self-development and self-determination in the project activity of the design direction.

Keywords: project design culture, project activity of the design direction, project culture, project competence, design culture, design competence, artistic competence, striving for self-development and self-realization, future teachers of fine arts, projective thinking, art thesaurus, artistic culture, artistic and pedagogical education, artistic and pedagogical didactics.

Постановка проблеми. Набуття майбутніми вчителями образотворчого мистецтва дизайнерської та проєктної компетентності продукує творчість та креативність майбутнього педагога-художника, який здатен до розуміння культурно-естетичних, візуально-комунікативних питань дизайнерської роботи, умінь накреслювати проєктно-просторові, художньо-образні, конструктивно-технологійні завдання, реалізувати їх шляхом застосування

візуально-художніх засобів образотворчого мистецтва. Водночас, уміле послуговування педагогом-художником одночасно елементами дизайнерської діяльності, проєктної діяльності в художньо-педагогічній творчості є складним процесом, який потребує сформованості спеціального конструкту – проєктно-дизайнерської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомими є теоретичні розвідки з проблеми формування дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва (Л. Оршанський, Т. Котик) [4]; дизайнерської компетентності майбутніх педагогів-художників (Ху Юе [7], А. Ткаченко[6]). Науковцями ґрунтовно висвітлено параметри формування художньої культури майбутніх фахівців з дизайну (С. Шабельник [8], А. Семенюк [5]). Науковому фонду бракує експериментальних досліджень з проблеми формування дизайнерської та проєктної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні системи критеріїв та показників сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Завдання дослідження: розтлумачити поняття «критерій» та «показник»; відповідно до компонентного наповнення феномена «проєктно-дизайнерська культура вчителя образотворчого мистецтва» науково обґрунтувати показники критеріальної бази, що дозволяє здійснити педагогічний експеримент.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях проєктно-дизайнерську культуру майбутніх учителів образотворчого мистецтва визначено як особистісно-професійний конструкт, що продукується художньо-педагогічним, мистецьким та дизайнерським світоглядом педагога-художника; інтегрує в собі різноманітні види операцій мислення (когніції, елементи інтелектуальної активності), що зконцентровані на планування, розроблення і реалізацію спеціального проєктного задуму (проєктної ідеї) та дизайнерської концепції; передбачає здатність ухвалювати оптимальні рішення в межах проєктно-творчих задач, добір адекватних матеріалів та способів віддзеркалення та візуалізування, конструювання та реалізації, планування та прогнозування проєкт-ескізу (дизайн-проєкту) в професійній художньо-педагогічній діяльності з урахуванням специфікантів проєктної ситуації, засобів художньо-естетичної виразності та потенціалу технічної естетики [2;с. 53].

Передусім, визначимось із феноменологію понять «критерій» та «показник». В енциклопедичних виданнях критерій (від грецького слова «kriterion» – міра/мірило аналізу) потрактовують як певну ознаку, на ґрунті якої здійснюють оцінювання в ході аналізу, здійснюють детермінацію чи класифікацію; розтлумачують як маркер для визначення, аналізу, оцінювання предметів або явища [9;с.311].

У загальнопедагогічному сенсі критерій є ознакою/підставою, на ґрунті наявності/відсутності якої ми маємо змогу оцінити певне явище, або

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

класифікувати його за різними параметрами. Отже, визначення критеріїв і показників сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва набуває першочергового значення.

За наявністю спеціально-розробленої системи критеріїв сформованості явища можна скеровувати процедури оцінювання педагогічних процесів і феноменів [1;с.79]. Лише за наявності/відсутності таких критеріїв можна зробити висновок про прогнозовані (бажані, найкращі) результати педагогічного впливу на педагогічні явища.

Відтак, критерії сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва мають віддзеркалювати, з-поміж іншого, динаміку вимірюваної якості в просторі й часі, «розкривати» власну сутність через показники, за інтенсивністю прояву яких можна фіксувати висновки про рівень сформованості кожного з критеріїв.

На думку А. Семенюка, критерій віддзеркалює найзагальнішу концептуально-сутнісну ознаку, на ґрунті якої дослідники здійснюють оцінювання, порівняльний аналіз реальних педагогічних явищ. У свою чергу, ступінь вираження, якісно-кількісну сформованість, визначеність критерію обґрунтовують за низкою конкретних «показників», для яких характерною є низка ознак [5;с.117].

Показником сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва розуміємо систему ознак/маркерів, що віддзеркалюють поелементні характеристики наповнення її компонентів: гносеологічно-настановного, технологічно-фахового та світоглядно-інтеграційного.

Аксіологічно-мотиваційний критерій сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва маркує їх свідоме позитивне ставлення на рівні переконань до необхідності збагачення художньо-педагогічної діяльності проєктними технологіями дизайнерського спрямування; фіксує глибокі знання майбутніх педагогів-художників про функційну роль проєктної діяльності в розрізі дизайн-практики; увиразнює мистецьку грамотність та мистецький тезаурус щодо різновидів проєктів, проєктних технологій та їх розвивальне та дидактичне значення в системі навчання образотворчому мистецтву.

Показниками за аксіологічно-мотиваційним критерієм сформованості проєктно-дизайнерської культури визначаємо:

– сформованість мистецького тезаурусу;

– обізнаність студентів із феноменологією, типологією та функціоналом проєктної діяльності дизайнерського спрямування;

– наявність у студентів пізнавального інтересу до проєктної діяльності дизайнерського спрямування.

Мистецький тезаурус учителя образотворчого мистецтва є розгалуженою теоретико-логічною та ієрархічною системою понять про сутність проєктної діяльності дизайнерського спрямування, що набуваються майбут-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

німи педагогами-художниками шляхом накопичення розумово-інтелектуального та емоційно-світоглядного «багажу» під час опрацювання параметрів художньо-педагогічної діяльності на базі засвоєння матеріалу мистецтвознавчих, психолого-педагогічних та образотворчо-фахових дисциплін в проєкції проєктно-дизайнерської культури.

У свою чергу, обізнаність майбутніх учителів образотворчого мистецтва із феноменологією, типологією та функціоналом проєктної діяльності дизайнерського спрямування в розрізі проєктно-дизайнерської культури є процесом формування системи стійких знань про специфіканти проєктної діяльності дизайнерського спрямування та її роль у збагаченні системи художньо-педагогічної освіти; своєрідний знаннєвий фонд майбутніх педагогів-художників про переваги проєктування, дизайнування та імплементацію цих практик у систему художньо-естетичного виховання.

Наявність пізнавального інтересу до проєктної діяльності дизайнерського спрямування у майбутніх учителів образотворчого мистецтва у розрізі проєктно-дизайнерської культури визначаємо як прагнення майбутніх педагогів-художників пізнати, активно використати елементи проєктної діяльності дизайнерського спрямування для збагачення площини художньо-педагогічної діяльності; їх прагнення до глибокого аналізу переваг проєктної дизайн-діяльності та розуміння його потенціалу для самоактуалізації в творчості.

Компетентнісно-професійний критерій сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва маркує їх праксеологічно-фаховий профіль: фахово-зорієнтовані педагогічні, художньо-педагогічні, творчі, художньо-творчі, образотворчо-мистецькі вміння; фіксує вміле послуговування дизайнерськими та проєктними вміннями в художньо-педагогічній діяльності; складає компетентнісний базис для самодетермінації в проєктній діяльності дизайнерського спрямування в межах художньо-педагогічної дидактики.

Показниками за компетентнісно-професійним критерієм сформованості проєктно-дизайнерської культури називаємо:

– дизайнерську компетентність;
– проєктну компетентність;
– мистецьку компетентність.

Дизайнерську компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у розрізі проєктно-дизайнерської культури розуміємо як процесуальну здатність та спроможність фахівця інтегрувати (синтезувати) за допомогою засобів технічної естетики й художньо-проєктної конструктивної творчості елементи просторового мистецтва (продукування ергономічних технічних форм в оформленні просторово-предметного простору, винаходження оптимальних колірно-художніх рішень в естетично-технічному оформленні матеріально-предметного середовища) в професійній художньо-педагогічній діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мистецьку компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у розрізі проєктно-дизайнерської культури можна розтлумачити як конструкт, що уналежнює: функціональну здатність фахівця оперувати художньо-виразними засобами різних видів мистецтва в усьому розмаїтті його жанрів і стилів; широку палітру естетичних і художніх вражень, сформований досвід інтелектуально-емоційного й рефлексійно-естетичного усвідомлення образного змісту мистецьких творів; розуміння «мови та засобів виразності» різних видів мистецтва; сформований мистецький тезаурус та процесуальні вміння організовувати професійну мистецько-педагогічну діяльність в освітніх координатах.

Проєктну компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у розрізі проєктно-дизайнерської культури можна схарактеризувати як синтетичний професійно-особистісний конструкт, що віддзеркалює прагнення та здатність фахівця здійснювати проєктну діяльність (планування, прогнозування, створення, реалізація, оформлення дизайн-проєкту) в координатах оптимального поєднання, в цілісній структурі і гармонійній формі, образу, функційного призначення, морфології, технологічної форми та естетичної цінності дизайнерського продукту.

Акмеологічно-визначальний критерій сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва маркує параметри світовідношення майбутнього педагога-художника, його свідоме позитивне ставлення до потенціалу впровадження проєктної діяльності дизайнерського спрямування у художньо-педагогічну дидактику; віддзеркалює особистісні настанови та ідеали, що корелюють із прагненням до самодетермінації та саморозвитку в системі художньо-педагогічної освіти.

Показниками акмеологічно-визначального критерію сформованості проєктно-дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва називаємо:

– проєктно-образне професійне мислення;

– художньо-естетичний світогляд;

– прагнення до саморозвитку та самодетермінації в проектній діяльності дизайнерського спрямування.

Прагнення до саморозвитку та самодетермінації в проєктній діяльності дизайнерського спрямування розуміємо як інтенцію фахівця реалізовувати власний педагогічний та художньо-творчий потенціал у площині проєктної діяльності дизайнерського спрямування, розкривати власне «Я», свою індивідуальність й самовираження в професійній діяльності (в художній творчості, технічній естетиці, дизайнерсько-проєктних практиках); прагнення досягати акме-вершин в естетично-освітньому просторі.

Художній світогляд майбутнього вчителя образотворчого мистецтва розллумачуємо як динамічну систему поглядів, переконань, цінностей та ідеалів фахівця, що ґрунтується на інтегрованих філософсько-методологічних,

психолого-педагогічних, дизайнерсько-проєктувальних, художньо-естетичних знаннях, що вможливлюють адекватну самоідентифікацію спеціаліста в корпоративному середовищі педагогів-митців.

Проєктно-образне мислення майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у розрізі проєктно-дизайнерської культури представляємо як специфічний формовид мисленнєдіяльності, що ґрунтується на художньо-педаго-гічних, соціально-культурних, конструкційно-технологійних, екологічних, проєктних, дизайнерських уявленнях про об'єкт розроблення та на пов'язану з ним естетичну рефлексію в образотворчій діяльності

Висновки. Систематизація критеріїв та показників дозволяє розробити критеріально-рівневу діагностувальну базу для вимірювання проєктно-дизайнерської культури в майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Типологізація проєктно-дизайнерської культури за певними рівнями є перспективною для подальших наукових та експериментальних розвідок у розрізі професійної підготовки майбутніх педагогів-художників.

Література:

1. Антонович Є. А., Василишин Я. В., Шпільчак В. А. Український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури: навчальний посібник. Львів: Світ, 2001. 240 с.
2. Ван Цзялун. Проєктно-дизайнерська культура у площині професійної діяльності вчителів образотворчого мистецтва. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Випуск №2. 2024. С.51-57.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [з дод. і допов. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Оршанський Л., Котик І. Проєктна культура майбутніх дизайнерів як ключовий чинник їхнього професійного становлення. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 1. 2022. С.152-159.
5. Семенюк А.Ю. Формування художньої культури майбутніх художників-конструкторів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2019. 220с.
6. Ткаченко А. В. Критеріальна оцінка дослідження ефективності дизайнерської підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. Мелітополь, 2018. С. 7-16.
7. Ху Ює. Застосування продуктивних комп'ютерних технологій в процесі навчання майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Педагогічні науки: теорія, інноваційні технології*. СумДПУ імені А. С. Макаренка. Суми. 2020. Вип. 10 (104). С. 41-49.
8. Шабельник С. О. Розкриття змісту поняття «професійна культура майбутнього дизайнера». *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2015. № 48-49. С. 153-159.
9. Шапарь В. Б. Сучасний психологічний тлумачний словник. Харків: Прапор, 2007. 405с.

References:

1. Antonovych, E. A., Vasylyshyn, Y. V. & Shpilchak V. A. (2001). *Ukrayins'kyy slovnyk-dovidnyk z inzhenernoyi hrafiky, dyzaynu ta arkhitektury [Ukrainian dictionary-handbook of engineering graphics, design and architecture]* Lviv: Svit [In Ukrainian].
2. Wang, Jialong (2024). Proyektno-dyzayners′ka kul′tura u ploshchyni profesiynoyi diyal′nosti vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Project design culture in the field of professional activity of fine art teachers]. *Naukovyy visnyk Pivdennoukrayins'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushyns'koho – Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*, *2*, 51-57 [In Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv: VTF «Perun» [In Ukrainian].

4. Orshansky, L. & Kotyk, I. (2022). Proyektna kul′tura maybutnikh dyzayneriv yak klyuchovyy chynnyk yikhn′oho profesiynoho stanovlennya [Project culture of future designers as a key factor in their professional development]. *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University, 1*, 152-159 [In Ukrainian].

5. Semenyuk, A.Yu. (2019). Formuvannya khudozhn′oyi kul′tury maybutnikh khudozhnykiv-konstruktoriv u protsesi profesiynoyi pidhotovk [Formation of the artistic culture of future design artists in the process of professional training]. *Candidates thesis*. Odesa [In Ukrainian].

6. Tkachenko, A. V. (2018). Kryterial′na otsinka doslidzhennya efektyvnosti dyzayners′koyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Criterion assessment of efficiency research design training of future art teachers]. *Naukovyy visnyk Melitopol's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Melitopol State Pedagogical University*, 7-16 [In Ukrainian].

7. Hu, Yue. (2020). Zastosuvannya produktyvnykh komp″yuternykh tekhnolohiy v protsesi navchannya maybutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Application of productive computer technologies in the process of training future teachers of fine arts]. *Pedahohichni nauky: teoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi – Pedagogical sciences: theory, innovative technologies, 10 (104*), 41-49 [In Ukrainian].

8. Shabelnyk, S. O. (2015). Rozkryttya zmistu ponyattya «profesiyna kul′tura maybutn′oho dyzaynera» [Disclosure of the concept of "professional culture of the future designer"]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoyi osvity – Problems of engineering and pedagogical education, 48-49,* 153-159 [In Ukrainian].

9. Shapar, V. B. (2007). *Suchasnyy psykholohichnyy tlumachnyy slovnyk [Modern psychological explanatory dictionary]*. Kharkiv: Prapor [In Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.018.1.02.+373.2.02]:004.85

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-207-219

Васильєва Світлана Андріївна кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник, лабораторія дошкільної освіти і виховання, Центр раннього розвитку дитини і дошкільної освіти, Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: (066) 284-58-56, https://orcid.org/0000-0002-0452-4835

ПРИЙОМИ ПІЗНАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ТА РЕАЛЬНОГО СВІТІВ, ЩО ОТОЧУЮТЬ ДИТИНУ

Анотація. У статті розкрито особливості застосування прийомів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину, в умовах закладу дошкільної освіти. Ці прийоми розглянуто як способи підтримки взаємозв'язку між діями дитини та дорослого у цифровому освітньому середовищі, що стосуються їх діяльності у віртуальному та реальному світах.

Обгрунтовано дані прийоми на засадах психологічного аналізу діяльності, взаємозв'язків між компонентами діяльності.

Означено місце таких прийомів у «Картотеці способів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину (до технології методичного супроводу педагогів та батьків дітей раннього і дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі)».

На прикладах розкрито дію прийомів: «підготовка», «звернення до пам'яті дитини», «віртуальне відчуття», «Я мислю», «поєднання», «випадкове поєднання», «збіг обставин», «схожості обставин» з урахуванням можливості їх застосування в родинах дітей дошкільного віку.

Визначено, що для осмислення дитиною сутності предметів та явищ, про які вона може знайти масив інформації у цифровому середовищі, їй потрібно використати власний досвід пізнання сутності предметів та явищ, про які вона отримує інформацію у реальному світі. Досвід здійснення дії, досвід «перебувати у пізнавальній діяльності», дитина використовує для сприймання предметів, які знаходить у віртуальному світі. І у випадку, коли при порівнянні предметів у реальному та віртуальному світах, дитина отримує чіткий збіг, помічає мінімальну похибку у зображенні предметів, такий досвід сприяє осмисленню предметів, їх аналізу. Таким чином дитина вчиться діяти вже у віртуальному світі, скориставшись власним досвідом здійснювати дії у реальному житті. Дитина вчиться обирати, діяти осмислено, здійснювати вибір між реальним і віртуальним світами.

Ключові слова: батьки, діти раннього і дошкільного віку, науково-методичний супровід, прийоми, цифрове освітнє середовище, цифровий освітній контент.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Vasilieva Svitlana Andriivna Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher, laboratory of preschool education and upbringing, Center for Early Child Development and Preschool Education, Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (066) 284-58-56, https://orcid.org/0000-0002-0452-4835

METHODS OF LEARNING THE VIRTUAL AND REAL WORLDS SURROUNDING THE CHILD

Abstract. The article reveals the peculiarities of the application of methods of learning about the virtual and real worlds surrounding the child in the conditions of a preschool education institution. These techniques are considered as ways to support the relationship between the actions of a child and an adult in a digital educational environment, regarding their activities in the virtual and real worlds.

These methods are substantiated on the basis of psychological analysis of activity, interrelationships between the components of activity.

The place of such techniques is indicated in the "Card index of methods of cognition virtual and real worlds surrounding the child (to technology of methodical support of teachers and parents of children of early and preschool age in a digital educational environment)".

The examples reveal the effect of techniques: "preparation", "appeal to the child's memory", "virtual feeling", "I think", "combination", "accidental combination", "coincidence of circumstances", "similarity of circumstances" taking into account the possibility their use in families of preschool children.

It was determined that in order for a child to understand the essence of objects and phenomena about which he can find an array of information in the digital environment, he needs to use his own experience of learning the essence of objects and phenomena about which he receives information in the real world. The experience of performing an action, the experience of "being in a cognitive activity", the child uses to perceive the objects he finds in the virtual world. And in the case when, when comparing objects in the real and virtual worlds, the child gets a clear match, notices a minimal error in the representation of objects, such an experience contributes to the understanding of objects, their analysis. In this way, the child learns to act already in the virtual world, using his own experience to perform actions in real life. The child learns to choose, to act meaningfully, to make a choice between the real and virtual worlds.

Keywords: parents, children of early and preschool age, scientific and methodical support, receptions, digital educational environment, digital educational content.

Постановка проблеми. Цифровізація суспільства, зокрема дошкільної освіти в Україні, воєнний стан в Україні, сприяли трансформації освітнього

процесу в закладах дошкільної освіти, переходу на online спілкування та взаємодію учасників освітнього процесу. Такий процес відповідно передбачав звернення педагогів та батьків до цифрового середовища, пошук цифрового контенту, засобів та способів, які дозволять методично грамотно взаємодіяти з дитиною у реальному та віртуальному світах.

Вивчення потреб і запитів батьків дітей раннього та дошкільного віку, виявлення показників, якими користуються батьки, педагоги у виборі засобів та прийомів під час використання цифрового освітнього контенту в освітньому процесі, дозволяє вести мову про загальну потребу батьків, педагогів у науково-методичному супроводі процесу використання ЦОС, у якому присутні дидактичні матеріали, що сприяють розвитку дітей раннього та дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові праці Л. Артемова, Н. Добрун, І. Колеснікової, А. Лазаренко, Л. Лохвицької, І. Мардарової, О. Орлової, К. Суятинової, І. Тимофеєвої, Л. Фамілярської, О. Чекан та ін. висвітлюють процес застосовування інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку дітей, застосовуючи класичні методи та прийоми, форми взаємодії, утворюючи можливості для педагогів та батьків використати цифровий контент, самостійно знайти засоби для введення дитини у віртуальний світ із реального світу [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Погляди педагогів-практиків базових закладів дошкільної освіти (ЗДО) переконливо свідчать про потребу у науково-методичному супроводі перебування батьків та вихователів у цифровому освітньому середовищі, зокрема прийомах, які створять для дітей умови поступового переходу із реального світу у віртуальний та із віртуального світу у реальний, зберігачи процес розвитку дітей.

Так потребу у науково-методичному супроводі здійснення освітнього процесу із застосуванням цифрового освітнього контенту виявили 70% педагогів; затребуваність заходів, які розкривають методичні аспекти та способи здійснення освітнього процесу із використанням цифрового контенту в родині визнали 80% батьків, готовність до залучення батьків використати дидактичні можливості цифрового середовища в розвитку дітей раннього та дошкільного віку самостійно визнали 30% педагогів у базових ЗДО.

Аналіз наукових праць, спостереження за освітнім процесом у базових ЗДО дозволяють вести мову про відсутність таких прийомів у методичних кейсах педагогів, батьків, що зумовило розробку і впровадження прийомів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину, в умовах закладу дошкільної освіти та родини.

Мета статті. Розкрити особливості застосування прийомів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину в умовах закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Прийоми пізнання віртуального та реального світів розроблено з метою формування здатності дитини свідомо

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сприймати віртуальну інформацію (цифровий контент або цифровий освітній контент), що дозволяє відобразити стани, властивості, характеристики предметів, людей, ситуацій та взаємозв'язки, закономірності їхнього розвитку та існування, які варто використовувати у спільній діяльності з дітьми дошкільного віку під час перебування у цифровому середовищі. Ці прийоми ми розглядаємо, як способи підтримки взаємозв'язку між діями дитини та дорослого у цифровому освітньому середовищі, що стосуються їх діяльності у віртуальному та реальному світах.

Розглянемо, на засадах психологічного аналізу діяльності, взаємозв'язків між компонентами діяльності. Існує пізнавальний мотив (А), загальна мета (В) – (Що має бути досягнуто?), визначено способи (С) – (У який спосіб має бути досягнуто?), які визначаються не метою, а об'єктивно-предметними умовами її досягнення. Дитина та дорослий мають здійснити дії (Х), що відповідають меті, даній у визначених умовах (Д). Дії (Х) відповідають меті і маючи в основі мотив, утворюють власне пізнавальну діяльність, що підкорена загальній меті (В). До умов (Д) відносимо існування цифрового освітнього контенту, цифрових засобів та інших матеріалів, потрібних для розгортання пізнавальної діяльності дитини під час гри або завдання, ситуації. Тож між цих компонентів, прийоми пізнання віртуального та реального світів відносимо до способів (С), як об'єктивно-предметних умов досягнення загальної мети, що розроблені для підтримки взаємозв'язку між діями (Х) дитини та дорослого у цифровому освітньому середовищі. Взаємозв'язок між діями дитини та дорослого перебуває в межах пізнавального мотиву, який маємо підтримувати та розширювати під час пізнавальної діяльності; приймає на себе дію умов (Д), перебуває під впливом загальної мети (В), яка опосередковано утримує дорослого в своїх межах. Взаємозв'язок між діями дитини та дорослого утворює відношення між мотивом і дією, діями і пізнавальною діяльністю, діями і загальною метою; підтримує послідовність розвитку пізнавальної діяльності, що підкорена загальні меті. В такій пізнавальній діяльності дії дітей та дорослих відповідають загальній меті і мають скеровуватися дорослими, бо змінюючи умови, змінюються відповідно дії.

Підтримку взаємозв'язку між діями дитини і дорослого забезпечено прийомами пізнання віртуального та реального світів, з огляду на процес спів дії дорослого і дитини у цифровому освітньому середовищі.

Розглянемо на прикладі використання технологічної картки (допоміжної) пізнавальну ситуацію «Про їжачка» (для дітей 6-й року життя), взаємозв'язок між діями дитини та дорослого, які потрібно підтримувати упродовж всього спілкування та процесу залучення дитини до пізнавальної діяльності за використання прийому «звернення до пам'яті дитини», розгортання діалогу. Мають бути дії дорослого:

-відповідно до потреби дитини, визначити мету спів дії та спілкування (діалогу) з дитиною, що відповідає розвитку пізнавального процесу, як провідного під час запланованого діалогу, життєвої ситуації;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

-обрати із тематичних дидактичних кейсів відповідний цифровий освітній контент;

-обрати час та місце, що створять сприятливе розвивальне середовище для позитивного спілкування;

-обираємо прийом «звернення до пам'яті дитини» відповідно до мети діалогу. «Пам'ятаєш, як ми знайшли їжачка в парку. Він поспішав. Дивись, як цей їжачок схожий на нашого, якого бачили в парку. Чому не схожий? Давай розглянемо разом» – звертається дорослий до дитини;

-розпочато спілкування у спів дії у цифровому освітньому середовищі за врахування способів використання цифрового освітнього контенту (обрано спосіб використання ЦОК, як основу для спів дії дитини та дорослого) / розглядаючи ЦОК (їжачок одягнув на голочки грибочки та ягідки – сунички), спитати у дитини, що ще може вдягнути на голочки їжачок, якщо він прийде на нас? Знайти ягоди, фрукти для їжачка. Для чого їжачку гриби, фрукти на голочках?, чекаючи варіантів та способів їх перевірки;

-спостерігати за дитиною, за розвитком її психічних пізнавальних процесів у спів дії з Вами;

-спостереження за діями дитини під час її діяльності у цифровому середовищі або в реальному житті у ході залучення дитини до роздумів та пошукових дій, виходу із ситуації; демонстрація дитиною процесу «вдягання» їжачка; звернення дитини до власного досвіду спостереження за їжачком у парку; розігрування зустрічі дітей та їжачка, заготівля ягід, фруктів для голочок;

-завершити процес спів дії у цифровому освітньому середовищі особистою рефлексією. Дитина вирішила проблему (її залучено до вирішення ситуації, запропонувано їжачку ягоди та фрукти. Вони йому потрібні, щоб отримати вітаміни та корисні речовини через гілочки).

Розглянемо дії дитини:

-знаходиться в пошуках діяльності. Зацікавилась зверненням дорослого до її власного досвіду відвідування парку, спостереження за діями їжачка; також їй цікавими стали дії дорослого, бо він шукає щось у гаджеті. Підходить, питає, розглядає, спостерігає за ситуацією, бачить готовність дорослого до спілкування з нею;

-на звернення дорослого, сідає поряд і виявляє або не виявляє готовність до спілкування/готова до спілкування;

-дитина вся у ЦОК, коли тримає в руках гаджет, розглядає їжачка, слухає, має бажання ще раз переглянути, вона задовольняє потребу у спілкуванні з важливою людиною у її житті, потребу перебувати у віртуальному світі, яка обмежена правилами дорослих;

-підтримує діалог за звернення до дорослого до її власного досвіду відвідування парку, спостереження за діями їжачка, за діями їжачка на відео у смартфоні, порівнює їжаків, звертається до власного досвіду сформованого

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

уявлення про життя їжаків у природі та використовує його;

-активізується пошуками ягід, фруктів для їжачка, збирає їх у кошик, щоб віднести у парк; у такий спосіб забезпечує потребу діяти, вибирати, готувати, яка підтримана відвідуванням парку, спостереженням за їжачком;

-замислюється над питанням: для чого потрібні їжачку якоди та фрукти на голочках? Шукає відповіді. Знаходиться на виході із спілкування, однак потреба перебувати у віртуальному світі підтримується дорослим – треба знайти відповідь на питання;

-знаходить відповідь (у дитячій енциклопедії, інтернеті, звертається до дорослого). Перебуває на виході із спілкування, однак потреба діяти не задоволена повністю, бо загальна мета дитини здійсниться тільки у парку, коли вона принесе фрукти та ягоди для їжачка, зніме відео або зробить фото про свої дії, щоб ще раз побувати у віртуальному світі.

Цей приклад доводить, що діяти разом із дитиною та одночасно перебувати у цифровому освітньому середовищі є процес, який потребує від дорослих уявлень про методи навчання за джерелами знань та практичні методи навчання, методи навчання за типом пізнавальної діяльності, які ми подали у «Картотеці способів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину (до технології методичного супроводу педагогів та батьків дітей раннього і дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі)».

Така картотека складається на сьогодні із 30 карток, що відмічені номером. Цей номер потрібен для подальшої дії з картками та їх змістом під час вибору ситуації та спілкування з дітьми. Картки наповнені змістом, який розкриває методи пізнання реального світу – світу, в якому живуть і розвиваються діти раннього та дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти та родини. Це перша частина карток. Це картки за номером від 2- гої по 16-ту.

Друга частина карток за номером від 17 по 24 розкриває прийоми пізнання віртуального світу, які за певної життєвої ситуації, у поєднанні із методами і прийоми пізнання реального світу, дозволяють дорослим (педагогам та батькам) залучити дитину до віртуального світу, зберігаючи її розвиток.

Прийоми, які подано на картках під № 17-20 частково розкриємо нижче.

До прикладу: Ви обрали ситуацію: екскурсію до весняного парку. Така ситуація передбачає, як для педагогів так і для батьків, спільний процес підготовки (вибір мети, об’єкта спостереження, засобів для спостереження і фіксації самого спостереження, умов в яких знаходиться об’єкт, визначення маршруту, вибір гаджетів та інші кроки, які у своїй сукупності є суголосними із прийомом пізнання віртуального світу *«підготовка» (preparation)*, про який йде мова у картці за номером № 17.), відповідно Ви обираєте – *метод спостереження* – це картка № 2. До того ж можемо обрати картку за № 18 в якій подано прийом *«звернення до пам’яті дитини»* – відображення минулого

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

досвіду дитини або запам'ятовування, збереження, відтворення досвіду. Таким чином Ви вибудовуєте процес спостереження, підкріплений перебуванням дитини, діями дитини у реальному та віртуальному світах.

Перебування дитини у реальному світі – це її реальне знаходження у парку, запропонований або самостійний вибір об'єкта спостереження, вибір засобів для спостереження, які є в арсеналі дорослого (рамок для картин, окулярів без скла, музичного супроводу, операцій із гаджетом (фото, відео, їх збереження, відтворення; знаходження і відтворення фото, відео за минулого часу, обмін фото і відео з родиною, друзями).

Реальні дії дитини – це огляд об'єкта спостереження, визначення його властивостей, кольору, структури, складу, уточнення взаємозв'язків, які зумовлюють його існування у реальному світі.

Віртуальні дії дитини – перетворення фото з об'єктом природи у вітальну листівку, зміна пори року на фото та інші дії, які доступні за використання програм, додатків, що пропонує нам цифрове середовище.

У такій ситуації (екскурсія до весняного парку) варто використати прийом *«віртуального відчуття»* – як спосіб формувати здатність дитини відобразити окремі властивості предметів, що безпосередньо діють на органи чуттів (зорове, слухове). Це картка за № 19. До прикладу: спостерігаючи за бузком, який зображено на фото, що знаходиться в гаджеті, діти мають діяти і розповісти про свої дії та результати власної діяльності. Розповісти про бузок, про його бруньки, молоді гілочки, тверді та міцні гілки, можливо виміряти їх висоту, відчути аромат свіжості на бруньках, які можна ніжно тримати пальчиками. Ситуація передбачає вибір дитини і осмислення процесу спостереження, щоб виконати завдання дорослого. Чи може дитина діяти з бузком, який зображено на фото у гаджеті? Чи може застосувати програму, яка допоможе виміряти довжину бузкової гілочки, відчути ніжність бруньок. Далі звернення до живого об'єкту у реальному світі стане в нагоді, коли дитина замислиться над тим, що гаджет не може надати тієї інформації, яку дитина може отримати від об'єкта, коли діє з ним. А дитина має діяти! Підійти, оглянути, погладити молоді гілочки та міцні гілки, розповісти про бузок тими словами, які підкріплені емоціями захоплення, радості. Згадати аромат бузку. Сформоване позитивне відчуття, сприймання об'єкта природи, в даному випадку – куща бузку, ми переносимо на об'єкт (фото того ж куща), яке відкриваємо саме зараз у гаджеті, і надалі під час кожного наступного спостереження, яке наповнено новим змістом. Такий спосіб сприяє розвитку у дитини пізнавальних процесів та формуванню позитивного ставлення до перебування у реальному та віртуальному світах, вибору дитини – в якому світі я хочу перебувати саме зараз, з часом рішення: «Я обираю те, що мені потрібно та для чого це мені потрібно».

Прийом «Я мислю» – спосіб формувати здатність дитини осмислювати сутність предметів та явищ, поданих у віртуальному світі. Це картка за № 20.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для осмислення дитиною сутності предметів та явищ, про які вона можемо знайти масив інформації у цифровому середовищі, їй потрібно використати власний досвід пізнання сутності предметів та явищ, про які вона отримує інформацію у реальному світі.

Відчуття та сприймання дитини перебувають у розвитку, коли наповнюються новим змістом, вони формують такий досвід. Маючи відповідний досвід у своєму арсеналі, дитина вчиться порівнювати, аналізувати предмети, знаходити спільне і різне, визначати якісні характеристики, класифікувати, групувати предмети, звертаючись до власних надбань (знань, умінь, навичок), до власних дій з предметами, визначаючи мету, засоби її досягнення, спогади про позитивний результат своєї діяльності.

Досвід здійснення дії, досвід «перебувати у пізнавальній діяльності», дитина використовує для сприймання предметів, які знаходить у віртуальному світі. І у випадку, коли при порівнянні предметів у реальному та віртуальному світах, дитина отримує чіткий збіг, помічає мінімальну похибку у зображенні предметів, такий досвід сприяє осмисленню предметів, їх аналізу. Якщо збігу немає, дитина може прикласти предмет на зображення предмета на гаджеті, щоб порівняти, виділити частини зображення, які різняться за кольором, формою. Таким чином дитина вчиться діяти вже у віртуальному світі, скориставшись власним досвідом здійснювати дії у реальному житті.

З часом, їй простіше здійснювати дії у віртуальному світі, бо та діяльність не отримує динаміки розвитку. Дії повторюються, зацікавленість зникає, зміст вже не є захопливим. Дитина 3-4 років повертається до дій у реальному житті, щоб отримати новий досвід і перенести його потім у віртуальний світ, у власну віртуальну діяльність. Дитина вчиться обирати, діяти осмислено і ми маємо їй допомогти здійснити такий вибір між реальним і віртуальним світами.

Повертаючись до ситуації: екскурсія до весняного парку, ми використовуємо *прийом «Я мислю»* як спосіб формувати здатність дитини осмислювати сутність явищ, поданих у віртуальному світі. Явище появи дощу на кущі або іншому дереві пояснити дітям через розгляд контенту, який у художній формі розповідає про дію крапельок всередині хмари, що постійно рухаються. Вони стикаються одна з одною, зливаються у великі крапельки. Якщо повітря більше не може їх утримувати, вони падають на гілочки у вигляді дощу. У такому випадку цифровий освітній контент, за доцільних коментарів педагога або батьків, наповнює досвід дитини про явища у природі, які маємо підкріпити розглядом енциклопедії, на сторінках якої подано реалістично зображені малюнки даного явища. Також варто обрати контенти, що формують у дитини науково виважене розуміння такого явища, яке у реальному житті діти можуть пояснити самі: водичка летить з хмарки і потрапляє на гілку (дитина піднімає в руці лієчку у формі хмаринки і виливає на гілочку бузку водичку, як дощик).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Прийом «поєднання» – як спосіб створення одного цілого простору (в приміщенні чи на свіжому повітрі), що утворить обставини, за яких дитина має вибрати та здійснити дії самостійно у реальному світі або віртуальному світі. Взаємний зв'язок між діями дитини (вибір – надання переваги) залишусь у реальному світі – буду працювати із книгою, піду у віртуальний світ – буду шукати інформацію у гаджеті.

Для приладу оберемо гру «Через місточок до віртуального та реального світів», яку проведено в рамках штурмового квесту для дітей та батьків. Метою гри є сформувати у дітей бажання самостійно обирати власне перебування у реальному чи віртуальному світах, контролювати це бажання самостійно, розвивати пізнавальні процеси (сприймання, мислення, увагу). У зверненні до дітей згадуємо про те, що зараз вони із батьками знаходяться у реальному світі (у дитячому садочку, на галявині, у груповій кімнаті) без гаджетів, а перейшовши через місточок до гаджетів, вже можуть потрапити у віртуальний світ тому, що їм потрібно знайти інформацію про квітку (про яку? Вони обирають самі). Запрошуємо їх визначитися, хто хоче бути у реальному світі із найти інформацію про квітку в книзі, а хто хоче бути у віртуальному світі і знайти інформацію про квітку у сматфорні або планшеті. Саме тут батьки мають дослухатися до бажання дитини. Коли рішення прийнято і гравці визначилися, хтось залишився із книгою, а хтось пішов за гаджетом і відшукав інформацію про квітку. Далі пропонуємо повернутися в реальний світ (перейти через місточок тим, хто був у віртуальному світі, залишивши гаджети на столиках біля віртуального намету). Коротко повідомити інформацію про квітку для однолітків та батьків.

Гру продовжуємо. Тепер діти без батьків приймають самостійне рішення – залишаються або переходять через місточок для того, щоб … вони думають і вирішують самі. Через деякий час запрошуємо їх повернутися в реальний світ (перейти через місточок тим, хто був у віртуальному світі, залишивши гаджети на столиках) і просимо їх пояснити для чого вони ходили у віртуальний світ і для чого брали до рук смартфони, що їм було потрібно у віртуальному світі? (потрібно було дізнатися, встановити, відправити смайлика, подивитися, згадати, побачити).

У такому процесі батьки є помічниками, вихователі є спостерігачами і слухачами. У кінці гри констатуємо можливість батьків і дітей самостійно приймати рішення про їх перебування у віртуальному світі із гаджетами за певної потреби. Тобто використовувати гаджети за потреби, відповідно і перебувати за потреби у віртуальному світі.

Прийом «випадкового поєднання» – спосіб створеного «випадково» (несподівано, непередбачено) простору (за умови застосування цифрових засобів), що залучає дитину до ситуації в якій вона має знаходитися у віртуальному світі. Варто поділити дії між дитиною та дорослим. Під час спілкування у дитини виникло питання: як пташечки (ластівки) звили

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

гніздечко під дахом? Там є маленький отвір, як пташечки залітають в гніздечко? Дорослий пропонує переглянути ілюстрацію ще раз, дитина переглядає і не отримує відповіді; дорослий запитує дитину, яким чином або у який спосіб ми можемо ще побачити цей отвір у гніздечку? Пропонує скористатися планшетом або смартфоном, зняти панорамне фото або відео із гніздом ластівки і розглянути його ближче, побачити, яким чином ластівки потрапляють у гніздечко. Забезпечуємо взаємний зв'язок між діями дитини (надання переваги віртуальному світові – буду діяти, щоб задовольнити потребу і дізнатися відповідь на своє питання тільки після розгляду відео з пташкою).

Прийом «збігу обставин» – спосіб, який занурює до випадкового збігу обставин, які «виготовлені» батьками/педагогом, під час якого дитина самостійно обирає дії. Ці дії можливо здійснити без використання цифрових засобів або тільки із використанням гаджетів, комп'ютерів під час перебування у цифровому середовищі. Взаємний зв'язок між діями дитини (осмислені дії, що визначають вихід дитини із віртуального світу у реальний світ з метою здійснення нових пізнавальних дій, наповнення власного досвіду пізнання у реальному світі та надалі його перенесення у віртуальний світ).

До прикладу: у ході штурмового квесту діти і дорослі – всі переходимо через місточок і потрапляємо у віртуальний намет на дитячому майданчику в якому є комфортні місця для дітей та батьків, педагогів для того, щоб переглянути мапу у цифровому форматі, фрагменти відео записів ігор дітей із батьками, продуктивної діяльності, процес здійснення власного вибору дітей.

Зазначимо, що віртуальний намет має функціонувати. Він може перемістися в приміщення, змінити зовнішній вигляд, проте його функція як осередку, що імітує місце – віртуальний світ, в який діти можуть самостійно зайти, за певної потреби та вийти із нього, перебувати у віртуальному світі деякий час (діяти на планшеті), має залишатися незмінною. Такі віртуальні намети батьки можуть створити в домашніх умовах та спів діяти, спілкуватися в них з дітьми за допомогою гаджетів, де буде комфортно всім. Спілкування з дитиною (діалогічне), яке формує потребу отримувати новий досвід пізнання, сприятиме її виходу з віртуального світу у реальний за умови залучення дітей до пізнавальної діяльності, наповнення її новим змістом, що сприяє розвитку пізнавальних психічних процесів у дітей.

Прийом *«схожості обставин»* – спосіб, що дозволяє створити простір, в якому будуть обставини, що сприятимуть діям дітей у підгрупах або в парах у реальному світі та у віртуальному світі (завдання, що об'єднує дії двох і більше дітей за використання гаджетів, комп'ютерів). Цей прийом використано у ході пізнавального завдання «Білий колір» (таблиця А).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця А

Технологічна картка (допоміжна)

Пізнавальне завдання «Білий колір» (6-й рік життя)	
Структура **Мета:** виявити здатність дитини сприймати відтінки кольорів на основі їх змішування та додавання білої фарби; здатність розрізняти відтінки кольору, спостерігати розуміння мови; здатність сприймати текст розповіді та інформативне відео, перевіряти цю інформацію у дії. **Хід:** педагог пропонує дітям переглянути відео, яке нагадує дітям про можливості поєднання кольорів та отримання інших кольорів. Обрати фарби, які є улюбленими і додати до них по черзі білу фарбу, щоб утворилися їх відтінки. Провести пензликом зліва на право (кожну фарбу окремо), щоб побачити яскравість та насиченість кольорів, що утворилися, малювати далі на теми, запропоновані дорослими або власні.	**Умови проведення за використання цифрового освітнього середовища** -фарби, пензлі, вода у кількох стаканчиках, палітра та інші матеріали для малювання; папір. - планшет або смартфон; - посилання, яке взято із цифрового дидактичного кейсу: казка про кольори https://www.youtube.com/watch?v=8HCPeQacTz8; https://www.youtube.com/watch?v=UXnqKwg4ank (дата звернення 24.05.2024 р.); -методи та прийоми пізнання віртуального та реального світів: прийом «Я мислю», картка № 20; прийом «Схожості обставин», картка № 24; «звернення до пам'яті дитини, картка № 18»); -спосіб використання цифрового освітнього контенту **(як пізнавальне завдання)**.
Мета 1.**Загальна мета завдання, яку ставить педагог перед собою:** залучити дітей до сприймання кольорів, які дитина утворює самостійно. **Перед дітьми:** залучити дітей до дій з кольорами за допомогою ЦОК. 2.**Мета** (у змісті якої існує звернення до цифрового освітнього середовища, вибір цифрового освітнього контенту (ЦОК) саме для цього завдання): обрано ЦОК для звернення до досвіду дітей, прояву пошукових дій у реальному світі.	**Співдії дитини та дорослих** **1.Співдії у ході самого завдання:** у діалозі: підтримка спілкування дітей упродовж всього завдання, застосування ЦОК; дотримання єдиної мети, вибору засобів та досягнення кінцевого результату. **2.Співдії під час перебування дитини та дорослого у вправі, яка знаходиться у цифровому освітньому середовищі** (завдання, яке обрали із цифрового середовища та його програвання на сматфоні, планшеті): підкорення контенту у такий спосіб, що залучає дитину до вибору та звернення до пам'яті в оточуючому її середовищі.

До того ж ми можемо для такого завдання застосувати доступні додатки, починаючи з «Просте малювання» та «Малювання пензлем» (Google play) для дитини і застосувати їх у ході завдання, забезпечивши дії дітей у реальному світі та у віртуальному світі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Висновки. Розкрито особливості застосування прийомів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину, на засадах психологічного аналізу діяльності, взаємозв'язків між компонентами діяльності. Розглянуто такі прийоми в умовах здійснення освітнього процесу в базових закладах дошкільної освіти для педагогів та батьків. У найближчій перспективі маємо за мету розкрити прийоми «available options for assistance» для малювання дітей дошкільного віку у віртуальному світі.

Література:

1.Артемова Л. В., Мельник Н. І. Двомовне середовище як засіб інтеграції дітей у іншомовну реальність. *Гуманізація навчально-виховного процесу.* 2022. №. 2(102). С. 109-123. URL: https://doi.org/10.31865/2077-1827.2(102)2022.274886 (дата звернення 01.07.2024 р.).

2.Добрун Н. Розвиток цифрової компетентності старших дошкільників під час навчання в закладі дошкільної освіти. Укладання комп'ютерно-ігрового комплексу. Кривий Ріг, 2022. 67 с.

3.Колеснікова І., Орлова О., Цифровізація освітнього процесу у закладі дошкільної освіти. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/50/part_2/37.pdf (дата звернення 04.07.2024 р.).

4.Лазаренко А. Аналіз проблеми формування цифрової компетентності майбутніх вихователів. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип 43, том 2, 2021. С. 208–212.

5.Лохвицька Л., Руденко Ю., Дудник Н. Використання ІКТ для формування здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2021. № 81 (1). С. 15-35. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10753(дата звернення 22.03.2024).

6.Мардарова І., Баранова В. Підготовка майбутніх вихователів до розвитку мовлення дошкільників засобами ІКТ. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 2019. № 1(64). С. 161–166.

7.Суятинова К. Формування цифрової компетентності дітей дошкільного віку. Інноваційна педагогіка. 2022. № 44. Т. 2. С. 148–151.

8.Тимофеєва І. Я у світі комп'ютерної грамоти : методичні поради. ТОВ ППНС. Маріуполь, 2017. 136 с.

9.Фамілярська Л. Інтеграція цифрових технологій в освітнє середовище закладу дошкільної освіти. Електронне наукове фахове видання *«Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»*, (11), 174–183.

10.Чекан О. Формування інформаційної та комп'ютерної грамотності дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія.* 2017. Вип. 1. С. 144–146.

References:

1. Artemova L., Mel′nyk N. (2022). Dvomovne seredovyshche yak zasib intehratsiyi ditey u inshomovnu real′nist′. [Bilingual environment as a means of integrating children into a foreign language reality]. *Humanization of the educational process. №. 2(102).* Retrieved from: https://doi.org/10.31865/2077-1827.2(102)2022.274886 [in Ukrainian].

2.Dobrun, N. (2022). *Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti starshykh doshkil'nykiv pid chas* navchannya v zakladi doshkil′noyi osvity. Ukladannya komp′yuterno-ihrovoho kompleksu. [Development o*f digital competence of older preschoolers while studying in a preschool education institution. Building a computer game complex]*. Kryvyy Rih [in Ukrainian].

3.Kolesnikova, I., Orlova, O. (2022). Tsyfrovizatsiya osvitn′oho protsesu u zakladi doshkil′noyi osvity. [Digitization of the educational process in a preschool education institution]. *Innovative pedagogy. V. 50. T. II. P. 188-191*. Retrieved from: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/50/part_2/37.pdf [in Ukrainian]

4.Lazarenko, A. (2021). Analiz problemy formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti maybutnikh vykhovateliv. [Analysis of the problem of forming digital competence of future educators]. Aktual′ni pytannya humanitarnykh nauk. [Current issues of humanitarian sciences].Vyp 43, tom 2, S. 208–212 [in Ukrainian].

5.Lokhvyts′ka, L., Rudenko, YU., Dudnyk, N. (2021). Vykorystannya IKT dlya formuvannya zdorov″yazberezhuval′noyi kompetentnosti starshykh doshkil′nykiv. [The use of ICT for the formation of health care competence of older preschoolers]. *Information technologies and teaching aids. No. 81 (1). P. 15-35.* Retrieved from: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10753 [in Ukrainian].

6.Mardarova, I., Baranova, V. (2019). Pidhotovka maybutnikh vykhovateliv do rozvytku movlennya doshkil′nykiv zasobamy IKT. [Preparation of future teachers for the development of speech of preschoolers by means of ICT]. *Naukovyy visnyk MNU im. V.O. Sukhomlyns'koho. Pedahohichni nauky. [Scientific Bulletin of MNU named after V.O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences]. № 1(64).* S. 161–166 [in Ukrainian].

7.Suyatynova, K. (2022). *Formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti ditey doshkil'noho viku. [Formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti ditey doshkil'noho viku]. Innovatsiyna pedahohika. [Innovatsiyna pedahohika]. № 44. T. 2.* S. 148–151 [in Ukrainian].

8.Tymofeyeva, I. (2017). *YA u sviti komp"yuternoyi hramoty. [I am in the world of computer literacy]. Metodychni porady.* TOV PPNS. Mariupol′ [in Ukrainian].

9.Familyars′ka, L. (2021). Intehratsiya tsyfrovykh tekhnolohiy v osvitnye seredovyshche zakladu doshkil′noyi osvity. [Integration of digital technologies into the educational environment of a preschool education institution]. *Elektronne naukove fakhove vydannya «Vidkryte osvitnye e-seredovyshche suchasnoho universytetu». [Electronic scientific publication "Open educational e-environment of a modern university"], (11),* S. 174–183 [in Ukrainian].

10.Chekan, O. (2017). *Formuvannya informatsiynoyi ta komp"yuternoyi hramotnosti ditey doshkil'noho viku. [Formation of information and computer literacy of preschool children]. Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pedahohika ta psykholohiya. [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and psychology]. Vyp. 1.* S. 144–146 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 355.233

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-220-226

Васильєва Світлана Олександрівна доктор педагогічних наук професор кафедри освітології та інноваціної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди м. Харків, тел.: (057) 268-16-48, https://orcid.org/0000-0001-5012-4835

Агаркова Наталія Олександрівна доктор філософії, доцент кафедри початкової і професійної освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди, м. Харків, тел.: (057) 268-16-48, https://orcid.org/0000-0002-9885-4092

ОСОБЛИВОСТІ КОМАНДНОЇ РОБОТИ КУРСАНТІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Анотація. Командна робота є ключовим елементом ефективної діяльності в умовах військової служби, адже вона формує основу для професійної підготовки майбутніх військовослужбовців. У статті досліджуються особливості командної роботи курсантів у умовах військової служби, зокрема вплив командної діяльності на формування лідерських якостей, колективної відповідальності, а також розвиток ключових навичок, необхідних для ефективного виконання бойових завдань. Метою дослідження є визначення особливостей командної роботи курсантів у умовах військової служби. Аналізується поняття "команда" в контексті військової служби, відзначаючи відмінності між поняттями «команда» та «колектив». Автори приділили увагу детальну систематиці сутнісних ознак команд, які сприяють згуртуванню колективу, формуванню духу взаємодопомоги, здатності приймати рішення під тиском, а також адаптації до екстремальних умов. Автори досліджують різноманітні ознаки команд, зокрема структурні, функціональні, психологічні та динамічні характеристики, а також визначили специфічні аспекти командної роботи, такі як дисципліна, підпорядкованості, комунікації та психологічної стійкості..Автори приділили увагу ролі командних вправ, які сприяють згуртуванню колективу, формуванню духу взаємодопомоги, здатності приймати рішення під тиском, а також адаптації до екстремальних умов. Показано, що участь курсантів у командно-штабних тренуваннях та змаганнях є важливим аспектом фізичної та психологічної підготовки. Такі вправи дозволяють розвивати колективну відповідальність, лідерські якості та здатність до управління в стресових ситуаціях. Зроблено висновок, що командна робота забезпечує не лише успішне виконання завдань, а й сприяє формуванню професійних і особистісних якостей, необхідних для військової служби. Викладені результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення підготовки курсантів, а також створення умов для ефективної реалізації їхнього потенціалу в командній діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: командна робота, військова служба, лідерство, колективна відповідальність, комунікація, психологічна стійкість, командні вправи, курсант.

Vasylieva Svitlana Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (057) 268-16-48, https://orcid.org/0000-0001-5012-4835

Agarkova Nataliia Oleksandrivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Primary and Professional Education, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (057) 268-16-48, https://orcid.org/0000-0002-9885-4092

PECULIARITIES OF CADETS' TEAMWORK IN MILITARY SERVICE

Abstract. Teamwork is a key element of effective performance in military service, as it forms the foundation for the professional training of future military personnel. This article explores the specific features of cadets' teamwork in the context of military service, focusing on the impact of team activities on the development of leadership qualities, collective responsibility, and essential skills required for the effective execution of combat tasks. The aim of the study is to identify the characteris

The concept of "team" is analyzed within the context of military service, emphasizing the distinctions between the terms "team" and "collective." The authors provide a detailed systematization of the essential characteristics of teams that contribute to group cohesion, fostering a spirit of mutual assistance, the ability to make decisions under pressure, and adaptability to extreme conditions. The study examines various team characteristics, including structural, functional, psychological, and dynamic attributes, while identifying specific aspects of teamwork such

Special attention is paid to the role of team exercises, which enhance group cohesion, cultivate a spirit of mutual assistance, foster decision-making abilities under pressure, and facilitate adaptation to extreme conditions. The participation of cadets in command-staff training and competitions is shown to be a crucial aspect of both their physical and psychological preparation. These activities help develop collective re

The study concludes that teamwork not only ensures the successful completion of tasks but also contributes to the development of professional and personal qualities essential for military service. The findings of this research have practical significance for improving the training of cadets and creating conditions for the effective realization of their potential in team activities.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Keywords: teamwork, military service, leadership, collective responsibility, communication, psychological resilience, team exercises, cadets.

Постановка проблеми. Військова служба в сучасних умовах потребує професіоналізму та готовності військових кадрів до виконання складних бойових завдань в екстремальних умовах, що вимагає не лише фізичної підготовки курсантів, але й розвитку психологічних і соціальних навичок, а також здатність працювати в команді. У цьому контексті врахування особливостей командної роботи при підготовці курсантів має одне із вирішальних значень, оскільки дозволить покращити формаційні та тренувальні процеси для забезпечення професійної підготовки та готовності майбутніх військових до виконання бойових завдань на високому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему командної роботи досліджували з різних аспектів такі автори як: В. Горбунова, Г. Ложкін, Р. Крнчевскнй, В. Сопов, та інші. Дослідники зосередили увагу на виявленні взаємозалежності спортивного успіху команд та психологічного стану всіх її членів. Командну діяльність серед організацій, корпорацій досліджували Т.Базаров, К. Девіс, Т. Зінкевич-Євстігнєєва, В. Казміренко та інші. Проблему готовності до роботи в команді, ефективність кадрів команди досліджували Н. Гавриш, Л. Карамушка, Н. Коломінський, Р. Кон та інші. Проблематику командо творення серед військових вивчали Д. Барановський, М. Гребенюк., О. Герасименко, І. Костюшко, С. Чижевський. Проте незважаючи на дослідженність тематики, вважаємо слід більше уваги приділити визначенню особливостей командної роботи курсантів в умовах військової служби, що й стало темою нашого дослідження.

Метою статті стало визначення особливостей командної роботи курсантів у умовах військової служби.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на аналіз праць науковців вважаємо за необхідне визначити власне ставлення до розуміння понять «колектив» та «команда», оскільки їх визначення серед науковців є неодно-значним. Так В. Горбунова, спираючись на аналіз праць Т. Зінкевич-Євстігнєєва, Д. Фролов, Т. Габенко аналізуючи поняття «колектив» визначають його як колектив однодумців, або людей з одностайним мисленням [1].

Більш сучасне визначення колективу надають С. Чижевський, С. Гребенюк, М. Барановський, Д. Герасименко [6], як командної діяльності. Проте поняття «колекти» та «команда» не є тотожними. Колектив - це група людей об’єднаних єдиною соціально значущою метою. А. Макарено характеризуючи стадії розвитку колективу зазначав, що колектив сатеє єдиною командою коли між його учасниками спостерігається взаємодопомога, взаємовоповага, визначений лідер і така група людей здатна до самостійного прийняття рішень, відповідати за них, а також здатна до саморозвитку. Саме з таких позицій в нашому дослідженні прийнято розуміти термін «команда».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналізую праці В. Горбунової, Л.М. Карамушка та О.А. Філь [5; 6] та інших може сказати, що існує велика кількість ознак команд в залежності від обраних критеріїв та показників які покладені в основу класифікації таких ознак.

Так, детальну систематику сутнісних ознак команд пропонують Л. Карамушка та О. Філь [5]. та висвітлюють системний підхід до їх класифікації. В їхніх роботах структурні та функціональні аспекти командних систем включають наступні параметри: структурні характеристики – стосуються складу команди, ієрархії, розподілу ролей та рівнів відповідальності. У зв'язку з цим акцент робиться на тому, як структуровані відносини всередині команди, і як розподілені ролі та повноваження між членами команди. Функціональні характеристики - включають мету та цілі команди, основні завдання, що виконуються командою, та види діяльності, необхідні для досягнення цієї мети. Зазначені характеристики показують спрямованість команди, її головні цілі, а також види діяльності, якими вона займається. Психологічні характеристики - стосуються атмосфери в команді, мотивації членів команди та готовності до співпраці, а також наявності певних цінностей чи норм поведінки. Також беруться до уваги такі фактори, як рівень згуртованості та колективної ідентичності, які впливають на ефективність співпраці. Динамічні характеристики - включають адаптивність командної роботи, інноваційність, ефективність комунікації та здатність команди до саморегуляції. Вони описують плинність команди, коли виникає необхідність вносити корективи через зовнішні сили або появу нових ситуацій. Інноваційно-креативні характеристики - вказує на здатність команди створювати нові концепції, інновації та творчі роботи під час виконання завдань або вирішення проблем. Зазначене життєво важливо для команд, що працюють у сферах, які вимагають високого рівня гнучкості та нестандартного мислення.

Трьох ступеневу систему ознак команди пропонує Р. Кон [7]:задачі та їх сприйняття кожним членом групи вони можуть бути складними, значимими для кожного, продуктивними. Другу групу складають ознаки внутрішньої організації взаємодії в самої групи такі як існування правил, організація співпраці, регулярною взаємодією, розподіл ролей, переважний стиль керівництва. Третю групу ознак пов’язують з психологічними ознаками учасників групи такими як ставлення до своїх обов’язків в групі, відчуття ідентичності, психологічний клімат в групі.

І. Катценбах та Р. Вагеман [8;9] також визначають три групи ознак команди, спільним для дослідників є те, що вони повязують їх з продуктивнісю команди та професійними вміннями. Зазначені ознаки характерні для будь яких команд, і для курсанів навійськовій службі також. Проте такий вид діяльності має свої особливості.

Так В Горбунова [1] зазначає, що окрему групу складають команди які утворюються в таких сферах як правоохоронна, рятувальна, військова, митних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

підрозділах. Зазначене обумовлено особливістю праці, умовами виконання професійних обов'язків, а також із зростанням суспільних вимог до якості діяльності наявність уваги з боку ЗМІ.

Аналізуючи праці С. Чижевського, С. Гребенюк, М. Барановського, Д. Герасименко [6] та інших серед особливості командної роботи курсантів в умовах військової служби можна визначити специфічних аспектів, що впливають на ефективність виконання завдань та формування колективної відповідальності й лідерських якостей. До основних особливостей належать: 1. Дисципліна та підпорядкованість. В умовах військової служби дотримання дисципліни і чіткого ієрархічного підпорядкування є ключовим елементом командної роботи. Курсантам важливо усвідомлювати відповідальність за дотримання наказів та правил, адже це напряму впливає на безпеку й успіх виконання бойових завдань. 2. Колективна відповідальність. Військова служба виховує відчуття колективної відповідальності, коли кожен курсант розуміє, що його дії впливають не тільки на його власний успіх, а й на результативність усієї команди. 3. Формування лідерських якостей. Командна робота передбачає розвиток лідерських якостей, таких як ініціативність, вміння приймати рішення в умовах обмеженого часу та невизначеності, а також здатність взяти на себе відповідальність за виконання певних завдань. У військовому середовищі лідерство курсанта проявляється як в управлінні підлеглими, так і у взаємодії з іншими командирами. 4.Розвиток комунікативних навичок. Ефективна комунікація є одним з основних факторів успішної командної роботи в умовах військової служби. Курсантам важливо вміти чітко і швидко передавати інформацію, що дозволяє зменшити ризики непорозумінь і забезпечити оперативність у прийнятті рішень. 5. Психологічна стійкість. Робота в команді в умовах військової служби вимагає високого рівня психологічної стійкості. Курсантам необхідно вміти справлятися зі стресовими ситуаціями, підтримувати спокій і концентрацію навіть у надзвичайних умовах. Психологічна стійкість сприяє зміцненню бойового духу та ефективності виконання командних завдань. 6. Згуртованість і взаємна підтримка. Командна робота в армії будується на принципах згуртованості та взаємної підтримки, коли кожен член команди готовий допомогти товаришам у складній ситуації. Така взаємна підтримка підвищує морально-психологічний стан курсантів та зміцнює почуття єдності. 7. Навчання через досвід. Військова служба орієнтована на практичне навчання, що дає можливість курсантам безпосередньо відчути наслідки своїх дій у реальних умовах. Таке навчання сприяє розвитку адаптивності, оскільки курсанти набувають досвід, необхідний для швидкого прийняття рішень у бойових умовах.

Незважаючи на визначені особливості, згуртування команди можливо лише при виконанні спільної діяльності, для згуртування курсантів таку одну із провідних ролей відіграють командні вправи.

І. Костюшко [4] зазначає, що командні вправи визначають вплив на процес розвитку лідерських якостей курсантів та їхню здатність контролю-

вати та співпрацювати на різних рівнях у команді. Крім того, командна робота сприяє згуртуванню та єдності груп, що є одним із компонентів формування почуття взаємодопомоги, надає змоги підготуватися до різних ситуацій з метою набуття навичок, які дозволять впевнено протистояти реальним викликам на місцевості.

Серед різноманітних форм навчання курсантів у вищих військових навчальних закладах надзвичайно важливе місце посідають командно-штабні навчання та тренування. Зазначені складові фізичної підготовки є важливими для формування навичок згуртування колективу, лідерських якостей також сприяють розвитку духу спільної військової культури, відданості, дисципліни та самообслуговування; покращують навички приймати рішення під тиском, що сприяє підготовці курсантів до викликів, з якими вони зіткнуться у своїй військово-професійній діяльності в найближчому майбутньому.

Однією із форм підготовки курсантів є участь у командних змаганнях, що допомагає розвивати фізичну витривалість, сприяє формуванню духу колективізму та взаєморозуміння між ними. Така діяльність дозволяє курсантам отримати навички співпраці, координації своїх дій та дій підлеглих, а також навчитися працювати в умовах стресу. Важливим вмінням для курсантів є вміння прийняття рішень в умовах переробки значного обсягу інформації при виконанні складних колективних завдань, вміння управляти людьми в різних, в тому числі екстремальних, обставинах. Саме такі вміння формуються при організації командної роботи курсантів.

Висновки. Таким чином, командна робота є ключовим елементом успішного виконання завдань, особливо в умовах військової служби. Під час дослідження проблем командної діяльності було виявлено, що ефективність команди обумовлена особливостями військової служби, а саме дисципліною, підпорядкованістю, колективною відповідальністю, необхідністю формування лідерських якостей, комунікативних навичок, психологічної стійкості та взаємної підтримки. Особливо важливою є роль командних вправ у процесі навчання при командно-штабних тренуваннях та змаганнях, які формують не тільки фізичну витривалість, а й навички співпраці, прийняття рішень у стресових ситуаціях і управління людьми в складних ситуаціях. Таким чином, командна робота в умовах військової служби не тільки забезпечує досягнення високих результатів у виконанні завдань, але й сприяє формуванню цінних якостей, необхідних для професійного розвитку курсантів.

Література:

1. Горбунова В. В. Психологія командотворення: Ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд : монографія. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 380 с.

2. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія. Київ : Ніка- центр, 2000. 332 с.

3. Карамушка Л., Філь А. Психологічний аналіз особливостей діяльності конкурентоздатної управлінської команди освітньої організації. *Актуальні проблеми психології.* Том 1. : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: 36. наукових праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К. : Міленіум, 2005. Част. 16. С. 28-42.

4. Костюшко І. Роль командних вправ у формуванні навичок командотворення курсантів-десантників. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 20–21 берез. 2024 р. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2024. С. 302–305.

5. Філь О. А. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до роботи в конкурентоздатній управлінській команді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.10 «Організаційна психологія; економічна психологія». Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., В006. - 20 с.

6. Чижевський С.О., Гребенюк М.О., Барановський Д.С., Герасименко О.В. Тренінг з командотворення у військових підрозділах (team-building): навч.-метод. посіб. Київ, 2024. 155 с.

7. Cohn, R. Von der Psychoanalyse zur themenzentrierten Interaktion: Von der Behandlung einzelner zu einer Pädagogik für alle / Ruth Cohn. - Stuttgart : Klett-Cotta, 1991. - 248 s

8. Kayworth T. Leadership Effectiveness in Global Virtual Teams. *Journal of Management Information Systems.* Vol. 18. 2001/2002. pp. 7-40

9. Wageman, R. The Team Diagnostic Survey: Development of an instrument. *Journal of Applied Behavioral Science*. 2005. Vol. 41. pp. 373-398.

References:

1. Horbunova V.V. (2014) Psykholohiia komandotvorennia: Tsinnisno-rolovyi pidkhid do formuvannia ta rozvytku komand [Psychology of Team Building: Value-Role Approach to Team Formation and Development]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 380 s. [in Ukrainian].

2. Karamushka L.M. (2000) Psykholohiia upravlinnia zakladamy seredn′oi osvity [Psychology of Management in Secondary Education Institutions]. Kyiv: Nika-Center. 332 s. [in Ukrainian].

3. Karamushka L., Fil A. (2005) Psykholohichnyi analiz osoblyvostei diial′nosti konkurentozdatnoi upravlinskoi komandy osvitnoi orhanizatsii [Psychological Analysis of the Features of a Competitive Management Team in an Educational Organization]. Aktual′ni problemy psykholohii. T. 1: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. 36 naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostyuka APN Ukrainy. K.: Milenium. Chast. 16. S. 28–42. [in Ukrainian].

4. Kostiushko I. (2024) Rol komandnykh vprav u formuvanni navychok komando-tvorennia kursantiv-desantnykiv [The Role of Team Exercises in Developing Team-Building Skills of Paratrooper Cadets]. Psykholoho-pedahohichni problemy vyshchoi i seredn′oi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriia i praktyka: Materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 20–21 bereznia 2024 r. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. H. S. Skovorody. Kharkiv. S. 302–305. [in Ukrainian].

5. Fil O. A. (2006) Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti personalu osvitnikh orhanizatsii do roboty v konkurentozdatnii upravlinskoi komandi [Formation of Psychological Readiness of Educational Organization Personnel for Work in a Competitive Management Team]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.10 «Orhanizatsiina psykholohiia; ekonomichna psykholohiia». Instytut psykholohii im. H. S. Kostyuka APN Ukrainy. K. 20 s. [in Ukrainian].

6. Chyzhevskyi S.O., Grebenyuk M.O., Baranovskyi D.S., Herasymenko O.V. (2024) Treninh z komandotvorennia u viiskovykh pidrozdilakh (team-building): navch.-metod. posib. [Team-Building Training in Military Units: Educational and Methodological Guide]. Kyiv. 155 s. [in Ukrainian].

7. Cohn, R. (1991) Von der Psychoanalyse zur themenzentrierten Interaktion: Von der Behandlung einzelner zu einer Pädagogik für alle [From Psychoanalysis to Theme-Centered Interaction: From Treating Individuals to a Pedagogy for Everyone]. Stuttgart: Klett-Cotta. 248 s. [in German].

8. Kayworth T. (2001/2002) Leadership Effectiveness in Global Virtual Teams. *Journal of Management Information Systems*, Vol. 18, pp. 7–40. [in Francis].Francis

9. Wageman, R. (2005) The Team Diagnostic Survey: Development of an Instrument. *Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 41, pp. 373–398. [in Australia].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 004:37.091.33:371.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-227-237

Великдан Юлія Віталіївна старший викладач кафедри теорії і методики технологічної освіта та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0002-7005-2602

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ПЛАТФОРМ ТА МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ В НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІНФОРМАТИКИ

Анотація: У статті досліджується актуальність розвитку цифрової компетентності учнів у контексті сучасного освітнього процесу. В умовах стрімкого технологічного прогресу цифрова грамотність стала однією з найважливіших компетентностей для успішної інтеграції в суспільне та професійне життя. Відповідно до вимог сучасного ринку праці та розвитку цифрового суспільства, учні повинні оволодіти не лише знаннями з основних предметів, а й навичками роботи з інформаційними технологіями, критичного мислення, колаборації та самостійного навчання.

В Україні освітній процес активно реформується в напрямку цифровізації, що включає інтеграцію інноваційних платформ та мобільних додатків на уроках інформатики та технологій. Зокрема, розглянуто можливості використання інтерактивних платформ (Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle), віртуальних симуляцій та інших інформаційних засобів, які сприяють ефективному залученню учнів до навчання та забезпечують якісне засвоєння навчального матеріалу. Такий підхід не лише робить навчання цікавішим і різноманітнішим, але й дозволяє враховувати індивідуальні потреби кожного учня, що сприяє розвитку цифрової творчості, критичного мислення та самостійності.

Окрема увага приділена ролі цифрових технологій в умовах воєнного часу, коли дистанційне та змішане навчання стає невід'ємною частиною освітнього процесу. Використання інформаційних платформ, інструментів для відеоконференцій, допомагає забезпечити безперервність навчання та адаптувати освітні методики до сучасних викликів. У статті також підкреслено важливість підготовки учнів до вимог ринку праці, який потребує від учнів високого рівня цифрових компетентностей.

Таким чином, використання інноваційних платформ та мобільних додатків для розвитку цифрової компетентності є важливим аспектом сучасної освіти, що сприяє формуванню у школярів навичок, необхідних для подальшого навчання, роботи та активної участі в житті цифрового суспільства.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: інноваційні платформи, мобільні додатки, дистанційне навчання, ЗЗСО, цифрове суспільство, цифрова грамотність, інтерактивне навчання, освітні технології.

Velykdan Yuliya Vitalyivna senior lecturer at the Department of Theory and Methodology of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002-7005-2602

FORMATION OF STUDENTS' DIGITAL COMPETENCE USING INNOVATIVE PLATFORMS AND MOBILE APPLICATIONS IN COMPUTER SCIENCES AND TECHNOLOGY LESSONS

Abstract: The article examines the relevance of developing students' digital competence in the context of the modern educational process. In the context of rapid technological progress, digital literacy has become one of the most important competencies for successful integration into social and professional life. In accordance with the requirements of the modern labor market and the development of a digital society, students must master not only knowledge of basic subjects, but also skills in working with information technologies, critical thinking, collaboration and independent learning. In Ukraine, the educational process is actively being reformed towards digitalization, which includes the integration of innovative platforms, mobile applications and digital laboratories in computer science and technology lessons. In particular, the possibilities of using interactive platforms (Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle), virtual simulations and other information tools that contribute to the effective involvement of students in learning and ensure high-quality assimilation of educational material are considered. This approach not only makes learning more interesting and diverse, but also allows taking into account the individual needs of each student, which contributes to the development of digital creativity, critical thinking and independence.

Special attention is paid to the role of digital technologies in wartime, when distance and blended learning become an integral part of the educational process. The use of information platforms, video conferencing tools, online laboratories helps to ensure the continuity of learning and adapt educational methods to modern challenges.The article also emphasizes the importance of preparing students for the requirements of the labor market, which requires students to have a high level of digital competence.

Thus, the use of innovative platforms and mobile applications for the development of digital competence is an important aspect of modern education, which contributes to the formation of students' skills necessary for further study, work and active participation in the life of a digital society.

Keywords: innovative platforms, mobile applications, distance learning, SEN, digital society, digital literacy, interactive learning, educational technologies.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблема. У сучасному суспільстві, що швидко розвивається під впливом цифрових технологій, школа покликана не лише забезпечувати базові знання з традиційних предметів, але й формувати цифрову компетентність учнів. Це особливо важливо учнів, які перебувають на порозі дорослого життя, де цифрові навички стали необхідною умовою для подальшої освіти, професійної реалізації та адаптації в суспільстві. Проте існуюча система освіти не завжди забезпечує учням достатній рівень підготовки в цій сфері.

Зважаючи на швидкі зміни у вимогах ринку праці, який вимагає від майбутніх спеціалістів високого рівня володіння інформаційними технологіями, існує потреба у перегляді традиційних підходів до навчання. Проблема посилюється в умовах переходу до дистанційного та змішаного навчання, зумовленого як пандемією, так і поточною воєнною ситуацією, яка вимагає від учнів і вчителів адаптації до нових методів роботи та засобів комунікації. Використання інноваційних платформ, мобільних додатків на уроках інформатики та технологій може стати вирішенням цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням процесу формування цифрової компетентності серед різних вікових категорій учнів займаються такі відомі вчені, як А. Ковтун, С. Литвинова, В. Биков, Рашевська Н, М. Лещенко, О. Іваницький В. Куйбіда, Г. Бородкіна та інші. Також можна виділити думку Д. Вербівського, С. Карплюка та О. Фонарюка, які визначають цифрову компетентність як сукупність знань, навичок і вмінь, які дозволяють особистості орієнтуватися в інформаційному середовищі, ефективно використовувати цифрові технології для навчання, роботи, спілкування та вирішення проблем, а також забезпечувати безпеку і етику поведінки в цифровому просторі. В своїх працях О. Браславська та Л. Озерова визначають цифрову компетентність як здатність особистості ефективно використовувати цифрові технології для вирішення професійних і повсякденних завдань, а також для активної участі в суспільному житті та професійному розвитку.

Мета статті – дослідити можливості використання інноваційних платформ та мобільних додатків для формування цифрової компетентності учнів у процесі навчання, а також визначити ефективні підходи до інтеграції цих інструментів у освітній процес, спрямованих на підготовку школярів до життя у цифровому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. В сучасній освіті цифрова компетентність учнів посідає одне з провідних місць. Швидкий розвиток інформаційних технологій і їх проникнення в усі сфери життя вимагають від школярів не лише володіння базовими знаннями, а й уміння ефективно користуватися інформаційними засобами для навчання, спілкування та саморозвитку. Сучасні цифрові інструменти стають потужними засобами формування цифрових навичок, що є особливо актуальним для підготовки учнів до подальшої освіти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

та професійної діяльності. Важливим є детальне дослідження використання цих інструментів у навчальному процесі та їхнього впливу на розвиток цифрової грамотності учнів, що поєднує в собі інформаційні засоби та інформаційні технології.

Інформаційні засоби представляють собою поєднання технічних, програмних і методичних інструментів, що застосовуються для обробки, зберігання, передачі, аналізу та візуалізації інформації. Вони дозволяють ефективно управляти потоками інформації та сприяють вдосконаленню освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). До основних інформаційних засобів належать:

1. Комп'ютери та ноутбуки – ключові технічні засоби, які використовуються для створення і редагування текстових, графічних, аудіо- та відеоматеріалів, проведення уроків і організації дистанційного навчання.

2. Інтерактивні дошки – забезпечують інтерактивну взаємодію між викладачем та учнями. Вони використовуються для демонстрації навчальних матеріалів, тестів, презентацій і відео, а також дозволяють отримувати зворотний зв'язок у режимі реального часу.

3. Планшети та смартфони – мобільні пристрої, що забезпечують швидкий доступ до навчальних матеріалів, інтерактивних завдань, тестів і програм. Вони сприяють індивідуалізації навчання, дозволяючи працювати у власному темпі.

4. Програмне забезпечення для навчання – спеціалізовані програми, які створюють можливості для розробки навчального контенту, управління освітнім процесом і моніторингу результатів учнів. Серед найпоширеніших – Google Classroom, Microsoft Teams і Moodle, що використовуються для організації змішаного та дистанційного навчання.

5. Інтернет-ресурси та навчальні платформи– охоплюють освітні портали, відеоуроки, інтерактивні симуляції та онлайн-курси, які забезпечують доступ до знань і стимулюють розвиток самостійності у навчанні. Наприклад, Khan Academy, Coursera та EdX активно використовуються в освіті.

6. Хмарні сервіси – інструменти, що надають можливість зберігати та спільно використовувати документи й навчальні матеріали. Такі сервіси, як Google Drive, Dropbox і OneDrive, дозволяють учням працювати над проєктами в режимі реального часу, забезпечуючи доступ до даних у будь-який час і з будь-якого місця.

7. Освітні мобільні додатки – використовуються для індивідуалізованого навчання, тренування навичок, вирішення завдань або підготовки до іспитів. Наприклад, програми з вивчення іноземних мов (Duolingo, Memrise), математичних навичок (Photomath, Khan Academy Kids) та інші [1, с. 4].

Інформаційні технології (ІТ) – це комплекс методів, процесів, програмних і технічних засобів, які використовуються для створення, збирання,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

обробки, зберігання, передавання та розповсюдження інформації. ІТ забезпечують ефективну взаємодію учасників освітнього процесу, підвищують рівень доступу до освітніх ресурсів та інноваційних навчальних практик у ЗЗСО. Основні напрямки використання ІТ у ЗЗСО включають:

1. Використання навчальних платформ та систем управління навчанням (LMS) – забезпечує організацію та управління освітнім процесом, включаючи планування уроків, проведення тестів, управління контентом та комунікацію між викладачами та учнями. Найпоширеніші LMS у ЗЗСО – це Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams [2, с. 10].

2. Технології змішаного навчання (Blended Learning) – поєднують традиційне навчання в класі з онлайн-ресурсами. Учні можуть використовувати електронні підручники, проходити тести та виконувати інтерактивні завдання, що сприяє гнучкості навчального процесу та врахуванню індивідуальних потреб кожного учня [3].

3. Віртуальні та доповнені реальності (VR та AR) – дозволяють учням переживати інтерактивні навчальні досвіди. Віртуальні лабораторії, історичні симуляції та географічні тури та інше – є ефективними засобами вивчення складних концепцій [4, с. 8][.

4. Системи електронного журналу та щоденника – забезпечують автоматизацію обліку відвідувань, оцінок, домашніх завдань, комунікацію з батьками та адміністрацією. Прикладом є такі системи, як «Електронний щоденник» або MySchool [5, с. 158].

5. Інструменти для розробки мультимедійного контенту – програми для створення презентацій, відеоуроків, інтерактивних тренінгів та освітніх ігор (наприклад, Canva, Prezi, PowToon). Вони забезпечують інтерактивність та залучення учнів до навчального процесу [11].

6. Системи тестування та оцінювання знань – використовуються для проведення контрольних робіт, онлайн-тестів, самооцінки та зворотного зв’язку з учнями. Це може включати використання таких інструментів, як Kahoot!, Quizlet, Google Forms, що дозволяють автоматизувати процес перевірки знань та забезпечують негайний аналіз результатів [12].

Як можемо бачити, інформаційні засоби та технології є невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу, особливо у закладах загальної середньої освіти, де вони сприяють підвищенню якості навчання, розвитку критичного мислення, креативності та самостійності учнів.

Сучасні інформаційні засоби є ключовим елементом в освітньому процесі, особливо коли йдеться про формування цифрової компетентності учнів. Цифрова компетентність – це здатність учнів ефективно використовувати цифрові технології для пошуку, аналізу, оцінювання, зберігання, створення, презентації та обміну інформацією у різних формах. Вона включає такі важливі аспекти, як інформаційна грамотність, комунікаційні навички, цифрова творчість та етика використання цифрових засобів. Інформаційні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

засоби є основою для розвитку цих компетенцій, адже вони забезпечують комплексний підхід до навчання та виховання в умовах цифрового світу [13, с. 132].

Ключові аспекти ролі сучасних інформаційних засобів у формуванні цифрової компетентності:

1. Доступ до знань та ресурсів. Інформаційні засоби, такі як комп'ютери, планшети, інтерактивні дошки, хмарні сервіси та мобільні пристрої, значно розширюють можливості доступу до знань. Учні можуть використовувати електронні підручники, відео-лекції, онлайн-курси, наукові статті та інші цифрові ресурси, які забезпечують вільний доступ до різноманітної інформації. Це дозволяє їм не лише засвоювати навчальний матеріал у будь-який час і в будь-якому місці, але й розвивати навички самостійного навчання, підвищуючи їхню інформаційну культуру [3].

Наприклад, платформи на зразок Coursera, Khan Academy та Google Scholar надають можливість доступу до якісних освітніх ресурсів, створених провідними університетами та дослідницькими організаціями. Це сприяє не тільки поглибленню знань у певних предметних областях, а й формуванню навичок управління навчальним процесом, які є основою цифрової компетентності.

2. Розвиток критичного мислення та інформаційної грамотності. Сучасні інформаційні засоби відіграють важливу роль у розвитку критичного мислення та інформаційної грамотності учнів. Завдяки використанню Інтернету та різноманітних джерел інформації, учні навчаються аналізувати, перевіряти та оцінювати достовірність отриманої інформації. Це є особливо важливим в умовах швидкого розвитку інформаційного простору та великої кількості дезінформації [8].

Учні набувають навичок ефективного пошуку інформації, вчаться розпізнавати фейки та маніпуляції, розуміти авторитетність джерел і критично ставитися до інформації, яка подається в ЗМІ та соціальних мережах. Це допомагає їм стати свідомими споживачами інформації, здатними не тільки сприймати, а й створювати якісний контент. Інтерактивні завдання, дебати, проєкти та критичний аналіз текстів, що базуються на використанні сучасних інформаційних технологій, формують навички критичного мислення.

3. Навчання через практичний досвід. Використання інтерактивних навчальних платформ, симуляцій та віртуальних лабораторій сприяє розвитку практичних навичок учнів та забезпечує більш глибоке розуміння предмета. Практичне навчання, побудоване на використанні цифрових засобів, дозволяє учням застосовувати теоретичні знання на практиці, що сприяє їхньому закріпленню та розвитку [7, с. 170].

4. Співпраця та комунікація. Сучасні інформаційні засоби забезпечують платформу для активної співпраці та комунікації як між учнями, так і між учнями та викладачами. Використання таких засобів, як Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom, сприяє груповій роботі, обміну ідеями та створенню

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

спільних проєктів. Це розвиває комунікативні навички, які є важливим компонентом цифрової компетентності [6, с. 131].

Використання форумів, чатів, електронної пошти та інших засобів комунікації дозволяє учням підтримувати контакт з однолітками та вчителями, незалежно від їх місцеперебування. Це особливо важливо в умовах дистанційного та змішаного навчання, де безперервна комунікація є запорукою успішного навчального процесу.

5. Розвиток цифрової творчості. Інформаційні засоби також сприяють розвитку цифрової творчості – здатності створювати новий контент, використовуючи різноманітні цифрові інструменти. Учні можуть створювати відео, презентації, блоги, вебсайти, комп'ютерні програми та інші форми цифрового контенту. Це не лише підвищує їхню креативність, а й формує навички ефективного використання цифрових інструментів, які можуть бути корисними в їхній майбутній професійній діяльності [9, с. 36].

6. Підвищення мотивації до навчання. Використання інтерактивних та мультимедійних ресурсів, таких як відео, інтерактивні карти, ігрові технології та віртуальна реальність, робить навчання більш цікавим та захоплюючим. Це сприяє підвищенню мотивації до навчання, що є важливим аспектом сучасного освітнього процесу [9, с. 36].

Табл. 2.1 ілюструє ключові аспекти ролі сучасних інформаційних засобів у формуванні цифрової компетентності.

Таблиця 2.1

Ключові аспекти ролі сучасних інформаційних засобів у формуванні цифрової компетентності

Аспект	Опис
Доступ до знань	Надає можливість користуватися широким спектром освітніх ресурсів, таких як електронні підручники, відеолекції, онлайн-курси тощо.
Розвиток критичного мислення	Допомагає учням аналізувати, перевіряти та оцінювати інформацію, що сприяє формуванню інформаційної грамотності й критичного підходу до даних
Практичне навчання	Використання інтерактивних платформ, симуляцій і віртуальних лабораторій допомагає вдосконалювати практичні навички та краще розуміти навчальний матеріал
Співпраця та комунікація	Забезпечує підтримку командної роботи, обмін ідеями між учнями і викладачами, а також організацію спільних проєктів
Розвиток цифрової творчості	Дає змогу створювати новий цифровий контент (відео, блоги, презентації), що сприяє креативності та використанню сучасних цифрових інструментів
Підвищення мотивації до навчання	Використання інтерактивних і мультимедійних матеріалів робить освітній процес захопливим, стимулюючи інтерес учнів до навчання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Сучасні інформаційні засоби є фундаментальною частиною процесу формування цифрової компетентності учнів. Вони сприяють не тільки доступу до знань, розвитку критичного мислення, комунікації та співпраці, але й формуванню цифрової творчості та підвищенню мотивації до навчання, що робить їх незамінними в умовах сучасного освітнього процесу.

Особливості використання сучасних інформаційних засобів у навчанні:

1. Індивідуалізація навчального процесу. Сучасні інформаційні засоби дозволяють створювати інтерактивне освітнє середовище, де кожен учень отримує можливість навчатися відповідно до свого рівня знань, інтересів та здібностей. Це досягається за допомогою адаптивних навчальних програм, які автоматично підбирають завдання та навчальні матеріали відповідно до потреб учнів. Наприклад, платформи такі як Moodle або Google Classroom дозволяють вчителям розробляти індивідуальні маршрути навчання, проводити диференційоване оцінювання та надавати зворотний зв'язок.
2. Розвиток навичок самостійного навчання та критичного мислення. Важливо, щоб учні мали розвинені навички самостійного навчання, вміли самостійно шукати, аналізувати та критично оцінювати інформацію. Інтерактивні навчальні платформи, такі як Coursera, EdX, та інші онлайн-курси, дозволяють учням самостійно вивчати нові теми, готуватися до іспитів та поглиблювати свої знання у вибраних предметах. Це сприяє розвитку навичок управління власним навчальним процесом і критичного мислення, що є ключовими аспектами цифрової компетентності [10, с. 89].
3. Сприяння груповій роботі та співпраці. Співпраця є важливим компонентом цифрової компетентності, і сучасні інформаційні засоби надають широкі можливості для організації групової роботи. Використання таких інструментів, як Google Workspace (Docs, Sheets, Slides), Microsoft Teams або Zoom, дозволяє учням ефективно співпрацювати над проектами, ділитися ідеями, редагувати спільні документи в реальному часі, що сприяє розвитку комунікаційних навичок і командної роботи.
4. Інтеграція мультимедійного контенту та інноваційних технологій. Інтеграція мультимедійного контенту, включаючи відео, аудіо, інтерактивні карти та ігрові технології, робить навчальний процес більш цікавим і різноманітним.
5. Підготовка до життя в цифровому суспільстві. Сучасні інформаційні засоби також допомагають учням підготуватися до життя у цифровому суспільстві, де вміння працювати з інформацією та цифровими технологіями є невід'ємною частиною щоденного життя та професійної діяльності. Це включає знання про кібербезпеку, етику роботи з даними, права інтелектуальної власності та інші важливі аспекти цифрової грамотності. Вивчення цих аспектів сприяє формуванню відповідальних і свідомих цифрових громадян [14].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2.2

Приклади сучасних інформаційних засобів для формування цифрової компетентності учнів

Засіб	Опис	Приклад використання
Інтерактивні навчальні платформи	Платформи, що дозволяють створювати та використовувати інтерактивні завдання та ресурси.	Використання Moodle для організації навчального процесу, інтерактивних тестів та контролю знань учнів.
Онлайн-курси та вебінари	Курси та лекції, що проводяться в режимі онлайн і сприяють поглибленню знань у певних предметних областях.	Використання Coursera або EdX для вивчення нових тем, підготовки до ЗНО або отримання додаткових сертифікатів.
Програмне забезпечення для групової роботи	Інструменти для організації спільної роботи над проектами та завданнями в реальному часі.	Використання Google Workspace для створення спільних документів, презентацій та проєктів.
Інтерактивні дошки	Засоби візуалізації та інтерактивної взаємодії, що дозволяють інтегрувати мультимедійний контент у навчальний процес.	Використання SMART Board для проведення інтерактивних уроків з використанням анімацій, відео та інтерактивних вправ.
Хмарні сервіси	Платформи для зберігання, спільного використання документів та організації навчального процесу.	Використання Google Drive для зберігання матеріалів, завдань, доступу до них та організації спільних проектів.

Використання сучасних інформаційних засобів в освітньому процесі учнів дозволяє створити умови для всебічного розвитку цифрової компетентності. Це включає доступ до знань, розвиток критичного мислення, навичок самостійного навчання, співпраці та творчості. В умовах цифрового суспільства такі компетенції є ключовими для подальшого академічного та професійного успіху учнів.

Висновки. Отже, інформаційні засоби не тільки розширюють доступ до знань та ресурсів, але й стимулюють учнів до глибшого розуміння навчального матеріалу через практичні завдання, симуляції та інноваційні підходи до навчання. Вони формують у школярів необхідні навички для успішного навчання в університетах та подальшого професійного розвитку. Таким чином, інтеграція сучасних інформаційних технологій у освітній процес є ефективним засобом підготовки учнів до викликів сучасного світу, надаючи їм інструменти та знання для активної та свідомої участі в житті цифрового суспільства.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Акуленко К. Ю. Підготовка майбутніх фахівців з використанням засобів інформаційних технологій. *Комп'ютерно інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*, 2015. Вип. № 3. С. 4-10.

2. Антонова О.Є., Фамілярська Л.Л. Використання цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Open educational eenvironment of modern University, special edition.* 2019. С. 10–22.

3. Використання інформаційних технологій в освіті та науці. URL: https://naurok.com.ua/vikoristannya-informaciynih-tehnologiy-v-osviti-ta-nauci-217519.html

4. Генсерук Г. Цифрова компетентність як одна із професійно значущих компетентностей майбутніх учителів. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. Вип. 6. С. 8–16.

5. Генсерук Г.Р., Мартинюк С.В. Розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів в умовах цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка : науковий журнал*. Херсон : Гельветика, 2020. Вип. 19. Т. 2. С. 158-161.

6. Дядюн С. В. Використання інформаційних технологій в освіті. *Матеріали конференції* «Наукові праці ст удент ів, аспірант ів, викладачів т а молодих вчених Жит омирського *державного технологічного університету».* Житомир : ЖДТУ, 2021. С. 131-135.

7. Жерновникова О.А., Перетяга Л.Є., Ковтун А.В. Технологія формування цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2020. Т. 75. № 1. С. 170–185.

8. Застосування інформаційних технологій в навчальному процесі. URL: https://buklib.net/books/36670/.

9. Кир'янов А. В., Іриневич Ю. В., Горна М. О. Сучасні тенденції використання інформаційних технологій у закладах освіти. *Освітня аналітика України.* 2021. № 4 (15). С. 36-45.

10. Онищенко І. Вплив інформатизації вищої педагогічної освіти на процес формування інформативних компетентностей майбутніх вчителів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*, 2018. С. 89-94.

11. Особливості впровадження інноваційних освітніх технологій ЗЗСО. URL: https://vseosvita.ua/blogs/osoblyvosti-vprovadzhennia-innovatsiinykh-osvitnikh-tekhnolohii-zzso-71726.html.

12. Роль інформаційних технологій у сучасному освітньому просторі. URL: https://optima.school/blog/the-role-of-information-technology-in-the-modern-educational-space

13. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навч. посіб. / Г. Г. Швачич, В. В. Толстой, Л. М. Петречук та ін. Дніпро : НМетАУ, 2017. 230 с.

14. Фоміних Н. Ю. Сутність поняття «інформаційно-комунікаційні технології» та їх значущість на сучасному етапі інформатизації освіти. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/58651/5/Fominykh_Sutnist_poniattia_informatsiino_komunikatsiini_tekhnolohii.pdf.

References:

1. Akulenko K. Yu. (2015) Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z vykorystanniam zasobiv informatsiinykh tekhnolohii [Training of future specialists using information technologies]. *Kompiuterno intehrovani tekhnolohii : osvita, nauka, vyrobnytstvo*. Vyp. № 3. S. 4-10. [in Ukrainian].

2. Antonova O.Ie., Familiarska L.L. (2019). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii v osvitnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity. [The use of digital technologies in the educational environment of a higher education institution] *Open educational eenvironment of modern University, special edition*. S. 10–22. [in Ukrainian].

3. Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v osviti ta nautsi. [Use of information technologies in education and science] URL: https://naurok.com.ua/vikoristannya-informaciynih-tehnologiy-v-osviti-ta-nauci-217519.html [in Ukrainian].

4. Henseruk H. (2019). Tsyfrova kompetentnist yak odna iz profesiino znachushchykh kompetentnostei maibutnikh uchyteliv. [Development of digital competence of future teachers in the digital educational environment of a higher education institution] *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu*. Vyp. 6. S. 8–16. [in Ukrainian].

5. Henseruk H.R., Martyniuk S.V. (2020). Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv v umovakh tsyfrovoho osvitnoho seredovyshcha zakladu vyshchoi osvity [Development of digital competence of future teachers in the conditions of the digital educational environment of a higher education institution]. *Innovatsiina pedahohika : naukovyi zhurnal*. Kherson: Helvetyka, Vyp. 19. T. 2. S. 158-161. [in Ukrainian].

6. Diadiun S. V. (2021). Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v osviti [Use of information technologies in education]. *Materialy konferentsii «Naukovi pratsi studentiv, aspirantiv, vykladachiv ta molodykh vchenykh Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*». Zhytomyr: ZhDTU,. S. 131-135. [in Ukrainian].

7. Zhernovnykova O.A., Peretiaha L.Ie., Kovtun A.V. (2020) Tekhnolohiia formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy heimifikatsii [Technology of formation of digital competence of future teachers by means of gamification]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. T. 75. № 1. S. 170–185. [in Ukrainian].

8. Zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii v navchalnomu protsesi [Application of information technologies in the educational process]. URL: https://buklib.net/books/36670/ [in Ukrainian].

9. Kyrianov A. V., Irynevych Yu. V., Horna M. O. (2021). Suchasni tendentsii vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u zakladakh osvity [Modern trends in the use of information technologies in educational institutions]. *Osvitnia analityka Ukrainy*. № 4 (15). S. 36-45. [in Ukrainian].

10. Onyshchenko I. (2018). Vplyv informatyzatsii vyshchoi pedahohichnoi osvity na protses formuvannia informatyvnykh kompetentnostei maibutnikh vchyteliv [The influence of informatization of higher pedagogical education on the process of formation of informative competences of future teachers]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: «Pedahohichni nauky*», 2018. S. 89-94. [in Ukrainian].

11. Osoblyvosti vprovadzhennia innovatsiinykh osvitnikh tekhnolohii ZZSO [Features of the implementation of innovative educational technologies in the Higher Secondary Education System]. URL: https://vseosvita.ua/blogs/osoblyvosti-vprovadzhennia-innovatsiinykh-osvitnikh-tekhnolohii-zzso-71726.html. [in Ukrainian].

12. Rol informatsiinykh tekhnolohii u suchasnomu osvitnomu prostori [The role of information technology in the modern educational space]. URL: https://optima.school/blog/the-role-of-information-technology-in-the-modern-educational-space [in Ukrainian].

13. Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii [Modern information and communication technologies]: *navch. posib.* / H. H. Shvachych, V. V. Tolstoi, L. M. Petrechuk ta in. Dnipro : NMetAU, 2017. 230 s. [in Ukrainian].

14. Fominykh N. Yu. Sutnist poniattia «informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii» ta yikh znachushchist na suchasnomu etapi informatyzatsii osvity [The essence of the concept of "information and communication technologies" and their significance at the current stage of informatization of education]. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/58651/5/Fominykh_Sutnist_poniattia_informatsiino_komunikatsiini_tekhnolohii.pdf. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.3.016:003-028.31]:005.32

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-238-249

Віт Діана Юріївна вчитель початкових класів ТОВ «Заклад загальної середньої освіти ліцей «БРИТАНІКА», Київська обл., Фастівський р-н, село Віта-Поштова, магістр 2 курсу Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, тел.: (097) 639-44-07, https://orcid.org/0009-0003-2708-8866

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ З ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті обґрунтовується важливість стимулювання позитивного ставлення дітей до читання, створення умов для ефективної мотивації на уроках мовно-літературної галузі. Автор констатує, що в сучасному світі спостерігається системна криза читацької культури, зниження інтересу до читання, рівня навичок читання, тому постає нагальна потреба у формуванні компетентного читача, який розуміє цінність книги, готовий до критичної, виваженої оцінки художніх творів. Аналіз теоретичних напрацювань, а також досвід роботи вчителів дав змогу стверджувати, що забезпечення вчителем різних видів мотивації має бути на всіх етапах уроку, що сприяє повноцінному засвоєнню знань, досягненню навчальних і виховних завдань. Зосереджено увагу на тому, що створенню позитивної мотивації сприяє використання різних форм і методів організації роботи над художнім твором, які враховують особистий досвід й інтереси учнів, залучають їхній творчий потенціал.

У статті розкривається значення диференційованого підходу до завдань, який сприяє залученню всіх учнів до активної участі в навчальному процесі. Також акцентується на важливості співпраці вчителя з батьками, що забезпечує підтримку дітей вдома та сприяє формуванню позитивного досвіду читання. Аналізуються методи стимулювання читацької мотивації через емоційне заохочення, систему нагород та організацію позакласних заходів, які підсилюють інтерес до літератури.

Результати дослідження демонструють, що створення комфортного та стимулюючого середовища в процесі навчання є важливим фактором у формуванні читацької культури учнів початкових класів. Представлені методи роботи з текстами сприяють розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту та пізнавальних інтересів, що закладає основу для успішного навчання на подальших етапах.

Ключові слова: мотивація до читання, початкова школа, інтерактивні методи, читацькі навички, співпраця з батьками, індивідуальний підхід.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Vit Diana Yuriivna primary school teacher, LLC "Institution of General Secondary Education Lyceum "BRITANICA", Kyiv region, Fastiv district, Vita-Poshtova village, 2nd year master's degree, Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, tel.: (097) 639-44-07, https://orcid.org/0009-0003-2708-8866

ORGANIZATION OF THE TEACHER'S WORK FOR THE FORMATION OF POSITIVE MOTIVATION IN LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS

Abstract. The article substantiates the importance of stimulating children's positive attitude to reading, creating conditions for effective motivation in language and literature lessons. The author states that in the modern world there is a systemic crisis of reading culture, a decrease in interest in reading, the level of reading skills, therefore there is an urgent need to form a competent reader who understands the value of the book, is ready for a critical, balanced assessment of works of art. Analysis of theoretical developments, as well as the experience of teachers' work made it possible to assert that the teacher should provide various types of motivation at all stages of the lesson, which contributes to the full assimilation of knowledge, the achievement of educational and educational tasks. Attention is focused on the fact that the creation of positive motivation is facilitated by the use of various forms and methods of organizing work on a work of art, which take into account the personal experience and interests of students, and involve their creative potential. The article reveals the importance of a differentiated approach to tasks, which contributes to the involvement of all students in active participation in the educational process. The importance of teacher-parent collaboration is also emphasized, which provides support for children at home and contributes to the formation of a positive reading experience. Methods of stimulating reading motivation through emotional encouragement, a reward system, and the organization of extracurricular activities that enhance interest in literature are analyzed.

The results of the study demonstrate that creating a comfortable and stimulating environment in the learning process is an important factor in the formation of a reading culture of primary school students. The presented methods of working with texts contribute to the development of critical thinking, emotional intelligence, and cognitive interests, which lays the foundation for successful learning at later stages.

Keywords: motivation for reading, elementary school, interactive methods, reading skills, cooperation with parents, individual approach.

Постановка проблеми. Читання відіграє основну роль у формуванні особистості дитини. За останнє десятиліття люди стали значно менше читати, тому що книзі важко витримати конкуренцію з відео, комп’ютером, телефо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ном чи планшетом. Тому виникає нагальна потреба формування мотивації до читання учнів початкових класів.

Необхідність у читанні формується поступово і пов'язана з емоційним, естетичним впливом літератури як виду мистецтва, з можливістю відкриття нової інформації для читача. Мотивами читацької діяльності є: соціальні, обумовлені запитами суспільства (тобто отримання інформації, необхідної для діяльності, спрямованої на розвиток суспільства), і особистісні – власний розвиток, естетичне переживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним аспектам мотивації, мотиваційної сфери, присвячено дослідження науковців і методистів, серед яких О. В. Ільєнко, Л. В. Гребенюк, О. В. Гаркавенко, Т. В. Жабенко, О. М. Ковальчук С. П. Паламар, Л. Л. Нежива та інші. О. В. Ільєнко вважає, що для навчання дітей виразному читанню потрібно спочатку розвивати їхні здібності до цієї навички, підкреслюючи важливість підготовки перед самим процесом читання [1]. Т. В. Жабенко зазначає необхідність комплексного підходу до вдосконалення та розвитку всіх аспектів читання, оскільки усвідомленість залежить від правильності і виразності читання, правильність від темпу та рівня усвідомленості, а виразність відображає всі аспекти навички читання [2]. О. М. Ковальчук зауважує на важливості врахування рівня підготовки дітей під час роботи з розвитку навичок читання [3]. За словами С. П. Паламар, читання активізує та збагачує словник школярів, формує у дітей образне мислення, уяву, фантазію, що супроводжується словесною творчістю та інтелектуально-мовленнєвою активністю [4].

Метою статті є огляд форм і методів для створення умов для ефективної організації роботи вчителя, спрямованої на формування позитивної мотивації до читання у першокласників.

Виклад основного матеріалу. Проблема навчальної мотивації одна з найскладніших проблем, з якою стикається учитель у своїй педагогічній діяльності. Мотивація – сукупність мотивів, які стимулюють людину на досягнення мети. Читацька мотивація – це внутрішні стимули або мотиваційні фактори, які підштовхують учнів до активного читання. Це можуть бути інтерес до книги, бажання отримати нові знання або задоволення від літературного сприйняття. Розвиток читацьких навичок вимагає уваги до індивідуальних особливостей учнів, таких як рівень мовленнєвого розвитку, психоемоційний стан і особливості сприйняття тексту.

Робота вчителя у цьому контексті потребує використання ефективних педагогічних технологій, які б стимулювали учнів до активного сприйняття та аналізу текстів, а також допомагали розвивати бажання дізнаватися нове через читання [5]. Одним із важливих інструментів для досягнення цієї мети є навчальна книга, яка не лише забезпечує матеріал для розвитку технічних навичок читання, але й сприяє залученню учнів до процесу читання через цікавий зміст.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для успішного формування позитивних мотивів до читання серед учнів 1 класу, важливим є правильний вибір навчальної літератури, яка має враховувати вікові особливості дітей та їхні пізнавальні інтереси. Одним із таких видань є книга Науменко В. О. «Читанка. 1 клас: Післябукварна частина» (Київ: Грамота, 2012) [6]. Цей підручник є логічним продовженням навчання грамоти після букварного періоду і пропонує учням цікаві тексти для самостійного читання, які стимулюють пізнавальний інтерес та мотивують до подальшого оволодіння читанням.

Зміст книги побудований з урахуванням вікових особливостей першокласників та їхніх інтересів. Тексти підібрані так, щоб не лише навчити дітей читати, але й викликати емоційний відгук, зацікавлення та бажання обговорювати прочитане. Крім того, у книзі представлені різноманітні жанри – від казок та оповідань, до віршів і загадок, що дозволяє урізноманітнити уроки та підтримувати інтерес дітей до читання. Учитель може використовувати різні методи роботи з текстами, включаючи обговорення, переказ, читання вголос та інсценування, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу і формуванню стійкого інтересу до книги.

Застосування «Читанки» в освітньому процесі допомагає вирішувати одразу кілька педагогічних завдань: розвивати техніку читання, стимулювати мовленнєву активність учнів, розширювати їхній кругозір та формувати позитивне ставлення до книжки як до джерела знань і задоволення.

Одним із важливих аспектів роботи вчителя є створення атмосфери, де читання викликає позитивні емоції. Наприклад, розглянемо казку «Звуки й голоси». У цьому творі їжачок і ведмедик слухають природу, сприймають навколишні звуки, що допомагає дітям розвивати уяву. Вчитель може використати цей текст для організації обговорення про важливість слухання, уяви та спостереження за природою, що стимулює дітей самостійно звертатися до книг.

Вчитель має створювати уроки так, щоб діти почувалися комфортно і зацікавлено. Наприклад, під час роботи з текстом «Бабуся вихідна», вчитель може запропонувати учням уявити, як вони самі могли б допомогти бабусі. Це не лише робить читання більш інтерактивним, але й спонукає дітей до висловлення власних думок і фантазій, розвиває критичне мислення.

Ігрові методи є ключовими у залученні учнів до читання. Наприклад, у казці «Казка про те, чому папуга не навчився розмовляти», вчитель може організувати рольову гру, де учні виконують ролі героїв казки. Це стимулює учнів розвивати не лише навички читання, а й комунікативні здібності та активну участь у процесі уроку.

Для підвищення інтересу до читання вчитель може організовувати тематичні заняття, де будуть розглядатися казки на певну тему. Наприклад, читання казки «Лелеча весна» може супроводжуватися обговоренням весняних змін у природі, що робить читання пов'язаним з реальним життям та підсилює інтерес до пізнання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Значну роль у формуванні інтересу до читання відіграє індивідуальний підхід до кожного учня. Учитель повинен враховувати різний рівень розвитку мовленнєвих навичок, інтересів і можливостей учнів. Наприклад, під час роботи з казкою «Бабуся вихідна», учитель може дати завдання одній групі дітей переказати основний сюжет, іншим – доповнити його власними прикладами або створити малюнки на тему допомоги бабусі. Це дозволить учням різного рівня залучатися до уроку відповідно до своїх здібностей та розвивати як мовленнєві навички, так і творчу уяву.

Під час вибору завдань важливо враховувати рівень підготовки учнів. Наприклад, при роботі з текстом «Гарбузище», учитель може запропонувати слабшим учням знайти та пояснити ключові слова або вислови, тоді як сильнішим учням – написати короткий переказ або власне продовження історії. Такий підхід допомагає кожному учню працювати на своєму рівні, не відчуваючи себе перевантаженим або недооціненим.

«Читанка» В. О. Науменко пропонує безліч текстів, які можна адаптувати для індивідуальних завдань. Наприклад, у казці «Цуцик і ґудзик», учитель може дати кожному учню персональне завдання: одні можуть намалювати зниклий ґудзик, інші – скласти власну версію пошуків ґудзика. Таким чином, учні отримують можливість проявляти індивідуальні таланти та інтереси, що робить процес читання захопливим і важливим для кожного.

На початкових етапах навчання читання часто викликає труднощі у молодших школярів. Важливо, щоб учитель був терплячим і допомагав учням подолати ці труднощі. Наприклад, під час роботи з текстом «Малий маляр», де головний герой малює півня, учитель може допомогти учням уявити, як виглядає півень, використовуючи малюнки або іграшки, що спростить розуміння тексту. Це створить у дітей позитивний досвід успіху, що в свою чергу підвищить мотивацію до читання.

Одним із потужних інструментів формування інтересу до читання є особистий приклад вчителя – демонстрація власного інтересу до книжок. Учитель може почати урок, взявши до рук «Читанку» та зачитавши захопливий уривок з казки «Ластівка», акцентуючи увагу на красі весняної природи і поверненні ластівок. Це створить атмосферу, де вчитель і учні разом занурюються у світ літератури, і покаже, як захоплення вчителя передається учням. Це може стати початком для живого діалогу між учнями про їхні враження від тексту.

Читання вголос учителем – це ще один спосіб заохотити дітей до читання. Важливо, щоб читання супроводжувалося емоційною виразністю і залучало учнів до активного обговорення. Наприклад, під час читання твору «Цуцик і ґудзик», вчитель може просити учнів передбачити, що станеться далі, або запитати їх про почуття героя. Це робить процес читання більш інтерактивним та спонукає учнів до самостійного дослідження текстів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Емоційна реакція вчителя на текст також може сильно впливати на учнів. Якщо вчитель під час читання висловлює свої почуття, наприклад, дивується разом із героями або сміється на кумедних моментах, учні бачать, що читання може викликати різні емоції. Під час читання казки «Гарбузище», вчитель може показати, як гарбуз ріс і став справжнім велетнем, додаючи емоційність у свій голос і жестами підкреслюючи масштаб подій. Це створює позитивний досвід взаємодії з текстом і мотивує учнів самостійно продовжувати читати, щоб відчути такі ж емоції.

Позакласні заходи відіграють важливу роль у формуванні інтересу до читання. Організація літературних заходів допомагає учням зануритися у світ книг в інтерактивний та творчий спосіб. Наприклад, учитель може організувати книжкові ярмарки, де діти матимуть змогу ділитися враженнями про прочитані твори з «Читанки» та обговорювати улюблених героїв з однокласниками. Такий підхід не лише підсилює мотивацію до читання, а й дозволяє учням спілкуватися та обмінюватися досвідом.

Конкурси на краще читання вголос або переказ уривків стимулюють учнів до розвитку своїх мовленнєвих та літературних навичок. Наприклад, учні можуть позмагатися, хто краще виконає читання казки «Лелеча весна», де кожен учень матиме можливість прочитати уривок тексту перед класом, передавши емоції героїв. Це сприяє розвитку виразного читання та впевненості в собі, а також мотивує учнів краще розуміти зміст творів і виражати свої думки.

Театралізація та літературні вистави є потужними інструментами залучення учнів до активної участі в навчальному процесі. Наприклад, можна інсценізувати казку «Гарбузище», де учні зможуть розіграти ролі героїв: гарбуза, джмелика та інших персонажів. Такий підхід дозволяє учням відчути себе частиною історії, розвиває уяву, а також заохочує до глибшого розуміння тексту та його емоційного сприйняття.

Батьки відіграють ключову роль у заохоченні дітей до читання вдома. Важливо, щоб учитель співпрацював із батьками, допомагаючи їм розуміти важливість спільного читання та підтримки дітей на цьому етапі. Наприклад, учитель може порадити батькам обговорювати з дітьми прочитані уривки з «Читанки» або проводити вдома невеликі сімейні конкурси на кращий переказ твору, як-от «Малий маляр». Це сприятиме створенню позитивного досвіду читання вдома, де дитина відчуватиме підтримку та інтерес зі сторони батьків.

Одним із ключових аспектів формування інтересу до читання є індивідуалізація навчального процесу через диференціацію завдань. Вчитель має враховувати різний рівень підготовки та інтересів учнів, надаючи їм завдання відповідно до їх можливостей і навичок. Це дозволяє кожному учню відчувати успіх і поступово підвищувати рівень складності.

Для учнів, які тільки починають опановувати читання, вчитель може запропонувати більш прості завдання, як-от знайти ключові слова або

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відповісти на питання за текстом. Наприклад, під час роботи з казкою «Бабуся вихідна», слабшим учням можна запропонувати знайти в тексті речення, де описано дії бабусі, тоді як учням з вищим рівнем підготовки можна дати завдання написати короткий переказ історії або придумати, як вони могли б організувати бабусі вихідний день.

Інтерактивні вправи можуть бути ефективним інструментом для залучення учнів до навчального процесу та розвитку інтересу до читання. Вчитель може використовувати різні види інтерактивних вправ, наприклад, рольові ігри або мозкові штурми. Під час читання твору «Цуцик і ґудзик», вчитель може організувати гру, де кожен учень буде допомагати цуцику знайти ґудзик, виконуючи різні завдання. Це допоможе учням краще запам'ятати сюжет і відчути себе активними учасниками подій.

Важливо також створювати завдання, які стимулюють творчу діяльність. Під час роботи з текстом «Гарбузище» учні можуть малювати сценки з історії, а потім обговорювати їх. Це не лише покращує розуміння тексту, але й дозволяє дітям краще виражати свої думки і творчі ідеї.

Оцінювання досягнень учнів має бути систематичним і позитивно орієнтованим, що стимулює їх до подальших успіхів у читанні. Вчитель може використовувати різні методи оцінювання, які сприяють формуванню впевненості в учнів. Це може бути як усне оцінювання під час уроку, так і письмове за результатами виконаних завдань. Наприклад, після роботи з текстом «Малий маляр», учні можуть отримати символічні зірочки за правильне читання чи за активність у обговоренні, що мотивує їх старатися ще більше.

Для того, щоб підтримувати інтерес до читання, важливо постійно оцінювати навіть маленькі досягнення учнів. Вчитель може використовувати заохочувальні методи, такі як похвала, додаткові бали, наклейки або грамоти за успіхи у читанні. Наприклад, за старанність під час читання уривків з казки «Кульбабка» (сторінка 63), можна нагородити учнів спеціальними дипломами за виразне читання або найкраще уявлення персонажів.

Нагороди за досягнення у читанні допомагають учням відчути, що їхні зусилля оцінюються, і це зміцнює їхнє бажання продовжувати вивчення книг. Наприклад, можна організувати конкурс на краще читання уривків з «Читанки», де учні отримуватимуть нагороди за кожен етап, який вони пройшли. Це можуть бути грамоти, дипломи або книжкові закладки з ілюстраціями улюблених героїв, що ще більше заохочуватиме їх до читання.

Робота з текстами із «Читанки» В. О. Науменко розширює кругозір учнів, активізує їхню уяву і стимулює розвиток пізнавальних інтересів. Наприклад, під час читання казки «Малий маляр», учні можуть дізнатися не лише про художні здібності головного героя, але й розвивати свої власні, читаючи виразно та обговорюючи прочитане.

Розглянемо методи роботи з дитячою книжкою:

1. Метод виразного читання — це метод, за якого вчитель за допомогою емоційної виразності голосу передає учням не лише зміст тексту, а й його

емоційне забарвлення. Під час виразного читання важливо підкреслювати інтонацією головні моменти сюжету, зміни настрою персонажів, паузи та наголоси на ключових словах. Педагог може почати урок із пояснення дітям, чому важливо не просто читати текст, але й передавати почуття героїв. Після цього він сам читає уривок, демонструючи правильну техніку. Після прикладу вчителя учням пропонується спробувати власні сили, а потім вони разом обговорюють прочитане, звертаючи увагу на емоційні моменти.

Один із найкращих прикладів для виразного читання з «Читанки» — казка «Звуки й голоси». У цьому творі розмова між їжачком і ведмедиком сповнена магії природи, уяви та емоційних моментів. Під час читання цього уривку вчитель може передавати голосом, як ведмедик дивується звукам навколишнього світу, а їжачок із захопленням ділиться своїм досвідом. Це допоможе учням розвинути навички співпереживання, навчить їх уважно слухати і сприймати емоційні нюанси в тексті.

Приклад завдання для учнів:

1. Вчитель читає виразно уривок із казки, звертаючи увагу на те, як змінюються голоси героїв.
2. Учні слухають та намагаються уявити себе на місці їжачка або ведмедика.
3. Після читання вчитель запитує дітей: «Які звуки ви могли б почути в лісі? Як ви думаєте, що відчував ведмедик, коли не чув жабу?»
4. Учням пропонується переказати уривок, зберігаючи емоційний характер діалогу, або навіть спробувати розіграти розмову їжачка і ведмедика у ролях.

2. Метод інтерактивного обговорення є важливим методом, який допомагає учням краще засвоїти прочитаний матеріал, поділитися враженнями і відчути підтримку від однокласників. Після того, як вчитель читає текст, учні залучаються до активного обговорення ключових моментів сюжету, персонажів та їхніх дій. Такі обговорення стимулюють учнів розвивати критичне мислення, аналізувати текст та висловлювати свої думки. Наприклад, після читання казки «Казка про те, чому папуга не навчився розмовляти», вчитель пропонує учням кілька питань для обговорення: «Чому папуга не зміг навчитися говорити самостійно? Що він робив неправильно?» Це завдання допоможе учням роздумувати над поведінкою персонажа і шукати відповіді на важливі життєві питання. Після обговорення в групах, учні можуть презентувати свої відповіді, а вчитель спрямовує їхню увагу на те, як важливо бути самостійним і не просто повторювати за іншими.

Важливо, щоб кожен учень мав можливість висловити свою думку та отримати зворотний зв’язок. Наприклад, після читання твору «Лелеча весна», вчитель може запитати учнів: «Як ви думаєте, чому лелеки повертаються додому? Що означає для них дім?» Такі питання спонукають учнів не лише

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

осмислити текст, але й поділитися своїми особистими переживаннями та асоціаціями.

3. Метод рольової гри дозволяє учням глибше зрозуміти текст та ідентифікуватися з персонажами. Використовуючи цей метод, учні мають можливість втілити в життя улюблені сцени з казок і відчути себе частиною історії. Такий підхід допомагає розвивати не лише читання, а й комунікативні навички, уяву, здатність до співпраці. Наприклад, для інсценізації можна взяти уривок з казки «Цуцик і ґудзик». Учні можуть поділитися на групи і розіграти сцену, де цуцик шукає свій загублений ґудзик, звертаючись по допомогу до інших персонажів. Кожна група може по-своєму інтерпретувати емоції та реакції героїв, що допоможе дітям краще зрозуміти поведінку персонажів і те, як вони самі можуть діяти в схожих ситуаціях.

4. Метод проектної діяльності дозволяє учням проявити свою творчу активність і самостійно працювати над глибшим осмисленням прочитаного матеріалу. Учні можуть створювати проекти на основі прочитаних творів, що розвиває їхню здатність до самовираження та спонукає до критичного мислення. Наприклад, після читання казки «Гарбузище», вчитель може запропонувати учням створити ілюстрації до основних подій казки. Діти можуть малювати, як маленький гарбузик перетворюється на великий гарбуз, використовуючи різні матеріали — фарби, олівці, вирізки. Інший варіант проектної діяльності — написання власної версії продовження казки, де учні можуть уявити, що сталося далі з героєм. Крім малювання, вчитель може запропонувати учням придумати власний фінал казки або створити нових героїв, які б зустрілися з головним персонажем. Це сприятиме розвитку творчої уяви і допоможе учням на практиці застосувати навички аналізу прочитаного тексту.

Розглянемо прийоми роботи з дитячою книжкою.

1. Прийом передбачення полягає в тому, що учні за допомогою назви та ілюстрацій намагаються передбачити, про що йтиметься в тексті. Наприклад, перед тим як розпочати читання казки «Казка про те, чому папуга не навчився розмовляти», вчитель може попросити учнів подивитися на назву твору та ілюстрації. Діти можуть висловити свої припущення: «Чому, на вашу думку, папуга не зміг навчитися говорити? Як ви думаєте, що він робив неправильно?» Це завдання стимулює уяву та сприяє більш усвідомленому читанню тексту, оскільки учні намагатимуться перевірити свої припущення під час читання.

Після того як учні висловили свої передбачення, вчитель може запропонувати завдання для розвитку критичного мислення: 1) знайти в тексті моменти, які підтверджують або спростовують їхні припущення; 2) порівняти власні передбачення з реальним сюжетом казки. Наприклад, після читання казки «Цуцик і ґудзик», учні можуть порівняти свої початкові передбачення з тим, як розвивалися події.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2. Прийом «читацького щоденника» дозволяє учням відслідковувати свої враження від прочитаних творів і допомагає їм краще запам'ятовувати зміст книг. Наприклад, після прочитання казки «Малий маляр», учні можуть зробити запис у своїх читацьких щоденниках. Їм пропонується відповісти на такі запитання:

- Які емоції викликала у вас ця казка?
- Що вам найбільше сподобалося в головному герої?
- Що ви могли б змінити або додати до цієї історії? Це завдання не лише сприяє розвитку читацької активності, а й допомагає учням навчитися формулювати свої думки та розвивати критичне мислення.

Приклади завдань для запису вражень від прочитаного твору

1. Опишіть, чого ви навчилися з цієї казки.
2. Який персонаж вам сподобався найбільше і чому?
3. Чи є у вас схожі ситуації у власному житті, як у героїв казки?

Під час роботи з текстом «Гарбузище», учні можуть записати свої враження в щоденник, звертаючи увагу на те, як розвивалися події, як змінювався гарбузик і що він відчував під час своєї «подорожі» до дорослішання. Це допоможе дітям краще запам'ятати сюжет та розвивати навички аналізу.

3. Прийом постановки питань є важливим прийомом, що розвиває у дітей навички критичного мислення та аналізу тексту. Вчитель навчає учнів формулювати різні типи запитань — від простих до складних, таких як запитання на розуміння сюжету, поведінки героїв, а також на передбачення подальшого розвитку подій. Наприклад, після читання казки «Лелеча весна», вчитель може запропонувати учням такі завдання:

1. Сформулюйте запитання до головного героя: «Чому лелеки вирішили повернутися додому саме навесні?»
2. Поставте запитання, яке допоможе зрозуміти мотивацію героїв: «Що, на вашу думку, відчував лелека, повертаючись додому після довгої зими?»
3. Запропонуйте учням скласти питання, яке заохочує обговорення емоційних аспектів казки: «Які емоції могли викликати зміни в природі у головного героя?»

Приклади питань до прочитаних уривків:

1. «Чому цуцик так сильно хвилювався через втрату ґудзика?» (з казки «Цуцик і ґудзик»).
2. «Як ви думаєте, чи правильно вчинив малий маляр, коли намалював півня?» (з казки «Малий маляр»).
3. «Що означає для лелеки повернення на рідне місце?» (з казки «Лелеча весна»).

4. Прийом рефлексії. Рефлексія є важливим прийомом, який дозволяє учням осмислити свої емоції після прочитання твору, а також проаналізувати поведінку героїв та свої власні почуття. Наприклад, після прочитання казки «Гарбузище», учні можуть виконати завдання на аналіз емоцій:

1. «Які почуття викликала у вас ця казка? Чому?»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2. «Що ви відчували, коли дізналися, що маленький гарбузик виріс у великий гарбуз? Чи відчули ви радість за нього?»

3. «Як ви думаєте, що відчував гарбузик, коли став великим? Як би ви почувалися на його місці?»

Завдання на рефлексію також можуть включати такі питання:

1. «Чи було щось у казці, що змусило вас замислитися? Якщо так, що саме?»

2. «Які емоції, на вашу думку, викликала ця історія у інших персонажів?»

3. «Як змінилися ваші почуття до героїв на початку та наприкінці казки?»

Інтерактивні технології є важливим інструментом у роботі з дитячою літературою, оскільки вони дозволяють залучати учнів до навчального процесу через гру, візуальні матеріали та інші інтерактивні методи. Інтерактивні презентації можуть використовуватися для ілюстрації ключових моментів сюжету, демонстрації персонажів та подій з твору. Наприклад, під час читання казки «Лелеча весна», учитель може створити інтерактивну презентацію, де учні будуть бачити, як змінюється природа з приходом весни, і як лелеки повертаються до своїх гнізд.

Вікторини є ще одним інтерактивним елементом, який можна використовувати для перевірки знань та заохочення до повторення прочитаного. Учитель може створити вікторину з запитаннями за змістом твору, як-от: «Чому папуга не зміг навчитися говорити?» або «Яка пора року є центральною в казці «Лелеча весна»?» Це стимулює учнів до активного перегляду матеріалу і допомагає закріпити знання у ігровій формі.

Ігри також сприяють залученню дітей до роботи з книжкою. Наприклад, після прочитання казки «Цуцик і ґудзик», учитель може організувати гру, де діти повинні допомогти цуцику знайти загублений ґудзик, виконуючи різні завдання на уважність і спостережливість. Це допомагає дітям краще запам'ятати сюжет та активно взаємодіяти з матеріалом.

Висновки. Аналіз теоретичних напрацювань, а також досвід роботи вчителів дав змогу стверджувати, що створенню позитивної мотивації сприяє використання різноманітних форм і методів організації роботи над художнім твором, які враховують особистий досвід й інтереси учнів, залучають їхній творчий потенціал. Дослідження показало, що сучасний учитель має потужний методичний інструментарій для формування мотивації до читання. Пізнавальний інтерес стимулює нова культура читання, особливість якої полягає в колективності читання. Отже, комплексна, системна робота вчителя з використанням інтерактивних технологій, індивідуальних підходів і підтримки батьків є запорукою успішного формування позитивної мотивації до читання, що створює міцну основу для подальшого розвитку навичок читання та інтелектуального зростання учнів.

Література:

1. Ільєнко О. В. Формування навичок читання молодших школярів: теорія і практика: монографія / О. В. Ільєнко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 276 с.
2. Жабенко Т. В. Формування читацьких умінь молодших школярів в сучасній початковій школі : методичні рекомендації / Т. В. Жабенко. – Київ : Вид-во «Освіта», 2019. – 224 с.
3. Ковальчук О. М. Формування читацьких умінь учнів початкових класів : методичні рекомендації для вчителів / О. М. Ковальчук. – Київ : Генеза, 2020. – 128 с.
4. Паламар С. П. Особливості роботи над епітетами як виразниками образності мовлення на уроках читання в початковій школі. Педагогічна теорія і практика. Збірник наукових праць. 2017. (1 (6)). с. 408-426. ISSN 2219-438X
5. Нова стратегія професійної підготовки педагога в умовах євроінтеграції : монографія / за наук. ред. канд. пед. наук С. П. Паламар. — Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. — 540 с. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46908/1/Monogr_FPO_KUBG_2023.pdf
6. Науменко В. О. Читанка. 1 клас : Післябукварна частина. – К.: Грамота, 2012. – 96 с.

References:

1. Il′yenko O. V. (2018) Formuvannya navychok chytannya molodshykh shkolyariv: teoriya i praktyka : monohrafiya [Formation of reading skills of younger schoolchildren: theory and practice: monograph]. Kyyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
2. Zhabenko T. V. (2019) Formuvannya chytats′kykh umin′ molodshykh shkolyariv v suchasniy pochatkoviy shkoli : metodychni rekomendatsiyi [Formation of reading skills of younger students in modern elementary school: methodical recommendations]. Kyyiv : Vyd-vo «Osvita» [in Ukrainian].
3. Koval′chuk O. M. (2020) Formuvannya chytats′kykh umin′ uchniv pochatkovykh klasiv : metodychni rekomendatsiyi dlya vchyteliv [Formation of reading skills of primary school students: methodical recommendations for teachers]. Kyyiv : Heneza [in Ukrainian].
4. Palamar S. P. Peculiarities of working on epithets as expressions of speech imagery in reading lessons in primary school. Pedagogical theory and practice. Collection of scientific works. 2017. (1 (6)). with. 408-426. ISSN 2219-438X
5. A new strategy of professional training of a teacher in the conditions of European integration: monograph / by Nauk. ed. Ph.D. ped. Sciences S. P. Palamar. — Kyiv: Kyiv. University named after B. Hrinchenko, 2023. — 540 p. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46908/1/Monogr_FPO_KUBG_2023.pdf
6. Naumenko V. O. (2012) Chytanka. 1 klas : Pislyabukvarna chastyna [Reader. 1st grade: Post-primary part]. K.: Hramota [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.4-044.3(477.83-25)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-250-260

Гелеш Анна Валентинівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, заступник директора Центру забезпечення якості освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-26-23, https://orcid.org/0000-0002-0143-0518

Давидчак Олег Романович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри опору матеріалів та будівельної механіки, проректор з науково-педагогічної роботи, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-26-23, https://orcid.org/0000-0003-2979-0889

МІЖНАРОДНА АКРЕДИТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ: ДОСВІД НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Анотація. Стаття присвячена висвітленню досвіду Національного університету «Львівська політехніка», зокрема механізму та результатів міжнародної акредитації освітніх програм, що здійснювалася Центральним агентством з оцінювання та акредитації (Ганновер, Німеччина). Обґрунтовано актуальність міжнародної акредитації як одного із ключових та найефективніших механізмів, що забезпечує якісне оцінювання та підтвердження відповідності якості освітніх програм і управлінських практик освітньої діяльності закладів вищої освіти європейським стандартам якості.

Авторами охарактеризовано основні етапи підготовки та проходження акредитаційної процедури в міжнародному агентстві. Акцентовано увагу на передумовах вибору німецького *агентства та розробленні покрокового плану акредитації чотирьох освітніх програм другого (магістерського) рівня зі спеціальності 122 «Комп'ютерні науки», а саме: «Інформаційні управляючі системи та технології», «Системне проектування», «Системи штучного інтелекту», «Комп'ютерні системи управління рухомими об'єктами (автомобільний транспорт)» Львівської політехніки.*

У статті висвітлено короткий зміст трьох частин звіту про самооцінювання освітніх програм та особливості експертної перевірки і аналізування, що здійснювалося представниками міжнародного агентства ZEvA. Окрему увагу зосереджено на процедурі роботи мжнародної експертної групи під час їх онлайн візиту. Виокремлено ключові напрями, що підлягали оцінюванню експертами.

З'ясовано, що за результатами оцінювання міжнародною експертною групою сформовано звіт, що ґрунтується на експертній оцінці самозвіту,

відвідуванні одного з експертів на місці та результатах онлайн інтерв'ю. Авторами узагальнено численні переваги та сильні сторони якості реалізації означених освітніх програм та освітньої діяльності університету, що, у свою чергу, слугувало основою для прийняття рішення Акредитаційною комісією ZEvA про акредитацію освітніх програм із знаком якості агентства та відповідності європейським стандартам якості надання освітніх послуг.

Таким чином, авторами доведено, що магістерські освітні програми зі спеціальності 122 Комп'ютерні науки Національного університету «Львівська політехніка» повністю відповідають Стандартам і рекомендаціям із забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти та здобули акредитацію терміном на шість років без додаткових зобов'язань.

Ключові слова: міжнародна акредитація, освітня програма, заклад вищої освіти, університет, міжнародне акредитаційне агентство.

Helesh Anna Valentynivna Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Deputy director of the Center for Quality Assurance in Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-26-23, https://orcid.org/0000-0002-0143-0518

Davydchak Oleh Romanovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Strength of Materials and Structural Mechanics, Vice-Rector for Graduate Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-26-23, https://orcid.org/0000-0003-2979-0889

INTERNATIONAL ACCREDITATION OF EDUCATIONAL PROGRAMS: EXPERIENCE OF LVIV POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY

Abstract. The article is devoted to highlighting the experience of Lviv Polytechnic National University, in particular, the mechanism and results of international accreditation of educational programs carried out by the Central Agency for Evaluation and Accreditation (Hanover, Germany). The author substantiates the relevance of international accreditation as one of the key and most effective mechanisms that ensures high-quality assessment and confirmation of compliance of the quality of educational programs and management practices of higher education institutions with European quality standards.

The authors characterize the main stages of preparation and passing the accreditation procedure in an international agency. Attention is focused on the prerequisites for choosing a German agency and developing a step-by-step accreditation plan for four educational programs of the second (master's) level in the specialty 122 «Computer Science», namely: «Information Control Systems and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Technologies», «System Design», «Artificial Intelligence», «Computer Control Systems for Moving Objects (Automobile Transport)» Lviv Polytechnic National University.

The article highlights the summary of the three parts of the report on the self-assessment of educational programs and the peculiarities of the expert review and analysis carried out by representatives of the international agency ZEvA. Special attention is paid to the procedure of the international expert group during their online visit. The key areas that were subject to expert evaluation are highlighted.

It has been found that the international expert group generated a report based on the results of the evaluation, which is based on an expert assessment of the self-report, an on-site visit by one of the experts, and the results of online interviews. The authors summarize the numerous advantages and strengths of the quality of the implementation of these educational programs and the university's educational activities, which, in turn, served as the basis for the decision of the ZEvA Accreditation Commission to accredit educational programs with the agency's quality mark and compliance with European standards for the quality of educational services.

Thus, the authors have proved that the Master's degree programs in the specialty 122 Computer Science at Lviv Polytechnic National University fully comply with the Standards and Recommendations for Quality Assurance in the European Higher Education Area and have been accredited for a period of six years without additional obligations.

Keywords: international accreditation, educational programs, higher education institution, university, international accreditation agency.

Постановка проблеми. Забезпечення якості вищої освіти та створення відповідних механізмів, які враховують європейський та світовий досвід, – це проблема, яка є однією з пріоритетних у процесі реформування української системи університетської освіти та її успішної інтеграції в Європейський простір вищої освіти. Міжнародна акредитація є одним із ключових та найефективніших механізмів, що забезпечує якісне оцінювання та підтвердження відповідності якості освітніх програм і управлінських практик освітньої діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) європейським стандартам якості. Міжнародна акредитація – це акредитація освітньої програми акредитаційним агентством, яке розташовується не в Україні .

Участь вітчизняних закладів вищої освіти, зокрема Національного університету «Львівська політехніка» у міжнародній акредитації освітніх програм є важливим етапом у зміцненні її позицій на міжнародній арені. Це забезпечує можливість не тільки підтвердити високий рівень забезпечення якості освітніх програм, але й сприяти їх подальшому вдосконаленню, надаючи студентам ще кращі можливості для професійного розвитку.

В умовах зростання конкуренції між ЗВО України для залучення майбутніх студентів необхідно надавати високоякісні послуги у сфері вищої

освіти, що відповідають світовим стандартам. Знак якості, що присуджується досвідченими і відомими міжнародними агентствами, створює відчутну конкурентну перевагу на ринку вищої освіти. Зовнішнє оцінювання освітніх програм слугує приводом для проведення ЗВО систематичного аналізу викладання і навчання, виявлення сильних сторін та недоліків, а також вживання заходів щодо покращення цих програм.

Вважаємо, що вивчення досвіду міжнародної акредитації освітніх програм Національного університету «Львівська політехніка», що є лідером серед вітчизняних університетів і посідає 647 місце в світі за даними Британського рейтингового агентства Quacquarelli Symonds у сфері соціальної та екологічної стійкості QS World University Rankings: Sustainability 2024 та третє місце в академічному рейтингу закладів вищої освіти «Топ-200 Україна 2024» є доцільним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою для написання статті стали власні спостереження та розвідки отримані під час підготовки та проходження процедури міжнародної акредитації в Центральному агентстві з оцінювання та акредитації (ZEvA) (Ганновер, Німеччина) в рамках співпраці із Національним університетом «Львівська політехніка».

Окремі елементи міжнародної акредитації освітніх програм як інструменту підвищення конкурентоспроможності університетів України в умовах загострення конкуренції на світовому ринку освітніх послуг висвітлено в праці О. Жилінської та А. Козленко.

Актуальна інформація щодо освітніх програм українських ЗВО, акредитованих іноземними агентствами розміщена на офіційному сайті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України.

Метою статті є вивчення досвіду Національного університету «Львівська політехніка», зокрема механізму та результатів міжнародної акредитації освітніх програм, що здійснювалася Центральним агентством з оцінювання та акредитації (ZEvA) (Ганновер, Німеччина).

Виклад основного матеріалу. Надання освітніх послуг європейського рівня, які б забезпечили випускникам високий рівень конкурентоспроможності не тільки на національному, але й міжнародному ринку праці, є одним із ключових завдань Стратегічного плану розвитку Національного університету «Львівська політехніка» [4]. Наявність міжнародної акредитації освітніх програм ключове, що забезпечує виконання поставлених завдань, зокрема *гарантує, що освітні програми за якістю, змістом, методами й технологіями навчання відповідають міжнародним стандартам якості вищої освіти. Завдяки міжнародній акредитації освітні програми збільшують шанси залучати на навчання найкращих українських та іноземних студентів. Власне тому для міжнародної акредитації були відібрані чотири освітні програми другого (магістерського) рівня зі спеціальності 122 «Комп'ютерні науки», а саме: «Інформаційні управляючі системи та технології», «Системне*

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

проектування», «Системи штучного інтелекту», «Комп'ютерні системи управління рухомими об'єктами (автомобільний транспорт)».

Важливий етап – вибір міжнародного акредитаційного агентства. Всебічний аналіз вимог Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України до міжнародних агентств, досвіду їх роботи на українському ринку освітніх послуг, а також порівняльний аналіз фінансових умов привели до вибору Центрального агентства з оцінювання та акредитації (ZEvA) (м. Ганновер, Німеччина). ZEvA має досвід акредитації українських ЗВО і входить до переліку агентств, сертифікати яких визнаються в Україні відповідно до Переліку іноземних акредитаційних агентств та агентств із забезпечення якості вищої освіти, які видають сертифікати про акредитацію освітніх програм, затвердженого Кабінетом Міністрів України [2]. *У 2021 році укладено угоду між Національним університетом «Львівська політехніка» і Центральним агентством з оцінювання та акредитації ZEvA та розроблено покроковий план акредитації.*

Вибір цього агентства був обумовлений, в першу чергу, його високим авторитетом в Європейському академічному просторі. ZEvA є одним із засновників та членом **Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти (ENQA)**, CEENQA (Центрально-Східноєвропейської мережі агентств із забезпечення якості у вищій освіті) та **Європейського консорціуму з акредитації у вищій освіті (ECA)**. Крім того, з березня 2008 року агентство, включено до **Європейського реєстру із забезпечення якості вищої освіти (EQAR)**. Періодичне оновлення цієї реєстрації гарантує зовнішнє забезпечення якості в регулярних циклах. В агентстві накопичений великий досвід роботи з ЗВО Австрії, Швейцарії, інших країн Європи, а також Саудівської Аравії, В'єтнаму та інших держав. За час свого існування ZEvA провела акредитацію понад тисячі освітніх програм в університетах європейських і азіатських країн, зокрема й України [1].

Німецьке агентство ZEvA проводить різні види оцінювання якості як в Німеччині, так і за її межами, акцентуючи увагу на окремих освітніх програмах, або на функціонуванні закладу вищої освіти та його внутрішньої системи управління якістю на інституційному рівні. Методи та критерії оцінювання, які застосовує ZEvA, базуються на загальноєвропейських Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) [3].

Процедура міжнародної акредитації включає кілька етапів і вимагає ґрунтовної підготовки та систематичної роботи з покращення якості впродовж усієї процедури. Так, у 2022 році командою працівників Національного університету «Львівська політехніка» підготовлено та сформовано звіт про самооцінювання освітніх програм відповідно до вимог посібника для рецензентів та закладів вищої освіти «Зовнішнє оцінювання освітніх програм» Центрального агентства з оцінювання та акредитації ZEvA [5]. Звіт про самооцінювання освітніх програм складався з трьох частин:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

1. *Загальна інформація про університет*: ключові факти та статистичні дані університету; основна інформація про національну систему освіти; керівництво, управління та забезпечення якості в університеті; викладацький склад, ресурси та інфраструктура університету.

2. *Описи освітніх програм*: профіль та очікувані результати навчання; структура та зміст освітніх програм; навчання та оцінювання студентів; самооцінювання освітніх програм.

3. *Додаткові матеріали про освітні програми*: місії освітніх програм; силабуси навчальних курсів; навчальні плани; резюме викладачів, що забезпечують реалізацію освітніх програм; угоди про співпрацю; взірці додатків до дипломів здобувачів; опис політик із забезпечення якості освітніх програм; результати опитувань здобувачів та інші додаткові документи.

За вимогами акредитаційної процедури звіт про самооцінювання освітніх програм надіслано до агентства ZEvA, де здійснювалася експертна перевірка та аналізування поданих матеріалів, за результатами якої були сформовані запити на додаткові документи. Експертна перевірка передбачала оцінювання таких матеріалів, як:

– Стратегічний план розвитку Львівської політехніки та Стратегію з інтернаціоналізації;
– зміст викладання та навчання за освітніми програмами;
– напрями співпраці – міжнародний, науковий, академічний, бізнесовий тощо;
– загальні цілі та подальші перспективи;
– інфраструктура й оснащення необхідним обладнанням;
– організаційні та управлінські аспекти;
– систему забезпечення якості тощо.

Всі подані матеріали отримали позитивні відгуки та схвалення, що слугувало підставою для переходу на черговий етап оцінювання якості освітніх програм, зокрема формування експертної групи виїзної експертизи.

Так, 26-27 лютого 2024 року в Національному університеті «Львівська політехніка» відбувалась міжнародна акредитація згаданих освітніх програм. Через повномасштабну воєнну агресію росії та воєнний стан процедура міжнародної акредитації передбачала онлайнові зустрічі експертів з цільовими групами університету. Міжнародна експертна група, сформована німецьким Центральним агентством з оцінювання та акредитації, складалася з шести осіб: три професори німецьких університетів, представник роботодавців, здобувач вищої освіти з Німеччини та координаторка проєкту від агентства д-р Barbara Haferkorn.

Міжнародна експертна група провела онлайн-зустрічі з представниками університету – керівництвом й менеджментом, студентами й випускниками, гарантами освітніх програм та завідувачами випускових кафедр, представниками роботодавців ІТ-компаній і викладачами, що забезпечують реалізацію освітніх програм.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Під час зустрічей обговорювалися та аналізувалися такі напрями освітньої діяльності університету, зокрема випускових кафедр освітніх програм:

– результати навчання, освітні програми, навчальні плани, силабуси;

– зміст і методи навчання та викладання за освітніми компонентами, критерії оцінювання;

– планування й організацію поточних та екзаменаційних контролів;

– потреби на ринку праці випускників;

– можливості щодо професійного розвитку викладачів та їх стимулювання;

– можливості міжнародної академічної мобільності студентів та науково-педагогічних працівників тощо.

На фінальній зустрічі міжнародними експертами було відзначено позитивні практики забезпечення якості освітніх програм та освітнього процесу загалом, які застосовують в університеті, а також виокремлено подальші напрями вдосконалення розвитку освітніх програм та системи внутрішнього забезпечення якості. Всі експерти відзначили готовність Львівської політехніки до інтеграції у Європейський освітній простір і відповідність Стандартам та рекомендаціям щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.

Важливо зазначити, що експерти з Німеччини були приємно вражені відкритістю, доступністю, чіткій та злагодженій роботі всіх підрозділів університету, які брали участь у процедурі акредитації.

Завершальним етапом процедури є отримання фінального звіту експертів та сертифікатів про акредитацію освітніх програм, погоджених німецькою Акредитаційною комісією Центрального агентства з оцінювання та акредитації, що підтверджують відповідність освітніх програм та освітньої діяльності університету європейським стандартам якості надання освітніх послуг.

Ключовою характеристикою забезпечення якості означених освітніх програм та освітньої діяльності університету в цілому, міжнародною експертною групою відзначено, що в університеті створені актуальні та інноваційні освітні програми, які передбачають різноманітні кар’єрні перспективи для випускників. Структура та зміст освітніх програм добре продумані та переконливі. Випускники отримують ґрунтовну академічну освіту, дослідницькі навички та навички спілкування, необхідні для досягнення успіху на складному інтернаціоналізованому ринку праці.

Німецькі експерти вражені викладачами та студентами, з якими вони познайомилися під час онлайн-співбесід, а також плідною співпрацею з компаніями, які беруть участь у реалізації освітніх програм. Крім того, експерти отримали позитивне загальне враження про освітню інфраструктуру, надану студентам. Студенти отримують переваги від чудової системи підтримки та освітнього середовища, прозорої інформації, мережі зовнішніх партнерів університету в регіоні та за його межами та широкого спектру можливостей для інтернаціоналізації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Університет розробив складну внутрішню систему забезпечення якості. Усі внутрішні та зовнішні зацікавлені сторони, включаючи студентів та представників компаній, беруть активну участь у розробці та постійному вдосконаленні освітніх програм.

З точки зору міжнародних експертів, інституційний профіль та місія Львівської політехніки чітко визначені. Основні цілі університету в галузі якості були досить детально представлені на офіційному веб-сайті та в нормативних документах і положеннях університету.

Окрім зосередженості на працевлаштуванні випускників, інтернаціоналізації та відносинах співпраці з бізнесом і промисловістю, зв'язок між науковими дослідженнями та освітою студентів відіграє важливу роль у баченні якості університету та його місії щодо забезпечення високоякісної освіти. Експерти відзначили значну увагу до щорічних рейтингів і конкурсів студентів, враховуючи успішність навчання та активну участь у науково-орієнтованій проєктній роботі. Що стосується організаційної структури, усі завдання та обов'язки чітко визначені, і всі внутрішні групи зацікавлених сторін, включаючи студентів, залучені, наприклад, коли йдеться про розробку та вдосконалення освітніх програм.

Тема інтернаціоналізації обговорювалася зі студентами та співробітниками під час онлайн-співбесід. Стратегія інтернаціоналізації університету чітко реалізована в усіх навчальних програмах, про які йдеться, що дозволяє студентам не лише навчатися у всесвітньо відомих запрошених лекторів, але й брати участь у різноманітних заходах з міжнародними партнерськими організаціями. У самозвіті міститься детальна інформація про можливості студентської мобільності, обміну персоналом та міжнародної співпраці для програм. Крім того, встановлено та опубліковано процедури визнання результатів навчання, отриманих в іншому місці.

Для реалізації програмних концепцій міжнародні експерти вважають достатнім кількісне та якісне укомплектування. Відмінні кадрові ресурси університету доповнюються регулярними національними та міжнародними запрошеними лекторами з академічних та зовнішніх кіл, і університет гарантує, що студенти отримають кваліфіковану підготовку та контроль під час стажування та проектів. Безсумнівно, викладачі та керівництво інститутів надають великого значення якості викладання та своїй професійній ролі викладачів. Дослідницькі інтереси викладачів надають студентам можливість брати участь у широкому спектрі дослідницьких проектів.

Експерти дійшли висновку, що університет застосовує справедливий і прозорий процес набору та розвитку персоналу, а викладачі, професори призначаються відповідно до національних норм. Процес включає конкурс на посади та залучає представників студентів. Широкий спектр можливостей навчання для викладачів включає навчання спеціалістів від компаній регіону.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ще одним позитивним напрямом діяльності університету, міжнародні експерти відзначили систему управління якістю. Спираюсь на надану письмову та усну інформацію, експерти стверджують, що у Львівській політехніці визначено чіткі внутрішні обов'язки щодо забезпечення якості та розроблено ефективні та надійні процедури для управління та розробки освітніх програм. Університет використовує різноманітні інструменти для постійного моніторингу та перегляду освітніх програм. Систематично проводяться оцінки навчальних курсів, навчального навантаження студентів, а також опитування здобувачів вищої освіти та випускників. Окрім письмових опитувань, вони також включають аналіз показників ефективності. Студенти відзначають, що вони відчували, що їх пропозиції почули, і що викладачі були відкриті до їхніх відгуків.

Іншим особливо сильним моментом є тісний зв'язок між університетом і ринком праці. Підприємства з регіону та за його межами приймають студентів на стажування, підтримують постійний зв'язок з університетом та надають постійний відгук про навчальні програми в цілому. Залучення студентів, підприємств та інших зацікавлених сторін до процесів оцінювання, зокрема щорічного перегляду освітніх програм, дозволяє університету постійно адаптувати та розвивати свої освітні програми.

Таким чином, міжнародні німецькі експерти дійшли висновку, що освітні програми повністю відповідають Стандартам і рекомендаціям із забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти та рекомендували акредитувати заявлені магістерські освітні програми зі спеціальності 122 Комп'ютерні науки терміном на шість років без додаткових зобов'язань.

Висновки.

Вперше Національний університет «Львівська політехніка» брав участь у міжнародній акредитації освітніх програм. Ця подія стала важливим кроком у підвищенні якості освіти та відповідності міжнародним стандартам. У процесі акредитації університет мав можливість продемонструвати свої досягнення, започаткувати нові ідеї, поповнити знання викладачів і студентів, а також отримати незалежне міжнародне оцінювання означених освітніх програм.

Відзначимо, що оцінювання ґрунтувалося на «Системі оцінювання для оцінювання освітніх програм», як це викладено в «Посібнику Центрального агентства з оцінювання та акредитації з оцінювання та сертифікації освітніх програм». Ця структура об'єднує вимоги «Європейських стандартів і рекомендацій із забезпечення якості вищої освіти (ESG)» (ENQA 2015), «Рамки кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти» (2005) та «Посібника користувача ECTS» (Європейська комісія, 2015).

Як передбачено в ESG оцінювання було організовано як багатоетапна процедура експертної перевірки. Центральне агентство з оцінювання та акредитації зібрало групу експертів у складі трьох університетських професорів зі спеціальності, одного представника сфери роботодавців та одного студента.

З метою оцінювання освітніх програм університет склав самозвіт із додатком додаткових документів (програми курсів, резюме викладачів, відповідні статистичні дані, норми та положення). Самозвіт та всі документи були подані англійською мовою.

Отримавши самозвіт, один із експертів вирушив до Львова з візитом, щоб ознайомитись із матеріально-технічною базою університету. Результати цього візиту були прозорими для інших експертів і були належним чином враховані в процесі оцінювання. Після цього експерти провели дводенний онлайн візит, який включав окремі інтерв'ю з членами керівництва університету, керівниками кафедр, науковими керівниками та гарантами освітніх програм, викладачами, студентами, випускниками та роботодавцями.

За результатами оцінювання міжнародною експертною групою сформовано звіт, що ґрунтується на експертній оцінці самозвіту, відвідуванні одного з експертів на місці та результатах онлайн інтерв'ю. Це слугувало основою для прийняття рішення Акредитаційною комісією Центральне агентство з оцінювання та акредитації про акредитацію освітніх програм із знаком якості агентства.

Література:

1. Гелеш А.В., Давидчак О.Р. Особливості іноземної програмної акредитації в українських закладах вищої освіти. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»)*: журнал. 2024. № 2(36). С. 125-135.

2. *Про затвердження переліку іноземних акредитаційних агентств та агентств із забезпечення якості вищої освіти, які видають сертифікати про акредитацію освітніх програм, що визнаються в Україні*: Розпорядження КМУ №554-р від 10.07.2019 р. (зі змінами від 28.06.2024 р.) Взято з: https://ips.ligazakon.net/document/KR190554?an=269

3. *Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти*: затв. Міністерською конференцією 15.05.2015. Взято з: https://bit.ly/348BYe3

4. *Стратегічний план розвитку Національного університету «Львівська політехніка» до 2025 року*. Взято з: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/2316/strategiya2025.pdf

5. External Assessment of Study Programmes. *A Manual for Reviewers and Higher Education Institutions Central Evaluation and Accreditation Agency (ZEvA).* Taken from: https://www.zeva.org/fileadmin/Downloads/Leitfaden/ZEvA_Manual_External_Assessment_of_Study_Programmes.pdf

References:

1. Helesh A.V., Davydchak O.R. Osoblyvosti inozemnoi prohramnoi akredytatsii v ukrainskykh zakladakh vyshchoi osvity. [Features of foreign program accreditation in Ukrainian higher education institutions] *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika»)*: zhurnal. 2024. № 2(36). S. 125-135. [in Ukrainian].

2. *Pro zatverdzhennia pereliku inozemnykh akredytatsiinykh ahentstv ta ahentstv iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity, yaki vydaiut sertyfikaty pro akredytatsiiu osvitnikh prohram, shcho vyznaiutsia v Ukraini*: Rozporiadzhennia KMU № 554-r vid 10.07.2019. [On Approval of the List of Foreign Accreditation Agencies and Higher Education Quality Assurance Agencies Issuing Certificates of Accreditation of Educational Programs Recognized in Ukraine] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2019-p#Text [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. *Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity*: zatv. Ministerskoiu konferentsiieiu 15.05.2015. [Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education]. URL: https://bit.ly/348BYe3 [in Ukrainian].

4. *Stratehichnyi plan rozvytku Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» do 2025 roku*. [Strategic plan for the development of the Lviv Polytechnic National University until 2025] URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/2316/strategiya2025.pdf [in Ukrainian].

5. External Assessment of Study Programmes. *A Manual for Reviewers and Higher Education Institutions Central Evaluation and Accreditation Agency (ZEvA).* Taken from: https://www.zeva.org/fileadmin/Downloads/Leitfaden/ZEvA_Manual_External_Assessment_of_Study_Programmes.pdf [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 374.1

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-261-272

Горбацьо Іван Іванович аспірант кафедри технологічної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (044)-239-30-17, https://orcid.org/0009-0009-7345-7654

ЕКОЛОГІЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ТУРИСТИЧНОГО СУПРОВОДУ

Анотація. У статті висвітлено проблеми підготовки вчителів технологій до туристичного супроводу. Вчителі технології володіють унікальним набором компетентностей, що робить їх перспективними фахівцями в галузі туристичного супроводу. Їхній досвід роботи з інструментами, матеріалами та технологічними процесами може бути цінним при організації та проведенні різноманітних туристичних заходів, особливо тих, що пов'язані з побутом та проживанням на природі. З’ясовано, що широкі культурологічні можливості туризму розкривають не лише гуманітарні дисципліни, а й вивчення технологій. Туризм розглядається як сучасна соціокультурна практика, яка тісно пов'язана з особливостями епохи.

Зміст екологічного виховання на уроках технологій полягає у розкритті сутності світу природи як середовища існування людини, яка має бути зацікавлена у збереженні його цілісності, чистоти та гармонії. Потрібно навчити учнів осмислювати екологічні явища та відповідально взаємодіяти з природою. З’ясовано, що провідну роль у формуванні екологічної культури відіграють предмети природничого циклу та уроки технологій.

При підготовці до туристичного супроводу є актуальними активні та інтерактивні методи навчання, такі як: екологічні проекти, кейс-стаді, брейнстормінг, проблемне навчання, інтегрально-пошукові групові та рольові екологічні ігри, еко-арт-терапія, імітаційне моделювання.

Важливим у підготовці фахівців з туристичного супроводу є розгляд питань безпеки та надання домедичної допомоги. Тому, разом з екологічними та культурологічними аспектами майбутнім вчителям необхідно не залишати поза увагою безпекову складову туристичного супроводу.

Для вирішення цієї проблеми розроблена програма технологічного профілю навчання за спеціалізацією «Туристична справа». Вона має компетентнісну, професійну, культурологічну, екологічну та методичну спрямованість. Програма профільної підготовки «Туристична справа» забезпечує реалізацію індивідуальних освітніх траєкторій, враховує культурологічні та екологічні аспекти змісту технологічної освіти, відображає організації туристичної діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: вчитель технологій, підготовка вчителя, туризм, екологічне виховання, культурологічний аспект, профільне навчання, індивідуальні траєкторії навчання.

Horbatso Ivan Ivanovych Postgraduate of the Department of Technological Education, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv , tel.: (044)-239-30-17, https://orcid.org/ 0009-0009-7345-7654

ECOLOGICAL AND CULTURAL ASPECTS OF TRAINING TECHNOLOGY TEACHERS FOR TOURIST ASSISTANCE

Abstract. Abstract. The article highlights the problems of training technology teachers for tourist assistance and support for students. Technology teachers have a unique set of competencies, which makes them promising specialists in the field of tourist support. Their experience of working with tools, materials and technological processes can be valuable in organizing and conducting various tourist activities, especially those related to household routines and living in nature. Both social science and the studies of technologies reveal the broad spectrum of tourism's cultural possibilities. Tourism is considered to be a modern socio-cultural practice, which is closely related to the characteristics of the current era.

The essence of environmental education within technology lessons lies in introducing the natural world to the students as a human habitat. Hence, humans, in turn, should be interested in preserving its integrity, purity and harmony. It is necessary to teach students environmental phenomena and responsible interactions with nature.

It was found that the subjects of natural science and technology lessons play the leading role in the formation of ecological culture. During the preparation for tourist assistance, active and interactive teaching methods are relevant, including: ecological projects, case studies, brainstorming, problem-based learning, integral-search group and role-playing ecological games, eco-art therapy, simulation modeling.

The training of tourist assistance specialists must consider tourism safety issues. Therefore, along with ecological and cultural aspects, future teachers must look into the safety component of tourist assistance.

To solve this problem, there has been developed a program of specialized training"Tourism", which falls under the technological specialization. It has a competency-based, professional, cultural, environmental, methodological focus. The program "Tourism" implements individual educational trajectories, takes into account the cultural and environmental aspects of the technological education, and reflects the organization of tourism activities.

Keywords: technology teacher, teacher training, tourism, environmental education, cultural aspect, specialized training, individual training trajectories.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Під час повоєнної відбудови для зміцнення позитивного іміджу країни на міжнародній арені та забезпечення високого рівня обслуговування як вітчизняних, так і іноземних туристів, необхідно формувати нове покоління кваліфікованих кадрів у сфері туризму. Ці фахівці мають бути гідними спадкоємцями традицій української гостинності та дотримуватися сучасних стандартів якості послуг. Ключовим чинником для розвитку вітчизняної туристичної галузі є формування ефективної системи підготовки фахівців. Цей процес передбачає не лише створення освітньо-педагогічної системи в сфері туризму, а й удосконалення організації навчального процесу для майбутніх працівників цієї галузі.

Формування кваліфікованих кадрів для туристичного супроводу, зокрема з числа педагогічних працівників, є багатоаспектним і складним процесом, що вимагає як глибокого теоретичного осмислення, так і практичної перевірки.

У зв'язку з цим, виникає потреба в підготовці майбутніх вчителів до пропагування та навчання учнів основ туристичної діяльності. Це відбувається як під час вивчення загальноосвітніх предметів, так і під час профільного навчання технологій.

Вчителі технології володіють унікальним набором компетностей, що робить їх перспективними фахівцями в галузі туристичного супроводу. Їхній досвід роботи з інструментами, матеріалами та технологічними процесами може бути цінним при організації та проведенні різноманітних туристичних заходів, особливо тих, що пов'язані з побутом та проживанням на природі.

Крім того, вчителі технології характеризуються розвиненою творчою складовою, що дозволяє їм створювати пізнавальні маршрути, проекти та знаходити нестандартні рішення. Досвід роботи з групами учнів допомагає їм ефективно організовувати туристичні походи, планувати логістику та забезпечувати безпеку учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники внесли значний внесок у розвиток цього напряму педагогіки. Проте, враховуючи динамічні зміни в сфері освіти та туризму, необхідні подальші дослідження, які будуть адаптовані до сучасних викликів.

Необхідність покращення системи професійної освіти у туристичній сфері обумовлена соціальним попитом суспільства, який змінюється під впливом глобалізаційних процесів як в Україні, так і у світі. Вже сформувався окремий напрямок професійної педагогіки – педагогіка туризму. Теоретичні основи цієї дисципліни розглядаються у працях українських дослідників В. Зінченка [1],. Л. Костенко [2], Л. Кнодель [3], Н. Фоменка, М. Скрипник, Г. Цехмістрової [4], С. Скрипника, С. Шевченка, А. Замороки [5], В. Федорченка [6], Х. Щербанік, А. Чепелюк [7] та ін.

Підготовка майбутніх вчителів до туристичного супроводу вимагає комплексного підходу та охоплює декілька взаємопов'язаних етапів. До них

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

належать: допрофесійна підготовка, що передбачає актуалізацію професійного самовизначення, допрофесійне навчання та відбір кандидатів; різнорівнева система професійної підготовки; післядипломна освіта, що включає підвищення кваліфікації, самоосвіту, професійний розвиток, перекваліфікацію, здобуття додаткових спеціалізацій та перепідготовку [3].

Незважаючи на існування окремих навчальних курсів підготовки майбутніх вчителів до туристичного супроводу (переважно вибіркових), рівень цієї підготовки не повністю відповідає потребам туристичної галузі. Зокрема недостатня увага приділяється екологічним та культурологічним аспектам.

Не підлягає сумніву, що саме туризм сприяє екологічному вихованню. Низка досліджень присвячені проблематиці розвитку екотуризму в Україні на сучасному етапі, досліджено стан та особливості використання об'єктів природно-заповідного фонду для екскурсійно-туристичної діяльності. Дослідники С. Скрипник, С. Шевченко, А. Заморока [5] розглядають різноманітні науково-методичні підходи до екологічної освіти і виховання. У дослідження Х. Щербанік та А. Чепелюк [7] теоретично обґрунтовано інтеграцію туризму до системи екологічного виховання здобувачів освіти. Автори розглядають теоретичні основи формування здорового способу життя та екологічної свідомості у студентів за допомогою туристичної діяльності. Підкреслюється, що підтримання високого функціонального стану організму під час туристичних походів є важливим чинником зміцнення здоров'я. Також дослідження розглядає туризм як специфічний вид активності та ефективний засіб формування здорового способу життя серед молоді [7, с. 375]. Безпеці туристів під час подорожей присвячено дослідження Н. Барвінок [8]. Праця О. Верес присвячена проблематиці розвитку екотуризму, досліджено стан та особливості використання об'єктів природно-заповідного фонду для екскурсійно-туристичної діяльності [9, с. 154].

Таким чином, питання професійної підготовки кадрів для туристичного супроводу є предметом вивчення як фундаментальної педагогічної науки, так і професійної педагогіки. Видатні вітчизняні дослідники, зокрема Л. Костенко [2], Л. Кнодель [3], М. Скрипник, Г. Цехмістрова [4], В. Федорченко [6] та інші, у своїх працях досліджують основи теорії та практики туристичної підготовки здобувачів освіти.

Метою статті є теоретичне обґрунтування екологічних та культурологічних аспектів підготовки вчителів технологій до туристичного супроводу.

Вклад основного матеріалу. Повоєнна відбудова України потребуватиме нових професій і розвитку туристичної галузі, яка сприятиме збільшенню туристичних потоків та розширенню різноманітних видів туризму.

У наукових працях туризм розглядається як сучасна соціокультурна практика, яка тісно пов'язана з особливостями епохи. Наголошується на значному, але ще не до кінця вивченому потенціалі внутрішнього туризму. Це

пов'язано зі зростанням інтересу українців до внутрішніх туристичних маршрутів із підвищенням рівня національної самосвідомості, яке спостерігається після значних політичних подій останнього часу [1, с.23].

Історично склалося, що екскурсійно-туристичний напрям мав на меті залучення дітей до туристичної діяльності та різноманітних експедицій, подорожей, що сприяли формуванню життєво необхідних практичних умінь, прямому ознайомленню з природою, соціально-економічними умовами життя людей, культурою окремих регіонів, зміцненню колективу, покращенню здоров'я дітей, задоволенню інтересу до пізнання навколишнього середовища, розвитку активності та ініціативи. У 50-60 роках XX століття термін «туристично-краєзнавча робота» використовувався в освітньому та науковому середовищі для визначення напряму позашкільної освіти. Нормативно-правові документи та методичні матеріали визначали це поняття двома основними складовими: краєзнавством та туризмом. Під краєзнавством, розумілося вивчення особливостей місцевого краю, його природи, соціально-економічних умов життя людей [2, с. 173].

Туристично-краєзнавчий напрям поєднує виховну та освітню роботу. Залучення молоді до героїки минулих епох, трудових подвигів, справ і мистецьких традицій українського народу дають можливість вивчати та цілісно сприймати національний колорит країни, її унікальність, світогляд людей. На уроках технологій учні вивчають природні ресурси та культурні цінності, місцеві звичаї, свята, народну творчість, декоративно-прикладне мистецтво.

Таким чином, широкі культурологічні можливості туризму розкривають не лише гуманітарні дисципліни, а й вивчення технологій.

Зупинимося на екологічному аспекті підготовки вчителів технологій до туристичного супроводу. Перш за все сучасна молодь повинна усвідомити масштаби екологічних змін, які створюють серйозну загрозу для людства. Рівень забруднення навколишнього середовища, зокрема повітря та водних ресурсів, а також процеси ґрунтової деградації та вирубування лісів, у багатьох регіонах досягли критичної позначки. У зв'язку з цим екологічна криза вимагає інтенсивного екологічного виховання як підростаючого покоління, так і суспільства в цілому.

Саме під час туристичних подорожей відбувається процес екологічного виховання, спрямований на формування екологічної культури особистості. Система екологічного виховання передбачає розвиток умінь аналізувати природні явища та формування бережливого ставлення до природи як до життєво важливого середовища існування людини.

Основними завданнями екологічного виховання є: нагромадження екологічних знань; виховання любові до природи; формування прагнення зберегти та збільшити її багатства; розвиток умінь і навичок природоохоронної діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Слід зазначити, що формування любові до природи є процесом, який має розпочатися в ранньому віці. Видатний педагог Г. Ващенко наголошував на необхідності частішого перебування немовлят на свіжому повітрі, щоб вони могли спостерігати навколишній світ: небо, дерева, квіти, тварин. Такі враження залишаються в дитячій пам'яті, викликаючи почуття радості та закладаючи фундамент любові до рідної природи. Базові принципи екологічного мислення формуються в сім'ї, яка несе відповідальність за виховання у дітей системи екологічних цінностей та норм поведінки в природному середовищі. У тісному співробітництві з сім'єю діє дитячий садок. Його завдання полягає у розвитку пізнавальних здібностей дітей за допомогою казок, міфів та ігор, знайомстві їх з елементарними зв'язками між живою та неживою природою, впливом людської діяльності на навколишнє середовище. Це сприяє формуванню в дитини потреби спілкування з природою.

Екологічне виховання, розпочате в дошкільному віці, продовжується на всіх етапах шкільного навчання. Кожен з них має свої цілі, завдання та методики, що відповідають віковим особливостям учнів. На першому етапі (для молодших школярів) школа забезпечує комплексне вивчення природи, розкриваючи учням її різноманітні аспекти: естетичний, санітарно-гігієнічний, екологічний та економічний. Діти повинні усвідомити залежність якості життя та здоров'я від стану довкілля, прагнути його покращення. На другому та третьому етапах освіти учні опановують знання про природні об'єкти, закономірності розвитку та функціонування біологічних систем. Вони навчаються аналізувати та прогнозувати прості екологічні ситуації, закріплюють правила поведінки в навколишньому середовищі. Одночасно поглиблюється розуміння явищ і законів природи, розкриваються причини екологічної кризи, формується усвідомлення необхідності збереження природних комплексів (екосистем).

На четвертому етапі освіти відбувається узагальнення отриманих екологічних знань та моделювання простих кризових ситуацій. В навчальні плани інтегруються курси різних природознавчих та екологічних дисциплін. Шкільний етап екологічного виховання є фундаментом для подальшого поглиблення екологічної освіти у закладах вищої освіти.

Студенти повинні усвідомити цілісність природи Землі, єдність її процесів та зв'язок людини з природою. Їх фахова діяльність та поведінка стосовно природи мають відповідати її законам. Лише за таких умов у майбутніх спеціалістів сформується почуття відповідальності за долю природного оточення.

Екологічне виховання підростаючого покоління на усіх рівнях спрямоване на формування екологічної культури, яка передбачає: глибокі та різнобічні знання про навколишнє середовище (природне і соціальне); екологічний стиль мислення, що передбачає відповідальне ставлення до природи та власного здоров'я; уміння та досвід вирішення екологічних проблем, перш за все на місцевому рівні; безпосередню участь у природоохоронній діяльності; здатність передбачати можливі негативні наслідки антропогенної діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для підвищення екологічної свідомості молоді та підвищення ефективності екологічного виховання необхідно:

По-перше, розробити орієнтовний зміст неперервної екологічної освіти, який охоплює всі вікові групи підростаючого покоління. Важливо збільшити обсяг екологічних питань як у межах окремих предметів (зокрема на уроках технологій), так і шляхом встановлення внутрішньо- та міжпредметних зв'язків.

По-друге, створити в освітніх закладах відповідну навчально-матеріальну базу: куточки охорони природи, живі куточки тощо.

По-третє, удосконалити форми та методи екологічного виховання, активно залучаючи вихованців до природоохоронної діяльності (зокрема під час туристичних мандрівок, з акцентом на проведенні еко-уроків).

По-четверте, формувати в учнів мотиви відповідального ставлення до природи, бажання глибше пізнавати її та збагачувати її ресурси (проведення еко-вікендів на відкритому просторі, особливо на територіях природо-заповідного фонду).

Дослідники С. Скрипник, С. Шевченко, А. Заморока дослідили ефективність таких методів:

1. Метод екологічної ідентифікації: полягає в тому, щоб уявити себе на місці певного природного об'єкта та зрозуміти його стан та оточення. Цей метод сприяє глибшому розумінню природи та її об'єктів.

2. Метод екологічної емпатії: передбачає співпереживання стану природного об'єкта та розуміння його потреб.

3. Метод екологічної рефлексії: заохочує аналіз власних дій з точки зору їх екологічної доцільності та впливу на навколишнє середовище.

4. Метод екологічних асоціацій: стимулює встановлення зв'язків між різними психічними образами в контексті екологічних проблем.

Окрім цих методів, можуть використовуватись метод екологічної лабіалізації, метод екологічної експектації, метод ритуалізації екологічної діяльності, метод екологічної турботи. Залишаються актуальними активні та інтерактивні методи навчання, такі як: екологічні проекти, кейс-стаді, брейнстормінг, проблемне навчання, інтегрально-пошукові групові та рольові екологічні ігри, еко-арт-терапія, імітаційне моделювання. Використання цих методів сприяє формуванню у учнів відповідального ставлення до навколишнього середовища та розвитку їх екологічної свідомості [5, с. 313].

Як бачимо, провідну роль у формуванні екологічної культури відіграють предмети природничого циклу та уроки технологій.

Важливим у підготовці вчителів технологій як фахівців туристичного супроводу є розгляд питань безпеки туризму. Відповідно до чинного законодавства України, туристичні підприємства несуть відповідальність за забезпечення безпеки туристів шляхом інформування про можливі ризики, виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних заходів. Вони також

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

зобов'язані створювати безпечні умови в місцях надання туристичних послуг та забезпечувати належне облаштування туристичних маршрутів. Окрім того, особи, які займаються експлуатацією туристичних ресурсів, повинні дотримуватися вимог з охорони довкілля та культурної спадщини, мінімізуючи або припиняючи негативний вплив на навколишнє середовище та соціально-культурну сферу, а також компенсувати завдані збитки [8, с. 88].

З кожним роком в Україні зростає популярність таких видів відпочинку, як піші походи, сплави по річках, велотури та інші види активності. Однак, обслуговування цих туристів потребує кваліфікованих фахівців для екскурсійного супроводу. Практикуючі сьогодні в Україні гіди є у переважній більшості вузькоспеціалізованими та такими, що не задовільняють сучасні вимоги туристів.

Спортсмени, які часто беруть участь у таких турах, мають хорошу фізичну підготовку, але не завжди володіють достатніми знаннями з історії, архітектури, культури, етнології та релігієзнавства. Натомість екскурсоводи, які які працюють у великих та малих містах, музеях, галереях, парках, можуть не мати необхідних навичок для забезпечення безпеки туристів у складних умовах, орієнтування на місцевості, подолання перешкод та надання першої допомоги у випадку настання надзвичайної ситуації.

Як бачимо, разом з екологічними та культурологічними аспектами майбутнім вчителям необхідно не залишати поза увагою безпекову складову туристичного супроводу.

Для вирішення цієї проблеми розроблена програма технологічного профілю навчання за спеціалізацією «Туристична справа». Вона спрямована на формування ключових і предметних проектно-технологічних компетентностей у старшокласників, сприяючи свідомому вибору професії агента з організації туризму або спорідненої діяльності.

Ця програма також передбачає дослідження географічних та національних традицій українського народу, а також збереження його культурно-історичної спадщини. Важливим аспектом є реалізація проектно-технологічної діяльності у контексті соціально-комунікативної взаємодії.

Головна мета спеціалізації «Туристична справа» полягає у формуванні в учнів старших класів проектно-технологічної компетентності, яка необхідна для успішної реалізації та опанування прийомів надання туристичних послуг. Ця компетентність включає дотримання правил безпеки під час подорожей, розвиток творчого потенціалу, здатність ефективно шукати та застосовувати потрібні знання, уміння та методи діяльності в процесі організації туристичної діяльності.

Крім того, спеціалізація спрямована на свідоме професійне самовизначення, самоідентифікацію та самовираження учнів.

Завдання спеціалізації:

Формування цілісного уявлення про проектно-технологічний тип туристичного профілю як універсального, що є необхідним для сучасного спеціаліста в сфері туризму.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Усвідомлення значення туристичної діяльності як невід'ємної складової формування сучасного соціокультурного простору України.

Побудова індивідуальних освітніх траєкторій учнів шляхом ознайомлення з історією виникнення та розвитку туризму від його зародження до сьогодення, а також з розвитком і досягненнями сучасних технологій у сфері туризму.

Послідовне включення учнів у всі етапи цілісного процесу надання туристичних послуг з метою формування предметної компетентності.

Реалізація готовності до професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, виховання та розвитку особистості.

Основні підходи до розробки та впровадження змісту навчальної програми за спеціальністю «Туристична справа»:

Національна спрямованість передбачає формування у студентів розуміння української культури в контексті туризму як невід’ємної частини світової спадщини. Цей підхід сприяє розвитку національної самосвідомості через вивчення туристичних об'єктів України.

Компетентнісна спрямованість зосереджена на забезпеченні профільного навчання, яке має технологічний, практично орієнтований характер. Цей підхід передбачає формування ключових, галузевих та спеціальних компетенцій учнів, що дозволяє досягти визначених освітніх результатів.

Професійна спрямованість враховує актуальні потреби туристичної галузі в Україні, яка характеризується стрімким розвитком та постійною потребою у кваліфікованих кадрах. Цей підхід спрямований на підготовку здобувачів освіти до конкуренції на ринку праці та створення умов для об'єктивної оцінки їх професійних можливостей.

Культурологічна спрямованість передбачає формування сучасної проектно-технологічної культури учнів на основі мотивації самореалізації (розкриття творчого потенціалу в контексті розвитку туристичної галузі). Цей підхід сприяє розвитку критичного мислення та цілісного сприйняття світу, враховуючи його природні, національні, соціальні та інші аспекти.

Екологічна полягає у розкритті сутності світу природи як середовища існування людини, яка має бути зацікавлена у збереженні його цілісності, чистоти та гармонії. Потрібно навчити учнів осмислювати екологічні явища та відповідально взаємодіяти з природою. Екологічний підхід до природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку та відповідальності за її збереження, мотивуючи до природоохоронної діяльності.

Методологічна спрямованість передбачає опанування методології туристичного супроводу, яка дає змогу здобути досвід ефективної організації туризму та безпеки мандрівок, а також сприяє розвитку соціально та професійно важливих якостей.

Реалізація цієї програми має спрямовуватися на формування в учнів активної життєвої позиції, адаптивності, готовності до постійного профе-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сійного розвитку, конкуренції на ринку праці та створення умов для індивідуального підходу до навчання, виховання та розвитку особистості.

Вищезазначені тенденції зумовлюють переорієнтацію технологічної освіти старшокласників на проектно-технологічну діяльність з очікуваними результатами: зовнішніми освітніми продуктами – створенням соціально та особисто значущих туристичних продуктів, матеріалів подорожей, екскурсій; внутрішніми освітніми продуктами – досягненням індивідуального рівня сформованості предметної проектно-технологічної компетентності, яка характеризує готовність і здатність до засвоєння, розуміння та творення культури свого народу, а також відповідальність за ефективність і наслідки власної діяльності.

Програма профільної підготовки «Туристична справа» забезпечує реалізацію індивідуальних освітніх траєкторій, враховує культурологічні та екологічні аспекти змісту технологічної освіти, відображає організації туристичної діяльності. Програма спрямована на формування у здобувачів освіти фундаментальних знань, умінь і компетентностей у сфері туристичного супроводу, реалізацією індивідуальних освітніх траєкторій.

Висновки. Дослідження проблеми підготовки вчителів технологій до туристичного супроводу засвідчує необхідність урахування сучасних суспільних вимог, тенденцій розвитку туристичної галузі, особливостей підготовки майбутніх вчителів до виконання своїх професійних обов'язків, особливостей профільного навчання технологій тощо.

Підготовка до туристичного супроводу майбутніх вчителів технологій повинна забезпечувати гармонійне поєднання культурологічного, екологічного, професійного, методологічного аспектів. Вони повинні володіти педагогічними компетентностями, бути готовими до проведення як короткотривалих екскурсій так і супроводжувати групу вздовж тривалого туристичного шляху, поєднувати екологічні та культурологічні аспекти туризму, вміти ефективно вирішувати непередбачені ситуації на місці.

До подальших напрямів відносимо дослідження сутності та структури підготовки вчителя технологій до туристичного супроводу в контексті сучасних тенденцій педагогічної науки.

Література:

1. Зінченко В. А. Туризм України як прояв сучасної культурологічної тенденції. *Культурологічний альманах*. Київ : Видавничий дім «Гельветика». 2022. Випуск 1. С. 23-24.

2. Костенко Л. Д. Теорія і практика розвитку позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI століття): дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. Кропивницький, 2021. 573 с.

3. Кнодель Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристської організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04. Тернопіль, 2007. 40 с.

4. Педагогіка туризму: навчальний посібник./ за ред. проф. В. К. Федорченка, проф. Н. А. Фоменко, доц. М. І. Скрипник, доц. Г. С. Цехмістрової. К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. 328 с.

5. Скрипник С., Шевченко С., Заморока А. Науково-методичні засади впровадження методів екологічної освіти і виховання в процесі навчання біології. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. 2020. № 4(20). С. 307–326.

6. Федорченко В. К. Підготовка фахівців для сфери туризму: Теоретичні і методичні аспекти: монографія. К.: Вища шк., 2002. 247 с.

7. Щербанік, Х. О., Чепелюк А. В. Туризм як складова екологічного виховання студентів вищих навчальних закладів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П.* Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / фізична культура і спорт : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 5К (86). С. 374-377.

8. Верес О. Екологічний туризм в сучасній Україні: стан та перспективи розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки :* зб.н.пр.. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 12. С. 153-156.

9. Барвінок Н.В. Безпека туристів під час подорожей як важливий чинник організації туризму. Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності людини в сучасному суспільстві: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (24 листопада 2021 р.). Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет. 2021. С.86-90.

References:

1. Zinchenko, V . A. (2022). Turyzm Ukrayiny yak proyav suchasnoyi kul′turolohichnoyi tendentsiyi [Tourism of Ukraine as a manifestation of modern culturological trends. Culturological Almanac.]. Kul′turolohichnyy al′manakh. Kyyiv : Vydavnychyy dim «Hel′vetyka». 2022. Vypusk 1. S. 23-24. [in Ukrainian].

2. Kostenko, L . (2021). Teoriya i praktyka rozvytku pozashkil′noyi osvity v Ukrayini (druha polovyna XX –XXI stolittya) [Theory and practice of developing extracurricular education in Ukraine (second half of the 20th - beginning of the 21st century):]: dys. d-ra ped. nauk :spets. 13.00.01. Kropyvnyts′kyy, 2021. 573 s. [in Ukrainian].

3. Knodel′, L . (2007). Teoriya i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v krayinakh-chlenakh Vsesvitn′oyi turystychnoyi orhanizatsiyi [Theory and practice of training specialists in the field of tourism in member countries of the World Tourism Organization]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra ped. nauk: spets. 13.00.04. Ternopil′, 2007. 40 s. [in Ukrainian].

4. Pedahohika turyzmu: navchal′nyy posibnyk [Tourism Pedagogy: a textbook] (2004). za red. prof. V. K. Fedorchenka, prof. N. A. Fomenko, dots. M. I. Skrypnyk, dots. H. S. Tsekhmistrovoyi. K.: Vydavnychyy Dim «Slovo», 2004. 328 s. [in Ukrainian].

5. Skrypnyk, S. , Shevchenko, S., Zamoroka, A. (2020). Naukovo-metodychni zasady vprovadzhennya metodiv ekolohichnoyi osvity i vykhovannya v protses navchannya biolohiyi [Scientific and methodological principles of implementing methods of environmental education and upbringing in the process of teaching biology]. Zbirnyk naukovykh prats′ Natsional′noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya : pedahohichni nauky. 2020. № 4(20). S. 307–326. [in Ukrainian].

6. Fedorchenko, V . K. (2002). Pidhotovka fakhivtsiv dlya sfery turyzmu [Training specialists for the tourism sector]: Teoretychni i metodychni aspekty: monohrafiya. K.: Vyshcha shk., 2002. 247 s. [in Ukrainian].

7. Shcherbanik, KH . O., Chepelyuk, A. V. (2017). Turyzm yak skladova ekolohichnoho vykhovannya studentiv vyshchykh navchal′nykh zakladiv [Tourism as a component of environmental education of students of higher educational institutions]. Naukovyy chasopys Natsional′noho pedahohichnoho universytetu imeni M. p. Drahomanova. Seriya 15 : Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoyi kul′tury / fizychna kul′tura i sport : zb. nauk. prats′. Kyyiv : Vyd-vo NPU imeni M.M. p. Drahomanova, 2017. Vyp. 5K (86). S. 374-377. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

8. Barvinok, N.V. (2021). Bezpeka turystiv pid chas podorozhey yak vazhlyvyy chynnyk orhanizatsiyi turyzmu [Tourist safety during travel as an important factor in organizing tourism]. Aktual′ni problemy bezpeky zhyttyediyal′nosti lyudyny v suchasnomu suspil′stvi: materialy Vseukrayins′koyi naukovo-teoretychnoyi internet-konferentsiyi (24 lystopada 2021 r.). Mykolayiv: Mykolayivs′kyy natsional′nyy ahrarnyy universytet. 2021. S.86-90.

9. Veres, O. (2014). Ekolohichnyy turyzm v suchasniy Ukrayini: stan ta perspektyvy rozvytku [Ecological tourism in modern Ukraine: state and development prospects]. Naukovyy chasopys Natsional′noho pedahohichnoho universytetu imeni M. p. Drahomanova. Seriya 6: Istorychni nauky : zb.n.pr.. Kyyiv : Vyd-vo NPU im. M. p. Drahomanova, 2014. Vyp. 12. S. 153-156.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.015.3:004](073)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-273-285

Гуменний Олександр Дмитрович кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії електронних навчальних ресурсів, Інститут професійної освіти НАПН України, м. Київ, тел.: (096) 355-85-24, https://orcid.org/0000-0001-6596-3551

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ДЮСШ

Анотація. Стаття присвячена аналізу ролі цифрової компетентності в професійній підготовці тренерів-викладачів дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ). У сучасному світі, де інформаційні технології стрімко розвиваються та проникають у всі аспекти нашого життя, знання та вміння ефективно використовувати такі технології стають вирішальними для професійного успіху.

Цифрова компетентність, яка раніше вважалася допоміжною навичкою, тепер є фундаментальною вимогою в багатьох професійних сферах, зокрема у спортивному тренінгу та освіті. Вона охоплює здатність ефективно використовувати та оцінювати технології для збору інформації, розв'язання проблем, прийняття рішень, та спілкування, що особливо важливо для тренерів у спортивних школах.

Для тренера сучасної дитячо-юнацької спортивної школи важливо не просто володіти базовими цифровими навичками, а й глибоко розуміти специфіку застосування спеціалізованого програмного забезпечення, яке використовується для аналізу виступів спортсменів. Це включає в себе вміння працювати з даними, які фіксують різноманітні параметри виступів — від швидкості та витривалості до технічних навичок і тактичних рішень. Тренер має вміти аналізувати ці дані, виявляти тенденції та аспекти для покращення, а також адаптувати тренувальні плани відповідно до отриманих результатів.

Крім того, управління тренувальними даними за допомогою цифрових інструментів дає змогу тренеру зберігати всю історію тренувань і змагань, що є важливим для планування довгострокових стратегій розвитку спортсменів. Це також включає безпеку даних та їх захист від несанкціонованого доступу.

Організація онлайн тренувань — це ще одна важлива компетенція сучасного тренера. Вона вимагає від тренерів вміння використовувати платформи для відеоконференцій, управління онлайн-сесіями, а також здатності підтримувати мотивацію та залученість спортсменів на відстані. Важливою складовою є забезпечення високої якості відео та аудіо зв'язку, що дозволяє тренерам ефективно демонструвати техніки та проводити розбори виступів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Важливою також є ефективна комунікація зі спортсменами та їхніми батьками засобами цифрових платформ, а саме: використання електронної пошти, месенджерів, соціальних мереж та інших засобів для зв'язку для інформування про графіки тренувань, зміни у планах, організаційні питання та досягнення спортсменів. Тренер має володіти навичками розробки зрозумілих і доступних повідомлень, що сприяють підтримці високого рівня взаєморозуміння та співпраці між всіма учасниками навчально-тренувального процесу.

Стаття розкриває поняття "цифрової компетентності", визначає її основні компоненти та роль у підготовці тренерів. Окрім теоретичного обґрунтування важливості цифрової компетентності, у роботі представлено результати дослідження, яке включає аналіз поточного рівня цифрової грамотності серед тренерів дитячих спортивних шкіл, а також рекомендації щодо покращення їх навчальних програм з використанням сучасних технологій. Дослідження підкреслює необхідність інтеграції цифрових інструментів у процес навчання і тренувань, а також розробки спеціалізованих курсів для підвищення цифрової компетентності тренерів, що сприятиме підвищенню ефективності їх професійної діяльності.

Ключові слова: цифрова компетентність, тренери-викладачі, ДЮСШ, інформаційні технології, професійна підготовка, цифрові навички, ефективність тренувань, аналіз даних, спортивна освіта, тренувальні програми, кібербезпека, інноваційні технології, управління даними, онлайн тренування, цифрові інструменти, моніторинг спортсменів, цифрове спілкування, використання технологій.

Humennyi Oleksandr Dmytrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher at the Laboratory of Electronic Educational Resources, Institute of Vocational Education of the NAES of Ukraine, Kyiv, tel.: (096) 355-85-24, https://orcid.org/0000-0001-6596-3551

DIGITAL COMPETENCE AS A KEY ELEMENT IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF YOUTH SPORTS SCHOOL COACHES-EDUCATORS

Abstract. This article is devoted to analyzing the role of digital competence in the professional training of coaches and instructors at youth sports schools (YSS). In today's world, where information technology is rapidly evolving and penetrating all aspects of our lives, knowledge and the ability to effectively use such technologies become crucial for professional success.

Digital competence, previously considered a supplementary skill, is now a fundamental requirement in many professional fields, especially in sports training and education. It includes the ability to effectively use and evaluate technologies for information gathering, problem-solving, decision-making, and communication, which is especially important for coaches in sports schools.

For a coach at a modern youth sports school, it is essential not only to possess basic digital skills but also to deeply understand the specifics of using specialized

software used for analyzing athletes' performances. This includes the ability to work with data that records various performance parameters—from speed and endurance to technical skills and tactical decisions. Coaches must be able to analyze this data, identify trends and areas for improvement, and adapt training plans accordingly.

Moreover, managing training data through digital tools allows coaches to preserve the entire history of training and competitions, which is important for planning long-term development strategies for athletes. This also includes data security and protection from unauthorized access.

Organizing online training sessions is another critical competency for a modern coach. It requires the ability to use video conferencing platforms, manage online sessions, and maintain the motivation and engagement of athletes remotely. A critical component is ensuring high-quality video and audio communication, which allows coaches to effectively demonstrate techniques and conduct performance reviews.

Effective communication with athletes and their parents through digital platforms is also important, namely using email, messengers, social networks, and other communication tools to inform about training schedules, changes in plans, organizational issues, and athletes' achievements. Coaches must possess the skills to develop clear and accessible messages that promote a high level of mutual understanding and cooperation among all participants in the educational and training process.

The article explores the concept of "digital competence," defines its key components, and the role it plays in the training of coaches. In addition to the theoretical justification for the importance of digital competence, the work presents research findings that include an analysis of the current level of digital literacy among coaches at youth sports schools, as well as recommendations for improving their educational programs using modern technologies. The study underscores the need to integrate digital tools into the learning and training process and to develop specialized courses to enhance the digital competence of coaches, which will contribute to improving the effectiveness of their professional activities.

Keywords: digital competence, coaches-educators, YSS, information technology, professional training, digital skills, training effectiveness, data analysis, sports education, training programs, cybersecurity, innovative technologies, data management, online training, digital tools, athlete monitoring, digital communication, technology utilization.

Постановка проблеми полягає у необхідності інтеграції цифрових технологій у професійну підготовку тренерів-викладачів, оскільки цифрова компетентність стає ключовим фактором, що впливає на ефективність тренувальних процесів і розвиток спортсменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій виявляє, що проблема інтеграції цифрових технологій у професійну підготовку тренерів-викладачів активно розробляється в академічному співтоваристві, але все ще має низку невирішених аспектів. Ряд досліджень зосереджується на визначенні ключо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вих компонентів цифрової компетентності, що необхідні для тренерів у різних видів спорту. Проте, менше уваги приділяється практичному впровад-женню цих компетенцій у навчальний процес тренерів і вимірюванню їх впливу на спортивні результати.

Основні напрацювання включають розробку моделей та фреймворків цифрової компетентності, які можуть бути адаптовані для тренерської освіти. Наприклад, дослідження в Європейському союзі зосереджені на інтеграції DigComp і DigCompEdu фреймворків [1], які спрямовані на загальну цифрову компетентність і спеціалізовані освітні потреби відповідно. Також з'являються дослідження, що аналізують використання конкретних технологій, таких як віртуальна реальність (VR) і аналітика великих даних, для тренувальних потреб.

Однак, незважаючи на ці напрацювання, залишаються відкритими питання щодо методик впровадження таких технологій у повсякденну практику тренерів, особливо в контексті дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ці установи часто мають обмежений доступ до ресурсів, що ускладнює використання складних технологій. Крім того, вивчення впливу цифрової компетентності на психологічний та фізичний розвиток молодих атлетів залишається недостатньо розробленим.

Стаття присвячується аналізу цих невирішених частин загальної проблеми, з акцентом на розробку практичних методик впровадження цифрових компетенцій у тренувальний процес, вимірювання їхнього впливу на ефективність тренувань, та розробку відповідних освітніх програм для тренерів, що спеціалізуються на роботі з дітьми та підлітками.

Мета статті полягає у дослідженні впливу цифрової компетентності на професійний розвиток тренерів-викладачів у дитячо-юнацьких спортивних школах.

Виклад основного матеріалу.

У сучасному світі, де стрімкий розвиток інформаційних технологій трансформує багато професій, цифрова компетентність набуває вирішального значення. Це особливо важливо у сфері спортивної освіти, де цифрові навички є ключовими для підготовки тренерів-викладачів дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), забезпечуючи ефективність, інноваційність та безпеку тренувальних процесів.

Розуміння ролі цифрової компетентності в професійному розвитку тренерів висвітлює необхідність інтеграції сучасних технологій у методики навчання та тренувань. Дослідження спрямоване на визначення ключових компонентів цифрової компетентності, які тренери мають освоїти для підвищення своєї професійної ефективності. Пропонується модель, яка може слугувати основою для розвитку навчальних програм та курсів підвищення кваліфікації (рис.1).

Аналіз охоплює розробку структурної моделі цифрової компетентності, включаючи інформаційну грамотність, комунікацію та співпрацю, створення цифрового контенту, та заходи забезпечення безпеки. Кожен аспект має

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вирішальне значення для якості тренувального процесу та безпечного використання цифрових ресурсів.

Це дослідження також має на меті виявити прогалини у знаннях тренерів та визначити ефективні стратегії їх подолання через застосування інноваційних освітніх технологій. Надаються практичні рекомендації для інтеграції цифрової компетентності у навчальний процес, що дозволить тренерам підвищити свою ефективність та адаптуватися до сучасних вимог спортивного середовища.

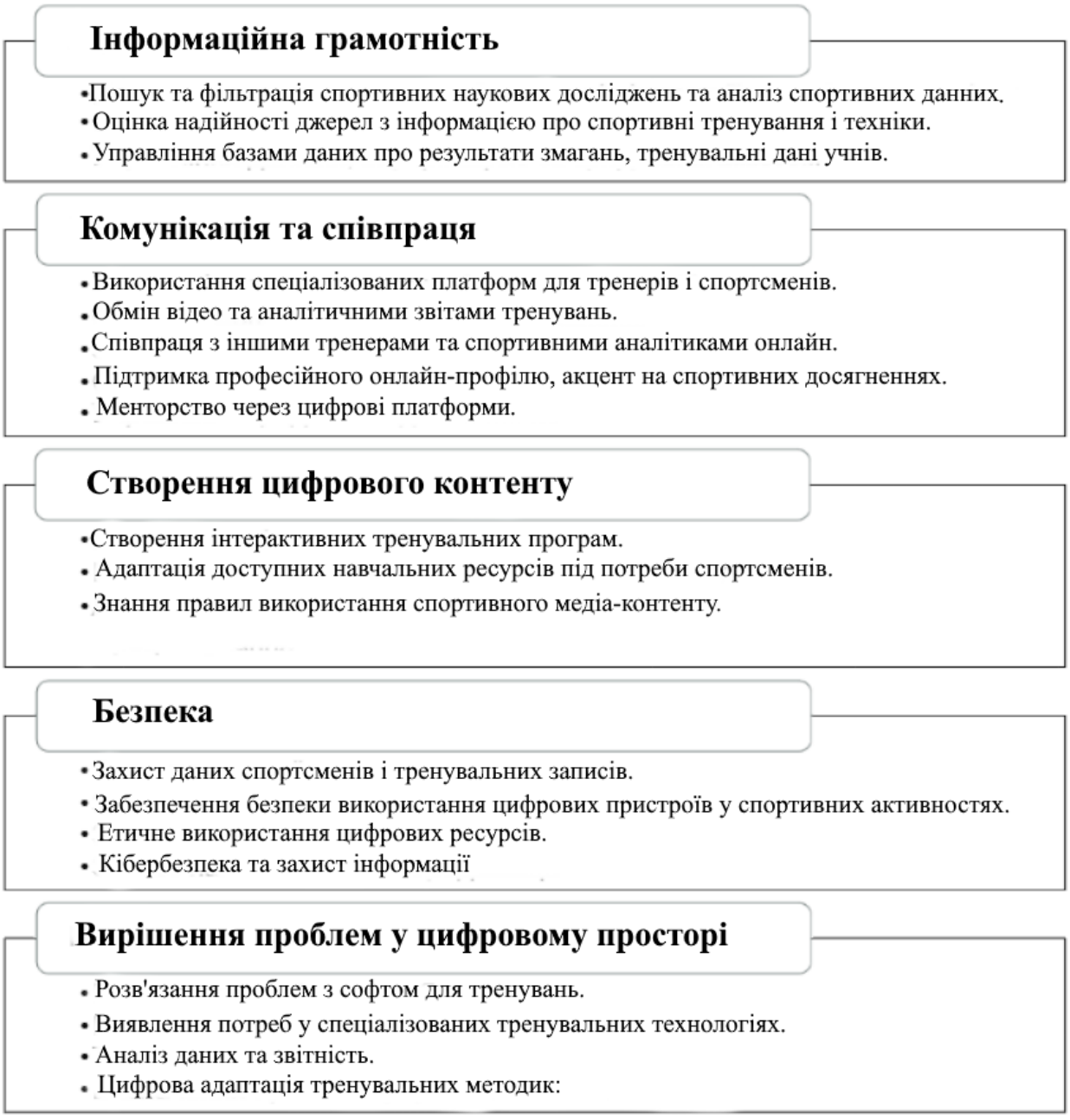

Рис.1. Модель цифрової компетентності для тренерів-викладачів ДЮСШ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Детальний опис моделі цифрової компетенції для тренерів-викладачів дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ):

Інформаційна грамотність

1. Пошук та фільтрація спортивних наукових досліджень. Тренери мають уміти використовувати цифрові інструменти для пошуку та відбору актуальних наукових даних і статей, що стосуються спортивних дисциплін, методик тренувань та технік.

Приклад використання Google Scholar для пошуку наукових статей зі спортивної науки.

Ситуація. Тренер зі спортивної гімнастики вирішує впровадити новітні техніки вправ, які зосереджуються на розвитку балансу та координації. Для цього він потребує найновішої інформації про ефективні методи тренування, які вже були досліджені і опубліковані в наукових журналах.

Дія. Використовуючи Google Scholar, тренер вводить пошукові запити, такі як "новітні методики тренування балансу у спортивній гімнастиці" або "вплив координаційних вправ на спортивні результати". Цифровий інструмент дозволяє фільтрувати результати за датою публікації, значущістю та доступністю повного тексту.

Результат. Тренер знаходить кілька важливих статей, які описують нові методики з використанням інноваційних тренувальних приладів та підходів до підвищення балансу та координації. За допомогою цих даних він розробляє оновлену тренувальну програму, яка включає рекомендовані науковцями вправи.

Вплив. Упровадження науково підтверджених методик дозволяє підвищити ефективність тренувань, поліпшити спортивні показники гімнастів і зменшити ризик травм. Тренери, які користуються цифровими інструментами для наукового пошуку, можуть бути впевнені в актуальності та ефективності своїх методик.

2. Оцінка надійності джерел інформації про спортивні тренування і техніки. Вміння критично аналізувати і оцінювати джерела інформації, розрізняючи науково обґрунтовану інформацію від неперевірених даних. Приклад перевірки наукової статті про вплив інтервальних тренувань на витривалість спортсменів.

Ситуація. Тренер легкої атлетики шукає ефективні методи підвищення витривалості своїх підопічних. Він натрапляє на статтю в інтернеті, яка стверджує, що короткі, але інтенсивні інтервальні тренування значно кращі за традиційні довгі бігові сесії.

Дія. Перед тим, як упровадити ці рекомендації у тренувальний процес, тренер вирішує перевірити надійність цієї інформації. Він шукає додаткові джерела, аналізує репутацію авторів статті та перевіряє, чи було дослідження рецензоване і опубліковане у відомому науковому журналі. Також він звертає увагу на наявність посилань на первинні дослідницькі дані.

Результат. З'ясувалося, що хоча деяка інформація в статті базується на наукових даних, інші твердження не підкріплені достатньою кількістю доказів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

або взяті з контексту. Така ретельна перевірка допомогла тренеру уникнути впровадження потенційно неефективних або навіть шкідливих тренувальних методик.

Вплив. Цей підхід дав змогу тренеру зберегти довіру своїх спортсменів, забезпечити безпечне тренувальне середовище та використати тільки ті методики, які дійсно доведені часом та наукою. Завдяки критичному аналізу, тренер підвищив ефективність тренувань, опираючись на надійні наукові дані.

3. Управління базами даних про результати змагань, тренувальні дані учнів. Володіння навичками роботи з базами даних для зберігання і аналізу результатів спортсменів, планування тренувань та моніторингу прогресу.

Приклад застосування бази даних для моніторингу прогресу у плаванні.

Ситуація. Тренер плавання хоче відстежувати прогрес своїх спортсменів впродовж сезону, аналізуючи їхні результати на змаганнях та щоденні показники на тренуваннях.

Дія. Тренер розробляє базу даних, яка включає інформацію про кожне тренування і змагання: часи обходу, загальний час дистанції, пульс спортсмена під час тренувань та інші фізіологічні показники. Для кожного параметра визначаються цільові значення, які слід досягти. Ця база даних синхронізується з мобільними пристроями спортсменів, що дозволяє їм переглядати особисті тренувальні дані та отримувати зворотний зв'язок в режимі реального часу.

Результат. Використання бази даних уможливило тренеру точно відстежувати прогрес кожного спортсмена, визначати, які методики найбільш ефективні, і, при необхідності, швидко вносити корективи в тренувальний план. Такий підхід сприяв підвищенню загальної ефективності тренувального процесу та досягненню кращих результатів на змаганнях.

Вплив. Завдяки систематичному збору та аналізу даних, спортсмени і тренер мають постійний доступ до актуальної інформації, що допомагає у плануванні тренувань, змагань та стратегій відновлення. Це також забезпечує мотивацію спортсменів, оскільки вони бачать об'єктивні показники свого прогресу.

Комунікація та спілкування

1. Використання спеціалізованих платформ для тренерів і спортсменів. Ефективне використання цифрових комунікаційних платформ для спілкування зі спортсменами та іншими тренерами.

Приклад використання спеціалізованої платформи для тренерів і спортсменів у футболі.

Ситуація. Тренер футбольної команди шукає спосіб підвищити ефективність комунікації та обміну інформацією між тренуваннями, особливо в контексті розподіленої команди, де гравці часто подорожують або тренуються на різних майданчиках.

Дія. Впровадження спеціалізованої платформи, такої як TeamSnap або Hudl, що дозволяє тренерам відправляти тренувальні плани, відео аналіз ігор

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

та індивідуальні звіти професійного розвитку безпосередньо на мобільні пристрої гравців. Платформа також надає інструменти для планування, розкладу матчів, трекінгу присутності на тренуваннях і збору відгуків від спортсменів.

Результат. Завдяки цій платформі, всі члени команди мають стале і надійне середовище для взаємодії, що значно спрощує логістику і підвищує продуктивність тренувань. Тренер має можливість відстежувати прогрес кожного гравця і забезпечувати зворотний зв'язок в режимі реального часу, що сприяє швидкому вирішенню технічних та стратегічних питань команди.

Вплив. Використання платформи зменшило час на адміністративні задачі та забезпечило більшу згуртованість команди. Гравці відчувають більшу залученість і мотивацію, оскільки мають постійний доступ до важливої інформації і можуть ефективніше працювати над своїми навичками. Такий підхід дозволяє тренеру зосередитись на стратегії та індивідуальному розвитку гравців, а не на рутинних організаційних питаннях.

2. Обмін відео та аналітичними звітами тренувань. Широке використання мультимедійних матеріалів для демонстрації та аналізу тренувальних сесій.

Приклад використання обміну відео та аналітичними звітами у тренуваннях баскетбольної команди.

Ситуація. Тренер баскетбольної команди прагне підвищити розуміння та виконання тактичних завдань своїми гравцями. Особливу увагу тренер хоче звернути на покращення оборонних дій та реалізацію контратак.

Дія. Тренер використовує платформу для відеоаналізу, як-от Hudl, для запису, зберігання та аналізу відео з тренувань та ігор. Після кожного тренування тренер відправляє відео сесії з аналітичними коментарями кожному гравцю. Такі відео включають моменти з тренувань, де виділені певні тактичні моменти та індивідуальні помилки чи успіхи гравців. Також тренер надає статистичні звіти, які демонструють ефективність гравців в окремих аспектах гри.

Результат. Використання відео та аналітичних звітів дозволяє гравцям краще зрозуміти свої помилки та успіхи в контексті командної стратегії. Гравці можуть переглядати ці матеріали у свій вільний час, що допомагає їм самостійно оцінювати власну гру і більш ефективно працювати над виправленням помилок. Обговорення відеозаписів на наступних тренуваннях також сприяє кращій командній взаємодії та виконанню тактичних завдань.

Вплив. Систематичний обмін відео та аналітичними звітами підвищує тактичну дисципліну та індивідуальну майстерність гравців. Команда стає більш згуртованою, а гравці — технічно підготовленішими. Такий підхід дає змогу тренеру ефективно візуалізувати проблемні зони та прогрес команди, що сприяє загальному покращенню результатів на змаганнях.

3. Співпраця з іншими тренерами та спортивними аналітиками онлайн. Використання цифрових інструментів для спільної роботи і обміну знаннями та досвідом у сфері спортивного тренування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Приклад співпраці онлайн між тренерами та спортивними аналітиками в атлетичній підготовці.

Ситуація. Тренер атлетики хоче інтегрувати новітні наукові підходи та технології в тренувальний процес, але не має достатньої експертизи в деяких специфічних областях, таких як біомеханіка бігу.

Дія. Тренер використовує платформу для співпраці, як-от Slack або Microsoft Teams, де створює спеціалізовані канали з іншими тренерами і спортивними аналітиками з усього світу. Вони регулярно обмінюються дослідженнями, відеоаналізами та тренувальними програмами. Тренер також використовує спільні документи Google Docs для розробки тренувальних планів, які можуть редагувати та коментувати інші спеціалісти, надаючи свої пропозиції та вдосконалення.

Результат. Ця колаборативна робота дозволяє тренеру атлетики залучати передовий досвід та знання з різних наукових галузей, ефективно впроваджувати їх у тренувальний процес. Інтеграція знань від спортивних аналітиків допомагає тренеру краще розуміти тонкощі механіки руху його атлетів, що відповідно підвищує якість підготовки та знижує ризик травм.

Вплив. Співпраця забезпечує постійний доступ до найсучасніших досліджень і методик, стимулює інновації в тренувальному процесі та сприяє професійному розвитку тренера. Використання цифрових інструментів для спілкування та обміну досвідом у спільноті професіоналів забезпечує більшу залученість та взаємодію між тренерами, що підвищує загальний рівень знань і вмінь у спортивній галузі.

4. Менторство через цифрові платформи. Організація та проведення менторських програм онлайн, підтримка і розвиток молодих спортсменів на відстані.

Приклад упровадження менторських програм через цифрові платформи в тенісі.

Ситуація. Головний тренер національної юніорської тенісної збірної вирішує розширити підтримку та розвиток молодих талантів шляхом використання цифрових технологій для менторства.

Дія. Впровадження платформи Zoom для організації відеоконференцій між досвідченими тренерами та молодими спортсменами. Створення спеціальних онлайн-сесій, які включають регулярні зустрічі для обговорення технічних навичок, тактичних завдань та психологічних аспектів гри. Також використання мобільного додатку Slack для створення спільноти, де спортсмени можуть обмінюватися досвідом, ставити питання та отримувати зворотний зв'язок від тренерів у реальному часі.

Результат. Молоді спортсмени відчувають зростаючу підтримку та керівництво від своїх менторів, незважаючи на віддаленість та різні географічні розташування. Цифрові сесії допомогли учасникам програми поліпшити свої ігрові навички та самовпевненість перед змаганнями.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Вплив. Організація менторських програм через цифрові платформи сприяла збереженню постійного контакту між тренерами та спортсменами, надаючи їм необхідні ресурси та підтримку для їх розвитку. Це дало змогу академії підтримувати високий рівень підготовки молодих талантів та гарантувати їхнє зростання як спортсменів та особистостей.

Створення цифрового контенту

1. Створення інтерактивних тренувальних програм. Розробка цифрових тренувальних модулів та програм, які мотивують та залучають спортсменів.

Приклад створення інтерактивних тренувальних програм для баскетбольної команди.

Ситуація. Головний тренер баскетбольної команди університету бажає модернізувати підхід до тренувань, зробивши їх більш захоплюючими та ефективними для гравців, особливо в умовах обмеженої можливості проведення звичайних занять у спортзалі через пандемічні обмеження.

Дія. Тренер співпрацює з розробниками програмного забезпечення для створення спеціалізованої аплікації, яка дозволяє гравцям виконувати індивідуальні тренувальні модулі. Ці модулі включають відеоінструкції, інтерактивні завдання на швидкість, точність кидків, а також елементи гейміфікації, такі як набір очок і рівнів за виконання вправ. Додаток також дозволяє тренеру відстежувати прогрес кожного гравця, отримуючи дані про виконання тренувальних задач в реальному часі.

Результат. Інтерактивна тренувальна програма значно підвищила мотивацію гравців, оскільки вони могли бачити свої досягнення та порівнювати їх з результатами інших учасників команди. Елементи гейміфікації додали змагальний дух, стимулюючи гравців досягати кращих результатів. Також це дозволило тренеру ефективніше планувати подальші тренування, виходячи з отриманих даних про сильні та слабкі сторони кожного гравця.

Вплив. Завдяки впровадженню цієї інтерактивної тренувальної програми команда змогла підтримувати високий рівень фізичної підготовки навіть під час обмежень, пов'язаних з пандемією. Тренери відзначали покращення технічних навичок гравців та їхню здатність швидше адаптуватися до тактичних змін під час ігор.

2. Адаптація доступних навчальних ресурсів під потреби спортсменів. Кастомізація існуючих освітніх матеріалів для специфіки тренувань у конкретних спортивних дисциплінах.

Приклад адаптації навчальних ресурсів для тренувань у дитячій спортивній школі з боротьби.

Ситуація. Тренер з боротьби в дитячій спортивній школі помічає, що його підопічні відчувають труднощі з освоєнням складних прийомів, які вимагають глибшого розуміння механіки тіла та силових взаємодій між суперниками. Стандартні відеоуроки та друковані матеріали не забезпечують достатнього зрозуміння цих процесів для всіх юних спортсменів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Дія. Тренер вирішує адаптувати існуючі навчальні ресурси, використовуючи програмне забезпечення для створення анімацій та 3D-моделювання. Він розробляє серію інтерактивних модулів, які детально показують кожен аспект боротьби — від позиціонування тіла до виконання прийому. Кожен модуль містить покрокові анімації, пояснення механіки рухів, та вправи для відпрацювання.

Результат. Юні борці отримали доступ до персоналізованих навчальних модулів, які вони могли переглядати на власних пристроях у зручний для них час. Це дало змогу їм краще зрозуміти техніку та відточити свої навички на практиці. Тренер також використовував ці модулі під час занять для демонстрації та аналізу виконання прийомів у реальному часі.

Вплив. Адаптовані інтерактивні ресурси значно покращили процес тренувань. Юні спортсмени швидше освоювали складні техніки, а також знижували ризик травм через неправильне виконання рухів. Тренер зазначив зростання загальної продуктивності команди та покращення результатів на змаганнях.

3. Знання правил використання спортивного медіа-контенту. Правильне використання та цитування спортивних зображень, відео, текстів з дотриманням авторських прав.

Приклад впровадження правил використання спортивного медіа-контенту в маленькому фітнес-клубі.

Ситуація. Тренер місцевого фітнес-клубу хоче використовувати професійні відео з фітнес-тренувань для навчання своїх клієнтів. Однак він зіткнувся з необхідністю дотримання авторських прав та ліцензійних обмежень на цей контент.

Дія. Фітнес-клуб вирішує розробити чіткі внутрішні правила щодо використання спортивного медіа-контенту. Вони проводять навчання для тренерів з основ інтелектуальної власності, навчають їх ідентифікувати ліцензійний контент і використовувати тільки той матеріал, для якого мають відповідні права або отримали дозвіл. Клуб також встановлює партнерства з медіа-компаніями для легального доступу до необхідних матеріалів і використовує офіційні платформи для покупки або ліцензування відео та фото контенту.

Результат. Завдяки впровадженню цих правил та тренінгів, тренери клубу використовують відео та інші матеріали відповідно до закону, уникаючи правових конфліктів та потенційних штрафів. Також це дозволяє клубу уникнути моральних та етичних проблем, пов'язаних з неправомірним використанням чужого інтелектуального майна.

Вплив. Законне використання спортивного медіа-контенту не тільки захищає клуб від юридичних ризиків, але й зміцнює його репутацію як організації, яка поважає права інших та веде себе етично. Водночас тренери і клієнти мають доступ до високоякісних навчальних ресурсів, що підвищує ефективність тренувань та сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Безпека

1. Захист даних спортсменів та тренувальних записів. Ситуація. Клуб з плавання потребує захисту персональних даних спортсменів, включаючи медичні записи та результати тренувань.

Дія. Введення системи управління даними з зашифрованими базами та надійними платформами для обміну даними, строгі протоколи доступу для тренерів та медичного персоналу, регулярні тренінги з кібербезпеки.

Результат. Зниження ризиків несанкціонованого доступу, забезпечення конфіденційності інформації.

2. Захист пристроїв. Ситуація. Велосипедний клуб використовує цифрові пристрої для моніторингу тренувань, важливо захистити їх від вірусів та несанкціонованого доступу.

Дія. Встановлення антивірусного програмного забезпечення, оновлення програм, активація шифрування даних, впровадження системи аудиту.

Результат. Захист пристроїв від шкідливого ПЗ та зниження ризику втрати важливої інформації.

3. Етичне використання цифрових ресурсів. Ситуація. Тренувальний центр з атлетики використовує цифрові технології для аналізу виступів; потрібно етично обробляти особисті дані.

Дія. Розробка політик збору та використання даних, тренінги з етики використання цифрових ресурсів, захист приватності.

Результат. Етичне використання інформації, зміцнення довіри між спортсменами і тренерами.

4. Кібербезпека та захист інформації. Ситуація. Міський районний клуб з боротьби греко-римського стилю впроваджує цифрові технології, зростає ризик кібератак.

Дія. Розробка та впровадження політик кібербезпеки, двофакторна автентифікація, антивірусне програмне забезпечення, вогнестінки, тренінги персоналу.

Результат. Зниження інцидентів з несанкціонованим доступом, покращення захисту інформації, зростання довіри до клубу.

Вирішення проблем у цифровому просторі

1. Вирішення проблем з софтом для тренувань. Ідентифікація та виправлення технічних проблем із програмним забезпеченням, яке використовується для тренувань.

2. Виявлення потреб у спеціалізованих тренувальних технологіях. Аналіз та оцінка потреб у нових технологіях для оптимізації тренувального процесу.

3. Аналіз даних та звітність. Використання цифрових інструментів для збору, аналізу та візуалізації даних тренувань для підвищення ефективності.

4. Цифрова адаптація тренувальних методик. Інтеграція новітніх цифрових технологій у традиційні методики тренувань для підвищення якості підготовки спортсменів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Висновки. Використання моделі забезпечує комплексний підхід до впровадження цифрових технологій у тренувальний процес, акцентуючи увагу на безпеці, ефективності та інноваційності.

Акцентуємо увагу, як саме впровадження цієї моделі позитивно впливає на тренувальний процес. По-перше, ясність та конкретика формулювання «використання моделі» конкретизує механізми цього впливу, підкреслюючи безпосередній зв'язок між застосуванням новітніх технологій і підвищенням якості підготовки. По-друге, акцентування уваги на безпеці, ефективності та інноваційності демонструє основні напрями впливу цифрових технологій. Нарешті, вдала структура та логіка викладу аргументів робить розуміння переваг моделі зрозумілим та переконливим для читача.

Література:

1. European Commission. *Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu)* [Electronic resource]. – Access mode: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en. – Title from the screen.

References:

1. European Commission. *Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu)* [Electronic resource]. – Access mode: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en. – Title from the screen.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 371.3:616-056.36(075)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-286-294

Демченко Ірина Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-4302-7564

Білан Валентина Андріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-6615-5211

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В РОБОТІ ГУВЕРНЕРА

Анотація. Метою статті є дослідження ролі соціально-психологічного консультування в підтримці батьків дітей з інвалідністю, зокрема в контексті роботи гувернера. Наголошено, що сучасні соціальні умови створюють для таких родин значні виклики, зокрема у сфері емоційної підтримки та психологічної адаптації. Як виявлено, батьки часто зіштовхуються з підвищеним рівнем стресу, тривожності та депресії, що значно ускладнює взаємодію у родині та погіршує їх психологічне благополуччя. У роботі підкреслено важливість соціально-психологічного консультування для зменшення емоційного навантаження на батьків і покращення їх психологічного здоров'я. Особливо актуальним є застосування консультування для розвитку ефективних комунікативних стратегій в родині. Підкреслено, що гувернер, маючи відповідні психологічні навички, може забезпечити батькам необхідну підтримку, що знижує рівень стресу та тривожності, а також сприяє емоційному зціленню. Виявлено, що одним з основних завдань консультування є навчання батьків технікам емоційної регуляції та стратегіям для зменшення стресу, що дозволяє поліпшити взаємодію з дитиною. Крім того, особливу увагу приділено методам, таким як арттерапія, рефлексивне слухання та когнітивно-поведінковий підхід, які дозволяють значно знизити рівень стресу та полегшити психологічне навантаження батьків. Підкреслено, що ці методи допомагають батькам адаптуватися до специфічних потреб своїх дітей і полегшують процес їх виховання. Зокрема, наголошено на важливості створення довірчої атмосфери в родині через консультування, що дозволяє батькам краще розуміти потреби своїх дітей і підтримувати їх у повсякденному житті. Водночас, виявлено, що таким чином батьки здобувають інструменти для поліпшення емоційної стійкості та якості сімейного життя. Крім того, вказано на роль гувернера у розвитку самостійності дітей, що, зі свого боку, сприяє їх соціальній адаптації та підвищенню якості життя всієї родини.

Ключові слова: соціально-психологічне консультування, батьки дітей з інвалідністю, емоційна підтримка, психологічне благополуччя, гувернер, стрес, тривожність, арттерапія.

Demchenko Iryna Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-4302-7564

Bilan Valentina Andriivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at Special and Inclusive Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University of Ukraine, Uman, https://orcid.org/0000-0002-6615-5211

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING OF PARENTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE WORK OF A TUTOR

Abstract. The purpose of the article is to study the role of social and psychological counseling in supporting parents of children with disabilities, in particular in the context of the work of a governor. It is emphasized that current social conditions pose significant challenges for such families, in particular in the field of emotional support and psychological adaptation. It has been found that parents often face increased levels of stress, anxiety, and depression, which significantly complicates family interaction and worsens their psychological well-being. The paper emphasizes the importance of social and psychological counseling to reduce the emotional burden on parents and improve their psychological health. Especially relevant is the use of counseling to develop effective communication strategies in the family. It is emphasized that a governor with appropriate psychological skills can provide parents with the necessary support to reduce stress and anxiety, as well as promote emotional healing. It has been found that one of the main tasks of counseling is to teach parents emotional regulation techniques and strategies to reduce stress, which allows them to improve their interaction with their child. In addition, special attention is paid to methods such as art therapy, reflective listening, and cognitive-behavioral approach, which can significantly reduce stress levels and ease the psychological burden of parents. It is emphasized that these methods help parents adapt to the specific needs of their children and facilitate the process of raising them. In particular, the importance of creating a trusting atmosphere in the family through counseling was emphasized, which allows parents to better understand the needs of their children and support them in everyday life. At the same time, it was found that in this way parents acquire tools to improve emotional stability and quality of family life. In addition, the author emphasizes the role of the tutor in the development of children's independence, which, in turn, contributes to their social adaptation and improvement of the quality of life of the whole family.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Keywords: social and psychological counseling, parents of children with disabilities, emotional support, psychological well-being, tutor, stress, anxiety, art therapy.

Постановка проблеми. Соціально-психологічне консультування батьків дітей з інвалідністю є важливим аспектом професійної діяльності гувернера, який працює з родинами, що мають дітей з особливими потребами. Така робота вимагає не лише високого рівня професійної компетентності у вихованні дітей, але й глибоких знань у сфері психології, соціальної підтримки та міжособистісних комунікацій. Специфіка виховання дітей з інвалідністю вимагає врахування унікальних психоемоційних потреб як самих дітей, так і їхніх батьків, що перебувають під постійним тиском через соціальні, емоційні та психологічні виклики.

Гувернер, окрім виховних функцій, може виконувати роль своєрідного соціально-психологічного консультанта для батьків. Завдяки професійним навичкам, гувернер може допомогти батькам краще розуміти особливості розвитку дитини, сприяти встановленню ефективної комунікації з нею, а також знижувати рівень тривожності та стресу у родині. Така підтримка дозволяє створити оптимальні умови для розвитку дитини, а також забезпечує емоційну стійкість її батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний інтерес до проблеми підтримки сімей в умовах інклюзивної освіти та адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Наукові праці таких авторів, як О. Баран, Г. Бреславська, З. Борисенко М. Верхоляк, О. Вознюк, О. Галян, Т. Гавриленко, Н. Корпач, В. Полєхіна, Т. Прибора, О. Реброва, Д. Шульженко, відображають сучасні тенденції та підходи в інклюзивній освіті й соціально-психологічній підтримці батьків. У роботах цих дослідників порушуються питання методології, технологій і психологічного супроводу, які використовуються гувернерами та соціальними педагогами у роботі з дітьми з обмеженими функціональними можливостями. Узагальнений досвід показує ефективність комплексного підходу, що враховує індивідуальні потреби кожної сім'ї та дитини в процесі адаптації й розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний інтерес до проблем підтримки дітей з інвалідністю та їхніх сімей, питання соціально-психологічного консультування батьків саме в контексті роботи гувернера залишається майже не дослідженим. У наявних публікаціях основна увага приділяється адаптації дітей з особливими потребами, соціально-психологічній підтримці дітей та методологічним аспектам роботи гувернера загалом. Однак спеціально розроблених підходів консультування батьків, спрямованих на підтримку їхнього психологічного стану та ефективну взаємодію з дитиною через роботу гувернера, в науковій літературі майже не висвітлено. Така прогалина свідчить про потребу у детальніших дослідженнях

та розробках у цьому напрямі, що могло б сприяти глибшому розумінню специфіки соціально-психологічної підтримки сімей у рамках інклюзивного виховання.

Метою статті є дослідження ролі соціально-психологічного консультування в роботі гувернера з батьками дітей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасного суспільства питання підтримки сімей, які виховують дітей з інвалідністю, набуває особливої актуальності, оскільки виховання дитини з інвалідністю супроводжується численними труднощами як на рівні щоденних практичних завдань, так і у сфері емоційної стійкості членів родини. Гувернер, що володіє відповідними знаннями й навичками, здатен надати ефективну допомогу батькам, допомагаючи їм не лише справлятися зі щоденними викликами, але й покращити загальну якість сімейного життя.

Консультування батьків з метою зниження рівня стресу є важливою складовою професійної підготовки гувернера, який працює з особливими потребами дитини. Батьки дітей з інвалідністю часто зіштовхуються з психологічними труднощами, що можуть переростати у хронічний стрес, тривожність, депресію, а іноді навіть викликати труднощі в міжособистісних стосунках всередині родини. Соціально-психологічне консультування дозволяє зменшити ці негативні наслідки завдяки використанню спеціальних технік, спрямованих на формування позитивної взаємодії між батьками та дітьми, а також на підтримку емоційної стійкості батьків.

Одним із важливих аспектів такого консультування є навчання батьків стратегій подолання стресу та управління власними емоціями. Гувернер, завдяки володінню навичками психологічного супроводу, може забезпечити батькам підтримку, що дозволяє їм знайти внутрішні ресурси для кращого розуміння потреб дитини, а також визначити оптимальні способи реагування на труднощі, з якими вони зіштовхуються.

Крім того, соціально-психологічне консультування в роботі гувернера з батьками дітей з інвалідністю має низку важливих завдань, спрямованих на підтримку та адаптацію родини. Гувернер забезпечує емоційну підтримку батьків, допомагаючи їм справлятися з труднощами виховання та зменшуючи рівень стресу. Одним із ключових завдань є навчання батьків ефективним комунікативним стратегіям, що покращують взаємини в родині. Також надаються рекомендації щодо розвитку самостійності дитини, які підвищують її адаптивність у повсякденному житті. Нижче у таблиці 1 представлено основні завдання соціально-психологічного консультування в роботі гувернера.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Основні завдання соціально-психологічного консультування в роботі гувернера

Завдання консультування	Опис	Очікуваний результат
Емоційна підтримка батьків	Надання психологічної допомоги для зниження стресу, тривожності, та уникнення емоційного вигорання. Це досягається через використання арттерапії, рефлексивного слухання та емпатії в роботі гувернера.	Покращення емоційного стану батьків, підвищення їх стресостійкості.
Психологічна адаптація родини	Допомога в адаптації родини до виховання дитини з інвалідністю, зокрема, через впровадження нейропсихологічних технік, що сприяють розумінню особливих потреб дитини.	Підвищення рівня задоволеності життям, зниження рівня конфліктності у родині.
Навчання комунікативних стратегій	Розвиток навичок ефективного спілкування між батьками та дитиною за допомогою технік та відкритих запитань. Це сприяє зниженню напруги у взаєминах і кращому взаєморозумінню.	Покращення якості стосунків у родині, підвищення емоційної близькості.
Консультації щодо самостійності дитини	Надання рекомендацій для розвитку самостійності та соціальної адаптації дитини, зокрема за допомогою індивідуальних планів розвитку та практичних порад.	Збільшення рівня самостійності дитини, зниження залежності від батьківської опіки.
Навчання стратегій емоційної регуляції	Формування навичок емоційного контролю у батьків, що допомагає їм зберігати спокій у складних ситуаціях. Використання когнітивно-поведінкових підходів для опанування стресу.	Зниження рівня тривожності та емоційної напруги, підвищення впевненості батьків.

Джерело: удосконалено на основі [1-7].

Основні техніки соціально-психологічного консультування батьків дітей з інвалідністю допомагають створити підтримуюче середовище для зниження стресу та покращення взаєморозуміння в сім'ї. Емпатичне слухання дозволяє батькам вільно виражати свої переживання, що сприяє емоційній розрядці. Арттерапія розвиває емоційне усвідомлення як батьків, так і дітей, допомагаючи їм краще розуміти одне одного. Когнітивно-поведінковий підхід допомагає батькам подолати почуття тривоги та провини, формуючи здорові установки. Методи емоційної регуляції, такі як дихальні вправи та медитації, допомагають батькам краще контролювати емоції, що позитивно впливає на сімейну атмосферу.

Крім того, важливою метою соціально-психологічного консультування є допомога батькам у подоланні негативних почуттів, таких як вина, тривога та страх, що часто супроводжують виховання дитини з інвалідністю. Гувернер, який здатний створити атмосферу довіри та безпеки, може допомогти батькам відкрито висловити свої переживання, а також побудувати позитивне мислення, що є основою для емоційного благополуччя всієї родини. Особливо корисними в цьому процесі є техніки когнітивно-поведінкової терапії, які дозволяють змінити деструктивні мисленнєві патерни батьків та розвинути більш адаптивні способи реагування на труднощі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Окрім роботи з емоційною стійкістю, важливою складовою є навчання батьків навичкам ефективного догляду за дитиною та взаємодії з нею, орієнтованої на розвиток її самостійності. Це включає планування та організацію щоденних завдань, що допомагають розвивати моторні та когнітивні навички дитини, а також підтримують її соціальну адаптацію. Завдяки підтримці гувернера батьки набувають необхідних знань, що допомагають їм організувати життя дитини з урахуванням її можливостей і потреб, формуючи у неї навички самостійності та незалежності.

Соціально-психологічне консультування також сприяє встановленню міцних довірливих відносин між гувернером і батьками, які дозволяють ефективно співпрацювати у вихованні дитини з інвалідністю. У процесі роботи гувернер створює умови для відкритого діалогу, підтримуючи батьків в їхньому прагненні забезпечити дитині повноцінний розвиток. Така взаємодія має важливе значення для зниження рівня конфліктів у родині та сприяє підвищенню рівня задоволеності батьків своїм внеском у розвиток дитини.

Батьки дітей з інвалідністю часто стикаються з рядом психологічних труднощів, таких як високий рівень стресу, емоційне вигорання та почуття провини. Ці труднощі можуть призводити до зниження самооцінки, постійної тривоги та сумнівів у власних виховних навичках. Нижче у таблиці 2 представимо ряд психологічних труднощів, що виникають перед батьками дітей з інвалідністю та відповідні техніки їх консультування.

Таблиця 2

Психологічні труднощі батьків дітей з інвалідністю та відповідні техніки консультування

Труднощі батьків	Психологічні наслідки	Техніка консультування	Очікуваний ефект
Високий рівень стресу	Емоційне вигорання, депресія, роздратованість	Рефлексивне слухання, відкриті запитання	Зниження стресу, покращення емоційного стану
Почуття провини та страх	Низька самооцінка, сумніви у власних виховних навичках	Когнітивно-поведінкова терапія	Формування позитивного мислення, зростання впевненості
Труднощі у спілкуванні з дитиною	Зниження довіри між батьками та дитиною, труднощі взаємодії	Позитивне підкріплення, комунікативні техніки	Покращення якості комунікації, підвищення взаєморозуміння
Соціальний тиск та відчуження	Відчуження, зниження рівня задоволеності від виховання	Соціальна підтримка та консультування	Підвищення рівня впевненості та задоволеності у процесі виховання
Тривожність за майбутнє дитини	Підвищений рівень тривожності, емоційна нестабільність	Навчання технік релаксації, дихальні вправи	Зниження тривожності, покращення емоційної стабільності
Психічна перевтома	Втрата енергії, зниження інтересу до соціальної активності	Інтеграція арттерапії та творчих занять	Підвищення енергійності, розвиток творчих можливостей

Джерело: удосконалено на основі [2; 8-11].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Соціально-психологічне консультування батьків дітей з інвалідністю в роботі гувернера має на меті досягнення низки важливих результатів, спрямованих на покращення якості життя сім'ї. Одним з очікуваних результатів є значне зниження стресу у батьків, що сприяє гармонізації сімейної атмосфери та зменшенню рівня конфліктності. Емоційна підтримка допомагає батькам краще адаптуватися до викликів виховання дитини з інвалідністю, розвиваючи стійкість до труднощів та підвищуючи задоволеність життям. Консультування сприяє покращенню взаєморозуміння з дитиною, що проявляється у відкритості до діалогу та підвищеній емоційній близькості. Також очікується, що завдяки наданим рекомендаціям у батьків розвинуться навички ефективного спілкування, що дозволить уникати конфліктів та посилить довіру. Позитивне підкріплення, яке гувернер надає під час консультувань, зміцнює впевненість батьків у своїх виховних здібностях і підвищує їхню впевненість у власних силах. Консультування також допомагає батькам розвинути гнучкі підходи до виховання дитини, що дозволяє краще реагувати на її потреби та адаптуватися до змінних умов. Крім того, завдяки консультуванню, дитина має більше шансів на формування незалежності та самостійності, що зменшує навантаження на батьків та сприяє розвитку впевненості в дитині. Покращення емоційної стабільності у родині сприяє підвищенню рівня підтримки та взаєморозуміння між членами сім'ї. Загалом, такі результати допомагають створити сприятливі умови для всебічного розвитку дитини та психологічного благополуччя всієї родини (таблиця 3).

Таблиця 3

Очікувані результати соціально-психологічного консультування в роботі гувернера

Очікуваний результат	Показники ефективності	Приклади прояву в житті сім'ї
Зниження стресу у батьків	Менше конфліктів, підвищення рівня комунікабельності	Батьки менше конфліктують та краще взаємодіють з дитиною
Покращення взаєморозуміння з дитиною	Відкритість до діалогу, активність дитини у спілкуванні	Дитина проявляє ініціативу у спілкуванні з батьками
Підвищення емоційної стабільності	Зменшення рівня емоційного напруження у родині	Родина демонструє більше емоційної підтримки один одному
Розвиток самостійності дитини	Більша незалежність у виконанні завдань, ініціативність	Дитина бере участь у виконанні завдань та проявляє самостійність
Покращення батьківської впевненості	Зростання віри у свої виховні навички, зниження почуття провини	Батьки впевненіше підходять до виховання дитини
Розвиток емоційної чуйності у батьків	Підвищення здатності до емпатії, краща реакція на потреби дитини	Батьки швидше розпізнають емоції дитини та реагують з розумінням

Джерело: удосконалено на основі [1-11].

Отже, відзначимо, що соціально-психологічне консультування батьків дітей з інвалідністю в роботі гувернера є важливою складовою підтримки сімей, спрямованою на покращення адаптації дітей до інклюзивного середовища та забезпечення психоемоційного благополуччя батьків. Це консультування допомагає створити сприятливі умови для розвитку дитини, враховуючи індивідуальні потреби та можливості кожної сім'ї.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, підкреслимо, що у сучасному суспільстві підтримка сімей, які виховують дітей з інвалідністю, є важливим аспектом, що вимагає професійного підходу. Гувернер, який володіє необхідними знаннями та навичками, може ефективно допомогти батькам у подоланні труднощів виховання та зниженні стресу. Соціально-психологічне консультування сприяє розвитку емоційної стійкості у батьків, покращенню якості сімейних відносин та адаптації родини до специфічних потреб дитини. Використання спеціальних технік, таких як арттерапія, когнітивно-поведінкові методи та емоційна регуляція, допомагає створити підтримуюче середовище для батьків і дітей. Важливим результатом консультування є підвищення самостійності дітей, що позитивно впливає на їх адаптацію в суспільстві. Загалом, роль гувернера в такій діяльності є ключовою для підтримки емоційного благополуччя родини та сприяння розвитку дитини з інвалідністю.

Література:

1. Верхоляк М. Особливості роботи соціального педагога-гувернера з дітьми з обмеженими функціональними можливостями. Тенденції розвитку інклюзивної освіти в Україні: комплексний підхід: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (28.02-01.03.2017 р., м. Львів). Львів. С. 39-44.

2. Бреславська Г. Б. Технології роботи гувернера: навчально-методичний посібник для студентів педагогічних вищих навчальних закладів. Миколаїв: видавець Румянцева Г. В., 2022. 278 с.

3. Полєхіна В. М. Основи професійної діяльності соціального гувернера: теорія та практика: колективна монографія. Умань, 2020. С. 87-98.

4. Гавриленко Т. Л. Функції та напрями роботи соціального гувернера. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2011. Вип. 84. С. 47-50.

5. Корпач Н. Арт-терапії у практиці соціального гувернера в умовах сім'ї. Humanitas. 2021. № 1. С. 28-34.

6. Шульженко Д. І. Нейропсихологічні засади колекційної роботи з дітьми аутистичного спектру. Науково-педагогічне стажування «Формування освітніх і науково-дослідницьких компетентностей у підготовці майбутніх ортопедагогів, реабілітологів та психологів»: Черкаси, Україна 23 січня – 10 лютого 2023 р. С. 60-65.

7. Баран О. В. Особливості консультування батьків дітей з ООП. URL: https://mighirja inkluzywnyjcentr.e-schools.info/news/150300

8. Прибора Т. О. Особливості роботи соціального гувернера з тривожними дітьми. Наукові записки. 2011. Випуск 97. С. 230-235.

9. Реброва О. О. Психологічний супровід батьків дітей раннього віку з особливими освітніми потребами: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08. Київ, 2023. 210 с.

10. Вознюк О. М. До проблеми психологічної готовності батьків в умовах інклюзивного освітнього простору. Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ: Науково-практична конференція. 2019. URL: https://conf.zippo.net.ua/?p=190

11. Галян О. І., Борисенко З. Т. Психологічні аспекти супроводу батьків дітей з особливими освітніми потребами. Теорія і практика сучасної психології. 2017. № 2, Т. 2. С. 44-49.

References:

1. Verkholiak, M. (2017). Osoblyvosti roboty sotsialnoho pedahoha-huvernera z ditmy z obmezhenymy funktsionalnymy mozhlyvostiamy [Features of the work of a social educator-guardian with children with disabilities]. Tendentsii rozvytku inkliuzyvnoi osvity v Ukraini: kompleksnyi pidkhid: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (28.02-01.03.2017 r., m. Lviv). Lviv, 39-44 [in Ukrainian].

2. Breslavska, H. B. (2022). Tekhnolohii roboty huvernera: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv [Technologies of the governor's work: a study guide for students of pedagogical higher educational institutions]. Mykolaiv: vydavets Rumiantseva H. V. [in Ukrainian].

3. Poliekhina, V. M. (2020). Osnovy profesiinoi diialnosti sotsialnoho huvernera: teoriia ta praktyka: kolektyvna monohrafiia [Fundamentals of professional activity of a social tutor: theory and practice: a collective monograph.]. Uman, 87-98 [in Ukrainian].

4. Havrylenko, T. L. (2011). Funktsii ta napriamy roboty sotsialnoho huvernera [Functions and directions of work of a social tutor]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences, 84, 47-50 [in Ukrainian].

5. Korpach, N. (2021). Art-terapii u praktytsi sotsialnoho huvernera v umovakh sim'i [Art therapy in the practice of a social tutor in a family setting]. Humanitas, 1, 28-34 [in Ukrainian].

6. Shulzhenko, D. I. (2023). Neiropsykholohichni zasady kolektsiinoi roboty z ditmy autystychnoho spektru [Neuropsychological principles of collection work with children on the autistic spectrum]. Naukovo-pedahohichne stazhuvannia «Formuvannia osvitnikh i naukovo-doslidnytskykh kompetentnostei u pidhotovtsi maibutnikh ortopedahohiv, reabilitolohiv ta psykholohiv»: Cherkasy, Ukraina 23 sichnia – 10 liutoho 2023 r., 60-65 [in Ukrainian].

7. Baran, O. V. Osoblyvosti konsultuvannia batkiv ditei z OOP [Features of counseling parents of children with SEN]. URL: https://mighirjainkluzywnyjcentr.e-schools.info/news/150300 [in Ukrainian].

8. Prybora, T. O. (2011). Osoblyvosti roboty sotsialnoho huvernera z tryvozhnymy ditmy [Features of the work of a social tutor with anxious children]. Naukovi zapysky – Scientific notes, 97, 230-235 [in Ukrainian].

9. Rebrova, O. O. (2023). Psykholohichnyi suprovid batkiv ditei rannoho viku z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.08 [Psychological support of parents of young children with special educational needs: PhD in Psychology: 19.00.08]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Vozniuk, O. M. (2019). Do problemy psykholohichnoi hotovnosti batkiv v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru [On the problem of psychological readiness of parents in an inclusive educational space]. Pedahohika partnerstva yak osnova rozvytku subiektiv osvitnoi diialnosti v umovakh NUSh: Naukovo-praktychna konferentsiia. URL: https://conf.zippo.net.ua/?p=190 [in Ukrainian].

11. Halian, O. I., Borysenko, Z. T. (2017). Psykholohichni aspekty suprovodu batkiv ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Psychological aspects of support for parents of children with special educational needs]. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology, 2(2), 44-49 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 35:321.01

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-295-305

Дияк Вадим Валерійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, тел.: (097) 661-73-99, https://orcid.org/0000-0003-1477-5803.

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглядаються педагогічні підходи до формування національної та соціокультурної ідентичності українців в умовах війни, що створюють унікальні виклики та водночас можливості для розвитку молоді. Глобальна нестабільність, зумовлена криміналізацією суспільства, втратою моральних орієнтирів і криза аксіологічних цінностей, викликає особливу потребу у зміцненні ідентичності. У випадку України, цей процес загострюється через війну із росією, яка виступає агресором, що зумовлює критичне ставлення суспільства до московського патріархату, посилюючи пошук власної релігійної ідентичності. Це змушує українців звертатися до автокефальної Православної церкви України та інших національних церков, які демонструють духовну підтримку українського суспільства в складний воєнний час.

Проаналізовано, як початок повномасштабної війни проти України у 2022 році стимулював позитивні зміни в самоідентифікації громадян: підвищення патріотичних почуттів, збільшення частки тих, хто ідентифікує себе як українці та європейці. Дані соціологічних опитувань підтверджують зміцнення національної свідомості, що особливо важливо для розбудови єдиної української політичної нації. Педагогіка в цьому контексті стає важливим інструментом формування національної свідомості, адже через освітні програми можна сприяти підвищенню соціальної активності молоді, вихованню патріотизму та розумінню історичної ролі України.

Значна увага приділена також концепції «плинної ідентичності» як теоретичній основі освітніх підходів у сучасному світі. Вона допомагає молоді зрозуміти динаміку ідентифікаційних процесів і усвідомити себе частиною національної культурної спільноти. Окремо підкреслено важливість критичного мислення та медіаграмотності, які допомагають уникнути маніпуляцій і захистити особисту ідентичність від зовнішніх впливів, зокрема у віртуальному середовищі, що стало невід'ємною частиною соціалізації сучасної молоді.

Релігійна ідентичність також розглядається як вагомий аспект соціокультурного виховання, особливо в умовах війни. Акцентовано увагу на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

необхідності інтеграції релігійних тем у навчальні курси, що сприяє розвитку толерантності та взаємоповаги, важливих для побудови громадянської ідентичності. Вирішення церковного питання, яке посилює ідентифікаційний процес, у поєднанні з соціальними ініціативами, спрямованими на осмислення воєнного досвіду, є основою для об'єднання суспільства та виховання патріотизму серед молоді.

У статті обґрунтовується комплексний педагогічний підхід до формування національної ідентичності, який включає критичне мислення, медіаграмотність, соціальні проєкти та релігійну толерантність. Таким чином, освітні практики сприяють вихованню свідомої молоді, готової до захисту національних інтересів та зміцнення соціокультурного ладу в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: національна ідентичність, соціокультурна культурна ідентичність, «плинна ідентичність», педагогічні підходи, аксіологічні цінності.

Dyiak Vadym Valeriyovych Doctor of pedagogical sciences, professor, professor department of psychology, pedagogy and social and economics disciplines, National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, tel.: (097) 661-73-99, https//orcid.org/0000-0003-1477-5803.

PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF NATIONAL AND SOCIOCULTURAL IDENTITY IN WARTIME CONDITIONS

Abstract. This article examines pedagogical approaches to shaping the national and sociocultural identity of Ukrainians amid wartime conditions, which present unique challenges as well as opportunities for youth development. Global instability – marked by the criminalization of society, loss of moral orientations, and a crisis in axiological values – highlights the critical need to strengthen identity. In Ukraine, this process is intensified by the war with russia as an aggressor, which has fueled society's critical view of the Moscow Patriarchate and amplified the search for a distinct religious identity. This situation drives Ukrainians to turn towards the autocephalous Orthodox Church of Ukraine and other national churches, which provide spiritual support to Ukrainian society during this challenging wartime.

The article analyzes how the onset of full-scale war against Ukraine in 2022 has stimulated positive shifts in citizens' self-identification, including heightened patriotic sentiment and an increase in those who identify as Ukrainians and Europeans. Sociological data confirm the strengthening of national consciousness, which is vital to building a cohesive Ukrainian political nation. Pedagogy, in this context, emerges as a key tool in fostering national awareness, as educational programs can enhance social engagement, cultivate patriotism, and instill an understanding of Ukraine's historical role.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Considerable attention is also given to the concept of «liquid identity» as a theoretical basis for educational approaches in the modern world. This concept helps young people grasp the dynamics of identity processes and recognize themselves as part of a national cultural community. The article highlights the importance of critical thinking and media literacy, which protect individual identity from external influences and manipulation, especially in the virtual realm that has become integral to the socialization of today's youth.

Religious identity is also discussed as a crucial component of sociocultural education, especially under wartime conditions. The need to incorporate religious themes into curricula is emphasized, as it fosters tolerance and mutual respect, which are essential to building civic identity. The resolution of church-related issues, which intensify the identity process, combined with social initiatives aimed at comprehending the wartime experience, serves as a foundation for uniting society and nurturing patriotism among youth.

The article substantiates a comprehensive pedagogical approach to forming national identity that includes critical thinking, media literacy, social projects, and religious tolerance. These educational practices cultivate conscious youth prepared to defend national interests and strengthen the sociocultural fabric amid contemporary challenges.

Keywords: national identity, sociocultural identity, "liquid identity," pedagogical approaches, axiological values.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення на територію України спричинило підвищену увагу до питання ідентичності, яке, хоча і має психологічне коріння, є багатозначним і дещо суперечливим за своєю сутністю. Людина прагне як належності до певної соціальної групи, так і самоідентичності, що відображає її неповторність і особисту цінність. Почуття власної значущості, яке заклала християнська цивілізація, сприяло формуванню основних концептів політичного мислення, таких як право на життя, свобода совісті, права людини, що згодом стало підґрунтям для особистісної незалежності та віддалення від традиційних культурних засад. Це призвело до поступового зростання індивідуалізації та зниження соціально-психологічних зв'язків у сучасному суспільстві, що є значущою проблемою навіть у мирний час.

В умовах війни, яка є граничним проявом конфлікту і культурної кризи, особливо гостро постає питання змін і трансформацій ідентичності. Україна, перебуваючи на перетині західної, православної та ісламської цивілізаційних платформ, історично мала етнічне і культурне розмаїття та завжди тяжіла до західних цінностей, що визначило сучасні «лінії розлому» у війні. Частина українського населення до 2014 року мала дифузну, розмиту ідентичність, проте з початком війни, а особливо після повномасштабного вторгнення, все більше громадян переглядають власні смисложиттєві установки та аксіологію.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед класичних праць, що мають істотне значення для розуміння формування ідентичності в умовах конфліктів, є робота С. Гантінґтона «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» [3]. Гантінґтон аналізує фактори, що провокують культурні конфлікти, наголошуючи на «західному універсалізмі» та передбачає напружене співіснування між цивілізаціями, яке часто визначається зонами релігійного впливу. Важливою є ідея, що культурні розбіжності переважають економічні й політичні чинники, а релігійна ідентичність посідає центральне місце в процесах самоусвідомлення особистості та спільнот [3]. Однак сьогодні його концепцію часто переглядають у глобалістичних і постмодерністських дискусіях, зокрема в контексті розширення мультикультурних підходів. Ч. Тейлор, у праці з розгляду мультикультуралізму, наголошує на цінності співіснування різних культур в межах однієї спільноти, що може забезпечити стабільність і гармонію [11].

Ключові дослідження, як-от робота Р. Брубейкера і Ф. Купера, вивчають ідентичність через призму соціальних взаємодій та аналізують її в рамках соціальної поведінки і політичних структур, наголошуючи на необхідності виходити за межі жорстких визначень ідентичності задля концептуальної чіткості [16].

Проблема множинної ідентичності набула актуальності завдяки глобалізації та розвитку інформаційних технологій. Дослідження М. Триняка та О. Руденка підкреслюють, що саме в умовах Модерну виникає унікальне явище множинної ідентичності, коли особистість обирає свій шлях розвитку незалежно від соціального статусу і походження, що особливо виразно проявляється в умовах війни [12].

Сучасні українські науковці значну увагу приділяють питанням соціокультурної ідентичності в умовах російсько-української війни. У збірнику «Міжгрупова взаємодія в умовах війни: ідентичності, картини світу, долання травми» [9] конфлікт розглядається як війна ідентичностей, де ціннісно-смислові виміри є визначальними для міжгрупової взаємодії. О. Васильченко у статті «Війна як засіб формування ідентичності» досліджує вплив міжнародних конфліктів на індивідуальну, групову та національну ідентичність, підкреслюючи, що війна трансформує ідентичності та окреслює нові способи самоідентифікації [2]. Увага до війни як форми екстремальної міжгрупової взаємодії дозволяє розглядати ідентичність як інструмент управління суспільством.

Аналогічно, дослідження С. Катаєва висвітлює маніпулятивні стратегії, що реалізуються в умовах гібридної війни, на прикладі Донбасу, де росія та підконтрольні їй структури прагнуть зруйнувати українську ідентичність і насадити свою [6]. У цьому контексті особливо актуальним стає розгляд ідентичності як суб'єктивного конструкту, що формується у протистоянні зовнішнім загрозам.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Низка праць висвітлює особливості соціальної і культурної адаптації під час війни через множинну ідентичність. Наприклад, З. Шевченко розглядає множинну ідентичність як нормальний стан розвитку сучасної особистості, що створює нові можливості для паралельних ідентифікацій у соціальному світі [14]. У дослідженні О. Дзьобаня та С. Жданенко «Множинна ідентичність особистості у мережевих умовах: до антропологічних засад інформаційного права» підкреслюється, що в умовах глобального інформаційного простору індивід стикається з феноменом множинної ідентичності та формуванням «мережевої ідентичності». Зокрема, мережева культура сприяє розвитку «мережево-інформаційної особистості» в комунікаційній сфері [4]. Хашієва Л. у своїх дослідженнях аналізує феномен множинної ідентичності в умовах глобалізації, підкреслюючи перспективи формування національної ідентичності шляхом інтеграції громадянської і етнічної ідентичностей у межах концепції «демократичного громадянства» [13].

У праці О. Кіндратець і С. Сергієнко [7] досліджується маніпулятивний вплив росії на українське суспільство з метою формування ідентичності та створення образу росіянина як «свого». Водночас В. Борисенко [1, с. 9] розглядає не тільки процес об'єднання українського суспільства, зокрема через спільну національну ідентичність на тлі загрози від агресивних дій «рашистів», але також відзначає зміни в ідентичності, які інколи мають меркантильний характер.

Калініченко Д. у своєму дослідженні приділяє увагу формам і методам формування національної ідентичності в контексті патріотичного виховання [5].

Зважаючи на аналіз наукових розвідок стосовно досліджуваного явища, слід зауважити, що більшість з них спрямовані здебільшого у русло філософських аспектів. Таким чином, зростаючий інтерес до питань національної ідентичності та педагогічних підходів до її формування є цілком обґрунтованим у контексті війни та сучасних викликів. Виникла нагальна потреба у дослідженні педагогічних методів, що дозволили б сформувати стійку національну та соціокультурну ідентичність, здатну забезпечити єдність і підтримку національної ідеї навіть в умовах війни.

Метою статті є дослідження педагогічних підходів до формування національної та соціокультурної ідентичності в умовах війни. Застосовано комплексний підхід, який передбачає використання культурно-історичного та порівняльного методів для аналізу ідентичності як соціокультурного феномену, що змінюється під впливом численних чинників, а також статистичного методу, що дає змогу репрезентувати зміни в українському суспільстві з початку повномасштабного вторгнення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна глобальна ситуація все частіше характеризується словом «нестабільність». Це поняття проявляється через криміналізацію суспільного життя, втрату моральних критеріїв, безпрецедентний рівень корупції, а також кризу традиційних аксіологічних орієнтацій, які

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

редукуються та навіть висміюються. В українському суспільстві ця нестабільність також посилює аномію – втрату спільних соціальних норм, – і сприяє утвердженню некомпетентності та культу незрілої юності і енергії як таких, безвідносно до їх змістового спрямування. Як зазначає Л. Хашиєва [13, с.276-277], складність ідентифікаційних процесів у різних країнах світу пояснюється тенденціями політизації культурних відмінностей, вичерпанням «старих» сценаріїв мультикультуралізму та недостатністю ресурсів для множинної ідентичності. Ці фактори призводять до ситуації, коли сучасні держави намагаються зберегти свій авторитет, культурні цінності та традиції в умовах транснаціоналізації.

У цьому контексті Україна стикається з власними викликами у формуванні національної єдності та політичної ідентичності. Це підтверджує вся пострадянська історія, в якій намагання створити монолітну українську політичну націю стикаються з численними труднощами. С. Катаєв [6] вказує на те, що примус до ідентичності може бути одним із методів боротьби за ідентичність, де він передусім розуміється як політичний тиск, спрямований на консолідацію суспільства.

З початком повномасштабної війни росії проти України в 2022 році суспільство переживає глибокі трансформації, зокрема в аспекті національної ідентичності. Дані соціологічного опитування групи «Рейтинг» у лютому 2023 року свідчать про суттєві позитивні зрушення в національній самоідентифікації українців. Наприклад, 94% опитаних ідентифікують себе як громадяни України, що свідчить про посилення національної ідентичності порівняно з 76% у 2021 році [8, с.4] (Комплексне дослідження, 2023, с. 4). Водночас, у порівнянні з попередніми роками, значно зросла частка тих, хто ідентифікує себе як європейців, з 25% до 50%. У цій трансформації важливо бачити педагогічний аспект: формування національної свідомості та європейської ідентичності повинно стати складовою освітнього процесу.

Загалом, процес формування ідентичності в умовах війни не є однозначно деструктивним. Українська боротьба за незалежність об'єднує в собі риси, що сприяють консолідації нації, зокрема героїчну самовідданість та незламність. Як зазначав З. Фройд, людство завжди буде провокувати війни як засіб вивільнення архетипного, ірраціонального тяжіння до Танатосу (смерті та руйнації). Але водночас, такі виклики дозволяють суспільствам зміцнювати ідентичність, долаючи розкол та хаос.

Педагогічна діяльність у цьому контексті повинна передбачати формування цінностей, які забезпечують стійкість національної та соціокультурної ідентичності в умовах дестабілізації. Важливим аспектом є виховання почуття гордості за досягнення народу, який протистоїть агресії, та спільного розуміння національної історії.

Сьогоднішня ситуація вимагає нових підходів до формування національної та соціокультурної ідентичності. Сучасна педагогіка може відігравати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вирішальну роль, інтегруючи історичний досвід, цінності та національні ідеали в освітній процес. Це забезпечить молодь знаннями, що підтримають стійкість перед зовнішніми загрозами, і сприятиме збереженню культурної спадщини в умовах сучасних викликів.

Формування національної та соціокультурної ідентичності в сучасних умовах вимагає комплексного підходу. Сьогодні, коли суспільство опиняється перед новими викликами, важливо, щоб освітні процеси сприяли вихованню громадян, здатних до соціальної активності, самоідентифікації та збереження культурних і національних цінностей. Одним із ключових елементів у формуванні такої ідентичності є розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Зокрема, завдання, спрямовані на аналіз інформації, перевірку її джерел і достовірності, повинні стати невід'ємною частиною освітньої програми. Такі методи навчання дозволяють здобувачам освіти уникнути впливу сторонніх ідеологій, розвивають розуміння межі між реальним та віртуальним простором, де сьогодні нерідко формується частина їхньої ідентичності. Віртуальний світ, в якому вони живуть, може бути сильнішим, ніж реальний, і це нове середовище впливає на світогляд і картину світу молоді.

Важливе місце у вихованні національної ідентичності посідає робота над формуванням патріотизму та почуття відповідальності за країну. Для цього можна використовувати історичні уроки, соціальні проєкти та тематичні дискусійні клуби, що дозволяють зануритися у глибинні культурні пласти України та усвідомити відповідальність кожного за збереження й розвиток національної спадщини. Цей підхід є не тільки освітнім, а й соціально спрямованим, адже він допомагає створити спільну національну ідентичність, що особливо важливо в умовах розширення глобалізації та загроз з боку зовнішніх агресорів.

Важливим аспектом у системі координат формування досліджуваного феномену залишається соціально-релігійна ідентичність, яка є важливим фактором у формуванні цілісного світогляду сучасної молоді. В умовах релігійної неоднорідності українського суспільства, де значна частина населення належить до православних, греко-католиків, римо-католиків, протестантів та інших конфесій, важливо спрямувати релігійні та етичні дискусії на розвиток толерантності й взаєморозуміння. Інтеграція релігійних тем у навчальні курси дозволяє вести відкритий діалог, який знижує конфліктність між віруючими різних конфесій, зміцнюючи повагу до культурного розмаїття України. Педагогічні методики, засновані на моральних дилемах, можуть бути особливо ефективними, оскільки вони допомагають здобувачам освіти зрозуміти, що релігійна ідентичність кожного є невід'ємною частиною особистості, а різноманіття релігійних поглядів не є загрозою, а, навпаки, збагачує українську культуру [14].

Особливу увагу слід приділити церковному питанню, яке стало важливим соціокультурним фактором, особливо з огляду на історичні зміни,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

що відбулися після 2014 року та повномасштабного вторгнення 2022 року. Вплив Московського патріархату, який довгий час зберігав потужні позиції в Україні, поступово зменшується, що можна спостерігати через відмову значної частини українців відвідувати його храми. Натомість зростає підтримка Православної церкви України (ПЦУ), що отримала автокефалію, а також підвищується інтерес до греко-католицької та римо-католицької церков, які під час війни активно допомагають цивільним та військовим. Це переформатування релігійної сфери несе виклики для української педагогіки, зокрема в аспекті формування нової релігійної ідентичності та її значення для національної самосвідомості. Конфлікт між вірянами Московського патріархату та ПЦУ став наочним прикладом, коли релігійна приналежність стала чинником, який або зміцнює, або руйнує національну єдність. Це підкреслює необхідність відкритого обговорення релігійних питань, яке має враховувати ідеї миру, толерантності та розуміння важливості духовного аспекту у формуванні громадянської ідентичності.

У сучасному плюралістичному суспільстві важливо інтегрувати концепцію «плинної ідентичності» [15] у навчальні програми. Ідея плинності, що передбачає динамічність ідентичності під впливом зовнішніх факторів, зокрема війни, дозволяє здобувачам освіти гнучко адаптуватися до нових умов та зберігати критичне ставлення до можливих трансформацій власної ідентичності. Для української молоді, яка переживає руйнування старих соціальних і культурних основ, педагогічні підходи, що спираються на концепцію плинної ідентичності, допоможуть усвідомити власну належність до культурної та історичної спільноти, а також уникнути розпаду особистісної цілісності, що часто стається в умовах кризового суспільства [15]. На рівні буденної свідомості нерідко це може сприйматися як «*втрата ідентичності*»: людина позбувається власної звичної соціокультурної ідентичності і починає ледь не з «нуля» вибудовувати нову ідентичність (на рівні використання мови, приналежності до іншої культури тощо) [15].

Потужним інструментом формування національної ідентичності є також соціальні проєкти, що стосуються подій війни. Вони дають можливість молоді переосмислити сучасну історію, відчути глибокий зв’язок з переживаннями співвітчизників та зрозуміти цінність миру. В умовах війни та відчутної загрози національному існуванню спільні соціальні ініціативи допомагають сформувати єдине бачення майбутнього України, сприяють розвиткові патріотичних почуттів та соціальної відповідальності. Виховання національної ідентичності таким чином має ґрунтуватися не лише на знанні історичних фактів, а й на активній участі молоді в суспільному житті, що дозволяє їм відчути себе частиною великої та міцної національної спільноти [2]

Отже, застосування педагогічних підходів у формуванні національної та соціокультурної ідентичності в сучасній Україні має базуватися на комплексному поєднанні знань історії, критичного мислення, релігійної толерантності

та соціальної активності. Тільки завдяки таким освітнім підходам можна виховати нову генерацію українців, здатних ефективно адаптуватися до сучасних викликів, водночас зберігаючи свою національну та соціокультурну ідентичність.

Висновки. У контексті сучасної глобальної нестабільності та викликів, зумовлених війною, Україна стикається з необхідністю формування міцної національної та соціокультурної ідентичності. Різноманітні педагогічні підходи є ключовим інструментом для досягнення цієї мети, адже вони сприяють вихованню свідомої, патріотично налаштованої молоді, здатної критично оцінювати реальність, адаптуватися до нових умов і водночас берегти культурну спадщину.

Важливим компонентом є розвиток критичного мислення та медіаграмотності, що допомагає уникнути маніпуляцій та глибше розуміти свою ідентичність. Роль патріотичного виховання, участі в соціальних проєктах та обговорення історичних подій в освітньому процесі створює глибокий емоційний та ментальний зв’язок молоді з національними цінностями та культурою.

Особливе місце займає церковне питання: релігійна ідентичність українців під час війни зазнає значних змін, зокрема через відмову від Московського патріархату на користь автокефальної Православної церкви України та інших конфесій. Це створює важливий соціокультурний і освітній прецедент, що підкреслює значення релігійної толерантності й відкритого діалогу в педагогічній практиці.

Нарешті, концепція «плинної ідентичності» допомагає українській молоді краще адаптуватися до викликів сучасного суспільства, забезпечуючи можливість зберігати цілісність особистості, не зважаючи на кризові явища. Тільки комплексний підхід до формування національної ідентичності може стати запорукою виховання нової генерації українців, які здатні ефективно протистояти викликам війни і водночас підтримувати національну єдність та культурне багатство України.

Література:

1. Борисенко В. Дискусійні проблеми національної ідентичності під час російсько-української війни у XXI столітті. Етнічна історія народів Європи. 2022. Вип. 68. С. 7-13.

2. Васильченко О. М. Війна як засіб формування ідентичності Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. Вип. 8. Політологія. С. 167-171.

3. Гантінґтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Пер. з англ. Н. Климчук. Львів: Кальварія. 2006. 474 с.

4. Дзьобань О. П. Жданенко С. Б. Множинна ідентичність особистості у мережевих умовах: до антропологічних засад інформаційного права. Інформація і право. 2020. 3 (34). С. 34-45.

5. Калініченко Д. Формування національної ідентичності в контексті патріотичного виховання. URL: https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannyanatsionalnoyi-identychnosti-v-kontekstipatriotychnogo-vyhovannya/

6. Катаєв С. Л. Примушення до ідентичності як технологія гібридної війни (випадок Донбасу). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2018. Вип. 41. С. 29-34.

7. Кіндратець, О. М., Сергієнко, Т. І. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. Політикус. 2021. Вип. 1. С. 40-46.

8. Комплексне дослідження соціологічної групи «Рейтинг» «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року». Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf.

9. Міжгрупова взаємодія в умовах війни: ідентичності, картини світу, долання травми: матеріали круглого столу (Київ, 9 червня, 2022 р.) / За наук. ред. П. П. Горностая, Л. Г. Чорної. Київ: Талком.

10. Нагорна Л. «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики. Політичний менеджмент. № 2. 2007. С. 47-54.

11. Тейлор Ч. (2004). Мультикультуралізм і «політика визнання» / Пер з англ. Київ: Альтерпрес. 2004. 172 с.

12. Триняк, М. В., Руденко С. О. Феномен множинної ідентичності в контексті парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності. Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. 3 (58). С. 58-72.

13. Хашиєва Л. В. Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 1. С. 276-283.

14. Шевченко З. Передумови соціально-філософської концептуалізації множинної ідентичності. Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки». 2014. Вип. 19. С. 63-73.

15. Bauman Z. Liquid Fear. Cambridge: Polity Press. 2006.

16. Brubaker R., Cooper, F. Beyond «identity» Theory and society. 2000.Vol. 29. 1. P. 1-47.

References:

1. Borysenko V. (2022). Dyskusiyni problemy natsional′noyi identychnosti pid chas rosiys′ko-ukrayinskoyi viyny u KHKHI stolitti Etnichna istoriya narodiv Yevropy. [Discussion issues of national identity during the Russian-Ukrainian war in the 21st century Etnichna istoriia narodiv Yevropy]. Vyp. 68. S. 7-13. (in Ukrainian)

2. Vasylchenko O. M. (2014). Viyna yak zasib formuvannya identychnosti Filosofiya i politolohiya v konteksti [War as a means of identity formation]. Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury. Vyp. 8. Politolohiia. S. 167-171. (in Ukrainian)

3. Hantington S. P. (2006). Protystoyannya tsyvilizatsiy ta zmina svitovoho poryadku [The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order] / Per. z anhl. N. Klymchuk. Lviv: Kalvariia. 474 s. (in Ukrainian)

4. Dzoban, O. P., Zhdanenko, S. B. (2020). Mnozhynna identychnist′ osobystosti u merezhevykh umovakh: do antropolohichnykh zasad informatsiynoho prava [Multiple identity of the individual in network conditions: to the anthropological foundations of information law]. Informatsiia i pravo. 3 (34). S. 34-45. (in Ukrainian)

5. Kalinichenko D. Formuvannya natsional′noyi identychnosti v konteksti patriotychnoho vykhovannya. 2021. URL: https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannyanatsionalnoyi-identychnosti-v-kontekstipatriotychnogo-vyhovannya/ (in Ukrainian)

6. Kataiev S. L. (2018). Prymushennya do identychnosti yak tekhnolohiya hibrydnoyi viyny (vypadok Donbasu) [Identity coercion as a technology of hybrid warfare (the case of Donbas)]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody. Vyp. 41. S. 29-34. (in Ukrainian)

7. Kindratets, O. M. Serhiienko, T. I. (2021). Osoblyvosti formuvannya identychnosti ukrayintsiv v umovakh hibrydnoyi viyny. [Peculiarities of the formation of the identity of Ukrainians in the conditions of the hybrid war]. *Politykus*. Vyp. 1. S. 40-46. (in Ukrainian)

8. Kompleksne doslidzhennya sotsiolohichnoyi hrupy «Reytynh» «Yak viyna zminyla mene ta krayinu. Pidsumky roku». (2023). [Complex research of the sociological group «Rating» «How the war changed me and the country. Results of the year»] Rezhym dostupu: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf. (in Ukrainian)

9. Mizhhrupova vzayemodiya v umovakh viyny: identychnosti, kartyny svitu, dolannya travmy [Intergroup interaction in the conditions of war: identities, world pictures, overcoming trauma:] materials of the round table (Kyiv, June 9, 2022) / Za nauk. red. P. P. Hornostaia, L. H. Chornoi. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

10. Nahorna L. (2007). «Viyny identychnostey»: stsenariyi i ryzyky. [«Identity wars»: scenarios and risks] *Politychnyi menedzhment*. 2. S. 47-54. (in Ukrainian)

11. Teilor Ch. (2004). Mul′tykul′turalizm i «polityka vyznannya». [Multiculturalism and «the politics of recognition»] / Per. z anhl. Kyiv: Alterpres. 172 s. (in Ukrainian)

12. Tryniak, M. V., Rudenko, S. O. (2023). Fenomen mnozhynnoyi identychnosti v konteksti paradyhmal′noho povorotu vid instrumental′noyi do komunikatyvnoyi ratsional′nosti [The phenomenon of multiple identity in the context of a paradigm shift from instrumental to communicative rationality] Visnyk natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. 3 (58). S. 58-72. (in Ukrainian)

13. Khashyieva, L. V. (2014). Mnozhynna identychnist: realiyi hlobalizovanoho suspilstva [Multiple identity: the realities of a globalized society] Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 1. S. 276-283. (in Ukrainian)

14. Shevchenko Z. (2017). Peredumovy sotsial′no-filosofs′koyi kontseptualizatsiyi mnozhynnoyi identychnosti [Prerequisites of socio-philosophical conceptualization of multiple identity] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia «Filosofski nauky». Vyp. 19. S. 63-73. (in Ukrainian)

15. Bauman, Z. (2006). *Liquid Fear*. Cambridge: Polity Press.

16. Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond «identity» *Theory and society*. Vol. 29. 1. P. 1-47.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.35: 378.147:336.733

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-306-315

Дука Юлія Михайлівна доктор медичних наук, доцент, доцент кафедри акушерства, гінекології та перинатології ФПО, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (050) 361-71-51, https://orcid.org/0000-0003-3962-8746

Сулима Володимир Пилипович кандидат медичних наук, доцент, асистент кафедри хірургії №1 та урології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (050) 745-54-69, https://orcid.org/0000-0002-8373-6480

Бараннік Костянтин Сергійович кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії №1 та урології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (099) 942-10-66, https://orcid.org/0000-0002-1009-4990

Верхолаз Ігор Леонідович кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії №1 та урології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (066) 265-00-60, https://orcid.org/0000-0002-3854-5415

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ ГРИ ПРИ ВИКЛАДАННІ КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УКРИТТІ ПІД ЧАС ПОВІТРЯНИХ ТРИВОГ

Анотація. На першому місці в переліку вимог до сучасного лікаря загальної практики стоїть рівень кваліфікації фахівця, тому зрозуміла необхідність підвищення уваги до якості його підготовки в навчальному закладі, особливо під час військового стану в період російської агресії в Україні та вимушеного проведення частини практичних занять з клінічних дисциплін в укриттях при повітряних тривогах. Підготовка кваліфікованого лікаря загальної практики є основною задачею вищого медичного навчального закладу, а тому належне викладання акушерства та гінекології, хірургії в цілому комплексі дисциплін створює умови для якісної медичної практики в майбутньому, що повинна відповідати обов'язковим вимогам: наявність підготовлених фахівців, оптимальне використання ресурсів, мінімізація ризику для хворих та задоволення пацієнта від контакту з медичною спільнотою при обов'язковому дотриманні безпекових правил здобувачами освіти і викладачами.

Для організації послідовного підходу до управління якістю навчання студентів медичних факультетів і лікарів-інтернів з контролем їх знань і практичних навичок, в тому числі під час військового стану з періодичним

проведенням практичних занять в укритті із застосуванням методики навчальної гри, забезпечене структуроване, багатофакторне планування освітнього процесу та використання різних форм етапного контролю.

На підставі навчального плану та програм з навчальних дисциплін створені робочі програми з акушерства та гінекології, хірургії, які регламентують конкретні заходи з боку викладачів, студентів та лікарів-інтернів для досягнення якості теоретичних і практичних знань з акушерства та гінекології, хірургії, необхідні для цього ресурси та послідовність технологічних дій із застосуванням методики навчальної гри, системи Moodle та елементів кредитно-модульної системи.

Впроваджено методики навчальної гри з акушерства та гінекології, хірургії зі структурованими та уніфікованими різними видами контролю (в тому числі, електронного) та розрахунковими рівнями знань, у балах та відсотках, що дозволило визначати рівень підготовки студента та лікаря-інтерна за фактично набраною сумою балів, та дає можливість конвертувати підготовку за сучасною системою, порівняти рівень знань студентів та лікарів-інтернів, що навчаються під час війни, та тих, що навчалися раніше.

Ключові слова: клінічні дисципліни, навчальна гра, військовий стан.

Duka Yulia Mykhailivna MD, Associate Professor, Associate Professor Department of obstetrics, gynecology and perinatology of the FPE in Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (050) 361-71-51, https://orcid.org/0000-0003-3962-8746

Sulyma Volodymyr Pylypovych PhD, Associate Professor, Assistent Department of Surgery #1 and Urology in Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (050) 745-54-69, https://orcid.org/0000-0002-8373-6480

Barannik Kostyantyn Sergijovych PhD, Assistant Department of Surgery #1 and Urology in Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (099) 942-10-66, https://orcid.org/0000-0002-1009-4990

Verholaz Igor Leonidovych PhD, Assistant Department of Surgery #1 and Urology in Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (066) 265-00-60, https://orcid.org/0000-0002-3854-5415

APPLICATION OF GAME METHODOLOGY IN TEACHING OF CLINICAL DISCIPLINES IN THE SHELTER DURING AIR ALARMS

Abstract. In the first place in the list of requirements for modern general practitioner has the level of qualification of a specialist, so it is clear the need to pay attention to the quality of his training in an educational institution, especially

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

during the martial law during the period of russian aggression in Ukraine and the forced conduct of part of practical classes in clinical disciplines in shelters during air raids. The training of a qualified general practitioner is the main task of a higher medical educational institution, and therefore the proper teaching of obstetrics and gynecology, surgery in the whole complex of disciplines creates conditions for high-quality medical practice in the future, which must meet the mandatory requirements: availability of trained specialists, optimal use of resources , minimization of risk for patients and patient satisfaction from contact with the medical community with mandatory compliance with safety rules by students and teachers.

In order to organize a consistent approach to the management of the quality of education of students of medical faculties and interns with the control of their knowledge and practical skills, including during martial law with periodic practical training in shelters using the educational game method, a structured, multifactorial planning of the educational process is provided and the use of various forms of stage control.

Working programs in obstetrics and gynecology, surgery have been created on the basis of the curriculum and programs of educational disciplines, which regulate specific measures by teachers, students and interns to achieve the quality of theoretical and practical knowledge in obstetrics and gynecology, surgery, the necessary resources for this and the sequence of technological actions using the educational game method, the Moodle system and elements of the credit-module system.

The methods of the educational game in obstetrics and gynecology, surgery with structured and unified various types of control (including electronic) and calculated levels of knowledge, in points and percentages, were implemented, which made it possible to determine the level of training of the student and intern doctor based on the actually scored sum of points. and makes it possible to convert training according to the modern system, to compare the level of knowledge of students and medical interns studying during the war and those who studied earlier.

Keywords: clinical disciplines, educational game, military state.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення країни-агресора змінило щоденний ритм роботи вищих навчальних закладів, особливо медичних. Навчання студентів та лікарів в інтернатурі, не зважаючи на виклики, має продовжуватись в офлайн-режимі, якість освіти має відповідати високому рівню, враховуючи реалії сьогодення. Для досягнення цих цілей освітній процес потребує трансформацій як з боку викладачів, так і з боку студентів та лікарів-інтернів, адже застосування змішаної форми навчання (онлайн і офлайн) при викладанні студентам-медикам клінічних дисциплін і лікарям-інтернам є неможливим [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Однією з актуальних завдань сучасного медичної освіти є формування професійної компетентності майбутніх лікарів. Нові вимоги до освіти

диктують використання інноваційних технологій, серед яких перспективним є симуляційне навчання. На даний момент симуляційні технології – напрям медичної освіти, який найбільш динамічно розвивається, особливо це стосується відпрацювання практичних навичок та клінічного мислення.

Симуляційні методики навчання дозволяють реалізувати компетентнісний підхід до навчання, вони побудовані на можливості пошукача освіти вже в процесі навчання, спробувати використати отримані знання на практиці, не побоюючись помилитися та не наражаючи на ризик пацієнтів.

Одним із методів симуляційного навчання є змішана форма заняття, де відбувається одночасне використання 2-х методик: інформування студента і лікаря-інтерна та виконання ним завдання.

Особливим викликом під час воєнного стану в умовах повітряних тривог, що не стихають, є проведення практичних занять у бомбосховищах. Навколишнє середовище призводить до відповідного інформаційного навантаження, студенти та лікарі-інтерни перебувають у стресовому, а інколи й в тривожно-пригніченому психо-емоційному стані. Емоційна та фізична нестабільність від постійних стресів впливають не тільки на ефективність засвоєння навчального матеріалу, а й безпосередньо на ефективність демонстрації своїх знань у конкретній часовій ситуації, на можливість швидкої концентрації та вчасного і повноцінного вилучення з пам’яті інформації, необхідної для успішної відповіді. Саме тому, все частіше застосовується удосконалення навичок роботи на різних платформах, використовуються сучасні гаджети з метою сприяння удосконаленню фахових компетентностей, а також звільненню здобувача освіти від психоемоційної напруги.

Головним напрямком у підготовці лікаря, що стимулюватиме студента та лікаря-інтерна покращувати навчання, в тому числі, під час військового стану, є зміна оцінного вектора у контролі знань з об'ємних показників, що існували донині (оцінки за даними заліків та іспитів) до управління та контролю (включно з електронним) якості навчання протягом навчального року на кожному практичному занятті, навіть якщо вони проводяться дистанційно (або в укриттях), дотримуючись створеної уніфікованої схеми з залученням розроблених підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій.

Задачі професійної діяльності лікаря загальної практики та “вузького” спеціаліста визначають основні вимоги обсягу знань та практичних навичок для випускника вищого медичного навчального закладу III-IV рівня акредитації: цілеспрямована методична послідовність дій з опитування хворого, виконання фізікального обстеження, обґрунтування попереднього діагнозу, визначення алгоритму допоміжних методів дослідження, можливе їх виконання з аналізом отриманих результатів, проведення диференційної діагностики, формування клінічного діагнозу, побудови програми лікування та її здійснення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Тому виникла потреба перебудувати навчальний процес, в тому числі й з питань викладання хірургії та акушерства і гінекології для досягнення позитивного ефекту у підготовці лікаря, особливо під час періоду військового стану з використанням системи Moodle та елементів клінічної гри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка кваліфікованого лікаря загальної практики та в майбутньому спеціаліста з конкретного медичного фаху, є основною задачею вищого навчального медичного закладу, а тому належне викладання хірургії та акушерства і гінекології в цілому комплексі інших дисциплін створює умови для якісної медичної практики в майбутньому, що повинна відповідати наступним вимогам: наявність підготовлених фахівців, оптимальне використання ресурсів, мінімізація ризику для хворих при застосуванні медичних технологій та задоволення пацієнта від контакту з медичною спільнотою.

Враховуючи, що на першому місці в цьому переліку стоїть рівень кваліфікації фахівця, зрозуміла необхідність підвищення якості підготовки лікаря в навчальному закладі з використанням системи Moodle та елементів клінічної гри, особливо під час періоду військового стану [7, 8, 9, 10].

Moodle дозволяє створювати інтерактивні міні-програми, які можуть містити текстову, звукову, відеоінформацію, а також будь-які зображення. Використання розгалуженого сценарію дозволяє змоделювати діагностичний, лікувальний процес з реєстрацією правильного вибору та помилкових дій студента і лікаря-інтерна.

Крім того, сценарії можуть включати тести, що робить цей модуль базовим у вирішенні завдання формування практичних навичок в інших областях медицини.

В умовах бомбосховища студенти та лікарі-інтерни акушери-гінекологи частіше за все відпрацьовують практичні навички, що призводить до зменшення можливих тригерів тривоги, що виникає.

Мета статті. Медична освіта, як і інші галузі освіти постраждали від цієї жахливої ситуації військового стану, оголошеного у зв'язку з агресією росії проти України: навчальні заклади почали дистанційне навчання. Спочатку для студентів-медиків та лікарів-інтернів організували вимушені канікули, закрили всі навчальні заклади, призупинили навчання. Згодом навчання було продовжено в онлайн- та оффлайн форматі для вітчизняних та іноземних громадян усіх форм навчання.

Зважаючи на те, що належне викладання хірургії та акушерства і гінекології в цілому комплексі інших дисциплін створює умови для якісної медичної практики в майбутньому, виникла необхідність оптимально використовувати сучасні інформаційні ресурси та технології.

Навчання має бути активним: викладач дає студентам та лікарям-інтернам завдання використовувати отриману інформацію в практичних ситуаціях, при цьому пропонуються різні форми спілкування: гра, спільна

робота, обмін думками, коли студенти і молоді лікарні можуть розвивати знання та вміння, використовуючи різноманітні когнітивні і операційні засоби та інструменти.

Це дослідження має на меті вивчити ефективність дистанційного електронного навчання студентів-медиків і лікарів-інтернів під час засвоєння дисциплін «Хірургія» та "Інтернатура з акушерства і гінекології", та визначити можливі проблеми, обмеження, задоволення й незадоволення, а також перспективи цього підходу до навчання в екстремальних умовах військового стану, особливо практичним навичкам у контексті навчання хірургії та акушерству і гінекології в умовах бомбосховищ під час повітряних тривог.

Практичні навички включають декілька категорій матеріалу, призначеного для засвоєння та відтворення студентами і лікарями-інтернами з реальним та електронним контролем викладача.

Виклад основного матеріалу. Це потребує нових організаційних і методичних підходів для проведення навчання, нових підручників, у яких із сучасних позицій структуровано та сумісно має бути викладено весь навчальний матеріал. Важливим є засвоєння студентами та лікарями-інтернами алгоритму діагностичного мислення при встановленні попереднього, диференційного та клінічного діагнозу. Крім того, змінена парадигма групування матеріалу – від нозологічної форми в залежності від органу ураження до розподілу захворювань за основним клінічним синдромом.

Такий підхід має забезпечувати більш швидке засвоєння матеріалу студентами та лікарями-інтернами, їх адаптації до основних принципів роботи лікаря, коли на підставі симптомів захворювання формується основний клінічний синдром, попередній діагноз і на їх основі проводиться з'ясування, диференціація діагнозу і формується програма лікування.

Для організації процесового підходу до управління якістю навчання студентів 4-го курсу медичних факультетів та контролю їх знань і практичних навичок, в тому числі під час періоду військового стану й проведення частини занять в укриттях, на кафедрі хірургії №1 та урології Дніпровського державного медичного університету проведене структуроване, багатофакторне планування навчального процесу та застосування різних форм етапного контролю.

Сучасні світові тенденції в медицині передбачають створення медичних симуляторів (віртуальних симуляторів, манекенів, тренажерів для початкового засвоєння оперативних прийомів).

З метою покращення практичних навичок з лапароскопічної хірургії на кафедрі акушерства, гінекології і перинатології ФПО було створено лапароскопічний тренажер, який дає можливість набувати та систематично удосконалювати практичні навички з лапароскопічної хірургії лікарями-інтернами.

Напередодні відпрацювання практичних навичок, лікарі-інтерни ознайомлюються з основними принципами роботи з лапароскопічними

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

інструментами, навчаються правильно користуватись затискачами, лапароретракторами, степлерами за межами черевної порожнини. Навчаються регулювати чіткість зображення та яскравість на екрані монітора ноутбука, який в умовах вимкнення світла завжди залишається зарядженим. Лікарі-інтерни навчаються орієнтуватися при лапароскопії в “черевній порожнині”, знаходити робочі частини інструментів та виконувати ними маніпуляції, відпрацьовують чіткі рухи камерою та маніпуляторами, відпрацьовують техніку "захвату" [11, 12,13].

Додатково в навчальному процесі лікарів-інтернів акушерів-гінекологів ми використовуємо тренажер для накладання швів при лапароскопічних операціях, розроблений НВП "Steepen". Завдяки високій реалістичності, великій робочій поверхні та продуманій конструкції, цей тренажер відповідає найвищим стандартам медичного навчання і забезпечує ефективне навчання та професійний розвиток лікарів-інтернів акушерів-гінекологів. Завдяки еластичності та пружності матеріалу, тренажер відтворює відчуття роботи з реальними біологічними тканинами, дає можливість виявлення технічних помилок під час виконання швів та вузлів, таких як перетягування, що може призводити до прорізування тканин.

Використання тренажера можливе й під час практичних занять в умовах перебування в укритті під час повітряних тривог.

Навчально-методичне забезпечення організації навчального процесу при викладанні дисциплін з хірургії та акушерства і гінекології:

1. створення та оновлення банку комп'ютерних тестів і клінічних ситуаційних задач;
2. підготовка та розповсюдження серед студентів методичних розробок з електронним контролем за допомогою системи Moodle, що складаються з опису необхідного обсягу теоретичних знань та практичних навичок, закріплених за навчальним елементом, змістовним модулем та модулем, переліку питань для самоперевірки;
3. підготовка методичних розробок для викладачів з планом проведення занять, переліком питань, що підлягають обговоренню, критеріями оцінки теоретичних знань та практичних навичок, які потрібно засвоїти студентам та лікарям-інтернам в межах професійно-орієнтованих задач;
4. підготовка та розповсюдження серед студентів та лікарів-інтернів посібника з оформлення медичної карти хворого стаціонару з довідником патогномонічних симптомів і синдромів стосовно кожного навчального елементу;
5. підготовка та розповсюдження серед студентів та лікарів-інтернів довідника клініко-статистичних класифікацій з прикладами формування клінічного діагнозу;
6. підготовка та розповсюдження серед студентів та лікарів-інтернів алгоритмізованого підручника, який відповідає навчальній програмі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для отримання ефективного результату у викладанні дисципліни з допомогою системи Moodle та застосуванні елементів клінічної гри ми базувались на сформульованих у галузевих стандартах задачах професійної діяльності лікаря загальної практики: 1) опитування і фізікальне обстеження хворого; 2) обґрунтування попереднього діагнозу; 3) формування діагностичної програми лабораторно-інструментальних досліджень, їх виконання та аналіз; 4) проведення диференційного діагнозу; 5) формування клінічного діагнозу; 6) складання лікувальної програми – тактика лікування (невідкладна допомога, медикаментозне, хірургічне лікування); необхідність і терміновість стаціонарного лікування; обсяг медичної допомоги.

Застосування лапароскопічного тренажера в підготовці лікаря-інтерна дозволяє відволікти під час тривоги від загрозливого зовнішнього середовища. Лікарі-інтерни працюють у парах, оцінюючи роботу один одного. Відпрацювання техніки вузлового та безперервного швів за допомогою лапароскопічного тренажера є одним з найважчих завдань при лапароскопії. Саме тому, під час повітряної тривоги в навчанні ми надаємо перевагу опрацюванню саме цих навичок.

Висновки. Поточні результати перебігу викладання дисциплін “Хірургія” та “Інтернатура з акушерства і гінекології” з елементами клінічної гри та системи Moodle в період військового стану та при проведенні практичних занять в укритті, свідчать про об'єктивність оцінки конкретного студента і лікаря-інтерна і будь-якої за складом вибірки (десятка, групи, потоку, факультету, навчального закладу в цілому).

Структурований навчальний план, етапність і уніфікація проведення різних видів контролю та наявність розрахункових рівнів знань, що зображені у балах та процентах, дозволили визначати рівень підготовки кожного студента і лікаря-інтерна за фактично набраною сумою балів, що дає можливість конвертувати його підготовку за системою ECTS з допомогою системи Moodle, порівняти рівень об'єктивності оцінки студентів і лікарів-інтернів, що навчаються зараз, та тих, що навчалися раніше — до початку агресивної навали росії на Україну.

Таким чином, запропонований нашими кафедрами підхід в організації та проведенні навчального процесу при викладанні хірургії студентам та акушерства і гінекології лікарям-інтернам із застосування елементів клінічної гри під час перебування в укриттях підвищує ефективність взаємовідносин між викладачем і студентом або лікарем-інтерном, створює можливості керування системою навчання та отримання якісних результатів у підготовці лікаря в період військового стану.

Література:

1. Хірургія. Національний підручник. За ред. Я.С. Березницького. Вінниця: Нова Книга, 2020. – 528с.

2. Навчальний посібник до модулю №1 “Невідкладна абдомінальна хірургія та проктологія” (з електронним контролем засвоєння практичних навичок)». Р.В. Дука, Я.С. Березницький, В.В. Гапонов, В.П. Сулима, Р.М. Молчанов, С.Л. Маліновський, К.О. Ярошенко, П.О. Бадюл, І.Л. Верхолаз, О.В. Білов, І.Ф. Полулях-Чорновол, К.С. Бараннік. Дніпро, ДДМУ, жовтень 2021, 226 с.

3. Module 1 “Urgent abdominal surgery and proctology (with electronic control of practical skills’ assimilation)”. R.V. Duka, Ya.S. Bereznytskyj, V.V. Gaponov, V.P. Sulyma, R.M. Molchanov, P.O. Badul, I.L. Verkholaz, S.L. Malinovskiy, O.V. Bilov, K.O. Yaroshenko, I.F. Polulyakh-Chornovol, K.S. Barannik. ДДМУ, англійською мовою, березень 2022. 201 с.

4. Au module 1 "Chirurgie abdominale d'urgence et proctologie (avec contrôle électronique de l'acquisition des compétences). R.V. Duka, Ya.S. Bereznytskyj, V.V. Gaponov, V.P. Sulyma, R.M. Molchanov, P.O. Badul, I.L. Verkholaz, S.L. Malinovskiy, O.V. Bilov, K.O. Yaroshenko, I.F. Polulyakh-Chornovol, K.S. Barannik. ДДМУ, французькою мовою, березень 2022. 170 с.

5. Симуляційне навчання в медицині: міжнародний та вітчизняний досвід / В. В. Артьоменко, С. С. Семченко, О. С. Єгоренко, Д. А. Новіков, Д. Ф. Караконстантин, Л. І. Берлінська // Одеський медичний журнал. – 2015.- №6 (152). – С. 67-74.

6. Використання симуляційних технологій в оптимізації практичної підготовки студентів у Буковинському державному медичному університеті / Т. М. Бойчук, І. В. Геруш, В. М. Ходоровський, О. К. Колоскова, У. І. Марусик // Медична освіта. – 2019. – № 3 (додаток). – С. 41-44. DOI 10.11603/me.2414-5998.2019.3.10121.

7. Magna Charta Universitatum. Bologna (1988). Italy, September 18, 1988.

8. Letterie GS. (2003). Medical education as a science: the quality of evidence for computer-assisted instruction. *Am J Obstet Gynecol.* 2003;188 (3):849–853. doi: 10.1067/mob.2003.168.

9. Shanahan MC. (2008). Transforming information search and evaluation practices of undergraduate students..*Int J Med Inform.* 2008;77 (8):518–526. doi:10.1016/j.ijmedinf.2007.10.004.

10. Rotimi O, Orah N, Shaaban A, Daramola AO, Abdulkareem FB. (2017). Remote teaching of histopathology using scanned slides via skype between the United Kingdom and Nigeria. *Arch Pathol Laboratory Med.* 2017;141(2):298–300. doi: 10.5858/arpa.2016-0111-EP.

11. Ефективність симуляційних сценаріїв в оптимізації практичної підготовки студентів у закладі вищої медичної освіти України / Т. М. Бойчук, І. В. Геруш, В. М. Ходоровський, О. К. Колоскова, У. І. Марусик // Медична освіта. – 2018. – № 2. – С. 50-54. DOI 10.11603/me.2414-5998.2018.2.8965

12. Модернізація організації навчального процесу в університеті: сучасні принципи викладання на європейських засадах / Н. К. Гребень, Л. І. Остапюк, М. Р. Мруга, О. В. Стеченко // Реалізація Закону України «Про вищу освіту» у вищій медичній та фармацевтичній освіті України: тези доп. Всеукр. навч.-наук. конф. – Тернопіль : ТДМУ, 2015. – С. 87–88.

13. Загребельний А. В. Симуляційні навчання як фактор ефективної мотивації в процесах вдосконалення навчального процесу на сучасному етапі / А. В. Загребельний, Д. Г. Коньков // Шляхи удосконалення навчального процесу і необхідність впровадження нових підходів у роботі кафедр медичного університету в сучасних умовах : тези доповідей навч.-метод. конф., 26 лютого 2014 року. – Вінниця, 2014. – С. 90–91

References:

1. Khirurgiya. Natsionalnyj pidruchnyk. (2020). Za red. Ya.S. Bereznytskogo. *[Surgery. National Textbook.] Ya.S. Bereznytskyj (Ed.). Vinnytsya: Nova Knyga. – 528s.* [in Ukrainian].

2. Navchal`nyj posibnyk do modulyu №1 “Nevidkladna abdominalna khirurgiya ta proktologiya” (z elektronnym kontrolem zasvoennya praktychnyh navychok)». R.V. Duka, Ya.S. Bereznytskyj, V.V. Gaponov, V.P. Sulyma, R.M. Molchanov, P.O. Badul, I.L. Verkholaz, S.L. Malinovskiy, O.V. Bilov, K.O. Yaroshenko, I.F. Polulyakh-Chornovol, K.S. Barannik. [Educational Guide for Module #1 (with electron control of preparation practical skills)]. *Dnipro, DSMU,* October 2021, 226 p. [in Ukrainian].

3. Module 1 “Urgent abdominal surgery and proctology (with electronic control of Practical skills’ assimilation)”. R.V. Duka, Ya.S. Bereznytskyj, V.V. Gaponov, V.P. Sulyma, R.M. Molchanov, P.O. Badul, I.L. Verkholaz, S.L. Malinovskiy, O.V. Bilov, K.O. Yaroshenko, I.F. Polulyakh-Chornovol, K.S. Barannik. ДДМУ, англійською мовою, березень 2022. 201 с. [in English].

4. Au module 1 "Chirurgie abdominale d'urgence et proctologie (avec contrôle électronique de l'acquisition des compétences). R.V. Duka, Ya.S. Bereznytskyj, V.V. Gaponov, V.P. Sulyma, R.M. Molchanov, P.O. Badul, I.L. Verkholaz, S.L. Malinovskiy, O.V. Bilov, K.O. Yaroshenko, I.F. Polulyakh-Chornovol, K.S. Barannik. ДДМУ, французькою мовою, березень 2022. 170 с. [in French].

5. Artomenko, V.V., & Semchenko, S.S., & Yehorenko, O.S., & Novikov, D.A., & Karakonstantyn, D.F., & Berlinska, L.I. (2015). Symuliatsiine navchannia v medytsyni: mizhnarodnyi ta vitchyznianyi dosvid [Simulation study in medicine: in-ternational and national experience]. Odeskyi medychnyi zhurnal – Odesa Medical Journal, 6, 67-74 [in Ukrainian].

6. Boichuk, T. M., & Herush, I. V., & Khodorovskyi, V. M., & Koloskova, O. K., & Marusyk, U. I. (2019). Vykorystannia symuliatsiinykh tekhnolohii v optymizatsii praktychnoi pidhotovky studentiv u Bukovynskomu derzhavnomu medychnomu universyteti [The use of simulation technologies in the optimization of practical training of students at the Bukovyna State Medical University]. Medychna osvita – Medical education, 3, 41-44 [in Ukrainian].

7. Magna Charta Universitatum. Bologna (1988). Italy, September 18, 1988.

8. Letterie GS. (2003). Medical education as a science: the quality of evidence for computer-assisted instruction. *Am J Obstet Gynecol.* 2003;188 (3):849–853. doi: 10.1067/mob.2003.168.

9. Shanahan MC. (2008). Transforming information search and evaluation practices of undergraduate students..*Int J Med Inform.* 2008;77 (8):518–526. doi:10.1016/j.ijmedinf.2007.10.004.

10. Rotimi O, Orah N, Shaaban A, Daramola AO, Abdulkareem FB. (2017). Remote teaching of histopathology using scanned slides via skype between the United Kingdom and Nigeria. *Arch Pathol Laboratory Med.* 2017;141(2):298–300. doi: 10.5858/arpa.2016-0111-EP.

11. Boichuk, T. M., & Herush, I. V., & Khodorovskyi, V. M., & Koloskova, O. K., & Marusyk, U. I. (2018). Efektyvnist symuliatsiinykh stsenariiv v optymizatsii praktychnoi pidhotovky studentiv u zakladi vyshchoi medychnoi osvity Ukrainy [The effectiveness of simulation scenarios in optimizing the practical training of students in the institution of higher medical education of Ukraine]. Medychna osvita – Medical education, 2, 50-54 [in Ukrainian].

12. Hreben, N. K., & Ostapiuk, L. I., & Mruha, M. R., & Stechenko, O. V. (2015) Modernizatsiia orhanizatsii navchalnoho protsesu v universyteti: suchasni pryntsypy vykladannia na yevropeiskykh zasadakh [Modernization of the organization of the educational process at the university: modern teaching principles based on European principles]. Realizatsiia Zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» u vyshchii medychnii ta farmatsevtychnii osviti Ukrainy: tezy dop. Vseukr. navch.-nauk. Konf. - Implementation of the Law of Ukraine "On Higher Education" in higher medical and pharmaceutical education of Ukraine: theses addendum. All-Ukrainian education and science conf. 87-88 [in Ukrainian].

13. Zahrebelnyi, A.V., & Konkov, D.H. (2014). Symuliatsiini navchannia yak faktor efektyvnoi motyvatsii v protsesakh vdoskonalennia navchalnoho protsesu na suchasnomu etapi [Simulation studies as a factor of effective motivation in the process of improving the educational process at the present stage]. Tezy dopovidei navchalno-metodychnoi konfe-rentsii “Shliakhy udoskonalennia navchalnoho protsesu i neobkhidnist vprovadzhennia novykh pidkhodiv u roboti kafedr medychnoho universytetu v suchasnykh umovakh” – Abstracts of the educational-methodical conference “Ways of improvement of the educational process and the neces-sity of introducing new approaches in the work of the chairs of the medical university in modern conditions”, 90-91 [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 796:005.591.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-316-324

Дядечко Ігор Євгенович кандидат наук фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичної культури і спорту, Запорізький національний університет, м., https//orcid.org/0000-0001-5709-9150

Бессарабова Олена Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Запорізький національний університет, м.Запоріжжя, https//orcid.org/0000-0002-9193-4241

Дудко Наталя Олексіївна студентка 1 курсу освітньо-професійної програми «Спорт», Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ТА СПОРТІ

Анотація. У статі розглянуто зміст поняття «інновації», проаналізовано й схарактеризовано сучасні тенденції розвитку інноваційних технологій. Розглянуто наукові праці вітчизняних дослідників, які розглядали впровадження інноваційних технологій і їх вплив на систему освіту здобувачів вищої освіти в галузі фізичного виховання та спорту. сфери фізичної культури і спорту та визначити роль інновацій у цьому процесі. Зазначено, що стрімкий розвиток інноваційних технологій є характерною особливістю сучасного часу. Визначено, що впровадження інноваційних технологій у сфері фізичного виховання і спорту створюють можливості для системного моніторингу стану здоров'я, аналізу та вдосконалення навчально-тренувальних методик, адаптації й реабілітації тощо. Використання інноваційних технологій надають можливість детально вивчати фізіологічні особливості людини для досягнення оптимальних результатів у фізичному вихованні та спорті. Вказано, що система фізичного виховання і спорту сьогодні потребує якісно нових підходів для професійної підготовки фахівців і спортсменів, саме тому застосування інноваційних технологій стає важливим аспектом у вдосконаленні методів навчання, тренування і забезпечення професійної підготовки. Проаналізовано найпопулярніші програмні засоби, мобільні додатки, ігрові технології, використання яких сприяє покращенню навчально-тренувальних процесів і сприянню досягненню вищих результатів. Визначено, що сучасним інноваційним підходом у розвитку сфери фізичного виховання і спорту також є правильне харчування. Саме тому, схарактеризовано й програмне забезпечення, яке надає можливість скоригувати раціон відповідно індивідуальних особливостей користувачів. У процесі дослідження було з’ясовано, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

найпопулярнішими інноваційними технологіями у фізичному вихованні і спорті в України є використання платформ, різних пристроїв для відстежування досягнень і моніторингу стану здоров'я, смартгодинників тощо. Використання ще більшої кількості інноваційних засобів у навчально-тренувальних процесах може зробити значні кроки у формування активного, здорового та свідомого суспільства.

Ключові слова: фізичне виховання, спорт, інновації, технології, освіта, тренування, програми, додатки.

Dyadechko Ihor Yevhenovich candidate of sciences in Physical Education and Sports, associate professor of the Department of Physical Culture and Sports, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https//orcid.org/0000-0001-5709-9150

Bessarabova Olena Viktorivna candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Physical Therapy and Occupational Therapy, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https//orcid.org/0000-0002-9193-4241

Dudko Natalia Oleksiivna student of the 1st course of the educational and professional program "Sport", Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia

PROSPECTS OF APPLICATION OF MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Abstract. The article examines the meaning of the concept of "innovation", analyzes and characterizes modern trends in the development of innovative technologies. Scientific works of domestic researchers who considered the introduction of innovative technologies and their impact on the education system of higher education seekers in the field of physical education and sports were considered. spheres of physical culture and sports and determine the role of innovations in this process. It is noted that the rapid development of innovative technologies is a characteristic feature of modern times. It was determined that the implementation of innovative technologies in the field of physical education and sports create opportunities for systematic health monitoring, analysis and improvement of educational and training methods, adaptation and rehabilitation, etc. The use of innovative technologies provides an opportunity to study the physiological features of a person in detail in order to achieve optimal results in physical education and sports. It is indicated that the system of physical education and sports today needs qualitatively new approaches for the professional training of specialists and athletes, that is why the use of innovative technologies becomes an important aspect in improving the methods of training, training and ensuring professional training. The most popular software tools, mobile applications, and game technologies, the use of which contributes to the improvement of educational

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

and training processes and the achievement of higher results, were analyzed. It was determined that a modern innovative approach in the development of the field of physical education and sports is also proper nutrition. That is why the software is also characterized, which provides an opportunity to adjust the diet according to the individual characteristics of users. During the research, it was found that the most popular innovative technologies in physical education and sports in Ukraine are the use of platforms, various devices for tracking achievements and health monitoring, smart watches, etc. The use of an even greater number of innovative means in educational and training processes can make significant steps in the formation of an active, healthy and conscious society.

Keywords: physical education, sports, innovations, technologies, education, training, programs, applications.

Постановка проблеми. Диджиталізація та стрімкий розвиток інноваційних технологій є характерною особливістю сучасного часу. Інноваційні технології впроваджуються у всі сфери нашого життя, в тому числі й на заняттях фізичним виховання і спортом. В умовах сьогодення інноваційні технології стали невід'ємною частиною спортивної діяльності, створюючи нові можливості як для спортсменів, так і для тренерів. Завдяки стрімкому розвитку й упровадженню інноваційних технологій у сфері фізичного виховання і спорту створюються можливості для системного моніторингу стану здоров'я, аналізу та вдосконалення навчально-тренувальних методик, адаптації й реабілітації тощо. А це, в свою чергу, дозволяє спортсменам досягти своїх найкращих результатів.

Стрімкий технологічний прогрес приніс значні зміни у сфері фізичного виховання і спорту. Створення нових видів обладнання, пристроїв, комп’ютерних програм і мобільних додатків – не лише дозволяють удосконалити процес тренування спортсменів, а й надають можливість детально вивчати їх фізіологічні особливості для досягнення оптимальних результатів.

На сьогоднішній день фізичне виховання і спорт набувають все більшої популярності серед населення, оскільки саме ці сфери діяльності сприяють формуванню здорового, працездатного й обороноспроможного потенціалу нашої країни. Таким чином, використовуючи різні інноваційні технології є можливість зробити стрімкі кроки у формуванні активного, здорового і свідомого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В складних умовах сьогодення в галузі фізичного виховання і спорту приділяється особлива увага інноваціям, оскільки систематичних пошук нових підходів до підготовки є ключовим для досягнення високих результатів у цій сфері та підтримки здоров’я. До питання інновацій у сфері фізичного виховання і спорту звертались велика кількість вітчизняних науковців у своїх напрацюваннях. Т. Осадченко, у своїх наукових дослідженнях, визначила, що одним із заходів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

для підтримки розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні є цифрова трансформація. Цифрові й інформаційні технології активно впроваджуються як у професійний, так і в аматорський спорт, що виступає активним стимулятором загальної мотивації українців до здорового способу життя й регулярних занять фізичною культурою і спортом [1]. У напрацюваннях Т. Харчук, М. Буренко і Х. Шавель вказується, що фізична культура і спорт в Україні мають великий потенціал для підтримання здорового способу життя й психологічної стійкості в умовах воєнних і політичних змін [2]. Значення впливу диджиталізації на сферу спорту та фітнесу, зазначивши, що остання відкриває нові можливості для різних спортивних організацій та закладів, які пов'язані із розширенням аудиторії, підвищенням результативності спортсменів та людей, які бажають займатися спортом досліджували А. Гнатченко, О. Дембіцька й І. Бистра [3]. Д. Мальнєв і Д. Гелета проаналізували вплив комп'ютерних технологій на фізичне виховання та здоровий спосіб життя населення. Вчені стверджують, що ці інноваційні технології є необхідним інструментом у сучасній фізичній культурі і спорті та мають величезні переваги й перспективи для майбутнього [4]. Проаналізовані праці науковців є лише частиною тих, що визначають важливість упровадження інноваційних технологій у сфері фізичного виховання і спорту.

Мета статті є дослідження перспектив використання інноваційних технологій у сфері фізичного виховання і спорту.

Виклад основного матеріалу. Система фізичного виховання і спорту сьогодні потребує якісно нових підходів для професійної підготовки фахівців і спортсменів. Застосування інноваційних технологій стало важливим аспектом у вдосконаленні методів навчання, тренування і забезпечення професійної підготовки. В умовах глобалізації та цифровізації суспільства новітні технології мають вирішальне значення для забезпечення високих стандартів освіти, що відповідають вимогам сучасного ринку праці, а також досягнення високих результатів у спортивній діяльності.

Сфера фізичної культури і спорту постійно розвивається і на фахівців цього напряму покладається значна відповідальність у розвитку здоров'я нації та формуванні здорового способу життя. Проте сучасний ринок праці висуває підвищені вимоги до знань і компетенцій, особливо у сфері інформатизації, управління, тренувального процесу, спортивної психології та реабілітації. Інноваційні технології дозволяють адаптувати традиційні методики навчання та підготовки до умов нової реальності, в якій кожен спеціаліст повинен бути конкурентоспроможним і готовим до змін сьогодення.

У сучасному часі, який динамічно розвивається, фізичне виховання і спорт зазнають значних трансформацій. Спортсмени і їхні тренери тепер мають доступ до широкого спектра технологічних інструментів та індикаторів для покращення своєї продуктивності й готовності до змагань. Студенти спеціальностей фізичної культури і спорту мають можливості для вдоскона-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

лення навчання. Для звичайних людей використання інноваційних технологій розширює можливості зміцнення свого здоров'я, покращення фізичної форми та підтримання здорового способу життя.

Інновації (від англ. innovation - нововведення) – це ідеї, новітні продукти в галузі техніки, технології, організації праці, управління, а також в інших сферах наукової та соціальної діяльності, засновані на використанні досягнень науки та передового досвіду [5].

Отже, інновації – це новаторські рішення, що направлені на підвищення результативності й ефективності процесів у різних сферах діяльності.

У фізичному вихованні та спорті інновації стосуються різних аспектів, зокрема використання новітніх технологій, таких як спеціалізованих програм і пристроїв для покращення навчально-тренувального процесу, а також розвитку фізичних якостей.

Перспективи застосування інноваційних технологій у сфері фізичного виховання і спорту залежить, як вже було вказано, від аудиторії:

- людей, які хочуть покращити своє здоров'я;
- спортсменів, зорієнтованих на покращення підготовки для досягнення високих результатів;
- студентів, метою яких є стати фахівцями у спортивній діяльності.

Використання інноваційних технологій дозволяють:

- аналізувати поточний стан і потреби людей щодо їх фізичного стану;
- визначати методи і стратегії навчально-тренувальних процесів;
- адаптації до фізичних навантажень;
- оцінювати результати вже існуючих результатів.

Розглянемо основні перспективи використання інноваційних технологій у сфері фізичного виховання і спорту:

1. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). ІКТ дозволяють студентам отримувати доступ до інформації, навчальних матеріалів, віртуальних лабораторій, а також брати участь в онлайн-семінарах і конференціях. Це сприяє розвитку навичок роботи з сучасними засобами комунікації, що є дуже важливим у навчально-тренувальному процесі.

2. Застосування спортивного програмного забезпечення і мобільних додатків. Програмне забезпечення для аналізу фізичного стану, контролю навантажень, моніторингу здоров'я і реабілітації дозволяє студентам вивчати методи оцінки фізичної підготовленості. Мобільні додатки для відстеження активності надають зручні інструменти для збору даних, що важливо в тренувальному процесі

3. Технології віртуальної реальності та штучного інтелекту. Ці технології, на даний момент, проявили себе як інструменти, що дали великий поштовх у розвитку багатьох сфер нашого життя. У плані спорту, вони мають

значний потенціал і можуть допомогти у розвитку спортсменів, тренерів та спортивних організацій. Віртуальна реальність – це різновид реальності в формі тотожності матеріального й ідеального, що створюється та існує завдяки іншій реальності. У вужчому розумінні – ілюзія дійсності, створювана за допомогою комп'ютерних систем, які забезпечують зорові, звукові та інші відчуття [6]. За допомогою даної технології є можливість відтворювати симуляцію тренувань, в яких спортсмени можуть відтворювати реальні спортивні ситуації. Штучний інтелект дозволяє збирати, обробляти та аналізувати великі обсяги інформації, що стосуються певних подій, окремих осіб, тренувань та іншого. Штучний інтелект, враховуючи зібрану інформацію, здатен створювати індивідуалізовані тренувальні програми для спортсменів, визначити головні аспекти, надавати зворотній зв'язок щодо техніки виконання певних рухів та рекомендації для вдосконалення. Як приклад, компанія «Catapult Sports», яка займається розробкою технологій штучного інтелекту для спорту. Вона спеціалізується на розробці систем моніторингу та аналізу даних для покращення спортивної продуктивності. Продукти «Catapult» використовуються в різних видах спорту [7].

4. Використання електронного навчання (e-learning). Онлайн-курси та дистанційне навчання дозволяють студентам підвищувати свій рівень знань, зокрема в теоретичних аспектах. Платформи для електронного навчання дозволяють студентам освоювати інформацію в зручному для них форматі, що особливо актуально для самостійного вивчення.

5. Застосування пристроїв для моніторингу фізіологічних показників. Сучасні датчики, що вимірюють показники серцебиття, рівень кисню, швидкість, а також крокоміри, допомагають точно оцінювати стан спортсменів під час тренувань. Студенти навчаються працювати з такими пристроями, аналізувати дані та використовувати результати для побудови тренувальних програм.

6. Інтерактивні мультимедійні засоби навчання. Використання інтерактивних дошок, презентацій і відеоматеріалів забезпечує студентам візуальне розуміння матеріалу, що полегшує засвоєння інформації. Завдяки мультимедійним матеріалам студенти можуть детально розглядати техніку виконання вправ і аналізувати помилки.

Найпопулярнішими інноваційними технологіями, які варто впроваджувати у систему фізичного виховання і спорту вважають [2]:

1. Nike Training Club – додаток, який надає поради для домашніх тренувань усіх вікових груп людей.

2. Sworkit Fitness – мобільний додаток, який надає перелік тренувань і фітнес-програм. Він надає можливість користувачам обрати з переліку тренувань ті, які відповідають їх цілям і стану фізичного розвитку.

3. 8fit – додаток, який надає базові поради щодо фізичних вправ і здорового харчування. Особливістю додатку є можливість замовлення онлайн-консультації з професійним фахівцем-дієтологом.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

4. Seven-7 Minute Workout – мобільний додаток, який надає короткі ефективні тренування протяжністю 7 хв. Він надає можливість користувачам можливість обирати тренування різного спрямування відповідно їх поставлених цілей.

5. ClassPass – додаток, в якому надається перелік тренувань, таких як йога, пілатес, кардіо тощо. Користувачі мають можливість обирати їх і займатися як і вдома, так і у спортивних центрах, використовуючи відеоуроки.

6. Fitbit – програма, що поєднує функції фітнес-браслетів і смарт-годинників, у яких впроваджено спеціальні додатки відстежування фізичної активності, розрахунку пройдених кроків, витрати калорій та інших показників фізичної активності та здоров'я. Використовуючи це програмне забезпечення, користувачі можуть ставити цілі та отримувати індивідуальні поради щодо тренувань і підтримки здорового способу життя.

Розвиток інноваційних технологій формує нові можливості для контролю і відстеження власних спортивних результатів за допомогою спеціальних програм. Ігрова консоль X-BOX представила перелік спортивних програм, які використовують технологію Kinect для відстеження рухів тіла у просторі. PlayStation Move – це ігровий контролер для консолі PlayStation, який гравець тримає в руці під час тренування. Nike+, Adidas MiCoach і Move Fitness – дозволяють проводити серйозні тренування без виходу з дому. Ці програми особливо корисні під час заняття активними видами спорту, які потребують значного фізичного навантаження на серцево-судинну систему, забезпечуючи контроль ЧСС у потрібних зонах і відстежуючи максимальну ефективність тренування.

Розглянуті програми і додатки є лише частиною доступних інноваційних технологій, які сприяють формуванню фізичної активності та здорового способу життя.

В сучасному часі з кожним днем з'являються все більше застосунків, які можуть використовуватися для покращення сфери фізичного виховання і спорту. Саме тут варто відмітити важливість правильного харчування як для наявних і потенційних спортсменів, так і для всіх бажаючих вести здоровий спосіб життя. В цьому аспекті також є можливість застосування інноваційного програмного забезпечення [8]:

1. MyFitnessPal, Lose It!, Cronometer – мобільні додатки, які дозволяють користувачам записувати й відстежувати кількість калорій, вміст поживних речовин, водний баланс та інші показники.

2. HealthyFood, Ecosmak – онлайн-калькулятори, які допомагають керувати співвідношенням білків, жирів, вуглеводів та інших поживних речовин у раціоні.

3. Yummly, BBC Good Food – інтернет-ресурси, які пропонують рецепти і планування страв із відображенням калорійності та складових, допомагаючи формувати раціон та готувати збалансовані страви.

4. FoodEx, Yssukraine – блоги і сайти про здорове харчування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Окрім перелічених додатків і програм, на світовому ринку кожного дня з'являються нові технології й пристрої, які сприяють підвищенню ефективності навчально-тренувальних занять та відстеженню результатів спортсменів. Інструменти з функцією моніторингу пульсу та інших показників здоров'я можуть адаптувати тренування до потреб споживача і регулювати його інтенсивність. Для отримання статистики результатів і їх аналізу використовуються різні фітнес-браслети та смартгодинники. В Україні найпопулярнішими серед них є:

- Apple Watch;
- Samsung Galaxy Watch 5 Pro, Samsung Galaxy Watch 6;
- Xiaomi Watch 2 Pro;
- Redmi Watch 3 Active Black;
- Huawei Watch GT 2 Pro тощо.

Загалом, сучасні інноваційні технології відіграють важливу роль у фізичному вихованні та спорті. В освітньому процесі вони сприяють більш ефективному вирішенню завдань фізичного виховання, збільшують зацікавленість здобувачів освіти, мотивують до досягнення кращих результатів. Інноваційний прогрес у фізичному вихованні та спорті виявляється у впровадженні нових методів навчання, нових форм організації освітнього процесу, завданнях, інструментах педагогічної діяльності, спрямованості на збереження здоров'я й розвиток унікальних індивідуальних рис студентів. Здобувачі набувають практичних навичок, які є важливими для роботи в умовах сучасного ринку. Вміння користуватися додатками і програмами для аналізу даних, моніторингу фізіологічних показників, робота з інформаційними системами є обов'язковими для майбутніх спеціалістів у сфері фізичного виховання та спорту.

Інноваційні технології мають велике значення для популяризації масового спорту й підтримки здорового способу життя, що стає надзвичайно важливим для сучасного суспільства.

Висновки. Все вищезазначене дає змогу дійти висновку, що інноваційні технології відіграють важливу в підготовці майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту, допомагаючи вдосконалювати традиційні методики навчання, робити освітній процес більш ефективним та цікавим. Завдяки впровадженню новітніх технологій в освіту здобувачі вищої освіти отримують можливість набути актуальні знання та розвивати практичні навички, необхідні для роботи в умовах сучасної спортивної галузі.

Впровадження інноваційних технологій у навчання студентів фізичного виховання і спорту має значний потенціал для підвищення ефективності підготовки фахівців, покращення якості навчання та надання їм сучасних знань і навичок, які необхідні для успішної кар'єри. З огляду на динамічний розвиток технологій, перспективи їх використання лише зростатимуть, а інтеграція інновацій стане невід'ємною частиною підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту.

Література:

1. Осадченко Т. Сучасний стан цифровізації у сфері фізичної культури та спорту в Україні. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective.* 2023. № 2. С. 103-108.

2. Харчук Т., Буренко М., Шавель Х. Фізична культура чинник формування здорового способу життя особистості в умовах змін воєнно-політичної ситуації в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2023. № 10(170)*. С. 137-141.

3. Гнатченко А., Дембіцька О., Бистра І. Диджиталізація сфери фітнесу та спорту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2023. № 8(168).* С. 32-36.

4. Мальнєв Д., Гелета Д. Інноваційні підходи до фізичного виховання: як комп'ютерні технології революціонізують здоровий спосіб життя. *Universum. 2024. № 4.* С. 211-217.

5. Інновація. Вікіпедія. URL: http://surl.li/aqukoc.

6. Рожков В. Застосування інноваційних технологій у сучасному спорті. *Фізичне виховання та спорт в закладах освіти. 2023*. С. 168-169.

7. Catapult Sports. URL: https://www.catapult.com/.

8. Лівак П., Павлова О., Кушнір Р. Спорт та інновації: розвиток фізичної культури та здоров'я через новаторські підходи в Україні. *Академічні візії. Вип. 30/2024*. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.10996774.

References:

1. Osadchenko T. (2023) Suchasnyy stan tsyfrovizatsiyi u sferi fizychnoyi kul′tury ta sportu v Ukrayini [Current state of digitization in the field of physical culture and sports in Ukraine]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective, 2,* 103-108 [in Ukrainian].

2. Kharchuk T., Burenko M., Shavel′ KH. (2023) Fizychna kul′tura chynnyk formuvannya zdorovoho sposobu zhyttya osobystosti v umovakh zmin voyenno-politychnoyi sytuatsiyi v Ukrayini [Physical culture is a factor in the formation of a healthy lifestyle of an individual in the conditions of changes in the military and political situation in Ukraine]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova - Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU, 10(170),* 137-141 [in Ukrainian].

3. Hnatchenko A., Dembits′ka O., Bystra I. (2023) Dydzhytalizatsiya sfery fitnesu ta sportu [Digitalization of the field of fitness and sports]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova - Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU, 8(168), 32-36* [in Ukrainian].

4. Mal′nyev D., Heleta D. (2024) Innovatsiyni pidkhody do fizychnoho vykhovannya: yak komp″yuterni tekhnolohiyi revolyutsionizuyut′ zdorovyy sposib zhyttya. [Innovative approaches to physical education: how computer technologies revolutionize a healthy lifestyle]. *Universum, 4,* 211-217.[in Ukrainian].

5. Innovatsiya. Vikipediya [Innovation. Wikipedia]. Retrieved from http://surl.li/aqukoc [in Ukrainian].

6. Rozhkov V. (2023) Zastosuvannya innovatsiynykh tekhnolohiy u suchasnomu sporti [Application of innovative technologies in modern sports]. *Fizychne vykhovannya ta sport v zakladakh osvity - Physical education and sports in educational institutions,* 168-169 [in Ukrainian].

7. Catapult Sports. Retrieved from https://www.catapult.com/ [in Ukrainian].

8. Livak P., Pavlova O., Kushnir R. (2024) Sport ta innovatsiyi: rozvytok fizychnoyi kul′tury ta zdorov″ya cherez novators′ki pidkhody v Ukrayini [Sport and innovation: development of physical culture and health through innovative approaches in Ukraine]. *Akademichni viziyi - Academic visions, 30/2024.* Retrieved from https://doi.org/10.5281/zenodo.10996774 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.355

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-325-333

Дяков Святослав Іванович кандидат педагогічних наук, доцент, науковий співробітник, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (038) 493-05-13, https://orcid.org/0000-0002-3938-9792

Кречко Микола Володимирович викладач**,** Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (038) 493-05-13, https://orcid.org/0000-0002-9324-0745

Бакалов Володимир Григорович викладач, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (038) 493-05-13, https://orcid.org/0000-0002-9386-0936

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проведено аналіз наукових праць, нормативно-правової бази і змісту навчальної та навчально-методичної документації щодо впливу засобів інформаційного середовища на процес формування професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України. Виявлено сучасні підходи та узагальнено результати попередніх досліджень, що стосуються проектування, формування та функціонування професійно орієнтованого інформаційного середовища у вищих військових навчальних закладах. З'ясовано, що в сучасних умовах для підвищення рівня професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України можуть застосовуватись засоби інформаційного середовища. Обґрунтовано, що таке інформаційне середовище повинно мати яскраво виражену професійну спрямованість і за обсягами інформативності забезпечувати не тільки формування професійної компетентності, а й цілої низки сукупних компетенцій необхідних майбутнім офіцерам Збройних Сил України для організації застосування у бою поряд з штатними засобами озброєння та військової техніки, новітніх зразків, що надходять в Україну від західних та американських партнерів, прийняття нестандартних рішень, застосування тактичних прийомів і способів ведення бойових дій не тільки штатним підрозділом, а й у складі розвідувальних, тактичних груп, зведених загонів та підрозділів посилення. Виокремлено основні елементи традиційного та новаційного навчально-методичного забезпечення, яким науково-педагогічні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

працівники наповнюють інформаційне середовище. Конкретизовано можливості інформаційно-комунікаційних умінь майбутніх офіцерів щодо вільного просування у інформаційному середовищі, пошуку і засвоєнні професійно спрямованого навчального контенту. Визначено, що створення науково-педагогічними працівниками та забезпечення функціонування інформаційного середовища з одного боку, а з іншого – інформаційно-комунікаційні уміння і навички майбутніх офіцерів Збройних Сил України, що забезпечують їм вільний доступ та використання цього середовища – дозволяють динамічно і цілеспрямовано впливати на підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

Ключові слова: майбутні офіцери Збройних Сил України, інформаційне середовище, інформаційно-комунікаційні уміння і навички, професійна компетентність, навчально-методичне забезпечення.

Diakov Sviatoslav Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Researcher of the research laboratory at the Military Training Department of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, tel.: (038) 493-05-13, https//orcid id: 0000-0002-3938-9792

Krechko Mukola Volodumurovich lecturer**,** Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, tel.: (038) 493-05-13, https//orcid id: 0000-0002-9324-0745

Bakalov Volodumur Grugorovich lecturer, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, tel.: (038) 493-05-13, https//orcid id: 0000-0002-9386-0936

THE INFLUENCE OF THE INFORMATION ENVIRONMENT ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. The article analyzes scientific works, the regulatory and legal framework, and the content of educational and methodological documentation regarding the impact of the information environment on the process of forming the professional competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine. Modern approaches related to the design, formation and functioning of a professionally oriented information environment in higher military educational institutions are identified. The results of previous studies are summarized. In modern conditions, the means of the information environment can be used to increase the level of professional competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine. It is substantiated that such an information environment should have a considerable professional orientation and provide not only the formation of professional

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

competence, but also a whole series of collective competencies necessary for future officers of the Armed Forces of Ukraine to use in combat along with regular weapons and military equipment, the latest samples arriving in Ukraine from Western and American partners, making non-standard decisions, using tactical techniques and ways of conducting combat operations not only by a regular unit, but also as part of reconnaissance, tactical groups, combined units and reinforcement units. The main elements of traditional and innovative educational and methodical support used by scientific and pedagogical workers to fill the information environment are singled out. The possibilities of information and communication skills of future officers regarding free use of the information environment, search and assimilation of professionally oriented educational content are specified. It is determined that the creation and ensuring the functioning of the information environment along with forming the information and communication skills of future officers of the Armed Forces of Ukraine allows to dynamically and purposefully promote the level of formation of professional competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: future officers of the Armed Forces of Ukraine, information environment, information and communication skills and abilities, professional competence, educational and methodological support.

Постановка проблеми. У ході ведення російсько-української війни очевидним стає той факт, що звичайними класичними підходами до організації оборони країни досягти перемоги над окупаційною армією росії не можливо. Нескінченні людські та матеріальні ресурси дозволяють їй окуповувати все нові території суверенної України та уже третій рік поспіль вести війну на виснаження, не зважаючи на втрату власних територій (частина Курської області) та колосальні втрати у живій силі, озброєнні і техніці.

На думку військових експертів, одним із чинників необхідних для досягнення перемоги України у війні з росією є підготовка військовослужбовців з надзвичайно високим рівнем професійної компетентності, спроможних нестандартно мислити, швидко адаптовуватись до швидкоплинної бойової обстановки, уміти “передумати противника” і змоделювати його подальші дії, а також здатних ефективно застосовувати широкий спектр найновішого, у тому числі роботизованого, озброєння та техніки як вітчизняного виробництва так і того, що постачають країни-партнери зі всього світу.

Підготовка фахівців такого рівня потребує нових педагогічних підходів, технологій, методик та оновлення спеціального інформаційного середовища, навчально-методичне наповнення якого дозволить сформувати високий рівень професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій сфері ідентифікується широкий спектр публікацій, науковий інтерес у яких присвячений феномену військової освіти загалом та інформаційному середовищу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

зокрема, його місцю і ролі у системі професійної підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

У працях вітчизняних і зарубіжних вчених розглянуто структуру та організаційно-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх офіцерів. Так загальну проблематику впровадження змін в освітній процес відображено в роботах Т. Герлянд та Л. Липської [1], Л. Нанівської [2], які зосередили свою увагу на стратегіях, інструментах та методології вищої військової освіти.

Система військової освіти в Україні, її специфіка, структура та дотична проблематика детально проаналізовані в роботах В. Марценківського, Є. Камалова, М. Клонцака [3] та П. Хоменко, Є. Денисенко [4], де науковці аналізують історію формування та принципи концептуального поступу військового інформаційно-освітнього середовища, особливості його трансформації.

Окрім того, дослідники звертають свою увагу на педагогічні засади та морально-психологічне забезпечення освітнього процесу, обґрунтовують необхідність впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процес формування професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

Особливої уваги заслуговують праці сучасних вчених, присвячені інноваційним методикам навчання, що зумовлені специфікою освітньої діяльності в умовах особливого періоду. Першочергово, вчені до них відносять глобальну цифровізацію освітнього середовища [5], потенціал імплементації цифрових інструментів у процес формування професійної компетентності майбутніх офіцерських кадрів [6; 7 та ін.], вплив повномасштабної війни на тенденції розвитку сфери вищої військової освіти в Україні [8].

На думку О. Карабіна, загальна інформатизація та тенденції до прогресивно зростаючого обсягу циркулюючої освітньої інформації, що відбуваються у вітчизняній освіті, на основі використання інформаційних технологій, проводить до інтеграції між цими типами середовищ, у результаті чого виникає потреба у створенні високоструктурного, високотехнологічного, інформаційно-телекомунікаційного, навчально-методичного інформаційного середовища [9].

Крім вищезазначеного, більшість науковців сучасності наголошують на необхідності функціональної трансформації структурних компонентів цього процесу з огляду на глобальну цифровізацію та необхідність інтеграції існуючого інформаційного середовища у системі військової освіти до міжнародних стандартів та вимог, що продиктовані умовами особливого періоду.

Отже, на сьогодні позиціонується актуальним питання ідентифікації оптимальних напрямів та інструментів удосконалення існуючого інформаційного середовища у системі професійної підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України в умовах особливого періоду.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мета статті. Теоретичне обґрунтування основних компонентів інформаційного середовища у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) України та визначення його впливу на процес формування професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження тісно пов'язане з імплементацією в Україні нової Концепції трансформації системи військової освіти, яка починаючи з 2023 року започаткувала реалізацію нових завдань професійної підготовки та перспективну трансформацію структури інформаційного середовища у ВВНЗ [10].

Згідно з цією Концепцією, пріоритетним вбачається формування єдиного системного підходу до військової освіти, що синергізує діяльність галузевих управлінських органів на оновлення існуючого інформаційного середовища у ВВНЗ, зважаючи на досвід ведення бойових дій набутий частинами та підрозділами Збройних Сил України у ході російсько-української війни, чинні стандарти професійної освіти, стандарти НАТО та навчально-методичне забезпечення та нормативно-правову базу.

Оновлене інформаційне середовище, при цьому, повинно мати яскраво виражену професійну спрямованість і за обсягами інформативності забезпечувати не тільки формування професійної компетентності, а й цілої низки сукупних компетенцій необхідних майбутнім офіцерам Збройних Сил України для організації застосування у бою поряд з штатними засобами озброєння та військової техніки новітніх зразків, що надходять в Україну від західних та американських партнерів, розроблення та використання нестандартних рішень та тактичних прийомів і способів ведення бойових дій не тільки штатним підрозділом, а й у складі розвідувальних, тактичних груп, зведених загонів та підрозділів посилення.

Для забезпечення досягнення таких результатів у формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України, науково-педагогічні працівники ВВНЗ мають здійснювати розробку, проектування, наповнення та постійне оновлення інформаційного середовища професійно спрямованими компонентами відповідно до етапів:

проектування формату освітнього процесу;

розробку (оновлення) компонентів навчально-методичного комплексу дисципліни та розміщення його в інформаційному середовищі ВВНЗ;

залучення майбутніх офіцерів до нестандартного освітнього процесу, їх оцінювання та перегляд компонентів інформаційного середовища, за потребою.

Впровадження такого інформаційного середовища в освітню діяльність ВВНЗ вимагає від науково-педагогічних працівників дотримання і класичних принципів освітньої діяльності, а саме:

послідовності;

наочності;

військово-прикладного спрямування навчально-методичних матеріалів;

безперервності та науково-педагогічного супроводу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Усі компоненти розробленого інформаційного середовища повинні відповідати показникам багаторівневості, взаємосумісності із аналогічними формаціями армій країн-членів НАТО, а також забезпечувати централізовану професійну підготовку майбутніх офіцерів Збройних Сил України, постійне підвищення їх кваліфікації, імплементацію сучасних технологій та підвищені вимоги щодо рівня володіння іноземними мовами.

На нашу думку, науково-педагогічні працівники ВВНЗ у таке інформаційне середовище можуть включати як елементи традиційного навчально-методичного забезпечення, до яких належать:

відеолекції, online-лекції, методичні матеріали, електронні опорні конспекти та презентації лекцій;

online-платформи для проведення семінарських та практичних занять, обговорення складних тем, самостійний розвиток практичних навичок;

професійно-спрямований характер навчально-методичного матеріалу, що розміщено в інформаційному середовищі;

навчально-методичні матеріали (електронні підручники, навчально-методичні посібники та ін.),

так і новітні компоненти, такі як:

онлайн-взаємодія через мережеві платформи Zoom та ін.;

інноваційне тестування та інформування;

мережеві інновації та групові проекти з учасниками російсько-української війни за професійним спрямуванням;

навчальні матеріали в електронному інформаційному освітньому середовищі;

взаємна перевірка та перегляд навчального матеріалу, що містить епізоди бойового досвіду набутого частинами та підрозділами Збройних Сил України у ході російсько-української війни.

Для вільного доступу та просування у структуру інформаційного середовища ВВНЗ, майбутні офіцери Збройних Сил України повинні мати необхідний рівень інформаційної підготовки, який би забезпечував їм спроможність самостійно вести пізнавальну діяльність у інтегрованому глобалізованому інформаційному середовищі.

Тому процес формування їх професійної компетентності в окресленому напрямку повинен базуватись на компетентнісних засадах та діджиталізації, а технологічну основу інформаційного середовища складає діяльнісний підхід, який забезпечує формування професійної компетентності фахівця.

Реалізація концепції діяльнісного підходу передбачає, що для доступу та оволодіння навчальним матеріалом в інформаційному середовищі, майбутні офіцери також повинні мати відповідні інформаційно-комунікаційні уміння та певний рівень готовності до застосування інформаційних технологій, що дозволить їм не тільки вільно використовувати інформаційне середовище, але й брати участь у його удосконаленні та сприяти розширенню та розповсюдженню інформаційних потоків професійно-орієнтованої інформації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для вільного просування у такому інформаційному середовищі, пошуку і засвоєнні професійно спрямованого навчального контенту майбутнім офіцерам необхідно попередньо сформувати інформаційно-комунікаційні уміння та навички спрямовані на:

самостійний пошук, отримання, виокремлення, аналітичне опрацювання професійно-орієнтованої інформації та її засвоєння;

системне, апаратно-прикладне програмне забезпечення формування професійної компетентності та правильний вибір навчального матеріалу для розв'язання квазіпрофесійних завдань;

використання інформаційних систем, комп'ютерних мереж, ресурсів, телекомунікаційних та Інтернет технологій, які базуються на застосуванні сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки;

досягнення результатів, формування та розробку стратегії пошуку нестандартних рішень, формування спроможностей правильно інтерпретувати розв'язання майбутніх військово-прикладних професійних завдань в умовах швидкоплинної тактичної обстановки.

На наш погляд, взаємопов'язані завдання для науково-педаггічних працівників щодо створення та забезпечення функціонування інформаційного середовища з одного боку, а з іншого – інформаційно-комунікаційні уміння і навички майбутніх офіцерів Збройних Сил України, що забезпечують їм вільний доступ та просування по теренах професійно-орієнтованого інформаційного середовища у комплексі дозволяють динамічно і цілеспрямовано впливати на:

формування структури професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України;

здатність до самостійного засвоєння нових знань та формування інших окремих компетенцій;

алгоритмічно-логічне, тактичне та технічне мислення та ін.;

мотивацію до самоосвіти і саморозвитку;

Висновки. Таким чином інформаційне середовище цілеспрямовано впливає на процес формування професійної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України, дає можливість використання розглянутих у дослідженні форм навчальної діяльності, дозволяє зосередити увагу на особистих досягненнях курсантів, засвоєнні ними навчального матеріалу; закцентувати увагу на вибудованій цілеспрямовано-інтенсивній, контрольованій та, водночас, самостійній їх роботі; сформувати відповідальне ставлення до освітньої діяльності, забезпечити розвиток самомотивації, особистісної активності; інтерактивності та паритетному діалозі між майбутніми офіцерами та науково-педагогічними працівниками.

Напрями подальших досліджень можуть бути пов'язані з теоретичним підґрунтям формування інформаційної культури знань майбутніх офіцерів Збройних Сил України про освітньо-інформаційне середовище, закони його функціонування та розвитку, а також на створення умов для прищеплення умінь вільно орієнтуватися у сучасних професійно-орієтованих потоках інформації.

Література:

1. Герлянд Т. М., Липська Л. В. Перспективні напрями професійної підготовки майбутніх фахівців з використанням цифрових технологій навчання. *Управління якістю підготовки фахівців в умовах цифровізації* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної Інтернет конференції, м. Харків, 22–23 грудня 2021 р. Харків: КП «Міська друкарня». 2021. С. 17–18.

2. Нанівська Л. Структурно-функціональна модель формування комунікаційної компетентності майбутніх офіцерів інженерних військ: аналіз результатів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 10 (104). С. 177–188.

3. Марценківський В., Камалов Є., Клонцак М. Оцінювання ефективності функціонування військових навчальних підрозділів у системі підготовки офіцерів запасу. *Військова освіта*. 2020. № 2 (42). С. 174–185.

4. Хоменко П. В., Денисенко Є. В. Гуманітарно-педагогічне моделювання розвитку професійної компетентності майбутніх офіцерів. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 4(211). С. 21–28. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-21–28

5. Oleksiienko A., Kotendzhy L., Kyryllova Y., Kaminskyy V., Viesova O. Ananalysis of the digital university phenomenon: dilemmas, new opportunities. *Futurity Education*. 2022. № 2 (4). Pp. 18–25. https://doi.org/10.57125/FED.2022.25.12.02

6. Reis D.A., FleuryA.L., Carvalho M.M. Consolidating core entrepreneurial competences: toward a meta- competence framework. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research.* 2021. № 27 (1). https://doi.org/10.1108/IjEbR-02-2020-0079

7. Sinambela E. A., Mardikaningsih R., Arifin S., Ayu H. D. Development of Self Competence and Supervision to Achieve Professionalism. *Journal of Islamic Economics Perspectives.* 2020. № 1 (2). https://doi.org/10.35719/jiep.v1i2.13

8. Tsekhmister Y. Education of the future: from post-war reconstruction to EU membership (Ukrainian case study). *Futurity Education*. 2022. № 2 (2). Pp. 42–52. https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.28

9. Карабін О. Й. Інформаційне середовище як засіб підвищення ефективності навчання в університеті /О.Й.Карабін // Підготовка фахівців освітньої галузі за інноваційними технологіями: Проблема й перспективи» Матеріали регіонального науково-практичного семінару / За заг. ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль.: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 28-29 квітня 2010. - С. 33-37

10. Постанова Уряду України від 30 грудня 2022 року № 1490 “ Про внесення змін до постанови № 1410 “Про створення єдиної системи військової освіти””. https://jurliga.ligazakon.net/news/216492_zatverdzheno-kontseptsyu-transformats-sistemi-vyskovo-osvti-za-standartami-nato.

References:

1. Herliand, T. M., Lypska, L. V. (2021) Perspektyvni napriamy profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z vykorystanniam tsyfrovykh tekhnolohii navchannia [Promising areas of professional training of future specialists using digital learning technologies]. Upravlinnia yakistiu pidhotovky fakhivtsiv v umovakh tsyfrovizatsii : zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi Internet konferentsii, Kharkiv, 22–23 hrudnia 2021: KP «Miska drukarnia». (pp. 17–18). (in Ukrainian)

2. Nanivska, L. (2020) Strukturno-funktsionalna model formuvannia komunikatsiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv inzhenernykh viisk: analiz rezultativ [Structural and functional model of formation of communication competence of future officers of engineering troops: analysis of results]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii.. № 10 (104). (pp. 177–188). (in Ukrainian)

3. Martsenkivskyi, V., Kamalov, Ye., Klontsak, M. (2020) Otsiniuvannia efektyvnosti funktsionuvannia viiskovykh navchalnykh pidrozdiliv u systemi pidhotovky ofitseriv zapasu [Evaluation of the effectiveness of the functioning of military training units in the reserve officer training system]. Viiskova osvita. № 2 (42). (pp. 174–185). (in Ukrainian)

4. Khomenko, P. V., Denysenko, Ye. V. (2023) Humanitarno-pedahohichne modeliuvannia rozvytku profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv [Humanitarian and pedagogical modeling of the development of professional competence of future officers]. Imidzh suchasnoho pedahoha. № 4(211). (pp. 21–28). (in Ukrainian) https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-21–28

5. Oleksiienko, A., Kotendzhy, L., Kyryllova, Y., et al. (2022) Ananalysis of the digital university phenomenon: dilemmas, new opportunities. Futurity Education. № 2 (4). (pp. 18–25). https://doi.org/10.57125/FED.2022.25.12.02

6. Reis, D. A., Fleury, A. L., Carvalho, M. M. (2021) Consolidating core entrepreneurial competences: toward a meta-competence framework. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research. № 27 (1). https://doi.org/10.1108/IjEbR-02-2020-0079

7. Sinambela, E. A., Mardikaningsih, R., Arifin, S., et al. (2020) Development of Self Competence and Supervision to Achieve Professionalism. Journal of Islamic Economics Perspectives. № 1 (2). https://doi.org/10.35719/jiep.v1i2.13

8. Tsekhmister, Y. (2022) Education of the future: from post-war reconstruction to EU membership (Ukrainian case study). Futurity Education. № 2 (2). (pp. 42–52). https://doi.org/ 10.57125/ FED/2022.10.11.28

9. Karabin, O. Y. (2010) Informatsiine seredovyshche yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchannia v universyteti [The information environment as a means of increasing the effectiveness of studies at the university] / Pidhotovka fakhivtsiv osvitnoi haluzi za innovatsiinymy tekhnolohiiamy: Problema i perspektyvy» Materialy rehionalnoho naukovo-praktychnoho seminaru / Za zah. red. H. V. Tereshchuka. – Ternopil.: Vyd-vo THPU im. V. Hnatiuka, 28-29 kvitnia 2010. – (pp. 33-37). (in Ukrainian)

10. Resolution of the Government of Ukraine dated December 30, 2022 No. 1490 "On Amendments to Resolution No. 1410 "On the Creation of a Unified System of Military Education"" (2022). Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/news/216492_zatverdzheno-kontseptsyu-transformats-sistemi-vyskovo-osvti-za-standartami-nato. (accessed 1 March 2023) (in Ukrainian)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.041-057.4:005.336

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-334-345

Желанова Вікторія В'ячеславівна професор, професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (044) 295-59-35, http://orcid.org/0000-0001-9467-1080

ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАНАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦЯ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Охарактеризовано потенціал позанавчальної роботи у формуванні готовності фахівця до майбутньої професійної діяльності. Акцентовано увагу на тому, що позанавчальна робота розглядається науковцями не стільки з точки зору додаткових занять і продовження навчального процесу, скільки з позицій трудового виховання, сприяння професійному та соціальному розвитку майбутніх фахівців, у тому числі впливу на їх світоглядні позиції, переконання тощо. Виокремлено характерні ознаки позанавчальної роботи студентів. З'ясовано основні види позанавчальної роботи, а саме: громадсько-корисну, ігрову, культурно-дозвіллєву, соціально-комунікативну. Проаналізовано існуючі у вітчизняній науці дослідження щодо поняття «готовність», яке розуміють як внутрішню властивість індивіда, що становить цілісну систему і забезпечує йому можливість забезпечити запланований результат своїх дій у вигляді досягнення конкретних цілей. Виокремлено аспекти розгляду феномену готовності до професійної діяльності: особистісний (готовність –як цілісне особистісне утворення, що інтегрує сукупність внутрішніх чинників, необхідних для здійснення певної діяльності); функціональний (готовність – як такий психічний стан особистості, що містить потенціал для активізації всіх функцій, в т.ч. психічних для виконання певної діяльності); особистісно-діяльнісний (готовність –яе прояв усіх граней особистості, що надають змогу ефективно здійснювати певну діяльність); акмеологічний (готовність –як самосприйняття людиною діяльності; рефлексія, поєднана з усвідомленням необхідності цілеспрямованого самоформування; усвідомлення особистісної та суспільної значущості здійснюваної діяльності); результативно-діяльнісний (готовність –як результат процесу підготовки). Було визначено компоненти, що входять до складу професійної готовності: мотиваційний, когнітивний, операційний, оціночно-вольовий. Представлено загальні принципи позанавчальної роботи: доступності, позитивного розвитку, моніторингу та оптимізації, актуальності, практичності, технологічності. Презентовано особистісні якості, формуванню яких має сприяти позанавчальна робота.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: потенціал, позанавчальна робота, готовність, готовність фахівця до майбутньої професійної діяльності.

Zhelanova Viktoriia Viacheslavivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor at the Department of Educology and psychological and pedagogical sciences of Faculty of Pedagogical Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, tel.: (044) 295-59-35, http://orcid.org/0000-0001-9467-1080

THE POTENTIAL OF EXTRA-CURRICULUM WORK IN FORMING THE READINESS OF A SPECIALIST FOR FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract. The potential of extracurricular work in formation of the readiness of a specialist for future professional activity is characterised. It is emphasized that extracurricular activities are considered by scholars not so much in terms of additional classes and prolongation of the educational process, but rather from the standpoint of labour education, promotion of professional and social development of future specialists, including the impact on their worldview, beliefs, etc. The characteristic features of students' extracurricular work (activities) are highlighted. The main types of extracurricular work are identified, namely: socially useful, game, cultural and leisure, social and communicative. The existing studies in the national science on the concept of ‘readiness’, which is understood as an internal property of an individual, constituting the integral system and providing him with the opportunity to ensure the planned result of his actions in the form of achieving specific goals, are analysed. The article allocates the following aspects of consideration of the phenomenon of readiness for professional activity: personal (readiness is a holistic personal formation that integrates a set of internal factors necessary for carrying out a certain activity); functional (readiness is a mental state of a personality that contains the potential to activate all functions, including mental ones, for carrying out a certain activity); personal-activity (readiness is a manifestation of all facets of a personality that allow to carry out a certain activity effectively); acmeological (readiness is a person's self-perception of the activity, reflection, combined with the awareness of the need for purposeful self-formation, awareness of the personal and social significance of the activity); performance and activity (readiness is the result of the preparation process). The components that compose professional readiness are identified: motivational, theoretical, operational, evaluative and volitional. The general principles of extracurricular activities are presented: accessibility, positive development, monitoring and optimisation, relevance, practicality, and technological efficiency. The personal qualities, the formation of which should be facilitated by extracurricular activities, are presented.

Keywords: potential, extracurricular activities, readiness, readiness of a specialist for future professional activities.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Будь-яка людина, що живе в сучасному глобалізованому світі, відчуває та розуміє виклики, які постають перед кожним конкретним індивідом, тенденції і динаміку розвитку суспільства, зацікавлена у підвищенні власної конкурентоспроможності.

Передусім, це стосується сфери професійної діяльності, оскільки лише отримавши більш-менш престижну роботу пересічна людина здатна забезпечити своє кар'єрне зростання, стабільне життєве майбутнє, досягнення поставлених цілей. Для цього обов'язково треба мати належний обсяг та рівень тих особистісних характеристик та якостей, які вимагаються від претендента на певну роботу чи посаду, що залежить від наявності у нього необхідних знань, вмінь, навичок, засвоєних ним під час навчання у ЗВО і які складають зміст готовності індивіда до виконання професійних функцій. У свою чергу це створює актуальний запит на освітні послуги, здатні належним чином забезпечити якісну фахову підготовку здобувачів освіти.

Вказані обставини змушують освітні заклади постійно вдосконалювати та оптимізувати свої навчальні програми, а науковців – шукати найбільш ефективні і дієві шляхи формування готовності фахівців до майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наявних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що вітчизняні дослідники досить ґрунтовно провели велику кількість таких досліджень за широким переліком спеціальностей, як правило, пропонуючи застосовувати для вказаної мети діалогові інтерактивні методи, іноді і з використанням ІКТ, які відображають відповідну фахову специфіку (Г. Алєксєєва, Н. Бобришева, І. Варава, О. Дущенко, Р. Жалій, В. Кобець, Л. Конопляник, С. Купчак, А. Кучай, Д. Люта, Ю. Пелех, Ю. Перинський).

Водночас, відмітимо, що з двох основних видів роботи з формування готовності студентів до майбутньої професійної діяльності – навчальної та позанавчальної, остання представлена в наукових розробках у вкрай обмеженому обсязі. Так, серед вітчизняних науковців, які досліджували як засіб формування зазначеної готовності саме позанавчальну роботу можна назвати лише Н. Котляревська, Н. Руденко, С. Шехавцова та декілька інших вчених.

Відтак, брак необхідної інформації позбавляє науковців та педагогів-практиків можливості визначити найбільш оптимальні та дієві підходи, принципи і методи, що мають використовуватися у позанавчальній роботі для формування готовності фахівців до майбутньої професійної діяльності та спонукає вчених до проведення додаткових наукових розробок з вказаної тематики.

Мета статті – розкрити потенціал позанавчальної роботи у формуванні готовності фахівця до майбутньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з матеріалів існуючих досліджень варто зазначити, що позанавчальна робота розглядається науковцями не

стільки з точки зору додаткових занять і продовження навчального процесу, скільки з позицій трудового виховання, сприяння професійному та соціальному розвитку майбутніх фахівців, у тому числі впливу на їх світоглядні позиції, переконання тощо.

При цьому, можна погодитись з думкою Н. Руденко про те, що характерними ознаками позанавчальної роботи (діяльності) студентів є:

– добровільна участь студентів у позанавчальній роботі;

– створення суб'єкт-суб'єктних взаємин під час міжособистісної взаємодії;

– комунікативна спрямованість діяльності студентів;

– спільний характер та різноманітність видів діяльності;

– відсутність оцінювання фахових знань, умінь студентів;

– можливість постійного оновлення, або гнучкості змісту, форм, методів позанавчальної роботи;

– надання студентам свободи у виборі місця, ролі і ступеня участі у заходах з урахуванням їхніх інтересів, можливостей та самооцінки здібностей;

– можливість розкриття внутрішнього потенціалу та самореалізації в різних сферах діяльності незалежно від успіхів у навчанні [1].

До вказаного переліку можна додати достатній рівень мотивації здобувачів освіти та виховний характер цієї діяльності. Адже будь-яка відповідальність за не участь в позанавчальній роботі повністю відсутня і все залежить виключно від реальної зацікавленості і бажання самих студентів.

До видів позанавчальної роботи (яку мають організовувати працівники ректорату, деканатів, куратори, лідери та активісти студентського самоврядування) вчені відносять: громадсько-корисну, ігрову, культурно-дозвіллєву, соціально-комунікативну.

У будь-якому випадку планування та реалізація видів, форм, методів і змісту позанавчальної роботи повинні враховувати особливості професійної підготовки майбутніх фахівців, стимулювати пізнавальну діяльність студентів у цілому, забезпечувати ефективну взаємодію, обмін досвідом та розширення спільної діяльності учасників даного процесу, реалізацію їх професійних та соціальних потреб.

При цьому, необхідно зауважити, що внаслідок глобалізаційних та інтеграційних суспільних процесів, сучасні реалії вимагають включення до спільної професійної діяльності все більшої кількості іноземних учасників, що вимагає від майбутніх вітчизняних фахівців також і здатності до адекватної міжкультурної комунікації. Зрозуміло, що в першу чергу це стосується фахівців ІТ сфери, міжнародної торгівлі та транспорту, туризму, людей, які працюють або надають послуги онлайн та ін. До речі саме у зв'язку з цим Закони України «Про освіту» (2017) [2] та «Про застосування англійської мови в Україні» (2024) [3] вимагають забезпечення обов'язкового вивчення англійської мови (як першої або другої іноземної мови) в закладах освіти (в т.ч. вищої, відповідно до освітньої програми, за якою заклад освіти провадить

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

освітню діяльність), а також набуття здобувачами освіти відповідної компетентності.

Вказаний підхід до планування позанавчальної роботи має сприяти розвитку вмінь майбутніх фахівців приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність, працювати в команді, знаходити компроміс, дотримуватись норм професійної етики і культури, коли ідеї та пропозиції колег, пов'язані з професійною діяльністю сприймаються так само адекватно і раціонально, як і власні.

Відмітимо, що в наявних наукових розробках щодо формування готовності фахівців до майбутньої професійної діяльності засобами позанавчальної роботи, дослідники звертають увагу на певний формалізм при проведенні цієї роботи у ЗВО, обмеженість застосованих методів, недостатню кількість залучених здобувачів освіти і, як наслідок – не задовільні результати.

Зокрема виявлено, що, як правило, вказаними питаннями одноосібно займається закріплений за майбутніми фахівцями куратор. Це відбувається без належної взаємодії з іншими суб'єктами, які мають організовувати позанавчальну роботу (працівники ректорату, заступники деканів з виховної роботи, студенти - активісти). Зміст такої робити обмежується проведенням бесід зі студентами (кураторські години), іноді відвідуванням кінотеатрів, театрів та участю у виховних заходах факультету чи університету, які приурочені до професійних свят, певних календарних дат і т.п. При цьому, студентки поводять себе дещо активніше ніж студенти, але відсоток їх участі у зазначених заходах не набагато вищий. Як недолік зазначається і те, що у ході позанавчальної роботи майже не проводяться колективні обговорення, диспути, не використовуються інтерактивні методи, а засідання гуртків, клубів та секцій відбуваються досить рідко, формально і на них епізодично присутня лише менша частина від загальної кількості студентів.

Наведене дає змогу зробити висновок, що такі заходи є не цікавими для переважної більшості здобувачів освіти і вони просто не бажають витрачати на це свій вільний час.

Видається, що за таких обставин покращити дане становище зможе лише різке підвищення мотивації студентів і зміна їх ставлення до участі в позанавчальній роботі з негативного на позитивне.

Маючи завданням знайти шляхи як оптимізувати вказану роботу, зробити її більш ефективною і дієвою, перш за все з'ясуємо яким же є потенціал (як можливості, що можуть бути здійснені за певних умов) позанавчальної роботи у формуванні готовності фахівця до майбутньої професійної діяльності. Для цього перш за все визначимо зміст поняття «готовність», оскільки здобуття готовності студентів, згідно з їх фаховим призначенням, є бажаним результатом та кінцевою метою як для навчальної, так і для позанавчальної роботи ЗВО, а остання є лише засобом та інструментом для досягнення цієї мети.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Зауважимо, що поняття «готовність» виникло в психології в кінці XIX століття і спочатку трактувалось як психічний стан людини, який обумовлює її поведінку (К. Макбе, О. Кюльпе та ін.) Потім, певний період часу в XX сторіччі «готовність» тлумачили як якісний показник саморегуляції поведінки людини (Г. Оллпорт, У. Томас) [4].

На сьогоднішній день значення цього терміну змінилось.

Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає готовність як «стан готового, такого, що зробив необхідне приготування, підготувався до чогось, висловлює згоду, схильність чи виявляє бажання зробити що-небудь» [5, С. 257].

Аналогічним чином розуміє сутність поняття «готовність» Р. Сімко, яка зазначає два значення готовності: «перше – це згода зробити що-небудь, у другому ж, як стан, за якого все зроблено, все готово для чого-небудь» [6, С. 417].

Р. Пріма вважає, що «готовність» це складна інтегративна якість особистості; налаштованість щось зробити; певний рівень знань, умінь, що лежить в її основі [7].

Ми ж поділяємо точку зору С. Максименко і О. Пелех, які трактують готовність як «цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, установки» [8, С. 70], з врахуванням думки М. Сотер, яка розуміє «готовність» як «рівень освоєння певного фонду знань, умінь та навичок, сформованості якостей і властивостей особистості, мотивації …, що забезпечують … повноцінну соціальну активність людини» [9] та з уточненням, що знання, уміння і навички особистості мають бути закріплені достатнім практичним досвідом відповідної діяльності.

Як свідчить аналіз існуючих у вітчизняній науці досліджень, в т.ч. вищенаведених, під «готовністю» вчені розуміють внутрішню властивість індивіда, яка становить цілісну систему і забезпечує йому можливість забезпечити запланований результат своїх дій у вигляді досягнення конкретних цілей. Деякі дослідники включають в поняття «готовність» також і схильності та здібності до певної діяльності чи дій.

Серед аспектів розгляду феномену готовності до професійної діяльності наведемо такі:

- особистісний (готовність –як цілісне особистісне утворення, що інтегрує сукупність внутрішніх чинників, необхідних для здійснення певної діяльності);

- функціональний (готовність – як такий психічний стан особистості, що містить потенціал для активізації всіх функцій, в т.ч. психічних для виконання певної діяльності);

- особистісно-діяльнісний (готовність – як прояв усіх граней особистості, які надають змогу ефективно здійснювати певну діяльність);

- акмеологічний (готовність –як самосприйняття людиною діяльності, рефлексія, поєднана з усвідомленням необхідності цілеспрямованого само-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

формування, усвідомлення особистісної та суспільної значущості здійснюваної діяльності);

- результативно-діяльнісний (готовність –як результат процесу підготовки).

Зауважимо, що останній аспект є найпоширенішим, і його, в тій чи іншій мірі, поділяє переважна більшість вітчизняних вчених, в тому числі О. Галіцан, Л. Гончаренко, Є. Іванченко, А. Козак, В. Кузьменко, З. Курлянд, А. Линенко, Р. Пріма, М. Сотер, Т. Узун та багато інших [10, 13, 12, 9, 11, 7].

Стосовно значення поняття «готовність», ми підтримуємо точку зору дослідниці А. Козак, яка розглядає вказаний феномен як «первинну і обов'язкову умову успішного виконання будь-якої діяльності, зокрема професійної» [10], а до компонентів, що входять до складу вказаної готовності відносимо наступні:

- мотиваційний (мотиви, потреби, установки та ціннісне ставлення до професійної діяльності);

- когнітивний (обсяг знань необхідних для планування та використання у ході професійної діяльності);

- операційний (наявність практичних умінь і навичок, які дозволяють здійснювати професійну діяльність);

- оціночно-вольовий (самооцінка своєї діяльності та самоконтроль, вміння толерантно спілкуватись з колегами, в т.ч. іноземцями, сприймати їх доводи і пропозиції, досягати взаєморозуміння з професійних питань) [14, 15].

Всі зазначені компоненти готовності студентів до майбутньої професійної діяльності є важливими та необхідними, без них така діяльність є неможливою. Разом з тим, першоосновою виступає саме мотиваційний компонент, який є своєрідним «двигуном» формування готовності фахівців і відіграє визначальну роль, в тому числі і в їх бажанні брати персональну участь в заходах позанавчальної роботи. Адже проявити ініціативу, активність може лише той, хто має відповідну мотивацію, налаштований на саморозвиток, самовдосконалення, реалізацію свого творчого потенціалу та відчуває потребу в оволодінні обраною професією.

Натомість, як видно з матеріалів проведених науковцями досліджень, майже 50 % здобувачів освіти, які навчаються у ЗВО не розуміють необхідності витрачати свій «вільний» час і зусилля на позанавчальну роботу та зосереджуються виключно на навчальному процесі (бо треба отримати диплом, не мати академічної заборгованості, щоб не відрахували та ін.) Тим самим такі студенти самі собі обмежують сферу професійного та квазіпрофесійного спілкування – коло індивідів з якими вони комунікують, свою участь у практичних заходах, обсяг актуальної інформації з професійної тематики, не збагачують власний досвід, а відтак позбавляють себе можливостей максимально підвищити свою готовність до майбутньої професійної діяльності.

Є лише один вихід з даної ситуації – стимулювання інтересу студентів до професії, роз'яснення їм всіх переваг становища підготовленого фахівця

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

над непідготовленим як при прийомі на роботу, так і у ході виконання трудових чи службових обов'язків, а також з точки зору кар'єрних міркувань, життєвих стратегій та смислів.

Безумовно, для цього краще за все використовувати позитивні приклади людей, які завдяки наполегливості, працелюбству, завзяттю, підвищили свою конкурентоздатність і, як наслідок, досягли певних результатів у професійній сфері, стали відомими, отримали визнання тощо.

Зрозуміло, що на бесіду з такою людиною, яка може розповісти про власні здобутки, професійні секрети та труднощі, а також шляхи їх вирішення і подолання, прийдуть набагато більше студентів, ніж на зустріч лише із «своїм» куратором. Тому, під час позанавчальної роботи, треба шукати можливості для запрошення на бесіди відомих авторитетних фахівців та спеціалістів (ще краще, якщо вони у минулому були випускниками того самого ЗВО де навчаються студенти). У крайньому випадку можна використовувати відеоматеріали із записами виступів, лекцій, інтерв'ю таких людей, а після колективного перегляду цих матеріалів бажано провести їх обговорення серед присутніх, зупинившись на тому, що саме з побаченого та почутого може виявитись для них важливим з професійної точки зору.

Крім того, дуже корисними будуть зустрічі з кадровиками, рекрутерами або HR менеджерами фірм, компаній – потенційних роботодавців, де вони зможуть розповісти майбутнім фахівцям про актуальні вимоги до претендентів на посади, ознайомити з основними правилами для персоналу та професійними обв'язками працівників.

За такими ж правилами доцільно організовувати диспути, дискусії, колективно-групові творчі та інтелектуальні змагання і навіть науково - дослідницьку роботу (методи проектів, діалогові технології, дерево рішень, ситуативне моделювання, інформаційно-комунікаційні технології, в т.ч. веб-квести, мультимедійні навчальні курси та семінари з професійних питань тощо).

Вказані заходи позанавчальної роботи мають враховувати наступні загальні принципи:

- доступності (урахування рівня наявних знань, вмінь і навичок здобувачів освіти, їх індивідуальних властивостей),

- позитивного розвитку (планомірне підвищення рівня складності поточних питань та/або завдань, які розглядаються/вирішуються студентами, формування у них креативних здібностей та здатності діяти у нестандартних ситуаціях),

- моніторингу та оптимізації (спостереження, виявлення, облік, аналіз та усунення недоліків, які допущені під час виконання практичних заходів в ході навчальної та/або позанавчальної роботи, покращання і модифікація існуючих професійних схем, методик, моделей тощо),

- актуальності (першочергове опанування тими знаннями, вміннями і навичками, які є передовими, нагальними та дійсно важливими для відповідної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

галузі господарства, освіти, сфери життєдіяльності, що мають відношення до професійної підготовки певних фахівців),

- практичності (вміння самостійно застосовувати свої знання на практиці, зокрема, не тільки знати що робити у певній ситуації, а й знати як саме це зробити),

- технологічності (використання всіх можливих сучасних, в тому числі інноваційних програм, алгоритмів, ІКТ, технічних пристроїв, засобів, обладнання, які є в ЗВО або виробничо - навчальній базі, де відбуваються теоретичні та практичні заняття).

Застосування наведених принципів суб'єктами, які займаються організацією позанавчальної роботи не залежить від специфіки ЗВО, зокрема, від освітнього профілю фахівців, яких готує даний заклад – гуманітарного або технічного.

Водночас, при формуванні операційного компонента готовності фахівців до професійної діяльності існує доволі суттєва різниця в рівні необхідної матеріально – технічної оснащеності позанавчальної роботи, яка проводиться з «гуманітаріями» та з «технарями».

Так, наприклад, для практичних бесід, лекцій, диспутів, використання діалогових або навіть проектних технологій за участю майбутніх фахівців ІТ сфери, економістів, бухгалтерів, юристів, журналістів, психологів, менеджерів сфери послуг, перекладачів, більшості педагогів цілком достатньо мультимедійної дошки, ноутбука та їх власних персональних гаджетів (смартфонів, планшетів) з сумісними операційними системами з встановленими на них відповідними програмами.

Натомість, участь у таких заходах майбутніх механіків, інженерів та фахівців з ремонту/експлуатації обладнання, агрономів, авіа-, судно-, машинобудівельників та студентів низки деяких інших спеціальностей потребують від останніх хоча б періодичної присутності на виробництві, можливості спостерігати за роботою, програмуванням, ремонтом, налагодженням станків, механізмів чи пристроїв, втручатись в їх керування, виконувати окремі або функціонально завершені операції. Без цього студенти технічних спеціальностей не зможуть отримати потрібний досвід, який є обов'язковим елементом операційного компонента готовності цих фахівців до професійної діяльності з урахуванням вимог компетентнісного підходу.

Загалом позанавчальна робота має сприяти формуванню у студентів наступних особистісних якостей:

- ціннісного ставлення до обраної професії, розуміння важливості своєї майбутньої діяльності, бажання постійно розвивати і вдосконалювати професійну майстерність – «навчатися упродовж життя», зокрема постійно осучаснювати свої знання, вміння та навички (в т.ч. вміти знаходити «свіжу» корисну інформацію з фахових питань, орієнтуватись в перспективних розробках, теоріях, напрямках розвитку тієї галузі господарства та/або сфери життєдіяльності суспільства, яка має відношення до майбутньої професії),

- вміння ефективно і своєчасно особисто виконати практичні чи виробничі функції майбутнього фахівця, а також організувати їх колективне виконання: всі види робіт, операцій, вправ, передбачених службовими/посадовими обов'язками та інструкціями, технічними вимогами, завданнями, регламентами тощо,

- вміння оцінювати хід та результати власної професійної діяльності (а також діяльності підлеглих якщо, такі є згідно з штатним розписом), виявляти, аналізувати, усувати допущені порушення і недоліки, оптимізувати процес і результати своєї діяльності,

- здатності проєктувати та моделювати свою професійну діяльність, вміння бачити і розуміти її мету, зміст, структуру, послідовність, динаміку, а також своєчасність та швидкість її окремих дій, циклів, етапів.

На сьогоднішній день, з урахуванням інтеграційних і глобальних чинників розвитку нашого суспільства та, крім того, інтернаціоналізації професійної діяльності, зазначені особистісні якості майбутніх фахівців мають враховувати ще й необхідність вирішення вказаних питань за участі іноземних колег, суміжників, замовників, постачальників та ін.

Висновки. Таким чином важливість потенціалу позанавчальної роботи як належного і дієвого засобу формування готовності фахівців до майбутньої професійної діяльності важко переоцінити і саме тому цей засіб має бути використаний правильно, ефективно та у повному обсязі. У свою чергу це може допомогти підвищенню міжнародного освітнього рейтингу вітчизняних ЗВО, зростанню конкурентоздатності наших фахівців на ринку праці та популяризації товарів і продукції українських брендів у світі. Позанавчальна робота в сучасних ЗВО базується на принципах доступності; позитивного розвитку; моніторингу та оптимізації; актуальності; практичності; технологічності. Позанавчальна робота містить суттєвий потенціал щодо сприяння формуванню у студентів наступних особистісних якостей, а саме: ціннісного ставлення до обраної професії, розуміння важливості своєї майбутньої діяльності, бажання постійно розвивати і вдосконалювати професійну майстерність; вміння ефективно і своєчасно особисто виконати практичні чи виробничі функції майбутнього фахівця, а також організувати їх колективне виконання: всі види робіт, операцій, вправ, передбачених службовими/посадовими обов'язками та інструкціями, технічними вимогами, завданнями, регламентами тощо; вміння оцінювати хід та результати власної професійної діяльності, виявляти, аналізувати, усувати допущені порушення і недоліки, оптимізувати процес і результати своєї діяльності; здатності проєктувати та моделювати свою професійну діяльність, вміння бачити і розуміти її мету, зміст, структуру, послідовність, динаміку, а також своєчасність та швидкість її окремих дій, циклів, етапів. Подальшого розвитку потребує аспект проблеми, пов'язаний з обґрунтуванням та розробкою організаційно-педагогічних умов, що сприяють ефективній реалізації формувального потенціалу позаурочної роботи у контексті готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності.

Література:

1. Руденко В.М. Формування міжособистісних взаємин студентів вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній роботі на засадах гендерного підходу : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2012. 204 с.

2. Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 11.11.2024).

3. Закон України «Про застосування англійської мови в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text (дата звернення: 11.11.2024).

4. Гармаш Т.А. Готовність до професійної діяльності як передумова ефективної управлінської діяльності майбутнього фахівця із логістики. URL: https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1184 (дата звернення: 11.11.2024).

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. За ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

6. Сімко Р.Т. Поняття готовності до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Проблеми сучасної психології. К. : 2011, Вип. 13. С. 415–425.

7. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика. Дніпропетровськ: ІМА-Прес. 2009. 367с.

8. Максименко С. Д., Пелех О. М. Фахівця потрібно моделювати. Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності. Рідна школа. 1994. № 3/4. С. 68–72.

9. Сотер М. Формування готовності майбутніх інженерів-судномеханіків до міжкультурної комунікації: дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Херсон, Тернопіль, 2018. 297 с.

10. Козак А. В. Формування готовності майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин до міжкультурної комунікації: дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Луцьк, 2011. 243 с.

11. Курлянд З. Н. Становлення позитивної Я-концепції майбутнього вчителя: Одеса: ПНЦ АПН УКРАЇНИ: М. П. Черкасов. 2005. 163с.

12. Линенко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї. Одеса: ОКФА, 1995. 79 с.

13. Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: навч. посіб. Херсон: РІПО, 2006. 92 с.

14. Чорна Н.Б. Сутність та структура готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів мистецьких спеціальностей. Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. праць. 2012. № 1 (17). С. 192–196.

15. Завидівська О.І. Теоретичні і методичні засади формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Чернігів, 2021. 649 с.

References:

1. Rudenko, N.V. (2012). Formuvannia mizhosobystisnykh vzaiemyn studentiv vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv u pozanavchalnii vykhovnii roboti na zasadakh hendernoho pidkhodu [The formation of interpersonal relationships of students of higher technical educational institutions in extracurricular educational work on the basis of a gender approach] : Kandydats`ka dysertatsiia [Candidate's thesis]. Kharkiv (in Ukrainian).

2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine "On Education"] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (in Ukrainian).

3. Zakon Ukrainy «Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini» [Law of Ukraine "On the Use of the English Language in Ukraine"] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text (in Ukrainian).

4. Garmash, T.A. (2017). Hotovnist do profesiinoi diialnosti yak peredumova efektyvnoi upravlinskoi diialnosti maibutnoho fakhivtsia iz lohistyky [Readiness for professional activity as a prerequisite for effective managerial activity of the future logistics specialist] Retrieved from https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1184 (in Ukrainian).

5. Busel, V. T. (Ed.). (2009). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Irpin : VTF "Perun" (in Ukrainian).

6. Simko, R.T. (2011). Poniattia hotovnosti do profesiinoi diialnosti na suchasnomu etapi rozvytku psykholohichnoi nauky [The concept of readiness for professional activity at the current stage of the development of psychological science]. Problemy suchasnoi psykholohii [Problems of modern psychology]. K, 415–425 (in Ukrainian).

7. Prima, R. M. (2009). Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i praktyka [Formation of professional mobility of the future primary school teacher: theory and practice]. Dnipropetrovsk: IMA-Press (in Ukrainian).

8. Maksymenko, S. D., Pelekh, O. M. (1994). Fakhivtsia potribno modeliuvaty. Naukovi osnovy hotovnosti vypusknyka pedvuzu do pedahohichnoi diialnosti [The specialist needs to be modeled. Scientific bases of the readiness of a graduate of a pedagogical university for pedagogical activities]. Ridna shkola [Native school], 3/4, 68–72.

9. Soter, M. (2018). [Formuvannia hotovnosti maibutnikh inzheneriv-sudnomekhanikiv do mizhkulturnoi komunikatsii] Formation of readiness of future marine engineers for intercultural communication] : Kandydats`ka dysertatsiia [Candidate's thesis]. Kherson, Ternopil (in Ukrainian).

10. Kozak, A. V. (2011). Formuvannia hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv u sferi mizhnarodnykh vidnosyn do mizhkulturnoi komunikatsii [Formation of readiness of future specialists in the field of international relations for intercultural communication] : Kandydats`ka dysertatsiia [Candidate's thesis]. Lutsk (in Ukrainian).

11. Kurliand, Z. N. (2005). Stanovlennia pozytyvnoi Ya-kontseptsii maibutnoho vchytelia [Formation of a positive self-concept of the future teacher]. Odesa: PNTs APN UKRAINY: M. P. Cherkasov (in Ukrainian).

12. Lynenko, A. F. (1995). Pedahohichna diialnist i hotovnist do nei [Pedagogical activity and readiness for it]. Odesa: OKFA (in Ukrainian).

13. Kuzmenko, V. V., Honcharenko, L. A. (2006). Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti vchyteliv zahalnoosvitnoi shkoly: navch. posib [Formation of multicultural competence of secondary school teachers: teaching. Manual]. Kherson: RIPO (in Ukrainian).

14. Chorna, N.B. (2012). Sutnist ta struktura hotovnosti do profesiinoho samorozvytku maibutnikh uchyteliv mystetskykh spetsialnostei [The essence and structure of readiness for professional self-development of future teachers of art specialties]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 1 (17), 192–196 (in Ukrainian).

15. Zavydivska, O.I. (2021). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia hotovnosti maibutnikh menedzheriv do stvorennia zdorov'iaoriientovanoho seredovyshcha orhanizatsii [Theoretical and methodical principles of formation of readiness of future managers to create a health-oriented environment of the organization] : Doktors`ka dysertatsiia [Doctor's thesis]. Chernihiv (in Ukrainian).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 373. 1.02,37.091.212:351.858

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-346-357

Журба Катерина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 455-53-38, https//orcid.org/0000-0002-3854-4033

Шкільна Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник лабораторії національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 455-53-38, https//orcid.org/0000-0001-9456-8278

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ

Анотація. У статті висвітлюється важлива проблема формування у майбутніх учителів громадянської солідарності в умовах інформаційних впливів. Уточнено поняття «громадянська солідарність» як єдність, згуртованість і співпрацю між громадянами задля досягнення спільних цілей і взаємопідтримки з метою захисту і відновлення України. Схарактеризовано принципи громадянської солідарності (взаємоповага, толерантність, рівність, партнерство). Базовими громадянськими цінностями визначено: свободу, справедливість, громадянську відповідальність, патріотизм. Доведено, що інформаційні впливи відіграють важливу роль у формуванні громадянської солідарності в сучасних умовах, оскільки вони можуть як зміцнювати, так і послаблювати суспільні зв'язки, згуртовувати або розколювати суспільство. Негативними наслідками інформаційних впливів є: дезінформація, фейки, поляризація суспільства, кіберзагрози, залежність від технологій, тоді як позитивними – є: інформованість громадян, зміцнення демократичних процесів, підтримка громадських ініціатив, підвищення рівня громадянської солідарності. Встановлено, що ефективними педагогічними умовами формування громадянської солідарності у майбутніх учителів є: створення виховного середовища закладу вищої освіти (динамічна система педагогічних чинників, що позитивно впливають на процес формування громадянської солідарності у майбутніх учителів); залучення майбутніх учителів до студентського самоврядування (вимагає активної участі студентів та підтримки з боку викладачів та адміністрації з метою створення умов для самореалізації студентської молоді); організація позааудиторної роботи у закладі вищої освіти (реалізується через просвітницьку діяльність, соціальні ініціативи, культурні , спортивні заходи, інноваційні форми роботи).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: громадянська солідарність, майбутні учителі, формування громадянської солідарності, інформаційні впливи, громадянські цінності, солідаризм, студентська молодь.

Zhurba Kateryna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Laboratory of National Patriotic Education of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 455-53-38, https//orcid.org/0000-0002-3854-4033

Shkilna Iryna Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior researcher, senior researcher of the laboratory of national-patriotic education of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 455-53-38, https// orcid.org/0000-0001-9456-8278

FORMATION OF CIVIC SOLIDARITY IN FUTURE TEACHERS IN THE CONDITIONS OF INFORMATIONAL INFLUENCES

Abstract. The article highlights the important problem of the formation of civic solidarity among future teachers in the conditions of informational influences. The concept of "civic solidarity" has been clarified as unity, cohesion and cooperation between citizens to achieve common goals and mutual support for the purpose of protecting and restoring Ukraine. The principles of civil solidarity (mutual respect, tolerance, equality, partnership) are characterized. Basic civic values are defined as: freedom, justice, civic responsibility, patriotism. It has been proven that information influences play an important role in the formation of civil solidarity in modern conditions, as they can both strengthen and weaken social ties, unite or divide society. The negative consequences of informational influences are: misinformation, fakes, polarization of society, cyber threats, dependence on technology, while the positive ones are: awareness of citizens, strengthening of democratic processes, support of public initiatives, increase in the level of civil solidarity. It has been established that effective pedagogical conditions for the formation of civic solidarity among future teachers are: creation of an educational environment of a higher education institution (a dynamic system of pedagogical factors that positively influence the process of forming civic solidarity among future teachers); involvement of future teachers in student self-government (requires active participation of students and support from teachers and administration in order to create conditions for self-realization of student youth); organization of extracurricular work at a higher education institution (implemented through educational activities, social initiatives, cultural and sports events, innovative forms of work).

Keywords: civic solidarity, future teachers, formation of civic solidarity, informational influences, civic values, solidarity, student youth.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Проблема формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності в умовах інформаційних впливів обумовлена з одного боку агресією росії проти України, тривалою інформаційною війною, а з іншого – необхідністю об'єднання українського суспільства, згуртованості довкола спільних громадянських та національних інтересів на основі громадянської відповідальності, виконання громадянського обов'язку, демократизму. Водночас, формування громадянської солідарності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на громадянську активність, взаємопідтримку, створення сприятливих умов для їх розвитку. Важлива роль у цьому плані відводиться позааудиторній діяльності закладів вищої освіти, що володіє значним виховним потенціалом.

Про необхідність активізації уваги до формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності йдеться в Законах України «Про освіту»,»Про вищу освіту», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Концепції розвитку громадянської освіти в Україні; Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції соціального згуртування Європи, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020-2025 рр..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності перебувала у полі зору учених. Зокрема філософи досліджували різні аспекти солідарності та солідаризму (П. Гай-Нижник, О. Шморгун, Т. Шевченко), громадянського суспільства (Л. Гонюкова, Ю. Горбань, С.Іщук), глобалізаційних впливів на громадянське суспільство (М. Требін, К. Трима), європейської солідарності (Н. Мушак), у контексті Конституційної, громадянської та національної ідентичності (М. Стецюк).

Психологи (І. Бех, М.Боришевський) розглядають громадянську солідарність як важливий аспект соціальної взаємодії та згуртованості суспільства довкола спільних цінностей, цілей та ідентичностей задля досягнення спільного блага.

У розумінні педагогів громадянська солідарність є результатом виховання та освіти, що забезпечує формування активних і відповідальних громадян (П. Вербицька, Г. Назаренко, П.Кендзьор, Р. Сойчук. К. Чорна) [2;6;8;10] .

Інтерес науковців до зазначеної проблеми доводить її актуальність у сучасних умовах.

Мета статті – висвітлення проблеми формування у майбутніх учителів громадянської солідарності в умовах інформаційного впливу.

Виклад основного матеріалу. Серед нагальних проблем сучасного виховання в умовах війни є формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності як необхідної умови відстоювання демократичних цінностей, територіальної цілісності і відновлення України.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Громадянська солідарність означає єдність, згуртованість і співпрацю між громадянами задля досягнення спільних цілей і взаємопідтримки з метою захисту і відновлення України.

Громадянська солідарність базується на наступних *принципах*:

- *взаємоповаги,* передбачає визнання і повагу до прав, свобод та гідності кожної людини, незалежно від її соціального статусу, національності, релігійних переконань чи інших відмінностей ,
- *толерантності,* що допомагає зрозуміти і прийняти різноманітність думок і поглядів;
- *рівності*, через створення рівних умов для всіх членів суспільства з метою їх самореалізації, забезпечення прав і свобод;
- *партнерства*, здатності до діалогу і співпраці між різними групами суспільства, що сприяє вирішенню конфліктів і досягненню консенсусу.

Громадянська солідарність є важливим чинником формування сильної громадянської спільноти, яка здатна впливати на прийняття рішень та захищати свої права.

Базовими цінностями громадянської солідарності є свобода, справедливість, відповідальність, патріотизм.

Свобода як фундаментальна цінність полягає в усвідомленні майбутніми учителями своїх реальних можливостей у межах суспільно значущих ціннісних пріоритетів, які втілюються в індивідуальні стратегії поведінки, діяльності, комунікації та презентують наявні особистісні надбання і їх адекватну самореалізацію.

Справедливість є ставленням особистості до інших, що ґрунтується на об'єктивному оцінюванні їхніх реальних діянь і не передбачає інтелектуально-емоційного суб'єктивізму у цьому процесі. Справедливість є складовою стосунків, основою довіри дітей до інших людей, що полягає в об'єктивному оцінюванні, єдності слова і діла, неупередженості, рівності, ставленні до обов'язків і відповідальності, а також самокритичності.

Громадянська відповідальність особистості – це критерій зрілості особистості, усвідомлення себе членом суспільства, громади, здатним реалізовувати права і обов'язки, проявляти ініціативу та брати активну участь у вирішенні проблем громади.

Патріотизм - це любов до Батьківщини, готовність відстоювати її інтереси та захищати її територіальну цілісність. «У період становлення української політичної нації почуття патріотизму відіграє роль найкращого «інтегратора» людей різного етнічного походження у народ як спільність громадян однієї держави. У цьому контексті патріотизм – це активне і дієве почуття належності до своєї державно-територіальної Вітчизни, органічної включеності в її соціально-політичну структуру, відданість і любов до неї, готовність до самопожертви в ім'я її процвітання»[2, с.15].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Громадянська солідарність молоді формується в умовах інформаційних впливів. Інформаційні впливи відіграють важливу роль у формуванні громадянської солідарності в сучасних умовах, оскільки вони можуть як зміцнювати, так і послаблювати суспільні зв'язки, згуртовувати або розколювати суспільство.

Зокрема, аналізуючи негативні інформаційні впливи, Ф. Вебстер звертає увагу на те, що епоха інформатизації співпадає у часі зі світовою кризою інституту представницької демократії та зниженням її ефективності [1, с. 15]. Це дослідник пояснює інертністю механізмів влади, слабким зворотнім зв'язком з громадянами, зневірою громадян у власних виборчих можливостях і впливах на політичні процеси.

Засоби масової інформації є невід'ємною складовою суспільства і мають значний вплив на громадян, зокрема і студентську молодь. Майбутні учителі мають володіти навичками роботи з інформацією, розвиненим критичним мисленням, щоб розрізняти правдиву і спотворену чи фальшиву інформацію у щоденних значних потоках інформаційних впливів. «Надлишок інформаційних потоків призводить до того, що сучасна людина у своєму житті має доступ до значно більшого обсягу інформації, ніж вона здатна отримати та переосмислити через власні досвід та світосприйняття. Це викликає необхідність, по-перше, все в більшому ступені спиратися під час задоволення власних інформаційних потреб на сторонній досвід; по-друге, потребує формування певних інформаційних фільтрів каналів комунікації, що дали б змогу обмежувати людську свідомість від надмірного інформаційного навантаження» [4, с.41].

Соціальні мережі мають значний вплив на формування громадської думки, настроїв, політичних уподобань як молоді, так і суспільства в цілому. Алгоритми соціальних мереж здатні формувати так звані «інформаційні бульбашки», враховуючи уподобання користувачів, що заважає їм бачити об'єктивну картину і об'єктивно оцінювати ситуацію. Перенесення спілкування у віртуальний простір викликає певне занепокоєння, оскільки у сучасної молоді несформованими залишаються навички міжособистісного спілкування, соціальної взаємодії. Життя у паралельній реальності негативно позначається на процесах, що відбуваються у громадянському суспільстві, рівні громадянської солідарності студентської молоді. Поширеними у соціальних мережах є маніпуляція свідомістю, неправдива інформація, які використовуються з метою розколу суспільства, нагнітання протестних настроїв. Розглядаючи неправдиву інформацію як таку, що не відповідає дійсності, учені (М. Дворовий, А. Людва [3], Б. Синчак [7], В. Студенников [9]) розрізняють наступні типи неправдивої інформації – дезінформацію (disinformation) та мізінформацію (misinformation), які й хоча пов'язані між собою, але мають різні задачі і характеристики. Так, дезінформація є неправдивою інформацією, яка використовується з метою маніпуляції, тоді як

мізінформація (misinformation) виникає через помилки, непорозуміння, неперевірені дані. Водночас, соціальні мережі можуть стати ефективною платформою для підтримки громадянських рухів, ініціатив, нових політичних сил, розвитку демократичних процесів без значних фінансових затрат.

На думку В. Москаленко, вивчення позитивного і негативного інформаційно-психологічного впливу суттєво відрізняються у мирний і воєнний час, де такими джерелами можуть бути власна країна, країна-супротивник, інші країни. Під час війни можуть поширюватися неправдиві новини через зростання ризиків і загроз. Структуру інформаційно-психологічного впливу визначають: суб'єкт (ініціатор) впливу; адресат (реципієнт) впливу; цілі і задачі впливу; дії (активності); результати. Визначаються також «мішені» впливу, якими можуть бути певні якості, характерстики адресатів (реципієнтів), на які субєкт (ініціатор) спрямовує свій вплив. Виділяють довільний/мимовільний; прямий/непрямий; безпосередній/опосередкований; неприхований/прихований; короткочасний/тривалий впливи.

Також проявами інформаційно психологічного впливу суб'єкта можна визначити: цілеспрямованість, результативність; психологічні засоби; вольові зусилля [5].

Отже, інформаційні впливи можуть мати широкий спектр наслідків, як позитивних, так і негативних. До негативних наслідків інформаційних впливів можна віднести:

Дезінформація та фейки: Швидке поширення неправдивої інформації може вводити людей в оману та викликати паніку.

Поляризація суспільства: Інформаційні бульбашки та алгоритми соціальних мереж можуть посилювати розкол між різними групами.

Кіберзагрози: Хакерські атаки та інформаційна війна можуть мати серйозні наслідки для національної безпеки.

Залежність від технологій: Надмірне використання гаджетів може вплинути на фізичне та психологічне здоров'я, на що слід звертати увагу майбутнім учителям.

Негативні інформаційні впливи можуть викликати розчарування, стрес, тривожність, спотворення реальності, неможливість рухатися далі. Тому майбутнім педагогам важливо уміти критично думати, протистояти негативним та маніпулятивним інформаційним впливам.

До позитивних інформаційних впливів можна віднести:

Інформованість громадян: Завдяки доступу до різноманітної інформації, громадяни можуть приймати більш обґрунтовані рішення щодо політичних, економічних та соціальних питань.

Зміцнення демократичних процесів: Інформаційні технології сприяють прозорості влади та підзвітності державних органів, зворотним зв'язкам з суспільством.

Підтримка громадських ініціатив: Легше згуртовуватися, організовуватися та мобілізуватися для досягнення суспільно важливих цілей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Підвищення рівня громадянської солідарності: Інтернет-ресурси та соціальні мережі сприяють поширенню знань і навичок через залучення до спільних акцій, волонтерських рухів, підтримки постраждалим, ЗСУ тощо.

Педагогічними умовами формування громадянської солідарності у майбутніх учителів є:

- створення виховного середовища закладу вищої освіти;
- залучення майбутніх учителів до студентського самоврядування;
- організація позааудиторної роботи у закладі вищої освіти.

Виховне середовище закладу вищої освіти є динамічною системою педагогічних чинників, що позитивно впливають на процес формування громадянської солідарності у майбутніх учителів.

Виховне середовище ЗВО характеризується обопільною виховною спрямованістю, за якої виховне середовище має впливав на громадянську солідарність майбутніх учителів, а майбутні учителі випливають на виховне середовище закладу вищої освіти і змінюють його.

Ефективність виховного середовища забезпечується через:

Залучення та активність, що дозволяє забезпечити можливість для кожного студента брати активну участь у громадському житті освітнього закладу/ міста/ країни, висловлювати свої думки та пропозиції та втілювати їх.

Відкритість та прозорість, сприяють відкритому діалогу між студентами, викладачами та адміністрацією закладу вищої освіти, де всі думки враховуються і обговорюються і кожен відчуває свою значущість у житті громади.

Співпраця та взаємодопомога полягають у підтримці комунікацій, співпраці та взаємодопомоги, де кожен робить свій внесок у життя громади і може розраховувати на її підтримку.

У створенні виховного середовища закладу вищої освіти значна роль відводиться викладачам та кураторам академічних груп, яка полягає у тому, що вони є ***прикладом для наслідування***, демонструючи активну громадянську позицію та залученість до соціально важливих справ.

Важлива роль викладачів і кураторів академічних груп полягає у *підтримці громадських ініціатив* студентської молоді, розвитку їхніх лідерських якостей та громадянської відповідальності.

Схвалення і заохочення викладачів спонукає студентів до громадянської активності, додає впевненості у власних силах.

У створенні виховного середовища закладу вищої освіти використовуються сучасні технології. Зокрема:

- ***онлайн-платформи*** для обміну досвідом, обговорення ідей, громадських ініціатив та організації спільних заходів, колективних творчих справ;
- ***соціальні мережі*** з метою інформування та залучення студентів до громадських ініціатив, волонтерських акцій;

- ***он-лайн семінари та вебінари,*** пов'язані з громадянською освітою, громадянською активністю та солідарністю.

Формування виховного середовища закладу вищої освіти – це постійний процес, який вимагає суб'єкт-суб'єктної взаємодії та спільних зусиль від усіх учасників виховного процесу. Важливо створити атмосферу довіри та підтримки, де кожен студент відчуває себе частиною громади і готовий брати активну участь у її житті.

Наступною педагогічною умовою є залучення майбутніх учителів до студентського самоврядування у закладі вищої освіти що сприяє формуванню активних громадян та лідерів. Основними етапами організації органів студентського самоврядування у закладі вищої освіти є:

1. Заснування органу самоврядування:

o Створення ініціативної групи студентів, яка буде відповідальна за підготовку статуту та інших необхідних документів.

o Затвердження статуту: Розробка та затвердження статуту органу самоврядування, де будуть визначені його структура, функції та повноваження.

2. Вибори:

o Про ведення прозорих виборів за участю усіх студентів освітнього закладу, що допоможе забезпечити легітимність органу самоврядування.

o Презентація кандидатських програм бажаючих взяти участь у виборах.

3. Визначення організаційної структури органу студентського самоврядування:

o Вибір голова та створення комітетів, визначення відповідальних за різні напрямки (навчання, культура, спорт, волонтерство тощо) роботи.

o Регулярні засідання з метою обговорення актуальних питань та прийняття рішень.

Функціями та завданнями студентського самоврядування є:

1. Представництво студентів:

o Захист прав та інтересів: органи студентського самоуправління представляють студентів у відносинах з адміністрацією освітнього закладу, сприяють вирішенню їхніх проблем та захисту прав.

o Інформування: органи студентського самоврядування інформують студентів про важливі події, зміни у навчальному процесі, можливості для розвитку, внутрішню і зовнішню мобільність.

2. Організація заходів:

o Культурно-масові заходи: організовують патріотичні, культурні, спортивні та розважальні заходи для студентів.

o Освітні програми: забезпечують проведення семінарів, тренінгів, майстер-класів для підвищення рівня знань та розвитку навичок студентів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Волонтерська діяльність:

o Соціальні проекти: залучають студентів до волонтерських проектів, спрямованих на допомогу ЗСУ, громаді, вирішення соціальних проблем, допомоги тимчасово переміщеним особам.

o Підтримка ініціатив: сприяють реалізації студентських ініціатив та проектів.

Розвиток студентського самоврядування у закладі вищої освіти здійснюється через:

- Навчання та розвиток лідерів за допомогою тренінгів та семінарів для розвитку лідерських якостей у членів студентського самоврядування.
- Міжнародну співпрацю, налагодження контактів з аналогічними організаціями в інших закладах та країнах для обміну досвідом та реалізації спільних проектів.
- Зворотній зв'язок, проведення опитувань та аналіз зворотного зв'язку від студентів для покращення діяльності органу самоврядування.

Організація ефективного студентського самоврядування вимагає активної участі студентів та підтримки з боку викладачів та адміністрації з метою створення умов для самореалізації студентської молоді.

Організація позааудиторної роботи у закладі вищої освіти з формування громадянської солідарності є важливим напрямом виховної роботи, що реалізуються через просвітницьку діяльність:

Семінари та тренінги. Проведення освітніх семінарів і тренінгів на теми «Громадянські цінності української молоді», «Толерантність як основа громадянського суспільства», «Реалізація громадянських прав і обов'язків в умовах воєнного стану», «Розвиток громадянської відповідальності студентів», «Громадянська активність молоді: ініціативи, проекти, досягнення», «Громадянська солідарність у викликах часу»;

Лекції з громадянської освіти. З цією метою були запрошені експерти, які провели лекції про цифрове громадянство і демократію, політичну націю і громадянську згуртованість, громадянську відповідальність та ініціативність.

Дискусійні клуби. Створення дискусійних клубів, де студенти можуть обговорювати актуальні питання, що стосуються громадянської і національної солідарності та шукати шляхи їх вирішення.

Важливими вбачаються і соціальні ініціативи, серед яких:

Волонтерські проекти, що передбачають залучення студентів до волонтерських ініціатив, таких як допомога ЗСУ, пораненим бійцям, тимчасово переміщеним, дітям сиротам, безпритульним, догляд за старими людьми, прибирання громадських місць.

Благодійні акції, як то: організація збору коштів або речей для допомоги ЗСУ, тим, хто втратив житло, проведення благодійних ярмарків та концертів.

Соціальні кампанії, що передбачають проведення інформаційних кампаній щодо важливих соціальних питань, таких як екологія, безпека,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

повернення з полону військовослужбовців, здоровий спосіб життя, права людини, підтримання зв'язків з дітьми-біженцями за кордоном.

Значне місце у позааудиторній діяльності посідають культурні заходи:

Фестивалі та концерти. Організація культурних заходів сприяє згуртуванню студентської молоді та розвитку громадянської солідарності. Проведення фестивалів і концертів може носити як конкурсний. змагальний, так і благодійний характер, мати цільову аудиторію чи охоплювати широкий загал. Традиційними є концерти і фестивалі патріотичної пісні, етнофестивалі, «Співоча Україна», «Культура народів України», «Соборна Україна» тощо.

Літературні вечори *або вечори в бібліотеці*, передбачають проведення літературних вечорів, де студенти можуть поділитися своїми творами або обговорити актуальні книги, зустрітися з українськими письменниками.

Вистави та театр. Участь у театральних постановках, де залучені і студенти і викладачі сприяє спільній творчості, роботі над сценарієм, образами, суб'єкт-суб'єктній взаємодії,що позначається на розвитку емоційного інтелекту, здатності глибоко розуміти проблеми, активно взаємодіяти з іншими учасниками , згуртовуватися заради спільної мети.

Складовою поза аудиторної роботи є проведення і організація спортивних заходів:

Спортивні змагання. Проведення спортивних турнірів та змагань, які сприяють формуванню здорового способу життя та командному духу.

Марафони та естафети. Організація благодійних марафонів або естафет, мета яких – залучити студентів до активного життя та підтримки один одного, підтримки громадянських ініціатив

Патріотичні квести. Проведення патріотичних квестів потребує знань українських традицій, гарту, об'єднання зусиль заради досягнення спільного результату, командної роботи, згуртованості.

Інноваційні форми роботи у позааудиторній роботі як:

Хакатони та стартап-воркшопи, де майбутні учителі можуть працювати над соціально значущими проектами.

Онлайн-платформи, на яких можна розміщувати онлайн-ресурси для обміну ідеями, координації волонтерської діяльності та підтримки соціальних ініціатив.

Такі заходи допомагають створити атмосферу довіри та співробітництва, сприяючи розвитку громадянської солідарності серед студентської молоді.

Висновки. Формування громадянської солідарності у майбутніх вчителів в умовах інформаційних впливів є важливим чинником для розвитку активного та свідомого суспільства і пріоритетним напрямом сучасної освіти і виховання, що має враховувати сучасні виклики, серед яких агресія росії проти України з тим, щоб згуртувати і солідаризувати молодь довкола громадянських цінностей, спільних ідентичностей, інтересів, задач з метою захисту і відновлення України.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Практичне значення запропонованого дослідження полягає у використанні представлених матеріалів в організації органів самоврядування ЗВО, позааудиторної діяльності закладів вищої освіти, підготовки викладачів, кураторів академічних груп і педагогічної практики студентів.

Література:

1. Webster F. *Theories of the information society*. London. New York: Routledge, 2016.
2. Бех І. Д., Чорна К. І. *Національна ідея в становленні громадянина-патріота України. (Програмно-виховний контекст)*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 2015. 43 с.
3. Дворовий М., Людва А. *Протидія дезінформації в Інтернеті: Куди рухатися Україні? Аналітичний звіт за підтримки Американської Асоціації Юристів Ініціативи з Верховенства Права (ABA ROLI) в Україні*. Київ: ABA, 2021. 30 с.
4. Козьміних А. В. Негативний інформаційний вплив на громадянське суспільство. *Політикус*. 2020. №3. С.38-43.
5. Москаленко, В. В. *Психологія соціального впливу. Навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
6. Назаренко Г. *Виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів*. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. 393 с.
7. Синчак Б. А. Особливості ідентифікації та виправлення неправдивої інформації в українських мас-медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). № 5 (Ч. 2). С.204-214. (Серія: Філологія. Журналістика).
8. Сойчук Р. Теоретико-прикладний аспект виховання національної солідарності в учнівської молоді. *Інноватика у вихованні*. 2019. № 9. С. 42–51.
9. Студенников С. Поширення недостовірної інформації: як захистити свої права в Інтернеті. *Судово-юридична газета*. 2019. URL : https://sud.ua/ru/news/publication/139401-poshirennya-nedostovirnoyiinformatsiyi-yak-zakhistiti-svoyi-prava-v-interneti.
10. *Утвердження української національної та громадянської ідентичності* . Монографія / за заг.ред. К.Журби, О.Рейпольської. Київ: Компрінт, 2024. 233 с.

References:

1. Webster, F. (2016). *Theories of the information society*. London-New York: Routledge. [in English].
2. Bekh, I. D., Chorna, K. I. (2015). Natsionalna ideia v stanovlenni hromadianyna-patriota Ukrainy. (Prohramno-vykhovnyi kontekst) [The national idea in the formation of a citizen-patriot of Ukraine. (Program and educational context)]. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
3. Dvorovyi, M., Liudva, A. (2021). Protydiia dezinformatsii v Interneti: Kudy rukhatysia Ukraini? Analitychnyi zvit za pidtrymky Amerykanskoi Asotsiatsii Yurystiv Initsiatyvy z Verkhovenstva Prava (ABA ROLI) v Ukraini [Combating disinformation on the Internet: Where should Ukraine move? Analytical report supported by the American Bar Association Rule of Law Initiative (ABA ROLI) in Ukraine]. Kyiv: ABA. [in Ukrainian].
4. Kozminykh, A. V. (2020). Nehatyvnyi informatsiinyi vplyv na hromadianske suspilstvo [Negative information impact on civil society]. Politykus, 3, 38-43. [in Ukrainian].
5. Moskalenko, V. V. (2007). Psykholohiia sotsialnoho vplyvu. (Navchalnyi posibnyk) [Psychology of social influence. Study guide]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
6. Nazarenko, H. (2015). Vykhovannia kultury demokratyzmu uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Education of the culture of democracy of students of senior classes of general educational institutions]. Uman: FOP Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].

7. Synchak, B. A. (2021). Osoblyvosti identyfikatsii ta vypravlennia nepravdyvoi informatsii v ukrainskykh mas-media [Peculiarities of identifying and correcting false information in the Ukrainian mass media]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho, T. 32 (71), 5 (Ch. 2), 204-214. (Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka). [in Ukrainian].

8. Soichuk, R. (2019). Teoretyko-prykladnyi aspekt vykhovannia natsionalnoi solidarnosti v uchnivskoi molodi [Theoretical and practical aspects of education of national solidarity among students]. Innovatyka u vykhovanni, 9, 42–51. [in Ukrainian].

9. Studennykov, S. (2019). Poshyrennia nedostovirnoi informatsii: yak zakhystyty svoi prava v Interneti [Dissemination of false information: how to protect your rights on the Internet]. Sudovo-yurydychna hazeta. URL : https://sud.ua/ru/news/publication/139401-poshirennya-nedostovirnoyiinformatsiyi-yak-zakhistiti-svoyi-prava-v-interneti. [in Ukrainian].

10. Zhurba, K., Reipolska, O. (Red.). (2024). Utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti . Monohrafiia [Affirmation of Ukrainian national and civil identity. Monograph]. Kyiv: Komprint. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.015.32:81'27(94)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-358-370

Заслужена Алла Андріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і перекладу, Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, тел.: (044) 406-68-37, https://orcid.org/0000-0001-5628-790X

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ФАХІВЦІВ З ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ (БАКАЛАВРІВ МИСТЕЦТВ) В УНІВЕРСИТЕТАХ АВСТРАЛІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу формування професійної компетентності у фахівців з іноземної філології, а саме бакалаврів мистецтв в університетах Австралії. Встановлено, що зазначений фахівець може обирати англійську мову або літературу як спеціалізацію. Нами обрано дослідження формування професійної компетентності у бакалаврів з англійської літератури. Проаналізовано їх підготовку у Відкритих університетах Австралії та в австралійському університеті Квінсленда. У статті визначено професійну компетентність для бакалаврів з англійської філології як систему знань, умінь, навичок і професійно важливих якостей, яка забезпечує їх готовність до кваліфікованого виконання професійних обов'язків. На основі аналізу результатів навчання у Відкритих університетах Австралії нами систематизовано складові професійної компетентності бакалаврів з англійської філології. На основі контент-аналізу програм викладання навчальних дисциплін літературознавчої спрямованості в університеті Квінсленда нами виокремлено складові професійної компетентності бакалаврів з англійської філології.

До професійної компетентності бакалаврів з англійської філології в університетах Австралії відносяться професійні навички, навички міжособистісної взаємодії, критичне мислення та особистісні навички. Велика роль приділяється розвитку самостійності й толерантності, що забезпечується відповідними методами навчання. Описано особливості організації навчання зазначених вище фахівців і елементи методики викладання.

Встановлено, що професійна компетентність бакалаврів з англійської філології в університетах Австралії формується в умовах виконання завдань, які відрізняються від тих, що в українських. З'ясовано, що ці завдання дозволяють студентам застосувати дослідницькі, письмові та аналітичні здібності до текстів, вивчених на курсі; демонструвати розуміння сутності визначених питань, сприяють розвитку критичного мислення, оволодінню змістом дисципліни, виробленню навичок навчання на основі фактичних даних та співпраці.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: бакалавр, англійська література, австралійські університети, професійна компетентність, іноземна філологія.

Zasluzhena Alla Andriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Translation, State University "Kyiv Aviation Institute", Kyiv, tel.: (044) 406-68-37, https://orcid.org/0000-0001-5628-790X

FORMATION OF SPECIALISTS' PROFESSIONAL COMPETENCE IN FOREIGN PHILOLOGY (BACHELOR OF ARTS) AT UNIVERSITIES IN AUSTRALIA

Abstract. The article is devoted to analysing the formation of professional competence among specialists in foreign philology, namely, bachelor of arts students in Australian universities. It has been established that this specialist can choose the English language or literature as a specialisation. We have chosen a study on the formation of professional competence in Bachelor of English Literature. Their training at the Open Universities of Australia and the University of Queensland is analyzed. The article defines professional competence for bachelors in English philology as a system of knowledge, skills, abilities and professionally important qualities, which ensures their readiness for qualified performance of professional duties. Based on the analysis of learning outcomes at the Open Universities of Australia, we systematize the components of the professional competence of bachelors in English philology. Based on the content analysis of the programs of teaching literary disciplines at the University of Queensland, we have identified the components of the professional competence of bachelors in English philology.

The professional competence of Bachelors of English Philology at Australian universities includes professional skills, interpersonal skills, critical thinking and personal skills. A significant emphasis is given to the development of independence and tolerance, which is ensured by appropriate teaching methods. The features of the organization of training of the above-mentioned specialists and the elements of teaching methods are described.

It is established that the professional competence of a bachelor in English philology at Australian universities is formed in the conditions of performing tasks that differ from those typical in Ukraine. It has been found that these tasks allow students to apply research, writing, and analytical abilities to the texts learned in the course; demonstrate an understanding of the essence of the identified issues, contribute to the development of critical thinking, master the content of the discipline, the development of evidence-based learning skills and cooperation.

Keywords: Bachelor's Degree, English Literature, Australian Universities, Professional Competence, Foreign Philology.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Вища освіти України продовжує вдосконалюватися, зокрема в контексті адаптації до європейських [1] та міжнародних стандартів. Відомо, що провідним підходом при підготовці фахівців в університетах України є компетентнісний і визначено необхідність формування і розвитку ключових компетентностей у випускників вищої школи [2]. Однак, розвиток технологій, модифікація ринку праці, соціальні, економічні та культурні трансформації змінюють вимоги до компетентностей на глобальному рівні. Професійна компетентність є ключовим елементом успішної діяльності в будь-якій професії, зокрема й бакалавра з іноземної філології. Її розвиток сприяє професійній мобільності фахівця та підвищенню ефективності його праці. Тому і система вищої освіти України має швидко реагувати на нові виклики, формуючи у студентів актуальні для сучасного світу навички та професійні компетентності. На нашу думку, досвід вищої освіти Австралії може бути корисним для українських ЗВО, оскільки викладачі університетів Австралії працюють над розвитком глобальної компетентності у своїх студентів [3]. Крім того, від бакалаврів з іноземної філології в австралійських університетах серед компетентностей вимагається і демонстрація ними когнітивних навичок у поєднанні з творчими. Їх реалізація потрібна для застосування критичного мислення та ухвалення самостійних рішень при виявленні та розв'язанні проблем [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими вченими досліджувались особливості взаємодії між інноваційною моделлю управління вищою освітою Австралії та її структурно-інституційними факторами [5]; умови отримання ступеня «бакалавр» та особливості формування професійної компетентності у системі вищої освіти Австралії [6].

Мета статті є вивчення проблеми формування професійної компетентності бакалавра з англійської літератури в австралійських університетах. Її реалізація передбачає виконання таких завдань: уточнити дефініцію поняття «професійна компетентність бакалаврів з англійської філології»; дослідити процес її формування шляхом вивчення навчальних програм, співставлення цілей навчальних програм з професійною компетентністю; методів навчання й оцінювання.

Виклад основного матеріалу. У контексті Австралійської Рамки Кваліфікацій (Australian Qualifications Framework), під компетентністю мається на увазі здатність ефективно виконувати завдання, закладені в окремих одиницях кваліфікації (або модулях, предметах чи одиницях). Одиниця «компетентність» є основною складовою кваліфікації та містить чітко виокремлені результати навчання, які визначають, що має вміти і знати особа, щоб вважатися компетентною в тій чи іншій професійній сфері [4]. Тобто компетентність – це не лише наявність теоретичних знань, але й уміння застосовувати ці знання на практиці в реальних умовах. Таке визначення корелює з визначенням компетентості, яке найчастіше використовується у

Швейцарській Конфедерації, як «підтверджене вміння поєднувати знання та навички для того, щоб здійснювати ефективні дії та досягати очікуваних результатів у конкретній професійній ситуації. Це визначення відноситься до знань (технічних та академічних), до когнітивних здібностей (наприклад, міркування і вирішення проблем) та особистих якостей (саморегулювання, стійкості до стресу, міжособистісних навичок)» [7; 8].

Серед компетентностей, виявлених у результатах навчання для бакалавра з англійської філології в австралійських університетах, зазначені такі: дотримуватися високих моральних стандартів і виконувати свої обов'язки з повною відповідальністю як професіонал та «громадянин світу», з урахуванням етичних і соціальних наслідків своїх дій для громади, клієнтів та інших фахівців [9]; діяти як відповідальні, етичні професіонали та глобальні громадяни, застосовуючи усвідомлення соціальної відповідальності та професійної доброчесності при взаємодії з іншими професіоналами та громадськістю; визнавати та застосовувати культурну свідомість і толерантність до різноманіття в межах команди, громади та робочих середовищ [10]; демонструвати повагу до цінностей, культури та знань корінного населення та розглядати перспективи англійської мови та культурології [11]. Цей факт дає нам змогу використовувати таке визначення *професійної компетентності для бакалаврів з англійської філології як системи знань, умінь, навичок і професійно важливих якостей, яка забезпечує їх готовність до кваліфікованого виконання професійних обов'язків.*

Аналіз сайтів університетів Австралії показав, що бакалаврів з англійської філології готують за програмами як онлайн навчання у Відкритих університетах Австралії (Opean Universities) [12], так і за офлайн формами навчання в різних університетах країни. Спочатку розглянемо можливості, які пропонуються в онлайн форматі для студентів, які обрали вивчення англійської літератури. Університет Маккуорі готує бакалаврів за спеціальністю «Бакалавр мистецтв з англійської» (Bachelor of Arts Major English) протягом трьох років. Студентами вивчаються дисципліни тільки літературознавчого циклу [9].

Університет Південного Квінсленда пропонує підготовку за спеціалізацією «Бакалавр мистецтв (англійська література)» (Bacholor of Arts (English literature)) теж тривалістю три роки. Ця спеціальність відкриває двері до кар'єри в галузі викладання (з подальшим навчанням), бібліотечної справи, видавничої справи, редагування та управління контентом, письменництва, засобів масової інформації та соціальних мереж, соціальних коментарів або державної служби. Крім дисциплін, що забезпечують підготовку за літературним напрямом, наявні такі дисципліни як «Умілий комунікатор» (The Skilful Communicator), «Професійне Я: побудова кар'єрної особистості» (The Professional Self: Building Career Identity), «Цифрові світи: майбутнє людини» (Digital Worlds: Human Futures), «Професіонал-початківець» (The Emerging Professional) [13].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Слід зазначити, що в Австралії для узгодження та стандартизації системи освіти та професійних кваліфікацій на всіх рівнях (від початкової до вищої освіти), а також для підвищення мобільності студентів та професіоналів як в межах країни, так і за її межами, була розроблена національна система кваліфікацій – Австралійська Рамка Кваліфікацій (АРК) [4]. Кваліфікація «Бакалаврський сертифікат» була тимчасово введена до Австралійської рамки кваліфікацій через COVID-19, щоб допомогти підвищувати кваліфікацію. Університет Кертін пропонує для студентів онлайн навчання за цією кваліфікацією. Студенти повинні завершити навчання до 30 червня 2025 року, щоб мати право на отримання сертифіката бакалавра, оскільки ця кваліфікація може присвоюватись університетами лише до 30 червня 2025 року, якщо уряд не продовжить цей термін.

Студенти, які обрали спеціальність «Англійська мова та культурологія» в межах бакалаврату в університеті Кертін вивчають такі чотири дисципліни: «Вступ до культурології» (Introduction to Cultural Studies), «Жанрові та класичні тексти» (Genre and Classic Texts), «Читання статі» (Reading Gender) та «Захоплюючий наратив» (Engaging narrative). Навантаження на кожну дисципліну складає від 10 до12 годин щотижня тривалістю 6 місяців [11].

Очевидно, що у зазначених вище програмах Відкритих університетів Австралії існує різниця як у тривалості навчання і, відповідно, у годинах навантаження, так і в контекстному наповненні.

Згідно з АРК, обсяг навчання має бути достатнім для того, щоб випускники могли досягти всіх результатів навчання для присвоєння кваліфікації цього рівня та типу [4]. Кваліфікація бакалавра відповідає 7 рівню АРК, а тому кваліфікації бакалавра повинні бути спроектовані та акредитовані у такий спосіб, щоб випускники могли продемонструвати результати навчання у вигляді знань (широкої та узгодженої теоретичної та технічної бази з глибоким знанням однієї або декількох дисциплін чи сфер практики), навичок (добре розвинені когнітивні, технічні та комунікаційні навички для вибору та застосування методів і технологій) і вмінь їх застосовувати (для демонстрації автономії, добре розвиненого судження та відповідальності). Метою бакалаврської кваліфікації є підготовка осіб, які мають змогу застосовувати комплекс знань у різних сферах для виконання їхніх професійних обов'язків, а також для здобуття основи для подальшої освіти [4].

На основі аналізу результатів навчання у Відкритих університетах Австралії нами систематизовано складові професійної компетентності бакалаврів з англійської філології [9, 10, 11, 4] (див. табл.1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Складові професійної компетентності бакалаврів з англійської філології (на основі аналізу результатів навчання у Відкритих університетах Австралії згідно АРК)

АРК	університет Маккуорі	Університет Південного Квінсленда	Університет Кертіна
знання	підтверджувати професійні знання та навички, які допоможуть бути регіонально та глобально конкурентоспроможними	демонструвати професійні знання та навички в одній або кількох дисциплінах, що дозволить бути конкурентоспроможними на регіональному та глобальному ринку праці; діяти як відповідальні, етичні професіонали та глобальні громадяни, застосовуючи усвідомлення соціальної відповідальності та професійної доброчесності при взаємодії з іншими професіоналами та громадськістю;	застосовувати принципи та концепції англійської мови та культурології в контекстах подальшого навчання та/або професійної діяльності; розглядати глобальні перспективи англійської мови та культурології та їхні стандарти
навички	використовувати процеси творчого та критичного мислення при оцінці численних джерел, доказів, дослідженні нових ідей і можливостей, побудові аргументів і застосовуванні міркувань та рефлексії для розробки рішень складних проблем реального світу; самостійно та спільно брати участь в інформативних дебатах, дискусіях та заходах для розширення та вдосконалення навичок ефективного спілкування в різних усних, письмових та цифрових формах	використовувати творчі та критичні процеси мислення для оцінки різних джерел інформації, дослідження нових ідей і можливостей, формулювання аргументів, а також застосовувати міркування та рефлексію для розробки рішень складних реальних проблем; самостійно та в команді брати участь в інформативних дебатах, обговореннях і діяльностях для розвитку та удосконалення ефективних комунікативних навичок в усних, письмових та цифрових форматах.	застосовувати критичне та творче мислення і навички вирішення проблем, пов’язані з англійською мовою та культурологією й генерувати інноваційні рішення проблем; використовувати технології для висвітлення концепцій англійської мови та культурології.
застосування знань і навичок	дотримуватись високих моральних стандартів і виконувати свої обов'язки з повною відповідальністю як професіонал та «громадянин світу», з урахуванням етичних і соціальних наслідків своїх дій для громади, клієнтів та інших фахівців; демонструвати реальний практичний вплив через успішно реалізовані проєкти та ідеї.	демонструвати наявність навичок і здатностей, а також ініціативність і кмітливість, необхідних для цінного внеску в професійну діяльність, а також реагувати на змінювані потреби галузі; визнавати та застосовувати культурну свідомість і толерантність до різноманіття в межах команди, громади та робочих середовищ.	демонструвати повагу до цінностей, культури та знань корінного населення й розглядати перспективи англійської мови та культурології; професійно працювати в командах і самостійно, демонструвати навички навчання впродовж життя.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Очевидно, що випускники бакалаврських програм повинні досягти результатів навчання, що відповідають 7 рівню за АРК. Всі результати навчання (знання, навички та їх застосування) для кваліфікації бакалавра включені в кожну акредитовану програму цього типу. Залежно від специфіки програми, ці результати можуть відрізнятися в залежності від мети кваліфікації. Загальні результати навчання чітко визначені для кожної кваліфікації, відповідають її рівню, меті та галузі застосування. Вони поділяються на чотири основні категорії: базові навички, навички міжособистісної взаємодії, критичне мислення та особистісні навички. У контексті вищої освіти ці результати визначаються кожним університетом. Також має бути чіткий взаємозв'язок між результатами навчання за критеріями рівня 7, описом кваліфікації та дисципліною, що вивчається.

Розглянемо, як оцінюються результати навчання. Особливістю оцінювання, є те, що воно подається у відсотках й вказується, за який вид діяльності. Як в університеті Кертіна у студентів оцінюються різні види діяльності, зображено в таблиці 2 [14].

Таблиця 2

Розподіл дисциплін, предмета вивчення, завдань та оцінок

Назва дисципліни	Вступ до культурології	Жанрові та класичні тексти	Читання статі	Захоплюючий наратив
що вивчають	взаємозв'язки між культурою, суспільством, владою та ідентичністю	теми, прийоми та культурне значення текстів	репрезентація гендеру та сексуальності	сторітелінг, нарратив
Вид завдання і його	Есе 1 (35%) Есе 2 (45%) вправи (20%)	Презентація (40%) Короткі відповіді (20%) Есе (40%)	Творчо-критична відповідь (30%) Аналіз тексту (40%) Критичний аналіз (30%)	Обговорення та застосування концепції (15%) Розповідь та обговорення(40%) Наративний аналіз (45%)

Університет Квінсленда готує фахівців з іноземної філології за «Спеціальністю англійський бакалавр мистецтв» (Major English Bachelor of Arts) за офлайн формою навчання. Студенти вивчають обов’язкові та вибіркові дисципліни.

На основі контент-аналізу програм викладання навчальних дисциплін літературознавчої спрямованості в університеті Квінсленда нами виокремлено складові професійної компетентності бакалаврів з англійської філології [15] (див. табл. 3).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 3

Складові професійної компетентності бакалаврів з англійської філології (на основі контент-аналізу програм викладання навчальних дисциплін літературознавчої спрямованості в університеті Квінсленда)

Назви дисциплін	Складові професійної компетентності
«Сучасна література: читання та письмо»	Вміти: критично аналізувати та оцінювати сучасні літературні тексти, що написані англійською мовою; розпізнавати соціальні та культурні контексти сучасної літератури; розуміти та застосовувати відповідні критичні концепції; ефективно спілкуватися усно та письмово; самостійно досліджувати та аналізувати тексти; творчо та ефективно працювати з колегами по дисципліні.
«Вступ до кіно і телебачення»	Вміти: пояснювати та застосовувати технічні та аналітичні терміни, що використовуються у кіно та телебаченні; використовувати мову кіно- і телекритики та аналізувати в ефективній письмовій та усній комунікації; критично аналізувати фільми та телевізійні програми; застосовувати навички аналізу кіно та телебачення до різноманітних дослідницьких проблем та критичних підходів у екранознавстві та суміжних дисциплінах; демонструвати розуміння промислового та інституційного контекстів кіно- та телевиробництва та рецепції. Поглиблювати знайомство з фільмами та телевізійними програмами різних націй, культур і мов.
«Письмо: граматика, синтаксис і стиль»	Вміти: визначати та описувати граматичні структури письмового англійського мовлення; спостерігати та описувати стилістичні ефекти граматичних виборів авторів; використовувати знання граматики та стилю для покращення процесів читання, письма, редагування та коректури.
«Шекспір та його сучасники»	Вміти: демонструвати розуміння ранньомодерної драматургії та специфічні знання низки основних п'єс; інтерпретувати та аналізувати ранньомодерні п'єси на основі їх відповідних історичних, культурних, літературних та драматичних контекстів; знаходити відповідні вторинні матеріали для наукових досліджень ранньомодерних п'єс та застосовувати відповідні методи та дослідницькі прийоми; чітко і зрозуміло описувати драматичні елементи, персонажів, теми та соціально-культурні контексти періоду 16-18 століття, застосовувати правильну граматику та стиль, щоб зробити ці ідеї доступними для сучасної аудиторії; застосовувати відповідну критичну лексику та відповідну теоретичну термінологію; і розвивати аргументи, підкріплені відповідними доказами у своїх дослідженнях та аналізі.
«Світова література»	Вміти: тлумачити та обговорювати світову літературу на університетському рівні; тлумачити та обговорювати способи, якими література може брати участь у ширших культурних та соціальних дискусіях; представляти свій аналіз та дослідження у письмовій формі з відповідними професійними навичками щодо презентації, вираження та цитування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Продовження таблиці 3

«Роман: реалізм, історія, художня література»	Вміти: розуміти літературну та критичну історію роману англійською мовою від його витоків XVIII століття до реалізму кінця XIX століття, включаючи його ключові інститути виробництва, обігу та рецепції; розпізнавати формальні властивості та наративні прийоми жанру роману та аналізувати їх варіативність у різних епохах, рухах та піджанрах з посиланням на історичний контекст; демонструвати всебічне розуміння значення романів для сучасної культури та здатність аналізувати тексти романів у термінах, які стосуються як історії жанру, так і його продовження. Мати практичні знання теорій і практик вигаданого реалізму, які лежали в основі жанру роману до дев'ятнадцятого століття.
«Австралійська література»	Вміти: тлумачити та обговорювати австралійську літературу на високому рівні; тлумачити й обговорювати способи, за допомогою яких література може брати участь у ширших культурних і соціальних дискусіях; представляти дослідження в письмовій формі з відповідними професійними навичками щодо презентації, вираження та цитування.
«Стать і текстуальність»	Вміти демонструвати: чітке розуміння контексту виникнення сучасного жіночого письма; розуміння деяких основних письменниць, технік та теоретиків, що включають жіноче письмо та феміністичну літературну теорію; передові дослідницькі та письмові навички; розвинені навички усного та письмового спілкування. Практикувати: поглиблений текстуальний аналіз як літературних, так і критичних творів; аналітичне та критичне мислення. Провести і завершити розширений дослідницький проєкт, результатом якого стане змістовний критичний нарис.
«Від вікторіанської до сучасної літератури»	Мати: уявлення про деяких найбільш відомих і значущих англомовних письменників, а також про інтелектуальні та естетичні рухи періоду приблизно з 1850 по 1960 рр.; розуміння ключових політичних, культурних і біографічних контекстів, з яких виникла англомовна література 1850-1960 років. Вміти формулювати, представляти та захищати пропозицію чи позицію щодо сучасної літератури, толерантно ставитись до конструктивної критики та включати зворотній зв'язок у поточні проєкти.

Звернемось до особливостей організації навчання зазначених вище фахівців і до елементів методики викладання. Заняття проходять у формі лекцій та щотижневих практичних занять, для яких студенти виконують короткі тести та письмові завдання. Завдання до кожної вправи пов'язані з лекцією, їх демонструванням чи читанням; у них необхідно відповісти на запитання до стоп-кадру або до короткого кліпу; потрібно відповісти на запитання на основі прочитаного за тиждень.

Послідовна підготовка та участь студентів у заняттях сприяють досягненню ними кращих результатів навчання. Завдяки цьому вони виробляють навички критичного мислення, оволодівають змістом дисципліни, навчаються на основі фактичних даних і півпраці. Здатність писати із заданої теми та в короткі терміни є цінною академічною та професійною навичкою, і вона допомагає відстежувати своє навчання та готуватися до виконання письмових завдань для оцінювання. Оцінювання забезпечує базовий щотижневий зворотній зв'язок упродовж семестру.

До письмових завдань, які виконують студенти, належить написання есе. Ця діяльність є успішною, коли в них сформовані навички роботи з науковою критикою та вибраними літературними текстами. Виконання цього завдання є вторинним дослідженням, базується на уважному читанні романів, обраних із запропонованого списку. Два романи повинні бути детально проаналізовані, і в центрі уваги має бути порівняльне читання. Його обсяг має складати 1100-1300 слів (без урахування цитат). Уточнимо, що темою есе є одне із запропонованих запитань.

Для написання дослідницького есе обирається одне із запитань. Воно має бути чітко аргументованим, обсягом 1100-1300 слів (без урахування цитат). Два романи повинні бути детально проаналізовані, і в центрі уваги має бути порівняльне читання. У відповіді має бути процитовано або перефразовано принаймні чотири наукові вторинні джерела, без якої неможлива аргументація. Недоречним є посилання на Вікіпедію, конспекти лекцій та веб-сайти; використання штучного інтелекту – заборонено. Завдання з написання дослідницького есе дозволяє студентам застосувати дослідницькі, письмові та аналітичні здібності до текстів, вивчених на курсі, щоб продемонструвати їх розуміння. При оцінюванні есе до уваги беруться не лише його зміст, а й граматична правильність мови, лексична точність і виразність засобів розкриття теми, пунктуаційна нормативність.

Іншим завданням, передбаченим програмою підготовки для виконання бакалаврами мистецтв з літератури, є «розбивка та аналіз сцени». Студенти мають поділити сцену з переглянутого фільму на значущі складові. При цьому вони коментують стилістичні особливості, прийоми їх супроводу. Акцентують увагу на тому, який ефект ці особливості справляють на аудиторію, використовувані при їх аналізі частини, відзначаючи та називаючи стилістичні особливості та прийоми, після перегляду визначеного уривка з фільму, представленого на занятті. Також необхідно проаналізувати стилістичні рішення та ефект, який вони покликані справити на аудиторію. Узагальнена відповідь студентів має бути у формі короткого аналітичного обговорення обсягом до 500 слів з поясненням технік та ефектів, які вони створюють в сцені. Водночас зауважимо, що таке обговорення відбувається у вигляді дискусії, що має тезу.

Висновки. Професійна компетентність бакалаврів з англійської філології в університетах Австралії формується через досягнення цілей, зазначених у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

навчальних програмах. Професійна компетентність, що складається із знань, навичок та здатності їх застосування, виробляється шляхом виконання завдань, які дозволяють студентам застосувати дослідницькі, письмові та аналітичні здібності до текстів, вивчених на курсі. Результати виконання цих завдань демонструють розуміння сутності визначених питань, сприяють розвитку критичного мислення, оволодінню змістом дисципліни, виробленню навичок навчання на основі фактичних даних та співпраці. Спроектовані елементи кваліфікації зазначених вище фахівців узгоджені з результати навчання здобувачів вищої освіти цього рівня та типу кваліфікації, вони також дають змогу випускникам продемонструвати їх.

АРК, що побудована за допомогою таксономії рівнів і типів кваліфікацій, дозволяє забезпечити єдність у визначенні кваліфікацій по всій Австралії; чітко розрізняти різні типи кваліфікацій за рівнем складності і знань; створювати ясність для студентів, роботодавців та освітніх установ щодо того, які вимоги стоять перед кваліфікацією на кожному рівні.

До професійної компетентності бакалаврів з англійської філології в університетах Австралії відносяться професійні навички, навички міжособистісної взаємодії, критичне мислення та особистісні навички. Велика роль приділяється розвитку самостійності й толерантності, що забезпечується відповідними методами навчання.

Перспективу подальших досліджень вбачаєм у вивченні особливостей підготовки «Бакалавра з англійської літератури (з відзнакою)» **(**"Bachelor of Arts (Honours) (English Literature)") в університетах Австралії.

Література:

1. Хайдарі Н.І., Заслужена А.А., Юхновець Н.П. Європейські стандарти вищої освіти в Україні: болонський вимір. Інноваційна педагогіка. 2024. № 68. Том 2. С. 20-23.

2. Наказ Міністерства освіти і науки України 20.06.2019 р. № 869. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 «Філологія». [Електронний ресурс]. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf.

3. Grant-Smith D, King J., Nykvist Sh, Weiler T. Teaching Global Competence, Creating Global Citizens: Critical Citizenship Education in Higher Education [Електронний ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/370582254_Teaching_Global_Competence_Creating_Global_Citizens_Critical_Citizenship_Education_in_Higher_Education

4. Australian Qualifications Framework. (2013). Second Edition January. [Електронний ресурс]. URL: https://www.aqf.edu.au/framework/australian-qualifications-framework

5. Швець Д. Є Концептуалізація моделі управління вищою освітою в Австралії і Новій Зеландії [Електронний ресурс]. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/389b1689-917c-430d-ac9a-af2692b357f4/content

6. Журавель Н. В. Організаційні особливості формування професійно компетентних здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» в університетах Австралії. Освітньо-науковий простір. 8(1). 2024ю С. 19-29.

7. Methods, techniques and tools to diagnose competences Cross Border Seminar Warsaw, 14–15 May 2013 [Електронний ресурс]. URL: http://docplayer.net/1551521-Methods-techniques-and-tools-to-diagnose-competences-cross-border-seminar-warsaw-14-15-may-2013.html (30.06.2016).

8. Заслужена А.А. 2016. Підготовка магістрів англійської мови та літератури в університетах Швейцарської Конфедерації : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04; СумДПУ імені А.С. Макаренка.

9. Open Universities. Australia. Macquarie University. Bachelor of Arts [Електронний ресурс]. URL: https://www.open.edu.au/degrees/bachelor-of-arts-macquarie-university-maq-art-deg

10. Open Universities. Australia. Southern Queensland. Bachelor of Arts (English literature) [Електронний ресурс]. URL: https://www.open.edu.au/degrees/bachelor-of-arts-english-literature-university-of-southern-queensland-usq-ael-deg?year=2025#about-this-degree-section

11. Open Universities. Australia. Undergraduate Certificate in English and Cultural Studies [Електронний ресурс]. URL: https://www.open.edu.au/degreeguide/CUR-ELC-CTF-2025

12. Opean Universities. Australia. Curtin University [Електронний ресурс]. URL: https://www.open.edu.au/courses/degrees?keyword=english&s_page=subject&s_page_id=CUR-ENG100&s_link=search

13. Open Universities. Australia. Southern Queensland. Bachelor of Arts (English literature) [Електронний ресурс]. URL: https://www.open.edu.au/degrees/bachelor-of-arts-english-literature-university-of-southern-queensland-usq-ael-deg?year=2024

14. Opean Universities. Australia. Curtin University. Introduction to cultural study [Електронний ресурс]. URL: https://www.open.edu.au/subjects/curtin-university-introduction-to-cultural-studies-cur-eng100?year=2025

15. The university of Queensland. Major English. Bachelor of Arts [Електронний ресурс]. URL: https://study.uq.edu.au/study-options/programs/bachelor-arts-2000/english-englic2000

References:

1. Khaidari, N.I., Zasluzhena, A.A., Yukhnovets, N.P. (2024). Yevropeiski standarty vyshchoi osvity v Ukraini: bolonskyi vymir. [European standards of higher education in Ukraine: the Bologna dimension]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, № 68 (2), 20-23 [in Ukrainian].

2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 20.06.2019 r. № 869. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: pershyi (bakalavrskyi) riven, haluz znan 03 Humanitarni nauky, spetsialnist 035 «Filolohiia» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 20.06.2019 No. 869. Standard of higher education of Ukraine: first (bachelor) level, field of knowledge 03 Humanities, specialty 035 "Philology"]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf [in Ukrainian].

3. Grant-Smith D, King J., Nykvist Sh, Weiler T. Teaching Global Competence, Creating Global Citizens: Critical Citizenship Education in Higher Education. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/370582254_Teaching_Global_Competence_Creating_Global_Citizens_Critical_Citizenship_Education_in_Higher_Education [in English].

4. Australian Qualifications Framework. (2013). Second Edition January. Retrieved from: https://www.aqf.edu.au/framework/australian-qualifications-framework [in English].

5. Shvets, D. Ye Kontseptualizatsiia modeli upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v Avstralii i Novii Zelandii [Conceptualization of the management model of higher education in Australia and New Zealand]. Retrieved from: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/389b1689-917c-430d-ac9a-af2692b357f4/content [in Ukrainian].

6. Zhuravel, N. V. (2024). Orhanizatsiini osoblyvosti formuvannia profesiino kompetentnykh zdobuvachiv osvitnoho stupenia «bakalavr» v universytetakh Avstralii [Organizational features of the formation of professionally competent bachelor's degree holders in Australian universities]. *Osvitno-naukovyi prostir – Educational and scientific space*. 8(1), 19-29 [in Ukrainian].

7. Methods, techniques and tools to diagnose competences Cross Border Seminar Warsaw, 14–15 May 2013. Retrieved from: http://docplayer.net/1551521-Methods-techniques-and-tools-to-diagnose-competences- cross-border-seminar-warsaw-14-15-may-2013.html (30.06.2016). [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

8. Zasluzhena, A.A. (2016). Pidhotovka mahistriv anhliiskoi movy ta literatury v universytetakh Shveitsarskoi Konfederatsii [Training of Masters in English Language and Literature in Swiss Universities] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04; SumDPU imeni AS Makarenka [in Ukrainian].

9. Open Universities. Australia. Macquarie University. Bachelor of Arts. Retrieved from: https://www.open.edu.au/degrees/bachelor-of-arts-macquarie-university-maq-art-deg

10. Open Universities. Australia. Southern Queensland. Bachelor of Arts (English literature). Retrieved from: https://www.open.edu.au/degrees/bachelor-of-arts-english-literature-university-of-southern-queensland-usq-ael-deg?year=2025#about-this-degree-section [in English].

11. Open Universities. Australia. Undergraduate Certificate in English and Cultural Studies. Retrieved from: https://www.open.edu.au/degreeguide/CUR-ELC-CTF-2025 [in English].

12. Opean Universities. Australia. Curtin University. Retrieved from: https://www.open.edu.au/courses/degrees?keyword=english&s_page=subject&s_page_id=CUR-ENG100&s_link=search [in English].

13. Open Universities. Australia. Southern Queensland. Bachelor of Arts (English literature). Retrieved from: https://www.open.edu.au/degrees/bachelor-of-arts-english-literature-university-of-southern-queensland-usq-ael-deg?year=2024 [in English].

14. Opean Universities. Australia. Curtin University. Introduction to cultural study. Retrieved from: https://www.open.edu.au/subjects/curtin-university-introduction-to-cultural-studies-cur-eng100?year=2025 [in English].

15. The university of Queensland. Major English. Bachelor of Arts. Retrieved from: https://study.uq.edu.au/study-options/programs/bachelor-arts-2000/english-englic2000 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 069.02:37.013

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-371-389

Ісарук Василь Іванович аспірант, спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Чернівецький національний університет імені Юрі Федьковича, м. Чернівці, тел.: (073) 424-63-73, https://orcid.org/0009-0006-2578-849X

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МУЗЕЇВ І ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЮ НАУКИ БУКОВИНСЬКОЇ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті досліджується процес організації педагогічної взаємодії між музеями та закладами освіти на прикладі Музею науки Буковинської малої академії наук учнівської молоді. Описано основні напрямки роботи та організації простору «Музей науки» в м. Чернівці, а також методи та напрями співпраці музею науки з навчальними закладами та освітніми установами області. Висвітлено твердження, що музеї відіграють важливу роль у доповненні формальної освіти завдяки інтерактивним та експериментальним методам навчання, які стимулюють критичне мислення, творчий підхід і дослідницькі навички. Особлива увага приділяється ключовим формам взаємодії, таким як освітні заняття, тематичні майстер-класи, інтерактивні виставки та наукові квести, що дозволяють учням та студентам на практиці застосовувати теоретичні знання. Також визначено основні форми педагогічної взаємодії між музеями та закладами освіти, які спрямовані на забезпечення якісної освіти через інтеграцію музейних ресурсів у навчальний процес.

У статті також розглядаються основні виклики, з якими стикаються музеї під час співпраці зі школами та закладами вищої освіти, зокрема обмеженість фінансування, відсутність кваліфікованих педагогів для проведення занять у музеях та недостатня інтеграція музейних ресурсів у навчальні програми. Аналізуються можливості для подальшого розвитку цієї співпраці через розширення доступу до освітніх програм музею, зокрема через онлайн-інструменти та виїзні програми, що є особливо актуальними в умовах пандемії та воєнного стану.

Значну увагу приділено впровадженню нових освітніх підходів, таких як проєктне навчання, віртуальні тури та інтерактивні платформи, які дозволяють залучити більше учнів до позашкільної освіти. Окрім цього, стаття пропонує рекомендації щодо вдосконалення співпраці між музеями та освітніми установами, що включає залучення вчителів та викладачів до розробки спільних освітніх проєктів та програм, адаптованих до потреб сучасного освітнього процесу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: музейна педагогіка, інтерактивне навчання, педагогічна взаємодія, Музей науки, освітні програми, критичне мислення.

Isaruk Vasyl Ivanovych PhD student, specialty 011 Educational and Pedagogical Sciences, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, tel.: (073) 424-63-73, https://orcid.org/0009-0006-2578-849X

ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL INTERACTION BETWEEN MUSEUMS AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS ON THE EXAMPLE OF THE SCIENCE MUSEUM OF THE BUKOVINIAN SMALL ACADEMY OF SCIENCES FOR YOUTH

Abstract. The article explores the process of organizing pedagogical interaction between museums and educational institutions, using the Science Museum of the Bukovinian Small Academy of Sciences for Youth as a case study. It describes the main directions of work and the organization of the "Science Museum" space in Chernivtsi, as well as the methods and areas of cooperation between the science museum and educational institutions in the region. The article highlights the assertion that museums play a crucial role in complementing formal education through interactive and experimental teaching methods, which stimulate critical thinking, creativity, and research skills. Special attention is given to key forms of interaction, such as educational sessions, thematic workshops, interactive exhibitions, and science quests, allowing students to apply theoretical knowledge in practice. The article also identifies the main forms of pedagogical interaction between museums and educational institutions, aimed at ensuring quality education by integrating museum resources into the educational process.

The article also examines the main challenges faced by museums in collaborating with schools and higher education institutions, including limited funding, a lack of qualified educators to conduct lessons in museums, and insufficient integration of museum resources into educational curricula. It analyzes opportunities for further development of this collaboration by expanding access to the museum's educational programs, particularly through online tools and outreach programs, which are especially relevant in the context of the pandemic and martial law.

Significant attention is given to the introduction of new educational approaches, such as project-based learning, virtual tours, and interactive platforms, which engage more students in extracurricular education. In addition, the article offers recommendations for improving cooperation between museums and educational institutions, including involving teachers and lecturers in the development of joint educational projects and programs that are adapted to the needs of the modern educational process.

Keywords: museum pedagogy, interactive learning, pedagogical interaction, Science Museum, educational programs, critical thinking.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. У сучасному освітньому середовищі зростає потреба у поєднанні формальної та неформальної освіти для більш глибокого й всебічного розвитку здобувачів освіти. Музеї, особливо наукові, можуть стати важливими партнерами навчальних закладів, пропонуючи інтерактивні та експериментальні форми навчання, які стимулюють критичне мислення, творчість і дослідницькі навички. Однак, організація ефективної педагогічної взаємодії між музеями та закладами освіти залишається викликом. Це зумовлено кількома факторами, зокрема, недостатнім фінансуванням, відсутністю кваліфікованих кадрів для проведення занять у музейному середовищі та недостатньою інтеграцією музеїв у навчальні програми.

Вивчення прикладу співпраці Музею науки Буковинської малої академії наук учнівської молоді з освітніми закладами може допомогти виявити ключові форми взаємодії, успішні практики та можливі шляхи подолання існуючих викликів для покращення якості освіти через використання музейних ресурсів.

Вступ. Важливим компонентом освітнього процесу у сучасному світі стають музеї, які можуть пропонувати інтерактивне, експериментальне навчання, що сприяє розвитку критичного мислення, творчості та залученості учнів і студентів. Зокрема, музей науки Буковинської малої академії наук учнівської молоді, виступає як важливий ресурс для навчання, зацікавлюючи відвідувачів глибше пізнати процеси різноманітних явищ з допомогою інтерактивної експозиції.

В освітньому середовищі музеї виконують важливу роль як джерела позашкільної освіти, що доповнюють формальне навчання у школах та університетах. Вони стають центрами, де традиційна освіта може поєднуватися з інтерактивними методами навчання, які сприяють розвитку критичного мислення, допитливості та творчого підходу до вивчення світу. Музей науки Буковинської малої академії наук учнівської молоді є яскравим прикладом такої установи, яка не лише представляє наукові знання в доступній та цікавій формі, але й активно залучає навчальні заклади до співпраці, організовує різноманітні освітні програми та інтерактивні заходи.

«Характер творення такого міждисциплінарного явища, як музейна педагогіка, об’єктивно передбачає наявність міжінституційного діалогу. Проте його якісні виміри залежать від більш посутніх чинників, аніж формальні взаємозв’язки»[1].

Саме співпраця музеїв і закладів освіти, зокрема в Україні, є важливим кроком до створення інноваційного освітнього середовища, що відповідає потребам сучасного суспільства. Музеї мають можливість надати учням і студентам практичний досвід та залучити їх до активного навчання через експериментальні та інтерактивні методи, які важко реалізувати в традиційних класних кімнатах чи аудиторіях.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

«Сучасна музейна педагогіка виходить на ширший рівень вивчення і розробки методики, форм, прийомів, призначених не тільки для учнівської аудиторії, але і для всіх інших категорій музейної аудиторії»[2].

«Музей у сучасному трактуванні його сутності – це унікальне середовище, провідним завданням якого є налагодження міжкультурної взаємодії, інформаційної грамотності й ціннісного збагачення. Сьогодні його місія полягає в тому, щоб виступати не лише місцем для збереження, обліку і вивчення пам'яток культури, а і стати культурно-освітнім центром, де знаходять своє втілення в життя прогресивні ідеї освіти, виховання і навчання»[2].

У контексті глобальних освітніх трендів, що спрямовані на інтеграцію формальної та неформальної освіти, роль музеїв як партнерів навчальних закладів набуває особливої значущості. Музей науки в м. Чернівці активно розвиває цю взаємодію, пропонуючи різноманітні програми, що сприяють збагаченню освітнього процесу. Наприклад, тематичні воркшопи, наукові майстер-класи, інтерактивні лекції та практичні заняття на базі музею дозволяють учням і студентам застосовувати отримані теоретичні знання на практиці та розвивати навички дослідницької діяльності.

Проте, незважаючи на очевидні переваги, організація педагогічної взаємодії між музеями та закладами освіти має свої виклики. Відсутність достатнього фінансування, недостатнє розуміння важливості інтеграції музеїв у освітній процес, обмежена кількість кваліфікованих педагогів для проведення занять у музейному середовищі — все це обмежує потенціал таких ініціатив. Водночас ці виклики також створюють нові можливості для розширення та покращення форм співпраці, які потребують подальшого дослідження та розробки.

Ця стаття покликана розкрити специфіку педагогічної взаємодії між музеєм науки в Чернівцях і освітніми закладами, проаналізувати її ефективність та виявити основні труднощі, з якими стикаються сторони у процесі співпраці. Дослідження ґрунтується на аналізі літератури, а також на реальних прикладах успішних проектів, що були реалізовані музеєм науки у співпраці з навчальними закладами міста. Результати дослідження можуть стати основою для розробки нових підходів та рекомендацій щодо подальшого розвитку співпраці між музеями та закладами освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження форми педагогічної взаємодії між музеями та закладами освіти в англо-американській традиції здійснювали кілька видатних учених. Зокрема, Ейлін Гупер-Грінхілл із Великої Британії є автором важливої роботи «Museums and Education: Purpose, Pedagogy, Performance»[3]. Вона аналізує навчальні можливості музеїв та їхній вплив на культурне виховання учнів. Лінн Уєн Тран, науковець з Лондонського Королівського коледжу, у своїй роботі «Teaching science in museums: The pedagogy and learning of science museum educators»[4] досліджує

педагогіку в наукових музеях, акцентуючи на освітніх методах для шкіл. Ці дослідники підкреслюють важливість музеїв як освітніх ресурсів.

Значний внесок у дослідження проблеми педагогічної взаємодії здійснили й українські вчені такі, як Наталія Філіпчук, Таїсія Бєлофастова та Наталія Пусепліна, які акцентували увагу на різних аспектах співпраці музею та навчальних закладів.

Мета статті. Дослідити форми та методи педагогічної взаємодії між музейними установами, зокрема музеєм науки Буковинської малої академії наук учнівської молоді та закладами освіти, оцінити їх ефективність та виявити можливості для подальшого розвитку. ***Завданням дослідження*** є вивчення науково-педагогічної літератури щодо співпраці музеїв та освітніх закладів, опис основних форм і методів співпраці музею науки в Чернівцях із навчальними закладами, а також аналіз прикладів успішних проектів, реалізованих у рамках цієї співпраці. Особлива увага приділяється виявленню викликів, що виникають у процесі педагогічної взаємодії, та розробці рекомендацій щодо їх подолання з метою покращення співпраці музеїв і закладів освіти в контексті української освітньої системи.

Виклад основного матеріалу. Музеї виступають важливими освітніми майданчиками, які здатні доповнити і розширити традиційні шкільні та університетські програми. Вони надають можливість для проведення не тільки навчальних екскурсій, а також і майстер-класів, інтерактивних лекцій та експериментів.

Основні форми педагогічної взаємодії між музеями та закладами освіти є різноманітними і багатогранними. Ці форми спрямовані на забезпечення якісної освіти через інтеграцію музейних ресурсів у навчальний процес. Взаємодія між музеями та освітніми закладами дозволяє створити унікальні освітні програми, які стимулюють інтерес учнів та студентів до різних наукових дисциплін, розвивають їхні пізнавальні навички та творчий потенціал. Розглянемо детальніше деякі ключові форми цієї взаємодії:

- Екскурсії з освітнім компонентом. Екскурсії є однією з найбільш традиційних форм взаємодії між музеями та навчальними закладами. Екскурсії можуть бути загальними, коли акцент робиться на ознайомленні з музеєм в цілому, або тематичними, зосередженими на конкретних аспектах навчальної програми.

- Освітні програми та майстер-класи. Музеї часто розробляють спеціальні освітні програми та майстер-класи, орієнтовані на певні вікові групи або навчальні теми. Такі програми можуть включати практичні заняття, лабораторні роботи, наукові експерименти, що проводяться в музейному середовищі під керівництвом фахівців. Це дозволяє учням отримати практичні знання та навички, які важко здобути у стандартних шкільних умовах. Наприклад, у музеї науки можна провести майстер-класи з конструювання простих механізмів або проведення хімічних експериментів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Інтерактивні виставки та експозиції. Інтерактивні виставки та експозиції є інноваційною формою взаємодії, яка активно використовується в музеях для освітніх цілей. Вони дозволяють відвідувачам безпосередньо брати участь у процесі навчання через взаємодію з експонатами, виконання різних завдань або розгадування наукових загадок. Інтерактивні елементи, такі як сенсорні екрани, симулятори, віртуальна та доповнена реальність, допомагають учням краще зрозуміти складні наукові концепції та ідеї.
- Спільні освітні проекти та конкурси. Музеї та навчальні заклади можуть організовувати спільні проекти, зокрема конкурси, наукові конференції та виставки, що стимулюють учнів і студентів до проведення власних досліджень і розробок. Такі заходи не лише сприяють поглибленню знань з конкретних дисциплін, але й розвивають навички роботи в команді, презентаційні навички та вміння захищати власні ідеї.
- Лекції та семінари в музеях. Лекції та семінари, що проводяться на базі музеїв, дозволяють поєднати теоретичне навчання з практичним оглядом експонатів. Вони можуть бути інтегровані в шкільну або університетську програму як додатковий матеріал, який допомагає студентам краще засвоїти складні теми. Запрошені лектори, часто експерти у своїй галузі, можуть надавати унікальні знання та інсайти, що робить такі заходи ще більш цінними для навчального процесу.
- Віртуальні тури та онлайн-програми. З розвитком цифрових технологій багато музеїв впроваджують віртуальні тури та онлайн-програми, що дозволяють взаємодіяти з освітніми закладами навіть на відстані. Це було особливо актуально у контексті пандемії COVID-19, коли доступ до фізичних просторів був обмежений, а тепер стало просто необхідним під час війни, коли перебування в таких просторах може бути взагалі небезпечним. Віртуальні тури дозволяють відвідувачам ознайомитись з експозиціями музею, не виходячи з дому, а онлайн-курси та вебінари надають можливість брати участь у навчанні дистанційно.
- Літні школи та табори на базі музеїв. Деякі музеї організовують літні школи та табори, де учні та студенти можуть глибше зануритися у вивчення певної дисципліни протягом кількох тижнів. Такі програми зазвичай включають лекції, практичні заняття, екскурсії та навіть експедиції, що дозволяє учасникам отримати всебічне розуміння обраної теми та набути нових навичок. Також музеї долучаються до інших літніх таборів, які організовані установами, підприємствами чи організаціями.
- Спільні наукові дослідження та практики. Музеї можуть стати місцем для проведення спільних наукових досліджень, зокрема для студентів старших курсів та аспірантів, які прагнуть отримати досвід роботи в науково-дослідницькому середовищі. Це можуть бути археологічні розкопки, біологічні експедиції, хімічні аналізи, що проводяться за підтримки музеїв, педагогічна практика тощо. Такі практики сприяють поглибленню знань та розширенню наукового світогляду студентів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Розробка спільних навчальних матеріалів. Музеї та заклади освіти можуть співпрацювати у створенні навчальних матеріалів, які поєднують музейні експонати з навчальною програмою. Це можуть бути інтерактивні підручники, освітні відео, наукові журнали або посібники, які допомагають учням і студентам краще засвоювати матеріал через використання музейних ресурсів.

Кожна з цих форм взаємодії сприяє створенню багатогранного освітнього середовища, яке допомагає розвивати в учнів та студентів не лише знання, але й ключові компетентності XXI століття, такі як критичне мислення, творчість, комунікаційні та дослідницькі навички. Використання цих форм співпраці дозволяє музеям і освітнім закладам не лише покращувати навчальний процес, але й робити його більш цікавим, інтерактивним та практично орієнтованим.

«Відомо, що засадничі основи проведення музейних екскурсій дедалі більше зазнають змін, особливо коли мова йде про організацію педагогічної взаємодії з учнівською та студентською молоддю. Важливими формами організації педагогічної діяльності та комунікації, які можуть запропонувати музейні заклади, можна визначити музейні уроки, лекторії та студії»[5, 162с].

«Посилення ролі неформальної освіти та значення музеїв сприяють нормалізації людських стосунків, розробці спільних норм та цінностей, принципів поведінки, які є вагомим внеском у розвиток людства»[6, с. 412]. Саме тому ми звертаємо увагу на музей науки, як на центр отримання нових знань та популяризації науки.

«Музей науки Буковинської малої академії наук учнівської молоді має в своєму досвіді реальні приклади взаємодії з закладами освіти Чернівецької та сусідніх областей. Музей науки у Чернівцях було створено для популяризації наукових знань серед молоді та дорослих. Це перший регіональний державний Музей Малої Академії наук, де заборонено НЕ торкатися експонатів! Більшу частину експозиційного простору Музею складають експонати НЦ «Мала академія наук України» та партнерів з німецького музею «ТЕХНОЗЕУМ» (м. Мангайм). В інтерактивному просторі діти зможуть досліджувати фізичні, хімічні, біологічні та інші наукові явища. Тож відвідувачі нового простору пізнають, як працює наука через взаємодію з усіма експонатами. У Музеї кожен охочий має можливість стати частиною візуальних ілюзій, подивитися крізь дзеркальний лабіринт чи пізнати принципи роботи калейдоскопа. Окрім цього, на відвідувачів чекає безліч відкриттів і вражень: від “людської головоломки” до можливості побачити власний голос та “замкнути” електричне коло. З моменту свого відкриття музей активно розвивається, впроваджуючи нові експозиції та інтерактивні програми, які спрямовані на те, щоб зробити навчання цікавим та доступним»[7]

У музеї функціонують п’ять експозиційних зон:

- «Природа» присвячена вивченню різноманітності живої та неживої природи. Вона включає експонати, що демонструють будову та функціону-

вання екосистем. Відвідувачі можуть дізнатися про біорізноманіття нашої планети, дослідити вік дерев, спостерігати за моделями черепів древніх тварин, побачити їхні сліди, та засвоїти цікаву інформацію про них. Інтерактивні експонати і мікроскопи дозволяють учасникам самостійно досліджувати будову клітин. На даний час для цієї зони розробляються освітні програми, що дозволять учням зрозуміти основи екології та значення збереження природного середовища.

- Експозиційна зона «Людина» присвячена вивченню анатомії та фізіології людського тіла, а також його здатності до адаптації та розвитку. Тут відвідувачі можуть ознайомитися з моделями внутрішніх органів, вивчити функціонування різних систем організму (наприклад, шкіри, ока, нервової та травної систем, ознайомитись з детальною будовою мозку, вуха чи скелета людини та інших органів). Особливою популярністю користується експонат "жилет вагітності", який дозволяє відвідувачам на власному досвіді відчути, як змінюється тіло жінки під час вагітності. Цей інтерактивний експонат є спеціально розроблений для імітації вагітного живота та надає можливість відчути вагу і дискомфорт, які переживають майбутні матері на 8-9 місяцях вагітності. "Жилет вагітності" допомагає відвідувачам зрозуміти фізичні зміни та навантаження, які відбуваються в організмі вагітної жінки, сприяє емпатії та усвідомленню важливості підтримки і розуміння під час вагітності. Він також використовується в освітніх програмах для пояснення фізіологічних аспектів вагітності та обговорення важливих тем, пов’язаних зі здоров’ям жінок, розвитком плоду та підготовкою до пологів. що робить цю зону надзвичайно цікавою як для дітей, так і для дорослих.

- «Фізика». Зона фізики націлена на пояснення основних фізичних законів та принципів, що керують нашим світом. Тут представлені експонати, що демонструють явища механіки, електрики, магнетизму, оптики та інших розділів фізики. Відвідувачі можуть експериментувати з моделями, що демонструють дії сил, роботи простих механізмів, або принципи роботи електричних кіл та магнітних полів. Інтерактивні установки дозволяють дослідити природу світла та звуку, створювати власні експерименти з дзеркалами, а також вивчати хвильові явища. Відвідувачі можуть брати участь у наукових шоу та експериментах, що робить вивчення фізики не лише цікавим, але й доступним.

- Експозиційна зона «Візуальні ілюзії» присвячена дослідженню феноменів сприйняття та роботи людського мозку. Тут відвідувачі можуть побачити різноманітні оптичні ілюзії, які демонструють, як наш мозок іноді неправильно інтерпретує візуальну інформацію. Інтерактивні експонати дозволяють глибше розуміти, як працює зір, та вивчати ілюзії руху, кольору, форми та простору. Відвідувачі можуть брати участь у завданнях, які викликають зорові обмани, таким чином досліджуючи межі людського сприйняття та розуміння. Ця зона допомагає пояснити наукові принципи, що

лежать в основі ілюзій, і розповідає, як художники та дизайнери використовують ці принципи для створення вражаючих візуальних ефектів. Це місце заохочує відвідувачів гратися з їхнім сприйняттям та розвивати своє критичне мислення щодо того, як вони бачать світ.

- «Головоломки» – частина простору, що фокусується на розвитку логічного мислення, уваги та креативності. Вона пропонує широкий вибір головоломок різних типів і складності, від класичних головоломок до складних задач на папері та складних пазлів. Тут відвідувачі можуть випробувати свої здібності у вирішенні математичних головоломок, просторових завдань, а також проблем на логіку та критичне мислення. Багато головоломок мають інтерактивний характер і вимагають від учасників не лише розуміння, але й фізичної маніпуляції об'єктами для досягнення цілі. Це середовище стимулює мислення поза шаблонами, заохочуючи дітей і дорослих застосовувати творчий підхід до вирішення проблем. У цій зоні також проводяться майстер-класи та воркшопи, які допомагають відвідувачам зрозуміти різні стратегії розв'язання задач та розвивати навички вирішення проблем.

Місія музею науки в Чернівцях полягає в тому, щоб стати інноваційним освітнім центром, який надихає людей будь-якого віку на дослідження світу через науку, технології, мистецтво та інженерію. Музей прагне і робить науку доступною, захоплюючою та інтерактивною, стимулюючи цікавість, творчість і критичне мислення відвідувачів. Музей також служить платформою для обміну знаннями, новими ідеями та практиками, об'єднуючи громаду навколо спільної мети — сприяння сталому розвитку, інноваціям та прогресу в сучасному світі. Завдяки інтерактивним експозиціям, освітнім програмам та майстер-класам, музей прагне не лише популяризувати науку, а й розширювати світогляд відвідувачів, сприяти їхньому особистісному та професійному розвитку.

Музей активно співпрацює з навчальними закладами міста, Чернівецької та сусідніх областей, пропонуючи спеціалізовані програми та заходи. Серед них — тематичні заходи, досліди, освітні програми, заняття та наукові шоу, які допомагають учням і студентам глибше зрозуміти навчальний матеріал.

За підтримки Музею науки Малої академії наук України (м. Київ)[8] простір в Чернівцях окрім екпозиції, отримав ряд освітніх програм, орієнтованих на різні вікові групи. Ці програми спрямовані на підтримку шкільної програми та доповнення навчання новими формами активності, які зазвичай недоступні в класних кімнатах. Інтерактивні методи, що використовуються в таких програмах включають демонстрацію фізичних та хімічних явищ, експериментальну діяльність, дослідження та використання мультимедійних технологій. Такі методи сприяють активному залученню учнів і студентів у навчальний процес.

Музей науки часто виступає важливим партнером у співпраці з освітніми закладами, допомагаючи учням і студентам поглиблювати свої

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

знання, розширювати горизонти, а також розвивати критичне мислення. Нижче наведено кілька прикладів успішної взаємодії музею із закладами освіти, які допомагають інтегрувати науку в процес навчання.

Музей науки в м. Чернівці має досвід співпраці з Чернівецьким обласним центром естетичного виховання «Юність Буковини», організовуючи виїздні програми, де показували вихованцям центру, як наука і мистецтво взаємопов'язані. У рамках спільних проєктів учні вивчають основи наукових принципів через творчі підходи. Адже мистецтво і наука тісно переплітаються на багатьох рівнях, оскільки обидві сфери прагнуть досліджувати світ і виражати творчість. Наприклад, технічні інновації, як-от розвиток нових матеріалів і технологій, значно вплинули на художні техніки. Математичні принципи, такі як "золотий перетин" або симетрія, часто використовуються у живописі, архітектурі та музиці. Знання фізики світла та кольору дозволило художникам і фотографам краще працювати зі світлотінями та відображеннями, а фізика звуку допомогла музикантам розвивати інструменти й мелодії. Анатомія та біологія також важливі для створення реалістичних зображень, що було особливо помітно у роботах майстрів Відродження, таких як Леонардо да Вінчі. Крім того, наукові концепції, такі як космічні явища або клітинні процеси, нерідко відображаються у творах мистецтва, а когнітивна наука допомагає зрозуміти, як люди сприймають мистецтво, кольори та форми. Таким чином, наука надає митцям інструменти для розуміння світу, а мистецтво надихає науковців розширювати межі своїх досліджень і відкриттів. Ми показуємо, що наука є основою багатьох мистецьких явищ: від архітектури до кіномистецтва, де знання фізики, математики та інженерії є важливими. Це стимулює інтерес до обох галузей і розвиває мультидисциплінарне мислення у молоді.

На базі музею регулярно організовуються відкриті уроки та дні науки, які пропонують учням шкіл унікальну можливість зануритися у захоплюючий світ науки та отримати практичний досвід вивчення різних наукових дисциплін. Під час цих заходів учні не тільки слухають лекції науковців, а й активно залучаються до наукових експериментів, які проводяться у формі інтерактивних демонстрацій. Наприклад, вони можуть спостерігати за хімічними реакціями, брати участь у фізичних дослідах або вивчати біологічні процеси на мікроскопічному рівні. Лекції, проведені провідними фахівцями, надають школярам можливість дізнатися про останні досягнення науки та почути відповіді на свої запитання від експертів у галузі.

Особливістю таких заходів є використання квестів та інших інтерактивних підходів до навчання. Учням пропонується брати участь у наукових квестах, де вони розв'язують різні завдання, вирішують наукові загадки або проводять експерименти, щоб досягти певної мети. Наприклад, під час квесту учні можуть шукати підказки, які розкидані по всьому музею, досліджуючи різні експонати та використовуючи знання з фізики, хімії або

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

біології для вирішення поставлених завдань. Це не тільки робить процес навчання цікавим і динамічним, але й стимулює учнів мислити критично, використовувати логіку та застосовувати свої знання на практиці.

Інтерактивні підходи також включають групову роботу, де учні діляться на команди і разом виконують завдання. Вони можуть будувати моделі, проводити лабораторні дослідження або створювати прості механізми, застосовуючи принципи, які вивчають у школі. Такий формат не лише залучає школярів до активної участі, але й допомагає їм навчитися працювати у команді, що є важливою навичкою для майбутнього.

Особливо важливо те, що такі заходи дозволяють учням застосувати знання на практиці: вони мають змогу не тільки спостерігати за дослідами, але й самостійно виконувати певні завдання під керівництвом фахівців музею. Наприклад, під час лабораторних експериментів учні можуть проводити хімічні аналізи, експериментувати зі створенням електричних ланцюгів або досліджувати структури природних матеріалів. Така взаємодія робить навчальний процес не просто теоретичним, а живим та цікавим.

Крім того, ці заходи сприяють розвитку в учнів критичного мислення та наукового підходу до розв'язання проблем. Вони вчаться аналізувати результати експериментів, робити висновки на основі спостережень та працювати в команді під час групових завдань. Використання інтерактивних підходів, таких як квести та командна робота, підвищує мотивацію учнів, роблячи науку ближчою та зрозумілішою. Учні можуть побачити науку у дії, що робить навчання значно захопливішим і більш мотивуючим.

Зрештою, такі дні науки, відкриті уроки та наукові квести формують у дітей відчуття, що наука — це не просто шкільний предмет, а цілий світ можливостей, де вони можуть досліджувати, експериментувати та відкривати нове. Це сприяє тому, що багато учнів починають розглядати науку як потенційну майбутню професію або сферу інтересу, що важливо для їхнього подальшого розвитку.

Також школи часто практикують навчальну практику в поєднанні з екскурсіями за межі навчального закладу. Така практика для учнів на базі музею дає унікальну можливість безпосередньо спостерігати за роботою експонатів, вчителів та працівників музею, що значно поглиблює їх розуміння наукових процесів та методології. Під час цієї практики учні мають змогу працювати зі спеціалізованим обладнанням, яке часто є недоступним у школах через його складність чи високу вартість.

Вивчення біології на базі музею також стає набагато глибшим завдяки доступу до спеціального обладнання, такого як високоточні мікроскопи, які дозволяють досліджувати мікроскопічні структури клітин та тканин. Учні можуть вивчати зразки живих організмів, досліджувати їхню анатомію та фізіологію, що значно розширює їхні знання про природу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Крім того, практика в музеї дозволяє учням брати участь у реальних наукових дослідженнях, спостерігати за процесом збору даних, їхньою обробкою та аналізом. В ігровій формі вони навчаються, ставити правильні питання, формулювати гіпотези і тестувати їх на практиці. Така взаємодія не тільки поглиблює розуміння природничих наук, але й розвиває навички критичного мислення, що є важливою складовою сучасної наукової діяльності.

Загалом, навчальна практика в музеї дозволяє учням вийти за межі шкільних лабораторій і отримати доступ до сучасних наукових знань і технологій, розвиваючи при цьому більш глибоке та комплексне розуміння світу навколо них. Це також мотивує школярів задуматися про наукову кар'єру, оскільки вони можуть побачити, як працюють закони природи у світі та брати участь у процесах, що ведуть до нових відкриттів.

З закладами вищої освіти успішно було впроваджено проходження педагогічної та виховної практики для студентів третього курсу, факультету історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецького національного університету ім. Ю Федьковича. Під час цієї практики студенти мали змогу безпосередньо працювати з відвідувачами, проводячи уроки, майстер-класи та тренінги, використовуючи експонати музею та наукову базу як навчальні матеріали. Така можливість дозволяє майбутнім учителям відчути на собі роль педагога, побудувати взаємодію з учнями у реальних умовах та опанувати інтерактивні методи навчання, які підвищують зацікавленість школярів у навчальному процесі.

Використання музейних експонатів у якості навчального матеріалу допомагає студентам впроваджувати практико-орієнтований підхід. Наприклад, під час уроків природничих наук студенти можуть показувати учням зразки мінералів, моделей клітин або археологічних знахідок, пояснюючи теоретичні аспекти безпосередньо через візуальні та фізичні приклади. Це дозволяє учням легше засвоювати інформацію та робить навчальний процес інтерактивним і наочним.

Студенти-практиканти також отримують можливість впроваджувати нові методи викладання, зокрема технології гейміфікації, проєктне навчання та командну роботу. Вони можуть проводити різні види уроків: від традиційних лекцій до інтерактивних заходів, таких як квести, дебати або наукові демонстрації, що активніше залучають учнів до процесу навчання. Це дає можливість майбутнім педагогам випробовувати різні методики викладання та побачити, які з них найкраще працюють у різних ситуаціях.

Окрім практичних занять, музей також організовує для студентів воркшопи та тренінги, під час яких вони можуть розробляти нові освітні програми, адаптовані до потреб сучасної освіти, і пропонувати ідеї для інтеграції музею в навчальний процес. На цих воркшопах студенти працюють у групах під керівництвом досвідчених педагогів і музейних фахівців,

створюючи плани занять, які об'єднують музейну експозицію та навчальні матеріали шкільної програми. Наприклад, вони можуть розробити інтегровані уроки з фізики та історії, використовуючи технічні експонати музею для демонстрації наукових досягнень минулих століть.

Крім того, такі воркшопи часто присвячені питанням розвитку педагогічної майстерності, де студенти вчаться використовувати критичне мислення, емпатію та індивідуальний підхід у роботі з учнями різного віку. Це сприяє формуванню педагогічних навичок, які дозволяють майбутнім учителям ефективніше мотивувати учнів, створювати інклюзивне середовище та надавати змістовну зворотну відповідь.

Загалом, педагогічна та виховна практика у музеї не тільки допомагає студентам удосконалити свої професійні навички, але й розвиває їх креативність, надаючи можливість експериментувати з інтерактивними формами навчання. Це значно збагачує їхній педагогічний досвід і робить їх більш підготовленими до викликів сучасної освіти.

Для прикладу після завершення процесу практичної підготовки музей отримав в якості зворотного зв’язку творчі проекти студентів, в яких описані пропозиції, щодо розширення експозиційного простору в напрямку вивчення історії, що свідчить про зацікавленість здобувачів вищої освіти при проходженні практичної підготовки. Окрім того, отримання таких робіт дозволяє музею отримати нові інноваційні ідеї, спрямовані на поліпшення виставкової діяльності, залучення молодіжної аудиторії, а також поглиблення співпраці з освітніми установами. Це допоможе музею адаптувати свої експозиції до сучасних вимог, зробити їх більш інтерактивними та привабливими для різних груп відвідувачів, а також отримувати зворотний зв'язок, який може бути використаний для покращення музейних програм і простору.

Чернівецький музей науки регулярно бере участь у виїзних наукових таборах, які організовуються іншими закладами, такими як наукові установи, освітні організації чи природні заповідники. На запрошення цих закладів музей направляє своїх фахівців і надає необхідні наукові ресурси для проведення занять та досліджень. Вихованці, які беруть участь у таких таборах, отримують можливість безпосередньо працювати з науковими співробітниками музею, поглиблюючи свої знання в різних природничих науках та отримуючи практичний досвід.

Наукові спеціалісти музею проводять для учасників інтерактивні заняття, експерименти та польові дослідження, зосереджуючись на вивченні екосистем, аналізі природного середовища, а також зборі та дослідженні даних у реальних умовах.

У рамках табору учасники проводять спостереження, вивчаючи взаємодію організмів у природному середовищі. Фахівці музею допомагають їм структурувати свої дослідження, формулювати гіпотези, проводити експерименти та аналізувати отримані дані. Це дозволяє учням не тільки отримати нові знання, але й відчути себе справжніми науковцями.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Важливою складовою таких таборів є розвиток навичок командної роботи, оскільки учні часто працюють у групах, виконуючи спільні завдання, збираючи дані, проходячи квести та розв'язуючи наукові проблеми. Завдяки підтримці співробітників музею, команди вчаться розподіляти ролі, аналізувати результати досліджень і робити висновки. Це формує в них відповідальність за спільну роботу та розвиває навички комунікації.

Окрім досліджень та вивчення нового, участь у таких таборах сприяє формуванню екологічної свідомості. Учні вчаться розуміти важливість збереження природи та її ресурсів, що допомагає їм усвідомити роль науки у вирішенні сучасних екологічних проблем. Завдяки співпраці з музеєм, табори набувають глибшого наукового підґрунтя, що робить їх важливим елементом навчального процесу.

Таким чином, участь музею у виїзних наукових таборах надає учням унікальні можливості для поглиблення знань у природничих науках, розвитку дослідницьких навичок та роботи у польових умовах, що значно збагачує їхній освітній досвід.

Також в 2024 році започатковано співпрацю з комунальною установою «Міський центр професійного розвитку педагогічних працівників» Чернівецької міської ради[9]. Спільно з центром успішно організовано спеціалізовані семінари та тренінги для вчителів. Ці заходи спрямовані на підвищення кваліфікації освітян, зосереджуючи увагу на інтеграції сучасних наукових методів у шкільний навчальний процес та використанні музейних експонатів для більш ефективного викладання складних наукових тем.

Під час семінарів розглядались конкретні методи, за допомогою яких вчителі можуть залучати учнів до активного пізнання світу через науку. Одним із ключових питань є адаптація експонатів музею до навчального процесу. Наприклад, вчителям демонструють, як використовувати музейні матеріали для наочних пояснень у таких предметах, як фізика, хімія чи біологія. Це можуть бути інтерактивні моделі, історичні артефакти або наукові демонстрації, які не просто показують теоретичні знання, а й дозволяють учням краще їх зрозуміти через практичне застосування.

На тренінгах педагоги вивчають нові підходи до інтерактивного навчання, що включає елементи проєктної роботи, дослідницьких методів і використання технологій. Їм пропонуються різні формати інтеграції музейних ресурсів: від уроків просто неба до організації тематичних виставок і проведення навчальних екскурсій, які розширюють межі традиційного навчального процесу. Особливу увагу приділяють практичним аспектам впровадження наукових експериментів і дослідів під час уроків, використовуючи доступні в музеї ресурси.

Окрім цього, під час таких заходів педагоги мають можливість ділитися власним досвідом з колегами, обговорюючи, які методи працюють краще і як можна вдосконалити підходи до викладання. Обмін думками і спільні

обговорення сприяють створенню нових освітніх проєктів і розробці інноваційних навчальних матеріалів. Наприклад, вчителі можуть разом розробляти уроки, засновані на музейних експозиціях, або створювати тематичні програми для інтеграції науки у шкільну програму.

Ці семінари також дають змогу педагогам поглиблювати свої знання з новітніх наукових відкриттів і технологій, що є важливим для підтримки актуальності викладання. За участі музейних фахівців, вчителі отримують консультації з питань використання наукових інструментів та обладнання, яке є у музеї, що дозволяє зробити навчальний процес більш сучасним і технологічно насиченим.

Таким чином, участь у семінарах та тренінгах, організованих центром в музеї не тільки підвищує професійний рівень педагогів, але й сприяє впровадженню інновацій у навчальний процес, роблячи його більш захопливим, інтерактивним та ефективним. Це позитивно впливає на рівень освіти в школах, адже вчителі стають краще підготовленими до викликів сучасного навчання та можуть надихати учнів на пізнання світу через науку.

Виклики та перспективи. «Роль соціокультурних інститутів, особливо музеїв, у вирішенні суспільно-значущих завдань дедалі зростатиме. Інтеграція зусиль музейних установ й освітніх закладів, що народила якісну форму в образі музейної педагогіки, потребуватиме подальшого зміцнення й удосконалення взаємозв'язків, осучаснених технологій і форм співпраці» [1,140].

Незважаючи на успіхи у співпраці музею з навчальними закладами, існують кілька важливих труднощів, які можуть ускладнювати процес організації такої взаємодії. Однією з основних проблем є фінансові обмеження. Для проведення якісних освітніх заходів потрібні значні ресурси, як матеріальні, так і кадрові. Наприклад, організація виїзних таборів, інтерактивних занять чи спеціальних виставок вимагає фінансування на транспортування експонатів, закупівлю обладнання, підготовку наукових співробітників та створення нових освітніх матеріалів. У деяких випадках школи або інші освітні установи не мають достатнього бюджету для забезпечення участі в таких заходах, а музеї, у свою чергу, не завжди мають фінансові можливості для організації подій на безкоштовній основі.

Ще одним викликом є недостатнє розуміння значущості позашкільної освіти серед деяких учителів, адміністрації шкіл та батьків. Хоча інтеграція музеїв у навчальний процес значно сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей та поглибленню знань учнів, не всі освітні установи сприймають такі заходи як обов'язкову частину навчання. Деякі школи можуть бачити музейні програми як додаткове навантаження або таку, що відволікає від «основної» шкільної програми. Це обмежує можливості для систематичної співпраці між музеєм і школами та призводить до нерегулярної участі учнів у позашкільних заходах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ще однією складністю є логістичні та організаційні питання. Інколи може бути важко синхронізувати свої програми з розкладом шкіл. Організація виїзних заходів, екскурсій або навчальних таборів вимагає ретельної координації, зокрема щодо транспортування, безпеки учасників та підбору відповідних тем, які б відповідали віковим категоріям і програмі навчання. Відсутність належної координації або обмежена кількість спеціалістів, здатних організовувати подібні заходи, також може стати перешкодою.

До цього додаються проблеми з інфраструктурою. У деяких регіонах школи можуть мати обмежений доступ до музеїв через географічну віддаленість або нестачу транспортних можливостей, що ускладнює регулярне проведення екскурсій або участь у виїзних програмах. Навіть якщо музей прагне співпраці, не всі школи мають змогу брати участь через ці логістичні труднощі.

Зрештою, брак інформованості про доступні програми також є викликом. Не всі навчальні заклади знають про ініціативи музею, доступні програми та можливості для співпраці. Це призводить до того, що потенціал такої взаємодії залишається не використаним на повну силу. Щоб подолати цей бар'єр, музеї потребують активнішої промоції своїх програм серед освітніх закладів, можливо, через партнерські угоди з місцевими відділами освіти або розробку маркетингових стратегій.

Таким чином, хоча співпраця між музеями та навчальними закладами є надзвичайно перспективною та корисною, ці труднощі вимагають систематичного підходу для їх вирішення, зокрема через забезпечення фінансування, підвищення обізнаності про важливість позашкільної освіти та покращення організаційних і логістичних процесів.

Можливості для покращення співпраці між музеями та навчальними закладами є досить значними, і для цього необхідно вжити кілька ключових заходів. Перш за все, важливо розширювати освітні програми, пропонуючи більше інтерактивних і тематичних заходів, які відповідатимуть потребам учнів різного віку та рівня підготовки. Наприклад, можна розробляти програми, що інтегрують елементи проєктного навчання або включають дослідницькі експедиції, квести та майстер-класи. Це допоможе зробити навчання більш захопливим і практичним, що сприятиме розвитку критичного мислення, творчого підходу та здатності до самостійного аналізу.

Також доцільно залучати більше педагогів до розробки спільних проєктів. Співпраця вчителів, викладачів, науковців та музейних фахівців дозволить створювати програми, які будуть максимально відповідати навчальним планам і освітнім цілям. Педагоги і науковці можуть допомагати розробляти контент, який підходить для конкретних вікових категорій і відповідає на актуальні освітні виклики, а музейні експерти – адаптувати науковий матеріал до навчальних занять, використовуючи експонати та ресурси музею. Важливо також проводити семінари для освітян, де вони могли

б ознайомитися з музейними методиками та дізнатися, як інтегрувати їх у свої заняття.

Забезпечення доступності музеїв для всіх категорій відвідувачів є ще однією важливою можливістю для покращення співпраці. Музеї повинні працювати над тим, щоб зробити свої ресурси доступними не лише для школярів із великих міст, але й для учнів із віддалених сільських районів або шкіл з обмеженим фінансуванням. Це можна зробити за допомогою організації виїзних виставок, інтерактивних онлайн-програм або віртуальних екскурсій, які дозволять залучати до навчального процесу більшу кількість учнів. Важливо також забезпечити доступність для відвідувачів з особливими освітніми потребами, розробляючи програми та матеріали, адаптовані до їхніх можливостей.

Крім того, варто приділяти увагу розширенню партнерських зв'язків із місцевими відділами освіти, науковими установами та громадськими організаціями для створення більш стійких і тривалих форм співпраці. Це може включати спільне фінансування освітніх проєктів, підтримку мобільних наукових виставок чи організацію спеціальних грантів для шкіл, що не мають достатнього фінансування для участі в музейних заходах. Спільні проєкти, що включають як музей, так і школу, дозволять формувати більш інклюзивне та інноваційне освітнє середовище.

Ще однією перспективною можливістю є розвиток цифрових технологій, зокрема створення онлайн-ресурсів, відеолекцій, інтерактивних платформ для дистанційного навчання, де учні та вчителі могли б вивчати наукові теми на основі музейних експонатів. Така інтеграція технологій не тільки збільшить доступ до музеїв, але й відкриє нові можливості для учнів і вчителів взаємодіяти з науковим матеріалом у будь-який зручний час і з будь-якої локації.

Таким чином, для покращення співпраці необхідно активно працювати над розвитком освітніх програм, залученням педагогів до спільних проєктів, розширенням доступності музеїв та використанням цифрових технологій для створення нових форматів навчання. Це допоможе музеям стати важливою частиною навчального процесу та сприятиме розвитку інтересу до науки серед учнів різного віку і соціальних груп.

У майбутньому музей науки в Чернівцях планує впровадити систему аналізу ефективності заходів та збір відгуків від усіх відвідувачів, який стане одним із ключових етапів всіх перерахованих форм взаємодії між іншими освітніми закладами та музеєм, а також допомагатиме розуміти необхідність та користь впроваджених програм. Керівництво музею хоче отримувати зворотний зв'язок від різних категорій відвідувачів — учнів, студентів, батьків та педагогів — для оцінки того, як музейні заходи впливають на мотивацію до навчання та розвиток інтересу до науки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Відвідувачі матимуть змогу висловлювати свої враження та пропозиції, що допоможе краще зрозуміти, які аспекти музейних програм є найбільш корисними та цікавими. Наприклад, учні можуть оцінювати, наскільки інтерактивними й зрозумілими були експонати чи демонстрації, батьки — вплив таких заходів на допитливість та освітній розвиток їхніх дітей, а вчителі — практичність нових методів, які можна інтегрувати в навчальний процес.

Аналіз цих відгуків дозволить музею визначити сильні сторони впроваджених програм і покращити аспекти, які потребують уваги. Планується використовувати цю інформацію для постійного вдосконалення освітніх ініціатив і створення більш привабливих та ефективних програм, які максимально відповідатимуть інтересам та потребам різних груп відвідувачів.

Висновки. Музеї можуть значно доповнити навчальний процес завдяки інтерактивним методам, що допомагають учням краще зрозуміти складні наукові концепції. Музей науки Буковинської малої академії наук є яскравим прикладом того, як навчальні заклади можуть співпрацювати з музеями для організації освітніх заходів, майстер-класів і квестів, що робить навчання більш захопливим і корисним.

Однак, існують певні труднощі, такі як обмежене фінансування і недостатня інтеграція музеїв у шкільні програми. Для покращення співпраці важливо розвивати нові форми взаємодії, зокрема, використовувати онлайн-інструменти та виїзні програми. Це допоможе зробити музеї більш доступними для учнів і допоможе інтегрувати їх у навчальний процес.

У підсумку, співпраця музеїв та освітніх закладів має великий потенціал для покращення якості освіти і розвитку учнів через практичне навчання та інноваційні методи.

Література:

1. Філіпчук Н.О. Музейна педагогіка і виховання нації // Молодий вчений. – №3(55), 2018. – С. 137-143. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4909

2. Червінська І. Педагогічна діяльність у контексті інклюзивної освіти // Освітні обрії. – №2(49), 2019. – С. 16-18. ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

3. Hooper-Greenhill E. Museums and education: Purpose, pedagogy, performance. Routledge, 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://archive.org/details/museumseducation0000hoop

4. Tran L.U. Teaching science in museums: The pedagogy and learning of science museum educators (Doctoral dissertation, King's College London), 2007.

5. Караманов О.В. Теорія і практика педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України (Дисертація доктора наук), 2020.

6. Вайдахер Ф. Загальна музеологія (В. Лозинський, Пер.). Літопис, 2005.

7. Музей науки Буковинської малої академії наук учнівської молоді. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://sciencemuseumchernivtsi.com.ua/

8. Перший державний "Музей науки" Малої академії наук України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sciencemuseum.com.ua/

9. КУ ЦПРПП Чернівецької міської ради. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.cvcentrprp.com/

References:

1. Filipchuk, N.O. (2018). Muzejna pedagogika i vihovannja nacії [Museum pedagogy and education of the nation]. *Molodij vchenij - Young scientist*, 3(55), 2018, 137-143. Retrieved from https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4909 [in Ukrainian].

2. Chervins'ka, I. (2019). Pedagogichna dijal'nist' u konteksti inkljuzivnoї osviti [Pedagogical activity in the context of inclusive education]. *Osvitni obrії - Educational horizons*, 2(49), 2019, 16-18 [in Ukrainian].

3. Hooper-Greenhill, E. (200). Museums and education: Purpose, pedagogy, performance. Routledge. Retrieved from https://archive.org/details/museumseducation0000hoop [in English].

4. Tran, L.U. (2007). Teaching science in museums: The pedagogy and learning of science museum educators (Doctoral dissertation, King's College London) [in English].

5. Karamanov, O.V. (2020). Teorija i praktika pedagogichnoї dijal'nosti muzeїv v suchasnomu osvitn'omu prostori Ukraїni [Theory and practice of the pedagogical activities of museums in the modern educational space of Ukraine]. *Doctor's thesis.* [in Ukrainian].

6. Vajdaher, F. (2005). *Zagal'na muzeologija [General museology]*. Litopis [in Ukrainian].

7. Muzej nauki Bukovins'koї maloї akademії nauk uchnivs'koї molodi [Museum of Science of the Bukovyna Small Academy of Sciences for Pupil Youth]. *sciencemuseumchernivtsi.com.ua* Retrieved from http://sciencemuseumchernivtsi.com.ua/ [in Ukrainian].

8. Pershij derzhavnij "Muzej nauki" Maloї akademії nauk Ukraїni [The first state "Science Museum" of the Small Academy of Sciences of Ukraine]. sciencemuseum.com.ua Retrieved from https://sciencemuseum.com.ua/ [in Ukrainian].

9. KU CPRPP Chernivec'koї mis'koї radi [CU of the Chernivtsi City Council of the CPDP]. *www.cvcentrprp.com* Retrieved from https://www.cvcentrprp.com/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.2:[376:159.942-043.83]:74]:37.016.1](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-390-399

Іщенко Людмила Валентинівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, тел.: (063) 857-54-74, https://orcid.org/0000-0003-3382-4148

Скрипник Неля Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, тел.: (093) 653-09-60 https//orcid.org/0000-0002-7796-0638.

КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СПІЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ І БАТЬКІВ

Анотація. Складні умови, які відбуваються наразі у світі та в Україні зокрема, спричиняють соціальну нестабільність і напругу в суспільстві. Все це зумовило поширенню тривоги, невпевненості у майбутньому, агресивності та стресів. Така ситуація впливає через дорослих на розвиток негативних емоцій у дітей. Відповідно, є потреба в корекції емоційного здоров'я дитини. Аналіз психолого-педагогічної літератури довів, що зміст емоційного розвитку і його вікову динаміку визначають новоутворення, які послідовно формуються на різних етапах онтогенезу під впливом соціальних умов життя, виховання та прояву активності дітей в різних видах діяльності. Виявлено, що умови життя, характер стосунків із батьками і педагогами, набутий дитиною художній досвід впливають на емоційний розвиток дітей дошкільного віку.

У статті автори поєднали два важливих фактори впливу: сім'ю та продуктивний вид діяльності - образотворчу діяльність, як ефективні засоби гармонізації психологічного та емоційного стану дитини. Було визначено основну мету співпраці педагогів дошкільного закладу і сім'ї із розвитку та корекції емоційного розвитку дошкільників як організація цілеспрямованого процесу формування у вихованців стійкого та позитивного сприйняття себе і навколишнього, що реалізується у творчій діяльності. Доведено, що саме дитячий малюнок наділений потужними корекційними можливостями.

Розкрито напрями реалізації мети досліджуваної проблеми та представлені спеціально підібрані форми і метод співпраці педагогів дошкільних закладів і батьків вихованців під час образотворчої діяльності, які сприяли створенню умов для забезпечення емоційного комфорту та ефективного емоційного розвитку дошкільників. У роботі представлено приклади методів корегування емоційного стану дошкільників засобами образотворчої діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: емоційний розвиток, дошкільний вік, корекція, сім'я, співпраця.

Ishchenko Liudmyla Valentinovna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor professor of the department pre-school education, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi, Vinnytsia, tel.: (063) 857-54-74, https://orcid.org/0000-0003-3382-4148

Skrypnyk Nelya Ivanivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Preschool Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (093)653-09-60, https//orcid.org/0000-0002-7796-0638

CORRECTION OF EMOTIONAL DEVELOPMENT OF PRE-SCHOOL CHILDREN BY MEANS OF PICTURE-CREATIVE ACTIVITIES IN THE JOINT INTERACTION OF TEACHERS AND PARENTS

Abstract. The difficult conditions currently occurring in the world and in Ukraine are causing social instability and tension in society. All this led to the spread of anxiety, uncertainty about the future, aggressiveness and stress. Such a situation affects the development of negative emotions in children through adults. Accordingly, there is a need to correct the child's and the health. The analysis of psychological and pedagogical literature proved that the content of emotional development and its age-related dynamics are determined by neoplasms that are consistently formed at different stages of ontogenesis under the influence of social conditions of life, education and children's activity in various activities. It was found that living conditions, the nature of relations with parents and teachers, the artistic experience acquired by the child affect the emotional development of preschool children.

In the article, the authors combined two important factors of influence: the family and a productive type of activity - artistic activity, as effective means of harmonizing the child's psychological and emotional state. The main goal of the cooperation of preschool teachers and families in the development and correction of emotional development of preschoolers was defined as the organization of a purposeful process of forming a stable and positive perception of oneself and the environment in pupils, which is realized in creative activity. It has been proven that children's drawings are endowed with powerful correction capabilities.

The directions for realizing the goal of the researched problem are revealed, and specially selected forms and methods of cooperation between preschool teachers and parents of pupils during artistic activities are presented, which contributed to the creation of conditions for ensuring emotional comfort and effective emotional development of preschoolers. The work presents examples of methods of correcting the emotional state of preschoolers by means of visual arts.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Keywords: emotional development, preschool age, correction, family, cooperation.

Постановка проблеми. Проблема статті зумовлена наслідками військових подій в Україні, що спричиняє соціальну нестабільність і напругу в суспільстві, наростання постійної тривоги, невпевненості у майбутньому, агресивності та стресів. Такі тенденції сприяють розвитку негативних емоційних станів не лише у дорослих, а й у дітей. Відповідно, постають важливі виховні завдання, щодо корекції емоційного здоров'я вихованців. У Всесвітній доповіді «Освіта та виховання дітей молодшого віку» після проведеного моніторингу, був узагальнений висновок про необхідність підвищити якість виховання та навчання дітей, починаючи з перших років життя, з метою удосконалення когнітивного, фізичного, соціального, психологічного та емоційного розвитку. Тож, можемо стверджувати, що роль і місце емоційного розвитку особистості займає важливе місце в освітньо-виховному процесі закладу дошкільної освіти. Адже, як стверджує О Чебикін «емоції, самі по собі не розвиваються, не мають власної історії; змінюються установки особистості, її ставлення до світу, які складаються в діяльності та відображаються у свідомості і перетворюються в емоції» [1, с. 27]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням загальнопсихологічних основ емоційного розвитку особистості займалися вітчизняні дослідники різних поколінь (Г. Айзенк, С. Рубінштейн, Л. Виготський, І. Кон, О. Кульчицька, Я. Неверович, та ін.). Окремі аспекти цієї проблеми представлено і в сучасних українських працях (І. Бех, О. Будницька, Є. Ільїн, Н. Коврига., І. Мельничук, Е. Носенко, Т. Поніманська та ін.). Низка вчених обґрунтували теоретичні аспекти емоційного розвитку особистості (Н. Максимова, А. Маслоу, І. Супрун, А. Сухарєв, А. Ребер, Б. Рувен, П. Фресс, О. Чебикін, О. Яковлева та ін.). Визначальними для осмислення аспекту емоційного розвитку особистості, зокрема, дитини дошкільного віку, для нас стали ідеї А. Богуш, Н. Карпенко, О. Кононко, В. Котирло, С. Кулачківської, І. Мельничук, І. Молодушкіної, О. Чебикін та ін.

Аналіз зазначеної психолого-педагогічної літератури виявив, що проблема емоційного розвитку особистості була і залишається у полі інтересу вчених різних країн. Особлива увага вітчизняних науковців (І. Бех, Л. Божович, С. Ладивір, О. Леонтьєв, Т. Піроженко, Н. Рудюк, Т. Яценко та ін.) до становлення особистості в дошкільному віці, коли формується світогляд дитини та відношення до світу, що завжди виражається через емоційні прояви. З'ясовуючи сутність феномена, науковці дотримуються думки, що емоції відображають у переживанні суб'єктивні відчуття та ставлення людини до дійсності. Саме переживання являє собою підґрунтя, на основі якого виникають і виявляються емоції [2; 3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Нашу увагу привернув висновок Ю. Забродіної про те, що емоційна сфера дитини починає формуватися в сім'ї, яка має різні способи впливу на цю сферу. Адже, любов і турбота рідних є визначальними факторами, які забезпечують емоційну гармонію і впевненість дитини. Звісно, якщо сім'я надає достатньо уваги вихованню дитини. І як підтверджують дослідження П. Лесгафта, М. Лісіної, А. Співаковської та ін., негативний характер стосунків дитини у сім'ї, конфлікти, нерозуміння особливостей її розвитку та поведінки, породжують проблеми не тільки в емоційному, а також у психологічному розвитку особистості.

Ми погоджуємось із українською ученою В. Котирло, яка підкреслювала, що емоційний розвиток дитини є найважливішим ланцюжком зв'язку дошкільника з навколишнім світом, фундаментом ставлення до себе й до інших. Адже емоції й почуття допомагають дитині усвідомлено розрізняти добро і зло, прекрасне і не гарне, регулювати свою поведінку. (Джерело: https://oplatforma.com.ua/article/28-emotsyniy-rozvitok-doshklnikv-aktualniy-zapit-ditinstva). Дуже влучним є твердження О. Кононко: «Емоція «зацікавлено», «невідсторонено» оцінює дійсність і «сповіщає» свою оцінку дитині мовою переживань» [4, с. 23]. Таким чином, можна констатувати, що емоційний розвиток обумовлений генетично і впливами середовища, а емоційні стани завжди прямо чи опосередковано є відображенням навколишнього світу. Вони, ніби індикатори, що відображають ступінь впливу довкілля на особистість.

У контексті означеного, робимо висновок, що проблема емоційного розвитку особистості, досить актуальна в дошкільному віці. Практично всі освітні програми розвитку і виховання дітей дошкільного віку містять розділ «соціально-емоційне» виховання, присвячений формуванню позитивного світосприйняття дитини, соціальних почуттів, емоційного благополуччя і т.п. [5; 6]. Важливість цього завдання очевидна, оскільки саме в дошкільному віці формуються основні психологічні інстанції. Зокрема, інтенсивно розвивається емоційна сфера дитини. Водночас, методи розвитку цієї сфери залишаються поза увагою, оскільки не вважаються для педагогів першочерговими завданнями. Також, очевидна недостатність спеціальних досліджень щодо співпраці педагогів з батьками вихованців із означеної проблеми.

Мета статті. Ми вважали необхідним визначити мету, напрями, форми і методи співпраці педагогів і родини щодо розвитку та корекції емоційного стану дошкільників та ефективний засіб впливу на них.

Виклад основного матеріалу. Особливою увагою наших розвідок стала головна ознака емоційної сфери – відображення, яке є формою суб'єктивного ставлення до об'єкта, що сприймається. Таке емоційне сприйняття детермінується настроєм, темпераментом дитини, її звичками та характером. Сукупно вони визначають ставлення особистості до навколишнього, формують інтереси та здібності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ефективним, на нашу думку, у розвитку емоційного сприйняття навколишнього і перетворення його на певний продукт, належить образотворчій діяльності. На цьому ми сконцентруємо увагу. Оскільки, саме образотворче мистецтво має дієвий вплив на дитину, завдяки своїй універсальності, ефективно розвиває дитячу емоційну сферу, розширяє знання і сенсорний досвід, формує загальну та естетичну культуру.

Образотворча діяльність надає можливість дитині доступними засобами виразити емоційні переживання, її ставлення до навколишнього світу, формує вміння бачити та самостійно створювати прекрасне, а відтак переживати позитивні емоції.

За основу нашої розвідки було взято те, що емоційне сприйняття та творення художніх образів збагачує чуттєву сферу дитини, посилює її емоційність; активізує пізнавальну діяльність дітей, розвиває художньо–образне мислення, сприяє релаксації, здійснює емоційну саморегуляцію. Про це свідчать дослідження теоретиків (Ю. Борєв, О Будницька, Є. Ільїн, О. Олексюк, Б. Юсов та ін..) та практиків (І. Глинська, В. Лай, О. Кононко, В. Сухомлинський та ін.).

Однак, наявна потреба у дослідженні та розробці системи спільної роботи педагогів дошкільних закладів та сім’ї з використання образотворчої діяльності з метою корекції емоційного розвитку дошкільників та перевірки їх на практиці. Відповідно, постала необхідність визначити мету, напрями, форми і методи спільної роботи педагогів дошкільних закладів та сім’ї з означеної проблеми.

У дослідженні було враховано особливу ситуацію в країні. Адже, емоційні реакції в умовах воєнних подій можуть бути дуже різноманітними й непередбачуваними, а дитина дуже залежна від емоційного стану значущого дорослого, що перебуває поруч. Тому дорослим необхідно вчитися керувати і корегувати як власні емоції так і емоційні стани дітей.

Насамперед, було визначено основну мету співпраці педагогів дошкільного закладу і сім’ї із розвитку та корекції емоційного розвитку дошкільників, яка полягала в створенні єдиного освітнього простору: об’єднання зусиль педагогів і батьків для забезпечення послідовності та системності у вихованні дитини, формування у вихованців стійкого та позитивного сприйняття себе і навколишнього, що виявляється у їх вчинках, спілкуванні та творчій діяльності.

Відтак, було встановлено особливості впливу дорослих на розвиток емоційної сфери дошкільника, проведений аналіз стану виховного процесу в межах проблеми, який передбачав теоретичний аналіз фахових джерел, педагогічної документації та методів організації занять із образотворчої діяльності в ЗДО, а також використання ряду емпіричних методів дослідження (спостереження, бесіди та анкетування дорослих, аналіз продуктів діяльності дітей, виконання низки завдань).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Результати обстеження виявили недостатній рівень обізнаності дорослих про зміст, поняття проблеми та методи її реалізації. У стосунках дорослих із дітьми переважав авторитарний стиль керівництва, що не припустимо в контексті досліджуваної проблеми. Відповідно, не забезпечується у повній мірі позитивна взаємодія учасників освітнього процесу; переважало застосування методів виховання зовнішнього впливу на дитину (вказівки, заборона, покарання, заохочення), що не сприяє формуванню позитивного самосприйняття дитини. Поза увагою дорослих залишається забезпечення позитивного психологічного клімату на засадах взаємної довіри і поваги, стриманості, емпатійності та доброзичливих стосунків. Ускладнює процес розвитку і корекції емоційного розвитку дошкільників відсутність відповідних програм і методичних розробок. Водночас, у дорослих є розуміння важливості проблеми та необхідності її рішення.

По завершенню аналізу стану проблеми було встановлено завдання співпраці педагогічного колективу дошкільного закладу та сім'ї для забезпечення умов ефективного розвитку і корекції емоційного розвитку дошкільників за трьома основними напрямами, зокрема:

- просвітницька робота (розширення обізнаності дорослих про поняття і характеристики "емоційного стану" та його корекції;

- профілактична робота (формування усвідомлення важливості позитивного емоційного розвитку, зміни у технологіях навчання та виховання під час образотворчої діяльності дітей, які б корегували їх емоційні стани);

- формувальна робота (ознайомлення з методами і прийомами розвитку і корекції емоційних станів дошкільників та активізація образотворчої діяльності в повсякденному житті, як ефективного засобу впливу на розвиток дитини).

Логічним продовженням нашого дослідження була експериментальна апробація різних форми і методів роботи за кожним із визначених напрямів.

Так, з метою просвітницької роботи було запропоновано педагогам і батькам спільне виготовлення інформаційних стендів, ознайомлення зі спеціальною літературою, організація психологічних тренінгів, пізнавальних семінарів, обговорень проблемних тем тощо. Для підвищення психологічної грамотності дорослих, в закладі проведено групову консультацію за темою «Розвиток емоційно-вольової сфери у дошкільному віці». Для формування і підвищення психологічної компетентності батьків, було проведено для них групову консультацію за темою «Емоції в житті дитини» та «Мистецтво в ролі «психолога». Важливим було донести розуміння, що роль дорослого в емоційному розвитку дитини полягає у забезпеченні адекватного її саморозуміння і самовираження. Батькам радили постійно звертати увагу на те, як і на що реагує дитина, які емоції переважають. Найкраще це можна прослідкувати в спільних іграх, музичній і художній творчості, під час праці та спортивних занять.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Профілактична робота передбачала організацію днів відкритих дверей, участь родин у конкурсах і виставках дитячих робіт, розробка і презентація рекомендацій для батьків, спільна творча діяльність батьків, педагогів і дітей, ділові ігри, спрямовані на корекцію емоційного стану всіх учасників освітнього процесу, батьківські збори з проблеми та ін.

Основною частиною експерименту була формувальна робота, яка розпочалась із індивідуальних консультацій, навчально-методичних семінарів та соціально-психологічних тренінгів для дорослих, а також вправляння у використанні різних методів і прийомів розвитку та корекції емоційної сфери дошкільників.

Основними методами корекції емоційного розвитку дошкільників було обрано активізацію саме образотворчої діяльності дітей на заняттях та в повсякденному житті, як однієї із ефективних способів впливу на особистість.

Опрацьовані психолого-педагогічні джерела (Т. Піроженко, Т. Яценко, О. Кульчицька, І. Ликова, О. Чебикін та ін.) нас переконали, що саме мистецькі засоби ефективно корегують емоційні відхилення, оскільки при цьому як найкраще активізуються природні властивості особистості.

Корекційно-розвивальна робота включала такі види:

- групові психокорекційні заняття (робота з групою дітей із проблемами в особистісній сфері);
- індивідуальні психокорекційні заняття з дітьми, які мають проблеми в емоційному розвитку (тривожність, страхи, невпевненість тощо).

Для ефективної реалізації корекційної роботи з емоційного розвитку дітей дошкільного віку педагогам було запропоновано застосовувати спеціально підібрані педагогічні форми та методи, які були поділені на три етапи:

Перший етап - перцептивного накопичення елементарних знань та уявлень дітей про емоції людей, усвідомлення дитиною їх різноманітності та важливості для кожного.

Другий етап – розвиток емоційно-чуттєвого досвіду та формування позитивних емоційних станів. Зокрема, здатності розрізняти та оцінювати емоційні стани та почуття, розвиток емпатії та доброзичливого ставлення до навколишніх.

Третій етап забезпечував формування позитивних емоційних станів дітей.

Кожен із визначених етапів, як частина цілого, відносно самостійний, і водночас, взаємопов’язаний з іншими, але має свій зміст, завдання, методи і форми роботи.

Для ефективного і якісного досягнення мети застосовували різні методи: соціально-перцептивні, імпровізаційні, ситуаційні, моделювальні, експресивні.

Щоб мистецтво стало дійсно корекційним для малюка, ми вчили дітей не боятися вільно виражати свої емоції і почуття, спонтанно самовиражатися,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

створювати власні символи, зображення. Весь корекційно-розвивальний процес був реалізований у такій послідовності:

- ✓ ознайомлення із живописом, дослідження дитиною образотворчих матеріалів, їх властивостей, маніпулювання з ними;
- ✓ вибір теми, емоційне включення в процес зображення;
- ✓ пошук адекватної форми самовираження;
- ✓ вирішення конфліктної травмуючої ситуації в символічних формах;
- ✓ обігравання зображення, складання історій та розповідей, маніпулювання із символами.

Наведемо приклади методів корегування емоційного стану дошкільників засобами образотворчої діяльності. Зокрема:

- для того, щоб навчити дітей розуміти себе і свої емоції, проводилась вправа «Прислухайся до себе». Дітям запитували яким би кольором вони розфарбували свій настрій, або на яку тварину чи рослину схожий.
- для ознайомлення дітей з різними емоціями та кращого їх розуміння, діти малювали піктограми різних емоцій та розмальовували їх, а потім кожного ранку діти обирали ту піктограму, яка відповідала їх емоційному стану;
- для профілактики страхів та тривожності використовувалась казка «Рукавичка», яку діти зображували та обігравали в ролях;
- для подолання негативних емоцій, обговорювали з дітьми способи вираження гніву, страху, роздратування тощо. Дітям пропонували намалювати неприємну ситуацію, а потім заштрихувати або зім’яти малюнок;
- для корегування відчуття захищеності у дітей, використовували груповий малюнок, на якому діти малювали предмети, що асоціюються у них із захистом;
- для створення позитивних емоцій, дітям пропонували намалювати на аркуші все те, що для них є приємним і улюбленим;
- для гармонізації емоційного стану, дітям давали розмальовувати мандали та фрактали;
- промальовування того, що дитину лякає, засмучує чи злить, потім зображення ховають у коробку, щоб подумати у майбутньому, що з цим малюнком зробити;
- щоб не накопичувалися негативні емоції і агресія, дітям пропонували пом’яти і пошматувати стару газету, побитися боксерськими рукавичками по груші, покричати у „Мішечок образи і злості”, намалювати свою злість чи образу та енергійно замалювати і покреслити її тощо.

Корегувальний ефект цих методів досягався завдяки створенню атмосфери емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування. При цьому виникає відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху. У результаті мобілізується цілющий емоційний потенціал особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Завдяки використанню різних форм художньої експресії складаються умови, за допомогою яких кожна дитина переживає успіх в тій чи іншій діяльності, самостійно справляється з складними ситуаціями. При цьому розвиваються почуття впевненості та спокою. Діти вчаться вербалізації емоційних переживань, відкритості в спілкуванні. Як наслідок, набувається досвід нових реакцій на проблемні ситуації, саморегуляції почуттів і поведінки, розвивається здатність до творчості.

Такий системний підхід до організації педагогічного процесу дозволив активізувати усвідомлення дошкільника себе, своїх переживань, емоцій і закласти фундамент для стабілізації і закріплення позитивного емоційного розвитку дитини.

Висновки. Отже, досліджуючи проблему емоційного розвитку і благополуччя дошкільника, було виявлено, що умови життя, характер стосунків із батьками і педагогами, набутий дитиною художній досвід впливають на емоційний розвиток дітей дошкільного віку, тому є необхідність у систематичному цілеспрямованому корекційному процесі. Крім того, було доведено, що особливий вплив на розвиток і корекцію емоційного стану дитини має образотворча діяльність як на заняттях, так і в повсякденному житті. У ході дослідження були апробовані спеціально підібрані методи та прийоми образотворчої діяльності дітей, які ефективно корегували і розвивали емоційно-чуттєву сферу дітей, їхню здатність розрізняти емоції та почуття, соціально прийнятним способом реагувати на травмуючі ситуації.

Перевірка результатів експериментальної роботи засвідчила, що реалізація сукупності визначених завдань із використанням спеціальних форм і методів співпраці педагогів дошкільних закладів і батьків вихованців, сприяли створенню умов для забезпечення емоційного комфорту та ефективного емоційного розвитку дошкільників.

Ідеї дослідження можуть бути використані вихователями та батьками вихованців у практиці дошкільної освіти і потребують подальшої розвідки щодо можливостей сімейного виховання з цієї проблеми.

Література:

1. Чебикін О.Я. Сопрун І.П. Емоційна сфера дітей та особливості її розвитку. Одеса: ПНЦ АПН України, 2003. 135 с.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання. К.: Либідь, 2003. 280 с.

3. Рудюк Н. Г. Дослідження емоційно-вольової сфери : практ. із заг. психол / Н. Г. Рудюк, Г. М. Дубчак. Чернівці: «Рута», 2005. 66 с.

4. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів. К.: Освіта, 1998. 255 с.

5. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. [Електронний ресурс]. URL: Pro_novu_redaktsiyu Bazovoho komponenta doshkilnoyi osvity.pdf.

6. Програма “У гармонії зі світом” // *Бібліотечка вихователя дитячого садка*. 2006. №3. С. 22–36.

References:

1. Chebykin O.Ya. Soprun I.P. (2003). Emotsiina sfera ditei ta osoblyvosti yii rozvytku [Children's emotional sphere and features of its development]. Odesa: PNTs APN Ukrainy. [in Ukrainian]

2. Bekh, I. D. (2003). Vykhovannia osobystosti: Osobystisno oriientovnyi pidkhid: teoretyko-tekhnolohichni zasady [Personality development: A person-centered approach: Theoretical and technological bases]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

3. Rudiuk N. H., Dubchak N.M. (2005) Doslidzhennia emotsiino-volovoi sfery. [Research of the emotional and volitional sphere]. Chernivtsi: «Ruta» [in Ukrainian].

4. Kononko O. L. (1998). Sotsialno-emotsiinyi rozvytok osobystosti (v doshkilnomu dytynstvi) [Socio-emotional personality development (in preschool childhood)]. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian]

5. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia [Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education) new edition]. Retrieved from https://pedpresa.com.ua/205021-bazovyj-komponent-doshkilnoyi-osvity.html [in Ukrainian].

6. Prohrama “U harmonii zi svitom” [In harmony with the world] (2006) *Bibliotechka vykhovatelia dytiachoho sadka*, 3, 22-36. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.5.016:811.111]:[37.091.33:004]:[37.015.3:005.32](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-400-414

Казак Юлія Юріївна доктор філософії, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (063) 897-49-91, https://orcid.org/0000-0001-6791-4884

Радішевська Анна Вячеславівна здобувач вищої освіти, факультет іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 40392, https://orcid.org/0009-0006-0550-8593

Казак Олександр Олександрович здобувач вищої освіти, Комунальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. Т. Г. Шевченка Черкаської обласної ради», м. Умань, тел.: (099)190-17-21, https://orcid.org/0009-0006-0531-5732

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДО ОПАНУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ

Анотація. Щоб ефективно орієнтуватися в динамічному ландшафті освітніх галузей, важливо мати доступ до інформації не лише рідною, але й іноземними мовами. Це підкреслює першорядне значення вивчення іноземних мов, зокрема англійської, в рамках сучасної системи освіти. Основною метою іншомовної освіти має бути розвиток комунікативної компетентності здобувачів загальної середньої освіти та їхнє практичне володіння іноземною мовою. Міждисциплінарні зв'язки, різноманітні педагогічні методи та фокус на міжкультурному розумінні – все це важливі елементи, які сприяють успішному оволодінню мовою та всебічному розвитку здобувачів освіти. Мотивацією до вивчення англійської мови є досвід ранніх досягнень, а нова і цікава методика навчання може допомогти подолати цю проблему і розкрити весь потенціал опанування англійської мови. Метою дослідження є вивчення ефективності застосування ігор як інструменту мотивації здобувачів загальної середньої освіти до вивчення англійської мови, зокрема, оцінка впливу ігрових методів на зацікавленість учнів, покращення їхніх навичок спілкування та загальний рівень успішності в навчанні. Впроваджуючи ігрові підходи навчання на уроках англійської мови, педагоги можуть створити більш динамічне та захоплююче освітнє середовище, що сприяє мотивації здобувачів загальної середньої освіти до вивчення іноземної мови.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рекомендації, представлені в цьому дослідженні, надають практичну основу для ефективного впровадження, підкреслюючи важливість чітких освітніх цілей, різноманіття ігрових форматів та створення позитивної і сприятливої атмосфери. Крім того, заохочення до освітньої діяльності в ігровій формі вдома розширює навчальний досвід поза межами класу, сприяючи мотивації до вивчення мови.

Ключові слова: мотивація, комунікативна компетентність, ігрове навчання, освітнє середовище, когнітивні функції, здобувачі закладів загальної середньої освіти.

Kazak Yuliia Yuriivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of English and Methodology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (063) 897-49-91, https://orcid.org/0000-0001-6791-4884

Radishevska Anna Viacheslavivna higher education applicant, Faculty of Foreign Languages, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 40392, https://orcid.org/0009-0006-0550-8593

Kazak Oleksandr Oleksandrovych higher education applicant, Municipal institution “Taras Hryhorovych Shevchenko Humanitarian and Pedagogical College of Cherkasy Regional Council”, Uman, tel.: (099) 190-17-21, https://orcid.org/0009-0006-0531-5732

INCREASING THE LEVEL OF MOTIVATION OF APPLICANTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS TO LEARN ENGLISH THROUGH THE USE OF GAMIFICATION

Abstract. In order to effectively navigate the dynamic landscape of educational fields, it is important to have access to information not only in a native language, but also in foreign ones. It emphasises the paramount importance of learning foreign languages, in particular English, within the modern education system. The main goal of foreign language education should be to develop the communicative competence of general secondary education applicants and their practical knowledge of a foreign language. Interdisciplinary connections, various pedagogical methods and the focus on intercultural understanding are all important elements that contribute to successful language acquisition and the comprehensive development of education applicants. The motivation to learn English comes from the experience of early achievement, and new interesting teaching methods can help overcome this problem and unlock the full potential of English language learning. The aim of the study is to investigate the effectiveness of using games as a tool for motivating general secondary education applicants to learn English, in particular, to assess the impact of game methods on students’ interest, improvement of their

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

communication skills and overall academic performance. By implementing game-based learning approaches in the English language classroom, teachers can create a more dynamic and engaging learning environment that helps motivate general secondary education applicants to learn a foreign language. The recommendations presented in this study provide a practical framework for effective implementation, emphasising the importance of clear learning objectives, a variety of game formats and a positive and supportive atmosphere. In addition, encouraging game-based learning activities at home extends the learning experience beyond the classroom, promoting motivation to learn the language.

Keywords: motivation, communicative competence, game-based learning, educational environment, cognitive functions, applicants of general secondary education institutions.

Постановка проблеми. Належний рівень мотивації є основою для успішного опанування здобувачами освітнього компоненту та вивчення англійської мови загалом. Означений рівень мотивації не тільки сприяє інтелектуальному розвитку, але й досягненню академічного успіху здобувачів загальної середньої освіти. Формування мотивації до вивчення англійської мови ускладнюється низкою факторів: мінливим освітнім середовищем, потребою розвивати в учнів навички самостійного навчання та формувати стійкий інтерес до отримання знань [1].

Вміння ефективно використовувати іноземну мову відкриває нові горизонти для майбутнього. Здобувачі загальної середньої освіти, які добре володіють англійською мовою, користуються такими перевагами, як можливість спілкування з носіями мови, доступ до більшого обсягу інформації та перспективи для майбутньої професії. Сьогодення домінує у конкурентному відборі – конкурси, екзамени, етапи процесу прийому на роботу часто залежать від знання іноземної мови. Все це підкреслює цінність іноземних мов у сучасному соціально-економічному світі.

Значущість англійської мови створює позитивне конкурентне середовище, яке мотивує здобувачів освіти різного віку прагнути до високої якості освіти та безперервного розвитку. Тому важливо досліджувати й розуміти конкретні фактори, що спонукають учнів до вивчення англійської мови, адже ці знання допоможуть нам виховати у дітей любов до мови, підготувати їх не лише до успішного складання екзаменів та спілкування з однолітками, але й до їхнього успішного майбутнього.

В Україні затверджено низку законодавчих актів, які створюють передумови для розвитку мовної освіти та сприяють вивченню англійської мови на всіх освітніх рівнях. Зокрема, Закон України «Про освіту» визначає основні принципи державної політики у сфері освіти та підтримку вивчення іноземних мов, Закон України «Про загальну середню освіту» регулює питання навчання у закладах загальної середньої освіти та викладання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

іноземних мов як обов'язкових освітніх компонентів в освітній програмі, Закон України «Про вищу освіту» визначає порядок вивчення англійської мови, з метою підготовки фахівців, здатних конкурувати на ринку праці. Національна стратегія розвитку освіти в Україні передбачає розвиток мовної освіти, у тому числі вивчення англійської мови як пріоритетного напряму. Програма «Європейська освіта» спрямована на інтеграцію української освіти у європейський освітній простір включно з покращенням знань з іноземних мов. Закон «Про застосування англійської мови в Україні» встановлює правові основи для впровадження англійської мови в різних сферах життя країни, забезпечуючи її популяризацію та підтримку в освітньому та професійному середовищах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів загальної середньої освіти присвячені наукові доробки О. Коваленко, Т. Полонської, В. Редько, О. Рудич, В. Савинської, І. Свириденко, Н. Теличко та ін. Формування мотивації до вивчення англійської мови стало предметом наукових пошуків Н. Арістової, А. Назарчук, О. Пахомової, О. Піскун, Л. Халявки та ін. Науковці Г. Борецька, Н. Волкова, А. Галенко, Н. Годованець, М. Дегтярьова та ін. досліджували застосування інтерактивного підходу в процесі навчання англійської мови.

Метою статті є вивчення ефективності застосування ігор як інструменту мотивації здобувачів загальної середньої освіти до вивчення англійської мови, зокрема, оцінка впливу ігрових методів на зацікавленість учнів, покращення їхніх навичок спілкування та загальний рівень успішності в навчанні.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження спрямоване на вивчення мотивації здобувачів загальної середньої освіти щодо опанування англійської мови, зосереджуючись на їхніх перспективах, а також на тому, як нові педагогічні методи впливають на їхню внутрішню мотивацію та задоволення від процесу навчання. Дослідники Pintrich & Schunk зробили висновок, що мотивацію визначають віра у власну здатність досягти успіху (самоефективність) та оцінка здобувачем освіти навчального завдання. Це також бажання і готовність брати активну участь в освітніх заходах [8].

Навчальна мотивація в своїй основі визначається пізнавальними потребами здобувача загальної середньої освіти, які слугують каталізатором його прагнення до знань. Ці потреби не вказують на конкретний предмет, а швидше сприяють загальному бажанню навчатися. Мотиваційний аспект в освітньому середовищі включає цілісну взаємодію пізнавальних потреб, внутрішніх рушійних сил (мотивів) та усвідомлення значущості й актуальності освітнього процесу.

Ключовим фактором успішного навчання є наявність пізнавальних потреб разом із мотивами особистісного зростання, самореалізації та самовираження. Емоційна реакція на ці пізнавальні потреби виявляється у вигляді внутрішнього інтересу до освітнього компонента.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Наше дослідження має на меті визначити, чи може інтеграція навчальних ігор у процес вивчення англійської мови стати ефективним інструментом для підвищення мотивації учнів. Гра здатна перетворити традиційні заняття на захопливий та інтерактивний досвід, що, в свою чергу, сприяє розвитку внутрішньої мотивації до навчання та підвищує впевненість у собі учнів через відчуття успіху.

Перехід від початкової до середньої школи є етапом значних змін у когнітивному та соціально-емоційному розвитку здобувачів освіти. Підлітковий вік, який відзначається швидким фізичним і психологічним розвитком, ставить перед педагогами унікальні виклики, особливо у питанні підвищення мотивації на заняттях. Традиційні уроки можуть видаватися менш актуальними, оскільки учні зіштовхуються з проблемами ідентичності, соціального прийняття та самопізнання. Зосередженість на навчанні може знижуватися, а перспективи майбутнього можуть не знаходити відгуку в цій віковій групі [4].

Проте цей період також відкриває для педагогів цінні можливості для акценту на потужних внутрішніх мотивах. Учням середнього шкільного віку притаманна природна цікавість до навколишнього світу та сильне бажання соціальної взаємодії і визнання з боку однолітків. Використовуючи ці природні потреби, учителі можуть створити динамічне освітнє середовище, яке не тільки сприятиме вияву справжньому інтересу до освітніх компонентів, але й підтримуватиме мотивацію здобувачів освіти [7].

Один із ключових підходів полягає в узгодженні навчальних підходів із пізнавальними інтересами учнів цієї вікової групи. Здобувачі закладів загальної середньої освіти зацікавлені в діяльності, яка становить для них інтелектуальний виклик, сприяє розвитку навичок розв’язання проблем та стимулює до дослідження та відкриттів. Інтеграція таких елементів, як дебати, моделювання та проєктне навчання, може ефективно перетворити абстрактні поняття на захоплюючий досвід [6].

Ще одним важливим компонентом є формування взаємодії в класі. Колективна діяльність, така як групова робота та рольові ігри, надає учням можливість спілкуватися з однолітками, висловлювати свої ідеї та отримувати підтримку як від вчителів, так і від однокласників. Така атмосфера співпраці підсилює соціальні аспекти навчання, роблячи здобуття знань спільною справою [8].

Технологічний прогрес покращує освітній процес для здобувачів загальної середньої освіти. Інтерактивні мультимедійні презентації, навчальні ігри та онлайн-ресурси сприяють розвитку цифрової грамотності та створюють захоплююче, візуально привабливе середовище для навчання. Ці засоби є особливо корисними для закріплення словникового запасу, граматичних знань та навичок вимови, перетворюючи процес запам’ятовування на інтерактивний і приємний досвід [2].

Наше дослідження заглиблюється в ефективність цих підходів у контексті вивчення англійської мови. Включаючи різноманітні види діяльності,

які задовольняють соціальні, емоційні та когнітивні потреби здобувачів освіти середнього шкільного віку, ми прагнемо розвинути в них внутрішній інтерес до англійської мови. Цей багатогранний підхід, що охоплює спільну роботу, інтеграцію технологій та зосередженість на застосуванні знань у реальному світі, дає можливість здобувачам освіти розвинути міцну основу для вивчення англійської мови, виховуючи почуття досягнення та любов до навчання впродовж усього життя.

Основою ефективного навчання є добре структурований урок, де освітній процес переходить від простого наслідування до самостійної та творчої діяльності. Мотивація, що стимулює таку активність, формується внаслідок складної взаємодії багатьох факторів – цілей, пізнавальних інтересів, соціальних аспектів, моральних принципів і практичного застосування знань.

Наше дослідження проходило в три етапи: доінтервенційний, інтервенційний і постінтервенційний, на кожному з яких застосовувалися спеціальні інструменти збору даних для отримання відповідей на поставлені дослідницькі запитання. Доінтервенційний етап передбачав спостереження, інтерв'ю з учителем і початкове анкетування здобувачів освіти. Інтерв'ю з учителем англійської мови надало уявлення про мотиваційні методики, які використовувалися на заняттях. Крім того, анонімна анкета для самостійного заповнення, запропонована всім учасникам дослідження, допомогла оцінити їхнє ставлення та внутрішню мотивацію до вивчення англійської мови. На завершення цього етапу було розроблено план інтервенційних уроків.

На інтервенційному етапі було вирішено дослідити ефективність навчальних ігор як одного з десяти типів мотивації. У процесі планування цього етапу були розроблені різноманітні вправи, спрямовані на конкретний вид мотивації. Нижче наведено їхню характеристику:

1. Мотивація навчальної діяльності через бесіду. Тема: Минулий і теперішній часи. Вправа: у методиці використовуються наочні матеріали, що зображують контрастні часові періоди, наприклад, минуле та сьогодення. Вчитель розпочинає активну бесіду, пов'язуючи вивчений раніше матеріал з новими поняттями, такими, як минулий простий і теперішній простий часи. Ця дискусія стимулює практичне застосування часових форм, дозволяючи здобувачам загальної середньої освіти зрозуміти, що лежить в основі граматичних правил. Це не лише покращує запам'ятовування, але й сприяє глибшому розумінню та зацікавленості.

2. Мотивація навчання через створення проблемної ситуації. Тема: Казки. Хід роботи: учні працюють у групах над аналізом тексту про зустріч дівчат із казковими персонажами. Виникає «проблемна ситуація», яка стимулює обговорення правдивості персонажів і питання існування фей. Це сприяє розвитку навичок критичного мислення та заохочує здобувачів освіти протиставляти факти і думки, представлені в історії. Завдяки активній роботі над цими питаннями учні стають більш зацікавленими в освітньому процесі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Мотивація навчальної діяльності за технологією «Незакінчене речення». Тема: Минулий та теперішній часи. Вправа: Учні отримують картки з незакінченими реченнями типу "I feel (felt) when I...", що відповідають темі уроку. Завершення цих речень активізує наявні знання і закріплює використання теперішнього та минулого часів у відповідях. Такий підхід слугує відправною точкою для подальшого обговорення і вивчення граматичних аспектів, забезпечуючи більш глибоке розуміння матеріалу.

4. Мотивація до навчання через створення власноруч виготовлених наочних посібників. Тема: Здоровий спосіб життя. Вправа: працюючи в групах, здобувачі створюють «міні-книжки» з рекомендаціями щодо здорового способу життя. Цей процес передбачає малювання і написання текстів, що сприяє командній роботі та творчому самовираженню. Окрім здобуття знань, учні розвивають важливі навички спілкування та співпраці, а також мають можливість творчо виражати себе.

Окрім наведених прикладів, цей розділ можна було б розширити:

- Інтеграція таблиць і діаграм для візуальної демонстрації часових форм дієслів. Такий підхід особливо корисний для учнів, які краще засвоюють граматичні поняття через наочне представлення.
- Здобувачі освіти складають речення, переставляючи картки зі словами на дошці, що допомагає закріпити структуру речення та порядок слів. Ця кінестетична вправа захоплює учнів і сприяє глибшому розумінню конструкції речень.

5. Мотивація навчальної діяльності за допомогою творчих завдань. Тема: Захист природи (приклад 1). Тема: Віртуальна зірка/уявна тварина. Вправа: здобувачі створюють футболки з візуальними зображеннями та повідомленнями, пов’язаними з темою. Для таких тем, як «Віртуальна зірка» або «Уявна тварина», учні презентують свої творчі роботи, використовуючи малюнки, фотографії тощо. Ці види діяльності надають можливості для самовираження та дослідження, що дає змогу здобувачам освіти встановити особистий зв’язок з навчальним матеріалом.

6. Мотивація навчальної діяльності у процесі дидактичних ігор.

Ігри сприяють реалізації інтерактивного способу практикування мовних навичок, що вможливлює формування позитивного ставлення до навчання. Наприклад:

- Барон Мюнхгаузен: Учні вигадують неправдиві твердження, пов’язані з граматичним поняттям (наприклад, майбутній простий час), які згодом спростовуються в класі. Ця ігрова вправа сприяє кращому засвоєнню матеріалу.
- Крокодил: Команди використовують міміку та жести, щоб передати повідомлення, яке прошепотів вчитель, розвиваючи уважність, комунікацію та командну роботу в невимушеній атмосфері.
- Ланцюжок: Здобувачі будують «ланцюжок» думок, відповідей чи слів, посилюючи увагу та активну участь, зберігаючи динаміку освітнього процесу.

- Суфлер: Двоє учнів співпрацюють для створення речення на обрану тему, що зміцнює їхні навички комунікації та побудови речень в соціальному та інтерактивному середовищі.

5. Мотивація навчальної діяльності через відеоуроки, рольові ігри та написання пісень. Активність: Здобувачі дивляться відео, виконують відповідні завдання, вивчають пісні та беруть участь у рольових іграх. Ці різноманітні види діяльності відповідають різним стилям навчання, забезпечуючи інклюзивність і задовольняючи потреби всіх здобувачів.

6. Мотивація діяльності на основі тексту для розуміння.

Вправа 1: Здобувачі порівнюють змінені версії одного й того ж тексту, щоб визначити та проаналізувати зміни. Ця вправа розвиває навички уважного читання, критичне мислення та увагу до деталей.

Вправа 2: Вчитель читає текст з навмисно зробленими помилками. Здобувачі визначають і записують помилки, розвиваючи навички активного слухання та розуміння. Такий ігровий підхід зацікавлює здобувачів, спонукаючи їх аналізувати матеріал на предмет точності.

7. Мотивація навчальної діяльності через екстраполяцію.

- Приклад 1: Здобувачів освіти описують себе через двадцять років, використовуючи структуру «куди» для прогнозування свого майбутнього життя (особисте життя, робота, хобі).
- Приклад 2: Учні порівнюють своє дитинство, теперішнє життя та уявне майбутнє, використовуючи для вираження своїх думок комбінацію Future Simple, Present Simple та “going to”. Ця вправа дозволяє здобувачам освіти персоналізувати своє навчання і розвивати здатність проєктувати майбутні можливості.

8. Мотивація навчання на основі діяльнісного підходу.

- Опитування під керівництвом учителя: здобувачам освіти ставлять запитання, заохочуючи метапізнання. Це спонукає їх визначати навчальні цілі, стратегії та бажані результати, виховуючи почуття відповідальності та підзвітності за свій освітній шлях.
- Самостійна освітня діяльність: здобувачів заохочують керувати власною пізнавальною діяльністю спираючись на наявні знання, цілі та мотивації для самостійного виконання завдань. Це дає учням можливість контролювати темп навчання, виховуючи впевненість у собі та почуття досягнутого.

Насамкінець, післяінтервенційний етап був спрямований на оцінку ефективності впроваджених підходів. Для цього етапу були зібрані дані за допомогою фінальної анкети для учнів, метою якої було оцінити зміни у ставленні та мотивації до вивчення англійської мови після впровадження нових підходів.

Заняття, проведене у традиційному стилі, показало наступні результати. Незважаючи на позитивний і спокійний настрій здобувачів освіти, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

свідчило про їхню адаптацію до вчителя та атмосфери класу, помітно бракувало інтересу до деяких видів діяльності. Повторювані вправи та письмові завдання, здавалося, втратили ефективність як мотиваційні інструменти. Це проявилося через різні ознаки: розмови на сторонні теми, ігрові паузи, небажання брати участь у вербальному обговоренні та мінімальні зусилля у виконанні письмових завдань. Лише невелика частина учнів залишалася повністю залученою до всіх видів діяльності.

На наступному етапі дослідження було розроблено початкову анкету для здобувачів освіти, яка надала всебічне розуміння факторів, що впливають на їхню мотивацію на уроках англійської мови. На основі отриманої інформації було виокремлено засади для створення мотивуючого освітнього середовища. У таблиці 1 подано кількісні дані відповідей на запитання 1–7, а результати відповідей на запитання 8 представлені в описовій формі.

Таблиця 1

Результати первинного анкетування здобувачів

Питання	Відповіді	
	Позитивно, %	**Негативно, %**
1. Вам подобаються заняття з англійської мови?	15 (75%)	5 (25%)
2. Чи вважаєте ви, що англійська легша за інші іноземні мови?	9 (45%)	11 (55%)
3. Чи любите Ви працювати в групах?	8 (40%)	12 (60%)
4. Ви проводите на уроках англійської мови ігри та цікаві вправи?	11 (55%)	9 (45%)
5. Чи соромитеся Ви виступати перед класом?	14 (70%)	6 (30%)
6. Яка атмосфера зазвичай панує на уроках англійської мови?	12 (60%)	8 (40%)
7. Чи використовуєте ви додаткові матеріали, окрім підручників з англійської мови?	13 (65%)	7 (35%)

Останнє запитання 8 стосувалося навчальних цілей учнів. Цікавим виявився їх розподіл: 12 учнів вказали, що вивчають англійську мову з практичних міркувань, що відображає їхню інструментальну мотивацію. Усвідомлення практичних цілей (наприклад, майбутня кар'єра, подорожі) може допомогти адаптувати навчання до їхніх інтересів. З іншого боку, інтегративна мотивація (бажання вивчати мову для зв'язку з культурою) була відображена у 8 відповідях.

Наступним дослідницьким етапом було підсумкове анкетування здобувачів освіти. Згідно з оцінкою ефективності, можна зробити висновок, що використання обраних ігрових вправ позитивно вплинуло на рівень мотивації здобувачів.

Під час підготовки до експериментальних уроків акцент було зміщено з традиційних, потенційно виснажливих вправ на більш цікавий формат з

використанням дидактичних ігор. Такий підхід мав на меті вийти за рамки простого запам'ятовування, інтегрувавши вивчення мови в ігрову форму. Також були включені групові вправи для сприяння спільному навчанню та спілкуванню між здобувачами освіти.

Вищезгадані навчальні ігри використовувалися для створення позитивного освітнього середовища, сприятливого для спілкування і набуття нових знань. При цьому наголошувалося на важливості збереження освітньої мети. Обрані ігри були розроблені з педагогічною метою, щоб сприяти кращому засвоєнню здобувачами освіти англомовних концепцій. Після спостережень стало очевидним, що змагальний характер ігор покращив освітній процес, заохочуючи здобувачів активно використовувати свої знання та навички у творчий та стратегічний спосіб. Крім того, це ігрове змагання було корисним у питанні зменшення стресу і втоми здобувачів, що в кінцевому підсумку призвело до підвищення рівня мотивації.

Аналіз відповідей фінальної анкети для здобувачів довів ефективність експериментальних підходів з точки зору їхньої мотивації та заохочення. Більшість здобувачів відповіла позитивно:

1. Підвищення інтересу до вивчення англійської мови *(17 – цікаво; 2 – скоріше цікаво; 1 – нудно)*;

2. Покращення розуміння *(12 – розуміють набагато краще; 6 – трохи; 2 – зовсім не розуміють)*;

3. Підвищення активності та комфорту під час спілкування англійською мовою *(14 – активно беруть участь; 4 – іноді беруть участь; 2 – соромляться)*;

4. Ставлення до навчання *(14 – набагато цікавіше; 6 – дещо цікаво; 0 – нецікаво)*.

Високий відсоток позитивних відповідей свідчить про те, що інтервенційні заходи сприяли підвищенню мотивації здобувачів освіти до вивчення англійської мови. Хоча більшість із них активно брали участь у груповій роботі, певна категорія здобувачів потребує додаткової підтримки для того, щоб почуватися комфортно та працювати в команді. Зменшення кількості здобувачів у групі, розподіл ролей та завдання оптимальної складності сприяють формуванню посиленого інтересу до активної взаємодії із однолітками.

Переважна більшість позитивних відгуків до подальшого використання ігрових методик *(18 – позитивних відповідей; 2 – негативних)* свідчить про ефективність експерименту. Однак, враховуючи негативні відповіді, вчителю слід означити причини неефективності означених підходів для їх подальшого вдосконалення.

Для вирішення означених проблем розроблено наступні заходи:

- *Подолання сором'язливості*. Такі підходи, як створення безпечного простору для практики, розвиток впевненості через оптимальні завдання та альтернативні форми участі, можуть допомогти подолати тривожність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- *Підвищення інтересу*. Хоча деяким здобувачам освіти подобаються ігри та вправи, варто урізноманітнити ці методи та залучити учнів до завдань, яким вони надають перевагу. Це може задовольнити різні стилі навчання та зберегти мотивацію.
- *Розуміння цілей*. Пристосування навчання до інструментальних цілей здобувачів (наприклад, вивчення лексики, необхідної для майбутньої кар'єри) може підвищити мотивацію для вивчення англійської мови. Крім того, зміцнення зв'язків між мовою та культурою може посилити інтегративну мотивацію.

Зосередившись на цих аспектах, вчитель зможе створити більш захоплююче та мотиваційне освітнє середовище для всіх учнів. Крім того, на основі результатів дослідження ми розробили низку рекомендацій щодо ефективного ігрового навчання на заняттях з англійської мови.

На заняттях:

- *Зосередженість на розвитку навичок.* Ігри слід обирати або адаптувати відповідно до конкретних навчальних цілей у плані уроку. Не варто дозволяти, щоб розваги затьмарювати навчальну мету. При виборі гри потрібно враховувати розширення словникового запасу, граматичну практику або розвиток комунікативних навичок.

Приклад: Для закріплення лексики, що стосується покупок, можна створити гру на кшталт «Бінго», в якій здобувачі відмічають предмети, коли чують або бачать, як їх називають (тут можна використовувати електронні картки).

- *Різноманітність ігрових форматів*. Доцільно застосовувати різні формати ігор, аби задовольнити різні стилі навчання та заохочення. Можна використовувати поєднання шарад, бінго, або ігор на асоціації, щоб зацікавити здобувачів і викликати в них ентузіазм.

Приклад: Після гри «Крокодил» варто провести гру «Естафета зі списком покупок», де команди змагаються, щоб записати якомога більше слів, пов'язаних з покупками, за певний проміжок часу.

- *Ігри, створені здобувачам освіти.* Доцільно заохочувати здобувачів створювати власні ігри на основі змісту уроку. Це сприяє підвищенню інтересу та заохоченню учнів, збільшенню їхньої активності та мотивації.

Приклад: Після того, як здобувачі освіти ознайомляться з формами привітань, можна запропонувати їм розробити гру «Вітальні шаради», де вони розігрують різні види привітань (наприклад, рукостискання, уклін), а клас повинен відгадати їх.

- *Прості та зрозумілі правила.* Необхідно переконатися, що правила гри чіткі та зрозумілі всім здобувачам освіти. За потреби можна провести демонстрації та тренувальні раунди, щоб переконатися, що всі знайомі з алгоритмом гри.

Приклад: Перед тим, як грати в «Крокодила», варто встановити часовий ліміт на хід і пояснити, що актор не може використовувати жодних звуків.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- *Відзнака участі і зусиль.* Зосередженість на зусиллях та участі, а не на перемозі. Це створює більш інклюзивне середовище і заохочує здобувачів, які вагаються щодо участі.

Приклад: Після гри доцільно заохотити здобувачів, які брали активну участь, навіть якщо їхня команда не перемогла. Необхідно відзначати здобувачів, які допомагали своїм товаришам по команді.

У розробці уроків:

- *Чіткі навчальні цілі*. Перед початком гри важливо чітко визначити конкретні мовні навички чи знання, які здобувачі будуть розвивати під час гри. Необхідно обирати гру, яка відповідає цим цілям.

Приклад: Метою вправи «Естафета зі списком покупок» є закріплення лексики, пов'язаної з покупками.

- *Активізація попередніх знань.* Перед початком гри варто продумати вправи, які активізують попередні знання, пов'язані з темою гри або з навчальною метою. Це може бути мозковий штурм словникового запасу, повторення граматичних структур або швидка вступна гра.

Приклад: Перед початком гри «Естафета зі списком покупок» можна провести мозковий штурм і укласти список товарів, які здобувачі можуть знайти в магазині.

- *Чіткі інструкції та демонстрація.* Чітке роз'яснення правил гри, механізму та системи підрахунку балів. Доцільно провести демонстраційний раунд, зігравши в гру самостійно або залучивши учня-волонтера, щоб продемонструвати ігровий процес.

Приклад: Продемонструвати вправу «Крокодил», розігруючи просте слово, а здобувачі освіти повинні відгадати його.

- *Адаптація рівнів складності.* Адаптація гри для здобувачів освіти з різними здібностями. Варто пропонувати різні рівні складності в межах однієї гри або надавати альтернативні завдання для здобувачів, які потребують додаткової підтримки, або для тих, хто досягає успіху.

Приклад: У вправі "Shopping List Relay Race" здобувачі з високим рівнем підготовки можуть писати речення, використовуючи слова зі словника, а не просто перераховувати їх.

- *Підкріплення навчальних цілей.* Після гри важливо знайти кілька хвилин для підбиття її підсумків. Доцільним є означення навчальних цілей, на досягнення яких була спрямована гра та обговорення ключових лексичних або граматичних труднощів під час гри. Це посилить зв'язок між грою та мовними навичками, що практикуються.

Приклад: Після гри «Естафета зі списком покупок» можна обговорити різні категорії товарів, що з'явилися (наприклад, їжа, одяг, електроніка). Учні можуть поділитися словом, яке їм здалося найскладнішим під час гри.

- *Неформальні спостереження.* Можна використовувати ігрову діяльність як можливість для неформального оцінювання. Необхідно спосте-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

рігати за участю здобувачів, використанням ними словникового запасу та рівнем їх комунікативних навичок під час гри. Це сприяє кращому плануванню занять та визначенню сфери додаткової підтримки для здобувачів освіти.

Приклад: Спостерігаючи за здобувачам освіти під час гри «Крокодил», доцільно звернути увагу на те, які слова виявилися складними для вгадування. Це може свідчити про необхідність додаткової практики з цими словами на наступних уроках.

- *Навчальні ігри та додатки.* Багато онлайн-ресурсів пропонують інтерактивні ігри, які можуть доповнити заняття в класі. Технології слід використовувати стратегічно, а не як заміну добре продуманій ігровій діяльності під керівництвом вчителя.

Приклад: Перед грою в «Бінго» доцільно використовувати додаток для цифрових карток, щоб продемонструвати слова, пов'язані з шопінгом. Здобувачі можуть відмічати слова, які вони чують на своїх електронних пристроях.

Поза межами класу:

- *Домашні завдання в ігровій формі.* Домашні завдання з елементами гри можуть зробити практику лексики чи граматичних структур більш цікавою для здобувачів освіти.

Приклад: Здобувачі можуть створити власні картки "Shopping List Bingo" зі словами для повторення вдома.

- *Інтерес батьків.* Важливо заохочувати батьків включати ігри для вивчення мови у сімейні ігрові вечори. Вчитель може запропонувати їм ресурси та пропозиції щодо відповідних ігор, в які можна грати вдома.

Приклад: Запропонуйте настільні або карткові ігри, доступні як англійською, так і рідною мовою здобувачів освіти. Учні можуть практикувати переклад слів або виразів під час гри.

Висновки. Впроваджуючи ігрові підходи навчання на уроках англійської мови, педагоги можуть створити більш динамічне та захоплююче освітнє середовище, що сприяє мотивації здобувачів загальної середньої освіти до вивчення іноземної мови. Рекомендації, представлені в цьому дослідженні, надають практичну основу для ефективного впровадження, підкреслюючи важливість чітких освітніх цілей, різноманіття ігрових форматів та створення позитивної і сприятливої атмосфери. Крім того, заохочення до освітньої діяльності в ігровій формі вдома розширює навчальний досвід поза межами класу, сприяючи мотивації до вивчення мови.

Література:

1. Бессараб А., Пономаренко О. Способи формування мотивації школярів до дистанційного навчання: огляд зарубіжного та українського досвіду. *Науковий журнал Хортицької національної академії.* 2020. Вип. 1 (2). С. 64–74. URL: https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/files/article/download/120/120/ (дата звернення: 15.11.2024).

2. Наволокова Н. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків : ВГ «Основа», 2010. 176 с. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=7.%09 Navolokova%2C+H.+%282010%29.+Encyclopedia+of+pedagogical+technologies+and+innovations&btnG= (дата звернення: 15.11.2024).

3. Burhonova G. Modern Methods of Teaching a Foreign Language at a Non-linguistic University. *Bulletin of Science and Practice*. 2021. T. 7. № 5. C. 475–484. URL: https://www.researchgate.net/publication/351639088_Modern_Methods_of_Teaching_a_Foreign_Language_at_a_Non-linguistic_University (date of access: 15.11.2024).

4. Busch B. Secrets of the teenage brain: A psychologist's guide for teachers. *The Guardian.* 2015. URL: https://www.theguardian.com/teacher-network/2015/dec/09/teenage-brain-psychologist-guide-teachers-classroom (date of access: 15.11.2024).

5. Cambridge Dictionary. English Dictionary, Translations & Thesaurus. URL: https://dictionary.cambridge.org/ (date of access: 15.11.2024).

6. Chanyoo N. The Comparison of Motivating Factors for Taking English and Other Foreign Languages Among Thai College Students. *Theory and Practice in Language Studies*. 2022. Vol. 12, No. 6. P. 1087–1097. URL: https://www.researchgate.net/publication/361034840_The_Comparison_of_ Motivating_Factors_for_Taking_English_and_Other_Foreign_La (date of access: 15.11.2024).

7. Dafermos M., Marvakis A. Theoretical Psychology: Global Transformations and Challenges. Ontario : Cactus Press, 2011. URL: https://www.academia.edu/28824821/Theoretical_Psychology_Global_Transformations_and_Challenges (date of access: 15.11.2024).

8. Pintrich P. R., Schunk D. H. Motivation in education: Theory, research, and applications (2nd ed.). Merrill Prentice Hall. 2002. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl= uk&as_sdt=0%2C5&q=8.%09Pintrich%2C+P.+R.%2C+Schunk%2C+D.+H.+%282002%29.+Motivation+in+education%3A+Theory%2C+research%2C+and+applications+&btnG= (date of access: 15.11.2024).

References:

1. Bessarab, A., Ponomarenko, O. (2020). Sposoby formuvannia motyvatsii shkoliariv do dystantsiinoho navchannia: ohliad zarubizhnoho ta ukrainskoho dosvidu [Ways of formation of pupils' motivation in distance learning: review of foreign and Ukrainian experience]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii – Scientific Journal of Khortytsia National Academy, 1*(*2),* 64–74. Retrieved from: https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/files/article/download/120/120/ [in Ukrainian].

2. Navolokova, N. (2010). Entsyklopediia pedahohichnykh tekhnolohii ta innovatsii [Encyclopedia of pedagogical technologies and innovations]. Kharkiv: VH "Osnova". Retrieved from: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=7.%09 Navolokova%2C+H.+%282010%29.+Encyclopedia+of+pedagogical+technologies+and+innovations&btnG= [in Ukrainian].

3. Burhonova, G. (2021). Modern Methods of Teaching a Foreign Language at a Non-linguistic University. *Bulletin of Science and Practice, 7(5),* 475–484. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/351639088_Modern_Methods_of_Teaching_a_Foreign_Language_at_a_Non-linguistic_University [in English].

4. Busch, B. (2015). Secrets of the teenage brain: A psychologist's guide for teachers. *The Guardian.* Retrieved from: https://www.theguardian.com/teacher-network/2015/dec/09/teenage-brain-psychologist-guide-teachers-classroom [in English].

5. Cambridge Dictionary. English Dictionary, Translations & Thesaurus. Retrieved from: https://dictionary.cambridge.org/ [in English].

6. Chanyoo, N. (2022). The Comparison of Motivating Factors for Taking English and Other Foreign Languages Among Thai College Students. *Theory and Practice in Language Studies*, *12*, *6*, 1087–1097. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/361034840_The_Comparison_of_Motivating_Factors_for_Taking_English_and_Other_Foreign_La [in English].

7. Dafermos, M., Marvakis, A. (2011). Theoretical Psychology: Global Transformations and Challenges. Ontario: Cactus Press. Retrieved from: https://www.academia.edu/28824821/Theoretical_Psychology_Global_Transformations_and_Challenges [in English].

8. Pintrich, P. R., Schunk, D. H. (2002). Motivation in education: Theory, research, and applications (2nd ed.). Merrill Prentice Hall. Retrieved from: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=8.%09Pintrich%2C+P.+R.%2C+Schunk%2C+D.+H.+%282002%29.+Motivation+in+education%3A+Theory%2C+research%2C+and+applications+&btnG= [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-415-424

Каричковська Світлана Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов, Уманський національний університет садівництва, м. Умань, тел.: (098) 885-88-15, https://orcid.org/0000-0002-0620-4392

Мовчан Людмила Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов, Уманський національний університет садівництва, м. Умань, тел.: (067) 969-20-94, https://orcid.org/0000-0002-5611-5224

Чучмій Ірина Іванівна старший викладач кафедри української та іноземних мов, Уманський національний університет садівництва, м. Умань, тел.: (050) 441-82-67, https://orcid.org/0000-0001-7393-8081

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВСТУПНИХ КАМПАНІЙ В УНІВЕРСИТЕТАХ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті зазначено, що однією з необхідних умов функціонування будь-якого закладу вищої освіти є формування контингенту студентів. У Черкаській області станом на 2024 рік здійснюють освітню діяльність 36 закладів вищої освіти та філій (в т. ч. філій інших ЗВО). Авторами здійснено порівняльний аналіз особливостей вступних кампаній освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 073 Менеджмент на основі п’яти університетів Черкаської області: Черкаського державного технологічного університету, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова, Уманського національного університету садівництва та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Дослідження охоплює період 2020-2024 років, що дозволяє виявити ключові тенденції, зміни та проблеми в організації прийому абітурієнтів. Увага зосереджена на кількісних і якісних показниках набору студентів, показниках ліцензійного обсягу, максимального обсягу держзамовлення, кількості поданих заяв, кількості осіб, зарахованих на контрактну форму навчання та місця державного замовлення, вартість навчання за рік за спеціальністю 073 Менеджмент. Аналіз даних проведено на основі статистичних даних Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО).

Проведений наліз дозволив оцінити доступність освітніх послуг для різних категорій студентів. Виявлено тенденції у співвідношенні поданих заяв до фактично зарахованих студентів та проаналізовано динаміку зміни цих показників у різні роки. Оцінено ефективність використання ліцензійного

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

обсягу і дотримання встановлених квот державного замовлення. Зроблено висновки про можливі причини змін у попиті на спеціальність, які включають вплив економічних, соціальних і регуляторних факторів.

Отримані результати можуть бути корисними для освітніх менеджерів, державних органів управління освітою та інших зацікавлених сторін у контексті підвищення ефективності системи вищої освіти в Черкаській області.

Ключові слова: заклад вищої освіти, вступна кампанія, освітній ступінь, спеціальність, ліцензійний обсяг, обсяг держзамовлення, кількість поданих заяв, кількість зарахованих студентів, вартість навчання.

Karychkovska Svitlana Petrivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Uman National University of Horticulture, Uman, tel.: (098) 885-88-15, https://orcid.org/0000-0002-0620-4392

Movchan Liudmyla Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Uman National University of Horticulture, Uman, tel.: (067) 969-20-94, https://orcid.org/0000-0002-5611-5224

Chuchmii Iryna Ivanivna Lecturer of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Uman National University of Horticulture, Uman, tel.: (050) 441-82-67, https://orcid.org/0000-0001-7393-8081

COMPARATIVE ANALYSIS OF ADMISSION PROCESSES IN THE UNIVERSITIES OF CHERKASY REGION

Abstract. The article states that one of the necessary conditions for the functioning of any higher education institution is the formation of a contingent of students. In Cherkasy region, as of 2024, 36 higher education institutions and branches (including branches of other institutions) carry out educational activities. The authors conducted a comparative analysis of the features of the admission processes for the bachelor's degree in the specialty 073 Management based on five universities of Cherkasy region: Cherkasy State Technological University, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, Rauf Ablyazov Eastern European University, Uman National University of Horticulture and Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna. The study covers the period 2020-2024, which allows identifying key trends, changes and problems in the organization of applicant admissions. Attention is focused on quantitative and qualitative indicators of student enrollment, indicators of the licensed volume, the maximum volume of the state order, the number of applications submitted, the number of people enrolled in the contract form of education and places of the state

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

order, the cost of education per year in the specialty 073 Management. The data analysis was conducted on the basis of statistical data from the Unified State Electronic Database on Education (EDEBO).

The analysis made it possible to assess the accessibility of educational services for different categories of students. Trends in the ratio of submitted applications to actually enrolled students were identified and the dynamics of changes in these indicators in different years were analyzed. The effectiveness of using the licensed volume and compliance with the established quotas of the state order was assessed. Conclusions were drawn about the possible reasons for changes in demand for the specialty, which include the influence of economic, social and regulatory factors.

The results obtained may be useful for educational managers, state education management bodies and other stakeholders in the context of increasing the efficiency of the higher education system in Cherkasy region.

Keywords: higher education institution, admission process, educational degree, specialty, license volume, volume of state order, number of applications submitted, number of enrolled students, tuition cost.

Постановка проблеми. Розвиток вищої освіти визначає місце вищої освіти у суспільстві й економіці країни через формулювання місії та візії, основні стратегічні й операційні цілі та завдання щодо їх досягнення, механізм реалізації та моніторингу, очікувані результати та способи їх вимірювання [1, С. 3].

Узагальненою проблемою системи вищої освіти є незатребуваність вищої освіти українським суспільством як інституту і головного ресурсу розвитку країни, що у поєднанні з масифікацією вищої освіти викликає спотворення освітнього процесу і незадовільні результати діяльності ЗВО [1, С. 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми підготовки майбутніх фахівців знайшли відображення у працях таких вчених, як В. П. Андрущенко, А. В. Антонець, О. В. Биковська, С. Г. Заскалєта, Н. І. Кожемякіна, Л. О. Сущенко та ін.

Метою статті є аналіз вступних кампаній університетів Черкащини освітнього ступеня бакалавр 073 Менеджмент денної форми навчання у 2020-2024 н. рр.

Виклад основного матеріалу. Вступні кампанії в Україні характеризуються щорічними змінами правил і мають свої особливості. Проте вже традиційним є використання Єдиної державної електронної бази з питань освіти для всіх вищих навчальних закладів України [2, С. 457]. Згідно з даними інформаційного ресурсу osvita.ua [3] у Черкаській області станом на 2024 рік здійснюють освітню діяльність 36 закладів вищої освіти та філій (в т. ч. філій інших ЗВО) II-IV рівнів акредитації. Історично Черкащина представлена п’ятьма університетами: Черкаським державним технологічним університетом, Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького,

Східноєвропейським університетом імені Рауфа Аблязова, Уманським національним університетом садівництва, Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини та їх регіональними філіями і фаховими коледжами.

Відповідно до Єдиної державної електронної бази з питань освіти [4] за досліджуваний період 2020-2024 н. рр. зазначені університети здійснювали підготовку студентів освітніх ступенів бакалавр та магістр спеціальності 073 Менеджмент денної та заочної форм навчання

З метою характеристики вступної кампанії в університетах Черкащини за спеціальністю 073 Менеджмент освітнього ступеня бакалавр денної форми навчання проведемо аналіз таких показників, як ліцензійний обсяг, максимальний обсяг держзамовлення, кількість поданих абітурієнтами заяв, чисельність зарахованих студентів на місця бюджетного фінансування та контракт, вартість навчання за рік.

Отже, розглянемо показники ліцензійного обсягу за аналізований період (Рис. 1).

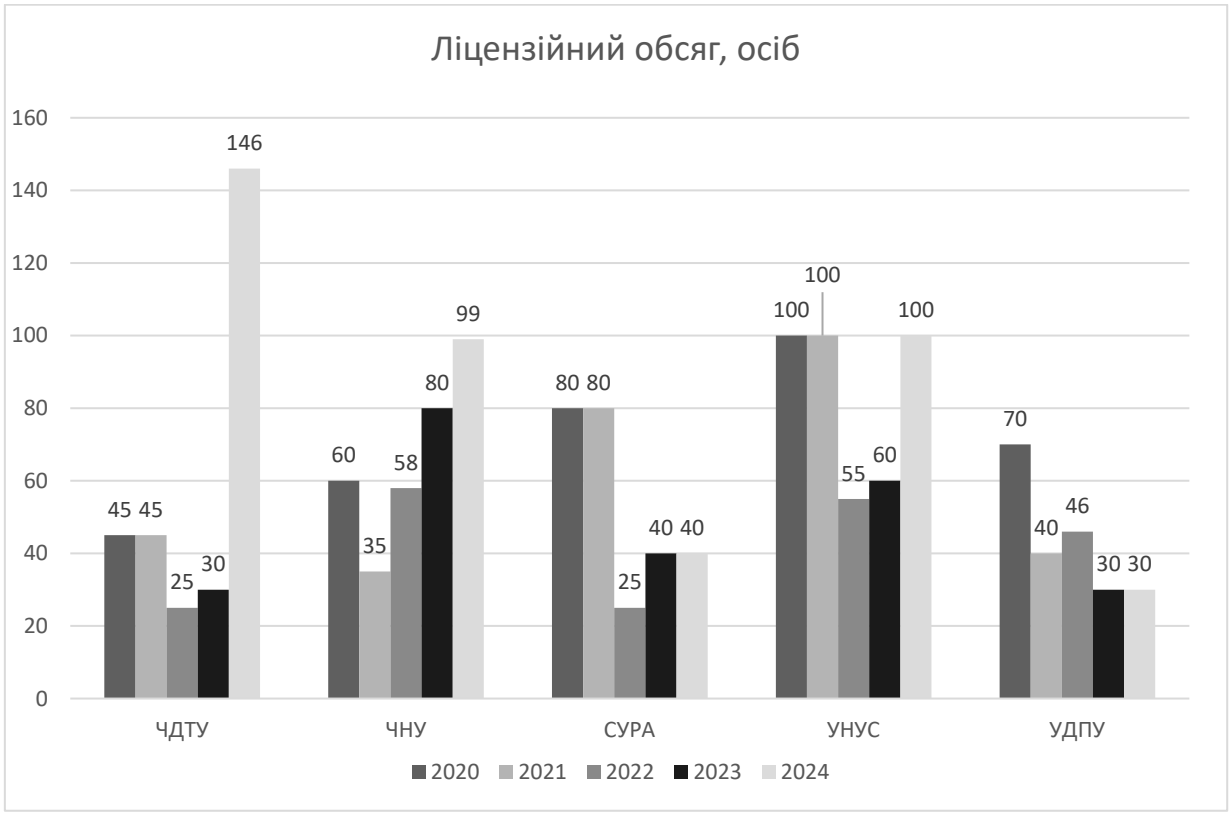

Рис. 1. Ліцензійний обсяг за спеціальністю 073 Менеджмент в університетах Черкаської області за 2020-2024 рр. (за даними ЄДЕБО)

За даними рис. 1 у досліджуваному періоді ріст ліцензійного обсягу спостерігався у ЧДТУ з 45 до 146 та у ЧНУ з 60 до 99 осіб. У СУРА та УДПУ спостерігалося двократне скорочення показника з 80 до 40 та з 70 до 30 осіб

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відповідно. В УНУС ліцензійний обсяг у 2020, 2021 та 2024 рр. складав 100 осіб із скороченням показника до 55 та 60 осіб у 2023 та 2024 рр. відповідно. Таким чином даний показник дозволяє зробити висновок про потенційну доступність навчання за спеціальністю 073 Менеджмент у більшості університетів Черкащини.

Показник максимального обсягу держзамовлення за досліджуваний період відображено на рис. 2.Р

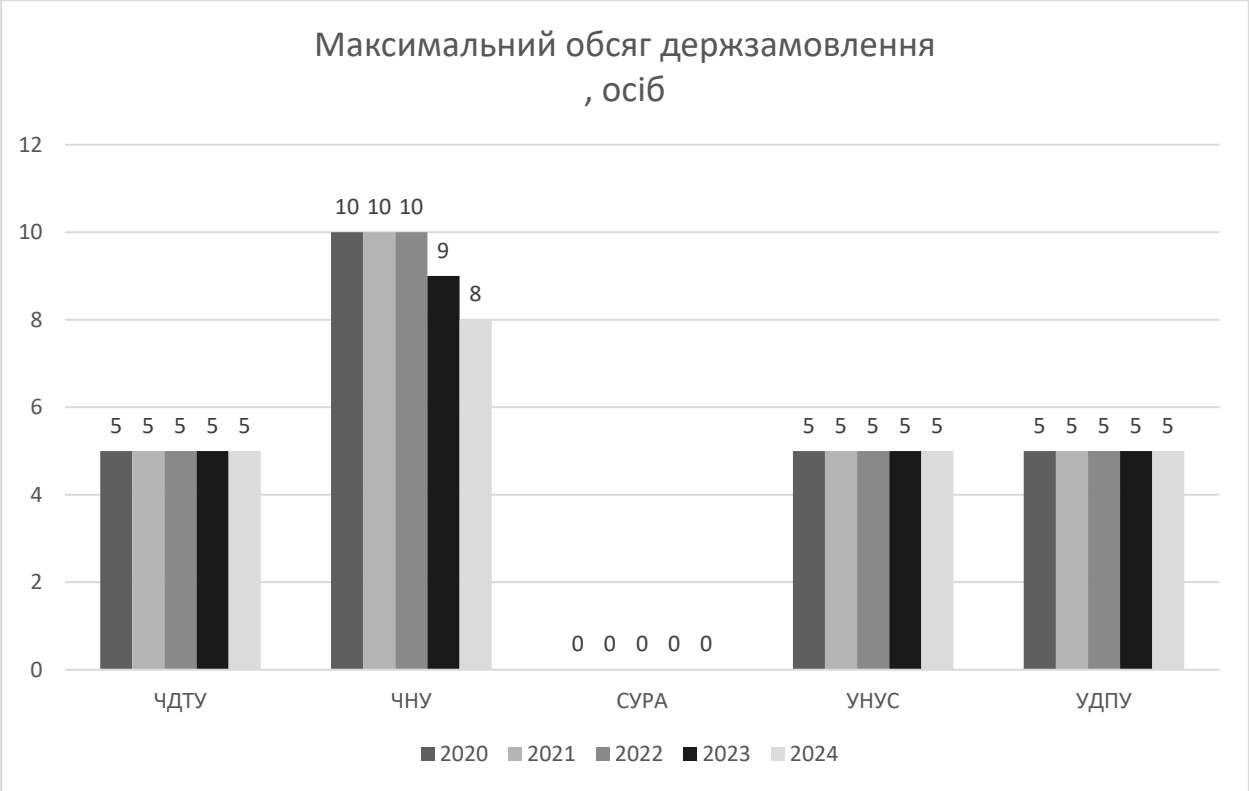

Рис. 2. Максимальний обсяг держзамовлення за спеціальністю 073 Менеджмент в університетах Черкаської області за 2020-2024 рр. (за даними ЄДЕБО)

У досліджуваному періоді максимальний обсяг держзамовлення залишався стабільним на рівні 5 осіб впродовж досліджуваного періоду у ЧДТУ, УНУС та УДПУ. У ЧНУ показник скоротився з 10 осіб у 2020-2022 рр. до 9 осіб у 2023 та 8 осіб у 2024 роках. У СУРА навчання бакалаврів обраної спеціальності за кошти державного бюджету не передбачалося. Таким чином, відмічаємо можливість навчання студентів коштами державного бюджету, причому кількість державних місць залишалася майже незмінною, хоча й характеризувалася відносно низькою часткою порівняно з ліцензійним обсягом.

Важливим показником вступної кампанії є кількість поданих заяв, що графічно відображено на рис. 3.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рис. 3. Кількість поданих заяв за спеціальністю 073 Менеджмент в університетах Черкаської області за 2020-2024 рр. (за даними ЄДЕБО)

Показник кількості поданих заяв є сумарним значенням двох типів пропозицій: відкритої та небюджетної. За період дослідження значення кількості поданих заяв зростало у ЧДТУ на 35,6%, ЧНУ на 17,5%, СУРА на 45,8%., тоді як в УНУС та УДПУ значення скоротилося на 10,4 та 32,7% відповідно. Слід відмітити, що майже для всіх університетів найкритичнішим виявився 2022 рік, коли значення показника були найнижчими.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

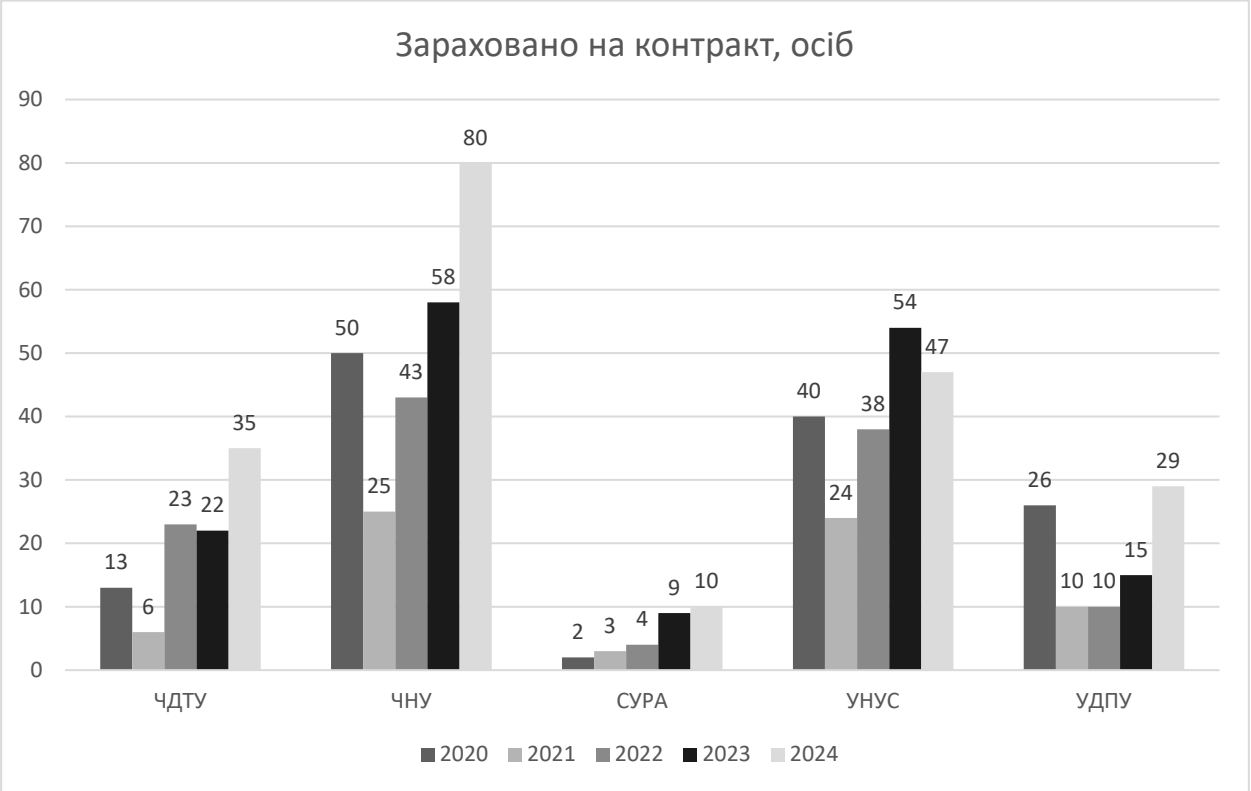

Рис. 4. Кількість осіб, зарахованих на контрактну форму навчання за спеціальністю 073 Менеджмент в університетах Черкаської області за 2020-2024 рр. (за даними ЄДЕБО)

За досліджуваний період в усіх університетах Черкащини денної форми навчання за освітнім ступенем бакалавр контрактної форми чисельність студентів зросла. Інтенсивність зростання варіювала від 11,5% до п'ятикратного рівня. Найнижчий приріст спостерігаємо в УДПУ (з 26 осіб у 2020 р. до 29 осіб у 2024 році). Таким чином, приріст склав 3 особи (11,5%). В УНУС за цей період кількість зарахованих на контрактну форму навчання зросла на 17,5% (з 40 до 47 осіб), хоча пікове значення 54 особи відмічалося у 2023 році. У ЧНУ кількість зарахованих зросла на 60% (з 50 до 80 осіб), а у ЧДТУ – у 2,7 рази (з 13 до 35 осіб). Найвищим, п'ятикратним значенням зарахованих студентів спостерігалося у СУРА, де чисельність зросла з 2 до 10 осіб, хоча вказаний ЗВО за період дослідження набирав мінімальну кількість абітурієнтів серед усіх закладів Черкащини. Показовим є результат показника 2121 року, де чисельність зарахованих на контракту форму навчання майже в усіх університетах Черкащини була найнижчою, що пояснюється негативним впливом пандемії Covid-19.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

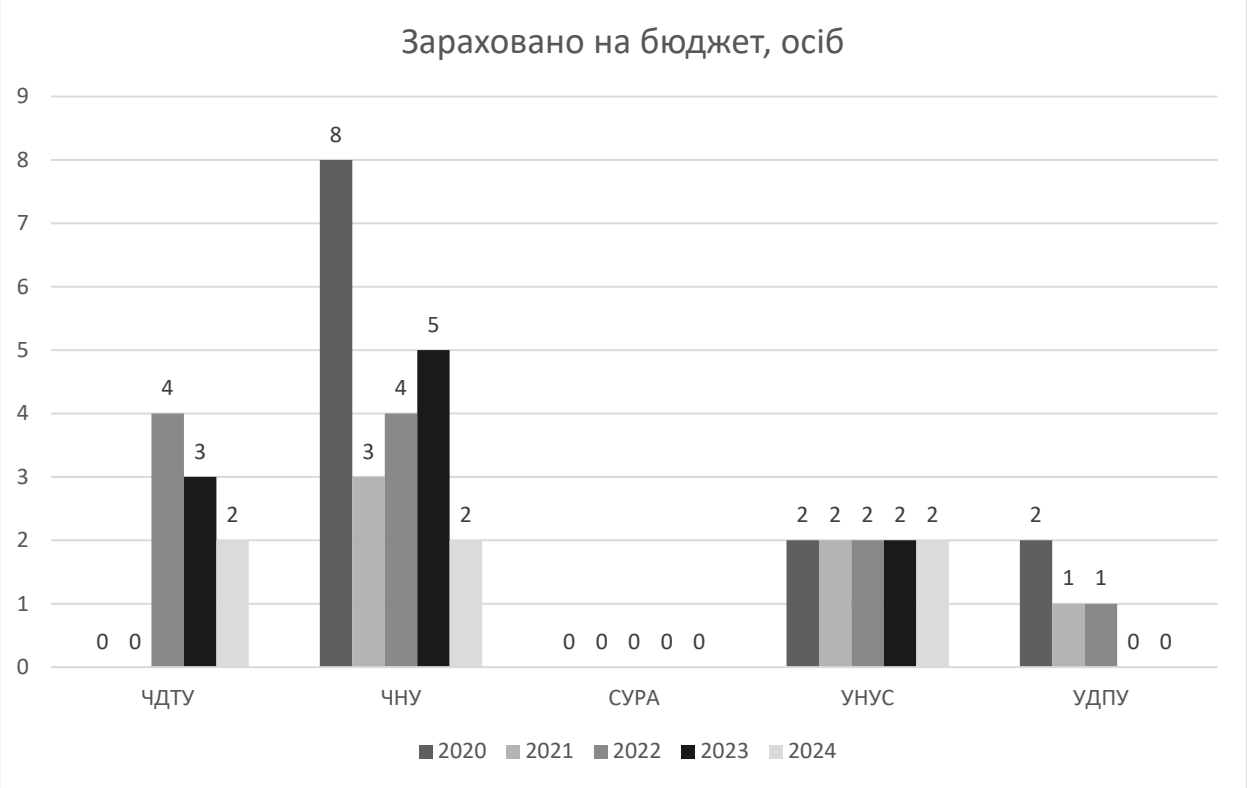

Рис. 5. Кількість осіб, зарахованих на бюджетну форму навчання за спеціальністю 073 Менеджмент в університетах Черкаської області за 2020-2024 рр. (за даними ЄДЕБО)

За даними рисунку видно що, за досліджуваний період у 3 університетах (ЧДТУ, ЧНУ та УДПУ) чисельність зарахованих на контракт скорочувалася і лише в УНУС впродовж усього досліджуваного періоду залишалася незмінною на рівні 2 осіб щороку. У СУРА передбачалася лише контрактна форма фінансування, тому студентів, зарахованих на державні місця немає. В УДПУ у 2023 та 2024 рр. не зараховано жодної особи на бюджетну форму навчання. Загалом, чисельність студентів, які зараховані на навчання за кошти державного бюджету складає мінімальне значення – 1-2 особи на рік. Таким чином, скорочення даного показника порівняно із зарахованими нам контракту форму навчання, свідчить про переважне та єдино можливе бажання студентів навчатися на контрактній формі. Іншим можливим фактором низького значення показника є низький вибір пріоритетності даної спеціальності серед абітурієнтів, які бажають навчатися за рахунок бюджетних коштів.

Розглянемо показник вартості навчання в досліджуваних університетах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

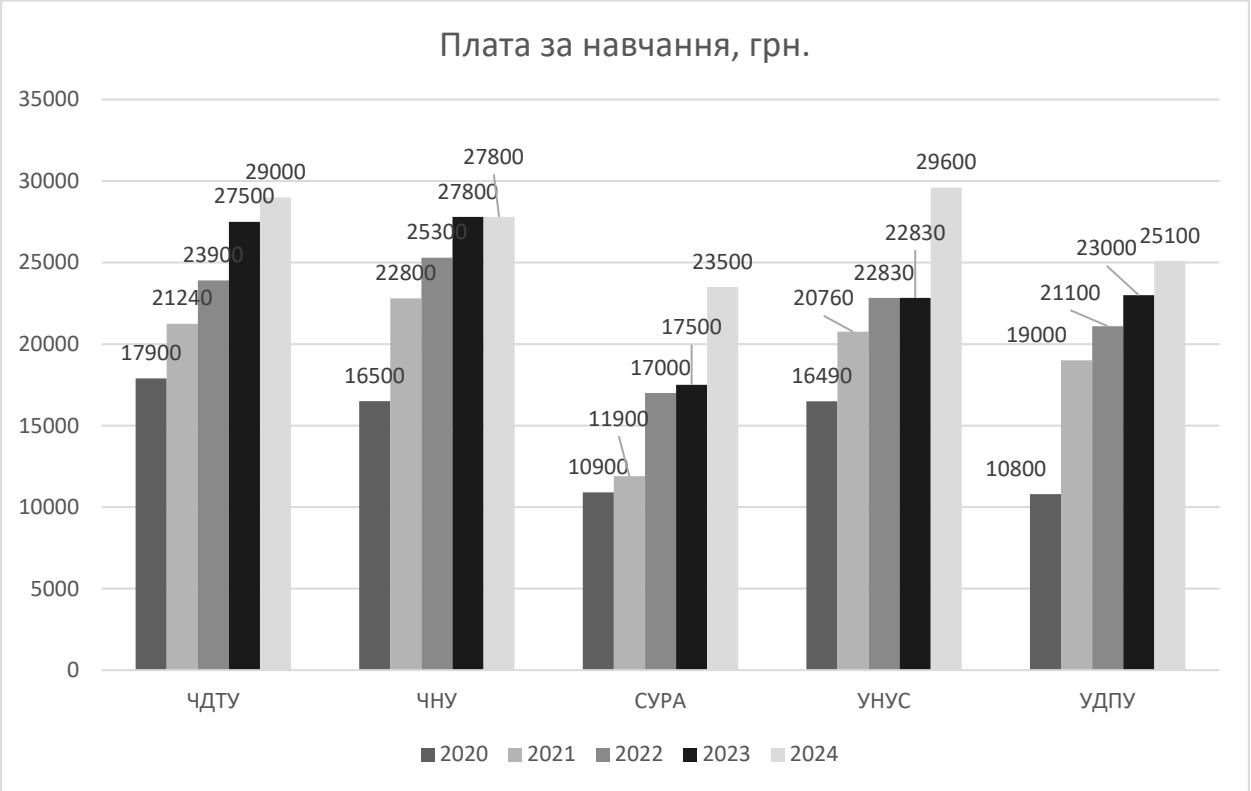

Рис. 6. Вартість навчання за рік за спеціальністю 073 Менеджмент в університетах Черкаської області за 2020-2024 рр. (за даними ЄДЕБО)

За роки дослідження вартість навчання за спеціальністю 073 Менеджмент характеризувалася щорічним зростанням. Значення приросту вартості змінювалося в діапазоні від 62% (ЧДТУ) до 132% (УДПУ). Якщо у 2020 році плата за навчання в розрізі досліджуваних університетів відрізнялася в 1,7 рази (від 10800 в УДПУ до 17900 в ЧДТУ), то у 2024 році різниця між найбільшим та найменшим значенням вартості навчання скоротилася до 1,25 рази. Таким чином, плата за навчання у 2024 році в розрізі університетів майже зрівнялася і знаходилася в межах від 23,5 до 29,6 тис. грн. При цьому, найнижче значення вартості навчання відмічається у СУРА та УДПУ, а найвищі – в ЧДТУ та УНУС.

Висновки. Отже**,** в результаті дослідження встановлено, що Черкаська область має належний потенціал для підготовки фахівців у галузі управління. Аналіз вступних кампаній показав, що навіть під впливом негативних соціально-політичних факторів (пандемія Covid-19, військовий стан внаслідок агресії рф) навчання за спеціальністю 073 Менеджмент залишається актуальним серед молоді.

Література:

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf

2. Каричковський В. Д. Кількісні показники вступних кампаній у вищих аграрних навчальних закладах України // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. №52(105). 2017. С. 456–463.

3. Освіта.UA. https://osvita.ua/

4. Єдина державна електронна база з питань освіти. https://info.edbo.gov.ua/

References:

1. Strategiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini ns 2021-2024 roky [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021-2031]. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf [in Ukrainian].

2. Karychkovskyi, V. D. Kilkisni pokaznyky vstupnyh kampanii u vyshchyh agrarnyh navchalnyh zakladah Ukrainy [Quantitative indicators of admission processes in higher agricultural educational institutions of Ukraine]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolah - Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education, 52(105), 2017,* 456–463 [in Ukrainian].

3. Osvita.UA [Education.UA]. Retrieved from https://osvita.ua/ [in Ukrainian].

4. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity [Unified State Electronic Database on Education]: Retrieved from https://info.edbo.gov.ua/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.017.4-047.22:378.015.3](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-425-433

Карнаух Леся Петрівна кандидат педагогічних наук, професор кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (047) 44 3-45-33, http://orcid.org/0000-0001-7084-2973

Авраменко Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, tel: (047) 44 3-45-33, https://orcid.org/ 0000-0003-1295-8841

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Автори статті аналізують зміст і сутність понять «етнічна ідентичність», «громадянська компетентність» особистості та вивчають особливості їх формування у здобувачів вищої освіти спеціальності Дошкільна освіта під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін. Аналіз дав змогу виокремити етнічну ідентичність як якість сформованої особистості, що ототожнює себе представником етносу, в якому він проживає. Проаналізовано, що до структури етнічної ідентичності входять три компоненти: когнітивний (самоідентифікація, стереотипи, уявлення про етнічну групу), афективний (почуття належності до етнічної спільноти, спрямованість етнічних стереотипів) та поведінковий (реальний механізм прояву себе членом групи. Виокремлено, що громадянська компетентність є цілісним інтегративним особистісним утворенням, сукупністю громадянських знань, умінь, системи громадянських цінностей, досвіду громадянської діяльності, що забезпечують гармонійну взаємодію особистості і суспільства, її самореалізацію, якісний ступінь соціалізації індивіда в громадянське суспільство. Виокремлено, що ефективними інноваційними формами організації занять є: робота в малих групах, тренінг та методами навчання: інтерактивні технології, проблемні ситуації, ігрові технології колективної та групової діяльності. Окрім суто навчальних завдань мають бути сформульовані ще й такі, що спрямовані на: залучення студента до формування етнічної ідентичності, що супроводжується внутрішньою розумовою активністю та освоєнням діяль-ності системи етнічних цінностей. В межах застосування інноваційних форм та методів навчання здобувач із пасивного споживача знань стає активним суб'єктом освітньої діяльності, у якого сформована громадянська компетентність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: етнічна ідентичність, громадянська компетентність, здобувачі вищої освіти

Karnaukh Lesia Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel: (044) 473-45-33, https//orcid.org/0000-0003-2285-0543

Avramenko Oksana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences , Associate Professor Pavlo Tychyna, Uman State Pedagogical University, Uman, tel: (047) 44 3-45-33 https://orcid.org/0000-0003-1295-8841

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF CIVIC COMPETENCE FORMATION OF THE PERSONALITY OF THE ACQUIRER OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The authors of the article analyzed the content and essence of the concept of «ethnic identity», «civic competence» of the personality and studied the peculiarities of its formation in acquirers of higher education majoring in Preschool Education during the study of psychological and pedagogical disciplines. The analysis made it possible to single out ethnic identity as the quality of a formed personality who identified himself as a representative of the ethnic group he lived in. It is analyzed that the structure of ethnic identity includes three components: cognitive (self-identification, stereotypes, perceptions of the ethnic group), affective (sense of belonging to the ethnic community, orientation of ethnic stereotypes) and behavioral (real mechanism of manifestation of a member of a particular group. It is emphasized that civic competence is a holistic integrative personal formation, a set of civic knowledge, skills, a system of civic values, experience of civic activity, which ensure harmonious interaction between the individual and society, his/her self-realization, and a qualitative degree of socialization of an individual into civil society. This meant that in the list of innovative forms of organizing classes (work in small groups, training) and teaching methods (interactive technologies, problem situations, game technologies of collective and group activity), in addition to completely educational tasks, there should also be formulated those aimed at: involvement of the student in the formation of ethnic identity, which was accompanied by internal mental activity (together with mastering the activity, the student formed his system of ethnic values). Within applying of innovative forms and methods of education, the student from a passive user of knowledge became an active subject of educational activity with formed civic competence.

Keywords: ethnic identity, civic competence, acquirers of higher education

Постановка проблеми. Проблема формування громадянської компетентності підростаючого покоління є ключовою для формування та збереження

нації, адже від розуміння того, ким ми є залежить успішне життя держави. Тому окремої уваги заслуговує проблема формування громадянської компетентності у здобувачів вищої освіти. В результаті сформованої етнічної ідентичності, і як результату, громадянської компетентності, відбувається ототожнення особистості з етносом, осмислення особливостей свого «Я».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доречним у контексті нашого дослідження є також трактування етнічної ідентичності особистості, як усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має назву, територію, культуру, мову, економіку, спільні міфи, історичну пам'ять, юридичні права та обов'язки. Через діалог між державою та особистістю відбувається конструювання соціальної реальності. Саме тому на сучасному етапі розвитку суспільства з'явилася низка наукових робіт, у яких робляться спроби знайти нові інтерпретації формування етнічної ідентичності особистості. Це питання досліджували науковці: І. Дідук [1], О. Савицька [2], С. Позняк [3], Н. Хазратова [4], Н. Чепелєва [5], О. Щурко [6] та ін. У власних доробках вчені намагалися розкрити значення, роль особистості в державі та дослідити образ етносу та місце в ньому людини крізь призму професійного досвіду і суб'єктивного світобачення.

Актуальність проведеного дослідження зумовлена потребою з'ясувати, як формується громадянська компетентність особистості здобувачів вищої освіти під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

Мета статті спрямована на аналіз та дослідження особливостей, методів формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін спеціальності 012 Дошкільна освіта в закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Громадянська компетентність формується в межах низки дисциплін під час освітнього процесу здобувачів вищої освіти. Кожна з цих дисциплін розглядає це поняття із точки зору предмета психолого-педагогічних досліджень освітніх компонентів.

Формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти не втрачає своєї значущості і сьогодні. Так, під час вивчення курсу освітніх компонентів спеціальності 012 Дошкільна освіта «Етнопсихологія» здобувачі вищої освіти вивчають теми: «Проблеми етносу і нації в етнопсихології», «Основні динамічні та статичні характеристики етносу», «Поняття та етапи становлення ідентичності». Під час вивчення психології загальної здобувачі вивчають питання: «Самосвідомість особистості; Образ «Я», «Чинники формування та виховання особистості». Під час вивчення педагогіки загальної вивчаються теми: «Духовний розвиток особистості», «Моральне виховання особистості», «Розвиток, соціалізація і виховання особистості», де формується етнічна ідентичність, і як результат громадянська компетентність студентів. Під час вивчення дисципліни «Педагогічні технології дошкільної освіти для дітей з/без особливих освітніх потреб» здобувачі вивчають питання організації

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

краєзнавчо-туристичної діяльності в умовах освітнього процесу. Під час вивчення «Гендерної педагогіки та психології», «Психології особистості» здобувачі вивчають низку питань формування ідентичності в психолого-педагогічних дослідженнях.

Віддаючи належне етнографічним дослідженням у сфері означеної проблеми, вважаємо за необхідне зупинитися на психолого-педагогічному аналізі поглядів формування етнічної ідентичності та громадянської компетентності особистості здобувача вищої освіти. Таке дослідження дасть змогу глибше усвідомити сучасний стан проблеми, доцільні методи та форми роботи із студентами.

Для глибшого розуміння поняття «етнічна ідентичність» слід звернутися до джерел, які трактують це поняття. Метою такого аналізу є пошук оптимальних концептуальних положень, інтерпретацій цієї дефініції в річищі нашого дослідження. В межах нашого дослідження доцільно розглянути такі поняття як «ідентифікація», «етнічна ідентичність», етнічне-«Я», «етнічна самосвідомість», що допоможуть зрозуміти процес формування «громадянської компетентності».

У науковій психолого-педагогічній літературі ідентифікація розглядається як один із механізмів соціалізації особистості, завдяки якій засвоюються норми, ідеали, цінності, ролі, моральні властивості представників тих соціальних груп, до яких належить індивід. Особистість ідентифікує себе з етносом й багато в чому ним визначається [2].

Етнічна ідентичність – це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів [5].

Особистість вивчає себе не лише за допомогою прямих самосприймань. Багато в чому особистість пізнає себе опосередковано, тобто за допомогою інших людей, досить часто представників свого етносу (держави), сприймаючи їх реакції на власну поведінку. Аналізуючи думки і оцінки інших людей про себе, індивід формує різноманітні уявлення про власне «Я». Така диференціація образу «Я»/«Інші» формується в умовах взаємодії людини в соціумі (етносі, державі).

Звернімося до досліджень етнопсихологів О. Савицької, Л. Співака [2, с. 74], які розглядають проблему етнічного-«Я» як уявлення особистості про себе як про представника якої-небудь етнічної групи (держави), що належить до когнітивної складової «Я-концепції» – «Я-образу».

Етнічне «Я» – це уявлення людини про власну етнічну належність. Воно розвивається в результаті самоідентифікації з певним етносом. У групі (етносі) з'являються спільні для всіх учасників психічні явища: почуття взаємозв'язку і належності до групи, ідентифікація з групою та почуття «ми». Кожний індивід вважає себе членом етносу (держави).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Етнічна самосвідомість виступає як цілісна система уявлень про себе, що тісно пов'язана із сформованим у індивіда образом власного етносу (держави). Людина може охарактеризувати свою етнічну спільність, її походження, мову, культуру, психологічні риси, а також власне місце в групі (етносі, державі). Етнічне-«Я» чи етнічний «Я-образ» є складовою етнічної самосвідомості. Однією із функцій етнічної самосвідомості є протиставлення себе іншим етносам.

Важливим механізмом формування національної самосвідомості виступає етнічна ідентифікація і як результат – етнічна ідентичність [5, с. 77].

Етнічна ідентичність – це результат ототожнення особистості з цим етносом і відособлення від інших етносів, осмислення особливості власного образу, свого «Я». [5, с. 74].

Тобто інтеграція особистості у «внутрішню групу» веде до відокремлення її від «зовнішньої групи», що призводить до формування ідентичності. Відповідно до етнографічного підходу інтеграція особистості у «внутрішню групу» веде до відокремлення її від «зовнішньої групи», що призводить до формування ідентичності. Етнічні групи об'єднуються шляхом підтримки кордонів, що відокремлюють своїх від «Інших» за допомогою розмежувальних маркерів (діакритиків). До таких ключових маркерів етнічних кордонів відносяться мова, історія, релігія, культура.

На думку дослідника І. Данилюк етнічна належність «задається» разом з народженням, умінням розмовляти рідною мовою, культурним оточенням, у яке вона попадає і яке, у свою чергу, задає загальноприйняті стандарти поведінки і самореалізації особистості. Людина опиняється включеною в етнос набагато раніше, аніж вона включається в інші структури соціуму (клас, заклад вищої освіти тощо). Етнос є для людини початковою нішею, від якої вона відштовхується в подальшому житті [7].

Ми погоджуємося із цим дослідником, що значущість особистості полягає насамперед у тому, які цінності вона сповідує, якими ідеалами виміряється дійсність, повсякденне життя людини і суспільства. І скільки б не акцентували увагу на загальнолюдських цінностях, вони часто є або пустою абстракцією, або належать до конкретних етнічних цінностей, які досягли рівня вселюдськості.

Серед найбільш суттєвих чинників, на думку І. Данилюка, які впливають на формування етнічної ідентичності, дослідники виділяють:

1) особливості етнічної соціалізації у сім'ї, закладі вищої освіти й найближчому соціальному оточенні;

2) особливості етноконтактного середовища, насамперед, його поліетнічність-моноетнічність;

3) статусні відносини між етнічними групами [7, 178].

Перед тим як перейти до розгляду зазначеної проблеми, слід нагадати, що до структури етнічної ідентичності входять три компоненти когнітивний

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

(самоідентифікація, зміст авто- і гетеростереотипів, уявлення про «дистанцію» між своєю та іншими етнічними групами), афективний (почуття належності до етнічної спільноти, спрямованість етнічних стереотипів) та поведінковий (реальний механізм не тільки усвідомлення, але і прояву себе членом визначеної групи). Результатом сформованої етнічної ідентичності є сформованість громадянської компетентності як сукупності знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, ставлень, дій, переконань тощо, завдяки яким особистість усвідомлює своє місце як громадянина в суспільному й політичному житті держави, здатна відповідати за себе і свої вчинки перед співгромадянами та державою, користується громадянськими правами та готова виконувати покладені на неї як громадянина обов'язки задля розвитку демократії у суспільстві [8].

Загальну структуру громадянської компетентності можна описати як сукупність таких складових компонентів: громадянознавчі знання, тобто знання, які в цілому стосуються філософських, культурних, політичних, економічних, правових, соціальних і морально-етичних аспектів суспільного життя; громадянські вміння та навички як необхідна умова для соціалізації особистості у різних сферах життя суспільства в цілому та держави зокрема; громадянські цінності, установки та ставлення, у тому числі національні, демократичні та загальнолюдські [8]

Отож громадянська компетентність є цілісним інтегративним особистісним утворенням, сукупністю громадянських знань, умінь, системи громадянських цінностей, досвіду громадянської діяльності, що забезпечують гармонійну взаємодію особистості і суспільства, її самореалізацію, відображаючи якісний ступінь соціалізації індивіда в громадянське суспільство» [8].

Громадянська компетентність реалізується через активну участь у громадському та соціальному житті, керуючись розумінням соціальних, економічних, правових, політичних процесів, та стійкості, користуватися своїми правами та відповідально виконувати громадянські обов'язки.

Зміст громадянської компетентності в освітньому контексті формують знання про основні принципи демократичного суспільства, культивування поваги до особистості, інтересів групи та суспільства в цілому, усвідомлення економічних процесів у країні та у світі в цілому, а також толерантне ставлення до культурної та гендерної різноманітності. Невід'ємним аспектом формування громадянської компетентності є повага до прав і свобод людини, гендерної рівності, приватності життя, конфіденційності інформації інших людей та відповідальне ставлення до навколишнього середовища [8].

Проаналізувавши бачення окремих науковців та європейської спільноти щодо змісту громадянської компетентності А. Чубінська , Т Петришин виокремили основні структурні елементи, які є важливими для формування громадянської компетентності сучасного фахівця [9].

Серед складових громадянської компетентності науковці виокремили: політичну освіченість (знання про систему влади; знання законів, прав, свобод

та обов'язків громадян); етичність і мораль; соціальну свідомість (здатність розуміти соціальні проблеми); міжкультурну компетентність (здатність поважати культурні відмінності та проявляти толерантність); громадянську активність; критичне мислення та готовність до співпраці для досягнення спільних цілей і розв'язання проблем у демократичному суспільстві, критичне мислення (вміння аналізувати інформацію, розрізняти джерела істинної інформації від неправдивих новин і маніпуляцій); комунікативна культура, що виражається у комунікативних цінностях, взаєморозумінні у спілкуванні; готовність до співпраці (здатність працювати з іншими громадянами для досягнення спільних цілей і розв'язання проблем) [9].

Ми вивчили дослідження Н. Мельник, згідно якого автором з'ясовано, що на сучасному етапі серед громадянських компетентностей важливими для професійної діяльності педагога майбутні педагоги дошкільної освіти виокремлюють: емпатію, навички співпраці, навички автономного навчання, знання та критичне розуміння світу, відповідальність, відкритість до інших культур, уміння слухати та спостерігати, повагу до людської гідності, гнучкість та уміння адаптуватися, лінгвістичні та комунікативні навички та багатомовність [10].

Проте за висновками дослідниці поза увагою майбутніх вихователів залишаються такі складові громадянської компетентності, як: повага до прав людини, визнання цінності культурного різноманіття, визнання цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права, знання та критичне розуміння мови і особливостей спілкування, знання самого себе та критична самооцінка, громадянська свідомість, упевненість у собі, прийняття невизначеності, аналітичне та критичне мислення, навички вирішення конфліктів.

Результати анкетування, проведеного серед студентів здобувачів факультету дошкільної та спеціальної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, дозволили з'ясувати, що на сучасному етапі серед громадянських компетентностей здобувачі виокремлюють: громадянські цінності, установки та ставлення, у тому числі національні, демократичні та загальнолюдські, громадянську відповідальність, відкритість до пізнання світу, прояв поваги до людської гідності, життя; прояв поваги до захисників.

Послуговуючись дослідженнями О. Пометун, зауважимо, що реалізація ціннісного компонента відбувається переважно через зміст освіти шляхом відбору й структурування матеріалу навчального курсу [11]. Аналіз досліджень О. Пометун Н. Мельник дають змогу виокремити та структурувати інноваційні методи та прийому формування громадянської компетентності: інтерактивні технології, проблемні ситуації, ігрові технології колективної та групової діяльності, проведення лекцій, які повинні бути оснащені технічними засобами навчання, звернення до слухачів і одержання зворотного зв'язку, стимулювання слухачів до активної дискусії, тренінг, як ефективна

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

форма засвоєння теоретико-практичних знань. До інноваційних форм організації навчання, що радить впроваджувати Н. Мельник є індивідуалізація навчання, персоналізоване, проблемне, тьюторське навчання, робота в малих групах, сучасні інформаційні технології навчання [10].

Висновки. В межах застосування інноваційних форм та методів формування громадянської компетентності здобувач із пасивного споживача знань стає активним суб'єктом освітньої діяльності. В переліку інноваційних форм організації занять (робота в малих групах, тренінг) та методів навчання (інтерактивні технології, проблемні ситуації, ігрові технології колективної та групової діяльності) окрім суто навчальних завдань мають бути сформульовані ще й такі, що спрямовані на залучення студента до виховних, волонтерських заходів, що супроводжуються громадянською позицією, внутрішньою розумовою активністю. Таким чином, паралельно з освоєнням діяльності здобувач формує свою систему етнічних, загальнолюдських цінностей.

Література:

1. Дідук І. А. Основні смислові конструкти образу держави у політичній картині світу студентської молоді. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014 №2 (23). С. 61-67.
2. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія : навч. посібн. К. : Каравела, 2002. 263 с.
3. Позняк С. І. Соціальні уявлення про громадянськість в структурі громадянської компетентності учнівської молоді. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування. Колективна монографія. /За ред. І. В. Жадан. К. 2007. С. 145-181.
4. Хазратова Н. Типологічна модель індивідуально-психологічного образу держави. *Соціальна психологія.* 2004. № 4 (6). С. 3-13.
5. Чепелєва Н. В. Наративні психотехнології / за заг. ред. Чепелєвої Н. В. Київ: Главник, 2007. 159 с.
6. Щурко О. М. Архетип, стереотип і міф в міжнародному образі держави. *Гілея: науковий вісник*. 2016. №115. С. 411-414.
7. Данилюк І. В. Становлення та формування етнічної ідентичності особистості. *Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України «Наука і освіта»*. Спецвипуск. Проект: «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». Одеса, 2010. № 9. С. 47–51.
8. Власенко О. М.. Зміст та структура громадянської компетентності випускника закладу середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 62* (1), 2019. С.94-98.
9. Чубинська А.-М., Петришин Т. Формування громадянської компетентності сучасного фахівця: аналіз термінів та основних понять. *Академічна візія*. Випуск №27. 2024. С.1-11.
10. Мельник Н. Цінності громадянської компетентності як базові у професійній підготовці майбутніх вихователів. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти.* №2. 2018. С.3-10
11. Пометун О. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Управління школою*. 2005. № 8 (92). С. 5-7.

References:

1. Diduk, I.A. (2014). Osnovni zmistovi konstrukty obrazu derzhavy u politychnii kartyni svitu studentskoi molodi [Main semantic constructs of the image of the state in the political picture of the world of student youth]. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky - Actual problems of sociology, psychology, pedagogy, 2 (23),* 61-67 [in Ukrainian].

2. Savytska, O.V., & Spivak, L.M. (2002). *Etnopsyholohiia [Ethnopsychology]*. K.: Karavela [in Ukrainian].

3. Pozniak, S.I. (2007). *Sotsialni uiavlennia pro hromadianstvo v strukturi hromadianskoii* kompetentnosti uchnivskoii molodi. Sotsialni uiavlennia molodi: osoblyvosti ta shliakhy formuvannia *[Social perceptions of citizenship in the structure of civic competence of schoolchildren. Social representations of young people: features and ways of formation]*. I.V. Zhadan (Ed). Kyiv [in Ukrainian].

4. Khazratova, N. (2004). Typolohichna model indyvidualno-psykholohichnoho obrazu derzhavy [Typological model of the individual and psychological image of the state]. *Sotsialna psykholohiia - Social psychology, 4 (6),* 3-13 [in Ukrainian].

5. Chepelieva, N.V. (2007). Naratyvni psykhotekhnolohii [Narrative psychotechnologies]. N.V. Chepelieva (Ed). Kyiv: Hlavnik [in Ukrainian].

6. Shchurko, O.M. (2016). Arkhetyp, stereotyp i mif v mizhnarodnomu obrazi derzhavy [Archetype, stereotype and myth in the international image of the state]. *Hileia: naukovyi visnyk - Gilea: Scientific Bulletin, 115,* 411-414 [in Ukrainian].

7. Danyliuk, I.V. (2010). Stanovlennia ta formuvannia etnichnoi identychnosti osobystosti [Incipience and formation of ethnic identity of the personality]. *Naukovo-praktychnyi zhurnal Pivdennoho naukovoho tsentru APN Ukrainy "Nauka i osvita". Spetsvypusk. Proekt: "Psykholohiya osobystosti: teoriya, dosvid, praktyka" - Scientific and practical journal of the Southern Scientific Center of the National Academy of Sciences of Ukraine "Science and Education". Special issue. Project: "Personality psychology: theory, experience, practice", 9,* 47–51 [in Ukrainian].

8. *Vlasenko, O.M. (2019).* Zmist ta struktura hromadianskoi kompetentnosti vypusknyka zakladu serednoi osvity [Content and structure of civic competence of a graduate of a secondary education institution]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh - Pedagogy of formation of a creative personality in higher and secondary schools, 62(1),* 94-98, 96 [in Ukrainian].

9. Chubynska, Anastasiia-Mariia, & Petryshyn, Taras. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti suchasnoho fakhivtsia: analiz terminiv ta osnovnykh poniat [Formation of civic competence of a modern specialist: analysis of terms and basic concepts]. *Akademichna viziia - Academic vision, 27,* 1-1 [in Ukrainian].

10. Melnyk, N. (2018). Tsinnosti hromadianskoi kompetentnosti yak bazovi u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh vykhovateliv [Values of civic competence as basic in the professional training of future preschool teachers]. *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity - Actual issues of pedagogy, psychology and professional education, 2,* 3-10 [in Ukrainian].

11. Pometun, O. (2005). Teoretychni zasady formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchnivskoi molodi [Theoretical foundations of the formation of civic competence of schoolchildren]. *Upravlinnia shkoloiu School management, 8 (92),* 5-7 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.5.016:94(100)](072)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-434-443

Кінд-Войтюк Наталія Василівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, тел.: (03322) 24-80-30, https://orcid.org/0000-0002-7746-2807

ШІ ТА ІНТЕРНЕТ ЯК ІНСТРУМЕНТИ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті аналізуються практичні рекомендації для вчителів щодо інтеграції Інтернет-ресурсів в уроки історії та громадянської освіти. Обговорюється, як оптимально поєднувати традиційні методи з цифровими інструментами, враховуючи психологічні та вікові особливості учнів. Дослідження підтверджує, що грамотне використання Інтернету сприяє розвитку самостійності та відповідальності учнів, включає мотивацію до навчання та дає їм змогу глибше розуміти сучасні суспільні процеси. Результати цієї роботи можуть служити корисним ресурсом для педагогів, які прагнуть підвищити ефективність навчального процесу та адаптувати його до нових освітніх стандартів Нової української школи.

У сучасному освітньому середовищі, яке швидко змінюється під впливом інформаційних технологій, використання Інтернету стало невід'ємною складовою навчального процесу, особливо на уроках історії та громадянської освіти в Новій українській школі. Інтернет як навчальний ресурс забезпечує доступ до великої кількості інформації, яка збагачує зміст уроків, робить навчання інтерактивним та дозволяє учням глибше зануритися в контекст історичних подій і соціальних процесів. Завдяки розвитку цифрових технологій вчителі можуть використовувати мультимедійні матеріали, інтерактивні карти, віртуальні тури, архівні відео, зображення та електронні бібліотеки, що робить вивчення матеріалу більш цікавим. Крім того, Інтернет сприяє розвитку критичного мислення та аналітичних навичок у школярів. Під час роботи з онлайн-джерелами учні вчать відрізняти достовірну інформацію від фейків, оцінювати якість і надійність ресурсів, розуміти різноманітні точки зору на історичні події та сучасні соціально-політичні процеси. Це особливо важливо в умовах сьогодення, коли суспільство стикається з проблемою інформаційної безпеки, маніпуляцій та пропаганди.

В умовах інформаційного перенасичення та поширення недостовірної інформації в Інтернеті учні повинні розвивати навички розпізнавання надійних джерел, оцінки достовірності фактів, критичного ставлення до інформації та

вміння відокремлювати об’єктивне від суб’єктивного. На уроках історії та громадянської освіти це дозволяє учням глибше розуміти багатовимірність історичних подій, розглядати їх з різних позицій та уникати.

Ключові слова; інтернет-ресурси, цифрові інструменти для вчителів, інтерактивне навчання, медіа грамотність.

Kind-Voytiuk Nataliya Vasylivna Candidate of Historical Sciences, Assistant profesor of the Department of History of Ukraine and Archaeology, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, tel.: (03322) 24-80-30, https://orcid.org/0000-0002-7746-2807

AI AND THE INTERNET AS A TEACHING TOOL IN THE LESSONS OF HISTORY AND CIVIC EDUCATION IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article analyzes practical recommendations for teachers on integrating Internet resources into history and civic education lessons. It discusses how to optimally combine traditional methods with digital tools, taking into account the psychological and age-specific characteristics of students. The study confirms that the competent use of the Internet promotes students' independence and responsibility, fosters motivation to learn, and enables them to gain a deeper understanding of modern social processes. The results of this work can serve as a valuable resource for educators aiming to increase the effectiveness of the educational process and adapt it to the new educational standards of the New Ukrainian School.

In today's rapidly changing educational environment, driven by information technology, the use of the Internet has become an integral part of the educational process, especially in history and civic education lessons in the New Ukrainian School. The Internet, as an educational resource, provides access to a vast amount of information that enriches lesson content, makes learning interactive, and allows students to delve deeper into the context of historical events and social processes. With advancements in digital technology, teachers can utilize multimedia materials, interactive maps, virtual tours, archival videos, images, and digital libraries, making the study of materials more engaging. Moreover, the Internet contributes to the development of critical thinking and analytical skills in students. When working with online sources, students learn to distinguish reliable information from fakes, assess the quality and trustworthiness of resources, and understand diverse perspectives on historical events and current social-political processes. This is particularly important in the current context, where society faces challenges related to information security, manipulation, and propaganda.

In conditions of information saturation and the spread of unreliable information online, students need to develop skills in recognizing reliable sources,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

assessing the credibility of facts, adopting a critical approach to information, and distinguishing objective from subjective content. In history lessons, this enables students to better understand the multifaceted nature of historical events, consider them from different perspectives, and avoid one-sided interpretations.

Keywords: internet resources, digital tools for teachers, interactive learning, media literacy.

Постановка проблеми. Актуальність теми використання інтернету як інструменту навчання на уроках історії та громадянської освіти в Новій українській школі обумовлена сучасними тенденціями цифровізації та глобалізації, які змінюють підходи до освіти. Інтернет відкриває нові можливості для вчителів та учнів, пропонуючи доступ до величезної кількості інформаційних ресурсів, інтерактивних навчальних платформ, мультимедійного контенту та віртуальних інструментів. Це дозволяє зробити навчальний процес більш цікавим, доступним і гнучким, сприяючи розвитку критичного мислення, медіаграмотності та формуванню навичок роботи з інформацією

Роль сучасного вчителя, рівень його підготовки – зокрема цифрова компетентність – є надзвичайно важливою для впровадження цінностей Нової української школи. Так, у формулі НУШ вказано «Наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти має стати інструментом забезпечення успіху нової української школи [6]. Інтеграція України у світовий простір вимагає постійного пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, упровадження інноваційних педагогічних прийомів, гнучкого реагування на всі процеси, що відбуваються в нашій державі та світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій на тему використання інтернету на уроках історії та громадянської освіти показує значний вплив цифрових технологій на навчальний процес. Багато досліджень підтверджують, що інтеграція інтернет-ресурсів сприяє підвищенню зацікавленості та мотивації учнів, робить уроки більш інтерактивними та насиченими. Наприклад, використання віртуальних турів, інтерактивних карт, мультимедійних матеріалів і відеоархівів дозволяє глибше занурити учнів у контекст історичних подій і краще розуміти сучасні соціально-політичні процеси. Дана проблема є об’єктом дослідження відомих науковців, а саме: Магбемена К., Візнюк І.М., Буглай Н.М, Гончарова І. П. Філіпенко Л. В., Думанський О. В., Козак О. В. та інших, які підтверджують актуальність питання [1-3; 7].

Одним із ключових напрямів досліджень є розвиток медіаграмотності та критичного мислення в учнів. Вчені підкреслюють, що під час роботи з інтернет-джерелами учні повинні вміти відрізняти надійні джерела від

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сумнівних, розуміти різницю між фактом і маніпуляцією, а також критично оцінювати достовірність інформації. Такі навички стають важливими на уроках історії та громадянської освіти, де учні стикаються з різними точками зору на події.

Мета статті – розкрити використання інтернету та ШІ на уроках історії та громадянської освіти в НУШ.

Виклад основного матеріалу.

У 2024 році вивчення історії та громадянської освіти в школах пройшло значну трансформацію, орієнтуючись на розвиток компетентностей, критичного мислення та практичного застосування знань [5]. Ось основні тенденції та підходи, що використовуються в сучасній українській школі для викладання цих предметів:

1. Компетентнісний підхід

Новий український стандарт освіти робить акцент на формуванні компетентностей, а не просто знань. На уроках історії та громадянської освіти школярі не лише вивчають факти, дати та події, але й аналізують їхній вплив на сучасне суспільство та особисте життя, навчаються вирішувати реальні соціальні проблеми, що готує їх до активної громадянської позиції.

2. Використання цифрових технологій

Цифрові інструменти та Інтернет стали основою навчального процесу:

- Інтерактивні платформи (наприклад, LearningApps, Kahoot, Quizlet) використовуються для створення тестів, вікторин, інтерактивних завдань.
- Цифрові бібліотеки та архіви дозволяють учням працювати з історичними документами та джерелами, переглядати відео- та фотоархіви, робити порівняння та розглядати документи минулих епох у їхньому автентичному вигляді.
- Моделі та симуляції допомагають учням вивчати складні історичні та соціальні процеси у вигляді інтерактивних історичних реконструкцій або симуляцій соціальних явищ (наприклад, як працює демократія чи правова система) [9].

3. Проєктно-орієнтоване навчання

Важливою частиною уроків історії та громадянської освіти стали дослідницькі проєкти. Учні, працюючи в групах або індивідуально, досліджують певну тему, створюють презентації або цифрові проєкти, готують виступи, а також обговорюють актуальні соціальні проблеми. Такий підхід допомагає розвинути навички співпраці, комунікації та презентації.

4. Використання нейромереж та штучного інтелекту

Нейромережі та штучний інтелект активно інтегруються у навчальний процес:

- Учні можуть задавати питання чат-ботам з приводу історичних фактів або громадянських явищ, отримуючи швидкі відповіді та пояснення.
- Анімовані реконструкції та моделювання історичних подій дозволяють їм побачити події, відтворені з високою точністю, що створює ефект занурення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Використання нейромереж також допомагає у роботі з джерелами, що можуть перекладати, підсумовувати та пояснювати складні історичні документи.

5. Інтеграція медіаосвіти та фактчекінгу

В епоху інформаційного перевантаження велика увага приділяється навчанню школярів працювати з інформацією. На уроках громадянської освіти учні вчаться розпізнавати фейки, аналізувати джерела, перевіряти факти, а також критично ставитися до контенту, який вони отримують з медіа. Це допомагає формувати стійкість до маніпуляцій та дезінформації [10].

6. Історія та громадянська освіта через призму глобальних питань

Вивчення історії та громадянської освіти зараз часто проходить у контексті глобальних викликів, таких як права людини, захист навколишнього середовища, розвиток демократії, боротьба з дискримінацією. Це сприяє формуванню у школярів емпатії, розуміння різних культур та громадянської відповідальності.

7. Вебінари та онлайн-курси з історії та громадянської освіти

Використання онлайн-курсів (як-от на Prometheus, Coursera) дозволяє учням поглиблювати знання та отримувати доступ до лекцій провідних істориків та соціологів. Такі платформи сприяють індивідуальному підходу до навчання, дозволяючи учням навчатися у власному темпі.

Bodyswaps - цей застосунок — чудовий тренажер для прокачки soft skills. Можна змоделювати будь-яку життєву ситуацію: інтерв'ю, співбесіда, конфліктна ситуація. Штучний інтелект проаналізує ваші відповіді та дасть слушні поради й підказки, як покращити результат [10].

Додаток Microsoft Copilot - інструмент штучного інтелекту, за допомогою якого вчителю буде легше й цікавіше створювати документи та презентації, редагувати фотографії, писати листи в Outlook. А якщо ви працюватимете в режимі відеодзвінків в Microsoft Teams, то Microsoft Copilot представить ключові тези розмови і створить за потреби таблиці.

Додаток Microsoft Designer використовує штучний інтелект, щоб допомагати вчителю створювати професійні дизайни для презентацій. Це може стати вашою чарівною паличкою, коли знадобиться швидкий пошук зображень чи треба терміново й без зайвих зусиль згенерувати зображення з використанням ШІ [10].

Цифрові пристрої, які виконують завдання, властиві лише розумним істотам, є штучним інтелектом (ШІ). Інновації штучного інтелекту впливають на різноманітні сфери життя людини, а особливо на деякі аспекти освітньої галузі, особливо в період повномасштабного вторгнення, коли більшість закладів освіти працює у дистанційному режимі і чіткий контроль за будь-якою науковою діяльністю відсутній.У просторі академічної доброчесності штучний інтелект присутній вже декілька років, проте поява такого сервісу як ChatGPT від OpenAI стала синонімом прояву академічної недоброчесності

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

здобувачів освіти. Чат-бот на основі штучного інтелекту є нейромережею, яка спеціально розроблена і є персональним помічником людини.

Від традиційного оцінювання за допомогою тестів та контрольних робіт у школах переходять до оцінювання через проєкти, есе, рефлексії та групові завдання, що дозволяє більш повно оцінити розуміння учнями матеріалу та їхні вміння застосовувати знання на практиці [7].

Таким чином, історія та громадянська освіта в 2024 році вивчаються інтерактивно, з використанням новітніх технологій і сучасних методик. Ці предмети стають більше орієнтованими на практичні знання, формування критичного мислення, громадянської активності та навичок роботи з інформацією, що робить їх надзвичайно актуальними для підготовки молоді до викликів сучасного світу.

На сучасному етапі визначення пріоритетів викладач історії та громадянської освіти передбачає широкий пошук нових підходів, педагогічних технологій, адекватних динаміці розвитку суспільства, нових інформаційних технологій.

Технології штучного інтелекту розвиваються настільки стрімко, що подеколи за ними складно встигнути, і поступово проникають у всі сфери нашого життя. Штучний інтелект не є конкурентом людини, радше він – надійний помічник, із допомогою якого можна досягти значних успіхів у роботі, спростити виконання рутинних завдань та звільнити час для творчості.

Не будемо приховувати: для освітян ця можливість надзвичайно важлива. І саме для того, аби вчителі могли нарешті дозволити собі приділити більше часу учням, а не папірцям, команда освітнього проєкту «На Урок» створила Персональний помічник сучасного вчителя [9]. Він складається з набору інноваційних інструментів на основі штучного інтелекту, який допомагає оптимізувати щоденну роботу педагогів.

Якими інструментами ви можете скористатися просто зараз?

Завдання та вправи

- Тестові завдання. Штучний інтелект створить тестові завдання з однією правильною відповіддю на основі зазначеного джерела контенту. Організація роботи.
- Чекліст. Створить чекліст на задану тему відповідно до ваших потреб. (показ на слайді).

Для уроку.

- Презентація. Штучний інтелект згенерує текст для слайдів презентації на будь-яку тему чи за вказаним джерелом інформації. Для подальшої роботи над презентацією потрібно відредагувати текст слайдів або зберегти її у PowerPoint форматі. (показ на слайді).
- Таблиця. Штучний інтелект створить таблицю на основі зазначеного джерела інформації. Для цього необхідно задати параметри для створення таблиці, а штучний інтелект запропонує цікаві варіанти відповідно до заданої теми. (показ на слайді) [9].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

• Флешкартки. Створіть флешкартки за допомогою штучного інтелекту для вивчення нової теми чи закріплення знань, вказавши тему або джерело інформації. (показ на слайді).

• Навіщо це знати. Спираючись на пропозиції штучного інтелекту можна дати відповідь на запитання «Навіщо мені це вчити?» (учням про практичну користь отриманих знань і навичок, показ на слайді)

• Ідеї проєктів. Штучний інтелект запропонує ідеї для організації проєктного навчання з дітьми будь-якого віку, які штучний інтелект згенерує, спираючись на вказану вами тему (показ на слайді) [9];

• Ідеї цікавих завдань. Штучний інтелект запропонує ідеї цікавих завдань на будь-яку тему, які урізноманітнять освітній процес. (показ на слайді).

Чат.

• Чат за змістом файлу. Штучний інтелект надасть відповіді щодо змісту текстового файлу, для цього необхідно обрати джерело файлу, зміст якого необхідно проаналізувати за допомогою штучного інтелекту. Поставити запитання, які цікавлять за змістом. (показ на слайді).

Розумний пошук

• Зображення за темою. Штучний інтелект створить добірку найбільш відповідних зображень за запитом. (показ на слайді).

• YouTube-відео за темою. Знайде найкраще відео за вашою темою, створивши запит штучному інтелектові. (показ на слайді).

• Добірка матеріалів за темою. Формує добірку цікавих та корисних матеріалів відповідно до запиту. (показ на слайді).

• Матеріали НУШ. Штучний інтелект сформує добірку матеріалів, корисних для роботи в класах НУШ, відповідно до вашого запиту. (показ на слайді).

• Текст із відео. ШІ відтворить у текстовому форматі зміст відео за наданим посиланням. Для цього необхідно, додати посилання на відео, а штучний інтелект надасть вам текст, який звучить у ньому. (показ на слайді).

Існує декілька загальних способів використання сервісу гугл-групи: організація конференцій або соціальних заходів для окремих її учасників; спільна робота над проєктами або презентаціями; організація кола спілкування; пошук однодумців. Учителя історії в першу чергу можуть зацікавити перші три функції цього сервісу, але, якщо мова йде про здійснення проєктів, наприклад, громадянської спрямованості, пошук однодумців й спілкування з ними поза межами своєї школи, то це може робити за допомогою саме цього сервісу [3]. Учні, працюючи на основі сервісу гугл-групи, можуть обговорювати різноманітні питання, висловлювати власну позицію щодо обговорюваних на уроках контроверсійних питань історії, дискутувати, а також набувати досвіду колективної діяльності. До того ж, така колективна робота стимулює вироблення перспективних рішень і дає поштовх для

самовдосконалення. Гугл-групи та подібні до них середовища мережевого створення колективних гіпертекстів можуть служити «сховищами» колективного досвіду та моделями систем, що самоорганізуються [2, с. 28-29].

Оприлюднити результати своєї навчальної діяльності учням, а педагогам об'єктивно оцінити подібну діяльність дозволяють мережеві щоденники, або ж блоги. Для сучасного педагога корисними в соціальних мережах «Фейсбук» та «Інстаграм» можуть стати такі функції, як: створення реклами, сторінок, груп та подій; обговорення публікацій, фото чи відео; організація опитувань та голосувань; спілкування в режимі реального часу; додавання декількох контактів до чату; організація відеозв'язку; можливість групової діяльності тощо [4].

При викладання історії та громадянської освіти вчитель може використовувати фейсбук та інстаграм, наприклад, для: – створення профілю (або групи) історичного діяча та додавання потрібних зображень, посилань, обговорень, які характеризують відому постать; – вивчення війн (публікація інформації про битви, їхні фотознімки з посиланням на інтерактивні карти тощо); – спілкування з однолітками з інших міст чи країн (у тому числі упри виконанні дослідницьких завдань); – проведення швидких опитувань із теми; – розміщення фотоальбомів зі світлинами з подорожей, шкільних заходів, олімпіад, конкурсів тощо; – використання хештегів для відслідковування дописів та обговорень із тематики, що вивчається; – швидкого спілкування з батьками стосовно навчання учнів, повідомлення новин тощо [9]; – організації інтерактивних конкурсів для школярів. Отже, сучасний учитель може ефективно використовувати соціальні мережі як для більш ефективного та цікавого навчання учнів, так і для свого розвитку та професійного вдосконалення [1, 15].

Застосування мережевих технологій у навчальному процесі спрямовано на отримання більш високого рівня навичок та компетентностей як учня, так і вчителя. Залучення педагогів до такого освітнього простору як всесвітня мережа «Інтернет» та ШІ виведе процес навчання на якісно новий рівень, забезпечить розвиток та соціальну адаптацію учнів в умовах глобалізації світової спільноти.

Література:

1. Візнюк І.М., Буглай Н.М., Куцак Л.В., Поліщук А.С., Киливник В.В. Використання штучного інтелекту в освіті. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems.* 2021. Вип. 59. С. 14–22.

2. Гончарова І. П. Використання штучного інтелекту в професійній діяльності педагога: можливості та виклики в умовах цифрового освітнього середовища. Професійна діяльність педагога в умовах цифрового освітнього середовища : Матеріали міжрегіон. науково-практ. семінару, м. Біла Церква, 27 квіт. 2023 р. 2023. С. 28–33. URL: https://lib.iitta.gov.ua/735500/1/Матеріали%20семінару.pdf#page=30.

3. Магбемена К. Можливості застосування штучного інтелекту. *«Інформаційні технології та моделювання систем» :* зб. пр. учасників Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів вищ. освіти і молодих вчен., м. Житомир, 30 берез. 2023 р. 2023. С. 98–100. URL: http://eprints.zu.edu.ua/37557/1/Збірник_ІТтаМС_2023_друк.pdf#page=98.

4. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні. URL: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm (дата звернення: 23.10.2024).

5. Освіта.ua. Громадянська та історична галузь. Методичні рекомендації для вчителів на 2024/25 рік. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/school/metod-rekom/93010/ (дата звернення: 10.11.2024).

6. Проект Концепції розвитку освіти до 2025 року. URL: http://osvita.ua/news/43501/. (Дата зверення: 29.05.2024).

7. Філіпенко Л. В., Думанський О. В., Козак О. В. Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів освіти України: погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. *Академічні візії.* № 19. URL: https://academyvision.org/index.php/av/article/view/380.

8. ШІ для вчителя: 16 простих інструментів на щодень. *Освіторія Медіа*. URL: https://osvitoria.media/experience/yak-uchytelyu-podruzhytys-iz-shi-16-prostyh-i-praktychnyh-instrumentiv-2/ (дата звернення: 10.11.2024).

9. Штучний інтелект для вчителів – ШІ помічник вчителя «На Урок». Освітній проект «На Урок» для вчителів. URL: https://naurok.com.ua/assistant (дата звернення: 10.11.2024).

10. Штучний інтелект: історія виникнення та перспективи розвитку - Futurum. Futurum. URL: https://futurum.today/shtuchnyi-intelekt-istoriia-vynyknennia-ta-perspektyvyrozvytku/ (дата звернення: 12.08.2024).

References:

1. Viznjuk, I.M., Buglaj, N.M., Kucak, L.V., Polishhuk, A.S., Kilivnik, V.V. (2021). Vikoristannja shtuchnogo intelektu v osviti [Use of artificial intelligence in education]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 59, 14–22 [in Ukrainian].

2. Goncharova, I. P. (2023). Vikoristannja shtuchnogo intelektu v profesijnij dijal'nosti pedagoga: mozhlivosti ta vikliki v umovah cifrovogo osvitn'ogo seredovishha [The use of artificial intelligence in the professional activity of a teacher: opportunities and challenges in the conditions of a digital educational environment]. Profesijna dijal'nist' pedagoga v umovah cifrovogo osvitn'ogo seredovishha : Materiali mizhregion. naukovo-prakt. seminaru, m. Bila Cerkva, 27 kvit. 2023 r. 2023. S. 28–33. URL: https://lib.iitta.gov.ua/735500/1/Materiali%20seminaru.pdf#page=30.

3. Magbemena, K. (2023). Mozhlivosti zastosuvannja shtuchnogo intelektu [Possibilities of using artificial intelligence]. «Informacijni tehnologiї ta modeljuvannja sistem» : zb. pr. uchasnikiv Vseukr. naukovo-prakt. konf. zdobuvachiv vishh. osviti i molodih vchen., m. Zhitomir, 30 berez. 2023 r. 2023. S. 98–100. URL: http://eprints.zu.edu.ua/37557/1/Zbirnik_ITtaMS_2023_druk.pdf#page=98. [in Ukrainian].

4. Koncepcija vprovadzhennja media-osviti v Ukraïni [Concept of implementation of media education in Ukraine]. *www.ispp.org.ua* Retrieved from http://www.ispp.org.ua/news_44.htm [in Ukrainian].

5. Osvita.ua. Gromadjans'ka ta istorichna galuz'. Metodichni rekomendacії dlja vchiteliv na 2024/25 rik [Education.ua. Civic and historical branch. Methodological recommendations for teachers for 2024/25]. Retrieved from https://osvita.ua/school/metod-rekom/93010/ [in Ukrainian].

6. Proekt Koncepcії rozvitku osviti do 2025 roku [Draft Concept of Education Development until 2025]. *osvita.ua* Retrieved from http://osvita.ua/news/43501/. [in Ukrainian].

7. Filipenko, L. V., Dumans'kij, O. V., Kozak, O. V. Akademichna dobrochesnist' v naukovomu ta osvitn'omu seredovishhi zakladiv osviti Ukraïni: pogljad kriz' prizmu najavnosti shtuchnogo intelektu [Academic integrity in the scientific and educational environment of educational institutions of Ukraine: a view through the prism of the presence of artificial intelligence]. *Akademichni vizii - Academic visions*, 19. Retrieved from https://academyvision.org/index.php/av/article/view/380. [in Ukrainian].

8. ShI dlja vchitelja: 16 prostih instrumentiv na shhoden' [AI for the teacher: 16 simple tools for everyday use]. *osvitoria.media* Retrieved from https://osvitoria.media/experience/yak-uchytelyu-podruzhytys-iz-shi-16-prostyh-i-praktychnyh-instrumentiv-2/ [in Ukrainian].

9. Shtuchnij intelekt dlja vchiteliv – ShI pomichnik vchitelja «Na Urok» [Artificial intelligence for teachers - AI teacher's assistant "On Lesson"]. *naurok.com.ua* Retrieved from https://naurok.com.ua/assistant [in Ukrainian].

10. Shtuchnij intelekt: istorija viniknennja ta perspektivi rozvitku - Futurum. [Artificial intelligence: history of emergence and development prospects - Futurum]. *futurum.today* Retrieved from https://futurum.today/shtuchnyi-intelekt-istoriia-vynyknennia-ta-perspektyvyrozvytku/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 372.367

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-444-455

Колеснікова Євгенія Сергіївна кандидат педагогічних наук, викладач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, КЗ "Харківська гуманітарно-педагогічна академія" ХОР, м. Харків, тел.: (063) 832-60-60, https//orcid.org/0009-0002-1964-401X

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Першою ланкою, що забезпечує всебічний та гармонійний розвиток дитини, є дошкільна освіта. В умовах швидкої зміни реалій сьогодення необхідні ґрунтовне оновлення та перегляд змісту дошкільної освіти, створення нових програм, удосконалення форм та методів навчання, розробку нових освітніх технологій. Інтеграція різних видів мистецтва виступає головним інструментом нових моделей організації виховного освітнього процесу у сучасній системі дошкільної музичної освіти, а ідеї інтегрованого навчання сприяють успішній реалізації нових освітніх завдань, визначених нормативними документами.

Метою статті є висвітлення основних результатів дослідження ефективності інтеграційного підходу у процесі формування вокальної культури дітей старшого дошкільного віку. У статті розглядається інтеграція художніх видів діяльності у процесі навчання співу та формування вокальної культури дітей старшого дошкільного віку. Аналізуючи статті вітчизняних колег визначено, що взаємодія різних художніх видів діяльності призводить до виникненню стійкішої зацікавленості дітей до розучування пісні, і як наслідок – до багатогранного естетичного виховання

Обґрунтовується необхідність використання різноманітних вокальних вправ для формування вокально-хорових навичок у дітей старшого дошкільного віку засобами інтеграції різних видів художньої діяльності в процесі безпосередньої освітньої діяльності. Наведено певні приклади інтегрованих ігор у процесі вивчення пісень. Розкривається система роботи з навчання співу дітей старшого дошкільного віку, аналізуються питання інтеграції, дається обґрунтування важливості використання інтеграції в процесі навчання співу в дошкільній освітній організації.

Ключові слова: вокально-хорові навички, система роботи, навчання співу, інтеграція, інтеграція художніх видів діяльності, етапи розучування пісні, прийоми та засоби музичної виразності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Kolesnikova Yevheniia Sergiivna PhD in Pedagogy, Lecturer at the Department of Musical and Instrumental Teacher Training, Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» Kharkiv Regional Council, Kharkiv, tel.: (063) 832-60-60, https//orcid.org/0009-0002-1964-401X

INTEGRATION APPROACH TO THE FORMATION OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN`S VOCAL CULTURE

Abstract. Preschool education is the first link that ensures the comprehensive and harmonious development of a child. In the context of rapidly changing realities of today, it is necessary to thoroughly update and revise the content of preschool education, create new programmes, improve forms and methods of teaching, and develop new educational technologies. Integration of different types of art is the main tool for new models of organizing the educational process in the modern system of preschool music education, and the ideas of integrated learning contribute to the successful implementation of new educational tasks defined by regulatory documents.

The purpose of the article is to highlight the main results of the study of the effectiveness of the integration approach in the process of forming the vocal culture of senior preschool children. The article deals with the integration of artistic activities in the process of teaching singing and forming the vocal culture of senior preschool children.

Analyzing the articles of domestic colleagues, it is determined that the interaction of various artistic activities leads to a more stable interest of children in learning a song, and as a result – to multifaceted aesthetic education

The necessity of using various vocal exercises for the formation of vocal and choral skills in senior preschool children by means of integrating various types of artistic activity in the process of direct educational activity is substantiated. Some examples of integrated games in the process of learning songs are given. The system of work on teaching singing to children of senior preschool age is revealed, the issues of integration are analyzed, the importance of using integration in the process of teaching singing in preschool educational organizations is substantiated.

Key words: vocal and choral skills, system of work, singing training, integration, integration of artistic activities, stages of song learning, techniques and means of musical expression.

Постановка проблеми. Економічні та соціальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, призвели до зміни ціннісних орієнтирів, падіння духовності та культурного рівня людей. З огляду на це сьогодні нагально потрібен пошук та розробка нових підходів до системи виховання та розвитку дітей дошкільного віку. Зусилля педагогів, психологів, соціологів спрямовані на оновлення та перегляд змісту дошкільної освіти, створення нових програм,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

удосконалення форм та методів навчання, розробку нових освітніх технологій. Дошкільна освіта має забезпечити створення основного фундаменту розвитку дитини. У сучасній системі дошкільної музичної освіти створюються нові моделі організації виховного освітнього процесу, інструментом яких є інтеграція різних видів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємозв'язку різних видів художньої діяльності у роботі з дітьми посідає особливе місце у дослідженнях педагогів та психологів. На особливу увагу в цьому питанні заслуговує старша дошкільна вікова група, оскільки саме в цей період дитинства закладаються основи майбутньої особистості, формується ставлення до навколишнього світу. Такими науковцями, як Крутій К., Новгородська Ю., Романюк І., Самбор Л., Шевчук А. та багато інших, був накопичений великий досвід формування особистості дитини в процесі навчання співу. У їх роботах запропоновано методику практичної роботи з дітьми, показано вплив співочої виконавчої діяльності на всебічний розвиток дитині. Водночас хочемо зауважити, що спів як вид музичної діяльності дітей дошкільного віку в даний час розглядається як один із найскладніших і водночас найменш вивчених та методично висвітлених розділів музичної роботи з дітьми дошкільного віку.

Метою статті є висвітлення результатів використання інтеграційного підходу до навчання співу та формування вокальної культури дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У сучасній системі дошкільної освіти складаються нові моделі організації виховного освітнього процесу. Інструментом у створенні таких моделей може виступати інтеграція, яку ми розуміємо як глибшу форму взаємозв'язку, взаємопроникнення різних розділів виховання та освіти дітей, і яка, на наш погляд, повинна охоплювати всі види мистецько-творчої та мовної діяльності, різноманітні ігри: дидактичні, рухливі, ігри-драматизації, сюжетно-рольові; образотворчу діяльність, художньо-мовленнєву, музичну.

Розвиток психічних процесів необхідний для успішного здійснення будь-якої дитячої діяльності (естетичного сприйняття, образних уявлень, образного мислення, уяви, емоційно-позитивного ставлення до дійсності, і навіть пам'яті та уваги). З іншого боку, основою інтеграції стосовно змісту естетичного, художнього напряму є образ, який створюється і передається у різних видах художньої діяльності специфічними засобами виразності [1].

Ідеї інтегрованого навчання сьогодні особливо затребувані, оскільки сприяють успішній реалізації нових освітніх завдань, визначених нормативними документами.

Як вважає Я.Коменський [5], все, що перебуває у взаємозв'язку, слід викладати в такому ж зв'язку, необхідному для формування системності знань та забезпечення цілісності навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Термін «педагогічна інтеграція» сприймається як різновид наукової інтеграції, що здійснюється у рамках педагогічної теорії та практики. Призначення педагогічної інтеграції полягає у встановленні зв'язків і відносин педагогічними засобами та заради педагогічних цілей, а специфіка інтеграції як педагогічного феномену полягає в тому, що вона одночасно розглядається як процес, як результат цього процесу та принцип розвитку педагогіки та педагогічної практики. Інтеграція сприяє засвоєнню знань, навичок, умінь та розвитку художньо-творчих здібностей, усуває перевантаження дітей та дорослих, розширюючи та поглиблюючи їх соціально-моральний та естетичний досвід.

У дитини, як і в дорослого, процес пізнання відбувається за участю всіх аналізаторів під час діяльності різного роду з урахуванням сприйняття дійсності, і навіть через сприйняття мистецтва. Проте пізнання через зорове сприйняття є лише незначною частиною всього процесу пізнання дитиною дійсності. Необхідно застосування різних видів сприйняття: зорового, слухового, тактильного та інших. Це положення визначає ідеї звернення в освітньому процесі не до окремих видів мистецтва, а до їх інтеграції, яка створює найповнішу картину світу у свідомості дітей завдяки включенню різних видів аналізаторів, які сприяють засвоєнню більш глибоких та різнобічних уявлень про навколишній світ.

Музика відіграє велику роль у гармонійному та всебічному розвитку дітей. Правильно здійснюваний музичний розвиток завжди пов'язаний з удосконаленням багатьох властивостей і якостей дитини. Головне завдання музичного виховання дошкільнят – розвиток естетичного ставлення до життя та мистецтва, що характеризується емоційною чуйністю, розвиненим сприйняттям, оцінним ставленням, творчою діяльністю.

Музика має велике значення у моральному та інтелектуальному вдосконаленні особистості дитини. Впливаючи на підсвідомість, вона має виключно сильний моральний вплив на емоційну сферу дітей, що набуває сьогодні особливої актуальності. Музичне мистецтво відображає багато життєвих явищ, які збагачують дітей уявленнями про суспільство, природу, побут, традиції.

У співі, як і в інших видах виконавства, дитина може активно виявляти своє ставлення до музики. Опанування співом у дітей відбувається поступово, внаслідок «незліченних проб», на протязі яких, з одного боку, розвивається вміння володіти голосовим апаратом, а з іншого – виробляються музично-слухові уявлення.

Процес формування вокально-хорових навичок у дітей засобами інтеграції художніх видів діяльності в ДНЗ відбувається через три основні напрямки: безпосередню освітню діяльність, нерегламентовану діяльність та діяльність дитини поза дошкільною установою (тобто у сім'ї). Всі ці напрями взаємопов'язані, хоча на кожному етапі системи вирішуються різні завдання [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Співоча діяльність сприяє розвитку мовних та комунікативних навичок у процесі міжособистісного спілкування. Існує взаємозв'язок між музичним та фізичним вихованням дітей. Музика впливає на процес їхнього фізичного вдосконалення, життєвий тонус. У процесі виконання танцювальних рухів формується постава, пластичність, витривалість. У процесі співочої діяльності формуються правильне дихання, покращується постава, розвивається апарат артикуляції.

Об'єднання знань із різних галузей на основі загальної теми дозволяє вибудувати дитині системне бачення світу та системне її пізнання. Інтегроване навчання залучає дітей до дисципліни мислення та допомагає опанувати порівняння, зіставлення, аналіз, синтез, узагальнення.

Карл Орф, німецький педагог і музикант, ще на початку XX століття розробив систему комплексної музичної діяльності, яка була спрямована на виховання природної музикальності людини та будувалася на інтеграції руху, співу та гри на маленьких ручних ударних музичних інструментах. У результаті досліджень Карл Орф прийшов до висновку, що провідним у процесі музичного навчання є «принцип активного музикування» і «навчання в дії». На думку педагога початкова музична освіта має супроводжуватися позитивними емоціями та естетичним задоволенням дітей від імпровізаційного створення власної музики. Він вважав, що найголовнішим під час навчання є створення сприятливої психологічно налаштованої атмосфери заняття: зацікавлення, захопленості дітей, їх внутрішнього комфорту, що сприятиме активізації бажання дитини проявити себе в ролі активного учасника [8].

Ефективність інтегрованого навчання, де поєднуються елементи різних видів мистецтва та галузей знань, — не підлягає сумніву. Під час їх проведення музичний керівник цікаво й різнобічно розкриває теми, передбачені чинними програмами; залучає дітей до активної спільної творчої діяльності.

Інтегровані заняття зумовлюють взаємозв'язок музичного, пластичного, танцювально-рухового мистецтва з образотворчою діяльністю та літературою. Взаємозв'язок цих компонентів дає ще більший ефект у формуванні духовного світу дитини [6].

Освітня царина «Музика» відноситься до одного з чотирьох головних напрямів – художньо-естетичного. Під час художньо-естетичного виховання дітей проблема інтеграції вивчається у ракурсі глибшої форми взаємозв'язку, взаємопроникнення різного змісту виховання та освіти. На думку вчених однією з головних особливостей дитячої художньо-творчої діяльності є її синкретичність, яка розуміється в широкому значенні як нероздільність, поєднання видів мистецтва в одній цілісній художній дії.

Для розвитку художньої культури особистості важливо знати специфіку кожного виду мистецтва та їхню взаємодію. Певне поєднання видів мистецтва може бути обрано для вирішення тих чи інших завдань естетичного виховання особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Механізмом інтеграції є образ, створений засобами різних видів мистецтва та створюваний дітьми у різних видах їх художньої діяльності. Інтеграція різних видів мистецтва та художньої діяльності в естетичному вихованні дітей дошкільного віку ґрунтується на пізнанні дитиною виразних засобів кожного виду мистецтва та поступовому розумінні того, що образ одного й того ж об'єкта, явища у різних видах мистецтва створюється специфічними засобами:

• у літературі засіб виразності – слово (образні визначення, епітети, порівняння, ритм, метафори);

• у театралізованій діяльності виразні засоби драматизації – рухи, жести, міміка, голос, інтонація, пози;

• в образотворчій діяльності – малюнок (форма, обсяг, пропорції, поза, співвідношення предметів у загальній композиції за величиною), аплікація (форма, колір, композиція) та ін.;

• у музиці – мелодія, ритм, гармонія, динаміка, інтонація та ін. [6].

Проблема взаємозв'язку різних видів художньої діяльності у роботі з дітьми посідає особливе місце у дослідженнях педагогів та психологів. На особливу увагу в цьому питанні заслуговує дошкільна вікова група, оскільки саме в цей період дитинства закладаються основи майбутньої особистості, формується ставлення до навколишнього світу. У дошкільному віці виникає велика потреба у творчості, оскільки у самій природі дитини закладено сприйнятливість та схильність до неї Дитина здатна багато фантазувати, її уява є найвищою формою інтелектуального розвитку.

Як зазначає К. Крутій: «У закладі дошкільної освіти розуміємо цілеспрямований процес розвитку дитини в результаті її активної життєдіяльності у певним чином організованих умовах і взаємодії з педагогічними працівниками, батьками та однолітками».

«Перехід до інтегрованого освітнього процесу – нагальна потреба сьогодення, один із шляхів модернізації дошкільної освіти, обумовлений психофізіологічними особливостями сучасних дошкільнят, їхніми соціокультурними запитами» [4]. Дитина дошкільного віку являється не тільки цільовим орієнтиром системи дошкільної освіти, а ще і віддзеркалюванням інтересів та потреб родини, суспільства й держави в галузі освіти дітей дошкільного віку.

Відомо, що музична, танцювальна, театральна та образотворча діяльність найбільш доступна дітям. Дитина намагається висловити своє ставлення до побаченого та почутого [4].

Інтеграція ґрунтується на спільності психічних процесів, розвиток яких необхідний для успішного здійснення діяльності (естетичного сприйняття, образних уявлень, мислення, уяви, емоційно-позитивного ставлення до діяльності, пам'яті та уваги).

Сучасні дослідження показали, що інтеграція можлива при виконанні трьох умов:

1) об'єкти дослідження повинні співпадати або бути досить близькими;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2) в предметах, що інтегруються, використовуються однакові або близькі методи дослідження;

3) предмети, що інтегруються, будуються на загальних закономірностях, загальних теоретичних концепціях.

У процесі інтеграції діяльності збагачується не тільки власний зміст цих видів діяльності, але й самі вони реалізуються на більш якісному педагогічному рівні. В результаті цього процесу ми отримуємо цілісний художньо-естетичний і, зокрема, вокально-хоровий розвиток дітей. Нами виявлено, що інтеграція в даному випадку має великі можливості формування у дітей цілісних орієнтирів, морально-естетичних відносин, пробуджує цікавість до креативності у будь-якому її виразі. Яскрава мова художніх текстів, добре виконані твори образотворчого мистецтва, образність у виконанні ритмічних рухів – все це підвищує емоційність сприйняття музичного матеріалу, образність уявлень, що формуються на його основі, сприяє успішному оволодінню дітьми не тільки вокально-хоровими навичками, але і естетичному вихованню дітей взагалі [7].

Інтеграція співочої та художньо-мовленнєвої діяльності протеґує найшвидшому освоєнню навичок звукоутворення за допомогою таких вправ, як «Читання тексту наспів»; «Промовляння тексту пісні перебільшено, виділяючи кожну букву»; «Промовляння тексту пісні в ритмі пісні, одночасно простукуючи ритм».

Серед усіх видів музичної діяльності у дошкільному віці спів має низку очевидних переваг. Це можна пояснити низкою причин:

1. Пісенним початком української музичної культури. Як зазначають музикознавці, всі обряди здавна: народження, вінчання, поховання супроводжувалися співом, на всіх святах народ співав; співали працюючи, співали відпочиваючи.

2. Загальнодоступністю. Кожна дитина фізіологічно має від природи голос і слух.

3. Адекватністю співу психолого-віковим особливостям дітей старшого дошкільного віку.

4. Особливою доступністю для сприйняття в силу синтезу слова та музики.

5. Значимістю виховання почуттів людської спільності у світі.

Педагогами-музикантами був накопичений великий досвід формування особистості дитини в процесі навчання співу. У їх роботах запропоновано методику практичної роботи з дітьми, показано вплив співочої виконавчої діяльності на всебічний розвиток дитині.

Стають актуальними питання, пов'язані з різними аспектами інтеграції освітніх галузей, різних видів діяльності, спадкоємності різних ступенів освіти.

При проектуванні загальноосвітньої програми дошкільної освіти слід враховувати принцип інтеграції освітніх областей відповідно до вікових

можливостей та особливостей вихованців, специфіки та можливостей освітніх областей.

Застосування принципу інтеграції різних видів художньої діяльності позитивно впливає на процес формування вокально-хорових навичок у дітей віком старшого дошкільного віку.

У своїх дослідженнях вчені наголошували на важливість проведення роботи з формування вокально-хорових навичок у зв'язку з тим, що сам собою спів не призводить до формування таких навичок, для цього необхідна спеціальна цілеспрямована робота з постановки голосового апарату дитини.

За основу процесу формування вокально-хорових навичок засобами інтеграції мистецьких видів діяльності ми брали традиційну методику роботи з розучування пісні у старшому дошкільному віці, її послідовність, поетапність. Пов'язано це з тим, що формування вокально-хорових навичок у дітей відбувається у безпосередньої освітньої діяльності за різними формами її організації: безпосередня освітня діяльність, нерегламентована діяльність, індивідуальна робота.

Удосконалення вокально-хорових навичок дитини сприяє її загальному розвитку, становленню її особистісних якостей, допомагає формуванню естетичного ставлення до музики та навколишньої дійсності. Сучасний підхід до його організації передбачає не лише розучування пісень та роботу над чистотою інтонування, а й постановку дитячого співацького голосу, формування елементарних співочих навичок. Це пов'язано, перш за все, з тим, що систематична робота щодо постановки співочого голосу та формування співочих навичок є складним, монотонним процесом. Для того, щоб цей процес став найбільш привабливим для дітей старшого дошкільного віку, ми припустили, що інтегрований підхід у рамках роботи буде особливо актуальним.

Процес формування співочих навичок у дітей відбувається у безпосередній освітній діяльності. Завдання формування співочих навичок вирішуються не окремо один від одного, а паралельно, доповнюючи їх. На одному занятті музичний керівник може одночасно працювати над розвитком дихання, звукоутворення, а також над ансамблем та виразністю виконання. Усе залежить від того, на якому етапі роботи відбувається розучування пісні.

Під час проведення дослідження ми розглядали три етапи розучування пісні:

1. Початковий етап, на якому педагогу необхідно зацікавити дітей виразним виконанням пісні, її текстом та змістом.
2. Другий, основний етап, під час якого педагогу необхідно розучити з дітьми мелодію, ритмічний малюнок пісні, акценти, текст пісні.
3. Завершальний етап, протягом якого педагогу необхідно підтримати інтерес до твору, що розучується, і домогтися емоційного, виразного виконання пісні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На ***початковому етапі розучування пісні,*** використовуючи інтеграцію художніх видів діяльності, викликається інтерес до конкретної розучуваної пісні різними засобами. Під час цього етапу вирішуються завдання щодо формування у дітей уявлень про співочу діяльність, розширення музично-інформаційного досвіду дітей у даній діяльності. І тому нами було розроблено цикл розмов на тему: «Пісня – душа людини», метою якого є зацікавлення дітей жанром «пісня». На даному етапі роботи ми використовували ігри, які сприяють активізації дітей у співочій діяльності, викликають бажання співати сольно, слухати свій голос, який звучить у записі.

Під час *гри «Музична студія»* діти представляли себе справжніми співаками та записували пісні, що виконуються на студії. Голоси дітей як справжніх артистів записували через мікрофон на комп'ютер, після чого музичний керівник прослуховував разом з виконавцями запис і давав характеристику голосу дитини. Ця гра допомагає дітям почути звучання свого голосу «з боку», визначити особливості його звучання, розвиває вміння розрізняти інтонацію, правильне та неточне виконання мелодії розученої пісні, спонукає бажання виправляти помилки у своєму виконанні, а також підвищує самооцінку дитини у співочій діяльності.

При знайомстві з піснею, первинному її сприйнятті ми використовували ігри, в яких інтегрувалися співоча та образотворча діяльність (наприклад, *«Підбери картинку»*), в якій діти за змістом підбирали відповідну ілюстрацію, співвідносили зміст прослуханої пісні із запропонованою ілюстрацією. Використовували ігри, в яких спостерігається інтеграція співочої та художньо-мовленнєвої діяльності, такі, як *«Назви головне слово»*, де діти при слуханні виділяли головне слово, яке несло основну думку куплета, приспіву чи всієї пісні загалом.

Розмовляючи про характер, зміст пісні, що розучується, ми використовували гру *«Слово на долоні»*, в якій інтегрується співоча та художньо-мовна діяльність. У грі музичний керівник «збирав» у долоню всі слова дітей, що характеризують пісню, що розучується. Гра *«Втратилася пісенька»* сприяла розвитку умінь дітей запам'ятовувати основну мелодію пісні та вибирати з програних мелодій правильну, «загублену». У цій грі інтегрувалися співоча та театралізована діяльність.

Під час ***другого етапу розучування пісні***, коли педагогу необхідно розучити з дітьми *мелодію, ритмічний малюнок пісні, акценти*, він використовує інші ігри та вправи, вміло інтегруючи мистецькі види діяльності.

Як показує практика, роботу, яку проводять безпосередньо з розучування пісні, необхідно починати з розучування *тексту або мелодії пісні*. Але завдання з розучування тексту не входить до переліку співочих навичок, тому це завдання ми будемо реалізовувати в рамках роботи над дикцією.

Працюючи над чіткістю дикції можна використовувати ігри, у яких інтегруються співоча і художньо-мовленнєва діяльність. Наприклад, на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

даному етапі розучування пісні можна використовувати *гру «Питання – відповідь»* на закріплення тексту пісні, в якій педагог вимовляє фрази з пісні по порядку з інтонацією, а діти хором повторюють цю фразу без зміни з ствердною інтонацією.

Роботу над звукоутворенням можна проводити засобами інтеграції співочої та образотворчої діяльності в процесі розгляду ілюстрацій (схем), на яких зображено правильне положення рота при співі, за допомогою прийому проспівування звуку та малювання його тривалості на папері (мольберті), викладення ритму широкими та вузькими полосами (маленькими та великими кружками), виконання мелодії пісні на заданому звуку за схемою: уривчасто – «стаккато», плавно – «легато» та багатьох інших ігор.

На основному етапі роботи над піснею ми здійснювали безпосередню роботу над формуванням вокально-хорових навичок. На це у традиційній методиці розучування пісні з дітьми старшого дошкільного віку пропонується відводити від 3-х до 5-ти занять. На даному етапі ми сприяли розвитку у дітей вокально-хорових навичок у процесі вправ та музичних ігор, а також інтегруючи мистецькі види діяльності; удосконалювали співочий голос дітей та вокально-слухову координацію; залучали дітей до активної участі у співочій діяльності, привчали самостійно використовувати набуті вміння та навички.

Важливим моментом на цьому етапі було те, що робота над кількома вокально-хоровими навичками здійснювалася одночасно. На одному занятті ми працювали над формуванням дикції, дихання та звукоутворення.

У процесі того, як діти засвоювали слова пісні, ми використовували на заняттях гри, які сприяли закріпленню тексту та мелодії пісні, інтегруючи співочу та музично-ритмічну діяльність. У грі *«Займи місце у вантажівці»* (поїзді, машині, літаку) музичний керівник пропонував дітям рухатися по колу і виконувати пісню, що розучується, під музичний супровід або без нього, за сигналом педагога діти швидко займали місця на стільцях (гра проходила за принципом гри «зайвий» стілець»). Гра тривала доти, доки не залишався один гравець на стільці. Таким чином, діти багато разів повторювали текст і мелодію пісні, не ставлячи собі за мету запам'ятати, але в ігровій ситуації цей процес відбувався набагато швидше.

Формування чистоти інтонування ми здійснювали засобами інтеграції співочої та музично-ритмічної діяльності за допомогою гри *«Музична естафета»*. Гра має на меті навчити дітей співати послідовно, по ланцюжку, витримуючи паузи та намагаючись утриматись у заданій тональності. Педагог чи дитина співав музичну фразу і передавав «естафетну паличку» іншій дитині, яка продовжувала пісню і передавала «паличку» наступній дитині. У цій грі головне завдання полягало в тому, щоб «не втратити тональність», в якій починав співати перший, тому дітей, які чисто співають, ми ставили на початок, в середину і в кінець пісні, тоді вони не «відводили» мелодію від початкового тону.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На заключному ***третьому етапі роботи над піснею*** педагогу необхідно за допомогою ігор і вправ інтегрованого характеру підтримати інтерес до твору, що розучується, і домогтися емоційного, виразного виконання пісні.

Метою заключного етапу роботи над піснею є формування у дітей навички виразного виконання пісні, розвиток уміння колективного та сольного співу, закріплення навички ансамблевого виконання. Для цього були використані ігри та вправи, в яких інтегруються співоча та театрально-ігрова діяльність такі, як: виконання пісні у різних темпах (середній, повільний, дуже повільний, дуже швидкий); виконання пісні з різним характером, від імені різних героїв, виконання пісні з використанням атрибутики, що відповідає змісту пісні, костюмів, масок.

Система роботи з навчання співу дітей старшого дошкільного віку здійснювалася не тільки у безпосередньої освітньої діяльності, а також і у нерегламентований час вихователями групи. Для цього було сплановано роботу з розширення знань у галузі розвитку співочих умінь дітей старшого дошкільного віку, розширено та збагачено куточки художньої діяльності іграшками, предметами, що сприяють активізації дітей до співочої діяльності. Важливою складовою була робота з батьками, оскільки за результатами констатуючого етапу дослідження вплив батьків на музичні інтереси та переваги дітей виявився суттєвим. У зв'язку з цим, нами було розроблено такі форми роботи з батьками, як, наприклад, *«Музичний зошит»* (зошит із домашніми завданнями для дітей старшого дошкільного віку на розвиток голосу, слуху та пісенного творчості).

Під час цього етапу вирішувалися завдання щодо створення умов по виникненню потреби у співочій діяльності, розширенню самостійності дітей у виборі засобів, що сприяють формуванню стійких навичок і умінь. Було розроблено комплексні, інтегровані заняття, на яких діти виявляли свої вокально-хорові можливості. Використовувалися різноманітні форми проведення розваг, наприклад *«Вгадай мелодію», «Музичний КВК»* та інші.

Було розроблено і проведено домінантні заняття, у зовнішній структурі яких превалює спів, наприклад, *«Подорож до Америки»*, у якому у дітей удосконалюються вокально-хорові навички, розвивається активний ладовий, звуковисотний слух.

Висновки. При розробці нашої системи роботи з навчання співу дітей старшого дошкільного віку ми спиралися на відомі положення про те, що в основі будь-якої діяльності незалежно від її предметної орієнтації (художня, комунікативна, спортивна) лежать мотиви: бажання, потреби, схильності, інтереси, безпосередньо пов'язані із змістом діяльності.

Таким чином, розроблена нами система роботи з навчання співу дітей старшого дошкільного віку засобами інтеграції художніх видів діяльності дозволила здійснювати роботу на формуючому етапі експерименту планомірно, послідовно та визначити найбільш вдалі поєднання видів художньої

діяльності для успішного формування вокально-хорових навичок у різних формах взаємодії за всіма напрямами роботи з дітьми старшого дошкільного віку.

Література:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Київ: Світич, 2008. 430с.

2. Базовий компонент дошкільної освіти/наук. Кер.: А.М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук; авт. кол-в: А.М. Богущ, Г.В. Белєнька, О.Л. Богоніч та ін. Київ: Видавництво, 2012. 26 с.

3. Крутій К. Концепція постійного контролю за якістю дошкільної освіти./ К. Крутій // Вихователь - методист дошкільного закладу. – 2009. – №3. – 35 с.

4. Науменко Т. Музичне виховання найменших: Інтегровані заняття./ Т. Науменко. – Київ: Шкільний світ, 2007. – 128 с.

5. Новгородська Ю.Г. Методика музичного виховання. Тексти лекцій: Навчальний посібник для спеціальності «Дошкільне виховання, практична психологія»./ Ю.Г. Новгородська. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – 143 с.

6. Романюк І. А. Організація роботи у дошкільному навчальному закладі: Навчально-методичний посібник. / І.А. Романюк. – Тернопіль: Мандрівець. 2014, – 280 с.

7. Самбор Л. Музично-дидактичні ігри на музичних заняттях./ Л. Самбор // Музичний керівник. – 2014. – №11. – С. 4-10.

8. Шаповал О. Упровадження концепції "елементарного музикування" Карла Орфа в систему музичного виховання дошкільників / О. Шаповал // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. – №11. – С. 57–66.

References:

1. Bazova prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ia u Sviti» Kyiv: Svitych, 2008. 430 s [in Ukrainian].

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity/nauk. Ker.: A.M. Bohush, diisnyi chlen NAPN UkraIny, prof., d-r ped. nauk; avt. kol-v: A.M. Bohushch, H.V. Belienka, O.L. Bohonich ta in. Kyiv: Vydavnytstvo, 2012. 26 s [in Ukrainian].

3. Krutii K. Kontseptsiia postiinoho kontroliu za yakistiu doshkilnoi osvity *[The Conseption of constant control of quality preschool education*],Vykhovatel - metodyst doshkilnoho zakladu. 2009. №3. s.35 [in Ukrainian].

4. Naumenko T. Muzychne vykhovannia naimenshykh: Intehrovani zaniattia. *[Musical education of the smallest. Integrational classes*]. Kyiv: Shkilnyi svit, 2007. 128 s. [in Ukrainian].

5. Novhorodska Yu.H. Metodyka muzychnoho vykhovannia. *[The methodology of musical education*] Teksty lektsii: Navchalnyi posibnyk dlia spetsialnosti «Doshkilne vykhovannia, praktychna psykholohiia» / Yu.H. Novhorodska // Nizhyn, Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia, 2010. 143 s. [in Ukrainian].

6. Romaniuk I. A. Orhanizatsiia roboty u doshkilnomu navchalnomu zakladi *[The organization of work in preschool educational establishment*]: Navchalno-metodychnyi posibnyk. I.A. Romaniuk. Ternopil: Mandrivets. 2014, 280 s. [in Ukrainian].

7. Sambor L. Muzychno-dydaktychni ihry na muzychnykh zaniattiakh. *[The musical didactic games during the musical classes*] L. Sambor Muzychnyi kerivnyk. 2014. №11. s.4-10 [in Ukrainian].

8. Shapoval O. Uprovadzhennia kontseptsii "elementarnoho muzykuvannia" Karla Orfa v systemu muzychnoho vykhovannia doshkilnykiv *[Implementation of Carl Orff's concept of 'elementary musicianship' in the system of preschoolers` music education*]/ O. Shapoval // Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu. – 2010. – №11. – S. 57–66 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.04:304

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-456-468

Коренева Інна Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, декан факультету природничої і фізико-математичної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м.Глухів, https://orcid.org/0000-0002-1117-7624

Коломієць Микола Борисович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри технологічної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, http://orcid.org/0000-0003-0960-345X

СУЧАСНИЙ СТАН РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. Анотація статті присвячена актуальній проблемі рухової активності та здоров'я здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання й воєнних дій. Автори відзначають, що Україна активно долучилася до міжнародних ініціатив щодо реалізації цілей сталого розвитку, зокрема Цілі 3 – забезпечення здорового способу життя і благополуччя. Дослідження підкреслюють низький рівень фізичної активності серед світового населення, включно з молоддю, що викликає занепокоєння, адже нерівномірний розподіл фізичної активності за статтю, віком та регіонами може вплинути на показники захворюваності та смертності.

Дані ВООЗ свідчать, що понад чверть дорослого населення світу не досягають мінімально рекомендованого рівня фізичної активності, причому рівень неактивності в розвинених країнах є значно вищим, ніж у менш економічно розвинених. Проблематика особливо актуальна для молоді, оскільки навіть серед дітей і підлітків більшість витрачає менше години на день на фізичні вправи середньої або високої інтенсивності. Також відзначено гендерну нерівність у рівнях фізичної активності, де дівчата, як правило, менш активні, ніж хлопці.

В статті наголошено, що тенденції малорухливого способу життя серед молоді можуть бути результатом змін у системі освіти, зокрема, поширення онлайн-навчання та впливу комунікаційних технологій, що збільшили частку часу, який підлітки проводять сидячи. Це ускладнює реалізацію Цілі 3 ООН, спрямованої на зниження рівня фізичної неактивності на 15% до 2030 року.

Дослідження проводилося серед студентів, які навчаються в умовах війни, що теж значно вплинуло на їх фізичну активність. Згідно з отриманими даними, лише 18,5% здобувачів мають регулярну щоденну активність понад 30 хвилин. Найбільш популярними видами активності залишаються піші

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

прогулянки, фітнес та їзда на велосипеді, проте частка студентів, які взагалі не займаються фізичною активністю, є значною.

Висновки авторів вказують на незадовільний рівень фізичної активності студентів, що може негативно позначитися на їх здоров'ї. Рекомендовано впровадження педагогічного супроводу, який би сприяв підвищенню рівня фізичної активності здобувачів та їх мотивації до здорового способу життя.

Ключові слова: рухова активність, здоровий спосіб життя, сталий розвиток, дистанційне навчання, фізична активність, неінфекційні захворювання, здобувачі освіти.

Koreneva Inna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Natural and Physical and Mathematical Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0002-1117-7624

Kolomiiets Mykola Borysovych PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Technological Education Chair, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, http://orcid.org/0000-0003-0960-345X

THE CURRENT STATE OF PHYSICAL ACTIVITY OF APPLICANTS: NATIONAL AND INTERNATIONAL CONTEXT

Abstract. The article is devoted to the topical issue of physical activity and health of students in the context of distance learning and military operations. The authors note that Ukraine has actively joined international initiatives to implement the Sustainable Development Goals, in particular Goal 3 - ensuring a healthy lifestyle and well-being. Studies emphasize the low level of physical activity among the global population, including young people, which is worrisome because the uneven distribution of physical activity by gender, age, and region can affect morbidity and mortality.

WHO data show that more than a quarter of the world's adults do not reach the minimum recommended level of physical activity, and the level of inactivity in developed countries is significantly higher than in less economically developed countries. The problem is particularly relevant for young people, as even among children and adolescents, the majority spend less than an hour a day on moderate or vigorous exercise. The article also notes gender inequality in physical activity levels, where girls tend to be less active than boys.

The article emphasizes that trends in sedentary lifestyles among young people may be the result of changes in the education system, in particular, the spread of online learning and the impact of communication technologies, which have increased the proportion of time that adolescents spend sitting. This complicates the implementation of UN Goal 3, which aims to reduce physical inactivity by 15% by 2030.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The study was conducted among students studying in a time of war, which also had a significant impact on their physical activity. According to the data, only 18.5% of students have regular daily activity of more than 30 minutes. Hiking, fitness, and cycling remain the most popular activities, but the proportion of students who do not engage in physical activity at all is significant.

The authors' conclusions indicate an unsatisfactory level of students' physical activity, which can negatively affect their health. It is recommended to introduce pedagogical support that would help to increase the level of physical activity of students and their motivation for a healthy lifestyle.

Keywords: physical activity, healthy lifestyle, sustainable development, distance learning, physical activity, non-communicable diseases, students.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що стратегія сталого розвитку людства, запропонована міжнародною спільнотою, спрямована на забезпечення добробуту і благополуччя кожного громадянина нашої плани. Ця стратегія, скоріше є ідеалом, метою, до якої має прагнути людство у своїй діяльності та взаєминах у сфері довкілля, соціуму та економіки [9; 2]. Нині Україна долучилася до всіх міжнародних ініціатив щодо досягнення 17 цілей сталого розвитку (ЦСР). З точки зору тематики нашого дослідження важливою ціллю досягнення сталого розвитку є ЦСР№3 – «Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці» [21]. За даними ВООЗ [37], останні глобальні оцінки свідчать, що 1,4 мільярда дорослих (27,5% світового дорослого населення) не досягають рекомендованого рівня фізичної активності, необхідного для зміцнення і захисту здоров’я. Особливе занепокоєння викликають значні відмінності у рівнях фізичної активності залежно від регіону, країни, вікової групи та статі. У 2016 році серед дорослих рівень фізичної неактивності у країнах з високим рівнем доходу (36,8%) був удвічі вищим, ніж у країнах з низьким доходом (16,2%) [18]. У більшості країн жінки менш активні, ніж чоловіки, особливо на сході. Попри природну схильність підлітків і молоді до активного дозвілля, рівень фізичної активності серед них також нижчий, ніж очікувалося: за останніми глобальними даними, 81% хлопчиків і дівчаток віком 11–17 років витрачають менше години на день на фізичну активність середньої та високої інтенсивності, причому дівчата менш активні, ніж хлопці (85% проти 77,6% відповідно). У тих випадках, де було зафіксовано помірне покращення рівня фізичної активності серед підлітків, зростання частіше спостерігалося серед хлопців, що ще більше посилює гендерні відмінності у фізичній активності, які часто зберігаються впродовж усього життя.

Така тенденція ставить під загрозу глобальну мету щодо зниження рівня фізичної неактивності на 15% у період з 2018 по 2030 рік, особливо серед дорослого населення. Це вказує на нагальну потребу посилення зусиль для того, щоб фізична активність максимально сприяла формуванню здоров’я та благополуччя населення.

Однією з цілей сталого розвитку є також боротьба з неінфекційними захворюваннями, значна частина яких пов'язана з малорухливим способом життя [28]. За інформацією МОЗ України, спосіб життя впливає на здоров'я населення, зумовлюючи близько 50% неінфекційних хвороб, які є причиною 80% смертності в країні, причому рівень захворюваності невпинно зростає [7]. У зв'язку з цим держава визнає особливу важливість інформування дітей і молоді про здоровий спосіб життя та формування навичок відповідальної поведінки для збереження здоров'я. Профілактика неінфекційних захворювань, за даними МОЗ України, може врятувати тисячі життів, підвищити продуктивність праці та зменшити витрати на охорону здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика збереження здоров'я молоді та пошуку шляхів і методів впливу на функціональний стан здобувачів освіти були предметом уваги таких вітчизняних і зарубіжних науковців як Бойко Г., Герцик А., Кузнєцова О., Круцевич Т., Маринчук П., Міщук Д., Ніколаєв С, Ніколаєв Ю, Носко М., Luo J., Mangis J., Richardson J., Wang L., та ін. [4; 3; 10; 11; 12; 13; 14; 28; та ін.]. Зокрема, дослідники вказують на те, що онлайн-навчання становить великий ризик для фізичного та емоційного здоров'я здобувачів, оскільки воно приводить до відмови від рухової активності, рекреаційних видів спорту, спонукає до сидячого способу життя, що не відповідає мінімальним вимогам до рухової активності.

Теоретичні засади рекреаційно-оздоровчої рухової активності, оздоровчий та рекреаційний вплив процесів фізичного навантаження та природних чинників довкілля на фізичний стан людини розглядають у своїх працях Григус І., Гунько П., Дутчак М., Жданова О., Линець М., Маріонда І., Олексієнко Я., Петренко О., Приступа Є., Сивохоп Е., Сусла В., Товт В [15]. Дослідження впливу різних видів рухової активності здобувачів на їхнє здоров'я та функціональний стан окреслюються у працях зарубіжних дослідників Güllü A., Güllü E., Kotarska K, Paczyńska-Jędrycka M, Sygit K, Kmieć K, Czerw A, Nowak M., Riekert K.A., Ockene J.K., Pbert L., Varo J.J.; Martinez-Gonzales M.A., De Irala-Estevez J., Kearney J., Gibney M., Martinez J.A., Steptoe A., Wardle J., Kwan M.Y.; Cairney J., Faulkner G.E., Bray S.R.; Born H.A. [23; 26; 27; 19].

Отже, проблематика дослідження стану рухової активності здобувачів освіти та залучення їх до оздоровчо-рекреаційної діяльності не є новою. Вивчення фізичної активності молоді як майбутньої еліти та ймовірних пропагандистів здорового способу життя повинно зайняти чільне місце. Проте питання забезпечення здорового функціонального стану здобувачів освіти України в умовах дистанційної освіти не знайшло належного висвітлення у останніх наукових джерелах. Відтак потребує аналізу сучасний стан залученості здобувачів територій можливих бойових дій в Україні до оздоровчо-рекреаційної діяльності та впровадження системи рекреаційно-оздоровчих занять для здобувачів для покращення їхнього функціонального стану.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мета статті – дослідження особливостей стану рухової активності здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання та воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Фізична активність широко цінується у світі, оскільки це впливає на здоров'я та якість життя. Загальновідомо, що її недостатність може призвести до тяжких наслідків [17; 20; 34]. Дослідження засвідчують, що більшість дорослих людей Європи (43–87%) [36], Австралії (43,4%) та Сполучених Штатів (60%) [35], як правило, неактивні або не займаються регулярною фізичною активністю. Здебільшого вони ведуть малорухливий спосіб життя.

Тож останні дослідження підтверджують зниження фізичної активності в суспільствах, причому найбільший регрес має місце серед здобувачів, які закінчують школу, і тих, хто вступає до університетів [33]. Дослідження, проведені серед студентів із 23 країн Центральної та Східної Європи, показали, що лише 32% чоловіків і 18% жінок відповідають вимогам ВООЗ щодо фізичної активності. Дослідження в Іспанії також виявили, що 45% студентів фізично неактивні, і це стосується переважно жінок [24]. У цьому контексті студенти з Чеської Республіки мають набагато кращі результати [25].

Дослідженнями науковців зафіксовано достовірно нижчий рівень фізичної активності у студентів з України порівняно з країнами Вишеградської групи. Проте, як у студентів з України, так і тих вихідці з країн Вишеградської групи фізична активність була помітно нижчою у жінок порівняно з чоловіків, що є звичайним явищем для студентів з інших країн [31; 32; 38]. Дані про значно меншу активність у жінок, ніж у чоловіків, безсумнівно нижча серед жінок з України порівняно з країнами Вишеградської групи, здається, вказують на це несприятливе явище, особливо те, що збереження хорошого здоров'я зараз і в майбутньому є життєво важливим, тим більше для жінок, які бажають стати матерями.

Різкі негативні тенденції у стані здоров'я студентської молоді в Україні пов'язані, насамперед, з обмеженням фізичної активності, значними порушеннями системи харчування (неповноцінне, неякісне харчування, недоїдання, переїдання, відсутність режиму та ін.), шкідливі звички (куріння, зловживання алкоголем, наркотиками та ін.), психічна перевтома і стреси, забруднення навколишнього середовища та погані санітарно-побутові умови тощо [30; 37]. Найшвидший, найдоступніший і найпростіший спосіб вирішити цю проблему в Україні – це змінити ставлення студентів до здорового способу життя.

Проблема формування здорового способу життя значною мірою пов'язана з рівнем культури студентів і викладачів.

Визначено, що тим успішніше у студентів формується потреба у фізичному самовдосконаленні, чим вищий освітній рівень і ступінь розвитку інших потреб, тобто тим більше сформована їх особистість. Виявлено прямий зв'язок між сформованістю потреби у фізичному самовдосконаленні та професійною

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

спрямованістю особистості студентів, що підтверджує діалектичну єдність фізичної та інтелектуальної діяльності.

Здоровим способом життя слід вважати форми і методи повсякденної діяльності людини, які сприяють підвищенню резервних можливостей організму, успішному виконанню соціальних і професійних функцій.

Вітчизняна наукова спільнота виказує значний інтерес до рухової активності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання, широко обговорює його та приходить до невтішних висновків. Зокрема, фахівці вказують, що руховий режим сучасних студентів ЗВО характеризується гіподинамією [5]. За даними експериментальних досліджень, середній і високий рівні рухової активності студентів протягом доби складаюсь усього 9,3 і 3,6 % відповідно [16], що сумарно менше, ніж частка рухової активності сидячого рівня, яка склала 16,5 %.

Умови самоізоляції, обмеження можливостей займатися оздоровчо-рекреаційною руховою активністю спричинили різке зниження рухової активності сучасних здобувачів вищої освіти після введення карантинних обмежень. Слід акцентувати увагу на тому, що вже у 2021 році здобувачі вищої освіти змогли адаптуватися до нової ситуації й спостерігалось статистично значуще підвищення їхньої рухової активності на докарантинний рівень. Утім на тлі розгортання бойових дій на території країни, в студентів у 2022 році знову відбулося значне погіршення досліджуваного показника порівняно з 2021 роком. І якщо в студентів-чоловіків оцінка рухової активності в 2023 році залишилась на рівні 2022 року, то в студенток вона продовжила знижуватися [18].

Таким чином, рівень рухової активності молоді в усьому світі знижується. Проте в Україні за даними досліджень спостерігається його суттєве падіння у порівнянні аналогічними показниками країн Європи. Відтак можна передбачити, що рівень здоров'я молоді відповідно теж знижується. Це пов'язано із багатьма об'єктивними причинами: наявністю дистанційної освіти, стресовими станами (переживання за рідних, стрес під час обстрілів та їхнього очікування, страх за своє життя та життя рідних), розвитком комунікаційних технологій, соціальних мереж та захопленістю гаджетами.

Протягом вересня-жовтня 2023 року було проведено онлайн-опитування 64 респонденти. Опитування здійснювалося за допомогою додатка Google Форми. Всі респонденти є здобувачами факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського НПУ ім. О. Довженка.

Гендерне співвідношення здобувачів, які взяли участь в опитуванні, склало 51% - дівчат, 49% - хлопців.

Віковий розподіл респондентів характеризується чисельним переважанням осіб 20-30 років (35,4%), проте достатньо представленою віковою групою є також особи до 20 років (21,5%) та 30-40 років (23,1%) (рис.1.). Середній вік досліджуваних склав 25,3 років.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

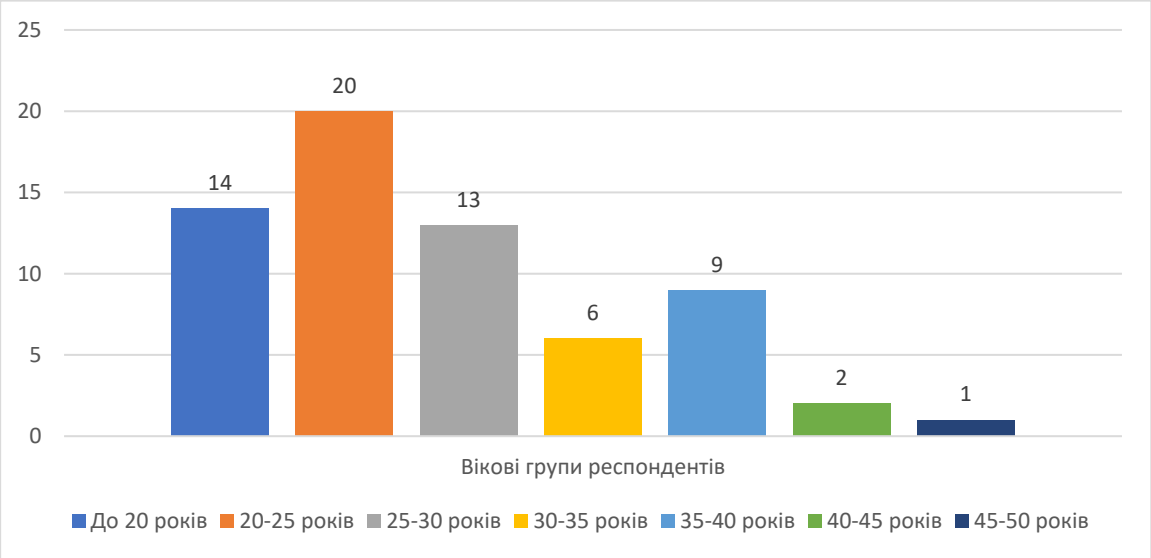

Рис. 1. Віковий розподіл респондентів, кількість осіб

Опитування щодо тривалості рухової активності засвідчило, що 18,5% (12 осіб) мають щодня рухову активність тривалістю 30 і більше хвилин. Решта респондентів мають меншу активність, проте 13,8% (9 осіб) мають достатню рухову активність 4-5 днів на тиждень. 20% (13 осіб) 30 хвилинну активність мають 1-3 рази на тиждень. 35,4% (23 особи) несистемно займаються руховою активністю. 12,3% (8 осіб) взагалі не мають належного щоденного рівня рухової активності (рис. 2).

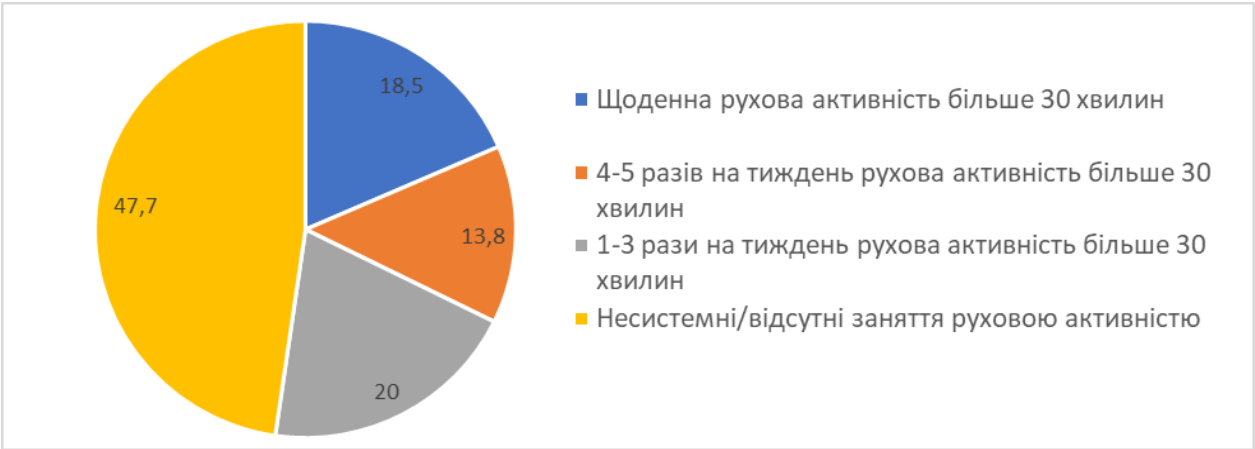

Рис. 2. Результати опитування здобувачів щодо рівня їхньої рухової активності, кількість осіб у %

Респонденти у відповідь на запитання про види рухової діяльності могли обрати кілька відповідей, оскільки могли бути такі здобувачі, що займалися одночасно різними видами рекреаційно-рухової активності. Серед видів такої активності у відповідях здобувачів переважають піші прогулянки (70,7%), їзда на велосипеді (29,2%), заняття фітнесом (27,7%), садівництво (20%), риболовля (18,5%). Ігровими видами рекреаційно-рухової активності (бадмінтон,

теніс, боулінг тощо) займаються 9,2% респондентів. Аеробікою – 4,6%, стрибками на батутах – 3%, бодібілдінгом – 3%. Найменш чисельними видами занять рекреаційно-рухової активності – офф-роуд (1 особа), біг (1 особа), мотоспорт (1 особа), катання на лижах і сноубордах (1 особа), тімбілдінг (1 особа) (рис. 3.4). 4,6% здобувачів зазначили, що не займаються жодним видом рекреаційно-рухової активності.

Висновки. Дослідження показало, що рівень рухової активності серед здобувачів освіти, особливо в умовах дистанційного навчання та воєнного стану, залишається низьким і потребує термінових заходів для покращення. Система освіти має важливу роль у забезпеченні фізичного та психічного здоров'я студентів, оскільки відсутність достатньої фізичної активності негативно впливає на загальний стан здоров'я, підвищує ризик розвитку неінфекційних захворювань і сприяє погіршенню функціонального стану студентів.

На основі проведеного опитування було виявлено, що значна частина здобувачів не дотримується рекомендованих нормам фізичної активності. Більшість респондентів займаються руховою активністю несистемно або мають низький рівень активності, що підкреслює необхідність розробки комплексної програми оздоровлення в рамках навчального процесу. Зокрема, велике значення має активне включення фізичних занять у навчальний процес, мотивування студентів до фізичної активності через створення сприятливих умов для заняття спортом та фізичними вправами. Нагальною є необхідність вдосконалення педагогічного супроводу студентів, спрямованого на стимулювання їх до активних фізичних занять.

Таким чином, для підвищення рівня рухової активності студентів необхідно здійснити комплексний підхід, що включатиме як педагогічні заходи, так і мотивацію до змін у способі життя, що дозволить покращити фізичний і психоемоційний стан студентів і забезпечить їх подальший розвиток у межах сучасних вимог сталого розвитку.

Література:

1. Бишевець Н., Гончарова Н., Лазакович Ю. Особливості навчальної діяльності студентів вітчизняних закладів вищої освіти в мовах використання дистанційних форм навчання. *Науковий часопис аціонального педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2021, Вип. 11 (143), С. 29–33

2. Боголюбов В.М. та ін. Стратегія сталого розвитку: Підручник / [В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд]. За редакцією професора В.М.Боголюбова і. Київ: ВЦ НУБІПУ, 2018. 446 с.

3. Бойко Г., Міщук Д. Алгоритм контролю фізичного стану студентської молоді у вищих навчальних закладах. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць*. Вип. 4 (23). Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2017. С.157-162.

4. Герцик А. М. Теоретико-методичні основи фізичної реабілітації/ фізичної терапії при порушеннях діяльності опорно-рухового апарату. Львів : ЛДУФК, 2018. - 387 с.

5. Гордієнко О. І., Мовчан, В. П. Шляхи удосконалення рухової активності студентів в умовах дистанційного навчання. *Rehabilitation and Recreation* . 2022 , No 10, С. 162–169

6. Григус І. М., Хома О. В. Оздоровчо-рекреаційна рухова активність у профілактиці хронічних неінфекційних захворювань чоловіків похилого віку в умовах карантинних обмежень. *Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини (Rehabilitation & Recreation),* 2022, (11), С.163–172. https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.11.19

7. КМУ України. Ухвалено Національний план заходів щодо неінфекційних захворювань. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uhvaleno-nacionalnij-plan-zahodiv-shchodo-neinfekcijnih-zahvoryuvan

8. Коренева І., Самілик В. (2023). Вплив дистанційної освіти на здоров'я вчителів: приклад України. *Journal of Innovations and Sustainability , 7* (1), 05. https://doi.org/10.51599/is.2023.07.01.05

9. Коренева І.М. Система підготовки майбутніх учителів біології до реалізації функцій освіти для сталого розвитку: монографія. Суми, 2019. 526 с.

10. Круцевич Т.Ю., Саїнчук М.М., Підлетейчук Р.В. Наслідки політики девальвації фізичної підготовки у фізичному вихованні освітніх закладів України. *Науковий часопис НПДУ. Фізична культура і спорт*. 2018; №2(96). С.515.

11. Кузнєцова О.Т., Королевич А.М., Філінський О.Ю. Стан та структура захворюваності студентів університету. *Науковий часопис НПДУ. Фізична культура і спорт.* 2020; №3(123). С.98102.

12. Маринчук П.І. Порівняльний аналіз фізичної підготовленості студентів різних спеціальностей. *Науковий часопис НПДУ. Фізична культура і спорт.* 2018; №4(98). С.102-106

13. Ніколаєв С, Ніколаєв Ю, Гребік О. Рівень розвитку психофізіологічних особливостей студентів вищих закладів освіти. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві.* 2019; №3(47). С.48-54.

14. Носко М.О, Носко Ю.М. Теоретико-методичні основи розвитку рухової функції учнівської та студентської молоді. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт.* 2011, №91. С.333-336.

15. Олексієнко Я. І., Гунько П. М. Теорія, види та технології оздоровчо-рекреаційної рухової діяльності : навчальнометодичний посібник. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2018. 260 с.

16. Сироватко З. В., Єфременко В. М. Вплив дистанційного навчання на рухову активність студентів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2022, Вип. 3К(147) 22, С. 363-366

17. Bellew B. Physical activity vs. Noncommunicable diseases [NCDs]: An assessment of Global, Regional and National context for physical activity policy development, implementation and evaluation. J. Sci. Med. Sport 2014, 18, 6–12.

18. Bergier, J.; Tsos, A.; Popovych, D.; Bergier, B.; Niźnikowska, E.; Ács, P.; Junger, J.; Salonna, F. Level of and factors determining physical activity in students in Ukraine and the Visegrad countries. Int. J. Environ. Res. Public Health 2018, 15, 1738.

19. Bray S.R.; Born H.A. Transition to university and vigorous physical activity: Implications for health and psychological well-being. J. Am. Coll. Health 2004, 52, P.181–188.

20. Cavill N.; Biddle S.; Sallis J.F. Health enhancing physical activity for young people: Statement of the United Kingdom expert consensus conference. Pediatr. Exerc. Sci. 2001, 13, 12–25

21. GBD 2015 SDG Collaborators. Measuring the health-related Sustainable Development Goals in 188 countries: a baseline analysis from the Global Burden of Disease Study 2015. *Lancet* (London, England). 2016; vol.388(10053). P. 1813-50. doi: 10.1016/S0140-6736(16)31467-2. URL: https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2816%2931467-2.

22. Global status report on physical activity 2022. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240059153

23. Güllü A., Güllü E. The Effect of Recreational Physical Activity Training on Bio-motor Characteristics of Secondary School Students. *Journal of Education and Training Studies* Vol. 7, No. 1, January 2019. P. 156-163. doi:10.11114/jets.v7i1.3781

24. Hoyos I.; Irazusta A.; Gravina L.; Gil S.M.; Gil J.; Irazusta J. Reduced cardiovascular risk is associated with aerobic fitness in university students. Eur. J. Sport Sci. 2011, 11, 87–94

25. Kotarska K, Paczyńska-Jędrycka M, Sygit K, Kmieć K, Czerw A, Nowak MA. Physical Activity and the Quality of Life of Female Students of Universities in Poland. *Int J Environ Res Public Health*. 2021 May 13; № 18(10):5194. doi: 10.3390/ijerph18105194.

26. Kwan M.Y.; Cairney J.; Faulkner G.E.; Pullenayegum E.E. Physical activity and other health-risk behaviors during the transition into early adulthood: A longitudinal cohort study. Am. J. Prev. Med. 2012, 42, P.14–20

27. Mangis J. Online learning and the effects on functional health: a pilot study". 2016. EWU Masters Thesis Collection. 386 p. http://dc.ewu.edu/theses/386

28. Minas H, Tsutsumi A, Izutsu T, Goetzke K, Thornicroft G. Comprehensive SDG goal and targets for non-communicable diseases and mental health. *International Journal of Mental Health Systems*. 2015; vol.9. P.12. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4359436/

29. Mozolev O., Halus O., Bloshchynskyi I. et al. Human resources management of educational development in sphere of physical culture and sports in Ukraine: comparative analysis (1992–2016). *Journal of Physical Education and Sport.* 2019; 19(Supplementissue 1): 185-192. doi:10.7752/jpes.2019.s1028

30. Pediši ́c, Ž.; Rakovac, M.; Bennie, J.; Juraki ́c, D.; Bauman, A.E. Levels and correlates of domain-specific physical activity in university students: Cross-sectional findings from Croatia. Kinesiology 2014, 46, 12–22

31. Pengpid, S.; Peltzer, K. Physical inactivity and associated factors among university students in South Africa. AJPHERD 2013, 19, 143–153

32. Sigmundová D.; El Ansari W.; Sigmund E.; Frömel, K. Secular trends: A ten-year comparison of the amount and type of physical activity and inactivity of random samples of adolescents in the Czech Republic. BMC Public Health 2011, 26, 731

33. Sigmundova, D.; Sigmund, E.; Hamrik, Z.; Kalman, M. Trends of overweight and obesity, physical activity and sedentary behaviour in Czech schoolchildren: HBSC study. Eur. J. Public Health 2014, 24, 210–215.

34. Twisk J.W.R.; Kemper H.C.; Van Mechelen V. Tracking of activity and fitness and the relationship with cardiovascular disease risk factors. Med. Sci. Sports Exerc. 2000, 32, 1455–1461

35. U.S Department of Health and Human Services (USDHHS). Physical activity and health: A report of the Surgeon General. Available online: https://www.cdc.gov/nccdphp/sgr/ index.htm (accessed on 13 March 2018)

36. Varo, J.J.; Martinez-Gonzales, M.A.; De Irala-Estevez, J.; Kearney, J.; Gibney, M.; Martinez, J.A. Distribution and determinants of sedentary lifestyles in the European Union. *Int. J. Epidemiol*. 2003, 32, P. 138–146.

37. World Health Organization. Global recommendations on physical activity for health. 2015. Available from: http://www.who.int/ dietphysicalactivity/factsheet_recommendations

38. Zhao, G.; Ford, E.S.; Li, C.; Balluz, L.S. Physical activity in U.S. older adults with diabetes mellitus: Prevalence and correlates of meeting physical activity recommendations. J. Am. Geriatr. Soc. 2011, 59, 132–137.

References:

1. Byshovets, N., Goncharova, N., & Lazakovych, Yu. (2021). Osoblyvosti navchalnoi diialnosti studentiv vitchyznianykh zakladiv vyshchoi osvity v umovakh vykorystannia dystantsiinykh form navchannia [Features of educational activities of students in Ukrainian higher education institutions under the conditions of distance learning]. *Naukovyi Chasopys Natsionalnoho Pedahohichnoho Universytetu imeni M. P. Drahomanova*, 11(143), 29–33.

2. Bogoliubov, V. M., Klymenko, M. O., Melnyk, L. H., & Rakoid, O. O. (2018). *Stratehiia staloho rozvytku: Pidruchnyk* [Sustainable Development Strategy: Textbook] (V. M. Bogoliubov, Ed.). Kyiv: VC NUBIPU.

3. Boiko, H., & Mishchuk, D. (2017). *Alhorytm kontroliu fizychnoho stanu studentskoi molodi u vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Algorithm for Monitoring the Physical Condition of Student Youth in Higher Education Institutions]. *Fizychna kultura, sport ta zdorov'ia natsii: zbirnyk naukovykh prats*, 4(23), 157–162. Zhytomyr: Vydavets O. O. Evenok.

4. Hertsik, A. M. (2018). *Teoretyko-metodychni osnovy fizychnoi reabilitatsii / fizychnoi terapii pry porushenniakh diialnosti oporno-rukhovoho aparatu* [Theoretical and Methodological Foundations of Physical Rehabilitation/Physical Therapy in Disorders of the Musculoskeletal System]. Lviv: LDUFK.

5. Hordiienko, O. I., & Movchan, V. P. (2022). *Shliakhy udoskonalennia rukhovoi aktyvnosti studentiv v umovakh dystantsiinoho navchannia* [Ways to Improve Students' Physical Activity in the Context of Distance Learning]. *Rehabilitation and Recreation*, 10, 162–169.

6. Hryhus, I. M., & Khoma, O. V. (2022). *Ozdorovcho-rekreatsiina rukhova aktyvnist u profilaktytsi khronichnykh neinfektsiinykh zakhvoriuvan cholovikiv pokhyloho viku v umovakh karantynnykh obmezhen* [Health and Recreational Physical Activity in Preventing Chronic Non-Communicable Diseases Among Elderly Men During Quarantine Restrictions]. *Reabilitatsiini ta fizkulturno-rekreatsiini aspekty rozvytku liudyny (Rehabilitation & Recreation)*, (11), 163–172. https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.11.19

7. KMU Ukrainy. (n.d.). *Ukhvaleno Natsionalnyi plan zakhodiv shchodo neinfektsiinykh zakhvoriuvan* [The National Action Plan for Non-Communicable Diseases Has Been Approved]. *Uriadovyi portal*. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/uhvaleno-nacionalnij-plan-zahodiv-shchodo-neinfekcijnih-zahvoryuvan

8. Koreneva, I., & Samilyk, V. (2023). *Vplyv dystantsiinoi osvity na zdorovia vchyteliv: pryklad Ukrainy* [The Impact of Distance Education on Teachers' Health: The Case of Ukraine]. *Journal of Innovations and Sustainability*, 7(1), 05. https://doi.org/10.51599/is.2023.07.01.05

9. Koreneva, I. M. (2019). *Systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv biolohii do realizatsii funktsii osvity dlia staloho rozvytku: monohrafiia* [System of Training Future Biology Teachers to Implement Sustainable Development Education Functions: Monograph]. Sumy.

10. Krutsevych, T. Yu., Sainchuk, M. M., & Pidleteichuk, R. V. (2018). *Naslidky polityky devalvatsii fizychnoi pidhotovky u fizychnomu vykhovanni osvitnikh zakladiv Ukrainy* [Consequences of Physical Fitness Devaluation Policy in Physical Education of Ukrainian Educational Institutions]. *Naukovyi chasopys NPDHU. Fizychna kultura i sport*, 2(96), 51–55.

11. Kuznietsova, O. T., Korolevych, A. M., & Filinskyi, O. Yu. (2020). *Stan ta struktura zakhvoriuvanosti studentiv universytetu* [Status and Structure of University Students' Morbidity]. *Naukovyi chasopys NPDHU. Fizychna kultura i sport*, 3(123), 98–102.

12. Marynchuk, P. I. (2018). *Porivnialnyi analiz fizychnoi pidhotovlenosti studentiv riznykh spetsialnostei* [Comparative Analysis of Physical Fitness Among Students of Different Specialties]. *Naukovyi chasopys NPDHU. Fizychna kultura i sport*, 4(98), 102–106.

13. Nikolaiev, S., Nikolaiev, Yu., & Hrebik, O. (2019). *Riven rozvytku psykofiziolohichnykh osoblyvostei studentiv vyshchykh zakladiv osvity* [Development Level of Psychophysiological Characteristics of Students in Higher Educational Institutions]. *Fizychne vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi*, 3(47), 48–54.

14. Nosko, M. O., & Nosko, Yu. M. (2011). *Teoretyko-metodychni osnovy rozvytku rukhovoi funktsii uchnivskoi ta studentskoi molodi* [Theoretical and Methodological Foundations for Developing Motor Function in School and University Youth]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky. Fizychne vykhovannia ta sport*, (91), 333–336.

15. Oleksiienko, Ya. I., & Hunko, P. M. (2018). *Teoriia, vydy ta tekhnolohii ozdorovcho-rekreatsiinoi rukhovoi diialnosti: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Theory, Types, and Technologies of Health-Recreational Motor Activity: Educational-Methodological Guide]. Cherkasy: ChNU imeni B. Khmelnytskoho.

16. Syrovatko, Z. V., & Yefremenko, V. M. (2022). *Vplyv dystantsiinoho navchannia na rukhovu aktyvnist studentiv* [Impact of Distance Learning on Students' Physical Activity]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*, 3K(147)22, 363–366.

17. Bellew, B. (2014). Physical activity vs. Noncommunicable diseases (NCDs): An assessment of global, regional, and national context for physical activity policy development, implementation, and evaluation. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 18, 6–12.

18. Bergier, J., Tsos, A., Popovych, D., Bergier, B., Niźnikowska, E., Ács, P., Junger, J., & Salonna, F. (2018). Level of and factors determining physical activity in students in Ukraine and the Visegrad countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(10), 1738.

19. Bray, S. R., & Born, H. A. (2004). Transition to university and vigorous physical activity: Implications for health and psychological well-being. *Journal of American College Health*, 52(4), 181–188.

20. Cavill, N., Biddle, S., & Sallis, J. F. (2001). Health enhancing physical activity for young people: Statement of the United Kingdom expert consensus conference. *Pediatric Exercise Science*, 13(1), 12–25.

21. GBD 2015 SDG Collaborators. (2016). Measuring the health-related Sustainable Development Goals in 188 countries: A baseline analysis from the Global Burden of Disease Study 2015. *The Lancet*, 388(10053), 1813–1850. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)31467-2

22. Güllü, A., & Güllü, E. (2019). The effect of recreational physical activity training on bio-motor characteristics of secondary school students. *Journal of Education and Training Studies*, 7(1), 156–163. https://doi.org/10.11114/jets.v7i1.3781

23. Hoyos, I., Irazusta, A., Gravina, L., Gil, S. M., Gil, J., & Irazusta, J. (2011). Reduced cardiovascular risk is associated with aerobic fitness in university students. *European Journal of Sport Science*, 11(1), 87–94.

24. Kotarska, K., Paczyńska-Jędrycka, M., Sygit, K., Kmieć, K., Czerw, A., & Nowak, M. A. (2021). Physical activity and the quality of life of female students of universities in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5194. https://doi.org/10.3390/ijerph18105194

25. Kwan, M. Y., Cairney, J., Faulkner, G. E., & Pullenayegum, E. E. (2012). Physical activity and other health-risk behaviors during the transition into early adulthood: A longitudinal cohort study. *American Journal of Preventive Medicine*, 42(1), 14–20.

26. Mangis, J. (2016). *Online learning and the effects on functional health: A pilot study* (EWU Masters Thesis Collection). Retrieved from http://dc.ewu.edu/theses/386

27. Minas, H., Tsutsumi, A., Izutsu, T., Goetzke, K., & Thornicroft, G. (2015). Comprehensive SDG goal and targets for non-communicable diseases and mental health. *International Journal of Mental Health Systems*, 9, 12. https://doi.org/10.1186/s13033-015-0016-1

28. Mozolev, O., Halus, O., Bloshchynskyi, I., et al. (2019). Human resources management of educational development in the sphere of physical culture and sports in Ukraine: Comparative analysis (1992–2016). *Journal of Physical Education and Sport*, 19(S1), 185–192. https://doi.org/10.7752/jpes.2019.s1028

29. Pedišić, Ž., Rakovac, M., Bennie, J., Jurakić, D., & Bauman, A. E. (2014). Levels and correlates of domain-specific physical activity in university students: Cross-sectional findings from Croatia. *Kinesiology*, 46(1), 12–22.

30. Pengpid, S., & Peltzer, K. (2013). Physical inactivity and associated factors among university students in South Africa. *African Journal for Physical, Health Education, Recreation and Dance (AJPHERD)*, 19(1), 143–153.

31. Sigmundová, D., El Ansari, W., Sigmund, E., & Frömel, K. (2011). Secular trends: A ten-year comparison of the amount and type of physical activity and inactivity of random samples of adolescents in the Czech Republic. *BMC Public Health*, 11, 731. https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-731

32. Sigmundova, D., Sigmund, E., Hamrik, Z., & Kalman, M. (2014). Trends of overweight and obesity, physical activity and sedentary behaviour in Czech schoolchildren: HBSC study. *European Journal of Public Health*, 24(2), 210–215.

33. Twisk, J. W. R., Kemper, H. C., & Van Mechelen, W. (2000). Tracking of activity and fitness and the relationship with cardiovascular disease risk factors. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 32(8), 1455–1461.

34. U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS). (2018). *Physical activity and health: A report of the Surgeon General*. Retrieved from https://www.cdc.gov/nccdphp/sgr/index.htm

35. Varo, J. J., Martinez-Gonzales, M. A., De Irala-Estevez, J., Kearney, J., Gibney, M., & Martinez, J. A. (2003). Distribution and determinants of sedentary lifestyles in the European Union. *International Journal of Epidemiology*, 32(1), 138–146.

36. World Health Organization. (2015). *Global recommendations on physical activity for health*. Retrieved from http://www.who.int/dietphysicalactivity/factsheet_recommendations

37. World Health Organization. (2022). *Global status report on physical activity 2022*. Retrieved from https://www.who.int/publications/i/item/9789240059153

38. Zhao, G., Ford, E. S., Li, C., & Balluz, L. S. (2011). Physical activity in U.S. older adults with diabetes mellitus: Prevalence and correlates of meeting physical activity recommendations. *Journal of the American Geriatrics Society*, 59(1), 132–137.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:355.233(477)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-469-479

Корнієнко Олександр Дмитрович старший викладач кафедри теорії, методики та організації фізичної підготовки і спорту навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України, м.Київ, тел.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0000-0002-5433-8184

Поливанюк Віталій Васильович доктор філософії, начальник науково-дослідного відділу розвитку фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту науково-дослідного центру проблем фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України, м. Київ, тел.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0000-0002-4737-1218

Романюк Олександр Анатолійович старший викладач кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України, м. Київ, тел.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0000-0003-3278-1772

Кулабухов Олександр Михайлович викладач кафедри бойового застосування та експлуатації автоматизованих систем управління факультету автоматизованих систем управління та наземного забезпечення польотів авіації Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м.Харків, https//orcid.org/0000-0002-9836-6646

Ляшук Олег Володимирович начальник курсу навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України, м. Київ, тел.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0009-0006-9490-4693

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ФІЗИЧНИХ ТРЕНУВАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців до активних бойових дій. Головну увагу під час проведення фізичних тренувань необхідно приділяти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

всебічній підготовці військовослужбовців до виконання конкретного бойового завдання з урахуванням специфіки регіону, морально-психологічного стану та бойової навченості своїх військ і військ противника.

Методи дослідження: аналіз результатів науково-методичної, спеціальної літератури (інтернет-джерел), порівняння, формалізації, історичні і логічні, аналіз і синтез, експертна оцінка. Відповідно до результатів аналізу останніх досліджень та публікацій у обраному напрямі наукової розвідки, спроєктовано методику проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців до активних бойових дій.

У бойових умовах ключовими є такі фізичні якості, як витривалість, сила, швидкість і спритність. Базові тренування, що застосовуються в сучасних військових частинах, повинні розвивати ці якості у максимально наближених до бойових умовах. Для цього широко застосовуються такі методи, як тренування на смузі перешкод, кросфіт, а також підвищені силові навантаження. Методика підготовки (комплекс вправ і методів) тренувань військовослужбовців включає кілька ключових компонентів: смуга перешкод, рукопашна підготовка, вправи для адаптації до стресу.

Методика проведення фізичних тренувань для військовослужбовців має забезпечувати всебічну підготовку, яка включає як фізичні, так і психофізіологічні аспекти. Для підвищення ефективності тренувального процесу необхідно впроваджувати персоналізовані програми, реалістичні умови підготовки, а також сучасні технології для контролю і оцінки результатів тренувань. Такі підходи сприяють формуванню високого рівня готовності військовослужбовців до активних бойових дій у будь-яких умовах.

Ключові слова: фізичне тренування, методика тренувань, бойові дії, військовослужбовець, фізична підготовка, професійна підготовка.

Korniyenko Oleksandr Dmytrovych Senior lecturer of the Department of Physical Education, Special Physical Training and Sports educational-scientific institute of physical culture and sports and health technologies of the National Defense University of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0000-0002-5433-8184

Polyvaniuk Vitalii Vasylyovych PhD, Head of the Research Department for the Development of Physical Education, Special Physical Training and Sports at the Research Centre for Physical Education, Special Physical Training and Sports educational-scientific institute of physical culture and sports and health technologies of the National Defense University of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0000-0002-4737-1218

Romanyuk Oleksandr Anatoliyovych Senior lecturer of the Department of Physical Education, Special Physical Training and Sports educational-scientific institute of physical culture and sports and health technologies of the National Defense University of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0000-0003-3278-1772

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Kulabukhov Oleksandr Mykhailovych teacher of the Department of Combat Application and Operation of Automated Control Systems of the Faculty of Automated Control Systems and Ground Support of Aviation Flights Kharkiv National University of the Air Force named after Ivan Kozhedub, Kharkiv, https//orcid.org/0000-0002-9836-6646

Lyashuk Oleg Volodymyrovych head of the course educational-scientific institute of physical culture and sports and health technologies of the National Defense University of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 271-07-87, https//orcid.org/0009-0006-9490-4693

METHODOLOGY OF PHYSICAL TRAINING TO PREPARE MILITARY PERSONNEL FOR ACTIVE COMBAT OPERATIONS

Abstract. The article is devoted to the actual issues of conducting physical training for the preparation of military personnel for active combat operations. During physical training, the main attention should be paid to the general training of servicemen to perform a specific combat task, taking into account the specifics of the region, the moral and psychological state, and the combat training of their military and military opponents.

Research methods: analysis of the results of scientific and methodological, specialised literature (Internet sources), comparison, formalisation, historical and logical, analysis and synthesis, expert evaluation. According to the results of the analysis of the latest research and publications in the chosen area of scientific research, the methodology of physical training to prepare servicemen for active combat operations is designed.

In combat, physical qualities such as endurance, strength, speed and agility are key. Basic training used in modern military units should develop these qualities in conditions as close to combat as possible. For this purpose, methods such as obstacle courses, cross-fit, and strength training are widely used. The training methodology (a set of exercises and methods) for military personnel includes several key components: obstacle course, hand-to-hand training, and stress adaptation exercises.

The methodology of physical training for military personnel should provide comprehensive training that includes both physical and psychophysiological aspects. To increase the effectiveness of the training process, it is necessary to implement personalised programmes, realistic training conditions, as well as modern technologies for monitoring and evaluating training results. Such approaches contribute to the formation of a high level of readiness of servicemen for active combat operations in any conditions.

Keywords: physical training, training methods, combat operations, military personnel, physical training, professional training.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли характер бойових операцій швидко змінюється, роль фізичної підготовки військовослужбовців стає все важливішою. Методики фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців до бойових дій ґрунтуються на специфічних вимогах, пов'язаних із потребою розвивати витривалість, силу, швидкість, спритність і психологічну стійкість.

Основними напрямками є підготовка до дій в умовах високого фізичного та психоемоційного навантаження, що є критичним для успішного виконання завдань у сучасних військових операціях [1]. Фізичні тренування мають забезпечити не лише оптимальний фізичний стан, а й психологічну готовність військових до виконання завдань в умовах підвищеного стресу і небезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців висвітлено у публікаціях: Корнієнко О., Петрачков О., Шемчук В., Вербин Н., Юденко О., Черенок Є. (легка атлетика та прискорене пересування) [2], Ахметов Р., Максименко Г., Кутек Т. (легка атлетика) [3], Шемчук В., Петрачков О., Вербин Н., Жембровський С. (проведення занять із подолання перешкод) [4], Хацаюк О., Єлісєєва О., Жуков В., Клименко В., Бережний Ю. (модель формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до застосування заходів фізичного впливу в різних умовах службово-оперативної діяльності) [5], Шемчук В., Хацаюк О., Соколовський В., Ковтуненко А., Корнієнко О., Муштатов Ю. (формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів до дій в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки) [6], Шемчук В., Турчинов А., Климович В., Гончаров Є., Тріщун Р. (використання технічних засобів навчання на початковому етапі формування навичок рукопашного бою) [7], Шемчук В., Вербин Н., Нестеров О., Василенко М., Малахов Є. (удосконалення спеціальної фізичної підготовленості майбутніх офіцерів засобами службово-прикладних єдиноборств) [8], Khatsaiuk, O., Medvid, M., Maksymchuk, B., Kurok, O., Dziuba, P., Tyurina, V., Chervonyi, P., Yevdokimova, O., Levko, M., Demchenko, I., Maliar, N., Maliar, E., & Maksymchuk, I. (підготовка майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням засобами спеціальної фізичної підготовки) [9]. Теоретичні положення зазначених вище учених і практиків є корисними для використання їх впровадження у методику проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців.

Однак впровадження методика проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців до активних бойових дій поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Моніторинг науково-методичної та спеціальної літератури (інтернет-ресурсів) у обраному напрямі наукової розвідки дозволив нам визначити наступні суперечності між:

- достатнім рівнем теоретичних знань та практикою фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців необхідних для виконання ними завдань за призначенням в різних умовах;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- необхідністю використання у повному об'ємі методики фізичних тренувань до активних бойових дій та відсутністю впровадження практичної підготовки військовослужбовців, які забезпечать формування практичних прикладних навиків.

Дослідження методики фізичної підготовки військовослужбовців до бойових дій вже мають значні напрацювання, однак існують кілька невирішених аспектів цієї загальної проблеми:

визначення всіх потреб військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях, і адаптація методик фізичної підготовки до цих вимог;

розробка тренувальних програм, які враховують умови сучасних бойових операцій, включаючи необхідність тренування в реалістичних умовах, як-от смуги подолання перешкод, заняття в екстремальних кліматичних умовах та міських зонах;

оцінка методик адаптації до стресу та інтеграція психоемоційної стійкості у фізичні тренування, оскільки стресостійкість є критичною для ефективності військових у бойових ситуаціях;

розробка критеріїв ефективності підготовки та впровадження стандартів оцінки фізичної готовності, щоб забезпечити відповідність тренувань конкретним завданням та умовам бойової діяльності.

Не дивлячись на значну кількість робіт обраного напряму наукової розвідки, питанням конструювання сучасних методик спрямованих на формування практичних прикладних навиків військовослужбовців є вкрай актуальною та має практичну складову у нашому дослідженні.

Мета статті – полягає у розробці та обґрунтуванні методики проведення фізичних тренувань, спрямованих на підготовку військовослужбовців до активних бойових дій. Це включає комплексний підхід до розвитку фізичних і психофізичних якостей, необхідних для ефективного виконання бойових завдань.

Для досягнення мети дослідження планувалося вирішити наступні *завдання*:

- здійснити аналіз науково-методичної та спеціальної літератури (інтернет-ресурсів) з питань проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців до активних бойових дій;
- проаналізувати науково-методичну літературу (нормативно-правові документи) у напрямі проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців;
- провести моніторинг наукової літератури у напрямі розроблення педагогічних моделей, спрямованих на проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців до активних бойових дій;
- сконструювати педагогічну модель проведення фізичних тренувань для підготовки військовослужбовців до активних бойових дій.

Методи дослідження: аналіз результатів науково-методичної, спеціальної літератури (інтернет-джерел), порівняння, формалізації, історичні і логічні, аналіз і синтез, моделювання, тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виконання цих завдань спрямоване на підвищення рівня фізичної готовності військовослужбовців до різних бойових операцій, забезпечення їх безпеки і підвищення ефективності виконання завдань у бойових умовах.

Виклад основного матеріалу. Наявна на цей час система тренування військовослужбовців із формування у них рухових навичок та фізичних якостей у процесі навчально-бойової діяльності забезпечує належний рівень фізичної підготовленості. Водночас участь військових підрозділів у бойових діях зумовлює необхідність спеціального фізичного тренування, зміст якого визначається:

конкретними завданнями, які особовий склад вирішує у ході бойових дій;
кліматично-географічними умовами, у яких планують ведення бойових дій;
рівнем підготовленості залученого особового складу.

Варто врахувати, що особовий склад військовослужбовців *до ведення бойових дій потрібно готувати*, у тому числі і з морально-психологічної точки зору. Недооцінювання цього аспекту, помилки та прорахунки у підготовці підрозділів і частин, безумовно, призводять до поразок, великих людських жертв і втрат. При цьому головну увагу необхідно приділяти всебічній підготовці особового складу до виконання конкретного бойового завдання з урахуванням специфіки регіону, морально-психологічного стану та бойової навченості своїх військ і військ противника.

У бойових умовах ключовими є такі фізичні якості, як витривалість, сила, швидкість і спритність. Базові тренування, що застосовуються в сучасних військових частинах, повинні розвивати ці якості у максимально наближених до бойових умовах. Для цього широко застосовуються такі методи, як тренування на смузі перешкод, кросфіт, а також підвищені силові навантаження.

Методика підготовки (комплекс вправ і методів) тренувань військовослужбовців включає кілька ключових компонентів:

- *смуга перешкод*. Тренування на спеціально облаштованій смузі розвивають витривалість і силу, а також допомагають впоратися з психологічними труднощами, пов’язаними з подоланням перешкод і страхів [4];

- *рукопашна підготовка*. Навички ведення бою без зброї та з використанням підручних засобів важливі для моделювання реальних ситуацій, коли близький контакт з противником є неминучим [5-9];

- *вправи для адаптації до стресу*. Сюди входять вправи на витривалість під час стресу, імітація бойових ситуацій з використанням звуків пострілів, вибухів та іншого шумового впливу, що дозволяє готувати військовослужбовця до реальних умов [1].

Різний рівень фізичної підготовленості військовослужбовців обумовлює потребу у персоналізації тренувань. Інструктори з фізичної підготовки мають підбирати програми з урахуванням віку, статі, фізичних і психологічних можливостей кожного військовослужбовця. Це дозволяє уникнути травм та оптимально підвищити ефективність тренувань [2-4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Психофізіологічна підготовка спрямована на формування стійкості до стресу та підвищення рівня концентрації під час виконання завдань. У процесі тренувань військовослужбовці проходять підготовку з подолання стресу, яка включає елементи медитації, техніки контролю дихання та методи психологічної саморегуляції.

Серед найважливіших компонентів – тренування на смузі подолання перешкод, яке сприяє як розвитку фізичних якостей, так і контролю над страхами. Такі вправи допомагають військовослужбовцям адаптуватися до реалістичних умов бою, покращують їхні військово-прикладні навички, зокрема здатність до швидкої адаптації, подолання стресу та координації в складних умовах.

Ефективність підготовки військовослужбовців повинна оцінюватися на основі розроблених стандартів, які відображають здатність виконувати специфічні бойові завдання. Основними критеріями є витривалість, швидкість реагування, стійкість до стресу, координація рухів та рівень боєготовності у складних умовах.

Відмінною особливістю організації фізичної підготовки на цьому етапі є використання вправ прискореного пересування як базової сполучної ланки для формування всіх необхідних рухових навичок та фізичних якостей на основі розвитку і вдосконалення загальної та швидкісно-силової витривалості. Заняття, проведені на цьому етапі, переважно є комплексними що передбачає включення до їх складу вправ із різних розділів фізичної підготовки [2].

Залежно від завдань спеціального фізичного тренування зміст занять, як і самої програми підготовки, може значно змінюватися. Водночас загальні вимоги та підходи, застосовувані фахівцем з фізичної підготовки і спорту під час розроблення програм, залишаються незмінними та обов’язковими. Розглянемо порядок вирішення завдань фізичної підготовки на прикладі найскладнішої програми – підготовки військовослужбовців у стислі терміни до дій в умовах гірсько-пустельної місцевості [2, С. 131-132].

Підготовка військовослужбовців до активних бойових дій за умов високих температур гірсько-пустельної місцевості передбачає дотримання низки вимог. Розглянемо ці вимоги на прикладі змісту підготовки десантних підрозділів. Для цих підрозділів цифрові показники пропонованих фізичних навантажень зменшують на 25…30%.

Фізичні тренування для підготовки військовослужбовців до активних бойових дій у скорочені терміни планують у три етапи [2, С. 139].

Основні завдання *першого етапу* навчання визначають побудову навантажень, спрямованих на переважний розвиток загальної витривалості. Основним засобом на навчальних заняттях з фізичної підготовки є безперервний біг помірної інтенсивності у спортивному взутті 32…44 км на тиждень, у підсумку – 208…228 км за період навчання. Застосування полегшеного спортивного взуття зумовлена насамперед прагненням від

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

першого заняття запобігти виникненню потертостей, які можуть в умовах спеки після перших занять вивести з ладу до 30% особового складу.

Основним способом організації занять є роздільний, суть якого полягає у проведенні двох занять на день по 25 хв з інтервалом не менше 4 год (замість одного 50-хвилинного заняття).

База загальної фізичної готовності, сформована на цьому етапі навчання, дасть змогу підвищувати фізичні навантаження в умовах високої температури повітря на наступному етапі навчання, що сприятиме поліпшенню результатів за всіма показниками фізичної готовності на заключному етапі.

Фізична підготовка на *другому етапі* навчання за основними завданнями переважно спрямована на формування військово-прикладних рухових навичок, удосконалення загальної витривалості, сили та силової витривалості.

Крім вправ прискореного пересування та легкої атлетики, зміст занять мають доповнювати вправи з інших розділів фізичної підготовки.

На *третьому етапі* навчання метою фізичної підготовки є формування довготривалої адаптації організму військовослужбовців до великих фізичних навантажень у майбутній діяльності.

Основними завданнями фізичної підготовки на цьому етапі є вдосконалення швидкісної витривалості як основного засобу підвищення адаптації організму на клітинному і тканинному рівнях, а також формування готовності до дій у рукопашному бою, навичок колективної взаємодії під час подолання смуги перешкод та у марш-кидках.

Основним методом тренування для вироблення швидкісної витривалості є повторне пробігання відрізків 400 м з інтервалом відпочинку до 6 хв і 1000 м – з інтервалом до 4 хв.

Спрямованість заняття у структурі навчального дня така: заняття на швидкісну витривалість слід проводити або після вправ, спрямованих на розвиток швидкісно-силової витривалості, або перед вправами, що розвивають загальну витривалість [2, С. 138-140].

При відпрацюванні питань штурмового (наступального) бою у особового складу повинне формуватися правильне уявлення про нього, виховуватися високий наступальний порив і непохитна рішучість активними діями розгромити ворога (супротивника) всіма наявними засобами, військове товариство і взаємовиручка в бою, сміливість і відвага, рішучість і ініціативність [1; 4-9].

Необхідно добиватися, щоб особовий склад при атаці в пішому порядку пересувався на полі бою бігом у поєднанні з прискореним кроком, а при бойових діях в ході атаки опорних пунктів – чергуванням перебігань і переповзання.

У ході переслідування і здійснення маневру на полі бою слід частіше практикувати прискорені пересування особового складу пішим порядком і на лижах (марш-кидки), а також дії десантно-штурмовими військами на бойових машинах піхоти, бронетранспортерах [1; 4-9].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Найбільші можливості для психологічного гартування особового складу надаються на навчаннях з бойовою стрільбою. Навчання насичені елементами реальної небезпеки і дозволяють особовому складу накопичувати необхідний досвід активної діяльності в умовах бою. Ведення вогню зі всіх видів стрілецької зброї, танків, бойових машинах піхоти, бронетранспортерах, застосування бойових снарядів, мін і бомб, метання бойових гранат і рух особового складу в безпосередній близькості до розривів – все це викликає у військовослужбовців бойове збудження, при якому зосереджуються і виявляються на практиці їх знання, навички, уміння і емоційно-вольові якості, основні психологічні риси особистості військовослужбовця [1; 4-9]. Дії особового складу в такій обстановці сприяють формуванню у військовослужбовців самовладання, рішучості, мужності, сміливості і відваги.

Максимальне наближення обстановки навчань з бойовою стріляниною до реальної дійсності досягається в тих випадках, коли бойова стрільба поєднується з практичними діями особового складу на полі бою, якщо навчання не зводиться тільки до бойової стрільби, а основна увага акцентується на тактичних прийомах і діях тих, хто навчається.

Критерієм фізичної готовності військовослужбовців наприкінці навчання має бути виконання вправ інструкції (настонови) з фізичної підготовки на оцінку “відмінно”.

Методичні рекомендації також підкреслюють важливість спеціальної фізичної підготовки, адаптованої до різних видів місцевості та особливих умов, як, наприклад, висока гірська місцевість, де фізичні навантаження мають адаптивний характер [1; 4-6]. Вправи з метання гранат, рукопашний бій і спеціальні рухові вправи є частиною навчальних програм і мають на меті підвищення рівня фізичної готовності до бойових дій [2; 4-6].

Висновки. Методика проведення фізичних тренувань для військовослужбовців має забезпечувати всебічну підготовку, яка включає як фізичні, так і психофізіологічні аспекти. Для підвищення ефективності тренувального процесу необхідно впроваджувати персоналізовані програми, реалістичні умови підготовки, а також сучасні технології для контролю і оцінки результатів тренувань. Такі підходи сприяють формуванню високого рівня готовності військовослужбовців до активних бойових дій у будь-яких умовах.

Таким чином, сучасна методика фізичної підготовки українських військовослужбовців поєднує фізичні, психологічні та прикладні аспекти, що дає можливість ефективно готувати особовий склад до виконання завдань у бойових умовах.

Література:

1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації): метод. реком. / Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. – К. : НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 147 с.

2. Легка атлетика та прискорене пересування : навч. посіб. / О. Корнієнко, О. Петрачков, В. Шемчук, Н. Вербин, О. Юденко, Є. Черенок. – К. : НУОУ, 2023. – 224 с.

3. Легка атлетика: підручник. / Р.Ф. Ахметов, Г.М. Максименко, Т.Б. Кутек. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 340 с.

4. Організація та методика проведення занять із подолання перешкод : навч.-метод. посіб. / В. Шемчук, О. Петрачков, Н. Вербин, С. Жембровський. – К. : НУОУ, 2023. – 72 с. – Режим доступу: https://reposit.uni-sport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/4852/nuou_ebook%20%281%29.pdf?sequence=1

5. Хацаюк О.В. Модель формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до застосування заходів фізичного впливу в різних умовах службово-оперативної діяльності / О.В. Хацаюк, О.С. Єлісєєва, В.Л. Жуков, В.П. Клименко, Ю.М. Бережний // Інноваційна педагогіка. – 2020. – № 29 (Т. 2). – С. 174-178.

6. Шемчук В. Формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів до дій в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки / В. Шемчук, О. Хацаюк, В. Соколовський, А. Ковтуненко, О. Корнієнко, Ю. Муштатов // Військова освіта. – 2021. – № 1 (43). – С. 360-381.

7. Шемчук В.А. Використання технічних засобів навчання на початковому етапі формування навичок рукопашного бою майбутніх офіцерів / В.А. Шемчук, А.В. Турчинов, В.Б. Климович, Є.І. Гончаров, Р.М. Тріщун // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2020. – № 70 (Т. 4). – С. 217-222.

8. Шемчук В.А. Педагогічна модель удосконалення спеціальної фізичної підготовленості майбутніх офіцерів засобами службово-прикладних єдиноборств / В.А. Шемчук, Н.Б. Вербин, О.С. Нестеров, М.М. Василенко, Є.В. Малахов // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2020. – № 71 (Т. 2). – С. 241-248.

9. Khatsaiuk, O., Medvid, M., Maksymchuk, B., Kurok, O., Dziuba, P., Tyurina, V., Chervonyi, P., Yevdokimova, O., Levko, M., Demchenko, I., Maliar, N., Maliar, E., & Maksymchuk, I. (2021). Preparing Future Officers for Performing Assigned Tasks through Special Physical Training. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 13 (2), 457-475. Retrieved from https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/431.

References:

1. Ahaiev, N.A., Skrypkin, O.H., Deiko, A.B., Polyvaniuk, V.V., & Evert O.V. (2016). *Alhorytm roboty viiskovoho psykholoha shchodo psykholohichnoho zabezpechennia profesiinoi diialnosti osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy (metodychni rekomendatsii) [Algorithm of Military Psychologist's Work on Psychological Support of Professional Activity of the Personnel of the Armed Forces of Ukraine (methodological recommendations)]*. Kyiv: Research and Development Centre of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].

2. Korniienko, O., Petrachkov, O., Shemchuk, V., Verbyn, N., Yudenko, O., & Cherenok Ye., (2023). *Lehka atletyka ta pryskorene peresuvannia [Athletics and accelerated movement]*. Kyiv: NUOU [in Ukrainian].

3. Akhmetov, R.F., Maksymenko, H.M., & Kutek, T.B. (2013). *Lehka atletyka [Athletics]*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

4. Shemchuk, V., Petrachkov, O., Verbyn, N., & Zhembrovskyi, S. (2023). *Orhanizatsiia* ta metodyka provedennia zaniat iz podolannia pereshkod [Organisation and methods of conducting *classes on overcoming obstacles]*. Kyiv: NUOU. Retrieved from https://reposit.uni-sport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/4852/nuou_ebook%20%281%29.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].

5. Khatsaiuk O.V., Yelisieieva O.S., Zhukov V.L., Klymenko V.P., & Berezhnyi Yu.M. (2020). Model formuvannia hotovnosti maibutnikh ofitseriv-pravookhorontsiv do zastosuvannia zakhodiv fizychnoho vplyvu v riznykh umovakh sluzhbovo-operatyvnoi diialnosti [Model of Formation of Future Law Enforcement Officers' Readiness to Use Physical Force in Different Conditions of Service and Operational Activities]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 29 (Vols. 2), 174-178 [in Ukrainian].

6. Shemchuk, V., Khatsaiuk, O., Sokolovskyi, V., Kovtunenko, A., Korniienko, O., & Mushtatov, Yu. (2021). Formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnikh ofitseriv do dii v umovakh radiatsiinoi, khimichnoi ta biolohichnoi nebezpeky [Formation of professional competences of future officers to act in conditions of radiation, chemical and biological hazards]. *Viiskova osvita – Military education*, 1 (43), 360-381 [in Ukrainian].

7. Shemchuk, V.A., Turchynov, A.V., Klymovych, V.B., Honcharov, Ye.I., & Trishchun R.M. (2020). Vykorystannia tekhnichnykh zasobiv navchannia na pochatkovomu etapi formuvannia navychok rukopashnoho boiu maibutnikh ofitseriv [The use of technical means of training at the initial stage of developing hand-to-hand combat skills of future officers]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli – Pedagogy of Formation of Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 70 (Vols. 4), 217-222 [in Ukrainian].

8. Shemchuk, V.A., Verbyn, N.B., Nesterov, O.S., Vasylenko, M.M., & Malakhov, Ye.V. (2020). Pedahohichna model udoskonalennia spetsialnoi fizychnoi pidhotovlenosti maibutnikh ofitseriv zasobamy sluzhbovo-prykladnykh yedynoborstv [Pedagogical Model of Improvement of Special Physical Fitness of Future Officers by Means of Martial Arts]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli – Pedagogy of Formation of Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 71 (Vols. 2), 241-248 [in Ukrainian].

9. Khatsaiuk, O., Medvid, M., Maksymchuk, B., Kurok, O., Dziuba, P., Tyurina, V., Chervonyi, P., Yevdokimova, O., Levko, M., Demchenko, I., Maliar, N., Maliar, E., & Maksymchuk, I. (2021). *Preparing Future Officers for Performing Assigned Tasks through Special Physical Training. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 13 (2), 457-475. Retrieved from https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/431.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 376.016-056.31:821.161.2:159.955.-028.43

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-480-491

Кравець Ніна Павлівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психокорекційної педагогіки та реабілітології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (098) 667-97-68, https://orcid.org/0000-00022-1423-8533

Конопацька Олена Семенівна викладач кафедри педагогіки й андрагогіки, Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, м. Житомир, тел. (067) 411-50-20, https://orcid.org/0000-0003-2448-6773

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Анотація. Розглянуто питання удосконалення критичного мислення стосовно викладання української літератури у закладі спеціальної освіти. Зокрема, висвітлено теоретико-методологічні засади та практику впровадження технології розвитку критичного мислення на уроках української літератури в учнів з інтелектуальними порушеннями. Доведено, що розглянута технологія є активним та інтерактивним процесом пізнання, що відбувається одночасно на багатьох рівнях. Наголошується, що удосконалення критичного мислення на уроках є ефективним засобом розвитку логічного мислення школярів.

У результаті дослідження застосування технології критичного мислення на уроках нами виділено наступні питання: невідповідність системи шкільного спеціального навчання потребам учнів; педагоги недостатньо володіють методикою розвитку критичного мислення вказаної категорії дітей; учителі мало уваги приділяють формуванню у дітей додаткової мотивації до навчання, що недостатньо сприяє розвитку в них критичного мислення і негативно впливає на виховання в учнів самооцінки, самовдосконалення, самостійності, соціальної адаптації тощо.

Обґрунтована доцільність оволодіння учнями уміннями застосовувати низку практичних навичок мислення, що дозволяє їм ефективно переробляти інформацію у значущі ідеї, а потім застосовувати в оточуючому середовищі.

Актуалізовано увагу корекційних педагогів стосовно продовження застосування цієї технології в позакласній роботі, що сприятиме успішному навчанню. Оволодіння компетентностями забезпечуватиме розвитку критичності, комунікативності, інформативності, креативності, здатності презенту-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вати результати роботи, самостійності, відповідальності, співпраці з іншими в команді та ін.

Виокремлено основні вимоги щодо доцільного використання учителями української літератури спеціальної школи навчання через критичне мислення, що сприятиме забезпеченню всебічного розвитку особистості учнів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: критичне мислення, розвиток критичного мислення, учні з інтелектуальними порушеннями, розвиток особистості, активні методи навчання, урок української літератури.

Kravets Nina Pavlivna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent of Department of psychocorrective pedagogy and rehabilitation, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, tel.: (098) 667-97-68, https://orcid.org/0000-00022-1423-8533

Konopatska Olena Semenivna the Teacher of the Department of pedagogy and andragogy, Municipal institution "Zhytomyr Regional In-Service Teacher Training Institute" of Zhytomyr Regional Council, Zhytomyr, tel.: (067) 411-50-20, https://orcid.org/0000-0003-2448-6773

IMPROVING THE CRITICAL THINKING IN UKRAINIAN LITERATURE LESSONS OF STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract. The article considers the issues of improving critical thinking in the teaching of Ukrainian literature in a special education institution. In particular, the theoretical and methodological principles and practice of implementing the technology of developing critical thinking in the lessons of Ukrainian literature for students with intellectual disabilities are highlighted. It is proved that the technology in question is an active and interactive process of cognition that takes place simultaneously on many levels. It is emphasised that improving critical thinking in the classroom is an effective means of developing students' logical thinking.

As a result of the study of the application of critical thinking technology in the classroom, we identified the following problems: the inconsistency of the school special education system with the needs of students; teachers do not have sufficient knowledge of the methodology of developing critical thinking of the specified category of children; teachers pay little attention to the formation of children's additional motivation for learning, which does not sufficiently contribute to the development of critical thinking and negatively affects the formation of self-esteem, self-improvement, independence, social adaptation, etc.

The reasonable feasibility of mastering students' skills to apply a number of practical thinking skills, which allows them to effectively process information into

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

meaningful ideas and then apply them in the surrounding environment, is substantiated.

The attention of correctional teachers has been focused on the continued use of this technology in extracurricular activities, which will contribute to successful learning. Mastering competencies will contribute to the development of criticality, communication, informativeness, creativity, ability to present work results, independence, responsibility, cooperation with others in the team.

The main requirements for the appropriate use of critical thinking by teachers of Ukrainian literature in a special school are highlighted, which will contribute to the comprehensive development of the personality of students with intellectual disabilities.

Keywords: critical thinking, development of critical thinking, students with intellectual disabilities, personality development, active teaching methods, Ukrainian literature lesson.

Постановка проблеми. Проведення демократичних змін в Україні передбачає не лише принципове оновлення змісту спеціальної освіти, розширення форм її здобуття, а й реалізацію компетентнісного підходу в навчанні, вихованні та розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями.

Основною метою закладу спеціальної освіти є підготовка випускників з особливими освітніми потребами, які здатні знаходити правильні рішення у життєвих ситуаціях, продукувати нові ідеї та успішно їх вирішувати в нестандартних ситуаціях у оточуючому середовищі. Саме тому корекційним педагогам бажано приділити значну увагу на уроках української літератури розвитку в учнів критичного мислення. Адже мислення в учнів з інтелектуальними порушеннями розвивається в умовах мовного недорозвитку і обмеженої практичної діяльності, недостатньо сформованого ряду мисленнєвих операцій, зокрема аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вчення про критичне мислення набуває актуальності ще від стародавніх часів. Вперше ідею розвитку критичного мислення запропонували американські психологи.Так, Джон Дьюї ще в минулому столітті відмітив, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не в наданні інформації учням, а в тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення, навички мислення, які дають змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання проблем, що у них криються [9].

Метью Ліпман розглядав критичне мислення як кваліфіковане (досвідчене, майстерне), відповідальне мислення, що виносить правильні судження, тому що (а) засноване на критеріях, (в) саме себе виправляє (самовдосконалюється) та (с) враховує контекст [11, с. 3].

У зв’язку зі змінами, що відбуваються в наш час у сучасному суспільстві, постала потреба розвитку в учнів критичного мислення, оскільки накопичено значний обсяг інформації, що постійно змінюється.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Особливості розвитку критичного мислення досліджували українські науковці: С. Терно, І Бондарук, О. Пометун, Д. Десятов, О. Тягло, Т. Олійник, О. Іванова, та інші.

У Концепції Нової української школи наголошується на необхідності розвитку в учнів критичного мислення як наскрізного вміння, що розвивається засобами усіх предметів і є підґрунтям для формування компетенцій [6, с. 12]. Критичне мислення подане в формі наступних умінь: це комплекс операцій, що характеризуються здатністю людини аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, бачити проблеми, ставити запитання, висувати гіпотези та оцінювати альтернативи, робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його [6].

О. Тягло доводить, що «критичне мислення – це наукова оцінка позитивних та негативних рис дійсності, здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, які дозволяють отримувати бажаний результат». [10, с. 78].

А. Конверський розглядає критичне мислення як «усвідомлене відношення до процесу міркування, що передбачає вміння будувати доведення і спростування, вміння висувати гіпотези, проводити аналогії, вміння знаходити і усувати помилки в своїх та чужих міркуваннях. Коли людина володіє перерахованим арсеналом засобів – це означає, що їй властиве саме критичне мислення. Володіти критичним мисленням – це професійно, досконало будувати доведення; при здійсненні критики, спростування не використовувати чорний піар …, а опиратися на фундамент знання, яке є безперечно істинним; при висуванні гіпотез, проведенні аналогій демонструвати евристичні, науково-прогностичні можливості наявного знання; потрібно чітко застосовувати правила операцій над поняттями (узагальнення, обмеження, ділення, визначення), правила логічних відношень між судженнями, правила побудови міркувань [2, с. 11].

Значення критичного мислення для людей, для їхнього життя доводить Н. Вукіна. На думку вченої, люди, які мають навички критичного мислення, чесні самі з собою, перемагають сумніви, ставлять запитання, інтелектуально незалежні, ними практично неможливо маніпулювати [1].

За переконанням Н. Скомаровської, повною мірою зреалізувати свій потенціал у суспільстві можуть тільки люди з глибокими знаннями, ґрунтовним та критичним мисленням, творчою ініціативою, високо моральними почуттями відповідальності. На уроках літератури словесник має організовувати роботу таким чином, щоб школярі вчилися об’єктивно сприймати навколишню дійсність, справлялися зі складними завданнями, вибирали вдалі способи вирішення проблем, училися формулювати власну думку, вміли її відстоювати, аргументувати, обговорювати з іншими людьми. Розвиваючи критичне мислення в учнів, учитель формує людину, яка прагне до самовдосконалення, до постійного розвитку власного мислення і збагачення світогляду [8, с. 3].

Актуалізуючи увагу на значенні теорії критичного мислення, С. Терно наголошує, що створення теорії розвитку критичного мислення обумовлює сукупність трьох основних чинників: відбувається інтелектуалізація праці, тому змінюється основна вимога ринку праці до людини – володіння уміннями розв'язувати складні задачі; з точки зору філософії необхідно так організовувати навчально-виховний процес, щоб він відповідав потребам дитини й зважав на них; побудова навчально-виховного процесу має відповідати основним психолого-педагогічним закономірностям та закономірностям нейрофізіологічній діяльності мозку як основи психічного розвитку. Водночас С. Терно аналізує сутність критичного мислення і характеризує його як самостійне, рефлексивне, цілеспрямоване, обґрунтоване й контрольоване. З огляду на це, такий тип мислення потрібний не для розв'язання простих буденних проблем, а для вирішення складних ситуацій вибору, зокрема розв'язання проблемних задач, формування вимог, передбачення ймовірних оцінок та ухвалення рішень [9, с. 63].

Роль критичного мислення для дітей з інтелектуальними порушеннями розглядали С. Миронова і М. Матвєєва. Вченими доведено, що яскравою особливістю осіб з психічними порушеннями є порушення критичності мислення. Для них характерна відсутність контролю своїх дій і корекції помилок, бездумне маніпулювання предметами, байдуже ставлення до результатів. Слабкість регулювальної ролі мислення проявляється в тому, що діти і підлітки не вміють користуватися вже засвоєними розумовими діями. У мисленні відсутній орієнтовний етап, вони намагаються представити в думці хід рішення нового завдання, проте не обдумують своїх дій, не передбачають результату. За результатами наукових досліджень мисленнєві операції у дітей з інтелектуальними порушеннями проявляються своєрідно. Зокрема некритичністю мислення, нездатністю самостійно оцінити власну діяльність. Для діяльності характерна несформованість навичок навчальної діяльності, невміння самостійно планувати майбутню роботу. У мисленні відсутній орієнтовний етап, діти не намагаються представити в думці хід рішення нового завдання, не обдумують своїх дій, не передбачають результату» [5, с. 100].

Важливо для удосконалення критичного мислення в учнів з інтелектуальними порушеннями використовувати технологію сторітеллінгу з метою активізації уяви, корекції притаманних учням порушень, розвитку творчості, насамперед креативності, та формування низки компетентностей, зокрема комунікативної, інформаційної, читацької, філологічної тощо. Учитель української літератури може вдало використовувати сторітеллінг на уроках в умовах спеціальної та інклюзивної школи як один з видів творчої діяльності й самореалізації особистості кожного школяра з інтелектуальними порушеннями [4, с. 85].

Завдяки технології сторітеллінгу на уроках української літератури пожвавлюється робоча атмосфера. Відповіді учнів з вищим рівнем розвитку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

пізнавальних можливостей слугують прикладом для відповідей учнів з нижчим рівнем розвитку пізнавальних можливостей. Між учнями з різним рівнем розвитку пізнавальних можливостей налагоджуються тісні контакти, встановлюються дружні стосунки, доброзичлива атмосфера, що важливо для інклюзивних класів. Учні навчаються творити щось нове самостійно на основі отриманих знань [4, с. 99].

Значення теорії розвитку критичного мислення переконливо доводить С. Тягло: «теорія розвитку критичного мислення повинна враховувати домінуючі потреби учнів, а це для старшого підліткового та раннього юнацького віку – потреба в рефлексивній та смислотворчій діяльності, а також потреба в самореалізації діяльності та творчій активності [10, с. 13].

Мета статті – дослідити особливості удосконалення критичного мислення на уроках української літератури в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу.

Відомо, що критичне мислення виступає складовою освітнього процесу, оскільки є основою освітніх реформ у країнах Європейського Союзу. Так, на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (2020 рік) розглянуто доцільність удосконалення навичок критичного мислення, необхідних для успішної кар'єри людини.

Реформування вітчизняної освіти через орієнтацію на технологію розвитку критичного мислення є одним із шляхів входження України до світового освітнього простору. Головне завдання освіти – навчити дитину критично мислити. Саме тому застосування вчителями української літератури вказаної технології дозволяє ефективно формувати в учнів ключові компетентності. Адже використання технології розвитку критичного мислення — один із шляхів виховання активної особистості, що може взяти на себе ініціативу і діяти відповідно до вимог Нової української школи. Також критичне мислення допомагає дітям в пошуку знаходження інших шляхів для розв'язання різноманітних проблем, що виникають у повсякденному житті.

Володіти навичками критичного мислення як дорослим, так і учням, особливо важливо для України, де точиться повномасштабна війна і здійснюється інформаційна, Навички критичного мислення дають можливість не розгубитися в інформаційному середовищі та не піддаватися маніпуляціям.

Тому вчителям бажано закласти у свідомість дітей з інтелектуальними порушеннями розуміння особливостей своєрідності сучасного світу, зокрема й завдяки сформованості критичного мислення.

Працюючи на уроках української літератури з учнями з інтелектуальними порушеннями сьомих-восьмих класів, ми опиралися на думку С. Терно про те, що процес критичного мислення породжують і забезпечують наявність сім факторів: 1) цілі навчання (мотивація); 2) засіб навчання (інструкції); 3) спосіб навчання (проблемні задачі); 4) метод навчання (ситуації вибору);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

5) форми навчання (інтерактивні заняття); 6) метод контролю (написання есе з подальшою рефлексією); 7) стиль навчання (моделювання ситуацій виправлення помилок) [9, с. 61]. Зважаючи на висновки С. Терно, ми намагалися використовувати завдання, що сприяють розвитку критичного мислення і спрямовані, насамперед, на його удосконалення шляхом використання сучасних технологій, завдяки яким підвищується рівень навчального матеріалу, ефективніше формуються вміння застосовувати знання на практиці, учні стають життєво-компетентними особистостями. Застосування технології удосконалення критичного мислення на уроках української літератури у роботі з учнями з інтелектуальними порушеннями створює в них додаткову мотивацію до навчання. Школярі міцніше засвоюють навчальний матеріал, тому що він стає доступнішим, оскільки стимулюється пізнавальна активність.

Для успішного розвитку критичного мислення важливо реалізувати можливості предмету української літератури щодо формування основних груп навчальних компетентностей: соціальна, комунікативна, полікультурна, інформаційна, самоосвіти, саморозвитку, рефлексивна та інші. Завдяки вказаним компетентностям формуються уміння працювати в різних галузях знань з інформаційним потоком, висловлювати власні думки усно й письмово, формувати особисту точку зору, власну думку на підставі осмислення різноманітного досвіду, ідей та уявлень, розв'язувати проблеми, співпрацювати в команді.

Останніми роками увага приділяється рефлексивному компоненту, який спрямований на усвідомлення та оцінювання результатів власної читацької діяльності, оволодіння оцінювальними судженнями, проявом адекватного ставлення до самостійно прочитаного або сприйнятого на слух тексту з голосу вчителя, однокласників, чим забезпечується оцінне ставлення до вчинків персонажів, описаних подій з одночасним коментуванням власного ставлення до описаного, здатності порівнювати власні вчинки з вчинками однокласників, персонажів творів. Під час такої діяльності відбувається залучення до діалогу, забезпечується діалогічність уроку літератури, формуються уміння відповідати на ціннісно-смислові запитання, визначається читацька позиція кожного учня: *чому читає, що читає, як реагує на прочитане* [3, с. 30].

Отже, формування компетентностей здійснюється не лише шляхом реалізації відповідного оновленого змісту освіти, але й вибором адекватних технологій та методів навчання. Проте завдяки самим технологіям і методам навчання неможливо розвинути критичне мислення. Тому важливо поєднувати на уроках української літератури традиційні методи навчання з інноваційними, зокрема, з технологіями розвитку критичного мислення.

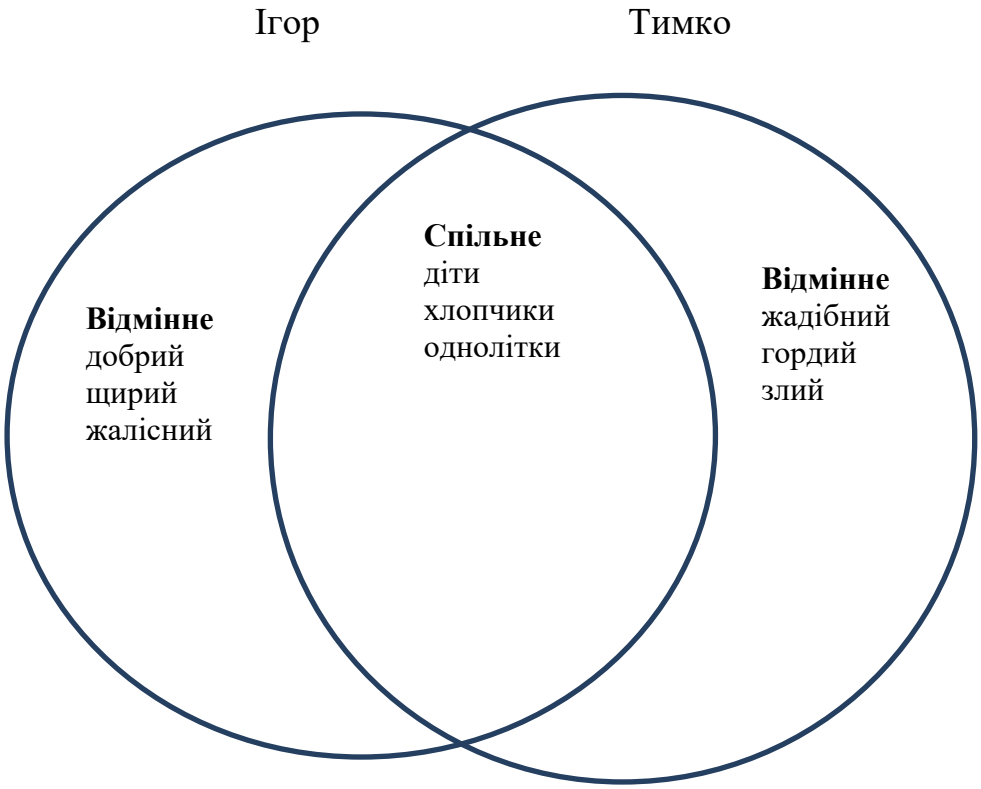
Працюючи, учні оволодівають уміннями, необхідними для критичного мислення: самостійна робота з художнім текстом, формування власної думки на основі аналізу й синтезу, робота над проблемними запитаннями.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Перед початком роботи над твором ми використовували методичний прийом «Прогнозування за ілюстрацією», сутність якого полягає в залученні учнів до визначення ними припущення щодо теми твору і що вони знають з цього приводу: *Як ви думаєте? Що ви чули про це? Яка буде тема нашого обговорення?*

В основній частині уроку досить ефективним для навчання учнів з інтелектуальними порушеннями української літератури виявився метод «Навчання на протилежностях», оскільки у значній кількості художніх творів наявні персонажі та ситуації є протилежними. Так, опрацьовуючи в сьомому класі повість Ярослава Стельмаха «Митькозавр з Юрківки або Химера лісового озера», учні охарактеризували поведінку героїв: Митька, Сергія та Василя і прийшли до висновку, чому Василь не сподобався друзям. Учні міркували, як мав поводитися Василь, щоб йому дали позитивну оцінку друзі та бабуся; порівняли поведінку в селі друзів Митька і Сергійка з поведінкою Василя стосовно їхнього відпочинку та зробили відповідні висновки.

Для порівняння Ігоря і Тимка – героїв оповідання Михайла Чабанівського «Вірний» з метою глибшого усвідомлення сутності поведінки хлопчиків використали прийом «Діаграма Вена».

Мовленнєва творчість забезпечує розвиток критичного мислення. Опрацьовуючи у восьмому класі оповідання Євгена Гуцала «Сім'я дикої качки», учні міркували, як повинен був вчинити Юрко стосовно каченят, яких він забрав у дикої качки. У цьому випадку для розвитку критичного мислення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

застосували прийом «Плакат думок». На аркушах паперу учні в групах записували, як повинен був вчинити Юрко з каченятами і презентували свої відповіді перед класом. Водночас застосували метод «Займи позицію». Мета методу: навчити систематизувати об'єкти матеріалу, розвивати уміння аналізувати, порівнювати два чи більше об'єкти, явища.

Аргументи методу Лінії переваги	**Об'єкти порівняння** Тоня	Юрко
Ставлення до каченят	відповідальне	байдуже
Ставлення до однолітків	щире	зверхнє
Риси характеру	справедлива, милосердна	лінивий, безвідповідальний

Також застосували прийом «Фантастичне доповнення», завдяки якому восьмикласники фантазували, відповідаючи на питання: *Що було б, якби Тоня раніше побачила каченят?*

Організовуючи учнів до роботи з оповіданням-казкою Василя Чухліба «Пісня тоненької Очеретини» використали технологію «*Думай → Збирайся → Ділись*». Учні для побудови ефективної дискусії та для належної організації взаємодії між собою, обговорили поведінку героїв. Виконуючи дане завдання, перш ніж говорити, навчалися висловлювати власну думку, усно оформляли думки щодо поведінки героїв та корегували вислови під час слухання розповідей один одного, вчилися виступати перед однокласниками, приймати адекватні рішення. Такі завдання забезпечували розвиток критичного мислення та зв'язного мовлення, сприяли формуванню комунікативного мовлення, удосконалення пам'яті тощо. Крім того, учні навчалися позитивно сприймати мовлення однокласників, критично аналізувати почуте.

У сьомому класі під час роботи з уривками з повісті Лесі Ворони «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» застосували прийом «*Концептуальна таблиця».* Вказаний прийом допомагав навчати учнів синтезувати вивчений обсяг матеріалу, сприяв розвитку вмінь аналізувати й порівнювати два або більше об'єктів і явищ.

Лінії порівняння	**Об'єкти порівняння** Сашко Смик	Клим Джура
Ставлення до роботи	лінивий	працьовитий
Поведінка один з одним	гордий, зверхній	привітний, зляканий
Риси характеру	хитрий, брехливий	підлабузник, боязкий

З метою формування умінь складати характеристики героям та визначати, які з двох героїв повісті є найбільш протилежними, застосували прийом «Навчання на протилежностях», який вимагає відповіді на питання: *Які два героя повісті є найбільш протилежними*? (Сашко і Клим).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Перед тим, як підбивати підсумки уроку, обговорили з учнями засвоєне самостійно та почуте з повідомлень, використавши вже озвучені на початку уроку запитання завдяки «Методу спільного опитування», що забезпечив більш ґрунтовне усвідомлення засвоєного, можливо – переоцінку нової інформації, тощо. Запитання: *1. Яким був Іван Франко як особистість?* (громадянин, українець, поет, письменник.) 2. *Значення творчості Івана Франка для українського народу в наш час.*

Також на підсумку уроку доцільним виявився прийом «Доповни речення», завдяки якому формували вміння висловлювати власну думку: «*Я вважаю…*»; пояснювати свою точку зору: «*Тому краще…»;* наводити аргументи на підтримку своєї позиції: *«Наприклад,* …»; узагальнювати, формулювати висновки: «*Отже,* …».

Застосовуючи різноманітні методи і прийоми для удосконалення критичного мислення на уроках української літератури, намагалися створити умови для покращення розуміння учнями з інтелектуальними порушеннями людського життя. Як аналітичний літературознавчий інструментарій використовували методи: «Метод спільного опитування», «Драматичні ролі», «Мінливі перспективи», «Інсценізація для інтерпретування літературного твору» та інші

Результати здійсненого експериментального дослідження переконують, що синтезування традиційних методів і сучасних педагогічних технологій, зокрема технології розвитку критичного мислення на уроках української літератури в роботі з учнями з інтелектуальними порушеннями, дозволяє організувати більш динамічну роботу, в якій діти виявляють різнобічне засвоєння текстової інформації. Вказана технологія стимулює загальну активність учнів, вимагає застосовувати нові знання, опираючись на засвоєний раніше матеріал, виробляти вміння діяти й приймати рішення самостійно або в складі команди, шукати й застосовувати нову інформацію з різноманітних джерел.

Під час констатувального етапу експерименту обстежили 47 учнів з інтелектуальними порушеннями І ступеня на предмет стану в них критичного мислення та визначили рівні володіння критичним мисленням: високий, середній, низький. Аналіз отриманих результатів свідчить, що високий рівень критичного мислення наявний у 8,5% респондентів, середній рівень критичного мислення мали 29,9% обстежених, низький рівень критичного мислення виявили у 61, 7% школярів.

Провівши формувальний етап експерименту, обстежили учнів щодо удосконалення в них критичного мислення та визначили рівні володіння критичним мисленням. Результати значно покращали порівняно з результатами констатувального етапу експерименту. Так, до високого рівня віднесли 23, 6% учнів, до середнього – 48, 9% респондентів, низький рівень критичного мислення виявили у 27, 6% школярів (див. таблицю 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Рівні оволодіння критичним мисленням учнями з інтелектуальними порушеннями, %

Рівні	Високий, %	Середній, %	Низький, %
Формувальний експеримент	23, 6	48, 9	27, 6
Констатувальний експеримент	8, 5	29, 9	61, 7
Різниця	15, 1	19	34, 1

Висновки.

Завдяки застосування у роботі з учнями з інтелектуальними порушеннями на уроках української літератури технологій розвитку критичного мислення уроки стають більш різноплановими, динамічними. Учні засвоюють багато текстової інформації, оскільки стають активними, навчаються застосовувати нові знання з опорою на раніше засвоєний навчальний матеріал. Також вчаться діяти й приймати рішення як у складі команди або самостійно, використовуючи інформацію з різноманітних джерел. Вони є благодатним ґрунтом для розвитку критичного мислення учнів.

Тому завданням корекційного педагога є розвиток в учнів з інтелектуальними порушеннями такого типу мислення, який забезпечить їм можливість адекватно оцінювати нові обставини, уміння критично ставитись до будь-якої інформації, мислити самостійно, зважувати, приймати та брати відповідальність за свої думки й рішення.

Таким чином, розвиваючи в учнів критичне мислення, бажано застос0-овувати технологію критичного мислення, оскільки питання його розвитку в учнів з інтелектуальними порушеннями потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Вукіна Н.В., Дементієвська. Критичне мислення: як цього навчати. Х.: Видавнича група «Основа: Тріада+, 2007. 112 с.

2. Конверський А. Є. Критичне мислення: підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх спеціальностей. К.: Центр учбової літератури, 2018. 344 с.

3. Кравець. Ніна. Інноваційні технології навчання та формування читацької діяльності у підлітків з інтелектуальними порушеннями //Особлива дитина: навчання і виховання, 2018. № 2 (86). С. 25-35.

4. Кравець Н. П. Сторітеллінг як технологія творчого розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках літератури в умовах спеціального та інклюзивного навчання. Topical issues of pedagogy: Collective monograph. Edizioni Magi, Roma, Italy, 2019. PP 80-102.

5. Миронова С. П., Матвєєва М. П. Спеціальна психологія. Тексти: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, інформаційно-видавн. відділ, 1999. Ч. І. 158 с.

6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / МОН України. Київ, 2016. 40 с.

7. Пометун О. І. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи / О. І.Пометун, Л. М.Пилипчатіна, І. М.Сущенко, І. О.Баранова. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2010. 216 с.

8. Скомаровська Н. Б. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках української літератури: автореф. дис. …канд.. пед.. наук. 13 0002 – теорія та методика навчання (українська література). К., 2018. 18 с.

9. Терно С. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії).: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

10. Тягло О. В. Критичне мислення. Х.: Видавнича група «Основа: Тріада+», 2008. 192 с.

11. Lipman M. Critical Thinking: What can it be?/ Institute of Critical Thinking. Resource Publication, 1988. Series 1. №1. 12 p.

9. Myronova S.P., Matveyeva M.P. (1999) Spetsialna psyhologiia. [Special psychology]. Teksty: navchalnyi posibnyk Kamianets-podilskyi derzh.universytet. Informatsiyno-vydavnychii viddil (P.1), p.158 [in Ukrainian].

10.Vukina N.V., Dementiievska H.: «Vydavnycha grupa osnova: Triada+».p.112 .

References:

1. Konverskyi A.Ye. (2020). *Krytychne myslenia: pidruchnyk dlia studentiv byshchyh navchalnyh zakladiv usih specialnostei. [Critical thinking: a textbook for students of higher education institutions of all specialties]*. Kyiv.:Centr uchbovoyi literatury, [in Ukrainian].

2. Tiaglo O.V.(2008) *Krytychne myslenia. [Critical thinking]* Kharkiv.: Vydavnycha grupa «Osnova; triada +»[in Ukrainian].

3.Kravets N. P. (2018) *Innovatsiyni tehnologiyi navchania ta formuvania chytatskoyi diialnosti u pidlitkiv z intelektualnymy porusheniamy//Osoblyva dytyna: navchania i vyhovania [*Innovative technologies of learning and formation of reading activity in adolescents with intellectual *disabilities //Special child: education and upbringing]* № 2 (86) p.p. 25-35 [in Ukrainian].

4. Kravets N. P. (2019) *Storitelin yak tehnologiya tvorchogo rozvytku uchniv z intelektualnymy porusheniamy na urokah literatury v umovah spetsialnogo ta inkliuzyvnogo navchania. [Storytelling as a technology for the creative development of students with intellectual disabilities violations in literature lessons in the conditions of special and inclusive education. Topical issues of pedagogy: Collective monograph. Edizioni Magi, Roma, Italy]* p.p.80-102 [in Ukrainian].

5. Pometun O.I. (2018) *Krytychne myslenia yak pedagogichnyi fenomen. Ukrayinskyi pedagogichnyi zhurnal* - №2 [*Critical thinking as a pedagogical phenomenon Ukrainian Pedagogical Journal, 2018. No. 2*.]. p. 89-98 [in Ukraine].

6. Nova ukrayinska shkola. (2018) *Kontseptualni zasady reformuvania serednoyi osvity/MON Ukrayiny. [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary education reform. Ministry of Education of Ukraine] p.40.* [in Ukrainian].

7. Skomarovska N.B.(2018) *Rozvytok krytychnogo myslenia starshoklasnykiv na urokah ukrayinskoyi literatury*.[*Development of critical thinking of high school students in Ukrainian literature lessons*]. *Extendent abstract of candidate of pedagogical science*. Kyiv [in Ukrainian].

8**.** Linman M. (1995).*Critical Thinking_ What Can it Be? In A. Ornstein & L. Behar (Eds) Contemporary issnes in Curriculum*. Boston, M. A. Allyn & Bacon, p 145-152.

9. Myronova S.P., Matveyeva M.P. (1999) *Spetsialna psyhologiya.* [*Special psychology*]. Teksty: navchalnyi posibnyk Kamianets-podilskyi derzh.universytet. Informatsiyno-vydavnychi viddil (P.1), p.158 [in Ukrainian].

10.Vukina N.V., Dementiyevska H. (2007) *Krytychne myslenia:yak navchaty [Critical thinking: How to teach]* «Vydavnycha grupa osnova: Triada+» p.112. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 004.8-37.018.43

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-492-500

Крамар Сергій Сергійович аспірант Інституту цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 453-90-51, https://orcid.org/0000-0002-2583-3987

ПРОГРАМНО-АПАРАТНИЙ КОМПЛЕКС ARDUINO ЯК ЗАСІБ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті розглянуто роль комплексу Arduino у формуванні ІТ-компетентностей педагогів, що працюють у галузі фізики та інформатики. В сучасних умовах стрімкого розвитку робототехніки, інформатики та науково-технічних знань необхідно формувати у вчителів нові професійні компетентності, що дозволяють використовувати цифрові технології для навчання та розв'язання прикладних задач. Робототехніка як освітній напрямок, представлена, зокрема, платформою Arduino, яка має потенціал для зацікавлення учнів та педагогів і є ефективним інструментом для розуміння основних концепцій мікроелектроніки, електротехніки та програмування. Arduino сприяє розвитку педагогічних навичок у галузі конструювання, моделювання та управління електронними пристроями, що збагачує освітній процес і полегшує викладання складних технічних дисциплін. Програмно-апаратна платформа також є зручним засобом для того, щоб реалізовувати STEM-підходи, які стають все популярнішими у навчанні молоді, та ефективно використовувати можливості хмаро орієнтованого середовища для організації колективної роботи і дистанційного навчання. Серед переваг Arduino – низька вартість, простота у використанні, кросплатформеність, гнучкість у розширенні функціоналу завдяки «шилдам», а також відкрите програмне середовище, що робить його доступним навіть для вчителів із мінімальними технічними знаннями. У статті акцентується увага на важливості інтеграції Arduino у систему неформальної освіти вчителів, яка сприятиме формуванню ІКТ-компетентностей, розвитку навичок програму-вання та розуміння принципів роботи електронних пристроїв. У ході занять вчителі використовують платформу Tinkercad для моделювання схем, програ-мування мікроконтролерів, проведення лабораторних робіт та розв’язання прикладних задач. Такий підхід готує вчителів до інноваційної педагогічної діяльності та забезпечує їм конкурентні навички у високотехнологічному суспільстві.

Ключові слова: Arduino, робототехніка, ІКТ компетентності, програмування мікроконтролерів, STEM навчання вчителів.

Kramar Serhii Serhiyovych post-graduate strudent, Institute for Digitalisation of Education of the NAES of Ukraine, Kyiv, tel: (044) 453-90-51, https://orcid.org/0000-0002-2583-3987

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ARDUINO SOFTWARE-HARDWARE COMPLEX AS A MEANS OF NON-FORMAL EDUCATION FOR TEACHERS

Abstract. In the era of robotics and artificial intelligence, knowledge acquired in schools and higher educational institutions in technology fields often falls short of satisfactory. This gap in scientific and technical literacy can contribute to a lack of understanding, where every day technological phenomena are perceived as complex or mystical. One key direction for advancing scientific and technical education is robotics—a practical science that focuses on developing automated systems. Robotics' educational potential is vast, and its application spans multiple industries, making it a popular field in extracurricular education. The Arduino software-hardware complex presents a powerful tool for science education in schools, enabling the exploration of physics, mathematics, and computer science while fostering comprehensive intellectual development. Despite its educational benefits, robotics remains underutilized in many schools, including private ones. However, in recent years, some Ukrainian schools have started introducing robotics through clubs and electives, despite limited resources to support extensive project implementation. State-level support for robotics education is provided through events like Intel Techno Ukraine, Intel Eco Ukraine, and FERREXPO ROBOT FEST, as well as through the establishment of scientific and technical centers in various regional cities. With the rapid evolution of ICT, there is a growing need to integrate ICT in teachers' informal education. For physics and computer science teachers, Arduino can enhance the study of phenomena related to robotics, electronics, and programming, while offering valuable hands-on experience in computer-aided design. Arduino’s cloud-based implementation is also conducive to remote or blended learning, which supports the professional development and IT competencies of educators, equipping them with skills for collaborative and innovative educational practices. The Arduino complex, combined with cloud services, prepares educators for the challenges of a high-tech society by promoting the practical use of modern ICT in teaching. By utilizing Arduino, teachers gain competencies in microcontroller programming, electrical circuit design, sensor usage, and data processing. Platforms like Tinkercad offer a stable, user-friendly online environment for collaborative and individual learning, where educational progress can be tracked across various devices. This study proposes a methodology for implementing the Arduino complex in informal teacher education to (i) develop professional competencies in ICT, (ii) foster a creative approach to problem-solving, and (iii) cultivate the skills necessary for using ICT in analyzing and addressing theoretical and practical challenges.

Keywords: Arduino, Robotics, ICT Competencies, Microcontroller Programming, STEM Teacher Training.

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства надзвичайно важливо формувати в педагогів не лише технічні знання та ІКТ-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

компетентності, але й навички практичного використання інструментів, які сприятимуть креативному підходу та міждисциплінарному зв'язку. У звязку з цим виникає проблема пошуку ефективних методик навчання, що дозволять повноцінно використовувати програмно-апаратний комплекс Arduino у професійній підготовці вчителів.

Завдяки використанню Arduino та хмарній платформі Tinkercad можна вирішити проблему нестачі доступних і безпечних інструментів для дистанційного навчання, що особливо актуально в умовах воєнного стану, де навчання здійснюється в багатьох випадках онлайн. Є необхідність в обґрунтуванні і розробленні методичної підтримки для педагогів, аби усунути психологічні бар'єри у використанні нових технологій і стимулювати розвиток навичок, необхідних для роботи з мікроконтролерами, програмуванням та електронікою.

Таким чином, проблема полягає у створенні такої методики навчання, яка дозволила б педагогам опанувати Arduino в умовах обмежених ресурсів, водночас розвиваючи креативність і міждисциплінарні навички, що в перспективі підвищить якість викладання ІКТ у середній та вищій освіті..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень використання Arduino та робототехніки у навчанні свідчить про значний інтерес до інтеграції цих технологій у підготовку педагогів, проте також вказує на ряд труднощів, що обмежують повноцінне впровадження.

Дослідження провідних науковців вказують на недостатнє використання сучасних методів та інструментів, які могли б допомогти у викладанні основ робототехніки в освіті. Наприклад, Л. Фултон та М. Шмідт (2016) акцентують увагу на тому, що педагоги потребують значних зусиль для успішного освоєння та впровадження нових технологій у навчальний процес [10]. Н. Морзе, М. Гладун та С. Дзюба (2018) також відзначають важливість методичної підтримки, яка сприяє задоволенню освітніх потреб і розвитку компетентностей [7]. С. Кім і колеги (2015) зосередилися на необхідності допомагати педагогам у створенні навчальних компонентів, що інтегрують робототехніку та сприяють практичному застосуванню знань [11].

В останні роки спостерігається певний прогрес у розробленні методик підготовки педагогів у закладах вищої освіти та онлайн-підтримці навчання за допомогою платформ, як-от Tinkercad [4]. Проте питання підвищення кваліфікації вже працюючих вчителів та адаптація їхніх знань до швидкозмінних технологій залишаються актуальними завданнями, які потребують спеціальних методик та гнучких онлайн-середовищ.

В Україні робляться певні кроки у впровадженні STEM-підходів, зокрема у підготовці вчителів інформатики та фізики [3], [9]. Однак для розвитку методик навчання вчителів робототехніці, особливо в умовах неформальної освіти та змішаного навчання, потрібні подальші дослідження та розроблення спеціалізованих програм.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мета статті. Метою статті є обґрунтування доцільності використання програмно-апаратного комплексу Arduino та платформи Tinkercad для підвищення професійної кваліфікації педагогів у сфері ІКТ та робототехніки..

Виклад основного матеріалу. Попри те, що ми живемо в епоху роботизованих систем та штучного інтелекту, знання, які здобуваються у школах і закладах вищої освіти у сфері технологій, залишаються на незадовільному рівні. Багатьом це видається прийнятним, хоча часто це не сприяє формуванню науково-технічного світогляду учнів, що є основою для розуміння сучасних технологій. Через це навіть прості технічні явища можуть здаватися незрозумілими та містичними, а наука та інженерія – складними і нецікавими.

Робототехніка, як прикладна галузь, пов’язана з розробленням автоматизованих технічних систем, є одним із перспективних напрямів розвитку науково-технічної освіти вчителів фізики і інформатики. Її освітній потенціал надзвичайно високий, тому вона швидко поширюється у багатьох сферах діяльності й стає популярним напрямом розвитку як шкільної освіти, так і підвищення кваліфікації вчителів. Проблему використання робототехніки у навчальному процесі, питання технічного розвитку та творчого мислення висвітлюють у своїх роботах такі дослідники, як А. Давиденко, Є. Мілерян, В. Моляко, І. Ройтман та інші. Ф. Лот, Дж. Вільямс та С. Монк досліджували управління системами з використанням робототехніки.

Використання засобів робототехніки сприяє поступовому удосконаленню комп’ютерно-орієнтованого навчального середовища закладів освіти, насиченню його сучасними інструментами і технологіями, які забезпечують групову співпрацю та ефективне досягнення дидактичних цілей. Особливо перспективними у цьому процесі є радіотехнічне та робототехнічне конструювання із застосуванням сучасних програм і базових компонентів мікроелектроніки.

Незважаючи на потужний потенціал апаратно-програмного комплексу Arduino для викладання фізики, математики, інформатики та всебічного розвитку учнів, його застосування в школах, включно з приватними, залишається обмеженим. У деяких українських школах робототехніку почали викладати у формі гуртків та факультативів, проте нестача ресурсного забезпечення перешкоджає повноцінному виконанню навчальних проєктів. На державному рівні навчання робототехніки підтримується через олімпіади та конкурси, такі як Intel Techno Ukraine, Intel Eco Ukraine, FERREXPO ROBOT FEST та інші. У багатьох обласних центрах створені спеціальні центри, що забезпечують наукову й технічну підтримку для подальшого розвитку.

Через швидкі зміни у галузі ІКТ виникає потреба досліджень використання цих технологій у неформальній освіті вчителів. Апаратно-програмний комплекс Arduino стає важливим інструментом у підвищенні кваліфікації вчителів фізики та інформатики. Він дозволяє вчителям фізики вивчати явища

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

та процеси електротехніки, проводити лабораторні роботи, а вчителям інформатики — опановувати комп'ютерне проєктування та створювати розробки для уроків із використанням Arduino.

Хмаро орієнтовані реалізації Arduino значно спрощують його використання в умовах дистанційного чи змішаного навчання. Неформальна освіта відіграє важливу роль у розвитку конкурентоспроможності вчителів та їхніх ІКТ-компетентностей, де робототехніка є невід'ємним складником. Платформа Tinkercad, яка дозволяє працювати з Arduino онлайн, забезпечує доступ до готових проєктів та сервісів, що полегшують організацію групової роботи.

Запровадження Arduino разом із сучасними хмарними сервісами є важливою передумовою для підготовки вчителів, здатних до активної професійної діяльності у високотехнологічному суспільстві. Це сприяє використанню інноваційних методик, дистанційного й змішаного навчання, розвитку командної роботи, необхідної для сучасного фахівця, обізнаного в ІТ.

В Україні вже робляться перші кроки до навчання з використанням STEM-підходів, які стають все популярнішими у навчанні дослідницьких навичок в учнів. Тому розвиток методик для поглибленого опанування знань у цій сфері потребує подальшого вивчення.

Методика використання апаратно-програмного комплексу Arduino була впроваджена для навчання вчителів інформатики та фізики у системі неформальної освіти. Для роботи з цим комплексом вчителі реєструвалися у хмарному середовищі та отримували обліковий запис, що надавав доступ до готових проєктів із поясненнями, а також до сервісів для індивідуальної та групової роботи. Платформа Tinkercad зарекомендувала себе як надійний, інтуїтивно зрозумілий та логічно організований інструмент для навчання. При використанні хмарних сервісів дані зберігаються у центрі опрацювання даних, а доступ до них здійснюється через браузер, що дозволяє працювати з різних пристроїв із доступом до Інтернету. Така хмарна модель організації доступу до ІКТ створює необхідні умови для розвитку навичок командної роботи, важливих для сучасних фахівців, обізнаних з ІТ.

Найважливішими характеристиками апаратно-програмного комплексу Arduino для педагогічного використання є вільний доступ, безпека та надійне зберігання інформації, контроль прав доступу, а також легка адаптація під різні цілі та завдання.

Для організації групової роботи з вчителями була використана платформа *Tinkercad*, але з інтегрованими класами, оскільки в даній платформі реалізовано наступні можливості: корегувати дії викладача, вести групове та індивідуальне спілкування, робити замітки по кожній з робіт, робити нотатки, відслідковувати прогрес успішності, зберігати роботи. Застосування програмно-апаратного комплексу не складатиме вчителям особливих труднощів у вирішенні поставлених завдань, для роботи потрібно лише мати доступ до мережі інтернет. Однак для користування хмарними сервісами необхідно пройти короткий інструктаж роботи з ними.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Завдяки впровадженню *комплексу* у навчальний процес вчителів з'являється можливість зосередити увагу на принципах, підходах, звільнити час та зусилля, які витрачаються на створення навчального матеріалу, зрозуміла платформа значно покращує процес навчання.

При вирішенні завдань в галузі основ ІКТ в освіті забезпечується міждисциплінарна інтеграція інформатики, математики, фізики та інших наук. Це сприяє інтелектуальному розвитку педагогів, формуючи цілісне бачення мети та забезпечуючи розвиток як декларативних, так і процедурних знань.

Програмно-апаратний комплекс Arduino відкриває широкі можливості для вирішення прикладних завдань, обробки інформації, зберігання та представлення даних. Викладач, використовуючи хмарні сервіси, легко вирішує поставлені завдання, знижуючи психологічні бар'єри у використанні сучасних ІКТ і усвідомлюючи важливість платформи для успішної реалізації навчальних цілей. Розв'язання практичних задач за допомогою хмарних сервісів сприяє формуванню професійних компетентностей.

Доцільним є використання сучасного навчального середовища як одного з мотивуючих інструментів, щоб розширити можливості викладачів, підвищити ІКТ-компетентність, сприяти креативності, продемонструвати практичне застосування знань і посилити міжпредметні зв’язки. Основною перевагою комплексу Arduino в навчальному середовищі є розширення доступу до сучасного обладнання через онлайн-платформу, до якої можуть приєднатися всі учасники навчального процесу.

Комплекс Arduino позитивно впливає на:

– формування навичок роботи в середовищі програмування мікроконтролерів;

– розуміння структури програм та їх елементів, змінних, виразів, масивів, логічних конструкцій, функцій, бібліотек тощо;

– розвиток умінь створення програмного коду відповідно до поставлених завдань і його інтеграції в середовище мікроконтролера;

– засвоєння основних понять з електрики;

– формування знань про ключові елементи цифрових схем;

– покращення навичок в розумінні, модифікації та проектуванні електричних схем на основі вивченого матеріалу;

– опанування роботи із сенсорами, їх налаштування, обробку даних та аналіз технічної документації.

Висновки. Сучасні тенденції розвитку технологій зумовлюють потребу в інноваціях у сфері освіти, зокрема у впровадженні міждисциплінарних підходів для розвитку ІКТ-компетентностей. Використання програмно-апаратного комплексу Arduino у неформальній освіті вчителів інформатики та фізики відкриває нові можливості для ефективного навчання, сприяє поглибленню знань, підвищенню кваліфікації та розвитку професійних навичок у галузі інформаційних технологій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

По-перше, Arduino та суміжні хмарні сервіси формують гнучке середовище навчання, яке є доступним, безпечним та ефективним для зберігання даних. Це забезпечує широкі можливості для адаптації комплексу до різноманітних педагогічних цілей, сприяє зручному використанню матеріалів для як індивідуального, так і колективного навчання. Завдяки цьому вчителі можуть без додаткових зусиль інтегрувати Arduino у свій навчальний процес та застосовувати його у розробці різних прикладних проєктів.

По-друге, впровадження комплексу Arduino в освіту сприяє розвитку міжпредметних зв'язків. Завдання, що вирішуються за допомогою Arduino, стимулюють інтеграцію знань з інформатики, фізики, математики та інших дисциплін. Це формує у вчителів комплексне бачення задач, навчає їх застосовувати різні галузеві знання на практиці та розвиває як теоретичні, так і практичні навички. Такий підхід позитивно впливає на мотивацію викладачів до опанування нових технологій та удосконалення своїх професійних компетентностей.

По-третє, Arduino полегшує засвоєння навичок роботи в середовищі програмування мікроконтролерів, формує розуміння основ програмування, структур даних та логічних конструкцій. Вивчення основних понять електроніки, побудови цифрових схем, роботи з сенсорами та обробки даних сприяє не лише підвищенню кваліфікації вчителів, але й надає їм інструменти для успішного впровадження проєктного підходу в навчальний процес. Вчителі отримують можливість обирати та комбінувати методи навчання, що найбільш ефективно сприятимуть розвитку ІКТ-компетентності їхніх учнів.

Крім того, інтеграція Arduino з хмарними сервісами сприяє розвитку навичок командної роботи та комунікації, що є важливими у сучасному високотехнологічному середовищі. Використання хмарних платформ розширює можливості доступу до навчальних матеріалів, дозволяє ефективно обробляти та зберігати дані, об'єднує вчителів і учнів для спільного виконання завдань. Ця модель навчання розвиває компетенції, що важливі для професійної самореалізації, креативності та здатності до інновацій.

З огляду на високу динаміку розвитку ІКТ, потреба у застосуванні Arduino в системі неформальної освіти стає очевидною. Вона є однією з ключових умов підвищення ІКТ-компетентності та професійного рівня вчителів, формування навичок гнучкого, технологічно насиченого навчання. Такий підхід сприяє створенню середовища, яке стимулює інноваційні підходи до навчання та сприяє професійному розвитку вчителів, готових до використання сучасних ІКТ у своїй роботі.

Таким чином, використання Arduino як базового інструменту для навчання в системі неформальної освіти є перспективним напрямом, який сприятиме модернізації освітнього процесу, підвищенню якості підготовки педагогів та розвитку їхньої професійної компетентності.

Література:

1. Алєксєєва Г. М., & Бабич П. М. Використання платформи Arduino для професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів. Физико-математична освіта, 2018, (4 (18)), 12–16.
2. Березнюк Р. Х. Переваги використання онлайн стимулятора Tinkercad Circuits Arduino на уроках інформатики, 2019. http://dspace.megu.edu.ua:8080/jspui/handle/1234567 89/1809
3. Валько Н. Аналіз освітніх програм навчання майбутніх вчителів у контексті STEM-освіти. Молодь і ринок, 2019, (10 (177)), 101–106.
4. Golubev L. P., Tkach M. M., & Makatora D. A. Using Tinkercad to support online the laboratory work on the design of microprocessor systems at technical university. Information Technologies and Learning Tools, 2023, Vol 93, № 1, 80–95. https://doi.org/10.33407/ itlt.v93i1.4817
5. Лєхан С. А. Інформатика. Мова програмування С++. Спецкурс. 10–12 класи. Навчальний посібник. Шепетівка: Аспект, 2007, 160 с.
6. Методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України на 2017/2018 навчальний рік. Лист ІМЗО № 21.1/10-1470 від 13.07.17. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56880/
7. Морзе Н. В., Гладун М. А., & Дзюба С. М. Формування ключових і предметних компетентностей учнів робототехнічними засобами STEM-освіти. Інформаційні технології і засоби навчання, 2018, (65, № 3), 37–52.
8. Струтинська О. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів інформатики до навчання освітньої робототехніки в закладах середньої освіти. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020, 505 с.
9. Сальник І. В., Соменко Д. В., & Сірик Е. П. Використання платформи Arduino у підготовці вчителів фізики до STEM орієнтованого навчання. Інформаційні технології і засоби навчання, 2023, 95(3), 124–142. https://doi.org/10.33407/itlt.v95i3.5155
10. Schmidt M., & Fulton L. Transforming a traditional inquiry-based science unit into a STEM unit for elementary pre-service teachers: A view from the trenches. Journal of Science Education and Technology, 2016, 25, 302–315.
11. Kim C., Kim D., Yuan J., Hill R. B., Doshi P., & Thai C. N. Robotics to promote elementary education pre-service teachers' STEM engagement, learning, and teaching. Computers & Education, 2015, 91, 14–31.

References:

1. Alekseeva, H. M., & Babych, P. M. (2018). Vykorystannia platformy Arduino dlia profesiinoi pidhotovky maibutnikh inzheneriv-pedahohiv [Using the Arduino platform for the professional training of future engineer-teachers]. Fizyko-matematychna osvita, (4(18)), 12–16. [in Ukrainian].
2. Berezniuk, R. K. (2019). Perevahy vykorystannia onlain stimuliatora Tinkercad Circuits Arduino na urokakh informatyky [Advantages of using the online simulator Tinkercad Circuits Arduino in computer science lessons]. Retrieved from http://dspace.megu.edu.ua:8080/jspui/ handle/123456789/1809 [in Ukrainian].
3. Valko, N. (2019). Analiz osvitnikh prohram navchannia maibutnikh vchyteliv u konteksti STEM-osvity [Analysis of educational programs for future teachers in the context of STEM education]. Molod i rynok, (10(177)), 101–106. [in Ukrainian].
4. Golubev, L. P., Tkach, M. M., & Makatora, D. A. (2023). Using Tinkercad to support online the laboratory work on the design of microprocessor systems at technical university. Information Technologies and Learning Tools, 93(1), 80–95. https://doi.org/10.33407/itlt.v93i1.4817
5. Lekhan, S. A. (2007). Informatyka. Mova prohramuvannia C++. Spetskurs. 10–12 klasy. Navchalnyi posibnyk [Informatics. Programming language C++. Special course. Grades 10–12. Textbook]. Shepetivka: Aspekt, 160 p. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

6. Metodychni rekomendatsii shchodo vprovadzhennia STEM-osvity u zahalnoosvitnikh ta pozashkilnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy na 2017/2018 navchalnyi rik [Methodological recommendations for the implementation of STEM education in general and extracurricular educational institutions of Ukraine for the 2017/2018 academic year]. (2017). Lyst IMZO No 21.1/10-1470 vid 13.07.17. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56880/ [in Ukrainian].

7. Morze, N. V., Hladun, M. A., & Dziuba, S. M. (2018). Formuvannia kliuchovykh i predmetnykh kompetentnostei uchniv robototekhnichnymy zasobamy STEM-osvity [Formation of key and subject competences of students by means of educational robotics in STEM education]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, (65(3)), 37–52. [in Ukrainian].

8. Strutynska, O. V. (2020). Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh vchyteliv informatyky do navchannia osvitnoi robototekhniky v zakladakh serednoi osvity [Theoretical and methodological foundations of the training of future computer science teachers for teaching educational robotics in secondary education institutions]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 505 p. [in Ukrainian].

9. Salnyk, I. V., Somenko, D. V., & Siryk, E. P. (2023). Vykorystannia platformy Arduino u pidhotovtsi vchyteliv fizyky do STEM oriientovanoho navchannia [Using the Arduino platform in the training of physics teachers for STEM-oriented learning]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 95(3), 124–142. https://doi.org/10.33407/itlt.v95i3.5155 [in Ukrainian].

10. Schmidt, M., & Fulton, L. (2016). Transforming a traditional inquiry-based science unit into a STEM unit for elementary pre-service teachers: A view from the trenches. Journal of Science Education and Technology, 25, 302–315.

11. Kim, C., Kim, D., Yuan, J., Hill, R. B., Doshi, P., & Thai, C. N. (2015). Robotics to promote elementary education pre-service teachers' STEM engagement, learning, and teaching. Computers & Education, 91, 14–31.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.015:929

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-501-512

Кривцун Неоніла Зеновіївна аспірантка кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, http://orcid.org/0000-0002-3619-0083

ДОРОБОК ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ З ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ В РЕЦЕЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Анотація. У статті здійснено аналіз досліджень українських науковців, у яких відображено доробок зарубіжних учених з філософії освіти задля визначення здобутків, вузьких місць і перспектив розвитку історіографії означеної проблеми. За відправну працю, що окреслює концептуальні та методологічні підходи до вивчення цієї проблеми, узято підготовлений за редакції В. Андрущенка навчальний посібник «Філософія освіти» (2021). Здійснено його порівняння з іншими подібними за змістом і призначенням навчальними посібниками (І. Алексейчук, 2019; О. Базалук, 2010; В. Загороднюк, 2018; М. Качуровський, 2010; М. Опачко, 2016). Представлено результати синтезованого аналізу викладених у цих посібниках та наукових монографіях і статтях українських учених теоретичних концептів філософії освіти А. Канта, Г. Гегеля та представників різних течій і напрямів філософії освіти ХХ ст.: екзистенціалізму (К. Ясперс, Г. Марсель, А. Камю); феноменології (Е. Гуссерль, Г. Кнеллер, В. Морріс, Г. Чемберлен); аналітичної філософії (Б. О. Сміт, Г. Фейгель, Ч. Харді); прагматизму (В. Джеймс, Дж. Дьюї, Ч. Пірс та ін.); постмодернізму (М. Гайдеггер, Ф. Гваттарі, Ж. Делез, Ж. Деррід, Ф. Джеймсон, Ж. Ліотар, Р. Рорті, М. Фуко).

Показано, що на початку 2000-х рр. в українській педагогічній компаративістиці посилився тренд щодо вивчення зарубіжної педагогічної думки в історичній ретроспективі. Це виявилося в появі підготовлених на перетині філософії та педагогіки студій про погляди мислителів доби Стародавнього світу, Античності, Середньовіччя, Нового і Новітнього часу. Проаналізовано захищені в Україні дисертації науковців, у яких у персоніфікованому форматі висвітлено цю проблему (А. Ал-Самаррай, Л. Ваховський, О. Габелко, І. Гоштанар, Л. Мурмураш, О. Скринська, Н. Федчишин, І. Цебрій, О. Шпарик та ін.). Визначено сконсолідовану позицію української історіографії, згідно з якою філософські погляди зарубіжних мислителів і учених справили визначальний вплив на формування їх авторських педагогічних систем і теорій.

Ключові слова: філософія освіти, педагогічна персоналія, педагогічна компаративістика, біографістика, історіографія, зарубіжжя.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Kryvtsun Neonila Zenoviivna Postgraduate Student of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, http://orcid.org/ 0000-0002-3619-0083

THE CONTRIBUTION OF FOREIGN SCHOLARS TO THE PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE REVIEW OF UKRAINIAN SCHOLARS

Abstract. The article provides an analysis of the research of Ukrainian scholars, which reflects the work of foreign scholars in the philosophy of education in order to identify the achievements, bottlenecks and prospects for the development of the historiography of this problem. The textbook 'Philosophy of Education' (2021), edited by V. Andrushchenko, is taken as a starting point, which outlines the conceptual and methodological approaches to the study of this problem. The author compares it with other similar textbooks in terms of content and purpose (I. Alekseichuk, 2019; O. Bazaluk, 2010; V. Zahorodniuk, 2018; M. Kachurovskyi, 2010; M. Opachko, 2016). The article contains the results of a synthesised analysis of the theoretical concepts of the philosophy of education by A. Kant, G. Hegel and representatives of various trends and directions of the philosophy of education of the twentieth century: existentialism (K. Jaspers, G. Marcel, A. Camus); phenomenological philosophy (E. Susser, G. Keller, G. Chemi Marcel, A. Camus); phenomenology (E. Husserl, H. Kneller, W. Morris, G. Chamberlain); analytical philosophy (B. O. Smith, G. Feigel, C. Hardy); pragmatism (W. James, J. Dewey, C. Peirce, etc.); postmodernism (M. Heidegger, F. Guattari, J. Deleuze, J. Derrida, F. Jameson, J. Lyotard, R. Rorty, M. Foucault).

It is shown that in the early 2000s, the trend towards the study of foreign pedagogical thought in historical retrospect intensified in Ukrainian pedagogical comparative studies. This manifested itself in the emergence of studies prepared at the intersection of philosophy and pedagogy on the views of thinkers of the Ancient World, Antiquity, the Middle Ages, the New and Modern Times. The author analyses the dissertations defended in Ukraine by scholars who highlight this problem in a personalised format (A. Al-Samarrai, L. Vakhovskyi, O. Habelko, I. Goshtanar, L. Murmurash, O. Skrynska, N. Fedchyn, I. Tsebrii, O. Shparyk, and others). The consolidated position of Ukrainian historiography is determined, according to which the philosophical views of foreign thinkers and scientists had a decisive influence on the formation of their own pedagogical systems and theories.

Keywords: philosophy of education, pedagogical personality, pedagogical comparative studies, biography, historiography, foreign countries.

Постановка проблеми. В українській педагогічній науці нагромадився значний пласт наукових праць про доробок зарубіжних учених у галузі філософії освіти, який потребує аналізу і осмислення. Складність дослідження

цієї проблеми полягає в синкретизмі педагогічних (наукових, теоретичних, філософських тощо) теорій і концепцій та світогляду їхніх авторів – зарубіжних педагогічних персоналій. Їхні авторські концепції і теорії є цілісними, тож їхній поділ на окремі компоненти, виражені в категоріях «виховання», «навчання», «філософія освіти» тощо, часто є умовним (штучним), позаяк з'ясування одного складника може бути неповним, незрозумілим, якщо його розглядати окремо від іншого компонента. Попри таку «синкретичну цілісність», науковий інструментарій педагогіки і біографістики дає можливість для осмислення представлених у доробку українських науковців педагогічних теорій і концепцій зарубіжних діячів як унікальних цілісних феноменів та їх обґрунтованої структуризації і виокремлення в них компонентів, що стосуються філософії освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позаяк представлена стаття передбачає безпосередній розгляд наукових студій із порушеної проблеми, відзначмо, що певні спроби їх аналізу здійснювали автори монографій і дисертацій у ракурсі предмета своїх досліджень (Л. Ваховський, І. Гоштанар, Л. Мурмураш, О. Скринська, І. Цебрій та ін.). Однак історіографія означеної проблема не стала предметом спеціального цілісного вивчення.

Мета статті – здійснити аналіз досліджень українських компаративістів, у яких відображено доробок зарубіжних учених з філософії освіти задля визначення здобутків, вузьких місць і перспектив розвитку історіографії означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. За відправну працю, що окреслює концептуальні підходи та методологічні орієнтири вивчення порушеної проблеми, взято підготовлений авторським колективом за редакції В. Андрущенка навчальний посібник «Філософія освіти» (2021). Феномен філософії освіти в ньому визначається як галузь філософського знання, що має своїм предметом освіту, та як окрема дисципліна, що веде відлік з початку XX ст. Вона актуалізується як «особлива сфера філософії», що спеціалізується на «проблемах освіти вписаних у мінливу сучасність» [с. 6, 8]. Адсорбувавши теоретичні концепти провідних зарубіжних освітологів, автори зазначеної праці визначили предмет філософії освіти як галузі знань, що вивчає освіту як цілісний об'єкт у вимірах онтології, епістемології, антропології, аксіології, праксеології, та як діяльнісний, інституційний процес розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально значущим досвідом і втіленим у чуттєво-ціннісних формах освоєння світу [с. 3–20]. За умов перебування України в стані війни з рф важливого ідейного і науково-теоретичного значення набуває заявлене в праці «несприйняття культивованих у російському дискурсі реваншистських та імперських ідей "русского міра"». Йому протиставляється сучасний глобальний філософський дискурс як відкритої системи, у якій відбувається взаємодія між різними національними інтелектуальними традиціями [1, с. 10]. Це теза має методологічну

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

релевантність для українського наукового дискурсу про персоніфіковані зарубіжні ідеї, концепти, теорії з філософії освіти та з проблем виховання, навчання, управління освітою тощо.

У реферованій праці, порівняно з іншими подібними за змістом і призначенням навчальними посібниками (І. Алексейчук та ін. (2019); О. Базалук, Н. Юхименко (2010); В. Загороднюк (2018); М. Качуровський (2010); М. Опачко (2016) та ін.) представлено чи не найбільш ґрунтований та (що особливо важливо для нашого дослідження) персоніфікований аналіз розвитку знань у царині філософії освіти. За певною схемою, що включала такі складники, як «походження», «історичний контекст», «філософсько-інтелектуальний контекст», «феномен», «парадокс», «місія», «філософсько-освітня парадигма», автори відстежили генезу філософії освіти за доби Античності, Середньовіччя, Просвітництва, які були відображені в працях Сократа і Платона (В. Муляр), Аристотеля (О. Гомілко), Августина Аврелія і Т. Аквінського (С. Терлецький), Дж. Локка і Ж.-Ж. Руссо (В. Муляр), Дж. С. Міля (Е. Герасимова) [1, с. 20–73].

У більш довільному змістовому форматі В. Заблоцький увиразнив ідейні аспекти філософії освіти І. Канта, який здійснив «справжню духовну революцію». Як «освітянин за покликанням» він уважав освіту і виховання основним шляхом до набуття людиною і людством відповідального і вільного становища та досягнення ними головної мети і місії – морального стану і досконалості. Характеризуючи філософію ще одного «зачинателя педагогічної думки» Г. В. Ф. Гегеля, Н. Гайдич фокусує на його розумінні освіти як шляху до осягнення істини за допомогою освоєння наукового методу, що тотожний самому пізнанню. Мислитель розглядав філософію як форму самоосвіти і розвитку людського духу та визначний чинник суспільного прогресу, що забезпечує набуття культури мислення та пізнання абсолютної сутності в знанні [1. с. 74–76].

Важливі аспекти освітніх концепцій визначних філософів розкриваються в розвідках українських науковців. Так, О. Демарьов вивчаючи «ключ до розуміння педагогіки у філософії Гегеля» показав, як у його класичній праці «Феноменологія духу» крізь призму розвитку філософсько-педагогічної думки розкривається дилема стосунків «вчитель – пан, учень – раб» та розподілу відповідальності між ними за виховання і особистісний розвиток останнього [2]. А науковець І. Гаврищак розкрив викладені в трактаті «Про педагогіку» І. Канта концептуальні засади його етико-педагогічної системи в контексті сучасних проблем філософії освіти. Автор дводить, що її орієнтованість на виховання доброчесної особистості, спроможної до етичних рефлексій на основі засвоєних моральних понять, збагачує теоретичну базу гуманістичної освіти та може сприяти нормалізації як суспільних відносин, так і міжособистісних стосунків [3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Згадані вище навчальні посібники сукупно з фундаментальною працею «Філософські абриси сучасної освіти» (І. Предборська та ін., 2006), аналітичними працями українських учених розкривають теоретичні концепти представників різних течій і напрямів філософії освіти ХХ ст. Так, змістовні статті С. Кушнікової, а також В. Зінченка поглиблюють викладені в них матеріали (В. Вашкевич [1, с. 99–103]) про погляди адептів екзистенціалізму (К. Ясперс, Г. Марсель, А. Камю та ін.), які розробили фундаментальні засади теорій і концепцій про забезпечення прав громадян на доступну безплатну загальну освіту, вільний вибір особою форми навчання, задоволення індивідуальних запитів здобувачів освіти через варіативний складник змісту загальної середньої освіти, інтегрованість та наступність структурних складників неперервної освіти, функціонування системи гуманних взаємин і комунікацій між суб'єктами освітнього, свободу вибору стилю, моделей взаємодії між ними тощо.

Концептуалізуються ідеї прибічників феноменології Е. Гуссерля, Г. Кнеллера і В. Морріса, Г. Чемберлена, які виступали проти соціально ангажованої освіти, розробили питаннях автентичності в освіті та визначили означений філософський напрям як орієнтир, що уможливлює педагогові достеменно осмислювати процес навчання кожного здобувача освіти крізь його інтенціональні характеристики, що передбачає розуміння значень і смислів його свідомості (В. Вашкевич [1, с. 103–107], В. Кебуладзе [4]).

Вивчаючи життєпис і творчість представників аналітичної філософії Б. О. Сміта, Г. Фейгеля, Ч. Харді, українські автори відзначають їх роль і значення в інституційному становленні філософії освіти у середині 50 – 60-х рр. ХХ ст. та осмислюють їх дещо розмиті теоретичні концепти. Доводиться методологічне значення цієї ідейної доктрини для побудови освітніх теорій, що виявляється у визначенні і систематизації типів людського досвіду та критеріїв обґрунтування знань освітнього дискурсу тощо. (О. Гомілко [1, с. 107–117], Я. Шрамко [5]).

У фокусі вивчення прагматизму як напряму філософи освіти перебувають життєдіяльність та ідеї його чільних представників В. Джеймса, Дж. Дьюї, Ч. Пірса та ін. Акцентується на його ключових постулатах, згідно з якими критерієм істинності знань є їхня корисність і ефективність у розв'язанні конкретних проблем. Утім, істина є ситуативною, адже залежить від контексту, а знання – тимчасові, тож їх необхідно постійно розвивати. Пов'язаний з ідеями прагматизму дискурс виявляється у закидах, згідно з якими вони створюють підґрунтя для формування безпринципної людини-пристосуванця, яка в усьому шукає власну вигоду (Г. Берегова [6], Г. Хоменко [1, с. 114–118]). В українській педагогічній науці вони набули популярності завдяки постаті Дж. Дьюї, якого вважають «родоначальником філософії освіти».

Ідеї і життєписи чільних представників постмодернізму М. Гайдеггера, Ф. Гваттарі, Ж. Делеза, Ж. Дерріди, Ф. Джеймсона, Ж. Ліотара, Р. Рорті,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

М. Фуко знайшли всебічне осмислення в дисертації О. Мілової (2009), колективній монографії за редакції Г. Цвєткової (2021), розвідках Л. Ваховського, розділах навчальних посібників (С. Горбунова [1, с. 11–124]) та ін. З цього доробку випливає, що в розрізі філософії освіти ідеї та концепти постмодерністів утверджують новий світогляд і творче мислення як орієнтири плюралістичного дискурсу з проблем виховання толерантного ставлення до «іншого», «інклюзивного» та критики ієрархічних систем (етноцентризм, сексизм, ейджизм).

Зважаючи на аналіз постмодерністських ідей з філософії освіти, викладених у творах У. Долла, А. Жиру, П. Макларена, В. Фішера та ін., дослідники актуалізують завдання щодо зміни її концептуальних рамок відповідно до потреб освітньої практики та трансформації свідомості і ціннісно-світоглядних установок педагогів і здобувачів освіти. Ідейним підґрунтям і орієнтиром для такого переосмислення мають стати європейська культура; реформування освіти на засадах «практики свободи»; подолання нерівності та відносин домінування, підкорення між учасниками освітнього процесу; утвердження демократизму і плюралізму як самоцінних практик.

Науковці показують, що, згідно з вимогами постмодерністів, освіта для дорослих набуває нового значення в проєкції місії університету як стрижня безперервної освіти, яка дозволяє людині, фахівцеві розширювати горизонти професійності, поєднуючи власний та нагромаджений соціумом технічний і етичний досвід. Розкривається перетинання філософії освіти постмодернізму з такими напрямами, як критична педагогіка і антипедагогіка, «гранична» педагогіка, феміністська педагогіка, постструктуралізм в освіті.

Хоча компетентісний підхід став одним з мейнстримів розвитку української педагогічної науки початку XXI ст., у процесі з'ясування його генези дослідники оминають увагою той факт, що саме постмодерністи висунули ідею трансверсального розуму. Вона втілилася в рекомендаціях ЮНЕСКО щодо розвитку «трансверсальних компетентностей» як сукупності транскультурних і трансдисциплінарних компетенцій. Відтак в країнах ЄС і США вони формалізувалися й стали розроблялися як «ключові компетенції» XXI ст.: критичне та інноваційне мислення; здатність до комунікації і командної роботи, комунікативна етика; повага і сприяння різноманітності; здатність до розв'язання конфліктів; глобальна обізнаність; емоційна розвиненість і здатність до емпатії; толерантність до невизначеності тощо.

Персоніфікована українськими дослідниками рецепція зарубіжної філософії освіти має важливе методологічне значення. Вона ґрунтується на аналізі автентичних праць її представників, що розширює термінологічне поле вітчизняної педагогічної науки та наповнює її новими смислами. Це стимулює дискурс щодо обґрунтованості ідей адептів екзистенціалізму, аналітичної філософії, прагматизму та постмодернізму, які виступають за відкритий діалог щодо формування «нового мислення», позбавленого догматизму, радикального плюралізму, мовних ігор.

На початку 2000-х рр. в українській педагогічній компаративістиці та біографістиці посилився тренд щодо вивчення зарубіжної педагогічної думки в історичній ретроспективі. Це виявилося в появі підготовлених на перетині філософії та педагогіки студій про погляди мислителів доби Стародавнього світу, Античності, Середньовіччя, Нового і Новітнього часу. Як їх показовий приклад відзначмо дисертацію Л. Мурмураш (2009) «Розвиток гуманістичної спрямованості педагогічної думки в епоху віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя» (2009). Методологічно обґрунтованим уважаємо її визначення як «педагогічного досвіду окремих особистостей, що розкривається за допомогою духовного процесу і становить історичну субстанцію людського буття». Спираючись на «антропологічний вимір» (розвиток людини в історичному процесі) епістимологічної парадигми східної і західної традицій, авторка на основі аналізу автентичних творів розкрила сутність учень Василя Великого про ідеал християнина та умови його осягнення (піст, молитви тощо); Авви Доротея (удосконалення людини через дотримання чеснот); Августина Блаженного (одвічна мудрість навчання в Бога) та ін. Важливе значення має введення в предметне поле педагогічної науки маловідомих філософських ідей представників Близького Сходу аль-Біруні, аль-Фарабі, Ібн Сіна, Тусі, які «освітній ідеал» убачали в гармонійному поєднанні розумового, морального, естетичного, фізичного, трудового виховання. Синтез персоніфікованих концепцій і поглядів та їхніх наукових оцінок дав змогу Л. Мурмураш окреслити аксіологічне поле цінностей діячів досліджуваного періоду, що адсорбує мудрість, доброту, любов та людські якості, які сприяють їх формуванню [7].

Зі згаданою студією перегукується докторська дисертація І. Цебрій «Духовно-моральна парадигма освіти в спадщині ранньохристиянських педагогів Середньовічної Європи» (2013), яка вирізняється ґрунтовною джерельною базою (понад 200 маловідомих архівних документів) та високим ступенем персоніфікації. Авторка обґрунтовує концептуальну (і дещо дискусійну) позицію, згідно з якою парадигмальні пошуки і наукові концепції ранньохристиянських педагогів VI – середини IX ст., коли римську цивілізацію змінило християнство з його ідеями загальнолюдської духовно-моральної спільноти, становили першооснову культурного універсуму сучасності. У такому ракурсі з апріорі незначним біографічним компонентом розглядаються ідеї і концепти Г. Арентійського, С. Боеція, Гариопонту, Павла Диякона, М. Капеллі, Ф. Кассіодору, папи Григорія І Великого, Р. Мавра, Ірнерія, І. Севільського, Г. Турянського та ін. Їхня інтегральна морально-духовна парадигма розкривається як концептуальний вираз уявлень про освіту і виховання епохи Середньовіччя в поєднанні з авторськими гранично-аскетичною, реноваційною, випереджально-науковою моделями. На цій основі здійснено дослідження спадщини ранньохристиянських педагогів в освітньо-філософській та історично-пошуковій і педагогічно-пошуковій

площинах. Поєднавши ретроспективний, просопографічний і компаративістський підходи, науковиця визначила спільне (три рівні освіти, перелік дисциплін тощо) та відмінне (переважання виховного або наукового компонента у змісті освіти тощо) в авторських освітніх моделях досліджуваних персоналій тощо [8]. Реферована праця викликає низку дискусійних моментів. З одного боку, І. Цебрій також уводить в український науково-педагогічний простір гроно маловідомих персоналій як носіїв маловідомих духовно-моральних знань, які в багатьох аспектах суголосні з сучасними освітніми парадигмами. З іншого боку, загострює проблему і потребу розуміння «духу часу» у використанні терміносистеми сучасної педагогічної науки щодо означення різних освітніх і виховних процесів і явищ минулого. Це стосується розуміння спільного та відмінного в поняттях «педагог», що позначає різновид професійного заняття, та «педагогічної персоналії» як носія певних знань тощо.

Помітним, новаторським явищем в історіографії української педагогічної науки стала докторська дисертація про філософію виховання західної цивілізації в епоху Просвітництва Л. Ваховського (2002). Автор обґрунтував концепт філософії виховання як результат мінливої за формою взаємодії філософії та педагогіки в проблемному полі педагогічної науки. Вона реалізує свої функції (цілепокладання, методологічна, аксіологічна тощо) на різних етапах історичного процесу. На цій основі з позицій цивілізаційного та парадигмального підходів представлено системний аналіз філософсько-педагогічних поглядів плеяди західноєвропейських мислителів – Г. Болінгброка, Вольтера, Д. Гартлі, К. А. Гельвеція, І. Г. Ґердера, І. В. Ґете, П. Гольбаха, В. Ґумбольта, І. Канта, Е. Б. Кондільяка, А. Коллінза, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо [9].

Науково-теоретичне значення біографічного компонента цієї студії вбачаємо в систематизації значущих аспектів життєпису досліджуваних персоналій та концептуалізації їх внеску в розвиток філософсько-педагогічної думки. На основі аналізу їхніх творів автор показав, що філософія виховання за доби Просвітництва існувала як особлива форма педагогічного теоретизування, яка виводила цілі виховання не з педагогічної або соціальної дійсності, а зі самої людини та осмислення її місця в навколишньому світі [9]. Цей висновок та інші представлені Л. Ваховським теоретичні положення мають ураховуватися в розробці сучасної теорії виховання.

В українських дослідженнях про зарубіжні персоналії доби Просвітництва відстежуємо сконсолідовану позицію, відповідно до якої філософські погляди справили визначальний вплив на формування їх педагогічних теорій. Так, у праці О. Скринської (2002) про систему дисциплінуючого виховання Дж. Локка він ідентифікується як «філософ» та стверджується, що його філософські переконання мали вирішальне значення для її вироблення. Емпірико-сенсуалістична теорія пізнання стала теоретико-методологічною основою представленої мислителем концепції, згідно з якою мистецтво

сенсорного, чуттєвого сприйняття є результатом досвіду, тому саме виховання і соціальні умови детермінують розвиток людини [10].

У дисертації О. Габелко також визнається, що загальнофілософські погляди Дж. Локка справили визначальний вплив на формування його концепції про взаємозв'язок розумового, морального і трудового виховання. Філософ англійського Просвітництва запропонував учення про пізнання і концепцію людини як предмета виховання, а також висунув нову програму, згідно з якою природа людини стає центральною проблемою філософії та розглядається як позачасова, незмінна сукупність її ознак [11].

Подекуди науковці нівелюють філософський компонент творчості педагогічних персоналій минулого, розглядаючи її в руслі термінів і підходів сучасної педагогічної науки. Наприклад, у дисертації Н. Федчишин (2009) про дидактичну систему Й. Ф. Герберта зазначається, що зарубіжні та вітчизняні вчені визнавали його «кращим філософом серед педагогів та найбільш визначним педагогом серед філософів». Утім, у процесі розкриття чинників формування та інших аспектів його педагогічної системи авторка абстрагувалася від з'ясування її філософської складової [12].

Для порівняння, відзначмо дисертацію І. Гоштанар (2013), яка, вивчаючи педагогічну систему Й. Ф. Гербарта в контексті розвитку світового освітнього простору, показала, що вона ґрунтувалася на системі його «практичної філософії», яка своєю чергою сформувалася на надбаннях класичної грецької та німецької філософії. На основі такого синтезу виникла унікальна концепція філософія освіти, яка, обґрунтовуючи етику завдань педагогічної практики і моральної дії, була спрямована на індивідуально-моральну, громадсько-політичну і суспільно-педагогічну практику та доведення діалектичної взаємозалежності педагогіки і політики [13].

Порівняно з дослідженнями про персоналії доби Просвітництва взаємозв'язок філософії, освіти та виховання ще виразніше простежується в студіях про діячів більш ранніх епох. Зокрема, у дисертації О. Шпарик (2012) педагогічні ідеї Конфуція розглядаються крізь призму його філософсько-освітніх поглядів, які були зумовлені суспільно-політичними реаліями епохи та впливом державної ідеології й доконфуціанської системи моральних, етичних, поведінкових канонів. Науковиця показала, що за умов занепаду державної освіти та моралі правителів і простолюддя стрижнем філософсько-педагогічної концепції Конфуція стали ідеї гуманізму, визнання людини основною соціальною цінністю, вставлення приязних стосунків між учителем та учнем [14].

Праця А. Ал-Самаррай (2020) про філософсько-педагогічні погляди Аль-Фарабі також вирізняється ґрунтованим аналізом соціокультурних чинників їх формування, які синтезували ідеї і традиції грецької, арабської, іранської, індійської, тюркської цивілізацій. Підкреслюється, що у світовій суспільній думці мислитель здобув звання «Другий вчитель» (першим був

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аристотель) як провідний речник східного аристотелізму і неоплатонізму. Крізь призму цих течій Аль-Фарабі визначає свій життєвий ідеал мудреця-філософа, що має правити державою, та інші концепти своєї творчості [15]. Загалом видається, що хоча реферована дисертація була захищена за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, основу авторського аналізу становить філософська концепція діяча, тож такого штибу міждисциплінарні праці потребують певної «педагогізації».

Висновки. Отже, системний аналіз історіографії української педагогічної науки виявив значний масив різновидових досліджень (монографії, дисертації, наукові статті, матеріали конференцій, навчальні посібники), у яких з різних позицій (цілісно, аспектно в руслі основного предмета дослідження) висвітлюється доробок зарубіжних педагогічних персоналій у галузі філософії освіти. З'ясовано, що ця проблема вивчається у двох основних змістовно-тематичних ракурсах: персоніфікованому, що розриває ідеї і концепти філософії освіти окремих діячів (Г. Гегел, І. Кант тощо), та умовно «груповому», у яких з позицій просопографії розкриваються філософсько-освітні теорії і погляди діячів окремих епох (Античності, Середньовіччя, Нового і Новітнього часу) та різних філософських течій, зокрема, ХХ ст. (екзистенціалізм, феноменологія, аналітична філософія, прагматизм, постмодернізм та ін.). Відзначаємо сконсолідовану позицію української історіографії, згідно з якою філософські погляди зарубіжних мислителів і учених справили визначальний вплив на формування їх авторських педагогічних систем і теорій. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні доробку українських науковців про визначних представників зарубіжної педагогічної думки.

Література:

1. Філософія освіти: *навч. посіб*. 2-ге вид. \ за наук. ред. В. П. Андрущенка Київ Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с

2. Демарьов О. Г. Ключ до розуміння педагогіки у філософії Гегеля. 2021. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/937849f7-c425-4aa4-a485-312cd9b5dcbe/content.

3. Гаврищак І. І. Педагогічні аспекти в науковій діяльності Іммануїла Канта. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. Вип. 36. С. 633-640. doi: 10.31812/educdim.v36i0.3495.

4. Кебуладзе В. Феноменологія досвіду. Київ: Дух і літера, 2011. 280 с.

5. Шрамко Я. Що таке аналітична філософія? *Філософська думка*. 2011. № 3. С. 10-27.

6. Берегова Г. Д. Прагматистсько-інструменталістське підґрунтя філософії освіти. *Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації. Матер. всеукр. наук. конф.* Дніпропетровськ, 2015. Ч. ІІ. С. 56-74.

7. Мурмураш Л. П. Розвиток гуманістичної спрямованості педагогічної думки в епоху віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя: дис. … канд.. пед. наук: 13.00.01 \ Тернопіль. нац. пед. ун-т ім.. В. Гнатюка. Тернопіль, 2009. 208 арк.

8. Цебрій І. В. Духовно-моральна парадигма освіти в спадщині ранньохристиянських педагогів Середньовічної Європи. дис. … док. пед. наук: 13.00.01 / ДЗ «Луганськ. нац. ун-т ім.. Т. Шевченка». Луганськ, 2013. 501 арк.

9. Ваховський Л. Ц. Філософія виховання західної цивілізації в епоху Просвітництва: дис. … док. пед. наук: 13.00.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 402 арк.

10. Скринська, О. Л. Дисциплінуюче виховання в педагогічній спадщині Джона Локка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Нац. пед. ун-т. імені М.Д. Драгоманова. Київ, 2002. 20 с.

11. Габелко О. М. Взаємозв'язок розумового, морального та трудового виховання у педагогічній спадщині Джона Локка (1632 – 1704 рр.): автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 \ Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2010. 20 с.

12. Федчишин Н. О. Дидактична система Йогана Фрідріха Гербарта та її вплив на розвиток вітчизняної освіти: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпат. нац. ун-т. ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.

13. Гоштанар І. В. Педагогічна система Й. Ф. Гербарта в контексті розвитку світового освітнього простору: дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2011. 261 арк.

14. Шпарик О. М. Педагогічні ідеї Конфуція у культурно-історичному вимірі: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т пед. НАПН України. Київ, 2012. 18 с.

15. Ал-Самаррай А. Х. М. Філософсько-педагогічні погляди Аль-Фарабі: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Старобільськ, 2020. 193 арк.

***References*:**

1. Filosofiia osvity [Philosophy of education]: *navch. posib*. 2-he vyd. \ za nauk. red. V. P. Andrushchenka Kyiv Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2021. 348. [in Ukrainian].

2. Demarov O. H. Kliuch do rozuminnia pedahohiky u filosofii Hehelia [The key to understanding pedagogy in Hegel's philosophy]. 2021. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/937849f7-c425-4aa4-a485-312cd9b5dcbe/content. [in Ukrainian].

3. Havryshchak I. I. Pedahohichni aspekty v naukovii diialnosti Immanuila Kanta [Pedagogical aspects in the scientific activity of Immanuel Kant]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly*. 2012. 36. 633-640. doi: 10.31812/educdim.v36i0.3495. [in Ukrainian].

4. Kebuladze V. Fenomenolohiia dosvidu [Phenomenology of experience]. Kyiv: Dukh i litera, 2011. 280. [in Ukrainian].

5. Shramko Ya. Shcho take analitychna filosofiia? [Philosophical thought]. *Filosofska dumka*. 2011. 3. 10-27. [in Ukrainian].

6. Berehova H. D. Prahmatystsko-instrumentalistske pidgruntia filosofii osvity [Pragmatist-instrumentalist foundation of the philosophy of education]. *Aktualni problemy rozvytku osvity i nauky v umovakh hlobalizatsii. Mater. vseukr. nauk. konf*. Dnipropetrovsk, 2015. Ch. II. 56-74. [in Ukrainian].

7. Murmurash L. P. Rozvytok humanistychnoi spriamovanosti pedahohichnoi dumky v epokhu vikhovykh kultur Starodavnoho svitu i Serednovichchia [The development of humanistic orientation of pedagogical thought in the era of milestone cultures of the Ancient World and the Middle Ages]: dys. … kand.. ped. nauk: 13.00.01 / Ternopil. nats. ped. un-t im.. V. Hnatiuka. Ternopil, 2009. 208. [in Ukrainian].

8. Tsebrii I. V. Dukhovno-moralna paradyhma osvity v spadshchyni rannokhrystyianskykh pedahohiv Serednovichnoi Yevropy [The spiritual and moral paradigm of education in the heritage of early Christian teachers of Medieval Europe]. dys. … dok. ped. nauk: 13.00.01 / DZ «Luhansk. nats. un-t im.. T. Shevchenka». Luhansk, 2013. 501 [in Ukrainian].

9. Vakhovskyi L. Ts. Filosofiia vykhovannia zakhidnoi tsyvilizatsii v epokhu Prosvitnytstva [Philosophy of Western Civilization Education in the Age of Enlightenment]: dys. … dok. ped. nauk: 13.00.01 / Kharkiv. derzh. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv, 2002. 402. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

10. Skrynska O. L. Dystsyplinuiuche vykhovannia v pedahohichnii spadshchyni Dzhona Lokka [Disciplinary education in the pedagogical heritage of John Locke]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Nats. ped. un-t. imeni M.D. Drahomanova. Kyiv, 2002. [in Ukrainian].

11. Habelko O. M. Vzaiemozviazok rozumovoho, moralnoho ta trudovoho vykhovannia u pedahohichnii spadshchyni Dzhona Lokka (1632 – 1704 rr.) [Interrelationship of mental, moral and labor education in the pedagogical heritage of John Locke (1632 - 1704)]: avtoref. dys. … kand. ped. nauk: 13.00.01 / Kirovohrad. derzh. ped. un-t im. Volodymyry Vynnychenka. Kirovohrad, 2010. 20 [in Ukrainian].

12. Fedchyshyn N. O. Dydaktychna systema Yohana Fridrikha Herbarta ta yii vplyv na rozvytok vitchyznianoi osvity [Didactic system of Johann Friedrich Herbart and its influence on the development of national education]: avtoref. dys. … kand. ped. nauk: 13.00.01 / Prykarpat. nats. un-t. im. Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2009. 20 [in Ukrainian].

13. Hoshtanar I. V. Pedahohichna systema Y. F. Herbarta v konteksti rozvytku svitovoho osvitnoho prostoru [The pedagogical system of Y. F. Herbart in the context of the development of the world educational space]: dys. … kand. ped. nauk : 13.00.01 / Kherson. derzh. un-t. Kherson, 2011. 261. [in Ukrainian].

14. Shparyk O. M. Pedahohichni idei Konfutsiia u kulturno-istorychnomu vymiri [Pedagogical ideas of Confucius in the cultural and historical dimension]: avtoref. dys. … kand. ped. nauk: 13.00.01 / In-t pedahohiky NAPN Ukrainy. Kyiv, 2012. 18. [in Ukrainian].

15.Al-Samarrai A. Kh. M. Filosofsko-pedahohichni pohliady Al-Farabi [Philosophical and pedagogical views of Al-Farabi]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka. Starobilsk, 2020. 193. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.6.018.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-513-525

Курок Віра Панасівна доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, завідувач кафедри технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, тел. (05444) 7-29-09, https//orcid.org/0000-0003-1474-3879.

Бурчак Ліана Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології, здоров'я людини та методики навчання, докторант, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, тел. (05444) 7-29-09, https//orcid.org/0009-0001-6141-4384.

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. Публікацію присвячено опису технологій формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, оскільки на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти орієнтир робиться на компетентності особистості, оволодіння якими дозволять їй реалізуватися в професійному, соціальному плані та повсякденному житті. Тому перед сучасною освітою стоїть серйозне завдання щодо підготовки компетентних здобувачів, які володіють не лише знаннями, уміннями, навичками та високими моральними якостями, а й озброєні необхідними компетентностями, що уможливлюють здатність мобільно реагувати на виклики освітнього простору, ефективно взаємодіяти з інформаційно-технологічною сферою, яка набуває інтенсивного розвитку.

Також висвітлено проблему впровадження інноваційних технологій і методів навчання в освітній процес закладів освіти, схарактеризовано особливості застосування цих технологій у процесі підготовки майбутніх учителів біології в педагогічних закладах вищої освіти.

Схарактеризовано технологію формування творчої особистості, що спрямована на оволодіння студентами навичками, завдяки яким вони спроможні самостійно керувати своєю пізнавальною активністю, самостійно мислити, надавати перевагу неординарним рішенням, свідомо обирати свою життєву позицію, генерувати оригінальні ідеї тощо, технологію розвитку критичного мислення, значущість якої обумовлено тим, що сьогодні гостро стоїть необхідність підготовки фахівця, що володіє критичним мисленням, мобільністю, компетентністю, готовий до самонавчання впродовж життя, спроможний розвивати критичне мислення учнів тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Окрім того, представлено технологію дистанційного навчання, оскільки в умовах пандемії Covid-19 у світі та введення воєнного стану на території України, виникає форс-мажорна ситуація функціонування освіти в нових умовах, що й спричиняє впровадження дистанційних форм навчання в освітній процес. Зазначено, що сьогодні для одержання інформації, що є доступною всім, створюються широкі можливості, незалежно від місця проживання особистості в соціумі, її національності тощо. Здобувачі вищої освіти мають реальний доступ до відповідного закладу, можуть навчатися у дистанційному форматі, отримувати консультації, проходити практики, атестацію тощо.

Указано, що схарактеризовані інноваційні технології (технологія формування творчої особистості, розвитку критичного мислення, дистанційного навчання, інформаційно-комунікаційні та Web-технології, інтерактивні технології) мають найефективніший формувальний уплив на формування інноваційної компетентності здобувачів вищої освіти. Водночас, зазначені технології тісно зв'язані між собою, доповнюють одна одну й можуть бути застосовані у комплексі.

Ключові слова: технологія, інноваційна компетентність, майбутні учителі, педагогічний університет, фахова підготовка.

Kurok Vira Panasivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Technological and Professional Education Chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, Glukhiv, tel. (05444) 7-29-09, https://orcid.org/0000-0003-1474-3879

Burchak Liana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Departament of Biology and agriculture groundings, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Glukhiv, tel. (05444) 7-29-09, https//orcid.org/0009-0001-6141-4384.

TECHNOLOGIES FOR FORMING THE INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The publication is devoted to the description of technologies for the formation of innovative competence of future biology teachers, since at the current stage of the development of domestic education, the orientation is aimed at the competence of the individual, the mastery of which will allow him to realize himself in the professional, social plan and everyday life, therefore, modern education faces a serious task of training competent students, who possess not only knowledge, abilities, skills and high moral qualities, but also armed with the necessary competences, which enable the ability to respond mobile to the challenges of the educational space, to effectively interact with the rapidly developing information technology sphere.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The problem of introducing innovative technologies and teaching methods into the educational process of educational institutions is also highlighted, the peculiarities of the use of these technologies in the process of training future biology teachers in pedagogical institutions of higher education are characterized.

The technology of forming a creative personality aimed at students' mastery of skills, thanks to which they are able to independently manage their cognitive activity, think independently, give preference to extraordinary solutions, consciously choose their position in life, generate original ideas, etc., the technology of developing critical thinking, the significance of which is determined the fact that today there is an urgent need to train a specialist who has critical thinking, mobility, competence, is ready for lifelong self-study, is able to develop students' critical thinking, etc.

In addition, distance learning technology is presented, since in the conditions of the Covid-19 pandemic in the world and the introduction of martial law on the territory of Ukraine, a force majeure situation arises for the functioning of education in new conditions, which causes the introduction of distance forms of learning into the educational process. It is noted that today wide opportunities are created for obtaining information that is available to everyone, regardless of the individual's place of residence in society, his nationality, etc. Those seeking higher education have real access to the relevant institution, can study in a distance format, receive consultations, undergo internships, certification, etc.

It is indicated that the characterized innovative technologies (technology for the formation of a creative personality, development of critical thinking, distance learning, information and communication and Web technologies, interactive technologies) have the most effective formative influence on the formation of innovative competence of students of higher education. At the same time, these technologies are closely related, complement each other and can be applied in a complex.

Keywords: technology, innovative competence, future teachers, pedagogical university, professional training.

Постановка проблеми. Інтеграція вітчизняної системи освіти в європейську та світову беззаперечно веде до різних реформ і висуває зростаючі вимоги до якісної підготовки фахівців. Орієнтація сьогодні йде на компетентності особистості, оволодіння якими дозволять їй реалізуватися в професійному, соціальному плані та повсякденному житті. Тому перед сучасною освітою стоїть серйозне завдання щодо підготовки компетентних здобувачів, які володіють не лише знаннями, уміннями, навичками та високими моральними якостями, а й озброєні необхідними компетентностями, що уможливлюють здатність мобільно реагувати на виклики освітнього простору, ефективно взаємодіяти з інформаційно-технологічною сферою, яка набуває інтенсивного розвитку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Традиційна система освіти не повною мірою забезпечує досягнення вищезазначеного завдання, оскільки з уваги випускається характер соціальних і педагогічних процесів, що чинять вплив на здобувача у контексті формування цілісної особистості, врахування її індивідуальних, вікових, фізіологічних особливостей тощо. Тож сучасний вимогливий і змінний соціум, його вплив на розвиток здобувача освіти, значною мірою залежить від ефективності відбору технологій навчання, що враховують нові методологічні засади, сучасні дидактичні принципи, педагогічні теорії та сприяють якомога повній реалізації компетентнісного підходу в освіті.

У системі формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології важливим елементом є технологічний блок, що включає відповідний інструментарій, засобами якого можливо трансформувати зміст авторської системи у перелік компетентностей здобувачів вищої освіти, у нашому випадку – в інноваційну. З огляду на сказане вище детально розглянемо технології формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага до зазначеної здатності майбутніх фахівців посилюється з набуттям чинності таких нормативних документів: Законів України «Про вищу освіту», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», Положення Міністерства освіти і науки України «Про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти», Концепції Нової української школи та ін.

Освітні інновації передбачають «цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання, способів і стилю діяльності, адаптації освітнього процесу до сучасних вимог часу і соціальних запитів ринку праці» [2, с. 28].

Методологія науки будь-яку технологію розглядає з позицій мистецтва володіння процесом, послідовністю операцій щодо використання необхідних засобів. Основними характеристиками технології при цьому є: шляхи досягнення результату діяльності (тобто, чим і якими засобами?); спрямованість досліджень на вдосконалення діяльності особистості; підвищення її результативності, інструментальності, технічності [7, с. 7].

Мета статті – схарактеризувати технології формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Проблема впровадження інноваційних технологій і методів навчання в освітній процес закладів освіти знайшла відображення у працях вітчизняних і зарубіжних учених: І. Богданової, Л. Ващенко, І. Дичківської, І. , О. Дубасенюк, Г. Залмана, Р. Дункана, Дж. Холбека, М. Кларіна, В. Кременя, О. Мельникової, А. Ніколса, О. Пєхоти, Е. Роджерса, В. Химинця та багатьох інших. Однак, незважаючи на такий значний доробок, інноваційні технології і нині широко вивчаються та впроваджуються.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Так, І. Дичківська виокремлює особливості інноваційних технологій, до яких відносить такі: задоволення суспільних потреб, гнучкість, діалогічний стиль взаємодії, суб'єкт-суб'єктний характер спілкування, евристичність тощо [4, с. 67].

Солідарні з М. Михайліченком та Я. Рудиком, які зазначають, що «інноваційність включає не лише налаштованість особистості на сприйняття, продукування і застосування нового, а насамперед на відкритість, тобто, здатність до діалогічності на засадах рівності психологічних позицій обох сторін; прагнення педагога змінити дійсність, дослідити проблеми, що виникли та обрати оптимальні способи їх розв'язання; відкритість свого «Я», власного внутрішнього світу» [7, с. 48].

В умовах сучасності особливої актуальності зазначені автори надають таким інноваційним технологіям (рис.1).

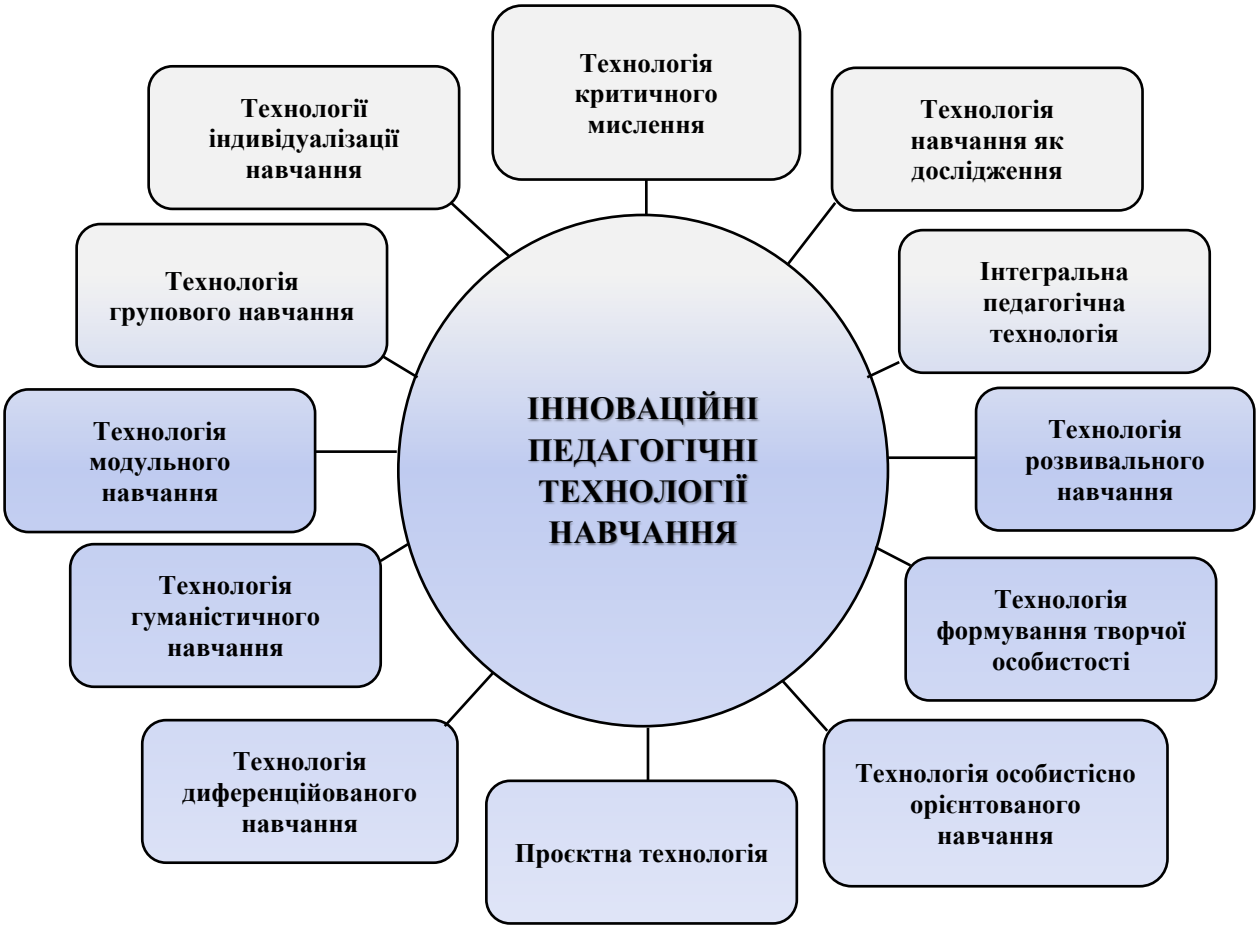

Рис. 1. Інноваційні педагогічні т ехнології навчання (за М. Михайліченком, *Я. Рудиком)*

Схарактеризуємо особливості застосування цих технологій у процесі підготовки майбутніх учителів біології в педагогічних закладах вищої освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Важливу роль у формуванні інноваційної компетентності майбутніх учителів біології відводимо *технології формування творчої особистості*. Вона спрямована на оволодіння студентами навичками, завдяки яким вони спроможні самостійно керувати своєю пізнавальною активністю, самостійно мислити, надавати перевагу неординарним рішенням, свідомо обирати свою життєву позицію, генерувати оригінальні ідеї тощо.

У межах нашого дослідження реалізація технології формування творчої особистості нам вбачається наступним чином (рис.2).

Для інноваційної професійної діяльності педагога, як стверджує Л. Козак, характерними є: «творчий підхід до справи, генерування ідей, проведення експериментальних досліджень, втілення нового у педагогічну практику. Відповідно викладач може бути автором, розробником, дослідником, користувачем й пропагандистом нових педагогічних технологій, теорій і концепцій» [6, с. 53].

Творча особистість характеризується відповідними творчими здібностями, якостями, особливостями. А творчі здібності особистості, в свою чергу, є тим орієнтиром, що формують її креативний потенціал, сприяють підготовці до інноваційної діяльності, розвивають інтерес до неї, забезпечують ефективне «існування» майбутнього фахівця у креативно-інноваційному середовищі.

Рис. 2. Реалізація технології формування творчої особистості

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Не менш важливою, на нашу думку, є *технологія розвитку критичного мислення.* Її значущість обумовлена тим, що сьогодні гостро стоїть необхідність підготовки фахівця, що володіє критичним мисленням, мобільністю, компетентністю, готовий до самонавчання впродовж життя, спроможний розвивати критичне мислення учнів тощо.

«Батьком» критичного мислення справедливо вважають Д. Дьюї, котрий використовував поняття «рефлексивне мислення», що характеризувалося через необхідність активного процесу мислення, коли особистість лише отримує ідеї або інформацію. При цьому критичне мислення дозволяло провести мисленнєвий аналіз щодо подальших дій, які, в свою чергу, перетворюють умовивід на чіткий доказ [1].

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що технологія розвитку критичного мислення забезпечує підготовку педагогів майбутнього, які на основі сформованих допитливості, пізнавального інтересу, наполегливості в оволодінні знаннями, розширення кругозору, стають творчими та відповідально ставляться до власної професії.

Технологія дистанційного навчання. В умовах пандемії Covid-19 у світі та введення воєнного стану на території України, виникає форс-мажорна ситуація функціонування освіти в нових умовах. Це спричиняє впровадження дистанційних форм навчання в освітній процес. Сьогодні для одержання інформації, що є доступною всім, створюються широкі можливості, незалежно від місця проживання особистості в соціумі, її національності тощо. Здобувачі вищої освіти мають реальний доступ до відповідного закладу, можуть навчатися у дистанційному форматі, отримувати консультації, проходити практики, атестацію тощо.

Головним завданням дистанційного навчання є розвиток творчих та інтелектуальних здібностей особистості за допомогою відкритого й вільного використання всіх освітніх ресурсів і програм, у тому числі, й у Інтернеті.

Одним із перспективних напрямів розвитку дистанційної освіти є взаємопроникнення цифрових *(інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)*). Інформація є нині стратегічною цінністю нарівні з матеріальними та енергетичними ресурсами. Сучасні інформаційні технології уможливлюють створення, зберігання, перероблення інформації та забезпечують ефективні способи забезпечення нею здобувача. Це «могутній каталізатор прогресу у всіх сферах розвитку суспільства, що визначає конкурентоздатність як фахівця, так і закладу, освіти, країни» [10, с. 111].

Вищесказане дозволило нам у процесі дослідження розробити Web-сайт «Інноваційна компетентність учителя біології». Структура сайту для здобувачів освіти предметної спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров’я людини) ОС «Бакалавр» має такі складники: портфоліо викладача; робоча програма і силабус навчальної дисципліни; опорний лекційний курс, матеріали для інноваційного практикуму; список рекомендованої основної та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

додаткової літератури; завдання для самостійної й індивідуальної роботи студентів; запитання для підсумкового контролю; методичні розробки, певні рубрики тощо.

Інтерактивні технології. У сучасних умовах різко змінюється позиція і викладача, і здобувача освіти. Перший організовує процес комунікації між студентами, створює умови для можливості набуття ними досвіду різними способами. Студент стає творцем власного знання. Багатоаспектність комунікації реалізується під час інтерактивного навчання, де відбувається взаємодія учасників освітнього процесу: «викладач – здобувач», «здобувач – здобувач». Для інтерактивного навчання характерною є діалогічність як невід'ємна складова.

Поняття «інтерактивний» у науковому тезаурусі використовується через поняття «інтерактивні форми», «інтерактивні методи», «інтерактивне навчання», «інтерактивні технології». Зазначимо, що попри багатозначність понять, вони мають спільне – зміст, тобто взаємодію, що реалізується в навчанні, вихованні, методах, технологіях, організаційних формах тощо.

Інтерактивні технології позиціонуються як «сукупність методів, що забезпечують формування знань на основі спільної діяльності викладача зі студентами, які взаємодіють між собою, здійснюючи самонавчання та саморозвиток» [7, с. 410].

Уведення інтерактивних технологій в освітній процес уможливлює активізацію та раціоналізацію процесу навчання, спільну діяльність учасників, обмін знаннями, ідеями, способами діяльності на основі доброзичливості, взаємної підтримки, співробітництва. А це, на думку М. Михайліченка та Я. Рудика [7, с. 410-411], визначається активністю здобувачів, що виявляється у трьох аспектах і визначає успішність інтерактивного навчання:

– фізичний аспект, що включає зміну розташування в аудиторії, участь у проведенні занять, необхідність говорити, слухати тощо;

– соціальний аспект передбачає обмін думками, враженнями; постановку питань і відповіді на них;

– пізнавальний аспект, що дозволяє вносити доповнення в інформацію викладача, готуватися до занять, виступати, самостійно шукати способи розв'язання проблеми.

Якщо всі три аспекти активності взаємопов'язані й різноманітні, то тоді реалізація інтерактивної технології буде ефективною.

Можемо помітити множинність існування інтерактивних технологій і методів. З огляду на це, назвемо ті з них, що вбачаються нам найбільш ефективними у процесі формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Дискусія. Від латинського *discussio* – дослідження, розгляд. Це інтерактивна технологія навчання, основою якої на думку О. Пометун і Л. Пироженко, є творча діяльність групи, що ґрунтується на публічному,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відкритому, доброзичливому обговоренні актуального, але спірного питання і передбачає позитивний результат.

Вчені виокремлюють дискусії різних типів (рис.3).

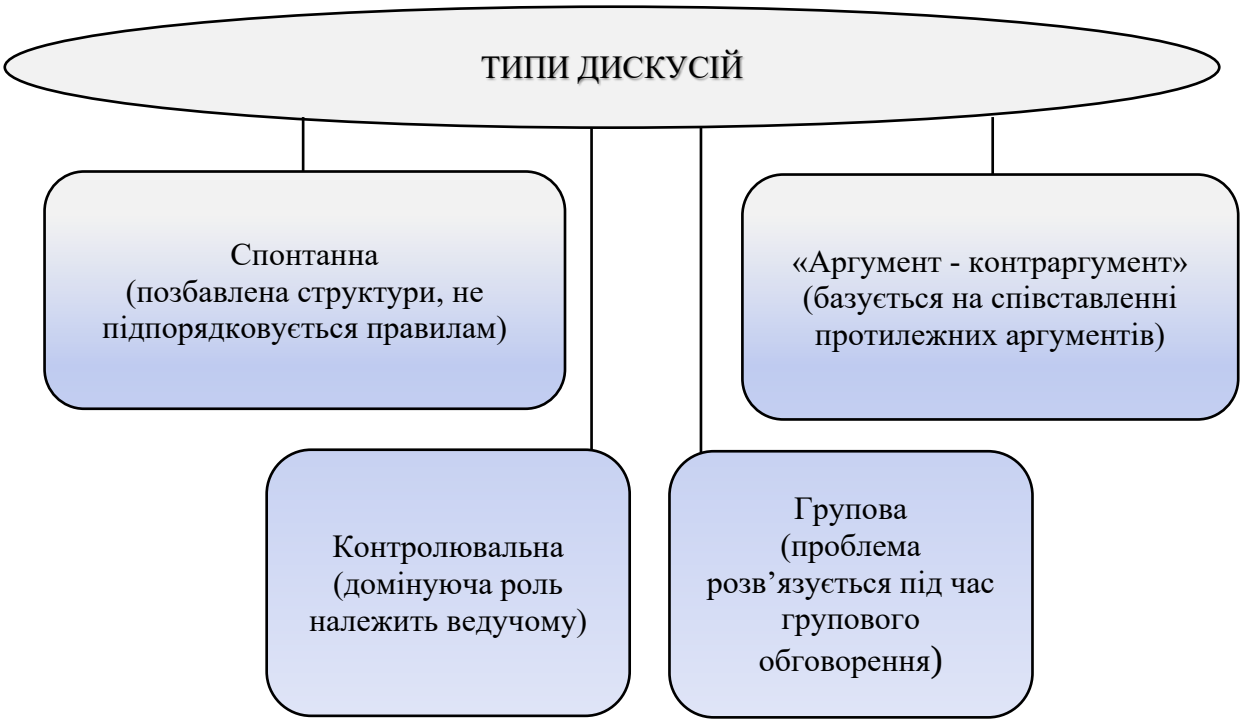

Рис. 3. Типологія дискусій

Дискусія є «важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми» [9, с. 54].

Кейс-технологія (Case study), ситуаційного навчання, метод аналізу ситуацій – це технологія навчання, що передбачає вирішення конкретних практичних ситуацій, що можуть виникнути в повсякденній професійній діяльності. При цьому «важливості набуває не тільки практична проблема, але і актуалізація комплексу знань, що є необхідним для засвоєння під час розв'язання окресленої проблеми, яка не має однозначних рішень» [12, с. 206].

Дослідники групують кейси за різноманітними ознаками (рис.4).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

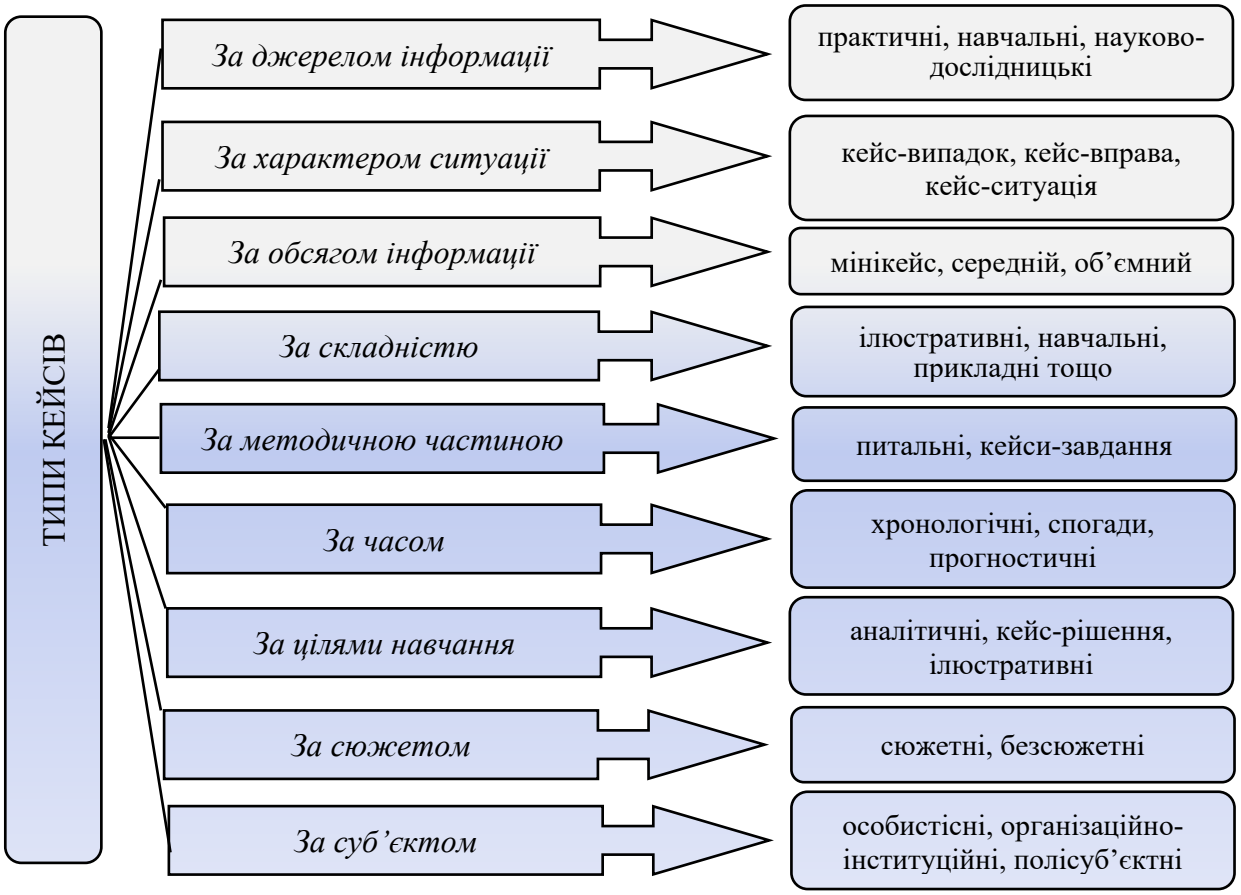

Рис. 4. Класифікація кейсів

Можемо констатувати, що кейс-технології дозволяють майбутнім педагогам отримати нові знання щодо інноватики, удосконалюють навички їх застосування в конкретних ситуаціях, уможливлюють реалізацію їхнього інтелектуального та творчого потенціалів.

Технологія «Перевернутого навчання». Її вибір обумовлений тим, що сьогодні важливим є реалізація ключових компетентностей НУШ: формування особистості, яка здатна приймати відповідальні рішення, критично мислити, працювати в команді, розв'язувати проблеми, самореалізовуватися. Вказана технологія є відносно новою в освітній практиці України, однак викликає підвищений інтерес як вітчизняних, так і закордонних науковців.

Так, на думку Н. Приходькіної, технологія перевернеого класу (англ. *flipped learning*) «дозволяє змінити підхід до навчання від пасивного до активного, завдяки чому студенти краще підготовлені для своєї професійної кар'єри й глибше засвоюють матеріал. Як один з варіантів змішаного навчання, така модель дозволяє продуктивно використовувати час як викладачів, так і студентів» [11, с. 143].

«Перевернуте навчання» також потрактовується як «освітня модель, де традиційна лекція перевтілюється в обговорення, що породжує дискусійні питання, презентацію проєктів, виконання практичних робіт тощо» [5, с. 112].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Інноваційним у такому типі навчання є те, що підготовка здобувачів освіти вдома дозволяє зекономити час на занятті, витрачаючи його на обговорення, вирішення завдань різної складності, на роботу в групах з оформлення проєктів тощо. На думку авторів, «перевернене навчання – це педагогічна модель, в якій типове подання лекції перетворюється в її обговорення під час дискусій, виконання практичних завдань та ін.» [8, с. 20].

Зауважимо, що як будь-який інноваційний підхід, окреслена технологія має переваги та недоліки. До переваг відносимо: простий доступ здобувачів освіти до навчальних ресурсів у потрібний час; спілкування здобувачів із викладачем і одногрупниками; умови для співпраці та командної роботи; особистісний розвиток студентів; використання популярних гаджетів та інноваційних технологій; оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти засобами ІКТ тощо.

Серед недоліків назвемо такі: не добросовісне ставлення всіх здобувачів освіти до виконання завдання; проблеми технічного характеру; негативний вплив батьків; недосконалі уміння здобувачів освіти володіти ІКТ; готовність викладача до впровадження технології; часові затрати тощо.

Водночас технологія «перевернутого навчання» кардинально змінює роль здобувача освіти, який виступає активним учасником освітнього процесу, де активізується пізнавальна діяльність майбутніх фахівців, розвиваються їхні дослідницькі уміння.

Мозковий штурм («Brainstorming») – метод короткочасної некритичної генерації ідей для їх подальшого обговорення та вибору найбільш ефективного способу вирішення проблеми.

О. Волошина зауважує, що «мозковий штурм – найбільш вільна форма дискусії, ефективний способі швидкого включення всіх членів групи в роботу на основі вільного формулювання своїх думок з певної проблеми» [3, с. 69]. Зазначений метод має місце у колективному вирішенні проблем під час розробки конкретних проєктів, коли відбувається генерація різноманітних ідей в групі, їх відбір і критичний аналіз.

Мозковий штурм можна використовувати у різних формах діяльності: малих групах, команді, великих групах («гра з глядачами»), індивідуальній роботі віч-на-віч.

На основі аналізу дослідників О. Безпарточної, О. Волошина, О. Костенко Т. Поясок, можна встановити, що метод «мозкового штурму» здійснюється у декілька етапів: 1) *підготовчий*, у ході якого формулюється проблема, визначаються умови колективної роботи, окреслюються правила; формуються групи, встановлюються вимоги до них та регламент; 2) *розминка*, що передбачає швидкий пошук відповідей на запитання; 3) *основний* або «мозковий штурм», що полягає генеруванні ідей; 4) *оцінювальний,* що дозволяє відібрати найкращі ідеї; 5) *заключний*, обговорення, обґрунтування і подача найкращих ідей до практичного втілення [3; 10, с. 93].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

До основних принципів методу «мозкового штурму» відносять такі: відсутність критики, тобто висловлюється будь-яка думка; стимулювання всякої ініціативи; прагнення до найбільшої кількості ідей; варіативність, комбінування, покращення запропонованих своїх і чужих ідей.

Зазначений метод забезпечує кожному учасникові рівну участь в обговоренні проблеми та висуванні ідей; можливість фіксації висунутих ідей; сприятливі умови у «ланцюговій реакції» ідей. Водночас серед недоліків методу назвемо: можливість домінування лідерів; необхідність певного рівня компетентності та присутності різних спеціалістів у складі однієї групи; обмеженість часу тощо.

Разом з цим, інтерактивний метод навчання «мозковий штурм» вбачається нам дієвим і ефективним для підвищення показників успішності навчання здобувачів освіти, мотивує їхній інтерес до теми, навчальної дисципліни загалом, підвищує навчально-пізнавальну діяльність, сприяє розвитку критичного мислення, формує вміння приймати рішення тощо.

Висновки. Відібраний список інноваційних технологій формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології не є остаточним, він може доповнюватися та варіюватися залежно від умов освітнього процесу. Схарактеризовані нами інноваційні технології (технологія формування творчої особистості, розвитку критичного мислення, дистанційного навчання, інформаційно-комунікаційні та Web-технології, інтерактивні технології) мають найефективніший формувальний уплив на формування інноваційної компетентності здобувачів вищої освіти. Водночас, зазначені технології тісно зв’язані між собою, доповнюють одна одну й можуть бути застосовані у комплексі.

Література:

1. Fisher A. Critical Thinking. Cambridge: «Cambridge University Press», 2001. 248 p.
2. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1. С. 27–33.
3. Волошина О. В. Педагогіка інновацій у вищій школі: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2014. 161 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. К. : Академвидав, 2004. 351 с.
5. Кадемія М. Ю., Євсюкова Л. С., Ткаченко Т. В. Інноваційні технології навчання: словник-глосарій : навчальний посібник для студентів, викладачів. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2011. 196 с.
6. Козак Л. В. Структура та ознаки інноваційної професійної діяльності викладача вищого навчального закладу. *Педагогічний процес : теорія та практика.* 2012. № 2. С. 50–60.
7. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології : навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
8. Пилипчук О., Ласовецький В., Шестопалов Є. «Перевернене навчання»: інформатика і не тільки... *Завуч*. 2017. № 1. С. 19–21.
9. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання науково-методичний посібник. К. : Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.
10. Поясок Т. Б., Безпарточна О. І., Костенко О. В. Інтерактивний навчальний посібник «Сучасні технології освітнього процесу» : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2020. 228 с.

11. Приходькіна Н. О. Використання технології «перевернеого» навчання у професійній діяльності викладачів вищої школи. URL: http://qoo.by/2Bk

12. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник. К. : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.

References:

1. Fisher A. Critical Thinking. Cambridge: «Cambridge University Press», 2001. 248 p.

2. Bystrova Yu. V. (2015) Innovatsiini metody navchannia u vyshchii *shkoli [Innovative methods of learning in higher education]*. Pravo ta innovatsiine suspilstvo. 1. Pp. 27–33. [in Ukrainian].

3. Voloshyna O. V. (2014) Pedahohika innovatsii u vyshchii shkoli *[Pedagogy of innovations in higher education]*: navchalno-metodychnyi posibnyk. Vinnytsia, 161 p. [in Ukrainian].

4. Dychkivska I. M. (2004) Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii *[Innovative pedagogical technologies]*. Kyiv : Akademvydav, 351 p. [in Ukrainian].

5. Kademiia M. Yu., Yevsiukova L. S., Tkachenko T. V. (2011) Innovatsiini tekhnolohii navchannia: slovnyk-hlosarii *[Innovative learning technologies: dictionary-glossary]* : navchalnyi posibnyk dlia studentiv, vykladachiv. Lviv : Vyd-vo «SPOLOM», 196 p. [in Ukrainian].

6. Kozak L. V. (2012) Struktura ta oznaky innovatsiinoi profesiinoi diialnosti vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu *[The structure and characteristics of the innovative professional activity of a teacher of a higher educational institution]*. Pedahohichnyi protses : teoriia ta praktyka. 2. Pp. 50–60. [in Ukrainian].

7. Mykhailichenko M. V., Rudyk Ya. M. (2016) Osvitni tekhnolohii *[Educational technologies]:* navchalnyi posibnyk. Kyiv: TsP «KOMPRYNT», 583 p. [in Ukrainian].

8. Pylypchuk O., Lasovetskyi V., Shestopalov Ye. (2017) «Perevernene navchannia»: informatyka i ne tilky *["Inverted learning": computer science and beyond]*. Zavuch. 1. Pp. 19-21. [in Ukrainian].

9. Pometun O., Pyrozhenko L. (2004) Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia *[A modern lesson. Interactive learning technologies]*: naukovo-metodychnyi posibnyk. Kyiv: Vyd-vo A.S.K., 192 p. [in Ukrainian].

10. Poiasok T. B., Bezpartochna O. I., Kostenko O. V. (2020) Interaktyvnyi navchalnyi posibnyk «Suchasni tekhnolohii osvitnoho protsesu» *[Interactive educational guide "Modern technologies of the educational process"]* : navchalnyi posibnyk. Kremenchuk : PP Shcherbatykh O. V., 228 p. [in Ukrainian].

11. Prykhodkina N. O. Vykorystannia tekhnolohii «perevernenoho» navchannia u profesiinii diialnosti vykladachiv vyshchoi shkoly *[The use of the technology of "inverted" learning in the professional activity of teachers of a higher school]*. URL: http://qoo.by/2Bk [in Ukrainian].

12. Sysoieva S. O. (2011) Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh *[Interactive technologies for adult education]*: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: VD «EKMO», 324 p. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:004.738.5:37.018.43

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-526-537

Кушнір Вадим Володимирович доктор філософії в галузі освіти (PhD, науковий співробітник лабораторії електронних навчальних ресурсів, Інститут професійної освіти НАПН України, м. Київ, тел.: (096) 355-85-24, http://orcid.org/0000-0002-9495-2752

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАСОБАМИ ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ ПЛАТФОРМ

Анотація. У статті досліджуються сучасні підходи до інтеграції цифрових технологій у навчальний процес засобами електронних освітніх платформ, що набуває особливої актуальності в умовах військового стану в Україні. Збройний конфлікт і пов’язане з ним обмеження традиційних методів навчання стимулюють упровадження цифрових рішень, які дають змогу забезпечити безперервність освітнього процесу та доступність знань для здобувачів освіти незалежно від їхнього фізичного розташування. Цифрові технології й електронні платформи стають важливими для освітньої системи, адже вони не лише адаптуються до умов воєнного стану, але й сприяють модернізації процесу навчання, формуючи адаптивне та інтерактивне середовище.

Розглядаються різні підходи до інтеграції цифрових технологій, включаючи використання платформ для дистанційного навчання, онлайн-курсів, віртуальних лабораторій, а також симуляційних тренажерів, що уможливлюють здобувачам освіти розвивати необхідні компетенції у безпечних умовах. Проаналізовано основні переваги таких технологій, зокрема можливість персоналізації навчання, забезпечення швидкого зворотного зв'язку, інтерактивність матеріалів і доступ до багатих інформаційних ресурсів. Крім того, у статті наголошується на ролі цифрових платформ у забезпеченні психологічної підтримки здобувачів освіти та формуванні комунікаційного зв'язку з викладачами, що особливо важливо в умовах кризової ситуації.

Також звернено увагу на виклики, які виникають у зв’язку з інтеграцією цифрових технологій в українську освіту під час військового стану: забезпечення інформаційної безпеки, збереження персональних даних, підтримка технічної інфраструктури, а також подолання цифрової нерівності серед здобувачів освіти з різних регіонів. У статті висвітлено важливість підтримки інноваційного потенціалу освітян та адаптації програм підготовки педагогічних працівників до нових умов, що забезпечить якісну підготовку кадрів для післявоєнної відбудови країни.

Таким чином, у статті продемонстровано необхідність системного підходу до інтеграції цифрових технологій, який сприяє розвитку освіти в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

умовах військового стану та підвищує її стійкість, адаптивність і доступність для всіх здобувачів освіти в Україні.

Ключові слова: сучасні підходи, інтеграція цифрових технологій, електронні освітні платформи, цифрова освіта, інноваційні освітні технології, дистанційне навчання, віртуальні лабораторії, симуляційні тренажери, адаптивне навчання, зворотний зв'язок, персоналізація навчання, інформаційна безпека, цифрова інфраструктура, доступність освіти, військовий стан, цифрова підтримка, психологічна підтримка, онлайн ресурси, цифрове середовище.

Kushnir Vadym Volodymyrovych Doctor of Philosophy in Education (PhD, Research Associate of the Laboratory of Electronic Learning Resources, Institute of Vocational Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (096) 355-85-24, http://orcid.org/0000-0002-9495-2752)

MODERN APPROACHES TO THE INTEGRATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES THROUGH ELECTRONIC EDUCATIONAL PLATFORMS

Abstract. The article examines modern approaches to integrating digital technologies into the learning process through electronic educational platforms, which is of particular relevance given the state of war in Ukraine. The armed conflict and the resulting limitations on traditional teaching methods drive the adoption of digital solutions that ensure the continuity of the educational process and accessibility of knowledge for learners regardless of their physical location. Digital technologies and electronic platforms are becoming crucial for the education system as they not only adapt to wartime conditions but also promote modernization of the learning process, creating an adaptive and interactive environment.

The article discusses various approaches to integrating digital technologies, including the use of distance learning platforms, online courses, virtual laboratories, and simulation tools that allow learners to develop essential competencies in safe conditions. The main advantages of these technologies are analyzed, particularly the ability to personalize learning, provide fast feedback, increase interactivity of materials, and access rich informational resources. Additionally, the article emphasizes the role of digital platforms in providing psychological support to learners and establishing communication with instructors, which is especially important in times of crisis.

Attention is also drawn to the challenges associated with the integration of digital technologies into Ukrainian education during the state of war: ensuring information security, protecting personal data, maintaining technical infrastructure, and overcoming digital inequality among learners from different regions. The article highlights the importance of supporting the innovative potential of educators and adapting teacher training programs to new conditions, ensuring high-quality workforce preparation for post-war recovery.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Thus, the article demonstrates the need for a systematic approach to integrating digital technologies, which fosters the development of education under wartime conditions, enhancing its resilience, adaptability, and accessibility for all learners in Ukraine.

Keywords: modern approaches, digital technology integration, electronic educational platforms, digital education, innovative educational technologies, distance learning, virtual laboratories, simulation tools, adaptive learning, feedback, personalized learning, information security, digital infrastructure, educational accessibility, state of war, digital support, psychological support, online resources, digital environment.

Постановка проблеми полягає в необхідності інтеграції цифрових технологій засобами електронних освітніх платформ, адже цифрова компетентність стає ключовим чинником, що визначає якість і результативність навчального процесу та сприяє підвищенню професійної підготовки здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження все більше орієнтовані на комплексний підхід до сфери освіти, зокрема на виявлення ціннісних основ її модернізації, визначення умов ефективності інноваційних процесів та забезпечення неперервності освіти в умовах глобальних викликів. Науковці, такі як В. Андрущенко, Л. Ващенко, О. Гуменний[1], А. Гуржій, Л. Даниленко, І. Дичківська, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, В.І. Луговий, В. Огнев'юк, В. Паламарчук, М. Поташник, О. Савченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, А. Хуторський, Н. Юсуфбекова, наголошують на важливості синтезу нових освітніх ідей з такими характеристиками, як корисність, прогресивність, позитивний вплив, сучасність та інноваційність, що забезпечують розвиток освіти [2].

Із розвитком освітніх технологій, які базуються на комп'ютерній техніці та інтернет-технологіях, постає питання комплексного забезпечення навчальних дисциплін та спеціальностей електронними ресурсами. У відповідь на це у багатьох закладах освіти створюються спеціалізовані центри та відділи, що займаються розробкою і впровадженням електронних видань, необхідних для якісної підготовки фахівців. Однак обмеження, зокрема відсутність сучасної, оновлюваної матеріально-технічної бази, стають серйозною перешкодою для повноцінного використання цифрових технологій у навчальних цілях, гальмуючи їх ефективне застосування в освітньому процесі [3].

В умовах швидкого розвитку цифрового середовища та глобальної мережі інтернет, цифрові навички стали важливим критерієм при працевлаштуванні, що дозволяє спеціалістам швидко та якісно виконувати завдання, використовувати потенціал сучасних технологій і досягати успіху. Відтак, у системі освіти особливої уваги набуває питання забезпечення процесу навчання відповідними навчально-методичними засобами та програмами. Це

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

має на меті підтримку освітнього процесу в умовах глобальних і національних викликів та сприяє розвитку цифрових компетентностей у здобувачів освіти [4].

Проблема формування цифрової компетентності педагогів професійного навчання залишається гострою, зважаючи на сучасні вимоги до цифрової грамотності. Рішення цієї проблеми вбачаємо у впровадженні цифрових технологій у навчальний процес, що дозволяє підвищити рівень цифрової підготовки педагогів і забезпечити відповідність їхніх знань і навичок сучасним вимогам інформаційного суспільства [5].

Мета статті полягає у дослідженні сучасних підходів до інтеграції цифрових технологій засобами електронних освітніх платформ та їх впливу на професійний розвиток здобувачів освіти у сфері підготовки фахівців машинобудівної галузі.

Виклад основного матеріалу.

Цифрові технології та електронні освітні платформи забезпечують низку важливих переваг, які значно підвищують ефективність навчального процесу. Однією з основних переваг є можливість персоналізації навчання. Ця функція дає змогу адаптувати освітні матеріали та темп навчання під індивідуальні потреби кожного здобувача освіти, що сприяє глибшому засвоєнню знань і розвитку навичок. Персоналізація допомагає зосередитися на особистих сильних та недостатньо підготовлених навчальних областей здобувача, створюючи умови для цілеспрямованого підходу до навчання, а також забезпечує можливість відстеження прогресу, що є корисним як для здобувачів, так і для викладачів.

Швидкий зворотний зв'язок є ще однією важливою перевагою цифрових платформ. Завдяки автоматизованим системам оцінювання та можливості миттєвого отримання відгуку, здобувачі освіти швидко розуміють свої помилки і можуть одразу над ними працювати. Це уможливлює покращення процесу засвоєння матеріалу та робить його більш інтерактивним. Водночас швидкий зворотний зв'язок підвищує мотивацію здобувачів освіти, оскільки вони постійно відчувають підтримку та зацікавленість з боку викладачів.

Інтерактивність матеріалів є ще однією перевагою, яка відрізняє цифрові платформи від традиційних методів навчання. Інтерактивні матеріали, як-от віртуальні лабораторії, симуляції, мультимедійні презентації, забезпечують активне залучення здобувачів у процес навчання, що робить його більш цікавим і динамічним. Завдяки інтерактивності, здобувачі освіти мають можливість вивчати складні концепції через практичний досвід, що сприяє глибшому розумінню матеріалу та розвитку критичного мислення.

Доступ до багатих інформаційних ресурсів є ще однією суттєвою перевагою. Цифрові платформи надають здобувачам освіти необмежений доступ до бібліотек, наукових журналів, баз даних, відеолекцій, курсів та інших ресурсів, які розширюють їхнє коло знань і допомагають у вивченні нових тем. Такий доступ дозволяє здобувачам освіти залишатися в курсі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сучасних наукових досліджень, технологій та практик, що є особливо важливим для підготовки висококваліфікованих фахівців у різних галузях.

Для перевірки обізнаності та використання здобувачами освіти цифрових технологій у навчальному процесі нами було проведено опитування. Результати опитування, що відображають частоту використання різних технологій, показують, що адаптивне навчання застосовують 10% респондентів, віртуальний клас — 11%, масові відкриті онлайн-курси (МООС) — 8%, синхронне та асинхронне навчання — 14%, змішане навчання — 10%, перевернутий клас — 2%, самостійно спрямоване навчання — 5%, система управління навчальним процесом (LMS) — 8%, хмарне навчання — 11%, мобільне навчання — 9%, система управління курсом (CMS) — 3%, e-Learning — 4%, технологія 1:1 — 3%, гейміфікація — 2%.

Результати структуровані у таблиці, яка відображає рівень обізнаності та використання цифрових технологій у навчанні здобувачами освіти.

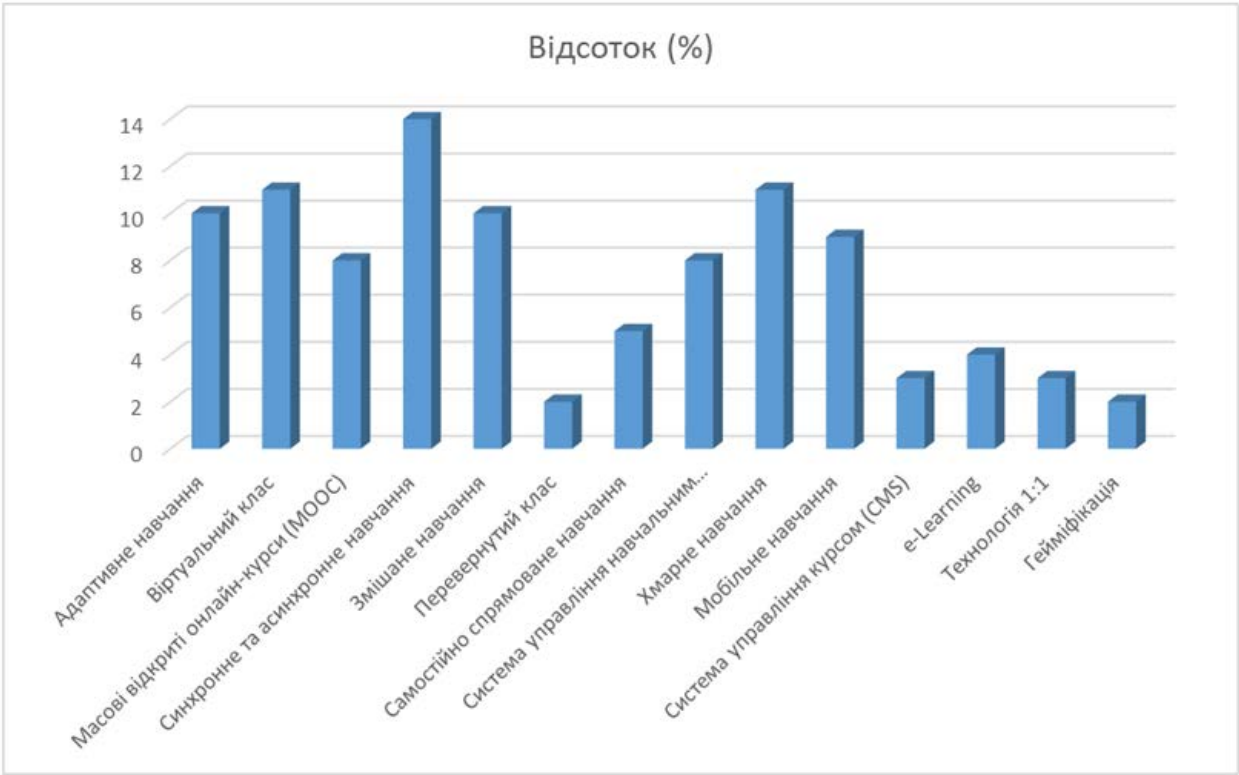

Рис.1. Використання цифрових технологій у навчальному процесі

Рисунок демонструє відсоткове співвідношення використання різних цифрових технологій у навчальному процесі, що дозволяє побачити, які з них є найбільш популярними та затребуваними. Найбільшу частку становить синхронне та асинхронне навчання, яке має 14%, що свідчить про високу значущість цього методу для забезпечення гнучкості навчального процесу та його адаптації до індивідуальних потреб здобувачів освіти. Поруч за

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

популярністю стоять віртуальні класи та хмарне навчання, які мають по 11% кожне, що підтверджує важливість інтерактивного та доступного освітнього середовища, яке надає можливості для співпраці та доступу до навчальних матеріалів у будь-який час.

Адаптивне навчання та змішане навчання, кожне з яких займає 10%, є показниками зростаючого інтересу до методів, які забезпечують індивідуалізацію навчання та поєднання різних форматів викладання. Самостійно спрямоване навчання, система управління навчальним процесом (LMS) та мобільне навчання мають відносно рівний рівень, відповідно 5%, 8% і 9%, що підкреслює значення автономії в навчанні, можливостей для самостійного розвитку, а також зручності доступу до освітнього контенту через мобільні пристрої.

Дещо менш популярними є масові відкриті онлайн-курси (MOOC) та система управління курсом (CMS) з показниками 8% і 3% відповідно, що може бути пов'язано з обмеженою структурою таких платформ у порівнянні з інтерактивними підходами. Технологія 1:1, гейміфікація та e-Learning також мають порівняно невисокий рівень застосування (від 2% до 4%), що вказує на обмежену інтеграцію цих технологій у навчальний процес або недостатню обізнаність з їх перевагами.

Загальний аналіз показує, що інноваційні та інтерактивні методи навчання знаходять дедалі більше визнання серед здобувачів освіти, хоча певні цифрові технології потребують подальшого впровадження та підтримки для повноцінної інтеграції в освітнє середовище.

Сучасні підходи до інтеграції цифрових технологій засобами електронних освітніх платформ передбачають адаптацію навчального процесу до потреб та можливостей здобувачів освіти в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій. Одним з основних напрямів є впровадження інтерактивних і гнучких освітніх платформ, які забезпечують доступ до освітнього контенту незалежно від місця перебування здобувача. Завдяки цифровим платформам навчання стає доступним будь-де та будь-коли, що дозволяє здобувачам освіти самостійно регулювати темп і тривалість навчання.

Інтерактивність є ключовим елементом сучасних платформ, де використання віртуальних класів, онлайн-курсів та симуляційних тренажерів підвищує залученість і мотивацію до навчання. Віртуальні лабораторії й тренажери дозволяють створювати безпечне середовище для відпрацювання практичних навичок, що є особливо актуальним у спеціальностях, де значна частина навчання має бути практичною. Цей підхід сприяє розвитку критичного мислення, розв'язанню проблем і підвищує практичну компетентність здобувачів освіти.

Персоналізація навчання також стала важливим трендом завдяки електронним освітнім платформам. Системи, які використовують адаптивне навчання, здатні аналізувати потреби та прогрес кожного здобувача, відповідно коригуючи навчальний контент і методи. Це сприяє більш ефективному засвоєнню знань, адже здобувачі освіти отримують матеріал, який відповідає їхньому рівню підготовки та індивідуальним потребам.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Важливою частиною інтеграції цифрових технологій є також використання засобів для зворотного зв’язку і оцінювання результатів. Цифрові платформи дають змогу швидко отримувати зворотний зв'язок, що мотивує здобувачів освіти та уможливлює викладачам оперативно оцінювати успіхи студентів. Автоматизовані системи оцінювання забезпечують об’єктивність та економлять час викладачів, що дозволяє більше уваги приділяти особистісному розвитку здобувачів.

Одним із викликів є забезпечення інформаційної безпеки та конфіденційності даних, що є необхідною умовою для захисту персональної інформації здобувачів освіти. Електронні освітні платформи все частіше застосовують протоколи захисту даних, щоб забезпечити приватність і довіру учасників освітнього процесу. Це питання стає особливо важливим в умовах віддаленого навчання та широкого використання цифрових ресурсів.

Для доведення важливості забезпечення інформаційної безпеки та конфіденційності даних у закладах професійної освіти було проведено дослідження серед здобувачів освіти у трьох містах України — Кривому Розі, Хмельницькому та Кропивницькому (табл.1). Метою дослідження було оцінити рівень обізнаності здобувачів щодо інформаційної безпеки, ступінь використання протоколів захисту даних та рівень довіри до захищеності освітніх платформ.

Таблиця 1

Інформаційна безпека в закладах професійної освіти: обізнаність, використання протоколів та рівень довіри

Місто	Здобувачі освіти	Обізнаність про інформаційну безпеку (%)	Використання протоколів захисту даних (%)	Довіра до захищеності платформи (%)
Кривий Ріг	200	75	65	60
Хмельницький	150	80	70	63
Кропивницький	175	78	68	61

Дослідження виявило, що здобувачі освіти у Хмельницькому мають найвищий рівень обізнаності щодо інформаційної безпеки (80%), а також найвищий рівень використання протоколів захисту даних (70%) і довіру до захищеності освітніх платформ (63%). У Кропивницькому показники обізнаності та використання протоколів також високі — відповідно 78% і 68%, але рівень довіри трохи нижчий (61%). У Кривому Розі рівень обізнаності становить 75%, використання протоколів захисту — 65%, а довіра до захищеності платформ — 60%, що є найнижчими показниками серед трьох міст.

Таким чином, результати демонструють, що обізнаність та використання протоколів захисту даних мають безпосередній вплив на рівень довіри здобувачів освіти до безпеки цифрових освітніх платформ. Ці дані підкреслюють важливість постійного інформування здобувачів освіти про заходи

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

інформаційної безпеки, а також необхідність удосконалення протоколів захисту для підвищення довіри користувачів до освітніх платформ.

Отже, забезпечення інформаційної безпеки та підвищення довіри до цифрових платформ є важливими компонентами у процесі впровадження цифрових технологій в освіті. Окрім цього, сучасні підходи до цифрової інтеграції вимагають ширшого підходу, який враховує не лише безпеку, але й розвиток цифрової компетентності.

Сучасні підходи до інтеграції цифрових технологій у навчальний процес включають міждисциплінарність і розвиток цифрової грамотності, що є важливим для підготовки здобувачів освіти до вимог сучасного ринку праці. У зв'язку з цим було проведено дослідження у трьох містах України — Кривому Розі, Хмельницькому та Кропивницькому, — щоб оцінити рівень володіння цифровими компетенціями серед здобувачів професійної освіти. Основними параметрами дослідження були загальний рівень цифрової грамотності, здатність до міждисциплінарного мислення, навички роботи з цифровими інструментами, а також уміння пошуку, аналізу й інтерпретації інформації.

Результати дослідження, представлені на рисунку 2, відображають відсоток здобувачів освіти, які володіють зазначеними навичками, і дають змогу оцінити, наскільки підготовка у цих регіонах відповідає сучасним вимогам до фахівців у цифровому середовищі.

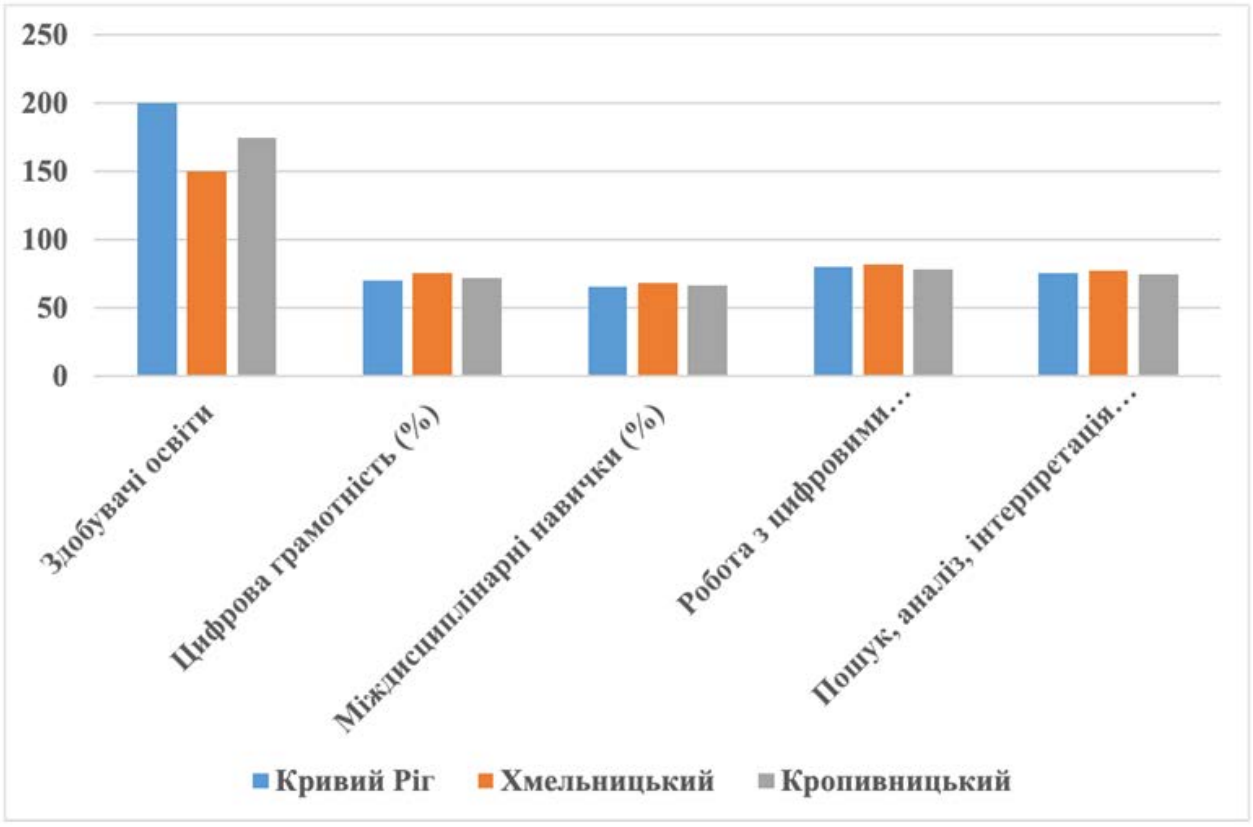

Рис.2. Рівень цифрової грамотності та міждисциплінарних навичок у професійній освіті

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рисунок 2 ілюструє рівень цифрової грамотності та міждисциплінарних навичок здобувачів освіти у закладах професійної освіти трьох українських міст — Кривого Рогу, Хмельницького та Кропивницького. Дані відображають відсоток здобувачів, які володіють базовими цифровими компетентностями, необхідними для роботи у сучасному навчальному середовищі, а також показують рівень обізнаності у сфері міждисциплінарних навичок, роботи з цифровими інструментами та здатності до пошуку, аналізу й інтерпретації інформації.

Результати демонструють значення міждисциплінарного підходу, що передбачає здатність здобувачів освіти до інтеграції знань з різних галузей для вирішення комплексних завдань. Високий рівень цифрової грамотності та навичок роботи з інформацією є важливими для підготовки фахівців, здатних до адаптації в умовах постійного розвитку технологій. Такий рівень підготовки відповідає потребам сучасного ринку праці, де важливо не тільки володіти теоретичними знаннями, але й мати практичні навички роботи з цифровими платформами, інструментами та інформаційними ресурсами.

Таким чином, представлені на рисунку 2 дані підкреслюють необхідність розвитку цифрової грамотності та міждисциплінарних компетенцій як ключових складових підготовки кваліфікованих фахівців, що зможуть ефективно реалізувати себе в умовах цифрової трансформації суспільства.

Успішна інтеграція зазначених технологій потребує системного підходу, який включає адаптацію навчальних програм, підвищення кваліфікації викладачів і створення відповідної інфраструктури для ефективного функціонування цифрових платформ.

Перш за все, необхідно адаптувати навчальні програми, щоб вони відповідали сучасним вимогам та інтегрували новітні технології у навчальний процес. Це означає, що навчальні програми мають бути гнучкими, щоб охоплювати нові цифрові інструменти, методи роботи з інформацією та засоби для розвитку ключових компетенцій здобувачів освіти.

Підвищення кваліфікації викладачів є не менш важливим компонентом. Викладачі мають володіти необхідними навичками роботи з цифровими платформами та інструментами, розуміти особливості інтерактивного навчання, а також бути готовими до постійного вдосконалення своїх професійних знань у сфері технологій. Це включає не тільки навчання основам цифрових технологій, але й ознайомлення з передовими практиками їх використання для підвищення ефективності навчання та залучення здобувачів освіти. Без належної підготовки викладачів впровадження нових технологій може бути обмеженим і не принести очікуваних результатів.

Необхідність створення відповідної інфраструктури також є ключовою умовою для успішного використання цифрових платформ. Це передбачає наявність сучасного обладнання, швидкого і стабільного доступу до Інтернету, а також програмного забезпечення, яке дозволить ефективно використовувати

цифрові платформи для навчання. Інфраструктура має підтримувати безперервний доступ здобувачів освіти до навчальних ресурсів та забезпечувати безпеку даних і конфіденційність інформації. Водночас важливою є наявність технічної підтримки, яка допоможе викладачам і студентам вирішувати проблеми, що можуть виникнути при роботі з платформами, сприяючи стабільному функціонуванню навчального процесу. Завдяки такій підтримці результати дослідження демонструють значний позитивний вплив цифрових технологій на професійний розвиток здобувачів освіти, які готуються до роботи в машинобудівній галузі.

Електронні освітні платформи забезпечують доступ до інтерактивних ресурсів, які надають здобувачам освіти можливість отримувати знання та навички в умовах, максимально наближених до реальних виробничих процесів. Зокрема, віртуальні лабораторії та симуляційні тренажери створюють умови для відпрацювання практичних завдань без ризику для обладнання та процесів, що значно підвищує якість підготовки і рівень компетенцій.

Іншою важливою складовою є персоналізація навчання. Використання електронних платформ забезпечує адаптацію освітніх програм під індивідуальні потреби та рівень знань кожного здобувача освіти. Завдяки можливостям відстеження прогресу, викладачі можуть краще розуміти, які аспекти навчання потребують додаткової уваги, а здобувачі освіти — ефективніше засвоювати матеріал. Це створює умови для більш цілеспрямованої роботи над індивідуальними слабкими сторонами і сприяє глибокому розумінню предмету.

Електронні платформи також сприяють розвитку навичок самостійного навчання, що є важливим для майбутніх фахівців машинобудівної галузі, оскільки технології та методики в цій сфері швидко змінюються. Здобувачі освіти отримують змогу користуватися навчальними матеріалами у зручний для них час, що відкриває можливості для планування власного темпу навчання і вдосконалення за межами класної кімнати. Такий підхід готує майбутніх фахівців до безперервного професійного розвитку протягом усього життя.

Важливою є також комунікаційна функція електронних платформ, яка сприяє встановленню ефективного зворотного зв'язку між викладачами та здобувачами освіти, а також взаємодії в рамках групових проєктів і завдань. Це особливо корисно в умовах дистанційного навчання, яке стало актуальним через глобальні виклики, а також в умовах військового стану в Україні. Комунікація та зворотний зв'язок підвищують рівень залученості здобувачів освіти і формують середовище для обміну знаннями та спільного вирішення складних завдань.

Висновки.

Дослідження підтвердило значний позитивний вплив цифрових технологій та електронних освітніх платформ на професійний розвиток здобувачів освіти, які готуються до роботи в машинобудівній галузі. Інтеграція цифрових

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

технологій у навчальний процес забезпечує доступність навчальних ресурсів, дозволяє адаптувати навчальні програми під індивідуальні потреби та рівень підготовки кожного здобувача освіти. Це не тільки підвищує якість освітніх результатів, але й розвиває у здобувачів критичне мислення, здатність до самостійного навчання та самовдосконалення. Віртуальні лабораторії та симуляційні тренажери створюють безпечні умови для відпрацювання практичних навичок, що є особливо важливим у галузі машинобудування, де практика має значний вплив на якість підготовки фахівців.

Упровадження електронних освітніх платформ підвищує рівень цифрової грамотності та міждисциплінарних навичок здобувачів освіти, що готує їх до викликів сучасного ринку праці. Крім того, комунікаційні можливості платформ забезпечують зворотний зв'язок та сприяють спільній роботі, що підвищує рівень залученості здобувачів у навчальний процес і покращує співпрацю з викладачами та одногрупниками. Водночас, наявність технічної підтримки та захищеної інфраструктури гарантує безперервність освітнього процесу і дозволяє уникнути ризиків, пов'язаних з інформаційною безпекою.

Перспективи подальших розвідок

Наступні дослідження будуть зосереджені на розробці та вдосконаленні методик використання електронних платформ, орієнтованих на специфіку машинобудівної галузі, з акцентом на практичні аспекти навчання. Доцільно також дослідити ефективність різних цифрових інструментів у розвитку вузькоспеціалізованих навичок, необхідних для роботи з конкретними технологіями та обладнанням. Особливо важливим напрямом подальших розвідок є створення інноваційних навчальних середовищ, які інтегрують доповнену та віртуальну реальність, що дасть змогу здобувачам освіти отримувати практичні навички у ще більш реалістичних умовах.

Література:

1. Гуменний О. Д. Застосування STEM-технологій у підготовці майбутніх педагогів: перспективи та виклики // Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 3 (37). С. 187–198. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739944/

2. Шелудько І. В. Фахова підготовка педагогів професійного навчання художнього профілю в умовах інноваційних технологій як педагогічна проблема. Молодь і ринок, 2017. №6 (149). с 124–130.

3. Маринченко І. В. Педагогічні умови використання інформаційних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання швейного профілю. Матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Теоретико-методичні основи підготовки конкурентоздатних фахівців у контексті сучасного ринку праці. 2019. С. 65–67.

4. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу : аналіт. зап. / [В. С. Куйбіда, О. М. Петроє, Л. І. Федулова, Г. О. Андрощук]. – Київ : НАДУ, 2019. – 28 с.

5. Пінчук О.П. «Підвищення ефективності процесу опанування учнями понятійного апарату фізики засобами мультимедійних технологій», Інформаційні технології і засоби навчання, 2010. №3 (17). [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.ime.edu-ua.net/em.html. Дата звертання: квітень, 10, 2019

References:

1. Humennyi O. D. Zastosuvannia STEM-tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv: perspektyvy ta vyklyky // Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna»). 2024. № 3 (37). S. 187–198. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739944/

2. Sheludko I. V. Fakhova pidhotovka pedahohiv profesiinoho navchannia khudozhnoho profiliu v umovakh innovatsiinykh tekhnolohii yak pedahohichna problema. Molod i rynok, 2017. №6 (149). s 124–130.

3. Marynchenko I. V. Pedahohichni umovy vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia shveinoho profiliu. Materialy druhoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky konkurentozdatnykh fakhivtsiv u konteksti suchasnoho rynku pratsi. 2019. S. 65–67.

4. Tsyfrovi kompetentsii yak umova formuvannia yakosti liudskoho kapitalu : analit. zap./ [V. S. Kuibida, O. M. Petroie, L. I. Fedulova, H. O. Androshchuk]. – Kyiv : NADU, 2019. – 28 s.

5. Pinchuk O.P. «Pidvyshchennia efektyvnosti protsesu opanuvannia uchniamy poniatiinoho aparatu fizyky zasobamy multymediinykh tekhnolohii», Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 2010. №3 (17). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.ime.edu-ua.net/em.html. Data zvertannia: kviten, 10, 2019

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.017:316-047.22]:376-056.264](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-538-550

Лемещук Марина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https//orcid.org/0000-0002-7831-1023

Черніченко Людмила Анатоліївна доктор філософії, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (097) 765-00-68, https://orcid.org/0000-0001-8455-8869

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТИНИ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Анотація. Соціальна компетентність дітей із порушеннями мовлення ми розуміємо як сукупний процес загальномовленнєвого навчання та соціального становлення, що забезпечує розвиток мовлення та формування компетентнісного підходу до розвитку особистості дитини, результатом чого є її динамічний розвиток.

Ми виходили з розуміння того, що мовлення як одне з головних та необхідних умов особистісного зростання та соціального становлення дитини є повноцінним засобом спілкування лише тоді, коли воно збережено. Тому провідними факторами, що викликають проблеми у розвитку особистості дитини, пов'язаними із спілкуванням є недостатній рівень спрямованості дитини до активного спілкування, а також недостатнє володіння нею комунікативною діяльністю. Співвідношення цих факторів становить недиференційоване відношення дитини до партнера у спілкуванні і самого факту спілкування.

Дослідження науковцями проблеми соціальної адаптації дітей із порушеннями мовлення свідчить, що у складному комплексі порушень розвитку при недорозвиненні мовлення відзначаються не тільки відставання у формуванні мовленнєвих здібностей, а й часто рухових, сенсорних, інтелектуальних порушень, не сформованість пізнавальних можливостей. Тому у силу специфіки мовленнєвого порушення соціальний розвиток дітей належним чином не здійснюється. При такому не достатньому спілкуванні дитини з дорослими та однолітками темп розвитку її мовлення та інших психічних процесів сповільнюється. Відхилення в розвитку мовлення негативно впливає на весь психічний розвиток дитини, затримує її спілкування з оточенням, формування пізнавальних процесів, таким чином унеможливлює формування повноцінної особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Оскільки, мовлення впливає на розвиток усіх психічних процесів, то діти з порушеннями мовленнєвого розвитку складають особливу групу та потребують допомоги не лише в мовленнєвій сфері. Тому величезну увагу слід приділяти розвитку особистості дитини з порушеннями мовлення та процесу її соціалізації.

Ключові слова: соціальна компетентність, особистість, дитина, порушення мовлення, соціалізація.

Lemeschuk Maryna Anatolyivna PhD in Education, Associate Professor at Special and Inclusive Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https//orcid.org/0000-0002-7831-1023

Chernichenko Liudmyla Anatolyivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (097) 765-00-68, https://orcid.org/0000-0001-8455-8869

PROBLEMS OF FORMING THE SOCIAL COMPETENCE OF A CHILD WITH SPEECH DISORDERS

Abstract. We understand the social competence of children with speech disorders as a combined process of general speech education and social formation, which ensures the development of speech and the formation of a competent approach to the development of the child's personality, the result of which is its dynamic development.

We started from the understanding that speech, as one of the main and necessary conditions for a child's personal growth and social development, is a full-fledged means of communication only when it is preserved. Therefore, the leading factors that cause problems in the development of the child's personality, related to communication, are the insufficient level of orientation of the child to active communication, as well as insufficient mastery of communicative activities. The ratio of these factors constitutes the undifferentiated relationship of the child to the partner in communication and the fact of communication itself.

The study by scientists of the problem of social adaptation of children with speech disorders shows that in a complex complex of developmental disorders, speech underdevelopment is characterized not only by delays in the formation of speech abilities, but also often by motor, sensory, intellectual disorders, and lack of cognitive abilities. Therefore, due to the specificity of the speech disorder, the social development of children is not carried out properly. With such insufficient communication of the child with adults and peers, the rate of development of his speech and other mental processes slows down. A deviation in the development of speech negatively affects the entire mental development of the child, delays his

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

communication with the environment, the formation of cognitive processes, thus making it impossible to form a full-fledged personality.

Since speech affects the development of all mental processes, children with speech development disorders are a special group and need help not only in the speech sphere. Therefore, great attention should be paid to the development of the personality of a child with speech disorders and the process of his socialization.

Keywords: social competence, personality, child, speech disorder, socialization.

Постановка проблеми. В умовах радикальних соціально-економічних змін перед вітчизняною освітою поставлено завдання не просто дати підростаючому поколінню певний рівень знань, умінь і навичок щодо основних напрямків розвитку особистості, але й забезпечити здатність і готовність жити в сучасному суспільстві, досягати соціально-значущих цілей, ефективно взаємодіяти та вирішувати життєві проблеми тощо

Аналіз наукових підходів до визначення проблем соціальної компетентності дітей із порушеннями мовлення дав змогу встановити, що у структурному плані соціалізація є системним утворенням, що гіпотетично включає в себе три напрями: емоційно-почуттєвий, соціально-комунікативний, рефлексивно-оцінний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вивчення формування соціальної компетентності дітей з порушеннями мовлення досліджували (Ю. Пінчук, О. Правдіна, М. Шеремет та ін.; збагачення словника - І. Дмитрієва, О. Винокур, Н. Січкарчук, М. Шеремет; формування граматично правильного мовлення - І. Дмитрієва, З. Ленів, Н. Манько, та ін.; навчання виразного, творчого, образного мовлення - О. Боряк, С. Конопляста, З. Ленів, І. Марченко та ін.; зв’язного мовлення - І. Марченко, Т. Ткаченко, М. Шеремет та ін.

Мета статті – дослідження проблеми формування соціальної компетентності дитини з порушеннями мовлення.

Виклад основного матеріалу. Порушення мовлення негативно впливає на динаміку розвитку та становлення самооцінки. Через низький рівень комунікативної активності психіка дитини не має змоги або в недостатній кількості виробляє та акумулює якості, необхідні для забезпечення повноцінного спілкування і, як наслідок, дитина не може об’єктивно оцінювати себе та своїх однолітків, що провокує хибне уявлення про себе та оточуючих і тягне за собою завищену або занижену самооцінку.

Одним із напрямів формування соціальної компетентності ми визначаємо ***емоційно-почуттєвий,*** що включає в себе: емоційні реакції на порушення свого мовлення; здатність до сприйняття мовлення інших дітей; здатність до співчуття та співпереживання іншим дітям.

Емоційні реакції дитини на порушення свого мовлення значною мірою залежать від ступеня фіксованості як самої дитини, так і людей, які її

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

оточують, або, іншими словами, соціальний розвиток дитини відбувається на базі емоцій, якими вона поєднана з оточенням. Інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає глибокі зміни в його емоційній сфері. Якщо в ранньому віці емоції зумовлювались безпосередньо впливами оточення, то у старшого дошкільника вони починають опосередковуватися з його ставленням до суспільного довкілля, тих чи інших явищ [4].

При появі опосередкованості емоцій вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими. Внаслідок усвідомлення власних особистісних якостей, зокрема присутності порушення мовлення та неспроможності правильно оцінити поведінку в дитини виникають такі проблеми, як емоційні реакції на порушення свого мовлення.

Усвідомлення мовленнєвого дефекту, фіксованість на ньому вивчалися у дітей із заїканнями та у дітей з іншими порушеннями мовлення. Дослідники вирізняють три варіанти емоційного ставлення дітей з порушеннями мовлення до свого порушення: байдуже, помірно стримане, безнадійно-розпачливе. Також учені виокремлюють три варіанти вольових зусиль боротьби з ним, а саме: відсутнє, має місце, перероджується у нав'язливі дії та стан.

Сучасна наука визначає такі ступені фіксування дітей на власному порушенні мовлення:

— нульовий, який полягає в тому, що діти не відчувають власного порушення мовлення і не зважають на них. Вони охоче контактують з однолітками й дорослими, знайомими й незнайомими людьми. При цьому у них немає навіть натяку на ніяковість або на образу;

— помірний: діти переживають своє порушення мовлення, усіляко маскують його, вдаючись до хитрощів. Однак усвідомлення дітьми не спричиняє постійного акцентування на ньому, коли кожен крок і кожен вчинок оцінюються через призму порушення;

— виразний: діти постійно фіксуються на власному порушенні мовлення, болюче переживають його, свою діяльність оцінюють із позиції власних мовленнєвих невдач. Їм притаманне занурення в порушення, самопринижения, хворобливе уявлення, нав'язливі думки та виразний страх мовлення [3].

Важливе значення для ступеня фіксованості дитини на порушенні мовлення має те, як сприймає його навколишнє середовище. Старшим дошкільникам властиве перебільшування власних та заниження чужих якостей та дій, що негативно позначається на взаємостосунках з однолітками, які відіграють значну роль у процесі соціалізації. Більшість дітей із порушеннями мовлення не вважають проблемою своє мовленнєве порушення та часто не звертають на нього уваги через завищену самооцінку, тоді як проблеми у мовленні своїх товаришів їм не помітити важко. Зазвичай діти насміхаються над своїми однолітками, передражнюють їх та не заохочують до спільної діяльності, що, в свою чергу, призводить до відмови спілкуватися,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

агресивності, і, як наслідок, – до неспроможності завести друзів серед одногрупників та порушення процесу соціального розвитку особистості.

З вище сказаного ми виокремлюємо *здатність до сприйняття мовлення інших дітей.*

Порушення особистісної сфери у дітей з порушенням мовлення негативно впливають на їх соціалізацію, чим зумовлюють порушення поведінки, що призводить до соціальної дезадаптації. Таким чином такі фундаментально важливі для гуманної поведінки соціальної особистості емоції, як *співпереживання та співчуття,* що формуються в дитинстві в процесі спілкування, коли розвивається емоційна регуляція міжособистісних взаємин, зростає взаєморозуміння, виникають людські емоції, тобто відбувається становлення особистості.

Проте це не означає, що тільки включення дитини в процес спілкування забезпечує виникнення в неї відповідних емоцій. Виховання співпереживання потребує певних форм організації спілкування. Саме тому актуальним є виховання співпереживання у дошкільників, однією із специфічних особливостей яких є саме невміння правильно визначати емоційний стан іншого, що й ускладнює процес розвитку співпереживання [2].

Неприємні почуття, які дитина переживає внаслідок негативного ставлення до себе однолітка, заважають формуванню здатності бачити іншого, розуміти його стан та співпереживати йому. Через пережитий негативний досвід у дітей у відповідь виникає байдужість до іншого, до його труднощів, яка згодом може перерости в агресію. Переживання байдужості або негативне ставлення до себе роз’єднують дітей, поглиблюють між ними відчуження, небажання спілкуватися, контактувати з однолітками. Як показують дослідження численних вчених, діти, які отримали позитивний досвід спілкування з однолітками, поводили себе інакше, вони співчували дитині, яка перебувала у скрутному становищі [1].

Пережите дітьми позитивне ставлення до себе ровесників сприяє вмінню розуміти іншого, проникнутися до нього турботою. Доброзичливі почуття людей, які оточують дитину, пробуджують в неї відгук на емоційний стан іншого, формуючи співпереживання в неї, доброзичливість, бажання спілкуватися, радість, яку вони приносять іншім, стимулює їх на нові добрі вчинки, закріплює бажання бути хорошим.

Отже, як показав аналіз наукових праць, пережите позитивне ставлення до себе ровесника розвиває співпереживання та співчуття, що позитивно позначається на формуванні соціальної компетентності дитини в цілому.

Для нормального соціального розвитку кожна дитина має потребу перебувати в атмосфері любові й психологічному благополуччі та захищеності, що підкреслює роль педагога, який повинен бути націлений на зміцнення впевненості дитини в собі, розуміння нею своїх індивідуальних особливостей і можливостей в спілкуванні з однолітками.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Наступний, визначений нами напрям - ***соціально-комунікативний.*** Напрям включає в себе мовленнєву активність; ініціювання спілкування з іншими дітьми; інтенсивність спілкування з однолітками та близьким дорослими.

Розвиток мовлення відбувається у процесі вдосконалення практичного використання мовлення в спілкуванні з іншими людьми. Водночас мовлення стає основою перебудови психічних процесів, знаряддям мислення. Засвоєння мовлення супроводжується великою активністю дитини, що визначає *мовленнєву активність*.

Найчутливішою до мовленнєвих явищ дитина стає саме в дошкільному віці. Орієнтуючись у змісті слів вона одночасно виявляє неабияку цікавість до звукової форми слова, часто спеціально змінює слова, творить нові [2].

Низка вчених (А.Богуш, О.Запорожець, М.Лісіна та ін.) підкреслюють, що когнітивний розвиток дитини є основою її мовленнєвого розвитку. Для спілкування на відповідному рівні дошкільникам потрібно мати певні знання про навколишній світ, елементарне розуміння чужих і особистих можливостей, а саме мовлення сприяє засвоєнню нової інформації, запам'ятовуванню, розв'язуванню пізнавальних, мисленнєвих завдань, що допомагає дітям з'ясувати сутність понять, не пов'язаних з фізичними властивостями об'єкта.

Дослідження, проведені такими науковцями, як А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, Н. Луцан та ін., показують, що мовлення має першочергове значення у засвоєнні дітьми соціальної компетентності, пов'язаної зі статусом і роллю (наприклад, приятель, друг, вихователь, тітка, дядько, лікар). Ми поділяємо думку А.Богуш стосовно того, що одним із провідних напрямів мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку є своєчасно організована робота щодо виховання культури мовлення.

Дошкільники оволодівають мовленнєвими навичками, спостерігаючи за соціальною взаємодією, стилем мовлення дорослих, сприймаючи зміст їхньої розмови. Частково опанувавши мову, дитина вже здатна словесно сформулювати правила, які керують її діями у різних ситуаціях.

Як відомо діти старшого дошкільного віку із типовим розвитком мовлення самостійно придумують казки, розповіді, використовують різноманітні виражальні засоби, зацікавлено сприймають чужі аргументи, докази і самі ними послуговуються. Вони діляться враженнями з ровесниками, ставлять запитання, залучають ровесників і старших до спілкування. Старші дошкільники навіть зауважують мовленнєві помилки ровесників, виправляють їх, користуються простими поняттями. Їхнє мовлення чисте, граматично правильне, виразне.

Досліджуючи цей же період у розвитку, але у дітей з порушенням мовлення, варто відзначити, що він значно відрізняється від типового онтогенезу. У ході спостереження за такими дітьми можна поділити на дві групи. Перша група чисельніша, до неї буде віднесено дітей, які внаслідок

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

затримки мовленнєвого розвитку та низької пізнавальної активності майже не ставлять запитань, є повільними, пасивними, з уповільненим мовленням. Друга група дітей, навпаки, ставить запитання, спрямовані на зовнішні, несуттєві ознаки предметів і явищ. Однак на поставлені запитання вони не чекають відповіді. Ці діти розгальмовані, багатослівні. Особливість і взаємозумовленість мовленнєвих і комунікативних умінь виявляються в обмеженому словникові та кількості дієслів в активному мовленні, своєрідності висловлювання. Це перешкоджає повноцінному спілкуванню цих дітей з ровесниками і дорослими та згодом спричиняє бажання уникати спілкування і призводить до несформованості засобів комунікації діалогічного і монологічного мовлення. Таким чином діти перестають бути зацікавленими в контакті, вони не вміють орієнтуватися в ситуації спілкування, що призводить до негативізму [3].

Також, варто зазначити, що більшість дітей з порушенням мовлення більш активні з дорослими у процесі ігрової діяльності. Але навіть у грі мовлення цих дітей характеризується змістовою збідненістю та недостатньою структурованістю мовленнєвої продукції, що в ній використовується [3].

У процесі дослідження було встановлено, що у деяких дітей з порушенням мовлення переважає позаситуативно-пізнавальна форма спілкування. Вони можуть із задоволенням відгукуватися на пропозицію дорослого прочитати книжку, будуть уважно слухати нескладні сюжетні тексти. Але після читання не виявляють бажання обговорити щойно прочитане, або поділитися емоціями щодо прослуханого тексту. У зв'язку із тим, що в дітей із порушенням мовлення монологічне мовлення недостатньо сформоване, діти зазвичай не ставлять запитань за змістом прочитаного, не можуть самі переказати прослухане. Навіть якщо у процесі бесіди дитина зацікавлена у спілкуванні з дорослим, вона постійно переходить із однієї теми на іншу, пізнавальний інтерес у неї нестійкий, тому бесіда триває лише 5-7 хвилин.

Отже, слід визнати, що значна частина дітей з порушеннями мовлення прагне відсторонитися від дорослих. Діти замикаються в собі, лише іноді звертаються до дорослих, соромляться їх та уникають будь-яких відносин, що дозволяє звернути увагу на *ініціювання спілкування з іншими дітьми*.

У кожній віковій групі дошкільного закладу особливі потреби дітей виявляються найперше і найповніше у спілкуванні один з одним. Для більшості дошкільників із порушеннями мовлення характерна здатність вступати в контакт лише за зовнішньою ініціативою та зниження інтересу до спілкування. Такі діти потребують налагодження емоційного контакту з дорослим, формування зацікавленості у спілкуванні з дітьми та близькими дорослими.

Як відомо, спілкування - найважливіша соціальна потреба людини. Позбавлена спілкування дитина несвоєчасно та неповноцінно розвивається.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Дефіцит спілкування призводить до затримок у психічному і загальному розвитку мовлення, що віддзеркалює розвиток мислення; затримується розвиток гри, що є показником уповільненого соціального розвитку, зокрема взаємин з іншими дітьми; пригнічується емоційна сфера, внаслідок чого емоції та почуття стають невиразними, уповільненими, неадекватними; зменшується жвавість і природна рухливість дитини, з'являється млявість, вайлуватість, скутість. Ці та інші явища, знецінюють природну потребу дитини в спілкуванні й ще більше поглиблюють відстань між нею та іншими дітьми, яку з віком усе важче скоротити. Ускладнюються також певні стереотипи стосунків, які змінити дуже складно [1].

Досліджуючи комунікативну сферу дітей із загальним недорозвиненням мовлення в ігровій діяльності було з'ясовано, що спілкування в іграх відбувається переважно в одностатевих діадах, а постійних ігрових груп у дітей не виявлено. Водночас, результати досліджень свідчать, що гра може бути способом організації і презентації мовленнєвих засобів, способом мотивації спілкування дошкільників порушеннями мовлення, але тільки в умовах спеціально організованого навчання [4].

Отже, спілкування ми розглядаємо як важливий показник формування соціальної компетентності, а ініціювання спілкування з іншими дітьми є важливим чинником соціалізації особистості дошкільника, що в свою чергу тісно пов'язано з *інтенсивністю спілкування з однолітками та близькими дорослими*.

Зазвичай в дітей із порушеннями спілкування інтенсивність є нижчою, ніж в інших однолітків у групі. Вони здебільшого мовчать, дослухаються до ровесників. А змістовність спілкування в цих дітей неоднакова. Є серед них, звичайно, діти з обмеженими для свого віку знаннями, з бідним соціальним досвідом, недостатніми практичними вміннями в іграх, самообслуговуванні, побутових справах. Саме тому вони й нецікаві одноліткам. Але серед невпевнених, боязких дітей, які зрідка й мало висловлюються в дошкільному закладі, є діти, яким батьки багато читають, організовують прогулянки та екскурсії. Удома ці діти ростуть в атмосфері любові, уваги близьких. Вони балакучіші, вміліші, впевненіші. Але їхній обмежений досвід спілкування не дає змоги так само виявити себе й у стосунках з однолітками [3].

Третій, визначений нами напрям ***рефлексивно-оцінний,*** що включає в себе: здатність до самооцінки, самовираження; здатність до взаємооцінки партнерами одне одного; адекватність форм співпраці та взаємодії в різних ситуаціях.

На основі знань і думок про себе у дошкільника розвивається найскладніший компонент самосвідомості - самооцінка. Вона багато в чому залежить від того, як дитину оцінює дорослий. Чим точніша й аргументованіша оцінна дія дорослого, тим сприятливіші умови формування самооцінки. Оцінка педагога та близьких дорослих дитини повинна відігравати стимулюючу роль,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мобілізувати зусилля дитини на отримання результату. Важливо мати на увазі, що занижені оцінки дорослих знижують самостійність та ініціативність дитини, що несе негативні наслідки.

Коли у дошкільника формується уявлення про власні дії по відношенню до однолітків, себе або дорослих, він починає критично ставитися до оцінки дорослого та намагається в деякій мірі протистояти їй, якщо оцінка «шкодить» розвитку особистості. Старші дошкільники самостійно вміють аналізувати результати своїх дій, відділяючи себе від оцінки однолітка або дорослого.

Під час дослідження розвитку особистості дошкільників із порушеннями було виявлено низку особливостей, які полягають у заниженій самооцінці дитини. Формування особистості дитини з порушеннями мовлення в колективі однолітків повністю залежить від оцінки педагога. Діти нечітко усвідомлюють своє ставлення один до одного. На початку навчання вони не можуть обґрунтувати, чому симпатизують тому або іншому однолітку. У цьому віці провідним чинником формування позитивного або негативного ставлення дітей один до одного є вимоги, що висуває педагог у процесі навчально-виховної роботи, його оцінювання діяльності дитини [4].

Оцінці ровесників підлягають, насамперед, ті сфери діяльності дітей, які виконуються ними спільно. Тому важливого значення набуває спілкування та взаємодія у спільній діяльності. Найпершими діти навчаються вирізняти ті властивості товаришів, від яких залежить успішність їх спілкування й співпраці: ігрові вміння, вміння продуктивних видів діяльності, винахідливість, вигадка, здатність брати до уваги пропозиції товаришів. В оцінках ровесників діти враховують як вони виконують вимоги дорослих: не бити нікого, слухатись вихователькy, маму тощо.

На формування самооцінки та подальшого самовираження впливає ставлення дошкільника до ровесників. Вирізняють три позиції дошкільника у ставленні до ровесників:

1. Егоїстична позиція, яка полягає в тому, що дитині байдужі інші діти, а її інтереси зосереджені на предметах, зокрема іграшках, через які виникають суперечки та конфлікти.

2. Конкурентна позиція виявляється, коли однолітки цікавлять дитину тільки як засіб самоствердження. Заради схвалення і заохочення дорослого дошкільник намагається бути слухняним, хорошим, нікого не кривдити. Оцінка інших дітей неадекватна, бо відіграє роль своєрідного фону, на якому дитина прагне показати свої переваги.

3. Дитина з гуманною позицією позитивно ставиться до товаришів, добре знає їх інтереси, настрої та бажання, охоче, за власною ініціативою ділиться тим, що має, допомагає іншим не з розрахунку на похвалу, а тому, що отримує від цього радість і задоволення.

Гуманна позиція у ставленні до однолітків найбільш сприятлива для формування адекватної самооцінки та відповідно взаємооцінки, що, в свою

чергу, виражається у адекватності різних форм співпраці дітей у різних ситуаціях.

Дослідження науковців показують, що самооцінка та *взаємооцінка партнерами одне одного* тісно пов'язані між собою. Отже, провідну роль у формуванні самосвідомості дошкільника відіграє позаситуативно-пізнавальна та позаситуативно-особистісна форми спілкування з дорослим, а також інтенсивний розвиток спілкування з однолітками. Спілкування стає тією сферою дійсності, яка акумулює всі психічні функції дитини: її увагу, сприймання, пам'ять, мислення, емоції. Психіка й особистість дитини набувають саме тих якостей, які необхідні їй для забезпечення спілкування з дорослими й ровесниками. У самосвідомості з'являються ті властивості, що відображають роль і місце дитини у спілкуванні та дозволяють регулювати його.

Спілкування з однолітками відграє вагому роль у формуванні та розвитку самосвідомості дошкільника. У ранньому віці дитина сприймала дорослого як партнера по іграх. Зростаючи, дитина починає орієнтуватися на дорослого як на зразок, такий собі еталон, якого важко досягти, але варто спробувати. Дорослий у взаємодії з дошкільниками повинен зберегти нейтралітет по відношенню оцінних дій з боку дитини до себе. В той час, як дошкільники у процесі спільної діяльності починають оцінювати одне одного, між ними виникає обмін цими оцінками, а на їх основі розвивається здатність бачити себе збоку, з позиції іншого. Зростає значущість оцінок ровесників, що в свою чергу формує здатність до взаємооцінки та оцінки іншого перш, ніж виникає самооцінка. До однолітка діти зазвичай більш вибагливіші та оцінюють його об'єктивніше, ніж себе. Дошкільник знаходить помилки й недоречності в роботі товариша в той час, як аналогічні помилки у себе не помічає. Завдання педагога у таких ситуаціях скерувати дії та думки дитини у правильному руслі.

Дитина орієнтується на аналіз діяльності та її результатів як основу оцінки ровесника. У молодших дошкільників взаємооцінка більш суб'єктивна, визначається емоційним ставленням один до одного. Діти майже не можуть узагальнювати дії товаришів у різних ситуаціях, не вміють розрізняти їх особистісні якості. Позитивні й негативні оцінки однолітків розподіляються рівномірно. У старших дошкільників переважають позитивні. Найбільш чутливі до оцінок однолітків діти 4,5-5,5 років. Високого рівня досягає вміння порівнювати себе з товаришами у дітей 5-7 років, багатий досвід індивідуальної діяльності допомагає їм критично оцінювати дії ровесників [2].

Суттєвим чинником під час визначення взаємостосунків є мотив допомогти один одному. У більшості випадків діти правильно сприймають й оцінюють однолітків, їх стан у колективі, хоча це, як правило, залежить від впливу педагога. Водночас уявлення дитини про саму себе («Я образ») часто не відповідає дійсності. Вона зазвичай переоцінює свої можливості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Особистісна характеристика не збігається з самооцінкою, численні риси власного характеру діти не помічають і не оцінюють. Найчастіше увага не фіксується на негативних рисах, а позитивні властивості переоцінюються. У цьому виявляється тенденція характеризувати власний образ наближено до ідеального. Серед таких нефіксованих особливостей є порушення мовлення. У процесі дослідження проблеми формування самооцінки з'ясували, що порушення мовлення перебуває поза увагою дітей [5].

Отже, у дітей з порушенням мовлення спостерігається недостатня критичність у «погляді на себе», порівняно з «поглядом на інших». Співвідношення самооцінки дітей з оцінками, які їм дає педагог, свідчить, що незначна частина дітей адекватно оцінює власні навчальні здібності, інші їх переоцінюють. З віком самооцінка у дітей з порушенням мовлення майже наближається до норми.

Дослідження особливостей самооцінки у дітей із порушеннями мовлення, показали, що самооцінка у хлопчиків відрізняється від адекватної в меншій ступені, ніж у дівчаток. Хлопчики вважають себе чесними, хоробрими, невразливими, однак вони менше спілкуються та меншою мірою є щасливими. Також, як і дівчатка, вони усвідомлюють, що причиною їх нетовариськості є мовленнєвий дефект, однак не вважають себе обділеними тією мірою, що й дівчатка з порушеними мовленням. У цілому діти недостатньо критично оцінюють свої можливості, частіше переоцінюють їх. У більшості випадків об’єктивна особистісна характеристика не співпадає із самооцінкою, багато своїх рис характеру діти не відмічають і не оцінюють. Частіше за все не фіксується увага на негативних рисах характеру, а позитивні якості дещо переоцінюються [2].

Адекватність форм співпраці та взаємодії в різних ситуаціях, нами визначено тому, що формування взаємодії і спілкування дитини з дорослим є найважливішим джерелом психічного розвитку дітей раннього віку, дошкільників і молодших школярів. Взаємодія дорослих з дітьми, які мають порушення мовлення, повинна сприяти усвідомленню дитиною себе серед дітей і дорослих, формувати інтерес і збагачувати уявлення про соціальні та природні явища, сприяти формуванню таких властивостей особистості, як самостійність, ініціативність, відповідальність, виникненню «Я – свідомості», тобто повинна спрямовувати дитину в правильне русло соціалізації.

Важливою в цьому аспекті є наукова думка про те, що за розвитком уміння виконувати предметно-змістовий бік гри й налагоджувати взаємодію з ровесниками діти з тяжкими порушеннями мовлення становлять неоднорідну групу [5].

Порівняльний аналіз ігрової діяльності дошкільників з порушеннями мовлення і дітей з типовим розвитком, показав, що рівень гри дошкільників 4-6 років за змістом і способом дії з іграшками подібний до того, який властивий дітям із типовим розвитком більш раннього віку, тобто діти з порушеннями

мовлення прагнуть контактувати з ровесниками, однак в ігровій діяльності взаємодія дітей відбувається або у вигляді спільної рухової активності (діти разом бігають, стрибають тощо), або спостерігають за грою ровесника і копіюють його дії з іграшкою. Діючи таким чином, дитина, як правило, не розуміє замислу його гри і передає лише зовнішній аспект дії .

Дошкільники з порушеннями мовлення найчастіше граються насамоті, а рівень взаємодії з ровесниками у грі відповідає найнижчим показникам, що мають місце у дітей з типовим розвитком.

Усі вищезазначені критерії та показники соціалізації дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення не тільки розкривають та характеризують складний процес соціалізації дитини, його особливості, закономірності, механізми, умови, але й дають підстави формувати нові позиції, здатні сприяти розробці стратегії виховання, враховуючи усі взаємопов'язані новоутворення, які формують дитину як особистість.

Висновки. Отже, на основі зазначених даних нами було визначено три рівні формування соціальної компетентності дошкільників із порушеннями мовлення (достатній, середній, низький). Схарактеризуємо кожен із них.

Для достатнього рівня сформованості соціальної компетентності дітей із порушеннями мовлення характерні позитивні та об'єктивні реакції на порушення свого мовлення, здатність до сприйняття мовлення інших дітей, здатність до співчуття та співпереживання іншим дітям, активність та інтенсивність у спілкуванні з однолітками та близькими дорослими, прояви ініціювання спілкування, адекватна самооцінка та оцінка інших дітей, відповідність форм співпраці та взаємодії в різних ситуаціях, прояв вираженого інтересу до всього нового.

Для середнього рівня сформованості соціальної компетентності характерне байдуже або помірно-стримане ставлення як до свого мовленнєвого порушення, так і до мовлення своїх однолітків, спроби його маскування, співчуття до оточуючих виникає лише при роботі педагога у спеціально створених ситуаціях. Їх мовлення збіднене, на контакт із дорослими діти йдуть найчастіше тільки у випадку крайньої необхідності або за ініціативи близьких дорослих. Для них характерне ситуативне прагнення до взаємодії з однолітками та близькими дорослими, невпевненість у своїх силах, часто спостерігається неспроможність об'єктивно оцінити товариша, занижена самооцінка та завищена оцінка своїх однолітків.

Для низького рівня сформованості соціальної компетентності характерне негативне ставлення дитини до свого мовленнєвого порушення та порушення своїх однолітків, неспроможність співчувати іншим дітям. Відсутня мовленнєва активність та бажання йти на контакт із однолітками та близькими дорослими. Для дітей цього рівня є характерними невпевненість у своїх силах, занижена самооцінка, відсутня здатність об'єктивно оцінювати однолітків, небажання співпрацювати з ними, агресія, замкнутість.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Велитченко Л. К. Категорійно-понятєвий аналіз психологічних основ педагогічної взаємодії. Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. 2004. № 8–9. С. 68–71.

2. Печенко І. П. Окремі концептуальні засади соціалізації особистості в дошкільному дитинстві. Педагогіка і психологія. 2006. № 3 (52). С. 19–29.

3. Рібцун Ю. В. Гра як засіб мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії: зб. наук. пр. К. : Актуальна освіта, 2004. Вип. 1. С. 150–165.

4. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посібник. К. : Центр навч. літератури, 2005. 335 с.

References:

1. Velytchenko L. K. (2004). Katehoriino-poniattievyi analiz psykholohichnykh osnov pedahohichnoi vzaiemodii. [Categorical and conceptual analysis of the psychological foundations of pedagogical interaction]. *Nauka i osvita: Naukovo-praktychnyi zhurnal Pivdennoho naukovoho Tsentru APN Ukrainy – Science and education: Scientific and practical journal of the Southern Scientific Center of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8–9. 68 – 71 [in Ukrainian].

2. Pechenko I. P. (2006). Okremi kontseptualni zasady sotsializatsii osobystosti v doshkilnomu dytynstvi. [Separate conceptual principles of personality socialization in preschool childhood]. *Pedahohika i psykholohiia. – Pedagogy and psychology*, 3(52), 19–29 [in Ukrainian].

3. Ribtsun Yu. V. (2004) Hra yak zasib movlennievoho rozvytku molodshykh doshkilnykiv iz ZNM [Game as a means of speech development of younger preschoolers with ZNM]. Teoriia i praktyka suchasnoi lohopedii: zb. nauk. pr. K. : Aktualna osvita – *Theory and practice of modern speech therapy: collection. of science pr. K.: Actual education*, 1. 150–165 [in Ukrainian].

4. Trukhin I. O. (2005). Sotsialna psykholohiia spilkuvannia: navch. posibnyk [Social psychology of communication: teacher. manual]. K.: Tsentr navch. literatury [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.14

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-551-558

Лесіна Тетяна Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, тел.: (04841) 6-30-01, https://orcid.org/0000-0002-7923-2247

Панченко Інна Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри французької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, тел.: (0482) 63-07-03, https//orcid.org/0000-0001-5589-4206

САМОРОЗВИТОК ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ТА МАГІСТРІВ ФІЛОЛОГІЇ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті розглядається проблема формування саморозвитку готовності майбутніх філологів (бакалаврів та магістрів) до міжкультурної взаємодії в професійній діяльності. Саморозвиток готовності до міжкультурної взаємодії в освітньому процесі передбачає постійних рух студента із засвоєння теоретичної інформації про міжкультурне спілкування, взаємодію, здатність їх забезпечувати на високому рівні, зацікавленість у вихованні себе як багатокультурної особистості, глибоку обізнаність у сфері цивілізаційних здобутків різних народів. До компонентів саморозвитку окресленої готовності студентства відносимо аксіологічний, теоретичний та процесуальний. Аксіологічний компонент є доцільним представити як систему етичних норм, інтересів, позитивного ставлення особистості щодо формування в собі готовності до міжкультурної взаємодії в освітньому просторі. Теоретичний компонент містить знання про міжкультурну взаємодію, особливості життя національних меншин (спільнот) України, інших народів Європи та світу. Крім того, до цього компонента варто також віднести знання про сутність саморозвитку та методи навчання й самовиховання. Процесуальний компонент репрезентує вміння оволодівати студентами новим матеріалом, використовувати його в практичній діяльності, техніками самовдосконалення як професіонала-філолога. З метою забезпечення високого рівня оволодіння саморозвитком готовності філологів до міжкультурної взаємодії в освітньому процесі, нами були розроблені лінгвістичні, аналітичні, комунікативні завдання. Лінгвістичні завдання орієнтували на те, щоб студенти опрацювали різні ідіоматичні вирази в мовах, запозичення, особливості вимови певних слів тощо. Аналітичні завдання спрямовували

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

майбутніх філологів на дослідження того, як передається гумор в різних мовах (або в діалектах), якими є особливості організації освітнього процесу, як впливає культура та субкультура на професійну підготовку кадрів у різних країнах. Комунікативні завдання передбачали організацію студентами дискусій, бесід, обміну досвідом, ідеями, підходами тощо.

Ключові слова: готовність, міжкультурний, взаємодія, саморозвиток, філолог, освітній, процес, багатокультурний, плюрилінгвальний, бакалавр, магістр.

Lesina Tetiana Mykolaivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor in the Department of Preschool and Primary Education, Izmail State University of Humanities, Izmail, tel.: (04841) 6-30-01, https://orcid.org/0000-0002-7923-2247

Panchenko Inna Volodymyrivna Doctor of Philosophy in Linguistics, Associate Professor in the Department of French Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Odesa, tel.: (0482) 63-07-03, https//orcid.org/0000-0001-5589-4206

SELF-DEVELOPMENT OF THE READINESS OF FUTURE BACHELOR AND MASTER OF PHILOLOGY FOR INTERCULTURAL INTERACTION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article examines the problem of self-development of readiness of future philologists for intercultural interaction in professional activities. The self-development of readiness for intercultural interaction involves the student's constant movement to learn theoretical information about intercultural communication, interaction, interest in educating oneself as a multicultural personality, deep awareness in the field of civilizational achievements of different peoples. We include axiological, theoretical and procedural components of the self-development of the student’s readiness. It is appropriate to present the axiological component as a system of ethical norms, interests, and a positive attitude of the individual regarding the formation of readiness for intercultural interaction in the educational space. The theoretical component contains knowledge about intercultural interaction, peculiarities of life of national minorities (communities) of Ukraine, other peoples of Europe and the world. In addition, knowledge about the essence of self-development and methods of learning and self-education should also be included in this component. The procedural component represents the ability of students to master new material, use it in practical activities, self-improvement techniques as a professional philologist. In order to ensure a high level of mastery of the self-development of philologists' readiness for intercultural interaction in the educational process, we have developed linguistic, analytical, and communicative tasks. Linguistic tasks were aimed at students working out various idiomatic

expressions in languages, peculiarities of pronunciation. Analytical tasks directed future philologists to research how humor is transmitted in different languages, what are the peculiarities of the organization of the educational process, how culture and subculture affect the professional training of personnel in different countries. Communicative tasks involved the students' organization of discussions, conversations, exchange of experiences, ideas.

Keywords: readiness, intercultural, interaction, self-development, philologist, educational, process, multicultural, plurilingual, bachelor, master.

Постановка проблеми. Принципового значення набуває сьогодні підготовка особистості майбутнього фахівця до розвитку та саморозвитку готовності до міжкультурної взаємодії. Ця проблема актуалізується саме в професійній підготовці бакалаврів та магістрів філології; це пов'язане із специфікою їхньої діяльності, що полягає у забезпеченні медіації між представниками різних культур. Розв'язання окресленої проблеми пов'язане з такими важливим науково-методичними питаннями, як-от:

− виховання моральних цінностей, культури спілкування, солідарності;

− узагальнення передового педагогічного доробку для створення теоретичного базису розвитку готовності до співпраці та взаємодії;

− формування здатності до розширення власних знань, дослідницьких умінь, методологічної культури майбутніх філологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання вказаної проблеми висвітлювалися у аспекті формування готовності на заняттях з іноземних мов, методологічні засади підготовки бакалаврів та магістрів філології [1], [2], [3], [4].

Утім проблема забезпечення розвитку та саморозвитку майбутніх фахівців-філологів у ракурсі їхньої готовності до міжкультурної взаємодії потребує глибшого осмислення та висвітлення.

Мета статті – розкрити сутність, структуру та завдання (лінгвістичні, аналітичні, комунікативні) саморозвитку готовності бакалаврів та магістрів філології в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження наукових праць [1], [2], [3] з професійної підготовки фахівців-філологів свідчить про те, що існує декілька підходів до визначення сутності розвитку й саморозвитку особистості.

Є важливим для нашого дослідження положення Н. Кічук про сутність компетентності саморозвитку. На правомірну думку науковця, це є «складне індивідуально-технологічне утворення, яке інтегрує усвідомлення особистістю на рівні переконань значущості професійного впливу на активізацію самовдосконалення учнів; теоретичних знань про самоактуалізацію як вищий рівень мотивації самоосвітньої діяльності; умінь і навичок у сфері самопізнання, рефлексії і саморефлексії; досвід самовиховання» [с. 114].

Натомість Н. Мушинська розуміє сутність компетентності саморозвитку (наприклад, майбутніх економістів) як таку структуру, що відображає бажання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вдосконалювати себе, втілювати особистісну унікальність, опановувати знаннями розвитку свого потенціалу та сил, спроможністю проводити самодіагностику, планувати й реалізовувати прийоми розвитку себе.

Структурними компонентами, на слушну думку науковця, є такі:

− мотиваційний (інтерес до забезпечення ефективності власної професійної діяльності, результативності функціонування підприємства);

− когнітивний (знання про вимоги стандарту підготовки майбутнього економіста, як і знання про сутність понять, наприклад, «саморозвиток», «самоактуалізація», «самореалізація»);

− функціональний («аналітико-діагностичні, проєктивно-конструктивні, реалізаційно-операційні, рефлексивно-регулятивні вміння, а також особистісні якості, що забезпечують сталий характер саморозвитку» [с. 168]).

Ми цілком поділяємо й наукову позицію М. Князян про те, що саморозвиток сучасного філолога передбачає оволодіння системними знаннями щодо «своєрідності його самоактуалізації у контексті посиленої іншомовної комунікативної діяльності, багатоструктурованої інформації полікультурного характеру» [с. 114]. Це пов’язане з тим, що філолог є носієм декількох культур у світовому освітньому просторі, він передає іншим народам знання про досягнення в культурі свого народу. Окрім цього саме від філологів залежить збагачення знань представників його власної культури про культурні надбання в інших країнах.

До того ж науковець небезпідставно наголошує на важливості володіти розумінням того, «які теоретичні знання та який практичний досвід мають бути досліджені задля ефективного саморозвитку; які засоби (стратегії, техніки, методи) саморозвитку є оптимальними у конкретних умовах професійної підготовки» [с. 114].

Закликає також націлювати студента на усвідомлення потенціалу його професійної діяльності у самовдосконаленні, насамперед майбутній фахівець має окреслити ті напрями, в яких він може якнайбільше розвивати свої інтелектуальні здібності, творчий потенціал, оволодівати певними якостями та рисами характеру. Саме тому майбутній бакалавр або магістр філології має проводити й самодіагностику своїх надбань, використовуючи найновіші методики самооцінки. Це дозволить осмислювати та оцінювати динаміку власного особистісно-професійного саморуху.

Набуває важливості і вимога до майбутніх фахівців-філологів швидко актуалізувати набутий інформаційний фонд та втілювати накопичені знання для досягнення високого практичного результату, що й слугує професійному самоствердженню. У цьому ракурсі здобувачі вищої освіти мають навчитися досліджувати досвід кращих фахівців у галузі філології, оволодівати цим доробком.

Нам видається цілком слушною також вимога мобільно розкривати ті проблеми, які якраз і заважають самовдосконаленню й саморозвитку. За умов

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

виникнення якихось проблем, здобувачі освіти мають швидко коригувати їх; розробляти та удосконалювати програму саморозвитку на певний період, реалізовувати цю програму в різних сферах (особистісній, професійній, соціальній, науковій).

Отже, узагальнюючи наведені вище позиції, маємо змогу стверджувати, що саморозвиток відбиває прагнення до пізнання нових знань, володіння дослідницькими вміннями, що й дозволяють проводити пошук та опрацювання матеріалу наукового, професійного характеру, опанування спроможністю оцінювати власні досягнення, сильні та слабкі сторони діяльності та особистості, визначати шляхи перспективного самовдосконалення.

Отож саморозвиток готовності до міжкультурної взаємодії в освітньому процесі передбачає постійних рух студента із засвоєння теоретичної інформації про міжкультурне спілкування, взаємодію, здатність їх забезпечувати на високому рівні, зацікавленість у вихованні себе як багатокультурної особистості, глибоку обізнаність у сфері цивілізаційних здобутків різних народів.

До компонентів саморозвитку окресленої готовності студентства відносимо аксіологічний, теоретичний та процесуальний.

Аксіологічний компонент є доцільним представити як систему етичних норм, інтересів, позитивного ставлення особистості щодо формування в собі готовності до міжкультурної взаємодії в освітньому просторі.

Теоретичний компонент містить знання про міжкультурну взаємодію, особливості життя національних меншин (спільнот) України, інших народів Європи та світу. Крім того, до цього компонента варто також віднести знання про сутність саморозвитку та методи навчання й самовиховання.

Процесуальний компонент репрезентує вміння оволодівати новим матеріалом, використовувати його в практичній діяльності, техніками самовдосконалення як професіонала-філолога.

З метою забезпечення високого рівня оволодіння саморозвитком готовності філологів до міжкультурної взаємодії в освітньому процесі, нами були розроблені лінгвістичні, аналітичні, комунікативні завдання.

Лінгвістичні завдання орієнтували на те, щоб студенти опрацювали різні ідіоматичні вирази в мовах, запозичення, особливості вимови певних слів тощо.

Аналітичні завдання спрямовували майбутніх філологів на дослідження того, як передається гумор в різних мовах (або в діалектах однієї мови), якими є особливості організації освітнього процесу, як впливає культура та субкультура на професійну підготовку кадрів у різних країнах.

Комунікативні завдання передбачали організацію студентами дискусій, бесід, обміну досвідом, ідеями, підходами тощо.

Нижче наведемо приклади вказаних трьох видів завдань на базі французької мови Франції та Канади.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Devoirs linguistiques

1. Comparez 5 expressions idiomatiques françaises et québécoises et expliquez leur signification dans chaque culture.

2. Faites une liste d'anglicismes courants en France et de mots équivalents en français québécois. Comparez les attitudes envers les anglicismes en France et au Québec.

3. Relevez les termes québécois liés à la vie quotidienne et traduisez-les en français métropolitain.

4. Analysez la prononciation de certains phonèmes en français québécois et en français de France.

5. Comparez les publicités québécoises et les publicités françaises et relevez leurs différences linguistiques et culturelles.

6. Rédigez un article de presse fictif sur un changement récent dans le système éducatif en France ou au Québec. Par exemple, une réforme scolaire ou un nouvel accès à l'enseignement supérieur (l'article doit expliquer en quoi ce changement pourrait influencer les étudiants français et québécois).

Devoirs analytiques

1. Comparez l'utilisation de l'humour dans la communication personnelle et professionnelle en France et au Québec.

2. Analysez l'impact de la culture sur le style de communication entre les Français et les Québécois.

3. Étudiez les différences d'approches dans le domaine de la formation interculturelle.

4. Comment les approches pédagogiques diffèrent-elles entre les enseignants français et québécois dans l'enseignement primaire, secondaire et supérieur?

5. Faites les recherches sur le site Web d'une école française et d'une école québécoise (ou utilisez des ressources vidéo). Décrivez les différences que vous pouvez observer en matière d'infrastructures, de cours proposés, et d'activités extrascolaires. Proposez ensuite des solutions ou des améliorations inspirées de l'autre système éducatif.

Devoirs communicatifs

1. Préparez un guide de communication pour un Français arrivant au Québec.

2. Mettez en scène un dialogue entre un employé français et un employé québécois sur la gestion des conflits.

3. Proposez une présentation sur les différences dans la gestuelle et la communication non-verbale.

4. Organisez un jeu de rôle sur le thème du vouvoiement/tutoiement au Québec et en France.

5. Organisez un atelier de présentation sur les différences de politesse entre les deux cultures.

6. Imaginez une réunion franco-québécoise et préparez un plan pour une communication interculturelle réussie.

7. Interviewez un(e) étudiant(e) français(e) et un(e) étudiant(e) québécois(e) sur leurs expériences en formation. Comparez leurs réponses concernant les différences dans la structure de l'enseignement, la durée des études, et les méthodes d'évaluation.

8. Organisez un débat où les étudiants, divisés en deux groupes (un pour la France, l'autre pour le Québec), défendent les mérites de leur système éducatif. Chaque groupe doit mettre en avant les éléments comme l'accessibilité, la durée des études, les possibilités d'orientation professionnelle, etc.

Висновки. Отже, саморозвиток готовності особистості майбутнього філолога (бакалавра або магістра) до міжкультурної взаємодії в освітньому процесі передбачає динамічний рух із інтеріоризації теоретичних знань про особливості міжкультурного спілкування та взаємодії, спроможність реалізовувати на високому рівні таку взаємодію й співпрацю, прагнення виховувати себе як багатокультурної професіонала.

Структуру феномена саморозвитку готовності до міжкультурної взаємодії має сенс представити аксіологічним, теоретичним та процесуальним компонентами. Аксіологічний компонент є доцільним представити як систему етичних норм, інтересів, позитивного ставлення особистості щодо формування в собі готовності до міжкультурної взаємодії в освітньому просторі. Теоретичний компонент містить знання про міжкультурну взаємодію, особливості життя національних меншин (спільнот) України, інших народів Європи та світу. До цього компонента відносимо знання про сутність саморозвитку та методи навчання й самовиховання. Процесуальний компонент репрезентує вміння оволодівати новим матеріалом, використовувати його в практичній діяльності, техніками самовдосконалення як професіонала-філолога.

З метою забезпечення високого рівня саморозвитку готовності студентів-філологів до міжкультурної взаємодії в освітньому процесі, були розроблені лінгвістичні, аналітичні, комунікативні завдання, де до перших варто включити завдання на опрацювання ідіоматичних виразів у мовах, запозичень, особливостей вимови лексичних одиниць тощо. Аналітичні завдання орієнтували студентів на дослідження специфіки передачі мовних явищ, наприклад, гумору в різних мовах. Так само студенти мали проаналізувати особливості професійної підготовки фахівців у контексті культури різних країн або ж організації освітнього процесу. Комунікативні завдання спрямовували на проведення студентами бесід, дискусій, упродовж який відбувався обмін досвідом, ідеями, підходами тощо.

Перспективи дослідження полягають у визначенні методів формування компетентності саморозвитку плюрилінгвальності та багато культурності в ході підготовки бакалаврів та магістрів філології.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Князян, М.О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки : Дис. … д-ра пед. наук: 13.00.04 / Князян Маріанна Олексіївна. Ізмаїл, 2007. 445 с.
2. Компетентність саморозвитку фахівця : педагогічні засади формування у вищій школі : кол. монографія / [О. О. Біла, Т. Р. Гуменникова, Н. В. Кічук, Я. В. Кічук, М. О. Князян, С. О. Рябушко, Є. А. Улятовська] / [за ред. Н. В. Кічук]. Ізмаїл : ІДГУ, 2007. 236 с.
3. Мушинська Н. С. Формування компетентності саморозвитку майбутніх бакалаврів економіки у процесі професійної підготовки: Дис. … канд пед. наук: 13.00.04 / Мушинська Наталя Сергіївна. Ізмаїл, 2014. 238 с.

References:

1. Kniazian, M.O. (2007). Systema formuvannia samostiino-doslidnytskoi diialnosti maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u protsesi stupenevoi pidhotovky [The system of formation of independent research activities of future teachers of foreign languages in the process of graduate training] : Dys. … d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Kniazian Marianna Oleksiivna. Izmail. 445 s. [in Ukrainian]
2. Kompetentnist samorozvytku fakhivtsia : pedahohichni zasady formuvannia u vyshchii shkoli [Competence of self-development of a specialist: pedagogical principles of formation in higher education]: kol. monohrafiia / [O. O. Bila, T. R. Humennykova, N. V. Kichuk, Ya. V. Kichuk, M. O. Kniazian, S. O. Riabushko, Ye. A. Uliatovska] / [za red. N. V. Kichuk]. Izmail : IDHU, 2007. 236 s. [in Ukrainian]
3. Mushynska N. S. (2014). Formuvannia kompetentnosti samorozvytku maibutnikh bakalavriv ekonomiky u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of self-development competence of future bachelors of economics in the process of professional training] : Dys. … kand ped. nauk: 13.00.04 / Mushynska Natalia Serhiivna. Izmail. 238 s. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 796.01:796.03:796.08

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-559-568

Леськів-Бондарчук Ганна Володимирівна керівник фізичного виховання, Кременецький лісотехнічний фаховий коледж, м. Білокриниця, https://orcid.org/0009-0000-4894-0059

ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Анотація. В статті описано експериментальну роботу з упровадження педагогічних умов, що визначають підготовку майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку залежно від початкового рівня готовності.

Дослідження, спрямоване на визначення рівня готовності майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку, яке проводилося з магістрантами спеціальності 017 Фізична культура та спорт.

Підготовка студентів, як майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку на сучасному етапі потребує суттєвого поліпшення.

Сутність готовності фахівця з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи полягає в особистісному та професійному самовдосконаленні, становить інтегральну якість особистості фахівця, сформовану компетентність щодо оптимального розв’язання трудових завдань, є результатом підготовки до майбутньої професійної діяльності. Водночас формування готовності майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи полягає в удосконаленні теоретичних, практичних і методичних знань щодо впровадження інновацій у практику спортивно-оздоровчої діяльності; визначається інноваційною спрямованістю базових дисциплін, що мотивує здобувачів вищої освіти до творчого оволодіння компетенціями тренерської та рекреаційної діяльності.

Основними критеріями, що визначають рівень підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання до проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку, є: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, оцінювально-рефлексивний, операційно-діяльнісний. Виокремлені критерії дозволили нам виявити рівні сформованості даної готовності: низький, середній, високий.

Ключові слова: спортивно-оздоровча робота, люди третього віку, підготовка фахівців, фізичне виховання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Leskiv-Bondarchuk Hanna Volodymyrivna Head of Physical Education, Kremenets Forestry Tehnical Applied College, Bilokrynytsia, https://orcid.org/ 0009-0000-4894-0059

DIAGNOSTICS OF THE CURRENT STATE OF PREPARATION OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS FOR SPORTS AND RECREATIONAL WORK WITH PEOPLE OF THE THIRD AGE

Abstract. The article describes the experimental work on the implementation of pedagogical conditions that determine the training of future specialists in physical education and sports for sports and recreational work with people of the third age depending on the initial level of readiness.

The study aimed at determining the level of readiness of future physical education and sports specialists for sports and recreational work with people of the third age, which was conducted with master's students of the specialty 017 Physical Culture and Sports.

Preparation of students as future specialists in physical education and sports for sports and recreational work with people of the third age at the present stage requires significant improvement.

The essence of the readiness of a physical education and sports specialist for sports and recreation work is personal and professional self-improvement, constitutes an integral quality of the specialist's personality, formed competence in the optimal solution of work tasks, and is the result of preparation for future professional activity. At the same time, the formation of the readiness of future specialists in physical education and sports for sports and recreation work consists in improving theoretical, practical and methodological knowledge on the introduction of innovations in the practice of sports and recreation activities; it is determined by the innovative orientation of basic disciplines, which motivates higher education students to creatively master the competencies of coaching and recreational activities.

The main criteria that determine the level of training of future physical education specialists for conducting sports and recreational work with people of the third age are: cognitive, motivational and value, evaluative and reflective, operational and activity. The selected criteria allowed us to identify the levels of formation of this readiness: low, medium, high.

Keywords: sports and recreation work, people of the third age, training of specialists, physical education.

Постановка проблеми. У нових соціально-економічних умовах актуальності набувають такі види фізкультурно-професійної діяльності, як рекреаційна, реабілітаційна, валеологічна, туристична, менеджерська, при

збереженні потреби у викладацьких кадрах і скороченні тренерських [5]. Під час підготовки фахівців слід враховувати соціально-економічну ситуацію, що склалася в суспільстві, і відповідати його конкретним запитам, необхідно орієнтуватися на потреби ринку праці, визначати обсяг знань за різними предметами та роками навчання. Перелік спеціальностей і кількісний склад випускників ВНЗ мають відповідати суспільним потребам. Відповідно до соціального замовлення та реальної потреби в країнах Заходу основною спеціальністю у ВНЗ і на факультетах фізкультурного профілю є «Викладач фізичного виховання», за якою навчається до 50% студентів [6].

В умовах ринкового регулювання відносин виробника і споживача одним із центральних питань є якість вироблюваної та пропонованої продукції з точки зору попиту. Це пов'язано з тим, що сучасний споживач стає дедалі критичнішим.

Якість продукції у сфері фізичної культури слід розглядати як міру задоволення потреб та очікувань клієнта. При цьому пропоновані послуги розглядаються як сукупність певної кількості операцій. Якість послуг нерозривно пов'язана зі способом пропонування послуг та особистістю, яка їх пропонує і здійснює [3].

З урахуванням того, що ринок праці у сфері фізичної культури в України стає таким самим варіативним і різноманітним, як і в країнах Заходу, випускники ВНЗ і факультетів фізичної культури мають бути професійно мобільними.

Освіта має відповідати вимогам суспільства. Відчувається потреба у фахівцях для роботи з особами різних вікових груп і різних верств населення. Перед вищими навчальними закладами фізичної культури стоїть низка важливих завдань, спрямованих на підвищення якості підготовленості та розширення номенклатури спеціальностей [1].

Соціально адаптуватися легше можуть фахівці, які мають фундаментальну знаннєву і широку рухову підготовленість. Цей посил має враховуватися не тільки під час розробки та реалізації навчальних планів і програм у межах ВНЗ, а й під час проведення вступних випробувань. Розробляючи стратегію професійної освіти, ми зобов'язані виходити з того соціально-економічного становища, яке склалося в країні [2].

Професійна освіта ще не здатна належною мірою розв'язати проблему «кадрового голоду», зумовленого новими вимогами до рівня кваліфікації працівників. Водночас багато випускників закладів професійної освіти не можуть знайти собі роботу, визначитися в сучасному економічному житті [4].

Підготовка кадрів вищої кваліфікації є одним із найважливіших чинників успішної реалізації програм, спрямованих на модернізацію соціально-економічного укладу України. Система освіти − головне джерело підвищення інтелектуального та економічного потенціалу суспільства. Ключова роль у цій системі відводиться педагогічним кадрам, отже, процес формування майбутнього фахівця є пріоритетним напрямом у теорії та практиці дидактики [6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мета статті – провести діагностику сучасного стану підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання до спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці накопичено досить великий теоретичний і практичний матеріал про проблему підготовки спеціалістів в різних видах діяльності. Підготовкою спеціалістів займалися і розробляли ідеї, пов'язані з нею, такі вчені, як С.І. Атаманюк, А.М. Багорка, А.В. Гакман, П.І. Горюк, А.Д. Молдован, А.В. Кошура, Т.Ю. Гулько, Л.М. Рибалко, М.В. Данилевич, Н.Г. Денисенко, А.М. Добровольська, О.В. Дубовой, В.І. Бабич, В.В. Дубовой, В.О. Зайцев, С.С. Галюза, П.Ю. Гордієнко, Я.П. Малькова, Л.О. Коновальська, С.Г. Кушнірюк, О.В. Котова, О.В. Непша, Ю.О. Лянной, Є.Н. Приступа, М.В. Данилевич, І.Б. Грибовська, Н.І. Степанченко.

Виклад основного матеріалу. Для визначення ступеня підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання до здійснення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку було проведено дослідження серед магістрантів спеціальності 017 Фізична культура і спорт денної форми навчання на базі Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Рівненського державного гуманітарного університету та Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка. У дослідженні взяли участь 328 студентів. Всі студенти були поділені на 2 групи. Експериментальну групу склали магістранти в кількості 164 особи, контрольну – 164 особи, які навчаються за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт.

На етапі дослідження учасникам експерименту для визначення критеріїв ми використовували діагностичний інструментарій визначення рівня підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання до проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку:

– когнітивний критерій визначався із застосуванням тематичних анкет і виконанням тестів на виявлення теоретичних і практичних знань у галузі спортивно-оздоровчої діяльності.

Мета: визначення у студентів основних теоретичних знань у галузі історії фізичної культури, теоретичні знання у сфері організації та проведенні спортивно-оздоровчої роботи;

– мотиваційно-ціннісний критерій визначався за допомогою застосування опитувальника.

Мета: вивчення сформованості мотивів навчання, а також участь у спортивно-оздоровчій діяльності студентів очної форми навчання (через самостійну участь у спортивних та оздоровчих заходах визначаються зацікавленість і мотив у подальшій професійній діяльності, зокрема підготовки студентів до участі в описаних заходах, виявлення провідного мотиву: наскільки сильним для студентів є особистісний сенс навчання);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– оцінювально-рефлексивний критерій визначався за допомогою методики В. Р. Маралова.

Мета: виявлення рівня розвитку професійних і комунікативних умінь майбутніх фахівців з фізичного виховання працювати з людьми третього віку.

– операційно-діяльнісний критерій визначався з використанням тестів загальної та спеціальної фізичної підготовки студентів. Мета: продемонструвати загальну та спеціальну підготовленість студентів.

В експериментальній групі, яку сформували магістранти спеціальності 017 Фізична культура і спорт, на момент проведення констатувального етапу експерименту на низькому рівні готовності до спортивно-оздоровчої роботи перебували 42,5% учасників експерименту; на середньому − 48,2 %; на високому – 9,3% студентів.

У контрольній групі, яку сформували теж з магістрантів 1-2 курсу, спеціальності 017 Фізична культура і спорт, на початковому етапі експерименту низький рівень підготовленості показали 39,3% студентів; середній – 47,7%; і високий рівень готовності зафіксовано у 13,0% студентів.

Під час експерименту було встановлено, що експериментальна група (ЕГ) і контрольна групи (КГ) студентів продемонстрували приблизно однаковий дефіцит підготовки до спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку. З отриманими даними можна ознайомитися на рисунку 1.

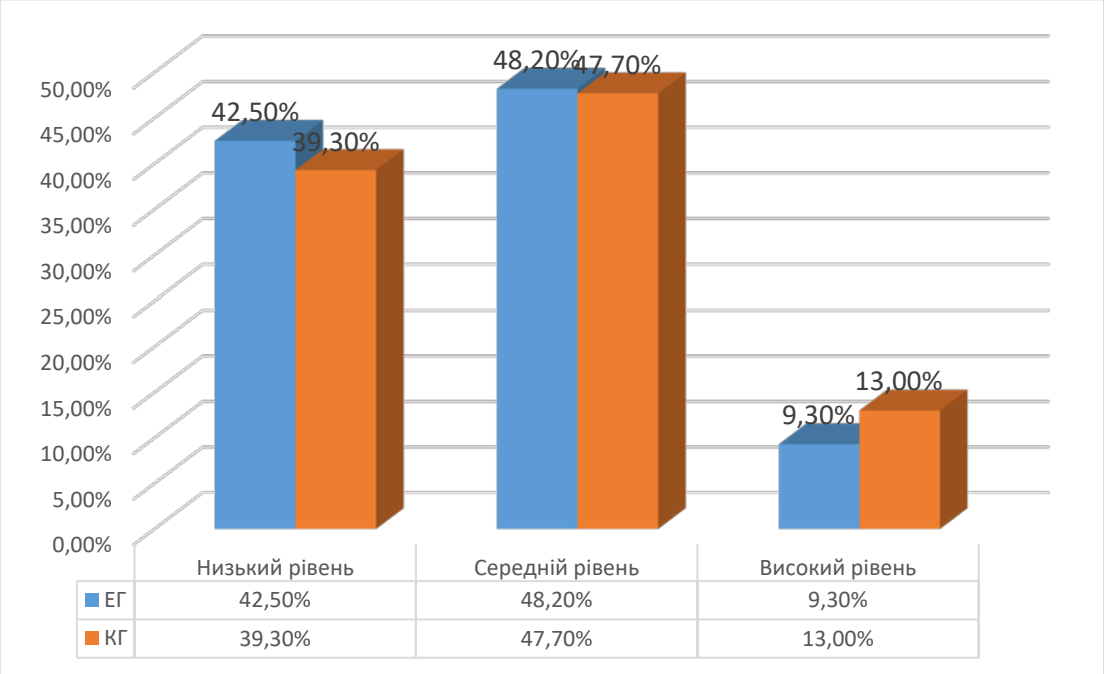

Рис.1. Результати рівня готовності студентів ЕГ і КГ до спортивно-оздоровчої роботи на констатувальному етапі дослідження

Результати діагностики когнітивного критерію готовності майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

людьми третього віку в експериментальній і контрольній групах, продемонстровано на рисунку 2.

З отриманого малюнку видно, що когнітивний критерій у студентів ЕГ і КГ сформовано на середньому рівні – 44,76% і 43,98% відповідно. На низькому рівні перебувають 41,08% студентів ЕГ і 42,23% студентів КГ. Високий рівень притаманний лише 14,16% ЕГ і 13,79% КГ. Оскільки когнітивний критерій визначає готовність до спортивно-оздоровчої діяльності як систему когнітивних (методичних, загально-професійних, інструментальних, техніко-технологічних) знань та вмінь студентів, які необхідні їм для розуміння засад (сутності, принципів, рівнів) спортивно-оздоровчої роботи, то можна зробити висновок, що магістранти як ЕГ, так і КГ мають недостатньо розвинені знання та уявлення про особливості розвитку людей третього віку, про значущість організації спортивно-оздоровчої роботи, а також про принципи її побудови та загальну структуру.

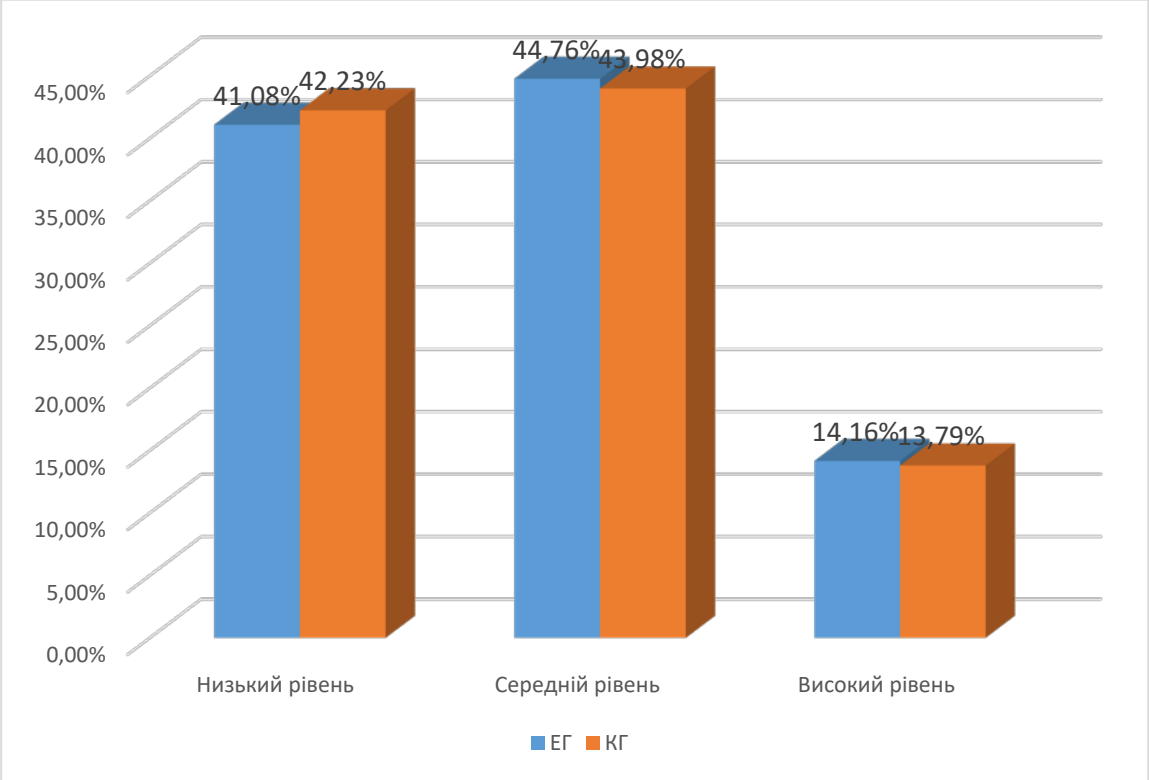

Рис. 2. Результати дослідження когнітивного критерію

Результати представлені на рисунку 3, дають підстави стверджувати, що мотиваційно-ціннісний критерій у студентів ЕГ і КГ сформовано на середньому рівні – 44,33% і 43,90% відповідно. На низькому рівні перебувають 42,08% студентів ЕГ і 43,30% студентів КГ. Високий рівень притаманний лише 13,59% ЕГ і 12,80% КГ. На нашу думку, у магістрантів слабко виражене позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

умовах, що їх диктує інформатизація освіти; низький рівень мотивації негативно впливає на взаємодію в оздоровчому середовищі з іншими учасниками освітнього процесу.

Отримані результати були наочно продемонстровані на рисунку 3.14.

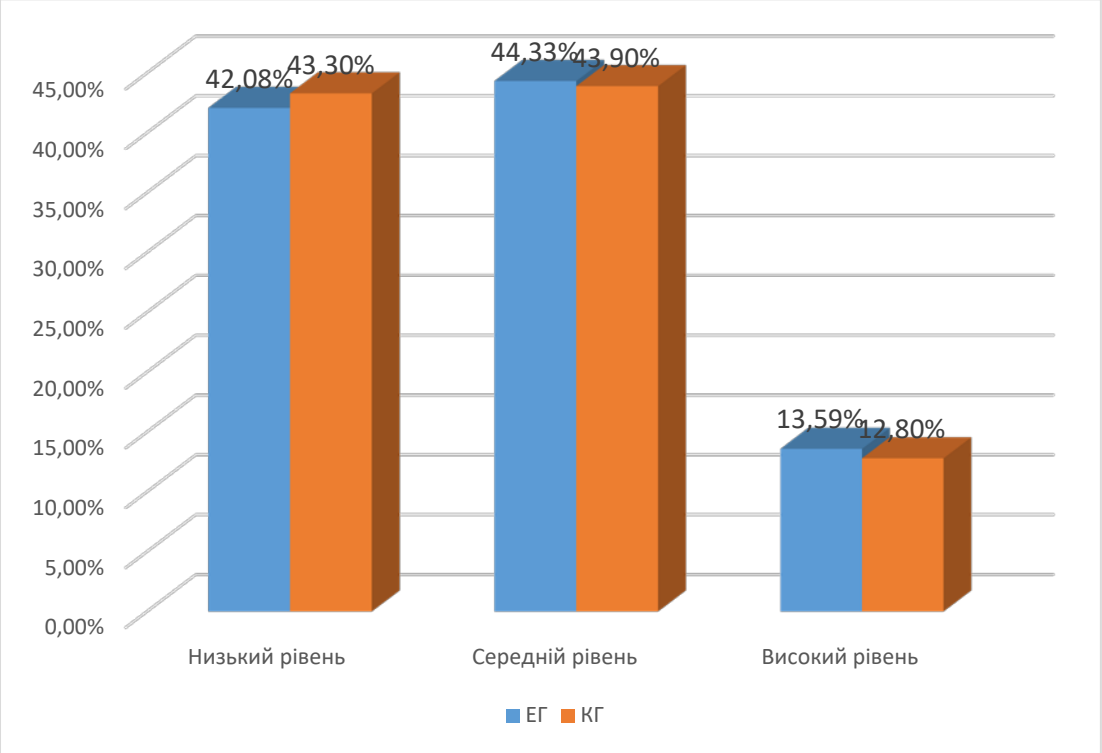

Рис. 3. Результати дослідження мотиваційно-ціннісного критерію

Результати, представлені на рисунку 4, підтверджують, що оцінювально-рефлексивний критерій у студентів ЕГ і КГ сформований на середньому рівні – 46,65% і 44,203% відповідно. На низькому рівні перебувають 39,64% студентів ЕГ і 43,00% студентів КГ. Високий рівень притаманний лише 13,71% ЕГ і 12,80% КГ. У нашому випадку оцінювально-рефлексивний компонент характеризується пізнанням та аналізом майбутніми фахівцями з фізичного виховання та спорту власної діяльності, тому можна зробити висновок, що рефлексивні процеси у магістрантів КГ і ЕГ недостатньо розвинені. Для студентів характерним є низький рівень самооцінювання та невміння правильно оцінювати інших. Отримані результати наочно продемонстровані на рисунку 3.17.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

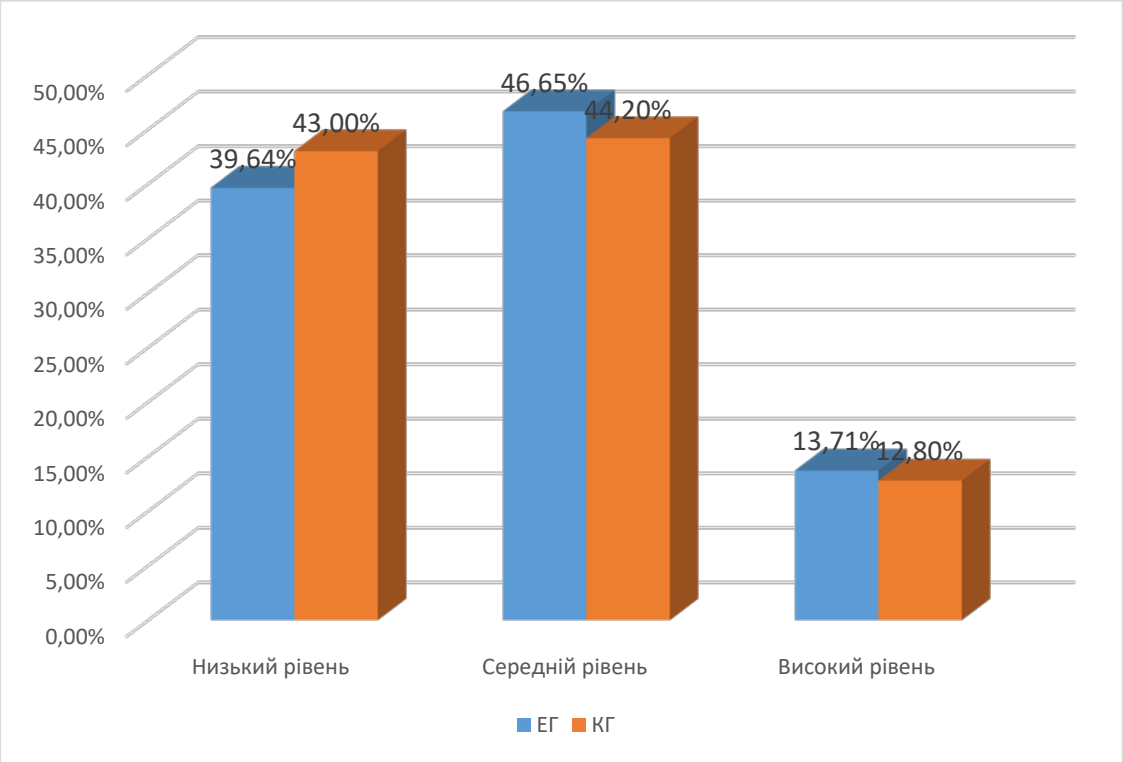

Рис.4. Результати дослідження оцінювально-рефлексивного критерію

Наведені на рисунку 5 є свідченням того, що операційно-діяльнісний критерій у студентів ЕГ і КГ сформований на середньому рівні – 47,26% і 44,97% відповідно. На низькому рівні перебувають 36,59% студентів ЕГ і 41,09% студентів КГ. Високий рівень притаманний лише 16,15% ЕГ і 13,94% КГ. У дослідженні розглядаємо операційно-діяльнісний критерій як практичну готовність до застосування майбутніми педагогами знань та уявлень про оздоровчі технології у власній діяльності. Він проявляється на рівні гностичних, організаційних, конструктивно-проєктувальних умінь. Тому робимо висновок, що у магістрантів недостатньо розвинені навички правильного підбору й доцільного використання потрібних фізичних вправ, уміння не тільки створювати оздоровчі програми, а й правильно їх використовувати.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

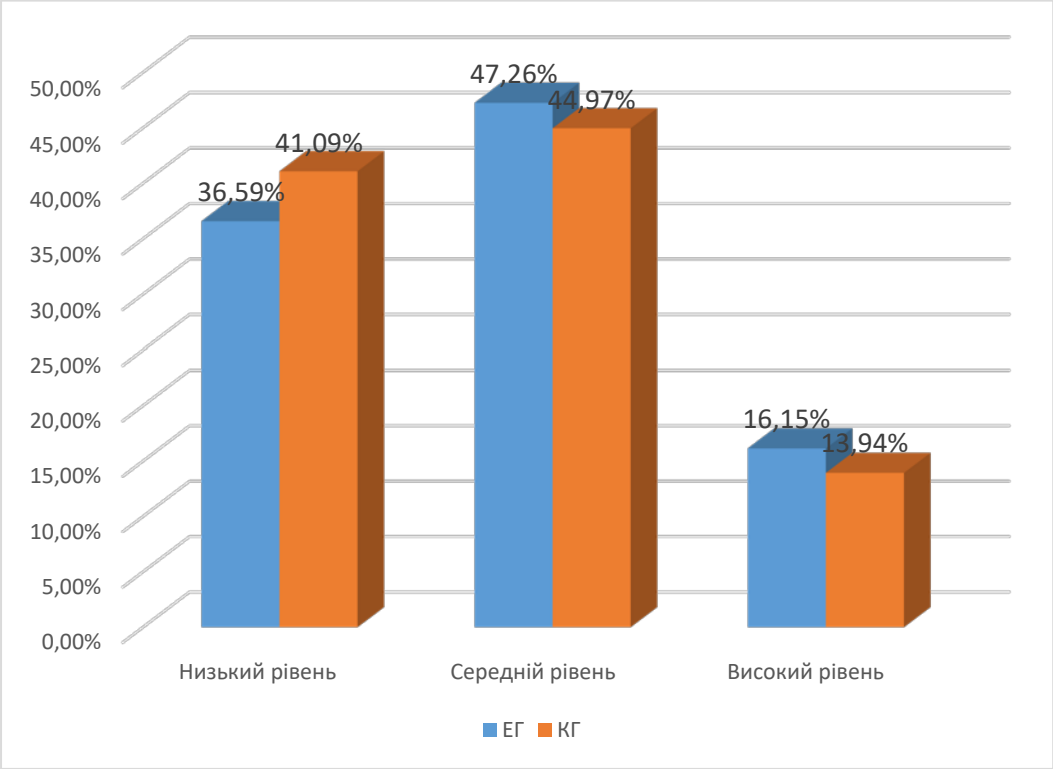

Рис. 5. Результати дослідження операційно-діяльнісного критерію

Висновки. Аналізуючи результати дослідження можемо зробити наступні висновки: за когнітивним критерієм більшість фахівців з фізичного виховання знаходяться на середньому рівні; за мотиваційно-ціннісним критерієм більшість фахівців мають низький рівень; за оцінювально-рефлексивним критерієм більшість фахівців мають низький рівень; операційно-діяльнісний критерій у більшості студентів також розвинений на низькому рівні.

Отримані результати говорять про необхідність проведення роботи з підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання до спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку.

Література:

1. Атаманюк С. Теорія і практика підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2021. №9(2). С. 6–14.

2. Багорка А., Есаулова О. Різновиди форм дистанційних занять з фахових дисциплін спеціальності Фізична культура і спорт. *Молодь і ринок*. 2021. №10(196). С. 98-102.

3. Гулько Т.Ю., Косяк О.В. Професіоналізація майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту на засадах синергетичного підходу. *Вісник науки та освіти*. 2023. №11(17). С. 651–662

4. Дубовой О.В., Бабич В.І. Проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту в умовах дистанційного навчання в університетах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. №6(344). Ч. 2. С. 40-48

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

5. Коновальська Л.О., Кушнірюк С.Г. Основні напрямки модернізації професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в контексті світових тенденцій розвитку вищої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2019. № 3(110). С. 279–281.

6. Приступа Є.Н., Данилевич М.В., Грибовська І.Б. Особливості професійної підготовки фітнес-тренерів в умовах сучасної парадигми вищої школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2017. №9(91)17. С. 96–99.

7. Трачук С.В. Діагностика рівня сформованості мотиваційного компонента готовності викладачів фізичного виховання до професійної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2019. №2(108). С.156-61

References:

1. Atamaniuk S. (2021). Teoriia i praktyka pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu do vykorystannia innovatsiinykh vydiv rukhovoi aktyvnosti u profesiinii diialnosti [Theory and practice of training future specialists in physical culture and sports for the use of innovative types of motor activity in professional activity]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, 9(2), 6–14. [in Ukrainian].

2. Bahorka A., Esaulova O. (2021). Riznovydy form dystantsiinykh zaniat z fakhovykh dystsyplin spetsialnosti Fizychna kultura i sport [Varieties of forms of distance learning in professional disciplines of the specialty Physical Culture and Sports]. *Molod i ryno,* 10(196), 98-102. [in Ukrainian].

3. Hulko T.Iu., Kosiak O.V. (2023). Profesionalizatsiia maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi kultury ta sportu na zasadakh synerhetychnoho pidkhodu [Professionalization of future specialists in physical culture and sports on the basis of a synergistic approach]. *Visnyk nauky ta osvity*, 11(17), 651–662. [in Ukrainian].

4. Dubovoi O.V., Babych V.I. (2021). Problemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi kultury i sportu v umovakh dystantsiinoho navchannia v universytetakh [Problems of Professional Training of Future Specialists in Physical Culture and Sports in the Conditions of Distance Learning at Universities]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky*, 6(344), 40-48. [in Ukrainian].

5. Konovalska L.O., Kushniriuk S.H. (2019). Osnovni napriamky modernizatsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury v konteksti svitovykh tendentsii rozvytku vyshchoi osvity [The main directions of modernization of professional training of future physical education teachers in the context of global trends in higher education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, 3(110), 279–281. [in Ukrainian].

6. Prystupa Ye.N., Danylevych M.V., Hrybovska I.B. (2017). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky fitnes-treneriv v umovakh suchasnoi paradyhmy vyshchoi shkoly [Features of professional training of fitness trainers in the modern paradigm of higher education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)*, 9(91), 96–99.

7. Trachuk S.V. (2019). Diahnostyka rivnia sformovanosti motyvatsiinoho komponenta hotovnosti vykladachiv fizychnoho vykhovannia do profesiinoi diialnosti [Diagnostics of the level of formation of the motivational component of physical education teachers' readiness for professional activity]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, 2(108), 156-61. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378:786;89/892:143

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-569-578

Липчей Михайло Степанович аспірант спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), Мукачівський державний університет, м. Мукачево, тел.: (03131) 2-11-09, http://orcid.org/0009-0000-5162-8322

Кобаль Василь Іванович канд.пед.наук, професор, професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту, Мукачіський державний університет, м. Мукачево, тел.: (03131) 2-11-09, https://orcid.org/0000-0003-3646-0968

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРАКСЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. В статті презентовано загальну характеристику структурно-функціональної моделі формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти. Підкреслено, що метод моделювання забезпечує можливість розробки моделі обраного процесу/явища. Такою моделюю обрано структурно-функціональну, вона проєктувалась з опорою на сутність та основні ознаки дуального навчання. Структура запропонованої моделі формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти включає цільовий, теоретико-методологічний, змістовно-праксеологічний, котрольно-аналітичний та результативний блоки, які є взаємозалежними та взаємодоповнюючими один одного елементами. Цільовий блок інтегрує генеральну мету дослідження – формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти. Теоретико-методологічний блок передбачає реалізацію дуального навчання в закладах передвищої освіти на засадах обраних методологічних підходів, сукупність яких становить основу її здійснення на практиці та забезпечує формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства. Змістовно-праксеологічний блок моделі забезпечується спільною діяльністю закладів передвищої освіти та профільних організацій в аспекті розробки змісту та навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін та практик, засобів для контролю освітніх результатів (знань, умінь та комплексу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сформованих компетентностей) для різних форм поточної, проміжної та підсумкової атестацій, у тому числі для комплексних іспитів з різних дисциплін. Водночас змістовно-праксеологічний блок моделі відображає взаємодію усіх суб'єктів виробничо-освітнього процесу. Системоутворювальним складником змістовно-праксеологічного блоку розробленої моделі є інтеграція освітнього та виробничого середовища для формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства. Контрольно-оцінювальний блок структурно-функціональної моделі містить складники праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства: компоненти та критерії й спрямовує до діагностики стану сформованості досліджуваного феномену на початку та наприкінці проведення педагогічного експерименту щодо забезпечення дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти. Результативний блок моделі відбиває результат наукової розвідки – сформовану праксеологічну компетентність майбутніх фахівців лісового господарства, що забезпечується обраними педагогінчими умовами, які апелюють до використання потенціалу дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Ключові слова: модель, структурно-функціональна модель, дуальне навчання, студенти, блоки, праксеологічна компетентність, майбутні фахівці лісового господарства.

Lipchei Mykhailo Stepanovych Graduate student of specialty 015 professional education (by specialization), Mukachevo State University, Mukachevo, tel.: (03131) 2-11-09, http://orcid.org/0009-0000-5162-8322

Kobal Vasyl Ivanovich Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy of Preschool, Primary Education and Educational Management, Mukachi State University, Mukachevo, tel.: (03131) 2-11-09, https://orcid.org/0000-0003-3646-0968

MODELING OF THE PROCESS OF PRAXEOLOGICAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE FORESTRY SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF DUAL EDUCATION IN VOCATIONAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article presents the general characteristics of the structural-functional model of the formation of praxeological competence of future forestry specialists in the conditions of dual training in institutions of professional preliminary higher education. It is emphasized that the modeling method provides the possibility of developing a model of the selected process/phenomenon. The structural-functional model was chosen as such model, it was designed based on the essence and main features of dual education. The structure of the proposed model

for the formation of praxeological competence of future forestry specialists in the conditions of dual education in institutions of vocational higher education includes target, theoretical-methodological, content-praxeological, control-analytical and result-oriented blocks, which are interdependent and mutually complementary elements. The target block integrates the general goal of the study - the formation of praxeological competence of future forestry specialists in the conditions of dual training in institutions of professional preliminary education. The theoretical-methodological block provides for the implementation of dual training in institutions of higher education on the basis of selected methodological approaches, the totality of which forms the basis of its implementation in practice and ensures the formation of praxeological competence of future forestry specialists.The content and praxeological block of the model is provided by the joint activity of institutions of higher education and specialized organizations in the aspect of content development and educational and methodological support of educational disciplines and practices, means for monitoring educational results (knowledge, skills and a complex of formed competences) for various forms of current, intermediate and final attestations, including for comprehensive exams in various disciplines. At the same time, the content and praxeological block of the model reflects the interaction of all subjects of the production and education process. The system-forming component of the content and praxeological block of the developed model is the integration of the educational and production environment for the formation of praxeological competence of future forestry specialists. The control-evaluation block of the structural-functional model contains the components of the praxeological competence of future forestry specialists: components and criteria and leads to the diagnosis of the state of formation of the phenomenon under study at the beginning and at the end of the pedagogical experiment on the provision of dual education in institutions of vocational pre-higher education. The resulting block of the model reflects the result of scientific research - the formed praxeological competence of future forestry specialists, which is ensured by the selected pedagogical conditions, which appeal to the use of the potential of dual education in institutions of professional preliminary higher education.

Keywords: model, structural-functional model, dual education, students, blocks, praxeological competence, future forestry specialists.

Постановка проблеми. В педагогічній науці експериментальні дослідження апелюють до використання різноманітних методів наукового пізнання з метою отримання нових знань про досліджуваний процес. Одним з таких методів є моделювання. Моделювання дає змогу розробити унаочнену схему практичної зміни та забезпечення ефективності певного фрагменту освітньої дійсності. В межах дослідження таким фрагментом вважали формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

освіти. Зазначимо, що результатом моделювання стала розроблена структурно-функціональна модель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі обґрунтовано різноманітні можливості інноватизації підготовки фахівців, які здобувають професію в закладах передвищої освіти лісового господарства. Так О. Кравченко розглянув специфіку упровадження дуальної освіти у підготовку фахівців із харчових технологій на засадах компетентнісного підходу [1]. Тоді як Н. Олійник вивчала проблему професійної підготовки студентів агарних закладів освіти на засадах праксеологічного підходу [2]. Цінними є напрацювання З. Подоляка, котрий простежив ґенезу реформування лісогосподарської освіти в Австрії [13]. Звертаючись до виявлення можливостей вдосконалення підготовки кваліфікованих фахівців, В. Хоменко розробив теоретичні та методичні засади розроблення дуального змісту професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю [4]. Тобто в науковій літературу актуалізується питання забепзечення дуального навчання в закладах перед вищої освіти. Що знайшло відображення в доробку В. Хрик, де висвітлено інноваційні технології підготовки майбутніх фахівців лісового господарства [5]. Деякі аспекти впровадження дуальної форми здобуття освіти витлумачено в напрацюваннях Л. Кримчак [6]. Розглядаючи можливості дуальної освіти, В. Лиходід пропонує використовувати метод проєктів як засіб формування професійних компетентностей у період практики з механізації садово-паркового господарства [7]. Схожої думки дотримується С. Літвінчук [8].

Водночас в науковій думці актуалізується питання забезпечення праксеологічної підготовки на засадах праксеологічних ідей (О. Льовкіна [9]), під час технологічної практики (Є. Маринченко М. Федорченко [10]); праксеологізації як ключового механізму модернізації освіти в сучасних умовах (І. Мельничук [11]). Водночас проблема підготовки майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти, спрямована на формування праксеологічної компетентності студентів залишилась поза увагою дослідників. Хоча методика дуального навчання містить вагомий потенціал у цьому напрямку, що спрямувало нас до розробки структурно-функціональної моделі досліджуваного процесу на основі використання методу моделювання.

Мета статті полягає у загальній характеристиці структурно-функціональної моделі формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В педагогічних дослідження метод моделювання забезпечує можливість розробки моделі обраного процесу/явища. В межах дослідження такою моделюю обрано структурно-функціональну, вона проєктувалась з опорою на сутність та основні ознаки дуального навчання, серед яких:

1) освітній процес, що поєднує практичне навчання із частковою зайнятістю на виробництві та навчанням у закладах передвищої освіти;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2) поєднання навчання з періодами виробничої діяльності: майбутній фахівець лісового господарства здобуває освіту, з одного боку, в освітній організації (вона дає теоретичні знання), а з іншого – на навчальному підприємстві, де виробляються необхідні для цієї діяльності компетентності, що становлять конгруентну площину праксеологічної компетентності; обидві організації є партнерами один для одного;

3) сукупність взаємозалежних процесів професійної підготовки, що передбачають рух від базових знань та засвоєних схем орієнтовної основи майбутньої професійної діяльності (рекомендацій, правил, алгоритмів, інструкцій, нормативів, схем дій тощо) до перенесення та реалізації їх в умовах практичної діяльності під керівництвом та контролем навчальних фахівців. Окреслені постулати вважали орієнтирами для організації процесу формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Анонсована модель складається з сукупності блоків – *цільового, теоретико-методологічного, змістовно-праксеологічного, котрольно-аналітичного, результативного*, кожен з яких охоплює своєрідне змістовне наповнення. *Цільовий* блок інтегрує генеральну мету дослідження – формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Теоретико-методологічний блок передбачає реалізацію дуального навчання в закладах передвищої освіти на засадах обраних методологічних підходів, сукупність яких становить основу її здійснення на практиці та забезпечує формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства. Зокрема, ведемо мову про такі:

– системно-діяльнісний підхід, що передбачає організацію активної діяльності студентів у навчальному процесі з освоєння нового змісту як системи знань, умінь та способів дій, спрямованих на певний освітній результат;

– компетентнісний підхід, що визначає основною метою освітнього процесу підготовку кваліфікованого фахівця, який має комплекс компетентностей, що забезпечують здатність реалізувати у професійній діяльності освоєні знання, вміння та навички;

– особистісно-орієнтований підхід, що дає змогу організувати особливий тип освіти, який характеризується взаємодією студентів та викладачів, максимально орієнтований на професійний розвиток особистості з урахуванням специфіки майбутньої трудової діяльності.

У процесі проектування моделі використання підвалин системно-діяльнісного підходу для формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства апелювали до підсилення практичної спрямованості процесу викладання фахових методик закладах передвищої освіти, актуалізації предметно-професійного контексту праксеологічної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

підготовки студентів. Основу змістовного аспекту моделі складатимуть методи та форми праксеологічної підготовки майбутніх фахівців лісового господарства, спрямовані на оволодіння знаннями та вміннями під час пошукової, практико-орієнтованої діяльності. Прогнозувалось, що оскільки функціонування моделі досліджуваного процесу в закладах передвищої освіти є діалектичним процесом, відтак органічно вплететься в контекст соціально-економічного розвитку України. Ураховували, що необхідною та достатньою умовою закріплення отриманого теоретичного матеріалу у процесі вивчення навчальних курсів є практична діяльність студентів щодо застосування отриманих знань у процесі вивчення теорії у практиці (на практичних заняттях) та у професійній діяльності (проходження практики в організаціях та вихід на роботу за напрямом підготовки).

Також теоретико-методологічний блок розробленої моделі охоплює сукупність принципів дослідження. Аналіз психолого-педагогічної літератури у межах дослідження дозволив виділити такі принципи: принцип системності, який передбачає існування певних зв'язків між елементами запропонованої моделі, які забезпечують координацію діяльності різних рівнів підготовки фахівців лісового господарства, зв'язок теоретичних відомостей у змісті підготовки студентів з практичною професійною діяльністю, наступність освітніх програм; принцип інтеграції, який орієнтує забезпечення міждисциплінарної інтеграції змісту професійної підготовки фахівців лісового господарства, виходячи з необхідності досягнення комплексності, що диктується сучасними умовами, забезпечуючи перехід від вузькоспеціалізованої підготовки до інтегрування та формування у фахівців лісового господарства широкої праксеологічної компетентності; принцип регіональності, що полягає у конкретизації нових цілей у підготовці фахівців лісового господарства з орієнтуванням на потреби певного регіону; принцип мобільності освіти, який виражає необхідність гнучкого реагування системи професійної освіти на зміни; принцип дуалізму, будучи основою проєктування підготовки фахівців в умовах дуальної освіти передбачає активну участь роботодавця у створенні виробничо-освітнього кластера, і зокрема збагачення освітньої інфраструктури; принцип відповідності змісту підготовки професійної діяльності перспективам та пріоритетам науково-технічного, соціально-економічного розвитку лісової галузі.

Змістовно-праксеологічний блок моделі забезпечується спільною діяльністю закладів передвищої освіти та профільних організацій в аспекті розробки змісту та навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін та практик, засобів для контролю освітніх результатів (знань, умінь та комплексу сформованих компетентностей) для різних форм поточної, проміжної та підсумкової атестацій, у тому числі для комплексних іспитів з різних дисциплін.

В межах цього блоку моделі визначаються також актуальні проблеми та теми для організації праксеологічної діяльності студентів, у тому числі

спільної: студентів та викладачів закладаів передвищої освіти та профільних підприємств. Зазначимо, що профільні організації використовували як практичну базу дослідження, а також як майданчик для впровадження та апробації результатів проєктної праксеологічної діяльності майбутніх фахівців лісового господарства. Функціональний аспект цього блоку в розрізі реалізації ідей дуального навчання, репрезентується системою елементів, взаємопов'язана та взаємозумовлена взаємодія яких оптимально забезпечує досягнення основного результату передвищої освіти – формування випускника (фахівця/бакалавра), що володіє комплексом компетентностей, які становлять основу праксеологічної компетентності, а також системою знань, практичних професійно-орієнтованих умінь, що відповідають специфіці профільної організації, фахівцем якої він стає після закінчення навчання у закладі передвищої освіти.

Водночас змістовно-праксеологічний блок моделі відображає взаємодію усіх суб'єктів виробничо-освітнього процесу, а саме:

1) студентів, які проходять практику на профільних підприємствах та опановують знання, вміння та навички, набувають досвіду та стажу роботи;

2) викладачі, які розробляють та реалізують у навчальному процесі робочі програми, синхронізуючи теорію та практику для реалізації вимог державних освітніх стандартів та роботодавців, а також здійснюють методичний супровід навчального процесу та аналізують навчальний процес;

3) наставники, які здійснюють мобільне коригування професійних компетентностей у студентів, навчаючи найбільш раціональних прийомів та методів роботи, забезпечуючи при цьому оптимальне використання часу та ресурсів, а також залучають студентів до корпоративної культури підприємства;

4) роботодавці, які здійснюють соціальну підтримку, матеріальне стимулювання, а також формують механізми мотивації майбутніх фахівців лісового господарства для встановлення тривалих трудових відносин працівників із підприємством.

Системоутворювальним складником змістовно-праксеологічного блоку розробленої моделі є інтеграція освітнього та виробничого середовища для формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства. Підготовка на профільних підприємствах спрямовувалась на підготовку кваліфікованих фахівців, які орієнтовані та спеціалізуються на профілі підприємства, його унікальному обладнанні та технології.

Підготовка в освітньому середовищі закладів передвищої освіти мала на меті створення організаційно-педагогічних умов для вдосконалення підготовки майбутніх фахівців лісового господарства з урахуванням реальних потреб базових підприємств галузі. Змістове наповнення тут охоплювало зміст програм (у тому числі забезпечення змістовної варіативності освітньої програми підготовки майбутніх фахівців галузі відповідно до вимог роботодавців та вимог державних освітніх стандартів, збагачення робочих програм

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

професійним спеціалізованим контекстом змісту загальнопрофесійної та спеціальної підготовки фахівця через вирішення виробничих завдань роботи з унікальним обладнанням та технологіями); зміст самостійної роботи (навчально-методичний супровід самостійної роботи студентів).

Контрольно-оцінювальний блок структурно-функціональної моделі містить складники праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства: компоненти та критерії й спрямовує до діагностики стану сформованості досліджуваного феномену на початку та наприкінці проведення педагогічного експерименту щодо забезпечення дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Результативний блок моделі відбиває результат наукової розвідки – сформовану праксеологічну компетентність майбутніх фахівців лісового господарства, що забезпечується обраними педагогінчими умовами, які апелюють до використання потенціалу дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Висновки. Структура запропонованої моделі формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти включає цільовий, теоретико-методологічний, змістовно-праксеологічний, котрольно-аналітичний та результативний блоки, які є взаємозалежними та взаємодоповнюючими один одного елементами. Цільовий блок інтегрує генеральну мету дослідження – формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти. Теоретико-методологічний блок передбачає реалізацію дуального навчання в закладах передвищої освіти на засадах обраних методологічних підходів, сукупність яких становить основу її здійснення на практиці та забезпечує формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства. Змістовно-праксеологічний блок моделі забезпечується спільною діяльністю закладів передвищої освіти та профільних організацій в аспекті розробки змісту та навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін та практик, засобів для контролю освітніх результатів (знань, умінь та комплексу сформованих компетентностей) для різних форм поточної, проміжної та підсумкової атестацій, у тому числі для комплексних іспитів з різних дисциплін. Водночас змістовно-праксеологічний блок моделі відображає взаємодію усіх суб’єктів виробничо-освітнього процесу. Системоутворювальним складником змістовно-праксеологічного блоку розробленої моделі є інтеграція освітнього та виробничого середовища для формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства. Контрольно-оцінювальний блок структурно-функціональної моделі містить складники праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства: компоненти та критерії й спрямовує до діагностики стану сформованості досліджуваного

феномену на початку та наприкінці проведення педагогічного експерименту щодо забезпечення дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Результативний блок моделі відбиває результат наукової розвідки – сформовану праксеологічну компетентність майбутніх фахівців лісового господарства, що забезпечується обраними педагогінчими умовами, які апелюють до використання потенціалу дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти. Специфікою сконструйованої структурно-функціональної моделі є інтеграція науково-освітнього середовища та виробництва (на прикладі лісової галузі), що передбачає забезпечення випереджального характеру професійної освіти, спрямованість на консолідацію різних форм удосконалення навчально-методичного супроводу цільової підготовки висококваліфікованих кадрів для лісового господарства.

Подальші перспективи досліджень вбачаються в виокремленні та теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців лісового господарства в умовах дуального навчання в закладах фахової передвищої освіти.

Література:

1. Кравченко О. Л. Упровадження дуальної освіти у підготовку фахівців із харчових технологій на засадах компетентнісного підходу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 82. С. 77–81.

2. Олійник Н. А. Професійна підготовка студентів агарних закладів освіти на засадах праксеологічного підходу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота*. 2020. Вип. 2 (47). С. 109–113.

3. Подоляк З. Р. Реформування лісогосподарської освіти в Австрії (друга половина XX – початок XXI століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка. Дрогобич, 2016. 255 с.

4. Хоменко В. Г. Теоретичні та методичні засади розроблення дуального змісту професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Харків, 2015. 43 с.

5. Хрик В. Інноваційні технології підготовки майбутніх фахівців лісового господарства. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. No 9 (113). С. 200–214.

6. Кримчак Л. Ю. Деякі аспекти впровадження дуальної форми здобуття освіти у вищій школі *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. No 65. Т. 2. С. 58–62.

7. Лиходід В. В. Метод проєктів як засіб формування професійних компетентностей у період практики з механізації садово-паркового господарства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2021. Вип. 81. С. 144–147.

8. Літвінчук С. Б. Модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі за сучасних умов *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2020. No 73. Т. 2. С. 87–92.

9. Льовкіна О. Г. Генезис праксеологічних ідей: історико-філософський контекст. *Філософські обрії*. 2012. Вип. 27. С. 4–12.

10. Маринченко Є. О., Федорченко М. С. Формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві під час технологічної практики. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 56. Т. 2. С. 61–64.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

11. Мельничук І. М. Праксеологізація як ключовий механізм модернізації вищої освіти в сучасних умовах *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 80. Т. 2. С. 46–50.

References:

1. Kravchenko, O. L. (2021). Uprovadzhennja dualjnoji osvity u pidghotovku fakhivciv iz kharchovykh tekhnologhij na zasadakh kompetentnisnogho pidkhodu [Implementation of dual education in the training of specialists in food technologies based on the competence approach]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Draghomanova. Serija 5. Pedaghoghichni nauky: realiji ta perspektyvy*, 82, 77–81. [in Ukrainian]

2. Olijnyk, N. A. (2020). Profesijna pidghotovka studentiv agharnykh zakladiv osvity na zasadakh prakseologhichnogho pidkhodu [Professional training of students of agrarian educational institutions based on the praxeological approach]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodsjkogho nacionaljnogho universytetu. Ser.: Pedaghoghika. Socialjna robota*, 2 (47),109–113. [in Ukrainian]

3. Podoljak, Z. R. (2016). Reformuvannja lisoghospodarsjkoji osvity v Avstriji (drugha polovyna KhKh – pochatok KhKhI stolittja) [Reforming forestry education in Austria (second half of the 20th - beginning of the 21st century)]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 – zaghaljna pedaghoghika ta istorija pedaghoghiky. Droghobycjkyj derzh. ped. un-t imeni Ivana Franka. Droghobych, 255. [in Ukrainian]

4. Khomenko, V. Gh. (2015). Teoretychni ta metodychni zasady rozroblennja dualjnogho zmistu profesijnoji pidghotovky majbutnikh inzheneriv-pedaghoghiv komp'juternogho profilju [Theoretical and methodological principles of development of the dual content of professional training of future engineers-pedagogues of the computer profile]: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Kharkiv, 43. [in Ukrainian]

5. Khryk, V. (2021). Innovacijni tekhnologhiji pidghotovky majbutnikh fakhivciv lisovogho ghospodarstva [Innovative technologies for training future forestry specialists]. *Pedaghoghichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tekhnologhiji*, 9 (113), 200–214. [in Ukrainian]

6. Krymchak, L. Ju. (2019). Dejaki aspekty vprovadzhennja dualjnoji formy zdobuttja osvity u vyshhij shkoli [Some aspects of the implementation of a dual form of education in higher education]. *Pedaghoghika formuvannja tvorchoji osobystosti u vyshhij i zaghaljnoosvitnij shkolakh*, 65: 2., 58–62. [in Ukrainian]

7. Lykhodid, V. V. (2021). Metod projektiv jak zasib formuvannja profesijnykh kompetentnostej u period praktyky z mekhanizaciji sadovo-parkovogho ghospodarstva [The project method as a means of forming professional competences during the period of practice in the mechanization of horticulture]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Draghomanova. Serija Pedaghoghichni nauky: realiji ta perspektyvy*, 81,144–147. [in Ukrainian]

8. Litvinchuk, S. B. (2020). Modernizacija profesijnoji pidghotovky majbutnikh fakhivciv aghrarnoji ghaluzi za suchasnykh umov [Modernization of professional training of future specialists in the agricultural industry under modern conditions]. *Pedaghoghika formuvannja tvorchoji osobystosti u vyshhij i zaghaljnoosvitnij shkolakh*, 73, 2, 87–92. [in Ukrainian]

9. Ljovkina, O. Gh. (2012). Ghenezys prakseologhichnykh idej: istoryko-filosofsjkyj kontekst [Genesis of praxeological ideas: historical and philosophical context]. *Filosofsjki obriji*, 27, 4–12. [in Ukrainian]

10. Marynchenko, Je. O., Fedorchenko, M. S. (2023). Formuvannja ghotovnosti majbutnjogho pedaghogha profesijnogho navchannja do innovacijnoji dijaljnosti u siljsjkoghospodarsjkomu vyrobnyctvi pid chas tekhnologhichnoji praktyky [Formation of the readiness of the future teacher of professional training for innovative activities in agricultural production during technological practice]. *Innovacijna pedaghoghika*, 56, 2, 61–64. [in Ukrainian]

11. Meljnychuk, I. M. (2021). Prakseologhizacija jak kljuchovyj mekhanizm modernizaciji vyshhoji osvity v suchasnykh umovakh [Praxeologisation as a key mechanism of modernization of higher education in modern conditions]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Draghomanova. Serija 5. Pedaghoghichni nauky: realiji ta perspektyvy*, 80: 2, 46–50. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:656.1:004.946

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-579-587

Литвин Андрій Федорович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (093) 56-78-237, https://orcid.org/0000-0003-1400-6510

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті розглянуто особливості підготовки фахівців транспортної галузі з акцентом на впровадження інноваційних технологій у навчальний процес. Підготовка спеціалістів для транспортної індустрії, яка охоплює автомобільний, залізничний, морський та повітряний транспорт, а також логістику, стає критично важливою у зв'язку з посиленням вимог до екологічності, безпеки та ефективності перевезень. У дослідженні підкреслюється важливість інноваційних технологій, таких як віртуальна реальність, дрони, GPS-навігація, спеціалізоване програмне забезпечення для моделювання транспортних потоків, які не тільки підвищують рівень практичної підготовки студентів, але й дозволяють інтегрувати теоретичні знання з сучасними вимогами ринку праці. Аналізовано роль міждисциплінарного підходу, де студенти отримують глибокі знання в інженерних та управлінських дисциплінах, практичну підготовку з акцентом на стажування, командну роботу та колаборацію, що стає невід'ємною частиною навчального процесу. Інноваційні технології в освіті допомагають студентам глибше зрозуміти основи роботи транспортних систем та розвивати необхідні професійні компетентності. Вони також роблять процес навчання цікавішим, використовуючи гейміфікацію та інтерактивні методи. Інтерактивні відеоуроки, віртуальні екскурсії та тренажери забезпечують візуальне представлення знань і навичок, необхідних для успішної кар'єри у сфері транспорту.

Таким чином, впровадження інноваційних педагогічних технологій у сфері транспорту відіграє ключову роль у підготовці нових поколінь фахівців, здатних відповідати сучасним викликам. Вони сприяють підвищенню якості освіти, покращенню професійної підготовки та формуванню конкурентоспроможних фахівців у транспортній галузі. У статті також розглядаються питання міжнародної співпраці, яка сприяє адаптації випускників до глобальних стандартів та забезпечує конкурентоспроможність фахівців на ринку праці.

Ключові слова: підготовка фахівців, транспортна галузь, інноваційні технології, віртуальна реальність, GPS-навігація, міждисциплінарний підхід, практична підготовка, міжнародна співпраця, екологічність, професійна освіта.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Lytvyn Andrii Fedorovych PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Professional Training, Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav, Pereiaslav, tel.: (093) 56-78-237, https://orcid.org/0000-0003-1400-6510.

PECULIARITIES OF APPLYING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF TRANSPORT INDUSTRY SPECIALISTS

Abstract. This article examines the features of training specialists in the transportation sector, with a focus on integrating innovative technologies into the educational process. Preparing specialists for the transportation industry—including automotive, rail, marine, and air transportation, as well as logistics—has become critically important due to increasing demands for environmental sustainability, safety, and transportation efficiency. The study highlights the importance of innovative technologies, such as virtual reality, drones, GPS navigation, and specialized software for modeling traffic flows, which not only enhance students' practical training but also allow for the integration of theoretical knowledge with the modern labor market's requirements. The role of an interdisciplinary approach is analyzed, where students gain deep knowledge in engineering and management disciplines, practical training with a focus on internships, teamwork, and collaboration, which has become an integral part of the educational process. Educational innovations help students better understand the fundamentals of transport systems and develop essential professional competencies. They also make the learning process more engaging by using gamification and interactive methods. Interactive video lessons, virtual tours, and simulators provide a visual representation of the knowledge and skills needed for a successful career in the transportation field.

Thus, the implementation of innovative pedagogical technologies in transportation plays a key role in preparing new generations of specialists capable of meeting contemporary challenges. These technologies contribute to improving education quality, enhancing professional training, and developing competitive professionals in the transportation sector. The article also addresses issues of international cooperation, which helps graduates adapt to global standards and ensures the competitiveness of specialists in the labor market.

Keywords: specialist training, transportation sector, innovative technologies, virtual reality, GPS navigation, interdisciplinary approach, practical training, international cooperation, sustainability, professional education.

Постановка проблеми. Сучасна транспортна галузь переживає динамічні зміни, обумовлені розвитком цифрових та інноваційних технологій, що сприяє оптимізації перевезень, підвищенню їх безпеки та мінімізації негативного впливу на довкілля. Відтак, підготовка фахівців для цієї галузі

вимагає значних змін в освітньому процесі, які дозволяють інтегрувати новітні технологічні досягнення та сформувати комплексний підхід до навчання. Традиційні методи підготовки вже не здатні забезпечити повноцінну відповідність вимогам сучасного ринку праці, що обумовлює потребу в модернізації навчальних програм з акцентом на практичну підготовку, розвиток ключових компетентностей та адаптацію до швидко змінюваних умов роботи. Основною метою дослідження є аналіз специфіки впровадження інноваційних технологій у процес підготовки фахівців транспортної галузі, визначення переваг міждисциплінарного підходу та підходів, що сприяють формуванню професійної мобільності випускників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації, присвячені підготовці фахівців у транспортній галузі, відображають зростаючу потребу в інтеграції інноваційних технологій у навчальний процес, обумовлену технологічними змінами та вимогами ринку праці.

Серед відомих вчених які займалися даним питанням можна виділити: М. Артюшина, Г. Романова, П. Зрибнєва, О. Головіна, О. Хаєцька, О. Мироненко, Л. Кушнір, С. Радченко, В. Мадзігона, О. Машканцева та ін.

Таким чином, останні дослідження демонструють зростаючий інтерес науковців до розробки інноваційних методів підготовки фахівців для транспортної галузі, спрямованих на формування компетенцій, що забезпечать їх професійну мобільність та відповідність сучасним екологічним і технологічним стандартам.

Мета статті – дослідити та проаналізувати особливості впровадження інноваційних технологій у процес підготовки фахівців транспортної галузі, зокрема, визначити переваги міждисциплінарного підходу, підвищення практичної підготовки та професійної мобільності випускників, що дозволяють адаптуватися до швидкозмінних вимог сучасного ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Підготовка фахівців у транспортній галузі є ключовим елементом для забезпечення ефективності, безпеки та інноваційності транспортної системи будь-якої країни. Транспортна галузь містить широкий спектр напрямків, від автомобільного транспорту, залізничного, морського та повітряного транспорту до логістики та управління ланцюгами постачання. Сучасний стан розвитку транспортної інфраструктури та зростаючі вимоги до екологічності, швидкості та безпеки перевезень зумовлюють необхідність висококваліфікованих спеціалістів.

Основою підготовки фахівців у цій галузі є глибоке розуміння фундаментальних дисциплін, таких як математика, фізика, інформатика, а також спеціалізованих предметів, що включають знання з механіки, електротехніки, навігації, технологій будівництва та експлуатації транспортних засобів та інфраструктури. Важливим аспектом є вивчення іноземних мов, оскільки глобалізація та міжнародна кооперація відіграють все більш значущу роль у транспортній індустрії [1, с. 289].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Сучасна підготовка фахівців у транспортній галузі не можлива без інтеграції інноваційних технологій у навчальний процес. Це включає використання спеціалізованих програмних продуктів для моделювання транспортних потоків, систем управління та навігації, а також практичне застосування дронів, GPS-технологій та інших сучасних засобів. Більше того, велику увагу приділяють практичним навичкам, таким як водіння, управління польотами, експлуатація суден, що дозволяє студентам отримати необхідний досвід ще до початку професійної діяльності [2].

Екологічні аспекти та сталий розвиток є ще однією важливою складовою підготовки спеціалістів у транспортній галузі. Знання принципів еко-дизайну транспортних засобів, розуміння впливу транспорту на навколишнє середовище, а також вміння розробляти та впроваджувати екологічно чисті технології є невід'ємними для сучасних фахівців.

Освітні програми у цій галузі також включають курси з управління та бізнесу, оскільки ефективна робота транспортної системи вимагає не тільки технічних знань, але й уміння управління проектами, логістики, маркетингу та керування персоналом. Це дозволяє випускникам не тільки працювати в якості інженерів та техніків, але й ефективно керувати великими проектами та колективами.

Специфіка та особливості підготовки фахівців професійної освіти в транспортній галузі відображають унікальні вимоги цієї індустрії, яка постійно розвивається та адаптується до нових технологій, стандартів безпеки та екологічних норм. Підготовка висококваліфікованих спеціалістів вимагає інтеграції теоретичних знань та практичних навичок у таких ключових аспектах:

1. Міждисциплінарний підхід. Професійна освіта у транспортній галузі включає широкий спектр дисциплін – від інженерії та механіки до економіки та управління. Студенти мають здобути глибокі знання в різноманітних галузях, що вимагає гнучких навчальних програм, здатних адаптуватися до швидкозмінних умов індустрії.

2. Практична підготовка та стажування. Особливістю є значний акцент на практичному навчанні. Це може включати лабораторні роботи, практичні заняття на реальному транспортному обладнанні, симуляторах, а також стажування в транспортних компаніях та на підприємствах. Такий підхід дозволяє студентам краще зрозуміти реальні умови роботи та вимоги галузі.

3. Освіта на основі компетенцій. Програми підготовки фокусуються не тільки на знаннях, але й на розвитку ключових компетенцій та навичок, необхідних для успішної кар'єри в транспортній галузі. Це включає критичне мислення, розв'язання проблем, комунікативні навички, а також здатність до швидкого навчання та адаптації.

4. Використання новітніх технологій. Транспортна галузь швидко інтегрує новітні технології, включаючи автоматизацію, штучний інтелект,

безпілотні транспортні засоби та інші інновації. Освітні програми мають включати навчання застосуванню цих технологій, що вимагає постійного оновлення навчальних планів та обладнання.

5. Міжнародна співпраця та мобільність. У зв'язку з глобалізацією та міжнародним характером багатьох транспортних операцій, підготовка фахівців часто включає елементи міжнародної співпраці, обміну досвідом, програми подвійних дипломів та можливості для стажувань за кордоном. Це сприяє розумінню міжнародних стандартів та практик.

6. Екологічна відповідальність. Сучасна підготовка також вимагає розуміння екологічних викликів та розвитку навичок сталого управління та експлуатації транспортних систем з мінімальним негативним впливом на навколишнє середовище [3, с. 154].

Специфіка та особливості підготовки фахівців професійної освіти в транспортній галузі вимагають комплексного підходу, що враховує як швидкий розвиток технологій, так і змінювані соціально-економічні умови. Забезпечення високої якості освіти та підготовка спеціалістів, готових до викликів майбутнього, є ключовими для розвитку та прогресу транспортної індустрії.

Застосування інноваційних технологій у підготовці фахівців професійної освіти, особливо в транспортній галузі, відіграє ключову роль у формуванні компетентного та конкурентоспроможного кадрового потенціалу. Це не тільки про інтеграцію новітнього обладнання чи програмного забезпечення в навчальний процес, а про глибоку переорієнтації освітньої парадигми, в якій інноваційні технології стають інструментом для реалізації індивідуального підходу, підвищення якості та доступності освіти, а також адаптації до швидкозмінних умов сучасного робочого середовища.

Одним із основних аспектів застосування інновацій у професійній освіті є створення гнучкого та адаптивного навчального середовища, яке відповідає потребам кожного студента. Цифрові технології, такі як штучний інтелект, великі дані та аналітика навчання, дозволяють аналізувати успішність студентів у реальному часі, адаптуючи навчальні матеріали та методики для оптимізації процесу освіти. Це сприяє більш ефективному засвоєнню знань і розвитку навичок, необхідних для роботи в транспортній галузі [4, с. 76].

Інтерактивність та візуалізація є ще однією важливою характеристикою сучасної професійної освіти. Віртуальна та доповнена реальність відкриває нові можливості для імітації реальних робочих процесів, надаючи студентам можливість набути практичний досвід в умовах, максимально наближених до реальних. Такий підхід не тільки підвищує мотивацію студентів, але й дозволяє їм краще зрозуміти специфіку майбутньої професійної діяльності. Інтерактивні методи навчання сприяють більш глибокому засвоєнню знань і розвитку практичних навичок завдяки використанню симуляцій, які дозволяють відпрацьовувати складні робочі ситуації без ризику для безпеки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Такі інструменти допомагають студентам швидше адаптуватися до вимог сучасного робочого середовища, даючи змогу експериментувати з різними сценаріями та приймати обґрунтовані рішення в реальному часі. Крім того, використання інтерактивних технологій створює середовище для розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та командної роботи, що є необхідними компетенціями для успішної професійної діяльності. Це особливо важливо для транспортної галузі, де віртуальні симуляції можуть охоплювати складні процеси, такі як управління транспортними потоками, експлуатація складного обладнання та реагування на надзвичайні ситуації.

Колаборативне навчання та робота в команді є ключовими вимогами сучасного робочого місця, особливо у такій комплексній галузі, як транспорт. Інноваційні технології сприяють розвитку цих навичок через створення онлайн-платформ для спільної роботи, використання хмарних технологій та інструментів для дистанційної співпраці. Це дозволяє студентам вчитися працювати в команді, незалежно від географічного розташування їхніх членів. Дистанційна робота в командних проєктах також дозволяє їм розвивати такі ключові компетенції, як комунікація, лідерство та відповідальність за результати колективної діяльності.

Крім того, завдяки інструментам для колаборації студенти можуть працювати над спільними завданнями з різними підходами та перспективами, що формує у них гнучкість та здатність адаптуватися до змінних умов. Такі платформи також дозволяють створювати мультидисциплінарні проєкти, де студенти з різних спеціальностей можуть об'єднувати свої знання для розв'язання комплексних проблем. Це особливо корисно у транспортній галузі, де інтеграція технічних знань з економікою, логістикою, безпекою та екологією є важливим елементом професійної підготовки.

Застосування методів колаборативного навчання не лише підвищує ефективність засвоєння матеріалу, але й підготовляє майбутніх фахівців до роботи в умовах мультикультурних команд. Студенти вчаться враховувати культурні та комунікативні особливості, що є необхідним для роботи в міжнародних компаніях і глобальних проєктах.

Освітній процес у транспортній галузі все більше включає елементи міжнародної співпраці, враховуючи глобальний характер сучасного транспорту. Цифрові технології відкривають студентам доступ до міжнародних навчальних ресурсів, онлайн-курсів від провідних світових університетів та можливість для участі в міжнародних наукових та практичних проектах. Це сприяє не тільки збагаченню знань студентів, але й розвитку їх міжкультурної компетентності [4, с. 76].

Важливою характеристикою сучасної професійної освіти є також впровадження принципів сталого розвитку та екологічної відповідальності. Інноваційні технології надають студентам знання та інструменти для розробки ефективних, безпечних та екологічно чистих транспортних рішень, що є ключовим для майбутнього розвитку галузі.

Інноваційні технології у професійній освіті в транспортній галузі відкривають нові можливості для моделювання складних логістичних процесів та систем управління транспортом. Використання передових програмних засобів для моделювання дозволяє студентам не тільки глибше розуміти принципи роботи транспортних систем, але й навчається аналізувати та оптимізувати їх. Такий підхід сприяє формуванню аналітичного мислення та здатності до прийняття обґрунтованих рішень у майбутній професійній діяльності. Зокрема, моделювання дозволяє відпрацьовувати різні сценарії, такі як розрахунок маршрутів, оптимізація витрат та мінімізація часу доставки, що дає студентам цілісне розуміння реальних викликів транспортної галузі.

Крім цього, застосування технологій, таких як штучний інтелект та машинне навчання, допомагає студентам навчитися прогнозувати транспортні потоки, аналізувати великі обсяги даних і приймати рішення на основі аналітики. Це є особливо важливим у контексті зростання вимог до екологічної та економічної ефективності транспортних систем. У результаті студенти здобувають навички, які дозволяють їм впроваджувати інноваційні рішення, знижуючи витрати та оптимізуючи логістичні ланцюги.

Важливим аспектом є також можливість застосування цифрових «двійників» – віртуальних копій реальних транспортних об’єктів, які дозволяють моделювати та тестувати різні аспекти їх роботи без фізичного втручання. Це не тільки підвищує рівень практичної підготовки, але й сприяє розвитку здатності швидко адаптуватися до змін та нових технологій. Такий підхід готує майбутніх фахівців до роботи в умовах динамічного ринку, де ефективне управління ресурсами та постійна оптимізація є ключовими для успіху.

Елемент гейміфікації, який все частіше впроваджується у професійну освіту, має особливе значення в контексті підготовки фахівців транспортної галузі. Ігрові елементи та симуляції, що імітують реальні робочі ситуації, роблять процес навчання більш залученим і мотивуючим, а також допомагають студентам краще засвоювати складний матеріал. Це забезпечує ефективне навчання через використання ігрових механік, що стимулює креативне мислення та інноваційний підхід до розв'язання проблем [5, с. 213].

Розвиток дистанційного навчання, підсиленого впровадженням інноваційних технологій, значно розширює доступність освіти у транспортній галузі. Онлайн-платформи та віртуальні класи дозволяють студентам із будь-якої точки світу здобути якісну освіту, не виходячи з дому. Це особливо важливо для тих, хто поєднує роботу та навчання або має обмежені можливості для переїзду в інше місто чи країну.

Використання інноваційних технологій у професійній освіті також відкриває двері для міждисциплінарного навчання. Студенти можуть одночасно засвоювати знання з різних сфер, що перетинаються з транспортною галуззю, таких як екологія, інформаційні технології та управління проектами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Такий комплексний підхід підготовки сприяє формуванню універсальних фахівців, здатних ефективно працювати в умовах швидкоплинних змін сучасного світу.

Нарешті, інтеграція інноваційних технологій в освіту сприяє підвищенню професійної мобільності випускників. Володіння передовими цифровими інструментами та методиками роботи забезпечує їм конкурентні переваги на ринку праці, відкриваючи ширші можливості для кар'єрного росту та розвитку в різних сегментах транспортної індустрії. Таким чином, інновації у професійній освіті не просто модернізують навчальний процес, а створюють міцний фундамент для майбутнього розвитку транспортної галузі та її адаптації до викликів сучасності. Сучасні випускники, які опановують такі технології, як штучний інтелект, великі дані та автоматизація, є більш підготовленими до змін на ринку праці та можуть швидше адаптуватися до нових робочих умов, технологій та завдань.

Інноваційні методи підготовки формують у випускників важливі компетенції, такі як критичне мислення, вміння працювати з великими обсягами даних, навички командної роботи та здатність до самоосвіти. Це забезпечує їм можливість працювати в глобальному середовищі, брати участь у міжнародних проектах, а також легко переходити між різними секторами в транспортній галузі, наприклад, від логістики та управління ланцюгами постачання до інженерії та управління транспортною інфраструктурою.

Крім того, сучасна підготовка сприяє формуванню у випускників усвідомлення важливості сталого розвитку, екологічної відповідальності та ефективного управління ресурсами, що стає особливо затребуваним в умовах глобальних екологічних викликів. Отже, інновації у професійній освіті не просто модернізують навчальний процес, а створюють міцний фундамент для майбутнього розвитку транспортної галузі, підвищуючи її здатність до адаптації та впровадження екологічно чистих та технологічно досконалих рішень, які відповідають потребам сучасного світу.

Таким чином, інтеграція інноваційних технологій у підготовку фахівців професійної освіти в транспортній галузі є не лише трендом, а необхідністю, що відкриває нові горизонти для розвитку освіти, адаптації до сучасних викликів ринку праці та формування нового покоління фахівців, готових до інновацій та викликів майбутнього.

Сучасні методи навчання дозволяють випускникам розвивати міждисциплінарні навички командної роботи та ставати всебічно розвиненими фахівцями, здатними реагувати на глобальні виклики. Як наслідок, позиції транспортного сектору на міжнародній арені зміцнюються, стають більш конкурентоспроможними та інноваційними. Тому інноваційний підхід до професійного навчання в транспортному секторі не тільки підвищує рівень розвитку людських ресурсів, а й сприяє сталому розвитку сектору та підтримує формування стійкої та технологічно розвиненої транспортної інфраструктури, яка відповідає сучасним стандартам ефективності, безпеки та екологічності.

Література:

1. Козловський Ю., Носкова М., Пукало М. Використання Ком-пас-3D у професійній підготовці спеціаліста автотранспортного профілю. *Молодий вчений.* 2017. №7. С. 289–293.
2. Козловський Ю. Готовність майбутніх фахівців автомобільного транспорту до професійної діяльності. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/325/355 (дата звернення: 27.10.2024).
3. Riccomini F. E., Cirani C. B., Carvalho C. C., Storopoli J. E. Educational innovation: trends for higher education in Brazil, International Journal of Educational Management, 2021. №35, P. 564–578.
4. Taneja P., Safapour E., Kermanshachi S. Innovative higher education teaching and learning techniques: Implementation trends and assessment approaches. In 2018 ASEE Annual Conference & Exposition, 2018. P. 76–80.
5. Маланюк Н. Професійна підготовка майбутніх фахівців залізничного транспорту: результати експерименту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології :* науковий ж урнал / МОН України, Сумський держ авний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка ; *[редкол.: А. А. Сбруєва, М. А. Бойченко, О. А. Біда та ін.].* Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. № 9 (103). С. 204–213.

References:

1. Kozlovskyi Yu., Noskova M., Pukalo M. (2017). *Vykorystannia Kom-pas-3D u profesiinii pidhotovtsi spetsialista avtotransportnoho profiliu [The use of Kom-pass-ZD in the professional training of a specialist in the motor vehicle profile].* Molodyi vchenyi. 2017. №7. S. 289–293 [in Ukrainian].
2. Kozlovskyi, Y. *Hotovnist maibutnikh fakhivtsiv avtomobilnoho transportu do profesiinoi diialnosti [Readiness of future automotive transport specialists for professional activities].* Retrieved from https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/325/355 [in Ukrainian].
3. Riccomini, F. E., Cirani, C. B., Carvalho, C. C., & Storopoli, J. E. (2021). Educational innovation: Trends for higher education in Brazil. International Journal of Educational Management, 35, 564–578.
4. Taneja, P., Safapour, E., & Kermanshachi, S. (2018). Innovative higher education teaching and learning techniques: Implementation trends and assessment approaches. In 2018 ASEE Annual Conference & Exposition, 76–80.
5. Malaniuk, N. (2020). *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv zaliznychnoho transportu: rezultaty eksperymentu [Professional training of future railway transport specialists: Experiment results].* Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, (9), 204–213 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 378:[373.3/.5:004]

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-588-600

Литвинов Андрій Сергійович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, тел.: (095) 748-76-39, https://orcid.org/0000-0002-7914-9857

Лащ Наталія Миколаївна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, тел.: (068) 439-96-58, https://orcid.org/0009-0002-0844-9227

РОЛЬ І МІСЦЕ ГЕЙМІФІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто роль і місце ігрових технологій у процесі організації дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти в закладах загальної середньої освіти. Гра завжди була однією з ключових людських активностей і широко застосовувалася в педагогіці як засіб для моделювання освітнього середовища, розвитку соціальних навичок та формування компетенцій. Сучасні цифрові технології дозволяють ще ширше використовувати елементи гри в навчанні, що стало актуальним на тлі переходу до дистанційної та змішаної форми здобуття осввіти під час пандемії та у зв`язку з військовими діями в Україні.

В останні роки гейміфікація стала одним із провідних трендів в освіті. Використання ігрових елементів сприяє активізації учнів та допомагає педагогам мотивувати їх на досягнення поставлених цілей. Гейміфікація дозволяє створити комфортне та доступне навчальне середовище, що відповідає потребам сучасних здобувачів освіти і сприяє формуванню ключових компетентностей, таких як критичне мислення, комунікаційні навички, навички співпраці та рефлексії.

Гейміфікація надає педагогам нові інструменти для організації освітнього процесу, допомагає активізувати пізнавальну діяльність, розвивати ініціативність, дисциплінованість та навички самооцінки. Це особливо корисно для гіперактивних учнів та дітей з особливими освітніми потребами, оскільки правила гри стимулюють самоконтроль і самоорганізацію.

У статті розглянуто переваги ігрової діяльності перед традиційними освітніми підходами. Впровадження гейміфікації в навчальний процес дає можливість педагогам використовувати різні мультимедійні засоби та технології, створюючи гнучке і персоналізоване освітнє середовище. Завдяки

цьому учні можуть розвивати свої навички самоконтролю та самодисципліни, що сприяє підвищенню їхньої мотивації до навчання.

Серед інших переваг гейміфікації відзначено її здатність інтегрувати елементи соціальної взаємодії та рефлексії. Учні можуть брати участь у командних проектах, обговорювати навчальні завдання, конкурувати один з одним у здоровій атмосфері, що зміцнює їхні комунікативні навички та здатність до співпраці. Такий підхід сприяє формуванню позитивної освітньої мотивації та розвитку креативного мислення.

Ключові слова: ігрові технології, гейміфікація, заклади освіти, здобувачі освіти, дистанційне навчання, інформаційні технології.

Lytvynov Andrii Serhiyovych PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodics of Primary Education Chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hluhiv, tel.: (095) 748-76-39, https://orcid.org/0000-0002-7914-9857

Lashch Nataliia Mykolayivna Applicant for the second (master's) level of higher education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hluhiv, tel.: (068) 439-96-58, https://orcid.org/0009-0002-0844-9227

THE ROLE AND PLACE OF GAMIFICATION IN THE PROCESS OF ORGANIZING RESEARCH ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS

Abstract. The article discusses the role and place of game technologies in the process of organizing the research activities of higher education applicants in general secondary education institutions. The game has always been one of the key human activities and has been widely used in pedagogy as a means to model the educational environment, develop social skills and form competencies. Modern digital technologies make it possible to use the elements of the game in learning even more widely, which has become relevant against the background of the transition to remote and mixed forms of education during the pandemic and in connection with hostilities in Ukraine.

In recent years, gamification has become one of the leading trends in education. The use of game elements helps to activate students and helps teachers motivate them to achieve their goals. Gamification allows you to create a comfortable and accessible learning environment that meets the needs of modern students and contributes to the formation of key competencies, such as critical thinking, communication skills, collaboration and reflection skills.

Gamification provides teachers with new tools for organizing the educational process, helps to intensify cognitive activity, develop initiative, discipline and self-esteem skills. This is especially useful for hyperactive students and children with

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

special educational needs, as the rules of the game stimulate self-control and self-organization.

The article discusses the advantages of game activities over traditional educational approaches. The introduction of gamification in the educational process enables teachers to use various multimedia tools and technologies, creating a flexible and personalized educational environment. Through this, students can develop their self-control and self-discipline skills, which helps to increase their motivation to learn.

Other advantages of gamification include its ability to integrate elements of social interaction and reflection. Students can participate in team projects, discuss learning tasks, compete with each other in a healthy atmosphere that strengthens their communication skills and ability to cooperate. This approach contributes to the formation of positive educational motivation and the development of creative thinking.

Keywords: game technologies, gamification, educational institutions, students, distance learning, information technology.

Постановка проблеми. Ігрові техніки та технології з давніх часів використовуються у педагогічній практиці. Гра – один із основних видів діяльності людини, якій іманентно властива потреба у грі. Значення та ефективність людських практик у різних галузях культури вивчалися та вивчаються вченими у галузі філософії, філології, соціології, політології, психології та ін.

Трансформація сучасного соціуму вимагає нових підходів до організації будь-якого виду навчальної діяльності. Одним із головних напрямків розвитку сучасної освіти є її цифровізація, яка передбачає всебічне впровадження цифрових технологій в організацію, управління освітнім процесом та організацію роботи закладів освіти у цілому. Пріоритетність цього підходу зумовлена ще й тим, що протягом кількох останніх років заклади освіти перейшли на дистанційне або змішане навчання, що пов`язане із пандемією та воєнними діями, які відбуваються на території України. У таких складних умовах саме цифрові засоби допомагають на відстані організувати освітній простір у закладах дошкільної, початкової, базової, вищої і післядипломної освіти, реалізовувати навчальні цілі та формувати й удосконалювати ключові компетентності суб`єктів освітнього процесу. У цьому контексті стає актуальним питання організації дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти. Логіка наукового дослідження залежить від технології, що враховує можливості застосування інформаційних технологій. Вони роблять педагогічну взаємодію більш доступною, забезпечують комфортне і вільне навчання, а також надають широкий доступ до інформації. Разом із використанням хмарних, інтернет та мобільних технологій, залученням дистанційної та змішаної форм навчання до основних напрямів цифровізації освіти належить гейміфікація.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Сьогодні гейміфікація є одним із освітніх трендів, адже задовольняє вимоги сучасної освіти та дозволяє вчителю трансформувати освітній процес відповідно до потреб сучасних здобувачів освіти.

Інтеграція гейміфікації в освітньому процесі є перспективним підходом, який сприяє всебічному розвитку дітей та підготовці їх до успішного життя у сучасному світі, де комунікативні навички відіграють ключову роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади впровадження методів гейміфікації та їхнє практичне застосування дослідили у своїх працях Ю. Блудова, О. Ільїна, Т. Видахвевич, Т. Волох, Н. Головко, О. Захарова, М. Імерідзе, О. Карабін, І. Коваль, Н. Кудикіна Н. Саєнко, Н. Тимощук та інші. Учені зосередили увагу на організації ігрової діяльності серед суб`єктів освіти різних вікових категорій. Особливий науковий інтерес та найбільше розробок присвячено використанню методів і прийомів гейміфікації у процесі навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Набагато менше досліджень присвячено впровадженню методів гейміфікації в навчанні учнів середньої та старшої школи. Це окремі розвідки теоретичного характеру або збірки вправ і завдань. Проте, дидактичний потенціал використання методів гейміфікації надзвичайно великий, тому це питання вимагає біль детального аналізу.

Метою статті є дослідження ефективності використання елементів гейміфікації у процесі організації дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Застосування ігрових технологій у практичній діяльності полягає у створенні спеціальних умов для досягнення певних цілей, моделюванні особливої ігрової реальності зі своїми правилами (наприклад, рольові, ділові та організаційно-діяльні ігри). У таких умовах діти тимчасово стають "іншими" персонажами, приймають певну роль і діють відповідно до неї, а не на основі власних побажань. Згідно з Енциклопедією освітніх технологій, гра визначається як вид діяльності, що в умовах певних ситуацій допомагає відтворювати й засвоювати суспільний досвід, розвиваючи самоконтроль поведінки [8].

Ключова особливість гри полягає в її здатності повністю захоплювати увагу гравця, настільки, що він втрачає відчуття часу та іноді забуває про фізичні потреби, такі як їжа чи сон, що робить її надзвичайно ефективним інструментом впливу.

Гейміфікація використовується для стимулювання певної поведінки учнів, але це не означає, що весь навчальний процес буде збудований на грі. Під час уроку учні не грають іграшками та не використовують електронні пристрої, за винятком відеозв`язку. Гейміфікація також не обов`язково передбачає змагання між учнями з набором особливих нагород, хоча такі елементи можуть бути присутні [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Гейміфікація – це спільна діяльність педагогів та учнів, спрямована на перетворення освітнього процесу на ігрову діяльність з метою розв`язання дидактичних та виховних завдань, а також формування ключових компетентностей учнів.

Ефективність гейміфікованої діяльності зумовлена основним її принципом – забезпечення зворотного зв`язку учня та швидке опанування всіма функціональними можливостями гри.

Ткаченко О., проаналізувавши та інтерпретувавши досвід зарубіжних учених, виокремлює такі специфічні риси гейміфікації: механіка, тобто використання компонентів, характерних для ігрового процесу (наприклад, бали, віртуальні нагороди, віртуальні товари, статус, рейтинг); естетика (залучення в гру, що сприяє виникненню емоційної складової); соціальна взаємодія (різні форми й методи соціального контакту); динаміка (використання сценаріїв, які вимагають реакції учнів у реальному часі) [13, с. 142].

Переоцінити роль гейміфікації в освітньому процесі важко, адже функції гри реалізують актуальні на сьогодні освітні парадигми, зокрема компетентнісний, комунікативний і діяльнісний підходи. Застосування ігрових методик дозволяє реалізувати низку інших важливих завдань освіти:

- активізувати пізнавальну діяльність та мобілізувати розумові здібності учнів;
- сформувати навички критичного й креативного мислення;
- виховувати дисциплінованість (мінімальні затверджені правила, регламент та відчуття колективності позитивно впливають на гіперактивних дітей або учнів із особливими освітніми потребами);
- розвивати ініціативність, почуття самодостатності й самоцінності.

Окрім цього, як справедливо зауважують вчені, ігрові навчальні заняття сприяють розвиткові в учнів таких компетентностей, як:

1. комунікативні вміння та навички;
2. навички співпраці;
3. навички самопрезентації і рефлексії;
4. формування ціннісно-смислової сфери;
5. формування ІКТ-компетентності [1].

Безумовно, процес упровадження ігор у навчальну діяльність у сучасній школі має свої відмінні риси, що стосується, зокрема, добору дидактичного матеріалу, засобів і технологій реалізації ігрової діяльності.

Попри деякі недоліки гейміфікації (збільшення кількості часу проведеного біля комп`ютера, дефіцит живого спілкування тощо), ігрова діяльність має чимало переваг порівняно із традиційним освітнім процесом. Наприклад, О. Захарова [5, с. 117], виокремлює такі:

1. упровадження різних інформаційних технологій і мультимедійних засобів;
2. використання не лише очної, але й дистанційної форми навчання;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. здійснення різнобічного викладу матеріалу, що сприяє підвищенню інтересу учнів до навчання, активізує пізнавальну активність і творчі здібності школярів;

4. розвиток самоорганізації, самоконтролю й самодисципліни учнів.

Як відомо, будь-яка гра, зокрема й дидактична, складається із таких елементів, як роль, сюжет гри (або уявна ситуація), правила гри, ігрові дії, тому включення учня в ігрову діяльність сприяє засвоєнню соціальних ролей, набуттю життєвого досвіду.

Гра у педагогічній практиці – це насамперед моделювання реальності, відмінної від об`єктивного життя учнів, імітація певних ситуацій, програвання ролей тощо. Характерною ознакою гри є здатність зацікавити учня, активізувати його увагу й захопити [4].

Гейміфікація відрізняється від інших ігрових практик, оскільки не імітує діяльність, а якісно модифікує спосіб організації навчальної діяльності, забезпечує збереження змісту освітнього процесу. Для того, щоб уникнути безглуздого заробітку ігрових балів, необхідно встановити відповідні ігрові та освітні завдання протягом усього навчання.

Гейміфікація є ефективним інструментом навчання з використання ігрових елементів та принципів. Вона дозволяє організувати навчання за принципом послідовності та систематичності, при якому учні поступово оволодівають навчальним матеріалом від простого до складного.

Організація навчального процесу із застосуванням геймфікації під час навчання основ програмування дозволяє розвивати не тільки навички програмування та алгоритмічного мислення, а й комунікативні вміння, критичне мислення, готовність до групової роботи та толерантність. Технології гейміфікації дозволяють використовувати проблемні методи навчання, пошукову діяльність та дослідницькі проєкти, стимулює самооцінювання та взаємооцінювання, а також стимулює процес навчання шляхом створення віртуального ігрового простору [1, с. 26].

Упровадження принципів гейміфікації вимагає від учителя мобільності, гнучкості, здатності планувати свою діяльність і діяльність учнів, прогнозувати ефективні результати тощо.

За умови системного використання в освітньому процесі елементів гейміфікації, вчитель може зробити навчання дітей більш керованим, чіткіше планувати свою діяльність, що сприятиме зростанню успішності учнів. Таким чином, професійна компетентність учителя виявляється у тому, щоб реалізувати головну ціль гейміфікації – збільшити відсоток залученості учнів у процес навчання без їхнього власного усвідомлення за допомогою моделювання їхньої поведінки.

Дослідники справедливо зауважують, що будучи однією з важливих характеристик цифрових технологій, а саме – однією з їх дидактичних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

властивостей (разом з інтерактивністю, мультимедійністю, інформативністю тощо), сама гейміфікація реалізує низку дидактичних принципів. Наявність цих принципів збільшує зростання інтересу до впровадження гейміфіікації в освітній процес і реалізує певні педагогічні завдання, оптимізуючи діяльність усіх учасників освітнього процесу.

Традиційно саме на ігровій діяльності побудоване навчання у початковій ланці враховуючи вікові особливості учнів та сферу їхніх захоплень, що дозволяє ефективно користуватися ігровими технологіями. За допомогою гри учня будь-якого віку легко залучити до співпраці, тому що саме гра є одним із перших видів діяльності дитини, через який вона здійснює самопізнання, пізнання навколишнього світу і формує свою особистість.

Місце та роль ігрової технології в навчальному процесі, поєднання елементів гри та навчання багато в чому залежать від розуміння педагогом функцій та класифікації педагогічних ігор.

Розвиваючий потенціал гри закладений у її природі. У грі одночасно вживаються добровільність і обов`язковість, розвага і напруга, містика і реальність, відособленість від повсякденного та постійний зв`язок з ним, емоційність та раціональність, особиста зацікавленість та колективна відповідальність [14, с. 121].

Ігрова технологія виступає як цілісна система навчання, що охоплює частину освітнього процесу та об`єднується загальним змістом, сюжетом і персонажами. Вона включає послідовні ігри та вправи, спрямовані на формування вміння виділяти ключові ознаки об`єктів, порівнювати та зіставляти їх; групи ігор, що допомагають узагальнювати предмети за певними ознаками; ігри для розвитку в учнів здатності відрізняти реальні явища від уявних; а також ігри, що розвивають самоконтроль, швидкість реакції, фонематичний слух, кмітливість тощо. Ігровий сюжет розгортається паралельно з основним навчальним матеріалом, стимулюючи активність та полегшуючи засвоєння ряду навчальних елементів. Створення ігрових технологій із окремих ігор та компонентів – це завдання кожного педагога.

Компонентами гейміфікації в освітньому процесі є ігрові стратегії, які підвищують інтерес учнів до навчання, а отже, розвивають позитивну мотивацію.

Гейміфікований освітній простір зацікавлює старшокласників і низкою інших важливих факторів: технічними засобами, що постійно оновлюються і за допомогою яких відбувається навчання; можливостями співпрацювати з іншими однокласниками, зокрема й на базі освітніх платформ; високим коефіцієнтом самостійності освітньої діяльності та індивідуалізацією навчання й розвитку; нестандартною формою організації освітнього процесу, відходом від традиційної класно-урочної системи.

Серед способів підвищення мотивації учнів можна виокремити такі:

- ✓ використання ігрових елементів, що реалізують педагогічні цілі гейміфікації і водночас розвивають ігрове мислення;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

✓ використання нагород, яке сприяє розвиткові азарту і допомагає максимальному виявленню здібностей здобувачів освіти;

✓ втілення ідей учнів у життя (матеріалізуючи ідеї, учитель спрощує засвоєння матеріалу школярами);

✓ заохочення самостійності й ініціативності.

Саєнко Н. В, Новікова Є. Б. [12] на основі аналізу наукової літератури визначають розгалужену систему заохочень – компонентів гейміфікації, – які безпосередньо можуть збільшити рівень внутрішньої мотивації учнів:

– досягнення (певні цілі);
– аватари (візуалізація характеру гравця);
– бейджи (візуалізація досягнень);
– битви із шефами (особливо складні випробування для переходу на наступний рівень);
– колекціонування (накопичення наборів предметів або бейджів);
– поєдинки (конкретна боротьба, зазвичай швидка);
– доступ до контенту (те, що відкривається гравцям, коли вони досягають певних показників);
– подарунки (можливість ділитися ресурсами з іншими);
– рейтинги лідерів (візуалізація розвитку і досягнень гравця);
– рівні (певні кроки у розвитку гравця);
– бали (кількісне відображення розвитку гри);
– квести (конкретні завдання зі своїми цілями й нагородами);
– соціальний профіль (візуалізація гри в соціальній мережі ігрока);
– команди (певні групи гравців, що працюють разом задля досягнення спільної мети);
– віртуальні товари (ігрові активи із суб`єктивною бо реальною цінністю).

Характер наведених компонентів, безперечно, специфічний і, на перший погляд, може використовуватися лише в комп`ютерних іграх, однак деякі із елементів уже давно й успішно вчителі використовують і в інших видах ігрової діяльності. Наприклад, ефективним є об`єднання учнів в команди (здорова конкуренція), надання впродовж чи у фіналі гри балів, бонусів, додаткового навчального матеріалу (для переходу на наступний рівень) тощо.

Зважаючи на внутрішню природу способів заохочення учнів і рівня актуалізації їхньої позитивної мотивації, а також вплив на психологічно-емоційний стан проаналізовані компоненти можна об`єднати в декілька груп:

- виклик (зворотній відлік – виконання завдань за обмежений період часу);
- елементи ризику (вірогідність втратити накопичені бали, знизити рівень, позбутися набутого статусу);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- шкала рейтингу (самооцінка прогресу, оцінка подальших перспектив);
- застосування балів, віртуальних нагород у практиці (обмін на оцінку, наприклад) тощо [10].

Будь-який обраний спосіб мотивації учнів вимагає від учителя додаткової підготовки і ретельного педагогічного прогнозування результатів. З огляду на специфіку сучасного освітнього процесу – дистанційну форму її здійснення – педагогу важче впливати на ступінь умотивованості здобувачів освіти, адже в цій формі навчання майже не реалізований емоційний компонент, який пов`язує учасників освітнього процесу. Однак учитель може частково розв`язати цю проблему та посилити залученість учнів (через вплив на емоційну сферу) за допомогою використання таких елементів гейміфікації, як рейтинги, рівні, табло переможців, нагороди, ігрові бали тощо.

Гейміфікація знаходиться на полюсі організації, тобто це технологія організації всього навчального процесу та засіб освітньої діяльності. Використовуючи таку інноваційну технологію, як гейміфікація, можна досягти успіхів у навчальній діяльності. Використовуючи елементи гейміфікації, вчителі вибудовують уроки за правилами та змістом гри, але при цьому використовують сучасні цифрові ресурси. На уроках може бути використана бальна система оцінювання, де у свою чергу учні можуть отримати бонуси від вчителя [7, с. 92].

Суть гейміфікації полягає у використанні ігрової механіки. Її мета – перетворити звичайний навчальний процес (знання нового теоретичного матеріалу) або рутинну роботу на цікаву діяльність. Це дає школярам мотивацію закінчити те, що вони почали. Гейміфікація під час уроків визначається за допомогою чотирьох компонентів.

1. Механіка. Відмінною рисою гейміфікації від традиційних форм організації навчальних ігор є співвіднесеність ігрових налаштувань з реальністю. При цьому освітній процес, що включає в себе незмінний зміст предмета та навчальної діяльності, визначеним чином структурований. Отже, гейміфікований контент включає в себе зароблені гравцями бали, досягнуті рівні, індикатор прогресу, таблиці лідерів, різні ігрові досягнення, постійний зворотний зв`язок та ін.

2. Нагорода. Однією з основних задач гейміфікації є використання механізму заохочення, що додатково вплине на мотивацію учня. Ігрова технологія – це перетворення зовнішньої винагороди у внутрішню. Наприклад, від матеріального предмета (медалі, дошки досягнень, зароблені бали) до особистого задоволення учня.

3. Вимірювання. Завдяки процесу гейміфікації здобувачі освіти можуть стежити за своїм прогресом у режимі реального часу та аналізувати свої навчальні досягнення. Це сприяє миттєвому виправленню допущених помилок, заповнення прогалин у знаннях.

4. Поведінка. Основними методами досягнення необхідної поведінки учнів є: відстеження прогресу, підвищення рівня та інтерактивність із призами.

Основна ідея гейміфікації полягає в тому, що користувач отримує задоволення від процесу і тим самим виявляє інтерес до навчання.

Зауважимо, що гейміфікація може спростити складні концепції до рівня поверхневого розуміння, оскільки акцент робиться на ігрові елементи. Учні можуть засвоювати матеріал на базовому рівні без глибокого аналізу та осмислення, що обмежує їх можливості для критичного мислення та вирішення проблем. Особливо в початковій школі, коли важливо формувати у дітей уміння аналізувати й синтезувати інформацію, це може бути суттєвим недоліком [11]. Крім того, реалізація гейміфікаційних методів вимагатиме від педагогів додаткових зусиль у плануванні та підготовці. Створення ігор та інтерактивних завдань може займати багато часу, що інколи може призводити до недостатньої підготовки традиційного навчального матеріалу. Це може призвести до дисбалансу в навчальному процесі, коли основні предмети залишаються на другому плані.

Гейміфікація є універсальним інструментом залучення учнів у освітній процес, але не панацеєю від усіх проблем. Багато вчителів, прагнучи зробити урок максимально цікавим, при кожному зручному разі використовують елементи гейміфікації. Однак їх надлишок призводить до негативних наслідків, зокрема [6]:

1. Здобувачі освіти гірше сприймають традиційні форми роботи. Учню, який звик до навчання в ігровій формі, важко зосередитись на предметі, якщо ніхто не намагається його захопити, тоді читання вголос та переказ просто втрачають свою ефективність.

2. Атмосфера у класі псується. Змагання може призвести до агресії та суперництва у класі, яке виходить за рамки школи та призводить до конфліктів. Важливо вміти грамотно справлятися з конкуренцією та стежити за динамікою групи [9, с. 76].

3. Іноді гейміфікований формат знижує мотивацію. Постійне очікування нагороди може призвести до того, що учень просто не захоче щось робити собі і просто так.

4. Основна проблема гейміфікації – відсутність часу на уроці.

Теоретично гейміфікація – дуже проста, але ефективна техніка, що вимагає лише невеликої підготовки від вчителя. Однак на практиці все виявляється набагато складніше: урок триває всього 45 хвилин, 10-15 з 35 яких йде на організаційні питання, підготовку дітей до сприйняття нового змісту, перевірку домашніх завдань.

Персоналізовані навчальні середовища, створені за допомогою гейміфікації, розробляються з використанням нових програмних засобів і реалізують найкращі ігрові практики, дозволяючи учням вирішувати стратегічні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

навчальні завдання різними способами. Ігрові завдання вимагають від саморегуляції, тобто вміння керувати своїми емоціями та висловлюваннями, вміння планування своїх дій та нести відповідальність за результат. Ці навички необхідні для того, щоб діти відчували відповідальність за свої дії та приймали наслідки своїх рішень. Власне завдання для самоконтролю: створення ігрових завдань, що вимагають від учнів вміння контролювати свої емоції та поведінку. Так, за допомогою платформи Clascraft можна створювати фіксовані часові інтервали для вирішення освітніх завдань; завдання спрямовані на розвиток комунікативних навичок, де можна нараховувати бали за вирішення комунікативних завдань. Ігрова симуляція ситуацій вибору: ігрова симуляція, в якій учні повинні приймати відповідальні рішення та оцінювати їх наслідки.

Висновки. Гейміфікація має великий дидактичний потенціал, адже, окрім навчальних цілей, упровадження ігрових практик дозволяє реалізувати низку інших важливих завдань: активізувати пізнавальну діяльність учнів, формувати навички критичного мислення, розвивати творчі здібності школярів, виховувати ініціативність, почуття самодостатності й самоцінності.

Системне використання вчителем ігрових елементів забезпечує ефективну залученість учнів в освітній процес, підвищує їхню мотивацію до навчання, а, отже, сприяє більш результативному засвоєнню знань. Ігрові практики створюють позитивний психологічний мікроклімат на уроці та оптимізують освітній процес загалом.

Гейміфікація дозволяє вчителю замінити однотипні завдання й урізноманітнити уроки української мови, зокрема, впроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології (різноманітні прийоми візуалізації та інтенсифікації навчального процесу) та використовуючи принципи едьютейнменту. Ігрові практики підвищують ступінь усвідомленого сприйняття матеріалу, розвивають стимул учнів до самоосвіти, активізують уміння думати й діяти самостійно, працювати в команді тощо. Гра викликає у школярів інтерес та ентузіазм, що формує позитивну мотивацію до навчання.

Не зважаючи на численні переваги, впровадження гейміфікації має свої недоліки. Перш за все, педагоги повинні мати достатньо часу та ресурсів для розробки якісного навчального контенту, що включає гейміфікаційні елементи.. Тому вчителі повинні знаходити баланс між гейміфікацією та традиційними методами навчання.

Література:

1. Бугайчук К. Л. Гейміфікація у навчанні: сутність, переваги. *Дистанційна освіта України 2015: збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф*. Харків, 2015. С. 39–43.

2. Гейміфікація та ігрове навчання у чому різниця? URL: https://cutt.ly/FeHHIL0u (дата звернення 10.04.2024).

3. Дідякова О. Гра як інструмент: що таке гейміфікація? URL: https://mistosite.org.ua/articles/hra-iak-instrument-shcho-take-heimifikatsiia (дата звернення 10.04.2024).

4. Добровольська Н., Копняк К. Smart-освіта: як новітня освітня парадигма. Smart-освіта: ресурси та перспективи: *матеріали II Міжнар. наук.-метод. конф.*. Київ, 2016. С. 40–43.

5. Захарова О. В., Грузд А. В. Підвищення якості послуг вищої освіти за допомогою гейміфікації. *Наукові праці Кіровоградсього національного технічного університету. Економічні науки*. Кропивницький, 2017. № 32. С. 113–122.

6. Клочко А. О., Прокопенко А. А. Використання інструментів гейміфікації в освітньому процесі. *Міжнародна науково-практична конференція «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки»*. 2021. Одеса. С. 111-113.

7. Овчарук О. В. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи. Київ, 2019. 108 с.

8. Петренко С. В. Gamification як інноваційна освітня технологія. URL: https://cutt.ly/3eHHAcMl (дата звернення 10.04.2024)

9. Пономарьова К. І. «Я дружу зі словом». Посібник з української мови. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 96 с.

10. Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах освітніх трансформацій: виховний, психологічний, інклюзивний виміри: *матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19–21 червня 2019 року, м. Скадовськ* / за ред.: І. Я. Жорової, С. О. Моїсеєва. Скадовськ, 2019. 327 с.

11. Саган О.В. Гейміфікація як сучасний освітній тренд. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. 2022. Вип. 100. С. 12 - 18.

12. Саєнко Н. В, Новікова Є. Б., Потенціал гейміфікації як сучасної освітньої технології в умовах ЗВО. URL: https://zenodo.org/records/3667483/files/Saienko and Novikova.pdf (дата звернення: 09.11.2024).

13. Ткаченко О. Гейміфікація освіти: формальний і неформальний простір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 11. С. 303-309.

14. Шість кроків до гейміфікації навчання (із прикладами). URL: https://cutt.ly/KeGfzKr7 (дата звернення: 22.11.2023).

References:

1. Buhaichuk K. L. Heimifikatsiia u navchanni: sutnist, perevahy [Gamification in education: essence, advantages]. *Dystantsiina osvita Ukrainy 2015: zbirnyk materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Distance education of Ukraine 2015: collection of materials of the International Scientific and Practical Conference]. Kharkiv, 2015. P. 39–43. [in Ukrainian].

2. Heimifikatsiia ta ihrove navchannia u chomu riznytsia? [What is the difference between gamification and game-based learning?] URL: https://cutt.ly/FeHHIL0u [in Ukrainian].

3. Didiakova O. Hra yak instrument: shcho take heimifikatsiia? [Game as a tool: what is gamification?] URL: https://mistosite.org.ua/articles/hra-iak-instrument-shcho-take-heimifikatsiia [in Ukrainian].

4. Dobrovolska N., Kopniak K. Smart-osvita: yak novitnia osvitnia paradyhma [Smart education: as the newest educational paradigm]. *Smart-osvita: resursy ta perspektyvy: materialy II Mizhnar. nauk.-metod. konf.* [Smart education: resources and perspectives: materials of the 2nd International scientific and methodological conference]. Kyiv, 2016. P. 40–43. [in Ukrainian].

5. Zakharova O. V., Hruzd A. V. Pidvyshchennia yakosti posluh vyshchoi osvity za dopomohoiu heimifikatsii [Improving the quality of higher education services using gamification]. *Naukovi pratsi Kirovohradsho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences]. Kropyvnytskyi, 2017. № 32. P. 113–122. [in Ukrainian].

6. Klochko A. O., Prokopenko A. A. Vykorystannia instrumentiv heimifikatsii v osvitnomu protsesi [Use of gamification tools in the educational process]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Doslidzhennia riznykh napriamkiv rozvytku psykholohii ta pedahohiky»* [International scientific and practical conference «Research of various directions of development of psychology and pedagogy»]. 2021. Odesa. P. 111-113. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

7. Ovcharuk O. V. Tsyfrova kompetentnist suchasnoho vchytelia novoi ukrainskoi shkoly [Digital competence of the modern teacher of the new Ukrainian school]. Kyiv, 2019. 108 s. [in Ukrainian].

8. Petrenko S. V. Gamification yak innovatsiina osvitnia tekhnolohiia [Gamification as an innovative educational technology]. URL: https://cutt.ly/3eHHAcMl [in Ukrainian].

9. Ponomarova K. I. «Ia druzhu zi slovom»: posibnyk z ukrainskoi movy [«I am friends with the word»: guide to the Ukrainian language]. Kyiv, 2018. 96 s. [in Ukrainian].

10. Zhorovoi I. Ya. & Moiseieva S. O. Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti osobystosti v umovakh osvitnikh transformatsii: vykhovnyi, psykholohichnyi, inkliuzyvnyi vymiry [The development of life competence of the individual in the conditions of educational transformations: educational, psychological, inclusive dimensions]. *Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference]. Skadovsk, 2019. 327 s. [in Ukrainian].

11. Saienko N. V, Novikova Ye. B., Potentsial heimifikatsii yak suchasnoi osvitnoi tekhnolohii v umovakh ZVO [The potential of gamification as a modern educational technology in conditions of higher education]. URL: https://zenodo.org/records/3667483/files/Saienko and Novikova.pdf [in Ukrainian].

12. Sahan O.V. Heimifikatsiia yak suchasnyi osvitnii trend [Gamification as a modern educational trend]. *Pedahohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats* [Pedagogical sciences. Collection of scientific papers]. 2022. Vyp. 100. P. 12 – 18 [in Ukrainian].

13. Tkachenko O. Heimifikatsiia osvity: formalnyi i neformalnyi prostir [Gamification of education: formal and informal space.]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Current issues of humanitarian sciences]. 2015. Vyp. 11. S. 303-309 [in Ukrainian].

14. Shist krokiv do heimifikatsii navchannia (iz prykladamy) [Six steps to gamification of learning (with examples)]. URL: https://cutt.ly/KeGfzKr7 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 378.147:61

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-601-608

Люлька Олександр Миколайович кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри хірургії №1, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (050) 304-62-14, https://orcid.org/0000-0002-1056-8308

Буря Лілія Володимирівна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри гігієни та екології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0009-0008-0852-8885

Ляховський Віталій Іванович доктор медичних наук, професор, професор кафедри хірургії №1, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 60-20-51,https://orcid.org/0000-0003-1551-4891

Кравців Микола Ігорович кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри хірургії №1, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0000-0002-9602-4714

Краснов Олег Георгійович кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії №1, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0000-0002-8704-1686

ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У даній статті проаналізовано фактори підвищення продуктивності навчання студентів-медиків у медичних закладах вищої освіти. Підготовка кваліфікованих лікарів на сьогоднішній день залишається актуальною і вкрай важливою проблемою держави. Суспільство потребує достатньої кількості медичних спеціалістів, спроможних на практиці реалізовувати всі досягнення науки, використовувати новітні технічні розробки і медичне обладнання для надання медичної допомоги населенню. Якісна медична освіти – це запорука високої кваліфікації майбутніх лікарів. Тому підвищення продуктивності процесу навчання у медичних закладах вищої освіти приділяється постійна і пильна увага. Серед сучасних форм і методів навчального процесу, які сприяють вирішенню проблем навчання у медичних закладах вищої освіти, слід виділити застосування принципів продуктивного навчання, які мають значну практичну складову та сприяють ефективному засвоєнню теоретичного матеріалу і розвитку клінічного мислення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Реалізація принципів продуктивного навчання студентів-медиків передбачає впровадження в освітній процес необхідних теоретичних підходів та практичних кроків. Обов'язковою умовою вважаємо існування безпечного освітнього середовища, коли створені безпечні умови навчання та праці для кожного учасника навчально-виховного процесу. Не викликає заперечень практична направленість навчального процесу з активним залученням студентів до навчання у вигляді різноманітних видів групової роботи. Потужним фактором покращення продуктивності навчання є підвищення мотивації студентів, особливо за рахунок інноваційних методів, які сприяють розвитку внутрішніх мотиваційних факторів як найбільш стійких, тривалих та перспективних. Особливого значення набувають методи симуляційного та проблемно-орієнтовного навчання, цінність яких, крім іншого, полягає в створенні ситуацій, наближених до реальних умов роботи лікаря, чим покращуються теоретична і практична підготовка студентів, з'являються стимули до активної самостійної роботи, розвиваються навички командної праці, формується клінічне мислення.

Не менш важливою складовою підвищення продуктивності навчання є постійний зворотній зв'язок між викладачем та здобувачами освіти, що спонукає студентів до саморефлексії та стимулює у них бажання вдосконалюватись.

Ключові слова: продуктивність навчання, медичні заклади вищої освіти, інноваційні методи.

Liulka Oleksandr Mykolaiovych Candidate of medical sciences, Associate Professor of the Department of Surgery No. 1, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (050)304-62-14, https://orcid.org/0000-0002-1056-8308

Buria Liliia Volodymyrvna Candidate of medical sciences, Associate Professor of the Department of Hygiene and Ecology, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532)60-20-51, https://orcid.org/0009-0008-0852-8885

Liakhovskyi Vitalii Ivanovych MD, Professor, Professor of the Department of Surgery No. 1, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0000-0003-1551-4891

Kravtsiv Mykola Ihorovych, Candidate of medical sciences, Associate Professor, Head of the Department of Surgery No. 1, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/ 0000-0002-9602-4714

Krasnov Oleg Georgyovich Candidate of medical sciences, Assistant of the Department of Surgery No. 1, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0000-0002-8704-1686

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

INCREASING THE PRODUCTIVITY OF EDUCATION IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. This article analyzes the factors of increasing the productivity of medical students' education in medical institutions of higher education. The training of qualified doctors today remains an urgent and extremely important problem of the state. Society needs a sufficient number of medical specialists who are able to implement all the achievements of science in practice, use the latest technical developments and medical equipment to provide medical care to the population. High-quality medical education is the key to the high qualification of future doctors. Therefore, constant and close attention is paid to increasing the productivity of the learning process in medical institutions of higher education. Among the modern forms and methods of the educational process, which contribute to solving the problems of training in medical institutions of higher education, it is necessary to highlight the application of the principles of productive learning, which have a significant practical component and contribute to the effective assimilation of theoretical material and the development of clinical thinking

The implementation of the principles of productive training of medical students involves the introduction of the necessary theoretical approaches and practical steps into the educational process. We consider the existence of a safe educational environment to be a prerequisite, when safe conditions for study and work are created for each participant in the educational process. There is no denying the practical orientation of the educational process with the active involvement of students in learning in the form of various types of group work. A powerful factor in improving learning productivity is to increase students' motivation, especially through innovative methods that contribute to the development of intrinsic motivational factors as the most sustainable, long-lasting and promising. Of particular importance are the methods of simulation and problem-oriented learning, the value of which, among other things, lies in the creation of situations close to the real conditions of the doctor's work, which improves the theoretical and practical training of students, provides incentives for active independent work, develops teamwork skills, and forms clinical thinking. An equally important component of increasing learning productivity is constant feedback between the teacher and students, which encourages students to self-reflection and stimulates their desire to improve

Keywords: learning productivity, medical institutions of higher education, innovative methods.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх лікарів у медичних закладах вищої освіти України залишається актуальною проблемою вищої школи і набуває надзвичайно важливого значення для забезпечення необхідного рівня надання медичної допомоги населенню нашої країни та розвитку галузі охорони здоров’я в цілому. Виклики сьогодення вимагають від

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

майбутніх лікарів глибоких знань щодо сучасних методів діагностики та інноваційних технологій лікування, можливостей медичного обладнання та готовності застосовувати їх у практичній діяльності.

Введення змішаної форми навчання в учбовий процес призвело до перегляду традиційних класичних методів та форм навчання студентів-медиків та пошуку нових ефективних та практичних, які дозволяють підвищити ефективність навчання та покращити рівень теоретичної та практичної підготовки. Серед сучасних інноваційних форм навчального процесу вирішенню проблем навчання у медичних закладах вищої освіти сприяє застосування принципів продуктивного навчання, які мають практичну спрямованість та націлені на ефективне засвоєння теоретичного матеріалу і розвиток клінічного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проведений аналіз даних літератури, які присвячені вивченню основних засад продуктивного виду навчання та визначенню факторів його підвищення при проведенні навчального процесу в медичних закладів вищої освіти. Матеріал статті буде корисним для подальшого удосконалення навчання у медичних закладах вищої освіти.

Мета статті. Аналіз основних засад продуктивного виду навчання та визначення факторів його підвищення при проведенні навчального процесу в медичних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Згідно визначення, яке приводиться у Вікіпедії [1], продуктивне навчання – це інноваційний вид освіти, при якому процес навчання є мотивованим для всіх учасників освітнього процесу і передбачає особисту свободу кожного, а викладач виступає у ролі ділового партнера, консультанта та однодумця. Така концепція навчання вважається ефективною та сприяє розвитку і формуванню професійної особистості у студентів.

Реалізація на практиці засад продуктивного навчання при підготовці майбутніх лікарів передбачає застосування певних теоретичних принципів та підходів, важливішими серед яких вважаємо наступні.

Процес навчання повинен відбуватись з активним залученням студентів у різноманітних формах. Під час практичних занять активно застосовуються дискусії у вигляді індивідуальних або групових завдань при обговоренні клінічних випадків під час учбових клінічних розборів або етапних епікризів. Здобувачі освіти, переважно старших курсів, роблять повідомлення про стан запропонованого для курації хворого за його попередньою згодою з урахуванням результатів фізикального та лабораторно-інструментальних обстежень. Студенти обґрунтовують і формулюють клінічний діагноз та пропонують план подальшого обстеження та лікування. Виконувати це завдання можна як в усній формі, так і письмово, індивідуально або групою. Після виступу доповідача під керівництвом викладача за участю всіх студентів проводиться обговорення. Кожен присутній може висловити свою думку стосовно почутого або у процесі дискусії висловити свою точку зору на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

проблему загалом. Це допомагає студентам засвоїти навчальний матеріал краще і більш детальніше, набути практичних навичок щодо систематизації клінічного та теоретичного матеріалу. Завдяки такій формі навчання у майбутніх лікарів формуються навички працювати у колективі, удосконалюється вміння вислуховувати думку інших, критично відноситись до почутого та виробляється почуття колективізму [2].

На кожному практичному занятті акцентується увага студентів на органічному поєднанні теоретичних знань та практичних навичок і вмінь. Будь яка форма навчання викликає більшу зацікавленість у студентів якщо вона має конкретний вихід у практику, практично орієнтована. Самостійне виконання фізикального обстеження, інтерпретація додаткових обстежень і комплексне резюме стосовно стану пацієнта, особливо коли результати задовольняють як студентів, так і викладача, додає впевненості студенту та мотивує його до подальшого вивчення навчального матеріалу.

Групова робота здобувачів освіти під час виконання завдань на практичних заняттях, коли робота кожного не дублюється, а доповнює один одного, сприяє обміну ідеями між учасниками, розвиває навички спілкування та колегіальності під час колективної роботи. Студенти самостійно в своїй групі розподіляють між собою частини завдання і тим самим у кожного з них виховується відчуття відповідальності перед колективом. У таких випадках особливо важливим є справедливе та об’єктивне оцінювання відповідей студентів викладачем з урахуванням складності завдання, частки виконаної роботи кожним, дотримання принципів академічної доброчесності під час виконання завдання.

Значний позитивний вплив на продуктивність навчання студентів здійснює застосування методики проблемно-орієнтовного навчання (PBL). Ця форма навчання сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти клінічного мислення, стимулює їх до активної самостійної роботи, формує навички командної праці. Для повноцінного впровадження PBL потрібна певна педагогічна підготовка викладачів, які повинні виступати у ролі радника, наставника, модератора, головним завданням якого є стежити за пізнавальним процесом на занятті, коректно направляти думку студентів у вірному напрямку, не оприлюднювати готові відповіді на дискусійні питання, долучати до роботи всіх здобувачів вищої освіти. Крім того, для успішної реалізація PBL необхідна наявність всього комплексу навчально-методичного забезпечення навчального процесу по кожній освітньо-професійній програмі, що реалізується: відповідні кейси, ситуаційні задачі та тести, практичні завдання. Майстерність і витримка викладача проявляється не тільки володінням методикою створення освітнього середовища, шляхами стимулювання студентів до самостійного інформаційного або наукового пошуку, володінням навичками підтримання динаміки колективної дискусії, а ще й навичками активного вислуховування доповідачів, при цьому відкрито не демонструючи своєї провідної ролі в триваючій

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

дискусії, дозволяючи студентам самостійно робити висновки і подальші прогнози. А при оцінці результатів роботи студентів та підведенні підсумків потрібно враховувати не тільки рівень продемонстрованих знань та вмінь, а й активність кожного з них під час виконання завдання і пошуку вірного рішення.

Іншою важливою складовою підвищення продуктивності навчання повинен бути постійний зворотній зв'язок між викладачем та здобувачами освіти. Своєчасна реалізація цього принципу дозволяє студентам отримувати інформацію щодо успішності їх навчальної діяльності, виявляти недоліки у вивченні навчального матеріалу. Ефективність зворотного зв'язку значно підвищується при відповідних матеріально-технічних умовах (особливо під час дистанційної форми навчання) та при доброзичливій психологічній атмосфері спілкування, побудованій на принципах академічної доброчесності та взаємної поваги між учасниками освітнього процесу [3]. Однією з цілей зворотного зв'язку між викладачами і студентами є спонукання до саморефлексії та стимулювання у студентів бажання вчитись і вдосконалюватись.

Підвищення мотивації студентів до навчання є потужним фактором покращення продуктивності навчання. Серед традиційних (класичних) методів підвищення мотивації залишається послідовний і постійний контроль рівня знань з визначенням недоліків у вивченні навчального матеріалу з одного боку та заохоченням за академічні досягнення за визначеними критеріями оцінювання знань з іншого. Методи контролю рівня знань різноманітні: усне опитування, розв'язання ситуаційних задач, тестових завдань, підготовка письмових робіт тощо. Інноваційні методи відрізняються більш індивідуальним та практичним підходом до студентів, сприяють розвитку внутрішніх мотиваційних факторів як найбільш стійких, тривалих та перспективних для майбутніх лікарів. Застосування кейс-методу, різноманітних конкурсів, вікторин, створення рейтингів серед студентів різноманітить навчальний процес та певним чином стимулює до навчання.

Останнім часом, через об'єктивні причини існує певне обмеження доступу під час навчального процесу студентів до пацієнтів для проведення курації та відпрацювання практичних навичок. [4]. Одним із можливих варіантів вирішення цієї проблеми є використання симуляційного навчання у вигляді моделювання клінічних ситуацій на віртуальних пацієнтах, під час проведення рольових ігор, на спеціальних пристроях чи засобах різної складності, інформативності та ефективності (тренажери, муляжі, фантоми тощо) [5,6]. Завдяки симуляційним технологіям навчання студенти покращують свої комунікаційні навички та колективну взаємодію, у них підвищується впевненість у своїх діях. Крім того, відпрацювання практичних навичок і вмінь відбувається без створення небезпеки для пацієнтів. Цінність симуляційних методів навчання полягає не тільки в створенні ситуацій, наближених до реальних умов роботи лікарів, чим покращуються теоретична

і практична підготовка здобувачів вищої освіти, але і в можливості застосування цих методів під час контрольного визначення рівня знань студентів.

Безумовно обов'язковою умовою для успішного та ефективного навчання студентів є створення безпечного освітнього середовища, коли створені безпечні умови навчання та праці для кожного учасника навчально-виховного процесу [7]. Насамперед, це відповідність навчальних приміщень санітарно-гігієнічним нормам (освітлення учбових аудиторій, їх площа, температурний режим) та доступність туалетів і роздягалень. Не менш важливим є створення доброзичливої психологічної атмосфери взаємної довіри і порозуміння, яку підтримує постійний контакт між адміністрацією закладу вищої освіти і студентами (зустрічі керівництва закладу зі студентською молоддю, функціонування на постійній основі студентських спільнот, товариств, профспілкової організації тощо).

Висновки.

Продуктивне навчання – інноваційна методика організації освітнього процесу в медичних закладах вищої освіти, яка дозволяє покращити рівень як теоретичної, так і практичної підготовки майбутніх лікарів. Успішне впровадження продуктивного навчання залежить від реалізації комплексу факторів, найважливішими серед яких є активне залучення студентів у вигляді групової роботи, практична реалізація набутих знань, застосування проблемно-орієнтованого та симуляційного навчання, заходи підвищення мотивації до навчання та постійний зворотний зв'язок між викладачем і здобувачами вищої освіти.

Література.

1. Продуктивне навчання - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#cite_note-1 .

2. Люлька О.М., Ляховський В.І., Нємченко І.І., Городова-Андрєєва Т.В., Лисенко Р.Б., Краснов О.Г. Особливості застосування етапного епікризу під час вивчення хірургії. Мат еріали Всеукраїнської навчально-наукової конференції з між народною участ ю «Медична *освіта за новими стандартами: виклики та інтеграція в міжнародний освітній простір» (30 березня 2023р.).*Полтава,2023.156-158.

3. Буря Л.В., Люлька О.М., Білоконь С.О., Макаренко О.В., Вахненко А.В. Принцип зворотного зв'язку при дистанційному навчанні іноземних здобувачів освіти. *Збірник* ст ат ей VIII Між народної науково-практ ичної конференції «Акт уальні пит ання лінгвіст ики, *професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи.* Полтава, 2023.39-42.

4. McGaghie WC, Issenberg SB, Petrusa ER, Scalese RJ. A critical review of simulation-based medical education research: 2003-2009. Med Educ. 2010;44:50-63. doi: 10.1111/j.1365-2923.2009.03547.x

5. Vest BM, Lynch A, McGuigan D, Servoss T, Zinnerstrom K, Symons AB. Using standardized patient encounters to teach longitudinal continuity of care in a family medicine clerkship. BMC Med Educ. 2016;16(1):208. doi: 10.1186/s12909-016-0733-y

6. Heru AM. Role-Play in Medical Education to Address Student Mistreatment. Virtual Mentor. 2014; 16(3): 177-81. doi: 10.1001/virtualmentor.2014.16.03.medu1-1403.

7. Люлька О.М., Кравців М.І., Дулченко М.О., Ляховський В.І., Нємченко І.І., Лисенко Р.Б., Краснов О.Г., Городова-Андреєва Т.В. Безпечне освітнє середовище в медичному закладі вищої освіти. *Збірник статей VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи.* Полтава, 2023. 251-254.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

References:

1. Produktyvne navchannya [Productive learning]. (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved fromhttps://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#cite_note-1/[in Ukrainian].

2. Liulka O.M., Liakhovskyi V.I., Nemchenko I.I., Gorodova-Andreeva T.V., Lysenko R.B., Krasnov O.G. (2023). Osoblyvosti zastosuvannya etapnoho epikryzu pid chas vyvchennya khirurhiyi [Peculiarities of the application of stage epicrisis during the study of surgery]. *Medychna osvita za novymy standartamy: vyklyky ta intehratsiya v mizhnarodnyy osvitniy prostir - Medical education according to new standards: challenges and integration into the international educational space:* Proceedings of the All-Ukrainian educational and scientific conference with international participation, (pp.156-158). Poltava [in Ukrainian].

3. Buria L.V., Liulka O.M., Bilokon S.O., Makarenko O.V., Vakhnenko A.V. (2023). Pryntsyp zvorotnoho zv″yazku pry dystantsiynomu navchanni inozemnykh zdobuvachiv osvity [The principle of feedback during distance education of foreign students]. *Aktual'ni pytannya linhvistyky, profesiynoyi linhvodydaktyky, psykholohiyi i pedahohiky vyshchoyi shkoly - Current issues of linguistics, professional language didactics, psychology and pedagogy of higher education:* Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, (pp.39-42). Poltava [in Ukrainian].

4. McGaghie WC, Issenberg SB, Petrusa ER, Scalese RJ. A critical review of simulation-based medical education research: 2003-2009. Med Educ. 2010;44:50-63. doi: 10.1111/j.1365-2923.2009.03547.x

5. Vest BM, Lynch A, McGuigan D, Servoss T, Zinnerstrom K, Symons AB. Using standardized patient encounters to teach longitudinal continuity of care in a family medicine clerkship. BMC Med Educ.2016;16(1):208.doi: 10.1186/s12909-016-0733-y

6. Heru AM. Role-Play in Medical Education to Address Student Mistreatment. Virtual Mentor. 2014; 16(3): 177-81. doi: 10.1001/virtualmentor.2014.16.03.medu1-1403.

7. Liuka O.M., Kravtsiv M.I., Dudchenko M.O., Liakhovskyi V.I., Nemchenko I.I., Lysenko R.B., Krasnov O.G., Gorodova-Andreeva T.V. (2023) Bezpechne osvitnye seredovyshche v medychnomu zakladi vyshchoyi osvity. [A safe educational environment in a medical institution of higher education] *Aktual'ni pytannya linhvistyky, profesiynoyi linhvodydaktyky, psykholohiyi i pedahohiky vyshchoyi shkoly - Current issues of linguistics, professional language didactics, psychology and pedagogy of higher education:* Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, (pp.251-254). Poltava [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.3.091.3:[373.3.017:39(=161.2)](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-609-618

Макарчук Вікторія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, вул. Садова, 28, тел.: (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0003-1383-121X

Амонс Антон Анатолійович здобувач ступеня вищої освіти доктор філософії із спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 4-04-93

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ

Анотація. У статті розглянуто питання позакласної роботи як важливого чинника виховання національної ідентичності учнів. Підкреслено значущість позакласних заходів як невід'ємної частини освітнього процесу, що має великий потенціал для формування національної свідомості, ціннісних орієнтирів та почуття приналежності до української культури. Розглядається, як різноманітні форми позакласної діяльності (екскурсії, тематичні вечори, конкурси, проекти тощо) можуть сприяти загальному розвитку молоді та утвердженню в них національних цінностей.

У статті розглядаються та характеризуються загальні теоретичні основи організації позакласної виховної роботи та її значення у формуванні національної ідентичності учнів. Досягнення цієї мети повною мірою пов'язане з процесом залучення учнів до праці. Виховне середовище автор визначає як частину соціального середовища, котре спеціально створюється для формування суб'єктів суспільної діяльності на всіх рівнях соціального життя. Ефективність вирішення цього завдання залежить від стану і вдосконалення трудового виховання за найбільш тісного спілкування дорослих і дітей у загальноосвітніх закладах країни.

Стаття висвітлює актуальну проблему виховання національної ідентичності учнів і підкреслює роль позакласної роботи в цьому процесі. Робота буде корисною для педагогів, які хочуть урізноманітнити методи національно-патріотичного виховання та розвивати в учнів почуття гордості за свою країну. погано на деякі недоліки, стаття робить значний внесок у педагогічну теорію і практику, пропонуючи ефективний інструмент для виховання національної свідомості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У сучасному освітньому процесі суттєвим увагою є формування національної свідомості та патріотичного виховання молоді. Позакласна робота стає однією з ефективних інструментів для утвердження національної ідентичності, після чого вона дає можливість вихованцям глибше пізнати культуру, традиції та історію рідного краю. Позакласні заходи не дозволяють розширити можливості учнів для самореалізації, зміцнення їх почуття належності до українського суспільства, а також сприяють формуванню цінних орієнтирів.

Роль позакласної роботи у вихованні національної ідентичності Позакласна робота надає широкий простір для виховної діяльності. На відміну від стандартного уроку, позакласні заходи проходять в атмосфері неформальної освіти, що сприяє кращому розвитку ідей, які закладаються в процес виховання.

Ключові слова: позакласна робота, національна ідентичність, виховання учнів, патріотичне виховання, освітній процес, громадянська свідомість, культурні цінності.

Makarchuk Viktoriia Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, tel.: (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0003-1383-121X

Amons Mikhail Anatolyevich Postgraduate student of higher education degree Doctor of Philosophy in speciality 011 Educational, Pedagogical Sciences**,** Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, tel.: (04744) 4-04-93

EXTRACURRICULAR WORK AS A MEANS OF FOSTERING STUDENTS' NATIONAL IDENTITY

Abstract. The article deals with the issue of extracurricular activities as an important factor in the education of students' national identity. The significance of extracurricular activities as an integral part of the educational process, which has great potential for the formation of national consciousness, values and a sense of belonging to Ukrainian culture, is emphasised. The article examines how various forms of extracurricular activities (excursions, theme nights, competitions, projects, etc.) can contribute to the overall development of young people and the establishment of national values in them.

The article discusses and describes the general theoretical foundations of the organisation of extracurricular educational work and its importance in shaping the national identity of students. The achievement of this goal is fully linked to the process of involving students in work. The author defines the educational environment as a part of the social environment that is specially created for the

formation of subjects of social activity at all levels of social life. The effectiveness of solving this task depends on the state and improvement of labour education with the closest communication between adults and children in general education institutions of the country.

The article highlights the urgent problem of educating students' national identity and emphasises the role of extracurricular activities in this process. The work will be useful for teachers who want to diversify the methods of national and patriotic education and develop a sense of pride in their students. Despite some shortcomings, the article makes a significant contribution to pedagogical theory and practice by offering an effective tool for raising national consciousness.

The formation of national consciousness and patriotic education of young people is of great importance in the modern educational process. Extracurricular activities are becoming one of the most effective tools for strengthening national identity, and they enable students to learn more about the culture, traditions and history of their native land. Extracurricular activities help to expand students' opportunities for self-realisation, strengthen their sense of belonging to Ukrainian society, and contribute to the formation of valuable guidelines.

The role of extracurricular activities in fostering national identity Extracurricular activities provide a wide scope for educational activities. Unlike a standard lesson, extracurricular activities take place in an atmosphere of non-formal education, which contributes to the better development of ideas that are embedded in the education process.

Keywords: extracurricular activities, national identity, pupils' education, patriotic education, educational process, civic consciousness, cultural values.

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства, коли процеси глобалізації створюють ризики втрати національних цінностей та культурної ідентичності, особливо важливим стає питання виховання молодого покоління на основі національних традицій, мови та культури. В Україні, як і в багатьох інших країнах, школа має не лише навчати, а й виконувати роль виховного центру, що сприяє формуванню патріотизму, національної самосвідомості та соціальної відповідальності учнів.

Позакласна робота в цьому контексті постає важливим засобом виховання національної ідентичності учнів, оскільки саме через неформальні форми освіти, позашкільні заходи, гуртки та волонтерські ініціативи у дітей є можливість безпосередньо пізнати культурні традиції, історичну спадщину та важливість громадянської активності. На жаль, у багатьох школах України позакласна робота все ще залишається на недостатньо високому рівні, часто проводиться формально або не враховує національно-патріотичний компонент, що ускладнює формування національної ідентичності.

Таким чином, проблема виховання національної ідентичності учнів через позакласну роботу полягає у відсутності системного підходу, недостат-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ній увазі до інтеграції патріотичного та культурного компонентів, а також у недостатньому використанні сучасних підходів до позакласної роботи, які б заохочували дітей до глибшого пізнання національної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема виховання національної ідентичності учнів через позакласну роботу привертає дедалі більшу увагу науковців та педагогів, особливо в умовах актуальних викликів для національної самосвідомості та громадянської відповідальності молоді. Останні дослідження зосереджуються на пошуку оптимальних методів виховання, розвитку позакласних програм, що сприяють формуванню національної ідентичності, та вивченні впливу різних видів позакласної діяльності на особистісний розвиток учнів.

Згідно з дослідженнями українських педагогів (Кононенко, Павленко), патріотичне виховання є ключовим елементом у процесі формування національної ідентичності. Ці дослідники підкреслюють, що саме позакласні заходи можуть найефективніше забезпечити цей процес, адже через інтерактивні методи, екскурсії, зустрічі з діячами культури та волонтерську діяльність у дітей формується почуття гордості за країну та народоль позакласної роботи в етичному та культурному вихованні. Дослідження Семенюка та Трач акцентують на тому, що позакласна діяльність має потужний потенціал у формуванні етичних та моральних цінностей, які є невід'ємною частиною національної ідентичності. Вони підкреслюють важливість впровадження в освітній процес національно-культурного компоненту, який передбачає знайомство з народними традиціями, обрядами, звичаями, що посилює зв'язок молоді з національною спадщиною .

На думку Гринчук та Руденко, у сучасній школі ефективними є інтерактивні методи виховання, такі як рольові ігри, творчі майстерні та проєктна діяльність, які дозволяють дітям не тільки отримати знання про національну культуру, а й практично застосовувати їх. Вони зазначають, що використання методів креативного навчання сприяє глибшому засвоєнню національних цінностей та активізує участь учнів у позакласних заходах.

Метою статті є визначення ролі та ефективності позакласної роботи як засобу виховання національної ідентичності учнів.

Виклад основного матеріалу. Позакласна робота є важливим компонентом системи виховання, що дозволяє розвивати учнів всебічно, формуючи не лише академічні, але й соціальні та морально-етичні якості. У контексті формування національної ідентичності позакласна діяльність виступає ефективним інструментом, оскільки забезпечує виховання любові до рідної країни, національної свідомості, поваги до історії та культури свого народу. Національна ідентичність є важливим фактором, що допомагає учням усвідомити свою належність до спільноти, розвиваючи почуття патріотизму, гордості та відповідальності [8, с.12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Позакласна діяльність відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні національно-культурної ідентичності у підлітків, значною мірою тому, що її метою є задоволення моральних потреб і запитів дітей, розкриття їхніх здібностей, нахилів, сутнісних сил у неформальній обстановці. До переваг позакласної діяльності можна віднести її добровільність, творчу орієнтованість, соціальну спрямованість, відповідність віковим інтересам і бажанням школярів, можливість проявити ініціативу, самостійність та самодіяльність. Ефективність позакласної діяльності значною мірою залежить від підготовленості класного керівника, його організаторських здібностей, уміння зацікавити і згуртувати учнів у досягненні виховної мети. Організація позакласної діяльності для школярів основної і старшої ланки школи є багатоаспектною та характеризує не лише певне поле діяльності, реалізацію різних виховних завдань, а й якість, що зумовлює пошуки нових, відповідних сучасним вимогам, змісту, форм і методів виховної діяльності [4, с.23].

Одним з актуальних завдань національної освіти є формування гідних громадян Української держави. Насамперед йдеться про виховання школярів, формування в учнів наукового світогляду, зокрема й історичного, високих моральних якостей, національної свідомості та громадянської позиції.

У Концепції Нової української школи серед першочергових завдань системи загальної середньої освіти визначено формування учнів як громадян, патріотів України з активною життєвою позицією, які діють згідно з морально-етичними принципами та здатні приймати відповідні рішення.

Надзвичайні обставини, у яких нині перебуває Україна, актуалізували питання національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Особливого значення набуває ознайомлення з історією героїчної боротьби українського народу за державну незалежність протягом історичного шляху та національну ідентичність.

У зв’язку із цим зростає роль позакласної роботи з національно-патріотичного виховання. Важлива участь учнів у масових заходах патріотичного змісту. Їх вплив та значення значною мірою залежить від емоційного забарвлення та взаємовпливу. Найбільш поширені масові заходи з тематики патріотичного виховання учнів – це відзначення державних свят, знаменних подій у житті школи і міста, тематичних вечорів, зустрічей з видатними людьми, конкурсів, фестивалів, виставок, пошукової роботи, музеїв та гуртків [1, с.46].

Позакласна діяльності спрямована на розширення світогляду особистості школяра, закріплення і поглиблення етичних знань про історію українського народу, національні і культурні цінності, формування життєвих компетентностей, відповідних практичних умінь і навичок, здатності самостійно вирішувати поставлені перед собою завдання, ставити мету та досягати її, долати внутрішні протиріччя та труднощі, бути самодостатньою особистістю [6, с.83].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Процес формування національно-культурної ідентичності був спрямований на:

● формування у школярів інтересу іпозитивного ставлення до української культури, історії, мови, доброзичливого ставлення до людей інших національностей; бажання жити і працювати в Україні;

● ототожнення себе з українським народом і нацією, шанобливого ставлення до українських традицій і звичаїв, етикету;

● розвиток у школярів основної школи таких моральних якостей, як свобода, любов, гідність, відповідальність і справедливість;

● формування у дітей толерантної поведінки, навичок партнерства, колективної взаємодії, дружби;

● розвиток у школярів емоційного інтелекту та моральних потреб через ознайомлення та безпосередню участь у різних видах діяльності;

● формування у дітей бажання та позитивної мотивації до розвитку власної національної самосвідомості, рефлексії, вироблення власних моральних цінностей;

● стимулювання до розширення знань просебе, про свою родину, родовід, місто, село, Україну [7, с.104].

Позакласна робота дозволяє виходити за межі традиційного навчального процесу, надаючи можливість поглибити знання з історії, культури, традицій та сучасного життя українського суспільства. Саме в рамках позакласної діяльності учні можуть брати участь у культурно-просвітницьких, соціально-значущих заходах, які сприяють формуванню їхнього національного світогляду.

Основні напрями позакласної роботи для виховання національної ідентичності

1. Культурно-просвітницька діяльність

o Організація тематичних екскурсій до музеїв, історичних пам'яток, проведення виставок, присвячених українському мистецтву, культурі, літературі. Такі заходи допомагають учням краще розуміти національні цінності та традиції.

o Проведення заходів до визначних національних свят та пам’ятних дат, що дозволяє учням глибше усвідомити історичне значення подій, наприклад, День незалежності України, День пам'яті та примирення, День захисників і захисниць України.

2. Науково-дослідницька діяльність

o Участь учнів у проєктах, присвячених вивченню історії свого рідного краю, зокрема збору матеріалів про відомих людей, культурні пам'ятки, місцеві традиції та звичаї. Це дозволяє учням відчути себе частиною великої нації, зрозуміти значення свого рідного краю в історії України.

o Написання наукових робіт, рефератів, творчих проектів на тему «Моя Батьківщина», «Видатні українці», «Культура та мистецтво мого краю».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Творчо-мистецька діяльність

- Організація шкільних театральних постановок, музичних і танцювальних колективів, де учні виконують твори українських авторів, фольклорні пісні, народні танці. Це допомагає прищепити любов до рідної культури та мистецтва.
- Проведення творчих конкурсів, наприклад, конкурсів поезії чи малювання, де діти висвітлюють свої патріотичні почуття, зображаючи національні символи, природні та культурні багатства України.

4. Патріотичні та соціальні проєкти

- Участь у волонтерських акціях і проектах на підтримку ветеранів, військовослужбовців, благодійних заходах, спрямованих на допомогу дітям з сімей переселенців або військових. Це розвиває у дітей почуття відповідальності, взаємодопомоги та гордості за захисників своєї країни.
- Організація шкільних акцій, приурочених до Дня пам'яті та Дня захисника, де учні можуть проявити солідарність і підтримку для героїв сьогодення.

5. Інтерактивні та ігрові форми виховання

- Проведення квестів на історичну тематику, тематичних ігор, наприклад, «Знайди героїв України» або «Мій край - моя гордість», під час яких учні дізнаються про важливі події та видатних особистостей України.
- Віртуальні подорожі, під час яких учні знайомляться з природними, культурними та архітектурними надбаннями України, сприяють розвитку пізнавального інтересу до своєї країни [10, с.91].

Позакласна робота сприяє формуванню активної громадянської позиції в учнів, любові до своєї країни, гордості за історію та досягнення України. Вона розвиває у молоді почуття єдності та відповідальності за майбутнє нації, формуючи відповідальних громадян, які усвідомлюють себе невід'ємною частиною української нації [11, с.117].

Позакласна робота відкриває перед учнями широкий спектр можливостей для розвитку національної самосвідомості та формування ідентичності. Це особливо цінно, адже позакласні заходи можуть стати простором для вільного висловлення, практичної участі та пізнання, чого часто не вистачає в межах стандартних навчальних програм. Залучення учнів до позакласної діяльності дозволяє створити емоційний зв’язок з національними цінностями, що сприяє формуванню глибоких патріотичних почуттів [5, с.75].

Формування національної ідентичності є одним із важливих завдань сучасної системи освіти, особливо в умовах глобалізації та культурного різноманіття. Національна ідентичність допомагає учням не тільки розуміти і поважати власну культуру та традиції, але й усвідомлювати свою приналежність до нації, що є необхідним для їхнього повноцінного громадянського становлення. Позакласна робота в освітньому процесі може відігравати ключову роль у досягненні цих цілей, оскільки забезпечує гнучкість форм і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

методів, дозволяючи виховувати учнів через практичний, неформальний досвід, який часто є глибше емоційно насиченим, ніж стандартне навчання [9, с.109].

Каліманова описує роль позакласної роботи у формуванні національної ідентичності наступним чином: «Позакласна робота забезпечує простір для розширеного пізнання національної культури, історії, традицій та цінностей, що можуть включати різноманітні форми активностей, такі як:

1. Патріотичні заходи: святкування національних свят, днів пам'яті, проведення історичних реконструкцій, урочистостей та тематичних виставок. Ці заходи надають учням можливість глибше зануритися в національну культуру, викликаючи почуття гордості та пошани.
2. Гуртки та клуби за інтересами: діяльність літературних, етнографічних, краєзнавчих гуртків, а також клубів національної культури дозволяє учням вивчати та популяризувати культурні здобутки, що є основою для формування національної свідомості.
3. Екскурсії та походи: ознайомлення з історичними та культурними пам’ятками, відвідування музеїв та культурних центрів сприяє глибшому розумінню історії та культури України, виховує пошану до національної спадщини.
4. Проєкти та волонтерська діяльність: участь у благодійних і соціальних проєктах на рівні школи та громади виховує соціальну відповідальність і усвідомлення своєї ролі в суспільстві, що є важливим аспектом національної ідентичності.
5. Творчі майстерні та народні ремесла: організація майстер-класів з народних мистецтв, зокрема писанкарства, вишивки, гончарства, допомагає відчути зв'язок з культурними традиціями, стимулює інтерес до народного мистецтва» [2, с.45].

Позакласна робота може включати різноманітні методи, які сприяють активній участі учнів та формуванню у них національної ідентичності, зокрема:

- Проєктний підхід: дозволяє учням самостійно або в групах створювати тематичні проєкти, що базуються на національних цінностях, культурі, історії. Це можуть бути як творчі роботи, так і дослідницькі проєкти.
- Інтерактивні методи: використання рольових ігор, дебатів, творчих конкурсів і вікторин, що дозволяють учням поглиблювати знання про національну історію та культуру в цікавій, доступній формі.
- Використання мультимедійних засобів: сучасні технології, зокрема віртуальні тури, онлайн-екскурсії, відеоматеріали, дозволяють створити інтерактивне середовище, яке може поглибити знання учнів про національну спадщину та культуру [3, с.132].

Виклики та перспективи

Попри значні можливості позакласної роботи, існують певні виклики, зокрема:

- Недостатня методична підтримка: необхідність у підготовці та вдосконаленні методичних рекомендацій для педагогів з організації позакласної роботи з патріотичного та культурного виховання.

• Обмежене фінансування: обмеження в ресурсах для організації екскурсій, культурних заходів, що впливає на якість та частоту проведення позакласних заходів.

• Залучення учнів: необхідність зацікавлення учнів через інтерактивні, інноваційні підходи, що враховують сучасні інтереси молоді.

Висновки

Позакласна робота є потужним інструментом у вихованні національної ідентичності учнівської молоді. Різноманітні форми позакласної діяльності забезпечують широку платформу для формування патріотичних почуттів, національної самосвідомості та активної громадянської позиції. Інтеграція національно-патріотичних елементів у позакласну роботу дозволяє створити умови, за яких учні не лише зможуть вивчати національні цінності, але й активно їх практикувати, тим самим виховуючи свідомих і відповідальних громадян України.

Позакласна робота є ефективним засобом для виховання національної ідентичності, оскільки вона створює можливості для формування у молоді патріотизму, громадянської свідомості, поваги до культурної спадщини. Важливість цього напряму в умовах сучасного суспільства, що швидко глобалізується, особливо висока. Врахування сучасних методів, інтерактивних та інноваційних підходів може значно підвищити ефективність позакласної роботи у вихованні національної ідентичності учнів.

Позакласна робота є одним із найбільш ефективних інструментів для виховання національної ідентичності учнів. Вона сприяє формуванню громадянської свідомості, патріотизму, поваги до історії та культури, а також залучає молодь до активної громадянської діяльності. Використання сучасних підходів та інтерактивних методів у позакласній роботі допомагає створити цікавий, різноманітний освітній простір, що сприяє глибокому засвоєнню національних цінностей. Успішна реалізація цієї діяльності потребує системного підходу, підтримки з боку школи та громади, а також постійного оновлення методів, що відповідатимуть інтересам і потребам сучасних учнів.

Література:

1. Гринчук О. А. Позакласна робота як засіб формування національної свідомості учнівської молоді. *Вісник національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2012. № 18. С. 46-49.

2. Каліманова О. М. Формування національної ідентичності учня в роботі класного керівника. *Педагогіка*. 2023. № 12. С. 45-50.

3. Кононенко П. П. Українська етнопедагогіка. Київ: Освіта. 2007. 190 с.

4. Павленко І. М. Методологія виховання патріотизму в сучасній школі. *Педагогічний журнал*. 2013. № 2. С. 23-30.

5. Руденко Л. І. Позашкільна освіта як середовище формування національної свідомості підлітків. *Науковий вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2015. № 128. С. 75-82.

6. Семенюк Т. І. Роль патріотичних заходів у вихованні національної ідентичності школярів. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 11. С. 83-88.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

7. Трач В. Г. Ефективні форми позакласної роботи для виховання національної самосвідомості у підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2020. № 4. С. 104-109.

8. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник / [І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.Д. Федоренко, І.М. Шкільна, К.О. Журба]. К., 2019. 114 с.

9. Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана) Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 188 с.

10. Черниш К. В. Інноваційні підходи до позакласного виховання: національно-патріотичний аспект. *Вісник педагогічних наук*. 2014. № 9 С. 91-96.

11. Ярош М. С. Національно-патріотичне виховання у системі позашкільної освіти. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Серія: Психологія і педагогіка*, 2018. № 22. С. 117-123.

References:

1. Grinchuk, O. A. (2012). Pozaklasna robota yak zasib formuvannya natsional′noyi svidomosti uchnivs′koyi molodi [Extracurricular activities as a means of forming the national consciousness of students]. *Bulletin of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 5, Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, 18, 46-49 [in Ukrainian].

2. Kalimanova, O. (2023). Formuvannya natsional′noyi identychnosti uchnya v roboti klasnoho kerivnyka [Formation of a student's national identity in the work of a class teacher]. *Pedagogy*, 12, 45-50 [in Ukrainian].

3. Kononenko, P. P. (2007). Ukrayins′ka etnopedahohika [Ukrainian ethnopedagogy]. Kyiv: Osvita. 190 [in Ukrainian].

4. Pavlenko, I. M. (2013). Metodolohiya vykhovannya patriotyzmu v suchasniy shkoli [Methodology of patriotism education in modern school]. *Pedagogical Journal*, 2, 23-30 [in Ukrainian].

5. Rudenko, L. I. (2015). Pozashkil′na osvita yak seredovyshche formuvannya natsional′noyi svidomosti pidlitkiv [Out-of-school education as an environment for the formation of adolescents' national consciousness]. *Scientific Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University*, 128, 75-82 [in Ukrainian].

6. Semeniuk, T. I. (2016). Rol′ patriotychnykh zakhodiv u vykhovanni natsional′noyi identychnosti shkolyariv [The role of patriotic events in the education of national identity of schoolchildren]. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Pedagogical Sciences*, 11, 83-88 [in Ukrainian].

7. Trach, V. G. (2020). Efektyvni formy pozaklasnoyi roboty dlya vykhovannya natsional′noyi samosvidomosti u pidlitkiv [Effective forms of extracurricular activities for the education of national identity in adolescents]. *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 4, 104-109 [in Ukrainian].

8. Formuvannya v uchniv osnovnoyi shkoly natsional′no-kul′turnoyi identychnosti v konteksti suchasnykh polikul′turnykh vplyviv [Formation of national and cultural identity in primary school students in the context of modern multicultural influences]: Manual / [I.D. Bekh, O.M. Dokukina, S.D. Fedorenko, I.M. Shkilna, K.O. Zhurba] K., 2019. 114 pp [in Ukrainian].

9. Formuvannia natsionalno-kulturnoi identichnosti osobistosti u viklikah chasu [Formation of national and cultural identity of the individual in the challenges of time] / Zbirnik materialiv Vseukrainskogo kruglogo stolu (do 100-richchya vid zasnuvannya Kamianets-Podilskogo natsionalnogo universitetu imeni Ivana Ogienka). KamianetsPodilskii: Kamianets-Podilskii natsionalnii universitet imeni Ivana Ogienka, 2018 .188 p. [in Ukrainian].

10. Chernysh, K. V. (2014). Innovatsiyni pidkhody do pozaklasnoho vykhovannya: natsional′no-patriotychnyy aspect [Innovative approaches to extracurricular education: national and patriotic aspect]. *Bulletin of Pedagogical Sciences*, 9, 91-96 [in Ukrainian].

11. Yarosh, M. S. (2018). Natsional′no-patriotychne vykhovannya u systemi pozashkil′noyi osvity [National-patriotic education in the system of out-of-school education]. *Scientific notes of Rivne State University of the Humanities. Series: Psychology and Pedagogy*, 22, 117-123 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.5.017:172.15]:37"1648/179"](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-619-629

Макарчук Вікторія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0003-1383-121X

Амонс Михайло Анатолійович здобувач ступеня вищої освіти доктор філософії із спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 4-04-93

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Актуальність. Проблема виховання національно-патріотичних цінностей учнівської молоді засобами козацької педагогіки виникає у необхідності формування свідомих громадян, які цінують і поважають національні традиції та історичну спадщину своєї країни. У сучасних умовах, коли глобалізація впливає на культурну ідентичність, особливо викликає залучення учнівської молоді до закріплення культурних цінностей та моральних принципів, які виховують любов до рідного краю, відданість своєї народності та готовність захистити незалежність держави. Козацька педагогіка, зі своєю більшою історією та традиціями, є ефективним засобом для розвитку цих цінностей, обґрунтовується на ідеях патріотизму, мужності та свободи.

Виховання національно-патріотичних цінностей учнівської молоді засобами козацької педагогіки є аспектом сучасної освітньої роботи, спрямованої на формування в учнів почуття гідності, патріотизму та відданості свого народу. Козацька педагогіка з її традиціями та виховними методами є унікальним інструментом, що поєднує історичний досвід та національні ідеали, виховуючи в молоді стійкість, відповідальність і готовність захистити рідну землю. У сучасних умовах така система цінностей стає необхідною для збереження національної ідентичності та консолідації суспільства, що додає актуальність цього підходу в освітньому процесі.

У часи політичної нестійкості, військової агресії, нівелювання системи ціннісних орієнтацій особистості актуалізується зростання уваги національно свідомих представників суспільства до козацьких традицій, на основі яких можна формувати патріотичні почуття здобувачів освіти. Тому мета виховання національно-патріотичних цінностей учнівської молоді засобами козацької педагогіки відбувається у формуванні в молодому поколінні глибокої поваги до національної історії, традицій та культури українського

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

народу. Цей підхід розвитку культури у школярів почуття патріотизму, відповідальності перед своєю країною, громадянської свідомості та готовності захищати інтереси держави.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, козацька педагогіка, учнівська молодь, національна ідентичність, патріотизм, традиції, культурна спадщина, громадянська свідомість, моральні цінності, виховний потенціал.

Makarchuk Viktoriia Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, tel.: (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0003-1383-121X

Amons Mikhail Anatolyevich Postgraduate student of higher education degree Doctor of Philosophy in speciality 011 Educational, Pedagogical Sciences**,** Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, tel.: (04744) 4-04-93

EDUCATION OF NATIONAL AND PATRIOTIC VALUES OF STUDENT YOUTH BY MEANS OF COSSACK PEDAGOGY

Abstract. The problem of fostering national and patriotic values of student youth by means of Cossack pedagogy arises from the need to form conscious citizens who value and respect national traditions and the historical heritage of their country. In today's context, when globalisation affects cultural identity, it is especially important to involve students in the consolidation of cultural values and moral principles that foster love for their native land, loyalty to their nation and readiness to defend the independence of the state. Cossack pedagogy, with its long history and traditions, is an effective means of developing these values, based on the ideas of patriotism, courage and freedom.

Fostering national and patriotic values in students using Cossack pedagogy is an aspect of modern educational work aimed at developing students' sense of dignity, patriotism and loyalty to their nation. Cossack pedagogy, with its traditions and educational methods, is a unique tool that combines historical experience and national ideals, fostering resilience, responsibility and readiness to defend their homeland. In today's environment, such a system of values is essential for preserving national identity and consolidating society, which makes this approach even more relevant in the educational process.

In times of political instability, military aggression, levelling of the system of personal value orientations, the growing attention of nationally conscious representatives of society to Cossack traditions, on the basis of which it is possible to form patriotic feelings of students, is becoming more relevant. Therefore, the purpose of educating students' national and patriotic values through Cossack

pedagogy is to foster in the younger generation a deep respect for the national history, traditions and culture of the Ukrainian people. This approach fosters a sense of patriotism, responsibility to one's country, civic consciousness and readiness to defend the interests of the state.

Keywords: national-patriotic education, Cossack pedagogy, student youth, national identity, patriotism, traditions, cultural heritage, civic consciousness, moral values, educational potential.

Постановка проблеми виховання національно-патріотичних цінностей учнівської молоді засобами козацької педагогіки обумовлена сучасними викликами, що стоять перед українським суспільством. В умовах глобалізації та інтенсивного впливу інших культур часто виникає загроза втрати національної ідентичності, ослаблення патріотизму та почуття належності до своєї країни серед молоді. Тому завданням сучасної освіти стає виховання свідомих громадян, здатних зберегти та примножити духовну і культурну спадщину.

Козацька педагогіка, як частина української народної педагогіки, є цінним інструментом для формування патріотичних почуттів та національних цінностей. Вона обґрунтовується на ідеалах смішності, відповідальності, любові до Батьківщини та колективної підтримки, які необхідно передавати молодому поколінню. Однак у сучасній шкільній практиці питання використання козацьких традицій у виховній роботі недостатньо розвинене. Це породжує необхідність пошуку ефективних методів та програм, які дозволяють інтегрувати козацькі цінності у навчально-виховний процес, щоб підвищити рівень національної свідомості, згуртованості та відповідальності серед учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження впливу козацької педагогіки на формування патріотичних почуттів учнів також зумовлена завданнями і змістом концептуальних документів у галузі освіти, таких як: Закон України «Про освіту» (2017), Державний стандарт початкової освіти (2018), Проєкт «Нова українська школа» (2016), Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015), Укази Президента України «Про День захисника України» (2014) та «Про День Соборності України» (2014). Проблема патріотичного виховання є центральною у авторів багатьох наукових розвідок. Патріотичному вихованню молодших школярів присвячено наукові праці Ю. Бабич, Л. Аристова. Вивченням основних засад використання козацьких традицій у формуванні патріотичних почуттів в урочній та позаурочній роботі займалася В. Мартинюк, а В. Бабак – патріотичним вихованням дошкільників, І. Петренко вивчав вплив козацьких традицій на формування підлітків.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних основ виховання національно-патріотичних цінностей учнівської молоді засобами козацької педагогіки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. Сьогодні формуванню патріотичних почуттів у суб'єктів освітнього процесу різних вікових категорій приділяється чимала увага. Це пояснюється актуальністю проблеми патріотизму у нашому суспільстві загалом. З'ясуємо сутність цього поняття у науково-педагогічних розвідках. Патріотизм розглядається як духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до Батьківщини, рідного краю, до народу, це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави.

Сутність ж патріотичного виховання І. Петренко вбачає у формуванні патріотичних почуттів, виробленні високого ідеалу служіння народові, готовності у будь-який час стати на захист Батьківщини, вивчати бойові традиції та героїчні сторінки українського народу, його Збройних Сил [9, с.21].

Патріотизм належить до вічних цінностей, притаманних усім сферам життя суспільства і держави, і висловлює переконання, за яким основним проявом патріотичних почуттів є активно діяльнісна самореалізація людини на благо Вітчизни. А також, він має тісний зв'язок з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею [10, с.54].

Даючи педагогічну характеристику категорії «патріотичне виховання», дослідник Л. Бець дотримується думки, за якою формування патріотичних почуттів є історично зумовленою сукупністю поглядів, ідеалів, традицій, переконань, звичаїв та інших форм соціальної поведінки, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих 6 поколінь, у процесі якої засвоюється матеріальна і духовна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь [5, с.12].

У ході розгляду особливостей формування патріотизму у здобувачів початкової освіти цілком слушним є твердження Ю. Бабич, що відмічає, що «патріотичне виховання дітей молодшого шкільного віку - це цілеспрямований процес педагогічного впливу на особистість дитини з метою збагачення його знань про Батьківщину, виховання патріотичних почуттів, формування умінь і навичок моральної поведінки, розвиток потреби у діяльності на загальну користь [3, с.19].

До патріотичних почуттів належать любов до Батьківщини, відстоювання її інтересів; любов до народу, родини, сім'ї; боротьба за волю, честь і славу України; зміцнення дружби між народами; відстоювання та відродження рідної мови, культури, освіти, духовних традицій народу, мистецтва; служіння Богові як абсолютній Правді, Красі, Справедливості [7, с.958].

Як зауважує Л. Аристова, про сформованість патріотичних почуттів у молодших школярів свідчать такі компоненти патріотичної вихованості: когнітивний – сформованість знань про Україну та український народ; емоційно-ціннісний – ставлення до людей та батьківщини; діяльнісний -

ставлення до національних цінностей і активна участь у житті школи, класу, заходах патріотичного спрямування [1, с.9].

До показників патріотичної вихованості молодших школярів можна віднести пошану до національних і державних символів, інтерес до героїчного минулого країни, історії рідного краю, до життя прославлених земляків; чемне ставлення до батьків, старших у сім'ї; пошану до героїв Батьківщини, до пращурів, знання місць знаходження пам'ятників та могил, догляд за ними; пошана до народних і релігійних звичаїв, традицій, родинних і національних свят; громадська активність, поняття про захист честі та гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну; уміння виявляти волю, доброзичливість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності [6, с.226].

Тенденції розвитку сучасної козацької педагогіки проявляються в: актуалізації наявних у ній традиційних засад утвердження життєвого оптимізму, українського лицарського духу й патріотизму; наданні її наукового обґрунтування; наповненні змісту запитами сьогодення; спрямуванні в русло розбудови самостійної Української Держави; поверненні історичної пам'яті поколінь; появі нових виховних форм і засобів (дитячих гуртів й молодіжних об'єднань – Джура). В Україні діє організація яка впроваджує традиції українського козацтва. «Пласт» – одна з найпопулярніших українських скаутських організацій у світі. Основна мета організації – духовне та фізичне виховання на основі християнської етики та українських традицій. У цій організації пропагується спорт, туризм, відвідування таборів, розширення соціальних контактів дітей, створюються умови для гармонійного розвитку особистості, активізуються її громадянські ініціативи й позиції [8, с.95].

Основна місія у використанні засад козацької педагогіки у сучасному освітньому процесі полягає у формуванні в сім'ї, школі та громадському оточенні козака-лицаря, мужнього суб'єкта громадянського суспільства, захисника рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю та самосвідомістю, дійовим патріотизмом, високим рівнем духовності [6, с.229].

До основних завдань системи виховання сучасної молоді на козацьких засадах дослідники Х. Бедрій [4] та Л. Сидоренко [10] відносять такі: «готувати фізично загартованих воїнів-захисників рідного народу від чужоземного поневолення, ворожої агресії; виховувати в підростаючих поколінь український козацький характер, світогляд, ідеали та інші національні й загальнолюдські духовні цінності; формувати високі лицарські якості, глибокий український патріотизм, інші моральні чесноти, гуманізм, почуття милосердя; виробляти непримиренність і ненависть до всього лихого, потворного, ворожого гуманній сутності людини, уміння боротися з такими явищами й перемагати їх.

Актуальність використання засад козацької педагогіки зростає у наш час, що зумовлено суспільно-політичними викликами початку XXI ст. і

перспективами розвитку українського суспільства, потребами зміцнення незалежності України. Високу мету козацької педагогіки згаданий дослідник вбачає у вихованні підростаючих поколінь свідомими, мужніми і високодуховними українцями - борцями за волю народу і свободу Батьківщини, зміцненні незалежної Української держави, патріотами - воїнами, здатними відстояти людську і національну Гідність, Честь, Совість, Правду і Рівноправність представників різних національностей, для яких Україна стала Батьківщиною [2, с.7].

Козацька педагогіка одночасно з цими національно-патріотичними якостями формує в них стійкість характеру, глибину і обшири світогляду, наполегливість і рішучість, здатність ставити високі загальнонаціональні цілі і досягати їх, перемагаючи різні перешкоди. Покликання козацької педагогіки як специфічної галузі знань - формувати глибоке розуміння суспільно-політичної ситуації в Україні, виробляти політичний світогляд, наступальність і бойовитість у боротьбі зі злом, громадянською пасивністю і бездуховністю, нетерпимість до порушень моралі, антидержавних і антиукраїнських псевдоідей і лжетеорій [4, с.15].

Козацьку педагогіку ще також називають феноменальним явищем і складовою української етнопедагогіки, яка в усній формі зберегла, передаючи з покоління до покоління найкращі духовні цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості. Урізноманітнення методики викладання під час формування патріотичних почуттів молодших школярів передбачає упровадження інноваційних педагогічних технологій (проєктна технологія, особистістно орієнтована, особистісно-розвивальна технології) та інтерактивних методів і прийомів («гроно асоціацій», «мікрофон», «навчаючи – вчуся», «займи позицію» тощо), що доречно реалізувати як у ході навчальних занять, так і при проведенні виховних заходів.

Методи і засоби козацької педагогіки позитивно впливають на формування патріотизму, адже формує в дітей і молоді синівську любов до рідної мови, культури, землі, народу, Батьківщини, виховує в них незламну силу волі й духу, високу лицарську мораль, духовність. Тому козацьку педагогіку слід застосовувати для того, щоб змалку в дитині формувати і розвивати риси господаря, патріота, громадянина, адже формування патріота, мужнього громадянина Української держави, її захисника з яскраво вираженою самосвідомістю та національною свідомістю, світоглядом і характером, високою духовністю і мораллю є актуальним і сьогодні.

До найбільш ефективних засобів козацької педагогіки В. Бабак відносить пісню, яка має надпотужний вплив на формування в козачат багатьох ціннісних якостей, серед яких – працьовитість, мудрість, любов до свого краю, шанобливе ставлення до православної віри, старших за віком, рідної мови, традицій та звичаїв українського народу, милосердя, хоробрість, дотепність та естетичний смак. У пісні, як ні в якому іншому народному творі,

розкривається характер, розум, лагідність і доброта нашого народу. Українська народна пісня сприяє гідному прояву таких християнських чеснот, як покора, щедрість, чесність, наполегливість, доброзичливість, поміркованість, справедливість, вірність, довіра тощо. Вона застерігає від таких гріхів, як нечесність, гордість, гнів, заздрість, крадіжці, обжерливість, наклеп, непослух. Українська народна пісня відіграє значну й незамінну роль у духовному й військово-патріотичному вихованні молоді, її підготовки до захисту Вітчизни. За належних педагогічних умов і вмілого використання, пісня має неоціненні можливості з поліпшення та збагачення навчально-виховного процесу, спрямованого на різнобічний розвиток майбутніх захисників рідного краю [2, с.8].

Педагог-практик В. Бабак до методів козацької педагогіки, які можна використати у початковій школі, відносить козацькі ігри та розваги, а дієвими формами вважає конкурси про козаків, презентації, конференції, засідання клубів чи козацьких товариств, родинні свята [2, с.10].

Високу ефективність має застосування такого методу козацької педагогіки як ігри з військово-прикладними вправами як різновид сучасних активних методів навчання виконує помітну роль у допризовній підготовці юнаків, прищеплюванні їм первинних навичок і вмінь військової діяльності, формуванні мотивів і мотивації служби у лавах Збройних сил України, інших військових формуваннях та охоронних підрозділах, а також у процесі формування якостей, які необхідні захисникові своєї Вітчизни [3, с.20].

Ще один педагог-практик Л. Бець дієвими формами козацької педагогіки називає військо-спортивне свято «Козацькі забави», гру «Джура» [5, с.13]. Зважаючи на те, що учнів захоплює військова стратегія і тактика козаків, їхнє озброєння, майстерність у будівництві фортифікаційних споруд, пересувних таборів, педагог І. Івашковський рекомендує практикувати такі форми козацької педагогіки, як: екскурсії, походи, літнє таборування, уроки мужності й патріотизму [6, с.230].

Провідними методами і формами козацької педагогіки можна вважати такі: ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціальнопсихологічні тренінги, створення проблемних ситуацій, демократичний діалог, конкурси, фестивалі, походи, пошукову роботу, спільні заходи з батьками, спортивні змагання.

Отож, у новій українській школі доцільним є використання таких форм і методів козацької педагогіки, як: екскурсії, походи, літнє таборування, уроки мужності й патріотизму, ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, створення проблемних ситуацій, демократичний діалог, конкурси, фестивалі, походи, пошукову роботу, спільні заходи з батьками, спортивні змагання, конкурси про козаків, презентації, конференції, засідання клубів чи козацьких товариств, родинні та народні свята. Засобами патріотичного впливу на вихованців можуть стати козацькі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

пісні й танці, модель козацького місцевого самоврядування, козацькі ігри й забави.

Зважаючи на значимість формування патріотичних почуттів учнівської молоді, варто приділити увагу методичним засадам патріотичного виховання у Новій українській школі. У концепції НУШ чітко зазначено, що випускником навчального закладу має стати «Патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини» [8, с.6].

Хоча чіткої і прийнятної дефініції поняття «патріотизму» у вказаному документі немає. Також варто відмітити, що однією із десяти ключових компетентностей Нової української школи є дотична до формування патріотизму компетентність, що має назву «Соціальна та громадянська компетентності», що й передбачають: «Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття» [8, с.12].

Основними напрямками національно-патріотичного виховання учнівської молоді засобами козацької педагогіки є:

1. *Громадянська свідомість*

Козацька педагогіка спрямована на виховання свідомих громадян, які цінують і готові захищати національні інтереси. Це включає проведення уроків на тему історії козацтва, організацію заходів у честь визначних історичних подій, а також участь у волонтерських акціях, пов'язаних із допомогою ветеранам і людям похилого віку.

2. *Морально-етичні цінності*

Молодь навчається принципам честі, справедливості, поваги до старших, взаємодопомоги та доброти, які були основою козацької культури. Козацька педагогіка підкреслює важливість таких якостей, як відданість і чесність, які мають особливе значення у формуванні відповідального та морально стійкого громадянина.

3. *Фізичний розвиток*

Козаки славилися своєю фізичною підготовкою, витривалістю та мужністю. Спортивні змагання, військово-спортивні ігри, заняття з бойових мистецтв, змагання з історичного фехтування допомагають молоді розвивати фізичну силу та витривалість, а також вчать дисципліни й колективізму.

4. *Духовні та культурні цінності*

Козацька педагогіка також включає розвиток духовності через знайомство з культурними традиціями, релігійними та моральними засадами, які були важливими для козаків. Це може включати організацію тематичних екскурсій до історичних місць, уроків народних ремесел, знайомство з українськими піснями, танцями, традиціями.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

В результаті науково-педагогічної літератури виокремлено практичні засоби впровадження козацької педагогіки в шкільну систему:

Козацькі ігри та змагання – організація спортивних заходів і змагань на основі козацької культури (наприклад, «Козацькі забави», спортивні турніри) заохочує учнів до активного життя та розвитку фізичної витривалості.

Козацька символіка та традиції у шкільному житті – використання символіки, таких як гасла, одностроїв, прапори, у шкільних заходах сприяє формуванню почуття єдності та гордості за свою національну спадщину.

Проєкти та гуртки з вивчення козацької історії – створення гуртків, де вивчається історія та традиції козацтва, дозволяє учням глибше пізнати культуру та цінності своїх предків. Це можуть бути як історичні клуби, так і театральні гуртки для постановки вистав на козацькі теми.

Висновки

Козацька педагогіка – це унікальна система виховання, яка формувалася на основі традицій, звичаїв та духовних цінностей українського народу. Основні принципи включають глибоку повагу до свободи, сміливість, відповідальність перед громадою та прагнення до справедливості. Засвоєння учнями цінностей козацької спадщини сприяє розвитку громадянської свідомості. Участь у заходах з нагоди історичних дат, змагання з козацьких видів спорту, військово-спортивні ігри є основними інструментами цього процесу. У сучасних умовах розвитку України національно-патріотичне виховання учнівської молоді набуває особливого значення. Виховання свідомих громадян, здатних любити свою Батьківщину, захищати її інтереси, потребує врахування історичних та культурних традицій, серед яких виділяється козацька педагогіка. Вона формує систему цінностей та орієнтацій на основі національної ідеї, любові до рідної землі, готовності до служіння суспільству.

Козацька педагогіка як засіб виховання національно-патріотичних цінностей сприяє формуванню молоді з високим рівнем свідомості, готової стати на захист України та її культурних надбань. Інтеграція козацьких методів у навчальний процес допоможе не лише фізично та морально виховати молодь, а й відродити українську духовність та патріотичні традиції.

В результаті аналізу науково-педагогічної літератури виокремлені особливості виховання національно-патріотичних цінностей учнівської молоді засобами козацької педагогіки:

– козацька педагогіка в своїй основі має багатогранний, надзвичайно потужний громадянський, освітньо-виховний, ідейно-моральний, емоційно-естетичний, ціннісно-орієнтаційний, світоглядний та духовний потенціал для формування і розвитку у школярів особистісних якостей громадянина-патріота, якому притаманний високий рівень національної свідомості та самосвідомості, почуття любові до Батьківщини і рідного народу, гордості та гідності, здатність примножувати народні звичаї і традиції;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– зміст козацької педагогіки дозволяє збагнути особливості національної ментальності, слугує ознакою елітарного духу нації;

– система козацького виховання відображає сутність педагогічних надбань і традицій українського народу у вихованні, стержнем яких є національна ідея про непересічність особистості, наділеної почуттями волелюбності, розкутості духу, прагненням до особистої свободи та незалежності держави. Вона синтезує в собі вселюдські цінності, плодоносить ідеями гуманізму та демократії;

– творче продовження культурно-освітніх та виховних ідей і традицій козацької педагогіки - одна з необхідних і найважливіших граней української державності;

– виховна система, ґрунтована на засадах козацької педагогіки, відповідає умовам функціонування школи, можливостям і запитам учнівського і вчительського колективів, духу сільської громади, яка постає важливою і дієвою виховною інституцією.

Література:

1. Аристова Л. М. Патріотичне виховання першокласників НУШ у процесі вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво». *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 9-13.

2. Бабак В. А. Використання змісту, форм і методів козацької педагогіки у контексті Нової української школи // Сучасний погляд на використання змісту, методів і форм козацької педагогіки у контексті Нової української школи: матеріали науково-методичного Інтернет-семінару. Черкаси, 2018. С. 7-11

3. Бабич Ю. І. Особливості патріотичного виховання молодших школярів. // Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи. Матеріали ІІ-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ніжин, 17 жовтня 2019 р. Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2019. С. 19-20.

4. Бедрій Х. О. Патріотичне виховання молодших школярів в урочній роботі. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2019. №3 (66). С. 14-19.

5. Бець Л. М. Національно-патріотичне виховання молоді засобами козацької педагогіки в школі // Сучасний погляд на використання змісту, методів і форм козацької педагогіки у контексті Нової української школи: матеріали науково-методичного Інтернет-семінару. Черкаси, 2018. С. 12-18.

6. Івашковський В. І. Специфіка та сутність виховання сучасної молоді на козацьких засадах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 7 (41). С. 226-232.

7. Мартинюк В. В. Модель формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. №11 (17). С. 958-970.

8. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред.Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

9. Петренко І. М. Вплив козацької культури на формування громадянських цінностей учнівської молоді. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. 250 с.

10. Сидоренко Л. С. Національно-патріотичне виховання молоді: підходи та методи. Харків: Ранок, 2020. 220 с.

References:

1. Aristova, L. M. (2019). *Patriotychne vykhovannya pershoklasnykiv NUSH u protsesi vyvchennya intehrovanoho kursu «Mystetstvo»* [Patriotic education of first-graders of the NUS in the process of studying the integrated course 'Art']. Naukovyy visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns′koho. Pedahohichni nauky. – *Scientific Bulletin of the MNU named after V. O. Sukhomlynsky. Pedagogical sciences*, № 1 (64), 9-13 [In Ukraine].

2. Babak, V. A. (2018) Vykorystannya zmistu, form i metodiv kozats′koyi pedahohiky u konteksti Novoyi ukrayins′koyi shkoly [The use of content, forms and methods of Cossack pedagogy in the context of the New Ukrainian School]. *Suchasnyy pohlyad na vykorystannya zmistu, metodiv i form kozats'koyi pedahohiky u konteksti Novoyi ukrayins'koyi shkoly: materialy naukovo-metodychnoho Internet-seminaru – A modern view on the use of content, methods and forms of Cossack pedagogy in the context of the New Ukrainian School: materials of a scientific and methodological Internet seminar*. (pp. 7-11). Cherkasy [In Ukraine].

3. Babych, Yu. I. (2019). Osoblyvosti patriotychnoho vykhovannya molodshykh shkolyariv [Peculiarities of patriotic education of younger schoolchildren]. *Pochatkova osvita: istoriya, problemy, perspektyvy. Materialy II-yi Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi – Primary education: history, problems, prospects. Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical Internet conference*. (pp 19-20). Nizhyn: NDU named after M. Gogol. [In Ukraine].

4. Bedriy, Kh. O. (2019). Patriotychne vykhovannya molodshykh shkolyariv v urochniy roboti [Patriotic education of junior schoolchildren in classroom work]. *Naukovyy visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi MNU*, 3 (66), 14-19 [In Ukraine].

5. Bets, L. M. Natsional′no-patriotychne vykhovannya molodi zasobamy kozats′koyi pedahohiky v shkoli [National-patriotic education of youth by means of Cossack pedagogy in school]. *Suchasnyy pohlyad na vykorystannya zmistu, metodiv i form kozats'koyi pedahohiky u konteksti Novoyi ukrayins'koyi shkoly: materialy naukovo-metodychnoho Internet-seminaru – A modern view on the use of content, methods and forms of Cossack pedagogy in the context of the New Ukrainian School: materials of a scientific and methodological Internet seminar*. (pp. 12-18). Cherkasy [In Ukraine].

6. Ivashkovsky, V. I. (2014). Spetsyfika ta sutnist′ vykhovannya suchasnoyi molodi na kozats′kykh zasadakh [Specificity and essence of education of modern youth on Cossack principles]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 7 (41), 226-232 [In Ukraine].

7. Martyniuk, V. V. (2023). Model′ formuvannya natsional′noyi identychnosti student·s′koyi molodi v zakladakh vyshchoyi pedahohichnoyi osvity u pozaaudytorniy roboti [Model of formation of national identity of student youth in institutions of higher pedagogical education in extracurricular work]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi – Current issues in modern science*, 11 (17), 958-970 [In Ukraine].

8. Bibik, N. M. (2018). *Nova ukrayins'ka shkola: posibnyk dlya vchytelya [New Ukrainian school: a guide for teachers]* Kyiv: Litera LTD. 160 p [In Ukraine].

9. Petrenko, I. M. (2019) *Vplyv kozats'koyi kul'tury na formuvannya hromadyans'kykh tsinnostey uchnivs'koyi molodi [Influence of Cossack culture on the formation of civic values of student youth]*. Lviv: Publishing house of Lviv Polytechnic. 250 p [In Ukraine].

10. Sydorenko, L. S. (2020). *Natsional'no-patriotychne vykhovannya molodi: pidkhody ta metody [National-patriotic education of youth: approaches and methods]*. Kharkiv: Ranok. 220 p [In Ukraine].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.1:004

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-630-639

Мамиченко Сергій Анатолійович доктор філософії, доцент, доцент кафедри педагогіки навчально-наукового інституту педагогіки і психології, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, https//orcid.org/ 0000-0003-4088-4659

Савєл'єв Андрій Євгенович аспірант, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, https//orcid.org/ 0009-0000-9608-594X

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У публікації розглянуто особливості підготовки майбутніх фахівців інформаційних технологій у контексті їх подальшої професійної діяльності та з точки зору інтегративного процесу до сучасних стандартів; зазначено, що зміни, які відбуваються в соціально-економічній структурі українського суспільства, зумовлюють підвищення вимог до якості підготовки фахівців різних профілів. Посилилась увага і до професії фахівця інформаційних технологій як на особистісному, так і на професійному рівнях. Особливу увагу приділено аналізу організації освітнього процесу в навчально-науковому інституті математики та інформаційних технологій Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Основною метою підготовки фахівців ІТ в інституті є забезпечення організації та управління освітньою, науковою та іншими видами діяльності на певних рівнях вищої освіти і спеціальностях, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти для досягнення результату – підготовка конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Представлено перелік освітніх компонентів у навчальних планах підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій за спеціальностями 121 «Інженерія програмного забезпечення», 122 «Комп'ютерні науки», 123 «Комп'ютерна інженерія», участь здобувачів у наукових заходах інституту, що безперечно формує їх професійну компетентність, уміння і навички створювати в команді інноваційні ІТ-продукти.

Ключові слова: спеціальність, ІТ-фахівці, освітня програма, структура навчального плану, обов'язкові освітні компоненти, наукова діяльність, професійна діяльність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Mamichenko Serhii Anatoliyovych Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, DZ "Luhansk National University named after Taras Shevchenko", Poltava, https//orcid.org/ 0000-0003-4088-4659

Saveliev Andriy Yevgenovich graduate student, holder of the third (educational and scientific) level of higher education, DZ "Luhansk National University named after Taras Shevchenko", Poltava, https//orcid.org/ 0009-0000-9608-594X

CURRENT STATE OF TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN INFORMATION TECHNOLOGIES FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract. The publication examines the peculiarities of the training of future information technology specialists in the context of their further professional activity and from the point of view of the integrative process to modern standards; it is stated that the changes taking place in the socio-economic structure of Ukrainian society lead to higher requirements for the quality of training of specialists of various profiles. Attention to the profession of an information technology specialist has increased, both at the personal and professional levels. Special attention was paid to the analysis of the organization of the educational process in the educational and scientific institute of mathematics and information technologies of the state institution "Luhansk National University named after Taras Shevchenko". The main goal of training IT specialists at the institute is to ensure the organization and management of educational, scientific and other types of activities at certain levels of higher education and specialties, according to which higher education applicants are trained to achieve the result - the preparation of competitive human capital for the high-tech and innovative development of the country, self-realization individuals, ensuring the needs of society, the labor market and the state in qualified specialists. The list of educational components in the training plans of future specialists in information technology in specialties 121 "Software engineering", 122 "Computer science", 123 "Computer engineering" is presented, the participation of students in scientific events of the institute, which undoubtedly forms their professional competence, ability and skills to create innovative IT products in a team.

Keywords: specialty, IT specialists, educational program, curriculum structure, mandatory educational components, scientific activity, professional activity.

Постановка проблеми. У Професійному стандарті «Фахівець з інформаційних систем» серед загальних ключових положень указано, що «розвиток інформаційних технологій важливий для підвищення ефективності українсь-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ких підприємств і економіки країни в цілому, оскільки інформаційні технології взагалі та інформаційні системи зокрема є невід'ємною частиною системи управління підприємствами та організаціями будь-яких форм власності. Потреба ринку у фахівцях з інформаційних систем росте з кожним днем, зростає їх роль у підвищенні ефективності української економіки. Для організацій усіх галузей народного господарства надзвичайно актуальне завдання найму таких підготовлених фахівців для задоволення зростаючих потреб в розв'язанні завдань створення та експлуатації інформаційних систем» [7, С.4] .

Сучасна вітчизняний стан ринку праці під час повномасштабної військової агресії висуває нові вимоги до рівня кваліфікації і компетентності кожного спеціаліста. Зміни, що відбуваються в соціально-економічній структурі українського суспільства, зумовлюють підвищення вимог до якості підготовки фахівців різних профілів. Посилилась увага і до професії фахівця інформаційних технологій як на особистісному, так і на професійному рівнях. Стандартами вищої освіти України галузі знань 12 – Інформаційні технології до майбутніх ІТ-фахівців визначені спеціальні (фахові) компетентності, серед яких виділено усвідомлення теоретичних засад комп'ютерних наук; здатність формалізувати предметну область певного проєкту у вигляді відповідної інформаційної моделі; використовувати математичні методи для аналізу формалізованих моделей предметної області; збирати й аналізувати дані (включно з великими), для забезпечення якості прийняття проєктних рішень; здатність розробляти, описувати, аналізувати та оптимізувати архітектурні рішення інформаційних та комп'ютерних систем різного призначення; здатність застосовувати існуючі і розробляти нові алгоритми розв'язування задач у галузі комп'ютерних наук; розробляти програмне забезпечення відповідно до сформульованих вимог з урахуванням наявних ресурсів та обмежень; розробляти і реалізовувати проєкти зі створення програмного забезпечення, у тому числі в непередбачуваних умовах, за нечітких вимог та необхідності застосовувати нові стратегічні підходи, використовувати програмні інструменти для організації командної роботи над проєктом; оцінювати та забезпечувати якість ІТ-проєктів, інформаційних та комп'ютерних систем різного призначення, застосовувати міжнародні стандарти оцінки якості програмного забезпечення інформаційних та комп'ютерних систем, моделі оцінки зрілості процесів розробки інформаційних та комп'ютерних систем тощо [10].

Суспільство потребує компетентних фахівців з інформаційних технологій, які поєднують фундаментальні знання і ґрунтовну практичну підготовку, готові раціонально діяти у складних, непередбачуваних ситуаціях. Для цього вища освіта вітчизняних ЗВО повинна максимально враховувати сучасні вимоги, тісно інтегруватися з наукою та виробничою сферою. Завдання закладів вищої освіти у цих умовах – забезпечити підготовку молоді до сучасних і майбутніх ринків праці, орієнтуватися на потреби провідних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

компаній, установ, гарантувати випускникам конкурентоспроможність отриманої кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці у галузі ІТ є дуже затребуваними у суспільстві, але активний розвиток і широке впровадження технологій, створення та вдосконалення розмаїття технологій процесу розробки програмного забезпечення (ПЗ) призвели до появи дуже широкого спектру напрямків, що, у свою чергу, вимагає наявності спеціалістів з дуже різними професійними знаннями і компетентностями, – стверджує М. Томчук [11, С. 28].

Для майбутньої роботи надзвичайну актуальність і цінність мають здобуті випускниками практичні та технологічні навички. Попит на відповідних фахівців в Україні зараз є величезним, оскільки діючий ІТ-бізнес має out-source та out-staff моделі, тобто виконують роботи за вже сформованими завданнями та проєктами. Проте слід відзначити, що останні тенденції свідчать про зміну орієнтації більшості українських компаній на сервісну модель або продуктову. Це з часом призведе до змін вимог до фахівців і їхнього призначення.

Особливості підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій, формування їх професійної компетентності потребує вивчення широкого кола актуальних проблем, серед них виділимо – теоретичні аспекти професійної підготовки фахівців (О. Глазунова, Г. Козлакова, Т. Морозова, В. Осадчий, З. Сайдаметова, С. Семеріков та ін.), роль компетентнісних шляхів у підготовці спеціалістів ІТ (A. Atabekova, R. Griffith, І. Бардус, Л. Зубик, Р. Горбатюк, K. Chilingaryan, А. Капітон, А. Кочарян, Н. Морзе, К. Осадча, Л. Чернікова та ін), У своїх публікаціях науковці наголошують на тому, що сучасні науково-технологічні зміни призвели до появи низки суперечностей між стрімким розвитком галузі інформаційних технологій і недостатньою адаптацією спеціалістів з ІТ до потреб ринку; затребуваністю висококваліфікованих ІТ-фахівців в умовах складного економічного стану в країні і реальним теоретичним та практичним рівнем їх професійної підготовки у практиці роботи ЗВО тощо.

Мета статті – визначити ключові положення щодо особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій у сучасних дослідженнях та практиці надання освітніх послуг в навчально-науковому інституті математики та інформаційних технологій в ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні для будь-якої галузі, сфери діяльності є нормою використання інформаційних технологій, зростає попит на висококваліфікованих спеціалістів, які володіють професійно важливими знаннями, уміннями, навичками, необхідними для розв’язання як типових, так і нестандартних задач на кожному етапі життєвого циклу ІТ-продукту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ми визначаємо поняття «підготовка ІТ-фахівців» як процес підготовки здобувачів освіти, що володіють професійними компетентностями у галузі інформаційних наук з програмування, інтелектуального аналізу даних, бізнес-інформатики, веб- та мобільних технологій, комп'ютерного графічного моделювання, програмування, комп'ютерного еколого-економічного моніторингу тощо.

На думку Литвин А.В., Литвин О.Г., підготовка здобувачів освіти до професійної діяльності «передбачає: вміння та навички виконувати операції, опрацьовуючи професійну інформацію; спроможність регулювати й аналізувати власне інформаційно-професійне поле й інформаційну поведінку на робочому місці, зокрема автоматизованому; застосування фундаментальних законів інформатики з метою побудови комфортних та ефективних взаємин з інформаційним довкіллям» [5].

З. Сейдаметова наголошує на тому, що «підготовка фахівців у сфері інформаційних і комп'ютерних технологій повинна бути досить гнучкою, оскільки професійні навички, які можуть бути затребувані роботодавцями, досить швидко змінюються протягом тих років, які молода людина витрачає на професійне навчання» [9].

На думку завідувача кафедри математичного моделювання та інтелектуальних обчислень в інженерії О. Водки та директора ННІ комп'ютерного моделювання, прикладної фізики та математики, доктора технічних наук, професора О. Ларіна Національного технічного університету «ХПІ» – «сучасне ІТ пройшло етап трансформації, і виросло з інформаційно-розважального та офісного застосунку до тотальної диджиталізації, що поступово та невпинно проникає в усі сфери життя, в усі галузі економіки. ІТ-шники створюють програмні сервіси та продукти для фінансового сектору, медицини, сільського господарства, звісно, інженерії та техніки і так далі. Інформаційні рішення стають все більш спеціалізованими, а тому складними та розгалуженими, майже всі мають мережеві компоненти, здійснюють передачу та обробку великої кількості даних [2].

Освітню діяльність щодо підготовки майбутніх ІТ-фахівців у ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» здійснює навчально-науковий інститут математики та інформаційних технологій, який створено 1 грудня 2007 року, він готує здобувачів освіти першого (бакалаврського), другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальностями 121 «Інженерія програмного забезпечення», 122 «Комп'ютерні науки», 123 «Комп'ютерна інженерія». Основною метою підготовки фахівців ІТ в інституті є забезпечення організації та управління освітньою, науковою та іншими видами діяльності на певних рівнях вищої освіти і спеціальностях, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти для досягнення результату – підготовка конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Підготовка ІТ-фахівців здійснюється в межах єдиного навчального процесу. Поліфункціональність професійної діяльності такого спеціаліста потребує розгляду її як складної єдності різних компонентів, взаємопов'язаних та взаємовизначаючих один одного, таких, що забезпечують цілісність освітнього процесу.

В освітніх програмах та навчальних планах спеціальністей 121, 122, 123, які готує кафедра інформаційних технологій і систем ННІ МІТ, містяться освітні компоненти, які готують до іншої парадигми ІТ-роботи у порівнянні з класичною розробкою. Відтак, ОК обов'язкового циклу: алгоритми та методи обчислень, програмування, комп'ютерна електроніка, архітектура комп'ютерів, комп'ютерна схемотехніка, периферійні пристрої, системне програмування, системне програмне забезпечення, автоматизація проєктування комп'ютерних систем, комп'ютерні системи, комп'ютерні мережі, організація баз даних, захист інформації у комп'ютерних системах, інженерна графіка, теорія електричних кіл, теорія імовірності та математична статистика, програмування C++, C#, JAVA, структурний і об'єктно-орієнтований аналіз та проєктування, алгоритми і структури даних, конструювання та моделювання програмного забезпечення, тестування, веріфікування, супроводження, оцінка вартості програмного забезпечення, менеджмент проєктів програмного забезпечення, операційні системи та мережеві технології тощо. На нашу думку, цей перелік є цілісною базою, що забезпечує, по-перше, позитивну спрямованість студентів на опанування навчальними дисциплінами для подальшої майбутньої професійної діяльності, по-друге, сприяє формуванню професійно-ціннісних орієнтацій, створює сприятливе інформаційне середовище для розвитку пошуково-творчих здібностей студентів у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Діяльність кафедри інформаційних технологій та систем складається з кількох галузей використання інформаційних технологій у різних напрямах науки, техніки, економіки й освіти: дослідження систем інженерного проєктування й моделювання фізико-механічних характеристик конструкцій і виробів спеціального призначення; програмування мікроконтролерів та ПЛІС, а також розробка й моделювання систем управління спеціалізованим намотувальним устаткуванням; розробка інтегрованих інформаційно-довідкових систем на основі JAVA- технологій; розробка й дослідження навчальних WEB-порталів та створення навчальних програм гуманітарного напрямку.

Під час навчання викладачі ННІ МІТ постійно залучають здобувачів освіти, насамперед другого (магістерського) рівня до наукових заходів, які формують їх професійну компетентність, уміння і навички створювати в команді інноваційні ІТ-продукти тощо. Так, студенти разом з науковими керівниками є учасниками у міжнародному проєкті співробітництва та підтримки University of Bath (Великобританія, 2023-2024); науковому проєкті МОН України «Вільні структури Лоде та моноїди ендоморфізмів» (Київ, 2021-

2024); міжнародному проєкті G-202301-69859 – Promotion of the Cyber Hygiene E-Learning course at the State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University" (Фонд цивільних досліджень та розвитку США– CRDF USA) – впровадження навчальних тренінгів та модулів з кібергігієни (2023); міжнародному проєкті G-202301-69860 – Integration of new Cybersecurity course into the Curriculum of the State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University (Фонд цивільних досліджень та розвитку США– CRDF USA) – розробка та впровадження курсу з інформаційної безпеки при використанні державних інструментів діжітилізації (2023); міжнародному проєкті «Модернізація педагогічної вищої освіти з використання інноваційних інструментів викладання» (MoPED – №586098-EPP-1-2017-1-UA-EPPKA2-CBHE-JP) в межах якого було запроваджено сучасні методи та методики навчання з використанням сучасних інформаційних технологій (2017-2021) тощо. Завдяки активній науковій та проєктній діяльності в інституту створено всі необхідні умови для організації навчальної та наукової діяльності, повністю відновлено все необхідне матеріально-технічне та програмне забезпечення (http://mitc.luguniv.edu.ua/uk/node/8) та створено інноваційні умови для підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій.

Випускники ННІ МІТ можуть працювати адміністраторами комп'ютерних мереж; інженерами з комп'ютерних систем, прикладними, системними програмістами, інженер-програмістами, інженер-системотехніками, техніками обчислювального центру, інженерами з програмного забезпечення комп'ютерів; фахівцями з розробки та тестування програмного забезпечення; фахівцями в індустрії програмного забезпечення (у тому числі для мережі Інтернет); фахівцями із застосування інформаційних систем і технологій (створення, супроводження та використання програмних засобів); інформаційними менеджерами організацій і установ, банків, страхових компаній, науково-дослідницьких і вищих закладів освіти.

Серед труднощів надання освітніх послуг в ННІ МІТ потрібно вказати на дефіцит професійних педагогічних кадрів, здатних викладати освітні компоненти обов'язкового та вибіркового професійних циклів на високому рівні, а також на дефіцит якісних навчально-методичних матеріалів. Можна відзначити і складності з проходженням практики здобувачів вищої освіти в галузі інформаційно-комунікаційних технологій, адже ЛНУ є вдруге переміщеним ЗВО і бази практик потребують надалі укладання угод.

Отже, коротко розглянувши процес підготовки майбутніх фахівців ІТ у ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», ми погоджуємось з висловленою думкою докторки педагогічних наук, професора Алли Капітон, що «опанувати професійну майстерність можливо лише на індивідуально-творчому рівні і особистість засвоює професійні знання, уміння і навички в особистому контексті. Майбутній фахівець з інформаційних технологій – це здобувач

вищої освіти (студент бакалаврату чи магістратури вітчизняного закладу вищої освіти), який навчається за спеціальностями галузі знань «Інформаційні технології». Індивідуально-творчий підхід до формування професійної компетентності фахівця з інформаційних технологій в процесі його діяльності передбачає: особистісний підхід до розвитку професійної компетентності; виявлення і розвиток професійних поглядів; неповторна «технологія» діяльності. При формуванні системи професійної компетентності фахівця з інформаційних технологій в процесі його діяльності, одним із завдань є активізація пізнавальної діяльності здобувача, яка передбачає перенесення центру ваги з передачі готових знань на розвиток творчих. Вирішенню цієї проблеми сприяє побудова освітнього процесу на основі компетентнісного підходу» [4, С. 53].

Висновки. Зазначаючи спеціальності ІТ галузі в ННІ МІТ ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», можна побачити весь спектр базових ІТ-напрямків і відображення цього спектру крізь призму конкретних спеціальностей. На сьогодні ННІМІТ поступово створює умови для забезпечення безперебійного, цілодобового режиму використання всієї обчислювальної техніки та розвитку високоякісного інформаційного осередку здатного надавати різноманітні послуги у ІТ галузі; удосконалено спеціалізовану серверну для підтримки програмно-апаратного комплексу віртуальних систем та хмарних обчислень; створено спеціалізовану лабораторію для розвитку програмно-апаратного комплексу мінікомп'ютерів та інтернет-речей; обладнано аудиторії для програмно-апаратного комплексу цифрового навчання.

Література:

1. Бардус І. О. Структура та зміст професійної компетентності фахівців у галузі інформаційних технологій. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти.* 2017. № 54-55. С. 55-64.

2. Водка О.О., Ларін О.О. ІТ освіта, різниця між спеціальностями 113, 121, 122, 123, 124, 126? URL: https://web.kpi.kharkov.ua/dpm/uk/it-osvita-riznytsya-mizh-spetsialnostyamy-113-121-122-123-124-126/#:~:text=

3. Журавська Н. С. Теорія та методика навчання : навчально-методичний посібник. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 305 с.

4. Капітон А.М. Інформаційно-обчислювальна компетентність майбутніх фахівців з інформаційних технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2023, Том 93, №1. 49-67.

5. Литвин А.В., Литвин О.Г. Основні завдання інформатизації професійної освіти. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5208/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80_%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%BD_%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B4__%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7.pdf

6. Положення про навчально-науковий інститут фізики, математики та інформаційних технологій ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2021. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/poloj_inst_phys_mathem_2021.pdf.

7. Професійний стандарт «Фахівець з інформаційних систем» (13.12.2014р.) URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vyshcha/IT-prof-standarty/5-ps-spes-infosystems-13.12.2014.pdf

8. Сайт навчально-наукового інституту математики та інформаційних технологій. URL: https://luguniv.edu.ua/?page_id=286

9. Сейдаметова З. С. Навчальна дисципліна «Введення в спеціальність» і адаптація студентів першого курсу комп'ютерних спеціальностей. Проблеми освіти: Наук.метод. зб. кол. авт. К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2007. Вип. 50. С. 66–70.

10. Стандарт вищої освіти зі спеціальності 122 Комп'ютерні науки для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Наказ МОН від 28.04.2022р. № 393. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/04/28/122-Kompyuterni.nauky-mahistr.393-28.04.22.pdf.

11. Томчук М.А., Попова І.В. Особливості підготовки ІТ-фахівців в вищих навчальних закладах. Вінницький національний технічний університет. Збірник праць. 2019. С. 27-29. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32282/itpf-2019_netpub_27-29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

References:

1. Bardus I. O., (2017). Struktura ta zmist profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv u haluzi informatsiinykh tekhnolohii [The structure and content of the professional competence of specialists in the field of information technologies]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity*. (54-55). C. 55-64 [in Ukrainian].

2. Vodka O.O., Larin O.O. IT osvita, riznytsia mizh spetsialnostiamy 113, 121, 122, 123, 124, 126? [IT education, the difference between specialties 113, 121, 122, 123, 124, 126?] URL: https://web.kpi.kharkov.ua/dpm/uk/it-osvita-riznytsya-mizh-spetsialnostyamy-113-121-122-123-124-126/#:~:text=[in Ukrainian].

3. Zhuravska N. S. (2017). Teoriia ta metodyka navchannia [ ]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Nizhyn. 305 [in Ukrainian].

4. Kapiton A.M., (2023). Informatsiino-obchysliuvalna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii [Information and computing competence of future specialists in information technologies]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 93 (1). 49-67 [in Ukrainian].

5. Lytvyn A.V., Lytvyn O.H. Osnovni zavdannia informatyzatsii profesiinoi osvity [The main tasks of informatization of professional education]. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5208/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80_%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%BD_%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B4__%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7.pdf [in Ukrainian].

6. Polozhennia pro navchalno-naukovyi instytut fizyky, matematyky ta informatsiinykh tekhnolohii DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka», (2021). [Regulations on the educational and scientific institute of physics, mathematics and information technologies of the "Luhansk National University named after Taras Shevchenko"]. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/poloj_inst_phys_mathem_2021.pdf [in Ukrainian].

7. Profesiinyi standart «Fakhivets z informatsiinykh system», (2014). [Professional standard "Information systems specialist"]. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vyshcha/IT-prof-standarty/5-ps-spes-infosystems-13.12.2014.pdf [in Ukrainian].

8. Sait navchalno-naukovoho instytutu matematyky ta informatsiinykh tekhnolohii [The site of the educational and scientific institute of mathematics and information technologies]. URL: https://luguniv.edu.ua/?page_id=286 [in Ukrainian].

9. Seidametova Z. S., (2007). Navchalna dystsyplina «Vvedennia v spetsialnist» i adaptatsiia studentiv pershoho kursu kompiuternykh spetsialnostei [Educational discipline "Introduction to the specialty" and adaptation of students of the first year of computer specialties]. *Problemy osvity*. K.: Instytut innovatsiinykh tekhnolohii i zmistu osvity MON Ukrainy. 50. 66–70 [in Ukrainian].

10. Standart vyshchoi osvity zi spetsialnosti 122 Kompiuterni nauky dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity, (2022) [Standard of higher education in specialty 122 Computer science for the second (master's) level of higher education]. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/04/28/122-Kompyuterni.nauky-mahistr.393-28.04.22.pdf [in Ukrainian].

11. Tomchuk M.A., Popova I.V., (2019). Osoblyvosti pidhotovky IT-fakhivtsiv v vyshchykh navchalnykh zakladakh [Peculiarities of training IT specialists in higher educational institutions]. *Vinnytskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet*. 27-29. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32282/itpf-2019_netpub_27-29.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-640-647

Мельник Наталія Михайлівна викладач хімії, Львівський професійний коледж готельно – туристичного та ресторанного сервісу, м.Львів, тел.: (096) 216-23-49, https://orcid.org/0009-0009-6678-3814

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ХІМІЇ У ЗАКЛАДІ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Сучасні умови вимагають від майбутніх фахівців не лише глибоких знань у предметних галузях, але й уміння застосовувати їх у різноманітних ситуаціях, а також володіння навичками критичного мислення та адаптивності. Тому перед закладами освіти постає завдання змістити акценти в освітньому процесі, оновлюючи методи та підходи до викладання дисциплін з метою підвищення якості підготовки здобувачів до їхньої майбутньої професійної діяльності. Метою статті є аналіз сучасних методів викладання хімії у закладах фахової передвищої освіти. Визначено, що до сучасних методів навчання хімії у закладах фахової передвищої освіти відносяться: особистісно орієнтовані технології, інтерактивні методи, метод проєкту та методи проблемного навчання. Впровадження цифрових технологій в освітній процес створює широкі можливості для підвищення ефективності навчання хімії. У цьому контексті представлено класифікацію основних засобів цифрової освіти, зокрема, виділено віртуальні лабораторії як одну з ключових тенденцій у викладанні природничих дисциплін. Головними перевагами їх застосування є наочність, формування мотивації для освоєння хімії, стимулювання інтересу здобувачів освіти, можливість доповнювати реальні практикуми, а також створення безпечних умов навіть для здобувачів освіти. Виокремлено, що використання інтерактивних методів навчання є однією з ключових тенденцій у викладанні хімії у закладах фахової передвищої освіти. Ці методи сприяють кращому засвоєнню навчального змісту, сприяють підвищенню інтересу здобувачів освіти до предмета, виробленню відповідних навичок тощо. До найпоширеніших інтерактивних методів навчання віднесено метод мозкового штурму, кейс-метод, метод групових дискусій алгоритмічний метод та метод рольових ігор.

Ключові слова: здобувачі освіти, заклади фахової передвищої освіти, хімія, методи викладання, природничі дисципліни.

Melnyk Nataliya Mykhailivna chemistry teacher, Lviv Vocational College of Hospitality, Tourism and Restaurant Services, Lviv, tel.: (096) 216-23-49, https://orcid.org/0009-0009-6678-3814

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

MODERN METHODS OF TEACHING CHEMISTRY IN A PROFESSIONAL HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Abstract. Modern conditions require future professionals to have not only in-depth knowledge in subject areas, but also the ability to apply it in various situations, as well as critical thinking and adaptability skills. Therefore, educational institutions are faced with the task of shifting the emphasis in the educational process, updating methods and approaches to teaching disciplines in order to improve the quality of preparation of students for their future professional activities. The purpose of the article is to analyze modern methods of teaching chemistry in institutions of professional higher education. It has been determined that modern methods of teaching chemistry in institutions of professional higher education include: personality-oriented technologies, interactive methods, project method, and problem-based learning methods. The introduction of digital technologies into the educational process creates ample opportunities to improve the effectiveness of chemistry teaching. In this context, the article presents a classification of the main means of digital education, in particular, virtual laboratories are highlighted as one of the key trends in teaching science. The main advantages of their use are visibility, formation of motivation for mastering chemistry, stimulation of students' interest, the ability to supplement real workshops, and the creation of safe conditions even for students. It has been emphasized that the use of interactive teaching methods is one of the key trends in teaching chemistry in institutions of professional higher education. These methods contribute to a better assimilation of educational content, increase the interest of students in the subject, develop relevant skills, etc. The most common interactive teaching methods include the brainstorming method, the case method, the group discussion method, the algorithmic method, and the role-playing method.

Keywords: students, institutions of professional higher education, chemistry, teaching methods, natural sciences.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення майбутнім фахівцям необхідно володіти добре розвиненими компетентностями у різних предметних галузях та вміти їх застосовувати в різноманітних життєвих та професійних ситуаціях. У зв’язку з цим, перед освітніми закладами постає завдання змінити акценти в освітньому процесі, оновити підходи й методи до викладання дисциплін задля підвищення рівня якості підготовки здобувачів до майбутньої професійної діяльності. Сучасні умови функціонування закладу фахової передвищої освіти спонукають викладачів до пошуку нових шляхів організації навчальної та науково-методичної роботи, а також опанування сучасними технологіями організації освітнього процесу. Не виключенням є заняття з хімії у закладах фахової передвищої освіти, де викладачі безперервно займаються пошуком ефективних методів викладання. Саме тому, проблема

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

пошуку й використання сучасних методів викладання хімії у закладах фахової передвищої освіти є актуальною й потребує узагальнення та вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі особливостям організації освітньої діяльності в закладі фахової передвищої освіти присвячені дослідження українських науковців В. Лозовської, О. Домінського, А. Цюприка, І. Оленюка, С. Якубовської та ін. Проблемою сучасних методів викладання хімії у закладах фахової передвищої освіти займаються такі науковці, як Н. Бахмат, М. Романяк, Н. Решетняк та ін. Проте наявні праці не повністю враховують специфіку викладання хімії у закладі фахової передвищої освіти з використання сучасних технологій, тому окремі питання й досі залишаються нез'ясованими.

Метою статті є дослідження сучасних методів викладання хімії у закладах фахової передвищої освіти. Окреслена мета дослідження передбачає розв'язання наступних завдань: 1) дослідити особливості організації освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти; 2) проаналізувати головні тенденції викладання хімії у закладах фахової передвищої освіти; 3) охарактеризувати сучасні методи викладання хімії, які сприяють підвищенню рівня засвоєння знань здобувачами фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасні вимоги суспільства до фахівців включають не тільки наявність актуальних знань, але й такі навички, як гнучкість, автономність, адаптивність до змінних умов, критичне мислення, можливість працювати в команді тощо. Природничі науки є одним із тих чинників, які змінюють життя суспільства й забезпечують його сталий розвиток, а також систематичне вивчення майбутніми фахівцями різних галузей необхідних знань та здобуття практичного досвіду як значущого складника їх професійної компетентності.

Р. Курок [3] виокремив головні тенденції розвитку фахової передвищої освіти в умовах реформування освітньої системи України, до яких відносяться наступні: закріплення принципів студентоорієнтованого навчання в освітньому процесі, розширення мережі закладів із сучасною навчально-виробничою інфраструктурою та вдосконалення якісного складу викладачів.

М. Сновида та Н. Чорна [6] вважають, що «важливою умовою організації освітнього процесу є вибір викладачем раціональної системи методів і прийомів навчання, комплексне використання інноваційних технологій і традиційних засобів».

Т. Коваль, Т. Крачан та Р. Ямборак [2] зазначають, що застосування інформаційних технологій у процесі вивчення таких природничих дисциплін, як хімія та біохімія, дозволяє інтенсифікувати проходження освітнього процесу, підвищити якість навчання, а також прискорити передачу знань.

Таким чином, освітній процес у закладах фахової передвищої освіти вимагає запровадження у процес вивчення хімії нових підходів до навчання, упровадження комунікаційних та інформаційних технологій, підвищення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мотивації здобувачів освіти до вивчення хімії, які б надали їм можливості для розвитку інтелектуальних та творчих здібностей, уміння самостійно засвоювати нові знання та реалізовувати пізнавальні потреби. Окрім того, однією з головних тенденцій у викладанні природничих наук, у тому числі й хімії, на сучасному етапі є використання сучасних методів навчання, що сприяють підвищенню інтересу здобувачів освіти до предмета, засвоєнню навчального змісту та виробленню відповідних навичок.

Слід зауважити, що викладання хімії є досить складним процесом. Сучасна хімія є величезною галуззю людських знань, що відіграє значущу роль у житті суспільства. Метою навчання хімії є формування ключових компетентностей, які необхідні для розуміння природничо-наукової картини світу, вироблення екологічного стилю мислення та поведінки, творчої самореалізації особистості як професіонала [8].

Наразі існує велика кількість методів навчання хімії у закладах фахової передвищої освіти, які орієнтовані на краще засвоєння здобувачами освіти необхідного навчального матеріалу, підвищення якості вмінь і навичок. Рівень засвоєних знань значно підвищується, коли поряд із класичними методами викладачі широко використовують активні форми навчання, поєднує традиційні й інноваційні методи [4].

Слід зауважити, що з-поміж інноваційних технологій, які набули поширення, є:

- особистісно орієнтовані технології;
- інтерактивні технології;
- проєктні технології;
- технологія проблемного навчання та ін.

Особистісно-орієнтоване навчання передбачає реалізацію в освітньому процесі особистісного підходу, що передбачає виявлення індивідуальних особливостей здобувачів освіти та забезпечує індивідуалізацію фахового навчання й виховання, формування творчої індивідуальності [4].

До найбільш поширених інтерактивних методів навчання у закладах фахової передвищої освіти можна віднести: кейс-метод, метод мозкового штурму, алгоритмічний метод, метод групових дискусій, метод рольових ігор тощо.

Інтерактивне навчання ґрунтується на активній взаємодії між викладачем та здобувачами освіти. Це дає можливість здобувачам освіти не лише глибше досліджувати наукові теми, але й розвивати навички співпраці, наукового аналізу й презентації. Під час таких занять здобувачі освіти набувають комунікативних навичок, вчаться критично мислити та приймати обґрунтовані рішення. Крім того, інтерактивні технології сприяють розвитку аналітичних здібностей, розумінню природних явищ і процесів, а також осмисленню ідей та концепцій. Вони допомагають знаходити необхідну інформацію та використовувати здобуті знання у повсякденному житті.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Методи інтерактивного навчання підбираються залежно від змісту й мети занять. До прикладу, під час вивчення хімії у закладах фахової передвищої освіти можна використовувати метод «Вільне письмо», який зосереджує увагу здобувачів освіти на вільному потоці думок, що активізує їх мислення [6, с. 257].

Метод мозкового штурму, на наш погляд, є одним із найефективніших для вивчення хімії у закладах фахової передвищої освіти. Здебільшого його використовують для формулювання теми та її актуалізації. Під час першого етапу мозкового штурму, що включає обговорення, висловлення думок та оцінювання навчального матеріалу, головною метою є одержання широкого спектра різних відповідей на запитання. Другий етап включає аналіз висловлених суджень та вибір найбільш обґрунтованих. Таким чином, метод мозкового штурму допомагає здобувачам освіти дати відповідь на ключові питання теми.

Інноваційним підходом до організації освітнього процесу з вивчення хімії є проєктна технологія, що базується на взаємодії певного колективу з навколишнім середовищем. Метод проєктів сприяє розвитку самостійності здобувачів фахової передвищої освіти й передбачає використання різноманітних методів і засобів навчання, а також інтеграцію знань і навичок із різних галузей науки. Цей метод формує критичне й творче мислення, які є пріоритетними напрямками інтелектуального розвитку людини. Критичне мислення сприяє розвитку таких навичок, як аналіз інформації, відбір та порівняння фактів, самостійність, систематизація результатів тощо.

Для проєктної діяльності на заняттях хімії слід використовувати різні види проєктів: дослідні, інформаційні, індивідуальні та групові тощо. Проєктна робота може бути теоретичною або експериментальною. Тривалість проєкту може бути різна: від заняття (міні-проєкт), кількох днів (коротко-терміновий проєкт) до року (довготерміновий). Результати досліджень здобувачі освіти можуть представити у формі мультимедійної презентації, доповіді (у разі необхідності – з демонстрацією хімічних дослідів), колекції, моделі, буклету, статистичного звіту, газети, наукового реферату (із зазначенням актуальності теми, новизни й практичного значення результатів дослідження, висновків), тематичного масового заходу тощо. Презентація та обговорення (захист) проєктів відбувається на спеціально відведеному занятті або під час заняття з певної теми. Робота кожного виконавця проєкту оцінюється за його внеском, індивідуально за критеріями, з якими здобувачі освіти ознайомлені заздалегідь.

Проблемне навчання вимагає широкого використання проблемних методів навчання. Натрапляючи на нову й незрозумілу проблему, мислення людини відбувається за алгоритмом: висунення гіпотез, обґрунтування та перевірка їх, що є необхідним складником саме творчого мислення. Змістовний аспект проблемного навчання віддзеркалює суперечності, що закономірно виникають у процесі наукового знання, навчальної або будь-якої

іншої діяльності. Ці суперечності й становлять джерело руху та розвитку в будь-якій сфері. Особливістю проблемного навчання є також те, що воно змінює мотивацію пізнавальної діяльності, адже провідними стають пізнавально-спонукальні (інтелектуальні) мотиви. Інтерес до навчання виникає у зв'язку з проблемою та розгортається у ході розумової праці, пов'язаної з пошуками й знаходженням вирішення проблемного завдання. На цих засадах виникає внутрішня зацікавленість, яка перетворюється у чинник активізації освітнього процесу та ефективності навчання.

Значущим джерелом знань, засобом створення проблемних ситуацій, закріплення та перевірки засвоєння навчального матеріалу, розвитку мислення, допитливості та спостережливості є лабораторний експеримент [8]. Досить успішно на заняттях з хімії можуть використовуватись віртуальні лабораторні роботи. Застосування віртуальних лабораторій в освітньому процесі дає здобувачеві фахової передвищої освіти можливість проводити експерименти з певним обладнанням та матеріалами, доступ до яких може бути складним через відсутність реальної лабораторії або її обмежену технічну базу. Це сприяє одержанню практичних навичок проведення дослідів у різноманітних напрямках, детальному ознайомленню з комп'ютерними моделями та процесом роботи унікального обладнання хімічної лабораторії. На додаток, це дає можливість вивчати небезпечні природничі явища й процеси в безпечній віртуальній реальності, без негативних наслідків.

Іншою суттєвою перевагою виконання таких віртуальних лабораторних робіт є те, що здобувачі освіти можуть довільно змінювати усі параметри хімічних процесів та спостерігати за одержаними результатами. Це дає змогу здобувачам освіти краще зрозуміти суть усіх процесів, встановити причинно-наслідкові зв'язки, побачити зв'язок хімії з життям, забезпечується візуалізація до навчального змісту, формуються практичні навички виконання хімічного експерименту, зростає зацікавленість до вивчення цієї дисципліни тощо [7, с. 59]. Однак одним з недоліків упровадження віртуальних лабораторій є їх обмежений вибір.

Сьогодні доступні кілька варіантів, що здебільшого є закордонними програмними продуктами: Wolfram Demonstrations Project, PhET, Chemical Education Research, Labster, IrYdium Chemistry Lab тощо [9]. Усі зазначені сервіси мають відкритий безкоштовний доступ та під час вивчення природничих дисциплін потребують тільки базових навичок роботи з комп'ютерним обладнанням. Один з важливих аспектів використання віртуальних лабораторій, тренажерів та симуляторів, як-от «PhET Interactive Simulations», виявляється в тому, що вони доступні здобувачам фахової передвищої освіти не тільки під час занять, а також у ході самостійного вивчення нового матеріалу та у випадку дистанційного навчання. Інтерактивні симуляції PhET можна застосовувати через веб-браузер або завантажувати на комп'ютер та інші електронні пристрої для роботи в автономному режимі. Це

дає змогу проводити віртуальні дослідження з хімічних наук навіть за допомогою смартфона [9].

Наголосимо, що на сучасному етапі викладачеві хімії необхідно використовувати також сучасні онлайн-сервіси з метою візуалізації при поясненні нового матеріалу, для створення віртуальної та доповненої реальності, для моделювання хімічних об'єктів, для створення дидактичних ігор та ментальних карт, для проведення лабораторних робіт, для контролю знань тощо. Використання освітніх онлайн-сервісів на заняттях з хімії у закладах фахової передвищої освіти дозволяє викладачам інтенсифікувати освітній процес, візуалізувати теоретичний матеріал, що посилює мотивацію здобувачів освіти до вивчення хімії, дає змогу сформувати інформаційно-цифрову компетентність та підвищує ефективність освітнього процесу [7, с. 62].

Висновки. У результаті проведеного дослідження приходимо до висновку, що до сучасних методів навчання хімії у закладах фахової передвищої освіти належать: особистісно орієнтовані технології, інтерактивні технології, проєктні технології та технології проблемного навчання. Навчання хімії у закладах фахової передвищої освіти з використанням цих методів передбачає реалізацію форм та методів інтерактивного навчання, організацію дослідницької діяльності здобувачів освіти, впровадження інноваційних програм навчання, використання електронних освітніх ресурсів тощо. Викладачам хімії необхідно володіти цифровою компетентністю та активно залучати до освітнього процесу онлайн-ресурси, які мають нескінченні ресурси для інноваційного та цікавого навчання. Перспективами подальших досліджень є аналіз ефективності використання інноваційних методів навчання, зокрема штучного інтелекту для підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти.

Література:

1. Бахмат Н. В., Романяк М. М. Сучасні тенденції викладання природничих дисциплін у закладах фахової передвищої та вищої освіти. *Академічні візії*. 2024. №30. С. 1-13.

2. Коваль Т. В., Крачан Т. М., Ямборак Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології у викладанні біохімії та хімічних дисциплін. *Професійно-прикладні дидактики*. 2024. № 1. С. 48-51.

3. Курок Р. Тенденції розвитку фахової передвищої освіти в сучасних умовах. *Професійна педагогіка*. 2021. № 1(22). С. 41-48.

4. Лебідь С. Г., Нєпєіна Г. В. Інноваційні методи викладання хімії у ВНЗ. URL: http://ilib.ixtf.od.ua/conference/APSX_2021_.pdf#page=58 (дата звернення: 20.09.2024).

5. Решетняк Н. В. Використання методу проєктів для організації самостійної роботи з хімії в закладі фахової передвищої освіти. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конференції, 7 квітня 2023 р. Глухів, 2023. С. 265-266.

6. Сновида М. П., Чорна Н. З. Впровадження сучасних інтерактивних технологій навчання в навчальному процесі при викладанні дисциплін природничого циклу. *Актуальні питання сучасної науки*: зб. наук. праць III всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Бережани, 6 квітня 2020 р.). Бережани: ВПНУБіП України «Бережанський агротехнічний коледж» 2020. С. 255-263.

7. Сняла Ю. Застосування цифрових інструментів у навчанні хімії. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. №11(4). С. 55-64.

8. Стороженко Д.О., Бунякіна Н.В., Дрючко О.Г. Інноваційні технології навчання при викладанні хімії у ЗВО. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/5502/1/storozhenko_tekst.pdf (дата звернення: 20.09.2024).

9. Упатова І. П., Дехтярьова О. О., Каденко І. В. Роль комп'ютерних симуляцій увивченні біологічних процесів та явищ. *Перспективи та інновації науки*. 2023. №12(30). С. 495-508.

References:

1. Bakhmat, N. V., & Romaniak, M. M. (2024). Suchasni tendentsii vykladannia pryrodnychykh dystsyplin u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity [Modern trends in teaching natural sciences in institutions of professional higher education]. *Akademichni vizii – Academic visions*, 30, 1-13 [in Ukrainian].

2. Koval, T. V., Krachan, T. M., & Yamborak, R. S. (2024). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii u vykladanni biokhimii ta khimichnykh dystsyplin [Information and communication technologies in teaching biochemistry and chemical disciplines]. *Profesiino-prykladni dydaktyky – Professional and applied didactics*, 1, 48-51 [in Ukrainian].

3. Kurok, R. (2021).Tendentsii rozvytku fakhovoi peredvyshchoi osvity v suchasnykh umovakh [Trends in the development of professional higher education in modern conditions]. *Profesiina pedahohika – Professional pedagogy*, 1(22), 41-48 [in Ukrainian].

4. Lebid, S. H., & Niepieina, H. V. (2021). Innovatsiini metody vykladannia khimii u VNZ [Innovative methods of teaching chemistry at universities]. Retrieved from http://ilib.ixtf.od.ua/conference/APSX_2021_.pdf#page=58 [in Ukrainian].

5. Reshetniak, N. V. (2023). Vykorystannia metodu proiektiv dlia orhanizatsii samostiinoi roboty z khimii v zakladi fakhovoi peredvyshchoi osvity [Using the project method for organizing independent work in chemistry in a professional higher education institution]. *Rozvytok pedahohichnoi maisternosti maibutnoho pedahoha v umovakh osvitnikh transformatsii – Development of pedagogical skills of the future teacher in the conditions of educational transformations*: materials of the III All-Ukrainian scientific and practical conference, April 7, 2023, 265-266 [in Ukrainian].

6. Snovyda, M. P., & Chorna, N. Z. (2020). Vprovadzhennia suchasnykh interaktyvnykh tekhnolohii navchannia v navchalnomu protsesi pry vykladanni dystsyplin pryrodnychoho tsyklu [Introduction of modern interactive learning technologies in the educational process in teaching natural science disciplines]. *Aktualni pytannia suchasnoi nauky – Topical issues of modern science*: collection of scientific works of the III All-Ukrainian scientific and practical Internet conference (Berezhany, April 6, 2020). Berezhany: VPNUBiP of Ukraine "Berezhany Agricultural College" 2020, 255-263 [in Ukrainian].

7. Sniala, Yu. (2023). Zastosuvannia tsyfrovykh instrumentiv u navchanni khimii [The use of digital tools in teaching chemistry]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 11(4), 55-64 [in Ukrainian].

8. Storozhenko, D.O., Buniakina, N.V., & Driuchko, O.H. (2019). Innovatsiini tekhnolohii navchannia pry vykladanni khimii u ZVO [Innovative teaching technologies in teaching chemistry in higher education]. Retrieved from https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/5502/1/storozhenko_tekst.pdf (data zvernennia: 20.09.2024) [in Ukrainian].

9. Upatova, I. P., Dekhtiarova, O. O., & Kadenko, I. V. (2023). Rol kompiuternykh symuliatsii uvyvchenni biolohichnykh protsesiv ta yavyshch [The role of computer simulations in the study of biological processes and phenomena]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*, 12(30), 495-508 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 7.091.313-044.247

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-648-658

Мельничук Юлія Євгеніївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри цифрових освітніх технологій, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, тел.: (066) 468-61-27, ehttps://orcid.org/0000-0002-9313-8716

Редько Ольга Іванівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри цифрових освітніх технологій, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, тел.: (099) 781-97-18, https://orcid.org/0000-0002-3305-6022

Сушик Олександр Григорович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри цифрових освітніх технологій, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, тел.: (096) 739-36-46, https://orcid.org/0000-0003-2223-4070

STEM-ПІДХІД ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ІТ-ПРОФІЛЮ

Анотація. У статті розглядається впровадження STEM-підходу у викладання дисциплін ІТ-профілю в закладах вищої освіти. STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) є інноваційною освітньою методикою, яка інтегрує наукові, технологічні, інженерні та математичні знання для формування у студентів критичного мислення, творчого підходу та вміння вирішувати комплексні проблеми. Застосування STEM-підходу сприяє розвитку ключових компетенцій, необхідних для успішної кар'єри у сфері інформаційних технологій, таких як програмування, аналіз даних, системне мислення та інноваційний менеджмент.

Аналізуються основні принципи та методи STEM-освіти, такі як проектне навчання, міждисциплінарні завдання та активне використання сучасних технологій. Проектне навчання дозволяє студентам працювати над реальними проектами, що стимулює їхнє мислення та сприяє застосуванню теоретичних знань на практиці. Міждисциплінарні завдання сприяють інтеграції знань з різних галузей, що допомагає студентам бачити взаємозв'язки між різними дисциплінами та ефективно вирішувати складні проблеми. Активне використання сучасних технологій, таких як віртуальна реальність, штучний інтелект та інтернет речей, дозволяє студентам залишатися в курсі останніх досягнень у сфері ІТ.

Особлива увага приділяється ролі інтеграції дисциплін ІТ-профілю у STEM-підхід, що сприяє підготовці студентів до реальних викликів професійної діяльності в галузі інформаційних технологій. Інтеграція таких дисциплін, як програмування, кібербезпека, мережеві технології та аналіз

даних, забезпечує всебічну підготовку майбутніх ІТ-фахівців, які здатні адаптуватися до швидкозмінного технологічного середовища.

На основі емпіричних даних та практичного досвіду, автори демонструють переваги та можливі труднощі впровадження STEM-підходу у викладання ІТ-дисциплін. До переваг відносяться підвищення мотивації студентів, покращення їхніх навчальних результатів та розвиток навичок співпраці. Серед можливих труднощів – необхідність значних ресурсів для впровадження нових технологій, необхідність підвищення кваліфікації викладачів та адаптація традиційних методик навчання до нових умов.

Результати статті підкреслюють необхідність адаптації освітніх програм, підвищення кваліфікації викладачів та розвитку відповідної інфраструктури для успішного застосування STEM-методів у підготовці фахівців ІТ-сфери. Автори роблять висновок, що інтеграція STEM-підходу у викладання ІТ-дисциплін є перспективним напрямом розвитку сучасної освіти, який сприяє підготовці конкурентоспроможних фахівців на глобальному ринку праці.

Ключові слова: STEM-підхід, ІТ-дисципліни, вища освіта, інноваційна освіта, проектне навчання, міждисциплінарні завдання, сучасні технології, аналіз даних, навички критичного мислення, професійні виклики, адаптація освітніх програм, підвищення кваліфікації викладачів, інфраструктура освіти

Melnychuk Yuliia Yevgeniivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Digital Educational Technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, tel.: (066) 468-61-27, https://orcid.org/0000-0002-9313-8716

Redko Olha Ivanivna PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Digital Educational Technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, tel.: (099) 781-97-18, https://orcid.org/0000-0002-3305-6022

Sushyk Oleksandr Hryhorovych PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Digital Educational Technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, tel.: (096) 739-36-46, https://orcid.org/0000-0003-2223-4070

THE STEM APPROACH IN TEACHING IT-RELATED DISCIPLINES

Abstract. The article examines the implementation of the STEM approach in teaching IT-related disciplines in higher education institutions. STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) is an innovative educational methodology that integrates scientific, technological, engineering, and mathematical knowledge

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

to develop students' critical thinking, creative approach, and ability to solve complex problems. The application of the STEM approach promotes the development of key competencies necessary for a successful career in the field of information technology, such as programming, data analysis, systems thinking, and innovative management.

The main principles and methods of STEM education, such as project-based learning, interdisciplinary tasks, and the active use of modern technologies, are analyzed. Project-based learning allows students to work on real projects, stimulating their thinking and encouraging the application of theoretical knowledge in practice. Interdisciplinary tasks promote the integration of knowledge from different fields, helping students see the connections between various disciplines and effectively solve complex problems. The active use of modern technologies, such as virtual reality, artificial intelligence, and the Internet of Things, enables students to stay up-to-date with the latest advancements in the IT field.

Special attention is paid to the role of integrating IT-related disciplines into the STEM approach, which helps prepare students for real-world professional challenges in the field of information technology. The integration of such disciplines as programming, cybersecurity, network technologies, and data analysis ensures comprehensive training for future IT specialists who can adapt to the rapidly changing technological environment.

Based on empirical data and practical experience, the authors demonstrate the advantages and potential difficulties of implementing the STEM approach in teaching IT disciplines. The advantages include increased student motivation, improved academic performance, and the development of collaboration skills. Possible challenges include the need for significant resources to implement new technologies, the necessity of enhancing teachers' qualifications, and adapting traditional teaching methods to new conditions.

The article's findings highlight the need to adapt educational programs, enhance teachers' qualifications, and develop the appropriate infrastructure for the successful application of STEM methods in training IT professionals. The authors conclude that integrating the STEM approach into teaching IT disciplines is a promising direction for the development of modern education, contributing to the preparation of competitive professionals in the global labor market.

Keywords: STEM approach, IT disciplines, higher education, innovative education, project-based learning, interdisciplinary tasks, modern technologies, data analysis, critical thinking skills, professional challenges, adaptation of educational programs, enhancement of teachers' qualifications, educational infrastructure

Постановка проблеми. Інформаційні технології (ІТ) в сучасному світі стають не лише важливим сегментом економіки, але й ключовим чинником впливу на всі сфери суспільства. З кожним роком зростає значення та роль ІТ-технологій у вирішенні різних завдань, починаючи від оптимізації виробництва та закінчуючи побудовою ефективних систем управління.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Однак, для того щоб забезпечити стійкий розвиток цієї галузі та відповісти на зростаючий попит на кваліфіковані кадри, необхідно мати ефективну систему підготовки спеціалістів. Традиційні методи навчання і навчальні програми можуть не відповідати сучасним вимогам і потребам ринку праці в галузі ІТ. Це створює виклики для вищої освіти у сфері підготовки кваліфікованих ІТ-фахівців.

У світлі швидкого розвитку інформаційних технологій і вимог сучасного ринку праці, виникає проблема необхідності ефективного підготовлення майбутніх фахівців у галузі ІТ. Традиційні методи навчання часто не відповідають вимогам сучасності, не забезпечують достатньої підготовки студентів до реальних викликів та можливостей сфери інформаційних технологій. Крім того, зростає потреба у розвитку широкого спектру навичок у студентів, які включають критичне мислення, творчий підхід до розв'язання проблем, спроможність працювати у команді та адаптуватися до швидко змінюючогося технологічного середовища. Тому, актуальною є постановка питання про ефективність впровадження STEM-підходу у викладання дисциплін ІТ-профілю в університетській освіті. Ця проблема вимагає уваги та дослідження з метою з'ясування оптимальних шляхів покращення процесу навчання та підготовки майбутніх ІТ-фахівців.

У цьому контексті, впровадження STEM-підходу (наука, технології, інженерія, математика) у викладання дисциплін ІТ-профілю може стати ключовим стрижнем для покращення якості освіти та підготовки майбутніх ІТ-спеціалістів. Цей підхід спрямований на інтеграцію наукових, технологічних, інженерних та математичних знань з метою формування у студентів критичного мислення, творчого підходу та вміння вирішувати складні проблеми.

У цій статті аналізується вплив впровадження STEM-підходу у викладання ІТ-дисциплін у вищих навчальних закладах, розглядаються його переваги, труднощі та шляхи оптимізації навчального процесу з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців у галузі інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням STEM-підходу займались ряд науковців, зокрема, Матвійчук Ю.Ю., що вивчав використання даного підходу як інструменту реалізації інтегрованого вивчення природничо-математичних дисциплін [3]; Гнєзділова В.І., що досліджувала інноваційні технології у STEM [1]; Д. Фролов, що проаналізував роль STEM-освіти в підготовці та перепідготовці вчителів [8] та багато інших.

Мета статті полягає у вивченні впливу впровадження STEM-підходу у викладання дисциплін ІТ-профілю на якість освіти та підготовку майбутніх ІТ-фахівців. Конкретні цілі дослідження включають оцінку ефективності впровадження STEM-підходу, аналіз переваг та труднощів впровадження STEM-підходу, визначення оптимальних стратегій впровадження STEM-підходу, підвищення якості підготовки майбутніх ІТ-фахівців.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. Основні принципи та методи STEM-освіти, які включають проектне навчання, міждисциплінарні завдання та активне використання сучасних технологій, є ключовими компонентами ефективного навчання в галузі науки, технологій, інженерії та математики. Метод проектного навчання передбачає активну участь студентів у реальних або симульованих проектах, де вони застосовують свої знання та навички для розв'язання конкретних проблем. Цей метод може бути особливо ефективним у дисциплінах, де студенти можуть взяти участь у реальних або симуляційних проектах розробки програмного забезпечення, систем комп'ютерної безпеки або інших ІТ-продуктів. Проектне навчання допомагає студентам набути практичний досвід роботи з реальними завданнями, розвиває їх творчість та проблемне мислення, що є важливими навичками для успішної кар'єри в ІТ-сфері.

Наведемо приклад методу проектного навчання STEM у дисципліні «Алгоритмізація та програмування» (на базі мови програмування С++). Проект: «Розробка алгоритму та програми для управління розумним будинком».

Студенти отримують завдання розробити програмне забезпечення для системи управління "розумним будинком", яке дозволяє контролювати різні аспекти житла, такі як освітлення, клімат-контроль, безпека та інтернет-речей (IoT).

Цілі проекту.

1. Розробити алгоритм управління пристроями розумного будинку. Студенти повинні створити чітку логіку роботи всіх підсистем, зокрема взаємодію між різними датчиками (температури, руху тощо) і виконавчими механізмами (включення/вимкнення світла, налаштування температури, система відеонагляду тощо).

2. Програмування на С++. Студенти повинні реалізувати алгоритм на мові програмування С++. Це включає написання коду для обробки сигналів від датчиків, управління логікою роботи системи, а також створення інтерфейсу для користувачів.

3. Використання бібліотек С++. Для підвищення ефективності розробки студенти можуть використовувати стандартні бібліотеки С++ для роботи з мережею (для контролю через інтернет), обробки даних, та управління пристроями на основі IoT.

Етапи проекту.

1. Аналіз завдання. На цьому етапі студенти визначають, які функції повинні бути реалізовані у системі управління будинком, як взаємодіють різні пристрої та які алгоритми потрібні для забезпечення коректної роботи.

2. Розробка алгоритму. Студенти створюють блок-схеми та алгоритми, які забезпечують роботу системи. Наприклад, алгоритм автоматичного вмикання/вимикання світла на основі сигналів датчика руху та часу доби.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Програмування. Реалізація розробленого алгоритму на C++. Тут студенти застосовують отримані знання про цикли, умови, функції та структури даних у C++.

4. Тестування програми. Після написання коду, студенти повинні протестувати свою систему, симулюючи роботу датчиків і контролюючи коректність виконання всіх алгоритмів.

5. Презентація результатів. Студенти представляють свою програму, демонструючи роботу системи та пояснюючи алгоритми, які вони розробили.

Результати:

– студенти навчаються застосовувати свої знання з алгоритмізації та програмування C++ для вирішення реальних проблем;

– вони вивчають принципи розробки IoT-систем і інтеграції їх у більш широкі інфраструктури;

– проект стимулює розвиток навичок командної роботи, критичного мислення та вирішення складних завдань.

Пояснимо, чому даний проект можна вважати STEM-проєктом.

Science: включає аналіз та логічну розробку алгоритмів, використовуючи математичні та комп'ютерні моделі.

Technology: студенти працюють із сучасними технологіями, такими як програмування для IoT та мережеве управління.

Engineering: розробка та інтеграція різних систем у розумному будинку потребує інженерних рішень.

Mathematics: розробка алгоритмів, робота з даними, вирішення задач оптимізації.

Цей приклад проекту дозволяє студентам не лише набути теоретичних знань, але й застосувати їх на практиці, вирішуючи реальні проблеми і використовуючи мову програмування C++ як основний інструмент.

Підхід щодо міждисциплінарних завдань передбачає поєднання знань та методів з різних наукових дисциплін для вирішення складних проблем. Він дозволяє студентам ознайомитися з різноманітними підходами та перспективами на розв’язання проблем, а також розвиває вміння працювати у команді та бачити взаємозв’язки між різними галузями знань. Цей підхід може бути особливо корисним у дисциплінах, що вимагають поєднання знань з програмування, математики, інформаційних технологій та інших суміжних областей. Наприклад, студенти можуть розв’язувати складні завдання з розробки алгоритмів або оптимізації програм, які вимагають знань з декількох дисциплін одночасно. Це допомагає студентам розуміти взаємозв'язок між різними аспектами IT-проектів та розвивати комплексне мислення.

Наведемо приклад підходу міждисциплінарних завдань на такій дисципліні, як «Вебтехнології та вебдизайн». Він може бути реалізований через проект, що поєднує елементи програмування, дизайну, інженерії та аналізу даних для створення повнофункціонального веб-додатку. Проект: «Розробка інтерактивного веб-додатку для аналізу даних навколишнього середовища».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Студенти отримують завдання створити інтерактивний веб-додаток, який аналізує та візуалізує дані про стан навколишнього середовища (наприклад, рівень забруднення повітря, води або температурні зміни). Для цього вони повинні об'єднати свої знання з різних дисциплін: програмування, вебтехнологій, вебдизайну, обробки даних та екології.

Опишемо міждисциплінарні компоненти проекту.

Програмування (Technology). Студенти повинні розробити функціональну частину веб-додатку, використовуючи вебтехнології, такі як HTML, CSS, JavaScript та серверну сторону на PHP або Python. Вони також інтегрують API для збору реальних даних про навколишнє середовище з відкритих джерел (наприклад, з урядових або дослідницьких організацій).

Дизайн та користувацький інтерфейс (Engineering & Technology). Студенти створюють інтуїтивний і зручний для користувача інтерфейс, використовуючи принципи вебдизайну. Важливим елементом є те, щоб інформація була візуально привабливою та легкою для розуміння. Потрібно продумати юзабіліті та дизайн, щоб забезпечити простоту навігації та доступ до інформації.

Аналіз даних (Mathematics & Science). Студенти аналізують отримані дані про навколишнє середовище, використовуючи методи математичної статистики та візуалізують їх через інтерактивні графіки та діаграми. Веб-додаток повинен динамічно відображати зміни в показниках за певний період часу, наприклад, рівень CO_2 або температуру повітря в певному регіоні.

Екологічний контекст (Science). Студенти досліджують екологічні проблеми, пов'язані із забрудненням повітря чи зміною клімату, та інтегрують цю інформацію у веб-додаток. Вони повинні пояснити результати аналізу, розробити рекомендації та інформувати користувачів про вплив екологічних факторів на здоров'я людей.

Етапи проекту.

1. Дослідження та збір даних. Студенти досліджують екологічні проблеми та обирають ключові дані для візуалізації (наприклад, рівень забруднення у певних містах чи регіонах). Вони також вивчають API для отримання цих даних.

2. Розробка прототипу веб-додатку. На цьому етапі студенти розробляють архітектуру веб-додатку, програмують його основний функціонал, інтегрують з API для збору даних і починають розробку інтерфейсу.

3. Аналіз даних. Студенти обробляють отримані дані, створюють математичні моделі для їх аналізу і візуалізують результати через графіки, діаграми та інтерактивні панелі управління (dashboard).

4. Розробка користувацького інтерфейсу та UX-дизайн. На основі досліджень користувацького досвіду студенти розробляють зручний інтерфейс, який дозволяє легко отримувати доступ до інформації та зрозуміло відображає результати аналізу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

5. Тестування та впровадження. Після завершення проекту студенти тестують веб-додаток, усувають баги та оптимізують його для роботи на різних пристроях.

6. Презентація. Студенти презентують свій веб-додаток, демонструють функціональність, аналіз даних та пояснюють екологічний контекст, який вони досліджували.

Результати:

– студенти отримують міждисциплінарні знання, поєднуючи програмування, дизайн та аналіз даних для розв'язання реальних проблем;

– вони вивчають, як екологічні дані можуть бути корисно інтегровані у вебтехнології для підвищення поінформованості суспільства про важливі глобальні проблеми;

– розвиваються важливі навички командної роботи, критичного мислення, вирішення складних проблем і креативності.

Пояснимо, чому даний проєкт можна вважати STEM-проєктом.

Science: аналіз екологічних проблем, збір наукових даних про навколишнє середовище.

Technology: розробка веб-додатків із використанням сучасних технологій програмування та обробки даних.

Engineering: створення структурованого, надійного веб-додатку, інтеграція API та розробка інтерфейсу користувача.

Mathematics: аналіз та візуалізація великих даних, робота з математичними моделями для представлення динаміки змін.

Цей проект об'єднує різні дисципліни, допомагає студентам інтегрувати знання з програмування, вебдизайну, аналізу даних та екології, надаючи їм можливість вирішувати складні реальні завдання за допомогою STEM-підходу.

Використання технологій дозволяє студентам навчатися ефективніше, залучаючи їх у вирішення реальних проблем із застосуванням сучасних інструментів і ресурсів. Використання сучасних технологій, таких як віртуальна реальність, хмарні технології, інтелектуальний аналіз даних тощо, може покращити процес навчання в дисциплінах ІТ-профілю. Наприклад, використання віртуальних середовищ для розробки та тестування програмного забезпечення дозволяє студентам отримати практичний досвід роботи з реальними проектами у безпечному середовищі.

Наведемо приклад активного використання сучасних технологій STEM у дисципліні «Інформаційно-комунікаційні технології у професійній діяльності» для фахівців ОП «Філологія (Прикладна лінгвістика)», що може включати застосування технологій обробки мовлення, машинного перекладу та аналізу тексту. Проект: «Створення інтерактивної системи автоматизованого перекладу та аналізу текстів за допомогою штучного інтелекту (AI)».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Студенти отримують завдання розробити інтерактивну систему перекладу та аналізу текстів, яка використовує інструменти машинного перекладу та обробки природної мови (Natural Language Processing, NLP) на основі штучного інтелекту. Проект базується на використанні сучасних технологій, таких як AI, нейромережі та великі мовні моделі.

Етапи проекту.

1. Вибір платформи для обробки мови та перекладу. Студенти ознайомлюються з технологіями, такими як Google Translate API, DeepL API, Microsoft Azure Language Services, або відкритими NLP-бібліотеками (наприклад, spaCy, TensorFlow). Вони досліджують можливості цих технологій для машинного перекладу, автоматичного визначення мови та аналізу семантичних характеристик тексту.

2. Інтеграція інструментів перекладу та аналізу. Використовуючи API або NLP-бібліотеки, студенти програмують систему, що може автоматично перекладати тексти на кілька мов і виконувати семантичний аналіз текстів (виявлення ключових слів, аналіз тональності, граматичний розбір). Вони використовують сучасні технології на основі штучного інтелекту для створення перекладацької моделі, яка буде адаптована до конкретної мовної пари або типу тексту.

3. Розробка інтерфейсу для користувачів. Студенти створюють веб- або мобільний додаток, через який користувачі можуть завантажувати або вводити текст для перекладу та аналізу. Інтерфейс має бути зручним та інтуїтивним, дозволяючи користувачам легко вибирати мови перекладу та отримувати аналіз тексту (наприклад, тональність, граматичні помилки, статистику використання слів).

4. Використання великих мовних моделей (LLM). Для вдосконалення перекладів студенти інтегрують великі мовні моделі, такі як GPT або BERT, які можуть генерувати переклади та адаптуватися до специфічної галузевої лексики. Використовуючи машинне навчання, студенти тренують модель на спеціалізованих корпусах текстів прикладної лінгвістики (наприклад, юридичних текстах, технічній документації тощо).

5. Аналіз результатів та оптимізація. Студенти оцінюють результати перекладів і аналізу текстів, знаходять можливі помилки та оптимізують систему, застосовуючи методи постобробки, щоб покращити якість перекладу або аналізу.

6. Презентація та обговорення. У завершальній фазі студенти презентують свій проект, демонструючи роботу системи, її функціональні можливості та пояснюють використані технології.

Результати:

– студенти здобувають практичні навички роботи з сучасними технологіями штучного інтелекту, машинного перекладу та аналізу текстів;

– вони вивчають, як інформаційно-комунікаційні технології можуть значно покращити ефективність роботи лінгвістів, зокрема у сферах перекладу, лексикографії та аналізу текстових корпусів;

– проєкт сприяє розвитку креативного мислення, технічних навичок та навичок вирішення міждисциплінарних завдань.

Пояснимо, чому даний проєкт можна вважати STEM-проєктом.

Science: обробка природної мови, дослідження семантики, синтаксису та тональності тексту.

Technology: використання сучасних інструментів машинного перекладу, API, мовних моделей та технологій штучного інтелекту.

Engineering: розробка інтерактивної системи з відповідним інтерфейсом для користувачів.

Mathematics: аналіз мовних моделей, статистичні методи обробки даних і навчання нейронних мереж.

Цей проект є прекрасним прикладом активного використання сучасних технологій в дисципліні "Інформаційно-комунікаційні технології у професійній діяльності" і демонструє, як прикладні лінгвісти можуть скористатися STEM-підходами для автоматизації та покращення своєї професійної діяльності.

Отже, використання цих принципів та методів STEM-освіти сприяє розвитку комплексного мислення, творчого підходу до розв'язання проблем, співпраці та інших ключових навичок, які необхідні для успішного фахового зростання в галузі науки та технологій.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що застосування STEM-методів, таких як проектне навчання, міждисциплінарні завдання та активне використання сучасних технологій, не лише підвищує мотивацію студентів, але й сприяє формуванню важливих для ІТ-фахівців компетенцій: критичного мислення, системного підходу до вирішення проблем, програмування та аналізу даних.

Використання STEM-підходу у викладанні ІТ-дисциплін відкриває можливості для розвитку інтегративного навчання, яке поєднує знання з різних галузей науки і технологій. Це дозволяє студентам бачити повну картину розвитку ІТ-індустрії та готує їх до професійної діяльності у реальних умовах швидкозмінного технічного середовища.

Разом з тим, впровадження STEM-підходу вимагає суттєвих змін в освітніх програмах, підвищення кваліфікації викладачів та покращення інфраструктури закладів освіти. Подальші дослідження мають бути зосереджені на вирішенні цих питань, а також на розробці ефективних стратегій впровадження STEM-методів у різні дисципліни ІТ-профілю. Інтеграція STEM у ІТ-освіту є перспективним напрямком, що сприяє підготовці висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців на глобальному ринку праці.

Література:

1. Гнєзділова В. Інноваційні технології в STEM-освіті: навчальний посібник для спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями); спеціалізація «014.05 Біологія і здоров’я людини. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. 76 с. ISBN 978-966-640-501-5.

2. Мазорчук М. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освітиPISA-2018. Український центр оцінювання якості освіти. К.:УЦОЯО, 2019. С.249

3. Матвійчук Ю. Ю. STEM-освіта як інструмент реалізації інтегрованого вивчення природничо-математичних дисциплін / Ю. Ю. Матвійчук // Теорія та методика навчання та виховання. – 2021. – Вип. 50. – С. 123-135. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ znpkhnpu_ttmniv_2021_50_13.

4. Освітні програми [Електронний ресурс]. Міністерство освіти і науки України. Режим доступу : https://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html

5. Поліхун Н. І. Упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальноїосвіти обдарованих учнів : метод. рек. К. : Інститут обдарованої дитини НАПНУкраїни, 2019. 80 с.

6. Проект концепції STEM-освіти в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://mk-kor.at.ua/STEM/STEM_2017.pdf

7. Сінопальнікова Н. М. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до застосування інтегрованих форм організації навчального процесу в початковій школі:автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківськийнаціональний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди Х., 2010. 20 с.

8. Фролов Д. Роль STEM-освіти в підготовці та перепідготовці вчителів-біологів. Вісник. КрНУ імені Михайла Остроградського. 2022. № 5 (136). С.75-80.

References:

1. Hniezdilova, V. (2021). *Innovatsiyni tekhnolohiyi v STEM-osviti* [*Innovative technologies in STEM education*]. Ivano-Frankivsk: Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk [in Ukrainian].

2. Mazorchuk, M. (2019). *Natsional'nyy zvit za rezul'tatamy mizhnarodnoho doslidzhennya yakosti osvity PISA-2018.* [*National report on the results of the international study of the quality of education PISA-2018*]. Kyiv : Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education [in Ukrainian].

3. Matviychuk, Yu. Yu. (2021) STEM-osvita yak instrument realizatsiyi intehrovanoho vyvchennya pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin [STEM education as a tool for implementing the integrated study of natural and mathematical disciplines]. *Teoriya ta metodyka navchannya ta vykhovannya*. *– Theory and methods of teaching and education, 50,* 123-135 [in Ukrainian].

4. Osvitni prohramy [Educational programs]. (n.d.) *mon.gov.ua* Retrieved from https://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html [in Ukrainian].

5. Polihun, N. I. (2019). *Uprovadzhennya STEM-osvity v umovakh intehratsiyi formal'noyi i neformal'noyiosvity obdarovanykh uchniv* [*Implementation of STEM education in the conditions of integration of formal and informal education of gifted students*]. Kyiv : Institute of the Gifted Child of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

6. Proekt kontseptsiyi STEM-osvity v Ukrayini [Concept project of STEM education in Ukraine]. (n.d.) *mk-kor.at.ua* Retrieved from http://mk-kor.at.ua/STEM/STEM_2017.pdf [in Ukrainian].

7. Sinopalnikova, N. M. (2010). Pedahohichni umovy pidhotovky maybutnikh uchyteliv do zastosuvannyaintehrovanykh form orhanizatsiyi navchal′noho protsesu v pochatkoviy shkoli [Pedagogical conditions for preparing future teachers for the use of integrated forms of organization of the educational process in primary school]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda [in Ukrainian].

8. Frolov, D. (2022). Rol′ STEM-osvity v pidhotovtsi ta perepidhotovtsi vchyteliv-biolohiv [The role of STEM education in the training and retraining of biology teachers]. *Visnyk KrNU imeni Mykhayla Ostrohrads'koho – Bulletin of KrNU named after Mykhailo Ostrogradsky, 5 (136)*,75-80.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.014:005.59

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-659-669

Мінаков Ілля Володимирович аспірант кафедри германських та східних мов і перекладу, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, тел.: (098) 565-05-19, https://orcid.org/0009-0002-8670-0245

ІННОВАЦІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧНІВ У ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття досліджує важливість адаптації освітніх методик та надання психологічної підтримки учням під час війни, зокрема в умовах постійних стресів та загроз. Автор аналізує сучасні підходи до організації навчального процесу, підкреслюючи необхідність інноваційних рішень для підтримки психічного здоров'я та збереження навчального потенціалу дітей. Стаття наголошує на важливості педагогічних інновацій та адаптації методик, враховуючи кризові умови, що дозволяє не тільки забезпечити учням доступ до знань, але й знизити рівень стресу.

Зокрема, в статті розглядаються ефективні підходи, такі як гейміфікація, інтерактивні методи, а також проектне навчання, які допомагають знизити емоційне напруження учнів. Використання цифрових технологій, таких як Zoom, Google Classroom та Microsoft Teams, створює можливість продовжувати освітній процес і підтримувати соціальні зв’язки навіть у періоди ізоляції. Інтерактивні методи дозволяють учням підтримувати мотивацію, працювати в колективі та активізувати критичне мислення. Крім того, стаття акцентує увагу на важливості залучення психологів для проведення групових занять і сеансів терапії, що дозволяє знижувати рівень тривоги та стресу.

Важливою частиною є також формування підтримуючої навчальної спільноти, де учні можуть взаємодіяти з однолітками, отримувати підтримку від викладачів та батьків. Спільні зусилля учнів, педагогів і батьків сприяють розвитку емоційного інтелекту, емпатії та соціальної адаптації, що є важливим у кризових умовах. Підтримуюче середовище створює відчуття захищеності та стабільності, допомагаючи учням зберегти інтерес до навчання й належний психоемоційний стан.

Автори наголошують на необхідності постійного вдосконалення педагогічних підходів та пошуку нових способів підтримки учнів. Інтеграція інноваційних методик у навчальний процес дозволяє створити більш гнучку та адаптовану до умов криз систему освіти, яка не лише сприяє академічному успіху, а й допомагає учням зберігати психічну стійкість та належний емоційний баланс.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Minakov Illia Volodymyrovych Graduated student, International Humanitarian University, Odessa, Department of Germanic and Oriental Languages and Translation, Odesa, tel.: (098) 565-05-19, https://orcid.org/0009-0002-8670-0245

INNOVATIONS AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR STUDENTS IN THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article explores the importance of adapting educational methods and providing psychological support to students during wartime, particularly under conditions of constant stress and threats. The author analyzes contemporary approaches to organizing the learning process, emphasizing the need for innovative solutions to support mental health and preserve children's learning potential. The article highlights the significance of pedagogical innovations and the adaptation of methods, taking into account the crisis conditions, which not only ensures students have access to knowledge but also helps reduce stress levels.

Specifically, the article examines effective approaches, such as gamification, interactive methods, and project-based learning, which help to alleviate students' emotional tension. The use of digital technologies like Zoom, Google Classroom, and Microsoft Teams enables the continuity of the educational process and maintains social connections even during isolation periods. Interactive methods help students stay motivated, work in teams, and activate critical thinking. Additionally, the article emphasizes the importance of involving psychologists to conduct group sessions and therapy sessions, which help reduce anxiety and stress levels.

An essential part is also the formation of a supportive learning community, where students can interact with peers and receive support from teachers and parents. The combined efforts of students, educators, and parents foster the development of emotional intelligence, empathy, and social adaptation, which are crucial in crisis conditions. A supportive environment creates a sense of security and stability, helping students retain their interest in learning and maintain a healthy psychological state.

The authors stress the need for continuous improvement of teaching approaches and finding new ways to support students. Integrating innovative methods into the educational process helps to create a more flexible and crisis-adapted education system that not only promotes academic success but also aids students in maintaining mental resilience and emotional balance.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов’язані з війною, суттєво впливають на навчальний процес в Україні, призводячи до значних змін у освітньому середовищі. В умовах постійних загроз та невизначеності учні стикаються з емоційним напруженням, яке може негативно впливати на їхнє навчання та загальний психоемоційний стан. Педагогічні інновації та

психологічна підтримка учнів стають критично важливими для забезпечення їхнього психологічного комфорту. Це, в свою чергу, допомагає учням адаптуватися до змінених умов навчання, покращує їхнє емоційне благополуччя та підтримує успішне засвоєння навчального матеріалу.

У зв'язку з цим виникає необхідність у впровадженні новітніх підходів та методик, які враховують специфіку викладання в умовах кризи. Це можуть бути інтерактивні методи навчання, використання цифрових технологій, адаптація навчальних програм до потреб учнів, а також організація психологічної підтримки через групові та індивідуальні заняття з психологами. Тільки комплексний підхід до вирішення цих завдань дозволить створити ефективну освітню середу, яка сприятиме не лише академічному успіху, а й емоційній стійкості учнів у складний для країни час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У науковій літературі розглядаються різноманітні аспекти впливу війни на навчальний процес, які включають не лише академічні, але й соціально-психологічні виклики. Зокрема, дослідження, проведені такими вченими, як Бондаренко (2021), Старостенко (2021) та іншими, акцентують увагу на важливості психологічної підтримки учнів в умовах стресу та невизначеності. В умовах війни учні часто стикаються з емоційними труднощами, що потребує своєчасної та ефективної психологічної допомоги, яка може включати різноманітні форми роботи, такі як групова терапія, арт-терапія та індивідуальні консультації.

Проте, попри наявність численних праць, питання інтеграції інноваційних методик у процес психологічної підтримки залишаються недостатньо розкритими. Сучасні педагогічні практики потребують адаптації до нових умов, зокрема через впровадження інтерактивних технологій, дистанційного навчання та програм соціально-емоційного навчання. Це створює потребу у вивченні нових форм навчання та підтримки, які можуть бути ефективно застосовані в умовах війни. Особливо важливо дослідити, як інноваційні підходи можуть допомогти не лише у зниженні стресу, але й у формуванні позитивного освітнього досвіду, який підтримує учнів у їхньому розвитку та адаптації до нових реалій.

Мета статті

Метою даної статті є всебічне дослідження інноваційних підходів та практик психологічної підтримки учнів, які можуть бути ефективно впроваджені в організацію навчального процесу в умовах війни. Стаття прагне визначити ключові стратегії, які допоможуть зберегти психологічну стійкість учнів, підтримати їх мотивацію до навчання та забезпечити належну адаптацію до нових умов. Зокрема, увага буде зосереджена на використанні сучасних технологій, інтерактивних методів навчання та формуванні підтримуючої навчальної спільноти, що сприятиме не лише академічному успіху, а й емоційному благополуччю учнів у цей складний час.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. В умовах війни система освіти стикається з безпрецедентними викликами, що вимагають швидких і ефективних рішень для збереження стабільності та якості навчального процесу. Одним з основних завдань є забезпечення безперервності навчання та створення умов, які допоможуть учням долати стрес і адаптуватися до нових реалій. Навчальні заклади повинні оперативно адаптувати свої методики, забезпечуючи учнів не лише освітнім матеріалом, але й психологічною підтримкою, яка є життєво важливою у кризових умовах.

Сучасні педагогічні підходи мають зосередитися на створенні гнучких навчальних програм, що дозволяють інтегрувати технології дистанційного навчання, такі як відеоуроки, інтерактивні завдання та віртуальні платформи для спілкування з однолітками і викладачами. Це сприяє збереженню соціальних зв’язків, зменшує відчуття ізоляції та підтримує мотивацію учнів. Водночас важливо залучати кваліфікованих психологів, які зможуть проводити індивідуальні та групові сеанси, допомагаючи дітям обговорювати свої емоції та знайти способи подолання тривоги.

Інноваційні підходи також включають створення підтримуючих навчальних спільнот, де учні, вчителі та батьки працюють разом для досягнення спільної мети — забезпечення комфортного та безпечного навчального середовища. Такі спільноти сприяють розвитку навичок співпраці, емпатії та взаємодопомоги, що є критично важливими в умовах кризи. Активна співпраця та комунікація між усіма учасниками освітнього процесу допомагають підтримувати стабільність та забезпечують психологічну підтримку учнів, знижуючи рівень стресу та підвищуючи впевненість у завтрашньому дні. [1]

Таким чином, у відповідь на нові виклики, система освіти повинна впроваджувати різноманітні інноваційні практики, адаптовані до умов війни, щоб забезпечити учням належний рівень підтримки та можливість безперервно навчатися, незважаючи на складні обставини.

Інтеграція сучасних технологій

Інтеграція сучасних технологій є одним з ключових аспектів, що забезпечує безперервність навчання, особливо в умовах війни та соціальної кризи. Використання платформ для дистанційного навчання, таких як Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams, та інші, стає невід'ємною частиною організації освітнього процесу. Ці технології дозволяють учням зберігати зв’язок з викладачами та однокласниками, що надзвичайно важливо в умовах вимушеної ізоляції.

Завдяки інтерактивним інструментам, таким як відеоконференції, віртуальні класи, онлайн-дошки, учні мають можливість брати участь в уроках у реальному часі, задавати питання викладачам та отримувати негайний зворотний зв'язок. Такий підхід не лише підтримує академічну успішність, а й сприяє соціалізації, що є важливим для емоційного та психологічного

здоров'я. Відчуття приналежності до колективу та наявність можливості комунікації з однолітками допомагає учням зменшити рівень тривоги та стресу.

Дослідження, представлені в періодичному виданні Каразинського університету (2022), свідчать, що використання інтерактивних інструментів дозволяє не лише забезпечувати навчальний процес, а й активно підтримувати соціальні зв'язки між учнями. Ці технології сприяють створенню відчуття спільноти, що надзвичайно важливо для підтримки психологічної рівноваги учнів під час кризи. Віртуальні класи та форуми обговорень дозволяють студентам обмінюватися думками та емоціями, що зміцнює почуття єдності та спільності.

Крім того, інтеграція технологій дає можливість доступу до навчальних матеріалів у будь-який зручний час, що робить процес навчання більш гнучким і адаптивним до індивідуальних потреб учнів. Важливо зазначити, що такі платформи забезпечують можливість запису уроків, що дозволяє учням переглядати матеріали знову, коли це необхідно, та поглиблено опановувати знання у власному темпі.

Таким чином, впровадження сучасних технологій відіграє надзвичайно важливу роль у підтримці безперервності та якості навчального процесу під час війни. Це не лише допомагає забезпечити академічні успіхи, а й сприяє психологічній підтримці учнів, допомагаючи їм зберегти соціальні зв'язки та емоційну стабільність. [2]

Використання новітніх методик навчання

Використання новітніх методик навчання є важливим аспектом організації освітнього процесу, особливо в умовах кризових ситуацій, таких як війна. Прийоми, такі як гейміфікація, проектне навчання та інтерактивні методи, стають ефективними інструментами для залучення учнів до навчання, підвищення їхньої мотивації та створення позитивної атмосфери у класі. Ці методи дозволяють учням не лише засвоювати нові знання, але й активно включатися в процес, що сприяє розвитку навичок командної роботи, креативного мислення та критичного аналізу.

Гейміфікація, або використання елементів гри в освітньому процесі, є одним з ефективних підходів, який допомагає знизити рівень стресу та зробити навчання більш захоплюючим. Впровадження системи балів, змагань, нагород або рівнів мотивації стимулює учнів до активної участі та саморозвитку. Наприклад, учні можуть проходити навчальні квести, виконувати завдання для отримання нагород або змагатися в групах за досягнення певних цілей. Це не лише підвищує зацікавленість, але й сприяє емоційній залученості, яка допомагає знизити негативні наслідки стресу, пов'язаного з війною.

Проектне навчання також має важливе значення в умовах кризових ситуацій. Цей метод дозволяє учням працювати над реальними проектами, які пов'язані з їхнім життям або оточенням. Виконуючи такі проекти, учні можуть

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

застосовувати теоретичні знання на практиці, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та формуванню прикладних навичок. Наприклад, учні можуть розробляти проекти, пов’язані з екологією, соціальними проблемами або культурою свого регіону. Це не лише допомагає їм краще зрозуміти навколишній світ, але й розвиває почуття відповідальності та співпраці, що особливо важливо в умовах соціальної ізоляції. [3]

Інтерактивні методи навчання, такі як дискусії, мозкові штурми, рольові ігри та симуляції, сприяють активній участі учнів у навчальному процесі та розвитку критичного мислення. Наприклад, використання дискусій дозволяє учням обмінюватися думками, висловлювати свої погляди та аргументувати їх, що сприяє формуванню навичок комунікації та співпраці. Рольові ігри та симуляції дозволяють учням опинитися в різних життєвих ситуаціях та навчитися приймати рішення в умовах обмеженого часу та ресурсів. Це допомагає їм адаптуватися до змінених умов та знижує рівень тривоги, пов'язаної з невизначеністю.

Застосування новітніх методик навчання є важливим не лише для засвоєння навчального матеріалу, але й для підтримки психологічного здоров'я учнів. Ці методи допомагають створити комфортну та безпечну атмосферу, де учні можуть активно взаємодіяти один з одним, співпрацювати та отримувати позитивні емоції від навчання. Вони сприяють зниженню стресу, підвищують впевненість учнів у своїх силах та допомагають їм зберегти мотивацію до навчання, незважаючи на труднощі, викликані війною. [4]

Організацію групових занять з психологом

Організація групових занять з психологом є важливим елементом психологічної підтримки учнів в умовах кризових ситуацій, зокрема війни. Групові заняття та сеанси терапії дозволяють учням об'єднуватися, ділитися своїми почуттями та переживаннями в безпечному та підтримуючому середовищі. Це допомагає знижувати рівень тривоги та стресу, сприяє емоційному зближенню та формуванню відчуття спільноти, що особливо важливо у періоди соціальної ізоляції та невизначеності.

Під час таких занять психологи використовують різні техніки, що сприяють розкриттю учнів, дозволяють їм відчути емоційну підтримку з боку однолітків та фахівця. Наприклад, учні можуть брати участь у вправах на самовираження, таких як малювання, рольові ігри чи дискусії, де вони мають змогу висловлювати свої емоції та думки в творчий спосіб. Такі підходи допомагають дітям відчути себе почутими, що є важливим для формування довіри та подолання психологічних бар’єрів.

Проведення групових сеансів терапії також сприяє розвитку емпатії та співчуття серед учасників. Коли учні мають можливість почути історії та переживання своїх однолітків, вони починають усвідомлювати, що не єдині зіштовхуються з труднощами, що зменшує відчуття ізольованості. У такій атмосфері вони можуть навчитися підтримувати один одного, пропонувати допомогу та поради, що сприяє формуванню тісніших соціальних зв’язків.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Психологи також використовують техніки релаксації та медитації, які допомагають учням зосередитися на власному диханні, тілу та відчуттях, що сприяє зниженню рівня стресу та тривожності. Під час таких занять діти вчаться керувати своїми емоціями, знаходити внутрішні ресурси для подолання страхів та тривог. Це допомагає їм почуватися впевненіше та стійкіше в умовах постійних змін і загроз, пов'язаних з війною.

Крім того, групові заняття з психологом сприяють розвитку соціальних навичок, таких як співпраця, взаємодія та вирішення конфліктів. Це особливо важливо для учнів, які можуть відчувати емоційний дискомфорт або переживати труднощі в спілкуванні. Завдяки таким заняттям вони мають можливість навчитися ефективніше комунікувати, висловлювати свої потреби та почуття, а також розвивати навички роботи в команді. [5, с. 165-170]

Таким чином, організація групових занять з психологом є необхідною складовою комплексної підтримки учнів у кризових умовах. Це сприяє створенню безпечного середовища, де учні можуть відкрито обговорювати свої проблеми, отримувати підтримку та розвивати навички, що допомагають їм долати труднощі. Впровадження таких заходів забезпечує цілісний підхід до збереження психологічного здоров'я учнів, що є важливим компонентом їхнього успішного навчання та розвитку в умовах війни.

Формування підтримуючої навчальної спільноти

Формування підтримуючої навчальної спільноти є важливим аспектом організації навчального процесу, особливо в умовах кризи, такої як війна. Спільні зусилля учнів, вчителів та батьків сприяють створенню сприятливого середовища, де кожен учасник відчуває підтримку, розуміння та залученість. Така спільнота дає можливість учням взаємодіяти між собою та з дорослими, що знижує рівень стресу та покращує емоційний стан дітей.

Підтримуюча навчальна спільнота допомагає учням розвивати емоційний інтелект, тобто здатність розуміти, усвідомлювати та регулювати свої емоції, а також розуміти почуття інших. У спільноті, де учні відчувають себе в безпеці та захищеності, вони мають можливість вільно виражати свої почуття, обговорювати труднощі, з якими стикаються, та отримувати підтримку як від однокласників, так і від вчителів та батьків. Це сприяє формуванню навичок емпатії та співчуття, що є важливими складовими емоційного інтелекту.

Співпраця між учнями та вчителями є особливо важливою для створення атмосфери довіри та взаємопідтримки. Вчителі, які активно залучають учнів до спільної діяльності, організовують групові проекти та заохочують взаємодопомогу, сприяють розвитку колективної відповідальності та підтримки. Наприклад, участь у спільних проектах допомагає учням працювати разом, ділитися своїми ідеями та підтримувати одне одного в процесі виконання завдань, що формує почуття єдності та командного духу.

Крім того, вчителі, які спілкуються з батьками та залучають їх до навчального процесу, створюють ще одну важливу ланку підтримуючої

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

спільноти. Батьки можуть допомагати дітям у навчанні, спілкуватися з учителями та підтримувати інтереси своїх дітей, що підсилює відчуття стабільності та безпеки у дітей. Спільна участь батьків та вчителів у створенні комфортного середовища для навчання допомагає учням почуватися захищеними та впевненими в своїх силах.

Окрім цього, важливим елементом є організація заходів, що сприяють згуртуванню спільноти. Наприклад, проведення спільних заходів, таких як екскурсії, спортивні ігри чи культурні події, дозволяє учням, вчителям і батькам взаємодіяти в неформальній обстановці, що сприяє побудові тісніших соціальних зв'язків. Це дозволяє кожному учаснику спільноти відчути себе важливою частиною загальної команди, а також знижує рівень тривожності та ізоляції, що може виникати у складних умовах.

Підтримуюча навчальна спільнота також сприяє розвитку навичок співпраці та комунікації. Учасники спільноти вчаться ефективно взаємодіяти, висловлювати свої думки, обговорювати різні точки зору та знаходити спільні рішення. Такі навички є важливими не лише для навчального процесу, але й для подальшого життя, оскільки вони формують у дітей здатність до соціальної адаптації та успішної взаємодії у будь-якому середовищі. [6, с. 6-10]

У підсумку, формування підтримуючої навчальної спільноти забезпечує учням не лише стабільність та безпеку, але й можливість розвиватися емоційно, інтелектуально та соціально. Завдяки взаємодії та співпраці всіх учасників процесу, така спільнота створює умови, в яких кожен учень може відчувати себе важливим та цінним, що сприяє їхньому психологічному благополуччю та успішності у навчанні.

Адаптацію навчальних програм

Адаптація навчальних програм в умовах війни є важливим кроком для забезпечення якісної освіти та психологічного благополуччя учнів. Війна вносить суттєві зміни у звичне життя дітей, що впливає на їхню здатність зосереджуватися, сприймати нову інформацію та ефективно навчатися. Тому коригування навчальних планів з урахуванням цих особливостей стає пріоритетним завданням для освітян.

По-перше, важливо враховувати емоційний стан учнів. У ситуації, коли діти перебувають під впливом стресу, тривоги або переживань, традиційні методи навчання можуть бути недостатньо ефективними. Відтак, необхідно розробляти програми, які дозволять зменшити емоційне навантаження на учнів. Це може включати скорочення кількості теоретичного матеріалу на користь більш практичних та інтерактивних занять, які допомагають зберегти увагу та інтерес учнів, а також підвищити їхню мотивацію до навчання.

По-друге, варто приділити увагу зміні структури навчальних занять. Наприклад, розподіл матеріалу на короткі модулі може бути ефективним рішенням, оскільки учням легше зосереджуватися на невеликих частинах інформації. Крім того, чергування інтелектуальних і фізичних активностей

допомагає знизити стрес та втому, що є важливим для підтримки ефективного засвоєння матеріалу. Додатково, доцільно включати вправи на розвиток релаксації та емоційної стабільності, які дозволяють учням краще справлятися з емоційним навантаженням.

По-третє, адаптовані навчальні програми мають передбачати індивідуальний підхід до кожного учня. В умовах війни діти можуть мати різний рівень емоційної стійкості, тому важливо створювати гнучкі умови для навчання, які б враховували індивідуальні особливості кожної дитини. Наприклад, для учнів, які відчувають сильний стрес, можна запропонувати додаткові консультації або індивідуальні заняття з психологом, які допоможуть їм зосередитися на навчанні.

Також необхідно враховувати обмеження щодо фізичної присутності дітей на заняттях. Війна може обмежувати можливості безпечного доступу до шкіл, тому навчальні програми мають бути адаптовані до онлайн-формату. Важливо розробити структуровані онлайн-заняття, що включають інтерактивні елементи, ігрові методи та можливості для групової роботи, щоб забезпечити максимальну залученість учнів, навіть якщо вони не можуть бути фізично присутніми в класі.

Окрім цього, варто переглянути вимоги до навчальних результатів. Замість традиційних методів оцінювання, що фокусуються на знаннях і теоретичних навичках, можна впроваджувати оцінювання, яке враховує практичні здібності учнів та їхню здатність до вирішення проблем у складних умовах. Це дозволить дітям відчувати менше тиску під час навчання, а також підвищить їхню впевненість у власних силах.

Нарешті, важливо інтегрувати елементи психологічної підтримки у самі навчальні програми. Це можуть бути заняття з розвитку емоційного інтелекту, вправи на подолання стресу та розуміння власних емоцій. Включення таких занять у навчальний процес дозволить учням не тільки отримувати знання, а й розвивати навички, необхідні для емоційної стабільності та саморегуляції в умовах війни. [7]

Таким чином, адаптація навчальних програм у контексті війни є складним, але необхідним процесом. Він дозволяє забезпечити безперервність навчання, підтримати емоційне здоров’я учнів та сприяти їхньому особистісному розвитку в умовах кризової ситуації.

Висновки

В умовах війни інновації в організації навчального процесу та психологічна підтримка учнів стають необхідністю, а не просто бажаними елементами освітньої системи. Застосування сучасних технологій, інтеграція інтерактивних методик навчання, проведення групових занять з психологами та адаптація навчальних програм до нових реалій — усе це спрямоване на підтримку психоемоційного здоров’я учнів, забезпечення безперервності навчального процесу та сприяння їхньому особистісному розвитку. Такі

підходи дозволяють мінімізувати негативний вплив стресових ситуацій, спричинених війною, та створюють умови для ефективної адаптації дітей до нових умов навчання.

Застосування інтерактивних технологій, таких як онлайн-платформи, гейміфікація та проектне навчання, значно сприяє зменшенню ізоляції учнів, збереженню соціальних зв'язків та підтримці навчального інтересу. Крім того, створення підтримуючої навчальної спільноти, де співпрацюють учні, вчителі та батьки, формує атмосферу взаємопідтримки, що є важливою умовою для психологічного комфорту та стабільності.

Адаптація навчальних програм, що враховує потреби та емоційні особливості учнів в умовах кризи, дозволяє гнучко реагувати на виклики, які ставить війна перед освітньою системою. Використання індивідуального підходу, оптимізація розкладів та впровадження методик, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту, забезпечує цілісне та ефективне навчання навіть у важких умовах.

Подальші дослідження у цій галузі можуть бути спрямовані на оцінку ефективності вже впроваджених підходів, а також на розробку нових інноваційних методик, які б краще відповідали потребам учнів у кризових ситуаціях. Зокрема, важливо дослідити вплив гнучких навчальних планів та психологічної підтримки на навчальні результати учнів, а також вивчити можливості впровадження індивідуалізованих програм навчання в онлайн-середовищі.

Також перспективним напрямом є інтеграція міжнародного досвіду та найкращих практик інших країн, які зіткнулися з подібними викликами в освітній сфері. Це дозволить українській освітній системі швидше адаптуватися до нових умов та забезпечити стабільність і розвиток учнів, незалежно від складних обставин.

Література:

1. Бондаренко, В. С. (2021). Дипломна робота. Репозітар.

2. Старостенко, О. (2021). Інноваційні технології в освіті. Психологічна підтримка. Періодичний науковий журнал. (2021).

3. Актуальні проблеми навчання. Харківський національний університет. Відкритий університет. (2022).

4. Психологічна підтримка учнів в умовах кризи. Алексійчук В. Н. Організація інноваційного освітнього процесу в середніх закладах освіти. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2020. No 4. С. 165–170. DOI: https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/25 (дата звернення: 29.02.2024).

5. Інновації в освіті: необхідність, сутність, зміст / Т. Пантюк та ін. Молодь і ринок. 2020. No 6 (185). С. 6–10. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.225537 (дата звернення: 29.02.2024).

6. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни URL: https://kristti.com.ua/psyhologichna-pidtrymka-uchasnykiv-osvitnogo-protsesu-v-umovah-vijny/

References:

1. Bondarenko, V. S. (2021). Diploma Work. Repozitar.

2. Starostenko, O. (2021). Innovatsiini tekhnolohii v osviti. Psykholohichna pidtrymka. Periodychnyi naukovyi zhurnal. [Innovative Technologies in Education: Psychological Support. Periodical Scientific Journal.] [in Ukrainian].

3. Current Issues of Learning. (2022). Kharkiv National University. Open University.

4. Aleksiichuk V. N (2020). Psykholohichna pidtrymka uchniv v umovakh kryzy. [Psychological support for students in times of crisis]. Orhanizatsiia innovatsiinoho osvitnoho protsesu v serednikh zakladakh osvity. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. 2020. No 4. S. 165–170. DOI: https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/25 [in Ukrainian].

5. Pantyuk, T., et al. (2020). Innovatsii v osviti: neobkhidnist, sutnist, zmist. [Innovations in Education: Necessity, Essence, Content.] Youth and Market, (6), 6–10. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.225537.

6. Psykholohichna pidtrymka uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh viiny. [Psychological Support for Participants in the Educational Process During War.] Retrieved from https://kristti.com.ua/psyhologichna-pidtrymka-uchasnykiv-osvitnogo-protsesu-v-umovah-vijny/

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.018.262: 355

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-670-677

Мірошніченко Валентина Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3931-0888

Васюк Оксана Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, тел.: (050) 469-16-72, https://orcid.org/0000-0003-0926-7599

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИХОВАННІ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статі обгрунтовується роль освітнього середовища у вихованні естетичної культури студентів закладів фахової передвищої освіти.

Автори зазначають набуття студентом якостей загальної культури, властивих їм незалежно від виду професійної діяльності, і вже потім доповнюватися професійними знаннями, уміннями та мотивами діяльності. На переконання авторів, такий підхід створює надає можливість припущення, що особистість визначається естетичною культурою як результат естетичного виховання. Середовище представляється тією частиною навколишнього світу, з якою суб'єкт вступає у пряму чи опосередковану взаємодію у відкритій або латентній формі.

Авторами виокремлено такі складові освітнього середовища: змістовну (положення, освітньо-професійні програми, навчальні плани тощо), соціальну (освітня діяльність, взаємовідносини та взаємовплив учасників освітнього процесу) та просторову (навчально-матеріальні база, облаштування приміщень та будівель, умови діяльності). Зазначається, що у вихованні естетичної культури студентів закладів фахової передвищої освіти значна роль належить другій та третій складовим освітнього середовища: соціальній та просторовій.

Наголошується на неможливості функціонування освітнього середовища сучасних закладів фахової передвищої освіти без урахування процесів в суспільстві. Тому самореалізація особистості студента відбувається у взаємозв'язку із вихованням його естетичних смаків та естетичної культури. Основною категорією естетичної культури і естетики загалом автори називають мистецтво.

Естетичне освітнє середовище закладів фахової передвищої освіти трактується як психолого-педагогічні чинники (умови), що забезпечують

процес виховання естетичної культури студентів. Зазначається різноманітність впливу різних елементи естетичного освітнього середовища на свідомість студента. Одні з них діють постійно і безпосередньо, інші впливають нетривало та не мають постійного контакту. Цим фактом автори пояснюють необхідність виокремлення основних «зон зустрічі» людини з мистецтвом.

Естетичне освітнє середовище сприймається авторами як компонент освітнього середовища, який здійснює визначальний вплив не лише на виховання естетичної культури студентів, але й на функціонування освітнього процесу закладів фахової передвищої освіти загалом.

Ключові слова: естетична культура, виховання естетичної культури, освітнє середовище, естетичне освітнє середовище, студенти закладів фахової передвищої освіти.

Miroshnichenko Valentyna Ivanivna Doctor of Pedagogy, Professor, Professor of the Pedagogy Department, National University of Booresources and Nature Managament of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3931-0888

Vasiuk Oksana Viktorivna Doctor of pedagogical sciences, professor, professor of pedagogy department of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (050)469-16-72, https://orcid.org/0000-0003-0926-7599

THE ROLE OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN EDUCATION AESTHETIC CULTURE OF STUDENTS OF INSTITUTIONS OF VOCATIONAL HIGHER EDUCATION

Abstract. The article substantiates the role of the educational environment in the education of aesthetic culture of students of institutions of vocational pre-higher education.

The authors point out that the student acquires the qualities of general culture, which are characteristic of them regardless of the type of professional activity, and only then are they supplemented with professional knowledge, skills and motivations for activity. According to the authors, this approach creates the possibility of assuming that personality is determined by aesthetic culture as a result of aesthetic education. The environment is that part of the surrounding world with which the subject enters into direct or indirect interaction in an open or latent form.

The authors single out the following components of the educational environment: substantive (regulations, educational and professional programs, curricula, etc.), social (educational activities, relationships and mutual influence of participants in the educational process), and spatial (educational and material base, arrangement of premises and buildings, conditions of activity). It is noted that the second and third components of the educational environment: social and spatial play

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

a significant role in the education of the aesthetic culture of students of vocational pre-higher education institutions.

Emphasis is placed on the impossibility of functioning of the educational environment of modern institutions of vocational pre-higher education without taking into account the processes in society. Therefore, the self-realization of the student's personality occurs in connection with the education of his aesthetic tastes and aesthetic culture. The authors call art the main category of aesthetic culture and aesthetics in general.

The aesthetic educational environment of institutions of professional pre-higher education is interpreted as psychological and pedagogical factors (conditions) that ensure the process of educating students' aesthetic culture. The variety of influence of various elements of the aesthetic educational environment on the consciousness of the student is noted. Some of them act constantly and directly, others have a short-term effect and do not have constant contact. With this fact, the authors explain the need to distinguish the main "meeting zones" of a person with art.

The authors perceive the aesthetic educational environment as a component of the educational environment, which exerts a decisive influence not only on the education of the aesthetic culture of students, but also on the functioning of the educational process of institutions of professional pre-higher education in general.

Keywords: aesthetic culture, education of aesthetic culture, educational environment, aesthetic educational environment, students of vocational pre-higher education institutions.

Постановка проблеми. По завершенню програми навчання студенти закладів фахової передвищої освіти отримують освітньо-професійний ступінь фахового молодшого бакалавра, що передбачає не лише набуття студентом відповідних знань, умінь, навичок, компетентностей. Важливим є також виховання естетичної культури студентів як майбутнього фахівця та всебічно розвиненої особистості.

Як засвідчили результати дослідження, сучасний рівень вихованості естетичної культури студентів не завжди відповідає суспільним очікуванням, які містять запит на обізнаність із законами краси та естетичної культури, відродження та примноження естетичних пам’яток свого народу. Тому не виникає сумнівів в актуальності проблеми пошуку шляхів та засобів виховання естетичної культури студентів фахової перед вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі [1–5] авторами висловлюється думка щодо наявності різних видів середовищ формування особистості студента. На думку І. Грязнова, «соціальне середовище є безперервним та об’єктивним чинником, що впливає на майбутнього фахівця, як позитивно, так і негативно» [1]. За умовним поділом науковців соціальне середовище може бути макро- та мікро- рівнів. «Зв’язок між макро-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

і мікросоціальним середовищем може бути явним або малопомітним, але має постійний вплив на стан соціальної активності особистості»[1].

Водночас, на думку О. Бєлової, «соціокультурним освітнім середовищем можна вважати певне поєднання духовно-матеріальних умов формування та розвитку особистості, у яких міститься значний потенціал виховного впливу» [6, с. 167]. Вплив освітнього середовища на професійне виховання студентів досліджували Н. Гонтаровська [7], О. Марченко [8]. Чисельні праці представників педагогічної, психологічної, соціологічної та ін. галузей присвячені дослідженню різних аспектів цього питання.

Питання естетичного виховання засобами різних видів мистецтва порушуються у працях В. Бутенка, Н. Бандури, О. Мазуркевича та ін.

Освітнє середовище як основа для виховання культури становить інтерес для зарубіжних вчених М. Брекельменса (M. Brekelmans), Л. Перкінса (L. Perkins). Зокрема Р. Мертон (R. Merton) [9], Д. Олсон (D. Olson) та Дж. Де Фрайн (J. DeFrain) [10].

У більшості випадків [11; 12] дослідники під соціокультурним середовищем розуміють середовище для «організації соціокультурних зв'язків суспільства», виховання різних видів культури.

Недостатнє висвітлення у сучасних педагогічних дослідженнях ролі освітнього середовища у вихованні естетичної культури різних категорій студентів та актуальність цього питання спонукали нас до наукових пошуків.

Метою статті є обгрунтування ролі освітнього середовища у вихованні естетичної культури студентів закладів фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи виховання естетичної культури, ми звертали увагу на те, що зазначений процес проводиться зі студентами закладів фахової передвищої освіти. «Студенту, який виконав програму навчання на рівні фахової передвищої освіти, навчальним закладом присуджується освітньо-професійний ступінь фахового молодшого бакалавра. Зазначений освітньо-професійний ступінь передбачає не лише набуття студентом відповідних знань, умінь, навичок, компетентностей. Важливою є також сформованість ціннісних ідеалів особистості студента як майбутнього фахівця…» [13]. Студент набуває якостей загальної культури, властивих їм незалежно від виду професійної діяльності, і вже потім доповнюватися професійними знаннями, уміннями та мотивами діяльності. Такий підхід створює надає можливість припущення, що особистість визначається естетичною культурою як результат естетичного виховання. Середовище є тією частиною навколишнього світу, з якою суб'єкт вступає у пряму чи опосередковану взаємодію у відкритій або латентній формі. Як основні одиниці середовища можна вказати «місце діяльності» та «сфера впливу» окремих груп та індивідів.

Освітнє середовище закладу освіти є «майданчиком» зустрічі і взаємодії студентів, педагогів, батьків, представників місцевої громади, які відбу-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ваються у форматі занять, концертів, урочистостей, вечорів, семінарів та тренінгів тощо. Містить зовнішні умови та чинники, що сприяють успішному освітньому процесу. Передбачає систему впливів і умов формування особистості завдяки соціальному та просторовому оточенню. Відтак, освітнє середовище закладів фахової передвищої освіти полі предметним і полісуб'єктним явищем. Воно передбачає певні зв'язки між учасниками освітнього процесу у просторі та за функціональним призначенням [13].

Характерною ознакою освітнього середовища є наявність низки педагогічних можливостей, зокрема його просвітницького гуманістичного, морального, естетичного та інших впливів.

Аналіз наукової літератури [2–4] та нормативних документів, що врегульовують освітній процес у закладах фахової передвищої освіти, надав змогу виокремити такі складові освітнього середовища: змістовну (положення, освітньо-професійні програми, навчальні плани тощо), соціальну (освітня діяльність, взаємовідносини та взаємовплив учасників освітнього процесу) та просторову (навчально-матеріальні база, облаштування приміщень та будівель, умови діяльності). Вважаємо, що у вихованні естетичної культури студентів закладів фахової передвищої освіти значна роль належить другій та третій складовим освітнього середовища: соціальній та просторовій.

Для нашого дослідження доречним є урахування наукової позиції О.Косінової. Увагу авторки привертає поняття «гуманітарне освітнє середовище як умова для забезпечення основ формування культури-освітнього і соціально-педагогічного мислення. Його якісними характеристиками є цілісність, автономність та відвертість. У гуманітарному освітньому середовищі, де значною мірою реалізується гуманітарний потенціал, переважають умови для розвитку естетичних якостей студентів» [4]. Відтак у гуманітарному освітньому середовищі як сукупності соціальних, культурних та педагогічних умов, у результаті взаємодії яких відбувається професійне становлення особистості курсанта, формування її естетичне світосприйняття, відбувається виховання естетичної культури.

Слушним є звернення до наукової позиції М. Бабкова. У доробку автора йдеться про естетизацію освітнього середовища як «найбільш ефективний засіб формування естетичної культури студентів», акцентується увага на доцільності доповнення навчальних програм дисциплінами мистецького змісту, на активному залученні естетичного виховання до формування професійних компетентностей студентів, до участі в клубних заходах тощо» [14, с. 15]

Варто наголосити на неможливості функціонування освітнього середовища сучасних закладів фахової передвищої освіти без урахування процесів в суспільстві. Тому самореалізація особистості студента відбувається у взаємозв'язку із вихованням його естетичних смаків та естетичної культури.

Основною категорією естетичної культури і естетики загалом є мистецтво, специфічність якого міститься в відтворенні навколишнього світу через

образи. Мистецтво є яскравим виразом основних ідей кожної епохи, одним із джерел пізнання її духовного змісту.

Педагогічна технологія виховання естетичної культури, підґрунтям якої є технологічний підхід в організації освіти, передбачає, що виховання естетичної культури відбувається під впливом освітнього середовища закладу фахової передвищої освіти. Можемо говорити про наявність естетичного освітнього середовища, яке має проектуватися у закладах фахової передвищої освіти як багатовимірний простір з урахуванням тенденцій сучасної культури. Організація естетичного освітнього середовища передбачає розширення структурних елементів взаємодії студентів з мистецтвом, створення для кожного студента ситуацій естетичного вибору.

Категорія «естетичне освітнє середовище» є структурною одиницею освітнього середовища. Відмінність полягає у достатній мобільності естетичного навчального середовища середовища щодо змін, тоді як освітнє середовище завжди є спланованим явищем. «Естетичне освітнє середовище виступає як постійна змінна, така, що знаходиться в безперервному становленні, здібна до перетворень і співвіднесена із суб'єктом сфери естетичної діяльності» [4]. Отже, естетичне освітнє середовище закладів фахової передвищої освіти можемо трактувати як психолого-педагогічні чинники (умови), що забезпечують процес виховання естетичної культури студентів.

Різноманітні елементи естетичного освітнього середовища по-різному впливають на свідомість студента. «Одні з них діють постійно і безпосередньо, інші впливають нетривало та не мають постійного контакту. Тому є необхідним виокремлення основних «зон зустрічі» людини з мистецтвом. Сферу культурної та художньої сфери складають театри, музеї, бібліотеки, концертні зали, дискотеки, кінотеатри тощо. Вони локалізуються у момент залучення людини до мистецтва. Одноразовими і разовими формами естетичного середовища є масові свята [15, с. 73–74].

Естетичне освітнє середовище закладів фахової передвищої освіти передбачає розуміння певного простору чуттєвого буття студентів, сфери їх естетичних образів, думок та естетичних ідеалів навколишнього світу.

У нашому розумінні естетичне освітнє середовище сприймається як компонент освітнього середовища, який здійснює визначальний вплив не лише на виховання естетичної культури студентів, але й на функціонування освітнього процесу закладів фахової передвищої освіти загалом.

Об'єктами естетичного освітнього середовища закладів фахової передвищої є навчальні корпуса, студентські гуртожитки, спортивні зали, бібліотеки, їдальні, спортивні майданчики, центри культури та дозвілля, наочні агітаційні матеріали, інформаційні портали тощо. У процесі проєктування естетичного освітнього середовища варто брати до уваги таке: важливість впливу на розвиток особистості студента; виховання естетичної культури особистості студента; відображення умов естетичного самовиховання саморозвитку студента.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Значне місце в освітньому середовищі закладів фахової передвищої освіти та домінанту роль у вихованні естетичної культури студентів відіграє навчальний курс «Основи естетики». У його змісті інтегровано пізнавальні основи різних мистецьких предметів для забезпечення становлення естетичних орієнтирів студентів, їх естетичного світогляду та свідомості як елементів естетичної культури. Метою вивчення «Основ естетики» є виховання естетичної культури студентів, їх здатності до самостійної, творчої практичної діяльності. У результаті вивчення курсу «Основи естетики» студенти набувають знань щодо основних етапів розвитку естетики; основних категорій естетики; видів та жанрів мистецтва тощо.

Висновки. Отже, здійснене нами дослідження засвідчує визначальну роль освітнього середовища закладів фахової передвищої освіти у вихованні естетичної культури студентів. Вважаємо, що основними психолого-педагогічними чинниками (умовами), що забезпечують процес виховання естетичної культури студентів закладів фахової передвищої освіти, є сформоване естетичне освітнє середовище як багатовимірний простір з урахуванням тенденцій сучасної культури.

Здійснене дослідження не вирішує усіх аспектів порушеної проблеми – виховання естетичної культури студентів в освітньому середовищі закладів фахової передвищої освіти. Перспективними **напрямками подальших** наукових пошуків можуть бути: визначення завдань, обґрунтування форм і методів виховання естетичної культури цієї категорії здобувачів освіти.

Література:

1. Грязнов І. О. Естетичне виховання майбутніх фахівців в умовах вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць №51. Частина 2*. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2009. С. 17–20.

2. Дарієнко А. Естетична культура юриста (спроба філософсько-правового осмислення). Львів, 2001. 80 с.

3. Ружицький В. А. Естетичне виховання учнів засобами мистецтва: метод. рекомендації для вчителів образотворчого мистецтва загальноосвітнього навчального закладу. Біла Церква : КОІПОПК, 2005. 120 с.

4. Косінова О. Педагогічна технологія формування естетичної складової професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. дис. канд. пед. наук. Хмельницький, 2012. 221 с.

5. Васянович Г.П. Педагогічна естетика: навчальний посібник. Львів: Норма, 2021. 464 с.

6. Бєлова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики. Харків : Вид-во НУА, 2004. 264 с

7. Гонтаровська Н. Б. Освітнє середовище як фактор розвитку дитини: монографія. К. : Дніпро, 2010. 623 с.

8. Марченко О. Г. Теоретичні і методичні засади формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю: дис.. д-ра пед.. наук. 2020. Харків. 533 с.

9. Merton R. Social Theory and Social Structure. N.Y.: Free Press, 1968. 347 p.

10. Olson D.H., DeFrain J. Marriage and the family: diversity and strengths. Mountain View, CA: Mayfield Pubb. Co., 1997. 368 p.

11. Білавич Г. Художньо-естетична підготовка майбутніх учителів початкової освіти: етнопедагогічний вимір : навч.-метод. рекомендації. Івано-Франківськ, 2004. 48 с.

12. Курлянд З. Н. , Хмелюк Р. І., Семенова А. В. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ : Знання, 2005. 399 с.

13. Мірошніченко В. Роль освітнього середовища у формуванні патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»).* № 2 (36). 2024. С342 –351.

14. Бабков М. І. Формування естетичної культури у студентів юридичних вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Луганськ, 2010. 20 с.

15. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання. Харків : ХПІ, 1997. 338 с.

References:

1. Hriaznov I. O. (2009) Estetychne vykhovannia maibutnikh fakhivtsiv v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu. [Aesthetic education of future specialists in the conditions of a higher educational institution] Zbirnyk naukovykh prats №51. Chastyna 2. Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSU. 17–20. [in Ukrainian]

2. Dariienko A. (2001) Estetychna kultura yurysta (sproba filosofsko-pravovoho osmyslennia). [Aesthetic culture of a lawyer (an attempt at philosophical and legal understanding)] Lviv. 80. [in Ukrainian]

3. Ruzhytskyi V. A. (2005) Estetychne vykhovannia uchniv zasobamy mystetstva [Aesthetic education of students by means of art]: metod. rekomendatsii dlia vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu Bila Tserkva : KOIPOPK. 120. [in Ukrainian]

4. Kosinova O. (2012) Pedahohichna tekhnolohiia formuvannia estetychnoi skladovoi profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv [Pedagogical technology of forming the aesthetic component of professional training of future border guards]: dys. kand. ped. nauk. Khmelnytskyi. 221. [in Ukrainian]

5. Vasianovych H.P. (2021) Pedahohichna estetyka [Pedagogical aesthetics]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Norma. 464. [in Ukrainian]

6. Bielova L. O. (2004) Vykhovna systema VNZ: pytannia teorii ta praktyky. [The educational system of universities: questions of theory and practice] Kharkiv : Vyd-vo NUA. 264. [in Ukrainian]

7. Hontarovska N. B. (2010). [Educational environment as a factor in child development]. Osvitnie seredovyshche yak faktor rozvytku dytyny: monohrafiia. K. : Dnipro, 2010. 623 s. [in Ukrainian]

8. Marchenko O. H. (2020). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia osvitnoho seredovyshcha u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh aviatsiinoho profiliu. Kharkiv. 533 s. [in Ukrainian]

9. Merton R. (1996) Social Theory and Social Structure. N.Y.: Free Press, 1968. 347 p. [in English]

10. Olson D.H., DeFrain J. (1997) Marriage and the family: diversity and strengths. Mountain View, CA: Mayfield Pubb. Co., 1997. 368 p. [in English]

11. Bilavych H. (2004) Khudozhno-estetychna pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoi osvity: etnopedahohichnyi vymir [Artistic and aesthetic training of future teachers of primary educatio]: navch.-metod. rekomendatsii. Ivano-Frankivsk. 48. [in Ukrainian]

12. Kurliand Z. N. , Khmeliuk R. I., Semenova A. V. (2005) Pedahohika vyshchoi shkoly [Higher school pedagog]: navch. posibnyk. Kyiv : Znannia. 399. [in Ukrainian]

13. Miroshnichenko V. (2024) Rol osvitnoho seredovyshcha u formuvanni patriotychnykh idealiv studentiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity. [] Zhurnal «Perspektyvy ta innovatsii nauky» (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna»). № 2 (36). 342 –351. [in Ukrainian]

14. Babkov M. I. (2010) Formuvannia estetychnoi kultury u studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv [Formation of aesthetic culture among students of law higher educational institution] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk.stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia». Luhansk. 20. [in Ukrainian]

15. Lozova V. I. (1997) Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia. [Theoretical foundations of education and trainin] Kharkiv : KhPI. 338. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.011.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-678-689

Моца Андрій Андрійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, https//orcid.org/0000-0002-2603-6269

Олаг Наталія Карлівна викладач кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, аспірантка 2 курсу докторської школи наук про Землю, кафедра охорони ландшафту та природоохоронної географії Дебреценського університету, м. Дебрецен, Угорщина, https://orcid.org/0000-0001-8748-7832

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми формування культури безпеки життєдіяльності серед студентів, що є ключовим аспектом їх підготовки до життя в сучасному світі, де питання безпеки набувають все більшої вагомості. В умовах швидких соціальних і технологічних змін важливо забезпечити студентів знаннями та навичками, необхідними для ефективного управління ризиками та забезпечення власної та колективної безпеки. У статті розглядається комплексний підхід до формування культури безпеки, який включає теоретичне навчання, практичні заняття та використання сучасних технологій. Теоретичні знання є основою для розуміння різних видів небезпек і ризиків, а також норм і стандартів, що регулюють безпеку. Практичні заняття, зокрема тренінги та симуляції, дозволяють студентам набути досвіду в умовах, близьких до реальних, що сприяє формуванню необхідних навичок реагування на надзвичайні ситуації. Інтерактивні методи навчання, включаючи рольові ігри та віртуальну реальність, значно підвищують ефективність освітнього процесу. Ці методи дозволяють створити реалістичні сценарії, в яких студенти можуть взаємодіяти з навчальним матеріалом, що покращує їхні навички та мотивацію до навчання. Аналіз соціально-психологічних аспектів підкреслює важливість врахування індивідуальних і соціальних чинників при формуванні культури безпеки. Психологічна готовність, стресостійкість і соціальна взаємодія відіграють ключову роль у здатності студентів ефективно реагувати на небезпеки та ризики. Оцінка ефективності навчальних програм є необхідним етапом для забезпечення їх якості. Регулярне тестування, оцінювання практичних навичок і отримання зворотного зв'язку від студентів дозволяє виявити недоліки та вчасно внести корективи. Обмежені ресурси та

фінансування є важливими аспектами, що впливають на реалізацію програм формування культури безпеки. Ефективне управління ресурсами та пошук партнерів для надання необхідної підтримки можуть допомогти вирішити ці проблеми. У підсумку статті відзначено, що формування культури безпеки життєдіяльності студентів є комплексним процесом, який вимагає інтеграції теоретичних знань, практичних навичок, сучасних технологій і соціально-психологічних аспектів, оскільки комплексний підхід дозволяє створити ефективну систему навчання, що відповідає сучасним вимогам і сприяє підвищенню рівня безпеки студентів у всіх аспектах їхнього життя.

Ключові слова: культура безпеки, життєдіяльність студентів, методи навчання, навчальні програми, освітній процес.

Motsa Andriy Andriyovych Candidate of Sciences in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography and Tourism, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehove, https//orcid.org/0000-0002-2603-6269

Oláh Natália Karlivna Teacher of the Department of Geography and Tourism, Ferenc Rákóczi II Transcarpatian Hungarian College of Higher Education, Berehove, 2-nd year PhD student of the Geoscience Doctoral School of Department of Landscape Protection and Environmental Geography of the University of Debrecen, Debrecen, Hungary, https://orcid.org/0000-0001-8748-7832

FORMATION OF A CULTURE OF STUDENT LIFE SAFETY

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of forming a culture of life safety among students, which is a key aspect of their preparation for life in the modern world, where the issue of safety is becoming increasingly important. In the face of rapid social and technological change, it is important to equip students with the knowledge and skills necessary to effectively manage risks and ensure their own and their collective safety. The article discusses a comprehensive approach to the formation of a security culture, which includes theoretical training, practical training and the use of modern technologies. Theoretical knowledge is the basis for understanding different types of hazards and risks, as well as the norms and standards that govern safety. Practical exercises, such as trainings and simulations, allow students to gain experience in close-to-real conditions, which helps them develop the necessary skills to respond to emergencies. Interactive teaching methods, including role-playing games and virtual reality, significantly increase the efficiency of the educational process. These methods allow you to create realistic scenarios in which students can interact with the learning material, which improves their skills and motivation to learn. The analysis of socio-psychological aspects emphasizes the importance of taking into account individual

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

and social factors in the formation of a security culture. Psychological preparedness, stress resistance, and social interaction play a key role in students' ability to respond effectively to hazards and risks. Evaluating the effectiveness of training programs is a necessary step to ensure their quality. Regular testing, assessment of practical skills, and feedback from students allows us to identify shortcomings and make timely adjustments. Limited resources and funding are important aspects that affect the implementation of safety culture programs. Effective management of resources and finding partners to provide the necessary support can help solve these problems. The article concludes that the formation of a culture of student safety is a complex process that requires the integration of theoretical knowledge, practical skills, modern technologies and socio-psychological aspects, since an integrated approach allows creating an effective training system that meets modern requirements and contributes to improving the level of student safety in all aspects of their lives.

Keywords: safety culture, student life, teaching methods, curricula, educational process.

Постановка проблеми. Формування культури безпеки життєдіяльності студентів є важливою складовою частиною освіти, що визначає їхню здатність до забезпечення особистої та колективної безпеки в різних аспектах життєдіяльності. В умовах невизначеності та зростаючих загроз як техногенного, так і природного характеру, необхідність усвідомлення студентами принципів безпеки стає все більш актуальною. Проблема полягає в тому, що сучасні освітні програми недостатньо акцентують на формуванні системного підходу до безпеки життєдіяльності, а це часто призводить до недостатньої готовності студентів реагувати на небезпеки, які можуть виникнути в їхньому повсякденному житті та професійній діяльності. Наявні освітні заходи часто не охоплюють всі аспекти безпеки, зокрема: техногенну безпеку, екологічні ризики, психологічний аспект безпеки та безпеку в соціальних відносинах.

Крім того, недостатня інтеграція тематики безпеки в різні дисципліни та відсутність практичних занять і тренінгів може призвести до поверхневого розуміння студентами важливості безпеки та недостатньої підготовленості до дій у кризових ситуаціях. Нерегулярність та неефективність наявних методів навчання можуть зменшити мотивацію студентів до активного засвоєння знань і навичок у сфері безпеки життєдіяльності. Таким чином, постає необхідність у розробці нових підходів до формування культури безпеки життєдіяльності серед студентів, які включають комплексне навчання, інтеграцію тематики безпеки в різні навчальні дисципліни, активне залучення студентів до практичних заходів та забезпечення системної оцінки їхньої готовності до реагування на різні види небезпек. Це дозволить підвищити загальний рівень безпеки та забезпечити більш ефективну підготовку здобувачів освіти до реальних викликів сучасного світу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування культури безпеки життєдіяльності студентів є важливою темою в сучасній науковій літературі, що охоплює різні аспекти забезпечення особистої та колективної безпеки. У цьому огляді представлені основні напрямки досліджень і підходів до розв'язання проблеми формування культури безпеки в студентському середовищі. Теоретичні аспекти культури безпеки життєдіяльності охоплюють визначення і концептуалізацію основних понять.

Зокрема, науковці О. Акімова, А. Коломієць, О. Наливайко [1] та Н. Мовмига [2] розглядають проблему формування культури безпеки життєдіяльності студентів. Дослідження Н. Гусятинської та Т. Чорної [3] зосереджені на методах навчання, які сприяють формуванню культури безпеки серед студентів. Практичні аспекти формування культури безпеки висвітлені у дослідженнях О. Зоріної [4], Ю. Демідової, Н. Мовмиги [5], В. Люльченка та Л. Сусло [6]. Вони аналізують ефективність різних тренінгів, симуляційних вправ і практичних занять, які дозволяють здобувачам освіти відпрацювати навички реагування на надзвичайні ситуації. Дослідження вчених показують, що практичні заняття значно підвищують рівень готовності студентів до реальних викликів. Важливість інтеграції теми безпеки життєдіяльності в різні навчальні дисципліни підкреслюється в роботах Л. Кравченко [7], В. Примакової [8], В. Покалюка [9]. Науковці відзначають, що такий підхід до включення аспектів безпеки в різні курси дозволяє студентам краще усвідомлювати та застосовувати знання про безпеку у своєму повсякденному житті. Оцінка ефективності наявних програм і підходів до формування культури безпеки є важливим напрямком досліджень. У роботах О. Бурли, А. Бурли [10], Р. Якима та М. Явір [11] проаналізовано методи оцінювання та моніторингу результатів навчальних програм у контексті виявлення ключових чинників, які впливають на їхню ефективність.

Таким чином, наявна наукова література охоплює широкий спектр підходів до формування культури безпеки життєдіяльності серед студентської молоді. Включення як теоретичних основ, так і практичних методів, інтеграція безпеки в навчальні програми та оцінка ефективності навчальних заходів є критично важливими для покращення системи безпеки у студентському середовищі.

Мета статті полягає в систематизації та аналізі сучасних підходів до виховання культури безпеки у студентської молоді для розробки ефективних методів і стратегій, які сприятимуть підвищенню рівня обізнаності та готовності студентів до забезпечення власної та колективної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Формування культури безпеки життєдіяльності серед студентів є актуальною і важливою проблемою, що стосується не лише закладів вищої освіти, але й суспільства в цілому. У сучасних умовах, коли кількість і складність загроз безпеці постійно зростає, необхідність забезпечення ефективного навчання студентів основам безпеки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

стає ще більш очевидною. Культура безпеки життєдіяльності охоплює широкий спектр знань, навичок та вмінь, які формують у студентів розуміння ризиків, уміння управляти ними та приймати обґрунтовані рішення в критичних ситуаціях.

У контексті сучасних освітніх систем питання формування культури безпеки життєдіяльності студентів набирає нових вимірів. Основною метою цього дослідження є вивчення теоретичних засад і практичних аспектів формування культури безпеки, аналіз ефективності наявних методів навчання та розробка рекомендацій для покращення освітніх практик у цій сфері.

Однією з ключових складових формування культури безпеки є теоретичні знання про ризики і загрози, а також навички управління цими загрозами. Теорії безпеки на основі моделі ризику та загрози зосереджені на оцінці ймовірності виникнення небезпечних ситуацій та їх можливих наслідків. Це передбачає розробку заходів, що спрямовані на зменшення ймовірності небезпеки та мінімізацію наслідків у разі їх виникнення. Крім того, теорії поведінки досліджують вплив індивідуальних і соціальних чинників на прийняття рішень у ситуаціях ризику. Важливо враховувати мотивацію, сприйняття ризику та соціальну відповідальність студентів, оскільки ці аспекти суттєво впливають на формування їхньої поведінки в умовах небезпеки.

Формування культури безпеки життєдіяльності студентів вимагає використання різноманітних методів, які доцільно представити у таблиці 1. Традиційні методи, такі як лекції та семінари, забезпечують студентам основні теоретичні знання про безпеку. Вони включають викладання норм і правил безпеки, а також основних понять і термінів. Проте для досягнення реального розуміння і готовності до дій у надзвичайних ситуаціях необхідно застосовувати інтерактивні методи навчання. Рольові ігри та симуляції створюють ситуації, що дозволяють студентам практикувати свої навички управління ризиками та реагування на надзвичайні ситуації в умовах, наближених до реальних. Інноваційні підходи, такі як віртуальна реальність і мобільні додатки, також мають значний потенціал для підвищення ефективності навчання. Віртуальна реальність дозволяє створювати реалістичні моделі ситуацій, у яких студенти можуть взаємодіяти з навчальним матеріалом у безпечному і контрольованому середовищі. Мобільні додатки та онлайн-платформи надають можливості для самостійного навчання та оцінки знань, що дозволяє студентам вивчати матеріал у зручний для них час.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Методи формування культури безпеки життєдіяльності студентів

Метод навчання	Опис	Переваги	Недоліки	Приклади використання
Лекції та семінари	Теоретичне навчання основам безпеки через усні доповіді та обговорення	Широке охоплення теоретичних знань, простота організації	Може бути пасивним, недостатньо інтерактивним	Лекції з основ безпеки, семінари з розгляду конкретних випадків
Практичні заняття	Відпрацювання навичок у реальних або змодельованих ситуаціях	Практичне застосування знань, розвиток реальних навичок	Може вимагати значних ресурсів і часу на підготовку	Заняття з евакуації, тренінги з надання першої допомоги
Рольові ігри	Симуляція ситуацій, що дозволяє студентам практикувати дії в умовах ризику	Розвиток навичок реагування в умовах стресу, активна участь студентів	Може бути складно організувати реалістичні сценарії	Рольові ігри з управління кризовими ситуаціями
Симуляції	Використання тренажерів для відпрацювання дій у надзвичайних ситуаціях	Наближення до реальних умов, можливість повторювати ситуації	Висока вартість обладнання, потреба в технічній підтримці	Симулятори пожежної безпеки, медичні тренажери
Віртуальна реальність	Створення віртуальних сценаріїв для навчання безпеці	Реалістичні сценарії, можливість повторного навчання, безпека	Потребує спеціального обладнання та програмного забезпечення	Віртуальні тренажери для управління ризиками
Онлайн-платформи	Дистанційне навчання через інтернет-ресурси	Гнучкість у часі, доступ до матеріалів з будь-якого місця	Може бути недостатньо інтерактивним, потребує самодисципліни	Онлайн-курси з безпеки, мобільні додатки
Тренінги і майстер-класи	Інтенсивні заняття з практичним відпрацюванням навичок і знань	Інтенсивне навчання, можливість отримання зворотного зв'язку	Може бути дорогим і вимагати спеціалістів	Тренінги з реагування на надзвичайні ситуації

Джерело: узагальнено авторами на основі [1-15].

Практичні аспекти формування культури безпеки життєдіяльності студентів включають організацію регулярних тренінгів і симуляцій. Ці заходи повинні бути систематичними та інтегрованими в освітній процес, щоб забезпечити студентів реальним досвідом і можливістю відпрацьовувати свої навички в умовах, наближених до реальних. Оцінка ефективності практичних заходів є ключовим елементом для визначення успішності навчання. Це може включати тестування знань і навичок студентів, а також зворотний зв'язок від учасників, який допоможе виявити сильні та слабкі сторони навчальних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

програм. Огляд практичних аспектів формування культури безпеки життєдіяльності студентів доцільно представити у таблиці 2.

Таблиця 2

Практичні аспекти формування культури безпеки життєдіяльності студентів

Аспект формування	Опис	Методи реалізації	Проблеми та виклики	Рекомендації
Оцінка ризиків	Аналіз потенційних загроз і небезпек у середовищі навчання	Проведення оцінки ризиків, опитування студентів, аналіз ситуацій	Неповна або неточна оцінка ризиків, відсутність об'єктивних даних	Регулярне оновлення оцінки ризиків, включення студентів у процес
Навчальні програми	Інтеграція тем безпеки в навчальні курси	Включення тем безпеки в навчальні плани, розробка спеціальних курсів	Неповне охоплення тем, недостатня інтеграція в основні дисципліни	Розробка комплексних навчальних планів, інтеграція з іншими предметами
Практичні заняття	Відпрацювання навичок через практичні тренування та симуляції	Організація тренінгів, симуляційних ігор, реальних практичних занять	Висока вартість тренінгів, потреба в спеціальному обладнанні	Використання доступних ресурсів, партнерство з підприємствами
Інтерактивні методи	Використання інтерактивних технологій для навчання безпеці	Рольові ігри, віртуальна реальність, мобільні додатки	Необхідність технічного обладнання, потреба в навичках роботи з технологіями	Інвестування в технічні засоби, навчання персоналу
Оцінка ефективності	Вимірювання результативності навчання і навичок студентів	Проведення тестів, оцінювання практичних навичок, анкетування	Складність в об'єктивній оцінці навичок, можливі упередження	Впровадження комплексних методів оцінювання, регулярний зворотний зв'язок
Соціально-психологічні аспекти	Врахування соціального і психологічного контексту навчання безпеці	Психологічні тренінги, групова робота, підтримка соціальної атмосфери	Вплив соціального середовища, індивідуальні психологічні чинники	Розробка програм підтримки, включення соціальних аспектів у навчання
Ресурси та обладнання	Забезпечення освітнього процесу необхідними ресурсами та обладнанням	Закупівля технічного обладнання, організація матеріально-технічної бази	Висока вартість обладнання, обмежені фінансові ресурси	Оптимізація витрат, пошук партнерів для надання ресурсів
Міжнародний досвід	Використання міжнародних практик і стандартів у навчанні безпеці	Адаптація міжнародних методик, обмін досвідом, участь у міжнародних проєктах	Нестача адаптованих методик для локального контексту	Аналіз та адаптація міжнародних стандартів, залучення міжнародних експертів

Джерело: узагальнено авторами на основі [2; 4-6; 12-15].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Інтеграція теми безпеки в навчальні програми є важливим аспектом для забезпечення системного підходу до навчання. Моделі інтеграції включають впровадження безпекових проблематик в різні навчальні дисципліни, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до формування культури безпеки. Оцінка ефективності інтеграції теми безпеки в освітній процес допомагає визначити, наскільки успішно студенти засвоюють знання і навички, і дозволяє адаптувати навчальні програми відповідно до отриманих результатів.

Соціально-психологічні аспекти формування культури безпеки також мають важливе значення. Соціальне середовище і соціальна підтримка виконують ключову роль у формуванні безпекових навичок. Соціальні норми та колективна свідомість можуть вплинути на готовність здобувачів освіти до забезпечення безпеки. Психологічні чинники, такі як мотивація, стресостійкість і особистісні риси, також впливають на формування культури безпеки. Вивчення цих аспектів допомагає краще зрозуміти, як організувати освітній процес для максимального ефекту.

Оцінка ефективності навчання є ключовим аспектом для визначення успішності програм формування культури безпеки. Це може включати тестування знань, оцінювання практичних навичок, а також отримання зворотного зв'язку від здобувачів освіти. Оцінка допомагає виявити сильні та слабкі сторони навчальних програм і адаптувати їх відповідно до отриманих результатів. Регулярне оновлення навчальних програм, впровадження нових методів навчання і моніторинг результатів є важливими для забезпечення ефективності навчання.

Ресурси та обладнання також грають важливу роль у формуванні культури безпеки. Забезпечення студентів необхідними ресурсами та технічним обладнанням дозволяє створити умови для ефективного навчання. Висока вартість обладнання та обмежені фінансові ресурси можуть бути значними перешкодами, але ефективне управління ресурсами та пошук партнерів для надання підтримки можуть допомогти вирішити ці проблеми.

Використання міжнародного досвіду і стандартів є ще одним важливим аспектом формування культури безпеки. Адаптація міжнародних методик та участь у міжнародних проєктах дозволяє впроваджувати найкращі практики і стандарти в навчальні програми. Аналіз і адаптація міжнародних стандартів можуть допомогти забезпечити відповідність навчання сучасним вимогам і тенденціям у сфері безпеки.

Таким чином, відзначимо, що формування культури безпеки життєдіяльності є складним і багатогранним процесом, який потребує інтеграції теоретичних знань, практичних навичок і соціально-психологічних аспектів. Використання різноманітних методів навчання, інтеграція теми безпеки в освітні програми і врахування соціальних та психологічних чинників є ключовими для успішного формування культури безпеки. Рекомендації для удосконалення навчальних практик включають подальший розвиток і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вдосконалення методів навчання, впровадження новітніх технологій та постійний моніторинг результатів навчання.

У підсумку, ефективне формування культури безпеки життєдіяльності студентів стане важливим завданням для сучасної освітньої системи. Однак, це вимагає комплексного підходу та інтеграції теоретичних знань з практичними навичками, а також врахування соціально-психологічних аспектів. Лише за умови систематичного і комплексного підходу можна досягти високого рівня обізнаності та готовності студентів до забезпечення безпеки в повсякденному житті та в умовах надзвичайних ситуацій.

Висновки. Отже, формування культури безпеки життєдіяльності студентів є ключовим компонентом у підготовці молоді до життя в сучасному світі, де безпека займає важливе місце. Після проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

- формування культури безпеки потребує інтеграції теоретичних знань і практичних навичок, тому важливо забезпечити баланс між цими компонентами для досягнення найкращих результатів;
- для ефективного формування культури безпеки необхідно постійно оновлювати та адаптувати навчальні програми відповідно до сучасних тенденцій і потреб;
- використання інтерактивних методів дозволяє створити реалістичні сценарії для навчання, що сприяє кращому засвоєнню навичок і підвищенню мотивації студентів до навчання безпеки;
- соціальне і психологічне середовище має значний вплив на формування культури безпеки, тому важливо враховувати ці аспекти при розробці та реалізації навчальних програм;
- регулярна оцінка ефективності навчальних програм є необхідною для забезпечення їх якості;
- забезпечення необхідних ресурсів і технічного обладнання є важливим аспектом для ефективного навчання безпеки, тому оптимізація витрат і пошук фінансових партнерів можуть допомогти вирішити проблему обмежених ресурсів;
- використання міжнародних стандартів і практик дозволяє впроваджувати найкращі методики та забезпечувати відповідність сучасним вимогам.

Загалом, успішне формування культури безпеки життєдіяльності студентів вимагає системного підходу, інтеграції теоретичних і практичних знань, впровадження сучасних методів навчання і врахування соціально-психологічних аспектів. Лише комплексне вирішення цих завдань дозволить досягти високого рівня обізнаності та готовності здобувачів освіти до забезпечення безпеки у всіх аспектах їхнього життя.

Література

1. Акімова О., Коломієць А., Наливайко О. Формування культури безпеки життєдіяльності студентів. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 4(18). С. 326-333.

2. Мовмига Н. Є. Формування культури безпеки життєдіяльності студентів у процесі професійної підготовки. STEM-освіта: науково-практичні аспекти та перспективи розвитку сучасної системи освіти в умовах війни. 2022. С. 132-136.

3. Гусятинська Н. А., Чорна Т. М. Актуальність впровадження методів активного навчання в процесі формування культури безпеки фахівців. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2014. № 2. С. 3-8.

4. Зоріна М. О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2010. № 8. С. 149-153.

5. Демідова Ю., Мовмига Н. Формування культури безпеки діяльності при викладанні безпекових дисциплін. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 3(9). С. 385-397.

6. Люльченко В., Сусло Л. Формування культури безпеки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» у закладах вищої освіти. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2023. № 1(9). С. 23-30.

7. Кравченко Л. Шляхи підвищення ефективності засвоєння дисципліни «безпека життєдіяльності» здобувачами педагогічних закладів вищої освіти. Вісник науки та освіти. 2022. № 6(6). С. 126-134.

8. Примакова В. Зміст навчання дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільний захист» у Закладах вищої освіти України (від 60-х років ХХ століття до сьогодення). Наука і техніка сьогодні. 2023. № 10(24). С. 295-305.

9. Покалюк В. М. Теоретичні засади навчання безпеки життєдіяльності в закладах освіти України. Педагогіка безпеки. 2019. № 2. С. 97-103.

10. Бурла О. А., Бурла А. О. Формування культури здоровозбереження студентів, як основа соціальної безпеки. Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту: тези доповідей IX Міжнародної науково-методичної конференції, м. Суми, 10–11 листопада 2022 р. / відп. за вип. В. М. Сергієнко. Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 134-137.

11. Яким Р., Явір М. Вплив індивідуальних особливостей студентів спеціальності Технологічна освіта на формування у них компонентів культури безпеки. Актуальні питання гуманітарних наук. 2014. № 8. С. 311-318.

12. Кобилянська І. М. Практичні аспекти формування загальнокультурних компетенцій з безпеки життєдіяльності у студентів фінансово-економічного коледжу. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 3. С. 112-120.

13. Поліщук О. В., Репінський С. В., Слабкий А. В. Формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в студентів вищих навчальних закладів. Педагогіка безпеки. 2016. № 1. С. 72-80.

14. Кобилянський О. Компетентнісний підхід до вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2013. № 13. № 7. С. 43-48.

15. Азізов Т., Люльченко В., Орлова О. Концептуальні засади формування культури безпеки в учасників освітнього процесу закладів вищої освіти. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2024. № 1. С. 102-109.

References

1. Akimova, O., Kolomiiets, A., Nalyvaiko, O. (2023). Formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti studentiv [Formation of a culture of safety of students' life]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies, 4(18), 326-333 [in Ukrainian].

2. Movmyha, N. Ye. (2022). Formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti studentiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of a culture of safety of students' life in the process of professional training]. STEM-osvita: naukovo-praktychni aspekty ta perspektyvy rozvytku suchasnoi systemy osvity v umovakh viiny – STEM-education: scientific and practical aspects and prospects for the development of the modern education system in wartime, 132-136 [in Ukrainian].

3. Husiatynska, N. A., Chorna, T. M. (2014). Aktualnist vprovadzhennia metodiv aktyvnoho navchannia v protsesi formuvannia kultury bezpeky fakhivtsiv [Relevance of the introduction of active learning methods in the process of forming a culture of safety of specialists]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University, 2, 3-8 [in Ukrainian].

4. Zorina, M. O. (2010). Do problemy vyznachennia aktualnosti y osoblyvostei formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti [To the problem of determining the relevance and features of the formation of a culture of life safety]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools, 8, 149-153 [in Ukrainian].

5. Demidova, Yu., Movmyha, N. (2023). Formuvannia kultury bezpeky diialnosti pry vykladanni bezpekovykh dystsyplin [Formation of a culture of safety in teaching security disciplines]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Topical issues in modern science, 3(9), 385-397 [in Ukrainian].

6. Liulchenko, V., Suslo, L. (2023). Formuvannia kultury bezpeky zdobuvachiv osvitnoho stupenia «bakalavr» u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of safety culture of bachelor's degree applicants in higher education institutions]. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of modern school, 1(9), 23-30 [in Ukrainian].

7. Kravchenko, L. (2022). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti zasvoiennia dystsypliny «bezpeka zhyttiediialnosti» zdobuvachamy pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity [Ways to improve the effectiveness of mastering the discipline “safety of life” by applicants for pedagogical institutions of higher education]. Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education, 6(6), 126-134 [in Ukrainian].

8. Prymakova, V. (2023). Zmist navchannia dystsyplin «Bezpeka zhyttiediialnosti» ta «Tsyvilnyi zakhyst» u Zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy (vid 60-kh rokiv KhKh stolittia do sohodennia) [The content of teaching the disciplines “Life Safety” and “Civil Protection” in Higher Education Institutions of Ukraine (from the 60s of the twentieth century to the present)]. Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today, 10(24), 295-305 [in Ukrainian].

9. Pokaliuk, V. M. (2019). Teoretychni zasady navchannia bezpeky zhyttiediialnosti v zakladakh osvity Ukrainy [Theoretical foundations of teaching life safety in educational institutions of Ukraine]. Pedahohika bezpeky – Pedagogy of safety, 2, 97-103 [in Ukrainian].

10. Burla, O. A., Burla, A. O. (2022). Formuvannia kultury zdorovozberezhennia studentiv, yak osnova sotsialnoi bezpeky [Formation of students' culture of health conservation as the basis of social security]. Innovatsiini tekhnolohii v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia i sportu: tezy dopovidei IKh Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii, m. Sumy, 10–11 lystopada 2022 r. / vidp. za vyp. V. M. Serhiienko. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, 134-137 [in Ukrainian].

11. Yakym, R., Yavir, M. (2014). Vplyv indyvidualnykh osoblyvostei studentiv spetsialnosti Tekhnolohichna osvita na formuvannia u nykh komponentiv kultury bezpeky [Influence of individual characteristics of students majoring in Technological Education on the formation of components of safety culture]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities, 8, 311-318 [in Ukrainian].

12. Kobylianska, I. M. (2014). Praktychni aspekty formuvannia zahalnokulturnykh kompetentsii z bezpeky zhyttiediialnosti u studentiv finansovo-ekonomichnoho koledzhu [Practical aspects of the formation of general cultural competencies in life safety for students of the College of Finance and Economics]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 3, 112-120 [in Ukrainian].

13. Polishchuk, O. V., Repinskyi, S. V., Slabkyi, A. V. (2016). Formuvannia kompetentsii z bezpeky zhyttiediialnosti v studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Formation of competencies in life safety in students of higher educational institutions]. Pedahohika bezpeky – Pedagogy of safety, 1, 72-80 [in Ukrainian].

14. Kobylianskyi, O. (2013). Kompetentnisnyi pidkhid do vyvchennia dystsyplin tsyklu bezpeky zhyttiediialnosti u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Competence-based approach to the study of disciplines of the life safety cycle in higher education institutions]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Pedagogical sciences, 13, 7, 43-48 [in Ukrainian].

15. Azizov, T., Liulchenko, V., Orlova, O. (2024). Kontseptualni zasady formuvannia kultury bezpeky v uchasnykiv osvitnoho protsesu zakladiv vyshchoi osvity [Conceptual bases of formation of safety culture in participants of the educational process of higher education institutions]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific papers of Uman State Pedagogical University, 1, 102-109 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК378.046-021.68:614.23/.25

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-690-699

Ніколаєнко-Камишова Тетяна Петрівна доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини ФПО та пропедевтики внутрішньої медицини, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (050) 581-10-35, https://orcid.org/0000-0002-8259-3078

ЩОДО ПРОБЛЕМ ПОСТДИПЛОМНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ ЗАГАЛЬНА ПРАКТИКА_СІМЕЙНА МЕДИЦИНА

Анотація. Державна політика України спрямована на удосконалення якості вищої школи та інтеграцію її у міжнародну систему освіти. Суттєвих змін потребує медична освіта на рівні післядипломного удосконалення до відповідності професіональної компетнції лікарів. Адміністративні важелі стимулюють спеціалістів медичної сфери налаштовуватись на сучасні методи активного навчаня, враховуючи фактори конкурентноспроможності та економічних перспектив. У складних клінічних ситуаціях, особливо при коморбідних станах, виникає необхідність консультування на вторинному та третинному рівнях з вирішенням питань необхідності додаткового обстеження та можливості госпіталізації. Застосування принципів активного навчання згідно практики Prolect-based learning=Case-based learning - Team-based learning-Problem-based learning відповідає найбільш раціональному підходу для удосконалення фахіфців медичної сфери на постдиплоиному рівні.

Всі икладачі клінічних кафедр вищих навчальних медичних закладів мають лікарську кваліфікацію, активно залучаються до сучасних освітніх програм, виконуючи водночас ролі здобувача освіти і викладача. Відповідність кваліфікаційному статусу оцінюється за результатами звітів у вигляді портфоліо, що надаються до атестаційних комісій для присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії з визначенням науково-освітянського щорічного рейтингу у вищому медичному навчальному закладі. Оцінка компетентності та можливостей самоудосконалення потребує заохочення та ініціативності членів медичної спільноти для досяжнення високого рівня професіоналізму.

Згідно положенням державної національної програми «Освіта. Україна XXI століття» , що грунтується на міжнародній системі стандартів, наголошені концепції до запровадження і модернізування освітніх програм навчально-виховного процесу, педагогічних технологій та науково-методичних досягнень. Національні стандарти освіти ґрунтуютьмя на міжнародній системі стандартів і потребують створення системи безперервного навчання висо-

кого освітнього рівня з формуванням професіональних якостей лікаря. На тепер, при значних міграційних змінах та проблемах у фапмацевтичній галузі важливу роль відіграють сімейні лікарі, професійний рівень яких повинен охоплювати всі медико-соціальні проблеми задекларованих пацієнтів згідно принципам ICPC. Коморбідність/поліморбідність та їх ускладнення потребують швидкого ореєнтування з можливістю визначення подальшого скерування консультування, обстеження та, за необхідністю, профільної госпіталізації

Мета: Визначити раціональність впровадження методів активного навчання в процесі безперервного професійного розвитку у постдипломному освітньому процесі лікарів за спеціальністю загальна практика-сімейна медицина.

Матеріали та методи: На базі кафедри сімейної медицини ФПО проводились тренінги та фахові школи, зокрема з розглядання клініко-гематологічних проблем (по 4 на рік) для лікарів сімейної медицини у навеликих групах - по 8-10 чоловік з оцінкою знань вхідного контролю та після навчання. Упродовж циклу застосовувалися принципи проведення активного навчання з послідовним ускладненням завдань згідно практики Prolect-based learning=Case-based learning - Team-based learning-Problem-based learning.

Результати: Всі лікарі, що навчалися на тренінгах та фахових школах мали бажання удосконалити свої знання з визначенням конкретних аспектів; на кожному занятті розглядались клінічні випадки у вигляді кейс-задач та безпосереднього консультування хворих у стаціонарі.

Більшість курсантів легко вирішували проблеми Prolect-based learning=Case-based learning - Team-based learning. Значні складнощі виникали при розборі Problem-based learning, саме цей розділ потребував освідченості та вміння обирати найбільш оптимальні варіанти вирішення. Цікаво, що лікарі з навеликим стажем роботи швидше ореєнтувалися в визначенні необхідних варіантів обстеження, а лікарі з великим клінічним досвідом розмірковували, призначаючи контрольні огляди пацієнтів.

Обговорення: При успішному вирішенні більшості клінічних ситуацій в процесі навчання. найбільш складним є Problem-based learning (проблемно-ореєнтоване навчання) - вирішення реальних складних проблем, що відповідає поняттю «системи якості» у наданні вищої освіти; Лікар повинен самостійно навчатися в умовах безперервної освіти зі складанням тестових завдань, що до отримання балів БПР. Такий принцип навчання слід застосовувати при проведенні майстер-класів освідченими спеціалістами, де викладач - фасилітатор повинен постійно упродовж всього циклу навчання скеровувати дії курсантів. Це тпотребує відповідної компетентності при викладанні і презентуванні матеріалу та вирішення клінічних ситуацій при вмінні координувати і удосконадювати пізнавальний процес. Публікації статей у фахових виданнях з описанням клінічних випадків з поясненням механізмів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

розвитку патологічних станів надає можливість подальшого самоудосконалення та обміну досвідом з колегами.

Відповідність категорії "професійна компетентність" передбачає обізнаність та впровадження сучасних методів активного самостійного навчання лікарями у весь постдипломний період своєї професійної діяльності. Викладачі клінічних кафедр вищих медичних навчальних закладів, також, повинні удосконалювати свій професійний та науковий рівень з вивченням та застосуванням відповідних настанов, шодо професійної та наукової компетенції. Впровадження активних методів навчання у послідовності Prolect-based learning(Проектно-ореєнтоапне навчання),Case-based learning (Випадок-ореєнтоване навчання),Team-based learning (Командно-ореєнтоване навчання). Problem-based learning (проблемно-ореєнтоване навчання) є найбільш раціональним для здобувачів післядипломної медичної освіти. За можливе - щодо оцінювання професійної компетентності застосування відповідних критеріїв при присвоєнні та підтвердженні атестаційної категорії.

Ключові слова: післядипломна освіта, лікарі загальної практики сімейної медицини, активні форми навчання, безперервний професійний розвиток, професійна компетентність, викладачі клінічних кафедр.

Nikolaienko-Kamyshova Tetiana Petrivna Doctor of Medicine, docent of the Department of Family Medicine FPE and propaedeutics of internal medicine, Dnipro State Medical University, Dnipro, tel .: (050) 581-10-35, https://orcid.org/0000-0002-8259-3078

CONCERNING THE PROBLEMS OF THE POST-GRADUATE EDUCATIONAL PROCESS IN THE SPECIALTY OF GENERAL PRACTICE_FAMILY MEDICINE

Abstract. **Statement of the problem:** The state policy of Ukraine is aimed at improving the quality of higher education and integrating it into the international education system. Medical education at the postgraduate level needs significant changes to meet the professional competence of doctors. Administrative levers stimulate specialists in the medical field to adapt to modern methods of active learning, taking into account the factors of competitiveness and economic prospects. In complex clinical situations, especially with comorbid conditions, there is a need for counseling at the secondary and tertiary levels to resolve the issues of the need for additional examination and the possibility of hospitalization. The application of the principles of active learning according to the practice of Prolect-based learning=Case-based learning - Team-based learning-Problem-based learning corresponds to the most rational approach for the improvement of specialists in the medical field at the postgraduate level.

Teachers of clinical departments of higher educational medical institutions have a medical qualification and must be actively involved in modern educational programs, simultaneously performing the roles of an education seeker and a teacher.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The adequacy of the qualification status is assessed based on the results of reports in the form of portfolios submitted to attestation commissions for assignment or confirmation of the qualification category and the determination of the scientific and educational annual rating in a higher medical educational institution. Assessment of competence and opportunities for self-improvement requires the encouragement and initiative of members of the medical community to achieve a high level of professionalism.

Analysis of the latest research and publications: According to the provisions of the state national program "Education. Ukraine of the 21st century", which is based on the international system of standards, emphasized concepts for the introduction and modernization of educational programs of the educational process, pedagogical technologies and scientific and methodological achievements. National standards of education are based on the international system of standards and require the creation of a system of continuous training of a high educational level with the formation of professional qualities of a doctor.Currently, with significant migration changes and problems in the pharmaceutical industry, an important role is played by family doctors, whose professional level should cover all medical and social problems of declared patients according to the principles of the ISRS. Comorbidity/polymorbidity and their complications require quick orientation with the possibility of determining further direction of counseling, examination and, if necessary, specialized hospitalization

Purpose: To determine the rationality of the implementation of active learning methods in the process of continuous professional development in the postgraduate educational process of doctors specializing in general practice and family medicine.

Materials and methods: On the basis of the Department of Family Medicine of the Federal University of Applied Sciences, trainings and specialized schools were held, in particular, on the consideration of clinical and hematological problems (4 per year) for family medicine doctors in large groups of 8-10 people with assessment of knowledge of entrance control and after training . Throughout the cycle, the principles of active learning with successive complication of tasks were applied according to the practice of Prolect-based learning=Case-based learning - Team-based learning-Problem-based learning.

Results: All doctors who studied at trainings and professional schools had a desire to improve their knowledge by defining specific aspects; clinical cases in the form of case problems and direct counseling of patients in the hospital were considered at each lesson.Most of the cadets easily solved the problems Prolect-based learning=Case-based learning - Team-based learning. Significant difficulties arose during the analysis of Problem-based learning, it was this section that required knowledge and the ability to choose the most optimal solutions. It is interesting that doctors with a long working experience were more oriented in determining the necessary examination options, and doctors with a lot of clinical experience reflected when appointing control examinations of patients.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Discussion: When successfully solving the majority of clinical situations in the training process. the most complex is Problem-based learning (problem-oriented learning) - solving real complex problems, which corresponds to the concept of "quality system" in the provision of higher education; The doctor must study independently in the conditions of continuous education with the preparation of test tasks, which are necessary to obtain continuous professional development

Such a teaching principle should be applied when conducting master classes by qualified specialists, where the teacher-facilitator must constantly direct the actions of the cadets throughout the entire training cycle. This requires appropriate competence in teaching and presenting the material and solving clinical situations with the ability to coordinate and improve the cognitive process. Publication of articles in professional publications with descriptions of clinical cases with explanations of the mechanisms of development of pathological conditions in provides an opportunity for further self-improvement and exchange of experience with colleagues.

Conclusions: Compliance with the "professional competence" category implies awareness and implementation of modern methods of active self-learning by doctors throughout the post-graduate period of their professional activity.

Teachers of clinical departments of higher medical educational institutions should also improve their professional and scientific level by studying and applying relevant guidelines, shodo professional and scientific competence. Implementation of active learning methods in the sequence Prolect-based learning, Case-based learning, Team-based learning.Problem-based learning is the most rational for applicants of postgraduate medical education. If possible - regarding the assessment of professional competence, the application of relevant criteria when assigning and confirming the attestation category.

Keywords: postgraduate education, family medicine general practitioners, active forms of education, continuous professional development, professional competence, teachers of clinical departments.

Постановка проблеми. Державна політика України спрямована на удосконалення якості вищої школи та інтеграцію її у міжнародну систему освіти [1,2,3].Безумовно, суттєвих змін потребує і медична освіта, особливо - на рівні післядипломного удосконаення. Основними складовими професіональної компетнції лікарів будь-якої спеціальності є розуміння проблем, персональна зацікавленість та ініціативність щодо безперервного оновлення знань. Адміністративні важелі стимулюють спеціалістів медичної сфери налаштовуватись на сучасні методи активного навчаня, враховуючи фактори конкурентноспроможності та економічних перспектив.

На рівні надання первинної медичної допомоги декларованим пацієнтам необхідним є чітке розуміння проблеми та визначення персоніфікованого підходу. У складних клінічних ситуаціях, особливо при коморбідних станах,

виникає необхідність консультування на вторинному та третинному рівнях з вирішенням питань необхідності додаткового обстеження та можливості госпіталізації.

Викладачі клінічних кафедр вищих навчальних медичних закладів, які, також, мають лікарську кваліфікацію, повинні активно залучатися до сучасних освітніх програм, виконуючи одночасно ролі здобувача освіти і викладача. Відповідність кваліфікаційного статусу оцінюється за результатами звітів у вигляді портфоліо, що надаються до атестаційних комісій для присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії та визначенням науково-освітянського щорічного рейтингу у вищому медичному навчальному закладі. Оцінка компетентності та можливостей самоудосконалення потребує заохочення та ініціативності членів медичної спільноти для досяжнення високого рівня професіоналізму.

Аналіз останніх лосліджень і публікацій. Згідно положенням державної національної програми «Освіта. Україна XXI століття» , що грунтується на міжнародній системі стандартів, наголошені концепції до запровадження і модернізування освітніх програм навчально-виховного процесу, педагогічних технологій та науково-методичних досягнень[3,4,5.6]. Національні стандарти освіти, як нормативна база системи вищої медичної освіти, повинні ґрунтуватися на міжнародній системі стандартів, тому реформа вищої медичної освіти в Україні є об'єктивною потребою, зумовленою переходом до нового рівня розвитку цивілізації та ринку медичних послуг[3,4]. Задля цього, за необхіне є створення життєздатної системи безперервного навчання для досягнення високих освітніх рівнів, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.Сформульовані стратегічні завдання реформування освіти в Україні - відродження і розбудова національної системи освіти, як найважливішої ланки інтелектуального стану суспільства країни, з виведенням освіти на рівень освіти розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад. Поєднання компонентів державної програми розвитку суспільства з відповідними обгрунтуваннями програм викладання у вищих навчальних медичних закладах формують професіональні якості лікаря. Тільки таке поєднання складових забезпечить виконання головного завдання вищої медичної школи - підготовку та формування фахівця високого ґатунку[5[.

Натепер, при значних міграційних змінах та проблемах у фапмацевтичній галузі особливо важливу роль відіграють сімейні лікарі, професійний рівень яких повинен охоплювати всі медико-соціальні проблеми задекларованих пацієнтів згідно принципам ICPC (системи міжнародної класифікації первинної медичної допомоги, яка дозволяє лікарям первинної ланки концентруватись на потребах пацієнтів, а не підлаштовуватись під зручність обробки кодів для формування статистики), Відпрацьовані, також, і алгоритми

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ведення стандартних ситуацій, в тому числі – надання медичної допомоги при невідкладних станах [7,8,9]. У більшості випадків коморбідність/поліморбідність та їх ускладнення призводять до виникнення нестандартних ситуацій, які потребують швидкого орієнтування з можливістю визначення подальшого скерування консультування, обстеження та, за необхідністю, профільної госпіталізації

Проблеми у вищій медичній освіті пов'язані зі специфікою професії, вони складаються з особливостей підходів до удосконалення, а саме, - навчання і оволодіння практичними навичками на клінічних кафедрах впродовж багатьох років здійснювалось безпосередньо у ліжка хворого, курси удосконалення лікарів, тренінги та фахові школи передбачали розглядання клінічних випадків, проведення консиліумів і клінічних конференцій на базах багатопрофільних лікарень [10,11]. Згідно сучасним настановам, впровадження активних форм навчпння , особливо у постдипломному освітнтому процесі, мвє бути найбільш раціональним та перспективним. Передумовою підвищення якості вищої освіти у цілому на необхідне вважається впровадження активних методів навчання у послідовності: 1. Prolect-based learning (Проектно-ореєнтоапне навчання) при вмінні застосування отриманих академічних знань на практиці; при тому викладач відіграє конструктивну роль.2.з розгляданням конкретного клінічного випадку (кейс-задача) при вмінні застосуванні навичок спілкування та клінічного мислення Case-based learning (Випадок-ореєнтоване навчання), 3. в тому числі - проведення спільної роботи зі структурованою послідовністю дій-попереднє читання або завдання – індивідуальні оцінки, командні лискусії, колегіальні оцінки при спільній роботі - Team-based learning (Командно-ореєнтоване навчання).

Мета статті - Визначити раціональність впровадження методів активного навчання в процесі безперервного професійного розвитку у постдипломному освітньому процесі лікарів за спеціальністю загальна практика-сімейна медицина.

Матеріали та методи: На базі кафедри сімейної медицини ФПО проводились тренінги та фахові школи, зокрема з розглядання клініко-гематологічних проблем (по 4 на рік) для лікарів сімейної медицини у навеликих групах - по 8-10 чоловік з оцінкою знань вхідного контролю та після навчання. Упродовж циклу застосовувалися принципи проведення активного навчання з послідовним ускладненням завдань згідно практики Prolect-based learning=Case-based learning - Team-based learning-Problem-based learning.

Виклад основного матеріалу. Результати: Всі лікарі, що навчалися на тренінгах та фахових школах мали бажання удосконалити свої знання з визначенням конкретних аспектів; на кожному занятті розглядались клінічні випадки у вигляді кейс-задач та безпосереднього консультування хворих у стаціонарі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Більшість курсантів легко вирішували проблеми Prolect-based learning= Case-based learning - Team-based learning. Значні складнощі виникали при розборі Problem-based learning, саме цей розділ потребував освідченості та вміння обирати найбільш оптимальні варіанти вирішення. Цікаво, що лікарі з навеликим стажем роботи швидше ореєнтувалися в визначенні необхідних варіантів обстеження, а лікарі з великим клінічним досвідом розмірковували, призначаючи контрольні огляди пацієнтів.

Обговорення: При успішному вирішенні більшості клінічних ситуацій в процесі навчання. найбільш складним є Problem-based learning (проблемно-ореєнтоване навчання) - вирішення реальних складних проблем, що використовуються як освітній інструмент з ”мисленням в короткій перспективі”; саме цей компонент відповідає поняттю «системи якості» у наданні вищої освіти; Лікар, який оволодів професійно-орієнтованою діяльністю і відповідною до неї системою знань на етапі придбання вищої освіти, повинен самостійно навчатися із оптимальним поєднанням навчальної, професійно-практичної і наукової діяльності в умовах безперервної освіти зі складанням тестових завдань, що до отримання балів БПР, що завдяки дистанційній формі навчання, не є ведикою проблемою.Такий принцип навчання слід застосовувати при проведенні майстер-класів освідченими спеціалістами, де викладач - фасилітатор повинен постійно упродовж всього циклу навчання скеровувати дії курсантів. Він повинен бути високо компетентним лікарем, який викладає і презентує матеріал, пропонує оригінальні вирішення клінічних ситуацій, маючи широкий професійний світогляд[10,11]. Процес активного навчання вимагає від викладача належних навичок щодо забеспечення навчального процесу з вмінням координувати пізнавальний процес, постійно удосконалювати ті курси, які викладаються, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій, прагнути до знань, використовувати сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології, вміти самостійно приймати відповідальні рішення, використовувати найсучасніші навчально-методичних матеріали; вести спеціалізований контроль якості навчання на відповідність освітнім стандартам.

Також, публікації статей у фахових виданнях з описанням клінічних випадків при поясненні механізмів розвитку патологічних станів згідно сучасних концепцій етіопатогенезу відповідних захворювань, додання результатів морфологічних досліджень щодо довершення картини, надає можливість подальшого самоудосконалення та обміну досвідом з колегами. Тому, згідно вимогам, що до присвоєння вищої кваліфікаційної категорії, зазначена бажаність публкацій у фахових виданнях. Відповідність цим критеріям об’єднується в категорію «професійна компетентність» - поєднання здатності (особисті якості) та готовності (знання, уміння) до професійної діяльності. «Компетентність» - це обізнаність, поінформованість, широта інтелекту, професійна компетентність вміння визначення маршруту

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

пацієнта, прогнозування перебігу хвороби, моделювання процесів і раціонального використання електронних баз даних, спілкування у лікарської спільноті. Викладачі клінічних дісциплін повинні мати мотивацію щодо свого безперервного професійного розвитку з опанованням новітніх навичок, тобто, постійно підвищувати свою кваліфікацію і професіоналізм [11].

Висновки:

1. Відповідність категорії "професійна компетентність" передбачає обізнаність та впровадження сучасних методів активного самостійного навчання лікарями у весь постдипломний період своєї професійної діяльності.

2. Викладачі клінічних кафедр вищих медичних навчальних закладів, також, повинні удосконалювати свій професійний та науковий рівень з вивченням та застосуванням відповідних настанов, шодо професійної та наукової компетенції.

3. Впровадження активних методів навчання у послідовності Prolect-based learning (Проектно-ореєнтоапне навчання),Case-based learning (Випадок-ореєнтоване навчання),Team-based learning (Командно-ореєнтоване навчання). Problem-based learning (проблемно-ореєнтоване навчання) є найбільш раціональним для здобувачів післядипломної медичної освіти.

4. За можливе - щодо оцінювання професійної компетентності застосування відповідних критеріїв при присвоєнні та підтвердженні атестаційної категорії.

Література::

1. European Commission. (2019). 2nd Survey of Schools: ICT in Education. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2nd-survey-schools-ict-education

2.European Commission. (2021). Digital Education Action Plan (2021–2027). https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en[in English]

3. Україна. Верховна Рада. Закон «Про освіту» від 04 червня 1991 року N 1144-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. - N 34.

4.МОН. (2021). Концепція цифрової трансформації освіти і науки: МОН запрошення до громадського обговорення. https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya .

5. План відновлення України. (2022). https://recovery.gov.ua/(in Ukraine)

6. Медична освіта у світі та в Україні/ [Ю. В. Поляченко, В. Г. Передерій, О. П. Волосовець та ін.]. – Київ : Книга плюс, 2005. –383 с.

7.Международная стандартизация.Стандартизация и сертификация в управлении качеством // www/standart_ISO/ section6 / 14327. 14971^2019 ntml.

8. Система управління якістюмедичноїосвітивУкраїні / [І. Є. Булах, О. П. Волосовець, Ю. В. Вороненко та ін.]. – Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2003.– 212 с

9. Клінічне розуміння міжнародної класифікації первинної медичної допомоги ICPC-2. Інформаційні матеріали для лікарів первинної медичної допомоги / Т.В. Буланов, Ю.І. Володіна, В.М. Вус та ін. Київ, 2019.

10. Порядок сертифікації системи управління якістю: ДСТУ ISO7000: 2006. – [Чинний від 2006 – 05 – 29]. – Офіц. вид. – К.: Б.В., 2006. – 75 с. –(Нормативний документ Укрметртестстандарт) .

11. Поняття «компетентність» та «компетенція» у підготовці фахівців Державної служби медицини катастроф / Кочін І.В., Акулова О.М., Ількаєв Д.В. та ін. // Запорожский медицинский журнал. – 2008. – № 4. –С.150-152

References:

1. European Commission. (2019). 2nd Survey of Schools: ICT in Education. *digital-strategy.ec.europa.eu* Retrieved from https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2nd-survey-schools-ict-education [in English].

2.European Commission. (2021). Digital Education Action Plan (2021–2027). *ec.europa.eu* Retrieved from https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en [in English]

3. Zakon «Pro osvitu» [The Law "On Education"]. (1991, June 04). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

4.MON. (2021). Koncepcija cifrovoї transformaciї osviti i nauki: MON zaproshennja do gromads'kogo obgovorennja [MON. (2021). The concept of digital transformation of education and science: Ministry of Education and Science invited to public discussion]. *mon.gov.ua* Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya [in Ukrainian].

5. Plan vidnovlennja Ukraïni [Ukraine recovery plan]. *recovery.gov.ua* Retrieved from https://recovery.gov.ua/ [in Ukrainian].

6. Poljachenko, Ju. V. , Perederij, V. G. , Volosovec' , O. P. ta in. (2005). *Medichna osvita u sviti ta v Ukraïni [Medical education in the world and in Ukraine]*. Kiïv : Kniga pljus [in Ukrainian].

7.Mezhdunarodnaja standartizacija.Standartizacija i sertifikacija v upravlenii kachestvom [International standardization. Standardization and certification in quality management]. *standart_ISO* Retrieved from //www/standart_ISO/section6/14327.14971^2019 ntml. [in Russian].

8. Bulah, I. Є. , Volosovec', O. P. , Voronenko, Ju. V. (2003). ta in.*Sistema upravlinnja jakistjumedichnoïosvitivUkraïni [Quality management system of medical education in Ukraine]*. Dnipropetrovs'k : Art-Pres [in Ukrainian].

9. Bulanov, T.V., Volodina, Ju.I. , Vus, V.M. (2019). *Klinichne rozuminnja mizhnarodnoï klasifikaciï pervinnoï medichnoï dopomogi ICPC-2 [Clinical understanding of the international classification of primary care ICPC-2*]. Kiïv [in Ukrainian].

10. *Porjadok sertifikaciï sistemi upravlinnja jakistju: DSTU ISO7000[Quality management system certification procedure: DSTU ISO7000*]. K.: B.V. [in Ukrainian].

11. Kochin, I.V., Akulova, O.M., Il'kaєv, D.V. ta in. (2008). Ponjattja «kompetentnist'» ta «kompetencija» u pidgotovci fahivciv Derzhavnoї sluzhbi medicini katastrof [Concepts of "competence" and "competence" in the training of specialists of the State Disaster Medicine Service]. *Zaporozhskij medicinskij zhurnal - Zaporizhzhya Medical Journal*, 4, 150-152 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 004:37.011.2]-057.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-700-713

Новицька Тетяна Леонідівна науковий співробітник відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем, Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 440-60-24, https://orcid.org/0000-0003-2591-5218

Сікора Ярослава Богданівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, старший науковий співробітник відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем, Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 440-60-24, https://orcid.org/0000-0003-2621-6638

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВИХ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК

Анотація. В статті проведено аналіз сучасних технологій та функціональних можливостей використання наукових електронних бібліотек на прикладі Електронної бібліотеки НАПН України. Створення наукових електронних бібліотек як розподілених інформаційних систем, що надають можливість накопичення, зберігання й використання колекції електронних документів, доступних у зручному для користувачів вигляді через всесвітні мережі передачі даних, вважається одним з найбільш перспективних інструментів інформаційно-аналітичної підтримки наукової діяльності. Здійснено короткий огляд функціональних можливостей наукової електронної бібліотеки НАПН України, створеної фахівцями Інституту цифровізації освіти НАПН України у 2011 р. під час виконання одного з наукових досліджень. Програмне забезпечення цієї бібліотеки надає змогу визначення таких функціональних аспектів, як: перегляд всіх ресурсів, керування документами, користувацький аспект, реєстрація, внесення та пошук інформаційних ресурсів, адміністративний аспект. Моніторинг (аналітика) використання вебресурсу Електронної бібліотеки НАПН України здійснюється за допомогою статистичного модуля IRStats 2 платформи EPrints 3.3. Вебсайт Електронної бібліотеки НАПН України включає актуальні статистичні відомості щодо її функціонування: загальні статистичні дані про інформаційні ресурси, статистику за користувачами, статистику за використанням інформаційних ресурсів, персональну статистику щодо кожного користувача, статистику ефективності функціонування системи.

Зроблено висновок, що наукові електронні бібліотеки є важливими інструментами у розвитку сучасної науки і освіти. Швидкі темпи цифровізації

дозволяють розширити можливості таких бібліотек, роблячи наукові знання доступнішими, а їхню обробку – ефективнішою.

Ключові слова: відкритий доступ, наукова електронна бібліотека, технології, функціональні можливості, наукові дослідження, статистичний модуль IRStats 2.

Novytska Tetiana Leonidivna Researcher of the Department of Open Educational and Scientific Information Systems, Institute for Digitalisation of Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 440-60-24, e-mail: tatyananovat@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2591-5218

Sikora Yaroslava Bohdanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Computer Sciences and Information Technologies, Zhytomyr Ivan Franko State University, Senior Researcher at the Department of Open Educational and Scientific Information Systems, Institute for Digitalisation of Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 440-60-24, , https://orcid.org/0000-0003-2621-6638

MODERN TECHNOLOGIES AND FUNCTIONALITIES OF USING THE SCIENTIFIC DIGITAL LIBRARY OF THE NSN OF UKRAINE

Abstract. The article analyzes the modern technologies and functionalities of using scientific digital libraries on the example of the Digital Library of the NAES of Ukraine. The creation of scientific digital libraries as distributed information systems that provide the possibility of accumulating, storing and using a collection of electronic documents available in a user-friendly form through global data networks is considered to be one of the most promising tools for information and analytical support of scientific activities. A brief overview of the functional capabilities of the scientific Digital Library of the NAES of Ukraine, created by the specialists of the Institute of Digitalization of Education of the NAES of Ukraine in 2011 during one of the scientific studies, is given. The software of this library allows to define such functional aspects as: viewing all resources, document management, user aspect, registration, entering and searching information resources, administrative aspect. The monitoring (analytics) of the use of the web resource of the Digital Library of the NAES of Ukraine is carried out using the statistical module IRStats 2 of the EPrints 3.3 platform. The website of the Electronic Library of the NAES of Ukraine includes up-to-date statistics on its functioning: general statistics on information resources, statistics on users, statistics on the use of information resources, personal statistics on each user, statistics on the efficiency of the system.

It is concluded that scientific digital libraries are important tools in the development of modern science and education. The rapid pace of digitalization

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

makes it possible to expand the capabilities of such libraries, making scientific knowledge more accessible and its processing more efficient.

Keywords: open access, scientific digital library, technologies, functionalities, scientific research, statistical module IRStats 2.

Постановка проблеми. У сучасному світі розвиток цифрових технологій кардинально змінює підходи до організації, зберігання та доступу до наукової інформації. Основна умова для розвитку потенціалу галузі освіти і науки та поширення міжнародних зв'язків з колегами – це вільний і безоплатний доступ до наукових напрацювань. Наукові електронні бібліотеки (далі – НЕБ) відіграють важливу роль у забезпеченні вчених, студентів, викладачів та інших користувачів доступом до необхідних знань та ресурсів. Проте, швидкі темпи цифровізації створюють як нові можливості, так і виклики, пов'язані з ефективним використанням цих технологій. Існуючі електронні бібліотеки значно полегшують доступ до наукових ресурсів, однак мають різні рівні функціональності, інтерфейсу, захисту інформації та обмеження доступу. Крім того, деякі НЕБ недостатньо адаптовані для швидкого пошуку, інтеграції з іншими ресурсами та використання нових технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та інші інноваційні засоби.

Для наукових установ і вишів актуальним є створення НЕБ, а також аналіз сучасних технологій та функціональних можливостей використання НЕБ для підвищення рівня надання цифрових послуг, збереження наукового фонду в єдиному сховищі. У НЕБ користувачі можуть завантажувати електронні ресурси не тільки за різними тематичними напрямами, але й за різноманітними типами, а саме: монографії, навчальні й методичні посібники, наукові статті, тези, дисертаційні дослідження, презентації, артефакти, патенти, відеоматеріали, експерименти та ін. [1].

Поняття «*відкритий доступ*» було вперше визначене в рамках Будапештської Ініціативи Відкритого Доступу (Budapest Open Access Initiative) у 2002 році. *Відкритий доступ* передбачає можливість вільного та безкоштовного доступу в реальному часі до повнотекстових наукових та освітніх матеріалів, доступних без фінансових, юридичних або технічних обмежень для всіх користувачів мережі Інтернет [2].

Одним із перспективних напрямів підтримки наукових досліджень є створення НЕБ як розподілених інформаційних систем. Вони дозволяють накопичувати, зберігати та використовувати колекції електронних документів, забезпечуючи зручний доступ до них через глобальні інформаційні мережі. Для дослідників важливо, що їхні роботи проходили цифрову обробку та розміщувались у відкритому доступі, що сприяє підвищенню рівня цитування наукових публікацій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Процеси розробки НЕБ та формування їхніх мереж регламентуються низкою нормативних документів, таких як Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність» та «Про Концепцію Національної програми інформатизації».

Таким чином, НЕБ є для наукової спільноти важливим інструментом для моніторингу впровадження результатів наукових досліджень. Вони також є ефективним засобом для популяризації наукових здобутків серед ключових цільових аудиторій, сприяючи підвищенню попиту на наукову продукцію.

Актуальним також є оцінювання ефективності вебсайтів НЕБ, яке можна здійснювати за допомогою різних аналітичних систем. Потреба створення сховищ для НЕБ зумовлена розвитком цифрових технологій, зростанням обсягу документів у електронному вигляді та намаганням освітніх і наукових установ надавати якісні інформаційні послуги, популяризувати свої здобутки у сфері науки та технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначають автори роботи [3] Н. П. Пасмор та М. М. Кулик, в реаліях сьогодення НЕБ все частіше виконують не тільки традиційні функції зберігання, систематизації документів, організації обслуговування, а також займаються опрацюванням та виробництвом інформаційно-аналітичних продуктів за потребами певних категорій користувачів, прогнозуванням інформаційних потреб, створенням власних інформаційних продуктів. Отже, НЕБ перетворюється на активного учасника наукової комунікації, дистанційної освіти, що набуло особливої актуальності в умовах карантину та воєнного стану в Україні.

Проблеми використання інформаційно-аналітичних систем для підтримки наукових досліджень, інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек, а також тенденції їхнього розвитку висвітлено у працях вітчизняних вчених: В. Ю. Бикова [2], В. С Білоус [4], О. Воскобойнікової-Гузєвої [5], О. І. Жабіна [6], С. М. Іванової [7], Є. О. Копанєвої [8], Л. Й. Костенка [6], Є. О. Кухарчук [9], М. Назаровець [10], Т. В. Симоненко [6], О. М. Спіріна [11], А. В. Яцишин [11] та ін. Означену проблему розглядають у своїх публікаціях закордонні дослідники: Г. А. Баваскар (H. A. Bavaskar) [12], Р. Бхагаті (R Bhatti) [13], Дж. Й Кхаре (J. J Ghare) [12], Р. В. Кападі (R. V Kapadi) [12], А. А. Кастікар (A. A.Kastikar) [12], С. А. Хан (Sh. A. Khan) [13], А. Х. Hica (A. Kh. Nisa) [14] та ін.

Всі вони наполягають на необхідності трансформації НЕБ, актуальності діяльності з цифровізації, пошуку сучасних форм впровадження нових інструментів. На думку О. Кобєлєва, інформаційно-аналітична діяльність є одним із перспективних напрямів розвитку сучасних бібліотек [15].

Метою статті є аналіз сучасних технологій та функціональних можливостей використання наукової електронної бібліотеки НАПН України.

Виклад основного матеріалу. Здійснимо короткий огляд ***функціональних можливостей*** НЕБ НАПН України, створеної фахівцями Інституту

цифровізації освіти НАПН України (далі – ІЦО НАПН України) у 2011 р. під час виконання одного з наукових досліджень. Підтримку й супроводження НЕБ НАПН України здійснюють співробітники ІЦО НАПН України.

НЕБ НАПН України (*http://lib.iitta.gov.ua*) є бібліотекою відкритого доступу, що надає користувачам можливість безкоштовно користуватися науковими електронними ресурсами через Інтернет. Її функціональні можливості дозволяють читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, здійснювати пошук, цитувати повнотекстові матеріали та індексувати їх, користуючись при цьому ресурсами без фінансових, юридичних або технічних обмежень, що відповідає принципам Будапештської Ініціативи Відкритого Доступу [11].

Створення НЕБ НАПН України суттєво покращило бібліотечну діяльність завдяки впровадженню розподілених інформаційних мереж та об'єднанню усіх наукових бібліотек установ НАПН України в єдину мережу [16]. Вона має єдину систему управління та спільний каталог записів, що розширює доступ до нових надходжень в межах єдиного каталогу та світових бібліотечних систем, а також сприяє покращенню умов для науково-педагогічної діяльності дослідників.

Програмне забезпечення НЕБ НАПН України надає змогу визначення таких *функціональних аспектів*, як: перегляд всіх ресурсів, керування документами, користувацький аспект, реєстрація, внесення та пошук інформаційних ресурсів, адміністративний аспект. Аналіз використання вебресурсу НЕБ НАПН України проводиться за допомогою статистичного модуля IRStats 2, інтегрованого в платформу EPrints 3.3 [17].

Вебсайт НЕБ НАПН України включає актуальні статистичні відомості щодо її *функціонування*: загальні статистичні дані про інформаційні ресурси, статистику за користувачами, статистику за використанням інформаційних ресурсів, персональну статистику щодо кожного користувача, статистику ефективності функціонування системи [18].

НЕБ НАПН України підтримує вебінтерфейс, що дозволяє їй функціонувати в Інтернет. Це означає, що будь-який користувач, який має доступ до Інтернету, може увійти до НЕБ НАПН України і використовувати її функціональні можливості, включно з доступом до повних текстів статей, без будь-яких обмежень. Є такі *дві категорії користувачів* НЕБ НАПН України: *кінцеві користувачі* та *служба підтримки функціонування* цієї НЕБ.

Кінцеві користувачі – це відвідувачі, які користуються послугами, що надаються НЕБ НАПН України. *Анонімний кінцевий користувач* – це користувач, який звертається до НЕБ НАПН України без будь-якої своєї ідентифікації. Анонімний користувач має право вільного доступу до відкритих інформаційних ресурсів, а також до тих сервісів, що надаються, які не вимагають ідентифікації особи. *Зареєстрований кінцевий користувач* – це користувач, який пройшов одноразову процедуру реєстрації. Відомості про

реєстрацію використовуються для надання таким користувачам специфічних прав доступу до інформаційних ресурсів і сервісів. До *служби підтримки функціонування* НЕБ НАПН України належать оператори, редактори та адміністратор. *Оператор* – зареєстрований користувач, якому надано право вносити статті до бібліотеки. *Редактор* – зареєстрований користувач, який надає можливість здійснювати перевірку коректності документів, що вводяться в НЕБ НАПН України. *Адміністратор* – особа, яка відповідає за налаштування, конфігурування і підтримку в працездатному стані.

Усі завантажені до НЕБ НАПН України матеріали формують її архів. Станом на 01.10.2024 р. науковими співробітниками установ до НЕБ розміщено, тобто оприлюднено понад 36 тис. ресурсів наукової продукції. Статті з архіву можна змінювати, замінювати, видаляти тимчасово або повністю, закривати до них доступ або надавати доступ певному колу осіб, імпортувати та експортувати. Усі ці функції надаються тільки адміністратору НЕБ НАПН України.

Одним з основних елементів функціонування будь-якої НЕБ є формування ІР. Введення статей передбачає занесення до НЕБ як самого повнотекстового документа, так і його опису. У НЕБ НАПН України для опису статей обрано схему метаданих Дублінського Ядра. Проте, за необхідності, використовувану схему метаданих можна розширювати або навіть замінити на іншу, наприклад, свою власну.

Статті приймаються до розміщення в НЕБ НАПН України тільки у форматі pdf і можуть мати кілька файлів, наприклад, різними мовами. Завантажувати статті можуть тільки зареєстровані користувачі. З огляду на те, що НЕБ НАПН України використовує тільки вебінтерфейс, розміщення електронних ресурсів можна здійснювати з будь-якого комп’ютера, підключеного до Інтернету. Завантаження користувачами наукових матеріалів можна вважати результатом їх розповсюдження.

На сьогодні наукову продукцію НЕБ НАПН України було завантажено майже 17 млн разів. Кожна завантажена стаття пересилається редактору, який перевіряє її на відповідність вимогам оформлення публікацій у НЕБ НАПН України. У випадку виявлення помилок або неточностей редактор може або сам їх виправити, або відправити статтю назад користувачу на доопрацювання із зазначенням причин повернення. Якщо стаття прийнята редактором, то вона зберігається в архіві і після цього стає доступною всім користувачам НЕБ.

Розміщена в архіві стаття в будь-який момент може бути виправлена (включно з виправленнями в її описі /або заміні її файлу), тимчасово вилучена з архіву або повністю видалена з системи. *Організація доступу до статей* – це основна функція будь-якої електронної бібліотеки, призначена для кінцевих користувачів. У НЕБ НАПН України з використанням системи EPrints існує два варіанти *знаходження документів*: простий та розширений пошук, які доступні навіть незареєстрованому користувачу. Розташований сервіс

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

простого пошуку “Search” надає можливість ввести ключові слова для здійснення пошуку

Пошукова функція є однією з основних з погляду кінцевого користувача. Вона спирається на два важливі поняття: простір пошуку і пошуковий запит.

Простір пошуку охоплює набір статей, серед яких проводиться пошук. Це дозволяє знаходити статті, що належать до конкретної наукової тематики, установі НАПН України або її окремого відділу.

Пошуковий запит – це конструкція на основі мови запитів, що дає змогу формулювати умови для знаходження окремих статей або груп документів.

Для сучасних наукових електронних бібліотек важливим критерієм є застосування програмного забезпечення Apache Lucene (www.lucene.apache.org/) для індексації та пошуку. Цей механізм використовується також у НЕБ НАПН України.

Для зручності користування в НЕБ НАПН України реалізовано *три рівні* мови пошуку: простий, розширений і професійний.

Простий пошук передбачає введення ключових слів і фраз з додатковими груповими символами та можливістю пошуку за близькістю слів і за схожістю звучання.

Розширений пошук включає додаткові налаштування для уточнення термінів за метаданими, у яких вони мають міститися, а також використання логічних операторів (і, або, не) для побудови складніших запитів.

Професійний пошук розрахований на досвідчених користувачів, які володіють синтаксисом пошукової мови і можуть формулювати запити з повним урахуванням її можливостей.

Адміністрування – це функція підтримки системи в працездатному стані. До *функцій адміністрування* в НЕБ НАПН України належать такі:

- ✓ встановлення, конфігурування та налаштування системи;
- ✓ аналіз роботи системи й підтримання необхідної ефективності та якості її функціонування;
- ✓ забезпечення цілісності та безпеки, включно з виконанням резервного копіювання та відновлення;
- ✓ забезпечення користувачів правами доступу за IP-адресами;
- ✓ інтеграція НЕБ в інші інформаційні системи для обслуговування користувачів;
- ✓ проведення імпорту/експорту, наприклад, для переміщення статей з НЕБ НАПН України до інших бібліотек, або навпаки.

Принципово важливою особливістю сучасних НЕБ є можливість їх інтеграції в єдині системи інформаційного обслуговування користувачів. У найпростішому вигляді така інтеграція передбачає, що кожна з НЕБ створює і веде свої власні IP, а також надає можливість доступу до них. Однак, за наявності десятків і навіть сотень таких НЕБ користувачеві для знаходження необхідних IP слід звертатися до кожної з них. Щоб спростити інформаційний

пошук за такими НЕБ, створюється єдиний сайт/портал, що може інтегрувати в собі всю описову інформацію (метадані) з наявних НЕБ і надає можливості з організації пошуку за ними. За потреби знайдені документи завантажуються для перегляду та можливого збереження вже з самих НЕБ (без необхідності безпосереднього звернення до цих НЕБ). Можна цю ситуацію трактувати таким чином. Кожна НЕБ має власний електронний каталог своїх документів, який слугує основою для організації пошуку. Сайт-інтегратор об'єднує в собі всі електронні каталоги НЕБ, які до нього підключені. Пошук на цьому сайті проводиться за таким об'єднаним каталогом, а для видачі знайдених документів проводиться їх завантаження з відповідних НЕБ. НЕБ НАПН України застосовує цю технологію інтеграції завдяки підтримці одного з найбільш використовуваних варіантів інтеграції, який називається OAI PMH. Завдяки цьому на даний час НЕБ НАПН України інтегрована в наступні міжнародні та національні реєстри:

- Registry of Open Access Repositories;
- Directory of Open Access Repositories - OpenDOAR;
- Bielefeld University Library;
- Система пошуку у відкритих архівах України.

Ще однією з функціональних можливостей НЕБ НАПН України є опосередкований захист наукових праць від плагіату. Отже, після розміщення повнотекстової роботи науковця до НЕБ НАПН України програми перевірки на плагіат здійснюють аналіз розміщеного автором ресурсу та можуть надати фрагменти, які співпадають з текстом, що перевіряється. Потім робиться висновок щодо виявлених збігів, чи вони є плагіатом або авторськими фрагментами.

Моніторинг використання вебресурсу НЕБ НАПН України здійснюється співробітниками ІЦО НАПН України протягом 12 років поспіль за допомогою сучасного інструменту відкритого доступу – інформаційно-аналітичної системи Google Analytics 4 за такими індикаторами вебаналітики: кількість користувачів, кількість подій на сайті, переглядів сторінок, тривалість відвідувань, демографічні показники та ін. [19].

Отже, всі наукові публікації, розміщені працівниками установ НАПН України у НЕБ НАПН України, знаходяться у відкритому вільному доступі. Наукові співробітники НАПН України створили власні профілі на платформі Google Scholar (Гугл Академія), яка є відкритою наукометричною системою з широким охопленням галузей і мов.. Для того, щоб отримати дані індекс-цитування публікацій наукових співробітників також було створено акаунт підключення Scopus до НЕБ НАПН України. Фахівці Google Scholar для результативної індексації наукових праць НЕБ рекомендують застосовувати системи: Eprints, Digital Commons і DSpace [20].

Таким чином, сучасними технологіями використання НЕБ можна вважати:

1. Технології та платформи НЕБ. Сьогодні в науково-освітньому просторі існує велика кількість *платформ*, які забезпечують доступ до НЕБ,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

серед яких найпоширенішими є: Scopus, Web of Science, Google Scholar, JSTOR, IEEE Xplore та ін. Кожна з цих платформ надає унікальні можливості для користувачів. Так, *Scopus і Web of* Science орієнтовані на надання доступу до рецензованих наукових статей, даних про цитування та індексів впливу. *Google Scholar* є безкоштовним ресурсом, що дозволяє користувачам знаходити наукові публікації, а також має зручні функції для відстеження цитувань і оновлення профілю автора. *IEEE Xplore* зосереджена на інженерних і технічних науках, забезпечуючи доступ до журналів, конференцій та стандартів IEEE.

Крім доступу до різноманітних видів наукових матеріалів, ці платформи підтримують аналітичні інструменти, які дозволяють відстежувати показники наукової продуктивності, що є цінним для оцінювання результатів досліджень та прийняття рішень у науковій сфері.

2. Технології збереження та організації наукових даних. Для організації та збереження наукових матеріалів НЕБ застосовують технології хмарних обчислень, що дозволяє не тільки економити на фізичному просторі для зберігання інформації, а й забезпечувати їх доступність з будь-якої країни світу. *Хмарні сервіси*, такі як Amazon Web Services (AWS) і Google Cloud, підтримують роботу великих електронних бібліотек, забезпечуючи їхню масштабованість і безпеку.

3. Інструменти пошуку та навігації. Основними компонентами НЕБ є потужні *пошукові системи*, які дозволяють користувачам швидко знаходити потрібні джерела. Сучасні електронні бібліотеки застосовують технології природньої мовної обробки (NLP) і машинного навчання для поліпшення релевантності результатів пошуку. Такі інструменти, як семантичний пошук, кластеризація за темами та автоматичні рекомендації, підвищують зручність використання НЕБ, дозволяючи користувачам легко знаходити нові публікації у своїй науковій галузі.

4. Система доступу і захисту авторських прав. НЕБ пропонують різноманітні *моделі доступу*, зокрема відкритий доступ (Open Access), платний доступ або передплату, що дозволяє закладам освіти та дослідницьким установам обирати відповідний формат користування. Однією з ключових проблем у цьому контексті є захист авторських прав, і платформи активно працюють над тим, щоб дотримуватися міжнародних стандартів у сфері інтелектуальної власності. Це включає інтеграцію ліцензій Creative Commons і використання технологій цифрових прав (Digital Rights Management, DRM), що обмежує несанкціоноване розповсюдження матеріалів.

5. Впровадження штучного інтелекту та автоматизації в електронних бібліотеках. Штучний інтелект (далі – ШІ) стає дедалі важливішим компонентом електронних бібліотек, дозволяючи значно покращити функціонал платформ. За допомогою ШІ автоматизуються процеси пошуку, індексації та рекомендацій, що значно полегшує роботу користувачів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Наприклад, алгоритми машинного навчання здатні прогнозувати, які теми можуть зацікавити конкретного користувача, аналізуючи його попередні пошукові запити. Крім того, ШІ активно використовується для аналізу великих обсягів наукових даних, виділення ключових тенденцій у дослідженнях та допомоги в систематизації наукової інформації.

6. Виклики та перспективи розвитку наукових електронних бібліотек. Незважаючи на численні переваги, НЕБ стикаються з певними *викликами*. Один із них – висока вартість доступу до багатьох платформ, що обмежує можливості для дослідників із країн із низьким рівнем доходу. Іншим викликом є необхідність постійного оновлення технологічної бази та захисту даних користувачів, що стає дедалі важливішим із розширенням масштабів використання електронних бібліотек.

Серед перспективних напрямів розвитку – інтеграція з іншими науковими ресурсами, зокрема з національними та університетськими репозиторіями, використання блокчейн-технологій для безпечного зберігання даних та розвиток інтерфейсів, орієнтованих на користувача, що підвищує зручність і доступність наукових матеріалів.

Висновки. НЕБ стали важливим інструментом для дослідників і викладачів, надаючи зручний доступ до повнотекстових наукових матеріалів. Відкритий доступ до цих ресурсів сприяє обміну знаннями, підвищує рівень цитованості та полегшує співпрацю між науковцями різних країн. Завдяки можливості перегляду, завантаження, пошуку та зберігання наукових ресурсів, НЕБ НАПН України забезпечує користувачам комплексний і зручний доступ до матеріалів. Платформа також підтримує різні рівні пошуку (простий, розширений, професійний), що дозволяє користувачам швидко знаходити потрібну інформацію. Використання технологій індексації, таких як Apache Lucene, а також інтеграція з міжнародними каталогами відкритого доступу значно підвищує видимість наукових публікацій та робить їх доступними для широкої аудиторії. Крім того, функціональність захисту від плагіату підвищує рівень безпеки й достовірності наукових матеріалів.

Незважаючи на досягнення, НЕБ продовжують зіштовхуватися з проблемами, такими як оптимізація роботи з великими обсягами даних, підтримка зручних інтерфейсів для кінцевих користувачів та адаптація до нових технологій, таких як штучний інтелект. Це вимагає постійного вдосконалення та оновлення систем для відповідності сучасним потребам наукової спільноти. Таким чином, сучасні наукові електронні бібліотеки є потужним інструментом для наукової комунікації та обміну знаннями. Їх розвиток і вдосконалення технологій сприяють підвищенню якості освіти й науки, а також підтримують інтеграцію наукових досліджень у глобальний інформаційний простір. Перспективи подальших досліджень у сфері НЕБ зумовлені необхідністю вдосконалення функціональних можливостей, підвищення зручності для користувачів і забезпечення ще більшої доступності та інтеграції наукових ресурсів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Іванова С. М., Кільченко А. В. Роль цифрових бібліотек майбутнього у науково-педагогічній діяльності. *Мультимедійні технології в освіті та інших сферах діяльності*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 лист. 2023 р.). Київ: НАУ, 2024. С. 167–170. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741570.

2. Биков В. Ю. Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: Зб. наук. пр. Вип. 29. Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. С. 32–40.

3. Пасмор Н. П., Кулик М. М. Університетська бібліотека в системі інформаційно-аналітичної підтримки наукових досліджень (з досвіду роботи НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого). *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі*: матеріали II наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 24–31 жовт. 2016 р. / Харк. нац. мед. ун-т ; [редкол.: І. В. Киричок, Т. Б. Павленко, Н. Д. Гаєва]. Харків, 2016. С. 113–117. URI: http://surl.li/tmafod.

4. Білоус В. С. Наукометричні дослідження та бібліометричні технології у діяльності університетської бібліотеки. *Сучасна бібліотека: проблеми, досвід та вектори розвитку* : наук.-практ. Інтернет-конф., 28-29 трав. 2019 р., Харків, Наукова бібліотека Нац. фарм. ун-ту. 2019. URI: http://surl.li/ohaiez.

5. Воскобойнікова-Гузєва О. Нова парадигма взаємодії бібліотеки і науки у цифрову епоху. Рец. на кн.: Копанєва В. О. *Бібліотека в середовищі цифрової науки: системно-інтеграційна взаємодія* : монографія / наук. ред. О. С. Онищенко. Київ : Ліра-К, 2020. 316 с. *Бібліотечний вісник*. 2020. № 5. С. 45–48. URL: http://surl.li/ubzevm.

6. Костенко Л., Симоненко Т., Жабін О. Цифрова гуманітаристика в бібліотеці: від е-каталогу до наукометрії. *Бібліотечний вісник.* 2018. № 4. С. 3–9. URL: http://surl.li/nykxnw.

7. Іванова С. М. Наукова електронна бібліотека НАПН України як засіб інформаційно-аналітичної підтримки педагогічних досліджень. *Комп'ютер у школі та сім'ї.* 2015. № 6. С. 38–43.

8. Копанєва В. О. Бібліотека цифрової науки. *Вісник НАН України*. 2018. № 4. С. 76–85. DOI: http://doi.org/10.15407/visn2018.04.076.

9. Кухарчук Є., Копанєва В. Поглиблення взаємодії бібліотеки з цифровою наукою: організаційно-методичні засади. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 60. С. 177–187. URL: http://surl.li/krnmyp.

10. Назаровець М. Служба інформаційного моніторингу як структурний підрозділ сучасної академічної бібліотеки. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 8. С. 24–26.

11. Інформаційно-аналітична підтримка педагогічних досліджень на основі електронних систем відкритого доступу: посібник / за наук. ред. О. М. Спіріна. Київ: ФОП Ямчинський О. В., 2019. 208 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719178/.

12. Ghare J. J., Kapadi R. V., Bavaskar H. A, Kastikar A. A. Preservation and Conservation in Digital Library. *Journal of Advances in Library and Information Science.* 2023. Vol. 12. No. 4. pp. 232–238. DOI: 10.5281/zenodo.10251172.

13. Khan Sh. A., Bhatti R. Digital competencies for developing and managing digital libraries. *The Electronic Library.* Vol. 35 (3). pp.573–597. DOI: 10.1108/EL-06-2016-01332015.

14. Nisa A. Kh. Analysis of Development and Changes in Reading Interests Using Online Libraries. *Edulib.* 2024. Vol. 13 (1). pp. 91–98. DOI: 10.17509/edulib.v13i1.57158.

15. Кобєлєв О. М. Бібліотека в епоху цифрових трансформа цій (рецензія на монографію В. О. Копанєвої «Бібліотека в середовищі цифрової науки: системно-інтеграційна взаємодія»). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2020. № 3. С. 74–77. URL: https://journals.uran.ua/bdi/article/view/224277.

16. Іванова С. М., Новицька Т. Л. Методика використання наукових електронних бібліотек для розвитку інформаційно-дослідницької компетентності наукових і науково-педагогічних працівників. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2019. Вип. 185. С. 72–78. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717989/.

17. Новицька Т. Л., Іванова С. М., Кільченко А. В. Використання сервісів наукових електронних бібліотек для оцінювання результативності науково-педагогічних досліджень: спецкурс / ред. С. М. Іванова. Київ: ІЦО НАПН України, 2022. 25 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734146/.

18. Технологія використання наукових електронних бібліотек для оцінювання результативності науково-педагогічних досліджень / С. М. Іванова та ін. *Освіта. Інноватика. Практика*: періодичний науковий журнал. 2022. Том 10. № 6. С. 171–176. URL: https://lib.iitta.gov.ua/733457/.

19. Кільченко А. В. Аналітика вебресурсу Електронної бібліотеки НАПН України засобами моніторингових систем. *Комп'ютер у школі та сім'ї:* наук.-метод. журнал. К., 2020. № 2 (158). С. 13–23.

20. Новицька Т. Л., Новицький С. В. Електронна бібліотека Національної академії педагогічних наук України у межах виконання науково-дослідних робіт. *Теоретико-практичні проблеми використання математичних методів і комп'ютерно-орієнтованих технологій в освіті та науці:* матеріали III Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф., м. Київ, 28 квіт. 2021 р. К.: ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. С. 128–131. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724863.

References:

1. Ivanova, S. M., & Kilchenko, A. V. (2024). *Rol tsyfrovykh bibliotek maibutnoho u naukovo-pedahohichnii diialnosti [The role of Digital Libraries of the future in scientific and pedagogical activities].Multymediini tekhnolohii v osviti ta inshykh sferakh diialnosti*: tezy dopovidei Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 10 lyst. 2023 r.). Kyiv: NAU, 167–170. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741570 [in Ukrainian].

2. Bykov, V. Yu. (2012). *Innovatsiinyi rozvytok zasobiv i tekhnolohii system vidkrytoi osvity [Innovative development of tools and technologies for open education systems]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*: Zb. nauk. pr., 29. Redkol.: I. A. Ziaziun (holova) ta in. Kyiv-Vinnytsia: TOV firma «Planer», 32–40 [in Ukrainian].

3. Pasmor, N. P., & Kulyk, M. M. (2016*). Universytetska biblioteka v systemi informatsiino-analitychnoi pidtrymky naukovykh doslidzhen (z dosvidu roboty NB NIuU im. Yaroslava Mudroho).* [*University library in the system of information and analytical support of scientific research (from the experience of Yaroslav the Wise NSU Library*)]. *Biblioteky i suspilstvo: rukh u chasi ta prostori*: materialy II nauk.-prakt. Internet-konf., Kharkiv, 24–31 zhovt. 2016 r. / Khark. nats. med. un-t ;. Kharkiv, 113–117. Retrieved from http://surl.li/tmafod. [in Ukrainian].

4. Bilous, V. S. (2019). *Naukometrychni doslidzhennia ta bibliometrychni tekhnolohii u diialnosti universytetskoi biblioteky. [Scientometric research and bibliometric technologies in the activities of the university library].* Suchasna biblioteka: problemy, dosvid ta vektory rozvytku : nauk.-prakt Internet-konf., 28-29 trav. 2019 r., Kharkiv, Naukova biblioteka Nats. Farm. Un-tu. Retrieved from http://surl.li/ohaiez [in Ukrainian].

5. Voskoboinikova-Huzieva, O. (2020). Nova paradyhma vzaiemodii biblioteky i nauky u tsyfrovu epokhu [A new paradigm of interaction between libraries and science in the digital age]. Rets. na kn.: Kopanieva V. O. Biblioteka v seredovyshchi tsyfrovoi nauky: systemno-intehratsiina vzaiemodiia : monohrafiia / nauk. red. O. S. Onyshchenko. Kyiv : Lira-K, 316 s. Bibliotechnyi visnyk, 5, 45–48. Retrieved from http://surl.li/ubzevm [in Ukrainian].

6. Kostenko, L., Symonenko, T., & Zhabin, O. (2018). *Tsyfrova humanitarystyka v bibliotetsi: vid e-katalohu do naukometrii [Digital humanities in the library: from e-catalog to scientometrics*]. *Bibliotechnyi visnyk*, 4, 3–9. Retrieved from http://surl.li/nykxnw [in Ukrainian].

7. Ivanova, S. M. (2015). *Naukova elektronna biblioteka NAPN Ukrainy yak zasib informatsiino-analitychnoi pidtrymky pedahohichnykh doslidzhen*. [*Scientific Electronic Library of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine as a Means of Information and Analytical Support for Pedagogical Research*] *Kompiuter u shkoli ta simi*, 6, 38–43 [in Ukrainian].

8. Kopanieva, V. O. (2018). *Biblioteka tsyfrovoi nauky* [*Digital Science Library*]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 4, 76–85. DOI: http://doi.org/10.15407/visn2018.04.076 [in Ukrainian].

9. Kukharchuk Ye., & Kopanieva V. (2020). *Pohlyblennia vzaiemodii biblioteky z tsyfrovoiu naukoiu: orhanizatsiino-metodychni zasady [Deepening the Library's Interaction with Digital Science: Organizational and Methodological Foundations*]. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 60, 177–187. Retrieved from http://surl.li/krnmyp [in Ukrainian].

10. Nazarovets, M. (2016). Sluzhba informatsiinoho monitorynhu yak strukturnyi pidrozdil suchasnoi akademichnoi biblioteky [*Deepening the Library's Interaction with Digital Science: Organizational and Methodological Foundations*]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 8, 24–26 [in Ukrainian].

11. Spirin, O. M., Ivanova, S. M., Yatsyshyn, A. V., Shynenko, M. A., Kilchenko, A. V., Labzhynskyi, Yu. A., Luparenko, L. A., Novytska, T. L., Odud, O. A. & Tkachenko, V. A. (2019). *Informatsiino-analitychna pidtrymka pedahohichnykh doslidzhen na osnovi elektronnykh system vidkrytoho dostupu: posibnyk [Information and analytical support of pedagogical research based on electronic open access systems: a manual*] / za nauk. red. O. M. Spirina. Kyiv: FOP Yamchynskyi, O. V., 208. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719178/ [in Ukrainian].

12. Ghare, J. J., Kapadi, R. V., Bavaskar H. A, & Kastikar, A. A. (2023). Preservation and Conservation in Digital Library. Journal of Advances in Library and Information Science, 12(4), 232–238. DOI: 10.5281/zenodo.10251172.

13. Khan, Sh. A., & Bhatti, R. (2024). Digital competencies for developing and managing digital libraries. The Electronic Library, 35(3), 573–597. DOI: 10.1108/EL-06-2016-01332015.

14. Nisa A. Kh. (2023). Analysis of Development and Changes in Reading Interests Using Online Libraries. Edulib, 13(1), 91–98. DOI: https://doi.org/10.17509/edulib.v13i1.57158.

15. Kobieliev, O. M. (2020). *Biblioteka v epokhu tsyfrovykh transforma tsii (retsenziia na monohrafiiu V. O. Kopanievoi «Biblioteka v seredovyshchi tsyfrovoi nauky: systemno-intehratsiina vzaiemodiia») [The Library in the Age of Digital Transformation (review of the monograph by V. O. Kopaneva's monograph «Library in the environment of digital science: system-integration interaction»)]. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 74–77. Retrieved from https://journals.uran.ua/bdi/article/view/224277 [in Ukrainian].

16. Ivanova, S. M., & Novytska, T. L. (2019). Metodyka vykorystannia naukovykh elektronnykh bibliotek dlia rozvytku informatsiino-doslidnytskoi kompetentnosti naukovykh i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Methods of using scientific digital libraries for the development of information and research competence of scientific and scientific-pedagogical staff]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*. Kropyvnytskyi, Vyp. 185, 72–78. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717989/ [in Ukrainian].

17. Ivanova, S. M., & Novytska, T. L. (2019). *Metodyka vykorystannia naukovykh elektronnykh bibliotek dlia rozvytku informatsiino-doslidnytskoi kompetentnosti naukovykh i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Using the services of scientific digital libraries to evaluate the effectiveness of scientific and pedagogical research: a special course].Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*. Kropyvnytskyi, 25. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/734146/ [in Ukrainian].

18. Ivanova, S. M., Novytska, T. L., Kilchenko, A. V., Vakaliuk, T. A. & Mintii, I. S. (2022) *Tekhnolohiia vykorystannia naukovykh elektronnykh bibliotek dlia otsiniuvannia rezultatyvnosti naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Technology of using scientific digital libraries to evaluate the effectiveness of scientific and pedagogical research].* Osvita. Innovatyka. Praktyka: periodychnyi naukovyi zhurnal. 10(6), 171–176. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/733457/ [in Ukrainian].

19. Kilchenko, A. V. (2020). *Analityka vebresursu Elektronnoi biblioteky NAPN Ukrainy zasobamy monitorynhovykh system. Kompiuter u shkoli ta simi: nauk.-metod. zhurnal. [Analytics of the web resource of the Electronic Library of the National Academy of Sciences of Ukraine by means of monitoring systems].* K., 2(158), 13–23 [in Ukrainian].

20. Novytska, T. L., & Novytskyi, S. V. (2021). *Elektronna biblioteka Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy u mezhakh vykonannia naukovo-doslidnykh robit [The Digital* Library of the NAES of Ukraine as part of research work]. Teoretyko-praktychni problemy vykorystannia *matematychnykh metodiv i kompiuterno-oriientovanykh tekhnolohii v osviti ta nautsi:* materialy III Vseukr. nauk.-prakt. onlain-konf., m. Kyiv, 28 kvit. 2021 r. K.: un-t im. B. Hrinchenka, 128–131. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/724863 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 37.013(091)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-714-722

Павлова Олена Геннадіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-4014-7440

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Анотація. Статтю присвячено історії розвитку гуманістичних ідей у зарубіжній та вітчизняній педагогіці. Вивчення розвитку ідей гуманізму та досвід реалізації гуманної педагогіки представляє безперечну цінність і заслуговує на пильну увагу та вивчення сучасними педагогами. Гуманістичні ідеї в педагогіці сягають далеко в історію, причому не тільки педагогічного знання, але, в першу чергу, в історію суспільства. У статті відображено вивчення найважливіших моментів історії розвитку гуманістичної думки та аналіз становлення та розвитку гуманізму як однієї з провідних думок у сучасній педагогіці. Охарактеризовано прояв ідей гуманізму в педагогічній думці у найдавніших соціально-культурних утворень Близького і Далекого Сходу, античній Греції та Римській імперії, в країнах Західної Європи в епоху Середньовіччя та Просвітництва та у сучасній педагогічній теорії. Описано перші кроки щодо популяризації гуманістичних ідей у педагогіці, які сприяли утвердженню у важливості гармонійного розвитку людини. Узагальнено досвід гуманістів минулих епох, накопичений у різних країнах світу та безкомпромісно перевірений в умовах їхнього історичного розвитку.

Проаналізовано витоки вітчизняної гуманістичної педагогіки та, виходячи з конкретно-історичної ситуації, провідних освітніх тенденцій і пріоритетів, охарактеризовано становлення та розвитку ідей вітчизняної гуманістичної педагогіки. Висвітлено узагальнені результати аналізу поглядів відомих педагогів, літераторів та громадський діячів. Акцентовано увагу на той факт, що саме гуманістичні ідеї значним чином уплинули на зміну суті та характеру інноваційного процесу, ставлячи особистість дитини як його центр.

Охарактеризовано сучасний розвиток педагогічної думки, якій притаманна універсальність гуманістичних ідей. Зазначено перспективи подальшої наукової розвідки щодо означеної проблематики.

Ключові слова: історія педагогіки, розвиток педагогічної думки, гуманізм, гуманістична освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Pavlova Olena Hennadiyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management, Communal Institution "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-4014-7440

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF HUMANISTIC IDEAS IN FOREIGN AND DOMESTIC EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the history of the development of humanistic ideas in foreign and domestic pedagogy. The study of the development of the ideas of humanism and the experience of implementing humane pedagogy is of indisputable value and deserves close attention and study by modern educators. Humanistic ideas in pedagogy go far back in history, and not only in pedagogical knowledge, but primarily in the history of society. The article reflects the study of the most important moments in the history of the development of humanistic thought and the analysis of the formation and development of humanism as one of the leading ideas in modern pedagogy. The manifestation of the ideas of humanism in pedagogical thought in the most ancient socio-cultural formations of the Middle and Far East, ancient Greece and the Roman Empire, in the countries of Western Europe during the Middle Ages and Enlightenment, and in modern pedagogical theory is characterized. The first steps towards the popularization of humanistic ideas in pedagogy are described, which contributed to establishing the importance of harmonious human development. The experience of humanists of past eras, accumulated in various countries of the world and uncompromisingly tested in the conditions of their historical development, is summarized.

The origins of domestic humanistic pedagogy are analyzed and, based on the specific historical situation, the leading educational trends and priorities, the formation and development of the ideas of domestic humanistic pedagogy are characterized. The generalized results of the analysis of the views of famous teachers, writers and public figures are highlighted. Attention is focused on the fact that humanistic ideas significantly influenced the change in the essence and nature of the innovation process, placing the child's personality as its center. The modern development of pedagogical thought is characterized, which is characterized by the universality of humanistic ideas. The prospects of further scientific research regarding the indicated problems are indicated.

Keywords: history of pedagogy, development of pedagogical thought, humanism, humanistic education.

Постановка проблеми. Вивчення історії педагогіки розширює горизонти пізнання розвитку педагогічної думки у ретроспективі. Це відбувається за рахунок вивчення нових знань, які надають унікальну можливість

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

самовизначення у просторі педагогічної культури. Історія педагогіки не лише накопичує та поповнює кількісний показник педагогічних знань, а й яскраво демонструє постійну реконструкцію, якісні зміни та удосконалення педагогічної теорії та практики.

У сучасних умовах великої кількості парадигмальних напрямів у системі освіти обов'язковою умовою є виявлення історичних засад цих напрямів. Відповідно, це стосується і гуманізації вітчизняної школи. Сьогодення характеризується суттєвими змінами щодо розуміння та глибини осмислення складності трансформації освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу педагогічної, філософської та історичної літератури засвідчує те, що гуманістична проблематика посідає провідне місце у доробку прогресивних мислителів і педагогів усіх часів. Ідей гуманізму знайшли прояв у працях Я. Коменського, Ж. Руссо, І. Песталоцці, А. Дистервега та багатьох інших педагогі-просвітителів. Не втрачає своєї актуальності означена проблема і у дослідженнях сучасних вітчизняних педагогів: І. Вишенського, І. Зязюна, В. Сластеніна, С. Гончаренко, Є. Барбіна, Н. Нікандрова, А. Якубовського, І. Беха та ін. Проблему розвитку гуманістичних ідей в освіті активно вивчають наукові зарубіжної і вітчизняної шкіл (С. Гончаренко, Г. Жданова, А. Касьян, Ю. Мальований та ін.).

Мета статті. Мета дослідження полягає висвітленні динаміки розвитку гуманістичних ідей у зарубіжній та вітчизняній педагогіці.

Виклад основного матеріалу. Зародження ідей гуманізму в історичному розвитку людської цивілізації бере свій початок ще за часів існування найдавніших соціально-культурних утворень Близького і Далекого Сходу, початок яких вчені датують X тис. до н.е. Слід прояву гуманістичних тенденцій можемо помітити у прикладах найдавнішої літератури: «Кодекс Хаммурапі» (близько 1780 р. до н. е.), книга «Притчі іудейського царя Соломона» (поч. 1 ст. до н.е.), індійська «Бхагавадгіта» (сер. 1 тис. до н.е.) [6, с. 81-83]. Так, зокрема, в «Притчах» іудейського царя Соломона ми спостерігаємо зображення ідеалів виховання, які засновані на гуманістичних, загальнолюдських цінностях. Також перші християнські общини, які виникли в І ст. до н. е. в Палестині, звідки ідеї християнства розповсюдилися по усій Римській імперії, виховання орієнтували на Біблію, у якій розкриваються гуманістичні погляди на виховання: любов до людей та ідею самовдосконалення для порятунку та вічного життя [4, с. 12].

В свою чергу, вивчення творів найбільш значних давньоримських філософів – Цицерона, Лукреція, Сенеки – свідчать, що саме у Стародавньому Римі інтерес до людини стає невикорінним. Людина, її сутність та доля, її свобода і внутрішня досконаліть, її місце у природі та суспільстві є центром практично будь-яких міркувань давньоримських філософів. Варто зазначити широковідому думку Сенеки «homo homini sacer est (людина для людини

свята)№ [6; 8; 11], яка цілком можливо може вважатися ідейним девізом давньоримських філософів. Своєрідний гуманістичний дух давньоримської філософії, без сумніву, є одним із факторів, що вплинули на утвердження ідей гуманізму пізніше в європейській філософії.

Знаходимо свідчення того, що вперше термін «гуманізм» було використано Марком Туллієм Цицероном (106-43 рр. до н. е.) у значенні ідеалу освіти за грецькими канонами [5, с. 69]. Є різні тлумачення семантики вживання терміну «гуманізм» за античних часів. Деякі дослідники вважають, що Ціцерон ввів цей термін у зв'язку з розробкою римської освіти для вищих станів, називаючи її humaniora studua [4, с. 16] (гуманістична освіта), що у буквальному перекладі, з його погляду, означає «ґрунтову освіту» (huma – ґрунт).

Вивчення творів давньогрецьких філософів дає можливість зробити висновок, що культура і світогляд древніх греків поки не пояснює поняття «гуманізму» як усвідомлення величі людини. Особистість світогляду давніх греків є то, що вони не ототожнюють людину окремою від загалу, – «антична людина вільна, космологічна, позаособистісна» [5, с. 69]. Також, варто зазначити, що софісти Давньої Греції, зокрема Сократ, багато своїх ідей присвячують духовному пошуку людини, її прагненню усвідомити, знайти власне місце у світі.

Отже, саме за епохи Античності ми спостерігаємо початок зародження дуже важливої думки гуманістичної педагогіки, а саме: забезпечення вільного розвитку кожної особистості, сприяння індивідуальному, природньому розвитку особистості. На цьому етапі головні ідеї гуманізму вбачаються в осмислені місця людини в гармонії з природою та мають у своїй основі філософське вчення щодо «доброї природи» людини й принципу природовідповідності. Вчення про калокагатію стало результатом означених ідей, яке можна розглядати, як першу відносну концепцією гуманістичного спрямування [8, с. 16-18].

Для періоду Раннього Середньовіччя була характерна модель авторитарного патріархального риторичного виховання, але в XII-XIII ст. з’являється тенденція до її осмислення на інших підставах. В XVI ст. країнах Західної та Центральної Європи починають складатися нові соціальні відношення. Наслідком цього стало виникнення нового погляду на світ і людину на противагу релігійно-догматичному світогляду. Середньовічний аскетизм із його запереченням радостей земного життя витісняється ідеями гуманізму, в центрі якого ідеал життєрадісної, сильної духом і тілом людини. На противагу середньовічній моралі, яка обіцяла людині краще життя в потойбіччі, гуманізм оголошує земне життя людини найвищою цінністю, звеличує земне призначення людини, утверджує її право на щастя в реальному світіи [6; 8].

Важливою подією в історії світової педагогічної думки виявився культурний рух, що пройшов під егідою гуманістичних ідей Відродження, що виникли як наслідок змін у середньовічному світогляді, оплотом якого була

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

католицька церква. Гуманісти проголошували людину головною цінністю на землі і прокладали нові шляхи виховання, проголошуючи першочергову мету – розкрити в людині все краще. У філософсько-педагогічній думці в оновленому вигляді з'явився ідеал духовно та фізично розвиненої особистості, яка була наповнена конкретно історичним змістом. Ідейні натхненники Відродження самі часто були втіленням такого ідеалу, демонструючи неабияку мудрість, моральність, духовність. Паростки педагогічного гуманізму виникали за умов пробудження національної самосвідомості у багатьох державах. Піднесення педагогічної думки було тісно пов'язаний з інтенсивним розвитком мистецтва, літератури, наукових знань. Світ після великих географічних відкриттів XV-XVI ст. став для європейця більш масштабним та багатобарвним.

Новогуманістичний зразок виховання, який надалі вплинув на розвиток гуманістичної думки, народився в надрах окремих шкіл. Перші кроки були зроблені талановитим італійським педагогом Вітторіно да Фельтре. Завдання Вітторіно як пропагандиста гуманітарного та гуманістичного виховання полягала в гармонійному розвитку всієї людини – її тіла та розуму, у вихованні майбутніх громадян, людей життя, людей справи, таких людей, для яких літературні чи наукові інтереси не могли б замінити актуальних завдань навколишньої дійсності.

Яскравим представником пропагування ідей гуманізму був Я. Коменський. Його педагогіка висловлює загальне філософське бачення світу. Світогляд відомого педагога складався під впливом ідейних потоків, які значною мірою відрізнялися, а погляди були своєрідним поєднанням нових ідей та ідей час яких минає, але чаша терезів незмінно схиляється в бік прогресу і гуманізму. Син свого часу, глибоко релігійна людина Я. Коменський з надзвичайним завзяттям у своїй діяльності та творчому доробку відображає прогресивні ідеї Відродження. Його погляд на людину протистояв догматам Середньовіччя. Великий гуманіст бачив досконале творіння природи у кожній особистості, відстоював право людини в розвитку всіх його можливостей, надавав величезне значення вихованню й освіті, які мають формувати особистість, спроможну служити суспільству [2, с. 47-50].

Він йшов від гуманістичних традицій попередників. У Я. Коменського людина постає як мікрокосм. Подібний погляд незмінно вів до визнання особливих закономірностей формування особистості, що тісно пов'язані з глобальними змінами природи.

Подальший розвиток ідеї гуманізму в педагогічній думці знайшли у працях таких видатніших діячів, як Джон Локк (1632-1704), Жан-Жак Руссо (1712-1778), Генріх Песталоцці (1746-1827), Йоганн Гербарт (177) та Адольф Дістервег (1790-1866) та інших.

Педагоги-гуманісти епохи Відродження та наступних століть прагнули довести, що виховання та освіта мають бути таким, щоб зробити дітей щасливими, щоб кожен момент перебування у школі приносив їм радість та сприяв їхньому особистісному розвитку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Тим не менш, протягом тривалого часу гуманістичний напрям у педагогіці критикувалося переважно з наступним аспектам: ідея свободи для дитини, якій протиставлялася ідея відповідальності; сентиментальна любов до дитині, як прояв педоцентризму та автономність й універсальність принципів гуманізму. Незважаючи на критику, гуманістичні ідеї отримали свій розвиток у педагогіці XIX та XX ст.

XIX столітті термін «гуманізм» набуває близького до сучасного розуміння значення завдяки ідеям німецького педагога Ф. Нітхаммер [8, с. 40]. Разом з тим, завдяки промисловій революції, розвитку науковотехнічного прогресу у світі поглибилася проблема руйнування традиційних зв'язків людини та природи, що ускладнювало розвиток ідей гуманізації освіти.

Важливу роль у гуманізації освіти відіграли ідеї педагогів-реформаторів (Г. Вінекен, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, В. Лай, М. Монтессорі, З. Редді та інших) щодо побудови навчально-виховного процесу з позиції дитиноцентризму та педагогіки партнерства, його особистісної, міжпредметної, прикладної та практичної спрямованості.

У розвитку вітчизняної педагогічної думки прояв ідей гуманізму спостерігаємо починаючи з періоду заснування Київської Русі. Державні документи датовані XII ст. мають відомості про гуманістичну спрямованість міжособистісних стосунків. Наприклад, Володимир Мономах у «Повчанні дітям» висловлює гуманістично-спрямовані ідея щодо розуму людини та можливості його удосконалення шляхом виховання й просвітництва [5, с. 59].

У XIV-XVII ст. важливу роль у розвитку освіти в Україні відіграли так звані братні школи, які було створено у Львові, Луцьку, Києві та інших містах. Цей період став часом намагання розповсюдження грамотності населення України, що викликало щире захоплення іноземців, які відвідували її. Перша братська школа підвищеного типу знаходилася у Львові (1585). Головні положення організації навчального процесу братських шкіл були зазначені у статуті, який демонструє «гуманістичні риси загальнонародної системи виховання, норми якої спиралися на глибоко моральні й національні основи й у добу важкого гноблення сприяли затриманню, продовженню і піднесенню української культури для майбутніх поколінь. У них особлива увага зверталася на методи і прийоми навчання та виховання дітей, що забезпечують формування гармонійно розвинутої особистості» [11, с. 89]. Саме в стінах братських шкіл відбувався розвиток та збільшення зони впливу гуманістичних ідей в Україні.

Яскравим прикладом розвитку вітчизняних гуманістичних ідей є філософсько-педагогічна спадщина Г. Сковороди. Аналіз його життєвого шляху та творчості утверджує дослідників у тому, що їх основою є етико-гуманістична проблематика. «Людина, есенційні аспекти її буття, пошук себе та реалізація свого покликання, загалом людинознавча проблематика стали центральним лейтмотивом філософського осмислення буття Григорієм Сковородою» [3, с. 13].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Філософсько-педагогічна спадщина Г. Сковороди – це першоджерело гуманізації вітчизняної педагогіки. Пізніше розвиток ідей гуманізму знаходимо у роботах відомих літераторів, громадських діячів та педагогів (Т. Шевченко, І. Франко, О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, Б. Грінченко, В. Сухомлинського та багатьох інших).

Незважаючи на значний розвиток теорії та практики освіти, значну кількість прихильників серед педагогів гуманістичні ідеї не знаходять масштабного використання у реальному житті. Тим не менш, спроби та прагнення перетворити педагогіку на радісну та гуманну ми спостерігаємо у всі часи. Яскравими представниками гуманістичної педагогіки ХХ ст. були Я. Корчак та В. Сухомлинський, які не лише створили унікальні авторські педагогічні концепції, а й реалізували свої ідеї на практиці На прикладі цих гуманістичних концепцій розглянемо розвиток ідеї гуманізму у педагогіці ХХ ст [7, с. 105-106].

Відомі педагоги Я. Корчак та В. Сухомлинський велике значення надавали розвитку педагогічної науки, причому Я. Корчак пропонував розглядати її як науку про мистецтво любові до дітей. Основною ідеєю педагогічних систем Я. Корчака та В. Сухомлинського є повага до особистості дитини, дбайливе ставлення до неї, її самостійності.

Метою виховної систем В. Сухомлинського служить всебічний розвиток дитини через реалізацію завдань фізичного, морального, трудового та розумового виховання, розвиток інтересів та здібностей дітей [8, с. 173].

В. Сухомлинський зазначає конкретні шляхи реалізації гуманістичної виховної системи через цілісну систему методів, форм та засобів виховання. Основними методами виховання в педагогічній системі В. Сухомлинського служить особистий приклад, заохочення, бесіда, найвищим проявом та результатом виховання виступає самовиховання, а засобами – самоврядування, праця, громадська думка колективу, довірчі відносини між педагогами та дітьми, його любов до дитини [4, с. 61].

Наприкінці ХХ ст. гуманістична парадигма в Україні слугує однією з провідних у прогресі інноваційних освітніх процесів. Науковий педагогічний пошук та новаторський практичний досвід уможливили подальший розвиток гуманістичних ідей. Беззаперечним є той факт, що саме гуманізація впливає на зміну самої суті та характеру інноваційного процесу, розглядаючи дитину як його центр. Зміст педагогічного процесу підпорядковується завданню розвитку учня, рівень якого ототожнюється з рівнем якості професійної діяльності вчителя, школи, системи загальної освіти цвілому [1, с. 87; 9, с. 71].

У програмі відродження освіти «Україна ХХІ століття» [10] серед основоположних заявлено принципи гуманізації освіти та інтеграції їх у світову освітню систему. Таким чином, зумовлено, що досвід гуманістів минулих епох, накопичений у різних країнах світу та безкомпромісно перевірений в умовах їхнього історичного розвитку, слід систематизувати,

узагальнити та осмислити у національному українському контексті. Необхідно розробити теоретичну концепцію його інтерпретації та інструментарій плідного використання в умовах сучасності, зокрема, всіх сферах знань, пов'язаних з Людиною.

Відповідно, сучасний розвиток педагогічної думки характеризується універсальністю гуманістичних ідей, яка обумовлена їх відношенню до всіх людей та будь-яких соціальних систем. У гуманістичному світогляді можливий вихід за рамки культурної відносності, національних, економічних, релігійних, расових чи ідеологічних відмінностей. Це знаходить свою реалізацію у праві всіх людей на життя, любов, освіту, моральну та інтелектуальну свободу тощо. Зокрема, принципово важливим є не протиставлення універсальних цінностей гуманістичним ідеям, а взаємодія з ними, яка передбачає перехід до множинності та різноманіття культурно-гуманістичних позицій, що поєднують і доповнюють одна одну.

Перспективами подальших досліджень означеної проблематики вважаємо глибше вивчення ідей гуманістичної педагогіки, зокрема, гуманістичних основ педагогічної підготовки вчителі.

Література:

1. Бешевець Л. В. Основні напрямки сучасної гуманістичної педагогіки. Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць / редкол. : В. К. Буряк, Л. В. Кондрашова, Г. Б. Штельмах та ін. Кривий Ріг, 2009. Вип. 24. С. 86-91.
2. Год Б. В. Педагогічна думка доби європейського відродження (XV–XVI ст.): люди та ідеї : навч. посіб.-практикум. Полтава, 2004. Ч. 1. 190 с.
3. Гриньова М. В., Басенко Р. О. Розвиток гуманістичних ідей цілісної освіти особистості в освітньо-філософській спадщині Григорія Сковороди. Імідж сучасного педагога, 2023. (4(205). С. 12–16. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-12-16
4. Житеньова Л. В. Гуманістичні ідеї в історії вітчизняної педагогіки. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 150. 2019. С. 58-63. URL: https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/150/14.pdf
5. Завгородня Т.К. Прокопів Л.М., Стражнікова І.В. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2014. 160 с.
6. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.
7. Козак І. В. Формування гуманістичного світогляду учнів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського. Педагогіка і психологія. 2011. № 2. С. 104-115.
8. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб. [3-е вид., доп.]. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 190 с.
9. Попович О. В., Сабадаш Ю. С. Історична українська наукова думка: інтерпретація ідей гуманізму. Грані. 2018. Т. 21, № 5. С. 66-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_5_9
10. Постанова кабінету міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») від 3 листопада 1993 р. N 896. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text
11. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник. Київ.: Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.
12. Усатенко Г.О. Гуманістичний підхід в освіті: тяглість традиції і виклики сьогодення. Науково-освітній портал «Григорій Савович Сковорода». URL: https://skovoroda.man.gov.ua/article/humanistychnyi-pidkhid-v-osviti-tiahlist-tradytsii-i-vyklyky-sohodennia

References:

1. Beshevets′ L. V. (2009) Osnovni napryamky suchasnoyi humanistychnoyi pedahohiky [The main directions of modern humanistic pedagogy]. Pedahohika vyshchoyi ta seredn′oyi shkoly: zb. nauk. prats′. Kryvyy Rih, Vyp. 24. S. 86-91. [in Ukrainian].

2. Hod B. V. (2004) Pedahohichna dumka doby yevropeys′koho vidrodzhennya (XV–XVI st.): lyudy ta ideyi [Pedagogical thought of the era of the European Renaissance (15th–16th centuries): people and ideas:]: navch. posib.-praktykum. Poltava. CH. 1. 190 s. [in Ukrainian].

3. Hryn′ova M. V., Basenko R. O. (2023) Rozvytok humanistychnykh idey tsilisnoyi osvity osobystosti v osvitn′o-filosofs′kiy spadshchyni Hryhoriya Skovorody [The development of humanistic ideas of integral education of the individual in the educational and philosophical heritage of Hryhoriy Skovoroda]. Imidzh suchasnoho pedahoha. (4(205). S. 12–16. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-12-16. [in Ukrainian].

4. Zhyten′ova L. V. (2019) Humanistychni ideyi v istoriyi vitchyznyanoyi pedahohiky [Humanistic ideas in the history of domestic pedagogy]. Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky. Vypusk 150. 2019. S. 58-63. URL: https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/150/14.pdf. [in Ukrainian].

5. Zaychenko I.V. (2010) Istoriya pedahohiky [History of pedagogy]. Knyha I. Istoriya zarubizhnoyi pedahohiky: navchal′nyy posibnyk. Kyyiv: Vydavnychyy Dim «Slovo», 624 s. [in Ukrainian].

6. Zavhorodnya T.K. Prokopiv L.M., Strazhnikova I.V. (2014) Istoriya pedahohiky: navchal′no-metodychnyy posibnyk [History of pedagogy: educational and methodological manual]. Ivano-Frankivs′k. 160 s. [in Ukrainian].

7. Kozak I. V. (2011) Formuvannya humanistychnoho svitohlyadu uchniv u tvorchiy spadshchyni V. O. Sukhomlyns′koho [The formation of a humanistic worldview of students in the creative heritage of V. AT. Sukhomlynskyi.]. Pedahohika i psykholohiya. № 2. S. 104-115. [in Ukrainian].

8. Levkivs′kyy M. V. (2008) Istoriya pedahohiky [History of pedagog] : navch.-metod. posib. [3-e vyd., dop.]. Kyyiv : Tsentr uchbovoyi literatury. 190 s. [in Ukrainian].

9. Popovych O. V., Sabadash YU. S. (2018) Istorychna ukrayins′ka naukova dumka: interpretatsiya idey humanizmu [Historical Ukrainian scientific thought: interpretation of the ideas of humanism]. Hrani. T. 21, № 5. S. 66-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_5_9 [in Ukrainian].

10. Postanova kabinetu ministriv Ukrayiny «Pro Derzhavnu natsional′nu prohramu «Osvita» («Ukrayina XXI stolittya») [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the State National Program "Education" ("Ukraine of the XXI Century")] vid 3 lystopada 1993 r. N 896. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text. [in Ukrainian].

11. Sysoyeva S. O., Sokolova I. V. (2003) Narysy z istoriyi rozvytku pedahohichnoyi dumky [Essays on the history of the development of pedagogical thought]: navchal′nyy posibnyk. Kyyiv.: Tsentr navchal′noyi literatury. 308 s. [in Ukrainian].

12. Usatenko H.O. Humanistychnyy pidkhid v osviti: tyahlist′ tradytsiyi i vyklyky s′ohodennya [Humanistic approach in education: persistence of tradition and challenges of today]. Naukovo-osvitniy portal «Hryhoriy Savovych Skovoroda». URL: https://skovoroda.man.gov.ua/article/humanistychnyi-pidkhid-v-osviti-tiahlist-tradytsii-i-vyklyky-sohodennia [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 374:37.091.3:37.021

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-723-734

Петрунчак Денис Васильович аспірант, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, м. Київ, тел.: (044) 239-30-17, https://orcid.org/0009-0004-6276-7415

Кузьменко Оксана Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, тел.: (099) 640-02-86, https//orcid.org/0000-0002-8625-7936

Погранична Наталія Михайлівна викладач кафедри української та іноземних мов, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0008-7027-4441

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СУЧАСНОГО ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

Анотація. У сучасних умовах швидких соціально-економічних змін і розвитку інформаційного суспільства, формальна освіта все частіше стикається з необхідністю доповнення іншими видами навчання для забезпечення розвитку ключових компетентностей здобувачів вищої освіти. В Україні, як і в усьому світі, зростає важливість неформальної освіти, яка дозволяє здобувачам розвивати практичні навички, адаптивність та соціальні компетенції, що мають критичне значення в умовах сьогодення. З огляду на обмеження формальної освіти, які, передусім пов’язані з традиційністю та рамкованістю навчальних програм, неформальна освіта дає можливість здобути додаткові знання та навички.

Особливої актуальності тема розвитку неформальної освіти набуває в українських реаліях, де здобувачі часто мають доступ до неформальних програм через громадські організації, волонтерські проєкти, курси самоосвіти та онлайн-платформи. Ці ресурси надають можливість опановувати іноземні мови, лідерські якості, комунікативні та цифрові навички тощо. Окрім того, цифрова трансформація та популярність онлайн-навчання сприяють швидкому розвитку неформальної освіти, роблячи її доступнішою для широкої аудиторії. Співпраця між офіційними інституціями та громадянським суспільством, як-от університетами та неурядовими організаціями, має значний потенціал для розширення можливостей здобувачів. Формування спільних програм, які поєднують теоретичну базу з практичними навичками, сприятиме всебічному розвитку здобувачів, підвищуючи їхню конкурентоспроможність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

на ринку праці. Важливим викликом у контексті розвитку неформальної освіти є інтеграція таких програм до формальних навчальних процесів, що дозволить створити гармонійну систему підготовки компетентних фахівців.

Ключові слова: неформальна освіта; компетенції; ключові компетенції; педагогіка; формальна освіта

Petrunchak Denys Vasylovych Postgraduate Student, Mykhailo Dragomanov State University, Kyiv, tel.: (044) 239-30-17, https://orcid.org/009-0004-6276-7415

Kuzmenko Oksana Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor Pedagogy Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, tel.: (099) 640-02-86, https//orcid.org/0000-0002-8625-7936

Pohranychna Natalia Mykhailivna Lecturer of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0008-7027-4441

THE ROLE OF NON-FORMAL EDUCATION IN THE FORMATION OF KEY COMPETENCIES OF A MODERN STUDENT OF EDUCATION

Abstract. In today's conditions of rapid socio-economic changes and the development of the information society, formal education is increasingly faced with the need to supplement it with other types of education to ensure the development of key competencies of higher education students. In Ukraine, as throughout the world, the importance of non-formal education is growing, which allows students to develop practical skills, adaptability and social competences, which are of critical importance in today's environment. Given the limitations of formal education, which are primarily related to the traditionality and framework of educational programs, non-formal education provides an opportunity to acquire additional knowledge and skills.

The topic of the development of informal education is especially relevant in Ukrainian realities, where applicants often have access to informal programs through public organizations, volunteer projects, self-education courses and online platforms. These resources provide opportunities to learn foreign languages, leadership qualities, communication and digital skills, and more. In addition, digital transformation and the popularity of online learning contribute to the rapid development of non-formal education, making it more accessible to a wide audience. Collaboration between formal institutions and civil society, such as universities and non-governmental organizations, has significant potential for empowering grantees. The formation of joint programs that combine the theoretical basis with practical skills will contribute to the comprehensive development of applicants, increasing

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

their competitiveness on the labor market. An important challenge in the context of the development of non-formal education is the integration of such programs into formal educational processes, which will allow creating a harmonious system of training competent specialists.

Keywords: non-formal education; competencies; key competencies; pedagogy; formal education

Постановка проблеми. Актуальність вивчення ролі неформальної освіти у формуванні ключових компетентностей сучасного здобувача освіти зумовлена багатьма факторами. Передусім йдеться про ті нові виклики, які постають перед освітнім процесом у контексті стрімкого розвитку цивілізації, глобалізації, зміни у підході до функціонування економіки та стрімкого розвитку інформаційного суспільства. У зрізі українського суспільства йдеться про ті освітні виклики, які зумовлені війною та початком процесу європейської інтеграції. У сукупності, ці тенденції вимагають адаптації цілей, змісту та методів освітніх програм, оскільки сучасна система шкільної освіти не завжди відповідає потребам молодого покоління в умовах динамічних соціально-економічних змін. Таким чином, важливо не лише забезпечити формальну освіту, але й доповнити її можливостями неформального навчання, яке, на відміну від шкільного навчання, є більш чутливим до змін у світі. У контексті дослідження акцент неформальної освіти зміщений у бік розвитку ключових компетентностей, зокрема критичного мислення, креативності, здатності до самоосвіти та адаптивності, що є необхідними у сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні використані нормативні документи, які на законодавчому рівні регулюють такі поняття як неформальна освіта, ключові компетентності, критерії якості освіти. У дослідженні використані матеріали переважно закордонних дослідників: Р. Реттінгер, І. Грабовської-Лепчак, Й. Клейса, М. Фордхема, Й. Станческу та ін.

Мета статті полягає у визначенні ролі неформальної освіти у формуванні ключових компетентностей сучасного здобувача освіти. Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання: проаналізувати підходи до розуміння поняття неформальна освіта та виокремити її основні характеристики; виокремити позитивні практики та проаналізувати дослідження у контексті взаємозв'язку неформальної освіти та формування ключових компетентностей здобувачів освіти; виявити основні можливості для здобувачів вищої освіти щодо отримання неформальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначеннями, які затверджено Національною рамкою кваліфікацій, а також чинного Закону України «Про освіту», компетентність – «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

подальшу навчальну діяльність» [4]. У Постанові Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти» визначено компетентнісний підхід як основний принцип за яким визначаються вимоги до обов'язкових результатів навчання. У цій постанові також визначено і ряд ключових компетентностей. Наприклад, вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки та технологій; інноваційність; екологічна компетентність; навчання протягом життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини тощо [5].

Загалом у науковому дискурсі існує доволі значна кількість спроб окреслити компетентність. Наприклад, у словнику іншомовних слів компетентність (від лат. competens (competentis) – належний, відповідний), означає поінформованість, обізнаність, авторитетність [7, с. 282]. Марущак О. розглядає компетентність як інтегровану якість особистості. На її переко-нання, компетентність – це свого роду здатність до продуктивної діяльності, яка виявляється у певних соціально-значущих сферах. Для розвитку компетентності необхідні раніше здобуті знання, уміння, навички та ін. [2, с. 107].

Формальна та неформальна освіта вважаються формами освіти, які мають особливе значення для розвитку здобувача освіти, а також набуття ним ключових компетентностей. Неформальну освіту можна розуміти як організований освітній процес, який відбувається паралельно до основної системи освіти, однак у порівнянні із формальною, не надає жодних державних свідоцтв чи дипломів. Сертифікати, отримані під час навчання за неформальною освітою здебільшого вважаються підвищенням кваліфікації. Участь у неформальній освіті є добровільною, відповідно, вибір освітньої послуги – усвідомлений. Як слушно зауважує польська дослідниця Р. Реттінгер [11], неформальна освіта стає все більш поширеним способом набуття та розвитку компетенцій, пізнання світу, способом формування світогляду, а також уявлень про себе та інших. Зважаючи на постійну трансформацію сучасної системи освіти, все більше і більше значення для формування ключових компетентностей здобувачів освіти має саме неформальна освіта. Трансформації, які постійно відбуваються у сферах економіки, інформації, інновацій, а також невпинний технологічний прогрес створює нові освітні, соціальні, економічні та політичні виклики, частина з яких долається саме через можливості, які має неформальна освіта.

Аналізуючи загалом освітню систему, інша польська дослідниця І. Грабовська-Лепчак, робить висновок про те, що ідеальною та найбільш комплексною є та освітянська система, яка включає чотири типи освіти: формальну, неформальну, випадкову та самоосвіту [8, с.127]. У цьому контексті, формальна освіта є найпоширенішою формою передачі знань і навичок. ЇЇ розуміють як систему, побудовану на основі фіксованого змісту та

форм навчання, розроблену від початкової шкільної освіти до університетського рівня. У багатьох сенсах неформальна освіта дозволяє підвищувати кваліфікацію або отримати додаткові компетенції у професійному житті. Неформальна освіта надається поза освітянською системою. ЇЇ головна мета – надання знань та формування практичних навичок. Від формальної освіти її відрізняє насамперед методологія, підходи, способи отримання тих чи інших знань. Наприклад, якщо формальна освіта вимагає присутності здобувачів у аудиторії, чи онлайн, чіткості таймінгу проведення занять, конспекту лекцій чи практичних занять від педагога, спосіб отримання неформальної освіти немає цих вимог.

З одного боку, будь-яка освітня послуга, яка належить до неформальної освіти має наперед визначену цільову аудиторію, однак з іншого боку, освітні курси, розміщені на цифрових платформах не мають суттєвих обмежень. Наприклад, популярні платформи цифрової освіти дозволяють проходити навчання у будь-який зручний для слухача час, отримувати сертифікати, зберігати доступ до інформації, або ж переглядати при необхідності надані матеріали під час завдання у своєму особистому кабінеті. Яскравим прикладом може бути онлайн платформа Prometheus, яка надає доступ до безкоштовних та платних навчальних курсів, а також пропонує корпоративні навчання. Сьогодні платформа налічує понад 400 курсів різноманітної тематики, 2 960 000 користувачів та 2 480 000 виданих сертифікатів. Цікавинкою платформи є поступове відкриття доступу до курсів, які впроваджені світовими університетами [3]. Отже, можемо припустити, що однією із важливих характеристик неформальної освіти є гнучкість.

Ще у 70-х роках XIX ст. Клейс та ін. визначають неформальну освіту як «будь-яку навмисну та систематичну освітню діяльність, яка зазвичай проводиться поза традиційною школою, зміст якої адаптований до потреб особистості та конкретних ситуацій. Неформальна освіта має на меті максимізувати навчання та знання та звести до мінімуму проблеми, з якими стикається індивід у формальній освіті (стрес, пов’язаний з оцінками, нав’язаними дисциплінами, виконанням домашніх завдань тощо)» [9, p. 6]. У цьому відношенні неформальну освіту слід розглядати як набір освітніх дій, які здійснюються в неформальному інституційному середовищі поза освітньою системою [12, p. 628]. До основних характеристик неформальної освіти відносять такі:

гнучкість: неформальна освіта забезпечує високий рівень гнучкості, дозволяючи здобувачам освіти самостійно обирати темп, місце та спосіб навчання. Завдяки цьому можна легко адаптувати навчальний процес під особистий графік і потреби. Такий підхід сприяє гармонійному поєднанню навчання з роботою, особистим життям або іншими обов'язками, роблячи таким чином освіту доступнішою та комфортнішою;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

добровільна участь: неформальна освіта базується на принципі добровільності, що означає, що кожен учасник має внутрішню мотивацію до навчання. Завдяки цьому підходу людина бере участь у процесі свідомо, обираючи тільки ті знання й навички, які справді цікаві та корисні для неї. Добровільність сприяє глибшому залученню, позитивному ставленню до навчання та підвищує ефективність засвоєння матеріалу;

різноманітність змісту: неформальна освіта охоплює широкий спектр тем і форматів, що дозволяє задовольнити найрізноманітніші інтереси та потреби учасників. Від практичних навичок і творчих дисциплін до сучасних технологій і особистісного розвитку – кожен може знайти саме те, що відповідає його особистим цілям. Така різноманітність відкриває можливість постійного самовдосконалення та набуття знань у різних сферах життя, розширюючи горизонти та підвищуючи адаптивність;

доступність: неформальна освіта є доступною для всіх, незалежно від віку, соціального статусу чи попереднього досвіду. Завдяки різним форматам – онлайн-курсам, воркшопам, тренінгам, вебінарам – навчання стає можливим для людей із різних куточків світу. Відсутність жорстких вимог до участі в навчанні та вільний вибір рівня складності роблять освіту відкритою та зрозумілою, сприяючи рівним можливостям для всіх, хто прагне до розвитку та отримання нових знань;

неформальність у структурі: неформальна освіта характеризується відсутністю жорсткої структури, стандартних програм та формальних вимог. Це дозволяє адаптувати навчальний процес під потреби кожного учасника, створюючи динамічне середовище для глибшого, практичного засвоєння матеріалу. Гнучкий підхід до структури сприяє вільному обміну ідеями, стимулює креативність та ініціативність, а також надає можливість досліджувати теми більш глибоко та різносторонньо, ніж це можливо у традиційній освіті;

навчання протягом усього життя: неформальна освіта сприяє концепції безперервного навчання, яке триває протягом усього життя. Завдяки можливості навчатися у будь-якому віці та на будь-якому етапі життя, кожен має шанс постійно розвивати свої навички та знання, адаптуючись до швидких змін у світі. Цей підхід підтримує особистісне зростання, підвищує конкурентоспроможність та забезпечує гнучкість у прийнятті нових викликів і можливостей [14, p. 131].

Свого часу М. Фордхем виділив чотири ключові елементи неформальної освіти: місце набуття неформальної освіти може бути як навчальний заклад, так і інші організації, які мають право надавати послуги з неформальної освіти; учасниками неформальної освіти можуть бути люди різних вікових груп, спільним для яких є певні потреби; навчальні програми неформальної освіти як правило зосереджені на досягнення конкретних цілей; неформальна освіта є гнучкою у питанні організації, підборі методів навчання та способах передачі

знань [13]. До неформальної освіти належить організована, систематична освітня діяльність, яка проводиться поза формальними рамками системи забезпечення різних форм освіти. Неформальна освіта є елементом, що поєднує безперервну освіту та навчанням протягом життя. Це невід'ємний елемент нашого існування, який робить його можливим адаптація до нестабільних умов проживання. Ось чому Нова освітня реальність насичена ідеєю підтримки навчання протягом життя навчання [10].

У випадку дітей та молоді неформальна освіта має бути привабливою та цікавою, позаяк її головна мета полягатиме у формуванні бажання брати участь у безперервному навчанні, розвитку талантів і навичок. Сьогодні відбувається зміщення акценту з формальної освіти, в якій знання є об'єктивними та мають на меті надати людині «жорсткі» компетенції, на неформальну освіту, де знання є інтерсуб'єктивними та пропонують «м'які» компетенції [10]. Неформальна освіта сприяє розвитку м'яких навичок, таких як комунікація, критичне мислення та лідерство, які не завжди отримують належну увагу в традиційній освіті. Завдяки практичним заняттям і проєктам неформальна освіта робить навчання більш цікавим, що підвищує мотивацію здобувачів освіти. Участь у таких програмах також допомагає молоді налагоджувати нові соціальні зв'язки і створювати корисні мережі, що у подальшому сприятиме кар'єрі. Окрім того, неформальна освіта готує молодь до швидких змін у світі, заохочуючи до самостійного навчання та адаптації до нових викликів. Вона також включає елементи волонтерства і соціальної діяльності, формуючи активну громадянську позицію та соціальну відповідальність. Таким чином, неформальна освіта доповнює традиційне навчання і сприяє всебічному розвитку молоді, допомагаючи їй бути готовою до реальних викликів у житті.

Неформальна освіта може реалізуватись по-різному. Наприклад, у контексті розвитку ключових компетентностей здобувачів освіти можливо проводити різноманітні заходи із залученням бібліотек, клубів, музеїв, кінотеатрів. Цікавими форматами є мистецькі школи, гуртки з різних дисциплін, міждисциплінарні заходи, факультативні заходи, конкурси, шоу, шкільні свята, подорожі, табори, екскурсії, волонтерська діяльність, та ін. Польська дослідниця Р. Реттінгер, вивчаючи позитивні практики неформальної освіти у сфері підприємництва, зазначає, що різноманітність освітніх заходів на сучасному ринку неформальної освіти змушує критично переосмислювати залучення шкіл до освітніх проєктів. Щодо неформальної освіти – зберігається великий попит на освітні проєкти для здобувачів, які спрямовані на формування та розвиток ключових компетентностей учнів (соціальних, ініціативних, підприємливих) та розвиток креативності, інноваційності, командної роботи, що необхідно для ринку праці. Позитивними практиками неформальної освіти дослідниця визначає проведення наукових пікніків, функціонування центрів науки, різноманітних молодіжних програм,

наявність практики запровадження університетів третього віку, наукові подорожі, природничі табори, функціонування ночі музеїв, наявність мовних таборів, наукові ярмарки тощо [11, p. 226]. У глобальному контексті, дослідниця підкреслює, що процес трансформації та переорієнтації системи державної освіти є доволі важким і довгостроковим. А тому постає ключове питання у створенні умов, за яких можлива побудова консенсусу між громадянським суспільством та державними структурами, зокрема вагомим чинником є імплементація такої взаємодії на рівні місцевого самоврядування. У контексті цього, дослідниця пропонує створити умови для реалізації ефективної співпраці на місцевому рівні між школами та місцевими організаціями – громадські центри, театри, бібліотеки, фонди та асоціації тощо.

Інші дослідники, вивчаючи вплив неформальної освіти на мотивацію, виявили, що неформальна освіта має додатковий, а іноді й компенсаційний характер стосовно формальної освіти, значною мірою сприяючи підвищенню мотивації учнів до навчання, покращенню ключових компетенцій учнів та розвитку наскрізних знань. У певних аспектах неформальна освіта краще працює із формуванням навичок, які спрямовані на самопізнання та розвиток особистості, формування команди, відповідальне ставлення, вміння планувати, координувати та організовувати дозвілля, навички управління міжособистісними та внутрішньо особистісними конфліктами, вміння вирішувати повсякденні проблеми та ін. [12, p. 629].

Й. Станческу та ін. у 2018 році провели анкетування, участь у якому взяло 100 студентів першого курсу різних факультетів Валахійського університету Тирговіште (Valahia University Târgovişte) у Румунії. Пункти анкети були розроблені таким чином, що дозволяли виміряти такі показники участі у неформальній освіті як: наявність попередньої участі студентів у неформальній освіті; актуальна залученість до неформальної освіти; наскільки студенти вважають доцільним брати участь у неформальній освіті; види неформальної освіти, яку б вони вибрали для особистого розвитку; наскільки студенти вірять, що їхнє залучення до неформальної діяльності може підвищити навчальну мотивацію; основні переваги залучення студентів до неформальної освіти. Згідно з отриманими результатами, вченим вдалося з’ясувати, 40% респондентів вважає за доцільне брати участь у неформальних заходах; 60% студентів не були залучені до неформальної освіти; найважливішими перевагами неформальної освіти є: покращення стосунків з колегами (15%), можливість використання отриманих знань у реальних життєвих ситуаціях (15%) та підвищення мотивації до навчання (15%) [12].

У контексті української практики вивчення актуальності неформальної освіти для молоді, можемо привести у приклад дослідження, яке проводилося Молодіжною радою при Кремінській міській військовій адміністрації у період з 05 по 16 лютого 2024 року на тему: «Теми неформальної освіти для молоді».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

В опитуванні взяли участь 428 осіб, віком від 14-ти до 35 років. За результатами опитування, 67.1% опитуваних висловили потребу у нефор-мальній освіті через потребу у саморозвитку (64.5%), для покращення професійних знань та навичок (58.9%), реалізації власних мрій та планів (45.6%). Серед тем, які обрали респонденти для отримання знань, шляхом залучення до неформальної освіти найбільшу кількість займає психологія (53.7%); саморозвиток (49.8%); цифрова та комп'ютерна грамотність (44.9%); підприємництво (24.7%) [6].

У зрізі вищої освіти, спеціальні, загальні та інтегративні компетенції є наперед визначеними у кожному чинному освітньому та професійному стандартах. Таким чином, кожна освітня програма із підготовки бакалавра, магістра чи доктора філософії містить перелік компетенцій, формування яких реалізується через формальну освіту. Роль неформальної освіти також має значний вплив на здобуття компетенцій. Зокрема, результати отримані під час навчання за неформальною освітою, регламентуються положеннями про освітній процес кожного ЗВО, а також формальними вимогами щодо дотримання впроваджених освітніх програм критеріїв якості освіти, про що, зокрема зазначено у Законі України «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [1].

Загалом в українському суспільстві неформальна освіта набирає шалених темпів. І тут можна говорити і про офіційні інституції і про представництво громадянського суспільства. Наприклад університети активно впроваджують різноманітні навчальні курси, літні та зимові школи, клуби із вивчення іноземних мов, підтримують студентські ініціативи, відкриті лекторії, розвивають можливість долучитися до проєктного менеджменту та ін. Громадянське суспільство також сприяє розвитку неформальної освіти. Сьогодні такі ресурси як House of Europe, Гурт та інші виступають найбільш популярними платформами на яких можна знайти можливості розвинути ключові компетентності, долучитися до міжнародних програм, взяти участь у проєктах Erasmus+ тощо. В Україні проводиться також чимало наукових фестивалів, орієнтованих на студентів, учнів та освітян. Серед найпопулярніших є «Kyiv Maker Faire» – фестиваль технологій, науки, інженерії та винахідництва, де можна побачити багато сучасних наукових проєктів, робототехніку, експерименти тощо. Зазвичай цей фестиваль привертає увагу студентів, які цікавляться STEM (наука, технології, інженерія, математика) та креативним підходом до навчання; «Наукові Пікніки» – тематичні фестивалі, на яких науковці з різних галузей проводять експерименти та демонстрації для молоді та школярів. Цей формат залучає відвідувачів усіх вікових груп, зокрема здобувачів освіти, які хочуть більше дізнатися про науку та техніку; «Дні науки»; «Дні кар'єри»; «Молодіжні наукові фестивалі», які проводяться у багатьох містах України та залучають до себе здобувачів освіти. учнів і

студентів. Чималий вплив на розвиток неформальної освіти для школярів має Мала академія наук України (МАН), яка на постійній основі проводить різноманітні заходи для учнів старших класів, сприяючи їхньому розвитку та профорієнтації, розвитку навчальної мотивації. Ще одним цікавим проєктом є Освіторія – організація, яка розробляє інноваційні освітні програми, курси та матеріали для вчителів і учнів. Вона також проводить національні та міжнародні освітні заходи, зокрема Global Teacher Prize Ukraine. Одним із популярних напрямів неформальної освіти є цифрова освіта. Йдеться про такі онлайн платформи як: Prometeus, EdEra, Креативна Практика, Coursera, Дія. Освіта та ін. Варто також виокремити наявність багатьох організацій та професійних спільнот, які пропонують послуги неформальної освіти на платній основі.

Висновки. Підсумовуючи, приходимо до висновку, що неформальна освіта має доволі важливе значення для формування ключових компетентностей сучасного здобувача освіти. Загалом є кілька способів залучення здобувачів освіти до неформальної освіти: через державні інституції, такі, як, наприклад університети, інститути підвищення кваліфікації; через представників громадянського суспільства у контексті індивідуальних ініціатив, а також реалізації ними державних та міжнародних грантів; шляхом користування різноманітними онлайн платформами; участі у професійних спілках та асоціаціях. У перспективі подальшого розвитку дослідження варто звертатися до емпіричних даних, які дозволяють кластеризувати тематику та сферу зацікавлення здобувачів освіти у контексті неформальної освіти.

Література:

1. Закон України «Про затвердження Положення при акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти № 686 від 15.05.2024 року URL: http://surl.li/trieee

2. Марущак О. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся»,* Вип. 11, 2016. С. 97 – 108.

3. Освітня Платформа Prometheus URL: http://surl.li/pxxvem

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. № 1341 (в редакції від 25 червня 2020 р. № 519. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти» від 24 липня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text

6. Результати опитування «Теми неформальної освіти для молоді» URL: http://surl.li/pcrftw

7. Словник іншомовних слів. уклад.: С. Морозов, Л. Шкарапута. Київ: Наукова думка. 2000. 680 с.

8. Grabowska-Lepczak I. Wybrane aspekty edukacji formalnej i pozaformalnej w zakresie ograniczania ryzyka klęsk ży wiołowych i przeci wdziałania zagrożeniom. Zeszyty Naukowe. 2021, Nr 80 (tom 2). s. 125–141 DOI: 10.5604/01.3001.0015.6473

9. Kleis, J., Lang, L., Mietus, J.R. & Tiapula, F.T.S. (1973). Toward a contextual definition of non formal education. Non formal education discussion papers. East Lansing, MI: Michigan State University

10. Marcinkiewicz, A. (2013), Pozaformalne i nieformalne aspekty edukacji akademickiej, „Ogrody Nauk i Sztuk", nr 3, s. 46–53.

11. Rettinger R. Dobre praktyki edukacji pozaformalnej URL: http://surl.li/xhqirr

12. Stăncescu I., Petrescu A.-M. A., Gorghiu G.. Drăghicescu M. L. The role of non-formal activities for increasing students' motivation for learning. The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences. ERD 2017 - Education, Reflection, Development, Fourth Edition. P. 627-632.

13. Fordham, P. E. Informal, non-formal and formal education programmes, YMCA George Williams College ICE301 lifelong learning unit, 2(1993),

14. Wageed E. M., Elgamal Yo. S., Ismail O. M. M., Abdrabou M.H. The Impact of Non-Formal Educational Approach on the Academic Performance and Employability of Engineering and Computer Science Students. *Olympiads in Informatics*, Vilnius University, 2024, Vol. 18, 129–145.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pry akredytatsiiu osvitnikh prohram, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity» vid 15 travnja 2024 roku, № 686 [Law of Ukraine «On the approval of the Regulation on the accreditation of educational programs, according to which higher education applicants are trained» from may, 15, 2024 № 686] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://surl.li/trieee [in Ukrainian].

2. Marushchak O. (2016). Poniattia kompetentnosti u pedahohichnii diialnosti. [The concept of competence in pedagogical activity]. *Kreatyvna pedahohika. Akademiia mizhnarodnoho spivrobitnytstva z kreatyvnoi pedahohiky «Polissia» Vyp. 11* [*Creative pedagogy. Academy of international cooperation in creative pedagogy «Polyssia»*, Vol. 11,], 2016., 97 – 108 [in Ukrainian].

3. Osvitnia Platforma Prometheus [Educational Platform Prometheus]. Retrieved from http://surl.li/pxxvem [in Ukrainian].

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii» vid 23 lystopada 2011 r. № 1341. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the National Framework of Qualifications» from November, 2011 No. 1341]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п [in Ukrainian].

5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Derzhavnoho standartu pochatkovoi osvity» vid 24 lypnia 2019 r. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Amendments to the State Standard of Primary Education from July 24, 2019]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

6. Rezultaty opytuvannia «Temy neformalnoi osvity dlia molodi» [Results of the survey «Topics of non-formal education for young people»] Retrieved from http://surl.li/pcrftw [in Ukrainian].

7. Slovnyk inshomovnykh sliv. [Dictionary of foreign words]. uklad.: S. Morozov, L. Shkaraputa. Kyiv: Naukova dumka. [Kyiv: Scientific opinion]. 2000. 680 s.

8. Grabowska-Lepczak I. (2021). Wybrane aspekty edukacji formalnej i pozaformalnej w zakresie ograniczania ryzyka klęsk ży wiołowych i przeci wdziałania zagrożeniom. [Selected aspects of formal and non-formal education in the field of reducing the risk of natural disasters and counteracting threats]. Zeszyty Naukowe – Scientific Papers. Nr 80 (tom 2), 125–141. [in Poland].

9. Kleis, J., Lang, L., Mietus, J.R. & Tiapula, F.T.S. (1973). Toward a contextual definition of non formal education. Non formal education discussion papers. East Lansing, MI: Michigan State University [in English]

10. Marcinkiewicz, A. (2013). Pozaformalne i nieformalne aspekty edukacji akademickiej. [Non-formal and informal aspects of academic education]. *Ogrody Nauk i Sztuk* – Gardens of Science and Arts, nr 3, 46–53. [in Poland].

11. Rettinger R. (2021). Dobre praktyki edukacji pozaformalnej URL: http://surl.li/xhqirr [in English].

12. Stăncescu I., Petrescu A.-M. A., Gorghiu G.. Drăghicescu M. L. (2017) The role of non-formal activities for increasing students' motivation for learning. The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences. ERD - Education, Reflection, Development, Fourth Edition. P. 627-632. [in English].

13. Fordham, P.E. (1993), Informal, non-formal and formal education programmes, YMCA George Williams College ICE301 lifelong learning unit, 2 [in English].

14. Wageed E. M., Elgamal Yo. S., Ismail O. M. M., Abdrabou M.H. (2024). The Impact of Non-Formal Educational Approach on the Academic Performance and Employability of Engineering and Computer Science Students. *Olympiads in Informatics*, Vilnius University, Vol. 18, 129–145. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.2.016:7.012

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-735-747

Половіна Олена Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент завідувач кафедри дошкільної освіти Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (044) 295-59-35, https://orcid.org/0000-0001-6021-5677

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ НАВИЧОК ДИЗАЙНУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Теоретичний екскурс проблеми формування елементарних навичок дизайну у дітей старшого дошкільного віку, дозволив визначити, що це цілісна естетична система орієнтована на креативність, позиції і дії педагога, спрямовані на формування ціннісного ставлення до творів мистецтва, розвиток потреби у мистецькій діяльності. Стимулом до дизайнерської діяльності може слугувати значимий для дитини результат. Дитина має право вибору, пошуку власного шляху створення художнього образу в мистецькій діяльності. Допомогти дитині створити власну картину світу, фіксуючи враження про нього через створення художнього образу. Усвідомити, що створювати образ – це передавати його ознаки за допомогою пережитих дитиною емоційних вражень внаслідок візуального, аудіального, тактильного, кінестетичного контакту з об'єктом, який є імпульсом до творчої діяльності. У процесі дизайн-діяльності дітей старшого дошкільного віку проявляється дитяча дизайн-обдарованість і природно формуються елементарні навички дизайну та основи художньо-конструкторських умінь у дітей цього віку.

Віддзеркалення орієнтирів супроводу дизайнерської діяльності дітей дошкільного віку, передбачає: спільне планування мистецької діяльності дитиною та дорослим (створення букетів, композицій, сервірування столу; створення зі старих речей та залишкових матеріалів костюмів та декорацій для театралізованої діяльності. свят, розваг; прикрашання в техніці декупажу спинок дитячих стільчиків, інших предметів), співтворчість, рефлексію; вимагає дій, необхідних для наступного самостійного вирішення завдань, пошуку шляхів реалізації творчого задуму.

У контексті проблеми визначено орієнтири формування елементарних навичок дизайну з врахуванням вікових особливостей та домінуванні особистісних інтересів дитини старшого дошкільного віку у емоційному забарвлені, педагогічно-доцільній організації та взаємодії «дитина- педагог».

Ключові слова: дизайн, діти старшого дошкільного віку, артосвіта.

Polovina Olena Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Preschool Education, Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: (044) 295-59-35, https://orcid.org/0000-0001-6021-5677

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

FORMATION OF ELEMENTARY DESIGN SKILLS IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Abstract. The theoretical overview of the problem of forming elementary design skills in children of senior preschool age allowed us to determine that this is a holistic aesthetic system focused on creativity, the position and actions of the teacher aimed at forming a value attitude to works of art, developing the need for artistic activity. The stimulus for design activity can be a result that is meaningful to the child. The child has the right to choose, to find his/her own way of creating an artistic image in artistic activity. To help the child create his/her own picture of the world, recording impressions of it through the creation of an artistic image. To understand that creating an image means conveying its features through the emotional impressions experienced by the child as a result of visual, auditory, tactile, kinesthetic contact with the object, which is the impetus for creative activity.

Reflecting the guidelines for supporting the design activities of preschool children involves: joint planning of artistic activities by a child and an adult (creating bouquets, compositions, table setting; creating costumes and decorations for theatrical activities from old things and residual materials. holidays, entertainment; decorating the backs of high chairs and other objects using the decoupage technique), co-creation, reflection; requires actions necessary for the subsequent independent solution of problems, finding ways to implement a creative idea. In the process of design activities of older preschool children, children's design talent is manifested and elementary design skills and the basics of artistic design skills are naturally formed in children of this age.

In the context of the problem, the guidelines for the formation of elementary design skills, taking into account age characteristics and the dominance of the personal interests of the senior preschool child in the emotional colouring, pedagogically appropriate organisation and interaction of the child-teacher, are defined.

Keywords: design, children of senior preschool age, art education.

«Допоможи мені це зробити самому,
нічого не роблячи за мене, спрямуй у
потрібне річище, підштовхни до рішення,
а все інше я зроблю сам»

М. Монтессорі

Постановка проблеми. Перша чверть XXI століття характеризується трансформаційними змінами у всіх сферах суспільного життя, зумовлюючи стрімку динаміку розвитку особистості «покоління Альфа», яка буде інноваційною у наукових пошуках, різносторонньою та нетрадиційною у своєму світогляді, здатною до прийняття нестандартних та рішучих рішень. У цьому контексті особливого значення у житті сучасного суспільства набуває

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сфера мистецтва, яка є своєрідним індикатором рівня розвитку як культури кожної людини окремо, так і суспільства в цілому. Саме мистецтву й мистецько-творчій діяльності належить фундаментальна роль у самовдосконаленні та саморозвитку особистості, адже завдяки ним у людини формується власний художній досвід, особистісні оцінки, естетичні судження та емоційно-духовні відгуки.

На сьогодні активно реалізується процес реформування вітчизняної сфери дошкільної освіти у відповідності до положень Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», проєкту Концепції розвитку дошкільної освіти. Переорієнтування державної освітньої політики на особистісно-орієнтовану модель передбачає інтеграцію в освітній процес принципово нових підходів взаємодії з дітьми раннього й дошкільного віку – нестандартних, інноваційних, спрямованих на розвиток креативності, образно-асоціативної пам'яті, творчих здібностей.

У Державному стандарті дошкільної освіти України 2021 р., освітніх програмах (комплексних, парціальних, авторських, альтернативних тощо) закріплюється положення про необхідність формування у дитини 6 (7) року життя особистісної позиції як під час сприймання творів мистецтва, так і в процесі самостійного образотворення дитини в мистецько-творчій діяльності. Таким чином, проблематика необхідності виховання творчої особистості, здатної до генерування нових ідей та концепцій, прийняття сміливих рішень у нестандартних ситуаціях, стає суспільним замовленням та актуальною вимогою вітчизняного сьогодення, знаходить своє законодавче закріплення у положеннях ДСДО, оскільки саме дошкільний вік є періодом формування ключових векторів розвитку дитини, у тому числі художньо-естетичного. Державний стандарт дошкільної освіти (ред. 2021 р.) виокремлює значну кількість напрямів формування компетентностей дитини дошкільного віку, серед яких мистецько-творча компетентність, яку, розробник О. Половіна, трактує як елементарну обізнаність дитини в різних видах мистецтва; прагнення та здатність реалізувати на практиці свій художньо-естетичний потенціал для одержання власного неповторного результату творчої діяльності з пріоритетом розвитку почуттєвої сфери особистості та спрямованістю на формування життєвої компетентності під час освітньої та самостійної художньої діяльності.

Теоретичні розвідки О. Половіної та І. Кондратець переконують, що формування цього виду компетентності дитини дошкільного віку неможливе без педагога, що здатний послуговуватися сучасними, актуальними дослідженнями, у яких висвітлюються питання розвитку творчого потенціалу дитини; ефективно супроводжувати дитину у світ мистецтва, регулюючи свою діяльність принципом партнерського паритету, синергетичного підходу задля залучення всіх учасників освітнього процесу в освітню взаємодію.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Методичний інструментарій цієї компетентності достатньо висвітлений науковцями, проте чи то страх нового, чи то консервативність та професійне вигорання не дозволяє педагогам імплементувати ці напрацювання повною мірою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичну основу проблеми дослідження вітчизняних науковців становлять:

- концепція формування елементарних навичок дизайну дітей старшого дошкільного віку (О. Половіна, І. Кондратець та ін.);
- теорії дизайнерської діяльності, модель – властивості, склад, функція та генезис (В. Ароновий, Л. Безмоздіний, В. Вансловий, О. Гервас, А. Івершинь, М. Каган, К. Кантор, І. Масєєв, О. Пискун, В. Постніковий, В. Сидоренко, В. Тименко та ін.)
- педагогічні умови формування елементарних навичок дизайну дітей (Н. Голота, С. Гринь, Л. Журенко, В. Котляр, Н. Луцан, С. Матвієнко, Р. Тафель, А. Федорович, та ін.);
- впровадження ідей педагогічних інтерактивних технологій в освітній простір закладів дошкільної освіти (О. Безсонова, Н. Гавриш, В. Карамушка, О. Пометун, Н. Пустовіт, А Степанюк, І. Сущенко та ін.).

Окремі питання формування елементарних навичок дизайну у дошкільному віці досліджували: Т. Дуткевич, А. Богуш, Т. Жаровцева, І. Княжева, Т. Поніманська та ін.

Зарубіжні дослідження формування елементарних навичок дизайну дітей дошкільного старшого віку розкрито в працях: Дж. Кастен, М. Меріглієно, Л. Міччел, А. Сальман, Дж. Тай-Лім та ін. [7].

Мета статті – здійснити теоретичний екскурс проблеми формування елементарних навичок дизайну у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Мистецько-творча компетентність набувається у мистецько-творчій діяльності, зокрема у художньо-продуктивній. Одним із складників художньо-продуктивної діяльності є конструктивне образотворення. На думку автора О. Половіної, навчально-методичного посібника «Артосвіта», конструктивне образотворення – це уміння усвідомити і відобразити дійсність чи інше явище різними художніми засобами (звуком, пластикою, рухом, кольором, ритмом, словом, знаком, символом) [12].

Інструментарієм конструктивного образотворення є створення умов для емоційного занурення у середовище, насичене різноманітними матеріалами для творчості, які дитина вибирає за власним бажанням і які допоможуть реалізувати задуми щодо створення образу.

Конструктивне образотворення передбачає використання паперу, тканини, ниток, нетканих матеріалів, стрічок, бісеру, леліток, тасьми, природних матеріалів тощо для створення дітьми певного образу та спрямоване на формування елементарних навичок дизайну дітей дошкільного віку.

В Оксфордському словнику подано наступну інтерпретацію цього слова: «задуманий людиною план або схема чогось, що буде реалізовано, перший начерк майбутнього твору мистецтва» [18].

Термін «design» запроваджено в працях К. Скьер у XVI столітті. Характерними рисами італійського дизайну є: «особистісне начало, дане Богом ідею-концепцію творити мистецтво» [17].

О. Гервас визначає у дизайні ряд функцій, у яких виявляється його соціально-культурна, споживчо-функціональна і комунікативно-естетична цінність [4, с. 18].

Функції дизайну близькі до творчої діяльності, в цілому являють собою єдину систему, в яку входять:

- конструктивна (своєрідне реконструювання, перетворення предметного світу для задоволення матеріальних і духовних, в тому числі естетичних потреб людини) [4, с. 18];
- гносеологічна (виражається в тому, що вона є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу),
- аксіологічна (зв'язок між собою духовних, моральних, естетичних та інших цінностей),
- педагогічна, виховна (значення якої проявляється в тому, що дизайн-продукт належить до тих феноменів, які безпосередньо й ефективно формують естетичні потреби та смак людини) [4, с. 18];
- евристична (проявляється у виборі цілі та відкриті нового у творчій діяльності),
- соціальна (покликана на взаємодію з іншими людьми та надати орієнтири відносно її життя в соціумі),
- комунікативна (складається з передачі визначеної інформації як утилітарного, так і естетичного порядку. Це забезпечує різноманітні зв'язки між людьми в процесі використання продуктів дизайну) [4, с. 18].
- гедонічна (здатність дизайн-продукту викликати у споживача естетичні емоції. Наявність емоційного виклику незалежно від його позитивного чи негативного змісту – завжди обумовлює сприйняття дизайн-продукту) [2, с. 27].

Таким чином усі функції дизайну в їх системному взаємозв'язку сприяють реалізації завдання дизайну – формуванню гармонійного предметного середовища, яке найбільш повно задовольняє матеріальні та духовні потреби людини. Тому дизайн створює матеріальні цінності, що безпосередньо, у процесі художнього конструювання набувають естетичної цінності, яка включає продукт в певну систему культури, в тому числі – в естетичну [4, с. 17].

У «Енциклопедії освіти» розкрито, що дизайн за своїм характером (фахова організація діяльності), методом (художнє проектування) і метою (естетична організація предметного середовища) належить до естетичної діяльності. [8, с. 129].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Естетична діяльність, розглядається як система видів діяльності, специфіка яких залежить від націлювання особистості на перетворення світу за законами краси; здатності особистості до такого перетворення, тобто від розвиненості естетичних навичок, за яких ця діяльність здійснюється як дизайнерська [16].

Філософська сутність дизайнерської діяльності у дослідженні І. Рижової «Дизайнерська діяльність: сутність, структура, механізм, спрямованість» розглядається як спосіб відтворення соціальних процесів, самореалізації людини, її зв'язків з навколишнім світом [15].

Філософи Ф. Бекон, Р. Декарт, І. Кант вважають, що в основі дизайнерської діяльності – включено суб'єкт-об'єктне відношення, які спрямовані на перетворення об'єктивного світу, що включає в себе емоційно-почуттєве забарвлення, суспільні регулятиви, цільову й світоглядну регуляцію [1, с.44].

Мистецтвознавці, психологи, педагоги (В. Ароновий, Л. Безмоздіний, В. Вансловий, О. Гервас, А. Івершинь, М. Каган, К. Кантор, І. Масєєв, О. Пискун, В. Постніковий, В. Сидоренко, В. Тименко та ін.) досліджували проблему дизайнерської діяльності [12, с.83].

Художня та технічна творчість в інтеграції з антропоцентричною орієнтованістю поєднується у дизайнерській діяльності людини.

Ефективність дизайнерської діяльності виявляється не тільки рівнем знань та досвіду, а й розвиненою фантазією, багатством уяви, здатністю до абстрагування, баченням суті об'єктів; різноманіттям й продуманістю тематики, добором необхідного матеріалу та продуманістю попередньої роботи.

На думку Ю. Бабчука дизайнерська діяльність спирається на такі параметри мислення: конструктивність, доцільність, раціональність, гнучкість і варіативність, оригінальність, чуття стилю, здатність до проєктування [1, с.43].

Багатогранна за змістом і формою дизайнерська діяльність охоплює основні види людської діяльності, як-то:

- теоретична діяльність, що проявляється у поясненні та осмисленні взаємозв'язку між предметами та явищами навколишнього світу;
- проєктно-конструкторська діяльність виявляється у моделюванні оточуючих предметів;
- практична діяльність із перетворення навколишнього середовища до потреб людини за ергономічними, естетичними та економічними вимогами [1].

За трактуванням С. Матвієнко дизайнерську діяльність визначено як художнє конструювання, яке допомагає створити зручні у використанні та високо естетичні промислові вироби. Дослідниця синонімом до поняття «дизайнерська діяльність» співвідносить терміни «художнє конструювання», «дизайн», назву окремого виду дизайну – індустріального (промислового) дизайну, творчий метод (методика) дизайну, сам процес проєктування (дизайн-процес) [12].

Ураховуючи той факт, що дизайнерська діяльність є художнім конструюванням, О. Пискун вважає її ще навчально-творчою діяльністю, що

спрямована на засвоєння змісту освіти у процесі розв'язання навчально-творчих завдань, результат якої має суб'єктивну новизну і значущість для розвитку особистості, її творчих здібностей.

Вітчизняна дослідниця А. Івершинь подано взаємопов'язану формулу дизайн-концепції: від уявних образів та усвідомлених понять до їх предметного моделювання, і навпаки – від предметно вираженого образотворення до внутрішньої рівноваги логіко-понятєвих систем та образно-емоційних уявлень [9].

Сутність дизайнерської діяльності як одну із видів естетичної діяльність, що було запропоноване на Міжнародному семінарі у Бельгії (1964) та включало:

1) творчість художника з моделювання виробу, тобто створення «образу»,

2) інженерну творчість;

3) практичне вирішення задуму (втілення у конкретному матеріалі).

Дизайнерська діяльність дітей старшого дошкільного віку характеризується як найповнішим виявом індивідуального творчого бачення оновлення навколишнього простору, надання йому більш естетичних та самобутніх рис [3]. У цій діяльність виготовлення дітьми 5-7 років виробів відбувається у єдності естетичного (художня виразність) та утилітарного (корисності, доцільності тощо) з пошуком альтернативних рішень в умовах злиття протилежностей [9].

Розгляд навчання основам дизайну дітей старшого дошкільного віку простежується у дисертаційних дослідженнях Н. Луцан і Н. Голоти. Вони вважають, що розвиток дитини передшкільного віку у середовищі декоративного дизайну відбувається у єдності формування її естетичного ставлення до оточуючого і розвитку художніх здібностей. Н. Кириченко і Т. Науменко у методичному посібнику «Виховує мистецтво: активація творчості дошкільників засобами мистецтва» зазначають, що «робота з дітьми повинна будуватися так, щоб дитина одержувала яскраві враження, прагнула і могла виражати свої враження художньо-виразними засобами, придбавав багатоаспектний досвід художньо-естетичної діяльності, навчився творчо застосовувати його в своєму житті» [10, с.46].

Ігродизайном, художньо-ігровим проєктуванням та конструюванням визначає дитячу дизайн-діяльність В. Котляр. У процесі дизайн-діяльності дітей старшого дошкільного віку проявляється дитяча дизайн-обдарованість і природно формуються елементарні навички дизайну та основи художньо-конструкторських умінь у дітей цього віку.

Дизайнерська діяльність дітей старшого дошкільного віку у закладі дошкільної освіти проходить у вигляді створення художнього образу із природних, викидних матеріалів та з використанням паперу, картону, фарб, моделей тощо за такими етапами: сприйняття матеріалу всіма органами чуття;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

формування просторових уявлень форм, кольорів, просторових уявлень, міри, ритму, композиційної і конструктивної рівноваги, симетрії; розвитку діяльності руки як «аналізатора» та «творчого інструменту» [12].

Сучасні художньо-конструктивні та композиційні рішення дозволять віднайти у закладі дошкільної освіти нові форми, що є особливістю дизайнерської діяльності. Діти старшого дошкільного віку перетворюють вже готові предмети у поєднанні новими комбінаціями.

Згідно М. Колеснікова, О. Колеснікової та В. Лозового результатом дизайнерської діяльності дітей старшого дошкільного віку є не тільки перетворення навколишнього простору та предметів за законами краси, а й розвиненість у дітей старшого дошкільного віку творчого уявлення та інших художньо-конструкторських умінь і навичок естетичної природи, а саме: відчуття форми; уміння мислити за аналогією та асоціацією; володіти інтуїцією; образним мисленням; навичкою організовувати дизайнерську діяльність, що приносить насолоду [11].

На думку вітчизняних педагогів (І. Кондратець, О. Половіна) дизайнерська діяльність – це цілісна естетична система орієнтована на креативність, позиції і дії педагога, спрямовані на формування ціннісного ставлення до творів мистецтва, розвиток потреби у мистецькій діяльності. Стимулом до дизайнерської діяльності може слугувати значимий для дитини результат. Дитина має право вибору, пошуку власного шляху створення художнього образу в мистецькій діяльності. Допомогти дитині створити власну картину світу, фіксуючи враження про нього через створення художнього образу. Усвідомити, що створювати образ – це передавати його ознаки за допомогою пережитих дитиною емоційних вражень внаслідок візуального, аудіального, тактильного, кінестетичного контакту з об’єктом, який є імпульсом до творчої діяльності [13].

У контексті проблеми О. Половіною, визначено орієнтири супроводу дизайнерської діяльності дітей дошкільного віку, що передбачає: спільне планування мистецької діяльності дитиною та дорослим (створення букетів, композицій, сервірування столу; створення зі старих речей та залишкових матеріалів костюмів та декорацій для театралізованої діяльності. свят, розваг; прикрашання в техніці декупажу спинок дитячих стільчиків, інших предметів), співтворчість, рефлексію; вимагає дій, необхідних для наступного самостійного вирішення завдань, пошуку шляхів реалізації творчого задуму.

Дослідниця акцентує увагу на супровід-ініціювання з врахуванням педагогічних підходів М. Монтессорі: «Допоможи мені це зробити самому, нічого не роблячи за мене, спрямуй у потрібне річище, підштовхни до рішення, а все інше я зроблю сам».

Аналіз сучасних поглядів дослідниці О. Половіної, дозволяє розглянути специфіку формування елементарних навичок дизайну з врахуванням вікових особливостей та домінуванні особистісних інтересів дитини дошкільного віку у емоційному забарвлені та педагогічно-доцільній організації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У дітей молодшого дошкільного віку елементарні вправляння у техніках дизайну починаються із дій з паперовими серветками різних кольорів, клейстеру та картону, на який нанесені контури різноманітних зображень, що знайомі дитині (тварини, рослини, іграшки тощо).

Пропонуйте дітям на першому етапі відірвати від серветки шматочок і стискуючи та прокочуючи між пальчиками зробити кульку. Ці кульки можна сортувати за кольором – такий прийом позитивно спрацює на засвоєння кольорів.

Наступний етап – намащування поверхні клейстером (виготовляється з борошна та води шляхом заварювання). Для цього потрібні клейові пензлики (краще застосувати щіточки для фарбування – вони широкі й дитині достатньо зробити кілька рухів, щоб намастити усю поверхню).

Третій етап – найцікавіший: посипання кульками клейової поверхні, яке можна перетворити на розвагу. Поступово, у міру набуття досвіду, дитина вчиться поєднувати на поверхні кульки різних кольорів.

Також доступним для конструктивного образотворення є використання ватних дисків, які можуть бути основою створення легких, але цікавих образів. Вправляння у цих техніках вчить дітей орієнтуватися на папері, розрізняти кольори, форми, створювати нескладні композиції.

З 4 років формуємо у дитини навичку користуватися ножицями. Вони мають бути безпечними, з заокругленими кінчиками, зручними для тримання у дитячій руці, естетично привабливими. Починаємо з показу, як потрібно тримати ножиці та папір, який ми будемо різати. Дитина повинна спробувати різати папір з різним натиском, роблячи різноманітні надрізи. У нагоді стануть старі журнали. Така діяльність вимагає індивідуального супроводу. Тому радимо вихователям провести майстер-клас для батьків, на якому ознайомити дорослих з корисністю для розвитку дитини такого виду діяльності як вирізання, правилами безпеки під час роботи з ножицями та прийомам вирізання. Лише за умови опанування усіма дітьми групи елементарними навичками володіння ножицями у сім'ї, можна проводити художньо-педагогічні спілкування з конструктивного образотворення з групою дітей у ЗДО та ускладнювати завдання: вирізати по-прямій, по косій, по округлій формі. Вирізані форми діти самостійно наклеюють на поверхню. Дорослі допомагають дітям охайно користуватися клеєм, пензликами для наклеювання, підставками для пензликів, серветками для промокання. Починаючи з 4-х років заохочуємо дітей використовувати для аплікації не лише паперові серветки, кольоровий папір, але й різні матеріалів (засушені рослини, пір`я, вату, клаптики тканини, хутра, пластику тощо). Таке поєднання матеріалів є основою для опанування техніки колажу – техніки, яка дозволяє розвивати навички дизайну. Окремі матеріали іноді важко приклеїти на поверхню. Тому дорослий може допомогти дитині наклеїти той чи інший елемент за допомогою «клейового пістолету». Досить часто у такій діяльності

використовують крупи, макаронні вироби тощо. Категорично відстоюємо думку про те, що в художньо-продуктивній діяльності забороняється використовувати продукти харчування. Адже це формує неповагу до праці людей, які докладали зусиль до створення цього продукту. Варто також згадати тих дітей та дорослих, які голодують або змушені збирати недоїдки [13].

З дітьми старшого дошкільного віку продовжуємо вправлятися у техніках конструктивного образотворення з різними матеріалами, досліджуючи їх властивості. Розвивати почуття доцільності використання того чи іншого матеріалу в реалізації творчого задуму та створення образу. Продовжувати розвивати у дітей навички декорування різних поверхонь. Мотивувати дітей до безпечного користування ножицями. Спонукати дітей економно використовувати залишкові матеріали, застосовувати раціональні прийоми симетричного вирізання з паперу, складеного навпіл. Пропонувати урізноманітнити паперові елементи дизайну шляхом заохочення дітей до пошуку альтернативних варіантів отримання паперових деталей, наприклад за допомогою техніки обривання. Ознайомити з технікою силуетного вирізання. Продовжувати удосконалювати навички роботи з різними матеріалами, стимулюючи дітей до самостійного обґрунтування власного вибору (засушені частини рослин, шматочки шкіри, тканин, хутра, намистинки, лелітки, пір`я, ґудзики, коктейльні трубочки, стрічки, паперові стаканчики, пластикові кришечки тощо)того чи іншого матеріалу як доцільного для виготовлення певних елементів дизайну. Ознайомити, мотивувати та вправляти дітей у техніках квілінгу та декупажу. Заохочувати дітей до охайності, прибирання за собою по завершенню роботи. Формувати естетичний смак, почуття міри.

З метою формування основ дизайнерських умінь варто дозволити дитині брати участь у підготовці до свят або інших подій у родині та ЗДО. Створення тематичних гірлянд, елементів святкових костюмів, розмальовування вікон, складання столових серветок у вигляді віяла, вітрильника, трояндочки, оформлення натюрмортів, букетів, створення запрошень на свято чи подію, навіть викладання посуду та столових приборів на святковому столі – всі ці активності доступні дитині, починаючи з раннього віку. Для такої діяльності можна використовувати будь-які матеріали: природні, залишкові – старі журнали, деталі декору зношеного одягу, лелітки, пір’я, клаптики тканини тощо. Також ці матеріали можуть слугувати деталями декорування різноманітних речей. Наприклад, рамки для фото, яку можна виготовити з дитиною, використавши картонну коробку та різні елементи декору. Вирізати основу – це справа дорослого, а дитина навіть з 3-х років може запропонувати, чим саме можна її прикрасити, розташувати на поверхні виробу деталі [13].

Ознайомлення дітей із мистецтвом перформансу теж своєрідний шлях до формування основ дизайнерських умінь дітей старшого дошкільного віку. *Перформанс* (від англ. *performance* – вистава, спектакль) – одна з форм акціоністського мистецтва, де твором вважаються дії автора, за якими глядачі

спостерігають у форматі реального часу. В основі перформансу лежить уявлення про творчість, як спосіб життя. Професійний перформанс може проводитися в художній галереї, музеї або на відкритому повітрі (пейзажний перформанс). Засобом і матеріалом творчості в перформансі служать тіло, зовнішній вигляд, рухи, поведінка, костюми, речі й оточення. При цьому всі пози, жести, положення в просторі, контакти з предметами та середовищем набувають символічного характеру. Перформанс орієнтований насамперед на зорове (візуальне), а не словесне (вербальне) сприймання. У взаємодії з дітьми старшого дошкільного віку доречно використовувати тематичні перформанси, під час яких діти створюють мистецькі образи різноманітними засобами, як-от: тканина, стрічки, дитячі музичні інструменти, пластичні етюди, фарби, природні та залишкові матеріали, аквагрим тощо. Майданчиком для перформансів можуть бути тераса, ігровий майданчик, куточок саду, лісу, штучна водойма, газон, город, квітник − усе, що є на території ЗДО й годиться для розкриття теми. Орієнтовні теми для перформансів: «Літо веселкове, літо барвінкове», «У підводному царстві», «Фруктова феєрія», «Космічна подорож», «Таємниці бабусиного кошика», «Пригоди котика Фунтика» тощо [13].

Висновки. На основі синтезу наукових підходів розглянуто специфіку формування елементарних навичок дизайну як цілісну естетичну систему орієнтовану на креативність, позиції і дії педагога, спрямовану на формування ціннісного ставлення до творів мистецтва, розвиток потреби у мистецькій діяльності. Стимулом до дизайнерської діяльності може слугувати значимий для дитини результат. Дитина має право вибору, пошуку власного шляху створення художнього образу в мистецькій діяльності. Допомогти дитині створити власну картину світу, фіксуючи враження про нього через створення художнього образу. Усвідомити, що створювати образ – це передавати його ознаки за допомогою пережитих дитиною емоційних вражень внаслідок візуального, аудіального, тактильного, кінестетичного контакту з об’єктом, який є імпульсом до творчої діяльності.

У контексті проблеми визначено орієнтири формування елементарних навичок дизайну з врахуванням вікових особливостей та домінуванні особистісних інтересів дитини старшого дошкільного віку у емоційному забарвлені, педагогічно-доцільній організації та взаємодії «дитина-педагог».

Література:

1. Бабчук Ю.М. Підготовка майбутніх учителів технологій до організації дизайнерської діяльності у старшій школі: дис…. д-ра філос.: 015, Вінниця, 2021. 301 с.

2. Білецький П. О. Мова образотворчих мистецтв. Київ. Мистецтво, 1973. 124 с.

3. Гервас О. Графічна підготовка учнів середніх загальноосвітніх шкіл засобами дизайну. *Мистецтво та освіта*, 2008. №3. С. 17-18.

4. Гервас О. Пропедевтика дизайн-освіти учнів 5-9 класів у процесі трудового навчання: дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.02 «Теорія і методика навчання». Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2006. 235 с.

5. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження. Навчально-методичний посібник. Видавництво «Ранок», Харків, 2021. 240 с.

6. Дитина: Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред. Г. В. Бєлєнька; авт. кол.: Г. В. Бєлєнька, О. Л. Богініч, В.М. Вертугіна та ін. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.

7. Дяченко І.Л. Формування елементарних функцій критичного мислення. Режим доступу: https://studbase.kubg.edu.ua/article/3598

8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

9. Івершинь А.Г. Основи дизайну та художня праця: навчально-методичний посібник. Одеса, 2022. 203 с.

10. Кириченко Н. Т., Науменко Т. І. Виховує мистецтво: активація творчості дошкільників засобами мистецтва [метод, посібник]. Київ : Гроно, 1998. 99 с.

11. Колесніков М. П., Колеснікова О. В., Лозовой В. О. Естетика: навч. посібн. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 208 с.

12. Матвієнко С.І. Художня праця та основи дизайну : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 201 с.

13. Половіна О. А., Кондратець І. В. Артосвіта: навчально-методичний посібник. Київ. університет ім. Б. Грінченка, 2022. 546 с.

14. Половіна О. А., Кондратець І. В. Дитина у світі мистецтва. Методичні рекомендації до програми Дитина. Авт. кол.: Г. В. Бєлєнька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред.:Г. В. Бєлєнька, О. А. Половіна, І. В. Кондратець; Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2021. 568 с.

15. Рижова І. С. Дизайнерська діяльність: сутність, структура, механізм, спрямованість. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2005. №22. С. 156-169.

16. Специфіка естетичної діяльності. Режим доступу: https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10558/

17. Gregotti V. I. (1982). l disegno del prodotto industriale Italia, 1860–1980/ Contributi di G. Bosoni e al. Milano: Electa ed.,

18. Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press (1989), twenty volumes, hardcover, ISBN 0-19-861186-2

References:

1. Babchuk Yu.M. (2021). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv tekhnolohii do orhanizatsii dyzainerskoi diialnosti u starshii shkoli [Preparing future technology teachers to organise design activities in high school]: *dys.… d-ra filos.: 015, Vinnytsia,* 301 [in Ukrainian].

2. Biletskyi P. O. (1973). Mova obrazotvorchykh mystetstv [The language of the visual arts]. Kyiv. Mystetstvo, 124 [in Ukrainian].

3. Hervas O. (2008). Hrafichna pidhotovka uchniv serednikh zahalnoosvitnikh shkil zasobamy dyzainu [Graphic training of secondary school students by means of design]. *Mystetstvo ta osvita.* №3, 17-18 [in Ukrainian].

4. Hervas O. (2006). Propedevtyka dyzain-osvity uchniv 5-9 klasiv u protsesi trudovoho navchannia [Propedeutics of design education of pupils of grades 5-9 in the process of labour training]: *dys. ... kand. ped. nauk : spets. : 13.00.02 «Teoriia i metodyka navchannia». Umanskyi derzh. pedahohichnyi un-t im. Pavla Tychyny. Uman,* 235 [in Ukrainian].

5. Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity: osoblyvosti vprovadzhennia [The State Standard of Preschool Education: Peculiarities of Implementation]. (2021). *Navchalno-metodychnyi posibnyk. Vydavnytstvo «Ranok», Kharkiv,* 240 [in Ukrainian].

6. Dytyna: Osvitnia prohrama dlia ditei vid 2 do 7 rokiv [Child: Educational programme for children from 2 to 7 years old]. (2020) / *nauk. ker. proektu V.O. Ohneviuk; nauk. red. H. V. Bielienka; avt. kol.: H. V. Bielienka, O. L. Bohinich, V. M. Vertuhina ta in. K.: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka,* 440 [in Ukrainian].

7. Diachenko I.L. Formuvannia elementarnykh funktsii krytychnoho myslennia [Formation of elementary functions of critical thinking]. Retrieved from: https://studbase.kubg.edu.ua/article/3598 [in Ukrainian].

8. Entsyklopediia osvity [Encyclopaedia of education]. (2008) / *Akad. ped. nauk Ukrainy; holov. red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter,* 1040 [in Ukrainian].

9. Ivershyn A.H. (2022). Osnovy dyzainu ta khudozhnia pratsia: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Fundamentals of design and artistic work: a study guide]. *Odesa*, 203 [in Ukrainian].

10. Kyrychenko N. T., Naumenko T. I. (1998). Vykhovuie mystetstvo: aktyvatsiia tvorchosti doshkilnykiv zasobamy mystetstva [metod, posibnyk] [Nurturing art: activating preschoolers' creativity through art [method, manual]]. *Kyiv : Hrono*, 99 [in Ukrainian].

11. Kolesnikov M. P., Kolesnikova O. V., Lozovoi V. O. (2005). Estetyka: navch. posibn. [Aesthetics: a study guide.]. *Kyiv : Yurinkom Inter*, 208 [in Ukrainian].

12. Matviienko S.I. (2016). Khudozhnia pratsia ta osnovy dyzainu : navch. Posib [Artistic work and the basics of design: a textbook]. *Nizhyn : Vyd-vo NDU im. M. Hoholia*, 201 [in Ukrainian].

13. Polovina O. A., Kondratets I. V. (2022). Artosvita: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Art Education: a study guide]. Kyiv. universytet im. B. Hrinchenka, 546 [in Ukrainian].

14. Polovina O. A., Kondratets I. V. (2021). Dytyna u sviti mystetstva. Metodychni rekomendatsii do prohramy Dytyna. [A child in the world of art. Methodological recommendations for the Child programme]. Avt. kol.: H. V. Bielienka, O. L. Bohinich, V. M. Vertuhina [ta in.]; nauk. red.:H. V. Bielienka, O. A. Polovina, I. V. Kondratets; Kyiv. un-t im. B.Hrinchenka, 568 [in Ukrainian].

15. Ryzhova I. S. (2005). Dyzainerska diialnist: sutnist, struktura, mekhanizm, spriamovanist. [Design activity: essence, structure, mechanism, focus]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii.* №22. 156-169 [in Ukrainian].

16. Spetsyfika estetychnoi diialnosti. [Specificity of aesthetic activity]. Retrieved from: https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10558/ [in Ukrainian].

17. Gregotti V. I. (1982). l disegno del prodotto industriale Italia [l industrial product design Italy], 1860–1980/ Contributi di G. Bosoni e al. Milano: Electa ed.[in italiano]

18. Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press. (1989), twenty volumes, hardcover, ISBN 0-19-861186-2 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051]:316.61](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-748-755

Прищепа Світлана Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (067) 919-11-87, https//orcid.org/0000-0003-3483-1112

РОЛЬ АДАПТАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. Створення системи професійно-педагогічної адаптації інтерна до реальних умов діяльності, зокрема, виконання навчальної, виховної, методичної, організаційної роботи та іншої педагогічної роботи – основне завдання педагогічної інтернатури. Важливі аспекти підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, особливості успішної його професійної адаптації докладно визначено у законодавчо-нормативних документах освіти: Законі України «Про повну загальну середню освіту», Концепції розвитку педагогічної освіти, Положенні про педагогічну інтернатуру.

Програма педагогічної інтернатури має передбачити теоретичну та практичну допомогу інтерну. Програма педагогічної інтернатури відображає: ознайомлення з нормативно-правовими актами, застосування сучасних методик і технологій, партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу, формування мотивації та організації пізнавальної діяльності учнів, організацію здорового, безпечного, розвивального, інклюзивного освітнього середовища, дотримання академічної доброчесності, запобігання і припинення булінгу.

Визначено, що для формування професійно значущих якостей особистості майбутнього вчителя важливо організовувати та проводити заходи, що є основою педагогічної інтернатури: проведення індивідуальних консультацій, наставницьких бесід з інтерном; взаємовідвідування навчальних занять, відвідування уроків досвідчених педагогічних працівників; здійснення моніторингу результатів навчання учнів; участь у тренінгах, навчальних семінарах з методичних питань, творчих звітах педагогічних працівників.

Педагогічна інтернатура є важливою складовою у процесі підготовки та становлення молодих фахівців у сфері освіти. Інтернатура має на меті адаптувати молодих освітян до професійної діяльності, передати практичний досвід під керівництвом наставників. Педагогічна інтернатура дозволяє сформувати ряд навичок і компетенцій, які допоможуть педагогу краще реагувати на освітні виклики, стимулювати інтерес до навчання у своїх учнів і сприяти формуванню різнобічно розвиненої особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: педагогічна інтернатура, майбутній вчитель, інтерн, наставництво, професійні якості, педагогічна практика, професійно-педагогічна адаптація.

Pryshchepa Svitlana Mykhaylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (067) 919-11-87, https//orcid.org/0000-0003-3483-1112

THE ROLE OF FUTURE TEACHERS' ADAPTATION IN PROFESSIONAL EDUCATION

Abstract. Creating a system of professional and pedagogical adaptation of the intern to the real conditions of activity, in particular, the performance of educational, methodical, organizational work and other pedagogical work is the main task of the pedagogical internship. Important aspects of training future teachers for professional activity, features of successful professional adaptation are defined in detail in the legislative and normative documents of education: Law of Ukraine "On Comprehensive General Secondary Education", Concept of Development of Pedagogical Education, Regulations on Pedagogical Internship.

The pedagogical internship program should provide theoretical and practical assistance to the intern. The pedagogical internship program reflects: acquaintance with regulatory and legal acts, application of modern methods and technologies, partnership interaction with participants in the educational process, formation of motivation and organization of students' cognitive activities, organization of a healthy, safe, developmental, inclusive educational environment, observance of the academic integrity, prevention and stopping bullying.

For the formation of professionally significant personality qualities of the future teacher, it was determined that it is important to organize and carry out activities that are the basis of the pedagogical internship: conducting individual consultations, mentoring conversations with the intern; mutual attendance of educational classes, attending lessons of experienced pedagogical workers; monitoring of students' learning outcomes; participation in trainings, educational seminars on methodological issues, creative reports of teaching staff.

Pedagogical internship is an important component in the process of training and formation of young specialists in education. The internship aims to adapt young educators to professional activities, to transfer practical experience under the guidance of mentors. Pedagogical internship allows you to develop a number of skills and competencies that will help the teacher to better respond to educational challenges, stimulate interest in students' learning and contribute to the formation of a fully developed personality.

Keywords: pedagogical internship, future teacher, intern, mentoring, professional qualities, pedagogical practice, professional and pedagogical adaptation.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. В Україні відбувається процес реформування законодавства про освіту, удосконалення її змісту на всіх ступенях (від дошкільної до повної вищої освіти), запровадження системи ступеневої професійної підготовки необхідних для суспільства кадрів, значного розширення типів закладів загальної середньої освіти.

Згідно з новим Законом «Про повну загальну середню освіту» [3] у закладах освіти починає діяти педагогічна інтернатура.

У Концепції розвитку педагогічної освіти [5] дається тлумачення цього терміну як форми післядипломної педагогічної освіти, яка передбачає систематичну роботу педагогічного працівника над формуванням та вдосконаленням власної педагогічної майстерності впродовж першого року професійної діяльності під керівництвом досвідченого педагога-наставника.

Тому у 2021 році Міністерство освіти і науки затвердило Положення про педагогічну інтернатуру, що було зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Зазначене положення визначає порядок проходження педагогічної інтернатури педагогічними працівниками закладів освіти, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, особливості успішної його професійної адаптації докладно визначено у законодавчо-нормативних документах освіти. Однак, варто проаналізувати систематичність означеної підготовки ще на етапі навчання у закладах вищої освіти та її послідовність вже на базі закладу загальної середньої освіти.

Мета статті – визначити важливість та необхідність у школярів адаптації у професійному становленні майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна інтернатура має велике значення для розвитку майбутніх вчителів та загалом системи освіти. Адже забезпечує перехід від теоретичних знань, отриманих у закладі освіти, до практичної роботи в школі, створюючи умови для професійного та особистісного зростання педагогів-початківців.

Оскільки загальною метою введення педагогічної інтернатури в освітній процес є професійно-педагогічна адаптація вчителя-початківця до умов педагогічної діяльності у школі, тому завданнями педагогічної інтернатури можемо вважати:

- створення системи професійно-педагогічної адаптації інтерна до умов педагогічної діяльності, формування сприятливого мікроклімату та відчуття соціально-психологічного комфорту, встановлення доброзичливих взаємовідносин із учасниками освітнього процесу;
- набуття фахових компетентностей, педагогічної майстерності, формування професійної готовності інтерна до самостійної педагогічної діяльності;
- формування поваги до професії та сумлінного ставлення до трудової діяльності;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- формування інституту наставництва у закладах освіти, розвиток професійних спільнот педагогічних працівників [6].

Відповідно до Положення, педагогічна інтернатура організовується згідно наказу керівника закладу освіти, що видається в день призначення інтерна на посаду педагогічного працівника. Строк інтернатури становить один рік, що відраховується від дати видання наказу про організацію проведення педагогічної інтернатури.

Педагогічна інтернатура провадиться відповідно до програми, що затверджується керівником закладу освіти. Програма педагогічної інтернатури має передбачати теоретичну та практичну допомогу інтерну, що спрямована на розвиток професійних компетентностей [6].

Варто зазначити, що професійне становлення майбутнього вчителя – це довготривалий і складний процес, в якому не останнє місце займає професійна адаптація. Професійна підготовка студентів в умовах швидкозмінних соціально-економічних реалій включає:

– виховання особистості вчителя,

– вивчення психолого-педагогічних, спеціальних, профільних дисциплін

– адаптацію до майбутньої професії педагога.

Ми поділяємо погляди Н. Демяненко, що визначає професійну діяльність вчителя як особливий вид соціальної діяльності, спрямовану на передачу від старших поколінь молодшим накопичених людством досягнень культури, створення умов для їх особистісного розвитку та підготовку до виконання певних соціальних ролей у суспільстві [1].

Готовність молодого вчителя до педагогічної діяльності характеризується такими ознаками, як: наполегливість у роботі, педагогічний такт, вимогливість до себе та інших, товариськість, педагогічна уява, увага, спостережливість, працездатність, цілеспрямованість, наявність знань, умінь і навичок у галузі навчальної роботи.

Тоді як, на нашу думку, важливу роль у готовності вчителя відіграє вміння аналізувати психічні стани учнів й особливості сприймання знань та їх засвоєння, розвивати мислення учнів, виробляти в них навички навчальної праці, знаходити індивідуальний підхід до школярів, формувати інтерес до предмета, планувати і проектувати знання, оперувати знаннями, підтримувати працездатність учнів протягом усього уроку за допомогою різних методів навчання, контролювати і оцінювати знання. Також вчитель повинен вміти: планувати виховну роботу, організувати позакласну й позашкільну роботу, забезпечувати єдність дій з батьками, організовувати роботу з ними, наявність комунікативних здібностей і т.п.

Поняття готовності молодого вчителя до педагогічної діяльності нерозривно пов’язане з поняттям «підготовленість». На думку О. Мороза, підготовленість, як суттєва сторона готовності, виявляється у наявності у

випускників конкретних знань, умінь і навичок у галузі навчальної і виховної роботи з учнями [4, с. 9].

Під змістом професійної підготовки ми розуміємо систему знань, умінь, навичок, вимоги до яких є в навчальних планах, програмах, підручниках, методичних посібниках та інших нормативних документах. Ця система знаходиться в тісній залежності від вимог суспільства до школи і особистості вчителя, від рівня розвитку педагогічної науки і шкільної практики, від цілей і завдань технологічної освіти і виховання школярів, особливостей педагогічної діяльності в загальноосвітній школі. Невідповідність вмісту підготовки вчителя реальним можливостям сучасної школи може привести до дезадаптації молодого фахівця.

Тому, важливе значення має досвід практичної підготовки майбутнього фахівця, який допомагає узгодити його уявлення про професію з об'єктивністю вмісту знань. Провідне місце в цьому відношенні займає педагогічна практика здобувачів освіти в школі. Педагогічна практика є ланкою, яка поєднує теоретичні знання студента і його майбутню самостійну роботу в школі.

Педагогічна практика виконує роль своєрідного «містка» між теорією та реальними умовами роботи в школі. Вона є критично важливим етапом у підготовці майбутніх педагогів. Враховуючи навчальні плани підготовки майбутніх учителів першого рівня бакалаврату фігурують практики на другому, третьому та четвертому роках підготовки.

На другому році підготовки проводиться психолого-педагогічна (пропедевтична) практика, що має на меті познайомити здобувачів із проведенням навчальних занять з різних предметів. Здобувачі освіти повинні бути присутніми на заняттях з різних дисциплін одного класу, задля їх аналізу. Протягом зазначеного виду практики практиканти виконують функцію помічника класного керівника, проводить виховний захід.

На третьому році навчання у закладі здійснюється навчальна (педагогічна) практика, завданнями якої є не лише відвідування ряду уроків, але й проведення кількох навчальних занять відповідно до фахової спеціальності.

На четвертому році навчання відбувається переддипломна (педагогічна) практика, де студенти мають можливість провести ряд уроків з тієї чи іншої дисципліни, використавши принципи послідовності, систематичності. Проводити виховні заходи та виховні години, позашкільні форми роботи з класом.

У процесі професійного становлення молодого вчителя вирішальну роль відіграють діяльність самого вчителя і діяльність педагогічного колективу закладу освіти, діяльність педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти та учнівського колективу. Ефективність цього процесу залежить від ступеня взаємодії згаданих сторін. На професійне становлення

впливає як рівень педагогічної спрямованості і його професійна придатність так і середовище де буде працювати молодий учитель після закінчення закладу визої освіти.

О. Мороз стверджує, що на професійне становлення молодого вчителя впливає цілий комплекс факторів:

1. Фактори індивідуального розвитку особистості молодого вчителя (мотиви вибору професії; внутрішнє психологічне ставлення до педагогічної професії; професійна придатність, тобто відповідність психологічних особливостей вчителя вимогам, які ставить педагогічна професія: наявність покликання, здібностей тощо; риси характеру; рівень професійної підготовки; ступінь активності включення у взаємовідносини з шкільним колективом).

2. Соціально-психологічні фактори, пов'язані з діяльністю шкільного колективу (особливості організації педагогічної праці і умови роботи вчительського колективу в даній школі; рівень розвитку колективу і взаємин у ньому; ставлення до молодого вчителя з боку учнів, колег, дирекції школи; стан психологічного клімату в колективі, творчий характер діяльності педагогічного колективу та ін.).

3. Соціальні фактори (житлово-побутові умови молодого вчителя, заробітна плата і т. п.).

4. Соціологічні фактори (стабільність або плинність педагогічних кадрів тощо) [4, с.8].

Щоб зрозуміти процес становлення в професії вчителя треба розглянути професійно-значущі якості особистості, які є спонукальною силою вибору професії та прагнення до високих досягнень в ній.

Виділені професійно значущі якості особистості вчителя О. Дубасенюк об'єднала і розбила на три групи [2]: особистісні; якості, пов'язані з навчальною діяльністю; якості, пов'язані з виховною діяльністю вчителя.

Перша група включає: потребу працювати з дітьми; ідейно-політичний і культурний світогляд, наполегливість у роботі; педагогічне орієнтування, мобільність, відчуття нового, педагогічний такт; вимогливість як до себе так і до інших.

До другої групи входить: а) знання предмета; б) вміння оцінювати якість знань, вмінь і навичок; в) уміння планувати роботу, здійснювати розвиток мислення, формування інтересу, уміння ефективно виконувати план, здійснювати міжпредметні зв'язки, індивідуальний підхід; г) знання психолого-педагогічних основ навчання.

Третя група охоплює: а) вміння оцінювати результат; б) планування виховної роботи, індивідуальний підхід у вихованні, поєднання дій учителя і батьків; в) знання психолого-педагогічних основ виховання; г) позакласна робота з предмету.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Відповідно до вищезазначеного для формування професійно значущих якостей особистості майбутнього вчителя важливо організовувати та проводити заходи, що можуть стати основою педагогічної інтернатури [6]:

– проведення індивідуальних консультацій, наставницьких бесід з інтерном;

– допомога у підборі відповідної літератури, підготовці навчальних занять, розробленні дидактичних матеріалів тощо;

– взаємовідвідування навчальних занять, відвідування уроків досвідчених педагогічних працівників;

– здійснення моніторингу результатів навчання учнів; участь у тренінгах, навчальних семінарах з методичних питань, творчих звітах педагогічних працівників;

– вивчення досвіду кращих педагогів шляхом аналізу їхніх веб-сайтів, вебресурсів професійних спільнот, а також періодичних професійних видань;

– залучення інтерна до партнерської взаємодії з науковими, науково-педагогічними та педагогічними працівниками, участі в професійних спільнотах педагогічних працівників;

– психологічний супровід інтерна.

Варто зазначити, що педагогічна інтернатура є системою адаптації для успішної професійної діяльності, яка допомагає у конкурентоспроможності педагогічного працівника, його професіоналізму, здатності до постійного самовдосконалення.

Висновки. Так, адаптація справді є одним із найважливіших етапів у професійному становленні вчителів. Вона закладає основу для їхнього професійного розвитку та успішної інтеграції в педагогічне середовище. Адже послідовна адаптація допомагає вчителям: звикнути до шкільного розпорядку, обсягів навантаження та динаміки взаємодії з учнями та колегами; освоїти ефективні методики викладання; підтримувати емоційний стан вчителя, дозволяючи справлятися з початковими труднощами, невпевненістю та стресом; усвідомлювати власну роль у вихованні учнів та знаходити свій підхід до викладання, що є важливою складовою для довгострокової кар'єри; отримувати поради та допомогу від досвідчених вчителів, що сприяє їх професійному становленню.

Загалом, адаптація створює умови для розвитку ефективного, самодостатнього та впевненого вчителя, який здатен успішно справлятися з викликами педагогічної професії. Це критичний етап, від якого залежить подальше професійне зростання та якість роботи вчителя з учнями.

Література:

1. Дем'яненко Н. Педагогічна парадигма вищої школи України: ґенеза й еволюція. *Філософія освіти*. 2006. №2 (4). С. 256-265.

2. Дубасенюк О.А. Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 316 с.

3. Закон «Про повну загальну середню освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 01.11.2024).

4. Мороз А.Г. Адаптація молодого учителя до умов навчально-виховного процесу школи. Київ, 1985. 51 с.

5. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti (дата звернення: 04.11.2024)

6. Про затвердження положення про педагогічну інтернатуру. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text (дата звернення: 01.11.2024).

References:

1. Dem″yanenko N. (2006) Pedahohichna paradyhma vyshchoyi shkoly Ukrayiny: geneza y evolyutsiya [Pedagogical paradigm of the higher school of Ukraine: genesis and evolution]. *Filosofiya osvity – Philosophy of education*, 2006. №2 (4), 256-265 [in Ukrainian].

2. Dubasenyuk O.A. Profesiyno-pedahohichna osvita: suchasni kontseptual′ni modeli ta tendentsiyi rozvytku [Professional and pedagogical education: modern conceptual models and development trends]. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im. I. Franka, 2006. 316 [in Ukrainian].

3. Zakon «Pro povnu zahal′nu serednyu osvitu» [Law "On comprehensive general secondary education"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text [in Ukrainian].

4. Moroz A.H. Adaptatsiya molodoho uchytelya do umov navchal′no-vykhovnoho protsesu shkoly [Adaptation of a young teacher to the conditions of the educational process of the school]. Kyiv, 1985. 51 [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi rozvytku pedahohichnoyi osvity [On approval of the Concept of development of pedagogical education]. *mon.gov.ua* URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennya polozhennya pro pedahohichnu internaturu [On the approval of the regulation on pedagogical internship]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.046.4:371.13

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-756-766

Ратушний Володимир Романович аспірант кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-21-11, https//orcid.org/0009-0002-6257-9516

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті обґрунтовано концептуальні засади формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти. Визначено дидактичні умови формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти (наявність цільових установок та чітких орієнтирів формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти; забезпечення інтеграції методологічних підходів в організації цифрової підготовки та перепідготовки вчителя; вільний вибір вчителем різних за змістом та способами виконання видів творчої освоєння цифрової грамотності; диференціація інформаційно-освітніх потреб та запитів вчителя при виборі та здійсненні педагогічної діяльності; мотивація професійної цифрової самоосвіти та стимулювання рефлексивної діяльності; самоаналіз та самооцінка цифрової компетентності як умова стимулювання розвитку професійної сфери вчителя). Обґрунтовано концептуальні засади формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти: неперервна цифрова освіта є необхідною умовою професійної життєздатності сучасного вчителя; у парадигмі неперервної освіти вчитель і учень як суб'єкти освітнього процесу розвиваються та навчаються у взаємному спілкуванні; суть неперервної цифрової підготовки вчителя полягає у забезпеченні диференційованого (залежно від умов праці, змісту професії, зміни функцій та індивідуальних можливостей особистості) та інтегрованого (координація цілей різних типів навчальних закладів, наукових установ, підприємств та організацій) підходу до формування освіти; неперервна підготовка вчителя передбачає формування нового змісту освіти, визначення цілей кожного зі рівнів освіти згідно з загальними цілями цифрової компетентності; основне завдання неперервної цифрової підготовки вчителя полягає у формуванні знань та умінь з можливістю їх адаптації до майбутніх змін в професії; неперервна цифрова підготовка вчителя може проводитися згідно інтегрованих навчальних планів; кожен наступний рівень неперервної цифрової освіти є логічним продовженням попереднього, забезпечуючи можливість подальшого навчання;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

неперервна цифрова освіта педагога передбачає наявність різноманітних форм навчання (семінари, конференції, стажування, індивідуальна та колективна науково-дослідна діяльність тощо);неперервна цифрова підготовка вчителя передбачає нові підходи до методичного забезпечення навчального процесу та постійне його оновлення.

Ключові слова: концептуальні засади, формування, цифрова компетентність, вчитель, дидактичні умови, неперервна освіта

Ratushnyi Volodymyr Romanovych graduate student of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-21-11 , https//orcid.org/0009-0002-6257-9516

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE TEACHER'S DIGITAL COMPETENCE IN THE CONDITIONS OF CONTINUING EDUCATION

Abstract. The article substantiates the conceptual principles of the formation of the digital competence of the teacher in the conditions of continuous education. The didactic conditions for the formation of the digital competence of the teacher in the conditions of continuous education are determined (the presence of target attitudes and clear guidelines for the formation of the digital competence of the teacher in the conditions of continuous education; ensuring the integration of methodological approaches in the organization of digital training and retraining of the teacher; free choice by the teacher of different types of creative work in terms of content and methods development of digital literacy; differentiation of the teacher's informational needs and requests when choosing and implementing pedagogical activities; self-analysis and self-assessment of the teacher's professional sphere). The conceptual principles of the formation of the digital competence of the teacher in the conditions of continuous education are substantiated : continuous digital education is a necessary condition for the professional viability of a modern teacher; in the paradigm of continuous education, the teacher and student as subjects of the educational process develop and learn in mutual communication; the essence of continuous digital teacher training is to provide a differentiated (depending on working conditions, the content of the profession, changes in functions and individual capabilities of the individual) and integrated (coordination of the goals of various types of educational institutions, scientific institutions, enterprises and organizations) approach to the formation of education; continuous teacher training involves the formation of new content of education, determination of the goals of each of the levels of education in accordance with the general goals of digital competence; the main task of the continuous digital training of the teacher is the formation of knowledge and skills with the possibility of their adaptation to future

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

changes in the profession; continuous digital teacher training can be conducted according to integrated curricula; each subsequent level of continuous digital education is a logical continuation of the previous one, providing the possibility of further training; continuous digital education of a teacher implies the presence of various forms of training (seminars, conferences, internships, individual and collective research activities, etc.); continuous digital teacher training implies new approaches to methodical support of the educational process and its constant updating.

Keywords: conceptual principles, formation, digital competence, teacher, didactic conditions, continuous education

Постановка проблеми. На сучасному етапі тип освіти, коли одноразово отримані вчителем знання зберігали свою цінність протягом усієї його професійної діяльності, витісняється потребою у неперервній освіті через все життя. У минулому, закінчуючи заклад вищої освіти і стаючи вчителем, людина була впевнена в отриманні необхідної для професійної діяльності бази знань й умінь, а також працевлаштування на доволі тривалий період.

Інтенсивний розвиток нових технологій та їх проникнення в усі сфери життєдіяльності суспільства, переведення міжособистісного спілкування на електронний рівень скорочують можливості педагогів, які мають старий запас професійних програм, задовольняти свої потреби та відчувати себе повноцінними членами суспільства. У нову епоху може вписатися лише суспільство, що складається з високоосвічених вчителів, які розуміють мету його розвитку, усвідомлюють труднощі, що стоять на шляху власного розвитку та здатні сформувати моральні принципи професійної діяльності та розвивати свої можливості. На зміну освіті, що продукувала людей як засобів для виробничої та суспільної діяльності, наступає епоха освіти, яка спрямована на формування соціально активної, універсальної, креативної людини, здатної адекватно реагувати на зміни в швидкозмінному світі.

Парадигма неперервної освіти передбачає, що підготовка вчителя стає формою його професійного життя протягом різноманітних суспільних та технологічних змін. Це дозволяє йому підтримувати свій високий прогностичний і проективний потенціал, а також професійну мобільність.

Неперервна цифрова освіта, окрім необхідності адаптації до змін у професійній діяльності, перетворюється на процес постійного розвитку людської особистості, її знань та навичок, а також професійних цінностей. Такий підхід забезпечує формування цифрової компетентності вчителя як розуміння своїх потреб та вимог суспільного середовища, сприяє виконанню соціальної ролі у процесі педагогічної діяльності. Головною цінністю освіти, особливо цифрової, стає розвиток у вчителя потреби й можливості вийти межі вузьких професійних рамок. Водночас, реалізується його здатність до реалізації свого творчого потенціалу, спрямованого на саморозвиток і самоосвіту протягом усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти займає важливе місце у науково-педагогічній літературі. У науковій літературі, присвяченій проблемам неперервної педагогічної освіти та професійного розвитку зазначається, що найважливішими завданнями процесу професійної освіти та розвитку є адаптація педагога до постійно змінних економічних, соціальних, професійних умов діяльності

У Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів щодо її реалізації вказано, що «визначення системи та опису складових цифрової компетентності здійснюється шляхом: розроблення та затвердження опису цифрової компетентності, який визначає ключові поняття, структуру цифрової компетентності за сферами, обсяг знань, умінь і практичних навичок громадян, рівні володіння цифровою компетентністю та може використовуватися з метою визнання, планування, формування, розвитку та вдосконалення цифрової компетентності громадян і працівників основних професійних груп різних сфер економічної діяльності (рамка цифрової компетентності); запровадження вимог до рівнів володіння професійними цифровими компетентностями при наймі персоналу, під час виконання професійних та службових обов'язків, проведення сертифікації, атестації тощо; розроблення рамок професійних цифрових компетентностей для основних професійних груп за сферами економічної діяльності та методичних рекомендацій щодо їх застосування [3, с.4]. Це визначає рамки цифрової компетентності, зокрема для вчителя.

На думку Н. Постернак «застосування комп'ютера в навчанні не обмежується заняттями, велику роль тут відіграє самостійна робота. У учнів формується зацікавлене ставлення до досліджуваного матеріалу, віра у власні сили і здібності. Введення в практику методів самостійної роботи учнів сприяє освоєнню ними навичок продуктивної роботи по досягненню мети, створює передумови інтеграції вивчення засобів інформатики з освоєнням предметного змісту інших дисциплін» [5, с.428]. Загалом цифрові технології сприяють розвитку креативності учнів і особистісному спілкуванню викладачами.

Як вважає Б. Паблос, сучасна цифровізація суспільства загалом «передбачає адаптацію до соціальних змін з боку вищої освіти, поширюється на університетський викладацький склад, який, як невід'ємна частина університету, має стикатися з соціальними викликами та реагувати на них, на зміни, що відбулися, і на те, що є ще попереду. Педагогічний колектив усвідомлює, що цей виклик є частиною їхньої роботи; бо ми ніколи не закінчуємо навчання, учні змінюються, знання прогресують, і завжди потрібно бути в курсі подій. Хороший викладач, як і будь-який професіонал, який хоче виділитися, не може припинити постійне навчання» [9, с.14]. Виходячи з умов сучасної цифрової революції, вища освіта має бути готовою відповідати на потреби цього цифрового суспільства, у яке ми занурені, а також мати можливість передбачати потреби майбутнього суспільства. Це звернення, яке

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ми погоджуємося з О. Наливайком, що «цифрова компетентність займає ключове місце в системі професійних та загальних компетентностей, є основою для професійного становлення в будь-якій галузі діяльності сучасного фахівця. Наприклад, важливою характеристикою становлення майбутнього фахівця в галузі освіти є цифрова компетентність, що визнається як одна із ключових компетентностей сучасної людини і займає провідне місце у їх переліку» [4, с.45]. Цей автор відмічає, «цінність цифрових технологій для розвитку критичного мислення та творчості. У першому випаду сучасна молодь має найбільший доступ до інформації за всю історію людства, тому важливо приділяти особливу увагу процесу критичного сприйняття отримуваної інформації. З метою розвитку цих вмінь можна впроваджувати спеціальні предмети (покликані дати знання та вміння в галузі аналізу й використання отриманої інформації) в закладах освіти. Щодо розвитку творчості здобувачів освіти, сучасні цифрові технології та засоби навчання створюють можливості для креативності, розбудови і втілення власних ідей без вкладання значних ресурсів, на сьогодні майже кожний має гаджети, які можуть задовольнити ці потреби, їх розумне використання в освітньому процесі може значно збагатити арсенал ефективних шляхів розбудови вітчизняної освіти [4, с.57].

Розв’язання в системі неперервної освіти низки проблем, повязаних з розвитком цифрових технологій, «сприятиме переходу від періодичного процесу підвищення кваліфікації педагогічних працівників до їх безперервного фахового зростання, сприятиме самореалізації, задоволенню їхніх потреб у здобутті знань» [7, с.41]. Зауважимо, формування та розвиток цифрової компетентності за таких умов позитивно впливає не лише на вчителя, але й учнів.

Неперервна професійна освіта, на думку О. Гулай – це «систематична, цілеспрямована діяльність з набуття і удосконалення знань, умінь та навичок як в будь-яких видах загальних і спеціальних навчальних закладів, так і шляхом самоосвіти. Системність неперервної професійної освіти, що побудована на ступеневій основі, дає можливість гнучко й оперативно реагувати на зміну потреб суспільства, соціальних груп і окремих особистостей. У такій системі очевидний пріоритет вищої школи, яка фактично визначає цілі та зміст діяльності всіх інших ланок» [1, с.8-9]. Загалом, «ідея безперервності освіти виникла кілька десятків років тому і набула офіційного визнання практично в усіх розвинутих країнах світу. Вона стала принциповою основою й державної освітньої політики України, метою розробки та реалізації різних проектів і програм у галузі освіти, навчання й виховання. Нові суспільні та економічні реалії вимагають модернізації освітніх процесів, орієнтують фахівців на неперервне навчання та професійне вдосконалення. Велике значення сьогодні надається освіті впродовж життя, визначальною складовою якої є неперервна професійна освіта» [2, с.23].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У своїй роботі ми спиралися на результати дослідження О. Стечкевича [8] щодо формування цифрової компетентності педагогів.

Водночас, проблема формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти у її науково-педагогічному дискурсі не була предметом спеціального педагогічного дослідження, що зумовило вибір тематики пропонованої статті.

Мета статті – обґрунтувати концептуальні засади формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасному розвитку неперервної освіти відсутній алгоритм отримання готових систематизованих знань та умінь, які підлягають засвоєнню. Пошук рішення може ґрунтуватися на відомостях, що мають випадковий, несистематичний характер, є неістинними та суперечливими та містять, окрім знань, просто певну інформацію. Звідси випливає зростаюча роль використання інноваційних освітніх технологій, організації навчання у малих групах, застосування модульної побудови процесу навчання, різноманітних ігрових методів тощо. У концепції розвитку вищої освіти підкреслюється, що освіта стає освітньо-педагогічним виробником людини нового тисячоліття – всебічної, гармонійно розвиненої, яка готова взяти відповідальність за майбутній розвиток суспільства.

Необхідність здобувати освіту та професійно вдосконалюватися протягом усього життя поширюється на всі сфери людської діяльності, включаючи педагогічну діяльність. Зі зміною погляду на образ професіонала у різних галузях людської діяльності змінюються вимоги до професіоналізму педагога.

Протягом останніх років неперервна цифрова освіта перестає бути зовні організованим процесом відтворення існуючих громадських інститутів і стає особистим надбанням педагога. Вона втрачає свою обов'язковість і загальність, властиві традиційній освіті, і набуває рис процесу, що обслуговує освітні потреби особистості. Освіта набуває персоніфікованого, особистісно орієнтованого характеру.

Сучасний педагог повинен мати низку професійно-особистісно-значущих компетенцій, серед яких особливо важливими є готовність до самовдосконалення та саморозвитку. Саморозвиток базується на суб'єктивній потребі досягнення щораз вищих результатів, а також на суб'єктивних уявленнях образу-результату та самооцінки результативності власної професійної діяльності. Самоорієнтовні вчителі діють автономно, беручи відповідальність і ініціативу щодо визначення й реалізації цілей навчання. Саморозвиток і самоорганізація набувають у суспільстві особливої актуальності, оскільки від кожної людини вимагається висока активність, творча ініціатива, вміння легко адаптуватися до життя за умов ринкової економіки.

Основними умовами виникнення та розвитку потреби у самоосвіті є: наявність суспільної вимоги щодо необхідності самоосвіти; усвідомлення особистістю необхідності набуття нових знань; уміння планувати роботу,

контролювати діяльність з урахуванням обставин, прискорювати темп у разі зміни обставин; наявність можливості використовувати різні джерела знань тощо.

До важливих складових професійного розвитку педагогів у сучасних умовах відносять розробленість ідей та механізмів неперервної освіти, орієнтованої на розвиток професіоналізму, задоволення запитів спеціаліста, створення умов для проектування та реалізації індивідуальної освітньої траєкторії. Це дає змогу вибрати оптимальні терміни для засвоєння програм, змісту та форм навчання; можливість обирати власну траєкторію розвитку, визначати зміст, форми, варіанти становлення свого професіоналізму. Таким чином, формується концепція особистісно-орієнтованого підходу з урахуванням освітніх запитів та потреб педагогів, індивідуального рівня їхнього професіоналізму; мотивації щодо коригування зацікавленості у професійному розвитку тощо.

Завдяки сучасним технологіям навчання, неперервна цифрова освіта педагога може здійснюватися відповідно до самостійно обраної траєкторії: з відривом або без відриву від роботи, колективно чи індивідуально, методом короткострокового занурення або дистанційно чи очно.

Повсюдне поширення телекомунікаційних технологій є суттєвою складовою професійного розвитку сучасного вчителя. Працюючи в мережі Інтернет, викладачі можуть звертатися до бібліотек електронних наукових текстів, музейних та архівних джерел, електронних версій журналів, брати участь відеозаходах, обмінюватися інформацією тощо.

Професійна вища школа як особлива форма неперервної професійної освіти включає низку складових: доповнення чи розвиток професійної діяльності, професійного спілкування, особистісних якостей; подолання негативних установок та застарілого досвіду; зміна мотиваційної сфери професійної діяльності, становлення педагога як суб'єкта розвитку цифрового суспільства тощо.

Здійснюючи рефлексію, педагог визначає, наскільки послідовним, цілеспрямованим та ефективним був його вплив на учнів, якою мірою досягнуто попередньо наміченого результату.

У сучасних умовах викладачеві необхідно не лише вибирати в конкретних умовах відповідні методи та методики навчання, а й створювати власні їх модифікації. Це можливо в тому випадку, якщо викладач отримав відповідну підготовку, опанував кошти та способи рефлексії по відношенню до своєї діяльності,.

Істотним чинником, що впливає професійний розвиток педагога, є наукова діяльність. Говорячи про професійний розвиток педагога, необхідно враховувати те що, що педагогічне спілкування виступає однією з чинників розвитку особистості педагога протягом усього життєвого шляху.

Індивідуальні особливості педагогів, їхнє прагнення до професійного та особистісного розвитку та вдосконалення виявляються в стилі педагогічного

спілкування, основною метою якого є не тільки передача суспільного та професійного досвіду (знань, умінь, навичок) від педагога навчальним, а й обмін особистісними сенсами, пов'язаними з досліджуваними об'єктами та життям в цілому. У спілкуванні відбувається становлення індивідуальності як учнів, і педагогів. Особлива роль у процесі становлення цифрової компетентності вчителя відводиться активності його особистості – саморозвитку.

Професійний педагогічний розвиток та саморозвиток вчителя у системі неперервної цифрової освіти передбачає наявність низки ознак діяльності вчителя, до яких відносимо: розвивальний ефект цифрової освіти, пов'язаний з усвідомлення цілей і засобів інноваційної діяльності педагога; постійне звертання до джерел інформації, що свідчать про спрямованість інноваційної діяльності педагога, ціннісне ставлення до професійної діяльності; використання проблемного підходу, спрямованого на розв’язання нестандартних ситуацій професійної діяльності на різних етапах неперервної цифрової освіти вчителя; усвідомлення стратегічної мети цифрової освіти не лише як надання можливості особистості адаптуватися до мінливих обставин, а й як вимоги до освіти зайняти випереджувальну позицію, надати можливість діяти в невизначених ситуаціях; формування нової парадигми цифрової освіти, у якій філософські та педагогічні аспекти освітнього процесу розглядаються в контексті життєвих та професійних цілей особистості.

Серед проблем формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти виділяємо такі *дидактичні умови:* наявність цільових установок та чітких орієнтирів формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти; забезпечення інтеграції методологічних підходів в організації цифрової підготовки та перепідготовки вчителя; вільний вибір вчителем різних за змістом та способами виконання видів творчої освоєння цифрової грамотності; диференціація інформаційно-освітніх потреб та запитів вчителя при виборі та здійсненні педагогічної діяльності; мотивація професійної цифрової самоосвіти та стимулювання рефлексивної діяльності; самоаналіз та самооцінка цифрової компетентності як умова стимулювання розвитку професійної сфери вчителя.

Викладене вище дало змогу сформулювати **концептуальні засади формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти:**

- неперервна цифрова освіта є необхідною умовою професійної життєздатності сучасного вчителя;
- у парадигмі неперервної освіти вчитель і учень як суб'єкти освітнього процесу розвиваються та навчаються у взаємному спілкуванні;
- суть неперервної цифрової підготовки вчителя полягає у забезпеченні диференційованого (залежно від умов праці, змісту професії, зміни функцій та індивідуальних можливостей особистості) та інтегрованого (координація цілей різних типів навчальних закладів, наукових установ, підприємств та організацій) підходу до формування освіти;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- неперервна підготовка вчителя передбачає формування нового змісту освіти, визначення цілей кожного зі рівнів освіти згідно з загальними цілями цифрової компетентності;
- основне завдання неперервної цифрової підготовки вчителя полягає у формуванні знань та умінь з можливістю їх адаптації до майбутніх змін в професії;
- неперервна цифрова підготовка вчителя може проводитися згідно інтегрованих навчальних планів;
- кожен наступний рівень неперервної цифрової освіти є логічним продовженням попереднього, забезпечуючи можливість подальшого навчання;
- неперервна цифрова освіта педагога передбачає наявність різноманітних форм навчання (семінари, конференції, стажування, індивідуальна та колективна науково-дослідна діяльність тощо);
- неперервна цифрова підготовка вчителя передбачає нові підходи до методичного забезпечення навчального процесу та постійне його оновлення.

Висновки. Неперервна цифрова освіта, окрім необхідності адаптації до змін у професійній діяльності, перетворюється на процес постійного розвитку людської особистості, її знань та навичок, а також професійних цінностей. Дидактичними умовами формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти визначено наявність цільових установок та чітких орієнтирів формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти; забезпечення інтеграції методологічних підходів в організації цифрової підготовки та перепідготовки вчителя; вільний вибір вчителем різних за змістом та способами виконання видів творчої освоєння цифрової грамотності; диференціація інформаційно-освітніх потреб та запитів вчителя при виборі та здійсненні педагогічної діяльності; мотивація професійної цифрової самоосвіти та стимулювання рефлексивної діяльності; самоаналіз та самооцінка цифрової компетентності як умова стимулювання розвитку професійної сфери вчителя. Концептуальні засади формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти передбачають, що неперервна цифрова освіта є необхідною умовою професійної життєздатності сучасного вчителя; у парадигмі неперервної освіти вчитель і учень як суб'єкти освітнього процесу розвиваються та навчаються у взаємному спілкуванні; суть неперервної цифрової підготовки вчителя полягає у забезпеченні диференційованого та інтегрованого підходу до формування освіти; неперервна підготовка вчителя передбачає формування нового змісту освіти, визначення цілей кожного зі рівнів освіти згідно з загальними цілями цифрової компетентності; основне завдання неперервної цифрової підготовки вчителя полягає у формуванні знань та умінь з можливістю їх адаптації до майбутніх змін в професії; неперервна цифрова підготовка вчителя може проводитися

згідно інтегрованих навчальних планів; кожен наступний рівень неперервної цифрової освіти є логічним продовженням попереднього, забезпечуючи можливість подальшого навчання; неперервна цифрова освіта педагога передбачає наявність різноманітних форм навчання; неперервна цифрова підготовка вчителя передбачає нові підходи до методичного забезпечення навчального процесу та постійне його оновлення.

До подальших напрямів відносимо дослідження методичних засад формування цифрової компетентності вчителя в умовах неперервної освіти.

Література:

1. Гулай О. Неперервна освіта – умова формування висококваліфікованого фахівця. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна.* 2010. Вип. 26. С.3-10.

2. Захар О. Г. Методична система підвищення кваліфікації педагогів інформатики із застосуванням технологій дистанційного навчання: дис. ... д-р.пед.наук: 13.00.04. Київ, 2016. 278 с.

3. Концепція розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження КМ України № 167-р. (2021). URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-167-030321

4. Наливайко О. О. Цифрова компетентність: сутність поняття та динамічного його розвитку. *Компетентнісний підхід у вищій школі: теорія та практика*: монографія / О. А. Жукова, А. І. Комишан. Харків, 2021. С. 40–65.

5. Постернак Н.О Використання інтернет-технологій у роботі викладача вищого навчального закладу. *Молодий вчений.* 2017. №4.С. 425-428.

6. Савош В. О. Професійний розвиток учителів фізики в системі неперервної освіти: теорія і практика: автореф. дис. … д-р. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2024. 43 с.

7. Самко А. М. Цифрова компетентність педагогічного персоналу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Освітня аналітика України*. 2021. № 2 (13). с. 33-43

8. Стечкевич О. О. Комплексний підхід до формування понятєвого апарату цифрової компетентності педагога. Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 55, Т. 3. С. 122–127.

9. Basilotta-Gómez-Pablos V., Matarranz M., Casado-Aranda, LA. et al. (2022). Teachers' digital competencies in higher education: a systematic literature review. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 19, 8 (2022). Retrieved from: https://doi.org/10.1186/s41239-021-00312-8

References:

1. Gulaj, O. (2010). Neperervna osvita – umova formuvannja visokokvalifikovanogo fahivcja [Continuous education is a condition for the formation of a highly qualified specialist]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija pedagogichna - Bulletin of Lviv University. Pedagogical series*, 26, 3-10 [in Ukrainian].

2. Zahar, O. G. (2016). Metodichna sistema pidvishhennja kvalifikacii pedagogiv informatiki iz zastosuvannjam tehnologij distancijnogo navchannja [Methodical system of improving the qualifications of informatics teachers with the use of distance learning technologies]. *Doctor's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

3. Rozporjadzhennja KM Ukraïni "Koncepcija rozvitku cifrovih kompetentnostej ta zatverdzhennja planu zahodiv shhodo ïi realizacii" [The order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The concept of development of digital competences and approval of the plan of measures for its implementation"]. *www.kmu.gov.ua* Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-167-030321 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

4. Nalivajko, O. O. (2021). *Cifrova kompetentnist': sutnist' ponjattja ta dinamichnogo jogo rozvitku. Kompetentnisnij pidhid u vishhij shkoli: teorija ta praktika [Digital competence: the essence of the concept and its dynamic development. Competency approach in higher education: theory and practice*]. Harkiv [in Ukrainian].

5. Posternak, N.O (2017). Vikoristannja internet-tehnologij u roboti vikladacha vishhogo navchal'nogo zakladu [The use of Internet technologies in the work of a teacher of a higher educational institution]. *Molodij vchenij - A young scientist,* 4, 425-428 [in Ukrainian].

6. Savosh, V. O. (2024). Profesijnij rozvitok uchiteliv fiziki v sistemi neperervnoї osviti: teorija i praktika [Professional development of physics teachers in the system of continuing education: theory and practice]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Hmel'nic'kij [in Ukrainian].

7. Samko, A. M. (2021). Cifrova kompetentnist' pedagogichnogo personalu v sistemi pisljadiplomnoї pedagogichnoї osviti [Digital competence of pedagogical staff in the system of postgraduate pedagogical education]. *Osvitnja analitika Ukraïni - Educational analytics of Ukraine,* 2 (13), 33-43 [in Ukrainian].

8. Stechkevich, O. O. (2023). Kompleksnij pidhid do formuvannja ponjattєvogo aparatu cifrovoї kompetentnosti pedagoga [Complex approach to the formation of the conceptual apparatus of the teacher's digital competence]. *Innovacijna pedagogika - Innovative pedagogy*, 55, 3, 122–127 [in Ukrainian].

9. Basilotta-Gómez-Pablos, V., Matarranz, M., Casado-Aranda, L.A. et al. (2022). Teachers' digital competencies in higher education: a systematic literature review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19, 8 (2022). Retrieved from: https://doi.org/10.1186/s41239-021-00312-8 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:004

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-767-778

Руденко Вікторія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри методики навчання, стилістики й культури української мови, ННІ української філології та соціальних комунікацій, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0003-4544-7300

Боть Людмила Петрівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри методики навчання, стилістики й культури української мови, ННІ української філології та соціальних комунікацій, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0001-8718-3863

Кірєєва Вікторія Олександрівна кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, ННІ міжнародних відносин, історії та філософії, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0002-8882-4762

СТРАТЕГІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗВО

Анотація. Сучасна українська освіта фокусується на підготовці фахівців, які зможуть швидко адаптуватися до змін на ринку праці. Для цього в освітній процес активно впроваджується досвід кращих зарубіжних закладів, зокрема значного поширення набувають інтерактивні технології. Метою статті було проаналізувати ефективність упровадження стратегії використання інтерактивних технологій у вищу освіту, зокрема задля викладання гуманітарних дисциплін. У ході дослідження з'ясовано, що основною метою впровадження інтерактивних технологій є розвиток критичного мислення, комунікативних навичок, міждисциплінарного підходу, а також глибше опанування навчального матеріалу здобувачами вищої освіти. Інтерактивне навчання є методикою, яка базується на активній взаємодії здобувачів вищої освіти як із викладачем, так і між собою, містить неформальні дискусії, значну кількість семінарів, передбачає командну роботу. До інтерактивних технологій зараховують інтерактивні методи, цифрові інструменти, інтерактивні веб-додатки та платформи для роботи в команді, ігрові елементи (гейміфікація). Було розглянуто основні приклади інтерактивних технологій,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

що можуть бути впроваджені в процес викладання гуманітарних дисциплін. Визначено, що застосування таких методів, як мозковий штурм, перевернуте навчання, метод Оксфордських дебатів і метод проєктів активізує пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти, суттєво підвищує їхню мотивацію до навчання, стимулює їх до самостійного вирішення проблемних завдань та сприяє розвитку критичного мислення. Проте для забезпечення найвищого рівня ефективності стратегії впровадження інтерактивних технологій в освітній процес варто враховувати й можливі негативні аспекти. Серед небажаних наслідків упровадження інтерактивних технологій було визначено зниження мотивації здобувати освіту, технологічна залежність і когнітивні труднощі. Щоб уникнути негативних наслідків, необхідно забезпечити збалансоване використання традиційних та інтерактивних методів, професійну підготовку викладачів, а також їхню готовність до адаптації нових технологій.

Ключові слова: вища освіта, інтерактивні методи навчання, цифрові інструменти, гуманітарні науки, самостійне навчання.

Rudenko Viktoriia Mykolaivna Candidate of Pedagogy Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Teaching Methods, Stylistics and Culture of the Ukrainian Language, Educational-Scientific Institute of Ukrainian Philology and Social Communications, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0003-4544-7300

Bot Liudmyla Petrivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Teaching Methods, Stylistics and Culture of the Ukrainian Language, Educational-Scientific Institute of Ukrainian Philology and Social Communications, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0001-8718-3863

Kirieieva Viktoriia Oleksandrivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of World History and International Relations, Educational-Scientific Institute of International Relations, History and Philosophy, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-8882-4762

STRATEGY OF APPLICATION OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING DISCIPLINES OF THE HUMANITIES CYCLE TO INCREASE EFFECTIVENESS OF TEACHING OF STUDENTS OF HIGH SCHOOLS

Abstract. Modern Ukrainian education focuses on training specialists who can quickly adapt to changes in the labour market. For this, the experience of the best foreign educational institutions and innovative methods, one of which are

interactive technologies, are actively introduced into the educational process. The purpose of the article was to analyse the effectiveness of the implementation of the strategy of using interactive technologies in higher education, in particular, in the teaching of humanitarian disciplines. In the course of the study, it was found that the main goal of the introduction of interactive technologies is the development of critical thinking, communication skills, an interdisciplinary approach, as well as a deeper mastery of educational material by students of higher education. Interactive learning is a method that is based on the active interaction of students of higher education both with the teacher and among themselves, includes informal discussions, a large number of seminars and teamwork. Interactive technologies include interactive methods, digital tools, interactive web applications and platforms for team work, game elements (gamification). The main examples of interactive technologies that can be implemented in the process of teaching humanitarian disciplines were considered. It was determined that the use of such methods as brainstorming, flipped learning, the method of Oxford debates, and the method of projects activates the cognitive activity of students of higher education, significantly increases their motivation to study, stimulates them to independently solve problematic tasks and promotes the development of critical thinking. However, in order to ensure the highest level of effectiveness of the strategy of introducing interactive technologies into the educational process, possible problematic aspects should also be taken into account. The negative consequences of the introduction of interactive technologies were identified as a decrease in the desire to receive education, technological dependence, and cognitive difficulties. To avoid negative consequences, it is necessary to ensure a balanced use of traditional and interactive methods, professional training of teachers, as well as their readiness to adapt new technologies.

Keywords: higher education, interactive learning methods, digital tools, humanities, self-study.

Постановка проблеми. Незважаючи на ретельну роботу викладачів, зміст гуманітарних дисциплін швидко втрачає актуальність, що призводить до відставання професійної підготовки фахівців від потреб сучасного суспільства. Рішення цієї комплексної проблеми покликані забезпечити освітньо-педагогічні інновації, які сприяють навчанню майбутніх фахівців самостійно й оперативно адаптуватися до постійно змінюваних соціальних умов. Одними з таких інновацій стали інтерактивні технології, які здатні підвищити мотивацію та зацікавленість здобувачів освіти, покращити ефективність і результати навчання, що стає важливою перевагою в умовах сучасної конкуренції на ринку праці. До того ж, вони допомагають не лише засвоїти академічний матеріал, але й розвивати цифрові навички, які є необхідними для кар'єрного зростання в епоху цифровізації. Важливим завданням у цьому контексті є розробка та впровадження ефективних методик,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

які допомагають викладачам гуманітарних дисциплін використовувати інтерактивні технології для максимального залучення здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Димань, О. Данілова та Є. Бадран зазначили, що інтерактивне навчання є спеціальною формою організації пізнавального процесу, який пропонує конкретну мету і створює комфортні умови для кожного здобувача освіти, які сприяють успішності й інтелектуальній спроможності всіх здобувачів вищої освіти [1]. Інтерактивна технологія, як зазначила Т. Ситнік, орієнтована на кооперативне навчання, коли індивідуальні завдання перетворюються на групові. Це дозволяє кожному учаснику зробити власний внесок у спільне рішення, а загальний результат залежить від зусиль кожного члена групи [2].

Дослідження С. Латорре-Коскулуела та ін. показало, що інтерактивні методи навчання, зокрема метод перевернутого класу, мають високу ефективність у розвитку навичок здобувачів освіти, які будуть корисні для їх особистого та професійного майбутнього [3]. О. Волошина зазначила, що застосування інтерактивних методів навчання, зокрема мозкового штурму, в процесі викладання іноземної мови дозволяє досягти високого рівня ефективності в підготовці майбутніх фахівців [4]. К. Шахноза та К. Махбуба оцінили використання інтерактивних освітніх технологій як чинника розвитку особистісних характеристик з погляду самих здобувачів вищої освіти. У результаті дослідження науковці виявили, що здобувачі освіти відзначили позитивний вплив інтерактивних освітніх технологій на розвиток своїх особистісних характеристик, зокрема у сфері навчальних і технологічних навичок, когнітивних здібностей, самостійності та соціальних навичок [5]. Ф. Тума дійшов висновку, що використання інтерактивних методів навчання, які сприяють активній участі здобувачів та заохочують їх до самостійної роботи, може покращити процес надання основних знань і пояснення складних концепцій, що призведе до поліпшення результатів навчання [6].

Варто відзначити роботу К. Ніколенко, Ю. Корнейко та О. Добростан, в якій було проаналізовано особливості використання інтерактивних технологій в контексті мобільного навчання. Автори відзначили, що інтерактивні технології можуть бути впроваджені в процес викладання абсолютно різних дисциплін і сприяти ефективності мобільного навчання. Досить часто в сучасній освіті використовуються комбінації мобільних додатків, онлайн-платформ і соціальних мереж, інтерактивні підручники та QR-коди. Також поширеними є інтерактивні методи, зокрема метод проєктів, дослідницьке, кооперативне та «перевернуте» навчання [7].

На думку К. Адлет, інтерактивні методи навчання полягають у спільній роботі над вирішенням певної проблеми через діалог, обговорення або іншу діяльність. Ключовою перевагою цього методу є підготовка здобувачів освіти до самостійного мислення та самостійного життя в цілому [8].

Метою статті є дослідження ефективності впровадження стратегії використання інтерактивних технологій у вищу освіту, зокрема задля викладання гуманітарних дисциплін.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. Викладання дисциплін гуманітарного циклу в закладі вищої освіти (ЗВО) базується на компетентнісному підході, який орієнтується на розвиток у студентів не тільки теоретичних знань, але й практичних навичок, необхідних для ефективної діяльності в суспільному житті. Структура навчальних дисциплін гуманітарного напрямку за умови використання традиційних методів викладання складається з модульної системи, а саме:

– теоретичний матеріал: лекції, схеми, таблиці, законодавчі акти тощо;
– практична частина: практичні задачі, запитання та завдання для самоперевірки;
– завдання для перевірки знань;
– індивідуальні завдання і реферати.

У процесі викладання дисциплін гуманітарного циклу останнім часом значно актуалізувалося використання інноваційних інструментів, оскільки вони сприяють підвищенню загальнокультурного рівня особистості. Одним з таких інструментів є інтерактивне навчання — методика, яка базується на активній взаємодії здобувачів вищої освіти як із викладачем, так і між собою, що спрямована на поглиблене розуміння матеріалу, розвиток критичного мислення та формування практичних навичок (рис. 1).

Основними відмінними ознаками інтерактивного навчання є такі:

– неформальні дискусії,
– можливість вільно висловлюватися,
– значна кількість семінарів, а не просто лекцій,
– командна робота.

Традиційне навчання	Інтерактивне навчання
• Здобувачі освіти вчаться лише у викладача • Здобувач освіти є пасивним слухачем • Основна увага здобувачів освіти зосереджена на теоретичному викладі навчального матеріалу • Здобувачі освіти бояться помилок	• Здобувачі освіти вчаться один в одного • Здобувач освіти — активний виконавець • Вчаться на експериментах і в ході проведення дискусій • Вчаться на власних помилках

Рис. 1. Порівняльний аналіз діяльності здобувачів освіти під час різних видів навчання

Джерело: узагальнено авторами на основі [5].

До інтерактивних технологій у навчанні відносяться методи, інструменти та засоби, що активно залучають студентів до навчального процесу, стимулюючи їх до взаємодії, критичного мислення і самостійного аналізу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Основними прикладами інтерактивних технологій є інтерактивні методи, цифрові інструменти, інтерактивні веб-додатки та платформи для роботи в команді, ігрові елементи (гейміфікація) тощо.

Важливо враховувати, що в процесі інтерактивного заняття здобувачі освіти витрачають більше часу на самостійну роботу, ніж в процесі традиційного навчання. Однією з інтерактивних стратегій, яку активно застосовують у навчальному процесі для підвищення ефективності засвоєння знань, є методика перевернутого навчання (Flipped Classroom) [9]. Ця модель слугує інноваційним підходом, упроваджуючи самостійне онлайн-опрацювання матеріалу перед заняттям, під час якого здобувачі освіти засвоюють основні концепції за допомогою відеолекцій та інших цифрових ресурсів. Такий формат дозволяє навчатися в зручному для них темпі, що сприяє глибшому розумінню базових ідей.

Одним з основних інтерактивних методів у процесі навчання є мозковий штурм, який передбачає таку організацію освітньої діяльності, за якої всі здобувачі освіти активно залучаються до закріплення вже вивченого матеріалу і засвоєння нових знань, а також можуть об’єктивно оцінити власний рівень набутих компетентностей. Під час роботи в цьому форматі кожен здобувач вищої освіти робить свій унікальний навчальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями та методами роботи.

Щоб метод мозкового штурму був ефективним у процесі викладанні гуманітарних дисциплін, завдання для обговорення має бути не лише цікавим для здобувачів освіти, а й відповідати таким критеріям:

1) актуальність — завдання повинно стосуватися сучасних проблем або питань, що хвилюють суспільство;

2) практична значущість — вирішення цього завдання повинно мати реальні наслідки, бути корисним для практичної діяльності;

3) теоретична обґрунтованість — завдання має базуватися на раніше вивченому матеріалі, щоб здобувачі вищої освіти могли застосувати свої теоретичні знання;

4) багатоаспектність — завдання має допускати існування великої кількості різних рішень, що стимулюватиме творчий пошук [4].

До того ж, завдання має бути сформульоване таким чином, щоб викликати в здобувача освіти бажання шукати нестандартні підходи та ідеї.

Досить популярним інструментом в освітній діяльності є метод проєктів, що дозволяє впроваджувати активний і творчий підхід до навчання. Проєкти можуть мати різноманітний характер: дослідницький, пошуковий, творчий, прогностичний, аналітичний або ігровий. Основним принципом проєктного методу є орієнтація на інтереси та побажання учасників. Розробка навчального чи дослідницького проєкту здійснюється здобувачем вищої освіти, а викладач надає підтримку у формулюванні завдань. Цей метод створює сприятливі умови для активної співпраці та встановлення партнерських стосунків між всіма учасниками освітнього процесу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ефективним засобом для розвитку критичного мислення, риторичних навичок і здатності аргументувати позицію є впровадження методу Оксфордських дебатів. Учасники поділяються на промовців і публіку. Роль публіки обмежена, але вони можуть підтримувати промовців, що створює атмосферу залучення. Цей метод допомагає учасникам розвинути навички публічних виступів, навчитися структурувати промову, застосовувати техніки виступу та невербальну комунікацію [10]. Підготовка до дебатів вимагає ґрунтовного опрацювання теми, тому цей метод сприяє поглибленню знань учасників. Основні промовці займають визначені ролі, що може не відповідати їхнім особистим поглядам, оскільки теми часто мають контроверсійний характер. Основні принципи процедури дебатів наведені на рисунку 2.

Поділ на дві сторони

- Учасники підтримують або заперечують обговорювану тезу, а просторове розміщення символізує цей поділ: лави «пропозиції» та «опозиції» розташовані одна навпроти одної, подібно до Британського парламенту

Розміщення головних промовців

- Головні промовці кожної сторони займають передні місця, сидячи один навпроти одного, а за ними розташовуються симпатики з числа присутніх

Невизначені учасники

- На центральних місцях, перпендикулярно до обох таборів, сидять ті, хто ще не визначився з підтримкою

Голова та секретар дебатів

- На підвищенні, напроти обох сторін, сидить голова, який модерує дебати. Традиційно, прихильники тези розміщуються праворуч від голови, а опоненти – ліворуч. Поруч із головою знаходиться секретар, відповідальний за організацію дебатів

Рис. 2. Основні принципи методів Оксфордських дебатів

Джерело: узагальнено авторами на основі [10].

Загалом Оксфордські дебати як інноваційна форма навчання ефективно підвищують мотивацію та зацікавленість здобувачів вищої освіти, сприяють кращому засвоєнню матеріалу та збагачують освітній процес. Водночас цей метод має низку особливостей, які важливо враховувати для забезпечення його позитивного впливу та корисності для всіх здобувачів вищої освіти. Зокрема, як і в більшості ігрових форм навчання, активність під час дебатів може бути нерівномірною, оскільки до виступів залучена лише частина групи. Тому викладачеві слід враховувати це при плануванні подальших занять, ретельно розподіляючи ролі між здобувачам освіти та, за можливості, забезпечуючи рівномірну участь усіх учасників у навчальному процесі.

У реаліях сьогодення інтерактивну взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу покликані забезпечувати інформаційно-комунікаційні та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

дистанційні технології [1]. Застосування інтерактивних методів значно підвищує ефективність навчання дисциплін гуманітарного циклу, відповідаючи сучасним вимогам суспільства щодо якості освіти. Вони сприяють неперервності навчання, розвитку самостійності, врахуванню індивідуальних потреб і здібностей особистості, а також підтримують нелінійну організацію навчального процесу, що дозволяє зробити навчання гнучкішим та більш персоналізованим. Нині в педагогічну практику впроваджується новий етап цифровізації, який охоплює різні наукові дисципліни і зумовлений розвитком мультимедійних технологій. Завдяки інтерактивному використанню графіки, анімації, фото, відео, звуку та тексту створюється інтегроване інформаційне середовище, що надає користувачам нові можливості, які здатні ефективно стимулювати навчально-пізнавальну активність студентів.

Для розвитку комунікативних умінь ефективними інструментами є застосунок Google Meet і платформа відеокомунікації Zoom. Вони надають можливість розділяти здобувачів вищої освіти на підгрупи для практичної роботи, використовувати «віртуальну» дошку, демонструвати презентації в PowerPoint, проводити опитування, а також безпосередньо задавати питання викладачу. Ці платформи дозволяють створити інтерактивне середовище для відпрацювання необхідних для майбутніх фахівців професійних навичок і забезпечують зручний зворотний зв’язок у реальному часі.

Сучасна вища освіта, орієнтована на особистісний розвиток, знайшла своє оптимальне втілення в мультимедійних технологіях. Як освітня технологія, мультимедіа має низку унікальних характеристик: інтерактивність, креативність, а також здатність об’єднувати різні види навчальної інформації. Основними перевагами мультимедійних інструментів для викладання та навчання є такі:

– здатність перетворювати абстрактні поняття в конкретний зміст;
– здатність представляти значні обсяги інформації протягом обмеженого часу;
– стимулювання інтересу здобувачів освіти до навчання;
– надання викладачу можливості дізнатися позицію здобувачів освіти в навчанні [11].

Прикладом упровадження мультимедійних інструментів в навчальний процес є використання відео, інтерактивних презентацій, віртуальних дошок (наприклад, Padlet, Jamboard) для візуалізації інформації і стимулювання дискусій. Онлайн-дошка Padlet може значно покращити організацію освітнього процесу та підвищити ефективність викладання дисциплін. Цей інструмент може використовуватися для актуалізації раніше вивченого матеріалу, вирішення кейсів (метод конкретних ситуацій), написання спільних конспектів, а також для контролю знань здобувачів вищої освіти за результатами засвоєння певної теми. Загалом, використання мультимедійних інструментів у процесі викладання дисциплін гуманітарного циклу сприяє розвитку навичок

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

самостійної роботи, командної взаємодії, пошуку й аналізу необхідної інформації, творчого підходу до вирішення завдань, а також активному залученню здобувачів освіти до навчальної діяльності.

На сьогодні помітно значне зростання інтересу з боку педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти до мобільних технологій. Найпоширенішими напрямками використання мобільних пристроїв у навчанні є миттєвий доступ до інформації і відповідей, читання електронних книг, прослуховування подкастів, використання програм для навчальних цілей, навчальні відеоролики та ігри, участь в онлайн-заняттях тощо [12]. Використання мобільних застосунків для інтерактивного навчання є потужним інструментом залучення здобувачів освіти до навчального процесу та покращення їхніх академічних досягнень. Для ефективного застосування мобільних додатків у навчанні викладачі можуть використовувати різноманітні формати інтерактивних занять, зокрема тести, групові проєкти, віртуальні екскурсії тощо. Правильно дібрані мобільні застосунки сприяють підтримці навчального процесу завдяки різноманітності змісту ігрових і навчальних завдань, а також методів та інструментів їх виконання.

Використання ігрових елементів у викладанні дисциплін гуманітарного циклу дозволяє створити більш динамічне та захопливе освітнє середовище. Інтерактивні платформи, зокрема Moodle, Coursera та EdX, є важливими інструментами для інтеграції елементів гейміфікації в освітній процес. Вони забезпечують механізми, що сприяють активному залученню здобувачів вищої освіти, наприклад, організацію змагань, командну роботу та систему досягнень. Зокрема використання різноманітних електронних відзнак за успішне виконання завдань мотивує здобувачів освіти до більш активної участі та здорової конкуренції, що сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу [13].

Для створення різноманітних інтерактивних матеріалів можуть використані такі онлайн-сервіси:

1) для текстових матеріалів: Wizer (робочі аркуші), Study Stack (флеш-карти), OnlineTestPad (тести);

2) для візуальних матеріалів: Puzzlecup (кросворди), Rebus (ребуси), Jigsawplanet (пазли), Prezi та Canva (презентації), Thinglink (інтерактивні плакати), Moovly (анімації), Coggle (ментальні карти);

3) для ігрових елементів: Study Stack (ігрові завдання), Flippity (флеш-карти).

Різноманітність форм інтерактивного навчання надає викладачеві можливість доцільно обрати ефективні методи саме для конкретної теми, а також врахувати рівень знань здобувачів освіти.

Для забезпечення найвищого рівня ефективності стратегії впровадження інтерактивних технологій в освітній процес варто враховувати і можливі негативні аспекти. Серед них можуть бути зменшення бажання здобувати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

освіту, технологічна залежність і когнітивні труднощі [14]. Саме тому необхідно забезпечити належний баланс між традиційними й інноваційними методами викладання, щоб інтерактивні технології посилювали навчальний процес, а не замінювали фундаментальні педагогічні підходи. Окремо варто звернути увагу на відповідну підготовку викладачів. Вони повинні не лише володіти технічними знаннями для роботи з інтерактивними платформами та ресурсами, але також розуміти дидактичні принципи, на яких ґрунтуються ці технології. Це дозволить ефективніше організовувати заняття, мотивувати здобувачів вищої освіти та створювати ефективне середовище для співпраці.

Висновки. Сучасний етап розвитку освіти характеризується широким використанням інтерактивних методів, які вже стали не просто нагальною потребою, а й об'єктивною реальністю. Викладання дисциплін гуманітарного циклу без застосування інтерактивних підходів нині важко уявити. Упровадження в навчальний процес таких методів, як мозковий штурм, перевернуте навчання, метод Оксфордських дебатів і метод проєктів активізує пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти, суттєво підвищує їхню мотивацію до навчання, стимулює їх до самостійного вирішення проблемних завдань та сприяє розвитку критичного мислення. Важливу роль у забезпеченні інтерактивної взаємодії учасників освітнього процесу на сьогодні відіграють інформаційно-комунікаційні технології. Завдяки інтерактивному використанню графіки, анімації, фото, відео, звуку та тексту створюється інтегроване інформаційне середовище, яке здатне ефективно стимулювати навчально-пізнавальну активність здобувачів вищої освіти. Загалом інтерактивні технології можуть суттєво підвищити ефективність навчання, але їхнє впровадження вимагає обережного підходу. Щоб уникнути негативних наслідків, необхідно забезпечити збалансоване використання традиційних та інтерактивних методів, професійну підготовку викладачів, а також їхню готовність до адаптації нових технологій.

Перспективним напрямом подальших досліджень може бути вивчення впливу інтерактивних технологій на емоційний стан і мотивацію здобувачів вищої освіти, зокрема на те, як інтерактивні методи можуть знижувати рівень стресу і сприяти залученню до освітнього процесу.

Література:

1. Димань Н., Данілова О., Бадран Є. Інтерактивні прийоми викладання української мови як іноземної: від теорії до практики. *Український Педагогічний журнал*. 2023. № 1. С. 122–127. URL: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-122-127 (дата звернення: 05.11.2024).

2. Ситнік Т. Місце й роль інтерактивного навчання у системі інноваційних технологій в закладах вищої освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.* 2021. № 4. С. 11–18. URL: https://doi.org/10.31651/2524-2660-2021-4-11-18 (дата звернення: 05.11.2024).

3. Flipped Classroom model before and during COVID-19: using technology to develop 21st century skills / C. Latorre-Cosculluela et al. *Interactive Technology and Smart Education.* 2021. Vol. 18, no. 2. P. 189–204. URL: https://doi.org/10.1108/ITSE-08-2020-0137 (дата звернення: 05.11.2024).

4. Волошина О. В. Використання методу мозкового штурму у викладанні іноземної мови. *Інноваційна педагогіка.* 2021. № 38. С. 28–33. URL: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.5 (дата звернення: 05.11.2024).

5. Shakhnoza K., Makhbuba K. Interactive technologies as a means to improve the efficiency and quality of the educational process. *International Journal of Human Computing Studies.* 2020. Vol. 3, no. 2. P. 182–186. URL: https://dx.doi.org/10.31149/ijhcs.v3i2.1639 (дата звернення: 05.11.2024).

6. Tuma F. The use of educational technology for interactive teaching in lectures. *Annals of Medicine and Surgery.* 2021. Vol. 62. P. 231–235. URL: https://doi.org/10.1016/j.amsu. 2021.01.051 (дата звернення : 05.11.2024).

7. Ніколенко К. В., Корнейко Ю. М., Добростан О. В. Інтерактивні технології та їхнє застосування в мобільному навчанні: відмінності, виклики та переваги. *Академічні візії.* 2023. № 26. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/790 (дата звернення: 05.11.2024).

8. Interactive Educational Technologies as a Factor in the Development of the Subjectivity of University Students / K. Adlet et al. *World Journal on Educational Technology: Current Issues.* 2022. Vol. 14, no. 3. P. 533–543. URL: https://doi.org/10.18844/wjet.v14i3.7269 (дата звернення: 05.11.2024).

9. Чернюк А. Інтерактивні стратегії формування комунікативної компетентності студентів філологічних спеціальностей засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Освіта. Інноватика. Практика.* 2024. № 8. С. 96–101. URL: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i8-013 (дата звернення: 05.11.2024).

10. Федорцова О. Використання методу оксфордських дебатів у процесі викладання гуманітарних дисциплін майбутнім іноземним філологам. *Нові технології навчання.* 2022. № 96. С. 174–179. URL: https://doi.org/10.52256/2710-3560.2022.96.25 (дата звернення : 05.11.2024).

11. Multimedia tools in the teaching and learning processes: A systematic review / M. D. Abdulrahaman et al. *Heliyon.* 2020. Vol. 6, no. 11. Article e05312. URL: https://doi.org/ 10.1016/j.heliyon.2020.e05312 (дата звернення: 05.11.2024).

12. Mobile learning technologies for education: Benefits and pending issues / S. Criollo-C et al. *Applied Sciences.* 2021. Vol. 11, no. 9. Article 4111. URL: https://doi.org/10.3390/app 11094111 (дата звернення: 05.11.2024).

13. Непомняща І. М. Використання інтерактивних технологій для підвищення залучення студентів до процесу онлайн-навчання у ЗВО. *Вісник науки та освіти.* 2024. № 9 (27). С. 966–979. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-9(27)-966-979 (дата звернення: 05.11.2024).

14. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Інтерактивний підхід до викладання дисциплін гуманітарного циклу. *Актуальні проблеми викладання освітніх компонент соціально-гуманітарного спрямування у вищій школі : збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Херсон, 15–16 червня 2023 р.). Херсон: Херсонська державна морська академія, 2023. С. 258–262. URL: http://surl.li/muafry (дата звернення: 05.11.2024).

References:

1. Dyman, N., Danilova, O., & Badran, Ye. (2023). Interaktyvni pryiomy vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi: vid teorii do praktyky [Interactive methods of teaching Ukrainian as a foreign language: from theory to practice]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, (1), 122–127. Retrieved from https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-122-127 [in Ukrainian].

2. Sytnik, T. (2021). Mistse y rol interaktyvnoho navchannia u systemi innovatsiinykh tekhnolohii v zakladakh vyshchoi osvity [The place and role of interactive learning in the system of innovative technologies in institutions of higher education]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho – Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi*, (4), 11–18. https://doi.org/10.31651/2524-2660-2021-4-11-18 [in Ukrainian].

3. Latorre-Cosculluela, C., Suárez, C., Quiroga, S., Sobradiel-Sierra, N., Lozano-Blasco, R., & Rodríguez-Martínez, A. (2021). Flipped Classroom model before and during COVID-19: using technology to develop 21st century skills. *Interactive Technology and Smart Education, 18*(2), 189–204. Retrieved from https://doi.org/10.1108/ITSE-08-2020-0137

4. Voloshyna, O. V. (2021). Vykorystannia metodu mozkovoho shturmu u vykladanni inozemnoi movy [Using the brainstorming method in teaching a foreign language]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy,* (38), 28–33. Retrieved from https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.5 [in Ukrainian].

5. Shakhnoza, K., & Makhbuba, K. (2020). Interactive technologies as a means to improve the efficiency and quality of the educational process. *International Journal of Human Computing Studies, 3*(2), 182–186. Retrieved from https://dx.doi.org/10.31149/ijhcs.v3i2.1639

6. Tuma, F. (2021). The use of educational technology for interactive teaching in lectures. *Annals of Medicine and Surgery, 62*, 231–235. https://doi.org/10.1016/j.amsu.2021.01.051

7. Nikolenko, K. V., Korneiko, Yu. M., & Dobrostan, O. V. (2023). Interaktyvni tekhnolohii ta yikhnie zastosuvannia v mobilnomu navchanni: vidminnosti, vyklyky ta perevahy [Interactive technologies and their application in mobile learning: differences, challenges and advantages]. *Akademichni vizii – Academy vision,* (26). Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/790 [in Ukrainian].

8. Adlet, K., Zhanagul, S., Tolkin, Y., Olga, F., Nazymgul, A., & Kadir, N. (2022). Interactive educational technologies as a factor in the development of the subjectivity of university students. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, *14*(3), 533–543. Retrieved from https://doi.org/10.18844/wjet.v14i3.7269

9. Cherniuk, A. (2024). Interaktyvni stratehii formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv filolohichnykh spetsialnostei zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Interactive strategies of formation of communicative competence of students of philology majors by means of information and communication technologies]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, (8), 96–101. Retrieved from https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i8-013 [in Ukrainian].

10. Fedortsova, O. (2022). Vykorystannia metodu oksfordskykh debativ u protsesi vykladannia humanitarnykh dystsyplin maibutnim inozemnym filoloham [Using the method of Oxford debates in the process of teaching humanitarian disciplines to future foreign philologists]. *Novi tekhnolohii navchannia – New learning technologies*, (96), 174–179. Retrieved from https://doi.org/10.52256/2710-3560.2022.96.25 [in Ukrainian].

11. Abdulrahaman, M. D., Faruk, N., Oloyede, A. A., Surajudeen-Bakinde, N. T., Olawoyin, L. A., Mejabi, O. V., Imam-Fulani, Y. O., Fahm, A. O., & Azeez, A. L. (2020). Multimedia tools in the teaching and learning processes: A systematic review. *Heliyon,* 6(11), Article e05312. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05312

12. Criollo-C, S., Guerrero-Arias, A., Jaramillo-Alcázar, Á., & Luján-Mora, S. (2021). Mobile learning technologies for education: Benefits and pending issues. *Applied Sciences, 11*(9), Article 4111. Retrieved from https://doi.org/10.3390/app11094111

13. Nepomniashcha, I. M. (2024). Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii dlia pidvyshchennia zaluchennia studentiv do protsesu onlain-navchannia u ZVO [Use of interactive technologies to increase student involvement in the online learning process at higher education institutions]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education,* (9(27), 966–979. Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-9(27)-966-979 [in Ukrainian].

14. Pentyliuk, M. I., & Okunevych, T. H. (2023). Interaktyvnyi pidkhid do vykladannia dystsyplin humanitarnoho tsyklu [Interactive approach to teaching disciplines of the humanitarian cycle]. *Aktualni problemy vykladannia osvitnikh komponent sotsialno-humanitarnoho spriamuvannia u vyshchii shkoli : zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Actual problems of teaching educational components of socio-humanitarian orientation in higher education: a collection of materials of the 1st International Scientific and Practical Conference.* (pp. 258–262). Kherson: Khersonska derzhavna morska akademiia. Retrieved from http://surl.li/muafry [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-779-789

Сабатовська-Фролкіна Інна Сергіївна кандидат соціологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, тел.: (066) 143-45-95, https://orcid.org/0000-0003-2770-0413

Фесенко Володимир Юрійович кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, тел.: (066) 367-55-85, https://orcid.org/0000-0001-7437-0854

Шварп Наталія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, тел.: (066) 335-91-52, https://orcid.org/0000-0003-0255-9310

Тимощук Ганна Василівна кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки і психології, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, тел.: 098 542 74 25, https://orcid.org/0000-0002-1697-4868

ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ «ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ»

Анотація. У статті підкреслено роль цифрової трансформації післядипломної освіти в Україні як важливого процесу, що має значний вплив на якість медичної та фармацевтичної освіти. Зауважено, що для успішної реалізації цього процесу необхідно розробити відповідну стратегію та забезпечити належну підтримку всіх учасників освітнього процесу. Висвітлено досвід підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників фармацевтичних та медичних закладів освіти на курсі «Цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників», який був розроблений та впроваджений колективом кафедри педагогіки і психології Інституту підвищення кваліфікації спеціалістів фармації Національного фармацевтичного університету. Наведено теми, які були опрацювані за навчальною програмою курсу, зокрема: «Цифрова трансформація освіти»; «Цифрові ресурси та сервіси для співпраці і взаємодії; індивідуальної та колективної рефлексії», «Медіаграмотність як складова професійної компетентності викладача», «Віртуальні онлайн-дошки для реалізації інтерактивного навчання в дистанційному та змішаному форматах», «Гейміфікація в цифровій освіті». Зауважено, що всі практичні заняття були проведені з використанням цифрових ресурсів і сервісів дидактичного спрямування, які

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відповідають викликам сьогодення та є джерелом інновацій з урахуванням вимог сучасного етапу цифровізації. Наведено результати проведеного серед учасників дослідження щодо з'ясування організаційних засад, форм навчання, інформаційного забезпечення для подальшого удосконалення даного курсу, зокрема відгуки та пропозиції були позитивними; 93% респондентів зазначили, що із задоволенням порекомендували б своїм колегам пройти даний курс підвищення кваліфікації з метою підвищення власної цифрової компетентності, таким чином констатовано доцільність запровадження курсу «Цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників». Зазначено, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, перспективним напрямом подальших наукових розвідок визначено розробку засад підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників фармацевтичних та медичних закладів освіти до ефективного застосування на практиці сучасних технологічних трендів із урахуванням їхнього потужного дидактичного потенціалу.

Ключові слова: Рамка цифрової компетентності викладача, післядипломна освіта, курси підвищення кваліфікації викладачів.

Sabatovska-Frolkina Inna Serhiivna PhD, Associate Professor, Pedagogy and Psychology department, National University of Pharmacy, Kharkiv, tel.: (066) 143-45-95, https://orcid.org/0000-0003-2770-0413

Fesenko Volodymyr Yuriiovych PhD, Associate Professor, Head of the Pedagogy and Psychology department, National University of Pharmacy , Kharkiv, tel.: (066) 367-55-85, https://orcid.org/0000-0001-7437-0854

Shvarp Nataliia Viktorivna PhD, Associate Professor, Pedagogy and Psychology department, National University of Pharmacy, Kharkiv, tel.: (066) 335-91-52, https://orcid.org/0000-0003-0255-9310

Tymoshchuk Hanna Vasylivna PhD, Lecturer, Pedagogy and Psychology department, National University of Pharmacy, Kharkiv, tel.: (098) 542-74-25, https://orcid.org/0000-0002-1697-4868

EXPERIENCE OF IMPLEMENTING THE QUALIFICATION IMPROVEMENT COURSE «DIGITAL COMPETENCE OF TEACHING AND SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL EMPLOYEES»

Abstract.The article emphasizes the role of digital transformation of postgraduate education in Ukraine as an important process that has a significant impact on the quality of medical and pharmaceutical education. It is noted that for the successful implementation of this process, it is necessary to develop an

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

appropriate strategy and ensure proper support for all participants in the educational process. The experience of advanced training of pedagogical and scientific-pedagogical staff of pharmaceutical and medical educational institutions in the course «Digital competence of pedagogical and scientific-pedagogical workers», which was developed and implemented by the staff of the Department of Pedagogy and Psychology of the Institute for Advanced Training of Pharmacy Specialists of the National University of Pharmacy, is highlighted. The topics that were worked out in the course curriculum are presented, in particular: «Digital Transformation of Education»; «Digital Resources and Services for Collaboration and Interaction; individual and collective reflection», «Media literacy as a component of the teacher's professional competence», «Virtual online whiteboards for the implementation of interactive learning in distance and mixed formats», «Gamification in digital education». It is noted that all practical classes were conducted using digital resources and didactic services that meet the challenges of today and are a source of innovation, taking into account the requirements of the modern stage of digitalization. The results of the study conducted among the participants to clarify the organizational principles, forms of training, information support for further improvement of this course are presented, in particular, the feedback and suggestions were positive; 93% of respondents said that they would be happy to recommend their colleagues to take this advanced training course in order to improve their own digital competence, thus stating the feasibility of introducing the course «Digital Competence of Pedagogical and Scientific-Pedagogical Workers». It is noted that the conducted study does not exhaust all aspects of the problem, a promising direction for further scientific research is the development of the principles of training pedagogical and scientific-pedagogical staff of pharmaceutical and medical educational institutions for the effective application in practice of modern technological trends, taking into account their powerful didactic potential.

Keywords: Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu), postgraduate education, teacher training courses.

Постановка проблеми. Сучасні умови існування України та прагнення доєднатися до європейського освітнього простору вимагають інтеграції цифрових технологій в освітній процес. Законом України «Про освіту» визнано інформаційно-цифрову компетентність як одну з ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності[1]. У грудні 2021 року в Україні було затверджено Рамку цифрової компетентності педагогічних та науково-педагогічних працівників [2], що була розроблена з урахуванням сформований з урахуванням Концепції розвитку цифрових компетентностей, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 року[3]. Підготовка викладачів, які володіють навичками використання цифрових технологій, дає можливість ефективного управління власним життям і реалізації свого потенціалу як фахівця.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У зв'язку із цим, актуальна нині неперервна освіта або «навчання протягом життя» має виключне значення як для самої особистості, так і для держави загалом. Підвищення кваліфікації забезпечує фахове зростання шляхом реалізації сучасних освітніх інновацій, упровадження технологій навчання на засадах андрагогіки, оволодіння працівниками освіти інформаційно-комунікаційними технологіями, мережевими та медіа-технологіями тощо.

Саме тому підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників фармацевтичних та медичних закладів вищої освіти (ЗВО) на циклах підвищення кваліфікації спрямоване на підготовку викладача сучасної генерації, озброєного як професійними компетентностями, так і інформаційно-комунікаційною компетентністю, такою що передбачає опанування основою цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної компетентності у навчанні та інших життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно тематики статті актуальними є праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені питанням неперервності освіти (С. Зінченко, Т. Ткач, В. Шелудько та ін.), навчання дорослих та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (О. Андрєєв, Л. Даниленко, В. Олійник та ін.); технологіям дистанційного навчання у післядипломній педагогічній освіті (В. Биков, Л. Ляхоцька та ін.) [4; 5; 6; 7].

Теоретичний пошук виявив недостатню кількість наукових праць, присвячених підвищенню кваліфікації науково-педагогічних та педагогічних праць за дистанційною формою викладачів закладів фармацевтичної та медичної освіти (Л. В. Галій, Л.Г. Кайдалова, Т. М. Серопян, В.Ю. Фесенко та ін), що й спонукало до більш ретельного дослідження цієї тематики [8; 9].

Метою статті є висвітлення досвіду підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників фармацевтичних та медичних закладів освіти на курсі «Цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників».

Методи: теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури, узагальнення педагогічного досвіду, опитування (анкетування з використанням google-форми).

Виклад основного матеріалу. У відповідності до вимог часу, зокрема, цифрової трансформації суспільства та освіти, формування безпечного цифрового освітнього середовища, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для поліпшення ефективності навчання, колективом кафедри педагогіки і психології Інституту підвищення кваліфікації спеціалістів фармації Національного фармацевтичного університету було розроблено та впроваджено курс підвищення кваліфікації «Цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Даний курс підвищення кваліфікації обсягом 75 годин (2,5 кредитів ECTS) передбачає підвищення цифрової компетентності слухачів, підготовку їх до подальшої роботи у сучасних умовах організації освітнього процесу у закладах вищої та фахової передвищої освіти з урахуванням основних напрямів державної політики в галузі освіти, зокрема їх цифровізації та європейського вектору розвитку.

За навчальною програмою курсу було розкрито та опрацьовано теми: «Цифрова трансформація освіти»; «Цифрові ресурси та сервіси для співпраці і взаємодії; індивідуальної та колективної рефлексії», «Медіаграмотність як складова професійної компетентності викладача», «Віртуальні онлайн-дошки для реалізації інтерактивного навчання в дистанційному та змішаному форматах», «Гейміфікація в цифровій освіті». Проведені практичні заняття із цифровими застосунками.

Учасники курсу мали опановувати теоретичний матеріал, вивчати представлений інформаційний матеріал у терміни зазначені графіком навчального процесу відповідно з темами, брати участь у обговореннях на форумах, виконувати індивідуальні завдання, а також ознайомлюватися з представленими додатковими джерелами. Протягом вивчення курсу всі види діяльності учасників курсу підлягали поточному контролю, що здійснювався протягом вивчення теми. По закінченню курсу його учасники взяли участь в анкетному опитуванні (онлайн опитування за google-формою, анонімно) з метою з'ясування організації, форм навчання, інформаційного забезпечення даного циклу підвищення кваліфікації.

Після закінчення курсу підвищення кваліфікації «Цифрова компетентність педагогічних та науково-педагогічних працівників» його учасники взяли участь дослідженні з метою з'ясування організації, форм навчання, інформаційного забезпечення для подальшого удосконалення даного курсу. Кількість учасників становила 31 особу, серед яких більшість жіночої статі (90%) та 10% – чоловічої. В опитуванні здебільшого взяли участь респонденти молодого та середнього віку (від 30 до 50 років) – 60%, решта опитаних (51–60 років) становила 29%, а 11% респондентів були віком старші за 60 років. Щодо викладацької діяльності, то майже 60% опитаних педагогічних і науково-педагогічних працівників мають педагогічний стаж від 11 до 25 років.

Переважна більшість питань анкети стосувалась особливостей організації навчання, інформаційного забезпечення курсу підвищення кваліфікації «Цифрова компетентність педагогічних та науково-педагогічних працівників» з метою його подальшого удосконалення. Представляємо результати вибіркових питань анкети стосовно опанування тематики курсу та деяких особливостей навчання а ньому.

По-перше нас цікавило загальне ставлення учасників курсу щодо обізнаності інноваційними технологіями в освіті. Так, на запитання «Наскільки курс збагатив ваші знання щодо інноваційних технологій викладання» понад 58%

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

респондентів відповіли, що курс збагатив їх максимально, решта слухачів (майже 42%) відзначили, що курс збагатив їх у більшій мірі (Рис. 1)

Рис. 1. Результати відповідей анкети на запитання «Наскільки курс збагатив Ваші знання щодо інноваційних технологій викладання?»

У зв'язку із цим, були поставлені питання щодо зрозумілості і зручності роботи з певними структурними складовими курсу. Так, на запитання «Чи достатньо роз'яснений алгоритм, програма та графік навчання за курсом підвищення кваліфікації?» респонденти обирали варіанти відповідей «у повній мірі», або «більшою мірою»: 80,6% і 19,4% опитаних відповідно.

Рис. 2. Результати відповідей анкети на запитання «Чи достатньо роз'яснений алгоритм, програма та наведений графік навчання?»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Цікавою була думка учасників курсу щодо представленої у ньому тематики. Так, на питання «Які з зазначених тем курсу сподобались, були цікавими та корисними» здебільшого переважають позитивні відповіді (Рис. 3)

Рис. 3. Результати відповідей анкети на запитання «Які з зазначених тем курсу сподобались, були цікавими та корисними?»

Учасникам курсу було запропоновано відзначити, які ресурси та матеріали задовольнили їх найбільше. Загалом, більшість респондентів були повністю задоволеними презентаціями до лекцій, відео-лекціями та теоретичним матеріалом до тем; більшою мірою залишились задоволеними участю у форумах, практичними завданнями та інформаційними джерелами, хоча деякий відсоток відзначав, що доопрацювання потребують форуми та розроблені завдання до практичних занять, і така думка нас буде мотивувати на подальше вдосконалення, враховуючи те що певна кількість педагогічних та науково-педагогічних працівників вперше проходить підвищення кваліфікації за таким напрямом і специфікою.

Слід також звернути увагу на запитання стосовно того, яких навчальних матеріалів не вистачало на даному курсі. З приводу цього респонденти надавали коротку відповідь, аналіз яких свідчіть про те, що переважній кількісті учасників представленого навчального контенту було «цілком достатньо», «вистачало і ресурсів і навчальних матеріалів. Вони були різноманітні» і подібні відповіді (Рис.4). Лише двоє респондентів зазначили про те що їм не вистачило гейміфікованих завдань у практичній частині курсу. Це може свідчити про більш сформований рівень цифрової компетентності деяких учасників курсу підвищення кваліфікації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

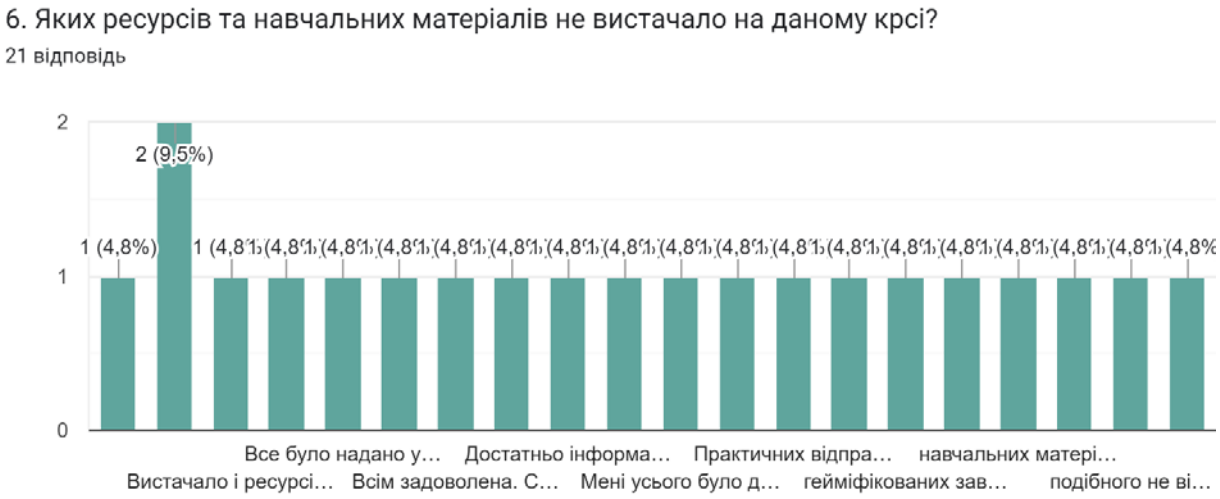

Рис. 4. Результати відповідей анкети на запитання «Яких ресурсів та навчальних матеріалів не вистачало на даному курсі?»

Розглянемо також питання стосовно оцінювання результатів навчання на даному курсі. Наводилась шкала та критерії оцінювання, поточна сума балів за кожну тему та максимальна кількість балів за курс. Для цього, перш за все, визначимо показники того, наскільки учасники курсу погоджувались із наведеними критеріями оцінювання практичних завдань. Наведені показники свідчать, про те, що більшість респондентів погоджувалась та повністю погоджувалась (33,3% і майже 63,3% відповідно) із тим, що критерії оцінювання практичних завдань дозволяють їм чітко зрозуміти межі якісного виконання завдання для отримання позитивної оцінки (рис. 5).

Рис. 5. Результати відповідей анкети щодо критеріїв оцінювання виконання завдань до практичних занять.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Також нас цікавила думка учасників щодо можливих труднощів у роботі на курсі. Серед опитаних близько 10% зазначили, що їм бракує досвіду дистанційного навчання, у більшості ж респондентів (понад 77%) труднощі у роботі на курсі були пов'язані лише за технічних причин, а у решти (поодинокі відповіді) відзначались інші труднощі, що представлені в гістограмі (Рис. 6).

Рис. 6. Результати відповідей анкети на запитання «Які труднощі в роботі з дистанційним курсом, то з яких причин?»

Загалом, відгуки та пропозиції від учасників курсу були позитивними. Так, понад 93% респондентів зазначили, що із задоволенням порекомендували б своїм колегам пройти даний курс підвищення кваліфікації з метою підвищення власної цифрової компетентності (Рис.7).

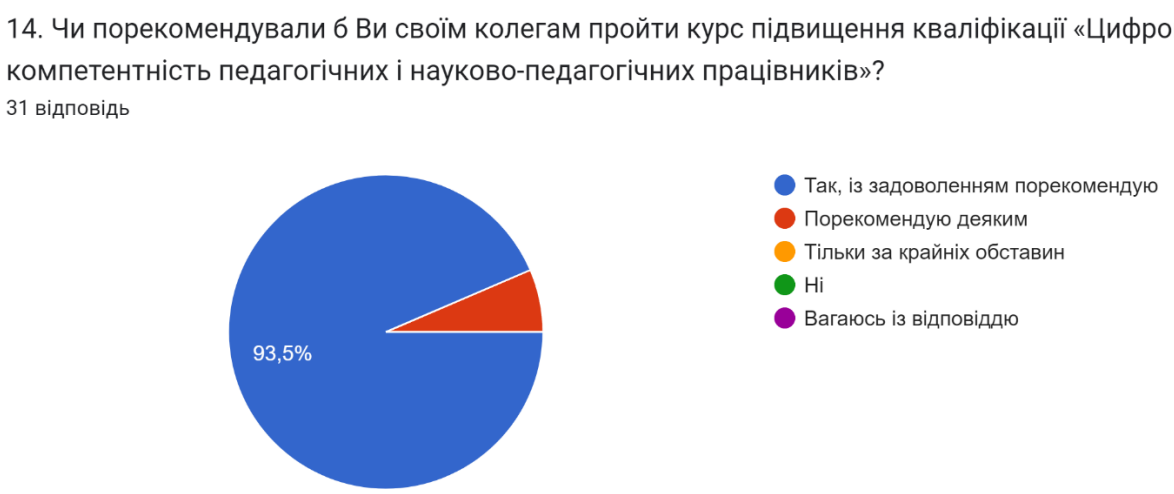

Рис. 7. Результати відповідей анкети на запитання «Чи порекомендували б Ви своїм колегам курс підвищення кваліфікації «Цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників?»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Висновки. Упровадження дистанційного курсу «Цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників» в підвищенні кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників фармацевтичних та медичних закладів вищої та передвищої освіти є нагальною потребою. Оскільки, на перше місце виходить проблема постійного вдосконалення професійного рівня, що є гарантом успішності кар'єри, утвердження статусу особистості в суспільстві та самореалізації освітянина. У зв'язку з цим результати дослідження дають змогу визначити, що курс «Цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників», дає змогу: розвитку уміння підтримувати комунікацію, співпрацю, творчість та інноваційність, вирішувати професійні проблеми за допомогою цифрових технологій; уміння обирати, використовувати в освітньому процесі наявні цифрові освітні ресурси; мотивації до проєктування, створення, поширення нових цифрових освітніх ресурсів; розвитку уміння застосовувати цифрові технології для моніторингу контролю та об'єктивного оцінювання результатів навчальної діяльності здобувачів освіти, а також зворотнього зв'язку та рефлексії; поглиблення знань слухачів із питань індивідуалізації та диференціації навчання за допомогою використання цифрових сервісів та технологій; розширення знань слухачів щодо розвитку інформаційної грамотності та медіаграмотності здобувачів освіти, відповідального використання ними цифрових технологій, сервісів і вирішення проблем за їх допомогою.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. №2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

2. Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2629-frame_pedagogical.pdf

3. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text

4. Биков В. Ю. Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем. *Інформаційні технології і засоби навчання*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/3583/1/1.pdf

5. Зінченко С., Котирло Т. Особливості навчання дорослих у системі неперервної освіти. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. Вип. 2. С. 40–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2018_2_8

6. Ляхоцька Л. Л. Особливості науково-методичного забезпечення щодо використання цифрового контенту в закладах післядипломної педагогічної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 4. С.60 – 62.

7. Олійник В. В. Система післядипломної педагогічної освіти України: стратегія розвитку. *Освіта на Луганщині*. 2009. № (31). С. 14–20.

8. Галій Л. В. Кайдалова Л. Г., Фесенко В. Ю. Дистанційне навчання в системі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників фармацевтичних і медичних закладів освіти. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи* : матеріали міжнародної наук.- практ. конф. (29-30 жовтня 2019, Суми). Суми, 2019. С.3–5.

9. Галій Л. В., Серопян Т. М. Впровадження дистанційної форми навчання у фармацевтичну освіту (на прикладі національного фармацевтичного університету). Фармацевтичний часопис. 2017. № 3. С. 112-117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Phch_2017_3_17.

References:

1. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 r. №2145-VIII. [Law of Ukraine on Education of September 5, 2017 No. 2145-VIII.] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian]

2. Kontseptualno-referentna Ramka tsyfrovoi kompetentnosti pedahohichnykh y naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv. [Conceptual-referential framework of digital competence of pedagogical and scientific-pedagogical workers] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2629-frame_pedagogical.pdf [in Ukrainian]

3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. [On the approval of the Concept of the development of digital competences and the approval of the plan of measures for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021.] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian]

4. Bykov, V. Yu. (2005). Teoretyko-metodolohichni zasady modeliuvannia navchalnoho seredovyshcha suchasnykh pedahohichnykh system [Theoretical and methodological principles of modeling the educational environment of modern pedagogical systems]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 1 Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/3583/1/1.pdf [in Ukrainian]

5. Zinchenko, S., & Kotyrlo, T. (2018). Osoblyvosti navchannia doroslykh u systemi neperervnoi osvity [Peculiarities of adult education in the system of continuous education*]. Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy – Pedagogical innovations: ideas, realities, perspectives*, 2, 40–45. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2018_2_8 [in Ukrainian]

6. Liakhotska, L. L. (2018). Osoblyvosti naukovo-metodychnoho zabezpechennia shchodo vykorystannia tsyfrovoho kontentu v zakladakh pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Peculiarities of scientific and methodological support for the use of digital content in institutions of postgraduate pedagogical education]. *Nova pedahohichna dumka – A new pedagogical thought*, 4, 60 – 62. [in Ukrainian]

7. Oliinyk, V. V. (2009). Systema pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity Ukrainy: stratehiia rozvytku [System of postgraduate pedagogical education of Ukraine: development strategy]. *Osvita na Luhanshchyni - Education in Luhansk region*, 31, 14–20. [in Ukrainian]

8. Halii, L. V., Kaidalova, L. H., & Fesenko, V. Yu. (2019). Dystantsiine navchannia v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv farmatsevtychnykh i medychnykh zakladiv osvity [Distance learning in the system of advanced training of scientific and pedagogical workers of pharmaceutical and medical educational institutions] Proceedings from *Osvita dlia KhKhI stolittia: vyklyky, problemy, perspektyvy - Education for the 21st century: challenges, problems, prospects* (pp. 3–5) Sumy [in Ukrainian]

9. Halii, L. V., & Seropian, T. M. (2017). Vprovadzhennia dystantsiinoi formy navchannia u farmatsevtychnu osvitu (na prykladi natsionalnoho farmatsevtychnoho universytetu) [Implementation of distance education in pharmaceutical education (on the example of the national pharmaceutical university).]. *Farmatsevtychnyi chasopys – Pharmaceutical journal*, 3, 112–117. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Phch_2017_3_17. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.14:004.8:17:

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-790-801

Слободянюк Олена Михайлівна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 286-68-04, https://orcid.org/0000-0002-1927-3362

СПРИЯННЯ ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДОБРОЧЕСНОСТІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОЦІНЮВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті актуалізовано проблему провадження наукових досліджень молодими науковцями з урахуванням принципів і цінностей дослідницької доброчесності в умовах реформування системи оцінювання дослідницької діяльності. Проаналізовано теоретичні засади імплементації дослідницької доброчесності серед молодих науковців. Відзначено, що нестача досвіду та знань, високий рівень мобільності науковців, зокрема молодих, пов'язаний з євроінтеграційними процесами, актуалізує проблему уніфікації, гармонізації, конвергенції підходів до імплементації принципів дослідницької доброчесності та практик досліджень. Представлено огляд ключових документів та наукових розвідок щодо специфіки навчання дослідницькій доброчесності молодих науковців/стажистів; відзначено фактори, які спонукають науковців до порушень етичних стандартів. Відзначено важливість дослідження ефективності навчання дослідницькій доброчесності та створення умов для формування її культури. Проаналізовано та визначено, що одним із методів визначення ефективності навчання дослідницькій доброчесності є самооцінка.

Аналіз та систематизація ефективних практик навчання дослідницькій доброчесності молодих науковців дозволив сформулювати рекомендації щодо сприяння дослідницькій доброчесності молодих науковців в ЗВО України: створити в університетах систему навчання усіх учасників досліджень, супроводу та наставництва молодих науковців, з метою провадження належної дослідницької діяльності та запобігання порушень принципів дослідницької доброчесності на всіх етапах дослідницької кар´єри; визначити особу та/або створити структуру, відповідальну за дотримання дослідницької доброчесності на інституційному рівні; для підвищення ефективності управління науковими дослідженнями в університетах здійснювати щорічне оцінювання формування культури дослідницької доброчесності в університетському середовищі та оприлюднювати результати звітів; для формування середовища, що сприяє формуванню культури дослідницької доброчесності, забезпечити широке залучення осіб з числа молодих науковців до процесів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: дослідницька доброчесність, дотримання принципів дослідницької доброчесності, оцінювання дослідницької діяльності, наукова кар'єра.

Slobodianiuk Olena Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, tel. (044) 286-68-04, https://orcid.org/0000-0002-1927-3362

PROMOTION OF RESEARCH INTEGRITY YOUNG SCIENTISTS IN THE CONDITIONS OF THE REFORM OF RESEARCH ASSESSMENT

Abstract. Annotation.The article updates the problem of conducting scientific research by young scientists taking into account the principles and values of research integrity in the conditions of reforming the system of evaluating research activity. The theoretical foundations of the implementation of research integrity among young scientists are analyzed. It was noted that the lack of experience and knowledge, the high level of mobility of scientists, particularly young ones, associated with European integration processes, actualizes the problem of unification, harmonization, and convergence of approaches to the implementation of the principles of research integrity and research practices. An overview of key documents and scientific intelligence regarding the specifics of teaching research integrity to young scientists/interns is presented; the factors that encourage scientists to violate ethical standards are noted. The importance of studying the effectiveness of teaching research integrity and creating conditions for the formation of its culture was noted. It was analyzed and determined that one of the methods of determining the effectiveness of teaching research integrity is self-assessment.

The analysis and systematization of effective practices of teaching research integrity of young scientists made it possible to formulate recommendations for the promotion of research integrity of young scientists in higher education institutions of Ukraine: to create in universities a system of training all research participants, accompanying and mentoring young scientists, with the aim of conducting proper research activities and preventing violations of the principles of research integrity at all stages of a research career; identify a person and/or create a structure responsible for observing research integrity at the institutional level; to improve the efficiency of scientific research management in universities, to carry out an annual assessment of the formation of a culture of research integrity in the university environment and to publish the results of the reports; to create an environment conducive to the formation of a culture of research integrity, to ensure the broad involvement of young scientists in the processes.

Keywords: research integrity, compliance with the principles of research integrity, evaluation of research activity, scientific career.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Сучасним глобальним трендом дослідницької діяльності є імплементація принципів відкритої науки (Open Science) [1] як важливого механізму досягнення цілей стійкого розвитку, визначених у програмі ООН «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development» (2015) [2]. У рекомендаціях ЮНЕСКО щодо відкритої науки наголошено на важливості поширення відповідальних практик в оцінюванні наукових досліджень та вчених, що сприятиме якості дослідницької діяльності, визнанню різноманіття наукових результатів, заходів та цілей [3]. Відкрита наука є шляхом до успішного оцінювання наукової діяльності університетів, підвищення дослідницької спроможності університетів.

Однією з ключових ідей, які реалізує концепція відкритої науки є відповідальність науки перед суспільством та розв´язання суспільно значущих проблем. Довіра суспільства до відповідей науковців на глобальні виклики залежить від достовірності та відтворюваності наукових результатів, прозорості їх оприлюднення. Достовірність наукових результатів досягається завдяки відповідальній поведінці дослідника/команди/наукової установи; ретельності ведення практики дослідження; дотримання принципів належного управління науковими даними (принципи FAIR: Findability, Accessibility, Interoperability, Reusability [3]; цілісності знань науковців про наслідки використання згенерованими ідеями. Відтворюваність доробку науковців залежить від чесності, сумлінності та ретельності усіх учасників досліджень, тобто відповідності процесу дослідження принципам та стандартам дослідницької доброчесності [4].

Дотримання професійних стандартів і етичних принципів, очікуване від усіх дослідників, незалежно від їх професійного досвіду, посади чи відповідальності в установі, актуалізує питання підготовки молодих науковців до провадження досліджень в етично надійний спосіб. Зафіксована зростаюча чисельність порушень дослідницької доброчесності, головними акторами яких є молоді науковці або здобувачі вищої освіти, актуалізувала увагу дослідницького співтовариства до питання освітньої підготовки аспірантів/стажистів та відповідальності наукових керівників/керівників дослідницьких команд/установ щодо провадження досліджень за високими етичними та професійними стандартами. Це формує потребу у дослідженнях, спрямованих на дану фокус-групу, оскільки керівні принципи та моделі поведінки молодих науковців впливатимуть на подальший розвиток науки і інновацій. Прийняття на інституційному рівні політичних рішень (схвалення положення/декларації дослідницької доброчесності, прийняття кодексу честі, стимулювання кар'єрного зростання та ін.) заохочуватимуть провадження досліджень у чесний спосіб, сприятимуть формуванню дослідницької культури, заснованої на засадах чесності, відкритості та поваги до інтелектуальної власності, що особливо актуально для дослідників на ранніх етапах їхньої кар’єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структуроване навчання доброчесності в дослідженні, дослідницькій етиці та відповідальному проведенні досліджень є однією зі стратегій зменшення неправомірної поведінки в дослідженні та посилення надійності та довіри до наукових доказів.

Ключові *документи* Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area, EHEA), Європейського дослідницького простору (European Research Area, ERA), в яких визначена концептуальна основа питання дослідницької доброчесності [7-8], *проєкти*, фінансовані Європейським Союзом [8], метою реалізації яких є вивчення та узагальнення позитивних практик підтримки та просування культури дослідницької доброчесності; створені *мережі та професійні/студентські асоціації* [9-12], метою яких є засвідчення відданості університетів/наукових установ ідеї захисту етичних принципів на усіх рівнях (глобальному, європейському, інституційному та ін.) – все засвідчує вагомість питання дослідницької доброчесності у провадженні якісних досліджень.

Метою статті є: на основі аналізу та систематизації ключових документів (на європейському рівні), наукових розвідок та позитивного досвіду імплементації принципів дослідницької доброчесності серед молодих науковців (аспірантів, стажистів) сформулювати рекомендації щодо сприяння підвищенню дослідницької доброчесності для закладів вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. В умовах імплементації концепції відкритої науки, ключовими елементами якої є відкрите наукове знання, відкриті наукові інфраструктури, відкрите залучення представників суспільства та відкритий діалог з іншими системами знань, важливість дотримання високих етичних та професійних стандартів провадження досліджень набуває особливої вагомості. В опублікованих нами результатах узагальнення ініціатив щодо підтримки та забезпечення дослідницької доброчесності, започаткованих на рівні Європейського Союзу та профінансованих Європейською Комісією [13, С.142−144], відзначено основні завдання наукової спільноти щодо забезпечення етичних стандартів дослідницької доброчесності відповідно до підходів та принципів відкритої науки: формулювання принципів, визначення критеріїв належної дослідницької поведінки; максимізація якості та надійності дослідження; справедливе/адекватне реагування на загрози чи порушення дослідницької доброчесності. Уточнено, що на теренах Європейського простору вищої освіти , Європейського дослідницького простору визначено керівні принципи, рамки та структури управління процесами дослідницької доброчесності. В рамках дослідження визначено перспективні напрямки наукової розвідки, а саме:

— узгодити підходи до регулювання дослідницької доброчесності та реагування на її порушення на міжнародному рівні;

— узгодити, використовуючи діючі кодекси та правові інструменти регуляції дослідницької доброчесності, її рамки на всіх рівнях (європейському, національному, інституційному) [13, С.143].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Підсумовуючи внесок проектів в удосконалення політики та механізмів забезпечення дослідницької доброчесності, як інструменту підвищення якості дослідницької діяльності та імплементації концепції «Відкрита наука» підкреслено важливість запровадження єдиної системи забезпечення дослідницької доброчесності. Питання забезпечення високих етичних стандартів в процесі дослідницької діяльності набуває ще більшої вагомості через розпочату модернізацію та зміну моделі оцінювання наукової (науково-технічної) діяльності. Серед шляхів розроблення кращої практики оцінювання дослідницької діяльності важливим є «…формування пріоритету справедливості та прозорості процесів оцінки досліджень; формування портфоліо внесків дослідників; удосконалення процесів оцінки дослідження за допомогою ітераційного зворотного зв'язку; визначення короткострокових та довгострокових цілей для нових політик і практик, досягнення успіху; формування почуття особистої відповідальності в експертів і дослідників…» [13, С. 127].

В межах нашого дослідження заслуговує на увагу система Research Integrity Promotion Plan (RIPP)539, розроблена в рамках виконання проекту «Standard Operating Procedures for Research Integrity» (SOPs4RI), профінансованого в рамках програми European Union's Horizon 2020. Система включає такі складові:

− формування дослідницького середовища, сприятливого до дослідницької доброчесності;

− навчання усіх учасників дослідження дослідницькій доброчесності;

− компетентний супровід і наставництво щодо дослідницької доброчесності на всіх етапах дослідницької кар´єри;

− створення структур, відповідальних за дотримання дослідницької доброчесності;

− забезпечення науковців надійною інфраструктурою управління даними;

− організація дослідницької співпраці (міжнародної, міждисциплінарної, міжсекторальної та ін.);

− запровадження редакційної політики та комунікації з авторами, які сприяють забезпеченню дослідницької доброчесності;

− створення умов (конфіденційності та захисту викривачів порушень) для повідомлень про конфлікт інтересів та порушення дослідницької доброчесності;

− запровадження прозорих процедур щодо виявлення, перевірки та встановлення відповідальності за порушення дослідницької доброчесності [14].

Охарактеризована система забезпечення дослідницької доброчесності відповідає принципам The European Code of Conduct for Research Intregrity (EcoC) (надійність, чесність, повага, підзвітність) [15] та рекомендована для дослідницьких університетів/організацій Euratom Research and Training Programme (EURATOM) [16]. Однією з основних компонентів системи є

забезпечення навчання усіх учасників освітньо-наукового середовища щодо норм, правил, принципів провадження досліджень та особливої уваги до тих, хто розпочинає наукову кар'єру, що засвідчує теза: питання супроводу молодих науковців в частині етичного та відповідального планування, провадження та звітування за результати досліджень, потребує окремої уваги.

В ситуації зростаючих вимог до кількості публікацій, до практичної результативності досліджень та їх впливу на суспільний розвиток, на посилення конкуренції за фінансові і кар'єрні можливості та при відсутності системного і послідовного навчання позитивним практикам провадження досліджень на початках наукової кар'єри − все це стимулює несумлінне проведення досліджень та подальшу публікацію звітів про результати. В особливо вразливому положенні виявляються молоді дослідники, які починають кар'єру.

Проаналізувала та відзначила специфічні фактори, що впливають на порушення доброчесності серед докторантів і молодших наукових співробітників Snezˇana B. Krstic [17]. Серед них:

• недостатній рівень досвіду провадження досліджень у початківців;

• необізнаність в питаннях професійних та етичних стандартів, якими потрібно керуватись на усіх етапах досліджень;

• залежність від адміністрації університету/наукового керівника досліджень/команди через відсутність стабільної посади/контракту/ грантів, з однієї сторони та бажання професійного зростання та стабільності, з іншої сторони;

• залежний статус (або відсутність незалежності) − висвітлення стосунків зі своїми керівниками, старшим персоналом та іншим викладачем;

• високий рівень мобільності − (міжнаціональний, інституційний, галузевий та дисциплінарний), як правило, вищий, ніж для старшого персоналу, наражає їх на вплив різних практик дослідницької доброчесності, сприйняття або культурних впливів;

• спеціальний статус докторантів − вони вважаються як дослідниками, так і студентами, що додатково підкреслює практику навчання (або її відсутність) майбутній вплив − вищий і тривалий вплив, що впливає на майбутнє дослідження; можливість отримання довгострокових переваг, формування майбутньої культури доброчесності та впливу на відповідальну дослідницьку практику для нових поколінь дослідників.

Важливим для нашого дослідження є висновок авторки: процеси інтернаціоналізації вищої освіти та дослідницьких установ, глобальне дослідницьке співробітництво в Європі потребує рішучих політичних рішень щодо розробки освітніх програм, які б забезпечили стійкість процесів формування культури дослідницької доброчесності серед дослідників, які тільки розпочинають наукову кар'єру [17].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Досліджують питання відповідальності освітньої/наукової установи у питанні попередження порушень, навчання дослідницькій доброчесності та розгляду неправомірної наукової поведінки серед майбутніх докторів філософії, стажистів, здобувачів вищої освіти, які розпочинають наукову діяльність Titus S., Kornfield D. В праці *The research misconduct post hoc inquiry as a measure of institutional integrity (DR)* автори, узагальнюючи праці з даної тематики, акцентували увагу на методах самоаналізу та склали чек-лист, адресований наставникам/науковим керівникам/науково-педагогічним працівникам закладів освіти для оцінювання ефективності механізмів забезпечення наукової етики та дослідницької доброчесності. Наведемо приклади питань для рефлексій щодо порушень молодих науковців:

− Під час попереднього розслідування неправомірної поведінки слід запитати, чи наставники освітнього закладу в будь-якій формі (прямо чи опосередковано) несли відповідальність за дії стажиста/аспіранта? Чи використали вони достатньо часу для навчання, консультування, контролю за провадженням досліджень в етичний спосіб?

− Чи початківці були поінформовані про етичні/професійні стандарти досліджень?

− Якщо були виявлені особисті проблеми або емоційний стрес у стажера/аспіранта через перспективу невдалого експерименту, чи надав ментор підтримку та/або направив на професійну консультацію?

− Дослідження у Великій Британії, показало, що 53% молодих науковців мали намір звернутися за професійною допомогою через депресію чи тривожний стан. Чи надає установа таку допомогу? Якщо на той час в установі/закладі освіти не було структурного підрозділу/ресурсу для підтримки аспірантів/стажистів, чи створила установа такі ресурси?

− Яких заходів було вжито, якщо виявилося, що викладачу/науковому керівнику бракує знань чи навичок для ролі наставника: припинення роботи в якості ментора/наставника, або особа продовжує виконувати цю роль після підвищення кваліфікації?

Роль аспірантури/докторантури в питанні розвитку охарактеризовано в праці L. Sarauw, L. Degn, J. Ørberg *Researcher development through doctoral training in research integrity* [18]. В статті підкреслено, що в процесі навчання в докторських школах молоді науковці є тими, хто ініціює аналіз та удосконалення політики та механізмів запровадження академічної доброчесності. Водночас, основним видом роботи досвідчених керівників з початківцями є дискусії щодо значення керуватись морально-етичними правилами і нормами, принципами і стандартами провадження досліджень на всіх етапах. Автори підсумовують: університети, наукові установи, завдяки створенню освітнього ресурсу (навчальним дисциплінам, тренінгам, вебінарам, лекціям досвідчених науковців та ін.) формують середовище, «образ дослідницького світу як об'єднаного пошуком істини задля корисного суспільного впливу»

[18]. Утвердження ідеї про відповідальність кожного науковця за чесність проведення досліджень, зокрема за індивідуальні дослідження молодих науковців – завдання наставників/наукових керівників/науково-педагогічних працівників закладів освіти.

Важливим джерелом теорії та практики ефективного навчання дослідницькій доброчесності з подальшим умінням оцінювати, з точки зору високих етичних та професійних стандартів, є проведене дослідження даної команди науковців (L. Sarauw, L. Degn, J. Ørberg), які започаткували навчальний курс із вивчення основ RI на чотирьох факультетах (природничих наук, гуманітарних наук, соціальних наук і охорони здоров'я) та, використавши порівняльний підхід, детально проаналізували взаємодію між концепціями дослідницької доброчесності та науковою практикою, виявити наскрізні проблеми провадження досліджень з врахуванням етичних принципів у різних наукових галузях. Як наголошують науковці, основною ідеєю курсу було узгодити інституційну політику щодо дослідницької доброчесності та практику досліджень через: 1) встановлення зв'язку між проблемами дослідницької доброчесності, змістом освітнього матеріалу та очікуваними навчальними результатами; по-друге, аналіз проблем дослідницької доброчесності, пошуку попередження порушень, форм/процедур реагування на порушення. Дизайн курсу авторами спрямовано на підвищення індивідуальної рефлективності, що сприяло підвищенню особистої відповідальності особи за дослідницьку діяльність. Авторами встановлено, що освітній підхід сприяв усвідомленому контролю аспірантів/стажистів/здобувачів освіти за підготовку до провадження усього циклу провадження досліджень (від плану до звітності та комунікацію про його результати) відповідно до міжнародних, національних кодексів поведінки, що мало позитивний вплив на інституційну систему культури доброчесності та на її підтримку.

Питання інтеріоризації відповідальності за дотримання правил, норм, стандартів дослідницької доброчесності розглянуто в наукових розвідках M. Turner. Враховуючи зростаючу потребу в практичній інформації про те, як оцінюються курси з дослідницької етики та доброчесності, науковець підкреслює важливість застосування практик рефлексії та рекомендує використання анкет самооцінки для покращення оцінювання навчання REI (ethical and research integrity) [19]. В праці *How did you like this course? The advantages and limitations of reaction criteria in ethics education* M. Turner обґрунтовує формулювання таких анкетних питань:

1. Якими критеріями потрібно користуватись для оцінювання ефективності навчання дослідницької етики та доброчесності?

2. Що має стати показником/критерієм удосконалення курсів з дослідницької етики та доброчесності?

Узагальнюючи теоретичні основи формування наукової етики та дослідницької доброчесності, враховуючи результати емпіричних досліджень

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

автор формулює вимоги до анкет: 1) зміст анкети для самооцінки має бути узгоджений із цілями та результатами навчання; 2) рекомендовано комбінувати закриті та відкриті запитання; 3) поєднувати результати самооцінювання з іншими видами даних про стан сформованості дослідницької доброчесності. M. Turner засвідчив кореляцію між релевантністю змісту, задоволеністю навчальним курсом з дослідницької доброчесності та його продуктивністю.

В працях, в яких представлено результати проєкта Horizon Europe BEYOND Project featured in EC's Cordis Research Pack [20, 21], місією якого була підтримка дослідницької доброчесності, засвідчено: запобігти неправомірній поведінці дослідників можна через систему управління та освітні інструменти. Серед навчально-методичних розробок проєктної команди варто відзначити рекомендацію використовувати таксономію SOLO (Structure of the Observed Learning Outcomes, SOLO). Розроблена на основі теорії когнітивного розвитку, таксономія SOLO класифікує результати з точки зору їх складності та уможливлює оцінювання якості відповідей на завдання різного рівня складності. Науковці, які реалізували BEYOND Project featured in EC's Cordis Research Pack, обрання даного інструмента обґрунтували тим, що таксономії SOLO заснована на доказах, є ієрархічною, дозволяє оцінювати результати навчання в умовах університету. Таксономії SOLO ілюструє якісні відмінності між відповідями студентів та характеризує різні рівні розуміння (від простого, преструктурного, до найвищого, що відзначає глибоке опанування навчального матеріалу). Оскільки наскрізною ідеєю таксономій освітніх цілей є врахування змістової і процедурної складності освітньої діяльності, даний інструмент показав свою ефективність в оцінки етичної обізнаності [22]. Результати проєкту засвідчили, що учасники навчання можуть відносно точно оцінити (порівняно з оцінкою фасилітатора) свій рівень розуміння змістовного наповнення понять «наукова етика», «дослідницька доброчесність» та увиразнити процедури забезпечення та порушення етичних стандартів [21].

Отже, провадження досліджень в етично відповідальний спосіб має вирішальне значення та сприяє довірі суспільства до результатів, а забезпечення інституційного навчання є важливим засобом сприяння дослідницькій доброчесності. Потребує окремого дослідження ефективність інституційного навчання, принципи та підходи навчальних курсів та формування середовища, що сприяє чесному і прозорому плануванню, провадженню досліджень та звітів. Важливо запроваджувати багатовимірну стратегію навчання; безперервне та спеціалізоване навчання, яке спрямоване, як на опанування категорії дослідницької доброчесності, позитивних дослідницьких практик, умінню само оцінюванню – того, що спрямовано на практику та розвиток моральних якостей дослідників з залученням наставництва/менторства. Завдяки такому комплексному підходу науково-дослідні установи можуть розвивати культуру доброчесності в дослідженні, покращувати загальний клімат дослідницької доброчесності та сприяти відповідальній дослідницькій практиці окремих осіб, зокрема молодих науковців, які тільки розпочинають кар'єру.

Висновки. Аналіз та систематизація ефективних практик навчання дослідницькій доброчесності молодих науковців дозволив сформулювати рекомендації щодо сприяння дослідницькій доброчесності молодих науковців в закладах вищої освіти України:

– створити в університетах систему навчання усіх учасників досліджень, супроводу та наставництва молодих науковців, з метою провадження належної дослідницької діяльності та запобігання порушень принципів дослідницької доброчесності на всіх етапах дослідницької кар´єри;

– визначити особу та/або створити структуру, відповідальну за дотримання дослідницької доброчесності на інституційному рівні;

– для підвищення ефективності управління науковими дослідженнями в університетах здійснювати щорічне оцінювання формування культури дослідницької доброчесності в університетському середовищі та оприлюднювати результати звітів;

– для формування середовища, що сприяє формуванню культури дослідницької доброчесності, забезпечити широке залучення осіб з числа молодих науковців до процесів.

Література:

1. Open Science. European Commission. European Union. − 2019. − URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/research_and_innovation/knowledge_publications_tools_and_data/documents/ec_rtd_ factsheetopenscience_2019.pdf.

2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development UN General Assembly Resolution of September 25, 2015. Seventieth session. Items 15 and 116 of the Agenda. UNDP. − URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030_UA.pdf

3. UNESCO. UNESCO Recommendation on Open Science. − 2021. − URL: https://bit.ly/3ni5jMf p. 22.

4. The European Code of Conduct for Research Integrity. − 2017. − URL: https://allea.org/code-of-conduct/.

5. The European Higher Education Area in 2024: Bologna Process Implementation Report. − URL:https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/publications/european-higher-education-area-2024-bolog na-process-implementation-report.

6. ALLEA. The European Code of Conduct for Research Integrity. Revised Edition, Berlin: ALLEA - All European Academies of Sciences and Humanities. – 2023.

7. Science Europe (2016) Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations. Survey Report, Brussels: Science Europe.

8. Science Europe. Science Europe. Roadmap, Brussels: Science Europe. – 2013.

9. ALLEA / KNAW / NWO / VSNU *Memorandum on Scientific Integrity*, Amsterdam, Den Haag and Utrecht: ALLEA / KNAW / NWO / VSNU. – 2003.

10. European Students' Union [ESU]. Policy Paper on Public Responsibility, Governance and Financing of Higher Education. BM70 – BERGEN, Bergen and Brussels: European Student's Union. – 2016.

11. Panel on Scientific Responsibility and the Conduct of Research, National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, Institute of Medicine Responsible Science, Volume I: Ensuring the Integrity of the Research Process, Washington D.C.: National Academy Press Washington, D.C. – 1992.

12. NAS Responsible Science, Volume II: Background Papers and Resource Documents, Washington D.C.: National Academy Press Washington, D.C. −1993.

13. Теоретичні та методичні основи модернізації механізмів підвищення дослідницької спроможності університетів України у контексті імплементації концепції «Відкрита наука» та повоєнного відновлення України як сильної європейської країни: монографія / В. Луговий, І. Драч, О. Петроє, В. Зінченко, Ю. Мєлков, І. Жиляєв, І. Регейло, О. Слободянюк, Н. Базелюк; за ред. В. Лугового, І. Драч, О. Петроє. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 173 с. С. 142-144.

14. Template for Writing a Research Integrity Promotion Planfor Research Performing Organisations. − URL: chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://sops4ri.eu/wp-content/uploads/Template-Research-Integrity-Promotion-Plan-RPOs_FINAL.pdf.

15. The European Code of Conduct for Research Intregrity (EcoC). − URL: https://allea.org/code-of-conduct/.

16. European Commission. Horizon Europe (HORIZON) Euratom Research and Training Programme (EURATOM)—General Model Grant Agreement EIC Accelerator Contract Brussels: European Commission; 2021. 15-12-2021.

17. Krstic S. Research Integrity Practices from the Perspective of Early-Career Researchers // Science and engineering ethics. − 2014− 21(5). − URL: https://www.researchgate.net/publication/267744063_Research_Integrity_Practices_from_the_Perspective_of_Early-Career_Researchers

18. Sarauw L., Degn L., Ørberg J. Researcher development through doctoral training in research integrity //International Journal for Academic Development. − 2019.− 24:2 − 178−191.

19. Turner, M. R., Watts, L. L., Steele, L. M., Mulhearn, T. J., Torrence, B. S., Todd, E. M., Mumford, M. D., & Connelly, S. How did you like this course? The advantages and limitations of reaction criteria in ethics education. Ethics & Behavior. − 2018. − 28(6). – p. 483–496. https://doi.org/10.1080/10508422.2017.1308193.

20. Tammeleht A. , Löfström E. Learners' self-assessment as a measure to evaluate the effectiveness of research ethics and integrity training: can we rely on self-reports? //Ethics & Behavior. – 2023.− URL:https://www.tandfonline.com/doi/ref/10.1080/10508422.2023.2266073?scroll=top.

21. Tammeleht A, Koort K., Rodríguez-Triana M., Löfström E. Knowledge building process during collaborative research ethics training for researchers: experiences from one university//International Journal of Ethics Education. −2022.−7.−147–170. − URL:https://link.springer.com/article/10.1007/s40889-021-00138-y.

22. Löfström E. Students' ethical awareness and conceptions of research ethics.// Ethics & Behavior, − 2012. − *22*(5) – p. 349–361.

References:

1. Open Science. European Commission. European Union (2019). URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/research_and_innovation/knowledge_publications_tools_and_data/documents/ec_rtd_ factsheetopenscience_2019.pdf [in English].

2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development UN General Assembly Resolution of September 25, 2015. Seventieth session. Items 15 and 116 of the Agenda. UNDP. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030_UA.pdf [in English].

3. UNESCO. UNESCO Recommendation on Open Science. (2021). URL: https://bit.ly/3ni5jMf p. 22 [in English].

4. The European Code of Conduct for Research Integrity. (2017). URL: https://allea.org/code-of-conduct/ [in English].

5. The European Higher Education Area in 2024: Bologna Process Implementation Report. URL: https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/publications/european-higher-education-area-2024-bolog na-process-implementation-report [in English].

6. ALLEA. (2023). The European Code of Conduct for Research Integrity. Revised Edition, Berlin: ALLEA - All European Academies of Sciences and Humanities. [in English].

7. Science Europe (2016) Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations. Survey Report, Brussels: Science Europe [in English].

8. Science Europe. (2013) Science Europe. Roadmap, Brussels: Science Europe. [in English].

9. ALLEA / KNAW / NWO / VSNU. (2003). Memorandum on Scientific Integrity, Amsterdam, Den Haag and Utrecht: ALLEA / KNAW / NWO / VSNU [in English].

10. European Students' Union [ESU]. (2016). Policy Paper on Public Responsibility, Governance and Financing of Higher Education. BM70 – BERGEN, Bergen and Brussels: European Student's Union. [in English].

11. Panel on Scientific Responsibility and the Conduct of Research, National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, Institute of Medicine Responsible Science, Volume I: Ensuring the Integrity of the Research Process, Washington D.C.: National Academy Press Washington, D.C. 1992 [in English].

12. NAS Responsible Science, Volume II: Background Papers and Resource Documents, Washington D.C.: National Academy Press Washington, D.C. 1993 [in English].

13. Luhovyi V., Drach I., Petroie O., Zinchenko V., Mielkov Yu., Zhyliaiev I., Reheilo I., Slobodianiuk O., Bazeliuk N. (2023). Teoretychni ta metodychni osnovy modernizatsii mekhanizmiv pidvyshchennia doslidnytskoi spromozhnosti universytetiv Ukrainy u konteksti implementatsii kontseptsii «Vidkryta nauka» ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy yak sylnoi yevropeiskoi krainy: monohrafiia [Theoretical and methodological foundations of modernization of the mechanisms for increasing the research capacity of Ukrainian universities in the context of the implementation of the concept of "Open Science" and the post-war restoration of Ukraine as a strong European country: monograph]. Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy, m. Kyiv, Ukraina. 173 s. S. 142-144 [In Ukrainian].

14. Template for Writing a Research Integrity Promotion Planfor Research Performing Organisations. URL: chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://sops4ri.eu/wp-content/uploads/Template-Research-Integrity-Promotion-Plan-RPOs_FINAL.pdf [in English].

15. The European Code of Conduct for Research Intregrity (EcoC). URL: https://allea.org/code-of-conduct/ [in English].

16. European Commission. Horizon Europe (HORIZON) Euratom Research and Training Programme (EURATOM)—General Model Grant Agreement EIC Accelerator Contract Brussels: European Commission; 2021. 15-12-2021[in English].

17. Krstic S. (2014). Research Integrity Practices from the Perspective of Early-Career Researchers. Science and engineering ethics. 21(5). URL: https://www.researchgate.net/publication/267744063_Research_Integrity_Practices_from_the_Perspective_of_Early-Career_Researchers [in English].

18. Sarauw L., Degn L., Ørberg J. (2019). Researcher development through doctoral training in research integrity //International Journal for Academic Development. 24:2. P. 178−191 [in English].

19. Turner, M. R., Watts, L. L., Steele, L. M., Mulhearn, T. J., Torrence, B. S., Todd, E. M., Mumford, M. D., & Connelly, S. (2018). How did you like this course? The advantages and limitations of reaction criteria in ethics education. Ethics & Behavior, 28(6), 483–496. URL: https://doi.org/10.1080/10508422.2017.1308193

20.Tammeleht A., Löfström E. (2023). Learners' self-assessment as a measure to evaluate the effectiveness of research ethics and integrity training: can we rely on self-reports? Ethics& Behavior. URL:https://www.tandfonline.com/doi/ref/10.1080/10508422.2023.2266073? scroll=top [in English].

21.Tammeleht A, Koort K., Rodríguez-Triana M., Löfström E. (2022). Knowledge building process during collaborative research ethics training for researchers: experiences from one university//International Journal of Ethics Education. 7. P.147–170. URL:https://link.springer.com/article/10.1007/s40889-021-00138-y [in English].

22.Löfström E. (2012). Students' ethical awareness and conceptions of research ethics. Ethics & Behavior. 22(5). P. 349–361 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.014.25:378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-802-816

Снітовська Ольга Йосипівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри латинської та іноземних мов, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, тел.: (096) 426-06-80, https://orcid.org/0000-0002-3086-9503

ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ПАРАДИГМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Анотація. У статті здійснено аналіз доробку українських компаративістів із проблеми європейського виміру компетентнісної парадигми вищої освіти для визначення здобутків, вузьких місць і перспектив розвитку її історіографії. На основі предметного аналізу матеріалів профільних тематичних бібліографічних довідників з'ясовано кількісні показники, динаміку розвитку, тематичні ракурси, інші важливі аспекти української історіографії про феномен компетентнісної парадигми (компетентнісного підходу).

Проаналізовано динаміку розгортання досліджуваного історіографічного процесу крізь призму трьох умовних у хронологічному плані та виразних у методологічному і змістовому вимірах етапів: 1) пострадянський (1991 – 2000/2001); 2) проєвропейський (2002 – 2009/2010); 3) «глобалістський» (з 2011/2012 рр.).

Перегляд, аналіз понад 10 монографічних праць і навчальних посібників та близько 45 репрезентативних наукових статей уможливив порівняти історіографію досліджуваної проблеми зі «спіраллю», яка витягнута знизу, що засвідчує динамічне нарощування нових знань у 2004-2009 рр., та сплющена вгорі, що говорить про загальмування цього процесу наприкінці 2010-х – на початку 2020-х рр.

Показано сутність такої важливої риси означеного дискурсу, як амбівалентність. З одного боку, у теорії та практиці розвитку вищої освіти в Україні компетентнісна парадигма (підхід) апріорі актуалізувалися і реалізувалися в руслі інтеграції у європейський освітній простір. З іншого боку, на окремих стадіях історіографічного процесу істотний, домінуючий вплив на осмислення цієї проблеми справляв доробок російських науковців.

Визначено і схарактеризовано розгортання досліджуваного наукового дискурсу у двох основних напрямах: проєвропейському та «західно-пострадянському». Показано спільні та особливі, оригінальні ідеї, положення, що випливали з праць українських компаративістів з проблеми європейського виміру компетентнісної парадигми вищої освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентнісна парадигма вищої освіти, українська компаративістика, історіографія, науковий дискурс.

Snitovska Olha Yosypivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Latin and Foreign Languages, Lviv National Medical University named after Danylo Halytskyi, Lviv, tel.: (096) 426-06-80, https://orcid.org/0000-0002-3086-9503

THE PROBLEM OF THE EUROPEAN DIMENSION OF THE COMPETENCE PARADIGM OF HIGHER EDUCATION IN THE WORKS OF UKRAINIAN RESEARCHERS

Abstract. This article examines the contributions of Ukrainian scholars in the field of comparative education on the European dimension of the competence-based paradigm in higher education, identifying achievements, shortcomings, and future prospects for its historiographical development. Through subject analysis of thematic bibliographic guides, quantitative indicators, developmental dynamics, thematic orientations, and other important aspects, key elements of Ukrainian historiography on the competence-based paradigm (competence-based approach) were identified.

The dynamics of the historiographical process are analyzed through three conditional stages: 1) post-Soviet (1991–2000/2001), 2) pro-European (2002–2009/2010), and 3) globalist (from 2011/2012 onward). A review and analysis of over 10 monographs, educational manuals, and approximately 45 representative scientific articles enabled a comparison of the historiography of the issue to a “spiral”—expanded at the base, representing the dynamic accumulation of knowledge from 2004 to 2009, and flattened at the top, reflecting a slowdown in the process by the late 2010s and early 2020s.

The duality of the discourse is highlighted. On one hand, the competence-based paradigm (approach) in the theory and practice of higher education development in Ukraine has been actualized and implemented in line with integration into the European educational space. On the other hand, at certain stages of the historiographical process, Russian scholars significantly influenced the understanding of this issue.

The development of the scientific discourse is characterized by two main directions: pro-European and “Western post-Soviet.” Common and unique original ideas and propositions from the works of Ukrainian comparative education scholars on the European dimension of the competence-based paradigm in higher education are emphasized.

Keywords: competence-based approach, competence-based paradigm of higher education, Ukrainian comparative education, historiography, scientific discourse..

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. З визначенням курсу на інтеграцію України в Єдиний європейський освітній простір (ЄПВО) на державно-політичному рівні та напрацюванням відповідної нормативно-правової бази і здійсненням практичних кроків щодо його реалізації розробка проблеми впровадження компетентнісного підходу в освітній процес і підготовку майбутніх фахівців у ЗВО стала одним з мейнстримів вітчизняної педагогічної науки та компаративістики зокрема. Це зумовило нагромадження значного масиву літератури щодо її осмислення. Його всебічний аналіз має важливе теоретико-методологічне значення для розвитку вітчизняної педагогічної науки та системи вищої освіти.

Динаміку досліджуваного історіографічного процесу позначали три умовні в хронологічному, але виразні в методологічному та змістовому сенсах етапи: 1) пострадянський (1991 – 2000/2001); 2) проєвропейський (2002 – 2009/2010); 3) «глобаліський» (з 2011–2012 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представлена стаття передбачає безпосередній розгляд наукових студій із порушеної проблеми, тому відзначмо, що окремі спроби їх аналізу здійснювали автори монографій, дисертацій, навчальних посібників у ракурсі предмета своїх досліджень (Н. Авшенюк Л. Антонюк, О. Локшина, О. Сулима С. Сазоненко та ін.). Однак її історіографія не стала предметом спеціального комплексного осмислення.

Мета статті – здійснити аналіз доробку українських компаративістів із проблеми європейського виміру компетентнісної парадигми вищої освіти для визначення здобутків, вузьких місць і перспектив розвитку її історіографії.

Виклад основного матеріалу. Загальні уявлення про кількісні показники, динаміку розвитку, тематичні ракурси історіографії про феномен компетентнісної парадигми (компетентнісного підходу) дають матеріали профільних бібліографічних довідників. Зокрема, у частині 1 покажчика «Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку» (2007), який систематизує праці за 1991–2006 рр., немає підрозділу з дефініцією «компетентісний» та суміжними з нею поняттями, але із зазначених у ньому 3900 позицій їх фіксуємо у щонайменше 240 публікаціях. Вони стали з'являтися в 1996–1998 рр. та переважно (75–80 %) – у 2004–2006 рр. Частина з них розташована в рубриках про вплив глобалізації на розвиток вищої освіти в Україні, про концептуальні напрями її трансформації та оновлення змісту підготовки студентів у ЗВО, а переважно в підрозділах про європейський вибір вищої освіти України та її інтеграцію в Болонський процес [1]. Це окреслює основні тематичні вектори студій.

У частині 2 цього покажчика, де зібрано наукові праці за 2007–2011 рр., уже є окремі тематичні підрозділи «Запровадження компетентнісного підходу», «Формування компетентності у студентів педагогічних ВНЗ», «Формування ключових та професійних компетентностей у студентів ВНЗ», у яких сукупно налічуємо 480 позицій [2, с. 152–164; 329–398]. А в частині 3

цього видання, що фіксує студії 2012–2013 рр., з'явилася ще одна рубрика «Основні напрями роботи викладачів зарубіжних ВНЗ, оцінювання їх компетентності». У них, згідно з нашими обрахунками, представлено відповідно 259 та 17 публікацій [3, с. 96–123; 267–268].

Важливі наукометричні зрізи дають і деякі тематичні бібліографічні посібники. Укладений працівниками Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка науково-допоміжний покажчик «Професійна компетентність педагога як умова та засіб гуманізації освітнього середовища» (2010) містить 1336 джерел, зокрема не лише монографії, дисертації, наукові статті, матеріали конференцій, а й дипломні праці. Його 30 розділів за змістом матеріалів можна поділити на тематичні блоки: гуманітарно-гуманістичний; науково-теоретичний; методичний; дослідницький; соціально-культурологічний; предметний (цей 16 розділ складається з 12 підрозділів, які містять праці про різні види компетентностей); управлінський; особистісно орієнтований; інформаційно-комунікативний; моніторинговий; післядипломний тощо [4]. Означений поділ відображає змістову палітру вивчення компетентнісної парадигми (підходу) формування майбутніх фахівців у ЗВО, зокрема, й у контексті вивчення відповідного зарубіжного досвіду.

У такому ракурсі відзначмо підготовлений фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ) до методологічного семінару НАПН України «Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації» (2014) бібліографічний список із 70 документів. Поділивши його на чотири розділи (з-поміж них «Компетентнісний підхід у контексті вищої освіти» має 42 позиції), укладачі акцентували на міжнародному значенні (статусі) цієї проблеми, яка вивчається науковцями розвинених країн Європи і світу, колективами міжнародних організацій ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ОЄСР тощо та є ключовим чинником модернізації змісту й інновацій в освіті [5]. А список з 316 бібліографічних описів документів, які нагромадилися у фондах ДНПБ України в 2006–2016 рр., відображає вивчення вітчизняними науковцями методичного досвіду організації компетентнісно-орієнтованого навчання в Україні та закордоном (https://dnpb.gov.ua › 2016/01 › index_9_11).

Означені дані показові, але не повні, адже засвідчують кількість публікацій з порушеної проблеми, в назвах яких є поняття «компетентність» та похідні від неї, але не охоплюють загальної чисельності студій, у яких вони є ключовими словами та/або визначають їх змістове наповнення. Видова особливість цього історіографічного масиву студій полягає в тому, що нагромадження системних знань представляють не дисертації, а навчально-методична література та монографії. Динаміку їх нарощування традиційно відображають матеріали статей. Низка таких значущих і репрезентативних досліджень представлена в таблиці 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Репрезентативні начальні посібники, монографії*, дисертації про європейський вимір компетентнісної парадигми формування майбутніх фахівців у ЗВО**

Автор / редактор	Назва	Місце, рік видання
Л. Сохань та ін.	Життєва компетентність особистості	Київ, 2003
О. Овчарук*	Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи	Київ, 2004
Н. Авшенюк	Розвиток міжкультурної компетентності вчителів у США, Канаді, Великій Британії, Австралії	Київ, 2011
О. Дубасенюк*	Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід	Житомир, 2011
О. Локшина	Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу	Київ, 2011
Т. П'ятакова	Формування інклюзивної компетентності вчителів в університетах Швейцарії	Київ, 2012
Г. Онкович	Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України	Київ, 2013
С. Сазоненко, В. Приступа	Компетентність у системі неперервної освіти: акмеологічна модель	Макарів, 2013
О. Сулима***	Компетентнісний підхід до підготовки педагогічного персоналу для дошкільних закладів ФРН	Київ, 2013
Н. Авшенюк та ін.*	Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика	Кіровоград, 2014
Л. Антонюк	Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід	Київ, 2016

Перегляд, аналіз означених досліджень та близько 45 репрезентативних наукових статей спонукає порівняти історіографію досліджуваної проблеми зі «спіраллю», яка витягнута знизу, що засвідчує динамічне нарощування знань, та сплющена вгорі, що говорить про загальмування цього процесу. Таким штибом через повторення певних наукових ідей, визначень, положень він сповільнювався до такого стану, що став циркулювати майже по колу. Поряд зі згасанням нових свіжих поглядів, цей дискурс затьмарювали клішовані вислови і трактування.

Важливою рисою означеного дискурсу є амбівалентність. З одного боку, у теорії та практиці розвитку вищої освіти в Україні компетентнісна парадигма (підхід) апріорі актуалізувалися і реалізувалися в руслі інтеграції до ЄПВО. З іншого боку, на окремих стадіях історіографічного процесу істотний, домінувальний вплив на осмислення цієї проблеми справляв доробок російських науковців.

Вибірка бібліографічних одиниць (праць) зі згаданих вище покажчиків та перегляд і предметний аналіз репрезентативних студій дає змогу визначити загальну динаміку нарощування знань з порушеної проблеми. За першого

історіографічного періоду, у другій половині 1990-х рр., з'явилася низка статійних матеріалів, з-поміж них доволі змістовних (І. Татаренко та ін.), які розкривали сутність компетентнісної ідеї/освіти та досвід її реалізації у європейському освітньому просторі. На початку 2000-х рр. їхня кількість стала стрімко зростати і в руслі «гарячої» фази приєднання України до Болонського процесу досягла якщо не кількісного, то принаймні якісного апогею у 2004–2009/11 рр., коли з'явилися студії, які значною мірою визначили «обличчя» української історіографії з порушеної проблеми. За третього періоду їхня чисельність не зменшувалася, але, як відзначалося, науково-методологічна новизна, оригінальність згасали. Приріст свіжих знань позначали праці про реалізацію компетентнісного підходу у викладанні різних навчальних курсів та його реалізацію в окремих сегментах вищої професійної освіти.

Помітний вплив на історіографію порушеної проблеми справила монографія «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи» (2004) (у вересні 2024 р. система Google фіксувала понад 1500 покликань на неї). В її першому концептуальному підрозділі «Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти», спираючись на знакові студії зарубіжних учених (зокрема й найбільш цитованих в Україні праць Д. Равена і Е. Тоффлера завдяки їх перевиданням) та міжнародні документи, О. Овчарук зазначила, що за сучасних умов цілі освіти формуються не лише на рівні держав, а й на міжнаціональному рівні, позаяк визначаються орієнтирами міжнародної спільноти. Зважаючи на «ґрунтовні дискусії», що тривають упродовж десятиліття в розвинених країнах Європи і світу та напрацьовані ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Радою Європи, іншими міжнародними організаціями документи, учена показала, що, за думкою сучасної педагогічної спільноти, саме компетентісний підхід уможливлює орієнтуватися в інформаційному просторі, змінах на ринках праці тощо [6].

На основі аналізу документів Міжнародної комісії Ради Європи, Міжнародного департаменту стандартів, експертів країн ЄС, ОЕСР О. Овчарук виклала доволі цілісну рецепцію компетентнісної освіти. У проєкції західного наративу науковиця визначала основні трактування компетентності, сутність її структурних компонентів (загальні; ключові; професійні; спеціальні тощо); окреслила інтегрований підхід до визначення категорій ключових компетентностей «DeSeCo», 2002 (міжнародна мережа «Визначення та відбір компетентностей») тощо [6].

З нашого погляду, другою знаковою і найбільш цитованою в історіографії означеної проблеми стала підготовлена науковцями Житомирського державного університету імені Івана Франка монографія «Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід (2011). В основу її концептуального обґрунтування (розділ 1) автори поклали «європейський досвід» і «європейський вимір». Методологічно значущими є визначені з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

таких позицій «провідні наукові підходи», які в системній цілісності становлять основу компетентнісного підходу: акме-цільовий, розвивальний, стратегічно орієнтований; професіографічний; ситуативний; технологічний; діалогічний; амбівалений; діяльнісно-праксеологічний та ін. (усього 26). За думкою О. Дубасенюк і О. Вознюк, вони окреслюють сутність компетентнісного підходу, що інтегрує професійну компетентність та особистісні якості фахівця [7].

Нові підходи і тенденції вивчення цієї проблеми виявилися й у третій із черги колективній монографії «Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України (2013) [8]. В її першому концептуальному підрозділі «Підготовка педагога для об'єднаної Європи: контекстно компетентнісна модель» Н. Дем'яненко означила фокус дослідження в площині проєктування інноваційного освітнього середовища педагогічного університету. Крізь призму відображеного в освітніх документах України курсу на інтеграції у ЄПВО та участь національних ЗВО у міжнародних проєктах (Темпус, Еразмус тощо) авторка показала, що в реалізація цих завдань стрижневу роль відіграє компетентнісний підхід, який забезпечує диверсифікованість, міждисциплінарність і науково-дослідницьку спрямованість професійної підготовки, її перехід на асинхронне (нелінійне) навчання тощо [9].

Цей погляд розвинули співавтори монографії В. Майборода та І. Яблочнікова, які, здійснивши порівняльний аналіз навчальних планів (кількість кредитів за навчальними планами тощо), показали спільне та особливе в системі компетентної професійної підготовки фахівців-бакалаврів Польщі, Німеччини Чехії, росії [10]. Такий підхід аспектно реалізували її інші автори, які розкрили європейські вимоги, стандарти і досвід реалізації компетентнісного підходу у викладанні гуманітарних дисциплін у вищій школі, зокрема, на основі використання інноваційних технологій [8].

Друга половина 2010-х рр., коли увага українських науковців до проблеми компетентнісної освіти досягла певного апогею, позначилася появою ще двох ґрунтовних колективних праць. У підготовленій працівниками відділу порівняльної професійної педагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (Н. Авшенюк, Т. Десятов, Л. Дяченко, Н. Постригач, Л. Пуховська, О. Сулима) монографії «Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика» (2014), на нашу думку, представлена одна з найбільш ґрунтованих аналітичних рецепцій європейського досвіду впровадження компетентнісної парадигми в системі вищої освіти. Це виявилося в систематизації напрацьованих зарубіжними та українськими науковцями поглядів на питання щодо її модернізації з позиції компетентнісного підходу та впровадження на його основі стандартів професійної освіти [11]. Автори представили новаторський полемічний аналіз становлення «компетентнісної ідеї» у європейському освітньому і науковому

просторі та європейського досвіду визначення компетентності педагога і його професійних стандартів. Акцентувалося на проголошеній 2000 р. у рамках Лісабонської стратегії парадигмі формування в громадян ЄС знань і навичок, необхідних для життя в суспільстві; її пілотуванні у європейських проєктах; системній діяльності європейської спільноти щодо надання компетентнісної спрямованості меті, змісту і варіативності підходів до професійної освіти [11, с. 9–81]. Виходячи з наших уявлень про стан і ступінь дослідження порушеної проблеми, вважаємо, що до сьогодні є неперевершеним представлений авторами монографії аналіз досвіду реалізації компетентнісного підходу в окремих країнах, зокрема щодо його впровадження у кваліфікаційних оцінках учителів Великої Британії і ФРН та у формування громадянської позиції здобувачів освіти в університетах Греції, Італії, Іспанії [11, с. 82–145]. Вивчення такого національного досвіду є одним з найбільш вузьких місць в історіографії обговорюваної теми.

Помітний вплив на її розвиток також справила невелика за обсягом монографія Л. Антонюк, Н. Василькової, Д. Ільницького «Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід» (2016). Це проявилося в предметному з'ясуванні сутності понять «компетенція» та «компетентність» на основі порівняльного аналізу доробку європейських, українських, російських науковців, вивченні генези запровадження компетентнісного підходу у вищій освіті (пов'язується з іменем вченого С. Амарта, який 1979 р. обґрунтував його в контексті розвитку людського потенціалу); розробці періодизації становлення компетентнісного підходу [12].

Проблеми теорії і практики впровадження компетентнісного підходу в системи української та зарубіжної вищої освіти активно обговорювалися на різного рівнях наукових конференціях і зібраннях. Серед таких тематично орієнтованих заходів відзначмо улаштований під патронатом МОН і АПН України методологічний семінар «Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України (Київ, 2009). Виступи його учасників, науковців академічних установ і ЗВО, управлінців, освітян відображають широку палітру поглядів на означену проблему. Щоправда, при її науково-теоретичному обґрунтуванні як стрижня реформування української системи вищої професійної освіти в руслі інтеграції у європейський простір вони часто (дехто винтково) спиралися на російські наративи, які нерідко дисонують з трактуванням компетентнісної освіти в західних документальних і наукових джерелах.

Як приклад реалізації окремими ЗВО таких серійних проєктів відзначмо улаштування Полтавською державною аграрною академією тематичних конференцій про науково-методичні основи компетентнісного підходу до підготовки здобувачів вищої освіти. Зокрема, матеріали проведеного 2017 р. такого заходу за участі близько 60 науковців з різних академічних установ і ЗВО України засвідчили тенденцію щодо розширення спектру вивчення

зарубіжного та вітчизняного досвіду його провадження в підготовку фахівців різних спеціальностей і кваліфікацій [13].

За умов, коли на початку XXI ст. проблема компетентнісного підходу/ освіти стала предметом чи не найбільшого за кількістю публікацій наукового дискурсу в українській педагогічній науці, цікаво відзначити ставлення самих учасників до цього процесу. Його початкову стадію на перетині XX – XXI ст. характеризує представлена в згадуваній монографії рефлексія О. Пометун (2004): «сьогодні серед української педагогічної громадськості, на сторінках педагогічної преси.. у змісті нормативних документів… можна натрапити на тезу про необхідність запровадження компетентнісного підходу. Проте цей термін є для нас досить новим і невизначеним…». Зазначивши, що він «прийшов… із зарубіжних країн», де його «вживають і досліджують уже понад десять років», а в українському освітньому просторі його сутність з'ясовано «недостатньо», науковиця пов'язала виникнення поняття «компетентнісна освіта» зі США, а теоретичну розробку цієї проблеми – з «революцією в освіті», яка актуалізувала потребу чіткого визначення її ефективності та результативності [14, с. 15–16]. У розділі «Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті» авторка долучилася до її перебігу, намагаючись у дусі тогочасної наукової ситуації поєднати ідеї європейських документів та погляди російських науковців на означену проблему.

Розгляд цього дискурсу в проєкції наступного десятиліття відображає думка авторів згадуваної монографії 2014 р., які визначили три групи поглядів українських науковців на проблему становлення «компетентнісної ідеї» в європейській освіті: 1) її рефлексування як «данину моді», без якої можна обійтися, використовуючи «класичні прототипи» на кшталт «навчальні уміння» і т. ін.; 2) нерозуміння її справжньої новизни, позаяк вона, буцімто, вже описувалася в працях радянських дидактів М. Скаткіна, І. Лєрнера та ін.; 3) її сприйняття як насправді інноваційного ефективного інструменту модернізації і підвищення якості вищої освіти [11, с. 30–31]. Попри такі песимістичні міркування, уважаємо, що третя позиція все-таки мала більше прибічників, аніж дві перші, позаяк наукова та освітянська спільнота усвідомлювала необхідність докорінної модернізації системи вищої освіти в дусі апробованого європейського досвіду.

За наступного десятиліття 2014–2024 рр. проблема компетентнісного підходу (поняття «компетентнісна освіта/парадигма» уживалися зрідка) стала однією з найулюбленіших з-поміж українських педагогів та привабливою для фахівців з інших галузей знань. Її «актуальність і практична значущість» зазвичай обґрунтовувалися необхідністю відмовитися від традиційної інформативно-накопичувальної ідеології навчання (знання, уміння, навички) та зосередження уваги на формуванні ключових компетентностей, необхідних для життя в суспільстві та підготовки конкурентного на ринку праці фахівця,

здатного до творчості, самовдосконалення. Документи міжнародних організацій та доробок зарубіжних науковців сприймалися як джерела, орієнтири вироблення методології і стратегії впровадження компетентнісного підходу в систему вищої професійної освіти України.

Наш аналіз дає підстави стверджувати, що п'ять означених вище монографій та низка знакових розвідок 2006–2011 рр. (К. Везетіу, М. Голубєва, М. Євтух, О. Заблоцька, В. Луговий, І. Секрет, Л. Сідун, М. Степко, С. Томіліна, Г. Шевченко та ін.), зважаючи на високий рівень їх цитування, істотно вплинули на формування «обличчя» української історіографії порушеної проблеми за наступного десятиліття. Вони означили її ключові акценти, які, попри різні варіації, вписувалися у два формулювання назв наукових студій та визначали їхній зміст: «компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід» та «реалізація європейської концепції компетентнісного підходу у вищій школі в Україні».

Головний тренд і напрям наукового дискурсу часто зводилися до пошуку прийнятних трактувань понять «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід» та з'ясуванням теоретичних і організаційних засад їх упровадження в освітній процес. У такій площині дискурс розгортався у двох напрямах: проєвропейському та «західно-пострадянському».

Перший напрям, характерний для більшості згаданих вище праць, полягав у зосереджені уваги на ретрансляції положень міжнародних документів на кшталт Комюніке конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту в 46 країнах-учасницях Болонського процесу (Лювен, Бельгія, 2009), ухвал і рекомендацій Ради Європи, матеріалів Європейської довідкової системи і Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти тощо. На їх основі визначалися сутність загальних, ключових, професійний компетентностей (компетенцій), аналізувалася проблема запровадження компетентнісного підходу, згідно з яким здобувачі вищої освіти мають набути навички і знання, необхідні для життя та ринку праці, що постійно змінюється під впливом суспільних та інформаційних викликів.

Праці 2004–2011 рр. актуалізували нині призабуті ідеї Лісабонської стратегії, які заклали базові основи розуміння та реалізації компетентнісного підходу як інструмента і концепції, що поєднує набуті знання і вміння з їх практичним застосуванням, позитивно впливає на розвиток професіоналізму фахівця та передбачає конструювання якісно нової філософії вищої освіти. Їхні автори вбачали в компетентнісному підході візіонерську стратегію розвитку ЄПВО, що вимагає ревізії освітніх стандартів та визначення нових компетенцій, розв'язання проблеми забезпечення якості вищої освіти, розробки кваліфікаційних стандартів на базі компетенцій, визначених у нормативних вимогах до якості результатів навчання.

На окреме відзначення заслуговує дослідження О. Локшиної (2011), яке завдяки високому рівню цитування вписало вагомий рядок в історіографію

обговорюваної проблеми. Розглядаючи розвиток змісту шкільної освіти крізь призму її трансформації на компетентнісних засадах, учена синтезувала погляди європейських учених на компетентність як комбінацію когнітивних навичок, ставлень, мотивацій, інших соціальних складників, що дають змогу особистості ефективно діяти в різних суспільних сферах. Концептуальне значення має обґрунтоване нею «європейське розуміння» компетентності як результату і характеристики того, що «може робити особа/фахівець», а «не опис процесу її формування». Тому для демонстрування (і вивчення. – Авт) компетентності завжди потрібен контекст, а для її вимірювання – чітко визначені стандарти [15].

З огляду на аналіз засадничих документів ЄС та досліджень провідних науковців і експертів: євроскептиків (Р. Султана, П. Хансен); єврооптимістів (Г. Белл, М. Еліу, Риба); «нейтральних» (К. Брок, В. Туласєвіч), О. Локшина представила цілісну рецепцію методології компетентнісної освіти/підходу. Щоправда, в українській історіографії не знайшли належного розвитку висунені нею дискусійні положення, згідно з якими перебудова змісту освіти на засадах компетентнісного підходу є складним суперечливим процесом, що відбувається між двома «антагоністичними полюсами»: особливостями національних систем освіти та уніфікацією їх параметрів у форматі стратегії Брюсселя. Це зумовило різні форми, глибину, швидкість трансформацій, що виявилися в поділі країн-членів ЄС на дві групи, які законодавчо підтвердили компетентнісний вимір освіти (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Португалія, Франція, Чехія) та перебували на стадії пошуку її оптимальної моделі (Німеччина та ін.) [15].

Другий синкретичний «західно-пострадянський» напрям вивчення компетентнісного підходу і засад його реалізації проглядався в студіях 2004–2012 рр. та став домінуючим у працях 2018–2024 рр. Він виявляється в трьох наукових рефлексіях, які передбачали: 1) фокусний аналіз положень та ідей міжнародних документів і зарубіжних науковців, що супроводжувався апелюванням до вітчизняних нормативних документів і наукових студій (О. Глушко, М. Голубєва, І. П'янковська та ін.); 2) їхній синтез із поглядами російських учених (С. Макєєв, М. Острога, А. Сембрат, А. Підопригора, Ю. Хворостіна та ін.); 3) вивчення лише праць українських та/або російських авторів (О. Антонова, Л. Масляк, В. Холоденко та ін.). У всіх випадках продукується текстовий формат у вигляді почергового хронологічного або тематичного «нанизування» трактувань і визначень науковців. Багато з них не були оригінальними, адже своєю чергою адсорбували ідеї і погляди авторів-попередників.

Такі наративи проглядалися і в розділах згадуваних монографій [7–14], автори яких пропонують безліч дібраних з нормативних міжнародних і вітчизняних документів та наукових праць тлумачень понять «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід», «професійна/культурологічна

компетентність», які структуруються за категоріями та переліком ключових і предметних компетентностей (компетенцій).

Попри посилення наприкінці 2010-х – на початку 2020-х рр. тенденції застою і стагнації в розвитку історіографії обговорюваної проблеми, чимало авторів представляли оригінальні підходи до її вивчення, чим сприяли нарощуванню нових знань. Так, О. Глушко, зважаючи на аналіз засадничих документів ЄС (доповідь експерта В. Хутмахера «Ключові компетентності в Європі» на Симпозіумі Ради Європи (Берн, 1996), Рекомендації Європарламенту та Ради Європейського Союзу (2006), програми «Розвиток ключових компетентностей у шкільній освіті в Європі» (2012) і «Майбутнє освіти та навичок: освіта 2030» та ін.), систематизувала європейське нормативне розуміння понять «компетентність», «ключові компетентності» та пов'язаних з ними дефініцій. Зважаючи на матеріали освітньої мережі Eurydice, науковиця впорядкувала їх за правописом, змістом та використанням у міжнародних організаціях і окремих країнах ЄС – Бельгії, Данії, Великій Британії, Іспанії, Італії, Німеччині, Фінляндії та ін. Цікавим виглядає і аналіз дискурсу зарубіжних науковців (С. Діллон, М. Стівенсон та ін.) щодо тлумачення означених та інших дефініцій, їх використання в освітньому процесі [16].

Низку свіжих ідей і підходів також вносить розвідка А. Підопригори, Ю. Хворостіна, М. Остроги. У вивченні світових практик впровадження компетентнісного підходу (компетенцій) у вищу освіту вони слушно апелюють до положень «Довідника користувача ЄКТС», фундаментального дослідження «Моделювання та узагальнення компетенцій у секторі вищої», інших документів і студій, які, попри засадничу значущість, є маловідомими в українському науковому просторі. Їх актуалізують і представлені авторами порівняльні таблиці компетенцій у матрицях національних рамок кваліфікацій у вищій освіті та класифікацій ключових компетентностей в окремих країнах-учасницях Болонського процесу [17].

Такі розвідки переносять український дискурс з «пострадянсько-європейської» у європейську площину, яка залишається недостатньо осмислено вітчизняними компаративістами, особливо у світлі нових документів та освітніх процесів початку 2020-х рр.

Висновки. Представлений історіографічний аналіз виявив парадоксальну ситуацію, згідно з якою значна частина вітчизняних науковців, декларуючи потребу запровадження компетентнісного підходу у вищу школу України в ракурсі її входження в Болонський процес, його науково-теоретичні засади обґрунтовувала з ухилом (переважно) на основі студій російських авторів. Таким чином ігнорувалися та недооцінювалися основоположні документи міжнародних і європейських інституцій та доробок західних науковців.

Зважаючи на тяглість історіографічного процесу, цей «російський підмурівок» досі містить чималий складник української рецепції компетентнісної освіти, яка після низки змістових трансформації (пак, компіляцій) уже

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

подається у форматі вітчизняного доробку. «Демонтаж» російського наративу розпочався в середині 2010-х рр., зокрема, під впливом анексії рф Криму та окупації частини східних областей України. Однак лише повномасштабна російська агресія 24 лютого 2022 р. та офіційна заборона МОН України використовувати праці країни-окупанта «умотивували» українських науковців зосередитися на вивченні західної європейської рецепції компетентнісної освіти, яка домінувала в студіях у 2004–2006/7 рр., але за наступного десятиліття витіснялася постулатами російської науки.

Література:

1. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку 1991–2006 рр.: *науково-допоміжний покажчик* / упоряд.: Л. О. Пономаренко, І. П. Моісеєва, Л. І. Ніколюк та ін. Київ: Педагогічна думка, 2008. 487 с.

2. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр.: *наук.-допом. бібліогр. покажч*. Вип. 2. Ч. 2 / упоряд. Лисиця Н. В. та ін. Київ, 2014. 416 с.

3. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2012–2013 рр.: *наук.-допом. бібліогр. покажч*. Вип. 3 / упоряд. Пономаренко Л. О. та ін. Київ, 2015. 341 с.

4. Професійна компетентність педагога як умова та засіб гуманізації освітнього середовища: *наук.-допоміж. бібліограф. покаж.* / уклад.: З. М. Горова, В. В. Косенко. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. 148 с.

5. Кирій С., Стельмах Н. Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації. Рідна школа. 2014. № 4-5. С. 77-80.

6. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.» С. 5-15.

7. Дубасенюк О. А., Вознюк О. В. Сучасні наукові підходи як методологічні засади компетентнісного підходу в освіті. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія* / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 11-18.

8. Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України: *монографія* / за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ: Педагогічна думка, 2013. 282 с.

9. Дем'яненко Н. М. Підготовка педагога для об'єднаної Європи: контекстно компетентнісна модель. Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України: *монографія* / за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ: Педагогічна думка, 2013. С. 9-22.

10. Майборода В.К., Яблочнікова І.О. Професійна підготовка компетентних фахівців у Росії, Чехії, Польщі та Німеччині (порівняльний аналіз підготовки бакалаврів) Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України: *монографія* / за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ: Педагогічна думка, 2013. С. 22-41.

11. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика : *монографія* / Н. М. Авшенюк та ін. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.

12. Антонюк Л. Л., Василькова Н. В., Ільницький Д. О. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід: *монографія*. Київ: КНЕУ, 2016. 61 с.

13. Науково-методичні основи компетентнісного підходу до підготовки здобувачів вищої освіти: Матеріали 48-ї науково-методичної конференції викладачів і аспірантів. Полтава: РВВ ПДАА, 2017. 237 с.

14. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. *монографія*. Київ: «К.І.С.» С. 15-25.

15.Локшина О. І. Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: дис. док. … пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АНП України. Київ, 2011. 465 арк.

16. Глушко, О. Компетентнісний підхід в освіті: європейський досвід. *Науково-педагогічні студії* 2024. № 5, С. 8-21. URL: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-8-21.

17. Підопригора А., Хворостіна Ю. Острога М. Впровадження компетентнісного підходу у вищу освіту крізь призму світових практик. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2022. № 10. С. 44–50. URL: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i3-005.

References:

1. Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku 1991–2006 rr. [Higher education of Ukraine in the context of the transformation of society: state, problems, development trends 1991–2006]: *naukovo-dopomizhnyi pokazhchyk* / uporiad.: L. O. Ponomarenko, I. P. Moiseieva, L. I. Nikoliuk ta in. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2008. 487. [in Ukrainian].

2. Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku, 2007–2011 rr. [Higher education of Ukraine in the conditions of the transformation of society: state, problems, development trends, 2007–2011]: *nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch*. Vyp. 2. Ch. 2 / uporiad. Lysytsia N. V. ta in. Kyiv, 2014. 416. [in Ukrainian].

3. Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku, 2012–2013 rr. [Higher education of Ukraine in conditions of transformation of society: state, problems, development trends, 2012–2013]: *nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch.* Vyp. 3 / uporiad. Ponomarenko L. O. ta in. Kyiv, 2015. 341. [in Ukrainian].

4. Profesiina kompetentnist pedahoha yak umova ta zasib humanizatsii osvitnoho seredovyshcha [The professional competence of the teacher as a condition and means of humanizing the educational environment]: *nauk.-dopomizh. bibliohraf. pokazh* / uklad.: Z. M. Horova, V. V. Kosenko. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 2010. 148. [in Ukrainian].

5. Kyrii S., Stelmakh N. Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: teoretychni zasady i praktyka realizatsii [Competency approach in education: theoretical principles and implementation practice]. *Ridna shkola*. 2014. № 4-5. S. 77-80. [in Ukrainian].

6. Ovcharuk O. V. Rozvytok kompetentnisnoho pidkhodu: stratehichni oriientyry mizhnarodnoi spilnoty [Development of the competence approach: strategic guidelines of the international community]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy* / za zah. red. O. V. Ovcharuk. Kyiv: «K.I.S.» S. 5-15. [in Ukrainian].

7. Dubaseniuk O. A., Vozniuk O. V. Suchasni naukovi pidkhody yak metodolohichni zasady kompetentnisnoho pidkhodu v osviti [Modern scientific approaches as methodological foundations of the competence approach in education]. *Profesiina pedahohichna osvita: kompetentnisnyi pidkhid: monohrafiia* / za red. O. A. Dubaseniuk. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2011. S. 11-18. [in Ukrainian].

8. Teoretyko-metodolohichni zasady modernizatsii zmistu humanitarnoi osvity u vyshchii shkoli Ukrainy [Theoretical and methodological principles of modernization of the content of humanitarian education in higher education of Ukraine]: *monohrafiia* / za zah. red. H. V. Onkovych. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2013. 282 s. [in Ukrainian].

9. Demianenko N. M. Pidhotovka pedahoha dlia obiednanoi Yevropy: kontekstno kompetentnisna model [Teacher training for a united Europe: contextual competence model]. *Teoretyko-metodolohichni zasady modernizatsii zmistu humanitarnoi osvity u vyshchii shkoli Ukrainy: monohrafiia* / za zah. red. H. V. Onkovych. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2013. 9-22. [in Ukrainian].

10. Maiboroda V.K., Yablochnikova I.O. Profesiina pidhotovka kompetentnykh fakhivtsiv u Rosii, Chekhii, Polshchi ta Nimechchyni (porivnialnyi analiz pidhotovky bakalavriv) [Professional training of competent specialists in Russia, the Czech Republic, Poland and Germany (comparative analysis of bachelor's training)]. *Teoretyko-metodolohichni zasady modernizatsii zmistu humanitarnoi osvity u vyshchii shkoli Ukrainy: monohrafiia* / za zah. red. H. V. Onkovych. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2013. 22-41. [in Ukrainian].

11. Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky pedahohiv u zarubizhnykh krainakh: teoriia ta praktyka [Competency approach to the training of teachers in foreign countries: theory and practice]: *monohrafiia* / N. M. Avsheniuk ta in. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. 280. [in Ukrainian].

12. Antoniuk L. L., Vasylkova N. V., Ilnytskyi D. O. Kompetentnisnyi pidkhid u vyshchii osviti: svitovyi dosvid [Competency approach in higher education: world experience]: *monohrafiia*. Kyiv: KNEU, 2016. 61. [in Ukrainian].

13.Naukovo-metodychni osnovy kompetentnisnoho pidkhodu do pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity [Scientific-methodical foundations of the competency-based approach to the training of higher education applicants]: *Materialy 48-yi naukovo-metodychnoi konferentsii vykladachiv i aspirantiv*. Poltava: RVV PDAA, 2017. 237. [in Ukrainian].

14. Pometun O. I. Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain [Theory and practice of consistent implementation of the competence approach in the experience of foreign countries]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: monohrafiia*. / za zah. red. O. V. Ovcharuk. monohrafiia. Kyiv: «K.I.S.». 15-25. [in Ukrainian].

15. Lokshyna O. I. Tendentsii rozvytku zmistu shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Trends in the development of the content of school education in the countries of the European Union]: dys. dok. … ped. nauk: 13.00.01 / In-t pedahohiky ANP Ukrainy. Kyiv, 2011. 465. [in Ukrainian].

16. Hlushko, O. Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: yevropeiskyi dosvid [Competency approach in education: European experience]. *Naukovo-pedahohichni* studii. 2024. № 5, S. 8-21. URL: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-8-21. [in Ukrainian].

17. Pidopryhora A., Khvorostina Yu. Ostroha M. Vprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu u vyshchu osvitu kriz pryzmu svitovykh praktyk [Implementation of the competence approach in higher education through the prism of world practices]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*. 2022. № 10. S. 44–50. URL: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i3-005. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.014.6:378.4(477)]"364"](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-817-830

Солодчук Альона Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м.Умань, тел.: (04744) 4-04-93, https//orcid.org 0000-0001-9221-277X

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Анотація. У статті досліджується вплив воєнного стану на якість вищої освіти в Україні, зокрема на прикладі українських університетів. Розкрито теоретичні аспекти проблеми та проаналізовано результати анкетування студентів.

У дослідженні зазначено, що більшість викладачів намагаються підтримувати високий рівень викладання і адаптувати свої методи до нових умов. Аналіз анкетування студентів показав, що значна частина респондентів вважає, що якість освіти залишилася на тому ж рівні або лише трохи погіршилася. Це свідчить про значні зусилля університетів у підтримці освітнього процесу. У статті доведено, що забезпечення високої якості освіти залишається пріоритетом для більшості студентів, навіть під час війни. Також проаналізовано, що викладачі активно намагаються адаптувати формат навчання до нових реалій, що підтверджується відповідями студентів. Встановлено, що питання дотримання академічної доброчесності залишаються актуальними, адже викладачі та студенти стикаються з додатковими викликами, які ускладнюють збереження високих етичних стандартів. Загальне задоволення студентів роботою університетів є досить високим, що свідчить про ефективність заходів, вжитих для підтримки освітнього процесу. Діяльність адміністративних співробітників також оцінюється позитивно, що сприяє адаптації студентів до нових умов.

На основі отриманих результатів розроблено рекомендації для покращення якості вищої освіти в Україні під час війни. Серед них: посилення психологічної підтримки, розвиток інфраструктури для дистанційного навчання, підвищення контролю за дотриманням академічної доброчесності, регулярні опитування для оцінки ефективності заходів та забезпечення гнучкості навчальних програм.

У підсумку, дослідження підкреслює стійкість і адаптивність українських університетів в умовах воєнного стану, проте існує потреба в подальшому розвитку та вдосконаленні освітніх стратегій для забезпечення високої якості вищої освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова:воєнний стан, дистанційне навчання, цифровізація освіти, академічна доброчесність.

Solodchuk Alona Valeriivna candidate of pedagogical science, Associate professor, Associate professor of English and methodology department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 4-04-93, https//orcid.org 0000-0001-9221-277X

THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW ON THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION: EXPERIENCE OF UKRAINIAN UNIVERSITIES

Abstract. The article examines the influence of martial law on the quality of higher education in Ukraine, in particular, using the example of Ukrainian universities. The theoretical aspects of the problem were revealed and the results of the student questionnaire were analyzed.

The study clarified that most teachers try to maintain a high level of teaching and adapt their methods to new conditions. However, students face challenges that include psychological stress, difficulty accessing the Internet, and the need to maintain academic integrity. The analysis of the student questionnaire showed that a significant part of the respondents believe that the quality of education has remained at the same level or has only slightly deteriorated. This testifies to the significant efforts of universities in supporting the educational process. The article proves that ensuring high quality education remains a priority for most students, even during wartime. It was also analyzed that teachers are actively trying to adapt the teaching format to new realities, which is confirmed by the students' answers. It has been established that the issue of academic integrity remains relevant, as teachers and students face additional challenges that make it difficult to maintain high ethical standards.

Based on the obtained results, recommendations were developed for improving the quality of higher education in Ukraine during the war. Among them: strengthening of psychological support, development of infrastructure for distance learning, increased monitoring of compliance with academic integrity, regular surveys to evaluate the effectiveness of measures and ensuring flexibility of educational programs.

In conclusion, the study emphasizes the stability and adaptability of Ukrainian universities in the conditions of martial law, but there is a need for further development and improvement of educational strategies to ensure high quality of higher education.

Keywords: martial law, distance learning, digitalization of education, academic integrity.

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні, спричинений вторгненням Росії, має катастрофічні наслідки для всіх аспектів життя українського

суспільства, включаючи сферу вищої освіти. Українські університети, подібно до інших секторів, зіткнулися з серйозними викликами, які загрожують їхньому існуванню та функціонуванню. Багато навчальних закладів були зруйновані або зазнали значних пошкоджень, що ускладнює виконання їхньої основної функції – надання якісної освіти. Водночас перед університетськими спільнотами постало питання не тільки виживання, але й збереження освітнього процесу в умовах війни.

Суттєві труднощі виникли через переміщення студентів і викладачів як всередині країни, так і за її межі. Попри військові дії, багато університетів змогли відновити навчання вже через кілька тижнів після початку бойових дій, перейшовши на дистанційний та змішаний формати. Проте такі зміни супроводжуються численними проблемами, зокрема, перебоями в електропостачанні та інтернет-зв’язку, повітряними тривогами, обстрілами й бомбардуваннями, а також психологічними та фізичними травмами учасників освітнього процесу.

Незважаючи на ці виклики, українська система вищої освіти демонструє значну стійкість, прагнучи зберегти свою функціональність і забезпечити якість освітнього процесу. Це вимагає всебічного дослідження стратегій, які застосовують заклади вищої освіти для адаптації до умов війни. Аналіз цих стратегій допоможе зрозуміти, які заходи можуть бути ефективними для подолання негативних наслідків воєнного стану та збереження якості освіти.

Важливо відзначити, що освітні втрати, спричинені війною, мають бути мінімізовані для забезпечення подальшого розвитку країни. Якість вищої освіти є ключовою умовою для відновлення економіки та соціального розвитку держави. Тому дослідження впливу воєнного стану на якість вищої освіти в Україні є надзвичайно актуальним і важливим для пошуку ефективних рішень, які сприятимуть відновленню та процвітанню українського суспільства.

Аналіз останніх джерел. Аналіз літератури, присвяченої впливу воєнного стану на якість вищої освіти в Україні, демонструє, що ця тема викликає значний інтерес серед дослідників. Розглянуті джерела надають комплексне розуміння викликів з якими зіштовхується освітня система під час війни, а також висвітлюють можливості для адаптації та вдосконалення освітнього процесу.

Роботи Ніколаєва, Рія та Шемелинець, а також Шевчука і Шевчука, зосереджуються на змінах у вищій освіті, спричинених війною, підкреслюючи необхідність швидкої адаптації навчальних програм та методів викладання до нових умов. Вони відзначають, що вплив війни на викладачів, студентів і адміністративний персонал університетів варіюється в залежності від місця їхнього перебування та умов, у яких вони опинилися.

Дослідження Марчук вказує на освітні втрати та дисфункції, пов'язані з цифровізацією та дистанційним навчанням. Вона зазначає, що цифровізація може мінімізувати втрати, але також створює нові проблеми, які потребують

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вирішення. Перепелиця додає, що досвід пандемії може бути корисним для адаптації до умов війни, оскільки навички, набуті під час карантину допомагають у відновленні освітньої діяльності.

Аналіз освітньої аналітики, представлений у звітах ЮНЕСКО та інших джерелах таких як інформаційно-аналітичний збірник «Освіта України в умовах воєнного стану», підкреслює масштаби руйнувань інфраструктури та вплив науково-дослідницької діяльності на якість вищої освіти.

Осипчук, Яковлєв, Суслов та Усачова у своїх дослідженнях розглядають соціальне прзначення університетів під час війни демонструючи, як ці заклади можуть підтримувати суспільство в кризових умовах. Це підкреслює важливість ролі університетів не лише як освітніх, але й соціальних інституцій.

Васильєва та Котенко, а також Лавриш, Литовченко та Лук'яненко акцентують увагу на проблемах і перспективах розвитку онлайн-освіти, підкреслюючи важливість інновацій та технологій для підтримання безперервності навчального процесу. Вони зазначають, що незважаючи на технічні складнощі викладачі та студенти демонструють високий рівень адаптивності.

У підсумку, аналіз літератури свідчить про те, що війна створює серйозні виклики для вищої освіти в Україні, але й відкриває нові можливості для адаптації та розвитку. Зрозуміло, що необхідно продовжувати дослідження у цій сфері, щоб розробити ефективні стратегії для підтримки і вдосконалення освітнього процесу в умовах кризи.

Метою статті - вивчення впливу воєнного стану на якість вищої освіти в Україні, зокрема аналіз проблем з якими зіштовхнулися українські університети та виявлення способів їх вирішення для забезпечення безперервності та ефективності навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року завдало ще більшої шкоди українській системі вищої освіти, ніж роки карантинних обмежень. Руйнування інфраструктури університетів[1], проблема людського капіталу[2] та відновлення освітнього процесу в умовах воєнного стану[3] стали серйозними викликами. Проте часткова адаптація українських університетів до навчання під час карантинних обмежень забезпечила корисний досвід для відновлення освітньої діяльності. Навички, набуті під час пандемії, навіть у разі пошкодження інфраструктури закладів, допомогли продовжити їхню роботу в умовах війни [4].

А. Марчук переконана, що війна може призвести до втрати студентами не лише знань, умінь і навичок, але й важливих компетентностей, мотивації та інших елементів, необхідних для професійного розв’язання завдань, якісного виконання обов’язків і досягнення успіху в кар'єрі. Цифровізація вищої освіти, дистанційне та змішане навчання допомагають мінімізувати ці втрати, забезпечуючи безпечні умови для студентів і викладачів та ефективне функціонування освітнього процесу[5].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Війна безпосередньо вплинула на три групи у системі вищої освіти: студентів, викладачів та адміністративний персонал. Цей вплив варіюється в залежності від їхнього місцезнаходження та умов, в яких вони опинилися: залишилися в Україні, виїхали за кордон або залишилися на тимчасово окупованих територіях[6].

Можна виділити кілька проблем, пов'язаних з організацією освітнього процесу в українських університетах. Перш за все, мотивація до навчання і викладання в умовах постійної невизначеності, нестабільного психоемоційного стану і частих повітряних тривог, а також обстрілів для тих, хто залишався в зоні активних бойових дій, стала серйозною проблемою. Більшість опитаних у червні-липні студентів українських університетів відзначили, що їм стало важче зосереджуватися на навчанні порівняно з довоєнним періодом. Однак більшість респондентів не погодилися з твердженням, що вони втратили інтерес до навчання після початку війни [7]. Для викладачів та персоналу університетів основними мотиваційними чинниками стали студенти (40%), почуття обов’язку та відповідальності (24%) та віра в перемогу України (18%) [8].

По-друге, існує ризик зниження якості освітнього процесу. Як зазначає багато дослідників, під час карантинних обмежень не всюди вдалося впровадити ефективне дистанційне навчання, що підвищує ймовірність подібних проблем в умовах воєнного стану [9;10].

Іншим важливим аспектом зниження якості вищої освіти в Україні є обмежений доступ до навчання. У цьому контексті варто відзначити відмінності між завершенням 2021/2022 навчального року та початком нового 2022/2023 навчального року. Якщо навесні головним завданням було забезпечення безпечних умов, то восени ситуація ускладнилася через перебої з електропостачанням, нестабільний доступ до Інтернету та проблеми з опаленням. Це призвело до ще більшої кризи в дистанційному навчанні. У новому семестрі студенти, викладачі та персонал українських університетів змушені були максимально мотивовано та ефективно працювати в ті періоди, коли в їхніх домівках або корпусах були електрика та доступ до Інтернету [11]

Додатково варто зазначити, що більшість українських університетів, як і під час пандемії, лише частково перейшли на дистанційний формат навчання. Формати занять, методи оцінювання та розклади залишилися майже незмінними [12]. Хоча студенти відзначають зацікавленість викладачів у викладанні, вони також зазначають, що більшість викладачів не змінили критерії оцінювання, не адаптували формат навчання до нових умов і недостатньо коригували зміст своїх курсів та типи завдань [13]

Війна і пандемія також посилили нерівність серед українських закладів вищої освіти, що залежить від їхніх можливостей та здатності адаптуватися до змін. Це проявляється не лише в рівні цифровізації та доступності обладнання, але й у заходах щодо інтернаціоналізації. Подібна нерівність існує і всередині

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

закладів – між різними структурними підрозділами та кафедрами [14]. Це негативна тенденція оскільки вона збільшує розрив між умовно «сильними» інституціями, які краще адаптувалися та «слабкими», що мають менші ресурси.

Після детального аналізу теоретичних праць дослідників та аналітиків стало зрозуміло, що необхідно доповнити теоретичні висновки емпіричними даними для більш глибокого розуміння проблеми. З цією метою було вирішено провести опитування серед студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Питання нашого опитування стосувалися загальної якості навчання, що дозволило оцінити вплив воєнного стану на освітній процес з точки зору самих студентів.

Згідно з результатами представленими на рис. 1. більшість опитаних, а саме 148 студентів (47,44%), вважають, що якість освіти залишилася на тому ж рівні. При цьому 119 студентів (38,14%) оцінили її як таку, що трохи погіршилася, а 32 студенти (10,26%) зазначили, що якість освіти суттєво погіршилася. Лише 9 студентів (2,88%) вважають, що якість трохи покращилася, і тільки 2 студенти (0,64%) вважають, що вона значно покращилася. Таким чином, у сумі 151 студент (48,40%) вважають, що якість освіти погіршилася в тій чи іншій мірі, що фактично дорівнює відсотку тих, хто не бачить змін у рівні якості освіти (47,44%).

Рис. 1. Оцінка респондентів щодо змін у якості освіти на їхній освітній програмі після початку повномасштабної війни

Ми також вирішили дізнатися, як студенти оцінюють забезпечення якості освіти під час повномасштабної війни. Для цього ми попросили їх оцінити твердження: «навіть під час війни для мене є важливим забезпечення високої якості освіти». Як показано на рис.2., переважна більшість, 125 студентів (40,06%), повністю погодилися з цим твердженням, а 74 студенти (23,72%) обрали варіант «скоріше погоджуюся» (разом 199 студентів або

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

63,78%). Лише 13 студентів (4,17%) обрали варіант «цілком не погоджуюся», і ще 25 студентів (8,01%) відповіли «скоріше не погоджуюся».

Рис. 2. Результати згоди з твердженням: «навіть під час війни для мене є важливим забезпечення високої якості освіти»

Ми також були зацікавлені в порівняльній самооцінці студентами їхньої здатності навчатися з такою ж якістю після початку повномасштабної війни, як і до неї. Для цього ми попросили їх оцінити твердження: «я НЕ можу так само якісно навчатись, як до початку повномасштабної війни». З опитаних студентів 145 (46,47%) визнали, що вони мають такі труднощі. Не погодилися з цим твердженням 98 студентів (31,41%). У поєднанні з відповідями на попереднє питання про важливість забезпечення якості навчання під час війни, видно, що, попри особисті труднощі з навчанням, студенти все ж вважають якість освіти дуже важливою. Водночас, як показано на рис.3, у розподілі відповідей щодо підтримки твердження «в умовах війни є нормальним, коли якість наданої освіти погіршується», переважна більшість опитаних, а саме 156 студентів (50%), погодилися з цим, ще 83 студенти (26,60%) обрали опцію «і так, і ні», а 73 студенти (23,40%) не погодилися.

Рис. 3. Розподіл відповідей студентів щодо підтримки твердження: «в умовах війни є нормальним, коли якість наданої освіти погіршується»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У контексті питань про забезпечення якості освіти під час повномасштабної війни нам було цікаво дізнатися, як студенти оцінюють роботу своїх викладачів. Ми поставили їм кілька питань, що стосувалися мотивації викладачів, критеріїв оцінювання та їхньої вимогливості до студентів під час війни. На твердження «я бачу, що викладачі зацікавлені у викладанні не менше, ніж раніше» 34,29% студентів (107 осіб) «цілком погодилися», а 22,76% (71 студент) обрали варіант «скоріше погоджуюся» (разом 57,05%, або 178 студентів). Водночас 9,62% (30 студентів) «цілком не погоджуються», а ще 12,18% (38 студентів) обрали варіант «скоріше не погоджуюся», як це представлено на рис.4.

Рис.4. Оцінка студентами роботи викладачів під час повномасштабної війни за твердженням: «я бачу, що викладачі зацікавлені у викладанні не менше, ніж раніше»

Щодо твердження «більшість моїх викладачів змінили критерії оцінювання після початку повномасштабної війни», наші респонденти в цілому радше не погодилися: 21,47% (67 студентів) обрали варіант «цілком не погоджуюся», ще 19,55% (61 студент) обрали варіант «скоріше не погоджуюся» (разом 41,02%, або 128 студентів). Варіант «цілком погоджуюся» обрали 14,42% (45 студентів), а «скоріше погоджуюся» – 19,23% (60 студентів), що разом становить 33,65% (105 студентів).

На твердження «після початку повномасштабної війни викладачі стали менш вимогливими до студентів» 13,62% (42 студенти) «цілком погодилися», 20,83% (65 студентів) – «скоріше погодилися». Таким чином, 34,45% (107 студентів) оцінюють своїх викладачів як таких, що стали менш вимогливими. На противагу, 39,94% (125 студентів) не вважають, що викладачі знизили свою вимогливість, адже 20,19% (63 студенти) «цілком не погодилися», а 19,75% (62 студенти) обрали варіант «скоріше не погоджуюся». Прикметно, що у відповідях на це питання і на попереднє про зміну викладачами критеріїв оцінювання під час війни, приблизно чверть опитаних обрали нейтральну оцінку – «3» («і так, і ні»), що склало 25,64% (80 студентів) і 25,64% (80 студентів) відповідно.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для оцінки змін у вимогах викладачів ми запитали студентів, чи стало легше отримати високий бал після початку повномасштабної війни. Більше половини опитаних, а саме 167 студентів (53,53%), не погодилися з тим, що отримати високий бал стало легше. Водночас чверть респондентів, 80 студентів (25,64%), обрали нейтральний варіант відповіді (оцінка «3» за п'ятибальною шкалою від «цілком не погоджуюся» до «цілком погоджуюся»).

Більшість студентів вважають цифровізацію позитивним явищем (85%). Однак, вони також відзначили певні негативні наслідки. На питання «Які негативні наслідки цифровізації та дистанційної освіти ви бачите?» студенти відповіли наступним чином: 159 студентів (50,96%) вказали на погіршення навичок міжособистісного спілкування; 113 студентів (36,22%) зазначили зниження рівня знань через впевненість у тому, що все можна знайти в інтернеті; 128 студентів (41,03%) згадали зниження концентрації уваги та відволікання; і 125 студентів (40,06%) відзначили зменшення часу спілкування з викладачем.

Нам також було цікаво дізнатися, чи адаптували викладачі формат навчання до умов, що виникли в результаті початку повномасштабної війни. Для цього ми попросили респондентів оцінити твердження: «після початку повномасштабної війни більшість моїх викладачів змінили формат навчання з урахуванням нової ситуації». Майже однакова кількість опитаних вибрали варіанти відповіді «цілком погоджуюся» (70 студентів або 22,44%) і «скоріше погоджуюся» (67 студентів або 21,47%), що разом становить приблизно 44% респондентів. Інші відповіді розподілилися наступним чином: 43 студенти (13,78%) обрали «цілком не погоджуюся», а 53 студенти (16,99%) – «скоріше не погоджуюся».

Рис.5. Оцінка студентами адаптації формату навчання викладачами після початку повномасштабної війни за твердженням: «після початку повномасштабної війни більшість моїх викладачів змінили формат навчання з урахуванням нової ситуації»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У контексті адаптації викладачів до нових умов нам також було цікаво дізнатися, як студенти-респонденти оцінюють твердження: «викладачі з високою ймовірністю врахують мою думку щодо адаптації формату та змісту занять під нові умови, якщо я запропоную». Варіанти відповідей «цілком не погоджуюся» (49 студентів або 15,71%) і «цілком погоджуюся» (49 студентів або 15,71%) були практично однаковими. Так само майже рівномірно розподілилися відповіді «скоріше не погоджуюся» (58 студентів або 18,59%) і «скоріше погоджуюся» (59 студентів або 18,91%). Третина респондентів, а саме 97 студентів (31,09%), обрали варіант «і так, і ні».

Питання дотримання принципів академічної доброчесності всіма учасниками навчального процесу у закладах вищої освіти завжди залишається досить чутливим.

Академічна доброчесність починається з етичної поведінки викладачів і студентів, яка включає дотримання шести основних цінностей: чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність і мужність. За звичайних обставин відстеження цих цінностей досить складне. Під психологічним тиском війни дотримання цих принципів стає ще складнішим. Викладачі та студенти, перебуваючи в стані великої тривоги, часто втрачають роботу, розлучаються з рідними, переїжджають і відчувають депресією, що значно ускладнює збереження академічної доброчесності [15].

Цікаво було дізнатися, чи відбулися зміни у змісті дисциплін у зв'язку з адаптацією до умов повномасштабної війни. Для цього ми попросили респондентів оцінити твердження: «після початку повномасштабної війни більшість моїх викладачів адаптували зміст курсів та типи завдань до нової ситуації». З опитаних студентів 132 особи (42,31%) погодилися з цим твердженням, тоді як 94 студенти (30,13%) не помітили таких змін.

З огляду на розподіл відповідей на питання про врахування викладачами думок студентів під час адаптації формату навчання, цікаво подивитися на загальне задоволення роботою університету. Це було оцінено за допомогою двох тверджень: «загалом мене задовольняє те, як мій університет організував свою роботу після початку повномасштабної війни» та «адміністративні співробітники мого університету (куратор, методист кафедри, співробітники деканату тощо) загалом допомагають мені адаптуватись до навчання в умовах повномасштабної війни».

З аналізу рис.6. ми бачимо, що більше половини опитаних студентів – 182 особи (58,33%) – в цілому задоволені тим, як їхні університети організували свою роботу після початку повномасштабної війни (98 студентів, або 31,41%, «цілком погоджуються» та 84 студенти, або 26,92%, «скоріше погоджуються»). Невдоволені роботою університетів сукупно 55 студентів (17,63%), з яких 23 студенти (7,37%) «цілком не погоджуються» та 32 студенти (10,26%) «скоріше не погоджуються».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рис.6. Розподіл відповідей студентів щодо задоволення роботою університету після початку повномасштабної війни за твердженням: «загалом мене задовольняє те, як мій університет організував свою роботу після початку повномасштабної війни»

Діяльність адміністративних співробітників 129 студентів (41,35%) оцінили позитивно (75 студентів, або 24,04%, «цілком погоджуються» та 54 студенти, або 17,31%, «скоріше погоджуються»), тоді як 111 студентів (35,58%) оцінили її негативно (61 студент, або 19,55%, «цілком не погоджуються» та 50 студентів, або 16,03%, «скоріше не погоджуються»).

Аналіз результати анкетування студентів показали, що більшість респондентів вважають, що якість освіти у їхніх освітніх програмах залишилася на тому ж рівні або лише трохи погіршилася. Це свідчить про значні зусилля, які докладаються університетами для підтримки освітнього процесу. Зокрема, 47,44% студентів зазначили, що якість освіти не змінилася, а 48,40% вважають, що вона погіршилася в тій чи іншій мірі.

Важливим є те, що забезпечення високої якості освіти залишається пріоритетом для більшості студентів, навіть під час війни. Більшість респондентів (63,78%) вважають важливим підтримання високих стандартів освіти. Це підкреслює високий рівень відповідальності серед студентів, викладачів та адміністративного персоналу університетів.

Аналіз також показав, що викладачі намагалися адаптувати формат навчання до нових умов. Близько 44% студентів відзначили зміни у форматі навчання, що свідчить про гнучкість та готовність до змін з боку освітян. Проте питання дотримання принципів академічної доброчесності залишається актуальним. Психологічний тиск війни створює додаткові складнощі для всіх учасників освітнього процесу. Викладачі та студенти перебувають у стані великої тривоги, що негативно впливає на їхню мотивацію та здатність дотримуватися академічної доброчесності. Проте, попри ці виклики, значна частина студентів демонструє високу адаптивність та стійкість.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Загальне задоволення роботою університетів є досить високим. Більше половини опитаних студентів (58,33%) задоволені тим, як їхні університети організували роботу після початку війни. Це свідчить про ефективність заходів, вжитих для підтримки освітнього процесу. Діяльність адміністративних співробітників також оцінюється позитивно, що сприяє адаптації студентів до нових умов.

Висновки. Теоретичний аналіз показав, що війна створює значні виклики для системи вищої освіти, змушуючи викладачів і студентів адаптуватися до нових, часто несприятливих умов. Анкетування студентів виявило, що хоча більшість викладачів намагаються підтримувати високий рівень викладання і адаптувати свої методи до нових умов, студенти зіткнулися з низкою проблем. Ці проблеми включають психологічний тиск, труднощі з доступом до онлайн-ресурсів та необхідність збереження академічної доброчесності в умовах постійних викликів. Незважаючи на це загальна задоволеність студентів роботою університетів залишається високою, що свідчить про ефективність заходів, вжитих для підтримки освітнього процесу в цей важкий час.

На основі отриманих результатів можна розробити ряд рекомендацій для поліпшення якості вищої освіти в Україні під час військових дій. По-перше, необхідно посилити підтримку викладачів та студентів у психологічному плані, надаючи їм доступ до психологічної допомоги та консультацій. По-друге, варто розвивати інфраструктуру для дистанційного навчання, забезпечуючи стабільний доступ до Інтернету та необхідного обладнання. По-третє, важливо підвищити контроль за дотриманням академічної доброчесності, впроваджуючи сучасні технології для виявлення плагіату та інших порушень. По-четверте, варто проводити регулярні опитування студентів і викладачів для оцінки ефективності заходів, що вживаються, та їхньої адаптації до умов війни. Нарешті, необхідно забезпечити гнучкість навчальних програм і методів оцінювання, адаптуючи їх до поточних умов і потреб студентів.

Підсумовуючи, можна зазначити, що українські університети демонструють значну стійкість і адаптивність в умовах воєнного стану. Проте існує потреба в подальших дослідженнях, щоб краще зрозуміти довгострокові наслідки війни на систему вищої освіти та розробити стратегії для підтримки і вдосконалення освітнього процесу.

***Література*:**

1. У ЮНЕСКО оцінили збитки науковій інфраструктурі України. Режим доступу: https://rubryka.com/2024/03/13/u-yunesko-otsinyly-zbytky-naukovij-infrastrukturi-ukrayiny/

2. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. // Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка – 2023. – 94с.

3. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України / Економіка та суспільство. – 2022. – № 39. Режим доступу doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80

4. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. – 2023. 358с.

5. Марчук А. Якість вищої освіти в надзвичайних умовах: освітні втрати й дисфункції цифровізації вищої освіти та дистанційного навчання / Марчук А.// Socio-Economic Relations in the Digital Society. – 2023 – № 1(47). С.80– 89.

6. Осипчук А., Яковлєв М., Суслов А., Усачова В. Університети під час війни: від закладу освіти до соціальної місії. / Осипчук А., Яковлєв М., Суслов А., Усачова В. // Школа політичної аналітики НаУКМА. Київ. – 2022– №78.

7. Вища освіта в умовах війни очима студентів. Київ. Школа політичної аналітики НаУКМА. –2022. Режим доступу: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/ pres_090922.

8. Lavrysh Y., Lytovchenko I., Lukianenko V. Teaching during the wartime: Experience from Ukraine. 2022. doi: https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714.

9. Васильєв Т., Котенко С. Проблеми і перспективи розвитку онлайн-освіти / Васильєв Т., Котенко С. // Сумський державний університет. Суми. – 2023. – № 125.

10. Перепелиця Т. «Дистанційка» та війна: як досвід пандемії допоможе українській освіті? /Перепелиця Т. // Національний університет оборони України Інститут Джефферсона (США). – 2023. Режим доступу: https://dif.org.ua/article/distance-learning

11. Бутенко А., Єременко О., Стукало Н. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 році / Бутенко А., Єременко О., Стукало Н. // Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. – 2023. – № 59.

12. Когут У., Сікора О., Вдовичин Т. Виклики навчання та викладання в умовах війни. Молодь і ринок. / Когут У., Сікора О., Вдовичин Т. // Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи. – 2022. – 6(204), С. 83–88.

13. Кремень В., Луговий В., Саух П., Драч І. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді. / Кремень В., Луговий В., Саух П., Драч І. // Вісник Національної академії педагогічних наук України. – 2023. – №5(2)

14. Соколенко О. Вища освіта крізь призму війни. / Соколенко О. // Юридичний науковий електронний журнал. – 2023. – №7, С.562–564. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/7_2023/128.pdf

15. Матеріали до засідання Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/ media/rizne/2022/05/13/ Inform. MON.shchodo.pyt.vynesen.na.zasid.Kom.VRU.z.pytan.osvity.pdf

***References*:**

1. *UNESCO assessed the damage to the scientific infrastructure of Ukraine [UNESCO assessed the damage to the scientific infrastructure of Ukraine]*. Available at: https://rubryka.com/2024/03/13/u-yunesko-otsinyly-zbytky-naukovij-infrastrukturi-ukrayiny/.[in Ukrainian]

2. Nikolayev E., Riy G., Shemelynets I. (2023). *Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit [Higher education in Ukraine: changes due to the war: analytical report]*. Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv [in Ukrainian]

3. Shevchuk, I., Shevchuk, A. (2022). *Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy [Educational Analytics through the Prism of War: Challenges and Opportunities for Higher Education in Ukraine]*. Economy and Society.doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80 [in Ukrainian]

4. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: informatsiino-analitychnyi zbirnyk [Education *of Ukraine under martial law: information and analytical collection]*. 2023

5. Marchuk, A. (2023). *Yakist vyshchoi osvity v nadzvychainykh umovakh: osvitni vtraty y dysfunktsii tsyfrovizatsii vyshchoi osvity ta dystantsiinoho navchannia [Quality of Higher Education in Emergency Conditions: Educational Losses and Dysfunctions of Digitalization of Higher Education and Distance Learning]* Socio-Economic Relations in the Digital Society, 1(47) [in Ukrainian]

6. Osipchuk, A., Yakovlev, M., Suslov, A., Usachova, V. (2022) *Universytety pid chas viiny: vid zakladu osvity do sotsialnoi misii [Universities during the war: from an educational institution to a social mission]*. School of Political Analysis of the National University of Kyiv-Mohyla Academy. Kyiv, (78). [in Ukrainian]

7. *Vyshcha osvita v umovakh viiny ochyma studentiv [Higher education in the context of war through the eyes of students]* (2022). School of Political Analysis of the National University of Kyiv-Mohyla. Kyiv. Academy. Available at: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/pres_090922.pdf?fbclid=IwAR 1y Xj20 Vbqdq1mSG4WMr34MAdb56xr2uB2qluKwRf bHT9QutgR05lVNziA

8. Lavrysh Y., Lytovchenko, I., Lukianenko, V. (2022). *Navchannia pid chas viiny: dosvid Ukrainy [Teaching during the wartime: Experience from Ukraine]* doi: https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714. [in Ukrainian]

9. Vasilieva T., Kotenko S. (2023) *Problemy i perspektyvy rozvytku onlain-osvity [Problems and prospects for the development of online education]*. Sumy. [in Ukrainian]

10. Perepelytsia T. (2023*) "Dystantsiika" ta viina: yak dosvid pandemii dopomozhe ukrainskii osviti? ["Remote learning" and war: how will the experience of the pandemic help Ukrainian education?]* National Defense University of Ukraine Jefferson Institute (USA). Available at: https://dif.org.ua/article/distance-learning [in Ukrainian]

11. Butenka, A., Yeremenko, O., Stukalo, N. (2023). *Dopovid pro yakist vyshchoi osvity v Ukraini, yii vidpovidnist zavdanniam staloho innovatsiinoho rozvytku suspilstva u 2022 rotsi [Report on the quality of higher education in Ukraine, its compliance with the tasks of sustainable innovative development of society in 2022]*. National Agency for Higher Education Quality Assurance. (59). [in Ukrainian]

12. Kohut, U., Sikora, O., Vdovychyn, T. (2022). *Vyklyky navchannia ta vykladannia v umovakh viiny. Molod i rynok. [Challenges of learning and teaching in wartime. Youth and the Market]* 6(204). [in Ukrainian]

13. Kremen, V., Luhovyi, V., Saukh, P., Drach, I. (2023). *Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu ta pisliavoiennoho vidnovlennia: vyklyky i vidpovidi [Higher Education in Ukraine under Martial Law and Post-War Reconstruction: Challenges and Responses]*. (5) [in Ukrainian]

14. Sokolenko, O. (2023). *Vyshcha osvita kriz pryzmu viiny [Higher education through the prism of war]*. Legal scientific electronic journal, (7). Available at: http://www.lsej.org.ua/7_2023/128.pdf [in Ukrainian]

15. *Materialy do zasidannia Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan osvity, nauky ta innovatsii [Materials for the meeting of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Education, Science and Innovation]*. Available at: https://mon.gov.ua/storage/app/ media/rizne/2022/05/13/Inform.MON.shchodo.pyt.vynesen.na.zasid.Kom.VRU.z.pytan.osvity.pdf [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.013.32:004.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-831-842

Стеценко Володимир Петрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформатики і інформаційно-комунікаційних технологій, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 3-45-82, https://orcid.org/0000-0003-2232-2089

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ

Анотація. Проблема формування творчого мислення учнів зумовлена зростаючою потребою суспільства в творчих особистостях, здатних генерувати нові ідеї, вирішувати складні проблеми та адаптуватися до швидкозмінних умов. В умовах сучасного розвитку науки і техніки творчість є основним чинником прогресу в різних сферах діяльності, зокрема в інформаційних технологіях. Тому формування творчого мислення здобувачів освіти є однією з пріоритетних задач сучасної освіти. Інформатика, як одна з найдинамічніших галузей знань, надає широкі можливості для розвитку творчого мислення учнів. Вона сприяє розвитку логічного, алгоритмічного мислення, а також дає змогу працювати з новітніми інформаційними технологіями, що вимагає від учнів здатності до нестандартних рішень і оригінальних підходів до вирішення завдань.

У статті проаналізовано та обґрунтовано методичні підходи до розвитку творчого мислення здобувачів освіти у процесі вивчення інформатики. Виявлено, що інтерактивні методи, такі як проектна діяльність, мозковий штурм та віртуальні лабораторії, значно підвищують ефективність розвитку творчого мислення. Завдяки їм учні здобувають навички критичного аналізу та нестандартного вирішення проблем.

Зясовано, що інформаційно-комунікаційні технології відкривають нові можливості для креативної діяльності учнів. Вони дозволяють створювати інтерактивні завдання, експериментувати з програмуванням та мультимедійним дизайном, що сприяє розвитку творчих здібностей.

Проведений у статті аналіз використання методів навчання, засобів та способів формування творчого мислення у закладах загальної середньої освіти, показує, що розвиток творчого мислення в закладах загальної середньої освіти залежить від активного використання різноманітних методів і засобів навчання. Важливо поєднувати традиційні методи з сучасними технологіями та інтерактивними підходами.

Ключові слова: творче мислення, інформатика, інтерактивні методи, проектна діяльність, мозковий штурм, віртуальні лабораторії, інформаційно-комунікаційні технології.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Stetsenko Volodymyr Petrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Informatics and Information and Communication Technologies, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 3-45-82, https://orcid.org/0000-0003-2232-2089

FORMATION OF CREATIVE THINKING IN GYMNASIUM STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING INFORMATICS

Abstract. The issue of developing students' creative thinking is driven by the growing societal demand for creative individuals capable of generating new ideas, solving complex problems, and adapting to rapidly changing conditions. In the context of modern scientific and technological development, creativity is a key factor in progress across various fields, including information technology. Therefore, the formation of creative thinking in students is one of the priority tasks of modern education. Informatics, as one of the most dynamic fields of knowledge, offers wide opportunities for the development of students' creative thinking. It promotes the development of logical and algorithmic thinking, as well as enables students to work with the latest information technologies, which require the ability to find non-standard solutions and original approaches to problem-solving.

This article analyzes and justifies methodological approaches to the development of creative thinking in students during the study of informatics. It is found that interactive methods, such as project-based activities, brainstorming, and virtual laboratories, significantly enhance the effectiveness of creative thinking development. Through these methods, students acquire skills in critical analysis and non-standard problem-solving.

The article clarifies that information and communication technologies open new opportunities for students' creative activities. They allow for the creation of interactive tasks, experimentation with programming, and multimedia design, which contribute to the development of creative abilities.

The analysis of the use of teaching methods, tools, and approaches to the formation of creative thinking in general secondary education institutions presented in the article shows that the development of creative thinking in such institutions depends on the active use of various teaching methods and tools. It is important to combine traditional methods with modern technologies and interactive approaches.

Keywords: creative thinking, informatics, interactive methods, project-based activity, brainstorming, virtual laboratories, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Проблема формування творчого мислення учнів зумовлена зростаючою потребою суспільства в творчих особистостях, здатних генерувати нові ідеї, вирішувати складні проблеми та адаптуватися до швидкозмінних умов. В умовах сучасного розвитку науки і техніки творчість

є основним чинником прогресу в різних сферах діяльності, зокрема в інформаційних технологіях. Тому формування творчого мислення здобувачів освіти є однією з пріоритетних задач сучасної освіти. Інформатика, як одна з найдинамічніших галузей знань, надає широкі можливості для розвитку творчого мислення учнів. Вона сприяє розвитку логічного, алгоритмічного мислення, а також дає змогу працювати з новітніми інформаційними технологіями, що вимагає від учнів здатності до нестандартних рішень і оригінальних підходів до вирішення завдань.

Сучасні освітні стандарти орієнтують навчальний процес на формування не лише базових знань і навичок, але й здатності учнів до критичного мислення, самостійного пошуку рішень і творчої самореалізації. Інформатика, будучи важливою складовою сучасної освітньої програми, є важливим інструментом для розвитку цих компетентностей. Вивчення інформатики сприяє розвитку креативності, оскільки передбачає постійну роботу з новими концепціями, технологіями та інструментами, що потребують нестандартних рішень і підходів.

Особливо важливим є формування творчого мислення учнів гімназій, адже вони знаходяться на порозі вибору професії і мають набути вміння адаптуватися до майбутніх викликів, зокрема в умовах швидкої технологічної еволюції. В умовах інтеграції цифрових технологій у всі сфери життя, здатність до творчого використання інструментів інформатики відкриває нові горизонти для учнів у науці, техніці, мистецтві та бізнесі..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наука і практика послідовно збирала й узагальнювала передовий досвід пошуку найефективніших шляхів розвитку творчих здібностей і не тільки на уроках інформатики. Різні аспекти проблеми формування творчого мислення розглядались у працях таких науковців як І. М. Біла, Н. В. Ваганова, Г. С. Костюк, Т. М. Латиш, М. В. Шепельова, В. О. Моляко, О. Є. Озерова, О. М. Солодовник, Т. Є. Самулевич, Т. М. Третяк, О. В. Хуртенко, І. П. Якимчук [1-9] та багато інших.

Авторами досліджувались різні аспекти формування творчого мислення. Наприклад, у роботі [2] авторами досліджується проблема функціонування творчого мислення за умов інформаційної невизначеності (дошкільники, молодші школярі, старшокласники, функціонування образотворчого мислення суб'єкта в кризових ситуаціях, мисленнєвих стратегій студентів у конструюванні позитивного образу світу, особливостей розуміння студентами невизначених ситуацій). У роботі [5] викладено результати дослідження взаємозв'язку творчого мислення та особистісних характеристик у підлітковому віці в різних системах навчання. Встановлено зв'язки компонентів творчого мислення та характеристик особистості що само актуалізується та ціннісної сфери особистості. Показано, що творче мислення виступає одним з чинників розвитку цілісної особистості, сприяє розвитку як внутрішньої сторони особистості так і її зовнішньому прояву, поєднуючи внутрішній світ особистості й простір зовнішнього світу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Незважаючи на важливість проблеми формування творчого мислення у здобувачів освіти, в наукових дослідженнях і практиці навчання інформатики недостатньо уваги приділяється цьому питанню. Це пов’язано з тим, що інформатика динамічна наука і у своєму розвитку вона породжує нові методи, засоби та способи формування творчого мислення учнів. Відсутність чітко визначених підходів та методик для формування творчих компетентностей у процесі вивчення інформатики, а також недостатнє використання сучасних технологій у освітньому процесі обмежують можливості для розвитку креативності учнів.

Отже, актуальність дослідження полягає в необхідності створення і впровадження ефективних методик і технологій навчання, що сприяють розвитку творчого мислення учнів гімназій через вивчення інформатики, а також у пошуку шляхів оптимізації процесу навчання для досягнення цієї мети.

Таким чином, нами визначено **мету нашого дослідження** – проаналізувати та обґрунтувати методичні підходи до розвитку творчого мислення здобувачів освіти у процесі вивчення інформатики.

Виклад основного матеріалу. Формування творчого мислення учнів у процесі навчання є однією з ключових цілей сучасної освіти. У світі, де технології постійно розвиваються, важливо не лише навчати учнів базовим знанням, але й допомагати їм розвивати здатність мислити творчо та креативно. Це дозволить майбутнім фахівцям не просто використовувати технології, а й створювати нові інноваційні рішення.

Освіта XXI століття вимагає від учнів набагато більше, ніж просто запам'ятовування фактів. Сьогодні важливо вміти аналізувати інформацію, розв'язувати складні задачі та генерувати нові ідеї. Інформатика, як дисципліна, надає унікальні можливості для розвитку цих навичок через практичні завдання, проекти та дослідницьку діяльність [6].

Творче мислення дозволяє учням виходити за рамки стандартних підходів і знаходити інноваційні рішення. Це особливо важливо в інформатиці, де постійно виникають нові виклики та можливості. Розвиток творчого мислення допомагає учням не лише адаптуватися до змін, але й ставати активними учасниками створення нових технологій. Залучення учнів до роботи над реальними проектами, що вимагають творчого підходу та інноваційних рішень одне із головних завдань що стоїть перед вчителем інформатики в умовах нової української школи (НУШ). Особливо важливої ролі набуває використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення інтерактивного навчального середовища, яке стимулює творчість. Не останню роль відіграє включення елементів гри в навчальний процес для підвищення мотивації та зацікавленості учнів.

Звичайно, головну і ключову роль у формуванні творчого мислення учнів відіграє вчитель інформатики. Він має бути не лише наставником, але й

мотиватором, який допомагає учням розвивати свої здібності. Вчитель повинен створювати умови для експериментів, підтримувати ініціативи учнів та заохочувати їх до самостійного творчого мислення.

Формування творчого мислення в процесі вивчення інформатики є важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу. Це дозволяє підготувати учнів до майбутнього, де інновації та креативність стануть ключовими факторами успіху.

Українське суспільство здобуло незалежність і тому відкрило нову сторінку у своїй історії. Освіта в Україні стала на шлях якісного оновлення, провела ряд освітніх реформ і цим укріпила українську школу. В умовах становлення інформаційного суспільства навчальний процес розглядається як засіб розвитку учнів, а головне завдання школи полягає в тому, щоб не тільки дати знання, а й створити стійку мотивацію до навчання, спонукати учнів до самоосвіти, пов'язаної з розвитком їх творчого й критичного мислення.

«Творча особистість – це людина, здатна проникати в суть ідей і втілювати їх усупереч усім перешкодам аж до отримання практичного результату. Саме це мав на увазі Т. Едісон, коли казав, що винахід – це 10 відсотків натхнення і 90 поту». Як зазначає В. Моляко [2], основними методами вивчення творчості є методи спостереження, самоспостереження, біографічний метод (вивчення біографій видатних людей, творців у певних галузях науки, культури, техніки та ін.), метод вивчення продуктів діяльності (учнівської зокрема), тестування, анкетування, експериментальні методи, хоч застосування останніх пов'язане зі значними труднощами, оскільки будь-який творчий процес є оригінальним, єдиним у своєму роді, такий, що не відтворюється точно в тому самому вигляді при повторному спостереженні.

Формування творчого мислення учнів – це одне з найважливіших завдань сучасної освіти. Інформатика, як дисципліна, що постійно розвивається, надає для цього безмежні можливості. Однак, для ефективного впровадження творчих методів необхідно чітко розуміти їх особливості та підходи. Світ стає все більш складним, і здатність мислити креативно є ключовою для успішного вирішення проблем, а творче мислення є рушійною силою інновацій, що так необхідні для розвитку суспільства.

Щоб навчити дітей креативно мислити, вчитель може давати учням завдання, які мають кілька можливих рішень. Це стимулює учнів до пошуку різних підходів і новаторських ідей.

Відкриті завдання на уроках інформатики – це чудовий спосіб заохотити учнів до творчого мислення, критичного аналізу та самостійного пошуку рішень. Вони дозволяють учням застосувати свої знання на практиці, розвивають їхні навички вирішення проблем та сприяють глибшому розумінню предмету. Відкриті завдання дуже важливі у формуванні творчого мислення. При цьому є потреба у індивідуалізації навчання. Кожен учень може обрати завдання, яке найбільше відповідає його інтересам та рівню знань.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Розвивають творчість і відкриті завдання, що не мають єдиної правильної відповіді, що стимулює учнів до пошуку оригінальних рішень.

Таким чином? учнів готують до реального життя. У реальному світі часто не існує готових алгоритмів, тому вміння працювати з відкритими завданнями є важливою навичкою.

Цікавими є використання та інтеграція ***мистецтва***. Залучення елементів мистецтва у навчання інформатики. Наприклад, створення цифрових ілюстрацій, анімацій або музичних композицій з використанням комп'ютерних програм.

У процесі програмування також ефективно формується творче мислення. Використання ***візуальних мов програмування*** (Scratch, Blockly) сприяє розвитку креативного підходу до вирішення задач, оскільки дозволяє учням фокусуватися на логіці алгоритмів та стратегії побудови програм, а не на синтаксичних помилках. Візуальні інтерфейси цих мов дозволяють швидко перевіряти гіпотези, тестувати різні варіанти рішень і створювати інноваційні проекти без необхідності глибоких знань у програмуванні. Такі інструменти заохочують експерименти та дають можливість учням випробовувати нові ідеї, тим самим розвиваючи їхні навички творчого мислення та проблемного вирішення.

Ефективні також ***ігрові технології***. Використання освітніх ігор та симуляторів сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, дозволяючи їм навчатися через практичний досвід та залучення до процесу вирішення проблем у реальних чи віртуальних умовах. Розв'язання логічних задач у ігровій формі не тільки підвищує мотивацію до навчання, але й стимулює розвиток критичного мислення та здатності до адаптації у змінних умовах. Ігри допомагають учням розвивати стратегії планування, приймати рішення в умовах обмежених ресурсів, а також працювати в команді для досягнення спільної мети. Завдяки такому підходу учні набувають навичок, які є важливими не лише для академічного успіху, але й для майбутньої професійної діяльності.

Впровадження сучасних методів формування творчого мислення на уроках інформатики – це інвестиція в майбутнє наших учнів. Це дозволить їм стати активними творцями, здатними змінювати світ на краще.

Аналіз використання методів навчання, засобів та способів формування творчого мислення у закладах загальної середньої освіти має велике значення для підвищення якості освіти та розвитку креативних навичок учнів.

Дуже важливими на нашу думку є ***інтерактивні методи***. Використання обговорень, дебатів, мозкових штурмів та інших інтерактивних методик допомагає учням розвивати здатність до аргументації та креативного вирішення проблем. Інтерактивні методи навчання на уроках інформатики значно підвищують зацікавленість учнів та ефективність засвоєння матеріалу

Хорошим методом можна вважати використання ***інтерактивних віртуальних дошок***. Інтерактивні дошки дозволяють учням активно брати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

участь на уроці, виконувати завдання прямо на екрані та працювати разом з учителем над прикладами. Використання віртуальних інтерактивних дошок на уроках інформатики може значно покращити ефективність навчального процесу та зробити його більш інтерактивним та цікавим для учнів. Вчителеві потрібно вміти інтегрувати віртуальні інтерактивні дошки в уроки. Вчителі можуть заздалегідь готувати навчальні матеріали, такі як презентації, відео та інтерактивні завдання, щоб ефективно використовувати час на уроці.

Використання дошки повинно бути у реальному часі. На уроці вчитель може використовувати дошку для пояснення нових тем, показуючи приклади та пояснення у реальному часі. Потрібно відзначити доступність матеріалів на дошці. Всі матеріали, створені на інтерактивній дошці, можуть бути збережені та доступні учням після уроку для повторення та закріплення знань.

Віртуальні інтерактивні дошки є потужним інструментом, що робить навчання інформатики більш динамічним та ефективним. Вони сприяють активному залученню учнів, розвитку їхніх навичок співпраці та критичного мислення, а також роблять навчальний процес більш цікавим та інтерактивним.

Одним із сучасних методів являється ***мозковий штурм***. Метод мозкового штурму на уроках інформатики є ефективним інструментом для стимулювання творчого мислення та генерації ідей.

Мозковий штурм – це метод групової роботи, де учасники вільно висловлюють свої ідеї щодо певної проблеми або завдання. Головне правило – не критикувати та не оцінювати ідеї на стадії їх висловлення. Це дозволяє учасникам генерувати якомога більше ідей, навіть якщо вони здаються нереалістичними або непрактичними на перший погляд.

На першому етапі мозкового штурму визначається проблема. Вчитель чітко формулює задачу або проблему, яку потрібно вирішити. Це може бути, наприклад, розробка нової програми, оптимізація існуючого коду або пошук способів вирішення певної технологічної проблеми. Потім проводиться підготовка до мозкового штурму. Учні розділяються на невеликі групи (по 4-6 осіб). Кожна група отримує аркуші паперу або доступ до електронних засобів для запису своїх ідей. Далі проводиться генерація ідей. Учасники протягом 10-15 хвилин висловлюють свої ідеї без будь-якої критики чи оцінки.

Після закінчення генерації ідей, групи обговорюють і оцінюють кожну ідею, визначаючи її потенційну практичність та реалізованість. Вибираються найбільш перспективні ідеї для подальшої роботи. Наступає процес реалізації мозкового штурму. Обрані ідеї деталізуються та розробляються в подальших етапах проекту. Учні можуть працювати над реалізацією цих ідей як окремими проектами або в рамках загального уроку.

Нами визначено переваги методу мозкового штурму:

– Стимулювання креативності. Вільний обмін ідеями допомагає розкривати творчий потенціал учнів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– Розвиток командної роботи. Учні навчаються співпрацювати, слухати один одного та разом знаходити рішення.

– Підвищення активності. Активна участь у процесі мозкового штурму підвищує інтерес учнів до навчання та до інформатики як шкільному предмету.

– Формування критичного мислення. Обговорення і оцінка ідей сприяють розвитку навичок критичного аналізу та аргументації.

–

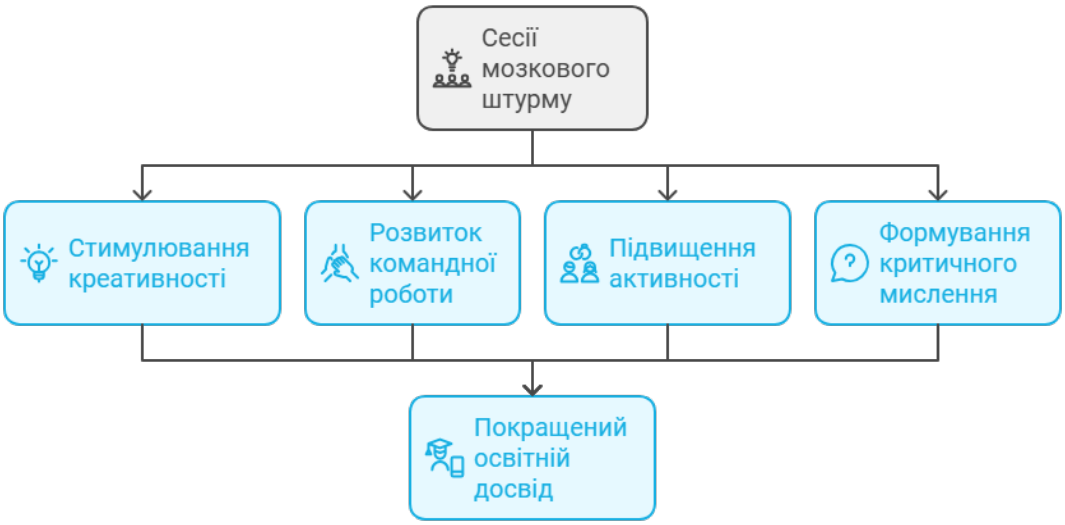

Рис.1. Переваги методу мозкового штурму

Метод мозкового штурму на уроках інформатики дозволяє учням не тільки здобувати нові знання, але й розвивати важливі навички, які будуть корисні їм у майбутньому.

Для формування творчого мислення учнів також варто відмітити такі методи як метод групових проектів та віртуальних лабораторій.

Метод групових проектів передбачає роботу в групах над спільними проектами, такими як створення вебсайтів, програм або презентацій. Це не тільки розвиває технічні навички, а й вчить співпраці та комунікації.

Прикладом застосування методу проектів при вивченні інформатики може бути завдання на створення вебсайту для шкільної бібліотеки. У рамках цього проекту учні можуть працювати в групах, де кожен член команди має свою роль: один відповідає за дизайн сайту, інший — за програмування та реалізацію функціональності, третій займається наповненням контентом (текстами, зображеннями, книгами). Проект включає етапи планування, розробки та тестування вебсайту, а також презентації результату перед класом або викладачем. Такий проект не тільки дає учням практичні навички з вебдизайну та програмування, але й розвиває важливі компетенції, такі як здатність працювати в команді, ефективно комунікувати і презентувати власну роботу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Метод віртуальних лабораторій передбачає використання віртуальних лабораторій для проведення експериментів та практичних занять у безпечному середовищі. Учні можуть тестувати свої знання та експериментувати з різними технологіями. Метод віртуальних лабораторій на уроках інформатики – це інноваційний підхід, який дозволяє учням взаємодіяти з цифровими симуляціями та експериментувати в безпечному і контрольованому середовищі.

Віртуальні лабораторії – це програмні засоби, які моделюють реальні процеси та експерименти. Вони дозволяють учням проводити дослідження, тестувати гіпотези та вивчати складні концепції за допомогою комп'ютера.

Нами визначено переваги використання віртуальних лабораторій:

– Безпека. Учні можуть експериментувати без ризику пошкодити обладнання або отримати травму. Це особливо важливо при вивченні складних або потенційно небезпечних процесів.

– Доступність. Віртуальні лабораторії можуть бути доступні будь-де та будь-коли. Учні можуть проводити експерименти вдома або в класі, що робить навчання більш гнучким.

– Економія ресурсів. Використання віртуальних лабораторій зменшує потребу в дорогому обладнанні та матеріалах, що робить навчання більш доступним.

– Віртуальні лабораторії дозволяють інтегрувати різні дисципліни, такі як фізика, хімія та інформатика, в один навчальний процес.

Віртуальні лабораторії на уроках інформатики використовують як інтерактивне навчання. Учні можуть виконувати практичні завдання та експерименти, які дозволяють їм краще зрозуміти теоретичні концепції. Як в умовах співпраці можуть працювати в групах, обговорюючи результати експериментів та роблячи спільні висновки. Вчителі можуть використовувати віртуальні лабораторії для проведення тестів та оцінювання знань учнів. Учні отримують негайний зворотній зв'язок щодо своїх дій. Дуже добре що учні можуть самостійно використовувати віртуальні лабораторії для проведення додаткових досліджень та розробки власних проектів.

Віртуальні лабораторії роблять уроки інформатики більш інтерактивними, цікавими та ефективними. Вони дозволяють учням активно залучатись до навчального процесу, розвивати навички критичного мислення та експериментування, а також готують їх до викликів майбутнього.

Розглянемо ще один метод, який особливо полюбляють учні – це ***метод освітніх ігор***. Використання навчальних ігор та симуляцій для освоєння нових тем. Це робить навчання цікавішим та залучає учнів до активної участі. Використання навчальних ігор та симуляцій на уроках інформатики надає унікальні можливості для активного залучення учнів і покращення розуміння матеріалу.

Важливими у вивченні інформатики в школі є засоби навчання. До них можна віднести інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Використання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

комп'ютерів, програмного забезпечення та інтернет-ресурсів для навчання інформатики розширює можливості учнів для досліджень, експериментування та створення нових проектів.

Пропонуємо використовувати методи та засоби, що викликають інтерес учнів до предмету. Це може бути пов'язано із завданнями, які відповідають їхнім інтересам та рівню знань. Використання завдань, що вимагають уяви та фантазії, сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Наприклад, розробка нових програм, створення анімацій або вирішення нестандартних завдань.

Висновки. У процесі написання роботи нами зроблено декілька важливих висновків, які виявлені в результаті проведення дослідження:

1. Інтерактивні методи, такі як проектна діяльність, мозковий штурм та віртуальні лабораторії, значно підвищують ефективність розвитку творчого мислення. Завдяки їм учні здобувають навички критичного аналізу та нестандартного вирішення проблем.

2. Інформаційно-комунікаційні технології відкривають нові можливості для креативної діяльності учнів. Вони дозволяють створювати інтерактивні завдання, експериментувати з програмуванням та мультимедійним дизайном, що сприяє розвитку творчих здібностей.

3. Вчителі інформатики відіграють ключову роль у стимулюванні творчого мислення. Вони повинні створювати сприятливі умови для самовираження учнів, заохочувати їх до розробки власних проектів та підтримувати ініціативу.

4. Процес формування творчого мислення потребує постійного вдосконалення. Використання нових технологій, методик та інструментів допомагає підтримувати інтерес учнів до навчання та стимулює їх до постійного розвитку.

5. Аналіз використання методів навчання, засобів та способів формування творчого мислення у закладах загальної середньої освіти, показує, що розвиток творчого мислення в закладах загальної середньої освіти залежить від активного використання різноманітних методів і засобів навчання. Важливо поєднувати традиційні методи з сучасними технологіями та інтерактивними підходами. Це крім того учні не тільки краще засвоять матеріал, але й розвинуть навички, що будуть затребувані в реальному житті, таке як критичне мислення, співпраця і креативність.

6. Формування творчого мислення учнів у процесі вивчення інформатики є багатогранним процесом, який вимагає комплексного підходу та використання різноманітних методів і прийомів. Завдяки інформатиці учні отримують не тільки сучасні знання та навички, але й розвивають свої творчі здібності, які будуть корисними їм у подальшому житті.

Література:

1. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості: монографія. К. : «Радянська школа», 1989. 608 с.
2. Моляко В. О., Ваганова Н. А., Гулько Ю. А. Особливості функціонування творчого мислення дітей в умовах інформаційної невизначеності. *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Психологія*. 2023. Т. 34, № 73. С. 154–159.
3. Озерова О. Є. Розвиток творчого мислення і уяви у дітей: монографія. К.: Фенікс, 2005. 192 с.
4. Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова та ін. К. : Видавництво «Київ», 2018. С. 106–123.
5. Самулевич Т. Є. Творче мислення як умова розвитку цілісної особистості в підлітковому віці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Психологія.* 2012. Вип. 50. С. 74–76.
6. Лупійко Л. В., Закаблуковська О. О. Розвиток творчого мислення, як запорука формування сучасної особистості. *Grail of Science*. 2023. Вип. 25. С. 420–422. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.073
7. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта: монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 194 с..
8. Хуртенко О. В. Теоретичні засади розвитку творчих здібностей школярів підліткового віку. *Молодий вчений*. 2017. Вип. 7. С. 130.
9. Якимчук І. П. Мотивація творчого мислення підлітків : монографія. Умань : «Візаві», 2013. 185 с.

References:

1. Kostiuk, H. S. (1989). Navchal'no-vykhovnyy protses i psykholohichnyy rozvytok osobystosti [Educational Process and Psychological Development of Personality]. Kyiv: "Radyanska shkola" [in Ukrainian].
2. Molyako, V. O., Vaganova, N. A., & Hul'ko, Yu. A. (2023). Osoblyvosti funktsionuvannya tvorchogo myslennya ditei v umovakh informatsiynoyi neviznachenosti [Peculiarities of the Functioning of Children's Creative Thinking in Conditions of Information Uncertainty]. Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernads'koho. Psykholohiia – The Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Psychology, 34(73), 154-159 [in Ukrainian].
3. Ozerova, O. Y. (2005). Rozvytok tvorchogo myslennya i uyavy u ditei [Development of Creative Thinking and Imagination in Children]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
4. Molyako, V. O., Hul'ko, Yu. A., Vaganova, N. A., et al. (2018). Perceptivno-myslennye stratehiyi tvortchoho konstruiuvannya informatsiynykh system u navchal'noyi ta trudovoyi diyal'nosti [Perceptual-Cognitive Strategies for Creative Designing of Information Systems in Educational and Professional Activities]. Monohrafiya. Kyiv: Vydavnytstvo "Kyiv", 106-123 [in Ukrainian].
5. Samulevych, T. Y. (2012). Tvorche myslennya yak umova rozvytku tsilisnoyi osobystosti v pidlitkovomu vitsi [Creative Thinking as a Condition for the Development of a Holistic Personality in Adolescence]. Vysnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina. Psykholohiia – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Psychology, 50, 74-76 [in Ukrainian].
6. Lupiyko, L. V., & Zakablukovska, O. O. (2023). Rozvytok tvorchogo myslennya, yak zaporuka formuvannya suchasnoi osobystosti [Development of Creative Thinking as a Guarantee of Forming a Modern Personality]. Grail of Science, 25, 420–422. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.073 [in Ukrainian]

7. Molyako, V. O., Hul'ko, Yu. A., Vaganova, N. A., et al. (2021). Funktsionuvannya tvorchogo myslennya v informatsiyno-virtual'nomu prostori sub'yekta [Functioning of Creative Thinking in the Information-Virtual Space of the Subject]. Monohrafiya / V. O. Molyako, Yu. A. Hul'ko, N. A. Vaganova [et al.]; ed. by V. O. Molyako. Kyiv-Lviv: Vydavets' Viktoriya Kundle's'ka, 194 s. [in Ukrainian].

8. Khurtenko, O. V. (2017). Teoretychni zasady rozvytku tvorchykh zdiibnostei shkoliariv pidlitkovoho viku [Theoretical Foundations of the Development of Creative Abilities of Adolescents]. Molodyi vchenyi – Young Scientist, 7, 130 [in Ukrainian].

9. Yakymchuk, I. P. (2013). Motyvatsiya tvorchogo myslennya pidlitkiv : monohrafiya / I. P. Yakymchuk. Uman': "Vizavi", 185 s. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:37.091.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-843-855

Стеценко Надія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-9802-6529

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УМОТИВОВАНОГО МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Анотація. Актуальність проблеми формування умотивованого педагога зумовлена низкою сучасних викликів, таких як стрімкий розвиток цифрових технологій, глобалізація, а також швидкі соціальні зміни, що вимагають адаптації до нових умов. Педагоги мають володіти навичками гнучкості, інноваційного мислення та здатністю створювати сприятливе освітнє середовище, яке відповідає потребам динамічного XXI століття. Однак, у багатьох країнах спостерігається дефіцит кваліфікованих педагогів, висока плинність кадрів та низький рівень мотивації до професійної діяльності, що спричиняє зниження якості освіти та професійного вигорання вчителів.

Сучасні реалії вимагають впровадження нових методичних підходів, які враховують індивідуальні потреби кожного учня, розвиток критичного мислення та соціальних навичок. В умовах постійних змін важливо створювати систему професійного розвитку, яка підтримує мотивацію педагогів через інтеграцію цифрових технологій, використання інноваційних методів викладання та залучення до наукової діяльності. Розробка та впровадження ефективних стратегій мотивації є необхідною умовою для підвищення престижу професії вчителя та забезпечення якісного навчання учнів.

Стаття висвітлює сучасні виклики, які стоять перед педагогами, зумовлені стрімким розвитком технологій, глобалізацією та соціальними змінами. У ній розглядаються нові вимоги до педагогів, зокрема необхідність адаптації, використання інноваційних методів, а також створення сприятливого освітнього середовища. Акцент зроблено на важливості професійної мотивації вчителів, зокрема її вплив на якість освіти, задоволеність професією, зменшення вигорання та підвищення престижу професії. Приділяється увага стратегіям формування мотивації майбутніх педагогів, зокрема через індивідуальний підхід, залучення до наукової діяльності та забезпечення підтримуючого навчального середовища.

Ключові слова: умотивований педагог, професійна мотивація, інноваційні методи викладання, професійний розвиток учителів, сучасні освітні технології, індивідуальний підхід у навчанні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Stecenko, Nadiia Mykolaivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-9802-6529

THE ESSENCE AND FEATURES OF DEVELOPING A MOTIVATED FUTURE TEACHER

Abstract. The relevance of forming a motivated teacher is driven by several modern challenges, such as the rapid development of digital technologies, globalization, and fast-paced social changes that require adaptation to new conditions. Educators need to possess flexibility, innovative thinking, and the ability to create a conducive educational environment that meets the demands of the dynamic 21st century. However, many countries face a shortage of qualified teachers, high staff turnover, and low motivation for professional activity, leading to decreased education quality and teacher burnout.

The current realities require the implementation of new methodological approaches that consider the individual needs of each student, the development of critical thinking, and social skills. In the context of constant change, it is crucial to establish a professional development system that supports teacher motivation through the integration of digital technologies, the use of innovative teaching methods, and involvement in scientific research. Developing and implementing effective motivational strategies is essential for increasing the prestige of the teaching profession and ensuring high-quality student education.

The article highlights modern challenges faced by educators due to the rapid development of technology, globalization, and social changes. It discusses new requirements for teachers, particularly the need for adaptation, the use of innovative methods, and the creation of a supportive educational environment. The focus is on the importance of professional motivation among teachers, emphasizing its impact on education quality, job satisfaction, burnout reduction, and the prestige of the teaching profession. Strategies for developing motivation among future teachers are explored, including individual approaches, engagement in scientific activities, and the provision of a supportive learning environment.

Keywords: motivated teacher, professional motivation, innovative teaching methods, teacher professional development, modern educational technologies, individual approach in learning.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток технологій, глобалізація, нові виклики суспільства вимагають від педагогів нових компетенцій та підходів. Сучасна освіта потребує педагогів, які здатні адаптуватися до змін, використовувати інноваційні методи навчання та створювати сприятливе навчальне середовище. У багатьох країнах спостерігається дефіцит кваліфікованих педагогів, особливо в певних галузях освіти. Багато молодих

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

педагогів залишають професію через низьку заробітну плату, високе навантаження, відсутність мотивації.

Професія вчителя протягом століть зазнавала значних трансформацій, що відображається через зміни в суспільстві, технологіях та освітніх парадигмах. Сучасний світ ставить перед педагогами нові виклики та вимагає від них не лише передачі знань, а й розвитку в їх учнів широкого спектру компетенцій, необхідних для успішного життя в динамічному XXI столітті.

Сучасні учні – це не пасивні споживачі інформації, а активні учасники освітнього процесу. Вчитель більше не є джерелом істини, а радше фасилітатором, який допомагає учням самостійно досліджувати, аналізувати та робити висновки. Вчитель має стимулювати критичне мислення учнів, вчити їх аналізувати інформацію, ставити запитання та шукати відповіді. Сучасний вчитель створює таке навчальне середовище, яке сприяє розвитку творчості, співпраці та самореалізації учнів. Він повинен володіти цифровими технологіями та інтегрувати їх у навчальний процес.

Пандемія COVID-19 та війна в Україні прискорила розвиток онлайн-навчання, і вчителі повинні бути готові працювати в цьому форматі. Сучасний вчитель повинен розуміти емоційний стан учнів, надавати їм необхідну підтримку та створювати безпечне навчальне середовище. Крім того, він повинен розвивати в учнях соціальні навички: спілкування, співпраці, вирішення конфліктів та емпатії.

Вчитель має враховувати різноманітні навчальні потреби кожного учня та підбирати для нього індивідуальні завдання та методи навчання, використовуючи різні стратегії диференціації навчання, щоб кожен учень міг досягти успіху. Він повинен мотивувати учнів до постійного самонавчання та розвитку протягом усього життя та сам постійно вдосконалювати свої знання та навички, щоб відповідати вимогам сучасного освітнього середовища.

Професія вчителя є однією з найважливіших у суспільстві. Сучасний вчитель – це не просто передавач знань, а фахівець, який допомагає учням розвиватися як особистості, готує їх до життя в динамічному світі. Зміни в уявленнях про професію вчителя є неминучими і відображають загальні тенденції розвитку суспільства.

Нестача кваліфікованих педагогів, висока плинність кадрів, нові вимоги до педагогічних працівників, а також недостатність досліджень у цій галузі підкреслюють необхідність розробки ефективних стратегій формування мотивації та забезпечення професійного розвитку майбутніх педагогів. Вирішення цієї проблеми сприятиме підвищенню якості освіти, збільшенню задоволеності педагогів своєю роботою, зменшенню професійного вигорання та підвищенню престижу професії вчителя. Одним із ключових компонентів формули Нової української школи є «умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно» [6]. Формування умотивованого педагога — це важливий аспект професійної підготовки вчителів, який

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

передбачає розвиток внутрішньої мотивації до навчання та викладання, а також здатність підтримувати цю мотивацію протягом усієї кар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування умотивованого вчителя присвячені роботи Т. Бондаренко, О. Білостоцької, М. Бирка, О. Бондарчук, О. Браславської, О. Воловика, А. Волянюка, А. Габрієляна, Л. Дубовик, І. Дубровіна, Т. Куценко, О. Савиченко, О. Сагач, Л. Слободян, Г. Ткачук, О. Шуневича.

Особливості мотивації професійної діяльності педагогів є предметом сучасних досліджень. О. Білостоцька виокремлює такі підходи до мотивації: структурний – як сукупність мотивів; динамічний – як процес чи механізм; системний – як поєднання особистісних та ситуативних факторів [1].

О. Браславська наголошує на тісному зв'язку мотиваційної сфери з пізнавальною, емоційною та вольовою сферами особистості, а також зазначає, що мотивація професійної діяльності педагога має ієрархічну структуру, яка включає мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, установки та ідеали [3].

За О. Сагач, професійна мотивація є системою усвідомлених спонукань, що визначають напрям особистісної активності педагога та емоційний полюс ставлення до діяльності [8]. А. Волянюк виділяє такі групи мотивів діяльності вчителя: матеріальні, соціальні та самоствердувальні; підкреслює важливість підтримки зворотного зв'язку, використання інтерактивних форм навчання, визначення ресурсів та цілей кожної особистості, усвідомлення рівня власної мотивації та створення умов для підвищення самооцінки [4].

За І. Дубровіною, у структурі мотивації важливі зовнішні фактори, такі як підтримка колег і адміністрації, ставлення учнів та їхніх батьків, матеріальне заохочення та можливість самореалізації [5]. Т. Куценко наголошує, що мотивація вчителів залежить від якостей учнів, з якими вони працюють [7].

Незважаючи на важливість мотивації педагогів, ця тема досі недостатньо досліджена в українському контексті. Більшість досліджень зосереджені на окремих аспектах мотивації, а комплексного підходу до формування мотивації майбутніх педагогів не вистачає. Існуючі моделі професійного розвитку педагогів потребують оновлення з урахуванням сучасних викликів.

Таким чином, нами визначено **мету нашого дослідження** – проаналізувати та обґрунтувати сутність та особливості формування умотивованого майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Умотивовані педагоги є ключовим фактором підвищення якості освіти. Високий рівень мотивації сприяє збільшенню задоволеності педагогів своєю роботою, що позитивно впливає на їх ефективність. Умотивовані педагоги менш схильні до професійного вигорання. Формування мотивації у майбутніх педагогів може сприяти підвищенню престижу професії вчителя, стимулювати його професійний розвиток.

Мотивація – це складне поняття, яке охоплює широкий спектр внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на поведінку особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Поняття «мотивація» має різні трактування залежно від підходів, які використовуються в дослідженнях (рис. 1.)

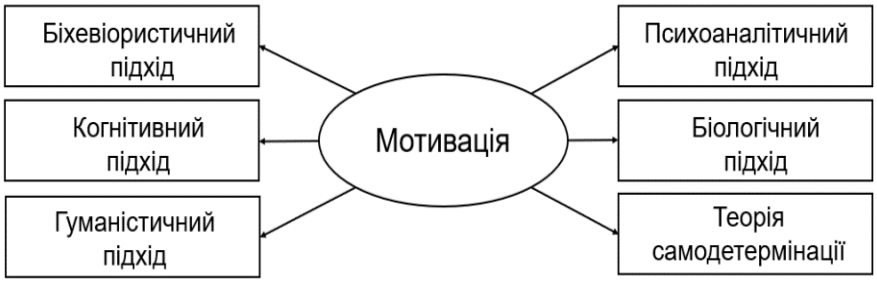

Рис. 1. Підходи до визначення поняття «мотивація»

У рамках біхевіоризму мотивація розглядається як реакція на зовнішні стимули. Згідно з цією теорією, люди діють певним чином через очікувану винагороду або покарання. Мотивація є процесом формування поведінки за допомогою зовнішніх впливів.

Когнітивні теорії акцентують увагу на внутрішніх процесах, таких як думки, переконання, цілі та очікування. У цьому підході мотивація є результатом свідомих процесів прийняття рішень та оцінки ситуацій, де важливими є очікування успіху та цінність результату (наприклад, теорія очікувань Врума).

Гуманістичний підхід представлений, зокрема, Абрагамом Маслоу та його пірамідою потреб, вважає мотивацію багатовимірним феноменом, що виникає в результаті прагнення до самореалізації. Згідно з цим підходом, людина мотивується не лише фізіологічними потребами, а й потребами в саморозвитку, повазі, самовираженні.

У психологічному підході, зокрема за теоріями Зигмунда Фрейда, мотивація тісно пов’язана з підсвідомими імпульсами, такими як інстинкти чи потяги. Мотиваційна поведінка вважається наслідком конфлікту між свідомим і несвідомим, а також боротьби між різними внутрішніми потребами.

Біологічний підхід підкреслює роль фізіологічних факторів у мотивації. Наприклад, мотивація може бути наслідком внутрішніх біохімічних процесів, таких як гормональні зміни, голод або втома. Потреба в задоволенні базових фізіологічних потреб (їжа, сон) є ключовою.

Теорія самодетермінації (Десі та Райан) розрізняє внутрішню і зовнішню мотивацію. Внутрішня мотивація виникає, коли людина займається діяльністю через внутрішнє задоволення або інтерес, а не заради зовнішньої винагороди. Зовнішня мотивація, у свою чергу, базується на зовнішніх стимулах, таких як гроші або визнання.

Поняття мотивації охоплює широкий спектр підходів, кожен з яких наголошує на різних аспектах цього феномену: від зовнішніх впливів до внутрішніх потреб та процесів самосвідомості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мотивація педагога – це сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які спонукають вчителя до активної, творчої та ефективної педагогічної діяльності. Це те, що надає енергії, спрямовує зусилля і визначає рівень задоволення від роботи.

Умотивований вчитель – це той, хто з ентузіазмом підходить до своєї роботи, постійно шукає нові методики, і в результаті створює сприятливу атмосферу для навчання, де учні відчувають себе зацікавленими і бажають пізнавати нове. Вчитель, який любить свою роботу, більш ефективно доносить інформацію до учнів, робить навчання цікавим і різноманітним, що безпосередньо впливає на результати навчання. Умотивований педагог отримує задоволення від своїх досягнень, від того, що бачить результати своєї праці в успіхах учнів. Це, в свою чергу, підвищує його самооцінку і стимулює до подальшої роботи.

Умотивовані вчителі – це амбасадори освіти. Вони демонструють, що професія вчителя – це не просто робота, а покликання, і це приваблює талановиту молодь до цієї сфери діяльності.

Формування умотивованого вчителя – це тривалий і багатогранний процес, який починається ще на етапі навчання у педагогічному закладі вищої освіти. Для формування умотивованого педагога необхідно створити такі умови, при яких студент не просто отримає теоретичні знання, а закохається у свою майбутню професію, відчує свою значущість і бажання постійно вдосконалюватися.

Основні особливості формування умотивованого вчителя у закладах вищої педагогічної освіти представлені на рис. 2.

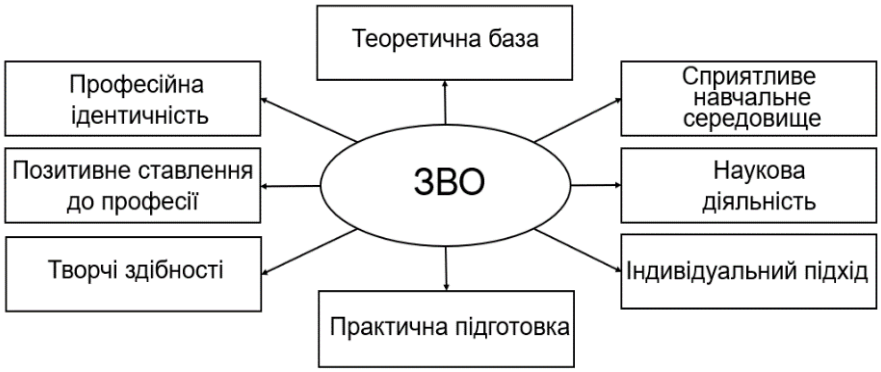

Рис. 2. Формування умотивованого педагога у ЗВО

Наявність міцної теоретичної бази є фундаментом для формування умотивованого вчителя. Теоретичні знання надають педагогу інструменти для розуміння складних педагогічних процесів, розробки ефективних методів навчання та адаптації до різних навчальних ситуацій. Чітке розуміння цілей освіти допомагає майбутньому вчителю бачити свою роль у суспільстві та відчувати свою значущість.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ознайомлення з різноманітними педагогічними теоріями дозволяє вчителю обирати найефективніші методи навчання та адаптувати їх до конкретних умов, а знання психологічних особливостей дітей різного віку допомагає вчителю будувати ефективну взаємодію з учнями, враховувати їх індивідуальні особливості та потреби.

Теоретичні знання дають змогу майбутньому педагогу самостійно розробляти навчальні програми, які відповідають сучасним вимогам і потребам учнів, стимулюють розвиток критичного мислення, що дозволяє вчителю аналізувати свою педагогічну діяльність, виявляти помилки та шукати шляхи їх усунення.

Знання новітніх педагогічних технологій та трендів дозволяє вчителю бути відкритим до змін, впроваджувати інновації у свою практику. Чим більше майбутній вчитель знає про свою професію, тим краще він розуміє свою роль і місце в освітньому процесі. Це підвищує його самооцінку і мотивацію до подальшого розвитку.

Майбутні педагоги повинні отримати міцну теоретичну основу, яка включає не тільки знання з педагогіки та психології, а й методики викладання, а також глибокі знання з предметних областей, які вони будуть викладати.

Велику роль у формуванні умотивованого педагога відіграє практична підготовка, зокрема педагогічна практика, в процесі проходження якої студенти вчаться застосувати отримані знання на практиці, взаємодіяти з учнями, відчути атмосферу школи.

Педагогічна практика дозволяє студентам побачити, як їхні знання з психології, педагогіки та методики викладання застосовуються в реальних умовах. Це сприяє зміцненню впевненості у своїх здібностях, що підвищує внутрішню мотивацію до професії. Студенти, які бачать результати своєї роботи з учнями, часто відчувають задоволення від успіхів, що, у свою чергу, посилює бажання продовжувати розвиток у сфері освіти.

Практика дає змогу студентам краще зрозуміти себе як майбутніх педагогів і визначити свою роль у професійному середовищі. Це є важливим аспектом мотивації, оскільки багато студентів, вперше опинившись перед учнями, починають усвідомлювати, що педагогіка — це не лише робота, а й покликання. Зрозумівши, наскільки важливою є їхня діяльність для учнів, студенти починають відчувати внутрішню мотивацію до подальшого саморозвитку та вдосконалення своїх педагогічних навичок.

Під час педагогічної практики студенти мають можливість розвивати різні аспекти професійної майстерності: вміння організовувати навчальний процес, управляти класом, застосовувати індивідуальний підхід до учнів, використовувати сучасні методики навчання. Ці навички сприяють формуванню впевненості у своїй здатності бути успішним педагогом, що є потужним мотиваційним фактором.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Однією з важливих складових педагогічної практики є отримання зворотного зв'язку від методистів, вчителів-наставників та учнів. Такий зворотний зв'язок допомагає студентам оцінити свої сильні сторони, а також виявити ті сфери, які потребують вдосконалення. Саморефлексія, як процес аналізу власного досвіду, стимулює студентів до постійного самовдосконалення, що є важливим компонентом внутрішньої мотивації.

Під час педагогічної практики студенти часто стикаються з реальними труднощами: складними учнями, незвичайними педагогічними ситуаціями, непередбачуваними обставинами. Вирішення таких завдань не тільки розвиває професійні навички, а й допомагає студентам усвідомити свою здатність долати труднощі, що позитивно впливає на їхню мотивацію до роботи в освітньому закладі.

У процесі педагогічної практики студенти мають можливість спостерігати за тим, як їхня діяльність впливає на розвиток учнів. Успішні моменти у навчанні, коли майбутні педагоги бачать, як їхні зусилля сприяють пізнавальному та особистісному зростанню учнів, стимулюють почуття соціальної відповідальності. Це усвідомлення посилює мотивацію до педагогічної діяльності, оскільки вони починають розуміти важливість своєї ролі у формуванні майбутнього покоління.

В процесі проходження педагогічної практики студенти мають змогу спілкуватися з досвідченими педагогами, які виступають для них не тільки як наставники, а й як джерела натхнення. Спостерігаючи за їхньою роботою, майбутні вчителі можуть засвоїти професійні моделі поведінки, отримати корисні поради та навіть запалитися любов'ю до своєї професії, яку демонструють їхні наставники.

Момент, коли майбутній педагог вперше бачить успіхи своїх учнів завдяки їхнім власним педагогічним зусиллям, є сильним джерелом внутрішньої мотивації. Відчуття задоволення від результатів своєї роботи, визнання від колег або учнів підсилює мотивацію і допомагає майбутнім вчителям закріпити бажання продовжувати працювати у сфері освіти.

Розвиток професійної ідентичності у майбутніх педагогів має велике значення. Чітко сформована професійна ідентичність надає майбутньому вчителю розуміння сенсу своєї роботи. Коли майбутній педагог усвідомлює, що його професія має важливе соціальне значення, він відчуває більшу задоволеність і мотивацію до роботи. Розвиваючи професійну ідентичність, студент прагне реалізувати свій потенціал, стати кращою версією себе. Це є потужним мотиватором для постійного навчання, самовдосконалення та досягнення високих результатів.

Коли майбутній педагог ідентифікує себе з професією, він відчуває внутрішню мотивацію до виконання своїх обов'язків. Внутрішня мотивація, на відміну від зовнішньої, більш стійка і ефективна. Майбутні педагоги з чітко сформованою професійною ідентичністю більш стійкі до труднощів і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

розчарувань, які можуть виникати в професійній діяльності. Вони схильні бачити проблеми як можливості для розвитку.

Позитивне ставлення до педагогічної професії є одним з найважливіших факторів, що впливають на мотивацію майбутніх вчителів. Коли студент обирає педагогічну спеціальність, відчуваючи при цьому ентузіазм і бажання працювати з дітьми, це значно підвищує його мотивацію до навчання і подальшої професійної діяльності. Позитивне ставлення породжує внутрішню мотивацію, тобто бажання працювати не через зовнішні стимули (наприклад, висока зарплата), а через задоволення від самої діяльності. Це дозволяє вчителю відчувати себе щасливим і реалізованим.

Майбутні педагоги розуміють, що педагогічна робота пов’язана з багатьма труднощами. Позитивне ставлення допомагає майбутнім вчителям долати ці труднощі, зберігаючи ентузіазм і віру в себе. Знайомство з успішними педагогами, які люблять свою роботу, може стати сильним мотиватором для студентів. Важливим у формуванні умотивованого майбутнього педагога є підтримка викладачів і однокурсників. Педагогічна діяльність – це не просто робота, а покликання, яке має величезний вплив на життя суспільства.

Позитивне ставлення до педагогічної професії є фундаментом для успішної педагогічної діяльності. Воно не тільки підвищує мотивацію майбутніх вчителів, але й сприяє їхньому професійному зростанню та розвитку. Тому важливо створювати такі умови навчання, які б сприяли формуванню позитивного ставлення до професії у майбутніх педагогів.

Розвиток творчих здібностей у майбутніх вчителів має безпосередній та позитивний вплив на їхню мотивацію. Творчість в педагогіці – це не просто прикраса, а необхідний інструмент для створення інноваційних, цікавих та ефективних навчальних середовищ. Коли майбутній педагог бачить, що педагогічна діяльність – це не рутина, а поле для творчих експериментів, у нього з’являється більший інтерес до професії. Можливість створювати власні навчальні матеріали, розробляти оригінальні методики, бачити, як учні реагують на їхні ідеї, приносить велике задоволення. Творчість дозволяє майбутнім вчителям реалізувати свій потенціал, виразити свою індивідуальність. Це підвищує самооцінку і мотивацію до подальшого розвитку.

Творчі студенти завжди готові до змін, вони легко адаптуються до нових умов і шукають нестандартні рішення. Творчі підходи до навчання майбутніх педагогів роблять його більш цікавим і ефективним для них. Це, в свою чергу, мотивує студентів до подальшої творчої діяльності. Вирішити проблему мотивації до педагогічної професії можна різними шляхами:

– пропонувати студентам завдання, які вимагають нестандартних рішень, розвивають уяву та фантазію;

– залучати студентів до розробки та реалізації навчальних проектів;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– організовувати майстер-класи з креативних методик навчання, тренінги з розвитку творчого мислення;

– давати можливість студентам спостерігати за роботою досвідчених педагогів, які використовують творчі підходи у своїй діяльності.

Розвиток творчих здібностей у майбутніх вчителів – це інвестиція в якісну освіту. Творчі вчителі здатні зробити навчальний процес цікавим, ефективним та індивідуалізованим. Вони є не тільки умотивованими, а й мотивують учнів до навчання і сприяють їхньому всебічному розвитку.

Сприятливе навчальне середовище для майбутніх педагогів – це фундамент, на якому формується їхня професійна ідентичність, мотивація та готовність до педагогічної діяльності. Таке середовище сприяє розвитку професійних компетентностей та особистісних якостей, необхідних для успішної роботи вчителя.

Приємна атмосфера в освітньому закладі, взаємоповага між викладачами та студентами, підтримка та заохочення – все це сприяє тому, що студенти відчувають себе комфортно і впевнено, що, в свою чергу, підвищує їхню мотивацію до навчання та оволодіння професією педагога. Використання інтерактивних методів навчання, проектної діяльності, кейсів та інших інноваційних підходів робить навчальний процес більш цікавим і захоплюючим, що стимулює до пізнання нового. Можливість застосовувати теоретичні знання на практиці, проводити уроки в школах, спілкуватися з дітьми – все це допомагає студентам зрозуміти, наскільки важлива і цікава їхня майбутня професія.

Регулярний зворотний зв’язок від викладачів допомагає студентам оцінити свої досягнення, зрозуміти свої сильні і слабкі сторони, що мотивує до подальшого самовдосконалення. Спілкування зі зрілими, досвідченими педагогами, які люблять свою професію, є потужним мотиваційним фактором для студентів. Наявність обладнаних аудиторій, бібліотек, комп'ютерних класів, необхідних для проведення занять та викладачів, які не тільки володіють глибокими знаннями свого предмета, але й здатні передати ці знання студентам у цікавій і доступній формі, є потужним мотиватором для майбутніх педагогів.

Сприятливе навчальне середовище – це ключ до формування умотивованих майбутніх педагогів. Воно дозволяє студентам отримати необхідні знання і навички, полюбити свою професію, відчути свою значимість і прагнути до самовдосконалення.

Залучення майбутніх педагогів до наукової діяльності має далекосяжні наслідки для формування їхньої мотивації. Наукова діяльність – це особливий вид пізнання, який:

- сприяє розвитку критичного мислення і здатності аналізувати інформацію з різних джерел;

- спонукає студентів формувати власну думку, обґрунтовувати її і відстоювати свою точку зору;

- розвиває аналітичні навички, необхідні для ефективної педагогічної діяльності шляхом аналізу наукової літератури, проведення експериментів, обробки даних тощо;

- дає змогу майбутнім педагогам бути в курсі останніх досягнень у галузі освіти;

- готує студентів до проведення власних досліджень у майбутній професійній діяльності;

- стимулює до пошуку нових підходів, методів і технологій навчання, що сприяє розвитку інноваційного мислення.

Наукова діяльність робить навчання більш цікавим і захоплюючим, оскільки студенти самі стають дослідниками. Успіхи в науковій діяльності підвищують самооцінку і мотивують до подальших досягнень. Наукові дослідження дозволяють студентам побачити практичне застосування теоретичних знань, що збільшує мотивацію до навчання.

Залучення до наукової діяльності майбутніх педагогів можна здійснювати різними шляхами:

– створення наукових гуртків і клубів та платформ для обміну ідеями, проведення досліджень і презентацій результатів;

– запрошення студентів брати участь у реальних наукових проектах під керівництвом досвідчених науковців;

– надання можливостей для презентації результатів своїх досліджень;

– підтримка студентів у публікації результатів своїх досліджень у наукових журналах;

– співпраця із закладами загальної середньої освіти для проведення спільних досліджень.

Залучення майбутніх педагогів до наукової діяльності – це інвестиція в їхній професійний розвиток, сприяння формуванню у них таких важливих якостей, як критичне мислення, інноваційність, мотивація до саморозвитку. В результаті, такі педагоги стануть більш ефективними і затребуваними на ринку праці.

Здійснення індивідуального підходу в освітньому процесі має значний вплив на формування умотивованого майбутнього педагога. Індивідуальний підхід дає змогу враховувати особисті потреби, здібності та інтереси кожного студента, що допомагає зберегти його мотивацію на високому рівні. Коли студент бачить, що навчання відповідає його особистим потребам і сприяє розвитку його потенціалу, він стає більш зацікавленим у навчальному процесі.

Оцінювання і підтримка на основі індивідуальних досягнень сприяє формуванню в студента позитивної самооцінки. Впевненість у власних силах є ключовим фактором для майбутнього педагога, оскільки він повинен бути впевнений у своїх знаннях і здатності ефективно передавати їх іншим.

Індивідуальний підхід стимулює майбутнього педагога до аналізу власних успіхів і недоліків. Така саморефлексія допомагає краще зрозуміти,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

які навички і знання необхідно розвивати, що сприяє більш осмисленому і цілеспрямованому самовдосконаленню. Здійснення індивідуального підхід дозволяє викладачам давати студентам більше свободи у виборі завдань, підходів до навчання і способів вирішення проблем. Це стимулює творче мислення, яке є необхідним для професійної діяльності майбутнього педагога. Коли студента розглядають як індивідуальність, він відчуває більшу відповідальність за власний навчальний прогрес. Це сприяє розвитку самостійності та організованості, що є важливими для педагогічної професії.

Індивідуальний підхід підвищує мотивацію до навчання та сприяє комплексному особистісному та професійному зростанню майбутнього педагога.

Висновки. Сучасні виклики в освіті, зокрема глобалізація, стрімкий розвиток технологій та соціальні зміни, вимагають від педагогів адаптації до нових умов і застосування інноваційних методів викладання. Важливим аспектом є розвиток мотивації майбутніх педагогів, що сприятиме підвищенню якості освіти та задоволеності від професії. Врахування індивідуальних потреб, залучення до наукової діяльності та створення сприятливого освітнього середовища є ключовими факторами формування компетентного та умотивованого вчителя, здатного відповідати сучасним викликам.

Література:

1. Білостоцька О. В. Структура мотиваційної сфери особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва. Молодий вчений. 2016. №1. 387-391.

2. Бондаренко Т. В., Стеценко В. П., Стеценко Н. М., Ткачук Г. В. Оцінювання ефективності хмарних сервісів для створення навчальних презентацій. Інформаційні технології і засоби навчання. 2023. Том 98 (6). 82-93. URL: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/5407 (дата звернення 1.10.2024).

3. Браславська Оксана. Формування ціннісних орієнтацій й мотивації професійної діяльності студентів педагогічних ВНЗ. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету 2016. С.17-27.

4. Волянюк А. Вмотивований вчитель – рушій позитивних змін у сучасній системі освіти України. Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір в умовах воєнного часу : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. 2023 С.396-398.

5. Дубровіна І. В. Педагогічне забезпечення формування позитивної мотивації вчителів на самоосвітню діяльність. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики». 2017. Вип. 29. С. 160–165.

6. Концепція Нової української школи. URL: http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepcziya.pdf (дата звернення 1.10.2024).

7. Куценко Т. В. Формування мотивації професійної самореалізації вчителів у системі методичної роботи. Наукові записки кафедри педагогіки. 2016. Вип. 39. С. 124-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzkp (дата звернення 1.10.2024).

8. Сагач О. М. Мотиваційний компонент як складова готовності у педагогічній теорії. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2018. №151 (2). С. 56-59.

References:

1. Bilostotska, O. V. (2016). Struktura motyvatsiynoi sfery osobystosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [Structure of the Motivational Sphere of the Future Music Teacher's Personality]. Molodyi vchynyi, 1, 387-391 [in Ukrainian].

2. Bondarenko, T. V., Stetsenko, V. P., Stetsenko, N. M., & Tkachuk, H. V. (2023). Otsiniuvannia efektyvnosti khmarnykh servisiv dlia stvorennia navchalnykh prezentatsii [Evaluation of the Effectiveness of Cloud Services for Creating Educational Presentations]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 98(6), 82-93. URL: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/5407 [in Ukrainian].

3. Braslavska, O. (2016). Formuvannia tsinnisnykh oriientatsii i motyvatsii profesiinoi diialnosti studentiv pedahohichnykh VNZ [Formation of Value Orientations and Motivation for Professional Activity of Students in Pedagogical Universities]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 17-27 [in Ukrainian].

4. Volianiuk, A. (2023). Vmotyvovanyi vchytel – rushii pozytyvnykh zmin u suchasnii systemi osvity Ukrainy [Motivated Teacher – a Driver of Positive Changes in the Modern Educational System of Ukraine]. Osvitni i kulturno-mystetski praktyky v konteksti intehratsii Ukrainy u mizhnarodnyi naukovo-innovatsiinyi prostir v umovakh voiennoho chasu: Zbirnyk tez dopovidei IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh, 396-398 [in Ukrainian].

5. Dubrovina, I. V. (2017). Pedahohichne zabezpechennia formuvannia pozytyvnoi motyvatsii vchyteliv na samoosvitniu diialnist [Pedagogical Support for Forming Positive Motivation of Teachers for Self-Education]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 16 «Tvorcha osobystist vchytelia: problemy teorii i praktyky», 29, 160-165 [in Ukrainian].

6. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly [The Concept of the New Ukrainian School]. URL: http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepcziya.pdf [in Ukrainian].

7. Kutsenko, T. V. (2016). Formuvannia motyvatsii profesiinoi samorealizatsii vchyteliv u systemi metodychnoi roboty [Formation of Motivation for Professional Self-Realization of Teachers in the Methodological Work System]. Naukovi zapysky kafedry pedahohiky, 39, 124-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzkp [in Ukrainian].

8. Sahach, O. M. (2018). Motyvatsiinyi komponent yak skladova hotovnosti u pedahohichnii teorii [Motivational Component as a Part of Readiness in Pedagogical Theory]. Visnyk Chernivetskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky, 151(2), 56-59 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 811.11'378.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-856-864

Сторонська Оксана Степанівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032)258-21-11, https://orcid.org/0000-0003-2348-0265

Кравець Світлана Федорівна старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарно-соціального спрямування, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032)258-21-11, https://orcid.org/0000-0001-7891-8258

МЕТОДИ КОМУНІКАТИВНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Реалії життя в сучасному відкритому світі вимагають здатності до іншомовної комунікації для налагодження контактів і взаємодії з представниками різних країн і культур та носіями різних мов. В такому контексті набуває неабиякої актуальності проблема модернізації традиційних методик та усталених практик викладання іноземних мов на засадах комунікативного підходу, що передбачає освоєння фонетичних, лексичних, граматичних одиниць і явищ винятково на функціональній і ситуативної основі, тобто як засобів реалізації комунікативних намірів і цілей. Відтак метою статті є аналіз методичних основ комунікативного орієнтованого навчання граматики іноземної мови, зокрема на рівні вищої освіти.

Комунікативно спрямоване навчання граматичних явищ іноземної мови студентів передбачає застосування різних лінгводидактичних методів – як традиційних, наприклад пояснювально-ілюстративного, так і інноваційних, наприклад проблемно-пошукового чи ігрового. Якщо пояснювально-ілюстративний метод слугує дієвим способом первинного ознайомлення студентів з формальними, смисловими, функційними ознаками граматичних структур іноземної мови, то проблемний чи ігровий метод забезпечує широкі можливості для вправляння у їх творчому вживанні в різних ситуаціях спілкування.

Результати здійсненого аналізу доводять доцільність комбінування традиційних та інноваційних лінгводидактичних методів у процесі формування іншомовної граматичної компетентності студентів з огляду на переваги та обмеження кожного з них. Їх добір і черговість застосування передбачає врахування поточного рівня іншомовних знань і вмінь студентів, етапу формування граматичної навички, складності граматичного матеріалу. Навчання граматики іноземної мови на таких методичних засадах сприяє ефективному

розвитку іншомовної граматичної компетентності студентів відповідно до сучасних вимог і стандартів викладання іноземних мов у закладах вищої освіти.

Ключові слова: система вищої освіти, навчання іноземних мов, комунікативний підхід, методика навчання граматики, лінгводидактичний метод.

Storonska Oksana Stepanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogics and Innovative Education, Lviv National Polytechnic University, Lviv, 12, tel.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0003-2348-0265

Kravets Svitlana Fedorivna senior teacher at the Department of Foreign Languages for Humanities, Lviv National Polytechnic University, Lviv, tel.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0001-7891-8258

METHODS OF COMMUNICATIVELY ORIENTED TEACHING OF FOREIGN LANGUAGE GRAMMAR TO STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The realities of life in today's open world require the ability to communicate in foreign languages in order to establish contacts and interact with representatives of different countries and cultures and native speakers of different languages. In this context, the problem of modernizing traditional methods and established practices of teaching foreign languages on the basis of the communicative approach, which involves the mastering of phonetic, lexical, grammatical units and phenomena exclusively on a functional and situational basis, i.e. as a means of realizing communicative intentions and goals, becomes very urgent. Therefore, the purpose of the article is to analyze the methodological foundations of communicatively oriented teaching of foreign language grammar, in particular at the level of higher education.

Communicatively oriented teaching of grammatical phenomena of a foreign language to students involves the use of various linguodidactic methods – both traditional, for example, explanation and illustration, and innovative, for example, problem-based or game-based learning. If the explanatory-illustrative method serves as an effective way of first familiarizing students with the formal, semantic, and functional features of grammatical structures of a foreign language, then the problem-based or game-based learning method provides ample opportunities for practicing their creative use in various communication situations.

The results of the analysis prove the feasibility of combining traditional and innovative linguodidactic methods in the process of forming students' foreign language grammatical competence in view of the advantages and limitations of each of them. Their selection and sequence of application involves taking into account

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

the current level of foreign language knowledge and skills of students, the stage of formation of grammatical skills, the complexity of grammatical material. Learning the grammar of a foreign language on such methodological bases contributes to the effective development of foreign language grammatical competence of students in accordance with modern requirements and standards of teaching foreign languages in institutions of higher education.

Keywords: higher education system, foreign language teaching and learning, communicative approach, grammar teaching method, linguodidactic method.

Постановка проблеми. Глобалізаційні, інтернаціоналізаційні тенденції в усіх сферах суспільного буття актуалізують модернізацію системи навчання іноземних мов на усіх рівнях освіти – від початкової до вищої школи – задля оптимального розвитку іншомовної комунікативної компетентності здобувачів як запоруки їх подальшої життєдіяльності в теперішньому відкритому, інтегрованому і водночас багатомовному світі. Актуальність цих проблем підтверджується положеннями цілої низки державних документів, зокрема Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) [1], Національної доктрини розвитку освіти в Україні XXI століття [2], Законом України «Про освіту» [3] та ін., що проголошують здатність до іншомовної комунікації однією з ключових компетентностей особистості, необхідної для повноцінного буття в умовах сьогодення.

Методологічною основою реформування системи навчання іноземних мов в Україні в закладах освіти усіх рівнів, в т. ч. вищої, визначено комунікативний підхід, що передбачає освоєння усіх компонентів системи іноземної мови – фонетики, лексики, граматики – насамперед як засобів комунікації. Він орієнтує на забезпечення умов для усвідомлення студентами ролі і значення кожного мовного знака – інтонаційної моделі, лексичної одиниці чи граматичної структури – в процесі вербальної взаємодії та набуття ними вмінь їх коректного і творчого вживання в усіх видах і формах іншомовного спілкування. Відтак реалізація комунікативного підходу до навчання іноземної мови в закладах вищої освіти зумовила передбачає переосмислення цілей і завдань цього процесу, добір і структурування його змісту, розробки нових технологій здійснення і т. д.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість вказаних проблем значно інтенсифікувала наукові пошуки шляхів їх оптимального розв’язання, результатом яких стали численні дослідження відповідної тематики. Їхні результати відображають особливості комунікативно спрямованого навчання іноземних мов на різних ступенях шкільної освіти (С. Ніколаєва [4], С. Шестопалова [5] та ін.), цілі та зміст комунікативно орієнтованого викладання іноземних мов (С. Король [6], О. Сторонська [7], Г. Харченко [8] та ін.), організаційно-методичні аспекти комунікативно орієнтованого навчання тієї чи іншої іноземної мови (Л. Штохман [9],

Н. Мукан [10] та ін.), зарубіжну практику реалізації комунікативного підходу до викладання іноземних мов (Р. Мартинова [11], Г. Мерхелевич [12], О. Пасічник [13]) тощо. Водночас чимало питань цієї комплексної проблеми досі залишаються нерозв'язаними та потребують подальших досліджень. Так, докладнішого вивчення потребує, на наш погляд, питання методів комунікативно орієнтованого навчання граматики іноземної мови студентів у закладах вищої освіти.

Мета статті полягає в аналізі та характеристиці методів комунікативного орієнтованого навчання граматики іноземної мови студентів закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Комунікативно орієнтоване навчання граматики іноземної мови студентів у закладах вищої освіти передбачає застосування широкого спектру традиційних та інноваційних методів, комплексне використання яких дає змогу досягти належного рівня сформованості іншомовної граматичної компетентності. Так, вагоме значення у процесі навчання граматики іноземної мови має традиційний пояснювально-ілюстративний метод, що з погляду діяльності студента іменується також інформативно-рецептивним. Його суть, як відомо, полягає в повідомленні викладачем навчальної інформації у різних формах та за допомогою різних засобів та в її сприйнятті і запам’ятовуванні студентами [4].

У сучасних умовах застосування пояснювально-ілюстративного методу у процесі навчання граматики іноземної мови в закладах вищої освіти передбачає комбінування різноманітних форм і засобів, як-от: усного слова (розповідь, пояснення тощо), друкованих засобів (підручників, навчальних посібників і т. д.), наочних засобів (зображень, схем, презентацій, аудіо- та відеоматеріалів тощо). Активність студентів при цьому виявляється в спостереженні, сприйманні нового іншомовного граматичного матеріалу, аналізі формальних, значеннєвих і функціональних особливостей презентованих викладачем граматичних явищ та запам’ятовуванні відповідної навчальної інформації.

Завдяки таким особливостям пояснювально-ілюстративний метод є одним з найбільш економних способів передачі студентам системи знань про граматичну будову іноземної мови. Його ефективність перевірена багатолітньою практикою навчання іноземних мов у різних країнах світу, в результаті чого він завоював чільне місце в системі лінгводидактичних методів [15]. Водночас, якщо в попередні десятиліття для передачі граматичних знань з іноземної мови використовувалося переважно живе слово викладача і досить обмежений арсенал навчальних підручників, то сьогодні є широкі можливості для концентрованої подачі студентам іншомовного граматичного матеріалу за допомогою широкого розмаїття технічних засобів, що забезпечує їх стійкий інтерес до відповідної навчальної інформації, урізноманітнює способи їх сприйняття.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Використання цього методу в процесі навчання граматики іноземної мови студентів закладів вищої освіти передбачає передовсім усвідомлення, сприйняття і запам'ятовування переданої навчальної інформації, певною мірою обмежуючи можливості для вияву їх навчально-пізнавальної активності. З огляду на це використання пояснювально-ілюстративного методу вважається доцільним переважно на початковому етапі формування в студентів тієї чи іншої граматичної навички, тобто знайомства з новою граматичною структурою. Шляхом словесного пояснення і наочної презентації викладач має змогу продемонструвати її формальні, смислові і функціональні особливості, пояснити її суть і специфіку, й таким чином забезпечити формування в студентів первинних уявлень про відповідне явище.

Важливе значення в межах комунікативно орієнтованого навчання граматики іноземної мови студентів закладів вищої освіти має також евристичний метод, що дає змогу нівелювати обмеження пояснювально-ілюстративного методу. Він передбачає самостійне набуття студентами нових знань і вмінь, а завдання викладача при цьому зводиться до їх підведення до правильних висновків і рішень. Таким чином цей метод створює передумови для реалізації студента як активного суб’єкта навчальної діяльності, надаючи при цьому навчальному процесу реальну практичну спрямованість. Він орієнтує на створення ситуацій для самостійного пошуку студентами нових знань та задоволення власних пізнавальних запитів і потреб [14].

Евристичний метод не заперечує важливості трансляції студентам іншомовного граматичного матеріалу, його засвоєння та закріплення, а дає змогу забезпечити його активне осмислення й узагальнення в процесі опрацювання студентами. Відтак навчальний матеріал з граматики іноземної мови в межах евристичного методу слугує не просто об’єктом запам’ятовування і подальшого схематичного відтворення, а основою для активних міркувань студентів і самостійного усвідомлення ними суті і функцій певного граматичного явища, формування відповідних узагальнень щодо його формальних, смислових особливостей та прагматичних характеристик.

За допомогою спеціально підібраних завдань викладач поступово підводить студентів до самостійного відкриття нового – усвідомлення форми, значення, функцій граматичної структури, формулювання граматичних правил, виявлення особливостей їх ужитку в іншомовному мовленні. Замість викладу навчального матеріалу в готовому вигляді він підводить їх до самостійного «відкриття» граматичних закономірностей іноземної мови, до активного конструювання знань про її граматичну систему, формування вмінь їх застосування для побудови граматично коректних висловлювань іноземною мовою [8]. Тож евристичний метод передбачає відмову від передачі «готових» знань з граматики іноземної мови та їх механічної репродукції на користь самостійного пошуку, активного пізнання і набуття відповідного досвіду.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Актуальним в межах комунікативно орієнтованого навчання граматики іноземної мови студентів закладів вищої освіти та близьким за суттю до евристичного є також проблемний метод. Його ключова ідея криється в створенні навчальних проблемних ситуацій та організації активної діяльності студентів задля їх розв'язання, в процесі якої студенти самостійно опановують знання, навички та вміння. Відтак суть проблемного методу полягає в створенні таких умов, які стимулюють студента самостійно здобувати інформацію шляхом аналізу, зіставлення, синтезу і узагальнення іншомовного навчального матеріалу.

Основу цього дидактичного методу складає формування викладачем певного проблемного завдання, тобто навчальної проблеми зі заданими умовами, що містить суперечності, розв'язання яких забезпечує формування «нового» знання. Проблемна ситуація неодмінно передбачає пізнавальні труднощі, для подолання яких студенти мають докласти розумові зусилля та набути нові для них знання. У процесі вирішення цієї ситуації студент змушений активно й інтенсивно мислити, мобілізуючи весь свій інтелектуальний потенціал для пошуку оптимального способу її розв'язання. В основі проблемних ситуацій у сфері навчання граматики іноземної мови найчастіше лежать суперечності між відомим і невідомим, між звичним і незвичним розглядом граматичного явища, між засвоєними знаннями і їх застосуванням в нових ситуаціях [14; 15].

З огляду на ці особливості проблемний метод слугує основою забезпечення активного і творчого засвоєння студентами іншомовних граматичних знань і вмінь. В ході його застосування викладач проводить студентів через усі ключові ланки пошуково-пізнавальної діяльності – від постановки проблеми, пошуку способів її розв'язання до, власне, розв'язання конкретного проблемного завдання. Відтак його систематичне використання в практиці навчання граматики іноземної мови вчить студентів мислити логічно, науково, діалектично, нестандартно та самостійно здобувати знання. Навчання граматики іноземної мови на основі проблемного методу стимулює пошуково-дослідницьку та мисленнєво-мовленнєву діяльність студентів, заохочує їх самостійно знаходити нестандартні варіанти розв'язання проблем.

Особлива роль в межах комунікативно орієнтованого навчання граматики іноземної мови студентів відводиться ігровому методу, що викликає в них неабиякий інтерес й стимулює до активної участі в навчальному процесі. На відміну від традиційних тренувальних вправ, що фокусують увагу студентів передовсім на формі того чи іншого граматичного явища іноземної мови та її репродукції, лінгводидактичні ігри зміщують акцент насамперед у їх значеннєву площину, паралельно забезпечуючи освоєння його формальних ознак, й таким чином сприяють комплексному формуванню знань про нього та набуттю вмінь коректного вживання в різних видах мовленнєвої діяльності – читанні, письмі, аудіюванні та говорінні [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Алгоритм застосування ігрового методу в навчанні граматики іноземної мови студентів закладів вищої освіти передбачає низку дій у відповідній послідовності, серед них: 1) пояснення суті і правил гри; 2) забезпечення опорних матеріалів гри; 3) демонстрація фрагменту гри; 3) пробна гра міні-групи; 4) проведення гри з опорними матеріалами та без них; 5) аналіз дій учасників гри; 6) підсумування результатів гри. В процесі такої діяльності студенти поступово освоюють способи практичних дій з іншомовним граматичним матеріалом та інтегрують його у власне мовлення у вигляді постановки питань, пояснень, розповідей, вираження думок тощо [4].

Ігровий метод в лінгводидактиці передбачає високий ступінь наочності, завдяки чому він дає студентові змогу відчути функціонування мови як засобу реальної комунікації. Він забезпечує умови для активного пізнання і вживання граматичних конструкцій іноземної мови відповідно до розмаїття ситуацій іншомовного спілкування, що неодмінно передбачають встановлення контактів, підтримку розмови, реакцію на співрозмовників, висловлення своєї позиції і т. д. При цьому якість іншомовних граматичних знань і навичок студентів у результати застосування ігрового методу їх формування є суттєво вищою, адже студенти опановують і застосовують їх осмислено, а не механічно.

Висновки. Комунікативно орієнтоване навчання граматики в процесі викладання іноземної мови в закладах вищої освіти передбачає застосування різних традиційних та інноваційних лінгводидактичних методів, зокрема пояснювально-ілюстративного, евристичного, проблемно-пошукового, ігрового тощо. Запорукою ефективності цих методів у формуванні іншомовної граматичної компетентності студентів вважаємо їх раціональне комбінування насамперед з огляду на поточний рівень їхніх іншомовних знань і вмінь, етап формування граматичної навички, складність навчального граматичного матеріалу. Комплексний підхід до практичного впровадження вказаних методів сприяє забезпеченню належних умов для розвитку іншомовної граматичної компетентності студентів відповідно до сучасних вимог і стандартів викладання іноземних мов у закладах вищої освіти. Відтак перспективи подальших досліджень в цьому напрямі вбачаємо в розробці та апробації засобів і матеріалів для навчання граматики іноземної мови студентів закладів вищої освіти різних спеціальностей на основі розглянутих лінгводидактичних методів.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text (дата звернення: 2.09.2024)

2. Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text (дата звернення: 2.09.2024)

3. Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 2.09.2024)

4. Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах / С. Ніколаєва та ін. Київ, Ленвіт, 2015. 444 с.

5. Шестопалова С. Формування іншомовної комунікативної компетенції у магістрів публічного управління та адміністрування. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. №2. С. 185-205.

6. Король С. Комунікативний підхід у навчанні іноземних мов. *Педагогічний дискурс*. 2012. №11. С. 133-136.

7. Сторонська О. Інтерактивні та комунікативні процеси в навчання іноземної мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету*. 2015. № 43. С. 84-87.

8. Харченко Г. Формування комунікативних умінь школярів в умовах компетентнісної мовної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2016. №3. С. 149-152.

9. Штохман Л. Деякі аспекти викладання іноземної мови в умовах комунікативного підходу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. 2019. №6. С. 187-189.

10. Мукан Н., Горохівська Т., Ієвлєв О., Чубінська Н., Кобрин В. Формування іншомовної комунікативної компетентності фахівця (досвід національного університету «Львівська політехніка»). *Академічні візії*. 2023. №25. С. 1-11.

11. Мартинова Р. Розвиток методики навчання іноземних мов у дослідженнях зарубіжних учених. *Український педагогічний журнал*. 2023. №4. С. 104-114.

12. Мерхелевич Г. Зарубіжні методологічні підходи до інтенсивного навчання викладачів медичних ВНЗ іноземній мові (в історичній ретроспективі). *Науковий вісник Донбасу*. 2012. №4. С. 1-16.

13. Пасічник О. Навчання іноземних мов у початковій школі: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. №18. С. 126-139.

14. Pulatova K. Communicative approach in language teaching. *Journal of language and linguistics*. 2023. №6. P. 111-115.

15. Shawaqfeh A., Jameel A., Al-adwan L., Khasawneh M. Interaction as a mechanism to enhance English language proficiency in the classroom. *Journal of Language Teaching and Research*. 2024. № 15. P. 229-234.

References:

1. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» (Ukraina XXI stolittia) [Education State National Programme (Ukraine in the XXIst century)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

2. Natsionalna doktryna rozvytku osvity v Ukraini XXI stolittia [National Education Development Doctrine of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text [in Ukrainian].

3. Law of Ukraine «On Education» [Zakon Ukrainy «Pro osvitu»]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

4. Suchasni tekhnolohii navchannia inozemnykh mov i kultur u zahalnoosvitnikh ta vyshchykh navchalnykh zakladakh [Modern technologies of teaching foreign languages and cultures in general education and higher educational institutions] (2015) / S. Nikolaieva et al. Kyiv, Lenvit [in Ukrainian].

5. Shestopalova, S. (2021). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii u mahistriv publichnoho upravlinnia ta administruvannia [Formation of foreign language communicative competence in masters of public management and administration]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: State Administration*, *2*, 185-205 [in Ukrainian].

6. Korol, S. (2012). Komunikatyvnyi pidkhid u navchanni inozemnykh mov [Communicative approach in teaching foreign languages]. *Pedahohichnyi dyskurs – Pedagogical discourse*, *11*, 133-136 [in Ukrainian].

7. Storonska, O. (2015). Interaktyvni ta komunikatyvni protsesy v navchannia inozemnoi movy [Interactive and communicative processes in foreign language teaching]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University*, *43*, 84-87 [in Ukrainian].

8. Kharchenko, H. (2016). Formuvannia komunikatyvnykh umin shkoliariv v umovakh kompetentnisnoi movnoi osvity [Formation of communicative skills of schoolchildren in the conditions of competence-based language education]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, *3*, 149-152 [in Ukrainian].

9. Shtokhman, L. (2019). Deiaki aspekty vykladannia inozemnoi movy v umovakh komunikatyvnoho pidkhodu [Some aspects of teaching a foreign language in the conditions of a communicative approach]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Seriia «Filolohiia» – Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»: Series «Philology»*, *6*, 187-189 [in Ukrainian].

10. Mukan N., Horokhivska T., Iievliev O., Chubinska N., & Kobryn V. (2023). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsia (dosvid natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika») [Formation of foreign language communicative competence of a specialist (experience of Lviv Polytechnic National University)]. *Akademichni vizii – Academic visions*, *25*, 1-11 [in Ukrainian].

11. Martynova, R. (2023). Rozvytok metodyky navchannia inozemnykh mov u doslidzhenniakh zarubizhnykh uchenykh [Development of the methodology of teaching foreign languages in the research of foreign scientists]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, *4*, 104-114 [in Ukrainian].

12. Merkhelevych, H. (2012). Zarubizhni metodolohichni pidkhody do intensyvnoho navchannia vykladachiv medychnykh VNZ inozemnii movi (v istorychnii retrospektyvi) [Foreign methodological approaches to the intensive training of teachers of medical universities in a foreign language (in historical retrospect)]. *Naukovyi visnyk Donbasu – Scientific Bulletin of Donbass*, *4*, 1-16 [in Ukrainian].

13. Pasichnyk, O. (2017). Navchannia inozemnykh mov u pochatkovii shkoli: zarubizhnyi ta vitchyznianyi dosvid [Teaching foreign languages in primary school: foreign and domestic experience]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, *18*, 126-139 [in Ukrainian].

14. Pulatova, K. (2023). Communicative approach in language teaching. *Journal of language and linguistics*, 6, 111-115 [in English].

15. Shawaqfeh, A., Jameel, A., Al-adwan, L., & Khasawneh, M. (2024). Interaction as a mechanism to enhance English language proficiency in the classroom. *Journal of Language Teaching and Research*, *15*, 229-234 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:784.071.2:784.9]:005.336.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-865-875

Татарко Катерина Олександрівна аспірантка, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (095) 832-46-87, https://orcid.org/0000-0002-4341-380

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ АРТИСТІВ-ВОКАЛІСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ СОЛЬНОГО СПІВУ

Анотація. На сьогоднішній день формування виконавської культури у майбутніх артистів-вокалістів є одним із основних компонентів їх професійної підготовки. Модернізація сучасної мистецької освіти є важливим кроком у процесі формування виконавської культури студентів-вокалістів у ВЗО. У процесі навчання сольного співу студентам необхідно удосконалювати як технічні навички виконання, так і розвивати інтерпретаційні уміння. Тому, ефективним є впровадження в освітній процес спеціально розроблених, новітніх методів навчання. У статті автором було висвітлено етапи формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів (мотиваційно-мотиваційний, інформаційно-пошуковий, рефлексивно-аналітичний, активно-творчий) та компоненти означеного феномену: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, контрольно-рефлексивний, інтерпретаційно-виконавський. Охарактеризовано поетапне впровадження методів та прийомів формування виконавської культури у здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. На першому етапі автором було впроваджено такі методи та прийоми: метод залучення студентів до відвідування індивідуальних занять інших викладачів зі студентами, метод ознайомлення з художнім матеріалом, метод створення ситуації новизни навчального матеріалу, метод моделювання музичного сприймання. На другому – метод усвідомленого методичного навчання, метод мультимедійної презентації, метод «Ток-шоу», метод евристичної бесіди, метод історичного-дискурсу, метод ескізно-практичних виконавських паралелей. На третьому етапі – метод «Година генія», метод «Мішень», метод «П’ять пальців», метод саморегуляції емоційного стану під час концертного виступу. На четвертому етапі – метод аудіовізуально-кінестетичного навчання, метод позиціонування, метод планомірного навчання, метод створення виконавської партитури музичного твору, метод мисленнєвого співу, метод «Театралізація музичного номеру». Експериментальна робота проводилась на базі Факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; Гуманітарного факультету Мукачівського державного

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

університету; Факультету музичного мистецтва і хореографії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка; Факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. В експерименті взяли участь 220 студентів: 110 осіб – експериментальна група, 110 осіб – контрольна група.

Ключові слова: виконавська культура; майбутні артисти-вокалісти; методика формування виконавської культури; заняття сольного співу.

Tatarko Kateryna Oleksandrivna Postgraduate Student at the Department of Musicology and Music Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: (095) 832-46-87, https://orcid.org/0000-0002-4341-380

EXPERIMENTAL IMPLEMENTATION OF THE METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF THE PERFORMING CULTURE OF FUTURE VOCALISTS AT SOLO SINGING CLASSES

Abstract. Today, the formation of performing culture in future vocalists is one of the main components of their professional training. Modernization of modern art education is an important step in the process of forming the performing culture of vocal students in higher education institutions. In the process of teaching solo singing, students need to improve both technical performance skills and develop interpretive skills. Therefore, it is effective to introduce specially designed, modern teaching methods into the educational process. In the article, the author highlights the stages of formation of the performing culture of future vocalists (motivational, information search, reflexive and analytical, active and creative) and the components of this phenomenon: motivational and value, information and cognitive, control and reflection, interpretation and performance. The article characterizes the phased implementation of methods and techniques for the formation of performing culture in students of the first (bachelor's) level of higher education. At the first stage, the author introduced the following methods and techniques: a method of involving students in attending individual classes of other teachers with students, a method of familiarization with artistic material, a method of creating a situation of novelty of educational material, a method of modeling musical perception. At the second stage, the method of conscious methodical teaching, the method of multimedia presentation, the method of «Talk Show», the method of heuristic conversation, the method of historical discourse, the method of sketch-practical performance parallels. The third stage includes the Hour of Genius method, the Target method, the Five Fingers method, and the method of self-regulation of the emotional state during a concert performance. At the fourth stage – the method of audiovisual-kinesthetic training, the method of positioning, the method of systematic training, the method of creating a performance score of a musical work, the method of mental singing, the method of «Theatricalization of a musical number». The experimental work was

conducted at the Faculty of Pedagogy, Psychology, Social Work and Arts of Mykola Gogol Nizhyn State University; the Faculty of Humanities of Mukachevo State University; the Faculty of Musical Arts and Choreography of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University; and the Anatoliy Avdiyev Faculty of Arts of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. The experiment involved 220 students: 110 people – experimental group, 110 people – control group.

Keywords: performing culture; future vocalists; methods of forming performing culture; solo singing lessons.

Постановка проблеми. Формування виконавської культури у майбутніх артистів-вокалістів є одним із важливих питань, які постають перед викладачами вищих навчальних закладів мистецького спрямування. На сьогоднішній день мистецька освіта потребує від здобувачів високого професійного рівня, тому виникає потреба формування виконавської культури у майбутніх артистів-вокалістів, а саме їхнього індивідуального стилю, самостійності, мобільності, здатності до власної вокально-виконавської інтерпретації музичного твору, застосуванні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності.

Аналізуючи науково-педагогічні дослідження, найпоширенішою проблемою є низький рівень духовних цінностей у студентів. Їх увагу привертає масова популярна музика, що транслюється медіапростором, соціальними мережами та не завжди відповідає художнім цінностям. Завдання викладачів у такій ситуації організувати освітній процес так, щоб мотивувати майбутніх вокалістів цікавитись зразками високохудожніх творів мистецтва та виконувати їх на мистецьких заходах, *формувати* у них вокально-технічні навички, музичну грамотність, *розвивати* акторські здібності, що допоможуть передати художньо-образний зміст вокальних творів, *удосконалювати* набуті в процесі навчання методичні знання. Тому вбачаємо за потрібне впровадження в освітній процес спеціально розроблених методів навчання, що будуть націлені на формування виконавської культури у майбутніх артистів-вокалістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування вокальної культури у майбутніх артистів-вокалістів у процесі фахової підготовки досліджували: В. Антонюк, Л. Василенко, Н. Згурська Н. Овчаренко, Т. Сіренко, Н. Стефіна, Л. Тарасюк та інші. Специфіку формування музичної культури особистості розглядали: О. Грисюк, О. Негребецька, О. Ростовський, О. Рудницька та інші.

Мета статті – висвітлити результати експериментального впровадження методики формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу у вищих закладах освіти таких як: Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Мукачівського державного університету, Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. Експериментальне впровадження методики формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу відбувалося протягом двох семестрів з жовтня 2023 по грудень 2024 навчальних років у вищих закладах освіти України, а саме: Факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; Гуманітарного факультету Мукачівського державного університету; Факультету музичного мистецтва і хореографії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка; Факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

В експерименті взяли участь 220 студентів: 110 осіб – експериментальна група, 110 осіб – контрольна група.

Досліджуючи феномен «виконавської культури», ми розуміємо його, як сукупність особистісних і професійних якостей майбутніх артистів-вокалістів, які мають володіти навчально-методичними знаннями, вокальними прийомами та усвідомлювати художній зміст музичного твору. Виконавська культура майбутніх артистів-вокалістів характеризується багаторівневою структурою. Важливими компонентами, на нашу думку, є: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, контрольно-рефлексивний та інтерпретаційно-виконавський. Також нами було визначено етапи впровадження методики виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу, а саме: організаційно-мотиваційний, інформаційно-пошуковий, рефлексивно-аналітичний, активно-творчий. На першому організаційно-мотиваційному етапі, що спрямований на формування мотиваційно-ціннісного компоненту виконавської культури, було застосовано ряд методів, прийомів та форм, а саме: метод залучення студентів до відвідування індивідуальних занять інших викладачів зі студентами, метод ознайомлення з художнім матеріалом, метод створення ситуації новизни навчального матеріалу, метод моделювання музичного сприймання.

Впроваджуючи ***метод залучення студентів до відвідування індивідуальних занять інших викладачів зі студентами на заняттях сольного співу*** нами було застосовано прийом *створення системи рекомендацій, коли студенти рекомендують один одному відвідування занять інших викладачів на підставі свого досвіду навчання в класах інших викладачів.* Ми запропонували здобувачам освіти створити онлайн групи, чати чи форуми, на яких вони могли ділитись враженнями та досвідом зі своїми одногрупниками, також радилось організовувати офлайн зустрічі-бесіди, на яких проходило обговорення методів навчання викладачів вокалу на заняттях з сольного співу, постановки голосу.

Також, не менш важливим у організації освітнього процесу у вищій школі є систематичне проведення майстер-класів, семінарів, де студенти можуть спостерігати за роботою викладачів вокалу та переймати їх досвід.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Впровадження даного методу та прийому допомогло стимулювати студентів до активної участі в освітньому процесі вищих закладів освіти та підсилити їх мотивацію до вокальної діяльності.

Впроваджуючи ***метод ознайомлення з художнім матеріалом*** ми застосовували прийом *мистецької інтеграції*. Студентам на заняттях радилось перед виконанням вокального твору для більш цілісного розуміння художнього змісту твору провести літературне та музичне дослідження, після чого, спираючись на отримані знання, студентам необхідно було створити номер з постановкою. Реалізація завдання відбувалась у три етапи: перший (підготовка) – обрання та визначення основної ідеї музичного твору; другий етап (постановка концертного номеру) – характеристика літературного тексту та головних героїв твору, створення світлової партитури, виготовлення монтажного листа для режисера; третій етап (заключний) – презентація створеного номеру на музичних заходах.

Застосовуючи ***метод створення ситуації новизни навчального матеріалу*** зі студентами другого року навчання з дисципліни «Сольний спів», викладач запропонував перед початком роботи над вокальним твором пройти вікторину, що дала змогу перевірити обізнаність студентки у вокальних прийомах. До вікторини входили аудіо та відео матеріали з демонстрацією різних вокальних прийомів. Такі елементи гейміфікації на занятті заохотили студентів та підвищили їх рівень мотивації.

Метод моделювання музичного сприймання та прийом *музичного аналізу* вокального твору допоміг студентам цілісно сприйняти музичний твір через музичний аналіз твору, який включав: відомості про авторів, структуру, гармонічний, мелодійний, ритмічний малюнки тощо. Такий метод дозволив перевірити не тільки вокально-виконавські знання, вміння та навички, а й обізнаність студентів у таких обов'язкових дисциплінах, як: «Гармонія», «Сольфеджіо», «Теорія музики», «Джазове сольфеджіо» тощо.

На другому (інформаційно пошуковому) етапі, який спрямовано на формування інформаційно-пізнавального компоненту виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів було впроваджено наступні методи: усвідомленого методичного навчання, мультимедійної презентації, «Ток-шоу», евристичної бесіди, історичного-дискурсу, метод ескізно-практичних виконавських паралелей.

Метод мультимедійної презентації та прийом *візуалізації вокальних технік та прийомів.* Для реалізації даного методу та прийому викладачам сольного співу було запропоновано за допомогою анімованих презентацій, використовуючи такі програми, як: PowerPoint, PowToon, Canva, Keynote, Prezi, візуалізувати роботу голосового апарату в момент виконання різних вокальних прийомів, наочно показати, що відбувається з голосовими складками при використанні різних типів дихання. Щоб ознайомити студентів з голосовим апаратом людини, викладачі вокалу використали інструмент Pink

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Trombone, за допомогою якого студенти в інтерактивній формі змогли побачити, як змінюється в залежності від положення ротоглоткового каналу (язика, губ, м'якого піднебіння) звучання різних голосних. Такий інтерактивний інструмент дав можливість студентами-вокалістам маючи теоретичне підґрунтя наочно ознайомитись з процесом звукоутворення різних голосних.

Впровадження розробленої методики формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу передбачало застосування ***методу «Ток-шоу»*** та прийому *інтерактивного діалогу між виконавцем-ведучим-аудиторією.* Представлений метод та прийом були реалізовані на заняттях сольного співу у груповому форматі. Студентам було запропоновано після виконання вокального твору відповісти на запитання від викладача (ведучого ток-шоу), які стосувались характеристики вокального твору, літературного, музичного аналізу тощо.

Впроваджуючи ***метод евристичної бесіди*** було застосовано наступні прийоми: *шерінгу, відкритих запитань, індивідуального опитування викладачем сольного співу майбутніх артистів-вокалістів.* «Евристика – історично започаткований Сократом (470-399 рр. до н.е.) особливий метод ведення діалогу, навчання, що ґрунтується на системі навідних питань, які спонукають співрозмовника до самостійного вирішення проблеми» [1]. Сучасна науковиця О. Молчанюк надала визначення поняттю евристична бесіда, «це метод навчання, який полягає у тому, що викладач уміло постав-леними запитаннями спонукає студентів самостійно на основі їх знань, уявлень, життєвого досвіду, спостережень приходити до певних висновків» [1].

У процесі впровадження розробленої методики формування виконавської культури було застосовано ***метод історичного дискурсу*** та прийом *порівняльного аналізу.* Так, на заняттях сольного співу студентам було запропоновано в процесі розучування обраного вокального твору провести самостійно-пошукову роботу з метою історичного та музичного аналізу вокального твору. Завданням було прослухати обрану вокальну композицію у виконанні різних артистів-вокалістів. Якщо це кавер версія, тоді необхідно було знайти оригінал та створити порівняльну таблицю, охарактеризувавши, як змінилось виконання в залежності від інтерпретації твору, прослідкувати чи не втратився першочерговий художній задум твору.

В процесі впровадження методики формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів було застосовано ***метод ескізно-практичних виконавських паралелей*** (за Г. Падалкою) та прийом *самостійної вокально-виконавської підготовки* [2]. На заняттях сольного співу студентам-вокалістам було надано самостійне завдання, яке полягало у дослідженні обраної композиції, описі характеристики стилістичних особливостей, створенні ескізу інтерпретації твору за наступним планом: 1) характеристика літературного твору, музичний аналіз вокальної композиції; 2) характеристика

емоційного настрою, закладеного композитором під час написання твору; 3) схематична робота з нотним матеріалом, де у графічній формі необхідно було позначити динаміку, штрихи, фразування тощо; 4) здійснити пошук вокальних вправ, які будуть вирішувати вокально-технічні труднощі, з якими будуть стикатись вокалісти під час виконання музичного твору. Зазначений метод сприяв розвитку теоретичних та практичних знань студентів і дав можливість більш детально зануритись у виконавський аналіз обраних творів.

На третьому (рефлексивно-аналітичному) етапі, що спрямований на формування контрольно-рефлексивного компоненту виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів, було впроваджено наступні методи: «Година генія», «Мішень», «П’ять пальців», саморегуляції емоційного стану під час концертного виступу.

Впроваджуючи ***метод «Година генія»*** нами було запропоновано студентам використовувати на заняттях сольного співу наступний прийом *активного вивчення навчального матеріалу та «Аргументація власної думки».* Завданням здобувачів було застосовуючи популярну техніку «Розпаковування особистості» у рамках розучуваної теми скласти список питань, які на їх думку потребують більше детального аналізу. Вокалістам необхідно було приділяючи одну годину на день проводити самостійне пошукове дослідження з обраної теми. Результати представлялись на аудиторних заняттях у форматі усної доповіді чи презентації. Також викладачами сольного співу було використано *прийом «Аргументація власної думки».* Після виконання вокальної композиції викладачі пропонували студентам відповісти на запитання, які були націлені на узагальнення знань з пройденої теми.

Метод «Мішень» та прийом *«Сам собі вчитель».* Застосовуючи представлений метод на заняттях сольного співу зі студентами-вокалістами викладачі вокалу пропонували студентам на етапі рефлексії оцінити власне виконання представивши себе викладачем. Студентам було надано аркуш, на якому було зображено мішень поділену на декілька секторів, які позначали певну виконавську діяльність. Вокалістам необхідно було проставити в секторах оцінки. Таким чином, чим вище була оцінка, тим ближче вона розташовувалась до центру. Таке ж оцінювання було проведено і викладачами. Після цього студенти та викладачі обмінювались своїми мішенями та проводили дискусію щодо виставлених оцінок. Такий метод допоміг студентам покращити їх навички самоаналізу, формував у них здатність встановлювати цілі для покращення власної творчої діяльності.

Використання ***методу «П’ять пальців»*** та прийом *«Поділись думками»* був націлений на засвоєння студентами-вокалістами отриманих теоретичних та практичних знань. Викладачі застосовували представлений метод на етапі рефлексії, він дав змогу налагодити зворотній зв’язок між викладачами та студентами. Завданням студентів було подивитись на долоню та за першою літерою назв пальців пригадати наступні аспекти рефлексії: М (мізинець) –

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мудрість: що нового я дізнався за сьогоднішнє заняття? Які нові знання були мною освоєні (навчально-методичні, вокально-виконавські знання)? У якій професійній сфері примножились мої знання та підсилилась компетентність (вокальній, акторській, композиторській)? Які нові ідеї мені приніс сьогоднішній день? Б (безіменний палець) – бажання досягти мети: які кроки я сьогодні зробив у напрямку свої цілей і досягнень? С (середній палець) – самопочуття: які емоції та почуття переважали протягом заняття? Які процеси сприяли високій мотивації та позитивним емоціям? В (вказівний палець) – взаємодія: які дії я сьогодні здійснив, щоб допомогти іншим людям? Чи відбулися зміни в моїх стосунках з викладачем, концертмейстером, вони стали кращими або гіршими? Чи принесло сьогоднішнє заняття нові професійні знайомства? В (великий палець) – витривалість: які кроки сьогодні було зроблено мною, щоб підтримати своє фізичне здоров'я, силу та форму? Як я відновив свої сили після заняття з вокалу?

У рамках проведення прийому *«Поділись думками»* викладачі вокалу пропонували студентам дати відповідь на запитання, що давали змогу оцінити їх мотивацію до навчання, пріоритети, цілі, музичні вподобання тощо.

В ході формувального експерименту було також застосовано ***метод саморегуляції емоційного стану під час концертного виступу*** та *прийом віртуального виступу.* Так на заняттях сольного співу викладачі вокалу у рамках проведення прийому *віртуального виступу* пропонували студентам зануритись в аутогенний стан та детально (сцена, костюм, глядачі, виконання пісні тощо) уявити момент виступу, налаштовуючи себе тільки на позитивні емоції. Також для саморегуляції емоційного стану було застосовано тренінг *«Аптечка моїх ресурсів»*, на якому студентам необхідно було написати власні хобі, захоплення, які допомагають їм впоратись зі стресовими ситуаціями, що виникають у повсякденному житті. Оцінивши список, який написали студенти, викладачі змогли допомогти студентам налаштуватись на вдалий виступ та впоратись із хвилюванням перед виходом на сцену.

На четвертому (активно-творчому) етапі, що спрямований на формування інтерпретаційно-виконавського компоненту виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів, було впроваджено наступні методи: аудіовізуально-кінестетичного навчання, позиціонування, планомірного навчання, створення виконавської партитури музичного твору, мисленнєвого співу, «Театралізація музичного номеру».

Формування інтерпретаційно-виконавського компоненту виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу здійснювалось шляхом впровадження ***методу аудіовізуально-кінестетичного навчання*** та прийомів *створення образу персонажа, візуалізації вокальних технік, педагогічної імпровізації* [3]. Використовуючи метод на заняттях сольного співу викладам вокалу необхідно було при подачі нового матеріалу застосовувати всі види сприйняття інформації студентами, а саме:

аудіальний, візуальний та кінестетичний. Отже, для студенів, що сприймають інформацію візуально викладачі намагались подавати матеріал використовуючи презентації, для більш наочного представлення теми. Для студентів аудіалів – на прикладі відео та аудіо матеріалів, кінестетикам легше сприймати інформацію через рухи, дотики тощо. Є ще дискрети (на практиці зустрічаються дуже рідко) – люди, які сприймають інформацію за допомогою таблиць, цифр, статистик, діаграм. Впроваджуючи даний метод на заняттях сольного співу викладачі намагались поєднати всі види сприйняття інформації студентами-вокалістами. Так, під час проходження нових тем та закріплення пройденого матеріалу викладачами було використано аудіо матеріали зразкового виконання обраних композицій, демонстрацію нотного матеріалу та різноманітні вправи з акторської майстерності.

В процесі впровадження методики формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів було застосовано ***метод позиціонування*** та *прийом пластичної лексики.* Завданням викладачів було допомогти та віднайти індивідуальні риси студентів у вокальній діяльності, що вирізняло б їх серед інших артистів-вокалістів. Впровадження методу відбулося у три етапи. *Перший (підготовчий)* – пошук разом з викладачем вокалу індивідуальних рис студентів під час співу. *Другий (основний)* – підбір відповідного репертуару, враховуючи побажання та смаки вокалістів. *Третій (завершальний)* – презентація обраного вокального твору студентами на індивідуальних заняттях сольного співу. Впровадження методу «Позиціонування» допомогло вокалістам під керівництвом викладачів сольного співу віднайти особистий образ, не схожий на інших виконавців.

В ході формувального експерименту було також застосовано ***метод планомірного навчання*** та прийоми *«Поступове нарощування складності», «Проведення систематичних репетицій», «Фіксація прогресу та оцінка результату»* [4]. На заняттях сольного співу викладачами вокалу було поставлено перед студентами наступне завдання, окремо виконати інструментальний супровід та вокальну лінію a capella. Після виконання поставлених завдань студентам необхідно було з’єднати дві виконавські дії, та продемонструвати результат на аудиторному занятті.

Формування інтерпретаційно-виконавського компоненту виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу здійснювалось шляхом впровадження ***методу створення виконавської партитури музичного твору*** та прийому «*Виконавська партитура вокального твору».* Завданням студентів було маючи перед собою нотний матеріал виконуваного твору, у графічній формі позначити фразування, динаміку, штрихи, окреслити складні вокальні моменти в пісні тощо. Виконання такого графічного завдання позитивно вплинуло на подальшу роботу студентів над вокальним твором, адже на початковому етапі розучування вони мали можливість наочно бачити важливі елементи в пісні, на які необхідно звернути увагу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

З метою формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів було впроваджено ***метод мисленнєвого співу*** та прийом *уявного проспівування музичного твору* [5]. Застосування представленого методу на заняттях сольного співу відбувалось наступним чином. Перед виконанням вокального твору студентам було запропоновано виконати його «уявно», за допомогою внутрішнього слуху. Такий метод допоміг вокалістам звернути більш детальну увагу на такі ключові моменти пісні, як драматургія, динаміка, фразування, ритмічний малюнок, відчути емоційну складову музичного твору. Після такого уявного проспівування студенти мали виконати вокальний твір голосом.

Також важливим був ***метод «Театралізація музичного номеру»*** та прийоми: *«Читання тексту і його аналіз», «Театралізація уривків з музичного твору», «Складання опорного конспекту».* Основним завданням представленого методу було навчити студентів за допомогою рухів, жестів, міміки, хореографії передавати художній задум вокальної композиції. На занятті сольного співу викладачами зі студентами було використано прийом *«Читання тексту і його аналіз».* Обравши вокальний твір студентам необхідно було проаналізувати літературний текст, виділити основні образи і охарактеризувати їх, також звернути увагу на емоційні акценти та, на які слова вони припадають. В залежності від цього дослідити, як буде змінюватись динаміка протягом всього твору і виділити загальну кульмінацію всього твору. Використання методу «Театралізація музичного номеру» сприяло формуванню інтерпретаційно-виконавського компоненту виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів.

Вище запропонована методика була впроваджена на етапі формувального експерименту з дослідно-експериментальної роботи з формування виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу у вищих закладах освіти мистецького спрямування м. Києва, Ніжина, Мукачево.

Зокрема, нами було виявлено, що на початку експерименту стан сформованості виконавської культури на високому рівні у студентів експериментальної групи становив 11,14 %, а наприкінці результати суттєво виросли – 35,67%; на середньому рівні було 42,72%, наприкінці експерименту стало 53,63%; показники низького рівня сформованості виконавської культури показали на початку експерименту 46,14%, наприкінці – 10,7 %.

Проведений контрольний зріз наприкінці формувального експерименту дозволив констатувати суттєві позитивні зрушення у рівнях сформованості виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу за усіма визначеними критеріями, що свідчить про дієвість розробленої методики.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо сказати, що складовими виконавської культури майбутніх артистів-вокалістів є вокально-

технічні вміння та навички студентів, а також вміння розкриття художньо-образного композиторського задуму, закладеного в музичному творі, адже для успішного виконання обраного твору вокалістам необхідно розуміти стиль та жанр вокального твору, його виконавську інтерпретацію. Процес формування вокальної культури майбутніх артистів-вокалістів є вагомим компонентом їх професійного зростання на мистецькій «ниві». Проведений контрольний зріз наприкінці формувального експерименту дозволив констатувати результативність та дієвість вище запропонованої методики.

Література:

1. Молчанюк О. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів у процесі евристичної бесіди. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2010. Т. 6, № 63. С. 257.

2. Лі Жуйцін. Поетапна методика розвитку музично-естетичного смаку підлітків у процесі співацького навчання / Жуйцін. Лі // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* - 2018. - № 6. - С. 109-119. - URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_6_13.

3. Методичний бюлетень «Аудіовізуально-кінестетичний метод навчання». *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/metodichniy-byuleten-audiovizualno-kinestetichniy-metod-navchannya-117787.html (дата звернення: 14.10.2024).

4. Петренко М. Б. Основні етапи формування концертмейстерських інтерпретаційних умінь майбутніх учителів музичного мистецтва / М. Б Петренко // *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. - 2014. - Вип. 43. - С. 135-145.

5. Гунько Н.О., Чехуніна А.О. Творчий розвиток майбутнього педагога музиканта у процесі художньої інтерпретації вокальних творів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2020. №70, Т. 1. С. 191-195.

References

1. Molchanjuk O. (2010). Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti molodshykh shkoliariv u protsesi evrystychnoi besidy [Development of cognitive activity of junior pupils in the process of heuristic conversation]. *Pedagogy of Formation of Creative Personality in Higher and Secondary Schools, 6 (63),* 257 [in Ukrainian].

2. Li, Zh. (2018). Poetapna metodyka rozvytku muzychno-estetychnoho smaku pidlitkiv u protsesi spivatskoho navchannia [Phased methodology for the development of musical-aesthetic taste of teenagers during teaching singing]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, (6),* 109-119 [in Ukrainian].

3. Metodychnyi biuleten «Audiovizualno-kinestetychnyi metod navchannia» [Methodical bulletin "Audiovisual-kinesthetic teaching method"]. *Na Urokom educational project for teachers.* Retrieved from https://naurok.com.ua/metodichniy-byuleten-audiovizualno-kinestetichniy-metod-navchannya-117787.html (data zvernennja: 14.10.2024) [in Ukrainian].

4. Petrenko, M. B. (2014). Osnovni etapy formuvannia kontsertmeisterskykh interpretatsiinykh umin maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [The main stages of concertmaster interpretation skills formation among future music art teachers]. *Educational and research tools, (43),* 135-145 [in Ukrainian].

5. Ghunjko, N. O., & Chekhunina, A. O. (2020). Tvorchyi rozvytok maibutnoho pedahoha muzykanta u protsesi khudozhnoi interpretatsii vokalnykh tvoriv [Future pedagogue-musician's creative development in the process of artistic interpretation of vocal]. *Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools, (70),* 191-195 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:793.38:004

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-876-887

Терешенко Наталя Віталіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри хореографічного мистецтва, Херсонський державний університет, м. Херсон, https://orcid.org/0000-0001-7851-0068

СУЧАСНІ ЦИФРОВІ РЕСУРСИ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ БАЛЬНИХ ТАНЦІВ: ІНТЕРАКТИВНІ ПІДХОДИ ТА ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ

Анотація. Сфера освіти нині зазнає серйозних змін, однією з яких стала цифрова трансформація. Вона охоплює як упровадження новітніх технологій, так і переосмислення підходів до викладання та навчання. Стаття мала на меті дослідити використання сучасних цифрових ресурсів, інтерактивних підходів і можливостей дистанційного навчання, що сприяють ефективному викладанню бальних танців. Бальні танці є різновидом сценічного мистецтва, яке поєднує в собі елементи спорту, музичної ритміки й естетичного виховання. Вони вимагають високої дисципліни, фізичної підготовки та відмінного відчуття ритму, а також здатності працювати в парі, що є ключовим аспектом цього мистецтва. Перехід на дистанційне навчання, спричинений введенням воєнного стану в Україні, став серйозним викликом для закладів освіти мистецького напрямку, де практичні заняття відіграють ключову роль. Однак, незважаючи на труднощі, викладачі знайшли ефективні способи адаптації навчального процесу до онлайн-формату, розробивши нові методики та підходи до викладання різних видів мистецтва, зокрема і хореографічного. Проаналізовано ключові переваги та недоліки дистанційного навчання в контексті викладання бальних танців. Розглянуто сучасні цифрові технологій, такі як віртуальна, доповнена реальність та інші інструменти, які можуть підтримувати інтерактивні підходи і дистанційне навчання, зокрема для розвитку та вдосконалення танцювальних навичок. Аналізуючи сучасні педагогічні технології, було зроблено висновок, що на заняттях з бальних танців можна активно використовувати різноманітні інноваційні інструменти, проте кожен з них вимагає адаптації до специфіки навчального процесу й індивідуальних потреб здобувачів хореографічної освіти. Впровадження цифрових ресурсів у викладання бальних танців сприяє формуванню нових методик, які підвищують ефективність і якість навчання, забезпечуючи здобувачам освіти можливість розвиватися в комфортному і стимулюючому середовищі. Завдяки поєднанню традиційних і цифрових технологій, викладання бальних танців стало більш доступним і дозволяє навчатися навіть дистанційно, зберігаючи високу якість підготовки майбутніх хореографів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: інформаційні технології, хореографічне мистецтво, дистанційне навчання, інтерактивні методи.

Tereshenko Natalia Vitalyivna PhD in Pedagogical Sciences, Docent, Docent Department of Choreography Art, Kherson State University, Kherson, https://orcid.org/0000-0001-7851-0068

MODERN DIGITAL RESOURCES FOR TEACHING BALLROOM DANCE: INTERACTIVE APPROACHES AND DISTANCE LEARNING

Abstract. The education field is undergoing profound changes, including digital transformation. This transformation includes not only the introduction of the latest technologies but also a rethinking of approaches to teaching and learning. The article aimed to investigate the use of modern digital resources, interactive techniques and distance learning opportunities that contribute to the effective teaching of ballroom dancing. Ballroom dancing is a type of stage art that combines elements of sports, musical rhythms and aesthetic education. They require a high degree of discipline, physical fitness, an excellent sense of rhythm, and the ability to work in pairs, a vital aspect of this art. The transition to distance learning, caused by the introduction of martial law in Ukraine, has become a severe challenge for educational institutions of the artistic direction, where practical classes play a crucial role. However, despite the difficulties, the teachers found effective ways to adapt the educational process to the online format, developing new methods and approaches to teaching various types of art, including choreography. The key advantages and disadvantages of distance learning in teaching ballroom dancing are analysed. Modern digital technologies, such as virtual, augmented reality, and other tools that can support interactive approaches and distance learning, particularly for developing and improving dance skills, are considered. Analysing modern pedagogical technologies, it was concluded that various innovative tools can be actively used in ballroom dance classes, but each of them requires adaptation to the specifics of the educational process and the individual needs of students of choreographic education. The introduction of digital resources in the teaching of ballroom dancing contributes to the formation of new methods that increase the effectiveness and quality of education, providing students with the opportunity to develop in a comfortable and stimulating environment. Thanks to the combination of traditional and digital technologies, the teaching of ballroom dancing has become more accessible. It allows learning even remotely while maintaining a high quality of training for future choreographers.

Keywords: information technologies, choreographic art, distance learning, interactive methods.

Постановка проблеми. Сучасні інновації у різних сферах життя, особливо в освіті, створили умови для активного впровадження цифрових

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

технологій у навчальний процес. За останні двадцять років технології значно розвинулися, впливаючи на світогляд людей і змінюючи їхнє сприйняття світу. Заклади вищої освіти активно впроваджують різні інновації (нові методичні принципи, форми викладання та навчання) у процес підготовки майбутніх фахівців, зокрема хореографів. Бальна хореографія є невід'ємною складовою хореографічного мистецтва, що відіграє значну роль у загальній системі мистецтв. Різноманітність бальних танців і їхня взаємодія сприяють постійному розвитку та вдосконаленню як самого танцювального мистецтва, так і культури в цілому. Однак із розвитком цифрових технологій постає потреба адаптувати традиційні методи навчання бальної хореографії до сучасних вимог. Важливим завданням стає впровадження інтерактивних підходів і використання цифрових ресурсів, які дозволяють вдосконалювати методику викладання, підвищувати рівень практичних навичок здобувачів хореографічної освіти та забезпечувати доступність навчання для широкого кола охочих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему впровадження цифрових технологій у хореографічну освіту з різних боків висвітлюють як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. З кожним роком процес цифрової трансформації у сфері культури та мистецтв дедалі більше активізується і в Україні. І. Герц зазначила, що внаслідок поєднання різних танцювальних форм, засобів, стилів, цифрових технологій з'являються інновації, які визначально впливають на розвиток усієї світової хореографії [1].

Ю. Сивоконь та М. Печененко розглянули у своїй статті сутність використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у хореографічній освіті. На думку авторів, комп'ютерні технології дають можливість донести мистецтво танцю до мільйонів глядачів через телебачення, кіно та Інтернет, що суттєво змінило сприйняття танцювального мистецтва. Завдяки відеоконференціям, географічні обмеження більше не є перешкодою для викладання хореографії. Тепер кожен охочий має можливість займатися з найкращими викладачами світу, не виходячи з дому. Окрім того, хореографи отримують унікальну можливість працювати з танцюристами з різних країн, створюючи справжні міжнародні проєкти [2]. Л. Мова та ін. дослідили основні аспекти дистанційного навчання хореографів з використанням новітніх інформаційних технологій. У процесі вивчення теоретичних і практичних аспектів використання ІКТ у професійній підготовці танцівників авторами було визначено, що ефективність освітнього процесу залежить від обізнаності та позитивного ставлення викладача до актуалізації своїх компетентностей і освітнього рівня [3].

Н. Терешенко та В. Яма дослідили роль таких цифрових технологій як соціальні медіа в дистанційному навчанні бального танцю. Дослідження підтвердило, що інтеграція соціальних медіа в процес викладання бального танцю є ефективною стратегією, яка сприяє покращенню технічних навичок, підвищенню мотивації і створенню підтримуючого освітнього середовища [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз сучасних перспектив використання Інтернет-технологій у підготовці майбутніх хореографів показав, що формат онлайн навчання танцям є перспективним напрямком, але система контролю якості такого навчання потребує вдосконалення [5]. Особливості онлайн-навчання майбутніх хореографі були також досліджені у працях С. Коельо і С. Менон [6], З. Лі, М. Чжоу та К. Лам [7].

Аналіз останніх наукових робіт з проблематики дистанційного навчання майбутніх хореографів дозволив зробити висновок, що традиційна система професійної підготовки не гарантує достатньої готовності випускників до практичної роботи в галузі хореографії. Зважаючи на те, що процес передачі та засвоєння знань і навичок має ґрунтуватися на принципах мобільності, доступності, швидкості здобуття та передачі інформації та її обробки різними системами, професійна підготовка хореографів потребує вдосконалення для підготовки фахівців до майбутньої професійної діяльності з використанням сучасних цифрових освітніх інструментів.

Метою статті є дослідження сучасних цифрових ресурсів, інтерактивних підходів і можливостей дистанційного навчання, що сприяють ефективному викладанню бальних танців.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація освіти є важливою тенденцією, що сприяє реформуванню та модернізації світового освітнього середовища. Вона передбачає конвертацію всіх видів інформації: текстів, звуків, візуальних елементів, відео й інших даних з різних джерел у цифровий формат. Останні досягнення в цифрових технологіях кардинально змінили підходи до викладання хореографії, покращуючи доступність, якість та ефективність освітнього процесу. Цифрові інструменти стали невід'ємною частиною процесу навчання, сприяючи розвитку танцювальних навичок і креативності у здобувачів освіти. Генеративні та творчі підходи в танцювальній освіті сприяли впровадженню цифрових інструментів, починаючи від мобільних додатків і закінчуючи більш складними цифровими рішеннями. Ці підходи сприяли виникненню нових форм навчання, які дозволяють здобувачам освіти більш глибоко зануритися в танцювальне мистецтво, розширюючи межі креативності й експериментуючи з новими хореографічними ідеями [8].

Сьогодні, у зв'язку з воєнним станом в Україні, більшість закладів освіти перейшли на дистанційний формат навчання. Оскільки на мистецьких спеціальностях навчання значною мірою орієнтоване на практичні заняття, процес запровадження дистанційного навчання тут відбувався дещо повільніше порівняно з іншими спеціальностями. Однак пандемія COVID-19, а потім уведення воєнного стану, стимулювали прискорене впровадження нових сучасних форм і методів викладання різних видів мистецтва, які можна ефективно застосовувати в дистанційному форматі. Багато педагогів охоче випробовують нові методи й активно впроваджують сучасні стратегії

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

викладання хореографічних дисциплін. Цифрові технології надають цінну візуальну та аудіопідтримку для викладачів і здобувачів освіти в процесі викладання та освоєння танцю [9]. Педагоги можуть знайти ресурси та тренінги, що включають відео і медіаматеріали для підсилення своїх занять, забезпечуючи здобувачам хореографічної освіти більш глибокий і практичний досвід танцю. Загалом дистанційний формат навчання пропонує нові можливості для здобувачів освіти та педагогів, але має і свої особливості та труднощі (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги та виклики дистанційної освіти в контексті викладання бальних танців

Переваги	Недоліки
• Гнучкий графік та можливість навчання в зручному місці і темпі сприяють більш індивідуальному підходу до освоєння дисципліни. • Безперервний зв'язок і взаємодія між всіма учасниками освітнього процесу за допомогою можливостей мережі Інтернет. • Освітній процес включає використання новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, що підвищує навички роботи з ними. • Самоорганізація здобувачів освіти, розвиток їх творчого та інтелектуального потенціалу зростають завдяки самостійності і бажанню досягти нових знань. • Здобувачі хореографічної освіти можуть переглядати записи відомих творів бальної хореографії, обираючи матеріали самостійно.	• Недостатній прямий контакт між викладачем і здобувачами освіти, який є важливим для освоєння основних рухів і варіацій. • Відсутність необхідного технічного обладнання (комп'ютер, стабільний Інтернет) у деяких здобувачів освіти. • Ризик соціальної ізоляції, оскільки заклади освіти є осередками соціальної взаємодії, важливої для розвитку молоді. • Загроза хакерського втручання в електронні бази даних навчальних ресурсів.

Джерело: власна розробка автора.

Перехід на дистанційне навчання в сфері культури та мистецтва має свої особливості. Опанувати деякі види творчості без безпосереднього спілкування з викладачем практично неможливо. Для ефективного навчання в цій галузі необхідний прямий контакт між здобувачем освіти та викладачем, який дозволяє набути необхідних теоретичних знань і практичних навичок. Тому інтеграція дистанційних форм навчання до традиційної системи освіти можлива лише в певних межах, збереженням значної частини занять у форматі очного спілкування.

Основними формами організації занять для майбутніх хореографів під час дистанційного навчання є:

1) відеоконференції (форма навчання, що забезпечує прямий зоровий контакт, комунікацію й обмін думками між учасниками освітнього процесу);

2) аудіоконференції (форма навчання, що здійснюється через телефонні розмови);

3) самостійне навчання (форма, яка не передбачає безпосереднього контакту між викладачем і студентами);

4) самоосвіта (форма, за якої здобувач освіти самостійно покращує свої знання) [10, с. 16].

Відеоуроки стали невід'ємною частиною дистанційного навчання майбутніх хореографів, зокрема і при викладанні бальних танців. Завдяки платформам типу Zoom, здобувачі освіти мають змогу в реальному часі спостерігати за демонстрацією техніки та отримувати миттєвий зворотній зв'язок від викладача. До того ж, записи відеоуроків дозволяють здобувачам хореографічної освіти повторювати складні елементи та вдосконалювати свою майстерність у зручний для них час.

Варто зазначити, що платформа Moodle відіграє значну роль у дистанційному навчанні здобувачів хореографічної освіти, оскільки вона дозволяє мати доступ до навчальних матеріалів, планів стажування, самостійних завдань і відеоматеріалів в онлайн-форматі. Також для вивчення хореографічних дисциплін на платформі Moodle використовуються онлайн-чат і дискусійні форуми.

Як відомо, для занять з хореографічних дисциплін потрібен просторий зал. Однак у домашніх умовах багато здобувачів освіти та викладачів стикаються з обмеженням простору. Це спонукало викладачів творчо підійти до пошуку нових методів навчання та адаптації викладацьких методик. Під час онлайн-занять з хореографії здобувачі освіти отримують та опрацьовують відеоматеріали з методик виконання вправ і комбінацій, запропонованих викладачем, а також аналізують музичний супровід для танцювальних комбінацій.

Ключові переваги сучасних технологій дистанційного навчання полягають у нових можливостях, які вони відкривають для суспільства. Так, педагоги можуть записувати репетицію танцювального номера за допомогою камери смартфона, а потім переглядати її на великому екрані, аналізуючи точність виконання рухів та обговорюючи допущені помилки. Важливим також є вдале поєднання традиційних методів з інноваційними підходами в щоденній педагогічній практиці. Використання цифрових технологій у дистанційному навчанні сприяє підвищенню залученості та мотивації здобувачів освіти, надає легкий доступ до інформації, зручність у реалізації спільних проєктів і можливість охопити ширший спектр стилів навчання.

До популярних цифрових технологій, що використовуються в процесі навчання майбутніх хореографів, відносяться програми для аналізу рухів та вдосконалення певних хореографічних навичок (табл. 2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2

Популярні програми для аналізу рухів та вдосконалення хореографічних навичок

Категорія програм	Приклади та характеристика
Аналіз рухів	• Dartfish – інструмент для вповільнення, повторення відео та порівняння виконань • Motion Lab – інструмент, який використовує штучний інтелект і машинне навчання для аналізу рухів.
VR-технології	• Ballet VR – віртуальна балетна студія, де зворотній зв'язок забезпечує наявність віртуального інструктора • Dance Studio VR – додаток, який сприяє вдосконалення навичок у різних напрямках від бальних танців до хіп-хопу • The Thrill of the Fight – онлайн-інструмент, який використовується для тренування координації, балансу та реакції
AR-технології	• Steps Studio AR – додаток, який показує віртуальні хореографічні лінії і маркери у реальному оточенні, що поліпшує розуміння та засвоєнню здобувачами хореографічної освіти складних рухів; • Dancetrakr – використовується для відстеження рухів і надання зворотного зв'язку в реальному часі; • ARchitecture – додаток, який допомагає створювати хореографічні творів із вмістом віртуальних елементів.
Цифрові платформи та онлайн-ресурси для навчання	• YouTube – сервіс, де можна знайти різноманітні танцювальні відео, майстер-класи та навчальні матеріали. • Vimeo – онлайн-платформа з високоякісними танцювальними відео, професійними та незалежними хореографічними постановками; • DanceTabs – платформа, яка пропонує хореографічні нотації і матеріали з різних стилів. • Dance Informa – онлайн-сервіс, який містить новини, статті та інтерв'ю зі світу танцю.

Джерело: власна розробка автора.

Використання інтерактивних додатків та веб-платформ для викладання бальних танців відкриває нові можливості для навчання, роблячи процес більш доступним і різноманітним. Веб-платформи, такі як Zoom або Moodle, забезпечують проведення занять у форматі онлайн, що дає змогу викладачам наочно демонструвати рухи та коригувати помилки в режимі реального часу. Більше того, інтерактивні додатки для аналізу рухів, наприклад, Coach's Eye або Hudl, допомагають детально розбирати техніку виконання танцю, надаючи можливість студентам покращувати власні навички за допомогою відеоаналізу.

YouTube може використовуватися як платформа для представлення або пошуку інформації. Викладачі, створюючи власний контент, можуть завантажувати власні відео та рекомендувати відеоматеріали інших досвідчених

авторів, щоб активізувати навчання, зацікавити здобувачів освіти і забезпечити їхню візуальну залученість. Майк Крістіансен, викладач соціальних наук у середній школі Кент-Меридіан, зазначає, що інтеграція YouTube і відеоматеріали є важливим методом залучення студентів і трансформує структуру курсу, роблячи його більш орієнтованим на здобувачів освіти [2, с. 306]. Ресурси з акаунтів відомих хореографів (таких як Олена Шоптенко, Олена Коляденко, Шон Бенкхед, Джакель Найт, Перріс Гебель, Крістофер Скотт та ін.) можуть також надихнути здобувачів хореографічної освіти, підвищуючи їхню мотивацію та сприяючи творчому розвитку. Завдяки таким джерелам майбутні хореографи отримують можливість ознайомитися з передовими методиками, навчальними підходами і технічними особливостями, які використовують провідні майстри галузі. Залучення цифрових ресурсів до навчальної програми забезпечує здобувачам хореографічної освіти комплексне уявлення про сучасні глобальні тенденції, збагачує їхнє розуміння культури танцю та сприяє формуванню їхньої особистої професійної майстерності.

Сучасні технології постійно розвиваються, проникаючи на усі рівні освіти та вимагаючи постійного дослідження для підтримки новітніх тенденцій у навчанні. Сьогодні інтернет став потужним інструментом для професійного розвитку майбутніх хореографів. Безкоштовні онлайн-тренінги та відкриті матеріали досвідчених педагогів надають унікальну можливість вивчати нові методики, вдосконалювати власну техніку і розширювати світогляд. Особливо цінними є відеоматеріали, які демонструють виконання фігур, типові помилки та способи їх виправлення, а також готові конкурсні програми.

Ефективними інструментами для підтримки процесу викладання хореографії, зокрема бальних танців, в умовах дистанційного навчання є соціальні медіа, а саме Instagram та TikTok. Це пов’язано з тим, що завдяки їхньому використанню в процесі навчання існує можливість підвищити якість освітнього контенту, створити певну спільноту та покращити взаємодію між викладачами і здобувачами освіти. Так, наприклад, створення і поширення навчального контенту у вигляді коротких відео дозволяє ефективніше доносити матеріал, роблячи процес навчання більш доступним і цікавим [4]. Instagram та TikTok пропонують викладачам ефективні інструменти для візуалізації навчального матеріалу, особливо в такому напрямі як бальні танці. Однак, для успішного використання цих платформ у навчанні закладам вищої освіти необхідна чітка стратегія, яка враховує як переваги, так і ризики. Саме завдяки соціальним медіа на сьогоднішній день можливо проводити хореографічні заняття в домашніх умовах, у будь-який час і в будь-якому місці [1].

Бальні танці є результатом злиття європейських танцювальних традицій з ритмами Африки та Латинської Америки. На межі XIX–XX століть цей синтез дав початок новим динамічним і виразним танцям. Сьогодні бальні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

танці поділяються на європейську та латиноамериканську програми, кожна з яких має свої характерні риси і вимагає особливого підходу до навчання.

Процес навчання бальних танців спрямований на максимальне розкриття творчої індивідуальності кожного здобувача освіти, формування почуття відповідальності, наполегливості, точності у виконанні хореографічних завдань, а також на розвиток уміння працювати самостійно. Для багатогранного розвитку таланту молодого митця необхідне систематичне подолання нових, дедалі складніших завдань. Важливим елементом навчання є перегляд театральних вистав, що містять хореографічні дивертисменти, відвідування мистецьких виставок, музичних і літературних концертів із подальшим їх обговоренням під час курсу. Ефективність занять з бального танцю значною мірою визначається методичною компетентністю педагога. Однак не всі викладачі мають достатній рівень методичних знань, що впливає на якість викладання бальної хореографії. З огляду на виховну цінність бального танцю, доцільно застосовувати методику, засновану на особистісно-діяльнісному підході, яка передбачає взаємопов'язані процеси навчання, виховання і розвитку здобувачів освіти через бальний танець [11]. Основний акцент робиться на формуванні навичок міжособистісного спілкування, культурі комунікації, творчому освоєнні техніки бального танцю, а також на здатності до самовдосконалення та самореалізації, врахуванні індивідуального досвіду і кращих практик відомих педагогів та танцювальних пар.

Зростаючі вимоги закладів вищої освіти до методичної підготовки викладачів бального танцю підкреслюють важливість професійного оволодіння новими формами й інтерактивними методами викладання. Вивчення та застосування методик, що включають аудіовізуальні і візуальні засоби навчання, є ключовим, оскільки вони сприяють розвитку у здобувачів освіти критичного мислення, здатності аналізувати й осмислювати інформацію, а також застосовувати найкращі практики бальних танців у реальному житті. Окрім того, невід'ємною складовою професійної компетенції педагога-хореографа є високий рівень виконавських навичок. Бальні танці — це складний вид хореографічного мистецтва, який вимагає точного впливу на опорно-руховий апарат здобувача освіти. Тільки володіючи власним досвідом, педагог може ефективно передавати знання і навички, формуючи у майбутніх хореографів правильне виконання рухів.

Ефективність викладання бальних танців в умовах дистанційного навчання значною мірою залежить від здібностей здобувачів освіти, їхньої мотивації і бажання зберегти свою фізичну форму. Під час дистанційних занять важливо приділяти увагу загальній фізичній підготовці. Для підтримки фізичних показників доцільно використовувати такі види тренувань: біг, силові вправи для всіх груп м'язів, а також дихальні вправи. Зручно займатися у домашніх умовах з використанням додаткового інвентарю. В Інтернеті доступно безліч відеоматеріалів з домашніх тренувань.

В цілому, хореографічна освіта зрідка зазнає технологічних змін і здебільшого ґрунтується на традиційних індивідуальних або групових заняттях. Однак давно визнано, що новітні технології мають значний потенціал для підвищення успішності й ефективності навчання майбутніх хореографів, якщо їх використовувати належним чином [12]. Цифрові технології роблять навчальний процес ефективнішим, привабливішим, мотивують, надихають, підвищують продуктивність і допомагають засвоювати та зберігати знання.

Висновки. Викладання бальних танців є невід'ємною складовою підготовки майбутніх хореографів. У процесі навчання здобувачі хореографічної освіти опановують різноманітні стилі бальних танців, від класичних до сучасних, що дозволяє розвинути широкий діапазон виконання. Впровадження цифрових технологій у викладання бальних танців здобувачам хореографічної освіти відкриває безліч нових можливостей, що здатні вдосконалити технічні навички танцюристів, розширити їх творчі горизонти та підготувати до успішної кар'єри. Різноманітне програмне забезпечення надає можливість детально аналізувати кожен рух, виявляючи помилки та неточності, що сприяє підвищенню майстерності майбутніх хореографів. Інтеграція різноманітних цифрових платформ і технологій, таких як інтерактивні додатки для аналізу рухів та онлайн-консультації з викладачами, сприяє створенню комплексного освітнього середовища, яке допомагає здобувачам хореографічної освіти розвивати потрібні навички навіть у дистанційному форматі навчання.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей використання віртуальної та доповненої реальності для створення середовища, яке б імітувало живий контакт між викладачем і здобувачам хореографічної освіти.

Література:

1. Герц І. І. Сучасний танець і новітні технології: грані взаємодії. *Мистецтвознавчі записки.* 2023. № 43. С. 58–63. URL: https://doi.org/10.32461/2226-2180.43.2023.286836 (дата звернення: 31.10.2024).

2. Сивоконь Ю. М., Печененко М. В. Інноваційні технології як засіб оптимізації процесу викладання класичного танцю. *Наукові записки Серія: Педагогічні науки.* 2022. № 207. С. 304–309. URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-304-309 (дата звернення: 31.10.2024).

3. Peculiarities of training choreographers by applying information technologies in conditions of distance learning / L. Mova et al. *Journal of Higher Education Theory and Practice.* 2022. Vol. 22, No. 18. P. 212–222. URL: https://articlearchives.co/index.php/JHETP/article/view/5454 (дата звернення: 31.10.2024).

4. Терешенко Н. В., Яма В. М. Соціальні медіа (Instagram, ТікТок) як інструмент підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 6 (34). С. 1423–1436. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1423-1436 (дата звернення: 31.10.2024).

5. You Y. Online technologies in dance education (China and worldwide experience). *Research in Dance Education.* 2022. Vol. 23, no. 4. P. 396–412. URL: https://doi.org/10.1080/14647893.2020.1832979 (дата звернення : 31.10.2024).

6. Coelho C., Menon S. Online dance training in a social distancing environment: Examining preferences of Latin and ballroom dancers. *Dance Education in Practice*. 2020. Vol. 6, no. 4. P. 23–29. URL: https://doi.org/10.1080/23734833.2020.1831856 (дата звернення: 31.10.2024).

7. Li Z., Zhou M., Lam K. K. L. Dance in Zoom: Using video conferencing tools to develop students' 4C skills and self-efficacy during COVID-19. *Thinking skills and creativity*. 2022. No. 46. Article 101102. URL: https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101102 (дата звернення: 31.10.2024).

8. Wang Z. Artificial intelligence in dance education: Using immersive technologies for teaching dance Skills. *Technology in Society*. 2024. Vol. 77. Article 102579. URL: https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2024.102579 (дата звернення : 31.10.2024).

9. Сизоненко В. А. Особливості навчання в дистанційному режимі в процесі вивчення бальної хореографії. *Мистецтво та мистецька освіта в сучасному соціокультурному просторі* : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф., (3–4 червня 2021 р., м. Бердянськ). Полтава : Сімон, 2021. С. 207–211. URL: http://surl.li/kcwjkv (дата звернення : 31.10.2024).

10. Білоусенко І. В., Васяк В. А., Рехліцька А. Є. Оцінка впливу дистанційної форми навчання на процес підготовки майбутніх хореографів: вивчення сучасних стратегій та методик. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості.* 2024. № 1. С. 13–18. URL: https://doi.org/10.32782/ART/2024-1-2 (дата звернення: 31.10.2024).

11. Жиров О. Особливості формування методичної компетентності педагога бального танцю. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. № 62. С. 338–342. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-51 (дата звернення : 31.10.2024).

12. Пастухов О. А. Хореографічна освіта онлайн: за і проти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2022. № 4. С. 55–60. URL: https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2022.269423 (дата звернення : 31.10.2024).

References:

1. Herts, I. I. (2023). Suchasnyi tanets i novitni tekhnolohii: hrani vzaiemodii [Modern dance and the latest technologies: facets of interaction]. *Mystetstvoznavchi zapysky – Notes on art criticism,* (43), 58–63. Retrieved from https://doi.org/10.32461/2226-2180.43.2023.286836 [in Ukrainian].

2. Syvokon, Yu. M., & Pechenenko, M. V. (2022). Innovatsiini tekhnolohii yak zasib optymizatsii protsesu vykladannia klasychnoho tantsiu [Innovative technologies as a means of optimizing the process of teaching classical dance]. *Naukovi zapysky Seriia: Pedahohichni nauky – Academic notes Series: Pedagogical Sciences,* (207), 304–309. Retrieved from https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-304-309 [in Ukrainian].

3. Mova, L., Churpita, T., Putilina, T., Tymchula, A., Lukianenko, K., & Soloviova, I. (2022). Peculiarities of training choreographers by applying information technologies in conditions of distance learning. *Journal of Higher Education Theory and Practice, 22*(18), 212–222. Retrieved from https://articlearchives.co/index.php/JHETP/article/view/5454

4. Tereshenko, N. V., & Yama, V. M. (2024). Sotsialni media (Instagram, TikTok) yak instrument pidtrymky ta rozvytku navychok u dystantsiinomu navchanni balnoho tantsiu [Social media (Instagram, TikTok) as a tool to support and develop skills in distance learning of ballroom dancing]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies, 6*(34), 1423–1436. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/download/12283/12344 [in Ukrainian].

5. You, Y. (2022). Online technologies in dance education (China and worldwide experience). *Research in Dance Education, 23*(4), 396–412. Retrieved from https://doi.org/10.1080/14647893.2020.1832979

6. Coelho, C., & Menon, S. (2020). Online dance training in a social distancing environment: Examining preferences of Latin and ballroom dancers. *Dance Education in Practice, 6*(4), 23–29. Retrieved from https://doi.org/10.1080/23734833.2020.1831856

7. Li, Z., Zhou, M., & Lam, K. K. L. (2022). Dance in Zoom: Using video conferencing tools to develop students' 4C skills and self-efficacy during COVID-19. *Thinking skills and creativity*, *46*, Article 101102. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101102

8. Wang, Z. (2024). Artificial intelligence in dance education: Using immersive technologies for teaching dance skills. *Technology in Society*, *77*, Article 102579. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2024.102579

9. Syzonenko, V. A. (2021). Osoblyvosti navchannia v dystantsiinomu rezhymi v protsesi vyvchennia balnoi khoreohrafii [Peculiarities of distance learning in the process of learning ballroom choreography]. *Mystetstvo ta mystetska osvita v suchasnomu sotsiokulturnomu prostori: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Art and art education in the modern socio-cultural space: materials of the First All-Ukrainian. science and practice conference,* (pp. 207–211). Poltava : Simon. Retrieved from http://surl.li/kcwjkv [in Ukrainian].

10. Bilousenko, I. V., Vasiak, V. A., & Rekhlitska, A. Ye. (2024). Otsinka vplyvu dystantsiinoi formy navchannia na protses pidhotovky maibutnikh khoreohrafiv: vyvchennia suchasnykh stratehii ta metodyk [Evaluation of the impact of distance education on the process of training future choreographers: study of modern strategies and methods]. *Mystetska osvita ta rozvytok tvorchoï osobystosti – Art education and development of creative personality*, (1), 13–18. Retrieved from https://doi.org/10.32782/ART/2024-1-2 [in Ukrainian].

11. Zhyrov, O. (2023). Osoblyvosti formuvannia metodychnoi kompetentnosti pedahoha balnoho tantsiu [Peculiarities of formation of methodical competence of a ballroom dance teacher]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, (62), 338–342. Retrieved from https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-51 [in Ukrainian].

12. Pastukhov, O. A. (2022). Khoreohrafichna osvita onlain: za i proty [Choreographic education online: pros and cons]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, (4), 55–60. Retrieved from https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2022.269423 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-888-900

Ткачук Галина Володимирівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри інформатики і інформаційно-комунікаційних технологій, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 3-45-82, https://orcid.org/0000-0002-6926-1589

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДОВИЩ ПРОГРАМУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ

Анотація. Стрімкий розвиток цифрових технологій та зростаюча потреба в інтеграції інформаційних технологій в освітній процес ставлять перед нами актуальну проблему дослідження методичних підходів до використання середовищ програмування у підготовці майбутніх учителів інформатики. Використання таких середовищ допомагає педагогам глибше засвоїти складні концепції програмування та створювати інтерактивні, практико-орієнтовані уроки для учнів. Крім того, це сприяє розвитку творчого мислення, критичного аналізу та здатності швидко адаптуватися до нових технологічних умов — важливих компетенцій для вчителів у сучасному освітньому середовищі.

У статті розглянуто методичний підхід до вивчення програмування як сукупність методів, засобів та форм навчання, які забезпечують ефективний освітній процес. Виявлено, що під час підготовки майбутніх учителів інформатики можна організувати різні форми навчання, зокрема індивідуальну та групову роботу, виконання практичних завдань та дистанційне навчання. В межах кожного виду діяльності доцільно використовувати різні середовища програмування.

Особливу увагу в роботі приділено методам навчання, зокрема пояснювально-ілюстративному, практичному, проєктному та дослідницькому підходам. Кожен з цих методів забезпечує унікальний підхід до навчання, сприяючи розвитку навичок розв'язання проблем, критичного мислення та творчості. Інтеграція теорії з практикою дозволяє студентам глибше зрозуміти матеріал та підготуватися до професійної діяльності. Отже, ці методи не лише покращують навчальний процес, але й формують впевненість студентів у своїх здібностях.

Ключові слова: методичні підходи, середовище програмування, майбутні учителі інформатики, дистанційне навчання, Replit, Thonny.

Tkachuk Halyna Volodymyryvna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Informatics and Information and Communication Technologies, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 3-45-82, https://orcid.org/0000-0002-6926-1589

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE USE OF PROGRAMMING ENVIRONMENTS IN THE TRAINING OF FUTURE COMPUTER SCIENCE TEACHERS

Abstract. The rapid development of digital technologies and the growing need to integrate information technologies into the educational process present an актуальна problem for researching methodological approaches to the use of programming environments in the training of future computer science teachers. The use of such environments helps future educators better understand complex programming concepts and learn to create interactive, practice-oriented lessons for students. Moreover, it fosters the development of creative thinking, critical analysis, and the ability to quickly adapt to new technological conditions—essential competencies for teachers in the modern educational landscape.

This article examines the methodological approach to programming education as a combination of methods, tools, and forms of learning that ensure an effective educational process. It has been identified that during the training of future computer science teachers, various forms of learning can be organized, including individual and group work, practical assignments, and distance learning. Within each type of activity, it is advisable to use different programming environments.

The work pays special attention to teaching methods, including explanatory-illustrative, practical, project-based, and research approaches. Each of these methods provides a unique approach to learning, fostering the development of problem-solving skills, critical thinking, and creativity. The integration of theory with practice allows students to gain a deeper understanding of the material and prepare for their professional activities. Thus, these methods not only enhance the learning process but also build students' confidence in their abilities.

Keywords: methodological approaches, programming environment, future computer science teachers, distance learning, Replit, Thonny.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та зростаюча потреба в інтеграції інформаційних технологій у освітній процес зумовлює нову актуальну проблему дослідження методичних підходів до використання середовищ програмування у підготовці майбутніх учителів інформатики. Сучасні виклики, такі як дистанційне навчання, персоналізоване навчання та інноваційні підходи до STEM-освіти, вимагають від вчителів не лише знання теорії, а й практичних навичок роботи з різними програмними середовищами. Використання таких середовищ допомагає майбутнім педагогам краще засвоїти складні концепції програмування та створювати інтерактивні і практико-орієнтовані уроки для учнів. Крім того, це сприяє розвитку творчого мислення, критичного аналізу та вміння швидко адаптуватися до нових технологічних умов, що є важливими компетенціями для вчителів у сучасному освітньому просторі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Підґрунтям визначеної у статті проблеми вважаємо низку нормативних документів, а саме: Закони України «Про освіту» (2017); «Про вищу освіту» (2014); Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року (2019); Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (2022); Концепція розвитку педагогічної освіти (2018); Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024) та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи значний науково-методичний потенціал розробок та праць учених, варто відмітити роботи, які стосуються вивчення програмування та різних аспектів використання середовищ програмування в освітньому процесі. У роботі Т. Вакалюк, В. Болотіної, Є. Байлюк, О. Покотило описано різноманітні ігрові онлайн-сервіси для вивчення мов програмування: Blockly, Code.org, Check iO, FlexBox Froggy, Code Wars, Code Club. Автори роблять висновок про те, що використання таких сервісів на уроках інформатики сприятиме зацікавленості та мотивації студентівдо вивчення мов програмування [2]; Науковці О. Дудка, О. Власій, Н. Магомета розглядають проблему реалізації компетентнісного підходу до вивчення програмування на Scratch. Автори особливу увагу звертають на формування таких компетентностей як: навчальна, соціальна та громадянська, математична, екологічна грамотність, культурна, а також інформаційно-цифрова. Зокрема, проведено аналіз впливу компетентнісних завдань за допомогою Scratch-проектів на розвиток інформаційно-цифрових компетентностей студентів[4]; О. Кривонос, С. Жуковський, М. Кривонос здійснили порівняння середовищ візуального програмування роботів для потреб навчального процесу. Автори наводять критерії порівняння середовищ програмування: візуальна сила засобів програмування; наявність інструментарію, специфіка використання в освітньому процесі [6]; Г. Іванова розглядає середовище блочного програмування Thunkable як логічне продовження вивчення візуальної мови програмування Scratch. Авторкою розглянуто технічні вимоги до роботи із навчальним середовищем, можливі шляхи тестування створеного мобільного додатку, режими роботи середовища Thunkable [5]; В. Величко та ін. розглядають різні засоби для вивчення програмування, в тому числі штучний інтелект. Зокрема, у роботі мова йде про платформу GPT від компанії OpenAI, яка дає змогу створювати вихідні коди та досліджувати їх. При цьому автори зазначають, що генеративний штучний інтелект не здатен повністю замінити програмістів, адже він працює з існуючими алгоритмами і готовими прикладами і не може підходити до виконання завдань творчо [3].

Аналіз наукової літератури дозволив виявити актуальний стан проблеми вивчення програмування у закладах освіти. Незважаючи на значний прогрес у цій сфері, існують суттєві прогалини в методиці навчання програмуванню. Ці прогалини виявляються у недостатньо чітко розроблених підходах до впровадження сучасних технологій, недостатній інтеграції практичних завдань та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відсутності адаптивних методик для різних рівнів підготовки студентів. Зокрема, питання методичних підходів до використання офлайнових та онлайнових середовищ програмування все ще залишається відкритим, особливо у контексті підготовки майбутніх учителів інформатики. Недостатня увага до цього аспекту може призводити до неповноцінної підготовки педагогів, які повинні не лише володіти технологіями, але й бути здатними ефективно їх використовувати у своїй професійній діяльності. Це потребує подальших досліджень та розробки ефективних методичних рішень.

Таким чином, нами визначено **мету нашого дослідження** – проаналізувати та обґрунтувати методичні підходи до використання середовищ програмування у процесі підготовки майбутніх учителів інформатики; розглянути конкретні приклади використання середовищ програмування під час організації освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Основу методичного підходу вивчення будь-якої дисципліни складають сукупність методів, засобів та форм навчання, які використовуються для організації ефективного освітнього процесу. Також важливо, які підходи та інструменти застосовуються для перевірки та оцінки знань і вмінь студентів. Розглянемо усі складові методичного підходу використання середовищ програмування у процесі організації відповідної форми навчання.

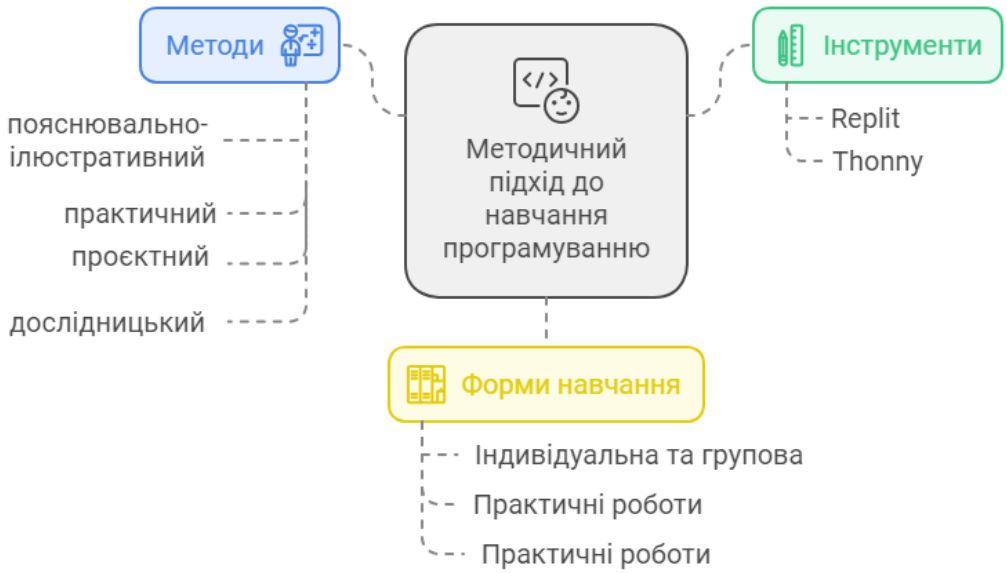

Рис.1. Методичний підхід до навчання програмуванню

У процесі підготовки майбутніх учителів інформатики можна організувати наступні форми навчання під час вивчення програмування: індивідуальна та групова робота, виконання практичних робіт, дистанційна робота. В межах кожного виду робіт можна використовувати те чи інше середовище програмування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Під час ***індивідуальної роботи*** студенти працюють самостійно, виконуючи практичні завдання у середовищах програмування. Це допомагає кожному студентові просуватися у власному темпі.

В якості засобу навчання для індивідуальної роботи студентів можна використовувати будь-яке середовище, яке включає мову Python. Якщо викладач обирає середовище Thonny, то перед виконанням індивідуальної роботи студент повинен навчатись встановлювати його на локальний комп'ютер, адже Thonny працює лише як локальне середовище.

Розглянемо приклад організації індивідуальної роботи студентів під час вивчення програмування у середовищі Thonny.

1. Мета: навчити студентів використовувати середовище Thonny для написання та відлагодження програм на Python. Розвинути навички розв'язування алгоритмічних задач, роботу зі змінними та умовними операторами.

2. Опис завдання: створити програму, яка запитує у користувача вік і перевіряє, чи може він отримати водійські права (мінімальний вік – 18 років).

3. План роботи.

Вступна частина

Інструкція: студент відкриває середовище Thonny на своєму комп'ютері та знайомиться з інтерфейсом. Викладач пояснює, як користуватися основними інструментами Thonny: редактором коду, вбудованою консоллю та засобами відлагодження.

Ресурси: студент може переглянути короткий відеоурок або ознайомитися з інструкцією по роботі з Thonny, яку підготував викладач.

Основна частина

Завдання 1. Написання коду.

Студент самостійно пише код програми, використовуючи базові інструкції Python (рис.2).

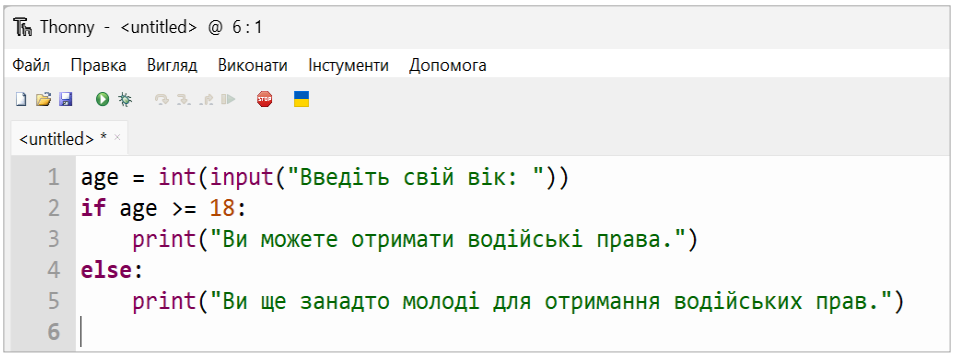

Рис.2. Приклад написаного коду студентом

Студент має протестувати код, вводячи різні значення віку (менше і більше 18 років).

Завдання 2. Відлагодження програми.

Студент використовує інструменти відлагодження в Thonny, щоб покроково виконати програму та спостерігати за тим, як змінюються значення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

змінних. Студент має зрозуміти, як працює оператор if-else, відслідковуючи, коли виконується одна або інша гілка програми.

Завдання 3. Ускладнення завдання.

Викладач пропонує студентам ускладнити програму: додати перевірку на неправильний ввід (наприклад, якщо користувач ввів не число), використовуючи блок try-except (рис.3).

```
try:
    age = int(input("Введіть свій вік: "))
    if age >= 18:
        print("Ви можете отримати водійські права.")
    else:
        print("Ви ще занадто молоді для отримання водійських прав.")
except ValueError:
    print("Будь ласка, введіть коректне число.")
```

Рис.3. Приклад ускладненого завдання

На етапі оцінювання викладач переглядає код студента, оцінює його правильність та стиль написання. Студентові пропонується самостійно проаналізувати, що він вивчив, і які виклики він подолав. Важливо також надавати зворотній зв'язок, вказуючи на сильні сторони та можливі покращення в його програмі.

Після завершення роботи студентові пропонується написати короткий відгук про те, що йому було цікаво і що він хотів би дізнатися далі. Це допомагає усвідомити свої досягнення та заохотити до подальшого вивчення програмування. Такий підхід дозволяє організувати індивідуальну роботу студента у середовищі Thonny, допомагаючи йому самостійно освоїти основи програмування на Python через практичні завдання, при цьому забезпечуючи необхідну підтримку та зворотний зв'язок.

Наступна форма організації освітнього процесу – ***групова робота***, яка передбачає, що студенти працюють у групах, розв'язуючи задачі програмування спільно. Така форма сприяє розвитку командних навичок і кращому засвоєнню матеріалу через обмін досвідом.

Для організації групової роботи студентів щодо вивчення мови Python можна використати онлайнове середовище Replit. Завдяки можливостями, які надає це середовище можна організувати одночасну роботу студентів в межах одного проєкту. Це ідеально підходить для групових завдань, оскільки студенти можуть вносити зміни до коду, бачити правки інших в реальному часі і працювати разом над вирішенням задачі.

Розглянемо приклад організації групової роботи студентів в середовищі Replit.

1. Мета: розвинути навички командної роботи, використовуючи спільне онлайн-програмування в середовищі Replit. Навчити студентіврозв'язувати складніші алгоритмічні задачі, співпрацюючи один з одним у режимі реального часу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2. Опис завдання: студенти повинні спільно розробити гру «Вгадай число». Завдання полягає в тому, щоб користувачеві надавали можливість вгадати випадкове число в певному діапазоні (наприклад, від 1 до 100), а програма давала підказки («більше» або «менше»). Завдання розподіляється між учасниками групи для ефективного співробітництва.

3. План роботи.

Вступна частина

Інструкція: викладач пояснює студентам принципи роботи у Replit, демонструючи можливості спільного редагування коду в реальному часі. Студентам показують, як створювати спільний проєкт та працювати в команді через Replit.

Розподіл ролей: Групи складаються з 3-4 студентів, кожен з яких отримує свою роль у розробці програми. Наприклад:

Програміст 1: Відповідає за генерацію випадкового числа та логіку гри.

Програміст 2: Відповідає за введення даних користувача та перевірку умов.

Програміст 3: Додає функціонал підказок для користувача та повідомлень про перемогу або поразку.

Програміст 4 (якщо є): Відповідає за тестування програми та відлагодження помилок.

Основна частина

Завдання 1. Створення проекту в Replit.

Один із студентів створює спільний проєкт у Replit та ділиться посиланням з іншими членами команди. Всі учасники приєднуються до проекту і можуть одночасно редагувати код у режимі реального часу.

Студенти знайомляться з тим, як Replit відображає зміни, що вносяться всіма учасниками групи, та як користуватися чатом для комунікації в середовищі.

Завдання 2: Спільне написання коду.

```
#Програміст 1
import random
secret_number = random.randint(1, 100)
#Програміст 2
user_guess = int(input("Вгадайте число від 1 до 100: "))
#Програміст 3
if user_guess < secret_number:
  print("Спробуйте більше число.")
elif user_guess > secret_number:
  print("Спробуйте менше число.")
else:
  print("Вітаємо! Ви вгадали число.")
```

Рис.4. Приклад спільного написання коду студентами

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Програміст 1. Пише код для генерації випадкового числа та створює структуру гри. Код для генерації числа може виглядати так:

Програміст 2. Додає логіку введення користувачем свого числа та перевірки правильності:

Програміст 3. Вносить функціонал підказок та виведення повідомлень:

Програміст 4. Тестує код на різних вхідних даних, додає обробку помилок та покращує загальний вигляд програми.

Завдання 3: Відлагодження та тестування.

Після завершення основного коду всі учасники команди працюють над тестуванням програми. Кожен студент перевіряє її на різні сценарії (наприклад, що буде, якщо ввести нечислове значення). Програміст 4 виправляє можливі помилки, використовуючи функціонал відлагодження Replit.

Після успішного тестування студенти презентують свою програму іншим групам, пояснюючи, як вони організували роботу і які виклики долали під час розробки. Викладач запитує студентів про їхній досвід командної роботи, що вони дізналися під час співпраці, і як їм вдалося розв'язати спільне завдання.

Після завершення проєкту кожен студент пише короткий відгук про роботу в команді: що вдалося найкраще, які навички він/вона вдосконалив(-ла) під час спільної роботи, що можна було б покращити у майбутніх проєктах.

Організація групової роботи в середовищі Replit дає змогу студентам спільно вирішувати задачі програмування, розвивати комунікативні та технічні навички, а також навички ефективної співпраці в команді. Replit забезпечує зручні інструменти для онлайн-комунікації та спільного редагування коду, що сприяє успішному виконанню групових проєктів.

Наступна форма організації навчальної діяльності студентів – ***практична робота***. Студенти виконують практичні завдання у комп'ютерному класі під керівництвом викладача, який надає підтримку в реальному часі. Практичні роботи зазвичай проводяться з конкретними завданнями для закріплення знань. Для виконання практичних занять у класі можна використовувати будь-яке середовище програмування з переліку проаналізованих нами.

Більш сучасною формою організації навчального процесу є ***дистанційне навчання***. Така форма навчання передбачає використання онлайнових середовищ програмування (наприклад, Replit), що дають змогу організувати навчання з програмування на відстані. Студенти можуть працювати вдома, маючи доступ до необхідних інструментів через Інтернет. Викладач може просто зайти в середовище Replit і переглянути роботи студентів. В цьому випадку, студент не повинен надсилати свою роботу викладачу, вона одразу стає доступна в середовищі Replit. Для цього студент створює проект у Replit і запрошує викладача до перегляду. Це дозволяє викладачу переглядати роботу в режимі реального часу і спостерігати за змінами, що робить студент.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Також можна проводити дистанційні заняття, під час якого викладач може транслювати свій екран або запустити Replit і разом з студентами кодувати в реальному часі. Студенти можуть приєднатися до проекту та слідкувати за змінами, водночас спілкуючись через вбудований чат або зовнішній комунікаційний інструмент, наприклад Zoom або Google Meet.

Можна визначити деякі особливості використання середовища Replit в умовах дистанційного навчання.

Перша особливість стосується інтеграції з іншими онлайн-інструментами. Replit добре працює в парі з іншими платформами для відеоконференцій, такими як Zoom, Google Meet або Microsoft Teams, що дозволяє викладачу використовувати його під час онлайнових зустрічей для демонстрації коду або організації живих сесій кодування.

Replit підтримує велику кількість мов програмування, що дозволяє вивчати не тільки Python, але й інші мови, такі як JavaScript, Java, C++, тощо. Це робить його універсальним інструментом для навчання різних аспектів програмування.

Оскільки Replit працює в браузері, студенти можуть використовувати його на будь-якому пристрої (ноутбук, планшет або навіть смартфон), що робить навчання доступнішим, незалежно від технічного оснащення комп’ютера студента.

Завдяки тому, що всі проекти зберігаються у хмарі, студенти можуть почати працювати над завданням на одному пристрої, а продовжити на іншому. Це також дозволяє викладачу легко відстежувати прогрес студента та давати зворотній зв’язок на будь-якому етапі роботи.

Таким чином, середовище Replit забезпечує всі необхідні інструменти для організації дистанційного навчання програмуванню. Його особливості, такі як спільне редагування коду в реальному часі, хмарне зберігання проектів, автоматичні тести та інтеграція з іншими онлайн-інструментами, роблять його ідеальним вибором для навчання студентів в умовах дистанційної освіти.

Варто зауважити, що в умовах дистанційного навчання студенти також можуть встановити програмне середовище на своєму комп’ютері, оскільки визначені нами інструменти є абсолютно безкоштовними і доступні для завантаження в мережі Інтернет. В цьому випадку, виконані завдання студенти повинні завантажити в середовище дистанційного навчання (Moodle, Classroom) для того, щоб викладач міг оцінити їх роботу.

У ході запровадження різних форм навчання важливо використовувати відповідні методи навчання, які визначають, яким чином середовище програмування використовується для досягнення освітніх результатів. Нами виділено такі основні методи навчання програмуванню:

– пояснювально-ілюстративний;
– практичний;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– проєктний;
– дослідницький.

Пояснювально-ілюстративний метод навчання полягає у тому, що викладач демонструє програмні середовища, показує, як використовувати різні функції, і пояснює основи програмування, а студенти спостерігають та записують інформацію. Пояснювально-ілюстративний метод дає змогу студентам отримати чітку та послідовну інформацію, що полегшує розуміння нових концепцій. Ілюстрації та приклади коду допомагають візуалізувати складні ідеї, що є особливо корисним для новачків. Демонстрація типових помилок і способів їх вирішення допомагає уникати проблем під час програмування. Після кожного теоретичного блоку студенти можуть застосовувати знання на практиці, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Практичний метод навчання передбачає, що студенти самостійно або під керівництвом викладача виконують практичні завдання у середовищі програмування. Це основний метод навчання програмуванню, який розвиває навички розв’язання задач.

Основною характеристикою практичного методу є акцент на виконанні студентами програмних завдань, вправ та проектів. Студенти застосовують отримані теоретичні знання для розв’язання реальних проблем і створення програм. Наприклад, після вивчення теми про цикли, студенти одразу ж виконують завдання на написання програми, що використовує цикл для обчислення математичної послідовності.

Практичний метод допомагає студентам розвинути навички вирішення проблем та критичного мислення, оскільки вони постійно стикаються з задачами, що потребують логічного підходу до вирішення. Наприклад, під час роботи над проектом, студенти можуть зіштовхнутися з неочікуваними проблемами, такими як помилки в коді або логічні протиріччя. Вони навчаються аналізувати проблему і знаходити шляхи її вирішення.

Практичні завдання дозволяють викладачеві краще оцінити рівень підготовки кожного студента та надавати індивідуальну підтримку. Деякі студенти можуть швидше засвоїти матеріал, тоді як інші потребують більше часу та уваги для розуміння. Викладач може запропонувати різні рівні складності завдань, щоб кожен студент працював на своєму рівні. Наприклад, одні студенти пишуть базовий код для обчислення площі фігури, тоді як інші додають функціонал для роботи з різними типами фігур.

Практична робота часто мотивує студентів, оскільки вони бачать результат своїх зусиль у вигляді працюючих програм. Це сприяє формуванню впевненості у своїх силах та бажанню продовжувати навчання. Наприклад, студенти створюють прості ігри або програми, якими можуть поділитися з друзями або сім’єю, що підвищує їх зацікавленість у програмуванні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Практика допомагає студентам закріпити теоретичні знання. Під час написання коду студенти постійно звертаються до вивченого матеріалу, що сприяє кращому запам'ятовуванню і розумінню концепцій програмування. Наприклад, після теоретичного вивчення списків у Python, студенти виконують завдання на роботу з ними, такі як додавання елементів, сортування списку та інші операції, що поглиблює їхнє розуміння теми.

Практичний метод може бути застосований як під час індивідуальної, так і під час групової роботи. Студенти можуть працювати над власними проектами або спільно вирішувати складніші задачі. Наприклад, студенти можуть індивідуально писати невеликі програми, а потім об'єднуватися у групи для створення великих проектів, таких як веб-додатки або гри.

Практичний метод вчить студентів брати відповідальність за результати своєї роботи. Вони отримують миттєвий зворотний зв'язок у вигляді працюючого або непрацюючого коду, що дозволяє їм самостійно оцінити свої успіхи і невдачі. Наприклад, якщо програма не працює належним чином, студенти мають самостійно знайти помилку і виправити її, що вчить їх бути уважними і відповідальними.

Практичний метод при вивченні програмування дозволяє студентам активніше засвоювати матеріал через постійне застосування знань на практиці. Він сприяє розвитку навичок вирішення проблем, підвищує мотивацію та відповідальність студентів, а також допомагає закріпити теоретичні знання. Цей метод є ефективним як для індивідуальної, так і для групової роботи, що робить його універсальним для різних форм навчання програмуванню.

Проєктний метод навчання передбачає, що студенти створюють свої проєкти за допомогою середовищ програмування. Цей метод допомагає застосовувати знання на практиці, розвиває творче мислення та навички управління проектами. Студенти не лише засвоюють теоретичні концепції, але й отримують можливість застосувати їх на практиці, реалізуючи реальні проєкти. Це допомагає глибше зрозуміти, як теоретичні знання працюють у реальних умовах.

Проєктний метод спонукає студентів до самостійного аналізу проблем і пошуку рішень, що розвиває критичне мислення і навички вирішення проблем. Багато проєктів виконуються в групах, що сприяє розвитку комунікативних навичок, уміння працювати в команді і ділитися ідеями. Загалом, проєктний метод навчання сприяє більш глибокому розумінню матеріалу, підвищує мотивацію студентів і дозволяє їм отримати практичний досвід, який буде корисним у їхній подальшій професійній діяльності.

Дослідницький метод навчання програмуванню спрямований на те, щоб студенти самостійно досліджували нові теми, розв'язували проблеми, ставили експерименти та формулювали висновки. Цей підхід розвиває аналітичне мислення, креативність та навички вирішення проблем. У середовищі

програмування дослідницький метод можна реалізувати через створення проєктів, які вимагають від студентів самостійного пошуку рішень та тестування різних підходів.

Загалом, дослідницький метод навчання сприяє глибшому розумінню предмета, розвиває важливі навички для майбутньої професійної діяльності та заохочує студентів до активної участі у навчальному процесі.

Висновки. Аналіз різних форм організації навчальної діяльності студентів виявив, що вибір форми впливає на використання відповідних методів і засобів. Так, усі форми навчання дають змогу використовувати середовища розробки реального часу (Replit), проте обмеження на ресурси в таких середовищах накладає певні обмеження на завдання, які можуть пропонуватись студентам. Тому для більш серйозного проєктування доцільно використовувати локальні засоби.

Особливе значення мають методи навчання, які включають пояснювально-ілюстративний, практичний, проєктний та дослідницький підходи. Використання цих методів навчання програмуванню є критично важливим для досягнення освітніх результатів. Кожен з цих методів забезпечує унікальний підхід до навчання, сприяючи розвитку навичок розв'язання проблем, критичного мислення та творчості. Завдяки інтеграції теорії з практикою студенти отримують можливість глибше зрозуміти матеріал і підготуватися до професійної діяльності. У результаті, ці методи не тільки покращують навчальний процес, але й формують впевненість студентів у своїх здібностях.

Література:

1. Бондаренко Т.В. Особливості використання програмного засобу Prezi у процесі розробки навчальних презентацій. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Том 63(1). С.1-11.

2. Вакалюк Т. А. та ін. Огляд ігрових онлайн сервісів для вивчення мов програмування. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. С. 192–198.

3. Величко В., та ін. Електронне навчання у процесі вивчення програмування: Інформатика та методика її навчання. *Збірник наукових праць фізико-математичного факультету ДДПУ*. 2023. Вип. 13. С. 54–61.

4. Дудка О. М., Власій О. О., Магомета Н. М. Реалізація компетентнісного підходу до вивчення програмування на Scratch. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2018. Вип. 5. С. 88–96. DOI: https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018.5.8896.

5. Іванова Г. Використання Thunkable для розробки мобільних додатків при вивченні програмування. *Grail of Science*. 2022. Вип. 23. С. 351–354.

6. Кривонос О., Жуковський С., Кривонос М. Порівняння середовищ візуального програмування роботів для потреб навчального процесу. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. Вип. 6(6). С. 175–187.

7. Медведєва М. О., Колмакова В. О., Коровнік І. С. Візуалізація навчального матеріалу: аналіз сучасних онлайн-сервісів. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Випуск 41. Т.2, С. 128–132.

References:

1. Bondarenko, T. V. (2018). Osoblyvosti vykorystannia prohramnoho zasobu Prezi u protsesi rozrobky navchalnykh prezentatsii [Peculiarities of Software Prezi Usage for Designing Educational Presentations]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – *Information Technologies and Learning Tools*, 63(1), 1-11 [in Ukrainian].

2. Vakaliuk, T. A., Bolotina, V. V., Bailyuk, Y. M., & Pokotylo, O. A. (2020). Ohlyad ihrovyh onlajn servisiv dlya vyvchennya mov prohramuvannya [Review of Game Online Services for Learning Programming Languages]. Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 22, 192–198 [in Ukrainian].

3. Velychko, V., Zhukovskyi, S., & Kryvonos, O. (2023). Elektronne navchannya u protsesi vyvchennya prohramuvannya: Informatyka ta metodyka yiyi navchannya [E-learning in the Process of Learning Programming: Informatics and Methods of Teaching It]. Zbirnyk naukovykh prats fizyko-matematychnoho fakultetu DDPU – Scientific Works of the Faculty of Physics and Mathematics of Donbas State Pedagogical University, 13, 54–61 [in Ukrainian].

4. Dudka, O. M., Vlasii, O. O., & Mahometa, N. M. (2018). Realizatsiya kompetentnisnoho pidkhody do vyvchennya prohramuvannya na Scratch [Implementation of Competence-Based Approach to Learning Programming with Scratch]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open Educational E-Environment of Modern University, 5, 88–96. https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018.5.8896 [in Ukrainian].

5. Ivanova, H. (2022). Vykorystannya Thunkable dlya rozrobky mobil′nykh dodatkiv pry vyvchenni prohramuvannya [Using Thunkable for Developing Mobile Apps in Programming Studies]. Grail of Science, 23, 351–354 [in Ukrainian].

6. Kryvonos, O., Zhukovskyi, S., & Kryvonos, M. (2022). Porivnyannya seredovyshch vizual′noho prohramuvannya robotiv dlya potreb navchal′noho protsesu [Comparison of Visual Programming Environments for Robots for Educational Purposes]. Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today, 6(6), 175–187 [in Ukrainian].

7. Medvedieva, M. O., Kolmakova, V. O., & Korovnik, I. S. (2021). Vizualizatsiya navchal′noho materialu: Analyz suchasnykh onlajn-servisiv [Visualization of Educational Materials: Analysis of Modern Online Services]. Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 41(2), 128–132 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37(477)(092)Дра](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-901-913

Ткачук Мирослава Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (067) 729-43-98, https://orcid.org/0000-0001-6456-6730

Ткачук Лариса Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (067) 909-09-06, https://orcid.org/0000-0003-3337-2540

ЕПОХАЛЬНА ПЕДАГОГІКА МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА І СУЧАСНІСТЬ

Анотація. Стаття присвячена розгляду просвітницьких ідей видатного українського вченого і громадського діяча останньої третини XIX – початку XX століття Михайла Драгоманова у контексті проблем сучасності.

В умовах сьогодення метою національного виховання є підготовка особистості, яка має національну свідомість і самосвідомість, цінує свою громадянську, національну й особисту гідність, совість і честь, любить свою землю, мову і культуру, готова обороняти їх від чужих посягань. На перший план виступає розвиток духовності, формування морального інтелекту.

У реаліях воєнного часу і сучасних викликів та загроз соборності України нової актуальності набувають ідеї М. Драгоманова, який одним із перших з тогочасних мислителів зрозумів роль і місце національного питання в реалізації принципів демократії та свободи; розглядав українську національну справу через призму загальнолюдських і гуманістичних ідеалів,

Висвітлено погляди М. Драгоманова на шляхи розбудови української, національної за духом і змістом освіти, яка, на його думку, мала не лише поширювати і підтримувати національну ідею, піднімати загальний рівень культури народних мас, а й сприяти їхній політичній просвіті,

Він учив молодь вірності національним і вселюдським цінностям, заохочував її глибоко опановувати українською національною ідеологією, європейськими політичними ідеями, прагнув виховувати патріотів рідної землі, утверджував у серцях молоді ідеали героїзму, подвижницького життя, наголошуючи на тому, що треба виховувати українців, які глибоко знають історію рідного народу, пройнялися його культурними, духовними цінностями, мають глибоку національну свідомість, вивчають здобутки європейських цивілізованих народів і творчо застосовують їх на своєму національному ґрунті.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, європеїзм, загальнолюдські та національні цінності, гуманізм, духовність, національна ідея, національна свідомість, культура, народна школа, українська мова.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Tkachuk Myroslava Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (067) 729-43-98, https://orcid.org /0000–0001–6456–6730

Tkachuk Larysa Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (067) 909-09-06, https://orcid.org/0000-0003-3337-2540

MYKHAILO DRAHOMANOV'S EPOCHAL PEDAGOGY AND MODERNITY

Abstract. The article is devoted to the consideration of the educational ideas of the prominent Ukrainian scientist and public figure of the last third of the nineteenth and early twentieth centuries, Mykhailo Drahomanov, in the context of contemporary issues.

In today's context, the goal of national education is to prepare a person who has national consciousness and self-awareness, values his or her civic, national and personal dignity, conscience and honor, loves his or her land, language and culture, and is ready to defend them from foreign encroachments. The development of spirituality and the formation of moral intelligence are in the foreground.

In the realities of wartime and the current challenges and threats to the unity of Ukraine, the ideas of M. Drahomanov, who was one of the first thinkers of his time to understand the role and place of the national question in the realization of the principles of democracy and freedom, are gaining new relevance; he considered the Ukrainian national cause through the prism of universal and humanistic ideals,

The article highlights M. Drahomanov's views on the ways of developing Ukrainian education, national in spirit and content, which, in his opinion, should not only spread and support the national idea, raise the general level of culture of the masses, but also contribute to their political education,

He taught young people loyalty to national and universal values, encouraged them to deeply master Ukrainian national ideology and European political ideas, sought to educate patriots of their native land, affirmed in the hearts of young people the ideals of heroism and asceticism, emphasizing that it was necessary to educate Ukrainians.

Keywords: Mykhailo Drahomanov, Europeanism, universal and national values, humanism, spirituality, national idea, national consciousness, culture, folk school, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Україна прагне увійти до культурно-освітнього простору європейської спільноти. У даний час приналежність України до європейської цивілізації не підлягає сумніву, а своїми традиційними національними принципами вона поповнює світовий контекст, збагачує світові

цінності. У реаліях воєнного часу, в умовах повномасштабної війни росії проти України, бачимо, що для українського суспільства притаманна органічна єдність загальнолюдських та європейських цінностей. Згуртованість та єдність українського народу у боротьбі з агресором засвідчує, що ми захищаємо не лише територіальну цілісність, духовну і культурну спадщину України, але й виборюємо право на ті демократичні цінності, без яких неможливе функціонування сучасного суспільства.

В умовах викликів сьогодення, нового розуміння й осмислення набула проблема розробки методолого-теоретичних і методичних засад національного виховання у відповідності до сучасної соціокультурної ситуації. Водночас, українська традиція національного виховання має глибоке історико-педагогічне коріння у творчій спадщині відомих українських педагогів, письменників, громадських діячів, які обґрунтовували шляхи і методи підготовки до життя в ньому майбутніх громадян України. Класична спадщина українських інтелектуалів, зокрема Михайла Драгоманова, дає відповіді на фундаментальні і болючі питання національного виховання з нашої минувшини, сучасності й майбуття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Михайло Драгоманов належить до когорти духовних сподвижників громадського і культурного відродження України, борців за соціальні свободи і гуманізм.

Педагогічна та громадська діяльність М. Драгоманова розглянута та досліджена багатьма сучасними науковцями та дослідниками. У статтях (В. Андрущенко, М. Антонець, В. Борисенко, Г. Волинка, Я. Дашкевич, Н. Дічек, Н. Дробот, В. Зайченко, В. Кириченко, Л. Киян, Л. Климчик, А. Кравченко, С. Майборода, Н. Мозгова, В. Погребняк, М. Попович, С. Стельмах, Т. Стоян, В. Терлецький, П. Федченко та ін.) представлено плюралізм думок і концепцій в оцінці наукових та політичних поглядів ученого.

У низці дисертаційних робіт, автори яких представляють різні гуманітарні спеціальності (М. Антонець, В. Деркач, А. Жуковський, Н. Завірюценко, Л. Климчик, Л. Козуб, Л. Комзюк, Г. Костенко, О. Крук, О. Наумовська, О. Сич, С. Ушій та ін.) та монографій (Т. Андрусяк, А. Круглашов, О. Куца та ін.) були здійснені спроби висвітлення та узагальнення педагогічних ідей М. Драгоманова.

Академік В. Андрущенко у статті «Михайло Драгоманов в освітянському просторі України і Європи: історія і сучасність. Філософський аспект» (2018) стверджує: одним з найпотужніших серед високих постатей українського відродження в українській науці, педагогіці і культурній традиції XIX століття був і залишається Михайло Петрович Драгоманов. Його соціальні, філософські і педагогічні пошуки «не лише узагальнювали наявний педагогічний досвід, але й спрямовували його в майбутнє, охоплювали епоху, що завершувалась, суперечливе сьогодення, і одночасно передбачали епоху,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

що наближалась» [2, с.7]. І далі: «Сьогодні М. П. Драгоманов повертається. Разом із своїм філософсько-педагогічним, етнографічним, історичним і соціологічним доробком, сміливими передбаченнями і конкретними пропозиціями щодо організації шкільної справи. І наше завдання полягає в тому, щоб зрозуміти його, а ще більше – вникнути в суть невисловленого, використати цей доробок для розбудови дійсно національної педагогічної освіти, яка б могла утвердити свою конкурентоспроможність у нинішньому глобальному світі» [2, с.9–10].

Серед останніх досліджень і публікацій відзначимо статтю С. Шевченко **«**Просвітницькі ідеї М. П. Драгоманова» (2022). Авторка статті зазначає, що дбаючи про виховання тогочасної української молоді, Драгоманов орієнтував її на найвищі людські взірці духу, нагадуючи ще й про неодмінну високу моральну якість самовіддано служити рідному народу: «В основі ідеї національного шкільництва М. Драгоманова,…. постановка головної мети виховання – формування гуманної, національно свідомої людини, активного громадянина; орієнтація молоді на високі зразки духовності та працьовитості; відданість рідному народу…» [21, с.792–793].

У статті Л. Чупрія «Михайло Драгоманов – видатний просвітитель українського та болгарського народів» (2023) аналізуються основні етапи життя та діяльності М. Драгоманова, який, пропагуючи вітчизняну історію та культуру, здійснив значний внесок у розвиток історії, культурології, політології, соціології; багато зробив для творення української політичної нації, для розробки стратегії на майбутнє української держави. Підкреслюється, що й за кордоном М. Драгоманов продовжував українську справу. В західних виданнях учений публікував статті про Україну, знайомлячи світ із «забутою» країною в центрі Європи і доводячи її соборність. Він був активним просвітителем України, нещадним борцем з російським самодержавством та деспотизмом [20].

Мета статті - осмислити просвітницькі ідеї Михайла Драгоманова для української педагогічної національної школи і педагогічної думки України.

Виклад основного матеріалу. Ще у 2011 р. на засіданні круглого столу «Українська національна ідея (УНІ) як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та цивілізаційний вектори» д. е. н., проф. С. Вовканич дав відповідь на питання, чому Україна опинилась у тривожній національній **небезпеці** – мовно-інформаційній, духовно-інтелектуальній, енергетичній, економічній, фінансовій, військовій, екологічній, релігійній тощо: «Найімовірніше, з однієї стратегічної причини**:** не усвідомлюємо і не можемо уявити масштаби загроз **«точки неповернення»** – невидимої, наче радіація, але надзвичайно підступної для тих, що хочуть повернутися додому, до свого коріння, духовних джерел свого національного відродження» [18, с.12]. І далі: «У глобальній стратегії уникнення точки неповернення Україна має свої локальні, але дуже серйозні виклики і загрози.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Це, насамперед, об'єднання нації навколо всеукраїнських інтересів, ідей та ідеологій, які можна і слід протиставити більш ніж тривіковим намаганням довести українців через анексію Київської церковної метрополії, голодомори, виселення корінного населення та заселення іншим соціумом, розстріли інтелектуалів тощо до тієї критичної біомаси, що вже не в стані відродити свої духовні та національні цінності, свою етнічну, релігійну чи іншу ідентичність, зрештою, свою **українськість**» [18, с.13].

Отже, на перший план виходить людський фактор – «українська людина як **соборна особистість** з її **всеукраїнськими** почуваннями, болями і сподіваннями» [18, с.16], тобто нагальною є потреба плекання **« націєцентричності** української нації» [18, с.15] «за допомогою насамперед **духовного** вектора, філософії серця» [18, с.15], «на **спільних** духовних цінностях, патріотичних почуваннях та кодах українського народу, на традиціях, нормах і правилах, притаманних його спільноті» [18, с.16]. Час дати відповідь на питання: «наскільки ми всі і кожен особно гідні України, чи не страждаємо тут на дефіцит моралі, самооцінки, національної поваги та профіцит марнославства, україножобії, мімікрії, чвар і гордині?» [18, с.21].

Ліна Костенко, виступаючи 1 вересня 1999 року в НаУКМА з лекцією «Гуманітарна аура нації, або, Дефект головного дзеркала» зазначала: «Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців» [14, с.10].

Якість людського чинника, кадрова проблема, не вперше виходить на передній план. Один із відомих сучасників УНР Микита Шаповал, бачачи як гине республіка й аналізуючи соціально-економічні, духовно-інтелектуальні, національно-патріотичні аспекти занепаду, спересердя занотував лише два слова: «Нема людей» [18, с.21]. Отже, більш функціональну позицію повинна зайняти нова національна **інтелектуальна еліта**, яка, «почавши із себе, побачить, нарешті, Україну в собі, а не тільки себе в Україні, позбудеться популізму, корупції, брехні та інших асоціальних явищ і девіантних форм поведінки; зробить справжній, а не декларативний «український прорив» у підвищенні рівня людського розвитку, інтелектуального капіталу, соціальних стандартів і т. ін.» [18, с.20].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Проблема духовних цінностей піднімає важливе питання – деформацію ціннісних орієнтацій, яку спостерігаємо в нинішньому українському суспільстві. Наслідком економічної кризи, яка з кожним роком все більше поглиблюється; переходу до ринкових відносин, приватизації і пов'язаного з нею «первісного накопичення капіталу», є потяг до збагачення, здобуття матеріальних цінностей [3, с.96]. Свого часу український мислитель Г. Сковорода цей дух наживи, гонитви за багатством, користолюбства, зажерливості, влади речей назвав «сріблолюбством», яке, за переконанням філософа – «роз'їдає душу», призводить до духовної спустошеності, бездуховності.

Отже, нині метою освіти і виховання має стати розвиток духовності, її розкриття в людині, введення людини у світ вищих людських абсолютів і смислів, виховання індивідуальності як такої, формування морального інтелекту.

Національне виховання, «як творення і безупинне вдосконалення нації, має забезпечити підготовку повноцінної особистості, суверенної індивідуальності, яка розуміє свою відмінність від інших народів (без зневаги до них), цінує свою громадянську, національну й особисту гідність, совість і честь, любить свою землю, мову і культуру, готова обороняти її від чужих посягань, дбає про її розбудову» [15, с. 63].

Кожен громадянин суверенної України повинен мати свою національну свідомість і самосвідомість. «Без духовного багатства, сконденсованого в цих поняттях, неможливий повноцінний світ людини-громадянина» [15, с. 117]. Відсутність національної свідомості «нерідко спричиняє оманливе ілюзорне відчуття «меншовартості», «другорядності» рідної мови, культури, врешті, самого себе, породжує комплекс національної і громадянської неповноцінності [15, с. 117 – 118].

В умовах сучасних викликів і загроз соборності України нової актуальності набуває ідея всеукраїнства, висловлена М. Драгомановим на початку ХХ ст. Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) – видатний історик, філософ, громадський діяч, просвітитель, літературний критик і публіцист, фольклорист, етнограф, воістину був для України – «апостолом правди і науки» [13, с. 470].

Як справедливо зазначив академік В. Андрущенко, «оригінальність, «епохальність», а отже й значимість педагогічного вчення мислителя насамперед полягає в обґрунтуванні української національної ідеї як ідеологічного, духовного всієї просвітницької політики і практики України» [1, с.16].

Він «обігнав» свою епоху у царині педагогіки та національного виховання особистості, висловив сутність потреби через освіту і виховання забезпечення життєстійкості нації, яка стверджувалась в умовах бездержавності і жорсткого тиску з боку царської реакції. У своїй багатогранній творчості М. Драгоманов включав до змісту національного виховання стійку волю,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

твердість духу, наполегливість і бойовитість у справі захисту національних інтересів. Він писав: «Українцям залишається тільки йти своєю дорогою і працювати, працювати і працювати для свого народу, сподіваючись тільки на свої сили, не звертаючи занадто великої уваги на сторонніх круків, – ні на тих, що каркають безглуздими циркулярами, ні на тих, які думають збити їх з природнього і строго продуманого шляху удаваними солов'їними піснями» [9, с. 357].

Одним із перших з тогочасних мислителів він зрозумів роль і місце національного питання в реалізації принципів демократії та свободи; гармонійно поєднував загальнолюдські й національні потреби свого рідного краю, розглядав українську національну справу через призму загальнолюдських і гуманістичних ідеалів, «проголошуючи війну всім релігійним, національним, політичним і соціальним ідеям, котрі не узгоджуються з універсальним суспільним і науковим поступом» [8].

М. Драгоманов, обстоюючи значення загальних цінностей, притаманних усьому людству, стверджував: «Треба пошукати чогось іншого, такого, що б стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітньої правди, котра була б спільною всім національностям» [11, с. 322]. Про співвідношення національного й загальнолюдського у вихованні він писав у праці «Чудацькі думки про українську національну справу» словами Цицерона: «Проміж усім, що є почесного в людей, нема нічого славнішого і такого, що так далеко йшло, як товариство людей з подібними їм. Це товариство і ці взаємини інтересів, ця любов до людського роду починається з прихильності батьків до своїх дітей, далі обіймає родичів, приятелів, сусідів, росте в горожанина, котрий дбає о добро цілого міста і свого народу, розширюється на подружні нашому народи і закінчується товариством усього роду людського» [11, с. 323].

Михайло Драгоманов – один із засновників модерного українського мислення, який бачив Україну як частину великого європейського цивілізаційного проєкту. Вчений переконував, що кращим фундаментом для українських автономістських спрямувань є «*європеїзм*», що не заперечує національні особливості. Творчо конструюючи високодуховний ідеал людини – «од України й українства», він образно уточнював: « … стоячи ногами й з серцем на нашій Україні, ми будемо держати свої голови в Європі, а руками обнімати по меншій мірі всю Слав'янщину» [12, с. 102].

М. Драгоманов не тільки окреслював теоретичні орієнтири мети українців – руху до європейської цивілізації, а усією своєю діяльністю й талантом служив їй. Іван Франко говорив про нього: «Драгоманов для нас був ….правдивим учителем і вповні безкорисно не жалував праці, писань і навіть докорів, щоб наводити нас, лінивих, малоосвічених, вирослих в рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації» [19, с. 220].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Михайло Грушевський зазначав, що діяльність Драгоманова «витягала українство з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху і змушувала орієнтуватись на перспективи загального політичного і соціального визволення (…) Місія Драгоманова зробила з сього погляду епоху в українськім житті» [4, с. 3].

Український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик С. Єфремов писав про М. Драгоманова: «Будучи «європейцем української нації» він дійшов висновків, що й тепер декому здаються надто сміливими: «Кожний чоловік, вийшовший з України, кожна копійка потрачена не на українську справу, кожне слово сказане не по-українському – є видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не повернеться в неї нізвідки»» [13, с.466] і застерігав «всі гріхи простяться, окрім гріхів проти народу і розуму» [13, с.466].

Пропагуючи ідеали «європеїзації України», М. Драгоманов високо шанував тих українців, які глибоко знали історію рідного народу, пройнялися його культурними, духовними цінностями, мали національну свідомість, вивчали здобутки європейських цивілізованих народів і творчо застосовували їх на своєму національному ґрунті: реалізували патріотичні цінності, «політичну програму», «систему політичної праці» в інтересах народу [17, с. 6–7].

М. Драгоманов – «Великий українець із національними ідеалами і вселюдськими тенденціями», «фундатор теорії та практики національного виховання» (Ю. Руденко), учив молодь вірності національним і вселюдським цінностям, заохочував її глибоко опановувати українською національною ідеологією, європейськими політичними ідеями, прагнув виховувати патріотів рідної землі. Він утверджував у серцях молоді ідеали героїзму, подвижницького життя, наголошуючи на тому, що треба виховувати українців, здатних «розривати ті пута, що плели нам оці всеросійські ташкентці», «вирватись вкупі з своїм народом з-під держави російської», «розбивати кайдани, чужі державницькі пута, що плутаються на ногах українських», і будувати заможне й щасливе життя кожної особистості, всієї нації. Він вважав, що у справі виховання треба рівнятися на «українців душею і серцем», «людей вільного духу і гарячої крові», які до самовідданої роботи на рідній ниві «приступають із широкими, всесвітніми думками». Саме завдяки М. Драгоманову пріоритетними цінностями в українській педагогіці й теорії виховання стали українська (рідна) мова, патріотизм, історизм, народність, релігійні морально-етичні постулати (духовність).

У статті «Пропащий час: українці під Московським царством (1654-1876)» [10, с. 131–143], М. Драгоманов трактує перебування України у складі Російської імперії як «пропащий час» без позитивних зрушень у національному і соціальному розвиткові. Наголошує на необхідності знати минуле України, щоб не припуститися помилок у новітній період її історії; значну роль у захисті України від іноземної агресії відводить козацтву [5, с. 3–6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

М. Драгоманов, сповідуючи принцип народності у вихованні, вірив у те, що тільки нове, «не задурене» покоління, виховане на «непопсованій науці», буде здатне змінити життя на краще; обстоював думку про те, що школа повинна виховувати дітей у дусі свого народу: знайомити вихованців з його характером, віковічними традиціями, ідеалами, історією, культурою і творчістю.

Вчений вважав українську мову невичерпним джерелом педагогічної культури, знаряддям патріотичного виховання молоді. Він щиро вірив, що мова – це споконвічне знамено нації, безцінний скарб народу, який не можуть відібрати ні закони, ні циркуляри [8]. Драгоманов зазначав: «З усіх ознак національних найясніша мова. Вона має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через який іде до людей освіта» [6, с. 282]. Намагаючись привернути увагу європейської громадськості до нищення української мови, він оприлюднив протест проти ганебної заборони мови цілого народу. При цьому, закликав українців сподіватися лише на власні сили, оскільки «Наївно ждати, щоб загал людей, навіть найгуманніших, турбувався з-за других лишень того, що їх б'ють. Мало хіба кого б'ють на земній кулі?! Люди інтересуються звичайно лишень тими, хто одбивається, – і таким лишень звичайно і помагають» [7, с. 439]. «По всьому виходить, що лік, хоч не скорий і важкий, на українські лиха лежить в руках самих українців …» [7, с. 441].

Вважаючи українську культуру унікальним і неповторним утворенням у скарбниці світової культури, учений писав, що вона є своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразків і типів поведінки, патріотизму і моральної снаги особистості. Він підносив українську культуру й освіту на демократичних засадах і вважав, що людина і народ мають право на волевиявлення, на історичний вибір, зумовлений не лише обставинами, а й високою мірою гуманності, традиціями національного виховання, що передавалися від покоління до покоління.

Як засіб становлення особистості і джерело зміцнення єдності поколінь, що створюють народ і націю, об'єднуються в державу, М. Драгоманов розглядав родинне виховання.

Він намагався довести до українського вчителя розуміння того, що «добра школа не може бути серед холодного і голодного народу, поруч з тими людьми і порядками, котрі на тому стоять, щоб обідрати та задурити народ..». Він вірив – свідомий свого обов'язку народний учитель «...заведе нові порядки» попереду в школі, виготовить таки з дітей нову, не задурену породу людей, і дасть з себе зразок нового чоловіка» [8, с. 25–26].

Отже, педагогічні погляди М. Драгоманова вирізнялися демократизмом і гуманізмом, були сповнені народністю й патріотизмом. Приєднуємось до думки В. Погребняка про те, що головними аспектами української національної ідеї у творчості М. Драгоманова, які можуть становити методолого-теоретичну основу сучасного національного виховання, є:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– «орієнтація школи на народність і національну самобутність, забезпечення культурної ідентифікації особистості на основі долучення молоді до автентичних народних звичаїв і традицій;

– обов'язкове здійснення початкового навчання дітей рідною мовою, формування ґрунтовної іншомовної комунікативної компетентності через опанування іноземних мов у подальшому;

– всебічне наповнення української освіти європейськими і загальнолюдськими гуманістичними ідеалами з відчутним пріоритетом уселюдських цінностей у порівнянні з національними;

– реалізація полікультурного підходу, введення змісту виховання й освіти у широкий контекст національної, європейської та світової культури» [16, с.39].

Висновки. Історично новий етап державотворення в Україні потребує нових людей, патріотів Вітчизни, відданих ідеї створення Соборної Української Держави, яким притаманні національний світогляд, національна самосвідомість, любов до свого народу, його мови, культури, історії, соціальна і національна справедливість, активність, людяність, цивілізований гуманізм, висока моральність.

Актуальними у сучасних умовах є такі ідеї М. Драгоманова: пріоритет патріотичних цінностей у формуванні державотворчих устремлінь молоді; любов до України як життєва домінанта; поглиблення знань з історії української державності й української культури; ознайомлення з патріотичною спрямованістю попередніх поколінь українців; утвердження принципу навчання рідною мовою; популяризація української національної ідеї, як важливого чинника об'єднання суспільства для розбудови вільної незалежної держави; виховання усвідомлення своєї національної приналежності, готовності до трудового й героїчного подвигу в ім'я України; виховання духовності, моральності, інтелігентності, внутрішньої культури, прищеплення шанобливого ставлення до культурних надбань; формування активної життєвої позиції, важливість практичної спрямованості усіх компонентів змісту національного виховання.

Втілення концептуальних положень науково-педагогічної спадщини М. Драгоманова у практичну діяльність закладів загальної середньої і вищої освіти сприятиме піднесенню національного виховання як умови і дієвого засобу розбудови України як соборної демократичної держави на засадах гуманізму, взаємної поваги й толерантності.

Перспективним напрямом подальшого наукового вивчення є з'ясування та виокремлення фундаментальних ідей національного виховання у творчій історико-педагогічній спадщині інших відомих постатей України.

Література:

1. Андрущенко В. «Епохальна педагогіка» Михайла Драгоманова. *Матеріали перших Міжнародних драгомановських читань: 30 вересня – 2 жовтня 2003 р.* Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. Випуск 1. С.3–22.

2. Андрущенко В. Михайло Драгоманов в освітянському просторі України і Європи: історія і сучасність. Філософський аспект. *Драгоманов –філософ: бібліографічний покажчик.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С.5–23.

3. Гринчишин Н. І. Проблема духовного і національного відродження українського суспільства: соціально-філософський аспект. *Вісник Черкаського університету*. 2011. Вип. 210. С.94– 98.

4. Грушевський М. Місія Драгоманова. *Україна*. 1926. Кн. 2–3. С. 3–28.

5. Дашкевич Я. Учений. Політик. Публіцист: про М. Драгоманова. *Слово і час*. 1991. № 10. С. 3–6.

6. Драгоманов М. П. Вибране. Київ: Либідь, 1991. 688 с.

7. Драгоманов М. П. Відповідь. *Літературно-публіцистичні праці*: у 2-х т. /гол. редкол. О. Є. Засенко Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. С.436–441.

8. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. Женева: Громада, 1877. 152 с.

9. Драгоманов М. По вопросу о малорусской литературе. *Літературно-публіцистичні праці*: в 2 т. /гол. редкол. О. Є. Засенко. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 349–396.

10. Драгоманов М. Пропащий час: українці під Московським царством (1654-1876). *Український історичний журнал*. 1991. № 9. С. 131–143.

11. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. *Літературно-публіцистичні праці*: у 2-х т. /гол. редкол. О. Є. Засенко. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. С.312–367.

12. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли й соціалізм. *Літературно-публіцистичні праці*: в 2 т. /гол. редкол. О. Є. Засенко. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. С. 7–133.

13. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.

14. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. *Наукові записки*. 1999. Том 17. Філологія. С.3–10. URL:https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/43036277-9461-4d24-b6a3-db7feb0cea18/content (дата звернення: 25.09.2024).

15. Основи національного виховання: концептуальні положення / за заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчук. Київ: Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. Ч. 1. 152 с.

16. Погребняк В. Громадянське виховання: українська національна ідея у творчості Михайла Драгоманова. *Педагогічні науки*. 2014. №60. С.30–42.

17. Руденко Ю. Велети української духовності або педагогіка М. Драгоманова і К. Ушинського: виховні ідеали, національні цінності. *Освіта*. 2004. 21–28 квітня (№ 20). С. 6–7.

18. Українська Національна Ідея (УНІ) як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та цивілізаційний вектори (матеріали круглого столу) / за ред. В. С. Кравціва; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2011. 60 с.

19. Франко І. Подуви весни з Росії. *Зібрання творів*: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 349–376.

20. Чупрій Л. Михайло Драгоманов – видатний просвітитель українського та болгарського народів. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип.3. С.78–83.

21. Шевченко С. Просвітницькі ідеї М. П. Драгоманова. URL:http://surl.li/qlfbih (дата звернення: 05.09.2024).

References:

1. Andrushchenko, V. (2003). «Epokhalna pedahohika» Mykhaila Drahomanova. ["Epokhalna pedahohika" by Mykhail Drahomanov]. *Materialy pershykh Mizhnarodnykh drahomanovskykh chytan – Proceedings of the First International Drahomanov Readings: 30 veresnia – 2 zhovtnia*. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, *issue 1*, *3–22* [in Ukrainian].

2. Andrushchenko, V. (2018). Mykhailo Drahomanov v osvitianskomu prostori Ukrainy i Yevropy: istoriia i suchasnist. Filosofskyi aspekt [Mykhailo Drahomanov in the Educational Space of Ukraine and Europe: History and Modernit. The philosophical aspect]. *Drahomanov–filosof: bibliohrafichnyi pokazhchyk – Drahomanov as a philosopher: a bibliographic index.* Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, *5–23* [in Ukrainian].

3. Hrynchyshyn, N. I. (2011). Problema dukhovnoho i natsionalnoho vidrodzhennia ukrainskoho suspilstva: sotsialno-filosofskyi aspekt [The Problem of the Spiritual and National Revival of Ukrainian Society: Socio-Philosophical Aspect]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu – Bulletin of Cherkasy University, issue 210, 94– 98* [in Ukrainian].

4. Hrushevskyi, M. (1926). Misiia Drahomanova [Drahomanov's mission]. *Ukraina – Ukraine, kn. 2–3, 3–28* [in Ukrainian].

5. Dashkevych, Ya. (1991). Uchenyi. Polityk. Publitsyst: pro M. Drahomanova [Scientist. Politician. Publicist: about M. Drahomanov]. *Slovo i chas – Word and time, 10, 3–6* [in Ukrainian].

6. Drahomanov, M. P. (1991). Vybrane [Favorites]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

7. Drahomanov, M. P. (1970). Vidpovid [Answer]. *Literaturno-publitsystychni pratsi – Literary and journalistic works.* (Vols.1–2; Vol. 2). (pp. 436–441). O. Ye. Zasenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

8. Drahomanov, M. (1877). Narodni shkoly na Ukraini sered zhyttia i pysmenstva v Rosii [Folk schools in Ukraine among life and writing in Russia]. Zheneva: Hromada [in Ukrainian].

9. Drahomanov, M. (1970). Po voprosu o malorusskoi literature [On the question of Little Russian literature]. *Literaturno-publitsystychni pratsi – Literary and journalistic works.* (Vols.1–2; Vol.2). (pp. 349–396). O. Ye. Zasenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

10. Drahomanov, M. (1991). Propashchyi chas: ukraintsi pid Moskovskym tsarstvom (1654-1876) [Lost Time: Ukrainians under the Moscow Tsardom (1654-1876)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal –Ukrainian Historical Journal, 9, 131–143* [in Ukrainian].

11. Drahomanov, M. P. (1970). Chudatski dumky pro ukrainsku natsionalnu spravu [Strange thoughts about the Ukrainian national cause]. *Literaturno-publitsystychni pratsi – Literary and journalistic works.* (Vols.1–2; Vol. 2). (pp. 312–367). O. Ye. Zasenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

12. Drahomanov, M. P. (1970). Shevchenko, ukrainofily y sotsializm [Shevchenko, Ukrainophiles, and Socialism]. *Literaturno-publitsystychni pratsi – Literary and journalistic works.* (Vols.1–2; Vol.2). (pp. 7–133). O. Ye. Zasenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Yefremov, S. O. (1995). Istoriia ukrainskoho pysmenstva [History of Ukrainian literature]. Kyiv: Femina [in Ukrainian].

14. Kostenko, L. (1999). Humanitarna aura natsii abo defekt holovnoho dzerkala [Humanitarian Aura of the Nation or the Defect of the Main Mirror]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes. Vol. 17, 3–10*. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/43036277-9461-4d24-b6a3-db7feb0cea18/content [in Ukrainian].

15. Osnovy natsionalnoho vykhovannia: kontseptualni polozhennia [Fundamentals of national education: conceptual provisions]. (1993). V. H. Kuz, Yu. D. Rudenko, Z. O. Serhiichuk (Eds.). Kyiv: Inform.vyd. tsentr «Kyiv», *ch. 1* [in Ukrainian].

16. Pohrebniak, V. (2014). Hromadianske vykhovannia: ukrainska natsionalna ideia u tvorchosti Mykhaila Drahomanova [Civic Education: Ukrainian National Idea in the Works of Mykhailo Drahomanov]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences, 60,30–42* [in Ukrainian].

17. Rudenko, Yu. (2004). Velety ukrainskoi dukhovnosti abo pedahohika M. Drahomanova i K. Ushynskoho: vykhovni idealy, natsionalni tsinnosti [Giants of Ukrainian Spirituality or Pedagogy of M. Drahomanov and K. Ushynskyi: Educational Ideals and National Values]. *Osvita – Education, 21–28 kvitnia (No.20), 6–7* [in Ukrainian].

18. Ukrainska Natsionalna Ideia (UNI) yak dukhovno-intelektualnyi kod sobornosti narodu: etnichnyi, intehratsiinyi ta tsyvilizatsiinyi vektory (materialy kruhloho stolu) [The Ukrainian National Idea (UNI) as a Spiritual and Intellectual Code of the People's Unity: Ethnic, Integration, and Civilizational Vectors (roundtable materials)]. (2011). V. S. Kravtsiv (Ed.). NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen. Lviv [in Ukrainian].

19. Franko, I. (1986). Poduvy vesny z Rosii [Breezes of Spring from Russia]. *Zibrannia tvoriv – Collected works*. (Vols.1–50; Vol.45). Kyiv: Naukova dumka, *349–376* [in Ukrainian].

20. Chuprii, L. (2023). Mykhailo Drahomanov – vydatnyi prosvitytel ukrainskoho ta bolharskoho narodiv [Mykhailo Drahomanov was an outstanding educator of the Ukrainian and Bulgarian peoples]. *Kulturolohichnyi almanakh – Cultural almanac*, *issue 3, 78–83* [in Ukrainian].

21. Shevchenko, S. (2022). Prosvitnytski idei M. P. Drahomanova [Educational ideas of M. P. Drahomanov]. URL: http://surl.li/qlfbih [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 811.111:81’42:80

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-914-924

Трубіцина Ольга Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-7830-2576

Бісіркіна Наталія Анатоліївна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультет іноземних мов, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0005-7791-9378

ВИКЛАДАННЯ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Основна увага статті приділяється методам і стратегіям, які сприяють удосконаленню навичок монологічного мовлення учнів старшої школи. В даній роботі запропоновано рекомендації для оцінювання монологічних виступів учнів, що може допомогти педагогам об'єктивно визначати рівень їх мовної підготовки. В старшій школі саме з говорінням виникає найбільше складнощів. Основні причини цих труднощів являються: психологічні бар'єри, недостатній лексичний запас, обмежений час на практику в усному мовленні та низький рівень мотивації. Тому важливо розглядати шляхи подолання цих труднощів. Окремо розглядаються переваги використання сучасних технологій у навчальному процесі, що сприяють спрощенню підготовки та реалізації монологічних вправ. Завдяки інтерактивним вправам, сайтам з 3D ефектом для вивчення мов, можна задіяти наступні органи сприйняття: слух, зір, дотик. Використання цифрових платформ, інтерактивних інструментів та онлайн-ресурсів робить навчання більш динамічним та цікавим, сприяючи підвищенню мотивації учнів і поліпшенню засвоєння навчального матеріалу. Інтерактивні вправи учні сприймають в певному сенсі як розвагу, що дає можливість заволодіти їх увагою в більшій мірі. Викладання монологічного мовлення у старшій школі має не лише освітнє, а й соціальне значення, готуючи молодь до викликів сучасного світу. У статті обґрунтовується необхідність запровадження інноваційних підходів та стратегій, що дозволяють ефективно розвивати мовленнєві навички учнів. Різні форми навчання можуть бути ефективними для формування навичок монологічного мовлення, зокрема індивідуальні, парні та групові види діяльності. Акцентується увага саме на використанні проєктної методики, рольових ігор, дискусій та презентацій як засобів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

підвищення комунікативної компетенції учнів. Пропонуємо низку практичних рекомендацій для вчителів англійської мови, які сприятимуть підвищенню рівня монологічного мовлення старшокласників і їхньому успішному використанню мови у майбутньому. Адже головна ціль вивчення іноземної мови – це в першу формування комунікативної функції.

Ключові слова: монологічне мовлення, англійська мова, старша школа, комунікативні навички, методи навчання, технології, оцінювання.

Trubitsyna Olga Mykhailivna Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor at the Department of the Germanic Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-7830-2576

Bisirkina Nataliia Anatoliivna MA student, Faculty of Foreign Languages, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0009-0005-7791-9378

TEACHING MONOLOGUE SPEECH IN ENGLISH LESSONS

Abstract. The primary focus of this article is on methods and strategies that enhance the monologue speaking skills of high school students. The paper offers recommendations for assessing students' monologue performances, which may assist teachers in objectively determining their level of language proficiency. Speaking presents the greatest challenges in high school, mainly due to psychological barriers, limited vocabulary, insufficient time for oral practice, and low motivation levels. Therefore, it is essential to explore ways to overcome these difficulties. The advantages of utilizing modern technology in the learning process, which facilitates the preparation and implementation of monologue exercises, are also discussed. Through interactive exercises and language-learning websites with 3D effects, students can engage multiple senses, including hearing, sight, and touch. The use of digital platforms, interactive tools, and online resources makes learning more dynamic and engaging, thereby increasing students' motivation and improving content retention. Interactive exercises are perceived by students as a form of entertainment, allowing educators to capture their attention more effectively. Teaching monologue speaking in high school holds not only educational but also social significance, preparing youth for the challenges of the modern world. The article substantiates the necessity of introducing innovative approaches and strategies that effectively develop students’ speaking skills. Various learning formats can be effective for fostering monologue speaking skills, including individual, pair, and group activities. Emphasis is placed on the use of project-based methods, role-playing, discussions, and presentations as means of enhancing students' communicative competence. A series of practical recommendations for

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

English teachers are provided to help improve high school students' monologue speaking skills and support their successful language use in the future, as the primary goal of learning a foreign language is to develop communicative competence.

Keywords: monologue speech, English language, high school, communicative skills, teaching methods, technologies, assessment.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де глобалізація та технологічний прогрес відкривають нові можливості для міжкультурного спілкування, знання іноземних мов стає необхідною умовою для особистісного та професійного розвитку. Англійська мова, як одна з найпоширеніших мов у світі, виконує роль глобального засобу комунікації. У навчальному процесі, особливо на етапі старшої школи, формування мовленнєвих навичок стає надзвичайно важливим. Серед основних компонентів мовної діяльності виділяється монологічне мовлення, яке забезпечує можливість учням чітко та логічно висловлювати свої думки. Монологічне мовлення допомагає учням не лише засвоїти мовні структури, а й розвиває їхнє критичне мислення, самостійність та впевненість у собі. Воно відіграє ключову роль у підготовці до реальних життєвих ситуацій, де здатність аргументувати свою точку зору є невід'ємною частиною успішного спілкування. Однак викладання монологічного мовлення потребує застосування різноманітних педагогічних методів та стратегій, які сприяють активізації навчального процесу. У цій статті ми розглянемо основні аспекти викладання монологічного мовлення учнів старшої школи, акцентуючи увагу на методах, формах і критеріях оцінювання, а також на можливостях, які надають сучасні технології у цьому контексті. Таким чином, ми підкреслимо важливість монологічного мовлення для розвитку комунікативних навичок учнів та їхньої готовності до майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Олена Іванівна Коваль, доктор педагогічних наук, професор, автор численних публікацій на тему викладання іноземних мов. Її роботи зосереджені на розвитку комунікативних навичок учнів, зокрема монологічного мовлення [2]. Т.Білокінь, кандидат педагогічних наук, дослідниця, яка займається питаннями методики викладання іноземних мов. Вона розробляє методики для покращення усного мовлення у школярів, які викликають зіцікавленість педагогів англійської мови. Також розглянуті й застосовані методи В.Костюк, науковиці, яка досліджує інтеграцію сучасних технологій у навчальний процес, акцентуючи увагу на їх використанні для розвитку монологічного мовлення. Ці науковці активно працюють над вдосконаленням методик викладання та досліджують різні аспекти монологічного мовлення, що сприяє розвитку англійської мови в українських школах. Їхні дослідження допомагають у впровадженні нових підходів до навчання, що враховують сучасні виклики та потреби учнів. На їх

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

думку, крім розвитку навичок читання та письма, поповнення словарного запасу, треба активно розвивати навички монологічного мовлення. В. Бухбіндер, І. Самойлюкевич стверджують, що монолог на основі прочитаної інформації являється основою професійно спрямованої комунікації, бо сприяє обміну професійних знань. На думку М. Уеста належного рівня розвитку монологічного мовлення можна досягти поступово, починаючи з переказів текстів своїми словами й до надання власної думки після прочитаного матеріалу [4].

Мета статті. Метою статті є дослідження методів та стратегій викладання монологічного мовлення на уроках англійської мови в старших класах. Основний акцент зроблено на аналізі інноваційних підходів до розвитку навичок монологічного мовлення, а також на визначенні ролі сучасних технологій у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Монологічне мовлення – це вид мовленнєвої діяльності, який передбачає послідовне, зв'язне висловлювання однієї особи, спрямоване на одного або кількох слухачів [5]. На відміну від діалогу, монолог не передбачає безпосередньої реакції співрозмовника. Навчання монологічного мовлення в школах України стикається з низкою проблем, які впливають на ефективність цього процесу. Основні з них включають: недостатня увага до розвитку монологічного мовлення; у традиційній навчальній практиці акцент часто робиться на читанні, письмі та аудіюванні, тоді як монологічному мовленню приділяється менше уваги.

Це призводить до недостатнього розвитку навичок усного вираження думок у учнів. Обмежені можливості практики. Багато учнів не мають достатніх можливостей для практики монологічного мовлення. Уроки можуть бути перевантажені теоретичним матеріалом, а практичні заняття, які б стимулювали активне мовлення, відбуваються рідко. Багато учнів стикаються зі страхом перед публічними виступами, що може бути пов'язано з низькою самооцінкою або негативним досвідом. Це обмежує їхню готовність висловлюватися на англійській мові. Деякі вчителі дотримуються традиційних методів навчання, які можуть не відповідати сучасним вимогам і потребам учнів, а використання інноваційних технологій і інтерактивних методів навчання є недостатнім [5].

Існує потреба в підготовці вчителів, які б мали знання і навички для ефективного викладання монологічного мовлення. Подолання цих проблем вимагатиме комплексного підходу, включаючи впровадження нових методик, активізацію практики монологічного мовлення та підвищення кваліфікації вчителів. Це дозволить створити ефективне навчальне середовище, де учні зможуть успішно розвивати свої мовленнєві навички.

Для ефективного вирішення проблем, що виникають під час навчання монологічного мовлення, необхідно впроваджувати комплексний підхід, який включає різноманітні методи та стратегії. Нижче наведено кілька ключових напрямків.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Серед основних методів варто виділити такі:

- Комунікативний метод: спрямований на створення ситуацій реального спілкування, де учні мають змогу тренуватися у висловленні власних ідей без попереднього сценарію.
- Проектний метод: передбачає розробку проектів, під час виконання яких учні повинні представити результати у формі монологу (наприклад, екологічні проекти або культурні презентації).
- Метод рольової гри: допомагає моделювати ситуації, що наближені до реального життя (презентації, виступи, дебати), що стимулює розвиток впевненості в учнів та навичок аргументації.
- Інтерактивні методи: використання групових дискусій, брейнстормінгу та інших інтерактивних форм діяльності сприяє залученню учнів до активної участі в навчальному процесі [3].

Навчальний процес із розвитку монологічного мовлення може бути організований через різні форми роботи:

- Індивідуальна форма роботи: учень самостійно готує монолог, що сприяє розвитку його самостійності, структурування думок та вмінь організувати виступ.
- Парна та групова робота: обговорення та створення спільних монологів у парах чи групах допомагає розвивати навички співпраці, а також вміння враховувати думки інших.
- Фронтальна форма роботи: виступи перед класом із подальшим обговоренням та аналізом помилок забезпечують зворотний зв'язок та сприяють вдосконаленню мовленнєвих навичок.

Оцінювання монологічних виступів відіграє важливу роль у визначенні рівня володіння мовою учнем та дає можливість педагогам об’єктивно оцінити прогрес учнів. Оцінювання монологу може включати такі критерії:

- Змістовність і логічність викладу: чи чітко та логічно організований виступ, чи відповідає він темі.
- Лексична та граматична коректність: правильність використання слів і граматичних конструкцій.
- Фонетична грамотність: правильна вимова слів, інтонація та паузи.
- Прагматичний аспект: відповідність виступу меті комунікації та врахування аудиторії.
- Впевненість і вільність виступу: здатність учня виступати без довгих пауз та хвилювання.

Використання сучасних технологій у викладанні монологічного мовлення. Сучасні технології відіграють важливу роль у вдосконаленні навчального процесу. Використання цифрових інструментів робить навчання більш динамічним та цікавим.

- Онлайн-платформи: інструменти, такі як Zoom, Google Meet чи Microsoft Teams, дозволяють проводити монологічні виступи дистанційно та отримувати зворотний зв'язок у реальному часі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Інтерактивні інструменти: Padlet, Mentimeter та інші платформи допомагають візуалізувати думки учнів та структурувати монологи.
- Мовні програми та мобільні додатки: застосування таких додатків, як Duolingo, HelloTalk або Speechyard, сприяє додатковій практиці монологічного мовлення поза класом.
- Запис відео та аудіо монологів: учні можуть записувати свої виступи, переглядати їх та аналізувати помилки. Це сприяє самоаналізу та вдосконаленню навичок [3].

Проблеми та виклики викладання монологічного мовлення. Викладання монологічного мовлення може стикатися з певними труднощами:

- Мовний бар'єр та страх публічного виступу: деякі учні можуть відчувати труднощі через страх зробити помилки чи виступати перед аудиторією.
- Недостатність часу на підготовку: у рамках шкільної програми може бути недостатньо часу для повноцінної підготовки та відпрацювання монологів.
- Нерівномірний рівень знань учнів: у класі можуть бути учні з різним рівнем мовної підготовки, що ускладнює процес викладання та оцінювання.

Практичні рекомендації для вчителів. Для ефективного розвитку монологічного мовлення серед учнів старшої школи вчителям варто дотримуватися таких рекомендацій:

- Створювати сприятливу атмосферу: підтримувати учнів та заохочувати їх до висловлення власних думок без страху зробити помилку.
- Використовувати реальні життєві ситуації: теми для монологів повинні бути актуальними та цікавими для учнів, щоб вони бачили практичне застосування мовлення.
- Надавати конструктивний зворотний зв'язок: після кожного виступу важливо не лише вказувати на помилки, але й хвалити за успіхи, щоб стимулювати учнів до подальшого розвитку.
- Використовувати індивідуальний підхід: враховувати особливості та рівень підготовки кожного учня при оцінюванні та наданні завдань.
- Інтегрувати технології у навчання: залучати сучасні інструменти для підготовки та проведення монологів, щоб зробити навчальний процес більш цікавим та ефективним.

Проблема: Страх перед публічними виступами та мовленнєві бар'єри. Учні бояться виступати перед класом через страх зробити помилку або бути осміяними. Рішення: Міні-виступи в парах або малих групах, спочатку учні практикують монологи в безпечному середовищі з кількома однокласниками. Це знижує напругу перед великими виступами.

Гра «Стільці компліментів»: Після виступу кожен учень отримує щонайменше один позитивний відгук від інших, що допомагає підвищити впевненість. Вправи з відпрацюванням імпровізації: Учитель задає випадкову тему (наприклад, «Як провести ідеальний вихідний»), і учні мають швидко

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відповісти без довгих роздумів. Це сприяє подоланню страху «мовчазної паузи».

Проблема: Брак ідей для побудови монологу Учням важко структуровано висловлювати думки через обмежений словниковий запас або відсутність чіткого плану. Рішення: Техніка «Mind Map»: перед підготовкою монологу учні створюють асоціативну карту ідей навколо основної теми (наприклад, «Climate Change»). Це допомагає впорядкувати думки та знайти цікаві підходи. Формула SPEECH: Учням пропонують структурувати монолог за схемою: Start (вступ) Point (головна думка) Evidence (приклад) Elaborate (пояснення) Conclusion (висновок) Hook (цікавий факт або заклик).

Проблема: пасивність та низька мотивація. Деякі учні не бажають активно брати участь у монологах через відсутність інтересу до теми.

Рішення: Вибір тем за інтересами учнів: Дозволити школярам обирати теми, які їм цікаві (наприклад, «Улюблений серіал» або «Як виглядає місто моєї мрії»). Інтерактивні завдання: Проведення рольових ігор (наприклад, "Інтерв'ю з відомою особою"), де один учень виконує роль журналіста, а інший — відповідає у формі монологу. Гейміфікація: впровадження завдань у форматі квестів або змагань. Наприклад, учні змагаються в парах або командах, хто краще підготує монолог.

Проблема: складність розуміння зворотного зв’язку від учителя. Учням важко зрозуміти, як саме покращити свій монолог на основі отриманих коментарів.

Рішення: запис монологів, учні записують свої виступи на відео, а потім разом з учителем аналізують їх, звертаючи увагу на вимову, інтонацію та логіку викладу.

Оцінювання. Використання чіткої шкали критеріїв оцінювання (наприклад, вимова, структура, лексичне різноманіття), щоб учень знав, у чому саме треба покращуватися.

Самооцінювання та взаємооцінювання: учні обмінюються виступами та дають один одному відгуки відповідно до чітких критеріїв, що покращує розуміння власних помилок.

Проблема: Обмежений час на уроках Учителі не завжди можуть виділити достатньо часу на довгі виступи кожного учня.

Рішення: чергування форматів, окрім повноцінних монологів, учні можуть давати короткі відпові.

Приклади вправ направлених для розвитку монологічного мовлення по темі «Crime».

Вправа 1

Useful/useless advice. Which one is it?

- If somebody blackmails, don’t pay up, but contact the police.
- If you witness a kidnapping, try to remember all the details: car number, criminal’s appearance and so on.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- If you want to earn money, spill coffee on yourself in McDonald's and ask for a compensation.
- If you find English exercises too difficult, ask for a compensation for moral damage.

Вправа 2

You have to tell about a particular crime that happened in your city.

- I read about the kidnapping in…
- The kidnapped girl was…
- Police first suspected…
- But there was no evidence…
- Then the police found out…
- He was accused…
- Still, there were no witnesses…
- He confessed that…
- Later the police got a phone call…
- Now the case is…

Після опрацювання нових слів по темі Crime, дана вправа допоможе учням скласти власну історію.

Вправа 3

Discussion

1. What would you do if you were blackmailed?
2. Why do people commit crimes? Is there any solution to stop crimes forever?
3. Is there a bigger chance that a person becomes a criminal if he belongs to a certain social group?
4. Are there more male criminals than female ones?
5. What's the most interesting criminal case you've ever heard about?
6. Have you ever got any compensation for an unsatisfactory service?
7. Do you think that moral damage can be worse than an injury?

Учні які мають проблеми з мовленням, можуть дати короткі відповіді, а ті що мають достатній та високий можуть надати більш розгорнуті відповіді.

Вправа 4

Now let's imagine that you're the toughest supervillain of all times and you're going to commit a crime of such scope and impudence the whole Universe has never faced yet. Of course, for such crime, you will need the super-team of super-evil super-henchmen. So, who will have the honor to be your partner in crime? Choose your accomplices from the list:

- Darth Vader
- The Joker
- Professor Moriarty
- Loki
- Voldemort
- Agent Smith

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Freddy Krueger
- Magneto
- Pennywise from “It”
- Rick from “Rick and Morty”
- One of your relatives

So, what kind of crime are you going to commit?

What functions will each of your henchmen perform?

How will you make sure that all of these cuties get along well and aren’t going to betray you?

How will you get away with this crime?

What kind of plan B will you make up in case something goes wrong?

Дана вправа може бути досить цікавою для учнів різного віку. Вона допомагає розвити комунікативні навички й надасть дітям змогу проявити фантазію.

Вправа 5

Which crime is the worst?

E.g.

A: I think all crimes are not cool and should be punished.

B: And what crime do you consider the worst?

A: I think murder is the worst.

B: Do you think it should be punished with the death penalty?

A: I think a death penalty is a necessity for some cases.

B: Why do you think so?

- I think all crimes are…
- But murder is…
- I think, a death penalty is…
- A prison sentence can’t…
- As for a robbery…
- The punishment should be…
- In this case, a suspended sentence…
- Speeding is…
- But bribery is…
- The punishment depends on…

Дана вправа може примінятись в кінці вивченої теми, коли учні вже краще володіють **лексичним запасом з** теми й мають достатньо знань, щоб порівнювати види злочинів й висловлювати власну думку з приводу різних типів злочинів.

Вправи можна представити в презентаціях, на інтерактивних дошках, розробити урок в формі гри.

Висновки. Основною метою цієї статті є розгляд методів та стратегій, які сприяють розвитку навичок монологічного мовлення учнів старших класів. Мовлення є найбільш складним аспектом навчання у старших класах,

переважно через психологічні бар'єри, обмежений словниковий запас, недостатній час для усного практикування та низький рівень мотивації. Тому важливо дослідити способи подолання цих труднощів.

Різні формати навчання можуть бути ефективними для розвитку навичок монологічного мовлення, включаючи індивідуальні, парні та групові заняття. Особливу увагу варто приділяти використанню проектної методики, рольових ігор, дискусій та презентацій як засобів підвищення комунікативної компетенції учнів. Надається низка практичних рекомендацій для вчителів англійської мови, щоб допомогти покращити навички монологічного мовлення учнів старших класів та підтримати їхнє успішне використання мови в майбутньому, оскільки основною метою вивчення іноземної мови є розвиток комунікативної компетенції.

Монологічне мовлення має важливе значення не лише у навчальному, а й у соціальному контексті. Воно допомагає учням розвивати навички критичного мислення, аргументації та комунікації, що є необхідними у майбутньому професійному житті. Учні, які володіють навичками монологічного мовлення, стають впевненішими у собі та здатними висловлювати власну точку зору у різних життєвих ситуаціях. Розвиток навичок монологічного мовлення є важливим компонентом викладання англійської мови у старших класах.

Використання різноманітних методів, форм навчання та сучасних технологій сприяє вдосконаленню мовленнєвих умінь учнів та підготовці їх до майбутніх викликів. Учителі повинні активно впроваджувати інноваційні підходи та створювати умови для ефективної практики монологічного мовлення, що допоможе підвищити мотивацію учнів та поліпшити їхні комунікативні навички.

Література:

1. Коваль, О. І. Розвиток комунікативних навичок учнів у процесі навчання англійської мови. Науковий вісник Педагогічної академії, 2016 - с. 42.

2. Білокінь, Т. М. Методика викладання монологічного мовлення у старшій школі. Сучасні тенденції викладання іноземних мов, 2019 - с. 56-63.

3. Костюк, В. О. Інтеграція сучасних технологій у процес навчання англійської мови. Інноваційні підходи в освіті, 5(12), Вінниця: університет імені Михайла Коцюбинського (протокол № 4), 2018 – с. 88-95.

4. Бухбіндер, В., Самойлюкевич, І. Формування монологічного мовлення у школярів: проблеми та перспективи. Методичний журнал "Іноземні мови в школі", Харкові: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022 - с. 72-79.

5. West, M. A General Service List of English Words. London: Longman, Green & Co, 1953-с. 64

References:

1. Koval, O. I. (2016). Rozvytok komunikatyvnykh navychok uchniv u protsesi navchannia anhliiskoi movy [Development of students' communicative skills in the process of learning English]. Naukovyi visnyk Pedahohichnoi akademii – Scientific Bulletin of the Pedagogical Academy, 42. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2. Bilokin, T. M. (2019). Metodyka vykladannia monolohichnoho movlennia u starshii shkoli [Methodology of teaching monologue speech in high school]. Suchasni tendentsii vykladannia inozemnykh mov – Modern Trends in Foreign Language Teaching, 56-63. [in Ukrainian].

3. Kostiuk, V. O. (2018). Intehratsiia suchasnykh tekhnolohii u protses navchannia anhliiskoi movy [Integration of modern technologies into the process of learning English]. Innovatsiini pidkhody v osviti – Innovative Approaches in Education, 5(12), 88-95. Vinnytsia: Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi University [in Ukrainian].

4. Bukhbinder, V., & Samoilukevych, I. (2022). Formuvannia monolohichnoho movlennia u shkoliariv: problemy ta perspektyvy [Formation of monologue speech in students: Problems and perspectives]. Metodychnyi zhurnal "Inozemni movy v shkoli" – Methodological Journal "Foreign Languages in School," 72-79. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

5. West, M. (1953). A General Service List of English Words. London: Longman, Green & Co.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 811.111:81’42:80

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-925-935

Трубіцина Ольга Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-7830-2576

Мирошниченко Ганна Олександрівна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультет іноземних мов, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0001-1770-0543

НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО - КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядається аудіювання як одна з найважливіших складових мовленнєвої компетенції та розвиток навичок аудіювання на уроках англійської мови за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Вони є перспективним шляхом для вдосконалення навчання аудіювання. Сучасні ІКТ-засоби, такі як подкасти, відеоуроки, інтерактивні онлайн-курси та мобільні додатки, забезпечують можливість створення автентичного мовного середовища, індивідуалізації навчання та отримання швидкого зворотного зв’язку. ІКТ дозволяють учням доступ до різноманітних ресурсів, що імітують реальні мовні ситуації, розширюють їх словниковий запас і сприяють розвитку критичного сприйняття інформації.

Формування навичок аудіювання на уроках англійської мови з використанням ІКТ стало важливою складовою освітнього процесу. В умовах глобалізації та діджиталізації інтеграція ІКТ у навчальний процес не лише збагачує навчальний матеріал, але й сприяє створенню автентичного мовного середовища, що дозволяє учням практикувати сприйняття мовлення в умовах, максимально наближених до реального спілкування.

Проаналізовано сучасні інтерактивні платформи та мобільні додатки, що використовують гейміфікацію для підвищення ефективності навчання. Зокрема, наведено приклади застосування платформ Duolingo, Memrise, Lingualeo, а також відео- та аудіоресурсів на YouTube та BBC Learning English, які дозволяють тренувати аудіювання на різних рівнях складності. Дослідження показує, що використання мобільних додатків із елементами гри мотивує учнів до регулярного навчання, сприяє поліпшенню розуміння інтонаційних і темпових особливостей мови, а також знижує психологічні бар’єри у сприйнятті іноземної мови.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Окрема увага приділена методичним рекомендаціям для ефективного використання ІКТ у навчанні аудіювання, зокрема поступовому ускладненню матеріалу, забезпеченню зворотного зв'язку та відстеженню прогресу. Наголошується на важливості адаптації навчання до індивідуальних потреб учнів та впровадженні елементів автентичного мовного середовища. Інтеграція ІКТ у навчальний процес дозволяє збільшити мотивацію до навчання та покращити здатність учнів сприймати усне мовлення англійською мовою, готуючи їх до реальних комунікаційних ситуацій.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), діджиталізація освітнього процесу, інтерактивні платформи, гейміфікація, мобільні додатки, автентичне мовне середовище, комунікативна компетентність, навчання аудіювання.

Trubitsyna Olga Mykhailivna Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor at the Department of the Germanic Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-7830-2576

Myroshnychenko Hanna Oleksandrivna MA student, Faculty of Foreign Languages, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0009-0001-1770-0543

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (ICT) IN TEACHING LISTENING IN THE ENGLISH LANGUAGE CLASSROOM

Abstract. The article deals with listening as one of the most important components of language competence and the development of listening skills in English language lessons through the use of information and communication technologies (ICT). They are a promising way to improve listening instruction. Modern ICT tools, such as podcasts, video lessons, interactive online courses and mobile applications, provide the opportunity to create an authentic language environment, individualize learning and receive quick feedback. ICTs allow students to access a variety of resources that simulate real-life language situations, expand their vocabulary and promote the development of critical thinking.

The development of listening skills in English language lessons using ICT has become an important part of the educational process. In the context of globalization and digitalization, the integration of ICTs into the educational process not only enriches the learning material but also contributes to the creation of an authentic language environment that allows students to practice listening comprehension in conditions as close as possible to real communication.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The article analyzes modern interactive platforms and mobile applications that use gamification to improve learning efficiency. In particular, examples of the use of Duolingo, Memrise, Lingualeo platforms, as well as video and audio resources on YouTube and BBC Learning English, which allow you to train listening at different levels of difficulty, are given. Research shows that the use of mobile applications with game elements motivates students to study regularly, improves their understanding of intonation and tempo features of speech, and reduces psychological barriers to foreign language perception.

Special attention is paid to methodological recommendations for the effective use of ICT in listening teaching, including the gradual complication of the material, providing feedback and tracking progress. The article emphasizes the importance of adapting learning to the individual needs of students and introducing elements of an authentic language environment. Integration of ICT into the learning process can increase motivation to learn and improve students' ability to perceive oral speech in English, preparing them for real-life communication situations.

Keywords: information and communication technologies (ICT), digitalization of the educational process, interactive platforms, gamification, mobile applications, authentic language environment, communicative competence, teaching listening skills.

Постановка проблеми. Сучасний світ, де інформація поширюється з неймовірною швидкістю, вимагає від молодого покоління розвинених комунікативних навичок, зокрема здатності сприймати і розуміти усне мовлення. Навичка аудіювання, або здатність розпізнавати, аналізувати та інтерпретувати усну інформацію, є важливою складовою комунікативної компетенції, що особливо актуально для старшокласників. Успішне опанування цієї навички має значний вплив на їхній загальний академічний успіх та можливість подальшої професійної реалізації в умовах глобалізації. За Федоровою О. А. одну з найважливіших ролей у процесі вивчення іноземних мов відіграє саме розвиток навичок і вмінь аудіювання, оскільки 42% інформації людина сприймає на слух, 32% - через говоріння, 15% - через читання та 11% - у письмовій формі [7].

Методика навчання іноземних мов - це сфера педагогіки, що постійно розвивається і сьогодні вже не може існувати без використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Таким чином, постає проблема розробки і впровадження ефективних методик для формування навичок аудіювання учнів старшої школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Актуальність даної проблеми полягає в тому, щоб через використання ІКТ на уроках англійської мови підвищити рівень мотивації, пізнавального інтересу та успішності учнів на уроках навчання аудіюванню з англійської мови. Це сприятиме кращій підготовці учнів до реальних комунікаційних ситуацій, підвищенню їхньої

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

впевненості у сприйнятті іншомовного мовлення та загальному рівню комунікативної компетенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика формування навичок аудіювання на уроках англійської мови з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) привертає все більшу увагу науковців та практиків у галузі методики викладання іноземних мов. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що аудіювання, як складова комунікативної компетентності, є необхідною навичкою для інтеграції учнів у світовий інформаційний простір та їхньої ефективної участі у міжкультурному спілкуванні.

До числа дослідників, які займаються цією проблемою, належать О. С. Алієва, І. Г. Борщенко, С. М. Гончаренко, О. П. Мельник та багато інших.

Згідно з результатами досліджень, проведених Алієвою О. С., ІКТ сприяють створенню мультимедійного навчального середовища, що покращує сприйняття англійської мови та підвищує мотивацію учнів. Використання автентичних матеріалів, таких як відеоуроки, подкасти та інтерв'ю з носіями мови, дозволяє відтворювати реальні комунікативні ситуації, а також допомагає учням адаптуватися до різних акцентів та стилів мовлення. Вчена акцентує на важливості інтеграції цифрових платформ, що пропонують зворотний зв'язок і можливості відстеження успішності учнів [1].

Інше дослідження, проведене Борщенко І. Г., зосереджене на застосуванні інтерактивних онлайн-платформ, таких як Duolingo та Coursera, у формуванні навичок аудіювання. Результати показують, що завдяки індивідуалізованим завданням і багаторівневим тестам на розуміння усного мовлення, онлайн-ресурси можуть покращити ефективність навчання та підтримувати прогрес учнів. Авторка зазначає, що поєднання аудіо- та відеозавдань допомагає формувати не лише лінгвістичні, а й когнітивні навички учнів [2].

У статтях та дослідженнях Гончаренко С. М. особлива увага приділяється мобільним додаткам, які спрямовані на навчання аудіювання. Дослідниця стверджує, що використання мобільних додатків з елементами гейміфікації, таких як Quizlet або Memrise, допомагає залучити учнів до навчання, підвищити рівень зацікавленості й забезпечити можливість тренування аудіювання у зручний для учня час. Гончаренко С.М. зазначає, що гейміфікація підсилює навчання аудіювання, знижуючи психологічний бар'єр та допомагаючи учням здолати страх перед розумінням іноземного мовлення [3].

У контексті українських шкіл результати дослідження Мельник О. П. демонструють, що впровадження ІКТ у процес навчання англійської мови часто стикається з технічними проблемами та потребує значних зусиль з боку вчителів, оскільки багато закладів освіти недостатньо обладнані. Мельник також наголошує на необхідності підвищення кваліфікації педагогів, щоб вони могли ефективно інтегрувати ІКТ у навчальний процес і створювати навчальні плани, що сприятимуть розвитку навичок аудіювання [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Попри достатню розробленість проблеми навчання аудіювання англійською мовою в методиці навчання іноземних мов залишаються ще аспекти, які на цей час, на жаль, ще не знайшли належного відгуку в наукових дослідженнях. Йдеться, передусім, про використання новітніх ІКТ для формування аудитивних навичок і вмінь старшокласників на уроках англійської мови.

Мета статті. Зважаючи на недостатню ступінь розробки проблематики навчання, ставимо за мету дослідити особливості навчання аудіювання учнів старшої школи, а також проаналізувати теоретичні наукові досягнення з проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій та продемонструвати експериментально апробовані способи їх використання у процесі вивчення англійської мови.

Виклад основного матеріалу.

4 червня 2024 року Верховна Рада ухвалила закон, згідно якому англійська мова стала однією з мов міжнародного спілкування в Україні. Сьогодні англійська - це мова, яка дає нам змогу спілкуватися з усім світом, а також дізнаватися про новітні тренди, інновації та наукові відкриття в різних галузях. Концепція модернізації української школи підкреслює необхідність у володінні іноземною мовою як засобом спілкування в реальних життєвих ситуаціях, актуальних для учнів. Сприйняття світу, людей та ідей є можливим через формування основних мовленнєвих навичок та вмінь: аудіювання, читання, говоріння та письмо.

Аудіювання є одним з чотирьох умінь, над формуванням яких працює вчитель іноземної мови. Сприймання мови на слух не є пасивним процесом, як може здатися на перший погляд. Це - напружена робота органів слуху, пам’яті, логічного мислення. Аудіювання є ключовим моментом спілкування: не почувши чи не зрозумівши співрозмовника, нічого буде йому відповісти. Тому без уміння сприймати на слух комунікативна діяльність неможлива. Можна стверджувати, що аудіювання - це саме те вміння, яке викликає найбільші труднощі під час спілкування з носіями мови, а значить потребує пильної уваги та розуміння його особливостей з боку вчителя, а також застосування спеціальної програми під час навчання [5].

Якщо учні хочуть навчитися говорити, вони повинні спочатку навчитися розуміти усну мову, яку вони чують. Якщо учні хочуть спілкуватися з носіями мови, вони повинні спочатку навчитися розуміти реальні мовні ситуації, щоб зрозуміти основну частину того, що говорять носії. Тому аудіювання є дуже важливим, якому вчителі та учні повинні приділяти достатньо уваги для досягнення цілей спілкування. Аудіювання є дуже важливим у вивченні мови, оскільки воно забезпечує вхідні дані для учнів, а також відіграє важливу роль у розвитку знання мови. Учням може бути важко освоїти навичку розуміння на слух, і це вимагає від учителів змінити свої вправи на аудіювання на більш ефективні. Розвиток навичок розуміння на слух допомагає учням досягти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

успіху у вивченні мови та підвищити рівень їхнього зрозумілого введення [10].

Існує низка методик розвитку навичок аудіювання в учнів старших класів. Іноземні та українські автори навчальних посібників приділяють цій компетентності значну увагу й розробляють низку матеріалів, які направлені на розвиток саме навичок і вмінь аудіювання. Ми вважаємо, що одним із способів розвитку здібностей аудіювання в учнів старшої школи може стати використання ІКТ.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій суттєво вплинув на теорію та практику викладання іноземних мов. Можна зазначити, що в контексті аудіювання учнів старшої школи в умовах сьогодення сформувалась низка особливостей, які потребують нагального вирішення. Зокрема однією з актуальних є діджиталізація освітнього процесу, а також навчання в умовах військового стану. Викладачі намагаються вдосконалювати методи навчання аудіювання учнів старшої школи в умовах нестабільності навчального процесу

Сучасний учень потребує не лише теоретичних знань, але й умінь застосовувати їх у практичних комунікативних ситуаціях, зокрема вміння розуміти мовлення англійською мовою в різних форматах і контекстах. У цьому контексті ІКТ виступають потужним інструментом, що дозволяє інтегрувати автентичні джерела мовлення, індивідуалізувати навчання і забезпечити швидкий зворотний зв'язок [1].

ІКТ надають доступ до безлічі ресурсів, які допомагають учням зануритися в автентичне мовне середовище. Зокрема, аудіо- та відеоматеріали, що містяться на освітніх платформах і в мобільних додатках, дозволяють учням чути різні акценти, інтонації та швидкість мовлення, що характерні для реального мовного середовища. Такі ресурси як подкасти, аудіокниги, фрагменти фільмів і серіалів є ефективними інструментами для практики аудіювання, адже вони пропонують різні рівні складності, тематику і жанри.

Інтерактивні платформи, такі як Duolingo, BBC Learning English, Quizlet, пропонують вправи, що спрямовані на покращення розуміння усного мовлення. Вони адаптовані до рівня знань учня, пропонують різноманітні завдання на сприйняття мовлення та надають миттєвий зворотний зв’язок. Завдяки інтерактивності учні можуть відстежувати свій прогрес і аналізувати власні помилки, що сприяє підвищенню мотивації до навчання [9].

Інтерактивні платформи для вивчення мов надають учням можливість тренувати навички аудіювання в різноманітних і цікавих форматах, пропонуючи доступ до автентичних матеріалів, адаптованих до рівня підготовки користувача. Розглянемо конкретні приклади таких платформ та особливості їх використання для формування навичок аудіювання.

Duolingo є однією з найпопулярніших платформ для вивчення мов, яка пропонує різноманітні завдання на аудіювання, що включають прослуховування коротких фраз і слів з подальшими вправами на відтворення почутого. Учні слухають окремі слова, фрази або короткі діалоги, після чого виконують

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вправи на розуміння: перекладають почуте, складають речення з окремих слів або відповідають на запитання. Завдяки можливості налаштовувати рівень складності, платформа поступово збільшує обсяг і складність матеріалу. Перевагою цього застосунку є миттєвий зворотний зв'язок і система нагород, що мотивують учнів до подальшого навчання, а можливість тренуватися щодня забезпечує регулярну практику аудіювання.

BBC Learning English пропонує широкий спектр аудіо та відеоуроків, створених спеціально для тих, хто вивчає англійську мову як іноземну. Контент поділений за темами та рівнями складності. Учні слухають автентичні аудіоматеріали та відеоролики на різноманітні теми - від новин до побутових ситуацій. Після перегляду вони виконують завдання на перевірку розуміння, зокрема відповідають на запитання, заповнюють пропуски в текстах або створюють короткі перекази. Цей ресурс надає доступ до автентичного мовлення з різними акцентами і швидкостями мовлення, що допомагає учням адаптуватися до реальних умов сприйняття англійської мови.

Quizlet - це платформа, яка дозволяє створювати картки з лексичними одиницями, фразами та аудіо, що є корисним для тренування слухових навичок. Учитель або учні можуть створювати картки з англійськими словами чи фразами, до яких додається аудіо. Учні прослуховують слова і фрази, повторюють їх та виконують тести на правильність розпізнавання. Quizlet дозволяє використовувати гейміфіковані тести та картки для тренування вимови і розуміння слів, що може бути особливо корисним на початкових етапах навчання.

YouTube має численні канали для вивчення англійської мови, зокрема British Council, TED-Ed та інші, що містять навчальні відео різного рівня. Учні переглядають відео англійською мовою, слухають виступи носіїв мови на актуальні теми, а також вправляються у сприйнятті різних акцентів і стилів мовлення. До багатьох відео є субтитри, що допомагає учням на початкових етапах. YouTube надає доступ до величезної кількості автентичного контенту, що дозволяє учням звикати до природного мовлення та різних темпових і інтонаційних варіацій.

LinguaLeo - це платформа для вивчення англійської мови, що пропонує інтерактивні вправи на розвиток мовних навичок, у тому числі аудіювання. Учні слухають аудіозаписи текстів і виконують завдання, такі як відповіді на запитання, завершення речень чи перефразування. Платформа адаптується до рівня учнів, що допомагає поступово розвивати навички. LinguaLeo пропонує вправи з поступовим ускладненням, індивідуальний підхід і додаткові матеріали для тренування слухання в інтерактивному режимі.

Такі платформи як Zoom, Google Meet, Microsoft Teams використовуються для відеоконференцій та вебінарів, де учні можуть взаємодіяти з викладачами чи носіями мови. Учні можуть приєднуватися до онлайн-занять з носіями мови або до групових розмовних клубів. Під час таких сесій вони

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

слухають вказівки, відповідають на запитання в реальному часі, адаптуючись до природної мови і мовлення в реальному часі. Спілкування в режимі реального часу забезпечує не лише практику аудіювання, а й інтерактивну участь, що стимулює реальне спілкування англійською мовою.

Ці платформи пропонують різноманітні методи і завдання для формування навичок аудіювання, що сприяє як засвоєнню теоретичних знань, так і вдосконаленню практичних навичок учнів, готуючи їх до реальних мовних ситуацій.

Мобільні додатки для вивчення мов, такі як Memrise, Lingualeo та HelloTalk, використовують елементи гейміфікації, щоб підтримати інтерес учнів та забезпечити регулярне тренування навичок аудіювання. Вони дозволяють учням виконувати завдання в ігровій формі, що робить процес навчання більш цікавим і менш стресовим. Гейміфіковані завдання також допомагають зміцнювати навички аудіювання через багатократне повторення та контекстуалізацію матеріалу.

Ефективне застосування ІКТ вимагає методичного підходу, який передбачає систематичну інтеграцію технологій у навчальний процес, розробку комплексних завдань на аудіювання та поступове збільшення складності матеріалу. Учителям рекомендується чергувати онлайн- і офлайн-завдання, поступово адаптуючи учнів до складніших рівнів мовлення, від навчальних аудіо до матеріалів без субтитрів [2].

Наприклад, на початковому етапі можна використовувати навчальні аудіо з простими субтитрами, щоб учні мали візуальну підтримку. Це може бути аудіо супроводжуване текстом, де ключові слова виділені для кращого розуміння. Після того, як учні опанують базові навички, можна перейти до аудіозаписів середньої складності, де субтитри або інші допоміжні елементи поступово скорочуються, стимулюючи учнів розуміти зміст без додаткової візуальної підтримки. На більш просунутих етапах учні можуть працювати з автентичними відеоматеріалами - наприклад, інтерв'ю або новинними репортажами без субтитрів. Це дасть їм змогу практикувати розуміння мови в різних контекстах, зокрема зі швидкою вимовою та змінами інтонацій. Щоб зробити цей перехід більш плавним, можна також створювати змішані завдання, де учні спочатку слухають текст з підтримкою, а потім працюють із матеріалом без неї. Така поступовість ускладнення сприяє розвитку впевненості та навичок аудіювання у реальних мовних ситуаціях, що, в свою чергу, підвищує рівень володіння мовою загалом. Нижче в таблиці наведені етапи роботи з аудіоматеріалами та відео, які допомагають учням адаптуватися до складніших завдань.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Етап	Опис завдань	Ціль та особливості	Приклади матеріалів
Початковий	Аудіо з простими субтитрами	Забезпечити візуальну підтримку для легшого розуміння; виділення ключових слів	Навчальні аудіо з субтитрами, короткі діалоги, вправи на заповнення пропусків.
Середній	Аудіо середньої складності з поступовим зменшенням субтитрів	Розвивати вміння розуміти без опори на текст; поступово скорочуються допоміжні елементи.	Діалоги та розповіді на знайомі теми з короткими підказками або без субтитрів.
Просунутий	Автентичні матеріали (інтерв'ю, новини) без субтитрів	Тренувати сприйняття мови у реальних умовах; робота зі швидкою вимовою та змінами інтонацій.	Інтерв'ю, новинні репортажі, документальні фільми.
Змішаний підхід	Переходи від матеріалу з підтримкою до матеріалу без неї	Поступове ускладнення для адаптації; слухання з підтримкою на першому етапі, потім без неї.	Спочатку субтитроване відео, потім - без субтитрів на ту саму ж тему.

Багато онлайн-платформ мають функції автоматичного відстеження прогресу учнів, що дозволяє вчителям виявляти проблемні моменти і коригувати навчальний процес. Зворотний зв'язок у реальному часі, що доступний на інтерактивних платформах, забезпечує можливість одразу розібрати помилки та спонукати учнів до подальшого самостійного навчання.

Висновки.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій суттєво вплинув на теорію та практику викладання іноземних мов. Введення ІКТ у навчальний процес відкриває нові можливості для розширення підходів до формування навичок аудіювання. Зокрема, цифрові платформи, аудіо- та відеоматеріали, інтерактивні курси та мобільні додатки дозволяють адаптувати завдання до індивідуальних потреб учнів, надають доступ до автентичних джерел іншомовного мовлення і забезпечують миттєвий зворотний зв'язок.

Результат дослідження вказує на високий потенціал ІКТ для розвитку навичок аудіювання, проте водночас підкреслює необхідність комплексного підходу до їх використання в освітньому процесі. Науковці одностайно наголошують на важливості використання автентичних аудіоматеріалів, адаптації навчання до індивідуальних потреб учнів та інтерактивного підходу, який сприяє формуванню практичних навичок та підготовці учнів до реальної мовної комунікації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Інформаційно-комунікаційні технології відкривають нові можливості для формування навичок аудіювання на уроках англійської мови, сприяючи підвищенню мотивації учнів, кращому засвоєнню мовного матеріалу та підготовці до реальної комунікації. Інтеграція ІКТ у навчальний процес дозволяє створити більш автентичне мовне середовище, розширити доступ до різноманітних ресурсів та сприяти індивідуалізації навчання. Однак для ефективного використання технологій необхідний методичний підхід, що забезпечить поступовий розвиток навичок аудіювання, надання зворотного зв'язку та відстеження прогресу кожного учня.

Література:

1. Алієва О. С. Використання інформаційно-комунікаційних технологій для формування навичок аудіювання на уроках англійської мови / Науковий вісник НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія «Педагогіка і психологія». 2020. Вип. 3. С. 112-118.

2. Борщенко І. Г. Роль інтерактивних платформ у навчанні англійської мови: можливості та обмеження / Іноземні мови в сучасній школі. 2021. № 4. С: 29-34.

3. Гончаренко С. М. Гейміфікація як засіб розвитку навичок аудіювання у старшокласників на уроках англійської мови / Освіта та інформаційне суспільство. 2023. № 2. С. 78-85.

4. Мельник О. П. Використання інформаційних технологій у навчанні англійської мови в умовах загальноосвітніх закладів України / Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2021. Вип. 5. С. 95-101.

5. Романенко А. В. Методологічні основи формування аудіальних навичок у процесі викладання іноземних мов / Методика навчання мов у середній школі. 2020. Т. 1, № 2. С. 66-72.

6. Тарнапольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому навчальному закладі : навч. посібник. Київ. 2006. 248 с.

7. Fedorova, O. A. Formation of auditory skills of foreign students of the preparatory department in the process of learning the Ukrainian language. Ivano-Frankivsk 2016, 260 p.

8. Huang, C. Enhancing English Listening Skills with Digital Resources in EFL Contexts/ *English Language Teaching.* 2021. Vol. 14, No. 5. P. 64-71.

9. Kurita, T. Issues in Second Language Listening Comprehension and the Pedagogical Implications. *Accents Asia,* 2012, P.30-44.

10. Peterson, M. Technology-Enhanced Language Learning and Listening Skills Development: A Review / Computer-Assisted Language Learning. 2022. Vol. 35, No. 3. P. 244-259.

References:

1. Aliieva O. S. (2020) Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii dlia formuvannia navychok audiiuvannia na urokakh anhliiskoi movy [The use of ICT for the developing of the listening skills in English lessons]. *Naukovyi visnyk NPU im. M. P. Drahomanova. Seriia «Pedahohika i psykholohiia» - Scientific Bulletin of NPU named after M.P. Drahomanov. Series "Pedagogy and Psychology"*[in Ukrainian].

2. Borshchenko I. H. (2021) Rol interaktyvnykh platform u navchanni anhliiskoi movy: mozhlyvosti ta obmezhennia [The role of interactive platforms in teaching English: opportunities and limitations] *Inozemni movy v suchasnii shkoli - Foreign languages in a modern school.* 4. (29-34) [in Ukrainian].

3. Fedorova, O. A. (2016) Formation of auditory skills of foreign students of the preparatory department in the process of learning the Ukrainian language.

4. Honcharenko S. M. Heimifikatsiia (2023). yak zasib rozvytku navychok audiiuvannia u starshoklasnykiv na urokakh anhliiskoi movy [Gamification as a means of developing listening skills in high school students in English lessons] *Osvita ta informatsiine suspilstvo* - Education and Information Society, 2,78-85 [in Ukrainian].

5. Huang, C. (2021) Enhancing English Listening Skills with Digital Resources in EFL Contexts/ English Language Teaching. (Vol. 14), (pp.64-71).

6. Kurita, T. (2012) Issues in Second Language Listening Comprehension and the Pedagogical Implications. Accents Asia, (pp. 30-44).

7. Melnyk O. P. (2021) Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u navchanni anhliiskoi movy v umovakh zahalnoosvitnikh zakladiv Ukrainy [The use of information technologies in teaching English in the conditions of educational institutions of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika - Scientific notes. Series: Pedagogy*, *5*, 95-101 [in Ukrainian].

8. Peterson, M. (2022) Technology-Enhanced Language Learning and Listening Skills Development: A Review Computer-Assisted Language Learning. (Vol. 35), No. 3, (P. 244-259).

9. Romanenko A. V. (2020) Metodolohichni osnovy formuvannia audialnykh navychok u protsesi vykladannia inozemnykh mov [Methodological foundations of the formation of audio skills in the process of teaching foreign languages]. *Metodyka navchannia mov u serednii shkoli - Methods of language teaching in high school*, *2*, 66-72 [in Ukrainian].

10. Tarnapolskyi O. B. (2006) *Metodyka navchannia inshomovnoi movlennievoi diialnosti u vyshchomu navchalnomu zakladi: navch. posibnyk* [*Methods of teaching foreign language speech activity in higher education: tutorial*] Kyiv [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.091.3:364]:159.942

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-936-951

Фещенко Ганна Юріївна здобувачка доктора філософії, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8305-4172

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз підходів до визначення феномену «емоційний інтелект», його структури та передумов розвитку (біологічних, педагогічних, соціальних, вікових і професійно-формувальних). Подано теоретичний аналіз ключових моделей емоційного інтелекту, що дозволяє розкрити сутність цього феномену, механізми та функції, основні компоненти емоційного інтелекту. Особливу увагу приділено вивченню взаємозв'язку емоційного інтелекту та особистісних характеристик суб'єкта, а також соціально-психологічних детермінант його формування.

Встановлено, що емоційний інтелект є неоднорідною характеристикою, яка інтегрує кілька взаємопов'язаних компонентів – емоційний, когнітивний та поведінковий. Емоційний компонент охоплює усвідомлення значення та цінності емоційної сфери як важливого джерела інформації, яке допомагає як пізнати себе, так і розуміти інших людей. Дескрипторами компоненти виступають здатність переживати різноманітні емоції та контролювати їх інтенсивність, здатність правильно сприймати і інтерпретувати емоційні сигнали від себе та оточуючих, розуміння власних потреб через емоції, емпатію. **Когнітивний компонент** емоційного інтелекту відображає здатність індивіда ідентифікувати, усвідомлювати, розуміти та адекватно оцінювати емоції, усвідомлювати процеси формування і розвитку емоцій, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Поведінковий компонент відображає здатності реалізовувати емоції в поведінці, діяльності та спілкуванні, здатності до ефективної взаємодії з іншими людьми. Поглиблене вивчення та розуміння структурних компонентів емоційного інтелекту допомагає визначити та застосовувати на практиці дієві методи його розвитку. Проведено теоретичний аналіз технологій, рекомендацій щодо формування/удосконалення емоційного інтелекту. Ці технології охоплюють методи саморефлексії (ведення щоденників емоцій і рефлексивних практик), базові методичні прийоми соціально-психологічного тренінгу (групова дискусія, рольова гра), засоби арт-терапії, психологічний супровід тощо. На основі узагальнення існуючих підходів, методів і практик запропоновано авторську розробку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

технології формування психоемоційного інтелекту у майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності.

Ключові слова: інтелект, емоційний інтелект, позитивний психоемоційний інтелект, технологія формування.

Feshchenko Hanna Yuriivna PhD student, Mikhail Dragomanov National University of Education, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8305-4172

TECHNOLOGY FOR THE FORMATION OF PSYCHO-EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FUTURE MANAGERS OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES

Abstract. The article presents a theoretical analysis of approaches to defining the phenomenon of "emotional intelligence," its structure, and the preconditions for its development (biological, pedagogical, social, age-related, and professionally formative). A theoretical review of key models of emotional intelligence is provided, which helps to reveal the essence of this phenomenon, its mechanisms and functions, as well as the main components of emotional intelligence. Special attention is given to the study of the relationship between emotional intelligence and the personal characteristics of the individual, as well as the socio-psychological determinants of its formation.

It is established that emotional intelligence is a heterogeneous characteristic that integrates several interconnected components—emotional, cognitive, and behavioral. The emotional component includes the awareness of the significance and value of the emotional sphere as an important source of information that helps both in understanding oneself and others. Descriptors of this component include the ability to experience various emotions and control their intensity, the ability to correctly perceive and interpret emotional signals from oneself and others, understanding one's own needs through emotions, and empathy.

The cognitive component of emotional intelligence reflects an individual's ability to identify, recognize, understand, and adequately assess emotions, as well as to understand the processes of emotion formation and development, establishing cause-and-effect relationships. The behavioral component reflects the ability to express emotions in behavior, activity, and communication, as well as the ability for effective interaction with others. A deeper study and understanding of the structural components of emotional intelligence help to identify and apply effective methods for its development in practice.

The article also provides a theoretical analysis of technologies and recommendations for the formation and improvement of emotional intelligence. These technologies include methods of self-reflection (keeping emotional diaries and engaging in reflective practices), basic methods of socio-psychological training (group discussions, role-playing), art therapy techniques, psychological support, and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

more. Based on the synthesis of existing approaches, methods, and practices, the author proposes an original development of a technology for forming emotional intelligence in future managers of socio-cultural activities.

Keywords: intelligence, emotional intelligence, positive psychosocial intelligence, formation technology.

Постановка проблеми. Сучасний ритм життя, геополітична та економічна нестабільність сприяють зростанню стресу, тривожності й відчуттю відчуженості серед людей. Науковці та дослідники дедалі більше усвідомлюють, що погіршення психологічного благополуччя та емоційного здоров'я в сучасному суспільстві постає надзвичайно серйозною проблемою. Сучасні виклики зумовили нагальну потребу у розвитку компетенцій емоційного інтелекту (EI), які сприяють успішній навігації у складних міжособистісних стосунках і професійному середовищі. Тому формування емоційного інтелекту у майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності постає надважливим завданням освітнього процесу у ЗВО. Розвиток EI допомагає здобувачам освіти не лише глибше розуміти свої емоції, регулювати їх, але й успішно взаємодіяти з іншими, ефективно справлятися зі стресом і адаптуватися до професійних вимог. Таким чином, емоційний інтелект виступає однією з ключових навичок, що сприяє особистісному і професійному становленню особистості, підвищує здатність орієнтуватися у складних життєвих ситуаціях та професійному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтелект як категорія наукового пізнання є складним, багатоструктурним і різновимірним явищем. Незважаючи на те, що інтелект є одним із найбільш досліджуваних понять, він усе ще залишається однією з найменш зрозумілих і недостатньо чітко окреслених категорій у науковому просторі. Феномен «емоційного інтелекту» у психології та педагогіці розглядається з різних теоретичних позицій, що охоплюють аналіз його концептуальних засад, значення для розвитку психологічної стійкості, професійного становлення та самореалізації особистості, а також впливу на формування важливих соціально-емоційних компетентностей для міжособистісної взаємодії. Теоретико-методологічні засади змісту емоційного інтелекту досліджували І. Аршава, Л. Журавльова, Є. Карпенко, Н. Коврига, О. Лящ; Е. Носенко, О. Чебикін, М. Шпак. Значення емоційного інтелекту як ключового фактору у формуванні професійної ідентичності та компетенцій особистості вивчали М. Августюк, О. Амплєєва, Ю. Бреус, О. Верітова, В. Зарицька, Г. Захарчин, Я. Куценко, В. Міляєва, М. Стасюк. Емоційний інтелект у контексті професійного становлення майбутніх педагогів в своїх працях розглядали О. Лящ, Л. Ракітянська, В. Приходько, М. Приходько, Н. Петрова. Особливості впливу емоційного інтелекту на розвиток управлінських здібностей, лідерській якостей студіювали А. Книш, Т. Драбчук, С. Дубовик, А. Клочко, А. Марченко, О. Пристай. Значення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

емоційного інтелекту у процесі психологічної адаптації особистості та розвитку внутрішньої свободи досліджували М. Августюк, О. Амплєєва, Г. Березюк, О. Вовченко, С. Дерев'янко, М. Жилін, Є. Карпенко, Л. Колісник, О. Лящ, Е. Носенко, Г. Таранюк, А. Четверик-Бурчак. Дослідженню концепцій емоційного інтелекту присвячені праці зарубіних учених Дж. Майер, П. Саловей, Д. Карузо (емоційний інтелект як здатність обробляти інформацію, пов'язану з емоціями, використовувати емоції для покращення когнітивних процесів; сприймати, оцінювати та управляти власними емоціями та емоціями інших людей), Р. Бар-Он (емоційний інтелект як ключовий показник ефективного функціонування людини в соціумі), Д. Слайтер, Д. Гоулман (вплив емоційного інтелекту на успіх у професійному та особистому житті), Р. Купер, Г. Орме (важливість емоційного інтелекту у таких професійних сферах, як лідерство, менеджмент і розвиток персоналу) та інших.

Мета статті – теоретично проаналізувати наукові підходи до визначення феномену «емоційний інтелект», розкрити сутність цього поняття, його структуру та на основі узагальнення існуючих підходів, методів і практик розробити авторську технологію формування психоемоційного інтелекту у майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності, визначити ефективні прийоми для розвитку ключових компонентів емоційного інтелекту - емоційної обізнаності, усвідомленності, саморегуляції та міжособистісної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Ідея існування емоційного інтелекту бере свій початок з концепції соціального інтелекту, над розробкою якої працювали Е. Торндайк, Дж. Гілфорд, Г. Айзенк. Незалежно один від одного, вони висловлювали припущення, що люди мають різний рівень здібностей до розуміння оточуючих, управління власною поведінкою в міжособистісних стосунках, що впливає на їхню успішність у соціальних взаємодіях. Це дослідження стало основою для розвитку поняття емоційного інтелекту, зосередженого на здатності розпізнавати, розуміти і регулювати власні та чужі емоції для ефективнішої взаємодії та адаптації в соціальному середовищі.

Значно наблизився до сучасного розуміння емоційного інтелекту Г. Гарднер. Дослідник запропонував концепцію мультифакторності інтелекту, згідно з якою він включає два варіанти особистісного інтелекту: інтерперсональний (здатність розуміти власні афекти, емоції та контролювати їх, керувати власною поведінкою) та інтраперсональний (здатність розуміти інших людей та використовувати ці знання для прогнозування поведінки). Емоційні здібності, на думку Гарднера, є основною емоційною складовою цих типів інтелекту, оскільки вони забезпечують ефективне взаєморозуміння та самоконтроль, що є важливими для успішної соціальної взаємодії та особистісного розвитку [18].

Найбільш відомою, як у психологічній, так і в управлінській літературі, а також теоретично й емпірично розробленою моделлю емоційного інтелекту

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

є модель П. Саловей та Д. Майєра. «Рання» модель емоційного інтелекту складалася з трьох основних здібностей, які вважаються ключовими для розвитку емоційного інтелекту: ідентифікація емоцій та їх вираження**,** регулювання емоцій, використання емоційної інформації в процесі мислення [17]. Згодом дослідниками модель було переглянуто та доповнено іншими когнітивними функціями і навичками. Ученими було виділено п’ять основних компонентів, які послідовно формуються в процесі онтогенезу та в сукупності розвивають емоційний інтелект - усвідомлення власних емоцій; емоційна фасилітація; здатність розпізнавати та розуміти емоції інших; здатність управляти власними емоціями та емоціми інших; вміння підтримувати доброзичливі стосунки з іншими [8; 15].

Американський психолог, розробник опитувальника діагностики емоційного інтелекта «EQ» Н. Холл, визначив феномен дослідження як спроможність розуміти відмінності між позитивними і негативними емоціями, різними позитивними емоціями, що допомагає налагоджувати конструктивний діалог і взаємини. До складу емоційного інтелекту він уналежнив емоційну обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивацію, емпатію, здатність до розпізнавання емоцій інших людей [10].

Р. Бар-Он потрактовує емоційний інтелект як сукупність некогнітивних здібностей, емоційних і соціальних знань та здібностей, які обумовлюють загальну здатність діяти в будь-яких ситуаціях, ефективно взаємодіяти з оточенням та долати його тиск. У структурі емоційного інтелекту науковець виділяє п’ять субкомпонентів: *внутрішньоособистісний EI* (здатність усвідомлювати та управляти своїми внутрішніми емоціями, думками і поведінкою) – ассертивність, емоційний самоаналіз, незалежність, самоповага, самоактуалізація; *міжособистісний EI* (здатність до ефективної взаємодії з іншими людьми) – соціальна відповідальність, емпатія, компетентність у інтерперсональних відносинах; адаптивний – гнучкість, реалістичність, здатність до вирішення проблем; регулятивний – управління стресом/регуляція імпульсивності, стресостійкість; загальний (переважаючий) настрій або самомотивація – задоволення від життя, щастя, оптимізм [13].

Д. Гоулман визначив емоційний інтелект як здатність усвідомлювати власні емоції і емоції інших людей, що дозволяє мотивувати себе і інших, а також ефективно управляти емоціями як на самоті, так і під час взаємодії з оточенням; включає в себе здатність до самомотивації, контролю емоційних спалахів, стійкість до розчарувань, вміння відмовлятися від миттєвих задоволень, регулювати настрій та здатність не дозволяти емоціям заважати мисленню, співпереживанню й надії [14]. В подальшому Д. Гоулман допрацював структуру емоційного інтелекту, виділивши в конструкті чотири складові – самосвідомість, самоконтроль, соціальна чутливість, управління взаємовідносинами та 18 пов'язаних із ними навичок.

Автор теорії множинного інтелекту Д. Стайн зазначає, що емоційний інтелект з усіх шести видів (вербальний, візуальний, логічний, творчий,

фізичний, емоційний) є ключовим та охоплює кожен аспект взаємовідносин людини з оточуючими – від сімї та друзів до керівників, колег, підлеглих [6].

Англійськими дослідниками К. Петрідес, Е. Фьорнхем була запропонована диспозиційна модель емоційного інтелекту. Вони розглядають емоційний інтелект як сукупність стабільних рис особистості, які впливають на сприйняття, вираження та регулювання емоцій, а також вміння використовувати емоційні переживання для досягнення особистих і соціальних цілей. Аспектамии виявлення диспозиційного ЕІ дорослої людини є адаптивність, усвідомлення власних емоцій та емоцій інших людей, емоційна експресія, регулювання емоцій, емоційна саморегуляція, низька імпульсивність, стосунки з іншими людьми, самооцінка, самомотивація, соціальна обізнаність, управління стресом, емпатія, щастя, оптимізм як риси особистості. Науковці наголошують, що емоційний інтелект залежить від стилю поведінки людини, її життєвого досвіду та конкретного контексту ситуації, в якій вона знаходиться, а емоційний досвід особистості є суб'єктивним, оскільки люди по-різному сприймають та реагують на однакові емоційні ситуації залежно від їх індивідуальних особливостей та життєвого контексту [16].

Розробники потокової моделі емоційного інтелекту Т. Бредберрі та Дж. Грівз феномен дослідження розглядають як когнітивно-особистісне утворення, яке включає знання, уміння та навички (стратегії) щодо переробки емоційної інформації. Автори розуміють емоційний інтелект як інтенсивний потік інформаційного обміну між раціональним та емоційним центрами мозку, як об'єднання раціонального мислення з емоційними реакціями. Складовими ЕІ є самосприймання, керування собою, соціальна чутливість, керування відносинами [1, с. 14].

Дж. Метьюз та Р. Зайднер, зазначають, що конструктами, на яких теоретично базується емоційний інтелект, є темперамент, переробка інформації, емоційна компетентність, емоційні навички.

Серед українських дослідників значний внесок у розвиток теоретичних основ емоційного інтелекту в контексті психології, педагогіки та соціальної роботи зробили І. Аршава, О. Власова, С. Дерев'янко, В. Зарицька, Н. Коврига, Е. Носенко та інші.

Е. Носенко та Н. Коврига розглядають емоційний інтелект як інтеграцію зовнішнього (диспозиційні компоненти) та внутрішнього світу особистості. Дослідниками емоційний інтелект визначено як п'ятифакторний конструкт, що включає: усвідомлення власних емоцій – здатність розпізнавати особистісні переживання та розуміти їх джерело для полегшення регуляції емоцій; управління емоціями; здатність мотивувати себе на досягнення цілей, самомотивацію, креативну діяльність і самоконтроль; здатність до емпатії, розпізнавання та розуміння емоцій інших; здатність підтримувати доброзичливі взаємини та регулювати емоції у процесі соціальної взаємодії [1, с. 12; 11].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Е. Носенко і Н. Коврига поруч із поняттям «емоційний інтелект» використовують також термін «емоційна розумність», вважаючи їх взаємозамінними поняттями, але обирають «емоційна розумність» як український аналог [12].

В. Зарицька зазначає, що емоційний інтелект впливає на когнітивну (уявлення про себе та про інших), емоційну (емоційне самопочуття) та поведінкову сфери. До структури емоційного інтелекту входять чотири компоненти: розуміння власних емоцій, причин їх виникнення, уміння позитивно сприймати оцінювання своїх емоцій іншими; самоконтроль і саморегуляція емоцій; розуміння емоцій інших людей; використання емоцій у спілкуванні та діяльності [6].

Науковець Ю. Бреус, досліджуючи значення емоційного інтелекту як чинника професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах, потрактовує феномен дослідження як складний конструкт ментальних здібностей, пов’язаних із оперуванням емоційною інформацією та формуванням емоційного досвіду суб’єкта, а його структура включає такі компоненти як: рівні прояву емоційного інтелекту, змістові та функціональні характеристики вказаного поняття, емоційні компетенції та емоційний досвід [3, с. 15].

С. Дерев'янко розглядає емоційний інтелект як складову частину соціального інтелекту, яка відіграє важливу роль у процесах соціально-психологічної адаптації особистості до різних соціальних середовищ, зокрема студентського середовища. Водночас науковець зазначає, що емоційний інтелект передбачає зосередженість на власних емоційних переживаннях під час спілкування, а соціальний інтелект більше зорієнтований на особистісну взаємодію [4].

Новаторський підхід до розгляду емоційного інтелекту в контексті життєздійснення особистості пропонує Є. Карпенко, який обґрунтовує тріангуляційну психолого-герменевтичну концепцію емоційного інтелекту з основою на метамодерністській методології. Згідно з цією концепцією, функції емоційного інтелекту визначені в наративній (екстернальний модус) та ментативній формах (інтернальний модус) життєздійснення особистості, що безпосередньо пов’язані зі способами пізнання і втілення смислу. Компонентами екстернального модусу є зв’язок з емоційною компетентністю й механізмом інтерпретації; спарені дискурсивні позиції Епігона-Експерта (функції емоційного інтелекту: Епігон – соціалізація, Експерт – адаптація); децентрація й рефлексія як психологічні механізми емоційного інтелекту; аксіологічний потенціал емоційного інтелекту (цінності творення). Інтернальний модус включає зв’язок із балансом організмічного чуття й емоційної компетентності та замиканням герменевтичного кола; спарені дискурсивні позиції Читача-Автора (функції емоційного інтелекту: Читач – ціннісне самовизначення, Автор – життєтворчість); психологічні механізми емоційного інтелекту (фасилітація й емпатія); аксіологічний потенціал емоційного

інтелекту (цінності переживання). Отже, **наративна функція (екстернальний модус)** визначає емоційний інтелект як процес зовнішньої рефлексії, а м**ентативна функція (інтернальний модус)** — як внутрішньої рефлексії [2].

М. Стасюк, досліджуючи психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей, формулює його як інтегративну здібність особистості, яка полягає у здатності відчувати, розрізняти, називати емоції та управляти ними з допомогою усвідомлення та саморегуляції [12, с. 43].

М. Августюк потрактовує емоційний інтелект «як складну інтегрально-ієрархічну систему, яка базується на єдності когнітивних, емоційних, адаптаційних та соціальних складових у процесі внутрішньоособистісних та міжособистісних здібностей ідентифікувати та оцінювати емоції, сприяти емоційній фасилітації мислення, розуміти емоції та керувати ними з метою динамізації інтенсивного емоційного та інтелектуального розвитку особистості» [2].

Думки дослідників щодо можливості розвитку емоційного інтелекту справді розділилися на два протилежних напрямки: одні стверджують, що ЕІ є стійкою здібністю, яка значною мірою визначається генетичними та біологічними факторами і не піддається суттєвим змінам упродовж життя; інші розглядають ЕІ як гнучкий, змінний феномен, який розвивається протягом усього життя. Традиційно у наукових *психолого-педагогічних джерелах* виділяють три групи передумов розвитку емоційного інтелекту:

– біологічні (індивідуально-типологічні) передумови: домінування правої півкулі мозку, яка відповідає за творчість, уяву, інтуїцію та сприйняття образів; індивідуальні особливості темпераменту; рівень емоційного інтелекту батьків – чим вищий рівень емоційного інтелекту у батьків, тим вищі показники емоційного інтелекту у дітей;

– педагогічні передумови: відкритість та емоційність вчителя, емоційно-комфортне освітнє середовище, підтримка емоційного спілкування у системі «учитель-учні-батьки», партнерські взаємини, впровадження в освітній процес активних форм роботи (ігри, вікторини, конкурси, тренінги), що викликають емоційні переживання, сприяють емоційному залученню, емоційність навчального матеріалу;

– соціальні передумови: синтонія та раціоналізація, рівень емоційної усвідомленості, позитивне ставлення до своїх здібностей у сфері емоційного інтелекту, рівень освіти батьків і добробуту у сім'ї, емоційно стабільні стосунки між батьками, **гендерні особливості виховання,** здатність особи поєднувати як традиційно чоловічі, так і жіночі риси поведінки, **емоційна компетентність**, зовнішній локус контролю, релігійність [1, с.16-17].

На думку В. Зарицької, важливими є аспекти вікових і професійно-формувальних передумов розвитку. Вікові передумови включають: гнучкість мислення (здатність адаптуватися до змін і знаходити нові підходи до вирішення проблем), індивідуальний стиль розумової діяльності, система еталонів самооцінювання (внутрішні стандарти, за якими особистість оцінює

себе), самоконтроль слів і вчинків (здатність контролювати свої емоції та поведінку в різних ситуаціях), неузгодженість рівня інтелектуального розвитку з біологічною зрілістю (різниця між фактичним інтелектуальним розвитком і віковими характеристиками), взаємозалежність інтелектуального, емоційного й особистісного розвитку, формування професійної Я-концепції (усвідомлення особистістю своєї професійної ідентичності та ролі у вибраній сфері діяльності). Основними конструктами професійно-формувальних передумов є: знання про підходи, закономірності, ознаки та компоненти професійної діяльності (знання, що дозволяють ефективно виконувати професійні завдання), наявність об'єктивних проблем здійснення професійної діяльності (усвідомлення труднощів та викликів, які виникають у професійній сфері), стресові та конфліктні ситуації (уміння справлятися з професійними стресами, розв'язувати конфлікти), втрата рівноваги та незнання способів запобігання їй і подолання (здатність відновлювати емоційну рівновагу після важких ситуацій), неусвідомлення цілей професійної підготовки, ставлення до обраної професії [6; 12].

Отже, виділення вікових, гендерних, особистісно-психологічних та педагогічних передумов є важливим кроком до глибшого розуміння процесів розвитку емоційного інтелекту.

Важливим фактором, що впливає на успішну реалізацію людини в різних сферах життя, виступає психоемоційний інтелект. Дослідницею І. Єршовою-Бабенко запропоновано термін «позитивний психоемоційний інтелект», який відповідає концептуальним засадам сучасної філософії, методології та науки та виражено концептуальною моделлю «ціле-в-цілому» та концептом «brain - psyche (mind/consciousness, ...)» - «мозок - психіка (її складові ...)» «в-р(м/с)». Тобто розвиток інтелекту відбувається у результаті як внутрішніх (мозок-психіка), так і зовнішніх (мозок-психіка-соціум) процесів, у яких беруть участь явища - «неврахований продукт/суб'єкт» і «психомірність». Психомірність людини охоплює ментальну, когнітивну, інтелектуальну психічні активності людини [4].

Сформованість психоемоційного інтелекту є одним з основних чинників успішного професійного становлення, оскільки цей тип інтелекту забезпечує не лише здатність до розуміння та керування власними емоціями, але й ефективну взаємодію з оточенням. Розвинений психоемоційний інтелект сприяє адаптації в професійному середовищі, підвищує стійкість до стресів, формує здатність до швидкої реакції на зміни та покращує якість прийняття рішень. Крім того, це дозволяє фахівцю краще розуміти мотиви, емоційні потреби та настрої інших людей, що сприяє створенню сприятливого психологічного клімату в команді, підвищенню ефективності. Розробка і впровадження ефективних технологій формування психоемоційного інтелекту в систему фахової підготовки створюють можливість систематично і цілеспрямовано розвивати ці навички та сприяти гармонійному розвитку особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Емоційний інтелект є неоднорідною характеристикою, яка інтегрує кілька взаємопов'язаних компонентів. До структурно-змістових компонентів ЕІ належать: емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти.

Емоційний компонент відображає усвідомлення значення і цінності емоційної сфери як важливого джерела інформації як про себе, так і про інших людей. Дескрипторами компоненту виступають здатність переживати ті чи інші емоції та контролювати їх інтенсивність; здатність людини сприймати та правильно інтерпретувати емоційні сигнали як свої, так і інших людей; здатність через емоції розуміти свої потреби; здатність до співпереживання емоційного стану іншої людини.

Когнітивний компонент емоційного інтелекту відображає здатність індивіда ідентифікувати, усвідомлювати, розуміти та адекватно оцінювати емоції, з**датність розуміти та усвідомлювати процес формування і розвитку емоції** та причинно-наслідкові зв'язки.

Поведінковий компонент відображає здатності реалізовувати емоції в поведінці, діяльності та спілкуванні, ефективної взаємодії з іншими людьми. Сформованість компоненту дозволяє ефективно опиратися на емоції для орієнтації в поточній ситуації, адекватно реагувати на її зміну; використовувати емоції для вибору найбільш адекватної форми дій; **продовжувати діяти в стані емоційного напруження,** не піддаватися впливу таких негативних емоцій, як страх, тривога чи агресія та продовжувати діяти зосереджено і конструктивно, навіть коли емоційний стан є складним чи важким для управління [12].

Поглиблене вивчення та розуміння цих компонентів допомагає визначити та застосовувати на практиції дієві технології та методи розвитку емоційного інтелекту.

Емоційний інтелект має різні рівні сформованості, що безпосередньо впливають на поведінку, міжособистісні стосунки та професійну діяльність особистості. Розуміння рівнів емоційного інтелекту допомагає оцінити здатність індивіда до управління емоціями, адаптації до соціальних ситуацій та саморозвитку. Традиційно дослідники емоційного інтелекту виділяють три рівні, а саме:

– ***низький рівень*** – особистість повною мірою усвідомлює значущість емоцій у житті людини, нездатна ефективно розпізнавати та керувати своїми емоціями, що призводить до реакцій, які часто є неадекватними та неконтрольованими. На цьому рівні людина часто переживає такі негативні емоційні стани як страх, самотність, нестабільність, агресія, почуття провини, депресія та фрустрація.

– ***середній рівень*** – у особистості сформовано певний рівень обізнаності та усвідомлення своїх емоцій, здатність до їх аналізу та осмислення, адекватне ставлення до оцінки емоцій іншими, однак, на цьому рівні є певні труднощі, пов'язані з контролем емоцій та адекватною адаптацією в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

соціальних взаємодіях. Особистість часто переживає позитивні емоції, але іноді нездатна ефективно виражати їх у стосунках з іншими, схильна до інтроверсії, більш орієнтованими на внутрішні переживання, а не на зовнішні соціальні взаємодії, що обмежує її здатність будувати відкриті, позитивні стосунки, емоційно-інтелектуальний потенціал не завжди достатній для підтримки здорових та взаємозбагачувальних стосунків.

– ***високий рівень*** – у особистості сформовано високий рівень емоційної усвідомленості (уміння розпізнавати емоції, розуміти причини їх розвитку та наслідки); вона володіє здатністю об'єктивно оцінювати свій емоційний стан; здатністю до саморегуляції, ефективного стримування емоцій та регулювання їх проявів в різних ситуаціях, умінням тримати руйнівні емоції та імпульси під контролем; здатністю гнучко проявляти емоції, адаптуючи свою поведінку до умов; глибокою емпатією, схильністю до екстраверсії, орієнтацію на позитивні емоції, емоційною стійкістю; здатністю чітко мислити та фокусуватись під тиском, викликати в інших бажані реакції. Отже, людина з високим рівнем емоційного інтелекту є емоційно збалансованою, стійкою, здатною до продуктивної соціальної взаємодії та має високі здібності до адаптації і вирішення складних міжособистісних та професійних ситуацій [12].

Е. Носенко вказує на відповідність структур емоційного інтелекту певним рівням сформованості емоційної розумності, а саме: сенсорно-перцептивна структура → низький рівень виявлення ЕІ → реакційна дія особистості; мисленнєва структура → середній рівень виявлення ЕІ → усвідомлена дія особистості; структура настанов, цінностей, ідеалів → високий рівень виявлення ЕІ → вчинок особистості [11].

Технологія розвитку/удосконалення емоційного інтелекту традиційно включає два блоки умов: психологічний – психологічні тренінги, воркшопи, психотерапевтичні тематичні групи та індивідуальне психологічне консультування (чи психотерапію) та психолого-педагогічний – бесіди, просвітницькі лекції, тематична науково-дослідна активність. До найбільш продуктивних методів розвитку емоційного інтелекту належать практика уважності, гра, арттерапія, казкотерапія, психогімнастика, поведінкова терапія, дискусійні методи, моделювання, програвання ролей, зворотний зв’язок, демонстрація, проектування, дихальні практики, ненасильницьке спілкування (спостереження, почуття, потреби, прохання) тощо. На думку С. Дерев'янко, найбільш продуктивними методами розвитку ЕІ є базові методичні прийоми соціально-психологічного тренінгу – групова дискусія, рольова гра та засоби арттерапії (танцювальна терапія, музикотерапія та інші).

За твердженням В. Зарицької, для формування емоційного інтелекту у студентів в ЗО важливо використовувати спеціально розроблений інструментарій, який включає три основні частини, які поєднують теоретичне навчання з практичними навичками і регулярною діагностикою: перша частина - діагностика рівня розвитку емоційного інтелекту та його базових складових

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

під час вивчення конкретної дисципліни, а саме: здатності розуміти власні емоції та емоції інших, здатності до самоконтролю і саморегуляції емоцій, використовувати емоції у конкретних умовах спілкування і діяльності; друга частина - удосконалення програми з даної навчальної дисципліни за рахунок включення до кожної теми певної інформації про емоційний інтелект; третя частина - навчальний посібник або методичні рекомендації, які доповнюють зміст навчальної дисципліни. Зміст матеріалів посібників обов'язково має бути збагачений теоретичним матеріалом з емоційного інтелекту, містити практичні завдання емоційно-когнітивного характеру, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту, усвідомлення студентами цінності таких знань та умінь для їх професійної підготовки [7]. Д. Гоулман вважає необхідним, щоб університети і професійні школи включали у свої навчальні програми основи знань в галузі емоційного інтелекту.

М. Августюк пропонує технологію формування та розвитку емоційного інтелекту шляхом ведення щоденника емоційних станів, у якому відбувається регулярна фіксація емоційних реакцій і станів. Запропонований дослідницею щоденник складається із дев'яти розділів: «Ідентифікація та оцінювання емоцій», «Фасилітація мислення», «Розуміння емоцій», «Управління емоціями», «Радикальне сприймання емоцій», «Управління емоціями», «Ефективне управління емоціями», «Когнітивне управління емоціями», «Загальний «Щоденник емоцій» [2].

Технологія передбачає послідовне виконання ряду взаємопов'язаних кроків, де кожен наступний етап випливає з попереднього:

1. Ідентифікація та оцінювання емоцій, визначення домінуючої емоції в даний момент, як власної, так і емоцій інших.
2. Виявлення причин, які спричинили появу цієї емоції.
3. Фіксація рефлексивної реакції, як власної, так і реакції інших на цю емоцію.
4. Аналіз попередніх кроків з метою розробки механізму управління цією емоцією [2].

Така послідовність дій дає змогу відстежити весь процес причинно-наслідкових зв'язків виникнення тих чи інших емоцій, що сприяє досягненню основної мети емоційного інтелекту — навчитися ідентифікувати, розуміти та керувати емоціями.

Формування/підвищення рівня емоційного інтелекту, на думку М. Августюк, доцільно реалізовувати за чотирма напрямами, застосовуючи відповідні методи та техніки: формування здатності до ідентифікації та оцінювання емоцій («Щоденник ідентифікації та оцінювання емоцій», тренінгові вправи «Словник емоцій та почуттів», «Правда чи неправда?», «Відгадай емоцію», «Відчуй емоційний стан сусіда», «Зрозумій мене»); формування здатності до емоційної фасилітації мислення («Щоденник емоційної фасилітації мислення», вправи «Привітання та занурення у роботу», «Сприятливий вплив

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

негативних емоцій»); формування здатності до розуміння емоцій («Щоденник розуміння емоцій», вправи «Занурення у роботу», «Чи знаю я себе?», «Як добре я знаю тебе?», «Дублер»); формування здатності до управління емоціями («Щоденник управління емоціями», вправи «Емоції заборонені», «Зона регуляції», «Міняємось місцями», «Емоційна підзарядка») [2].

На нашу думку, технологія формування/удосконалення психоемоційного інтелекту у майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності включає такі етапи:

1 етап – діагностика рівня розвитку емоційного інтелекту та його базових складових (методи: опитувальник «EQ-i» Р. Бар-Она – компексна оцінка емоційного інтелекту; MSCEITV2.0 (Тест Майера-Селовея-Карузо) – оцінка рівня емоційного інтелекту за чотирма напрямками здібностей: ідентифікація емоцій, підвищення ефективності мислення, розуміння емоцій, управління емоціями; LEAS – вимірювання усвідомлення різного спектру емоцій і переживань (базовихпростих, складних-комбінованих);

2. етап – удосконалення/формування емоційної обізнаності та ідентифікації емоцій (методи: щоденник емоцій (регулярне фіксування емоційних станів, аналіз емоційних реакцій на події та ситуації), аналіз кейсів (обговорення конкретних професійних ситуацій, у яких емоційний фон суттєво впливає на результати, рефлексія в парах або групах), м**ентальні карти);**

3 етап – удосконалення/формування розуміння емоцій та емпатії **(рольові ігри,** симуляції реальних ситуацій у професійній діяльності менеджера, що дозволяють простежити реакції та їхні причини, метод кейсів, самоспостереження, гештальт-терапія);

4 етап – удосконалення/розвиток навичок самоконтролю та управління емоціями **(техніки релаксації та стрес-менеджменту -** дихальні вправи, медитації; **коучинг-сесії, ігрові симуляції,** а**наліз рефлексії**);

5 етап – формування позитивної комунікації та емоційної стійкості **(рольові ігри, техніки з асертивності, тренінги,** спрямовані на підвищення рівня самооцінки).

Важливим елементом технології формування психоемоційного інтелекту є регулярна його діагностика та оцінка прогресу, самооцінка власного прогресу в управлінні емоціями за допомогою аналізу змін у щоденнику емоцій, що дозволяє відстежувати розвиток емоційних компетентностей, коригувати підходи до навчання в залежності від індивідуальних потреб. Така оцінка забезпечує об'єктивний зворотний зв'язок, допомагає визначити сильні та слабкі сторони емоційного інтелекту у здобувачів освіти, а також фіксувати рівень засвоєння навичок на кожному етапі. Найбільш поширеними та адаптованими є опитувальники «EQ-i» Р. Бар-Она, MSCEITV2.0 (Тест Майера-Селовея-Карузо), Н. Шутте, LEAS, «EQ» Н. Холла (виявлення здібностей розуміти відносини особистості, що репрезентуються в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що психоемоційний інтелект є багатовимірним аспектом розвитку особистості, який інтегрує емоційні, когнітивні та соціальні компоненти. Психоемоційний інтелект є невід'ємною частиною процесу особистісного розвитку та професійної підготовки. Він забезпечує покращення здатності до управління емоціями, розвитку емпатії, соціальної адаптації та ефективної взаємодії в колективі. Розвиток емоційного інтелекту має значний потенціал у формуванні професійних і особистісних якостей, які сприяють успіху в різних сферах діяльності.

Технологія формування психоемоційного інтелекту у майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності є комплексним підходом, що включає взаємопов'язані етапи розвитку емоційної обізнаності, ідентифікації, фасилітації, розуміння та управління емоціями. Реалізація цієї технології спрямована на інтеграцію емоційного інтелекту в професійну підготовку, зокрема через систематичну діагностику рівня розвитку емоційних компетентностей, адаптацію методик та вправ до індивідуальних потреб і формування стійких навичок ефективного емоційного реагування у професійних ситуаціях. Такий підхід дозволяє готувати фахівців, здатних до самоконтролю, емпатії та ефективного управління власними емоціями та емоціями інших, що є важливим аспектом успішної соціокультурної діяльності.

Література:

1. Августюк М.М. Емоційний інтелект студентів у контексті метакогнітивного моніторингу: дис. … д-ра психолог. наук: 19.00.07 / Августюк Марія Миколаївна. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2023. – 547 с.

2. Августюк М.М. Методичні поради до підвищення рівня емоційного інтелекту в здобувачів вищої освіти./М.М. Августюк Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2022. – 94 с.

3. Бреус Ю.В. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю.В. Бреус. – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. – 20 с.

4. Дерев'янко С.П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища: дис. … кандидата психолог. наук: 19.00.05 / Дерев'янко Світлана Петрівна. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2009 – 192 с.

5. Єршова-Бабенко І.В. Психомірність людини та її поведінки: монографія. / І.В. Єршова-Бабенко, Т.А. Жижко. – Київ, 2024. – 223 с.

6. Зарицька В.В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки: монографія./ В.В. Зарицька. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2010 – 304 с.

7. Зарицька В.В. Розробка спеціального іструментарію розвитку емоційного інтелекту студентів у навчальному процесі / В.В. Зарицька// Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія. – 2011. Вип. 40. – С. 80-92.

8. Кузнєцов М.А. Емоційний інтелект як чинник психоемоційних станів студентів в умовах іспиту. / М.А. Кузнєцов, Н.Ю. Діомідова. – Харків: «Діса плюс», 2017. – 189 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

9. Марчук С. В. Теоретичний аналіз поняття емоційного інтелекту в психології / С.В. Марчук// Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Психологія. – 2021. Вип. 3. – С.20–23.

10. Моргун В.Ф. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості / В.Ф. Моргун// Постметодика. – 2010. Вип. 6, № 97. – С. 2–15.

11. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.

12. Стасюк М.М. Психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей: дис… д-ра філософії: 05 – соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 – психологія/ Стасюк Марія Миколаївна. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. – 347 с.

13. Bar–On R. Emotional Quotient Inventory: A measure of emotional intelligence. / R. Bar–On. – New York: Multi–Health System, 2008. – 36 p.

14. Goleman D. Working with Emotional Intelligence. / D. Goleman. – New York: Bantam Books, 1998. – 383 p.

15. Mayer J. Emotional intelligence: Theory, findings and implications./ J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso // Psychological Inquiry. – 2004. Vol. 15. – P. 197–215.

16. Petrides K. On the dimensional structure of emotional intelligence./ K. Petrides, A. Furnham// Personality and Individual Differences. – 2000. Vol. 29. – P. 313–320.

17. Salovey P. Emotional Intelligence. / P. Salovey, J. Mayer// Imagination, Cognition and Personality. – 1990. V. 9. – P. 185–211.

18. Stefano C., Heather D., Schutz P. Identifying patterns of appraising tests in first year college students: implications for anxiety and emotion regulation during test taking. Journal of Educational Psychology. 2008. Vol. 100. P. 942–960.

References:

1. Avhustiuk, M.M. (2022). Metodychni porady do pidvyshchennia rivnia emotsiinoho intelektu v zdobuvachiv vyshchoi osvity [Methodological Guidelines for Enhancing Emotional Intelligence in Higher Education Students]. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].

2. Avhustiuk, M.M. (2023). Emotsiinyi intelekt studentiv u konteksti metakohnityvnoho monitorynhu [Emotional Intelligence of Students in the Context of Metacognitive Monitoring]. *Docror's thesis* [in Ukrainian].

3. Breus, Yu.V. (2015). Emotsiinyi intelekt yak chynnyk profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Emotional Intelligence as a factor of the professional becoming of future specialists of socionomic professions in higher education]. *Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka* [in Ukrainian].

4. Derevianko, S.P. (2009). Emotsiinyi intelekt yak chynnyk sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii osobystosti do studentskoho seredovyshcha [Emotional Intelligence as a Factor in the Socio-Psychological Adaptation of an Individual to the Student Environment]. *Candidate's thesis.* Chernihiv: ChDPU im. T. H. Shevchenka: in Ukrainian].

5. Yershova-Babenko, I.V. & Zhyzhko, T.A. (2024). Psykhomirnist liudyny ta yii povedinky: monohrafiia [The Psychometrics of Human Behavior: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Zarytska, V.V. (2010). Teoretyko-metodolohichni osnovy rozvytku emotsiinoho intelektu u konteksti profesiinoi pidhotovky: monohrafiia [Theoretical and Methodological Foundations for the Development of Emotional Intelligence in the Context of Professional Training: monograph]. Zaporizhzhia: Vyd-vo KPU [in Ukrainian].

7. Zarytska, V.V. (2011). Rozrobka spetsialnoho istrumentariiu rozvytku emotsiinoho intelektu studentiv u navchalnomu protsesi [Working out special instruments for students' emotional intelligence development in the process of learning]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriia Psykholohiia – Bulletin of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: Psychology*, Vyp. 40. P. 80-92 [in Ukrainian].

8. Kuznietsov, M.A. & Diomidova, N.Iu. (2017). Emotsiinyi intelekt yak chynnyk psykhoemotsiinykh staniv studentiv v umovakh ispytu [Emotional Intelligence as a Factor in Students' Psycho-emotional States During Exams]. Kharkiv: «Disa plius» [in Ukrainian].

9. Marchuk, S.V. (2021). Teoretychnyi analiz poniattia emotsiinoho intelektu v psykholohii [Theoretical analysis of the concept of emotional intelligence in psychology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Psychology*, Vyp. 3. P.20–23 [in Ukrainian].

10. Morhun, V.F. (2010). Emotsiinyi intelekt u bahatovymirnii strukturi osobystosti [Emotional intelligence within the multidimensional structure of personality]. *Postmetodyka*. Vyp. 6, № 97. P. 2–15 [in Ukrainian].

11. Nosenko, E.L. & Kovryha, N.V. (2003). Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii: monohrafiia [Emotional Intelligence: Conceptualization of the Phenomenon, Key Functions: monograph]. K.: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

12. Stasiuk, M.M. (2020). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku emotsiinoho intelektu u studentiv IT-spetsialnostei [Psychological and pedagogical conditions for the development of emotional intelligence of IT students]. *Docror's thesis.* Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

13. Bar–On, R. (2008) Emotional Quotient Inventory: A measure of emotional intelligence. New York: Multi–Health System.

14. Goleman, D. (1998). Working with Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1998.

15. Mayer, J. & Salovey, P. D. et al Caruso, D. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings and implications. *Psychological Inquiry.* Vol. 15. P. 197–215.

16. Petrides, K. & Furnham, A. (2000). On the dimensional structure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences.* Vol. 29. P. 313–320.

17. Salovey, P. & Mayer, J. (1990). Emotional Intelligence. Imagination, Cognition and Personality. V. 9. P. 185–211

18. Stefano, C. & Heather, D., et al Schutz, P. (2008). Identifying patterns of appraising tests in first year college students: implications for anxiety and emotion regulation during test taking. *Journal of Educational Psychology.* 2008. Vol. 100. P. 942–960.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37:001.895

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-952-962

Халік Вікторія Володимирівна студентка спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки (Педагогіка вищої школи) Гуманітарно-педагогічного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України, https://orcid.org/0009-0003-5829-1330

ПЕДАГОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. В статті проаналізовано ключові аспекти використання педагогічних інновацій у вищій школі, виявлено основні проблеми та перспективи, що супроводжують цей процес. Особлива увага приділена з'ясуванню ролі технологічних, соціокультурних, економічних та організаційних факторів, які впливають на ефективність та прийняття інновацій у навчальному процесі. Охарактеризовано, як цифровізація та автоматизація адміністративних процесів можуть підвищити якість і доступність освіти, водночас зазначено, що існуючі соціокультурні бар'єри та економічні обмеження можуть значно ускладнити цей процес.

Доведено, що інтеграція новітніх технологічних рішень та методів в освітній процес вимагає не тільки матеріальних інвестицій, але й значних зусиль з боку адміністрації та викладачів для адаптації до інноваційних практик. Розглянуто важливість систематичного професійного розвитку педагогічного складу та створення умов для зворотного зв'язку від студентів, що дозволяє оперативно адаптувати освітні програми та методики до вимог сучасного освітнього середовища.

Крім того, підкреслено, що необхідно враховувати психологічні, соціальні та технічні аспекти взаємодії учасників освітнього процесу для ефективної інтеграції інновацій. Фінансові стимули, як гранти та премії, і значний вклад зовнішнього фінансування відіграють важливу роль у підтримці інноваційних ініціатив. Також важливі нематеріальні мотиватори, такі як визнання досягнень та кар'єрне зростання, що стимулюють креативність та наукову активність. Організаційні зміни, зокрема створення інноваційних лабораторій і інкубаторів, забезпечують ресурси та інфраструктуру для розвитку інновацій, що сприяє інтеграції новітніх підходів у навчальний процес та стимулює розвиток вищої освіти як активного учасника глобального освітнього та наукового простору.

Сформовані висновки на основі дослідження підкреслюють, що успішне впровадження педагогічних інновацій вимагає комплексного підходу, включаючи реформування управлінських структур, зміну корпоративної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

культури, і підвищення залучення студентів у навчальний процес. Важливо також враховувати потреби всіх заінтересованих сторін, забезпечувати рівний доступ до освітніх ресурсів і стимулювати інноваційну активність через різноманітні фінансові та нематеріальні стимули.

Ключові слова: інновації, педагогічні інновації, цифрова трансформація, цифрові технології, стратегія, методи, вища школа.

Khalik Victoria Volodymyrivna student of specialty 011 Educational, pedagogical sciences (High school pedagogy) Faculty of Humanities and Pedagogy, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, https://orcid.org/0009-0003-5829-1330

USE OF PEDAGOGICAL INNOVATIONS IN HIGHER SCHOOL: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. The article analyzes the key aspects of the use of pedagogical innovations in higher education, reveals the main problems and prospects accompanying this process. Special attention is paid to clarifying the role of technological, sociocultural, economic and organizational factors that influence the effectiveness and adoption of innovations in the educational process. It is described how digitization and automation of administrative processes can improve the quality and accessibility of education, while it is indicated that existing socio-cultural barriers and economic restrictions can greatly complicate this process.

It has been proven that the integration of the latest technological solutions and methods into the educational process requires not only material investments, but also significant efforts on the part of the administration and teachers to adapt to innovative practices. The importance of the systematic professional development of the teaching staff and the creation of conditions for feedback from students, which allows for prompt adaptation of educational programs and methods to the requirements of the modern educational environment, is considered.

In addition, it is emphasized that it is necessary to take into account the psychological, social and technical aspects of the interaction of participants in the educational process for the effective integration of innovations. Financial incentives, such as grants and awards, and a significant contribution of external funding play an important role in supporting innovation initiatives. Non-material motivators, such as recognition of achievements and career growth, which stimulate creativity and scientific activity, are also important. Organizational changes, in particular the creation of innovation laboratories and incubators, provide resources and infrastructure for the development of innovations, which contributes to the integration of the latest approaches into the educational process and stimulates the development of higher education as an active participant in the global educational and scientific space.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The conclusions drawn on the basis of the research emphasize that the successful implementation of pedagogical innovations requires a comprehensive approach, including reforming management structures, changing corporate culture, and increasing student involvement in the educational process. It is also important to take into account the needs of all interested parties, ensure equal access to educational resources and stimulate innovative activity through various financial and non-material incentives.

Keywords: innovations, pedagogical innovations, digital transformation, digital technologies, strategy, methods, higher school.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти характеризується інтенсивною інтеграцією інноваційних педагогічних технологій, що стимулює викладачів та студентів до нових форм взаємодії та навчання. Значення педагогічних інновацій в освітньому процесі вищої школи постійно зростає у зв'язку з глобальними змінами в інформаційному просторі та зростаючими вимогами до якості освіти. Застосування інноваційних педагогічних методик стає важливим чинником у підготовці кваліфікованих фахівців, які можуть ефективно функціонувати у швидкозмінному світі.

Педагогічні інновації включають в себе не тільки застосування новітніх технологій, а й розвиток методик, які сприяють активній участі студентів у навчальному процесі, використання критичного мислення, а також методів проєктної та дослідницької роботи. Однак, разом з можливостями, ці зміни несуть і певні виклики, зокрема потребу в постійному оновленні знань та умінь викладачів, адаптації навчальних програм до сучасних вимог, а також організаційних змін у самій структурі навчальних закладів.

Актуальність дослідження обумовлена потребою адаптації освітніх інституцій до динамічних змін у суспільстві, економіці та технологічному середовищі. Враховуючи значний вплив педагогічних інновацій на якість освіти та професійну підготовку, їх вивчення та аналіз вимагають уважного та системного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд педагогічних інновацій у вищій освіті стає все більш актуальним в контексті постійних змін та викликів, що характеризують сучасне інформаційне суспільство. Аналіз наукових праць виявляє інтенсивну увагу до інноваційних трансформацій у сфері освіти, яка об'єднує зусилля вчених з різних країн. Українські науковці, такі як О. В. Адаменко, І.П. Аносова, В. А. Вакуленко, О. В. Волошина, В.Ф. Землянська, О. В. Мельникова, С. І. Стрілець, Л. Л. Хоружа, вносять значний вклад у дослідження педагогічних інновацій, зокрема у вивченні їх впливу на розвиток національної освітньої системи. Зарубіжні дослідники, такі як Дж. Бассет, П. Друкер, Е. Роджерс, підкреслюють важливість інновацій для забезпечення якості освіти та підготовки фахівців, здатних ефективно діяти в умовах глобалізації та технологічного прогресу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мета статті – аналіз проблем та визначення перспектив застосування педагогічних інновацій у системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Термін «педагогічні інновації» в Україні набув широкого розповсюдження у 1980-х роках у контексті перебудови вітчизняної освітньої системи та розробки стратегії освітнього розвитку. Науковий дискурс не має єдиної точки зору щодо визначення педагогічних інновацій, які часто асоціюються з поняттями нововведення, реформа, осучаснення, удосконалення, оптимізація та модернізація, підкреслюючи, що створення педагогічних інновацій є творчим процесом вирішення педагогічних завдань з пошуком нового, оригінального та ефективного рішення.

Відтак, інновації в освіті виступають як цілеспрямована діяльність, спрямована на створення, освоєння, використання та поширення нововведень, які є результатом наукових пошуків, передового досвіду освітніх працівників, що вимагають управлінського забезпечення, зокрема цілеспрямованого відбору, оцінювання та впровадження в професійну діяльність. Такі інноваційні тенденції пов'язані з глобалізацією та інтеграцією знань, формулюючи характерну рису сучасної педагогічної науки як інноваційність і відкритість до прогресивного оновлення.

Загалом, педагогічні інновації можуть реалізуватися як за допомогою внутрішніх ресурсів освітньої системи, так і через залучення зовнішніх інвестицій, новітніх засобів і технологій, що сприяють інтенсивному або екстенсивному шляху розвитку освіти.

З'єднання інтенсивного і екстенсивного шляхів розвитку педагогічних систем дозволяє здійснювати «інтегровані інновації» ,які будуються на стику різнопланових, різнорівневих педагогічних підсистем і їх компонентів. При такому підході інновації не будуть надуманими, «зовнішніми» заходами, а стануть усвідомленими новітніми технологіями, що зможуть підвищити ефективність педагогічної системи. Педагогічні ідеї, процеси, засоби, методи, форми, технології, змістовні програми відносяться до педагогічних нововведень або інновацій.

Інновації характеризують цілеспрямовану діяльність по створенню, освоєнню, використанню та поширенню нововведень, тому як і будь-які інші нововведення, потребують нових педагогічних технологій, нової якості педагогічної праці.

Сучасний етап розвитку національної економіки України тісно пов'язаний з переходом до суспільства, заснованого на знаннях. Економічне зростання та соціальне процвітання країни корелюють з інтенсивністю впровадження наукоємних технологій та інновацій. Особливу роль у цьому процесі відіграє вища освіта, яка є ключовим елементом інноваційної системи держави, особливо у контексті модернізації навчальних програм та адаптації до зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на динаміку їх функціонування [9].

Науковий аналіз літератури вказує на значний вплив зовнішнього середовища на діяльність вищих закладів освіти, зокрема на необхідність

адаптації до різних інфраструктурних умов [55, с. 31]. Також розглядається широкий спектр макросередовищних факторів, що впливають на установи вищої освіти, які охоплюють економічні, політичні, соціокультурні та інші аспекти [7, с. 225].

Освітній потенціал, матеріально-технічна база, ефективність маркетингу та кваліфікація фахівців є ключовими факторами, що визначають конкурентоспроможність вищих закладів освіти [10, с. 40]. В той час як глобальні тренди, економічна стабільність і соціально-демографічні умови формують ширший контекст конкурентного потенціалу вищих закладів [11].

У дослідженні також вказується на стримуючі фактори розвитку інноваційного потенціалу вищої освіти, такі як обмеження у інвестиціях, старіння наукових кадрів та недостатність матеріально-технічної бази, що негативно впливає на якість освітніх та наукових процесів [9].

Дефіцит фінансування, застаріла матеріально-технічна база, недостатнє інформаційне та науково-методичне забезпечення, неефективна система профорієнтації, відповідність рівня викладацького складу сучасним вимогам, низька зарплата та старіння професорсько-викладацького складу серйозно ускладнюють створення інноваційного середовища в вищих закладах освіти. Ці внутрішні обмеження вимагають детального аналізу та систематизації для розробки стратегій їх подолання з метою підвищення інноваційної активності та ефективності освітніх закладів. Врахування цих факторів є критично важливим для забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності вищих навчальних закладів на національному та міжнародному рівнях [6].

Цифрова трансформація освіти має значний багатоаспектний вплив, зокрема сприяє розвитку навичок самостійного навчання, вибору матеріалу для особистісного зростання, адаптації до швидкозмінних умов, та мотивації до самоосвіти. Цифровізація дозволяє охопити широку аудиторію через персоналізацію контенту, підтримує інтегративність та співпрацю, та дозволяє індивідуально налаштовувати навчальний шлях, забезпечуючи зручність та оптимізацію часу на виконання навчальних завдань [12].

Цифрові технології, такі як відеоконференції (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, Viber), електронні платформи (Moodle, Blackboard, Canvas), віртуальні лабораторії, спільне використання документів через хмарні сервіси (Google Диск, Dropbox, OneDrive), відеозаняття та системи відстеження навчальних досягнень, є ключовими в дистанційному навчанні. Вони забезпечують ефективний обмін ідеями, доступ до навчальних ресурсів у будь-який час, сприяють реалізації практичних занять в безпечному середовищі та підвищують колаборативність та інтерактивність навчання. Також вони дозволяють студентам і викладачам моніторити успішність навчання в реальному часі, забезпечуючи об'єктивність оцінювання та самостійну роботу з текстом [12].

Технологічна трансформація також несе певні ризики, включно з технічними проблемами, дискомфортом студентів від використання нових інструментів та обмеженнями цифрових технологій, що не здатні повністю

замінити безпосередній контакт між викладачем та студентом. Важливо підтримувати баланс між традиційними та цифровими методами навчання для оптимальних освітніх результатів.

Автоматизація адміністративних процесів в університетах відіграє ключову роль у підвищенні ефективності управління та оптимізації робочих процедур. Це включає інтеграцію різних управлінських аспектів, таких як фінансові операції та управління персоналом, за допомогою систем управління ресурсами навчального закладу (ERP), які забезпечують єдиний інформаційний простір для централізованого доступу та управління ресурсами. Цифрові системи документообігу спрощують обмін документацією та її архівацію, знижуючи часові та трудові витрати, а також паперовий обіг, що покращує екологічний стан і забезпечує конфіденційність інформації.

Автоматизація також відкриває можливості для адаптації до швидкозмінних умов, оптимізації внутрішніх процесів та дотримання високих стандартів якості освіти. Технологічні інновації, такі як використання великих даних та аналітики, значно впливають на підвищення продуктивності управлінської та адміністративної діяльності, дозволяючи точно аналізувати навчальні тренди та оптимізувати підходи до навчання. Аналітика успішності, зокрема за допомогою моніторингу та аналізу навчальних результатів, сприяє розробці персоналізованих навчальних планів, що підвищує академічну успішність та мотивацію студентів[8].

На основі проведеного аналізу, узагальнимо отримані дані (табл. 1).

Таблиця 1.

Технологічні фактори впливу на впровадження педагогічних інновацій в освітній процес вищої школи

Технологічні фактори	Характеристика	Приклади впровадження
Цифровізація освітнього середовища	Інтеграція цифрових технологій у всі аспекти освітнього процесу, зокрема через використання електронних платформ, програмного забезпечення для автоматизації процесів, і онлайн ресурсів для дистанційного навчання.	Електронні підручники, інтерактивні засоби, онлайн курси, відеоконференції, віртуальні лабораторії.
Автоматизація адміністративних процесів	Впровадження автоматизованих систем для забезпечення цілісності, координації та контролю управлінських процесів, що включають фінансові операції, управління персоналом, та стратегічне планування.	Системи управління ресурсами (ERP), цифрові системи документообігу.
Біг Дата та аналітика навчання	Використання методів аналізу великих даних для оцінювання навчальних трендів, результативності студентів, та оптимізації підходів до навчання.	Системи відстеження навчальних досягнень, прогностична аналітика з використанням алгоритмів машинного навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Завдяки цим технологічним інноваціям, вищі заклади освіти стають більш гнучкими та ефективними в своїй діяльності, здатними не лише реагувати на сучасні виклики, але й передбачати майбутні зміни в освітньому середовищі, що робить процес навчання більш цілісним, динамічним і відповідним до потреб сучасного світу.

Крім того, впровадження педагогічних інновацій у систему освіти, яке є ключовим для її актуалізації та адаптації до сучасних вимог, часто стикається з соціокультурними та економічними перешкодами. Традиціоналізм у навчальних закладах може викликати опір інноваціям, особливо коли вони передбачають відхід від звичних методів до більш інтерактивних підходів, що часто сприймається як загроза звичному порядку[5].

Культурні особливості регіону також впливають на прийняття інновацій, особливо в суспільствах з високою ієрархією та авторитетом, де педагогічні підходи, що сприяють самостійності та критичному мисленню, можуть бути сприйняті як загроза традиційним структурам.

Економічні перешкоди, включаючи обмежені фінансові ресурси, ускладнюють реалізацію інноваційних проєктів та впровадження сучасного обладнання і методик, що особливо актуально для установ у економічно менш розвинених регіонах або в періоди економічної нестабільності [1, с. 82].

Для подолання цих перешкод необхідно розробляти комплексні стратегії, які враховують місцеві культурні контексти, залучають громадськість до обговорення значення інновацій і забезпечують належне фінансування та ресурси для їх реалізації.

Інновації в освіті є ключовими для збереження її актуальності, однак часто супроводжуються організаційними перепонами, які можуть затримати їх впровадження. Організаційна структура та традиційні ієрархічні моделі управління, характерні для багатьох освітніх установ, обмежують швидку адаптацію до нововведень, уповільнюючи процес прийняття рішень на різних рівнях [2, с. 147].

Корпоративна культура також грає важливу роль у реалізації інновацій, де консерватизм і опір змінам можуть суттєво гальмувати впровадження нових підходів [1]. Підтримка інновацій вимагає гнучкого підходу до управління, активізації комунікацій та розвитку організаційної культури, що сприяє взаємодії і креативності.

Одним з основних викликів є обмежені ресурси, включаючи фінансування і доступ до сучасних технологій, а також відсутність ефективної міждисциплінарної співпраці, що ускладнює інтеграцію різних областей знань і спеціалізацій у рамках спільних проектів [4].

Стратегії подолання включають реорганізацію управлінських структур, зміну корпоративної культури, залучення зовнішнього фінансування та створення механізмів для сприяння міжфакультетському співробітництву. Окреслені заходи дозволять не тільки адаптуватися до сучасних викликів, але й створити умови для постійного розвитку освітньої системи.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Впровадження педагогічних інновацій у вищих закладах освіти вимагає стратегічного планування та відповіді на сучасні освітні виклики. Ефективне втілення нововведень залежить від довгострокового візіонування, яке узгоджує кінцеві цілі освітнього закладу з зовнішніми та внутрішніми потребами. Розробка довгострокових планів має залучати управлінську команду та стейкхолдерів, адаптуючи плани до потенційних змін у середовищі.

Інтеграція всіх заінтересованих сторін є ключовою для імплементації інновацій. Включення адміністрації, викладачів, студентів та зовнішніх партнерів сприяє створенню інноваційного середовища. Особливо важливий вклад вносять зовнішні партнери, які можуть надати додаткові ресурси та перспективи.

Технологічне оновлення, включаючи використання цифрових платформ та віртуальних лабораторій, підвищує ефективність і доступність навчання. Інтерактивні методи, такі як гейміфікація та віртуальна реальність, залучають студентів і сприяють кращому засвоєнню матеріалу.

Систематичний збір зворотного зв'язку від студентів і викладачів дозволяє вимірювати ефективність інновацій та ідентифікувати області для поліпшення. Аналіз зворотного зв'язку використовується для адаптації педагогічних стратегій.

Впровадження пілотних проектів дозволяє тестувати інновації у контрольованих умовах, визначаючи їхню ефективність та можливість масштабування. Такі проекти є важливими для адаптації інноваційних рішень до конкретних умов та потреб освітніх закладів.

На основі проведеного аналізу систематизуємо стратегії та методи оптимізації процесу впровадження педагогічних інновацій у вищих закладах освіти (рис. 1)

Рис. 1 Стратегії та методи оптимізації процесу впровадження педагогічних інновацій у вищих закладах освіти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Оптимізація процесу впровадження педагогічних інновацій вимагає комплексного підходу, який поєднує стратегічне планування, методи оптимізації, а також активну участь усіх заінтересованих сторін. Через це, вищі навчальні заклади можуть не тільки покращити якість освітнього процесу, але й забезпечити його неперервний розвиток та адаптацію до сучасних вимог.

Крім того, важливо враховувати психологічні, соціальні та технічні аспекти взаємодії учасників освітнього процесу для ефективної інтеграції інновацій. Фінансові стимули, як гранти та премії, і значний вклад зовнішнього фінансування відіграють важливу роль у підтримці інноваційних ініціатив. Також важливі нематеріальні мотиватори, такі як визнання досягнень та кар'єрне зростання, що стимулюють креативність та наукову активність. Організаційні зміни, зокрема створення інноваційних лабораторій і інкубаторів, забезпечують ресурси та інфраструктуру для розвитку інновацій, що сприяє інтеграції новітніх підходів у навчальний процес та стимулює розвиток вищої освіти як активного учасника глобального освітнього та наукового простору.

Висновки. Впровадження педагогічних інновацій у вищій освіті зустрічає значні виклики, включаючи технологічні, соціокультурні, економічні та організаційні перешкоди, але водночас пропонує можливості для розвитку освітніх систем. Ефективне оновлення технологій, як-от цифровізація, вирішує ключові виклики ефективності навчання, тоді як культурні та бюджетні обмеження потребують стратегічного підходу для подолання. Оптимізація процесу включає розробку стратегій для технологічного оновлення, професійного розвитку викладачів, а також використання зворот-ного зв'язку для підвищення якості освітніх програм. Крім того, важливу роль відіграє стимулювання інноваційної діяльності через фінансові та немате-ріальні стимули, що підтримують активну участь у процесах інновацій. Інтеграція інновацій вимагає комплексного підходу, який забезпечує адаптацію до культурних особливостей, розширення ресурсної бази та активне залучення громадськості для створення сприятливого інноваційного середовища.

Література:

1. Волошина О.В. Педагогіка інновацій у вищій школі. Навчально-методичний посібник.Вінниця. 2014. 161 с.

2. Желанова В.В. Інноваційний вимір сучасної вищої освіти: аналіз напрямів. *Теорія і методика професійної освіти*. Вип. 50. Том 1. 2022. С. 145-148.

3. Зінченко В. Вплив зовнішнього середовища на діяльність вищих навчальних закладів Луганської області. *Економічний вісник Донбасу.* 2008. № 4 (14). С. 30–33.

4. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 квітня 2019 року, м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. Том 1. 208 с.

5. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / кол. авт.: Г. П. Клімова, С. М. Іванов, Л. С. Шевченко та ін. ; за ред. Ю. Є. Атаманової, Г. П. Клімової. Х. : Право, 2015. 452 с.

6. 24. Кремень В.Г. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

7. Малихіна Я. Вплив факторів зовнішнього середовища на діяльність ВНЗ // Проблеми сучасної педагогічноїосвіти. *Педагогіка і психологія.* 2013. Вип. 39 (3). С. 221–227.

8. Манойленко, Н. В., Кононенко, С.О., Крамаренко, Н. М. Цифровізація освітнього процесу в умовах дистанційного навчання в закладах вищої освіти. DOI: https://doi.org/10.36550/ 2415-7988-2021-1-201-108-112

9. Сафонова В. Освітній ресурс формування інноваційної економіки : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / В. Сафонова ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. К., 2012. 44 с.

10. Царенко І. Фактори конкурентоспроможності вищої освіти. Фактори впливу на формування та розвитокфінансової системи України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 листопада 2014 р.). Ч. 3. Львів, 2014. С. 38–41.

11. Цимбаленко Н. Середовище формування конкурентного потенціалу ВНЗ в Україні // Актуальні проблеми сучасної науки: тези докладів IV Міжнародної науково-практичної конференції. 2015. URL: http://www.inter-nauka.com/issues/conf-2015/december1/667

12. Цифровізація освітнього процесу в закладах вищої освіти: погляд європейських експертів. URL: http://umo.edu.ua/news/180220230510

References:

1. Voloshyna O.V. (2014) Pedahohika innovatsii u vyshchii shkoli [Pedagogy of innovations in higher education]. Navchalno-metodychnyi posibnyk.Vinnytsia. [in Ukrainian].

2. Zhelanova V.V. (2022) Innovatsiinyi vymir suchasnoi vyshchoi osvity: analiz napriamiv [Innovative dimension of modern higher education: analysis of directions]. *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity*, 50 (1), 145-148. [in Ukrainian].

3. Zinchenko V. (2008) Vplyv zovnishnoho seredovyshcha na diialnist vyshchykh navchalnykh zakladiv Luhanskoi oblasti [The influence of the external environment on the activity of higher educational institutions of the Luhansk region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu.* 4 (14),30–33. [in Ukrainian].

4. Innovatsiinyi rozvytok vyshchoi osvity: hlobalnyi, yevropeiskyi ta natsionalnyi vymiry zmin [Innovative development of higher education: global, European and national dimensions of change]: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (16–17 kvitnia 2019 roku, m. Sumy). Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2019. Tom 1. [in Ukrainian].

5. Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini [Conceptual foundations of the formation of an innovative society in Ukraine] : monohrafiia / kol. avt.: H. P. Klimova, S. M. Ivanov, L. S. Shevchenko ta in. ; za red. Yu. Ye. Atamanovoi, H. P. Klimovoi. Kh. : Pravo, 2015. 452 s. [in Ukrainian].

6. Kremen V.H. (2008) Entsyklopediia osvity [Kremen V.G. Encyclopedia of education]. Akad. ped. nauk Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

7. Malykhina Ya. (2013) Vplyv faktoriv zovnishnoho seredovyshcha na diialnist VNZ [Influence of factors of the external environment on the activities of universities]. Problemy suchasnoi pedahohichnoiosvity. Pedahohika i psykholohiia, 39 (3), 221–227. [in Ukrainian].

8. Manoilenko, N. V., Kononenko, S.O., Kramarenko, N. M. (2021) Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu v umovakh dystantsiinoho navchannia v zakladakh vyshchoi osvity [Digitization of the educational process in conditions of distance learning in institutions of higher education]. DOI: https://doi.org/10.36550/ 2415-7988-2021-1-201-108-112 [in Ukrainian].

9. Safonova V. (2012) Osvitnii resurs formuvannia innovatsiinoi ekonomiky [Educational resource for the formation of an innovative economy]: avtoref. dys. ... dokt. ekon. nauk : spets. 08.01.01 «Ekonomichna teoriia» / V. Safonova ; Kyiv. nats. ekon. un-t im. V.Hetmana. K. [in Ukrainian].

10. Tsarenko I. (2014) Faktory konkurentospromozhnosti vyshchoi osvity [Factors of competitiveness of higher education]. Faktory vplyvu na formuvannia ta rozvytokfinansovoi systemy Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (28–29 lystopada 2014 r.). Ch. 3. Lviv, 38–41. [in Ukrainian].

11. Tsymbalenko N. (2015) Seredovyshche formuvannia konkurentnoho potentsialu VNZ v Ukraini [The environment of formation of the competitive potential of universities in Ukraine]. Aktualni problemy suchasnoi nauky: tezy dokladiv IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. URL: http://www.inter-nauka.com/issues/conf-2015/december1/667 [in Ukrainian].

12. Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu v zakladakh vyshchoi osvity: pohliad yevropeiskykh ekspertiv [Digitization of the educational process in institutions of higher education: the view of European experts]. URL: http://umo.edu.ua/news/180220230510 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.091.3:373.2.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-963-972

Ходунова Вікторія Леонідівна доктор педагогічних наук, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (044)-288-34-67, https://orcid.org/0000-0001-7751-9992

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ УМІНЬ У ВИХОВАТЕЛІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Розглянуто методичну роботу у закладі дошкільної освіти як підвищення та вдосконалення soft skills педагога, зокрема, формування художньо-конструкторських умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку як транслятора формування основ дизайнерських умінь дітей передшкільного віку. Виконано аналіз понять «формування», «художній», «конструкторський», «конструювання», «уміння», «вихователь дітей старшого дошкільного віку», «діти старшого дошкільного віку», «художньо-конструкторські уміння дітей старшого дошкільного віку», «художньо-конструкторські уміння вихователя», «soft skills». Виявлено, що формування художньо-конструкторських умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку прямо залежний від результатів професійного становлення фахівців дошкільної освіти, і передбачає збагачення досвіду дитини у взаємодії зі світом природи, мистецтв і сприяння виявленню інтересів до прекрасного у життєдіяльності, а також здатності до емоційно-чуттєвого сприйняття дійсності та формуванню основ художньо-конструкторських умінь дітей старшого дошкільного віку. Доведено, що успішність формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку залежить від управління процесом виховання вихователем-методистом (або директором) закладу дошкільної освіти на своєрідній тріаді: опанування основами та методикою ознайомлення дітей з природою та мистецтвом — професійна художньо-продуктивна діяльність — формування художньо-конструкторських умінь. Визначено відповідні рівні управління формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку (структурно-організаційний рівень, структурно-функціональний, структурно-логічний рівень проблематики управління). Виявлено спеціальні принципи до формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку (абстрагування, прогнозування, модульність, суперпозиція, універсальність, своєчасність).

Ключові слова: формування, художній, конструкторський, уміння, вихователь, діти старшого дошкільного віку, художньо-конструкторські

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

уміння вихователя, художньо-конструкторські уміння дітей старшого дошкільного віку, soft skills

Khodunova Viktoriia Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activity, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (044)-288-34-67, https://orcid.org/0000-0001-7751-9992

FORMATION OF ARTISTIC AND DESIGN SKILLS OF TEACHERS OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article considers methodical work in preschool education institution as an increase and improvement of teacher's soft skills, in particular, formation of artistic and design skills of senior preschool children's educator as a translator of formation of the basics of design skills of preschool children. The article analyses the concepts of «formation», «artistic», «design», «designing», «skills», «educator of senior preschool children», «senior preschool children», «artistic and design skills of senior preschool children», «artistic and design skills of educator», «soft skills». It has been found that the formation of artistic and design skills of the educator of senior preschool children directly depends on the results of the professional development of preschool education specialists, and involves enriching the child's experience in interaction with the world of nature, arts and promoting the identification of interests in the beauty of life, as well as the ability to emotional and sensory perception of reality and the formation of the foundations of artistic and design skills of senior preschool children. It is proved that the success of the formation of artistic and constructive skills of the tutor of senior preschool children depends on the management of the process of education by the tutor-methodologist (or director) of the preschool education institution on a kind of triad: mastering the basics and methods of familiarising children with nature and art - professional artistic and productive activity - formation of artistic and constructive skills. The relevant levels of management of the formation of artistic and constructive skills of the teacher of senior preschool children are determined (structural and organisational level, structural and functional, structural and logical level of management issues). The special principles for the formation of artistic and constructive skills of senior preschool children's educator (abstraction, forecasting, modularity, superposition, universality, timeliness) are identified.

Keywords: formation, artistic, design, skills, educator, children of senior preschool age, artistic and design skills of the educator, artistic and design skills of children of senior preschool age, soft skills.

Постановка проблеми. На даний момент необхідністю сьогодення є володіння вихователем універсальними гнучкими надпрофесійними навичками, що забезпечують успішність формування основ художньо-конструк-

торських умінь у дітей старшого дошкільного віку у закладі дошкільної освіти, сприяють вирішенню нестандартних завдань та високу продуктивність. Комплексом super professional (надпрофесійних) навичок педагогів є soft skills («м'які навички»), що важливі й «критичні» у довгостроковій перспективі.

Формуванню художньо-конструкторських умінь вихователів дітей старшого дошкільного віку як одних з умінь soft skills у закладі дошкільної освіти забезпечується методичним кабінетом.

Згідно вимог Закону України «Про освіту», Закону України «Про дошкільну освіту», «Примірного Положення про методичний кабінет закладу дошкільної освіти» та нормативно-правих актів відбувається організація методичного кабінету як центру методичної допомоги педагогічним працівникам закладу дошкільної освіти за педагогічного супроводу вихователя-методиста (або директора) закладу дошкільної освіти [6].

Від того наскільки продуктивно систематично цілеспрямовано відбувається методична робота з формуванню художньо-конструкторських умінь вихователів у закладі дошкільної освіти залежить формування їх основ у дітей старшого дошкільного віку, що підтверджує актуальність нашої теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж українських та зарубіжних дослідників, що аналізували стан розвитку «soft skills» у закладах освіти можна назвати: Е. Гайдученко, П. Вітмор, Л. Мандро, Г. Михальшин, Ю. Портланд, І. Ткачук, Н. Сосновенко, Дж. Фрай та ін.

Дослідженням розвитку «soft skills» у вихователів закладу дошкільної освіти займаються О. Бондарчук, М. Гордійчук, І. Гурський, Н. Каньоса, А.Кошель, О. Кравченко, Н. Кравчук, О. Рябошапка, А. Осадча та ін.

Проблему методичної діяльності та методичної роботи у закладі дошкільної освіти вивчають І. Княжева, О. Корнєєва, О. Пєхова, Н. Руслана, Н. Скрипник та ін.

Різні аспекти формування фахової компетенції педагога та створення для цього ефективної методичної служби, її структури та змісту досліджували О. Пєхова, І. Зязун, Н. Протасова, Л. Набока, В. Кремень, В. Олійник, Є.Чернишова, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, В. Маслов, К. Старченко, Г.Литвиненко, В. Семиченко, Т. Кочарян, Н. Ничкало та ін. [8].

Вивчали формування художньо-конструкторських умінь вихователів дітей старшого дошкільного віку О. Березіна, Ю.Божко, С. Довбня, А. Єрмолаєв, Ю. Кулінка, Ю. Малежик, С. Матвієнко, Г. Шелепко та ін.

Мета статті – здійснити психолого-педагогічний аналіз методичної роботи у закладі дошкільної освіти з проблеми формування художньо-конструкторських умінь вихователів дітей старшого дошкільного віку як однієї з навичок «soft skills».

Виклад основного матеріалу. Розгляд проблеми формування художньо-конструкторських умінь вихователів дітей старшого дошкільного віку, наці-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

лив нас на аналіз понять «формування», «художній», «конструкторський», «конструювання», «уміння», «вихователь дітей старшого дошкільного віку», «діти старшого дошкільного віку», «художньо-конструкторські уміння дітей старшого дошкільного віку», «художньо-конструкторські уміння вихователя» «soft skills».

За визначенням «формування особистості» з'ясовуємо, що поняття «формування» означає процес становлення та формування вихователів дітей старшого дошкільного віку як ландшафтних дизайнерів внаслідок впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку [11].

Словник української мови трактує поняття «художній» як той, що стосується мистецтва з відтворенням дійсності в образах [9].

«Конструкторський» означає той, що пов'язаний з конструюванням та конструкцією.

Під терміном «конструювання» (від латинського слова construere – побудова) Ю. Малежик розуміє побудову взагалі, що приведена у визначене відповідне розташування різних предметів, частин, елементів [5, с.80].

Дослідницею Ю. Малежик виявлено, що у плані професійної діяльності «уміння» – це здатність виконувати дії, що потребують самостійного, творчого застосування набутих знань і навичок в умовах, відмінних від тих, у яких вони набувалися [5, с.80].

Вихователь дітей старшого дошкільного віку – це гуманний особистісно-зрілий широкосвітоглядний високоосвічений практик, фахівець, партнер, фасилітатор, емпат та ландшафтний дизайнер для дітей віком від 5 до 7 років (старший дошкільний вік).

У філософському енциклопедичному словнику формування основ художньо-конструкторських умінь дітей старшого дошкільного віку подано як творчу діяльність «діяльність, яка породжує щось якісно нове, чого ніколи раніше не було» (Т. Гуменюк) [3, с.86].

Розглянувши творче конструювання як творчий процес дітей старшого дошкільного віку, І. Біла обґрунтовує які основи художньо-конструкторських умінь мають бути у них сформовані, а саме: знайомство з художньо-конструкторським завданням, уточнення змісту, виділення орієнтирів, усвідомлення проблеми, формування гіпотези розв'язання та її апробація, реалізація; від матеріалізації задуму, розробленого іншими, до самостійної постановки проблеми; від ситуативного застосування певних засобів художньо-конструкторської діяльності до стратегіальної організації мислення; від суб'єктивної до об'єктивної новизни [1, с.57-58].

У статті «Методика формування основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку» С. Довбня та Г. Шелепко визначають ефективні принципи формування основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку: принцип мотивації дизайнерської діяльності (створення таких психолого-педагогічних умов, за яких дитина

старшого дошкільного віку спроможна зайняти активну особистісну позицію і найбільш повною мірою розкритися як ландшафтний дизайнер); принцип активності, свідомості та самосвідомості (в основі якої лежить змістовна мотивація, спрямована на участь у художньо-конструкторській діяльності; активність тут проявляється в усвідомленні вихованцями цілей такої діяльності, вони планують, організовують і контролюють дизайнерську діяльність, виявляють пізнавальний інтерес до ландшафтного дизайну, ставлять питання за темою та вміють їх вирішувати) [4].

Розглядаємо методичну роботу у закладі дошкільної освіти як підвищення та вдосконалення «soft skills» педагога, формування художньо-конструкторських умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку як транслятора формування основ дизайнерських умінь дітей передшкільного віку. Формування художньо-конструкторських умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку прямо залежний від результатів професійного становлення фахівців дошкільної освіти, і передбачає збагачення досвіду дитини у взаємодії зі світом природи, мистецтв і сприяння виявленню інтересів до прекрасного у життєдіяльності, а також здатності до емоційно-чуттєвого сприйняття дійсності та формуванню основ художньо-конструкторських умінь дітей старшого дошкільного віку.

Психолого-педагогічний аналіз поняття «soft skills» дав нам уявлення, що це «м'які навички», вияв яких неможливо відстежити і наочно показати. Вони забезпечують успіх незалежно від основної професійної діяльності.

О. Біляковською подані структурні компоненти комплексу soft skills педагога, серед яких: інноваційні, соціально-комунікативні, емоційні, когнітивні, прогностичні, управлінські, акмеологічні [2].

Найбільший інтерес для нас представляє інноваційний компонент комплексу «soft skills» педагога, який розглядається О. Біляковською як потенційна можливість педагогом (за умови наявності художньо-конструкторських умінь) створювати і творчо змінювати освітній процес у закладі освіти з цінностями гуманної філософії та педагогіки. При цьому педагог виступає активним суб'єктом, новаторською особистістю, діяльнісно-креативною індивідуальністю [2].

Навичками конструктивного спілкування за принципом педагогіки партнерства наділений соціально-комунікативні компонент soft skills педагога. Емоційний компонент означає гнучкість керування та управляння власними та дитячими емоційними реакціями з адекватним реагуванням на змінні ситуації. Когнітивний компонент soft skills включає креативні уміння продуктивної художньо-конструкторської діяльності педагога, його уміння системного критичного мислення, здатність до пошукової та дослідницької діяльності, фільтрування та використання інформації. Прогностичний компонент у системи soft skills передбачає уміння визначати можливі варіанти розвитку подій чи явищ та інтерпретувати представлені факти; відбирати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

інформацію, яка має прогностичну спрямованість, розробляти та впроваджувати прогнозні рекомендації, попередньо оцінювати ситуацію, приймати випереджальні оперативні рішення, орієнтуватися у складній ситуації, прогнозувати можливі варіанти розвитку подій тощо. За уміння майбутнього педагога керувати власними змінами відповідає управлінський компонент. Основою акмеологічного компоненту є самоіндивідуалізації особистості, яка володіє такими якостями як: ініціативність, самостійне цілепокладання, інтенсивна включеність у діяльність, ергічність (розумова, психологічна витривалість), психологічна пластичність (здатність пристосовуватись до змін), прагнення та володіння прийомами саморегуляції (самоконтролю, самокорекції), орієнтація на саморозвиток і самовдосконалення, прагнення до самореалізації [2].

Проаналізувавши статтю «Розвиток художньо-конструктивних умінь у студентів образотворчих та педагогічних спеціальностей» Ю. Малежик знаходимо художньо-конструктивних уміння, які мають сформуватися у студентів педагогічних спеціальностей як майбутніх вихователів дітей старшого дошкільного віку: дотримання основних вимог до способів графічної візуалізації інформації з використанням художньо-конструктивних умінь; гармонійно поєднання базових та змінних елементів при конструюванні та формоутворенні об’єктів, враховуючи композиційні правила та прийоми; вміння гармонійно поєднувати кольори, зіставляти форму у просторі [5, с.82-83].

Науковиця Н. Голота дослідила, що художні вміння вихователів дітей старшого дошкільного віку складаються із художніх та конструктивних. Відтак основою формування художньо-конструктивних умінь педагога під час конструкторської діяльності є зображувальні і конструктивні вміння, сутність яких полягає у здатності особистості до зображувальної художньої діяльності та володінні зображувальною технікою [5, с.82].

Успішність формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку залежить від управління процесом виховання вихователем-методистом (або директором) закладу дошкільної освіти.

На підставі проведених педагогічних розвідок, визначено відповідні рівні управління формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку, як-то:

– *структурно-організаційний рівень* управління супроводжується системним аналізом проблеми формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку, постановкою мети, імітуванням і концептуалізацією моделі та забезпечення реалізації цього процесу;

– *структурно-функціональний рівень* представлено процедурою управління процесом формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку, що забезпечено необхідними умовами, формами, принципами та методами їх організації;

– *структурно-логічний рівень проблематики управління* – характеризується цільовим призначенням прийняття рішень щодо проблем дослідження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку.

Слушними для дослідження ефективності управління виявлено спеціальні принципи до формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку, такі як:

– *абстрагування* – допомагає спростити аналіз, розуміння та прогнозування процесу формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку, дозволяє зосередитись на головних аспектах та досягати більш зрозумілих та ефективних рішень досліджуваної проблеми;

– *прогнозування* – передбачає збирання об'єктивної інформації, її систематизацію, аналіз та верифікацію моделі семантичної системи процесу формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку;

– *модульність* – дозволяє оптимально об'єднати окремі компоненти в загальний контент семантичної системи процесу формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку та забезпечити цілісність умов, необхідних для досягнення мети;

– *суперпозиція* надає зрозумілу інтерпретацію в контексті універсальності та своєчасності співвідношення поточного й цільового стратегічного публічного управління;

– *універсальність* – допомагає забезпечити ефективність та функціональність семантичної системи організації формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку;

– *своєчасність* – застосовано для встановлення векторів для стратегій управління, для розуміння та прийняття відповідних рішень і досягнення встановленої мети.

Виокремлюємо ряд організаційно-управлінських технологій, що дозволяють зорієнтуватися в організації процесу формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку:

– *організаційні технології* спрямовано на пошуки стратегічного обґрунтування процесу формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку, оптимізацію індивідуальних і групових форм взаємодії;

– *технології організації управління* розглядаємо як основний засіб єдності завдань, методів та підходів у процесі формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку;

– *програмно-цільові технології* використовуємо при плануванні шляхів реалізацію стратегії, програми у контексті формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку;

– застосування *технологій аналітичної діяльності* дає можливість віднайти, збирати, порівнювати, аналізувати, синтезувати інформацію щодо проблеми формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– *спеціальні інформаційні технології* допомагають застосовувати сучасні інформаційні засоби та програми для обробки, зберігання і систематизації отриманих даних дослідження.

Формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку стає більш ефективним, якщо цей процес базується на загальнонаукових підходах, серед яких можна виділити такі: системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, управлінський підходи, ситуаційний, сценарний, компетентнісний, культурологічний, аксіологічний підходи, підхід до візуалізації, технологічний та синергетичний підхід.

Компоненти, які систематизують будову явища «підхід», включають наступні елементи: основні поняття, які є ключовим інструментом мислення; систему ідей та принципів, які є основними принципами навчально-науково-пізнавальної діяльності і впливають на вибір змісту, форм та методів процесу виховання; педагогічна система архітектоніки організації процесу виховання, яка відповідає обраній спрямованості цільового призначення [7].

В умовах війни в Україні саме природа, мистецтво та культура покликані сформувати у вихователів закладу дошкільної освіти художньо-конструкторські уміння, індивідуально виражатися і спільно з дітьми старшого дошкільного віку творити ландшафтний дизайн.

Для досягнення найбільш високого рекреаційного ефекту, як зазначає Т. Філіна, важливо обирати мальовничі міста проведення художніх заходів, зокрема, з орієнтацією на природне та соціо-культурне оточення. Саме заходи у відкритому природньому просторі сприяють прямій взаємодії дітей з природою (спостереження та фіксування процесів природних явищ, участь у екологічних заходах, художніх планерах, тематичних фестивалях та артпрактиках). Рекреаційні заходи закритих локацій, спрямовують на задоволення духовних потреб дитини (відвідування музеїв, театрів, галерей, участь у тематичних лекціях, вебінарах, майстер-класах, семінарах) [10].

Формування художньо-конструктивних умінь вихователя дітей старшого дошкільного віку найбільш ефективно реалізується через практичну складову всередині естетичного середовища закладу освіти. Відповідно, особливу увагу зосереджено на таких категоріях як: *«середовище»* – сукупність різних факторів і предметів, що створює естетично привабливе та стимулююче середовище, яке сприяє розвитку творчого мислення, емоційного стану і естетичного смаку, художньо-конструктивних умінь вихователя та дітей старшого дошкільного віку; *«навколишнє середовище»,* що межує з освітнім закладом, може слугувати джерелом натхнення для художніх витворів та вирішення завдань, пов'язаних з естетикою та гармонією ландшафтного дизайну; *«внутрішнє середовище»* –внутрішнє оформлення приміщень, використання декору, обладнання творчих майстерень та студій можуть створити атмосферу, що занурює педагогів і дітей у світ мистецтва та естетичних цінностей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Врахування даних аспектів сприяє створенню атмосфери формування основ художньо-конструкторських умінь дітей старшого дошкільного віку, художніх здібностей та формування позитивних стереотипів і вмінь взаємодіяти з природою, мистецтвом та естетичними цінностями.

Вважаємо, що художньо-конструкторська діяльність вихователів дітей старшого дошкільного віку базується на своєрідній тріаді: опанування основами та методикою ознайомлення дітей з природою та мистецтвом — професійна художньо-продуктивна діяльність — формування художньо-конструкторських умінь.

Висновки. Здійснений психолого-педагогічний аналіз методичної роботи у закладі дошкільної освіти з проблеми формування художньо-конструкторських умінь вихователів дітей старшого дошкільного віку як однієї з навичок «soft skills» − «м'яких навичок», що забезпечують успіх незалежно від основної професійної діяльності.

Наразі саме природа, мистецтво та культура покликані сформувати у вихователів закладу дошкільної освіти художньо-конструкторські уміння, індивідуально виражатися і спільно з дітьми старшого дошкільного віку творити ландшафтний дизайн на своєрідній тріаді: опанування основами та методикою ознайомлення дітей з природою та мистецтвом — професійна художньо-продуктивна діяльність — формування художньо-конструкторських умінь.

Література:

1. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 137 с.
2. Біляковська О. «Soft skills» як необхідна складова якісної професійної підготовки майбутнього вчителя. *Uniwersytet Humanistyczno-przyrodniczy im. Jana Dlugosza w Czestochowe. Rocznik Polsko-Ukrainski*, 2018. T.20. C.175-185
3. Довбня С., Отченко Г. Формування основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку: теоретико-філософський аспект. *Науковий простір студента: пошуки і знахідки* (ч. 2): матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції (24 березня 2021 року): збірник тез. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. С.226-230.
4. Довбня С.О., Шелепко Г.В. Методика формування основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільна освіта в епоху постмодернізму: європейський досвід, інноваційні практики:* Збірник тез Міжнародного online–марафону вітчизняних і зарубіжних дослідників, науковців, освітян, здобувачів вищої освіти та наукових ступенів, педагогів-практиків (27-29 вересня 2022 року, м. Київ, Україна). Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2022. С.191-194.
5. Малежик Ю. Розвиток художньо-конструктивних умінь у студентів образотворчих та педагогічних спеціальностей. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Педагогічні науки. 2017. № 155. С. 80-84.
6. Про затвердження Примірного положення про методичний кабінет закладу дошкільної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.04.2018 р. № 372. (дата звернення: 15.03.2020).
7. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 168 с.

8. Скрипник Н. Сучасні тенденції організації методичної роботи в закладі дошкільної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2021. №3. С. 143-150.

9. Словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9

10. Філіна Т. В. Психологічна рекреація як складова арттуризму. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 65–69.

11. Формування і розвиток особистості. Реферат. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14319/

References:

1. Bila I. M. (2014). Psykholohiia dytiachoi tvorchosti [Psychology of children's creativity]. *Kyiv : Feniks*, 137 [in Ukrainian].

2. Biliakovska O. (2018). «Soft skills» yak neobkhidna skladova yakisnoi profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [«Soft skills» as a necessary component of quality professional training of future teachers]. *Uniwersytet Humanistyczno-przyrodniczy im. Jana Dlugosza w Czestochowe. Rocznik Polsko-Ukrainski. T.20.* 175-185 [in Ukrainian].

3. Dovbnia S., Otchenko H. (2021). Formuvannia osnov khudozhno-konstruktorskykh umin u ditei starshoho doshkilnoho viku: teoretyko-filosofskyi aspekt [Formation of the Basics of Artistic and Design Skills in Senior Preschool Children: Theoretical and Philosophical Aspect]. *Naukovyi prostir studenta: poshuky i znakhidky (ch. 2): materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi studentskoi internet-konferentsii (24 bereznia 2021 roku): zbirnyk tez. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova,* 226-230 [in Ukrainian].

4. Dovbnia S.O., Shelepko H.V. (2022). Metodyka formuvannia osnov khudozhno-konstruktorskykh umin u ditei starshoho doshkilnoho viku [Methods of forming the basics of artistic and design skills in children of senior preschool age]. *Doshkilna osvita v epokhu postmodernizmu: yevropeiskyi dosvid, innovatsiini praktyky: Zbirnyk tez Mizhnarodnoho online–marafonu vitchyznianykh i zarubizhnykh doslidnykiv, naukovtsiv, osvitian, zdobuvachiv vyshchoi osvity ta naukovykh stupeniv, pedahohiv-praktykiv (27-29 veresnia 2022 roku, m. Kyiv, Ukraina). Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova,* 191-194 [in Ukrainian].

5. Malezhyk Yu. (2017). Rozvytok khudozhno-konstruktyvnykh umin u studentiv obrazotvorchykh ta pedahohichnykh spetsialnostei [Development of artistic and constructive skills in students of fine arts and pedagogical specialities]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Pedahohichni nauky. № 155.* 80-84 [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Prymirnoho polozhennia pro metodychnyi kabinet zakladu doshkilnoi osvity [On Approval of the Model Regulation on the Methodological Cabinet of a Preschool Education Institution]: *Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.04.2018 r. № 372. (data zvernennia: 15.03.2020)* [in Ukrainian].

7. Rashkevych Yu.M. (2014). Bolonskyй protses ta nova paradyhma vyshchoї osvity [The Bologna Process and the new paradigm of higher education]: *monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoї politekhniky,* 168 [in Ukrainian].

8. Skrypnyk N. (2021). Suchasni tendentsii orhanizatsii metodychnoi roboty v zakladi doshkilnoi osvity [Modern trends in the organisation of methodological work in preschool education*]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, №3.* 143-150 [in Ukrainian].

9. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Retrieved from: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9 [in Ukrainian].

10. Filina T. V. (2023). Psykholohichna rekreatsiia yak skladova artturyzmu [Psychological recreation as a component of art tourism]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv : nauk. zhurnal, № 1.* 65–69 [in Ukrainian].

11. Formuvannia i rozvytok osobystosti [Personality formation and development]. Referat. Retrieved from: https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14319/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 373.2.016:7

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-973-983

Ходунова Вікторія Леонідівна доктор педагогічних наук, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (044)-288-34-67, https://orcid.org/0000-0001-7751-9992

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ХУДОЖНЬО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. З’ясовано сутність понять «предметна діяльність», «практична діяльність», «предметно-практична діяльність», «художнє конструювання». Проаналізовано, що ландшафтний дизайн як художня діяльність полягає у включенні навколишнього природного простору у сферу перетворення за естетичними та екологічними вимогами. Без безпосереднього маніпулювання предметами дитина старшого дошкільного віку здатна уявляти зміст запропонованої або обраної теми художнього конструювання, генерувати художні задуми та реалізовувати їх − створювати або удосконалювати ландшафтний дизайн. Для досягнення цієї цілі дитина старшого дошкільного віку проявляє власні пізнавальні та практичні можливості у з’ясуванні як створити ландшафтний дизайн, що для цього необхідно, хто що саме буде здійснювати, які виникають оцінюючі думки про навколишнє природне оточення та вже удосконалений ландшафтний дизайн. Визначено основи художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку, що мають сформуватися у дітей старшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності: здатність дитини цього віку реалізовувати творчий задум ландшафтного дизайну з перетворенням об’єктів довкілля з використанням різних матеріалів; володіти предметно-практичними засобами у процесі виконання художньо-конструкторських завдань; посилена мотивація до активної дизайнерської діяльності; проявляти самостійність та прикладати зусилля до створення ландшафтного дизайну; проводити рефлексію та самоаналіз дизайнерської діяльності; вміти інтегрувати художнє конструювання з іншими видами художньо-продуктивної діяльності − малюванням, ліпленням, аплікацією; самостійно реалізовувати задум дизайнерської діяльності з відходом від зразка вихователя; уміння самостійно, планово, практично та систематично виконувати проєктування ландшафтного дизайну; здатність створювати нове, або удосконалювати наявне з можливим його практичним використанням у майбутньому; враховувати вимоги, ідеї та потреби свої та партнерів художньо-продуктивної діяльності до удосконалення ландшафтного дизайну; уміння проєктувати ландшафтний дизайн.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: формування основ художньо-конструкторських умінь, діти старшого дошкільного віку, художнє конструювання, предметно-практична діяльність, ландшафтний дизайн.

Khodunova Viktoriia Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activity, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (044)-288-34-67, https://orcid.org/0000-0001-7751-9992

FORMATION OF THE BASICS OF DESIGN SKILLS IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN IN ARTISTIC AND PRODUCTIVE ACTIVITIES

Abstract. The essence of the concepts of «subject activity», «practical activity», «subject-practical activity», «artistic design» is clarified. It is analysed that landscape design as an artistic activity consists in the inclusion of the surrounding natural space in the sphere of transformation according to aesthetic and environmental requirements. Without direct manipulation of objects, a senior preschool child is able to imagine the content of the proposed or chosen topic of artistic design, generate artistic ideas and implement them− create or improve landscape design. To achieve this goal, a senior preschool child demonstrates his or her own cognitive and practical capabilities in finding out how to create a landscape design, what is needed for this, who will do what, what thoughts arise in evaluating the natural environment and the already improved landscape design. The basics of artistic and design skills in older preschool children, which should be formed in older preschool children in subject-practical activities, have been determined: the ability of a child of this age to realize the creative idea of landscape design with the transformation of environmental objects using various materials; to have subject-practical means in the process of performing artistic and design tasks; increased motivation for active design activity; show independence and make efforts to create landscape design; conduct reflection and introspection of design activities; to be able to integrate artistic construction with other types of artistic and productive activity - drawing, sculpting, application; independently realize the idea of design activity, departing from the example of the teacher; the ability to independently, systematically, practically and systematically carry out landscape design projects; the ability to create something new or to improve the existing one with possible practical use in the future; to take into account the requirements, ideas and needs of oneself and partners of artistic and productive activities to improve landscape design; ability to design landscape design.

Keywords: formation of the basics of artistic and design skills, children of senior preschool age, artistic design, subject-practical activity, landscape design.

Постановка проблеми. Теперішні інноваційні зміни у дошкільній освіті сприяють тому, що дитині старшого дошкільного віку необхідно вміти

практично реалізовувати свій художньо-естетичний потенціал у творчій діяльності. Такою творчою діяльністю у закладі дошкільної освіти є предметно-практична (художнє конструювання, моделювання, проєктування). У цій діяльності завдяки сенсорній системі дитина старшого дошкільного віку естетично сприймає природу, називає та порівнює предмети, уподібнює спільне та відмінне, надає предметам функціонального призначення. Результатом предметно-практичної діяльності є сформовані у дитини передшкільного віку основи художньо-конструкторських умінь з втілення власних задумів та реалізації творчих здібностей як ключових чинників освітніх реформ XXI ст.

Через включення дитини старшого дошкільного віку до різновидів мистецтва (художньо-продуктивної, музичної, театральної), ціннісне сприймання та ставлення до природи та мистецтва, творче самовираження відбувається формування у них основ художньо-конструкторських умінь. На основі сформованих основ дизайнерських умінь діти старшого дошкільного віку спроможні створити ландшафтний дизайн, малюнок, фігуру, композицію тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням формуванням основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку займаються Д. Вінд, С. Довбня, Ю. Демидова, О. Красовська, С. Матвієнко, Л. Міщенко, І. Удовиченко, Г. Шелепко та ін.

Проблему формування предметно-практичної компетенції та діяльності у дітей старшого дошкільного віку досліджують Л. Гаращенко, І. Гогола, Н. Голота, Т. Гужанова, О. Долинна, О. Козлюк, О. Літіченко, Р. Меренкова, О. Низьковська, Л. Пісоцька, Т. Пеккера, Т. Пономаренко, О. Сорочинська та ін.

Художньо-продуктивну діяльність як потужний освітній засіб формування базових якостей особистості обґрунтовують у свої наукових дослідженнях І. Бех та Т. Піроженко. Втілення усіх проявів і різноманіття світу крізь призму власного досвіду, розуміння і ставлення у дитини дошкільного віку відбувається у власній продуктивній діяльності (І. Біла, І. Карабаєва, Л. Зайцева, Р. Павелків) [5, с. 24].

Мета статті – здійснити психолого-педагогічний аналіз змісту та умов формування основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності**.**

Виклад основного матеріалу. Перш за все з’ясуємо сутність понять «предметна діяльність», «практична діяльність», «предметно-практична діяльність», «художнє конструювання», «ландшафтний дизайн».

Науковиця Л. Старовойт визначає «предметну діяльність» як важливе джерело творчих сил, можливостей і здібностей дитини. Вона ґрунтується на складній системі соціальних і психологічних явищ, з яких складається механізм творчості [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

З'ясовуємо поняття «практичної діяльності» як перетворення природи з використанням різних матеріалів.

За новою редакцією Базового компонента дошкільної освіти «предметно-практична діяльність» означає реалізацію дитиною старшого дошкільного віку творчих задумів з перетворення об'єктів довкілля з використанням різних матеріалів, засобів предметно-практичних дій у процесі виконання конструктивних завдань та моделювання самостійно (або з допомогою дорослого). Їй відповідає предметно-практична, технологічна компетентності [7].

Т. Пономаренко та О. Рудніцкій вдалося зафіксувати поняття «предметно-практичної діяльності» як способу сприйняття та взаємодії з навколишнім світом через дію з будь-яким предметом, об'єктом або знаряддям. Ця діяльність спрямована на виконання завдань у досягненні певних цілей з використанням певних засобів та методів. Діти цього віку взаємодіють з природним оточенням, пізнають властивості предметів, розбираються з тим як їх застосувати [6].

Завдяки предметно-практичній діяльності дитина старшого дошкільного віку сприймає зовнішні властивості предметів, потім аналізує їх, порівнюючи, узагальнюючи, роблячи висновки за сенсорними характеристиками. Знаходячи основне, дитина цього віку, здатна проаналізувати внутрішню сутність речей, їх взаємозалежність, художньо-конструкторські можливості.

На відміну від дітей раннього віку у дітей 5-7 років розвинуте словесно-логічне мислення, що допомагає їм без безпосереднього маніпулювання предмета уявляти його, мати сформований цілісний образ світу.

У формуванні основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності ціллю є не тільки оволодіння цими уміннями дітьми, а й створення ними ландшафтного дизайну. Для досягнення цілі дитина старшого дошкільного віку проявляє власні пізнавальні та практичні можливості у з'ясуванні як створити ландшафтний дизайн, що для цього необхідно, хто що саме буде здійснювати, які виникають оцінюючі думки про навколишнє природне оточення та вже удосконалений ландшафтний дизайн (використовуючи образні вислови та порівняння). Реалізуючи власні художні задуми, дитина старшого дошкільного віку добирає будівельні матеріали з брусків різних форм, відповідно розташовує їх; використовує природні матеріали, ліпить із солоного тіста, маніпулює з папером; самостійно й послідовно здійснюють художнє конструювання.

Ландшафтний дизайн визначають як художню діяльність, що пояснює включення навколишнього природного простору у сферу перетворення за естетичними та екологічними вимогами. Естетика ландшафтного дизайну відкриває для дитини старшого дошкільного віку красу навколо нас у всій її багатобарвності кольорів, мелодійності звуків, довершеності форм. Викликає бажання берегти та примножувати природне багатство.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Творчою діяльністю, спрямованою на формування штучного архітектурного середовища з використанням засобів декоративного озеленення, геопластики, малих архітектурних форм, декоративного покриття, візуальної комунікації вважають ландшафтний дизайн М. Вотінов. Також дослідник стверджує, що ландшафтний дизайн є новим напрямом ландшафтної архітектури, її відгалуженням. Метою ландшафтного дизайну є органічне воз'єднання архітектури з природними елементами, синтезування природних та штучних елементів середовища. Головне завдання ландшафтного архітектора, ландшафтного дизайнера – організувати простір у відповідності з функціональними, логічними та естетичними вимогами, створити його яскравий художній образ і викликати у людини позитивні емоції [2, с. 10].

С. Риндюк та Т. Семко запевняють, що ландшафтний дизайн представляє собою творчу діяльність, займається художнім конструюванням деталей ландшафту, а також засобом запобігання занепаду міського середовища, конкретно функціональної невпорядкованості та естетичної невиразності за допомогою оптимального використання природних ресурсів. Вони спростовують думку про те, що часто ландшафтний дизайн порівнюють із садово-парковим мистецтвом, доводячи різницю ландшафтного дизайну. Так, ландшафтний дизайн з'єднує житлові і комерційні будівлі з навколишнім краєвидом; він згладжує контраст між штучним (будівлею) і живим (природою), допомагає створювати красу і гармонію, робить міський пейзаж менш урбаністичним: «Якщо в парку або саду присутність людини може практично не відчуватися, а зони відпочинку представлені лише поодинокими лавочками біля пішохідних стежок, то в ландшафтному дизайні приділяють велику увагу зручності інфраструктури ділянки, передбачають наявність альтанки, зони для пікніка, дитячого майданчика, басейну і т. п.» Таким чином, можна сказати, що завданням ландшафтного дизайну є створення і поєднання комфорту і затишку зі зручністю користування інфраструктурою будівель [8].

Соціально-екологічну обумовленість С. Риндюк та Т. Семко вважають одним з принципів ландшафтного дизайну міського середовища [8].

На думку науковців з Малайзії та Китаю (Ma Lulu, Adam Aruldewan S. Muthuveeran, Dai Na, Azmiah Abd Ghafar, Gao Yuxuan, Ma Yali) удосконалення (або створення ландшафтного дизайну) стимулює у дітей старшого дошкільного віку допитливість і творчість, одночасно сприяє цілісному розвитку їх фізичного і психічного благополуччя (на прикладі закладу дошкільної освіти Куньміна−Китай). Це дослідження має на меті інтегрувати ботанічний ландшафтний дизайн закладів дошкільної освіти у навчальну програму китайських закладів дошкільної освіти, щоб покращити навчальне середовище для китайських дітей старшого дошкільного віку. Для дітей рослинні ландшафти дозволяють їм безпосередньо відчути красу природного життя і надають їм більш позитивний і збагачуючий духовний досвід та пізнавальні знання. У майбутньому плануванні та дизайні слід робити акцент

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

на екологічних принципах і кращій інтеграції людських і природних елементів для створення кращого міського та освітнього середовища. Ці дослідники вважають, що інтеграція рослин у навчальну програму для дітей раннього віку та впровадження впливу рослин на освіту дітей раннього віку, включаючи когнітивний і мовний розвиток, а також розвиток фізичних навичок, повинні розглядатися на основі життя і привабливості навколишнього середовища на відкритому повітрі [13].

Ці ж малазійські та китайські дослідники у статті: «Enhancing the Learning Environment in Kunming Kindergartens - A Comprehensive Review of Plant Landscape Design Strategies Aligned with Curriculum Standards» здійснили аналіз ситуації дослідження комбінованої навчальної програми з рослинного ландшафтного дизайну в закладах дошкільної освіти в США, Канаді, Японії, Великій Британії. Так у США за проєктом «Project Learning Tree» було створено повний набір керівних принципів навчальної програми, і було зроблено більше проривів у дослідженні дизайну рослинного ландшафту в закладі дошкільної освіти в поєднанні з розробкою навчальної програми. У Канаді існує мало досліджень щодо інтеграції рослинного ландшафтного дизайну та навчальної програми, але є кілька успішних проектів, зокрема, це за проектом «Green Schoolyards». У Японії рослинний ландшафтний дизайн та освіта мають важливі ідеї та практичні результати досліджень. Дослідження за проектом «Wellies in the Woods» Англії фокусується на тому, як рослинний ландшафтний дизайн може сприяти розвитку самооцінки, соціальних навичок та когнітивних здібностей дітей. Загалом, кожна країна зробила свій прорив і внесок у дослідження інтеграції навчальної програми з ботанічного ландшафтного дизайну в дитячих садках. Сполучені Штати Америки і Канада більш просунуті в екологічній освіті та розробці навчальних програм. Японія зосереджується на інтеграції ботанічного ландшафтного дизайну з самодослідженням дітей дошкільного віку, а Велика Британія наголошує на розвитку психологічних і соціальних навичок дітей дошкільного віку через ботанічний ландшафтний дизайн [13].

Художнє конструювання (або «дизайн») О. Гервас вживає як своєрідний метод проєктування предметного середовища. Сутність «художнє конструювання» С. Матвієнко подає у двох значеннях: як синонім поняття «дизайн, дизайнерська діяльність», як назва окремого виду дизайну – індустріального (промислового) дизайну, як творчий метод (методика) дизайну, тобто сам процес проєктування (дизайн-процес) [4, с.82].

На думку Ю. Бондаренко та І. Гузь головне завдання художньо-продуктивної діяльності дітей дошкільного віку полягає в емпіричному, чуттєвому пізнанні світу; вихованні пізнавальної і творчої активності, спрямуванні її на естетичне сприйняття мінливості й різнобарвності світу, його краси; осмисленні краси в усіх її формах, а також естетичних якостей предметів та об’єктів оточуючого; особливості, неповторності, що передана в яскравих

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кольорах, цікавих формах, візерунках, розписах, малюнках; прилученні дитини до світу мистецтва [1, с.17].

У творчій предметно-практичній діяльності дітей старшого дошкільного віку з найбільшою виразністю виявляються три етапи творчого процесу − накопичення первісних уявлень про зміст запропонованої або обраної теми, виникнення задуму, реалізація задуму. Кожний із перелічених етапів поєднує в собі сукупність творчих завдань, які у своїй логічній послідовності та взаємозв'язку спрямовані на досягнення кінцевого результату − створення ландшафтного дизайну [12].

У дитячій творчості ідея не уособлюється в окреме поняття, отже і не виділяється в окремий етап творчого пошуку. Вона найчастіше виникає водночас з обранням дитиною теми або конкретного об'єкту зображення, чим власне, і обумовлюється цей вибір [12].

Безпосередні враження дитина старшого дошкільного віку намагається відтворити в продуктах творчої діяльності, чим стверджує не тільки власне ставлення до предмету або явища, але й прагне привернути на це увагу дорослих та однолітків [12].

Наступний етап творчого пошуку полягає у спрямуванні зусиль на втілення задуму в єдиний художній твір (або образ), який би відповідав певним критеріям естетичної цінності [12].

Завершальний етап творчого процесу полягає в остаточній розробці задуму. За свідченням експериментальних досліджень, у дітей, що не мають спеціальної підготовки, виявляється або повна відсутність задуму, або відхилення від замисленого змісту в процесі малювання. До того ж така його нестійкість зберігається до кінця дошкільного віку. Як відзначає Н. Сакуліна, діти 6 років нерідко називають будь-який один предмет, з якого починають малювати. Потім до нього приєднують другий, третій і т.д. Але зв'язок між ними носить фрагментарний характер, оскільки об'єднує за смислом лише окремі деталі [Х12].

Образам уявлення дошкільників притаманні особлива яскравість, наочність, рухомість, емоційне забарвлення. Більшою мірою діти старшого дошкільного віку намагаються відтворити привабливі, з їх точку зору, образи. Надто важливою якістю в уявленні та поведінці дітей є щирість, непідробність чуттів щодо відтворених ними образів [12].

Рівень творчої діяльності залежить від ступеня сформованості у дитини морально-естетичної позиції по відношенню до предметів і явищ навколишнього світу; відтворюючої (репродуктивної) і творчої уяви; комплексу спеціальних здібностей, знань, умінь і навичок [11, с.202].

У зв'язку з цим особливого значення набувають дослідження, пов'язані з розробкою змісту, форм та методів передачі дітям прийнятних для них норм реалістичного образотворчого мистецтва, навчання їх пізнанню і творчому відображенню дійсності з урахуванням особливостей розвитку їхньої психіки [12, с.202].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Об'єктивні умови полягають у створенні в групі дошкільного закладу творчої атмосфери, яка має свій вираз у доброзичливому ставленні однолітків і дорослих до творчих досягнень дитини; наявність кваліфікованої допомоги в опануванні нею основ творчої діяльності; наявна у розпорядженні дитини матеріальна база, яка дає можливість реалізувати творчий задум [12, с.202].

До суб'єктивних умов відносять духовну потребу дитини до творчої діяльності; морально-естетичну ціннісну орієнтацію дитини, яка виявляється у вибірковому її ставленні до предметів і явищ навколишньої дійсності; належний рівень готовності дитини до реалізації творчого задуму [12, с.202].

До умов формування предметно-практичної, технологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в процесі конструктивної діяльності дослідниці Т. Гужатова та Є. Панченко включають: створення предметно-розвивального середовища, яке сприятиме виникненню позитивного ставлення дошкільників до конструктивної діяльності (поповнення ігрового середовища різноманітними матеріалами, наборами конструкторів з будівельних та покидьковими природними речами); поділ дітей на групи та підгрупки які користуються різними конструкторами якийсь час, а потім обмінюються ними; з допомогою матеріалів, що приносять батьки виготовлення нових речей; наповнюваність групи закладу дошкільної освіти новими конструкторами (Lego, магнітними конструкторами фірми Magformers та Meccano); використання «халабудної педагогіки»; самостійне обрання місця для художнього конструювання; врахування індивідуальних та статевих особливостей під час гри; організація самостійної та спільної діяльності; виставки дитячих робіт із запрошенням на них дітей дошкільного віку з молодших груп та батьків; співпраця закладу дошкільної освіти з батьками з можливістю проведення консультацій, майстер-класів, круглих столів, анкетувань, днів відкритих дверей, спільного з дітьми старшого дошкільного віку художнього конструювання [3].

У статті «Формування предметно-практичної, технологічної компетентності в нормотипових та дітей з ООП старшого дошкільного віку в процесі конструктивної діяльності» Т. Гужатова та Є. Панченко виділяють такі основи художньо-конструкторських умінь, які формуються у предметно-практичні діяльності, а саме: прояв фантазії під час створення певних конструкції та виробів, дізнаються про властивості матеріалів, способи взаємодії з ними, вигадують нові застосування старих речей; дбайливе ставлення до матеріалів художнього конструювання; уміння користуватися ножицями, голками, клеєм; працювати в команді та оцінювати процес і результат; використання різних матеріалі для створення поробок; правильне використання інструментів; можливість разом зі своїми партнерами по діяльності досягти спільного результату, спланувавши послідовність виконання дій від початку і до завершення; уміння аналізувати вироби, які змайстували [3].

Проаналізувавши «Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) 2021 рік» [9]

визначаємо основи дизайнерських умінь у дітей старшого дошкільного віку, що мають сформуватися у дітей старшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності:

- здатність дитини цього віку реалізовувати творчий задум ландшафтного дизайну з перетворенням об'єктів довкілля з використанням різних матеріалів;
- володіти предметно-практичними засобами у процесі виконання художньо-конструкторських завдань;
- посилена мотивація до активної дизайнерської діяльності;
- проявляти самостійність та прикладати зусилля до створення ландшафтного дизайну;
- проводити рефлексію та самоаналіз дизайнерської діяльності;
- вміти інтегрувати художнє конструювання з іншими видами художньо-продуктивної діяльності − малюванням, ліпленням, аплікацією;
- самостійно реалізовувати задум дизайнерської діяльності з відходом від зразка вихователя;
- уміння самостійно, планово, практично та систематично виконувати проектування ландшафтного дизайну;
- здатність створювати нове, або удосконалювати наявне з можливим його практичним використанням у майбутньому;
- враховувати вимоги, ідеї та потреби свої та партнерів художньо-продуктивної діяльності до удосконалення ландшафтного дизайну;
- уміння проєктувати ландшафтний дизайн.

Висновки. Отже, у формуванні основ художньо-конструкторських умінь у дітей старшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності ціллю є не тільки засвоєння цих умінь дітьми, а й створення ними ландшафтного дизайну як дитячої творчої художньої діяльності, що пояснює включення навколишнього природного простору у сферу перетворення за естетичними та екологічними вимогами та трьома етапами: накопичення первісних уявлень про зміст запропонованої або обраної теми, виникнення задуму, реалізація задуму.

Література:

1. Бондаренко Ю. А., Гузь І. Б. Художньо-продуктивна діяльність старших дошкільників зі зниженим зором: теоретичний аспект. С.15-27. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/346/9529/19878-1?inline=1

2. Вотінов М. А. Ландшафтна архітектура : конспект лекцій для студентів 2 курсу денної форми навчання освітнього рівня «бакалавр» із спеціальності 191 – Архітектура та містобудування освітньої програми Архітектура. Харків. нац. ун-т. міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. 2-е вид., зі змінами. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 73 с.

3. Гужанова Т.С. Панченко Є.С. Формування предметно-практичної, технологічної компетентності в нормотипових та дітей з ООП старшого дошкільного віку в процесі конструктивної діяльності. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). Київ, 2024. Вип. № 5 (39). С. 166-178.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

4. Матвієнко С. Художня праця та основи дизайну : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 201 с.

5. Літіченко О., Мастерук Д. Колір у художньо-продуктивній діяльності дітей дошкільного віку. *Освітологічний дискурс,* 2023. № 2. С.23-36.

6. Пономаренко Т., Рудніцка О. Спільна з однолітками діяльність як засіб формування предметно-практичної діяльності дітей 5-го року життя. *Modern Approaches to Problem Solving in Science and Technology:* II International scientific and practical conference (November 15-17, 2023) Warsaw, Poland, International Science Unity. 2023. P. 293-296.

7. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 р. № 33. (дата звернення: 20.05.2022).

8. Риндюк С. В., Семко Т. В. Сучасний ландшафтний дизайн як діяльність по організації середовища. *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві,* 2020. №1. С.87-92.

9. Рогова В. Щодо методичних рекомендацій до оновленого Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти). Міністерство освіти і науки України, 2021. С.58

10. Старовойт Л.В. Праця як засіб творчого розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти :* збірник матеріалів Міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. С.172-175.

11. Ходунова В. Л. Дитяча художня творчість: сутність і умови. *Педагогіка в системі гуманітарного знання.* Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13-14 березня 2015 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С.200-203

12. Ходунова В. Л. Оволодіння дітьми дошкільного віку основами художньої творчості. Молодий вчений, 2017. № 1. С. 511-514.

13. Ma Lulu, Adam Aruldewan S. Muthuveeran, Dai Na, Azmiah Abd Ghafar, Gao Yuxuan, Ma Yali. (2023). Enhancing the Learning Environment in Kunming Kindergartens - A Comprehensive Review of Plant Landscape Design Strategies Aligned with Curriculum Standards. *International journal of academic research in business and social sciences.* Vol. 13 , № 8. 1244-1254.

References:

1. Bondarenko Y.A., Guz I.B. Artistic and productive activity of senior preschoolers with reduced vision: theoretical aspect [Artistic and productive activity of senior preschoolers with visual impairment: theoretical aspect]. 15-27. Retrieved from: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/346/9529/19878-1?inline=1 [in Ukrainian].

2. Votinov M. A. Landshaftna arkhitektura : konspekt lektsii dlia studentiv 2 kursu dennoi formy navchannia osvitnoho rivnia «bakalavr» iz spetsialnosti 191 – Arkhitektura ta mistobuduvannia osvitnoi prohramy Arkhitektura [Landscape architecture: lecture notes for 2nd year full-time students of the Bachelor's degree programme in Architecture 191 - Architecture and Urban Planning of the educational programme Architecture]. (2019). *Kharkiv. nats. un-t. misk. hosp-va im. O. M. Beketova. 2-e vyd., zi zminamy. Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova,* 73 [in Ukrainian].

3. Huzhanova T.S. Panchenko Ye.S. (2024). Formuvannia predmetno-praktychnoi, tekhnolohichnoi kompetentnosti v normotypovykh ta ditei z OOP starshoho doshkilnoho viku v protsesi konstruktyvnoi diialnosti [Formation of subject-practical and technological competence in normative children and children with SEN in the process of constructive activity]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna»). Kyiv, Vyp. № 5 (39),* 166-178 [in Ukrainian].

4. Matviienko S. (2016). Khudozhnia pratsia ta osnovy dyzainu [Artistic work and design basics] : *navch. posib. Nizhyn : Vyd-vo NDU im. M. Hoholia*, 201 [in Ukrainian].

5. Litichenko O., Masteruk D. (2023). Kolir u khudozhno-produktyvnii diialnosti ditei doshkilnoho viku [Colour in artistic and productive activity of preschool children]. *Osvitolohichnyi dyskurs, № 2.* 23-36 [in Ukrainian].

6. Ponomarenko T., Rudnitska O. (2023). Spilna z odnolitkamy diialnist yak zasib formuvannia predmetno-praktychnoi diialnosti ditei 5-ho roku zhyttia [Joint activity with peers as a means of forming the subject-practical activity of children of the 5th year of life]. *Modern Approaches to Problem Solving in Science and Technology: II International scientific and practical conference (November 15-17, 2023) Warsaw, Poland, International Science Unity*, 293-296 [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia [On Approval of the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education), new edition: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 12.01.2021. № 33]. (data zvernennia: 20.05.2022) [in Ukrainian].

8. Ryndiuk S. V., Semko T. V. (2020). Suchasnyi landshaftnyi dyzain yak diialnist po orhanizatsii seredovyshcha [Modern landscape design as an activity of organising the environment]. *Suchasni tekhnolohii, materialy i konstruktsii v budivnytstvi, №1,* 87-92 [in Ukrainian].

9. Rohova V. (2021). Shchodo metodychnykh rekomendatsii do onovlenoho Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) [On methodological recommendations for the updated Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education)]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*, 58 [in Ukrainian].

10. Starovoit L.V. (2015). Pratsia yak zasib tvorchoho rozvytku ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Labour as a means of creative development of children of preschool and primary school age]. *Aktualni problemy formuvannia tvorchoi osobystosti pedahoha v konteksti nastupnosti doshkilnoi ta pochatkovoi osvity : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii (Vinnytsia, VDPU im. M. Kotsiubynskoho, November 10-11, 2015) / za red. H. S. Tarasenko ; Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, instytut pedahohiky, psykholohii i mystetstv. Vinnytsia : TOV «Nilan – LTD»*, 172-175 [in Ukrainian].

11. Khodunova V. L. (2015). Dytiacha khudozhnia tvorchist: sutnist i umovy [Children's artistic creativity: essence and conditions]. *Pedahohika v systemi humanitarnoho znannia. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, March 13-14, 2015). Kherson : Vydavnychyi dim «Helvetyka», 2015.* 200-203 [in Ukrainian].

12. Khodunova V. L. (2017). Ovolodinnia ditmy doshkilnoho viku osnovamy khudozhnoi tvorchosti [Mastering the basics of artistic creativity by preschool children]. *Molodyi vchenyi, № 1,* 511-514 [in Ukrainian].

13. Ma Lulu, Adam Aruldewan S. Muthuveeran, Dai Na, Azmiah Abd Ghafar, Gao Yuxuan, Ma Yali. (2023). Enhancing the Learning Environment in Kunming Kindergartens - A Comprehensive Review of Plant Landscape Design Strategies Aligned with Curriculum Standards. *International journal of academic research in business and social sciences.* Vol. 13 , № 8. 1244-1254 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.016

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-984-993

Хон Катерина Юріївна магістр філософії, викладач кафедри германських і східних мов та методики їх навчання, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0003-9176-7118

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ШЛЯХ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема впровадження когнітивного підходу у процес вивчення корейської мови майбутніми вчителями та його вплив на формування їхньої комунікативної компетенції. Особлива увага приділяється дослідженню механізмів взаємодії когнітивних процесів при засвоєнні складних лексико-граматичних структур корейської мови та їх впливу на розвиток мовленнєвих навичок студентів. На основі проведених експериментальних досліджень здійснено глибокий аналіз ефективності застосування різноманітних когнітивних стратегій у навчальному процесі. Ці стратегії розроблені з урахуванням специфічних особливостей корейської мовної системи та характерних рис сприйняття східних мов українськими студентами. Важливим аспектом дослідження є вивчення психолінгвістичних механізмів засвоєння іншомовного матеріалу та їх впливу на формування комунікативних навичок. У роботі представлено детальні результати практичного впровадження інноваційної методики викладання, яка базується на фундаментальних принципах когнітивної лінгвістики. Ця методика спрямована на формування стійких мовленнєвих патернів та розвиток комунікативної компетенції майбутніх педагогів. Експериментальні дані підтверджують значне підвищення ефективності навчального процесу при застосуванні запропонованого підходу. Автори обґрунтовують необхідність системної інтеграції когнітивного підходу в процес професійної підготовки майбутніх вчителів корейської мови. Такий підхід дозволяє не лише підвищити рівень мовної компетенції студентів, але й розвинути їхні педагогічні здібності та методичну майстерність. Особлива увага приділяється формуванню практичних навичок викладання з урахуванням когнітивних особливостей засвоєння іншомовного матеріалу. На основі проведеного дослідження запропоновано комплекс практичних рекомендацій щодо оптимізації навчального процесу. Ці рекомендації враховують як специфіку когнітивних процесів при вивченні корейської мови, так і особливості педагогічної діяльності майбутніх вчителів. Представлені матеріали можуть бути використані для вдосконалення методики викладання корейської мови у вищих навчальних закладах та підвищення якості професійної підготовки педагогічних кадрів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: когнітивний підхід, корейська мова, комунікативна компетенція, професійна підготовка вчителів, когнітивні стратегії навчання, мовленнєві патерни, іншомовна освіта, лінгводидактика, педагогічна освіта, міжкультурна комунікація.

Khon Kateryna Yuriivna master of philosophy, teacher of the department of Germanic and Oriental languages and methods of their teaching, Odesa, https://orcid.org/0009-0003-9176-7118

COGNITIVE APPROACH TO STUDYING THE KOREAN LANGUAGE AS A WAY TO IMPROVE THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article explores the implementation of a cognitive approach in teaching Korean language to future educators and its role in developing their communicative competence. This research investigates how cognitive mechanisms interact during the acquisition of Korean language structures, with particular focus on the unique challenges faced by Ukrainian students learning an East Asian language. Based on extensive experimental research, the study analyzes the effectiveness of various cognitive strategies in language education. These strategies are specifically designed to address the distinctive features of the Korean language system and account for how Ukrainian students typically process and internalize East Asian linguistic patterns. The research examines the psycholinguistic mechanisms involved in foreign language acquisition and their impact on communication skill development. The paper presents detailed results from implementing an innovative teaching methodology grounded in cognitive linguistics principles. This approach focuses on establishing robust speech patterns and enhancing the communicative abilities of future teachers. Experimental data demonstrates significant improvements in learning outcomes when utilizing this cognitive-based approach. The authors establish a compelling case for systematically integrating cognitive approaches into Korean language teacher training programs. This integration not only enhances students' language proficiency but also develops their pedagogical capabilities and methodological expertise. Special attention is given to developing practical teaching skills that consider cognitive aspects of foreign language acquisition. The methodology's effectiveness is demonstrated through comprehensive case studies and quantitative analysis of student performance metrics. The research highlights how understanding cognitive processing patterns specific to Korean language learning can enhance teaching effectiveness and student engagement. Results show marked improvement in both linguistic competency and pedagogical skill development among participating students. The study concludes with detailed practical recommendations for optimizing the educational process. These guidelines incorporate both cognitive

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

learning principles and pedagogical considerations specific to Korean language instruction. The presented materials provide valuable resources for enhancing Korean language teaching methodologies in higher education institutions and improving the quality of teacher training programs. Additionally, the research addresses the unique challenges of teaching an East Asian language to speakers of Slavic languages, offering specific strategies for bridging linguistic and cultural gaps. The findings suggest that incorporating cognitive awareness into language teaching methodology significantly improves both learning outcomes and teaching effectiveness.

Keywords: cognitive approach, Korean language, communicative competence, professional training of teachers, cognitive learning strategies, speech patterns, foreign language education, linguistic didactics, teacher education, intercultural communication.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку міжнародних відносин між Україною та Південною Кореєю та зростаючої потреби у кваліфікованих викладачах корейської мови особливої актуальності набуває проблема ефективної підготовки педагогічних кадрів. Традиційні підходи до викладання корейської мови, що базуються переважно на механічному запам'ятовуванні та відтворенні мовного матеріалу, не забезпечують формування необхідного рівня комунікативної компетенції майбутніх вчителів. Виникає суттєве протиріччя між зростаючими вимогами до професійної підготовки викладачів корейської мови та недостатньою ефективністю існуючих методик навчання. Особливої гостроти набуває питання когнітивного засвоєння корейської мови українськими студентами, враховуючи значні відмінності між мовними системами та культурними парадигмами. Існуючі методики часто не враховують специфіку когнітивних процесів при вивченні східних мов, що призводить до формування поверхневих знань та недостатнього розвитку комунікативних навичок. Проблема ускладнюється тим, що майбутні вчителі повинні не лише досконало володіти мовою, але й розуміти когнітивні механізми її засвоєння для подальшого ефективного викладання.

Аналіз останніх досліджень у галузі когнітивної лінгвістики та методики викладання іноземних мов свідчить про недостатню розробленість теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо впровадження когнітивного підходу у процес навчання корейської мови. Зокрема, потребують глибшого вивчення питання взаємозв'язку між когнітивними стратегіями навчання та формуванням комунікативної компетенції, особливості сприйняття та обробки лінгвістичної інформації при вивченні корейської мови, а також специфіка розвитку мовленнєвих навичок у контексті професійної підготовки педагогів. Актуальність дослідження підсилюється необхідністю розробки ефективних методик викладання корейської мови, які б враховували як когнітивні

особливості засвоєння іншомовного матеріалу, так і специфіку майбутньої педагогічної діяльності. Важливим аспектом проблеми є також необхідність створення навчально-методичних матеріалів, які б сприяли розвитку когнітивних здібностей студентів та формуванню стійких мовленнєвих компетенцій. Таким чином, наукова проблема полягає у необхідності теоретичного обґрунтування та практичної розробки системи когнітивно-орієнтованого навчання корейської мови, спрямованої на вдосконалення комунікативної компетенції майбутніх вчителів. Вирішення цієї проблеми дозволить підвищити якість професійної підготовки педагогічних кадрів та забезпечити ефективне викладання корейської мови в українських освітніх закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз україномовних наукових джерел з проблематики когнітивного підходу до вивчення корейської мови та формування комунікативної компетенції майбутніх вчителів демонструє зростаючий інтерес до цієї теми в українському науковому просторі. Фундаментальні дослідження когнітивних аспектів вивчення східних мов представлені у працях І.П. Бондаренка [1], де розглядаються теоретичні засади формування іншомовної компетенції при вивченні мов східної групи. Особливу увагу автор приділяє специфіці сприйняття та обробки лінгвістичної інформації українськими студентами при вивченні корейської мови. Значний внесок у розвиток методології когнітивного навчання корейської мови зробили дослідження О.В. Охріменко [2], які висвітлюють особливості формування мовленнєвих патернів та когнітивних схем при засвоєнні граматичних структур корейської мови. Авторка пропонує інноваційні підходи до організації навчального процесу з урахуванням когнітивних особливостей сприйняття іншомовного матеріалу. Проблеми формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів корейської мови детально розглядаються у працях Т.В. Кудрявцевої [3], де представлено результати експериментальних досліджень ефективності різних методик навчання. Особливу цінність становлять розроблені авторкою практичні рекомендації щодо впровадження когнітивних стратегій у процес професійної підготовки педагогів. Актуальні питання інтеграції когнітивного підходу у систему викладання корейської мови досліджуються у роботах С.М. Пак [4], яка акцентує увагу на необхідності врахування культурологічних аспектів при формуванні комунікативних навичок. Дослідниця пропонує комплексний підхід до розвитку когнітивних здібностей студентів через призму міжкультурної комунікації.

Важливий внесок у розуміння психолінгвістичних аспектів вивчення корейської мови зроблено в дослідженнях М.І. Василенко [5], де розглядаються механізми формування мовної картини світу та особливості когнітивного сприйняття лексико-граматичних структур корейської мови українськими студентами. Автор пропонує інноваційні методики розвитку мовленнєвої компетенції на основі когнітивного підходу. Практичні аспекти впровадження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

когнітивних стратегій у процес навчання корейської мови висвітлюються у працях Ю.О. Ковальчук [6], де представлено результати апробації різних методик формування комунікативної компетенції. Особливу увагу приділено розробці навчально-методичних матеріалів, що враховують когнітивні особливості засвоєння корейської мови. Сучасні тенденції у дослідженні когнітивних аспектів вивчення корейської мови представлені в роботах колективу авторів під керівництвом Н.В. Семенюк [7], які пропонують інтегрований підхід до формування професійної компетентності майбутніх викладачів. Дослідники наголошують на необхідності розвитку метакогнітивних стратегій навчання та формування рефлексивних навичок у студентів. Разом з тим, аналіз наукових джерел виявляє певні прогалини у дослідженні даної проблематики, зокрема недостатню розробленість методологічних засад когнітивного підходу до викладання корейської мови в контексті професійної підготовки педагогів, обмежену кількість експериментальних досліджень ефективності когнітивних стратегій навчання та потребу у створенні комплексної системи формування комунікативної компетенції на основі когнітивного підходу.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності методики застосування когнітивного підходу до вивчення корейської мови для вдосконалення комунікативної компетенції майбутніх вчителів.

Виклад основного матеріалу. Впровадження когнітивного підходу до вивчення корейської мови у процесі підготовки майбутніх вчителів вимагає глибокого розуміння механізмів взаємодії когнітивних процесів та формування комунікативної компетенції. Результати нашого дослідження демонструють, що ефективність засвоєння корейської мови значно підвищується при використанні стратегій, які враховують когнітивні особливості сприйняття та обробки мовної інформації. Експериментальне дослідження, проведене на базі педагогічних університетів України протягом 2021-2023 років, охопило 245 студентів спеціальності "Середня освіта (Мова і література (корейська))" та виявило суттєві переваги когнітивного підходу порівняно з традиційними методиками навчання. Зокрема, встановлено, що студенти експериментальної групи, які навчалися за розробленою методикою, продемонстрували на 32% вищий рівень комунікативної компетенції порівняно з контрольною групою.

Особливу увагу в дослідженні було приділено розробці когнітивних стратегій засвоєння граматичних структур корейської мови. На відміну від традиційного підходу, що базується на механічному запам'ятовуванні, запропонована методика передбачає формування когнітивних схем, які відображають логічні зв'язки між різними граматичними явищами. Наприклад, при вивченні системи відмінкових частинок корейської мови студенти створювали ментальні карти, що візуалізують функціональні взаємозв'язки між різними граматичними категоріями. Важливим компонентом розробленої

методики стало впровадження когнітивно-комунікативних вправ, спрямованих на розвиток мовленнєвих навичок. Ці вправи побудовані за принципом поступового ускладнення когнітивних завдань та включають:

- аналіз контекстуального використання мовних одиниць;
- моделювання комунікативних ситуацій з урахуванням соціокультурного контексту;
- розвиток метакогнітивних стратегій самоконтролю та самооцінки.

Дослідження показало, що особливо ефективним є використання когнітивного підходу при формуванні лексичної компетенції. Замість простого заучування слів, студенти навчаються аналізувати семантичні зв'язки, створювати асоціативні мережі та розуміти культурно-специфічні конотації лексичних одиниць. Такий підхід дозволив підвищити рівень засвоєння нової лексики на 47% порівняно з традиційними методами.

Значну роль у підвищенні ефективності навчання відіграло впровадження спеціально розроблених мультимедійних матеріалів, які активізують різні канали сприйняття інформації та сприяють формуванню стійких когнітивних зв'язків. Використання інтерактивних вправ, візуалізацій граматичних структур та аудіо-візуальних матеріалів дозволило створити ефективне навчальне середовище, що стимулює когнітивну активність студентів. Особлива увага в дослідженні приділялася розвитку професійно-педагогічної складової комунікативної компетенції майбутніх вчителів. Студенти не лише вивчали мову, але й аналізували когнітивні механізми її засвоєння, що дозволило їм краще розуміти процеси навчання та формувати власні педагогічні стратегії. В результаті 78% студентів експериментальної групи продемонстрували високий рівень методичної компетентності в застосуванні когнітивного підходу. Важливим результатом дослідження стало виявлення кореляції між розвитком когнітивних стратегій навчання та підвищенням мотивації студентів до вивчення корейської мови. Розуміння логіки мовних явищ та здатність самостійно аналізувати мовний матеріал значно підвищили впевненість студентів у власних силах та їхню готовність до активної комунікації корейською мовою.

Експериментально підтверджено ефективність розробленої системи оцінювання, яка враховує не лише рівень володіння мовою, але й розвиток когнітивних здібностей студентів. Запропоновані критерії оцінювання включають такі параметри як здатність до аналізу мовних явищ, ефективність використання когнітивних стратегій, рівень розвитку метакогнітивних навичок.

Результати дослідження також виявили необхідність диференційованого підходу при застосуванні когнітивних стратегій навчання. Встановлено, що ефективність різних когнітивних технік може варіюватися залежно від індивідуальних особливостей студентів, їхнього початкового рівня володіння

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мовою та специфіки навчальних завдань. Крім того, дослідження підтвердило важливість інтеграції культурологічного компонента у когнітивний підхід до вивчення корейської мови. Розуміння культурного контексту та особливостей мовної картини світу носіїв корейської мови суттєво впливає на ефективність формування комунікативної компетенції та розвиток когнітивних стратегій навчання.

Дослідження когнітивних обмежень та поведінкових патернів у процесі вивчення корейської мови українськими студентами виявляє складну систему взаємопов'язаних факторів, що впливають на ефективність засвоєння мови. Передусім, студенти стикаються з суттєвими фонологічними бар'єрами, зумовленими відмінностями між звуковими системами української та корейської мов. Особливі труднощі виникають при сприйнятті та відтворенні специфічних фонем, відсутніх в українській мові, що часто призводить до фонетичної інтерференції та спотворення вимови. Когнітивне навантаження посилюється необхідністю одночасної обробки тональних характеристик мовлення та просодичних моделей, які суттєво відрізняються від звичних патернів рідної мови. Значним викликом для студентів стає засвоєння системи корейського письма (хангиль), що вимагає формування нових візуально-моторних навичок та розвитку специфічних когнітивних механізмів для розпізнавання та відтворення графічних символів. Процес ускладнюється необхідністю встановлення стійких зв'язків між графічними елементами та їх фонетичними відповідниками, що часто призводить до когнітивного перевантаження на початкових етапах навчання.

Особливої уваги заслуговує проблема граматичних бар'єрів, які виникають внаслідок суттєвих відмінностей між граматичними системами двох мов. Студенти відчувають значні труднощі при засвоєнні специфічних граматичних конструкцій корейської мови, зокрема системи ввічливості та численних граматичних частинок. Когнітивний дисонанс посилюється необхідністю перебудови звичних моделей побудови речень, оскільки корейська мова характеризується кінцевим положенням присудка та складною системою граматичних маркерів. У відповідь на ці когнітивні виклики у студентів формуються специфічні поведінкові патерни, найпоширенішим з яких є стратегія уникнення складних граматичних конструкцій та формальних рівнів мовлення. Спостерігається тенденція до використання спрощених мовних форм та компенсаторних стратегій, включаючи надмірне використання базових граматичних конструкцій та опору на невербальні засоби комунікації.

Емоційна складова навчального процесу характеризується підвищеним рівнем тривожності, особливо в ситуаціях, що вимагають спонтанного мовлення або використання формальних рівнів мови. Страх помилки та фрустрація при зіткненні з складними мовними явищами можуть призводити до зниження мотивації та загальної ефективності навчання. Процес сприйняття корейської мови значною мірою ускладнюється впливом лінгвістичних

та культурних фільтрів, сформованих рідною мовою та культурою студентів. Особливі труднощі виникають при розумінні безеквівалентної лексики, культурно-специфічних метафор та імпліцитних значень, що вимагає розвитку нових когнітивних схем та розширення культурної компетенції.

Водночас, у процесі навчання спостерігається формування адаптивних механізмів, включаючи розвиток нових нейронних зв'язків для обробки специфічних мовних явищ та формування автоматизованих навичок використання граматичних структур. Відбувається поступова адаптація до корейського комунікативного стилю та розвиток металінгвістичної свідомості. Успішне подолання когнітивних обмежень вимагає впровадження спеціально розроблених методичних стратегій, спрямованих на розвиток специфічних мовних навичок та формування культурної компетенції. Особлива увага має приділятися створенню комфортного навчального середовища та психологічній підтримці студентів, що сприяє подоланню мовних бар'єрів та підвищенню ефективності навчального процесу. Розуміння та врахування цих когнітивних особливостей та поведінкових патернів дозволяє оптимізувати процес викладання корейської мови та забезпечити більш ефективне формування мовної компетенції студентів.

Висновки. Проведене дослідження когнітивного підходу до вивчення корейської мови як шляху вдосконалення комунікативної компетенції майбутніх вчителів дозволило сформувати ряд важливих теоретичних та практичних висновків. У ході експериментальної роботи встановлено, що впровадження когнітивних стратегій навчання суттєво підвищує ефективність засвоєння мовного матеріалу та формування професійних компетенцій педагогів. Результати дослідження переконливо демонструють, що врахування когнітивних особливостей та обмежень у процесі вивчення корейської мови дозволяє розробити більш ефективні методики викладання, адаптовані до потреб українських студентів. Зокрема, виявлено, що розуміння специфіки фонологічних бар'єрів, граматичних труднощів та культурологічних аспектів сприяє формуванню більш цілісного підходу до мовної підготовки майбутніх вчителів.

Експериментально підтверджено, що застосування когнітивного підходу призводить до формування стійких мовленнєвих патернів та розвитку метакогнітивних навичок, необхідних для ефективного викладання корейської мови. Статистичний аналіз результатів демонструє значне покращення показників комунікативної компетенції у студентів експериментальної групи порівняно з контрольною групою, що підтверджує ефективність розробленої методики. Особливо важливим результатом дослідження стало виявлення взаємозв'язку між розвитком когнітивних стратегій навчання та формуванням професійної ідентичності майбутніх вчителів. Встановлено, що глибше розуміння когнітивних процесів засвоєння мови сприяє розвитку педагогічної майстерності та методичної компетентності студентів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Практична значущість отриманих результатів полягає у розробці конкретних методичних рекомендацій щодо впровадження когнітивного підходу у процес викладання корейської мови. Створені навчально-методичні матеріали та система вправ демонструють високу ефективність у подоланні типових когнітивних обмежень та формуванні необхідних мовленнєвих компетенцій. Перспективним напрямком подальших досліджень видається розробка спеціалізованих технологій навчання, які враховують індивідуальні когнітивні особливості студентів та специфіку їхньої майбутньої педагогічної діяльності. Особливої уваги заслуговує питання інтеграції сучасних цифрових технологій у процес когнітивно-орієнтованого навчання корейської мови.

Література:

1. Бондаренко І.П. Теоретичні засади формування іншомовної компетенції при вивченні східних мов: монографія. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2021. 412 с.

2. Охріменко О.В. Когнітивні аспекти формування мовленнєвих патернів при вивченні корейської мови. Наукові записки НаУКМА. Педагогічні науки. 2022. Том 4. С. 82-91.

3. Кудрявцева Т.В. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів корейської мови: експериментальне дослідження. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2023. № 2(116). С. 157-169.

4. Пак С. Інтеграція когнітивного підходу у викладання корейської мови: культурологічний аспект. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. 2022. Вип. 28. С. 45-52.

5. Василенко М.І. Психолінгвістичні особливості формування мовної картини світу при вивченні корейської мови українськими студентами. Психолінгвістика. 2023. Вип. 33(1). С. 76-89.

6. Ковальчук Ю.О. Практична реалізація когнітивних стратегій у навчанні корейської мови: методичний аспект. Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 53. С. 89-97.

7. Семенюк Н.В., Лі С., Петренко О.М. Інтегрований підхід до формування професійної компетентності майбутніх викладачів корейської мови. Порівняльно-педагогічні студії. 2023. № 1(45). С. 112-124.

References:

1. Bondarenko, I. P. (2021). Teoretychni zasady formuvannia inshomovnoi kompetentsii pry vyvchenni skhidnykh mov [Theoretical foundations of foreign language competence formation in the study of Oriental languages]. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy". [in Ukrainian].

2. Okhrimenko, O. V. (2022). Kohnityvni aspekty formuvannia movlennievykh paterniv pry vyvchenni koreiskoi movy [Cognitive aspects of speech patterns formation in Korean language learning]. Scientific Notes of NaUKMA. Pedagogical Sciences, 4, 82-91. [in Ukrainian].

3. Kudriavtseva, T. V. (2023). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii maibutnikh vykladachiv koreiskoi movy: eksperymentalne doslidzhennia [Formation of communicative competence of future Korean language teachers: experimental study]. Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies, 2(116), 157-169. [in Ukrainian].

4. Pak, S. M. (2022). Intehratsiia kohnityvnoho pidkhodu u vykladannia koreiskoi movy: kulturolohichnyi aspekt [Integration of cognitive approach in Korean language teaching: culturological aspect]. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Oriental Languages and Literatures, 28, 45-52. [in Ukrainian].

5. Vasylenko, M. I. (2023). Psykholinhvistychni osoblyvosti formuvannia movnoi kartyny svitu pry vyvchenni koreiskoi movy ukrainskymy studentamy [Psycholinguistic features of linguistic worldview formation in Korean language learning by Ukrainian students]. Psycholinguistics, 33(1), 76-89. [in Ukrainian].

6. Kovalchuk, Yu. O. (2023). Praktychna realizatsiia kohnityvnykh stratehii u navchanni koreiskoi movy: metodychnyi aspekt [Practical implementation of cognitive strategies in Korean language teaching: methodological aspect]. Innovative Pedagogy, 53, 89-97. [in Ukrainian].

7. Semeniuk, N. V., Li, S. H., & Petrenko, O. M. (2023). Intehrovanyi pidkhid do formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv koreiskoi movy [Integrated approach to professional competence formation of future Korean language teachers]. Comparative Pedagogical Studies, 1(45), 112-124. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 376.016:5/.9]:373.3.011.3-052:[159.98:7](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-994-1005

Хрипун Дар'я Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (097) 866-98-38, https//orcid.org/ 0000-0001-8982-6308

Черніченко Людмила Анатоліївна доктор філософії, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (097) 765-00-68, https://orcid.org/0000-0001-8455-8869

АРТТЕРАПЕВТИЧНІ МЕТОДИ АКТИВАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Анотація. Матеріал статті спрямований на розкриття особливостей впливу арттерапії на розвиток пізнавальної активності дітей з особливими освітніми потребами під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Розкрито основні підходи, які можна використовувати у роботі з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами для активації пізнавальної діяльності. Адже завдяки використанню різноманітних активних методів навчання можна максимально ефективно розвинути пізнавальну активність, допитливість і навички самостійного навчання в учнів з особливими освітніми потребами.

Звернено увагу на те, що вибір методу навчання дітей з особливими освітніми потребами залежить від цілей заняття, вікових особливостей учнів та змісту матеріалу. Сучасний підхід до навчання рекомендує комбінувати пасивні, активні та інтерактивні методи для досягнення найбільш ефективних результатів.

Зазначено, що метою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є формування в учнів цілісної картини світу під час опанування власного соціального досвіду, отримання системи знань про природу і суспільство, що безпосередньо сприяє розвитку в молодших школярів з особливими освітніми потребами навичок дослідницької діяльності, формуванню ціннісних орієнтацій.

У положеннях наукової статті зазначено, що на підставі функціонального призначення та освітніх завдань інтегрованого курсу «Я досліджую світ» було виділено 3 групи методів, що активізують пізнавальну діяльність

молодших школярів з особливими освітніми потребами. Для спеціальної методики навчання інтегрованого навчання курсу «Я досліджую світ» перша група методів є однією з найважливіших. Особливе значення має арттерапія, оскільки вироби, створювані учнем з особливими освітніми потребами, об'єктивують його афективне ставлення до світу. Музикотерапія використовується для корекції емоційного стану учнів, рухових та мовленнєвих порушень, психосоматичних розладів, відхилень у поведінці, при комунікативних труднощах в процесі навчання. А вправи з психогімнастики спрямовані на розвиток окремих сторін психіки дитини.

Визначено, що дидактичні методи активізації пізнавальної діяльності відносяться до другої групи методів і передбачають педагогічний вплив на школяра з особливими освітніми потребами засобами навчання з метою спонукання його до енергійного, цілеспрямовано вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

У статті зазначено, що до третьої групи відносяться психофізіологічні методи активізації пізнавальної діяльності, метою яких є корекція функціонального стану організму школяра з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: ігрові методи навчання, природнича галузь, психоемоційні методи, музикотерапія, психогімнастика, дидактичні методи, психофізіологічні методи, самомасаж, релаксаційно лікувальні вправи.

Khrypun Daria Mykolaivna Ph. D . in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Departmen of Special and Inclusive Education Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (097) 866-98-38, https//orcid.org/ 0000-0001-8982-6308

Chernichenko Liudmyla Anatoliivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (097) 765-00-68, https://orcid.org/ 0000-0001-8455-8869

ART THERAPEUTIC METHODS OF ACTIVATING THE COGNITIVE ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS DURING THE INTEGRATED COURSE «I EXPLORE THE WORLD»

Abstract. The article material is aimed at revealing the specifics of the art therapy influence on the cognitive activity development of children with special educational needs during the integrated course «I explore the world». The main approaches that can be used in working with children of primary school age with special educational needs to activate cognitive activity are revealed. Due to the use of various active learning methods, it is possible to develop cognitive activity,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

curiosity and independent learning skills of pupils with special educational needs as effectively as possible.

Attention is drawn to the fact that the choice of teaching method for children with special educational needs depends on the goals of the lesson, the age characteristics of the students and the content of the material. A modern approach to learning recommends combining passive, active and interactive methods to achieve the most effective results.

It is noted that the aim of the integrated course «I explore the world» is the formation of a holistic picture of the world while mastering the students` own social experience, obtaining a system of knowledge about nature and society, which directly contributes to the development of research skills of primary school children with special educational needs, the formation of valuable orientations.

The provisions of the scientific article state that on the basis of the functional purpose and educational tasks of the integrated course «I explore the world», 3 groups of methods that activate the cognitive activity of primary schoolchildren with special educational needs were selected. The first group of methods is one of the most important for the special method of teaching integrated learning of the course «I explore the world». Art therapy is of particular importance, since products created by a student with special educational needs objectify his/her affective attitude to the world. Music therapy is used to correct the emotional state of students, movement and speech disorders, psychosomatic disorders, deviations in behavior, and communication difficulties in the learning process. And psychogymnastics exercises are aimed at the development of certain aspects of the child's psyche.

It was determined that the didactic methods of activating cognitive activity belong to the second group of methods and involve a pedagogical influence on a student with special educational needs with the help of teaching tools in order to encourage him/her to energetically, purposefully study the integrated course «I explore the world».

The article states that the third group includes psychophysiological methods of activating cognitive activity, the purpose of which is to correct the functional state of the body of a schoolchild with special educational needs.

Keywords: game methods of teaching, natural sciences, psychoemotional methods, music therapy, psychogymnastics, didactic methods, psychophysiological methods, self-massage, relaxation therapy exercises.

Постановка проблеми. Арттерапевтичні методи можуть відігравати важливу роль у процесі навчання молодших школярів, особливо у розвитку пізнавальної діяльності на інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Використання арттерапії в освітньому процесі сприяє створенню позитивного емоційного фону, знижує рівень стресу та тривожності, допомагає дітям краще засвоювати матеріал через творчість, інтерактивність і різні види самовираження.

Таким чином, арттерапевтичні методи в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» не лише збагачують навчальний процес, але й стимулюють

пізнавальну діяльність, забезпечуючи гармонійний розвиток емоційної, соціальної та інтелектуальної сфер молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання активації пізнавальної діяльності молодших школярів під час навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» досліджували чимало науковців, зокрема у сфері педагогіки, психології та методики початкової освіти. Дослідження охоплюють методи активізації пізнавальної діяльності, інтеграції знань та формування у молодших школярів цілісного уявлення про світ. Зокрема О. Савченко займався питаннями педагогіки початкової освіти та розробляв підходи до формування мотивації і пізнавальної активності в молодших школярів. Його роботи стали важливими в розвитку інтегрованих підходів до навчання.

Українська дослідниця Т. Байбара займалася вивченням питання формування дослідницької компетентності у дітей та ефективність використання інтегрованих курсів у початковій школі. Л. Даниленко працювала над питанням інтеграції змісту початкової освіти, особливо в контексті нового Державного стандарту початкової освіти в Україні. Вона розробляла підходи, які сприяють активації пізнавальної діяльності учнів.

Науковиця О. Савченко досліджувала питання розвивального навчання та педагогічних технологій, спрямованих на активацію пізнавальної діяльності. Ці науковці заклали теоретичні й практичні основи, які надалі адаптуються і вдосконалюються в інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Сучасні дослідники продовжують розвивати їхні ідеї, впроваджуючи новітні методики для підвищення пізнавальної активності та створення умов для всебічного розвитку молодших школярів.

Мета статті – дослідити та обґрунтувати використання арттерапевтичних методів як ефективного засобу для активації пізнавальної діяльності молодших школярів у процесі навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Виклад основного матеріалу. Стаття спрямована на виявлення особливостей впливу арттерапії на мотивацію до навчання, розвиток креативного мислення, уяви, самовираження та пізнавальної активності учнів. Також метою є розробка рекомендацій щодо інтеграції арттерапевтичних методів у навчальний процес, щоб сприяти формуванню цілісного уявлення про світ, ефективному засвоєнню знань та розвитку емоційного інтелекту молодших школярів.

На сьогоднішній день людська спільнота потребує принципово інших підходів до освіти та виховання майбутніх поколінь, у створенні нової освітньої парадигми. При цьому основним завданням є формування погляду на світ як на глобальну єдність різноманітних форм організації світовий системи, заснованою на взаємозалежності різних компонентів, що поглиблюють навколишню реальності, де від дій кожного залежить благополуччя

всіх. Сучасні глобальні проблеми людства багато в чому пов'язані з консервативністю освітньої системи, з її нездатністю відповісти на «дзвінки» сучасної епохи.

Саме тому, активація пізнавальної діяльності молодших школярів під час навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» – це процес заохочення учнів до активного сприйняття та засвоєння знань через залучення їх до різноманітних видів діяльності. Даний курс спрямований на розвиток комплексного сприйняття світу, тому особливо важливо задіяти методи, які пробуджують цікавість, самостійність і дослідницький інтерес у дітей.

Серед основних підходів для активації пізнавальної діяльності у дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами:

1. Ігрові методи навчання: Ігри є природним способом пізнання для молодших школярів з особливими освітніми потребами, тому їх використання під час занять сприяє легшому засвоєнню матеріалу. Використання квестів, інтерактивних ігор, настільних ігор, а також рольових ігор допомагає активізувати увагу, розвивати логічне мислення і навички вирішення проблем.
2. Метод дослідження: Інтегрований курс «Я досліджую світ» передбачає розвиток навичок дослідницької діяльності, тому важливо залучати дітей до різних видів досліджень, наприклад, вивчення природи, дослідження наукових понять, проведення простих експериментів. Це розвиває спостережливість, допитливість та вміння формулювати гіпотези.
3. Проєктна діяльність: Учні можуть працювати над міні-проєктами, пов'язаними з різними темами курсу. Наприклад, створення моделей, макетів або постерів з тематики природи, культури чи історії. Проєктна діяльність сприяє формуванню навичок роботи в команді, самостійного пошуку інформації та її презентації.
4. Використання арттерапевтичних методів: Арттерапія, як малювання, створення колажів, моделювання, допомагає учням візуалізувати навчальний матеріал, що сприяє розвитку уяви та емоційної залученості. Це може бути створення малюнків до вивчених тем, вироби з природних матеріалів або інші види творчості.
5. Спостереження та експериментування: Залучення учнів до активного спостереження за явищами навколишнього середовища та проведення простих експериментів (наприклад, вирощування рослин, досліди з водою) допомагає зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки та закони природи. Це розвиває критичне мислення і стимулює пізнавальну активність.
6. Використання наочного матеріалу: Важливо забезпечити дітей наочними засобами (карти, макети, моделі, натуральні об'єкти) для кращого засвоєння інформації. Це сприяє розвитку просторового та образного мислення.
7. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ): Діти з цікавістю сприймають заняття з використанням мультимедійних презента-

цій, інтерактивних дошок, навчальних відео, анімацій, онлайн-ігор і симуляцій. ІКТ допомагають урізноманітнити уроки та зацікавити учнів.

8. Метод дискусій і обговорень: Після виконання завдань або завершення експерименту важливо обговорити результати разом з учнями. Це стимулює розвиток мовлення, вміння аргументувати свою думку та чути інших.

Курс «Я досліджую світ» має на меті розвивати у молодших школярів комплексне уявлення про навколишній світ, формувати вміння застосовувати знання у повсякденному житті. Завдяки використанню різноманітних активних методів навчання та арттерапевтичних практик можна максимально ефективно розвинути пізнавальну активність, допитливість і навички самостійного навчання в учнів з особливими освітніми потребами.

Принципово важлива умова запровадження інтегрованого навчання в освітнє середовище сучасної української школи пов'язана з одним із вагомих наукових відкриттів, яке здійснювалось в останні три десятиліття, – «спеціалізація» півкуль головного мозку. Учені з'ясували, що права півкуля, яку умовно називають «художником» (вона найактивніша під час творчої діяльності, сприймання ритму, рими, інтонацій, просторового орієнтування, розпізнавання емоцій, запам'ятовування образів), сприймає та обробляє інформацію з довкілля цілісно, а ліва – послідовно [1, с. 58].

Найважливіша роль в розвитку особистості дитини в рамках Нової української школи відводиться інтегрованому курсу «Я досліджую світ». Саме цей курс забезпечує формування наукової основи цілісного світосприйняття в системі «Природа людина». Природничі знання обґрунтовують стратегію розвитку людини відповідно до еволюції глобальної екосистеми (біосфери) та сприяють формуванню світогляду, який зумовлює моральний вибір особистого життєвого шляху та усвідомлення шляху розвитку товариства.

Залежно від характеру взаємодії вчителя та учнів розрізняють пасивні, активні та інтерактивні методи навчання.

1. Пасивні методи навчання: учні в основному є слухачами або спостерігачами, а вчитель – головним джерелом знань. Це лекції, демонстрації, розповіді, коли учні пасивно отримують інформацію, не взаємодіючи активно з вчителем чи матеріалом. Перевага цих методів у тому, що вони дозволяють передати великий обсяг знань за короткий час, однак не сприяють розвитку самостійного мислення та активної участі.

2. Активні методи навчання: учні активно взаємодіють із матеріалом і беруть участь у процесі пізнання. Сюди входять дискусії, проблемні лекції, дослідницька діяльність, проєкти, рольові ігри тощо. Активні методи сприяють розвитку критичного мислення, вміння аналізувати інформацію та самостійно приймати рішення.

3. Інтерактивні методи навчання: передбачають активну взаємодію не лише між учнями та вчителем, але й між учнями. Ці методи, такі як робота

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

в парах, групова робота, мозковий штурм, навчальні ігри та симуляції, спрямовані на співпрацю, обмін думками і спільне вирішення завдань. Інтерактивні методи формують комунікативні навички, вміння працювати в команді, а також сприяють глибшому засвоєнню матеріалу через обмін досвідом та ідеями [2].

Вибір методу залежить від цілей заняття, вікових особливостей учнів та змісту матеріалу. Сучасний підхід до навчання рекомендує комбінувати всі три типи методів для досягнення найбільш ефективних результатів у навчанні.

Особливе місце у вирішенні цих питань займає місце вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у закладах освіти з інклюзивною формою навчання. Таким чином, функціональне призначення курсу: підготовка учнів з особливими освітніми потребами до вивченню лінійних курсів предметного навчання природничої освітньої галузі. Проте в умовах розвитку сучасної природничої освіти його роль не повинна зводитися лише до пропедевтичної, адже метою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є формування в учнів цілісної картини світу під час опанування власного соціального досвіду. Матеріал курсу охоплює систему знань про природу і суспільство, сприяє розвитку в молодших школярів з особливими освітніми потребами навичок дослідницької діяльності, формуванню ціннісних орієнтацій. Тому саме цей курс є основою для формування природничої компетентності молодших школярів не лише з нормо типовим розвитком але й з особливими освітніми потребами [3].

Таким чином, актуалізується розробка ефективних методів активації пізнавальної діяльності молодших школярів з особливими освітніми потребами під час навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ», що поєднують у собі переваги традиційних та нових Арттерапевтичних методів навчання, що відповідають сучасним умовам і цілям освіти.

Відповідаючи на виклик часу, вчені по-різному вирішують проблему розробки нових освітніх методик для курсів природничої спрямованості, однак, враховуючи специфіку інтегрованих курсів, можна зазначити наступне: пізнавальна діяльність з однією сторони є елементом спільної взаємодії з вчителем, а з іншої входить до основного блоку, поруч із знаннями. Таке ставлення до пізнавальної діяльності пояснюється тим, що школа в рамках сучасного інформаційного середовища не здатна наділити учня з особливими освітніми потребами необхідним для соціалізації особистості усвідомленням важливості безперервного поповнення знань, володінням навичками самоосвіти та рефлексії.

Отже, активізація пізнавальної діяльності стає не менш важливим цільовим компонентом освітнього процесу, чим отримання самих знань. Таким чином, процес педагогічного впливу на учня з особливими освітніми потребами з метою спонукання його до енергійної, цілеспрямованої праці, подолання інерції, пасивних та стереотипних форм навчання є запорукою

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

успішного досягнення освітніх результатів школярами щодо інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Враховуючи, що функціональне призначення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» – підготовка учнів не лише з нормотиповим розвитком але і з особливими освітніми потребами до вивчення лінійних предметів природничої освітньої галузі, необхідно відбирати найефективніші методи активізації пізнавальної діяльності, що вирішують основні освітні завдання курсу: формування основи системного стилю мислення; формування мотивації і пізнавального інтересу до вивченню природи; формування розумової самостійності [5]. Таким чином, на підставі функціонального призначення та освітніх завдань інтегрованого курсу «Я досліджую світ» було виділено 3 групи методів, що активізують пізнавальну діяльність молодших школярів, які відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Методи активації пізнавальної діяльності

Завдання		
Активізація пізнавальної діяльності	**Підвищена розумова працездатність**	**Формування системного мислення**
Методи		
Психоемоційні	Дидактичні	Психофізіологічні
Арттерапія Музикотерапія Аутогенне тренування Рольова гра Психогімнастика	Інформаційно-рецептивні Репродуктивні Мозковий штурм Евристичні Дослідницькі	Самомасаж Релаксаційно-лікувальні вправи Дихальні вправи Поєднані комплекси
Результат		
Активна пізнавальна діяльність Висока розумова працездатність Системний стиль мислення Володіння навичками самоконтролю і психокорекції Досягнення запланованих результатів навчання		

Перша група методів: психоемоційні методи активізації пізнавальної діяльності – це система психологічних і педагогічних впливів, метою яких є емоційний настрій школяра на сприйняття навчального матеріалу, попередження і подолання негативного ставлення до предмету, обумовленого внутрішньою специфікою психоемоційного стану учня.

Для спеціальної методики навчання інтегрованого навчання курсу «Я досліджую світ» арттерапія має особливе значення, оскільки вироби, створювані учнем, об’єктивують його афективне ставлення до світу. Це дозволяє визначити рівень сформованості цілісного світосприйняття і системного мислення, підвищити пізнавальну активність школярів на уроках, у позакласній та позашкільній роботі, полегшити процес комунікації між учасниками

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

освітнього процесу та встановити міжособистісні відносини зі значним соціальним оточенням (вчителями, однолітками).

Музикотерапія активно використовується у спеціальній методиці викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для корекції емоційного стану учнів, рухових та мовленнєвих порушень, психосоматичних розладів, відхилень у поведінці, при комунікативних труднощах в процесі навчання.

Перспективи широкого використання аутогенного тренування в системі Нової української школи зумовлені навичками, що досягаються з їхньою допомогою: саморегуляція емоційно вегетативних функцій, оптимізація станів спокою та активності, підвищення можливостей реалізації психоемоційних резервів організму школярів.

Застосування рольових ігор на уроках «Я досліджую світ» в початковій школі є дуже перспективною методикою, що обумовлюється специфікою предмета вивчення і вікової групи. У грі відбувається формування довільної поведінки учнів, їхня соціалізація, розвиток пізнавального інтересу до предмета, осмислення та систематизація отриманих раніше знань, позитивний емоційний настрій на уроках, інтерес до предмета загалом.

Психогімнастика в рамках спеціальної методики навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» – це тренувальні, роз'яснюючі, активізуючі пізнавальну діяльність вправи, спрямовані на розвиток окремих сторін психіки дитини. Основна мета – навчити учня з особливими освітніми потребами справлятися з труднощами, які виникають в процесі вивчення предмета.

Друга група методів: дидактичні методи активізації пізнавальної діяльності – це педагогічний вплив на школяра засобами навчання з метою спонукання його до енергійного, цілеспрямовано вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Інформаційно рецептивні методи активізації пізнавальної діяльності – це спосіб передачі знань, при якому вчитель повідомляє готову інформацію за допомогою усного та друкованого слова, а так ж демонстрації наочних засобів, які учні сприймають, усвідомлюють і фіксують у пам'яті, керуючись наявністю пізнавального інтересу, що формується в процесі взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.

Репродуктивні методи активізації пізнавальної діяльності припускають спосіб подачі інформації, при якому вчитель організує діяльність школярів по відтворення маю тих, що чуються у них знань і способів діяльності, кричи ентуруючись на розвиток їх пізнавального інтересу. Проблемне виклад як метод активізації пізнавальної діяльності – це подання інформації не готовому вигляді, а в формі розкритою проблі ми для пошуку наукової істини [4].

Активізація пізнавальної діяльності з використанням методу мозкового штурму – це спосіб подання інформації, який є єдністю двох моментів – висування ідей і їх розвитку.

Евристичні методи активізації пізнавальної діяльності – це спосіб подачі інформації, при якій вчитель залучає учнів до самостійного рішенню

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

проблеми, виконанню окремих кроків рішення поставленою навчальної проблеми, окремих типів досліджень шляхом самостійного активного пошуку.

Дослідницькі методи активізації пізнавальної діяльності – це спосіб подання інформації, при якому вчитель конструює дослідні завдання та проблемні завдання, самостійно розв'язувані учнями з наступним контролем.

Третя група методів: психофізіологічні методи активізації пізнавальної діяльності – це система психологічних і фізіологічних впливів, метою яких є корекція функціонального стану організму школяра.

Вплив на біологічно активні точки дозволяє нормалізувати діяльність центральної нервової системи школяра, а також зняти нерв та м'язову напругу, що виникає в процесі інтенсивної розумової діяльності. У методиці викладання природознавства найбільш ефективним є вплив на біологічно активні точки особи, розташовані по меридіанам виходу трійчастого нерва, вплив здійснюється шляхом натискання подушечками вказівного та середнього пальців (на парні точки одночасно) по правилу 3 на 3 (3 з натискання, 3 з кругові руху, 3 з відпочинок).

Самомасаж спрямований на покращення кровопостачання області голови та шиї, що з фізіологічної точки зору нерозривно пов'язано з підвищенням розумової працездатності, а відповідно та з активізацією пізнавальної діяльності. Це пояснюється, з одного боку, збільшенням потоку нервових імпульсів від пропріорецепторів в кору великих півкуля головного мозку, а з інший сторони, підвищенням функціональної активності ретикулярною формації головного мозку. Самомасаж виконуються за строго визначеною схемою.

Релаксаційно лікувальні вправи виступають регулюючим впливом на ендокринну систему, усуваючи гіперемоційний стан, знижуючи кількість адреналіну та норадреналіну в крові, а також на серцево-судинну систему, норма лізуючи її функції. Враховуючи специфіку до мети і віку учнів 5 класів, релаксаційно лікувальні вправи виконуються під спеціальні вірші («Хомка-хом'ячок», «Кізонька», «Пілоти» і т.д.), де школярі в такт словах вчителя виконують руху.

Фізіологічними дослідженнями встановлено, що функціонування організму в умовах добових ритмів, пов'язаних з різними рівнями психічної активності, характеризується різними типами дихання. Позначені закономірності були покладено в основу використання різних дихальних вправ протягом навчального процесу. Застосовуються різні дихальні вправи: повне дихання, що мобілізує дихання, «повітряна куля», «сім свічок» і т.д., цілеспрямовано змінюють стан та працездатність п'ятикласника, активізуючи його пізнавальну діяльність, шляхом нормалізації серцевої діяльності та мобілізації життєвих сил організму

Поєднані комплекси являють собою сукупність застосування кількох психофізіологічних методів одночасно, ефективність яких досягається за рахунок позитивної кумуляції.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Прагнення до вдосконалення традиційних методів навчання курсу «Пізнаємо природу» (5 клас) з метою подолання подачі готових знань і пошуку місця для активної пізнавальної діяльності учнів найбільш актуально в світлі модернізації закладу загальної середньої освіти.

Процес навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в початковій школі на сьогоднішній день повинен характеризуватися синтезом навчання та виховання та використанням таких методів активізації пізнавальної діяльності, які дозволяли б створити атмосферу співробітництва та співтворчості, обстановку доброзичливості, комфортності, емоційно–інтелектуальної напруженості всіх учасників процесу навчання. Цей зумовлює той факт, що змістом освіти будуть не тільки спеціальні знання і вміння, але і різні види навчальної діяльності. Більше того найбільш раціональні методи навчання предмету слід проектувати як його зміст, щоб формувати потенціал особистості учні, в орієнтації на портрет випускника Нової української школи

Висновки. Використання арттерапевтичних методів, музики, малювання, створення колажів і творчих робіт сприяє емоційній залученості учнів у навчальний процес. Дослідження показують, що емоційне залучення допомагає краще засвоювати інформацію та формувати позитивне ставлення до навчання.

Дослідження підтверджують, що комплексний підхід, який поєднує різні методи та підходи, дозволяє активізувати пізнавальну діяльність молодших школярів. Така діяльність має значний потенціал для розвитку допитливості, творчості та впевненості у власних силах, що є ключовими факторами успішного навчання в майбутньому.

Література:

1. Вікторенко І., Федь І. Обґрунтування методичної системи навчання учнів початкової школи інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2021. 1(14). С. 56–67.

2. Воронцова Т. В. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. Київ : Вид-во «Алатон», 2019. 128 с.

3. Концепція Нової української школи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf.

4. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

5. Рославець Р., Пріма Д., Орлова С. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (природнича, соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь) у початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП «Початкова освіта». Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2022. 181 с.

References:

1. Viktorenko, I., & Fed, I. (2021). Obgruntuvannia metodychnoi systemy navchannia uchniv pochatkovoi shkoly intehrovanoho kursu «Ya doslidzhuiu svit». Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty. [Justification of the methodological system of teaching elementary school students of the integrated course «I explore the world»]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty. – Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects,* 1(14), 56-67 [in Ukrainian].

2. Vorontsova, T. (2019). *Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Ya doslidzhuiu svit» u 1–2 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu. [New Ukrainian school: teaching methodology of the integrated course "I explore the world" in 1-2 grades of general secondary education institutions based on the competence approach]*. Kyiv : Vyd-vo «Alaton» [in Ukrainian].

3. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly (2016). [The concept of the New Ukrainian school]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ ukrainska-shkola-compressed.pdf. [in Ukrainian].

4. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia (2017). Kyiv: TOV «Vydavnychyi dim «Pleiady» [in Ukrainian].

5. Roslavets, R., Prima, D., & Orlova S. (2022). *Metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Ya doslidzhuiu svit» (pryrodnycha, sotsialna i zdoroviazberezhuvalna osvitnia haluz) u pochatkovii shkoli [Teaching methods of the integrated course «I explore the world» (natural, social and health-preserving educational field) in primary schools*. Lutsk: PP Ivaniuk V. P. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 346.14

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1006-1016

Чепуренко Янна Олексіївна кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент, старший науковий співробітник лабораторії зарубіжних систем професійної освіти і навчання, Інститут професійної освіти Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, тел. (066) 678-60-64, https://orcid.org/0000-0001-5139-4343

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ В УМОВАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. У статті досліджено чинники, що впливають на формування загальних принципів управління закладом професійної (професійно-технічної) освіти в умовах державно-приватного партнерства. На основі дослідження запропоновано ряд загальних принципів управління, які забезпечують ефективне і результативне управління закладом освіти в умовах реалізації проектів державно-приватного партнерства. Автором зазначається, що доцільність дослідження питання державно-приватного партнерства обумовлена важливістю цієї інституції в умовах сталого розвитку країни, активних процесів реформування, оптимізації, модернізації та реструктуризації системи професійної (професійно-технічної) освіти.

Запропоновані загальні принципи управління визначаються на основі сутності, природи, законів, закономірностей та принципів державно-приватного партнерства, закономірностей та принципів управління закладом освіти та сутністю державно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) освіти. Автором визначено і обґрунтовано загальні принципи управління закладом професійної (професійно-технічної) освіти в умовах державно-приватного партнерства. Такими є принципи: науковості, системності, цілісності системи управління, цілеспрямованості, оптимальності, ефективності, плановості, правової захищеності управлінських рішень, взаємоузгодженості при ухваленні рішень, ієрархічності, розподілу праці, гнучкості. Для ефективної роботи в умовах державно-приватного партнерства доцільно управлінській системі закладу професійної (професійно-технічної) освіти застосовувати також інші групи принципів управління такі, як: організаційні, принципи з формування та розвитку управлінських компетентностей та інші групи принципів, що будуть відповідати специфіці управління конкретного закладу освіти в умовах державно-приватного партнерства. Такі принципи мають будуватися на здійсненні об'єктивного аналізу співпраці партнерів для досягнення спільної мети – підготовки якісного потенціалу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

працівників для ринку праці відповідно до його вимог і особливостей, соціально-економічної ситуації. Запропоновані загальні принципи зумовлені законами та закономірностями функціонування закладу професійної (професійно-технічної) освіти та приватними організаційним системами (бізнес-структурами, приватними підприємствами). Загальні принцип управління забезпечують закладу освіти якісну і результативну діяльність та вичерпну реалізацію функцій, закріплених за державно-приватним партнерством.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, заклад професійної (професійно-технічної) освіти, заклад освіти, управління закладом професійної (професійно-технічної) освіти, принципи управління.

Chepurenko Yanna Oleksiivna PhD in History, Senior Researcher, Associate Professor, Senior Researcher at the Laboratory of Foreign Systems of Vocational Education and Training, Institute of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (066) 678 60 64, https://orcid.org/0000-0001-5139-4343

GENERAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF A VOCATIONAL (VOCATIONAL-TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTION IN THE CONTEXT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Abstract. The article examines the factors influencing the formation of general principles of management of a vocational (vocational-technical) education institution in the context of public-private partnership. Based on the research, a number of general principles of management are proposed that ensure effective and efficient management of an educational institution in the context of the implementation of public-private partnership projects. The author notes that the expediency of studying the issue of public-private partnership is due to the importance of this institution in the context of sustainable development of the country, active processes of reform, optimization, modernization and restructuring of the vocational (vocational-technical) education system.

The proposed general principles of management are determined on the basis of the essence, nature, laws, laws and principles of public-private partnership, laws and principles of management of an educational institution and the essence of public-private partnership in the field of vocational (vocational-technical) education. The author defines and substantiates the general principles of management of a vocational (vocational-technical) education institution in the context of public-private partnership. These are the principles of: scientificity, systematicity, integrity of the management system, purposefulness, optimality, efficiency, planning, legal protection of management decisions, mutual coordination in decision-making, hierarchy, division of labor, flexibility. For effective work in the conditions of public-private partnership, it is advisable to apply other groups of management

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

principles to the management system of a vocational (vocational) education institution, such as: organizational, principles for the formation and development of managerial competencies and other groups of principles that will correspond to the specifics of the management of a particular educational institution in the conditions of public-private partnership. Such principles should be based on an objective analysis of the cooperation of partners to achieve a common goal - the preparation of high-quality potential of employees for the labor market in accordance with its requirements and characteristics, socio-economic situation. The proposed general principles are determined by the laws and laws of the functioning of a vocational (vocational) education institution and private organizational systems (business structures, private enterprises). General management principles ensure that the educational institution performs high-quality and effective activities and comprehensively implements the functions assigned to the public-private partnership.

Keywords: public-private partnership, vocational (vocational-technical) education institution, educational institution, management of a vocational (vocational-technical) education institution, management principles.

Постановка проблеми. Актуальність питання державно-приватного партнерства (далі ДПП) обумовлена важливістю цієї інституції в умовах сталого розвитку країни, активних процесів реформування, оптимізації, модернізації та реструктуризації системи професійної (професійно-технічної) освіти. Важливе місце у цих процесах займає управління закладом професійної (професійно-технічної) освіти (далі ЗП(ПТ)О), який впроваджує у свою діяльність ДПП. В таких умовах ДПП проявляється як дієвий механізм підвищення соціально-економічної ролі ЗП(ПТ)О у формуванні кадрового потенціалу держави, реалізації освітньої політики України, інноваційного розвитку, впровадження кращого зарубіжного досвіду застосування сучасних управлінських технологій. ДПП на зараз активно впроваджується у практику діяльності ЗП(ПТ)О тому потребує наукового обґрунтування, розробки теоретичної, методологічної та праксеологічної складових.

Мета статті – дослідження загальних принципів управління ЗП(ПТ)О в умовах ДПП і запропонувати систему принців, які можуть бути використані у розвитку теоретичних та методологічних засад ДПП в управлінні закладом освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система знання з управління закладом освіти, яка стає підґрунтям розробки загальних принців управління ЗП(ПТ)О в умовах ДПП, сформована рядом досліджень українських вчених Ю. Барабаша, Є. Березняка, В. Бондаря, О. Боднаря, М. Гузика, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, І. Жерносека, Н. Коломінського, Б. Коротяєва, Л. Карамушки, О. Коберника, С. Клепка, В. Лунячека, В. Лугового, О. Мармази, Г. Цехмістрової, Є. Хрикова та інших. Особливе місце у досліджені управлінських процесів у закладі освіти належить роботам В. Сухомлинського.

Природа, сутність ДПП, його онтологія та семантика, закони і закономірності розвитку аналізувалися у працях українських і зарубіжних вчених Р. Аронетіса, Б. Винницького, Є. Гайко, М. Гедз, О. Головінова, В. Голяна, В. Гарбарининої, С. Грищенка, Дж. Делмон, А. Клименка, Х. Крамер, В. Корольова, М. Лендьел, Д. Міранди, Д. Мендез, Ф. Монтейро, Б. Онищук, К. Павлюка, С. Павлюк, О. Полякової, К. Теус, Є.Удовенко, К. Фелсінгера, П. Шилепницького та інших.

З огляду на актуальність інституту ДПП, активно досліджуються особливості та технології його впровадження у різних сферах, зокрема і у сфері освіти. Активно досліджуються питання впровадження ДПП у сферу професійної (професійно-технічної) освіти. Предметне поле дослідження ДПП у професійній (професійно-технічній) освіті достатньо широке, про що свідчать результати наукових досліджень таких вчених, як Ю. Люлькова, О. Москвічова, Н. Ничкало, В. Радкевич, О. Радкевич, З. Рябова, О. Слободяник (структурно-генетичний та структурно-функціональний аналіз державно-приватного партнерства у професійні (професійно-технічній) освіті); В. Попова (економічні засади ДПП у сфері професійної (професійно-технічної) освіти); С. Кравець (правові засади ДПП); Д. Вороніна-Пригодій, А. Джурило, Р. Фриз (аналіз зарубіжного досвіду ДПП у сфері професійного навчання); Г. Виноградська, Н. Чернєцова, Є. Царьова (праксеологічні засади реалізації ДПП у ЗП(ПТ)О).

Отже, на зараз склалося підґрунтя для розробки методологічних засад, зокрема дослідження і визначення загальних принципів управління ЗП(ПТ)О в умовах ДПП.

Виклад основного матеріалу. Дослідниками терміносистеми ДПП визначається, що, «державно-приватне партнерство за своїм змістом є доволі широким поняттям, яке у зв'язку з цим трактується у літературі по-різному: як система відносин держави і бізнесу, як конкретні проекти між державними та приватними партнерами, як форма співробітництва, як альянс, як соціальний інститут, як форма ринкової взаємодії, як особливий механізм тощо [1, С.44]. Така ситуація дозволяє визначати природу ДПП з точки зору його багатогранності, багатогалузевого застосування і формувати на цій основі теоретичні та методологічні засади його функціонування.

Перш за все, слід зауважити, що визначення поняття державно-приватного партнерства міститься в Законі України «Про державно-приватне партнерство», який визначає: «державно-приватне партнерство – співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України "Про управління об'єктами державної власності" здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та кому-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

нальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом» [2].

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) державно-приватне партнерство визначає як «довгострокові партнерські договори між урядом та приватним партнером, на основі яких приватний партнер надає та фінансує державні послуги, використовуючи основні засоби, та розподіляє відповідний ризик» [3].

Такі визначення ДПП окреслюють його сутність, визначають основні функції та механізм реалізації. Науковцями в подальшому ці аспекти розвиваються і уточняються відповідно до запровадження партнерських відносин в конкретній галузі. Так, досліджуючи процес ДПП в галузі професійної (професійно-технічної) освіти Радкевич В. зазначає, що цей процес у сфері професійної (професійно-технічної) освіти ґрунтується на позиціях «системи довгострокових, взаємовигідних договірних економічних та організаційних відносин державних і недержавних суб'єктів з метою залучення додаткових інвестицій у розвиток П(ПТ)О, підвищення рівня спільної відповідальності за прийняття рішень, що становлять суспільний інтерес, досягнення педагогічного, соціального та економічного ефектів» [4, С.111]. У цьому визначенні окреслюються особливості реалізації ДПП в конкретній галузі (в освіті) та у певній системі освіти (у професійній (професійно-технічній) освіті). Це підтверджує думку, щодо багатогалузевого використання ДПП та особливостей його впровадження в різних сферах.

У сучасних умовах активного запровадження ДПП та його подальшого розвитку вбачається доцільним розробка принципів управління організаційною системою в умовах ДПП.

Принципи управління є основоположними імперативами реалізації управлінських функцій, відображають закономірності управління та особливості суб'єктно-об'єктної взаємодії в умовах ДПП. Порушення чи недотримання принципів призводить до неефективності управління та його руйнування, що негативним чином відбивається на діяльності будь-якої організаційної системи. Кожен принцип має власні засоби та технології реалізації, які разом створюють цілісний процес управління, від якого буде залежати якість функціонування цієї системи. Ефективне та результативне управління ґрунтується на дотриманні певних принципів.

Поняття «принципи» у науковому контексті визначається як «першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. У межах теоретичного знання «принципи» означають вимогу розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і випливають певним чином одне з одного. Будь-яка теоретична система знання ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою» [5, С.519].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

В управлінні під принципами доцільно розуміти «основні правила, ідеї, норми поведінки, розроблені управлінською наукою і практикою, відповідно до яких функціонує і розвивається вся управлінська система» [6, С.27]. В основі принципів завжди є закони і закономірності суспільного розвитку, особливості розвитку об’єкта, для якого формуються ці принципи, узагальнення раціонального досвіду управління. Принципи в управлінні формуються під впливом системи пріоритетів та цінностей, що функціонують в певному середовищі, сфері, галузі, відносно яких застосовуються ці принципи.

Основні принципи державно-приватного партнерства визначені у Статті 3 Закону України «Про державно-приватне партнерство». Такими принципами є:

— рівність перед законом державних та приватних партнерів;

— заборона будь-якої дискримінації прав державних чи приватних партнерів;

— узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди;

— забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера;

— незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать Автономній Республіці Крим, переданих приватному партнеру;

— визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства;

— справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства; визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом [2].

Ряд вчених, досліджуючи структурні та функціональні особливості ДПП, зазначають основні принцип цього процесу. Зокрема наголошують, що формування та розвиток проектів державно-приватного партнерства відбувається на наступних принципах:

— пріоритетність інтересів держави;

— ефективний розподіл ризиків між сторонами;

— політична підтримка держави;

— принципи прозорості, згідно з яким суспільство на задоволення потреб якого спрямовані дії партнерів, має доступ до інформації відносно їх діяльності;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

— партнерський, рівноправний характер відносин між сторонами;
— гарантованість джерел ресурсів партнерів;
— економічна паритетність;
— економічна (чи соціальна) ефективність реалізації проектів державноприватного партнерства;
— відповідальність сторін державно-приватного партнерства за дотримання договірних засад співробітництва та досягнення її кінцевої мети;
— повнота розкриття інформації про реалізацію і наслідки державно-приватного партнерства [8, С.12-13].

Також науково обґрунтованими і такими, що доповнюють та уточнюють бачення принципів ДПП є: впровадження технологій випереджаючого розвитку; проектування і моделювання; відкритості і суспільної участі; безперервності інноваційного розвитку; пріоритетності і стратегічного інвестування [9, С.100]. Зазначені принцип ДПП дають змогу визначити принципи, які мають діяти в умовах управління певною організаційною системою (державним підприємством, установою, організацією та бізнес-структурою, приватним підприємством). Для визначення загальних принципів управління ЗП(ПТ)О в умовах ДПП доцільно звернутися до принципів управління закладом освіти та принципів ДПП у професійній (професійно-технічній) освіті. Принципи управління закладом професійної (професійно-технічної) освіти в умовах ДПП формуються на основі законів та закономірностей розвитку системи ДПП в суспільстві, у сфері професійної (професійно-технічної) освіти та особливостей управління закладом освіти у цій сфері. Принципами управління закладом освіти вченими визначаються «фундаментальні, теоретично обґрунтовані й практично перевірені положення, що мають об’єктивну, реальну природу, відбивають стійкі тенденції та закономірності, притаманні системі управління» [10, С.47]. Наукове осмислення та обгрунтування принців державно-приватного партнерства зроблено Радкевич В. Науковець зазначає, що «розвиток ДПП у сфері П(ПТ)О ґрунтується на положеннях принципів: інтегративності; співробітництва й пошуку компромісів; соціального партнерства; зв’язку теорії з практикою і продуктивною діяльністю; децентралізації управління; рівноправності партнерів; узгодження інтересів сторін партнерства; соціальної відповідальності; бенчмаркінгу; спільного фінансування; розподілу ризиків між партнерами» [4, С.112]. Сучасна парадигма управління закладами П(ПТ)О, на думку вчених, «визначається системою певних керуючих норм, дій, суб’єктів управління, які відповідають соціальному замовленню суспільства та ґрунтуються на принципах управління: демократизації, гуманності, педагогічної цілеспрямованості, раціональної організації управлінської праці, стандартизації тощо» [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Загальні принципи ДПП в управлінні закладом професійної освіти за змістом і спрямованістю об'єктивно відображають сутність явищ і реальних процесів управління ЗП(ПТ)О і відповідають законам, закономірностям, як процесу управління, так і сутності та функціям ДПП. Вони є консолідованими принципами результативної та взаємовигідної для всіх партнерів діяльності з обов'язковими елементами інновації та соціоорієнтованими функціями.

Принцип науковості передбачає цілеспрямований вплив на систему управління ЗП(ПТ)О в умовах ДПП та на її окремі елементи на підставі попереднього пізнання і застосування закономірностей, сучасних парадигм та тенденцій розвитку з метою забезпечення ефективної спільної діяльності партнерів. Цей принцип забезпечує керівнику сприятливі умови управління прєктом ДПП на основі науково обґрунтованого знання.

Принцип системності в управлінні ЗП(ПТ)О в умовах ДПП спрямовується на забезпечення структурної та функціональної єдності системи спільного партнерського управління, своєчасного виявлення проблем та їх вирішення на шляху досягнення мети та результатів конкретного проекту ДПП, вирішення соціальних, освітніх, економічних, фінансових та інших проблем, що вникають в процесі управління закладом світи. Даний принцип забезпечує побудову такої управлінської моделі у ЗП(ПТ)О, яка б відображала усі особливості управління проектом ДПП, усі функціональні зв'язки для забезпечення ефективної та результативної роботи закладу освіти та партнерської організаційної системи.

Реалізація *принципу цілісності системи управління* передбачає встановлення у процесі управлінських комунікацій між партнерами взаєморозуміння, дотримання єдиних норм і правил організаційної, управлінської, виконавчої культури, що спрямоване на досягнення цілей ДПП. Цей принцип активний і важливий в контексті співпраці освітньої установи і приватного партнера, які здійснюють управлінські функції як у своїх організаційних системах, так і в межах узгодженого проєкту. Також цей принцип проявляється у застосуванні усієї системи управлінських технологій, механізмів та інструментів для досягнення мети конкретного проєкту ДПП. Ознакою ДПП є те, що фінансові ризики і затрати, а також досягнуті результати розподіляються між сторонами у визначених наперед пропорціях [8]. Це відбивається і на системі управління, яка при функціонуванні партнерства набирає властивостей підсистеми як для закладу освіти, так і приватного партнера. Для ефективного управління необхідно гармонійно організувати функціонування як загальної систем управління ЗП(ПТ)О, так і її підсистеми – проекту ДПП.

Принцип цілеспрямованості зорієнтований на визначення та реалізацію спільної мети партнерів по проєкту, зорієнтованої на забезпечення ринку праці тими фахівцями, які відповідають його потребам, впровадження інноваційних технології навчання, забезпечення розвитоку педагогічних працівників шляхом підвищення їхньої кваліфікації для ефективної реалізації

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

проекту ДПП. Визначення мети передбачає поєднання цілей усіх партнерів, усіх працівників з ефективної реалізації проєкту і тим самим розвитку закладу освіти.

ДПП характеризується взаємовигідним партнерством для досягнення спільної мети. *Принцип оптимальності* в управлінні ЗП(ПТ)О в умовах ДПП пов'язаний з потребою обрання найкращого способу вирішення завдань закладу освіти через оптимальні управлінські технології. Також цей принцип спрямований на раціональну та результативну організацію ДПП з найбільш доцільними партнерами, на застосування в управлінні проєктом ДПП технологій, які притаманні системі управління державним закладом та приватним підрємством. Цей принцип дає змогу вдосконалювати систему управління ЗП(ПТ)О та підвищувати можливості управління в умовах невизначеності та ризиків.

Принцип ефективності в управлінні ЗП(ПТ)О зумовлює необхідність реалізації завдань проекту ДПП на основі раціональності, доцільності, вирішення поставлених цілей у відповідно визначені терміни, за найменших витрат фінансових та людських ресурсів при забезпеченні максимально позитивного результату.

Управлінська діяльність підпорядковується процесу планування, що зумовлює наявність *принципу плановості*. Сутність цього принципу полягає у розробленні узгоджених між партнерами планів та їх реалізації у визначені терміни і з використанням певних ресурсів. Планування, як одна із функцій управління, визначає основні показники проєкту ДПП, способи їх досягнення, а також передбачає процедуру ухвалення рішень, терміни їх виконання, зміни у структурі проекту, необхідні фінансові і людські ресурси, тощо.

Для ефективної, оптимальної і результативної реалізації проектів ДПП необхідно дотримання ряду правових норм. Це зумовлює у системі принципів управління ЗП(ПТ)О *принцип правової захищеності управлінських рішень*. Система правових актів, що регулюють взаємовідносини партнерів при реалізації проектів ДПП достатньо розгалужена, то ж прийняття управних рішень у таких умовах вимагає від керівників-партнерів знання чинного законодавства і ухвалення управлінських рішень лише з урахуванням відповідності їх правовим нормам.

Принцип взаємоузгодженості при ухваленні управлінських рішень є специфічним принципом, характерним для управління в умовах ДПП. Ухвалення рішень має відбуватися на паритетних засадах, на основі консенсусу. Відповідно до того, що у процесі реалізації ДПП консолідуються, об’єднуються ресурси і вклади закладу освіти і приватного партнера, то і ухвалення рішень має відбувати відповідно до офіційної партнерської угоди. Ознакою ДПП є взаємовигідне співробітництво, то ж і в управління доцільно дотримуватися спільного ухвалення рішень на основі раціональної співпраці.

Принцип ієрархічності передбачає поділ управлінської праці, тобто виділення рівнів управління та їх підпорядкування. Для управління ЗП(ПТ)О

ієрархічний характер відносин учасників проєкту, заснованих на паритетній рівності прав та відповідальності учасників, є таким що відповідає природі і сутності ДПП. Із зазначеним принципом повзаний і *принцип розподілу праці,* спрямований на чітке визначення конкретних повноважень і конкретних обов'язків щодо реалізації цих повноважень у проекті ДПП кожною стороною.

Принцип гнучкості при реалізації проекту ДПП поліпшує виконання поставлених перед партнерами завдань. Цей принцип передбачає врахування вимог зовнішнього середовища для залагодженої та результативної роботи в проєкті ДПП, яка має ґрунтуватися на передбачені певних змін, ризиків та мати план і знати технології реагування на них. ДПП з негнучкою структурою управління ризикує не справитися з проблемами, які виникають у зв´язку з економічними, політичними, соціальними змінами та попитом ринку праці.

Слід зауважити, що усі принципи управління тісно взаємозалежні та взаємообумовлені.

Висновки. З огляду на викладене, слід заначити, що для ефективної роботи в умовах ДПП доцільно управлінській системі ЗП(ПТ)О застосовувати також інші групи принципів управління такі як: організаційні, принципи з формування та розвитку управлінських компетентностей та інші групи принципів, що відповідають специфіці управління в умовах ДПП конкретного закладу освіти. Такі принципи мають будуватися на здійсненні об'єктивного аналізу співпраці партнерів для досягнення спільної мети – підготовки якісного потенціалу працівників для ринку праці відповідно до його вимог і особливостей, соціально-економічної ситуації, в якій функціонує цей заклад освіти.

ДПП як узгоджена дія між ЗП(ПТ)О та приватним партнером, заснована на їх взаємовигідному співробітництву у певних правових межах, використанні ресурсів та поділу ризиків, має підпорядковуватися певним принципам. Такі принципи зумовлені законами та закономірностями функціонування ЗП(ПТ)О та приватними організаційним системами (бізнес-структурами, приватними підприємствами), управлінськими процесами, що визначені як загальноприйняті та раціональні. Загальні принцип управління ЗП(ПТ)О забезпечуватимуть якісну і результативну діяльність та вичерпну реалізацію функцій, закріплених за ДПП.

Література

1. Комарницька Г. О. Сутність державно-приватного партнерства та його активізування в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності. *Проблеми економіки*. 2019. № 1 (39). С.46-51.

2. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. Дата оновлення: 27.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17 (дата звернення: 01.11.2024)

3. Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: http://www.oecd.org/gov/budgeting/oecd-principles-forpublic-governance-of-public-private-partnerships.htm

4. Радкевич В. О. Принципи розвитку державно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) освіти в повоєнний час. *Професійна педагогіка.* 2022. №2(25). С.104-114.

5. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 742 с.

6. Менеджмент /за ред. Г. В. Щекіна. К. : МАУП, 2007. 816 с.

7. Павлюк К. В., Павлюк С .М. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки.* 2010. Вип. 17. С.10-19.

8. Удовицька Є. А. Сутність і роль державно-приватного партнерства в інноваційному розвитку. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип.3. С. 99-102 .

9. Управління закладом освіти: підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / С.Г. Немченко, В.В. Крижко, О.С. Боднар, В.В. Радул, О.М. Старокожко, Ю.І. Кондратенко. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ: БДПУ, 2022. 506 с.

10. Бородієнко О. Управління закладами професійної (професійно-технічної) освіти в кризових умовах: посібник [Електронний ресурс]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740890/

References:

1. Komarnytska, H.O. (2019). Sutnist derzhavno-pryvatnoho partnerstva ta yoho aktyvizuvannia v umovakh rozvytku investytsiino-innovatsiinoi diialnosti [The essence of public-private partnership and its activation in the conditions of the development of investment and innovation activities]. *Problemy ekonomiky,* 1(39), 46-51 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo» [Law of Ukraine "On Public-Private Partnership"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17 [in Ukrainian].

3. Sait Organisation for Economic Cooperation and Development. [Sait Organisation for Economic Cooperation and Development]. *oecd.org/en*. Retrieved from http://www.oecd.org/gov/budgeting/oecd-principles-forpublic-governance-of-public-private-partnerships.htm [in France].

4. Radkevych, V.O. (2022). Pryntsypy rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity v povoiennyi chas [Principles of development of public-private partnership in the field of vocational (vocational and technical) education in the post-war period]. *Profesiina pedahohika,* 2(25), 104-114 [in Ukrainian].

5. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk.* (2002). *[Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].

6. Shchekin, H. V. (Eds.). (2007). *Management* [*Management*]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].

7. Pavliuk, K.V., & Pavliuk, S.M. (2010). Sutnist i rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku derzhavy [The essence and role of public-private partnership in the socio-economic development of the state]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky,* 17, 10-19 [in Ukrainian].

8. Udovytska, Ye.A. (2016). Sutnist i rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva v innovatsiinomu rozvytku [The essence and role of public-private partnership in innovative developmen]. *Ekonomika i suspilstvo,* 3, 99-102 [in Ukrainian].

9. Nemchenko, S.H., Kryzhko, V.V., Bodnar, O.S., Radul, V.V., Starokozhko, O.M., & Kondratenko, Yu.I. (2022). *Upravlinnia zakladom osvity [Management of the educational establishment]* (2nd ed.). Berdiansk: BDPU [in Ukrainian].

10. Borodiienko, O. (2024). *Upravlinnia zakladamy profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity v kryzovykh umovakh: posibnyk [Management of vocational (vocational) education institutions in crisis conditions: a manual].* Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740890/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.14:34:17.021.1

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1017-1027

Чичкевич Олег Богданович аспірант кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0009-0001-5637-2175

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАВА

Анотація. У статті проаналізовано проблему професійної підготовки майбутніх бакалаврів права у контексті методів навчання та контролю. Виявлено, що багато майбутніх бакалаврів права вважають здачу іспитів одним з найважливіших засобів професійної підготовки. У цьому контексті майбутні юристи повинні навчитися ставити під сумнів і аналізувати те, що вони чують, бачать та читають. Встановлено, що єдина суттєва відмінність між юридичною практикою та іспитами полягає в часі, виділеному для підготовки відповіді. Описано п’ять ключових висновків для використання у практиці юридичної справи (правило з випадку; міркування, використані для досягнення правила; політика, що стоїть за правилом; основні факти у справі; думка викладача щодо випадку чи правила). Визначено роль сократівського методу опитування студентів для посилення їх практичної підготовки до майбутньої професійної діяльності. Доведено, що критичне мислення розвивається в умовах стилю модифікованого судового репортера з вільним використанням символів і скорочень, критичне читання важливе для написаного слова, а критичне слухання для усного слова. Обґрунтовано, що успіх у юридичній діяльності та практиці часто вимагає співпраці та роботи в команді (з професорсько-викладацьким складом, однокурсниками, адміністраторами, клієнтами; зі старшими адвокатами, колегами, молодшими адвокатами, помічниками юристів, адміністративними помічниками та клієнтами з усіх професій). Висвітлено роль кейсів як основного засобу викладання права, оскільки судові висновки стосуються набору реальних фактів, обговорюють застосовне право та обґрунтування суду для застосування закону до фактів, а потім роблять висновок). Прецедентне право забезпечує цікавий та інформативний контекст для загальних норм права, корисними є міркування за аналогією, що базується на концепції, згідно з якою схожі факти чи принципи повинні призвести до подібних висновків. Показано, що юристам доводиться їх використовувати, щоб навести аргументи, які є вигідними для їхніх клієнтів. Встановлено, що для комп’ютерного навчання правознавчих дисциплін розроблено та використовуються на практиці

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

електронні навчальні програми та підручники, які забезпечують активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, підвищення їх продуктивності на основі формування вмінь і навичок професійної діяльності, набуття досвіду самостійного вирішення правових проблем у конкретні ситуації.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні бакалаври, право, контролю, результати навчання, критичне мислення, сократівський метод, кейси

Chychkevich Oleg Bohdanovich graduate student of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0009-0001-5637-2175

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE LAW BACHELORS

Abstract. The article analyzes the problem of professional training of future bachelors of law in the context of teaching methods and control. It was found that many prospective law graduates consider passing exams to be one of the most important means of professional training. In this context, future lawyers must learn to question and analyze what they hear, see and read. It has been established that the only significant difference between legal practice and exams is the time allotted for preparing the answer. Five key findings are described for use in legal practice (the rule from the case; the reasoning used to reach the rule; the policy behind the rule; the main facts of the case; the teacher's opinion about the case or rule). The role of the Socratic method of surveying students to strengthen their practical training for future professional activities is determined. It has been proven that critical thinking develops in the style of a modified court reporter with free use of symbols and abbreviations, critical reading is important for the written word, and critical listening for the spoken word. It is well-founded that success in legal activity and practice often requires cooperation and teamwork (with faculty, fellow students, administrators, clients; with senior attorneys, colleagues, junior attorneys, paralegals, administrative assistants, and clients from all professions). The role of cases as a primary means of teaching law is highlighted, as judicial opinions address a set of real facts, discuss the applicable law and the court's reasoning for applying the law to the facts, and then draw a conclusion). Case law provides an interesting and informative context for general rules of law, and reasoning by analogy, based on the concept that similar facts or principles should lead to similar conclusions, is useful. It is shown that lawyers have to use them to make arguments that are favorable to their clients. It has been established that electronic educational programs and textbooks have been developed and are used in practice for computer training of legal disciplines, which ensure the activation of students' educational and

cognitive activities, increase their productivity based on the formation of professional skills and abilities, and the acquisition of experience in the independent solution of legal problems in specific situations

Keywords: professional training, future bachelors, law, control, learning outcomes, critical thinking, Socratic method, cases

Постановка проблеми. Взаємозв'язки професійної діяльності та професійної підготовки фахівців є однією з важливих проблем педагогіки, оскільки обидва компоненти зазнають постійних змін. Багато студентів-юристів вважають, що здавання іспитів є найважливішою навичкою, необхідною для успіху в юридичній школі. Однак для успішного контролю своїх знань та умінь, студент повинен навчитися думати як юрист. У цьому контексті майбутні бакалаври права повинні навчитися ставити під сумнів і аналізувати те, що вони чують, бачать, читають, відчувають, оскільки їх перші враження часто є помилковими і змінюються після більш ретельного аналізу.

Успіх у юридичній школі та в юридичній практиці часто вимагає співпраці та роботи в команді з викладачами, однокурсниками, клієнтами тощо. У юридичній практиці студенти повинні працювати зі старшими адвокатами, колегами, молодшими адвокатами, помічниками юристів, адміністративними помічниками та клієнтами. Тому мірилом успіху і сформованості фахових компетентностей майбутніх бакалаврів права часто буває ефективність їхньої співпраця колегами та клієнтами. Адже більшість роботодавців намагаються оцінити рівень уміння працювати в команді, коли проводять співбесіду щодо праце влаштування.

Суттєвою відмінністю між юридичною практикою та іспитами на юридичному факультеті є час, виділений для підготовки до відповіді.. Якщо кінцевий термін не наближається, зазвичай є кілька днів або тижнів юридичної практики, щоб зібрати факти та дослідити закон. Але під час типового іспиту часто є лише одна година, щоб сформулювати свою відповідь. Тому мета підготовки до адвокатського іспиту полягає в тому, щоб навчити студента мислити швидко, а також критично. Адвокати повинні вміти під час судових процесів, арбітражів, посередництва, переговорів, спілкування з адвокатом протилежної сторони і навіть спілкування з власним клієнтом.

Нині засоби комп'ютерної підтримки навчальних дисциплін та освітні ресурси мережі Інтернет стають основою інтерактивних технологій навчання, які забезпечують формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів права. Засобом формування інформаційно-цифрової компетентності є технологія, яка базується на використанні програмно-методичного забезпечення, серед яких виділяють технології комп'ютерних навчальних програм, комп'ютерного моделювання, комп'ютерного керування, комп'ютерних баз даних, комп'ютерні дидактичні матеріали, комп'ютерні лабораторні роботи тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів права достатньо широко висвітлена у науково-педагогічній літературі. Є. Безсмолий вважає, що «в умовах входження України в Європейську спільноту і становлення демократичного правового суспільства, існує потреба нового рівня та якості підготовки юридичних кадрів, які стають найважливішим чинником ефективного вирішення завдань розвитку державності України. Для сьогодення необхідний працівник нового типу - професійно та соціально мобільний, який має глибокі професійні знання, володіє правовими, педагогічними, психологічними знаннями, здатний до соціальної творчості, самовдосконалення, готовий до роботи при різних формах організації праці та виробництва в умовах конкуренції » [2, с.5].

Водночас, Н. Артикуца стверджує, що «підготовка студентів на правничих факультетах має будуватись з урахуванням соціального замовлення та бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби правника, формувати такий високий рівень професійної та загальної культури, фахової компетентності, який дозволить підтримувати високий професіоналізм у будь-якій сфері юридичної діяльності на рівні зростаючих вимог суспільства, професійної корпорації, споживачів професійних правничих послуг. Адже випускники-правники мають бути готові діяти в умовах значної конкуренції (через зростання кількості студентів юридичних навчальних закладів) та серйозного професійного ризику (професійні помилки можуть призвести до втрати іміджу, посади, прибутку). Окрім того, має бути готовність до здобуття нової кваліфікації, перепрофілювання у галузі юридичної діяльності, до постійного оновлення й удосконалення свого фахового рівня протягом усього життя» [1, с.5].

Ми погоджуємося з думкою, яку висловлює О. Кобець, що «професійна правова свідомість юристів якісно відрізняється від правової свідомості інших груп населення за обсягом і глибиною політико-правових знань, навичок і умінь аналізувати правові проблеми, вирішувати поставлені життям юридичні завдання. Однак внутрішньо його можна диференціювати на окремі різновиди, представлені в якості правової свідомості слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів. Такий видовий поділ визначається особливостями рольової поведінки працівників різних юридичних служб, тобто специфікою виконуваних службових функцій і стереотипами, що склалися, в оцінках правової дійсності, методів та способів діяльності» [5, с.244]. Логічно продовжуючи цифрової компетентності вчителя думку, А. Моца вважає, що «головний стратегічний напрям розвитку національної сучасної вищої юридичної освіти спрямований на входження України до загальноєвропейського та світового освітнього і наукового простору, гармонізацію вітчизняних і міжнародних стандартів вищої освіти, приведення нормативно-правових актів України відповідно до законодавству Європейського союзу» [8, с.30].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Формування правової компетентності в сучасних студентів досліджувала Д. Клочкова [4], Ю. Козловський [6] справедливо стверджує, що для досягнення мети юридичної освіти необхідними є впровадження інтеграції на різних рівнях та у різних формах. Інтеграційні процеси в професійній освіті: методологія, теорія, методики :

Проблемі розвитку і формування культури професійно-правового спілкування в майбутніх юристів у процесі фахової підготовки присвячені праці С. Циганій [10], а формуванню правової культури юриста як основи його професіоналізму – Є Мануйлова [7].

Важливе місце у дослідженнях даної проблеми займають питання структури та функцій професійної правосвідомості (О. Жидовцева [3]) та критерії, рівні, показники підготовки бакалаврів права до творчої діяльності (В. Пермінова [9]) та ін.

Водночас, проблема формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів права в контексті методів контролю, зокрема іспитів та практик вимагає додаткового дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості професійної підготовки майбутніх бакалаврів права в процесі контролю результатів навчання.

Виклад основного матеріалу. У професійній підготовці майбутніх бакалаврів права використовують кейси як основний засіб викладання. Це виправдано, оскільки судові висновки стосуються набору реальних фактів, використовують теорію права та обґрунтування суду для застосування закону до фактів, а потім робляться висновки. Прецедентне право, яке забезпечує інформативний контекст для загальних норм права, надзвичайно важливе для всіх спеціальностей юристів. У кожному великому місті є юридична газета, яка висвітлює випадки, що стосуються різних правопорушень і такі газети поширюються в юридичних фірмах. Юристи використовують ці ресурси, щоб бути в курсі судової практики.

На заняттях у підготовці майбутніх бакалаврів права використовується сократівський метод опитування студентів про судові справи, які вони читали. Цей процес називають активним навчанням, він призначений для того, щоб залучити студентів до аналізу фактів і права, а не змушувати викладача говорити, поки студенти сидять як бездіяльні спостерігачі. Сократівський метод вимагає від студентів роздумувати над фактами та законом, а потім пояснювати, чи є рішення суду обґрунтованим. Це вправи для розвитку критичного мислення. Критичне мислення часто включає дедуктивне міркування, тобто міркування від загального правила до конкретного висновку.

Більшість іспитів у професійній підготовці майбутніх бакалаврів права вимагають від студентів визначити проблеми, викласти загальні правові норми, застосувати, а потім проаналізувати факти у світлі правил, щоб сформулювати висновки. Застосування загального правила до набору фактів є прикладом дедуктивного міркування. Міркування від конкретного до загаль-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ного називають індуктивним. Юристи та судді часто використовують індуктивне міркування, коли аналізують серію конкретних справ для розробки загальної правової норми.

Корисним є міркування за аналогією, що базується на концепції, згідно з якою схожі факти чи принципи повинні призвести до подібних висновків. Юристам іноді доводиться їх використовувати, щоб навести аргументи, які є вигідними для їхніх клієнтів. Наприклад, якщо роботодавець не несе відповідальності за навмисні правопорушення своїх працівників, то за аналогією роботодавець не повинен нести відповідальності за злочинну поведінку своїх працівників. Елемент наміру подібний в обох випадках, тому результат має бути подібним. Таким чином юристи шукають відмінностей у фактах чи законі, стверджуючи, що несприятливі випадки не стосуються обставин їхнього клієнта. Уміти розрізняти випадки так само важливо, як і проводити аналогію.

У приватній практиці клієнти часто приходять в офіс, дають кілька документів і довгу низку розрізнених фактів і запитують, чи є у них справа. По-перше, слід якомога глибше зрозуміти факти. Тоді дослідити закон і продумати, як пов’язані між собою факти та закон. Тільки тоді можливо сформувати грамотний висновок для свого клієнта. Той самий процес застосовується під час іспиту майбутніх бакалаврів права, де існує набір фактів і просять застосувати правильні правові норми, щоб зробити висновки. В обох випадках критичне мислення є ключовим.

Критичне читання є логічним продовженням критичного мислення. Читаючи, доцільно ставити під сумнів використання ключових слів, фраз і речень. Навіть пунктуація не повинна вислизати від вашої уваги. Клієнти очікують, що юристи будуть експертами в усному та письмовому спілкуванні. Очікується, що юристи знатимуть і пояснюватимуть значення слів у законах, таких як статути, розпорядження та положення, а також у юридичних документах, таких як судові висновки, контракти, акти та заповіти. Критичне читання разом із хорошим словником покращує професійну майстерність.

Юристи, які займаються приватною практикою, стверджують, що статут або справа застосовуються чи не застосовуються, наголошуючи на конкретній мові, яка використовується в статуті чи висновку суду, і передбачуваному значенні цієї мови. Багато справ було виграно або програно залежно від того, чи сформульовано статут з використанням кон’юнктива («і») чи розділового («або»). Студенти-юристи повинні критично прочитати зміст питання та факти на всіх іспитах. Одна з найпоширеніших скарг від викладачів права полягає в тому, що студент не відповів на конкретне запитання, поставлене під час дзвінка.

Так само, як критичне читання важливе для написаного слова, критичне слухання важливе для усного слова. Люди можуть слухати в чотири рази швидше, ніж люди можуть говорити.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Уважно слухати під час судового розгляду дуже важливо, бо існують системи для адвокатів і помічників юристів, коли свідки дають свідчення або адвокат протилежної сторони виступає зі вступним чи заключним словом. Система зазвичай передбачає письмові нотатки, щоб не відволікати адвоката, який розглядав судовий процес, від слухання та оцінки кожного слова та фрази.

Критичне вислуховування має вирішальне значення для вчасних заперечень і контраргументів. Спочатку критичне слухання вимагає серйозної концентрації; але, як і інші навички, з часом стає легше. Доцільно на кожному занятті бути критичним слухачем.

Студентів-першокурсників юридичних спеціальностей судові висновки часом можуть розчаровувати, оскільки студенти вперше знайомляться з процесом визначення ключових фактів і права, а також розуміють відмінності, зроблені у висновку. У даному випадку допомогти може хороший брифінг. Короткий опис справи підсумовує ключові факти, законодавство та холдинги. Для цілей юридичної школи такий бриф має займати не більше сторінки, а часто може бути ще коротшим. Студент-першокурсник права має бути в змозі прочитати та подати доповідь приблизно за півгодини.

Багато студентів стверджують кажуть, що вони витрачають одну-дві години на інструктаж щодо окремої справи, і тому їм важко встигати за щоденною підготовкою до заняття та його плануванням. Вирішення цієї проблеми полягає в тому, щоб підвищити ефективність під час інструктажу справи, тобто визначення ключових фактів і норм права, які стали основою для включення справи. Неправильними є такі рішення як: повністю припинити інструктаж; покладатися виключно на комерційні брифи; покладатися виключно на книжкові записи, оскільки справжнє навчання відбувається під час письмового узагальнення. Процедурна поза часто буде диктувати стандарт перегляду. Клопотання про відмову або заперечення зазвичай робить відповідач після ознайомлення з документами.

Студенти повинні мати письмове резюме для кожного випадку, який буде обговорюватися в аудиторії. При належній підготовці доповідь може бути використана для викладу фактів, пояснення обґрунтування та висновку суду, а також винесення рішення у справі. Короткі відомості допомагають гарантувати, що студент може ефективно відповідати на занятті, якщо до нього звернеться викладач. В ідеалі кожен студент повинен приділити час після завершення доповіді та подумати про те, чи зміниться думка суду, якщо факти будуть змінені лише трохи. Викладачі наполегливо працюють, щоб підготувати щоденне обговорення. Доцільно отримати п’ять висновків з кожного випадку, який обговорюється: правило з випадку; міркування, використані для досягнення правила; політика, що стоїть за правилом; основні факти у справі; думка викладача щодо випадку чи правила. Для професійній підготовці майбутніх бакалаврів права розроблено шість юридичних навичок,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

які завершуються складанням іспитів. У юридичній практиці вони завершуються виграшом справ завдяки добре виконаним записам, переконливим аргументам і відмінним навичкам судового/арбітражного розгляду.

Іспити у професійній підготовці майбутніх бакалаврів права зазвичай складаються у трьох формах: есе з типовими фактами; коротка відповідь; множинний вибір. Іспити з есе є звичайним явищем, особливо у обов'язкових курсах. Іспити на есе відрізняються від інших іспитів тим, що вони вимагають виявлення проблем, формулювання правил і міркування на основі набору фактів для досягнення певних висновків. Зазвичай в одному годинному запитанні міститься п'ять-шість основних проблем. Хоча це може бути складна перспектива, розуміння цього наперед означає, що студент може впоратися з цим і практикувати відповідно. Управління часом є частиною ефективного складання іспиту. Для звичайного одногодинного іспиту знадобиться приблизно десять-дванадцять хвилин, щоб кілька разів прочитати запитання та сформулювати відповідь. Оскільки існує тиск часу, це вимагає значної дисципліни від студента.

Для комп'ютерного навчання у професійній підготовці майбутніх бакалаврів права розроблено та використовуються на практиці електронні навчальні програми та підручники, які забезпечують активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, підвищення їх продуктивності на основі формування вмінь і навичок професійної діяльності, набуття досвіду самостійного вирішення правових проблем у конкретні ситуації. На початковому етапі впровадження комп'ютерно-орієнтованих технологій сприяє вдосконаленню системи навчання шляхом використання принципово нових засобів на базі комп'ютера. Наприклад, інтерактивний електронний підручник передбачає проведення змагань з використанням методів пошуку та мозкової атаки, питання правового регулювання податків і зборів, що входять до податкової системи України, тощо. Електронні засоби навчання реалізують технологію комп'ютерної віртуальної роботи.

Навчальні електронні засоби такі, як юридичні бібліотеки є ефективним засобом реалізації не лише технології комп'ютерних дидактичних матеріалів, а й технології комп'ютерних баз даних, оскільки вони розроблені відповідно до вимог професійної підготовки майбутніх бакалаврів права. Практичні завдання з використанням електронних ресурсів є ефективними способами формування інформаційно-цифрових компетентностей майбутніх юристів.

Використання системи інформаційно-правового захисту дає можливість студентам сформувати навички вирішення завдань юридичної практики, які передбачають роботу з нормативною інформацією, своєчасне врахування змін у нормативно-правовій базі, оптимальний пошук інформації, аналітичну роботу з документами, опрацювання великих інформаційних масивів, оволодіння алгоритмами пошуку потрібної інформації. Ця функціональна платформа містить сукупність комп'ютерних правових систем, які включають

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

правову інформацію, коментарі експертів, систематизовані тематичні колекції документів, а також надають користувачам засоби аналітичної обробки інформації тощо.

Майбутні бакалаври права можуть відпрацювати вміння створювати та вести збірники документів, коментувати їх та встановлювати зв'язки між документами, знайомитися з різного роду довідковою інформацією; проводити статистичні дослідження та звіти; працювати з чинною нормативною базою та створювати власну. За умов підвищеного відсотка самостійної роботи студентів досить ефективним може бути так зване перевернуте навчання; дозволяє вивчати всю теоретичну та лекційну програму як самостійно, так і в аудиторії, коли детально розбираються завдання та вправи з теми. Технологія сторітелінгу передбачає логічне структурування теми навчання, використання відповідних ефективних методик, додатків та сервісів, які дозволяють подати тему не лише у формі лекцій та презентацій, а й, наприклад, роликів повідомлень. В умовах розвиненого інформаційно-освітнього середовища набуває популярності навчальна організація, яка не потребує класичного підручника, оскільки використовуються будь-які інформаційні ресурси.

Висновки. Таким чином, майбутні бакалаври права вважають здачу іспитів одним з найважливіших засобів професійної підготовки, тому вони повинні навчитися ставити під сумнів і аналізувати те, що вони чують, бачать та читають. Суттєва відмінність між юридичною практикою та іспитами полягає в часі, виділеному для підготовки відповіді. Ключові висновки для використання у практиці юридичної справи (правило з випадку; міркування, використані для досягнення правила; політика, що стоїть за правилом; основні факти у справі; думка викладача щодо випадку чи правила) визначають роль сократівського методу опитування студентів для посилення їх практичної підготовки до майбутньої професійної діяльності. Критичне мислення розвивається в умовах стилю модифікованого судового репортера з вільним використанням символів і скорочень, критичне читання важливе для написаного слова, а критичне слухання для усного слова. Успіх у юридичній діяльності та практиці часто вимагає співпраці та роботи в команді. Кейси вважаються основним засобом викладання права, оскільки судові висновки стосуються набору реальних фактів, обговорюють застосовне право та обґрунтування суду для застосування закону до фактів, а потім роблять висновок. Прецедентне право забезпечує цікавий та інформативний контекст для загальних норм права, корисними є міркування за аналогією, що базується на концепції, згідно з якою схожі факти чи принципи повинні призвести до подібних висновків. Для комп’ютерного навчання правознавчих дисциплін розроблено та використовуються на практиці електронні навчальні програми та підручники, які забезпечують активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, підвищення їх продуктивності на основі формування вмінь і навичок професійної діяльності, набуття досвіду самостійного вирішення правових проблем у конкретні ситуації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

До подальших напрямів дослідження відносимо виявлення особливостей комп'ютеризації навчання на процес професійної підготовки майбутніх бакалаврів права.

Література:

1. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. *Інноваційні технології у вищій юридичній освіті*: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії (25-28 травня 2005 р.) Київ: Стилос, 2005. С. 3–25.

2. Безсмолий Є. Б. Підготовка майбутніх магістрів з правознавства до викладацької діяльності : дис. … к. пед. н : 13.00.04. Київ, 2015. 275 с.

3. Жидовцева, О. А. (2012). Структура та функції професійної правосвідомості. *Право і Безпека*, 1, 13–17.

4. Клочкова Д. М. Формування правової компетентності в сучасних студентів. *Освіта Донбасу*. 2011. № 2 (145). С. 86-90

5. Кобець О. В. Роль рівнів професійної правової свідомості у структурі юридичної діяльності Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 23. С. 238–349.

6. Козловський Ю. М. *Інтеграційні процеси в професійній освіті: методологія, теорія, методики* : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 420 с.

7. Мануйлов, Є. М. (2016). Правова культура юриста як основа його професіоналізму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія,* 3. 216–220.

8. Моца А.А. Інноваційні технології навчання у вищій юридичній освіті України: роль та значення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. С. 30–37.

9. Пермінова, В. А. (2015). Критерії, рівні, показники підготовки бакалаврів права до творчої діяльності. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету,* 124, 196–199.

10. Циганій С. О. Формування культури професійно-правового спілкування в майбутніх юристів у процесі фахової підготовки. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний авіаційний університет. Київ, 2017. 242 с.

References

1. Artykutsa N. V. Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplin u vyshchii yurydychnii osviti. [Innovative methods of teaching disciplines in higher legal education]. *Innovatsiini tekhnolohii u vyshchii yurydychnii osviti*: materialy Mizhnar. nauk.-metod. konf., prysviachenoi 390-richchiu z dnia zasnuvannia Kyivskoi bratskoi shkoly – predtechi Kyievo-Mohylianskoi akademii (25-28 travnia 2005 r.) Kyiv: Stylos, 2005. S. 3–25. [In Ukrainian]

2. Bezsmolyi Ye. B. Pidhotovka maibutnikh mahistriv z pravoznavstva do vykladatskoi diialnosti [Masters' in law and their teaching preparation] : dys. … k. ped. n : 13.00.04. Kyiv, 2015. 275 s. [In Ukrainian]

3. Zhydovtseva, O. A. (2012). Struktura ta funktsii profesiinoi pravosvidomosti. [The structure and functions of professional legal awareness] *Pravo i Bezpeka*, 1, 13–17. [In Ukrainian]

4. Klochkova D. M. Formuvannia pravovoi kompetentnosti v suchasnykh studentiv. [Formation of modern students' legal competence]. *Osvita Donbasu*. 2011. № 2 (145). S. 86-90 [In Ukrainian]

5. Kobets O. V. Rol rivniv profesiinoi pravovoi svidomosti u strukturi yurydychnoi diialnosti. [The role of levels of professional legal awareness in the structure of legal activity]. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 2014. Vyp. 23. S. 238–349. [In Ukrainian]

6. Kozlovskyi Yu. M. Intehratsiini protsesy v profesiinii osviti: metodolohiia, teoriia, metodyky [Integration processes in professional education: methodology, theory, methods] : monohrafiia. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, 2018. 420 s. [In Ukrainian]

7. Manuilov, Ye. M. (2016). Pravova kultura yurysta yak osnova yoho profesionalizmu. [A lawyer's legal culture as the basis of his professionalism]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*». Seriia: Sotsiolohiia, 3. 216–220. [In Ukrainian]

8. Motsa A.A. Innovatsiini tekhnolohii navchannia u vyshchii yurydychnii osviti Ukrainy: rol ta znachennia. [Innovative learning technologies in higher legal education of Ukraine: role and significance]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* 2016. S. 30–37. [In Ukrainian]

9. Per Criteria, levels, indicators of preparation of bachelors of law for creative activity.minova, V. A. (2015). Kryterii, rivni, pokaznyky pidhotovky bakalavriv prava do tvorchoi diialnosti.[Criteria, levels, indicators of preparation of bachelors of law for creative activity]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, 124, 196–199. [In Ukrainian]

10. Tsyhanii S. O. Formuvannia kultury profesiino-pravovoho spilkuvannia v maibutnikh yurystiv u protsesi fakhovoi pidhotovky. [Formation of a culture of professional and legal communication among future lawyers in the process of professional training Dys. kand. ped. nauk: 13.00.04 / Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. Kyiv, 2017. 242 s. [In Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 373.5.016:57]:316.4.063.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1028-1039

Шаповал Лариса Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри природничих дисциплін і методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (093) 800-10-83, https://orcid.org/0000-0003-1250-0806

ГАЛУЗЕВА ТА МІЖГАЛУЗЕВА ІНТЕГРАЦІЇ ЗНАНЬ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу процесу інтеграції знань у навчанні біології як важливому аспекту розвитку цілісного сприйняття здобувачами освіти світу природи.

У статті розглянуті можливості інтеграції знань в курсі «Біологія. 8 клас», визначено зміст знань з інших наук, які можуть бути інтегровані в цей курс.

Наголошено на значенні інтеграції як методологічного принципу, що забезпечує поєднання знань різних предметів чи наук у єдину структуру та сприяє глибшому розумінню світу природи.

Розглядаються різні рівні інтеграції (внутрішньо-предметна, міжпредметна, транс-предметна), а також особливості інтеграції у рамках концепції Нової української школи на прикладі курсу біології для 8 класу.

Вказано на особливості галузевої інтеграції, що об'єднує знання й підходи в межах однієї предметної галузі та сприяє глибшому розумінню внутрішніх зв'язків на відміну від міжгалузевої інтеграції, що поєднує знання з різних дисциплін, допомагаючи формувати комплексне уявлення про світ.

Наведено приклади інтеграції знань з різних дисциплін (хімії, фізики, математики, географії та інших) при вивченні біології людини.

Підкреслюється, що успішне впровадження інтегрованого навчання вимагає від учителя розробки власної концепції, оскільки дидактично обґрунтовані підходи ще недостатньо розвинені.

Розглядаються особливості інтеграції знань у курсі «Біологія. 8 клас» при вивченні тем таких, як «Обмін речовин», «Травлення», «Дихання» та «Опора і рух». Для глибшого засвоєння цих тем пропонується залучати знання з хімії, фізики, математики, літератури та інших дисциплін. Таким чином, уроки набувають комплексного характеру, що дозволяє учням глибше розуміти функції організму людини.

Підкреслено значущість інтеграції на рівні змісту, методів та організації навчання, що сприяє посиленню мотивації учнів і формуванню цілісного світогляду.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Визначено методи (такі як кейс-метод, опорні схеми, карти пам’яті, наукові проєкти та електронне навчання), які сприяють інтеграції знань і допомагають здобувачам освіти сприймати природні об'єкти та процеси як цілісні системи з урахуванням зв’язків і розвитку у просторі та часі.

Розроблено зміст інтегрованих уроків і заходів, що допомагають учням сприймати інформацію цілісно, замість поділу на окремі дисципліни, сприяючи усуненню фрагментарності знань. Це підкреслює важливість міжпредметної інтеграції для системного викладу навчального матеріалу, створюючи основу для розробки нових методів і форм навчання.

Ключові слова: шкільний курс біології, галузева та міжгалузева інтеграція знань, освітній процес з біології, біологія людини, міжпредметні зв’язки, інтегроване навчання, природничі науки, цілісність знань.

Shapoval Larysa Vasylivna PhD. In Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Natural Sciences and Methods of Teaching, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https:// orcid.org/0000-0003-1250-0806

SECTORAL AND INTERDISCIPLINARY INTEGRATION OF KNOWLEDGE IN THE PROCESS OF STUDYING HUMAN BIOLOGY

Abstract. The article is devoted to the analysis of the process of knowledge integration in teaching biology as an important aspect of the development of a holistic perception of the natural world by students.

The article discusses the possibilities of integrating knowledge in the course “Biology. Grade 8”, the content of knowledge from other sciences that can be integrated into this course is determined.

The author emphasizes the importance of integration as a methodological principle that combines knowledge of different subjects or sciences into a single structure and promotes a deeper understanding of the natural world.

Different levels of integration (intra-subject, inter-subject, trans-subject), as well as the features of integration within the concept of the New Ukrainian School are considered on the example of the 8th grade biology course.

The author emphasizes the peculiarities of sectoral integration, which combines knowledge and approaches within one subject area and promotes a deeper understanding of internal connections, as opposed to interdisciplinary integration, which combines knowledge from different disciplines, helping to form a comprehensive view of the world.

Examples of the integration of knowledge from different disciplines (chemistry, physics, mathematics, geography, etc.) in the study of human biology are given.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

It is emphasized that the successful implementation of integrated learning requires the teacher to develop his or her own concept, since didactically sound approaches are not yet sufficiently developed.

The features of integration of knowledge in the course “Biology. Grade 8” in the study of topics such as ‘Metabolism’, ‘Digestion’, ‘Respiration’ and ‘Support and Movement’. For a deeper understanding of these topics, it is proposed to involve knowledge of chemistry, physics, mathematics, literature and other disciplines. Thus, the lessons become comprehensive, allowing students to better understand the functions of the human body.

The importance of integration at the level of content, methods and organization of education is emphasized, which contributes to the motivation of students and the formation of a holistic worldview.

Methods (such as the case method, reference diagrams, memory maps, research projects, and e-learning) are identified that promote the integration of knowledge and help students perceive natural objects and processes as holistic systems, taking into account connections and development in space and time.

The content of integrated lessons and activities has been developed to help students perceive information holistically, instead of dividing it into separate disciplines, helping to eliminate fragmentation of knowledge. This emphasizes the importance of interdisciplinary integration for the systematic presentation of educational material, creating a basis for the development of new methods and forms of education.

Keywords: school biology course, sectoral and interdisciplinary integration of knowledge, educational process in biology, interdisciplinary connections, integrated learning, natural sciences, integrity of knowledge.

Постановка проблеми. Питання інтеграції знань привертали увагу багатьох науковців протягом тривалого часу розвитку педагогічної науки, оскільки без неї неможливо створити у свідомості учнів цілісне уявлення про світ.

Поняття «інтеграція» може мати кілька основних значень: по-перше, воно означає формування у школярів цілісного сприйняття світу (інтеграція як мета навчання); по-друге, — це процес пошуку спільної платформи для об'єднання знань із різних предметів (інтеграція як засіб навчання) [1].

Інтеграцію можна розглядати як методологічний принцип для отримання комплексних знань, засіб створення єдиного освітнього простору та способи виявлення міжпредметних зв’язків. Інтеграція змісту навчальних предметів передбачає встановлення взаємозв'язків між знаннями різних наук для забезпечення їхньої цілісності та формування єдиної структури, яка об'єднує різні складові освітнього процесу в ЗЗСО.

Саме інтеграція відіграє ключову роль у подоланні штучних розмежувань між різними аспектами навчального процесу, такими як предмети, а

також між школою і реальним життям. Вона дозволяє об'єднати ці елементи в єдину структуру.

Інтеграція в навчанні — це процес створення зв'язків між елементами змісту освіти в межах певної освітньої системи, спрямований на формування цілісного світогляду. Вона є природним поєднанням наук, навчальних дисциплін, тем і розділів різних предметів, ґрунтується на основній ідеї чи ключових положеннях, що дозволяють глибше і багатогранніше розкривати досліджувані явища та процеси [3].

Метою інтегрованого навчання є формування цілісного світосприйняття та підвищення навчальної мотивації в здобувачів освіти.

Вона може здійснюватися на рівні методів навчання, на організаційному рівні та на рівні змісту.

За рівнем інтеграції навчального матеріалу виділяють:

- внутрішньо-предметну інтеграцію — об'єднання понять, знань, навичок в межах окремої дисципліни;

- міжпредметну інтеграцію — синтез фактів, понять, принципів двох або більше дисциплін;

- транс-предметну інтеграцію — поєднання компонентів основного та додаткового змісту освіти [4].

З упровадженням концепції Нової української школи процес інтеграції набув подальшого розвитку [5]. Інтегровані природничі курси адаптаційного циклу у 5-6 класах («Пізнаємо природу», «Довкілля», «Природничі науки») спрямовані на формування в учнів знань про навколишній світ на основі єдності та зв’язку його складових частин. Але щодо предметів базової середньої освіти, то, нажаль, існує протиріччя між необхідністю формування в учнів цілісного уявлення про об’єкти чи явища природи (наприклад, про організм людини), та відсутністю належних галузевих та міжгалузевих зв'язків у шкільному курсі біології. Ця обставина зумовлює необхідність розгляду цього питання ще на етапі розробки модельних програм, підручників та методичного забезпечення освітнього компонента.

Людина та її організм можуть стати об'єднавчим елементом, оскільки вони є і суб'єктом, і об'єктом навчально-пізнавальної діяльності в освітньому процесі.

Для формування в учнів цілісного та узгодженого уявлення про будову і життєдіяльність людини недостатньо обмежуватися лише знаннями з предмета «Біологія». Потрібно залучати інформацію з хімії, фізики, мови (української та іноземної), літератури (в т. ч. й іноземної), географії, історії, математики, трудового навчання, інформатики, основ правознавства, фізичної культури, музики та інших предметів і сфер знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тематика проаналізованих публікацій та досліджень охоплює:

- проблеми інтеграції змісту загальної середньої освіти, розглянуті в працях С. Гончаренка, Ю. Мальованого та В. Ільченко;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів у дослідженнях Т. Засєкіної;

- філософські основи інтегративної освіти, розглянуті С. Клепко;

- методичні аспекти інтегрованого навчання, висвітлені в роботах таких вчених, як В. Бак, Г. Васьківська, М. Данюк, М. Гапонцева, І. Солярова, А. Степанюк, О. Шубіна та ін.

У той же час аналіз науково-педагогічної літератури вказує на недостатню розробленість, а тому важливість дослідження дидактично обґрунтованих способів реалізації інтегрованого навчання на практиці, спрямованих на формування цілісних знань в учнів з розділу «Біологія. 8 клас».

Мета статті — на прикладі тем «Вступ», «Обмін речовин», «Травлення», «Дихання» та «Опора і рух» дослідити можливості галузевої та міжгалузевої інтеграції знань у шкільному курсі «Біологія. 8 клас» для формування у школярів цілісного розуміння функціонування людського організму.

Виклад основного матеріалу. Галузева інтеграція знань — це об’єднання знань, методів та підходів в межах однієї предметної галузі, наприклад, у природничих науках (хімія, біологія, фізика) чи гуманітарних дисциплінах (історія, література, філософія). Вона сприяє формуванню глибшого розуміння зв'язків та взаємозалежностей всередині однієї галузі, дозволяючи учням бачити загальні закономірності, що об’єднують різні аспекти в межах предмета.

Міжгалузева інтеграція знань, навпаки, охоплює об’єднання змісту, підходів і методів з різних предметних галузей, наприклад, інтеграція природничих і гуманітарних наук. Вона дозволяє розглядати явища з різних точок зору, формуючи комплексне уявлення про світ. Такий підхід допомагає учням бачити зв'язок між науками та розуміти реальні об’єкти чи процеси в їхній багатовимірності [2].

У контексті теми статті розглянемо особливості інтеграції навчального змісту біології людини.

Процес інтеграції передбачає дотримання кількох умов:

- об’єкти дослідження мають збігатися або бути достатньо близькими;

- в інтегрованих предметах повинні застосовуватися схожі або споріднені методи дослідження;

- інтеграційні зв’язки повинні ґрунтуватися на спільних закономірностях та теоретичних основах [4].

Основним способом організації інтеграції знань про людський організм є інтегровані уроки, позаурочна та позакласна робота з біології.

Розглянемо можливості інтеграції знань в курсі «Біологія. 8 клас», а також визначимо зміст знань з інших наук, які можуть бути інтегровані в цей курс.

ВСТУП курсу охоплює питання біосоціальної природи людини; наук, що вивчають людину; методів дослідження організму людини. Серед очікува-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

них результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів – здатність учня пояснити місце людини в системі органічного світу; особливості біологічної природи людини та її соціальної сутності.

Під час формування цих знань можна інтегрувати знання з таких предметів: історії (життя давніх людей, знаряддя праці, види діяльності); суспільствознавства (правила життя в суспільстві, мова); географії (людські раси, адаптація до кліматичних умов); математики (типи симетрії, пропорції людського тіла); образотворчого мистецтва (зображення людей та їх побуту на картинах і в скульптурах).

ТЕМА 1. ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ ЯК БІОЛОГІЧНА СИСТЕМА. У темі вивчається різноманітність клітин організму людини, тканини, органи та їх системи. Формуються початкові знання про механізми регуляції (про нервову регуляцію, нейрон, рефлекс, рефлекторну дугу; про гуморальну та імунну регуляцію).

Формуючи знання з цієї теми, можна об'єднати знання з таких предметів:

хімії (неорганічні та органічні сполуки, типи хімічних зв'язків; основи будови атомів і молекул: розуміння того, що клітини складаються з атомів і молекул; хімічні реакції: приклади реакцій, які відбуваються в організмі);

фізики (перетворення енергії в різні форми, густина середовищ, електричний імпульс);

математики (обчислення відсоткового вмісту мінеральних речовин у різних тканинах організму, вмісту води в клітинах; аналіз графіків, які показують рівні різних речовин у крові).

ТЕМА 2. ОПОРА ТА РУХ. У темі вивчається значення, будова та функції опорно-рухової системи (кістки, хрящі, будова скелета, з’єднання кісток, функції та будова скелетних м’язів, основні групи скелетних м’язів, їх робота та втома. Розглядається розвиток опорно-рухової системи людини з віком. З’ясовуються особливості профілактики порушень опорно-рухової системи та першої допомоги при її ушкодженнях.

На уроках цієї теми можлива інтеграція знань із багатьох навчальних предметів. Наведемо приклади.

Хімія:

- Кальцій та його роль (значення кальцію для міцності кісток та зубів).
- Склад кісток і хрящів (основні хімічні елементи та сполуки, з яких складаються кістки та хрящі).
- Роль білків (вивчення, як білки (колаген) формують структуру хрящів і м’язів).

Фізика:

- Механіка руху (як працюють м’язи та суглоби для забезпечення руху).
- Пружні властивості біологічних матеріалів (колаген, еластин).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Енергія та робота (як енергія вивільняється і використовується м’язами під час скорочення і розслаблення).
- Закони важеля та їх застосування в роботі.

Математика:

- Вимірювання та пропорції (порівняння розмірів кісток і м’язів у різних частинах тіла).
- Графіки росту (побудова та аналіз графіків, що показують розвиток опорно-рухової системи з віком).
- Відсотковий вміст (обчислення процентного вмісту м’язової маси у відношенні до загальної маси тіла).

Фізична культура:

- Профілактика порушення опорно-рухової системи.
- Біохімічні процеси в м'язах під час фізичного навантаження та відновлення.
- Вправи для зміцнення опорно-рухової системи.

Соціальна географія:

- Вплив географічних та кліматичних умов на розвиток опорно-рухової системи.
- Регіональні особливості поширення захворювань опорно-рухової системи.

Історія:

- Еволюція опорно-рухової системи в процесі розвитку людства.
- Вивчення історичних даних про травми та лікування опорно-рухової системи в різні епохи.

Психологія:

- Вплив фізичних навантажень на психоемоційний стан.

Екологія:

- Вплив екологічних факторів на здоров'я опорно-рухової системи.

ТЕМА 3. ОБМІН РЕЧОВИН ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ ЕНЕРГІЇ В ОРГАНІЗМІ ЛЮДИНИ. Ця тема покликана сформувати в учнів знання про обмін речовин та перетворення енергії в організмі людини як про основну властивість живого; про харчування й обмін речовин; про їжу та її компоненти; про склад харчових продуктів та значення їх компонентів; про харчові та енергетичні потреби людини.

На уроках цієї теми можлива інтеграція знань з наступних навчальних предметів:

- хімії (хімічні реакції, що відбуваються під час метаболізму, структура молекул білків, ліпідів та вуглеводів, хімічні особливості вітамінів);
- фізики (перетворення енергії, теплопровідність, теплорегуляція, вплив ультрафіолетових та інфрачервоних променів на клітини);
- географії (розподіл природних ресурсів для виробництва харчових продуктів. Географія сільськогосподарських культур та тваринництва);

- соціальної географії (раціони харчування, харчові звички людей різних країн і народів, географія авітамінозів, терморегуляція залежно від клімату, засмага шкіри);
- історії (раціони харчування людей різних епох, збиральництво та полювання в давні часи);
- суспільствознавства (релігійні уподобання в їжі);
- літератури (харчові звички та традиції у літературних творах);
- фізичної культури (раціон харчування при фізичних навантаженнях, енергетичні потреби та дієти спортсменів);
- математики (статистичні дані про харчові звички та потреби, розрахунок калорійності та харчової цінності продуктів, розробка раціону харчування, процентний вміст органічних речовин);
- основ безпеки життєдіяльності (надання першої допомоги при пошкодженнях, вплив складу одягу на здоров'я);
- медицини (патофізіологія обміну речовини; діагностика та лікування метаболічних розладів; вплив різних дієт на здоров'я);
- екології (вплив виробництва продуктів харчування на навколишнє середовище; екологічно чисте харчування та його значення);
- психології (психологічні аспекти харчової поведінки; вплив стресу та емоційного стану на обмін речовин);
- економіки (вартість харчових продуктів та економічні аспекти харчування; вплив економічних чинників на доступність та вибір продуктів харчування);
- технологій харчового виробництва (процеси переробки та зберігання харчових продуктів. Інновації у виробництві продуктів харчування);

ТЕМА 4. ТРАВЛЕННЯ розглядає питання значення травлення; системи органів травлення; процесів травлення: ковтання, перистальтики, всмоктування; р*егуляції травлення; х*арчових розладів та їх запобігання.

Вивчаючи цю тему, можна інтегрувати знання з таких галузей знань:

1. Хімія:

Хімічні процеси, що відбуваються під час травлення: (гідроліз, денатурація, емульгація).

Вплив ферментів на розщеплення поживних речовин:

- Пепсин (фермент шлунку, що розщеплює білки до пептидів).
- Амілаза (фермент слини і підшлункової залози, що розщеплює вуглеводи (крохмаль) до мальтози і глюкози).
- Ліпаза (фермент підшлункової залози, що розщеплює жири до гліцерину та жирових кислот).
- Лактаза, мальтоза, сахараза (ферменти тонкого кишечника, що розщеплюють дисахариди до моносахаридів).

Кислотно-лужний баланс у травній системі:

- Шлунковий сік (висока кислотність завдяки соляній кислоті, що активує пепсин і забезпечує антимікробну дію).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Підшлунковий сік (лужна реакція завдяки бікарбонатам, що нейтралізують кислоту шлункового соку при надходженні їжі в дванадцятипалу кишку).

2. Соціальна географія:

- Географія поширення харчових розладів (збір і аналіз даних про поширення харчових розладів у різних регіонах. Наприклад, вивчення географії поширення ожиріння, діабету, анорексії, булімії та інших харчових розладів).

3. Психологія:

- Психологічні фактори, що впливають на травлення.

4. Література:

- Вивчення метафор та символіки, пов'язаних з травленням.

5. Фізична культура:

- Вплив фізичних вправ на процес травлення.

6. Безпека життєдіяльності:

- Надання першої допомоги при харчових отруєннях.

7. Економіка:

- Вартість харчових продуктів (вивчення економічних факторів, які впливають на доступність здорових продуктів харчування. Наприклад, ціна свіжих фруктів і овочів порівняно з обробленими продуктами).
- Економічний вплив харчових розладів (медичні витрати; оцінка витрат на лікування харчових розладів, таких як ожиріння, діабет, анорексія, булімія тощо; витрати на госпіталізацію, медикаменти, консультації фахівців тощо).
- Втрати продуктивності (вивчення впливу харчових розладів на продуктивність праці, зокрема через відсутність на робочому місці або зниження ефективності працівників, які страждають на харчові розлади).
- Економічна ефективність (аналіз витрат на профілактичні заходи, спрямовані на запобігання харчовим розладам, порівняно з витратами на їх лікування).

8. Екологія:

- Вплив екологічних факторів на здоров'я травної системи.

ТЕМА 5. ДИХАННЯ. Основні знання з цієї теми стосуються значення дихання; системи органів дихання; газообміну у легенях і тканинах; дихальних рухів; нейрогуморальної регуляція дихальних рухів; профілактики захворювань дихальної системи.

В цю тему можуть бути інтегровані знання різних галузей знань.

1. Хімія (вивчення складу повітря, ролі кисню і вуглекислого газу у клітинному диханні, розчинності газів у крові).
2. Фізика (механіка роботи діафрагми та міжреберних м’язів, поняття тиску в легенях і плевральній порожнині).
3. Географія (розгляд впливу висоти над рівнем моря на дихання (гіпоксія) і адаптаційні механізми організму).

4. Математика (обчислення частоти дихання, побудова графіків для відображення змін у диханні при фізичних навантаженнях).

5. Інформатика (створення презентацій, анімацій, інфографіки або моделі дихальної системи, що допоможе учням краще візуалізувати і зрозуміти процеси дихання).

6. Фізкультура (вивчення впливу фізичних навантажень на дихальну систему, дихальні техніки.).

7. Мистецтво (театральні постановки, що ілюструють процес дихання або життя з певними дихальними захворюваннями).

8. Література (вивчення художніх творів, що описують емоційний і фізичний стан людини, пов'язаний з диханням, наприклад, при сильних переживаннях, тривозі, або у випадках, коли герой страждає на захворювання дихальної системи; знаходження у художніх текстах образу дихання як метафори життя, натхнення, свободи).

9. Історія (дослідження історії медичних знань про дихання: як у різних культурах і епохах розвивалися уявлення про дихальну систему, які були перші методи лікування захворювань дихальних шляхів; історія відкриття кисню та його ролі у диханні).

10. Музика (вивчення ролі дихання у музиці, зокрема при грі на духових інструментах або співі. Техніки дихання, які сприяють кращому контролю голосу, вдиху і видиху, а також дихальні вправи, що використовуються музикантами).

11. Психологія (розгляд зв'язку між диханням і психічним станом людини. Вивчення методик дихальних вправ для зниження стресу, тривожності, покращення психоемоційного стану та досягнення релаксації).

12. Іноземні мови (розширення словникового запасу та вивчення термінів, пов'язаних з дихальною системою іноземними мовами; розгляд текстів на тему дихання різними мовами, аналіз наукових статей на тему дихання).

В темі "Дихання" можна провести кілька простих, але цікавих досліджень з хімії.

Дослідження складу повітря

Мета — з’ясувати склад видихуваного повітря.

Хід роботи. Використовують простий індикатор, наприклад, вапняну воду, щоб продемонструвати наявність вуглекислого газу у видихуваному повітрі. Видихуючи повітря через трубочку в колбу з вапняною водою, учні побачать, як вона мутніє, що свідчить про наявність CO_2.

Моделювання приладу для дослідження життєвої ємності легень.

Мета: з підручних матеріалів змоделювати прилад для визначення життєвої ємності легень.

Хід роботи. Великий пластиковий контейнер (5 л) градуюють з інтервалом 0,5 л, наповнюють водою і перевертають його в посудину з водою, щоб утворити водонепроникний купол. У трубку, яка йде під контейнер

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

видихають повітря після максимально глибокого вдиху. За об'ємом води, що витіснилася можна оцінити об'єм повітря, що видихається.

Методами й прийомами, що впроваджують цю технологію, є також кейс-метод, методи узагальнення й систематизації знань, опорні схеми, карти пам’яті, наукові проєкти, моделювання, графічні узагальнення у вигляді шкали, проблемне навчання, дискусії, евристична бесіда, метод аналогій тощо. Окремою групою виступають технології електронного навчання. Ці методи та технології стимулюють і розвивають мислення, формують особистісне значення пізнаваних явищ та сприяють створенню уявлення про взаємозв’язки, властиві реальній картині світу. Вони дозволяють учням бачити природні об'єкти чи процеси як цілісні образи, враховуючи їхні зв’язки і розвиток у часі й просторі.

Висновки.

Теоретичний аналіз досліджень у сфері інтеграції змісту загальної освіти свідчить про значний обсяг накопичених знань щодо інтеграції інформації в сучасній науці. Однак ця інформація не відображає усіх потенційних можливостей інтегрованого навчання біології.

Інтегративний підхід сприяє формуванню цілісності знань на різних рівнях — від загального сприйняття реальності до глибокого розуміння специфіки предметів, курсів, розділів і тем. Цей підхід реалізується під час вивчення інтегрованих курсів або окремих предметів у межах освітньої галузі, де єдність знань досягається шляхом інтеграції загальних понять, методів і форм навчання, а також через контроль і корекцію навчальних досягнень учнів, спрямовуючи навчання на об’єднання знань.

Формування в учнів цілісного уявлення про організм людини має здійснюватися завдяки виявленню та використанню в освітньому процесі міжпредметних зв'язків з різних сфер знань.

У статті розширено розуміння місця та ролі міжпредметних зв'язків між біологією та іншими шкільними предметами і сферами знань як структуро-утворюючих компонентів інтеграції знань про організм людини.

Виявлено зміст інформації з різних галузей знань та предметів (біології, хімії, фізики, географії, математики, історії, психології, літератури, фізичної культури, музики та ін.), який може стати основою для інтегрованих уроків, позакласної та позаурочної роботи при вивченні розділу «Біологія. 8 клас» в базовій школі.

Зазначено, що освітній процес на основі інтеграції має забезпечувати системність знань учнів та усувати розрізненість предметних знань. Досягнення цієї мети неможливе без переходу від традиційного поділу знань на окремі навчальні предмети до цілісного сприйняття об'єктів і явищ навколишнього світу.

Необхідна розробка організаційних форм інтеграції знань про організм людини через виявлення та використання міжпредметних зв'язків не лише під

час інтегрованих уроків, але й у процесі позакласної та позаурочної роботи. Це, насамперед, зумовлює потребу в обґрунтуванні для розробки інтегративних організаційних форм, засобів і методів навчання біології.

Література:

1. Білецька Г. А., Назарко І. С. Інтеграція природничо-наукових та екологічних знань у процесі формування природничо-наукової картини світу в майбутніх вчителів природничих навчальних предметів. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Випуск 49. С. 73 – 77.

2. Васьківська Г. О. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 512 с.

3. Гончаренко С. У. Наука і навчальний предмет. *Шлях освіти* . 2006. № 1. С. 8- 14.

4. Засєкіна Т. М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с.

5. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

6. Топузов О.М., Пушкарьова Т.О. Інтегративно-діяльнісна педагогіка: монографія. Київ : Пед. думка, 2019. 304 с.

References:

1. Biletska, H. A., & Nazarko, I. S. (2022). Intehratsiia pryrodnycho-naukovykh ta ekolohichnykh znan u protsesi formuvannia pryrodnycho-naukovoi kartyny svitu v maibutnikh vchyteliv pryrodnychykh navchalnykh predmetiv [Integration of natural scientific and environmental knowledge in the process of forming the natural scientific picture of the world of future science teachers]. *Innovatsiina pedahohika — Innovative pedagogy,* 49, 73–77. [In Ukrainian].

2. Vaskivska, H. O. (2012). Formuvannia systemy znan pro liudynu v uchniv starshoi shkoly: teoriia i praktyka [Formation of a system of knowledge about a person in high school students: theory and practice]. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

3. Honcharenko, S. U. (2006). Nauka i navchalnyi predmet [Science and educational subject] *Shliakh osvity - The way of education*, 1, 8-14. [In Ukrainian].

4. Zasiekina, T. M. (2020). Intehratsiia v shkilnii pryrodnychii osviti: teoriia i praktyka [Integration in school science education: theory and practice] Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].

5. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity “Nova ukrainska shkola” na period do 2029 roku [The concept of implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029] (n.d.). *osvita.ua*. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

6. Topuzov, O.M., & Pushkarova, T.O. (2019). Intehratyvno-diialnisna pedahohika [Integrative activity pedagogy]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.014.16-371.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1040-1048

Шевчук Ганна Йосипівна кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-9688-2305

Кравець Соломія-Катерина студентка 6 курсу, Інститут права та психології, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ЗДОБУТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ОСОБАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У статті розглядається проблема організації дистанційного навчання для здобуття професійної освіти особами з особливими освітніми потребами. В умовах сучасної глобалізації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дистанційна форма навчання стала важливою складовою освітнього процесу, особливо для людей з обмеженими можливостями. Особи з особливими освітніми потребами стикаються з численними бар'єрами у процесі навчання, тому створення ефективного освітнього середовища для них вимагає особливого підходу. Основною метою дослідження є аналіз специфіки організації дистанційного навчання для цієї категорії здобувачів освіти, визначення ефективних методів та інструментів адаптації навчальних матеріалів. У статті розглядаються основні психологічні та фізіологічні особливості осіб з особливими потребами, що впливають на процес навчання, зокрема ті, що стосуються осіб з вадами слуху, зору, когнітивними або фізичними обмеженнями. Зроблено акцент на важливості індивідуального підходу до кожного здобувача освіти, що дозволяє врахувати його специфічні потреби і забезпечити рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу. Крім того, стаття досліджує роль інформаційно-комунікаційних технологій у дистанційному навчанні осіб з особливими потребами. Окрема увага приділяється аналізу сучасних платформ та додатків, що забезпечують доступність навчального матеріалу та адаптацію під потреби кожного студента. Описано практичні приклади застосування таких технологій, що сприяють покращенню якості навчального процесу та дозволяють забезпечити інтерактивну взаємодію між учасниками навчального процесу. Висновки роботи підкреслюють важливість гнучкого підходу до організації дистанційного навчання осіб з особливими потребами, де технології відіграють ключову роль у забезпеченні доступу до освіти. У статті також визначено ключові аспекти, на які слід звертати увагу при розробці

навчальних програм для цієї категорії студентів, а також запропоновано напрями для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Ключові слова: дистанційне навчання, професійна освіта, здобувачі професійної освіти, особливі освітні потреби, інклюзивна освіта, інформаційно-комунікаційні технології, адаптація.

Shevchuk Anna Yosypivna Ph.D.(History), Associate Professor of the Pedagogy and Social Management Deparment National University "Lviv Polytechnic", Lviv, https://orcid.org/0000-0002-9688-2305

Kravets Solomia-Kateryna 6th-year student of the Institute of Law and Psychology of the Lviv Polytechnic National University, Lviv

ORGANIZATION OF DISTANCE EDUCATION FOR PROFESSIONAL EDUCATION FOR PEOPLE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article addresses the problem of organizing distance learning for the acquisition of professional education by individuals with special educational needs. In the context of modern globalization and the development of information and communication technologies, distance learning has become an important component of the educational process, especially for people with disabilities. Individuals with special educational needs face numerous barriers in the learning process, thus the creation of an effective educational environment for them requires a special approach. The main goal of the study is to analyze the specifics of organizing distance learning for this category of learners and to determine effective methods and tools for adapting educational materials. The article examines the main psychological and physiological characteristics of individuals with special needs that affect the learning process, particularly those related to hearing, vision, cognitive, or physical impairments. Emphasis is placed on the importance of an individualized approach for each learner, allowing for the consideration of their specific needs and ensuring equal opportunities for all participants in the educational process. Furthermore, the article explores the role of information and communication technologies in distance learning for individuals with special needs. Special attention is given to the analysis of modern platforms and applications that ensure the accessibility of educational materials and their adaptation to the needs of each student. Practical examples of the application of such technologies are described, contributing to the improvement of the learning process quality and enabling interactive engagement between participants in the educational process. The conclusions of the paper emphasize the importance of a flexible approach to organizing distance learning for individuals with special needs, where technologies play a key role in ensuring access to education. The article also identifies key aspects

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

that should be considered when developing educational programs for this category of students and suggests directions for further scientific research in this area.

Keywords: distance learning, professional education, special educational needs, inclusive education, information and communication technologies, adaptation.

Постановка проблеми. У сучасному світі доступність освіти для всіх категорій населення є пріоритетним завданням держав, освітніх установ та міжнародних організацій. Особи з особливими освітніми потребами потребують додаткових умов та ресурсів для повноцінного залучення до навчального процесу. У цьому контексті розвиток дистанційних технологій, які надають можливість навчатися незалежно від фізичного місця перебування, стає вагомим кроком у забезпеченні рівного доступу до освіти для людей з особливими потребами.

Історично ставлення до людей з особливими освітніми потребами проходило кілька стадій трансформації. У минулому такі особи були часто виключені з традиційної системи освіти або ж отримували обмежений доступ до неї. У середині ХХ століття ставлення до освіти осіб з особливими потребами почало змінюватися: з'явилися перші спеціалізовані програми, заклади освіти, які враховували фізичні та когнітивні особливості здобувачів освіти.

У міру того, як світ стає все більш глобалізованим, значно зростає важливість професійної освіти для успішного працевлаштування та соціальної адаптації. Особи з особливими потребами потребують додаткової підтримки для повноцінної участі в сучасному суспільстві, і дистанційне навчання може стати важливим інструментом для їхньої інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під впливом міжнародних конвенцій та правозахисних рухів, освіта стала більш інклюзивною. Такі документи, як Конвенція ООН про права інвалідів та Всесвітня декларація про права людини, закріпили право на освіту для всіх, незалежно від стану здоров'я. Це сприяло розвитку інклюзивної моделі освіти, яка спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх здобувачів освіти, включаючи тих, хто має особливі потреби.

Реалізація права на освіту є запорукою успішної соціалізації й адаптації людини в житті, одним із найважливіших чинників працевлаштування та участі у всіх сферах життя суспільства. Доступності професійної освіти для осіб з особливими потребами та перспективам впровадження інклюзивного навчання присвячені праці Н. Ашиток, С. Ковтун, А. Колупаєвої, І. Малишевської, М. Чайковського й інших науковців.

Метою статті є вивчення методів та інструментів, які забезпечують ефективну організацію дистанційного навчання для осіб з особливими освітніми потребами. Важливо зрозуміти, які саме технології та підходи є найбільш ефективними для забезпечення доступності та зручності навчання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

для цієї категорії здобувачів освіти . Дослідження також прагне виявити проблеми, з якими стикаються такі здобувачі освіти, і визначити, як можна покращити існуючі освітні платформи та програми для полегшення процесу навчання.

У рамках даного дослідження розглянуто:

- особливості дистанційного навчання для різних категорій осіб з особливими потребами (слухові, зорові, фізичні, когнітивні порушення);
- сучасні технологічні рішення та платформи, що забезпечують доступність навчального матеріалу;
- приклади успішних практик адаптації освітнього процесу для осіб з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу.

З появою та розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) можливості для осіб з обмеженими можливостями значно розширилися. Дистанційне навчання стало доступним для широких верств населення, що дозволило створити умови для більш гнучкого навчання, адаптованого під індивідуальні потреби кожного здобувача освіти. На початку XXI століття дистанційні технології почали активно впроваджуватися в освітні процеси, що стало важливим інструментом для навчання осіб з особливими потребами.

У сучасному суспільстві, де інформаційні технології інтегровані у всі сфери життя, дистанційна освіта для осіб з особливими освітніми потребами набуває особливої значущості[1].

Світова пандемія змусила більшість освітніх закладів перейти на дистанційну форму навчання, що стало новим досвідом для здобувачів освіти та викладачів. Для осіб з особливими освітніми потребами, особливо тих, хто проживає у віддалених або сільських районах, це відкрило нові можливості доступу до навчальних ресурсів.

Завдяки сучасним платформам та програмам, які забезпечують адаптацію навчальних матеріалів під індивідуальні потреби, з'явилася можливість організувати навчальний процес, який максимально відповідає потребам кожного здобувача освіти осіб з особливими освітніми потребами.

Особи з особливими освітніми потребами можуть мати порушення слуху, зору, рухового апарату чи когнітивні порушення. Кожен із цих видів потреб вимагає особливого підходу:

- Слухові порушення: Здобувачі освіти з вадами слуху часто потребують візуальної підтримки під час навчання. Використання жестової мови, субтитрів та ілюстрацій значно покращує їх сприйняття матеріалу.
- Зорові порушення: Особи з вадами зору потребують аудіо-підтримки або тексту з озвученням, великого шрифту, шрифту Брайля та спеціальних пристроїв, що дозволяють читати або писати.
- Фізичні обмеження: Здобувачі освіти, які мають порушення рухового апарату, можуть потребувати адаптованого інтерфейсу для роботи з комп'ютером, наприклад, за допомогою сенсорного екрану або керування голосом[2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

➢ Когнітивні порушення: Ці здобувачі освіти з особливими освітніми потребами потребують доступу до структурованих і повторюваних завдань, зрозумілих інструкцій та чіткого керівництва. Спеціальні методики полегшують засвоєння знань і роблять навчання менш стресовим[3].

Для створення комфортного середовища навчання застосовуються різні педагогічні підходи:

➢ Адаптивне навчання: використання технологій, які дозволяють адаптувати навчальні матеріали залежно від потреб здобувача освіти .

➢ Інклюзивний підхід: забезпечення рівного доступу до освіти шляхом створення таких умов, у яких всі здобувачі освіти можуть працювати разом. Це підвищує впевненість у собі та соціальні навички.

➢ Диференціація завдань: підбір завдань відповідно до можливостей кожного здобувача освіти дозволяє уникати перевантаження і підвищує рівень засвоєння матеріалу. Темп засвоєння є гнучким і відповідає можливостям здобувачів професійної освіти з особливими освітніми потребами.

Особливі освітні потреби передбачають індивідуальні освітні програми, що містять:

➢ Індивідуальні плани навчання: розробка плану з урахуванням особливих потреб, який містить адаптовані завдання, цілі та способи оцінювання.

➢ Спеціалізовані ресурси: використання матеріалів, пристроїв або програмного забезпечення, які відповідають специфічним потребам кожного здобувача освіти.

➢ Постійна підтримка та зворотній зв’язок: наявність куратора чи асистента, які забезпечують підтримку у процесі навчання, дозволяє здобувачам освіти отримувати своєчасну допомогу та поради.

Важливу роль у доступності освітніх ресурсів відіграють технології:

➢ Платформи для дистанційного навчання: Такі платформи як Moodle, Google Classroom надають можливість створювати інтерактивні курси та ресурси для дистанційного навчання.

➢ Спеціалізовані рішення: Програми, такі як Read&Write, JAWS (для слабозорих) або Dragon Naturally Speaking (для осіб з фізичними обмеженнями), значно полегшують доступ до навчальних матеріалів[3].

Використання додатків значно розширює можливості для дистанційного навчання:

➢ Додатки для слухових та зорових потреб: Ava або ASL переводять мову в текст для здобувачів освіти в з вадами слуху. Програми для осіб з вадами зору включають аудіокниги та програми для озвучування текстів.

➢ Інструменти для когнітивних розладів: Додатки як Lumosity або Headspace допомагають підтримувати навички концентрації та пам'яті [4].

Синхронне навчання дозволяє здобувачам освіти брати участь у заняттях у реальному часі, що дає змогу отримувати негайний зворотний зв’язок. Асинхронне навчання забезпечує можливість перегляду матеріалів у зручний

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

час, що важливо для здобувачів професійної освіти з особливими освітніми потребами, які засвоюють матеріал у власному темпі.

Особливою є роль викладача дистанційного навчання, адже він стає наставником та координатором, який:

- забезпечує регулярний зворотній зв'язок;
- адаптує матеріали та завдання;
- підтримує особисту мотивацію особливих здобувачів освіти, надаючи консультації та поради щодо складних питань.

Вирішальним є організація інклюзивного освітнього середовища та адаптація навчального матеріалу відповідно до потреб особливих здобувачів освіти:

- Інтерактивні матеріали: наприклад, відео з субтитрами для осіб з вадами слуху чи аудіо-озвучка для слабозорих.
- Гнучкі навчальні ресурси: використання текстів у різних форматах, що дозволяє здобувачам освіти вибрати найзрозуміліший для себе спосіб навчання.

Інклюзивні платформи, як-от Edmodo, Canvas або Blackboard, дозволяють забезпечити доступність контенту для всіх особливих здобувачів освіти, пропонуючи функції адаптації матеріалів під індивідуальні потреби[5].

Особливої уваги потребує співпраця з родинами. Сімейна підтримка є важливою для успішного навчання. Родини можуть підтримувати мотивацію, пояснювати цінність навчання, заохочувати до активності, забезпечувати технічну підтримку завдяки встановленню необхідного програмного забезпечення чи робочого простору вдома.

Результати дослідження.

У результаті дослідження було виявлено кілька ключових аспектів, які впливають на ефективність дистанційного навчання для осіб з особливими освітніми потребами:

1. Ефективність адаптивних освітніх технологій

Результати показали, що використання адаптивних технологій є критично важливим для забезпечення доступності навчальних матеріалів. Зокрема, платформи, які підтримують інтеграцію спеціалізованих функцій (таких як озвучування тексту, збільшення зображень, підтримка мовлення та переклад на жестову мову), значно полегшують процес навчання для здобувачів професійної освіти з особливими освітніми потребами. Такі технології допомагають враховувати індивідуальні особливості кожного студента, роблячи навчальний процес зручнішим і доступнішим.

2. Психологічна та соціальна підтримка

Результати дослідження підкреслюють важливість психологічної підтримки для здобувачів професійної освіти з особливими освітніми потребами. Участь психологів, педагогів та кураторів, які забезпечують емоційний комфорт і підтримку, є важливим фактором, що впливає на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

успішність дистанційного навчання. Також дослідження виявило позитивний ефект від участі однокурсників у підтримці здобувачів професійної освіти з особливими освітніми потребами, що сприяє створенню інклюзивного середовища та зменшує соціальну ізоляцію.

3. Роль викладача у процесі дистанційного навчання

Значна роль у дистанційному навчанні належить викладачам, які повинні адаптувати свої методи викладання для того, щоб відповідати потребам кожного здобувача освіти . Дослідження показало, що викладачі, які регулярно оновлюють свої знання з інклюзивної педагогіки та проходять підготовку з використання цифрових інструментів, досягають вищих показників ефективності в навчанні осіб з особливими потребами.

4. Використання синхронного та асинхронного навчання

Дослідження продемонструвало, що для осіб з особливими освітніми потребами важливо поєднувати синхронне (живі заняття) та асинхронне (записані матеріали) навчання. Синхронне навчання дозволяє здобувача освіти м отримувати миттєвий зворотний зв'язок і брати участь у дискусіях, тоді як асинхронне надає можливість опановувати матеріал у зручному темпі, повторюючи інформацію за потреби.

5. Адаптація навчальних матеріалів

Одним із головних викликів є адаптація навчальних матеріалів. Дослідження показало, що використання інтерактивних презентацій, відеоматеріалів з субтитрами, аудіоозвучування текстів та інтерактивних завдань сприяє покращенню засвоєння матеріалу. Крім того, матеріали повинні бути розроблені з урахуванням різних категорій особливих освітніх потреб, що дозволить створити гнучке та адаптивне навчальне середовище.

6. Виклики та бар'єри у впровадженні дистанційного навчання

Незважаючи на позитивні результати, дослідження виявило низку викликів у впровадженні дистанційного навчання для осіб з особливими потребами. Серед них – недостатнє фінансування для придбання спеціалізованого обладнання, недостатня кількість кваліфікованих викладачів, відсутність стандартів адаптації матеріалів і платформ. Також відзначено труднощі в адаптації інфраструктури для підтримки технологій, що забезпечують доступність.

7. Позитивний вплив на соціальну адаптацію та професійний розвиток

Важливим результатом є позитивний вплив дистанційного навчання на соціальну адаптацію та професійний розвиток осіб з особливими потребами. Дослідження показало, що доступ до професійних закладів освіти за допомогою дистанційних технологій сприяє підвищенню кваліфікації, відкриває можливості для працевлаштування та допомагає соціалізації студентів з особливими потребами.

Ці результати демонструють, що дистанційне навчання за умови використання адаптивних технологій, підтримки з боку викладачів та психоло-

гічної допомоги є ефективним методом навчання для осіб з особливими потребами, сприяючи їхньому успіху як в академічному, так і в соціальному аспектах.

Висновки.

Дистанційне навчання є важливим елементом сучасної освіти для осіб з особливими потребами. Завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій з'явилася можливість організувати навчання, адаптоване до різних потреб здобувачів освіти , що дозволяє забезпечити їм рівний доступ до професійної освіти та інтеграцію в суспільство.

Основні результати дослідження включають такі важливі аспекти:

1. Необхідність адаптації навчального процесу. Особливі освітні потреби вимагають врахування фізіологічних і психологічних особливостей кожного здобувача освіти. Визначено, що для осіб з вадами слуху, зору, когнітивними порушеннями або фізичними обмеженнями потрібні адаптовані матеріали та спеціальні методи навчання.

2. Використання сучасних технологій. Сучасні освітні платформи, мобільні додатки та інструменти дозволяють підвищити доступність навчання. Особливо важливим є поєднання синхронного і асинхронного навчання, що дозволяє здобувачам професійної освіти засвоювати матеріал у зручному темпі та отримувати негайний зворотний зв'язок.

3. Роль викладача як координатора. У дистанційному навчанні викладач виступає наставником, який не лише забезпечує інформаційну підтримку, а й створює сприятливе освітнє середовище. Спеціальні знання з інклюзивної педагогіки дозволяють викладачам адаптувати свої методи для ефективного навчання осіб з особливими потребами.

4. Індивідуальний підхід. Для забезпечення максимальних результатів особливо важливо розробляти індивідуальні плани навчання, які враховують особливості кожного здобувача освіти. Це включає адаптовані матеріали, доступність різних форматів (аудіо, відео, текст), а також постійну підтримку.

5. Співпраця з родинами. Родини відіграють ключову роль у процесі навчання осіб з особливими потребами, особливо у дистанційному форматі. Підтримка сім'ї допомагає забезпечити мотивацію та доступ до необхідних ресурсів.

Перспективи для подальших досліджень

Подальші дослідження у галузі дистанційного навчання для осіб з особливими потребами можуть зосередитися на кількох напрямках:

- Оптимізація навчальних платформ. Дослідження з адаптації платформ для різних категорій осіб з особливими потребами можуть сприяти їх подальшому вдосконаленню.
- Технології для підтримки інклюзивного навчання. Існує потреба в розвитку нових додатків та інструментів, які забезпечують інклюзивне середовище і сприяють інтерактивному навчанню.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

• Розробка методичних рекомендацій для викладачів. Підготовка викладачів з інклюзивної педагогіки та дистанційного навчання є важливим фактором для покращення якості освіти.

У підсумку, дистанційне навчання для осіб з особливими освітніми потребами є не лише способом забезпечити доступ до освіти, а й можливістю повноцінної участі в соціальному та професійному житті. Індивідуальний підхід, підтримка з боку викладачів та сім'ї, а також використання сучасних технологій створюють основи для успішного навчання та розвитку.

Література:

1. Романова О. І. (2022). Соціально-психологічна підтримка здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в дистанційному навчанні. https://naurok.com.ua/bezpechniy-psihologichniy-prostir-dlya-zdobuvachiv-osviti-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-zakladi-osviti-396101.html

2. Пупишева В.Я (2015). Інноваційні технології у навчанні для осіб з обмеженими фізичними можливостями. *Проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.* 12(14).

3. Соколова Н. В. (2021). Індивідуальний підхід в освітньому процесі для здобувачів професійної освіти з особливими освітніми потребами. *Педагогічна наука і освіта XXI століття. https://pse.itup.com.ua/index.php/pse/issue/view/2*

4. Шевчук Г.Й. (2021). Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи. *Академічні студії.* 2 (3).

5. Хміль, Н. А., Губарь, О. Г., & Усик, О. Ф. (2024). Ефективність мобільних додатків у навчанні здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. *Академічні візії.* (3.2).

References:

1. Romanova O. I. (2022). Sotsialno-psykholohichna pidtrymka zdobuvachiv osvity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v dystantsiinomu navchanni [Social and psychological support of students with special educational needs in distance learning].
https://naurok.com.ua/bezpechniy-psihologichniy-prostir-dlya-zdobuvachiv-osviti-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-zakladi-osviti-396101.html [in Ukrainian].

2. Pupysheva V.Ia (2015). Innovatsiini tekhnolohii u navchanni dlia osib z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy [Innovative technologies in education for persons with disabilities]. Problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy. 12(14). [in Ukrainian].

3. Sokolova N. V. (2021). Indyvidualnyi pidkhid v osvitnomu protsesi dlia zdobuvachiv profesiinoi osvity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [An individual approach in the educational process for students of professional education with special educational needs]. Pedahohichna nauka i osvita KhKhI stolittia. https://pse.itup.com.ua/index.php/pse/issue/view/2 [in Ukrainian].

4. Shevchuk H.I. (2021). Inkliuzyvna osvita u vyshchii shkoli: vyklyky ta perspektyvy [Inclusive education in higher education: challenges and prospects]. Akademichni studii. 2 (3). [in Ukrainian].

5. Khmil, N. A., Hubar, O. H., & Usyk, O. F. (2024). Efektyvnist mobilnykh dodatkiv u navchanni zdobuvachiv osvity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Effectiveness of mobile applications in teaching students with special educational needs]. Akademichni vizii. (3.2). [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 37.043.2-056.2/.3:001.895(477)(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1049-1056

Шпаляренко Юлія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, тел.: (097) 938-38-06, https://orcid.org/0000-0002-0727-4229

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ПЕРЕДВИЩОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу викликів та перспектив впровадження інклюзивної освіти в закладах передвищої та вищої освіти в Україні. В умовах сучасних соціально-економічних змін питання інклюзії стає надзвичайно актуальним, адже воно безпосередньо впливає на рівень доступності освіти для всіх категорій студентів, зокрема тих, хто має особливі освітні потреби. Дослідження підкреслює, що основними викликами, які стоять перед закладами освіти, є недостатня підготовка педагогічних кадрів, обмежена доступність навчального середовища та соціальні упередження, що заважають інтеграції студентів з особливими потребами.

В статті обґрунтовано необхідність підвищення якості підготовки викладачів, яка повинна включати сучасні методики та технології навчання, що враховують індивідуальні потреби студентів. Окрему увагу приділено адаптації навчального середовища, що передбачає створення фізично доступних, а також технологічно оснащених класів, які можуть забезпечити комфортні умови для навчання всіх студентів. Актуалізується питання використання новітніх технологій, таких як електронні платформи та спеціалізовані засоби навчання, які можуть суттєво покращити якість освіти для студентів з особливими освітніми потребами.

Стаття також аналізує соціальні аспекти інклюзії, акцентуючи на необхідності зміни ставлення до осіб з особливими потребами в суспільстві. Формування позитивного іміджу інклюзії є важливим етапом на шляху до її успішного впровадження. Відзначено, що суспільні стереотипи можуть суттєво заважати інтеграції таких студентів в академічне середовище, що вимагає проведення освітніх кампаній та тренінгів для викладачів і студентів.

Крім того, стаття розглядає новітні підходи до реалізації інклюзивної практики, підкреслюючи значення диференційованого навчання, проектної діяльності та індивідуальних планів для студентів з особливими потребами. Впровадження цих методів може суттєво покращити навчальний процес і сприяти розвитку творчих здібностей студентів. Автори також акцентують на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

важливості вивчення міжнародного досвіду у сфері інклюзивної освіти для адаптації успішних практик в Україні.

Загалом, стаття надає комплексний огляд стану інклюзивної освіти в Україні, підкреслюючи важливість системного підходу до вирішення зазначених викликів. Пропозиції щодо вдосконалення підготовки педагогічних кадрів, адаптації навчального середовища та проведення інформаційно-освітніх кампаній можуть стати основою для розвитку інклюзивної освіти, що відповідає потребам сучасного суспільства. Стаття буде корисна не лише для науковців і викладачів, а й для практиків, які працюють у сфері освіти, оскільки містить рекомендації, що можуть бути реалізовані на різних рівнях освітньої системи.

Ключові слова: інклюзивна освіта, особливі освітні потреби, педагогічна підготовка, адаптація навчального середовища, соціальні аспекти інклюзії, диференційоване навчання, проектна діяльність, новітні технології, доступність освіти, інтеграція студентів, освітні кампанії, міжнародний досвід, заклади передвищої та вищої освіти, системний підхід.

Shpaliarenko Yuliia Anatoliivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogical Technologies of Primary Education SI «South Ukrainiun National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odesa, tel.: (097) 938-38-06, https://orcid.org/0000-0002-0727-4229

INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article analyzes the challenges and prospects for the implementation of inclusive education in higher education institutions in Ukraine. In the context of modern socio-economic changes, the issue of inclusion is becoming extremely relevant, as it directly affects the level of accessibility of education for all categories of students, including those with special educational needs. The study emphasizes that the main challenges faced by educational institutions are insufficient training of teaching staff, limited accessibility of the learning environment, and social prejudices that hinder the integration of students with special needs.

The article substantiates the need to improve the quality of teacher training, which should include modern teaching methods and technologies that take into account the individual needs of students. Particular attention is paid to the adaptation of the learning environment, which involves the creation of physically accessible and technologically equipped classrooms that can provide comfortable learning conditions for all students. The issue of using the latest technologies, such as electronic platforms and specialized teaching aids, which can significantly improve the quality of education for students with special educational needs, is also highlighted.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The article also analyzes the social aspects of inclusion, emphasizing the need to change attitudes toward people with special needs in society. Forming a positive image of inclusion is an important step towards its successful implementation. It is noted that social stereotypes can significantly impede the integration of such students into the academic environment, which requires educational campaigns and trainings for teachers and students.

In addition, the article examines the latest approaches to implementing inclusive practices, emphasizing the importance of differentiated learning, project-based activities, and individualized plans for students with special needs. The implementation of these methods can significantly improve the learning process and promote the development of students' creative abilities. The authors also emphasize the importance of studying international experience in the field of inclusive education to adapt successful practices in Ukraine.

In general, the article provides a comprehensive overview of the state of inclusive education in Ukraine, emphasizing the importance of a systematic approach to addressing these challenges. Proposals for improving teacher training, adapting the learning environment, and conducting information and education campaigns can become the basis for the development of inclusive education that meets the needs of modern society. The article will be useful not only for researchers and teachers, but also for practitioners working in the field of education, as it contains recommendations that can be implemented at different levels of the educational system.

Keywords: inclusive education, special educational needs, teacher training, adaptation of the learning environment, social aspects of inclusion, differentiated learning, project activities, new technologies, accessibility of education, student integration, educational campaigns, international experience, higher education institutions, systemic approach.

Постановка проблеми. В Україні інклюзивна освіта стає все більш актуальною в умовах глобалізації та різноманіття суспільства. Основна мета інклюзивної освіти полягає в забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для всіх учнів, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, соціального статусу або фізичних обмежень. Проте впровадження інклюзивної освіти в закладах передвищої та вищої освіти стикається з численними викликами.

Варто зазначити ключові проблеми:

1. Недостатня підготовленість педагогічних працівників. Багато викладачів не мають достатньої підготовки для роботи з студентами з особливими освітніми потребами. Це може призводити до неправильної інтерпретації потреб таких студентів та неефективних методів навчання.

2. Відсутність ресурсів і матеріально-технічної бази. Заклади часто стикаються з бракованими ресурсами для створення інклюзивного середовища. Відсутність спеціального обладнання, адаптованих навчальних матеріалів та технічних засобів підтримки ускладнює навчальний процес.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Соціальні стереотипи та упередження. У суспільстві все ще існує певна стигматизація осіб з інвалідністю. Це може призвести до дискримінації таких студентів в академічному середовищі, що перешкоджає їхній соціалізації та інтеграції.

4. Недостатня нормативно-правова база.* Хоча в Україні прийнято ряд законодавчих актів, які підтримують інклюзію, їх реалізація часто залишається на низькому рівні через недосконалість механізмів контролю та відсутність чітких критеріїв оцінки.

5. Проблеми фінансування. Інклюзивна освіта потребує значних фінансових витрат на підготовку фахівців, адаптацію навчального середовища та розвиток програм підтримки, які часто не отримують належного фінансування з державного бюджету.

Проблема впровадження інклюзивної освіти в закладах передвищої та вищої освіти в Україні є складною і багатогранною. Вона потребує комплексного підходу та залучення всіх учасників освітнього процесу: педагогів, адміністрацій, батьків і, звичайно ж, самих студентів. Надалі важливо досліджувати можливі шляхи подолання цих викликів і сприяти створенню сприятливого середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інклюзивна освіта в Україні стала предметом численних наукових досліджень, які охоплюють різноманітні аспекти її впровадження, ефективності та проблематики. Останні публікації свідчать про активні наукові розробки в цій галузі, що вказує на підвищений інтерес до теми з боку наукової спільноти та практиків.

Однією з ключових проблем, на яку звертають увагу дослідники, є недостатня підготовленість викладачів до роботи в інклюзивному середовищі. Бондар І. М. у своїй статті зазначає, що більшість педагогів не володіють необхідними знаннями та навичками для ефективної роботи зі студентами з особливими освітніми потребами. Ця проблема викликана як відсутністю відповідних програм підготовки, так і недостатньою практичною підготовкою.

Дослідження Жукової О. М. фокусуються на адаптації навчального середовища до потреб студентів з особливими освітніми потребами. Вона підкреслює важливість створення фізичного і соціального простору, що сприяє їхній інтеграції та активному навчальному процесу. Це включає в себе доступність навчальних матеріалів, використання сучасних технологій та індивідуальний підхід до кожного студента.

Пащенко В. С. розглядає соціальні аспекти інклюзивної освіти, підкреслюючи необхідність зміни суспільного сприйняття осіб з особливими потребами. У статті наголошується на важливості формування позитивного ставлення до інклюзії серед студентів і викладачів, а також на роль сім'ї та громади в підтримці інклюзивної освіти.

У дослідженні Ткаченко Л. В. акцентується увага на перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні, зокрема в закладах вищої освіти. Автор

пропонує конкретні рекомендації щодо вдосконалення навчальних програм, методів викладання та механізмів контролю якості освітніх послуг для забезпечення рівного доступу до освіти.

Губар Н. В. розглядає сучасні виклики, з якими стикаються заклади освіти при впровадженні інклюзивної освіти, зокрема, потребу в нових технологіях навчання і методах оцінювання. Дослідник пропонує інноваційні рішення для подолання цих викликів, що може стати основою для подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень вказує на значний прогрес у вивченні інклюзивної освіти в Україні, проте залишаються актуальними проблеми, що потребують подальшого вирішення. Зокрема, необхідно вдосконалити підготовку педагогів, адаптувати навчальне середовище, а також працювати над зміною соціальних стереотипів. Подальші дослідження мають зосередитися на практичних аспектах впровадження інклюзивних практик та ефективності існуючих підходів.

Мета статті – комплексний аналіз викликів та перспектив впровадження інклюзивної освіти в закладах передвищої та вищої освіти в Україні.

Конкретні завдання, що випливають із цієї мети:

1. Визначення основних проблем, з якими стикаються заклади освіти при реалізації інклюзивної освіти, зокрема в аспектах підготовки педагогічних кадрів, матеріально-технічного забезпечення та соціального сприйняття.

2. Оцінка ефективності існуючих програм підготовки педагогів до роботи в інклюзивному середовищі, а також розробка рекомендацій щодо їх удосконалення.

3. Аналіз адаптації навчального середовища для забезпечення потреб студентів з особливими освітніми потребами, включаючи використання новітніх технологій та методів навчання.

4. Вивчення соціальних аспектів інклюзії, зокрема впливу стереотипів на інтеграцію студентів з особливими потребами в академічне середовище.

5. Розробка рекомендацій щодо перспектив розвитку інклюзивної освіти в Україні, що враховують міжнародний досвід та інноваційні підходи до навчання.

Засобами досягнення цієї мети є детальний аналіз сучасних досліджень, практик та нормативно-правових актів, а також пропозиції щодо впровадження змін, які можуть сприяти створенню інклюзивного освітнього середовища, що відповідає сучасним вимогам і потребам суспільства.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу статті охоплює ключові аспекти інклюзивної освіти в Україні, розглядаючи виклики та перспективи її впровадження в закладах передвищої та вищої освіти. Основні теми, що розглядатимуться, включають підготовку педагогів, адаптацію навчального середовища, соціальні аспекти інклюзії, а також новітні підходи до реалізації інклюзивної практики.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Підготовка викладачів до роботи в інклюзивному середовищі є критично важливим елементом успішної реалізації інклюзивної освіти. Бондар І. М. зазначає, що більшість викладачів не мають достатньої підготовки для роботи зі студентами з особливими освітніми потребами, що може призводити до неефективних навчальних практик. Для покращення ситуації необхідно оновити навчальні програми в педагогічних університетах, зосередившись на практичних аспектах інклюзії та методах підтримки таких студентів [1, с. 45].

Адаптація навчального середовища для студентів з особливими потребами є важливою умовою для їхньої успішної інтеграції. Жукова О. М. підкреслює, що навчальні заклади повинні забезпечувати доступність навчальних матеріалів і технологій, а також створювати фізичне середовище, що підтримує участь всіх студентів у навчальному процесі [3, с. 78]. Впровадження новітніх технологій, таких як електронні навчальні платформи та спеціалізовані засоби навчання, може суттєво полегшити навчання студентів з особливими освітніми потребами [2, с. 15].

Соціальні аспекти інклюзії є не менш важливими. Пащенко В. С. акцентує увагу на необхідності зміни суспільного сприйняття осіб з особливими потребами та формування позитивного ставлення до інклюзії серед студентів і викладачів. Це передбачає проведення інформаційно-освітніх кампаній та тренінгів, які допоможуть знизити рівень упереджень і стереотипів [5, с. 34].

Губар Н. В. аналізує сучасні виклики в освіті, зокрема потребу в нових методах викладання і оцінювання, що відповідають принципам інклюзії. Використання інноваційних підходів, таких як диференційоване навчання та проектна діяльність, може сприяти створенню сприятливого навчального середовища, де кожен студент зможе реалізувати свій потенціал [2, с. 20]. Ткаченко Л. В. пропонує розглянути міжнародний досвід для вдосконалення практик в Україні, підкреслюючи, що інклюзія повинна бути інтегрована в усі аспекти освітнього процесу [6, с. 62].

Виклад основного матеріалу демонструє, що інклюзивна освіта в Україні перебуває на етапі становлення, і хоча існують значні виклики, є також багато можливостей для розвитку. Успішне впровадження інклюзивної освіти вимагає комплексного підходу, що охоплює підготовку кадрів, адаптацію навчального середовища та соціальні зміни.

Висновки. Впровадження інклюзивної освіти в Україні є складним і багатогранним процесом, який стикається з різноманітними викликами та перспективами. На основі проведеного аналізу можна зробити кілька ключових висновків:

1. Проблеми підготовки педагогічних кадрів: Низький рівень підготовки викладачів до роботи в інклюзивному середовищі залишається однією з найактуальніших проблем. Необхідно вдосконалити програми підготовки, зокрема шляхом інтеграції практичних занять, тренінгів і курсів підвищення кваліфікації.

2. Адаптація навчального середовища: Створення доступного та комфортного навчального середовища для студентів з особливими освітніми потребами є критично важливим. Це включає в себе не лише фізичну доступність, але й забезпечення доступу до сучасних навчальних технологій та матеріалів.

3. Соціальні аспекти інклюзії: Зміна суспільного сприйняття осіб з особливими потребами є необхідною умовою для успішної інтеграції інклюзивної освіти. Інформаційно-освітні кампанії та тренінги можуть сприяти зниженню упереджень та формуванню позитивного ставлення до інклюзії.

4. Перспективи розвитку інклюзивної освіти: Інноваційні підходи, такі як диференційоване навчання та проектна діяльність, можуть суттєво полегшити процес навчання. Необхідно активно вивчати міжнародний досвід і впроваджувати його в українську практику для досягнення найкращих результатів.

5. Необхідність системного підходу: Успішне впровадження інклюзивної освіти вимагає комплексного підходу, який охоплює всі аспекти освітнього процесу, від підготовки кадрів до соціальних змін у суспільстві.

Для подальшого розвитку інклюзивної освіти в Україні рекомендується:

- Провести моніторинг та оцінку існуючих програм підготовки педагогів до роботи в інклюзивному середовищі.
- Розробити методичні рекомендації для викладачів щодо адаптації навчальних матеріалів і технологій.
- Активно залучати громаду до процесу формування інклюзивного середовища в навчальних закладах.
- Проводити дослідження ефективності впровадження інклюзивних практик в освітній процес.

Ці заходи можуть сприяти створенню більш інклюзивного освітнього середовища, що відповідає потребам усіх студентів в Україні.

***Література*:**

1. Бондар І. М. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та перспективи. Педагогіка та психологія, № 1, 2020, с. 45-50.

2. Губар Н. В. Інклюзія в освіті: сучасні виклики та стратегії. Збірник наукових праць з інклюзивної освіти, № 3, 2021, с. 12-24.

3. Жукова О. М. Адаптація навчального середовища для студентів з особливими освітніми потребами. Науковий вісник, 4, 2019, с. 78-85.

4. Коваль Т. О. Підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі. Монографія. Київ: Видавництво «Освіта», 2022.

5. Пащенко В. С. Соціальні аспекти інклюзивної освіти в Україні. Освітні інновації, № 2, 2018, с. 34-41.

6. Ткаченко Л. В. Перспективи розвитку інклюзивної освіти в закладах вищої освіти. Наукові записки, № 5, 2023, с. 59-67.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

References:

1. Bondar, I.M. (2020). Inkliuzyvna osvita v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Inclusive Education in Ukraine: Problems and Perspectives]. Pedahohika ta psykholohiia, 1, 45-50 [in Ukrainian].

2. Hubar, N.V. (2021). Inkliuziia v osviti: suchasni vyklyky ta stratehii [Inclusion in Education: Modern Challenges and Strategies]. Zbirnyk naukovykh prats z inkliuzyvnoi osvity, 3, 12-24 [in Ukrainian].

3. Zhukova, O.M. (2019). Adaptatsiia navchalnoho seredovyshcha dlia studentiv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Adaptation of the Learning Environment for Students with Special Educational Needs]. Naukovyi visnyk, 4, 78-85 [in Ukrainian].

4. Koval, T.O. (2022). Pidhotovka pedahohiv do roboty v inkliuzyvnomu seredovyshchi. [Preparing Educators to Work in an Inclusive Environment]. Monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo «Osvita», [in Ukrainian].

5. Pashchenko, V.S. (2018). Sotsialni aspekty inkliuzyvnoi osvity v Ukraini. [Social Aspects of Inclusive Education in Ukraine]. Osvitni innovatsii, 2, 34-41 [in Ukrainian].

6. Tkachenko, L.V. (2023). Perspektyvy rozvytku inkliuzyvnoi osvity v zakladakh vyshchoi osvity. [Prospects for the Development of Inclusive Education in Higher Education Institutions]. Naukovi zapysky, 5, 59-67 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК [373.31:811.111](510)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1057-1069

Шумський Олександр Леонідович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, тел.: (098)063-60-58, https://orcid.org/0000-0002-9498-7509

ДОСВІД КНР ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ПІСЕНЬ У НАВЧАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні надбання та практичний досвід КНР щодо використання автентичних пісень як інструменту навчання молодших школярів англійської мови, які починають вивчати її уже в початковій школі як обов'язковий предмет. Окреслено заходи китайського уряду щодо реалізації реформ, орієнтованих на інтернаціоналізацію освіти і спрямованих на оптимізацію процесу іншомовної підготовки на всіх освітніх рівнях для забезпечення конкурентоспроможності китайської освіти на світовій арені.

Необхідність упровадження нетрадиційних методів, зокрема у вигляді інтегрування автентичного пісенного матеріалу в процес викладання англійської мови, була зумовлена певними труднощами для дитячого сприйняття та розуміння значних відмінностей між англійською та китайською мовами у фонетичному, лексичному та граматичному аспектах. Проаналізовано результати наукового пошуку китайських учених з питань дослідження кореляції між музикою і вивченням іноземних мов, що стало науковим підґрунтям для вирішення цілої низки дидактичних проблем і методичних завдань, з якими вчителі стикаються на уроках з англійської мови. Встановлено, що в початковій школі Китаю пісні застосовуються задля реалізації таких цілей, як: активізація когнітивних процесів через емоційний стан; значне збільшення обсягу та підвищення міцності засвоєння іншомовного матеріалу за рахунок паралельного надходження інформації на свідомому та підсвідомому рівнях і створення установки на активізацію резервів мозку завдяки дії механізмів мимовільного запам'ятовування; стимулювання пізнавального інтересу, а також як важливий засіб створення сприятливого психологічного клімату на уроці, що підвищує мотивацію до опанування англійської мови та здійснює позитивний вплив на продуктивність навчального процесу.

Вважаємо, що педагогічно цінний досвід КНР щодо використання автентичних пісень у процесі іншомовної підготовки молодших школярів може бути творчо переосмислений та використаний у вітчизняній системі початкової освіти, що сприятиме підвищенню її ефективності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: китайський досвід, молодші школярі, англійська мова, автентичний пісенний матеріал, початкова школа.

Shumskyi Oleksandr Leonidovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Foreign Languages and Cross-cultural Communication, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, tel.: (098) 063-60-58, https//orcid.org/0000-0003-2285-0543

THE PRC'S EXPERIENCE IN USING AUTHENTIC SONGS IN TEACHING ENGLISH TO JUNIOR HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract. In the paper we have considered theoretical achievements and practical experience of the People's Republic of China in using authentic songs as an instrument for teaching English to junior high school students, who start learning it as a compulsory subject as early as at elementary school. Measures of Chinese government to implement reforms focused on the internationalization of education and aimed at optimising the process of foreign language training at all educational levels to ensure the competitiveness of Chinese education on the global stage have been outlined.

The necessity to introduce non-traditional methods, in particular, in the form of integrating authentic song material into the process of English language training, was due to certain difficulties for children's perception and understanding of the significant differences between English and Chinese in phonetic, lexical, and grammatical aspects. We have analysed research findings by Chinese scientists concerning the study of the correlation between music and foreign language learning, which became the scientific basis for solving a number of didactic problems and methodological tasks that teachers encounter at English lessons. We have revealed that in primary schools of China, songs are used to achieve such goals as: activating cognitive processes through emotional state; significant expanding the volume and improving the mastery of foreign language material with the help of parallel receipt of information at the conscious and subconscious levels and creating an attitude to activate brain reserves thanks to the effect of involuntary memory mechanisms; stimulating cognitive interest, as well as creating a favorable psychological climate at lessons, which increases motivation to learn English and has a positive impact on the productivity of educational process.

We believe that the PRC's pedagogically valuable experience in using authentic songs in junior high school students' foreign language training can be creatively reviewed and applied in domestic primary education system, which will contribute to increasing its effectiveness.

Keywords: Chinese experience, junior high school students, the English language, authentic song material, primary school.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. В умовах глобалізації все більшої значущості набуває володіння іноземними мовами. Саме тому іншомовна підготовка є обов'язковою у шкільній освітній програмі. Діти знайомляться з новою мовою ще в початковій школі, але, на жаль, це ознайомлення не завжди відбувається з бажаним ступенем зацікавленості. Традиційні методики проведения уроков далеко не завжди можуть зацікавити школярів та мотивувати їх на вивчення іноземної мови.

Сьогодні все більшої більш розповсюдженими стають нестандартні методи навчання іноземної мови. Поєднати ж обов'язкову програму та неординарні методи дозволяє організація навчання дітей різного віку за допомогою використання музики, а саме інтегрування автентичного пісенного матеріалу у шкільну практику. Пісні та музику, безсумнівно, можна вважати одним з найбільш дієвих інструментів вивчення мови, адже вони уособлюють в собі широкий спектр таких освітніх функцій, як: розвиток аудитивних, лексичних, фонологічних навичок, умінь мовної асоціації та асиміляції, а також дозволяють створити комфортну атмосферу для продуктивного навчання, нівелюючи надлишкове напруження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У численних дослідженнях ученими було доведено, що музика, посилюючи коркову активність мозку, сприяє підвищенню ефективності навчання (Л. Янке, П. Сандманн) і може діяти як засіб підвищення рівнів коркового збудження (Г. Кессіді, Р. Макдональд), що допомагає кодувати нову інформацію у довготривалій пам'яті (Ю. Їлмаз, А. Сиххіє), та дає змогу прискорити процес обробки інформації (С. Боттіролі, А. Розі, Р. Руссо, Т. Веккі, Е. Кавалліні) та ін.

Окрім впливу на мозок, учені всебічно вивчають безпосередній зв'язок музики і мови, оскільки, за визначенням Н. Хомського, мова та музика мають спільні структурні механізми та основи розвитку [1].

Г. Гарднер (1983) у своїй теорії множинного інтелекту стверджує, що музичний та лінгвістичний типи інтелекту є не лише одними з восьми основних його типів, які визначають людський інтелект з багатовимірної точки зору, але й підкреслює їх взаємопов'язаність [2]. Інші вчені також доводять, що такі музичні поняття, як ритм, тон, висота, тембр, мелодія повністю відповідають фонологічним особливостям мови (В. Мішедченко, Д. Х'юстон).

Розвиваючи ці теорії, М. Ванешут аналізує взаємозв'язок між лінгвістичними та музичними здібностями [3].

Дослідники з нейрофізіології довели, що використання пісень у процесі навчання іноземних мов сприяє утворенню міцніших нейронних зв'язків між лівою (мовленнєвою) і правою (творчою, або мистецькою) півкулями головного мозку (Г. Шлауг, Л. Янке, Я. Хуан, Й. Штайгер, Гю Штайнметц), а також активізує ті ділянки мозку, які відповідають за мову (А. Патель).

Позитивний вплив музики, і особливо пісень на процес навчання загалом і особливо під час навчання іноземної мови знаходить своє відображення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

також і в педагогічній науці, зокрема, в роботах О. Василенко, А. Гезь, О. Качмар, О. Крицак, Н. Петровської, Т. Судима, О. Фучила, Т. Мерфі, А. Сімпсон, Б. О'Ші та ін. Ученими розглядаються різні аспекти використання пісенних матеріалів у викладанні іноземних мов, зокрема: дидактичний (А. Шинкаренко) та методичний (Т. Філіппович) потенціал; як один із засобів професійної підготовки здобувачів вищої освіти (Л. Петько), активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках іноземних мов (О. Василенко, І. Сисоєнко); як засіб ефективного засвоєння іншомовної лексики (С. Медіна), граматики (М. Генкок), розвитку навичок аудіювання (Ф. Ганбері), вимови та інтонації (Е. Форстер, Ф. Мораді та М. Шахрохі), як засіб покращення пам'яті і концентрації уваги, який створює позитивне середовище для навчання, усуває стрес і тривогу, розвиває почуття спільності (З. Фарманд, Б. Пургаріб) та покращує мотивацію до навчання (Г. Білоус, Д. Екен, А. Куснірек).

Як бачимо, науковці підкреслюють, що музичний спосіб вивчення іноземної мови здатний забезпечити оптимізацію та інтенсифікацію навчального процесу. Разом з цим, незважаючи на те, що на сьогодні в різних країнах світу накопичено чималий теоретичний і практичний досвід використання пісень у навчальному процесі з вивчення іноземних мов, систематизація та узагальнення цього досвіду залишаються недостатньо висвітленими в науково-педагогічних виданнях.

Мета статті – розглянути теоретичні надбання китайських учених та практичний досвід КНР щодо застосування автентичних пісень як педагогічного інструменту навчання молодших школярів англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасний Китай займає провідні позиції в економіці та промисловому виробництві. Водночас, ще в грудні 1980 р. на черговій конференції Ден Сяопін зазначив, що соціалістична країна, яку мають намір побудувати в Китаї, має не лише володіти матеріальними основами своєї цивілізації, але й відновити духовну базу, яка включає освіту, науку і культуру.

Удосконалення системи освіти, як важливу складову національної стратегії Китаю, було визнано неодмінною умовою переходу до суспільства знань та побудови інноваційної держави. Визнавши освіту пріоритетним напрямом соціально-економічного зростання країни, китайським урядом було обрано курс на стратегічний розвиток народної освіти з інтенцією «повернути освіту до модернізації, до світу, до майбутнього» [4].

З кінця 70-х до початку 90-х років з метою формування необхідного контингенту фахівців та вчених урядом Китаю було реалізовано комплекс заходів, спрямованих на інтернаціоналізацію китайської освіти. Так, у цей період основний акцент щодо підвищення якості освіти було зроблено на відправку студентів за кордон. Завданням китайських студентів та фахівців, які поверталися додому після проходження навчання в інших країнах, були адаптація та застосування передового досвіду і новітніх технологій задля забезпечення потреб модернізації держави. З того часу вивчення англійської

мови як іноземної стало важливим аспектом національної програми розвитку освіти [5; 6].

У перші роки XXI ст. результатом значного розширення міжнародного співробітництва в галузі освіти стали істотні позитивні зміни, зокрема: активне впровадження в навчальний процес транснаціональних двомовних освітніх програм (їх кількість збільшилася з двох у середині 90-х до 745 на початку 2000-х рр.), збільшення штату вітчизняних науково-педагогічних працівників за рахунок залучення іноземних викладачів та професорів, повсюдне використання іншомовних, і, насамперед, англомовних, підручників у навчальному процесі стали поштовхом до включення інтегративної мовної компетентності до складу необхідних компетентностей, зумовлюючи таким чином нові виклики для системи освіти КНР [7].

Очевидно, передумовою успішної реалізації означених реформ, орієнтованих на інтернаціоналізацію освіти, мала стати серйозна іншомовна підготовка учнівської молоді. Виходячи з того, що з переходом до нового тисячоліття англійська мова набула статусу багатонаціональної, полікультурної та поліфункціональної міжнародної мови, великий попит на володіння англійською мовою як іноземною спонукав представників системи державного управління КНР постійно коригувати й модифікувати методологію мовного планування та освіти, послідовно та системно вдаватися до дій щодо оптимізації процесу навчання іноземних мов, і, перш за все, англійської, на всіх освітніх рівнях з урахуванням національної специфіки та врахуванням найкращих світових надбань для забезпечення конкурентоспроможності китайської освіти на світовій арені [8, с. 25–42].

Наприклад, уже в 2011 році в стандартах з англійської мови було зазначено, що навчання неї як важлива складова якісної освіти для кожного громадянина має посідати чільне місце а, отже, іноземна мова має бути обов'язковим предметом базової середньої освіти [9].

Головний фокус уваги китайського уряду на системі освіти країни взагалі, і викладанні англійської мови, зокрема, що проявився в успішному втіленні в педагогічній практиці зазначених реформ і трансформацій, зрештою дозволило Китаю перетворитися в одного з флагманів світової освіти [10].

Сьогодні англійська мова входить до трійки найважливіших шкільних предметів поряд з китайською мовою та математикою, а шкільний іспит з англійської мови є обов'язковим для вступу до університетів. Це свідчить про ключове значення англійської мови у сучасній системі освіти Китаю [11, с. 13].

Фактично, з 2001 року навчання англійської мови починається ще в дитячому садку, а офіційно в третьому класі початкової школи тобто з 8 або 9 років школі діти продовжують її вивчати вже як обов'язковий предмет, проте в реальності опанування даної мови стартує з першого класу, з 6 років, відповідно [12, с. 88].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Зважаючи на те, що англійська мова дуже відрізняється від китайської у фонетичному, лексичному та граматичному аспектах, що становить певні труднощі для дитячого сприйняття та розуміння, учителі початкової школи, здебільшого, віддавали перевагу традиційній системі навчання іноземної мови, зосереджуючи основну увагу на тренуванні читання, засвоєнні граматики та лексики [13, с. 73–74].

Тим не менш, на Національному форумі викладачів іноземних мов з питань реформування системи іншомовної підготовки широко пропагувалося вивчення та заохочувалося впровадження нетривіальних методів навчання, серед яких чільне місце посідало використання музики та пісень у викладанні англійської мови.

З метою надання теоретичної підтримки вчителям, китайськими вченими були проведені численні дослідження кореляції між музикою і вивченням іноземних мов, в ході яких було експериментально доведено, що пісні та музика дійсно є одним з корисних і важливих педагогічних інструментів засвоєння мови. Після чого педагоги отримали практичні рекомендації щодо використання музики на уроках з іноземної мови. Слід зазначити, що значна частина цих досліджень проводилася за участю дітей молодшого шкільного віку [14].

Так, Г. Цянь доводить, що з точки зору естетичної лінгвістики мелодія та ритм становлять спільне підґрунтя як фонетичної системи мови, так і музичної звукової системи, а гарне розуміння ритму є одним з ключових моментів становлення мовлення, і, особливо, вивчення іноземної мови [15, с. 126–128].

Р. Дуан стверджує, що музичні здібності позитивно корелюють з покращенням вимови та інтонації, адже музичний слух, аудіальна увага та контроль перебувають у тісному взаємозв’язку з розвитком артикуляційного апарату [16, с. 39].

Г. Ванг обґрунтовує доцільність і принципи впровадження популярних пісень у процес викладання англійської мови [17].

Ц. Пей отримує певне розуміння позитивної кореляції між музичним інтелектом і досягненнями в аудіюванні та мовленні англійською мовою, а також досліджує залежність фонологічного засвоєння іноземної мови від музичних здібностей [18].

Л. Лі та С. Лін довели позитивний вплив музичних форм роботи на ефективність навчання іноземних мов [19].

В умовах сьогодення інтеграція автентичних пісень у процес навчання англійської мови у початковій школі є доволі розповсюдженою практикою у КНР. Їх використання на уроках іноземної мови не лише дозволяє створити сприятливу, дружню атмосферу, налаштовує учнів на робочий лад, вносить різноманітність у сам процес оволодіння іноземною мовою, але й допомагає вирішити низку методичних завдань та педагогічних проблем, з якими вчителі стикаються на уроках.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

До основних проблем навчання англійської мови слід віднести штучний характер вправ, що ускладнює практичне застосування набутих у ході занять знань та вмінь. Саме тому для подолання суперечності між динамічним характером природного спілкування та штучним змістом навчальної комунікації учителями використовуються автентичні пісенні тексти, що відповідають сучасним вимогам та стимулюють мотивацію учнів.

З огляду на те, що пісні властива комунікативна функція, тобто можливість передати адресату закладеного автором змісту, мовні ситуації, представлені різними текстами і діалогами в навчальних посібниках, подаються учням разом з оригінальними текстами пісень, містять лексичні та граматичні конструкції, які часто вживаються в типових ситуаціях міжособистісної комунікативної взаємодії, уможливлюючи більш інтенсивне опанування навчального матеріалу.

Крім того, характерною особливістю пісень є також відтворення специфіки спілкування мовою, що вивчається. При цьому на відміну від навчальних текстів, які передусім надають читачеві інформацію, пісня як країнознавчий матеріал впливає на емоції людини, що дуже важливо для емоційного регулювання навчальної діяльності молодших школярів [20, с. 69–75].

Беручи до уваги можливість за допомогою пісенного матеріалу впливати на емоційну сферу учнів, він використовується вчителями як дидактичний інструмент, що опосередковано активізує когнітивні процеси через емоційний стан, а також як важливий засіб створення сприятливого психологічного клімату на уроці, що зрештою стимулює мотивацію та позитивно вплає на ефективність навчального процесу [19, с. 21].

Основою вивчення мови та її використання на практиці вважається словниковий запас, а пісні, у відповідності з методом непрямого навчання (коли слова вивчаються як побічний продукт інших ненавмисних дій, таких як читання, слухання або спів) є дієвим дидактичним засобом міцного і легкого засвоєння нової лексики і розширення словникового запасу, оскільки вони включають нові слова та вирази.

Часто в піснях лексика, з якою учні вже ознайомились раніше, зустрічається в нових контекстах, що забезпечує швидше її запам’ятати. Тому для роботи на уроці вчителі намагаються вибирати такі пісні, в яких, зазвичай, закладена певна історія або ситуація, оскільки слова, що використовуються в конкретному контексті, мають унікальне значення, властиве саме даній ситуації.

Все це значною мірою сприяє як розвитку мовної інтуїції, так і утворенню нових асоціативних нейронних зв’язків у головному мозку учнів.

Робота з пісенним матеріалом є корисним інструментом для вивчення іноземної мови, озброюючи людину відповідною соціальною та культурною інформацією, а також уможливлює рекурсивне вивчення й мимовільне запам’ятовування іншомовної лексики та нескладних мовленнєвих конструкцій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У процесі вивчення мови учні часто покладаються на повторення та запам'ятовування, особливо коли потрібно заучувати нову лексичну інформацію. Саме тому в китайських школах з метою розширення лексичного запасу дітей учителями активно застосовується метод Т. Мерфі [21], пов'язаний з ситуаціями під умовною назвою «феномен пісні, яка застрягла в моїй голові», з якою кожна людина часто стикається у повсякденному житті, коли кілька разів чує якусь пісню або музичний твір. У даному контексті вивчення мови перетворюється на автоматичний процес, який відбувається шляхом мимовільного багаторазового повторення і не вимагає надмірної концентрації уваги учня. Таким чином учні легко запам'ятовують тексти пісень, набувають нових знань, іноді навіть не маючи намір це робити.

Завдяки такому навчанню відбувається також і автоматизація мовлення, а саме: автоматичне засвоєння, розпізнавання та використання нових слів, мовних моделей, конструкцій та мовних шаблонів.

З метою активізації навчальної діяльності учнів Китайські вчителі часто, за допомогою відеоконтенту у вигляді мультфільмів або відеокліпів, використовують такий дидактичний прийом, як імітація дій, про які йдеться в пісні. Під час проспівування пісень діти можуть крокувати під музику, плескати в долоні, виконувати певні рухи тощо. Така комплексна подача нової інформації завдяки задіянню в процесі навчання всіх каналів сприйняття, а саме: зорового (візуалізація у вигляді відеокліпів та дії), слухового (слухання музики та звуків іноземної мови), кінестетичного (рухи під музику), заохочуючи дітей до використання уяви та творчості під час уроків англійської мови, не лише істотно підвищує ефективність навчання, але й, у відповідності з теорією множинного інтелекту Г. Гарднера [2], сприяє комплексному розвитку вербального (лінгвістичного) інтелекту, візуального (просторового) інтелекту, тілесного (кінестетичного) інтелекту, музичного (ритмічного) та міжособистісного інтелекту.

Загальновідомо, що будь-яка мова має унікальні музичні характеристики з точки зору фонем, тонів та інтонації. Зважаючи на те, що в китайській мові існує всього чотири тони, молодшим учням, зазвичай, буває досить складно адаптуватися до англійського мовлення, а розучування й часте повторення спрощених мелодійних фраз або коротких пісень може допомогти правильно поставити і поступово відпрацьовувати вимову, артикуляцію, інтонування, а також фразові наголоси.

Також пісенний матеріал допомагає у вирішенні надзвичайно важливої для китайських школярів проблеми формування навичок сприйняття іншомовного мовлення на слух (аудіювання) і правильної вимови (фонетики), адже слух, аудіальна увага та контроль перебувають у тісному взаємозв'язку з розвитком артикуляційного апарату.

У практику навчання іноземних мов також широко впроваджуються і результати теоретичних досліджень сучасних китайських учених. Зокрема,

К. Йоу дійшов висновку про те, що одним з ключових моментів становлення мови, і особливо вивчення іноземної мови є гарне розуміння ритму [22].

Спираючись на це положення та розглядаючи пісні як лінгвістичний феномен, учителі фокусують увагу на сприйнятті музики та мови як єдиного комунікативного комплексу з ритмічною основою. У процесі навчання молодших школярів вони пропонують спочатку вимовляти текст, відбиваючи рукою такт подібно до того, як це робиться при вивченні музичної грамоти. Зарифмований текст пісні, що має прості типи складів, незначні варіації тонів, розмаїття тактів і рим, дозволяє учням легко вловити внутрішній ритм і на цій основі більш безперешкодно набувати навичок усного мовлення, таких як інтонація, вимова, артикуляція та розуміння особливостей ритму в англійському реченні.

Окрему роль пісня, як частина мінливої сучасної культури, відіграє в якості джерела соціокультурної інформації. На відміну від навчальних текстів загальнокультурного характеру, які передусім апелюють до інтелекту і пам'яті учня, пісня, як лінгвокультурологічний феномен, впливає на емоції людини та її творчу пам'ять. Як носій культурологічної інформації, пісня сприяє формуванню і духовного світу учнів.

Пісня також має важливе значення і в аспекті навчання учнів граматики. Значна увага приділяється вчителями і народним пісням, які містять велику кількість різноманітних граматичних конструкцій, що стає в нагоді під час підготовки навчальних матеріалів з англійської граматики.

Однак, щоб забезпечити ефективність оволодіння школярами іноземної мови, у них має бути сформовано позитивне ставлення до процесу навчання як такого.

За висновком С. Крашена [23, с. 49–55] наявність позитивного ставлення до навчання свідчить про існування слабкого афективного фільтра, тобто учні, щоб навчатися ефективніше, повинні мати низький рівень стресу та тривоги. В даному випадку музика може допомогти створити комфортну атмосферу, пом'якшуючи афективний фільтр, що, своєю чергою, забезпечить підвищення мотивації та позитивне ставлення до вивчення іноземної мови.

У відповідності з даною концепцією, китайські вчителі у випадках, коли навчальне завдання виявляється дещо складним для учнів, зазвичай, намагаються знайти творчий спосіб досягнення освітніх цілей, задля створення навчального середовища з меншим академічним тиском. Зокрема, навчаючи молодших школярів алфавіту, використовують відповідні популярні пісні, наприклад пісня «ABC» у різних варіаціях і композиціях – як зі звуками, так і з буквами.

Але, враховуючи віковий фактор, педагоги намагаються не пропонувати маленьким дітям пісні, в якх багато букв і звуків, адже це може викликати у них тривогу і призвести до розгалуження уваги. Щоб зменшити ризик психологічного стресу та занепокоєння в процесі вивчення літер та звуків,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

використовуються пісні лише з однією буквою і одним словом, як-то: «a» для слова «apple». Такі пісні допомагають маленькому учневі вивчити звуки літер разом із запам'ятовуванням слова на кожну літеру.

Учитель обов'язково має переконатися, що всі учні правильно вимовляють кожний звук і вміють відрізняти його від інших звуків. Рекомендується відпрацьовувати вимову з кожним учнем окремо, оскільки під час одночасного співу вчителю може бути важко помітити помилки в їхній вимові.

Стимулюванню пізнавальної активності учнів, розвитку образної пам'яті та навичок асоціативного запам'ятовування сприяють також засоби наочності, зокрема, картки із зображеннями предметів, про які йдеться у словах тієї чи іншої пісні (наприклад, яблуко, квітка тощо).

Крім того, важливо, щоб пісні для молодших школярів не були переобтяжені зайвою кількістю слів. Існують певні обмеження для введення нової лексики – не більше чотирьох слів на одному уроці.

Порівняно з іншими країнами, китайські шеолярі мають велике навантаження, адже китайська мова доволі складна і 80% навчального часу учні витрачають на вивчення рідної мови та математики. Діти навчаються 5 днів на тиждень з 8 до 16, а іноді й до 19 години. Щоб знизити інформаційне та психологічне навантаження учнів молодших класів, учителі іноземних мов намагаються давати їм можливість трохи відпочити на уроках у вигляді зміни видів діяльності, не відходячи від заданої тематики й не порушуючи хронологію та логічність подання нової інформації.

На занятті можна подивитися відеокліп із піснею, яка наочно демонструє значення слів за відповідною темою. Наприклад, для ілюстрації теми «Weather» підходить пісня «How's the weather?», для теми «Animals» – «Let's go to the zoo!».

Враховуючи те, що діти дуже добре і швидко реагують на музику, щоб зняти надлишкове когнітивне напруження, можна заспівати разом з учнями пісню «If you're happy and you know it», передаючи відповідні емоції і виконуючи танцювальні рухи разом з учителем. Цю пісню можна спочатку співати в повільному темпі, виконуючи дії, що відповідають словам пісні. Поступово швидкість музики збільшується, і діти вже мають співати в прискореному темпі та швидше відтворювати дії.

Складність виконання дій безпосередньо залежить від ступеня ритмічності музики. Практика показує, що дітям надзвичайно подобається така форма роботи. Вони отримують задоволення від такого навчання в ігровій формі і з радістю запам'ятовують англійські слова та вирази. Проте, щоб досягти максимального ефекту в плані психологічного розвантаження, краще обирати дуже прості пісні з кількома повторюваними словами.

Важливе значення в плані використання автентичних пісень в якості дидактичного інструменту вивчення англійської мови надається методичному забезпеченню цього виду навчальної діяльності. Як приклад, розглянемо

підручник «Вчимося співати англійських пісень!», написаний П. Юй та М. Цзяо [24]. Підручник включає 19 пісень, серед яких дитячі, сучасні, народні пісні, пісні на теми кохання, побуту, природи тощо. Матеріал підручника розподілено на 5 частин, зокрема: перша частина містить стислий опис змісту пісні китайською та англійською мовами; друга включає текст пісні двома мовами; в третій подається лексика китайською та англійською мовою; до четвертої частини включені пісня з нотним текстом; у п'ятій частині можна знайти різні вправи для відпрацювання нової лексики та граматичних конструкцій. Такі навчальні матеріали не лише допомагають дидактично виважено та методично грамотно побудувати процес навчання, але й істотно підвищити його ефективність.

Висновки. В КНР у якості важливої умови переходу до суспільства знань та побудови інноваційної держави визначено вдосконалення системи освіти, а вивчення англійської мови як іноземної є головним пріоритетом національної програми розвитку освіти.

Передумовою успішної реалізації освітніх реформ, орієнтованих на інтернаціоналізацію освіти і забезпечення її конкурентоспроможності на світовій арені, стала організація іншомовної підготовки учнівської молоді та оптимізація процесу навчання англійської мови на всіх освітніх рівнях.

Китайськими вченими були проведені численні дослідження щодо співвідношення між музикою і вивченням іноземних мов, а автентичний пісенний матеріал визнано ефективним педагогічним інструментом і дієвим стратегічним ресурсом для оволодіння іноземною мовою, який допомагає вирішити низку методичних завдань та педагогічних проблем, з якими вчителі стикаються на уроках із молодшими школярами.

У китайській початковій школі пісні використовуються з метою активізації через емоційний стан когнітивних процесів, значного збільшення обсягу та підвищення міцності засвоєння іншомовного матеріалу за рахунок паралельного надходження інформації на свідомому та підсвідомому рівнях і створення установки на активізацію резервів мозку завдяки дії механізмів мимовільного запам'ятовування, стимулювання пізнавального інтересу, а також як важливий засіб створення сприятливого психологічного клімату на уроці, що зрештою підвищує мотивацію до опанування англійської мови та здійснює позитивний вплив на ефективність навчального процесу.

Педагогічно цінний досвід КНР щодо використання автентичних пісень у ході навчання молодших школярів англійської мови може бути творчо переосмислений та використаний у вітчизняній системі початкової освіти, що сприятиме підвищенню її ефективності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні дидактичних можливостей використання пісенного матеріалу в процесі іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.

2. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books New edition.

3. Vaneechoutte, M. (2014). The origin of articulate language revisited: The potential of a semi-aquatic past of human ancestors to explain the origin of human musicality and articulate language. *Human Evolution*, *29*, 1–33.

4. Zweig, D., Rosen, S. (2003). How China trained a new generation abroad. *UN Public Administration Network*. Retrieved from:http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN022360.

5. Xu, G. Z. (1985). China's modernization and its English language needs. *Modern Foreign Languages*, *2*, 3–8.

6. Zhang, M. (2012). *Research on foreign language teaching in the Republic of China*. Hangzhou: Zhejiang University Press.

7. Adamson, B., Marns, P. (2016). *The English curriculum in the People's Republic of China*. Hong Kong: The University of Hong Kong.

8. Tian, C. (2005). *Problems in English education in China and the prospects for further development*. Jinan: Shandong University.

9. Zhang, C. D. (2013). *Foreign language learning in basic education*. Xihu: Zhejiang University.

10. Shu, D. F. (2004). Foreign language training reform: Problems and countermeasures. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.

11. China Education Statistical Yearbook 2011. Ministry of Education of the People's Republic of China. Beijing: People's Education Press, 2013.

12. Wang, Q. (2007). The national curriculum changes and their effects on English language teaching in the People's Republic of China. In: Cummins, J., Davison, C. (eds.) *International Handbook of English Language Teaching, 15(1)*, 87–105.

13. Lee, T. S. (1983). *English teaching methods*. Beijing: Higher Education Press.

14. Zhang, M. P. (2018). *Research on foreign language teaching in the People's* Republic of China. Hangzhou: Zhejiang University Press.

15. Qian, G. L. (1993). *Aesthetic linguistics: The beautiful: Language and speech*. Shenzhen: Haitian Publishing House.

16. Duan, R. L. (1997). *Effect of musical aptitude on pronunciation and intonation of foreign languages*. Xi'An: Journal of Xi'an International Studies University.

17. Wang, G. Z. (2002). *English pronunciation and intonation for communication*. Beijing: Higher Education Press.

18. Pei, Z. W. (2003). Effect of musical intelligence on English listening and speaking. *Journal of Xi'an International Studies University, 11(3).* 28–44.

19. Lee, L., Lin, S. (2015). The impact of music activities on foreign language, English learning for young children. *Journal of the European Teacher Education Network, 10,* 13–23.

20. Liu, Y (et al). (2008). *English songs and cultural studies*. Xi'an: Xi'an Jiaotong University Press.

21. Murphey, T. (1990). The song stuck in my head phenomenon: A melodic din in the lad? *System, 18(1),* 53–64.

22. You, C. H. (2004). Similarities between music rhythm and English rhythm. *Journal of Xi'an International Studies University, 12(3)*. 76–90.

23. Krashen, S., Stephen, D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon Press.

24. Yu, P, Jiao, Y. (2009). Let's learn to sing English songs! Peking: Peking University Press.

References:

1. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
2. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books New edition.
3. Vaneechoutte, M. (2014). The origin of articulate language revisited: The potential of a semi-aquatic past of human ancestors to explain the origin of human musicality and articulate language. *Human Evolution*, *29*, 1–33.
4. Zweig, D., Rosen, S. (2003). How China trained a new generation abroad. *UN Public Administration Network*. Retrieved from:http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN022360.
5. Xu, G. Z. (1985). China's modernization and its English language needs. *Modern Foreign Languages, 2*, 3–8.
6. Zhang, M. (2012). *Research on foreign language teaching in the Republic of China*. Hangzhou: Zhejiang University Press.
7. Adamson, B., Marns, P. (2016). *The English curriculum in the People's Republic of China*. Hong Kong: The University of Hong Kong.
8. Tian, C. (2005). *Problems in English education in China and the prospects for further development*. Jinan: Shandong University.
9. Zhang, C. D. (2013). *Foreign language learning in basic education*. Xihu: Zhejiang University.
10. Shu, D. F. (2004). Foreign language training reform: Problems and countermeasures. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
11. China Education Statistical Yearbook 2011. Ministry of Education of the People's Republic of China. Beijing: People's Education Press, 2013.
12. Wang, Q. (2007). The national curriculum changes and their effects on English language teaching in the People's Republic of China. In: Cummins, J., Davison, C. (eds.) *International Handbook of English Language Teaching, 15(1),* 87–105.
13. Lee, T. S. (1983). *English teaching methods*. Beijing: Higher Education Press.
14. Zhang, M. P. (2018). *Research on foreign language teaching in the People's* Republic of China. Hangzhou: Zhejiang University Press.
15. Qian, G. L. (1993). *Aesthetic linguistics: The beautiful: Language and speech*. Shenzhen: Haitian Publishing House.
16. Duan, R. L. (1997). *Effect of musical aptitude on pronunciation and intonation of foreign languages*. Xi'An: Journal of Xi'an International Studies University.
17. Wang, G. Z. (2002). *English pronunciation and intonation for communication*. Beijing: Higher Education Press.
18. Pei, Z. W. (2003). Effect of musical intelligence on English listening and speaking. *Journal of Xi'an International Studies University, 11(3).* 28–44.
19. Lee, L., Lin, S. (2015). The impact of music activities on foreign language, English learning for young children. *Journal of the European Teacher Education Network, 10*, 13–23.
20. Liu, Y (et al). (2008). *English songs and cultural studies*. Xi'an: Xi'an Jiaotong University Press.
21. Murphey, T. (1990). The song stuck in my head phenomenon: A melodic din in the lad? *System, 18(1),* 53–64.
22. You, C. H. (2004). Similarities between music rhythm and English rhythm. *Journal of Xi'an International Studies University, 12(3)*. 76–90.
23. Krashen, S., Stephen, D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
24. Yu, P, Jiao, Y. (2009). Let's learn to sing English songs! Peking: Peking University Press.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.147:519.21

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1070-1086

Ярхо Тетяна Олександрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри вищої математики, завідувач кафедри вищої математики, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, тел.: (063) 727-11-78, https//orcid.org/0000-0003-2669-5384

Ємельянова Тетяна Вікторівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики, доцент кафедри вищої математики, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, тел.: (066)188-28-95, https//orcid.org/0000-0001-7451-8193

Легейда Аліна Вікторівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, дослідниця в Університеті Ньюкасла, Школа сучасних мов; Університет Ньюкасла, Школа сучасних мов; Школа сучасних мов, Будівля Стара Бібліотека, Університет Ньюкасла, Ньюкасл-на-Тайні, NE1 7RU, Велика Британія; доцент кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (050)954-65-10, https//orcid.org/ 0000-0002-8749-7667

Легейда Дмитро Вікторович кандидат фізико-математичних наук, дослідник в Університеті Ньюкасла, Хаб з біотехнологій в урбанізованому середовищі; Університет Ньюкасла, Школа архітектури, планування та ландшафту; Школа архітектури, планування та ландшафту, Будівля Девоншир, Університет Ньюкасла, Ньюкасл-на-Тайні, NE1 7RU, Велика Британія, тел.: (099) 494-81-67, https//orcid.org/0000-0002-8983-0822

Медведєв Євген Павлович кандидат технічних наук, доцент кафедри залізничного, автомобільного транспорту та підйомно-транспортних машин, доцент кафедри залізничного, автомобільного транспорту та підйомно-транспортних машин, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, тел.: (050) 214-21-28, https://orcid.org/0000-0001-8566-9624

Вишневецький Олександр Леонідович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики, доцент кафедри вищої математики, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, тел. (096) 074-73-60, https//orcid.org/ / 0000-0003-1757-0416

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ГЕНЕРАЛІЗОВАНИЙ ВИКЛАД СУТНОСТІ МОДЕЛЕЙ СИСТЕМ МАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ: ПІДГОТОВКА ДО ЄДИНОГО ДЕРЖАВНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ІСПИТУ. ЧАСТИНА 2. СМО З НЕОБМЕЖЕНОЮ ЧЕРГОЮ

Анотація. В Україні запроваджено єдиний державний кваліфікаційний іспит (ЄДКІ) на окремих спеціальностях бакалаврату і магістратури. Призначенням ЄДКІ є оцінювання рівня фахових та предметних компетентностей здобувачів, необхідних для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності за обраною спеціальністю. Наказом Міністерства освіти і науки України (МОН) від 29 березня 2023 р. №361 затверджено Програму ЄДКІ зі спеціальності 275 "Транспортні технології (за видами)" на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти. Згідно із зазначеною Програмою, метою ЄДКІ є вимірювання та оцінювання результатів навчання, досягнутих здобувачем освіти відповідно до вимог стандарту вищої освіти за спеціальністю 275. До змісту четвертого розділу Програми «Основи теорії транспортних процесів і систем» включено класифікацію прикладних задач транспортних технологій, у тому числі - системи масового обслуговування (СМО). Низький рівень підготовки значної кількості здобувачів ЗВО за навчальним матеріалом СМО, який виявили результати апробаційного он-лайн екзаменаційного тесту, проведеного в грудні 2023 р. згідно з наказом МОН, зумовив організацію у весняному семестрі 2023/2024 навчального року цілеспрямованої консультативної підготовки здобувачів спеціальності 275 бакалаврату Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (ХНАДУ). Цю підготовку було здійснено в межах оглядового курсу теорії масового обслуговування (ТМО) з узагальненим (генералізованим) викладом сутності моделей СМО. Доцільність вказаної консультативної підготовки підтвердили достатньо високі результати ЄДКІ, складеного 28 травня 2024 р. здобувачами ХНАДУ спеціальності 275, відповідно до затвердженого наказом МОН графіка проведення ЄДКІ. У цій статті, що є частиною 2 генералізованого викладу сутності моделей СМО, представлено загальні поняття про СМО з необмеженою чергою, розв'язання систем алгебраїчних рівнянь щодо визначення граничних ймовірностей станів одноканальної та багатоканальної СМО з необмеженою чергою, визначення показників ефективностей вказаних СМО на основі впровадження дидактичного принципу генералізації знань, що забезпечує розуміння і засвоєння головних положень курсу як підгрунтя формування ключових професійно-математичних компетентностей.

Ключові слова: генералізований виклад, система масового обслуговування (СМО), єдиний державний кваліфікаційний іспит (ЄДКІ), дидактичний принцип генералізації знань, найпростіший потік подій, граничні ймовірності станів, показники ефективності СМО, одноканальна СМО з необмеженою чергою, багатоканальна СМО з необмеженою чергою.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Yarkho Tetiana Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Higher Mathematics, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, tel.: (063)727-11-78, https//orcid.org/0000-0003-2669-5384

Emelyanova Tatyana Viktorivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, tel.: (066)188-28-95, https//orcid.org/ 0000-0001-7451-8193

Legeyda Alina Viktorivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Researcher at Newcastle University, School of Modern Languages; Newcastle University, School of Modern Languages; School of Modern Languages, Old Library Building, Newcastle University, Newcastle-upon-Tyne, NE1 7RU, Great Britian; Associate Professor of the Department of English Philology and Methodology of Teaching a Foreign Language, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (050)954-65-10, https//orcid.org/ 0000-0002-8749-7667

Legeyda Dmytro Viktorovich Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Researcher at Newcastle University, Hub for Biotechnology in the Built Environment; Newcastle University, School of Architecture, Planning and Landscape; School of Architecture, Planning and Landscape, Devonshire Building, Newcastle University, Newcastle-upon-Tyne, NE1 7RU, Great Britian, tel.: (099) 494-81-67, https//orcid.org/ 0000-0002-8983-0822

Medvediev Ievgen Pavlovich Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Railway and Road Transport, Lift and Care Systems, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, tel.: (050) 2142128, https://orcid.org/0000-0001-8566-9624

Vyshnevetskiy Oleksandr Leonidovich Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, tel.: (096) 074 73 60, https//orcid.org/0000-0003-1757-0416

GENERALIZED PRESENTATION OF THE ESSENCE OF QUEUING SYSTEM MODELS: PREPARATION FOR THE UNIFIED STATE QUALIFICATION EXAM. PART 2. QS WITH UNLIMITED QUEUE

Abstract. Ukraine has introduced a unified state qualification exam (USQE) for certain bachelor's and master's programs. The purpose of the USQE is to assess

the level of professional and subject matter competencies of students necessary for the effective implementation of future professional activities in the chosen specialty. The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine (MES) dated March 29, 2023, No. 361 approved the Program of the USQE in the specialty 275 “Transport Technologies (by Type)” at the first (bachelor's) level of higher education. According to this Program, the purpose of the USQE is to measure and evaluate the learning outcomes achieved by the student in accordance with the requirements of the higher education standard in the specialty 275. The content of the fourth section of the Program “Fundamentals of the Theory of Transport Processes and Systems” includes a classification of applied problems of transport technologies, including queuing systems (QS). The low level of preparation of a significant number of university students in the educational material of the QS, which was revealed by the results of the online testing conducted in December 2023 in accordance with the order of the MES, led to the organization of targeted advisory preparation for students for the specialty 275 bachelor's degree at Kharkiv National Automobile and Highway University (KhNAHU) in the spring semester of the 2023/2024 academic year. This preparation was carried out within the framework of the overview course of the queuing theory (QT) with a generalized presentation of the essence of queuing models. The expediency of this advisory preparation was confirmed by the sufficiently high results of the USQE, passed on May 28, 2024 by students of KhNAHU, specialty 275, in accordance with the schedule of the USQE approved by the order of the MES. This paper, which is part 2 of the generalized presentation of the essence of QS models, presents general concepts of QS with an unlimited queue, solving systems of algebraic equations to determine the marginal probabilities of the states of single-channel and multichannel QS with an unlimited queue, determining the performance indicators of these QS based on the implementation of the didactic principle of generalization of knowledge, which ensures the understanding and assimilation of the main provisions of the course as the basis for the formation of key professional and mathematical competencies.

Keywords: generalized presentation, queuing system (QS), unified state qualification exam (USQE), didactic principle of knowledge generalization, simplest event flow, marginal probabilities of states, QS performance indicators, single-channel QS with unlimited queue, multi-channel QS with unlimited queue.

Постановка проблеми. В Україні запроваджено єдиний державний кваліфікаційний іспит (ЄДКІ) на окремих спеціальностях бакалаврату і магістратури. Призначенням ЄДКІ є оцінювання рівня фахових та предметних компетентностей здобувачів, необхідних для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності за обраною спеціальністю.

Зокрема, наказом Міністерства освіти і науки України (МОН) від 29 березня 2023 р. №361 затверджено Програму ЄДКІ зі спеціальності “Транспортні технології (за видами)” на першому (бакалаврському) рівні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вищої освіти. Згідно із зазначеною Програмою, метою ЄДКІ є вимірювання та оцінювання результатів навчання, досягнутих здобувачем освіти відповідно до вимог стандарту вищої освіти (за спеціальністю 275 «Транспортні технології (за видами)» галузі знань 27 «Транспорт» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти), затвердженого наказом МОН України від 29 жовтня 2018 року №1171 [1].

До змісту Програми ЄДКІ, а саме - п. 4.2 «Дослідження операцій в транспортних системах» четвертого розділу «Основи теорії транспортних процесів і систем» включено класифікацію прикладних задач транспортних технологій, у тому числі - системи масового обслуговування.

13 грудня 2023 року, згідно з наказом МОН, відбулося апробаційне проведення ЄДКІ за вказаною спеціальністю на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти у формі комп'ютерного он-лайн - тестування. Результати екзаменаційного тесту виявили низький рівень підготовки значної кількості здобувачів ЗВО за навчальним матеріалом систем масового обслуговування.

Зазначена обставина зумовила організацію у весняному семестрі 2023/2024 навчального року цілеспрямованої консультативної підготовки здобувачів спеціальності 275 бакалаврату Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (ХНАДУ). Цю підготовку було проведено в межах оглядового курсу теорії масового обслуговування (ТМО) з узагальненим (генералізованим) викладом сутності моделей СМО. Доцільність здійснення вказаної консультативної підготовки підтвердили достатньо високі результати ЄДКІ, складеного 28 травня 2024 р. здобувачами ХНАДУ спеціальності 275, відповідно до графіку проведення ЄДКІ, затвердженого наказом МОН від 26.01.24 р. №98.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ТМО ґрунтовно викладено у багатьох вітчизняних, а також зарубіжних навчальних посібниках та підручниках [2 - 6]. У нашій статті [7] наведено результати докладного аналізу зазначеної літератури стосовно представлення необхідної теоретичної основи СМО, базових понять, сутності, класифікації, особливостей та показників ефективності СМО. В роботі [7] звернуто увагу на відсутність на сьогоднішній день у відомій навчальній і навчально-методичній літературі узагальненого викладу моделей СМО, властивого оглядовому курсу ТМО. Стаття [7] є частиною 1 зазначеного генералізованого викладу, що включає представлення предмету ТМО, класифікації СМО, поняття найпростішого потоку подій та його властивостей, поняття випадкового процесу із дискретними станами та неперервним часом, означення марківського випадкового процесу, поняття про ймовірності й граничні ймовірності станів системи та їхній зміст, правила складання системи алгебраїчних рівнянь відносно граничних ймовірностей станів, знаходження значень граничних ймовірностей станів та показників ефективності одноканальної та багатоканальної СМО з відмовами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Метою статті (частина 2) є представлення генералізованого викладу сутності моделей СМО з необмеженою чергою у межах оглядового курсу ТМО цілеспрямованої консультативної підготовки здобувачів бакалаврату до ЄДКІ.

Виклад основного матеріалу. Генералізований виклад базових понять і сутності моделей СМО є результатом упровадження в курс ТМО дидактичного принципу генералізації знань [8], що забезпечує розуміння і засвоєння головних положень курсу як підгрунтя формування ключових професійно-математичних компетентностей [7].

У даній статті, що є частиною 2 генералізованого викладу сутності моделей СМО в оглядовому курсі ТМО, пропонуємо представлення одноканальної та багатоканальної СМО з необмеженою чергою. У вказаному представленні переважно використано відповідні матеріали підручника [4] та нашого навчального посібника [5].

ОДНОКАНАЛЬНА СМО З НЕОБМЕЖЕНОЮ ЧЕРГОЮ

Загальні поняття одноканальної СМО з необмеженою чергою. Граничні ймовірності станів системи.

Передбачається, що на вхід каналу **надходить найпростіший (пуассонівський) потік заявок з інтенсивністю** λ Якщо заявка, що надійшла, застає канал вільним, то вона одразу починає обслуговуватися. Якщо в момент надходження заявки канал є зайнятим обслуговуванням іншої заявки, то заявка, що надійшла, встає в чергу і очікує початку обслуговування. Довжина черги може бути довільною. Як наслідок, будь-яка заявка, що надійшла в СМО, обов'язково буде обслуженою (очікування необмежене). Передбачається, що **потік обслужених заявок є найпростішим, з інтенсивністю** μ.

Розмічений граф станів одноканальної СМО з необмеженою чергою наведено на рис.1:

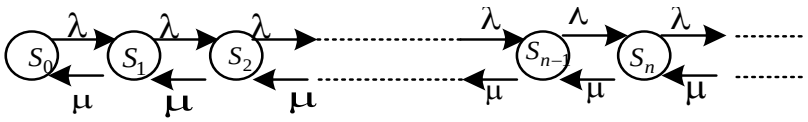

Рис. 1

Можливі стани СМО:

S_0 – канал вільний; S_1 – канал зайнятий, черги немає;

S_2 – канал зайнятий, у черзі одна заявка;

……

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

S_n – канал зайнятий, у черзі $n-1$ заявок;

…… …….

Система лінійних алгебраїчних рівнянь для граничних ймовірностей станів $p_i\,(i = 0,1,2, \dots)$ одноканальної СМО з необмеженою чергою (рис. 1), за правилом складання таких рівнянь [7], з урахуванням позначення $\rho = \frac{\lambda}{\mu}$ (ρ −коефіцієнт завантаження системи), має вигляд:

$$\begin{cases} \lambda p_0 = \mu \cdot p_1 \Longrightarrow p_1 = \frac{\lambda}{\mu} p_0 = \rho \cdot\ p_0 \\ \lambda p_1 = \mu \cdot p_2 \Longrightarrow p_2 = \frac{\lambda}{\mu} p_1 = \frac{\lambda}{\mu} \rho \cdot p_0 = \rho^2 \cdot\ p_0 \\ \lambda p_2 = \mu \cdot p_3 \Longrightarrow p_3 = \frac{\lambda}{\mu} p_2 = \frac{\lambda}{\mu} \cdot \rho^2 \cdot p_0 = \rho^3 \cdot p_0 \\ \dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots \\ \lambda p_{n-1} = \mu \cdot p_n \quad \Longrightarrow p_n\ = \frac{\lambda}{\mu} \cdot p_{n-1} = \frac{\lambda}{\mu} \cdot \rho^{n-1} \cdot p_0 = \rho^n \cdot p_0 \\ \dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots \\ p_0\ + p_1 + \cdots + p_n\ + \cdots = 1 \end{cases} \quad (1)$$

Підставимо значення $p_1, p_2, \dots, p_n\ , \dots$ в нормувальну умову

$$p_0\ + p_1 + \cdots + p_n\ + \cdots = 1. \quad (2)$$

Отримаємо

$$p_0 + \rho \cdot p_0 + \rho^2 \cdot p_0 + \rho^3 \cdot p_0 + \cdots + \rho^n \cdot p_0 + \cdots = 1;$$

$$p_0(1 + \rho + \rho^2 + \rho^3 + \cdots + \rho^n + \cdots) = 1.$$

У дужках записано геометричний ряд зі знаменником ρ. Ряд збігається, якщо $\rho < 1$. Його сума $\frac{1}{1-\rho}$.

Отже, граничні ймовірності станів існують, коли $\boldsymbol{\rho < 1}$:

$$\boxed{p_0 = \frac{1}{1 + \rho + \rho^2 + \rho^3 + \cdots + \rho^n + \cdots} = 1 - \rho}\ ; \quad (3)$$

$$\boxed{p_k = \rho^k \cdot (1 - \rho)}, \quad (k = 1, 2, 3, \dots). \quad (4)$$

Показники ефективності одноканальної СМО з необмеженою чергою.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У ТМО цікавлять ***граничні середні характеристики*** *СМО*, які називаються ***показниками ефективності*** СМО [7]. У якості показників ефективності **для стаціонарного режиму** одноканальної СМО з необмеженою чергою розглядаються :

- A – ***абсолютна пропускна спроможність*** (середня кількість заявок, яку СМО обслуговує за одиницю часу);
- **Q** – ***відносна пропускна спроможність*** (відношення середньої кількості обслужених за одиницю часу заявок до середньої кількості заявок, які надійшли за цей час): $Q = \frac{A}{\lambda}$;

Q виражає ***ймовірність обслуговування заявки***, що надходить;

- $\boldsymbol{P}_{\text{відм}}$**–** ***ймовірність відмови*** (ймовірність того, що заявка, яка надійшла до СМО, покине СМО без обслуговування):

$$\boldsymbol{P}_{\text{відм}} = \mathbf{1} - \boldsymbol{Q};$$

- $\bar{\boldsymbol{Z}}_{\text{сист}}$ **–** ***середня кількість заявок, що знаходяться в системі***;
- $\bar{\boldsymbol{r}}$ ***- середня довжина черги;***
- $\bar{\boldsymbol{t}}_{\text{сист}}$ **–** ***середній час перебування заявки в системі;***
- $\bar{\boldsymbol{t}}_{\text{черг}}$ **–** ***середній час перебування заявки в черзі.***

Оскільки в системі черга є необмеженою і, отже, кожна заявка зрештою буде обслужена, то

$$\boxed{P_{відм} = 0}. \quad (5)$$

Як наслідок, відносна пропускна спроможність

$$\boxed{Q = 1 - P_{відм} = 1}. \quad (6)$$

Абсолютна пропускна спроможність

$$\boxed{A = \lambda \cdot Q = \lambda}. \quad (7)$$

Знайдемо **середню кількість заявок** $\bar{\boldsymbol{Z}}_{\boldsymbol{сист}}$**,** що знаходяться в системі в стаціонарному режимі [4].

Позначимо $\boldsymbol{X}$ **– кількість заявок,** що надійшли до СМО. Очевидно, X – д. в. в., що набуває значень 0,1, 2, 3, … . Складемо ряд розподілу д. в. в. X:

X	0	1	2	…	k	…
p	$1-\rho$	$\rho(1-\rho)$	$\rho^2(1-\rho)$	…	$\rho^k(1-\rho)$	…

Знайдемо $M(X)$ д. в. в. X за рядом розподілу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

$$M(X) = 0 \cdot (1-\rho) + 1 \cdot \rho \cdot (1-\rho) + 2 \cdot \rho^2 \cdot (1-\rho) + \cdots + \\ + k \cdot \rho^k \cdot (1-\rho) + \cdots = \rho \cdot (1-\rho)(1 + 2\rho + 3\rho^2 + \cdots).$$

Доведено [4, 5], що

$$1 + 2\rho + 3\rho^2 + \cdots + k \cdot \rho^{k-1} + \cdots = \frac{1}{(1-\rho)^2}. \quad (8)$$

Отже,

$$M(X) = \rho \cdot (1-\rho) \cdot \frac{1}{(1-\rho)^2} = \boxed{\frac{\rho}{1-\rho}}. \quad (9)$$

Таким чином, середня кількість заявок в одноканальній СМО з необмеженою чергою обчислюється за формулою

$$\boxed{\bar{Z}_{сист} = \frac{\rho}{1-\rho}}. \quad (10)$$

Знайдемо **середню довжину черги $\bar{r}$ (середню кількість заявок у черзі)** одноканальної СМО з необмеженою чергою.

Введемо у розгляд д. в. в. $\boldsymbol{Y}$ – **довжину черги** одноканальної СМО з необмеженою чергою. Шукана величина $\bar{r} = M(Y)$.

Зазначимо:

- якщо $X = 0$, то в системі заявок немає. Тому черги також немає, отже

$Y = 0$;

- якщо $X > 0$, то в СМО одна заявка обслуговується, а довжина черги $Y = X - 1$.

Складемо ряд розподілу д. в. в. Y:

Y	0	1	…	$k-1$	…
p	$1-\rho^2$	$\rho^2(1-\rho)$	…	$\rho^k(1-\rho)$	…

Зауважимо, що $Y = 0$ у разі $X = 0$ або $X = 1$. Тому

$$P\{Y = 0\} = P\{X = 0\} + P\{X = 1\} = 1 - \rho + \rho(1-\rho) = 1 - \rho^2.$$

Обчислимо $M(Y)$ за рядом розподілу з урахуванням (8).

$$M(Y) = 0 \cdot (1 - \rho^2) + 1 \cdot \rho^2(1-\rho) + 2 \cdot \rho^3 \cdot (1-\rho) + \cdots + \\ + (k-1) \cdot \rho^k \cdot (1-\rho) + \cdots = \rho^2 \cdot (1-\rho)(1 + 2\rho + 3\rho^2 + \cdots) = \\ = \rho^2 \cdot (1-\rho) \cdot \frac{1}{(1-\rho)^2} = \frac{\rho^2}{1-\rho}.$$

Таким чином, середня довжина черги обчислюється за формулою

$$\boxed{\bar{r} = \frac{\rho^2}{1-\rho}}. \quad (11)$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Доведено твердження: при будь-якому характері потоку заявок та будь-якому розподілі часу обслуговування, середній час перебування заявки в системі (в черзі) дорівнює середній кількості заявок у системі (в черзі), поділеної на інтенсивність потоку заявок, тобто

$$\boxed{\bar{t}_{сист} = \frac{\rho}{\lambda(1-\rho)}}; \tag{12}$$

$$\boxed{\bar{t}_{черг} = \frac{\rho^2}{\lambda(1-\rho)}}. \tag{13}$$

Формули (12), (13) називаються формулами Літтла [6]. Вони випливають з того, що в граничному стаціонарному режимі середня кількість заявок, що надходить в систему, дорівнює середній кількості заявок, що залишає систему: обидві потоки заявок мають одну і ту ж саму інтенсивність λ.

Зведемо до табл. 1 показники ефективності одноканальної СМО з необмеженою чергою.

Таблиця 1

Показники ефективності одноканальної СМО з необмеженою чергою.

Показник	**Формула**
Коефіцієнт завантаження системи	$\rho = \frac{\lambda}{\mu} < 1$
Граничні ймовірності станів	$p_0 = 1 - \rho;$ $p_k = \rho^k \cdot p_0 = \rho^k(1-\rho)$ $(k = 1, 2, 3, \dots)$
Ймовірність відмови	$P_{відм} = 0$
Відносна пропускна спроможність	$Q = 1 - P_{\text{відм}} = 1$
Абсолютна пропускна спроможність	$A = \lambda \cdot Q = \lambda$
Середня кількість заявок у системі	$\bar{Z}_{\text{сист}} = \frac{\rho}{1-\rho}$
Середня довжина черги	$\bar{r} = \frac{\rho^2}{1-\rho}$
Середній час перебування заявки в системі	$\bar{t}_{\text{сист}} = \frac{\bar{Z}_{\text{сист}}}{\lambda} = \frac{\rho}{\lambda(1-\rho)}$
Середній час перебування заявки в черзі	$\bar{t}_{\text{черг}} = \frac{\bar{r}}{\lambda} = \frac{\rho^2}{\lambda(1-\rho)}$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Загальні поняття багатоканальної СМО з необмеженою чергою. Граничні ймовірності станів системи.

Розглянемо СМО, яка складається з n паралельно працюючих каналів обслуговування. Одна заявка, що надходить до СМО, обслуговується одним (будь-яким) каналом. Кожен канал може бути зайнятим обслуговуванням тільки однієї заявки. Всі канали функціонують незалежно. Передбачається, що на вхід СМО **надходить найпростіший (пуассонівський) потік заявок з інтенсивністю** λ Якщо в момент надходження заявки є вільний канал, то він негайно приступає до її обслуговування. Якщо всі канали зайняті, то заявка, що надійшла, стає в чергу, довжина якої може бути довільною, і чекає на своє обслуговування. Передбачається, що **потік обслужених заявок є найпростішим, з інтенсивністю** μ.

Розмічений граф станів багатоканальної СМО з необмеженою чергою має вигляд (рис. 2):

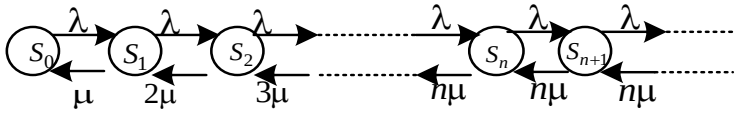

Рис. 2.

Можливі стани СМО:

S_0 – всі канали вільні; S_1 – один канал зайнятий, інші вільні;

S_2 – два канали зайняті, інші вільні;

……

S_n – всі канали зайняті;

S_{n+1} – всі канали зайняті, в черзі одна заявка;

S_{n+2} – всі канали зайняті, в черзі дві заявки;

……

Потік заявок послідовно переводить систему з будь-якого лівого стану в сусідній правий стан з однією і тією ж самою інтенсивністю λ.

Інтенсивність потоку обслужених заявок, що переводить систему з правого стану в сусідній лівий стан, змінюється, залежно від стану. Якщо СМО знаходиться в стані S_1 (один канал зайнятий), інтенсивність потоку обслужених заявок дорівнює μ. Якщо СМО знаходиться в стані S_2 (два канали зайняті), то вона може перейти в стан S_1 (один канал зайнятий), коли закінчить обслуговування або перший, або другий канал. Отже, сумарна інтенсивність їхніх потоків обслуговування буде 2μ. В міру збільшення кількості заявок у СМО з 1 до n, інтенсивність потоку обслужених заявок

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

збільшується з величини μ до величини $n\mu$, оскільки відповідно збільшується кількість каналів обслуговування.

При кількості заявок у СМО більшій, ніж n, інтенсивність потоку обслужених заявок зберігається рівною $n\mu$.

Нехай $p_i (i = 0,1,2, \dots)$ – граничні ймовірності станів багатоканальної СМО з необмеженою чергою. Доведено: якщо $\frac{\rho}{n} < 1$ (ρ – коефіцієнт завантаження системи), то граничні ймовірності існують.

У припущенні $\frac{\rho}{n} < 1$ знайдемо граничні ймовірності станів СМО.

За правилом складання системи алгебраїчних рівнянь відносно граничних ймовірностей станів [7], за розміченим графом станів (рис. 2) складемо систему лінійних рівнянь:

$$\begin{cases} \lambda p_0 = \mu \cdot p_1 \Rightarrow p_1 = \dfrac{\lambda}{\mu} p_0 = \rho \cdot p_0 \\ \lambda p_1 = 2\mu \cdot p_2 \Rightarrow p_2 = \dfrac{\lambda}{2\mu} p_1 = \dfrac{\rho}{2} \cdot \rho \cdot p_0 = \dfrac{\rho^2}{2} \cdot p_0 \\ \lambda p_2 = 3\mu \cdot p_3 \Rightarrow p_3 = \dfrac{\lambda}{3\mu} p_2 = \dfrac{\rho}{3} \cdot \dfrac{\rho^2}{2} \cdot p_0 = \dfrac{\rho^3}{3!} \cdot p_0 \\ \dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots \\ \lambda p_{n-1} = n\mu p_n \Rightarrow p_n = \dfrac{\lambda}{n\mu} \cdot p_{n-1} = \dfrac{\rho^n}{n!} \cdot p_0 \\ \lambda p_n = n\mu p_{n+1} \Rightarrow p_{n+1} = \dfrac{\lambda}{n\mu} \cdot p_n = \dfrac{p}{n} \cdot \dfrac{\rho^n}{n!} \cdot p_0 \\ \dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots \\ p_0 + p_1 + \dots + p_n + \rho_{n+1} + \rho_{n+2} \dots = 1 \end{cases} \quad (14)$$

Підставимо значення $p_1, p_2, \dots, p_n, p_{n+1}, p_{n+2}, \dots$ в нормувальну умову (2). Отримаємо [5]:

$$p_0 + \rho p_0 + \frac{\rho^2}{2!} p_0 + \dots + \frac{\rho^n}{n!} p_0 + \frac{\rho}{n} \cdot \frac{\rho^n}{n!} p_0 + \left(\frac{\rho}{n}\right)^2 \cdot \frac{\rho^n}{n!} p_0 + \dots = 1;$$

$$p_0 \left(1 + \rho + \frac{\rho^2}{2!} + \dots + \frac{\rho^n}{n!} + \frac{\rho}{n} \cdot \frac{\rho^n}{n!} + \left(\frac{\rho}{n}\right)^2 \cdot \frac{\rho^n}{n!} + \dots\right) = 1;$$

$$p_0 \left(1 + \rho + \frac{\rho^2}{2!} + \dots + \frac{\rho^n}{n!} + \frac{\rho}{n} \cdot \frac{\rho^n}{n!} \left(1 + \left(\frac{\rho}{n}\right) + \left(\frac{\rho}{n}\right)^2 + \dots\right)\right) = 1.$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У внутрішніх дужках представлено геометричну прогресію із знаменником $\frac{\rho}{n}<1$. Її сума дорівнює $\frac{1}{1-\frac{\rho}{n}}=\frac{n}{n-\rho}$.

Замінимо геометричну прогресію її сумою:

$$p_0\left(1+\rho+\frac{\rho^2}{2!}+\cdots+\frac{\rho^n}{n!}+\frac{\rho}{n}\cdot\frac{\rho^n}{n!}\cdot\frac{n}{n-\rho}\right)=1.$$

Гранична ймовірність p_0 набуде вигляду

$$\boxed{p_0=\left(1+\rho+\frac{p^2}{2!}+\cdots+\frac{p^n}{n!}+\frac{\rho}{n-\rho}\cdot\frac{p^n}{n!}\right)^{-1}}. \quad (15)$$

$$\boxed{p_k=\frac{\rho^k}{k!}\cdot p_0\ (k=1,2,\dots,n)}; \quad (16)$$

$$\boxed{p_{n+k}=\left(\frac{\rho}{n}\right)^k\cdot\frac{\rho^n}{n!}\cdot p_0\ (k=1,2,\dots)}. \quad (17)$$

Показники ефективності багатоканальної СМО з необмеженою чергою.

Оскільки в СМО з необмеженою чергою кожна заявка зрештою буде обслужена, то для $P_{\text{відм}}$, Q, A є справедливими співвідношення (5)–(7), відповідно.

Знайдемо **середню довжину черги** $\bar{r}$ n-канальної СМО з необмеженою чергою.

Як і раніше (при вивченні одноканальної СМО з необмеженою чергою), введемо у розгляд д. в. в. ***Y*- довжину черги** n-канальної СМО з небмеженою чергою.

Значення 1, 2, 3, … набуваються д. в. в. Y, відповідно, з ймовірностями p_{n+1}, p_{n+2}, p_{n+3}, … .

Отже, знайдемо

$$\bar{r}=M(Y)=1\cdot p_{n+1}+2\cdot p_{n+2}+3\cdot p_{n+3}+\cdots=$$

$$=1\cdot\frac{\rho}{n}\cdot\frac{\rho^n}{n!}\cdot p_0+2\left(\frac{\rho}{n}\right)^2\cdot\frac{\rho^n}{n!}\cdot p_0+3\left(\frac{\rho}{n}\right)^3\cdot\frac{\rho^n}{n!}\cdot p_0+\cdots=$$

$$=\frac{\rho^{n+1}}{n!\cdot n}\cdot p_0\left(1+2\left(\frac{\rho}{n}\right)+3\left(\frac{\rho}{n}\right)^2+\cdots\right)=$$

$$=\frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!}\cdot\frac{1}{(n-\rho)^2}\cdot p_0.$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Тут враховано результат, що випливає з (8):

$$1 + 2\left(\frac{\rho}{n}\right) + 3\left(\frac{\rho}{n}\right)^2 + \cdots = \frac{n^2}{(n-\rho)^2}$$

Маємо

$$\boxed{\bar{r} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!} \cdot \frac{1}{(n-\rho)^2} \cdot p_0}. \qquad (18)$$

Знайдемо середню кількість зайнятих каналів $\bar{K}$ n-канальної СМО за рядом розподілу [4]:

K	0	1	2	...	$n-1$	n
p	p_0	p_1	p_2	...	p_{n-1}	$p_n + p_{n+1} + \cdots$

$$\bar{K} = M(K) = 0 \cdot p_0 + 1 \cdot p_1 + 2 \cdot p_2 + \cdots +$$
$$+(n-1) \cdot p_{n-1} + n(p_n + p_{n+1} + \cdots) =$$
$$= 1 \cdot \frac{\rho}{1!} \cdot p_0 + 2 \cdot \frac{\rho^2}{2!} \cdot p_0 + \cdots + (n-1) \cdot \frac{\rho^{n-1}}{(n-1)!} \cdot p_0 +$$
$$+n\left(\frac{\rho^n}{n!} \cdot p_0 + \frac{\rho^n}{n!}\left(\frac{\rho}{n}\right) p_0 + \frac{\rho^n}{n!}\left(\frac{\rho}{n}\right)^2 \cdot p_0 + \cdots\right) =$$
$$= \rho\left(\begin{array}{c} p_0 + \frac{\rho}{1!} \cdot p_0 + \frac{\rho^2}{2!} \cdot p_0 + \cdots \frac{\rho^{n-2}}{(n-2)!} \cdot p_0 + \frac{\rho^{n-1}}{(n-1)!} \cdot p_0 + \\ + \frac{\rho^n}{n!} p_0 + \frac{\rho^n \cdot \rho}{n! \cdot n} \cdot p_0 + \frac{\rho^n \cdot \rho^2}{n! \cdot n^2} \cdot p_0 + \cdots \end{array}\right) = \rho,$$

оскільки вираз у дужках дорівнює 1 за умовою нормування (2).
Отже,

$$\boxed{\bar{K} = \rho}. \qquad (19)$$

Середня кількість заявок $\bar{Z}_{сист}$, що знаходяться в системі, являє собою суму середньої довжини черги $\bar{r}$ і середньої кількості зайнятих каналів $\bar{K}$ (середньої кількості заявок, що обслуговуються), тобто

$$\bar{Z}_{сист} = \bar{r} + \bar{K};$$

$$\boxed{\bar{Z}_{сист} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!} \cdot \frac{1}{(n-\rho)^2} \cdot p_0 + \rho}. \qquad (20)$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Так само, як у випадку одноканальної СМО з необмеженою чергою, середній час перебування заявки в системі знаходиться за формулою

$$\bar{t}_{сист} = \frac{\bar{Z}_{сист}}{\lambda}.$$

Отже,

$$\boxed{\bar{t}_{сист} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!\,(n-\rho)^2 \cdot \lambda} \cdot p_0 + \frac{\rho}{\lambda}}. \qquad (21)$$

Середній час очікування заявки в черзі:

$$\boxed{\bar{t}_{черг} = \frac{\bar{r}}{\lambda} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!\,(n-\rho)^2 \cdot \lambda} \cdot p_0}. \qquad (22)$$

Таблиця 2

Показники ефективності багатоканальної СМО з необмеженою чергою

Показник	**Формула**
Коефіцієнт завантаження системи	$\rho = \frac{\lambda}{\mu}, \quad \rho < n, \quad$ де $n \geq 2$ – кількість каналів
Граничні ймовірності	$p_0 = \left(1 + \rho + \frac{\rho^2}{2!} + \cdots + \frac{\rho^n}{n!} + \frac{\rho}{n-\rho} \cdot \frac{\rho^n}{n!}\right)^{-1}$ $p_k = \frac{\rho^k}{k!} \cdot p_0 \ (k = 1, 2, \ldots, n)$ $p_{n+k} = \left(\frac{\rho}{n}\right)^k \cdot \frac{\rho^n}{n!} \cdot p_0 \ (k = 1, 2, \ldots, n)$
Ймовірність відмови	$P_{відм} = 0$
Відносна пропускна спроможність	$Q = 1 - P_{відм} = 1$
Абсолютна пропускна спроможність	$A = \lambda \cdot Q = \lambda$
Середня довжина черги	$\bar{r} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!} \cdot \frac{1}{(n-\rho)^2} \cdot p_0$
Середня кількість зайнятих каналів	$\bar{K} = \rho$
Середня кількість заявок, що знаходяться в системі	$\bar{Z}_{сист} = \bar{r} + \bar{K} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!} \cdot \frac{1}{(n-\rho)^2} \cdot p_0 + \rho$
Середній час перебування заявки в системі	$\bar{t}_{сист} = \frac{\bar{Z}_{сист}}{\lambda} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!\,(n-\rho)^2 \cdot \lambda} \cdot p_0 + \frac{\rho}{\lambda}$
Середній час перебування заявки в черзі	$\bar{t}_{черг} = \frac{\bar{r}}{\lambda} = \frac{\rho^{n+1}}{(n-1)!\,(n-\rho)^2 \cdot \lambda} \cdot p_0$

Висновки. Дана стаття є частиною 2 (СМО з необмеженою чергою) генералізованого викладу сутності моделей СМО в межах оглядового курсу ТМО цілеспрямованої консультативної підготовки до ЄДКІ здобувачів спеціальності 275 бакалаврату ХНАДУ. Пропонований виклад містить загальні поняття про СМО з необмеженою чергою, розв'язання систем алгебраїчних рівнянь щодо визначення граничних ймовірностей станів одноканальної та багатоканальної СМО з необмеженою чергою, визначення показників ефективностей зазначених СМО на основі впровадження дидактичного принципу генералізації знань, що забезпечує розуміння і засвоєння головних положень курсу як підґрунтя формування ключових професійно-математичних компетентностей.

Перспективою подальших досліджень вважаємо представлення частини 3 (СМО з обмеженою чергою) генералізованого викладу сутності моделей СМО.

Література:

1. Наказ Міністерства освіти і науки України від 29 жовтня 2018р. №1171 "Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 275 "Транспортні технології (за видами транспорту) " для першого (бакалаврського рівня) вищої освіти". Режим доступу: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-275-transportni-tehnologiyi-za-vidami-transportu-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti

2. Литвинов А. Л. Теорія систем масового обслуговування: навч. посібник / А. Л. Литвинов: Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М.Бекетова. - Харків: ХНУМГ ім. О. М.Бекетова, 2018. – 141 с.

3. Голоскоков О. С. Основи теорії експоненціальних систем масового обслуговування: навч.посіб. / О. С. Голоскоков, А. О. Голоскокова, Є. О. Мошко. - Харків : НТУ "ХПІ", 2017. – 312 с.

4. Панченко Н. Г. Елементи дослідження операцій в управлінні процесами перевезень: підручник / Н. Г. Панченко, М. Є. Резуненко. - Харків: УкрДУЗТ, 2015. - Ч.2. – 314 с.

5. Математичні методи в економічних дослідженнях: навч.посібник / І. А. Дмитрієв, О. І. Дмитрієва, Т. В. Ємельянова, І. Ю. Шевченко, Т. О. Ярхо. - Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. – 180 с.

6. Bunday B. D. (1996). Introduction to Queuing Theory. London: Hodder Education Publishers.

7. Ярхо Т. О. Генералізований виклад сутності моделей масового обслуговування: підготовка до Єдиного державного кваліфікаційного іспиту. Частина 1. СМО з відмовами / Т. О. Ярхо, Т. В. Ємельянова, А. В. Легейда, Д. В. Легейда, Є. П. Медведєв // *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина».*- 2024. - №5(39). – С. 654 – 662.

8. Ярхо Т. О. Фундаменталізація математичної підготовки майбутніх фахівців технічного профілю у вищих навчальних закладах: монографія / Харків: ФОП Гончаренко В. Ю., 2016. - 284 с.

References:

1. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29 zhovtnia 2018 r. №1171 pro zatverdzhenia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 275 «Transportni tekhnolohii (za bydamy transportu)» dlia peshoho (bakalavrskogo rivnia) vyshchoi osvity». Retrieved from: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-275-transportni-tehnologiyi-za-vidami-transportu-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti[in Ukraina].

2. Litvinov A. L. (2018) Teoriia system masovogo obslugovuvania: navchalnyi posibnyk [Theory of queuing systems: Training manual] - *Kharkiv: O. M. Beketov National University of Urban* [in Ukraina].

3. Holoskokov O. S., Holoskokova A. O., Moshko Ie. O. (2017) Osnovy teorii eksponentsialnukh sistem masovogo obslugovuvania: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of the theory of exponential queuing systems: Training manual]. - *Kharkiv: NTU "KhPI"* [in Ukraina].

4. Panchenko N. G.. Rezunenko N. Ie. (2015) Elementy doslidzhenia operatsii v upravlini protsesami perevezen : a textbook [Elements of operations research in the management of transport processes: a textbook] - *Kharkiv: UkrSURT* [in Ukraina].

5. Dmytryiev I. A., Dmytryieva O. A., Emelyanova T. V., Shevchenko I. Iu., Yarkho T. O. (2021) Matematychni metody v ekonomichnykh doslidzheniakh: navchalnyi posibnyk [Mathematical methods in economic research: Training manual]. - *Kharkiv: FOP Brovin O. V.* [in Ukraina].

6. Bunday B. D. (1996). Introduction to Queuing Theory. London: Hodder Education Publishers.

7. Yarkho T. O., Emelyanova T. V., Legeyda A. V., Legeyda D. V., Medvediev I. P. (2024) Generalizovanyi vyklad sutnosti modelei masovogo obslugovyvania: pidvotovka do Edynogo derzhavnogo kvalifikatsiinogo ispytu. Chastyna 1. SMO z vidmovamy [Generalized Presentation of the Essence of Queuing System Models: Preparation for the Unified State Qualification Exam. Part 1. QS with Failures] *Prospects and innovations of science (Series Pedagogy, Series Psychology, Series Medicine),* 5 (39), 654-662 [in Ukrainian].

8. Yarkho T. O. (2016) Fundamentalizatsiia matematychnoi pidgotovky maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnogo profiliu u vishchikh navchlnykh zakladakh: monograiia [Fundamentalisation of Mathematical Training of Future Technical Specialists in Higher Education Institutions: a monograph] *Kharkiv: FOP Honcharenko V. Yu.* [in Ukraina].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

СЕРІЯ «Психологія»

UDC 159.923

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1087-1094

Kargina Natalya Viktorivna candidate of psychological sciences, https://orcid.org/0000-0002-6314-7822

Melnychuk Iryna Valentynivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychiatry, Medical and Special Psychology, State institution of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky, https://orcid.org/0000-0003-1982-7393

FEATURES OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO PERSONS WITH A LOW LEVEL OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS

Abstract. The article provides recommendations for practical psychologists, aimed primarily at increasing the general level of psychological well-being of an individual. In working with persons with a low level of psychological well-being, a practical psychologist in the first stages of his work may use conversation, he may also need various art-therapeutic techniques; possibilities and limitations of psychological support of persons with a low level of psychological well-being are noted. Work on improving psychological well-being is quite complex and complex in nature, and may include the harmonization of one's own mental state, various relaxation techniques, the formation and consolidation of social skills, the ability of a person to integrate a personal traumatic experience, include it in an autonarrative, achieving a balance between internal autonomy and skills of interaction with the environment; to increase one's own self-efficacy due to activation of responsibility for one's future , purely clinical interventions if necessary, etc.

Various extreme situations that arise in modern life, provoke the emergence of states and reactions that require work special knowledge. Situations that arise unexpected and life-threatening and personal health, is a factor for the development of such psychophysiological states, such as delirium, hallucinations, crying, nervous tremors. Sudden situations, associated with a threat to life, transform life situations on the limit, extreme, stable psycho-emotional state of a person changes on tense, and the dynamics of the mental state and its findings can be unpredictable.

Unexplored aspects of the general problem is the need to define scientific principles of implementation of complex measures in the system provision of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

emergency psychological assistance, with considering the peculiarities of occurrence and experience such psychophysiological states.

The scientific novelty of the article consists in summarizing and systematizing the results of research on the specifics of providing psychological assistance for various psychophysical reactions of a person as a result of experiencing a psychotraumatic situation on the psychological well-being of the individual. Conclusions. A number of practical recommendations, which should be used during the provision of psychological assistance, are defined, and the main caveats are considered. The effectiveness of the approaches used in the organization of providing psychological assistance to a person who has fallen into emergency conditions is substantiated.

Keywords: well-being, psychological well-being, personality, provision of psychological assistance.

Каргіна Наталія Вікторівна кандидат психологічних наук, https://orcid.org/0000-0002-6314-7822

Мельничук Ірина Валентинівна к.пс.н., доцент кафедри психіатрії, медичної та спеціальної психології, Державний заклад Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, https://orcid.org/0000-0003-1982-7393

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЛЮДЯМ ІЗ НИЗЬКИМ РІВНЕМ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Анотація. У статті надано рекомендації практичним психологам, які насамперед спрямовані щодо підвищення загального рівня психологічного благополуччя особистості. У роботі з людьми з низьким рівнем психологічного благополуччя практичні психологи на ранніх етапах своєї роботи можуть використовувати бесіду, також можуть використовуватися різноманітні техніки арт-терапії; охарактеризовано можливості та обмеження психологічної підтримки людей із низьким рівнем психологічного благополуччя. Таким чином, робота щодо підвищення психологічного благополуччя є досить складною та комплексною і може включати гармонізацію свого психічного стану, різноманітні техніки релаксації, формування та закріплення соціальних навичок, здатність людини інтегрувати особистий травматичний досвід, включати це в саморозповіді, щоб досягти балансу між автономією та навичками взаємодії; підвищити самоефективність через підвищення відповідальності за своє майбутнє, суто клінічні втручання, якщо необхідно, тощо.

Різноманітні екстремальні ситуації, що виникають у сучасному житті, провокують виникнення станів і реакцій, які вимагають від роботи спеціаль-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

них знань. Ситуації, що виникають несподівано і загрожують життю та здоров'ю людини, є фактором розвитку таких психофізіологічних станів, як марення, галюцинації, плач, нервове тремтіння. Раптові ситуації, пов’язані із загрозою життю, перетворюють життєві ситуації на граничні, екстремальні, стійкий психоемоційний стан людини змінюється на напружений, а динаміка психічного стану та його прояви можуть бути непередбачуваними.

Недослідженим аспектом загальної проблеми є необхідність визначення наукових засад реалізації комплексу заходів у системі надання екстреної психологічної допомоги з урахуванням особливостей виникнення та переживання таких психофізіологічних станів.

Наукова новизна статті полягає в узагальненні та систематизації результатів досліджень щодо особливостей надання психологічної допомоги за різних психофізичних реакцій особи як наслідок переживання психотравмувальної ситуації на психологічне благополуччя особистості. Висновки. Визначено низку практичних рекомендацій, які варто використовувати під час надання психологічної допомоги, розглянуто основні застереження. Обґрунтовано ефективність підходів, що використовують в організації надання психологічної допомоги особі, яка потрапила в надзвичайні умови.

Ключові слова: благополуччя, психологічне благополуччя, особистість, надання психологічної допомоги.

Statement of the problem. Various extreme situations that arise in modern life, provoke the emergence of states and reactions that require work special knowledge. Situations that arise unexpected and life-threatening and personal health, is a factor for the development of such psychophysiological states, such as delirium, hallucinations, crying, nervous tremors. Sudden situations, associated with a threat to life, transform life situations on the limit, extreme, stable psycho-emotional state of a person changes on tense, and the dynamics of the mental state and its findings can be unpredictable.

Unexplored aspects of the general problem is the need to define scientific principles of implementation of complex measures in the system provision of emergency psychological assistance, with considering the peculiarities of occurrence and experience such psychophysiological states.

At the same time as the essence of psychological well-being, its criteria and relationship with other characteristics of the personality is increasingly revealed, a model of psychological well-being therapy – Well-being therapy - is developing within the framework of the foreign psychotherapeutic tradition [6].

This work shows that the general level of psychological well-being increases if each of its components is gradually adjusted – to actualize the sense of autonomy and independence, to determine life goals and personal meanings, to help in realizing the limits and possibilities of one's own competence in managing the surrounding reality, to balance the level of self-acceptance and self-discovery, to determine the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

criteria of one's own personal growth and the creation of an image of the ideal "I", as well as to build constructive relationships and social relations with other people [6]. Given the losses that come from negative emotions, the prevention of individual and social problems that arise from negative emotions is of great importance.

The psychologist directs the client to prevent or mitigate problematic negative emotions, which in itself does not mean cultivating positive emotions. Positive emotions are more than the absence of negative ones. The ability to feel positive emotions remains a largely unused resource of human potential and psychological well-being. An important feature of positive emotions is that their effect does not end after the prevention of suffering. The consequences of positive emotions continue to resonate. Positive emotions not only indicate that a person feels good today, but also increase the probability that he will feel good in the future, that is, positive emotions contribute to increasing his psychological well-being, which must be taken into account by the psychologist when providing psychological assistance [6].

Analysis of the latest research on the problem. Today, Ukrainian psychologists are studying the following areas of research into this phenomenon, such as: psychological well-being of participants in anti-terrorist operations (I.V. Vashchenko); features of the relationship between religious activity and well-being (N.M. Savelyuk); well-being in the context of social needs and social comparison (T.V. Danylchenko), etc.

The purpose of the article is to consider the features of providing psychological assistance to persons with a low level of psychological well-being.

Presentation of the main material. Recommendations to practical psychologists are aimed primarily at increasing the general level of psychological well-being of the individual. Work with the peculiarities of the psychological well-being of the individual is rather complex and complex in nature and may include the harmonization of one's own mental state, various relaxation techniques, the formation and consolidation of social skills, purely clinical interventions if necessary, etc. A significant role in working with persons with a low level of psychological well-being is played by psychotherapy, which performs "protective" and "modulation" role, mitigating the reactivity of the structural attractor of negative factors and directing adaptation and compensatory mechanisms in a favorable a side that has a positive effect on the psychological well-being of a person as a whole [2].

In psychotherapeutic work with people who are acutely experiencing psychological distress, it is especially important to highlight those internal resources of the individual that are contained in positively evaluated situations, events that happened or are happening in their everyday life, as well as to create the necessary conditions for re-evaluating those events that become a source negative experiences, dissatisfaction. All this requires the introduction of specific elements in the work with a specific client, based on theoretical knowledge in the design of the psychotherapeutic process. It will be quite important to focus on the fact that "everything is not in vain", it is significant and even necessary to improve one's own

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

psychological well-being. Suffering is necessary, satisfaction is necessary, help to others is necessary, even possible due to one's own expenses, and uncertainty about something, but a person must cope with all life's troubles or a meaningful vacuum, which requires a certain work of his soul [2].

When working with a person with a low level of psychological well-being, the psychologist in his work, referring to the foundations of Gestalt psychology, draws attention to the fact that the feeling of psychological well-being comes when a person has the ability to live "here and now", that is, to experience all emotions and feelings, which arise at the moment - without breaking away from them and without "flying away" into one's own past or future. It is in these moments that a person finds a sense of vital fulfillment, a feeling that he is not living life in vain, joy from self-awareness and the surrounding world [3].

It is also important that awareness of one's own boundaries allows one to understand what a person is responsible for, what belongs to him and what consequences he is responsible for. Then it becomes possible to find a balance between one's own desires, and accordingly, the way of acting with the conditions of the outside world and the needs of another person, which, undoubtedly, has an impact on his psychological well-being and health.

An important task of a psychologist is to help a person outline (understand) the "circle of trust" based on his personal life experience. Its expansion or narrowing as a goal of psychological work and help can be done exclusively at the request of the client himself in the case when the existing level of trust lowers the level of a person's overall psychological well-being [1].

Therefore, help consists in achieving greater psychological independence through rethinking one's own achievements, increasing self-respect and self-worth, realizing and accepting one's own responsibility for the life choices made and for one's psychological well-being, in particular, providing appropriate psychological support.

In our opinion, the key problem that limits the development of an individual with a low level of psychological well-being is rigidly fixed, wary and characterized by a negative attitude towards other people, the world and one's own personality. In turn, such relationships place peculiar psychological barriers to the possibility of establishing constructive social contacts, thereby blocking the possibility of personality change due to the establishment of a sincere existential dialogue with other people and, first of all, with oneself, characterized by the decline of one's own values, worldview and existential component . The general goal of psychological assistance for such a person can be, on the one hand, concentration on real life needs, worldview component and personality values, which up to this point remained relevant for the person himself, preferring to change the subjective attitude for the sake of maintaining one's own psychological well-being with a mandatory perspective for the future [1] .

It should be noted that a psychologist should teach a person with a low level of psychological well-being to successfully reinterpret his own traumatic

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

experiences, which, over time, can lead to a gap between his past, present and future, its distortion, because the past evokes only negative memories, the present is characterized by unsettledness, and the future is rather hazy. The specialist does not in any way deny the data of the individual's experiences, but includes them all in the person's own autobiography, teaches him to process them correctly; provides an opportunity for adequate manifestation and acceptance of one's own fear, anger, despair, resentment, aggression, joy, love, sympathy, etc.; first of all, teaching a person to be responsible in his attitude towards his life; to realize the value and significance of personal psychological well-being; develop reflection of one's behavior; the ability to accept help from the environment and provide it to others. An important aspect of the psychologist's and client's work to restore the psychological well-being of the individual is the study of the prehistory of injuries [4].

In turn, the experienced trauma, which supposedly has a painful effect on the psychological well-being of the individual, is actually an impetus to a deeper understanding of one's nature and givenness, a manifestation of what was previously not accepted by a person and not fully realized by him. Thus, when working with persons with a low level of psychological well-being, the psychologist must first of all make sure that the experienced traumatic events and experiences lead to the fact that the person strives to reduce the discrepancy between their life experience and the global system of their own views. When a person is able to adjust his personal global beliefs and his life experience so that this discrepancy is reduced, the negative consequences of traumatic events and experiences will gradually decrease, and at the same time, his overall level of psychological well-being will increase. Therefore, a psychologist should help a person to overcome the bottomless emptiness inside himself, which takes away the resources of his psychological well-being, splits the personality and condemns him to wander in the desert of insecurities and moral self-destruction. Depending on the specifics of the attitude towards other people and the readiness to interact with them, the form of providing psychological assistance to the client also differs. Thus, for an individual with a low level of psychological well-being, there should be a gradual transition from individual work to group interaction, taking into account all of his character traits [4].

Group and individual work should be organized in such a way that each participant has the opportunity to realize their own experiences, those related to the subjective feeling of their psychological well-being, understand their individual significance and develop possible strategies for change and correction depending on changes in life circumstances It is worth emphasizing the analysis of emerging associations and memories that stimulate various art therapy techniques. We suggest paying attention not only to traditional picture tests, in particular, such as "Man under the rain", but also to the method "Rain in a fairyland", which actualizes resource experiences of psychological well-being, stimulates the formation of a sense of perspective and personal security [2].

Therefore, the use of the "rainy" series of drawings in the training work makes it possible to understand the nature of human behavior in adverse conditions and to

find the necessary resources to resist these environmental influences. We also consider the "Mandala" technique to be a rather interesting and modern technique in art therapy, which can be used in work with psychological well-being by a practical psychologist.

KG Jung [5] claimed that the mandala corresponds to the microscopic nature of the human soul. This circle drawing is used to work with clients of all ages and to diagnose and correct a variety of existing problems. The advantages of the "Mandala" method in studying the psychological well-being of an individual are the speed of obtaining data about the current psychological state of the client. Also, drawing a "mandala" as a projection of the inner world does not cause the client to resist and, accordingly, does not actualize protective mechanisms. Special attention should be paid to the psychologist using such art-corrective techniques for working with the psychological well-being of the individual as: "Portrait of Fear", "Magic Mirrors", "Safe World", "Mask of Fear", "Transformation of Fears" [2].

Conclusions and prospects for further investigations. Thus, taking into account the fact that psychological well-being is no longer understood only as the absence of discomfort, but as an independent phenomenon that has its own structural components, it becomes possible to expand the possibilities of psychotherapeutic work with the client, thereby increasing the overall level of psychological well-being of the individual. So, let's note that the psychologist's work with people with a low level of psychological well-being should, on the one hand, focus on personal life experience and feelings, on one's own psychological well-being, and on the other hand, learn how to properly establish contact with others, entering into mutual influence, openly and truthfully expressing personal thoughts and feelings about the topics discussed, without hiding from oneself the unpleasant aspects of one's self.

Of course, it is important to work with psychological well-being as an effective therapeutic strategy, which assumes that the lack of a state of well-being contributes to the vulnerability of the individual, and that the way to its recovery lies not only in alleviating negative symptoms, but also in increasing psychological well-being in general, which improves the individual resilience and forms a buffer against life stresses.

The prospects of the research are to find opportunities for effective socio-psychological support of persons with a low level of psychological well-being. It is planned to single out effective strategies for promoting constructive personal transformations in order to strengthen the psychological well-being of the individual.

References:

1. Danylchenko, T. (2014). Objective factors of subjective well-being . *Actual problems of psychology. Personality psychology. Psychological assistance of the individual* , T. 13. P. 165-176.

2. Nerush, T. (2010). Psychods and gnostics: textbook for students majoring in "Pedagogy and Psychology". Saratov State Social and Economic University. Saratov. 204 p.

3. Perls, F. (2007) . Gestalt approach. Witness therapy. Institute of Psychotherapy, 2007. 224 p.

4. Frankl, In. (2000). Will to смыслу = The will to meaning. April Press; EKSMO-Press, 2000. 197 p.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

5. Jung, K. (1994). The collection was composed by Conflicts of the child's soul: trans. With German Kanon, S. 186-200.

6. Fava, A., Ruini, C. (2003). Development and characteristics of a well-being enhancing psychotherapeutic strategy: well-being therapy. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*. No. 34. R. 207-218.

Література:

1. Danylchenko, T. (2014). Obiektyvni faktori subjective blahopoluchchia. Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti, T. 13. S. 165-176.

2. Nerush, T. (2010). Psihodiagnostika: uchebnoe posobie dlya studentov special'nosti "Pedagogika i psihologiya". Saratovskij gosudarstvennyj social'no-ekonomicheskij universitet. Saratov. 204 s.

3. Perlz, F. (2007). Geshtal't-podhod. Svidetel' therapy. Institut psihoterapii, 2007. 224 p.

4. Frankl, V. (2000). Volya k snušu = The will to meaning. April Press; EKSMO-Press, 2000. 197 p.

5. Yu ng , K. (1994). Sobranie sochinenij. Konflikty detskoj dushi: per. with nem. Kanon, S. 186-200.

6. Fava, A., Ruini, C. (2003). Development and characteristics of a well-being enhancing psychotherapeutic strategy: well-being therapy. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry* . No. 34. R. 207-218.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.942:37(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1095-1106

Балабушка Євген Олександрович кандидат психологічних наук, доцент кафедри військової політології, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел. (044) 521-32-89, https//orcid.org/0000-0002-7168-217

Смовж Михайло Анатолійович заступник начальника факультету післядипломної освіти з навчальної та наукової роботи — начальник навчальної частини, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел. (044) 521-32-89, https//orcid.org/0009-0003-8479-9103

Барановська Тетяна Миколаївна студентка Бориспільського інституту Муніципального менеджменту при МАУП (Міжрегіональна академія управління персоналом), м. Бориспіль, тел. (04595) 722-02, https//orcid.org/0009-0002-4822-8963

Латутін Юрій Олександрович начальник навчального курсу військового факультету соціальних та поведінкових наук, Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел. (044) 521-32-89, https//orcid.org/0009-0009-4365-151X

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СТІЙКОСТІ ДО СИНДРОМУ ВИГОРАННЯ В ПРОФЕСІЇ ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті проаналізовано зв'язки між професійним вигоранням шкільних вчителів і такими особистісними чинниками їхньої стійкості, як професійна мотивація, смисложиттєві орієнтації, стратегії долаючої поведінки, задоволеність різними аспектами педагогічної діяльності. Показано, що високу значущість для зниження ризику професійного вигорання мають соціально-психологічні якості особистості, необхідні для побудови педагогічної взаємодії вчителя з іншими учасниками освітніх відносин, насамперед із батьками учнів. Виокремлено найбільш значущі особистісні чинники, які є предикторами професійного вигорання у шкільних вчителів із різними показниками вигорання: незадоволеність взаємодією із батьками учнів, переважання контрольованої мотивації трудової діяльності, перевага неконструктивних стратегій упорання із проблемними ситуаціями, відчуття нереалізованості та неможливості повноцінно керувати власним життям. Психолого-консультативну та психотерапевтичну допомогу шкільним вчителям можна

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

розширити шляхом корекції мотивації праці, використання позитивної переоцінки та відмови від конфронтації для подолання складних ситуацій, навчання ефективних засобів спілкування з іншими учасниками освітніх відносин. Основними чинниками зниження ризику вигорання є підвищення задоволеності взаємодією із батьками учнів, автономності мотивації трудової діяльності, відмова від конфронтації та надання переваги позитивній переоцінці як копінг-стратегії, задоволеність самореалізацією, змістом та умовами праці.

Отримані дані свідчать про можливість розширення психолого-консультативної та психотерапевтичної допомоги шкільним вчителям за рахунок індивідуально підібраної корекції особистісних чинників професійного вигоряння, мотивації праці, застосування продуктивних копінг-стратегій, оволодіння ефективними засобами міжособистісної взаємодії з іншими учасниками освітніх відносин.

Ключові слова: шкільний вчитель; педагог; педагогічна діяльність; професійне вигорання; професійна мотивація, смисложиттєві орієнтації, задоволеність професійною діяльністю, копінг-стратегії, педагогічна взаємодія; проблемні ситуації.

Balabushka Ievgen Oleksandrovych Candidate of Psychologicak Sciences, Associate Professor of the Department of Military Political Science, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (044) 521-32-89, https//orcid.org/0000-0002-7168-217

Smovzh Mihail Anatoliyovych Deputy Head of the Faculty of Postgraduate Education for Academic and Scientific Work - Head of the Academic Department, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (044) 521-32-89, https//orcid.org/0009-0003-8479-9103

Baranovska Tetiana Mykolaivna student of the Boryspil Institute of Municipal Management at IAPM (Interregional Academy of Personnel Management), Boryspil, tel.: (04595) 722-02, https//orcid.org/0009-0002-4822-8963

Latutin Yurii Oleksandrovych Head of the training course at the Military Faculty of Social and Behavioural Sciences, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (044) 521-32-89, https//orcid.org/0009-0009-4365-151X

PERSONAL FACTORS OF RESISTANCE TO BURNOUT SYNDROME IN THE TEACHING PROFESSION

Abstract. The article analyses the relationship between school teachers' professional burnout and such personal factors of their resilience as professional motivation, meaningful life orientations, coping strategies, and satisfaction with

various aspects of teaching. It is shown that the socio-psychological qualities of the personality necessary for building pedagogical interaction between teachers and other participants in educational relations, primarily with parents of students, are of high importance for reducing the risk of professional burnout. The most significant personal factors that are predictors of professional burnout in school teachers with different burnout indicators are identified: dissatisfaction with interaction with students' parents, prevalence of controlled motivation for work, prevalence of non-constructive strategies for coping with problem situations, feeling of unfulfilledness and inability to fully manage their own lives. Psychological counselling and psychotherapeutic support for school teachers can be expanded by correcting work motivation, using positive reassessment and avoiding confrontation to overcome difficult situations, and teaching effective ways of communicating with other participants in educational relationships. The main factors in reducing the risk of burnout are increased satisfaction with interaction with students' parents, autonomy of work motivation, refusal to confront and preference for positive reappraisal as a coping strategy, satisfaction with self-realisation, content and working conditions.

The obtained data indicate the possibility of expanding psychological counselling and psychotherapeutic assistance to school teachers through individually selected correction of personal factors of professional burnout, work motivation, application of productive coping strategies, mastering effective means of interpersonal interaction with other participants in educational relations.

Keywords: school teacher; pedagogue; pedagogical activity; professional burnout; professional motivation, meaningful life orientations, satisfaction with professional activity, coping strategies, pedagogical interaction; problem situations.

Постановка проблеми. Вивчення чинників професійного вигорання у шкільних вчителів - актуальна проблема педагогічної діяльності, що викликає інтерес психологів-дослідників [1; 2; 3 та ін.]. Національна система освіти висуває високі вимоги до професійної діяльності шкільних вчителів, що призводить їх до значних фізичних і психологічних перевантажень, які посилюють ризик професійного вигорання. Розуміння зв'язків між професійним вигоранням і чинниками, які можуть різною мірою сприяти або перешкоджати його розвитку, необхідне для оптимізації психологічної профілактики та актуалізації особистісних чинників стійкості до синдрому професійного вигоряння у педагогів. Згідно із результатами досліджень, до вигорання схильні педагоги різних видів дошкільних і шкільних освітніх організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна діяльність є найбільш схильною до професійного вигорання [9]. Незважаючи на збільшення психічних навантажень, що провокує професійне вигорання, педагоги, як і представники інших соціономічних професій, часто не схильні до пошуку соціальної підтримки і не готові звертатися по психологічну допомогу через страх дискримінації із боку колег. З огляду на це дослідники наголошують на ефективності навчання педагогів психологічних засобів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

розв'язання проблем оптимізації психологічного стану, включно із профілактикою та подоланням професійного вигорання [7; 12; 13].

Як значущі чинники, що впливають на його формування у шкільних вчителів, дослідники відзначають надмірне трудове навантаження [11; 12], брак соціальної підтримки, відчуття неможливості вплинути на процеси, що відбуваються в освітній організації, відчуття несправедливості матеріальної та нематеріальної винагород [8]. Основними соціально-психологічними чинниками вигорання у багатьох дослідженнях є проблеми взаємовідносин вчителя з учнями та їхніми батьками, із колегами та керівництвом школи [5; 9]. Сприяють вигоранню і непродуктивні стратегії міжособистісної взаємодії вчителів з іншими учасниками освітніх відносин (агресивність, конфронтація), тоді як перешкоджає розвитку вигорання використання співробітницького стилю спілкування [10]. Зазначається, що особистісні чинники стійкості (психологічна стійкість, емоційна саморегуляція, задоволеність роботою, почуття суб'єктивного благополуччя тощо) важливіші для пояснення ризику вигоряння у вчителів, ніж організаційні [11]. При цьому мірою зниження комунікативної компетентності, здатності до рефлексії, задоволеності роботою, екстравертованості, а також у разі наростання тривожності збільшується ймовірність розвитку професійного вигорання [7; 11; 12]. У багатьох дослідженнях виявлено позитивний зв'язок між посиленням симптомів вигорання та зниженням самоефективності, віри в ефективність власної діяльності, здатність самостійно керувати власним життям і досягати цілей [6; 7]. При цьому гендерні особливості працівників мало пов'язані із вигоранням. У молодих педагогічних працівників розвиток синдрому професійного вигорання залежить від специфіки професійної діяльності, взаємовідносин у трудовому колективі та особистісних особливостей молодих фахівців - мотиваційних потреб, індивідуальних стилів педагогічного спілкування, показників задоволеності працею. Ризик професійного вигорання збільшується за переважання у структурі професійної мотивації особистості зовніш-ніх і вузькосоціальних мотивів і знижується за домінування внутрішньої мотивації. Зазначається також зв'язок між професійним вигоранням шкільних учителів та їхньою емоційною залученістю до роботи: найбільш залучені педагоги менше схильні до вигорання [4]. Найбільші відмінності між педагогами із низьким і високим професійним вигоранням виявлено за широким спектром якостей особистості (креативність, любов до навчання, цікавість, енергійність, доброта, просоціальна активність, лідерство, оптимізм, духовність тощо). Одним із важливих напрямів психологічної допомоги вчителю у профілактиці та подоланні синдрому професійного вигорання є навчання ефективним засобам міжособистісної взаємодії у складних ситуаціях педагогічного спілкування та розвиток готовності до міжпрофесійної співпраці із колегами по школі [13].

Мета статті – аналіз зв'язків між професійним вигоранням шкільних вчителів і такими особистісними чинниками їхньої стійкості, як професійна мотивація, смисложиттєві орієнтації, стратегії долаючої поведінки, задоволеність різними аспектами педагогічної діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. За допомогою кореляційного та множинного регресійного аналізу даних було досліджено зв'язки між показниками професійного вигоряння та особистісними особливостями шкільних вчителів (професійна мотивація, смисложиттєві орієнтації, схильність до вибору певних стратегій долачої поведінки, а також задоволеність різними сторонами власної професійної діяльності). Вибірка становила 208 респондентів віком 23-65 років (M=45,23±10,157). Для збору емпіричних даних використовувались: опитувальник «Професійне вигоряння», «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (шкали «Локус контролю - життя, або керованість життям» і «Результативність життя, або задоволеність самореалізацією»), «Опитувальник компонентів задоволеності працею», «Опитувальник способів подолання» (адаптація методики WCQ), «Опитувальник професійної мотивації». Статистичне опрацювання даних проводилося за допомогою програмного пакета SPSS.

У більшості опитаних вчителів діагностовано високий рівень емоційного виснаження (53,5% респондентів), деперсоналізації (38,1%) та інтегрального показника професійного вигорання (53,1%). Виявлено кореляції (критерій r Спірмена) між показниками вигорання та особливостями професійної мотивації, смисложиттєвих орієнтацій, схильності до вибору певних стратегій долаючої поведінки, а також суб'єктивним відчуттям задоволеності різними аспектами власної професійної діяльності (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Кореляції між показниками професійного вигорання та особистісними особливостями у вчителів (N=208)

Особистісні чинники		Показники професійного вигорання			
		Емоційне виснаження	Деперсоналізація	Редукція професійних досягнень	Інтегральний показник
Професійная мотивація	Індекс автономії	–0,494**	–0,451**	–0,504**	–0,555**
	Автономна	–0,556**	–0,484**	–0,621**	–0,636**
	Контролирюєма	0,299**	0,299**	0,269**	0,329**
Смисложиттєві орієнтації	Локус контроля-життя	–0,443**	–0,441**	–0,422**	–0,504**
	Результат життя	–0,408**	–0,324**	–0,378**	–0,437**
Стратегії долаючої поведенки	Конфронтація	0,210**	0,338**	0,175**	0,266**
	Дистанціювання	0,038	0,084	–0,109*	0,018
	Пошук соціальної підтримкии	0,114*	0,144**	–0,015	0,106*
	Бігство–уникнення	0,184**	0,279**	0,174**	0,230**
	Планування вирішення проблем	–0,144**	–0,126*	–0,303**	–0,204**
	Позитивна переоцінка	–0,177**	–0,172**	–0,403**	–0,253**

Примітка: «**» - кореляція є значущою на рівні 0,01 (двустороння): «*» - кореляція є значущою на рівні 0,05 (двустороння).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Крім наведених у табл. 1 і 2 даних, кореляційний аналіз показав, що зі збільшенням навчального навантаження у педагогів підвищуються показники за такими шкалами, як «Емоційне виснаження» (r=0,128; p=0,010), «Деперсоналізація» (r=0,140; p=0,005) і «Загальний показник вигоряння» (r=0,122; p=0,014). З віком показник «Деперсоналізація» у педагогів знижується (r=-0,122; p=0,014).

Для поглиблення уявлення про особистісні чинники професійного вигорання у шкільних вчителів використовувався множинний регресійний аналіз із покроковим відбором.

Таблиця 2

Кореляції між показниками професійного вигорання і задоволеності професійною діяльністю у вчителів (N=208)

Особистісні чинники		**Показники професійного вигорання**			
		Емоційне виснаження	**Деперсоналізація**	**Редукція професійних досягнень**	**Вигорання**
Задоволеність	Зарплатою	–0,448**	–0,398**	–0,351**	–0,469**
	Умовами праці	–0,537**	–0,499**	–0,430**	–0,572**
	Керівництвом	–0,470**	–0,459**	–0,385**	–0,509**
	Колективом	–0,312**	–0,433**	–0,461**	–0,432**
	Змістом праці	–0,525**	–0,470**	–0,609**	–0,607**
Задоволеність видами професійної діяльності	Взаємодією з учнями	–0,270**	–0,193**	–0,258**	–0,288**
	Взаємодією з батьками учнів	–0,332**	–0,275**	–0,255**	–0,348**
	Взаємодією із колегами	–0,217**	–0,235**	–0,241**	–0,264**
	Роботою із документами	–0,258**	–0,184**	–0,206**	–0,257**

Примітка: «**» - кореляція є значущою на рівні 0,01 (двостороння).

Представлена у табл. 3 регресійна модель інтегрального показника професійного вигорання пояснює 59,9% його дисперсії за усією вибіркою вчителів. Найзначущішим предиктором підвищення вигорання є надання вчителем переваги конфронтації як стратегії долаючої поведінки (b=1,363). Основними блокаторами вигорання є «Задоволеність взаємодією із батьками» (b=-2,762), «Результативність життя» (b=-1,012) та «Автономна мотивація» (b=-0,881). Значення критерію Дарбіна-Вотсона наближене до 2, що дозволяє припускати відсутність автокореляції залишків.

У педагогів із високим рівнем професійного вигорання найбільш значущими психологічними предикторами зниження ризику цього синдрому

є «Задоволеність змістом праці» (b=-0,900), «Задоволеність умовами праці» (b=-0,901) і «Результативність життя» (b=-0,833). У моделі, що описує вчителів із низьким рівнем вигорання, виявлено єдиний предиктор: «Задоволеність умовами праці» (b=-0,783). Незважаючи на те, що ця модель описує лише 9,3% дисперсії, вважаємо за доцільне її згадати з метою порівняння показників вчителів із полярними значеннями вигорання.

Для вчителів, які мають високі рівні емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції досягнень, найзначущішими предикторами професійного вигорання є незадоволеність зарплатою (b=-0,905) і нездатність до позитивної переоцінки неприємних подій, що відбуваються (b=-1,354). У вчителів із низьким рівнем за усіма трьома згаданими показниками вигорання може збільшуватися через високу незадоволеність стосунками із колегами (b=-2,380).

Таблиця 3

Результати регресійного аналізу особистісних чинників професійного вигорання (загальний показник)

Рівняння регресії	**R2**	**Стандартизовані коефіцієнти β**		**Критерій Дарбіна–Уотсона**
Загальний показник вигорання ¥=124,936	0,599			1,818
-0,881 («Автономна мотивація»)		Автономна мотивація	–0,302	
0,572 («Задоволеність умовами праці»)		Задоволеність умовами праці	–0,111	
-1,012 («Результативність життя»)		Результативність життя	–0,168	
+1,363 («Стратегія конфронтації»)		Стратегія конфронтації	0,120	
-0,961 («Задоволеність керівництвом»)		Задоволеність керівництвом	–0,140	
-2,762 («Задоволеність взаємодією з батьками»)		Задоволеність взаємодією із батьками	–0,103	
-0,460 («Задоволеність заробітною платнею»)		Задоволеність заробітною платнею	–0,116	
+0,171 («Навчальне навантаження»)		Навчальне навантаження	0,079	
-0,666 («Задоволеність змістом праці»)		Задоволеність змістом праці	–0,110	
(N=208, M=50,41 ±20,926)				
Високий рівень вигорання ¥=121,936	0,401			1,813

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

-0,900 («Задоволеність змістом праці»)		Задоволеність змістом праці	–0,230	
-0,901 («Задоволеність умовами праці»)		Задоволеність умовами праці	–0,260	
-0,300 («Вік»)		Вік	–0,227	
-0,833 («Результативність життя»)		Результативність життя	–0,208	
-0,157 («Індекс автономії»)		Індекс автономії	–0,149	
(N=217, M=66,19±13,378)				
Низький рівень вигорання ¥=35,609	0,093			2,094
-0,783 («Задоволеність умовами праці»)		Задоволеність умовами праці	–0,305	
(N=83, M=22,65 ±7,277)				
Усі три показники вигорання є високими ¥=103,975	0,402			2,006
-0,905 («Задоволеність зарплатою»)		Заробітна платня	–0,376	
-0,240 («Вік»)		Вік	–0,198	
-0,439 («Автономна мотивація»)		Автономна мотивація	–0,248	
+0,396 («Навантаження»)		Навантаження	0,298	
-1,354 («Позитивна переоцінка»)		Позитивна переоцінка	–0,210	
(N=88, M=76,73±11,950)				
Усі три показники вигорання є низькими ¥=50,893	0,225			2,160
-2,380 («Задоволеність колективом»)		Задоволеність колективом	–0,475	
(N=37, M=18,11 ±6,578)				

Основними предикторами емоційного виснаження у вчителів є низький рівень задоволеності взаємодією із батьками учнів (b=-1,904) і доволі високий рівень задоволеності педагогічним колективом (b=0,819). У педагогів із високим рівнем емоційного виснаження основними предикторами цього негативного стану є незадоволеність змістом (b=-0,748) та умовами (b=-0,410) праці. У педагогів із низьким рівнем цього показника основним блокатором емоційного виснаження слугує задоволеність взаємодією із колегами (b=-1,133). Для вчителів, які мають високі показники емоційного виснаження і значення деперсоналізації та редукції, що не вищі за середні, вигоряння знижується за

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відчуття високої результативності життя (b=-1,099), задоволеності відносинами з учнями (b=-3,265) і керівництвом школи (b =-0,873). Брак здатності до позитивної переоцінки того, що відбувається (b=1,749), посилює професійне вигорання у цієї категорії педагогів. Деперсоналізація посилюється, якщо вчитель надає перевагу використанню конфронтації як стратегії подолання важких ситуацій (b=0,647) і знижується за високої задоволеності взаємодією із батьками учнів (b=-0,680). У вчителів із високим рівнем деперсоналізації також основним предиктором вигорання є конфронтаційний копінг (b=0,369). Задоволеність умовами праці перешкоджає розвитку деперсоналізації у вчителів із низьким рівнем цього показника вигорання (b=-0,199). Основними особистісними чинниками запобігання редукції досягнень у вчителів є надання переваги копінг-стратегії «Позитивна переоцінка» (b=-0,508) і задоволеність змістом праці (b=-0,349). У педагогів із високою редукцією досягнень копінг-стратегія «Позитивна переоцінка» також відіграє позитивну роль у зниженні вигоряння за цим показником (b=-0,415). У вчителів із низькою редукцією досягнень вигорання за цим показником знижується за рахунок їхньої задоволеності змістом праці (b=-0,489).

Результати дослідження свідчать, що основними особистісними чинниками професійного вигорання в опитаних шкільних учителів є схильність до контрольованої мотивації праці, надання переваги непродуктивним стратегіям упорання із складними ситуаціями, незадоволеність умовами та змістом професійної діяльності, включно із незадоволеністю взаємовідносинами із колегами по школі, учнями та їхніми батьками, а також почуттям нереалізованості та неможливості повною мірою керувати власним життям. Останнє є близьким до поняття самоефективності, зв'язок якої з вигоранням доведено у низці досліджень. Позитивна кореляція показників вигорання і копінг-стратегії «Пошук соціальної підтримки» свідчить про те, що вчитель не має власних ресурсів для подолання негативного психологічного стану і, з огляду на різні причини, не отримує необхідної соціальної підтримки із боку колег, керівництва та шкільних психологів. Отримані закономірності дозволяють вести мову про те, що розвиток у педагога автономної мотивації, яка передбачає як основний мотиватор інтерес вчителя безпосередньо до його професійної діяльності, що у цьому разі переживається як частина власної ідентичності (зокрема, як покликання) і перебуває у гармонії з іншими сферами його життя, сприятиме зниженню ризику вигоряння. Відповідно, при цьому знизиться вплив сприятливої для вигорання ідентифікованої (зовнішньої стосовно професійної діяльності) мотивації праці.

Найбільший внесок у розвиток професійного вигорання у вчителів робить незадоволеність взаємодією із батьками учнів, що є закономірним, оскільки саме у батьків найпоширенішою є потреба у висуванні педагогу різних вимог. Той факт, що найбільш «вагомими» предикторами інтегрального показника професійного вигорання вчителів у регресійній моделі, що

пояснює більшу частину дисперсії, є незадоволеність взаємодією із батьками учнів та керівництвом школи, а також надання переваги стратегії конфронтації за умови усвідомлення власної нереалізованості, свідчить про те, що педагогам часто бракує вміння гармонійно вибудовувати конструктивні співробітницькі стосунки із батьками та іншими учасниками освітніх відносин. Невипадково у вчителів із низьким рівнем вигорання його прояву перешкоджають висока задоволеність умовами праці та взаємовідносинами із членами педагогічного колективу. Психолого-консультаційна або психотерапевтична допомога педагогам сприятиме розвитку соціально-психологічної компетентності, що, своєю чергою, позитивно вплине на відчуття реалізованості, вираженість автономної мотивації та задоволеність різними аспектами професійної діяльності. Також суттєву роль для профілактики та корекції синдрому професійного вигорання може мати навчання навичок конструктивного безконфліктного спілкування із застосуванням продуктивних стратегій подолання важких ситуацій педагогічного спілкування.

Інші знайдені результати також підтверджують високу значущість врахування соціально-психологічних особистісних особливостей вчителів у структурі чинників професійного вигорання. Так, наприклад, у вчителів, які мають високі рівні емоційного виснаження, деперсоналізації, редукції досягнень, ризик вигоряння може бути знижений у разі поєднання використання позитивної переоцінки (однієї з продуктивних стратегій упорання із важкими ситуаціями) і розвитку автономної мотивації професійної діяльності.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зазначити, що найвагомішими особистісними чинниками професійного вигорання в опитаних шкільних вчителів є: незадоволеність взаємодією із батьками учнів, переважання контрольованої мотивації трудової діяльності, надання переваги конфронтації, уникненню, пошуку соціальної підтримки та самоконтролю як стратегій упорання із проблемними ситуаціями, а також відчуття нереалізованості та неможливості повною мірою керувати власним життям. Основними чинниками зниження ризику вигорання є підвищення задоволеності взаємодією із батьками учнів, автономності мотивації трудової діяльності, відмова від конфронтації та надання переваги позитивній переоцінці як копінг-стратегії, задоволеність самореалізацією, змістом та умовами праці.

Отримані дані свідчать про можливість розширення психолого-консультативної та психотерапевтичної допомоги шкільним вчителям за рахунок індивідуально підібраної корекції особистісних чинників професійного вигоряння, мотивації праці, застосування продуктивних копінг-стратегій, оволодіння ефективними засобами міжособистісної взаємодії з іншими учасниками освітніх відносин. Подальшим напрямом дослідження може стати вивчення ефективності спеціально розроблених тренінгових занять із вчителями з розвитку у них соціальних компетенцій і навичок більш ефективної взаємодії з учасниками освітніх відносин.

Література:

1. Андрусик О.О. Розвиток емоційної стійкості майбутніх вчителів. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина»). 2023.* №14(32). С. 585–599. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-585-699

2. Пахомов І.В. Профілактика професійного та емоційного вигорання педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти: навчальний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. 114 с.

3. Якимчук І.П. Саморегуляція як чинник формування емоційної стійкості у майбутніх педагогів. *Вісник Національного університету оборони України*: зб-к наук. праць. Київ: НУОУ, 2021. Вип. 5 (63). С.141-148. DOI: 10.33099/2617-6858–21–63–5–141-147

4. Emotional Labor and Burnout among Teachers: A Systematic Review / A.Kariou, P.Koutsimani, A.Montgomery, O.Lainidi // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18. Article ID 12760. DOI:10.3390/ ijerph182312760

5. Floricica C.M., Tanase T., Antonia S. The effects of burnout on the professional activity of teachers. *Technium Social Sciences Journal*. 2022. Vol. 34. P. 430-440. DOI:10.47577/tssj. v34i1.7156

6. Friesen D.C., Shory U., Lamoureux Ch. The role of self-efficacy beliefs and inclusive education beliefs on teacher burnout. *Social Sciences & Humanities Open*. 2023. Vol. 8. №1. e100599. DOI:10.1016/j.ssaho.2023.100599

7. How Strongly Is Personality Associated with Burnout Among Teachers? AMeta-analysis / J.Roloff at al. *Educational Psychology Review*. 2022. Vol. 34. P. 1613-1650. DOI:10.1007/s10648-022-09672-7

8. Maslach C., Schaufeli W.B., Leiter M.P. Job burnout. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. P. 397-422. DOI:10.1146/annurev.psych.52.1.397

9. Mota A.I., Lopes J., Oliveira C. Burnout in Portuguese Teachers: A Systematic Review. *European Journal of Educational Research*. 2021. Vol. 10. №2. P. 693-703. DOI:10.12973/eu-jer.10.2.693

10. Profiles of Teachers' Work Engagement in Special Education: The Impact of Burnout and Job Satisfaction / A.Alexander-Stamatios at al. *International Journal of Disability, Development and Education*. 2022. Vol. 37. №2. P. 1-18. DOI:10.1080/1034912x.2022.2144810

11. Seibt R., Kreuzfeld S. Influence of Work-Related and Personal Characteristics on the Burnout Risk among Full- and Part-Time Teachers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18. №4. Article ID 1535. DOI:10.3390/ijerph18041535

12. Teacher stress and burnout in Australia: examining the role of intrapersonal and environmental factors / A.Carroll at al. *Social Psychology of Education*. 2022. Vol. 25. P. 441-469. DOI:10.1007/s11218-022-09686-7

13. Teachers' work engagement and burnout profiles: Associations with sense of efficacy and interprofessional collaboration in school / A.Holmström at al. *Teaching and Teacher Education*. 2023. Vol. 132. e104251. DOI:10.1016/j.tate.2023.104251

References:

1. Andrusyk, O. O. (2023). Rozvytok emocijnoi' stijkosti majbutnih vchyteliv [Developing emotional resilience of future teachers]. *Perspektyvy ta innovacii' nauky (Serija «Pedagogika». Serija «Psyhologija». Serija «Medycyna»), 14(32),* 585–599. Retrieved from https://doi.org/ 10.52058/2786-4952-2023-14(32)-585-699 [in Ukrainian]

2. Pahomov, I. V. (2024). *Profilaktyka profesijnogo ta emocijnogo vygorannja pedagogichnyh pracivnykiv zakladiv profesijnoi' (profesijno-tehnichnoi') osvity* [*Prevention of professional and emotional burnout of pedagogical staff of vocational (vocational and technical) education institutions]:* navchal'nyj posibnyk. Bila Cerkva: BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrai'ny [in Ukrainian]

3. Jakymchuk, I. P. (2021). Samoreguljacija jak chynnyk formuvannja emocijnoi' stijkosti u majbutnih pedagogiv [Self-regulation as a factor in the formation of emotional resilience in future teachers]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrai'ny: zb-k nauk. prac'*. Kyi'v: NUOU, 5 (63), 141-148. Retrieved from https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-63-5-141-147 [in Ukrainian]

4. Emotional Labor and Burnout among Teachers: A Systematic Review / A. Kariou, P. Koutsimani, A. Montgomery, O.Lainidi // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18. Retrieved from https://doi.org/10.3390/ijerph182312760 [in English]

5. Floricica, C. M., Tanase, T., Antonia, S. (2022). The effects of burnout on the professional activity of teachers. *Technium Social Sciences Journal*. Vol. 34, 430-440. Retrieved from https://doi.org/10.47577/tssj.v34i1.7156 [in English]

6. Friesen, D. C., Shory, U., Lamoureux, Ch. (2023). The role of self-efficacy beliefs and inclusive education beliefs on teacher burnout. *Social Sciences & Humanities Open*. Vol. 8, 1. e100599. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100599 [in English]

7. How Strongly Is Personality Associated with Burnout Among Teachers? AMeta-analysis / J. Roloff at al. *Educational Psychology Review*. 2022. Vol. 34, 1613-1650. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10648-022-09672-7 [in English]

8. Maslach, C., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*. Vol. 52, 397-422. Retrieved from https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397 [in English]

9. Mota, A. I., Lopes, J., Oliveira, C. (2021). Burnout in Portuguese Teachers: A Systematic Review. *European Journal of Educational Research*. Vol. 10, 2, 693-703. Retrieved from https://doi.org/10.12973/eu-jer.10.2.693 [in English]

10. Profiles of Teachers' Work Engagement in Special Education: The Impact of Burnout and Job Satisfaction / A. Alexander-Stamatios at al. *International Journal of Disability, Development and Education*. 2022. Vol. 37, 2, 1-18. Retrieved from https://doi.org/10.1080/1034912X.2022.2144810 [in English]

11. Seibt, R., & Kreuzfeld, S. (2021). Influence of Work-Related and Personal Characteristics on the Burnout Risk among Full- and Part-Time Teachers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Vol. 18, 4. Retrieved from https://doi.org/10.3390/ijerph18041535 [in English]

12. Teacher stress and burnout in Australia: examining the role of intrapersonal and environmental factors / A. Carroll at al. *Social Psychology of Education*. 2022, 25, 441-469. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s11218-022-09686-7 [in English]

13. Teachers' work engagement and burnout profiles: Associations with sense of efficacy and interprofessional collaboration in school / A. Holmström at al. *Teaching and Teacher Education*. 2023. Vol. 132. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.tate.2023.104251 [in English]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.96

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1107-1117

Баранова Анастасія Павлівна аспірант кафедри теорії та методики практичної психології факультету психологічної освіти, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, тел.: (048) 732-48-02 , https://orcid.org/0009-0002-9278-6540

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. Формування образу майбутнього – це критичний процес, що впливає на подальший особистісний розвиток та соціальні ролі молоді. В умовах війни, які породжують соціально-економічну нестабільність та інформаційний тиск, у юнаків може виникнути почуття невизначеності та страху перед майбутнім, що потребує уваги фахівців до психолого-педагогічних аспектів даної проблеми.

Уявлення власного майбутнього в юнацькому віці є одним із ключових елементів процесу самовизначення та соціалізації. У цей період у молодих людей виникає потреба визначити свій життєвий шлях з усіма його цілями,цінностями, прагненнями, бажаннями, домаганнями, що відбивається на їхньому особистісному розвитку та соціальній активності. Сучасні дослідження наголошують, що уявлення про майбутнє у юнацькому віці пов'язане з рівнем особистісної зрілості, самооцінкою, емоційною стійкістю та життєвими установками. Тим не менш, в сучасних умовах, підлітки та юнаки стикаються з низкою викликів, які ускладнюють процес усвідомленого планування майбутнього.

Актуальність дослідження продиктована також збільшенням кількості молоді, схильної до песимістичних поглядів на майбутнє. Дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, наголошують, що уявлення про майбутнє відіграють вирішальну роль у формуванні ідентичності та життєвих установок. В рамках даної статті, важливо виявити основні причини та закономірності, що впливають на становлення образу майбутнього в юнацькому віці.

Отже, у зв’язку зі швидкими соціальними та економічними змінами, що призводять до зростання невизначеності та збільшення вимог до психологічної стійкості молодого покоління, важливим є дослідження чинників, що впливають формування позитивного та реалістичного образу майбутнього у юнаків.

Ключові слова: образ майбутнього, уявлення про майбутнє, юнацький вік, планування майбутнього, військовий стан.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Baranova Anastasiia Pavlivna Postgraduate student of the Department of Theory and Methods of Practical Psychology, Faculty of Psychological Education, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, tel.: (048) 732-48-02, https://orcid.org/0009-0002-9278-6540

PSYCHOSOCIAL FACTORS AFFECTING THE FORMATION OF THE IMAGE OF THE FUTURE IN YOUTH

Abstract. The formation of the image of the future is a critical process that affects the further personal development and social roles of young people. In the conditions of war, which generate socio-economic instability and informational pressure, young people may have a feeling of uncertainty and fear of the future, which requires the attention of specialists to the psychological and pedagogical aspects of this problem.

Imagining one's own future in youth is one of the key elements in the process of self-determination and socialization. During this period, young people have a need to determine their life path with all its goals, values, aspirations, desires, and demands, which affects their personal development and social activity. Modern studies emphasize that the idea of the future in youth is related to the level of personal maturity, self-esteem, emotional stability and life attitudes. Nevertheless, in modern conditions, teenagers and young men face a number of challenges that complicate the process of conscious planning for the future.

The relevance of the study is also dictated by the increase in the number of young people prone to pessimistic views of the future. Studies of domestic and foreign scientists emphasize that ideas about the future play a decisive role in the formation of identity and life attitudes. Within the framework of this article, it is important to identify the main reasons and patterns affecting the formation of the image of the future in youth.

Therefore, in connection with rapid social and economic changes, which lead to the growth of uncertainty and increased requirements for the psychological stability of the young generation, it is important to study the factors that influence the formation of a positive and realistic image of the future among young people.

Keywords: image of the future, idea of the future, youth, future planning, military status.

Постановка проблеми. Юнацький вік, що охоплює період від 16 до 19 років, характеризується активним становленням особистої та соціальної ідентичності, прагненням до незалежності, а також осмисленням власного місця у світі та ролі в суспільстві. У цей період юнаки і дівчата стикаються з необхідністю будувати своє майбутнє, формуючи його «позитивний» чи «негативний образ». Проте, уявлення про майбутнє в цей період залежать від багатьох факторів — соціальних, культурних, психологічних та економічних,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

які можуть як допомагати молодій людині, так і викликати тривогу або розгубленість.

Сучасні дослідження вказують на зростання невизначеності та тривожності серед молоді в зв'язку з швидкими соціальними змінами, економічною нестабільністю та складністю професійного самовизначення. Зокрема, у сучасних українських умовах молоді люди стикаються з високим рівнем соціального тиску та потребою досягати значущих результатів у навчанні та професії. Багато хто з них відчуває невпевненість щодо своїх життєвих перспектив, що може негативно впливати на мотивацію до саморозвитку та пошук власного життєвого шляху.

Психологічні дослідження підтверджують, що позитивне уявлення про майбутнє є важливим чинником, який сприяє адаптації та підвищенню стійкості до життєвих труднощів. Навпаки, відсутність чіткого образу майбутнього може стати причиною тривожності, зниженої самооцінки та проблем у побудові кар’єрних та особистісних цілей. Складність цієї теми також полягає у швидких змінах, які відбуваються у світі праці, що вимагають від молоді нових навичок та гнучкості. Крім того, сучасні технології, зокрема соціальні мережі, впливають на очікування молодих людей, створюючи іноді нереалістичні уявлення про життєвий успіх.

Актуальність дослідження формування уявлення про майбутнє в юнацькому віці зумовлена необхідністю пошуку підходів до психологічної та освітньої підтримки молоді. Зокрема, важливим є створення програм, які допоможуть юнакам і дівчатам розвинути впевненість у своїх силах, навчать планувати майбутнє та ставити досяжні цілі, зберігаючи при цьому позитивний настрій і готовність до подолання життєвих викликів. Тому дослідження цього питання має не лише теоретичне, але й практичне значення, адже сприяє розробці методик, що допоможуть у соціалізації та адаптації сучасної молоді в умовах невизначеного майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування уявлення особистості про своє майбутнє та його складові, висвітлювали такі українські науковці С. Д. Максименко, М. В. Семиліт, (життєвий шлях), І. С. Попович (модель майбутнього), О. В. Максим, О. В. Москаленко (смисложиттєві орієнтації), М. С. Дворник, О. А. Бакаленко, Т. В. Циганчук, О. М. Васильченко, К. П. Гавриловська та інші.

Зокрема в юнацькому віці О. В. Посацький, Т. В. Кравченко, І. Ю. Філіппова (образ майбутнього), Р. М. Хавула, І. В. Комар, Є. І. Головаха, Т. Д. Щербан, С. В. Харченко, І. В Корчікова, О. В. Діденко, В. Г. Панок, Г. В. Рудь, Т. М. Титаренко (життєва перспектива), О. М. Гріньова (життєві завдання), С. І. Бабатіна (життєва стратегія), М. І. Гладкевич (життєві плани), О. В. Зазимко (самопроектування) та інші.

Серед них зарубіжні науковці К. Г. Юнг, А. Адлер, В. Франкл, Е. Еріксон, Дж. Келлі, Ж. Нюттен та інші

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Згідно з Е. Еріксоном, процес формування образу майбутнього тісно пов'язаний з розвитком особистісної ідентичності. Він виділяє юнацький вік як критичний період, протягом якого людина починає усвідомлювати свої прагнення та амбіції [13].

Також, існує погляд на образ майбутнього у ранній юності як на складне інтегративне утворення, яке охоплює ціннісні орієнтації, перші життєві плани, плановані та очікувані події, елементи рефлексії та самооцінки, засвоєні стереотипи поведінки, настанови та емоційне ставлення до майбутнього, заснованим О.В. Посацьким [5].

Ще одним важливим феноменом в розгляданні уявлення особистості про своє майбутнє є життєва перспектива, змістовим аспектом якого є ціннісні орієнтації. (Головаха 2003; Левенець 2006; Хавула, 2015; Рева, 2015) За Е. І. Головахою, «життєва перспектива» - це цілісна картина майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку програмованих й очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність й індивідуальний сенс свого життя [1].

У підході І. С. Поповича, конструювання моделі очікуваного майбутнього можна розглядати як побудований особистістю проект результату. Цей проект є своєрідним передбаченням, що реалізується через прогностичну функцію соціальних очікувань особистості [4].

На думку Т. В. Кравченко та М.В. Семиліт, робота особистості зі своїм майбутнім - це насамперед робота з образами уяви та вивільнення образів уяви, сприяє побудові людиною власного майбутнього, що дійсно відповідає її потребам. Для того, щоб запобігти реалізації батьківських інтроектованих програм, особистості необхідно звільнитись та усвідомити власні бажання щодо майбутнього життя [3],[8].

Отже, в сучасній психології поки що не існує якогось конкретного визначення образу майбутнього. І, враховуючи складність та багатогранність цього феномену, це не здається дивним. Здійснюючи аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, можна визначити, що уявлення про своє майбутнє, та, в цілому, аспект майбутнього можна досліджувати як в контексті роботи уяви, так і як комплекс інших психологічних утворень, таких як: ціннісні орієнтації, перші життєві плани, плановані та очікувані події, елементи рефлексії та самооцінки, засвоєні стереотипи поведінки, настанови та емоційне ставлення до майбутнього.

Мета статті - аналіз особливостей формування образу майбутнього в умовах військового стану у юнаків та вивчення психологічних та соціальних факторів, які визначають уявлення свого майбутнього в юнацькому віці

Виклад основного матеріалу.

Ж. Нюттен вважав, що образ майбутнього є однією з центральних структур, що керують поведінкою людини і впливають на вибір життєвих цілей та напрямків. Нюттен запропонував теорію мотивації, яка ставить у центр поняття "майбутньоорієнтованих цілей" [14].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Основні аспекти концепції Нюттена**:**

1. Мотивація, орієнтована на майбутнє є одним з основних джерел мотивації, і вони дають особистості стимул до дії. Він підкреслював, що цілі, пов'язані з майбутнім, є структурою, яка допомагає організовувати думки, емоції та поведінку, орієнтуючи людину на досягнення результатів, що важливі для неї.

2. Особистісні цілі та бажання як спосіб, яким людина надає сенс своєму життю. Він вважав, що уявлення про майбутнє включають як близькі, так і віддалені перспективи. Короткострокові цілі допомагають підтримувати актуальну мотивацію, тоді як довгострокові цілі забезпечують глибинне відчуття спрямованості.

3. Концепція майбутнього часу як здатність до планування і створення образу майбутнього відрізняє людей від інших істот. Він досліджував, як людина здатна абстрагуватися від сьогодення і будувати уявлення про бажане майбутнє, яке сприяє її розвитку і формує смисложиттєві орієнтири.

4. Майбутнє як структурний елемент життєвого досвіду допомагає людині інтегрувати минулий досвід із планами на майбутнє, формуючи таким чином цілісний образ себе. Людина розвиває свої життєві цілі через особистісні уявлення про майбутнє, що дає їй змогу проактивно впливати на своє життя.

Окрім концепції Ж. Нюттена, важливим внеском в дослідження уявлення про майбутнє в юності, була запропонувана теорія психосоціального розвитку, запропонована Еріком Еріксоном. Згідно з його концепцією, життєвий шлях особистості складається з восьми стадій, кожна з яких має свій центральний конфлікт. У юнацькому віці, який Еріксон назвав періодом «ідентичність проти розмитості ролей», головним завданням є розвиток власної ідентичності, або самоідентифікації. Саме в цей період формується уявлення про майбутнє, яке тісно пов'язане з відчуттям власного «Я» і розумінням свого місця в суспільстві [13].

К. Юнг, розробляючи свою аналітичну психологію, також наголошував не лише на внутрішніх аспектах психіки, але й на впливі соціальних факторів на формування особистості та її уявлення про майбутнє. Хоча К. Юнг був більше зосереджений на індивідуальній психіці, він розглядав і те, як суспільні структури, культура, колективні міфи та архетипи впливають на формування особистості. Уявлення людини про майбутнє, за К. Юнгом, неможливо повністю зрозуміти без урахування соціального середовища, яке формує її світогляд, цінності та поведінку. Вчений звертав увагу на соціальні ролі, які суспільство нав'язує особистості, і на те, як ці ролі впливають на її розвиток і уявлення про майбутнє. Він розумів, що, вступаючи в суспільство, людина змушена виконувати певні соціальні ролі, які мають на меті забезпечити стабільність і впорядкованість суспільного життя. Однак, ці ролі також можуть бути джерелом внутрішнього конфлікту, особливо якщо вони суперечать індивідуальним прагненням і підсвідомим установкам людини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Варто також зазначити, що К. Юнг використовував термін «персона» для опису соціальної маски, яку носить людина, щоб відповідати очікуванням суспільства. На його думку, персона є необхідною для соціальної адаптації, але якщо людина надто ідентифікується з нею і не визнає своїх справжніх прагнень і цінностей, це може призвести до кризи ідентичності. У такому випадку уявлення про майбутнє буде зумовлене радше зовнішніми соціальними очікуваннями, аніж внутрішніми індивідуальними цінностями, що може викликати відчуття невдоволення і втрату сенсу життя [11].

Український психолог і дослідник М. Семиліт, приділяв значну увагу вивченню життєвого шляху особистості, розглядаючи його як складний процес розвитку, в якому образ майбутнього відіграє ключову роль. У своїх дослідженнях Семиліт вивчав, як уявлення про майбутнє впливає на формування життєвих цілей, мотивацію та здатність особистості будувати власний життєвий сценарій. Його науковий підхід ґрунтується на тому, що життєвий шлях особистості є безперервним процесом самопізнання, в якому кожен новий досвід інтегрується у цілісну структуру особистості. За його концепцією, уявлення про майбутнє визначає, якими бачить людина свої життєві перспективи, яких цінностей вона дотримується і які життєві пріоритети встановлює. Особливо важливим цей аспект є для юнацького віку, коли особистість перебуває на етапі формування своєї ідентичності і самовизначення. Семиліт підкреслював, що в юності образ майбутнього має значний вплив на вибір професії, стиль життя та особисті стосунки.

Також, М. Семиліт у своїх дослідженнях приділяв значну увагу ролі уяви у формуванні образу майбутнього в юнацькому віці, підкреслюючи, що уява є одним із ключових психологічних механізмів, який допомагає молодим людям створювати життєві плани, визначати свої життєві орієнтири та підходи до вирішення особистих і професійних завдань [8].

Подібної думки притримувалась і Т.В. Кравченко, звертаючи увагу на те, що уява в юнацькому віці є потужним інструментом для створення позитивного образу майбутнього. На її думку, уява допомагає молоді встановлювати чіткі життєві цілі, будувати мрії та надії, що є важливими мотивуючими факторами. Кравченко вважала, що уява не тільки стимулює процес самопізнання, але й слугує джерелом натхнення, яке дозволяє молодим людям долати життєві труднощі, шукаючи нові можливості для самореалізації.

Науковиця також підкреслювала, що уява сприяє розвитку креативності та інноваційного мислення, що є важливим у сучасному світі, де молоді люди повинні швидко адаптуватися до нових умов. На думку дослідниці, уява дозволяє юнакам побачити різні варіанти майбутнього і створити стратегії для досягнення поставлених цілей. Вона зазначала, що молодь, яка активно користується своєю уявою для візуалізації майбутнього, більш мотивована і краще готова до того, щоб перетворювати свої мрії на реальність [3].

Дослідник І.С. Попович розглядає модель майбутнього як багатовимірний конструкт, який включає уявлення про бажані цілі, можливі перешкоди та особистісні ресурси, необхідні для їх досягнення. Він вважає, що для молодих людей уявлення про майбутнє формується не тільки на основі раціональних планів, але й завдяки особистим цінностям, внутрішнім переконанням і соціальному контексту. І.С. Попович підкреслює, що модель майбутнього є психологічним орієнтиром, який спрямовує людину і визначає її життєву стратегію. На думку Поповича, мотивація і наявність особистісних ресурсів є ключовими для формування позитивної моделі майбутнього. Він досліджував, як такі особистісні якості, як самооцінка, впевненість у собі та стресостійкість, впливають на здатність молоді ставити перед собою амбітні цілі і долати труднощі на шляху до їх досягнення. Попович наголошував, що юнаки з високою мотивацією і добре розвиненими внутрішніми ресурсами краще орієнтуються у своїх майбутніх планах, оскільки вони мають чіткіші уявлення про свої сильні сторони і знають, як їх використовувати для досягнення життєвих цілей. Попович приділяв значну увагу соціальним чинникам, які формують уявлення про майбутнє у молоді. Він вважав, що соціальне середовище, включаючи сім'ю, освітні установи та найближче оточення, відіграє вирішальну роль у формуванні майбутніх життєвих орієнтацій. Дослідник наголошував, що позитивне середовище сприяє розвитку впевненості та амбітності у молоді, тоді як нестабільне або негативне середовище може створювати відчуття невизначеності і тривожності щодо майбутнього [4].

Образ майбутнього як складний психологічний конструкт, який включає уявлення, цілі, цінності та очікування, пов'язані з життєвими перспективами також вивчає українська дослідниця І.Ю. Філіппова. За її концепцією, образ майбутнього є одночасно результатом усвідомленого планування і підсвідомих прагнень, які закладені в особистісних рисах, внутрішній мотивації та досвіді людини. Філіппова підкреслює, що формування образу майбутнього допомагає молодій людині вибудовувати свої життєві пріоритети і краще орієнтуватися в сучасному світі, де важливу роль відіграють самовизначення і здатність до адаптації. Філіппова звертає увагу на психологічні особливості, які визначають, яким саме буде образ майбутнього у підлітків і юнаків. Вона досліджувала такі аспекти, як самооцінка, рівень мотивації до досягнень, здатність до саморефлексії та емоційна стійкість. На її думку, молоді люди з високою самооцінкою та позитивним ставленням до себе частіше створюють реалістичний і мотивуючий образ майбутнього, що допомагає їм зберігати оптимізм і цілеспрямованість у досягненні життєвих цілей.

Це одним вагомим аспектом дослідження І. Ю. Філіппової є негативні психологічні стани, такі як тривожність і невпевненість у собі та їх вплив на уявлення про майбутнє. Вона виявила, що тривожні юнаки частіше мають

нечітке або навіть негативне бачення майбутнього, що може призводити до уникання планування або зниження амбіцій. Дослідниця рекомендує застосування методів психологічної підтримки і розвитку стресостійкості для того, щоб молодь змогла подолати ці бар'єри і сформувати здоровий, цілісний образ свого життєвого шляху. Також, нею було підкреслено важливість соціального середовища та родинної підтримки у формуванні образу майбутнього. За її концепцією, родина є основним джерелом цінностей, норм і переконань, які молоді люди інтегрують у своє уявлення про майбутнє. У сімейному середовищі, де існує підтримка і розуміння, молоді люди формують більш стабільний і позитивний образ майбутнього, тоді як відсутність такої підтримки може призводити до невпевненості та тривожності щодо життєвих перспектив.

Під поле зору досліджень І.Ю. Філіппової також потрапила роль взаємин із друзями та соціальними групами, вказуючи, що позитивне соціальне середовище сприяє зростанню впевненості у своїх силах і посиленню мотивації до досягнення успіху. На її думку, підлітки та юнаки, які відчувають підтримку і заохочення з боку свого найближчого оточення, краще розвивають свій потенціал і з більшою ймовірністю формують чіткі уявлення про майбутнє [9].

Як і попередні науковці, про яких йшла мова в даній статті, І.Ю. Філіппова також наголошує на важливості уяви в процесі формування образу майбутнього. Вона вважає, що уява дозволяє підліткам і юнакам моделювати різні життєві сценарії, обирати найкращі з них і мріяти про свої майбутні досягнення. Вона підкреслює, що уява стимулює розвиток креативності та відіграє важливу роль у плануванні життєвих цілей. У своїх дослідженнях Філіппова доводить, що уява допомагає молоді долати страхи і невизначеність, пов'язані з майбутнім, формуючи позитивне бачення свого життєвого шляху.

Ще один важливий погляд на конструювання образу майбутнього, належить Р.М. Хавулі. Вчений підкреслює, що його формування уявлень про своє майбутнє, відбувається в конкретному індивідуальному контексті та залежить від суб'єктивного досвіду особистості. Автор розглядає методи дослідження форм і стратегій побудови ментальних репрезентацій та засобів конструювання образів майбутнього, наголошуючи на перевагах психосемантичного підходу в діагностиці індивіда як носія суб'єктивного досвіду [2].

На думку Т. М. Титаренко вивчала життєві завдання як спосіб, завдяки якому особистість моделює власне майбутнє, досягаючи самоздійснення. Особистість розглянуто в контексті сучасного нестабільного соціуму, на перетині соціального та індивідуального світів. Розроблено методику діагностики життєвих завдань і визначено специфіку постановки завдань благополучною і проблемною молоддю. Показано, яким чином життєві

завдання можуть ставати чинником самореалізації в сімейній, професійній та інших сферах життя.

У монографії "Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості" Т. М. Титаренко підкреслює, що життєві завдання є способом операціоналізації найкардинальніших життєвих домагань, що забезпечують самоздійснення. У завданнях певним чином синтезується актуальне ставлення людини до світу, життя і смерті, минулого і майбутнього, і відшукується форма втілення бажаної якості життя, якого людина варта, яке відчуває для себе достойним.

Таким чином, дослідження Т. М. Титаренко демонструють тісний зв'язок між життєвими завданнями та образом майбутнього особистості. Нею було показано, що через постановку життєвих завдань особистість моделює своє майбутнє, досягаючи самоздійснення та гармонійного розвитку в різних сферах життя [12].

В останні роки, особливо в умовах війни в Україні, дослідження образу майбутнього в юнацькому віці набули особливої актуальності. Науковці та дослідницькі організації зосередили увагу на вивченні того, як військові дії впливають на життєві перспективи, ціннісні орієнтації та психологічний стан молоді.

Дослідниці Л.О. Котлова, Долінчук І.О. та І.О. Ілющенко аналізують, як війна вплинула на психічне здоров'я української молоді. Виявлено підвищений рівень тривожності, емоційної нестабільності та невпевненості у майбутньому серед молодих людей. Ці фактори безпосередньо впливають на їхні уявлення про майбутнє та життєві плани [7].

Висновки.

1. Юнацький образ майбутнього значною мірою базується на цінностях і сенсах, які молодь надає життєвим цілям, що впливають на вибір особистих та професійних шляхів.

2. Сучасні події та соціальні обставини (зокрема війна, економічна нестабільність) суттєво впливають на життєві перспективи, часто змушуючи молодь переосмислювати свої плани та орієнтуватися на короткострокові цілі.

3. Юнаки, які мають чіткі життєві цілі, здатні формувати більш позитивний та стабільний образ майбутнього, що сприяє проактивній життєвій позиції та самореалізації.

4. Родинні цінності та підтримка сприяють формуванню більш стабільного образу майбутнього, допомагаючи молоді відчувати впевненість у своїх життєвих орієнтирах.

5. Рівень тривожності та здатність до емоційної саморегуляції впливають на те, наскільки позитивним чи негативним є уявлення молодих людей про власне майбутнє.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Головаха Є.І. Життєва перспектива та професійне самовизначення молоді: монографія / Є.І. Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 143 с.
2. Гриник І.Я. Феномен образу в психологічній науці: аналітичний погляд, сутність та особливості прояву / І.Я. Гриник, Р.М. Хавула. Габітус. – 2022. – Вип. 37. – С. 85–89. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2022_37_17.
3. Кравченко Т.В. Образ майбутнього як фактор особистісного самовизначення старшокласників / Т.В. Кравченко. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д.Г., 2011. – Вип. 15, кн. 1. – С. 36–43.
4. Попович І.С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього / І.С. Попович. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2015. – Вип. 6. – С. 145–154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2015_6_26.
5. Посацький О.В. Місце проживання як чинник формування образу майбутнього в юнацькому віці: теоретичний аналіз / О.В. Посацький. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2013. – Вип. 3. – С. 137–144. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_3_20.
6. Посацький О.В. Особливості образу майбутнього в юнацькому віці / О.В. Посацький. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка / За ред. С.Д. Максименка. – К.: [б. в.], 2004. – Т. 6, вип. 3. – С. 264–272.
7. Психічне здоров'я молоді в умовах воєнного стану / Л.О. Котлова, І.О. Долінчук, І.О. Ілющенко. Габітус. – 2023. – № 53. – С. 63–68.
8. Семиліт М.В. Детермінанти вибору життєвого шляху особистості / М.В. Семиліт. Перший всеукраїнський конгрес із соціальної психології. Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи– К., 2010. – С. 21–25.
9. Філіппова І.Ю. Образ майбутнього в поглядах сучасної української молоді / І.Ю. Філіппова. Україна та Польща: теоретичні проблеми соціокультурного процесу й практика формування діалогічної поведінки молоді: колективна монографія / За ред. Л.В. Засєкіної, І.Ю. Філіппової. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – Розд. 2.1. – С. 44–60.
10. Хавула Р.М. Життєва перспектива особистості в юнацькому віці / Р.М. Хавула. Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 11. – С. 343–348. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_11_51.
11. Юнг К.І. Архетипи і колективне несвідоме / К.І. Юнг; перекл. з нім. Катерина Котюк ; наук. ред. укр. вид. Олег Фешовець. – 2-ге опрац. вид. – Львів: Астролябія, 2018. – 608 с.
12. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості: наук. монографія / Т.М. Титаренко, О.Г. Злобіна, Л.А. Лєпіхова та ін.; за наук. ред. Т.М. Титаренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.
13. Erikson, E. Identity and the life cycle / E. Erikson. – New York: Norton, 1980. – 192 p.
14. Nuttin, J. Future Time Perspective and Motivation / J. Nuttin. – Leuven: Leuven University Press; Hillsdale: Associates, 1985. – 456 p.

References:

1. Holovakha, Y.I. (1998). *Zhyttieva perspektyva ta profesiine samovyznachennia molodi: monohrafiia [Life perspective and professional self-determination of youth: monograph]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Hrynyk, I.I., & Khavula, R.M. (2022). *Fenomen obrazu v psykholohichnii nautsi: Analitychnyi pohliad, sutnist ta osoblyvosti proiavu [The phenomenon of image in psychological science: Analytical view, essence, and features of manifestation]*. Odesa: Habitus [in Ukrainian].

3. Kravchenko, T.V. (2011). *Obraz maibutnoho yak faktor osobystisnoho samovyznachennia starshoklasnykiv [Future image as a factor of personal self-determination of senior students]*. Kamianets-Podilskyi: Zbirnyk naukovykh prats [in Ukrainian].

4. Popovych, I.S. (2015). *Konstruiuvannia osobystistiu modeli ochikuvanoho maibutnoho [Constructing a model of the expected future by personality]*. Kherson: Naukovyi visnyk [in Ukrainian].

5. Posatskyi, O.V. (2013). *Mistse prozhyvannia yak chynnyk formuvannia obrazu maibutnoho v yunatskomu vitsi: Teoretychnyi analiz [Place of residence as a factor in shaping the future image in adolescence: Theoretical analysis]*. Kyiv: Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky [in Ukrainian].

6. Posatskyi, O.V. (2004). *Osoblyvosti obrazu maibutnoho v yunatskomu vitsi [Features of the future image in adolescence]*. S.D. Maksymenko (Ed.) Kyiv: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka [in Ukrainian].

7. Kotlova, L.O., Dolinchuk, I.O., & Iliushchenko, I.O. (2023). *Psykhichne zdorovia molodi v umovakh voiennoho stanu [Mental health of youth under martial law]*. Odesa: Habitus [in Ukrainian].

8. Semylit, M.V. (2010). *Determinanty vyboru zhyttievoho shliakhu osobystosti [Determinants of choosing the life path of a personality]*. Kyiv: Sotsialno-psykholohichna nauka tretoho tysiacholittia: Dosvid, vyklyky, perspektyvy [in Ukrainian].

9. Filippova, I.I. (2016). *Obraz maibutnoho v pohliadakh suchasnoi ukrainskoi molodi [Future image in the views of modern Ukrainian youth]*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

10. Khavula, R.M. (2015). *Zhyttieva perspektyva osobystosti v yunatskomu vitsi [Life perspective of personality in adolescence]*. Drohobych: Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [in Ukrainian].

11. Yunh, K.I. (2018). *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]*. (Kateryna Kotiuk, Trans). Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].

12. Tytarenko, T.M., Zlobina, O.H., & Liepikhova, L.A. (2012). *Yak buduvaty vlasne maibutnie: Zhyttievi zavdannia osobystosti: Naukovyi monohrafiia [How to build your future: Life tasks of a personality: Scientific monograph]*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].

13. Erikson, E. (1980). *Identity and the life cycle*. New York: Norton [in English].

14. Nuttin, J. (1985). *Future Time Perspective and Motivation*. Leuven: Leuven University Press; Hillsdale: Associates [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9.072;159.923

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1118-1129

Белов Олександр Олександрович доктор медичних наук, доцент, професор ЗВО кафедри медичної психології та психіатрії, Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (067)863-68-27, http://orcid.org/0000-0002-0156-0777

Новицький Андрій Валерійович викладач кафедри медичної психології та психіатрії, Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (063)804-46-35, http://orcid.org/0009-0008-6749-6115

Лукаш Нікіта Дмитрович здобувач вищої освіти, Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (097) 788-75-58, http://orcid.org/0009-0004-8602-2872

ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СТРЕСУ ВІЙНИ

Анотація. Феномен посттравматичного зростання є перспективним засобом протидії потужному стресу війни в Україні. Студенти медичних закладів вищої освіти піддаються дії значного інформаційного і стресового навантаження, що у поєднанні зі стресом війни створює додаткові загрози виникнення психічних порушень та соціально-психологічної дезадаптації, і визначає потребу у вивченні факторів, що сприяють посттравматичному зростанню.

Метою дослідження було вивчити особливості посттравматичного зростання у студентської молоді в умовах стресу війни з урахуванням характеристик психологічної прив'язаності. Проведено обстеження 152 здобувачів вищої медичної освіти I-VI курсів з використанням опитувальників PTGI та SAQ. Виявлено, що 26,3% обстежених перенесли дуже важкий стрес, 42,8% – важкий, 23,7% – помірний і 7,2% – легкий. Не виявлено значущих розбіжностей у показниках посттравматичного зростання за жодною сферою при різній важкості стресу. Встановлено більш високі показники впевненості в собі у здобувачів вищої освіти з високим рівнем посттравматичного зростання: 4,05±0,68 балів проти 3,60±0,76 балів у здобувачів з низьким рівнем зростання ($p<0,0001$). У студентів з низьким рівнем посттравматичного зростання виявлено значуще вищі показники дискомфорту від близькості: 3,82±0,95 балів проти 3,46±0,95 балів ($p<0,05$) та потреби у схваленні: 3,23±1,03 балів проти 2,82±0,90 балів ($p<0,05$). Здобувачам з низьким рівнем

посттравматичного зростання був притаманний уникаючий тип прив'язаності: 3,14±0,76 балів проти 2,83±0,73 балів ($p<0,05$). Встановлено наявність значущих прямих кореляційних зв’язків показника впевненості в собі з усіма факторами посттравматичного зростання, та зворотних кореляційних зв’язків показників дискомфорту від близькості, потреби у схваленні, поглиненості відносинами, уникаючого і тривожного типів прив’язаності – з окремими сферами посттравматичного зростання. Необхідні подальші дослідження для виявлення актуальних факторів посттравматичного зростання у студентської молоді в умовах стресу війни.

Ключові слова: посттравматичне зростання, прив’язаність, студенти медичних закладів освіти, стрес війни.

Belov Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Medical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Medical Psychology and Psychiatry, National Pirogov Memorial Medical University, Pirogova St., 56, Vinnytsya, 21018, tel.: (067) 863-68-27, https://orcid.org/0000-0002-0156-0777

Novytskyi Andrii Valerijovych Teacher of the Department of Medical Psychology and Psychiatry, National Pirogov Memorial Medical University, Pirogova St., 56, Vinnytsya, 21018, tel.: (063)804-46-35, http://orcid.org/0009-0008-6749-6115

Lukash Nikita Dmytrovych Student of National Pirogov Memorial Medical University, Pirogova St., 56, Vinnytsya, 21018, tel.: (097)788-75-58, http://orcid.org/0009-0004-8602-2872

POSTTRAUMATIC GROWTH OF STUDENTS YOUTH IN WARTIME STRESS

Abstract. The phenomenon of posttraumatic growth is a promising means of counteracting the powerful stress of the war in Ukraine. Medical students are exposed to a significant information and stress load, which, in combination with the stress of war, creates additional threats of mental disorders and socio-psychological maladaptation, and determines the need to study factors that contribute to posttraumatic growth.

The aim of the study was to study the features of posttraumatic growth in student youth under the stress of war, taking into account the characteristics of psychological attachment. An examination of 152 students of higher medical education of the I-VI courses was conducted using PTGI and SAQ questionnaires. It was found that 26.3% of the examined experienced very severe stress, 42.8% – severe, 23.7% – moderate and 7.2% – mild stress. No significant differences were found in posttraumatic growth indicators in any field with different severity of stress.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Higher indicators of self-confidence were established in those who obtained higher education with a high level of posttraumatic growth: 4.05±0.68 points versus 3.60±0.76 points in those who obtained a low level of growth ($p<0.0001$). In students with a low level of posttraumatic growth, significantly higher indicators of discomfort from intimacy were found: 3.82±0.95 points versus 3.46±0.95 points ($p<0.05$) and need for approval: 3.23±1, 03 points versus 2.82±0.90 points ($p<0.05$). The achievers with a low level of posttraumatic growth had an inherent avoidant type of attachment: 3.14±0.76 points versus 2.83±0.73 points ($p<0.05$). The presence of significant direct correlations of the self-confidence indicator with all factors of post-traumatic growth, and inverse correlations of indicators of discomfort from closeness, need for approval, absorption in relationships, avoidant and anxious types of attachment – with separate areas of post-traumatic growth were established. Further research is needed to identify relevant factors of post-traumatic growth in student youth under the stress of wartime.

Keywords: posttraumatic growth, attachment, medical students, wartime stress

Постановка проблеми. Війна в Україні зумовила різке зростання стресового навантаження на населення. Стрес війни є одним з найпотужніших психотравмуючих чинників, тісно асоційованим з виникненням психопатологічних порушень, погіршенням якості життя і психосоціального функціонування та розвитком соціально-психологічної дезадаптації [1-3]. Стресу війни притаманні масовість впливу, тотальний характер ураження і значна глибина порушень психіки, що робить його однією з найбільших загроз для здоров'я окремої людини, нації та суспільства [4-6].

В умовах дії потужного соціального стресу особливої актуальності набувають питання підвищення стресостійкості, здатності особистості долати наслідки важкого стресу без серйозних наслідків для психіки та порушень психосоціального функціонування. Перспективним шляхом подолання негативних наслідків важкого стресу і відновлення нормального психосоціального функціонування є феномен посттравматичного зростання (ПТЗ). Під ПТЗ розуміють «позитивні психологічні зміни, що виникають у результаті боротьби з травмою або дуже складними ситуаціями» [7]. Концепція ПТЗ була запропонована Tedeschi R.G. і Calhoun L.G. у 1995 році [8], і активно розвивається протягом останніх десятиліть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі ПТЗ розглядається як окремий психологічний феномен, не тотожний позитивному ставленню до проблем або їх ігноруванню; він передбачає адекватне переживання травматичної ситуації з опором на психологічні ресурси, сильні сторони особистості та адаптивність, що дозволяє перетворювати кризу на потенціал для позитивних особистісних змін [9-11]. Базова концепція ПТЗ розглядає п'ять сфер, у яких реалізується ПТЗ:

розвиток більш глибоких стосунків з іншими людьми, відкритість до нових можливостей, краще відчуття особистої сили, більш сильне почуття змін у духовній сфері, а також більше цінування життя [12]. Хоча вважається, що переважна більшість людей, які перенесли важкий стрес, адаптуються до цього, і згодом демонструють позитивний досвід подолання психологічних наслідків перенесеного стресу принаймні в окремих сферах, сам по собі досвід кризової ситуації не призводить до об'єктивного покращення психологічного функціонування [13-15]. У цьому зв'язку особливу увагу дослідників привертає пошук факторів, які сприяють або перешкоджають ПТЗ, зокрема, зумовлюють трансформацію життєвих наративів після перенесеного травматичного досвіду в конкретні зміни у рисах особистості [10, 16, 17].

Навчання у медичному закладі вищої освіти (МЗВО) пов'язане з високим інформаційним і стресовим навантаженням та значним ризиком соціально-психологічної дезадаптації [18, 19]. Синергічний вплив несприятливих психологічних чинників навчання у МЗВО з актуальним стресом війни визначає необхідність дослідження зв'язку ПТЗ з різними аспектами соціально-психологічного функціонування студентської молоді. Результати таких досліджень можуть бути підґрунтям для розробки персоналізованих заходів з психологічної підтримки і покращення опору потужному соціальному стресу війни в Україні.

Мета статті: вивчити особливості посттравматичного зростання у студентської молоді в умовах стресу війни з урахуванням характеристик психологічної прив'язаності.

Виклад основного матеріалу. З дотриманням принципів біомедичної етики на підставі інформованої згоди протягом жовтня-листопада 2024 року було проведено анонімне обстеження 152 здобувачів вищої медичної освіти, які навчалися на I-VI курсах Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова за денною формою навчання за спеціальностями «Медицина», «Педіатрія» та «Медична психологія». Серед обстежених було 28 чоловіків (18,4%) та 124 жінки (81,6%). Середній вік усіх здобувачів склав 18,9±2,1 років, чоловіків 19,3±2,3 років, жінок 18,8±2,1 років.

Обстеження проведено з використанням спеціально розробленої анкети, опитувальника The Posttraumatic Growth Inventory (PTGI) [12] та Опитувальника оцінки стилю прив'язаності (SAQ) [20].

Статистичний аналіз включав описову статистику, аналіз розбіжностей у показниках за допомогою непараметричного тесту Манна-Уїтні, та кореляційний аналіз за допомогою методу рангових кореляцій Спірмена. Прийнятним рівнем статистичної значущості розбіжностей і кореляцій вважали 95% ($p<0,05$).

Серед обстежених нами були виділені чотири групи за суб'єктивною оцінкою важкості найбільш тяжкого стресу, перенесеного індивідом протягом життя: легкого стресу (чисельністю 11 осіб), помірного стресу (36 осіб), важкого стресу (65 осіб) і дуже важкого стресу (40 осіб). Загалом, 7,2%

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

обстежених оцінили найважчий перенесений ними у житті стрес як легкий, 23,7% – як помірний, 42,8% – як важкий, і 26,3% – як дуже важкий. Дані про гендерні та вікові характеристики зазначених груп наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Гендерні та вікові характеристики обстежених здобувачів

Показник	Рівень перенесеного стресу			
	Легкий стрес, n=11	Помірний стрес, n=36	Важкий стрес, n=65	Дуже важкий стрес, n=40
Стать, чол/жін., абс. (%)	3/8 (27,3/72,7)	6/30 (16,7/83,3)	11/54 (16,9/83,1)	8/32 (20,0/80,0)
Вік, років, M±SD	18,5±1,6	19,7±2,5	18,6±1,9	18,9±2,10

При аналізі особливостей ПТЗ у студентів МЗВО в залежності від рівня перенесеного стресу не було виявлено значущих відмінностей ані для загального показника за PTGI, ані за жодною зі сфер ПТЗ (табл. 2).

Таблиця 2

Значення показників ПТЗ у обстежених групах

Показник	Значення показника, M±SD / Me (Q_{25}–Q_{75})			
	Легкий стрес, n=11	Помірний стрес, n=36	Важкий стрес, n=65	Дуже важкий стрес, n=40
Фактор I: стосунки з іншими	11,91±5,05 / 11,00 (8,00–16,00)	13,17±4,44 / 13,00 (12,00–16,00)	13,08±3,81 / 14,00 (11,00–16,00)	12,88±5,05 / 14,00 (9,50–16,50)
Фактор II: Нові можливості	14,73±5,97 / 15,00 (12,00–19,00)	15,17±5,53 / 16,00 (9,50–20,00)	15,17±5,52 / 17,00 (12,00–19,00)	14,98±4,88 / 15,50 (11,50–19,00)
Фактор III: Особиста сила	16,91±6,89 / 18,00 (15,00–23,00)	17,19±7,27 / 17,50 (13,00–22,00)	17,92±8,24 / 18,00 (13,00–24,00)	16,18±8,09 / 17,00 (8,50–21,50)
Фактор IV: Духовні зміни	2,73±1,68 / 3,00 (1,00–4,00)	4,39±2,75 / 4,00 (2,00–6,50)	3,85±2,56 / 4,00 (2,00–5,00)	4,35±2,97 / 4,00 (2,50–7,00)
Фактор V: Цінування життя	7,27±4,54 / 10,00 (3,00–11,00)	9,44±2,91 / 10,00 (8,00–12,00)	9,65±3,59 / 10,00 (7,00–13,00)	9,60±3,88 / 10,00 (7,00–12,00)
Загальний показник за PTGI	53,55±21,19 / 62,00 (44,00–73,00)	59,36±18,59 / 61,00 (45,00–72,50)	59,66±18,79 / 62,00 (50,00–74,00)	57,98±19,44 / 58,00 (47,00–71,00)

Рівень статистичної значущості розбіжностей у показниках PTGI при порівнянні груп з різним рівнем стресу (p)						
Показник	Легкий vs помірний	Легкий vs важкий	Легкий vs дуже важкий	Помірний vs важкий	Помірний vs дуже важкий	Важкий vs дуже важкий
Фактор I: стосунки з іншими	0,456	0,543	0,535	0,963	0,971	0,863
Фактор II: Нові можливості	0,840	0,953	0,881	0,912	0,766	0,615
Фактор III: Особиста сила	0,880	0,830	0,766	0,617	0,628	0,347
Фактор IV: Духовні зміни	0,094	0,200	0,108	0,423	0,958	0,415
Фактор V: Цінування життя	0,245	0,134	0,147	0,603	0,638	0,934
Загальний показник за PTGI	0,538	0,345	0,748	0,728	0,905	0,511

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Хоча загалом у обстеженого контингенту спостерігалася тенденція до зростання показника ПТГ по мірі посилення перенесеного стресу, розбіжності між групами виявилися статистично не значущими (p>0,05). Студенти, які перенесли помірний стрес, виявили незначуще кращі показники у сферах стосунків з іншими, нових можливостей та духовних змін; студенти, які перенесли важкий стрес – у сфері нових можливостей та особистої сили, а студенти, які перенесли легкий стрес – у сфері цінування життя.

Для вивчення особливостей психологічної прив'язаності в контексті ПТЗ обстежені нами здобувачі були розподілені на дві групи в залежності від значення показника за PTGI. До першої групи, з низьким рівнем ПТЗ, чисельністю 77 осіб, увійшли здобувачі з показником PTGI до 60 балів включно (60 балів – медіана значення показників за PTGI в усіх обстежених здобувачів). До другої групи, з високим рівнем ПТЗ, чисельністю 75 осіб, увійшли здобувачі з показником PTGI понад 60 балів. Середній вік здобувачів з низьким ПТЗ склав 18,8±1,9 років, з високим ПТЗ 19,0±2,4 років (p=0,786).

Результати дослідження показників за опитувальником оцінки стилю прив'язаності у групах студентів з низьким та високим ПТЗ наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Значення показників за опитувальником оцінки стилю прив'язаності у обстежених групах

Показник	Значення показника, M±SD / Me (Q_{25}–Q_{75})			p
	Усі обстежені, n=152	Особи з низьким ПТЗ, n=77	Особи з високим ПТЗ, n=75	
Впевненість в собі	3,82±0,75 / 3,88 (3,32–4,25)	3,60±0,76 / 3,63 (3,13–4,13)	4,05±0,68 / 4,00 (3,75–4,38)	0,000
Дискомфорт від близькості	3,64±0,96 / 3,67 (3,00–4,33)	3,82±0,95 / 3,78 (3,22–4,33)	3,46±0,95 / 3,44 (2,78–4,11)	0,013
Другорядність стосунків	2,68±0,77 / 2,57 (2,14–3,29)	2,75±0,78 / 2,71 (2,14–3,29)	2,60±0,75 / 2,43 (2,14–3,00)	0,245
Потреба схвалення	3,03±0,99 / 3,00 (2,29–3,71)	3,23±1,03 / 3,00 (2,57–4,00)	2,82±0,90 / 2,86 (2,14–3,43)	0,020
Поглиненість відносинами	3,31±0,90 / 3,19 (2,63–3,88)	3,30±0,94 / 3,25 (2,75–3,88)	3,31±0,86 / 3,13 (2,50–3,88)	0,884
Уникаючий тип прив'язаності	2,99±0,76 / 3,00 (2,44–3,44)	3,14±0,76 / 3,13 (2,63–3,75)	2,83±0,73 / 2,88 (2,38–3,31)	0,012
Тривожний тип прив'язаності	2,94±0,88 / 2,92 (2,31–3,62)	3,08±0,94 / 3,00 (2,38–3,85)	2,81±0,80 / 2,69 (2,08–3,38)	0,064

Показник впевненості в собі, що відображує рівень самооцінки, у обстежених здобувачів є доволі високим. При цьому вища самооцінка виявилася тісно асоційованою з ПТЗ: у групі осіб з низьким ПТЗ показник

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

впевненості в собі виявився суттєво ($p<0,0001$) нижчим порівняно з групою з високим ПТЗ.

Значення показника дискомфорту від близькості, який є індикатором неприємних переживань, пов'язаних з близькими стосунками, було меншим порівняно з показником впевненості у собі. При цьому показник дискомфорту від близькості був значуще більшим у здобувачів з низьким ПТЗ ($p<0,05$), що свідчить про пов'язаність ПТЗ і проблем у близьких стосунках.

Показник другорядності стосунків, який відображує тенденцію оцінювати важливість стосунків як щось другорядне, несуттєве, у студентської молоді є невисоким, без значущих розбіжностей між групами з високим і низьким ПТЗ.

Показник потреби у схваленні, який відображує потребу у позитивній оцінці з боку оточуючих, у студентської молоді також виявився доволі невисоким. При цьому у осіб з низьким ПТЗ потреба в оцінці була значуще більшою, ніж у осіб з високим ПТЗ.

Показник поглиненості відносинами, який відображує ступінь залученості особистості до особистих стосунків і схильність її нехтувати іншими сферами життя заради відносин, не виявив значущих відмінностей у групах з різними рівнями ПТЗ, і загалом виявився невисоким.

Дослідження типів прив'язаності виявило, що уникаючий тип прив'язаності, якому притаманна схильність приховувати власні емоції від оточуючих через побоювання виникнення залежності від інших людей та створення для себе почуття психологічного захисту, був не характерним для сучасного студентства, і показники за цим типом були невисокими. При цьому типі прив'язаності індивід схильний уникати справжньої близькості, оскільки вважає оточуючих джерелом дискомфорту, і намагається дистанціюватися від них. Слід зазначити, що група з низьким ПТЗ продемонструвала значуще вищі показники за уникаючим типом прив'язаності, що свідчить про асоційованість цього типу з гіршими перспективами ПТЗ.

Тривожний тип прив'язаності, для якого характерні схильність до самозвинувачення та занижена самооцінка з прагненням максимальної близькості та повної поглиненості відносинами, також виявився не типовим для сучасного студентства. Цей тип дещо більшою мірою був притаманний особам з низьким ПТЗ, але відмінності між групами статистично не значущі ($p>0,05$).

Нами також було вивчено кореляційні зв'язки між показниками прив'язаності та показниками за різними сферами ПТЗ. Результати однофакторного непараметричного кореляційного аналізу наведено у табл. 4.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між показниками прив'язаності та показниками ПТЗ

Показник	Фактор I: стосунки з іншими		Фактор II: Нові можливості		Фактор III: Особиста сила	
	rs	p	rs	p	rs	p
Впевненість в собі	0,279	0,001	0,227	0,005	0,384	0,000
Дискомфорт від близькості	-0,117	0,151	-0,121	0,139	-0,271	0,001
Другорядність стосунків	0,009	0,915	-0,015	0,855	-0,197	0,015
Потреба схвалення	-0,254	0,002	-0,209	0,010	-0,135	0,097
Поглиненість відносинами	-0,050	0,544	-0,036	0,656	0,164	0,043
Уникаючий тип прив'язаності	-0,087	0,286	-0,104	0,200	-0,354	0,000
Тривожний тип прив'язаності	-0,192	0,018	-0,173	0,033	-0,050	0,538
Показник	Фактор IV: Духовні зміни		Фактор V: Цінування життя		Загальний показник за PTGI	
	rs	p	rs	p	rs	p
Впевненість в собі	0,223	0,006	0,305	0,000	0,360	0,000
Дискомфорт від близькості	-0,110	0,179	-0,199	0,014	-0,212	0,009
Другорядність стосунків	-0,072	0,379	-0,078	0,340	-0,098	0,231
Потреба схвалення	-0,195	0,016	-0,264	0,001	-0,226	0,005
Поглиненість відносинами	-0,020	0,808	-0,096	0,240	0,055	0,505
Уникаючий тип прив'язаності	-0,106	0,194	-0,166	0,041	-0,230	0,004
Тривожний тип прив'язаності	-0,185	0,023	-0,259	0,001	-0,158	0,052

Як видно з табл. 4, показник впевненості у собі виявив значущі прямі кореляції слабкої або помірної сили з усіма факторами ПТЗ. Найбільш тісні кореляції виявлено з факторами особистісної сили та цінування життя, а також із загальним показником ПТЗ.

Решта показників опитувальника стилю прив'язаностей виявила зворотні кореляції з ПТЗ: зростання цих показників було асоційовано з гіршим ПТЗ. Найбільше значущих кореляцій було виявлено для показника потреби у схваленні (кореляційний зв'язок в усіх випадках зворотний, слабкий). Найменш тісно були пов'язані з ПТЗ дискомфорт від близькості, другорядність стосунків та поглиненість відносинами.

Виразність тривожного типу прив'язаності значуще зворотно корелює з факторами стосунків з іншими, нових можливостей, духовних змін та цінування життя. При цьому виявлено зворотний слабкий кореляційний зв'язок між показником тривожного типу прив'язаності та загальним показником ПТЗ, однак, рівень значущості цих кореляцій виявився невисоким ($p<0,1$).

Загалом, виявлені закономірності свідчать про складний характер феномену ПТЗ, і неоднозначні зв'язки його з різними соціальними і психологічними факторами. У цьому контексті отримані нами результати узгоджуються з даними Dell'Osso L. et al. (2022), які наголошують на складності

психологічних механізмів ПТЗ, у яких відіграють роль психологічні, нейробіологічні та психопатологічні фактори, що змінюють ідентичність суб'єкта або у позитивному (психологічне зростання після перенесеної кризи), або у негативному (розвиток посттравматичних порушень, фрагментація особистості та більша вразливість до нових травматичних подій) напрямках [10]. Багаторівневе моделювання ПТЗ дозволило встановити поліфакторний характер зв'язків між різними траєкторіями ПТЗ та його чинників, таких, як стійкість та відновлення (Infurna F.J., Jayawickreme E., 2019) [16], що визначає необхідність комплексного дослідження феномену ПТЗ з урахуванням як персонологічних характеристик, так і особливостей соціально-психологічного функціонування індивіда.

Необхідно зазначити, що у нашому дослідженні не було виявлено значущих відмінностей у ПТЗ у осіб з різною суб'єктивною оцінкою важкості стресу. Нами свідомо була обрана для оцінки важкості перенесеного психоемоційного стресу обстежуваними саме суб'єктивна шкала тяжкості стресу, оскільки у сучасній концепції ПТЗ ролі суб'єктивних факторів уразливості в балансі між посттравматичними розладами і посттравматичним зростанням відводиться центральна роль [10]. У цьому зв'язку можна погодитися з Mangelsdorf J. et al. (2019), які наголошують, що досі залишається незрозумілим, які типи основних життєвих подій призводять до ПТЗ, і які ключові характеристики подій стимулюють зростання [14]. Для оцінки таких подій пропонуються складні шкали, які враховують не лише сам факт травматичної події, а й декілька її характеристик, таких як валентність та передбачуваність (Luhmann M. et al., 2021) [17]. Попри це, питання впливу важкості травматичного стресу на подальші посттравматичні зміни (зростання або розлади) залишається відкритим і дискутабельним (Li Q. et al., 2024; Dell'Osso L. et al., 2022;) [9, 10].

Слід погодитися з думкою Jayawickreme E. et al. (2021), які наголошують на необхідності масштабних досліджень феномену ПТЗ, оскільки багато питань щодо поширеності, тривалості та причинно-наслідкових процесів, які лежать в основі ПТЗ, залишаються без відповіді [11].

Висновки. 1. Феномен посттравматичного зростання є перспективним засобом подолання негативних наслідків потужного соціального стресу війни в Україні.

2. Тяжкість перенесеного стресу у студентської молоді не має прямого впливу на посттравматичне зростання, як в цілому, так і за окремими його сферами.

3. У студентів медичних закладів вищої освіти виявлено помірні рівні психологічної прив'язаності, причому студенти з низьким рівнем посттравматичного зростання продемонстрували значуще більші прояви дискомфорту від близькості і потреби у схваленні, а студенти з високим рівнем посттравматичного зростання – більшу впевненість у собі.

4. Студенти з низьким рівнем посттравматичного зростання більш схильні до уникаючого типу прив'язаності, при загалом невисокій виразності уникаючого і тривожного типів прив'язаності у студентської молоді.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням індивідуально-психологічних чинників ПТЗ та особливостей мікросоціальної взаємодії осіб з різними рівнями ПТЗ, а також з розробкою комплексних програм сприяння ПТЗ у студентської молоді.

Література:

1. Eshel Y., Kimhi S., Marciano H., Adini B. Predictors of PTSD and psychological distress symptoms of Ukraine civilians during war. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*. 2023. Vol. 17. P. e429. https://doi.org/10.1017/dmp.2023.69.

2. Kurapov A., Schabus M., Kahveci S., Wilhelm F.H., Blechert J. Explaining post-traumatic stress symptoms and sleep disturbance in Ukrainian civilians: perceived threat versus objective war exposure. *Eur J Psychotraumatol*. 2024. Vol. 15(1). P. 2381371. https://doi.org/10.1080/20008066.2024.2381371.

3. Kordel P., Rządeczka M., Studenna-Skrukwa M., Kwiatkowska-Moskalewicz K., Goncharenko O., Moskalewicz M. Acute Stress Disorder among 2022 Ukrainian war refugees: a cross-sectional study. *Front Public Health*. 2024. Vol. 12. P. 1280236. https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1280236.

4. Kurapov A., Danyliuk I., Loboda A., Kalaitzaki A., Kowatsch T., Klimash T., Predko V. Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*. 2023. Vol. 14. P. 1190465. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1190465.

5. Pfeiffer E., Garbade M., Sachser C. Traumatic events and posttraumatic stress symptoms in a treatment-seeking sample of Ukrainian children during the war. *Child Adolesc Psychiatry Ment Health*. 2024. Vol. 18(1). P. 25. https://doi.org/10.1186/s13034-024-00715-1.

6. Khalil K.A., Mohammed G.T.F., Ahmed A.B.M., Alrawa S.S., Elawad H., Almahal A.A., Mohamed R.F., Ali E.M. War-related trauma and posttraumatic stress disorder in refugees, displaced, and nondisplaced people during armed conflict in Sudan: a cross-sectional study. *Confl Health*. 2024. Vol. 18(1). P. 66. https://doi.org/10.1186/s13031-024-00627-z.

7. Tedeschi R.G., Shakespeare-Finch J., Taku K., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: Theory, research, and applications. Routledge, 2018.

8. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Trauma & transformation: Growing in the aftermath of suffering. Sage Publications, Inc., 1995.

9. Li Q., Zhu Y., Qi X., Lu H., Han N., Xiang Y., Guo J., Wang L. Posttraumatic growth of medical staff during COVID-19 pandemic: A scoping review. *BMC Public Health*. 2024. Vol. 24(1). P. 460. https://doi.org/10.1186/s12889-023-17591-7.

10. Dell'Osso L., Lorenzi P., Nardi B., Carmassi C., Carpita B. Post Traumatic Growth (PTG) in the Frame of Traumatic Experiences. *Clin Neuropsychiatry*. 2022. Vol. 19(6). P. 390-393. https://doi.org/10.36131/cnfioritieditore20220606.

11. Jayawickreme E., Infurna F.J., Alajak K., Blackie L.E.R., Chopik W.J., Chung J.M., Dorfman A., Fleeson W., Forgeard M.J.C., Frazier P., Furr R.M., Grossmann I., Heller A.S., Laceulle O.M., Lucas R.E., Luhmann M., Luong G., Meijer L., McLean K.C., Park C.L., Roepke A.M., Al Sawaf Z., Tennen H., White R.M.B., Zonneveld R. Post-traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *J Pers*. 2021. Vol. 89(1). P. 145-165. https://doi.org/10.1111/jopy.12591.

12. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychol Inq*. 2004. Vol. 15(1). P. 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01.

13. Boals A., Bedford L.A., Callahan J.L. Perceptions of change after a trauma and perceived posttraumatic growth: A Prospective Examination. *Behavioral Sciences*. 2019. Vol. 9(1). P. 10. https://doi.org/10.3390/bs9010010.

14. Mangelsdorf J., Eid M., Luhmann M. Does growth require suffering? A systematic review and meta-analysis on genuine posttraumatic and postecstatic growth. *Psychological Bulletin*. 2019. Vol. 145(3). P. 302–338. https://doi.org/10.1037/bul0000173.

15. Owenz M., Fowers B.J. Perceived post-traumatic growth may not reflect actual positive change: A short-term prospective study of relationship dissolution. *Journal of Social and Personal Relationships*. 2018. Vol. 36(10). P. 3098–3116. https://doi.org/10.1177/0265407518811662.

16. Infurna F.J., Jayawickreme E. Fixing the growth illusion: New directions for research in resilience and posttraumatic growth. *Current Directions in Psychological Science*. 2019. Vol. 28(2). P. 152–158. https://doi.org/10.1177/0963721419827017.

17. Luhmann M., Fassbender I., Alcock M., Haehner P. A dimensional taxonomy of perceived characteristics of major life events. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2021. Vol. 121(3). 633–668. https://doi.org/10.1037/pspp0000291.

18. Пшук Н.Г., Белов О.О., Стукан Л.В., Ільницький Г.О., Новицький А.В., Дроненко В.Г. Деякі особливості соціально-психологічної дезадаптації здобувачів вищої медичної освіти в умовах воєнного часу // *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2023. 27(3). 437-442. https://doi.org/10.31393/reports-vnmedical-2023-27(3)-14.

19. Пшук Н.Г., Белов О.О., Новицький А.В. Психосоціальна дезадаптація та якість життя студентів медичних закладів вищої освіти в умовах воєнного часу // *Український вісник психоневрології*. 2023. 2(115). 69-74. https://doi.org/10.36927/2079-0325-V31-is2-2023-9.

20. Feeney J.A., Noller P., Hanrahan M. Assessing adult attachment. In M. B. Sperling; W. H. Berman (Eds.), Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives, New York: Guilford Press, 1994. P. 128–152.

References:

1. Eshel Y., Kimhi S., Marciano H., Adini B. (2023) Predictors of PTSD and psychological distress symptoms of Ukraine civilians during war. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*. 17, e429. https://doi.org/10.1017/dmp.2023.69.

2. Kurapov A., Schabus M., Kahveci S., Wilhelm F.H., Blechert J. (2024) Explaining post-traumatic stress symptoms and sleep disturbance in Ukrainian civilians: perceived threat versus objective war exposure. *Eur J Psychotraumatol*. 15(1), 2381371. https://doi.org/10.1080/20008066.2024.2381371.

3. Kordel P., Rządeczka M., Studenna-Skrukwa M., Kwiatkowska-Moskalewicz K., Goncharenko O., Moskalewicz M. (2024) Acute Stress Disorder among 2022 Ukrainian war refugees: a cross-sectional study. *Front Public Health*. 12, 1280236. https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1280236.

4. Kurapov A., Danyliuk I., Loboda A., Kalaitzaki A., Kowatsch T., Klimash T., Predko V. (2023) Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*. 14, 1190465. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1190465.

5. Pfeiffer E., Garbade M., Sachser C. (2024) Traumatic events and posttraumatic stress symptoms in a treatment-seeking sample of Ukrainian children during the war. *Child Adolesc Psychiatry Ment Health*. 18(1), 25. https://doi.org/10.1186/s13034-024-00715-1.

6. Khalil K.A., Mohammed G.T.F., Ahmed A.B.M., Alrawa S.S., Elawad H., Almahal A.A., Mohamed R.F., Ali E.M. (2024) War-related trauma and posttraumatic stress disorder in refugees, displaced, and nondisplaced people during armed conflict in Sudan: a cross-sectional study. *Confl Health*. 18(1), 66. https://doi.org/10.1186/s13031-024-00627-z.

7. Tedeschi R.G., Shakespeare-Finch J., Taku K., Calhoun L.G. (2018) Posttraumatic growth: Theory, research, and applications. Routledge.

8. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. (1995) Trauma & transformation: Growing in the aftermath of suffering. Sage Publications, Inc.

9. Li Q., Zhu Y., Qi X., Lu H., Han N., Xiang Y., Guo J., Wang L. (2024) Posttraumatic growth of medical staff during COVID-19 pandemic: A scoping review. *BMC Public Health*. 24(1), 460. https://doi.org/10.1186/s12889-023-17591-7.

10. Dell'Osso L., Lorenzi P., Nardi B., Carmassi C., Carpita B. (2022) Post Traumatic Growth (PTG) in the Frame of Traumatic Experiences. *Clin Neuropsychiatry*. 19(6), 390-393. https://doi.org/10.36131/cnfioritieditore20220606.

11. Jayawickreme E., Infurna F.J., Alajak K., Blackie L.E.R., Chopik W.J., Chung J.M., Dorfman A., Fleeson W., Forgeard M.J.C., Frazier P., Furr R.M., Grossmann I., Heller A.S., Laceulle O.M., Lucas R.E., Luhmann M., Luong G., Meijer L., McLean K.C., Park C.L., Roepke A.M., Al Sawaf Z., Tennen H., White R.M.B., Zonneveld R. (2021) Post-traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *J Pers*. 89(1), 145-165. https://doi.org/10.1111/jopy.12591.

12. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. (2004) Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychol Inq*. 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01.

13. Boals A., Bedford L.A., Callahan J.L. (2019) Perceptions of change after a trauma and perceived posttraumatic growth: A Prospective Examination. *Behavioral Sciences*. 9(1), 10. https://doi.org/10.3390/bs9010010.

14. Mangelsdorf J., Eid M., Luhmann M. (2019) Does growth require suffering? A systematic review and meta-analysis on genuine posttraumatic and postecstatic growth. *Psychological Bulletin*. 145(3), 302–338. https://doi.org/10.1037/bul0000173.

15. Owenz M., Fowers B.J. (2018) Perceived post-traumatic growth may not reflect actual positive change: A short-term prospective study of relationship dissolution. *Journal of Social and Personal Relationships*. 36(10), 3098–3116. https://doi.org/10.1177/0265407518811662.

16. Infurna F.J., Jayawickreme E. (2019) Fixing the growth illusion: New directions for research in resilience and posttraumatic growth. *Current Directions in Psychological Science*. 28(2), 152–158. https://doi.org/10.1177/0963721419827017.

17. Luhmann M., Fassbender I., Alcock M., Haehner P. (2021) A dimensional taxonomy of perceived characteristics of major life events. *Journal of Personality and Social Psychology*. 121(3), 633–668. https://doi.org/10.1037/pspp0000291.

18. Pshuk N.G., Belov O.O., Stukan L.V., Ilnytskyi G.O., Novytskyi A.V., Dronenko V.G. (2023). Deyaki osoblyvosti sotsial′no-psykholohichnoyi dezadaptatsiyi zdobuvachiv vyshchoyi medychnoyi osvity v umovakh voyennoho chasu [Some trends of social and psychological maladaptation of medical university students in wartime]. *Visnyk Vinnyts'koho natsional'noho medychnoho universytetu – Bulletin of the Vinnytsia National Medical University*. 27(3), 437-442. https://doi.org/10.31393/reports-vnmedical-2023-27(3)-14.

19. Pshuk N.G., Belov O.O., Novytskyi A.V. (2023) Psykhosotsial′na dezadaptatsiya ta yakist′ zhyttya studentiv medychnykh zakladiv vyshchoyi osvity v umovakh voyennoho chasu [Psychosocial maladaptation and quality of life of students of medical institutions of higher education in wartime conditions]. *Ukrayins'kyy visnyk psykhonevrolohiyi – Ukrainian Bulletin of Psychoneurology*. 2(115), 69-74. https://doi.org/10.36927/2079-0325-V31-is2-2023-9.

20. Feeney J.A., Noller P., Hanrahan M. (1994) Assessing adult attachment. In M. B. Sperling; W. H. Berman (Eds.), Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives, New York: Guilford Press. 128–152.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1130-1139

Белякова Світлана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (050) 936-48-70, https://orcid.org/0000-0003-4995-0253

Лаба Оксана Анатоліївна магістр, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (063) 823-84-86

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДЛІТКАМИ В ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено особливості використання маніпулятивних стратегій підлітками у процесі спілкування на основі емпіричних даних, отриманих під час дослідження у Бородянському академічному ліцеї. Актуальність теми зумовлена необхідністю розуміння підлітками соціально-психологічних технік впливу, які часто використовуються для досягнення особистих цілей в комунікації. Використання маніпулятивних стратегій у спілкуванні може виникати як спосіб задоволення певних соціальних потреб, формування свого статусу серед однолітків або отримання підтримки від значимих осіб. Підлітки вчаться використовувати такі техніки, щоб адаптуватися до оточення та впливати на інших у процесі комунікації.

Стаття розкриває основні теоретичні підходи до вивчення маніпулятивних стратегій, серед яких когнітивно-біхевіористичний, психоаналітичний, теорія соціального обміну та комунікативний підхід. Проаналізовано соціальні та психологічні фактори, які провокують підлітків на використання маніпуляцій. Це такі аспекти, як внутрішні конфлікти, недовіра до себе, страх перед самотністю та бажання контролювати свої соціальні стосунки. Окрему увагу приділено емпіричному дослідженню, яке здійснювалося за допомогою кількох психодіагностичних інструментів, таких як шкала макіавелізму, методика багатофакторного дослідження особистості Кеттелла та опитувальник Айзенка. Дослідження показало, що маніпулятивні стратегії можуть бути засобом, за допомогою якого підлітки намагаються досягти соціальних переваг та контролю над ситуаціями у міжособистісних стосунках.

Отримані результати дозволяють краще зрозуміти психологічні особливості підлітків, які застосовують маніпулятивні техніки у спілкуванні. Це знання може бути корисним для психологів, педагогів, батьків та всіх, хто працює з підлітками, оскільки воно сприяє розвитку здорових комунікативних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

стратегій, які підвищують ефективність та етичність взаємодії у підліткових групах.

Ключові слова: соціально-психологічні особливості, підлітки, спілкування, соціальний тиск, стратегії.

Beliyakova Svitlana Mykolayivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel.: (050) 936-48-70, https://orcid.org/0000-0003-4995-0253

Laba Oksana Anatolyivna Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel.: (063) 823-84-86

FEATURES OF THE USE OF MANIPULATIVE STRATEGIES BY ADOLESCENTS IN THE PROCESS OF COMMUNICATION

Abstract. The article investigates the peculiarities of adolescents' use of manipulative strategies in communication, based on empirical data collected at the Borodyansky Academic Lyceum. The relevance of this topic lies in the need for adolescents to understand social and psychological techniques that are often employed to achieve personal goals in communication. The use of manipulative strategies in communication can emerge as a way to meet specific social needs, build status among peers, or gain support from significant others. Adolescents often learn to use such techniques to adapt to their environment and influence others in the process of communication.

The article presents the primary theoretical approaches to studying manipulative strategies, including the cognitive-behavioral approach, psychoanalytic perspective, social exchange theory, and communicative approach. It also examines psychological and social factors that provoke adolescents to use manipulation. These include internal conflicts, self-doubt, fear of loneliness, and a desire to control their social relationships. Special attention is given to the empirical study conducted using several psychodiagnostic tools, such as the Machiavellianism Scale, Cattell's 16PF Questionnaire, and Eysenck Personality Inventory. The study reveals that manipulative strategies are often used by adolescents as a means to achieve social advantages and maintain control in interpersonal relationships.

The findings provide a deeper understanding of the psychological traits of adolescents who employ manipulative techniques in communication. This knowledge can be valuable for psychologists, educators, parents, and professionals working with adolescents, as it helps develop healthier communication strategies that enhance both effectiveness and ethical standards in adolescent interactions.

Keywords: adaptation, adolescents, communication, manipulation, psychological influence, psychology, social pressure, strategies, youth.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. У підлітковому віці комунікативні навички є важливою складовою соціалізації та становлення особистості. Сучасна психологія свідчить, що підлітки активно використовують різноманітні маніпулятивні стратегії у спілкуванні для досягнення особистих цілей. Маніпулятивні стратегії можуть сприяти адаптації до соціального середовища, надавати можливість здобути визнання серед однолітків або вплинути на референтні групи. Проте маніпуляції також можуть мати негативний вплив на міжособистісні стосунки та розвиток особистості, оскільки зазвичай спрямовані на прихований контроль і обмеження свободи іншого учасника спілкування. Соціальний та психологічний вплив таких стратегій часто залишається недостатньо усвідомленим підлітками, що робить важливим дослідження їхньої мотивації, особливостей і наслідків у міжособистісних стосунках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика маніпуляцій у спілкуванні широко досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Е. Берн розкрив важливість психологічних прийомів у спілкуванні, описавши, як люди використовують слова, інтонацію та вирази для досягнення своїх цілей і впливу на інших. Важливий вклад в цю сферу зробив Р. Чалдіні, який визначив основні техніки маніпулятивного впливу та методи захисту від них, зокрема принципи взаємності та соціального доказу, що нерідко спрацьовують автоматично, не потребуючи свідомого аналізу ситуації. Н. Геген детально розглянув фактори, які полегшують маніпуляцію, а також техніки, що можуть призвести до підкорювання інших людей.

Серед українських дослідників міжособистісні маніпуляції детально вивчають Г. Грачов і І. Мельник, які описують труднощі виявлення маніпуляційних прийомів у повсякденній комунікації. Серед важливих досліджень – праці В. Панкратова, який розглядає способи нейтралізації маніпуляцій у спілкуванні, та Є. Доценка, що аналізує сучасні форми міжособистісних маніпуляцій.

Окремі автори досліджували причини, через які підлітки схильні до маніпуляцій. Ф. Перлз, наприклад, звертає увагу на внутрішній конфлікт між «опорою на себе» та «потребою в підтримці», який часто спонукає до маніпулятивної поведінки для отримання схвалення. Е. Фромм зазначає, що прийняття себе є важливим фактором для здорових стосунків, тоді як підлітки, які не люблять і не приймають себе, схильні до маніпуляцій як до способу досягнення позитивного ставлення від інших. Дж. Бугенталь вказує на страх самотності як важливий екзистенційний чинник, що підштовхує до маніпуляцій, а Е. Берн і В. Глассер підкреслюють, що люди, які бояться ризику або важких ситуацій, схильні уникати відповідальності, часто звертаючись до маніпулятивних стратегій.

Метою статті є дослідження соціально-психологічних особливостей використання маніпулятивних стратегій підлітками у процесі спілкування, а

також виявлення психологічних та соціальних факторів, які спонукають до такого виду впливу. На основі аналізу наукових підходів і результатів емпіричного дослідження, проведеного серед підлітків, окреслено ключові особливості маніпулятивної поведінки та її наслідки для соціальної адаптації й розвитку особистості підлітків

Виклад основного матеріалу. Наукові підходи до вивчення маніпулятивної поведінки підлітків охоплюють низку теорій, що розкривають механізми впливу та детермінанти маніпуляцій. Серед них варто виділити когнітивно-біхевіористичний підхід, де підлітки вчаться впливати на інших через спостереження та моделювання поведінки. Роберт Чалдіні, наприклад, виділяє принципи впливу, такі як взаємність, послідовність і соціальний доказ, що нерідко використовуються для маніпулювання іншими [1].

Психоаналітичний підхід, розроблений Зигмундом Фрейдом і продовжений його послідовниками, зокрема Карен Хорні, дає глибоке розуміння маніпулятивної поведінки через призму несвідомих внутрішніх конфліктів. Згідно з цією теорією, маніпуляція є однією з форм спроби людини справитися з неусвідомленими емоціями та переживаннями, які вона не може виразити відкрито або конструктивно. Фрейд вважав, що багато аспектів поведінки, зокрема маніпулятивні, коріняться в несвідомих бажаннях, таких як потреба в захисті від тривоги, травматичних спогадів чи потягів, які не можуть бути безпосередньо реалізовані.

Карен Хорні, розвиваючи психоаналітичні ідеї Фрейда, наголошувала на важливості міжособистісних відносин для розвитку особистості, а також на ролі соціальних і культурних факторів у формуванні внутрішніх конфліктів. Вона вважала, що багато маніпуляцій пов'язані з тим, як індивід намагається компенсувати відсутність або недостатність психологічних потреб у прийнятті, підтримці та визнанні з боку оточуючих. Хорні стверджувала, що в разі відчуття емоційної незахищеності або самотності, люди можуть почати використовувати маніпуляції як механізм адаптації, щоб отримати потрібну їм увагу, любов або схвалення.

Додатково, Карен Хорні звертала увагу на те, що в основі маніпулятивної поведінки може бути страх перед відторгненням, недостатня самоповага або відчуття власної неповноцінності. Маніпуляція стає способом отримати контроль над іншими людьми для компенсації цих глибоких внутрішніх страхів і нестабільності. Вона розрізняла три основні стратегії, через які люди намагаються подолати внутрішню тривогу: рух до інших (пошук любові та підтримки), рух від інших (ізоляція) і рух проти інших (агресія та маніпуляція) [2].

Теорія соціального обміну, розроблена соціологами, пропонує розгляд маніпуляцій як стратегії досягнення власної вигоди через контроль над соціальними ресурсами, такими як час, увага, інформація або емоційна підтримка. Згідно з цією теорією, люди взаємодіють з іншими з метою

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

максимізувати свої вигоди, мінімізуючи витрати. Маніпуляція стає інструментом, через який люди можуть впливати на поведінку інших для отримання більш вигідних умов обміну, часто маскуючи свої справжні наміри під виглядом альтруїзму або допомоги.

Комунікативний підхід, запропонований німецьким соціологом Юргеном Габермасом, також має значення для розуміння маніпуляцій. Габермас акцентує увагу на ролі комунікації у формуванні консенсусу і вирішенні конфліктів через відкриту дискусію. Однак у маніпулятивних ситуаціях мова може використовуватися не для досягнення взаєморозуміння, а для прихованого впливу на думки та емоції інших. У такому випадку, маніпуляція через комунікацію може включати спеціально підібрані мовленнєві техніки, такі як апеляція до емоцій, використання двозначних висловлювань або нав'язування певної точки зору, що дозволяє маніпулятору домогтися бажаного результату без явного протистояння чи відкритого тиску [3].

Теорія соціального обміну, розроблена соціологами, пропонує розгляд маніпуляцій як стратегії досягнення власної вигоди через контроль над соціальними ресурсами, такими як час, увага, інформація або емоційна підтримка. Згідно з цією теорією, люди взаємодіють з іншими з метою максимізувати свої вигоди, мінімізуючи витрати. Маніпуляція стає інструментом, через який індивіди можуть впливати на поведінку інших для отримання більш вигідних умов обміну, часто маскуючи свої справжні наміри під виглядом альтруїзму або допомоги.

Комунікативний підхід, запропонований німецьким соціологом Юргеном Габермасом, також має значення для розуміння маніпуляцій. Габермас акцентує увагу на ролі комунікації у формуванні консенсусу і вирішенні конфліктів через відкриту дискусію. Однак у маніпулятивних ситуаціях мовлення може використовуватися не для досягнення взаєморозуміння, а для прихованого впливу на думки та емоції інших. У такому випадку, маніпуляція через комунікацію може включати спеціально підібрані мовленнєві техніки, такі як апеляція до емоцій, використання двозначних висловлювань або нав'язування певної точки зору, що дозволяє маніпулятору домогтися бажаного результату без явного протистояння чи відкритого тиску [4].

Еріх Фромм підкреслює важливість **прийняття себе** як основи для здорових міжособистісних відносин. За його словами, здатність приймати свої недоліки та слабкості є важливим кроком до психологічного здоров'я та внутрішньої гармонії. Тільки коли людина здатна прийняти себе, включаючи свої уразливі моменти, вона може розвивати здорові стосунки з іншими, що не базуються на маніпуляціях. У протилежному випадку, нездатність прийняти власні слабкості і відчуття внутрішньої неповноцінності часто штовхають підлітків до маніпулятивної поведінки, оскільки вони шукають зовнішнє схвалення та підтримку для компенсації власних сумнівів і страхів.

Іншим важливим психологічним аспектом маніпулятивної поведінки є **екзистенційний страх перед самотністю,** про який говорив Джером Буженталь. Він стверджує, що підлітки, особливо в період формування своєї ідентичності, можуть переживати глибокі страхи щодо самотності та соціальної ізоляції. Цей екзистенційний страх мотивує їх на пошук способів зберегти соціальні зв'язки, навіть через маніпулятивні методи. Зокрема, підлітки можуть використовувати маніпуляції для того, щоб утримати або зміцнити свої стосунки з іншими, намагаючись виглядати більш прийнятними або отримати підтвердження своєї значущості у соціумі [4].

На формування маніпулятивної поведінки підлітків значний вплив мають зовнішні соціальні фактори, такі як сімейне виховання, шкільне середовище та вплив медіа. Наприклад, якщо підліток спостерігає використання маніпулятивних технік у сімейних відносинах, він може вважати таку поведінку соціально прийнятною. Шкільне середовище також може підштовхнути до маніпуляцій через бажання підлітка зміцнити свій статус або вплив серед однолітків.

Соціальні мережі та медіа також активно популяризують певні маніпулятивні моделі поведінки, які підлітки сприймають як норму. Різні дослідження показують, що образи та сценарії з медіа часто формують у підлітків певні стереотипи про те, як досягати своїх цілей у спілкуванні, навіть якщо це вимагає маніпулятивних технік.

Для глибшого розуміння схильності підлітків до маніпулятивних стратегій у спілкуванні було проведено емпіричне дослідження, яке включало діагностику психологічних факторів та індивідуальних рис особистості, що впливають на комунікативну поведінку. У дослідженні взяли участь 60 підлітків, учнів віком 14-16 років, із Бородянського академічного ліцею. Соціальний статус респондентів, їхнє шкільне середовище та активне спілкування з ровесниками робили цю вибірку оптимальною для дослідження комунікативної поведінки в умовах, максимально наближених до реальних життєвих ситуацій підлітків.

Для діагностики маніпулятивної поведінки використовувалися такі психодіагностичні інструменти:

- Шкала макіавеллізму (адаптована версія тесту Крістофера Грейса): дозволяє виявити рівень схильності підлітків до використання маніпуляцій у міжособистісних стосунках. Цей тест оцінює рівень прагматичності, цинізму та готовності підлітків до маніпулятивних дій для досягнення особистих цілей.
- Методика багатофакторного дослідження особистості Кеттелла (16PF): спрямована на оцінку характерологічних рис особистості, які можуть визначати стиль комунікативної поведінки та вибір маніпулятивних стратегій. Завдяки цій методиці можливо було виявити

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

такі риси, як наполегливість, тривожність, домінантність, що потенційно сприяють маніпуляціям.

- Опитувальник Айзенка (EPI): використовується для оцінки основних рис темпераменту (екстраверсія та нейротизм), що впливають на соціальну активність підлітків та їхню схильність до застосування контролю у спілкуванні.

Результати дослідження виявили певні особливості маніпулятивної поведінки серед підлітків та їхні домінуючі стратегії захисту. Загалом можна виділити три основні типи підлітків за схильністю до маніпуляцій:

1. **Підлітки з високим рівнем макіавеллізму**: респонденти цієї групи проявляли високу прагматичність і готовність до використання інших для досягнення своїх цілей. Вони схильні до цинічного сприйняття оточення, прагматичні у своїх стосунках і вважають маніпуляції ефективним способом комунікації.

2. **Підлітки із середнім рівнем маніпулятивних схильностей:** ці респонденти використовують маніпуляції вибірково, залежно від ситуації, а їхня поведінка є більш адаптивною. Для них маніпуляція не є домінуючою, але в ситуаціях, де потрібна соціальна адаптація або захист, вони можуть вдатися до такої поведінки.

3. **Підлітки з низьким рівнем маніпуляцій:** ця група демонструє схильність до відкритої і щирої комунікації, надаючи перевагу кооперативним стратегіям. Ці респонденти прагнуть уникати конфліктів і не схильні до прихованого контролю над іншими.

Аналіз отриманих даних також показав, що підлітки з високим рівнем тривожності та емоційної нестабільності (за результатами опитувальника Айзенка) частіше проявляють маніпулятивні схильності у відповідь на стресові ситуації. Водночас, екстравертовані підлітки, які мають високу соціальну активність, більш схильні до прояву відкритої маніпуляції, оскільки їхня поведінка значною мірою орієнтована на соціальні контакти та вплив.

Таблиця 1

Отримані результати за шкалою макіеалізму або мак шкала (К. Грейс)

	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Респонденти, (особи)	14	36	10

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2

Отримані результати за методикою “Багатофакторний аналіз особистості” (Р. Кеттелла)

Фактор	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
A (Соціальність)	43%	37%	20%
B (Інтелектуальна активність)	35%	38%	27%
C (Емоційна стабільність)	25%	35%	45%
E (Екстраверсія)	37%	42%	21%
F (Раціональність)	27%	40%	33%
G (Доброта)	35%	43%	22%
H (Співпраця)	27%	35%	38%
I (Психічна активність)	35%	40%	25%
L (Стурбованість)	28%	37%	35%
M (Адаптивність)	20%	48%	32%
N (Гнучкість)	23%	33%	44%
O(Схильність до емоційних переживань)	45%	23%	32%
Q1 (Тенденція до контролю)	25%	38%	37%
Q2 (Стабільність)	20%	45%	35%
Q3 (Самоконтроль)	32%	31%	37%
Q4 (Розслабленість)	25%	35%	40%

За результатами методики «Багатофакторний аналіз особистості» (Р. Кеттелла) можна зробити кілька важливих висновків. Більшість підлітків демонструють середній рівень соціальності, інтелектуальної активності, екстраверсії, психічної активності та адаптивності, що вказує на їх здатність до помірного взаємодії з іншими людьми і адаптації до нових умов. Однак варто звернути увагу на низький рівень емоційної стабільності та гнучкості, що може свідчити про певні труднощі у справлянні зі стресом і змінами в житті. Також, значна частина підлітків схильна до емоційних переживань і стурбованості, що може свідчити про високий рівень чутливості до стресових ситуацій. Згідно з результатами, підлітки з високим рівнем соціальності і екстраверсії схильні до активного соціального життя, в той час як низький рівень контролю і самоконтролю може призводити до імпульсивної поведінки та труднощів у самоорганізації.

Таблиця 3

Отримані результати за методикою Айзенка (EPI, Eysenck Personality Inventory)

Шкали методики	Респонденти
Екстраверсія	60%
Інтроверсія	40%
Нейротизм	68%
Емоційна стабільність	32%

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

За результатами методики Айзенка (EPI) можна зробити такі висновки:

1. **Екстраверсія/Інтроверсія:** Більшість респондентів (60%) мають схильність до екстраверсії, що свідчить про їхній активний соціальний характер, орієнтацію на взаємодію з іншими людьми та потребу в зовнішніх стимулах. Невелика частина респондентів (40%) схильні до інтроверсії, що може вказувати на більшу орієнтацію на внутрішній світ, самотність та спокій у приватному просторі.

2. **Нейротизм/Емоційна стабільність:** Високий рівень нейротизму (68%) вказує на підвищену схильність до емоційних коливань, тривожності та стресу серед респондентів. Це може бути показником схильності до переживань та труднощів у стабільному емоційному реагуванні. Низький рівень емоційної стабільності (32%) підтверджує цю тенденцію, вказуючи на труднощі в управлінні емоціями та стресом.

Результати свідчать про значну емоційну чутливість респондентів і можливі труднощі в підтримці емоційного балансу, а також велику схильність до соціальних контактів, хоча й з потенційними емоційними труднощами.

Висновки. Підлітки використовують маніпулятивні стратегії для досягнення соціальних і особистих цілей у міжособистісному спілкуванні. Було виявлено, що схильність до маніпулятивної поведінки серед підлітків пов’язана з такими психологічними характеристиками, як тривожність, прагнення до соціального контролю, цинізм і емоційна нестабільність. Емпіричні дані показали, що підлітки з високим рівнем макіавеллізму частіше прагнуть досягати цілей через контроль та вплив на інших, що свідчить про їхню схильність до маніпуляцій.

Дослідження також виявило вплив гендерних відмінностей на вибір комунікативних стратегій. Зокрема, дівчата частіше схильні до прихованих маніпуляцій, спрямованих на досягнення емоційної підтримки, тоді як хлопці використовують більш відверті методи для отримання соціальної переваги.

Ці результати можуть бути корисними для фахівців, які працюють із підлітками, зокрема психологів та педагогів, оскільки знання про маніпулятивну поведінку дозволяє розробляти заходи для формування здорових комунікативних стратегій, що сприяють ефективній соціалізації та розвитку особистості підлітків.

Література:

1. Чалдіні Р. Психологія впливу. Харків : Книжк. клуб «Клуб Сімейн. Дозвілля», 2017. 352 с.

2. Титаренко Т. М. Особистісний вибір: психологія відчаю та надії. – Київ: Міленіум, 2005. – 336 с

3. Гармаш Н., Сивогракова З. ПСИХОЛОГІЯ : посібник. Харків : УкрДАЗТ, 2007. 300 с.

4. Євдокимова Н., Зливков В., Лукомська С. Дорога змін: ефективне спілкування у кризових умовах життя. Миколаїв, 2016. 116 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

References:

1. Cialdini, R. (2017). Psykholohiia vplyvu [Psychology of influence]. Kharkiv: Knyzhk. klub «Klub Simein. Dozvillia» [in Ukrainian]

2. Tytarenko, T.M. (2005). Osobystisnyi vybir: psykholohiia vidchaiu ta nadii [Personal choice: Psychology of despair and hope]. Kyiv: Millenium [in Ukrainian].

3. Harmash, N., & Syvohrakova, Z. (2007). Psykholohiia: posibnyk [Psychology: Manual]. Kharkiv: UkrDAZT [in Ukrainian]

4. Yevdokymova, N., Zlyvkov, V., & Lukomska, S. (2016). Doroha zmin: efektyvne spilkuvannia u kryzovykh umovakh zhyttia [Road of change: Effective communication in crisis conditions]. Mykolaiv [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9.

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1140-1152

Белякова Світлана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (050) 936-48-70, https://orcid.org/0000-0003-4995-0253

Постригань Світлана Петрівна магістр, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.:(050)172-13-28

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ПОДРУЖЖЯ

Анотація. Розгляд теоретичний підходів до розуміння рольових очікувань у міжособистісній взаємодії подружжя було здійснено через призму соціальних інститутів шлюбу та сім'ї. Окреслено поняття «шлюб» та «сім'я», їх роль у суспільстві та основні функції, які сім'я виконує: від репродуктивної та виховної до регулятивної та комунікативної.

Аналіз показав, що сім'я є важливою соціальною групою, яка забезпечує емоційну стабільність, соціалізацію та особистісний розвиток її членів. Функціонування сім'ї залежить від ефективної комунікації між подружжям, зокрема, від здатності до взаєморозуміння, взаємодопомоги, узгодженості ролей і цінностей. Проблеми у спілкуванні можуть призводити до конфліктів, що негативно впливає на стабільність шлюбу та задоволеність ним.

Психологічні особливості рольових очікувань у міжособистісній взаємодії подружжя формують суттєвий вплив на розвиток та стабільність шлюбних стосунків. Одним із ключових аспектів є формування уявлень про ідеального партнера, що ґрунтується на власному досвіді, впливах батьківської сім'ї, суспільних стереотипах та особистих очікуваннях. Важливим є те, що ці уявлення формуються іще в дитинстві і значною мірою визначають подальші рольові очікування у шлюбі.

Різниця в рольових очікуваннях чоловіків і жінок часто є причиною конфліктів, що можуть призводити до розлучення. Партнери приходять до шлюбу з різними уявленнями про свої обов'язки і роль у сім'ї, і якщо ці очікування не узгоджені, виникають труднощі в побудові гармонійних стосунків. Дослідження показують, що в сучасному суспільстві спостерігається тенденція до егалітарних, демократичних стосунків, де обов'язки поділяються рівномірно. Однак традиційні патріархальні уявлення все ще сильно впливають на рольові очікування, особливо в питаннях матеріального забезпечення і ведення домашнього господарства.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: соціально-психологічні особливості, рольові очікування, чоловіки і жінки, шлюб, сім’я.

Beliyakova Svitlana Mykolayivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology HryhoriiSkovoroda University in Pereiaslav Pereiaslav, tel.: (050) 936-48-70, https://orcid.org/0000-0003-4995-0253

Postryhan Svetlana Petrivna HryhoriiSkovoroda University in Pereiaslav Pereiaslav, tel.: (050) 172-13-28

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ROLE EXPECTATIONS IN SPOUSAL INTERPERSONAL INTERACTION

Abstract. The examination of theoretical approaches to understanding role expectations in the interpersonal interactions of spouses was conducted through the lens of the social institutions of marriage and family. The concepts of "marriage" and "family" are defined, emphasizing their role in society and outlining the primary functions of the family, from reproductive and educational to regulatory and communicative.

The analysis shows that the family is an essential social group that provides emotional stability, socialization, and personal development for its members. Family functioning depends on effective communication between spouses, including the ability for mutual understanding, support, role alignment, and shared values. Communication problems may lead to conflicts, negatively affecting marital stability and satisfaction.

The psychological features of role expectations in spousal interactions significantly impact the development and stability of marital relationships. One of the key aspects is the formation of ideal partner representations, influenced by personal experiences, parental family influences, societal stereotypes, and individual expectations. Importantly, these representations develop in childhood and largely shape future role expectations within marriage.

Differences in role expectations between men and women often become sources of conflict, sometimes leading to divorce. Partners enter marriage with different perceptions of their responsibilities and roles within the family, and when these expectations are misaligned, difficulties in establishing harmonious relationships arise. Research shows that contemporary society is trending toward egalitarian, democratic relationships where responsibilities are shared equally. However, traditional patriarchal views still significantly influence role expectations, especially in areas such as financial provision and household management.

Keywords:social and psychological features, role expectations, men and women, marriage, family.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми.Різкі зміни, які сталися в останні роки в житті українців, украй загострили проблему міжособистісної взаємодії подружжя. Шлюб перестав бути довготривалим та легітимним, а розлучення та неповні сім'ї стали нормою. У молоді віком від 20 років мотивація до одруження є дуже високою, однак більше третини усіх розлучень припадає на перші 5 років подружнього життя. Тому сучасна сім'я є об'єктом пильної уваги з боку психологічної науки.

Важливою складовою життя подружжя виступають сімейні ролі та ролові очікування. Наразі якість міжособистісної взаємодії чоловіка й дружини визначається тим, які ролі вони виконують у своїй сім'ї, як їх сприймає інший партнер, наскільки благополучними й успішними є ці ролі для кожного із подружжя. Також від того, які рольові очікування відносно шлюбу мали обидва партнери, і чи співпали у них ці рольові очікування – залежатиме, буде щасливим їх шлюб чи ні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.Проблема формування рольових очікувань та їх вплив на міжособистісну взаємодію подружжя сьогодні залучає значну увагу науковців. Так, функції сім'ї описували О.І. Бондарчук, О.М. Кікінеджі, Т.В. Говорун, С.С. Заєцьта інші; про розподіл сімейних ролей говорили І.С. Ільченко, В.М. Поліщук, К.В. Седих та інші; особливості спілкування у сім'ї, емоційні й міжособистісні відносини між подружжям досліджували Є.І.Головаха, Т.В. Зозуль, З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич та інші. Проблему подружніх конфліктів намагалися вирішити Т.О. Кругла, В.С. Молодиченко, М.М. Павлюк. Р.П. Федоренко, І.С. Ушакова, а проблему подружньої сумісності – О.К. Дмитренко, Ю.М. Олійник, І.М. Цимбалюк, Т.І. Швець та інші.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне вивчення соціально-психологічних особливостей рольових очікувань у міжособистісній взаємодії подружжя.

Виклад основного матеріалу. Проблема рольових очікувань у шлюбі в психології досліджується давно і досі залишається актуальною. Вивчати особливості сімейного життя, уявлення про ідеал дружини/чоловіка, рольові очікування партнерів один від одного у шлюбі слід постійно, адже це дає розуміння ролі сім'ї і для окремої особистості, і для суспільства. Крім того, це дозволяє прогнозувати стабільність сім'ї. Особливо важливо це на перших етапах життєвого циклу сім'ї, адже гармонійне існування та розвиток сім'ї і шлюбу можливі за відсутності розбіжностей в уявленнях про сімейні ролі жінок та чоловіків, співпадіння сімейних цінностей, а також при готовності подружжя конструктивно взаємодіяти при подоланні труднощів, що виникають на всіх етапах їх подружнього життя.

На жаль, на сьогоднішні день і сім'я, і суспільство в цілому переживають досить велику кризу. Сім'я – це первинний елемент суспільства, і у своїй мініатюрі вона дає картину тих же протиріч, які властиві і суспільству.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Проявами цієї кризи є такі показники, як катастрофічне зниження народжуваності, високий рівень числа розлучень, поширення альтернативних форм шлюбно-сімейних відносин, появa значної кількості бездітних сімей, відмова від дітей або жорстоке поводження з ними. Іще одним істотним показником кризи сім'ї є різке скорочення кількості шлюбів з одночасним зростанням позашлюбної народжуваності. Посилюється ситуація тенденцією до руйнування етичних засад сім'ї та втратою важливих людських цінностей.

В той же час, саме із сім'єю пов'язуються у суспільстві надія на моральне оздоровлення особистості, формування її цілісності та гуманізацію відносин у самому соціумі. Адже сім'я залишається найважливішим соціальним інститутом людського суспільства. Сім'я – це той життєдайний осередок, де народжуються діти – найвища цінність людства, майбутнє народу; саме через дітей батьки мають реальну можливість продовжити себе у своїх нащадках [15]. Є.І. Головаха зауважує, що сімейні установки, традиції, сценарії впливають на рольову поведінку людини у шлюбі та на її рольові очікування. «І саме тому так нелегко проходить перший етап створення молодої сім'ї, адже кожен з подружжя приходить в неї зі своїми сімейними цінностями й традиціями. Самі по собі цінності й традиції кожної сім'ї нічим не гірші інших, але співіснувати разом вони можуть не завжди» [2, с. 130].

Е. Фромм відзначає, що часто вплив батьківської сім'ї може набувати патологічного характеру. Нерозірваність дитини зі своїми батьками за основу має невротичну любов; і людина, стаючи дорослою, переносить свої страхи та очікування, які мала відносно батьків, на кохану людину. «Ці люди ніколи не звільняються від образу залежності і, подорослішавши, шукають цей образ у своїх любовних вимогах. У подібних випадках людина – у змісті почуттів – залишається дитиною 2,5 або 12 років, хоча інтелектуально і соціально вона знаходиться на рівні свого віку. У найбільш важких випадках емоційна незрілість веде до порушень соціальної дієздатності; у менш важких випадках конфлікт обмежується сферою інтимних стосунків. Так діє нерозривний симбіотичний зв'язок» [18, с. 76].

Своєю чергою, Е. Берн говорить, що на рольову поведінку та на рольові очікування у шлюбі можуть впливати «сценарії». «Сценарій – це життєвий план, який постійно розгортається, формується в ранньому дитинстві, в основному, під впливом батьків. Цей психологічний імпульс з великою силою підштовхує людину вперед, назустріч її долі, і дуже часто незалежно від її опору або вільного вибору» [17, с. 206]. Вчений стверджує, що людина, яка іде за сценарієм, є вже нереальною особистістю. На жаль, більшість людства є саме такою.

Тому перед тим, як укладати шлюб та вступати у сімейні відносини, усвідомлено або ні, люди вже мають певні сформовані рольові очікування відносно свого сімейного життя. С.С. Заєць з цього приводу відзначає, що при аналізі подружніх проблем власне дошлюбні відносини не часто використо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вуються. При цьому практикою консультування виявлено, що іще за дошлюбного періоду через різні рольові очікування пари починають зароджуються труднощі, які в подальшому проявляться прямо або опосередковано у шлюбі [4, с. 35].

В.В. Меньшовазауважила, що вибір майбутнього подружжя відбувається під дією ряду факторів, серед яких, насамперед, уявлення про ідеального партнера, більш-менш усвідомлюваний образ якого є в кожного. У створенні цього образу беруть участь власний досвід, досвід батьківської сім'ї, літературні й кіногерої, соціальні стереотипи й ідеал, який існує в групі людей, чия думка значима для конкретної людини. Також до 25 років молоді люди мало замислюються про майбутнє сімейне життя, а вже у віці ближчому до 30 років ці думки починають відвідувати їх частіше; однак все-таки дівчата задаються цим запитанням більше, ніж хлопці [10, с. 201].

«Більшість жінок та чоловіків ставляться до шлюбу позитивно, бачать у ньому джерело опори у важку хвилину, вважають, що шлюб приносить щастя материнства й батьківства, налагоджує побут» – зазначає К.В. Седих [14, с. 64]. Однак слід мати на увазі, що жінки та чоловіки мають різні уявлення (очікування) про ідеального подружнього партнера та ідеальний тип сім'ї. Тому часто можна зустріти шлюбні союзи партнерів, що мають суперечливі уявлення про себе самих, свою дружину/чоловіка та сімейне життя в цілому. Так, наприклад, і у жінок, і у чоловіків є розуміння щодо необхідності брати на себе відповідальність за добробут сім'ї, однак одночасно присутня демонстрація бажання перекласти це на свого партнера. Такі розбіжності в установках (і як результат – відповідна поведінка) спричиняють незадоволеність сімейним життям, конфлікти, що часто ведуть до розлучення. Коли жінка або чоловік зіштовхуються з необхідністю пристосування до партнера, вчиться йти на компроміс, усвідомлює реалії спільного проживання та організації побуту, вони починають змінювати свої попередні рольові очікування про шлюб та уявлення про подружні стосунки, виходячи з наявних умов сімейного життя.

С.В. Ковальов підкреслює важливість формування адекватних рольових очікувань молоді щодо шлюбу. Сьогодні рольові очікування про шлюб та сім'ю у молодих людей має ряд цікавих особливостей, таких як – при виборі супутника життя вони ставлять на перші місця такі якості особистості свого партнера як «довіра», «повага» та «взаєморозуміння», і лише на четверте місце попадає «кохання». Науковець зазначає, що слід формувати у молоді розуміння важливості та цінності сім'ї, і при цьому слід прагнути створити правильне розуміння співвідношення кохання та шлюбу, і власне ролі кохання як основи довготривалого союзу [7, с. 104].

На рольові очікування людини щодо шлюбу та сімейного життя досить сильно впливає сім'я батьків. За даними дослідження Е.К. Васильєвої, проведеного з респондентами різних соціальних прошарків, батьківська сім'я

зайняла перше місце серед елементів соціального мікросередовища (дошкільний заклад, школа, ЗМІ тощо). Її структура і соціально-психологічні характеристики здійснюють вагомий вплив на формування рольових очікувань молоді у шлюбі та рольову поведінку вже у подружньому житті. Позитивні рольові очікування щодо шлюбу та сім'ї матиме та людина, яка зростала у повній сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом. У неповних сім'ях формування рольових очікувань щодо шлюбу та сім'ї можуть бути ускладненими через деформацію рольової соціалізації – відсутність одного із батьків як об'єкта ідентифікації. На жаль, розлучення батьків утричі збільшує вірогідність розлучення і їх дітей; при цьому ситуація з розлученням дітей, які зростали у повній сім'ї, складає 5% зі 100%. Для того, щоб особистість дитини у подальшому повноцінно сформувалась і розвинулась, необхідним є материнський та батьківський вплив з перших місяців її життя [1, с. 96].

Дітьми сприймається від батьків форма поведінки, різні підсвідомі реакції, позитивні або негативні звички, значимі якості моделі батьківських подружніх стосунків. Дублюючи батьківські якості, індивід вивчає чоловічу та жіночу ролі, і може несвідомо уже в своїй сім'ї використовувати модель батьківських взаємин, незалежно від того, подобається вона йому чи ні.

Узагальнюючи дослідження про вплив батьківської моделі сім'ї на рольові очікування вже дорослих дітей щодо шлюбу, В.М. Терещенко зауважує:

1) дитина навчається у батька тієї ж статі жіночої (або чоловічої) ролі, яка в подальшому зберігається;

2) образ батька протилежної статі має сильний вплив на вибір майбутнього шлюбного партнера. Якщо роль батька протилежної статі в сім'ї була позитивною, то й обраний подібний партнер приведе до гармонії у шлюбі. Якщо ж у батька протилежної статі була негативна роль, і дитина її не приймала, то шлюбний партнер зі схожими рисами та характеристиками стане джерелом негативних реакцій;

3) моделлю батьківської сім'ї визначається у головних рисах і модель сім'ї, яка буде у подальшому створена їх дітьми. У шлюбі партнерів, у кожного з яких була явно протилежна модель, постійно відбуватиметься боротьба за владу. І навпаки, гармонійний союз буде у тієї подружньої пари, у якої схожі моделі батьківських сімей [16].

На думку Ю.І. Пантюхіної, рольові очікування впливають досить сильно на вибір партнера. Так, у дівчат образ ідеального партнера складається іще зі дошкільного дитинства (починаючи з 5 років). Такий образ включає риси, які дитина найчастіше бачить у сім'ї (батько, старший брат, дідусь та ін.), і на які спрямовується її експресивна реакція (як позитивна так і негативна). Дитині не важливо, чи є ідеальними ці люди в житті, чи просто займають ідеальну позицію. Хлопчики часто шукають ідеал жінки, яка була б схожою на маму або сестру. Перша статева диференціація та уявний образ також припадають на період дитинства [12, с. 56].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Зверко Т.В. відзначає неоднозначність рольових очікувань молоді щодо шлюбу та стосунків у сім'ї на сучасному етапі. Так, більшість молодих людей, створюючи сім'ю, прагнуть до егалітарних, демократичних стосунків, коли відсутній чітко виражений глава сім'ї, обов'язки розподіляються ситуативно, а рішення приймаються колегіально або передоручаються тому, хто більш компетентний у розв'язанні певної проблеми. Однак серед дівчат все ж менше прихильниць рівноправності з чоловіками, а чверть з них говорять про можливість мати другорядне положення у сім'ї порівняно із соціальним статусом чоловіка. Також у них високими є очікування щодо ролі чоловіка (в їх основі – гендерно-стереотипне уявлення) у сім'ї, адже саме він має повністю забезпечувати сім'ю. За нинішніх соціально-економічних умов це веде до додаткових психологічних навантажень на обох партнерів і змушує чоловіків робити все можливе, щоб відповідати очікуванням, а жінок – пристосовуватися до партнера, навіть якщо для цього слід поступитися кар'єрним зростанням [5, с. 134].

Прагнення до егалітарності сучасна молодь переносить і у свою сім'ю. Більшість молодих людей наразі підтримує думку, що сімейні конфлікти слід розв'язувати шляхом компромісу; також превалює ідея рівного розподілу домашніх обов'язків, якщо у сім'ї працюють обоє. При цьому жінки є більшими прихильницями гендерної рівності в сім'ї, однак і відсоток чоловіків, згодних розділити домашні обов'язки із дружинами, постійно зростає [5, с. 135].

Т.Ю. Логінова, провівши дослідження рольової поведінки сімей, що мають стаж сімейного життя більше 5-ти років та дитину/дітей, відзначив, що жінки дотримуються думки, що більше повинен заробляти саме чоловік, а дружина тоді може виконувати більше домашніх обов'язків. Тобто, у пар зі стажем сімейного життя більше 5-ти років присутня відносна стійкість традиційних уявлень про чоловіка як основного «заробітчанина» у сім'ї, а жінки – як «домогосподарки». Також дослідниця спостерігає більшу реалістичність у рольових очікуваннях таких пар, адже констатує відсутність переживання ідеалізованих (нереалістичних) вимог до шлюбних партнерів (чоловік багато заробляє, в усьому підтримує дружину та допомагає їй). Подружжя із меншим досвідом сімейного життя (до 3-х років) все ще вважають необхідним розподіляти обов'язки між жінкою та чоловіком у різних сферах життєдіяльності сім'ї відносно рівноправно [8, с. 70].

Своєю чергою, результати, які були отримані С.В. Макаровою, показали, що молоді жінки відійшли від стереотипів відносно самоцінності подружнього життя та жертовності жінки задня нього (незважаючи на людські якості чоловіка). Патріархальні сімейні цінності є більш значимими для чоловіків, що можна пояснити їх рольовими очікуваннями щодо певного «обов'язку» жінки підтримувати сім'ю, створювати «тил» своєму чоловіку, незважаючи на його поведінку. Тобто, сьогодні вимоги жінки до чоловіка почали суперечити його

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

переконанням про власну самоцінність та важливість чоловічої ролі у шлюбі. Також для жінок виховання дитини стає більшою цінністю, ніж підтримання шлюбних стосунків [9, с. 26].

Отже, у свідомості молодих людей переважною залишається орієнтація на збереження патріархального типу сімей із завищеними очікуваннями щодо чоловіка, однак вже вкорінюється гендерно-рольовий розподіл низки обов'язків в сім'ї на паритетних засадах.

В. Молодичено також зауважує, що сучасні жінки більше, ніж чоловіки, орієнтовані на егалітарний тип сімейно-подружніх відносин, і пояснює вона це тенденцією фемінізації, яка стала поширеною в масовій свідомості. При цьому більшість жінок та чоловіків все ж вважають офіційний шлюб кращим видом подружніх відносин, тому що присутня відповідальність за інших членів сім`ї. Однак реалії такі, що цивільний шлюб став найпоширенішим видом подружніх відносин серед молоді в сучасному суспільстві. І така тенденція пояснюється двома причинами:

а) небажання брати відповідальність за сім'ю;

б) цей вид стосунків досить зручний як для чоловіків, так і для жінок [11].

Схожим з попередніми є дослідження Л.Г. Заброцької. Узагальнення його результатів дозволив зробити такі висновки:

- сучасна молодь, спираючись на індивідуальний і груповий досвід, будує своє подружнє життя згідно з новою траєкторією стосунків (гендерною) між жінкою та чоловіком. Ця нова траєкторія видозмінює усталені подружні ролі та приписи;

- сім'я все ще зберігає свою важливість у свідомості молоді, однак збільшується орієнтація на цивільний шлюб;

- у свідомості молодих людей залишається орієнтація на завищені очікування щодо чоловіків, однак набирає силу готовність до гендерно-рольового розподілу частини обов'язків у сім'ї на паритетних засадах;

- особливість рольових очікувань сучасної молоді про характер майбутнього подружнього життя, сімейні ролі та обов'язки полягає у поєднанні егалітарної ідеології та традиційних стереотипів [3, с. 148].

З позиції Н.М. Ільчишина важливими у становленні уявлень про ідеали подружнього партнера та сімейного життя є вік подружжя та тривалість періоду їх дошлюбних стосунків. Люди, які вступають у шлюб після 30 років, зазвичай важче пристосовуються один до одного внаслідок усталеності і деякої ригідності сформованих рольових очікувань про шлюб, свого партнера та подружні стосунки. Своєю чергою, довготривалідошлюбні стосунки (більше 1-го року) сприяють формуванню об'єктивності у поглядах на ідеал партнера, який сформувався раніше та не був заснований на власному досвіді. Наречені, що разом проживають близько 1 року, мають більш наближені до існуючої реальності уявлення про свого партнера та рольові очікування щодо шлюбу. Короткотривалідошлюбні стосунки не сприяють формуванню адекватних уявлень про подружнє життя та шлюбного партнера [6, с. 7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

О.С. Швець, досліджуючи рольові очікування та уявлення про сімейно-шлюбні відносини у віці за 30 виявила, що усвідомлене батьківство є одним з основних мотивів вступу в шлюб цієї категорії людей. В уявленнях чоловіків і жінок про ідеал батьківства спостерігається схожість. Найціннішими якостями «ідеальних батьків» є турботливість, особиста незалежність, повага до інших людей.

Крім того, в уявленнях чоловіків ідеальний чоловік повинен бути турботливим, незалежним, урівноваженим, працьовитим, поважати інших людей, сексуальним, відповідальним, терплячим, успішним, уміти співпереживати. У жінок спостерігається наступна ієрархія якостей ідеального чоловіка: незалежність, урівноваженість, виконання обов'язків, успішність, дбайливість, повага до інших людей, працьовитість, терплячість. Слід зазначити, що розбіжність змісту та ієрархії якостей в уявленнях жінок та чоловіків про шлюб та ідеальне подружжя задає певну суперечливість шлюбно-рольових очікувань та є однією з причин виникнення проблем на етапі взаємної адаптації і вироблення загального сімейного укладу. Скажімо, дружина буде чекати від свого чоловіка, в першу чергу, прояву сексуальних якостей, у той час як у його уявленнях першорядними є дбайливість, увага, відповідальність, чуйність.

В той же час, рольові очікування про ідеальну дружину в жінок та чоловіків співпадають у структурно-змістовних характеристиках якостей. Вони одностайні в тому, що дбайливість є найціннішою якістю для чоловіка і дружини. Особиста незалежність в ієрархії жінок займає 2 місце, в ієрархії чоловіків – 3 місце, що відбиває зростання кар'єрної й професійної спрямованості сучасних жінок.

З позиції М.О. Пастуха, стаж подружнього життя виступає одним з головних показників зміни рольових очікувань подружжя відносно один одного та свого шлюбу. Так, чим більшим є стаж подружнього життя, тим більше відбувається змін у рольових очікуваннях чоловіка й жінки. Великий стаж сімейного життя веде до зниження позитивного ставлення до себе чоловіка й жінки, оскільки за період подружнього життя можуть накопичуватися наступні проблемні аспекти:

- розбіжності очікувань від сімейного життя, заснованих на моделі батьківської сім'ї, з тим, що кожен отримує від свого партнера;
- проблеми розподілу влади й відповідальності, емоційної близькості, кількості дітей та їх виховання, сексуальних відносин й організації побуту;
- проблеми проведення вільного часу й розподілу бюджету, відносин з родичами [13, с. 102].

З метою вивчення особливостей сімейних цінностей і рольових очікувань у міжособистісній взаємодії подружжя було підібрано такі методики: «Тест-опитувальник задоволеності шлюбом» (за авторства В.В. Століна, *Т.Л. Романової*, Г.П. Бутенко, у адаптації Ю.С.Шевчук); «Методика виявлення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сформованості духовних цінностей» (за авторства Е.О. Помиткіна), опитувальник «Шкала сімейної адаптації й згуртованості» (за авторства Д.Х. Олсона, Дж. Портнера та І. Лаві, у адаптації В.П. Кравець), методика «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (за авторства А.М. Волкової, у адаптації І.С. Павленко), «Методика самооцінки конструктивної взаємодії в подружніх відносинах» (за авторства А.П. Ємельянова, у адаптації Н.О. Колесніченко).

На констатувальному етапі дослідження було отримано такі результати: - серед 12 подружніх пар 3 пари визнали себе такими, що мають скоріше неблагополучний ступінь задоволеності шлюбом; 4 пари визнали себе такими, що мають скоріше благополучний ступінь задоволеності шлюбом; і 3 пари визнали себе такими, що мають благополучний ступінь задоволеності шлюбом;

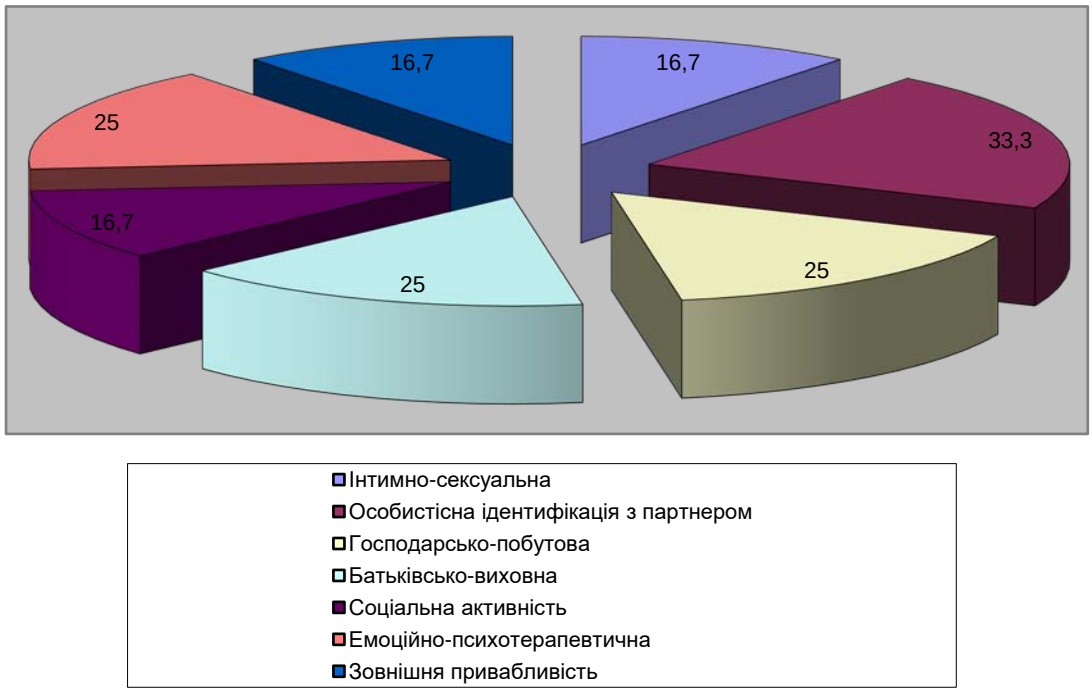

Рис. 1. Результати опитування щодо рольових очікувань та домагань серед досліджуваних (дружин) за методикою «Рольові очікування і домагання у шлюбі», %, n = 12

- серед дружин переважають сімейні цінності (сімейний добробут, виховання дітей), а також духовні цінності (вірність, доброзичливість, допомога іншим). Своєю чергою, серед чоловіків переважають соціальні цінності (соціальна справедливість, реалізованість у кар'єрі та соціумі) та сімейні цінності (сімейний добробут, виховання дітей). Індивідуалістичні цінності (споживання) мають низький рівень як серед дружин, так і серед чоловіків. Загалом для чоловіків та дружин важливими є сімейні цінності, однак для чоловіків важливими також є соціальні цінності, а для жінок – духовні;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

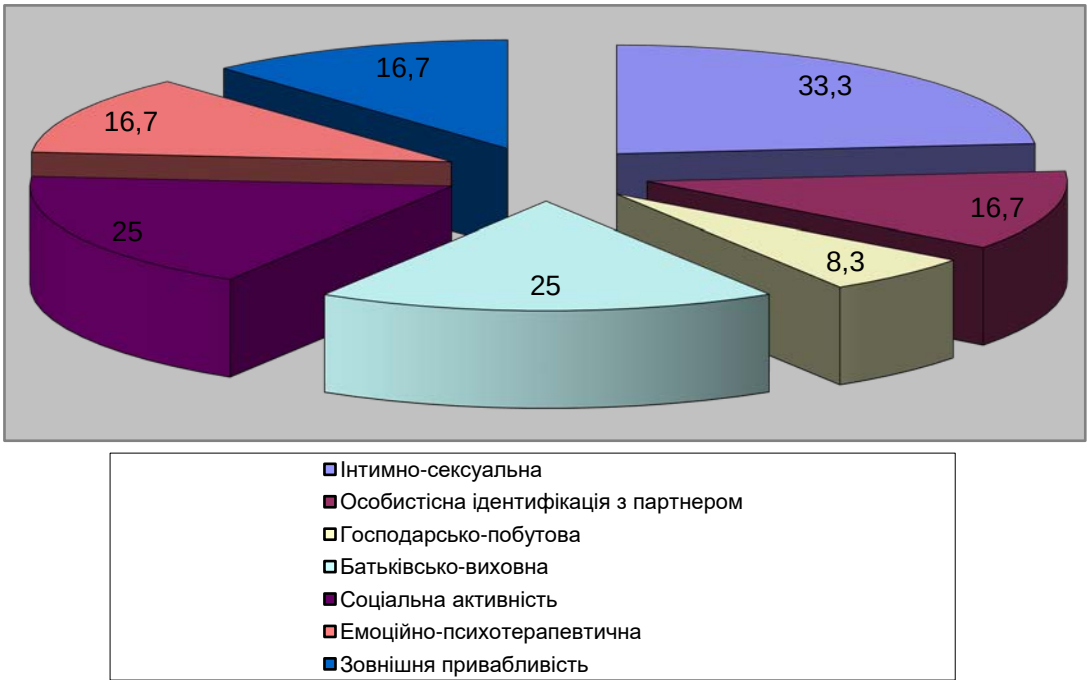

Рис. 1. Результати опитування щодо рольових очікувань та домагань серед досліджуваних (чоловіків) за методикою «Рольові очікування і домагання у шлюбі», %, n = 12

- серед опитаних дружин і чоловіків відсутній низький рівень сімейної адаптації і згуртованості; 2 пари мають рівень сімейної адаптації і згуртованості нижче середнього; 5 пар має середній рівень сімейної адаптації і згуртованості; 3 пари має рівень сімейноїадаптації і згуртованості вище середнього; 2 пари має високий рівень сімейної адаптації і згуртованості. Тобто, більшість пар мають середній рівень сімейної адаптації та згуртованості та вище середнього;

- щодо ціннісних орієнтацій, то серед дружин переважають такі сфери як особистісна ідентифікація з партнером, батьківсько-виховна сфера, господарсько-побутова та емоційно-психотерапевтична сфери. В той же час, для чоловіків важлива інтимно-сексуальна сфера,батьківсько-виховна сфера та соціальна активність. Отож, для чоловіків та дружин важливою є батьківсько-виховна сфера, в той же час, для жінок важливою є особистісна ідентифікація з партнером, а для чоловіків важливою є інтимно-сексуальна сфера;

- також 3 пари мають низький рівень готовності до конструктивної взаємодії; у 4-х пар – середній рівень; у 3-х пар – рівень вище середнього; у 2-х пар – високий рівень готовності до конструктивної взаємодії.

Висновки.Отже,варто зауважити, що сім'я зберігає високу значимість у масовій свідомості чоловіків та жінок, незалежно від віку, однак зміст рольових очікувань певним чином змінився відносно останніх десятиліть. Молоді люди не завжди усвідомлюють, які риси характеру є найважливішими

для щасливого шлюбу; у їх судженнях присутня невідповідність між знаннями про мету шлюбу та реальними цілями, до яких пара прагне в ньому. Молодь більше романтизує шлюб, ніж люди середнього віку, адже останні вже розуміють, за якими критеріями найдоцільніше обирати для себе шлюбного партнера; що найбільше може заважати шлюбним стосункам; які психологічні риси слід виховувати в собі для гармонійного подружнього спілкування, як вирішувати конфліктні ситуації, попереджати і регулювати конфлікти.

Література:

1. Васильєва О.К. Інститути впливу на формування рольових очікувань молоді у шлюбі та рольову поведінку у подружньому житті. *Сімейний психолог*. 2018. № 6. С. 85-110.

2. Головаха І.Є. Психологія людського взаєморозуміння (2-ге вид.). Київ: Освіта, 2002. 189с.

3. Заброцька Л.Г. Особливості базисних переконань особистості щодо шлюбу. *Журнал сучасної психології*. 2019. №7. С.174-178.

4. Заєць С.С. Етика і психологія сімейного життя: курс лекцій. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2019. 103 с.

5. Зверко Т. Соціологічний аналіз уявлень молоді про сім'ю та шлюб (гендерний аспект). *Український соціум*. 2016. №12. С. 132-139.

6. Ільчишин Н. М. Психологічні особливості готовності до подружнього життя у пар з різною тривалістю періоду нареченства. Львів: Перо, 2015. С.7-14.

7. Ковальов С.В. Проблеми формування адекватних рольових очікувань молоді щодо шлюбу. *Психологія і особистість*. 2018. № 6. С. 97-108.

8. Логінова Т.Ю. Рольова поведінка сімей з різним стажем сімейного життя. *Вісник психології і соціальної педагогіки*: зб. наук. праць. 2017. Вип. 3. С. 67.

9. Макарова С. В. Особливості шлюбно-сімейних уявлень сучасної молоді. *Журнал сучасної психології*. 20219. №8. С. 23-29

10. Меньшова В.В. Мотивація укладання шлюбу у сучасних юнаків і дівчат. *КЖСПП*. 2017. № 9. С. 187–205

11. Молодиченко В. Особливості соціальних уявлень молоді щодо сімейно-шлюбних відносин: гендерний аналіз. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 4. С. 141-145

12. Пантюхіна Ю. І. Особливості уявлень чоловіків та жінок про ідеал подружнього партнера. *Наукові здобутки студентів Інституту людини.* 2016.№ 8. С.121-126

13. Пастух М.О. Зміна рольових очікувань подружжя залежно від стажу сімейного життя. Psychologies. 2015. № 4. С. 98-106

14. Седих К.В. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 192 с.

15. Сидоренко А. В. Роль батьківської сім'ї у формуванні готовності молоді до сімейних взаємовідносин. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/ SocGum/Tippp/2012_1/Sidor.pdf

16. Терещенко М.В. Уявлення про шлюб та сім'ю як аспект картини світу людини. URL: www.psyh.kiev.ua/Терещенко_Марія_Вікторівна

17. Berne E. GamesPeoplePlay: ThePsychologyofHumanRelationships. L:Grove Press, 1994. 216 p.

18. Fromm E. TheArtofLoving. Dublin: Thorsons, 2002. 229 p.

References:

1. Vasil'єva, O.K. (2018). Instituti vplivu na formuvannja rol'ovih ochikuvan' molodi u shljubi ta rol'ovu povedinku u podruzhn'omu zhitti [Institutions of influence on the formation of role expectations of young people in marriage and role behavior in married life]. *Simejnij psiholog - Family psychologist*, 6, 85-110 [in Ukrainian].

2. Golovaha, I.Є. (2002). *Psihologija ljuds'kogo vzaємorozuminnja [Psychology of human mutual understanding*]. (vol. 1-2). Kiïv: Osvita [in Ukrainian].

3. Zabroc'ka, L.G. (2019). Osoblivosti bazisnih perekonan' osobistosti shhodo shljubu [Peculiarities of a person's basic beliefs about marriage]. *Zhurnal suchasnoï psihologiï - Journal of modern psychology*, 7, 174-178 [in Ukrainian].

4. Zaєc', S.S. (2019). *Etika i psihologija simejnogo zhittja [Ethics and psychology of family life*]. Uman': FOP Zhovtij O.O. [in Ukrainian].

5. Zverko, T. (2016). Sociologichnij analiz ujavlen' molodi pro sim'ju ta shljub (gendernij aspekt) [Sociological analysis of young people's ideas about family and marriage (gender aspect)]. *Ukraïns'kij socium - Ukrainian society*, 12, 132-139. [in Ukrainian].

6. Il'chishin, N. M. (2015). *Psihologichni osoblivosti gotovnosti do podruzhn'ogo zhittja u par z riznoju trivalistju periodu narechenstva [Psychological features of readiness for married life in couples with different lengths of engagement period*]. L'viv: Pero] [in Ukrainian].

7. Koval'ov, S.V. (2018). Problemi formuvannja adekvatnih rol'ovih ochikuvan' molodi shhodo shljubu [Problems of forming adequate role expectations of young people regarding marriage]. *Psihologija i osobistist' - Psychology and personality*, 6, 97-108 [in Ukrainian].

8. Loginova, T.Ju. (2017). Rol'ova povedinka simej z riznim stazhem simejnogo zhittja [Role behavior of families with different experience of family life]. *Visnik psihologiï i social'noï pedagogiki - Bulletin of psychology and social pedagogy*, 3, 67. [in Ukrainian].

9. Makarova, S. V. (2019). Osoblivosti shljubno-simejnih ujavlen' suchasnoï molodi [Peculiarities of marriage and family concepts of modern youth]. *Zhurnal suchasnoï psihologiï - Journal of modern psychology*, 8, 23-29 [in Ukrainian].

10. Men'shova, V.V. (2017). Motivacija ukladannja shljubu u suchasnih junakiv i divchat [Motivation of marriage among modern young men and women]. *KZhSPP - KZhSPP*, 9, 187–205 [in Ukrainian].

11. Molodichenko, V. (2014). Osoblivosti social'nih ujavlen' molodi shhodo simejno-shljubnih vidnosin: gendernij analiz [Peculiarities of young people's social ideas about family and marital relations: gender analysis]. *Ukraïnoznavchij al'manah - Ukrainian studies almanac*, 4, 141-145 [in Ukrainian].

12. Pantjuhina, Ju. I. (2016). Osoblivosti ujavlen' cholovikiv ta zhinok pro ideal podruzhn'ogo partnera [Peculiarities of men's and women's ideas about the ideal of a marriage partner.]. *Naukovi zdobutki studentiv Institutu ljudini - Scientific achievements of students of the Institute of Man*, 8, 121-126 [in Ukrainian].

13. Pastuh, M.O. (2015). Zmina rol'ovih ochikuvan' podruzhzhja zalezhno vid stazhu simejnogo zhittja [Change of role expectations of spouses depending on the length of family life]. *Rsyshologies - Psychology*, 4, 98-106 [in Ukrainian].

14. Sedih, K.V. (2015). *Psihologija sim'ï [Psychology of the family]*. Kiïv: VC «Akademija» [in Ukrainian].

15. Sidorenko, A. V. (2012). *Rol' bat'kivs'koï sim'ï u formuvanni gotovnosti molodi do simejnih vzaємovidnosin [The role of the parental family in shaping youth readiness for family relationships*]. Retrieved from www.nbuv.gov.ua/rortal/ SosGum/Tirrr/2012_1/Sidor.rdf

16. Tereshhenko, M.V. *Ujavlennja pro shljub ta sim'ju jak aspekt kartini svitu ljudini [The idea of marriage and family as an aspect of the picture of the human world*.]. Retrieved from www.rsyh.kiev.ua/Tereshhenko_Marija_Viktorivna [in Ukrainian].

17. Berne, E. (1994). *GamesReorleRlay: TheRsyshologyofHumanRelationshirs*. L:Grove Rress [in English].

18. Fromm, E. (2002). TheArtofLoving. Dublin: Thorsons [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9.

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1153-1163

Белякова Світлана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (050) 936-48-70, https://orcid.org/0000-0003-4995-0253

Струтинська Ася Юріївна магістр, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (050) 387-00-35

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Ведення бойових дій на території України, має негативний фізичний та психологічний вплив на військовослужбовців, які цілодобово піддаються надлюдським навантаженням. Стрес, в умовах бойових дій спричиняє негативні емоційні стани у військовослужбовців, які заважають нормальній життєдіяльності та швидкому відновленню після бойових завдань. Тому, вивчення проблеми особливостей емоційного стану військовослужбовців в умовах бойових дій, є як ніколи актуальним.

Сьогодні, в період загострення військового стану, все більшої актуальності набувають дослідження проблеми особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій. Аналіз наукових підходів до проблеми дослідження емоційної сфери особистості людини полягав в інтерпретації почуттів, емоцій та емоційних станів, які визначають інформаційно-енергетичний обмін та спрямованість поведінки особистості.

Визначено, що екстремальні ситуації, які виникають в період ведення бойових дій, активно впливають на здатність протистояти стресу, готуватися до безпечного переживання цих подій та розвивати адекватні адаптаційні навички. Водночас в українських військовослужбовців також спостерігаються симптоми стресу, з ознаками нервово-психічної нестійкості, психопатії, істерії, параної та психопатії. Ці психологічні особливості можуть бути безпосередньо пов’язані з характером їхньої професійної діяльності та підвищеним усвідомленням власної значущості та важливості їх діяльності в умовах бойових дій [20, с. 182].

Військовослужбовці мають більший ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), ніж населення в цілому. Адже, вони часто піддаються впливу травматичних подій, таких як бойові дії, а інтенсивність і частота таких стресів значно підвищує ймовірність розвитку такого розладу [21, с. 61]. Якщо, завчасно не надати психологічної допомоги, є вірогідність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

присутності у військовослужбовців таких емоційних станів, як тривожність та посттравматичний стресовий розлад. Тому, дуже важливо надавати психологічну підтримку військовослужбовцям аби запобігти негативних наслідків бойової травми [21, с. 62]

Ключові слова: емоційні стани, бойовий стрес, психологічна корекція, військовослужбовці, психологічна допомога.

Beliyakova Svitlana Mykolayivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav 30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, 08401, tel.: (050) 936-48-70, https://orcid.org/0000-0003-4995-0253

Strutynska Asya Yuriyivna, master's degree, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav 30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, 08401, tel;: (050)387-00-35

FEATURES OF CORRECTION OF EMOTIONAL STATES OF MILITARY OFFICERS IN COMBAT CONDITIONS

Abstract: The conduct of hostilities on the territory of Ukraine has a negative physical and psychological impact on military personnel, who are exposed to superhuman loads around the clock. Stress in combat conditions causes negative emotional states in military personnel, which interfere with normal life activities and quick recovery after combat missions. Therefore, the study of the problem of the specifics of the emotional state of military personnel in the conditions of hostilities is more relevant than ever.

Today, in the period of aggravation of the military situation, the study of the problem of the specific emotional states of military personnel in the conditions of hostilities is gaining more and more relevance. The analysis of scientific approaches to the problem of researching the emotional sphere of a person's personality consisted in the interpretation of feelings, emotions and emotional states, which determine the information and energy exchange and the direction of the personality's behavior.

It was determined that extreme situations that arise during hostilities actively affect the ability to withstand stress, prepare for safe survival of these events, and develop adequate adaptation skills. At the same time, Ukrainian servicemen also show symptoms of stress, with signs of neuropsychological instability, psychopathy, hysteria, paranoia, and psychopathy. These psychological features can be directly related to the nature of their professional activities and increased awareness of their own significance and importance of their activities in the conditions of hostilities [20, p. 182]

Military personnel have a higher risk of developing post-traumatic stress disorder (PTSD) than the general population. After all, they are often exposed to

traumatic events, such as combat operations, and the intensity and frequency of such stresses significantly increases the likelihood of developing such a disorder [21, p. 61]. If psychological help is not provided in advance, there is a probability of the presence of such emotional conditions as anxiety and post-traumatic stress disorder in military personnel. Therefore, it is very important to provide psychological support to military personnel in order to prevent the negative consequences of combat trauma [21, p. 62].

Keywords: emotional states, combat stress, psychological correction, military personnel, psychological assistance.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває у періоді гострої фази війни, повномасштабного вторгнення окупаційних військ російської федерації, в умовах якої військовослужбовці перебувають у дуже складних фізичних і психологічних умовах під час бойових дій з військами противника.

Окрім того, методи і способи ведення бойових дій в зв'язку з технологічним прогресом, не мають аналогів у світі. Це все впливає на фізичному та ментальному рівнях на військовослужбовців, які двадцять чотири години на добу, сім днів на тиждень знаходяться в умовах надлюдських фізичних і психологічних стресових випробувань. Стрес від бойових дій, спричиняє негативні емоційні стани у військовослужбовців.

Таким чином, дослідження проблеми особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій на теперішній час є актуальним питанням. Треба докласти максимум зусиль для збереження нормального емоційного стану та стійкості кожного військовослужбовця в умовах бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним основам розв'язання проблеми особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій займались українські та зарубіжні науковці. В. Алещенко, провів психологічний аналіз посттравматичного стресового розладу військовослужбовців – учасників бойових дій. Дж. Біссон, вивчав психологічну терапію хронічного посттравматичного стресового розладу (ПТСР). О. Блінов, розробив опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу. І. Гаркуша, вивчала особливості емоційної сфери особистості (військовослужбовців) після переживання екстремальної ситуації. Ю. Горбачук, провела аналіз психологічних станів військовослужбовців в умовах бойових дій. О. Гульбс, вивчала методи соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців після бойових дій. О. Дубчак, провела діагностику особливостей емоційних станів військовослужбовців у період їх адаптації. О. Кокун, провела діагностику психологічної готовності військовослужбовців до бойових дій. Л. Левицька, теоретично проаналізувала вивчення емоційної сфери військовослужбовців. А. Мельник, розкрила сутність психологічної реабілітація військовослужбовців, що перебували в умовах бойових дій. Ю. Рибінська, вивчала важливість професійної емоційної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

підтримки військовослужбовцям під час та після війни. Також, її праці були присвячені психоемоційному стану українських військовослужбовців перед виходом на передову. В. Стасюк, розкрив сутність профілактики психогенній в екстремальних умовах діяльності військовослужбовців. В. Стрепєтова, вивчала специфіку посттравматичного зростання військовослужбовців після бойових дій. В. Яременко, вивчав особливості емоційних станів військовослужбовців в умовах війни (бойових дій).

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне вивчення особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій, розробці психологічної програми та методичних рекомендацій стосовно оптимізації їх емоційних станів.

Виклад основного матеріалу. Ведення бойових дій на території України, має негативний фізичний та психологічний вплив на військовослужбовців, які цілодобово піддаються надлюдським навантаженням. Стрес, в умовах бойових дій спричиняє негативні емоційні стани у військовослужбовців, які заважають нормальній життєдіяльності та швидкому відновленню після бойових завдань. Тому, вивчення проблеми особливостей емоційного стану військовослужбовців в умовах бойових дій, є як ніколи актуальним.

Існують суттєві відмінності у емоційному реагуванні військовослужбовців щодо факторів, які впливають на їх психічний стан в складних умовах. Під час психологічного стресу одні відчувають психомоторне заціпеніння, а інші, навпаки, психомоторне збудження. З огляду на те, що характер психічного реагування військовослужбовців залежить від психоемоційних особливостей особистості, характер наслідків впливу травматичної ситуації для конкретної особистості військовослужбовців багато в чому визначається психологічними особливостями цієї особистості. Дослідження показало, що психологічними особливостями вищезгаданих бойових дій військовослужбовців є: високий ризик для життя та здоров'я; фізична та психологічна небезпека; швидке прийняття рішень та можлива кримінальна відповідальність за наслідки. [15, с. 101].

Інтенсивність військових операцій та постійне перебування в умовах бойових дій, спричиняє фізичні, психічні, інформаційні та інші перевантаження для військовослужбовців, що часто призводять до негативних емоційних станів [10, с. 59].

Помічено, що лише 25% військовослужбовців, які вперше опинилися на передовій, здатні адекватно реагувати на бойову обстановку та позитивно вести бойові дії, тоді як решта страждають на дезорганізацію психічної діяльності, що в деяких випадках призводить до розвитку патологічних реактивних станів. В бойових ситуаціях військовослужбовці частіше всього відчувають страх. Насамперед, це страх стати інвалідом, страх потрапити в полон, зазнати тортур чи насильства, страх бути вбитим та страх втратити товаришів [11, с. 67].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Щодо військовослужбовців з високим рівнем дезадаптації, то вони потребують обов'язкового переведення до підрозділу забезпечення та проведення додаткових психопрофілактичних заходів. Нехтування психологічною підтримкою під час ескалації бойових дій може призвести до збільшення короткострокових і довгострокових психогенних втрат (прогнози коливаються від 14% до 26% і більше), виникнення психогенних психічних розладів у особового складу та подальшого розвитку посттравматичного стресового розладу [19, с. 682–683].

Бойовий стрес – це емоційний стан на рівні психологічного напруження у процесі адаптації військовослужбовців до бойової обстановки з використанням потенційних ресурсів [4, с. 21]. Основні психологічні труднощі, викликані факторами реального бою. Вони пригнічують або перезбуджують психіку і таким чином перешкоджають діяльності. До основних емоційно-психологічних труднощів відносяться самотність, необґрунтований і виправданий страх, депресію і тривогу [5, с. 9–10].

Серед військовослужбовців, які виконували бойові завдання, психогенні розлади іноді сягають 70%, від 15 до 20% військовослужбовців, мають хронічний посттравматичний стресовий розлад [2, с. 5–10]. Також, на початку лікування у 70–75% військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, спостерігалися ознаки таких емоційних станів, як: психологічна втома, депресія, підвищена тривожність та конфліктний стресовий розлад [3, с. 27–28].

Існують значущі показники того, що військовослужбовці, які мають низький рівень незалежного психоемоційного простору, мають схильність до посттравматичного стресового розладу. Іншими словами, низький рівень суверенітету над простором, тілом, соціальними відносинами, речами та цінностями впливає на ймовірність розвитку симптомів посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців. А військовослужбовці з високим рівнем суверенності над психологічним простором не мають значних симптомів які б провокували посттравматичний стресовий розлад. Важливим є проведення психічної корекції військовослужбовців для забезпечення їх психічного здоров'я та розвитку особистісної і професійної самореалізації [9, с. 124–125].

Також, характеризують посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), як добре відомий психічний розлад, що розвивається після серйозної травматичної події. Характерні симптоми включають такі переживання, як повторювані нічні кошмари і тривожні думки про подію, уникнення спогадів або розмов про подію, яка завдала психологічної травми, порушення сну, підвищену дратівливість і симптоми гіперзбудження. Захворювання вважається хронічним, якщо симптоми тривають більше трьох місяців. Посттравматичний стресовий розлад, є відносно поширеним розладом: за даними Національного дослідження, з 5877 дорослих у Сполучених Штатах Америки 39% чоловіків, які перебували в умовах бойових дій мали посттравматичний стресовий розлад [17, с. 6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Негативні наслідки у військовослужбовців виникають через низку стресових факторів, таких як: загибель друзів на полі бою, поранення, звірство в умовах бойових дій, які серйозно випробовують фізичні та психологічні ресурси військовослужбовців та їх здатність протистояти екстремальним та небезпечним для життя чинникам в умовах бойових дій. Все це має вирішальний вплив на особистість військовослужбовців, змінюючи їх внутрішній світ, емоційний стан, цінності та погляди на життя [7, с. 48].

Крім того, спостерігаються стійкі симптоми емоційного напруження, підвищена дратівливість, напади тривоги, безпричинні спалахи гніву, психічна нестабільність, що призводить до неадекватних (іноді деструктивних) реакцій, відчуженість, страх нападу ззаду, почуття провини за те, що залишився живим, та ідентифікація себе з загиблими [6, с. 40–41].

В умовах бойових дій військовослужбовці відчувають внутрішній дистрес, боячись смерті або поранення, але в той же час переповнені тривогою щодо своїх обов'язків військової служби. Оскільки, вони спрямовують свій страх на можливості, а не на реальність, вони втрачають контроль над системами свого організму і відчувають зростання нав'язливої тривоги. Вийти з цього емоційного стану досить складно.

Вираженість негативних та деструктивних емоційних станів коливається від помірної депресії до важких емоційних реакцій (психологічних, дезадаптивних, гострих емоційних, психо-невротичних, патологічних та гострих реактивних реакцій) та посттравматичного стресового розладу, які ускладнюють або унеможливлюють соціальну та психологічну адаптацію до цивільного життя [13, с. 105].

В залежності від психологічних особливостей, військовослужбовці індивідуально для себе обирають стресодолаючу модель, яка допомагає боротися зі стресом та його кризами. Військовослужбовці, які обирають віру, як стресодолаючу модель, під час стресової кризи керуються вірою в себе, людей, диво, політичну сферу, або Бога. Ті, хто обирають емоції, частіше всього почувають себе краще коли відкривають свої переживання іншим, це можуть бути плач або сміх. Стресодолаюча модель – соціум, є ресурсною для тих, кому характерне спілкування з іншими та прийняття соціальної підтримки. Уяву, як стресодолаючу модель використовують ті, хто долають стресову кризу завдяки своїм творчим здібностям, власним мріям, хорошим спогадам. Щодо когніції, то цю стресодолаючу модель обирають військовослужбовці, які використовують актуалізацію ментальних здібностей, логічне та критичне мислення, оцінку та аналіз ситуації. Для когось фізичні ресурси, є найкращим варіантом стресодолаючої моделі, адже своїм захисним ресурсом вони вважають концентрацію фізичної діяльності власного тіла [16].

Вивчення психологічного стану військовослужбовців є ефективним способом профілактики негативного впливу на психічне здоров'я під час перебування в умовах бойових дій [18, с. 191]. Важливою є необхідність

моніторингу психологічного стану військовослужбовців під час служби в умовах бойових дій, з метою своєчасного попередження негативного впливу на їхнє психічне здоров'я та надання можливості військовослужбовцям успішно виконувати поставлені перед ними завдання в умовах бойових дій [18, с. 197].

Основним інструментарієм для дослідження особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій є психологічна діагностика за допомогою психодіагностичних методик.

З метою дослідження особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових нами було використано такий діагностичний інструментарій [12; 1; 16; 8; 14]:

- Диференціальна діагностика депресивних станів В. Занга «Zung Self-Rating Depression Scale (SDS)»;
- Шкала клінічної діагностики ПТСР «Clinical-administered PTSD Scale-CAPS-5» F. Weathers, D. Blake, P. Schnurr, D. Kaloupek, B. Marx, T. Keane (переклад та адаптація О. Хаустов, Л. Трачук, В. Безшейко);
- Ресурсоорієнтована модель стресодолання BASIC Ph «The BASIC-PH model of coping and resiliency» M. Lahad, D. Leykin (переклад та адаптація Л. Царенко, Т. Вебер, М. Войтович, Л. Гриценок, В. Кочубей, Л. Гридковець);
- Тест на самооцінку емоційних станів Уесмана-Рікса «Test for Self-assessment of the Emotional State» A. Wessman, D. Ricks's (переклад та адаптація О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська, О. Копаниця, О. Малхазов).
- Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності «State and Trait Anxiety Inventory (STAI)» C. Spielberger (переклад та адаптація О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська, О. Копаниця, О. Малхазов).

Емпіричне дослідження особливостей емоційних станів показало, що більшість військовослужбовців мають негативні емоційні стани в умовах бойових дій. Отримані результати за методикою Диференціальна діагностика депресивних станів В. Занга «Zung Self-Rating Depression Scale (SDS)» показали що більшість військовослужбовців мають легку депресію та субдепресивний стан, що характеризується депресивними переживаннями, погіршеним настроєм та нездатністю радіти від того, що завжди приносило задоволення. Отримані результати діагностики посттравматичного стресового розладу за методикою «The Clinician-Administered PTSD Scale forDSM-5 (CAPS-5)» F. Weathers, D. Blake, P. Schnurr, D. Kaloupek, B. Marx, T. Keane (переклад та адаптація О. Хаустов, Л. Трачук, В. Безшейко) показали присутність виражених симптомів посттравматичного стресового розладу, що характеризуються такими критеріями як: опис травматичної події, негативні думки та емоції, симптоми надмірної реактивності. Досліджуючи ресурсові моделі подолання стресу за методикою «The BASIC-PH model of coping and resiliency» M. Lahad, D. Leykin (переклад та адаптація Л. Царенко, Т. Вебер, М. Войтович, Л. Гриценок, В. Кочубей, Л.Гридковець), отримані результати показали, що більшість респондентів обирають віру та соціум, які не є

ефективними у подоланні стресової ситуації. Отримані результати щодо самооцінки емоційного стану за методикою «Test for Self-assessment of the Emotional State» A. Wessman, D. Ricks's (переклад та адаптація О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська, О. Копаниця, О. Малхазов) показали поганий показник емоційного стану, який характеризується наявністю постійних негативних емоцій. Визначаючи рівень тривожності за методикою «State and Trait Anxiety Inventory (STAI)» C. Spielberger (переклад та адаптація О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська, О. Копаниця, О. Малхазов), отримані результати показали високий рівень особистісної тривожності, що характеризується здатністю до тривог, які активізуються під час прийняття певних стимулів, які сприймаються як загроза. Отримані результати емпіричного дослідження потребують основних напрямків психологічної допомоги для оптимізації емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій.

Нами була підтверджена гіпотеза дослідження про те, що більшість військовослужбовців в умовах бойових дій, мають негативні емоційні стани.

Ключовим методом оптимізації емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій виступила корекційна програма, яка була спрямована на нормалізацію та покращення емоційних станів військовослужбовців. Корекційна програма була направлена на: зниження агресії та тривожності, здатності до об'єктивної самооцінки, розвитку відповідальності, контролю, рефлексії та підвищення мотивації до конструктивного вирішення конфліктів. Модель корекційної програми базувалася на індивідуальній роботі, роботі в парах, роботі в мікрогрупах та груповій роботі. Під час корекційної програми використовувалися такі методи психологічної роботи, як: ігри (психотехнічні ігри, ігрові техніки вирішення конфліктів, рольові ігри); групові дискусії (ситуаційний аналіз, мозковий штурм); психофізичні вправи, техніка тілесної та орієнтованої терапії. Визначено, що впроваджена корекційна програма сприяла розвитку комунікативних та конструктивних навичок військовослужбовців для подолання стресової ситуації, знизила рівень тривожності та агресії, підвищила самооцінку та мотивацію до самовираження і розкрила потенціал особистості, що оптимізувало психологічний стан військовослужбовців. Після впровадженої корекційної програми було проведено повторну діагностику особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій, яка показала позитивну динаміку, що свідчить про ефективність програми та її відповідність поставленим завданням. Спираючись на результати дослідження, додатково, було розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій.

Висновки. Сьогодні, в період загострення військового стану, все більшої актуальності набувають дослідження проблеми особливостей емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій.

З моменту призову на військову службу, емоційні переживання зростають і формується стан психічного напруження, адже призов та військова

служба є потужними психоемоційними факторами, які негативно впливають на емоційний стан військовослужбовців, які незабаром починають відчувати суб'єктивний дискомфорт, емоційну пригніченість і напруженість, виявляють ознаки підвищеної тривожності або тієї чи іншої форми загальмованості.

Нами була підтверджена гіпотеза дослідження про те, що більшість військовослужбовців в умовах бойових дій, мають негативні емоційні стани. Спираючись на отримані дані розроблено психологічну програму та впроваджено її в експериментальній групі, аби підтвердити або спростувати припущення нашої другої гіпотези дослідження, що розроблена психологічна програма сприятиме нормалізації або покращенню емоційних станів військовослужбовців в умовах бойових дій.

Література.

1. Адаптація Шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника «Перелік симптомів ПТСР» для української популяції : веб сайт. URL : https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8 (дата звернення: 09.07.2024).

2. Алещенко В. І. Посттравматичний стрес військовослужбовців – учасників бойових дій: психологічний аналіз. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2015. № 1. С. 5–10.

3. Блінов О. А. Опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР). Психологічний часопис : зб. наук. пр. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. С. 26–37.

4. Блінов О. А. Психологічні особливості прояву бойового стресу військовослужбовців – учасників бойових дій. Шляхи трансформації системи морально-психологічного забезпечення у Збройних силах України : матеріали наукового семінару, 27 лист. 2019 р. Київ : НУОУ, 2019. С. 21–23.

5. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія. Київ : Талком, 2016. 246 с.

6. Горбачук Ю. Аналіз психологічних станів військовослужбовців, що повернулися із зони АТО. Актуальні проблеми особистісного зростання : зб. наук. пр. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2019. С. 40–42.

7. Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України : методичний посібник. / О. М. Кокун, В. М. Мороз, Н. С. Лозінська, І. О. Пішко. Київ : «Центр учбової літератури», 2023. 74 с.

8. Кокун О. М. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.

9. Кондратьєва І., Азаркіна О. Проблеми вивчення емоційної сфери особистості. «Перспективи та інновації науки. 2022. № 13 (18). С. 627–638.

10. Коширець В., Шкарлатюк К. Особливості організації особистісного простору військовослужбовців з ознаками ПТСР. Psychological Prospects Journal. 2020. № 36. С. 124–143.

11. Левицька Л. В. Теоретичний аналіз вивчення емоційної сфери військовослужбовців. Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України : зб. тез Всеукр. міжвід. психол. форуму. Київ : «Вид-во Людмила», 2022. С. 59–62.

12. Мельник А. П. Психологічна реабілітація військовослужбовців, що перебували в умовах бойових дій. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 4. С. 100–105.

13. Мушкевич В. Психологічні особливості фрустраційної поведінки військовослужбовців. Psychological Prospects Journal. 2020. № 35. С. 101–118.

14. Мялов А. І. Особливості ресоціалізації військовослужбовців, які брали участь в активних бойових діях : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник М. Г. Ткалич. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 120 с.

15. Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (Тест Спілбергера-Ханіна) : веб-сайт. URL : https://lnu.edu.ua/life-safety/wp-content/uploads/2019/09/OZDSH_PR-4-2019.pdf (дата звернення: 09.07.2024).

16. Пам'ятка психологу для психологічного супроводження військовослужбовців в екстремальних умовах : методичний посібник. Київ : «КНТ», 2023. 78 с.

17. Рязанцева Т., Христук Т., Католик Г. Сучасні методи психотерапевтичного втручання при психотравмі : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник О. Христук. Львів : ЛДУВС, 2024. 84 с.

18. Яременко В. В. Особливості емоційних станів військовослужбовців в умовах війни : дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра спеціальності 053 «Психологія»/ наук. керівник В. О. Рахманов. Київ : Національний авіаційний університет, 2022. 97 с.

19. Haller H., Mitzinger D., Cramer H. The integration of yoga breathing techniques in cognitive behavioral therapy for post-traumatic stress disorder: A pragmatic randomized controlled trial. Frontiers in Psychiatry. 2023. № 14. P. 1–12.

20. Meulen E., Welden P. Longitudinal associations of psychological resilience with mental health and functioning among military personnel: a meta-analysis of prospective studies. *Social science and medicine.* 2020. № 255. URL : https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953620300332 (дата звернення: 09.07.2024).

21. Пілецька Л. С. Психологічні особливості професійної самосвідомості військовослужбовців. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2025. № 1 (2). С. 105–112.

References:

1. Adaptacija Shkali dlja klinichnoї diagnostiki PTSR ta opituval'nika «Perelik simptomiv PTSR» dlja ukraïns'koї populjacії [Adaptation of the scale for the clinical diagnosis of PTSD and the questionnaire "List of symptoms of PTSD" for the Ukrainian population]. *uk.e-medjournal.com* Retrieved from https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8 [in Ukrainian].

2. Aleshhenko, V. I. (2015). Posttravmatichnij stres vijs'kovosluzhbovciv – uchasnikiv bojovih dij: psihologichnij analiz [Post-traumatic stress of military personnel - participants in hostilities: psychological analysis]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Vijs'kovo-special'ni nauki - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military special sciences*, 1, 5–10 [in Ukrainian].

3. Blinov, O. A. (2018). Opituval'nik skriningu posttravmatichnogo stresovogo rozladu (OS PTSR) [Post-traumatic stress disorder (PTSD) screening questionnaire]. *Psihologichnij chasopis - Psychological magazine,* 26–37 [in Ukrainian].

4. Blinov, O. A. (2019). Psihologichni osoblivosti projavu bojovogo stresu vijs'kovosluzhbovciv – uchasnikiv bojovih dij [Psychological features of the manifestation of combat stress in military personnel - participants in hostilities]. *Proceedings from Naukoviu seminar « Shljahi transformaciї sistemi moral'no-psihologichnogo zabezpechennja u Zbrojnih silah Ukraïni » – The scientific seminar«Ways of transformation of the system of moral and psychological support in the Armed Forces of Ukrain»*. (pp. 21-23). Kiïv : NUOU [in Ukrainian].

5. Blinov, O. A. (2016). *Psihologija bojovoї psihichnoї travmi [Psychology of combat mental trauma]*. Kiïv : Talkom [in Ukrainian].

6. Gorbachuk, Ju. (2019). Analiz psihologichnih staniv vijs'kovosluzhbovciv, shho povernulisja iz zoni ATO [Analysis of the psychological conditions of servicemen who returned from the ATO zone]. *Aktual'ni problemi osobistisnogo zrostannja - Actual problems of personal growth,* 40–42 [in Ukrainian].

7. Kokun, O. M., Moroz, V. M. , Lozins'ka, N. S. , Pishko, I. O. (2023). *Zbirnik psihodiagnostichnih metodik dlja profesijno-psihologichnogo vidboru kandidativ na vijs'kovu sluzhbu za kontraktom u Zbrojnih Silah Ukraïni [A collection of psychodiagnostic methods for the professional and psychological selection of candidates for military service under a contract in the Armed Forces of Ukraine*]. Kiïv : «Centr uchbovoï literaturi» [in Ukrainian].

8. Kokun, O. M. (2015). *Osnovi psihologichnoï dopomogi vijs'kovosluzhbovcjam v umovah bojovih dij [Basics of psychological assistance to servicemen in the conditions of hostilities]*. Kiïv : NDC GP ZSU [in Ukrainian].

9. Kondrat'єva I., Azarkina O. Problemi vivchennja emocijnoï sferi osobistosti [Problems of studying the emotional sphere of personality]. *Perspektivi ta innovaciï nauki - Prospects and innovations of science*, 13 (18), 627–638 [in Ukrainian].

10. Koshirec', V., Shkarlatjuk, K. (2020). Osoblivosti organizaciï osobistisnogo prostoru vijs'kovosluzhbovciv z oznakami PTSR [Peculiarities of the organization of the personal space of military personnel with signs of PTSD]. *Psychological Prospects Journal*, 6, 124–143 [in Ukrainian].

11. Levic'ka, L. V. (2022). Teoretichnij analiz vivchennja emocijnoï sferi vijs'kovosluzhbovciv [Theoretical analysis of the study of the emotional sphere of military personnel.]. *Proceedings from Vseukr. mizhvid. psihol. Forum « Zabezpechennja psihologichnoï dopomogi v sektori Sil oboroni Ukraïni » – The All-Ukrainian between psychol. forum «Provision of psychological assistance in the sector of the Defense Forces of Ukraine»*. (pp. 59-62). Kiïv : «Vid-vo Ljudmila» [in Ukrainian].

12. Mel'nik, A. P. (2015). Psihologichna reabilitacija vijs'kovosluzhbovciv, shho perebuvali v umovah bojovih dij [Psychological rehabilitation of servicemen who were in combat conditions]. *Aktual'ni problemi sociologiï, psihologiï, pedagogiki - Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 4, 100–105 [in Ukrainian].

13. Mushkevich, V. (2020). Psihologichni osoblivosti frustracijnoï povedinki vijs'kovosluzhbovciv [Psychological peculiarities of the frustrating behavior of military personnel]. *Psychological Prospects Journal*, 35, 101–118 [in Ukrainian].

14. Mjalov, A. I. (2024). *Osoblivosti resocializaciï vijs'kovosluzhbovciv, jaki brali uchast' v aktivnih bojovih dijah [Peculiarities of resocialization of servicemen who took part in active hostilities]*. Zaporizhzhja : ZNU [in Ukrainian].

15. Ocinka rivnja situativnoï (reaktivnoï) trivozhnosti (Test Spilbergera-Hanina) [Assessment of the level of situational (reactive) anxiety (Spilberger-Hanin Test)]. *lnu.edu.ua* Retrieved from https://lnu.edu.ua/life-safety/wp-content/uploads/2019/09/OZDSH_PR-4-2019.pdf[in Ukrainian].

16. *Pam'jatka psihologu dlja psihologichnogo suprovodzhennja vijs'kovosluzhbovciv v ekstremal'nih umovah [Psychologist's note for psychological support of military personnel in extreme conditions*]. Kiïv : «KNT» [in Ukrainian].

17. Rjazanceva, T., Hristuk, T., Katolik, G. (2024). *Suchasni metodi psihoterapevtichnogo vtruchannja pri psihotravmi [Modern methods of psychotherapeutic intervention in psychotrauma]* . L'viv : LDUVS [in Ukrainian].

18. Jaremenko, V. V. (2022). *Osoblivosti emocijnih staniv vijs'kovosluzhbovciv v umovah vijni [Peculiarities of the emotional states of military personnel in war conditions].* Kiïv : Nacional'nij aviacijnij universitet [in Ukrainian].

19. Haller, H., Mitzinger, D., Cramer, H. (2023). The integration of yoga breathing techniques in cognitive behavioral therapy for post-traumatic stress disorder: A pragmatic randomized controlled trial. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1–12. [in English].

20. Meulen, E., Welden, P. (2020). Longitudinal associations of psychological resilience with mental health and functioning among military personnel: a meta-analysis of prospective studies. *Social science and medicine*., 255. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953620300332 [in English].

21. Pilec'ka, L. S. (2025). Psihologichni osoblivosti profesijnoï samosvidomosti vijs'kovosluzhbovciv [Psychological features of professional self-awareness of military personnel]. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu - Scientific Bulletin of Kherson State University*, 1 (2), 105–112 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.923.2:615.851.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1164-1175

Бєляєвська Таїсія Вікторівна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, тел.: (067) 411-26-23, https//orcid.org/ 0009-0005-0372-7517

РОЗВИТОК РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЯК КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ АРТТЕРАПІЇ

Анотація. У цій статті детально аналізуються психологічні аспекти, структурні елементи та методи розвитку резильєнтності особистості в умовах сучасних соціальних змін. Вивчаються здатність індивіда знаходити реалістичні та позитивні рішення проблем, задовольняти свої потреби, реалізовувати наміри, життєві плани та цілі, використовуючи відповідні знання та навички для побудови конструктивного способу життя «тут і зараз». Підкреслюється важливість психологічної резильєнтності як здатності відновлюватися після кризових ситуацій в умовах комунікативно-інформаційного простору, обмежень у пересуванні та змін життєвих обставин.

Основна мета дослідження полягає у визначенні та аналізі особливостей розвитку резильєнтності як елемента здоров'я, що формуються за допомогою арттерапевтичних методів. Поняття резильєнтності визначається як важливий чинник конкурентоспроможності, що базується на здатності чинити опір стресу, зберігати психічну стійкість, розвивати адаптивні ресурси, ефективно функціонувати та підтримувати стан благополуччя. Описується резилієнс-підхід, який спрямований на формування таких якостей, як «впевненість у собі», «прагнення до мудрості» та «професійна самореалізація», що сприяють відновленню та зміцненню ресурсів, розвитку емоційної стабільності та впевненості у власних силах для надання допомоги іншим.

Особлива увага приділяється ролі повноцінного світосприйняття в процесі розвитку резильєнтності. Наголошується на ефективності арттерапевтичного підходу, що має значний потенціал для рекреації та корекції шляхом застосування різних видів мистецтва у формуванні інтегрованого сприйняття системи «Я–інші–світ». Підтверджується універсальна роль інтегративної арттерапії як дієвого та екологічного інструменту у формуванні гармонійного образу світу.

Наукова новизна полягає у виявленні функціонального взаємозв'язку та взаємозалежності між компонентами: «інтегративна арттерапія – світо-

сприйняття – психологічна резильєнтність – здоров'я – здатність до психологічної підтримки – конкурентоспроможність».

Ключові слова: резильєнтність, психологічне здоров'я, бренд, конкурентоспроможність, образ світу, арттерапія, особистість.

Bieliaievska Taisiia Viktorivna PhD student (third educational and scientific level) in Higher Education specializing in Psychology, code 053, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky," Staroportofrankivska St., 26, Odesa, 65020, tel.: (067)411-26-23, https//orcid.org/0009-0005-0372-7517

DEVELOPMENT OF RESILIENCE AS A COMPONENT OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL HEALTH THROUGH ART THERAPY

Abstract. This article provides a detailed analysis of the psychological aspects, structural elements, and methods for developing psychological resilience in the context of modern social transformations. It explores the individual's ability to find realistic and positive solutions to problems, meet personal needs, fulfill intentions, life plans, and goals, utilizing relevant knowledge and skills to build a constructive lifestyle "here and now." The importance of psychological resilience is emphasized as the capacity to recover from crisis situations in the context of communicative-informational space, mobility restrictions, and changing life circumstances.

The main aim of the study is to identify and analyze the peculiarities of developing resilience as a component of health, shaped through art therapy methods. The concept of resilience is defined as a crucial factor of competitiveness, grounded in the ability to withstand stress, maintain psychological stability, develop adaptive resources, function effectively, and sustain a state of well-being. The resilience approach described in the article focuses on the development of qualities such as "self-confidence," "pursuit of wisdom," and "professional self-realization," which facilitate the restoration and strengthening of resources, enhance emotional stability, and build confidence to support others.

Special attention is paid to the role of a holistic worldview in the development of resilience. The effectiveness of the art therapy approach is highlighted, noting its significant potential for recreation and correction through the application of various art forms in shaping an integrated perception of the "Self–Others–World" system. The universal role of integrative art therapy is confirmed as an effective and ecological tool for forming a harmonious world perception.

The scientific novelty lies in revealing the functional interconnection and interdependence between the components: "integrative art therapy – worldview – psychological resilience – health – capacity for psychological support – competitiveness."

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Keywords: resilience, psychological health, brand, competitiveness, world perception, art therapy, personality.

Постановка проблеми. У сучасних умовах життєдіяльності, особливо в періоди соціальних криз і трансформацій, збереження та зміцнення здоров'я набувають особливої значущості. Це стосується різних аспектів здоров'я: психічного, психологічного, духовного, душевного, фізичного [8, с. 41]. Зокрема, духовне здоров'я виявляється через відчуття причетності до цінностей духовної культури; соціальне – через задоволеність соціальним статусом, актуальним станом суспільства, міжособистісними стосунками та положенням у мікросоціальному середовищі; вітальне (тілесне) – через хороше фізичне самопочуття, тілесний комфорт, задоволення фізичним станом; психологічне – як узгодженість психічних процесів, почуття внутрішньої цілісності та гармонії; когнітивне – як цілісність сприйняття світу, розуміння поточної ситуації; емоційне – як поєднання гармонійних переживань і емоційної стабільності, що дозволяє зберігати баланс між внутрішнім і зовнішнім світом. Важливими стають усвідомлення власних потреб, їх реалізація та здатність до «футуропрограмування» – планування майбутнього.

Актуальним завданням психології, педагогіки та медицини залишається сприяння досягненню гармонії в аспектах психічного, соціального й фізичного здоров'я. Гармонія як суб'єктивний досвід благополуччя охоплює різні сфери активності особистості, що обумовлюється її успішністю у визначених життєвих сферах [3].

Періоди соціальних криз, таких як війни чи особисті трагедії, вимагають від людини самостійності, здатності знаходити оптимальні рішення та реалізовувати як прості, так і складні плани свого життя. Це передбачає використання наявних знань і навичок для побудови конструктивної життєвої стратегії в умовах «тут і зараз». Реалізація таких стратегій залежить від конкретних умов, соціального оточення та психологічної стійкості особистості. При цьому здатність до планування під час кризових ситуацій не є лише копінг-стратегією, а радше способом подолання труднощів та орієнтації на майбутнє [8, с. 13].

Як складова життєдіяльності людини, здоров'я забезпечується на різних рівнях функціонування: біологічному, психологічному та соціальному. На кожному з цих рівнів прояви здоров'я мають свої особливості. Стан здоров'я, за Г. Лазос, визначається стабільністю внутрішнього гомеостазу (підтримання біохімічної рівноваги) та здатністю адаптуватися до постійно мінливих умов середовища [6]. Якщо людина чітко усвідомлює свої бажання, визначає потреби та обирає способи їх задоволення, це вказує на ефективну організмічну саморегуляцію, яка забезпечує найкращий догляд за собою в конкретних умовах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Сучасні дослідження виокремлюють такі риси, як життєстійкість, стресостійкість, витривалість, стійкість до травматичних подій та емоційна стабільність. У контексті цього питання поняття «резилієнс» визначається як «адаптивний динамічний процес повернення до початкового рівня психосоціального функціонування після дезорганізуючого впливу стресових факторів», а його реалізація характеризується через «резильєнтність», що вказує на «потенційну здатність особи швидко відновлюватися після стресу або кризового стану» [1].

У сучасних організаційних системах резильєнтність (resilience) стає необхідною якістю, яка сприяє формуванню впізнаваності та успішності бренду. Вона полягає в здатності індивіда чи системи зберігати стійкість попри зовнішні та внутрішні загрози, підтримуючи темпи розвитку та інновацій. Це включає розвиток за допомогою таких засобів, як психологічна підготовка, що зміцнює стійкість до стресу; арттерапія, яка розширює світосприйняття та сприяє емоційній гнучкості; а також когнітивно-поведінкові техніки, що допомагають ефективно адаптуватися до змін і зберігати позитивне налаштування.

Для фахівця, який прагне створити власний бренд, важливо застосовувати ці підходи для побудови надійної конкурентоспроможності, яка дозволяє не лише виживати на ринку, але й активно розвиватися та займати лідерські позиції.

Для України, яка наразі перебуває в умовах екстремальної ситуації, такі життєві стратегії стають критично важливими, оскільки вони не лише сприяють виживанню, але й створюють основу для подальшого розвитку, трансформації та еволюції інформаційно-комунікаційної системи, забезпечуючи національну стійкість.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій

Ідею практичної важливості резильєнтності як психологічної стійкості висунув ще З. Заборовський, вказавши на те, що саме «залишки добра» допомагають людині вдосконалюватися [11]. Протягом двох століть концепція резильєнсу розвивалася і переосмислювалася. Її традиційно пов'язують із здатністю особистості долати труднощі, ефективно функціонувати, підтримувати психічне благополуччя. Резильєнс описується як динамічний і активний процес, спрямований на розвиток нових сил, адаптивних ресурсів і відновлення [8].

Здатність до опору стресам і підтримки психічної стійкості є ключовою темою в закордонній психології (С. Лютар, А. Мастен, Дж. Річардсон, О. Фріборг та інші). Теоретичні й емпіричні результати досліджень психологічних ресурсів визначають впровадження резильєнс-підходу на практиці. Його метою є створення умов для розвитку таких якостей, як «впевненість у собі», «прагнення до мудрості» і «самореалізація в професії». Цей підхід спрямований на відновлення ресурсів, формування емоційної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

стабільності та зміцнення впевненості, необхідних для надання допомоги іншим.

В умовах BANI-світу (нестабільного, тривожного, нелінійного та незбагненного світу), як визначив футурист Джамайс Кашио [9], важливість резильєнтності зростає. Її розвиток стає необхідним для орієнтації в новій реальності та адаптації до невизначеностей.

Метою статті є виявлення та аналіз особливостей розвитку резильєнтності особистості як складової здоров'я за допомогою арттерапевтичних методів.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років Україна зіткнулася з цілою низкою надзвичайних ситуацій, включаючи вірусну пандемію, економічні кризи, військово-політичні конфлікти та інформаційні атаки. Це змусило фахівців допомагаючих професій активно шукати підтримку у професійних спільнотах, створюючи власні «мережі підтримки». Такий когнітивний канал допоміг багатьом фахівцям подолати особистісний стрес і зосередитися на наданні допомоги тим, хто її потребує. Ці події виявили багатогранність внутрішньої та зовнішньої резильєнтності, яка є не тільки основою виживання, але й важливим елементом подальшої трансформації життєвих систем країни.

Кризовий вплив на соціальні, економічні та енергетичні сектори України вимагає обґрунтування чітких стратегій реагування. Економічні виклики стосуються як внутрішньої, так і зовнішньої стабільності, виявлення загроз і шляхів їх подолання. Енергетичні виклики пов'язані зі світовими та регіональними ринками енергії, що потребує розробки ефективної політики для протидії загрозам. Соціально-політична та правова сфери мають справлятися із завданнями розвитку внутрішньої політики, взаємодії між державою та громадянським суспільством, а також інтеграції в міжнародну правову систему. Гуманітарний аспект передбачає захист базових прав людини, вирішення демографічних і міграційних проблем, а також підтримку культурно-релігійного середовища як важливого чинника формування світогляду [8, с. 41].

У березні 2022 року було започатковано проєкт Інституту Інтегративної Арттерапії «Кризова психологічна допомога постраждалим від війни в Україні» під керівництвом В. Назаревича та А. Столяренка. Учасниками стали психологи та педагоги з різних регіонів України, які прагнули зберегти професійну активність і продовжувати розвиток навіть у надзвичайних умовах. Проєкт об'єднав зусилля українських фахівців та їхніх колег з Фінляндії та Великої Британії для забезпечення професійної підготовки в арттерапевтичних методах. Особливу увагу було приділено розвитку практичних навичок використання мистецтва для подолання наслідків травматичних ситуацій, гармонізації когнітивних та емоційних сфер особистості. Ключовими темами курсу стали: «Перша психологічна допомога

у ситуації гострої кризи за допомогою інтегративної арттерапії», «Регуляція психоемоційних станів за допомогою арттерапевтичних методів», «Арттерапевтичний супровід процесу горювання», «Діагностика посттравматичного стресового розладу та робота у мультидисциплінарній команді». Заняття включали теоретичні лекції, практичні вправи, супервізійні сесії з можливістю отримати «зворотний зв'язок» у спеціалізованих робочих групах і чатах.

Учасники отримали не лише новий арттерапевтичний інструментарій, але й змогли реалізувати резилієнс-підхід у реальних умовах кризи, розвиваючись у межах професійної спільноти.

Важливим напрямом подальших досліджень є аналіз зовнішніх та внутрішніх загроз, що впливають на цивілізаційну суб'єктність України. Необхідно розглядати резильєнтність як багатофакторне явище, що включає економічну, соціально-політичну, правову, військово-політичну, культурно-духовну, освітньо-наукову та інформаційну складові. Зокрема, зовнішньополітична резильєнтність передбачає здатність країни ефективно реагувати на явні та гібридні загрози; військово-політична – можливість захисту від зовнішніх агресій; соціально-політична – розвиток стабільного громадянського суспільства та правової системи; культурно-духовна – спрямована на збереження національної ідентичності; освітньо-наукова – забезпечує адаптацію освітніх та наукових інституцій до викликів сучасності; інформаційна – здатність протидіяти інформаційним атакам і зберігати незалежність медіа [9].

Важливість персонального бренду у досягненні успіху особистості в сучасному суспільстві доведена численними дослідженнями з психотехнологій О. Костюченко та Л. Дихнич. Сутність терміна «бренд», походження якого пов'язане з давньонорвезьким «brandr», що означає «позначати клеймом», полягає у символічному представленні комплексу інформації, який охоплює назву, логотип та інші візуальні елементи (шрифти, кольори, символи). Вони допомагають виділити унікальні цінності, функціональні та емоційні пропозиції, орієнтовані на задоволення очікувань і потреб суспільства, створюючи певний образ продукту у соціальній дійсності [4]. Успішна професійна реалізація особистості залежить від усвідомлення ключових характеристик бренду, серед яких однією з найважливіших є психічна врівноваженість.

Психічна рівновага є критерієм здатності особистості адаптуватися до об'єктивних умов (Г. Лазос). Саме вона забезпечує адекватну реакцію на зовнішні впливи, допомагаючи розмежувати норму та патологію. Тільки психічно стабільна людина здатна демонструвати стійку поведінку, відповідну зовнішнім обставинам, підтримувати комфортне самопочуття та морфофункціональну цілісність організму. Психічна врівноваженість безпосередньо пов'язана з організацією психіки та її адаптивними можливостями, які активують перцептивні компоненти [6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Поняття психологічної резильєнтності охоплює такі характеристики, як стресостійкість, здатність до психологічної пружності та адаптації [1]. Воно відображає здатність індивіда справлятися зі складними життєвими обставинами, відновлюватися після кризових станів або стресу в умовах інтенсивного інформаційно-комунікативного середовища, обмеження мобільності та зміни життєвих обставин. У процесі розвитку резильєнтності важливо враховувати декілька аспектів: підтримання доброзичливих та змістовних взаємин; формування позитивного образу власного «Я» і світосприйняття в системі «Я–інші–Світ»; встановлення короткострокових і довгострокових життєвих планів; екологічне переживання негативних емоцій (наприклад, через практику майндфулнес); розвиток комунікативних навичок, здатність до вирішення конфліктів і відновлення міжособистісних стосунків.

D. Fletcher та M. Sarkar запропонували модель резильєнтності, що складається з п’яти основних компонентів, які забезпечують особистості здатність ефективно адаптуватися до змінних і стресових обставин.

1. Оптимізм: цей компонент передбачає здатність людини до позитивного мислення та наявності перспективного погляду на майбутнє. Оптимістичні люди дотримуються підходу «можу зробити», що дозволяє їм бути щасливішими та мати краще здоров’я.

2. Орієнтація на рішення: ця складова резильєнтності відображає здатність людини бути активною у вирішенні проблем. Вона передбачає здатність виявляти й усувати проблеми, брати їх під контроль і демонструвати здоровий глузд під час переосмислення ситуації, трансформуючи думки від зосередження на проблемах до спрямованості на результат.

3. Індивідуальна відповідальність: люди, які беруть на себе відповідальність за власну долю, відчувають безпеку і впевненість у собі. Вони готові вирішувати проблеми самостійно та діють відповідально, що тісно пов’язано з концепцією внутрішнього локусу контролю – віри в те, що успіх або невдача залежить від власних дій, а не від зовнішніх факторів.

4. Відкритість і гнучкість: цей аспект моделі підкреслює важливість адаптації до неоднозначних ситуацій. Люди з розвиненою гнучкістю мислення та поведінки здатні змінювати свою стратегію в умовах, що змінюються, та вчитися на попередніх помилках, виявляючи емпатію до інших. Відкритість до нового досвіду допомагає успішно реагувати на невизначеність і стресові ситуації.

5. Управління стресом і тривогою: цей компонент стосується розуміння джерел стресу та здатності прогнозувати його настання, а також боротися із симптомами стресу.

Дослідники зазначають, що з життєвим досвідом люди набувають кращих навичок подолання стресу, що підвищує їхню здатність залишатися резильєнтними в складних обставинах. Зі збільшенням життєвого досвіду зростає й імовірність упевненості у нових складних ситуаціях [10, с. 15]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Розвиток резильєнтності вважається ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності особистості (Д. Ассонов, В. Андрійчук, Г.Лазос, Л.Лігоненко, О. Хаустова, та ін.). Конкурентоспроможність є однією з найважливіших інтеграційних характеристик, яка використовується для оцінки успіху професійної діяльності суб'єкта, відображаючи його ефективність у використанні особистісного та економічного потенціалу. Вона свідчить про здатність до довготривалої успішної діяльності в умовах конкуренції.

Розвиваючи професіоналізм, фахівець одночасно формує ідею створення власного персонального бренду або бренду продукту своєї діяльності, що є усвідомленим або неусвідомленим процесом.

Поняття «картина світу» відіграє ключову роль у визначенні способу сприйняття та інтерпретації навколишньої дійсності. Вона слугує фундаментом світосприйняття, на якому будується поведінка людини в світі. Картина світу має історично обумовлений характер і постійно змінюється у своїх суб'єктів. Це складне і багатокомпонентне утворення, яке об'єднує три основні складові: світогляд, світосприймання та світовідчуття. Вони формуються специфічно для кожної епохи, етносу чи субкультури. Концептуальний аспект картини світу включає загальні категорії, такі як простір, час, рух тощо.

Каркас картини світу складається з базових уявлень і принципів, що є ключовими для інтерпретації будь-якої життєвої ситуації та оцінки дійсності. Деякі з них, наприклад, рух, причинність, намір, час і простір, можливо, ґрунтуються на вроджених властивостях людини, в той час як інші, як-от поняття добра і зла, ставлення до життя та смерті, формуються під впливом виховання і соціалізації.

Світосприймання в цьому контексті розглядається як перцептивний механізм світогляду, що забезпечує «включеність» свідомості в процес розуміння різних явищ. Воно визначає загальне уявлення про світ, впливає на формування життєвих позицій і визначає ставлення до реальності. Відповідно до концепції О. Костюченко [5, с. 19], світосприймання є складовою світогляду, яка поєднується з світовідчуттям та світоуявленням у цілісну картину світу.

Науковець вказує, що ми сприймаємо світ не таким, яким він є, а таким, яким він нам здається. Стверджуючи, що наше сприйняття не є безпосереднім, а конструюється нами на основі попереднього досвіду [5, с. 198].

Сучасна психологія розглядає образ світу як багатошарове утворення психіки, яке впливає не лише на процеси пізнання, а й на зміст та організацію діяльності суб'єкта.

Арттерапія розглядається як ефективний засіб розвитку повноцінного образу світу. Її потенціал у формуванні резильєнтності підтверджується всією історією арттерапії як корекційного методу. Різні аспекти її теорії та практики

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

представлені у роботах як вітчизняних, так і закордонних дослідників: І. Борейчук, О. Вознесенська, Н. Калька, З. Ковальчук та інші. Особливий акцент у цих дослідженнях зроблено на роботі з емоціями, Я-концепцією (самоповага, самооцінка, самоприйняття), мотивацією, цілеутворенням, груповими процесами, тімбілдингом, а також з картиною світу та ціннісно-смисловою сферою [2].

Сучасні дослідження підкреслюють всебічний вплив мистецтва на свідому і несвідому сферу особистості. Н. Калька, З. Ковальчук відзначають, що малювання є своєрідною синтетичною діяльністю, яка інтегрує різні види досвіду, засвоєного в різних формах діяльності, та слугує способом опанування багатогранного соціального досвіду й культурної спадщини людства. Арттерапія ж являє собою спеціалізований терапевтичний метод, що базується на засобах образотворчого мистецтва та творчої діяльності. Її головною метою є гармонізація особистості через розвиток здатності до самовираження й усвідомлення, досягаючи цього через розширення соціальних контактів, емоційне відреагування, покращення настрою, зниження напруги та втоми, а також відволікання від травматичних переживань. Арттерапія також сприяє активізації творчих здібностей, стимулює самовираження та самопізнання, дозволяє розкрити приховані таланти, що в свою чергу підвищує самооцінку, покращує психофізіологічний стан та сприяє більш гармонійним взаєминам із навколишнім світом.

У рамках нашого дослідження було сформовано онлайн-групу для проведення арттерапевтичних занять. Використовувався інтегративний підхід, який охоплював роботу з тілесними, психоемоційними, образно-символічними та наративно-смисловими аспектами особистості. На основі цієї моделі було розроблено спеціальну програму артпрактик, яка включала різні методики та вправи, спрямовані на всебічний розвиток резильєнтності учасників.

Під час арттерапевтичних сесій учасники створювали зображення на аркушах паперу, які слугували моделлю простору, що відображала як внутрішній, так і зовнішній світ людини. Аркуш паперу не лише фіксував тілесний стан, а й відображав відношення особистості до простору та специфіку її взаємодії з ним. Просторове середовище в цих практиках мало безпосередній зв’язок з емоційним забарвленням переживань, які охоплювали минуле, теперішнє та майбутнє, а також мали відношення до дій або мисленнєвої активності психіки.

Для реалізації цілей інтегративної арттерапії цільовою аудиторією стали молоді люди, які перебувають у студентському віці. Цей період характеризується активним формуванням та інтеграцією світогляду, який охоплює погляди на суспільство, мораль, науку, мистецтво, сенс життя, а також визначає поведінку, ціннісні орієнтації та ставлення до інших. Формування світогляду впливає на майбутнє особистості, визначаючи її життєві проєкти та мотивацію.

Згідно з твердженням З. Заборовського [11], рефлексія є специфічною формою самосвідомості, що перебуває на межі внутрішнього й зовнішнього світу людини. Вона базується на когнітивній обробці та інтеграції різноманітної інформації про власне «Я». Н. Гусак [8] вважає, що рефлексивний прошарок свідомості слугує центральною ланкою, яка поєднує буттєвий і духовний рівні людської свідомості, виконуючи водночас контрольну, оціночну та змістовизначальну функції.

Рефлексія виконує функцію осмислення особистісних змістів, зокрема образів, з якими особистість ідентифікує себе, сприяючи поступальним змінам і утворенню нових якостей у різних життєвих умовах. Методика, застосована у дослідженні, дозволяє через рефлексію визначити рівень суб'єктивної гармонії світосприйняття, тобто ступінь інтеграції особистості з навколишнім середовищем, а також виявити внутрішнє самопочуття через символи форми, кольору, композиції (співвідношення, узгодження елементів цілого).

Після завершення арттерапевтичних сесій учасники брали участь у рефлексивному обговоренні своїх робіт, що сприяло глибшому усвідомленню особистісних змін, інсайтів та емоційних переживань. Учасники аналізували свої зображення, визначаючи символічне значення використаних форм, кольорів та композицій, а також обговорювали зв'язок цих символів з особистими життєвими історіями, внутрішніми конфліктами та актуальними викликами.

Крім того, в рамках кожної сесії було заплановано релаксаційні вправи, спрямовані на зниження рівня напруги і стресу, а також на покращення загального психофізіологічного стану. Таким чином, комплексний підхід дозволив не лише активізувати процеси внутрішнього самопізнання, але й сприяв розвитку емоційної стабільності, покращенню міжособистісних стосунків та підвищенню загального рівня життєстійкості.

На завершення курсу кожен учасник отримав індивідуальний зворотний зв'язок від тренера, що включав рекомендації щодо подальшого розвитку резильєнтності та творчих здібностей.

Висновки. Отже, проведене дослідження показало, що використання інтегративного підходу до арттерапії є ефективним засобом розвитку резильєнтності особистості. Формування онлайн-групи для арттерапевтичних занять дозволило створити сприятливе середовище для реалізації програм артпрактик, які спрямовані на роботу з різними аспектами особистісної структури: тілесними, психоемоційними, образно-символічними та наративно-смисловими.

Під час проведення арттерапевтичних сесій було встановлено, що творчі техніки, засновані на образотворчій діяльності, сприяють активізації самопізнання, самовираження та самоусвідомлення учасників. Використання аркуша паперу як символічної моделі простору дозволило виявити внутрішні процеси учасників, їхні відношення до власного «Я», взаємодію з навколишнім

середовищем, а також переживання, пов'язані з минулим, теперішнім і майбутнім. Рефлексивні обговорення допомогли учасникам краще усвідомити особистісні зміни, що виникали під час терапії, та поглибити розуміння своїх емоційних переживань і внутрішніх конфліктів.

Арттерапевтичні методики виявилися дієвими не лише в контексті зниження стресу, але й у розвитку стійкості до життєвих викликів, покращенні психофізіологічного стану та гармонізації міжособистісних стосунків. Вони створюють умови для поступової адаптації до змінних обставин, сприяючи розвитку життєстійкості та підвищенню загальної емоційної стабільності.

Інтегративний підхід до арттерапії довів свою ефективність як інструмент психологічної допомоги, здатний впливати на широкий спектр особистісних параметрів і сприяти повноцінному розвитку особистості навіть у складних життєвих умовах.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із поглибленим вивченням цього явища резильєнтності в різних соціально-культурних та економічних контекстах. Зокрема, доцільно приділити увагу дослідженню резильєнтності в умовах тривалих кризових ситуацій, таких як військові конфлікти, економічні кризи, екологічні катастрофи та пандемії, щоб визначити найбільш ефективні підходи до підтримки та розвитку життєстійкості серед різних груп населення.

Подальший аналіз ефективності інтегративних арттерапевтичних методик у роботі з різними віковими та соціальними групами також є перспективним напрямом. Зокрема, це стосується оцінки впливу арттерапії на резильєнтність підлітків, молоді, людей похилого віку, професійних груп (працівників допомагаючих професій, педагогів, медичних працівників тощо) та осіб, які пережили травматичні події.

Особливу увагу варто зосередити на вивченні впливу цифрових технологій та онлайн-платформ у контексті розвитку резильєнтності. Оскільки сучасні арттерапевтичні практики дедалі більше інтегруються в онлайн-середовище, важливо дослідити їхню ефективність та адаптивність до віртуального формату. Це дозволить створювати нові інструменти для підтримки психологічного здоров'я та життєстійкості в цифрову епоху.

Іншим важливим аспектом подальших досліджень може бути розробка й апробація комбінованих методик, що поєднують арттерапію з іншими психологічними підходами, такими як когнітивно-поведінкова терапія, методи майндфулнес, тілесно-орієнтовані практики тощо. Така інтеграція дозволить ширше використовувати арттерапевтичні інструменти для всебічного розвитку резильєнтності та посилення психологічного благополуччя.

Література:

1. Ассонов Д., Хаустова О. Розвиток концепції резилієнсу в науковій літературі протягом останніх років. Психосоматична медицина та загальна практика. 2019. Том 4. № 4. URL: file:///:/Users/user/Downloads/assonov_development_of_resilience.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

2. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

3. Костюченко О. В., Бриль М. М. Психолінгвістичні особливості виявлення ціннісних орієнтацій студентів засобами метафори. *Psychological journal. Scientific Review.* Kyiv, Paris, 2020. С. 9–24.

4. Костюченко О. В., Дихнич Л. П. Психологія ефективності фахівця індустрії моди. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 464 с.

5. Костюченко О. В. Перцептивні основи образу світу у студентів. Київ : НПП «Інтерсервіс», 2013. 444 с.

6. Лазос Г. П. Резільєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології: Консультативна психологія і психотерапія.* 2018, С. 26–64.

7. Лігоненко Л., Андрійчук В. Резильєнтність в економічному контексті: аналіз світових трендів та перспективи наукових досліджень. *Стратегія економічного розвитку України*. 2023. № 52. С. 17.

8. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій : підхід резилієнс / за заг. ред. Н. Гусак ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : НаУКМА, 2017. 92 с.

9. BANI: A new framework to make sense of a chaotic world? Think Insights. April 7, 2022. URL: https://thinkinsights.net/leadership/bani/ (дата звернення: 15.10.2024).

10. Fletcher D., Sarkar M. Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory», European Psychologist (April 05, 2024). 2013. vol. 18, is. 1, p. 12–23.

11. Zaborowski Z. Psychospolechne problemy funkcjonowanja samoswiadomosci. Studia filosoficzne, 1986. 5(246). P. 83–97.

References:

1. Assonov, D., & Khaustova, O. (2019). Rozvytok kontseptsii rezylientsu v naukovii literaturi protiahom ostannikh rokiv [Development of resilience concept in scientific literature over recent years]. Psykhosomatychna medytsyna ta zahalna praktyka – Psychosomatic Medicine and General Practice, 4(4). Retrieved from file:///:/Users/user/Downloads/assonov_development_of_resilience.pdf (accessed: 10.10.2024).

2. Kalka, N., & Kovalchuk, Z. (2020). Praktykum z art-terapii: navch.-metod. posibnyk. Ch. 1 [Workshop in Art Therapy: Educational-methodological manual. Part 1]. Lviv: LvivDUVS.

3. Kostiuchenko, O. V., & Bryl, M. M. (2020). Psykholinhvistychni osoblyvosti vyiavlennia tsinnisnykh oriientatsii studentiv zasobamy metafory [Psycholinguistic features of identifying students' value orientations through metaphors]. Psychological Journal. Scientific Review, Kyiv, Paris, 9–24.

4. Kostiuchenko, O. V., & Dykhnych, L. P. (2016). Psykholohiia efektyvnosti fakhivtsia industrii mody [Psychology of efficiency of a fashion industry specialist]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K.

5. Kostiuchenko, O. V. (2013). Perceptyvni osnovy obrazu svitu u studentiv [Perceptual foundations of students' world image]. Kyiv: NPP Interservis.

6. Lazos, H. P. (2018). Rezylientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen [Resilience: Conceptualization of concepts, review of current research]. Aktualni problemy psykholohii: Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterepapiia – Current Issues in Psychology: Counseling Psychology and Psychotherapy, 26–64.

7. Lihonenko, L., & Andriichuk, V. (2023). Rezylientnist v ekonomichnomu konteksti: analiz svitovykh trendiv ta perspektyvy naukovykh doslidzhen [Resilience in the economic context: Analysis of global trends and research prospects]. Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy – Strategy of Economic Development of Ukraine, 52, 17.

8. Husak, N. (Ed.). (2017). Psykhosotsialna pidtrymka v umovakh nadzvychainykh sytuatsii: pidkhid rezylients [Psychosocial support in emergency situations: Resilience approach]. Kyiv: NaUKMA.

9. BANI: A new framework to make sense of a chaotic world? Think Insights. April 7, 2022. URL: https://thinkinsights.net/leadership/bani/ (дата звернення: 15.10.2024).

10. Fletcher D., Sarkar M. Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory», European Psychologist (April 05, 2024). 2013. vol. 18, is. 1, p. 12–23.

11. Zaborowski Z. Psychospolechne problemy funkcjonowanja samoswiadomosci. Studia filosoficzne, 1986. 5(246). P. 83–97.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9:616.831-001.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1176-1189

Бондаренко Нікіта Олександрович аспірант Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, вул. Паньківська, 2, м. Київ, 01033, тел: (044)288-19-63, https://orcid.org/0009-0002-1040-6031

ПРОБЛЕМА КОМПЛАЄНСУ ПРИ ВТОРИННІЙ ПРОФІЛАКТИЦІ ІНСУЛЬТУ ОЧИМА СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ

Анотація. Проблема забезпечення прихильності до лікування й комплаєнсу з сімейним лікарем на післягоспітальному етапі у безпосередньому спілкуванні з лікарем сімейної медицини є вирішальною на етапі вторинної профілактики інсульту як у пацієнтів на сердечно-судинні захворювання (ССЗ), так і особливо у тих, хто переніс транзиторна-ішемічну атаку (ТІА).Підступність ТІА виявляється саме у психологічному наслідку цього стану, оскільки часто-густо пацієнти, дізнавшись про те, що інсульту в них не було, після госпіталізації продовжують поводити себе так, ніби нічого не сталося, тим самим збільшуючи загрозу інсульту. Стаття відображає бачення цієї проблеми очами лікарів-сімейників, які саме й забезпечують вторинну профілактику інсульту на постгоспітльному етапі лікування пацієнтів після ТІА. За допомогою спеціально розробленої анкети була одержана інформація стосовно зазначеної проблеми від сімейних лікарів, що проходили курси підвищення кваліфікації на кафедрі сімейної медицини Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика (у травні – жовтні 2024 року) та за рахунок отриманих відповідей на гугл-форму анкети, розміщену у соціальних професійних мережах як от: Асоціація Сімейних Лікарів та Українська Асоціація Сімейної Медицини. Статистично опрацьована інформація, що відбиває дані стосовно стажу, частоти відмови пацієнтів від рекомендованих препаратів, ступеню легкості встановлення контакту залежно від статі лікаря та пацієнта, статків останнього та локації роботи /проживання як лікаря, так і пацієнта та ін дозволила дійти висновку, що вирішенні проблеми забезпечення комплаєнсу на етапі вторинної профілактики інсульту центральним моментом виступає не особистість лікаря чи особистість пацієнта, а складна конфігурація суто медичних, соціально-економічних, власне психологічних (і психічних) чинників у поєднанні з врахуванням конкретної психосоціальної ситуації пацієнта.

Ключові слова: сімейний лікар, вторинна профілактика, комплаєнс, транзиторна ішемічна атака, серцево-судинні захворювання.

Bondarenko Nikita Oleksandrovych graduate student of the Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk National Academy of Ukraine, St. Pankivska, 2, Kyiv, 01033, tel.: (044)288-19-63, https://orcid.org/0009-0002-1040-6031

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

THE PROBLEM OF COMPLIANCE IN SECONDARY STROKE PREVENTION THROUGH THE EYES OF FAMILY PHYSICIANS

Abstract. The problem of ensuring adherence to treatment and compliance with the family doctor at the post-hospital stage in direct communication with the family medicine doctor is crucial at the stage of secondary prevention of stroke both in patients with cardiovascular diseases (CVD) and especially in those who have suffered a transient ischemic attack attack (TIA). The insidiousness of TIA is revealed precisely in the psychological consequence of this condition, since often patients, having learned that they did not have a stroke, after hospitalization continue to behave as if nothing had happened, thereby increasing the threat of a stroke. The article reflects the vision of this problem through the eyes of family doctors, who provide secondary stroke prevention at the post-hospital stage of treatment of patients after TIA. With the help of a specially developed questionnaire, information about the specified problem was obtained from family doctors who took advanced training courses at the Department of Family Medicine of the P. L. Shupyk National University of Health Care of Ukraine (in May - October 2024) and due to the answers received on the google form of the questionnaire, posted on social professional networks such as: Association of Family Physicians and Ukrainian Association of Family Medicine. Statistically processed information reflecting data on work experience, the frequency of patients refusing recommended drugs, the degree of ease of establishing contact depending on the gender of the doctor and the patient, the wealth of the latter and the location of work/residence of both the doctor and the patient, etc. allowed us to come to the conclusion that solving the problem ensuring compliance at the stage of secondary prevention of stroke, the central point is not the personality of the doctor or the personality of the patient, but a complex configuration of purely medical, socio-economic, actually psychological (and mental) factors in combination with taking into account the specific psychosocial situation of the patient.

Keywords: family doctor, secondary prevention, compliance, transient ischemic attack, cardiovascular diseases.

Постановка проблеми.Щорічно в Україні реєструють понад 140 тис. випадків первинного або повторного інсульту [1; 2; 3]. При цьому, за офіційною статистикою, 30–40% хворих на інсульт помирають упродовж перших 30 днів і до 50% — протягом року від початку захворювання; 20–40% хворих, що вижили, стають залежними від сторонньої допомоги (12,5% первинної інвалідності) і лише близько 10% повертаються до повноцінного життя [4]. Це серйозне та раптове захворювання безперечно є психічною травмою як для хворого, так і для його найближчого оточення. Добре відомо, що воно супроводжується невротичними, депресивними розладами, зміною самоставлення та іншими психологічнии проблемами. Але у цій обтяжливій

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

для людей проблематиці є ще один важливий момент, який, на перший погляд, який через його специфіку, видається постраждалим людям чимось незначним у той час як може таїти в собі грізні наслідки. Мова йде про транзиторну ішемічну атаку (ТІА), що становить собою короткий епізод неврологічної дисфункції з клінічними проявами, але відсутністю ознак інфаркту мозку і не вважається інсультом, якщо симптоми зникають у період до 24 годин, а зазвичай впродовж години [3, с.12]. Підступність ТІА полягяє в тому, що, по-перше, «ТІА та легкий ішемічний інсульт складають певний континуум, і їх неможливо розрізнити, ґрунтуючись лише на тривалості симптомів» [3, с.12]. По-друге: «ТІА є важливим явищем, оскільки вона може бути попередженням про майбутній інсульт» [3, с.12]. Але головний, суто психологічний, наслідок цього стану полягає в тому, що часто-густо пацієнти, дізнавшись про те, що інсульту в них не було, після госпіталізації продовжують поводити себе так, ніби нічого не сталося, тим самим збільшуючи загрозу цього захворювання. Саме тому окреме місце тут посідає проблема забезпечення умов ефективного комплаєнсу з сімейним лікарем на післягоспітальному етапі. Дослідження є складовою частиною фундаментальної теми № 0124U000320 «Психологічні ресурси розвитку особистості в умовах невизначеності освітнього простору»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча у всьому світі, особливо у розвинутих країнах, докладається чимало зусиль для попередження й боротьбі з цим грізним захворюванням, а на рівні здорового глузду зрозуміло, що психологічні наслідки захворювання потребують особливої уваги, досі цей спектр проблематики на практиці знаходиться у стані далекому від рекомендованих стандартів, про що прямо вказується у чисельних публікаціях та наукових розвідках [5; 6; 7; 8; 9; 10] та ін.

Мета статті. Дослідження особливостей сприйняття та розуміння лікарем сімейної медицини чинників, що впливають на успішність вторинної профілактики інсульту, зокрема на вирішення проблеми забезпечення комплаєнсу у пацієнтів після ТІА з урахуванням цілої низки обставин, які стосуються як лікаря, так і пацієнта, що покликано забезпечити орієнтувальну основу для підвищення рівня комунікативної компетенції фахівця.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 50 лікарів загальної практики сімейної медицини. З метою отримання належної інформації була розроблена спеціальна анкета (в тому числі у вигляді гугл-форми), та проведене опитування сімейних лікарів, що проходили навчання на кафедрі сімейної медицини Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика (у травні – жовтні 2024 року) та за рахунок отриманих відповідей на гугл-форму анкети, розміщену у соціальних професійних мережах як от: Асоціація Сімейних Лікарів та Українська Асоціація Сімейної Медицини (https://forms.gle/CptuYosrnBAVUnzb6).

Характеристика вибірки. У таблиці нижче наведені соціально-демографічні та професійні характеристики 50 сімейних лікарів, розподілених за

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

такими категоріями: стать, стаж роботи лікарем та тип населеного пункту у якому працює досліджуваний.

Таблиця 1

Кількісний розподіл за соціально-демографічними і професійними характеристиками вибірки лікарів

	N	%	Накопичений %
СТАТЬ			
чоловіки	11	22,0	22,0
жінки	39	78,0	100,0
Разом	50	100,0	
СТАЖ РОБОТИ			
до 5 років	31	62,0	62,0
6 - 10 років	7	14,0	76,0
11 - 20 років і більше	12	24,0	100,0
Разом	50	100,0	
НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ			
обласний центр	27	54,0	54,0
районний центр	5	10,0	64,0
інший населений пункт	18	36,0	100,0
Разом	50	100,0	

З таблиці 1 видно, що 22% вибірки (11 осіб) становлять чоловіки, а 78% (39 осіб) – жінки. Така нерівномірність вибірки за статевим розподілом може вказувати на переважання жінок серед сімейних лікарів в генеральній сукупності. При тому, що «в Україні жінки становлять приблизно 64% серед лікарів» [11, с.6] а частка чоловіків в аналогічних дослідженнях «серед опитаних лікарів первинної ланки сягала 17% [11, с.8]. Отже, пропорція респондентів у нашому дослідженні певним чином кореспондує з генеральною тенденцією.

За критерієм стажу роботи вибірка розділилась наступним чином: стаж роботи до 5 років включно мають 62% лікарів (31 особа), що свідчить про високу кількість лікарів із відносно невеликим досвідом; 6-10 років – 14% (7 осіб); 11-20 років і більше – 24% (12 осіб).

Більше половини опитаних лікарів (54%, 27 осіб) працюють у великих містах, обласних центрах. 10% (5 осіб) – у районних центрах. Лікарі з інших населених пунктів (села та невеликі міста) складають 36% (18 осіб). Можемо сказати, що така географія є задовільною для нашого дослідження, оскільки охоплює різні за специфікою і масштабом населені пункти. Це, у свою чергу, дозволяє нам отримати більш репрезентативні дані, оскільки кожен із типів населених пунктів має свої особливості у доступі до медичних послуг,

Таблиця 2 відображає практичний досвід лікарів щодо різних аспектів роботи з пацієнтами які вже мають або потенційно можуть мати серцево-судинні захворювання (ССЗ).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2

Кількісний розподіл за характеристиками пацієнтів

	N	%	Накопичений %
Який приблизно відсоток Ваших пацієнтів мали в анамнезі неінвалідизуючі інсульти або ТІА:			
менше 5%	19	38,0	38,0
5 - 10%	21	42,0	80,0
більше 10%	10	20,0	100,0
Разом	50	100,0	
Кого серед Ваших пацієнтів з групи ризику ССЗ більше - чоловіків чи жінок?			
чоловіків	42	84,0	84,0
жінок	8	16,0	100,0
Разом	50	100,0	
З ким у Вас зазвичай кращий комплайенс в питаннях лікування гіпертонічної хвороби та прийому препаратів вторинної профілактики:			
чоловіки	7	14,0	14,0
жінки	43	86,0	100,0
Разом	50	100,0	
З ким, на вашу думку, краще проводити просвітницьку роботу щодо важливості контролю АТ, прийому антигіпертензивних та препаратів вторинної профілактики?			
з пацієнтом безпосередньо	32	64,0	64,0
з подружжям	8	16,0	80,0
з родичами пацієнта	10	20,0	100,0
Разом	50	100,0	

Як можна побачити, 38% лікарів (19 осіб) у своєму досвіді мали менше за 5% пацієнтів, які в анамнезі мали неінвалідизуючі інсульти або ТІА. 42% (21 лікар) вказали, що ця частка становить 5-10%. На те, що таких пацієнтів більше 10% вказали 20% (10 лікарів).

Таким чином, як бачимо, у більшості лікарів (80%) дана група пацієнтів не перевищує 10%. Це може свідчити як про дійсно невеликий відсоток таких випадків, що в цілому відповідає загальній статистиці даної нозологіїї, так і про ту саму недооцінку проблеми в цілому і проблеми діагностики зокрема.

Стосовно розподілу пацієнтів з групи ризику ССЗ за статтю, 84% (42 лікаря) вказали що серед їхніх пацієнтів із групи ризику переважають чоловіки; а 16% (8 лікарів) вказали на переважання жінок.

У той же час, у питаннях лікування гіпертонії та прийому препаратів вторинної профілактики кращий комплаєнс саме з жінками. Про це зазначила переважна більшість лікарів (86%, 43 особи). Відносно невелика частка лікарів (14%, 7 осіб) вказали на кращий комплаєнс з чоловіками. Отримані результати свідчать про те, що жінки ретельніше дотримуються рекомендацій з лікування, у той час як чоловіки можуть потребувати додаткової мотивації щодо прийому ліків та контролю тиску.

Примітно, що для більшості лікарів (64%, 32 особи) оптимальною цільовою групою для проведення просвітницької роботи щодо важливості контролю артеріального тиску, прийому антигіпертензивних та препаратів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вторинної профілактики є самі пацієнти. 16% (8 лікарів) вважають, що доцільніше цю роботу проводити з чоловіком або дружиною пацієнта, 20% (10 лікарів) вказують на доцільність просвітницької роботи з родичами пацієнтів.

Таким чином, отримані результати відображають не лише профіль пацієнтів з ризиком ССЗ, але й дають орієнтувальну основу для розробки підходів до роботи з пацієнтами, підвищення комплаєнсу та планування просвітницької діяльності серед різних груп пацієнтів і їхніх родичів.

Таблиця 3 відображає результати досвіду лікарів, стосовно труднощів, пов'язаних з комплаєнсом і ставленням пацієнтів до призначених препаратів та модифікації способу життя. Змістову інтерпретацію результатів наведено нижче.

Таблиця 3

Досвід лікарів, стосовно труднощів, пов'язаних з комплаєнсом

	N	%	Накопичений %
Чи траплялися у Вас випадки коли пацієнти з групи ризику не виконували Ваші рекомендації (щодо прийому препаратів або модифікації способу життя), і, як наслідок, перенесли інсульт або інфаркт або будь-яку іншу серцево-судинну катастрофу?			
ні	5	10,0	10,0
так	45	90,0	100,0
Разом	50	100,0	
Чи траплялися у Вашій практиці відмови від прийому НОАКів пацієнтами, що мають неклапанну фібриляцію передсердь через високу вартість препаратів?			
ні	11	22,0	22,0
так	39	78,0	100,0
Разом	50	100,0	
Чи траплялося Вам мати справу з упередженим ставленням до статинів?			
ні	10	20,0	20,0
так	40	80,0	100,0
Разом	50	100,0	
Чи були у Вас пацієнти, що змінювали своє ставлення до призначеної терапії, скажімо при артеріальній гіпертензії, на краще після епізоду ТІА?			
ні	9	18,0	18,0
так	41	82,0	100,0
Разом	50	100,0	

З наведених кількісних даних, можемо побачити, що 90% лікарів (45 осіб) мали справу з випадками, коли пацієнти з групи ризику не виконували рекомендацій, що призводило до серйозних наслідків – інсультів, інфарктів або інших серцево-судинних подій. 10% (5 лікарів) зазначили, що таких випадків у них не було. Таким чином, можемо стверджувати про поширеність проблеми недостатнього комплаєнсу серед пацієнтів з групи ризику, що ставить під загрозу їхнє здоров'я й підвищує ризик серйозних ускладнень.

У той же час, як показало наше дослідження, для значної частки пацієнтів бар'єром для прийому профілактичних препаратів, зокрема НОАКів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

може бути їхня вартість. 78% лікарів (39 осіб) мали випадки, коли пацієнти відмовлялися від НОАКів через високу вартість. При цьому лише 22% (11 лікарів) не стикалися з такою проблемою. Таким чином, бачимо цілком очевидну проблему, що залишає пацієнтів без ефективної профілактики тромбоутворення при фібриляції передсердь.

Ще однією проблемою є упереджене ставлення до статинів. 80% лікарів (40 осіб) відзначили, що стикалися з упередженим ставленням пацієнтів до статинів; 20% (10 лікарів) не спостерігали такого ставлення. Це підкреслює наявність певного негативного сприйняття статинів серед пацієнтів. Існуючі міфи щодо препаратів, або просто побоювання щодо їх побічних ефектів, можуть суттєво знижувати ефективність профілактичних заходів.

Однак, як показало опитування, часто пацієнти схильні змінювати своє ставлення до лікування вже після епізоду транзиторної ішемічної атаки (ТІА). Так, 82% лікарів (41 особа) зазначили, що пацієнти покращували свою прихильність до терапії після епізоду ТІА. 18% (9 лікарів) не помічали таких змін. Відтак, перенесений ТІА часто є своєрідним каталізатором для пацієнтів, що мотивує їх уважніше ставитися до лікування через усвідомлення серйозності свого стану.

Узагальнюючи результати, зазначимо: значна частка пацієнтів уникають прийому препаратів через фінансові причини чи упередження, і лише серйозні проблеми зі здоров'ям (такі як загроза інсульту, передвісником якого й виступає ТІА) можуть підвищувати їхню мотивацію до лікування.

Наступним кроком нашого дослідження була спроба виявлення потенційних зв'язків між розглянутими вище аспектами. Оскільки наші емпіричні дані в основному представлені категоріальними змінними, математико-статистичний аналіз виконувався з використанням критерію $\chi 2$ і точного критерію Фішера.

Першим кроком у вказаному напрямі було дослідження залежності типу населеного пункту в якому працює сімейний лікар (обласний центр, районний центр, інший населений пункт) і відсотка (за суб'єктивною оцінкою лікарів) пацієнтів які мали в анамнезі неінвалідизуючі інсульти або ТІА.

Таблиця 4

Крос-таблиця зв'язку типу населеного пункту та приблизного відсотка пацієнтів сімейних лікарів, які мали в анамнезі неінвалідизуючі інсульти або ТІА

		% пацієнтів		
		менше 5%	5-10%	більше 10%
Населений пункт	обласний центр	10	12	5
	районний центр	1	2	2
	інший населений пункт	8	7	3
	Разом	19	21	10

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Зображення вище являє собою таблицю взаємозв'язку змінних «населений пункт, у якому працює лікар» і «% пацієнтів, які мали в анамнезі неінвалідизуючі інсульти або ТІА». Для більш точного аналізу зв'язку між типом населеного пункту та кількістю пацієнтів з інсультами/ТІА нами був використаний критерій $\chi 2$ та точний критерій Фішера (останній – через наявність низьких значень в таблиці в пункті «районний центр).

Таблиця 5

Результати статистичної перевірки зв'язку між величиною населеного пункту та приблизного відсотка пацієнтів сімейних лікарів, які мали в анамнезі неінвалідизуючі інсульти або ТІА

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,844[a]	4	,764	,802
Likelihood Ratio	1,704	4	,790	,848
Fisher's Exact Test	1,970			,788
N of Valid Cases	50			

Результати статистичної обробки на основі точного критерію Фішера засвідчили відсутність статистично значущого зв'язку між типом населеного пункту, у якому працює лікар та кількістю людей з інсультом чи ТІА (p=0,788). Це свідчить про відносну рівномірність поширення випадків інсульту та ТІА в обласних, районних центрах, маленьких містечках і селах, які склали основу наших емпіричних даних.

Для подальшого аналізу нами були відібрані пари змінних, дослідження потенційного взаємозв'язку між якими здатне показати ситуацію, яка характеризує особливості взаємодії сімейних лікарів і пацієнтів з ТІА/неінвалідизуючими інсультами у напрямку профілактики подальших ускладнень і покращення стану здоров'я. Одним із основоположних чинників, який здатен впливати на особливості лікувальної взаємодії з пацієнтами на нашу думку є стаж роботи лікаря і, відповідно, його досвід. Виходячи з цього припущення нами була здійснена спроба знаходження взаємозв'язку між стажем роботи лікарів досліджуваної вибірки і особливостями їх комплаєнсу з пацієнтами різної статі.

Таблиця 6

Крос-таблиця зв'язку стажу роботи лікаря і комплаєнсом з пацієнтами-чоловіками і пацієнтами-жінками

		З ким із пацієнтів зазвичай встановлюється кращий комплайєнс?		
		з чоловіками	з жінками	*Разом*
Стаж роботи лікаря	до 5 років	5	26	31
	6 - 10 років	2	5	7
	11 - 20 років і більше	0	12	12
	Разом	7	43	50

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Як можна побачити з таблиці 6, більшість опитаних лікарів вказали на те, що з пацієнтами-жінками зазвичай встановлюється кращий комплайєнс, ніж з чоловіками. На це вказує кількісна різниця, наведена у таблиці.

Таблиця 7

Результати статистичної перевірки зв'язку стажу роботи лікаря і комплаєнсом з пацієнтами-чоловіками і пацієнтами-жінками

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,305[a]	2	,192	,179
Likelihood Ratio	4,729	2	,094	,122
Fisher's Exact Test	3,269			,179
N of Valid Cases	50			

Описане вище припущення підтверджується і результатами перевірки зв'язку між вказаними змінними за критерієм $\chi 2$ Пірсона (p=0,192) і точним критерієм Фішера (p=0,179). Відповідно, можемо зробити висновок, що стаж роботи лікаря не є чинником, який впливає на комплайєнс у питаннях лікування з пацієнтами різної статі.

Наступним кроком було дослідження позицій лікарів стосовно того, з ким краще проводити просвітницьку роботу щодо попередження ускладнень (щодо важливості контролю АТ, прийому антигіпертензивних та препаратів вторинної профілактики).

Таблиця 8

Крос-таблиця зв'язку стажу роботи лікарів і їх позицій стосовно того, з ким оптимально проводити просвітницьку роботу

		Позиції лікарів стосовно того, з ким краще проводити просвітницьку роботу щодо попередження ускладнень?			
		з пацієнтом безпосередньо	з подружжям	з родичами пацієнта	*Разом*
Стаж роботи лікаря	до 5 років	19	5	7	31
	6 - 10 років	4	1	2	7
	11 - 20 років і більше	9	2	1	12
	Разом	32	8	10	50

Кількісні результати (табл. 8) засвідчили, що більшість лікарів схильні проводити просвітницьку роботу безпосередньо з пацієнтом. Але поряд з тим, вказують і на можливість проведення такої роботи з подружжям (чоловіки, дружини пацієнтів).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 9

Результати статистичної перевірки зв'язку між стажем роботи лікарів і їх позицій стосовно того, з ким оптимально проводити просвітницьку роботу

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,507[a]	4	,825	,838
Likelihood Ratio	1,696	4	,791	,829
Fisher's Exact Test	1,769			,847
N of Valid Cases	50			

На основі отриманих даних можна дійти висновку, що більшість лікарів незалежно від стажу лікарської роботи найчастіше надають перевагу проведенню просвітницької роботи (щодо важливості контролю АТ, прийому антигіпертензивних та препаратів вторинної профілактики) безпосередньо з пацієнтом. Результати статистичного аналізу за критерієм $\chi 2$ Пірсона ($p=0,825$) і точним критерієм Фішера ($p=0,847$) показують, що стаж роботи не має впливу на те, з ким саме сімейний лікар схильний проводити просвітницьку роботу стосовно вказаних вище аспектів. Тут якраз важить особистісна типологія пацієнта [12; 13].

Оскільки соціально-економічний чинник є не менш значущим у лікуванні ніж психологічний, наступним кроком нашого дослідження було вивчення особливостей взаємозв'язку типом населеного пункту, у якому працюють лікарі, які увійшли до вибірки досліджуваних та тенденцією до відмови від прийому нових оральних антикоагулянтів (НОАК) у пацієнтів з неклапанною фібриляцією передсердь через високу вартість препаратів. Дослідження зв'язку між типом населеного пункту та відмовою від прийому НОАКів з фінансових причин дозволяє ідентифікувати наявність соціально-економічних чинників, що впливають на доступність важливих медичних препаратів для пацієнтів.

Таблиця 10

Крос-таблиця зв'язку типів населених пунктів та випадків відмови від прийому НОАКів пацієнтами через високу вартість препаратів

		Відмова від прийому НОАКів пацієнтами, що мають неклапанну фібриляцію передсердь через високу вартість препаратів?		
		ні	так	*Разом*
Населений пункт	обласний центр	5	22	27
	районний центр	0	5	5
	інший населений пункт	6	12	18
	Разом	11	39	50

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Як можемо побачити з таблиці, більшість лікарів з різних типів населених пунктів засвідчили наявність випадків, коли їх пацієнти, що мають неклапанну фібриляцію передсердь відмовлялися від НОАКів в силу їх високої вартості.

Таблиця 11

Результати статистичної перевірки зв'язку типів населених пунктів та випадків відмови від прийому НОАКів пацієнтами через високу вартість препаратів

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,948[a]	2	,229	,204
Likelihood Ratio	3,901	2	,142	,186
Fisher's Exact Test	2,398			,240
N of Valid Cases	50			

На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що усі значення вказують на відсутність статистично значущого зв'язку між типом населеного пункту та відмовою від прийому НОАКів з фінансових причин не виявлено. Відтак, бачимо, що тип населеного пункту сам по собі не є основоположним чинником відмови від прийому НОАКів через вартість. Отже, фінансові труднощі можуть бути поширеною проблемою для пацієнтів з неклапанною фібриляцією передсердь незалежно від місця проживання.

Подібний результат був отриманий і при спробі знаходження взаємозв'язку між типом населеного пункту і тенденції до упередженого ставлення пацієнтів стосовно статинів. Переважна більшість лікарів зазначила наявність таких упереджень у своїх пацієнтів. Дійсно, доступність медичної інформації суттєво впливає на розуміння пацієнтами особливостей своїх захворювань. Однак, разом із доступом до корисної інформації, з'являються й численні міфи та упередження, зокрема стосовно статинів. Як показало наше дослідження, частота цих упереджень не залежить ні від місця проживання пацієнтів, ні від досвіду лікарів, які проводять лікувальну і профілактичну роботу.

У той же, час, як відомо, відмова від прийому препаратів даної групи може мати тяжкі наслідки (інсульти / інфаркти / інші серцево-судинні катастрофи). Таблиця нижче наглядно демонструє взаємозв'язок між відмовою пацієнтів від прийому нових оральних антикоагулянтів (НОАК) та ризиком виникнення серцево-судинних катастроф (наприклад, інсультів або інфарктів) у людей з неклапанною фібриляцією передсердь.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 12

Крос-таблиця кількісного зв'язку між відмовою від прийому НОАКів та перенесеним інсультом / інфарктом / іншою серцево-судинною катастрофою

		Не виконання рекомендацій лікаря, і, як наслідок, перенесений інсульт / інфаркт / інша серцево-судинна катастрофа		
		ні	так	*Разом*
Відмови від прийому НОАКів пацієнтами, що мають неклапанну фібриляцію передсердь через високу вартість препаратів	ні	3	8	11
	так	2	37	39
	Разом	5	45	50

З даних, наведених у таблиці, можна дійти висновку, що відмова від прийому НОАК у пацієнтів з неклапанною фібриляцією передсердь значно асоціюється з вищим ризиком серцево-судинних катастроф. За свідченнями лікарів з досліджуваної вибірки, зокрема тих, хто вказав на випадки відмови пацієнтів від НОАК, їх пацієнти (37 з 39) перенесли інсульт, інфаркт або іншу серйозну серцево-судинну подію, що свідчить про високу значущість прийому цих препаратів для профілактики ускладнень у цієї групи пацієнтів. Це саме підтверджується і результатами статистичної перевірки, яка наведена нижче.

Таблиця 13

Результати статистичної перевірки зв'язку між відмовою від прийому НОАК та перенесеним інсультом / інфарктом / іншою серцево-судинною катастрофою

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,675[a]	1	,031	,064
Likelihood Ratio	3,840	1	,050	,064
Fisher's Exact Test				,064
N of Valid Cases	50			

На основі даних тесту $\chi 2$ Пірсона ($p=0,031$) можна зробити висновок про наявність статистично значущого зв'язку між відмовою від НОАК та ризиком серцево-судинних ускладнень. Однак точний тест Фішера та поправка на безперервність, не підтвердили значення на рівні нижче 0,05. Відтак, можна стверджувати про наявність зв'язку між досліджуваними показниками, проте його міра і значущість має бути уточнена шляхом використання інших методів статистичної обробки, зокрема тих, що оперують даними, вираженими у метричних шкалах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Висновки. Отримані результати наголошують на важливості якісної взаємодії пацієнтів і лікарів стосовно лікування і профілактики ССЗ. Встановлено, що досвід роботи лікарів-сімейників, їх географія не є основоположним чинником, який впливає на досліджені нами параметри. Це можна пояснити наявністю добре опрацьованих настановних документів з воринної профілактики інсульту. Також можна припустити (хоча це потребує подальшого уточнення), що важливішими є доступ пацієнтів до надійних джерел інформації та їхній рівень обізнаності щодо особливостей лікування (задля мінімізації упереджень).

Доведено, що суттєвим бар'єром, який істотно впливає на прийняття рішень стосовно лікування є фінансовий. Це потребує додаткових заходів і підтримки. Недостатня обізнаність і упереджене ставлення до лікувальних препаратів також обмежуюче впливають на можливості лікування. У той же час, суттєвим чинником, що змінює ставлення до призначеної терапії у бік більшої відповідальності, є різке погіршення стану здоров'я пацієнта (наприклад, саме епізод ТІА). Таким чином, можна стверджувати, що у вирішенні проблеми забезпечення комплаєнсу на етапі вторинної профілактики інсульту центральним моментом виступає не особистість лікаря чи особистість пацієнта, а складна конфігурація суто медичних, соціально-економічних, власне психологічних (і психічних) чинників у поєднанні з врахуванням конкретної психосоціальної ситуації пацієнта.

Література:

1. Інсульт: шляхи подолання проблеми світового масштабу // Здоров'я України. Спецвипуск «Інсульт». Додаток до № 1 (52), 2000. URL: https://health-ua.com/

2. Новікова, Л. В. Клініко-параклінічна характеристика та прогнозування виходу гострого періоду повторного мозкового ішемічного півкульового інсульту : дис. ... доктора філософії : 222 - Медицина, 22 - Охорона здоров'я / Л. В. Новікова ; Запорізький державний медичний університет МОЗ України. – Запоріжжя, 2020. – 255 с.

3. Клінічна настанова, заснована на доказах. «Вторинна профілактика інсульту», 2022. Державний експертний центр МОЗ України. URL: https://www.dec.gov.ua/mtd/vtorynna-profilaktyka-insultu/

4. Центр громадського здоров'я України, 2020. URL: http://surl.li/zbxtxo

5. Психологічні чинники сучасного лікувального процесу: навчально-методичний посібник / укладачі: Л.Ф. Шестопалова, Є.В. Кришталь. – Харків, 2019. – 32 с.

6. Яновська, С. Я. Артеріальна гіпертензія та ішемічний інсульт у фокусі медичної психології // Збірник наукових статей ПЗВО «Київський міжнародний університет» й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія: «Психологічні науки: проблеми і здобутки». – 2019. – Вип. 13-14 (1-2). – С. 502-520.

7. Bondarenko, N. The problem of compliance in persons with a transient ischemic attack // EC Psychology and Psychiatry. – 2022. – № 11(3). – P. 59-63.

8. Amarenco, P. Transient ischemic attack // The New England Journal of Medicine. – 2020. – № 382(20). – P. 1933–1941. URL: https://doi.org/10.1056/NEJMcp1908837

9. Chun, H. Y. Anxiety after stroke: The importance of subtyping // Stroke. – 2021. – № 52(5). – P. 1643–1650.

10. Perry, J. J., Yadav, K., Syed, S., Shamy, M. Transient ischemic attack and minor stroke: diagnosis, risk stratification and management // CMAJ. – 2022. – № 194(39). – P. 1344–1349. URL: https://doi.org/10.1503/cmaj.220344

11. Оцінка гендерної обізнаності серед медичних працівників в Україні // Проект USAID Підтримка реформи охорони здоров'я. ТОВ «Делойт Консалтинг», 2021. URL: http://surl.li/uvoxrs

12. Бондаренко, Н. О. Психологічні передумови залучення пацієнтів після ТІА до вторинної профілактики інсульта // Science And Society: Modern Trends In A Changing World. Proceedings of XI International Scientific and Practical Conference, Vienna, Austria. – 1-3 October, 2024. – P. 183-189.

13. Bondarenko, N. Personal factors determining the sustainability of compliance among patients with transient ischemic attack // EC Psychology and Psychiatry. – 2022. – № 11(8). – P. 29-35.

References:

1. Insult: shliakhy podolannia problemy svitovoho masshtabu [Stroke: tackling the problem of a global scale]. Zdorov'ia Ukrainy – Health of Ukraine. Spetsvypusk «Insult» – Special issue "Stroke". Addendum to № 1 (52), 2000. Retrieved from https://health-ua.com/ [in Ukrainian].

2. Novikova, L. V. (2020). *Kliniko-paraklinichna kharakterystyka ta prohnozuvannia vykhodu hostroho periodu povtornoho mozkovogo ishemichnoho pivkulovoho insul'tu*: dys. ... doktora filosofii: 222 - Medytsyna, 22 - Okhorona zdorov'ia [*Clinical-paraclinical characteristics and prognosis of acute phase outcome of recurrent cerebral hemispheric ischemic stroke*: PhD thesis in 222 - Medicine, 22 - Health care]. Zaporizhzhia: Zaporizhskyi derzhavnyi medychnyi universytet MOZ Ukrainy [in Ukrainian].

3. Klinichna nastanova, zasnovana na dokazakh. «Vtorynna profilaktyka insultu» [Evidence-based clinical guideline. "Secondary prevention of stroke"]. (2022). Derzhavnyi ekspertnii tsentr MOZ Ukrainy – State Expert Center of Ministry of Health of Ukraine. Retrieved from https://www.dec.gov.ua/mtd/vtorynna-profilaktyka-insultu/ [in Ukrainian].

4. Tsentr hromadskoho zdorov'ia Ukrainy [Public Health Center of Ukraine]. (2020). Retrieved from http://surl.li/zbxtxo [in Ukrainian].

5. Psykholohichni chynnyky suchasnoho likuval'noho protsesu: navchal'no-metodychnyi posibnyk [Psychological factors of modern therapeutic process: training manual] / Compilers: L.F. Shestopalova, Ye.V. Kryshtal. (2019). Kharkiv [in Ukrainian].

6. Yanovska, S. Ya. (2019). Arterial'na hipertenziia ta ishemichnyi insult u fokusakh medychnoi psykholohii [Arterial hypertension and ischemic stroke in the focus of medical psychology]. Zbirnyk naukovykh statei PZVO «Kyivskyi mizhnarodnyi universytet» i Instytutu sotsial'noi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy. Seriia: «Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky» – Collection of scientific articles of "Kyiv International University" and Institute of Social and Political Psychology NAPS of Ukraine. Series: "Psychological Sciences: Problems and Achievements", 13-14 (1-2), 502-520 [in Ukrainian].

7. Bondarenko, N. (2022). The problem of compliance in persons with a transient ischemic attack. *EC Psychology and Psychiatry*, 11(3), 59-63.

8. Amarenco, P. (2020). Transient ischemic attack. *The New England Journal of Medicine*, 382(20), 1933–1941. Retrieved from https://doi.org/10.1056/NEJMcp1908837

9. Chun, H. Y. (2021). Anxiety after stroke: The importance of subtyping. *Stroke*, 52(5), 1643–1650.

10. Perry, J. J., Yadav, K., Syed, S., Shamy, M. (2022). Transient ischemic attack and minor stroke: diagnosis, risk stratification and management. CMAJ, 194(39), 1344–1349. Retrieved from https://doi.org/10.1503/cmaj.220344

11. *Otsinka hendernoi obiznanosti sered medychnykh pratsivnykiv v Ukraini [Evaluation of gender awareness among healthcare workers in Ukraine]*. Proekt USAID Pidtrymka reformy okhorony zdorov'ia – USAID Project "Support to Healthcare Reform", TOV "Deloitte Consulting", 2021. Retrieved from http://surl.li/uvoxrs [in Ukrainian].

12. Bondarenko, N. O. (2024). Psykholohichni peredumovy zaluchennia patsiientiv pislia TIA do vtorynnoi profilaktyky insul'ta [Psychological prerequisites for involving patients after TIA in secondary stroke prevention]. *Science And Society: Modern Trends In A Changing World.* Proceedings of XI International Scientific and Practical Conference, Vienna, Austria, 1-3 October 2024, 183-189.

13. Bondarenko, N. (2022). Personal factors determining the sustainability of compliance among patients with transient ischemic attack. *EC Psychology and Psychiatry*, 11(8), 29-35.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 354:328.185

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1190-1198

Бочелюк Віталій Йосипович доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри психології та соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, тел.: (066) 292-43-47, https://orcid.org/0000-0001-8727-3818

Панов Микита Сергійович доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, тел.: (050) 936-10-29, https://orcid.org/0000-0002-5085-8895

Жадленко Ірина Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, тел.: (068) 900-30-79, https://orcid.org/0000-0003-2696-6690

КОНФЛІКТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті названо основні соціально психологічні характеристики конфліктів у професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ: предмет, об'єкт, учасники конфлікту, причини та чинники його виникнення, межі конфлікту, динаміка розгортання та типи конфлікту. Описано та надано характеристику основних типів конфліктів. Визначено специфічні особливості конфліктів у діяльності працівників органів внутрішніх справ: негативний емоційний фон, необхідність застосування примусу, стан емоційної врівноваженості працівника органів внутрішніх справ поряд з емоційним та схильним до деструктивної поведінки правопорушником. Вкрай важливою є формування конфліктологічної компетентності правоохоронця в рамках професійної підготовки фахівця та післядипломної освіти. Окрім теоретичних знань працівники органів внутрішніх справ мають на високому рівні володіти практичними навичками врегулювання конфліктів та мати високий рівень навичок особистої емоційної саморегуляції. Для цього недостатньо виключно традиційних теоретичних методів навчання, а необхідно застосовувати практичні інтерактивні технології. Варто також зазначити, що в сучасних умовах правоохоронної діяльності в Україні не існує алгоритмів поведінки у конфліктних ситуаціях працівника ОВС, а тому

рішення приймаються в кожній конкретній ситуації індивідуально на основі особистісних особливостей працівника. Для того, щоб прогнозувати конфлікт та знаходити ефективні шляхи його подолання працівник органів внутрішніх справ має знати та вміти визначати: у чому полягає проблема, в якому напрямку розвивається конфліктна ситуація, хто потенційні учасники можливого конфлікту та хто може його спровокувати, яка імовірність виникнення конфлікту. Визначення типу конфлікту сприяє правильній діагностиці причин його виникнення, прогнозуванню його розвитку та вибору доцільних дій для його розв'язання. Представлено складові конфліктологічної компетентності правоохоронця та надано рекомендації щодо удосконалення професійної підготовки.

Ключові слова: конфлікт, органи внутрішніх справ, правоохоронна діяльність, професійна підготовка, управління конфліктом, конфліктологічна компетентність.

Bocheliuk Vitalii Yosypovych Full Doctor in Psychology, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Head of the Psychology and Social Work Department of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhya, tel.: (066) 292-43-47, https://orcid.org/0000-0001-8727-3818

Panov Mykyta Serhiyovych Full Doctor in Psychology, Professor, Professor of the Department of Psychology of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (050) 936-10-29, https://orcid.org/0000-0002-5085-8895

Zhadlenko Iryna Oleksandrivna PhD in Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Special Education of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhya, tel.: (068) 900-30-79, https://orcid.org/0000-0003-2696-6690

CONFLICTS IN THE ACTIVITIES OF THE EMPLOYEES OF THE INTERNAL AFFAIRS BODIES AND WAYS TO OVERCOME THEM: THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECT

Abstract. The article names the main socio-psychological characteristics of conflicts in the professional activities of internal affairs officers: subject, object, participants in the conflict, causes and factors of its occurrence, limits of the conflict, dynamics of deployment and types of conflict. The main types of conflicts are described and characterized. The specific features of conflicts in the activities of internal affairs officers have been determined: negative emotional background, the need to use coercion, the state of emotional balance of an internal affairs officer

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

alongside an emotional and destructive offender. It is extremely important to develop the conflict-related competence of a law enforcement officer within the professional training of a specialist and post-graduate education. In addition to theoretical knowledge, employees of internal affairs bodies must possess practical conflict resolution skills at a high level and have a high level of personal emotional self-regulation skills. For this, exclusively traditional theoretical teaching methods are not enough, but practical interactive technologies must be used. It is also worth noting that in the modern conditions of law enforcement in Ukraine, there are no algorithms for the behavior of an employee of the Security Service in conflict situations, and therefore decisions are made in each specific situation individually based on the personal characteristics of the employee. In order to predict a conflict and find effective ways to overcome it, an employee of internal affairs must know and be able to determine: what the problem is, in what direction the conflict situation is developing, who are the potential participants in a possible conflict and who can provoke it, what is the probability of a conflict. Determining the type of conflict contributes to the correct diagnosis of the causes of its occurrence, forecasting its development and choosing appropriate actions for its resolution. The components of the conflict-related competence of a law enforcement officer are presented, and recommendations for improving professional training are provided.

Keywords: conflict, internal affairs bodies, law enforcement activity, professional training, conflict management, conflict competence.

Постановка проблеми. Конфлікт є невід'ємною частиною людських стосунків. Маючи в своїй основі латинське слово «conflictus», що в перекладі означає «зіткнення», конфдікт передбачає наявність протиріччя, різкого загострення протилежно спрямованих цілей, позицій, інтересів тощо. Усе це є дуже енергозатратним для психіки людини. Завдання органів внутрішніх справ вже містять у своїй основі конфлікт та потребу у його вирішенні. Цим пояснюється актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження є досить складною для вивчення. Існує ряд теоретичних праць (А.Я.Анцупов, Т.А.Полозова, Н.І.Фригіна, М.М.Руткевич тощо) та практичних спроб вивчення предмету дослідження (О.Я.Баєв, А.В.Боєнко, М.В.Філімонов, Л.Б.Філонов та ін.). Ґрунтовні теоретико-практичні дослідження було проведено І.В.Ващенко, О.О.Небрат, В.В.Кузьменко, С.С.Єсімов, Х.А.Барвінська, Д.М.Грищенко та ін. Розглядаючи теоретичну баз дослідження, ми звернули увагу на те, що конфлікти в діяльності ОВС активно досліджувалися більше 20 років тому, що було зумовлено потребою у реформації системи внутрішніх справ. У подальшому науковці розробляли програми безконфліктного спілкування та ненасильницького підходу, оскільки це відповідає світовим тенденціям зміни ставлення до органів поліції (Х.Корнеліус, Ш.Фейр, Г.Лоянчич, Т.Грищенко, В.Кайдалов, Л.Пляки, В.Семиченко, М.Філоненко, І.Цимбалюк, В.Андросюк,

О.Волошина тощо). Конфліктологічна тематика, на нашу думку, несправедливо забута у науковому дискурсі, проте залишається ще більш актуальною для практичної діяльності працівників в умовах підвищеної конфліктності суспільства.

Мета статті – вивчення соціально-психологічного аспекту та шляхів подолання конфліктів у діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Працівники органів внутрішніх справ за специфікою своєї діяльності покликані розв'язувати конфлікти. Це підтверджується Положенням про Міністерство внутрішніх справ №878 від 28.10.2015, де основними завданнями органів внутрішніх справ визначаються такі:

- забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг;
- захист державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- цивільний захист, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;
- міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [5].

Такі фактори як наявність владних повноважень, потреби у застосуванні примусу з метою протидії злочинності, професійна діяльність в умовах постійної протидії – визначає конфліктологічну компетентність працівника ОВС однією з найважливіших професійно важливих якостей. Очевидно, що професійна діяльність працівника ОВС з вирішення протиріч ускладнюється в умовах суспільних трансформацій та загострення соціальних, політичних, економічних конфліктів.

На основі досліджень у сфері кофліктології ми можемо визначити такі соціально-психологічні аспекти конфліктів: предмет, об'єкт, учасники конфлікту, причини та чинники його виникнення, межі конфлікту, динаміка розгортання та характеристика типів конфлікту. Незважаючи на знання конфліктології з теми управління конфліктами, у професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ конфлікти мають свою специфіку. Виділимо такі специфічні особливості конфліктів в діяльності працівників ОВС:

1. Конфлікт завжди супроводжується негативним емоційним фоном (агресія, апатія, ненависть з боку суб'єкту конфлікту, що частіше за все спрямовується на правоохоронця)

2. Працівник органів внутрішніх справ має забезпечувати безпеку й порядок, а тому має вживати заходи для припинення антигромадських дій,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вступає у відносини з правопорушником користуючись наданими правами та повноваженнями. Це вже є однією із умов конфлікту, адже передбачає нав'язування своєї волі противнику та застосування примусу.

3. Правопорушник в ситуації протидії правоохоронця відчуває психологічне напруження, його поведінка може носити деструктивний характер. На відміну від нього, працівник ОВС має виявляти емоційну стійкість, перебувати в стані врівноваженості та шукати конструктивні шляхи розв'язання конфлікту.

Конфлікти, що виникають у службовій діяльності працівників внутрішніх справ зумовлені такими чинниками: недосконала організація праці (перевантаження, невизначеність компетенцій та функціональних обов'язків, високий рівень відповідальності), колізії правових норм, розмивання розуміння моральних норм в соціумі та ставлення суспільства до правоохоронних органів, неналежне управління з боку керівництва та надмірне адміністрування, міжособистісна ворожість в колективі [4].

За дослідженням І.В.Ващенко, у професійній діяльності працівники органів внутрішніх справ зустрічаються із такими видами конфліктів: міжнаціональні, міжетнічні, соціальні, побутові, міжособистісні [1]. Кожен вид конфлікту має свою специфіку та особливості реагування працівника ОВС.

Більш широка класифікація типів професійних конфліктів працівників ОВС представлено у дослідженні О.С.Клементьєвої [2]. Авторка виділяє такі групи конфліктів:

1) За залученням учасників:
- Працівник ОВС – адміністрація, колеги (управлінські конфлікти);
- Працівник – суб'єкти професійної діяльності (потерпілі, правопорушники та ін).

2) За спрямованістю конфлікту:
- Вертикальні – учасники конфліткту у відносинах підпорядкування;
- Горизонтальні – учасники конфлікту не знаходяться у підпорядкуванні один до одного;
- Змішані – мають вертикальні та горизонтальні складові.

3) За наслідками:
- Конструктивні – стимулюють до здорового суперництва і сприяють удосконаленню взаємин в інтересах виконання поставлених завдань;
- Деструктивні – негативно впливають на стан морально-психологічного клімату в колективі, перешкоджають нормальному функціонуванню його членів і можуть мати руйнівні наслідки.

4) В залежності від чинників, що спричинили конфлікт:
- Ділові конфлікти - в основі об'єктивні фактори;
- Емоційні конфлікти - породжуються суб'єктивними чинниками.

5) За обсягом соціальної взаємодії:
- Внутрішньогрупові
- Міжгрупові

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Внутрішньоособистісні
- міжособистісні конфлікти.

6) За критерієм істинності-помилковості:

- «справжні» – існуючі об'єктивно й сприймаються адекватно;
- «випадкові» – залежать від легко змінюваних обставин, проте не усвідомлюється сторонами;
- «зміщені» – явні конфлікти, за якими ховається інші, невидимі конфлікти, що лежать в основі явного;
- «невірно приписані» – конфлікти між сторонами, які неправильно зрозуміли один одного;
- «латентні» – конфлікти, які мали б відбутися, але якого наявно немає, оскільки з тих чи інших причин такі конфлікти не усвідомлюються сторонами;
- «помилкові» – конфлікти, які існують тільки в силу помилок сприйняття і розуміння при відсутності об'єктивних підстав.

7) За соціально-психологічним ефектом

- розвивальні - активізують кожну з конфліктуючих особистостей і групу в цілому;
- конфлікти обмеженої дії - сприяють самоствердження або розвитку однієї з конфліктуючих особистостей або групи в цілому і придушення, обмеження іншої особи або групи осіб [2].

Знання типологій конфлікту необхідно працівникові ОВС для того, щоб ефективно управляти його розвитком. Визначення типу конфлікту сприяє правильній діагностиці причин його виникнення, прогнозуванню його розвитку та вибору доцільних дій для його розв'язання. І.В.Ващенко розглянула різні типи конфліктів у діяльності працівників органів внутрішніх справ та проаналізувала помилки, яких зазвичай вони припускаються у професійній діяльності. Так, під час побутових конфліктів важливими є якомога швидша ізоляції побічних учасників конфлікту і урахування напрямку розвитку поведінки конфліктуючих. Особливу увагу варто звертати на етапи конфлікту та наявність загрози життю та здоров'ю працівника ОВС. У випадку соціального конфлікту перед працівниками ОВС постають дві важливі задачі: не стати об'єктом нападу учасників конфлікту та запобігати розвитку непрогнозованих та некерованих дій, збільшенню кількості учасників конфлікту та не допустити їх перетворення у агресивний натовп. Міжетнічні конфлікти відрізняються своєю емоціогенністю, алогічністю, символізмом, ірраціональністю поведінки. Перебуваючи у зоні таких конфліктів працівник ОВС несе особисту відповідальність за кожне прийняте рішення [1].

Авторський колектив методичного посібника зі спілкування в конфліктних ситуаціях під час масових заходів для працівників поліції пропонують таку схему конфлікту: конфлікт = проблема + конфліктна ситуація + учасники конфлікту + інцидент.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Відповідно до цієї схеми, щоб прогнозувати конфлікт, працівник органів внутрішніх справ має знати та вміти визначати:

- у чому полягає проблема
- в якому напрямку розвивається конфліктна ситуація
- хто потенційні учасники можливого конфлікту та хто може його спровокувати
- яка імовірність виникнення конфлікту [4].

Отже, для того, щоб розуміти у якому напрямку будуть розгортатися подальші події, працівник ОВС має здійснити аналіз кожного відокремленого компоненту конфлікту та системно їх розглянути загалом.

І.В.Ващенко виділяє такі складові конфліктологічної компетентності працівника ОВС як інформаційна (знання про конфлікт як явище, знання щодо прояву власних індивідуальних якостей у конфлікті, уміння оцінити власні якості, готовність використання прийомів стимуляції, прояву потрібних для розв'язання конфлікту якостей, знання прийомів розв'язання конфлікту та контрольна (планування дій, передбачення вчинків і дій, їх оцінку, здатність припинити або загальмувати діяльність на будь-якому її етапі, здатність здійснити вибір стратегії чи модифікувати її) [1].

Відповідно до цього І.В.Ващенко пропонує звернути особливу увагу на спеціальні форми конфліктологічної підготовки працівників ОВС, які включали такі блоки:

1) *когнітивний блок* (здатність до тривалої концентрації уваги на об'єкті професійного інтересу в умовах конфлікту; швидке переключення уваги; здатність вести спостереження за кількома характеристиками об'єкта, за численними об'єктами водночас; уміння адекватно діагностувати межі конфлікту; довільне запам'ятовування образної інформації);

2) *блок саморегуляції* (уміння зберігати емоційну витривалість у психологічно складних ситуаціях; здатність до тривалого збереження високої активності; усвідомлена готовність до виправданого професійного ризику; здатність до самоспостереження; здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили, можливості; упевненість у собі, своїх силах, можливостях);

3) *комунікативний блок* (здатність уникати конфліктогенів, а у випадку їх наявності вміти перетворювати; розуміти й адекватно оцінювати особисті якості, актуальний стан конфліктуючих і стосунки між людьми; вміти швидко й ефективно встановлювати психологічний контакт з конфліктуючими; реалізовувати посередницькі дії для локалізації, розв'язання конфлікту; вміти вести переговорний процес; використовувати узгоджені засоби і прийоми спілкування в умовах взаємодії);

4) *операціональний блок* (уміння застосовувати конфліктологічні знання, настанови з організації діяльності працівників ОВС в умовах конфлікту, компетентне визначення соціально-психологічних індикаторів діагностики негативного прояву поведінки конфліктуючих; уміння здійснювати вибір адекватного способу дій для розв'язання конфлікту) [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Позитивним є той факт, що з 2016 року система ОВС наразі приділяє достатньо уваги післядипломній освіті працівників, що закріплюється Положенням про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції, затвердженим Наказом МВС №1625 від 24.12.2015 [3]. Згідно цього Положення працівники проходять підвищення кваліфікації щонайменше раз на 3 роки. Навчальні програми післядипломної освіти зазнають змін відповідно до потреб професійної діяльності, але значна частина приділяється конфліктологічній освіті. Втім, варто зазначити, що більшість навчального процесу залишається в теоретичній площини. Для максимально ефективного засвоєння знань, на нашу думку, варто більше застосовувати інтерактивні методи навчання, такі як організаційно-діяльнісні ігри, навчальний тренінг тощо.

Висновок. Професійна діяльність органів внутрішніх справ передбачає безпосередню роботу з конфліктними ситуаціями та пошук конструктивних шляхів їх вирішення. Специфіка професійних умов передбачає певні особливості конфліктних ситуацій, з якими стикаються правоохоронці, що відрізняється від загальних рекомендацій з управління конфліктами в рамках конфліктології. Негативні емоції, постійне протистояння суб'єктів конфлікту працівникові ОВС, умови високого рівня особистої відповідальності за прийняті рішення створюють додаткове перевантаження для психіки правоохоронця. Саме тому вкрай важливою є формування конфліктологічної компетентності правоохоронця в рамках професійної підготовки фахівця та післядипломної освіти. Окрім теоретичних знань працівники органів внутрішніх справ мають на високому рівні володіти практичними навичками врегулювання конфліктів та мати високий рівень навичок особистої емоційної саморегуляції. Для цього недостатньо виключно традиційних теоретичних методів навчання, а необхідно застосовувати практичні інтерактивні технології. Варто також зазначити, що в сучасних умовах правоохоронної діяльності в Україні не існує алгоритмів поведінки у конфліктних ситуаціях працівника ОВС, а тому рішення приймаються в кожній конкретній ситуації індивідуально на основі особистісних особливостей працівника. Перспективами подальших досліджень ми вбачаємо удосконалення системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників органів внутрішніх справ, а також розробку дієвих алгоритмів поведінки в конфлікті.

Література:

1. Ващенко І.В. Конфлікти у діяльності працівників органів внутрішніх справ і шляхи їх подолання (соціально-психологічний аспект). Автореф.дис. на здобуття ступеня доктора психол.наук. Київ: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2003.

2. Клементьєва О.С. Класифікація професійних конфліктів у діяльності працівників органів внутрішніх справ http://orcid.org/0000-0001-7140-3470

3. Наказ Міністерства внутрішніх справ Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції №1625 від 24.12.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#Text

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

4. Особливості спілкування патрульних поліції з учасниками масових акцій в конфліктних ситуаціях: метод.рекоменд. В.М.Клачко, В.Л.Костюк, В.В.Литвин, Н.В.Федоровська. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2016. 48с.

5. Положення про Міністерство внутрішніх справ №878 від 28.10.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text

References:

1. Vashchenko I.V. (2003) Konflikty u diyal′nosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav i shlyakhy yikh podolannya (sotsial′no-psykholohichnyy aspekt). [Conflicts in the activities of employees of internal affairs bodies and ways to overcome them (social-psychological aspect)]. Avtoref.dys. na zdobuttya stupenya doktora psykhol.nauk. Kyyiv: Instytut psykholohiyi im. H.S.Kostyuka APN Ukrayiny [in Ukrainian].

2. Klement′yeva O.S. Klasyfikatsiya profesiynykh konfliktiv u diyal′nosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Classification of professional conflicts in the activities of employees of internal affairs bodies] http://orcid.org/0000-0001-7140-3470 [in Ukrainian].

3. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu pislyadyplomnoyi osvity pratsivnykiv Natsional′noyi politsiyi [Order of the Ministry of Internal Affairs on the approval of the Regulation on the organization of post-graduate education of employees of the National Police] №1625 vid 24.12.2015 [in Ukrainian].

4. Osoblyvosti spilkuvannya patrul′nykh politsiyi z uchasnykamy masovykh aktsiy v konfliktnykh sytuatsiyakh: metod.rekomend (2016) [Peculiarities of communication between police patrols and participants of mass actions in conflict situations: method.recommendation] V.M.Klachko, V.L.Kostyuk, V.V.Lytvyn, N.V.Fedorovs′ka. K.: Natsional′na akademiya vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

5. Polozhennya pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav [Regulations on the Ministry of Internal Affairs] №878 від 28.10.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.98:378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1199-1213

Бульченко Дмитро Володимирович аспірант кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, вул. О. Дашкевича, 24, м. Черкаси, 18001, тел.: (0472) 31-72-94, https://orcid.org/0000-0001-6942-0466

РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Анотація. У статті обґрунтовано важливість розвитку особистісного потенціалу психологів як ключового чинника їхньої професійної успішності та самореалізації. На основі сучасних наукових досліджень розглянуто концепцію особистісного потенціалу, який охоплює не лише наявні ресурси, а й здатність ними ефективно розпоряджатися. Особистісний потенціал представлено як результат поєднання двох факторів – професійної компетентності (перший фактор) та професійної активності, ентузіазму (другий фактор). Кожен із факторів розглянуто як важливий компонент, що формує продуктивність і якість професійної діяльності психолога. Низький рівень розвитку одного з цих факторів може спричинити недостатню ефективність професійної підготовки та роботи психолога в цілому.

Розвиток професійної компетентності психолога є багатогранним процесом, що вимагає не лише опанування теоретичними знаннями, а й розкриття особистісного потенціалу. Важливою умовою цього процесу є подолання внутрішніх протиріч та глибинних особистісних проблем, які можуть заважати повному розкриттю здібностей майбутнього психолога. Одним з ефективних методів забезпечення особистісної гармонізації є участь студентів-психологів в роботі тренінгових груп, організованих за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), розробленого Т.С. Яценко. Цей метод сприяє не лише набуттю необхідного професійного досвіду, а й створює умови для самопізнання та особистісної трансформації, що вкрай важливо для подальшої успішної професійної діяльності.

Запропонована модель професійної підготовки майбутніх психологів включає три основні етапи: загально-особистісний, професійно-орієнтований та діяльнісно-рефлексивний. Зазначено, що ефективному розвитку особистісного потенціалу майбутніх психологів сприяє така організація освітнього процесу, в якій гармонійно поєднуються особистісно та практико-орієнтовані підходи, впроваджуються, серед інших принципи рефлексивності, студентоцентризму, а разом із інтерактивними, креативними методами навчання застосовуються методи глибинного пізнання та корекції особистісних протиріч.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: рівень особистісного потенціалу, професійна компетентність, професійна активність та ентузіазм, самореалізація, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), несвідоме, глибинне пізнання, майбутній психолог, вища психологічна освіта.

Bulchenko Dmytro Volodymyrovych postgraduate student of the Department of Psychology, Deep Correction and Rehabilitation, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, 24 O. Dashkevycha St., Cherkasy, 18001, tel.: (0472) 31-72-94, https://orcid.org/0000-0001-6942-0466

THE DEVELOPMENT OF PERSONAL POTENTIAL OF A FUTURE PSYCHOLOGIST

Abstract. This article substantiates the importance of developing the personal potential of psychologists as a key factor in their professional success and self-fulfillment. Based on contemporary research, the concept of personal potential is explored, encompassing not only available resources but also the ability to manage them effectively. Personal potential is presented as the result of two combined factors – professional competence (the first factor) and professional activity and enthusiasm (the second factor). Each factor is considered a significant component that shapes the productivity and quality of a psychologist's professional activity. A low level of development in either of these factors may lead to inadequate professional training and overall effectiveness in a psychologist's work.

The development of a psychologist's professional competence is a multifaceted process that requires not only mastery of theoretical knowledge but also the unlocking of personal potential. A key condition for this process is overcoming internal conflicts and deep-seated personal issues that may impede the full realization of a future psychologist's abilities. One effective method for achieving personal harmonization is the participation of psychology students in training groups organized using the method of active social-psychological cognition (ASPC), developed by T.S. Yatsenko. This method promotes not only the acquisition of essential professional experience but also creates conditions for self-discovery and personal transformation, which is crucial for future professional success.

The proposed model for the professional training of future psychologists includes three main stages: general-personal, professionally-oriented, and activity-reflective. It is noted that the effective development of future psychologists' personal potential is supported by an educational process that harmoniously combines personal and practice-oriented approaches. This process incorporates principles of reflexivity, student-centeredness, and interactive, creative teaching methods, alongside methods of deep cognition and correction of personal conflicts.

Keywords: level of personal potential, professional competence, professional activity and enthusiasm, self-fulfillment, active social-psychological cognition

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

(ASPC), unconscious, deep cognition, future psychologist, higher psychological education.

Постановка проблеми. Сучасні умови соціально-економічної та політичної нестабільності створюють надзвичайно високий психоемоційний тиск на населення країни. Постійне навантаження вичерпує як внутрішні, так і зовнішні ресурси особистості, що призводить до значного зростання потреби в психологічній допомозі та підтримці. Ця ситуація, у свою чергу, вимагає від практикуючих психологів і фахівців у сфері ментального здоров'я високого рівня підготовленості й особистісної витривалості. Їх здатність забезпечувати якісну психологічну підтримку залежить не тільки від професійної кваліфікації, а й від рівня розвитку особистісного потенціалу, який є ключовим елементом ефективної самореалізації в роботі.

Розвиток особистісного потенціалу майбутніх психологів, пошук оптимальних психолого-педагогічних підходів для його зміцнення залишається нагальною, хоча й складною проблемою. Багатогранність особистісного потенціалу потребує врахування не лише актуальних особистісних ресурсів, але й прихованих механізмів, які регулюють поведінку на підсвідомому рівні.

Складнощі у розкритті особистісного потенціалу часто пов'язані не з дефіцитом ресурсів та професійних компетентностей, а з утрудненням в управлінні ними. Людина може відчувати втрату контролю над своєю поведінкою, стаючи заручником власних, незрозумілих їй процесів і станів. У межах психодинамічного підходу зазначається, що внутрішні перешкоди на шляху до реалізації особистісного потенціалу часто пов'язані з домінуванням тенденцій, які спричиняють психологічну стагнацію, що проявляється як пасивність, безініціативність, відчуття безвиході, життєвого песимізму тощо.

Тому важливим є завдання допомогти студенту-психологу розкрити власний потенціал шляхом усвідомлення та подолання внутрішніх конфліктів між свідомим і несвідомим. Існує необхідність чіткого розуміння закономірностей особистісного розвитку та психолого-педагогічних умов якісної професійної підготовки майбутніх психологів, актуальною є потреба у розробці та перевірці моделі розвитку особистісного потенціалу під час здобуття вищої психологічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній науці значне місце відведено дослідженням структури особистості, опису підходів та детермінант особистісного розвитку, ефективного функціонування та самореалізації. Значний внесок у вивчення цієї проблематики зробили С. Максименко, С. Яланська, В. Осьодло, В. Моргун, В. Зливков, Л. Кузікова [1; 2; 3; 4]. Актуальні наукові пошуки М. Гриньової, М. Кононової, Т. Титаренко, Н. Гриньової деталізують процес професійного становлення фахівців різних галузей, зокрема й психологів. [5; 6; 7]. У їхніх дослідженнях розкривається широкий спектр психологічних механізмів, явищ та чинників, що забезпе-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

чують формування особистості фахівця, здатного ефективно реагувати на зростаючі вимоги суспільства до якості психологічної підтримки та допомоги.

Пошуку методів, змісту, емпіричних показників стану особистісної підготовки психологів присвячені праці Г. Лазос, Н. Старинської, В. Синишиної, В. Лавриненка. Так, Г. Лазос [8] обґрунтовує важливість проходження особистої терапія у процесі професійної психологічної підготовки, Н. Старинська [9] зазначає, що самоактуалізація стає можливою, коли людина усвідомлює свій потенціал і прагне його реалізувати, а В. Синишина [10] підкреслює недостатню увагу педагогів до психологічної готовності студентів до професії, що вимагає вдосконалення методів підготовки майбутніх психологів. Теоретичний аналіз та емпіричне дослідження самоактуалізації та особистісної зрілості майбутніх психологів провів В. Лавриненко [11]. Вивченню психологічної сутності, чинників розвитку та структурних елементів потенціалу особистості присвячені праці І. Манохі, Т. Чернявської, І. Мурашко, В. Міляєвої, Н. Лебідь, Ю. Бреус [12; 13; 15].

Окремої уваги заслуговує метод активного соціально-психологічного пізнання, розроблений Т. Яценко, якій дає майбутнім психологам безцінний досвід для особистісного та професійного розвитку. У працях представників школи Т. Яценко, серед яких О. Глузман, І. Калашник, О. Педченко, В. Бондар, І. Євтушенко, М. Кононова, О. Максименко та інших, детально висвітлено теоретичні та організаційно-методичні аспекти груп АСПП [16; 17; 18; 19]. «На психокорекційних заняттях учасники активного соціально-психологічного пізнання, через об'єктивування несвідомих чинників (висвітлення внутрішніх суперечностей психіки та захисних заходів для їх маскування для свідомості), через рефлексивне опрацювання матеріалу отримують нову особистісно-значущу інформацію, яку іншим шляхом не можливо пізнати» [20, с. 135].

Мета статті – дослідження особливостей розвитку особистісного потенціалу майбутнього психолога в процесі активного соціально-психологічного пізнання.

Виклад основного матеріалу. Особистість психолога – один з головних інструментів його роботи, за класифікацією професій, вона належить до відділу професій із використанням власних функціональних засобів. Подібні внутрішні ресурси є важливими для кожного фахівця, однак у деяких професіях, зокрема психолога, вони мають особливо важливе значення. Сучасна психологічна наука підходить до розгляду особистісного потенціалу як ключового ресурсу для самореалізації та ефективного професійного становлення, особливо для психологів. Особистісний потенціал, за І. Мурашко, включає можливості й ресурси, але виходить за межі їхньої суми [14]. Це властивість особистості, що визначає її здатність до цілеспрямованої діяльності. Саме ця здатність є основою для ефективного виконання професійних завдань і забезпечення якісної психологічної підтримки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Допомога у пошуку свого життєвого шляху, у реалізації особистісного потенціалу досить часто є основним чи додатковим запитом до психолога. Як метафорично визначив такий стан студент Т., намалювавши себе через образ мотоциклу з розпливчастими контурами, – «Я знаю, що я чудовий, із сильним мотором, але чомусь не можу їздити, начебто акумулятор розряджається, не тримає заряду». Маючи досвід розкриття власного особистісного потенціалу практичний психолог набуває потрібних компетентностей для психологічної допомоги клієнтам, які мають труднощі з реалізацією наявних в них ресурсів.

Особистісний потенціал – це комплексна система психічних властивостей, центральним компонентом якої є саморегуляція. Розвинена здатність до саморегуляції забезпечує баланс між свободою і відповідальністю, необхідний для гармонійного розвитку. Недоліки у саморегуляції ведуть до деструктивних, або регресивних форм поведінки та емоційної незрілості, що проявляється порушенням оптимального функціонування в базових сферах психічного життя. У когнітивній сфері це викликає викривлене сприйняття реальності, у поведінковій – дії, які суперечать власним інтересам і віддаляють від досягнення цілей, а в емоційній – відчуття пригніченості, емоційну відстороненість тощо.

Важливо не лише мати ресурси, але й бути здатним їх використовувати для досягнення поставлених цілей. Особистісний потенціал визначає можливості особистості подолати внутрішні та зовнішні бар'єри на шляху до мети, зреалізувати власні смисли і цінності, досягти психологічної зрілості та професійної самореалізації.

Аналіз рівнів розвитку особистісного потенціалу за співвідношенням ресурсів та здатністю ними користуватися дозволив нам гіпотетично виокремити як мінімум чотири можливих його стани у процесі професійного становлення та діяльності майбутнього психолога. У ситуаціях, коли особистісний потенціал блокується, незріла особистість схильна діяти під впливом стереотипів та зовнішнього тиску, не визнаючи власних помилок та перекладаючи відповідальність на інших чи обставини, що затримує її розвиток і обмежує можливості самореалізації.

Комплексний та системний підхід до розвитку особистісного потенціалу потребує впливу на обидва виокремлені фактори. Перший фактор передбачає якісну реалізацію навчального плану у процесі здобуття освіти, що забезпечує майбутнього психолога потрібними професійними знаннями, навичками, уміннями, досвідом. Цей професійний ресурс знань та досвіду становить необхідний фундамент успішної професійної діяльності. Психологічна освіта дає практичному психологу особистісно забарвлений науковий контент, у результаті привласнення якого відбуваються особистісні зміни, формується професійна спрямованість, система цінностей, світогляд, створюються обґрунтовані уявлення щодо психічного здоров'я, повноцінного та щасливого

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

життя, – все це стає духовним підґрунтям та смисловим орієнтиром у подальшої професійній діяльності психолога.

Таким чином, якість та глибина засвоєння змісту освітніх компонентів у процесі професійної підготовки визначає рівень розвитку першого фактору особистісного потенціалу – професійну компетентність психолога. Безсумнівно, що лише достатньо високій рівень оволодіння майбутнім психологом професійними компетентностями дозволяє йому продуктивно розв’язувати професійні ситуації та надавати якісну психологічну допомогу.

Другій фактор – здатність користуватися здобутими знаннями та навичками (ресурсами професійної компетентності) формується в процесі виховання, самовиховання, а нерідко й психокорекції. Він проявляється через широке коло особистісних психічних рис та може розглядатися як здатність до саморегуляції, пов'язану з рівнем особистісної зрілості та психологічного здоров'я, як енергійність, ентузіазм та ініціативність, які значно впливають на успішність діяльності. Дослідження в різних парадигмах мотивації, самоефективності та життєстійкості підтверджують, що такі стійкі особистісні якості, як досягнення, автономна мотивація, наполегливість і самоконтроль, мають значний вплив на професійні та творчі досягнення. Проте, зв'язок між здібностями, рівнем знань та досягненнями часто є неоднозначним, що вказує на можливі глибинні причини нереалізованого потенціалу, коли високі академічні результати в процесі навчання не підтверджуються відповідною якістю професійної діяльності.

Емпіричним індикатором стану другого фактору особистісного потенціалу у студентів-психологів, на нашу думку, може бути ступінь активності, енергійності, ентузіазму, ініціативності, захопленості діяльністю під час навчально-виробничої практики, при проведенні психоедукаційної, волонтерської, профілактичної роботи, залученість до надання первинної психологічної підтримки окремими групами населення, участь у додаткових практико-орієнтованих навчальних заходах, у науковій роботі, членство у громадянських професійних об’єднаннях тощо.

Схематично, представимо двофакторну модель особистісного потенціалу (рис. 1). Як бачимо, ці фактори можна відобразити у вигляді вертикальної та горизонтальної осі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рис. 1. Двофакторна модель особистісного потенціалу психолога

Зліва направо розміщено перший фактор – наявні ресурси та професійні компетентності, знизу до верху розташовано другій фактор – енергійність, активність, ентузіазм, ініціативність у професійній сфері. Перетин цих векторів дає можливість схематизувати наше бачення сутності особистісного потенціалу та його проявів у професійній активності. Найбільш вдалим виявом особистісного потенціалу, таким чином, є поєднання високоякісних ресурсів (професійних компетентностей) із енергійністю, ентузіазмом, ініціативністю, професійною активністю, що у результаті призводить до високопродуктивної професійної діяльності. Усі інші варіанти для роботи з людьми, які потребують психологічної допомоги, є не прийнятними – малопродуктивними, а іноді й шкідливими.

Зрозуміло, що між крайніми точками кожної осі розташований континуум різноманітних станів, які можна визначити для кожного окремого студента-психолога. Показники кожного з факторів в процесі навчання та подальшої професіональної діяльності можуть змінюватися як у бік збільшення так у бік зменшення. Зменшення особистісного потенціалу може бути спричинено вигоранням, втратою інтересу до професії, або зупинкою у професійному навчанні, використанням застарілих та відкинутих сучасною наукою теорій та методів тощо.

Отже, результативність роботи психолога залежить від рівня розвитку його особистісного потенціалу. Сприятливі для професійного розвитку майбутнього психолога внутрішньоособистісні умови створюються завдяки проходженню процесу активного соціально-психологічного пізнання, яке проводиться на засадах визначеної Т. С. Яценко та послідовниками методо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

логії глибинного пізнання психіки [10; 17;20]. Майбутні психологи в якості учасників АСПП мають можливість навчитися рефлексувати, проявляти емпатію, усвідомлювати, розпізнавати та долати власні деструктивні тенденції самошкоди, неконструктивних захистів, які формуються у суб'єкта в ранньому дитинстві, або виникають через травматичний досвід, та можуть проявлятися через відчуття знедоленості, нещасливця, невдачі тощо. У них може домінувати тенденції «уникнути невдачі», до самодепривації, імпотування своєї активності та інші стани, що є несприятливими для професійного зростання та опанування професією практичного психолога, а тому потребують корекції [16; 18].

Теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження проблеми особистісного розвитку майбутнього психолога, визначення особистісного потенціалу психолога як гармонійного поєднання ресурсів знань та досвіду із енергетичним та емоційно-вольовим станом готовності їх реалізовувати та розвивати, дозволили нам скласти модель професійної підготовки майбутніх психологів, яка окреслює структуру освітнього процесу націленого на системне формування аксіологічного, гностичного, операційного та рефлексивного компонентів професійної готовності здобувачів освіти, а також включає характеристику етапів, засобів і умов, необхідних для реалізації поставлених освітніх цілей.

Схарактеризуймо основні компоненти запропонованої моделі підготовки майбутніх психологів, яка передбачає, серед інших, і процеси глибинного пізнання як невід'ємного її складника (Рис. 2). Кінцевою метою підготовки визначимо забезпечення належного рівня особистісної та професійної готовності майбутніх психологів до здійснення практичної діяльності. Концепція такої професійної підготовки ґрунтується на засадах системного, особистісного, культурно-середовищного, практико-орієнтованого та діяльнісного підходів до розвитку людини як суб'єкта діяльності [1; 2; 4]. Людина стає суб'єктом власної активності як під впливом зовнішніх умов – сприятливого освітнього середовища, так і в ході її власної саморегуляції – через здатність змінювати обставини життя відповідно до своїх цілей і завдань, свідомо управляти собою та розвиватися завдяки, зокрема, діагностико-корекційному впливу глибинного пізнання на психіку та самосвідомість [5].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

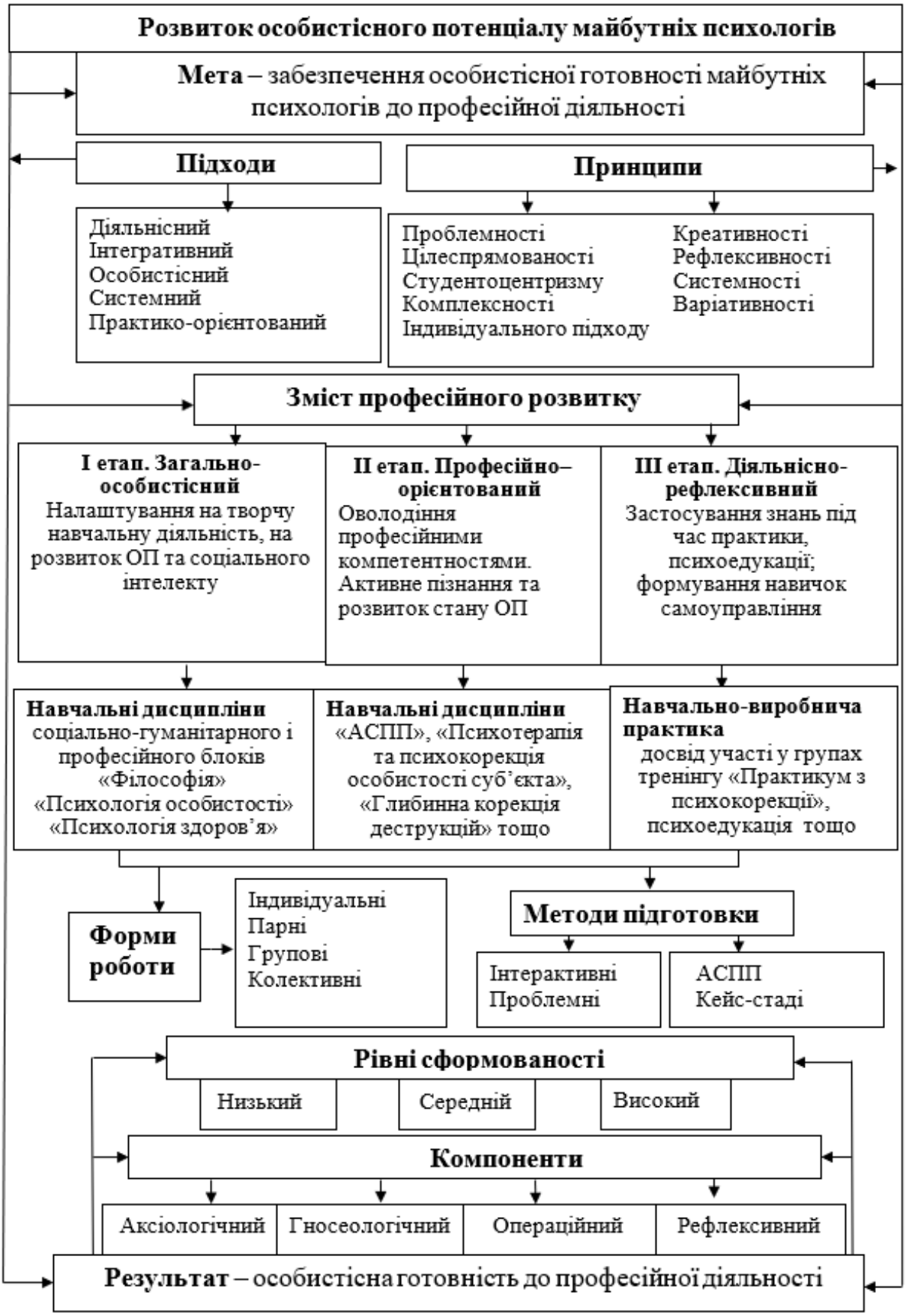

Рис 2. Модель розвитку особистісного потенціалу майбутнього психолога

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Зважаючи на роль освітнього середовища у формування професійної готовності до майбутньої діяльності, думаємо, що інтерактивне навчання має бути серед головних підходів до організації освітнього процесу для майбутніх психологів. Суть його полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умов продуктивної, активної взаємодії усіх суб'єктів. Це спільне, взаємне навчання у співпраці, де і студент, і викладач є рівноправними, рівноцінними суб'єктами діалогу; розуміють, що та навіщо вони роблять, активно відстежують процес набуття компетентностей. Інтерактивне навчання також передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин, ситуації, індивідуальних особливостей. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери творчої співпраці та взаємодії.

У навчанні передбачено реалізацію базових педагогічних принципів, на яких має здійснюватися сучасна професійна підготовка майбутнього психолога, а саме: принцип інтегративності, що забезпечує цілісність і гармонійність розвитку у всіх сферах життя людини (соціальній, особистісній і діяльнісній); набутих знань і умінь у навчальному процесі, залучення студентів до науково-дослідної роботи, до проєктної активності тощо. Наступний блок моделі описує зміст підготовки на кожному з трьох умовних етапів.

Перший етап – загально-особистісний – відбувається у процесі занурення студентів перших-других курсів у гуманістичне освітнє середовище вищого навчального закладу. У цей період найбільший вплив зазнає саме аксіологічний, ціннісно-мотиваційний компонент діяльності. «Головною метою професійної підготовки майбутніх фахівців є осмислення та прийняття ними соціальних, особистісних, професійних цінностей і розвиток їхньої ціннісної самосвідомості загалом. Реалізація цієї мети в закладах вищої освіти, зокрема в контексті професійної підготовки майбутніх психологів, пов'язана з розробленням та впровадженням інноваційних освітніх психотехнологій» [21, с. 20].

Найвагоміший внесок у формуванні аксіологічного компонента здійснюють навчальні дисципліни соціально-гуманітарного, філософського, практичного і загально професійного блоків підготовки студентів, спрямовані, переважно, на ознайомлення майбутніх психологів із професійними вимогами, стандартами, нормами та цінностями, на формування інтегральних та загальних компетентностей, мотивації до навчання, виховання любові до професії тощо.

Другий етап – професійно-орієнтований, розрахований більшою мірою на старшокурсників. На цьому етапі стає ключовим саме гностичний компонент, якій наповнюється змістом спеціальних курсів професійного блоку, під час вивчення таких навчальних дисциплін як «Метод активного соціально-психологічного пізнання», «Психотерапія та психокорекція особистості суб'єкта», «Глибинна корекція деструкцій» тощо. На цьому етапі закла-

дається теоретичний фундамент для розвитку професійних компетентностей здобувачів освіти, йде пошук свого місця в професії.

На третьому – діяльнісно-рефлексивному етапі, має відбутися інтеграція усіх компонентів професійної готовності та комплексне, творче застосування набутих знань під час практики; формуються навички рефлексивного самоуправління, управління професійним розвитком та особистісним потенціалом. За принципом діяльнісного підходу, саме навчально-виробнича практика, застосування дуальної освіти, участь у тренінговій роботі та психоедукаційних заходах максимальні сприяють формуванню операційного компонента професійної готовності, та стимулюють майбутнього психолога до подальшого особистісного та професійного зростання.

Реалізація змісту підготовки може відбуватися в колективних, групових, парних та індивідуальних формах навчально-виховної роботи зі студентами. Колективна форма діяльності студентів – це форма організації навчання у малих групах, об'єднаних спільною навчальною метою. За такої організації навчання викладач керує роботою кожного студента опосередковано, через завдання, які він спрямовує до навчальної групи, що вимагає навичок та вмінь продуктивної взаємодії. Індивідуальна форма навчання, натомість, забезпечує формування у студентів умінь самостійно опрацьовувати матеріал, привчає до самоосвіти, поглиблює і розширює набуті знання, надає можливість студентові реалізувати себе як індивідуальність відповідно до своїх здібностей і задатків.

Що стосується методів професійної підготовки, зауважимо, що віддаючи належне традиційним підходам, у запропонованій моделі все ж таки надаємо перевагу саме сучасним, активним методам – таким як, проблемний виклад матеріалу, метод проектів та кейсів, групова дискусія, інтерактивний тренінг, АСПП тощо. Зазначимо також, що активні методи навчання формують професійні якості спеціалістів та являються своєрідним полігоном, на якому студенти-психологи можуть відпрацьовувати професійні навички в умовах, наближених до реальних. Головною перевагою при використанні активних методів навчання є те, що вони збагачують досвідом аналізу та вирішення конкретних психологічних ситуацій, розвивають рефлексію, яка є важливим механізмом професійного мислення, емоційного та соціального інтелекту.

Важливо усвідомлювати, що кінцевою стратегічною метою професійної підготовки психолога є не лише озброєння майбутнього спеціаліста повноцінними знаннями, а й формування в нього особистісної спроможності до розв'язання професійних задач. Впровадження методів активного навчання, ділових ігор, моделювання, аналізу ситуацій тощо спрямоване не тільки на предметне оволодіння професією, але й на формування у майбутніх психологів умінь залучати соціально-психологічні та особистісні ресурси задля оптимізації діяльності [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рефлексивний компонент зазнає формуючих впливів на всіх етапах підготовки та полягає у визначенні наявного рівню професійної та особистісної готовності майбутнього психолога до професійної діяльності, проєктування індивідуальної освітньої траєкторії, оцінку та прогнозування успішності професійної діяльності. Важко переоцінити можливості для розвитку рефлексивного компоненту, які дає метод АСПП, побудований на діалогічній єдності психолога з респондентом, саме тому в процесі аналізу «розкриваються глибинні змісти пралогічних сутностей, які візуалізовано ілюструють алогічності, за якими криється істина власної сутності психіки, пізнання якої розширює сферу самоусвідомлення суб'єкта, що сприяє уникненню алогічностей поведінки» [19, с. 184].

Реалізація представленої моделі розвитку особистісного потенціалу майбутнього психолога забезпечує формування професійних знань, навичок та особистісної готовності до ефективної психологічної практики.

Висновки. Складні політичні та соціально-економічні умови воєнного стану зумовлюють підвищення попиту населення України в якісній психологічній допомозі та підтримці, що вимагає від закладів вищої освіти, які впроваджують підготовку практичних психологів, оновлювати як зміст, так й методи їх професійного навчання. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що ефективна робота психолога залежить не тільки від професійних знань та умінь, але й від рівня розвитку його особистісного потенціалу. Отже, удосконалення підготовки психологів має відбуватися як за рахунок покращення засвоєння компонентів фахової компетентності, так й за рахунок розвитку особистісних ресурсів, зокрема, шляхом глибинного самопізнання, гармонізації особистості через усвідомлення та подолання внутрішніх суперечностей в процесі активного соціально-психологічного пізнання.

Двофакторний підхід до визначення особистісного потенціалу майбутніх психологів дозволяє більш чітко діагностувати та усувати перешкоди на шляху підготовки психологів до високопродуктивної професійної діяльності. Така діяльність забезпечується лише у поєднанні високих рівнів розвитку обох факторів особистісного потенціалу – фахового компетентнісного та регулюючого енергетичного. Представлена модель розвитку особистісного потенціалу майбутнього психолога враховує складність та багатовекторність його професійної підготовки та передбачає впровадження нових підходів, принципів, форм, методів та навчальних дисциплін у освітній процес.

Література:

1. Максименко С. Д., Яланська С.П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку : монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 524 с.

2. Максименко С.Д., Осьодло В.І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 8. С. 3-19.

3. Моргун В. Ф. Психоаналіз і багатовимірність особистості. *Психологія і суспільство*. Тернопіль, 2000. № 2. С. 57- 65.

4. Зливков В.Л., Кузікова С.Б. Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості : монографія / за ред. С.Д. Максименка. Суми. СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. 540 с.

5. Гриньова М.В., Кононова М.М. Саморегуляція навчальної діяльності та професійний розвиток студентської молоді : монографія. Полтава : Астрая, 2021. 384 с.

6. Титаренко Т.М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 21-23.

7. Гриньова Н.В. Професійне становлення майбутніх практичних психологів (на матеріалі активного соціально-психологічного навчання) : монографія. Умань : «Візаві», 2014. 257 с.

8. Лазос Г. Особиста терапія як важливий аспект професійної підготовки психолога і психотерапевта. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2021. № 2-3 (23). С. 77-90. DOI: https://doi.org/10.31108/2.2021.2.23.8

9. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки : монографія. Київ : "Інтерсервіс", 2015. 178 с.

10. Синишина В.М. Упровадження методу активного соціально-психологічного пізнання в систему підготовки майбутніх практичних психологів. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти.* 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 109-113. DOI: https://doi.org/ 10.32843/2663- 6085/2019.21.3-23

11. Лавріненко В.А. Емпіричне дослідження показників самоактуалізації студентів-психологів. *Психологія і особистість*. 2023. № 1. С. 97-108.

12. Маноха І.П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід : автореф. дис. … д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2003. 48 с

13. Чернявська Т.П. Розвиток особистісного потенціалу : курс лекцій. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2024. 83 с.

14. Мурашко І.В. Розкриття поняття «особистісний потенціал» та його психологічної структури. *Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання.* 2010. Вип. 7. Т. 8. С. 196-205.

15. Міляєва В.Р., Лебідь Н.К., Бреус Ю.В. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». *Проблеми сучасної психології*. 2013. №20. С. 405-415.

16. Яценко Т.С., Глузман О.В., Калашник І.В. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті : навч. посіб. Ялта : РВВ КГУ, 2008. 204 с.

17. Яценко Т.С., Педченко, О.В. Глибинне пізнання психіки – основа професійної підготовки психолога. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2014. № 45. С. 3-18.

18. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта : монографія / Т.С. Яценко, В.І. Бондар, І.В. Євтушенко М.М. Кононова, О.Г. Максименко. Київ : Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2015. 280 с.

19. Яценко Т.С. Актуалізація пралогічного мислення в учасників глибинного пізнання. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024, №1. С. 178-187. DOI: https://doi.org/ 10.32782/cusu-psy-2024-1-24

20. Кононова М. Можливості пізнання впливу глибинних ініціатив активності на самоактуалізацію особистості. *Синергетичний підхід до проєктування життєвого простору особистості* : зб. наук. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. онлайн-конф. (27-28 квітня 2021 р., м. Полтава). Полтава, 2021. С. 130-136. Retrieved from http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/ 123456789/16708

21. Булах І., Волошина В., Лохвицька Л. Сучасні освітні психотехнології професійної підготовки майбутніх психологів. *Психологія та психосоціальні інтервенції.* 2019. №2. С. 20-29. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2348.2019.2.20-29

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

References:

1. Maksymenko, S. D., & Yalanska, S. P. (2021). *Genetyko-kreatyvnyi pidkhid: diialnisne oposeredkuvannia osobystisnoho rozvytku: monohrafiia [Genetic-creative approach: activity-based mediation of personal development]*. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla. [in Ukrainian].
2. Maksymenko, S. D., & Osiodlo, V. I. (2010). Struktura ta osobystisni determinanty profesiinoi samorealizatsii subiekta [Structure and personal determinants of the subject's professional self-realization]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology*, 8, 3–19. [in Ukrainian].
3. Morhun, V. F. (2000). Psykhoanaliz i bahatovimirnist osobystosti [Psychoanalysis and the multidimensionality of personality]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 2, 57–65. [in Ukrainian].
4. Zlyvkov, V. L., & Kuzykova, S. B. (2019). *Psykholohichni tekhnolohii efektyvnoho funktsionuvannia ta rozvytku osobystosti: monohrafiia [Psychological technologies for effective functioning and personal development]*. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. [in Ukrainian].
5. Hrynova, M. V., & Kononova, M. M. (2021). *Samorehuliatsiia navchalnoi diialnosti ta profesiinyi rozvytok studentskoi molodi [Self-regulation of educational activities and professional development of student youth]*. Poltava: Astraia. [in Ukrainian].
6. Tytarenko, T. M. (2003). Zhyttievi domahannia i profesiine stanovlennia osobystosti praktychnoho psykholoha [Life aspirations and professional formation of the practical psychologist's personality]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*, 4, 21–23. [in Ukrainian].
7. Hrynova, N. V. (2014). *Profesiine stanovlennia maibutnikh praktychnykh psykholohiv (na materiali aktyvnoho sotsialno-psykholohichnoho navchannia* [*Professional development of future practical psychologists (based on active socio-psychological training]*. Uman: Vizavi. [in Ukrainian].
8. Lazos, H. (2021). Osobysta terapiia yak vazhlyvyi aspekt profesiinoi pidhotovky psykholoha i psykhoterapevta [Personal therapy as an important aspect of psychologist and psychotherapist training]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational Psychology. Economic Psychology,* 2-3(23), 77–90. Retrieved from https://doi.org/10.31108/2.2021.2.23.8 [in Ukrainian].
9. Starynska, N. V. (2015). *Osoblyvosti samoaktualizatsii maibutnikh psykholohiv u protsesi profesiinoi pidhotovky* [*Features of self-actualization of future psychologists in the professional training process]*. Kyiv: Interservis. [in Ukrainian].
10. Synishyna, V. M. (2020). Uprovadzhennia metodu aktyvnoho sotsialno-psykholohichnoho piznannia v systemu pidhotovky maibutnikh praktychnykh psykholohiv [Implementation of the method of active socio-psychological cognition in the training system of future practical psychologists]. *Innovatsiina pedahohika. Teoriia i metodyka profesiinoi osvity –Innovative Pedagogy. Theory and Methodology of Professional Education*, 21(3), 109–113. Retrieved from https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.3-23 [in Ukrainian].
11. Lavrinenko, V. A. (2023). Empirychne doslidzhennia pokaznykiv samoaktualizatsii studentiv-psykholohiv [Empirical research on self-actualization indicators of psychology students]. *Psykholohiia i osobystist – Psychology and Personality*, 1, 97–108. [in Ukrainian].
12. Manokha, I. P. (2003). Psykholohiia potentsialu indyvidualnoho buttia liudyny: ontolohichno oriientovanyi pidkhid [Psychology of human individual being's potential: ontologically oriented approach]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].
13. Cherniavska, T. P. (2024). *Rozvytok osobystisnoho potentsialu [Development of personal potential]*. Odesa: Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. [in Ukrainian].
14. Murashko, I. V. (2010). Rozkryttia poniattia «osobystisnyi potentsial» ta yoho psykholohichnoi struktury [The concept of "personal potential" and its psychological structure]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohichna teoriia i tekhnolohiia navchannia – Current Issues in Psychology. Psychological Theory and Technology of Learning,* 7(8), 196–205. [in Ukrainian].

15. Miliayeva, V. R., Lebid, N. K., & Breus, Yu. V. (2013). Teoretychnyi analiz poniattia «potentsial osobystosti» [Theoretical analysis of the concept "personality potential"]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology*, 20, 405–415. [in Ukrainian].

16. Yatsenko, T. S., Gluzman, O. V., & Kalashnyk, I. V. (2008). *Hlybynna psykholohiia: diahnostyka ta korektsiia tendentsii do psykholohichnoi smerti* [*Depth psychology: diagnosis and correction of the tendency towards psychological death]*. Yalta: RVV KGU. [in Ukrainian].

17. Yatsenko, T. S., & Pedchenko, O. V. (2014). Hlybynne piznannia psykhiky – osnova profesiinoi pidhotovky psykholoha [Deep understanding of the psyche as the foundation of psychologist's professional training]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 12: Psykholohichni nauky – Scientific Journal of NPU named after M. P. Drahomanov. Series 12: Psychological Sciences*, 45, 3–18. [in Ukrainian].

18. Yatsenko, T. S., Bondar, V. I., Yevtushenko, I. V., Kononova, M. M., & Maksymenko, O. H. (2015). *Samodepryvatsiia psykhiky ta dezadaptatsiia subiekta [Psychic self-deprivation and subject maladaptation]*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. Drahomanova. [in Ukrainian].

19. Yatsenko, T. S. (2024). Aktualizatsiia pralozhychnoho myslennia v uchasnykiv hlybynnoho piznannia [Activation of prelogical thinking in deep cognition participants]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology*, 1, 178–187. Retrieved from https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-24 [in Ukrainian].

20. Kononova, M. (2021). Mozhlyvosti piznannia vplyvu hlybynnykh initsiatyv aktyvnosti na samoaktualizatsiiu osobystosti [Possibilities of understanding the impact of deep activity initiatives on personality self-actualization]. *Synherhetychnyi pidkhid do proiektuvannia zhyttievoho prostoru osobystosti – Synergetic Approach to Personality's Life Space Design:* Proceedings from International Scientific-Practical Online Conference, Poltava. (pp. 130-136). Retrieved from http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16708 [in Ukrainian].

21. Bulakh, I., Voloshyna, V., & Lokhvitska, L. (2019). Suchasni osvitni psikhotekhnolohii profesiinoi pidhotovky maibutnikh psykholohiv [Modern educational psychotechnologies in the professional training of future psychologists]. *Psykholohiia ta psykhososialni interventsii – Psychology and Psychosocial Interventions*, 2, 20–29. Retrieved from https://doi.org/10.18523/2617-2348.2019.2.20-29 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.942

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1214-1223

Варнавська Інна В'ячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук, Херсонський державний аграрно-економічний університет, просп. Університетський, 5/2, м. Кропивницький, 25000, тел.: (099) 489-06-20, https//orcid.org/0000-0002-3061-0665

ВИБІР МЕТОДІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Анотація. Емоційне вигорання є наслідком тривалої психологічної та емоційної напруги на роботі, набуло значного поширення в різних професійних сферах, зокрема серед медичних працівників, вчителів, соціальних працівників і представників інших професій, що передбачають високий рівень емоційного спілкування. В умовах сучасного світу, де зростають вимоги до продуктивності та ефективності праці, це явище може мати серйозні наслідки для психічного здоров'я працівників, їх професійної діяльності, а також для організацій у цілому. Тому важливо своєчасно виявляти емоційне вигорання та розробляти адекватні методи його діагностики.

Огляд наукових публікацій свідчить про зростаючий інтерес до проблеми емоційного вигорання. У дослідженнях розглядаються різні аспекти цього явища: його причини, прояви, а також стратегії профілактики та подолання. В українському контексті з'являються нові дані, що свідчать про актуальність проблеми, а також про необхідність адаптації наявних діагностичних інструментів до специфіки вітчизняного ринку праці.

Основною метою цієї статті є всебічний аналіз методів і інструментів для діагностики емоційного вигорання, а також визначення їхньої доцільності та ефективності в умовах українського соціокультурного середовища. Стаття розглядає основні підходи до діагностики емоційного вигорання, які включають як якісні, так і кількісні методи. Основну увагу приділено психометричним тестам, клінічним інтерв'ю, спостереженню та самооцінці, що дають змогу отримати об'єктивні дані про стан працівника. У статті також обговорюються переваги та недоліки кожного з інструментів, акцентуючи увагу на тому, що важливо враховувати контекст і специфіку професійної діяльності при виборі методів діагностики.

У дослідженні підкреслюється, що для ефективної діагностики емоційного вигорання необхідно вибирати відповідні методи, які враховують специфіку професійної діяльності, психологічні та соціальні фактори, що впливають на стан працівників. Краще розуміння емоційного вигорання та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

його діагностики дозволить своєчасно виявляти проблеми, запроваджувати профілактичні заходи і покращити якість життя працівників та ефективність організацій.

Ключові слова: емоційне вигорання, професійна діяльність, психологічні фактори, методи діагностики, психологічні тести, самоаналіз

Varnavska Inna Vyacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Behavioral Sciences of Kherson State Agrarian and Economic University, Ave. 5/2 University St., Kropyvnytskyi, 25000, tel.: (099) 489-06-20, https//orcid.org/0000-0002-3061-0665

SELECTION OF METHODS AND TOOLS FOR DIAGNOSING EMOTIONAL BURNOUT

Abstract. Emotional burnout is a consequence of prolonged psychological and emotional stress at work, and has become widespread in various professional fields, in particular among healthcare workers, teachers, social workers and representatives of other professions that involve a high level of emotional communication. In today's world, where there are growing demands on productivity and efficiency, this phenomenon can have serious consequences for the mental health of employees, their professional activities, and for organisations as a whole. Therefore, it is important to detect emotional burnout in a timely manner and develop adequate methods for its diagnosis.

A review of scientific publications shows a growing interest in the problem of emotional burnout. The studies examine various aspects of this phenomenon: its causes, manifestations, as well as strategies for prevention and overcoming. In the Ukrainian context, new data are emerging that demonstrate the relevance of the problem, as well as the need to adapt existing diagnostic tools to the specifics of the domestic labour market.

The main purpose of this article is a comprehensive analysis of methods and tools for diagnosing emotional burnout, as well as determining their feasibility and effectiveness in the Ukrainian socio-cultural environment. The article examines the main approaches to the diagnosis of emotional burnout, which include both qualitative and quantitative methods. The main attention is paid to psychometric tests, clinical interviews, observation and self-assessment, which provide objective data on the employee's condition. The article also discusses the advantages and disadvantages of each tool, emphasising that it is important to take into account the context and specifics of professional activity when choosing diagnostic methods.

The study emphasises that in order to effectively diagnose emotional burnout, it is necessary to choose appropriate methods that take into account the specifics of professional activity, psychological and social factors that affect the condition of employees. A better understanding of emotional burnout and its diagnosis will allow

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

timely detection of problems, implementation of preventive measures and improvement of the quality of life of employees and the efficiency of organisations.

Keywords: emotional burnout, professional activity, psychological factors, diagnostic methods, psychological tests, self-analysis

Постановка проблеми. Емоційне вигорання стало одним із найпоширеніших психологічних станів, з яким стикаються працівники різних професій, особливо ті, що пов'язані з високими психоемоційними навантаженнями: лікарі, педагоги, соціальні працівники, представники правоохоронних органів тощо. Вигорання проявляється в емоційному виснаженні, деперсоналізації та зниженні почуття власної компетентності. Це комплексне явище значно впливає на професійну діяльність і якість життя загалом, тому важливо вчасно його діагностувати, щоб запобігти негативним наслідкам.

Ефективна діагностика емоційного вигорання потребує використання надійних методів та інструментів, що дозволяють точно оцінити стан людини та виявити ступінь проблеми. Існує кілька основних підходів до діагностики емоційного вигорання, що включають психометричні тести, інтерв'ю, спостереження, а також спеціалізовані опитувальники. Кожен із них має свої особливості, які важливо враховувати при виборі методу для певної категорії працівників. Вважаємо за необхідне проаналузвати основні підходи, методи та інструменти, що застосовуються для діагностики емоційного вигорання, а також порівняльний аналіз їх ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій українських науковців свідчить про зростаючий інтерес до цієї проблеми, особливо в контексті специфічних умов праці в Україні. Українські дослідники наголошують на необхідності дослідження причин, профілактики та можливих шляхів подолання емоційного вигорання серед працівників різних сфер, включаючи педагогів, медичних працівників, соціальних працівників та інших.

Українські вчені, такі як Бурлачук Л. Ф. та Морозова М. О. (2019), детально досліджують психологічні аспекти емоційного вигорання та його прояви у професійному середовищі. В їх роботах розглядаються фактори, що сприяють розвитку вигорання, серед яких: постійний стрес, недостатність підтримки з боку керівництва, відсутність можливостей для особистісного розвитку, низька оплата праці. Зокрема, акцентується увага на тому, що емоційне вигорання часто виникає у працівників, чия професія передбачає постійне емоційне навантаження [1].

Інші дослідники, як-от Варнавська І. В. (2023), у своїх роботах розглядають чинники профілактики синдрому емоційного вигорання серед педагогів. Вона вказує, що профілактичні заходи повинні включати систематичну психологічну підтримку, зниження навантаження, а також навчання навичкам управління емоціями та стресом. Її дослідження свідчить

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

про необхідність створення підтримуючого професійного середовища, яке сприятиме профілактиці вигорання серед освітян [2].

Методи діагностики емоційного вигорання також є темою активного дослідження українських науковців. Так, Гудкова Т. М. (2019) розглядає управління стресом та емоційним вигоранням як основні засоби профілактики та наголошує на важливості адаптації діагностичних інструментів до українських умов. Вона зазначає, що необхідно використовувати як стандартизовані методи, такі як опитувальник Маслач (Maslach Burnout Inventory), так і розробляти нові методики, що враховують культурні та соціальні особливості України [3].

Українські науковці також акцентують на ролі психологічних та соціальних факторів у розвитку вигорання. Савчук А. С. (2020) наголошує на значенні індивідуальних особливостей, таких як рівень стресостійкості, здатність до самоконтролю, наявність мотивації до професійного розвитку. Він відзначає, що підтримка з боку колег і керівництва суттєво впливає на стійкість до стресу та знижує ризик емоційного вигорання [4].

Мета статті – виокремити і дослідити основні методи та інструментів для діагностики емоційного вигорання.

Виклад основного матеріалу.

Емоційне вигорання стало одним із найпоширеніших психологічних станів, з яким стикаються працівники різних професій, особливо ті, що пов’язані з високими психоемоційними навантаженнями: лікарі, педагоги, соціальні працівники, представники правоохоронних органів тощо. Вигорання проявляється в емоційному виснаженні, деперсоналізації та зниженні почуття власної компетентності. Це комплексне явище значно впливає на професійну діяльність і якість життя загалом, тому важливо вчасно його діагностувати, щоб запобігти негативним наслідкам.

Ефективна діагностика емоційного вигорання потребує використання надійних методів та інструментів, які дозволяють точно оцінити стан людини та виявити ступінь проблеми. Існує кілька основних підходів до діагностики емоційного вигорання, що включають психометричні тести, інтерв’ю, спостереження, а також спеціалізовані опитувальники. Кожен із них має свої особливості, які важливо враховувати при виборі методу для певної категорії працівників. Цей текст охоплює основні підходи, методи та інструменти, що застосовуються для діагностики емоційного вигорання, а також порівняльний аналіз їх ефективності.

Для діагностики емоційного вигорання існують різні підходи, які можна умовно поділити на кілька категорій:

Психометричний підхід. Цей підхід базується на використанні стандартизованих тестів та опитувальників, які дозволяють оцінити психологічні та емоційні аспекти стану особистості. Психометричний підхід дозволяє отримати кількісні показники рівня вигорання, що є дуже корисним для

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

аналізу великих груп працівників або проведення наукових досліджень. Наприклад, такі тести, як опитувальник Маслач (MBI), є високонадійними та валідними інструментами для оцінки рівня емоційного вигорання.

Клінічний підхід. Включає проведення інтерв'ю з фахівцем, який допомагає глибше зрозуміти психологічний стан працівника та виявити особливості, що можуть впливати на емоційне вигорання. На відміну від психометричного підходу, клінічне інтерв'ю дозволяє не тільки кількісно оцінити вигорання, а й зрозуміти психологічні, соціальні та організаційні фактори, що його спричиняють.

Методи спостереження та самооцінки. Спостереження та самооцінка є корисними для виявлення ранніх ознак емоційного вигорання. Спостереження за поведінкою працівників може допомогти виявити симптоми, такі як дратівливість, зниження продуктивності або відчуження від колективу. Самооцінка, у свою чергу, дозволяє працівникам самостійно оцінити свій стан за допомогою спеціальних опитувальників або шкал.

Розглянемо детальніше найбільш поширені методи та інструменти, що застосовуються для діагностики емоційного вигорання.

Опитувальник Маслач (Maslach Burnout Inventory, MBI), що є одним з найбільш відомих інструментів для діагностики емоційного вигорання, розробленим Крістіною Маслач і Сьюзан Джексон у 1981 році. MBI складається з трьох основних субшкал: емоційне виснаження (відображає ступінь втоми від роботи), деперсоналізація (проявляється як відчуження від колег чи клієнтів) та зниження особистих досягнень (почуття власної неефективності). MBI широко використовується у медичній сфері, освітніх закладах та організаціях.

Варто наголосити на перевагах MBI: цей опитувальник є стандартизованим, надійним і має високу валідність, що дозволяє отримувати об'єктивні дані про рівень емоційного вигорання у респондентів. Завдяки кількісним показникам він може бути використаний для порівняння результатів між різними групами людей, а також для оцінки динаміки вигорання у часі. Незначний недолік MBI: незважаючи на популярність, опитувальник має певні обмеження. Він переважно орієнтований на працівників сфер обслуговування, а тому результати можуть бути менш точними для представників інших професійних груп, таких як інженери або працівники виробництва.

Опитувальник на емоційне виснаження (Shirom-Melamed Burnout Measure, SMBM) є ще одним ефективним інструментом для оцінки вигорання. На відміну від MBI, цей опитувальник зосереджений на вимірюванні емоційного і фізичного виснаження, що виникає внаслідок тривалих навантажень. SMBM враховує не лише психологічний аспект вигорання, але й фізичні прояви, такі як слабкість і втома. Переваги SMBM: підходить для широкого кола професій і дозволяє отримати інформацію про фізичний аспект вигорання, що особливо корисно для представників важких професій або для

тих, хто працює у стресових умовах. Основні недоліки: SMBM не охоплює такі аспекти, як деперсоналізація чи зниження особистих досягнень, тому може бути недостатньо точним для комплексної оцінки вигорання у деяких професійних групах.

Доречний у використанні Copenhagen Burnout Inventory (CBI), що оцінює вигорання у трьох контекстах: особисте вигорання, робоче вигорання та вигорання у взаємодії з клієнтами. Така структура дозволяє точніше визначити, у якій сфері життя виникають симптоми вигорання. Щодо переваги CBI: цей опитувальник є досить гнучким і підходить для різних груп працівників. Він дозволяє детально оцінити вплив роботи на емоційний стан особистості та виявити вигорання у різних контекстах. Недоліки CBI: як і більшість опитувальників, базується на самооцінці, що може призвести до суб'єктивних похибок через схильність працівників мінімізувати чи перебільшувати свої проблеми.

Опитувальник Голдберга є одним із найбільш поширених методів оцінки рівня стресу та емоційного вигорання у працівників. Цей інструмент дозволяє виявити психологічний стан людини та рівень стресу, що є важливим показником при діагностиці вигорання. Опитувальник широко використовується у різних галузях, таких як медицина, педагогіка, управління персоналом, а також у дослідженнях, спрямованих на зменшення впливу стресу на працівників.

Більш детально зупинимося на особливостях використання опитувальника Голдберга (General Health Questionnaire, GHQ), що був розроблений для швидкої оцінки психічного здоров'я людини, зокрема рівня тривожності, депресії, соматичних симптомів, проблем зі сном та загального відчуття емоційного благополуччя. Існує декілька версій опитувальника (GHQ-12, GHQ-28, GHQ-60), які відрізняються кількістю запитань. Найпоширенішою є 28-питанькова версія, яка включає чотири підшкали: соматичні симптоми – дозволяє оцінити фізичний стан і виявити ознаки, які свідчать про фізичну втому чи виснаження. Тривожність та безсоння – визначає рівень тривоги та проблеми зі сном, які є одними з головних симптомів вигорання. Соціальна дисфункція – виявляє зниження продуктивності, проблеми в міжособистісній взаємодії, що є типовими ознаками професійного вигорання. Депресивний стан – відображає емоційне виснаження, втрату інтересу до роботи та життя загалом.

Опитувальник Голдберга зазвичай заповнюється працівниками самостійно. Кожне запитання включає варіанти відповідей за чотирибальною шкалою: від "ніколи" до "дуже часто". Під час оцінки відповідей обчислюється загальний бал, що відображає загальний рівень стресу, а також бали за кожною з підшкал.

Сума балів – чим вищий загальний бал, тим більше людина схильна до стресу та емоційного вигорання. Порівняння балів за підшкалами – дозволяє

виявити, яка сфера (соматична, емоційна чи соціальна) є найбільш уразливою. Наприклад, високий бал за підшкалою "Соматичні симптоми" може свідчити про фізичне виснаження, тоді як підвищений рівень за підшкалою "Депресивний стан" вказує на емоційне вигорання.

Основні переваги опитувальника Голдберга:

- швидкість і зручність – заповнення опитувальника займає небагато часу (10-15 хвилин), що дозволяє його використовувати в умовах дефіциту часу;
- простота у використанні – опитувальник не вимагає спеціальної підготовки від респондента, що робить його доступним для широкої аудиторії;
- об'єктивність – завдяки чітко структурованим запитанням можна отримати об’єктивну інформацію про рівень стресу;
- широка сфера застосування – підходить для оцінки психічного стану не тільки в професійній сфері, а й для широкого кола завдань у клінічній практиці та соціальних дослідженнях.

Обмеження: суб'єктивність відповідей – люди можуть не завжди відверто відповідати на запитання через страх визнання проблеми або внутрішні обмеження. Також відсутність чіткої диференціації між типами стресу – опитувальник більше спрямований на загальне визначення рівня стресу, а не на детальну диференціацію його видів. І ще відсутність специфічного фокусу на вигорання – GHQ оцінює загальне психічне здоров’я, але не призначений спеціально для діагностики професійного вигорання. Для отримання точніших результатів його краще використовувати в комплексі з іншими інструментами, як-от MBI (Maslach Burnout Inventory).

У дослідженнях і практиці опитувальник Голдберга використовується для оцінки емоційного стану працівників, що особливо важливо в умовах великого навантаження або ризику вигорання. Наприклад, серед працівників закладів освіти він дозволяє визначити рівень виснаження, щоб вчасно запровадити заходи підтримки, як-от психологічне консультування або тренінги з розвитку стресостійкості.

Наведемо приклад використання опитувальника Голдберга для оцінки рівня вигорання у педагогічних працівників. Для оцінки психоемоційного стану вчителів у школі адміністрація вирішує провести дослідження з використанням опитувальника Голдберга (GHQ-28), щоб визначити рівень стресу, тривожності та загальний рівень вигорання серед працівників.

Основні етапи проведення дослідження: інформаційна підготовка – адміністрація школи інформує педагогів про мету дослідження, пояснюючи, що його результати допоможуть вчасно виявити ознаки стресу та вигорання і запропонувати відповідні методи підтримки. Учасникам гарантують конфіденційність, що сприяє підвищенню відкритості у відповідях.

Заповнення опитувальника: кожен учасник отримує опитувальник GHQ-28, який містить 28 запитань, що охоплюють різні аспекти психологічного стану, зокрема:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– соматичні симптоми (наприклад, "Чи відчуваєте ви втому навіть після відпочинку?"),

– тривожність та безсоння (наприклад, "Чи часто ви відчуваєте занепокоєння або тривогу?"),

– соціальна дисфункція (наприклад, "Чи виникають у вас труднощі у виконанні повсякденних обов'язків?"),

– депресія (наприклад, "Чи відчуваєте ви втрату інтересу до того, що раніше приносило радість?").

Викладач, заповнюючи опитувальник, обирає відповідь на кожне питання за шкалою від "ніколи" до "дуже часто". Наприклад, якщо вчитель відзначає часті випадки тривоги та втрати інтересу до роботи, це може бути сигналом підвищеного ризику вигорання. Обробка даних: практичний психолог або залучений фахівець аналізує результати, підраховуючи бали для кожної категорії. Це дозволяє визначити загальний рівень психоемоційного стану кожного викладача і виділити тих, хто може бути у зоні ризику.

Інтерпретація результатів і подальші дії: Педагоги, у яких виявлені високі показники за шкалами тривожності, депресії або соціальної дисфункції, запрошуються на індивідуальні консультації з психологом. У разі потреби організовуються групові заняття зі зниження стресу або тренінги з розвитку стресостійкості. Адміністрація закладу може також розглянути впровадження програм підтримки, як-от тайм-менеджмент, техніки релаксації, а також надання додаткових днів відпочинку.

Завдяки використанню опитувальника Голдберга вдається виявити педагогів, які відчувають значне навантаження та є у зоні ризику емоційного вигорання. Це дозволяє адміністрації закладу впровадити заходи для покращення робочих умов, забезпечити психоемоційну підтримку та запобігти поглибленню вигорання у педагогів. Наприклад, за результатами дослідження може бути організована серія тренінгів з саморегуляції емоцій і комунікативних навичок, що допомагає вчителям справлятися зі стресовими ситуаціями в роботі з учнями та батьками.

Опитувальник Голдберга є корисним інструментом для оцінки рівня вигорання у педагогічних працівників, оскільки дозволяє отримати об'єктивну картину емоційного стану вчителів і вчасно впровадити заходи підтримки. Це особливо важливо в освітній сфері, де збереження психічного здоров'я педагогів позитивно впливає на загальну атмосферу в навчальному закладі та якість навчального процесу. Таким чином, GHQ є ефективним інструментом для оцінки стресу та вигорання, зручним і швидким для використання, однак найкращих результатів досягає при його застосуванні у поєднанні з іншими методами діагностики вигорання.

Доречно зупинитися на методі інтерв'ю та спостереження, що дозволяє фахівцю детально дізнатися про специфіку роботи, особистий досвід працівника та його ставлення до професійних обов'язків. Інтерв'ю може бути

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

структурованим або напівструктурованим, що дає можливість отримати інформацію про внутрішній стан працівника та виявити приховані фактори стресу. Його переваги: метод інтерв'ю дозволяє глибше розкрити специфіку емоційного вигорання у конкретного працівника, враховуючи його особистісні особливості та професійний досвід. До недоліків варто віднести: метод є суб'єктивним і може потребувати багато часу на проведення, а також спеціальних навичок від інтерв'юера.

Вважаємо зупинитеся більше детально на методі спостереження та самооцінки, що активно застосовуються в дослідженнях для оцінки емоційного вигорання, оскільки вони дозволяють отримати як зовнішнє спостереження поведінки працівників, так і їхнє власне уявлення про свій емоційний стан.

Так, метод спостереження є ефективним для виявлення ознак емоційного вигорання в професійному середовищі, зокрема серед працівників, які регулярно працюють з людьми, таких як педагоги, медичні працівники та соціальні працівники. Наприклад, у школах або лікарнях можна організувати спостереження за поведінкою фахівців для виявлення симптомів емоційного виснаження, таких як зниження ініціативи, відсутність енергії, надмірна дратівливість або відстороненість.

Спостерігач, наприклад, психолог, може звертати увагу на частоту відвідувань працівником лікаря через хронічну втому чи постійне зниження продуктивності. Це допомагає отримати зовнішню оцінку стану працівника та побачити, як проявляються ознаки вигорання у його поведінці, не зважаючи на те, чи усвідомлює це сам працівник.

Метод самооцінки дозволяє фахівцеві самостійно оцінити рівень емоційного вигорання за допомогою анкет або опитувальників, таких як Маслач (MBI). Фахівці самостійно відповідають на запитання щодо власного емоційного стану, наприклад: "Чи відчуваєте ви втому та виснаження на роботі?" або "Чи виникає у вас бажання уникати професійних обов'язків?". Такий підхід є особливо цінним, оскільки допомагає людині усвідомити наявність проблеми і можливі її причини.

Метод самооцінки також можна використовувати в корпоративних програмах профілактики вигорання, де працівники періодично проходять анонімні опитування. Це дає змогу виявити загальний рівень емоційного вигорання в колективі і вчасно запровадити заходи для підтримки здоров'я працівників, зокрема надання відпусток, впровадження гнучкого графіку роботи чи організацію тренінгів зі стресостійкості.

Використання обох методів у комплексі дозволяє отримати як об'єктивну інформацію з боку спостерігача, так і суб'єктивну оцінку від самого працівника. Це допомагає повніше оцінити емоційний стан працівника та підтвердити (або спростувати) наявність емоційного вигорання, зважаючи на можливі розбіжності між власним сприйняттям стану та зовнішніми ознаками.

Загалом, поєднання кількісних та якісних методів дозволяє досягти комплексної оцінки емоційного стану працівника. Наприклад, використання MBI разом із спостереженням за поведінковими проявами може допомогти не тільки оцінити рівень вигорання, а й зрозуміти, як воно впливає на продуктивність та міжособистісні відносини. Поєднання опитувальників, таких як MBI, SMBM або CBI, з інтерв'ю та спостереженням надає всебічне уявлення про вигорання.

Висновки.

Діагностика емоційного вигорання є невід'ємною частиною роботи з персоналом, яка допомагає запобігати професійним захворюванням і покращувати якість життя працівників. Використання різних методів дозволяє отримати об’єктивні показники стану, виявити причини вигорання та обрати оптимальні методи для його профілактики.

Література:

1. Бурлачук, Л. Ф., & Морозова, М. О. (2019). *Психологічні аспекти професійного вигорання.* Київ: Либідь.

2. Варнавська, І. В. (2023). Чинники профілактики синдрому емоційного вигоряння у професійній діяльності педагогів. *Наука і техніка сьогодні* (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»), 13(27), 489-499.

3. Гудкова, Т. М. (2019). *Управління стресом та емоційним вигоранням у професійній діяльності.* Київ: ВД Академія.

4. Савчук, А. С. (2020). *Психологія професійного вигорання.* Київ: Наукова думка.

References:

1. Burlachuk, L. F., & Morozova, M. O. (2019). *Psykholohichni aspekty profesiynoho vyhorannya* [Psychological aspects of professional burnout]. Kyiv: Lybid′. [in Ukrainian].

2. Varnavs′ka, I. V. (2023). Chynnyky profilaktyky syndromu emotsiynoho vyhoryannya u profesiyniy diyal′nosti pedahohiv. [Factors for preventing emotional burnout syndrome in the professional activity of educators] *Nauka i tekhnika s'ohodni (Seriya «Pedahohika», Seriya «Pravo», Seriya «Ekonomika», Seriya «Fizyko-matematychni nauky», Seriya «Tekhnika»),* 13(27), 489-499. [in Ukrainian].

3. Hudkova, T. M. (2019). *Upravlinnya stresom ta emotsiynym vyhorannyam u profesiyniy diyal'nosti.* [Managing stress and emotional burnout in professional activity]. Kyiv: VD Akademiya. [in Ukrainian].

4. Savchuk, A. S. (2020). *Psykholohiya profesiynoho vyhorannya*. [Psychology of professional burnout]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.942.22: 364.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1224-1239

Волинець Наталія Валентинівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, проспект Академіка Глушкова, 2А, м. Київ, 02000, тел.: (097) 798-01-56, https://orcid.org/0000-0002-4118-9773

Корсун Василина Сергіївна здобувачка освіти 2 курсу магістратури спеціальності 053 «Психологія» кафедри психології та соціальної роботи, Відокремлений структурний підрозділ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Хмельницького інституту соціальних технологій, вул. Ярослава Мудрого, 2А, м. Хмельницький, 29009, тел.: (096) 703-10-86.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Внутрішньо переміщені особи, прийнявши рішення залишити місце проживання, опинилися в ситуації, коли їх життєвий простір було зруйновано: зруйновано життєві орієнтири, не було чітких уявлень щодо подальшого розвитку подій. Подвійність ситуації полягала в необхідності вибору, яка в кожному з варіантів супроводжувалася тривожною невизначеністю, почуттям провини у разі втрачених можливостей і неможливістю передбачити результат розвитку подій у кожному виборі. Так, стан переселенців пов'язаний із сильними емоційними переживаннями, шоковим станом, пов'язаним з нападом, втратою близьких тощо, сильним стресом, пов'язаним із тривалим перебуванням в умовах, що створюють ризик для життя людини або її родичів. Після переміщення, зіштовхнувшись з емоційними стражданнями та стресом, дезадаптацією та іншими негативними наслідками процесу вимушеного переміщення, внутрішньо переміщені особи шукають вихід із таких складних для життя ситуацій, і це не завжди може бути конструктивна діяльність, що може мати вкрай згубні наслідки і для них, і для держави.

Результати емпіричного дослідження особливостей травматичного досвіду внутрішньо переміщених осіб в умовах війни показали, що переважна більшість ВПО осіб має середній або високий рівень за субшкалами «вторгнення», «уникнення» та «збудження». Більшість із них мають помірні рівні ПТСР і вплив травматичного досвіду, що проявляється у вигляді посттравматичного стресу, тривоги, депресії, дисоціації або значних труднощів у повсякденному житті та адаптації. Більшість переселенців мають ознаки пригнічення та помірний рівень соціального благополуччя, середні

показники посттравматичного зростання та середній рівень соціальної адаптації. Вони використовують дезадаптивні стратегії «звинувачення інших» та «зосередження на досвіді», а також адаптивні стратегії «прийняття», «позитивного перефокусування» та «зосередження на плануванні». За результатами кореляційного аналізу встановлено, що посттравматичне зростання внутрішньо переміщених осіб залежить від суб'єктивного, соціального та психологічного благополуччя, їх соціальної адаптованості і когнітивних типів емоційної регуляції «прийняття» і «позитивне перефокусування». А унеможливлюють посттравматичне зростання ВПО високий ступінь впливу травматичного досвіду, прояви ПТСР та когнітивний тип емоційної регуляції «звинувачення інших».

Ключові слова: травматичний досвід, внутрішньо переміщена особа, невизначеність, війна, посттравматичне зростання.

Volynets Nataliya Valentynivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Social Work Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv. 2A, Prospekt Hlushkov, Kyiv, 02000, tel.: (097) 798-01-56, https://orcid.org/0000-0002-4118-9773

Korsun Vasylyna Serhiivna 2nd year master's degree in specialty 053 «Psychology» of the Department of Psychology and Social Work of the Separate Structural Unit «Open International University of Human Development «Ukraine» Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, St. Yaroslava Mudroho, 2A, Khmelnytskyi, 29009, tel.: (096) 703-10-86.

FEATURES OF THE TRAUMATIC EXPERIENCE OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. Internally displaced persons, having made the decision to leave their place of residence, found themselves in a situation where their living space was destroyed: life orientations were destroyed, there were no clear ideas about the further development of events. The duality of the situation consisted in the necessity of a choice, which in each of the options was accompanied by disturbing uncertainty, a sense of guilt in case of lost opportunities, and the impossibility of predicting the outcome of the development of events in each choice. Thus, the condition of displaced persons is associated with strong emotional experiences, a state of shock associated with an attack, loss of loved ones, etc., severe stress associated with a long stay in conditions that pose a risk to the life of a person or his relatives. After displacement, faced with emotional suffering and stress, maladjustment and other negative consequences of the process of forced displacement, internally displaced persons seek a way out of such difficult life situations, and this may not always be a constructive activity, which can have extremely harmful consequences for them as well and for the state.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The results of an empirical study of the specifics of the traumatic experience of internally displaced persons in war conditions showed that the vast majority of IDPs have an average or high level on the subscales of "invasion", "avoidance" and "arousal". Most have moderate levels of PTSD and the impact of the traumatic experience, manifesting as post-traumatic stress, anxiety, depression, dissociation, or significant difficulties in daily living and adjustment. The majority of displaced persons have signs of depression and a moderate level of social well-being, average indicators of post-traumatic growth and an average level of social adaptation. They use the maladaptive strategies of "blaming others" and "focusing on the experience," as well as the adaptive strategies of "acceptance," "positive refocusing," and "focusing on planning." According to the results of the correlation analysis, it was established that the post-traumatic growth of internally displaced persons depends on subjective, social and psychological well-being, their social adaptability and cognitive types of emotional regulation "acceptance" and "positive refocusing". And the high degree of influence of traumatic experience, manifestations of PTSD and the cognitive type of emotional regulation "blaming others" make the post-traumatic growth of IDPs impossible.

Keywords: traumatic experience, internally displaced person, uncertainty, war, post-traumatic growth.

Постановка проблеми. Початок широкомасштабної окупації та активних бойових дій після запровадження 24 лютого 2022 року воєнного стану в Україні спричинив масове переміщення – громадяни залишали свої домівки в пошуках безпеки та захисту. Зараз кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні сягає 4,9 млн осіб. З них 3,6 мільйона людей були переміщеними після початку повномасштабної війни. З них 2,5 мільйона були переміщеними та не змогли повернутися до своїх домівок (оскільки будинок був зруйнований, або знаходився в зоні активного конфлікту, або на тимчасово окупованій території) [1]. В зв’язку з цим проблеми вимушено переміщених осіб, їхніх дітей та сімей є великими та різноманітними, і пов'язаними з порушенням багатьох їхніх прав внаслідок військового конфлікту, віддаленістю від сімей, майже повним відривом від попереднього життя, необхідністю практично з нуля адаптуватися до нових умов життя і навіть не мати необхідного для життя майна на тлі значних психологічних проблем. Травматичний досвід внутрішньо переміщених осіб виходить за межі звичайного та буденного. Під час переїзду вони переживають внутрішньо особистісний конфлікт між відсутністю позитивної мотивації до переїзду та фізичною неможливістю залишатися вдома та опинитися в екстремальній життєвій ситуації, розуміють труднощі адаптації на новому місці. Прийнявши рішення залишити свої населені пункти, ВПО опинилися в ситуації знищення життєвого простору: зруйновані життєві орієнтири, відсутні чіткі уявлення про подальший розвиток подій. Подвійність ситуації

полягала в необхідності вибору, який у кожному з варіантів супроводжується тривожною невизначеністю, почуттям провини у разі втрачених можливостей і неможливістю передбачити результат розвитку подій у кожному виборі. Так, ВПО мають сильні емоційні переживання, шокові стани (пов'язані з нападом, втратою близьких тощо), сильніший стрес, пов'язаний із тривалим їхнім перебуванням чи їхніх родичів у небезпечних для життя умовах. Отже, дослідження особливостей переживання внутрішньо переміщеними особами травматичного досвіду в умовах війни, є надзвичайно актуальним для його трансформації в посттравматичне зростання та підвищення якості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження українських науковців, у яких розглядаються психологічні наслідки травматичного досвіду ВПО та трансформації їхнього способу життя, пов'язаної з міграцією, здебільшого присвячені питанням акультурації, проблемам соціокультурного шоку та його подолання. Українські науковці, вивчаючи проблеми міграції у своїх наукових розробках опираються на соціокультурний підхід (В. Гриценко, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, Т. Стефаненко). В Україні проблеми ВПО активно вивчають О. Балакірєва (оцінка проблем та потреб різних категорій ВПО), Т. Доронюк і А. Солодько (ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні), Т. Іванова (психологічні наслідки вимушеної міграції для внутрішньо переміщених осіб), Л. Карамушка і Т. Карамушка (психічне здоров'я вимушених внутрішніх переселенців в умовах війни), О. Медведєва (соціально-психологічні проблеми родин ВПО із дітьми в умовах війни), В. Міхеєва і В. Середа (причини, стратегії переселення та проблеми адаптації ВПО), К Педько (соціально-психологічні особливості вимушених переселенців), І. Трубавіна (проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні) та ін. Вивченню особливостей надання психологічної допомоги ВПО присвячено праці В. Кердивара, З. Кісарчука, Г. Лазоса, С. Максименка, Я. Омельченка, Р. Ціцей, А. Шевчука та ін..

Мета статті – представлення результатів емпіричного дослідження особливостей травматичного досвіду внутрішньо переміщених осіб в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Ситуація вимушеної міграції є різновидом екстремального впливу на людину. Характер цієї ситуації визначається стресогенністю причин, що вплинули на міграцію, і тривалістю процесу соціальної адаптації в іншому середовищі. Негативні життєві події, зміни, недоліки та різноманітні ізоляції можуть спричинити кризу ідентичності, яка супроводжується розладом ідентифікації, пов'язаним із відмовою від нового життєвого середовища. Усе це призводить до відчуття власної неповноцінності ВПО, руйнування базових структур особистості та світогляду.

Переміщення впливає на різні сфери особистості ВПО: мотиваційну, емоційну, когнітивну та поведінкову. Наприклад, у мотиваційній сфері знижується рівень особистісного збудження, самооцінка характеризується нестій-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кими екзистенційними проблемами, які можуть призвести до втрати сенсу життя. В емоційній сфері можуть з'явитися байдужість, депресія, втрата інтересу до життя, агресивні нахили і нерідко схильність до депресії. У когнітивній сфері особистості можливе погіршення всіх пізнавальних психічних процесів. У поведінковій сфері – важко встановити позитивні соціальні контакти. Такі складні зміни призводять до кризи ідентичності, яка у ВПО може виражатися в множинних трансформаціях структури особистості [2].

В умовах війни більшість ВПО відчувають страх, тривогу та відчуття безнадійності. Тривога присутня у ВПО від початку міграції і навіть після цього протягом тривалого часу в їхньому житті. Вона базується на невизначеності та незнайомості в новому середовищі, в якому опинилися ВПО [3]. Ці негативні переживання послаблюють здатність ВПО до адаптації, оскільки у осіб з високою тривожністю спостерігаються викривлення у сприйнятті навколишньої дійсності, що пов’язано з песимістичним сприйняттям життєвих подій і майбутніх перспектив, відчуттям власної неповноцінності; очікування відторгнення з боку оточення і підвищена емоційна чутливість. Ці умови заважають ВПО засвоїти нові норми соціальної взаємодії та посилюють у них бажання шукати підтримки та допомоги з боку оточення. Навпаки, низька тривожність сприяє формуванню соціальної активності, оптимістичної оцінки навколишньої дійсності і життєвих перспектив, появі ініціативи, допомагає формувати поведінку з урахуванням існуючих соціальних норм, не відчуваючи бажання брати участь у вирішенні особистих проблем інших людей [4].

Емпіричне дослідження травматичного досвіду внутрішньо переміщених осіб проводилося на базі Громадської організації «Центр реабілітації та відновлення» (м. Хмельницький). У дослідженні взяли участь 200 внутрішньо переміщених осіб з з м. Краматорськ, м. Донецьк, м. Бахмут (Донецька обл.), м. Сєвєродонецьк, м. Лисичанськ, м. Луганськ (Луганська обл.), м. Харков та м. Херсона з них: 178 жінок віком 35-60 років та 22 чоловіки віком 55-79 років.

Команда ГО «Центр реабілітації та відновлення» складається з людей, які теж пройшли через низку потрясінь, пов’язаних з війною. З червня 2022 року ГО «Центр реабілітації та відновлення» продовжують цю роботу вже на професійному рівні, за підтримки ресурсного центру «ГУРТ» й уряду Швейцарії. ГО організовує групи самодопомоги (ГСД) за напрямками, які супроводжують їхні досвідчені фасилітатори. ГСД, які організовує ГО «Центр реабілітації та відновлення» – це анонімні групи громадян, які допомагають обмінятися власним досвідом, не виносячи його за рамки групи, а також дослідити глибоко своє життя, підтримати один одного без осуду та порад. Безпосередньо у м. Хмельницький створено три постійні групи самодопомоги. Також ГО «Центр реабілітації та відновлення» має можливість виїжджати та координувати зустрічі в інших населених пунктах Хмельниччини, де збирається достатня кількість охочих.

Для проведення емпіричного дослідження травматичного досвіду внутрішньо переміщених осіб використано такий психодіагностичний інструментарій: шкала оцінки впливу травматичної події (IES-R), опитувальник перитравматичної дисоціації, методика «Стабільність психічного здоров'я» (коротка форма), опитувальник «Когнітивна регуляція емоцій» в адаптації О. Пісарєвої, А. Гріценко, опитувальник посттравматичного зростання Р. Тедескі, Л. Калхан та методика дослідження соціальної адаптованості.

За результатами тестування за шкалою оцінки впливу травматичної події (IES-R) за субшкалою «вторгнення» виявлено: у 51 (25,5 %) ВПО високий рівень, у 91 (45,5 %) ВПО середній рівень, у 58 (29,0 %) ВПО низький рівень, що свідчить про суттєву поширеність серед ВПО симптомів, пов'язаних з нав'язливими думками, кошмарами, нав'язливими почуттями та образами, а також дисоціативними повторними переживаннями. У ВПО з високим рівнем за субшкалою «вторгнення» спостерігаються інтенсивні симптоми нав'язливих та повторних переживань травматичної події, що може свідчити про значний рівень посттравматичного стресу, який заважає їхній щоденній діяльності та функціонуванню. ВПО з середнім рівнем за субшкалою «вторгнення» періодично мають нав'язливі думки і почуття, що також може негативно впливати на їхнє психічне здоров'я, хоча ці симптоми є менш інтенсивними, ніж у групи з високим рівнем. У ВПО з низьким рівнем за субшкалою «вторгнення» симптоми є відносно слабкими, що свідчить про можливість адаптації або меншу вираженість посттравматичних симптомів. Однак навіть низький рівень повторних переживань може впливати на психоемоційний стан, особливо при відсутності належної підтримки.

За субшкалою «уникнення» виявлено: у 64 (32,0 %) ВПО високий рівень, у 87 (43,5 %) ВПО середній рівень, у 49 (24,5 %) ВПО низький рівень, що свідчить про значне поширення у ВПО таких симптомів, як свідоме уникнення думок, почуттів, місць або діяльності, пов'язаних з травматичною подією, що є типовою захисною реакцією при травматичному досвіді, яка може заважати адаптації ВПО та обмежувати їхнє повсякденне життя. ВПО з високим рівнем за субшкалою «уникнення» демонструють високий рівень уникання, що вказує на їхнє сильне бажання уникати будь-яких нагадувань про травматичний досвід, що може призводити до ізоляції, обмеження соціальних контактів і порушень у сфері особистого життя. ВПО з середнім рівнем за субшкалою «уникнення» демонструють помірні прояви уникнення, що свідчить про періодичне уникання ситуацій, які нагадують про травму. Таке уникнення може обмежувати адаптаційні можливості, однак не є настільки вираженим, як у групи з високим рівнем. ВПО з низьким рівнем за субшкалою «уникнення» мають кращу адаптацію та здатність справлятися з травматичними спогадами без значного уникання.

За субшкалою «збудження» виявлено: у 43 (21,5 %) ВПО високий рівень, у 105 (52,5 %) ВПО середній рівень, у 52 (26,0 %) ВПО низький рівень, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

свідчить про те, що значної частини ВПО проявляються симптоми підвищеної збудливості, які можуть включати дратівливість, труднощі зі сном, надмірну пильність та підвищену реакцію на несподівані події. Цей стан може бути наслідком пережитих травматичних подій і є характерною ознакою посттравматичного стресу. У ВПО з високим рівнем за субшкалою «збудження» спостерігається інтенсивний рівень збудливості, що може негативно впливати на їхнє фізичне та психічне здоров'я, призводити до втоми, порушень сну та труднощів у щоденному функціонуванні. У ВПО з середнім рівнем за субшкалою «збудження» прояви збудження є помірними, що свідчить про наявність симптомів підвищеної пильності та емоційної напруги, які хоча й менш виражені, але можуть впливати на психоемоційний стан та здатність до адаптації. У ВПО з низьким рівнем за субшкалою «збудження» симптоми збудження є менш вираженими, що може свідчити про здатність краще контролювати емоційний стан і певну адаптацію до пережитого травматичного досвіду.

За загальним показником прояву ПТСР виявлено: у 52 (26,0 %) ВПО високий рівень, у 94 (47,0 %) ВПО середній рівень, у 54 (27,0 %) ВПО низький рівень, що свідчить про те, що значна частина опитаних ВПО демонструє симптоми ПТСР на різних рівнях, що є відображенням пережитого травматичного досвіду. ВПО з високим рівнем за загальним показником прояву ПТСР мають інтенсивні симптоми ПТСР, які, ймовірно, суттєво заважають повсякденному життю, викликають серйозні емоційні, фізичні та соціальні труднощі. Такі прояви можуть включати нав'язливі думки, флешбеки, емоційне оніміння, труднощі зі сном та дратівливість. ВПО з середнім рівнем за загальним показником прояву ПТСР мають помірні прояви ПТСР, що вказує на наявність у них симптомів, які періодично впливають на їхнє психоемоційне здоров'я та здатність адаптуватися. Цей рівень може актуалізувати потребу в підтримці та психокорекційних заходах для стабілізації емоційного стану. У ВПО з низьким рівнем за загальним показником прояву ПТСР симптоми ПТСР є незначними, що може свідчити про кращу адаптацію до травматичного досвіду або про наявність ефективних копінг-стратегій. Проте навіть при низькому рівні ПТСР певний рівень емоційного напруження може зберігатися.

За результатами оцінки ступеню впливу травматичного досвіду на ВПО за опитувальником перитравматичної дисоціації виявлено: у 38 (19,0 %) ВПО високий рівень, у 41 (20,5 %) ВПО середній рівень, у 62 (31,0 %) ВПО помірний рівень, у 32 (16,0 %) ВПО знижений рівень, у 27 (13,5%) ВПО низький рівень. ВПО з високим рівнем перитравматичної дисоціації відчувають сильний вплив травматичного досвіду, що може проявлятися через посттравматичний стрес, тривожність, депресію, дисоціації або значні труднощі у повсякденному житті та адаптації. ВПО з підвищеним рівнем перитравматичної дисоціації також переживають істотні симптоми травматизації,

проте їх інтенсивність є дещо меншою. Вони можуть періодично стикатися з труднощами в емоційній сфері та адаптації, але потребують менше підтримки, ніж група з високим рівнем впливу. У більшості ВПО виявлено помірний рівень впливу травматичного досвіду, що може вказувати на адаптаційні процеси, однак ці особи можуть періодично зазнавати негативних наслідків пережитого та потребувати підтримки для стабілізації емоційного стану. У ВПО зі зниженим та низьким рівнями впливу травматичного досвіду є ефективніші стратегії подолання, що дозволяє зменшити вплив травматичного досвіду на їхній психоемоційний стан. Незважаючи на низький рівень травматизації в них можуть спостерігатися окремі симптоми, які потребують підтримки.

Отже, що переважна більшість ВПО відчувають високий, підвищений та помірний вплив травматичного досвіду, що свідчить про значну потребу в підтримці для подолання наслідків травматизації спрямованої на зниження емоційної напруги, підвищення адаптаційних можливостей та загального психоемоційного благополуччя ВПО.

За результатами оцінки стабільності психічного здоров’я ВПО за шкалою суб’єктивного благополуччя виявлено: у 121 (60,5 %) осіб рівень «пригнічення», у 79 (39,5 %) осіб помірний рівень, що вказує на серйозні психоемоційні труднощі та підвищений ризик розвитку тривожних і депресивних розладів. ВПО з рівнем «процвітання» за цією шкалою не виявлено. У більшості ВПО виявлено такі ознаки пригнічення, як низький настрій, втрату інтересу до життя, апатію та знижений рівень енергії, що вказує на суттєве погіршення суб’єктивного благополуччя. ВПО з помірним рівнем суб'єктивного благополуччя перебувають у відносно кращому психоемоційному стані, однак також можуть відчувати нестійкий емоційний фон та час від часу стикатися з негативними емоціями та переживаннями, що свідчить про адаптаційні труднощі.

За результатами оцінки стабільності психічного здоров’я ВПО за шкалою соціального благополуччя виявлено: у 92 (46,0 %) осіб рівень «пригнічення», у 108 (54,0 %) осіб помірний рівень, , що свідчить про труднощі у сфері соціальної взаємодії та інтеграції в приймаючих територіальних громадах. ВПО з рівнем «процвітання» за шкалою соціального благополуччя не виявлено. ВПО з рівнем «пригнічення» за шкалою соціального благополуччя мають значні труднощі у соціальних взаємодіях, що може включати відчуття ізоляції, соціальну відстороненість, невпевненість у власних можливостях, обмежений доступ до підтримки або труднощі в адаптації до нових соціальних умов, що посилює їхнє відчуття дискомфорту, відокремлення від приймаючої громади та підвищує рівень стресу. У більшості ВПО за шкалою соціального благополуччя виявлено помірний рівень, що вказує на деякі адаптаційні можливості, однак також може свідчити про нестабільність соціальних зв'язків, обмежену соціальну підтримку та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

потребу в розширенні контактів, що свідчить про часткову адаптацію, проте із певними труднощами в соціальній взаємодії з жителями приймаючої громади.

За результатами оцінки стабільності психічного здоров'я ВПО за шкалою психологічного благополуччя виявлено: у 6 (3,0 %) осіб рівень «процвітання», у 85 (42,5 %) осіб рівень «пригнічення», у 109 (54,5 %) осіб помірний рівень, що свідчить про психоемоційні труднощі та обмежені можливості для реалізації внутрішніх ресурсів. Незначна кількість ВПО (3,0%) відчуває стабільне психологічне благополуччя, що свідчить про високий рівень внутрішніх ресурсів, здатність справлятися з труднощами та адаптуватися до змін. Вони успішні в повсякденній життєдіяльності; мають теплі та довірливі стосунки з оточуючими; мають досвід, який спонукає їх до самовдосконалення; вони впевнені у висловлюванні власних позицій, мають мету та сенс життя. У значної кількості ВПО виявлено пригнічення, що вказує на емоційне виснаження, низький рівень психологічного комфорту, проблеми з мотивацією та знижену здатність до адаптації в приймаючих громадах.

Отримані результати свідчать про те, що більшість ВПО відчувають значні труднощі із психічним здоров'ям та емоційним благополуччям і потребує підтримки, спрямованої на стабілізацію емоційного стану, підвищення рівня суб'єктивного благополуччя та адаптаційних можливостей у складних умовах. Окрім того, майже половина ВПО відчуває пригнічення в соціальній сфері, а більшість має помірний рівень соціального благополуччя, що вказує на обмежений доступ до соціальної підтримки та складнощі з адаптацією до нового соціального середовища, що підкреслює необхідність створення програм соціальної інтеграції, груп підтримки та заходів, спрямованих на покращення соціальної взаємодії, щоб забезпечити ВПО підтримку та допомогти в адаптації до нових умов. Переважна більшість ВПО не досягають рівня «процвітання» і потребують підтримки для стабілізації психологічного благополуччя, що вказує на необхідність розробки та впровадження психологічних інтервенцій, спрямованих на розвиток стійкості, покращення емоційного стану та підтримку адаптаційних ресурсів, що є важливим для зниження психологічного навантаження і поліпшення загального психічного здоров'я ВПО.

За результатами оцінки типів когнітивної регуляції за опитувальником «Когнітивна регуляція емоцій» в адаптації О. Пісарєвої, А. Гріценко виявлено:

1) у 17 (8,5 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «самозвинувачення», що вказує на їхню схильність приписувати відповідальність за негативні події або ситуації собі, що може посилювати негативні емоції, спричиняти тривогу, знижувати самооцінку та збільшувати ризик розвитку депресії;

2) у 124 (62,0 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «прийняття», що вказує на їхню схильність сприймати та визнавати власні емоції та переживання без уникання або заперечення, що сприяє їхній адаптивності та емоційній стійкості;

3) у 76 (38,0 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «румінація», що вказує на їхню схильність до нав'язливого обдумування негативних подій, повторного програвання неприємних ситуацій і зосередження на негативних емоціях, що може ускладнювати процес адаптації ВПО та створювати підґрунтя для емоційного виснаження;

4) у 112 (56,0 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «позитивне перефокусування», що вказує на спроможність ВПО переорієнтовувати увагу з негативних аспектів ситуації на позитивні, знаходити в складних обставинах щось хороше або зосереджуватися на майбутніх позитивних перспективах. Ця стратегія є конструктивною та адаптивною, оскільки допомагає ВПО знизити рівень стресу та підвищити власне психоемоційне благополуччя;

5) у 82 (41,0 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «фокусування на плануванні», що вказує на їхнє прагнення цих осіб зосередитися на конкретних кроках для вирішення проблем або покращення ситуації. Ця стратегія є адаптивною, оскільки сприяє структурованому підходу ВПО до подолання труднощів і може знижувати у них рівень тривожності та стресу;

6) у 34 (17,0 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «позитивна переоцінка», що вказує на схильність ВПО бачити в складних обставинах потенціал для розвитку або можливість отримати новий досвід. Ця стратегія є дуже адаптивною, оскільки сприяє формуванню більш конструктивного підходу ВПО до труднощів, знижує у них рівень стресу та підвищує загальне благополуччя;

7) у 51 (25,5 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «розгляд у перспективі», що вказує на здатність ВПО бачити важкі ситуації в ширшому контексті або перспективі, зосереджуючись на довгострокових цілях та можливостях. Ця стратегія регуляції емоцій є адаптивною, оскільки допомагає ВПО знизити емоційне напруження і підтримувати оптимістичний погляд на майбутнє:

8) у 28 (14,0 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «катастрофізація», що вказує на схильність ВПО до перебільшеного сприйняття негативних подій та уявлення найгірших можливих наслідків ситуацій. Ця стратегія регуляції є дезадаптивною, оскільки сприяє підвищенню рівня стресу, тривоги ВПО та перешкоджає ефективному подоланню труднощів;

9) у 126 (63,0 %) осіб тип когнітивної регуляції емоцій «звинувачення інших», що вказує на схильність ВПО до перекладання відповідальності за негативні події чи обставини на інших людей або зовнішні обставини. Ця стратегія, як правило, є дезадаптивною, оскільки може спричиняти конфлікти, знижувати здатність до саморефлексії та перешкоджати конструктивному вирішенню проблем.

Необхідно зазначити, що в різних життєвих ситуаціях ВПО можуть використовувати різні типи когнітивної регуляції емоцій, однак деякі з них використовують частіше за інші. Отже, формуючи індивідуальний стиль

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

когнітивної регуляції емоцій, найчастіше ВПО використовують неадаптивні стратегії «звинувачення інших» та румінації (зосередження на пережитому) та адаптивні стратегії «прийняття», «позитивне перефокусування» та «фокусування на плануванні».

За результатами тестування ВПО за опитувальником посттравматичного зростання Р. Тедескі та Л. Калхун виявлено:

1) за шкалою «ставлення до інших» у 51 (25,5 %) ВПО – високий рівень, які є більш відкритими і позитивними по відношенню до інших, готовими до соціальної підтримки, а також характеризуються вищим рівнем емпатії та схильністю до створення тісних стосунків, оскільки мають здатність налагоджувати стосунки та бажання будувати підтримуючі соціальні зв'язки; у 86 (43,0 %) ВПО – середній рівень, які мають збалансоване ставлення до інших, поєднуючи відкритість з обережністю і можуть виявляти помірковану соціальну залученість, не схильні до надмірного залучення в емоційні стосунки, але здатні до співпраці та взаємодії у сприятливих умовах; у 63 (31,5 %) ВПО – низький рівень, що свідчить про їхню знижену соціальну довіру, замкненість чи обережність у стосунках, що може бути зумовлено попереднім негативним досвідом або бажанням зберігати емоційну дистанцію, або оскільки можуть відчувати труднощі у встановленні соціальних зв'язків і підтримці довірливих стосунків;

2) за шкалою «нові можливості» у 39 (19,5 %) ВПО – високий рівень, оскільки вони схильні до сприйняття змін як шансів для розвитку та зростання, що вказує на їхню високу адаптивність, готовність до навчання новому та активне ставлення до подолання життєвих викликів, а також оптимістичну налаштованість щодо перспектив і здатність швидше інтегруватися в нові умови; у 114 (57,0 %) ВПО – середній рівень, що вказує на їхню готовність до нових можливостей, здатність розглядати зміни і нові перспективи, проте вони можуть потребувати часу та підтримки для адаптації та демонструвати помірковану обережність та обмежену ініціативу щодо нових можливостей; у 47 (23,5 %) ВПО – низький рівень, що вказує на їхню низьку готовність до нових можливостей, оскільки вони можуть відчувати тривогу або невпевненість перед змінами та мати труднощі з прийняттям нових життєвих умов, що свідчить про більшу психологічну закритість, низьку адаптивність та тенденцію уникати ризиків;

3) за шкалою «сила особистості» у 72 (36,0 %) ВПО – високий рівень, оскільки мають високий рівень внутрішніх ресурсів і стійкості, що вказує на їхню здатність справлятися з труднощами та ефективно управляти емоційним станом, навіть за несприятливих обставин, що свідчить про те, що вони можуть самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність і шукати можливості для розвитку, що сприяє адаптації до життєвих змін; у 83 (41,5 %) ВПО – середній рівень, що вказує на їхню стабільну стійкість, проте вони можуть потребувати додаткової підтримки в умовах сильного стресу або змін,

зазвичай вони здатні адаптуватися до нових умов, проте можуть потребувати часу і ресурсів для відновлення емоційної рівноваги в складних ситуаціях; у 45 (22,5 %) ВПО – низький рівень, що вказує на обмежений запас у них внутрішніх ресурсів і на те, що вони можуть бути більш вразливими до стресу та негативного впливу зовнішніх обставин, що свідчить про потребу в зовнішній підтримці та навчанні стратегіям подолання стресу, щоб розвивати стійкість і краще пристосовуватися до змін;

4) за шкалою «духовні зміни» у 69 (34,5 %) ВПО – високий рівень, оскільки відчувають значну переоцінку цінностей і можуть прагнути глибшого розуміння сенсу життя, що може свідчити про розвиток їхньої особистої духовності, посилення пошуку відповідей на життєві питання і більшу зацікавленість у питаннях моралі, віри або власної місії; у 98 (49 %) ВПО – середній рівень, що вказує на часткову переоцінку ними життєвих орієнтирів, можливо, зміщуючи фокус на важливість певних цінностей чи смислових орієнтацій, але без глибоких трансформацій, на помірний інтерес до питань духовності чи саморефлексії зі збереженням попередніх цінностей у 33 (16,5 %) ВПО – низький рівень, що вказує на відповідно низький рівень духовних змін, відсутність переоцінки цінностей та схильності до глибоких внутрішніх змін, зумовлених травматичним досвідом, що може свідчити про їхнє прагнення зберегти колишні цінності або уникати складних питань саморефлексії, що може слугувати способом психологічного захисту;

5) за шкалою «підвищення цінності життя» у 58 (29,0 %) ВПО – високий рівень, що вказує на те, що вони пережили значну трансформацію ставлення до життя і можуть глибше цінувати моменти, бути більш відкритими до позитивного досвіду та мають новий погляд на власне майбутнє, що свідчить про їхню готовність до пошуку сенсу та прийняття життєвих труднощів як шансів для зростання; у 77 (38,5 %) ВПО – середній рівень, що вказує на те, що вони переглянули певні аспекти власного життя, але без глибоких змін, що свідчить про наявність у них помірного інтересу до нових можливостей та незначної відкритості до змін; у 65 (32,5 %) ВПО – низький рівень, що вказує на те, що вони менш схильні до глибокого переосмислення життєвих орієнтирів або зберігають попередні установки щодо власного майбутнього, що свідчить про труднощі в адаптації до змін, стійкість до нових перспектив або наявність психологічного захисту від перегляду цінностей.

6) за індексом посттравматичного зростання у 57 (28,5 %) ВПО – високий рівень, що вказує на значний прогрес цих осіб у переосмисленні та зміцненні свого життя після травматичного досвіду та свідчить про їхню здатність знаходити нові смисли, глибшу усвідомленість, покращення стосунків з іншими людьми, розвиток внутрішньої сили та життєстійкості і використовують труднощі як можливості для особистісного зростання; у 92 (46,0 %) ВПО – середній рівень, що вказує на те, що вони частково переосмислили свій досвід і мають певний прогрес у позитивних змінах,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

можуть бути відкритими до нового, однак їм потрібен додатковий час чи підтримка, щоб повністю інтегрувати зміни, оскільки знаходяться на шляху до зростання, однак можуть потребувати додаткових ресурсів для цього; у 51 (25,5 %) ВПО – низький рівень, що вказує на те, що вони, ймовірно, мають труднощі з переосмисленням досвіду і менше схильні до змін та свідчить про психологічний захист від негативного досвіду або недостатню психологічну підтримку, яка необхідна для прийняття нових смислів і розвитку стійкості.

Отже, серед досліджуваних ВПО переважають особи з середнім індексом посттравматичного зростання. ВПО з високим рівнем можуть бути прикладом для інших і розповісти іншим шляхи до особистісного зростання. Кількість ВПО з низьким рівнем зростання найменша в досліджуваній групі, вони, потребують психологічної підтримки, щоб почати інтеграцію позитивних змін у своє життя і розкрити потенціал для посттравматичного зростання.

За результатами ВПО за методикою дослідження соціальної адаптованості виявлено:

- у 33 (16,5 %) ВПО високий рівень соціальної адаптованості, що свідчить про їхню здатність ефективно інтегруватися у нове соціальне середовище приймаючої громади, підтримувати здорові стосунки з іншими, долати стреси та труднощі адаптації. Високий рівень соціальної адаптованості у цих осіб є позитивним показником, який відображає їхню здатність не лише пристосуватися до змін, але й побудувати повноцінне життя у приймаючих громадах, що свідчить про наявність у них важливих навичок, таких як емоційна гнучкість, стресостійкість та здатність до побудови позитивних міжособистісних стосунків, які допомагають успішно справлятися з труднощами, з якими вони стикаються;

- у 64 (32,0 %) ВПО середній рівень соціальної адаптованості, що свідчить про їхню здатність частково адаптуватися до нового соціального середовища приймаючої громади, але із певними труднощами у складних або невизначених ситуаціях, які можуть обмежувати їхню повну інтеграцію. Ці особи мають загальну готовність до соціальної взаємодії, однак можуть потребувати додаткових ресурсів або підтримки для успішної адаптації.

- у 57 (28,5 %) ВПО низький рівень та у 46 (23,0 %) ВПО дуже низький рівень соціальної адаптованості, що свідчить про значні труднощі у пристосуванні до нового соціального середовища: труднощі в налагодженні соціальних зв'язків, невпевненість в нових ситуаціях, труднощі зі стресостійкістю та емоційною стійкістю, що може ускладнювати процес інтеграції та підвищувати ризик ізоляції.

Результати кореляційного аналізу взаємозв’язків між індексом посттравматичного зростання та показниками травматичного досвіду ВПО показали, що посттравматичне зростання знаходиться у прямій залежності від:

- суб’єктивного благополуччя (0,493 на рівні статистичної значущості (p=0,017)), що свідчить про те, що зі збільшенням суб’єктивного

благополуччя у ВПО зростає і рівень їхнього посттравматичного зростання. Тобто відчуття задоволення життям, емоційної стабільності та позитивного ставлення до себе і свого майбутнього, що дає можливість інтегрувати травматичний досвід ВПО у позитивне самосприйняття та життєвий шлях;

- соціального благополуччя (0,399 на рівні високої статистичної значущості (p=0,002)), що свідчить про те, що чим краще соціальне становище, рівень підтримки і якість взаємодій у людей, які пережили травматичний досвід, тим більшою є їхня здатність до особистісного зростання після подолання травми. Соціальне благополуччя може забезпечувати стабільне середовище, почуття підтримки та емоційної безпеки, що сприяє зміцненню психологічної стійкості, оптимізму та відкритості до нових можливостей;
- психологічного благополуччя (0,476 на рівні статистичної значущості (p=0,010)), що свідчить про те, що чим вищий рівень психологічного благополуччя у внутрішньо переміщених осіб, тим більша ймовірність їх посттравматичного зростання. Тобто ВПО, які почуваються більш задоволеними життям, є внутрішньо гармонійними і емоційно стабільними, мають більший потенціал для позитивних змін після травматичного досвіду;
- типу когнітивної регуляції емоцій «прийняття» (0,514 на рівні статистичної значущості (p=0,034)), що свідчить про важливу роль прийняття у процесі адаптації та відновлення після травматичних подій. Тобто здатність приймати складні емоції та реальність пережитих подій сприяє особистісному розвитку, відкриттю нових перспектив та покращенню життєстійкості;
- типу когнітивної регуляції емоцій «позитивне перефокусування» (0,514 на рівні статистичної значущості (p=0,034)), що свідчить про те, що здатність ВПО акцентувати увагу на позитивних аспектах та можливостях у важких ситуаціях сприяє їхньому посттравматичному розвитку. Тобто ВПО, які вміють фокусуватися на позитивних моментах і бачити потенційні можливості навіть у стресових або травматичних обставинах, мають вищий потенціал до посттравматичного зростання;
- соціальної адаптованості (0,669 на рівні статистичної значущості (p=0,011)), що свідчить про те, що чим вищий рівень соціальної адаптованості ВПО, тим більшою є ймовірність досягнення посттравматичного зростання. Тобто соціальні контакти та ефективна інтеграція у нове середовище є важливими для психологічного відновлення та зростання ВПО. Соціально адаптовані ВПО мають більшу здатність до налагодження підтримуючих стосунків, які є ключовим ресурсом у процесі подолання травматичних наслідків та зміцнення.

Окрім того, посттравматичне зростання ВПО знаходиться в оберненій залежності від:

- загального показника прояву ПТСР (-0,651 на рівні статистичної значущості (p<0,0001)), що свідчить про те, що чим сильніший прояв симптомів посттравматичного стресового розладу, тим менший рівень посттравма-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

тичного зростання спостерігається у внутрішньо переміщених осіб. Обернена залежність між ПТСР і посттравматичним зростанням вказує на необхідність зменшення симптомів ПТСР для створення сприятливих умов для посттравматичного зростання у ВПО;

- ступеню впливу травматичного досвіду (перитравматичної дисоціації) (-0,725 на рівні статистичної значущості (p=0,023)), що свідчить про те, що зі збільшенням інтенсивності перитравматичної дисоціації, яка проявляється під час або одразу після травматичної події, ймовірність посттравматичного зростання значно зменшується. Виявлена сильна обернена залежність між посттравматичним зростанням і перитравматичною дисоціацією вказує на те, що інтенсивність дисоціативних проявів під час травматичної події може суттєво обмежувати здатність ВПО до подальшого зростання і позитивних змін. Тому ВПО з високим рівнем дисоціації можуть потребувати особливої психологічної підтримки, спрямованої на стабілізацію і реінтеграцію особистісних ресурсів;

- типу когнітивної регуляції емоцій «звинувачення інших» (-0,598 на рівні високої статистичної значущості (p=0,004)), що свідчить про те, що схильність до звинувачення інших як способу реагування на негативні емоції може суттєво обмежувати можливість особистісного зростання після травматичного досвіду. Для досягнення посттравматичного зростання ВПО важливо розвивати внутрішні механізми адаптації, які сприяють їхній особистісній відповідальності, саморефлексії та прийняттю досвіду.

Отже, найбільший прямий вплив на посттравматичне зростання ВПО мають соціальна адаптованість, когнітивні типи регуляції емоцій «прийняття» та «позитивне перефокусування», а обернений вплив на посттравматичне зростання ВПО мають ступінь впливу травматичного досвіду (перитравматична дисоціація), загальний показник прояву ПТСР та когнітивний тип регуляції емоцій «звинувачення інших».

Висновки. Отже, в результаті емпіричного дослідження травматичного досвіду ВПО у їхньої переважної більшості виявлено середній та високий рівні за субшкалами «вторгнення», «уникнення» та «збудження». Серед досліджуваних ВПО переважають особи з середнім рівнем прояву ПТСР та у більшості з них виявлено вплив травматичного досвіду, що проявляється через посттравматичний стрес, тривожність, депресію, дисоціації або значні труднощі у повсякденному житті та адаптації. Окрім того, у більшості ВПО виявлено ознаки пригнічення та помірний рівень соціального благополуччя. Переважна більшість ВПО використовують неадаптивні стратегії «звинувачення інших», «зосередження на пережитому» та адаптивні стратегії «прийняття», «позитивне перефокусування» та «фокусування на плануванні». У більшості ВПО виявлено середні індекси посттравматичного зростання та середній рівень соціальної адаптованості.

За результатами кореляційного аналізу посттравматичного зростання та травматичного досвіду ВПО виявлено, що соціальна адаптивність, когнітивні типи емоційної регуляції «прийняття» та «позитивне перефокусування» мають найбільший позитивний вплив на посттравматичне зростання ВПО, а ступінь впливу травматичного досвіду (перитравматична дисоціація), прояви ПТСР і когнітивний тип емоційної регуляції «звинувачення інших» мають негативний вплив на посттравматичне зростання ВПО.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з розробкою та апробацією програми психологічної підтримки ВПО з травматичним досвідом в групах самодопомоги.

Література:

1. Міністерство соціальної політики. Внутрішньо переміщені особи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html.

2. Біскуп М. Соціально-психологічний портрет внутрішньо переміщених осіб / М. Біскуп // Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». – № 40 (червень, 2024). – С. 533-535.

3. Шиліна Н. Є. Проблема емоційного стану біженців та переселенців за умов військового конфлікту в Україні на прикладі студентів 5 курсу / Н. Є. Шиліна // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. – Серія: Психологія. – 2023. – Том 34 (73). – № 2. – С. 30–36. – Режим доступу: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/2_2023/6.pdf.

4. Ясточкіна І. А. Проблема тривоги та тривожності: соціальний аспект / І. А. Ясточкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – 2015. – Вип. 20. – С. 197-203. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2015_20_28..

References:

1. Ministerstvo sotsialnoi polityky. Vnutrishno peremishcheni osoby [Ministry of Social Policy. Internally displaced persons]. Retrieved from https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html [in Ukrainian].

2. Biskup, M. (2024). Sotsialno-psykholohichnyi portret vnutrishno peremishchenykh osib [Socio-psychological portrait of internally displaced persons] *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»* [*International scientific journal "Grail of Science"*], 40, 533-535 [in Ukrainian].

3. Shylina, N. Ye. (2023). Problema emotsiinoho stanu bizhentsiv ta pereselentsiv za umov viiskovoho konfliktu v Ukraini na prykladi studentiv 5 kursu [The problem of the emotional state of refugees and displaced persons in conditions of military conflict in Ukraine on the example of 5th year students] *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia [Scientific notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology*], 34 (73), 2, 30–36. Retrieved from https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/2_2023/6.pdf [in Ukrainian].

4. Yastochkina, I. A. (2015). Problema tryvohy ta tryvozhnosti: sotsialnyi aspekt [The problem of anxiety and worry: social aspect] *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 11 : Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika* [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 11: *Social work. Social pedagogy]*, 20, 197-203. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2015_20_28 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.923.3:355.1

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1240-1254

Голодний Максим Іванович аспірант, Київський інститут сучасної психології та психотерапії, м. Київ, https://orcid.org/0009-0003-2261-6738

ЗМІНА ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВЕТЕРАНІВ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙСЬКОВОГО ДОСВІДУ

Анотація. Вплив військового досвіду на особисті цінності ветеранів – це складний, багатогранний процес, який відображає інтенсивні та нерідко травматичні реалії збройного конфлікту. У цій роботі розглядаються зміни в особистих цінностях військових ветеранів, з акцентом на те, як участь у бойових діях впливає на основні аспекти ідентичності, етики та життєвих пріоритетів. Це дослідження є актуальним і важливим з огляду на зростання кількості ветеранів, які реінтегруються в цивільне життя після активної військової служби, особливо в регіонах, охоплених сучасними геополітичними конфліктами. Вивчення психологічної та соціальної адаптації військових має важливе значення не лише для їхнього особистого благополуччя, але й для інформування систем підтримки, які сприяють їхній реінтеграції.

Мета цієї роботи – аналіз трансформації цінностей ветеранів внаслідок їхнього військового досвіду.

Результати цього дослідження свідчать про те, що серед ветеранів спостерігається тенденція до зміни пріоритетів у цінностях, часто з більшим акцентом на сім'ю, особисту стійкість і соціальну солідарність, тоді як колишні пріоритети, такі як кар'єрні прагнення й матеріальний успіх, можуть втратити свою актуальність. До того ж пережиті потрясіння й травми війни часто призводять до загострення почуття духовності або екзистенціальних роздумів, змінюючи погляди військових на сенс і мету життя.

Отримані в ході дослідження результати підкреслюють глибокий і часто необоротний вплив військової служби на особисті системи цінностей, що може як позитивно, так і негативно впливати на психічне здоров'я ветеранів та їхні соціальні стосунки. З позитивного боку, багато військових зазначають, що мають посилене почуття цілеспрямованості та стійкості, вважаючи себе більш здатними долати труднощі. З іншого боку, стрес та емоційні втрати, пов'язані з бойовими діями, можуть призвести до складнощів у відновленні зв'язків із цивільним суспільством, що іноді проявляється у відчуженні або труднощах у взаємостосунках.

Таким чином, військова служба істотно змінює особисті цінності ветеранів, сприяючи як адаптивним, так і дезадаптивним змінам. Виявлення цих змін має важливе значення для розробки комплексних механізмів підтримки,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

які враховують особливі психологічні та соціальні потреби військових, сприяють їхній успішній реінтеграції в цивільне життя та підвищують його якість.

Ключові слова: моральна травма, бойовий досвід, посттравматичні зміни, психосоціальна підтримка, соціальні цінності.

Holodnyi Maksym Ivanovych Postgraduate student, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, https://orcid.org/0009-0003-2261-6738

CHANGES IN PERSONAL VALUES OF VETERANS UNDER THE INFLUENCE OF MILITARY EXPERIENCE

Abstract. The impact of military experience on the personal values of veterans is a complex, multifaceted process that reflects the intense and often traumatic realities of armed conflict. This paper examines changes in the personal values of military veterans, focusing on how participation in combat affects critical aspects of identity, ethics and life priorities. Given the growing number of veterans reintegrating into civilian life after active military service, this study is relevant and essential, especially in regions affected by current geopolitical conflicts. Studying the psychological and social adaptation of military personnel is essential for their personal well-being and informing support systems that facilitate their reintegration.

This paper aims to analyse how veterans' military experience transforms their values.

The results of this study show that veterans tend to change their value priorities, often with a greater emphasis on family, personal resilience, and social solidarity. Previous priorities, such as career aspirations and material success, may lose relevance. In addition, the shocks and traumas of war often lead to an increased sense of spirituality or existential reflection, changing the military's view of the meaning and purpose of life.

The findings of this study highlight the profound and often irreversible impact of military service on personal value systems, which can have both positive and negative effects on veterans' mental health and social relationships. On the positive side, many military personnel report having an increased sense of purpose and resilience, considering themselves more capable of overcoming difficulties. On the other hand, the stress and emotional toll of combat can lead to difficulties in re-establishing links with civilian society, sometimes manifesting in alienation or difficulties in relationships.

Thus, military service significantly changes veterans' personal values, contributing to adaptive and maladaptive changes. Identifying these changes is essential for developing comprehensive support mechanisms that consider the specific psychological and social needs of military personnel, facilitate their successful reintegration into civilian life and improve its quality.

Keywords: moral injury, combat experience, post-traumatic changes, psychosocial support, social values

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Військова служба, зокрема участь у бойових діях, істотно впливає на світогляд людини, її самосвідомість та базові особисті цінності. Для ветеранів перехід від військового до цивільного способу життя часто супроводжується внутрішньою зміною цінностей, сформованих інтенсивним досвідом, що змінює їхню дійсність. Цей досвід, позначений дисципліною, товариством, небезпекою та втратами, часто змінює те, що ветерани вважають пріоритетним у житті. Зрушення в цінностях можуть стосуватися змін у сприйнятті сім'ї, громади, кар'єри й навіть поняття самопожертви. Цю трансформацію дуже важливо розуміти, оскільки вона не лише впливає на особисте життя військових, але й формує їхню інтеграцію в цивільне життя, впливаючи на те, як вони ставляться до сім'ї, друзів і суспільства загалом [1].

Актуальність цього питання зростає в умовах збільшення кількості ветеранів, які повертаються до цивільного життя після участі у міжнародних конфліктах або внутрішніх військових операціях. Вони можуть мати труднощі у гармонізації своїх змінених цінностей із попередніми соціальними нормами, що спричинятиме відчуття відчуження або ізоляції. Крім того, ці зміни можуть ускладнювати встановлення й підтримку цивільних стосунків, досягнення кар'єрних цілей та активну участь у громадському житті. Відсутність належної обізнаності та підтримки в подоланні цих внутрішніх змін може підсилювати психологічне навантаження, яке наявне у переважної більшості ветеранів, зокрема у вигляді посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та тривожності. Це свідчить про критичну потребу у впровадженні комплексних програм і політик, орієнтованих на підтримку психічного здоров'я військових і сприяння їхній реінтеграції в цивільне життя [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження особистих цінностей ветеранів свідчать про значний вплив військового досвіду на їхню психологічну стійкість і соціальні погляди. Численні дослідження показують, що бойові дії та виклики, пов'язані зі службою, спричиняють суттєві зміни у їхніх пріоритетах, переконаннях та взаємостосунках. Серед відомих вітчизняних науковців у цій галузі – В. Олійник [3] та Н. Харитонова [4], які проводили масштабні дослідження впливу бойових і моральних травм на цінності та цілеспрямованість ветеранів, підкреслюючи, як вплив насильства та втрат може призвести до переорієнтації цінностей, які іноді суперечать переконанням, що були пріоритетними до початку служби. Результати цих науковців указують на те, що ветерани часто відчувають підвищену цінність стійкості, солідарності та особистісного зростання, але вони також можуть мати труднощі з узгодженням цих нових поглядів у цивільному контексті.

Н. Харченко [5] та Д. Гошовська [6] зробили вагомий внесок у дослідження впливу моральної травми – страждання, викликаного діями чи бездіяльністю, що суперечать моральним принципам особистості – на систему

цінностей ветеранів. Їхні наукові досягнення демонструють, що багато військових постають перед складнощами у спробах узгодити власні бойові дії з наявними моральними стандартами, що призводить до трансформації ціннісних орієнтирів і вимагає розробки адаптивних механізмів подолання. Результати досліджень [5–6] свідчать, що такий досвід може стимулювати переоцінку цінностей, зокрема обов'язку, вірності та честі, які відіграють визначну роль у військовій культурі. Однак залишаються нерозв'язані питання, зокрема стосовно того, як ці зміни в ціннісних орієнтаціях впливають на довгострокове психічне здоров'я ветеранів, а також чи формуються в них адаптивні або неадаптивні системи цінностей після завершення служби.

Попри ці досягнення, все ще існують розбіжності в оцінці повного обсягу ціннісних змін та індивідуальної варіативності в тому, як ветерани сприймають воєнний досвід. Попри вивчення такими науковцями, як В. Зликов [7], культурних чинників, які впливають на формування цінностей у військовому контексті, залишається незрозумілим, як культурний фон взаємодіє з військовим досвідом, формуючи цінності ветеранів після закінчення служби. Також залишаються нерозв'язаними питання щодо ролі систем соціальної підтримки у сприянні позитивним ціннісним змінам, як це показано в дослідженнях О. Дичко [8], де акцентовано на важливості підтримки ветеранів громадою та сім'єю в процесі адаптації після закінчення служби.

Мета статті – аналіз трансформації цінностей ветеранів внаслідок їхнього військового досвіду.

Виклад основного матеріалу. Досвід військової служби впливає на формування особистих цінностей, сприяючи появі нових поглядів на життя, себе та інших людей, а також нерідко стимулюючи глибоку переорієнтацію моральних принципів. Це відбувається, коли люди постають перед особливими й часто доволі екстремальними завданнями в бою і на військовій службі, досвід яких неодмінно пов'язаний із виживанням, товариськими стосунками, втратами й стійкістю. Вплив таких напружених обставин може призводити до появи нових цінностей, зосереджених навколо життя, суспільства, самодисципліни та цілі, що нерідко призводить до трансформації системи моральних принципів людини. Вплив військового досвіду на особисті цінності є значним і тривалим, як для тих, хто продовжує службу, так і для ветеранів, які повертаються до цивільного життя, адаптуючись та інтегруючи свій досвід у сьогодення.

У військовому контексті на формування цінностей спочатку впливають організаційні вимоги щодо дисципліни, лояльності, мужності та служби на користь держави. Але в той час, як люди беруть участь у бойових діях або в умовах високого стресу, цінності часто змінюються й починають стосуватися особистого виживання, захисту товаришів і поглибленого відчуття вірності своїм побратимам по службі. Цей зв'язок, який називають «згуртованістю

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

підрозділу», стає основним, тому що характер бою не на життя, а на смерть посилює потребу в командній роботі та взаємній підтримці. Особисті ідеали, такі як цінність життя, впевненість у власних силах, стійкість і прагматизм, нерідко виходять на перший план, у той час, як цивільні, що існували раніше, такі як комфорт і матеріальний достаток, можуть бути переосмислені або депріоритизовані.

Ветерани бойових дій нерідко відзначають, що вони стали більше цінувати життя й стосунки, а також тісніше пов'язують себе з ідеалами, які ставлять на перше місце благополуччя інших людей. Ці зміни нерідко призводять до посттравматичного розвитку, коли люди знаходять нову мету й сенс життя після пережитої травми. Але не всі ветерани відчувають позитивні зміни; деякі можуть мати складності в узгодженні свого військового досвіду з цивільним життям, що призводить до потенційних конфліктів у цінностях, зокрема, якщо норми та сподівання громадськості відрізняються від тих, що склалися в армії.

Існує ряд концепцій, які пояснюють, як людина адаптується до військового середовища, і як це впливає на її особисті цінності. Однією з найвідоміших є модель стійкості, згідно з якою люди розвивають психологічну стійкість через повторний вплив стресових факторів. Виховання стійкості у військовому середовищі, зокрема тренування стресостійкості та перебування в контрольованому стресовому середовищі, формує почуття впевненості та адаптивності, що може сприяти розвитку самодисципліни, мужності та витривалості [9].

Іншою важливою концепцією є «моральна травма», яка зосереджується на психологічному впливові дій, що порушують моральні чи етичні цінності людини, потенційно призводячи до почуття провини, сорому або втрати довіри до себе чи інших. Вплив переживань, що приносять моральні травми, може фундаментально змінити етичні принципи, пов'язані зі справедливістю, чесністю та самоцінністю. Коли бійці узгоджують цей досвід, вони можуть прийняти нові цінності, які допоможуть їм віднайти спокій, такі як розуміння, прощення та співчуття.

Модель трансформації ідентичності підкреслює зміну самосвідомості, яка відбувається в процесі адаптації до нових ролей та обов'язків у військовому середовищі. У цій моделі бойовий досвід сприяє формуванню ідентичності «воїна», яка характеризується відданістю обов'язку, жертовністю та витривалістю. Ці цінності часто зберігаються й після завершення військової служби, впливаючи на самооцінку та світогляд ветеранів. Але повернення до цивільного життя може призвести до змін, тим більше, що ветерани потрапляють у суспільство, яке може не повністю розуміти та приймати військовий світогляд.

Процес адаптації та пов'язані з ним зміни в особистих цінностях військових мають як загальнолюдські закономірності, так і культурно-специфічні відмінності. Збройний конфлікт в Україні, що триває впродовж останніх років,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

суттєво вплинув як на ветеранів, так і на громадянське суспільство. Багато українських воїнів відчувають посилення почуття патріотизму, стійкості та рішучої прихильності до захисту національної ідентичності. Конфлікт посилив цінності колективної відповідальності, єдності та жертовності. Українські ветерани часто опиняються перед викликом реінтеграції у мирне суспільство, яке зазнає швидких соціальних і політичних змін, що впливає на характер трансформації їхніх ціннісних орієнтирів. Мережі підтримки, зокрема сім'ї, релігійні організації та громадські ініціативи, відіграють важливу роль у підтримці адаптації військових, зміцнюючи такі позитивні цінності, як солідарність та наполегливість [10].

Для прикладу, ветерани в таких країнах, як Сполучені Штати або Велика Британія, які мають давні військові цінності та розгалужену систему підтримки реінтеграції, можуть проходити інший процес ціннісної адаптації. Для американських ветеранів, наприклад, корисними є добре налагоджені реабілітаційні програми, які акцентують на таких моральних принципах, як стійкість, самовдосконалення та громадська діяльність як шлях до реінтеграції. У цих умовах цінності, пов'язані з самообслуговуванням, психічним здоров'ям і професійним розвитком, можуть стати основними, оскільки військові прагнуть узгодити свій досвід із цілями особистісного зростання в межах цивільного життя. Водночас акцент на індивідуалізмі в західних країнах іноді може вступати в конфлікт із військовими цінностями колективізму й самопожертви, створюючи складний простір для ціннісної інтеграції.

У табл. 1 представлено порівняльний огляд ціннісних змін, які були виявлені серед ветеранів в Україні та інших країнах (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ціннісних змін у ветеранів України та США й Великобританії [9 – 12]

Цінності	Україна	США, Великобританія
Патріотизм	Посилена відданість національній єдності та ідентичності	Часто посилена, але збалансована з різноманітними поглядами на світову роль
Громадські цінності	Висока колективна відповідальність та єдність	Акцент на роботі в громаді, але індивідуалістичні цілі адаптації
Стійкість	Висока стійкість завдяки тривалому локальному конфлікту	Стійкість підвищується завдяки структурованій підтримці психічного здоров'я
Самосприйняття	Ідентичність, що ґрунтується на національній обороні та самопожертві	Різноманітність ідентичностей, зокрема професійна та самовдосконалення
Цінності психічного здоров'я	Зростання уваги, але обмежений доступ до ресурсів	Усталена увага до психічного здоров'я та самодопомоги
Проблема адаптації	Проблеми реінтеграції через соціальні та політичні зміни	Реінтеграція за підтримки створених ветеранських служб

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Такий порівняльний аналіз наголошує на впливі соціокультурного контексту на ціннісну адаптацію та трансформацію ветеранів. Українські ветерани зазвичай наполегливіше втілюють цінності, пов'язані з патріотизмом і колективною відповідальністю, що відображає високу національну важливість їхньої служби. З іншого боку, ветерани із західних країн можуть зазнавати більш індивідуалізованих ціннісних трансформацій, зокрема завдяки структурованій системі підтримки, яка заохочує особистісний розвиток та охорону психічного здоров'я. Втім, незалежно від географічного контексту, зміна цінностей загалом відображає унікальні виклики військового досвіду та їхні глибокі особистісні та соціальні адаптації, необхідні при переході до цивільного життя.

Зазначимо, що досвід українських ветеранів, які постали перед особливими труднощами тривалого воєнного конфлікту, призводить до суттєвих змін у ціннісних орієнтирах особистості. Такі трансформації мають низку психологічних наслідків, що впливають на психічне здоров'я, соціальне функціонування та загальну якість життя. Слід наголосити на тому, що зміна цінностей ветеранами у відповідь на бойові та службові завдання може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З позитивної сторони, багато з них повідомляють про підвищену стійкість, посилення цілеспрямованості та відданості справі захисту близьких і своєї батьківщини. Водночас ці трансформації можуть призвести до негативних психологічних наслідків, таких як почуття втрати, розчарування та ізоляції. Зміна цінностей нерідко тісно пов'язана з такими психологічними розладами, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та соціальна замкнутість, які впливають на погляди ветеранів на життя та відчуття майбутнього [12].

Одним із позитивних наслідків трансформації цінностей серед військових є підвищення їхньої життєстійкості. Така стійкість, що спирається на труднощі військової служби та бойових дій, нерідко забезпечує ветеранів потужним механізмом подолання життєвих проблем. Ті, хто пережив ситуації з підвищеною небезпекою, часто краще підготовлені для подолання стресу, управління кризами та адаптації до складних умов. Така стійкість може призвести до відновлення прихильності до сім'ї, суспільства та захисту своєї держави, сприяючи формуванню сильного почуття відповідальності та мети, що для багатьох є справжнім задоволенням.

Водночас ветерани можуть відчувати поглиблене почуття відповідальності не лише перед своїми близькими, а й перед суспільством. Зміна цінностей часто передбачає посилення почуття обов'язку захищати мир і безпеку, що відображає зобов'язання, які виходять за межі особистих інтересів. Це відчуття обов'язку може позитивно впливати на психічне здоров'я, оскільки ветерани знаходять мету і сенс у допомозі суспільству або підтримці інших, хто цього потребує. Для декого цей обов'язок стає провідною силою, керуючи їхніми діями та життєвим вибором, допомагаючи їм знайти чіткий шлях вперед навіть перед викликами, що постають перед ними.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Але ці позитивні ефекти часто супроводжуються набагато складнішими емоційними та психологічними наслідками. Одним із поширених негативних наслідків є відчуття втрати – як втрачених товаришів, так і життя, яке ветерани вели до служби. Втрата може створити відчуття порожнечі, особливо коли військові намагаються узгодити свої нинішні цінності з колишнім цивільним життям. Часто непоправний розрив між принципами, яких вони дотримувалися до і після військової служби, може призвести до емоційного розладу, відчуження й почуття відстороненості від суспільства. Ветерани також можуть відчувати, що їх не розуміють ті, хто не має подібного досвіду, що призводить до відчуття ізоляції.

Переоцінка цінностей серед ветеранів часто пов’язана з низкою психологічних розладів, зокрема депресією, ПТСР та соціальною ізоляцією. ПТСР, зокрема, часто впливає через травматичний характер їхнього досвіду. Симптоми, такі як підвищене збудження, спогади та емоційне напруження, можуть бути посилені внутрішніми конфліктами, які виникають, коли ветерани намагаються узгодити свої змінені цінності з вимогами цивільного життя. Військові з ПТСР можуть переживати постійне відчуття вразливості та недовіри, що ускладнює їхнє спілкування з іншими або пошук сенсу життя поза армією та війною. Розрив між їхньою системою цінностей і цивільними нормами може посилювати симптоми ПТСР, оскільки ветерани можуть відчувати, що вони більше не належать до суспільства, в яке повернулися [13].

Депресія – ще один поширений наслідок зміни цінностей серед ветеранів. Почуття втрати, розчарування та відчуженості, які супроводжують переоцінку цінностей, можуть сприяти виникненню депресивних симптомів: відсутність мотивації, зменшення задоволення від повсякденної діяльності та постійна меланхолія. Ветерани, які втратили сенс життя або намагаються знайти новий у цивільному житті, можуть бути схильні до більшого ризику депресії, особливо якщо вони відчувають відірваність від цінностей, які колись надавали їм відчуття ідентичності. Депресивні наслідки можуть посилюватися, якщо ветерани зазнають соціально-економічних проблем, таких як безробіття або відсутність соціальної підтримки, що ще більше загострює відчуття безнадійності та відчаю.

Соціальна ізоляція є також частим наслідком зміни особистих цінностей ветеранів. Намагаючись реінтегруватися в суспільство, колишні військові можуть виявити, що їхні цінності вірності, жертовності та стійкості не знаходять відображення в цивільному суспільстві. Цей дисбаланс ускладнює соціальну взаємодію, оскільки ветерани можуть відчувати, що оточення їх не розуміє або недооцінює. З часом вони можуть вирішити обмежити свою соціальну взаємодію, спираючись лише на стосунки з іншими військовими або повністю ізолюватися. Це може мати негативний вплив на психічне здоров’я, позбавляючи їх необхідної соціальної підтримки та підвищуючи ризик подальших психологічних розладів.

Зміна особистих цінностей часто спричиняє перегляд життєвих пріоритетів і ставлення до майбутнього. Для багатьох ветеранів прагнення до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

матеріального успіху або особистих досягнень може бути замінено перевагами стабільності, сімейного благополуччя та безпеки. Цінності захисту, вірності та самовідданості, які були важливими на військовій службі, продовжують формувати пріоритети ветеранів, часто змушуючи їх зосереджуватися на захисті своїх родин та підтримці товаришів. Така зміна часто супроводжується бажанням зробити позитивний внесок у суспільство, що може виступати в ролі механізму адаптації, допомагаючи військовим спрямовувати свій життєвий досвід більш конструктивно й зберігати відчуття цілеспрямованості [14].

Погляд на майбутнє у ветеранів може бути складним, сформованим як надією, так і побоюваннями. У деяких з'являється нове почуття оптимізму, яке ґрунтується на їхній стійкості та зміцненні цінностей. Вони можуть ставити перед собою цілі, пов'язані з державною службою, захистом прав ветеранів або громадською діяльністю, використовуючи свої цінності як основу для майбутніх починань. Для таких людей трансформація моральних принципів приносить нове відчуття активності та оптимізму, що дає їм змогу уявити майбутнє, яке відповідає їхнім новим цілям, і працювати над його досягненням.

Водночас інші ветерани можуть дивитися в майбутнє з тривогою або сумнівом, особливо якщо вони борються з травмами або не можуть знайти сумісне місце для своїх цінностей у цивільному житті. Проблеми адаптації до суспільства, яке не повною мірою оцінює або розуміє їхні жертви, можуть викликати у військових почуття невпевненості щодо їхніх майбутніх планів. Ветерани, які не можуть узгодити свої цінності з цивільними очікуваннями, мають більш фаталістичний світогляд, що призводить до відсторонення від суспільства й зниження мотивації до досягнення довгострокових цілей.

У табл. 2 наведено порівняльний огляд психологічних наслідків, пов'язаних із позитивними та негативними змінами в особистих цінностях українських ветеранів (табл. 2).

Таблиця 2

Позитивні й негативні аспекти в особистісних змінах українських ветеранів [13-15]

Категорія	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Стійкість	Підвищена здатність справлятися зі стресом та негараздами	Може призвести до емоційного охолодження або пригнічення почуттів
Почуття відповідальності	Підвищена прихильність до сім'ї, громади та нації	Надмірна відповідальність може призвести до вигорання або почуття провини
Почуття мети	Переорієнтація на важливий внесок у суспільство	Боротьба за пошук мети може призвести до безнадії
Соціальні відносини	Міцніші зв'язки з іншими ветеранами та групами підтримки	Соціальна ізоляція через усвідомлений ціннісний дисонанс
Погляд на майбутнє	Оптимізм, що ґрунтується на стійкості та підтримці суспільства	Фаталізм та амбівалентність щодо майбутніх перспектив
Психічне здоров'я	Розвиток адаптивних механізмів подолання труднощів	Ризик депресії, ПТСР та тривожних розладів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У табл. 2 відображено «подвійну природу» ціннісних трансформацій, акцентуючи, що в той час, як позитивні наслідки можуть допомогти ветеранам реінтегруватися й жити повноціно, негативні аспекти можуть призвести до серйозних психологічних викликів.

Ветерани, які повертаються зі строкової служби, зіштовхуються з проблемою поєднання військових цінностей, таких як дисципліна, вірність і самопожертва, з цивільним оточенням, де ці моральні принципи можуть бути не так помітно акцентовані. Щоб полегшити цей процес, психологічна допомога й підтримка відіграють важливу роль, дозволяючи військовим інтегрувати цей досвід і цінності в їхнє цивільне життя таким шляхом, який підвищує стійкість, зменшує дистрес і сприяє загальному благополуччю. Підтримка ветеранів передбачає різні підходи та методи, адаптовані до їхніх унікальних потреб, а також практики реінтеграції та соціальної підтримки, що особливо актуально в українському контексті, де велика кількість людей реінтегрується після перебування на війні.

Одним з основних методів психологічної підтримки ветеранів є когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), яка допомагає їм подолати та переосмислити свої переконання, що можуть спричиняти стрес або перешкоджати адаптації.

КПТ дозволяє військовим з’ясувати, як їхній бойовий досвід і новостворені цінності впливають на сприйняття цивільного життя. Наприклад, ветеран, який розвинув у собі сильне почуття пильності та обережності, може відчувати себе в небезпеці або стати надмірно консервативним у цивільному житті. КПТ може допомогти їм зрозуміти, що в той час, як ці реакції були адаптивними в бою, у повсякденному житті вони можуть більше не відповідати тій самій меті, і ветерани мають навчитися змінювати свої переконання відповідно до поточних обставин. Цей підхід доповнюється методами травмофокусованої терапії, такими як пролонгована експозиційна терапія (PE) та обробка та десенсибілізація рухами очей (EMDR), які є ефективними для опрацювання травматичних спогадів та зменшення симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), що часто супроводжують зміни в особистих цінностях [16].

Психологічна підтримка ветеранів часто базується на сильних сторонах, зосереджуючись на їхніх позитивних якостях: стійкість, лідерство та відданість суспільству, – які вони здобули під час служби. Підкреслюючи це, терапевти заохочують військових розглядати свій досвід як перевагу в адаптації до цивільного життя. Такий підхід має особливе значення, оскільки підтверджує цінності, які вони розвинули під час служби, такі як робота в команді, лояльність і наполегливість, і водночас допомагає їм знайти конструктивні способи застосування цих якостей у цивільному житті. Зокрема, ветеранів можна заохочувати до громадської роботи, наставництва чи волонтерства, що дасть їм можливість відчути себе цілеспрямованими й продовжувати виконувати роль, яка відповідає їхній системі цінностей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У психологічному консультуванні ветеранів дуже важливо враховувати вплив служби на їхні особисті цінності. Для багатьох досвід війни формує набір цінностей, зосереджених на обов'язку, виживанні та товаристві. Консультування має визнавати ці цінності й допомагати ветеранам долати будь-які конфлікти, які виникають, коли ці моральні ідеали постають перед різними цивільними очікуваннями у суспільстві. Консультанти можуть працювати з ветеранами над переосмисленням їхнього сенсу життя й побудовою цивільної ідентичності, яка вшановує їхню військову службу і водночас відповідає цінностям та очікуванням цивільного життя. У цьому випадку дуже корисною є наратотерапія, яка дозволяє їм реконструювати свої життєві історії таким чином, щоб інтегрувати військові зання, навички і цінності, які вони сформували під час служби. Повертаючись до цих розповідей, ветерани можуть по-новому поглянути на свій досвід, що допомагає їм примирити свою військову ідентичність з цивільною.

Групова терапія є ще одним важливим елементом психологічної підтримки ветеранів, оскільки вона забезпечує для них безпечний простір, де вони мають можливість поділитися своїм життєвим досвідом з іншими, хто розуміє їхні труднощі. Підтримка колег у групах дозволяє ветеранам зміцнити почуття спільноти, зменшуючи ізоляцію, яку багато з них відчувають після повернення до цивільного життя. У таких групах вони можуть обговорити проблеми, які у них були під час адаптації своїх цінностей, почути інших людей, що пройшли через подібний перехідний період, і навчитися стратегій подолання труднощів, які спрацювали для їхніх колег. Сесії групової терапії також надають ветеранам можливість нормалізувати свій досвід і визнати, що їхні почуття є звичайною реакцією на виклики реінтеграції, сприяючи створенню середовища, яке допомагає в адаптації ціннісних орієнтирів.

В українському контексті практики реінтеграції та соціальної підтримки ветеранів формуються під впливом особливих викликів і потреб осіб, які брали і продовжують брати участь у конфлікті. Український уряд і неурядові організації розробили декілька ініціатив, спрямованих на допомогу ветеранам у їхньому переході до цивільного життя. Часто ці програми наголошують на комплексній підтримці, зокрема консультуванні з питань психічного здоров'я, розвитку кар'єри та залучення до громадської діяльності, що є надзвичайно важливими для адаптації ветеранів до нових цінностей та ефективної реінтеграції. Наприклад, Міністерство у справах ветеранів України співпрацює з соціальними службами, щоб забезпечити ветеранів професійною підготовкою та можливостями працевлаштування, допомагаючи їм використовувати свої навички та цінності в нових цивільних ролях. Консультування з питань кар'єри часто передбачає допомогу ветеранам у розумінні того, як їхні військові навички, такі як лідерство, стратегічне планування і робота в команді, можуть бути застосовані в цивільному житті, що дає їм змогу знайти мету, яка відповідає їхнім цінностям [15 – 16].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Практики соціальної підтримки в Україні включають також громадські ініціативи та програми наставництва «рівний – рівному», де ветерани можуть спілкуватися з іншими людьми, які пережили подібні виклики. Такі мережі підтримки є критично важливими для зміцнення почуття приналежності та надання емоційної підтримки, оскільки легше відкритися колегам, які розуміють вимоги військової служби. Такі ініціативи дозволяють військовим відкрито обговорювати вплив їхньої служби на цінності та отримувати поради щодо орієнтації в цивільному житті від тих, хто вже успішно адаптувався. Культурні та розважальні програми для ветеранів стають все більш поширеним явищем в Україні, створюючи можливості займатися соціальною діяльністю та спілкуватися з іншими людьми поза військовим середовищем. Такі програми допомагають зменшити відчуття соціальної ізоляції й забезпечують їм можливість інтегрувати свою військову й цивільну ідентичності.

Ще одним важливим аспектом підтримки реінтеграції в Україні є зосередження уваги на обізнаності щодо питань психічного здоров'я та боротьби з наслідками травм і дестигматизації. Зважаючи на те, що військові цінності часто наголошують на стійкості та емоційному контролі, деякі ветерани можуть спочатку чинити опір зверненню за психологічною підтримкою. Щоб розв'язати цю проблему, українські ініціативи у сфері психічного здоров'я просувають ідею про те, що звернення за допомогою є ознакою сили, а не слабкості, і нормалізують психологічне консультування як частину процесу реінтеграції. Розглядаючи охорону психічного здоров'я як розширення сили ветеранів, ці програми заохочують їх розв'язувати будь-які проблеми, які можуть виникнути через зміну цінностей або стреси реінтеграції.

Освітні тренінги та семінари теж є цінними інструментами для підтримки адаптації ветеранів до цивільного життя. Вони можуть охоплювати такі теми, як управління стресом, стратегії подолання труднощів і комунікативні навички, допомагаючи ветеранам зрозуміти, як подолати відмінності між військовими й цивільними системами цінностей. Забезпечуючи ветеранів інструментами для адаптації до різних цивільних ролей, ці освітні програми підтримують процес переходу, заохочуючи їх до конструктивного переосмислення своєї ідентичності та цінностей.

Висновки. Таким чином, воєнний досвід змінює особисті пріоритети. Особливі навантаження військової служби, зокрема бойові дії, впливають на цінності, пов'язані з виживанням, лояльністю, суспільством і стійкістю. Адаптація до військових і бойових умов зазвичай сприяє формуванню моральних ідеалів, зосереджених на стійкості, прагматизмі та витривалості, але водночас ставить перед людьми морально-етичні конфлікти, які можуть вплинути на їхні давні переконання й пріоритети. Ці адаптації варіюються залежно від національного та культурного контексту, при цьому ветерани в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Україні та інших країнах мають як спільні, так і відмінні патерни трансформації цінностей.

Загалом зміни в особистих цінностях українських ветеранів є як джерелом стійкості, так і потенційною причиною психологічного стресу. Переорієнтація моральних ідеалів сприяє стійкості, відповідальності та відновленню цілеспрямованості, але водночас посилює почуття втрати, соціальної роз'єднаності та проблеми з психічним здоров'ям. Взаємозв'язок між ціннісними трансформаціями та психологічними розладами вказує на важливість цілеспрямованої підтримки та консультування ветеранів, спрямованих на те, щоб допомогти їм подолати виклики реінтеграції.

Література:

1. Погорільська Н. І., Найдьонова Г. О., Карпюк А. В. Ресурси посттравматичного зростання українців в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2024. № 4. С. 57-62. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/09

2. Кириченко В. В., Кротюк К. А. Динаміка ціннісно-смислової сфери військовослужбовців в умовах бойових дій. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 1. С. 79-84. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.13

3. Олійник В. О. Основні детермінанти постдосвідного зростання військовослужбовців–учасників бойових дій: теоретичний аналіз. *Вісник Національного університету оборони України.* 2023. № 5 (75). С. 102 – 110. DOI: 10.33099/2617-6858–23–75–5–102-110

4. Харитонова Н. Посттравматичне зростання, як основа психологічного супроводу ветеранів російсько-української війни: огляд досліджень. *Psychology Travelogs*. 2023. № 1. С. 167-189. DOI: https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-17

5. Харченко Н., Лукомська С., Довбиш А. Життєві наративи у контексті травм війни. *Психологічний журнал*. 2024. № 12. С. 116-123. DOI: https://doi.org/10.31499/2617-2100.12.2024.306794

6. Гошовська Д., Гошовський Я. Самоспівчуття і посттавматичний стресовий розлад у мілітаритарному досвіді ветеранів. *Психологічні перспективи*. 2024. № 43. С. 64 – 79. DOI: https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-hos

7. Зливков В. Л. Психологічні та соціокультурні аспекти формування мілітарної ідентичності українців. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*.2023. № 5 (2). С. 1-7. DOI: https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5232

8. Дичко О., Гайнутдінов А., Карлов О. Ефективність психологічної підтримки у військових: аналіз на подолання посттравматичного стресового розладу. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 3 (37). С. 812 – 824. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34)

9. Смірнова Т., Осьодло В., Чижевський С. Подолання наслідків бойового стресу у військовослужбовців-учасників бойових дій шляхом психосоціального відновлення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 76 (6). С. 168-177. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-76-6-168-177

10. Романенко О. Організаційно-методичні засади надання психологічної допомоги учасникам бойових дій. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 18-25. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.18

11. Рудницька С. Ю. Життєва компетентність homo zwischens в умовах війни. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені ГС Костюка НАПН України*. 2024. № 4. С. 4 -14.

12. Караджи О. Психологічні чинники соціальної реінтеграції військовослужбовців в залежності віж їх воєнного досвіду. *Наукові перспективи.* 2024. № 5 (47). С. 1486 – 1499. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1486-1499

13. Кердивар В. В., Овсяннікова Я. О., Бакуридзе Н. Г. Психологічна підтримка військових: посттравматичний синдром та методи його подолання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2024. № 35 (74). С. 109-114. DOI: https://doi.org/ 10.32782/2709-3093/2024.2/18

14. Колодяжна А., Власенко Ю., Дичко О. Особливості діагностики та лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у воєнних ветеранів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 3 (37). С. 872-884. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34)

15. Лєбєдєва С. Ю., Овсяннікова Я. О., Похілько Д. С. Психологічна допомога та реабілітація учасників збройних конфліктів та фахівців ризиконебезпечних професій: світовий досвід. *Габітус.* 2023. № 45. С. 139-145. DOI: https://doi.org/ 10.32782/2663-5208.2023.45.23

16. Гасяк М. Я. Про особливості формування інклюзивного освітнього середовища для ветеранів війни у закладі вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6 (204). С. 169–176. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265887

References:

1. Pohorilska, N. I., Naidonova, H. O., & Karpiuk, A. V. (2024). Resursy posttravyamatychnoho zrostannia ukraintsiv v umovakh viiny [Post-traumatic growth resources among Ukrainians in wartime conditions*]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia - Scientific Notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Psychology,* 4, 57-62. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/09 [in Ukrainian].

2. Kyrychenko, V. V., & Krotiuk, K. A. (2023). Dynamika tsinnisno-smyslovoi sfery viiskovosluzhbovtsiv v umovakh boiovykh dii [Dynamics of the value-semantic sphere of servicemen under combat conditions]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava - Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law,* 1, 79-84. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.13 [in Ukrainian].

3. Oliinyk, V. O. (2023). Osnovni determinanty postdosvidnoho zrostannia viiskovosluzhbovtsiv–uchasnykiv boiovykh dii: teoretychnyi analiz [Main determinants of post-experience growth in servicemen participating in hostilities: theoretical analysis]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of the National Defense University of Ukraine,* 5 (75), 102-110. DOI: 10.33099/2617-6858–23–75–5–102-110 [in Ukrainian].

4. Kharitonova, N. (2023). Posttravmatychne zrostannia, yak osnova psykholohichnoho suprovodu veteraniv rosiisko-ukrainskoi viiny: ohliad doslidzhen [Post-traumatic growth as the basis of psychological support for veterans of the Russian-Ukrainian war: a review of research]. *Psychology Travelogs,* 1, 167-189. DOI: https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-17 [in Ukrainian].

5. Kharchenko, N., Lukomska, S., & Dovbysh, A. (2024). Zhytievi naratyvy u konteksti travm viiny [Life narratives in the context of war trauma]. *Psykholohichnyi zhurnal - Psychological Journal,* 12, 116-123. DOI: https://doi.org/10.31499/2617-2100.12.2024.306794 [in Ukrainian].

6. Hoshovska, D., & Hoshovskyi, Ya. (2024). Samospivchuttia i posttravyamatychnyi stresovyi rozlad u militarnomu dosvidi veteraniv [Self-compassion and post-traumatic stress disorder in veterans' military experience]. *Psykholohichni perspektyvy - Psychological Perspectives,* 43, 64-79. DOI: https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-hos [in Ukrainian].

7. Zlyvkov, V. L. (2023). Psykholohichni ta sotsiokulturni aspekty formuvannia militarnoyi identychnosti ukraintsiv [Psychological and socio-cultural aspects of military identity formation among Ukrainians]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,* 5 (2), 1-7. DOI: https://doi.org/10.37472/ v.naes.2023.5232 [in Ukrainian].

8. Dyshko, O., Hainutdinov, A., & Karlov, O. (2024). Efektyvnist psykholohichnoi pidtrymky u viiskovykh: analiz na podolannia posttravyamatychnoho stresovoho rozladu [Effectiveness of psychological support in the military: analysis for overcoming post-traumatic stress disorder]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky - Prospects and Innovations of Science,* 3 (37), 812-824. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34) [in Ukrainian].

9. Smirnova, T., Osiodlo, V., & Chyzhevskyi, S. (2023). Podolannia naslidkiv boiovoho stresu u viiskovosluzhbovtsiv-uchasnykiv boiovykh dii shliakhom psykhosotsialnoho vidnovlennia [Overcoming the consequences of combat stress in servicemen through psychosocial recovery]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 76 (6), 168-177. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-76-6-168-177 [in Ukrainian].

10. Romanenko, O. (2024). Orhanizatsiino-metodychni zasady nadannia psykholohichnoi dopomohy uchasnykam boiovykh dii [Organizational and methodological foundations of providing psychological assistance to combatants]. *Yurydychna psykholohiia - Legal Psychology*, 1 (34), 18-25. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.18 [in Ukrainian].

11. Rudnytska, S. Yu. (2024). Zhytieva kompetentnist homo zwischens v umovakh viiny [Life competence of homo zwischens in wartime conditions]. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni HS Kostiuka NAPN Ukrainy - Current Issues of Psychology. Collection of Scientific Works of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology*, 4, 4-14 [in Ukrainian].

12. Karadzhi, O. (2024). Psykholohichni chynnyky sotsialnoi reintehratsii viiskovosluzhbovtsiv v zalezhnosti vvid ikh voiennoho dosvidu [Psychological factors of servicemen's social reintegration depending on their military experience]. *Naukovyi perspektyvy - Scientific Perspectives*, 5 (47), 1486-1499. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1486-1499 [in Ukrainian].

13. Kerdyvar, V. V., Ovsiannikova, Ya. O., & Bakurideze, N. H. (2024). Psykholohichna pidtrymka viiskovykh: posttravyamatychnyi syndrom ta metody yoho podolannia [Psychological support for military personnel: post-traumatic syndrome and methods of overcoming it]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia - Scientific Notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Psychology*, 35 (74), 109-114. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.2/18 [in Ukrainian].

14. Kolodiazhna, A., Vlasenko, Yu., & Dyshko, O. (2024). Osoblyvosti diahnostyky ta likuvannia posttravyamatychnoho stresovoho rozladu (PTSR) u voiennykh veteraniv [Peculiarities of PTSD diagnosis and treatment in war veterans]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky - Prospects and Innovations of Science*, 3 (37), 872-884. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34) [in Ukrainian].

15. Lebedeva, S. Yu., Ovsiannikova, Ya. O., & Pokhilko, D. S. (2023). Psykholohichna dopomoha ta reabilitatsiia uchasnykiv zbroinykh konfliktiv ta fakhivtsiv ryzykonebezpechnykh profesii: svitovyi dosvid [Psychological support and rehabilitation of participants in armed conflicts and specialists in high-risk professions: global experience]. *Habitus*, 45, 139-145. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.23 [in Ukrainian].

16. Hasiak, M. Ya. (2022). Pro osoblyvosti formuvannia inkluzyvnoho osvitnoho seredovyshcha dlia veteraniv viiny u zakladi vyshchoi osvity [On the peculiarities of creating an inclusive educational environment for war veterans in higher education institutions]. *Molod i rynok - Youth and the Market*, 6 (204), 169-176. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265887 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159. 923.2.

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1255-1268

Гудінова Ірина Леонідівна науковий співробітник, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, тел.: (097) 561-31-63 https://orcid.org/0000-0001-5297-8340

ЕТАПИ, ПЕРІОДИ, РЕЗУЛЬТАТИ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВОЛОНТЕРА.

Анотація. Волонтер\ство в Україні це добровільні дії, що спрямовані на якомога швидку перемогу. Джерелом таких дій є бажання допомагати людям бути в безпеці і щасливими. Дії волонтера викликані культурологічними життєвими сенсами, точками зору, фактами і точками зору на ці факти.

В статті звертається увага на етапи та періоди розвитку життєвої компетентності волонтера, мотивацію та світоглядні структури свідомості волонтера. Коротко схарактеризовані етапи розвитку життєвої компетентності волонтера, а саме: мотиваційний етап, етап адаптації, етап набуття безпосередньої компетентності, етап самореалізації та професійного розвитку, етап зрілості та підтримки балансу. Також в статті розкрито психологічні механізми розвитку життєвої компетентності волонтера які включають в себе: соціальне навчання, саморефлексія та саморегуляція, розвиток емоційного інтелекту, розвиток стресостійкості. Важливо, щоб упродовж проходження всіх етапів волонтер отримував підтримку від організації\наставників\ поплічників.

Розвиток життєвої компетентності волонтера - це процес, що охоплює декілька періодів, кожен з яких має свої особливості й завдання. Волонтерська діяльність ставить високу планку щодо особистісних ресурсів, емоційної стійкості й соціальних навичок, що формується поступово проходячи через низку періодів.

Також в статті описано основні періоди розвитку життєвої компетентності волонтера, якими можна вважати: підготовчий період (мотиваційно-пізнавальний), адаптаційний період на цьому етапі відбувається пристосування до нових умов і ролей, період становлення компетентності (операційний) це період, коли волонтер опановує основні навички та компетенції, необхідні для ефективної роботи, період самореалізації та професійного зростання, період зрілості та підтримання життєвого балансу це завершальний етап, коли волонтер досягає рівня особистісної зрілості, що дозволяє зберігати баланс між волонтерською діяльністю та особистим життям.

Також в статті коротко описано ключові фактори, що впливають на розвиток життєвої компетентності волонтера на кожному з його періодів, а

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

саме: підтримка колективу та наставників, можливості для рефлексії та самопізнання, навички стресостійкості та саморегуляції.

Розвиток життєвої компетентності волонтера - це постійний процес вдосконалення та самореалізації, що допомагає досягати психологічного благополуччя і професійного задоволення.

Дослідження проблеми розвитку життєвої компетентності волонтерів є необхідним для забезпечення їхньої ефективної роботи як під час воєнних дій, так і в період післявоєнного відновлення.

Ключові слова: волонтер, життєва компетентність, протонаратив.

Gudinova Iryna Leonidivna (psychologist-creator)The Institute of Psychology named by G.S.Kostuk of Ukraine NAPS, Kyiv, tel.: (097) 561-31-63, https://orcid.org/0000-0001-5297-8340

STAGES, PERIODS, RESULTS OF THE FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE VOLUNTEER'S LIFE COMPETENCES.

Abstract. Volunteering in Ukraine is voluntary action aimed at the fastest possible victory. The source of such actions is the desire to help people be safe and happy. The volunteer's actions are caused by cultural life meanings, points of view, facts and points of view on these facts.

The article draws attention to the stages and periods of development of the volunteer's life competence, motivation and worldview structures of the volunteer's consciousness. The stages of development of life competence of a volunteer are briefly characterized. Also, the article reveals the psychological mechanisms of development of life competence of a volunteer, which include: social learning, self-reflection and self-regulation, development of emotional intelligence, development of stress resistance. It is important that during all stages the volunteer receives support from the organization\mentors\helpers.

The development of a volunteer's life competence is a process that covers several periods, each of which has its own characteristics and tasks. Volunteering sets a high bar in terms of personal resources, emotional stability and social skills, which are formed gradually through a series of periods.

The article also describes the main periods of development of the life competence of a volunteer, which can be considered: the preparatory period (motivational and cognitive), the adaptation period at this stage adaptation to new conditions and roles takes place, the period of competence formation (operational) is the period when the volunteer masters basic skills and competencies necessary for effective work, the period of self-realization and professional growth, the period of maturity and maintenance of life balance is the final stage when the volunteer reaches the level of personal maturity, which allows maintaining a balance between volunteering and personal life.

The article also briefly describes the key factors affecting the development of a volunteer's life competence in each of its periods, namely: support from the team and mentors, opportunities for reflection and self-discovery, stress resistance and self-regulation skills.

The development of a volunteer's life competence is a constant process of improvement and self-realization, which helps to achieve psychological well-being and professional satisfaction.

The study of the problem of the development of life competence of volunteers is necessary to ensure their effective work both during military operations and in the period of post-war recovery.

Keywords: volunteer, life competence, protonarrative.

Постановка проблеми. Ціллю даного дослідження було прослідкувати динаміку сенсожиттєвих орієнтацій волонтера, базальних його соціокультурних переконань. В статті звертається увага на етапи, періоди розвитку життєвої компетентності волонтера, мотивацію та світоглядні структури свідомості волонтера. Волонтер\ство під час війни в своїй же державі для українців є небуденним випробуванням.

Волонтерство завжди відігравало стимулюючу\гуртуючу функцію, якщо не сказати мобілізуючу, яка полягає\сприяє\проявляється в підтримці в суспільстві певного рівня активності в різних сферах людського життя: буденно\небуденного, політичного, економічного, соціокультурного. Так волонте\рство в Україні на початку війни взяло на себе рятівну буферну функцію:

1. Пропаганду і піднесення особистісних людських якостей\цінностей що ставить людину на щабель «зразок для наслідування», «чуже, як призабуте своє», «банк послуг», «енергообмін», «обмін слушними креативними ідеями».

2. Пропагування історичних цінностей України.

3. Волонтер\ство використовується, як певний інструмент. Активна фаза волонтер\ства в Україні розпочата в стресовій ситуації потребувала швидкої мобілізації вмінь і навичок, тому на даний момент в Україні сформована потужна мережа волонтерського руху, яка успішно розвивається: індивідуальне волонтерство; волонтерство у складі спільнот самодопомоги; волонтерство у складі інших організацій, ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен волонтер\ства досліджується в багатьох галузях знання, а саме в соціології, психології, соціальній роботі, маркетингу, адмініструванні, економіці, медицині тощо.

Досліджували волонтер\ство, як соціальний феномен сучасного *суспільства:* Дж. Вілсон, Р. Дженніфер, Ф. Ламмертін, Р. Лінч, Н. Макдафф, С. Маккарлі, М. Мусік, К. Наваратнам, М. Ніланд, С. О'Донохо, Д. Сміт, Р. Стеббінс, Су Інь Яп, М. Хілдінг, М. Хо, М. Шерр, П. Сорокін, Р. Мертон, П. Штомпка та ін. Питання мотивації волонтерів висвітлювали Х. Анхайер,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

А. Омото, Л. Саламон, М. Снайдер та ін. Історію волонтерського руху вивчали дослідники М. Хохбаум, С. Еліс, К. Кемпбел. В Україні дослідженням волонтерства займались такі дослідники, як Л. Бевзенко, І. Білич, Р. Вайнола, С. Горбунова-Рубан, І. Звєрєва, О. Іщенко, О. Касперович, Г. Крапівіна, Е. Логачева, Т. Лях, О. Панькова, В. Погрібна, О. Стрєльнікова, С. Харченко, О. Хижняк, Н. Черниш, М. Чухрай, І. Юрченко, Л. Малес, О. Ровенчак, Л. Сокурянська, Ю. Сорока, Н. Черниш. Дослідженням психологічних особливостей життєвої компетентності взагалі займаються такі науковці як, Чепелєва Н.В., Смульсон М.Л., Рудницька С.Ю., Зазимко О.В., Шиловська О.М., Зарецька О.О., Гуцол К. і зокрема психологічними особливостями життєвої компетентністі волонтера Гудінова І.Л. [2].

Формування соціальної суб'єктності завдяки участі у волонтерських рухах зумовлює дослідження суб'єктного дискурсу в психології. Значний внесок у соціологічний дискурс соціальної суб'єктності зробили такі дослідники, як Р. Барт, У. Бек, Е. Ґіденс, Е. Дюркгейм, М. Фуко, П. Штомпка та ін. Особлива увага до проблем суб'єкта та суб'єктності приділяється в пострадянському соціологічному дискурсі (роботи Т. Заславської, О. Злобіної, Р. Ривкіної, Л. Сокурянської, В. Ядова та ін.).

На ряду з волонтерами які залишились в державі, долучаються ті, хто виїхали за кордон чи внутрішньо перемістились ВПО. Оговтавшись вони долучились до волонтер\ства в Україні, спрямовують свою діяльність на перемогу держави в якій проживають. Це інший рівень волонтер\ства – так зване безпечне для життя волонтер\ство. Ті хто виїхав за кордон, в приорітеті власне життя будь за що, але знаходять ресурс надавати допомогу землякам.

Активне долучення до захисту цивільних прав українців; долучення до допомоги військовим що здійснюють діяльність від збору речей-коштів до контролю за доставкою до пункту призначення, здійснюють соціальне обслуговування мирного населення і ВПО; займаються громадською діяльністю; займаються керівництвом; фандрайзери, які беруть участь у різноманітних програмах зі збору благодійних пожертвувань; та ін.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження психологічних особливостей життєвої компетентності волонтера в Україні, його етапи, періоди.

Виклад основного матеріалу. Розвиток життєвої компетентності волонтера - складний процес, що включає різні етапи особистісного і професійного становлення. Компетентний волонтер має володіти певними знаннями, навичками та особистісними якостями, які допомагають йому ефективно справлятися з завданнями волонтерської діяльності та забезпечувати емоційну стійкість у складних умовах.

Етапи розвитку життєвої компетентності волонтера можна визначити таким чином:

Мотиваційний етап: Це початкова стадія, на якій формується мотивація до самої безпосередньо волонтерської діяльності. На цьому етапі особистість

усвідомлює необхідність і значення своєї допомоги іншим. Можна визначити різні типи мотивації - альтруїстична, професійна, особистісна. Вони можуть спонукати людину до волонтерства як «найактивнішого\найкращого та ін в цьому напрямку». На цьому етапі важливо, щоб волонтер зрозумів особисту значущість своєї діяльності.

Етап адаптації: Тут волонтер починає активно залучатися до діяльності та пристосовуватися до нових умов і ролей. Адаптація супроводжується формуванням базових умінь і навичок, зокрема комунікаційних, емпатії, здатності до співчуття та підтримки. На цьому етапі можливе виникнення певних труднощів, пов'язаних зі стресом та емоційними навантаженнями.

Етап набуття безпосередньої компетентності: Волонтер набуває необхідних компетенцій, що дозволяють йому ефективно виконувати свої функції. Сюди належать навички планування, саморегуляції, вирішення конфліктів, міжособистісна чутливість і розвиток емоційного інтелекту. На цьому етапі формується здатність до саморефлексії та критичного аналізу власної діяльності.

Етап самореалізації та професійного розвитку: Волонтер досягає рівня, на якому здатен виконувати завдання автономно, проявляючи ініціативу та творчість. На цьому етапі формується прагнення до професійного розвитку, вдосконалення знань і навичок, розширення сфери діяльності. Волонтери часто відчувають емоційне задоволення та гордість від результатів своєї роботи.

Етап зрілості та підтримки балансу: Це кінцевий етап, на якому волонтер досягає високого рівня емоційної стійкості і здатності підтримувати баланс між особистим життям та волонтерською діяльністю. Він усвідомлює важливість турботи про власний психологічний стан і попередження емоційного вигорання. Волонтери на цьому етапі часто стають наставниками для новобранців, передаючи свій досвід і знання.

Розглянувши *етапи* розвитку життєвої компетентності волонтера, слід перейти до *психологічних механізмів* розвитку життєвої компетентності волонтера які включають в себе:

Соціальне навчання: засвоєння моделей поведінки, прийняття соціальних норм та правил, а також розвиток навичок міжособистісного спілкування.

Саморефлексія та саморегуляція: розвиток умінь аналізувати власні емоції, потреби та поведінку, що допомагає волонтеру ефективно керувати своїм емоційним станом.

Розвиток емоційного інтелекту: формування емпатії, здатності до розуміння емоцій інших людей, що є важливим елементом у роботі волонтера.

Розвиток стресостійкості: формування механізмів захисту від емоційного вигорання, збереження психологічної стійкості в складних і стресових ситуаціях.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Взагалі розвиток життєвої компетентності волонтера - це процес, який вимагає часу, підтримки та умов для самореалізації. Важливо, щоб упродовж усіх етапів волонтер отримував підтримку від організації або наставників, які сприяють його професійному й особистісному зростанню.

Розвиток життєвої компетентності волонтера - це процес, що охоплює декілька періодів, кожен з яких має свої особливості й завдання. Волонтерська діяльність ставить високу планку щодо особистісних ресурсів, емоційної стійкості й соціальних навичок, що формується поступово через низку періодів.

І так, основними періодами розвитку життєвої компетентності волонтера можна вважати:

Підготовчий період (мотиваційно-пізнавальний): це початковий етап, на якому формується мотивація до волонтерської діяльності та базові знання про її особливості. Тут волонтер усвідомлює особисту значущість участі, розвиває позитивне ставлення до допомоги іншим, а також аналізує власні мотиви та очікування. Підготовчий період часто включає ознайомчі тренінги, вступні семінари та спілкування з досвідченими волонтерами, що дозволяє зрозуміти очікувані виклики й підготовитися до них. Частіше всього це швидкий «вкид» в обставини «волонтер-фронт», «волонтер – порятунок чийогось життя», «волонтер-швидка реакція».

Адаптаційний період: на цьому етапі відбувається пристосування до нових умов і ролей. Волонтер починає брати участь у практичних завданнях і взаємодіяти з іншими учасниками команди. Це етап активного формування базових комунікативних і організаційних навичок. Важливими стають навички адаптації до робочих умов, здатність до емоційної саморегуляції, розвиток емпатії. Водночас можуть виникати стресові ситуації, які перевіряють емоційну стійкість волонтера.

Період становлення компетентності (операційний): це період, коли волонтер опановує основні навички та компетенції, необхідні для ефективної роботи. Він отримує досвід вирішення конкретних завдань, взаємодії з різними групами людей, освоює навички міжособистісної комунікації, конфлікт-менеджменту, стресостійкості. Розвивається здатність до саморефлексії, що допомагає аналізувати власні дії та ставлення до роботи. На цьому етапі волонтер уже може працювати відносно самостійно, здобуваючи досвід і професійний розвиток.

Період самореалізації та професійного зростання: волонтер досягає високого рівня майстерності та починає активно реалізувати себе у вибраній сфері волонтерської діяльності. На цьому етапі формується професійна ідентичність волонтера, усвідомлюється важливість подальшого розвитку знань і навичок, що веде до професійного зростання. Він здатен брати на себе відповідальність за складні завдання, проявляти ініціативу, виявляти лідерські якості та активно залучатися до координації групи чи проектів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

*Період зрілості та підтримання життєвого балансу: з*авершальний етап, коли волонтер досягає рівня особистісної зрілості, що дозволяє зберігати баланс між волонтерською діяльністю та особистим життям. Він усвідомлює важливість попередження емоційного вигорання та активно використовує методи самопідтримки. На цьому етапі волонтер може бути наставником для нових учасників, передаючи власний досвід і знання. Стає здатним гнучко реагувати на стресові ситуації та зберігати позитивне ставлення до роботи.

Ключові фактори, що впливають на розвиток життєвої компетентності волонтера на кожному з періодів, включають: підтримка колективу та наставників: Соціальна підтримка є важливою для кожного періоду, особливо на ранніх етапах адаптації та професійного зростання.

Можливості для рефлексії та самопізнання: Регулярне самоспостереження та аналіз своєї діяльності сприяють розвитку життєвої компетентності та здатності до саморегуляції.

Навички стресостійкості та саморегуляції: Волонтеру необхідно вміти керувати своїм емоційним станом та підтримувати високу мотивацію.

Розвиток життєвої компетентності волонтера - це постійний процес вдосконалення та самореалізації, що допомагає досягати психологічного благополуччя і професійного задоволення.

Розглянувши етапи, періоди, психологічні механізми розвитку життєвої компетентності волонтера які волонтер долає під час своєї діяльності ми також у своєму дослідженні використовували нижчевикладений перелік методик і оприлюднюємо в цій статті попередні отримані результати.

Дослідження мотивації волонтера може ефективно базуватися на методиці В. Е. Мільмана «Діагностика мотиваційної структури особистості» (1990), що дозволяє вивчити ключові мотиви, які спонукають особистість до волонтерської діяльності. Мільман визначив мотиваційну структуру, як сукупність внутрішніх стимулів, які зумовлюють поведінку людини, її цілі й цінності. Ця структура включає різні види мотивів, кожен з яких впливає на вибір діяльності, ступінь її залученості та емоційне ставлення до виконуваних обов'язків. І так основні мотиваційні фактори волонтера за Мільманом. Методика Мільмана дозволяє виявити, які саме мотиви домінують у особистості волонтера, і згрупувати їх за основними категоріями:

Альтруїстичний мотив – прагнення допомагати іншим заради їхнього блага. У волонтерів з домінуванням альтруїстичного мотиву основною ціллю є турбота про добробут людей, підтримка тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах.

Соціальний мотив – бажання бути частиною соціально значущої діяльності. Волонтери, у яких виражений соціальний мотив, прагнуть до залученості в колективну роботу, відчуття приналежності до групи, яка робить вагомий внесок у суспільство.

Потреба в самореалізації – мотив, пов'язаний із прагненням до розвитку, набуття нових навичок і знань, досягнення особистісного зростання. Волон-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

тери з такою потребою розглядають волонтерську діяльність як спосіб розкрити свій потенціал і реалізувати власні таланти в нових умовах.

Прагнення до визнання – бажання отримати повагу і схвалення з боку інших. Для волонтерів, у яких виражений цей мотив, важливою є позитивна оцінка їхньої діяльності, що посилює їхню самооцінку та підвищує впевненість у собі.

Особистісний розвиток – орієнтація на самовдосконалення, навчання і розвиток стресостійкості. Волонтери з домінуванням цього мотиву розглядають волонтерську діяльність як можливість розвивати гнучкість, комунікабельність, навички вирішення конфліктів.

Гуманітарні та етичні мотиви – бажання жити у відповідності зі своїми етичними переконаннями, прагнення діяти згідно з ідеями гуманізму та соціальної справедливості. Волонтери з вираженим етичним мотивом сприймають свою діяльність як обов'язок перед суспільством.

Застосування методики для діагностики мотивації волонтерів. Методика «Діагностика мотиваційної структури особистості» за Мільманом дозволяє не лише виявити основні мотиви, але й оцінити, наскільки збалансованими є ці мотиви в особистості волонтера. Завдяки діагностиці можна встановити, які саме мотиви варто посилювати для запобігання емоційному вигоранню, особливо в умовах високого стресу та фізичного навантаження, що супроводжують волонтерську діяльність.

Результати дослідження мотиваційної структури волонтера можуть бути корисними для: розробки програм підготовки та психологічної підтримки волонтерів; оптимізації умов роботи, що відповідають домінуючим мотивам; підбору відповідних видів діяльності, що збільшують рівень задоволення від волонтерської діяльності та ефективність у довгостроковій перспективі.

Таким чином, діагностика мотиваційної структури за Мільманом є корисним інструментом для глибшого розуміння мотивації волонтерів, що сприяє підвищенню якості їхньої роботи та покращенню емоційного клімату в колективах.

Далі, методика «Дослідження психологічного капіталу» Фреда Лутенса, адаптована для україномовної аудиторії А.Ю. Трофімовим та Ю.І. Бондарем, є інструментом для оцінки психологічного капіталу особистості, що відіграє важливу роль у волонтерській діяльності. Психологічний капітал, як визначено Лутенсом, включає чотири основні компоненти: надію, оптимізм, витривалість (резильєнтність) та впевненість (самоефективність). Ці компоненти не лише сприяють підвищенню особистої ефективності волонтера, але й допомагають зберігати високу стійкість до стресу та знижують ризик емоційного вигорання.

Компонентамии психологічного капіталу волонтера є: надія, яка характеризує здатність волонтера ставити цілі та знаходити способи їх досягнення навіть у складних обставинах. Надія підтримує волонтерів у

моменти невизначеності та складних ситуацій, дозволяючи зберігати впевненість у досягненні позитивних результатів. Волонтери з високим рівнем надії більш успішні в плануванні та виконанні завдань, вони демонструють стійкість до перешкод та зберігають мотивацію до активних дій навіть у кризових умовах.

Оптимізм - позитивне ставлення до майбутніх подій та віра в успіх власних дій. Волонтери з високим рівнем оптимізму частіше сприймають виклики як можливості, а не як загрози, що сприяє продуктивному підходу до волонтерської діяльності. Оптимізм дозволяє бачити позитивні аспекти навіть у складних умовах, підтримує позитивну атмосферу в колективі та сприяє створенню сприятливого соціального середовища.

Витривалість (резильєнтність) - здатність швидко адаптуватися та відновлюватися після стресових ситуацій або невдач. В умовах волонтер\ства, де можливі фізичні й емоційні навантаження, витривалість є важливим фактором, що допомагає долати стресові події та уникати емоційного вигорання. Волонтери з високою резильєнтністю краще адаптуються до нових умов, швидше відновлюються після важких змін та демонструють стійкість у довгостроковій перспективі.

Впевненість (самоефективність) — віра у власні можливості та здатність виконувати поставлені завдання на високому рівні. Самоефективність є визначальним чинником, що мотивує волонтерів братися за складні завдання і відповідально виконувати їх. Впевненість у собі сприяє підвищенню рівня продуктивності, ініціативності та самостійності волонтера, а також зміцнює його лідерські якості.

Методика діагностики психологічного капіталу в дослідженні волонтерів. Адаптована методика «Дослідження психологічного капіталу» дозволяє оцінити кожен з компонентів окремо і визначити загальний рівень психологічного капіталу волонтера. Психологічний капітал, на відміну від інших характеристик особистості, має властивість зростати і змінюватися в процесі соціальних та професійних впливів, що робить його гнучким ресурсом у волонтерській діяльності. Оцінка психологічного капіталу волонтера допомагає визначити, які саме аспекти потребують розвитку для підтримки високої мотивації та ефективності.

Значення психологічного капіталу для волонтерської діяльності. Наукові дослідження підтверджують, що волонтери з високим рівнем психологічного капіталу демонструють кращу адаптацію до стресових умов, легше долають труднощі, пов'язані з ризиками, емоційним та фізичним навантаженням. Психологічний капітал дозволяє не лише підтримувати високий рівень мотивації, але й сприяє профілактиці емоційного вигорання, що є актуальною проблемою у волонтерському середовищі. Застосування методики діагностики психологічного капіталу для волонтерів дозволяє створити програми підтримки, які підвищують стійкість до стресу та сприяють особистісному зростанню.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таким чином, психологічний капітал є важливим ресурсом для волонтера, оскільки сприяє емоційній стійкості, ефективній комунікації та продуктивності в умовах соціального тиску й фізичних навантажень. Використання методики Лутенса в адаптації Трофімова та Бондар дозволяє точно оцінити рівень психологічного капіталу волонтера та визначити напрями його розвитку для забезпечення високої якості волонтерської діяльності.

Оцінка психологічного капіталу волонтера допомагає визначити, які саме аспекти потребують розвитку для підтримки високої мотивації та ефективності.

Дослідження підтверджують, що волонтери з високим рівнем психологічного капіталу демонструють кращу адаптацію до стресових умов, легше долають труднощі, пов'язані з ризиками, емоційним та фізичним навантаженням.

Шкала стресостійкості Коннора – Девідсона CD-RISC-10 (адаптована Н.В. Школіною, І.І. Шаповалом, І.В. Орловою та ін.). Стресостійкість, визначена Коннором і Девідсоном, є важливою психологічною характеристикою, особливо для волонтерів, які часто перебувають у стресових і кризових умовах під час своєї діяльності.

Адаптивність - волонтери, які демонструють високу адаптивність, легше переживають кризові ситуації та швидше пристосовуються до нових умов роботи.

Контроль над емоціями - для волонтерів, які часто стикаються з невизначеністю та емоційно насиченими подіями, контроль над емоціями є важливою характеристикою, що допомагає їм ефективно виконувати свої обов’язки.

Позитивне ставлення до викликів волонтери, які сприймають виклики як можливості, швидше відновлюються після стресу, і ця характеристика допомагає їм зберігати стійкість навіть у складних обставинах.

Цілеспрямованість – у волонтерській діяльності, де часто необхідно подолати численні труднощі, цілеспрямованість сприяє завершенню завдань та підтримці високої мотивації.

Опора на власні сили –ця риса є важливою для волонтерів, які діють у віддалених чи екстремальних умовах, де доступ до ресурсів може бути обмеженим.

Високий рівень стресостійкості є необхідним для волонтерів, оскільки їхня діяльність часто пов'язана з екстремальними умовами, гуманітарними кризами, фізичними й емоційними навантаженнями. Стресостійкі волонтери можуть ефективніше виконувати завдання, швидше відновлюються після важких подій і мають меншу схильність до емоційного вигорання. Результати дослідження показують, що волонтери з високим рівнем стресостійкості демонструють вищий рівень мотивації та кращу взаємодію з колегами і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

підопічними, що сприяє покращенню загальної якості волонтерської діяльності.

Шкала інтолерантності до невизначеності (Intolerance of Uncertainty Scale, IUS), розроблена Н. Карлтоном та адаптована Г.М. Громовою Цей інструмент має особливе значення для дослідження серед волонтерів, оскільки їх діяльність часто пов'язана з ризиками, непередбачуваними подіями та високим рівнем невизначеності, що може істотно впливати на психологічний стан та ефективність їхньої роботи. Високий рівень ІН стає значною перешкодою для волонтерів, оскільки їх діяльність часто вимагає рішучості в умовах непередбачуваності, швидкої адаптації до змін і готовності працювати в обмежених ресурсах.

Шкала Карлетона, адаптована Громовою, включає два основні компоненти, що характеризують ІН:

Волонтери з високою інтолерантністю в цьому компоненті схильні до емоційного вигорання та високого рівня стресу, що може знизити їхню мотивацію до діяльності.

Уникнення невизначеності - волонтери з високим рівнем цього показника менш готові до ризикованих і складних ситуацій, що ускладнює їхню роботу в кризових умовах.

Дослідження на вибірці волонтерів дозволило виявити рівень їхньої стресостійкості, схильність до уникнення непередбачуваних завдань, а також вплив ІН на загальну ефективність діяльності. Висока ІН сигналізувала про необхідність додаткової психологічної підтримки для волонтерів, щоб вони могли зберігати продуктивність навіть у складних обставинах.

Результати досліджень показали, що волонтери з високим рівнем ІН частіше відчувають емоційне виснаження та тривогу, що може обмежувати їх здатність адаптуватися до змін і ефективно працювати в стресових ситуаціях. Водночас волонтери з низьким рівнем ІН виявляють вищу гнучкість, швидше приймають рішення та демонструють більшу стійкість у відповідь на виклики.

Дослідження інтолерантності до невизначеності серед волонтерів дозволило визначити, які аспекти особистості потребують корекції або розвитку для успішної адаптації до волонтерської діяльності. На основі результатів шкали ІН можна розробити програми підтримки для волонтерів, що допомагають знизити їхній рівень тривожності, підвищити адаптивність і стресостійкість. Зниження інтолерантності до невизначеності сприяє підвищенню психологічного благополуччя волонтерів та підтримці їхньої мотивації до тривалої та якісної роботи.

З'ясовано, що система життєвих цінностей волонтера є складною і багатогранною, вона включає як особистісні, так і соціальні аспекти, які впливають на його поведінку та професійну стійкість. Очевидно, що сформовані цінності стають основою для розвитку таких компетенцій, як емпатія, соціальна чутливість, а також здатність долати емоційні та фізичні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

навантаження. Розуміння цих цінностей дозволяє підвищити якість та ефективність волонтерської діяльності, сприяючи соціальній згуртованості та розвитку гуманітарних ініціатив.

Також, з'ясовано, що протонаративи, меми, гасла, лейтмотиви (це міні структури що містить в собі ключовий сенс, який можна за допомогою інтерпретацій розгортати в повноформатні наративи) волонтерського руху - це важливі інструменти для натхнення, об'єднання людей і привернення уваги до важливих соціальних питань. Кілька прикладів мемів - гасел, які можуть стати джерелом мотивації та підвищити впізнаваність волонтерських ініціатив:

1. Надихаючі гасла «Разом ми сильніші!», «Твоя допомога - чиясь надія», «Дій зараз, зміни завтра!», «Від серця до серця», «Маленькі дії - великі зміни».
2. Гасла для об'єднання людей «Робимо добро разом!», «Єдність у дії», «Один за всіх і всі за одного», «Рука допомоги - найкращий подарунок», «Спільні зусилля - спільний успіх».
3. Гасла для підтримки у складні часи «Ми поряд, ми допоможемо», «Допомагаючи іншим, ти допомагаєш собі», «Надія є, коли є підтримка», «В єдності - сила, у допомозі - людяність», «Важкі часи потребують великих сердець».
4. Гасла, що мотивують до дії «Не чекай на зміни, створи їх сам», «Кожен з нас може допомогти», «Зроби крок до добра», «Діяти важливіше, ніж говорити», «Добро починається з тебе».
5. Гасла, що підкреслюють важливість волонтерства «Волонтери змінюють світ!», «Бути волонтером - бути героєм кожного дня», «Ми тут, щоб допомагати», «Стань частиною змін», «Волонтерство - це серце суспільства».

Гасла- меми, вони ж протонаративи волонтерського руху мають бути простими, зрозумілими та натхненними, щоб вони могли мотивувати людей доєднатися до спільної справи. Вони повинні відображати основні цінності волонтер\ства: взаємодопомогу, солідарність, співчуття та віру в те, що разом можна досягти великих.

Сенс, який виник в діяльності, стає головним регулятором всієї людської життєдіяльності і слугує провідним у соціальній орієнтації людини.

Особливе місце серед смислових утворень займає сенс життя – певною мірою усвідомлені переживання, які мають вектори на певні спрямованості і результати власного життя, виступають критеріями суб'єктивного оцінювання і джерелом задоволеності або незадоволеності ним.

Життєвий як і професійний\аматорський шлях волонтера передбачає безперервне подолання не тільки зовнішніх перешкод, але і застарілих форм своєї власної свідомості. Це шлях волонтера до зрілості.

Поштовх до волонтерства починається від будь якої життєвої ситуації в основі якої лежать смисли: вільна Україна, незалежні українці, процвітаюче

майбутнє країни, особистісна ідентичність українців, гордість за націю в контексті світової співдружності. Волонтер в основі своїх дій має споріднені життєвої соціокультурні смисли, програмує себе як особистість на смислопороджуючі можливості, має креативний ресурс трансформуватись у всіх сферах життя. Має стійке життєве уявлення про себе і про інших в соціокультурних відносинах (культурологія смислу). Здатен створювати спільноту\спільності для однодумців з життєвими смислами орієнтирами, баченням себе в часопросторі і відчувати життєвий шлях (патріота, небайдужої людини). Має чітке смислове розуміння і розмежування смислу небуття і смислу буття себе в історії країни, що спонукає до самоактуалізації і самореалізації. Здатен до миттєвого прийняття життєвих рішень, життєвого самовизначення.

Основує на смислових цінностях - як «великий життєвий задум».

Активно і свідомо відображає норми і цінності, які ведуть до значимих життєвих результатів. Розуміє, що життєстверджуючою ситуацією є проект цілісної ситуації перемоги країни.

Висновки.

1. Дослідження проблеми розвитку життєвої компетентності волонтерів є необхідним для забезпечення їхньої ефективної роботи як під час воєнних дій, так і в період післявоєнного відновлення. Успішне подолання викликів, з якими стикаються волонтери, можливе за умови інтегрованого підходу, який включає як індивідуальний розвиток компетентностей, так і створення підтримуючого середовища на рівні організацій і держави.

2. Мотивація волонтерської діяльності є складним і багатогранним процесом, що залежить від поєднання альтруїстичних, соціальних, особистісних і матеріальних чинників. Розуміння цих мотивів дозволяє розробляти ефективні стратегії залучення волонтерів та підтримки їх активності. Заохочення емпатії, соціальної відповідальності та розвитку позитивного соціального середовища може суттєво підвищити рівень залученості у волонтерські програми, що, в свою чергу, сприятиме зміцненню суспільства в цілому.

4. Досвід волонтера, здобутий на війні, є безцінним і глибоким, він охоплює розвиток навичок швидкого прийняття рішень, кризового менеджменту, міжособистісної комунікації та організаційних здібностей. Такий досвід також формує стійкість до стресу, витривалість та нове розуміння цінності людських зв'язків. Попри виклики, він може стати джерелом внутрішньої сили, яка допомагає не лише іншим, але й самому волонтеру пройти через складні життєві ситуації, вчитися і рости.

Література:

1. Вайнілович Н.А Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності. [Електронний ресурс] /Н. А. Вайнілович // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. - 2012. - № 2. - С. 53-59. - Режим доступу: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4fd47f3e-46c6-44bb-af1f-ce2508762b50/content

2. Дискурсивне конструювання досвіду у контексті розвитку особистості: монографія / Н. В. Чепелєва, М. Л. Смульсон, С. Ю. Рудницька, О. В. Зазимко, та ін. за ред. Н. В. Чепелєвої. - Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 194 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/731506/

3. Ковпак В.А., Баранецька А.Д Протонаратив: соціокомунікаційний підхід. / В.А. Ковпак, А.Д. Баранецька // Тези доповідей ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі» 9-10 квітня 2020 \ Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (9-10 квітня 2020року). – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020 С. 267-271. Режим доступу: file:///C:/Users/ClickOn/Downloads/Telegram%20Desktop/Zbirka.pdf

4. Коломієць Л. І. Психологічні особливості мотивації волонтерської діяльності / Л.І. Коломієць // Психологічний часопис: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. – 2017. № 5 (9). – Вип. 9. – Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, – С. 79-90

5. Проценко О.О. Волонтерство в сучасній Україні: фактори актуалізації. [Електронний ресурс] / О.О. Проценко // Новий вимір науки та освіти. Гуманітарні та соціальні науки. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2019. - VII (32). С. 89-94. Режим доступу: https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Volunteering-in-Ukraine-Factors-of-Actuals-O.-O.-Protsenko.pdf

References:

1. Vainilovych N.A (2012) Chynnyky formuvannia motyvatsii liudyny do zdiisnennia volonterskoi diialnosti. [Elektronnyi resurs] /N. A. Vainilovych // Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. № 2. - pp. 53-59. - Retrieved from: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4fd47f3e-46c6-44bb-af1f-ce2508762b50/content [in Ukrainian].

2. Chepelieva N.V., Smulson M.L., Rudnytska S.Y., Zazymko O.V., Gudinova I.L., ta in. (2022). Dyskursyvne konstruiuvannia dosvidu u konteksti rozvytku osobystosti monohrafiia; za red. N. V. Chepelievoi. Kyiv : Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 194 s. URL: https://lib.iitta.gov.ua/731506/ [in Ukrainian].

3. Kovpak V.A., Baranetska A.D (2020) Protonaratyv: sotsiokomunikatsiinyi pidkhid. [Protonaratyv: sotsiokomunikatsiinyi pidkhid]. Tezy dopovidei II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Suspilstvo i osobystist u suchasnomu komunikatsiinomu dyskursi» 9-10 kvitnia 2020 \ Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (9-10 kvitnia 2020). – (pp. 267-271). Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politekhnika», Retrieved from: file:///C:/Users/ClickOn/Downloads/Telegram%20Desktop/Zbirka.pdf [in Ukrainian].

4. Kolomiiets L. I. (2017). Psykholohichni osoblyvosti motyvatsii volonterskoi diialnosti. [Psykholohichni osoblyvosti motyvatsii volonterskoi diialnosti]. Psykholohichnyi chasopys: zbirnyk naukovykh prats / za red. S. D. Maksymenka. – 2017. № 5 (9). – Vyp. 9. – Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, – pp. 79-90 [in Ukrainian].

5. Protsenko O.O. (2019). Volonterstvo v suchasnii Ukraini: faktory aktualizatsii. [Volonterstvo v suchasnii Ukraini: faktory aktualizatsii]. Novyi vymir nauky ta osvity. Humanitarni ta sotsialni nauky. Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. - VII (32), pp. 89-94. Retrieved from: https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Volunteering-in-Ukraine-Factors-of-Actuals-O.-O.-Protsenko.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1269-1281

Дворніченко Лариса Леонідівна кандидат філософських наук, доцент, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, доцент кафедри психології, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-6221-5555

Чеканська Лариса Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, доцент кафедри психології, м. Суми, https://orcid.org/0009-0001-9350-7542

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ

Анотація. У статті розглядається психологія травми - це область, яка вивчає вплив травматичних подій на психічне здоров'я та особистість людини. Травмуючими вважаються наслідки надмірного психічного навантаження в момент катастрофічної для людини події. Проста травма відбувається внаслідок надзвичайної та звичайно раптової перенапруги, страху, болю, сорому та провини. Людина втрачає здатність активно долати цю ситуацію або уникати її, відчуває втраченість і безпорадність. Складна, чи комплексна, травма пов'язані з хронічним, регулярним впливом на людини вищевказаних чинників, що дуже впливає на здатність людини керувати своїми почуттями і ламає його ідентичність. Далеко не у всіх людей, які пережили травматичні події, розвивається посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), але згідно з дослідженнями, люди, які зазнали будь-якого роду насильства, більш схильні до розвитку посттравматичного стресового розладу, ніж ті, хто пережив нещасні випадки та стихійні катастрофи.

Останні події показали актуальність та затребуваність фахівців психологів, та практичної психологічної допомоги населенню, у тому числі постраждалим особам та їх рідним, свідкам та очевидцям подій, лікарям, співробітникам правоохоронних органів, силових та військових структур. Всі люди стикаються в процесі життя зі стресом, але не кожен знає, як поводитися в таких випадках і зберегти психічне здоров'я. А тим більше, як відновити свою психічну рівновагу після стресу. «Стрес» означає відчуття, що життя переповнене проблемами та погрозами. Будь-який стрес порушує діяльність людини, її поведінку, призводить до різноманітних психоемоційних порушень (тривожність, депресія, неврози, емоційна нестійкість, занепад настрою, або, навпаки, перезбудження, гнів, порушення пам'яті, безсоння, підвищена стомлюваність та ін.).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У статті представлено теоретичний аналіз феномена ПТСР, описано симптоми синдрому, психологічні особливості ПТСР, а також узагальнення основних психологічних напрямків психотерапії у лікуванні посттравматичного стресового розладу.

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад, психологія травми, симптоми, особливості, напрями психотерапії, емоційне здоров'я.

Dvornichenko Larysa Leonidivna Candidate of Philosophical Sciences, the Associate Professor of the Department of Psychology Educational-Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-6221-5555

Chekanska Larysa Mykolayivna Candidate of Psychological Sciences the Associate Professor the Department of Psychology, Sumy Regional Institute of Postgraduate Education, Sumy, https://orcid.org/0009-0001-9350-7542

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF POST-TRAUMATIC STRESS DISORDERS

Abstract. The article deals with the psychology of trauma, which is a field that studies the impact of traumatic events on a person's mental health and personality. The consequences of excessive mental stress at the time of a catastrophic event for a person are considered traumatic. Simple trauma occurs as a result of extreme and usually sudden stress, fear, pain, shame, and guilt. A person loses the ability to actively overcome this situation or avoid it, feels lost and helpless. Complex, or complex, trauma is associated with the chronic, regular impact on a person of the above-mentioned factors, which greatly affects a person's ability to manage his feelings and breaks his identity. Not all people who experience traumatic events develop post-traumatic stress disorder (PTSD), but research shows that people who have experienced any kind of violence are more likely to develop PTSD than those who have experienced accidents and natural disasters.

Recent events have shown the relevance and demand of psychologists and practical psychological assistance to the population, including victims and their relatives, witnesses and eyewitnesses, doctors, law enforcement officers, law enforcement and military structures. All people face stress during their life, but not everyone knows how to behave in such cases and maintain mental health. And even more so, how to restore your mental balance after stress. "Stress" refers to the feeling that life is full of problems and threats. Any stress disrupts a person's activity and behavior, leads to various psycho-emotional disorders (anxiety, depression, neuroses, emotional instability, low mood, or, on the contrary, overexcitation, anger, memory impairment, insomnia, increased fatigue, etc.) .

The article presents a theoretical analysis of the phenomenon of PTSD, describes the symptoms of the syndrome, psychological features of PTSD, as well

as a generalization of the main psychological directions of psychotherapy in the treatment of post-traumatic stress disorder.

Keywords: post-traumatic stress disorder, trauma psychology, symptoms, features, directions of psychotherapy, emotional health.

Постановка проблеми. Психологія травми - це обширна область, що вивчає вплив травматичних подій на психічний стан людини, її поведінку та сприйняття світу. Одним із ключових аспектів психології травми є усвідомлення її наслідків. Травматичні події можуть призвести до різних психологічних розладів, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожні розлади та депресія.

Травма - це не просто фізичне пошкодження, а й складний емоційний психічний стан, який здатний кардинально змінити життя людини. Психологія травми досліджує, як різні травматичні переживання впливають на особистість, формуючи не тільки сприйняття навколишнього світу, але й поведінку індивіда у різних ситуаціях. Травматичний досвід може виявлятися в різних його формах: від гострих і різких подій, таких як аварії, насильство або стихійні лиха, до хронічних станів, що виникають через тривалу емоційну зневагу або жорстокого поводження. Травматичні події можуть зачіпати людей різного віку та соціальних груп, та їх наслідки можуть бути як короткочасними, так і довготривалими та складно піддаватися лікуванню. Важливо, що реакція на травму у всіх індивідуальна: те, що для однієї людини може стати джерелом глибокого стресу, для іншої виявиться менш значущим. Такі відмінності залежать від багатьох факторів, включаючи особисту історію, стійкість до стресу, рівень соціальної підтримки та доступ до ресурсів для подолання труднощів життя.

Емоційні наслідки травми можуть виявлятися у вигляді різних психологічних розладів, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожні розлади та депресія. Люди, які пережили травму, можуть відчувати флешбеки, сильне занепокоєння, депресивні стани та інші симптоми, які заважають їхньому повсякденному життю [1]. Крім того, травма може впливати на фізичне здоров'я, що призводить до різних соматичних захворювань, пов'язаних зі стресом. У рамках психології травми також вивчається, як травматичні переживання можуть проводити міжособистісні відносини. Часто люди, які пережили травму, мають складнощі у встановленні довірчих відносин, що може призвести до соціальної ізоляції та почуття самотності. Підтримка з боку близьких, друзів та професіоналів відіграє важливу роль у процесі відновлення, дозволяючи людям відчути себе більш зрозумілими та прийнятими у соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші описи ознак посттравматичного синдрому зустрічаються ще в працях істориків і філософів Стародавньої Греції, таких як Геродот і Лукрецій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У 1888 р. - Х. Оппенгейм (H. Oppenheim): ввів у практику широко відомий діагноз «травматичний невроз» для діагностики психічних розладів у учасників бойових дій, причини яких він вбачав в органічних порушеннях головного мозку, спричинених фізичними та психологічними факторами; описав багато симптомів сучасного посттравматичного стресового розладу [2].

У 1909–1911 рр. роботи E. Stierlin стали основою всієї сучасної психіатрії катастроф.

У 1916 р. Еміль Крепелін (E. Kraepelin), характеризуючи травматичний невроз вперше показав, що після важких психічних травм можуть залишатися постійні розлади, які з часом посилюються [3].

1941 р. – в одному з перших систематизованих досліджень А. Кардинер назвав це явище «хронічним військовим неврозом»: відштовхуючись від ідей З. Фрейда, він запроваджує поняття «центральний фізіо-невроз», який спричиняє порушення низки особистісних функцій, які забезпечують успішну адаптацію до навколишнього світу; військовий невроз має як фізіологічну, так і психологічну природу; їм уперше було дано комплексний опис симптоматики:

1) збудливість та дратівливість;
2) нестримний тип реагування на раптові подразники;
3) фіксація на обставинах травмуючої події;
4) ухиляння від реальності;
5) схильність до некерованих агресивних реакцій (Kardiner, 1941).

50-60-ті рр. XX ст. - початок систематичних досліджень постстресових станів, викликаних переживанням природних та індустріальних катастроф.

Національна Академія наук США затвердила низку досліджень, у яких було зроблено спроби оцінити адаптацію індивідів, які пережили великі пожежі, газові атаки, землетруси та інші подібні катастрофи. Ця тема є достатньо актуальною і має великий потенціал отримуваних та отриманих знань. Якщо звернутися до історії, то маятником згадується наслідки в'єтнамської, афганської війни – самогубства, акти насильства, проблем у сімейному та суспільному житті колишніх учасників війни. У вітчизняному еквіваленті воєнний конфлікт в Україні та необхідність надання психологічної та психотерапевтичної допомоги військовим, необхідність надавати допомогу тим, хто вижив у катастрофах і людям, які зазнали сексуального насильства.

Формулювання цілей статті: дослідити деякі механізми впливу травми на особистість, а також наслідки, що можуть виникнути внаслідок травматичного досвіду; вивчити різні підходи до лікування та подолання посттравматичного стресового розладу, а також важливість підтримки з боку оточуючих; визначена необхідність підвищення поінформованості про наслідки травми та способи відновлення після них.

Виклад основного матеріалу. Життя складається з різних елементів, ці елементи стикаються з нашим світом, як приклад, у вигляді випадків, ситуацій,

обставин і не завжди людина може назвати присутність цих елементів «доброзичливими», і деякі – які мають властивість травмувати та породжувати для людини стрес. В індивідуальному порядку під натиском стресу, у кожної людини виникає свій «пролом» у захисті. Може постраждати когнітивна чи емоційна сфера, а можуть постраждати поведінкові аспекти. Не прибираючи з голови одну істину, кожен має свій власний рівень стійкості до стресу. Але будь-який стрес може стати травматичним і таке може статися через вплив якогось стресора, що викликає специфічні порушення у психічній сфері людини. Травмуючим подіям, наприклад, є - бойові дії, побачені нещасні випадки, фізичне насильство. Пережите порушує почуття безпеки людини та факту переживання стресу не виключає виникнення у майбутньому посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Більшість психіатричних діагнозів згруповані за основною симптоматикою. Асоційовані з травмами та стресом розлади (Trauma and Stressor-Related Disorders) зустрічаються рідко, оскільки вони згруповані за очевидною етіологією: всі ці розлади розвиваються після впливу травматичної чи стресової події. Вони часто обговорюються в контексті тривожних розладів, але асоційовані з травмами та стресом розлади на додаток до (або замість) тривожності можуть проявлятися дисфорією, дратівливістю, дисоціацією, вживанням психоактивних речовин або безсонням. Діагностичний та статистичний посібник із психічних розладів, 5-е видання, перероблене (DSM-5-TR) класифікує такі розлади як розлади, пов'язані з травмою та стрес-фактором [1]:

• Реактивний розлад уподобання (діагностується тільки у дітей);

• Розгальмований розлад соціальної залученості (діагностується лише у дітей);

• Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР);

• Гострий стресовий розлад;

• Розлади адаптації;

• Пролонгована реакція горя;

• Інші уточнені розлади, пов'язані з травмою та стрессором.

Гострий стресовий розлад (ГСР) та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) схожі, за винятком того, що ГСР зазвичай починається відразу після травматичної події і триває від 3 днів до 1 місяця, тоді як ПТСР може початися або як продовження ГСР, або як окреме явище, яке починається через місяць і в основному після травми. Воно може початися з відстроченим проявом через 6 місяців і більше після травми.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) - це природна реакція на переживання чогось травмуючого, що глибоко торкнулося психіки, приносячи сильні страждання. Такі страждання можуть «виростити» відлуння деяких особливих проявів, що спостерігаються при ПТСР:

- виникнення суїцидальних думок;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- відчуття безглуздості та марності свого існування;
- прагнення вирішувати проблеми силовими методами;
- зниження здатності до вираження емоційних проявів;
- негативним ставленням до життя.

Які бувають негативні реакції, якщо людина не навчена спеціальним навичкам стресостійкості і які найчастіше може викликати реакції? Можливими реакціями на негативну подію буває почуття страху та жаху, крім того, виділяють ряд симптомів ПТСР: підвищена тривожність, прокручування в голові епізоди психотравми та переживання їх повторно, як реальні, нічні кошмари, безсоння, небажані спогади. Також мають місце депресії, емоційна притупленість, агресія та дратівливість.

Вплив психологічної травми на особистість:

1. Зміна сприйняття себе та світу: травма може призвести до спотворення самооцінки та сприйняття навколишнього світу. Людина може почати бачити світ як загрозливий та небезпечний, що призводить до постійного стану тривоги та настороженості.

2. Емоційні реакції: люди, які пережили травму, можуть відчувати широкий спектр емоційних реакцій: від почуття провини та сорому до депресії та тривожності. Ці емоції можуть суттєво вплинути на якість життя та міжособистісні стосунки загалом.

3. Копінг-стратегії: у відповідь на травматичний досвід люди можуть розвивати різні стратегії подолання. Деякі з них можуть бути конструктивними, наприклад, звернення за допомогою, у той час як інші можуть бути деструктивними, включаючи уникнення та залежність.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є інвалідизуючим захворюванням, яке розвивається після впливу травматичної події. Воно характеризується нав'язливими думками, кошмарами та спогадами; уникненням нагадувань про травму; негативним мисленням та настроєм; підвищеною пильністю та порушенням сну. Діагноз ґрунтується на клінічних умовах. Лікування включає психотерапію, інколи ж і додаткову фармакологічну терапію. Поширеність посттравматичного стресового розладу протягом життя наближається до 9%, а захворюваність (поширеність протягом 12 місяців) становить приблизно 4% [4].

Наслідками травми є:

Травматичний досвід може надавати глибокий і тривалий вплив на психічне здоров'я людини, торкаючись не тільки його емоційного стану, а й повсякденного життя в цілому. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) - один із найвідоміших наслідків травми. Він може виявлятися у вигляді нав'язливих спогадів про подію, що травмує, нічні кошмари, підвищену тривожність і уникаючої поведінки. Люди з ПТСР часто почуваються у постійній небезпеці, що може призводити до хронічного стресу та фізичних захворювань, які необхідно вчасно виявити та розпочати лікування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Депресія також є найпоширенішим наслідком травми. Відчуття безнадійності, втрата інтересу до життя, труднощі з концентрацією та хронічна втома – це лише деякі з симптомів, які можуть виникнути у людини, яка пережила травму. Депресія може посилюватися почуттям провини чи сорому, що у свою чергу може призвести до самоізоляції та небажання звертатися за допомогою.

Тривожні розлади, такі як генералізований тривожний розлад або панічні атаки, можуть розвиватися у людей, які пережили травму. Часто такі розлади виявляються у вигляді постійного занепокоєння, фізичної симптоматики (наприклад, прискореного серцебиття, пітливості) та страху перед майбутніми подіями. Нічні кошмари, сонний параліч та багато іншого. Це може значно знижувати якість життя та обмежувати можливості людини у соціальній та професійній сферах.

Військові дії, сексуальне насильство, природні чи техногенні катастрофи є найпоширенішими причинами посттравматичного стресового розладу. ПТСР може призвести до серйозної соціальної, професійної та міжособистісної дисфункції. У той час як гострий стресовий розлад (ГСР) може бути діагностований лише протягом першого місяця після травми, ПТСР може бути діагностовано принаймні через 1 місяць після травми. ГСР може розвинутися безпосередньо в ПТСР, або ж ПТСР може розвинутися через місяці або навіть роки після травми без очевидних попередніх проблем.

Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ) [5] та Керівництву з діагностики та статистичної класифікації психічних розладів (DSM), зазвичай у людини з ПТСР спостерігається наступна картина (можна спостерігати всі зазначені симптоми або комбінацію з декількох):

1. Мимовільні нав'язливі і болючі спогади про травматичній події, що періодично повторюються;

2. Реакції, у яких людина почувається і діє так, ніби травмуюча подія знову відбувається у даний момент;

3. Сильні та болючі переживання ситуацій, що нагадують про травматичні події (певні дати, місця, кольори, запахи, погода);

4. Уникнення того, що може асоціюватися з травматичною подією, причому уникнення з'являється саме після переживання травматичної ситуації та є дуже стійким;

5. Постійне засудження себе або інших людей, якщо людина вважає себе або інших відповідальними за травматичну подію або її наслідки;

6. Постійні негативні емоції, пов'язані з подією, що травмує (наприклад, страх, гнів, вина, сором);

7. При ПТСР людина часто уникає думок про те, що може викликати в нього негативні емоції.

Важливо відзначити - всі ці симптоми можуть почати проявлятися відразу після пережитої події. Але їхня поява ще не говорить про наявність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ПТСР. Якщо такі симптоми тривають менше місяця і поступово минають, це гостра реакція на стрес. Два цих явища важливо не змішувати, оскільки тактика та стратегія психологічної допомоги людині з ПТСР та з гострою реакцією на стрес буде різною.

Симптоми ПТСР можна розділити на 4 категорії [6]:

• Вторгнення;

• Уникнення;

• Негативні зміни когнітивних процесів та настрою;

• Зміни збудливості та реактивності.

- Інтрузії: інтрузії є небажаними спогадами або кошмарами, які відтворюють провокуючу подію. Інтрузії можуть набувати форми «флешбеків», які можуть бути викликані видами, звуками, запахами або іншими подразниками. Наприклад, гучний шум може викликати пам'ять про напад, що може змусити людину в паніці кинутись на землю.

- Уникнення: особи з ПТСР можуть уникати нагадувань про травми, такі як певні частини міста або раніше улюблені заняття.

- Негативні зміни у мисленні та настрої: когнітивні зміни та зміни настрою включають відсутність інтересу та відчуженість, спотворені способи мислення, ангедонію, недоречне самозвинувачення та депресію.

- Зміни збудження та реактивності: особи з ПТСР можуть демонструвати надмірне збудження, дратівливість та реактивність, або ж можуть здаватися мовчазними та відстороненими.

Виявлено дисоціативний підтип ПТСР. Він включає всі вищеперелічені симптоми, а також деперсоналізацію (почуття відірваності від себе або тіла) і/або дереалізацію (сприйняття світу як нереального або казкового). Щоб відповідати критеріям DSM-5-TR для діагностики посттравматичного стресового розладу, пацієнти повинні були прямо або опосередковано зазнати травмуючої події і мати симптоми кожної з наступних категорій протягом періоду ≥ 1 місяця [4]. Симптоми спотворення (≥ 1 з наступних симптомів) [7]:

• Повторювані, мимовільні, нав'язливі тривожні спогади.

• Тривожні сни (наприклад, нічні кошмари), що повторюються, на тему події.

• Пацієнт діє чи почувається так, ніби подія відбувається знову; це можуть бути різні відчуття, від флешбеків до повної втрати усвідомлення навколишньої дійсності.

• Інтенсивний психологічний чи фізіологічний дискомфорт при нагадуванні про травматичну подію (наприклад, у вигляді звуків, схожих на ті, що пацієнт чув під час події, або у вигляді річниці події).

Симптоми уникнення (≥ 1 із наступних симптомів):

• уникнення думок, почуттів чи спогадів, пов'язаних із подією;

• уникнення дій, місць, розмов або людей, які викликають спогади про подію;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Негативні наслідки для когнітивної здатності та настрою (≥ 2 з наступних симптомів):

• Втрата пам'яті про важливі складові події (дисоціативна амнезія).

• Стійкі та перебільшені негативні переконання чи очікування від самого себе, інших чи світу взагалі

• Постійні спотворені думки про причину чи наслідки травми, що веде до звинувачення себе чи інших.

• Стійкий негативний емоційний стан (наприклад страх, жах, гнів, почуття провини, сором).

• Значне зниження інтересу чи участі у важливих подіях.

• Почуття роз'єднаності чи відчуження від інших людей.

• Стійка нездатність відчувати позитивні емоції (наприклад, щастя, задоволення, почуття любові).

Змінений рівень свідомості та реактивності (≥ 2 з наступних симптомів):

• Труднощі зі сном.

• Дратівливість або спалахи гніву.

• Нерозумна поведінка чи аутоагресія.

• Проблеми з концентрацією.

• Підвищений старт-рефлекс.

• Гіпердільність.

Крім того, прояви повинні викликати суттєвий дискомфорт або значно ускладнювати соціальну чи професійну діяльність, а також не повинні бути пов'язані з фізіологічним впливом психоактивних речовин чи іншим захворюванням. Дисоціативний підтип ПТСР діагностується, коли, на додаток до всіх вищезгаданих симптомів, є ознаки деперсоналізації (відчуття відірваності від себе або тіла) та/або дереалізації (сприйняття світу як нереального чи казкового).

ПТСР часто не діагностується. Травма може бути неочевидною для клініциста, а у пацієнта може бути відсутня мотивація для обговорення важкої теми. Травма може призвести до складного виру когнітивних, афективних, поведінкових та соматичних симптомів. Діагностика часто ускладнюється наявністю супутнього депресивного розладу, тривожного розладу та/або розладу, пов'язаного із вживанням психоактивних речовин.

За переважною симптоматикою психіатри розрізняють кілька видів ПТСР:

• Тривожний тип ПТСР відрізняє переважання сильної та постійної підвищеної тривоги, внутрішньої напруженості, нав'язливих тривожних думок про ситуацію, що травмує;

• Астенічний тип ПТСР характеризується пасивністю, байдужістю до всього, що було раніше важливим та цікавим, включаючи роботу, відносини та захоплення. Людина завжди думає і впевнена у своїй нікчемності;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

• Дисфоричний тип ПТСР відзначається похмурим настроєм із спонтанними спалахами люті;

• Соматоформний тип ПТСР відрізняє велику та яскраву присутність неприємних фізіологічних розладів, в основному в області серця, шлунково-кишкового тракту та голови. Часто виникають панічні атаки. Саме на них та на фізіологію припадають перші скарги людини.

Найбільш переконливі докази ефективності для більшості осіб з ПТСР має травмо-фокусований підхід когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) [4]. Як і при гострому стресовому розладі (ГСР), ця форма психотерапії включає навчання пацієнта, когнітивну реструктуризацію і терапевтичний вплив на спогади про травматичний досвід. Терапія когнітивної обробки (терапія когнітивного процесування) – це різновид КПТ, що включає обговорення наслідків травматичних переживань і постановку негативних думок про себе та травматичних переживань у перспективі, розглядаючи їх як відмінні від фактичної травми.

Тривалий вплив (експозиція) – ще один ефективний різновид психотерапії, що включає розгляд серії травматичних спогадів з одночасним управлінням психофізіологічною реакцією на них за допомогою таких методів, як контрольоване дихання, тим самим поступово знижуючи чутливість пацієнта до впливу цих спогадів.

Десенситизація через рухи очей і репроцесинг - це форма експозиційної терапії, яку також можна використовувати [8]. Ця терапія полягає в тому, що пацієнтів просять стежити за рухом пальця терапевта, поки самі пацієнти уявляють, що переживають травматичну подію. У той час як деякі експерти вважають, що самі рухи очей допомагають досягти десенсибілізації, інші приписують її ефективність переважно експозиції (впливу), а не рухам очей.

Терапевтичний підхід відіграє важливу роль у лікуванні ПТСР [9]. Теплота, почуття впевненості та емпатія є одними з неспецифічних факторів, які можуть бути надзвичайно важливими при роботі з людьми, які страждають на такі основні симптоми ПТСР, як сором, уникнення, підвищена пильність і відчуженість.

Докази ефективності фармакотерапії при ПТСР менш переконливі, ніж травмо-фокусованого підходу психотерапії [10]. Найчастіше лікарські засоби використовуються для лікування супутніх психічних розладів або особливо виражених симптомів ПТСР, таких як депресія або тривожність [11]. Говорячи про лікування психічної травми та ПТСР, спирається на рекомендації ВООЗ, а також Американської Психологічної Асоціації (APA) [12]. У керівництвах ВООЗ та APA про допомогу в галузі психічного здоров'я рекомендується людям, які страждають на посттравматичні стресові розлади, використовувати в якості першого вибору наступні методи лікування:

• індивідуальна чи групова когнітивно-поведінкова терапія з фокусом на травмі (CBT-T);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

• метод пролонгованої експозиції;
• метод десенсибілізації та переробки рухами очей - EMDR;

Ці методи допомагають людям зменшити кількість яскравих, небажаних, повторюваних спогадів про травмуючі події, а також знизити або зовсім позбутися негативних емоційних проявів травми, що турбує.

Не менш ефективними методами допомоги при психічній травмі (особливо це стосується комплексної ПТСР) являються:

• діалектико-поведінкова терапія (ДПТ);
• схема-терапія;
• терапія прийняття та відповідальності;
• гештальт-терапія;
• метод біологічного зворотного зв'язку (метод лікування та реабілітації, заснований на розвитку у пацієнта навичок самоконтролю та саморегуляції різних функцій організму).

Також при лікуванні психічної травми та стресових розладів може використовуватись фармакотерапія. ВООЗ рекомендує призначення антидепресантів, коли методи психотерапії з якоїсь причини виявилися неефективними або їх неможливо застосовувати. Антидепресанти можуть призначатися людям, у яких відзначаються депресивні симптоми.

Існують різноманітні методи лікування, спрямовані на подолання наслідків психологічної травми. Психотерапія, включаючи когнітивно-поведінкову терапію та EMDR (десенсибілізація), зарекомендували себе як ефективні підходи. Ці методи допомагають людям пропрацювати пережитий травматичний досвід, змінити негативні думки та відновити почуття контролю за своїм життям. Крім того, терапія може включати елементи групової підтримки, що дозволяє людям ділитися своїм досвідом та отримувати підтримку від тих, хто стикався з аналогічними труднощами у житті.

Фізична активність, медитація та практики усвідомленості також можуть бути корисними у процесі відновлення. Вони сприяють зниженню рівня стресу і допомагають людям повернути увагу до теперішнього моменту, що особливо важливо для тих, хто страждає від постійного занепокоєння та страху.

Військові психологи виділяють основні способи психологічної підтримки, яку можна поділити на три групи: комунікативні, організаційні та аутогенні.

1. До комунікативних методів належать: зоровий контакт; схвальна пантоміма та інші; тактильні - дотик, рукостискання, поплескування по плечу; емоційні - допомога підлеглому у важку йому хвилину, співпереживання; активність - особистий приклад в активних та рішучих діях.

2. Організаційними методами є: виведення військовослужбовців під час бойових дій у безпечне місце; усунення джерел травм; усунення можливих контактів між військовослужбовцями та особами, які зазнали психічної травми.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Аутогенні методи психологічної підтримки (самопоміч): це найвідоміші, одні із найдоступніших і найефективніших засобів регулювання розумової діяльності. Це як найпростіші методи саморегуляції, так і складні психорегулюючі комплекси (аутогенне тренування, самогіпноз, медитація) [6].

Важливо розуміти, що травма не тільки впливає на окрему людину, а й може мати наслідки для її сім'ї та соціального оточення. Часто близькі люди не знають, як підтримати людину, яка пережила травму, що може призвести до ізоляції та погіршення стану потерпілого. Підтримка з боку оточуючих, чи то сім'я, друзі чи професіонали, відіграє важливу роль у процесі відновлення. Емпатія, розуміння та готовність допомогти можуть значно прискорити процес одужання. В заключення відмітимо, усвідомлення та розуміння психології психологічної, виниклої травми є важливим кроком на шляху до відновлення ментального здоров'я. Травматичні переживання можуть суттєво вплинути на особистість та емоційне здоров'я, проте підтримка з боку оточуючих та доступні методи лікування можуть суттєво допомогти у подоланні цих труднощів. Відновлення - це не лінійний процес, і кожній людині може знадобитися індивідуальний підхід, щоб знайти свій шлях до зцілення та покращення якості життя, що безумовно покращить стан індивіда та його сім'ї.

Висновки. Таким чином, своєчасний психологічний супровід людини, сформований когнітивний багаж, культура стресостійкості та правильний вибір варіанта конструктивної поведінки сприяє більш швидкому усуненню стресогенних факторів, зниження рівня тривожності, поліпшення психічного та фізичного здоров'я, відновлення працездатності. При подоланні стресу з'являється впевненість у собі, власних ресурсах, підвищується самооцінка та відновлюється внутрішня гармонія людини, це призводить до задоволеності життям та розвитку особистості.

Література:

1. John W. Barnhill, MD, New York-Presbyterian Hospital. URL: https://www.msdmanuals.com/professional/authors/barnhill-john

2. H. Oppenheim. Über eine eigenartige Krampfkrankheit des kindlichen und jugendlichen Alters (Dysbasia lordotica progressiva, Dystonia musculorum deformans). Neurologisches Zentralblatt, Leipzig, 1911, 30: 1090-1107.

3. Століття психіатрії / *Ein Jahrhundert Psychiatrie. Ein Beitrag zur Geschichte menschlicher Gesittung.* Berlin 1918.

4. Bisson J., Andrew M. Psychological treatment of post-traumatic stress disorder (PTSD). *Cochrane Database Syst Rev* (3):CD003388, 2007. doi: 10.1002/14651858.CD003388.pub3

5. International Classification of Diseases. URL:https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/2070699808

6. Goldstein R.B, Smith S.M, Chou S.P., et al. The epidemiology of DSM-5 posttraumatic stress disorder in the United States: Results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions-III. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 51(8):1137-1148, 2016. doi: 10.1007/s00127-016-1208-5

7. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5th edition, Text Revision (DSM-5-TR). American Psychiatric Association Publishing, Washington, DC, pp 301-313.

8. Wilson G., Farrell D., Barron I., et al. The use of eye-movement desensitization reprocessing (EMDR) therapy in treating post-traumatic stress disorder-A systematic narrative review. *Front Psychol*;9:923, 2018. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00923

9. Howard R., Berry K., Haddock G. Therapeutic alliance in psychological therapy for posttraumatic stress disorder: A systematic review and meta-analysis. *Clin Psychol Psychother* 29(2):373-399, 2022. doi: 10.1002/cpp.2642

10. Wright L.A., Sijbrandij M., Sinnerton R., et al. Pharmacological prevention and early treatment of post-traumatic stress disorder and acute stress disorder: A systematic review and meta-analysis. *Transl Psychiatry* 9(1):334, 2019. doi: 10.1038/s41398-019-0673-5

11. Krediet E., Bostoen T., Breeksema J., et al. Reviewing the potential of psychedelics for the treatment of PTSD. *Int J Neuropsychopharmacol.* 23(6):385-400, 2020. doi: 10.1093/ijnp/pyaa018

12. American Psychological Association, APA. URL:https://www.apa.org/

References:

1. John W. Barnhill, MD, New York-Presbyterian Hospital. URL: https://www.msdmanuals.com/professional/authors/barnhill-john [in English].

2. H. Oppenheim (1911). Über eine eigenartige Krampfkrankheit des kindlichen und jugendlichen Alters (Dysbasia lordotica progressiva, Dystonia musculorum deformans). Neurologisches Zentralblatt, Leipzig, 1911, 30: 1090-1107. [in English].

3. Stolittya psykhiatriyi [Century of psychiatry]. Ein Jahrhundert Psychiatrie. Ein Beitrag zur Geschichte menschlicher Gesittung [in Jahrhundert Psychiatrie. Ein Beitrag zur Geschichte menschlicher Gesittung]. Berlin 1918. [in Ukrainian].

4. Bisson J., Andrew M. (2007): Psychological treatment of post-traumatic stress disorder (PTSD). *Cochrane Database Syst Rev* (3):CD003388, 2007. doi: 10.1002/14651858.CD003388.pub3

5. International Classification of Diseases. URL:https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/2070699808 [in English].

6. Goldstein R.B., Smith S.M., Chou S.P., et al. (2016). The epidemiology of DSM-5 posttraumatic stress disorder in the United States: Results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions-III. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 51(8):1137-1148, 2016. doi: 10.1007/s00127-016-1208-5 [in English].

7. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5th edition, Text Revision (DSM-5-TR). American Psychiatric Association Publishing, Washington, DC, pp 301-313. [in English].

8. Wilson G., Farrell D., Barron I., et al. (2018). The use of eye-movement desensitization reprocessing (EMDR) therapy in treating post-traumatic stress disorder-A systematic narrative review. *Front Psychol*;9:923, 2018. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00923 [in English].

9. Howard R., Berry K., Haddock G. (2022). Therapeutic alliance in psychological therapy for posttraumatic stress disorder: A systematic review and meta-analysis. *Clin Psychol Psychother* 29(2):373-399, 2022. doi: 10.1002/cpp.2642 [in English].

10. Wright L.A., Sijbrandij M., Sinnerton R., et al. (2019). Pharmacological prevention and early treatment of post-traumatic stress disorder and acute stress disorder: A systematic review and meta-analysis. *Transl Psychiatry* 9(1):334, 2019. doi: 10.1038/s41398-019-0673-5 [in English].

11. Krediet E., Bostoen T., Breeksema J., et al. (2020). Reviewing the potential of psychedelics for the treatment of PTSD. *Int J Neuropsychopharmacol*. 23(6):385-400, 2020. doi: 10.1093/ijnp/pyaa018

12. American Psychological Association, APA. URL:https://www.apa.org/ [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 159.9378.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1282-1295

Діколь-Кобріна Олена Андріївна старший викладач кафедри «Практична психологія», Одеський Національний Морський Університет, м.Одеса, тел: (063) 978-97-65, https//orcid.org/0000-0003-2507-1457

МЕТОДИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Анотація. У статті визначено, що освітня компонента «Загальна психологія» це навчальна дисципліна, навчальна програма якої укладена згідно вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року. Робоча програма навчальної дисципліни «Загальна психологія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів очної та заочної форм навчання рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 053. «Психологія», галузі знань 05. «Соціальні та поведінкові науки». Показано, що навчальна дисципліна «Загальна психологія» - це навчальна дисципліна, яка спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін. Зазначено, що предметом навчальної дисципліни «Загальна психологія» є формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про предмет і завдання загальної психології; методологічні принципи і методи дослідження психіки; сутність і специфіку психічного відображення дійсності; рівні розвитку і форми прояву психіки; зміст, психологічні механізми і умови становлення і розвитку свідомості та самосвідомості людини; · характеристику неусвідомлюваних психічних явищ; сутність, структуру та психологічні властивості особистості як системної якості індивіда; зміст, основні характеристики та умови розвитку когнітивної, регулятивної афективної сфер особистості; індивідуально-типологічні особливості особистості (темперамент, характер, здібності) та можливості впливу на їх розвиток; зміст, структуру і види діяльності та поведінки як психологічних феноменів тощо. Отже, було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти. Підкреслено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно -

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

трансферною системою (EKTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Ключові слова: освітня компонента «Загальна психологія»; практична психологія морегосподарської галузі; загальна підготовка здобувачів.

Dikol-Kobrina Olena Andriivna senior teacher of the "Practical Psychology" department, Odesa National Maritime University, Odesa, tel.: (063) 978-97-65, https//orcid.org/0000-0003-2507-1457

METHODICALLY GROUNDING THE PROGRAM RESULTS OF THE VIVINATIONAL DISCIPLINE “ZAGALNA PSYCHOLOGY” BY PSYCHOLOGY STUDENTS HEALTH WORKERS HAVE COMPLETED THE SPECIALIZATION OF PSYCHOLOGY

Abstract. The article states that the coverage of the component “Graternal Psychology” is the initial discipline, the initial program of which is laid out according to the Standard of Human Education, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 564 views 04/24/2019 rock. The work program of the initial discipline “Practical psychology” is divided on the basis of the educational and professional program “Practical psychology of the seaside galusa” and similar initial plans for full-time students And in correspondence forms we have begun to graduate with a higher degree of “bachelor” for specialty 053. “Psychology”, knowledge 05. “Social and behavioral sciences”. It is shown that the primary discipline “Galal psychology” is the primary discipline that is directly based on the creation of a counter-theoretical base (infused with counter-psychological tools) for the successful development of advanced theoretical, practical and applied elementary disciplines and psychological disciplines. It is stated that the subject of the initial discipline “Galnal Psychology” is the formation of basic understanding and the category of students mastering current knowledge about the subject and teaching of advanced psychology; methodological principles and methods of studying the psyche; the essence and specificity of mental activity; equal development and manifestation of the psyche; changes, psychological mechanisms and mental formation and development of knowledge and self-confidence of people; · characteristics of unrecognized mental phenomena; essence, structure and psychological power of particularity as a systemic component of the individual; place, basic characteristics and mental development of cognitive, regulatory and affective spheres of particularity; individual typological characteristics (temperament, character, personality) and the ability to contribute to their development; place, structure and types of activity and behavior as psychological phenomena, etc. Well, the logical sequence of the meaning of the topics of the lighting component has been brought to light. It is emphasized that the program is inspired by the credit-modular system for organizing the initial process in most

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

initial mortgages, recommended by the European Credit Transfer System (ECTS). Thus, the initial program is focused on the special and professional growth of future clinical psychologists.

Keywords: coverage of the component “Galna Psychology”; the psychology of the sea-gospodar galuz is practical; indirect training of workers.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року, інтегральною компетентністю є здатність розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, навчальна дисципліна «Загальна психологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін [1-3].

Саме тому, комплексність умов роботи психолога-фахівця вимагає від нього оволодіти широким спектром загальної психології як освітнього компонента (навчальної дисципліни), де практичні навички дозволяють використовувати різні форми та методи загальної психології у своїй практичній діяльності [1; 2; 4; 7].

Це приводить до того, що в результаті вивчення дисципліни «Загальна психологія» здобувачі повинні здобути знання: про предмет і завдання загальної психології; методологічні принципи і методи дослідження психіки; сутність і специфіку психічного відображення дійсності; рівні розвитку і форми прояву психіки; зміст, психологічні механізми і умови становлення і розвитку свідомості та самосвідомості людини; · характеристику неусвідомлюваних психічних явищ; сутність, структуру та психологічні властивості особистості як системної якості індивіда; зміст, основні характеристики та умови розвитку когнітивної, регулятивної афективної сфер особистості; індивідуально-типологічні особливості особистості (темперамент, характер, здібності) та можливості впливу на їх розвиток; зміст, структуру і види діяльності та поведінки як психологічних феноменів тощо [1; 2; 5-6].

Отже, це вимагає застосування логічного, структурованого переходу та послідовності у викладанні зазначених тем освітньої компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розробки навчальної програми дисципліни «Загальна психологія», було взято до уваги вимоги Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року [1; 2].

Робоча програма освітньої компоненти «Загальна психологія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів очної, заочної форм навчання рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 053. «Психологія», та була розроблена робочою групою забезпечення за

першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти кафедри практичної психології, Одеського національного морського університету, Навчально-наукового морського гуманітарного інституту.

Навчальна дисципліна «Загальна психологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін.

Передумови для вивчення дисципліни складають загальні знання з біології та фізіології людини [1; 4-5].

Мета статті: Відповідно до мети було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти, які дозволяють привести щодо розкриття особливостей «Загальної психологія»,

Мета вивчення навчальної дисципліни: 1. розуміння та усвідомлення студентами соціальної значущості системних знань: 2. про основні пізнавальні положення загальної психології; 3. взаємна соціальна настанова в обох суб'єктів навчання і виховання (науково-педагогічного працівника і студента) на реалізацію в професійній (науково-педагогічного працівника) і навчально-професійній діяльності (студента) пізнавального принципу системності та поступальності навчання; 4. вдосконалення прикладного аспекту професійної підготовки; 5. знання основних понять з курсу, механізмів розвитку психіки, особливостей особистості в процесі спілкування й діяльності та використовувати їх у практиці педагогічної діяльності на засадах особистісно- орієнтованого підходу. Поточне (процесуальне) та підсумкове (по завершенню навчання) виокремлення розробником навчальної програми, або науково-педагогічним працівником як лектором, у студентів основних сприятливих і несприятливих пізнавальних тенденцій у розумінні та засвоєнні пізнавальних пріоритетів структурно-функціонального змісту навчального курсу з перспективою наступного вдосконалення його наявної логістики та методики викладання.

Завданнями, що мають бути вирішеними у процесі викладання дисципліни, є:

1. набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін);

2. ознайомлення з навичками використання різних форм та методів «Загальної психології»: основні пізнавальні положення загальної психології; взаємну соціальну настанову в обох суб'єктів навчання і виховання (науково-педагогічного працівника і студента) на реалізацію в професійній (науково-педагогічного працівника) і навчально-професійній діяльності (студента) пізнавального принципу системності та поступальності навчання; вдосконалення прикладного аспекту професійної підготовки; знання основних понять з курсу, механізмів розвитку психіки, особливостей особистості в процесі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

спілкування й діяльності та використовувати їх у практиці педагогічної діяльності на засадах особистісно- орієнтованого підходу.

Відповідно до мети є ознайомити студентів з предметом навчальної дисципліни «Загальна психологія», дослідити особливості функціонування психіки особистості, практичні навички використання різних форм та методів психодіагностики та набутих знань у практичній діяльності.

Предмет дослідження: предметом вивчення освітньої компоненти «Загальна психологія» є формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про предмет і завдання загальної психології; методологічні принципи і методи дослідження психіки; сутність і специфіку психічного відображення дійсності; рівні розвитку і форми прояву психіки; зміст, психологічні механізми і умови становлення і розвитку свідомості та самосвідомості людини; · характеристику неусвідомлюваних психічних явищ; сутність, структуру та психологічні властивості особистості як системної якості індивіда; зміст, основні характеристики та умови розвитку когнітивної, регулятивної афективної сфер особистості; індивідуально-типологічні особливості особистості (темперамент, характер, здібності) та можливості впливу на їх розвиток; зміст, структуру і види діяльності та поведінки як психологічних феноменів тощо [3; 5-7].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основними завданнями «Загальної психології», що мають бути вирішеними у процесі викладання навчальної дисципліни, є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових дисциплін), це: 1. набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін); 2. основні пізнавальні положення загальної психології; взаємна соціальна настанова в обох суб'єктів навчання і виховання (науково-педагогічного працівника і студента) на реалізацію в професійній (науково-педагогічного працівника) і навчально-професійній діяльності (студента) пізнавального принципу системності та поступальності навчання; вдосконалення прикладного аспекту професійної підготовки; знання основних понять з курсу, механізмів розвитку психіки, особливостей особистості в процесі спілкування й діяльності та використовувати їх у практиці педагогічної діяльності на засадах особистісно- орієнтованого підходу.

Розробляючи програму курсу «Загальна психологія», ми орієнтувалися на формування у здобувачів програмних результатів навчання (ПРН), які сприяли формуванню загальних (ЗК) та спеціальних (СК) компетентностей [1-2; 4; 5-7].

Вивчення курсу «Загальна психологія» дозволить здобувачам отримати такі результати навчання, які відповідають програмним результатам за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою:

ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання

ПР2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань

ПР3. Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.

ПР9. Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання.

ПР10. Формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника.

ПР11. Складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій.

ПР12. Складати та реалізовувати програму психопрофілактичних та просвітницьких дій, заходів психологічної допомоги у формі лекцій, бесід, круглих столів, ігор, тренінгів, тощо, відповідно до вимог замовника.

ПР13. Взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності.

ПР15. Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку

ПР16. Знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога.

На прикладі ПРН видно, що програма сприяє формуванню загальних та спеціальних компетентностей - як здатності до розуміння особливостей особистості у різноманітті прояву становлення, розвитку, формуванні та психокорекційної реабілітації людини в різні періоди її онтогенезу [3; 5-6].

Разом програма охоплює: Загальні компетентності (ЗК):

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК3. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК5. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК6. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

ЗК7. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК9 Здатність працювати в команді.

Спеціальні фахові компетентності (ФК):

СК1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

СК2. Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення,функціонування та розвитку психічних явищ.

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

СК4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

СК5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.

СК10. Здатність дотримуватися норм професійної етики

СК11. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі мають сформувати такі соціальні навички (Softskills): навички міжособистісної взаємодії; здатність бути критичним і самокритичним; здатність приймати обґрунтовані рішення.

Таким чином, сім загальні компетентності, сім – спеціальних, та десять програмних результатів навчання, що затверджені Стандартом вищої освіти, орієнтовані на особистісний та професійний ріст майбутніх психологів.

Навчальна дисципліна «Загальна психологія» викладається на першому та другому курсі, є обов'язковою для вивчення.

Програма курсу розрахована на 330 годин, 11 кредитів;

для денної форми навчання:

в тому числі аудиторних занять – 130, з них лекційних – 54 годин, практичних – 76 годин занять. На самостійну роботу здобувачів відведено 200 годин. Для заочної форми навчання: лекційних 24 годин, практичних – 8 годин, на самостійну роботу здобувачів відведено 298 годин.

Тижневих годин для денної/заочної форми навчання: аудиторних – 2,31/0,77; самостійна – 4,62/6,15

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%): для денної форми навчання – 33,3/66,7 = 0,5; для заочної форми навчання – 11,1/88,9 = 0,13.

Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є диференційований залік. Структура навчальної дисципліни представлена у табл.1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1.

Структура навчальної дисципліни «Загальна психологія»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		Л	П	лаб	інд.	С.р		Л	П	лаб.	інд.	С.р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Вихідні питання та основи загальної психології.												
Тема 1. Загальна психологія як наука і навчальний предмет.	15	2	4	-	-	9	18	1	-			17
Тема 2. Методологічні принципи психології та методи психологічного дослідження.	15	2	4	-	-	9	18	1	-			17
Тема 3. Розвиток психіки філогенезі та в онтогенезі.	19	2	4	-	-	13	14	1	-			13
Усього - модуль модулю 1	49	6	12	-	-	31	50	3	-			47
Змістовий модуль 2. Пізнавальні психічні процеси, їх детермінанти, функції та розвиток у онтогенезі.												
Тема 4. Відчуття та сприймання як основа психічної діяльності. Тема 5. Увага: поняття про увагу, її функції та розвиток.	19	2	4	-	-	13	14,5	1	0,5			13
Тема 6. Психологія пам'яті. Тема 7. Уявлення як психічний пізнавальний процес.	21	4	4	-	-	13	18,5	1	0,5			17
Тема 8. Уява як вищий пізнавальний процес. Тема 9. Психологія мислення.	21	4	4	-	-	13	18	1	-			17
Тема 10. Емоції та почуття	19	2	4	-	-	13	14	1	-			13
Усього – модуль 2	80	12	16	-	-	52	65	4	1			60
Змістовий модуль 3. Емоційно-вольова сфера, її детермінанти, функції та розвиток у онтогенезі.												
Тема 11. Воля: поняття про волю та вольову поведінку. Тема 12. Психічно-емоційні стани.	21	4	4	-	-	13	22	2	1			19
Тема 13. Адаптація як функціональний стан особистості.	21	4	4	-	-	13	21,5	2	0,5			19
Тема 14. Особистість як науковий феномен.	21	4	4	-	-	13	20,5	1	0,5			19
Усього - модуль 3	63	12	12	-	-	39	64	5	2			57
Змістовий модуль 4. Особистість та індивідуально-психологічні властивості психіки.												
Тема 15. Психологічна характеристика діяльності й активності людини.	23	4	6	-	-	13	26	2	1			23
Тема 16. Спілкування. Мова і мовлення.	23	4	6	-	-	13	26	2	1			23
Тема 17. Здібності: умови та передумови формування.	23	4	6	-	-	13	26	2	1			23
Тема 18. Темперамент: психологічна характеристика та властивості.	23	4	6	-	-	13	25	2	-			23
Тема 19. Характер: природні та соціальні передумови формування.	23	4	6	-	-	13	24	2	1			21
Тема 20. Мотиваційна сфера особистості.	23	4	6	-	-	13	24	2	1			21
Усього - модуль 4	138	24	36	-	-	78	151	12	5	-	-	134
Усього годин	330	54	76	-	-	200	330	24	8	-		298

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Структура навчальної дисципліни включає чотири змістовних модулі у семестрі.

Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є диференційований іспит наприкінці семестру.

Програма курсу «Загальна психологія» передбачає лекційних – 54 годин, практичних – 76 годин занять.

На самостійну роботу здобувачів відведено 200 годин.

Для заочної форми навчання: лекційних 24 годин, практичних – 8 годин, на самостійну роботу здобувачів відведено 298 годин.

Таблиця 2.

Теми практичних занять для денної / заочної форми навчання

Тема	Денна форма	Заочна форма
	Кількість годин	
Практичне заняття 1. Загальна психологія як наука і навчальний предмет.	4	-
Практичне заняття 2. Методологічні принципи психології та методи психологічного дослідження.	4	-
Практичне заняття 3. Розвиток психіки філогенезі та в онтогенезі.	4	-
Практичне заняття 4. Відчуття та сприймання як основа психічної діяльності. Увага: поняття про увагу, її функції та розвиток.	4	0,5
Практичне заняття 5. Психологія пам'яті. Уявлення як психічний пізнавальний процес.	4	0,5
Практичне заняття 6. Уява як вищий пізнавальний процес. Психологія мислення.	4	-
Практичне заняття 7. Емоції та почуття.	4	-
Практичне заняття 8. Воля: поняття про волю та вольову поведінку. Психічно-емоційні стани.	4	1
Практичне заняття 9. Адаптація як функціональний стан особистості.	4	0,5
Практичне заняття 10. Особистість як науковий феномен.	4	0,5
Практичне заняття 11. Психологічна характеристика діяльності й активності людини.	6	1
Практичне заняття 12. Спілкування. Мова і мовлення.	6	1
Практичне заняття 13. Здібності: умови та передумови формування.	6	1
Практичне заняття 14. Темперамент: психологічна характеристика та властивості.	6	-
Практичне заняття 15. Характер: природні та соціальні передумови формування.	6	1
Практичне заняття 16. Мотиваційна сфера особистості.	6	1
Всього	76	8

Мета практичних занять є поглиблений розгляд окремих теоретичних положень дисципліни; формування вмінь та навичок їх практичного застосування шляхом виконання здобувачами індивідуальних завдань, відпрацювання теоретичного матеріалу у формі проведення експерименту [табл.2].

У процесі практичних занять відбувається розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих здобувачами на лекціях та в процесі

самостійної роботи та спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, опанування уміннями та навичками [2; 4].

Матеріали для самостійного опрацювання та підготовки до практичних занять викладені в основній і додатковій літературі [3-7].

Самостійна робота є основним засобом засвоєння здобувачем навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота повинна виконуватись систематично. В кінці кожного практичного заняття здобувачі одержують контрольні питання за змістом теоретичного матеріалу, відповідь на які передбачає осмислення та більш глибоке засвоєння матеріалу.

Самостійна робота проводиться з метою закріплення нових вмінь, оформлюється письмово (есе, доповідь) [3; 5-7]. Самостійна робота з курсу «Загальна психологія» для денної форми навчання складає 200 годин, з яких на підготовку. Для заочної форми навчання – це 298 годин, (табл.3).

Самостійна робота студентів (СРС) над вивченням дисципліни «Загальна психологія» є одним з головних напрямів удосконалення методів підготовки студентів, що передбачає: вивчення різних літературних джерел з дисципліни відповідно до тем; користування мережею Інтернет та закордонними виданнями з метою ознайомлення з прикладами теорій, сучасних методів загальної психології у різних країнах; користування вітчизняними науково-популярними, науковими, періодичними фаховими виданнями задля поглиблення знань; виконання індивідуальних завдань та вправ – тематична доповідь за темою загальної психології; опрацювання тестів до дисципліни.

Таблиця 3.

Теми до самостійної роботи студентів (СРС) для денної / заочної форми.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1.	*Розвиток сучасної вітчизняної психології: її представники, течії, актуальні теми вивчення психологічної дійсності. *Проаналізувати наукову діяльність 3 сучасних науковців-психологів (на вибір). *Підготувати список актуальної тематики психологічних досліджень (не менше 5), які впроваджуються в Україні зараз. Описати їх актуальність для сьогодення.	9	17
2.	*Фізіологічні основи еволюційної теорії Ч. Дарвіна/Ламарка. * Особливості психіки тваринного світу. *Типи нервової системи тваринного світу: зробити порівняльний аналіз (від найпростіших форм до складного функціонування). * Будова нервової системи: зробити план-схему (малюнок) з описом основних компонентів.	9	17

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Продовження таблиці 3

3.	*Класифікація неекспериментальних методів. *Класифікація видів психологічного експерименту. *Історія використання щоденникових досліджень. *Ефективні способи застосування спостереження. *Близнюковий метод: історія дослідження.	13	13
4.	*Фізіологічна основа відчуттів. *Історія вивчення відчуттів у психології *Відчуття як можливість повноцінної життєдіяльності особистості.	13	13
5	*Фізіологічні основи пам'яті. *Дослідники пам'яті, теорії пам'яті. *Функції пам'яті у житті людини.	13	17
6	*Фізіологічні основи мислення. *Дослідження мислення у психології. *Взаємозв'язок мислення і а)пам'яті, б) мовлення в)відчуттів і сприймання. Описати. Обгрунтувати.	13	17
7	*Фізіологічні основи уяви. *Патологія уяви: причини, наслідки. *Взаємозв'язок уяви і : а) мислення, б)відчуттів і сприймання, в) пам'яті	13	13
8	*Теорія когнітивного дисонансу Л.Фестінгера *Інформаційна теорія емоцій П.Сімонова *Вплив емоцій та почуттів та соціальне життя людини.	13	19
9.	*Воля як рушійна сила розвитку особистості. Значення вольової сфери в житті людини. Проаналізуйте. *Функції волі у житті дитини та дорослого. Проаналізуйте.	13	19
10.	*Фізіологічні основи уваги. *Недоліки уваги: її причини. * Взаємозв'язок уваги і: а) мислення, б)відчуттів і сприймання, в) пам'яті, в) уяви.	13	19
11.	*Теорія особистості О. Лазурського. *Теорія особистості А. Маслоу. *Теорія особистості Л. Виготського. *Теорія особистості І. Беха.	13	23
12.	*Діяльнісна теорія О. Леонтьєва та Л. Виготського. *Розвиток дитини у грі: основні положення. *Діяльність як засіб розвитку мислення.	13	23
13.	*Дослідження мовлення та мислення Л. Виготського. *Культурно-історичне значення мови. *Ефективне педагогічне спілкування. *Ефективне консультативне спілкування.	13	23
14.	*Фізіологічні основи здібностей. *Сприятливі періоди для розвитку здібностей у дитини. *Проблема «відчутності здібностей»: міф чи реальність?	13	23
15.	*Фізіологічні основи типів темпераменту. *Характеристика типів темпераменту за В.Д.Небиліциним. *Вплив темпераменту на виконання трудової діяльності. *Професії «швидкого реагування» та типи темпераменту.	13	21
16.	*Зробіть порівняльний аналіз понять «характер» і «темперамент»: охарактеризуйте відмінності. *Акцентуації характеру за тілесною орієнтацією Е.Крейчмера.	13	21
	Разом:	**200**	**298**

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Система оцінювання рівня навчальних досягнень ґрунтується на принципах ЄКТС та є накопичувальною. Оскільки дисципліна поділяється на семестрові модулі, здобувачі протягом семестру готуються до практичних занять, виконують 4 модульні контрольні роботи та реферативну роботу. Кожний модуль оцінюється у максимально можливі 50 балів.

Реферативна робота є індивідуальним завданням дослідницького характеру, яке має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання.

Реферативна робота передбачає наукове дослідження особливостей професійної етики та доброчесності в роботі фахівця психолога й забезпечує формування: ПР1. (аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання); ПР2. (розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань); ПР3. (здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань); ПР9. (пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання); ПР10. (формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника); ПР11. (складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій); ПР12. (складати та реалізовувати програму психопрофілактичних та просвітницьких дій, заходів психологічної допомоги у формі лекцій, бесід, круглих столів, ігор, тренінгів, тощо, відповідно до вимог замовника); ПР13. (взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності); ПР15. (відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку); ПР16. (знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога).

Реферативна робота виконується індивідуально кожним здобувачем.

Висновки. Таким чином, показано, що набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових дисциплін), це вміння застосувати знання, отримані в ході вивчення освітньої компоненти «Загальна психологія», яка спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін, а також, отриманням знань з теоретичних та практичних основ.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Показано, що навчальна дисципліна «Загальна психологія» - це навчальна дисципліна, яка спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін. Зазначено, що предметом навчальної дисципліни «Загальна психологія» є формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про предмет і завдання загальної психології; методологічні принципи і методи дослідження психіки; сутність і специфіку психічного відображення дійсності; рівні розвитку і форми прояву психіки; зміст, психологічні механізми і умови становлення і розвитку свідомості та самосвідомості людини; · характеристику неусвідомлюваних психічних явищ; сутність, структуру та психологічні властивості особистості як системної якості індивіда; зміст, основні характеристики та умови розвитку когнітивної, регулятивної афективної сфер особистості; індивідуально-типологічні особливості особистості (темперамент, характер, здібності) та можливості впливу на їх розвиток; зміст, структуру і види діяльності та поведінки як психологічних феноменів тощо.

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (EKTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. N 37–38. ст. 2004. (редакція від 16.09.2022 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення 14.10.2022).

2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 564. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf (дата звернення 20.09.2022).

3. Буняк Н.А. Загальна психологія: лекції. Тернопіль: вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 300 с.

4. Варій М. Й. Загальна психологія.: підр. [для студ. вищ. навч. закл.]/ М. Й. Варій – [3-тє вид.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.

5. Загальна психологія. Теоретико-методологічні основи науки [Електронний ресурс]: Навч. посіб. / О. В. Ловка, Л. Л. Борисенко, Л. А. Колесніченко, Л. В. Музичко, А. В. Тімакова, Д. Г. Лавриненко / За заг. ред. О. В. Ловкої. Київ: КНЕУ, 2019. 390 с.

6. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. Київ. Ліра–Київ:, 2020. 564 с.

7. Загальна психологія. Підручник. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін., Київ: Каравела, 2023 р. 464 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2014) [Law of Ukraine «On Higher Education»]// Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). N 37–38. st. 2004. (redaktsiya vid 16.09.2022 r.). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18(data zvernennya 14.10.2022) [in Ukrainian].

2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny «Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsial′nistyu 053 «Psykholohiya» dlya druhoho (mahisters′koho) rivnya vyshchoyi osvity» vid 24.04.2019 № 564. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf (data zvernennya 20.09.2022) [in Ukrainian].

3. Bunyak N.A. (2017). *Zahal'na psykholohiya: lektsiyi.* [Zagalna psychology: lectures]. Ternopil′: vyd-vo TNTU im. I. Pulyuya [in Ukrainian].

4. Variy M. Y. (2009). *Zahal'na psykholohiya [Zagalna psychology]*. 3-tye vyd. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].

5. Lovka O. V., Borysenko L. L., Kolesnichenko L. A., Muzychko L. V., Timakova A. V., & Lavrynenko D. H. (2019). *Zahal'na psykholohiya. Teoretyko-metodolohichni osnovy nauky [Theoretical and methodological foundations of science]*. Za zah. red. O. V. Lovkoyi. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

6. Moskalets′ V. P. (2020). *Zahal'na psykholohiya [Zagalna psychology]*. Kyiv. Lira–Kyiv [in Ukrainian].

7. Skrypchenko O.V., Dolyns′ka L.V., & Ohorodniychuk Z.V. (2023). *Zahal'na psykholohiya [Zagalna psychology]*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.938.363.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1296-1304

Казанжи Марія Йосипівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та диференціальної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м.Одеса, https://orcid.org/0000-0001-8316-1288

ФАСИЛІТАЦІЯ У ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ПІДТРИМАННІ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я СІМ'Ї

Анотація. Стаття присвячена теоретико-методологічному аналізу та узагальненню відомостей щодо проблеми сімейних конфліктів, а також дієвих методів та засобів їх розв'язання, зокрема використання фасилітації у практиці вирішення сімейних конфліктів, підтримання та збереження ментального здоров'я членів сім'ї. Відзначено актуальність даної проблематики та її специфіку у зв'язку з сьогоденням українських сімей (як-то життя у різних країнах, неможливість жити спільно сім'єю, очікування з фронту близьких та ін.).

Показано, що важливим завданням психологічної підтримки конфліктантів є обрання дієвих методів психологічної допомоги, а розгляд методу фасилітації як ефективного інструменту вирішення сімейних конфліктів, налагодження сімейних стосунків є значущим саме у контексті опори на сильні сторони особистості, акцентування особистісного розвитку членів родини.

Встановлено, що проблематикою вирішення сімейних конфліктів, збереження та підтримання психічного (ментального) здоров'я сім'ї опікуються українські та зарубіжні дослідники-психологи в основному у контексті: віднайдення шляхів попередження та розв'язання сімейних конфліктів; виявлення та опису специфіки сімейних конфліктів, як причин та структури; визначення та розробки дієвих методів та методик вирішення конфліктів у сім'ї; окреслення змін та трансформацій особистості, які відбуваються через конфліктність у сім'ї, а також функції, які виконують сімейні конфлікти. Однак задіянню фасилітації присвячена зовсім незначна кількість досліджень, не дивлячись на потужність змін, яких можна досягти з опорою саме на особистісне зростання людини.

Показано, що фасилітація має різноманітність прояву, яка виявляються у гранях основної функції фасилятивності і може бути зреалізована при вирішенні конфліктів у сім'ї. Саме фасилітатор, знаючи проблеми конфліктуючих сторін, може визначити що саме важливе зараз для вирішення, доцільно обговорити, яким чином процес взаємодії організувати та яку методику для цього краще використати. Таким чином, організовується процес

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

взаємодії, у якому досягається мета, а сумісна робота учасників конфлікту стає значно ефективнішою. Допомогти учасникам конфлікту шляхом їхнього включення у сумісну діяльність ефективно вирішувати проблеми, що виникають є головним завданням фасилітатора. І використання фасилітації у вирішенні сімейних конфліктів є вкрай важливим, оскільки саме сім'я, особливо у сучасних складних кризових умовах, є психологічним укриттям для кожного члена сім'ї, надає відчуття захищеності та безпеки, акумулює ментальне здоров'я особистості, формує її спрямованість на досягнення та зростання, тобто є фасилятивним середовищем у повсякденній життєдіяльності людини.

Ключові слова: фасилітація, сім'я, сімейний конфлікт, психологічна допомога, ментальне здоров'я, особистість.

Kazanzhy Mariia Yosypivna doctor of psychological sciences, professor, head of the department of general and differential psychology general and differential psychology The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynsky», https://orcid.org/0000-0001-8316-1288

FACILITATION IN RESOLVING FAMILY CONFLICTS AND MAINTAINING FAMILY MENTAL HEALTH

Abstract. The article is devoted to the theoretical and methodological analysis and generalisation of information on the problem of family conflicts, as well as effective methods and means of their resolution, in particular, the use of facilitation in the practice of resolving family conflicts, maintaining and preserving the mental health of family members. The author notes the relevance of this issue and its specificity in connection with the current situation of Ukrainian families (such as living in different countries, the inability to live together as a family, expectations from loved ones at the front, etc.).

It is shown that an important task of psychological support for conflictants is the selection of effective methods of psychological assistance, and consideration of the facilitation method as an effective tool for resolving family conflicts and establishing family relationships is significant in the context of relying on the strengths of the individual, emphasising the personal development of family members.

It has been established that Ukrainian and foreign researchers-psychologists deal with the issues of resolving family conflicts, preserving and maintaining the mental (mental) health of the family mainly in the context of: finding ways to prevent and resolve family conflicts; identifying and describing the specifics of family conflicts, as causes and structure; identifying and developing effective methods and techniques for resolving conflicts in the family; outlining the changes and transformations of the individual that occur due to conflict in the family, as well as

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

the functions performed by the family. However, very little research has been devoted to the use of facilitation, despite the power of change that can be achieved through the use of personal growth.

It is shown that facilitation has a variety of manifestations, which are manifested in the facets of the main function of facilitation and can be implemented in resolving conflicts in the family. It is the facilitator who, knowing the problems of the conflicting parties, can determine what is important to solve now, it is advisable to discuss how to organise the process of interaction and what methodology is best to use for this. In this way, the process of interaction is organised to achieve the goal, and the joint work of the parties to the conflict becomes much more effective. The main task of the facilitator is to help the conflict participants by engaging them in joint activities to effectively solve the problems that arise. And the use of facilitation in resolving family conflicts is extremely important, since it is the family, especially in today's difficult crisis conditions, that is a psychological shelter for each family member, provides a sense of security and safety, accumulates the mental health of the individual, shapes his or her focus on achievement and growth, that is, is a facilitative environment in a person's daily life.

Keywords: facilitation, family, family conflict, psychological assistance, mental health, personality.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до проблеми вирішення сімейних конфліктів, дієвих методів та засобів їх розв’язання, особливостей впливу конкретної ситуації життєдіяльності на перебіг та способи вирішення конфліктів у сім’ї був і залишається високим. Цю ситуацію не змінюють трансформації, що відбуваються у суспільстві, пандемія, війна тощо – проблематика залишається вкрай актуальною та набуває нової специфіки (життя у різних країнах, неможливість жити спільно сім’єю, очікування з фронту близьких та ін.).

Дослідники відмічають, що важливим завданням психологічної підтримки є обрання дієвих методів, використання яких дозволяє допомогти клієнтам у вирішенні сімейних конфліктів [9]. Розгляд методу фасилітації як ефективного інструменту вирішення сімейних конфліктів, налагодження сімейних стосунків є значущим в контексті опори на сильні сторони особистості, акцент ставиться на особистісний розвиток членів родини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою вирішення сімейних конфліктів, збереження та підтримання психічного / ментального здоров’я сім’ї опікуються українські та зарубіжні дослідники-психологи (В.П.Кравець Г.А.Кошонько А.С.Андросова, Н.Л.Шеленкова, І.В.Сингаївська, Ю.С.Лукаш та ін.) у контексті:

- віднайдення шляхів попередження та розв’язання сімейних конфліктів;
- виявлення та опису специфіки сімейних конфліктів, як причин та структури;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- визначення та розробки дієвих методів та методик вирішення конфліктів у сім'ї;

- окреслення змін та трансформацій особистості, які відбуваються через конфліктність у сім'ї, а також функції, які виконують сімейні конфлікти тощо.

Водночас задіянню фасилітації присвячена зовсім незначна кількість досліджень, не дивлячись на потужність змін, яких можна досягти з опорою на особистісне зростання людини.

Мета статті – визначення ролі та методів здійснення фасилітації у вирішенні сімейних конфліктів та підтриманні ментального здоров'я сім'ї

Виклад основного матеріалу. Сім'я відіграє значущу роль у становленні та розвитку людини, є базисом та чинником її особистісного зростання, надає потужну психологічну підтримку та водночас може бути джерелом психотравми, особистісних розладів як-то психосоматичних захворювань, неврозів/психозів, відхилень у поведінці тощо [10].

Тому цілком зрозумілим є інтерес пересічних людей та науковців-психологів до проблематики сімейних конфліктів, для розуміння яких виділяють:

- їх зміст, який виокремлюють шляхом дослідження міжособистісних стосунків у сім'ї, обов'язків та функцій, які реалізуються саме у сім'ї (комунікативна, репродуктивна, рекреативна, виховна, регулятивна, господарсько-економічна, взаємодопомоги, підтримки здоров'я тощо);

- причини сімейних конфліктів, як-то складнощі матеріального характеру, надмірна зайнятість певних членів сім'ї, проблеми працевлаштування подружжя, відсутність власного помешкання та ін. чинники мікро та/або макросередовища;

- специфіку сімейних конфліктів, яка виявляється у формі та динаміці їх протікання, як-то виникнення конфлікту, його усвідомлення, відкрите протистояння-ескалація-кульмінація-завершення-постконфліктна ситуація, а також їх значна емоційність, висока швидкість протікання та специфічні для цього різновиду конфлікту форми протиборства докори-сварки-взаємозвинувачення-скандали тощо;

- специфічні способи вирішення конфліктів, як-то взаємні поступки-примирення-досягнення згоди-розлучення;

- наслідки, які вирізняються своєю тяжкістю та/або навіть трагічністю для членів сім'ї (особливо важко їх переносять діти) [9, С.253].

Таким чином, встановлено, що конфлікти у сім'ї мають свою специфіку, яка детермінована унікальністю сімейних відносин. Варто зауважити, високу динаміку сімейних конфліктів, вираженість наслідків, гостроту переживань, емоційну залученість учасників конфлікту, через що наслідки для особистості можуть бути інколи взагалі катастрофічними [1].

Щодо можливостей вирішення сімейних конфліктів, то найпоширенішими формами надання психологічної допомоги є:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- психологічне консультування (для інформування та розв'язання конкретних життєвих проблем особистості),
- психотерапія індивідуальна (вирішення глибинних проблем людини),
- тренінг (використовують при необхідності набуття поведінкових навиків),
- групи підтримки (задля «пропрацювання» досвіду особистості, для покращення функціонування особистості, використовується як мала терапевтична група),
- використання медіації (для вирішення конфліктів, де медіатор є третьою стороною (нейтральною) і допомагає вирішити конфлікт, полегшує спілкування, допомагає зрозуміти позиції сторін, знайти шляхи розв'язання проблем [2, С.137].

Поряд з використанням медіації, варто відмітити можливість застосування фасилітації не тільки у переговорах, а й як самостійний процес, коли сторонам конфлікту складно дійти згоди у переговорах – тут у нагоді стає саме фасилітація, використання якої допомагає здійснити необхідні кроки. Саме фасилітатор організовує планування кожною із сторін власних дій на шляху до досягнення консенсусу [3].

Налагодження міжособистісної взаємодії є одним з завдань фасилітатора, спрямованим на вирішення конфлікту. Процес фасилятивного втручання полягає не в утворенні ситуації «переговорів» між учасниками конфлікту, а у організації їхньої спільної роботи з вирішення цього конфлікту – фасилітатор має об'єднавчу місію для досягненні конкретної мети. І його майстерність виявляється у самовідчутті учасників конфлікту – важливо, щоб вони перестали відчувати себе суперниками, конфліктантами, а відчули себе єдиною командою, людьми, які виконують спільну діяльність і спрямовані на досягнення спільної мети. Саме фасилітатор є відповідальним за процес, «його опікуном», саме він, знаючи проблеми конфліктуючих сторін, визначає що саме важливе зараз для вирішення, доцільно обговорити, яким чином процес взаємодії організувати та яку методику для цього краще використати. Таким чином, організовується процес взаємодії, у якому досягається мета, а сумісна робота учасників конфлікту стає значно ефективнішою. Допомогти учасникам конфлікту шляхом їхнього включення у сумісну діяльність ефективно вирішувати проблеми, що виникають є головним завданням фасилітатора [3].

На думку дослідниці І.В.Чайки, факторами та проявами фасилітації у сім'ї є «Відкритість партнеру, підтримка та захищеність у взаєминах, рівень задоволення особистісних потреб та потреб партнера, взаємна емпатія, особистісна зрілість батьків і гуманістичні установки, адекватні батьківські позиції і довірчі взаємини з дитиною, позитивні батьківські почуття, дієва батьківська любов і прихильність, турбота, емоційна ідентифікація із сім'єю, адекватний рівень задоволення потреб дитини, заборон, вимог і санкцій, стійкий стиль сімейного виховання, батьківська відповідальність» [10, С.168].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Відтак в результаті формується сприятлива психологічна атмосфера, гармонізуються стосунки у сім'ї, налагоджується її функціонування, і що важливо – це сприяє підтриманню та збереженню психологічного здоров'я усіх членів сім'ї, їх особистісному зростанню та розвитку [10].

Фасилітація має багато граней прояву, власне можна виділити грані основної функції фасилятивності, яка виявляється у сприянні особистісному зростанню іншого. Її гранями прояву є:

- комунікативна функція, яка проявляється у спілкуванні, можливості створення/підтримання доброзичливої атмосфери, забезпечення ефективної комунікації між учасниками взаємодіїї (у тому числі і під час конфліктної взаємодії), задля цього ефективні комунікатори володіють навичками вербального/невербального спілкування;

- ціннісно-смислова функція, яка проявляється у трансформаціях, змінах у ціннісній, смисловій сфері людини, її зорієнтування на гуманістичні цінності. Сам фасилітатор, його цінності, спосіб буття, дають змогу особистості відважитися бути собою, підтримують її аутентичність;

- адаптивна функція, яка проявляється у підтриманні соціалізації людини, її залучення до соціального життя. За результатами нашого дослідження навіть перебування фасилітатора «поряд» може вплинути на адаптивність членів однієї групи, тобто являти собою за суттю психологічний супровід адаптації;

- самореалізаційна функція, яка проявляється у допомозі у розкритті можливостей людини, актуалізації її ресурсів, латентних здібностей. Саме фасилітатор, на думку Наталі Роджерс, створює такі умови, обставини («контейнер»), у яких особистість може успішно актуалізувати свій потенціал

- творча, яка проявляється у стимулюванні прояву людиною креативності, творчих здібностей. Наталі Роджерс у цьому контексті прирівнювала творчу функцію з обробкою родючого ґрунту, зауважуючи, що фасилітатор сприяє та зростанню та дозволяє кожній рослині розвиватися у власній динаміці;

- егозахисна функція, яка проявляється у збереженні та підтриманні внутрішнього світу людини, її ціннісно-смислової сфери тощо;

- проектувальна функція, яка проявляється у сприянні людиною побудови планів, напрямків діяльності, перспектив для реалізації;

- рефлексивна функція, яка проявляється у усвідомленні-аналізі-переробці-адекватній інтерпретації інформації;

- емоційна функція, яка проявляється у підтримці емоційної налаштованості, настрою людини тощо;

- регуляційна функція, яка проявляється у корегуванні поведінки, дій, планів, стимулюванні/стримуванні особистості [4].

Накопичені відомості з практики застосування фасилітації можна використати і в сімейній взаємодії у тому числі. Так, пропонується практика

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

«Фасилітація почуття причетності» для усвідомлення своїх цінностей, практикування рефлексування власних переживань, управління емоціями, особливо при негативних переживаннях, переосмислення отриманого негативного досвіду.

Критеріями ефективності фасилітації почуття причетності є рефлексивність переживань та емоційних станів, отриманого досвіду; прогностичність своїх емоцій на схожі виклики шляхом моделювання та забезпечення позитивного емоційного фону діяльності [8, С.26-27].

Технологія «фасилітації почуття причетності» полягає у використанні комплексу вправ на рефлексію: по-перше, запитання згідно моделі R.Greenaway та, по-друге, техніка «Компас цінностей» Дж.Лазаруса. Групи технік потрібно використовувати послідовно – спочатку йде робота з негативними емоціями шляхом їх усвідомлення/вербалізації, а також трансформації в позитивні через переосмислення індивідуального досвіду. Потім відбувається сполучення того, що людина робить з тим, що вона не робить [5].

Поряд з конфліктами завжди, зовсім не випадково, розглядається питання підтримання та збереження ментального здоров'я учасників конфлікту. Адже особливої актуальності це набуває, коли конфліктують близькі люди, які якраз і створюють «тил», безпечне середовище для людини, де вона може розслабитися і бути собою, де її завжди підтримають і на кого вона може покластися у всіх ситуаціях своєї життєдіяльності. І коли такі стосунки руйнуються чи бодай порушуються – це завжди негативно впливає на стан ментального здоров'я членів сім'ї, які є конфліктантами.

Встановлено, що основними критеріями ментального здоров'я сім'ї є схожість цінностей членів сім'ї (наявність сімейних цінностей), розуміння та погодженість функцій кожного члена сім'ї, його «соціально-рольова адекватність» у сім'ї, стан психологічного благополуччя та емоційна задоволеність, а також адаптивність у близьких/мікросоціальних стосунках і спрямованість на збереження сім'ї [7, С.176]. Підтримання ментального здоров'я сім'ї відбувається за допомогою різних методів та методик, водночас використання методу фасилітації дозволяє опанувати себе, вирішити конфлікт, використати ситуації для зростання та розвитку і це може відбуватися більш інтенсивніше та динамічніше, ніж з використанням інших методів.

Адже «вплив фасилятивного середовища може бути навіть більш потужним, оскільки він є непростою сумою фасилятивних можливостей окремих членів групи, а акумулює складну групову фасилятивну енергію» [4, С.24], а фасилітаційна детермінація психологічного благополуччя людини зумовлено розлогим комплексом соціально-адаптивних здібностей, вмінь «недирективної інтерперсональної взаємодії» та власне фасилятивним потенціалом середовища [6].

Висновки. Аналіз існуючої інформації показав, що використання фасилітації у вирішенні у вирішенні сімейних конфліктів та підтриманні менталь-

ного здоров'я членів сім'ї є дієвим хоча й не досить розповсюдженим на практиці механізмом налагодження стосунків та підтримання психологічного благополуччя її членів. Саме сім'я, особливо у сучасних складних кризових умовах, є психологічним укриттям для кожного члена сім'ї, надає відчуття захищеності та безпеки, акумулює ментальне здоров'я особистості, формує її спрямованість на досягнення та зростання, тобто є фасилятивним середовищем у повсякденній життєдіяльності людини.

Література:

1. Андросова, А.С., Шеленкова, Н.Л. Специфіка подружніх конфліктів. *Психологічний журнал*. 2019. №3. URL: http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/195933

2. Бужинська С., Губанова О. Сімейні конфлікти: причини виникнення та засоби психологічної допомоги. Матеріали конференції. С.135-137. URL: https://doi.org/10.36074/24.07.2020.v2.40

3. Захарченко Д.М. Фасилітація як альтернативний спосіб вирішення спорів. URL: http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/576-fasilitatsiya-yak-alternativnij-sposib-virishennya-sporiv

4. Казанжи М.Й. Поняття фасилятивності, її види та деякі грані прояву основної функції. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. Серія «Психологія». 2012. Т.17. Вип. 5. С.21-37.

5. Каніболоцька М.С. Зміст та процедура фасилітації почуття причетності вчителів до реформи в освіті. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2021. Вип. 47 (50). С.219-227.

6. Киричук О.О. Фасилітаційні чинники психологічного благополуччя особистості. Дис. … канд. психол. наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології (053 Психологія). Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2020. 218 с.

7. Кошонько Г.А. Психологічне здоров'я сучасної сім'ї як її життєво важлива функція. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. 2010. №56. Хмельницький: НАДПСУ, 2010. С.174-177.

8. Психологічні ресурси взаємодії школи, сім'ї, громади: практичний посібник / за ред. Г. М. Бевз, М. С. Каніболоцької; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 106 с.

9. Сингаївська І.В., Лукаш Ю.С. Психологічна допомога при вирішенні подружніх конфліктів. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2021. №1 (61). С.251-257.

10. Чайка І.В. Фасилітуюча діалогічна комунікація у сім'ях вчителів початкової школи. *Габітус*. 2020. Випуск 20. С.166-170.

References:

1. Androsova, A.S., & Shelenkova, N.L. (2019). *Spetsyfika podruzhnikh konfliktiv. Psykholohichnyi zhurnal [Specifics of marital conflicts]*. Psykholohichnyi zhurnal. №3. Retrieved from http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/195933 [in Ukrainian].

2. Buzhynska, S., & Hubanova, O. *Simeini konflikty: prychyny vynyknennia ta zasoby psykholohichnoi dopomohy [Family conflicts: causes and means of psychological assistance]*. Materialy konferentsii, 135-137. Retrieved from https://doi.org/10.36074/24.07.2020.v2.40 [in Ukrainian].

3. Zakharchenko, D.M. Fasylitatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporiv. [Facilitation as an alternative way to resolve disputes]. Retrieved from http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/576-fasilitatsiya-yak-alternativnij-sposib-virishennya-sporiv [in Ukrainian].

4. Kazanzhy, M.Y. (2012). *Poniattia fasyliatyvnosti, yii vydy ta deiaki hrani proiavu osnovnoi funktsii.. [The concept of facilitation, its types and some facets of the main function]*. Visnyk ONU imeni I.I.Mechnykova. Seriia «Psykholohiia». T.17. Vyp. 5, 21-37. [in Ukrainian].

5. Kanibolotska, M.S. (2021). *Zmist ta protsedura fasylitatsii pochuttia prychetnosti vchyteliv do reformy v osviti [Content and procedure for facilitating teachers' sense of involvement in education reform]*. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Vyp. 47(50), 219-227 [in Ukrainian].

6. Kyrychuk, O.O. (2020). Fasylitatsiini chynnyky psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Facilitating factors of psychological well-being of an individual]. Dys. … kand. psykhol. nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 19.00.01 – zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii (053 Psykholohiia). Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk. [in Ukrainian].

7. Koshonko, H.A. (2010). *Psykholohichne zdorovia suchasnoi simi yak yii zhyttievo vazhlyva funktsiia [Psychological health of a modern family as its vital function]*. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Pedahohichni ta psykholohichni nauky. №56. Khmelnytskyi: NADPSU, 174-177 [in Ukrainian].

8. *Psykholohichni resursy vzaiemodii shkoly, simi, hromady [Psychological resources of interaction between school, family, and community]:* praktychnyi posibnyk / za red. H.M.Bevz, M.S.Kanibolotskoi Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 2022 [in Ukrainian].

9. Synhaivska, I.V., & Lukash, Yu.S. (2021). *Psykholohichna dopomoha pry vyrishenni podruzhnikh konfliktiv [Psychological assistance in resolving marital conflicts]*. Vcheni zapysky Universytetu «KROK». №1. (61), 251-257 [in Ukrainian].

10. Chaika, I.V. (2020). *Facilitating dialogue communication in families of primary school teachers [Facilitating dialogue communication in families of primary school teachers]*. Habitus. Vypusk 20, 166-170 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 658.8-316.622

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1305-1317

Карпюк Юлія Ярославівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології, Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника, факультет психології, кафедра загальної психології, тел.: (0342) 59-60-66, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0001-6602-4302

Хрущ Олена Василівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, факультет психології, кафедра загальної психології, м. Івано-Франківськ, тел.: (0342)59-60-66, https://orcid.org/0000-0002-5126-444X

Федик Оксана Василівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, факультет психології, кафедра загальної психології, м. Івано-Франківськ, тел.: (0342)59-60-66, https://orcid.org/0000-0002-9029-2611

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті представлено теоретичні основи розробки програми формування навичок управління реакцією на стрес і підвищення рівня стресостійкості у студентів. Зокрема, визначено поняття психологічного стресу, як проявленого на когнітивному, емоційному, перцептивному та психосоціальному рівні типу реагування на зміну обставин. Описуються фізіологічні процеси пов’язані з розвитком стресової реакції. Фізіологічну концепцію стресу поширено на сферу психології, і накопичені дані свідчать про те, що активація осі HPA була більш чутливою до емоційної активності, ніж до фізіологічної. Огляд досліджень показує, що хоча різні психологічні дії можуть зазвичай активувати вісь HPA, фенотипи та механізми відповідного стресу відрізняються один від одного. Згадується феномен посттравматичного зростання, що тлумачиться як позитивні психологічні зміни, що виникають у результаті боротьби з травмою або дуже складними ситуаціями. Це явище розглядається як один з варіантів виходу з стресових ситуацій. Даний процес може характеризуватися позитивними змінами в самосприйнятті, міжособистісних стосунках і філософії життя, що призводить до підвищення самосвідомості та впевненості в собі, більш відкритого ставлення до інших, більшої оцінки життя та відкриття нових можливостей. У соціальній уяві як негативний, так і позитивний життєвий досвід завжди визнавався індуктором

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

змін. Представлено програму роботи зі студентами, яка націлена на підвищення рівня розвитку ефективних копінг-стратегій і управління власними реакціями у стресових ситуаціях. Окреслюється місце практик когнітивної переоцінки, дистанціювання, самоспівчуття, перемикання уваги, усвідомленості, релаксації, розв'язання проблем, побудови особистісних кордонів, турботи про себе і емоційного інтелекту у розробленій авторами програмі тренінгових занять. Наголошується на важливості групового формату для можливості обміну учасниками особистого досвіду успішного подолання труднощів і розширення інструментарію, який можна при цьому використовувати. Програма охоплює 15 щотижневих занять тривалістю 2,5 години для групи, яка складається з 12 учасників. Передбачається комплексна робота з мисленням, тілесним, когнітивним, емоційним та поведінковими рівнями реагування на стрес.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, управління реакціями на стрес, стрес-менеджмент, саморегуляція

Karpiuk Yuliya Yaroslavivna candidate of psychological sciences, associate Professor of the Department of General Psychology, Department of General Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342)59-60-66,https://orcid.org/0000-0001-6602-4302

Khrushch Olena Vasylivna candidate of psychological sciences, associate Professor of the Department of General Psychology, Department of General Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342)59-60-66, https://orcid.org/0000-0002-5126-444X

Fedyk Olena Vasylivna candidate of psychological sciences, associate Professor Of the Department of General Psychology, Department of General Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342)59-60-66, https://orcid.org/0000-0002-9029-2611

JUSTIFICATION OF THE PROGRAM FOR THE DEVELOPMENT OF STRESS MANAGEMENT SKILLS AND INCREASE THE LEVEL OF STRESS RESISTANCE IN STUDENTS

Abstract. The article presents the theoretical foundations of the development of the program for the formation of skills in managing the reaction to stress and increasing the level of stress resistance in students. In particular, the concept of psychological stress is defined as manifested at the cognitive, emotional, perceptual and psychosocial levels of the type of response to a change in circumstances. Physiological processes associated with the development of a stress reaction are described. The physiological concept of stress has been extended to the field of

psychology, and accumulating evidence suggests that activation of the HPA axis was more sensitive to emotional activity than to physiological activity. A review of studies shows that although different psychological activities can commonly activate the HPA axis, the phenotypes and mechanisms of the respective stressors differ from each other. The phenomenon of post-traumatic growth is mentioned, which is interpreted as positive psychological changes that occur as a result of dealing with trauma or very difficult situations. This phenomenon is considered as one of the options for getting out of stressful situations. This process can be characterized by positive changes in self-perception, interpersonal relationships and philosophy of life, which leads to increased self-awareness and self-confidence, a more open attitude towards others, a greater appreciation of life and the discovery of new opportunities. In the social imagination, both negative and positive life experiences have always been recognized as inducers of change. A program of work with students is presented, which is aimed at increasing the level of development of effective coping strategies and managing one's own reactions in stressful situations. The place of practices of cognitive reappraisal, distancing, self-compassion, shifting attention, awareness, relaxation, problem solving, building personal boundaries, self-care and emotional intelligence in the training program developed by the authors is outlined. The importance of the group format is emphasized for the opportunity for participants to share their personal experience of successfully overcoming difficulties and to expand the tools that can be used in this process. The program covers 15 weekly classes lasting 2.5 hours for a group of 12 participants. Complex work with thinking, physical, cognitive, emotional and behavioral levels of response to stress is expected.

Keywords: stress, stress resistance, management of reactions to stress, stress management, self-regulation

Постановка проблеми. Проблема стресу являється актуальною у всі часи, а особливо у період соціальних потрясінь національного та глобального масштабів. Студенти особливо вразливі до негативного впливу стресу, оскільки поряд з фоновим переживанням тривоги пов’язаної з небезпекою для життя і здоров’я у період проживання на території країни, що бере участь в активних бойових діях, вони зустрічаються з новизною асоційованою з особливостями організації навчального процесу у ЗВО. Зокрема, замість звичних уроків вони починають відвідувати пари, збільшується кількість інформації, яку потрібно опрацювати самостійно, практичні заняття, семінари, заліки та іспити додають додаткового стресу в їх житті. Варто додати, що більшість студентів перебуває у молодому віці, що передбачає виконання основних вікових завдань до яких належить професійне самовизначення, початок самостійного життя, сепарація від батьків, побудова близьких стосунків з партнером чи партнеркою. Відтак, можна зробити висновок про значне розмаїття стресових факторів у житті пересічного студента чим і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

зумовлюється актуальність розробки програми формування у них навичок стрес-менеджменту та підвищення рівня стресостійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальна модель стресу припускає, що стрес є інтерактивним процесом, у якому вимоги навколишнього середовища, які сприймаються як загрозливі, викликають фізіологічну реакцію, яка активує гіпоталамо-гіпофізарно-нирково-ниркову вісь (HPA), з подальшим вивільненням кортизолу та активацією вегетативної нервової системи. Стрес – це стан гомеостазу, який піддається виклику [1-5]. Поряд із поширенням концепції гомеостазу на галузі фізіології, психології та навіть науки про навколишнє середовище концепція стресу різко еволюціонувала [6-10]. Тепер зрозуміло, що стрес може мати місце систематично через активацію осі HPA (системний стрес) або мати місце лише в місці, де індукуються або генеруються стресори (локальний стрес) [7-15]. Оскільки будь-який стресор може бути відчутний існуючим гомеостазом і потенційно викликати відповіді на молекулярному, клітинному та системному рівнях для збереження гомеостазу та стимулювання адаптації, концепція стресу була визначена відповідно до різних стресових стимулів, стресорів, місць або функцій, таких як як емоційний стрес, окислювальний стрес, мітохондріальний стрес, метаболічний стрес тощо [16-19]. Методи управління реакцією на стрес охоплюють дихальні практики, релаксації та роботу з перемиканням уваги [20].

Мета статті – характеристика програми формування навичок управління стресом і підвищення рівня стресостійкості у студентів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз публікацій свідчить, що стрес розглядають, як нормальну реакцію на ненормальні події, оскільки стресова реакція спрямована на боротьбу з факторами асоційованими з порушенням гомеостазу організму [1-10]. Більшість науковців розглядають негативний вплив стресу на організм людини та її психоемоційний стан. При цьому, питання позитивного впливу стресу на життєдіяльність людей порушується вкрай рідко [21]. Хоча, як відомо з досліджень щодо зв'язку стресу й ефективності діяльності помірний рівень стресу асоціюється з кращими показниками продуктивності та ефективності [22]. Відтак, доцільно розглядати стрес як з позитивної, так і з його негативної сторони.

Феномен посттравматичного зростання найкраще ілюструє можливості для особистісного розвитку після пережитих травмуючих подій, які дозволяють переглянути систему внутрішніх цінностей і орієнтирів, духовного зростання, посилення відчуття єдності з іншими людьми [15]. Отже, незалежно від важкості стресової ситуації за умови наявності достатньої емоційної підтримки, а також вміння ефективно долати труднощі особистість може використати негативний досвід, як точку для руху вперед і проявлення своєї особистісної сили. Наявні численні публікації про те, як люди, які зустрілися зі значними труднощами у своєму житті після їх когнітивної

переоцінки змогли не тільки досягти покращення власного стану, але й допомагають у цьому іншим людям [18-21].

Умовами досягнення описаного ефекту виступають когнітивні схеми пов'язані з адаптивним сприйняттям стресу й ефективні стратегії його подолання. Особистість повинна мати у своєму розпорядженні достатню кількість ресурсів, щоб справлятися із життєвими викликами [14]. Для цього важливе розуміння принципів екологічного виявлення та проживання власних реакцій, усвідомленого вибору, відновлення власних сил і ресурсів, використання копінг-стратегій у відповідності до ситуації та навички просити про допомогу у потрібні моменти, приймати її та збагачуватися досвідом інших людей.

Результати досліджень свідчать, що обговорення ситуації з іншими людьми допомагає знизити рівень психоемоційної напруги пов'язаної з нею, а також знайти додаткові рішення під час її розгляду з позиції стороннього спостерігача і використання підходів інших людей, що навчилися успішно справлятися з подібними обставинами [10]. Відтак, програма розвитку стресостійкості та ефективних навичок стрес-менеджменту передбачає груповий формат і постійну міжособистісну взаємодію учасників із схожим досвідом і життєвими обставинами. Передбачається, що дискусії та групові обговорення допоможуть їм швидше знаходити вихід з актуальних для них складних ситуацій. При цьому, міні-лекції та інформаційні матеріали спрямовані на їх ознайомлення з науково-обгрунтованими інструментами розв'язання проблем, управління власним станом і реакціями за стресових обставин, які проявляються на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях.

Програма підвищення рівня стресостійкості у студентів охоплює 15 занять тривалістю 2,5 години кожне, які проводяться з регулярністю 1 раз в тиждень. Для досягнення максимальної ефективності від занять група являється закритого типу з обмеженою кількістю учасників (12 осіб). При цьому, до однієї групи входять студенти приблизно одного віку. До участі запрошуються як хлопці, так і дівчата. Формат проведення занять офлайн. Перед включенням до складу групи всі учасники проходять попередню діагностичну бесіду та тестування з метою попередження участі осіб з вираженими симптомами тривоги чи депресії, а також іншими станами, які потребують індивідуальної чи групової психотерапії замість тренінгових занять спрямованих просто на розвиток навичок управління стресом і підвищення рівня емоційної стійкості до його впливу. Основні цілі тренінгової програми охоплюють розвиток навичок управління реакціями на стресові ситуації, ідентифікації власних емоцій у стресових ситуаціях, визначення стресових факторів, виявлення ресурсів для подолання стресу, формування ефективних копінг-стратегій, підвищення рівня психоемоційної стійкості, зміцнення внутрішньої опори, а також роботу з деструктивними переконаннями, що лежать в основі неефективних реакцій на стрес.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Тема першого заняття передбачає знайомство із природою стресу. При цьому, учасники досліджують його вплив на їхнє життя, місце в ньому, особливості реагування на стресові обставини та ресурси, які можуть допомогти з ними справлятися. Цілі заняття охоплюють діагностику сприйняття стресу та відношення до нього. для її досягнення використано проективні методики. Для забезпечення психологічної безпеки під час роботи у групі на початку заняття передбачене знайомство, де кожен коротко розповідає про себе, свої інтереси та очікування щодо участі у програмі. Далі обговорюються правила групової роботи серед яких основними виступають правило конфіденційності, безоціночного ставлення до висловлювань інших, висловлювання виключно від свого імені, відсутність критики та засудження, уникнення надання непрошених порад і можливість зупинитися у процесі виконання певного завдання, якщо воно завдає надто сильного дискомфорту в психоемоційному плані. У рамках основної частини заняття, учасникам заняття пропонується візуалізувати як вони бачать стрес у власному житті. Для цього можна використовувати різні матеріали та засоби творчості (олівці, воскові олівці, фломастери, фарби і т.д.). Тривалість виконання завдання складає 15 хв. Після завершення процесу відображення образу стресу учасникам пропонується доповнювати малюнок згідно із інструкціями тренерів. Зокрема, пропонується оцінити чи присутні засоби захисту та дистанціювання від стресу і при потребі надається можливість їх домалювати, далі рекомендується звернути увагу на наявність опори у стресовій ситуації та зобразити (за необхідності підписати) на що можна спиратися у стресових обставинах, а також рекомендується звернути увагу на присутність зображень ресурсів для подолання стресу та їх додавання чи опис за необхідності. По завершенню створення малюнків стресу відбувається обговорення та рефлексія. Учасники розповідають про те, яким вони бачать та сприймають свій стрес, а також які інструменти та ресурси використовує для того, щоб з ним справлятися. Тривалість обговорення та рефлексії після даної вправи складає 15 хв. Наступна частина заняття передбачає проведення психоедукації на тему стресу та його природи, пояснюють психофізіологічні механізми виникнення стресової реакції, коментуються поширені реакції на стрес до яких належать напад, втеча та завмирання. Загалом міні-лекція займає до 20 хвилин часу. Після цього починається обговорення особливостей прояву згаданих реакцій у повсякденному житті студентів до яких належить втеча у віртуальну реальність та соціальні мережі, відкладання на потім, сон, надмірна активність, агресивність та інші. Кожен з учасників фіксує прояви трьох базових реакцій на стрес на рівнях соматичних відчуттів, когніцій та поведінки. Наступна вправа передбачає поділ групи на дві команди з однаковою кількістю учасників, яким пропонується згадати та описати всі позитивні та негативні наслідки стресу у їх житті залежно від того попали вони у групу захисників стресу чи від стресу. Після того, як пройде 15 хвилин

мозкового штурму для кожної з команд починається дискусія тривалістю 10 хвилин під час якої обговорюється корисність та шкідливість стресу в нашому (та зокрема студентському житті). Наступна вправа передбачає індивідуальний самоаналіз під час якого учасники записують ціну уникнення стресу та пов'язані з цим втрати у різних сферах життя. Опісля самостійної роботи слідує спільне обговорення усього написаного. Фінальна частина тренінгу передбачає створення інтелект-карти на тему природи стресу й його впливу на життя усіма учасниками заняття. Далі слідує м'язова релаксація з почерговим напруженням і розслабленням всіх груп м'язів і звершується зустріч рефлексією.

Тема другого тренінгу охоплює питання швидкого надання допомоги собі у стресових ситуаціях шляхом розвитку навичок емоційної саморегуляції. Зокрема, мета зустрічі передбачає ознайомлення учасників з дихальними, тілесними і когнітивними технологіями управління власним способом реагування на стрес. На початку заняття учасники діляться своїм станом і тим, як для них пройшов попередній тиждень, чи вдавалося їм відзначати не тільки негатив, а й позитив від стресу у повсякденному житті. Далі учасники слухають міні-лекцію тривалістю 15 хвилин на тему ознак і симптомів прояву стресу. Після її завершення кожному учаснику пропонується заповнити власну карту симптомів стресової реакції, яка передбачає фіксацію прояву стресу на рівнях тіла, думок, емоцій і дій. Після виконання даного завдання відбувається обговорення способів вчасного і швидкого виявлення ознак переживання стресу з метою управління реакцією на нього на ранніх етапах стресової реакції до настання моменту переживання емоцій значної інтенсивності. Наголошується на важливості перемикання уваги на інші стимули, які не пов'язані з причиною виникнення стресу та практикуються техніки спрямовані на емоційне заземлення. Наступна вправа передбачає використання тілесної практики майндфулнес, яка передбачає сканування тіла для виявлення відчуттів, які асоційовані зі стресом. Після цього здійснюється перехід до когнітивного рівня розпізнавання стресу. Учасники отримують таблицю із колонками, де пропонується описати пов'язану зі стресом ситуацію, тілесні відчуття асоційовані з нею, а також думки, які виникали за згаданих обставин. Далі визначається спосіб поведінки у описаній ситуації й переконання та вірування про стрес і життя, які на думку учасників тренінгу стоять за їхніми реакціями. Наступний блок тренінгу передбачає аналіз типових ліній поведінки у стресі. При цьому, учасникам заняття пропонується описати посіб своїх дій у змодельованих тренерами ситуаціях. Після цього відбувається рефлексія. Далі учасникам представляють практику зупинки у момент переживання стресу для свідомого вибору способу поведінки за обставин, які склалися. Дана технологія охоплює набір запитань щодо самокоучингу, які дозволяють дистанціюватися і оцінити ситуацію у перспективі через кілька років, з дорослої позиції та позиції стороннього спостерігача. Далі випи-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

суються пропозиції від дорослої частини особистості та рекомендації щодо вирішення актуальної проблеми. Завершується заняття дихальними вправами спрямованими на розслаблення і релаксацією.

Третє заняття програми передбачає зміну погляду на стрес і формування нових переконань щодо даного феномену. Зокрема, спочатку учасники записують всі асоціації та думки, які у них виникають під час згадки про стрес. Далі ці твердження аналізуються на предмет їх істинності, визначається їх походження та шукаються приклади підтвердження їх прикладної цінності. Після цього учасникам пропонується сформулювати альтернативні переконання щодо стресу. Після цього вони розробляють план їх перевірки у реальному житті експериментальним чином. Наступний блок заняття охоплює міні-лекцію щодо користі стресу та феномену посттравматичного зростання. Учасники для себе визначають як перенести умови перетворення стресу на корисний у своєму житті на основі отриманої інформації. Після цього слідує практика безпечне місце, де учасники під час практики активної уяви переносяться у місце спокою та безпеки з метою заспокоєння після виконання попередніх завдань, які переважно асоційовані з стресом.

Четверте заняття програми передбачає роботу з формуванням навички дистанціювання для того, щоб закріпити більш усвідомлене реагування на стресові обставини. Для цього учасникам пропонується використовувати практики та технології заземлення, перемикання уваги, дихання, самокоучингу та логотерапії. Після виконання кожної з практик відбувається обговорення. На завершення заняття учасники малюють інтелект-карту методів дистанціювання, щоб узагальнити отримані на занятті методи дистанціювання.

П’яте заняття передбачає розвиток навички самоспівчуття. Основні практики охоплюють технології самокоучингу та ведення когнітивних щоденників. У рамках кожного із завдань учасники записують стресові ситуації та розглядають їх з різних позицій (у часовій, глобальній, а також територіальній перспективах). При цьому, вони уявляють, що мають завжди біля себе порадника і друга готового прийти на допомогу і з його позиції дають собі поради як діяти в тій чи іншій ситуації. Потім з власної позиції їх аналізують та оцінюють на придатність. Акцент робиться на розвитку ставлення доброзичливого і підтримуючого ставлення до самих себе. На завершення заняття всі отримують когнітивні щоденники для самостійної роботи вдома.

Шосте заняття має на меті роботу з внутрішнім критиком, який створює додатковий стрес у житті кожного студента. При цьому, завдання спрямовані на аналіз та реструктуризацію переконань пов’язаних із схильністю до надмірної самокритичності, перфекціонізму і самокритики. Пропонуються вправи з використанням активної уяви для зниження гучності думок пов’язаних з самокритикою. Далі слідує обговорення методів формування

свого внутрішнього захисника. Учасники записують словесні формули і послання, що будуть використовувати у моменти прояву самокритичних думок. На завершення заняття учасники виконують вправу з серії аутотренінгу, яка передбачає глибоке розслаблення і заспокоєння.

Сьоме заняття націлене на розвиток звички регулярної саморефлексії та зміни погляду на стресові ситуації. Зокрема, учасникам пропонується виконувати вправи пов'язані з рефремінгом, коучингові запитання для пошуку можливостей, які ховаються за перешкодами. Розвиваються навички розв'язання проблем. На завершення всі виконують практику спрямовану на заспокоєння.

Восьме заняття пов'язане з розвитком навички ефективного подолання стресу. На початку заняття обговорюються провідні копінг стратегії учасників заняття. Далі вони прослуховують лекцію на тему поняття копінг-стратегій. Після цього вони виписують характерні для них проблемно-орієнтовані й емоційно-орієнтовані копінг-стратегії [21-24]. Наступна частина заняття пов'язана з дискусіями і обговренням їх позитивного і негативного впливу на життя учасників програми. У другій частині заняття вони знайомляться з ефективними стратегіями подолання стресу й фіксують для себе у яких випадках їх можна використовувати. Заняття завершується створенням інтелект-карти копінг-стратегій.

Дев'яте заняття передбачає розвиток навички усвідомленості, яка дозволяє знизити рівень напруги у повсякденному житті. Зокрема, учасники заняття знайомляться з поняттям усвідомленості й практичними аспектами її використання у повсякденному житті. Потім вони починають виконувати вправи передбачені розвитком здатності до її використання, починаючи з фокусування уваги на різних частинах тіла, концентрованого дихання і дихання по квадрату, дихання по прямокутнику й охолоджуючого дихання [25-26]. Опісля виконуються вправи націлені на м'язову релаксацію різного рівня. Після цього обговорюються шляхи підвищення усвідомленості під час виконання побутових справ, споживання їжі, тощо.

Десяте заняття націлене на розвиток здатності до прийняття ситуації та стресу в житті, оскільки уникнути його не можливо. На цьому занятті учасники беруть одне у одного інтерв'ю щодо пережитих стресових подій. Розповідають історії в яких стрес допоміг їм розвинути нові навички, проявити сильні сторони та внести позитивні зміни у своєму житті. після кожної практик відбувається обговорення та рефлексія, що допомагає закріпити сформоване на попередніх заняття уявлення про потенційну користь стресу та пов'язані з стресовими обставинами можливості, які дозволяють легше сприймати та простіше відноситися до пов'язаних з ними ситуацій.

Одинадцяте заняття охоплює розвиток навички взаємопідтримки у моменти стресу. Міні-лекція передбачає ознайомлення з поняттями емпатії, самоспівчуття й співчуття. Учасники ознайомлюються з практиками надання

ефективного зворотного зв'язку та окремими технологіями кризового консультування. Вчаться співпереживанню й взаємопітримці замість проявів жалості до себе та інших. Завершується заняття спільним створенням зображення дерева підтримки, яке відображає основні інструменти надання допомоги собі й іншим людям у стресових ситуаціях.

Дванадцяте заняття спрямоване на роботу з особистими кордонами щодо власної особистості з метою зниження кількості стресорів у власному житті. Учасники первинно створюють карту поточних факторів стресу. Після цього вони досліджують карти цінностей та обирають для себе основні. Далі вони розписують нові стандарти власного життя на основі знання того, що для них найцінніше. Завершується заняття створенням чіткого переліку правил пов'язаних з проявами турботи про себе на фізичному, емоційному, психічному, духовному і соціальному рівнях.

Тринадцяте заняття присвячене побудові кордонів у стосунках з іншими людьми. Учасники знайомляться з поняттям трикутника Карпмана та емоційними іграми. Після цього вони аналізують, яку роль у важливих для себе стосунках вони займають. Поряд з цим вони отримують опитувальники для визначення ознак прояву кожної ролі. Розбирають з їх використанням стосунки, які характеризуються підвищеною конфліктністю та створюють план виходу з ролей за якими себе розпізнали.

Чотирнадцяте заняття полягає у формуванні особистих меж у стосунках з іншими людьми. Учасники прописують правила як з ними можна і не можна поводитися у різних ситуаціях. Опрацьовуються окремі компоненти навички ненасильницького спілкування, повідомлення про власні потреби, прояву невдоволення та злості, окреслення і збереження особистих психологічних меж. На завершення учасники прописують план встановлення цих кордонів у різних соціальних середовищах з якими вони найчастіше взаємодіють.

П'ятнадцяте заняття націлене на розвиток навичок емоційного інтелекту, високий рівень якого пов'язаний із вищою стресостійкістю. Зокрема, міні-лекція передбачає ознайомлення з компонентами емоційного інтелекту. Описуються способи розвитку емоційної та соціальної самосвідомості. Відпрацьовуються практичні навички пов'язані з ними. Особлива увага звертається на емоційну саморегуляцію та роль в даному процесі тілесних, когнітивних і поведінкових практик. Основні вправи і технології, які передбачені практичною частиною заняття базуються на принципах КПТ і гештальт-психології [22-25]. На завершення заняття учасники мають створити інтелект-карту основних висновків на основі участі в програмі. Потім відбувається групова рефлексія під час якої всі діляться своїми відкриттями, усвідомлення та результатами проходження тренінгів. Відбувається обмін досвідом використання запропонованих у рамках програми методів і технологій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Висновки. Підвищення рівня стресостійкості у студентів потребує комплексної та систематичної роботи. Важливо працювати над зміною переконань, які породжують прояви неадаптивних способів реагування на стрес, а також формування нової системи вірувань. При цьому, учасники постійно практикують на собі різноманітні технології управління власним емоційним станом та його стабілізації. Вони розвивають навички дистанціювання, прийняття, когнітивної переоцінки, рефреймінгу, самоспівчуття, заспокоєння, релаксації та ефективні копінг-стратегії.

Література:

1. Anbazhagan A., Soundar Rajan. L.J. A conceptual Framework of Occupational stress and coping strategies‖. International Journal of Business Economics & Management Research, Vol.3 (5), May. 2013. Pp. 45-57.

2. Beehr T., Newman M. Organisational Behaviour Issues for Managers and System analysis. Working Paper No.660. Indian Institute of Management, Ahmedabad, NewEdition. 1978. 350 p.

3. Beehr T., Newman M. Job stress, Employee Health and organizational effectiveness: A feet analysis. Model and literature review. Personal Psychology. 1978, Pp. 665-700.

4. Beehr T.A, Newman J.E. Job Stress‖: Employment Health and Organizastional effectiveness a faset analysis,model and Literature review. Personnel Psychology, 1978. Pp. 665-669

5. Cooper P., Marshal M. Executive under pressure A psychological Study. Londoan McMila Press, 1976. 156 p.

6. Fireman B. Psychological Model of Stress and its application to managerial unemployment. Human relation. 32 (4). 1979. Pp. 323-345.

7. Cox.T. The nature and measurement of work stress: theory and practice‖ in J R Wilson and E N Corlett [eds] Evaluation Of Human Work 2nd edtn., London, Taylor and Francis. 1156 p.

8. Dewe P.I., Guest D.E. Methods of coping with stress at work: A conceptual analysis and Empirical study of Measurement issues. Journal of organizational Behaviour rev. edt 1991. P. 345-355.

9. Drisker J., Sales E. Group Decision Making under stress. Journal of Applied Psychology, 1991, Vol.76, No. 3. Pp. 473-478.

10. Salye H. The stress of life New York Mc. Graw Hill book company, 1936. 137 p.

11. Selye H. The Stress oflife reo.ed., New York Mc. Graw Hill Book Company, 1930. 178 p.

12. Smith J. Stress and Employee well being: New Perspective‖. Stress News.Vol 10, No. 2, internet source, 1998. Pp. 143-153.

13. Ivanecevich J. Organizational behaviour and management. Business publication planoten, 1987, p.211.

14. Aiello J., Kolb K. Electronic Performance Monitoring and Social content: Impact on productivity and Stress‖ journal of Applied Psychology. vol. 80, No.3 1995. Pp. 339–353.

15. Khan I. et al Organizational Stress: Studies in Role conflict and Role ambiguity. New York: Wiley, 1964. 376 p.

16. Lazarus C. Psychological Stress and the coping process. New York: MC. Graw Hill, 1966 -1971. 567 p.

17. Lazarus C. Psychological Stress and the coping process. New York:MC. Graw Hill, 1966. 756 p.

18. Parás-Bravo P., Alonso-Blanco C., Paz-Zulueta M., Palacios-Ceña D., Sarabia-Cobo C., Herrero-Montes M., Boixadera-Planas E., Fernández-de-Las-Peñas C. Does Jacobson's relaxation technique reduce consumption of psychotropic and analgesic drugs in cancer patients? A multicenter pre-post intervention study. BMC Complement Altern Med. May 02;18(1). 2018. Pp. 139.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

19. Volpato E., Banfi P., Nicolini A., Pagnini F. A quick relaxation exercise for people with chronic obstructive pulmonary disease: explorative randomized controlled trial. Multidiscip Respir Med.13: 2018. Pp. 13.

20. Dawson M. A., Hamson-Utley J. J., Hansen R., Olpin M. Examining the effectiveness of psychological strategies on physiologic markers: evidence-based suggestions for holistic care of the athlete. J Athl Train. May-Jun;49(3). 2014 . Pp. 331-337.

21. Brenhouse H. C., Danese A., Grassi-Oliveira R. Neuroimmune Impacts of Early-Life Stress on Development and Psychopathology. Curr Top Behav Neurosci. 43. 2019. Pp. 423-447.

22. Kuloor A., Kumari S., Metri K. Impact of yoga on psychopathologies and quality of life in persons with HIV: A randomized controlled study. J Bodyw Mov Ther. Apr;23(2). 2019. Pp. 278-283.

23. Garland S. N., Xie S. X., DuHamel K., Bao T., Li Q., Barg F. K., Song S., Kantoff P., Gehrman P., Mao J. J. Acupuncture Versus Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia in Cancer Survivors: A Randomized Clinical Trial. J Natl Cancer Inst. Dec 01;111(12). 2019 . Pp. 1323-1331.

24. Huang A. J., Grady D., Mendes W. B., Hernandez C., Schembri M., Subak L. L. A Randomized Controlled Trial of Device Guided, Slow-Paced Respiration in Women with Overactive Bladder Syndrome. J Urol. Oct; 4. 2022. Pp. 787-794.

25. Lopez-Lopez L., Valenza M. C., Rodriguez-Torres J., Torres-Sanchez I., Granados-Santiago M., Valenza-Demet G. Results on health-related quality of life and functionality of a patient-centered self-management program in hospitalized COPD: a randomized control trial. Disabil Rehabil. Dec;42(25). 2020 . Pp. 3687-3695.

26. Anderson K. G. C., Langley J., O'Brien K., Paul S., Graves K. Examining the artist-patient relationship in palliative care. A thematic analysis of artist reflections on encounters with palliative patients. Arts Health. Feb;11(1): 2019 . Pp. 67-78.

References:

1.Anbazhagan A., Soundar Rajan. L.J. (2023). A conceptual Framework of Occupational stress and coping strategies‖. International Journal of Business Economics & Management Research, Vol.3 (5), May. Pp. 45-57.

2. Beehr T., Newman M. (1978). Organisational Behaviour Issues for Managers and System analysis. Working Paper No.660. Indian Institute of Management, Ahmedabad, NewEdition.. 350 p.

3. Beehr T., Newman M. (1978). Job stress, Employee Health and organizational effectiveness: A feet analysis. Model and literature review. Personal Psychology. Pp. 665-700.

4. Beehr T.A, Newman J.E. (1978). Job Stress‖: Employment Health and Organizastional effectiveness a faset analysis,model and Literature review. Personnel Psychology. Pp. 665-669

5. Cooper P., Marshal M. (1976). Executive under pressure A psychological Study. Londoan McMila Press. 156 p.

6. Fireman B. (1979). Psychological Model of Stress and its application to managerial unemployment. Human relation. 32 (4). Pp. 323-345.

7. Cox.T. (2005). The nature and measurement of work stress: theory and practice‖ in J R Wilson and E N Corlett [eds] Evaluation Of Human Work 2nd edtn., London, Taylor and Francis. 2005. 1156 p.

8. Dewe P.I., Guest D.E. (1991). Methods of coping with stress at work: A conceptual analysis and Empirical study of Measurement issues. Journal of organizational Behaviour rev. edt 1991. P. 345-355.

9. Drisker J., Sales E. (1991). Group Decision Making under stress. Journal of Applied Psychology. Vol.76, No. 3. Pp. 473-478.

10. Salye H. (1929). The stress of life New York Mc. Graw Hill book company. 137 p.

11. Selye H. (1930). The Stress oflife reo.ed., New York Mc. Graw Hill Book Company. 178 p.

12. Smith J. (1998). Stress and Employee well being: New Perspective‖. Stress News. Vol 10, No. 2, internet source. Pp. 143-153.

13. Ivanecevich J. (1987). Organizational behaviour and management. Business publication planoten. p.211.

14. Aiello J., Kolb K. (1995). Electronic Performance Monitoring and Social content: Impact on productivity and Stress‖ journal of Applied Psychology, vol. 80, No.3 Pp. 339–353.

15. Khan I. et al. (1964). Organizational Stress: Studies in Role conflict and Role ambiguity. New York: Wiley. 376 p.

16. Lazarus C. (1966). Psychological Stress and the coping process. New York: MC Graw Hill, 1966. 567 p.

17. Lazarus C. (1966). Psychological Stress and the coping process. New York:MC. Graw Hill. 756 p.

18. Parás-Bravo P., Alonso-Blanco C., Paz-Zulueta M., Palacios-Ceña D., Sarabia-Cobo C., Herrero-Montes M., Boixadera-Planas E., Fernández-de-Las-Peñas C. (2018). Does Jacobson's relaxation technique reduce consumption of psychotropic and analgesic drugs in cancer patients? A multicenter pre-post intervention study. BMC Complement Altern Med. May 02;18(1). Pp. 139.

19. Volpato E., Banfi P., Nicolini A., Pagnini F. (2018). A quick relaxation exercise for people with chronic obstructive pulmonary disease: explorative randomized controlled trial. Multidiscip Respir Med.13. Pp. 13.

20. Dawson M. A., Hamson-Utley J. J., Hansen R., Olpin M. (2014). Examining the effectiveness of psychological strategies on physiologic markers: evidence-based suggestions for holistic care of the athlete. J Athl Train. May-Jun;49(3). Pp. 331-337.

21. Brenhouse H. C., Danese A., Grassi-Oliveira R. (2019). Neuroimmune Impacts of Early-Life Stress on Development and Psychopathology. Curr Top Behav Neurosci. 43. Pp. 423-447.

22. Kuloor A., Kumari S., Metri K. (2019). Impact of yoga on psychopathologies and quality of life in persons with HIV: A randomized controlled study. J Bodyw Mov Ther. Apr;23(2). Pp. 278-283.

23. Garland S. N., Xie S. X., DuHamel K., Bao T., Li Q., Barg F. K., Song S., Kantoff P., Gehrman P., Mao J. J. (2019). Acupuncture Versus Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia in Cancer Survivors: A Randomized Clinical Trial. J Natl Cancer Inst. Dec 01;111(12). Pp. 1323-1331.

24. Huang A. J., Grady D., Mendes W. B., Hernandez C., Schembri M., Subak L. L. (2022). A Randomized Controlled Trial of Device Guided, Slow-Paced Respiration in Women with Overactive Bladder Syndrome. J Urol. Oct; 4. Pp. 787-794.

25. Lopez-Lopez L., Valenza M. C., Rodriguez-Torres J., Torres-Sanchez I., Granados-Santiago M., Valenza-Demet G. (2020). Results on health-related quality of life and functionality of a patient-centered self-management program in hospitalized COPD: a randomized control trial. Disabil Rehabil. Dec;42(25). Pp. 3687-3695.

26. Anderson K. G. C., Langley J., O'Brien K., Paul S., Graves K. (2019). Examining the artist-patient relationship in palliative care. A thematic analysis of artist reflections on encounters with palliative patients. Arts Health. Feb;11(1): Pp. 67-78.

.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.064.2:37.064.3:159.9.07

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1318-1329

Кернас Андрій В'ячеславович доктор філософії в галузі психології, кандидат психологічних наук, магістр права, магістр педагогіки: - доцент кафедри Практичної психології ОНМУ; - старший викладач кафедри Мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету, Одеський національний морський університет, м. Одеса, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, тел: (066) 637-87-05, https://orcid.org/0000-0003-1669-6375

Житніковська Катерина Янівна магістрант кафедри теорії та методики практичної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», м. Одеса

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У ЖІНОК ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Нині українське суспільство переживає складну історичну епоху, що знаменує собою незламність духу і готовність відстоювати свій суверенітет в умовах кровопролитної загарбницької агресії зі сторони наших ворожих сусідів. У подібних умовах воєнного часу все більше стає відчутною соціально-психологічна проблема переживання самотності у жінок.

Вважаємо за необхідне відзначити, що дана проблема є наріжним каменем вимагають сучасних абсолютно нових новаторських підходів до розгляду даної феномелогічної природи з урахуванням специфічних обставин військової обстановки, відмінних ментальних особливостей характерних для традицій нашого етносу, а також складного політичного та соціально-економічного становища. Всі ці чинники тією чи іншою мірою надають пряме безпосереднє вияви на витоки формування та стійкого посилення даної соціально-психологічної проблеми в глобальному масштабі нашої держави, а іноді й за її межами, коли йдеться про жінок змушений переселених за межі нашої батьківщини.

З переведеного вище нам дане тематичне напрями є актуальним як і теоретичному і практичному сенсі. Так як дана проблема є соціально значущою у глобальному масштабі та потребує залучення неабиякого творчого потенціалу при поглибленому вивченні наукової та науково-методичної літератури з метою узагальнення наукових підходів до трактування даного феномену з одного боку. І водночас створення раціонального інструментального конструкту вирішення цієї соціально- психологічної проблеми з іншого боку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таким чином особлива соціальна значимість даної проблеми та нагальна необхідність до розширення та оновлення методично-інструментального багажу за допомогою застосування якого буде доданий новий варіант вирішення цієї проблеми зумовили наш вибір даного тематичного спрямування..

Ключові слова: соціально-психологічні особливості; переживання самотності у жінок; воєнний час.

Kernas Andrii Vyacheslavovych Doctor of Philosophy in Psychology, Candidate of Psychological Sciences, Master of Law, Master of Pedagogy: - Associate Professor of the Department of Practical Psychology of ONMU; - senior lecturer of the Department of Language and Psychological and Pedagogical Training of the Odessa National Economic University. Odesa National Maritime University, Odesa, 65029, Odesa National University of Economics , Odesa, tel.: (066) 637-87-05, https://orcid.org/0000-0003-1669-6375

Zhitnikovska Kateryna Yanivna master's student of the Department of Theory and Methods of Practical Psychology of the State Institution "K.D. Ushinskyi National Pedagogical University", Odesa

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF WOMEN'S EXPERIENCE OF LONELINESS DURING THE WAR

Abstract. Currently, Ukrainian society is going through a difficult historical era, which marks an indomitable spirit and readiness to defend its sovereignty in the face of bloody invasive aggression from our hostile neighbors. In such wartime conditions, the socio-psychological problem of experiencing loneliness among women is becoming more and more noticeable.

We consider it necessary to note that this problem is a cornerstone

require modern, completely new, innovative approaches to considering this phenomenological nature, taking into account the specific circumstances of the military situation, the distinctive mental features characteristic of the traditions of our ethnic group, as well as the complex political and socio-economic situation. All these factors, to one degree or another, provide direct direct evidence of the origins of the formation and steady strengthening of this socio-psychological problem on a global scale in our country, and sometimes beyond its borders, when it comes to women forcibly resettled outside our homeland.

Based on the above, this thematic direction is relevant in both theoretical and practical sense. Since this problem is socially significant on a global scale and requires the involvement of considerable creative potential in the in-depth study of scientific and scientific-methodical literature in order to generalize scientific approaches to the interpretation of this phenomenon on the one hand. And at the same time, the creation of a rational instrumental construct for solving this social and psychological problem from the other side.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Thus, the special social significance of this problem and the urgent need to expand and update the methodological and instrumental baggage, with the help of which a new option for solving this problem will be added, determined our choice of this thematic direction.

Keywords: socio-psychological features; experiencing loneliness in women; wartime

Постановка проблеми. В даний час вивчення проблем самотності як соціально-психологічний феномен продовжує залишатися одним з найбільш важливих та актуальних завдань сучасної психології.

Вивчення феноменалогічної природи даного соціально-психологічного явища є складним завданням вимагає ретельного, ретельного аналізу наукової та науково-методичної літератури в якій прямо чи опосередковано розглядається даний тематичний напрямок.

Вважаємо за необхідне звернути увагу, що при теоретичному узагальнені наукових підходів до розгляду даної проблеми була очевидною необхідність того, що слід проводити дану процидуру з урахуванням відмінних особливостей характеризуючих тимчасовий відрізок історичної епохи того періоду, на який припали дослідження того чи іншого фахівця. А також відмінні особливості територіального розташування та етнічної мінтальності людей, що проживають у тих чи інших географічних районах земної кулі.

Так само на початковому етапі нашого дослідження величезне теоретико-практичне значення для нас мав вибір надійного психодіагностичного інструментарію.

Таким чином ми зупинили свій вибір на надійних, що добре зарекомендували себе в науковому світі, валідних, тестуючих методиках.

Вважаємо за необхідне вказати на те, що вивчення феномену самотності, яке зберігає свою теоретичну та практичну значущість протягом століть, є складним та суперечливим завданням. Самотність є глобальним, сутнісним та соціально обумовленим явищем з нечіткими критеріями. Водночас це складне психологічне переживання, що глибоко проникає у свідомість людини. У сучасному світі глобальної технологізації та інформатизації, коли реальне спілкування все частіше замінюється віртуальним, необхідність аналізу природи, сутності та специфіки самотності стає дедалі очевиднішою. Такий аналіз є важливим етапом у пошуку ефективних психотерапевтичних, психокорекційних, консультативних та педагогічних підходів для допомоги людям, які страждають від самотності.

У сучасній Україні проблема самотності стає дедалі актуальнішою. Кожен із нас знає хоча б одну одиноку жінку серед своїх знайомих. Самотність є звичайним станом для багатьох людей, проте останні роки, позначені трагічними наслідками пандемії, негативними соціальними подіями, економічною

нестабільністю та війною на сході України, зробили цю проблему особливо гострою для жінок середнього віку. Ця категорія жінок має специфічні соціальні та психологічні особливості, зумовлені їх соціальним статусом.

Загалом, одинокість ми розуміємо як життя, яку людина проживає наодинці, за власним вибором чи через обставини. Такий емоційний стан може виникати через розлучення, втрату близьких, почуття непотрібності, самостійний вибір такого способу життя, зміну цінностей, внутрішню порожнечу, спустошеність, нудьгу, занижену самооцінку чи відчуженість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На підставі проведеного нами аналізу наукової та науково-методичної літератури ми можемо констатувати наступне.

В українській мові слово «самотність» походить від слова «сам», тобто поодинокий, самостійний. Сучасний тлумачний психологічний словник дає наступне визначення самотності – «стан людини, що знаходиться в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей». Проблема переживання самотності спочатку виступала як філософський конструкт. Ідеї, пов’язані з проблемою самотності, ми бачимо в працях великих мислителів першої половини ХХ сторіччя: А. Камю М. Гайдеггера А. Шопенгауера та ін. Але в міру усвідомлення важливості та складності досліджуваної теми, до вивчення проблеми самотності почали звертатись та 31 звертаються сьогодні не лише філософи, але й соціологи, психологи, а також представники інших гуманітарних наук [1, С30.].

Самотність як важливий феномен людського буття завжди була об’єктом численних досліджень в галузі гуманітарних знань. Традиційно цей складний та багатоаспектний конструкт розглядався з позиції дефіцитарного підходу, тобто (за умовчанням) такого, що є травмуючим і неприємним для людини. Стрес, напруга, хвороби, девіантна поведінка – і це далеко не повний перелік асоційованих із самотністю наслідків. Частково цей підхід актуальний і сьогодні, особливо в світлі мультидисциплінарних досліджень, в першу чергу, когнітивних та нейросоціальних наук. Зокрема, йдеться про зв’язок між високим ризиком серцево-судинних захворювань, гіпертонією, хворобою Альцгеймера та відчуттям самотності у людини, низьку імунну реакцією на більшість вірусних захворювань, коли самотні люди хворіють частіше та важче. Проте швидкі зміни в сучасному світі, його атомізація та заміна традиційних колективістських культур на індивідуалістичні все частіше змушують дослідників відмовлятись від дефіцитарного підходу в розумінні самотності. Кількість домогосподарств з однієї особи у світі зростає з неймовірною швидкістю. Але це не привід для страждання, зазначає К. Нордстрем, а лише факт визнання еволюції і факт необхідності під цю еволюцію адаптуватися [2, С. 53-54].

Феноменалогічну природу цього явища слід розглядати в контексті наступних теоретико-методологічних підходів:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

1).психоаналітичного;
2).психодинамічного;
3).феноменологічного;
4).соціологічного;
5).екзістанційного;
6). когнітивного.

У той же час відповідно до існуючих наукових підходів до розгляду даного психологічного феномену, правильного розуміння та трактування даного терміну в контексті його використання в науковій та науково-методичній літературі вважаємо за необхідне відзначити наступне .

Самотність у жінок визначено як комплексне особистісне переживання, що утворює дельту між прагненням особистості жінки у спілкуванні та суб'єктивним переживанням якості її соціального оточення.

Говорячи іншими словами прагнення до особистісної комунікативної, соціальної взаємодії з середовищем, яка в свою чергу дозволить реалізувати себе в повній мірі в силу отримання зворотного зв'язку.

Констатовано, що переживання самотності набуває найбільшого рівня у жінок дорослого віку (хоча витоки, корені цього переживання можна знайти ще у підлітковому віці особистості дівчинки-підлітка. іноді зачатки цього самооцінювання і відчуття самотності можуть формуватися у жінок ще в період їхнього дитинства і зміцнюються в процесі дорослішання. Коли людина вирішує більшість своїх життєвих цілей, таких як створення родини, професійна та особистісна реалізація, побудова «ком`юніті», тобто соціальних ресурсно-підтримуючих зв'язків. І тому дуже важливо розглянути певну специфіку переживанні самотності для дорослої особистості на кожному життєвому етапі дорослого життя. У структурі самотності дорослої особистості виокремлено три основні складові (когнітивна, афективна та конативна) і два полюси сприймання самотності людиною (дефіцитарний та профіцитарний), які покладено в авторську теоретичну модель переживання зазначеного феномену[1; 2; 3; 4; 5].

Когнітивна складова переживання самотності визначається через ступінь усвідомлення, розуміння, оцінювання ситуації самотності. Відповідно до змістових характеристик когнітивної складової самотності віднесено особливості сприймання себе як людини, яка має або не має достатньо близьких стосунків, здатність(нездатність) знаходити ресурс в перебуванні наодинці із самим собою, задоволеність або незадоволеність самореалізацією тощо.

Афективна (емоційно-ціннісна) складова самотності представлена почуттями, такими як фрустрованість, переживання власної ізольованості, або, навпаки, наявність близьких, довірчих, теплих стосунків з оточуючими, у першу чергу, з власною родиною або романтичним партнером. Конативна складова представлена балансом між уникненням ситуацій самотності,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

нездатністю залишатись наодинці з самим собою, та толерантним ставленням до усамітнення, автономією, спроможністю протистояти тиску суспільної думки та виробленні власних стандартів поведінки[1;6;7;8].

Дефіцитарний (негативний) та профіцитарний (позитивний) полюси співвідносяться з дуальною природою феномена переживання самотності в дорослому віці. При цьому трансформацію негативного переживання самотності у позитивне та його корекцію пов'язуємо зі стратегіями долаючої поведінки (копінг-стратегіями) дорослої особистості. Такий підхід відкриває широкі можливості використання психотерапевтичної роботи, коли є необхідність переводити негатив в позитив, забезпечуючи трансформацію негативного психологічного стану людини у нейтральний або позитивний [1;2;3].

У свою чергу як стверджує кандидат психологічних наук Т. В. Кулаєва своєрідною аксіомою досліджує визнання того факту, що переживання самотності та фізична ізольованість людини зовсім нерівнозначні поняття. При цьому, в самому загальному наближенні, практично всіма авторами самотність зв'язується з переживанням людини її «відірваності» від співтовариства людей, сім'ї, історичної. реальності, гармонії всесвіту, нарешті, від власного «Я»[1. С, 35].

Мета статті – полягає в освітленні проблеми соціально-психологічних особливостей переживання самотності у жінок під час війни.

Виклад основного матеріалу. Проблема самотності викликає великий інтерес у сучасних дослідженнях. У різних словниках з психології самотність визначається як психологічний фактор, що впливає на емоційний стан особистості, яка перебуває в ізоляції від суспільства. Під впливом різних чинників, таких як географічні або соціальні, або ж під час проведення експерименту, коли людина знаходиться на самоті, вона втрачає зв'язок із суспільством і людьми. Це призводить до гострої емоційної реакції. Найчастіше самотність викликає шоковий стан, що характеризується депресією та тривожністю, супроводжуваною травматичними для організму реакціями. Чим довше людина перебуває в ізоляції, тим більше зростає її потреба в комунікації.

Серед західних вчених 20 століття значне місце у вивченні суті усвідомлення людських взаємин займала концепція індивідуалізму, яка полягала у "замкнутості як крайній формі взаємного відчуження людей". Замкнутість однієї особи призводила до руйнування соціальних мереж у суспільстві. Самотність може мати різне значення для особистості в залежності від ситуації: іноді позитивне, іноді негативне. Проте, ця концепція не вирішує методологічну проблему визначення значення самотності для особистості і не пояснює, чому одні дослідники розглядають її як негативне явище, а інші – як позитивне. Це підкреслює важливість дослідження самотності не лише з метою психокорекції та діагностики, але й для розв'язання методологічних проблем, що мають як практичне, так і теоретичне значення[9;10:11].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У психології існують дві основні позиції щодо питання самотності. Перша позиція розглядає самотність як неприродний стан для людини, оскільки людина за своєю природою є соціальною істотою, яка прагне взаємодії з іншими. Це визначення було прийняте вітчизняною психологічною наукою ще за радянських часів. Відповідно до цієї концепції, самотність є результатом внутрішніх протиріч особистості, її розчарувань у житті та кризових ситуацій. Вона сприймається як внутрішнє переживання недостатньої повноцінності відносин з реальністю та суспільством, почуття спустошеності, втрати надій та орієнтирів[7; 12;13].

Маючи багатий внутрішній світ, людина не відчуває себе самотньою. Вона не боїться періодів самоти, а іноді навіть прагне до них, щоб зрозуміти свої внутрішні переживання. Життя серед людей та періодична самота можуть гармонійно співіснувати. Якщо людина не вміє ефективно використовувати час усамітнення, їй важко отримати задоволення від спілкування з іншими. Комунікація робить наше життя яскравішим і насиченішим. Однак ніхто не здатен повністю зрозуміти глибину внутрішнього світу іншої людини і поділитися її унікальним баченням життя. Тому усамітнення є важливою частиною людського існування[14;15].

Необхідно розрізняти усамітнення та самотність. Самотність часто виникає проти нашої волі, але ми можемо обрати, як до неї ставитися. Усамітнення ж є свідомим і добровільним вибором. Дослідження наукової літератури підтверджує, що проблема самотності є актуальною для сучасного суспільства. Незважаючи на широкі можливості для спілкування, які надають інтернет і соціальні мережі, рівень самотності зростає.

Стратегії подолання самотності можуть бути розглянуті як комплекс дій, що допомагають особам справлятися з негативним впливом самотності на їх особистісний розвиток і досягати адаптації до життєвих кризових ситуацій, пов’язаних із самотністю.

Основні ідеї екзистенційної психології стосуються сенсу життя, відповідальності та відносин з іншими. Почуття самотності може виникати як результат відчуття відповідальності за власне існування та вільного вибору. Екзистенційна психологія підкреслює унікальність кожної людської історії та пошук сенсу власного життя. Відсутність чіткого сенсу може породжувати самотність та розгубленість. Концепції екзистенційної психології розглядають питання смерті та обмеженості людського існування, тому самотність може виникати через усвідомлення власної обмеженості та невідомості щодо майбутнього[15;16].

Автори досліджень (Н. Гаранян, І. Дьяконов, Г. Костюк, Б. Овчинніков) пропонують розглядати самотність як в контексті емоційної сфери, так і в контексті міжособистісних взаємин. Л. Колмогорова зазначає зв'язок самотності з психічним здоров'ям людини та підкреслює, що психічне здоров'я має різні рівні та тісно пов'язане з поняттям «психологічної культури».

Самотність, як негативне почуття, є показником порушення психологічного та психічного здоров'я. Тому при роботі з клієнтом важливо не тільки вирішувати конкретні психологічні проблеми, але й підвищувати рівень психологічної культури[1;2;3].

Суб’єктивні переживання самотності у жінок, особливо в умовах війни, часто супроводжуються проявами психічних розладів, що виражаються в афективних реакціях із яскраво вираженим негативним емоційним відтінком. Надмірний стрес, життєві труднощі, переїзди чи втрати можуть викликати у жінок різні афективні реакції на самотність, такі як смуток, депресія, страх, тривога, гнів. Проблему самотності також досліджували Данченко та Швальб у контексті сімейних відносин у філософсько-психологічному аналізі витоків самотності у чоловіків і жінок, а також у соціально-психологічному аналізі емоційних реакцій на самотність у міжособистісних стосунках[1;2].

Соціальна ізоляція є ще однією значущою причиною, яка проявляється у відсутності бажаних соціальних контактів і супроводжується почуттям відчуженості. Багато жінок ніколи не перебували у шлюбі або пережили розлучення, а деякі, навіть будучи заміжніми, періодично відчувають сильне почуття самотності. Емоційна ізоляція може виникати через відсутність близьких зв’язків, що призводить до почуття тривожності.

Формальні стосунки у шлюбі також часто сприяють виникненню самотності. У сучасному суспільстві поширений феномен самотнього материнства. Жінки можуть відчувати самотність, якщо не мають можливості реалізувати материнський інстинкт. Однак навіть жінки, які мають дітей, потребують емоційної та духовної підтримки, почуття захищеності, впевненості та надійної опори.

За оцінками експертів ВООЗ, депресія, тривожні розлади та посттравматичний стресовий синдром загрожують українцям унаслідок війни. Медики прогнозують, що симптоми таких захворювань можуть проявитися у понад 8 мільйонів людей[1;14]..

Психічне здоров'я жінок характеризується особливими рисами, зумовленими гендерними ролями, біологічними особливостями, а також культурним і соціальним середовищем. Ці особливості виявляються в наступних аспектах. Жінки часто виявляють більшу емоційну чутливість порівняно з чоловіками. Вони частіше проявляють емоції, викликані зовнішніми обставинами або особистими переживаннями. Жінки також мають унікальні стресори та способи адаптації до стресових ситуацій, віддаючи перевагу активному пошуку підтримки в соціальних мережах, родині та друзях у складні періоди. Фізіологічні аспекти, такі як вагітність, пологи та гормональні цикли, також впливають на їхній психічний стан[6].

Перинатальний період та післяпологова депресія є значними проблемами, з якими стикаються багато жінок. Ці фактори можуть призводити до серйозних психічних розладів, і для підтримки їхнього психічного здоров'я

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

потрібна професійна допомога. Лише кваліфіковані фахівці можуть допомогти подолати руйнівний вплив війни на психічне та фізичне здоров'я жінок, використовуючи сучасні психотерапевтичні методики[9].

Основні проблеми, з якими стикаються жінки під час війни:

1) Втрата роботи та доходів
2) Втрати фізичного та психічного здоров'я
3) Втрата безпеки та захищеності

Самотність значно впливає на емоційний стан людини, викликаючи різні проблеми, пов'язані з відсутністю задоволення соціальних потреб. Одним із основних емоційних наслідків самотності є почуття тривоги. Самотність часто викликає страх бути відкинутим і неприйнятим, а також невпевненість у своїй цінності, що призводить до тривожності та депресії.

Депресивний стан може розвиватися через постійні негативні думки, які супроводжують відчуття ізольованості. Порівняння себе з іншими, незадоволеність власним життям та втрата можливостей поглиблюють депресію, знижуючи мотивацію, енергію та інтерес до життя. Це відображає складний емоційний стан самотньої людини

Важливо шукати підтримку і не боятися отримувати задоволення. Позитивні люди поруч можуть допомогти позбутися сумних думок і прийняти виклик подолання психічних проблем разом з вами.

Стрес – це нормальна реакція на важкі обставини, і вміння пережити горе та дати волю емоціям є важливими навичками. Важливо якомога раніше виходити з ролі жертви[4].

Самотність значно впливає на емоційний стан людини, викликаючи різні проблеми, пов'язані з відсутністю задоволення соціальних потреб. Одним із основних емоційних наслідків самотності є почуття тривоги. Самотність часто викликає страх бути відкинутим і неприйнятим, а також невпевненість у своїй цінності, що призводить до тривожності та депресії.

Депресивний стан може розвиватися через постійні негативні думки, які супроводжують відчуття ізольованості. Порівняння себе з іншими, незадоволеність власним життям та втрата можливостей поглиблюють депресію, знижуючи мотивацію, енергію та інтерес до життя. Це відображає складний емоційний стан самотньої людини[8]..

Дослідження показують тісний зв'язок між самотністю та фізичним здоров'ям людини. Люди, які регулярно відчувають самотність, більш схильні до серцевих захворювань, зниження імунітету, проблем зі сном, головних болей, шлунково-кишкових проблем та інших психосоматичних симптомів. Ці результати підкреслюють важливість комплексного підходу до підтримки осіб, які відчувають самотність

У ході проведеного дослідження нами використовувався наступний психодіагностичний інструментарій:

- Шкала мотивації до самотності (MSS-SF).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Шкала «Почуття причетності в складних життєвих обставинах».
- Також у дослідження було включено шкалу депресії Бека.
- Розглянемо методику оцінки тривожності Спілбергера-Ханіна, яка була використана для дослідження тривожності.
- Остання методика, до якої я звернулась, це опитувальник п’яти факторів особистості (BFI-10).

Для проведення дослідження був підготовлений опитувальник у вигляді онлайн анкети з дотриманням принципів конфіденційності. Анкету поширювали серед жінок у Viber та Facebook. Це спеціалізовані групи, де жінки діляться досвідом, допомагають порадами, та підтримують один одного в складних ситуаціях. Участь в опитуванні взяли 85 жінок віком від 23 до 46 років, які проживають, як в Україні, так і за її межами. До експериментальної групи увійшли 38 жінок, які вимушено виїхали в іншу область, або за кордон під час війни, а до контрольної групи — 47 жінок, які залишились вдома.

У ході проведеної нами науково-дослідної роботи встановлено, що самотність негативно впливає на психічний стан людини, руйнує її, тоді як усамітнення може бути позитивним процесом, що сприяє особистісному розвитку. Аналіз показує, що проблема самотності є складною та вимагає комплексного підходу для відновлення здорових соціальних відносин та забезпечення благополуччя людей.

Висновки. Проблема самотності викликає великий інтерес у сучасних дослідженнях. У різних словниках з психології самотність визначається як психологічний фактор, що впливає на емоційний стан особистості, яка перебуває в ізоляції від суспільства. Під впливом різних чинників, таких як географічні або соціальні, або ж під час проведення експерименту, коли людина знаходиться на самоті, вона втрачає зв'язок із суспільством і людьми. Це призводить до гострої емоційної реакції. Найчастіше самотність викликає шоковий стан, що характеризується депресією та тривожністю, супроводжуваною травматичними для організму реакціями. Чим довше людина перебуває в ізоляції, тим більше зростає її потреба в комунікаці.

У ході проведеної нами науково-дослідної роботи можна зробити висновок, що самотність негативно впливає на психічний стан людини, руйнує її, тоді як усамітнення може бути позитивним процесом, що сприяє особистісному розвитку. Аналіз показує, що проблема самотності є складною та вимагає комплексного підходу для відновлення здорових соціальних відносин та забезпечення благополуччя людей.

На основі аналізу літератури та анкетування, визначені психологічні наслідки самотності: депресія, тривожність, зниження самооцінки, соціальна ізоляція, комунікаційні проблеми, погіршення фізичного здоров'я, втрата інтересу до життя, зниження задоволеності життям, порушення сну та емоційний дисбаланс. Серед соціальних чинників, які можуть впливати на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відчуття самотності у жінок, варто виділити сімейний статус, самореалізацію та суб'єктивне відчуття благополуччя (останнє можна віднести, як до соціальних, так і до психологічних факторів). Під час війни та вимушених переїздів жінки часто втрачають частину звичних контактів і навіть свій соціальний статус (наприклад, у випадку отримання статусу внутрішньо переміщеної особи чи емігрантки), що може значно посилювати відчуття самотності та додавати йому ознак дефіциту.

З урахуванням цього можна зробити висновок, що різні інтерпретації відчуття самотності свідчать про його багатогранність і відображають соціальну природу цього явища. Незважаючи на велику кількість досліджень з проблематики самотності, єдиного визначення її сутності поки не досягнуто. Іншими словами, самотність може бути як руйнівною, так і необхідною умовою для особистісного розвитку, самопізнання та самовизначення

Література:

1. Кулаєва Т.В. Психологічні особливості переживання самотності в дорослому віці: дис.. д-ра філософії (PhD). Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки. Спеціальність 053 Психологія. Київ, 2023. 243 с.

2. Кулаєва Т.В. Теоретична модель переживання самотності в дорослому віці. Київ, 2022. С. 56-65. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/26-Article%20Text-35-1-10-20230112.pdf

3. Леонова І.М. Соціально-психологічні особливості переживання почуття самотності жінками – внутрішньо переміщеними особами. / Соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Том 32 (71) № 1 2021.- С. 51-56.

4. Вихрущ А. В. Концепт самотність – теорія й практика. // Закарпатські філологічні студії. — 2024. — Вип. 34, т. 2. — С. 132-137.

5. Карсканова С. В. Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф: процес та результати адаптації. Практична психологія та соціальна робота, 1, 2021.С.1-9.

6. Кізіма В. В. Самотність як соціально-психологічна категорія. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 :Психологічні науки. - 2024. - Вип. 43. С. 359-364.

7. Коваленко О., Лук'янова Л., Помиткін Е., Московець Л. Психологія людей літнього віку. Навч. посібн. / Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ : Вид-во ТОВ «Геопринт». 2021. 288 с. 33.

8. Іщенко А. М. Творчість як подолання відчуження. Вісник НТУУ "КПІ". Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 2, 2021.С. 63 – 67. 27. Ігумнова О.Б. Емпіричне дослідження стратегій копінг-поведінки та саморегуляції студентів-психологів.- Науковий вісник Херсонського державного університету 2019. С. 2-8

9. Т. Г. Веретенко. Т. Г, Гриценко В. А. Кожен з нас – унікальний! : програма тренінгу з подолання стану самотності студентів. Дніпропетровськ : ДНЗ"МВПУ ПІТ", 2024. 67 с.

10. Грей Кетрін. Несподівана радість самотності., пер. Тімермман. Publishing, 2020, 304 с.

11. Гринів О.М. Особливості реалізації життєвого шляху сучасних чоловіків і жінок у ранній дорослості Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2024. Т. 18, № 1. С. 136–141.

12. "Ганьба одинаків". Чому люди засуджують тих, хто не має партнера
https: www.bbc.com/ukrainian/vert-cap-64552602

13. Горбатюк С. Проблема соціального відчуження в умовах суспільних трансформацій Вісник національної академії державного управління. 2021. С. 204 – 211.

14. О.Я. Грановська О.Я. Самотність у сімейному житті як соціальнопсихологічна проблема. Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. С.Д. Максименка. КиївКіровоград: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. Том. X, Вип. 13. с. 262-272.

15. Погорільська Н.І, Жигаліна О. О. Особливості вимушених мігрантів з України переживання самотності // Габітус. — 2024. — № 62. — С. 163-167.

16. Klinenberg, E. Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone. Penguin, 2021.

***References**:*

1. Kulajeva T.V. (2023). Psykhologichni osoblyvosti perezhyvannya samotnosti v doroslomu vitsi [Psychological features of experiencing of loneliness are in adult age]: dys.. d-ra filosofiji (PhD). Galuz' znan' 05 Sotsial'ni ta povedinkovi nauky. Spetsial'nist' 053 Psykhologiya. Kyjiv. [in Ukrainian].

2. Kulajeva T.V. (2022). Teoretychna model' perezhyvannya samotnosti v doroslomu vitsi [A theoretical model of experiencing of loneliness is in adult age]. Kyjiv. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/26-Article%20Text-35-1-10-20230112.pdf [in Ukrainian].

3. Leonova I.M. (2021). Sotsial'no-psykhologichni osoblyvosti perezhyvannya pochuttya samotnosti zhinkamy - vnutrishn'o peremischenymy osobamy [Socialpsychological features of experiencing of sense of loneliness by women - inwardly moved persons]. / Sotsial'na psykhologiya; psykhologiya sotsial'noJi roboty. Tom 32 (71) № 1.- S. 51-56. [in Ukrainian].

4. Klinenberg, E. Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone. Penguin, 2021. [in English].

4. Vykhrushch A.V. The concept of loneliness – theory and practice. // Transcarpathian Philological Studies. — 2024. — Issue 34, vol. 2. — pp. 132-137.

5. Karskanova S. V. Questionnaire "Scale of psychological well-being" K. Riff: process and results of adaptation. Practical psychology and social work, 1, 2021. P.1-9.

6. Kizima V. V. Loneliness as a socio-psychological category. Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 12: Psychological sciences. - 2024. - Issue 43. P. 359-364.

7. Kovalenko O., Lukyanova L., Pomytkin E., Moskovets L. Psychology of elderly people. Education manual / Institute of Pedagogical Education and Adult Education named after Ivan Zyazyun National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Publication of "Geoprint" LLC. 2021. 288 p. 33.

8. Ishchenko A. M. Creativity as overcoming alienation. Bulletin of NTUU "KPI". Series: Philosophy. Psychology. Pedagogy. Issue 2, 2021.S. 63 – 67. 27. Igumnova O.B. Empirical study of strategies of coping behavior and self-regulation of psychology students. - Scientific Bulletin of Kherson State University 2019. P. 2-8

9. T. G. Veretenko. T. G., Hrytsenko V. A. Each of us is unique! : a training program to overcome the loneliness of students. Dnipropetrovsk: DZ "MVPU PIT", 2024. 67 p.

10. Gray Catherine. Unexpected joy of loneliness., trans. Timerman. Publishing, 2020, 304 p.

11. Hryniv O.M. Peculiarities of realizing the life path of modern men and women in early adulthood. Bulletin of the Prykarpatsky University. Philosophical and psychological sciences. 2024. Vol. 18, No. 1. P. 136–141.

12. "The shame of the lonely." Why do people judge those who don't have a partner https: www.bbc.com/ukrainian/vert-cap-64552602

13. Horbatyuk S. The problem of social alienation in the conditions of social transformations. Bulletin of the National Academy of Public Administration. 2021. P. 204 – 211.

14. O.Ya. Granovska O.Ya. Loneliness in family life as a socio-psychological problem. Actual problems of psychology: Psychology of learning. Genetic psychology. Medical psychology/ Ed. S.D. Maksimenko KyivKirovograd: State Enterprise "Information and Analytical Agency", 2019. Vol. X, Vol. 13. p. 262-272.

15. Pohorilska N.I, Zhigalina O.O. Peculiarities of forced migrants from Ukraine experiencing loneliness // Habitus. — 2024. — No. 62. — P. 163-167.

16. Klinenberg, E. Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone. Penguin, 2021.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 159.9378.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1330-1344

Кокоріна Юлія Євгенівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології і психологічного консультування, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, тел.: (066) 155-89-30, https//orcid.org/0000-0003-3595-0391

Бондаревич Світлана Майславівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри «Практичної психології», Одеський національний морський університет, м. Одеса, тел.: (098) 807-25-29, https//orcid.org/0000-0002-7350-2947

Діколь-Кобріна Олена Андріївна старший викладач кафедри «Практична психологія», Одеський Національний Морський Університет, м. Одеса, тел.: (063) 978-97-65, https//orcid.org/0000-0003-2507-1457

Іващенко Ганна Юріївна студентка 2 курсу магістратури «Практична психологія», Одеський Національний Морський Університет, м. Одеса, тел.: (068) 796-15-52

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ

Анотація. В даний час важливим для сучасної молоді є становлення інтелекту людини на даному етапі розвитку суспільства, це пов'язано з динамічними перетвореннями і змінами нового часу, необхідністю встигати й адекватно реагувати на них, розвиваючи, зберігаючи і накопичуючи інтелектуально-творчий потенціал. Актуальність дослідження полягає в тому, що проблема зв′язку між емоційним інтелектом та творчими здібностями, а також загальних розумових здібностей і способів їх діагностики є однією з важливих сучасних проблем. Вивчення інтелектуального розвитку сприяє глибшому розкриттю основних закономірностей психічного розвитку індивіда, розумінню природи індивідуальних відмінностей у прояву загальних та творчих здібностей. Проблема інтелектуального розвитку суспільства, накопичення сукупного інтелекту у сьогоденні важлива для нашої країни, так як гостро є необхідність перетворення застарілих засобів навчання на нові і більш актуальні, такі, які б відповідали запитам самореалізації підлітка у суспільстві. Мета дослідження: вивчити взаємозв'язок між психологічними особливостями емоційного інтелекту та творчими здібностями у підлітків. Останього часу дослідники звертають увагу на актуальність розвитку

емоційного інтелекту в підлітковому віці, який випливає на розвиток особистості, а виступає як чинник психологічних особливостей особистості, саме на цьому етапі онтогенезу. Висновки. Таким чином, аналіз літератури дозволив визначити розуміння інтегративного характеру творчих здібностей, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники. Для ефективного розвитку творчих здібностей особистості підлітка важливим є визначення рівня існуючих творчих здібностей з урахуванням емоційного інтелекту.

Ключові слова: підлітки; емоційний інтелект; творчі здібності.

Kokorina Yuliia Yevhenivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the department of general psychology and psychological counseling, Odesa National University named after I.I. Mechnikova, tel.: (066)155-89-30, https//orcid.org/0000-0003-3595-0391

Bondarevych Svitlana Mayslavivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the Department of "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, Odesa, tel.: (098) 807-25-29, https//orcid.org/0000-0002-7350-2947

Dikol-Kobrina Olena Andriivna senior teacher of the "Practical Psychology" department, Odesa National Maritime University, Odesa, tel.: (063) 978-97-65, https//orcid.org/0000-0003-2507-1457

Ivashchenko Hanna Yuriivna 2nd year student of the Master's program "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, Odesa, tel.: (068) 796-15-52

STUDY OF THE RELATIONSHIP OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND CREATIVE ABILITIES IN ADOLESCENTS

Abstract. At present, the formation of human intelligence at this stage of the development of society is important for modern youth, this is connected with dynamic transformations and changes of the new time, the need to keep up and adequately respond to them, developing, preserving and accumulating intellectual and creative potential. The relevance of the research lies in the fact that the problem of the connection between emotional intelligence and creative abilities, as well as general mental abilities and methods of their diagnosis, is one of the important modern problems. The study of intellectual development contributes to a deeper disclosure of the main laws of the mental development of an individual, to an understanding of the nature of individual differences in the manifestation of general and creative abilities. The problem of the intellectual development of society, the accumulation of collective intelligence is important for our country today, as there

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

is an urgent need to transform outdated teaching methods into new and more relevant ones that would meet the demands of adolescent self-realization in society. The purpose of the study: to study the relationship between the psychological features of emotional intelligence and creative abilities in adolescents. Recently, researchers pay attention to the relevance of the development of emotional intelligence in adolescence, which affects the development of the personality, and acts as a factor in the psychological characteristics of the personality, precisely at this stage of ontogenesis. Conclusions. Thus, the analysis of the literature made it possible to determine the understanding of the integrative nature of creative abilities, in which motivational, cognitive, heuristic, operational and other factors are intertwined. For the effective development of creative abilities of a teenager, it is important to determine the level of exis ting creative abilities, taking into account emotional intelligence.

Keywords: teenagers; emotional intelligence; creativity.

Постановка проблеми. В даний час важливим для сучасної молоді є становлення інтелекту людини на даному етапі розвитку суспільства, це пов'язано з динамічними перетвореннями і змінами нового часу, необхідністю встигати й адекватно реагувати на них, розвиваючи, зберігаючи і накопичуючи інтелектуально-творчий потенціал особистості [1, с.34-49; 2].

Актуальним стає розуміння особистістю підлітка власних емоцій і емоційного стану оточуючих у зв′язку з розвитком його творчих здібностей [4]. Тому, проблема зв′язку між емоційним інтелектом та творчими здібностями є найбільш актуальною для підліткового віку, оскільки це період становлення психічних функцій, особистісних становлень та подальшого розвитку особистості.

Проблема інтелектуального розвитку суспільства, накопичення сукупного інтелекту у сьогоденні важлива для нашої країни, так як гостро є необхідність перетворення застарілих засобів навчання на нові і більш актуальні, такі, які б відповідали запитам самореалізації підлітка у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну і методологічну основу дослідження склали праці з питань інтелектуального розвитку особистості, які базуються на роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як: Д. Гоулман, П. Саловей, Дж. Мейєр, Д. Карузо, Г.Гарднер, Р. Бар-Он, С. Хейн, Р. Купер, А. Саваф, Х. Вайсбах, У. Дакс, К.Кеннон, Дж. Готтман та ін. [1, с.34-49; 2].

Проблему інтелектуального й емоційного інтелекта представлені у працях Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, В.М.Мясищева, О.К. Тихомирова та ін. Аналіз зв′язку між емоційним інтелектом та психічним благополуччям, представлено у дослідженнях Р.М. Ворнера, О. Філатова, І. Філіппова та ін.); також проблеми успішності життєдіяльності особистості доведено в дослідженнях Д. Гоулмана,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Х.Вейзингера, А. Савафа; проаналізовані особливості процесу міжособистісної взаємодії та соціалізації в цілому в роботах І.Ф. Аршави, Е. Власової, Д. Люсіна; досліджено особливості, які були пов'язані з лідерськими, управлінськими якостями вченими Дж. Барлінгом, Т. П. Березовською, О.В.Белоконь та іншими [1, с.34-49].

Представлено дослідження емоційного інтелекту у зв'язку з розвитком творчих здібностей, в багатьох працях вчених: Березюка Г., Зарицької В. В., Калошина В. Ф., Карпенко Є. В., Максема К.В., Могилястої С.М. та ін. [2; 3,с.158-162].

Українськими дослідниками емоційний інтелект представлено в роботах С.П. Дерев'янко, Т.В. Зайчикова, О.В. Милославської, А.В. Подорожня, Г.М. Свідерська, Мостової та ін. [1, с.34-49; 12].

За даними наукових джерел, дослідження творчих здібностей тісно пов'язано з дослідженням інтелекту та, особливо пізнавальними процесами (Дж. Гілфорд, В.М. Дружинін, Н.С. Лейтес, Ж. Піаже, С. Тейлор, О. Тунік та ін.), це також і креативність, яка належить до особистісного утворення особистості (К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) [3, с.158-162; 7].

Сучасні українські вчені В.О. Моляко, В.А. Роменець та ін. розглядають творчість як діяльність людини, що спрямована на створення нових та оригінальних продуктів праці [3,с.158-162; 4].

Останього часу дослідники звертають увагу на актуальність розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці, який випливає на розвиток особистості, та виступає як чинник психологічних особливостей особистості, саме на цьому етапі онтогенезу [4]. У підлітковий період активно розвивається емоційна сфера, удосконалюється впевненість у собі, здатність до рефлексії, вміння дивитися на ситуацію зі сторони, саме це сприяє розвитку творчих здібностей в особистості підлітка.

Отже, аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що вивчення особливостей зв′язку емоційного інтелекту та творчих здібностей у підлітків є як актуальним, так і своєчасним.

Гіпотези дослідження: існує взаємозв'язок між психологічними особливостями емоційного інтелекту та розвитком творчих здібностей у підлітків.

Мета статті - вивчити взаємозв'язок між психологічними особливостями емоційного інтелекту та творчими здібностями у підлітків.

Завдання дослідження:

1. аналіз літературних джерел з метою вдосконалення понять психологічні особливості емоційного інтелекту та творчі здібності у підлітків;

2. вивчити закономірності взаємозв'язку між психологічними особливостями емоційного інтелекту та творчими здібностями у підлітків;

3. дослідити роль зв'язку між психологічними особливостями емоційного інтелекту та творчими здібностями у підлітків.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Методи дослідження: для вирішення поставлених завдань в роботі були застосовіні теоретичні методи дослідження: аналіз, порівняння, систематизація наукових знань.

Виклад основного матеріалу. У сьогоденні особливої актуальності набуває дослідження сутності емоційного інтелекту. Дослідженню емоційного інтелекту присвячені праці як зарубіжних: Г. Гарднер, Дж. Майер, П. Саловей, Д. Карузо, Р. Бар-Он, Д. Слайтер, Д. Гоулман, Р. Купер, Г. Орме, А. Саваф, Х. Вайсбах, У. Дакс, К. Кеннон, Дж. Готтман та ін.; вітчизняні автори: Г. Г. Гарскова, Д. В. Люсін, Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига, О. І. Власова, І. М. Андрєєва, М. А. Манойлова, С. Д. Дерев'янко, М. А. Кузнєцов, Н. Ю. Діомідова, М. М. Шпак та ін. [1, с.34-49; 7].

За даними дослідників, потенційним фактором життєвого успіху є феномен емоційного інтелекту. Тому, сучасні дослідження емоційного інтелекту висвітлюють основні вимоги щодо оптимального функціонування людини, такі як прояви емоційної компетентності, емоційної зрілості, емоційної культури, емоційної креативності і т.д.

Передумовою виникнення концепції емоційного інтелекту вважають роботи американського психолога Г. Гарднера, який є автором моделі мультифакторного інтелекту (Шпак, 2011) [1, с.34-49; 7]. Емоційний інтелект він поділяв на два види: внутрішньоособистісний (спрямований на власні емоції) та міжособистісний (спрямований на емоції інших людей). Внутрішньоособистісний емоційний інтелект – це вміння людини розуміти власні емоції та почуття, їх витоки і регулювати на цій основі власну поведінку (Кузнєцов, 2017).

На думку Г. Гарднера, внутрішньоособистісний емоційний інтелект є властивістю людини, яка спрямована на себе, вона здатна формувати точну адекватну модель власного Я та використовувати цю модель, щоб ефективно функціонувати у своєму житті. Як вважав вчений, внутрішньоособистісний емоційний інтелект передбачає вміння людини самореалізуватись у житті, мотивувати себе на активну діяльність, досягнення успіху.

Категорія міжособистісного емоційного інтелекту вчений відносить до вміння людини взаємодіяти з іншими людьми. Тому, він розглядає його як здатність людини розуміти інших людей, прояви їх емоцій, настроїв, вияви темпераменту, усвідомлювати їх мотиви і прагнення та ефективно з ними взаємодіяти [1, с.34-49; 28].

Вченими Е. Торндайком та Р. Стернбергом він розуміється як соціальний інтелект, це пов'язано із міжособистісною взаємодією та спілкуванням (Носенко, 2003) [5, с.4-9].

Вперше поняття емоційного інтелекта запропоновано Джоном Майєром і Пітером Саловеєм у 1990 році, а надалі ця ідея була розвинута у книзі журналіста і психолога Даніеля Гоулмана у 1995 році [7].

Аналіз наукових джерел показав, що розуміння емоційного інтелекту як фактору гармонізації особистості, бере свій початок з часів Античності, за

яких проблема взаємозв'язку розуму та почуттів розглядалась у межах філософських знань. Саме філософам Античного світу належить думка про поділ душі на три складники – жаданий, пристрасний і розумовий. Платон відносить розумові задоволення і страждання до чистих, вищих, які аж ніяк не пов'язані з нижчими, тими, які виходять із задоволення потреб організму [7]. Отже, з давніх часів накреслюється розрив між розумовою, емоційною та мотиваційною сферами людини.

За даними наукової літератури, етапи дослідження теорії емоційного інтелекту наступні [7].

По-перше, в період античності, а саме це період історії від 800 року до н. е. до 600 року н. е.), коли філософи Античності міркували над темою єднання розуму і чуттєвого пізнання.

Наприклад, Аристотель розглядав емоції, як: «дещо, що настільки сильно перетворює людський стан, що це впливає на здібності до міркувань і супроводжується задоволенням та стражданнями людини».

Пов'язуючи емоції і пізнання, вчений вказував, що: «самий процес пізнання незалежно від зовнішніх практичних мотивів, з якими він може бути і не бути пов'язаний, саме дослідження теоретичної істини, складають джерело дуже сильних емоцій».

Надалі, в епоху Просвітництва, це друга половина XVII —XVIII ст., актуальною була тема визначення місця почуттів і розуму в пізнанні. Для дослідження панували два наукових напрямки - емпіризм, де чуттєвий досвід виступав єдиним джерелом пізнання, і раціоналізм, який висував на перший план логічне підгрунтя науки і визнав розум джерелом пізнання і критерієм його істинності. Зусилля вчених ірраціоналістів вже в ті часи були спрямовані на вироблення емоційно-моральних установ, які послужили б орієнтиром для розвитку людини в міжособистісних відносинах.

Протягом XIX-XX ст. ірраціональні погляди набирають силу. Наприклад, вчені А.Бергесон, В.Дильтей, Г.Зіммель визначають дійсність через досвід самого життя, як переживання, поза яким досвід не існує. Дослідниками трактується життєвий досвід як ірраціональний і не зводиться до розуму.

Подальші дослідження у XX ст. призводять до розвитку теорії соціального інтелекту, яка стала значною передумовою і базисом для формування теорії емоційного інтелекту.

Роберт Торндайк ще у 1937р. описав «соціальний інтелект» як позначення «далекоглядності в міжособистісних відносинах». Він цей феномен визначає як загальну здатність розуміти інших людей і, на основі цього, діяти розмірковано та мудро, адекватно щодо оточуючих [1, с.34-49].

Вченим Робертом Торндайком соціальний інтелект представлено як сукупність ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації, які сприяють успішності міжособистісної взаємодії [7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Дослідником було виділено три види інтелекту:

1) абстрактний інтелект, який безпосередньо відповідає за здатність людини розуміти абстрактні вербальні (наприклад, математичні) символи, і на основі цього розуміння, здатність виробляти з цими символами певні прості або складні дії;

2) конкретний інтелект, який дозволяє суб'єкту розуміти речі й предмети винятково матеріального світу, завдяки цього, вміння виконувати певні дії щодо цих речей чи предметів;

3) соціальний інтелект, який автор розумів як загальну здатність розуміти інших людей і, вміння взаємодіяти з ними [1, с.34-49].

Надалі, теорію соціального інтелекту було розвинуто у працях Г.Оллпорта, Дж. Гілфорда і Г. Айзенка.

Так, в своїх дослідженнях Г. Оллпорт (1937р.), продовжуючи ідею соціального інтелекту, зв'язав його зі здатністю особистості висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей, та прогнозувати найбільш вірогідні реакції людини.

Як вважав Г. Олпорт, соціальний інтелект є «соціальним даром» людини, що забезпечує гладкість у відносинах, продуктом якого стає соціальне пристосування. Спираючись ці ідеї, Г. Айзенк вважав, що «соціальний інтелект проявляється у використанні IQ для соціальної адаптації».

Надалі, Дж. Гілфорд, вивчав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від чинника загального інтелекту і пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації.

Вченим доведено, що саме ці здібності безпосередньо відносять до складових категорії поняття ЕІ. Подальші дослідження Дж. Мейера, П. Селовея і Д. Карузо назвуть це емоційним інтелектом [4].

Спираючись на свої дослідження, Гарднер припустив, що внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект дуже важливі для успішного функціонування особистості в соціумі, також як і загальний інтелект (IQ), що був вимірюваний за допомогою IQ-тестів. Особливо це стосується тих сфер, які пов'язані з постійним спілкуванням і характеризуються підвищеною відповідальністю, що властиво для людей, залучених в управлінську діяльність.

Вчений вважав, що високо розвинений міжособистісний інтелект, що припускає ефективність в комунікаційних процесах, має найважливішу роль як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності.

Отже, дослідження уявлень про співвідношення емоцій і розуму пройшло тривалий розвиток, де було визнано наявність складних, опосередкованих відносин між емоціями і розумом.

В результаті, у XX ст. напрацьовані знання сформувалися у теорію соціального інтелекту, яка визнавала важливість єднання розуму і афекту, що відіграють вирішальну роль у своєчасній адаптації до навколишніх умов і в міжособистісної комунікації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На думку Г. Гарднера, успішній людині необхідно володіти множинним, різнобічним інтелектом, що включає широке коло здібностей. Виділена автором в міжособистісний інтелект здатність спостерігати почуття інших і використовувати ці знання для прогнозування їх поведінки, була визнана однією з найважливіших складових особистості та отримала свій подальший розвиток в теорії емоційного інтелекту.

Дослідження між співвідношенням емоційних та пізнавальних процесів привело до визначення терміну – «емоційний інтелект» [7].

Розуміння поняття «емоційний інтелект» стало результатом розвитку уявлень про природу когнітивних і афективних процесів, особливостей їх тісного взаємозв'язку, процесів творчих здібностей, формування процесу навчання та креативності.

Вчений Д.В. Люсін розумів емоційний інтелект як «здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними». Він стверджує, що емоційний інтелект краще трактувати саме як когнітивну здібність, і не включати до його складу особистісні якості, які можуть сприяти кращому чи гіршому розумінню емоцій, але не є структурними компонентами EQ [6, с.116-122].

За думкою Г.Г. Гарскової, «Емоційний інтелект – це здатність розуміти ставлення особистості, вони репрезентовані в емоціях, та можливості керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу» [7].

За визначенням вчених, емоційний інтелект – це інтегративна особистісна властивість, яка формується динамічною єдністю афекту та інтелекту через взаємодію емоційних, когнітивних, конативних і мотиваційних особливостей і спрямована на розуміння власних емоцій та емоційних переживань інших, що забезпечує управління емоційним станом, здійснює підпорядкування емоцій розуму, сприяє самопізнанню і самореалізації через збагачення емоційного і соціального досвіду.

Отже, емоційний інтелект – це інтегральна властивість особистості, яка сприяє її гармонійному розвитку, покращенню міжособистісної взаємодії та відкриває для особистості широкі можливості для самореалізації та розкриття свого потенціалу.

Розвиток творчих здібностей – це складний процес, який має свої особливості на кожному віковому етапі життя. Він тісно пов'язаний як з віковими, так і, з індивідуально-психологічними особливостями (пізнавальними потребами, інтересами, самооцінкою особистості), а також залежить від багатьох соціальних умов (навчання, виховання, впливу батьків і вчителів на творчу діяльність дитини) [3, с.158-162].

За даними багатьох авторів, творчі здібності мають тісний зв'язок з дослідженням інтелекту та пізнавальних процесів (Дж. Гілфорд, В.М. Дружинін, Н.С. Лейтес, Ж. Піаже, С. Тейлор, О. Тунік та ін.), визначена креативність також належить до особистісних утворень (К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та ін.).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Українські дослідники В.О. Моляко, В.А. Роменець та ін. розглядають творчість як діяльність людини, що спрямована на створення нових та оригінальних продуктів праці [4].

За даними вчених, розвиток творчих здібностей активізується у підлітковому віці. Для цього періоду притаманний швидкий розвиток інтелекту, абстрактного та логічного мислення, становлення самооцінки, розвитку особистісної рефлексії [4].

Саме підлітки, найчастіше володіють широким спектром пізнавальних інтересів і захоплень, мрійливістю, підвищеною емоційністю і чутливістю, вразливістю, багатим внутрішнім світом, високим рівнем естетичного сприйняття. Підліткам притаманна несхильність до конформізму, цілеспрямованість, впертість і прагнення до самовираження [4].

До даними авторів, підлітковий вік розуміють як такий віковий період, що називається критичним і зламним (Л.Виготський, Д.Ельконін, Л.Божович, І.Кон та ін.). В цей період відбувається якісна перебудова всіх структур особистості, виникають і формуються нові психологічні утворення. Зокрема, відбуваються суттєві зміни у когнітивній сфері, які виявляються у переході від абстрактного до формального мислення.

Як вважає Ж.Піаже, процес мислення у підлітковому віці розвивається у трьох напрямках: розвиток комбінаторики; формування пропозиційних операцій; поява гіпотетико-дедуктивного мислення.

На думку вчених, підліток оволодіває новою формою інтелектуальної діяльності: понятійним мисленням (Л.С.Виготскький, Я.Кюрті та ін.), розвиваються логічні операції і прискорюються процеси переходу від однієї операції до іншої. Інтелектуальний розвиток є тісно пов’язаним із творчими здібностями, що передбачає не лише засвоєння інформації, але й прояв інтелектуальної ініціативи. У підлітків виробляється дослідницьке ставлення до дійсності, з’являється інтерес до аналізу фактів і знаходження причин тих чи інших подій та прагнення до творчої реалізації.

Дж. Гілфорд зв'язує розвиток творчих здібностей з дивергентним мисленням особистості, де вчений визначає здатність людини мислити у різних напрямах, висувати безліч рівноцінних правильних розв’язань однієї проблеми, на відміну від «конвергентного мислення», коли зусилля спрямовуються на пошук одного, єдиного правильного розв’язку. Наприклад, Дж. Гілфорд виокремив такі параметри дивергентного мислення, як: оригінальність, семантична гнучкість, образна гнучкість, спонтанність мислення [3,с.158-162; 4].

На думку П. Торренс, творчий процес – це складне і динамічне явище, яке включає декілька етапів: сприйняття проблеми, пошук рішення, виникнення і формулювання гіпотез, перевірку гіпотез, їхню модифікацію й отримання результату. Також дослідник визначив основні параметри креативності: легкість мислення (швидкість виконання тестових завдань), гнучкість

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мислення (кількість переключень з одного класу об'єктів на інший у процесі відповіді), оригінальність (нестандартність виконання завдань).

Також, А.М. Матюшкіним виокремлено у структурі творчої особистості наступні складові: домінуюча роль пізнавальної мотивації; дослідницька творча активність, що виявляється у відкритті нового, в поставці та розв'язанні проблем; оригінальність рішень; можливість прогнозування і передбачення; здатність до створення ідеальних еталонів, що включають високі естетичні, моральні та інтелектуальні оцінки.

За даними багатьох дослідників, підлітковий вік це сензитивний період для розвитку творчих здібностей (Л.С.Виготський, І.С.Кон, О.М.Матюшкін, Є.Л.Солдатова, С.М.Симоненко, Д.І.Фельдштейн та ін.) [3,с.158-162; 4]. Даний вік характеризується як період, що має в своїй основі природну підліткову гнучкість, активну відмову від стереотипів, прагнення до самовдосконалення і становлення образу-Я, розвитку самостійного і продуктивного мислення, гнучкості і стійкості мисленнєвої діяльності. Психологічним підґрунтям для розвитку здібностей підлітка є новоутворення, серед яких основним є самосвідомість, яка невід'ємно пов'язана зі здатністю до рефлексії, самоконтролю і самооцінки.

М.І.Боршевський, І.О.Слободянюк вказують на інтенсивний розвиток самосвідомості у підлітка та виокремлють наступні чинники:

1) суперечливість, що виникає між «дорослими» можливостями підлітка і реальним становищем, яке він займає у взаємостосунках з дорослими;

2) прагнення віднайти своє місце у системі суспільно-значущих стосунків;

3) інтерес до внутрішнього світу і своїх переживань та психологічного світу інших людей.

Як особливий прояв самосвідомості, почуття дорослості відображає нову життєву позицію підлітка у ставленні до себе та інших людей; визначає специфіку спрямованості і зміст його соціальної активності; нових прагнень та емоційних реакцій. Специфічна соціальна активність підлітка виявляється у збільшенні спрямованості до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, які існують у світі дорослих.

Розвиток самосвідомості є нерозривно пов'язаним з виробленням вольових якостей, серед яких першими розвиваються динамічні фізичні якості. Після розвитку таких якостей, як здатності витримувати тривалі навантаження, витримки, терплячості, наполегливості, приходить черга формування більш складних вольових якостей: уважності, зосередженості і працездатності. Водночас у підлітковому віці створюються сприятливі умови для формування організаційних і комунікативних здібностей. Особистостей цього віку вирізняє підвищений інтерес до різних видів діяльності, прагнення зробити щось своїми руками, підвищена допитливість.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Отже, підлітковий вік вирізняється різким зростанням індивідуальних відмінностей у формах мисленнєвої діяльності, підвищеною пізнавальною і творчою активністю, прагненням пізнати нове і набути нових навичок. Головною мотиваційною лінією поведінки, що обумовлює розвиток творчих здібностей в підлітковому віці, є активне прагнення до самопізнання, самовдосконалення і самоствердження (Л.І.Божович) [4].

Отже, за даними наукових досліджень, одним з найважливіших завдань психологічної науки на сучасному етапі розвитку, є вирішення проблеми формування творчої особистості, адже розвиток у людей творчого способу мислення давно перетворилося у соціальну необхідність.

Проблема розробки шляхів розвитку творчої особистості знаходиться у центрі уваги багатьох сучасних педагогів і психологів (В. Алфімов, В. Андрєєв, Д. Богоявленська, В. Бутенко, В. Загвязинський, В. Кан-Калик, Н. Кичук, П. Кравчук, О. Кульчицька, В. Моляко, А. Лук, М. Поташник, В. Рибалка, С. Сисоєва, Т. Сущенко, Н. Тализіна) [3,с.158-162; 4].

Більшість науковців визначають творчість як системне явище, певну сукупність взаємопов'язаних елементів: творчі здібності, творчий процес, ступінь індивідуального розвитку творчих здібностей, якостей особистості, що забезпечують творчу діяльність, яку можна стимулювати і спрямовувати у певну систему.

Наукові праці Г. Альтшуллера, В. Клименка, В. Моляко, Ю. Кулюткіна, Д. Пойа торкаються проблеми управління процесом творчості, створення умов, які б забезпечували інтуїтивне осягнення ідей розв'язання проблеми; створення творчого клімату в науковому, педагогічному та учнівському колективах; пропонують особливі евристичні прийоми вирішення творчих завдань.

Підлітковий вік у певному розумінні є унікальним, адже багато складових психіки підлітка знаходяться в стадії активного формування. Підлітків відрізняє підвищена пізнавальна активність, розширення обсягу знань, поява нових мотивів навчання, що дозволяє займатися самостійною творчою працею.

Але головним є те, що саме в цьому віці відбувається інтенсивний розвиток логічного мислення (стадія формальних операцій, за Ж. Піаже), що визначальним чином впливає на всі інші пізнавальні процеси та інтелект у цілому. Суттєві зрушення відбуваються і в розвитку самосвідомості, відбувається активне становлення особистості. Усе це в комплексі є гарною базою для розвитку творчих здібностей.

Вчені визначають ряд положень про: здібності, як індивідуально-психологічні особливості, що визначають міжіндивідуальні відмінності; це положення має виключне значення для діагностики творчих здібностей та визначення загального й індивідуального в їх виявленні і розвитку; здібності, як індивідуальні особливості, що зумовлюють успішність певної чи кількох

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

видів діяльності; у зв'язку з цим особливого значення набуває питання про якісні характеристики діяльності, в якій здібності виявляються, реалізуються і розвиваються; здібності, як складне психічне утворення, що має компонентну структуру, оскільки [3, с.158-162]:

а) у процесі конкретної діяльності формуються не тільки відповідні загальні здібності, а й початкові елементи спеціальних здібностей до інших суміжних сфер;

б) розвиток загальної (складної) здібності залежить від міцності, стійкості та різноманітності зв'язків між окремими компонентами її структури поряд з мірою її розвитку в цілому, у взаємозв'язку і взаємозалежності між ними; здібності, як психічні якості, що «зосереджують у собі всю психологію людини» і не можуть розглядатись окремо від спрямованості, досвіду, психічних процесів, емоційних станів; це положення акцентує на творчому потенціалі особистості, на необхідності досліджувати творчі здібності особистості як в індивідуально-психологічному, так і в соціальнопсихологічному аспектах.

Як показує аналіз досліджень, творчі здібності – це сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які забезпечують успішність виконання творчої діяльності. Інтелект виступає своєрідною базою, що визначає прояв і розвиток творчих здібностей. Подальший їх розвиток не корелює прямо з розвитком інтелекту, а характеризується зростаючим впливом соціальних факторів, активності самого індивіда, його життєвого досвіду.

Дослідження творчого потенціалу спрямовані на: 1) можливість продуктивно діяти в ситуаціях новизни й невизначеності, при недоліках інформації, коли немає заздалегідь відомих способів дій, що гарантовано ведуть до позитивного результату; 2) можливість створювати що-небудь, що володіє новизною й оригінальністю.

Крім того, прояв творчого потенціалу тісно пов'язане з емоційними чинниками, особливостями міжособистісної взаємодії й мотиваційної сфери, що спонукує до прояву творчих здатностей.

За даними авторів [3, с. 158-162], творчий потенціал містить у собі: інтелектуальні передумови творчої діяльності, що дозволяє створити щось нове, раніше невідоме, а також попередня база знань, високий інтелектуальний поріг, що необхідно для того щоб це нове створити; особистісні якості, що дозволяють продуктивно діяти в ситуаціях невизначеності, виходити за рамки передбачуваного, проявляти спонтанність; метатворчість – життєва позиція людини, що припускає відмову від шаблонності, стереотипності в судженнях і діях, бажання сприймати й створювати щось нове, змінюватися самій й змінювати світ навколо себе, високу цінність волі, активності й розвитку.

У підлітковому віці усвідомлення власних здібностей висувається в розряд провідних. Авторами виделено ряд моментів, які, складають етапність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

цього процесу. Це, насамперед, початковий подив, здивування, що пов’язані з першими успіхами: «ніколи не думав, що проект виявиться найкращим». Підлітки потребують кваліфікованої оцінки власних досягнень, їх порівняння з досягненнями інших, що, безумовно, сприяє самооцінці здібностей. Творчість у підлітковому віці дуже часто проходить у формі групової роботи, тому підлітки неминуче зустрічаються з груповими оціночними нормами, які стають джерелом оцінки власних і чужих здібностей.

Отже, усвідомлення власних здібностей стимулює активність підлітків, спрямовуючи їх на досягнення.

Чинниками розвитку творчої активності особи є діяльність, потреба, здібність. Здібності впливають на зміст індивідуального творчого потенціалу, який в процесі діяльності визначається межею індивідуальних потреб.

1. Творчий потенціал підлітків, проявляється не тільки у видах діяльності, що традиційно відносять до творчих, але й у поводженні та будь-яких життєвих ситуаціях, у яких є присутня новизна й невизначеність.

2. Творчий потенціал проявляється не в одиничній здатності. Це комплекс особливостей інтелекту і якостей особистості, а також загальна життєва позиція людини. Він не зводиться до якоїсь одиничної психологічної якості, ні до спеціальних творчих здатностей (художнім, музичним т тому подібне).

3. Творчий потенціал не специфічний, він не є жорстко пов'язаним з конкретними видами діяльності, а може активізуватися в самих різних ситуаціях. Тренування й розвиток творчого потенціалу підлітків у якомусь одному виді діяльності ведуть до того, що він починає свій прояв й в інших видах діяльності.

4. Творчий потенціал як система творчих здатностей може розглядатися в психологічній науці в декількох ракурсах: як характеристика інтелектуальної сфери, як самостійна якість мислення, як система особистісних якостей.

Творча активність – поведінкові прояви, які не визначаються зовнішньою стимуляцією, а є для особистості самоцінністю. Творча активність підлітків проявляється в ціннісній і мотиваційній сфері.

Таким чином, аналіз літератури дозволив визначити розуміння інтегративного характеру творчих здібностей, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники.

Досвід багатьох вітчизняних та зарубіжних психологів свідчить про вірогідність успішного формування у підлітків якостей творчої особистості. Для ефективного розвитку творчих здібностей особистості підлітка важливим є визначення рівня існуючих творчих здібностей з урахуванням емоційного інтелекту.

Висновки.

Аналіз наукових джерел показав, що емоційний інтелект – це інтегративна особистісна властивість, яка формується динамічною єдністю

афекту та інтелекту через взаємодію емоційних, когнітивних, конативних і мотиваційних особливостей і спрямована на розуміння власних емоцій та емоційних переживань інших, що забезпечує управління емоційним станом, здійснює підпорядкування емоцій розуму, сприяє самопізнанню і самореалізації через збагачення емоційного і соціального досвіду.

Дослідники запропонували ієрархічну структуру рівнів сформованості емоційного інтелекту. Отже, емоційний інтелект – це інтегральна властивість особистості, яка сприяє її гармонійному розвитку, покращенню міжособистісної взаємодії та відкриває для особистості широкі можливості для самореалізації та розкриття свого потенціалу.

Аналіз джерел показує, що підлітковий вік видрізняється різким зростанням індивідуальних відмінностей у формах мисленнєвої діяльності, підвищеною пізнавальною і творчою активністю, прагненням пізнати нове і набути нових навичок. Головною мотиваційною лінією поведінки, що обумовлює розвиток творчих здібностей в підлітковому віці, є активне прагнення до самопізнання, самовдосконалення і самоствердження.

Таким чином, психологічний механізм розвитку творчих здібностей виявляється у провідних новоутвореннях підліткового віку, основними серед яких є зміни у самосвідомості, що полягають у розвитку рефлексії, у прагненні до самовизначення і самоствердження серед світу дорослих. Розвиток самосвідомості сприяє переходу підлітка на якісно новий рівень, створюючи необхідні умови для саморозкриття і самовдосконалення, для реалізації творчого потенціалу.

Чинниками розвитку творчої активності особи є діяльність, потреба, здібність. Здібності впливають на зміст індивідуального творчого потенціалу, який в процесі діяльності визначається межею індивідуальних потреб.

Творча активність – поведінкові прояви, які не визначаються зовнішньою стимуляцією, а є для особистості самоцінністю. Творча активність підлітків проявляється в ціннісній і мотиваційній сфері.

Таким чином, аналіз літератури дозволив визначити розуміння інтегративного характеру творчих здібностей, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники.

Досвід багатьох вітчизняних та зарубіжних психологів свідчить про вірогідність успішного формування у підлітків якостей творчої особистості. Для ефективного розвитку творчих здібностей особистості підлітка важливим є визначення рівня існуючих творчих здібностей з урахуванням емоційного інтелекту.

Література:

1. Буркало Н. І. Психологічні особливості емоційного інтелекту. Психологічний часопис. Т. 5, № 7, 2019. С. 34-49.

2. Ґоулман Д. Емоційний інтелект : підручник. Харків : Віват, 2018. 512с.

3. Дяків О., Шпак М. Психологічні особливості розвитку творчих здібностей підлітків. Психолого-педагогічний факультет, Київ, 2022. С.158-162.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Рута, 2017. 320 с.

5. Зінченко М. О. Феномен емоційного інтелекту, структура та підходи до його вивчення. Актуальні проблеми особистісного зростання. 2019. С. 4-9.

6. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Педагогіка і психологія. Т. 20, вип. 18, 2019. С. 116-122.

7. Савчук М.Р. Теоретичні основи дослідження емоційного інтелекту. Журнал «Ефективна економіка». № 5, 2018. 480 с.

References:

1. Burkalo N. I. (2019). Psykholohichni osoblyvosti emotsiynoho intelektu [Psychological features of emotional intelligence]. *Psykholohichnyy chasopys. T. 5, № 7*, 34-49 [in Ukrainian].

2. Goulman D. (2018). *Emotsiynyy intelekt [Emotional intelligence]*. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].

3. Dyakiv O., & Shpak M. (2022). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku tvorchykh zdibnostey pidlitkiv [Psychological features of the development of creative abilities of teenagers]. *Psykholoho-pedahohichnyy fakul'tet*. Kyiv,158-162 [in Ukrainian].

4. Molyako V. O., Muzyky O. L. (2017). *Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teoriya, metodyka, rezul'taty doslidzhen' [Abilities, creativity, giftedness: theory, methodology, research results]*. za red. V. O. Molyako, O. L. Muzyky. Zhytomyr : Ruta [in Ukrainian].

5. Zinchenko M. O. (2019). Fenomen emotsiynoho intelektu, struktura ta pidkhody do yoho vyvchennya [The phenomenon of emotional intelligence, structure and approaches to its study]. *Aktual'ni problemy osobystisnoho zrostannya*, 4-9 [in Ukrainian].

6. Nosenko E.L. (2019). Emotsiynyy intelekt yak forma proyavu vazhlyvoyi skladovoyi osobystisnoho potentsialu – refleksyvnoyi svidomosti [Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential - reflective consciousness]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Ser. : Pedahohika i psykholohiya. T. 20, vyp. 18,* 116-122 [in Ukrainian].

7. Savchuk M.R. (2018). Teoretychni osnovy doslidzhennya emotsiynoho intelektu [Theoretical foundations of emotional intelligence research]. *Zhurnal «Efektyvna ekonomika». № 5* [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 159.9:159.96-159.98

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1345-1356

Коляда Наталія Вікторівна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології, політології та соціокультурних технологій, Сумський державний університет, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-6108-3482

Пронюшкіна Аліна Олександрівна бакалавр психології за спеціальністю 053 «Психологія», https://orcid.org/0009-0007-4684-6131

ПСИХОКОРЕКЦІЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ У СПОРТСМЕНІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

Анотація. У статті розглянуто різні підходи до психокорекції життєстійкості спортсменів, які мають різний рівень самооцінки, за допомогою когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), арт-терапії та схема-терапії.

Життєстійкість є важливим фактором успіху в спортивній діяльності, оскільки вона сприяє психоемоційній стійкості, адаптації до стресу та подоланню труднощів, зокрема психотравм та психологічного тиску в спорті. Саме тому корекція цих аспектів є важливою умовою для успішного розвитку та досягнення цілей спортсменів.

Відомо, що когнітивно-поведінкова терапія сприяє зміні негативних патернів мислення та емоційних реакцій за допомогою технік когнітивної реструктуризації та поведінкових експериментів. Це дозволяє спортсменам усвідомлювати й опрацьовувати свої страхи та тривожність, підвищуючи їхню впевненість у собі. Арт-терапія, у свою чергу, надає можливість виразити емоції через творчість, що знижує рівень стресу та покращує емоційну регуляцію. Методи малювання, колажування та музичної терапії допомагають спортсменам краще розуміти та контролювати свої емоції. Схема-терапія орієнтована на роботу з глибинними емоційними схемами, які формуються в дитинстві й можуть негативно впливати на спортивну діяльність. Вона дозволяє спортсменам ідентифікувати та змінювати негативні схеми, що сприяє покращенню самооцінки та здатності адаптуватися до стресу. Використання таких технік, як діалог із внутрішнім критиком та візуалізація, допомагає зменшити тривожність і підвищити життєстійкість.

У підсумку, застосування когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії та схема-терапії є ефективними підходами до підвищення життєстійкості у спортсменів. Комбінований підхід дозволяє досягти кращих результатів у корекції негативних патернів мислення, підвищенні самооцінки та поліпшенні емоційного благополуччя.

Ключові слова: когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, схема-терапія, психокорекція життєстійкості, самооцінка.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Koliada Nataliia Viktorivna candidate of Psychological Science, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Political Science and Socio-Cultural Technologies, Sumy State University, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-6108-3482

Proniushkina Alina Oleksandrivna bachelor of Psychology, specialty 053 «Psychology», https://orcid.org/0009-0007-4684-6131

PSYCHOCORRECTION OF RESILIENCE IN ATHLETES WITH DIFFERENT LEVELS OF SELF-ESTEEM

Abstract. The article analyses different approaches to psychocorrection of resilience of athletes with different levels of self-esteem using cognitive behavioral therapy (CBT), art therapy and schema therapy.

Resilience is an important factor for success in sport activities, as it contributes to psycho-emotional stability, adaptation to stress and overcoming difficulties, including psychological trauma and psychological pressure in sport. That is why the correction of these aspects is an important condition for the successful development and achievement of athletes' goals.

Cognitive behavioral therapy is known to help change negative thinking patterns and emotional reactions through cognitive restructuring techniques and behavioral experimentation. This allows athletes to become aware of and work through their fears and anxiety, increasing their self-confidence. Art therapy, in turn, provides an opportunity to express emotions through creativity, which reduces stress and improves emotional regulation. Drawing, collage and music therapy techniques help athletes to better understand and control their emotions. Schema therapy is focused on working with deep emotional schemas that are formed in childhood and can have a negative impact on sports performance. It allows athletes to identify and change negative schemas, which helps to improve self-esteem and the ability to adapt to stress. Using techniques such as dialogue with the inner critic and visualization can help reduce anxiety and increase resilience.

In summary, the use of cognitive behavioural therapy, art therapy and schema therapy are effective approaches to improving resilience in athletes. The combined approach allows to achieve better results in correcting negative thinking patterns, increasing self-esteem and improving emotional well-being.

Keywords: cognitive behavioral therapy, art therapy, schema therapy, psychocorrection of resilience, self-esteem.

Постановка проблеми. Підготовка спортсмена до змагань є критично важливим етапом, що визначає кінцевий результат. Цей процес можна умовно розділити на фізичну та психоемоційну складові. У нашій статті ми зосередимося на психоемоційному аспекті, зокрема на життєстійкості та методах її корекції. У сучасному суспільстві питання психологічного

благополуччя стає дедалі актуальнішим, особливо в спорті, де стрес і високі вимоги можуть суттєво впливати на емоційний стан спортсменів. Життєстійкість – це здатність справлятися з труднощами, яка є ключовим чинником успіху в спортивній діяльності. Дослідження демонструють, що самооцінка суттєво впливає на життєстійкість і здатність спортсменів подолати стресові ситуації.

Важливість дослідження та психокорекції життєстійкості в контексті спортивної діяльності отримує значну увагу з боку численних науковців. Наприклад, Рєпіна О. підкреслює, що в процесі спортивних занять формуються специфічні навички, які в психологічному аспекті проявляються у життєстійкості особистості. Ці особливості не тільки сприяють успішній адаптації до різних умов, але й підвищують стійкість до стресових впливів. Вони спрямовують індивіда на переживання різноманітних емоційних станів різної інтенсивності та надають сенс його життю, встановлюючи цілі на майбутнє. Таким чином, життєстійкість стає ключовим фактором, який визначає успішність не лише у спорті, але й у повсякденному житті.

Отже, дослідження методів психокорекції життєстійкості у спортсменів із різним рівнем самооцінки є актуальним, оскільки це дозволяє не лише покращити їх психологічне здоров’я, а й підвищити ефективність спортивної діяльності.

Мета статті - аналіз сучасних методів психокорекції життєстійкості у спортсменів із різним рівнем самооцінки.

Виклад основного матеріалу. Одними з найбільш ефективних методів психокорекції життєстійкості у спортсменів є когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), арт-терапія та схема-терапія. Ці підходи допомагають коригувати поведінкові та емоційні аспекти особистості, сприяють підвищенню самоконтролю та покращенню самосприйняття.

Відомо, що когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) розвивалася на основі поведінкових підходів, які виникли в 1950-60-х роках завдяки роботам Джозефа Вольпе та інших дослідників. Вона зосереджувалася на корекції небажаних поведінкових реакцій через систематичну десенсибілізацію. У 1970-х роках КПТ зазнала суттєвих змін після появи когнітивної терапії Аарона Бека, яка сфокусувалася на зміні негативних мисленнєвих схем, що ведуть до психологічних розладів [1, с. 74]. На сьогодні КПТ орієнтується на зміну деструктивних когнітивних патернів і поведінки, які можуть негативно впливати на життєстійкість. Так, наприклад, у спортсменів з низьким рівнем самооцінки часто спостерігається схильність до негативного мислення, що посилює їхню реакцію на стрес. Використовуючи методи когнітивної реструктуризації, психологи допомагають спортсменам розпізнавати та змінювати негативні думки, замінюючи їх на більш реалістичні та конструктивні. Це сприяє зниженню рівня тривожності та підвищенню здатності до подолання стресових ситуацій [2, с. 155].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Крім того, техніки саморегуляції, такі як дихальні вправи або релаксація, також відіграють важливу роль у підвищенні життєстійкості спортсменів. Ці методи допомагають управляти емоціями під час тренувань та змагань, що є ключовим фактором для підтримки високої життєстійкості. Наприклад, у роботі з гравцями командних видів спорту було доведено, що практикування технік саморегуляції допомагає знизити рівень тривожності та покращити результати на полі [3, с. 420].

Ще одним ефективним методом підвищення життєстійкості є візуалізація успіху, коли спортсмени використовують ментальні образи для підготовки до складних ситуацій. Цей підхід дозволяє їм формувати впевненість у власних силах. Наприклад, спортсмени, які практикують візуалізацію успішних дій під час тренувань, демонструють кращі результати та більшу психологічну готовність до стресових ситуацій [5].

У роботі з життєстійкістю важливими є як індивідуальні, так і групові форми роботи. Індивідуальні сесії дозволяють психологу фокусуватися на конкретних проблемах спортсмена, таких як низька самооцінка або страх невдачі. Наприклад, індивідуальна терапія з використанням КПТ допомагає спортсменам усвідомлювати свої негативні переконання та змінювати їх, що сприяє підвищенню впевненості у власних силах та готовності до подолання викликів [11].

Групові тренінги також є ефективним методом підвищення життєстійкості, оскільки вони сприяють взаємопідтримці та створенню позитивної атмосфери серед учасників. Під час таких тренінгів спортсмени мають можливість ділитися своїм досвідом і вчитися один в одного, що підвищує їхню впевненість у власних силах і покращує здатність справлятися з викликами [12, с. 553].

Прикладом успішного застосування методів КПТ є вправа «Стресовий щоденник», яку широко використовують у роботі з життєстійкістю. Ця вправа передбачає регулярне ведення записів про стресові ситуації, думки та емоції, що виникають у спортсменів під час тренувань або змагань. Спортсмени аналізують свої реакції та навчаються замінювати негативні когніції на більш конструктивні. Дослідження показали, що така робота підвищує рівень життєстійкості та сприяє кращій адаптації до стресових ситуацій [13].

Інший приклад – використання когнітивної реструктуризації у груповій терапії. Під час таких занять спортсмени спільно обговорюють типові когнітивні викривлення, такі як катастрофізація або негативне узагальнення. Це дозволяє їм усвідомити, як їхні думки впливають на поведінку і емоції, а також знаходити способи зміни цих негативних моделей мислення. Такий підхід допомагає спортсменам відновлюватися після невдач і підвищувати життєстійкість [16, с. 2].

Таким чином, психокорекція життєстійкості у спортсменів може бути ефективно реалізована за допомогою методів когнітивно-поведінкової терапії,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

технік саморегуляції, візуалізації та групової роботи. Індивідуальні особливості спортсменів, зокрема рівень їхньої самооцінки, визначають вибір методів і форм роботи, що дозволяє досягти максимальних результатів у підвищенні їхньої здатності протистояти стресу та психологічним труднощам.

Схема-терапія. У 90-х роках Джеффрі Е. Янг розробив схема-терапію, яка поєднує елементи когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), психоаналізу та гештальт-терапії. Цей метод допомагає спортсменам, які стикаються з внутрішніми конфліктами або відчувають труднощі у досягненні цілей, впоратися з такими проблемами як «Залежність-Безпорадність». Схема-терапія стала ефективним інструментом для підвищення життєстійкості та загального психологічного благополуччя спортсменів, що підвищує їхню стійкість до стресу та дозволяє більш ефективно досягати спортивних результатів.

Схема-терапія також спрямована на роботу з глибинними схемами або патернами мислення, що формуються в ранньому дитинстві та впливають на поведінку і емоційний стан людини протягом життя. Для спортсменів схема-терапія може бути ефективним інструментом у роботі з життєстійкістю, особливо якщо їхній рівень самооцінки є низьким або вони мають глибинні емоційні проблеми, які впливають на їхню психологічну стійкість. Наприклад, у спортсменів часто можуть спостерігатися схеми «недостатнього самоконтролю», «неадекватних стандартів» або «покинутості». Ці схеми можуть проявлятися в перфекціонізмі, страху невдачі або надмірній критиці самого себе. Схема-терапія допомагає виявити ці негативні схеми мислення та змінити їх, що сприяє підвищенню життєстійкості [4].

Одним із основних методів схема-терапії є «схемна діагностика», під час якої психолог разом зі спортсменом визначає домінуючі схеми, що негативно впливають на його психологічний стан. Наприклад, спортсмен, який постійно переживає через можливість невдачі, може мати схему «невразливості» або «неадекватності». Визначення цієї схеми дозволяє підібрати індивідуальні стратегії для її корекції [6].

Іншим важливим методом є робота з емоційними станами через техніку «діалог із внутрішнім критиком». У багатьох спортсменів, особливо з низькою самооцінкою, активується внутрішній критик, який постійно засуджує їхні дії та ставить під сумнів їхні можливості. За допомогою цієї техніки спортсмен навчається розпізнавати голос внутрішнього критика, аналізувати його та поступово замінювати його більш підтримуючими думками. Це допомагає знизити рівень тривожності та підвищити впевненість у собі, що сприяє зміцненню життєстійкості [8].

Схема-терапія також широко використовує техніку «візуалізації», що допомагає спортсменам змінювати негативні образи та емоційні реакції. Наприклад, спортсмен, який відчуває страх невдачі або відчуття неповноцінності, може через візуалізацію створити новий, позитивний образ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

себе, який допомагає йому зберігати емоційну стабільність під час стресових ситуацій. Візуалізація позитивних результатів сприяє формуванню впевненості та покращенню здатності до адаптації [13].

Індивідуальна схема-терапія є надзвичайно корисною для спортсменів, оскільки дозволяє детально працювати з їхніми внутрішніми емоційними патернами. Наприклад, спортсмен із глибокою схемою «соціальної ізоляції» може почуватися відокремленим від команди та відчувати, що його успіхи не цінують. Робота з цією схемою включає ідентифікацію переживань, пов'язаних з ізоляцією, і створення нових патернів мислення, які допомагають спортсмену відчути підтримку та належність до колективу [4].

Групові форми схема-терапії також можуть бути ефективними для спортсменів, особливо в командних видах спорту. Групова терапія дозволяє учасникам обмінюватися досвідом, підтримувати одне одного і спільно працювати над зміною негативних схем. Наприклад, у груповій роботі з командами використовуються методи рольової гри, під час яких спортсмени можуть взаємодіяти один з одним і розігрувати ситуації, які активують їхні схеми. Це дозволяє їм практикувати нові стратегії поведінки в безпечному середовищі та отримувати підтримку від групи.

Одним із прикладів успішного застосування схема-терапії є вправа «Внутрішній захисник», яка допомагає спортсменам знизити негативний вплив внутрішнього критика. У цій вправі спортсмени створюють образ «внутрішнього захисника», який виступає противагою їхньому критику. Захисник дає підтримку та допомагає спортсменам справлятися зі стресом, що значно підвищує їхню життєстійкість [8]. Інший приклад – техніка «лист до себе», яка використовується для роботи з негативними схемами [4]. Спортсмен пише лист самому собі від імені «дорослого» або «захисного» аспекту своєї особистості, в якому підтримує себе та дає поради щодо подолання стресу або негативних емоцій. Це сприяє розвитку нових когнітивних моделей та емоційної підтримки, що зміцнює життєстійкість.

Отже, схема-терапія є ефективним інструментом для психокорекції життєстійкості у спортсменів, особливо у тих, хто має глибокі емоційні проблеми або низьку самооцінку. Використовуючи такі техніки, як робота з внутрішнім критиком, візуалізація та емоційні діалоги, спортсмени можуть змінювати свої негативні схеми і підвищувати свою здатність до подолання стресу. Індивідуальна та групова робота дозволяє спортсменам опрацювати свої емоції та схеми, що сприяє їхній психологічній стійкості та успіхам у спортивній діяльності.

Арт-терапія. Термін «арт-терапія» з'явився в 40-х роках XX століття, коли його почав використовувати британський лікар і художник Адріан Хілл. У США Маргарет Наумбург однією з перших почала практикувати арт-терапію. Вона проводила дослідження дітей з проблемами поведінки в Психіатричному інституті штату Нью-Йорк і розробила кілька освітніх

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

програм у сфері арт-терапії, заснованих на психодинамічному підході [7]. М. Наумбург також вважається основоположником арт-терапевтичної освіти в США. У 1950-х роках вона заснувала перший курс арт-терапії та спробувала перетворити його на повноцінну програму післядипломної підготовки арт-терапевтів. На початку 1960-х років минулого століття в кількох країнах були засновані перші професійні асоціації арт-терапевтів. Першою з них була Британська асоціація арт-терапевтів (BAAT), що з'явилася в 1963 році. Трохи пізніше була заснована Американська асоціація арт-терапії.

Сьогодні арт-терапевти мають статус незалежних практиків, які можуть сприяти дослідженню особистості та терапевтичним процесам. У цьому підході розвиваються два основних напрямки. Прихильники одного з них, зокрема Едіт Крамер [10] та інші ерготерапевти та реабілітологи бачать мистецтво як самодостатній терапевтичний інструмент. Вони підкреслюють важливість мистецтва, відокремлюють його від традиційної терапії і не розглядають арт-терапію як заміну психотерапії.

Прихильники другого напряму, до якого належить Маргарет Наумбург, зменшують акцент на суто художніх цілях і віддають пріоритет терапевтичним цілям. Вони мають значну клінічну підготовку і вважають, що арт-терапія може бути як самостійним методом лікування, так і доповненням до традиційних підходів. Незважаючи на різницю в поглядах, обидві школи бачать візуальне мистецтво як засіб для особистої інтеграції та реінтеграції [14].

Зараз арт-терапія використовується як окрема форма терапії та як групова програма. Більшість арт-терапевтів у Північній Америці використовують концепції Фрейда або Юнга, але деякі практики в цій галузі перебувають під впливом гуманістичної психології та вважають гуманістичну теорію особистості більш актуальною для своєї практики, ніж психоаналітичну теорію [15]. В Україні останнім часом арт-терапія стрімко розвивається, активно досліджуються нові форми та моделі. Інтерес до цієї терапії зростає не тільки серед фахівців, а й серед пацієнтів.

Психокорекція життєстійкості спортсменів за допомогою арт-терапії є ефективним методом, що допомагає знижувати рівень стресу, покращувати емоційну регуляцію та підвищувати самооцінку. Арт-терапія базується на використанні творчих методів, які дозволяють спортсменам виражати емоції та переживання, що можуть бути важкими для вербалізації. Це допомагає їм глибше усвідомлювати свої емоційні стани і знаходити нові способи їх опрацювання.

В арт-терапії для підвищення життєстійкості спортсменів широко використовуються різні форми творчої діяльності, зокрема малювання, ліплення, музика, танець та інші види мистецтва. Завдяки таким формам роботи спортсмени можуть краще розуміти свої емоції та вирішувати внутрішні конфлікти, що підвищує їхню здатність адаптуватися до стресових ситуацій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Одним із ключових методів арт-терапії є терапевтичне малювання, яке дозволяє спортсменам виразити свої емоції через кольори, форми та образи [14]. Наприклад, у роботі зі спортсменами, які відчувають стрес перед змаганнями, малювання може допомогти їм виявити та опрацювати свої страхи. Це сприяє зниженню рівня тривожності і підвищенню життєстійкості, оскільки спортсмени починають краще розуміти і контролювати свої емоційні реакції.

Ще одним ефективним методом арт-терапії є колажування, під час якого спортсмени створюють візуальні образи, що відображають їхні емоції, переживання та мрії. Цей метод допомагає глибше зрозуміти власні внутрішні стани та знайти нові способи їх вираження. Наприклад, під час роботи з командними видами спорту, створення колажу може сприяти побудові командної взаємодії та підвищенню життєстійкості через позитивну колективну діяльність.

Використання музики як форми арт-терапії також є ефективним інструментом для підвищення життєстійкості. Музика допомагає спортсменам знизити рівень стресу та тривожності, а також регулювати свої емоції під час тренувань і змагань. Наприклад, слухання заспокійливої музики перед важливими подіями допомагає зняти напругу та покращити фокусування, що сприяє підвищенню життєстійкості [14].

Індивідуальна арт-терапія є важливим інструментом у роботі з життєстійкістю спортсменів. На таких сесіях психолог може допомогти спортсмену виразити свої почуття, пов’язані з невдачами чи травмами, через мистецтво. Це дозволяє опрацювати негативні емоції і трансформувати їх у позитивні або нейтральні переживання. Наприклад, спортсмен із низькою самооцінкою може за допомогою малювання візуалізувати свої страхи або невпевненість, а потім – знайти нові способи їх подолання.

Групові форми арт-терапії, такі як спільне малювання або створення музичних композицій, також відіграють важливу роль у підвищенні життєстійкості. Під час групової творчої діяльності спортсмени можуть ділитися своїм досвідом і емоціями, отримуючи підтримку від інших членів групи. Це сприяє розвитку соціальної підтримки, яка є важливим аспектом життєстійкості. Наприклад, створення спільних арт-об’єктів може зміцнити почуття приналежності до команди та підвищити здатність справлятися з труднощами [10].

Один із прикладів застосування арт-терапії для корекції життєстійкості – це вправа з малювання «Моє місце сили», коли спортсменам пропонують намалювати місце, де вони відчувають себе захищеними і сильними. Така вправа допомагає їм візуалізувати ресурсні стани та створює ментальні образи, що підтримують їх у складних ситуаціях. Це сприяє підвищенню самооцінки і життєстійкості через позитивні асоціації та емоційне відновлення.

Інший приклад – використання арт-терапії для опрацювання травм або стресових подій. Наприклад, спортсмен, який отримав травму, може через

творчість виразити свої емоції, пов'язані з цією подією, і поступово інтегрувати її у свій досвід. Це допомагає зменшити негативний вплив травми на психіку і підвищити здатність до відновлення [7].

Таким чином, арт-терапія є потужним інструментом у роботі з життєстійкістю спортсменів. Вона допомагає виражати складні емоції через творчість, що сприяє глибшому розумінню себе, зниженню рівня стресу та підвищенню емоційної регуляції. Індивідуальні та групові форми арт-терапії дозволяють спортсменам підвищувати свою життєстійкість, справлятися з труднощами та зміцнювати психологічну стабільність. Крім того, арт-терапія допомагає знаходити нові способи самовираження та розвивати впевненість у власних силах.

Комбінація методів. Комбінація когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), арт-терапії та схема-терапії є ефективним підходом у психокорекції життєстійкості спортсменів з різним рівнем самооцінки. Ці методи взаємодоповнюють один одного, дозволяючи одночасно працювати на різних рівнях психоемоційного стану спортсменів. Успішне поєднання КПТ, арт-терапії та схема-терапії дозволяє враховувати індивідуальні особливості спортсменів і забезпечує системний підхід до роботи з емоційною регуляцією, стресом і самооцінкою. Наприклад, КПТ може бути базовим методом, що допомагає спортсменам розпізнавати та змінювати свої негативні думки. Через когнітивну реструктуризацію спортсмени навчаються помічати деструктивні переконання на кшталт «я недостатньо хороший для цієї команди» або «я не зможу впоратися з тиском». Поєднання КПТ з арт-терапією дозволяє спортсменам глибше пропрацьовувати ці емоції через творчі техніки. Наприклад, один з етапів терапії може включати малювання власних страхів або сумнівів, що візуально допомагає спортсменам виразити їх, а потім через КПТ опрацювати й перебудувати ці негативні уявлення [11].

Схема-терапія додає ще один важливий елемент у цю комбінацію. Вона працює з глибинними емоційними схемами, що формуються в ранньому віці, такими як «емоційна депривація» або «невдача». У поєднанні з КПТ спортсмен може, наприклад, розглянути схему «страху невдачі», що може проявлятися у вигляді надмірного перфекціонізму, а через арт-терапію навчиться виражати цей страх через творчі способи, такі як колажування чи символічне зображення своїх емоцій. Дослідження показують, що така комбінована терапія є ефективною у корекції деструктивних схем і у підвищенні життєстійкості.

Прикладом комбінованого використання цих методик може бути спортсмен, який готується до важливих змагань і стикається з високим рівнем тривожності та низькою самооцінкою. Спершу за допомогою КПТ він ідентифікує свої деструктивні думки щодо невдачі або страху розчарувати свою команду. Потім на арт-терапії спортсмен візуалізує цей страх через малюнок, який відображає його почуття тривоги перед змаганнями.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Використовуючи цей творчий образ, терапевт допомагає йому опрацювати страх через техніки КПТ, де він замінює ірраціональні думки на більш конструктивні, наприклад: «Навіть якщо я помилюся, це не визначає мого успіху як спортсмена». Далі через елементи схема-терапії спортсмен аналізує свою схему «соціального визнання» і працює з візуалізацією нових, більш позитивних моделей мислення [12].

Висновки. Саме комбіноване використання когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії та схема-терапії дозволяє ефективно працювати з різними аспектами емоційного стану спортсменів. КПТ надає інструменти для корекції мисленнєвих помилок, арт-терапія допомагає глибше виразити емоції через творчість, а схема-терапія забезпечує роботу з глибинними емоційними схемами, які впливають на життєстійкість і самооцінку. Така інтеграція методик сприяє формуванню більш адаптивних моделей мислення та поведінки, що в результаті підвищує стресостійкість та покращує психологічний стан спортсменів. Саме комбінування різних терапевтичних методів може підвищити ефективність роботи з життєстійкістю, розширити свої можливості для самовираження, знайти нові способи справлятися зі стресом і покращити своє емоційне благополуччя. Подальші дослідження в цій області можуть зосередитися на розробці специфічних програм, що комбінують ці терапії, для різних груп спортсменів. Вивчення ефективності цих методів у різних видах спорту та серед спортсменів з різним рівнем підготовки також є важливим напрямом для майбутніх досліджень.

У підсумку, психокорекція життєстійкості у спортсменів за допомогою КПТ, арт-терапії та схема-терапії є потужним інструментом для покращення їхнього психологічного благополуччя, підвищення ефективності та досягнення успіху в спортивній діяльності. Ці методи сприяють формуванню позитивного ставлення до себе, зміцненню соціальних зв’язків і розвитку адаптивних стратегій подолання стресу.

Література:

1. Бабчук М. І. Особливості взаємозв’язку показників нарцисизму та фізичного перфекціонізму. *Перспективи та інновації науки.* 2023. Т. 15, № 33. С. 71–81. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-71-81

2. Кокун О. М., Клименко В. В., Корніяка О. М. *Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення фахівця в умовах соціально-економічних перетворень: монографія.* Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 298 с.

3. Agras W. S., Bohon C. Cognitive Behavioral Therapy for the Eating Disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*. 2021. Vol. 17, No. 1. P. 417–438. DOI: http://dx.doi.org/ 10.1146/annurev-clinpsy-081219-110907

4. Bernstein D. P., Jacob G., Arntz A. Schema therapy in practice: *An evidence-based guide to working with schemas and modes.* New York: Guilford Press, 2020. 368 c.

5. Beck J. S. *Cognitive behavior therapy, third edition: Basics and beyond.* New York: Guilford Press, 2021. 432 c. ISBN 978-1-60918-506-0.

6. Boutyline A., Soter L. K. Cultural Schemas: What They Are, How to Find Them, and What to Do Once You've Caught One. *American Sociological Review*. 2021. Vol. 86, No. 4. P. 728–758. DOI: https://doi:10.1177/00031224211024525.

7. Emblad S. Creative Art Therapy as a Non-Pharmacological Intervention for Dementia: A Systematic Review. *Journal of Alzheimer's Disease Reports.* 2021. Vol. 5, No. 1. P. 353–364. DOI: https://doi:10.3233/ADR-201002.

8. Farrell J. M., Shaw I. A. *The schema therapy clinician's guide.* Hoboken: Wiley-Blackwell, 2019. 304 c.

9. Farhad D. CBT: *The cognitive behavioural tsunami: politics, power and the corruptions of science.* London: Routledge, 2019. 198 c. ISBN 978-0-429-85585-6.

10. Hebi M., Czamanski-Cohen J., Azaiza F. Art Therapy in The Arab World. *The Arts in Psychotherapy.* 2022. Vol. 81. Article 101969.

11. Huitt W. Understanding reality: The importance of mental representations. *Becoming a Brilliant Star: Twelve core ideas supporting holistic education.* W. Huitt (Ed.). IngramSpark, 2018. P. 65–81.

12. Korobeynikov G., Korobeynikova L., Potop V., Nikonorov D., Semenenko V., Dakal N., Mischuk D. Heart rate variability system in elite athletes with different levels of stress resistance. *Journal of Physical Education and Sport.* 2018. Vol. 18, No. 2. P. 550–554. DOI: https://doi:10.7752/jpes.2018.02079.

13. Lorenc T., Lester S., Sutcliffe K., Stansfield C., Thomas J. Interventions to support people exposed to adverse childhood experiences: systematic review of systematic reviews. *BMC Public Health.* 2020. Vol. 20, No. 1. Article 657. DOI: https://doi:10.1186/s12889-020-08789-0.

14. Le V., Minh N., Do A. L., Boyer L., Tran Q. C., Kohler S. A Review of the Effectiveness, Feasibility, and Acceptability of Art Therapy for Children and Adolescents during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2022. Vol. 19, No. 18. Article 11612. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph191811612

15. Malchiodi C. *The art therapy sourcebook.* New York: McGraw-Hill, 2020. 288 c.

16. Nakao M., Shirotsuki K., Sugaya N. Cognitive–behavioral therapy for management of mental health and stress-related disorders: Recent advances in techniques and technologies. *BioPsychoSocial Medicine.* 2021. Vol. 15, No. 1. Article 16. DOI: https://doi:10.1186/s13030-021-00219-w.

References:

1. Babchuk M.I. (2023) *Osoblyvosti vzaiemozviazku pokaznykiv nartsysyzmu ta fizychnoho perfektsionizmu [Peculiarities of the relationship between indicators of narcissism and physical perfectionism].* Perspektyvy ta innovatsii nauky. 2023. T. 15, № 33. S. 71–81. [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-71-81

2. Kokun O.M., Klymenko V.V., Korniiaka O.M. (2018). *Psykhofiziolohichne zabezpechennia profesiinoho samozdiisnennia fakhivtsia v umovakh sotsialno-ekonomichnykh peretvoren: monohrafiia [Psychophysiological support of professional self-fulfillment of a specialist in the conditions of socio-economic transformations: monograph].* Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2018. 298 s. [in Ukrainian].

3. Agras W.S., Bohon C. Cognitive Behavioral Therapy for the Eating Disorders. Annual Review of Clinical Psychology. 2021. Vol. 17, No. 1. P. 417–438. DOI: http://dx.doi.org/ 10.1146/annurev-clinpsy-081219-110907

4. Bernstein D. P., Jacob G., Arntz A. Schema therapy in practice: An evidence-based guide to working with schemas and modes. New York: Guilford Press, 2020. 368 s.

5. Beck J. S. Cognitive behavior therapy, third edition: Basics and beyond. New York: Guilford Press, 2021. 432 s. ISBN 978-1-60918-506-0.

6. Boutyline A., Soter L. K. Cultural Schemas: What They Are, How to Find Them, and What to Do Once You've Caught One. American Sociological Review. 2021. Vol. 86, No. 4. P. 728–758. DOI: https://doi:10.1177/00031224211024525.

7. Emblad S. Creative Art Therapy as a Non-Pharmacological Intervention for Dementia: A Systematic Review. Journal of Alzheimer's Disease Reports. 2021. Vol. 5, No. 1. P. 353–364. DOI: https://doi:10.3233/ADR-201002.

8. Farrell J. M., Shaw I. A. The schema therapy clinician's guide. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2019. 304 s.

9. Farhad D. CBT: The cognitive behavioural tsunami: politics, power and the corruptions of science. London: Routledge, 2019. 198 s. ISBN 978-0-429-85585-6.

10. Hebi M., Czamanski-Cohen J., Azaiza F. Art Therapy in The Arab World. The Arts in Psychotherapy. 2022. Vol. 81. Article 101969.

11. Huitt W. Understanding reality: The importance of mental representations. Becoming a Brilliant Star: Twelve core ideas supporting holistic education. W. Huitt (Ed.). IngramSpark, 2018. P. 65–81.

12. Korobeynikov G., Korobeynikova L., Potop V., Nikonorov D., Semenenko V., Dakal N., Mischuk D. Heart rate variability system in elite athletes with different levels of stress resistance. Journal of Physical Education and Sport. 2018. Vol. 18, No. 2. P. 550–554. DOI: https://doi: 10.7752/jpes.2018.02079.

13. Lorenc T., Lester S., Sutcliffe K., Stansfield C., Thomas J. Interventions to support people exposed to adverse childhood experiences: systematic review of systematic reviews. BMC Public Health. 2020. Vol. 20, No. 1. Article 657. DOI: https://doi:10.1186/s12889-020-08789-0.

14.Le V., Minh N., Do A. L., Boyer L., Tran Q. C., Kohler S. A Review of the Effectiveness, Feasibility, and Acceptability of Art Therapy for Children and Adolescents during the COVID-19 Pandemic. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. Vol. 19, No. 18. Article 11612. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph191811612

15. Malchiodi C. The art therapy sourcebook. New York: McGraw-Hill, 2020. 288 s.

16. Nakao M., Shirotsuki K., Sugaya N. Cognitive–behavioral therapy for management of mental health and stress-related disorders: Recent advances in techniques and technologies. BioPsychoSocial Medicine. 2021. Vol. 15, No. 1. Article 16. DOI: https://doi:10.1186/s13030-021-00219-w.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1357-1371

Красношапка Світлана Володимирівна здобувачка другого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Практична психологія», група ПП-24 пмз, кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м.Переяслав, тел.: (044) 293-11-10

Іващенко Альона Ігорівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м.Переяслав, тел.: (044) 293-11-10, https://orcid.org/0000-0002-5059-739X

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ДОРОСЛИХ ЗА ДОПОМОГОЮ АРТТЕРАПІЇ.

Анотація. У статті розглядається питання подолання тривожності у дорослих за допомогою арттерапевтичних технологій.

Тривожні розлади є поширеною проблемою серед дорослого населення. Вони проявляються через різні форми, такі як генералізований тривожний розлад, панічні атаки, соціальна тривожність та специфічні фобії. Ці стани можуть суттєво обмежувати можливості особистісного і професійного розвитку, впливаючи на продуктивність, здатність до спілкування та загальне відчуття щастя що негативно впливає на психологічний стан, соціальні взаємини та загальну якість життя.

Арттерапія виступає як ефективний метод психотерапії, що поєднує творчі процеси з психоаналітичною роботою. Арттерапевтичні технології дозволяють виразити емоції через мистецтво, сприяють самовираженню та розвитку психологічної гнучкості. Ці техніки не лише допомагають клієнтам краще розуміти та управляти своїми емоціями, але й можуть бути використані в групових форматах, сприяючи побудові спільності та підтримці.

У статті розглядається дослідження та аналіз рівня тривожності у дорослих за допомогою методики на діагностику самооцінки тривожності Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна та методики «Шкала тривожності» Дж. Тейлора. Проводиться детальний аналіз емпіричних досліджень, результати яких наводяться для наочності в діаграмах.

Розглядаються основні види арттерапевтичних практик, їх вплив на психоемоційний стан особистості, а також особливості використання цих технологій для зниження рівня тривоги. Висвітлено результати емпіричних досліджень, які підтверджують ефективність арттерапевтичних методик у роботі з дорослими пацієнтами, що страждають на тривожні розлади. Досліджується, як саме арттерапія сприяє покращенню емоційної регуляції,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

самовираженню та підвищенню самоусвідомлення, що допомагає людині знижувати рівень тривожності.

Ключові слова: тривожність, тривога, особистісна тривожність, ситуативна тривожність, методи психодіагностики, арттерапія, корекційно-розвивальна програма.

Krasnoshapka Svitlana Volodymyrivna Student of the second course of the second (master's) level of higher education of specialty «practical psychology», group PP-24 pmz, Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. Pereyaslav, tel.: (044) 293-11-10

Ivashchenko Alyona Ihorivna Ph.D. of Psychological Sciences, associate Professor Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, tel.: (044) 293-11-10, https://orcid.org/0000-0002-5059-739X

AN EMPIRICAL STUDY OF OVERCOMING ANXIETY IN ADULTS USING ART THERAPY

Abstract. The article discusses the issue of overcoming anxiety in adults with the help of art therapy technologies.

Anxiety disorders are a common problem among the adult population. They manifest themselves through different forms such as generalized anxiety disorder, panic attacks, social anxiety and specific phobias. These conditions can significantly limit opportunities for personal and professional development, affecting productivity, communication ability, and overall happiness, which negatively affects psychological well-being, social relationships, and overall quality of life.

Art therapy is an effective method of psychotherapy that combines creative processes with psychoanalytic work. Art therapy technologies allow you to express emotions through art, promote self-expression and the development of psychological flexibility. Not only do these techniques help clients better understand and manage their emotions, but they can also be used in group formats, promoting community building and support.

The article discusses the study and analysis of the level of anxiety in adults using the method for diagnosing self-assessment of anxiety by C. Spielberger, Y. Khanin and the method "Anxiety Scale" by J. Spielberger. Taylor. A detailed analysis of empirical studies is carried out, the results of which are presented for clarity in diagrams.

The main types of art therapy practices, their impact on the psycho-emotional state of the individual, as well as the features of using these technologies to reduce anxiety are considered. The results of empirical studies confirming the effectiveness of art therapy techniques in working with adult patients suffering from anxiety disorders are highlighted. It explores how art therapy helps to improve emotional

regulation, self-expression and increase self-awareness, which helps a person reduce anxiety levels.

Keywords: anxiety, anxiety, personal anxiety, situational anxiety, psycholodiagnostic methods, art therapy, corrective and developmental program.

Постановка проблеми. Тривожність є однією з найбільш поширених психологічних проблем у сучасному суспільстві. Тривога може значно знижувати якість життя, впливати на психоемоційний стан, фізичне здоров'я та соціальну функціональність. Вона є не лише тимчасовим емоційним станом, але й може переростати у хронічні розлади, які вимагають системного підходу до лікування та реабілітації.

Арттерапевтичні технології пропонують творчий спосіб роботи з емоціями та психічними проблемами через використання мистецьких методів, таких як малювання, ліплення, музика, танці тощо. Ці технології сприяють самоусвідомленню, зниженню рівня стресу, покращенню психоемоційного стану та гармонізації внутрішнього світу.

Актуальність дослідження полягає в тому, що, незважаючи на зростаючу популярність арттерапії, залишається недостатньо вивченим її вплив на подолання тривожності у дорослих. Необхідність у науковому обґрунтуванні ефективності арттерапевтичних технологій зумовлює необхідність проведення ґрунтовних досліджень у цій галузі.

Таким чином, проблема, яку розглядає дана стаття, полягає у дослідженні ефективності арттерапевтичних технологій для подолання тривожності у дорослих, що включає вивчення механізмів їх дії, методів застосування та можливих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню феномену тривожності присвячено значну кількість публікацій відомих зарубіжних та українських психологів: дослідження з питань розвитку тривожних дітей на різних вікових етапах (О. Новікова, О. Захаров, В. Кисловська та ін.); нейрофізіологічних основ тривожності і страху (К. Мей, С. Епстейн, Р. Лазарус, М. Левітов та ін.); створення методичного інструментарію для виявлення тривожності (Р. Кеттел, Ч. Спілбергер, Б. Філіпс та ін.); створення корекційно-розвивальних програм для роботи з депривованими і тривожними дітьми (Я. Гошовський, О. Захаров та ін.).

А. Парафіян трактує тривожність як відчуття наближення загрози та емоційного дискомфорту. Тривожність виступає стійкою особистісною характеристикою, що зберігається протягом тривалого часу. Вона має власну мотивуючу силу та постійні форми прояву в поведінці, які характеризуються переважно компенсаторними та захисними реакціями. Формування та закріплення тривожності пов'язане з незадоволенням ключових потреб дитини на певних вікових етапах, що призводить до їхнього гіпертрофованого розвитку [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Метою статті є емпіричне дослідження специфіки подолання тривожності у дорослих за допомогою арттерапевтичних технологій.

Виклад основного матеріалу. Тривожність є однією з найпоширеніших психологічних проблем сучасного суспільства. Вона характеризується почуттям постійного занепокоєння, внутрішньої напруги та очікуванням негативних подій, що можуть вплинути на якість життя та загальне самопочуття людини. Незважаючи на те, що тривога є природною реакцією на стресові ситуації і може мати адаптивний характер, її хронічний прояв часто призводить до серйозних психологічних та фізичних проблем.

У дорослих тривожність проявляється через різні форми, такі як генералізований тривожний розлад, панічні атаки, соціальна тривожність та специфічні фобії. Ці стани можуть суттєво обмежувати можливості особистісного і професійного розвитку, впливаючи на продуктивність, здатність до спілкування та загальне відчуття щастя. Психологічні особливості тривожності у дорослих включають надмірну стурбованість щодо майбутніх подій, гіперчутливість до стресорів, схильність до катастрофічного мислення та уникання ситуацій, що викликають занепокоєння.

А. Парафіян розрізняє наступні типи тривожності:

- особистісна тривожність визначається як готовність індивіда до переживання страху щодо різних суб'єктивно значущих подій. Це базова риса особистості, що формується та закріплюється у ранньому дитинстві.

- ситуативна тривожність слугує індикатором інтенсивності переживань, що можуть виникнути у відповідь на будь-яку звичайну подію.

- відкрита тривожність передбачає свідому реакцію індивіда у формі певної поведінки або дій у стані тривоги.

- прихована тривожність характеризується недостатнім виявленням тривоги, а навіть її запереченням і нечутливістю до реальних неприємностей [2].

Також А. Парафіян виділяє види тривожності залежно від ситуації, в якій виявляється суб'єкт:

а) освітній процес – навчальна тривожність;

б) уявлення себе – тривожність самооцінна;

в) спілкування – міжособистісна тривожність [3].

Ю. Ханін класифікує тривожність на ситуативну та особистісну:

- ситуативна – виникає як реакція на різноманітні соціальні та психологічні фактори, такі як очікування негативної реакції, сприйняття ворожого ставлення або загрози для власного престижу.

- особистісна тривожність є властивістю індивіда відносно стійко реагувати на загрози для свого «Я» у різних ситуаціях [3].

Психодіагностика тривожності у дорослих є ключовим аспектом роботи психологів та психотерапевтів. Для вивчення рівня тривожності використовують різноманітні методики, серед яких стандартизовані самозвіти у вигляді тестів-опитувальників, шкал оцінювання, списків дескрипторів, а також

ідеографічні підходи, такі як репертуарні матриці, проективні техніки та детальні самоописи. Основною метою цих досліджень є не лише виявлення рівня тривожності, але й ідентифікація факторів, що її викликають або загострюють. Основні методи включають стандартизовані опитувальники, клінічні інтерв'ю та спостереження.

Ми пропонуємо розглянути методики, які ми використали у нашому дослідженні.

1. Методика на діагностику самооцінки тривожності Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна [5] дозволяє зробити істотні уточнення про якість інтегральної самооцінки особистості: чи є нестабільність цієї самооцінки ситуативною, чи постійною, тобто особистісною. Результати використання методики дозволяють виявляти не тільки психодинамічні особливості особистості, а й загальні питання взаємозв'язку параметрів реактивності й активності особистості, її темпераменту і характеру. Особистісна тривожність розглядається як відносно стійка індивідуальна якість особистості, яка характеризує ступінь її занепокоєння, турботи, емоційної напруги внаслідок дії стресових факторів.

2. Методика «Шкала тривожності» Дж. Тейлора [5] «Шкала тривожності» Дж. Тейлора, також відома як «Маніфестна шкала тривожності» (Manifest Anxiety Scale), є одним з класичних інструментів для вимірювання рівня тривожності у дорослих. Ця шкала була розроблена Джанет Тейлор у 1953 році і з тих пір широко використовується в психологічних дослідженнях та клінічній практиці. Шкала тривожності Дж. Тейлора складається з 50 тверджень, на які респондент повинен відповісти "правда" або "неправда" залежно від того, наскільки кожне твердження описує його відчуття і поведінку.

Нам було цікаво дослідити особливості тривожності дорослих людей. Емпіричне дослідження особливостей тривожності дорослих проводилося у 2023-2024 рр. Вибірку склали 50 респондентів, серед яких 20 чоловіків та 30 жінок, віком від 40 до 45 років. Пропонуємо перейти до аналізу результатів.

Результати дослідження за методикою «Шкала оцінки рівня реактивної і особистісної тривожності» Ч. Спілбергера та Ю. Ханіна наведені в рисунку 1.1. Особливості прояву реактивної та особистісної тривожності у дорослих

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

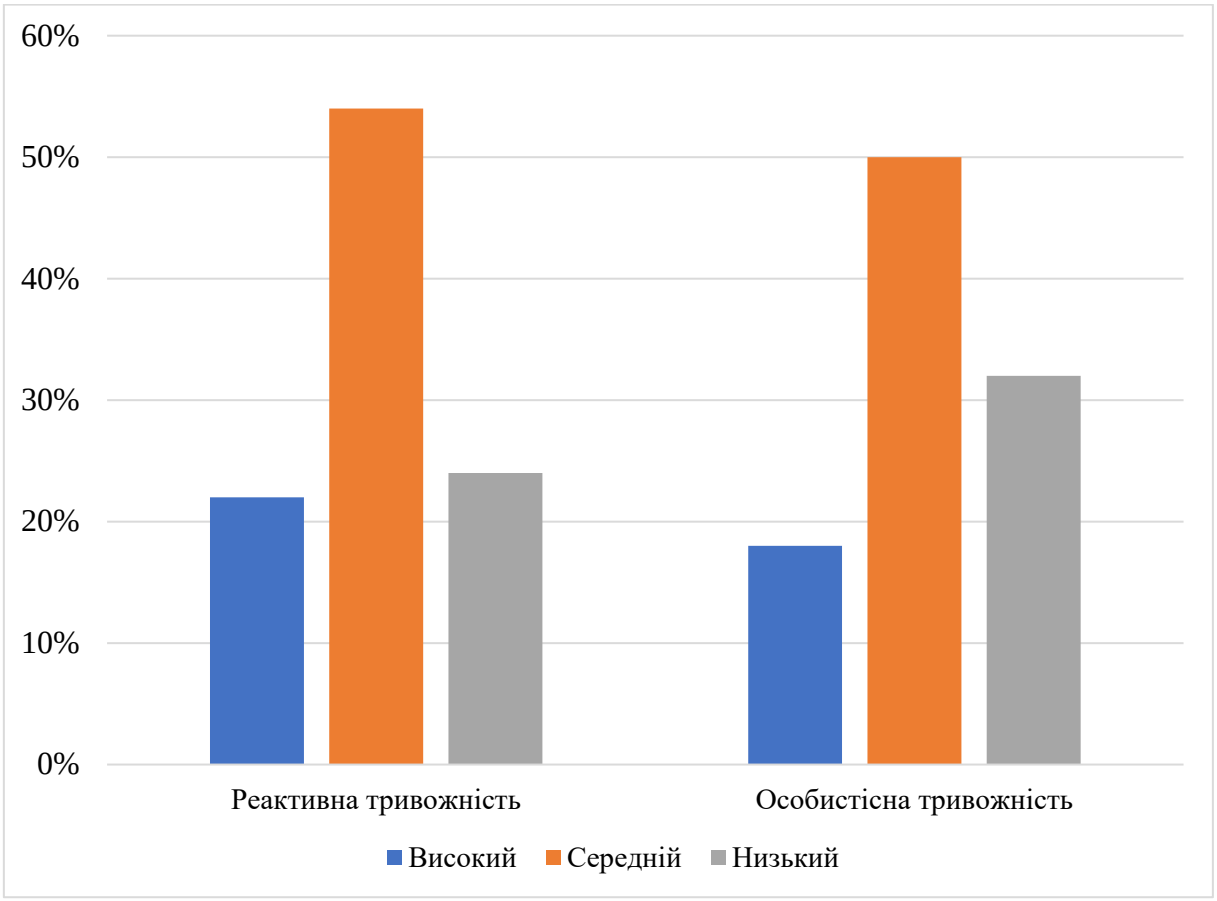

Рис. 1.1 Особливості прояву реактивної та особистісної тривожності у дорослих

На рис. 1.1 ми продемонстрували результати за даною методикою, високий рівень тривожності притаманний 22% досліджуваним, що вказує на схильність респондентів до тривоги в ситуаціях оцінки їхньої компетентності. У такому випадку важливо знизити суб'єктивну значущість ситуації та завдань, змістивши акцент на осмислення діяльності та формування впевненості в успіху. Дуже висока реактивна тривожність може викликати порушення уваги та тонкої координації рухів.

Найбільша кількість дорослих має середній рівень реактивної та особистісної тривожності – 54%. Реактивна тривожність проявляється через напруження, неспокій та нервозність. Це емоційна реакція на стресову ситуацію, що супроводжується суб'єктивними переживаннями, такими як занепокоєння та заклопотаність. Відхилення від помірного рівня тривожності потребують особливої уваги, оскільки вони можуть бути пов'язані з вродженими особливостями (типом вищої нервової діяльності, темпераментом).

Низький рівень реактивної тривожності належить 24% респондентів, це свідчить про те, що досліджувані у цій групі не відчувають напруги, занепокоєння чи нервозності в певних ситуаціях, що може негативно вплинути на результати їхньої діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Особистісна тривожність – це стійка індивідуальна риса, що визначає тенденцію людини сприймати певні ситуації як загрозливі для самооцінки та самоповаги. Певний рівень тривожності – це природна і необхідна особливість активної особистості. Існує оптимальний індивідуальний рівень «корисної тривоги». Особистісна тривожність характеризується стійкою схильністю сприймати широкий спектр ситуацій як загрозливі, реагуючи на них станом тривоги.

Висока особистісна тривожність спостерігається у 18% досліджуваних, вона тісно пов'язана з наявністю невротичного конфлікту, емоційними і невротичними зривами, а також з психосоматичними захворюваннями. Досліджувані з високим рівнем особистісної тривожності зазвичай відчувають емоційний дискомфорт, незадоволеність собою та своїм життям, невпевненість, сором'язливість і скутість у стосунках. Їм важко усвідомлювати свої справжні емоційні стани. У поведінці вони орієнтуються на думку оточуючих, відчувають страх перед критикою та негативною оцінкою ззовні.

Середній рівень особистісної тривожності спостерігається у 50% дорослих, що проявляється через переживання напруги, настороженості та часткового дискомфорту залежно від особистісного сприйняття та оцінки. Досліджувані з цим рівнем адекватно оцінюють себе та свої можливості, що має адаптивне значення, оскільки тривожність не є виключно негативною рисою.

Низький рівень особистісної тривожності належить 32% досліджуваним, що потребує підвищеної уваги до мотивів діяльності та почуття відповідальності. Однак іноді дуже низький рівень тривожності у тестах може свідчити про витіснення високої тривоги, щоб показати себе у кращому світлі. Дорослі з низьким рівнем особистісної тривожності відрізняються самоконтролем, самодисципліною, адекватними вимогами до себе. Вони ініціативні у стосунках з іншими, вільно відстоюють свою позицію, рішучі у діях, налаштовані на успіх та позитивно сприймають зміни у житті. З іншого боку, низький рівень особистісної тривожності може свідчити про приховану тривожність або неадекватний спокій.

Також, для вимірювання рівня тривожності було використано методику «Шкала тривожності» Дж. Тейлора. Результати дослідження за даною методикою представлені у рис. 1.2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

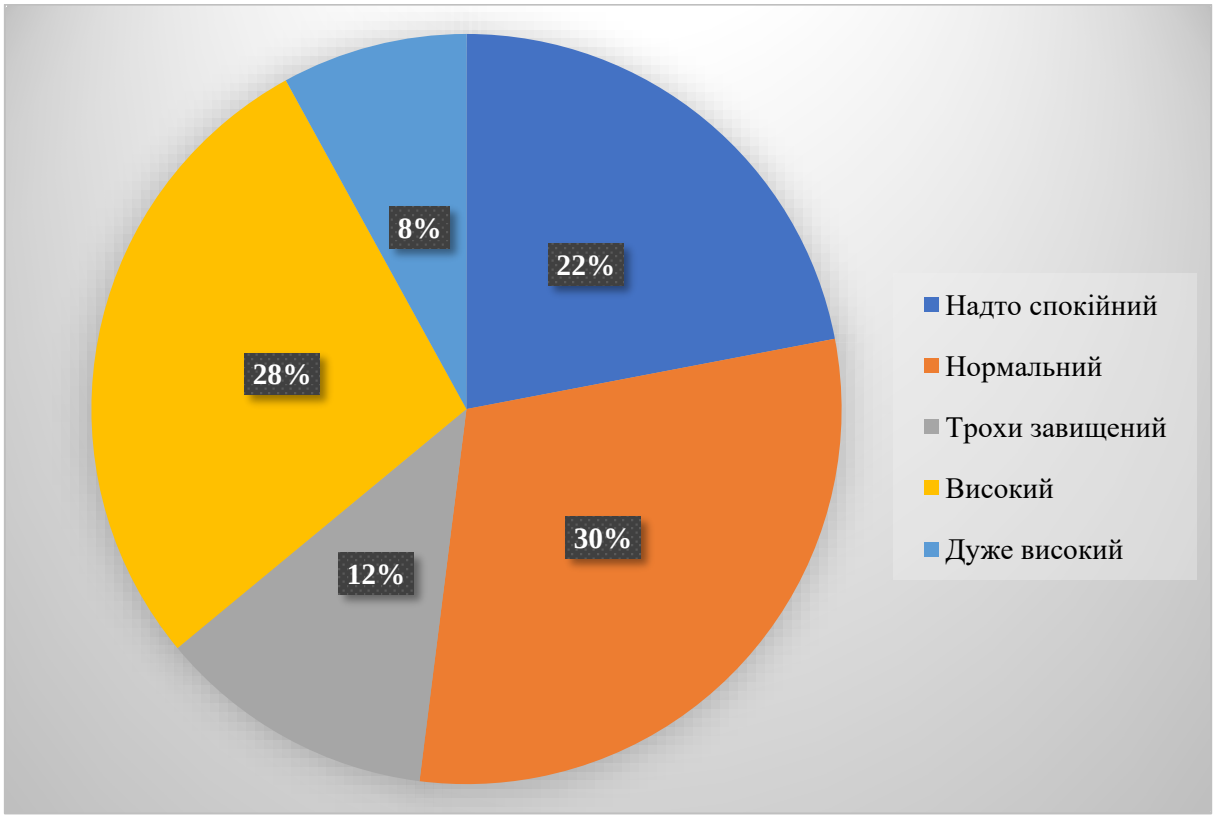

Рис. 1.2 Особливості тривожності досліджуваних за методикою «Шкала тривожності» Дж. Тейлора

За результатами діагностики тривожності за методикою Дж. Тейлора, дуже високий рівень тривожності виявлено у 8% опитаних. Встановлено, що у досліджуваних така тривожність може стати бар'єром у стосунках і перешкоджати ефективному спілкуванню.

Високий рівень тривожності спостерігається у 28% дорослих. Такий рівень негативно впливає на емоційно-ціннісне ставлення особистості, що проявляється у самозвинуваченні, низькій самооцінці, імпульсивності, страху потерпіти невдачу, конформізмі, а також у почутті відповідальності, совісності, обов'язковості та скромності. Стійка висока тривожність впливає на діяльність і розвиток особистості. Особи з високою тривожністю схильні сприймати загрозу самооцінці та життєдіяльності, реагуючи вираженим станом тривоги. Високий рівень особистісної тривожності прогнозує виникнення станів тривоги в ситуаціях, пов'язаних з оцінкою компетентності та престижу.

Трохи завищений рівень тривожності у 12% респондентів, що негативно впливає на діяльність і розвиток особистості незалежно від форми її прояву. Висока тривожність негативно позначається на результативності діяльності, особливо в оцінних ситуаціях. Підвищена тривога є основним механізмом неадаптивної поведінки, проте певний рівень тривожності – природна й обов'язкова особливість продуктивної активності людини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Нормальний (оптимальний) рівень тривожності характерний 30% досліджуваних дорослих, він необхідний для ефективного пристосування до реальності (адаптивна, мобілізуюча тривога). За оптимального рівня тривожність мобілізує людину, що свідчить про її готовність діяти. Проте мобілізуюча функція тривоги діє у вузьких межах при сильних і стабільних переживаннях.

Надто спокійний рівень тривожності, виявлений у 22% досліджуваних, свідчить про впевненість у своїх силах, відсутність нервозності, а у разі помилок – про адекватне ставлення і прагнення їх виправити. Повна відсутність тривоги може перешкоджати нормальній адаптації. Подібні результати можна вважати дуже добрими, оскільки надмірна тривожність негативно впливає на формування особистості, спілкування та інші сфери життєдіяльності. Водночас певний «корисний» рівень тривожності необхідний, оскільки допомагає людині вижити в умовах соціуму і забезпечує ефективність діяльності.

Отже, ми проаналізували результати емпіричного дослідження особливостей тривожності дорослих. Підсумовуючи отримані результати, варто зазначити, що у дорослих спостерігається переважання середнього рівня реактивної та особистісної тривожності, а також, переважання нормального рівня по Шкалі тривожності.

За результатами психодіагностичного дослідження ми вирішили створити психологічний тренінг з використанням арттерапевтичних методів психотерапії.

Основна мета програми – зниження рівня тривожності, забезпечення можливостей для підняття самооцінки особистості, розвиток навичок саморегуляції емоційних станів, розвиток комунікативних навичок.

Завдання програми:

1. Ознайомити учасників з основами арттерапії та її методами.
2. Допомогти учасникам усвідомити та виразити свої емоції через творчість.
3. Навчити учасників використовувати арттерапевтичні техніки для зниження тривожності.
4. Розвинути навички саморефлексії та емоційного інтелекту.
5. Сприяти покращенню комунікативних навичок та соціальної підтримки в групі.

Кількість учасників: 10 – 14 дорослих.

Кількість занять: 7, які проводяться 1 раз в тиждень.

Тривалість заняття: 1 година 20 хвилин.

При комплектуванні групи необхідно дотримуватися двох основних принципів:

1) принцип добровільності;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2) принцип інформованої участі (учасники повинні заздалегідь знати, що з ними може відбуватися, а також про процеси, що відбуватимуться в групах. Тому проводиться попередня бесіда, де розповідають про тренінг, його цілі та очікувані результати).

Не рекомендується включати до тренінгової групи осіб з вираженими фізичними дефектами, порушеннями психічного здоров'я, а також тих, хто вважає себе непридатним до роботи в групі.

Професійний склад. Рекомендується підбирати членів групи за принципом однорідності професійного складу (наприклад, група шкільних психологів або група педагогів).

Віковий і статевий склад групи. Групи формуються з осіб різної статі у віковому діапазоні 40-45 років. Бажано, щоб вік учасників однієї групи був приблизно однаковий.

Взаємовідносини учасників групи. Не рекомендується включати до групи близьких родичів, осіб, які перебувають у службовій залежності один від одного, а також тих, хто має стійку неприязнь один до одного. Найкраще, щоб у тренінгу брали участь незнайомі між собою люди.

Обладнання приміщення та розміщення учасників. Тренінги проводяться в ізольованому приміщенні. Стільці (краще крісла) розставляють колом, що дозволяє всім добре чути й бачити один одного, а також сприймати широкий спектр невербальних проявів співучасників.

Активна позиція учасників тренінгу. Активність є нормою поведінки під час тренінгу. Йдеться про реальне залучення кожного члена групи в інтенсивну групову взаємодію. Використання цього принципу дозволяє розвивати компетентність у спілкуванні в соціально-психологічному тренінгу не через безпосередній вплив психолога, а через створення умов для самовдосконалення засобів організації комунікативної взаємодії [6].

Нам було цікаво проаналізувати, як змінилися показники тривожності у наших досліджуваних, які взяли участь у емпіричному дослідженні та тренінгу. Тож після проведення тренінгу ми провели повторне дослідження, щоб визначити, чи ефективною була наша корекційна програма.

Пропонуємо візуальний аналіз для кращого сприйняття результатів на констатувальному та контрольному етапі експерименту. Результати дослідження за методикою «Шкала оцінки рівня реактивної і особистісної тривожності» Ч. Спілбергера та Ю. Ханіна наведені в рисунку 1.3. Особливості прояву реактивної та особистісної тривожності у дорослих

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

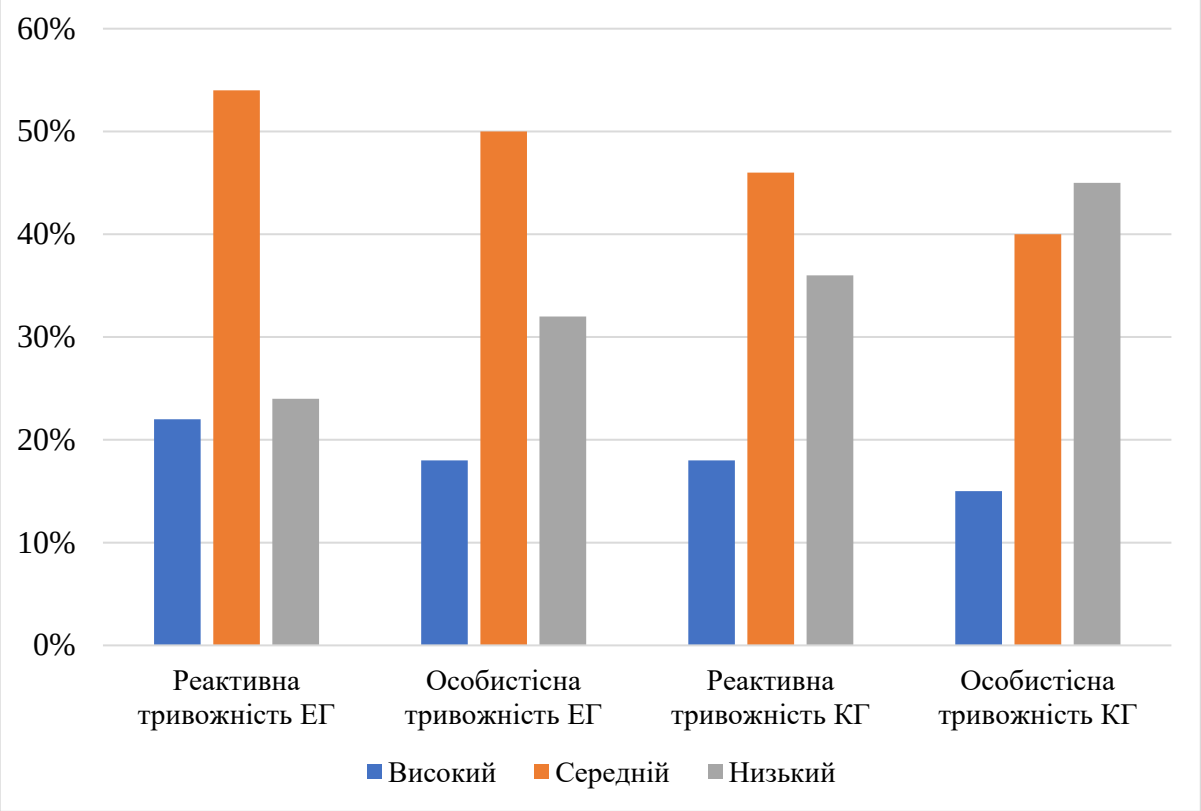

Рис. 1.3 Особливості прояву реактивної та особистісної тривожності у дорослих

На основі порівняння результатів між констатувальним та контрольним етапами для групи досліджуваних, можна зробити висновок про позитивний вплив програми на рівень реактивної та особистісної тривожності, а саме: високий рівень реактивної тривожності на контрольному етапі знизився з 22% до 18%, середній рівень реактивної тривожності на контрольному етапі знизився з 54% до 46%, а низький – підвищився з 24% досліджуваних до 45%.

Якщо говорити про результати особистісної тривожності, то високий рівень знизився з 18% до 15%, середній – з 50% до 40%, а низький – з 32% до 45% підвищився. Зниження значень компонентів тривожності на контрольному етапі, порівняно з констатувальним, може свідчити про те, що програма сприяла зменшенню рівня тривожності, стресовості тощо.

Для вимірювання рівня тривожності дорослих, ми повторно використали методику «Шкала тривожності» Дж. Тейлора. Результати дослідження за даною методикою представлені у рис. 1.4.

На основі отриманих результатів можна здійснити аналіз впливу тренінгової програми на рівень тривожності за даною методикою, то ж дуже високий рівень тривожності знизився з 8% до 6%, високий – знизився з 28% до 20%, трохи завищений знизився на 4% - з 12% до 8%, нормальний рівень тривожності зріс з на 20%, а надто спокійний так і залишився на місці – 22%, як і було до тренінгу. То ж ми можемо зробити висновок, що загальною

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

тенденцією є покращення стану тривожності після впровадження програми. Це може свідчити про ефективність заходів, спрямованих на запобігання та подолання тривожності особистості.

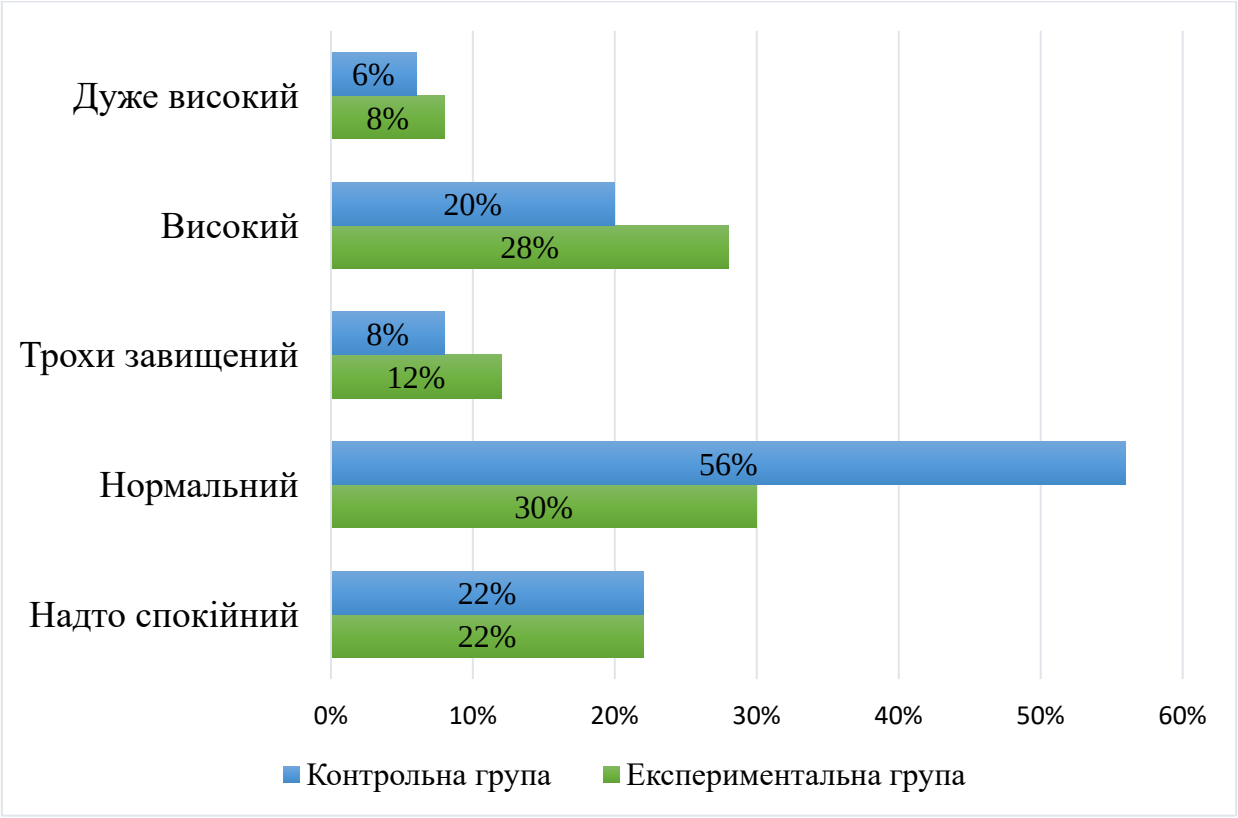

Рис. 1.4. Особливості тривожності досліджуваних за методикою «Шкала тривожності» Дж. Тейлора

Отже, динаміка змін результатів між констатувальним та контрольним етапами свідчить про позитивний вплив програми на зменшення рівня тривожності, що вказує на її ефективність у покращенні психоемоційного стану учасників дослідження.

Корекційна програма, спрямована на подолання тривожності, зростання впевненості в собі та адекватної самооцінки, самопізнання, вміння проявляти власні емоції тощо за допомогою методів арттерапії, виявилася дієвим інструментом для поліпшення психоемоційного стану та зниження рівня тривожності. Результати проведеного дослідження на різних етапах (констатувальному та контрольному) вказують на позитивний вплив програми.

Порівняння експериментального та контрольного етапів дослідження дозволяє зрозуміти, як саме програма вплинула на зміни показників тривожності учасників. Спостереження за змінами у середніх значеннях реактивної та особистісної тривожності вказують на здатність програми ефективно покращувати психологічний стан та зменшувати рівень стресу респондентів [7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таким чином, аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що корекційна програма з використанням методів арттерапії виявилася ефективною у зменшенні тривожності вигорання серед учасників. Виявлені позитивні зміни свідчать про корисний вплив програми на психоемоційний стан та загальний стан досліджуваних.

То ж після проведення повторного дослідження за 2 методиками, встановили, що рівень реактивної та особистісної тривожності знизився, що вказує на ефективність програми.

Висновки.

Тривожність це дуже поширена психологічна проблема в сучасному суспільстві, що характеризується почуттям постійного занепокоєння, внутрішньої напруги та очікуванням негативних подій, що можуть вплинути на якість життя та загальне самопочуття людини. У дорослих тривожність може проявлятися в різних формах, таких як генералізований тривожний розлад, панічні атаки, соціальна тривожність і специфічні фобії. Ці стани можуть значно обмежувати можливості особистісного і професійного розвитку, впливаючи на продуктивність, здатність до спілкування і загальне відчуття щастя. Психологічні особливості тривожності у дорослих включають надмірну стурбованість щодо майбутніх подій, підвищену чутливість до стресорів, схильність до катастрофічного мислення і уникання ситуацій, що викликають занепокоєння.

Ми провели психодіагностичне дослідження тривожності у дорослих, у якому взяли участь 50 респондентів, серед яких 20 чоловіків та 30 жінок, віком від 40 до 45 років. За методикою «Шкала оцінки рівня реактивної і особистісної тривожності» Ч. Спілбергера та Ю. Ханіна ми встановили, що високий рівень тривожності притаманний 22% досліджуваним, що вказує на схильність респондентів до тривоги в ситуаціях оцінки їхньої компетентності. Найбільша кількість дорослих має середній рівень реактивної та особистісної тривожності – 54%. Реактивна тривожність проявляється через напруження, неспокій та нервозність. Це емоційна реакція на стресову ситуацію, що супроводжується суб'єктивними переживаннями, такими як занепокоєння та заклопотаність. Низький рівень реактивної тривожності належить 24% респондентів, це свідчить про те, що досліджувані у цій групі не відчувають напруги, занепокоєння чи нервозності в певних ситуаціях, що може негативно вплинути на результати їхньої діяльності.

Висока особистісна тривожність спостерігається у 18% досліджуваних, вона тісно пов'язана з наявністю невротичного конфлікту, емоційними і невротичними зривами, а також з психосоматичними захворюваннями. Середній рівень особистісної тривожності спостерігається у 50% дорослих, що проявляється через переживання напруги, настороженості та часткового дискомфорту залежно від особистісного сприйняття та оцінки. Низький рівень особистісної тривожності належить 32% досліджуваним, що потребує підвищеної уваги до мотивів діяльності та почуття відповідальності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Також, для вимірювання рівня тривожності було використано методику «Шкала тривожності» Дж. Тейлора, де дуже високий рівень тривожності виявлено у 8% опитаних. Встановлено, що у досліджуваних така тривожність може стати бар'єром у стосунках і перешкоджати ефективному спілкуванню.

Високий рівень тривожності спостерігається у 28% дорослих. Такий рівень негативно впливає на емоційно-ціннісне ставлення особистості, що проявляється у самозвинуваченні, низькій самооцінці, імпульсивності, страху потерпіти невдачу, конформізмі, а також у почутті відповідальності, совісності, обов'язковості та скромності. Трохи завищений рівень тривожності у 12% респондентів, що негативно впливає на діяльність і розвиток особистості незалежно від форми її прояву. Нормальний (оптимальний) рівень тривожності характерний 30% досліджуваних дорослих, він необхідний для ефективного пристосування до реальності (адаптивна, мобілізуюча тривога). Надто спокійний рівень тривожності, виявлений у 22% досліджуваних, свідчить про впевненість у своїх силах, відсутність нервозності, а у разі помилок – про адекватне ставлення і прагнення їх виправити.

На основі результатів психодіагностичного дослідження ми розробили корекційно-розвивальну програму подолання тривожності дорослих за допомогою арттерапевтичних технологій. Основна мета програми – зниження рівня тривожності, забезпечення можливостей для підняття самооцінки особистості, розвиток навичок саморегуляції емоційних станів, розвиток комунікативних навичок.

Також, ми провели повторне психодіагностичне дослідження, щоб перевірити, чи ефективною була арттерапевтична корекційна програма. На основі порівняння результатів між констатувальним та контрольним етапами для групи досліджуваних, можна зробити висновок про позитивний вплив програми на рівень реактивної та особистісної тривожності, а саме: високий рівень реактивної тривожності на контрольному етапі знизився з 22% до 18%, середній рівень реактивної тривожності на контрольному етапі знизився з 54% до 46%, а низький – підвищився з 24% досліджуваних до 45%.

Якщо говорити про результати особистісної тривожності, то високий рівень знизився з 18% до 15%, середній – з 50% до 40%, а низький – з 32% до 45% підвищився. Зниження значень компонентів тривожності на контрольному етапі, порівняно з констатувальним, може свідчити про те, що програма сприяла зменшенню рівня тривожності, стресовості тощо.

Також, за методикою Дж. Тейлора, дуже високий рівень тривожності знизився з 8% до 6%, високий – знизився з 28% до 20%, трохи завищений знизився на 4% - з 12% до 8%, нормальний рівень тривожності зріс з на 20%, а надто спокійний так і залишився на місці – 22%, як і було до тренінгу. То ж ми можемо зробити висновок, що загальною тенденцією є покращення стану тривожності після впровадження програми. Це може свідчити про ефективність заходів, спрямованих на запобігання та подолання тривожності особистості.

То ж гіпотеза про те, що використання технік арттерапії сприяє зменшенню симптомів тривожності у дорослих, забезпечуючи їм поглиблене розуміння власних переживань та сприяючи взаємодії зі своїм досвідом та середовищем – вважається підтвердженою.

Література:

1. Осадько О. Страх тривоги: специфіка психологічної допомоги. *Психолог.* 2004. № 13. С.9-12.

2. Popovych, I., Tkach, T., Sirko, R., Rudenko, L., Sokolova, H., Slobodianyk, V. & Blynova, O. (2020). Research on Mental States of Anxiety of First-Year Cadets of the University of Life Safety. Revista Inclusiones, Vol: 7 num Especial, 264-278 p.

3. Томчук С. М. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому просторі : монографія. Вінниця : КВНЗ ВАНО, 2018. 200 с.

4. Титаренко Т. Життєві кризи : технологія консультування. Частина 1. Київ : Главник, 2007. С. 89-93.

5. Омельченко Я. М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2011. 112 с.

6. Федорчук В. М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача». Кам'ян.-Подільський держ. ун-т. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. 240 с.

7. Ставицька С. О. Взаємозв'язок успішності та шкільної тривожності у дітей молодшого шкільного віку. *Наукові записки аспірантів. (Академія наук вищої школи, Волинський Академічний дім).* Випуск 4. Луцьк, 1997. С.78-85.

References:

1. Osadko O. (2004). *Strakh tryvohy: spetsyfika psykholohichnoi dopomohy. [Feat of anxiety: specificity of psychological assistance].* Psykholoh [in Ukrainian].

2. Popovych, I., Tkach, T., Sirko, R., Rudenko, L., Sokolova, H., Slobodianyk, V. & Blynova, O. (2020). Research on Mental States of Anxiety of First-Year Cadets of the University of Life Safety. Revista Inclusiones, Vol: 7 num Especial, 264-278 r.

3. Tomchuk S. M. (2018). Psykholohiia tryvohy, strakhu ta ahresii osobystosti v osvitnomu prostori *[Psychology of anxiety, fear and aggression of the individual in the educational space].* monohrafiia. Vinnytsia : KVNZ VANO. [in Ukrainian].

4. Tytarenko T. (2007).Zhyttievi kryzy : tekhnolohiia konsultuvannia. Chastyna 1.*[Life crises: consulting technology. Part 1]* Kyiv : Hlavnyk [in Ukrainian].

5. Omelchenko Y. M. (2011). Psykholohichna dopomoha ditiam z tryvozhnymy stanamy. *[Psychological help for children with anxiety disorders].* Kyiv : Shkilnyi svit [in Ukrainian].

6. Fedorchuk V. M. (2003) Sotsialno-psykholohichnyi treninh «Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti vykladacha». *[Socio-psychological training «Development of the teacher's communicative competence].* Kamian.-Podilskyi derzh. un-t. Kamianets-Podilskyi : Abetka [in Ukrainian].

7. Stavytska S. O. (1997) Vzaiemozviazok uspishnosti ta shkilnoi tryvozhnosti u ditei molodshoho shkilnoho viku. Naukovi zapysky aspirantiv. (Akademiia nauk vyshchoi shkoly, Volynskyi Akademichnyi dim). *[The relationship between academic performance and school anxiety in children of primary school age. Scientific notes of graduate students. (Academy of Sciences of the Higher School, Volyn Academic House)]* Vypusk 4. Lutsk [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9:331.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1372-1383

Кучерявий Андрій Олександрович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри військової психології та педагогіки, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел. (044) 521-32-89, https//orcid.org/0000-0003-0510-4864

СТРУКТУРА, ПОХОДЖЕННЯ І ФУНКЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ІМІДЖУ

Анотація. У статті автором здійснено розгляд структури, походження і функції індивідуального іміджу, що спонтанно формується в онтогенезі. Зокрема, зазначається, що імідж як поліфонічне, багатошарове явище являє собою цілісну знакову структуру, тобто організовану сукупність знаків, яка, своєю чергою, сама позиціонується як знак. У його структурі виокремлюють «ядро» - одну або кілька професійно-важливих та особистісних якостей людини, що становлять його основу, «іміджеві константи», які забезпечують цілісність сприйняття іміджу. Структура іміджу як соціального феномену являє собою певну систему символів, що виражаються різними зовнішніми засобами. Зв'язок спонтанного становлення індивідуального іміджу зі стадіями психічного розвитку не має чітко визначеного характеру. Загальна логіка спонтанного становлення відповідає основним етапам соціалізації людини і визначається тією соціальною роллю, виконання якої наказує той чи інший соціальний інститут, членом якого вона є на конкретному віковому етапі.

Специфіка психічного розвитку на окремих етапах онтогенезу є визначальною у становленні індивідуального іміджу, оскільки забезпечує необхідні умови соціалізації, включення особистості у властиві віковим (освітнім, професійним, сімейним, сімейним, дозвіллєвим тощо) епохам компанії, спільноти, групи. Іншими словами, імідж стає потрібним для розв'язання життєво значущих завдань. Таким чином, дві лінії - лінію психічного розвитку людини і лінію генези індивідуального іміджу можна уявити як такі, що взаємно детермінують більшою чи меншою мірою на різних вікових етапах. Такі характеристики, як ефективність, активність (імідж впливає на свідомість, емоції, діяльність і вчинки людей), функціональність (хороший імідж потрібен для досягнення певних цілей, а не є самоціллю) розкривають функції індивідуального іміджу.

Створення індивідуального іміджу як відображення цілісної особистості, що розвивається, є результатом тривалого входження людини у культурне співтовариство. Отже, формування індивідуального іміджу являє собою результат орієнтування у складних планах: плані внутрішнього світу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

людини і плані знакових форм створення образу у культурі, а також передбачає можливості інтерпретації на підставі зовнішніх знакових засобів індивідуально-психологічних особливостей людини і її творчу діяльність з моделювання власного індивідуального іміджу.

Ключові слова: імідж, індивідуально-психологічні особливості, особистість, професійно-важливі та особистісні якості, соціальний феномен, формування іміджу.

Kucheriavyi Andriy Oleksandrovych Doctor of Pedagogy Sciences, Full Professor, Professor od Department of military psychology and pedagogics, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (044) 521-32-89, https//orcid.org/0000-0003-0510-4864

STRUCTURE, ORIGIN AND FUNCTIONS OF INDIVIDUAL IMAGE

Abstract. In the article, the author examines the structure, origin and function of an individual image that is spontaneously formed in ontogeny. In particular, it is noted that the image as a polyphonic, multilayered phenomenon is a holistic sign structure, i.e. an organised set of signs, which, in turn, is positioned as a sign itself. In its structure, there is a ‘core’ - one or more professionally important and personal qualities of a person that form its basis, ‘image constants’ that ensure the integrity of the image perception. The structure of the image as a social phenomenon is a certain system of symbols expressed by various external means. The relationship between the spontaneous formation of an individual image and the stages of mental development is not clearly defined. The general logic of spontaneous formation corresponds to the main stages of human socialisation and is determined by the social role prescribed by a particular social institution of which a person is a member at a particular age.

The specificity of mental development at certain stages of ontogenesis is crucial in the formation of an individual image, as it provides the necessary conditions for socialisation, inclusion of the individual in age-specific (educational, professional, family, leisure, etc.) epochs of the company, community, group. In other words, the image becomes necessary for solving vital tasks. Thus, the two lines - the line of human mental development and the line of genesis of the individual image - can be seen as mutually determining to a greater or lesser extent at different age stages. Such characteristics as effectiveness, activity (image affects people's consciousness, emotions, activities and actions), functionality (a good image is needed to achieve certain goals, and is not an end in itself) reveal the functions of an individual image.

The creation of an individual image as a reflection of a holistic, developing personality is the result of a person's long-term entry into a cultural community. Therefore, the formation of an individual image is the result of orientation in

complex plans: the plan of the inner world of a person and the plan of sign forms of image creation in culture, and also provides for the possibility of interpreting individual psychological characteristics of a person on the basis of external sign means and his/her creative activity in modelling his/her own individual image.

Keywords: image; individual psychological characteristics; personality; professionally important and personal qualities; social phenomenon; image formation.

Постановка проблеми. Неоднозначність визначення іміджу призводить до того, що окремі автори, прагнучи підкреслити складність цього явища, включеного у систему діяльності людини, використовуваного в процесі і такого, що виникає внаслідок діяльності, характеризують процес створення індивідуального іміджу такими властивостями, як активність, раціональність, свідомість. Думки різних авторів, які займаються цією проблематикою, розходяться у кількісному та якісному наповненні зовнішніх і внутрішніх елементів іміджу. Наприклад, окремі дослідники до структури внутрішнього елемента іміджу містять як «природні властивості» особистості, так і спеціально вироблені, сформовані. Але основною складністю є вибудовування ієрархічної організації у структурі семантичного плану індивідуального іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихід на проблему іміджу в історії західної цивілізації має місце щоразу, коли особистість перебуває у центрі пізнання. Це, звісно, Античність (Аристотель, Платон, Сенека та ін.), Відродження (Данте, Петрарка, Дж. Маннеті, Леонардо да Вінчі та ін.), двадцяте століття (розмаїття особистісних концепцій у діапазоні від Ф.Ніцше, З.Фрейда, до К.Леві-Строса). Психологічні дослідження останніх 20-30 років, які розглядають імідж як поняття, що характеризує особистість, часто використовують його як синонім до понять вигляд, образ, стиль. При цьому кожен історичний період розвитку культури і суспільства представляє певні факти, що розкривають зміст і специфіку іміджу. Гуманітарні науки, аналізуючи психологічний простір особистості, фіксували основні орієнтири зовнішньо-внутрішнього буття. Простежування руху ідей щодо своєрідності зовнішнього прояву (або приховування) особистості у культурі та гуманітарних науках дозволяэ вибудувати певний континуум понять і категорій, відкрити закономірності рефлексії та усвідомлення цієї складної дійсності у межах європейського раціоналізму. Якщо стисло характеризувати основні тенденції в оформленні особистісного начала в європейській культурі, мистецтві та науці, то у наявності істотне, особливо у постренесансну епоху, посилення уваги до особистісної проблематики, деталізація ы диференціація різних моментів особистісної структури та динаміки, розкриття безлічі функцій особистості у безлічі гуманітарних наук. Гострота особистісного контексту досліджень стає тим вищою, чим більш ґрунтовною та послідовною

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

в історії є суспільна практика обстоювання та проведення особистісних свобод. Виокремлення індивідуальності навіть на тлі «втечі від свободи» набуває всезагального характеру, цього прагнуть уже не лише пасіонарії, а й різні когорти у межах поколінь.

Мета статті – розгляд структури, походження і функції індивідуального іміджу, що спонтанно формується в онтогенезі.

Виклад основного матеріалу. Імідж як поліфонічне, багатошарове явище являє собою цілісну знакову структуру, тобто організовану сукупність знаків, яка, своєю чергою, сама позиціонується як знак. У його структурі виокремлюють «ядро» - одну або кілька рис людини, що становлять його основу, «іміджеві константи», які забезпечують цілісність сприйняття іміджу. Таким чином, аналізуючи структуру іміджу, стикаємося із проблемою, яка існує у психології особистості. Структурний підхід до особистості призводить, як правило, до відходу від цілісності, в результаті особистість розглядають як суму окремих ролей, функцій тощо. Так і імідж як відображення індивідуальних особливостей людини позиціонується як «з одним тілом і безліччю облич».

Пошуки відповіді на питання про структуру індивідуального іміджу приводять до такого висновку. Розглядаючи взаємозворотні, ієрархічні відносини між «формою» як способом існування, вираження і перетворення «змісту», коли форма щодо змісту посідає нижчий рівень, а зміст - вищий, вважаємо за можливе визначати зовнішні складові іміджу як «форму», а внутрішні - як «зміст». Форма говорить те саме, що і зміст, але іншою мовою, виконує психологічну функцію налаштування свідомості реципієнта на сприйняття актуального конкретного змісту. Художня форма є «корелятивною» до змісту, дозволяє яскраво продемонструвати символічну природу індивідуального іміджу, тож структура індивідуального іміджу має мінімальний вигляд, у такий спосіб: зміст - особистість людини; внутрішня форма, пов'язана зі змістом найтісніше, являє собою способи його структурування, впорядкування, без яких зміст просто не може існувати - структура особистості (індивідуальність); зовнішня форма - організована сукупність знаків (зовнішніх елементів); структура іміджу - структура особистості (індивідуальність).

Структура іміджу являє собою певну систему символів, що виражаються різними зовнішніми засобами. Характер будови цієї системи і рівень володіння цими засобами відображатиме ступінь освоєності культурних ідеалів, норм і правил, а також характер (рівень) розвитку особистості. Ефективність індивідуального іміджу визначається оволодінням знаковими структурами зовнішніх елементів іміджу. Для ілюстрації цього положення далі представимо одну з найяскравіших зовнішніх естетичних і соціально-психологічних складових символів іміджу - костюм.

Одяг, на відміну від інших предметів і форм культури, є універсальним у використанні, як символ легко оглядається, легко варіюється, дозволяє

виражати тонкі відмінності у становищі людей, доступний. Є уявлення про те, що прямими попередниками одягу були татуювання, яке яскраво виражало уявлення людини про навколишній світ і про своє місце у цьому світі, а також забарвлення тіла та нанесення на нього магічних знаків, за допомогою яких люди прагнули убезпечити себе від злих духів і незрозумілих сил природи, залякувати ворогів і привернути до себе друзів. Згодом ці візерунки перенеслися на тканину, зберігаючи своє символічне значення. Прикрашаючи власне тіло примітивним одягом, людина прагнула зробити себе більш привабливою для потенційного сексуального партнера та кодувала певну інформацію. У міру вростання індивіда у соціальні відносини ускладнюються і функції одягу. Його використовують тепер не лише для прикрашання тіла, захисту від несприятливих умов фізичного і соціального середовища або вираження скромності, а й для статевої, національної, соціальної ідентифікацій. Багато деталей одягу та прикрас зовсім не зігрівають, а виконують функцію соціалізації індивіда, позначення етнічної приналежності, тобто одяг мало-помалу стає фактом культури, набуває символічного значення.

З розвитком костюма його інформативність значно зростала за допомогою диференціації силуетів і форм, зростання кількості деталей, урізноманітнення кольору та орнаменту, збільшення якості тканини. Костюм міг розповісти, наприклад, чи досягла жінка шлюбного віку, чи просватана вона, чи одружена, чи є у неї діти. Але прочитати і розшифрувати усі ці знаки без особливих зусиль міг не кожен. Для цього необхідно було належати конкретній культурі, бо ці знання засвоювалися лише в процесі постійного спілкування. Різного значення надавали костюму залежно від країни. Наприклад, Ф.Ар'єс зазначав, що у старій Франції одяг був знаком високих статків, костюм точно вказував на місце, яке посідав його господар у складній ієрархії. Кожен носив костюм власного стану: керівництва про правила поведінки у суспільстві загострюють увагу на тому, що було б непристойним одягатися інакше, ніж годиться у цьому віці і за такого походження. Кожна деталь соціального статусу відповідала деталі одягу. Одяг людини набагато більшою мірою, ніж решта речового оточення людей, являє собою безпосередній символ їхнього індивідуального існування, існування певної групи, цілої нації або цілої епохи [5].

Мета символічної системи костюма - передати інформацію від його власника до оточуючих, висловити індивідуальні риси особистості, її приналежність до тієї чи іншої групи суспільства. Різноманітність фасонів залежить ще і від того, для якого віку призначається модель. І якщо сучасні костюми доньки вирізняються розмаїттям, то у костюмі матері, як правило, відображаються елегантність і простота, а у костюмі для бабусі - стримана скромність. Але так було не завжди. Наприклад, аналіз зміни ставлення до дитинства, вираження статевих, соціальних, професійних відмінностей у різні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

століття і у різних країнах здійснив Ф.Ар'єс. Він наголошував, ґрунтуючись на аналізі образотворчого мистецтва та елементів костюма, що тривалий час у суспільстві діти не мали самостійного статусу. Щойно дитина виростала із пелюшок, її одягали як жінку або чоловіка його стану. Лише у 17-му столітті дитина з в'ючого середовища вже не вдягається, як дорослий, її одягають відповідно до свого віку, спеціально виокремлюючи. Традиція, що дозволила відрізняти дитячий одяг від дорослого, свідчила про новий підхід у формуванні ставлення до дитинства, про виникнення потреби визначити дітей у спільноту, окрему від спільноти дорослих, через костюм зробити відмінність видимою [4].

Манера одягатися, асортимент, форма, елементи дитячого костюма суворо відповідали етапам дорослішання дитини, вони стали частиною ритуалу, що вимагав неухильного дотримання. Як зазначав Ф.Ар'єс, найраніший вік ледь відокремлений від небуття - голе тільце. Два наступні віки визначені пелюшками. Третій відповідає приблизно двом рокам - дитина щойно встала на ноги, але на ній уже сукня, і ми знаємо, що це хлопчик. Четвертий - верхи на дерев'яній конячці, у тій самій довгій сукні з ґудзиками у середній частині, вона застібається спереду і нагадує сутану. Водночас зв'язок між костюмом і змістом того, що він символізує, був безпосереднім [1].

Таким чином, костюм відображав життя людини у цілому. Як джерело інформації та спосіб встановлення комунікації він був знаком класової диференціації, багатства, відображення суспільної інтеграції, приналежності до певної ідеологічної групи, респектабельності, статевої відмінності, смаку людини. Індивідуальний стиль одягу людини, тобто костюм, як його носять, якими деталями доповнюють, у яких поєднаннях складають, є втіленням психологічної характеристики людини та складається в результаті суб'єктивного відображення художньої характеристики епохи, способу індивідуального та суспільного життя і тенденцій сучасної моди. Так, людина, створюючи власний стиль усередині наявних стилів одягу, серед безлічі орієнтирів і тенденцій моди, мала правильно знайти ті елементи структури індивідуального костюма, що б дозволили створити цілісний образ, зовні та внутрішньо несуперечливий, сконцентрувати у межах індивідуального послання оточувальним усе різноманіття зовнішніх символічних елементів іміджу. І, нарешті, належало зробити найскладніше: виразно і читабельно організувати елементи символічної структури в єдиний комплекс, що вбирає у себе безліч характеристик, які виражають його індивідуальність.

У межах культурно-історичної парадигми процес формування особистості визначається як цілеспрямована активність привласнення культурних засобів для оволодіння власною поведінкою. Розглядаючи культуру як своєрідну «логіку» свідомості історичного суб'єкта, що виражається засобами різноманітних мов, кожна людина повинна вловити, тобто зрозуміти цю логіку і разом із цим, «перетворивши», включити її у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

власну логіку, у власну систему свідомості. Кожна особистість, перебуваючи всередині соціальної дійсності і водночас протистоячи їй як об'єктивній, мусить обрати і виробити сукупність символів, значень і смислів, на основі яких вона могла б визначити у ній власне місце. Ці символи, значення і смисли є наперед заданими її свідомості, але надто глобальними і стандартизованими, щоб могли слугувати індивідуальному самовизначенню, або, висловлюючись за К.Юнгом, особистість мусить вибудувати між собою та природою «симетричне середовище» [2]. Таким чином, при створенні власного іміджу перед людиною постає завдання перекладу системи індивідуальних смислів на мову загальноприйнятих значень з метою зробити її такою, яку розпізнають, «читають» інші люди. Такого роду завдання є типовим для сучасного європейця.

Загальні міркування свідчать про те, що зв'язок спонтанного становлення індивідуального іміджу зі стадіями психічного розвитку не має чітко визначеного характеру. Дотримуючись цієї позиції психічно хворі люди не володіють іміджем через нездатність свідомо його створювати, а «самоактуалізовані» люди (у трактуванні А.Маслоу [7]) у принципі не прагнуть спеціально створювати власний імідж. Звісно, було б спірно стверджувати, що психічно хвора людина свідомо використовує ті чи інші символи для презентації себе оточенню, водночас її зовнішні прояви (жести, мовлення, хода, вчинки тощо) сприймаються її оточенням як символи.

Дошкільник-шестирічка із дворічним досвідом заняття латиноамериканськими танцями може мати такі самі уявлення про індивідуальний імідж, як і двадцятирічний юнак, сорокарічний чоловік або сімдесятирічний пенсіонер, які не мають сценічного досвіду. Однак специфіка психічного розвитку на окремих етапах онтогенезу є визначальною у становленні індивідуального іміджу, оскільки забезпечує необхідні умови соціалізації, включення особистості у властиві віковим (освітнім, професійним, сімейним, сімейним, дозвіллєвим тощо) епохам компанії, спільноти, групи. При цьому становлення цілісної структури внутрішніх елементів індивідуального іміджу визначає характер привласнення зовнішніх символічних елементів індивідуального іміджу. Іншими словами, імідж стає потрібним для розв'язання життєво значущих завдань, тож починає рефлексуватися, коригуватися, вибудовуватися. Таким чином, дві лінії - лінію психічного розвитку людини і лінію генезису індивідуального іміджу - можна уявити як такі, що взаємно детермінують більшою чи меншою мірою на різних вікових етапах. Наприклад, у підлітковому віці характер психічного новоутворення сприяє усвідомленню свого внутрішнього світу, що своєю чергою визначає активний пошук підлітком зовнішніх символічних засобів вираження своєї індивідуальності, неповторності. Як внутрішній ритм, що характеризує онтогенез індивідуального іміджу, використовували вікову періодизацію, в основу якої покладено провідний тип діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Основа для становлення індивідуального іміджу закладається у дитячому віці під впливом смаків, оцінок батьків та інших значущих людей. Основним механізмом є у цьому випадку слідування смакам і установкам дорослих, наслідування їх. На першому етапі спонтанного становлення індивідуального іміджу можна спостерігати початкове освоєння дитиною символіки зовнішніх елементів іміджу. Під час становлення поняття «імідж» відбувається перехід від синкретичного об'єднання несуттєвих ознак до організації ознак за принципом асоціативного комплексу. Цей процес меншою мірою усвідомлюваний і раціональний. Тут імідж позиціонується однобічно, лише як «імідж-роль» (гендерна, соціальна, професійна). Освоєння символічності зовнішніх елементів іміджу відбувається нерівномірно, найчастіше це лише окремі складові, які використовуються синкретично і не являють собою певної системи. Роль дорослого у створенні іміджу є визначальною, оскільки на цьому етапі батьки обирають зачіску, аксесуари, гардероб дитини, слідкують за її охайністю, поведінкою, мовленням, контролюють її психологічний стан у цілому.

Необхідно зазначити, що особлива увага до зміни власного іміджу у людини виникає у кризові періоди. Дослідження Р.Гілфорда показали, що робота соціального працівника дозволяє людям асоціальної поведінки із заниженою самооцінкою відкрити для себе фінансові перспективи та вибудувати життєві плани на майбутнє [6]. Так, регулярне оновлення гардероба членів різних груп, чи то сім'я, чи то виробничий колектив, сприяє створенню сприятливого психологічного клімату групи, що особливо важливо для груп, які часто конфліктують усередині себе. У періоди різних соціальних потрясінь люди неусвідомлено звертаються до моди як до одного із чинників перемикання уваги з об'єкта, що становить реальну загрозу. У період криз, перехідних етапів у житті кожної окремої людини і суспільства загалом у людей природно підвищується рівень тривожності, що стимулює їхній інтерес до моди, і в цьому сенсі мода набуває власних психотерапевтичних функцій.

Такі характеристики, як ефективність, активність (імідж впливає на свідомість, емоції, діяльність і вчинки людей), функціональність (хороший імідж потрібен для досягнення певних цілей, а не є самоціллю) розкривають функції індивідуального іміджу. Узагальнюючи роботи із дослідження іміджу у різних галузях наукового знання, слід виокремити такі його функції: комунікативна; престижна; функція маскування «Я» особистості; функція розширення вікового діапазону спілкування; функція ідентифікації; регулювальна; функція соціалізації, соціального тренінгу; особистісно-піднесена; психотерапевтична, функція психологічного захисту. Залежно від психічних, соціально-психологічних, вікових особливостей людини, від тих цілей, які вона ставить перед собою, свідомо створюючи імідж, та чи інша функція іміджу стає провідною.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Результати дослідження дозволяють виокремити такі особливості залежності вікових характеристик у використанні тієї чи іншої функції індивідуального іміджу. Старші підлітки частіше розглядають імідж як спосіб самовираження, набуття внутрішнього комфорту, рідше - як прояв індивідуальності. У віці 19-21 і 25-40 років імідж стає більшою мірою засобом самоствердження, досягнення внутрішнього комфорту. Поряд із цим імідж починає використовуватися як засіб для зміни себе, прояву індивідуальності, самовираження, як знак відмінності від інших. Випробовувані, старші за 45 років, частіше відзначали імідж як засіб професійної ідентифікації, при цьому наголошували на абстрактності цього поняття.

Незважаючи на існування значних розбіжностей у визначенні функцій іміджу, психологи сходяться на тому, що створення іміджу - це універсальний психологічний процес, який здійснює кожна людина, оскільки їй доводиться входити у ті чи інші соціальні групи, вступати у спілкування з іншими людьми. Для цих завдань імідж є засобом, знаком, способом початкового представлення себе.

Підбиваючи підсумки аналізу особливостей спонтанного становлення індивідуального іміджу, необхідно зазначити, що освоєння символічної природи зовнішніх елементів іміджу в онтогенезі має особливий характер. Так, свідоме визначення символічної природи іміджу більш яскраво спостерігається у віці від 19 до 35 років. При цьому у середньому лише 33% випробовуваних вказують на це в описі власного іміджу і 22% - у визначенні іміджу.

Спонтанне становлення індивідуального іміджу можна уявити як рух від прямого копіювання стереотипної поведінки батьків, представників референтної групи до створення іміджу відповідно до соціальної ролі; через усвідомлення своєї індивідуальності, пошук зовнішніх засобів у підлітковому віці до свідомого пошуку засобів досягнення життєвих, професійних цілей за допомогою індивідуального іміджу. Спонтанне становлення індивідуального іміджу як символічної діяльності проходить кілька етапів: процес ускладнюється від простого наслідування до рефлексії, тобто усвідомлення того, який імідж складатиметься в тих, хто оточує його. Освоєння засобів індивідуального іміджу більшою мірою залежить від активності самої людини. У результаті усвідомлення можливостей іміджу людина на певному віковому етапі починає свідомо прагнути створювати імідж, цілеспрямовано розширювати власне орієнтування у можливих способах і засобах вираження. «Спонтанний імідж» якісно відрізнятиметься залежно від ступеня активності, усвідомленості, цілеспрямованості його створення, за ступенем володіння набором символічних засобів і навичками їхнього застосування. І в результаті - мірою або ступенем його індивідуальності. Як наслідок, на кожному віковому етапі імідж має власні специфічні особливості та виконує різні функції. Ані дошкільні, ані шкільні заклади спеціально цієї діяльності не навчають, і

основні орієнтири дитині доводиться виокремлювати самотужки методом проб і помилок. До певного віку значну роль у становленні цих знань відіграють безпосередньо вчителі та батьки, які є носіями культурних ідеалів, хоча багато хто з них сам потребує корекції чи формування іміджу. Шкільна програма обмежує сферу естетичного виховання уроками трудового виховання, основним завданням яких є набуття елементарних навичок домогосподарства та технології пошиття одягу, а також уроками світової художньої культури.

Загальна логіка спонтанного становлення відповідає основним етапам соціалізації людини і визначається тією соціальною роллю, виконання якої наказує той чи інший соціальний інститут, членом якого вона є на конкретному віковому етапі. «Іміджевий» додаток до періодизації відповідає основним етапам культурного розвитку європейської дитини, що визначаються прийнятими формами культури, розгортанням інститутів освіти тощо.

Зіставляючи основні етапи спонтанного становлення індивідуального іміджу з виокремленими Л.Виготським стадіями становлення штучних понять [3], можна уявити цей процес таким чином. У дітей дошкільного віку спостерігається синкретичне, несвідоме моделювання іміджу за допомогою колірного рішення костюма, наприклад, за принципом «цей колір подобається/ не подобається». Далі створення іміджу складається за принципом асоціативного комплексного об'єднання окремих елементів іміджу. Наприклад, безпосередньо спостерігаючи за поведінкою, манерою одягатися і спілкуватися, жестами, дитина мимоволі включає їх у власний арсенал («Я як мама красива / як тато сильний»). Шкільне навчання розширює можливості дитини у сфері створення іміджу, вона прагне якнайточніше відповідати ролі учня і створювати власний імідж через колекційне поєднання окремих зовнішніх елементів індивідуального іміджу («Я учень: я маю шкільну форму, портфель, книжки, щоденник, я слухаю вчительку тощо»). Отже, подальше становлення поняття індивідуального іміджу відбувається за рахунок розширення і включення нових зовнішніх елементів, виокремлених формально в іміджі інших. Але при цьому об'єднання цих зовнішніх елементів у єдину цілісну структуру не відбувається, вони сприймаються ізольовано. Подібна картина становлення індивідуального іміджу спостерігається у підлітковому віці, а в окремих людей аж до зрілого віку. Уважно розглядаючи зміст наукових праць з цієї проблематики, необхідно зазначити, що поняття іміджу має у кращому разі характер, що відповідає стадії колекції. Так, представляючи власний імідж, підлітки вказують на взаємозв'язок, наприклад, вибору одягу, зачіски відповідно до настрою, професійних, соціальних вимог тощо.

Прагнення людини свідомо створювати індивідуальний імідж з метою досягнення тих чи інших цілей сприяє глибшому розумінню поняття індивідуального іміджу і призводить до об'єднання істотних ознак цього поняття, що відповідають комплексному щаблю стадії псевдопоняття. У цьому разі у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

людини шляхом проб і помилок, аналізу та самоаналізу створюється уявлення про власний індивідуальний імідж, вона реалізує його на практиці і досягає певних успіхів. У результаті її імідж відповідає уявленням і вимогам окремої страти і приймається нею. Але утворення поняття індивідуального іміджу на стадії псевдопоняття не забезпечує можливості правильної і легкої динамічної зміни власного іміджу. Орієнтування у сфері індивідуального іміджу переходить від украй вузького орієнтування до його розширення, але імідж, що складається у такий спосіб, не набуває цілісності.

Висновки. Ступінь істинного поняття індивідуального іміджу має характеризуватися не лише виокремленням усіх необхідних суттєвих ознак цього явища, а й легкістю, свідомістю, довільністю його моделювання та презентації. Діяльність створення індивідуального іміджу не є суто професійною, але позиціонується як повсякденне завдання кожної людини, яка вирішує питання самопрезентації. Активність при створенні власного іміджу полягає у співвіднесенні вимог і соціальних уподобань певної групи людей із власними індивідуальними особливостями, оскільки саме такий імідж забезпечує успішність. Але самостійно, без спеціально організованого навчання ця діяльність не може бути освоєна.

Створення індивідуального іміджу як відображення цілісної особистості, що розвивається, є результатом тривалого входження людини у культурне співтовариство. Отже, формування індивідуального іміджу являє собою результат орієнтування у складних планах: плані внутрішнього світу людини і плані знакових форм створення образу у культурі, а також передбачає можливості інтерпретації на підставі зовнішніх знакових засобів індивідуально-психологічних особливостей людини і її творчу діяльність з моделювання власного індивідуального іміджу. Але результат такого орієнтування найчастіше має вузький характер і призводить до зміщення уваги лише на зовнішні засоби іміджу або фрагментарного використання засобів для його створення.

Література:

1. Федяєва, В. Дитинство: підходи до вивчення в наукових розвідках французького історика Ф. Аріеса (1914–1984). *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 1. С. 73-76. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_1_15.

2. Юнг, К. (2023). Архетипи і колективне несвідоме. Астролябія. 608 с.

3. Berk, L. E. (1994). Vygotsky's theory: The importance of make-believe play. *Young Children*, 50(1), 30-39.

4. Philippe, Aries (1996). Centuries of Childhood. Random House. 416 p.

5. Gros, G. (2008). Philippe Ariès. Un traditionaliste non-conformiste, de l'Action française à l'Ecole des hautes études en sciences sociales. Villeneuve d'Ascq : Presses Universitaires du Septentrion. 346 p.

6. Guilford, J. P. (1967). The Nature of Human Intelligence. New York, NY McGraw-Hill. 538 p.

7. Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality. N.Y.: Harper. 411 p.

References:

1. Fedjajeva, V. (2012). Dytynstvo: pidhody do vyvchennja v naukovyh rozvidkah francuz'kogo istoryka F. Arijesa (1914–1984) [Childhood: Approaches to the Study in the Research of the French Historian F. Ariès (1914-1984)]. *Istoryko-pedagogichnyj al'manah*, 1, 73-76. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_1_15 [in Ukrainian]

2. Jung, K. (2023). *Arhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]*. Astroljabija [in Ukrainian]

3. Berk, L. E. (1994). Vygotsky's theory: The importance of make-believe play. *Young Children*, 50(1), 30-39 [in English]

4. Philippe, Aries (1996). Centuries of Childhood. Random House [in English]

5. Gros, G. (2008). Philippe Ariès. Un traditionaliste non-conformiste, de l'Action française à l'Ecole des hautes études en sciences sociales. Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion [in English]

6. Guilford, J. P. (1967). The Nature of Human Intelligence. New York, NY McGraw-Hill [in English].

7. Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality. N.Y.: Harper [in English]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.98

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1384-1396

Мазоха Інна Степанівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, тел.: (067) 772-44-29, https://orcid.org/0009-0009-9361-8080

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ПРОЯВАМИ КОНФЛІКТНОСТІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Анотація. Зростання соціальної напруженості в сучасному суспільстві призводить до збільшення кількості різних типів конфліктів, що вимагає системного дослідження та розробки ефективних методів їх подолання для зменшення негативних наслідків і підвищення якості міжособистісних стосунків. Використання сучасних методів управління конфліктами допомагає не тільки зменшувати емоційне напруження, але й сприяє особистісному розвитку, розширенню самосвідомості та підвищенню стійкості до стресових факторів. Важливим аспектом психотерапії є створення адаптивних стратегій, які допомагають мінімізувати негативні наслідки конфліктів і гармонізувати міжособистісні стосунки.

Сучасна психотерапія демонструє динамічний розвиток, впроваджуючи новітні методи, такі як когнітивно-поведінковий підхід та техніки майндфулнес, які ефективно вирішують проблеми конфліктності. Інтеграція гуманістичних, психоаналітичних та когнітивно-орієнтованих стратегій дозволяє створювати індивідуалізовані підходи до роботи з клієнтами, адаптуючи їх до швидко змінюваного соціального середовища. Метод позитивної психотерапії виступає важливим інструментом у сучасній практиці вирішення конфліктних ситуацій, активізуючи внутрішні ресурси особистості для досягнення конструктивних рішень і формування позитивного світогляду. Завдяки акценту на глибинному розумінні міжособистісних відносин та розвиткові ефективних комунікативних навичок, позитивна психотерапія сприяє поліпшенню емоційного клімату в родині та забезпечує основи для гармонійного співіснування.

Групова психотерапія є потужним інструментом для вирішення конфліктів, яка використовує групову динаміку для розвитку комунікативних навичок і зміцнення взаємин між учасниками. Завдяки можливості обміну досвідом і підтримці в атмосфері взаємного схвалення, цей метод сприяє глибшому усвідомленню особистісних проблем і пошуку ефективних рішень у міжособистісних конфліктах.

Ключові слова: конфлікт, конфліктність, психотерапія, когнітивно-поведінковий підхід, позитивна психотерапія, сімейна психотерапія, групова психотерапія.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Mazokha Inna Stepanivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of General and Practical Psychology, Izmail State Humanitarian University, Izmail, tel.: (067) 772-44-29, https://orcid.org/0009-0009-9361-8080

MODERN METHODS OF PSYCHOTHERAPEUTIC WORK WITH MANIFESTATIONS OF CONFLICT: THEORY AND PRACTICE

Abstract. The increase in social tension in contemporary society leads to a rise in various types of conflicts, necessitating systematic research and the development of effective methods for overcoming them to reduce negative consequences and enhance the quality of interpersonal relationships. The use of modern conflict management techniques not only helps to alleviate emotional stress but also fosters personal development, expands self-awareness, and enhances resilience to stress factors. An essential aspect of psychotherapy is the creation of adaptive strategies that minimize the negative effects of conflicts and harmonize interpersonal relationships.

Modern psychotherapy demonstrates dynamic development, integrating innovative methods such as cognitive-behavioral approaches and mindfulness techniques that effectively address issues of conflict. The integration of humanistic, psychoanalytic, and cognitive-oriented strategies allows for the creation of individualized approaches to client work, adapting them to a rapidly changing social environment. The method of positive psychotherapy serves as a crucial tool in contemporary practice for resolving conflict situations, activating the inner resources of individuals to achieve constructive solutions and foster a positive worldview. By emphasizing a deep understanding of interpersonal relationships and the development of effective communication skills, positive psychotherapy contributes to improving the emotional climate within families and lays the foundation for harmonious coexistence.

Group psychotherapy is a powerful tool for conflict resolution that utilizes group dynamics to develop communication skills and strengthen relationships among participants. By providing an opportunity for experience exchange and support in an atmosphere of mutual approval, this method fosters a deeper awareness of personal issues and the search for effective solutions in interpersonal conflicts.

Keywords: conflict, conflictuality, psychotherapy, cognitive-behavioral approach, positive psychotherapy, family psychotherapy, group psychotherapy.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві спостерігається зростання конфліктності в різних сферах соціального життя, що є результатом як економічних, так і соціальних трансформацій. У цьому контексті особливу увагу варто приділити вивченню впливу психотерапевтичних методів на процеси подолання конфліктів. Проблеми, пов’язані з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

управлінням конфліктами, стають все більш актуальними, оскільки вони впливають не лише на індивідуальне психічне здоров'я, а й на загальну соціальну атмосферу. Дослідження сучасних психотерапевтичних підходів, які можуть сприяти зменшенню проявів конфліктності, виявляє прогалини в теоретичному та практичному осмисленні цього явища. В Україні недостатньо досліджені механізми та методики, які б могли ефективно впливати на конфліктні ситуації, враховуючи специфіку культурного та соціального контексту. Попередні дослідження здебільшого фокусуються на теоретичних аспектах конфліктології, в той час як практична складова залишає багато питань без відповіді. В умовах стрімких змін у суспільстві, зокрема в умовах військових дій, економічної нестабільності та соціальних напружень, важливо визначити, які психотерапевтичні методи є найбільш ефективними для роботи з проявами конфліктності. Зважаючи на це, необхідно визначити, яким чином можна адаптувати сучасні психотерапевтичні практики для оптимізації процесів вирішення конфліктів у контексті українського суспільства.

Таким чином, метою даного дослідження є аналіз та систематизація сучасних психотерапевтичних методів, що сприяють ефективному управлінню конфліктами, а також визначення їх ролі у підвищенні рівня психічного здоров'я індивідів. Це дозволить не лише покращити практику психотерапії в Україні, але й зробить внесок у розвиток теорії психотерапевтичної роботи з конфліктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючий інтерес до сучасних методів психотерапевтичної роботи, що сприяють вирішенню конфліктів у різних контекстах. Зокрема, важливість інтеграції теоретичних та практичних аспектів підкреслюється роботами таких українських вчених, як О.Ф.Бондаренко, Г.В.Ложкін, Л.П.Матяш-Заяц, В.М.Нагаєв, М.І.Пірен, Н.І.Пов'якель, та ін. Проте, незважаючи на значний прогрес у цій галузі, питання ефективного застосування психотерапії в умовах підвищеної конфліктності залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшого систематизованого підходу.

Мета статті полягає в систематизації та аналізі сучасних психотерапевтичних методів, які сприяють ефективному управлінню конфліктами в умовах зростаючої конфліктності в українському суспільстві; визначенні найбільш ефективних методів в умовах економічної нестабільності, соціальних напружень та військових дій.

Виклад основного матеріалу. Зростання соціальної напруженості в сучасному суспільстві призводить до збільшення кількості різноманітних конфліктів, що вимагає їх детального дослідження задля мінімізації негативних наслідків і максимально ефективного використання позитивного потенціалу для особистісного розвитку. Конфлікти виникають як у професійних, так і в особистісних контекстах, і їхнє своєчасне вирішення є критично важливим для психічного здоров'я індивіда та соціальної гармонії в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

цілому. При цьому, зростає кількість досліджень, що доводять: тривале перебування у стані конфлікту або його нерозв'язаність призводить до розвитку психосоматичних захворювань, емоційного вигорання, депресивних розладів та інших психічних порушень. Тому питання щодо ефективних методів подолання конфліктів набуває особливої актуальності в контексті психотерапевтичної допомоги.

Ряд авторів, досліджуючи проблему конфліктності в психології, підкреслюють важливість комплексного підходу до вивчення цього феномена. Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити декілька ключових напрямків досліджень. Наприклад, деякі автори фокусуються на соціально-психологічних аспектах конфліктів, досліджуючи роль зовнішніх факторів у їх виникненні [1]. Інші дослідники звертають увагу на індивідуально-психологічні чинники, такі як емоційні переживання та внутрішні суперечності особистості, які впливають на розвиток конфліктних ситуацій. Це свідчить про багатовимірний характер конфліктів, які є результатом взаємодії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Іншими словами, конфлікт не є відхиленням від норми, а скоріше нормальним елементом співіснування людей, який представляє собою специфічну форму встановлення та коригування пріоритетів у системі інтересів і потреб як окремих членів сім'ї, так і соціальних відносин загалом [2]. Це явище можна визначити як зіткнення протилежно спрямованих, несумісних тенденцій, що проявляються на рівні окремих епізодів свідомості, міжособистісних взаємодій або стосунків між індивідами чи групами, супроводжуване негативними емоційними переживаннями. Конфлікт виступає як найбільш загострений спосіб вирішення суперечностей, що виникають у процесі взаємодії, та передбачає протидію суб'єктів конфлікту, яка, як правило, супроводжується негативними емоціями і нерідко призводить до негативних наслідків.

У науково-психологічній літературі представлено різноманітні підходи до визначення поняття «конфліктність». Проте всі ці підходи об'єднує спільна позиція: конфліктність розглядається як характеристика особистості, яка відображає її схильність або здатність вступати в конфліктні взаємодії. Існуючі підходи до вивчення конфліктності зазвичай протиставляють різні напрямки взаємодії особистості з соціальним оточенням. Ці підходи або акцентують на готовності індивіда розуміти інших і визнавати їхнє право на власну думку та рішення, або зосереджуються на прагненні до домінування у стосунках, що супроводжується готовністю вступати в конфлікт у разі невідповідності зовнішніх обставин власним інтересам та цінностям. У першому випадку йдеться про низький рівень конфліктності (толерантність, конфліктостійкість), у другому — про виражену конфліктність. Це передбачає дихотомічний підхід до поведінки: особистість або демонструє толерантність, або є конфліктною, або займає проміжне положення між цими крайнощами. Хоча такий двомірний підхід є зручним для класифікації стилів міжособис-

тісної взаємодії, він не охоплює всю складність і багатовимірність людської поведінки в умовах конфліктної взаємодії. Конфлікт у міжособистісних стосунках може бути конструктивним лише тоді, коли учасники дотримуються меж раціональних аргументів і підтримують діловий характер взаємодії. Якщо ж одна зі сторін вдається до морально неприйнятних засобів, таких як психологічний тиск, дискредитація або приниження іншого учасника перед оточуючими, це робить вирішення конфлікту неможливим. У такій ситуації міжособистісні відносини руйнуються, а конфлікт набуває деструктивного характеру.

Вивчення факторів, які сприяють виникненню міжособистісних конфліктів, дозволяє розробити системний підхід до їх вирішення, спрямований на формування навичок успішного подолання конфліктних ситуацій. Така діяльність не тільки сприяє здобуттю знань щодо ефективних методів розв'язання конфліктів, але й надає розуміння основних психологічних особливостей, що впливають на виникнення міжособистісних конфліктів, а також можливостей саморегуляції в стресових умовах, формуючи спрямований вплив на особистість задля гармонізації її психічного і соціального функціонування [3].

Конфліктні форми поведінки визначаються як специфічний стиль взаємодії індивіда (включаючи фізичну, вербальну та непряму агресію, роздратування, негативізм, підозрілість, образи тощо), що може провокувати міжособистісні конфлікти. Аналіз психологічної літератури дозволяє виокремити різні підходи до вивчення причин і розвитку таких форм поведінки, зокрема соціально-психологічні (об'єктивні) та індивідуально-психологічні (суб'єктивні) детермінанти; внутрішні та зовнішні суперечності; а також вплив психологічних характеристик, які формуються на основі природних задатків особистості та її соціального досвіду, що зумовлює взаємодію суб'єктивних і об'єктивних чинників. Внутрішні суперечності, детермінуючи внутрішньоособистісні конфлікти, є однією з головних причин розвитку конфліктних форм поведінки [4].

Вивчення об'єктивно-суб'єктивних причин конфліктних форм поведінки є важливим для визначення шляхів їхнього запобігання та формування оптимальних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях. Об'єктивні причини включають переважно ті умови соціальної взаємодії, які призводять до зіткнення інтересів, поглядів та установок індивідів, що спричиняє передконфліктний стан, який можна охарактеризувати як об'єктивний компонент передконфліктної ситуації. Суб'єктивні причини, за твердженням Н. І. Пов'якель, пов'язані з індивідуально-психологічними особливостями особистості, що зумовлюють вибір конфліктного, а не компромісного шляху розв'язання протиріч. Індивід відмовляється від пошуку компромісних рішень, уникання конфлікту чи співпраці для вирішення проблеми, обираючи конфронтацію. Майже в будь-якій передконфліктній ситуації існує можли-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вість вибору між конфліктною та неконфліктною стратегією вирішення. Відповідно, причини, через які людина обирає конфліктну поведінку, мають переважно суб'єктивний характер. Одним із ключових напрямків роботи з конфліктною поведінкою є психотерапевтичне втручання, спрямоване на глибинну корекцію як суб’єктивних, так і об’єктивних чинників. Зокрема, психотерапія може допомогти особистості розвивати навички саморегуляції, емоційного контролю та конструктивного вирішення конфліктів, сприяючи гармонізації її поведінки та взаємин з оточенням. Таким чином, психотерапія конфліктності є важливим етапом на шляху до мінімізації негативних наслідків конфліктної поведінки та формування адаптивних стратегій реагування в різних життєвих ситуаціях.

Психотерапія являє собою складний процес, спрямований на дослідження, розвиток та трансформацію внутрішнього світу індивіда. Це специфічна терапевтична практика, яка використовується для вирішення конфліктних ситуацій і вдосконалення комунікативної взаємодії. Застосування психотерапевтичних методів дозволяє виявляти глибинні причини конфліктів, змінювати деструктивні поведінкові патерни і сприяти позитивним змінам у стосунках з оточуючими.

Одним із центральних елементів психотерапевтичної роботи є вирішення конфліктів шляхом модифікації способів комунікації. Психотерапевти надають підтримку клієнтам у розвитку таких навичок, як активне слухання, адекватне вираження емоцій, встановлення здорових меж у спілкуванні та пошук конструктивних рішень. Ці навички сприяють уникненню деструктивних ситуацій і покращують якість взаємодії з іншими людьми. Сучасна психотерапія включає широкий спектр методів, які застосовуються для подолання конфліктів і поліпшення комунікативних процесів. Наприклад, когнітивно-поведінкова терапія зосереджується на зміні негативних мисленнєвих шаблонів, що впливають на емоційний стан і поведінку клієнта. Сімейна терапія, у свою чергу, спрямована на врегулювання конфліктів у родинному контексті і на зміцнення гармонійних взаємовідносин між членами сім'ї. Тобто, психотерапія виступає важливим інструментом для вирішення конфліктних ситуацій і поліпшення комунікації. Вона допомагає виявити джерела конфліктів, коригувати деструктивні поведінкові моделі та формувати навички ефективного спілкування. Завдяки психотерапевтичним інтервенціям, людина здатна досягати гармонії у взаєминах і здійснювати позитивні зміни у своєму житті.

Сучасна психотерапія перебуває на етапі динамічного розвитку, і новітні методи, такі як когнітивно-поведінковий підхід, позитивна психотерапія, екзистенційна терапія та техніки майндфулнес, пропонують ефективні інструменти для роботи з різними аспектами конфліктності. Це охоплює як роботу з поведінковими проявами конфліктів, так і з глибинними емоційними причинами їх виникнення. Інтеграція різних підходів, включаючи гуманіс-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

тичні, психоаналітичні та когнітивно-орієнтовані методи, дозволяє створити більш індивідуалізовані і гнучкі стратегії для допомоги клієнтам, що переживають конфліктні ситуації. Крім того, сучасна практика вимагає від психотерапевтів не лише володіння класичними техніками, але й здатності адаптувати їх до умов швидкозмінного соціального середовища, де конфлікти можуть мати багатошарову природу і бути зумовлені різними соціокультурними чинниками, такими як глобалізація, цифрові комунікації, економічні кризи та військові дії. Це підкреслює потребу в теоретичному переосмисленні існуючих підходів та створенні нових психотерапевтичних технік, спрямованих на управління конфліктністю та подолання її наслідків.

Отже, дослідження сучасних методів психотерапевтичної роботи з проявами конфліктності є своєчасним і необхідним як для подальшого розвитку психотерапевтичної науки, так і для вдосконалення практики роботи з клієнтами. Його результати сприятимуть підвищенню ефективності терапевтичних втручань у роботі з конфліктами різного типу і масштабу, що, у свою чергу, допоможе зменшити негативні наслідки конфліктів для особистості та суспільства.

Одним із провідних підходів у психотерапії, що використовується для розв'язання конфліктів, є когнітивно-поведінкова терапія, яка орієнтована на виявлення негативних стереотипів мислення, властивих клієнту, і поступове їх усунення шляхом заміни на більш позитивні та конструктивні думки. Цей терапевтичний підхід сприяє критичному переосмисленню пацієнтом власного сприйняття реальності, а також його поведінки в різних ситуаціях. Таким чином, КПТ надає можливість змінити не лише внутрішні когнітивні моделі, але й зовнішні реакції на різноманітні життєві виклики. Спеціаліст з когнітивно-поведінкової терапії акцентує увагу клієнта на його реакціях, що сприяє виявленню структури проблем і думок, які призводять до їх виникнення. Фахівець працює з переконаннями, які змушують особу діяти неефективно та деструктивно. Ефективне мислення визначається як усвідомлене мислення, що веде індивіда до досягнення його цілей і покращення якості життя. Цей метод зосереджується на корекції деструктивних мисленнєвих установок та переконань, які впливають на комунікативну поведінку і сприяють виникненню конфліктних ситуацій [5].

Як вказує О.Б Ігумнова, основна концепція когнітивно-поведінкової терапії полягає в тому, що психологічні проблеми та нервово-психічні розлади можуть бути зумовлені нелогічними або дисфункціональними переконаннями та стереотипами мислення особи. Зміна таких переконань може призвести до подолання психологічних труднощів. КПТ фокусується на модифікації патернів поведінки шляхом стимулювання та підтримки бажаних форм поведінки, а також шляхом зменшення підкріплення деструктивних моделей. Концептуальна модель когнітивно-поведінкової терапії представлена формулою ABC, що демонструє взаємозв'язок між подією, переконанням та

емоційними наслідками. Відповідно до цієї моделі, «А» (активуюча подія) є ситуацією, що відбувається в реальності; «В» (переконання) визначає систему переконань індивіда, що впливає на його сприйняття даної події; «С» (емоційні наслідки) відображає емоційні та поведінкові реакції, що виникають внаслідок цього сприйняття [6]. Серед дезадаптивних схем мислення, відомих як «когнітивні помилки», слід виокремити: «довільні висновки», коли особа робить висновки без достатніх підстав; «надузагальнення», що ґрунтується на окремих епізодах; «вибіркове абстрагування», яке акцентує увагу на певних деталях, ігноруючи інші аспекти; «перебільшення і зменшення», що передбачає крайні оцінки ситуацій; «персоналізація», коли індивід вважає, що нейтральні події мають до нього відношення; «дихотомічне мислення», що відображає схильність до категоризації у чорному та білому; «повинність», яка полягає у надмірному фокусуванні на «я повинен»; «пророцтво», яке передбачає вміння передбачити наслідки подій, і «читання думок», коли особа вважає, що знає думки інших без підтвердження [7]. Ці когнітивні помилки можуть значно ускладнити ефективне вирішення конфліктних ситуацій, адже вони перешкоджають раціональному мисленню та пошуку конструктивних рішень, що є критично важливим у процесах конфліктології.

Фахівець у галузі психотерапії допомагає пацієнту ідентифікувати та переосмислити негативні думки, з подальшою їх заміною на позитивні й конструктивні. Психотерапевти застосовують цей метод для формування у пацієнтів навичок ефективної комунікації, що сприяє конструктивному вирішенню конфліктних ситуацій і поліпшенню взаємодії з оточуючими. Психотерапевт сприяє формуванню у клієнта стратегій чіткого вираження власних потреб, активного слухання і розуміння інших учасників спілкування. Також розвивається вміння вести конструктивні діалоги, знаходити рішення конфліктів на основі співпраці та пошуку компромісів.

Метод позитивної психотерапії, що сприяє активізації ресурсів особистості для прийняття конструктивних рішень і формує позитивний світогляд, є важливим інструментом у контексті сучасних методів психотерапевтичної роботи з проявами конфліктності. В умовах зростаючої соціальної напруги та емоційних викликів, які можуть призводити до конфліктних ситуацій, цей підхід забезпечує ефективні механізми для вирішення внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів. Зокрема, позитивна психотерапія акцентує увагу на ресурсах індивіда, дозволяючи не лише виявити джерела конфлікту, а й знайти конструктивні рішення, які ведуть до особистісного зростання. Тому метод позитивної психотерапії можна розглядати як ключовий компонент у системі сучасних психотерапевтичних практик, що надають можливості для конструктивної роботи з проявами конфліктності, сприяючи формуванню гармонійних відносин як в особистісному, так і в соціальному контексті. Ця корекція здійснюється через вирішення трьох типів конфліктів: базового, актуального

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

та ключового, які разом утворюють простір внутрішньоособистісних конфліктів і слугують психотерапевтичними мішенями. Оскільки особистісний простір визначається сукупністю ставлень, успішне розв'язання внутрішньоособистісних конфліктів призводить до реконструкції особистості в цілому [8].

Сімейна позитивна терапія є одним із провідних методів у вирішенні конфліктних ситуацій, оскільки вона сприяє глибокому розумінню родинних проблем і розвитку ефективних комунікативних навичок. Протягом терапевтичних сесій створюється безпечний простір, де кожен член сім'ї має можливість відверто виразити свої емоції та думки, що сприяє зміцненню емоційних зв'язків між учасниками та формує основу для спільного вирішення конфліктів. Ключовими елементами сімейної терапії є активне слухання та емпатія. Терапевт допомагає членам родини уважно слухати один одного, розуміти потреби та бажання кожного, що значно покращує рівень взаєморозуміння та комунікації. Застосування різних технік, таких як рольові ігри, арт-терапія та сімейні вправи, створює позитивну атмосферу для розвитку нових навичок і зміцнення сімейних стосунків. Сімейна терапія не лише вирішує конфлікти, але й покращує загальне благополуччя сім'ї. Вона сприяє формуванню здорових взаємин, позитивним змінам у житті родини та підтриманню гармонії в сімейному середовищі. Таким чином, сімейна терапія є дієвим шляхом до поліпшення взаємодії і розвитку міжособистісних відносин у родинному контексті.

Сімейна позитивна психотерапія (СПП) являє собою сучасний та ефективний напрям у практичній психології, що фокусується на роботі з сімейними системами. Вона виходить з того, що проблеми не виникають лише в індивідуумів, а є результатом взаємодії між членами сім'ї. Цей підхід об'єднує психодинамічний, поведінковий і системний підходи, створюючи цілісне терапевтичне втручання. У процесі терапії здійснюється зміна емоцій, реакцій і дій, що дозволяє трансформувати стосунки між членами сім'ї. Зміна одного елемента в системі може призвести до змін у всій системі, тому акцент на динаміці відносин є ключовим. Конфлікти, які часто сприймаються як проблеми, в рамках СПП розглядаються як можливості для зростання і розвитку. Це дозволяє членам сім'ї виявляти свої внутрішні ресурси і знаходити нові шляхи для вирішення складних ситуацій. Позитивна психотерапія працює на кількох рівнях: поведінковому, де розглядаються конкретні ситуації і симптоми, диференційному, що фокусується на змісті проблем, і базовому, який охоплює глибинні психологічні аспекти. Ця багаторівнева модель дозволяє створити ефективну терапевтичну практику, що веде до поліпшення стосунків у сім'ї та загального підвищення якості життя її членів. Сімейна позитивна психотерапія підкреслює важливість ресурсів, які можуть виникати навіть у складних ситуаціях, і заохочує клієнтів до активного пошуку рішень, що в свою чергу сприяє створенню гармонійнішого середовища для всіх учасників [9].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У контексті позитивної сімейної психотерапії важливо підкреслити кілька ключових аспектів. По-перше, створення терапевтичного контакту відбувається на основі виявлення спільних інтересів, цілей, бажань і цінностей, що стимулює членів сім'ї до конструктивних змін. По-друге, зміна переконань та активне залучення ресурсів одного з членів сім'ї здатні ініціювати трансформаційні процеси в усій групі. Учасники терапії заохочуються до глибокого самопізнання і самодослідження, що сприяє їхньому особистісному розвитку. Також важливою є практика прийняття партнера з його унікальним світоглядом та сприйняттям реальності. Додатково, активне залучення життєвого досвіду значимих і авторитетних осіб, що відповідає транскультурному підходу, може підсилити ефективність терапії. Використання соціокультурного потенціалу, зокрема гумору, притч і народної мудрості, є ще одним важливим інструментом у процесі вирішення конфліктних ситуацій, що забезпечує глибше розуміння проблем і можливості їх конструктивного подолання.

Однією із стратегій вирішення конфліктних ситуацій є модель «дисбалансу об'єктивних обставин», запропонована Д. Деліс. Ця модель передбачає, що конфлікти виникають через невідповідність між очікуваннями учасників ситуації та реальними умовами. Основою методу є аналіз об'єктивних обставин, що впливають на поведінку індивідів, та пошук способів відновлення балансу. Психотерапевтична робота в цьому випадку фокусується на тому, щоб допомогти учасникам конфлікту усвідомити свої нереалістичні очікування і знизити емоційну напругу через прийняття обставин такими, якими вони є. Це сприяє покращенню взаємодії між сторонами конфлікту. Іншим важливим підходом є метод «сімейної ради» Т.В. Гордона, що застосовується для вирішення конфліктів у сімейних відносинах. Основною ідеєю цієї моделі є спільне обговорення проблем на «сімейній раді», де кожен член сім'ї має право висловити свою думку і внести пропозиції щодо вирішення конфлікту. Такий підхід сприяє відкритому спілкуванню, формуванню взаєморозуміння та співпраці між членами сім'ї. Психотерапевт виступає модератором, допомагаючи учасникам дотримуватися правил комунікації, сприяючи емоційній безпеці та взаємоповазі. Крім цих моделей, у психотерапевтичній практиці досліджуються й інші стратегії виходу з конфліктів, зокрема сімейні суперечності, які є одними з найпоширеніших видів міжособистісних конфліктів. Дослідження в цій сфері охоплюють не лише внутрішні динаміки сімейних стосунків, але й вплив соціальних, економічних та культурних чинників на конфлікти. Роботи, присвячені цим стратегіям, вивчають способи подолання сімейних непорозумінь через поліпшення комунікативних навичок, управління емоціями та відновлення довіри між партнерами.

Серед інших ефективних психотерапевтичних методів для вирішення конфліктів можна виділити групову терапію. Групова психотерапія є

психотерапевтичним методом, що характеризується цілеспрямованим використанням групової динаміки. Це поняття охоплює всю сукупність взаємовідносин та взаємодій, які формуються між учасниками групи, включаючи групового психотерапевта, з метою досягнення лікувального ефекту. Важливо зазначити, що групова психотерапія не розглядається як окремий напрямок психотерапії, а виступає специфічним методом, в якому основним інструментом терапевтичного впливу є група клієнтів. Це відрізняє її від індивідуальної психотерапії, де таким інструментом є лише психотерапевт. У комбінації з іншими психотерапевтичними підходами групова психотерапія впроваджується в рамках різних теоретичних напрямків, які визначають її унікальність та специфіку, зокрема в аспектах, що стосуються конкретних цілей і завдань, змістовної сторони та інтенсивності терапевтичного процесу, тактики роботи психотерапевта, психотерапевтичних цілей та вибору методичних прийомів [10].

Групова психотерапія може розглядатися як самостійний напрямок лише в контексті соціально-психологічного підходу до клієнта. У цьому сенсі акцентується увага на взаємовідносинах і взаємодії індивіда з оточуючими, що дозволяє розширити межі психотерапевтичного процесу. Таким чином, групова психотерапія фокусується не лише на особистісних проблемах клієнта, але й на його реальних стосунках та інтеракціях із зовнішнім світом. Взаємодії, в які залучається клієнт у групі, значною мірою відображають його справжні стосунки, оскільки група функціонує як модель реального життя. У такій обстановці клієнт може продемонструвати ті ж стосунки, установки, цінності та способи емоційного реагування, які проявляються в його щоденному житті. Використання групової динаміки сприяє створенню умов, за яких кожен учасник має можливість проявити свою індивідуальність. Це також включає формування ефективної системи зворотного зв’язку в групі, яка дозволяє клієнту отримати більш адекватне і глибоке усвідомлення себе, виявити свої неадекватні стосунки, установки та емоційно-поведінкові стереотипи, що виявляються в міжособистісній взаємодії, і здійснити їх зміни в атмосфері підтримки і взаємного схвалення.

Під час групової роботи клієнти мають змогу обмінюватися досвідом та думками з іншими учасниками, що перебувають у схожих обставинах. Такий формат допомагає не лише отримати підтримку та емпатію, але й освоїти нові стратегії взаємодії і вирішення конфліктів. Групова психотерапія виступає одним із провідних психотерапевтичних методів, спрямованих на врегулювання конфліктів та покращення комунікативних процесів. Цей підхід базується на використанні спеціалізованих психотерапевтичних технік, які сприяють розвитку якісного спілкування між учасниками групи, а також допомагають у вирішенні як індивідуальних, так і міжособистісних конфліктів.

У процесі групової психотерапії застосовуються різні методики, що сприяють поліпшенню взаємодії. Однією з таких технік є групова дискусія, де

учасники мають змогу вільно обговорювати свої труднощі, обмінюватися думками та емоціями. Такий підхід сприяє налагодженню взаєморозуміння та співпраці серед учасників групи, дозволяючи виявити та вирішити конфліктні ситуації. Іншим важливим методом, використовуваним у груповій психотерапії, є рольові ігри, що дозволяють учасникам моделювати реальні або уявні конфліктні ситуації. Це дає змогу відчути емоції, що виникають під час взаємодії з іншими, а також сприяє виявленню проблемних аспектів комунікації та пошуку шляхів їх вирішення. До ключових елементів групової психотерапії також належить використання технік групової динаміки, де основну роль відіграє взаємодія між учасниками. Це сприяє розвитку навичок ефективної комунікації, зміцненню довіри та підтримки, а також вирішенню конфліктів шляхом спільного пошуку рішень. Отже, групова психотерапія є результативним підходом для вирішення конфліктів і поліпшення спілкування. Вона дозволяє учасникам налагоджувати комунікацію, вирішувати конфлікти та розвивати нові способи взаємодії. Психотерапевтичні техніки, що використовуються в межах групової терапії, сприяють формуванню навичок ефективного спілкування і покращенню якості взаємодії з іншими людьми.

Таким чином, усі зазначені методи психотерапії спрямовані на оптимізацію комунікації та ефективне вирішення конфліктів. Вони забезпечують клієнтів інструментами для подолання проблем, що виникають у взаємодії з іншими людьми, та сприяють кращому розумінню себе і оточуючих. Психотерапевтичні підходи залишаються ефективними засобами для досягнення гармонії та поліпшення якості спілкування.

Висновки. Сучасні методи психотерапії, включаючи когнітивно-поведінкові підходи, позитивну та групову психотерапію відіграють ключову роль у вирішенні конфліктів, сприяючи особистісному розвитку та покращенню міжособистісних відносин. Адаптивні стратегії та групова динаміка допомагають зменшити емоційне напруження, підвищуючи стійкість до стресу та сприяючи конструктивному розв'язанню конфліктів. Впровадження цих підходів в психотерапевтичну практику забезпечує підтримку гармонійного співіснування та поліпшення емоційного клімату в родині та організації.

Література:

1. Балахтар В., Волошина Ю. Конфліктологічна компетентність подружжя у розв’язанні сімейних конфліктів // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. К.: Національний авіаційний університет, 2022. Вип. 1(20). С. 46-54.;

2. Скібіцька Л. Конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищих навч. зал. К.: Центр учб. л-ри, 2007. 383 с.

3. Мазоха І.С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості // Наука і освіта. 2016. № 9. С. 99-104.;

4. Ложкін Г.В., Пов’якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика/ / Г. В. Ложкин, Н.И. Повякель. К.:МАУП, 2007. 435 с.

5. Руденко О.В., Ніколаєв Л.О., Салівон Н.Б. Когнітивно-поведінкова терапія в подоланні постстресових станів у сучасних жінок // Габітус. 2023. Випуск 54. С. 159-163.

6. Ігумнова О. Б., Михайлов А. Р. Когнітивно-поведінкова терапія як метод корекції самоушкодження підлітків // Науковий журнал «Психологічні травелоги». Випуск №1. 2021. С. 99-114.

7. Мушкевич М. І. Основи психотерапії: навч. Посіб. М. І. Мушкевич, С. Є. Чагарна; за ред. М. І. Мушкевич. Вид. 3-тє. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 420 с.

8. Сердюк Л.З. Позитивна психотерапія в сприянні психологічному благополуччю особистості. Л.З. Сердюк, В.В. Завірюха // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Том IX, Загальна психологія. Історія психології. Етнічна психологія. Випуск 11. Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. С. 185-193.

9. Бригадир М.Б. Теорія та методологія сімейної позитивної психотерапії //Габітус В.28.2021 С.42-46 http://surl.li/kpkrg.

10. Мушкевич М. І. Основи психотерапії: навч. Посіб. М. І. Мушкевич, С. Є. Чагарна; за ред. М. І. Мушкевич. Вид. 3-тє. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 420 с.

References:

1. Balakhtar, V., &Voloshyna, Yu. (2022). Konfliktolohichna kompetentnist podruzhzhia u rozviazanni simeinykh konfliktiv [Conflictological competence of spouses in resolving family conflicts]. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu - Bulletin of the National Aviation University, 1(20), 46-54. [in Ukrainian].

2. Skibitska, L. (2007). Konfliktolohiia [Conflictology]. K.: Tsentr uchb. l-ry [in Ukrainian].

3. Mazokha, I.S. (2016). Ahresyvnist yak chynnyk konfliktnoi povedinky osobystosti [Aggressiveness as a factor in personality conflict behavior]. Nauka i osvita - Science and education, 9, 99-104. [in Ukrainian].

4. Lozhkin, H.V., Poviakel, N.I. (2007). Psykholohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka [Psychology of conflict: theory and modern practice]. K.:MAUP [in Ukrainian].

5. Rudenko, O.V., Nikolaiev, L.O., & Salivon, N.B. (2023). Kohnityvno-povedinkova terapiia v podolanni poststresovykh staniv u suchasnykh zhinok [Cognitive-behavioral therapy in overcoming post-stress conditions in modern women]. Habitus - Habitus, 54,159-163. [in Ukrainian].

6. Ihumnova, O. B., & Mykhailov, A. R. (2021). Kohnityvno-povedinkova terapiia yak metod korektsii samoushkodzhennia pidlitkiv [Cognitive-behavioral therapy as a method of correction of adolescent self-harm]. Psykholohichni travelohy - Psychological travelogues, 1, 99-114 [in Ukrainian].

7. Mushkevych, M. I. (2017). Osnovy psykhoterapii [Basics of psychotherapy]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

8. Serdiuk, L.Z. & Zaviriukha, V.V. (2018). Pozytyvna psykhoterapiia v spryianni psykholohichnomu blahopoluchchiu osobystosti [Positive psychotherapy in promoting the psychological well-being of the individual]. Aktualni problemy psykholohii - Actual problems of psychology, 11, 185-193 [in Ukrainian].

9. Bryhadyr, M.B. (2021). Teoriia ta metodolohiia simeinoi pozytyvnoi psykhoterapii [Theory and methodology of family positive psychotherapy] Habitus – Habitus, 28, 42-46 [in Ukrainian].

10. Mushkevych, M. I. (2017). Osnovy psykhoterapii [Basics of psychotherapy]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК:159.938

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1397-1405

Майстренко Тетяна Миколаївна здобувачка третього освітньо-наукового рівня, Державного закладу "Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського", м. Одеса, https://orcid.org/0009-0003-1438-7197

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті проведено теоретичний аналіз феномену життєстійкості як важливої особистісної якості, що визначає здатність особистості ефективно долати стресові ситуації, адаптуватися до негативних впливів і зберігати психічне благополуччя в умовах складних життєвих обставин. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю психологічної підтримки населення України, особливо вимушених переселенців і мігрантів, які перебувають під значним впливом воєнних подій, що спричиняють стрес і психологічне виснаження. Крім того, в умовах невизначеності важливо забезпечити стабільність не лише на рівні соціальних і економічних структур, а й на рівні психічного здоров'я особистості, що є запорукою ефективної адаптації до нових викликів.

На основі теоретичних підходів таких дослідників, як S. Maddi, D. Khoshaba, S. Kobasa та інших у статті визначено основні компоненти життєстійкості: включеність, контроль і прийняття виклику. Додатково виділено наступні складові життєстійкості: стресостійкість, резильєнтність, життєздатність, сенсожиттєва наповненість. Кожна з цих складових взаємодіє з іншими, формуючи загальний потенціал особистості для ефективного протистояння труднощам, подолання стресових ситуацій і збереження психічного балансу в умовах значних життєвих випробувань.

Стаття наголошує на важливості розвитку життєстійкості як основи для підтримки психічного здоров'я, адаптивності та особистісного зростання, особливо в умовах, коли виникнення небезпеки щодо психічних розладів є високим. Зроблені практичні висновки можуть бути використані для розробки методик психологічної підтримки та тренувань, спрямованих на підвищення життєстійкості, що є важливим аспектом для збереження здоров'я та психічної стабільності в суспільствах, які переживають стресові ситуації та кризові періоди.

Ключові слова: життєстійкість, стресостійкість, резильєнтність, життєздатність, сенсожиттєва наповненість, психологічна підтримка, міграція, адаптація, особистісний розвиток.

Maistrenko Tetiana Mykolaivna State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odesa, tel.: (095) 803-48-31, https://orcid.org/0009-0003-1438-7197

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

RESILIENCE AS A KEY PERSONALITY TRAIT: THEORETICAL ANALYSIS AND PRACTICAL CONCLUSIONS

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the concept of hardiness as an important personal quality that determines a person's ability to effectively cope with stress situations, adapt to negative influences, and maintain psychological well-being in the face of difficult life circumstances. The relevance of the study is determined by the need for psychological support for the population of Ukraine, especially for internally displaced persons and migrants who are significantly affected by the consequences of the war, leading to stress and psychological exhaustion. Moreover, in times of crisis, it is essential to ensure resilience not only at the level of social and economic structures but also at the level of an individual's mental health, which is crucial for effective adaptation to new challenges.

Based on the theoretical approaches of researchers such as S. Maddi, D. Khoshaba, S. Kobasa, and others, the article identifies the main components of hardiness: engagement, control, and acceptance of challenges. In addition, the article highlights key aspects of hardiness: stress resistance, resilience, life vitality, and meaningfulness of life. Each of these components interacts with the others, forming an overall potential for an individual to effectively face difficulties, overcome stressful situations, and maintain psychological balance under significant life challenges.

The article emphasizes the importance of developing hardiness as a foundation for maintaining mental health, adaptability, and personal growth, especially in times of crisis when the risk of mental health disorders is high. The practical conclusions made can be used to develop psychological support techniques and training programs aimed at increasing hardiness, which is an essential aspect of maintaining health and psychological stability in societies experiencing stressful situations and crisis periods.

Keywords: hardiness, stress resistance, resilience, vitality, sense of life fulfilment, adaptation, personal development.

Постановка проблеми. Довготривала війна в Україні має серйозний вплив на психологічний стан та емоційне благополуччя українців. За умов постійного стресу, зростає інтенсивність запитів на психологічну підтримку. Зі складнощами стикаються усі українці, і ті, що справляються з буденністю війни і ті, які покинули свої домівки та є вимушено переміщеними особами або мігрантами.

Вивчення впливу стресу на людей, які переживають війну та міграцію, є важливим аспектом дослідження психологічних особливостей та життєстійкості цих груп населення. Розуміння цих процесів в контексті життєстійкості може допомагати у створенні ефективних психологічних стратегій та програм

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

підтримки, спрямованих на зменшення стресу, покращення психічного та фізичного здоров'я, а також підвищення загальної стійкості до складних викликів сучасності. Дослідження цієї проблематики може сприяти розробці практичних інтервенцій та програм психологічної підтримки, що спрямовані на покращення психічного здоров'я та адаптації людей, які переживають важкі ситуації внаслідок війни та міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження життєстійкості базуються на концепції S. Maddi, який наголошував на тому, що рівень життєстійкості людини відображає її психологічну живучість та здатність до успішного подолання стресових життєвих ситуацій через мотивацію та ефективність. Ця якість визначається здатністю особистості адаптуватися до негативних впливів, зберігаючи при цьому психічну стійкість та здатність до саморозвитку навіть у найскладніших умовах.

Визначилось кілька підходів щодо визначення життєстійкості. Науковці в своїх дослідженнях визначають життєстійкість як інтегральну рису особистості, характеристику особистості, психологічну властивість, адаптаційний ресурс, особистісний потенціал ефективного саморозвитку, фактор захисту та розвитку (S. Maddi, D. Khoshaba, S. Kobasa, Т.М. Титаренко, Т.О. Ларіна, В. Предко, Л.З. Сердюк, О.А. Чиханцова).

Закордонні науковці S. Maddi, D. Khoshaba, S. Kobasa вважали життєстійкість показником здатності витримувати ситуацію та зберігати продуктивну діяльність.

Вітчизняні науковці (Т.М. Титаренко, Т.О. Ларіна, В. Предко, Л.З. Сердюк, О.А. Чиханцова), досліджуючи тему життєстійкості більше акцентують увагу саме на ціннісні, духовні аспекти, внутрішню мотивацію та відповідальність.

Отже, аналіз наукових праць у сучасній психології дає змогу визначати життєстійкість як характеристику особистості, що проявляється в здатності чинити опір негативним впливам, будувати ефективну соціальну взаємодію, долати складні життєві труднощі, перетворювати виклики життя у розвиток і нові можливості, використовуючи продуктивні стратегії та зберігаючи професійну ефективність.

Мета статті - розкрити поняття життєстійкості та сформулювати попередню гіпотезу щодо визначення складових життєстійкості.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи тему життєстійкості було встановлено, що існують деякі розбіжності у розумінні цього феномену як у вітчизняних, так і у зарубіжних науковців.

Вивчаючи наслідки впливу довготривалого стресу С. Кобейс, С. Мадді та С. Хан, визначили життєстійкість як систему деяких патернів поведінки, що враховують включеність, контроль та прийняття виклику. Саме вони спонукають людину перетворювати потенційні катастрофи на можливості, зберігаючи активну позицію особистості, ініціативність, прийняття відповідальності за усі життєві події на себе, зберігаючи, таким чином, контроль над своїм

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

життям. А відчуття впевненості в тому, що будь-які зміни є стимулом для зростання і перетворення на можливості та допомагають приймати виклики відкрито, з цікавістю до життя [1].

Перша складова життєстійкості – *включеність*, відображає здатність залишатися активним у житті та відчувати сенс життя. Люди з високим рівнем цього характеристики мають високу самооцінку та цілеспрямованість. Вони шукають щось цікаве та значуще у своєму оточенні, що стимулює їхню винахідливість.

Контроль передбачає вплив людини на життєву ситуацію та віру у власні можливості впливати на події, на відміну від почуття безсилля. Високий рівень вказує на внутрішній локус контролю та активність у зміні негативних ситуацій на позитивні.

Остання складова – *прийняття виклику*, відображає сприйняття життєвих змін як можливості для зростання та розвитку, а не загрози. Високий рівень свідчить про готовність до викликів та здатність адаптуватися до стресових ситуацій.

Життєстійкість проявляється в індивідуальних особливостях, рисах характеру, як наприклад, активність, цілеспрямованість, витримка.

Життєстійка поведінка є способом виживання. І хоч здається, що життєстійкість можна віднести до особистісних характеристик таких як стресостійкість, емоційна стійкість, психологічна надійність, однак P. Mund наголошує, що варто враховувати важливу її функцію – будування ефективної соціальної взаємодії та пошук оптимальних шляхів саморозвитку [2].

Так, у своїх дослідженнях В.О. Олефір, В.В. Предко та Г. Варіна виявляють взаємозв'язок життєстійкості з копінг-стратегіями – чим вище рівень життєстійкості, тим вірогідніше використання продуктивних копінгів і вище психологічне благополуччя та навпаки.

О. Кузнєцова доводить, що існують індивідуальні відмінності у проявах життєстійкості і вони залежать від специфіки ситуацій та самих реакцій особистості на них [3].

Життєстійкість – це цілісна система взаємовідносин зі світом, це той необхідний ресурс, який може сприяти підвищенню фізичного та психічного здоров'я людини й пов'язаний із самореалізацією, самоствердженням і трансценденцією особистості. Життєстійкість є фундаментом особистісних рис одним із ключових параметрів індивідуальної здатності людини до зрілих форм саморегуляції. Конструкт життєстійкості включає в себе утворення, що виявляється у прийнятті ризику, що сприяє можливості особистості переосмислювати будь-який досвід, включаючи негативний. Ця диспозиція є результатом внутрішніх зусиль особистості. Віктор Франкл у своїх працях вказує, що смислові орієнтації та загальна осмисленість життя завжди передбачають смислову взаємодію і формування здатності особистості встановлювати відношення зі світом.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На думку В.Предко, життєстійкість – інтегральна якість особистості, яка ґрунтується на активних життєвих установках, супроводжується здатністю до досягнення мети, забезпечує самодетермінацію та внутрішню збалансованість, сприяє розкриттю ресурсного потенціалу й постає провідною умовою повноцінного розвитку [4, с. 188].

Г.Варіна вважає, що життєстійкість є базовим ядром особистості, що надає стійкості, самоефективності в різних сферах і аспектах життя, є захистом від стресу, забезпечує успішну соціалізацію, перетворює зміни в можливості [5, с. 165].

На думку Л.З. Сердюк життєстійкість може бути розглянута як внутрішній ресурс особистості, що дозволяє особистості долати відчай, відчуття безпорадності та втрату смислу в складних, стресових ситуаціях; оптимізує потреби людини в підтриманні фізичного, психологічного, соціального здоров'я, установка, яка надає життю цінності та смислу [6, с. 496].

Життєстійкість – це особистісне утворення, що розвивається і проявляється протягом усього життя людини, яка свідомо робить вибір, освоює культуру, взаємодіє у соціумі, в процесі різних життєвих взаємодій розвиває у собі певні якості та властивості, активізує потенційні здібності та психічні якості. [7].

Життєстійкість визначається з точки зору поведінкових, когнітивних та емоційних реакцій на стресові життєві події. Це включає шість аспектів, що сприяють стійким реакціям на сильні стресори: позитивна оцінка (тобто, переосмислення), духовність (тобто віра), активне подолання (тобто вирішення проблем), самоефективність (тобто прийняття), осмислення і навчання (тобто просування) та прийняття обмежень (тобто розуміння) [8, с. 167].

В.В. Московченко, враховуючи психологію стресу та психологічні фактори, такі як оцінка ситуації та вплив стресу на реакції людини, розглядає наступні аспекти життєстійкості, що є важливими доповненнями до основної концепції С. Мадді і включає смирення, прийняття себе та пошук натхнення [9, с. 121].

Смирення – прийняття ситуації, яку неможливо змінити, незважаючи на всі зусилля. Це не означає відступати перед труднощами або шукати виправдання. Смирення полягає у розумінні, що деякі речі такі, які вони є, і припиненні спроб боротьби з ситуацією.

Прийняття себе є наступним етапом і незалежно від умов, людина повинна вміти прийняти себе таким, як вона є. Це означає здатність пробачити собі, прийняти свої недоліки та переваги, полюбити себе і ставитися з повагою до власної особистості.

Пошук натхнення та саме *натхнення* – це те, що підштовхує нас до улюбленої справи, додає сил жити, створювати нове і приділяти увагу важливим речам. Без натхнення важко долати складнощі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Феномен життєстійкості у наукових роботах М. Раш, В. Шоел, С. Барнард, Ф. Родволт, С. Агустдоттер розглядається як фактор стресостійкості особистості, її продуктивної діяльності в умовах напруження та тривалої монотонної роботи, як умова наявності відчуття повноти життя та його якості, як чинник формування соціального інтересу, поглиблення міжособистісної взаємодії та контактів із навколишньою дійсністю. Таким чином, "hardiness" вважається детермінантою успішної самореалізації особистості, про що теж вказує Т.О. Ларіна.

Т.М. Титаренко підкреслює на важливість постановки життєвих завдань при збереженні балансу, коли прагнення та можливості, узгодженні з актуальною ситуацією життя. На думку Тетяни Миколаївни, життєстійкість може розвиватись протягом усього життя й її формування починається з дитячого віку під впливом батьківських установок по відношенню до складнощів.

О.М. Кокун вважає, що життєстійкість грає важливу роль у успішному подоланні стресових ситуацій у професійній діяльності і допомагає протистояти стресовим факторам. Науковець виділяє поняття професійної життєстійкості, яку розуміє як системну особистісно-професійну властивість, що формується у фахівця протягом його професійного життя і допомагає йому протистояти негативним умовам в роботі, запобігаючи професійній дезадаптації та забезпечуючи особистісно-професійне зростання [11].

О. Кузнєцова досліджує парціальні позиції життєстійкості, що дозволяє аналізувати можливості особистості у подоланні викликів та випробувань з урахуванням різних умов життєдіяльності і дозволяє прогнозувати різноманітні прояви життєстійкості в таких аспектах: ситуації фрустрації, конфлікту, стресу, кризи та невизначеності, на наш погляд, є найбільш релевантними для аналізу проявів життєстійкості [12].

Життєстійкість у стані стресу виявляється в здатності особистості ефективно впоратися з негативними ситуаціями, знаходити способи подолання стресу і зберігати психічне та емоційне здоров'я.

Життєстійкість у стані фрустрації проявляється у здатності внутрішньо справлятись з негативними почуттями, зберігати енергію та жвавість, приймати ситуації обмежень і неможливості реалізації мотивів як необхідну частину життя.

Життєстійкість у стані конфлікту проявляється у здатності опановувати негативні емоції, сприймати складні ситуації внутрішнього та міжособистісного конфлікту як реальність, інтегрувати ці переживання в життєвий досвід.

Життєстійкість у стані кризи проявляється у здатності особистості витримувати негативні емоції і переживання, узагальнювати їх у контексті свого життя, приймати складні події як невід'ємну частину своєї історії, а також бути готовим до активних дій для трансформації ситуації кризи у можливість психологічного відродження, перетворення або оновлення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Життєстійкість у ситуації невизначеності проявляється у здатності витримувати тривогу, сумніви та розгубленість в умовах неоднозначної інформації, непередбачуваності подій та зіткнення з новими ситуаціями. Важливо інтегрувати ці переживання у цілісну структуру життєвого досвіду, розглядати світ як мінливу систему, і мати здатність розробляти стратегії для побудови майбутнього в умовах невизначеності.

У ході теоретичного аналізу були виділені важливі і значущі складові життєстійкості, а саме: вміння справлятись зі стресами (стресостійкість); відновлення та здатність використовувати труднощі для особистісного зростання (резильєнтність); здатність безперервного ефективного розв'язання життєвих завдань (життєздатність); знаходячи нові сенси в мінливій реальності (сенсожиттєва наповненість).

Розглянемо зміст складових життєстійкості:

1. **Стресостійкість** відображає здатність особистості ефективно впоратися зі стресовими ситуаціями. Людина, яка має високий рівень стресостійкості, може зберігати психічну стійкість та продовжувати функціонувати ефективно навіть під впливом стресу. Важливою є здатність знаходити способи подолання стресу та збереження психічного та емоційного здоров'я.
2. **Резильєнтність** відображає здатність особистості відновлюватися після труднощів та використовувати їх для особистісного зростання. Резильєнтна людина може після негативних подій адаптуватися, розвиватися та знаходити нові можливості для самореалізації.
3. **Життєздатність** – це комплексна якість особистості, що відображає здатність безперервно та ефективно розв'язувати життєві завдання, використовуючи свої ресурси зі збереженням цілісності в умовах соціального буття. Це означає, що життєздатна людина може ефективно пристосовуватися до змін, швидко реагувати на виклики та досягати поставлених цілей, зберігаючи при цьому гармонію у взаємодії зі своїм соціальним середовищем.
4. **Сенсожиттєва наповненість** відображає здатність особистості знаходити нові сенси та цінності у змінній реальності. Людина з високим рівнем сенсожиттєвої наповненості може бачити можливості для розвитку та самореалізації навіть у складних ситуаціях.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволяє розглядати життєстійкість як важливу якість особистості, яка виявляється у здатності успішно долати стресові ситуації, зберігаючи при цьому психічну стійкість та здатність до саморозвитку. Життєстійка людина відрізняється активністю, цілеспрямованістю, витримкою та готовністю приймати виклики як можливості для особистісного зростання. Нагальною є також здатність особистості до побудови ефективних соціальних взаємодій та пошуку оптимальних шляхів саморозвитку. Життєстійкість є необхідною для успішної адаптації до життєвих випробувань та досягнення особистісного розвитку, що робить її важливим показником психологічної живучості та ефективності особистості.

У подальшому ми плануємо зосередитися на розробці та апробації методики для визначення життєстійкості на основі розробленого конструкту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Доречно також розробити програми, стратегії психологічної підтримки та підвищення життєстійкості під час війни. До таких практичних форм роботи можуть відноситися: тренінги зі стресостійкості, психологічні консультації, групові сесії підтримки та розвитку ресурсів, а також індивідуальні підходи до підвищення самосвідомості та саморегуляції в умовах військового конфлікту.

Література:

1. Kobasa S. C., Maddi S. R., Kahn S. Hardiness and health: a prospective study. *Journal of personality and social psychology*. 1982. Vol. 42, no. 1. P. 168–177. https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.1.168

2. Mund, P. (2016). Kobasa concept of hardiness: A study with reference to the 3Cs. International Research Journal of Engineering, IT & Scientific Research, 2(1), 34–40.
https://sloap.org/journals/index.php/irjeis/article/view/243

3. Бринза, І., & Кузнєцова, О. Психодіагностична методика «Парціальні позиції життєстійкості особистості»: результати розробки та апробації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2020. Т.1, №11, С. 14–22.
https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).3

4. Предко В. Психологічне значення життєстійкості задля ефективного розвитку підлітка в умовах освітнього середовища. *Габітус*. 2020. № 19. С. 185–189.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2020_19_34

5. Варіна Г. Особливості прояву феномену життєстійкості та копінг-стратегій поведінки особистості в умовах пандемії Covid-19. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022. Т. 7, № 4. С. 159–173.
https://doi.org/10.15804/ppusn.2022.04.15

6. Сердюк Л. Психологічні засади підвищення життєстійкості особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2017. Том XI: Психологія особистості. Психол. допомога особистості., № 15. С. 481–491.
URL:https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709097/1/Сердюк Л.pdf

7. Чиханцова О. Психологічна основи життєстійкості особистості: монографія. Київ : Талком, 2021. 319 с.
https://lib.iitta.gov.ua/727629

8. Georgoulas-Sherry V., Kelly D. Resilience, Grit, and Hardiness: Determining the Relationships amongst these Constructs through Structural Equation Modeling Techniques. Journal of Positive School Psychology. 2019. Vol. 3, No. 2. P. 166–178. https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/90

9. Московченко В. Складові життєстійкості. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.- практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової* (30 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України; Консультат. місія Європейського Союзу в Україні. Харків : ХНУВС, 2017. 240 с. С. 120–122.
https://dspace.univd.edu.ua/items/a67c7c8e-5bd3-43a6-b9d2-e6e038d31421

10. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека : навч. посіб. Київ : Марич, 2009. 76 с. *Режим доступу:* https://www.academia.edu/33204422/ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ_ОСОБИСТОСТІ_СОЦІАЛЬНА_НЕОБХІДНІСТЬ_ТА_БЕЗПЕКА_Київ_Марич_2009_76_с

11. Кокун О. М. Професійна життєстійкість особистості: аналіз феномена. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.* 2020. Том. V, Вип. 20, . С. 68–81.
https://lib.iitta.gov.ua/721356

References:

1. Kobasa S. C., Maddi S. R., Kahn S. (1982). Hardiness and health: a prospective study. *Journal of personality and social psychology*, 42, (1), 168–177.

2. Mund, P. (2016). Kobasa concept of hardiness: A study with reference to the 3Cs. *International Research Journal of Engineering, IT & Scientific Research*, 2(1), 34–40.

3. Brynza I., Kuznetsova O. (2020). Psykhodiahnostychna metodyka «Partsialni pozytsii zhyttiestiikosti osobystosti»: rezultaty rozrobky ta aprobatsii [Test questionnaire "partial positions of personality hardiness": results of creation and approbation]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series "Psychology"*, 1 (11), 14–22 [in Ukrainian].

4. Predko V. (2020). Psykholohichne znachennia zhyttiestiikosti zadlia efektyvnoho rozvytku pidlitka v umovakh osvitnoho seredovyshcha [The psychological significance of hardiness for the effective development of a teenager in the conditions of an educational environment] *Habitus.* (19), 185–189 [in Ukrainian].

5. Varina H. (2022). Osoblyvosti proiavu fenomenu zhyttiestiikosti ta kopinh-stratehii povedinky osobystosti v umovakh pandemii Covid-19 [Peculiarities of the manifestation of the phenomenon of vitality and coping strategies of individual behavior in the conditions of the Covid-19 pandemic]. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe,* 7(4), 159–173 [in Ukrainian].

6. Serdiuk L.(2017). Psykholohichni zasady pidvyshchennia zhyttiestiikosti osobystosti[Psychological principles of increasing the hardiness of the individual]. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. 10 (15), 481–491 [in Ukrainian].

7. Chykhantsova O. (2021). Psykholohichna osnovy zhyttiestiikosti osobystosti [Psychological foundations of hardiness]: monohrafiia. Kyiv : Talkom [in Ukrainian].

8. Georgoulas-Sherry V., Kelly D. (2019). Resilience, Grit, and Hardiness: Determining the Relationships amongst these Constructs through Structural Equation Modeling Techniques. *Journal of Positive School Psychology*, 3 (2), 166–178.

9. Moskovchenko V.(2017) Skladovi zhyttiestiikosti [Components of hardiness]. *Osobystist, suspilstvo, zakon: psykholohichni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia*. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the memory of prof. Bocharovoi S. P. (pp 120–122), Kharkiv : KhNUVS [in Ukrainian].

10. Tytarenko T. M., Larina T. O. (2009). *Zhyttiestiikist osobystosti: sotsialna neobkhidnist ta bezpeka* [Hardiness of the individual: social necessity and security]. Kyiv : Marych. Retrieved from https://www.academia.edu/33204422/ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ_ОСОБИСТОСТІ_СОЦІАЛЬНА_НЕОБХІДНІСТЬ_ТА_БЕЗПЕКА_Київ_Марич_2009_76_с. [in Ukrainian].

11. Kokun O. M. (2020). Profesiina zhyttiestiikist osobystosti: analiz fenomena [Professional hardiness of the individual: analysis of the phenomenon]. *Aktualni problemy psykholohii : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. 5 (20), 68–81 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1406-1418

Максименко Юрій Борисович доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та диференціальної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65000, тел.: (067) 623-63-86, https://orcid.org/0000-0002-1227-2009

Марківська Олена Сергіївна аспірант спеціальності 053«Психологія», кафедра загальної та диференціальної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65000, тел.: (067) 431-45-87,

ПРОЯВИ ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН В ПСИХОТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЯХ

Анотація. У статті на основі аналізу теоретичних даних виокремлено особливості прояву особистісних змін у психотравмуючих ситуаціях. Уточнено поняття психотравмуючої ситуації як події, що викликає сильний стрес і тривогу, порушуючи психоемоційний стан людини і призводячи до відчуття самотності та довготривалих негативних наслідків, які вимагають фахової допомоги. До таких ситуацій належать випадки фізичного та сексуального насильства, втрати близької людини, серйозні хвороби, розлучення, військові дії, природні катастрофи тощо. Виокремлено наслідки до яких призводять психотравмуючі ситуації, а саме, до значних змін у житті, руйнуючи звичний ритм і соціальні зв'язки. Це викликає сильні емоційні реакції та знижує адаптивність особистості, змінюючи когнітивні моделі, що може мати як позитивний, так і негативний характер. Встановлено, що переживання травми впливає на поведінку та емоційний стан, проявляється у відчуженні та нездатності відчувати радість, особливо в екстремальних умовах. Психотравмуючі ситуації супроводжуються сильними емоціями, що можуть призвести до хронічних станів депресії. Особливості переживань залежать від типу ситуації: критичні події можуть стати основою для розвитку чи загострення криз, а екстремальні — викликати глибокі внутрішні зміни. Типи ставлення до травматичних подій включають позитивне ставлення, що передбачає використання досвіду для розвитку; пасивне ставлення, яке характеризується відсутністю реакції; негативне ставлення, що полягає в уникненні переживань; та конструктивне ставлення, яке виявляється в активному пошуку ресурсів для відновлення. Встановлено, що травматичний

досвід може мати як руйнівний ефект, що призводить до втрати віри в себе, так і трансформаційний, який виявляється в розвитку нових ресурсів і зростанні стійкості. Люди, які пережили травматичні події, можуть адаптуватися і знайти нові можливості. Зазначено важливість і необхідність соціальної та психологічної підтримки для людей, які пережили психотравмуючі події. Це включає професійну допомогу, групи взаємодопомоги та підтримку близьких, що сприяє покращенню психологічного стану і відновленню зв'язків із суспільством.

Ключові слова: особистість, особистісні зміни, психотравмуючі ситуації, психоемоційний стан, поведінка особистості, переживання, ставлення, почуття, травма, принцип, емоції

Maksymenko Yuriy Borisovich Doctor of Psychological Sciences, professor, Professor of the Department of General and Differential Psychology, Southern Ukrainian National Pedagogical University K. D. Ushinsky, 26 Staroportofrankivska St., Odesa, 65000, tel.: (067) 623-63-86, https://orcid.org/0000-0002-1227-2009

Markivska Olena Serhiyivna graduate student specialty 053 "Psychology", department of general and differential psychology, Southern Ukrainian National Pedagogical University K. D. Ushinsky, 26 Staroportofrankivska St., Odesa, 65000, tel.: (067) 431-45 -87

MANIFESTATIONS OF PERSONAL CHANGES IN PSYCHOTRAUMATIC SITUATIONS

Abstract. The article, based on the analysis of theoretical data, singles out the peculiarities of the manifestation of personal changes in psychotraumatic situations. The concept of a psychotraumatic situation as an event that causes severe stress and anxiety, disrupting a person's psycho-emotional state and leading to a feeling of loneliness and long-term negative consequences that require professional help is clarified. Such situations include cases of physical and sexual violence, loss of a loved one, serious illness, divorce, military operations, natural disasters, etc. The consequences to which psychotraumatic situations lead are highlighted, namely, to significant changes in life, destroying the usual rhythm and social ties. This causes strong emotional reactions and reduces the adaptability of the individual, changing cognitive models, which can be both positive and negative in nature. Experiencing trauma has been found to affect behavior and emotional state, manifesting in alienation and an inability to experience joy, especially in extreme circumstances. Psychotraumatic situations are accompanied by strong emotions, which can lead to chronic states of depression. The specifics of experiences depend on the type of situation: critical events can become the basis for the development or exacerbation

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

of crises, and extreme events can cause deep internal changes. Types of attitudes toward traumatic events include positive attitudes that involve using the experience for growth; a passive attitude characterized by a lack of reaction; negative attitude, which consists in avoiding experiences; and a constructive attitude, which is manifested in the active search for resources for recovery. It has been established that a traumatic experience can have both a destructive effect, which leads to a loss of self-belief, and a transformative one, which manifests itself in the development of new resources and the growth of resilience. People who have experienced traumatic events can adapt and find new opportunities. The importance and necessity of social and psychological support for people who have experienced psycho-traumatic events is indicated. This includes professional help, mutual help groups and support of loved ones, which contributes to the improvement of the psychological state and restoration of ties with society.

Keywords: personality, personality changes, psycho-traumatic situations, psycho-emotional state, personality behavior, experiences, attitude, feelings, trauma, principle, emotions.

Постановка проблеми. За даними Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України протягом останніх двох років кількість людей, яким встановлено діагноз посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), різко зросла, що підтверджують дані з електронної системи охорони здоров'я (ЕСОЗ). Наприклад, у 2023 році кількість таких пацієнтів була майже вчетверо більшою, ніж у 2021. І тільки за перші два місяці 2024 року діагноз ПТСР був встановлений фактично стільком пацієнтам, скільки за весь 2021 рік. Це підкреслює зростання числа випадків ПТСР у країні, ймовірно, через вплив сучасних подій і стресових ситуацій. МОЗ України зазначає, що цей розлад не обмежується статтю або віком — симптоми можуть виникнути як одразу після травмуючої події, так і з часом, найчастіше впродовж перших трьох місяців [1]. ПТСР супроводжується комплексом симптомів, які істотно впливають на якість життя людини. Ці симптоми охоплюють як фізичні, так і психологічні прояви. Один із типових симптомів ПТСР — відчуженість від оточення. Люди з цим розладом часто відчувають себе ізольованими від сім'ї та друзів, що проявляється у прагненні уникати соціальних контактів, зустрічей і навіть телефонних розмов.

У сучасних умовах багато людей стикаються з додатковим навантаженням, що пов’язане із поєднанням професійних і сімейних обов’язків; травматичними подіями, які залишають значний емоційний відбиток; військовим досвідом, втрати близьких, а також перебування у складних або небезпечних життєвих умовах. Це може посилювати відчуття виснаження та емоційного вигорання, підвищуючи ризик для їхнього психологічного благополуччя. Іншою тенденцією є все більш відчутна потреба у психологічній підтримці, і люди дедалі частіше звертаються за допомогою до фахівців або

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

користуються різними методами самодопомоги (наприклад, практиками усвідомленості або релаксації).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури виявив різні підходи до вивчення проявів особистісних змін в психотравмуючій ситуації. Основи дослідження негативних впливів поширення стереотипів на особистість за допомогою масової комунікації закладено у працях Т. Адорно, У. Ліппман та ін. Питанням кризових ситуацій які розглядаються як поворотний етап, що змінює життєвий шлях людини присвячені роботи Н. Атаманчук, В. Грекова, О. Ткачишина та ін. В інших підходах використовуються схожі поняття: "важка життєва ситуація" (Л. Анциферова та ін.), "духовна криза" (С. Гроф та ін.), "життєва криза" (Т. Титаренко та ін.) тощо. Дослідження проблем подолання кризових ситуацій займають вагоме місце в психології. Психологи, такі як А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, досліджують внутрішні ресурси особистості, необхідні для подолання труднощів. Їхні роботи наголошують на значенні цінностей, пошуку сенсу життя та особистісного розвитку. У вивченні питань прояву негативних емоційних станів, зниження самооцінки та емоційного благополуччя, когнітивного оцінювання ситуації та її впливу на мотивацію звертали увагу дослідники М. Аргайл, А. Голдсміт, Б. Вайнер, Л. Пельцман та ін. Важливу роль відіграють також підходи до психологічної підтримки, які спрямовані на відновлення впевненості й позитивного ставлення до майбутнього розроблені Є. Базикою, Б. Барчі та ін.

Мета статті – виявити особливості прояву особистісних змін в психотравмуючій ситуації.

Відповідно до мети нами було **визначено завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз прояву особистісних змін в психотравмуючій ситуації.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано теоретичні методи: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних даних.

Виклад основного матеріалу. Почуття самотності в контексті війни, яку розпочала Росія проти України, набуває особливо гострих відтінків. Війна розриває родини, руйнує громади та позбавляє людей звичних соціальних зв'язків та підтримки. Через воєнні дії багато українців були змушені залишити свої домівки, втрачаючи не лише матеріальні блага, а й відчуття безпеки та стабільності. Переселенці, які знаходяться в нових місцях без знайомих облич та підтримки близьких, часто відчувають глибоке відчуження та самотність. Ті, хто залишився в зоні бойових дій, також відчувають себе ізольованими від світу, відсутність стабільного зв'язку, перебої з електроенергією та водопостачанням, постійна загроза обстрілів – все це створює відчуття ізоляції та безвиході. Люди, що живуть під постійним стресом, втрачають здатність до нормального соціального функціонування, що ще більше підсилює почуття самотності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Війна також викликає психологічні травми, які стають бар'єром для встановлення нових зв'язків і підтримки. Військові та цивільні, які пережили втрату близьких, фізичні поранення або стали свідками жахливих подій, часто відчувають себе відірваними від решти світу. Вони можуть замикатися в собі, не бажаючи або не в змозі ділитися своїм болем з іншими.

Психотравмуюча подія — це ситауція або обставини, що викликають у людини сильні емоційні та психологічні переживання, які можуть призвести до довготривалих негативних наслідків для психічного здоров'я. Вони можуть включати травматичні події, такі як: фізичне або сексуальне насильство; втрата близької людини; серйозні хвороби або нещасні випадки; розлучення або розрив значущих стосунків; військові дії або терористичні атаки; природні катастрофи, такі як землетруси, повені, пожежі тощо. Психотравмуючі ситуації можуть порушити нормальне функціонування людини, викликати сильний стрес, тривогу, депресію, і можуть мати довготривалий вплив на її психічний стан та якість життя. Вони вимагають уваги з боку спеціалістів для надання відповідної допомоги та підтримки.

Самотність в умовах війни – це не просто відчуття ізольованості, але й глибока емоційна та психологічна рана, яка потребує довгого часу для загоєння. Важливо, щоб суспільство надавало підтримку тим, хто переживає ці важкі часи, допомагало їм знаходити нові соціальні зв'язки та повертатися до нормального життя. Психологічна допомога, створення спільнот підтримки та прості людські контакти можуть стати тими ліками, які допоможуть подолати почуття самотності в цей складний період.

У науковій літературі виділяють два типи переживання психотравмуючих ситуацій: критичні та екстремальні [2].

Критичні події являють собою поворотні моменти в житті людини, які супроводжуються значними емоційними переживаннями. Вони поділяються на три групи:

- нормативні, обумовлені природним ходом життя (створення сім'ї, працевлаштування тощо);
- ненормативні, які виникають через випадкові або несприятливі обставини (невдача при вступі до вищого навчального закладу, вимушене звільнення з роботи, розпад сім'ї тощо);
- наднормативні (екстраординарні), що виникають внаслідок сильних емоційно-вольових зусиль особистості: самостійне припинення навчання або роботи, добровільне прийняття на себе підвищеної відповідальності, створення емоційної несвободи тощо.

Критичні події можуть мати дві модальності: позитивну і негативну, що залежить від способів емоційного реагування на зміну життєвих обставин і труднощів. Також вони мають індивідуальну вираженість – одна і та ж подія може сприйматися по-різному двома різними людьми, маючи для них протилежну модальність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Екстремальні ситуації, або «надординарні» (М. Ш. Магомед-Ємінов), – це ситуації, в яких життя людини виходить за межі повсякденності через події, що безпосередньо пов'язані із загрозою смерті, порушують цілісність особистості та дезадаптують її [3]. Це обставини, в яких відбувається реальна трансформація особистості. Екстремальні ситуації також розглядаються як надзвичайні ситуації, які порушують нормальні умови життя і діяльності людини, спричинені аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншими факторами, що можуть призвести до загибелі людей або значних матеріальних втрат.

Психічна травма та психотравмуюча ситуація проявляються через наші переживання, зокрема як відчуття втрати, власної непотрібності, почуття болю, гіркоти, душевного тягаря, невпевненості та власної неповноцінності. Переживання психічної травми також виявляються зовні, виявляючи глибокий внутрішній стан. Це не лише специфічні емоційні переживання, а й певний психічний стан, який не просто супроводжується переживаннями, а в якому травма опредмечується та індивідуалізується.

Травматичні події стають частиною особистості через емоційні реакції, які з часом можуть перетворитися на хронічний стан. Переживання психічної травми не обмежуються внутрішнім світом особистості, а знаходять своє відображення у поведінці, комунікаціях та соціальній адаптації. Людина може відчувати ізоляцію, втрату сенсу життя, проблеми з самооцінкою, що значно ускладнює подальше функціонування в суспільстві.

Психічна травма може призвести до різних реакцій і стратегій подолання. Деякі люди можуть активно намагатися впоратися з ситуацією, шукаючи підтримки та нових можливостей для розвитку, тоді як інші можуть занурюватися у стан безпорадності, відчуження і самознищення. Реакції на психотравмуючі ситуації значною мірою залежать від індивідуальних особливостей, життєвого досвіду та соціального оточення.

Особистісне ставлення людини до психотравмуючої ситуації визначає напрямок і характер змін у її житті, дії щодо змін навколишнього світу, а також особливості їхнього перебігу, силу та швидкість. Виділяють чотири типи ставлення людини до дисонансу та дисгармонії свого психічного світу:

1. Позитивне ставлення - відзначається підтримкою розладу свого психічного світу. Людина може сприймати цю ситуацію як необхідну для змін, із позицією "не було більше сил так жити". Це ставлення може стати поштовхом для рішучих дій і трансформацій.

2. Пасивне ставлення - характеризується прийняттям дисгармонії без спроб її змінити. Принцип "як є, так і є", "як буде, так і буде" визначає пасивне ставлення, при якому людина просто пливе за течією, не намагаючись вплинути на ситуацію або змінити її.

3. Негативне ставлення - пов'язане зі страхом дисгармонії. Людина боїться розладу свого психічного світу, намагається уникнути ситуацій, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

можуть спричинити дисгармонію, та витрачає багато енергії на підтримання видимого спокою та стабільності.

4. Конструктивне ставлення - дисгармонія розглядається як сигнал про те, що не все у психічному світі є гармонійним, і розв'язання суперечностей можливе лише через зміни. Це ставлення сприяє активному пошуку рішень та адаптаційних стратегій, направлених на досягнення внутрішньої гармонії та рівноваги.

Останній тип ставлення, конструктивне ставлення до дисгармонії, характеризує самосвідому особистість. Для такої особистості переживання травматичних ситуацій стає феноменом вчинку та рушійною силою, що сприяє змінам як у самій людині, так і в навколишній ситуації [4]. Важливо відзначити, що ці типи ставлення можуть існувати одночасно, переходити один в одного в певній послідовності та утворювати ієрархічну систему, в якій певний тип ставлення домінує на основі суперечливості внутрішнього досвіду особистості.

Реальна допомога в подоланні травматичних ситуацій повинна базуватися на розумінні типів ставлення людини до цих ситуацій. Водночас необхідно дотримуватися важливого етичного принципу – невтручання без прохання самої людини, а також поваги до її стану та права вибору. Це означає, що будь-яка допомога повинна бути надана лише за бажанням людини, враховуючи її індивідуальні переживання та потреби. Проявляючись в емоційних переживаннях психотравмуюча ситуація вимагає і свого проживання, переживання її, як вихід із стану дисгармонії, як конкретну діяльність.

У зарубіжній психології (Б. Фолкман, Р. Лазарус) концепція переживання подібна до поняття копінгу (coping), яке розглядається як стратегія виходу з складних ситуацій [5]. Згідно з Титаренко Т., переживання є активним процесом перетворення психологічного світу людини, викликаним особливостями ситуації [6]. Переживання охоплює особистісний життєвий світ, що складається з простого і складного внутрішнього та легкого та важкого зовнішнього світу, і має свої закономірності. Згідно з цим підходом, переживання можна розглядати через такі принципи: задоволення (коли переживання спрямоване на уникнення негативних емоцій); підкорення реальності (коли переживання включає заміну предмета потреби); переживання як подолання (через ціннісно-мотиваційні перебудови, включаючи часткові та радикальні зміни ієрархічного рангу); вільна творчість особистості (коли переживання пов'язане з творчою побудовою життя) [7].

Кожна з цих закономірностей відповідає специфіці переживання різних типів критичних ситуацій: стресові ситуації переживаються за принципом задоволення, фрустрація — за принципом підкорення реальності, а кризові ситуації — за принципом творчості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Після травматичної події у суб'єкта відбуваються значні зміни в його внутрішньому світі. Ці зміни відображаються на рівні когнітивних моделей існування, які визначають спосіб, яким людина сприймає і розуміє світ. Такі зміни когнітивних моделей можуть виявлятися у виникненні відчуття особистісних змін, коли людина починає переоцінювати свої можливості, ставлення до себе або світу навколо. Крім того, після травматичної події особистісна оцінка пережитої ситуації може відрізнятися від загальноприйнятого уявлення, оскільки вона базується на індивідуальному життєвому досвіді та внутрішніх переживаннях суб'єкта.

Перелигіна Л. розглядає, що переживання екстремального стресу не завжди має негативні наслідки для особистості [8]. У деяких випадках це може сприяти особистісному зростанню та підвищенню самоповаги, що допомагає успішно подолати травматичну ситуацію. Після психічної травми зазвичай відбувається переоцінка індивідуальних цінностей і пріоритетів, при цьому відчуття "я став іншим" може мати як позитивне, так і негативне забарвлення. Однак переважання заниженої самооцінки та відчуттів типу "я став гірше, ніж був до цього" свідчать про несприятливий процес адаптації. За результатами досліджень учасників військових дій було визначено три категорії можливої позитивної суб'єктивної оцінки наслідків психотравмуючого досвіду. Серед них зміни в самосприйнятті і самооцінці ("стаю сильнішим", "з'являються нові можливості", "знаю, чого вартий"), взаємини з оточуючими та в загальній філософії життя. Така позиція підтверджується дослідження Марценюк Т., Квіт А. показали, що серед добре адаптованих до мирного життя ветеранів частіше зустрічаються люди з позитивним ставленням до свого життя, пов'язаного з військовими діями. Вони наводять конкретні “... успішних (позитивних) прикладів інтеграції ветеранів до громадського і політичного життя (що передбачає підтримку демократичних цінностей)” [9].

Прояв психотравмуючої ситуації виявляється через два протилежні полюси. По-перше, є руйнівна сила, яка може позбавити людину здатності жити повноцінним життям і радіти ним. Цей аспект травми може викликати біль, страх, втрату віри у себе і майбутнє. З іншого боку, як парадокс травми, є її здатність зцілювати і трансформувати людину. Це означає, що під впливом травмуючої ситуації людина може змінитися, набути нові ресурси для пристосування і розвитку. Травма може стати каталізатором для особистісного зростання, вдосконалення стратегій копінгу і зміни світогляду. Загалом, людина володіє ресурсами, необхідними для того, щоб витримувати травмуючі ситуації та пристосовуватися до них. Ці ресурси можуть включати підтримку близьких людей, професійну допомогу, внутрішню силу і різноманітні стратегії копінгу.

Індивід був підданий впливу травматичної події (був учасником чи свідком подій, які пов’язані зі смертю чи загрозою смерті, з серйозним каліцтвом чи загрозою фізичній цілісності, своєї чи інших людей). Його

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

реакція на подію включала в себе сильний страх, почуття безпорадності чи жаху. Зазначимо, що у дітей, на відміну від дорослих це може виражатися в дезорганізації чи ажитованості поведінки.

Травматична подія продовжує переживатися індивідом знову у вигляді спогадів, які створюють дистрес, сновидінь, відчуття повернення екстремальної ситуації. Спостерігається фізіологічне реагування на вплив стимулів, які символізують чи нагадують якийсь аспект травматичної події.

Людина уникає стимулів, пов’язаних з травмою, в неї спостерігається зниження загального рівня реагування, що виражається щонайменше в двох з наступних індикаторів [10]:

- зусилля на уникнення (індивід уникає будь-яких стимулів, що нагадують про травму, такі як почуття, думки, місця чи люди, пов'язані зі страшною подією. Це допомагає йому уникнути відчуття тривоги та дискомфорту, пов'язаних зі спогадами про травму;
- нездатність згадати важливий елемент травматичної події (індивід може мати обмежені або навіть відсутні спогади про деталі події через механізми психічного захисту, які блокують або приглушують пам'ять про травматичні події);
- помітне зниження інтересу до видів діяльності (індивід може втратити інтерес до раніше значущих видів діяльності, таких як розваги або соціальні заходи, через відчуття відчуженості або втомленості);
- почуття відчуженості від інших (індивід може відчувати відчуженість або відстань від інших людей, оскільки він може відчувати, що інші не можуть розуміти його досвіду або не можуть йому допомогти);
- звуження емоційної сфери (індивід може відчувати звуження або обмеження в своїй здатності відчувати емоції, такі як радість чи любов, через вплив травматичної події на його емоційну реакцію);
- сприйняття обмежених перспектив майбутнього (індивід може мати відчуття, що його майбутнє обмежене або нездійсненне, через вплив травми на його переконання і віру у майбутній успіх або задоволення).

Після травматичної події внутрішній світ людини може пройти крізь кілька стадійних змін, що відображають її емоційну та психологічну адаптацію. Перші етапи часто супроводжуються образним хаосом і ув'язненням в емоційних образах, коли надмірна емоційна напруга ускладнює чітке усвідомлення та розмежування окремих подій та переживань.

Далі особистість починає виокремлювати і вербалізувати свої емоції та думки, що дозволяє їй крок за кроком розібратися в тому, що відбулося. В цей період важливою стає операція з екзистенційними категоріями, такими як сенс життя, смерть і особисті життєві цілі. Це допомагає особистості знайти глибше розуміння своїх переживань і включити їх в контекст свого життя.

У процесі адаптації людина усвідомлює внутрішні зміни і життєві уроки, які можна зробити з травматичного досвіду. Вона може приймати символічні

ролі, які допомагають їй зберегти зв'язок зі зміненим або втраченим аспектом себе, такі як "ангел-хранитель", що символізує зв'язок з минулим і підтримку у майбутньому. Формується психологічний образ втрати та «психологічний зв'язок з втраченим» [11].

Свідченням того, що процес переживання втрати завершено є можливість і здатність людини віддавати свої емоції, свою турботу, свій захист іншим людям. Резнікова О.А. зазначає, що другий полюс переживання травмуючої події, коли вона може зцілювати, давати надію на життя, сприяти емоційному обміну, емоційній самозміні [12].

Отже, виокремлюємо наступні принципи зміни переживань (емоційний обмін) та тенденції в емоційній самозміні особистості:

1) надання переваги певним емоційним переживанням за виокремленим нами принципом привласнення чи свободи переживань (я не можу позбутись тих чи інших переживань або я вільний у цьому привласненні переживань);

2) перебіг переживань за принципом згасання, пустоти чи почергової наповненості переживаннями (прожити, пережити, щоб звільнити ланки емоційного простору для нових переживань);

3) вчасності переживань за принципом своєчасності – позачасовості, бо не бувають невчасними як позитивні, так і негативні переживання, вони завжди мають визначеність і місце, як не буває рано чи пізно знайти слова для покаяння і прощення.

Використання названих принципів і тенденцій – це основа побудови технік емоційного самопізнання, що може виступати в якості методів самодопомоги, розкриття резервів і відповідає меті – здійснення емоційного обміну та почуттів в емоційному просторі особистості. Спрямованість цього емоційного обміну визначає спрямованість особистісного росту – спрямованість на добро, істину, віру, красу і любов.

Це шлях від зла до добра, від незнання до істини, від безнадії до надії, від потворності до краси, від ненависті, образи до любові.

Це є шлях до духовності. Бо особистість від зовнішнього, видимого, що провокує на певні емоційні реакції, йде далі, проходить через нього (зовнішнє, видиме, як через прозору стіну, не значиму стіну, проходить до більш глибинного, не поверхневого, що нагадує і вказує на власну цінність, на збереження її. Це шлях до покаяння і прощення, це шлях до любові. Це шлях особистості, яка саморозвивається [13].

Стадії внутрішнього розвитку відображають складний процес самоідентифікації та переоцінки внутрішнього світу після травматичної події, допомагаючи особистості зростати і розвиватися під впливом непростих випробувань.

Висновок та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації теоретичних даних було виокремлено особливості прояву особистісних змін в психотравмуючій ситуації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

По перше, уточнено поняття психотравмуюча ситуація — це подія або обставина, що спричиняє у людини сильний стрес, тривогу та емоційні переживання, порушуючи її психоемоційний стан і призводячи до почуття самотності, відчуження та довготривалих негативних наслідків для психічного здоров'я, які потребують фахової допомоги. До таких ситуацій належать травматичні події, як-от фізичне або сексуальне насильство, втрата близької людини, серйозні хвороби, розлучення, військові дії, терористичні атаки чи природні катастрофи тощо.

По друге, виокремлено наслідки до яких призводять психотравмуючі ситуації. Вони призводять до значних змін у житті людини, руйнуючи звичний ритм, соціальні зв'язки та здатність виконувати щоденні обов'язки. Це порушення викликає сильні емоційні реакції та знижує адаптивність особистості. Травматичні події часто змінюють когнітивні моделі, що впливає на самооцінку та життєві цінності особистості. Це може мати як позитивний, так і негативний характер: особа або отримує нові можливості для зростання, або, навпаки, втрачає впевненість у собі.

По третє, виявлено прояви особистісних змін. Переживання травми відображається на поведінці, емоційному стані та взаємодії з іншими, зокрема, проявляється відчуження, самотність і нездатність відчувати радість чи любов, особливо в умовах екстремального стресу, як-от війна чи втрата близької людини.

Психотравмуючі ситуації супроводжуються сильними емоціями — стресом, тривогою, почуттям безпорадності — що мають тривалі наслідки для психічного здоров'я, іноді призводячи до хронічних станів депресії чи відчуття втрати сенсу життя.

Особливості переживань залежать від типу психотравмуючої ситуації. Критичні ситуації є важливими переломними моментами, що можуть стати основою для розвитку або загострення криз. Екстремальні ситуації характеризуються великим емоційним навантаженням та можуть призводити до глибоких внутрішніх змін. Переживання таких подій іноді допомагає людині краще розуміти себе та свої можливості.

Типи ставлення до травматичних подій включають позитивне ставлення, яке передбачає використання травматичного досвіду як можливості для особистісного розвитку. Людина намагається витягти уроки з пережитих труднощів і перетворити їх на мотивацію для змін. Пасивне ставлення характеризується відсутністю активної реакції на травматичну подію; людина може ігнорувати проблеми або залишатися в стані бездіяльності, що може призводити до закріплення негативних емоцій. Негативне ставлення полягає в уникненні переживань, пов’язаних із травмою, задля збереження відносної стабільності. Людина може намагатися не думати про пережите, що може призводити до подальших емоційних проблем. Конструктивне ставлення відзначається активним пошуком способів відновлення внутрішньої гармонії

після травматичних подій; такі люди прагнуть знайти ресурси та підтримку, щоб впоратися з переживаннями та відновити емоційний баланс.

Травматичний досвід може включати як руйнівний так і трансформаційний ефект. Руйнівний ефект характеризується втратою віри в себе, сильним болем і розчаруванням. Цей ефект може призводити до глибоких емоційних травм і відчуття безвиході. На противагу цьому, трансформаційний ефект виявляється в розвитку нових ресурсів та зростанні стійкості. Люди, які пережили травматичні події, іноді знаходять у собі сили для адаптації та особистісного зростання, що може сприяти зміцненню їхнього емоційного стану та відкриттю нових можливостей у житті.

По четверте, зазначено необхідність підтримки. Люди, які пережили психотравмуючі події потребують соціальної та психологічної допомоги, зокрема професійної підтримки, створення груп взаємодопомоги, підтримки близьких людей, що сприяє покращенню психологічного стану та відновленню зв'язків із суспільством.

Література:

1. Кількість пацієнтів зі встановленим діагнозом ПТСР в Україні зростає. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад. *Головна*. URL: https://moz.gov.ua/uk/kilkist-pacientiv-zi-vstanovlenim-diagnozom-ptsr-v-ukraini-zrostae-scho-treba-znati-pro-posttravmatichnij-stresovij-rozlad (дата звернення: 01.11.2024).

2. Дзюба Т. М. Психотравмуюча ситуація в життєдіяльності людини: зміст, особливості, наслідки// Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Видавництво «Фенікс», 2012. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 15. – Част. II. – С. 113- 120.

3. Карачинський О. А. Трансформація смислових структур особистості комбатантів у реабілітаційний період : дис. ... канд. психол. н.: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, К., 2019. 175 с

4. Титаренко Т. М. Життєва криза очима психолога. Психологія життєвої кризи / Т. М. Титаренко. – К.: Агропромвидав України, 1998. – С. 8 – 38

5. Biggs A, Brough P, Drummond S (2018) Lazarus and Folkman's psychological stress and coping theory. In: Cooper CL, Quick JC (eds) The handbook of stress and health: a guide to research and practice, [Enhanced Credo edition]. Wiley-Blackwell; Credo Reference, Chichester, pp 349–364

6. Титаренко Т.М., Лепіхова Л.А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді : [наук.-метод. посіб.] / Т.М. Титаренко, Л.А. Лепіхова. – К.: Міленіум, 2006. – 204 с.

7. Рубінський В. Психологічні аспекти та проблеми дослідження копінгповедінки. Тернопіл. держ. пед. ун-т. Магістр. 2020. № 34. С. 208-211.

8. Перелигіна Л.А., Балабанова К.В. Професійна життєздатність як психологічний предиктор становлення й розвитку фахівця // Теорія і практика сучасної психології. 2019. № 5. Т. 2. С. 204–209

9. Соціологічне дослідження" Залучення ветеранів до громадського і політичного життя: шлях від військових перемог до особистих":[препринт]. 2019.URL: http://surl.li/nkaoh

10. Синишина В.М. Рекомендації військовослужбовцям та щодо подолання наслідків бойового стресу.- Ужгород, 2016.-46с.

11. Кириленко Т. С. Пошук гармонії: емоційні переживання та стани особистості (вчинково-орієнтований підхід): [монографія] / Т. С. Кириленко. — К. : Видавничо-поліграфічний центр " Київський університет", 2004. — 100 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

12. Резнікова О.А. Психологія травмуючих ситуацій: лекційний курс та інструктивно-методичні матеріали: навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності 053 «Психологія». Слов'янськ: ДВНЗ ДДПУ. 2018. 135 с.

13. Кириленко Т. С. Навчально-методичний комплекс до дисципліни «Психологія травмуючих ситуацій». / укладач Т. С. Кириленко. – К., 2014. – 43 с.

References:

1. Kil'kist' pacієntiv zi vstanovlenim diagnozom PTSR v Ukraïni zrostaє. Shho treba znati pro posttravmatichnij stresovij rozlad [The number of patients diagnosed with PTSD in Ukraine is increasing. What you need to know about PTSD]. *moz.gov.ua* Retrieved from https://moz.gov.ua/uk/kilkist-pacientiv-zi-vstanovlenim-diagnozom-ptsr-v-ukraini-zrostae-scho-treba-znati-pro-posttravmatichnij-stresovij-rozlad [in Ukrainian].

2. Dzjuba, T. M. (2012). Psihotravmujucha situacija v zhittєdijal'nosti ljudini: zmist, osoblivosti, naslidki [A psychotraumatic situation in a person's life: content, features, consequences]. *Aktual'ni problemi psihologiї - Actual problems of psychology*, HII, 15, II, 113- 120 [in Ukrainian].

3. Karachins'kij, O. A. (2019). Transformacija smislovih struktur osobistosti kombatantiv u reabilitacijnij period [Transformation of the semantic structures of the personality of combatants in the rehabilitation period]. *Candidate's thesis.* K.: Nacional'nij universitet oboroni Ukraïni imeni Ivana Chernjahovs'kogo [in Ukrainian].

4. Titarenko, T. M. (1998). *Zhittєva kriza ochima psihologa. Psihologija zhittєvoї krizi [Life crisis through the eyes of a psychologist. Psychology of life crisis*]. K.: Agropromvidav Ukraïni [in Ukrainian].

5. Biggs, A, Brough, P, Drummond, S (2018). *Lazarus and Folkman's psychological stress and coping theory. In: Cooper CL, Quick JC (eds).* The handbook of stress and health: a guide to research and practice, [Enhanced Credo edition]. Wiley-Blackwell; Credo Reference, Chichester [in English].

6. Titarenko, T.M., Lepihova, L.A. (2006). *Psihologichna profilaktika stresovih perevantazhen' sered shkil'noї molodi [Psychological prevention of stress overload among school youth*]. K.: Milenium [in Ukrainian].

7. Rubins'kij, V. (2020). Psihologichni aspekti ta problemi doslidzhennja kopingpovedinki [Psychological aspects and problems of coping behavior research]. *Magistr - Master's degree*, 34, 208-211 [in Ukrainian].

8. Pereligina, L.A., Balabanova, K.V. (2019). Profesijna zhittєzdatnist' jak psihologichnij prediktor stanovlennja j rozvitku fahivcja [Professional vitality as a psychological predictor of formation and development of a specialist]. *Teorija i praktika suchasnoї psihologiї - Theory and practice of modern psychology*, 5, 2, 204–209 [in Ukrainian].

9. Sociologichne doslidzhennja" Zaluchennja veteraniv do gromads'kogo i politichnogo zhittja: shljah vid vijs'kovih peremog do osobistih" [Sociological study "Involvement of veterans in public and political life: the path from military victories to personal ones]. *surl.li* Retrieved from http://surl.li/nkaoh [in Ukrainian].

10. Sinishina, V.M. (2016). *Rekomendaciї vijs'kovosluzhbovcjam ta shhodo podolannja naslidkiv bojovogo stresu [Recommendations for servicemen and on overcoming the consequences of combat stress*]. Uzhgorod [in Ukrainian].

11. Kirilenko, T. S. (2004). *Poshuk garmoniї: emocijni perezhivannja ta stani osobistosti (vchinkovo-orієntovanij pidhid) [The search for harmony: emotional experiences and personality states (act-oriented approach)].* K. : Vidavnicho-poligrafichnij centr " Kiïvs'kij universitet" [in Ukrainian].

12. Reznikova, O.A. (2018). *Psihologija travmujuchih situacij: lekcijnij kurs ta instruktivno-metodichni materiali [Psychology of traumatic situations: lecture course and instructional and methodological materials*]. Slov'jans'k: DVNZ DDPU [in Ukrainian].

13. Kirilenko, T. S. (2014). *Navchal'no-metodichnij kompleks do disciplini «Psihologija travmujuchih situacij» [Educational and methodological complex for the discipline "Psychology of traumatic situations"].* K. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1419-1431

Марциняк-Дорош Оксана кандидат психологічних наук, доцент, ТОВ Академія КПТ, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-5969-1665

Бігун Неля Іванівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри теоретичної та консультативної психології, УДУ ім. Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-1767-5181

Ковальова Ольга Вікторівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, фактична адреса: м. Запоріжжя, юридична адреса: м. Мелітополь, https://orcid.org/0000-0001-5061-6506

Медвідь Інна Василівна магістр психології, старший викладач кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, фактична адреса: м. Запоріжжя

Варіна Ганна Борисівна магістр психології, старший викладач кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, orcid.org/0000-0002-0087-4264

ВІРТУАЛЬНІ ТЕРАПЕВТИЧНІ ПЛАТФОРМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА УПРАВЛІННЯ СТРЕСОМ: АНАЛІЗ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ, ТЕРАПІЇ ПРИЙНЯТТЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СХЕМАТЕРАПІЇ ЧЕРЕЗ ІНТЕРНЕТ

Анотація. Розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) та їх застосування в психологічній практиці мають важливе значення і можуть внести суттєві зміни до сучасної психології. Нині активно розробляють нові методи використання штучного інтелекту у сфері нормалізації психічного здоров'я. У статті розглядаються розробки в галузі технологій штучного інтелекту та їх застосування у когнітивній, клінічній та організаційній психології.

Сучасні технології «віртуальної реальності» (VR) за рахунок застосування спеціальних програмно-технічних засобів динамічної комп'ютерної графіки дозволяють моделювати реальне середовище, події та ситуації, що може бути використане для вирішення різних наукових та практичних завдань у галузі психічного здоров'я. VR-психотерапія - всесвітньо визнана методика подолання фобій. Програми з елементами VR можуть успішно застосовуватися для дослідження процесів переробки інформації, прийняття рішень, а

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

також у навчанні та модифікації поведінки. Безперечною перевагою є екологічна валідність віртуального середовища, де крім відтворення реальних життєвих умов існує можливість контролю та налаштування параметрів психотерапевтичної ситуації з урахуванням індивідуальних особливостей пацієнта, виду та ступеня тяжкості психічних порушень.

Проблемне використання Інтернету з формуванням поведінкової адикції знаходиться у фокусі уваги дослідників з метою розробки методів ранньої інтервенції та психопрофілактики. Використання комп'ютеризованих програм, гейміфікації, можливостей віртуальної реальності та мобільних додатків має стати значущою складовою в системі надання медичної допомоги у сфері психічного здоров'я зі створенням гібридних моделей, де у пацієнта з'явиться можливість вибору для себе індивідуалізованої програми з оптимальним співвідношенням між цифровим та класичним варіантом лікування. У сфері профілактики та підтримки психічного здоров'я цифровим технологіям ще належить зайняти своє місце.

Ключові слова: штучний інтелект; нові технології; системна оцінка; організаційна психологія; когнітивна психологія; клінічна психологія.

Martsyniak-Dorosh Oksana Associate Professor of the “Academy of CBT” LCC, phd, “Academy of CBT” LCC, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-5969-1665

Bihun Nelia м Candidate of Psychological Sciences, docent of the Department of Theoretical and Counseling Psychology, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1767-5181

Kovalova Olha Viktorivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Department of Psychology, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, actual address: Zaporizhzhia, legal address: Melitopol, https://orcid.org/0000-0001-5061-6506

Medvid Inna Vasylivna Master of Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, actual address: Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0005-4875-3217

Varina Hanna Borysivna Master of Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, address: Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-0087-4264

VIRTUAL THERAPEUTIC PLATFORMS AND THEIR IMPACT ON STRESS MANAGEMENT: AN ANALYSIS OF COGNITIVE-BEHAVIORAL THERAPY, ACCEPTANCE AND RESPONSIBILITY THERAPY, AND SCHEMA THERAPY VIA THE INTERNET

Abstract. The development of artificial intelligence (AI) technologies and their application in psychological practice are important and can bring significant

changes to modern psychology. Currently, they are actively developing new methods of using artificial intelligence in the field of normalizing mental health. The article examines developments in the field of artificial intelligence technologies and their application in cognitive, clinical, and organizational psychology.

Modern technologies of "virtual reality" (VR) due to the use of special software and technical means of dynamic computer graphics allow simulating the real environment, events and situations, which can be used to solve various scientific and practical tasks in the field of mental health. VR psychotherapy is a globally recognized technique for overcoming phobias. Programs with VR elements can be successfully used to study information processing processes, decision making, as well as in training and behavior modification. An indisputable advantage is the ecological validity of the virtual environment, where, in addition to reproducing real life conditions, there is an opportunity to control and adjust the parameters of the psychotherapeutic situation, taking into account the individual characteristics of the patient, the type and severity of mental disorders.

Problematic use of the Internet with the formation of behavioral addiction is in the focus of attention of researchers in order to develop methods of early intervention and psychoprophylaxis. The use of computerized programs, gamification, virtual reality capabilities and mobile applications should become a significant component in the system of providing medical care in the field of mental health with the creation of hybrid models, where the patient will have the opportunity to choose an individualized program for himself with an optimal ratio between digital and classical treatment options. In the field of mental health prevention and support, digital technologies have yet to take their place.

Keywords: artificial intelligence; new technologies; system assessment; organizational psychology; cognitive psychology; clinical psychology.

Постановка проблеми. Віртуальна реальність (VR) спочатку була задумана як технологія для розваг та ігор. Однак її потенціал значно ширший, ніж просто розважальна сфера. В останні роки VR активно використовується в медицині та психотерапії, допомагаючи людям справлятися зі стресом та посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). У міру розширення сфери застосування штучного інтелекту у психологів, терапевтів і консультантів стає важливо розуміти існуючі можливості та потенціал технології для модернізації охорони здоров'я в галузі психічного здоров'я людей. «Віртуальні кишенькові психотерапевти» та «соціальні роботи» вже зараз використовуються в клінічній психології як інструмент для профілактики деменції та лікування аутизму [1]. У цій статті ми розглянемо, як віртуальна реальність може стати ефективним інструментом боротьби з цими проблемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з дослідженнями, описаними в медичній зарубіжній літературі, ефективність VR-психотерапії вища, ніж при звичайній терапії стандартними методами лікування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Віртуальна реальність – це штучно створене середовище, з яким користувач може взаємодіяти за допомогою спеціальних пристроїв, таких як VR-окуляри і контролери. Технологія занурює користувача занурює користувача у цифровий світ, надаючи можливість повноцінно взаємодіяти з віртуальними об'єктами та простором.

У дослідженні Д. Д. Лакстона [2] стверджується, що штучний інтелект може імітувати практикуючого лікаря з можливостями, що перевершують можливості людини.

У роботі Л. Афонсо у співавторстві обговорюється розробка веб-додатку для онлайн-терапії, яке є інтерактивною платформою, створеною на основі соціальних мереж і направлену на відновлення психічного здоров'я [3]. На сьогодні розроблено більше ста різних програм комп'ютерної терапії для лікування цілого ряду психічних розладів і проблем із здоров'ям [4].

Штучний інтелект та когнітивна психологія намагаються зрозуміти складність пізнання, природу розумної поведінки за допомогою досліджень, тестування та побудови моделей того, як людський розум обробляє складну інформацію за допомогою когнітивних функцій людини: уваги, пам'яті та сприйняття. Відомо, що порушення когнітивних функцій є одним з факторів різних психічних розладів, таких як шизофренія, біполярний розлад, депресивний розлад, синдром дефіциту уваги/ гіперактивності (СДУГ), посттравматичний стресовий розлад та обсесивно-компульсивний розлад [5,6].

Мобільна охорона здоров'я (m-Health) вже стала невід'ємною частиною сучасної медицини. Установки програм на мобільні пристрої, носимі пристрої розглядаються сьогодні як один з найбільш перспективних напрямів цифрової охорони здоров'я, з їх масовим використанням зв'язуються надії на рішення проблем дефіциту ресурсів та нездатності існуючої системи охорони здоров'я вчасно надавати якісну медичну допомогу будь-кому, хто її потребує [7].

Мета статті - дослідити сутність віртуальних терапевтичних платформ та їх вплив на управління стресом: аналіз когнітивно-поведінкової терапії, терапії прийняття та відповідальності та схематерапії через Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Стрес і ПТСР можуть надавати значний негативний вплив на психічне та фізичне здоров'я людини. Хронічний стрес може призводити до депресії, тривожних розладів, серцево-судинних захворювань та проблем з імунною системою. ПТСР, що виникає внаслідок травматичних подій, супроводжується спогадами, нічними кошмарами, емоційною відстороненістю та підвищеною збудливістю, що значно погіршує якість життя.

VR - імерсивна методика, яка за допомогою пристроїв віртуальної реальності (окулярів або шолома) занурює людину в 3D-простір, де програються різні сценарії життя. Незважаючи на те, що VR існує в нашому житті з 2000-х років, широке поширення віртуальна реальність набула зовсім недавно. Досі VR більше асоціювалася з іграми та розвагами, але з недавніх

пір активно використовується в корекції тривожних розладів. Технічний прогрес дозволив зробити терапію доступною для широкого загалу населення.

В даний час реалізуються проекти із застосування штучного інтелекту в галузі психології. Лабораторія комп'ютерних наук і штучного інтелекту Массачусетського технологічного інституту успішно використовувала штучний інтелект при аналізі цифрового відео для виявлення малих змін частоти пульсу і кровообігу людини, непомітних людському оку [8]. Watson Health - когнітивна система з підтримкою штучного інтелекту, виконує функції медичного консультанта та експерта. Вона здатна не тільки генерувати колосальні обсяги медичної інформації, але і розпізнавати найменші відхилення в стані здоров'я пацієнтів, які може упустити навіть висококваліфікований лікар з багаторічним досвідом [9]. В даний час одним із популярних методів психотерапії є експозиційна психотерапія. Суть техніки - в експозиції (тобто усвідомленому зануренні) пацієнта на джерело тривоги чи умови, що її викликають. При цьому пряма небезпека відсутня, а пацієнт може подолати власний страх. За допомогою сучасних технологій можна візуалізувати будь-який простір, замінюючи внутрішні страхи комп'ютерним тривимірним зображенням. Як VR допомагає справлятися зі стресом:

1. Медитація та релаксація. Одним із найпопулярніших застосувань VR для боротьби зі стресом є програми для медитації та релаксації. Віртуальні середовища, такі як пляжі, ліси чи гори, створюють заспокійливу атмосферу, допомагаючи користувачам розслабитися та знизити рівень стресу. Спеціальні додатки пропонують посібники з дихальних вправ та медитації, що сприяє глибокому розслабленню та покращенню загального самопочуття.

2. Віртуальні подорожі. VR дозволяє людям робити віртуальні подорожі, відвідувати місця, які вони завжди мріяли побачити, не залишаючи дома. Це не тільки захоплююче заняття, а й потужний спосіб відволіктися від повсякденних проблем та знизити стрес. Віртуальні тури музеями, природними парками та містами можуть значно покращити настрій та знизити рівень тривожності.

У яких випадках допомагає VR-психотерапія:

✔ специфічні фобії: страх комах, висоти, замкнутих просторів, польотів, публічних виступів, темряви і т.д.;

✔ посттравматичні стресові розлади;

✔ підвищена тривожність;

✔ панічні атаки;

✔ страх своєї реакції (з боку фізіології та психіки) на стресові ситуації;

✔ психогенні розлади;

✔ нав'язливі стани та ритуали, обсесивно-компульсивні розлади (ОКР).

За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, від власних страхів і фобій страждає близько 15% людей на Землі. При цьому 12% жителів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

планети мають авіафобію (страх літати), 8% - інсектофобію (комах), 3-4% - клаустрофобію. Для успішної боротьби із внутрішніми страхами потрібне «перезавантаження» головного мозку.

Унікальність VR-психотерапії полягає в тому, що замість того, щоб пацієнтові представляти свій страх із заплющеними очима, його показують у віртуальній реальності. Це дозволяє людині ще більше поринути у свої фобії та розібратися з причинами та тригерами, які викликають тривожний стан та паніку. Тепер не потрібно спускатися в ліфті з фахівцем, щоб подолати страх замкненого простору, шукати павука, щоб подивитися на нього здалеку або підніматися на дах, якщо ви боїтеся висоти. При роботі з обсесивно-компульсивним розладом VR допомагає переключити увагу, щоб послабити концентрацію на нав'язливому ритуалі.

Кожна сесія за допомогою технології віртуальної реальності нагадує звичайний сеанс психотерапевта, але з окулярами Meta Quest 2. Зазвичай сесія триває близько 30 хвилин. На кожного пацієнта реєструється персональний аккаунт, який дозволяє відстежити прогрес, спостерігати динаміку і разом радіти успіхам. потрібно розуміти його причини. Занурюючись у VR-простір, пацієнт контактуватимете з лякаючим його об'єктом або явищем в абсолютно безпечних умовах.

Використання VR у терапії ПТСР:

1. Експозиційна терапія. Одним з найбільш ефективних методів лікування ПТСР за допомогою VR є експозиційна терапія. Віртуальна реальність дозволяє відтворити травматичні події в контрольованому середовищі, що допомагає пацієнтам поступово зіткнутися з травмуючими спогадами і знизити їх емоційну дію. Під спостереженням терапевта, пацієнт занурюється у віртуальну ситуацію, яка викликає стрес, і вчиться керувати своїми реакціями, що з часом знижує симптоми ПТСР.

2. Віртуальна терапія у реальному часі. VR-технології дають змогу проводити терапевтичні сеанси в режимі реального часу. Пацієнти можуть взаємодіяти з віртуальними персонажами і ситуаціями, які моделюють стресові ситуації, навчаючись ефективним стратегіям подолання і управління стресом. Це особливо корисно для людей, які зазнають труднощі з відвідуванням терапевта особисто.

Незважаючи на те, що використання штучного інтелекту в психології залишається відносно новою областю, повсюдне поширення смартфонів означає, що у багатьох з'являється можливість для запуску зростаючої кількості психологічних додатків, заснованих на технології ШІ. Додаток Woebot стимулює користувача продумувати ситуації, використовуючи інструменти, що застосовуються в когнітивно-поведінковій терапії (КПТ). Додаток Youper є персоналізованим помічником по емоційному здоров'ю, який здатний зменшити симптоми стресу, тривоги і депресії. Ця програма використовує методи КПТ для моніторингу та поліпшення психічного

здоров'я за допомогою серії коротких бесід. Replika - це чат-бот розроблений на базі штучного інтелекту, який забезпечує емоційну підтримку та віртуальну дружбу, з метою надання допомоги при депресивних та тривожних розладах. Tess - веб-чат-бот, який застосовується в галузі нормалізації психічного здоров'я, який використовує штучний інтелект, щоб запропонувати користувачеві стратегії подолання наявних проблем [10,11].

Хоча віртуальна терапія, робототерапія з підтримкою штучного інтелекту вже давно використовується в ряді областей медицини [12,13], інтеграція штучного інтелекту за допомогою використання роботів все ще знаходиться на початковій стадії впровадження у практику психіатричної допомоги.

В даний час зростає популярність аватаротерапії, яка присутня в багатьох інтерфейсах, що використовуються для комп'ютерної опосередкованої комунікації. Так, проект «Аватар» - це новий підхід, при якому пацієнт зі слуховими галюцинаціями вступає в діалог з цифровим представником (аватаром), озвученим терапевтом, і той поступово допомагає пацієнту з психозом усунути негативну симптоматику [14]. Аватари - це згенеровані комп'ютером цифрові зображення осіб на екранах комп'ютерів або планшетах, які взаємодіють з пацієнтом за допомогою інтелектуальних алгоритмів. Аватари також застосовуються при лікуванні шизофренії, наприклад як додатковий метод до медикаментозного лікування [15]. Проведені дослідження підтверджують факт зниження кількості слухових і зорових галюцинацій при підвищенні якості життя після сеансів терапії у пацієнтів з резистентною шизофренією [7].

При використанні терапії віртуальної реальності в психотерапії стимули, що викликають тривогу в зовнішньому світі, переносяться в терапевтичну кімнату. Для лікування тривоги і страху віртуальна реальність застосовується лише у випадках, коли методів десенсибілізації за допомогою розмов чи уяви недостатньо.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) ефективна при тривозі, страху та особливо фобіях. У психотерапії можна лікувати як розмовою з людиною, а й використовувати можливості технологій. При терапії тривожних розладів та фобій виявляються та поступово десенсибілізуються думки та образи, які призводять до цих розладів. Для того щоб тривога та страх повністю зникли, людина має зіткнутися із ситуацією, яка викликає тривогу та страх. Досі дослідження десенсибілізації проводилися в уяві.

Під час терапії терапевт не може постійно перебувати поряд із пацієнтом та переживати тривожні проблеми разом із ним. За допомогою програми віртуальної реальності переносяться стимули, що викликають тривогу у зовнішньому світі, до терапевтичного кабінету що забезпечує найбільш адекватний вплив на оригінал. Таким чином, застосування віртуальної реальності - це метод, який підтримує психотерапію і робить людину більш

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

готовою до останньої фазі перед одужанням. Адже людина зробила ще один крок, коли вона може пережити її у віртуальній реальності. При тривозі, коли людина стикається з ситуацією, що викликає тривогу, у нього посилюється тривога, і вона уникає ситуацій, що викликають тривогу, а уникаючи, вона забезпечує продовження тривоги. Людині необхідно залишатися там якийсь час. Саме це забезпечує віртуальна реальність.

Когнітивна поведінкова терапія є однією з найпоширеніших та досліджених форм психотерапії. Вона поєднує у собі два види терапії: когнітивну терапію та поведінкову терапію. Який метод лікування використовується залежить від проблеми, захворювання або порушення пацієнта. Основний принцип лікування завжди той самий: те, про що людина думає, як вона почувається і поводиться, безпосередньо пов'язано між собою. Ці чинники мають вирішальний вплив на самопочуття людини. Когнітивна поведінкова терапія є стратегією високого рівня. Ідея полягає в тому, щоб опрацьовувати поточні проблеми та знаходити рішення. Когнітивна поведінкова терапія використовується для лікування депресії, тривожних станів, компульсивних розладів та залежностей. Вона також може застосовуватися і при фізичних розладах, таких як хронічний біль, шум у вухах та ревматизм. Цей метод допомагає краще впоратися з дискомфортом.

Когнітивна реабілітація (КР) є перспективним напрямом лікування психічних порушень, заснований на відновленні когнітивних функцій пацієнтів. В даний час активно застосовуються комп'ютерні програми когнітивного навчання, що дозволяють моделювати КР. Терапевт може моделювати КР таким чином, щоб психотерапевтичний процес був сфокусований на певній когнітивній ділянці або охоплював кілька когнітивних областей відповідно до кінцевої мети лікування. Наприклад, серед різних когнітивних областей можна тренувати візуально-просторову функцію [16] або комплексні когнітивні функції, що включають не тільки нейрокогнітивні, а й соціальні когнітивні функції [17]. КР може використовуватися індивідуально чи групі, а кількість навчальних занять варіюється від кінцевої мети реабілітації.

Сьогодні є дані в галузі оцінки ефективності методу комп'ютерної когнітивно-поведінкової терапії (ККПТ) порівняно зі стандартною когнітивно-поведінковою терапією. Цікаві результати були отримані при лікуванні пацієнтів з депресивним розладом, одним з яких була призначена стандартна когнітивно-поведінкова терапія (до 20 сеансів по 50 хвилин), а іншим - комп'ютерна когнітивно-поведінкова терапія з використанням програми «Гарні дні попереду». Результати дослідження виявили, що метод ККПТ, що поєднує онлайн-модулі з формування необхідних поведінкових навичок, з п'ятигодинним терапевтичним контактом, не поступався традиційному курсу КПТ, який включав більше восьми додаткових годин контакту з терапевтом [18].

Терапія АСТ - один із психотерапевтичних підходів, заснований на моделі когнітивно-поведінкової терапії. Основна відмінність АСТ від інших

підходів полягає в тому, що в ньому фокус роботи з клієнтом спрямований не на боротьбу із симптомами, а на створення того життя, яке відповідає цінностям людини. Мета терапії прийняття та відповідальності - розвиток психологічної гнучкості: здатності залишатися в контакті з собою, щоб продовжувати робити те, що важливо, незважаючи на складні переживання. У назві підходу фігурують два важливі слова: прийняття та відповідальність. У цьому слові немає пасивного відтінку, як у слові «смиренність». Навпаки, ACT має на увазі, що на неприємні відчуття потрібно дивитися з цікавістю, не відкидаючи і не намагаючись перестати їх відчувати. Слід визнати: вони просто є. І якраз дія всупереч неприємним відчуттям і передбачає взяття на себе відповідальності вести себе саме так, йти до життя, яким хочеться жити, а не відмовлятися від нього через страхи та тривоги.

Назва підходу звучить як Acceptance and Commitment (ACT) Therapy або «терапія прийняття та відповідальності». ACT-терапевти використовують скорочену англійську абревіатуру з вимовою "акт", як англійське слово ACT - діяти, надходити. Така назва несе сенс підходу: не уникати неприємностей та діяти так, як потрібно людині.

Особливості терапії прийняття та відповідальності ACT: це трансдіагностичний підхід. Це поведінковий підхід. Він допомагає ефективно справлятися з різними запитами клієнтів: від залежностей і тривожних розладів до розладу харчової поведінки (РХП) і ПТСР. Мета фахівця в ACT - навчити людину ефективно справлятися із важкими ситуаціями за допомогою поведінки та мислення. Це короткостроковий підхід. Побачити результат роботи можна вже за 15-20 зустрічей. Це є доказовим підходом. Його ефективність підтверджують понад 900 рандомізованих контрольованих досліджень з 1986 по 2022 [19].

Фахівець допомагатиме клієнтові розвивати навички психологічної гнучкості, щоб людина навчилася жити у злагоді із собою та своїми цінностями. У підході ACT є техніка «гексафлексу». Це шестикутник, кути якого є навички психологічної гнучкості. У концептуалізації фахівець будує гексафлекс і вказує, які навички має людина, а яких - немає: над відсутніми лікар з клієнтом і працюватимуть.

Сучасні системи VR дозволяють здійснювати полімодальну стимуляцію, вони дають можливість реєстрації та модифікації широкого спектра реакцій пацієнта. Існують також комплексні програми, де VR-терапія доповнюється використанням інших методів залежно від особливостей захворювання. Наприклад, у лікуванні тривожних розладів, зокрема посттравматичного стресового розлади, може додатково застосовуватися біологічний зворотний зв'язок, а в терапії болю додатково проводиться сугестія. Ефективність психотерапевтичних впливів забезпечується високою залученістю користувачів до інтерактивного цифрового середовища, яке сприймається як реальний світ. Основними мішенями для інтервенцій стають порушені відносини з тими

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

чи іншими складовими реального середовища. VR дозволяє успішно проводити експозицію за наявності специфічних фобій. Комп'ютерна графіка максимально імітує умови реального середовища, що забезпечує успіх психотерапевтичних інтервенцій. Дозоване використання негативних стимулів забезпечує десенсибілізацію та зміну ставлення до ситуації. У разі дефіциту поведінкових навичок використовуються тренінгові програми. Когнітивно-поведінкова психотерапія з використанням VR добре зарекомендувала себе при посттравматичному стресовому розладі, розладах тривожного спектру та специфічних фобіях [8].

Схема-терапія є інтегративним підходом, який сформувався із спорідненої когнітивно-поведінкової психотерапії, але включив ідеї психоаналітичної терапії, теорії прихильності, теорії об'єктних відносин, транзактного аналізу і гештальт-терапії та інших напрямків. Мета схема-терапії - зменшити вплив ранніх дезадаптивних схем на життя людини та допомогти їй усвідомити та навчитися задовольняти свої базові емоційні потреби ефективними способами. Схема-терапія (СТ) вперше була описана для лікування складних психічних розладів, які не відповідають традиційній когнітивно-поведінковій терапії. До таких порушень належать резистентні афективні розлади та розлади особистості.

На даний момент схема-терапія - це один з найефективніших підходів для роботи з патологіями та особливостями характеру. Також існують дослідження, що показують ефективність СТ для лікування резистентних тривожних розладів, обсесивно - компульсивних розладів, розладів харчової поведінки, посттравматичного стресового розладу та комплексної травми, залежності від психоактивних речовин, сексуальних порушень. Нерідко схема-терапія використовується для людей, які не мають психічних розладів, а охочих покращити якість життя та набути емоційного благополуччя, для опрацювання життєвих та побутових складнощів.

Основні переваги схема-терапії перед іншими методами:

• Схема-терапія допомагає вирішити проблему на трьох рівнях: когнітивному, поведінковому та емоційному (експеріенціальному), що робить її високо ефективною навіть у найпростіших випадках.

• Схема-терапія допомагає там, де раніше фахівці були налаштовані вкрай песимістично та не мали реальних інструментів допомоги пацієнтам: при особистісних розладах, при хронічних депресіях, резистентних тривожних розладах, комплексному ПТСР та багатьох інших станах.

• При цьому йдеться не просто про пом'якшення симптомів, а часто про повне одужання. Ефективність схема-терапії доведена у величезній кількості рандомізованих клінічних досліджень та підтверджена результатами метааналізів.

• Як відомо, при тяжких особистісних розладах частота догляду пацієнтів із терапії (drop-out) дуже висока. Доведено, що у схема-терапії пацієнти значно рідше переривають лікування до його закінчення.

• Схема-терапія спирається на теорію прихильності, теорію об'єктних відносин, психологію розвитку, когнітивну науку, поведінкову науку, сучасні нейробіологічні знання про мозок та його функціонування.

• Вона також вміло поєднує ефективні технології різних психотерапевтичних напрямків: експеріенціальні, когнітивні, поведінкові. Схема-терапія добре структурована, тому, маючи базові знання психології, їй можна досить швидко навчитися, пройшовши спеціальну підготовку.

До переваг використання VR у психотерапії відносять:

1. Безпечне та контрольоване середовище. Віртуальна реальність надає безпечне та контрольоване середовище для терапевтичних сеансів. Пацієнти можуть працювати над своїми проблемами, не наражаючись на реальну небезпеку, що робить процес терапії більш комфортним і ефективним.

2. Індивідуальний підхід. VR-програми можуть бути налаштовані відповідно до індивідуальних потреб кожного пацієнта. Це дозволяє створити унікальні терапевтичні плани, адаптовані до конкретних страхів та стресових ситуацій, з якими стикається людина.

3. Підвищена мотивація. Використання технологій VR робить процес терапії більш захоплюючим та інтерактивним, що сприяє підвищенню мотивації пацієнтів до участі у сеансах та виконання терапевтичних вправ.

Висновки. Віртуальна реальність відкриває нові горизонти у сфері боротьби зі стресом та лікуванням ПТСР. Її застосування в медитації, релаксації та експозиційної терапії дозволяє ефективно справлятися з негативними емоційними станами та покращувати якість життя. Завдяки безпечному та контрольованому середовищу, VR-технології надають унікальні можливості для психотерапії, допомагаючи пацієнтам долати свої страхи та стресові ситуації. Введення нового обладнання додатково розширює можливості використання віртуальної реальності у медичній практиці, надаючи потужний інструмент для покращення психоемоційного стану пацієнтів. У майбутньому, з розвитком технологій, можна очікувати на появу ще більш інноваційних та ефективних методів лікування з використанням віртуальної реальності. Пристрої та застосування ШІ в психології ще належить інтегрувати в широке практичне застосування. Однак, враховуючи швидкість досліджень і траєкторій розвитку цих додатків, можна очікувати, що терапевтичні чат-боти, аватари, соціально-допоміжні пристрої незабаром будуть використовуватися в психологічній практиці.

Література:

1. Kaltenegger H. C. Association of working conditions including digital technology use and systemic infammation among employees: Study protocol for a systematic review/ H. C. Kaltenegger et al. *Systematic Reviews*. 2020. Vol. 9(1). P. 1–11. DOI: 10.1186/s13643-020-01463-x

2. Luxton D. D. Artifcial intelligence in psychological practice: Current and future applications and impli cations. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2014. Vol. 45 (5). P. 332–339. DOI: 10.1037/ a0034559

3. Afonso L. C. S. A recurrence plot-based approach for Parkinson's disease identifcation/ L. C. S. Afonso et al. *Future Generation Computer Systems*. 2019. Vol. 94. P. 282–292. DOI: 10.1016/j.future.2018.11.054

4. Marks I. M., Cavanagh K., Gega L. Computer-aided psychotherapy: revolution or bubble? *British Journal of Psychiatry. 2007*. Vol. 191 (6). P. 471–473. DOI: 10.1192/bjp.bp.107.041152

5. Kurtz M.M. Cognitive remediation for psychological disorders // Cognitive remediation to improve functional outcomes / edited by Alice Medalia and Christopher R. Bowie. *Oxford University Press*, 2016. P. 1–23. DOI: 10.1093/med:psych/9780199395224.003.0001

6. Millan M. J. Cognitive dysfunction in psychiatric disorders: characteristics, causes and the quest for improved therapy / M. J. Millan et al. *Nature Reviews Drug Discovery*. 2012. Vol. 11 (2). P. 141–168. DOI: 10.1038/nrd3628

7. Du Sert O.P. Virtual reality therapy for refractory auditory verbal hallucinations in schizophrenia: a pilot clinical trial / O. P. Du Sert et al. // *Schizophrenia Research.* 2018. Vol. 197. P. 176–181. DOI: 10.1016/j. schres.2018.02.031

8. Researchers amplify variations in video, making the invisible visible. Massachusetts Institute of Technology. URL: https://news. mit.edu/2012/amplifying-invisible-video-0622

9. IBM Watson Health. Mentamore: [Сайт]. URL: https://mentamore.com/

10. Fitzpatrick K.K., Darcy A., Vierhile M. Delivering cognitive behavior therapy to young adults with symptoms of depression and anxiety using a fully automated conversational agent (woebot): a randomized controlled trial. *JMIR Mental Health.* 2017. Vol. 4 (2). P. 19. DOI: 10.2196/mental.7785

11. Sachan D. Self-help robots drive blues away // Lancet Psychiatry. 2018. Vol. 5 (7). P. 547. DOI: 10.1016/s2215-0366(18)30230-x

12. Broadbent E. Interactions with robots: the truths we reveal about ourselves. *Annual Review of Psycho logy*. 2017. Vol. 68 (1). P. 627–652. DOI: 10.1146/annurev-psych-010416-043958

13. Calderita L.V. THERAPIST: towards an autonomous socially interactive robot for motor and neuro-rehabilitation therapies for children / L. V. Calderita et al. *JMIR Rehabilitation and Assistive Technologies*. 2014. Vol. 1 (1). P. e1. DOI: 10.2196/rehab.3151

14. Craig T.K. AVATAR therapy for auditory verbal hallucinations in people with psychosis: a single-blind, randomised controlled trial. *The Lancet Psychiatry*. 2018. Vol. 5 (1). P. 31-40. DOI: 10.1016/ s2215-0366(17)30427-3

15. Bain E.E. Use of a novel artifcial intelligence platform on mobile devices to assess dosing compliance in a phase 2 clinical trial in subjects with schizophrenia / E. E. Bain et al. *JMIR mHealth and uHealth*. 2017. Vol. 5. № 2. P. e18. DOI: 10.2196/mhealth.7030

16. Kim J. H., Kim M. S. The efect of visuospatial rehabilitation on the visuospatial function and attention in patients with schizophrenia. *Korean Journal of Clinical Psychology*. 2016. Vol. 35 (4). P. 843–857. DOI: 10.15842/kjcp.2016.35.4.012

17. Hogarty G. E. Cognitive Enhancement Therapy for Schizophrenia / G. E. Hogarty et al. *Archives of General Psychiatry*. 2004. Vol. 61 (9). P. 866–876. DOI: 10.1001/archpsyc.61.9.866

18. Thase M. E. Improving the efciency of psychotherapy for depression: computer-assisted versus standard CBT / M. E. Thase et al. *American Journal of Psychiatry*. 2018. Vol. 175 (3). P. 242–250. DOI: 10.1176/ appi.ajp.2017.17010089

19. ACT Randomized Controlled Trials (1986 to present). URL: https://contextual science.org/home

References:

1. Kaltenegger, H. C. (2020). Association of working conditions including digital technology use and systemic infammation among employees: Study protocol for a systematic review/ H. C. Kaltenegger et al. *Systematic Reviews*. Vol. 9(1). P. 1–11. DOI: 10.1186/s13643-020-01463-x

2. Luxton, D.D. (2014). Artifcial intelligence in psychological practice: Current and future applications and impli cations. *Professional Psychology: Research and Practice*. Vol. 45 (5). P. 332–339. DOI: 10.1037/ a0034559[in English].

3. Afonso, L.C.S. (2019). A recurrence plot-based approach for Parkinson's disease identifcation / L. C. S. Afonso et al. *Future Generation Computer Systems*. Vol. 94. P. 282–292. DOI: 10.1016/j.future.2018.11.054 [in English].

4. Marks, I. M., Cavanagh, K., Gega, L. (2007). Computer-aided psychotherapy: revolution or bubble? *British Journal of Psychiatry.* Vol. 191 (6). P. 471–473. DOI: 10.1192/bjp.bp.107.041152

5. Kurtz, M.M. (2016). Cognitive remediation for psychological disorders // Cognitive remediation to improve functional outcomes / edited by Alice Medalia and Christopher R. Bowie. *Oxford University Press*. P. 1–23. DOI: 10.1093/med:psych/9780199395224.003.0001 [in English].

6. Millan, M. J. (2012). Cognitive dysfunction in psychiatric disorders: characteristics, causes and the quest for improved therapy / M. J. Millan et al. *Nature Reviews Drug Discovery*. Vol. 11 (2). P. 141–168. DOI: 10.1038/nrd3628 [in English].

7. Du Sert, O.P. (2018).Virtual reality therapy for refractory auditory verbal hallucinations in schizophrenia: a pilot clinical trial / O. P. Du Sert et al. // *Schizophrenia Research.* Vol. 197. P. 176–181. DOI: 10.1016/j. schres.2018.02.031 [in English].

8. Researchers amplify variations in video, making the invisible visible. Massachusetts Institute of Technology. URL: https://news. mit.edu/2012/amplifying-invisible-video-0622 [in English].

9. IBM Watson Health. Mentamore: [Сайт]. URL: https://mentamore.com/ [in English].

10. Fitzpatrick, K.K., Darcy, A., Vierhile, M. (2017).Delivering cognitive behavior therapy to young adults with symptoms of depression and anxiety using a fully automated conversational agent (woebot): a randomized controlled trial. *JMIR Mental Health.* Vol. 4 (2). P.19. DOI: 10.2196/mental.7785 [in English].

11. Sachan, D.(2018). Self-help robots drive blues away // Lancet Psychiatry. Vol. 5 (7). P. 547. DOI: 10.1016/s2215-0366(18)30230-x

12. Broadbent, E. (2017). Interactions with robots: the truths we reveal about ourselves. *Annual Review of Psycho logy*. Vol. 68 (1). P. 627–652. DOI: 10.1146/annurev-psych-010416-043958

13. Calderita, L.V. (2014). THERAPIST: towards an autonomous socially interactive robot for motor and neuro-rehabilitation therapies for children / L. V. Calderita et al. *JMIR Rehabilitation and Assistive Technologies*. Vol. 1 (1). P. e1. DOI: 10.2196/rehab.3151 [in English].

14. Craig, T.K. (2018). AVATAR therapy for auditory verbal hallucinations in people with psychosis: a single-blind, randomised controlled trial. *The Lancet Psychiatry*. Vol. 5 (1). P. 31-40. DOI: 10.1016/ s2215-0366(17)30427-3 [in English].

15. Bain, E.E. (2017). Use of a novel artifcial intelligence platform on mobile devices to assess dosing compliance in a phase 2 clinical trial in subjects with schizophrenia / E. E. Bain et al. *JMIR mHealth and uHealth*. Vol. 5. № 2. P. e18. DOI: 10.2196/mhealth.7030 [in English].

16. Kim, J. H., Kim, M. S. (2016). The efect of visuospatial rehabilitation on the visuospatial function and attention in patients with schizophrenia. *Korean Journal of Clinical Psychology*. Vol. 35 (4). P. 843–857. DOI: 10.15842/kjcp.2016.35.4.012 [in English].

17. Hogarty, G. E. (2004). Cognitive Enhancement Therapy for Schizophrenia / G. E. Hogarty et al. *Archives of General Psychiatry*. Vol. 61 (9). P. 866–876. DOI: 10.1001/archpsyc.61.9.866

18. Thase, M.E. (2018). Improving the efciency of psychotherapy for depression: computer-assisted versus standard CBT / M. E. Thase et al. *American Journal of Psychiatry*. Vol. 175 (3). P. 242–250. DOI: 10.1176/ appi.ajp.2017.17010089 [in English].

19. ACT Randomized Controlled Trials (1986 to present). URL: https://contextual science.org/home

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.923

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1432-1445

Матейко Наталія Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної та реабілітаційної психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

Губа Марина Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, Херсонський національний технічний університет, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування, м. Херсон, https://orcid.org/0000-0002-6624-9074

Марциняк-Дорош Оксана кандидат психологічних наук, доцент, ТОВ Академія КПТ, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-5969-1665

Войцеховська Оксана Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, Національний університет "Львівська політехніка", доцент кафедри теоретичної та практичної психології, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-9567-5083

ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ ТА НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Анотація. Останнім часом у різних напрямках психологічної науки і практики все частіше в різних контекстах використовується категорія «синдром» («психологічний синдром»), яка попередньо належала медицині, пов'язана з проявами захворювань і запозичена клінічною психологією для вирішення теоретичних і практичних завдань при порушеннях вищих психічних функцій (ВПФ). Різноманітні, дуже динамічні, багато в чому стохастичні процеси у житті сучасного суспільства, які призвели, зокрема, до розуміння відносності кордонів між нормою та патологією, буквально «виштовхнули» категорію «синдром» у загально психологічний професійний простір. Вона виявилася затребуваною при вивченні і описі спеціальних, не пов'язаних з хворобами, психологічних феноменів повсякденного життя, зокрема, й у вирішення діагностичних, прогностичних, реабілітаційно-психотерапевтичних та інших завдань. Йдеться про такі важливі проблеми, як негармонійний онтогенез, професійні патогенні навантаження, міграційні процеси, ситуації стресу та багато інших сфер життя, де потрібні спеціальні компетенції, емоційні вкладення, саморегуляція діяльності та інше.

Професійне вигорання – це виснаження на фізичному, емоційному рівні та втрата мотивації, що призводять до зниження продуктивності на роботі. Під вигоранням слід розуміти не короткочасну кризу, а довгострокову та глибоку

реакцію на некерований стрес. Емоційне вигорання – це комплекс симптомів. Але слід враховувати, що професійне вигорання розвивається поступово, а його прояви дуже індивідуальні. У різні періоди часу на перший план виходять певні ознаки. Наприклад, дратівливість і спалахи гніву змінюються апатією до всього, що відбувається. Для виявлення професійного вигорання розроблено різні опитувальники. Один із них – тест Маслач (MBI), створений спеціально для медичних працівників. Він дає уявлення про виразність емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції професійних досягнень.

Метою дослідження був аналіз деяких нейрофізіологічних механізмів формування емоційного синдрому вигорання. Показано, що при цьому синдромі існує порушення узгодженої діяльності півкуль головного мозку, ці зміни зумовлюють клінічні ознаки синдрому емоційного вигорання: тривожність, депресивність, ангедонізм, зниження ситуативної критичності.

Ключові слова: емоційне вигорання, синдром професійного вигорання, нейрофізіологічні кореляти, психодіагностика, нейропсихологічні аспекти.

Mateiko Nataliia Mykhailivna Associated Professor of the Department of Clinical and Rehabilitation Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Huba Maryna Ihorivna Candidate of Economic Sciences (Ph. D.), Docent, Kherson National Technical University, Associate Professor of Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson, https://orcid.org/0000-0002-6624-9074

Martsyniak-Dorosh Oksana Associate Professor of the “Academy of CBT” LCC, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-5969-1665

Voitsekhovska Oksana Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Psychology, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-9567-5083

PSYCHODIAGNOSTIC AND NEUROPSYCHOLOGICAL TOOLS FOR PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT SYNDROME

Abstract. Recently, in various directions of psychological science and practice, the category "syndrome" ("psychological syndrome"), which previously belonged to medicine, was associated with the manifestations of diseases and was borrowed by clinical psychology to solve theoretical and practical problems in cases of higher disorders, is increasingly used in various contexts. mental functions (VPF). Various, very dynamic, largely stochastic processes in the life of modern society,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

which led, in particular, to the understanding of the relativity of the boundaries between the norm and pathology, literally "pushed" the category "syndrome" into the general psychological professional space. It turned out to be in demand in the study and description of special, not related to diseases, psychological phenomena of everyday life, in particular, in solving diagnostic, prognostic, rehabilitation-psychotherapeutic and other tasks. These are important problems such as disharmonious ontogeny, professional pathogenic loads, migration processes, stressful situations, and many other areas of life that require special competencies, emotional investments, self-regulation of activities, and more.

Professional burnout is exhaustion on a physical, emotional level and loss of motivation, which leads to a decrease in productivity at work. Burnout should not be understood as a short-term crisis, but as a long-term and deep reaction to unmanageable stress. Emotional burnout is a set of symptoms. But it should be taken into account that professional burnout develops gradually, and its manifestations are very individual. At different periods of time, certain signs come to the fore. For example, irritability and outbursts of anger are replaced by apathy towards everything that is happening. Various questionnaires have been developed to detect professional burnout. One of them is the Maslach test (MBI), created specifically for medical professionals. It gives an idea of the expressiveness of emotional exhaustion, depersonalization and reduction of professional achievements.

The purpose of the study was to analyze some neurophysiological mechanisms of the formation of the emotional burnout syndrome. It is shown that in this syndrome there is a violation of the coordinated activity of the cerebral hemispheres, these changes determine the clinical signs of the emotional burnout syndrome: anxiety, depression, anhedonism, and a decrease in situational criticality.

Keywords: emotional burnout, professional burnout syndrome, neurophysiological correlates, psychodiagnostics, neuropsychological aspects.

Постановка проблеми. Згідно з сучасними даними, під «психічним вигоранням» розуміється стан фізичного, емоційного та розумового виснаження, що виявляється у професіях соціальної сфери. «Синдром емоційного вигорання» (СЕВ) розвивається внаслідок хронічного невирішеного стресу на робочому місці. У МКХ-10 цей синдром описаний як стан повного виснаження. Проблема «вигорання» винесена на світовий рівень у зв'язку з почастішанням цього явища серед медиків, негативного впливу СЕВ не тільки на їх здоров'я, а й на якість медичної допомоги, яку вони надають. Після постановки цього питання на Європейському Форумі медичних асоціацій у Берліні у 2003 році Всесвітня організація охорони здоров'я взяла ситуацію під контроль [1].

Психологія дає таке визначення цього синдрому: емоційне вигорання – це стан емоційного, психічного, фізичного виснаження внаслідок постійної напруги чи, іншими словами, хронічного стресу. Серед причин - трудоголізм

плюс знецінення праці, невміння планувати час і чередувати працю з відпочинком, труднощі спілкування, емоційна нестабільність, хронічна втома, психосоматичні стани.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз описів структури різних синдромів, наприклад, «синдромів поведінки», «синдрому хронічної втоми», «синдрому вигорання» [2], «синдрому Дженовезе», «синдрому хронічної самотності», «синдрому відмінника» або «синдрому домогосподарки» та інших [3] у зазначеному вище розширеному ракурсі призводить до наступного висновку. Найчастіше синдромом називають лише загальний перелік виявлених ознак в їх поєднанні. У такому синдромі є лише одна, безсумнівно, важлива частина, в якій представлені характерні ознаки (симптоми) психічних функцій/ діяльності/ поведінки людини. Як правило, відсутня друга складова, в якій повинні встановлюватися зв'язки між виявленими ознаками і, що найголовніше, має бути зазначена причина (або група причин), що закономірно поєднує симптоми в єдине ціле як детермінуючий психологічний механізм.

Про те, що такий бінарний склад є безумовним атрибутом категорії «синдром», свідчить не тільки її зміст у медицині, але й історія становлення синдромного підходу до розуміння феноменів психіки, важливим етапом якого був і залишається створений нейропсихологічний синдром, як фундаментальна модель (еталон) розробки нових підходів до інших, відмінних від нейропсихологічних синдромів. У цьому ракурсі представляється корисним сказати не тільки про «сильні» складові синдромології, а й про критичні місця, що відкриваються в ній в даний час. Останнє важливо розуміти та правильно оцінювати для перспективи досліджень психологічного синдрому. При цьому необхідно враховувати, що синдромологія відноситься до особливого часу життя науки в цілому, і психології, зокрема, і має свої історичні передумови [4].

Термін «вигорання» (burnout) відомий з 70-х років, коли американський психолог Фрейденбергер використовував його для опису наслідків сильного стресу та високих ідеалів у так званих «допомагаючих» професіях [5]. З того часу дослідники показали, що емоційне вигорання може торкнутися будь-якої людини, у тому числі людей на початку їхньої кар'єри. Емоційне вигорання представляє собою асоціацію емоційного виснаження, деперсоналізації (або цинізму) та низьких особистих досягнень, які можуть виникати у людей, які мають професії, орієнтовані на людей, такі як соціальні послуги, освіта та охорона здоров'я [6]. Це визначення було підтверджено у нещодавній Міжнародній класифікації розладів (МКХ-11)2, в якій емоційне вигорання (код QD85) сприймається як «явлення у професійному контексті». Деякі вчені вважають, що вигорання виступає окремим аспектом стресу, тому воно визначається і досліджується в основному в якості моделі реакцій у відповідь на хронічні робочі стресори [7,8].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Численні зарубіжні дослідження підтверджують, що вигорання формується на фоні професійних стресів, так Пулен і Уолтер виявили, що підвищення рівня вигорання пов'язані з підвищенням рівня професійного стресу [9]. Отримав дані свідчать про те, що особи, які зазнають вигорання, мають більш високий рівень психологічного стресу та меншу стійкість, витривалість (hardiness) [10].

Мета статті - дослідити психодіагностичні та нейропсихологічні засоби попередження синдрому професійного вигорання; аналіз деяких нейрофізіологічних механізмів формування емоційного синдрому професійного вигорання.

Виклад основного матеріалу. Синдром емоційного вигорання - розвиток психологічного захисту організму у відповідь на постійний стрес, втому та перевтому. Це реакція нервової системи та мозку, з якою людині складно впоратися без допомоги лікарів. При постійному контакті з подразниками організм може дати важку реакцію у відповідь у вигляді емоційного виснаження, слабкості та апатії. Найчастіше з цією проблемою стикаються представники професій, які передбачають постійний контакт великою кількістю людей: лікарі, освітяни, працівники соціальних служб. Цей синдром є симптомокомплексом, який протікає на фоні тривожно-депресивних розладів. У міжнародному класифікаторі хвороб МКХ-10 емоційне вигорання має код Z.73.0 «Вигорання – стан повного виснаження». У МКХ-11 ВООЗ визнала проблему як клінічний синдром, що «відбувається від ситуації хронічного стресу на робочому місці, яку не вдається успішно подолати».

Синдромом вигорання називають сукупність характерних психічних та соматичних симптомів, які є результатом хронічного стресу, пов'язаного з важливою та постійною для даної людини професією. Найчастіше це визначається щодо професійної діяльності. Синдром вигорання впливає лише на ті професії, сутністю яких є робота з людьми. В англійській мові вони називаються «humanservice». Приклади таких професій: лікарі, медсестри, психологи, вчителі, поліцейські, священики, юристи – професії, які вимагають тісного контакту з людьми, а часто – допомоги їм. Про синдром емоційного вигорання (СЕВ) вперше заговорили 1974 року. Але на проблему крайньої втоми та розчарування у професії серед медпрацівників звернули увагу лише після обговорення питання на Європейському Форумі медичних асоціацій у 2003 році. Від професійного вигорання (ПВ) страждають медики з усього світу. Так, у Великій Британії 41% лікарів відчуває високий рівень тривоги, у кожного четвертого медпрацівника діагностується важка депресія. Через вигорання у 36% медсестер знижується професійна ефективність, а кожна п'ята спостерігає емоційне виснаження [1].

На розвиток емоційного вигорання у медиків впливають одразу кілька факторів. По-перше, це необхідність постійно спілкуватися з людьми.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Медпрацівники щодня спілкуються із пацієнтами. Через великий потік хворих багатьом фахівцям важко справлятися з емоційним навантаженням. Не всіх пацієнтів можна врятувати, а це щоразу великий стрес для лікаря. Нерідко медикам доводиться стикатися з неадекватною реакцією хворих та їхніх родичів. При цьому велику тривогу викликають новини про судові позови щодо лікарів та скарги пацієнтів до керівництва клініки. Виконання звичайних медичних маніпуляцій пов'язані з підвищеним стресом.

По-друге, робота лікарем, особливо у складі бригади швидкої допомоги та дільничним терапевтом, який обслуговує виклики, найчастіше пов'язана з певними соціальними ризиками. Вони найчастіше (за винятком співробітників поліції) мають справу з наркоманією, злочинністю та асоціальною поведінкою громадян.

Професійному вигоранню найбільш схильні люди з особливим складом особистості [5]:

• Педантичний тип – надзвичайно сумлінні та акуратні трудоголіки. Вони прагнуть зробити все ідеально, найчастіше на шкоду собі.

• Демонстративний тип – медики з низьким рівнем емпатії, яким дуже важливо бути першими у всьому. Сильне роздратування викликає монотонна праця.

• Емотивний тип – чуйні, м'які та особливо вразливі медпрацівники. Біль пацієнтів вони сприймають як свій, що призводить до поступового саморуйнування та втрати сил.

Впевненість у собі, емоційна гнучкість, реальна оцінка своїх можливостей, позитивний настрій та почуття гумору знижують ризик розвитку професійного вигорання.

Емоційне вигорання є результатом дії цілого поєднання факторів: індивідуальних, міжособистісних та організаційних, які сприяють розвитку цього стану. Розпізнавання причин емоційного вигорання саме собою може стати кроком у боротьбі з ним. Деякі причини вигорання [4]:

• виконання одного й того ж виду роботи з невеликими варіаціями, особливо якщо ця робота видається безглуздою;

• велика самовіддача у роботі без отримання подяки та визнання;

• відсутність задоволення та сенсу у роботі;

• постійний пресинг вимог обсягу, якості, дотримання термінів, багато з яких можуть бути нереалістичними;

• робота зі складними групами населення, такими як люди з порушеннями психіки, хворі люди, антисоціальні елементи, люди, які є клієнтами мимоволі;

• конфлікти та напруженість серед персоналу; відсутність підтримки з боку колег та розмаїття критики;

• відсутність довіри між керівником та працівниками, що призводить до умов, у яких вони працюють один проти одного замість досягнення спільних цілей;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

• відсутність можливостей для самовираження чи прояву ініціативи у випробуванні нових підходів – ситуація, в якій експериментування, зміни та інновації не тільки не заохочуються, а й активно забороняються та караються;

• нереалістичні вимоги до часу та витрат сил;

• робота, що позбавляє можливостей для продовження освіти чи саморозвитку;

• невирішені особисті конфлікти, що виходять за межі роботи, такі як напруженість у шлюбі, хронічні проблеми зі здоров'ям, фінансові проблеми тощо.

Ознаки вигорання можуть нагадувати симптоми ендокринних порушень, гормонального збою, тому потребують діагностики. Під час збирання анамнезу фахівці уточнюють такі особливості здоров'я:

• поява різних залежностей;

• загострення хронічних захворювань;

• наявність стійких порушень сну.

Щоб зрозуміти суть синдрому емоційного вигорання, варто звернути увагу на висновки сучасних нейробіологів. А вони стверджують, що нейробіологічні аспекти вигорання пов'язані, в першу чергу, з роботою мигдалеподібного тіла (структурою мозку, яка відповідає за емоції), яка «запускає» основну формувальну реакцію «бій, біжи або замри». Нейробіологи з'ясували, що мигдалина у людей, що вигорають, помітно збільшена, тому що її ядро втягується в процес постійного викиду гормонів стресу. Вважається, що основними гормонами, які «працюють» на вирішення стресової ситуації, є адреналін, норадреналін і кортизол, і у кожного з них у цій ситуації «прописані» певні функції. Біохімічні процеси в нейронах, відповідно до суб'єктивного сприйняття ситуації, викликають пригнічення одних ділянок мозку, та активізацію інших. При активізації симпатичної нервової системи відбувається так звана стресова реакція. Симпатична нервова система синтезує адреналін та норадреналін. Інший важливий клас гормонів реакції на стрес називають глюкокортикоїдами, з них найбільш відомий гормон кортизол. Підвищений рівень кортизолу може бути пов'язаний не лише з явною небезпекою для людини, але й з деякими змінами у навколишній дійсності, які організм сприймає як небезпеку. Соціальний страх невідповідності працює по тій же схемі, що і реальна небезпека [11].

Стрес, як відомо, є реакцією організму на непередбачену ситуацію, яку мозок впізнав як потенційно небезпечну і запускає гормональні механізми захисту. В результаті мозку подається сигнал, що поточна структура нейронних зв'язків не пристосована для нових умов і потрібно терміново їх перебудовувати для реагування на ситуацію. Але щоб побудувати нові нейронні зв'язки та активувати нові нейронні кластери, потрібно зруйнувати старі зв'язки між ними, які існували до появи небезпечної ситуації. Цією руйнацією «призначено» займатися кортизолу. Тобто при вигоранні багато

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кортизолу, який руйнує, але недостатньо норадреналіну, який відповідає за концентрацію уваги та реакцію на нове, а також бере участь у гальмівному регулюванні сенсорних потоків, що дозволяє людині зосередитися на значних сигналах «тут і зараз». Норадреналін також займається корекцією роботи адреналіну, який як відомо, «готує» організм до реакції у відповідь в рамках інстинкту «бий, біжи або замри», включаючи відповідні системи життєзабезпечення та функціонування організму з метою його максимального захисту. І якщо в цілому, стрес - це природна реакція організму на небезпеку, що дозволяє включати його захисні механізми, то емоційне вигорання - це реакція на вигадану небезпеку, але викликає таку ж реакцію мозку, як і реальна небезпека. І ця небезпека присутня постійно у вигляді емоційного тригеру протягом днів, тижнів, місяців, років. У такому випадку, циклічний процес збудження в мигдалині призводить до появи ознак зносу в інших нервових структурах і згодом до витончення кори головного [11]. У людини, що вигорає, погіршується пам'ять і знижується здатність регулювати негативні емоції та відсутність розуміння - де ж правильний вихід із цієї ситуації?

Тобто все досить складно, особливо у питанні пошуку відмінностей між ситуативним стресом та вигоранням. Наприклад, точно відомо, що при стресі емоції надмірно активні, тому що йде пошук і руйнування «небажаних» зв'язків у мозку з метою максимального захисту. А при вигоранні емоції притупляються, тому що причини для побудови захисного механізму мозок не може визначити однозначно - начебто нормально, небезпеки немає, а емоції відповідні. При стресі у людини виникає збудження та гіперреактивність, а при вигоранні – безпорадність та безнадійність. У стресі людина з часом втрачає енергію, а при вигоранні втрачає мотивацію, ідеали, надії. Стрес, як відомо, може вбити раніше часу, а ось при вигоранні людині може здатися, що життя не варте того, щоб так жити. Раціоналізується це словами «все одно нічого не досягти, все марно і безглуздо». Як правило, причину вигорання сама людина позначає як зовнішній вплив непереборних сил та обставин.

Як розвивається емоційне вигорання? Які його основні етапи професійного вигорання?

Стадія 1: У людини є первісне переконання, що його робота буде відповідати очікуванням. Він має безмежну енергію та ентузіазм. Він цілеспрямований, залучений і сповнений ентузіазму. Він позитивно дивиться на свою роботу і вірить, що все можливо і досяжно.

Стадія 2: Виникає усвідомлення, що очікування були нереалістичними. Потреби не задовольняються. Нагород та зізнань мало. Розчарування та розчарування зростають.

Стадія 3: Людина почувається виснаженою, ентузіазм втрачено, вона виснажена, відчуває дистанцію від своєї роботи без досягнень. Розвивається хронічна втома, дратівливість та інші фізичні, психологічні та соціальні симптоми вигорання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Стадія 4: Домінує відчай, і життя видається безглуздим. Домінує негативне ставлення та поведінка. Розвивається фізичне та розумове виснаження. Відбувається зниження продуктивності праці. На цьому етапі зростають ризики суїцидів, інсульту чи серцевої недостатності.

Стадія 5: Людина або бере себе до рук і долає симптоми емоційного вигорання, або звільняється, або стан його фізичного та психічного здоров'я обрушується.

Емоційне виснаження виявляється у почутті пригніченості, втоми, емоційного виснаження і нездатності виконувати вимоги на роботі, якщо вони розтягуються з часом.

Основа діагностики рівня емоційного вигорання - різні види тестів, заповнення опитувальників та анкет. Для оцінки емоційного вигорання або професійного синдрому емоційного вигорання в більшості досліджень використовується ставший «золотим стандартом» оцінки вигорання – діагностичний опитувальник вигорання професорки Христини Маслак (MBI), прізвище якої нерідко перекладають як Маслач [12]. За кордоном опитувальник MBI використовувався у 88% усіх опублікованих досліджень, присвячених вигоранню. Опитувальник Маслач містить три фактори або вимірювання емоційного вигорання, позначених як емоційне виснаження, деперсоналізація та зниження особистих досягнень. Для оцінки цієї розширеної концепції професійного вигорання було розроблено загальну версію MBI-GS, яка описує також три основні вимірювання відповідно до критеріїв вигорання МКХ-11 (QD85) [13]:

1. виснаження, виснаження розумових ресурсів на роботі;
2. цинізм, відсторонене ставлення до роботи;
3. зниження професійної ефективності, відсутність досягнень та продуктивності на роботі.

Виснаження – емоційний надлам: мало емоційних ресурсів; перевантаження; низьке бажання мати контакти з клієнтами/колегами; почуття незадоволеності; розчарування у результатах; сприйняття роботи як важкого тягаря; почуття безсилля, хронічна тривога; апатія, депресія, меланхолія; забудькуватість; самолікування за допомогою алкоголю та ліків (наркотиків).

Деперсоналізація чи дистанціювання (негативізм і цинізм) проявляється у постійному негативному ставленні до цінності та значущості професії. Дистанціювання проявляється у наступному: негативний, цинічний та байдужий підхід до людей; (дегуманізація); суперечливе ставлення; низька толерантність до розчарування та нервозності; низька замученість; демотивація; нездатність ефективно спілкуватися. Низькі особисті досягнення полягають у сумнівах у професійній ефективності та недостатній поінформованості про особисту компетентність. Також усі прояви вигорання можуть супроводжуватись психосоматичними проблемами: погана якість сну; зміни апетиту; погана концентрація; зменшена енергія; напруга та прострація;

головний біль; проблеми із травленням; психосоматичні розлади (АТ, ШКТ, тощо). По суті, MBI-GS оцінює ті ж три виміри, що й вихідний опитувальник, використовуючи загальніші формулювання, що відносяться до роботи.

У 2019 році бельгійські дослідники (Schaufeli W.B., De Witte H., Desart S., 2019)[14] сформулювали альтернативну концепцію вигорання, яка носить більш об'ємний характер і включає всі відповідні елементи, пов'язані з вигоранням, як це розуміють практикуючі фахівці на сучасному етапі, включаючи когнітивні та емоційні порушення та супутні вигоранню психосоматичні розлади. На основі цієї нової концептуалізації був розроблений новий психометрично обґрунтований опитувальник, який є практично більш корисним для оцінки вигорання, який отримав BAT [15]. Були створені повні версії опитувальника, що охоплюють усі виміри сучасної концепції вигорання – емоційного та професійного та короткі версії, особливо зручні для скринінгових досліджень та моніторингу вигорання. Усі варіанти опитувальника BAT є діагностичним інструментом: вони є лише інструмент оцінки скарг на емоційне вигорання. Діагноз вигорання не може бути складений виключно на основі BAT або будь-якого іншого опитувальника. Постановка психіатричного діагнозу потребує більш ретельної оцінки, включаючи збір анамнезу та діагностичну співбесіду з кваліфікованим фахівцем. Тим не менш, BAT може бути цінним інструментом для використання у процесі індивідуальної оцінки, самодіагностики для оцінки індивідуального рівня симптомів емоційного вигорання. Опитувальник включає 5 підшкал :

• Чотири основні симптоми, що оцінюються за чотирма шкалами (виснаження, відстороненість, когнітивні порушення та емоційні порушення), які можуть бути інтерпретовані окремо або разом як сукупний бал. Повна версія BAT включає 23 пункти, тоді як скорочена версія включає 12 пунктів.

• Вторинні симптоми, що складаються з двох шкал (психологічний дистрес та психосоматичні скарги), які завжди підсумовуються та інтерпретуються як єдине ціле (вторинні симптоми дистресу).

Загальний бал скороченої версії BAT може бути використаний для оцінки рівня емоційного вигорання, тоді як оцінки з чотирьох основних вимірів, доповнені вторинними симптомами, можуть додатково диференціювати картину. Така диференціація особливо важлива для індивідуальної оцінки емоційного вигорання. З технічної точки зору скорочену версію можна використовувати так само добре, як і повну версію. Однак краще використовувати повну версію для індивідуальної оцінки і для скринінгу з метою виявлення тих, хто схильний до ризику емоційного вигорання. По-перше, тому що оцінки в повній версії більш точні (тобто більш диференційовані) просто тому, що повна версія містить більше питань, що призводить до більш точного розподілу балів. По-друге, розрізняюча здатність скороченої версії трохи менше, ніж у повної версії.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Також існує Шкала організаційного стресу Макліна [16]. Дана шкала вимірює стресостійкість до організаційного стресу, яка пов'язується з умінням спілкуватися, адекватно оцінювати ситуацію, без шкоди для свого здоров'я та працездатності, швидко відновлюючи свої сили. Інша маловідома Шкала психологічного стресу PSM-25, головною метою якої є - вимірювання стресових відчуттів за соматичними, поведінковими та емоційними ознаками. Методика була спочатку розроблена у Франції (Lemyr, Tessier & Fillion, 1991), потім переведена та валідизована в Англії, Іспанії та Японії. На основі результатів низки досліджень, Перлман і Хартман (Perlman, Hartman, 1982) [17] запропонували модель, згідно з якою вигорання розглядається в аспекті професійних стресів. Три виміри вигорання відображають три основні симптоматичні категорії стресу:

• фізіологічну, сфокусовану на фізичних симптомах (фізичне виснаження);

• афективно-когнітивну, сфокусовану на установках і почуттях (емоційне виснаження, деперсоналізація);

• поведінкову, сфокусовану на симптоматичних типах поведінки (деперсоналізація, знижена робоча продуктивність).

Якщо людина відчуваєте стрес, мозок фактично перенаправляє кров із центрів мозку вниз по тілу, включаючи так званий режим виживання, – пояснює нейробіолог Тара Сварт. У цьому стані людина можете встати і прийти на роботу, посидіти за своїм столом і виглядати так, ніби вона ефективно виконуєте свою роботу, але навряд чи насправді вона буде продуктивною і добре працюватимете в команді. Знання та розуміння унікальних людських особливостей може ефективно та надійно захистити у майбутньому людину від вигорання. Нейробіолог додає, що робота з максимальним використанням вродженого потенціалу людини, розуміння її основних психофізіологічних процесів, ознайомлення з новітніми відкриттями нейробіологів у галузі вивчення людського мозку, дозволить компаніям використовувати на практиці рекомендації для турботи про кожного свого співробітника і призведе до усвідомлення значимості щоденної профілактики вигорання [18].

По мірі еволюції ринку праці змінюються вимоги до навичок, необхідні для успішної реалізації людини під час його професійної діяльності. Тара Сварт переконана, що «істинно людські навички», «вкорінені в емоційному інтелекті», постійно зростають в ціні на сьогоднішньому ринку праці. Свідоме чи несвідоме ігнорування відкриттів сучасних нейробіологів і психофізіологів, які стосуються управління персоналом завдає шкоди не тільки компаніям, а й майбутньому розвитку та існування загалом. Близько 20 років тому вважалося насправді важливим бути стратегом, а не тактиком, сьогодні, знання та розуміння когнітивних наук - це те, що може зробити людей стати успішнішими [18].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

І все-таки, що можна зробити зі своїм занепокоєнням і як профілактувати своє емоційне вигорання додатково? Щоб уникнути або знизити ймовірність емоційного вигорання, важливо дотримуватись наступних профілактичних рекомендацій:

• уникати зайвих зобов'язань, якщо немає достатньо вільного часу;

• дотримуватись встановленого режиму дня, щоб забезпечити достатній відпочинок та відновлення;

• виділяти час для фізичної активності, хобі та спілкування з сім'єю та друзями;

• підтримувати порядок у робочому просторі, документації та будинку, щоб знизити рівень стресу.

• строго дотримуйтись регламенту робочого дня та своїх посадових обов'язків, щоб уникнути перевантажень;

• забезпечте собі збалансоване та повноцінне харчування, що допоможе підтримувати енергію та здоров'я;

• подолайте тенденцію до прокрастинації, виконуючи завдання відповідно до плану та не відкладаючи їх на потім.

Ще у 1948 р. Дейл Карнегі вперше опублікував свою книгу «Як перестати турбуватися і почати жити». Важливо переосмислювати свої життєві пріоритети, вчитися справлятися зі стресом та емоційними переживаннями, вчитися розуміти та контролювати свої емоції.

Висновки. Вигорання – хвороба сучасного світу. Вигорання може призводити до погіршення здоров'я, захворювань і навіть отримання інвалідності. Це також пов'язано з порушенням імунної системи, серцево-судинними захворюваннями у чоловіків та порушеннями опорно-рухового апарату у жінок, метаболічним синдромом, зміною рівнів гормонів стресу, хронічним системним запаленням низького ступеня, підвищенням згортання крові. Також вигорання призводить до тривожних та депресивних розладів, вживання алкоголю та проблем зі сном. За допомогою у разі емоційного вигорання звертаються не більше 4% нужденних. Інші втрачають або роботу, або здоров'я, а вже потім - і роботу.

Професійне вигорання – це виснаження на фізичному, емоційному рівні та втрата мотивації, що призводять до зниження продуктивності на роботі. Під вигоранням слід розуміти не короткочасну кризу, а довгострокову та глибоку реакцію на некерований стрес. Емоційне вигорання – це комплекс симптомів. Але слід враховувати, що професійне вигорання розвивається поступово, і його прояви дуже індивідуальні. Навіть із важкими проявами професійного вигорання можна впоратися та повернутися до нормального життя. Для усунення СЕВ необхідно враховувати особисті якості людини та фазу порушення. Потрібно виявити і наскільки можна виправити проблеми у всіх аспектах його життя. Набуття нових, вузькоспеціалізованих навичок допоможе підвищити свою самооцінку, задоволеність роботою та дохід.

Література:

1. Bauer J., Hafner S., Kachele H., Wirsching M., Dahlbender R.W. The burnout syndrome and restoring mental health at the working place. Psychother.Psychosom. Med. Psychol. 2003; 53 (5): pp. 213–222.
2. Appels A., Mulder P. Excess fatigue as a precursor of myocardial infarction. European Heart Journal. 1988. Vol 9. № 7. P. 758-764.
3. Salat D.H., Kaye J.A., Janowsky J.S. Greater Orbital Prefrontal Volume Selective Predicts Worse Working Memory Performans in Older Adults. *Cerebral Cortex*. 2002. V. 12. № 5. P. 494-505.
4. Vahey D.C., Aiken L.H., Sloane D.M., Clarke S.P., Vargas D. Nurse burnout and patient satisfaction. Med. Care 2004; Feb. 42 (sup. 2): pp. 57–66.
5. Freudenberger H.J. Staff burnout. J. Social. Issues 1974; 30: 159
6. Pines A. Burnout: An Existential Perspective. W: Schaufeli W.B., Maslach C., Marek T. (red.). Professional Burnout: Recent Developments in Theory and Research. Washington 1993: pp.33–52.
7. Shirom A. Burnout in work organizations. International review of industrial and organizational psychology / Eds. C. L. Cooper and I. Robertson. New York: Wiley, 1989.
8. Grunfeld E., Whelan T. J., Zitzelsberger L. Cancer care workers in Ontario: prevalence of burnout, job stress and job satisfaction. *Canadian Medical Association Journal*. 2000. V. 163, Is. 2.
9. Poulin J., Walter C. Social worker burnout: A longitudinal study. *Social Work Research and Abstracts*. 1993. V. 29 Issue 4.
10. Rowe M. M. Hardiness as a stress mediating factor of burnout among healthcare providers. *American Journal of Health Studies*. 1998. V. 14, Issue 1.
11. Toppinen-Tanner S., Ojajarvi A., Vaananen A., Kalimo R., Jappinen P. Burnout as a predictor of medically certified sick-leave absences and their diagnosed causes. Behav. Med. 2005; 31 (1): pp.18–27.
12. Maslach C. Burnout. The Cost of Caring. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1982.
13. Emener W.G., Luck R.S., Gohs F.X. A theoretical investigation of the construct burnout. *Journal of Rehabilitation Administration*.1982; 6 (4): pp. 188– 196.
14. Schaufeli, W.B., De Witte, H. Desart, S. (2019). User Manual – Burnout Assessment Tool (BAT) – Version 2.0. KU Leuven, Belgium: Internal report.
15. Schaufeli, W.B., De Witte, H. Desart, S. Burnout Assessment Tool (BAT)-Development, Validity, and Reliability. Int. J. Environ. Res. Public Health 2020, 17, pp. 94-95.
16. Baron R. A. Behavior in organizations. Boston, 1983.
17. Perlman B., Hartman E. A. Burnout: summary and future research. *Human relations*. 1982. V. 35 (4).
18. Swart T. The Source: Open Your Mind, Change Your Life. 2020. 288 s.

References:

1. Bauer, J., Hafner, S., Kachele, H., Wirsching, M. & Dahlbender, R.W. (2003). The burnout syndrome and restoring mental health at the working place. Psychother.Psychosom. Med. Psychol. 2003; 53 (5): pp. 213–222. [in English].
2. Appels, A.& Mulder, P. (1988). Excess fatigue as a precursor of myocardial infarction. European Heart Journal. 1988. Vol 9. № 7. P. 758-764.[in English].
3. Salat, D.H., Kaye, J.A.& Janowsky, J.S. (2002). Greater Orbital Prefrontal Volume Selective Predicts Worse Working Memory Performans in Older Adults. *Cerebral Cortex*. 2002. V. 12. № 5. P. 494-505.[in English].
4. Vahey, D.C., Aiken, L.H., Sloane, D.M., Clarke, S.P.& Vargas, D. (2004). Nurse burnout and patient satisfaction. Med. Care 2004; Feb. 42 (sup. 2): pp. 57–66.[in English].

5. Freudenberger, H.J. (1974). Staff burnout. J. Social. Issues 1974; 30: 159[in English].

6. Pines, A. (1993). Burnout: An Existential Perspective. W: Schaufeli W.B., Maslach C., Marek T. (red.). Professional Burnout: Recent Developments in Theory and Research. Washington.pp. 33–52.

7. Shirom, A. (1989). Burnout in work organizations. International review of industrial and organizational psychology / Eds. C. L. Cooper and I. Robertson. New York: Wiley, 1989.

8. Grunfeld, E., Whelan, T. J.& Zitzelsberger, L. (2000). Cancer care workers in Ontario: prevalence of burnout, job stress and job satisfaction. *Canadian Medical Association Journal*. 2000. V. 163, Issue 2. [in English].

9. Poulin, J.& Walter, C. (1993). Social worker burnout: A longitudinal study. *Social Work Research and Abstracts*. 1993. V. 29 Issue 4.[in English].

10. Rowe, M.M. (1998). Hardiness as a stress mediating factor of burnout among health-care providers. *American Journal of Health Studies*. 1998. V. 14, Issue 1.[in English].

11. Toppinen-Tanner, S., Ojajarvi, A., Vaananen, A., Kalimo, R.& Jappinen, P. (2005). Burnout as a predictor of medically certified sick-leave absences and their diagnosed causes. Behav. Med. 2005; 31 (1): pp. 18–27. [in English].

12. Maslach, C. Burnout. The Cost of Caring. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1982.

13. Emener, W.G., Luck, R.S. & Gohs, F.X. (1982). A theoretical investigation of the construct burnout. *Journal of Rehabilitation Administration*.1982; 6 (4): pp. 188– 196. [in English].

14. Schaufeli, W.B., De Witte, H. Desart, S. (2019). User Manual – Burnout Assessment Tool (BAT) – Version 2.0. KU Leuven, Belgium: Internal report.[in English].

15. Schaufeli, W.B., De Witte, H. Desart, S. (2020). Burnout Assessment Tool (BAT)-Development, Validity, and Reliability. Int. J. Environ. Res. Public Health 2020, 17, pp. 94-95.

16. Baron R. A. Behavior in organizations. Boston, 1983.[in English].

17. Perlman, B.& Hartman, E.A. (1982). Burnout: summary and future research. *Human relations*. 1982. V. 35 (4).[in English].

18. Swart, T. (2020). The Source: Open Your Mind, Change Your Life. 2020. 288 s. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1446-1458

Матохнюк Людмила Олександрівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та соціальної психології, Донецький національний університет ім. Василя Стуса, м. Вінниця, тел.: (067) 786-38-74, https://orcid.org/0000-0002-6316-2352

Корольова Наталія Дмитрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та соціальної психології, Донецький національний університет ім. Василя Стуса, вм. Вінниця, тел.: (063) 803-92-28, https://orcid.org/0000-0003-0989-9967

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ВСТУПУ ДО ШЛЮБУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті розглядаються психологічні особливості мотивації вступу до шлюбу сучасної молоді. Встановлено, що під час вибору партнера для шлюбу люди керуються різними мотивами, які можуть бути як усвідомленими, так і несвідомими. Це означає, що іноді людина не усвідомлює всіх причин, що впливають на її бажання створити сім'ю. Проаналізовано дослідження науковців, які поділяють мотивацію до шлюбу на три основні типи: мотивацію до конкретного типу шлюбу, мотивацію до конкретної людини і мотивацію до самого факту шлюбу.

Аналіз психологічних і соціологічних досліджень показує, що мотиви укладення шлюбу базуються на трьох основних факторах: біологічному, соціально-культурному та економічному. Ці фактори охоплюють потребу у фізичній близькості, вплив суспільних норм та економічну стабільність. Окрім свідомих мотивів, існують і несвідомі, які можуть бути зумовлені батьківськими моделями відносин, що ускладнює вибір партнера.

Виявлено, що якість сімейних стосунків залежить від зрілості мотивації до шлюбу, що, у свою чергу, визначає готовність людей до відповідальності за свої рішення. Важливою є також усвідомленість мотивів, що сприяє створенню міцного шлюбу. Встановлено, що шлюбний потенціал є ключовим фактором для гармонійних подружніх стосунків, адже він відображає особистісні якості, що сприяють взаєморозумінню. Під шлюбним потенціалом розуміється сукупність психологічних, соціальних, економічних та культурних умов, що впливають на здатність молоді вступати у шлюб та створювати стійкі сімейні стосунки. Важливими складовими є фізична, морально-психологічна та інтимно-сексуальна сумісність, а також усвідомлення власних сильних і слабких сторін.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Отже, підготовка до сімейного життя та розуміння шлюбного потенціалу є критично важливими для гармонійного партнерства. Тренінги, освітні програми, профілактичні заходи спрямовані на формування навичок ефективної комунікації та вирішення конфліктів, можуть суттєво знизити ризик сімейних труднощів. Просвітницька робота є необхідною як для молоді, так і для подружніх пар, оскільки вона сприяє стабільності стосунків і підвищенню рівня задоволеності в шлюбі.

Ключові слова: мотивація, сім'я, шлюб, шлюбний потенціал, молодь, психологічні фактори, соціальні установки, сімейні цінності, просвітницька робота.

Matokhniuk Liudmyla Oleksandrivna Doctor of psychological sciences, professor, Professor of the Department of General and Social Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, tel.: (067) 786-38-774, https://orcid.org/0000-0002-6316-2352

Korolova Nataliia Dmytrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate of the Department of General and Social Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, tel.: (063) 803-92-28, https://orcid.org/0000-0003-0989-9967

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MOTIVATION OF MARRIAGE OF MODERN YOUTH

Abstract. The article examines the psychological features of the motivation for marriage among modern youth. It has been established that when choosing a partner for marriage, people are guided by various motives, which can be both conscious and unconscious. This means that sometimes a person is not aware of all the reasons that affect his desire to create a family. The research of scientists who divide motivation to marriage into three main types is analyzed: motivation to a specific type of marriage, motivation to a specific person and motivation to the very fact of marriage.

The analysis of psychological and sociological studies shows that the motives for entering into marriage are based on three main factors: biological, socio-cultural and economic. These factors include the need for physical intimacy, the influence of societal norms, and economic stability. In addition to conscious motives, there are also unconscious ones that can be determined by parental models of relationships, which complicates the choice of a partner.

It was found that the quality of family relationships depends on the maturity of the motivation for marriage, which, in turn, determines people's readiness to take responsibility for their decisions. Awareness of motives is also important, which contributes to the creation of a strong marriage. It has been established that marital

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

potential is a key factor for harmonious marital relations, because it reflects personal qualities that contribute to mutual understanding. Marital potential refers to a set of psychological, social, economic and cultural conditions that affect the ability of young people to marry and create stable family relationships. Important components are physical, moral-psychological and intimate-sexual compatibility, as well as awareness of one's own strengths and weaknesses.

Therefore, preparing for family life and understanding marital potential are critical to a harmonious partnership. Educational programs aimed at building effective communication and conflict resolution skills can significantly reduce the risk of family difficulties. Educational work is necessary for both youth and married couples, as it contributes to the stability of relationships and increases the level of satisfaction in marriage.

Keywords: motivation, family, marriage, marriage potential, youth, psychological factors, social attitudes, family values, educational work.

Постановка проблеми. Шлюб як соціальний інститут має ключове значення для стабільності суспільства та забезпечення демографічного розвитку. Сучасні зміни у ставленні молоді до шлюбних відносин, зростання кількості громадянських шлюбів, відтермінування вступу в шлюб та народження дітей піднімають питання мотивації та шлюбного потенціалу молоді. Рішення про вступ до шлюбу ускладняється низкою проблем. Зокрема, сучасна молодь стикається з тим, що традиційні уявлення про шлюб іноді суперечать її ціннісним орієнтаціям. Багато молодих людей цінують особистісний розвиток, кар'єрні досягнення та незалежність, що інколи ставить шлюб на другий план. Кар'єрні амбіції або бажання більше часу інвестувати в себе можуть відкладати рішення про вступ до шлюбу. Зростання кількості розлучень або негативний досвід стосунків у попередніх поколіннях також формують скептичне або обережне ставлення молоді до цього інституту.

Також важливим фактором є нерівність у поглядах на роль сім'ї: партнери сьогодні часто мають різні очікування щодо розподілу обов'язків, фінансової відповідальності, кар'єрних пріоритетів, що може стати джерелом конфліктів і стресу. Багато молодих людей відчувають суперечність між бажанням побудувати сім'ю та прагненням до самореалізації та свободи, що робить шлюб для них менш привабливим варіантом. Крім того, у деяких країнах знижується підтримка молодих сімей, і це додає труднощів у створенні сім'ї — від нестачі доступного житла до недостатньої допомоги у вихованні дітей. Усі ці проблеми та багато інших викликають у молоді або страх втрати незалежності, або підвищену вимогливість до партнера та самого шлюбу, що може призводити до відкладання або навіть до ухилення від шлюбу на невизначений термін.

Актуальність дослідження мотивації вступу до шлюбу та шлюбного потенціалу молоді полягає у визначенні ключових змін, які впливають на

інститут шлюбу у сучасних умовах. Падіння рівня шлюбності, зростання кількості розлучень, а також зміни в цінностях молоді вимагають більш детального аналізу цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мотиву та мотивації вступу до шлюбу досліджували Варга А., Вілюнас В., Голод С., Каверін С., Леві К., Маслоу А., Хекхаузен Х. та ін. У сучасній психології дослідження з проблеми мотивації шлюбних відносин представлені в працях Карпової Д., Кравця В., Обозова М., Потаптчука Є., Соколової Е., Шнейдер Л. Б. та інших.

Психологічні особливості з медичної точки зору вступу до шлюбу досить детально досліджуються в науковій літературі, адже вони охоплюють фізичні, психологічні й соціальні фактори, що впливають на готовність до шлюбу та сімейного життя. Такі науковці, як Богданович Л., Горпінченко І., Ісаєв Д., Колесов Д., Корнійчук Р. та інші, присвятили свої дослідження саме цьому напрямку, вивчаючи, як здоров'я, емоційний стан і особистісні характеристики впливають на шлюбні стосунки та стабільність сім'ї.

Питання підготовки молоді до сімейного життя є також важливою частиною досліджень, проведених Говоруном Т., Гребенніковою І. В., Карповою Д., Ковальовою С., Полішко Я., Самошкіна Л. та іншими. Вони вивчали шляхи формування навичок, знань і ставлення, необхідні для успішного шлюбу та побудови міцної сім'ї, а також розглядали питання підготовки молодих людей до вирішення конфліктів, розподілу обов'язків у сім'ї та підтримки здорових відносин.

Огляд літератури з теми шлюбного потенціалу молоді показує, що різні дослідження приділяють увагу як психологічним, так і соціальним аспектам цього явища. Зокрема, науковці Василенко О., Балукова А., Кригіна О, Олександренко К, Сердюк Л. та інші вказують на важливість емоційної зрілості, рівня особистісної самостійності та здатності до вирішення конфліктів як важливих складових шлюбного потенціалу. Соціальні фактори, такі як підтримка з боку родини, економічна стабільність та рівень освіти, також суттєво впливають на готовність молоді до шлюбу.

Мета статті полягає у визначенні основних факторів, що впливають на мотивацію вибору шлюбного партнера, а також в аналізі наявності шлюбного потенціалу молоді.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано теоретичні методи: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних даних.

Виклад основного матеріалу. За даними Міністерства юстиції в Україні спостерігається зростання кількості розлучень. За перші шість місяців 2024 року було зареєстровано понад 15,5 тисячі розлучень, що на 50% більше порівняно з аналогічним періодом 2023 року та вдвічі більше, ніж у першій половині 2022-го. Найвищий рівень розлучень зафіксовано в Києві, а також у Дніпропетровській та Харківській областях.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Крім того, зменшилась кількість укладених шлюбів. Протягом цього ж періоду шлюб зареєстрували понад 72 тисячі пар, що на 15% менше, ніж за той самий період минулого року. Після спаду у перший рік повномасштабного вторгнення кількість розлучень в Україні стабільно зростає вже два роки поспіль. За перші шість місяців 2024 року було зареєстровано 15578 розлучень, що в 1,5 рази більше, ніж за аналогічний період минулого року, і на 18% більше порівняно з першим півріччям 2021 року. Лідером за кількістю розлучень залишається Київ із 2118 випадками розірвання шлюбу. Далі йдуть Дніпропетровська область із 1404 розлученнями та Харківська область, де шлюб розірвало 1148 пар. Якщо не враховувати окуповані території та регіони, де тривають бойові дії, найменше розлучень зареєстровано на Закарпатті — 224 випадки, а найнижчий показник укладених шлюбів — у Чернівецькій області, де цього року зареєстровано лише 1376 нових сімей [1]. Тому актуальною сьогодні є проблема дослідження мотивації вступу у шлюб, оскільки сучасна молодь у своєму житті керується цінностями що відрізняються від тих, які були характерними для попередніх поколінь соціалістичного суспільства.

Приходимо до висновку, що зростання кількості розлучень в Україні, особливо у великих містах та густонаселених областях, відображає значні соціальні зміни, які відбуваються під впливом сучасних викликів та пріоритетів. Стабільне збільшення розлучень упродовж останніх років, паралельно зі зниженням кількості шлюбів, вказує на необхідність дослідження шлюбних мотивацій у молоді. Сучасне покоління, на відміну від попередніх, у своєму житті орієнтується на нові цінності, які мають значний вплив на рішення щодо шлюбу. Шлюбні мотиви формуються як під впливом зовнішніх соціальних факторів (культурні цінності, традиції, соціальні очікування), так і через внутрішні психологічні потреби, включаючи прагнення до самореалізації та індивідуального розвитку. Розуміння мотивації створення сім’ї стає актуальним для розробки соціальної та психологічної підтримки, яка сприяла б стійкості сімейних стосунків у сучасних умовах.

Основним визначенням у розкритті окресленої проблеми є поняття «мотив». У психологічній науці ХХ ст. поняття «мотив» тісно пов’язане з поняттям «потреби». Мотив – це спонукання до діяльності, які пов’язані із задоволенням потреб суб’єкта. Потреба особистості у створенні сім'ї формується завдяки двом основним чинникам: зовнішньому соціальному середовищу та внутрішнім психологічним процесам. З одного боку, соціум впливає на цю потребу через культуру, яку людина засвоює: вона переймає цінності, поведінкові моделі, закладені батьками та суспільством, що формує уявлення про сім’ю та шлюб.

Опираючись на наші попередні дослідження, було встановлено Покоління «Z» (з 2003 року народження) має особливе ставлення до роботи, кар'єри та особистого життя, яке відрізняється від попередніх поколінь [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Вони прагнуть незалежності, тому часто залишають батьківський дім раніше і не вважають необхідним вступати в шлюб чи створювати традиційні сім'ї. Це покоління більше орієнтоване на швидкі результати та самореалізацію, цінує баланс між роботою та особистим життям і не схильне миритися з умовами, які не відповідають їхнім очікуванням.

Досвід дитинства покоління «Z» часто асоціюється з відсутністю батьків, які були зайняті роботою. Це формує у них інше ставлення до праці: вони не хочуть працювати за жорстким графіком в офісах, адже для них важливий результат, а не місце роботи. Вони надають перевагу дистанційній роботі, де можуть самостійно обирати «коли» і «де» працювати. Вони також націлені на винагороду за реальний внесок, а не за час, проведений в офісі. Саме через це покоління «Z» більше цінує гнучкі умови роботи, що відповідає їхньому прагненню до свободи і самостійності.

Подібний досвід висловлює Корнійчук Р.С. На його думку «Формування мотивів – це складний і тривалий процес, протягом якого у свідомості індивіда складаються певні погляди з питань шлюбу і сім'ї [3]. При цьому зміст поглядів визначається характером соціально – економічних умов, духовного потенціалу суспільства, пануючих традиційних установок і норм поведінки» індивідуальний

Баратинська А, Пось Л. у своїх дослідженнях зазначали, що «…стійкі емоційні стосунки сприяють задоволенню потреби у самопізнанні і пізнанні іншої людини, виступають важливим моментом у соціальному самовираженні» [4]. Саме сім'я забезпечує людині повніший психофізіологічний комфорт, виконує функції «емоційного захисту». У сім'ї людина відчуває свою потрібність і цінність, унікальність і неповторність.

Серед шлюбних мотивів дослідники, а саме, Глебенкова Н. та інші виділяють три великі групи [5]. По-перше, емоційно-етичні мотиви, до яких належать кохання та спільність інтересів партнерів. По-друге, мотиви самореалізації, такі як бажання мати дітей, можливість глибшого спілкування, самопізнання та пізнання іншої людини. Ці мотиви можуть виникати як на свідомому, так і на підсвідомому рівні. По-третє, мотиви обов'язку, що охоплюють прагнення мати дітей, легалізувати інтимні стосунки, а також порядність, яка зумовлена думкою найближчого оточення та відповідальністю перед рідними. Мотиви цієї групи, як і мотиви самореалізації, можуть бути як усвідомленими, так і прихованими [5].

Іноді також виділяють додаткову групу мотивів для вступу до шлюбу – мотиви дефіциту. Вони виникають через відчуття самотності, нестачу підтримки або спілкування, а також потребу в особистій стабільності й захисті. Такі мотиви часто з'являються у відповідь на брак важливих емоційних ресурсів і можуть стимулювати прагнення до шлюбу з метою задовольнити ці потреби [6].

До мотивів дефіциту також відносяться несвідомі спонукання, виділені дослідниками, зокрема, такі як наслідування прикладу друзів, а також уражене

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

самолюбство, що породжує прагнення до перемоги будь-якою ціною. До них можна додати відчуття власної неповноцінності, яке часто супроводжується установкою вдячності й ідеєю про «останній шанс». Також, одруження може мотивуватися почуттям жалю, провини чи обов'язку, коли шлюб сприймається як певний благородний акт або подвиг. Деякі люди вступають у шлюб через прагнення отримати психологічну чи матеріальну вигоду, інші — через бажання помсти за минулі образи. Страх самотності також часто підштовхує до створення шлюбу, де партнерство стає способом уникнути внутрішніх страхів і невизначеності майбутнього [7].

Дані мотиваційні модифікації можуть і повинні бути усвідомленими, і тоді, за умови, що люди можуть бути чесні самі з собою, їх наміри серйозні, відповідальність за сімейне життя приймається в повному обсязі, є шанс, що шлюб, створений на цих основах, буде успішним.

На нашу думку мотивація до шлюбу є багатогранною і включає як усвідомлені, так і підсвідомі чинники, які можуть впливати на успіх сімейного життя. Емоційно-етичні мотиви, потреба в самореалізації, обов'язок перед оточенням та мотиви дефіциту — всі ці фактори відображають складність людських потреб у створенні стосунків. Важливо, щоб рішення про вступ до шлюбу було усвідомленим і ґрунтувалося на глибокому розумінні власних цінностей і потреб, що сприятиме гармонії та стійкості в сімейних стосунках. Усвідомлення власних мотивів, відповідальність та чесність із собою є важливими умовами для формування міцного і стабільного шлюбу, що забезпечить емоційний комфорт, підтримку і реалізацію особистісних прагнень партнерів.

Корнійчук Р.С. зазначає наступне: «У сучасній психологічній науці виділяють три види шлюбної мотивації: мотивація на конкретний тип шлюбу, мотивація на конкретну людину і мотивація на сам факт шлюбу» [8].

У першому випадку, коли людина має мотивацію на конкретний тип шлюбу, вона намагається знайти партнера, який відповідає її уявленням про престижний варіант шлюбних стосунків. Наприклад, це може бути бажання одружитися з іноземцем або іноземкою, що сьогодні є досить популярним. У другому випадку мотивація спрямована на конкретну людину, і партнера сприймають як індивідуальність з усіма його недоліками і слабкостями. У такій ситуації шлюб стає свідомим вибором, у якому особа готова приймати партнера таким, яким він є, та нести відповідальність за свої почуття. І, нарешті, коли мотивація зосереджена на самому факті шлюбу, основною рушійною силою є бажання укласти шлюб. У цьому випадку партнер сприймається лише як засіб для досягнення цієї мети, а його особисті якості не мають суттєвого значення [8].

Рішення про укладення шлюбу формуються на основі різноманітних шлюбних мотивів, однак один з них зазвичай є домінуючим. Зокрема, Горецька О., вважає, що таким провідним мотивом є кохання [9].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мотиви вступу до шлюбу слід розглядати не лише як миттєві емоційні імпульси, а як тривалий процес, в якому сформовані погляди, установки та орієнтації в певному соціальному контексті спонукають людей активізувати свою діяльність задля задоволення своїх соціальних та природних потреб у шлюбі. У цьому контексті можна стверджувати, що зрілість поглядів і установок щодо шлюбу прямо впливає на соціальну зрілість мотивів, що виникають у зв'язку з цим.

Мотиви можуть бути як свідомими, так і несвідомими психологічними чинниками, які направляють поведінку людини. Як зазначає К. Юнг у своїй статті «Шлюб як психологічне ставлення», молоді люди часто не мають повного усвідомлення ні мотивів інших, ні своїх власних. Вони зазвичай діють під впливом несвідомих мотивів, які, за К. Юнгом, мають особистісну і загальну природу. Однією з основних причин таких мотивів є вплив батьків. Для хлопця важливе ставлення до матері, а для дівчини — до батька. Ступінь зв'язку з батьками може несвідомо впливати на вибір партнера, полегшуючи чи ускладнюючи його. Таким чином, несвідомі зв’язки можуть ускладнити вибір партнера, що призводить до різних модифікацій у цьому процесі [10].

Згідно з даними Пивовара А., серед мотивів пошуку партнера для шлюбу найбільш поширені такі: прагнення до фізичної близькості, бажання піклуватися (частіше зустрічається у чоловіків), потреба у відчутті турботи, бажання кохати і бути коханим, прагнення знайти схожу на себе людину, а також бажання бути зрозумілим (частіше відзначається у жінок). Загалом, мотивація до створення сім'ї виразніше проявляється у жінок, ніж у чоловіків [11].

Мотивацію до створення шлюбу можна звести до трьох основних причин:

Біологічна — прагнення до фізичної близькості, продовження роду та задоволення природних потреб.

Соціально-культурна — вплив суспільних норм, цінностей та традицій, а також потреба у соціальній підтримці та належності до спільноти.

Економічна — спільне ведення господарства, економічна підтримка і підвищення стабільності через об'єднання ресурсів і відповідальностей.

Горецька О.В приходить до висновку, що ці три чинники, взаємодіючи, формують основні мотиви для укладення шлюбу [9].

Чхаідзе А. зазначає що «…мотиви вступу у шлюб істотно залежать від соціального стану суб’єкта, його статі, віку, наявних цінностей життя та інших факторів» [12]. У більшості молодих людей головним мотивом вибору майбутнього супутника називають кохання. Відзначається і роль матеріального чинника у виборі партнера, а саме бажання бути матеріально забезпеченим («шлюб з розрахунку»). Грає роль і бажання пов’язати свою долю зі знаменитою, популярною, відомою у суспільстві людиною («купатися в променях його слави»), прагнення до сімейного затишку, боязнь самотності, бажання мати дітей і проявляти взаємну турботу (все це частіше відзначається

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

жінками). З віком (від 18 до 30 років) відмінності між мотивами вступу у шлюб у чоловіків і жінок зменшуються. Стюарт Н. відзначає, що «…найбільша подібність мотивів спостерігається у випадках, коли чоловік дещо старший за дружину, а найбільша розбіжність - коли дружина старша за чоловіка» [10].

Попри те, що любов здається найбільш прийнятною причиною для укладення шлюбу, вона не гарантує його міцності. Це пов'язано з тим, що під мотивом «любові» можуть ховатися різні потреби та почуття. Якщо любов визначається переважно як сексуальний потяг, то без додаткових моральних і духовних мотивацій вона не здатна забезпечити стабільність та щастя у шлюбі. Лише тоді, коли партнер сприймається як унікальна і незамінна особистість, а любов базується на прагненні приносити радість іншій людині, зникає ризик «пересичення» партнером і можливості відмови від нього.

За визначенням Потапчука Є., шлюбний потенціал — це сукупність властивостей і можливостей людини, які можуть сприяти гармонійному партнерству в шлюбі [13]. До основних складових шлюбного потенціалу Потапчук Є. включає: фізичну, інтелектуально-світоглядну, морально-психологічну, інтимно-сексуальну, матеріально-фінансову та господарсько-побутову привабливість партнерів. Крім того, важливими є стійкість до психологічних комплексів і відсутність фізіологічної та психічної залежності, що дозволяє задовольняти взаємні очікування партнерів і сприяє гармонійній взаємодії у шлюбі [13].

Балукова А. у своєму дослідженні встановила, що шлюбний потенціал особистості формується під впливом низки чинників, серед яких стать, вік, місце проживання та тривалість стосунків. Зокрема, з віком оцінка свого шлюбного потенціалу стає вищою, а мешканці міст демонструють вищий рівень цього потенціалу порівняно з жителями сільської місцевості. На основі отриманих даних дослідниця робить висновок, що усвідомлення особистих якостей і рис допомагає людині об’єктивно оцінити свої сильні й слабкі сторони, що, у свою чергу, може вплинути на її підхід до майбутнього шлюбного життя [14].

Результати дослідження свідчать про зміни в шлюбних установках молоді, зумовлені соціально-економічними трансформаціями. Економічна нестабільність і високі вимоги до самореалізації призводять до відтермінування вступу у шлюб. Психологічні фактори, як індивідуалізм і емоційна незалежність, також важливі для формування шлюбного потенціалу. Гендерні відмінності вказують на різні установки чоловіків і жінок щодо сімейних обов’язків.

Фактори, що впливають на вибір шлюбного партнера, поділяються на біологічні, психологічні, соціокультурні, економічні та виховні. Біологічні включають інстинкти, психологічні – особистісні потреби, соціокультурні – норми та цінності, економічні – матеріальне становище. Виховання та попередній досвід стосунків також формують уявлення про партнера.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Тенденції ставлення молоді до шлюбу змінилися: вони відкладають вступ до нього, надаючи перевагу освіті та кар'єрі. Спільне проживання без шлюбу стає нормою, а шлюб сприймається як обмеження свободи. Зростає значення емоційної близькості, рівності у стосунках та підтримки незалежності. Альтернативні форми відносин, такі як поліаморія, набирають популярності, а батьківство відкладається до досягнення фінансової та психологічної готовності [15].

Загалом, молодь прагне індивідуальності, самостійності та психологічної підтримки у стосунках, формуючи шлюбний потенціал під впливом різних факторів, включаючи емоційну зрілість та соціальну підтримку.

Василенко О. та Олександренко К. наголошують на важливості просвітницької роботи з молоддю щодо підготовки до подружнього життя та вибору партнера, зокрема у розвитку розуміння шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності [16]. Крім того, необхідно надавати просвіту для подружніх пар з питань взаємної підтримки особистісного комфорту та конструктивної поведінки під час конфліктів. Для запобігання сімейним конфліктам важливо навчати подружжя навичкам гармонійної комунікації, правильного розподілу сімейних обов'язків та ролей, таких як однодумець, порадник, слухач, співрозмовник, розрадник. Також подружжя має вміти створювати зони комфорту для всіх членів сім'ї та уникати зіткнень. Окрім цього, важливо мотивувати партнерів до засвоєння методів самоконтролю у поведінці, емоціях та мовленнєвих реакціях, які можуть провокувати конфлікти.

Висновки. Під час вибору партнера для шлюбу люди керуються різними мотивами, які можуть бути як усвідомленими, так і несвідомими. Це означає, що людина часто не до кінця розуміє всі причини, які впливають на її бажання створити сім'ю. Дослідники поділяють мотивацію до шлюбу на три основні типи: мотивація до конкретного типу шлюбу; мотивація до конкретної людини; мотивація до самого факту шлюбу.

Під мотивацією до конкретного типу шлюбу розуміється бажання людини знайти партнера, який відповідає її уявленню про ідеальну модель стосунків. Наприклад, це може бути бажання вийти заміж за іноземця, або ж створити «престижний» шлюб. Коли партнера вибирають за особистісними якостями та готові прийняти його з усіма недоліками, то мова йде про мотивація до конкретної людини. У такому випадку шлюб стає результатом свідомого вибору, заснованого на прийнятті партнера. Мотивація до самого факту шлюбу сприймається як самоціль, а партнер – як засіб для її досягнення. Особисті якості партнера мають менше значення, головне — просто одружитися.

На онові аналізу результатів досліджень у галузі психології та соціології було встановлено, що мотиви базуються на трьох головних факторах: біологічному, соціально-культурному та економічному. Ці фактори включають потребу в фізичній близькості, вплив суспільних норм і традицій, а також економічну стабільність через спільне ведення господарства. Такі дослідження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

допомагають краще зрозуміти, чому люди вступають у шлюб і які мотиви керують цими рішеннями.

Окрім свідомих мотивів, є і несвідомі, які часто формуються під впливом батьківських моделей відносин і можуть ускладнювати вибір партнера, наприклад, коли хлопець намагається знайти образ матері у партнерці. Це може призводити до неусвідомлених очікувань і повторення сімейних сценаріїв, які були в батьківській родині.

Отже, якість сімейних стосунків багато в чому залежить від того, наскільки зрілою є мотивація до шлюбу, наскільки люди розуміють свої справжні причини та готові відповідати за свої рішення. Важливо, щоб мотивація була усвідомленою, що допоможе створити міцний і гармонійний шлюб.

Також зазначимо, щодо шлюбного потенціалу, що він є важливим фактором у створенні гармонійних і стабільних подружніх стосунків, адже він відображає сукупність особистісних якостей, які сприяють взаєморозумінню і задоволенню очікувань партнерів. Фізична, інтелектуально-світоглядна, морально-психологічна, інтимно-сексуальна, матеріальна та побутова сумісність відіграють вагому роль у побудові міцної родини. При цьому шлюбний потенціал може зростати з віком і значно відрізнятися залежно від місця проживання. Усвідомлення власних сильних і слабких сторін допомагає об’єктивніше підходити до вибору партнера і створення сім'ї, що робить шлюб більш обдуманим та успішним.

Переконані, що підготовка до сімейного життя та розуміння основ шлюбного потенціалу є критично важливими чинниками для гармонійного партнерства. Освітні програми, спрямовані на формування навичок ефективної комунікації, взаємопідтримки та конструктивного вирішення конфліктів, можуть істотно знизити ризик виникнення сімейних труднощів. Вважаємо, що просвітницька робота в цій сфері є необхідною як для молоді, яка готується до подружнього життя, так і для подружніх пар, оскільки це сприятиме стабільності сімейних стосунків і підвищенню рівня задоволеності в шлюбі.

Література:

1. Opendatabot. На п’ять шлюбів в Україні припадає одне розлучення – Опендатабот. *Опендатабот*. URL: https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-2024-6 (дата звернення: 01.11.2024).

2. Матохнюк Л.О. Психологія інформаційної компетентності особистості (ґенеза онтологічного розвитку): дис. … докт. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2019. 527 с.

3. Корнійчук Р.С. Мотивація вступу до шлюбу сучасної української молоді/ Р.С.Корнійчук // Етнічна самосвідомість та міжетнічна взаємодія в сучасному світі: збірник наукових. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С.235-238.

4. Баратинська А. Ступінь задоволеності шлюбом у осіб з різним рівнем адаптивної поведінки. Молодий вчений. 2022. №3(103). https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-3-103-8

5. Глебенкова Н. В. Молода сім’я: умови і ризики її формування сьогодні. Новації та виклики юридичної освіти : зб. тез доп. Міжнар. наук. студ. конф. Тернопіль : ТНЕУ. 2017. С. 292-294.

6. Кляпець О. Я., Ларіна Т. О. Підготовка молоді до подружнього життя: метод. рекоменд. Київ: Міленіум, 2009. 104 с.

7. Каретна О., Прохоренко Є., Яценко М. Соціологія сім'ї та шлюбу: навч.-метод. посіб. [Електр. видання]/О. Каретна, Э. Прохоренко, М. Яценко; Нац. Ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2023. – 94 с. – (Сер. «Навч.-метод. посібники»).

8. Корнійчук Р.С. Мотивація вступу до шлюбу сучасної української молоді/ Р.С.Корнійчук // Етнічна самосвідомість та міжетнічна взаємодія в сучасному світі: збірник наукових. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С.235-238.

9. Горецька О.В. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / О. Горецька, Н. Сердюк. Бердянськ : Ткачук О.В., 2015. 216 с.

10. Стюарт Н. В. Психологічні особливості мотивів вибору шлюбного партнеру (іноземця) українськими жінками : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник О. А. Лукасевич. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 103 с.

11. Пивовар, А. М. «Теоретичні основи дослідження мотивів створення шлюбу. Актуальні проблеми особистісного зростання» / Збірник наукових праць, 2019. 192 - 195 с.

12. Чхаідзе А. Авторська анкета «мотиви створення шлюб» для діагностики мотивації створення шлюбу. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2015. № 128. С. 274–278.

13. Потапчук Є.М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.

14. Балукова А. І. Міжособистісна сумісність пари як чинник гармонійних сімейних стосунків : кваліфікаційна робота магістра : 053 Психологія / А. І. Балукова ; Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2021. – 63 с.

URI https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/12411

15. Буряк О. О. Процеси трансформації шлюбних стосунків в сучасному українському суспільстві. Київ, 2018. 89 с.

16. Василенко О., Олександренко К.. Особливості комунікації шлюбних партнерів у сімейних конфліктах. 2021.

https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d238dc72-cb6f-4c7e-95ce-095181746fec/content

References:

1. Opendatabot. Na piat shliubiv v Ukraini prypadaie odne rozluchennia – Opendatabot [There is one divorce for every five marriages in Ukraine]. Opendatabot. URL: https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-2024-6 (data zvernennia: 01.11.2024). [in Ukrainian].

2. Matokhniuk, L. O., & Matokhniuk, L. A. (2019). Psykholohiia informatsiinoi kompetentnosti osobystosti (geneza ontolohichnoho rozvytku) [Psychology of information competence of the individual (the genesis of ontological development] (Doctoral dissertation, Derzhavnyi zaklad «Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni KD Ushynskoho»). [in Ukrainian].

3. Korniichuk, R. S. (2016). Motyvatsiia vstupu do shliubu suchasnoi ukrainskoi molodi [Motivation of modern Ukrainian youth to get married]. DOSLIDZhEN OSOBYSTOSTI TA HRUPY V ETNIChNII I KROS-KULTURNII PSYKhOLOHII, 235. [in Ukrainian].

4. Baratynska, A., & Pos, L. (2022). Stupin zadovolenosti shliubom u osib z riznym rivnem adaptyvnoi povedinky [he degree of satisfaction with marriage in persons with different levels of adaptive behavior]. Molodyi vchenyi, (3 (103)), 37-42. [in Ukrainian].

5. Hlebenkova, N. V. (2017). Moloda simia: umovy i ryzyky yii formuvannia sohodni [Young family: conditions and risks of its formation today] (Doctoral dissertation, Ternopil: TNEU). [in Ukrainian].

6. Kliapets, O. Ya., & Larina, T. O. (2009). Pidhotovka molodi do podruzhnoho zhyttia [Preparation of young people for married life]: metodychni rekomendatsii. [in Ukrainian].

7. Karetna, O. O., Prokhorenko, Ye. Ya., & Yatsenko, M. A. (2023). Sotsiolohiia simi ta shliubu [Sociology of family and marriage]. [in Ukrainian].

8. Korniichuk, R. S. (2016). Motyvatsiia vstupu do shliubu suchasnoi ukrainskoi molodi [Motivation of modern Ukrainian youth to get married]. DOSLIDZhEN OSOBYSTOSTI TA HRUPY V ETNIChNII I KROS-KULTURNII PSYKhOLOHII, 235. [in Ukrainian].

9. Horetska, O. V., & Serdiuk, N. I. (2015). Psykholohiia simi [Family psychology]. [in Ukrainian].

10. Stiuart, N. V. (2021). Psykholohichni osoblyvosti motyviv vyboru shliubnoho partneru (inozemtsia) ukrainskymy zhinkamy [Psychological features of motives for choosing a marriage partner (foreigner) by Ukrainian women]. [in Ukrainian].

11. Pyvovar, A. M. (2019). Teoretychni osnovy doslidzhennia motyviv stvorennia shliubu [Theoretical foundations of the study of motives for creating a marriage]. Aktualni problemy osobystisnoho zrostannia (zbirnyk naukovykh prats), 192-195. [in Ukrainian]

12. Chkhaidze, A. O. (2015). Avtorska anketa motyvy stvorennia shliubu dlia diahnostyky motyvatsii stvorennia shliubu [The author's questionnaire motives for creating a marriage for diagnosing the motivation for creating a marriage]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Psykholohichni nauky, (128), 274-278. [in Ukrainian]

13. Potapchuk, Ye. M. (2020). Psykholohichna diahnostyka shliubnoho potentsialu ta mizhosobystisnoi sumisnosti z partnerom [Psychological diagnosis of marriage potential and interpersonal compatibility with a partner]. [in Ukrainian]

14. Balukova, A. I. (2021). Mizhosobystisna sumisnist pary yak chynnyk harmoniinykh simeinykh stosunkiv [Interpersonal compatibility of the couple as a factor of harmonious family relations]. [in Ukrainian]

15. Buriak, O. O. (2018). Protsesy transformatsii shliubnykh stosunkiv v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Processes of transformation of marital relations in modern Ukrainian society]. [in Ukrainian]

16. Vasylenko, O., & Oleksandrenko, K. (2021). Osoblyvosti komunikatsii shliubnykh partneriv u simeinykh konfliktakh [Peculiarities of communication between spouses in family conflicts]. [in Ukrainian]/

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9.316.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1459-1471

Милославська Олена Володимирівна кандидат психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (050) 323-57-22, https://orcid.org/0000-0003-0351-8182

Гуляєва Олена Володимирівна кандидат психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (050) 517-88-17, https://orcid.org/0000-0001-6134-3726

Полтавська Катерина аспірантка кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (099) 792-71-07, https://orcid.org/0009-0001-2486-3375

ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРЕДСТАВНИКІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. У статті представлено детальний теоретичний аналіз проблеми професійного благополуччя представників соціономічних професій. У статті вказано, що професійне благополуччя тісно пов'язане з психологічним благополуччям особистості. Вивчення професійного благополуччя пов'язане з пошуком шляхів розвитку особистості, збереження її здоров'я та підвищення ефективності праці. Добробут на роботі є ключовим фактором для довготривалої та успішної професійної діяльності. У зв'язку із сучасною соціально-економічною ситуацією, обумовленою воєнним станом, зростає кількість людей, які потребують допомоги представників соціономічних професій. Для забезпечення надання кваліфікованої допомоги ці спеціалісти повинні самі бути активними, розвиватися, самовдосконалюватися, ефективно управляти своїм життям. Це пов'язано із поняттям професійної ідентичності, яка має інтегральний характер і є універсальною основою адаптації фахівців у професійній сфері, тобто має багатокомпонентну структуру. Концепція психологічного капіталу дозволяє розглядати індивідуальні особливості як ключовий фактор, що впливає на професійне благополуччя та продуктивність співробітників. Цей підхід зміщує фокус досліджень з зовнішніх умов на внутрішні ресурси людини. Особистісні ресурси позитивно впливають на захоплення роботою та професійне і психологічне благополуччя. Ми пропонуємо розглядати феномен професійного благополуччя, як інтегральний

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

показник позитивного функціонування особистості у професійній сфері, що включає особистісно-ціннісний, особистісно-професійний, когнітивно-афективний та регулятивно-поведінковий, які представляють інтерес для емпіричного дослідження. Всебічний аналіз та дослідження саме цих чинників допоможе краще зрозуміти, як підтримувати професійне благополуччя людей, що працюють у сфері допомоги іншим. Особлива увага приділяється особистісним ресурсам людини, які стають ключем до її професійної стійкості та успіху, відкриваючи нові можливості для подальших досліджень.

Ключові слова: психологічне благополуччя, професійне благополуччя, професійна ідентичність, психологічний капітал, особистісні ресурси, професійна діяльність.

Myloslavska Olena Volodymyrivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (050) 323-57-22, https://orcid.org/0000-0003-0351-8182

Huliaieva Olena Volodymyrivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (050) 517-88-17, https://orcid.org/0000-0001-6134-3726

Poltavska Kateryna Postgraduate student, Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (099) 792-71-07, https://orcid.org/0009-0001-2486-3375

PROFESSIONAL WELL-BEING OF REPRESENTATIVES OF SOCIONOMIC PROFESSIONS IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Abstract. The article presents a detailed theoretical analysis of the problem of professional well-being of representatives of socionomic professions. The article states that professional well-being is closely related to the psychological well-being of the individual. The study of professional well-being is associated with the search for ways to develop a personality, preserve its health and increase employee efficiency. Well-being at work is a key factor for a long-term and successful professional career. Due to the current socio-economic situation caused by the martial law, the number of people in need of assistance from representatives of socionomic professions is growing. To ensure the provision of qualified assistance, these professionals must be active, develop, improve themselves, and effectively manage their lives. This is related to the concept of professional identity, which is integral in nature and is a universal basis for the adaptation of specialists in the professional sphere, i.e. has a multicomponent structure. The concept of

psychological capital allows us to consider individual characteristics as a key factor affecting the professional well-being and productivity of employees. This approach shifts the focus of research from external conditions to internal human resources. Personal resources have a positive impact on work engagement and professional and psychological well-being. We propose to consider the phenomenon of professional well-being as an integral indicator of the positive functioning of the individual in the professional sphere, including personal-value, personal-professional, cognitive-affective and regulatory-behavioural, which are of interest for empirical research. A comprehensive analysis of these factors will provide valuable insights into supporting the professional well-being of those in helping professions. Particular attention is given to individuals' personal resources, which are key to fostering their professional resilience and success, while also paving the way for new research opportunities.

Keywords: psychological well-being, professional well-being, professional identity, psychological capital, personal resources, professional activity.

Постановка проблеми. Сьогодення ставить перед українськими фахівцями безпрецедентні виклики, які кардинально змінюють умови їхньої професійної діяльності. Особливо відчутні ці зміни в соціономічних професіях. В умовах постійних трансформацій зростає необхідність дослідження чинників, що впливають на професійне благополуччя. Адже саме від нього залежить не лише ефективність праці, а й здатність фахівця довгостроково зберігати високий рівень професійної компетентності та задоволення від роботи. Збереження здоров’я, розвиток особистісних і професійних ресурсів – ключові аспекти, які забезпечують стійкість фахівця до професійних вигорянь та сприяють його особистісному зростанню.

У зв’язку із сучасною соціально-економічною ситуацією, обумовленою воєнним станом, зростає кількість людей, які потребують допомоги представників соціономічних професій. У зв’язку з тим, що певна кількість спеціалістів виїхала за кордон, в Україні найближчими роками буде відчуватись дефіцит фахівців в різних галузях, в тому числі і фахівців соціономічних професій. Робота цих спеціалістів пов’язана з постійним стресом та необхідністю адаптуватися до мінливих умов. Це вимагає від них не лише професійних знань та навичок, а й розвинених особистісних якостей. Зокрема, важливою є здатність зберігати позитивний настрій, турбуватися про своє психологічне здоров’я та активно впливати на своє життя. Такий підхід дозволяє не лише ефективно виконувати професійні обов’язки, а й підтримувати високий рівень життєвої задоволеності.

Дослідження професійного благополуччя фахівців соціономічної сфери є надзвичайно актуальним, оскільки їхній психологічний стан безпосередньо впливає на якість допомоги, яку вони надають клієнтам. Від емоційного стану, мотивації та задоволеності роботою цих фахівців залежить ефективність їхньої

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

діяльності, а отже, і успішність подолання життєвих труднощів тими, хто звертається до них за допомогою. Таким чином, для забезпечення поліпшення надання кваліфікованої допомоги, ці спеціалісти повинні самі бути активними, розвиватися, самовдосконалюватися, ефективно управляти своїм життям. Це пов'язано із поняттям професійної ідентичності, яка має інтегральний характер і є універсальною основою адаптації фахівців у професійній сфері, тобто має багатокомпонентну структуру. Незважаючи на важливість професій соціономічного спрямування, численні дослідження свідчать про те, що фахівці цих галузей часто стикаються з серйозними проблемами, пов'язаними з їхнім психологічним здоров'ям. Емоційне виснаження, вигорання та погіршення фізичного самопочуття – це далеко не повний перелік труднощів, з якими вони зіштовхуються. Такий стан не лише знижує рівень задоволеності їхньою роботою, але й негативно впливає на якість послуг роботи.

На нашу думку, проблема дослідження професійного благополуччя представників соціономічних професій, визначення та багаторакурсний (всебічний) аналіз його психологічних чинників є актуальною як в теоретичному, так і в практичному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічне благополуччя в професійному контексті викликає інтерес як у зарубіжних науковців (P. Warr, C. Maslach, C. Cooper, E. Diener, так і українських дослідників (О. Войтенко, В. Крамченкова, Б. Пахол тощо), які вивчають як негативні, так і позитивні показники професійного благополуччя. Так само науковцями нагромаджено і чималий досвід розуміння сутності соціономічних професій, а саме: вивчення ціннісного ставлення до власного саморозвитку і професійного вдосконалення (Г. Балл, О. Бондарчук, О. Блинова, С. Максименко, А. Маслоу та ін.). Важливими є дослідження щодо проблеми стресостійкості фахівців соціономічних професій (О. Кокун, В. Крайнюк, А. Льовочкіна та ін.) та особливості її формування (Г. Дубчак, Т. Титаренко, Л. Лєпіхова, О. Кляпець) тощо.

Багаторакурсний теоретичний аналіз сприятиме кращому розумінню феномену професійного благополуччя в цілому і, зокрема, професійного благополуччя фахівців соціономічних професій.

Мета статті – систематизувати та узагальнити теоретичні дані з проблеми вивчення психологічного, суб'єктивного та професійного благополуччя, що існують в літературі.

Виклад основного матеріалу. Тенденцією сучасних досліджень є розробка моделей психологічного благополуччя на роботі, які базуються на фундаментальних засадах, закладених у моделі К. Ріфф [3]. Науковці все більше уваги приділяють вивченню психологічного благополуччя в професійному контексті, оскільки воно відіграє значну роль не лише в забезпеченні життєдіяльності, а й у процесах саморозвитку, самореалізації та самоствердження особистості. Незважаючи на значний інтерес до цієї

проблематики у світовій науковій спільноті, в українській психології кількість досліджень, присвячених психологічному благополуччю на роботі, поки що недостатня. Різноманітність термінів, що використовуються в англомовній літературі для опису цього феномену (well-being at work place, occupational well-being тощо), свідчить про неоднозначність підходів до його вивчення та відсутність чітко сформованого концептуального апарату в цій галузі.

Сучасні наукові дослідження демонструють тенденцію до переходу від вивчення зовнішніх аспектів професійної діяльності до аналізу внутрішніх психологічних процесів, які відбуваються в особистості професіонала. Особливий інтерес представляє дослідження потенціалу робочого місця як середовища, що сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, а також розвитку психологічного благополуччя працівників [13].

Серед таких внутрішніх умов функціонування особистості І. Кряж та Н. Левенець визначають довіру, емоційний інтелект, як предиктори суб'єктивного благополуччя [7]. І. Кряж та Н. Гранкіна-Сазонова – довіру та емоційний інтелект як предиктори особистісного благополуччя [6].

В. Олефір – особистісний потенціал, як фактор психологічного благополуччя; взаємозв'язок життєстійкості, копінг–стратегій та психологічного благополуччя [8, 9].

Сучасні наукові дослідження в галузі психології благополуччя зосереджені на аналізі його структури, встановленні психологічних корелятів, а також ідентифікації предикторів, чинників і детермінант, що впливають на рівень благополуччя. Дослідники також вивчають специфіку прояву благополуччя у різних професійних групах.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що серед індивідуальних і особистісних детермінант психологічного благополуччя найбільш вагомими є самооцінка та самоставлення, емоційний стан і настрій, рівень стресостійкості, особливості особистісної та соціальної ідентичності, комунікативна компетентність, соціальна активність, емоційна стабільність, цінності та спрямованість особистості [15].

У дослідженнях благополуччя в професійній сфері існують два основних напрямки. Перший з них орієнтований на виявлення та аналіз негативних індикаторів благополуччя, таких як стрес на робочому місці, емоційне вигорання та професійне стомлення. Така концепція представлена у роботах C. Maslach, A. Bakker, S. Hobfoll [16; 17; 19]. Інша група дослідників, зокрема, E. Locke, P. Spector, присвятила увагу вивченню позитивних індикаторів благополуччя, таких як задоволеність трудовою діяльністю [18; 24], захопленість роботою [14; 23], організаційної лояльності [20; 22].

У концепції М. Аргайл та інших дослідників професійне благополуччя визначається як специфічний випадок загального благополуччя особистості, що відображає її психологічний стан у професійному контексті [4]. У сучасних дослідженнях психологічного благополуччя в професійній сфері переконливо

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

доведено, що трудові фактори є потужними детермінантами психологічного добробуту особистості.

Т. Рат і Д. Хартер вважають, що професійне благополуччя є найбільш суттєвим елементом для дорослої і працюючої особистості.

Волинець І. звертає увагу на те, що відсутність єдиного, загальноприйнятого визначення «професійного благополуччя» свідчить про складність і багатогранність цього психологічного явища. Різноманітність підходів до його розуміння вказує на те, що професійне благополуччя охоплює широкий спектр аспектів людської діяльності: від особистісних характеристик працівника до умов його роботи та взаємодії з оточенням [2; 4].

Науковці розглядають його як: маркер особистої ідентичності – професійне благополуччя відображає, наскільки людина ототожнюється зі своєю професією та відчуває себе на своєму місці; індикатор задоволеності роботою – воно характеризується позитивними емоціями, пов'язаними з роботою, високою оцінкою робочого місця та відчуттям задоволення від результатів своєї діяльності; результати саморозвитку – професійне благополуччя досягається завдяки постійному самовдосконаленню та розвитку особистісних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності; інтегральний показник – це комплексний показник, який включає емоційну, когнітивну та поведінкову складові, пов'язані з роботою; процес і стан – професійне благополуччя є не лише результатом, але й динамічним процесом, який відображає постійну взаємодію людини з її професійним середовищем [26].

Аналізуючи різні підходи до розуміння професійного благополуччя, дослідники виділяють три основні складові: емоційний компонент, який вказує на те, наскільки людина задоволена своєю роботою, як вона оцінює свої стосунки з колегами та керівництвом, а також загалом свої умови праці. Емоційний компонент відображає почуття, які людина відчуває на робочому місці; когнітивний компонент, що пов'язаний з тим, наскільки людина усвідомлює значення своєї роботи для себе. Йдеться про те, чи вважає вона свою професію засобом самореалізації та розвитку своїх здібностей та поведінковий компонент, що те, як людина проявляє себе на роботі. Це стосується її мотивації, активності в пошуку нових можливостей, а також готовності брати на себе відповідальність [5].

Б. Пахоль пропонує доповнити існуючу модель професійного благополуччя, яка включає організаційні та особистісні фактори, ще одним важливим компонентом – індивідуально-професійним. Цей компонент охоплює такі аспекти, як: професійна мотивація – «що спонукає людину до професійної діяльності? Які цілі вона ставить перед собою?»; потік у професійній діяльності – «наскільки людина занурена в свою роботу, відчуває задоволення від процесу і результатів?»; задоволеність професійним вибором – «чи вважає людина, що обрала правильну професію і відповідає своїм здібностям та інтересам?»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таким чином, Б. Пахоль акцентує увагу на внутрішніх факторах, які безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю людини і впливають на її загальне благополуччя [11].

П. Варр розробив спеціальну модель для вивчення благополуччя людини саме в контексті її роботи. Він адаптував загальну модель емоційного благополуччя, зосередившись на тому, як робота впливає на наше почуття щастя і задоволення життям. За П. Варром, професійне благополуччя складається з чотирьох основних складових: емоційне благополуччя (пов'язано з нашими почуттями на роботі – відчуттям задоволення, щастя, відсутності стресу); прагнення до зростання (бажання розвиватися професійно, вдосконалювати свої навички та знання); прагнення до розвитку (ширше поняття, яке включає не тільки професійний розвиток, але й особистісний ріст); автономія (відчуття свободи та незалежності в роботі, можливість приймати власні рішення).

Ці чотири компоненти, на думку П. Варри, формують загальне уявлення про те, наскільки людина успішна і задоволена своєю професійною діяльністю [26].

Автор особливо зосереджується на вивченні емоційного аспекту професійного благополуччя. Він детально аналізує, які саме емоції ми відчуваємо на роботі і як ці емоції впливають на наше загальне самопочуття. Для цього автор пропонує класифікувати робочі емоції за двома основними характеристиками: задоволення та рівень психічного збудження. Такий підхід дозволяє більш точно визначити, які саме емоції пов'язані з професійним благополуччям.

К. Пейдж та Д. Бродрік запропонували новий погляд на психічне здоров'я людини, яка працює. Вони стверджують, що професійне благополуччя є невід'ємною частиною нашого загального психічного здоров'я. Об'єднавши ідеї двох основних підходів до вивчення щастя (гедоністичного, пов'язаного з відчуттям задоволення, та евдемоністичного, пов'язаного зі змістом життя), автори виділяють три основні компоненти психічного здоров'я.

Суб'єктивне благополуччя – це наше відчуття задоволення життям в цілому, наскільки ми щасливі і задоволені своїм життям.

Психологічне благополуччя – стан нашого внутрішнього світу, наскільки ми відчуваємо себе врівноваженими, спокійними та здатними справлятися зі стресом.

Професійне благополуччя – наш стан на роботі, наскільки ми задоволені своєю професією, відчуваємо себе успішними та реалізованими [21].

В. Шауфелі пропонує поглянути на професійне благополуччя під кутом емоцій, які людина відчуває на роботі. Він порівнює це з загальним відчуттям задоволення життям, яке називають суб'єктивним благополуччям. За його думкою, щоб зрозуміти, наскільки людина щаслива на роботі, потрібно звернути увагу не тільки на те, чи подобається їй її робота загалом, але й на конкретні емоції, які вона відчуває. Шауфелі виділяє чотири основні типи емоційного стану на роботі: вигорання, захопленість роботою, задоволеність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

роботою та залежність від роботи (трудоголізм). Щоб розрізнити ці типи, Шауфелі пропонує використовувати два критерії: рівень задоволення роботою (наскільки людина задоволена своєю роботою) та рівень активності (наскільки людина активно залучена у свою роботу) [23]. Голландськими дослідниками запропонований підхід на основі узагальнення ідей К. Ріфф і П. Варр. Автори пропонують розглядати благополуччя як багатогранне поняття, яке складається з кількох взаємопов'язаних компонентів:

- емоційний компонент: це не просто набір емоцій, а складний комплекс відчуттів, який включає в себе задоволеність роботою, відсутність виснаження, а також лояльність до організації. Тобто, це про те, як людина емоційно почувається на роботі;

- когнітивний компонент. Цей компонент пов'язаний з розумовими процесами. Він відображає здатність людини сприймати нову інформацію, концентруватися на роботі, і загалом, як добре працює її мозок;

- поведінковий компонент: він характеризує поведінку людини на роботі, зокрема, як вона взаємодіє з колегами та іншими людьми. Також цей компонент включає в себе відсутність негативного ставлення до людей, з якими вона працює;

- мотиваційний компонент: це про те, що спонукає людину працювати. Цей компонент включає в себе такі аспекти, як бажання розвиватися, мати власні цілі і розуміти сенс своєї роботи;

- психосоматичний компонент: пов'язаний зі здоров'ям людини. Автори вважають, що психологічний стан людини може впливати на її фізичне здоров'я, тому додали цей компонент, щоб врахувати такі скарги, як головний біль чи біль у спині, тощо [25].

Деякі дослідники вважають, що для розуміння успіху співробітника важливо не лише дивитися на зовнішні умови роботи, але й звертати увагу на внутрішні якості самої людини. Вони використовують поняття "психологічний капітал", яке описує внутрішні ресурси людини, що допомагають їй справлятися зі складними ситуаціями та підтримувати емоційну рівновагу. За цією концепцією, особистісні якості співробітника, такі як оптимізм, наполегливість, стійкість до стресу, відіграють ключову роль у його благополуччі та продуктивності. Люди з високим рівнем психологічного капіталу здатні:

- залишатися залученими до роботи: навіть у складних ситуаціях вони зберігають інтерес до своєї роботи та прагнуть досягати результатів»

- зберігати позитивний настрій: вони менш схильні до вигорання та депресії, навіть якщо стикаються зі стресовими факторами;

- швидко адаптуватися до змін: вони здатні гнучко реагувати на зміни в робочому середовищі;

- досягати кращих результатів: Їхній позитивний настрій і висока мотивація сприяють досягненню кращих результатів у роботі [3, 12].

Формування професіонала – це складний процес, одним з ключових аспектів якого є розвиток його професійної ідентичності. Цей термін означає

усвідомлення себе як представника певної професії, розуміння своїх професійних ролей і місця в професійному співтоваристві. Професійна ідентичність тісно пов'язана з такими поняттями, як професійний розвиток, професійна самосвідомість та професійне самовизначення. Останні роки свідчать про зростаючий інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних психологів до дослідження професійної ідентичності, оскільки розуміння цього феномену є важливим для розвитку особистості фахівця та підвищення ефективності його діяльності [10].

Наукові дослідження свідчать, що професійна ідентичність – це не просто одне поняття, а складна структура, яка об'єднує в собі різноманітні аспекти особистості. Ця структура є універсальною для всіх професій і допомагає фахівцям успішно адаптуватися до вимог своєї роботи. Основними елементами професійної ідентичності є потреби, інтереси та установки і переконання. Ці та інші компоненти мотиваційної сфери особистості формують унікальну професійну ідентичність кожного фахівця і визначають його поведінку та ставлення до роботи [10].

Т. Бородулькіна розглядає професійну ідентичність як складний психологічний феномен, який об'єднує в собі різні аспекти особистості. Ця ідентичність надає людині відчуття цілісності, допомагає їй зрозуміти, хто вона така у професійному плані, і визначити своє місце в світі. Професійна ідентичність формується протягом навчання і подальшої професійної діяльності. Саме в процесі навчання людина починає усвідомлювати себе як майбутнього фахівця, визначає свої професійні цілі та розвиває необхідні для цього навички. Професійна діяльність, в свою чергу, дозволяє людині закріпити свою ідентичність, набути досвіду і почуття самоповаги [1].

Достатньо велике значення всі ці складники мають і для представників соціономічних професій.

Робота фахівців соціономічних професій має чітку практичну спрямованість. Вони не лише теоретизують, а й безпосередньо надають допомогу людям, розробляють методики роботи та організовують навчальні програми. Їхня діяльність охоплює широкий спектр послуг, спрямованих на підтримку людей у різних життєвих ситуаціях.

Для успішної роботи фахівця соціономічних професій необхідний постійний розвиток. Це означає не лише здобуття нових знань та навичок, але й готовність до змін, здатність адаптуватися до нових умов та викликів, а також постійний пошук нових ідей та рішень. Такий підхід дозволяє фахівцям ефективно працювати в складних ситуаціях та надавати якісну допомогу клієнтам.

Варто зауважити, що науковцями нагромаджено чималий досвід розуміння сутності соціономічних професій, а саме: вивчення ціннісного ставлення до власного саморозвитку і професійного вдосконалення (Г. Балл, О. Бондарчук, О. Блинова, С. Максименко, А. Маслоу та ін.), комунікативної толерантності фахівців (В. Балахтар, О. Брюховецька) та ін.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Науковці досліджували проблеми стресостійкості фахівців соціономічних професій (О. Кокун, В. Крайнюк, А. Льовочкіна та ін.) та особливості її формування (Г. Дубчак, Т. Титаренко, Л. Лєпіхова, О. Кляпець), психологічні ресурси особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічної галузі (І. Жигаренко), працездатність особистості та її здатність до збереження оптимальних робочих параметрів, необхідних для реалізації діяльності в екстремальних умовах, здатність зберігати необхідні для виконання діяльності якості в надскладних і мінливих умовах (С. Лєбєдєва, О. Тімченко) та ін.

Висновки. Детальний теоретичний аналіз професійного благополуччя вказує, що професійне благополуччя особистості – це багатогранне поняття, яке охоплює різні аспекти людського життя, пов'язані з роботою.

Професійне благополуччя досягається завдяки постійному самовдосконаленню та розвитку особистісних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності.

Професійне благополуччя є не лише результатом, але й динамічним процесом, який відображає постійну взаємодію людини з її професійним середовищем.

На ґрунті аналізу існуючих досліджень, ми пропонуємо розглядати феномен професійного благополуччя, як інтегральний показник позитивного функціонування особистості у професійній сфері, що включає особистісно-ціннісний, особистісно-професійний, когнітивно-афективний та регулятивно-поведінковий. Ці компоненти можуть бути більш детально проаналізовані та емпірично досліджені за допомогою вибору певного психодіагностичного інструментарію, що може стати підґрунтям для майбутніх досліджень.

Література:

1. Бородулькіна Т. О. Вплив образу професії на становлення професійної ідентичності особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред С. Д. Максименка]. К., 2007. Т.IX.4.2. 420 с.

2. Булатевич Н. Психічне вигорання у професійній діяльності вчителя : огляд зарубіжних досліджень. *Вісник Київського національного університету. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка».* 2003. Вип. 15. С. 117–120.

3. Войтенко О. Професійне благополуччя: зміст поняття та його ключові структурні компоненти. *Вісник Національного університету оборони України.* 2023. №73(3). С. 57-64.

4. Волинець Н. Операціоналізація поняття “психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2018. Вип. 1.

5. Крамченкова В.О., Жукова Л.В. Психологія професійного благополуччя дефектологів : монографія. Харків : Діса плюс, 2023. 211 с.

6. Кряж І. В., Гранкіна-Сазонова Н. В. Довіра й емоційний інтелект як предиктори особистісного благополуччя студентів-психологів. *Психологія: реальність і перспективи.* 2017. №. 8. С. 137-143.

7. Кряж І. В., Левенець Н. В. Довіра й емоційний інтелект як предиктори суб’єктивного благополуччя у студентів. *Вісник Харківського національного університету імені В Н Каразіна. Серія: Психологія.* 2018. №. 64. С. 26-32.

8. Олефір В. О. Взаємозв'язок життєстійкості, копінг–стратегій та психологічного благополуччя. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Психологія.* 2011. №. 47. С. 168-172.

9. Олефір В. О. Особистісний потенціал як фактор психологічного благополуччя. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова.* Серія 12: Психологічні науки. 2012. №. 37. С. 223-226.

10. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : [монографія] / Осьодло В. І. К. : ПП «Золоті Ворота», 2012. 463 с.

11. Пахоль Б.Є. Професійне благополуччя в різноманітних концепціях професійної діяльності : підходи до вивчення феномену. Психологія людини : світомість і реальність : збірник матеріалів VIII Міжнар. наук.- практ. конф. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 208–212.

12. Скрипка Н. А. Психологічний капітал особистості у сучасній психологічній практиці = Psychological capital of personality in modern psychological practice : кваліфікаційна робота (проєкт) на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / Н. А. Скрипка; наук, керівник к.психол.н, доцентка С. І. Бабатіна ; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун-т. Ф-т психології, історії та соціології, Кафедра психології. Херсон : ХДУ, 2021. 48 с.

13. Bakker, A. B., & Derks, D. (2010). Positive occupational health psychology. In S. Leka & J. Houdmont (Eds.), *Occupational health psycholog.* Oxford: Wiley-Blackwell, 194-224.

14. Bakker, A.B., Xanthopoulou, D., Demerouti, E., Shaufeli, W. (2007). The role of personal resources in the Job Demands-Resources Model. *International Journal of Stress Management*. Vol. 14(2), 121-141.

15. Diener, E. (2002). Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. *The handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press, 63–73.

16. Hobfoll, S.E, Stevens, N.R, Zalta, A.K. (2007). Expanding the science of resilience: conserving resources in the aid of adaptation. *Psychol. Inq*, 26(2), 174–180.

17. Hobfoll, S.E. (2012). Conservation of resources and disaster in cultural context: the caravans and passageways for resources. *Psychiatry: Interpers. Biol. Process,* 75(3), 227–232.

18. Judge, T.A., Locke, E.A., Durham, C.C.; Kluger A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*. Vol. 83, 1. 17–34.

19. Maslach, C., Schaufeli, W., Leiter, M. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*. Vol. 52, 397–422.

20. Myers, B.J., Mackintosh, V.H., Goin-Kochel, R.P. (2009). «My greatest joy and my greatest heart ache»: Parents' own words on how having a child in the autism spectrum has affected their lives and their families' lives. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 3(3), 670–684.

21. Page, K.M., Vella-Brodrick, D.A. (2013). The Working for Wellness Program: RCT of an Employee Well-Being Intervention. *Journal of Happiness Studies*. 14(3), 1007–1031.

22. Pakhol, B.E. (2018). The structure of professional well-being: the definition of the phenomenon, factor structure and predictors. *Ukrainian Psychological Journal: collection of scientific works*. 3(9), 121–135.

23. Schaufeli, W. B. (2004). The future of occupational health psychology. *Applied Psychology: An International Review*, 53(4), 502-517.

24. Spector, P.E. (1997). Job satisfaction: application, assessment, causes and consequences. Thousand Oaks. CA: Sage.

25. Van, Horn J., Toon, T.W., Schaufeli, W.B, Schreursand, P. (2004). The structure of occupational well-being: A study among Dutch teachers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 77, 365–375.

26. Warr, P. B., Mahwah, N. J. (2007). *Work, Happiness, and Unhappiness*. Erlbaum Associates.

References:

1. Borodulkina, T. O. (2007). Vplyv obrazu profesii na stanovlennia profesiinoi identychnosti osobystosti [Influence of the profession image on the formation of professional identity of a person]. Problems of general and pedagogical psychology: a collection of scientific papers of the H.S. Kostiuk *Institute of Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 420 [in Ukranian].

2. Bulatevych, N. (2003). Psykhichne vyhorannia u profesiinii diialnosti vchytelia : ohliad zarubizhnykh doslidzhen. [Mental burnout in the professional activity of a teacher: a review of foreign research]. *Bulletin of the Kyiv National University. Series «Sociology. Psychology. Pedagogy»*. Vyp. 15., 117–120 [in Ukranian].

3. Voitenko, O. (2023). Profesiine blahopoluchchia: zmist poniattia ta yoho kliuchovi strukturni komponenty. [Professional well-being: the content of the concept and its key structural components]. Bulletin of the National Defense University of Ukraine, 57-64[in Ukranian].

4. Volynets, N. (2018). Operatsionalizatsiia poniattia «psykholohichne blahopoluchchia pratsiuiuchoi osobystosti (pratsivnyka)». [Operationalization of the concept of «psychological well-being of the working personality (employee)»]. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, Issue 1 [in Ukranian].

5. Kramchenkova, V.O., Zhukova, L.V. (2023). *Psykholohiia profesiinoho blahopoluchchia defektolohiv [Psychology of professional well-being of defectologists]*. Kharkiv [in Ukranian].

6. Kriazh, I.V., Grankina-Sazonova, N.V. (2017). Dovira y emotsiinyi intelekt yak predyktory osobystisnoho blahopoluchchia studentiv-psykholohiv [Trust and emotional intelligence as predictors of personal well-being of psychology students]. *Psychology: reality and prospects*, 8, 137-143 [in Ukranian].

7. Kriazh, I.V, Levenets, N.V. (2018). Dovira y emotsiinyi intelekt yak predyktory subiektyvnoho blahopoluchchia u studentiv [Trust and emotional intelligence as predictors of subjective well-being in students]. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Psychology*, 64, 26-32 [in Ukranian].

8. Olefir,V. O. (2011). Vzaiemozviazok zhyttiestiikosti, kopinh–stratehii ta psykholohichnoho blahopoluchchia [The relationship between resilience, coping strategies and psychological well-being]. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Psychology*, 47, 168-172 [in Ukranian].

9. Olefir, V. O. (2012). Osobystisnyi potentsial yak faktor psykholohichnoho blahopoluchchia [Personal potential as a factor of psychological well-being]. *Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 12: Psychological Sciences*, 37, 223-226 [in Ukranian].

10. Osodlo, V. I. (2012). *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia ofitsera [Psychology of professional formation of an officer]*. Zoloti Vorota Publishing House [in Ukranian].

11. Pakhol, B.Ie. (2018). Profesiine blahopoluchchia v riznomanitnykh kontseptsiiakh profesiinoi diialnosti : pidkhody do vyvchennia fenomenu [Professional well-being in various concepts of professional activity: approaches to the study of the phenomenon]. *Human psychology: worldview and reality: collection of materials of the VIII International scientific and practical conference: Nizhyn Gogol National University* (pp. 208-212) [in Ukranian].

12. Skrypka, N. A. (2021). Psykholohichnyi kapital osobystosti u suchasnii psykholohichnii praktytsi [Psychological capital of personality in modern psychological practice]. *Master's thesis*. Ministry of Education and Science of Ukraine ; Kherson State University, Faculty of Psychology, History and Sociology, Department of Psychology. Kherson: KSU [in Ukranian].

13. Bakker, A. B., & Derks, D. (2010). Positive occupational health psychology. In S. Leka & J. Houdmont (Eds.), *Occupational health psychology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 194-224.

14. Bakker, A.B., Xanthopoulou, D., Demerouti, E., Shaufeli, W. (2007). The role of personal resources in the Job Demands-Resources Model. *International Journal of Stress Management*. Vol. 14(2), 121-141.

15. Diener, E. (2002). Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. *The handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press, 63–73.

16. Hobfoll, S.E, Stevens, N.R, Zalta, A.K. (2007). Expanding the science of resilience: conserving resources in the aid of adaptation. *Psychol. Inq*, 26(2), 174–180.

17. Hobfoll, S.E. (2012). Conservation of resources and disaster in cultural context: the caravans and passageways for resources. *Psychiatry: Interpers. Biol. Process*, 75(3), 227–232.

18. Judge, T.A., Locke, E.A., Durham, C.C.; Kluger A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*. Vol. 83, 1. 17–34.

19. Maslach, C., Schaufeli, W., Leiter, M. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*. Vol. 52, 397–422.

20. Myers, B.J., Mackintosh, V.H., Goin-Kochel, R.P. (2009). «My greatest joy and my greatest heart ache»: Parents' own words on how having a child in the autism spectrum has affected their lives and their families' lives. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 3(3), 670–684.

21. Page, K.M., Vella-Brodrick, D.A. (2013). The Working for Wellness Program: RCT of an Employee Well-Being Intervention. *Journal of Happiness Studies*. 14(3), 1007–1031.

22. Pakhol, B.E. (2018). The structure of professional well-being: the definition of the phenomenon, factor structure and predictors. *Ukrainian Psychological Journal: collection of scientific works*. 3(9), 121–135.

23. Schaufeli, W. B. (2004). The future of occupational health psychology. *Applied Psychology: An International Review*, 53(4), 502-517.

24. Spector, P.E. (1997). Job satisfaction: application, assessment, causes and consequences. Thousand Oaks. CA: Sage.

25. Van, Horn J., Toon, T.W., Schaufeli, W.B, Schreursand, P. (2004). The structure of occupational well-being: A study among Dutch teachers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 77, 365–375.

26.Warr, P. B., Mahwah, N. J. (2007). *Work, Happiness, and Unhappiness*. Erlbaum Associates.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 316

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1472-1480

Найчук Вікторія Віталіївна кандидат психологічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, докторантка кафедри психології, https://orcid.org/0000-0003-2971-1386

Майданюк Ірина Зіновіївна доктор філософських наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України, завідувач кафедри культурології, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8096-0244

Денисенко Анжела Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4294-7844

Полілуєва Інга Володимирівна кандидат психологічних наук, Глухівський національний педагогічний університет, Глухівський національний педагогічний університет ім. О.Довженко, старший викладач кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту, м.Глухів, тел.: (095) 574-31-12, https://orcid.org/0000-0003-3673-5212

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МЕТОДОМ АРТ-ТЕРАПІЇ

Анотація. У статті висвітлено теоретичні та практичні аспекти використання арт-терапії як методу розвитку особистості, що базується на взаємозв'язку між творчим процесом і психологічним самовираженням. Арт-терапія охоплює різноманітні техніки — малювання, ліплення, музичну і танцювальну терапію, драматерапію, які сприяють розвитку емоційної стійкості, саморефлексії, комунікативних та креативних здібностей. Зокрема, метод спрямований на глибоке самопізнання, подолання психологічних бар'єрів та підвищення самооцінки, допомагаючи особистості краще адаптуватися у соціумі та впевненіше реалізовувати свій потенціал. Особливу увагу приділено аналізу впливу арт-терапевтичних технік на різні вікові групи, зокрема дітей, підлітків і дорослих. У роботі з дітьми арт-терапія допомагає у розвитку комунікативних навичок та подоланні внутрішніх конфліктів, тоді як для підлітків вона стає засобом вираження емоцій та зменшення рівня тривожності, пов'язаної з процесом дорослішання. У дорослих арт-терапія виступає інструментом для роботи з емоційним вигоранням, пошуком сенсу та встановленням внутрішньої гармонії. У статті підкреслено, що регулярне використання арт-терапевтичних практик стимулює розвиток творчого

мислення, допомагає краще розуміти свої емоційні стани та надає можливість для глибинного внутрішнього розвитку. Узагальнення результатів дослідження показують, що арт-терапія є універсальним методом психотерапевтичного впливу, який сприяє гармонійному розвитку особистості та зміцнює її здатність до адаптації у стресових умовах сучасного світу. Використання творчого процесу як засобу рефлексії та самоусвідомлення стає основою для розвитку емоційної зрілості, підтримки психологічного благополуччя та глибокої внутрішньої трансформації.

Ключові слова: арт-терапія, розвиток особистості, емоційна стійкість, саморефлексія, соціальна адаптація, креативність, психологічне благополуччя.

Naichuk Victoriia Vitalyivna Doctoral student of psychology department, Candidate of Psychological Sciences, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0003-2971-1386

Maidaniuk Iryna Zinovievna Doctor of philosophical sciences, Head of Department of Culturology, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8096-0244

Denysenko Anzhela Olehivna PhD in Pedagogy, Associate Professor H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Associate Professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4294-7844

Poliluieva Inha Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Hlukhiv National Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0003-3673-5212, Hlukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenko, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology, Social Work and Management, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0003-3673-5212

PERSONALITY DEVELOPMENT USING ART THERAPY

Abstract. The article highlights the theoretical and practical aspects of using art therapy as a method of personality development based on the relationship between the creative process and psychological self-expression. Art therapy includes a variety of techniques - drawing, sculpting, music and dance therapy, drama therapy, which contribute to the development of emotional stability, self-reflection, communicative and creative abilities. In particular, the method is aimed at deep self-knowledge, overcoming psychological barriers and increasing self-esteem, helping the individual to adapt better in society and realize his potential more confidently. Special attention is paid to the analysis of the impact of art therapy techniques on different age groups, including children, adolescents and adults. In working with

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

children, art therapy helps in the development of communication skills and overcoming internal conflicts, while for teenagers it becomes a means of expressing emotions and reducing the level of anxiety associated with the process of growing up. In adults, art therapy is a tool for working with emotional burnout, searching for meaning, and establishing inner harmony. The article emphasizes that the regular use of art therapy practices stimulates the development of creative thinking, helps to better understand one's emotional states and provides an opportunity for deep inner development. Summarizing the results of the study show that art therapy is a universal method of psychotherapeutic influence that contributes to the harmonious development of the individual and strengthens his ability to adapt to the stressful conditions of the modern world. Using the creative process as a means of reflection and self-awareness becomes the basis for developing emotional maturity, maintaining psychological well-being and deep inner transformation.

Keywords: art therapy, personality development, emotional stability, self-reflection, social adaptation, creativity, psychological well-being.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де рівень стресу, емоційного напруження та психологічного вигорання невпинно зростає, особливо актуальним стає питання розвитку особистості та зміцнення її психологічного здоров'я. Зміни в суспільстві, соціально-економічні виклики, а також швидкий ритм життя та зростаючі вимоги до особистої ефективності часто спричиняють внутрішній дискомфорт, який заважає особистісному розвитку, знижує рівень емоційної стійкості та сприяє погіршенню соціальної адаптації. Зокрема, у суспільстві спостерігається поширення явищ тривожності, депресивних станів та емоційного вигорання, що, в свою чергу, вимагає ефективних інструментів для їх подолання та профілактики. У цьому контексті методи арт-терапії набувають особливого значення як інноваційний та цілісний підхід, який орієнтується на емоційний розвиток, самопізнання та гармонізацію внутрішнього світу людини.

Проблема полягає також у тому, що традиційні методи психологічної підтримки та розвитку особистості часто не забезпечують достатнього рівня ефективності для широкого кола осіб через їхню раціональну та структуровану природу, яка може викликати опір у клієнта або ускладнювати процес самовираження. Окрім того, індивідуальні психотерапевтичні сесії можуть бути недоступними через високу вартість або стигматизацію звернення до психотерапевта. Натомість арт-терапія пропонує альтернативний, більш вільний та гнучкий формат, що дозволяє розвивати особистість за рахунок творчого самовираження, доступного практично кожному. Використовуючи творчі техніки (малювання, ліплення, музичні та танцювальні вправи), людина здатна безпосередньо виражати емоції, вербалізувати та усвідомлювати свої внутрішні стани, що сприяє розвитку емоційної зрілості, формуванню позитивної самооцінки та підвищенню рівня адаптивності.

Особливо важливо врахувати, що арт-терапія може бути ефективною у роботі з дітьми, підлітками та дорослими, адже кожна з цих вікових груп стикається з унікальними психологічними викликами та потребує особливого підходу. Наприклад, для дітей творчий процес допомагає виявляти і усувати прояви внутрішніх конфліктів, сприяє розвитку комунікативних навичок і полегшує процес соціалізації. Підлітковий вік, який супроводжується швидкими фізіологічними та психологічними змінами, потребує механізмів для конструктивного вираження емоцій, подолання підвищеної тривожності та зміцнення самооцінки. Дорослі ж, особливо в умовах професійного стресу та високих соціальних вимог, часто потребують засобів для відновлення емоційної рівноваги, боротьби з емоційним вигоранням та гармонізації особистого життя.

Крім того, проблема ускладнюється тим, що використання арт-терапії вимагає підготовки спеціалістів, які мають необхідні навички як у сфері психології, так і в застосуванні арт-методик. Відсутність стандартів у підготовці та сертифікації арт-терапевтів може негативно впливати на якість надання послуг та результативність терапії. Через недостатність досліджень і стандартизованих підходів існує також ризик суб'єктивного трактування процесу та результатів арт-терапії. Це може знижувати ефективність методу та підривати довіру до нього з боку суспільства і професійної спільноти.

Таким чином, актуальність дослідження методу арт-терапії для розвитку особистості та його ефективного застосування зумовлена необхідністю виявлення, обґрунтування та впровадження ефективних арт-терапевтичних технік для вирішення різноманітних психологічних проблем у людей різного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Арт-терапія як метод розвитку особистості та психологічної підтримки активно вивчається в Україні, де вчені досліджують її вплив на емоційний стан, соціальну адаптацію та розвиток креативності. Серед провідних українських науковців, які займаються арт-терапевтичними дослідженнями, варто зазначити праці таких фахівців, як Ольга Гальченко, Валентина Ортинська, Ольга Яковенко та Наталія Литвинчук. Їхні дослідження розкривають можливості арт-терапії для роботи з різними віковими групами та її вплив на особистісний розвиток.

Ольга Гальченко — відомий український дослідник у галузі психології, багато працює над темою емоційного розвитку дітей та підлітків через творчість. У своїх публікаціях Гальченко відзначає, що арт-терапія сприяє не тільки вираженню та вербалізації емоцій, але й формуванню емоційної стійкості у дітей. Вона підкреслює, що арт-терапія дає дитині свободу творчого самовираження, що є ефективним способом зменшення тривожності та соціальної ізоляції. Наукові роботи Гальченко також наголошують на важливості правильної інтеграції арт-терапевтичних методів у шкільне середовище для сприяння гармонійному розвитку дитини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Валентина Ортинська — український фахівець у сфері психокорекції, в своїх роботах зосереджується на ефективності арт-терапії як методу для подолання стресу та розвитку самосвідомості у дорослих. Ортинська стверджує, що використання творчих технік у терапевтичному процесі допомагає пацієнтам краще зрозуміти свої емоції, підвищити самооцінку та знайти шляхи вирішення внутрішніх конфліктів. У дослідженнях Ортинська робить акцент на специфіці роботи з людьми, які пережили травматичні ситуації. Вона визначає арт-терапію як одну з найбільш ефективних методик для роботи з наслідками ПТСР, особливо серед ветеранів, які повертаються до мирного життя.

Ольга Яковенко — український психолог, що вивчає використання арт-терапії для адаптації підлітків у перехідний період розвитку. Яковенко підкреслює, що арт-терапевтичні методи дозволяють підліткам легше переживати труднощі, пов'язані з фізіологічними та соціальними змінами, формуванням ідентичності та усвідомленням власної цінності. Яковенко зазначає, що творчий підхід до роботи з підлітками сприяє розвитку комунікативних навичок, подоланню замкнутості та конфліктності, а також підвищенню рівня адаптивності в нових соціальних умовах.

Наталія Литвинчук — відома дослідниця, яка фокусується на психологічній реабілітації через арт-терапію. Литвинчук працює із пацієнтами, які зазнали психотравмуючих подій, і зазначає, що арт-терапія може зменшити рівень емоційної напруги та сприяти психологічному зціленню через вираження травматичного досвіду. Вона також описує вплив арт-терапії на зниження рівня стресу та підвищення психологічної стійкості у пацієнтів з хронічними захворюваннями, таких як онкохворі, і робить висновок про необхідність інтеграції арт-терапевтичних програм в лікарняні заклади України.

Українські дослідники зосереджуються на адаптації арт-терапевтичних методик до потреб різних соціальних груп, зокрема дітей, підлітків, дорослих з ПТСР, хронічно хворих пацієнтів і навіть освітян, які часто стикаються з емоційним вигоранням. Загалом, сучасні дослідження підтверджують, що арт-терапія сприяє підвищенню рівня емоційної гнучкості, допомагає боротися зі стресом і покращує соціальну інтеграцію. Науковці також підкреслюють важливість підготовки кваліфікованих арт-терапевтів та впровадження єдиних стандартів у цій галузі для забезпечення ефективності арт-терапевтичного впливу.

Отже, роботи провідних українських науковців розкривають перспективи арт-терапії як потужного інструменту для емоційного, соціального та особистісного розвитку, що набуває особливої значущості в умовах сучасних соціальних та психологічних викликів.

Мета статті — дослідити арт-терапію як ефективний метод розвитку особистості, аналізуючи її вплив на емоційний стан, соціальну адаптацію та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

саморозкриття, а також обґрунтувати можливості її застосування для різних вікових груп в умовах сучасних психологічних викликів.

Виклад основного матеріалу. Арт-терапія є одним із сучасних методів психотерапії, що ґрунтується на використанні творчого процесу для самовираження, усвідомлення та трансформації внутрішніх емоційних станів. Цей метод, на перетині психології та мистецтва, довів свою ефективність для розвитку особистості, оскільки він дозволяє людині пізнати себе на глибинному рівні, подолати психологічні бар'єри та стимулює розвиток креативних здібностей. У контексті особистісного розвитку арт-терапія включає численні техніки — малювання, ліплення, музичну, танцювальну та драматичну терапію, які допомагають клієнту виразити власні переживання, відчути емоційне полегшення та набути навички емоційної саморегуляції [4].

Арт-терапія охоплює широкий спектр методик, що сприяють емоційному та психологічному розвитку через мистецтво. В основі методу лежить здатність творчого процесу не лише виражати емоції, але й надавати людині можливість поглиблено рефлексувати, розвивати емпатію та розуміння своїх переживань. Арт-терапевтичні методи можуть бути застосовані як індивідуально, так і у груповій роботі, і використовуються в роботі з людьми різного віку та соціального статусу, охоплюючи як дітей і підлітків, так і дорослих та літніх людей.

Під час сеансу арт-терапії клієнт отримує можливість створювати малюнки, скульптури, грати музичні інструменти або використовувати інші художні засоби для вираження свого внутрішнього світу. Цей процес стимулює спонтанне висловлення почуттів та думок, які, можливо, важко висловити вербально. Завдяки цьому арт-терапія сприяє зміцненню емоційної стабільності, розвитку самосвідомості та креативного мислення [1].

Сучасна арт-терапія включає різноманітні техніки, кожна з яких має свій унікальний вплив на емоційний стан та психологічний розвиток особистості:

Малювання: Ця техніка дозволяє людині виражати емоції через кольори, форми та лінії, що створює можливість відчути полегшення, зменшити тривожність та агресію. Малювання також сприяє розвитку уяви та просторового мислення.

Ліплення: Робота з глиною або пластиліном допомагає зняти внутрішню напругу та агресивність, покращує дрібну моторику та розвиває тактильне сприйняття, що особливо важливо для дітей.

Музична терапія: Слухання музики або гра на музичних інструментах допомагає налаштувати емоційний стан, зняти стрес, покращує настрій і стимулює психічну релаксацію.

Танцювальна терапія: Через рух людина здатна виражати емоції, звільнятися від психологічних бар'єрів та отримувати задоволення від фізичної активності, що позитивно впливає на самосприйняття.

Драматерапія: Використання театральних прийомів та рольових ігор дозволяє вивільнити глибинні переживання, розвиває комунікативні здібності та сприяє розвитку впевненості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Кожна з цих технік може бути адаптована до потреб конкретної особи, що робить арт-терапію універсальним методом.

Арт-терапія широко використовується в роботі з різними віковими групами, що обумовлено її адаптивністю до специфічних потреб дітей, підлітків, дорослих та літніх людей [6].

Діти: Для дітей арт-терапія є надзвичайно важливим інструментом, оскільки вона дозволяє проявляти почуття та переживання, які важко вербалізувати в ранньому віці. Малювання, ліплення, ігри допомагають дітям виявляти приховані конфлікти, знижувати агресивність і тривожність, розвивати соціальні навички та емоційний інтелект.

Підлітки: Арт-терапія є корисною для підлітків, які стикаються з проблемами самоідентифікації, пошуку власного «я», тривожністю та іншими емоційними труднощами, притаманними перехідному віку. Використання музики, танців або рольових ігор допомагає підліткам легше переживати соціальні та емоційні зміни, знижувати рівень тривожності та підвищувати самооцінку.

Дорослі: Для дорослих арт-терапія стає способом подолання емоційного вигорання, стресу та професійного напруження. Особливо ефективною арт-терапія є для тих, хто пережив травматичні події, адже вона допомагає виявляти і трансформувати травматичний досвід, знижувати рівень стресу та депресії.

Літні люди: У роботі з літніми людьми арт-терапія сприяє подоланню почуття самотності, збереженню когнітивних здібностей та підтриманню інтересу до життя. Вона допомагає людям похилого віку виражати свої почуття, формувати позитивне ставлення до себе та зберігати активність у соціумі [8].

Арт-терапія активно використовується як метод боротьби зі стресом і емоційним вигоранням, особливо серед представників допоміжних професій, освітян та медиків. Ці фахівці щодня стикаються з емоційним напруженням, яке може призвести до психологічного виснаження, депресії та втрати мотивації. Творчий процес дозволяє таким людям перемикати увагу з професійних труднощів на самовираження, знижувати рівень тривожності та знову відчувати задоволення від життя. Крім того, групові арт-терапевтичні сесії дозволяють формувати та підтримувати соціальні зв'язки, сприяють емоційній підтримці та обміну досвідом.

Останні українські дослідження підтверджують ефективність арт-терапії для різних вікових груп та психологічних станів. Ольга Гальченко у своїх роботах доводить позитивний вплив арт-терапії на дітей, які мають проблеми з адаптацією в соціальному середовищі. Валентина Ортинська вивчає ефективність арт-терапії в роботі з людьми, які пережили травматичні ситуації, відзначаючи, що цей метод сприяє швидшому відновленню емоційного балансу. Наталія Литвинчук акцентує увагу на реабілітаційному потенціалі

арт-терапії для хронічно хворих пацієнтів, що сприяє зниженню рівня депресії та підвищенню якості життя [3].

Попри перспективність арт-терапії, існує низка проблем, що стримує її розвиток. Недостатня кількість сертифікованих арт-терапевтів, відсутність стандартизованих методик та недостатнє фінансування наукових досліджень є головними викликами для арт-терапевтичної спільноти. Проте з огляду на зростаючу потребу суспільства в методах емоційної підтримки, очікується, що арт-терапія набуватиме більшого поширення як у практичній, так і в освітній сферах. Важливо також розвивати програми підготовки фахівців та сприяти впровадженню арт-терапії в освітні, реабілітаційні та медичні заклади.

Висновки. Арт-терапія довела свою ефективність як універсальний метод, що сприяє особистісному розвитку та психологічній реабілітації для різних вікових груп. Завдяки багатству технік — малювання, ліплення, музичної, танцювальної та драматичної терапії — цей підхід дозволяє людині висловити глибокі емоційні переживання, полегшити стан тривоги, подолати стрес та покращити адаптивні можливості. Творчий процес не лише допомагає осмислити внутрішні конфлікти, а й сприяє зміцненню самооцінки, розвитку комунікативних навичок та формуванню емоційної стійкості.

Українські дослідження демонструють перспективність арт-терапії для дітей, підлітків, дорослих і літніх людей, підтверджуючи її важливість у роботі з такими проблемами, як емоційне вигорання, соціальна адаптація, травматичний досвід та хронічні захворювання. Водночас, на шляху до ширшого впровадження арт-терапевтичних практик існують певні перешкоди — нестача кваліфікованих фахівців, відсутність стандартизованих методик і недостатня підтримка досліджень у цій галузі.

З огляду на зростаючий попит на психологічну підтримку, важливо посилити підготовку арт-терапевтів, інтегрувати арт-терапевтичні програми у школи, лікарні та реабілітаційні заклади. Впровадження арт-терапії в освітню та соціальну сфери здатне значно підвищити рівень емоційного благополуччя в суспільстві, сприяючи гармонійному розвитку особистості, підтримці психічного здоров'я та зміцненню соціальної інтеграції.

Література:

1. Гальченко, О.В. Арт-терапія в роботі з дітьми та підлітками: емоційний розвиток через творчість. *Психологія і суспільство*, 1(3), 45–53. 2018.

2. Карпенко, Л.О. Терапія творчістю: розвиток арт-терапевтичних технік у практичній психології. *Психологічний часопис України*, 9(1), 45–50. 2017.

3. Литвинчук, Н.М. Використання арт-терапії в реабілітаційній практиці: вплив на емоційне здоров'я хронічно хворих пацієнтів. *Медична психологія і соціальна робота*, 4(7), 34–41. 2021

4. Ортинська, В.І. Арт-терапевтичні методики для подолання стресу та емоційного вигорання у дорослих. *Вісник психології та соціальної роботи*, 5(2), 101–109. 2020.

5. Павленко, М.С. Арт-терапія як інноваційний підхід до психологічної підтримки осіб з посттравматичним стресовим розладом. *Журнал клінічної психології*, 12(4), 73–79. 2019.

6. Поліщук, І.В., та Коваленко, Н.Г. Арт-терапія в сучасній українській психології: огляд перспективних методів і технік. *Соціальна психологія та психотерапія*, 6(10), 56–63. 2018.

7. Шевченко, А.І. Ефективність арт-терапії у роботі з дітьми дошкільного віку, які мають емоційні труднощі. *Дитяча психологія і розвиток*, 7(3), 102–109. 2020.

8. Яковенко, О.С. Особливості арт-терапевтичного підходу в роботі з підлітками: розвиток комунікативних навичок і соціальної адаптації. *Актуальні питання психології розвитку*, 3(12), 22–29. 2019.

References:

1. Halchenko OV. (2018) Art-terapiia v roboti z ditymy ta pidlitkamy: emotsiinyi rozvytok cherez tvorchist [Art therapy in working with children and adolescents: emotional development through creativity]. Psykholohiia i suspilstvo. 1(3):45–53. [in Ukrainian].

2. Karpenko LO. (2017) Terapiia tvorchistiu: rozvytok art-terapevtychnykh tekhnik u praktychnii psykholohii [Therapy through creativity: development of art therapeutic techniques in practical psychology]. Psykholohichnyi chasopys Ukrainy. 9(1):45–50. [in Ukrainian].

3. Lytvynchuk NM. (2021) Vykorystannia art-terapii v reabilitatsiinii praktytsi: vplyv na emotsiine zdorovia khronichno khvorykh patsiyentiv [Use of art therapy in rehabilitation practice: impact on emotional health of chronically ill patients]. Medytsyna psykholohiia i sotsialna robota. 4(7):34–41. [in Ukrainian].

4. Ortynska VI. (2020) Art-terapevtychni metodyky dlia podolannia stresu ta emotsiinoho vyhorannia u doroslykh [Art-therapeutic techniques for overcoming stress and emotional burnout in adults]. Visnyk psykholohii ta sotsialnoi roboty. 5(2):101–109. [in Ukrainian].

5. Pavlenko MS. (2019) Art-terapiia yak innovatsiynyi pidkhid do psykholohichnoi pidtrymky osib z posttravmatychnym stresiovym rozladem [Art therapy as an innovative approach to psychological support for individuals with post-traumatic stress disorder]. Zhurnal klinichnoi psykholohii. 12(4):73–79. [in Ukrainian].

6. Polishchuk IV, Kovalenko NG. (2018) Art-terapiia v suchasnii ukrainskii psykholohii: ohliad perspektyvnykh metodiv i tekhnik [Art therapy in modern Ukrainian psychology: a review of prospective methods and techniques]. Sotsialna psykholohiia ta psykhoterapia. 6(10):56–63. [in Ukrainian].

7. Shevchenko AI. (2020) Efektyvnist art-terapii u roboti z ditymy doshkilnoho viku, yaki maiut emotsiini trudnoshchi [Effectiveness of art therapy in working with preschool children who have emotional difficulties]. Dytiacha psykholohiia i rozvytok. 7(3):102–109. [in Ukrainian].

8. Yakhovenko OS. (2019) Osoblyvosti art-terapevtychnoho pidkhodu v roboti z pidlitkamy: rozvytok komunikatyvnykh navychok i sotsialnoi adaptatsii [Features of the art therapeutic approach in working with adolescents: development of communication skills and social adaptation]. Aktualni pytannia psykholohii rozvytku. 3(12):22–29. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.947.5.072.7:17.036.2](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1481-1491

Неграш Олена Іванівна здобувачка освітнього ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 «Психологія» ННІМП ДЗВО «Університет менеджменту освіти», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5938-5799

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОКРАСТИНАЦІЇ: РОЛЬ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ У СХИЛЬНОСТІ ДО ВІДКЛАДАННЯ ЗАВДАНЬ

Анотація. У статті вивчається взаємозв’язок між перфекціонізмом та прокрастинацією та аналізуються сучасні дослідження такого зв’язку. У емпіричному дослідженні використовуються методика діагностики конструкту прокрастинації, розроблена О. Журавльовою та О. Журавльовим та Велика тривимірна шкала перфекціонізму, розроблена М. Сміттом, Д. Саклофскі, Й. Стоєбер, С. Шеррі, адаптована українською мовою Т. Грубі. У емпіричному дослідженні брали участь 215 осіб у віці від 21 до 65 років, з них 10,7% чоловіків та 89,3% жінок. У обробці даних були використані метод описових статистик, критерій Колмогорова-Смірнова, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. В результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено взаємозв’язки між жорстким, самокритичним та нарцисичним перефекціонізмом та прокрастинацією. Найбільш яскраво проявлений зв'язок між прокрастинацією та самокритичним перфекціонізмом, який створює високий рівень внутрішньої напруги через постійні сумніви, страх помилок і підвищені стандарти. Нарцисичний перфекціонізм також демонструє значущий зв’язок з прокрастинацією, оскільки бажання зберегти образ ідеальності змушує людину уникати виконання завдань, які можуть розкрити її недосконалість. Жорсткий перфекціонізм має складний вплив на поведінку, пов'язану з прокрастинацією, з одного боку, сприяючи пунктуальності та організованості, з іншого – підвищуючи рівень надмірної вимогливості до себе та страху невдачі, що спричиняє відкладання завдань. Перспектива подальших досліджень визначається у більш детальному вивченні механізму впливу перфекціонізму та окремих його типів на прокрастинацію з метою більш повного розуміння явища прокрастинації, та формування стратегії її подолання чи використання з метою впливу на якість життя та успішність самореалізації особистості.

Ключові слова: прокрастинація, відтермінування, особистісні схильності, перфекціонізм.

Nehrash Olena Ivanivna obtaining the educational degree of doctor of philosophy from the specialty 053 "Psychology" of State highereducational institution "University of Education Management", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5938-5799

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF PROCRASTINATION: THE ROLE OF PERFECTIONISM IN THE TENDENCY TO POSTPONE TASKS

Abstract. The article examines the relationship between perfectionism and procrastination and analyzes current research on this relationship. The empirical study uses the method of diagnosing the procrastination construct, developed by O. Zhuravliova and O. Zhuravlev and the Big three-dimensional scale of perfectionism, developed by M. Smith, D. Saklofsky, Y. Stoeber, S. Sherry, adapted into Ukrainian by T. Grubi 215 people between the ages of 21 and 65 took part in the empirical study, 10.7% of them were men and 89.3% were women. The method of descriptive statistics, the Kolmogorov-Smirnov test, and the Spearman rank correlation coefficient were used in data processing. As a result of the conducted empirical research, relationships between rigid, self-critical and narcissistic perfectionism and procrastination were revealed. The most clearly manifested connection is between procrastination and self-critical perfectionism, which creates a high level of internal tension due to constant doubts, fear of mistakes and high standards. Narcissistic perfectionism also shows a significant relationship with procrastination, as the desire to maintain an image of perfection causes a person to avoid tasks that might reveal their imperfections. Rigid perfectionism has a complex effect on procrastination-related behavior, on the one hand, promoting punctuality and organization, on the other hand, increasing the level of excessive self-demand and fear of failure, which causes procrastination. The perspective of further research is determined in a more detailed study of the mechanism of influence of perfectionism and its individual types on procrastination in order to more fully understand the phenomenon of procrastination, and the formation of a strategy to overcome it or use it in order to influence the quality of life and the success of self-realization of the individual.

Keywords: procrastination, postponement, personal tendencies, perfectionism.

Постановка проблеми

Прокрастинація є комплексним психологічним феноменом, поведінковим проявом якого є відтермінування виконання важливих для особистості завдань. Значний відсоток дорослих у всьому світі є хронічними прокрастинаторами [1; 2; 3]. Серед наслідків прокрастинації зазначають стрес, втрату продуктивності та втрату можливостей, нервову напругу, виснаження, почуття провини [4].

Визначення причин прокрастинації є одним з найбільш важливих питань у дослідженні її сутності. Встановлення цих причин дозволяє не тільки більш повно зрозуміти явище прокрастинації, а й виробити стратегію її подолання чи використання (у випадку так званої активної прокрастинації) з метою впливу на якість життя та успішність самореалізації особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Перфекціонізм найчастіше визначають як схильність вимагати від інших або від себе надзвичайно високого або навіть бездоганного рівня продуктивності, який перевищує те, що вимагається ситуацією [5, с. 778]. Прояви перфекціонізму також визначаються як одна з можливих причин прокрастинації. Таким чином, дослідження взаємозв'язку перфекціонізму та прокрастинації залишається досі одним з актуальних питань наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Широко досліджувався вплив на прокрастинацію демографічних чинників: М. Бойтель та колеги вивчали вплив на прокрастинацію таких чинників як вік, стать, наявність партнера, наявність роботи [6], Дж. Гарріотт та Дж. Р. Феррарі – розлучення (розрив стосунків) або вдівство [7], К. Маркевич та Л. Орищин-Буждиган вказали на вплив віку на прокрастинацію серед підлітків [8]. Увагу дослідників привертав також зв'язок між прокрастинацією та емоційними та психічними станами: депресією, стресом та втомою [6], тривожністю [9], тривогою та чутливістю до неприємних ситуацій [10], страхом помилок [11; 12]. Однак варто зазначити, що деякі дослідження такий зв'язок заперечують [13].

Зв'язок (або його відсутність) прокрастинації з перфекціонізмом також привертав значну увагу дослідників. О. Журавльова визначає предикторами дилаторної поведінки сумнів у власних діях та гіперкритику [14]. О. Научитель, О. Долгополова та К. Фаворова відмічали, що перфекціонізм можна вважати предиктором прокрастинації, але з врахуванням рівня інтенсивності його прояву [15]. Г. Флетт та колеги розглядали зв'язок прокрастинації з завищеними стандартами особи [16]. Н. Фьоре заперечував наявність такого зв'язку та відмічав, що перфекціоністам менш властиві прояви прокрастинації [17].

Таким чином, суперечливість результатів та висновків попередніх емпіричних досліджень аргументує актуальність додаткових досліджень зв'язків між перфекціонізмом, прокрастинацією иа окремими їх компонентами.

Мета статті

Метою статті є емпіричне дослідження взаємозв'яків між перфекціонізмом та прокрастинацією.

Виклад основного матеріалу

З метою дослідження взаємозв'яків між перфекціонізмом та прокрастинацією були використані такі психодіагностичні методики: методика діагностики конструкту прокрастинації, розроблена О. Журавльовою та О. Журавльовим [18, с. 451-452] та Велика тривимірна шкала перфекціонізму, розроблена М. Сміттом, Д. Саклофскі, Й. Стоєбер, С. Шеррі, адаптована українською мовою Т. Грубі [19, с. 29-34].

Методика діагностики конструкту прокрастинації визначає як загальний показник прокрастинації, так і значення за шкалами «Пунктуальність», яка

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

визначає схильність особи до пунктуальності та дисциплінованості, «Усвідомлення прокрастинації» яка визначає здатність особи до усвідомлення власної прокрастинації, «Організація часу та систематичність праці» яка визначає наявність у особи труднощів з початком або завершенням завдання, плануванням, продуктивним використанням часу [20, с. 44-45].

Велика тривимірна шкала перфекціонізму дозволяє визначити загальний показник перфекціонізму, значення за трьома типами перфекціонізму - жорсткий самокритичний та нарцисичний перфекціонізм, а також значення за шкалами: «Перфекціонізм, орієнтований на себе», яка визначає прагнення особистості до досконалості, «Проблеми з самооцінкою», яка визначає переважання перфекціоністських стандартів над самоцінністю, «Стурбованість помилками», яка визначає надмірно негативні реакції на очікувані невдачі та помилки, «Сумніви у власних діях», яка відображає наявність сумнівів та невизначеності відносно власної ефективності, «Самокритика», яка визначає тенденцію вдаватися до самокритики, у випадках, коли результати діяльності не є досконалими, «Соціально-приписаний перфекціонізм», яка визначає тенденцію очікувати від оточуючих вимог щодо досконалості, «Перфекціонізм, орієнтований на інших», яка визначає тенденцію висувати нереалістичні вимоги щодо інших, «Гіперкритика», яка визначає ступінь прискіпливості та знецінення оточуючих, «Упевненість в тому, що мені усі щось винні», яка визначає вимагання від оточуючих захоплення Вашою досконалістю, «Претензійність», яка визначає уявлення людини про себе як про ідеальну [19, с. 32-33].

Вибірку досліджуваних склали 215 осіб у віці від 21 до 65 років, з них 10,7% чоловіків та 89,3% жінок.

Зібрані дані було проаналізовано за методом описових статистик. Описові статистики показника загального рівня перфекціонізму наведено у табл. 1.

Таблиця 1.

Описові статистики показника загального рівня перфекціонізму

Показник	Мінімальне значення	Максимальне значення	Середнє значення (Mean)	Стандартне відхилення (Std. Deviation)
Загальний рівень перфекціонізму	48	197	110,90	28,540

Таким чином, значення показника загального рівня перфекціонізму коливається в діапазоні 48-197 балів, середнє значення показника загального рівня перфекціонізму у досліджуваній вибірці складає 110,90±28,540.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Розподіл досліджуваної вибірки за загальним рівнем перфекціонізму наведений на рисунку 1.

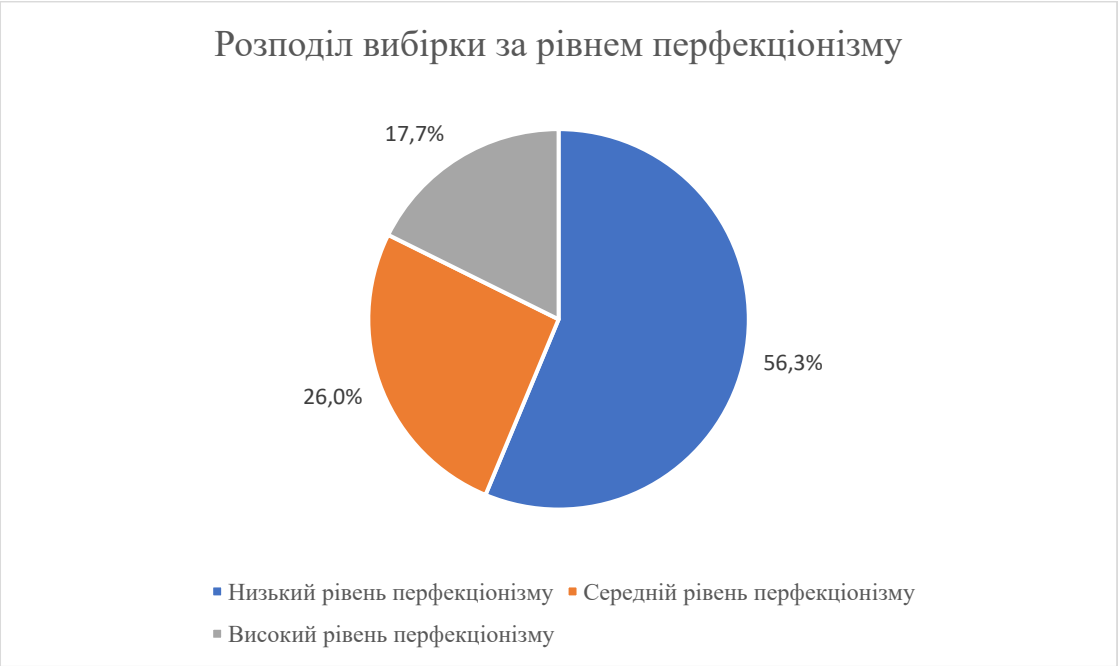

Рис. 1 - Розподіл вибірки за загальним рівнем перфекціонізму

Таким чином, переважна більшість - 56,3% досліджуваних має низький рівень перфекціонізму, 26,0% - середній, 17,7% - високий.

Використання критерію Колмогорова-Смірнова дозволяє зробити висновок, що розподіл показників загального рівня перфекціонізму, а також показників жорсткого, самокритичного та нарцисичного перфекціонізму відповідає нормальному. Однак розподіл показників за субшкалами Великої тривимірної шкали перфекціонізму не відповідає нормальному. Розподіл загального показника прокрастинації та показників за субшкалами методики діагностики конструкту прокрастинації не відповідає нормальному. Це обумовлює використання непараметричних критеріїв для аналізу даних.

З метою визначення наявності чи відсутності взаємозв'язків між показниками перфекціонізму та прокрастинації було використано метод кореляційного аналізу, зокрема непараметричний коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Значущі кореляційні зв'язки між показниками Великої тривимірної шкали перфекціонізму та методики діагностики конструкту прокрастинації наведено у таблиці 2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2

Значущі кореляційні зв'язки між показниками перфекціонізму та прокрастинації

	Пунктуальність	Усвідомлення прокрастинації	Організація часу та систематичність праці	Загальний показник прокрастинації
Перфекціонізм, орієнтований на себе	349**			203**
Проблеми з самооцінкою	216**	193**	207**	329**
Стурбованість помилками		451**	424**	467**
Сумніви у власних діях	-210**	523**	517**	476**
Самокритика		416**	446**	464**
Соціально-приписаний перфекціонізм		344**	323**	312**
Перфекціонізм, орієнтований на інших		210**	258**	298**
Гіперкритика		301**	345**	293**
Упевненість у тому, що мені усі щось винні		262**	233**	246**
Жорсткий перфекціонізм	289**	136*	141*	299**
Самокритичний перфекціонізм		526**	528**	531**
Нарцисичний перфекціонізм		219**	242**	272**
Загальний рівень перфекціонізму		388**	406**	455**

За допомогою коефіцієнту рангової кореляції Спірмена встановлено наявність значущих додатніх кореляційних зв'язків на рівні $p<0,01$ (1% рівень значущості) між загальним показником прокрастинації та показниками практично за усіма шкалами Великої тривимірної шкали перфекціонізму, окрім шкали претензійності. Таким чином, одним з висновків дослідження є те, що схильність особистості уявляти себе ідеальним, кращим за інших не пов'язана з прокрастинацією.

Варто зазначити, що шкала пунктуальності конструкту прокрастинації виявила найменше кореляційних зв'язків зі шкалами, які оцінюють різні аспекти перфекціонізму. З пунктуальністю взаємопов'язаний жорсткий перфекціонізм, ці два показники продемонстрували значущий додатній

кореляційний зв'язок на рівні $p<0,01$, так само як і субшкали «Перфекціонізм, орієнтований на себе» та «Проблеми з самооцінкою», які входять до показника рівня прояву жорсткого перфекціонізму. Дійсно, жорсткий перфекціонізм пов'язаний з пунктуальністю через високу вимогливість до себе, прагнення до контролю та організованості, оскільки пунктуальність є проявом відповідальності, дисциплінованості та вміння дотримуватися встановлених часових рамок. Люди з жорстким типом перфекціонізму вважають пунктуальність ознакою дисциплінованості та професіоналізму, що відповідає їхнім високим стандартам.

Шкала «Сумніви у власних діях» демонструє значущий від'ємний кореляційний зв'язок на рівні $p<0,01$ зі шкалою пунктуальності конструкту прокрастинації. Дійсно, через постійні сумніви та нерішучість людина витрачає більше часу на прийняття рішень та підготовку до дій. Це збільшує ймовірність запізнень і труднощів з дотриманням графіку, оскільки кожне завдання потребує більше часу, ніж заплановано.

З усіх визначених типів перфекціонізму найбільш значущий зв'язок з прокрастинацією продемонстрував самокритичний перфекціонізм, виявивши значущі додатні кореляційні зв'язки на рівні $p<0,01$ з усвідомленням прокрастинації, організацією часу та систематичності праці та загальним показником (рівнем) прокрастинації. Таким чином, самокритичний перфекціонізм, який включає схильність до надмірної критики себе, підвищену тривожність щодо можливих помилок, сумніви у власних діях та надмірну орієнтацію на думку інших людей, що призводить до виникнення тривожних переживань і страху перед невдачею, які у свою чергу стають предиктором прокрастинації. Це часто також призводить до неефективного управління часом, оскільки людина витрачає надмірну кількість часу на підготовку або аналіз, боячись не досягти ідеального результату.

Шкала самокритичного перфекціонізму включає в себе субшкали, які дозволяють визначити рівень стурбованості помилками, сумнівів у власних діях, самокритики та соціально-приписаного перфекціонізму. Усі ці шкали також демонструють значущі додатні кореляційні зв'язки з усвідомленням прокрастинації, організацією часу та систематичності праці та загальним показником прокрастинації.

Менше проявлений, але все ще знаходиться на значущому рівні зв'язок прокрастинації з нарцисичним перфекціонізмом. Нарцисичний перфекціонізм демонструє значущі додатні кореляційні зв'язки на рівні $p<0,01$ з усвідомленням прокрастинації, організацією часу та систематичності праці та загальним показником прокрастинації. Дійсно, зв'язок між нарцисичним перфекціонізмом та прокрастинацією має свою специфіку, оскільки цей тип перфекціонізму базується на особистісних рисах, що пов'язані з високою самооцінкою, очікуванням особливого ставлення до себе та нереалістичними вимогами до інших. Нарцисичний перфекціонізм характеризується такими

рисами, як орієнтація на власну перевагу та ідеальність, нереалістичні очікування щодо себе та оточуючих, схильність до гіперкритики інших і вимога досконалості від них, упевненість у тому, що оточуючі повинні визнавати їхню винятковість. Ці риси створюють високу самооцінку, що базується на відчутті власної переваги над іншими, але часто є нестійкою та потребує постійного підтвердження. Нарцисичний перфекціонізм супроводжується бажанням досягати високих результатів та демонструвати свою перевагу, але часто це бажання залишається лише на рівні очікувань. Через завищені стандарти людина може виявитися нездатною належним чином організувати свій час, адже постійно шукає ідеальних умов для виконання завдань. Нарцисичний перфекціонізм супроводжується бажанням досягати високих результатів та демонструвати свою перевагу, але часто це бажання залишається лише на рівні очікувань. Через завищені стандарти людина може виявитися не здатною належним чином організувати свій час, адже постійно шукає ідеальних умов для виконання завдань.

Менш яскраво виражений зв’язок прокрастинації з жорстким перфекціонізмом. Жорсткий перфекціонізм демонструє значущі додатні кореляційні зв’язки на рівні $p<0,01$ з показником пунктуальності та загальним показником прокрастинації, та значущі додатні кореляційні зв’язки на рівні $p<0,05$ з показником усвідомлення прокрастинації та організації часу та систематичності праці. Жорсткий перфекціонізм має складний вплив на поведінку, пов'язану з прокрастинацією. З одного боку, високі стандарти та самоконтроль сприяють пунктуальності та організованості. З іншого боку, надмірна вимогливість до себе та страх невдачі можуть спричинити відкладання завдань та підвищує загальний рівень прокрастинації.

Резюмуючи, відзначимо значущі додатні кореляційні зв’язки на рівні $p<0,01$ показника загального рівня перфекціонізму як з загальним рівнем прокрастинації, так і з такими її складовими як усвідомлення прокрастинації та організація часу та систематичність праці.

Висновки

Для досягнення мети дослідження та вивчення взаємозв’язків перфекціонізму та прокрастинації було підібрано комплекс психодіагностичних методик, який включав методику діагностики конструкту прокрастинації та Велику тривимірну шкалу перфекціонізму. Також сформовано вибірку досліджуваних, яка включала 215 осіб у віці від 21 до 65 років, з них 10,7% чоловіків та 89,3% жінок.

В результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено взаємозв’язки між жорстким, самокритичним та нарцисичним перефекціонізмом та прокрастинацією.

Найбільш яскраво проявлений зв'язок між прокрастинацією та самокритичним перфекціонізмом, який створює високий рівень внутрішньої напруги через постійні сумніви, страх помилок і підвищені стандарти. Це веде до

відкладання завдань як механізму захисту від можливих невдач, що, у свою чергу, знижує ефективність діяльності та підвищує рівень прокрастинації. Такий тип перфекціонізму стає ключовим фактором, який підсилює прокрастинаційну поведінку.

Нарцисичний перфекціонізм також демонструє значущі додатні кореляційні зв'язки з прокрастинацією, оскільки бажання зберегти образ ідеальності змушує людину уникати виконання завдань, які можуть розкрити її недосконалість. Такі люди усвідомлюють свою схильність до прокрастинації, але часто не можуть її подолати через страх втратити відчуття власної переваги. Це також впливає на організацію часу та систематичність праці, що призводить до зростання загального рівня прокрастинації.

Жорсткий перфекціонізм має складний вплив на поведінку, пов'язану з прокрастинацією, з одного боку, сприяючи пунктуальності та організованості, з іншого – підвищуючи рівень надмірної вимогливості до себе та страху невдачі, що спричиняє відкладання завдань.

Перспектива подальших досліджень визначається у більш детальному вивченні механізму впливу перфекціонізму та окремих його типів на прокрастинацію з метою більш повного розуміння явища прокрастинації, та формування стратегії її подолання чи використання з метою впливу на якість життя та успішність самореалізації особистості.

Література:

1. Steel P. The Procrastination Equation: How to Stop Putting Things Off and Start Getting Stuff Done. Perennial, 2012. 339 p.

2. Kachgal M.M., Hansen L.S., Nutter K.J. Academic procrastination prevention/ intervention: Strategies and recommendations. Journal of Developmental Education. 2007. № 25. P. 14–24.

3. Layne J. Procrastination statistics. Medium. 2024, January 10. URL: https://medium.com/statistic-hub/procrastination-statistics-1ef2ca5124fb (дата звернення: 01.11.2024).

4. Рудоманенко Ю. В. Позитивні та негативні наслідки прокрастинації особистості. Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 24 червня 2022 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія», кафедра психології. Одеса: НУ «ОЮА», 2022. С. 215–218.

5. VandenBos G. R., ed. APA Dictionary of Psychology. 2nd ed. Washington, DC: American Psychological Association, 2015.

6. Beutel M.E., Klein E.M., Aufenanger S., Brähler E., Dreier M., Müller K.W., et al. Procrastination, Distress and Life Satisfaction across the Age Range – A German Representative Community Study. PLoS ONE. 2016. Vol. 11, No. 2. e0148054. URL: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148054 (дата звернення: 01.11.2024).

7. Harriott J., Ferrari J.R. Prevalence of Procrastination among Samples of Adults. Psychological Reports. 1996. Vol. 78, No. 2. P. 611-616. URL: https://doi.org/10.2466/pr0.1996.78.2.611 (дата звернення: 01.11.2024).

8. Markiewicz K., Oryshchyn-Buzhdyhan L. Demographic factors, personality, and executive functions as predictors of procrastination in Polish and Ukrainian youth. Current issues in personality psychology. 2023. Volume 11(2). URL: http://cipp.ug.edu.pl/pdf-159168-88484?filename=Demographic%20factors_.pdf.

9. Данілова Д. Е., Куцева Ю. О. Прокрастинація у осіб ранньої дорослості з різними рівнями тривожності. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 2(36). С. 651–661.

10. Milgram N., Batori G., Mowrer D. Correlates of academic procrastination. Journal of School Psychology. 1993. Vol. 31. P. 487-500.

11. Sokolowska J. Behavioral, cognitive, affective, and motivational dimensions of academic procrastination among community college students: A Q methodology approach. ETD Collection for Fordham University, 2009.

12. Douglas S.C., Joshua B. Psychologjcal Reports. 1999. Vol. 84. P. 686-688.

13. Kuhl J. A theory of action and state orientations. In: Kuhl J., Beckmann J. (Eds.), Volition and personality: Action versus state orientation. Toronto: Hogrefe & Huber, 1994. P. 9-46.

14. Журавльова О.В. Особливості взаємозв'язку прокрастинації та перфекціонізму особистості. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2020. Вип. 55. С. 86–92.

15. Научитель О. Д., Долгополова О. В., Фаворова К. М. Предиктори прокрастинації молоді (на прикладі перфекціонізму, тривожності та особистісної відповідальності). The 5th International scientific and practical conference "Modern technologies and processes of implementation of new methods" (February 06 - 09, 2024). Madrid, Spain: International Science Group, 2024. С. 322–327.

16. Flett G.L., Hewitt P.L., Davis R.A., Sherry S.B. Description and Counseling of the Perfectionistic Procrastinator. / In H. C. Schouwenburg, C. H. Lay, T. A. Pychyl, J. R. Ferrari (Eds.) Counseling the procrastinator in academic settings. American Psychological Association, 2004. P. 181–194.

17. Fiore N. The Now Habit: A Strategic Program for Overcoming Procrastination and Enjoying Guilt-Free Play. Jeremy P. Tarcher, 2014.

18. Журавльова О.В. Психологія прокрастинації особистості студента. Дис. доктора психол. наук. 19.00.07. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020. 465 с.

19. Карамушка Л.М., Бондарчук О.І., Грубі Т.В. Методики дослідження перфекціонізму, трудоголізму та прокрастинації особистості: методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Аксіома», 2019. 80 с.

20. Журавльова О., Журавльов О. Розробка та апробація методики діагностики особистісного конструкту прокрастинації. Вісник ХДУ. Серія Психологічні науки. 2018. Вип. 1(3). С. 42–46.

References:

1. Steel, P. (2012). *The procrastination equation: How to stop putting things off and start getting stuff done*. Perennial.

2. Kachgal, M. M., Hansen, L. S., & Nutter, K. J. (2007). Academic procrastination prevention/ intervention: Strategies and recommendations. *Journal of Developmental Education*, *25*, 14–24.

3. Layne, J. (2024, January 10). Procrastination statistics. *Medium*. https://medium.com/ statistic-hub/procrastination-statistics-1ef2ca5124fb.

4. Rudomanenko, Yu.V. (2022). Pozytyvni ta negatvni naslidky prokrastynatsii osobystosti [Positive and Negative Consequences of Personality Procrastination]. In *Osobystist ta suspilstvo v tsyfrovu eru: psykhologichnyi vymir* (III International Scientific and Practical Conference Proceedings, Odesa, June 24, 2022) / National University "Odesa Law Academy", Department of Psychology. Odesa: NU "OLA", pp. 215–218. [in Ukrainian].

5. VandenBos, G. R. (Ed.). (2015). *APA dictionary of psychology* (2nd ed.). Washington, DC: American Psychological Association.

6. Beutel, M. E., Klein, E. M., Aufenanger, S., Brähler, E., Dreier, M., Müller, K. W., et al. (2016). Procrastination, distress and life satisfaction across the age range – A German representative community study. *PLoS ONE, 11*(2), e0148054. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148054.

7. Harriott, J., & Ferrari, J. R. (1996). Prevalence of procrastination among samples of adults. *Psychological Reports, 78*(2), 611–616. https://doi.org/10.2466/pr0.1996.78.2.611.

8. Markiewicz, K., & Oryshchyn-Buzhdyhan, L. (2023). Demographic factors, personality, and executive functions as predictors of procrastination in Polish and Ukrainian youth. *Current Issues in Personality Psychology, 11*(2). Retrieved from http://cipp.ug.edu.pl/pdf-159168-88484?filename=Demographic%20factors_.pdf

9. Danilova, D.E., & Kutseva, Yu.O. (2024). Prokrastynatsiia u osib rannoi doroslosti z riznymy rivniamy tryvozhnosti [Procrastination in Early Adulthood Individuals with Different Levels of Anxiety]. Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia "Pedahohika", Seriia "Psykholohiia", Seriia "Medytsyna"), No. 2(36), pp. 651–661 [in Ukrainian].

10. Milgram, N., Batori, G., & Mowrer, D. (1993). Correlates of academic procrastination. *Journal of School Psychology*, *31*, 487-500.

11. Sokolowska, J. (2009). Behavioral, cognitive, affective, and motivational dimensions of academic procrastination among community college students: A Q methodology approach. *ETD Collection for Fordham University*.

12. Douglas, S. C., & Joshua, B. (1999). *Psychological Reports, 84*, 686-688.

13. Kuhl, J. (1994). A theory of action and state orientations. In J. Kuhl & J. Beckmann (Eds.), *Volition and personality: Action versus state orientation* (pp. 9-46). Toronto: Hogrefe & Huber.

14. Zhuravlova, O. V. (2020). Osoblyvosti vzaiemozviazku prokrastynatsii ta perfektsionizmu osobystosti. *Aktualni problemy psykholohii [Peculiarities of the relationship between procrastination and personality perfectionism]. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom I: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia, 55*, 86–92 [in Ukrainian].

15. Nauchytel, O.D., Dolhopolova, O.V., & Favorova, K.M. (2024). Predyktory prokrastynatsii molodi (na prykladi perfektsionizmu, tryvozhnosti ta osobystisnoi vidpovidalnosti) [Predictors of Youth Procrastination (Based on Perfectionism, Anxiety, and Personal Responsibility)]. In The 5th International Scientific and Practical Conference “Modern Technologies and Processes of Implementation of New Methods” (February 06-09, 2024). Madrid, Spain: International Science Group, pp. 322–327 [in Ukrainian].

16. Flett, G. L., Hewitt, P. L., Davis, R. A., & Sherry, S. B. (2004). Description and counseling of the perfectionistic procrastinator. In H. C. Schouwenburg, C. H. Lay, T. A. Pychyl, & J. R. Ferrari (Eds.), *Counseling the procrastinator in academic settings* (pp. 181–194). American Psychological Association.

17. Fiore, N. (2014). *The now habit: A strategic program for overcoming procrastination and enjoying guilt-free play*. Jeremy P. Tarcher.

18. Zhuravlova, O. V. (2020). *Psykholohiia prokrastynatsii osobystosti studenta [The psychology of student procrastination]*. [Doctoral dissertation, Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky] [in Ukrainian].

19. Karamushka, L. M., Bondarchuk, O. I., & Hrubi, T. V. (2019). *Metodyky doslidzhennia perfektsionizmu, trudoholizmu ta prokrastynatsii osobystosti [Research methods of perfectionism, workaholism and procrastination of the individual]*. Kamianets-Podilskyi: PP «Aksioma» [in Ukrainian].

20. Zhuravlova, O., & Zhuravlov, O. (2018). Rozrobka ta aprobatsiia metodyky diahnostyky osobystisnoho konstruktu prokrastynatsii [Development and testing of the methodology for diagnosing the personal construct of procrastination]. *Visnyk KhDU. Seriia Psykholohichni nauky, 1(3)*, 42–46 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 159.9-053.6:364.62(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1492-1506

Онищенко Олена Олександрівна аспірантка кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського, м. Одеса, тел.: (096) 408-18-55, https://orcid.org/0009-0008-8505-2999

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК РЕГУЛЯТОР ЖИТТЄСТІЙКОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ КРИЗИ

Анотація. Актуальність дослідження обумовлена зростанням екзистенційної кризи, зокрема, серед молоді юнацького віку в умовах війни в Україні, що призводить до глибоких змін у їхніх ціннісно-смислових орієнтаціях та суттєво впливає на рівень їхньої життєстійкості. Військові дії, невизначеність майбутнього і постійне відчуття потенціальної загрози життю своєму та близьких людей, можуть підсилювати потребу у стабільних ціннісних орієнтаціях, які допомагають молоді зберігати психологічну рівновагу, відчувати духовні сили на пошуки сенсу існування. У цьому контексті суб'єктивні ціннісні орієнтації стають важливим регулятором поведінки, що забезпечує продуктивну адаптацію та прийняття об'єктивних екстремальних умов.

Результати теоретичного та емпіричного дослідження показали, що ціннісні орієнтації є основою для розвитку особистості як суб'єкта діяльності, слугують для підтримки внутрішньої психологічної стійкості, почуття єдності, та соціальної згуртованості в умовах екзистенційної кризи, детермінованою воєнним станом в Україні. Встановлено, що в складних умовах екзистенційної кризи молодь, орієнтована на гуманістичні, патріотичні та сімейні цінності, демонструє вищий рівень життєстійкості та здатність адаптуватися до стресових ситуацій, активніше бере участь у суспільному житті. Цінності та ціннісні орієнтації особистості, пов'язані з відчуттям спільності, єдності, національної ідентичності та відповідальності за своє майбутнє, сприяють збереженню внутрішньої рівноваги й підтримці соціальної активності молоді.

Такі орієнтації не лише полегшують подолання кризових ситуацій, а й відіграють стабілізуючу роль, забезпечуючи формування цілеспрямованості та надаючи діяльності молоді зміст навіть у найскладніших умовах. Отримані результати можуть бути корисними для психологічної підтримки, розробки освітніх програм і соціальних ініціатив, спрямованих на розвиток життєстійкості та соціальної інтеграції молоді у сучасних кризових умовах.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, екзистенційна криза, життєстійкість, молодь, війна, адаптація, психологічна підтримка.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Onishchenko Olena Oleksandrivna graduate student of the department of theory and methods of practical psychology; K. D. Ushinsky State Institution of South Ukrainian National Pedagogical University, Odesa, tel.: (096) 408-18-55, https://orcid.org/0009-0008-8505-2999

VALUE ORIENTATIONS AS A REGULATOR OF THE VITALITY OF YOUTH IN CONDITIONS OF AN EXISTENTIAL CRISIS

Abstract. The relevance of the study is due to the growth of the existential crisis, in particular, among young people of adolescent age in the conditions of war in Ukraine, which leads to profound changes in their value and semantic orientations and significantly affects the level of their resilience. Military actions, uncertainty of the future and a constant feeling of a potential threat to their own lives and those of loved ones can increase the need for stable value orientations that help young people maintain psychological balance, feel spiritual strength to search for the meaning of existence. In this context, subjective value orientations become an important regulator of behavior, ensuring productive adaptation and acceptance of objective extreme conditions.

The results of theoretical and empirical research have shown that value orientations are the basis for the development of the individual as a subject of activity, serve to maintain internal psychological stability, a sense of unity, and social cohesion in the conditions of an existential crisis determined by martial law in Ukraine. It has been established that in difficult conditions of an existential crisis, young people oriented towards humanistic, patriotic, and family values demonstrate a higher level of resilience and the ability to adapt to stressful situations, and participate more actively in public life. Values and value orientations of the individual, associated with a sense of community, unity, national identity, and responsibility for their future, contribute to maintaining internal balance and supporting social activity of young people.

Such orientations not only facilitate overcoming crisis situations, but also play a stabilizing role, ensuring the formation of purposefulness and giving meaning to youth activities even in the most difficult conditions. The results obtained can be useful for psychological support, the development of educational programs and social initiatives aimed at developing resilience and social integration of youth in modern crisis conditions.

Keywords: values, value orientations, existential crisis, resilience, youth, war, adaptation, psychological support.

Постановка проблеми. По-перше: посилаючись на виклики сьогодення, розуміння життєстійкості та ціннісної сфери молоді юнацького віку у науковому дискурсі набуває іманентного значення. Особливої важливості набуває роль представників гуманістичної психології та філософії, поси-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

лаючись на актуальні соціально-політичні умови життя українців. Пріоритетного значення набуває увага до проблеми копінг-стратегій як один з головних механізмів адаптації особистості до стресових ситуацій, вони відіграють вирішальну роль у підтримці психологічного здоров'я, допомагаючи людям розвивати резилієнтність та здатність до самореалізації в складних умовах [3]. Сьогодні світ у якому панує аксіологічний, онтологічний, гносеологічний безлад, ризикованість та глобалізація, характеризується такими соціальними тенденціями як: збільшення соціальної мобільності, мовні бар'єри та конфлікти, міграція/еміграція, деструктивна трансформація культурних цінностей. Це призводить до руйнування особистісної цілісності та кризи ідентичності, що залишається актуальною темою міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку ціннісних орієнтацій особистості описали такі дослідники: А.Ручка, Я.Шалт, Ш.Шварц; формування життєстійкості: С.Мадді, С.Кобейс, О.Водолазська, О.Саннікова. Але посилаючись на зовнішню соціально-політичну актуальність ця тематика не є психологічно розкритою в повному обсязі.

Мета статті – дослідження є вивчення особливостей впливу екзистенційної кризи на ціннісні орієнтації молоді та визначення ролі цих орієнтацій у формуванні життєстійкості в кризовий період.

Досягнення окресленої мети, передбачало розв'язання наступних завдань: теоретичний аналіз категорій життєстійкість та ціннісні орієнтації; встановити пріоритетні ціннісні орієнтації студентської молоді, що сприяють підвищенню їх життєстійкості в умовах екзистенційної кризи війни; дослідити вплив ціннісних орієнтацій на стратегії життєстійкості та здатність молоді адаптуватися до невизначених умов життя і спробувати знайти в ньому сенс.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття «життєстійкість» (resilience) у науковий тезаурус було введено С.Мадді. Дослідники виділяють 3 компоненти: залученість до чогось, контроль когось/чогось, турбота про щось/когось, прийняття можливого життєвого ризику та відповідальності. Це вивчення пов'язане з дослідженням складних ситуацій зовнішньої актуальної реальності, пошуку сенсу життя, суб'єктивно-ситуативної взаємодії, процесом самореалізації та психологічних характеристик життєвих ситуацій, що відбуваються. Якщо слідувати компонентам даної концепції, то це може зменшити внутрішню напругу під час стресу, адже самопізнання та рефлексія емоцій, поведінки та дій є актуальною проблематикою через інформаційну завантаженість, прискорений ритм життя, деструктивний вплив зовнішнього середовища, вимушене формування нових навичок, звичок, відповідальність за своє життя, та близьких. Життєстійкість перетворює ці деструктивні зміни в навколишньому середовищі на поле особистісного розвитку та потенціалу [1]. С. Мадді та його теорія життєстійкості, яка визначає її як систему переконань, що може розвиватися, дозволяє нам розуміти адаптацію не тільки як процес, але й як результат, що охоплює включення у процес життя,

контроль подій та прийняття нових викликів. Це є надзвичайно важливим у контексті кризових ситуацій, зокрема, екзистенційних коли люди змушені адаптуватися до нової реальності.

Говорячи про власне ціннісні орієнтації, як пишуть А. Ручка та Я.Шалт у своїх дослідженнях з проблематики цінностей в граничних пунктах людської екзистенції, коли мова йде про життя↔смерть, щастя↔страждання, любов↔ ненависть, вони можуть виступити як національний продукт і підготувати сучасне молоде покоління до «оборони» вітально-духовних цінностей сучасного українського суспільства - національних, громадянських, сімейних, здатність протистояти зовнішнім кризам [2;4]. Молодь є ключовим чинником, що формує майбутнє країни і її участь у захисті та сприянні цінностям може мати величезне значення. Важливо розглядати це з різних точок зору: національні цінності - молодь може брати участь у збереженні і розвитку традицій, культури та історії своєї країни. Вивчення та розповсюдження національних цінностей сприяє формуванню національної ідентичності. Громадянські цінності - розуміння принципів демократії, прав людини, правової держави є важливим елементом громадянського виховання. Сімейні цінності - підтримка та розвиток може включати в себе роль молоді у вихованні моральності, терпіння та взаєморозуміння в родинному колі. Заохочення молоді взяти активну участь у формуванні та зміцненні цінностей сприятиме стабільності та розвитку нового сучасного українського суспільства.

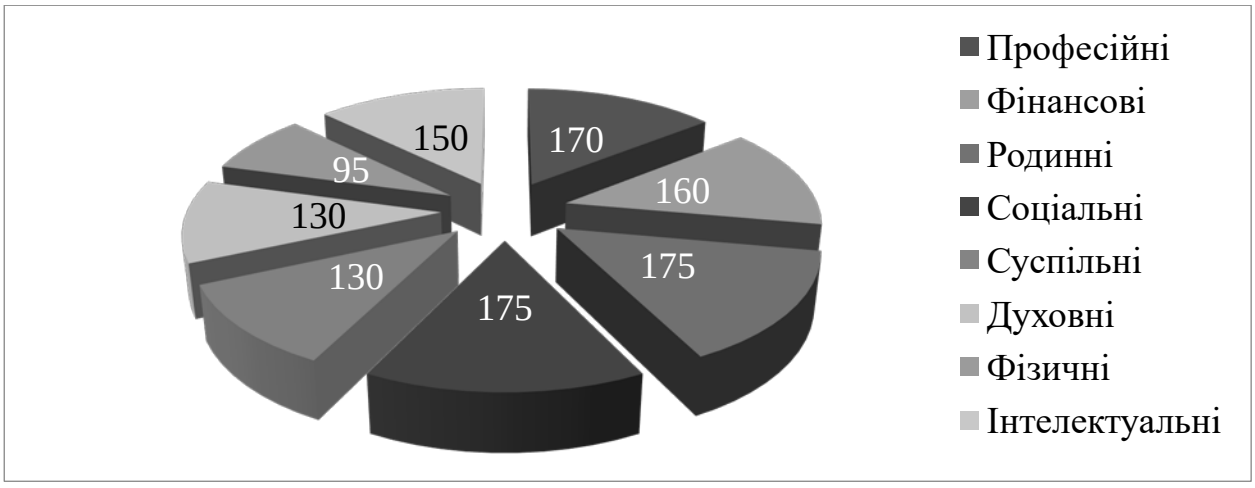
Ціннісні орієнтації студентської молоді є мірилом їхньої соціальної активності та подальшого життєвого самовизначення. Коли вони стикаються з екзистенційною кризою, яка полягає в невизначеності та ризиках, закріплення стабільної системи цінностей стає важливим для їхнього особистісного та професійного розвитку. Ціннісні орієнтації визначають духовний стрижень особистості, та є системоутворюючим елементом світогляду і життєстійкості. У сучасному українському суспільстві важливо сприяти розвитку гуманістичних та патріотичних цінностей серед студентів, що є необхідною умовою для їхньої життєстійкості, успішної самореалізації та соціальної адаптації [5]. У контексті ціннісних орієнтацій життєстійкість виступає як комплекс навичок і установок, які дозволяють ефективно подолати кризові ситуації, зберігаючи емоційну рівновагу та продуктивність у діяльності.

Дослідницько-експериментальна робота відбулася на базі Південно-українського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Усього в дослідженні приймав участь 31 студент з факультету 013 Початкова освіта, 053 психологія, та 035 філософія. Віком від 17 до 25 років.

Виявлення особистих, професійних і соціально-психологічних орієнтацій за методикою «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості». та переваг у контексті визначення двох вимірів сенсу життя: наявності сенсу (чи вважає людина, що її життя має сенс) та пошуку сенсу (наскільки людина

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мотивована на розуміння сенсу свого життя) за методикою. Опитувальник сенсу життя (The Meaning in Life Questionnaire, MLQ 2006). Методика «Шкала задоволеності життям» є важливим інструментом для вимірювання рівня задоволеності життям, який дозволяє відстежити вплив екзистенційної кризи та війни на молодь. Ця методика не лише сприяє оцінці суб'єктивного благополуччя, але й вказує на рівень адаптації до кризи, виявляє групи ризику та допомагає виявити ключові цінності та смислові орієнтації, які підтримують молодь в умовах значних життєвих змін. Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча спрямована на пряме ранжування переліку цінностей, поділяючи їх на два класи: термінальні цінності (цінності-цілі): переконаність у тому, що певна кінцева мета існування конкретної людини варта, щоб до неї прагнути. Інструментальні цінності (цінності-засоби): переконаність у тому, що певний образ дії або особистісні якості мають переваги в будь-якій ситуації. Методика «Екзистенційний компас молоді». спрямована на оцінку відношення людини до швидкої життєвої мінливості, що може бути зумовлено трансформаційними процесами в світі, починаючи від базових цінностей (здоров'я, безпека), екзистенційної захищеності (сім'я, любов), завершуючи самоактуалізацією в умовах екзистенційної кризи (зрештою прийняття життєвих реалій, суб'єктивно-особистісний образ в об'єктивному світі, що проявляється у планах на майбутнє).

Діаграма 1.

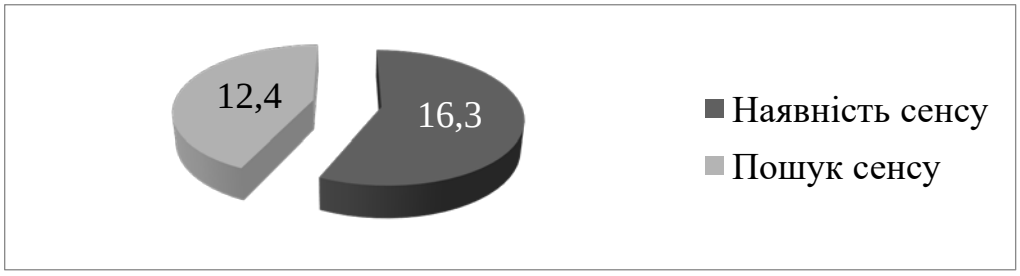
Результати дослідження цінностей особистості за результатами реалізації методики «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості» (Х сер.знач)

Професійні цінності: 170 балів, фінансові: 160 балів, родинні: 175 балів, соціальні:175 балів, суспільні: 130 балів, духовні: 130 балів, інтелектуальні: 150 балів, фізичні: 95 балів.

В умовах екзистенційної кризи під час війни в Україні, найбільш характерними для молоді юнацького віку є наступні цінності: родинні та

соціальні цінності, родинна підтримка і взаєморозуміння, дружба та соціальні зв'язки, любов та довіра у стосунках з близькими, важливість збереження сімейних традицій і культурних цінностей. Професійні цінності: розвиток кар'єри і професійні досягнення, отримання освіти та підвищення кваліфікації, пошук стабільної роботи та можливостей для професійного росту, важливість праці як способу самореалізації. Фінансові цінності: стабільний дохід і матеріальне благополуччя, фінансова незалежність, накопичення заощаджень і інвестування в майбутнє, забезпечення себе та своїх близьких. Інтелектуальні цінності: прагнення до знань і саморозвитку, цікавість і відкритість до нового, критичне мислення і аналіз, самоосвіта та творчий підхід до вирішення проблем. Суспільні та духовні цінності: внесок у розвиток суспільства, віра та релігійні переконання, етичні принципи та моральні орієнтири, прагнення до справедливості та допомоги іншим. Фізичні цінності: здоровий спосіб життя, фізична активність і спорт, турбота про власне здоров'я, важливість фізичного комфорту та безпеки. Фізичні цінності знаходяться на останньому місці у молоді з кількох причин: умови війни змушують молодь зосереджуватись на базових потребах виживання та безпеки, що часто відсуває на задній план турботу про фізичне здоров'я, як наприклад, заняття спортом чи фізичною активністю. Соціальна та емоційна підтримка: у складні часи молодь більше потребує емоційної підтримки, родинної теплоти та дружби. таких умовах фізичні аспекти можуть сприйматися як менш важливі порівняно з психологічним та емоційним благополуччям. Потреба у самореалізації: молодь прагне знайти себе, реалізувати свої професійні амбіції та досягнути фінансової стабільності, що часто відволікає від фізичних цінностей чи засобів для підтримки фізичного здоров'я можуть також бути причиною, чому фізичні цінності відсуваються на останнє місце.

Життєстійкість як здатність адаптуватися і знаходити ресурси для подолання труднощів, сприяє тому, що молодь зосереджується на емоційній, соціальній, професійній та фінансовій підтримці та самореалізації.

Діаграма 2.

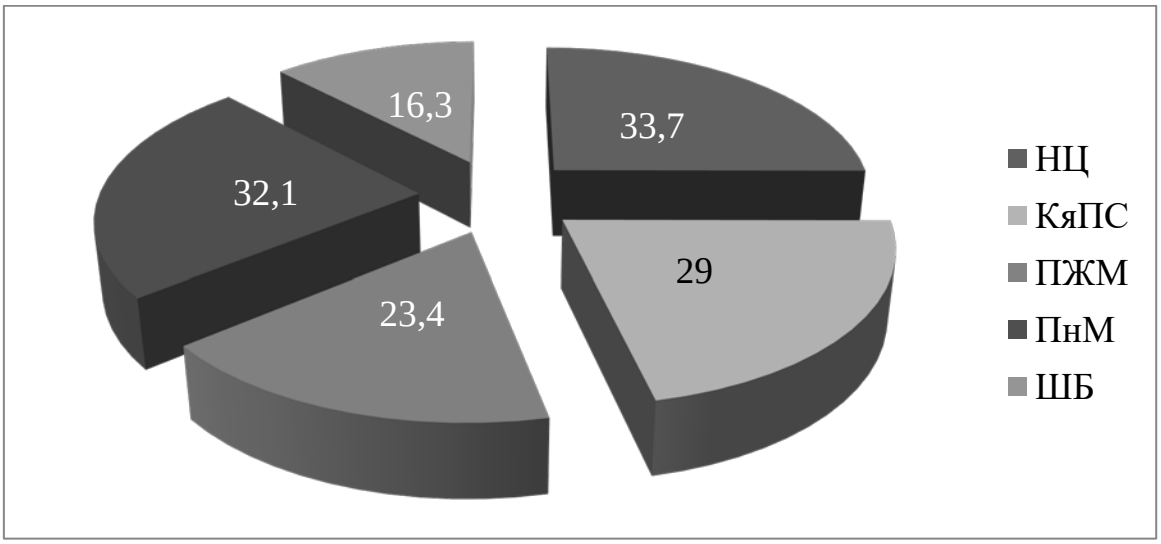
Результати дослідження цінностей особистості за результатами реалізації методики «опитувальник сенсу життя (The Meaning in Life Questionnaire, MLQ 2006)» (Х сер.знач)

Пошук сенсу: 12,4 бали, наявність сенсу 16,3 бали.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для молоді під час екзистенційної кризи в умовах війни в Україні характерний пошук сенсу життя, а його наявність трохи менше. Це можна пояснити декількома причинами: військові дії і криза приносять багато невизначеності, зруйновані плани, можливу втрату близьких і домівок. У такій ситуації молоді люди змушені переоцінювати свої життєві цілі та цінності, що веде до активного пошуку нового сенсу життя. Війна неабияк супроводжується високим рівнем стресу, тривожності, депресії та посттравматичного стресового розладу. Це період активного формування особистості, пошуку своєї ідентичності та місця в світі. Війна ставить перед молоддю фундаментальні екзистенційні питання про життя і смерть, що змушує їх глибше задумуватися про сенс свого існування.

Таким чином, для молоді під час війни пошук сенсу життя стає важливим, оскільки вони змушені адаптуватися до нових реалій, переоцінювати свої цінності та шукати нові джерела натхнення і підтримки.

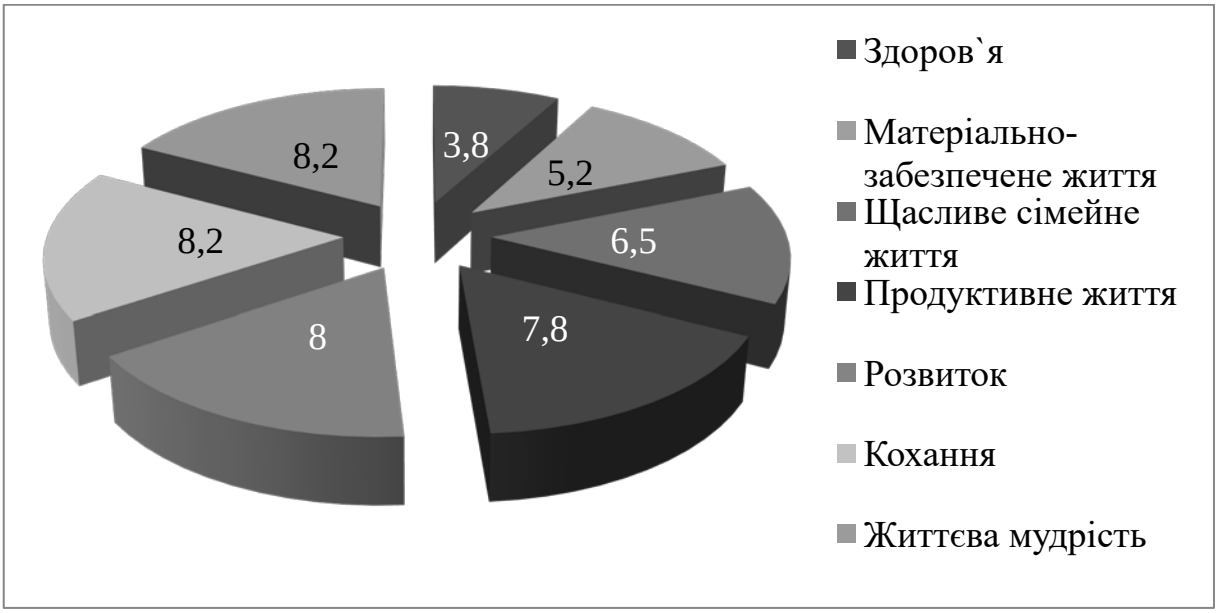
Діаграма 3.

Результати дослідження цінностей особистості за результатами реалізації методики «Екзистенційний компас молоді» (Х сер.знач)

Насущні цінності: 33,7 балів, плани на майбутнє: 32,1 бал, криза як прийняття себе: 29 балів, прийняття життєвої мінливості:23,4 бали, шкала брехні: 16,3 бали.

В умовах війни студентська молодь стикається з екзистенційною кризою, яка впливає на їхні ціннісні орієнтації, плани та життєстійкість. Аналіз шкал, розташованих у певному порядку, допомагає зрозуміти, які аспекти є найважливішими для молодих людей у цей складний час. Шкала 1: «Насущні цінності» (НЦ) Це пояснюється тим, що в умовах війни першочергово стоїть питання виживання. До насущних цінностей також належать: безпека - захист від фізичної небезпеки і забезпечення оптимальних умов для життя. Здоров'я: доступ до медичної допомоги та засобів для підтримки фізичного і психічного здоров'я, сон. Забезпечення основними продуктами харчування і питною

водою. Сім'я та соціальна підтримка: важливість родинних зв'язків і підтримки друзів._Шкала 2: «Плани на майбутнє» (ПнМ) Незважаючи на важкі умови, досліджувані також фокусуються на планах на майбутнє. Це свідчить про їхнє прагнення до стабільності і надії на краще. Плани можуть включати: освіта - продовження навчання або набуття нових знань і навичок для майбутньої професійної діяльності кар'єра: плани щодо побудови кар'єри або пошуку роботи після закінчення війни. Особисті цілі: мрії та амбіції, які мотивують до дій навіть у важких умовах. Шкала 3: «Криза як пізнання себе» (КяПС) Це може включати: саморефлексія - осмислення власного життя, особистих досягнень і помилок. Розвиток стійкості: навчання долати труднощі і адаптуватися до змін. Особистісний ріст: розвиток нових навичок, знань і якостей, які допоможуть в майбутньому. Шкала 4: «Прийняття життєвої мінливості» (ПЖМ) Це включає гнучкість - здатність адаптуватися до нових умов і обставин. Прийняття - усвідомлення, що життя може бути непередбачуваним і змінюватися в будь-який момент. Витримка - здатність витримувати труднощі і продовжувати рухатися вперед, незважаючи на виклики. Шкала 5: «Шкала брехні» (ШБ) Досліджувані відповіли щиро на питання, що свідчить про їхню відкритість і готовність говорити правду про свої почуття і переживання. Це важливо для розуміння справжніх проблем і потреб молоді, що допомагає знаходити ефективні шляхи підтримки та допомоги. Під час війни в Україні молодь надає пріоритет насущним цінностям і планам на майбутнє, водночас переживаючи кризу як можливість для особистого пізнання і розвитку. Прийняття життєвої мінливості також є важливим аспектом, що допомагає адаптуватися до нових умов.

Діаграма 4.

Результати дослідження термінальних цінностей особистості за результатами реалізації методики «Ціннісні орієнтації М.Рокіча» (Х сер.знач)

Здоров'я: 3,8 балів, матеріально-забезпечене життя:5,2 бали, щасливе сімейне життя: 6,5 балів, продуктивне життя: 7,8 балів, розвиток: 8,0 балів, кохання: 8,2, бали, життєва мудрість:8,2 бали.

У молоді екзистенційної кризи в умовах війни на високому рівні знаходяться такі термінальні цінності: здоров'я цю цінність можна поділити на 2 категорії: фізичне здоров'я, наразі, молодь розуміє важливість підтримки свого фізичного здоров'я в умовах війни, коли доступ до медичних послуг може бути обмеженим. Психічне здоров'я – часті стреси і психологічні труднощі, пов'язані з війною, роблять психічне здоров'я критично важливим аспектом для молоді. Вони шукають способи збереження емоційного благополуччя. Воєнний стан в країні спричиняє економічні труднощі і молодь прагне фінансової незалежності, щоб забезпечити собі і своїм близьким гідний рівень життя. Можливість заробляти і мати стабільну роботу, кар'єрний зріст стає пріоритетом, оскільки це забезпечує нагальні засоби для життя і впевненість у завтрашньому дні. Родина є основним джерелом підтримки та любові. В умовах війни молодь особливо цінує можливість бути поруч із близькими та забезпечувати їх благополуччя. Прагнуть відчувати себе корисними і значущими, робити внесок у розвиток суспільства, допомагати іншим і бути активними учасниками соціальних процесів. Незважаючи на складні екзистенційні умови, молодь прагне до самовдосконалення, отримання нових знань і навичок, що допомагає їм адаптуватися до змін. Ці цінності на високому (пріоритетному) рівні, що може бути детерміновано невизначеністю майбутнього, молодь шукає стабільності та безпеки, що обумовлює високий рівень значущості здоров'я і матеріального благополуччя. Сім'я стає головним джерелом підтримки і захисту, тому щасливе сімейне життя стає однією з пріоритетних цінностей. Молодь хоче відчувати свою корисність і важливість, що пояснює високу цінність продуктивного життя, що допомагає їм залишатися мотивованими і знаходити сенс у житті.

Такі термінальні цінності, такі як впевненість в собі, гарні та вірні друзі, активне діяльне життя, цікава робота та свобода, знаходяться на середньому рівні значущості. Це можна пояснити декількома факторами: війна і пов'язані з нею кризи створюють середовище невизначеності, яке може підривати впевненість у собі, але складні умови можуть стимулювати розвиток впевненості в собі через подолання труднощів і набуття нових навичок. Дружба є важливою, особливо в умовах кризи, коли підтримка з боку друзів допомагає справлятися зі стресом і труднощами. Війна може обмежувати можливості для соціальних контактів, що впливає на важливість дружби, переміщуючи її на середній рівень значущості. Молодь адаптується до нових умов, знаходячи альтернативні способи залишатися активними, але це не завжди може бути пріоритетом. У воєнний час пріоритетом стає стабільна

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

робота, яка забезпечує фінансове благополуччя, тоді як цікава робота може відійти на другий план. Війна обмежує ринок праці і можливості для пошуку цікавої роботи, що впливає на її значущість.

Таким чином, ці термінальні цінності залишаються важливими для молоді, але знаходяться на середньому рівні через вплив складних умов, що визначають пріоритетність більш нагальних потреб, такі як здоров'я, матеріальне благополуччя та безпека. Інші цінності стають менш важливими порівняно з цими основними аспектами. Молодь змушена адаптувати свої пріоритети і очікування до умов війни, що переміщує деякі цінності на середній рівень значущості. Реальні обмеження, що накладаються війною, знижують можливість повної реалізації таких цінностей, як свобода, активне життя і цікава робота.

Термінальні цінності, такі як, пізнання, творчість, розваги, щастя інших, суспільне визнання і краса природи, знаходяться на найнижчому рівні. Це можна пояснити декількома факторами: війна може обмежувати доступ до освітніх ресурсів, бібліотек і місць для самостійного навчання. Умови кризи змушують молодь зосереджуватися на базових потребах, що відсуває пізнання на другий план. Вони більше зосереджені на виживанні та забезпеченні безпеки. Війна обмежує доступ до матеріалів і просторів для творчості, що робить цю діяльність менш пріоритетною. В умовах кризи і людських втрат розваги можуть здаватися недоречними або егоїстичними. Молодь може відчувати емоційну виснаженість, що обмежує їхні можливості піклуватися про інших. Війна може обмежувати доступ до природних територій, парків і місць для відпочинку на природі.

Таким чином, у молоді юнацького віку під час війни ці термінальні цінності перебувають на найнижчому рівні через пріоритетність базових потреб, обмеження ресурсів та психологічний стрес. Війна змушує молодь зосереджуватися на задоволенні базових потреб, таких як безпека, здоров'я і матеріальне благополуччя. Молодь змушена переоцінювати свої цінності і пріоритети в умовах кризи, що призводить до зниження значення менш критичних аспектів життя.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Діаграма 5.

Результати дослідження інструментальних цінностей особистості за результатами реалізації методики «Ціннісні орієнтації М.Рокіча» (Х.сер.знач)

Вихованість:7,0 балів, відповідальність:7,1 бал, незалежність:7,2 бали, сміливість у відстоюванні своєї думки:7,9 балів, самоконтроль:8,0, балів життєрадісність:8,5 балів.

У молоді в умовах війни в Україні на високому рівні знаходяться такі інструментальні цінності, як вихованість, відповідальність, незалежність, сміливість у відстоюванні своєї думки, самоконтроль і життєрадісність. Вихованість допомагає молоді зберігати соціальні норми і гармонійні стосунки з оточуючими, що є важливим у часи кризи, коли підтримка з боку спільноти критично необхідна. Війна змушує молодь бути більш самостійною і відповідальною, оскільки вони можуть бути відокремлені від своїх родин або змушені приймати важливі рішення самостійно. Незалежність сприяє розвитку навичок самостійного мислення і прийняття рішень, що є важливим для адаптації до нових умов. Сміливість відстоювати свою думку допомагає молоді зберігати моральну стійкість і віру в свої переконання. В умовах війни самоконтроль стає критично важливим для збереження психічного здоров'я і ефективного функціонування. Самоконтроль допомагає уникати імпульсивних і небезпечних дій, що можуть мати негативні наслідки. Таким чином, ці інструментальні цінності стають пріоритетними для молоді в умовах війни, оскільки вони допомагають їм адаптуватися, зберігати життєстійкість і підтримувати моральний дух. Вихованість, відповідальність та інші цінності

сприяють збереженню соціальної інтеграції і гармонійних відносин у спільноті. Незалежність, сміливість, самоконтроль сприяють особистісному розвитку і підвищенню самооцінки, що є важливим для молодих людей в умовах кризи. Життєрадісність і оптимізм допомагають молоді зберігати мотивацію і надію на краще майбутнє, що є критично важливим для суб'єктивної життєстійкості і подолання складних обставин.

В умовах війни можливість раціонального планування та використання ресурсів обмежена через невизначеність та хаос, що знижує значущість раціоналізму. Війна створює обмежені умови для підтримання високого рівня охайності, що знижує її пріоритетність. Розвинена воля може бути менш пріоритетною порівняно з іншими цінностями, такими як відповідальність та незалежність. Війна часто змушує робити складні моральні вибори та компроміси, що може знижувати значущість чесності. У кризових умовах молодь може бути змушена діяти гнучкіше, що іноді може суперечити принципам чесності. Для молоді в період війни такі інструментальні цінності, як широта поглядів, ефективність у справах, виконавська дисципліна, терпимість, високі запити, непримиримість до своїх недоліків і до інших людей, знаходяться на низькому рівні значущості. Війна обмежує можливості для досягнення високих запитів, що змушує молодь бути більш реалістичними у своїх очікуваннях. Таким чином, ці інструментальні цінності знаходяться на низькому рівні через вплив складних умов війни, пріоритетність базових потреб та необхідність адаптації до нових реалій.

Для визначення взаємозв'язків між змінними «рівень життєстійкості» та «ціннісні орієнтації» застосовано метод кореляційного аналізу за коефіцієнтом Пірсона. Вибір даного методу зумовлений необхідністю оцінки сили та напряму лінійного зв'язку між кількісними змінними. Аналіз проводився з використанням програми SPSS (версія 16.0).

У таблицях нижче залишені тільки значущі кореляційні зв'язки між показниками для кожної з категорій, як і раніше, позначення рівнів значущості: * ($p < 0.05$), ** ($p < 0.01$).

Таблиця 1.

Кореляційний аналіз критеріїв життєстійкості в умовах екзистенційної кризи за методиками «Екзистенційний компас молоді» та «Шкала задоволеності життям»

Змінні	КяПС	ПЖМ	ПнМ	ЗЖ
КяПС	1	.597**	-	-.813*
ПЖМ	.597**	1	.329	-
ПнМ	-	.329	1	-
ЗЖ	-.813*	-	-	1

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Криза як пізнання себе (КяПС): Позитивна кореляція з планами на майбутнє (ПнМ): r = 0.597, p < 0.001. Молодь, яка більше переживає кризу самопізнання, часто використовує це як можливість для планування майбутнього. У війні такі люди прагнуть до саморозвитку та пошуку нових сенсів, щоб адаптуватися до складної ситуації; Негативна кореляція із задоволеністю життям (ЗЖ): r =-0.813, p=0.049. Це свідчить про те, що ті, хто переживає кризу самопізнання, також можуть бути більш незадоволені своїм життям, оскільки війна створює невизначеність і ставить під сумнів традиційні цінності та орієнтири. Прийняття життєвої мінливості (ПЖМ): Позитивна кореляція з кризою самопізнання (КяПС): r = 0.444, p = 0.012. Це свідчить про те, що ті, хто краще усвідомлює кризу самопізнання, також більше схильні до прийняття життєвих змін. Війна сприяє тому, що молодь змушена адаптуватися до швидкоплинних змін і постійних викликів, що впливає на їхні смислові орієнтації.

Таблиця 2.

Кореляційний аналіз ціннісних орієнтацій в умовах екзистенційної кризи за методиками «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості», «Ціннісні орієнтації М.Рокіча», «Екзистенційний компас молоді».

Змінні	НЦ	ТЦ	ПЦ	ФіНЦ	РЦ	ДЦ	ІнЦ
НЦ	1	.581	.401*	-	-	-	-
ТЦ	.581	1	.903**	-	-	-	-
ПЦ	.401*	.903**	1	.655**	.489**	-	-
ФіНЦ	-	-	.655**	1	.459**	-	-
РЦ	-	-	.489**	.459**	1	.477**	-
ДЦ	-	-	-	-	.477**	1	.511**
ІнЦ	-	-	-	-	-	.511**	1

Насущні цінності (НЦ): Кореляція з планами на майбутнє (ПнМ):

r = 0.401, p = 0.025. Це означає, що респонденти, які орієнтуються на насущні цінності, такі як фізична безпека та матеріальна стабільність, також більш позитивно оцінюють своє майбутнє. В умовах війни в Україні це може свідчити про те, що наявність базових умов для виживання (фінансова стабільність, забезпеченість) допомагає молоді планувати майбутнє навіть у кризових умовах; Слабкий негативний зв'язок із екзистенційними показниками, такими як криза самопізнання (КяПС), свідчить про те, що насущні цінності менш пов'язані з глибокими екзистенційними питаннями. Ці показники більше стосуються практичних потреб. Термінальні цінності (ТЦ): Сильна кореляція з інструментальними цінностями (ІЦ): r = 0.903, p < 0.001. Це означає, що респонденти, які цінують термінальні цінності, такі як

здоров’я, щасливе сімейне життя і свобода, також надають великого значення інструментальним якостям - відповідальності, самоконтролю і чесності. В умовах війни ці якості особливо важливі, оскільки молодь намагається зберегти свої моральні принципи, незважаючи на складні обставини; Негативна кореляція із задоволеністю життям (ЗЖ): r = -0.866. Це свідчить про те, що молоді люди, які прагнуть до реалізації високих термінальних цінностей, можуть відчувати фрустрацію і незадоволеність через те, що війна обмежує можливість досягнення цих цінностей (наприклад, щасливого сімейного життя чи суспільного визнання). Молодь, яка надає великого значення інструментальним якостям, таким як чесність, відповідальність і незалежність, може бути менш задоволена життям у ситуації війни. Це може бути пов'язано з тим, що складно реалізувати ці цінності в умовах нестабільності, страху та руйнувань. Слабкий зв'язок із фізичними та духовними цінностями (ФіЗЦ, ДЦ): Це свідчить про те, що пошук сенсу менш пов'язаний із фізичними аспектами життя або духовністю, а більше сконцентрований на особистих екзистенційних переживаннях у кризових ситуаціях. Фінансові цінності (ФіНЦ): Позитивна кореляція з пошуком сенсу в кризовий період (ПЦ): r = 0.655, p < 0.001. Це свідчить про те, що фінансова стабільність може бути важливим елементом під час пошуку сенсу в житті. Молодь, яка має фінансові ресурси, відчуває себе більш стабільно і може більш ефективно шукати сенс у складних життєвих умовах. Родинні цінності (РЦ): Позитивна кореляція з духовними цінностями (ДЦ): r = 0.477, p = 0.007. Родинні цінності, такі як підтримка сім'ї та близьких, тісно пов'язані з духовністю. У кризових умовах війни духовність та родинні стосунки можуть ставати джерелом сили і підтримки для молоді. Фізичні цінності (ФіЗЦ): Позитивна кореляція з інтелектуальними цінностями (ІнЦ):

r = 0.514, p = 0.003. Молодь, яка цінує фізичну активність і здоров’я, також надає великого значення інтелектуальному розвитку. Це свідчить про прагнення до гармонійного розвитку навіть у складних умовах війни. Інтелектуальні цінності (ІнЦ): Позитивний зв'язок із фізичними цінностями (ФіЗЦ) вказує на те, що для молоді важливо підтримувати баланс між фізичним і інтелектуальним розвитком. Війна, хоча і створює складні умови, стимулює молодь до саморозвитку в обох цих напрямах.

Висновки: дане дослідження показує, що в умовах війни насущні (цінності виживання), термінальні й інструментальні цінності, прагнення до пошуку сенсу і прийняття життєвих змін, відіграють важливу роль у формуванні світогляду. Молодь, яка переживає кризу самопізнання, активно шукає нові сенси і ставить перед собою нові цілі, однак задоволеність життям часто залишається на низькому рівні через неможливість реалізації термінальних цінностей під час війни. Ці висновки можуть стати важливою основою для подальших досліджень екзистенційної кризи та життєстійкості в контексті воєнного стану, а також допомогти зрозуміти, як найкраще підтримувати молодь у такі складні періоди.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Література:

1. Водолазська О.О. Індивідуально-психологічні особливості життєстійкості особистості. Диференціально-психологічні виміри особистісного самоздійснення: Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми сучасної психології особистості» (21 березня 2019 р.,м. Одеса, Україна). Одеса: ВМВ, 2019. С.46-52.
2. Кизенко В.І. Громадянська освіта і виховання – основа громадянського суспільства / В. Кизенко // Біологія і хімія в рідній школі. 2015. № 1. С. 34–37.
3. Лабезна Л. П. Соціально-психологічні чинники адаптивних копінгстратегій поведінки молоді. Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2015, № 3 (38),Т.3. С. 364 – 371.
4. Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. К*ультурологічна думка.* 2013. № 6. С. 172–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2013_6_24.
5. Сіпакова О. А. Ціннісні орієнтації студентської молоді. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 2014. № 3 (24). С. 110–116.

References:

1. Vodolazska O.O. (2019). Indyvidualno-psykholohichni osoblyvosti stiykosti osobystosti. Dyferentsialno-psykholohichni vymiry osobystisnoyi samorealizatsiyi: Materialy X Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoi konferentsiyi «Problemy suchasnoyi psykholohiyi osobystosti» [Individual psychological features of personality resilience. Differential psychological dimensions of personal self-realization]. *Materials of the 10th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Problems of Modern Personality Psychology"*. P.46-52. [in Ukrainian]
2. Kizenko V.I. (2015). Hromadyanska osvita i vykhovannya – osnova hromadyanskoho suspilstva. Biolohiya i khimiya v ridniy shkoli. № 1. S. 34–37. [Civic education and upbringing – the basis of civil society] *// Biology and chemistry in the native school. 1.* 34–37. [in Ukrainian]
3. Labezna L. P. (2015). Sotsialno-psykholohichni factory adaptivnykh kopinh-stratehiy povedinky molodi. Teoretychni ta praktychni problemy psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats Skhidnoukrayinskoho natsionalnoho universytetu imeni V. Dalya. [Socio-psychological factors of adaptive coping strategies of youth behavior. Theoretical and applied problems of psychology] *Collection of scientific works of the V. Dahl East Ukrainian National University.* 3 (38), Vol. 3. P. 364 – 371. [in Ukrainian]
4. Ruchka A. A. (2013). Tsinnosti ta zmina tsinnostei u suchasnomu suspilstvi. Kulturna Dumka. [Values and value change in modern society] *Cultural Thought*. 6. 172–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2013_6_24. pdf [in Ukrainian]
5. Sipakova O. A. (2014). Tsinnisni oriyentatsiyi studentskoyi molodi. [Value orientations of student youth. Current problems of sociology, psychology, pedagogy] *Aktualni problemy sotsiologiyi, psykholohiyi, pedahohiky.3* (24). P. 110–116. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1507-1517

Павленко Оксана Володимирівна кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії екологічної психології, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, вул. Панківська, 2А, м. Київ, 01033, тел.: (067) 477-23-50, https://orcid.org/0000-0002-1263-4989

ЖИТТЄРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СЕРЕДОВИЩНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті розгдядається поняття життєреалізації особистості в умовах середовищної невизначеності. Доведено необхідність розробки та дослідження цього поняття в умовах руйнації базових умов життєдіяльності особистості. Проведено аналіз літератури з питань самореалізації, життєдіяльності, життєтворчості тощо, та проаналізовано відмінності та особливості застосування поняття життєреалізація. Виявлено, що життєреалізація розглядається як процес реалізації себе у просторі власного буття через здійснення самого себе у життєдіяльності, пошук та ствердження свого життєвого шляху в цьому світі. З'ясовано, що цей процес відбувається через розуміння себе, своїх цінностей та смислів та творення себе через вписування себе до просторів взаємодії з іншими, суспільством, світом. На підставі проведення фокус груп запропоновано модель життєреалізації. Обгрунтовано що вона будується на двох провідних інтенціях, це направленість особистості на власний інтерес або на зовнішню потребу, а також на очікувані результати життєдіяльності (продукти), які також можуть бути направленими як на себе так і на інших. Виявлено чотири типи життєреалізації: життєреалізація через власні інтереси де результати направлені на себе; життєреалізаціія через власний інтерес де результати направлені на інших; життєреалізація через вирішення потреби де результати направлені на себе; життєреалізаці через вирішення потреби де результати направлені на інших. Проведено дослідження клієнтських запитів до психологічної практики та виявлено наявність даної проблематики. Емпірично перевірена запропонована модель життєреалізації. Доведено можливості її застосування та виявлено представленість запропонованих типів життєреалізації особистості в умовах середовищної невизначеності.

Ключові слова: життєреалізація, життєдіяльність, самореалізація, життєзабезпечення, життєорганізація, середовищна невизначеність, життєві смисли, життєві цілі, суб'єктність особистості.

Pavlenko Oksana Volodymyrivna Ph.D in Psychology, Research Associate Institute of Psychology amed after H.S.Kostiuk NAES of Ukraine, Kyiv, Laboratory of Environmental Psyhology, St. Pankivska, 2A, Kyiv, 01033, tel.: (067) 477-23-50, https://orcid.org/0000-0002-1263-4989

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

LIFE REALIZATION OF THE INDIVIDUAL IN CONDITIONS OF ENVIRONMENTAL UNCERTAINTY

Abstract. This article examines the concept of life realization of the individual in conditions of environmental uncertainty. The necessity of developing and researching this concept has been substantiated, especially in conditions where the fundamental basis for an individual's life activities is undermined. An analysis of literature on self-realization, life activity, and life creation is conducted, and the differences and specific applications of the concept of "life realization" are analyzed. It is found that life realization is viewed as the process of manifesting oneself within the sphere of one's existence, seeking and affirming one's life path in this world. This process unfolds through self-understanding, aligning with one's values and meanings, and creating oneself within spaces of interaction with others, society, and the world. Based on focus group discussions, a model of life realization is proposed. This model is built upon two primary intentions: orientation of the individual toward personal interests or external needs, as well as the expected outcomes (products) of life activities, which may also be directed either toward oneself or toward others. Four types of life realization are identified: life realization through personal interests with outcomes focused on oneself; life realization through personal interests with outcomes focused on others; life realization through addressing needs with outcomes directed toward oneself; and life realization through addressing needs with outcomes directed toward others. A study of client inquiries in psychological practice reveals the relevance of this issue. The proposed model of life realization is empirically tested, confirming its applicability and identifying the presence of proposed types of life realization in individuals under conditions of environmental uncertainty.

Keywords: life realization, life activity, self-realization, life support, life organization, environmental uncertainty, life meanings, life goals, personal subjectivity.

Постановка проблеми. В сучасній ситуації в якій опинилися мешканці нашої країни, коли кількість зовнішніх загроз постійно зростає, а невизначеність стає стабільною характеристикою сучасності, виникає необхідність не просто пристосування до ситуації невизначеності, а й у тому, щоб будувати своє життя в цій ситуації. Загрозливе середовище, відсутність розуміння та можливості прогнозувати ситуацію власної життєдіяльності вимагає від особистості не тільки вміння справлятися із власними станами та зберігати своє психічне і психологічне здоров'я, але й вміння будувати свою життєдіяльність в наявних умовах. В той момент, коли руйнуються звичні обставини та орієнтири для побудови власного життя перед особистістю постає питання про те, що таке моє життя та як я можу в цьому житті реалізовуватися в тих обставинах, які склалися. Так опинившись в ситуації вимушеного переселення (часто неодноразового) чи вимушеної міграції,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

людина для того щоб не втратити останні орієнтири в житті вимушена стати у суб'єктну позицію та перенести локус контролю із зовні – всередину. При переживанні втрати та травматичних подій після проживання гостих фаз, людина опиняється сам на сам із завданням побудови власного життя наново. Таким чином питання життєреалізації в сучасній ситуації стає тим стиржнем навкруги якого людина може будувати власну життєдіяльність у постійно змінювальній зовнішній ситуації.

Отже самовизначення особистості в подальшій життєреалізації в ситуації середовищної невизначеності стає провідним завданням психологів в роботі з особистістю наряду із подоланням кризових станів. Проте дослідження питання життєреалізації в ситуації середовищної невизначеності в сучасній психологічній науці не є достатнім для організації психологічної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі питання життєреалізації є достатньо новим для психології. Проте найближчим до цього питання є поняття самореалізації чи самоактуалізації, які є більш розповсюдженими в психології.

Так одним із перших явище самореалізації почало обговорюватись в концепції психоаналізу З.Фрейдом. В цьому підході воно розуміється як результат боротьби між Воно і Я-ідеальним [12]. Тобто розвиток і самовдосконалення особистості можливі тільки у взаємодії та прийнятті усіх частин Я. Саме ці взаємодія запускає процес самореалізації.

Сам термін «самореалізація» в своїх роботах один із перших почав використовувати А. Адлер. Вчений зазначав, що головним джерелом мотивації людини є її прагнення до переваги, яке є вродженим та породжується «комплексом неповноцінності». Саме в процесі долання цього комплексу людина «створює» свою особистість [1], тобто самореалізовується.

Схожі погляди мали К. Роджерс та Е.Фромм, вони розглядали прагнення до самоактуалізації як вроджену якість особистості. За К.Роджерсом всі потреби людини є підпорядкованими базовій тенденції до становлення організму в цілому, в основі якого лежить бажання стати «самим собою» [8]. За Е. Фроммом джерело розвитку людини полягає у необхідності постійного вирішення протиріч та конфліктів, і одночасного пошуку можливих форм єдності з природою, з соціумом і з самим собою [13].

Р. Мей та В.Франкл в рамках самоактуалізації особистості вводять поняття «свобода» [7] [11]. Отже, свобода вибору, вважається цими дослідниками рушійною силою самореалізації людини в рамках її життєвого шляху.

У концепції Л. С. Виготського, чинником розвитку психіки є культурно-історичний процес [4], тобто соціальне середовище є головним джерелом для саморозвитку людини. Для С. Л. Рубінштейна [7] самовизначення відбувається у вигляді детермінації, де «внутрішні умови впливають на зовнішні причини». Тобто у цьому підході самореалізація постає одним з головних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мотивів діяльності в суспільстві, певним бажанням розкрити особистісний потенціал за допомогою навколишнього середовища.

Видатний український вчений С.Д. Максименко в своїх дослідженнях наголошує, що самореалізація особистості є "природною" і тотально-всезагальною якістю особистості. Автор підкреслює, що самореалізація особистості є органічно притаманною будь-якій людині. Проте обставини життя можуть сприяти активному та змістовному становленню особистості, а можуть гальмувати формування глибокої самореалізації [5].

За дослідженнями І.П. Манохи саморозвиток є своєрідним акумулюванням себе, нагромадженням енергії, умінь, навичок, здібностей, а самореалізація являє собою процес прояву всього цього [6]. Таким чином самореалізація розглядається як основний спосіб реалізації особистості. Дослідниця виділяє три фази самореалізації: актуалізація – напруга – зняття. Фаза актуалізації розпочинається через потребу в самореалізації і виступає одночасно як ціль та мотив. Напруга виступає наслідком мотивації. Здіснення мотиву знімає напругу. Рушійною силою процесу самореалізації за авторкою є інтерес, а діяльність є творчою [7].

В дослідженнях Н.В.Чепелевої самореалізація є однією із ключових характеристик зрілої особистості здатної виступати автором власного життя, вибудовувати його за культурно зумовленими, але все ж власними програмами, «сценаріями». Авторка наголошує, що творення себе є найважливішим атрибутом суб'єкта, тобто саме самореалізація робить людину не залежною від зовнішніх обставин, і дає змогу творити себе як справжнього суб'єкта життєдіяльності, здатного долати несприятливі обставини, переборювати перешкоди, розв'язувати внутрішні конфлікти тощщ.[14]

Мета статті. Таким чином самореалізація, тобто процес реалізації себе – це здійснення самого себе у повсякденній діяльності, пошук та ствердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей та змісту свого існування у кожний момент часу. Проте питання реалізації себе не в моменті тут та тепер, а інтегрально, в рамках власного життєвого шляху, виходить за рамки поняття самореалізації і вимагає використання поняття «життєреалізації». Тому метою статті стало виокремлення та розгляд поняття життєреалізації особистості в умовах середовищної невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають відомі українські дослідники Ю.М.Швалб та О.Л.Вернік, однією з основних проблем по відношенню до життєдіяльності особистості у постановці та визначенні її задач стає питання суб'єкта постановки цих задач. Так життєдіяльність розуміється вченими як «мета-діяльність» з перетворення власного життя в індивідуальний життєвий шлях відповідно до власних життєвих смислів. Таким чином відбувається суб'єктогенез особистості – від продукту життя до творця власної біографії. Цей процес перетворення сприяє розвитку специфічних психологічних новоутворень, таких як життєві плани, життєві задачі, життєві цілі та ін.,

які хоч і складаються під впливом зовнішнього середовища, але є цілковито внутрішніми новоутвореннями.[3] Тобто особистість в результаті цього процесу стає суб'єктом власного життєвого шляху і в побудові власного життя орієнтується на власні смисли, та проекти себе. Як зазначає Ю.М.Швалб, простір життєдіяльності при цьому структурується усвідомлюваними умовами й обставинами життя, а форми – переважними цільовими настановами й інтенціями [16].

За Ю.М.Швалбом життєдіяльність може бути представлена як нерозривна єдність трьох діяльнісних процесів: життєзабезпечення, життєорганізація та життєреалізація.

Життєзабезпечення- це процес життєдіяльності, що регулюється базовими індивідуальними потребами, що забезпечує підтримання біологічного і соціального існування людини. Життєрганізація – це процес встановлення, підтримання та розвитку усталених зв'язків з елементами життєвого простору суб'єкта, а також його сферами життя. Тобто на цьому рівні відбувається організація власного життя, найбільше цей рівень реалізується через соціальне середовище, референтні групи. Життєреалізація - це процес що обумовлюється виходом за межі обставин чи соціальною обумовленістю, тобо саме на цьому рівні перед особистістю постають задачі на рівні власної самості, життєвих інтересів, смислів та життєвих цілей.[17]

При цьому базовим принципом цього процесу є суб'єктність, психологічним показником - максимальна реалізованість життєвих цілей і проектів, а базовою ідеєю – ідея творення. [2]

На нашу думку дещо суміжним в цьому випадку стає поняття життєтворення. Так життєтворення на думку Т.М.Титаренко розуміється не лише як проектування особистістю власного життя, а передусім як діяльність, яка спрямована на апробацію, втілення, коригування, реалізацію найважливіших для особистості проектів. Дослідниця зазначає, що для того щоб відбувалися зміни в житті, необхідно діяти, набувати досвід, практикувати. Саме у процесі життєтворення «відбувається проектування майбутнього, що передбачає зважені життєві вибори, подальшу апробацію задуманого у вигляді конкретних життєвих завдань, які ставить перед собою особистість, і, нарешті, реалізацію поставлених завдань шляхом практикування у знайомих, звичних, і незнайомих, несподіваних, ситуаціях» [Титаренко, 2016, с.14] .

Таким чином життєреалізація як процес реалізації себе у просторі власного буття – це здійснення самого себе у життєдіяльності, пошук та ствердження свого особливого життєвого шляху в цьому світі, через розуміння себе, свої цінності та смисли та творення себе у кожний момент часу через вписування себе до просторів взаємодії з іншими, суспільством, життям.

Тобто саме поняття життєреалізації в тактовці екологічної психології найбільш повно та розгорнуто розкриває ті завдання, що стають перед психологами при роботі з людьми в умовах повної середовищної невизначеності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Проте це поняття вимагає від нас проведення емпіричних досліджень щодо представленості його у свідомості особистості та розгортання у її життєдіяльності. Тому нами було проведено дослідження цього поняття методом фокус груп та глибинного інтерв'ю. В рамках дослідження було проведено 3 фокус-групові дискусії. У ФГД взяли участь 17 учасників, 6 серед яких на момент опитування проживали за межами території України і мали статус вимушених переселенців, 11 – проживали на території України.

Виходячи з проведеного дослідження було виявлено, що, людина будує власну життєдіяльність відштовхуючись від двох провідних інтенцій: через власний інтерес та через потребу, яка визнається як своя, але задана ззовні. Результати ж цієї діяльності (продукти) також можуть бути направленими як на себе так і на інших. Модель життєреалізації представлена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Спосіб побудови життєреалізації	Направленність результату життєдіяльності	
	На себе	На інших
Інтерес (свобода)	Побудова моделі життєреалізації через власні інтереси де результати направлені на себе	Модель життєреалізаціїї через власний інтерес де результати направлені на інших
Потреба (залежність)	Модель життєреалізації через вирішення потреби де результати направлені на себе	Модель життєреалізаці через вирішення потреби де результати направлені на інших

Таким чином ми маємо наступні орієнтири для усвідомлення та розбудови моделі життєреалізації особистості – це спосіб побудови та направленність результату життєреалізації.

Способ побудови життєреалізації може бути через реалізацію власного інтересу, тобто свободи чи самовизначення особистості в просторі реалізації своїх життєвих інтересів, чи через реалізацію потреби, тобто вирішення потреби яку ставить перед особистістю соціум.

Направленість результатів життєреалізації, в свою чергу, може були на себе, тобто особистість стає головним споживачем результатів власного життєздіснення, чи на інших – коли результати життєздіснення особистості стають продуктом для інших людей.

Подальше дослідження проводилось в рамках глубинного інтерв'ю. В дослідженні прийняло участь 46 респоднентів, серед них 37 жінок (80%) та 9 чоловіків (20%). Вік респондентів від 19 до 62, переважна кількість віком від 25-45 років. При цьому 70% респондентів змінили своє місце проживання у зв'язку із війною. 44% респондентів проживають за кордоном (20) і 56% – в Україні (26). Психологічне дослідження за даною темою проводилось протягом 2023 року серед клієнтів консультативної практики. Основні методи досліждення: аналіз наративів, контент аналіз.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз клієнтських запитів стосовно життєреалізації за моделлю «Життєдіяльності особистості», запропонованої Ю.М.Швалбом, був проведений на основі провідного питання, яке наявне в запиті клієнта, провідного співвідношення про яке йдеться річ у наративі клієнта та питання, на яке шукається відповідь. Підстави для розподілення за типом запиту представлено в таблиці 4.

Таблиця 4

	Питання в запиті	Співвідношення	Основне питання на яке шукається відповідь
Життєреалізація	Навіщо	Смисли/середовище	Хто я
життєорганізація	що	Бажання/ середовище	Який я
Життєзабезпечення	як	Потреби /середовище	Що я роблю

Результати зазначені на рисунку 2.

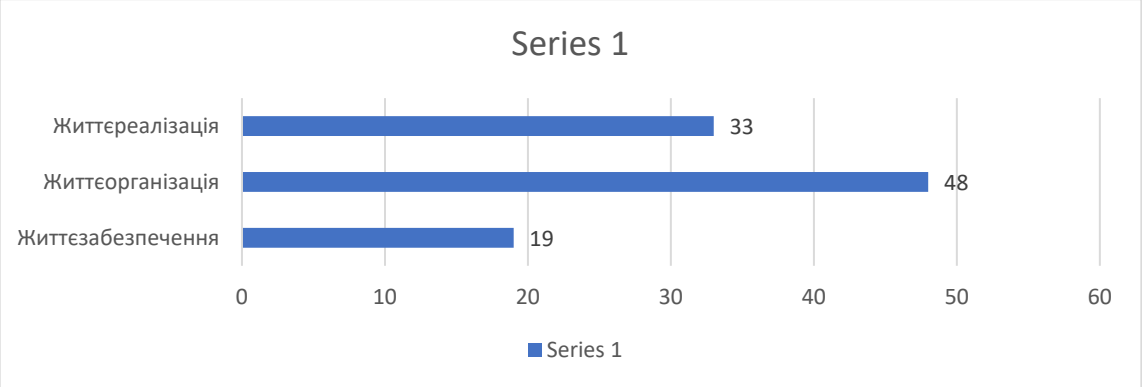

Рис. 2. Аналіз рівня клієнтських запитів за моделлю життєдіяльності Ю.М.Швалба

Таким чином ми можемо зазначити, що при роботі психолога із клієнтом в рамках психологічного консультування найчастіше зустрічаються запити на рівні життєорганізації клієнта (48%), на другому місті запити, що стосуються саме життєреалізації (33%) та запити стосовно життєзабезпечення складають 19% від загальної кількості. Можливо це пов'язано із характером запитів, так питання життєзабезпечення на теперішній момент найчастіше вирішується особистістю із допомогою соціальних працівників, самотужки на представників інших «допомогаючих» професій. Проте слід зазначити, що питання на рівні життєорганізації особистості повинні вирішуватися психологом через звертання до вищого рівня життєдіяльності – тобто через життєреалізацію. Таким чином 81% клієнтських звернень вимагає вирішення через роботу з життєреалізацією особистості.

На подальшому етапі дослідження були проаналізовані типи життєреалізації особистості на основі запропонованої вище моделі. За аналізом наративів клієнтів нами були отримані наступні результати.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Результати представлені на рисунку 3.

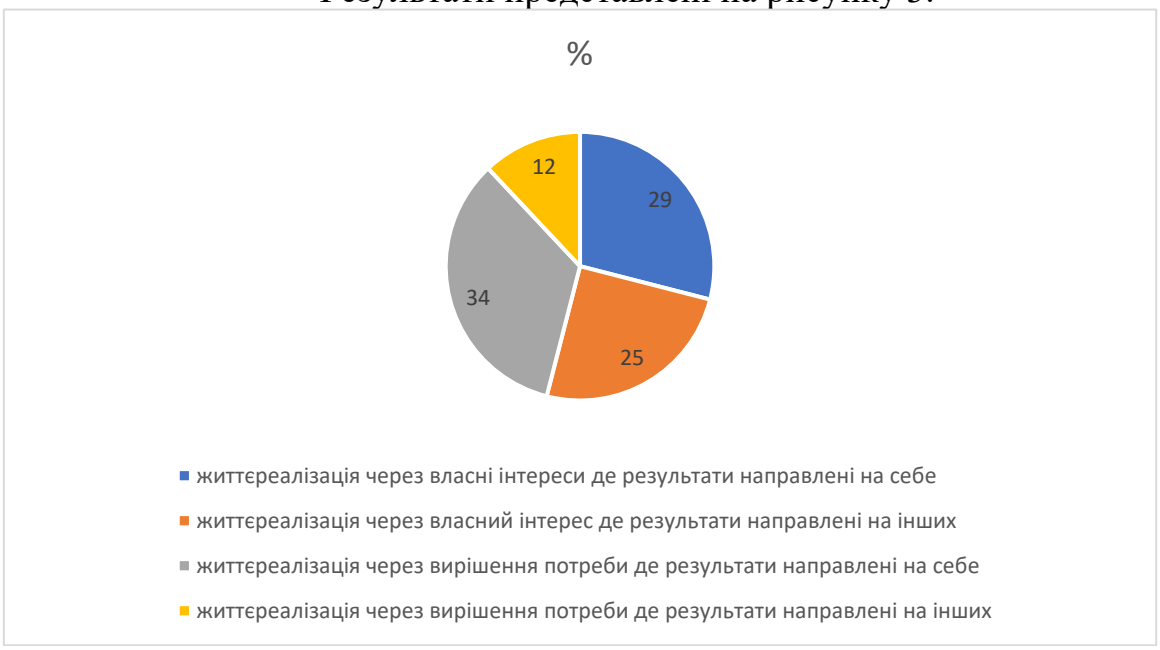

Рис.3. Тип життєреалізації особистості за аналізом наративів.

Таким чином провідною є модель життєреалізації через вирішення потреби з результатами направленими на себе -34%; на достатньо високому рівні проявленості знаходяться моделі життєреалізації через власний інтерес (54%) із результатами направленими на себе – 29% та на інших- 25%. Найменш представлена модель життєреалізації через вирішення потреби де результати направлені на інших -12%.

За результатами емпіричного дослідження була підтверджена запропонована модель дослідження.

Висновки. В сучасних умовах завданням психологів стає не тільки допомога особистості в подоланні кризових станів, але й в самовизначенні та побудові інтегрального проекту власної життєреалізації в ситуації середовищної невизначеності. Саме розуміння особистістю власних життєвих смислів, життєвих завдань та життєвих цілей допомагає організовувати власне життя та будувати нові схеми життєзабезпечення у будь яких змінюваних як зовнішніх, так і внутрішніх умовах.

Саме тому перед психологічною спільнотою постає питання побудови нових психологічних понять, зокрема поняття життєреалізації, задля побудови нових психологічних практик, що відповідали б запитам дійсності. Так за результатами дослідження запит на життєреалізацію зустрічається у великій кількості клієнтських запитів.

Життєреалізація як процес реалізації себе у просторі власного буття – це здійснення самого себе у життєдіяльності, пошук та ствердження свого особливого життєвого шляху в цьому світі, через розуміння себе, своїх цінностей та смислів та творення себе у кожний момент часу через вписування себе до просторів взаємодії з іншими, суспільством, життям.

При цьому людина не тільки набуває статус суб'єкта власної діяльності, але й набуває власних життєвих смислів, життєвих цілей та життєвих проектів. Саме це робить цю людину особистістю відносно соціуму та дає відчуття свободи в умовах невизначеності. Тобто життєреалізація – це процес творення особистістю самого себе і власного життя.

На підставі провідного способу побудови та направленості результату життєдіяльності виділено чотири провідні типи життєреалізації: життєреалізація через власні інтереси де результати направлені на себе; життєреалізаціія через власний інтерес де результати направлені на інших; життєреалізація через вирішення потреби де результати направлені на себе; життєреалізації через вирішення потреби де результати направлені на інших.

За запропонованою моделлю життєраелізації особистості були отримані наступні результати: життєреалізація через власні інтереси де результати направлені на себе - 29% респондентів; життєреалізація через власний інтерес де результати направлені на інших – 25%; життєреалізація через вирішення потреби де результати направлені на себе – 34%; життєреалізаця через вирішення потреби де результати направлені на інших – 12% респондентів.

Перспективи подальшого дослідження полягають у проведені кількісного дослідження поняття життєреалізації та розробці на основі запропонованих моделей програм психологічної роботи з життєреалізації особистості в умовах середовищної невизначеності.

Література:

1. Адлер А. Нариси з індивідуальної психології. Х.: Когито-Центр, 2002.
2. Варава Л.А., Колебіденко М.І. (2018). Особистісний міф «ставлення до справи» як чинник життєреалізації сучасних жінок. Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія Психологія, 0(64), 8-12. https://www.europub.co.uk/articles/-A-516306
3. Вернік О.Л. Життєві цілі і життєві задачі як психологічна основа життєдіяльності. Актуальні проблеми психології. Том 7. Екологічна психологія, 2016. С.39 - 50. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705628/1/vernik_42_2016.pdf
4. Виготський Л.С., Лурія О.Р. Етюди з історії поведінки: Мавпа. Примітив. Дитина. К.: Педагогіка-Прес, 1993.
5. Максименко С.Д., Сердюк Л.З. Психологічна основа самореалізації особистості: структура і функція. С. 6-13. http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/3.pdf
6. Маноха І.П. Професійний потенціал особистості: досвід онтологічного дослідження. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1993. – 22 с.
7. Мэй Р. Человек в поисках себя. М.: Институт общегуманитарных исследований, 2015.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становления человека. К.: "Прогресс", 1994.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологи. СПб.: Питер, 1999. 720 с.
10. Титаренко Т.М., О. Г. Злобіна, Л. А. Лєпіхова та ін. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості :[наук. моногр.]; за наук. ред. Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. –Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8587/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%AF%D0%BA%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B5%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%94.%20%D0%96%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%94%D0%B2%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

11. Франкл В. (2009). Сказати життю "Так!": Психолог в концтаборі. Донецьк. Альпіна Нон-фікшн.

12. Фройд З. (2021). Вступ до психоаналізу. Навчальна книга – Богдан. 552 с. ISBN: 978-966-10-6548-1.

13. Фром Е. (2019). Втеча від свободи. Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля". 288 с. ISBN: 978-617-12-4571-6

14. Чепелєва Н.В. Теоретико-методологічні засади самопроектування особистості / Н.В. Чепелєва // Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України). Збірник наукових праць. – К.: Видавничий дім «Сам», 2017. – С. 113 – 199. https://core.ac.uk/download/pdf/132488143.pdf

15. Швалб Ю.М. Особистісні стратегії життєдіяльності в умовах військової катастрофи. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (10-11березня 2023 року, Київ) / за ред. Ю.М. Швалба. – Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2023. С. 144-148. https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#search/socialwork.conf%40gmail.com/FMfcgzGsltLlqFDwBfXQjcvkJQPvzSWS?projector=1&messagePartId=0.4

16. Швалб Ю.М. Психологічна структура складних життєвих обставин. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С.20 – 40. https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0051497.pdf

17. Швалб Ю.М. Просторово-психологічна організація середовища буття і життєдіяльності. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 7. Екологічна психологія. Випуск 40 – 2015. С. 198 -207. http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i40/21.pdf

References:

1. Adler, A. (2002). *Narisi z individual'noï psihologiï [Essays on individual psychology]*. H.: Kogito-Centr [in Ukrainian].

2. Varava, L.A., Kolebidenko, M.I. (2018). Osobistisnij mif «stavlennja do spravi» jak chinnik zhittєrealizaciï suchasnih zhinok [The personal myth of "attitude to business" as a factor in the life fulfillment of modern women]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N.Karazina. Serija Psihologija - Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series Psychology*, 0(64), 8-12. Retrieved from https://www.europub.co.uk/articles/-A-516306 [in Ukrainian].

3. Vernik, O.L. (2016). Zhittєvi cili i zhittєvi zadachi jak psihologichna osnova zhittєdijal'nosti [Life goals and life tasks as the psychological basis of life activities]. *Aktual'ni problemi psihologiï - Actual problems of psychology*, 7 , 39 - 50. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705628/1/vernik_42_2016.pdf [in Ukrainian].

4. Vigots'kij, L.S., Lurija, O.R. (1993). *Etjudi z istoriï povedinki: Mavpa. Primitiv. Ditina [Studies in the history of behavior]*. K.: Pedagogika-Pres [in Ukrainian].

5. Maksimenko, S.D., Serdjuk, L.Z. *Psihologichna osnova samorealizaciï osobistosti: struktura i funkcija [Psychological basis of self-realization of the individual: structure and function]*. Retrieved from http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/3.pdf [in Ukrainian].

6. Manoha, I.P. (1993). Profesijnij potencial osobistosti: dosvid ontologichnogo doslidzhennja [Professional potential of an individual: experience of ontological research]. *Extended abstract of candidate's thesis.* K.: Nac. un-t imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

7. Mjej ,R. (2015). *Chelovek v poiskah sebja [man in search of himself*]. M.: Institut obshhegumanitarnyh issledovanij [in Russian].

8. Rodzhers, K. (1994). *Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenija cheloveka [Perspectives on psychotherapy. The formation of a person*]. K.: "Progress" [in Ukrainian].

9. Rubinshtejn, C.L. (1999). *Osnovy obshhej psihologi [Basics of general psychology*]. SPb.: Piter [in Russian].

10.Titarenko, T.M., Zlobina, O. G. , Lєpihova, L. A. (2012). *Jak buduvati vlasne majbutnє: zhittєvi zavdannja osobistosti [How to build your own future: life tasks of an individual]*. Kirovograd: Imeks-LTD Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8587/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%AF%D0%BA%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B5%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%94.%20%D0%96%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%94%D0%B2%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf [in Ukrainian].

11. Frankl, V. (2009). *Skazati zhittju "Tak!": Psiholog v konctabori [Saying "Yes" to life: A psychologist in a concentration camp]*. Donec'k. Al'pina Non-fikshn [in Ukrainian].

12. Frojd, Z. (2021). *Vstup do psihoanalizu [Introduction to psychoanalysis]*. Navchal'na kniga – Bogdan [in Ukrainian].

13. From, E. (2019). *Vtecha vid svobodi [Escape from freedom]*. Knizhkovij klub "Klub Simejnogo Dozvillja" [in Ukrainian].

14. Chepelєva, N.V. (2017). *Teoretiko-metodologichni zasadi samoproektuvannja osobistosti [Theoretical and methodological principles of self-projection of personality]*. K.: Vidavnichij dim «Sam». Retrieved from https://core.ac.uk/download/pdf/132488143.pdf [in Ukrainian].

15. Shvalb, Ju.M. (2023). Osobistisni strategiï zhittєdijal'nosti v umovah vijs'kovoï katastrofi [Personal life strategies in the conditions of a military disaster]. *Proceedings from VIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Rozvival'nij potencial suchasnoï social'noï roboti: metodologija ta tehnologiï » – The Eigteenth International Scientific and Practical Conference « The development potential of modern social work: methodology and technologies »*. (pp. 144-148). Kiïv : KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

16. Shvalb, Ju.M. (2017). *Psihologichna struktura skladnih zhittєvih obstavin. Osobistist' jak sub'єkt podolannja krizovih situacij: psihologichna teorija i praktika [Psychological structure of complex life circumstances. Personality as a subject of overcoming crisis situations: psychological theory and practice*]. Sumi : Vid-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka. Retrieved from https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0051497.pdf

17. Shvalb, Ju.M. (2015). Prostorovo-psihologichna organizacija seredovishha buttja i zhittєdijal'nosti [Spatial and psychological organization of the living environment and life activities]. *Aktual'ni problemi psihologiï - Actual problems of psychology*, 7, 40 , 198 -207. Retrieved from http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i40/21.pdf

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 159.922:616.89-085.851

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1518-1528

Пастернацький Артем Вячеславович аспірант кафедри педагогіки та психології, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0006-5031-3891

Поплавська Єва Вадимівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0008-1266-314X

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ СИМВОЛДРАМИ ПРИ РОБОТІ З ХВОРИМ, ЩО СТРАДАЄ НА ПСИХОСОМАТИЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ

Анотація. У статті описано досвід використання методу символдрами при роботі з хворим, що страждає на психосоматичне захворювання. Метою статті було розкриття досвіду використання методу символдрами у поєднанні з розмовною терапією, терапією випробуванням та іншими методами. Курс психотерапії, проведений з пацієнтом, складався з декількох сеансів та проводився методами розмовної (клієнт центрованої) терапії, гештальттерапії, терапії випробуванням, та як основним – методом символдрами. Були використані мотиви символдрами для психотерапії психосоматичних розладів: луг (материнсько-оральний символ, що відбиває як зв'язок з матір'ю та динаміку переживань першого року життя), мій луг, струмок (фрустраціЇ, пов'язані з ранніми відносинами між дитиною та матір'ю), озеро, узлісся лісу, квітка, ідеал, Я, будинок (виражаються структури, на які пацієнт проектує себе та свої бажання, уподобання, захисні установки та страхи), інтроспекція нутрощів тіла (подорож углиб свого тіла); пошук місця, де боляче та хмара (спеціальний мотив у роботі з пацієнтами, які страждають на бронхіальну астму). Наводиться опис образів, представлених пацієнтом з інтерпретацією їх символічного значення. Крім того, пацієнт навчався дихальним та розслаблюючим вправам, спрямованим на зняття напруги та тривоги. Психотерапія проводилась один раз на тиждень, тривалість одного сеансу – 60 хвилин. У ході терапії пацієнт вів щоденник спостереження за своїм станом, записував зміст представлених образів та малював подане в образі. Поряд з продовженням терапії за методом символдрами було застосовано метод терапії випробуванням Мілтона Еріксона у викладі та розробці Джея Хейлі В результаті проведеної психотерапії було досягнуто позитивних змін у стані пацієнта: нормалізувався сон, зникли напади тривоги та страху разом із симптомами стисненості дихання, зникло відчуття грудки у горлі, підвищився

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

загальний фон настрою. Також наведено, що співбесіда, проведена через вісім місяців після закінчення терапії, показала безпеку досягнутих результатів.

Ключові слова: символдрама, терапія, мотив, терапія випробуванням.

Pasternatskyi Artem Vyacheslavovich graduate student at the Department of Pedagogy and Psychology, International Humanitarian University, Odesa, https://orcid.org/0009-0006-5031-3891

Poplavska Yeva Vadimivna Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, International Humanities University, Odesa, https://orcid.org/0009-0008-1266-314X

EXPERIENCE OF USING THE METHOD OF SYMBOLDRAMS WHEN WORKING WITH A PATIENT SUFFERING FROM PSYCHOSOMATIC DISEASES

Abstract. The article describes the experience of using the symbol drama method when working with a patient suffering from a psychosomatic illness. The purpose of the article was to reveal the experience of using the symbol drama method in combination with conversation therapy, trial therapy and other methods. The course of psychotherapy conducted with the patient consisted of several sessions and was conducted using the methods of conversational (client-centered) therapy, gestalt therapy, trial therapy, and as the main method - the method of symbol drama. Motifs of symbol drama were used for the psychotherapy of psychosomatic disorders: the meadow (a maternal-oral symbol that reflects the connection with the mother and the dynamics of the experiences of the first year of life), my meadow, the stream (frustrations associated with early relations between the child and mother), lake, forest edge, flower, ideal, self, house (structures on which the patient projects himself and his desires, preferences, protective attitudes and fears are expressed), introspection of the insides of the body (journey into the depths of his body); finding a place where it hurts and a cloud (a special motive in working with patients suffering from bronchial asthma). A description of the images presented by the patient with an interpretation of their symbolic meaning is given. In addition, the patient learned breathing and relaxation exercises aimed at relieving tension and anxiety. Psychotherapy was conducted once a week, the duration of one session was 60 minutes. During the therapy, the patient kept a diary of observation of his condition, wrote down the content of the presented images and drew what was presented in the image. Along with the continuation of therapy using the symbol drama method, Milton Erickson's trial therapy method was applied as explained and developed by Jay Haley. As a result of the psychotherapy, positive changes were achieved in the patient's condition: sleep normalized, anxiety and fear attacks disappeared along with symptoms of shortness of breath, the feeling of a lump in the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

throats, the general mood background has increased. It is also stated that an interview conducted eight months after the end of therapy showed the safety of the achieved results.

Keywords: symbol drama, therapy, motive, trial therapy.

Постановка проблеми. Психотерапія психосоматичних захворювань є актуальною проблемою, пов'язаною з безліччю труднощів, однією з яких є відмова пацієнтів пов'язувати свої соматичні скарги із конфліктами в емоційній сфері, будь-яким психологічним контекстом взагалі. У зв'язку з цим, особливо ефективними є методи психотерапії, що вимагають від пацієнтів високого рівня рефлексії власного емоційного стану. Психотерапія за методом символдрами пропонує безліч ефективних психотерапевтичних технік та режисерських принципів для короткострокового інтенсивного лікування різних невротичних порушень [1; 2; 3; 4; 5; 7]. З іншого боку, метод символдрами виявився клінічно високоефективним під час лікування психосоматичних розладів [6]. Перевага даного методу полягає в його глибокій теоретичній обґрунтованості та детальній розробці всього комплексу терапевтичних процесів. Як правило, метод символдрами використовується у поєднанні з іншими психотерапевтичними методами: розмовною психотерапією, гештальтерапією, методом психодрами та іншими [4; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод кататимно-імагінальної психотерапії, або символдрами, був розроблений та апробований німецьким психотерапевтом Лейнером (H. Leuner) у п'ятдесяті роки минулого століття. Назва методу походить від грецького kata – відповідно, timos – душа, imago – образ. Це метод дослідження образів, які відповідають душевному стану, що розкривають душевний світ. Символдрама походить від грецького symbolon – умовний знак і drama – дія. Н. Лейнер називав розроблений ним метод «сновидіння наяву», так як продукування образів здійснювалося пацієнтом у стані релаксації.

Після закінчення медичного інституту Ханскарл Лейнер працював лікарем-невропатологом у клініці нервових хвороб Марбурзького університету. Молоду людину цікавила робота із символами, образами, несвідомим, він сам проходив юнгіанський аналіз. Але, як зазначають, ставлення до К. Юнгу в академічних колах на той час було критично-скептичним [8]. Це і спонукало Лейнера провести серію експериментів, що дозволяли, залишаючись на позиціях експериментальної науки, проте крокувати в область образів, символів, несвідомого, що цікавила його область. Лейнер хотів лише покращити аналіз, проте, як це часто буває, створив щось нове. Експериментальні дослідження було розпочато у 1948 році і тривало довгих шість років, перш ніж у 1954 році вийшла перша стаття про кататимне переживання образів.

Було створено напрямок психотерапії – кататимно-імагінативна психотерапія, або символдрама [2; 8].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Символдрама як один із напрямів психотерапії базується на принципах глибинної психології та використовує особливий метод роботи з уявою для того, щоб зробити наочними несвідомі бажання людини, її фантазії, конфлікти та механізми захисту, а також відносини перенесення та опір. Символдрама сприяє їхній переробці як на символічному рівні, так і в ході психотерапевтичної бесіди. На думку дослідників, з багатьох напрямків психотерапії, що використовують образи, символдрама є найбільш глибоко і системно опрацьованим, технічно організованим методом, що має фундаментальну теоретичну базу [2; 5; 8].

Мета статті – показати досвід використання методу символдрами у поєднанні з розмовною терапією, терапією випробуванням та іншими методами.

Виклад основного матеріалу. Пацієнт - О.В., чоловік 25 років, неодружений, фізик за освітою, працює програмістом, був направлений до нас зі скаргами на відчуття грудки в горлі, періодично виникає почуття задухи і неможливість вдихнути «на повні груди», цей стан супроводжуються тривогою та страхом. Вперше ці симптоми виникли після перенесеного бронхіту два роки тому, після чого О.В. був поставлений діагноз – бронхіальна астма, та він отримав відповідне лікування з використанням інгаляційних препаратів, які використовував приблизно протягом місяця. На момент звернення до терапевта стан пацієнта погіршився – після перенесеного харчового отруєння і стисненості дихання, що супроводжуються тривогою і страхом, О.В. відчував щодня ввечері, внаслідок чого не міг засинати. Лікування у невропатолога принесло лише невелике полегшення, та О.В. був направлений до нас для проходження психотерапії.

Сім’я пацієнта складається з чотирьох осіб: мати, батько та сестра, яка молодша за пацієнта на 8 років. Свої стосунки з батьками пацієнт охарактеризував як нормальні. До матері, маляру за фахом, він ставиться дещо поблажливо, але дані, отримані під час роботи, свідчать про проявлення сильної прихильності до матері та емоційної залежності від неї. Подібне ставлення до матері можна охарактеризувати як амбівалентне і властиве хворим на бронхіальну астму, так само як і проблему «близькості та дистанції», що виявляється, з одного боку, в страху втратити свою ідентичність у злитті з матір’ю і «бути проковтнутим нею» (аж до появи страху смерті), а з іншого, залежно від матері та в прагненні злитися з нею [3]. Також, слід зазначити, що до своїх 25 років О.В. не мав дружніх та інтимних стосунків з жінками.

Ставлення до батька, майстра з ремонту побутової техніки також може бути охарактеризовано як амбівалентне. З одного боку, пацієнту подобаються такі якості батька, як активність, товариськість, практичність, з іншого боку, як з’ясувалося в ході роботи, пацієнт з дитинства страждав від деякого емоційного відкидання з боку батька за м’якість характеру, недолік у старшого

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сина, як здавалося батькові, істинно чоловічих якостей. Укладаючи уявлення даних сім'ї пацієнта, слід зазначити відсутність психологічної сепарації пацієнта від батьків, передусім, матері та відсутність емоційно-значущих відносин за межами сім'ї. Німецький психотерапевт Е. Вілке вважає порушення дихання при астмі може мати символічне значення. Можливість дихати символізує життя, контакт та взаємодію зі світом. «Брак» повітря, можливо, означає «відрізаність» від світу. Приступи астми наступають часто при небезпеці бути відкинутим та покинутим. Їх може, однак і спровокувати також і надто інтенсивна близькість з іншою людиною. Пропозиція надто близьких відносин – з хоч би якими добрими намірами це не робилося – хворими на бронхіальну астму може переживатися як щось переважне, що надмірно опікує [3].

Бронхіальна астма відноситься до групи найбільш вивчених психосоматичних захворювань, проте в даний час не існує загальноприйнятої теорії, що пояснює походження цього захворювання М. Балінт вважає, що людям, схильним до психосоматичних реакцій, загалом важче виявляти як негативні, і позитивні афекти, тому такі люди змушені вирішувати свої психічні проблеми на рівні тіла. Їх афекти значною мірою пов'язані з соматичними реакціями, а здатність до психічних, символічних і вербальних уявлень обмежена. У роботі з психосоматичними пацієнтами М. Балінт наголошує на необхідності подолання зайвої симбіотичної залежності від матері та опрацювання нарцисичних та сепараційних конфліктів [3].

Курс психотерапії, проведений з пацієнтом, складався з 3-4 сеансів та проводився методами розмовної (клієнт центрованої) терапії, гештальттерапії, терапії випробуванням, та як основним – методом символдрами. Крім того, пацієнт навчався дихальним та розслаблюючим вправам, спрямованим на зняття напруги та тривоги. Психотерапія проводилась один раз на тиждень, тривалість одного сеансу – 60 хвилин. У ході терапії пацієнт вів щоденник спостереження за своїм станом, записував зміст представлених образів та малював подане в образі.

Основу методу символдрами становить вільне фантазування у вигляді образів – «картин» на задану психотерапевтом тему (мотив). Концептуальна основа методу – психоаналітично орієнтовані теорії, аналіз несвідомих та передсвідомих конфліктів, афективно-інстинктивних імпульсів, процесів та механізмів захисту як відображення актуальних емоційно-особистісних проблем, аналіз онтогенетичних форм конфліктів раннього дитинства [3].

Психотерапія хворих на психосоматичні розлади передбачає на початку терапії протективний, що підтримує стиль ведення терапії [3]. При використанні методу символдрами це досягається застосуванням таких мотивів як «луг», «мій луг», «струмок», «місце, де тобі було добре», «місце, де ти відчував себе захищеним», «моє джерело сил», а також підтримуючою, допомагаючою поведінкою терапевта під час терапії. На початкових етапах

лікування психосоматичних захворювань психотерапевтичний вплив має бути спрямований на зняття психічної та соматичної напруги та задоволення архаїчних потреб (насамперед, нарцисичних та оральних).

У ході терапії були використані такі мотиви символдрами, в послідовності запропоновані Е. Вілке для психотерапії психосоматичних розладів як: луг, мій луг, струмок, озеро, узлісся лісу, квітка, ідеал Я, дім, інтроспекція нутрощів тіла (подорож углиб свого тіла); пошук місця, де боляче, хмара. Крім того, застосовувалися мотиви: «місце, де мені було добре», «будівництво власного вдома», «дерево», «власний наділ землі», «корова».

Працюючи з мотивом «луг» пацієнт представив літній зелений луг, що простягається попереду до самого горизонту і розділений дорогою. З лівого боку луг був обмежений деревами. Земля на лузі була теплою, але суха, що може свідчити про деякий дефіцит емоційного задоволення потреб пацієнта матір'ю на першому році життя. Проте перебування на лузі було дуже приємним і заспокійливим. «Я хочу дивитися на цей луг, бути на ньому якомога довше. Я щасливий, я ніби повернувся у дитинство», – зазначив пацієнт у своєму щоденнику після подання образу.

Образ луга – це материнсько-оральний символ, що відбиває як зв'язок з матір'ю та динаміку переживань першого року життя, і актуальний стан. Крім того, відсутність вираженого конфліктного змісту в образі, можливо, свідчить про нагальну потребу пацієнта в задоволенні архаїчних потреб, насамперед нарцисичних та оральних. Повернення до образу саме цього луга, з незмінно приємними переживаннями, тривало в імагінаціях (уявленнях) пацієнта до середини терапії.

Також незмінно в образах лугів були присутні дороги, що обмежують або розділяють луг, а також нескінченні дали, що є характерним для хворих на бронхіальну астму і символізує перехід кордонів або їх відсутність, як перший досвід контакту зі світом через слизові оболонки. Роз'єднання та нове з'єднання, відпускання та утримання символічно пов'язані з процесом дихання [3].

На четвертому сеансі О.В. було запропоновано мотив «струмок». В образі пацієнт представив озеро, в яке не надходила жодна вода, також був відсутній стік води з озера. Вода в озері була теплою та каламутною, пити її О.В. не хотілося. Біля озера пацієнт був разом з другом, який зараз мешкає в іншому місті. Перебувати біля озера було приємно, пацієнт відчув стан глибокого заспокоєння, але в пропозицію пошукати стік з озера, відповів, що його немає. Представлене розгортання мотиву струмок, а струмок – це, перш за все, орально-материнський символ, мабуть, свідчить про фрустраціЇ, пов'язані з ранніми відносинами між дитиною та матір'ю і, отже, про порушення задоволення оральних потреб пацієнта на першому році життя, а можливо, й у пренатальному періоді розвитку. Крім того, інше глибинно-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

психологічне значення цього багатогранного мотиву – це символічний вираз поточного психічного розвитку, безперешкодного розгортання психічної енергії [2]. Відсутність стоку з озера, мабуть, свідчить про застій у психічному розвитку пацієнта, що підтверджується обмеженою соціальною активністю О.В. за межами сім'ї. Наступний сеанс був присвячений пошукам стоку із озера і прямування вздовж річки, що витікає, до місця її впадання у море. Річка, що з озера, витікала спочатку через ліс, потім по лугу, який вона поділяла на дві частини: зліва від неї велика ділянка голої землі упереміж з глиною, праворуч - луг з пожовклою травою. Потім річка йде під міст, за яким тече вже зеленою рівниною, а потім впадає в море. Для психосоматичних хворих характерний поділ луга, що символізує їхнє амбівалентне ставлення до матері. Наприкінці подорожі О.В. був спокійний і утихомирений, відчував втому.

На наступному сеансі О.В. був запропонований мотив «струмок», для того, щоб пройти вгору за течією струмка, до його початку. В образі пацієнт представив бетонний жолоб уздовж дороги, в якому тече швидкий потік жовтої води після минулої напередодні сильної зливи. Русло струмка забруднене нанесеним сміттям, гілками, листям. Пішовши вгору за течією струмка, О.В. піднявся на сопку, де побачив, що струмок не має єдиного витоку, а непомітно сочиться з-під землі, поступово збираючись у маленькі струмки, які потім зливаються. Пропозиція спробувати воду на смак зустріла різка відмова, пацієнт побоювався, що у воді містяться мікроби та пити її небезпечно для здоров'я.

Як зазначалося, струмок – це, передусім, орально-материнський символ. У зв'язку з цим джерело можна розглядати як символ материнських грудей та грудного вигодовування. Щодо нашого пацієнта з великою ймовірністю можна зробити висновок про фрустрації, пов'язані з ранніми відносинами між дитиною і матір'ю і, отже, про порушення задоволення оральних потреб. Про це свідчить емоційний стан пацієнта образі: вид води, що сочиться викликав різке погіршення настрої, роздратування, бажання якнайшвидше припинити подання образу. Необхідно відзначити, що після подання образів, що супроводжуються негативними емоціями, як правило, на наступному сеансі пацієнту пропонувалися ресурсні мотиви, що підживлювали: «мій луг», «місце, де мені було добре».

На цей період терапії стан пацієнта покращився: щоденних вечірніх нападів страху та тривоги, що супроводжуються стисненням дихання не спостерігалося, окремі погіршення стану пацієнту вдавалося купірувати за допомогою дихальних вправ та вправ на м'язове розслаблення.

На наступному сеансі пацієнтові було запропоновано мотив «будинок». Відповідно до існуючого досвіду, будинок переживається, перш за все, як вираження власної особистості або однієї з її елементів. У мотиві «будинок» виражаються структури, на які пацієнт проектує себе та свої бажання,

уподобання, захисні установки та страхи. Ці символізовані психічні складові відносяться до тих, що емоційно переживаються в даний момент самооцінкам [2].

При переживанні образу будинку пацієнт представив маленький садовий будиночок темно-синього кольору, нерішуче і неохоче увійшов до нього і виявив темну та запилену кімнату, у якій було дуже важко щось розглянути. З великими труднощами О.В. вдалося розглянути скромне оздоблення кімнати, яке складалося зі старого дивана та столу, а також коробок зі старими речами. Невеликі розміри будинку, проблеми, пов'язані з розглядом його внутрішнього устрою, свідчать про низький рівень самосвідомості та рефлексії своїх почуттів пацієнтом, що часто характерно для психосоматичних хворих, а відсутність спальні та наявність старих речей говорить про витіснення пацієнтом сексуальних чи схожих на шлюб відносин. На пропозицію щось зробити в будинку пацієнт відгукнувся: витер пилюку, розсунув штори, виніс коробки зі старими речами.

На наступному сеансі пацієнтові було запропоновано мотив «будівництво будинку». Будівництво власного будинку символізує будівництво свого фізичного тіла, сприяє подоланню психологічної залежності від батьків, підвищує впевненість у собі. Працюючи з мотивом О.В. представив гористу місцевість, де він хотів би жити, а будинок, збудований за його проектом, був вже готовий. Ця готовність будинку говорить про непереборну залежність від батьків. Будинок, який представив пацієнт, був двоповерховим, мав чотири кімнати на першому поверсі та три – на другому. Огляд двох кімнат на першому поверсі знову ж таки викликав деяку скруту через їх слабку освітленості, а на другому поверсі виявилася найбільша, світла та затишна кімната, яку пацієнт намалював та описав окремо. Кімната мала гарну обстановку, у ній горів камін, та О.В. із задоволенням провів у цій кімнаті деякий час. При подальшому обговоренні образу пацієнт із видимим задоволенням міркував про можливість життя у власному будинку, раніше подібні думки і не спадали йому на думку. Будинок, який представив пацієнт, був оточений високими горами, що викликають у нього захоплення та трепет, проте пропозиція пацієнтові мотиву «гора» уявлялося нам передчасною через побоювання спричинити декомпенсацію його стану.

Помітна позитивна динаміка була відзначена у пацієнта після роботи з мотивом «інтроспекція нутрощів тіла» через прозору оболонку. При розгляданні нутрощів свого тіла О.В. не виявив у ділянці дихального горла ні звуження, ні грудка, ні будь-яких інших патологічних утворень, що заспокоїло та підбадьорило його на додаток до загального поліпшення стану. На цей момент терапії вечірні напади страху та тривоги не спостерігалися, у пацієнта нормалізувався сон, зникла постійна стурбованість станом свого здоров'я.

Подальша робота була присвячена опрацюванню сепараційного конфлікту, проблеми психологічної сепарації від матері. Наявність як сильної прихильності до матері, так і амбівалентного ставлення до неї можна було

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

побачити при представленні пацієнтом мотиву «корова», що у символічній формі дозволяє побачити характер взаємовідносин пацієнта з материнською постаттю. В образі чиста, доглянута корова, плямистого забарвлення лежала на дорозі, перегороджуючи пацієнту дорогу, що дуже символічно. Проте О.В. і сам не прагнув покинути її, він ходив навколо корови, йому було приємно дивитися їй у вічі, чути її мукання, проте на пропозицію доторкнутися до корови О.В. відповів відмовою, а доторкнувся до неї лише за допомогою гілки, що наочно демонструє наявність конфлікту «близькості та дистанції», характерного для хворих на бронхіальну астму [3].

Наступний сеанс був присвячений роботі з мотивом «хмара», спеціальним мотивом у роботі з пацієнтами, які страждають на бронхіальну астму. Він дозволяє опрацьовувати нарцисичний аспект звільненості, відірваності від землі як проблему наближення та віддалення у поле зору, коли пацієнт уявляє себе хмарою. Крім того, проблема дистанції та контакту з іншими хмарами відпрацьовується завдяки тому, що межі хмари, з одного боку, розпливчасті, а з іншого, рухливі [3]. Працюючи з образом пацієнт представив себе невеликою хмарою над зеленим лугом, поряд з яким знаходилася залізнична станція та магазин. Підніматися нагору від луга (символ матері) О.В. не сподобалося, найбільш комфортним виявилося становище біля землі, пацієнтові тут було добре і спокійно, легко дихало. Інші хмари були далеко, наближатися до них О.В. не хотілося. Викладений розвиток образу показав необхідність присутності поруч матері або іншої людини, яка, мабуть, забезпечує пацієнту відчуття цілісності, захисту та підтримки. М. Балінт запропонував для пояснення виникнення психосоматичних захворювань модель вихідного (базового) порушення, яке робить самосприйняття у психосоматичних хворих лабільнішим, ніж у здорових людей, і викликає потребу в присутності людини, яка забезпечує захист та підтримку. Щодо нашого пацієнта, можна припустити, що робота його матері маляром під час вагітності, зробила перебіг вагітності несприятливим для розвитку плода (жовті води озера – як фіксований образ), і стало базою для виникнення симптомів у період життя, коли перебування близьких відносин поза сім'ї стало насущним завданням розвитку (другий поруч при поданні озера). На наступному сеансі пацієнту знову було запропо-новано мотив «хмара». На цей раз, слідуючи м'яким підбадьорюванням, пацієнт, в образі хмари пішов від луга, щоб оглянути околиці. Особливо довго хмара-пацієнт знаходилася над залізницею, що вела у місто. Під час своєї подорожі хмара наближалася до інших хмар, що викликало різні емоції: від ворожості до цікавості. Наприкінці уявлення образу пацієнт повернувся до лугу, проте знову знайдена комфортна відстань до землі відрізнялися від попереднього: хмара тепер знаходилася вище, так, щоб можна було оглядати околиці.

Незадовго до цього етапу терапії О.В. виявив бажання незабаром (напередодні Нового року) закінчити роботу, оскільки стан його значно покра-

щився, сон нормалізувався, і він не бачив необхідності надалі продовжувати роботу. Водночас пацієнт повідомив про легкий приступ тривоги перед сном під час захворювання на ГРВІ. Таким чином, перед нами постало завдання у досить обмежені терміни закінчити терапію, закріпивши досягнутий стан компенсації. Тому поряд з продовженням терапії за методом символдрами ми застосували метод терапії випробуванням Мілтона Еріксона у викладі та розробці Джея Хейлі [4]. Дж Хейлі у найзагальнішому вигляді описує механізм роботи методу так: «Необхідно придумати щось, що тілу буде важче виконувати, ніж … (симптом), і тому тіло почне контролювати себе». Випробування має відповідати наступним вимогам: воно має завдавати таку ж, якщо не більше, незручність, як і симптом; це має бути щось, що людина може зробити і проти чого не має права заперечити; воно не повинно завдавати шкоди ні пацієнтові, ні оточуючим [4]. Часто таким випробуванням стає виконання різних фізичних вправ, які пацієнт зазвичай робить. У нашому випадку, після аналізу образу життя пацієнта вибір був зупинений на виконанні вправ з гантелями протягом сорока хвилин. У студентські часи пацієнт займався з гантелями не більше двадцяти хвилин на день, а нині не займався зовсім. Отже, якщо в один із днів пацієнт відчував напад тривоги, то наступного дня він мав виконувати вправи протягом сорока хвилин. При цьому О.В. продовжував вести щоденник свого статку, де фіксував також виконання фізичних вправ. Перед укладанням окремого контракту спеціальним чином було посилено мотивацію пацієнта до лікування [4; 5]. Протягом наступних сімнадцяти днів пацієнтові тричі довелося виконувати вправи, а потім протягом місяця до закінчення терапії нападів тривоги не спостерігалося і, відповідно, робити вправи не довелося.

Наприкінці курсу психотерапії пацієнтові було запропоновано мотив «Збори в дорогу» для опрацювання психологічної сепарації від психотерапевта.

Висновки. Загалом можна відзначити такі позитивні зміни у стані пацієнта в результаті проходження терапії: нормалізувався сон, зникли напади тривоги та страху разом із симптомами стисненості дихання, зникло відчуття грудки у горлі, підвищився загальний фон настрою, пацієнт став більш товариським і бадьорим. Співбесіда, проведена через вісім місяців після закінчення терапії, показала безпеку досягнутих результатів.

Література:

1. Leuner H. Lehrbuch der Katathyme-imaginativen Psychotherapie: Grundstufe, Mittelstufe, Oberstufe. Huber, 1994. 340 p.

2. Nilsson D. Symboldrama, a Psychotherapeutic Method for Adolescents with Dissociative and PTSD Symptoms: A Pilot Study. Journal of Trauma & Dissociation. June 2010. P. 308-321

3. Ougrin D., Ng A.V., Zundel T. Therapeutic Assessment based on Cognitive Analitic Therapy. Psychiatric Bulletin, 2008. № 32. P. 107-118

4. Petocz A. Freud, Psychoanalysis, and Symbolism. 2003. C. 206-213.

5. Кравченко Н. М. Символдрама як засіб корекції під час конфлікту. Наука і освіта. 2015. № 1. С. 98-103

6. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.

7. Обухов Я. Л. Основи символдрами. Вступ до основного ступеня. Київ: Главник, 2007. 112 с.

8. Сторожук Н. А. Символдрама, як засіб вирішення особистісних проблем військовослужбовців в умовах військової служби. Вісник Національного університету оборони України. 2012. Вип. 2. С. 261-264.

9. Шестопал І. А. Символдрама як ефективний метод психокорекційної роботи. Теорія і практика актуальних наукових досліджень. Дніпро, 28-29 лютого 2020 р. С. 42-45

10. Ямницький В. М. Поняття норми психічного здоров'я у дзеркалі символдрами. Наука і освіта. 2008. № 4/5. С. 67-68

References:

1. Leuner H. (1994). *Lehrbuch der Katathyme-imaginativen Psychotherapie: Grundstufe, Mittelstufe*, Oberstufe. Huber. 340 p.

2. Nilsson D. (2010). *Symboldrama, a Psychotherapeutic Method for Adolescents with Dissociative and PTSD Symptoms: A Pilot Study*. Journal of Trauma & Dissociation. P. 308-321

3. Ougrin D., Ng A.V., Zundel T. (2008). *Therapeutic Assessment based on Cognitive Analitic Therapy*. Psychiatric Bulletin. № 32. P. 107-118

4. Petocz A. (2003). *Freud, Psychoanalysis, and Symbolism*. P. 206-213.

5. Kravchenko N. M. (2015). *Symvoldrama yak zasib korektsiyi pid chas konfliktu [Symbol drama as a means of correction during conflict]*. Nauka i osvita. № 1. P. 98-103. [in Ukrainian]

6. Kuzikova S.B. (2006). *Teoriya i praktyka vikovoyi psykhokorektsiyi. [Theory and practice of age psychocorrection]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha». [in Ukranian]

7. Obukhov Y. L. (2007). *Osnovy symvoldramy. Vstup do osnovnoho stupenya. [Fundamentals of symbol drama. Admission to the main degree]*. Kyiv: Hlavnyk. 112 p. [in Ukrainian]

8. Storozhuk N.A. (2012). *Symvoldrama, yak zasib vyrishennya osobystisnykh problem viyskovosluzhbovtsiv v umovakh viyskovoyi sluzhby. [Symbol drama as a means of solving personal problems of servicemen in the conditions of military service]*. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny. Issue. 2. P. 261-264. [in Ukrainian]

9. Shestopal I.A. (2020). *Symvoldrama yak efektyvnyy metod psykhokorektsiynoyi roboty. [Symbol drama as an effective method of psychocorrective work]*. Teoriya i praktyka aktual′nykh naukovykh doslidzhen. Dnipro. P. 42-45 [in Ukrainian]

10. Yamnytskyi V. M. (2008). *Ponyattya normy psykhichnoho zdorovya u dzerkali symvoldramy. [The concept of the norm of mental health in the mirror of the symbol drama]*. Nauka i osvita. № 4/5. P. 67-68 [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.98:[82-343]:159.922.75

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1529-1543

Піроженко Тамара Олександрівна член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології дошкільника, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 288-33-20, https://orcid.org/0000-0001-9822-4819

Гавриш Наталія Василівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, тел.: (0332) 72-42-33, https://orcid.org/0000 0002 9254 558X

Соловйова Людмила Іванівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 288-33-20, https://orcid.org/0000-0003-3584-9779

ДІАГНОСТИЧНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ПОВЕДІНКОЮ ДИТИНИ З ВИКОРИСТАННЯМ КАЗКИ

Анотація. Автори статті представляють обґрунтований опис діагностичного інструментарію оцінки прояву психологічної стійкості в навичках і поведінці дитини старшого дошкільного віку. Актуальність проблеми використання діагностичної функції казки зумовлена свідомою спрямованістю дій дорослих на збереження неповторної індивідуальності дитини, психологічної цілісності портрету особистості в єдності емоцій, свідомості та регуляції поведінки. Розробники показують особливості використання казки крізь призму тематичного об'єднання завдань, вправ, діалогічних виборів та пояснень, утверджуючи, що сценарій дієвого розгортання сюжету казки надає нові можливості спостереження за особливостями поведінки дитини за умови чіткого розуміння дорослим цілей, завдань, критеріїв та показників прояву психологічної стійкості, визначених для діагностичного спостереження.

У такий спосіб наукова розвідка авторів щодо збагачення діагностичної функції казок спрямувала авторів до конкретизації психологічного інструментарію через визначення параметрів та критеріїв оцінки особливостей поведінки дитини в процесі сприйняття та дієвого занурення в сюжетні події казки.

Розробка сценаріїв діяльнісного відтворення казки із включенням творчих завдань, вправ, діалогічних виборів та пояснень, оцінкою можливості дитини у прогнозуванні нових змін та сценаріїв поведінки природньо поєднує

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

діагностичну функцію казки із виховною та корекційною практикою, наріжним центром якої постає дитина з її внутрішньою картиною світу та особливостями розвитку.

Для вивчення особливостей психологічної стійкості дитини-дошкільника авторами статті було вперше розроблено і представлено діагностичне спостереження за поведінкою дитини старшого дошкільного віку з використанням української народної казки «Котик і півник». Дана розробка пройшла попередню апробацію в 12 закладах дошкільної освіти та установах з різних міст України за участі 200 дітей віком від 5,5 до 6 років. Мета діагностичного спостереження: - оцінити здатність дитини до переживання та розуміння поведінки, дій, портретних характеристик людей та основних персонажів казки; - здатність до вибору особистих рішень в складних ситуаціях; - виявити особливості прояву психологічної стійкості в поведінці та навичках дитини старшого дошкільного віку в уявній та реальній ситуації взаємодії з однолітками.

Ключові слова: дитина старшого дошкільного віку, діагностика, казка, психологічна стійкість, діагностичне спостереження.

Pirozhenko Tamara Oleksandrivna Doctor of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Preschooler Psychology, H.S. Kostiuk Research Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 288-33-20, https://orcid.org/0000-0001-9822- 4819

Gavrysh Nataliia Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, tel.: (0332) 72-42-33, https://orcid.org/0000 0002 9254 558X

Soloviova Liudmyla Ivanivna Ph.D. of Psychology, Senior researcher of the Laboratory of Preschooler Psychology H.S. Kostiuk Research Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 288-33-20, https://orcid.org/0000-0003-3584-9779

DIAGNOSTIC OBSERVATION OF THE CHILD'S BEHAVIOR USING A FAIRY TALE

Abstract. The authors of the article present a substantiated description of the diagnostic tools for assessing the manifestation of psychological stability in the skills and behavior of a child of senior preschool age. The relevance of the problem of using the diagnostic function of a fairy tale is due to the conscious orientation of adults' actions to preserve the unique individuality of the child, the psychological integrity of the personality portrait in the unity of emotions, consciousness and

behavior regulation. The developers show the peculiarities of using a fairy tale through the prism of a thematic association of tasks, exercises, dialogic choices and explanations, arguing that the scenario of an effective unfolding of the fairy tale plot provides new opportunities for observing the peculiarities of a child's behavior, provided that the adult clearly understands the goals, tasks, criteria and indicators of psychological stability defined for diagnostic observation.

Thus, the authors' scientific research on enriching the diagnostic function of fairy tales directed the authors to specify psychological tools by defining parameters and criteria for assessing the characteristics of a child's behavior in the process of perception and effective immersion in the plot events of a fairy tale.

The development of scenarios for the active reproduction of a fairy tale with the inclusion of creative tasks, exercises, dialogic choices and explanations, and the assessment of the child's ability to predict new changes and behavioral scenarios naturally combines the diagnostic function of a fairy tale with educational and correctional practice, the cornerstone of which is the child with his or her internal picture of the world and developmental characteristics.

In order to study the peculiarities of psychological stability of a preschool child, the authors of the article first developed and presented a diagnostic observation of the behavior of a child of the senior preschool age using the Ukrainian folk tale “The Cat and the Cockerel”. This development has been preliminarily tested in 12 preschool educational institutions and institutions from different cities of Ukraine with the participation of 200 children aged 5.5 to 6 years. The purpose of the diagnostic observation: - to assess the child's ability to experience and understand the behavior, actions, portrait characteristics of people and the main characters of the fairy tale; - the ability to make personal decisions in difficult situations; - to identify the peculiarities of psychological stability in the behavior and skills of a senior preschool child in an imaginary and real situation of interaction with peers.

Keywords: a child of older preschool age, diagnosis, fairy tale, psychological stability, diagnostic observation.

Постановка проблеми. Проблема використання діагностичної функції казки свідчить про актуальність психолого-педагогічного напряму, який зберігає свідому направленість дій дорослих на збереження неповторної індивідуальності дитини, психологічну цілісність портрету особистості в єдності емоцій, свідомості та регуляції поведінки. В такий спосіб наукова розвідка авторів щодо збагачення діагностичної функції казок спрямувала авторів до конкретизації психологічного інструментарію через визначення параметрів та критеріїв оцінки особливостей поведінки дитини в процесі сприйняття та дієвого занурення в сюжетні події казки. Розробка сценаріїв діяльнісного відтворення казки із включенням творчих завдань, вправ, діалогічних виборів та пояснень, оцінкою можливості дитини у прогнозуванні нових змін та сценаріїв поведінки природньо поєднує діагностичну функцію казки із виховною та корекційною практикою, наріжним центром якої постає дитина з її внутрішньою картиною світу та особливостями розвитку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Величезний освітньо-виховний та культурно-естетичний потенціал казки залишається центрі уваги науковців і практиків дошкільної освіти. Доцільність звернення до проблеми діагностичної функції казки в освітньої роботі з дітьми підтверджується низкою нормативних документів (законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства»), чинних комплексних освітніх програм, у змісті яких наголошується на особливому значенні казкового жанру як надзвичайно ефективного засобу у процесі формування особистості дитини. Використання діагностичної функції казки надає дорослому нові можливості діагностичного спостереження та розвивального вправляння, в якому можна прогнозувати особливості прояву активності та поведінки дитини, сприяти формуванню позитивних особливостей особистості, рис характеру, необхідних у реальному житті, допомагати змінювати неадаптивні та неконструктивні способи поведінки, мислення або ставлення до оточуючого світу на більш ефективні та адаптивні прояви активності особистості. Високо оцінюючи надзвичайний потенціал казки автори пропонують розробку інструментарію діагностичного спостереження за особливостями прояву психологічної стійкості дитини в ситуації дієвого занурення в сюжетні події казки.

Метою статті є обґрунтування та опис діагностичного інструментарію оцінки прояву психологічної стійкості в навичках і поведінці дитини старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення особливостей психологічної стійкості дитини-дошкільника авторами статті було вперше розроблено і представлено діагностичне спостереження за поведінкою дитини старшого дошкільного віку з використанням української народної казки «Котик і півник». Дана розробка пройшла попередню апробацію в 12 закладах дошкільної освіти та установах з різних міст України за участі 200 дітей віком від 5,5 до 6 років. Мета діагностичного спостереження: - оцінити здатність дитини до переживання та розуміння поведінки, дій, портретних характеристик людей та основних персонажів казки; - здатність до вибору особистих рішень в складних ситуаціях; - виявити особливості прояву психологічної стійкості в поведінці та навичках дитини старшого дошкільного віку в уявній та реальній ситуації взаємодії з однолітками.

Здійснювати діагностичне спостереження рекомендуємо в кабінеті психолога, груповій кімнаті, або спортивній залі дошкільного закладу. Взаємодія дорослого з дитиною організовується в різних форматах: індивідуальному, парному та груповому. Час для проведення обстеження: перша або друга половина дня; індивідуальна робота до 25 хвилин; парна та групова до 25 хвилин кожна (3-4 зустрічі) впродовж дня з дотриманням звичного для дітей розпорядку. Слід підготувати таке обладнання: 1. *Бланки фіксації результатів.* До початку індивідуальної взаємодії з дитиною необхідно записати вихідні дані про неї (ім’я, перша літера прізвища, вік із зазначенням повних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

років та місяців на момент проведення спостереження), дату проведення. Діагностичне спостереження застосовується з дітьми старшого дошкільного віку (від 5,5 до 7 років життя). Бланки заповнюються одразу після завершення взаємодії з дітьми. 2. Для завдання *«Я у світі» та інтерв'ю з дитиною*: тканина, серветка або хустка (світла, однотонна 45*45 см), 15-20 різноманітних дрібних іграшок (наприклад, як у Кіндер-сюрпризі). 3. Для завдання *«Здогадайтеся, про що нова книжка»*: поштовий пакет з книжкою «Котик та Півник». 4. Для завдання *«Три головні ознаки»*: дошка для розміщення картинок і малюнків; картинки із зображеннями кота і півня, дві однакові картки зі схемою, на якій зображені стрілочки і кружки. 5. Для завдання *«Припущення»*: картка з умовними позначеннями припущень: (К (казка) і О (оповідання); смайлики «Веселий» і «Сумний», знак «Серце» і знак «Хмарка з громовицею», знак «Хатка» і знак «Ліс/дерево»); 4 білих картки 8*11 см, щоб закрити хибні твердження. 6. Для завдання *«Небезпечний ліс»*: дошка для розміщення картинок; картинки із зображеннями: лісові хащі, ягоди, гриби, брудна вода, ламання гострих гілок, перехрестя стежок, вогнище, болото, гострі гілки, дитина одна без дорослих. 7. Для завдання *«Допоможіть півнику дістатися з лісу додому»*: картинка із зображенням лабіринту, один простий олівець. 8. Для завдання: *«Перенесіть вежу на лінійці»*: лінійка-дощечка (завдовжки до 40 см), на якій в один ряд можна розмістити кубики зі стороною до 6 см, 7 однакових кубиків. Кубики на лінійці розміщують у формі вежі таким чином: 1 ряд – 3 кубики, 2 ряд – 2 кубики, 3 ряд –1 кубик, 4 ряд – 1 кубик. Два стільчика: на першому стоїть збудована вежа; на другому стільчику прив'язано повітряну кульку, або знаходится прапорець чи іграшка. Відстань, яку мають пройти діти з кубиками на лінійці від одного стільчика до іншого – 5 метрів. 9. Для завдання *«Що робити в критичній ситуації?»*: дошка для розміщення картинок; картинки із зображеннями: телефон, заплакане обличчя, замок для дверей. 10. Для завдання *«Змінюємо казку»*: паперова стрічка (10*27см), складена втричі.

В ході спостереження за поведінкою дитини використовуються ігрові діагностичні завдання, зміст яких тісно пов'язаний із сюжетом і проблематикою казки «Котик і півник». Тема казки стрижнем проходить через усе спостереження. Педагог утримує в роботі з дітьми основні смислові акценти казки. Серед яких підкреслюється сенс, що герої дружні, але різні: сильний, відповідальний, рішучий, тямущий, хитруватий Котик і безвідповідальний, нерішучий, слабкий Півник; порушення правил і домовленостей; безпека спілкування; взаємодія, підтримка, дружність; творче розв'язання складних завдань.

Діагностичне спостереження складається з трьох етапів: початкового, основного та заключного (рефлексивного). На першому етапі відбувається знайомство у формі виконання завдання «Я у світі» та інтерв'ю з дитиною, а також проводиться підготовча робота з літературним текстом.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Завдання *«Я у світі» та інтерв'ю з дитиною* використовується з метою налагодити контакт з дитиною, дослідити її уявлення про себе та оточуючий світ, особливості взаємин з найближчим соціальним оточенням - сім'єю, друзями (значущості, ступеню близькості та інтенсивності); проводиться індивідуально. На початку спостереження дорослий звертає увагу дитини на матеріал, що лежить на столі: «Поглянь, перед тобою лежить тканина та різні іграшки. Постели, будь ласка, на стіл тканину (пауза). Уяви, що тут ти і всі найважливіші (близькі, дорогі) для тебе люди. Бачиш їх? (пауза) А тепер знайди кожному своє місце - вибери потрібні іграшки і розклади їх на тканині (пауза)». Коли дитина завершить роботу, дорослий прибирає невикористані іграшки і продовжує: «Ось така картина в тебе вийшла. Розкажи про це (фіксує відповіді та розповідь дитини). Спочатку покажи себе, назви своє ім'я і прізвище. Скільки тобі років? Ти хлопчик чи дівчинка? Опиши, який(а) ти? Що для тебе є важливим у житті? Про що ти мрієш? А тепер по одному познайом мене з іншими героями на цій сцені. Розкажи, хто вони, як їх звати, чому вони для тебе є найважливішими». Якщо запитання викликають у дитини надмірну емоційну реакцію, або вона замовкає, відмовляється відповідати, то слід зупинити роботу і заспокоїти дитину. Після того, як дитина розкаже про усіх героїв, дорослий завершує роботу з нею словами, на кшталт: «Дякую, що розповіла про себе і близьких тобі людей. Мені було дуже цікаво». Якщо дитина працювала неохоче, дорослий каже, наприклад, так: «Сьогодні тобі зовсім не хотілося виконувати завдання, але я думаю, що ти вмієш це робити добре і наступним разом за допомогою іграшок ти розкажеш мені про себе і своїх близьких».

Підготовчу роботу з літературним текстом дорослий організує з усією групою дітей під час однієї зустрічі (заняття) з метою актуалізації знань про відому казку, дослідження здатності дошкільників робити аналіз, висловлювати припущення. У завданні *«Здогадайтеся, про що нова книжка»* дорослий демонструє дітям пакет з книжкою і запрошує їх подивитися, який пакет прийшов поштою до групи дитячого садочка. «Нічого про цю книгу поки невідомо. Лише назва – «Котик і півник». Цікаво, про що вона. Як ви думаєте?»

Далі у завданні *«Розкажіть»* дорослий пропонує дітям: «Розкажіть, чи траплялося вам бачити живого кота і півня. Як вони виглядають? Які вони за розміром? Що між ними спільного? В чому відмінність? Кого можна назвати милим, пухнастим? Хто з них тихий? Гучний? Про кого можна сказати красивий, яскравий?»

Потім усі переходять до завдання *«Три головні ознаки».* Дорослий надає дітям інструкцію до його виконання: «Спочатку поміркуйте, за якими ознаками можна впізнати кота і півня? (Наприклад, у кота є вуса, лапки з царапками, «няв»; у півня є гребінець, дзьоб, хвіст) (Дорослий прикріплює на дошку поряд одна з одною картки зі схемами). А тепер намалюємо на картках

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

три головні ознаки для кожного з них (Діти кажуть дорослому, що він має малювати). Після виконання дорослий просить дітей прокоментувати зображення: «Розкажіть, що у нас вийшло» і в кінці, як підсумок, прикріплює над кожною схемою відповідну картинку кота чи півня.

В наступному завданні *«Припущення»* дорослий запитує дітей: «Як на вашу думку, наша книжка – казка чи оповідання? Ця історія весела чи сумна? Кіт і півник ворогували чи дружили? Вони були домашніми улюбленцями своїх господарів чи жили окремо від людей?» Дорослий фіксує припущення дітей на картці (закриває хибні твердження).

На основному етапі спостереження дорослий пропонує дітям, об'єднаним у групу, діагностічні завдання на базі літературного тексту. Робота здійснюється під час декількох зустрічей. Спочатку дорослий запрошує дітей: «Давайте відкриємо пакет і познайомимося з цією книжкою ближче. Тоді зможемо перевірити, чи справдяться наші припущення». Читає дітям казку. Далі слідує *«Робота з припущеннями».* Дорослий повідомляє дітям завдання: «Доведіть, що ця історія – казка (оповідання); чому цю історію не можна назвати веселою; як ви зрозуміли, що Котик і Півник жили дружно; де вони жили? Скільки припущень справдилися?» Потім під час *«Обговорення казки за запитаннями»* діти мають дати відповіді: «Хто з двох друзів виявився розсудливішим і сильнішим? Назвіть хоча б дві причини, чому Півник потрапив у біду? Як Котику вдалося врятувати свого друга?» У завданні *«Небезпечний ліс»* дорослий пропонує дітям: «Поміркуйте, що в лісі може бути небезпечним?» Демонструє картинки: лісові хащі, ягоди, гриби, брудна вода, гострі гілки, перехрестя стежок і просить дітей: «Поясніть, чому ці речі можуть бути небезпечними? Зустріч з ким у лісі може бути небезпечною для Півника і Котика? Які дії у лісі можуть бути небезпечними?» Якщо діти утруднюються з відповіддю, дорослий демонструє картинки: вогнище, болото, ламання гострих гілок, одна дитина без дорослих і просить дітей: «Поясніть, чому ці дії можуть бути небезпечними?» По завершенні обговорення дорослий резюмує відповіді дітей з акцентом на позитивні моменти лісу і прогулянок (свіже повітря, багато простору, яскраві кольори квітів, тепле спілкування з рідними і друзями тощо.

Наступне завдання *«Допоможіть півнику дістатися з лісу додому»* використовується у формі лабіринту з метою вивчення навичок дитини довільно скеровувати свою увагу, організовувати сприймання, спрямовувати мисленнєві дії на вирішення завдання, вміння виявляти витримку, дотримуватися правил, взаємодіяти з однолітком, спрямовувати свої дії на досягнення спільної мети. Дорослий повідомляє інструкцію двом дітям, які виконуватимуть завдання в парі: «Уважно розгляньте картинку. Що тут відбувається? Як ви думаєте, якої допомоги потребує півник? (ніякої, або нагодувати, дати водички, провести додому)». Вказує на лабіринт: «Перед вами шлях, який треба пройти. Потрібно знайти та намалювати найкращий і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

безпечний варіант. Початок і кінець шляху позначені стрілочками. Йдучи цим шляхом необхідно дотримуватися правил: рухатися лише білими доріжками; не перетинати доріжку, якщо вона перекрита (показує), розірвана (показує), або якщо потрапиш в глухий кут (показує), а повертатися назад до перехрестя і шукати інший шлях, досі не випробуваний. Повторіть правила. Почали!» Далі дорослий пропонує дітям продовжити мандрувати з героями казки і для цього - об'єднатися в нову пару.

Завдання *«Перенесіть вежу на лінійці»* виконується у формі руханки та націлене на вивчення навичок дитини довільно регулювати свої дії та вмінь долати труднощі, взаємодіяти з однолітком, спрямовувати свої дії на досягнення спільної мети. Дорослий повідомляє дітям зміст завдання: «Перенесіть вежу на лінійці (до кульки, прапорця або іграшки). Правило дій таке: якщо вежа по дорозі впаде, то її необхідно спочатку відновити і лише потім рухатися далі.» Дорослий пропонує дітям продовжити мандрувати з героями казки і для цього - об'єднатися в нову пару.

Перед виконанням завдання *«Як сказати Лисиці «Ні!»* дорослий пояснює дітям, що «Не завжди треба погоджуватися з тим, що тобі пропонують, тим більше незнайомці, як, наприклад, Лисиця Півнику. Потренуйтеся, як би ви відмовили Лисиці. Скажіть один одному ввічливо але твердо слово: «Ні!». Подумайте, коли відмовляєте, чи достатньо переконливий (впевнений) у вас вираз обличчя. Можна сказати просто «Ні!» (з переляком і мольбою на обличчі), а можна твердо відмовити і додати пояснення: «Дякую, але ні!», «Ні! Я не розмовляю з незнайомцями!», «Ні! Мені цього не треба!», «Ні! Я не буду цього робити!». Розкажіть про свої почуття під час виконання завдання.»

У наступному завданні *«Якщо»* дорослий зауважує дітям, що «Будь яка дія має наслідки. Поміркуйте, що може бути, якщо – продовжіть речення: якщо Півник гулятиме в лісі, то… (зверніть увагу, що наслідки дій можуть бути не лише негативні, а й позитивні, наприклад, якщо півник гулятиме в лісі, то… дихатиме свіжим повітрям, буде мати міцне здоров'я, більше дізнається про життя лісу і т.п.); якщо довіряти незнайомцям, то…; якщо залишати двері дому відкритими, то…; якщо порушувати обіцянку, то…; якщо товариш потрапив у біду, то…»

Далі дорослий пропонує дітям завдання *«Що робити в складній ситуації?»*: «Пригадайте, як почувався Котик, коли побачив, що Лисиця вкрала його друга Півника. Уявіть, якби ви опинилися в такій ситуації або в той момент поряд з Котиком. Щоб ви йому порадили, що робити в складній ситуації, якщо ти сильний і сміливий (пауза), якщо ти маленький і слабкий. Погляньте на картинки (заплакати, замкнути двері і сховатися, зателефонувати по допомогу, тікати світ за очі, тощо). Виберіть якийсь варіант із запропонованих чи придумайте свій».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Потім у завданні *«Якщо не так, то як?»* дорослий звертається до дітей з проханням: «Пригадайте, що придумав винахідливий Котик, щоб перехитрити Лисицю та її діток? Якби ви були на місці сміливого та винахідливого Котика, а у вас не було скрипочки та торби, що б ви придумали, щоб визволити Півника: Поміркуйте, чим у лісі можна було скористатися, щоб вийшов цікавий звук, який би здивував лисенят? За допомогою чого можна було б налякати лисенят, щоб звільнити Півника? На що б можна було запропонувати лисенятам обміняти Півника? Навчіть Півника, як зуміти постояти за себе, чого потрібно йому навчитися?»

Заключний (рефлексивний) етап містить завдання, в яких діти на тлі узагальнення отриманого досвіду в процесі роботи з казкою роблять певні висновки, формулюють важливі для себе сенси і правила. Відбувається впродовж однієї зустрічі (заняття). Дорослий активізує дітей для нового завдання *«Порівняйте»* та пропонує подумати і обрати: «Якби кожен з вас був персонажем цієї казки, ким би ти був – Півником чи Котиком? Скажіть про себе: Я такий /не такий, як Котик…(який?), тому що… Я такий /не такий, як Півник… (який?), тому що… Я б хотів бути таким, як Котик /Півник, і тоді б…»

У наступному завданні *«Змінюємо казку»* дорослий організовує взаємодію з усією групою дітей, а завершує роботу з кожною дитиною окремо. Інструкція для дітей така: «Ось паперова стрічка, складена втричі. Це три частини казки: початок, середина і закінчення. Кожен з вас можеш стати автором нової казки. У ній Півник може бути не слабким і безпорадним, а сміливим і рішучим. Як би тоді могла починатися казка? Як би діяв Півник, якби відчув небезпеку з наближенням Лисиці? Як би він міг допомогти Котику звільнити себе з полону? Зміна казки може стосуватися усіх її учасників. Мені дуже цікаво, яку казку придумає кожен з вас. Коли хтось буде готовий, підходьте до мене і я залюбки послухаю вашу нову казку.»

Рефлексивну розмову «Важливі правила від Котика і Півника» дорослий розпочинає словами: «Кожна казка несе в собі мудрість, навчає як вчиняти краще. Поміркуйте, хто з героїв казки міг би дати вам такі поради: Не можна довіряти незнайомцям. Кожна дія має свої наслідки. Не залишай товариша в біді. Вмій за себе постояти. Яке з цих правил для вас виявилося найважливішим? Поясніть, чому». По завершенні розмови дорослий пропонує дітям: « Якщо хочете, намалюйте ілюстрації до казки чи запросіть друзів зробити з казкою театр.»

Застосування діагностичного спостереження передбачає оцінку активності дитини під час виконання завдань: фіксацію певних поведінкових, емоційних проявів та відповідей на запитання дорослого. Для цього необхідно позначати наявність або відсутність відповідей дитини на усі запитання та/або певні прояви («+», тобто «так», якщо дитина відповіла на ваше запитання та/або ознака проявилася, або «–», тобто «ні», якщо дитина не відповіла на поставлене запитання та/або певна ознака не проявилася). У примітках

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

рекомендуємо записувати відповіді дитини, а також незвичні для її повсякденної поведінки та настрою прояви під час виконання завдання. Обробка отриманих даних: підрахувати кількість позитивних оцінок «+» («так»), які отримала дитина, та визначити результат виконання завдання: три і більше позитивних оцінок «+» – достатній рівень, менше трьох – недостатній рівень (окрім завдання «Я у світі» та інтерв'ю з дитиною).

На початковому етапі спостереження під час виконання завдання *«Я у світі» та інтерв'ю з дитиною* необхідно: 1. Записати відповіді дитини на запитання про себе та розповідь про близьких людей. 2. Оцінити наявність у діяльності дитини певних ознак прояву змістовних компонентів психологічної стійкості за наведеними показниками: - ціннісне ставлення до себе (позитивно ставиться до себе; виявляє інтерес до свого внутрішнього світу (якості, бажання, мрії); обґрунтовує своє ставлення до близьких людей); - ціннісне ставлення до близьких людей (позитивно ставиться до близьких людей; у своїй розповіді виявляє довіру, повагу, любов до близьких людей та відзначає їх цінність у взаєминах; відзначає цінність життя, здоров'я, сім'ї та інших загальнолюдських цінностей); - ціннісне ставлення до світу (виявляє інтерес до завдання; виявляє переважно оптимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього); - уявлення про себе (має позитивне уявлення про себе; описуючи себе, називає свої зовнішні особливості та внутрішні якості, називає свої почуття, бажання і мрії); - уявлення про стосунки з близькими людьми (називає особливості значущих взаємин між близькими людьми (ґрунтуються на довірі, повазі, любові, турботі); - навички контролю та регуляції своїх емоцій, дій, поведінки (управляє собою, намагається безпечно виявляти свої емоції, виражає почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій; приймає і послідовно виконує завдання, відповідає на усі поставлені запитання). Для того, щоб визначити рівень виконання дитиною завдання, необхідно підрахувати кількість позитивних оцінок «+», тобто «так» за прояв дитиною кожної ознаки під час виконання завдання. Достатньому рівню відповідають 13 позитивних оцінок «+» («так»), які показують, що дитина виявляє інтерес до пропонованого завдання, приймає його і послідовно виконує; дає відповіді на усі поставлені питання; має позитивне ставлення та уявлення про себе; описуючи себе, називає свої зовнішні особливості та внутрішні якості, почуття, бажання, мрії; відзначає присутність у взаєминах та цінність поваги, довіри та любові у стосунках із близькими людьми, виражає свої почуття до них, обґрунтовує ставлення; виявляє переважно оптимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього. Інші оцінки свідчать про недостатній рівень виконання завдання, який демонструє дитина, що неохоче приймає завдання, відволікається, потребує нагадування інструкції; не відповідає на усі питання; утруднюється під час опису своїх індивідуальних особливостей, визначення власних чеснот, почуттів, бажань та мрій; значущості у житті близьких людей; не обґрунтовує

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

своє ставлення до них; має занижену самооцінку; демонструє песимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього.

У процесі здійснення підготовчої роботи з літературним текстом необхідно оцінити прояв дитиною інтересу до новизни; навичок аналізу, порівняння, узагальнення; актуальні знання про казку «Котик і півник». У завданні *«Здогадайтеся, про що нова книжка»* проявами для оцінювання є наступні ознаки ціннісного ставлення дитини до світу: 1. Дитина виявляє інтерес до нового пакету з книжкою. 2. Відгукується на пропозицію розглянути пакет з книжкою. 3. Бере участь в обговоренні питання «Про що книжка Котик і півник?». За наявності усіх трьох ознак у поведінці, дитина демонструє достатній рівень виконання завдання. У випадку, коли дитина не реагує на пропозицію дорослого розглянути новий пакет з книжкою, виявляє байдужість та пасивність, рівень виконання нею завдання є недостатним.

Під час виконання завдання *«Розкажіть»* оцінюються навички дитини аналізувати, порівнювати та узагальнювати зовнішні ознаки тварин за допомогою фіксації відповідей на запитання дорослого. За результатами виконання завдання визначають достатній рівень, якщо дитина пригадує, як виглядають кіт та півень, називає їх характерні ознаки, відзначає спільні і відмінні риси; та недостатній рівень, коли дитина допускає помилки під час опису тварин, утруднюється у виокремленні спільних та відмінних рис кота та півня; або не може проаналізувати, порівняти, сформулювати власну думку щодо персонажів.

У завданні *«Три головні ознаки»* слід виявити сформованість у дитини навички аналізувати зовнішні ознаки тварин. Проявами для оцінювання є відповіді на запитання дорослого. Дитина показує достатній рівень виконання завдання, якщо визначає три характерні особливості кота та півня, зображує їх, пояснює свій вибір; в іншому разі, коли дитина не може самостійно виконати завдання, не визначає характерних особливостей тварин – недостатній рівень.

Під час виконання завдання *«Припущення»* показниками аналізу діяльності дитини є ціннісне ставлення до інших і до світу та прояв навичок аналізувати ситуацію. Слід зафіксувати відповіді дитини на 4 запитання дорослого. Результати виконання завдання: достатній рівень - дитина активно і зацікавлено включається в обговорення, формулює припущення, розрізняє уявні та реальні історії, демонструє емоційну включеність, відкритість до нового досвіду та готовність до нових дій; недостатній рівень - дитина не виявляє цікавості до завдання, відповідає швидко і коротко, не аналізуючи запитання; демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою.

На основному етапі спостереження під час «*Роботи з припущеннями»*, «*Обговорення казки за запитаннями»*, виконання дитиною завдання *«Небезпечний ліс»* необхідно оцінити діяльність дитини за такими показниками:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- уявлення про оточуючу дійсність; - прояв навичок аналізувати події казки, порівнювати дії героїв, встановлювати причинново-наслідкові зв'язки, робити умовисновки. Дитина, яка демонструє достатній рівень виконання завдання, аналізує історію, доводить її особливості; встановлює зв'язки між діями героїв казки та їх наслідками; співчуває їм; визначає об'єкти та дії, які є небезпечними у лісі, пояснює свою думку. Недостатній рівень виконання завдання показує дитина, яка сама не визначає особливостей історії; не бачить залежності подій, що відбуваються у казці, від дій її героїв; не співпереживає Півнику і Котику; утруднюється у визначенні небезпечних об'єктів та дій у лісі; не бере участь в обговоренні проблеми «небезпечне оточення».

Показниками для аналізу діяльності та поведінки дитини у завданні *«Допоможіть півнику дістатися з лісу додому»* виступають прояв навичок регуляції своїх дій відносно мети та ситуації та вміння регулювати свої дії для взаємодії з однолітком. Необхідно зафіксувати, чи дитина: 1. Дотримується правил. 2. Узгоджує свої дії з партнером. 3. Досягає мети. Визначають достатній рівень виконання завдання, якщо дитина свідомо шукає шлях без перешкод; веде олівцем по лабіринту; дотримується правил: якщо збилась, то виправляє самостійно чи з допомогою іншої дитини, продовжує далі, або починає спочатку; прислухається до порад і зауважень партнера; домовляється і виконує завдання разом з ним або по черзі; досягає мети завдання. Натомість дя недостатнього рівня характерними є дії дитини, коли вона проходить лабіринт швидко, збивається, помилок не помічає, правилами не керується; або діє невпевненено і при невдачах відмовляється від виконання; не слухає і не співпрацює з партнером; не досягає мети завдання.

Під час виконання дитиною завдання *«Перенесіть вежу на лінійці»* поведінку дитини аналізують за такими показниками, як ціннісне ставлення до себе; вміння регулювати свої дії для досягнення мети завдання; вміння регулювати свої дії під час взаємодії з однолітком. Прояви для фіксації: 1. Дотримується правил. 2. Узгоджує свої дії з партнером. 3. Досягає мети. Результати виконання завдання: достатній рівень - досягає мети: переносить вежу на лінійці, не порушуючи конструкції після багатьох спроб; прислухається до порад партнера; виконує завдання разом або по черзі, підтримує його; недостатній рівень - дитина формально виконує завдання: після декількох спроб порушує правила і переносить кубики будь -яким способом; відмовляється від мети після декількох невдалих спроб; не користується порадами та допомогою партнера, звинувачує його у невдачах.

У завданні *«Як сказати Лисиці «Ні!»* поведінку дитини слід оцінити за такими проявами: 1. Свідомо приймає завдання. 2. Діє рішуче і впевнено. 3. Ділиться своїми почуттями. Дитина демонструє високий рівень виконання завдання, коли усвідомлює важливість власної безпеки, демонструє навички безпечної поведінки в уявній ситуації спілкування з незнайомцями, намагається діяти рішуче і впевнено. Натомість, недостатній рівень показує

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

дитина, яка не розуміє потреби власної безпеки; не має сформованих навичок безпечної поведінки з незнайомцями, під час вправляння демонструє нерішучість і невпевненість.

Під час виконання завдання *«Якщо»* оцінюються: - уявлення дитини про себе; - уявлення про стосунки з іншими людьми; - сформовані навички аналізувати події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити умовисновки, фіксуючи відповіді на запитання дорослого. За результатами виконання завдання визначають достатній рівень, якщо дитина усвідомлює важливість безпеки власної та інших; аналізує події; визначає можливі як безпечні, так і небезпечні наслідки поведінки героїв казки; та недостатній рівень, коли дитина не розуміє важливості безпеки власної та інших; самостійно не визначає можливі наслідки дій героїв казки; проявляє недостатню мовленнєву активність в обговоренні теми.

У завданні *«Що робити в складній ситуації?»* показниками для аналізу поведінки дитини є: - ціннісне ставлення до себе і до інших; - уявлення про стосунки з іншими людьми; - сформовані навички аналізувати складну ситуацію, шукати її вирішення. Прояви для оцінки: 1. Називає почуття Котика. 2. Висловлює співчуття Котику. 3. Розповідає, що робити в складній ситуації, коли ти сильний і сміливий. 4. Розповідає, що робити в складній ситуації, коли ти маленький і слабкий. Рівень виконання дитиною завдання є - достатній, коли вона називає почуття, які переживав Котик, коли вкрали Півника, співчуває йому; виявляє впевненість у собі за необхідності діяти в складній ситуації; пропонує власні варіанти дій у складних ситуаціях за різних умов, а також обирає із пропонованих картинок; недостатній – коли дитина не називає почуття Котика та не виявляє співчуття до нього; обирає варіанти дій в складній ситуації лише із запропонованих на картинках; не пов'язує особисті якості героя казки з обраними діями; не проявляє мовленнєвої активності в обговоренні теми «Що робити в складній ситуації?».

Під час виконання завдання *«Якщо не так, то як?»* відповіді дитини аналізують за такими показниками: - ціннісне ставлення до себе; - знання безпечної поведінки; - навички аналізу складних ситуацій, реальних та уявних умов, прояву винахідливості та мобільності у прийнятті рішень; - навички безпечної поведінки. Результати виконання завдання: достатній рівень - дитина пропонує різноманітні варіанти звільнення Півника; демонструє вміння відстояти себе у складній ситуації; недостатній рівень - дитина не відповідає на питання; не знає, як поводитися в складній ситуації.

На заключному (рефлексивному) етапі діагностичного спостереження у завданні *«Порівняйте»* за відповідями дитини оцінюється: - ціннісне ставлення до себе; - уявлення про себе; - навички аналізу, вміння порівнювати якості героїв казки з власними чеснотами і вадами, робити умовисновки. Дитина демонструє високий рівень виконання завдання, коли ідентифікує себе з персонажем казки; визначає якості героїв казки та власні особливості,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

виділяє спільні та відмінні риси; дає їм адекватну оцінку. На відміну від цього, недостатній рівень показує дитина, яка не ідентифікує себе з персонажем казки, не називає якості героїв та власні особливості; пасивна в розмові.

В процесі виконання дитиною завдання *«Змінюємо казку»* показниками для аналізу діяльності дитини виступають: - ціннісне ставлення до себе; - знання безпечної поведінки; - навички аналізу реальних та уявних умов розвитку події, вміння виявляти винахідливість у прийнятті рішень. Прояви для фіксації: 1. Складає нову казку. 2. Пропонує нові способи дій у складних ситуаціях. 3. Показує знання правил безпечної поведінки. Рівень виконання дитиною завдання є достатній, коли вона складає нову казку; пропонує нові ефективні способи дій у складних ситуаціях; показує знання правил самозбереження та поводження в небезпеці; недостатній – якщо дитина не складає нову казку; не виявляє зацікавленості у виконанні завдання; не знає, як поводитися в складній ситуації.

Під час *Рефлексивної розмови «Важливі правила від Котика і Півника»* мовленнєву поведінку дитини аналізують за такими показниками, як – ціннісне ставлення до інших людей; - уявлення про правила безпечної поведінки; - навички аналізу поведінки героїв казки та вміння робити умовисновки. Прояви, які слід зафіксувати: 1. Співвідносить поведінку героїв і відповідні правила (якщо дитина співвіднесла 2 і більше правил, поставте «+», лише 1 правило «–»). 2. Визначає важливе для себе правило. 3. Обґрунто-вує свій вибір. Результати виконання завдання: достатній рівень - дитина пригадує та співвідносить поведінку героїв казки і ситуації, з яких узагальнене відповідне правило; визначає важливе для себе правило безпечної поведінки, обґрунтовує свій вибір; недостатній рівень - дитина не може пригадати казку і визначити важливе для себе правило.

За підсумками діагностичного спостереження за проявами психологічної стійкості в поведінці та навичках дитини старшого дошкільного віку в уявній та реальній ситуації взаємодії з однолітками з використанням казки аналізуються результати виконання дитиною усіх ігрових діагностичних завдань. На основі узагальнення отриманих даних визначають тенденцію до визначення особливостей прояву психологічної стійкості в поведінці та діяльності кожної дитини.

Висновки. Використання діагностичної функції казки надає дорослому нові можливості діагностичного спостереження за навичками та особливостями поведінки в ситуації виконання творчих завдань, які здійснюються в індивідуальному форматі та взаємодії дитини з однолітками в парах, малих групах та колективно. Унікальна здатність дитини до яскравого проживання казкових подій як реальних обставин життя, активне занурення та проживання казкових ситуацій суголосно поєднується із виховною та корекційною практикою, актуалізує можливості казки слугувати психологічним засобом для діагностичних спостережень, що визначають особливості поведінки та в цілому розвиток дитини.

Література:

1. Гавриш Н.В., Пироженко Т.О. Поліфункціональні можливості казки в освітньому процесі з дітьми дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки.* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 10(44). С. 850-862. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-850-862

2. Пироженко Т.О., Соловйова Л.І., Карабаєва І.І. Психологічна стійкість дитини в системі освітніх орієнтацій. *Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. Plovdiv, Bulgaria.* 2024. Pp. 159-165. URL: https://eu-conf.com/en/events/formation-of-professional-culture-of-specialistsin-the-field-of-education/

References:

1. Gavrysh N.V., Pirozhenko T.O. (2024). Polifunktsionalni mozhlyvosti kazky v osvitnomu protsesi z ditmy doshkilnoho viku. [Multifunctional possibilities of fairy tales in the in the educational process with preschool children]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*, 10(44), 850-862. Retrirved from https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-850-862 [in Ukrainian].

2. Pirozhenko T.O., Soloviova L.I., Karabaeva I.I. (2024). Psykholohichna stiikist dytyny v systemi osvitnikh oriientatsii [Psychological stability of the child in the system of educational orientations]. *Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. Plovdiv, Bulgaria.* (pp. 159-165). Retrirved from https://eu-conf.com/en/events/formation-of-professional-culture-of-specialistsin-the-field-of-education/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378:35

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1544-1552

Подлевська Неля Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, декан гуманітарно-педагогічного факультету, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0001-6210-265X

Шейко Анастасія Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри української мови, психології та педагогіки, Харківський національний медичний університет, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4257-9826

Губа Марина Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет, м. Херсон, https://orcid.org/0000-0002-6624-9074,

Товма Ігор Миколайович кандидат військових наук, заступник начальника кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4997-6314

ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ КЕРІВНИКА

Анотація. У статті визначаються особливості впливу професійно-комунікативної компетентності на формування іміджу керівника. Зазначено, що у сучасному суспільстві, а особливо в умовах воєнного стану, важливим аспектом сприйняття та загальної оцінки керівника його підлеглими є враження, яке він справляє, тобто його імідж. Обґрунтовано, що імідж керівника – це враження, яке керівник справляє на своїх підлеглих, а також візуальна привабливість особи, самопрезентація, конструювання людиною свого образу для інших. Звернуто увагу на те, що імідж є ядром особистості, і що всі структурні компоненти професійного іміджу керівника взаємопов'язані та доповнюють один одного та включають: індивідуально-мотиваційний компонент (самомотивація, саморозвиток, самореалізація); комунікативно-інтерактивний компонент (розумова діяльність, комунікативна компетентність, самовираження, саморегуляція); професійний нормативний компонент (алгоритмічність поведінки, соціальний зміст, професійна компетентність). Окреслено, що професійно-комунікативна компетентність поєднує в собі професійні знання, вміння, навички та манеру спілкування з підлеглими, так як саме спілкування впливає на формування уявлення про керівника, а відтак

і на формування іміджу. Визначено, що на рівень професійно-комунікативної компетентності керівника о особистісними якостями, що впливають на рівень професійно-комунікативної впливають особистісні якості, а саме: емпатія, толерантність, моральність, комунікабельність, емоційна стійкість і стресостійкість. Розглянуто функції, які виконує професійно-комунікативна компетентність під час формування іміджу. До таких функцій віднесено: функцію обробки інформації; когнітивну функцію; функцію самопрезентації; емоційну функцію; перцептивну функцію; творчу функцію; рефлексійну функцію. Зроблено висновок, що імідж керівника – це багатокомплексне і багатоаспектне сприйняття зовнішнього вигляду та професійного досвіду фахівця. Імідж впливає на сприйняття керівника колегами. Дане поняття тісно пов'язане з професійно-комунікативною компетентністю і майстерністю та включає в себе високий рівень психологічної культури.

Ключові слова: імідж, компетентність, професійно-комунікативна компетентність, керівник.

Podlevska Nelia Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Humanities and Pedagogy, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-6210-265X

Sheiko Anastasia Oleksandrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Psychology and Pedagogic, Kharkiv National Medical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4257-9826

Huba Maryna Ihorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University, Kherson, https://orcid.org/0000-0002-6624-9074

Tovma Ihor Mykolaiovych Candidate of Military Sciences, Deputy of the Head of the Department of Psychology and Pedagogics of Humanitarian Faculty, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4997-6314

PROFESSIONAL COMMUNICATION COMPETENCE AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF THE MANAGER'S IMAGE

Abstract. The article identifies the features of the influence of professional and communicative competence on the formation of the image of a leader. It is noted that in modern society, and especially in conditions of martial law, an important aspect of the perception and general assessment of a leader by his subordinates is

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

the impression he makes, that is, his image. It is substantiated that the image of a leader is the impression that a leader makes on his subordinates, as well as the visual attractiveness of a person, self-presentation, and the construction of his image for others by a person. Attention is drawn to the fact that the image is the core of a personality, and that all structural components of a leader's professional image are interconnected and complement each other and include: an individual motivational component (self-motivation, self-development, self-realization); a communicative and interactive component (mental activity, communicative competence, self-expression, self-regulation); a professional normative component (algorithmic behavior, social content, professional competence). It is outlined that professional-communicative competence combines professional knowledge, skills, abilities and manner of communication with subordinates, since communication itself affects the formation of an idea of the manager, and therefore the formation of an image. It is determined that the level of professional-communicative competence of a manager is influenced by personal qualities that affect the level of professional-communicative, namely: empathy, tolerance, morality, sociability, emotional stability and stress resistance. The functions performed by professional-communicative competence during image formation are considered. Such functions include: information processing function; cognitive function; self-presentation function; emotional function; perceptual function; creative function; reflective function. It is concluded that the image of a manager is a multi-complex and multi-faceted perception of the appearance and professional experience of a specialist. The image affects the perception of the manager by colleagues. This concept is closely related to professional and communicative competence and skill and includes a high level of psychological culture.

Keywords: image, competence, professional and communicative competence, manager.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, а особливо в умовах воєнного стану, важливим аспектом сприйняття та загальної оцінки керівника його підлеглими є враження, яке він справляє, тобто його імідж. Імідж важливий у будь-якій діяльності: в військовій, в економічній, в педагогічній тощо, адже незалежно від професії та волі керівника, імідж є об'єктивним фактором, який відіграє важливу роль в оцінці будь-якого суспільного явища чи процесу.

Процес формування образу керівника базується на сприйнятті його підлеглих, і важливу роль у формуванні цього сприйняття відіграє професійно-комунікативна компетентність, адже в наш час професіоналізм та комунікативні навички є запорукою ефективних взаємовідносин та високої результативності команди. Комунікація вважається необхідною умовою високоефективного управління і має соціальну природу. Діяльність завжди соціальна за своєю природою і тому не може здійснюватися без спілкування. Таким чином,

професійно-комунікативна компетентність є важливою частиною роботи керівника і впливає на формування його іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що проблематикою формування іміджу займалися як вітчизняні так і закордонні фахівці.

Серед закордонних науковців дослідженням іміджу займалися: Е. Тітченер в межах теорії структуралізму; Дж. Бруннер розробив теорію іміджу в напрямку біхевіоризму та когнітивізму; З. Фрейд досліджував імідж з точки зору психоаналізу; імідж як феномен діяльності досліджували: Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн.

В. Базаджиєв, П. Берд, А. Калюжний, О. Ковальова, М. Кондратьєв, А. Панасюк, Г. Почепцов, Л. Семенова, М. Сперанська-Скарга, Д. Френсіс, С. Яндарова розробили теоретичне підґрунтя побудови і реалізації іміджевої політики та особливості формування іміджу керівника.

Дослідженням комунікативної компетентності займалися: В. Шевченко, яка досліджувала комунікативний компонент в структурі професійно-психологічної компетентності; І. Писаревський писав про професійно-комунікативну компетентність керівників в сфері туризму; О. Пищик вивчала розвиток комунікативної культури керівників.

Проте незважаючи на велику кількість публікацій в даному напрямі, не вивченою є проблема впливу професійно-комунікативної компетентності на формування іміджу керівника.

Мета статті полягає у визначенні особливостей впливу професійно-комунікативної компетентності на формування іміджу керівника.

Виклад основного матеріалу. У межах нашого дослідження важливо висвітлити концептуальні погляди науковців на сутність психологічного змісту поняття «імідж». З психологічної точки зору імідж розглядається як мотивація поведінки особистості та самовизначення у професійній діяльності; з педагогічної точки зору імідж характеризується формуванням професійно-особистісних якостей фахівця в процесі професійної самореалізації та посиленням цих професійно значущих якостей через створення власного іміджу. Концептуальний огляд наукових підходів до цієї проблеми свідчить, що в психолого-педагогічних джерелах не існує єдиного системного погляду на сутність поняття «імідж». У нашому дослідженні ми вважаємо важливим провести комплексний аналіз та систематизацію поглядів психологів та науковців на сутність, зміст та типологічні характеристики поняття «імідж» у психолого-педагогічній літературі.

На сьогодні немає жодної професійної сфери діяльності, яка б не мала відношення до розкриття психологічної феноменології сутності поняття «імідж». У сучасних психологічних дослідженнях «імідж» визначають як багатокомпонентне, диференційоване поняття, яке включає в себе: психологічні, педагогічні, соціологічні, економічні та управлінські компетентності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Важливо зазначити, що Зигмунд Фрейд першим дослідив поняття «імідж», але це поняття не знайшло широкого теоретичного та практичного дослідження в науці. Лише в 60-х роках XX століття американський дослідник і економіст К. Боулдінг повністю обґрунтував поняття іміджу та надав йому значення та подальше застосування для професійного успіху в бізнесі. Відтоді психологи-практики та менеджери звертають увагу на важливість формування ефективного професійного іміджу, особливо для менеджерів, політиків, артистів, спортсменів та соціальних працівників. Актуальними проблемами формування іміджу стали займатися психологи, соціологи, педагоги та менеджери. На сучасному етапі актуальним є виявлення сутності цього поняття та демонстрація можливостей його універсалізації в нових галузях наукового знання.

В. Шепель трактує імідж як індивідуальну схожість, яка реалізується різними засобами, зокрема: індивідуально для того щоб привернути увагу або засобами масової інформації [1].

Дослідник А. Панасюк, визначає імідж з однієї сторони, як образ людини, керівника, політика, а з іншої як думку про людину, керівника, політика [2].

Л. Орбан-Лембрик під іміджем розуміє враження, що справляється на людей та фіксується в їх свідомості у формі певних емоційно забарвлених стереотипних уявлень [3].

Колектив авторів Т. Хомуленко, Ю. Падафет, О. Скориніна вважають, що імідж це «символічний образ суб'єкта», який відтворює потреби соціальної групи та характеризується динамічністю, неподільною єдністю чуттєвих і змістових компонентів [4].

На думку О. Медведєвої, імідж – це «цілеспрямовано створюваний особливий образ-уявлення, що за допомогою асоціацій наділяє об'єкт (явище, особистість, товар тощо) додатковими цінностями і завдяки цьому сприяє більш емоційному сприйняттю об'єкта» [5, с. 31].

Г. Буканов досліджуючи імідж керівника закладу соціального обслуговування дійшов думки, що імідж – це цілісний образ особистості, що складається з таких компонентів, як: особистісно-психологічні якості особистості керівника (емоційно-поведінкові реакції, індивідуально-характерологічні риси, комунікативна компетентність), соціальні якості керівника (соціальний статус, ідентичність, ціннісні установки, моральність тощо) і професійна компетентність керівника (професійно-ділові якості керівника, компетентність в управлінській діяльності, професійні знання і вміння) [5, с. 35].

На основі аналізу наукових підходів щодо трактування поняття «імідж» можемо зазначити, що імідж керівника – це враження, яке керівник справляє на своїх підлеглих, а також візуальна привабливість особи, самопрезентація, конструювання людиною свого образу для інших.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Вважаємо, що імідж є ядром особистості, і що всі структурні компоненти професійного іміджу керівника взаємопов'язані та доповнюють один одного та включають:

- індивідуально-мотиваційний компонент (самомотивація, саморозвиток, самореалізація);
- комунікативно-інтерактивний компонент (розумова діяльність, комунікативна компетентність, самовираження, саморегуляція);
- професійний нормативний компонент (алгоритмічність поведінки, соціальний зміст, професійна компетентність).

Ми повністю підтримуємо науковицю Ю. Дуднєву, яка пише: «В процесі формування іміджу керівника доцільно виокремлювати дві групи факторів. Перша група включає такі елементи, як первинна інформація про особистість, перше враження і ефект ореолу. Вторинні фактори об'єднують професійні та особистісні іміджоутворюючі фактори, які активізуються безпосередньо при здійсненні професійної управлінської діяльності. Тому можна стверджувати, що на імідж керівника впливає його компетентність у різних сферах [6].

На нашу думку, однією із таких компетентностей є професійно-комунікативна компетентність, яка поєднує в собі професійні знання, вміння, навички та манеру спілкування з підлеглими, адже саме спілкування впливає на формування уявлення про керівника, а відтак і на формування іміджу.

Компетентність – це набір знань, умінь і навичок, які особистість успішно використовує в професійному становленні й зростанні. Професійна компетентність – це основна характеристика діяльності керівника, до якої належать знання й уміння, а також набір важливих психологічних якостей, які є обов'язковою складовою професійної компетентності. Професійно-комунікативна компетентність передбачає лідерство, конкурентність, соціальний інтелект (уміння встановлювати контакт, зрозуміти хід думок) тощо [7, с. 154-155].

Розглянемо більш детально, що таке професійно-комунікативна компетентність.

Професійно-комунікативна компетентність керівника – це професійно значуща складова управлінської діяльності, тому комунікативна складова є для нього обов'язковою. Розвиток комунікативної складової має на увазі оволодіння системою комунікативних знань (норм і правил вербального та невербального спілкування), формування комплексу комунікативних вмінь та навичок (вміння вступати в контакт з людьми з урахуванням їх статевих, вікових, соціально-культурних, статусних характеристик; вміння використовувати специфіку ситуації для реалізації власних комунікативних цілей; вміння переконувати співрозмовника тощо), накопичення комунікативного досвіду [8, с. 135].

І. Писаревський та С. Александрова [9, с. 59] припустилися думки, що професійно-комунікативна компетентність потребує наявності комунікативно-важливих знань, умінь і певних якостей особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

До комунікативно-важливих знань вони відносять знання основ спілкування та психології.

До комунікативних умінь належать:

– мовленнєві уміння;

– інформаційно-інструментальні уміння;

– організаційно-технологічні уміння;

– невербальні уміння;

– інформаційно-пошукові уміння.

Найважливішими особистісними якостями, що впливають на рівень професійно-комунікативної компетентності особистості на думку авторів, є:

1. Емпатія.
2. Толерантність.
3. Моральність.
4. Комунікабельність.
5. Емоційна стійкість і стресостійкість.

Професійно-комунікативна компетентність під час формування іміджу виконує наступні функції:

- функція обробки інформації – відбувається за допомогою певних знаків і символів, які добре організовані та перетворені в вербальні значення або поняття; дуже важливо, щоб визначення слів не суперечили одне одному, оскільки це дозволяє створити систему «символ-значення» та краще обмінюватися інформацією між колегами;

- когнітивна функція – реалізується шляхом визначення відношення «знак-сенс» для визначення змісту комунікаційного процесу, що відображається у стосунках між учасниками цього процесу на рівні взаємодії групи людей за допомогою знаків та висловлювання. сприятиме створенню гарного іміджу та психологічної атмосфери суб’єктів спілкування, що також сприяє підвищенню ефективності взаємодії та командної роботи при виконанні професійних завдань;

- функція самопрезентації здійснюється завдяки універсальним здібностям особистості, які сприяють самовираженню та створюють позитивний образ-враження про професійні та особистісні якості керівника; самопрезентація включає стилі самопрезентації: презентація власних переваг, презентація власної привабливості, презентація позитивного ставлення та сприйняття, презентація власного стану, презентація поведінки та вчинків;

- емоційна функція – здійснюється емоційним інтелектом, який розвивається на основі сприйняття власних емоцій та емоцій інших людей, позитивного ставлення, прихильності до колег, емоційної стійкості та самоконтролю;

- перцептивна функція – виконання шляхом сприйняття, пізнання, розуміння партнерів і побудови взаєморозуміння і повноцінних міжособистісних стосунків, що забезпечує свідоме усвідомлення даної ситуації шляхом наповнення сприйняття об’єктів їх відображеннями, які залишаються в пам’яті для трансформації.

- творча функція – реалізується шляхом перетворення процесу спілкування у творчий процес, використовуючи окремі механізми психічного впливу, які сприяють творчій взаємодії та розвитку ідей, точок зору та творчих думок;

- рефлексійна функція – реалізується через індивідуальний стиль взаємодії, що сприяє розвитку самопізнання, самокритичності та вимогливості до себе та інших.

Висновки. Таким чином, беручи до уваги все вищезазначене імідж керівника – це багатокомплексне і багатоаспектне сприйняття зовнішнього вигляду та професійного досвіду фахівця. Імідж впливає на сприйняття керівника колегами. Дане поняття тісно пов'язане з професійно-комунікативною компетентністю і майстерністю та включає в себе високий рівень психологічної культури. До головних компонентів іміджу відносяться: позитивна Я-концепція; духовно-моральні цінності та орієнтири; індивідуально-особистісні особливості; мотиваційна спрямованість; професійно-комунікативна компетентність.

Література:

1. Nenko, Y., Medynskyi, S., Maksymchuk, B., Lymarenko, L., Rudenko, L., Kharchenko, S., Kolomiets, A., & Maksymchuk, I. (2022). Communication Training of Future Sports Coaches in the Context of Neurophysiological Patterns. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(1), 42-60. https://doi.org/10.18662/brain/13.1/268

2. Karasievych, S., Maksymchuk, B., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Romanyshyna, O., Syvokhop, E., Kolomiitseva, O., Romanishyna, L., Marionda, I., Vykhrushch, V., Oliinyk, M., Kovalchuk, A., Halaidiuk, M., & Maksymchuk, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Physical and Sports Activities: Neuropedagogical Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 543-564. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/264

3. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2010. 544 с.

4. Хомуленко Т. Б., Падафет Ю. Г., Скориніна О. В. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2005. 272 с.

5. Буканов Г. М. Особливості іміджу керівника закладу соціального обслуговування на регіональному рівні: теоретико-емпіричні аспекти. *Габітус.* 2018. Випуск 6. С. 30-35.

6. Дуднєв Ю. Е. Компетентність керівника як основа формування його іміджу. URL: http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2490/1/Dudneva%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf

7. Шевченко В. В. Понятєво-термінологічний аспект формування професійно-психологічної компетентності майбутнього офіцера НГУ. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженко: збірник наукових праць.* 2018. Випуск 2 (37). С. 152-157.

8. Дуднєва Ю. Е. Компетентність керівника та його імідж. URL: http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2490/1/Dudneva%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf

References:

1. Nenko, Y., Medynskyi, S., Maksymchuk, B., Lymarenko, L., Rudenko, L., Kharchenko, S., Kolomiets, A., & Maksymchuk, I. (2022). Communication Training of Future Sports Coaches in the Context of Neurophysiological Patterns. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(1), 42-60. https://doi.org/10.18662/brain/13.1/268

2. Karasievych, S., Maksymchuk, B., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Romanyshyna, O., Syvokhop, E., Kolomiitseva, O., Romanishyna, L., Marionda, I., Vykhrushch, V., Oliinyk, M., Kovalchuk, A., Halaidiuk, M., & Maksymchuk, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Physical and Sports Activities: Neuropedagogical Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 543-564. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/264

3. Orban-Lembryk L. E. (2010). Psykholohiia upravlinnia [Management Psychology]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Akademvydav, 2010. 544 s.

4. Khomulenko T. B., Padafet Yu. H., Skorynina O. V. (2005). Teoretychni ta praktychni aspekty doslidzhennia imidzhu [Theoretical and practical aspects of image research]. Kharkiv: VD «INZhEK», 2005. 272 s.

5. Bukanov H. M. (2018). Osoblyvosti imidzhu kerivnyka zakladu sotsialnoho obsluhovuvannia na rehionalnomu rivni: teoretyko-empirychni aspekty [Peculiarities of the image of the head of a social service institution at the regional level: theoretical and empirical aspects]. *Habitus – Habitus,* Vypusk 6, 30-35.

6. Dudniev Yu. E. Kompetentnist kerivnyka yak osnova formuvannia yoho imidzhu [The competence of a manager as the basis for forming his image]. URL: http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2490/1/Dudneva%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf

7. Shevchenko V. V. (2018). Poniattievo-terminolohichnyi aspekt formuvannia profesiino-psykholohichnoi kompetentnosti maibutnoho ofitsera NHU [Conceptual and terminological aspect of the formation of professional and psychological competence of a future officer of the NSU]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenko: zbirnyk naukovykh prats – Bulletin of the Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University: collection of scientific papers,* Vypusk 2 (37), 152-157.

8. Dudnieva Yu. E. Kompetentnist kerivnyka ta yoho imidzh [The competence of the manager and his image]. URL: http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2490/1/Dudneva%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.923:316.485.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1553-1566

Редько Сергій Іванович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6903-2452

Вятоха Ірина Юріївна кандидат психологічних наук, старший викладач, доцент кафедри педагогіки та психології, Український гуманітарний інститут, м. Буча, https://orcid.org/0009-0006-9006-9707

Дутчак Софія Володимирівна практикуюча психологиня (сімейно-системний напрямок), гуманістична медіаторка, учениця Жаклін Моріно, авторка практичних вправ медіація/психологія, член НПА, НАМУ, практичний викладач ANU (Дніпро), засновниця та президентка БФ «Барви життя – Регіональний Центр Миру – Академія Гідності», м. Чернівці, https://orcid.org/0009-0009-6921-0923

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МЕДІАЦІЇ: РОЛЬ ЕМОЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПРИМИРЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена психологічним аспектам медіації та аналізу ролі емоцій у процесі примирення. Мета статті – показати психологічні аспекти, зокрема, роль управління емоціями у процесі медіації. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукових підходів. Результати дослідження показують, що медіація є сучасним та дієвим засобом для розв'язання конфліктів, оскільки спрямована на усунення психологічних бар'єрів, що часто перешкоджають досягненню взаємної згоди. Як демократичний процес, медіація надає учасникам можливість відверто обговорювати власні погляди та проблеми, що дозволяє знаходити спільні рішення. Такий підхід сприяє мирному співіснуванню в постконфліктних спільнотах, а також підтримує соціальну рівновагу, створюючи альтернативу судовим процедурам. Досліджено, що роль медіатора є ключовою в процесі медіації, адже саме він відповідає за організацію та підтримання комунікації між сторонами. Для успішного виконання своїх обов'язків медіатору необхідні такі компетенції, як емоційна стабільність, гнучкість, об'єктивність, толерантність до несправедливості та здатність викликати довіру у сторін конфлікту. Етичність, такт, стресостійкість, соціальні навички та інтуїція доповнюють професійний профіль медіатора, що дозволяє йому ефективно працювати з емоційними та комунікативними аспектами суперечок. Позитивні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

та негативні емоції мають значний вплив на перебіг медіації: негативні емоції, як-от гнів та страх, можуть поглиблювати конфлікт, перешкоджаючи конструктивному обговоренню, тоді як позитивні емоції, наприклад, симпатія та оптимізм, сприяють формуванню довіри між сторонами. Практичне значення дослідження полягає в удосконаленні навичок медіаторів для роботи з емоційною сферою конфліктуючих сторін, що сприяє ефективнішому досягненню згоди.

Ключові слова: медіація, емоції, конфлікт, медіатор, довіра.

Redko Serhii Ivanovych PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educational Studies and Psychological and Pedagogical Sciences, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6903-2452

Viatokha Iryna Yuriyivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Institute of Arts and Sciences, Bucha, https://orcid.org/0009-0006-9006-9707

Dutchak Sofiya Volodymyrivna Practicing Psychologist (Family-Systemic Approach), Humanistic Mediator, Student of Jacqueline Morineau, Author of Practical Exercises in Mediation/Psychology, Member of NPA, NAMU, Practical Instructor at ANU (Dnipro), Founder and President of the Charitable Foundation «Colors of Life – Regional Peace Center – Academy of Dignity», Chernivtsi, https://orcid.org/0009-0009-6921-0923

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MEDIATION: THE ROLE OF EMOTIONS IN THE RECONCILIATION PROCESS

Abstract. The article explores the psychological aspects of mediation and examines the role of emotions in reconciliation. The goal of this study is to highlight psychological factors, particularly the importance of emotional management in mediation. General scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, comparison, generalization, and systematization of scientific approaches, were employed in the research. Findings demonstrate that mediation is a modern and effective tool for conflict resolution, as it aims to remove psychological barriers that often hinder mutual agreement. As a democratic process, mediation provides participants with an opportunity to openly discuss their perspectives and concerns, enabling them to find common solutions. This approach supports peaceful coexistence in post-conflict communities and promotes social equilibrium, creating an alternative to legal proceedings. The study establishes that the mediator's role is essential in the mediation process, as the mediator is responsible for organizing and maintaining communication between the parties. To fulfill their duties effectively,

mediators need competencies such as emotional stability, flexibility, objectivity, tolerance for injustice, and the ability to inspire trust in conflict parties. Ethics, tact, resilience, social skills, and intuition further enhance the mediator's professional profile, allowing them to manage the emotional and communicative dimensions of disputes effectively. Both positive and negative emotions significantly impact mediation: negative emotions like anger and fear can intensify the conflict, obstructing constructive discussion, while positive emotions, such as empathy and optimism, foster trust between parties. The practical significance of this research lies in improving mediators' skills in handling the emotional aspects of conflicting parties, thereby facilitating a more effective path to agreement.

Keywords: mediation, emotions, conflict, mediator, trust.

Постановка проблеми. В усьому цивілізованому світі медіація набуває дедалі більшої популярності як засіб врегулювання конфліктів, оскільки цей метод часто дозволяє уникнути складних та тривалих судових процесів. Завдяки медіації сторони можуть досягти згоди в добровільному порядку, зберігаючи як час, так і ресурси. Такий підхід особливо цінується у сферах сімейного права, трудових відносин, а також у бізнесі, де питання репутації та стосунків між сторонами мають значення. Поширення медіації свідчить про прагнення до демократичного, ненасильницького вирішення конфліктів, коли пріоритетом стає конструктивний діалог та взаємоповага.

Водночас постає питання, чи є медіація самодостатньою процедурою для глибокого врегулювання конфліктів. Іноді сторонам може знадобитися не лише посередник, а й фахівець із глибокими знаннями у сфері психології. У такому контексті особливий інтерес викликають психологічні аспекти медіації, зокрема здатність медіатора ефективно керувати емоціями учасників. Дослідження цієї теми є важливим, адже медіатор, маючи психологічні знання, може створити атмосферу, що сприяє примиренню, знижує емоційну напругу та підвищує шанси на успішне вирішення конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психологічних аспектів медіації, зокрема ролі емоцій у процесі примирення, достатньо досліджене у зарубіжній науковій літературі, про що свідчить наявність численних праць іноземних авторів, таких як F. Aureli і C.M. Schaffner [1], D. Bar-Tal [2], а також S. Čehajić-Clancy та E. Halperin [3]. Дослідження надають різні концептуальні підходи до аналізу впливу емоцій на процеси прощення, відплати та досягнення примирення у конфліктних ситуаціях, розглядаючи це питання як складне міжособистісне явище, опосередковане багатьма психологічними факторами. Значний внесок у розвиток теми здійснили P.D. Ladd та K.E. Blanchfield [4], які акцентують увагу на ролі емоційного клімату в процесах медіації та розглядають, як емоційний стан учасників впливає на їхню спроможність взаємодіяти і досягати домовленостей у складних ситуаціях. A. Nadler та N. Shnabel [5] запропонували потребово-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

орієнтовану модель міжгрупового примирення. Крім цього, F. Strasser і P. Randolph [6] у своїй роботі акцентують увагу на психологічних основах медіації, показуючи, як різні емоційні стани можуть ускладнювати або, навпаки, сприяти вирішенню конфліктів, що особливо актуально у сфері конфліктології.

Важливим є також внесок українських науковців, таких як А. І. Гусєв та ін. [7], які розглядають комунікативні технології в інформаційному суспільстві та наголошують на соціально-психологічних складових медіації, що сприяє ефективному обміну інформацією між учасниками примирення. Г. Плясун [8] розглядає застосування спеціальних психологічних знань у юрисдикційних процесах, підкреслюючи значення емоційного фактора для ефективного примирення у правових спорах. Праці Г. Свідерської [9] та Н. М. Черненко і І. В. Бринзи [10] фокусуються на соціально-психологічних аспектах медіації в контексті освітнього процесу.

Попри наявність значної кількості літератури з цієї теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу з психологічних аспектів медіації. У зв'язку з цим за допомогою різних методів наукового пізнання було проаналізовано, згруповано та систематизовано інформацію, яку представлено у світлі основних аспектів теми дослідження.

Мета статті – показати психологічні аспекти, зокрема роль управління емоціями у процесі медіації.

Виклад основного матеріалу. Актуальність медіації як засобу врегулювання конфліктів зростає в сучасному світі через потребу подолання психологічних бар'єрів, які часто стають на заваді примиренню. Як зазначає A. Nadler та N. Shnabel, в останні роки зростає усвідомлення важливості забезпечення умов для відкритого діалогу, що дозволяє колишнім супротивникам рухатися до мирного співіснування. Це відображається у зміні підходів до процесу переходу постконфліктних суспільств від конфліктів та гноблення до мирного співжиття, коли психологічні та соціальні аспекти медіації стають пріоритетними для досягнення сталого миру [5, с.93].

Крім того, юридична значущість медіації також підкреслює її актуальність. Зокрема, як зазначає Г. Плясун, застосування спеціальних знань у врегулюванні сімейних конфліктів може мати правові наслідки: досягнення примирення між сторонами здатне призвести до відкликання заяви або позову про розірвання шлюбу. Це позитивно впливає як на суспільний добробут, так і на психічне здоров'я сторін конфлікту, що підтверджується шкалою стресу Холмса і Рахе, де розірвання шлюбу є одним із найбільш стресових життєвих подій [8, с.174].

Важливим аспектом актуальності медіації є також її ціннісна та філософська основа, яка сприяє розвитку комунікативних технологій ненасильницького вирішення конфліктів. Як зазначено в дослідженні А. І. Гусєва, Н. О. Довгань, О. В. Івачевська, Н. С. Малєєва, та І. В. Петренко, технологія

медіації стає фундаментом для розробки й використання інших методів конструктивного діалогу, спрямованих на ненасильницьке розв'язання конфліктів у різних сферах суспільного життя [7, с. 29].

Дутчак С. В. стверджує, що дослідження походження медіації виявило невідомий раніше аспект, підтверджений практикою через тисячі зустрічей, які протягом понад тридцяти років проходили в Центрі медіації та навчання у Парижі, у судових та позасудових форматах. Виявилося, що справжній зміст медіації полягає не стільки у фактичному відновленні подій, чи навіть у просторі для емоцій, скільки у доступі до вищих рівнів людського існування, а саме до прагнень бути кращим, досягненні добра і краси. Цей процес зміщує акцент від боротьби з его і особистими інтересами до правди, поваги і свободи [11].

Медіація переживає трансформацію, де нижчі аспекти психіки, пов'язані з емоціями та его, замінюються благороднішими прагненнями, що відкривають більш глибокий вимір існування і духу. Зустрічі конфліктуючих сторін переходять на новий рівень свідомості, що трансформує взаємодію. Цей духовний вибір часто ігнорується в медіації, особливо у судовому контексті, хоча саме він може відкрити шлях до серця і душі, перетворюючи медіацію на мову істини.

Перша задокументована медіація, пов'язана з трансцендентним виміром за часів шумерів, надихнула на створення гуманістичної медіації у Франції, що розвивалася понад тридцять років. Вона пропонує новий простір, вільний від медичних і релігійних обмежень, де особа може з медіаторами переосмислити конфлікт, створити новий порядок у своєму житті та досягти миру і гармонії. Цей простір відкриває можливість глибокого самопізнання і свободи.

Що стосується ***суті поняття медіації***, то тут, в першу чергу, необхідно зазначити, що це демократичний процес, який ґрунтується на вільному виборі та дотримується принципу, що люди мають можливість вирішувати свої проблеми. Без розширення прав і можливостей людей на етапі переговорів усі попередні етапи медіації можуть здатися безрезультатними [4, с.198].

Як підкреслюють A. Nadler та N. Shnabel, є складним процесом посередництва, спрямованим на досягнення домовленості між конфлік-туючими сторонами через залучення нейтрального медіатора, який допомагає створити атмосферу конструктивного діалогу [5]. На думку D. Bar-Tal, медіація відрізняється від судового процесу тим, що медіатор не приймає рішень, а лише сприяє їх пошуку, усуваючи психологічні бар'єри та емоційну напругу між сторонами [2]. Такий підхід дозволяє зберегти особисті відносини та уникнути ескалації конфлікту, що особливо важливо в ситуаціях, де залучені емоційно чутливі аспекти.

Згідно з дослідженнями F. Strasser та P. Randolph, медіація є ефективною у випадках, коли виникає необхідність регулювання емоційного клімату зустрічі, оскільки дозволяє знизити рівень гніву, страху або недовіри між сторонами, сприяючи створенню сприятливих умов для обговорення [6]. Так

само, за словами H. Sviderska, у процесі медіації значна увага приділяється не лише комунікативним аспектам, а й психологічному забезпеченню, що включає в себе уважне ставлення до емоційної сфери кожного учасника [9].

Водночас Г. Плясун підкреслює важливість використання спеціальних психологічних знань у підготовці медіаційного процесу, особливо в юрисдикційній сфері, де емоційний стан учасників може значно впливати на перебіг процедури примирення [8]. Схожої думки дотримуються А. І. Гусєв та його колеги, які зазначають, що ефективність медіації значною мірою залежить від того, наскільки вдало медіатор може враховувати емоційний контекст та забезпечити конструктивний діалог навіть у стресових ситуаціях [7].

Наукові дослідження також підтверджують, що медіація є важливою альтернативою традиційним судовим процесам, оскільки вона знижує фінансові та часові витрати, сприяючи збереженню соціальної рівноваги. Наприклад, F. Aureli та C. M. Schaffner вказують, що медіація здатна забезпечити ефективне примирення завдяки здатності медіатора регулювати емоції учасників, що сприяє подоланню негативних настроїв і пошуку взаємовигідного рішення [1].

Існують дві основні моделі або стилі традиційної медіації: фасилітативна та оціночна.

1. Фасилітативна медіація, яку іноді називають «мінімалістською» або «стилем невтручання» (Boulle and Nesic, 2001), полягає в тому, щоб допомагати сторонам у спілкуванні та переговорах для досягнення спільного рішення, зберігаючи нейтральність.

2. Оціночна медіація, навпаки, є більш «директивною» та втручальною. У цій моделі медіатор бере активнішу роль, пропонуючи сторонам оцінку переваг та недоліків їхніх позицій, а також аналізуючи сильні та слабкі сторони кожної сторони [6, с.66].

Основні завдання психологічного механізму медіації, за Черненко Н. М. та Бринзою І. В., включають:

- забезпечення діалогу між сторонами, щоб учасники зосередилися на вирішенні проблеми, а не на взаємних претензіях;
- підтримання сприятливого психологічного клімату під час переговорів;
- збереження партнерських або позитивних відносин, орієнтованих на майбутню взаємодію;
- задоволення інтересів та потреб сторін, які раніше не були задоволені;
- формування адаптивних і конструктивних моделей поведінки у конфліктних ситуаціях;
- профілактика деструктивних наслідків конфліктів, щоб уникнути подальшого загострення ситуації;

- генерування альтернативних варіантів вирішення конфлікту та сприяння пошуку нестандартних рішень;
- досягнення остаточної домовленості між сторонами [10].

Медіація, описана через призму трьох єдностей трагедії: місця, часу та дії, використовує структурні принципи грецької трагедії для кращого розуміння процесу. Ця практика пропонує особливий простір і час для проживання та прийняття внутрішніх страждань, часто прихованих у серцях учасників, та виявлення їхнього істинного потенціалу в житті. Це може включати вираження насильства, яке міститься в кожній особі, чи то реальне, чи символічне [11].

Переосмислення поточної ситуації (peripeteia) у медіації може призвести до нового усвідомлення себе і нової ідентичності, набутої через процес самопізнання. Цей процес веде до відкриття нового бачення конфлікту та його розв'язання, що в кінцевому підсумку може змінити майбутнє учасників. Цінності, які виступають як загальні прагнення і потреби, формують найблагороднішій вимір людської душі, спонукаючи людей усвідомлювати красу і добро, яке існує на протязі всієї історії. Це зв'язано з трансценденттністю, де людина перевищує власні обмеження, досягаючи тієї частини своєї особистості, яка здатна звільнитися від умовностей і обмежень. Заключний етап медіації часто виявляє спільну потребу учасників у правді та любові. Медіація, використовуючи засоби трагедії, відкриває шлях до нового способу життя, дозволяючи учасникам вийти з темряви своїх проблем до світла нових можливостей.

У сучасному світі, де людина часто стає заручником своїх власних творінь, медіація пропонує засіб для визнання та переосмислення цієї реальності, відкриваючи можливості для самознищення. Правосуддя у Франції, інтуїтивно пропонуючи медіацію, відкрило велике поле можливостей для її застосування у різних сферах: громадській, соціальній, освітній, професійній та міжнародній [11].

На основі досліджень вітчизняної та зарубіжної літератури систематизуємо основні завдання медіації у вирішенні конфліктів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Основні завдання, які вирішує медіація у процесі врегулювання конфліктів

Завдання	Опис
Забезпечення конструктивного діалогу	Медіатор створює умови для відкритої та конструктивної комунікації між сторонами, запобігаючи ескалації конфлікту і сприяючи взаєморозумінню [5,6]
Усунення емоційної напруги	Завдяки регуляції емоційного клімату медіатор сприяє зниженню негативних емоцій, таких як гнів чи страх, що створює передумови для продуктивного обговорення [2,7]
Врахування емоційної сфери учасників	Медіатор зважає на емоційні потреби та особливості сторін, що особливо важливо у конфліктах з емоційним підґрунтям [2]
Спрощення процесу примирення	Медіація допомагає сторонам швидко та економічно прийти до взаємоприйнятного рішення, уникаючи тривалих судових процесів [1]
Збереження соціальних зв'язків	Медіація сприяє підтримці особистих та соціальних стосунків між сторонами, що є критично важливим у сімейних і трудових конфліктах [7,8]
Використання спеціальних психологічних знань	У випадках, що потребують глибокого психологічного втручання, медіатор застосовує спеціальні знання для корекції поведінки та управління емоціями учасників [8]
Підтримка справедливості та рівноваги	Медіатор забезпечує баланс сил у переговорах, уникаючи домінування однієї зі сторін, що сприяє відчуттю справедливості у процесі [6,9]

Примітка: систематизовано авторами

Медіатор відіграє центральну роль у процесі медіації, забезпечуючи комунікацію та взаємодію між конфліктуючими сторонами. Основне завдання медіатора полягає не тільки в організації переговорного процесу, а й у створенні психологічно комфортної атмосфери, що дозволяє сторонам відчути себе почутими і зрозумілими.

Черненко Н. М. та Бринза І. В. зазначають, що важливо, щоб медіатор добре розумів психологічні механізми конфлікту, такі як прояви *агресії, страху, образи,* індивідуальні особливості кожної сторони, він повинен бути здатний до аналізу та розпізнавання негативних емоцій, що супроводжують конфлікт та вміти впливати на них. Тобто визначивши певні зміни у векторі конфлікту, необхідно оперативно на них реагувати та модернізувати власні підходи до примирення сторін з їх урахуванням.

Як зазначають F. Strasser і P. Randolph, медіатор повинен мати глибокі знання з психології, оскільки успіх медіації значною мірою залежить від його здатності працювати з емоційним станом учасників [6]. Це підтверджується також дослідженнями A. Nadler та N. Shnabel, які підкреслюють важливість емоційного регулювання та комунікативних навичок медіатора [5].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Отже, медіатор як психолог повинен володіти такими компетенціями, як:

- *емоційна стабільність,* що полягає у здатності контролювати власні емоції та зберігати спокій у конфліктних ситуаціях, що сприяє об'єктивності та позитивному емоційному клімату під час медіації;
- *гнучкість та адаптивність,* що полягає у готовності швидко пристосовуватись до різних ситуацій та особливостей особистостей сторін конфлікту, а також змінювати стратегію при потребі;
- *об'єктивність,* що полягає у здатності неупереджено аналізувати конфлікт, уникати особистих стереотипів та зосереджуватись на широкій картині конфлікту, що допомагає знайти спільне рішення;
- *толерантність до несправедливості,* що полягає у вмінні приймати позиції обох сторін, працюючи над досягненням справедливого рішення для обох сторін;
- *довіра,* що полягає у здатності створити атмосферу довіри, спонукати учасників до відкритого діалогу та викликати віру у можливість мирного врегулювання конфлікту;
- *етичність і дотримання принципів,* що полягає у дотриманні конфіденційності, безпристрасності та поваги до кожної сторони, а також усвідомленні своєї відповідальності;
- *такт і дипломатичність,* що полягає у вмінні уникати загострення ситуації, створюючи атмосферу взаєморозуміння та співпраці;
- *самоконтроль і стресостійкість,* що полягає у здатності контролювати свої емоції та зосереджуватися у напружених ситуаціях;
- *соціальні навички,* що полягають у вмінні розуміти потреби та мотивацію учасників, будувати позитивні стосунки та сприяти співпраці;
- *інтуїція,* що полягає у здатності інтуїтивно знаходити рішення, які сприяють взаєморозумінню та ефективному примиренню [10, с. 490-491].

Медіатору необхідно володіти комплексом компетенцій, оскільки люди мають різні реакції на конфліктні та стресові ситуації. За дослідженням P. D. Ladd і K. E. Blanchfield, індивідуальні особливості значною мірою впливають на схильність людей до прощення або помсти. Виявлено, що тенденція до прощення має значну генетичну складову – близько 57% цих індивідуальних відмінностей пояснюються генетичними факторами, тоді як решта залежить від умов середовища, генетичних взаємодій з оточенням та інших чинників [1, с. 15].

Дослідження показують, що схильність до прощення пов'язана з певними рисами особистості, такими як висока доброзичливість та низький рівень невротичності, а також релігійність. Крім того, існують індивідуальні «спадкові фенотипи», які впливають на баланс між прощенням і помстою. Наприклад, жінки частіше, ніж чоловіки, виявляють тенденцію до прощення, особливо в ситуаціях, де для них це може мати більшу соціальну вигоду. Дослідження вказують на те, що люди, які прагнуть зберігати та підтримувати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

соціальні стосунки, частіше готові прощати задля зміцнення взаємин, тоді як у соціальних умовах з короткотривалими стосунками прощення менш поширене [1].

Основними психологічними завданнями медіатора у процесі медіації є:

1. *Подолання бар'єрів.* Як зазначають F. Aureli та C. M. Schaffner, медіатор має бути здатним виявляти та долати психологічні бар'єри, які часто стають основною причиною нездатності сторін досягти згоди [1]. Це можуть бути негативні установки, упередження або емоційні травми, які заважають учасникам відкритися до діалогу. Медіатор використовує техніки емоційного управління для усунення таких бар'єрів, створюючи передумови для продуктивного спілкування.

2. *Нейтралізація емоційної напруги.* За словами Г. Свідерської, однією з ключових ролей медіатора є нейтралізація емоційної напруги між сторонами [9]. Це завдання включає контроль та зменшення інтенсивності негативних емоцій, таких як гнів і розчарування, що часто виникають у процесі конфлікту. Медіатор застосовує різні психологічні методи, що дозволяють сторонам знизити рівень емоційного напруження і перейти до раціонального обговорення.

3. *Повернення довіри.* D. Bar-Tal наголошує, що медіація неможлива без створення атмосфери довіри, особливо у випадках, де учасники мають тривалі історії конфліктів [2]. Медіатор допомагає відновити базову довіру між сторонами через нейтральність, конфіденційність і підтримку обох сторін у процесі. Психологічна підтримка допомагає учасникам відчути безпеку і впевненість, що процес буде справедливим.

4. *Зменшення страху.* Г. Плясун підкреслює важливість здатності медіатора керувати емоціями страху, які можуть перешкоджати відкритій комунікації та впливати на прийняття рішень [8]. Страх перед можливими наслідками, невідомістю чи домінуванням іншої сторони може заважати учасникам повноцінно брати участь у медіації. Медіатор використовує психологічні техніки, які допомагають зменшити рівень тривожності та дати учасникам змогу зосередитися на вирішенні конфлікту.

5. *Підтримка справедливості та рівноваги.* Згідно з F. Strasser і P. Randolph, медіатор повинен забезпечити рівні можливості для обох сторін, щоб уникнути відчуття несправедливості чи домінування однієї з них [6]. Підтримка рівноваги у взаємодії сторін є важливим психологічним завданням, яке допомагає учасникам відчути, що їхні інтереси захищені. Це зменшує негативні емоції та сприяє конструктивному процесу обговорення.

Ці принципи стоять в основі гуманістичної моделі здійснення медіації, що використовується на практиці автором дослідження. Відповідна корисна модель зареєстрована в Мінекономіки Національному органу інтелектуальної власності з реєстраційним номером u2024 04410. В рамках цієї моделі визначаються ключові емоції, які відіграють важливу роль у процесі примирення, впливаючи на те, як сторони сприймають конфлікт та один одного [11].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Емоції в конфліктах можуть бути як негативними (гнів, страх, образа), так і позитивними (симпатія, оптимізм). Однак обидва типи емоцій можуть як допомагати, так і заважати примиренню. Негативні емоції часто блокують комунікацію і поглиблюють конфлікт, тоді як позитивні емоції, хоча й сприяють довірі, можуть іноді викликати підозри або недовіру, якщо сприймаються як нещирі. Розглянемо різні види і типи емоцій, що виникають у процесі конфліктів, а також їхній вплив на перебіг та результат медіації. У таблиці 2 нижче систематизовано ключову роль емоцій у процесі примирення, їхній позитивний та негативний вплив.

Отже, у цілому емоції є потужним інструментом, який може як сприяти примиренню, так і перешкоджати йому, залежно від контексту та вміння медіатора керувати емоційною атмосферою.

Таблиця 2

Роль емоцій у процесі примирення

Емоція	Позитивний вплив	Негативний вплив
Агресія	Може слугувати початковим імпульсом до відкритого вираження позицій, що дозволяє сторонам усвідомити проблему [10]	Блокує можливість конструктивного діалогу, підвищує напруженість та схильність до агресії [10]
Страх	Підштовхує до пошуку безпечних рішень і компромісів, якщо ним вдало керувати [2; 8]	Знижує здатність до відкритості та чесності у переговорах, посилює підозри та недовіру [2; 10]
Образа	Може призвести до перегляду власних очікувань та знижує вимоги сторін [8; 1]	Формує негативне ставлення, що ускладнює процес примирення та посилює дистанцію між сторонами [9; 1]
Симпатія	Допомагає створити атмосферу довіри, знижує емоційне напруження між сторонами [6]	Якщо сприймається як нещира, може викликати підозри й недовіру, особливо у складних конфліктах [6]
Оптимізм	Сприяє надії на досягнення згоди, мотивує до співпраці та пошуку взаємоприйнятного рішення [5]	У випадку нещирості може здаватися маніпулятивним, що підриває довіру і знижує шанси на ефективне примирення [5]

Примітка: систематизовано авторами

Однак варто усвідомлювати, що успішна психологічна робота медіатора залежить і від додаткових умов. По-перше, усі учасники конфлікту повинні бути мотивованими до участі, мати готовність відкрито обговорювати суть спору, бути здатними уважно вислухати опонента та прийняти зважене рішення. Оскільки медіація є добровільною процедурою, вона може відбутися лише за умови, що сторони налаштовані на переговори з реальним наміром домовитися. Добровільність також означає, що будь-яка сторона або медіатор можуть у будь-який час припинити процес без пояснення причин або, за взаємної згоди, відновити його (принцип добровільності). Переваги медіацій-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ного процесу також включають конфіденційність, добровільність участі, гнучкість підходів, незалежність та неупередженість медіатора. Крім того, медіація дозволяє економити час та допомагає зберегти репутацію, імідж та взаємовідносини між сторонами, що є цінними факторами у підтримці продуктивного процесу примирення [9, с.199].

Висновки. Медіація є актуальним та ефективним засобом вирішення конфліктів у сучасному світі, оскільки націлена на усунення психологічних бар'єрів, які часто заважають сторонам досягти згоди. Як демократичний процес, медіація забезпечує простір для вільного діалогу, де сторони можуть відкрито обговорювати свої проблеми та приходити до спільних рішень. Цей підхід не тільки сприяє мирному співіснуванню в постконфліктних суспільствах, але й підтримує соціальну рівновагу, пропонуючи альтернативу судовим процесам, що є особливо важливим у контексті збереження суспільного добробуту.

Роль медіатора є центральною в процесі медіації, адже саме він організовує комунікацію між конфліктуючими сторонами, створюючи сприятливі умови для діалогу. Медіатор повинен володіти низкою важливих компетенцій, таких як емоційна стабільність, гнучкість, об'єктивність, толерантність до несправедливості, а також уміння викликати довіру. Етичність, такт, стресостійкість, соціальні навички та інтуїція є додатковими якостями, що дозволяють медіатору ефективно працювати з емоційними та комунікативними аспектами конфлікту.

Позитивні та негативні емоції мають значний вплив на процес медіації. Негативні емоції, такі як гнів та страх, можуть загострювати конфлікт, блокуючи можливість конструктивного діалогу, тоді як позитивні емоції, такі як симпатія і оптимізм, сприяють формуванню довіри. Однак навіть позитивні емоції, якщо їх сприймають як нещирі, можуть завадити примиренню. Таким чином, медіатор повинен вміти керувати емоційною атмосферою, щоб нейтралізувати негативні емоції та використовувати лише позитивні – для досягнення довіри і згоди між сторонами.

Література:

1. Aureli F., Schaffner C. M. Why so complex? Emotional mediation of revenge, forgiveness, and reconciliation. Behavioral and Brain Sciences, 2013, №36(1), 1–60. URL: https://doi.org/10.1017/S0140525X12000490

2. Bar-Tal D. From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. Political Psychology, 2000, №21(2), 351–365. URL: https://doi.org/10.1111/0162-895X.00192

3. Čehajić-Clancy S., Goldenberg A., Gross J. J., Halperin E. Social-Psychological Interventions for Intergroup Reconciliation: An Emotion Regulation Perspective. Psychological Inquiry, 2016, №27(2), 73–88. URL: https://doi.org/10.1080/1047840X.2016.1153945

4. Ladd P. D., Blanchfield K. E. Mediation, conciliation, and emotions: The role of emotional climate in understanding violence and mental illness. New York: Springer, 2016. URL: https://books.google.com.ua/books?redir_esc=y&hl=ru&id=lC5IDAAAQBAJ&q=mediation#v=snippet&q=mediation&f=false

5. Nadler A., Shnabel N. Intergroup reconciliation: Instrumental and socio-emotional processes and the needs-based model. European Review of Social Psychology, 2017, №28(1), 243–272. URL: https://doi.org/10.1080/10463283.2015.1106712

6. Strasser F., Randolph P. Mediation: A psychological insight into conflict resolution. New York: Routledge, 2004. URL: https://books.google.com.ua/books?id=bHiUxPcizvUC&pg=PR5&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q=mediation&f=false

7. Гусєв А. І., Довгань Н. О., Івачевська О. В., Малєєва Н. С., Петренко І. В. Комунікативні технології інформаційного суспільства : монографія (А. І. Гусєв, Науковий редактор). Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724587/3/GusevMonogr2020-maket_.pdf

8. Плясун Г. Використання спеціальних психологічних знань у разі підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі. Юридичний вісник, 2023, 22. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2023/22.pdf

9. Свідерська Г. Медіація: соціальні та психологічні аспекти феномену. Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions, 2021. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46414/1/Communication_eBook.pdf#page=194

10. Черненко Н. М., Бринза І. В. Соціально-психологічний механізм медіації в освітньому процесі. Наукові перспективи, 2022, №2(20), 484-498. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/4421/4887

11. Дутчак С. В. Спосіб проведення гуманістичної медіації. Повідомлення про встановлення дати подання заявки на винахід (корисну модель). Мінекономіки. Національний орган інтелектуальної власності, 11.09.2024.

References

1. Aureli, F., & Schaffner, C. M. (2013). Why so complex? Emotional mediation of revenge, forgiveness, and reconciliation. Behavioral and Brain Sciences, 36(1), 1–60. Retrieved from: https://doi.org/10.1017/S0140525X12000490 [in English].

2. Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. Political Psychology, 21(2), 351–365. Retrieved from: https://doi.org/10.1111/0162-895X.00192 [in English].

3. Čehajić-Clancy, S., Goldenberg, A., Gross, J. J., & Halperin, E. (2016). Social-Psychological Interventions for Intergroup Reconciliation: An Emotion Regulation Perspective. Psychological Inquiry, 27(2), 73–88. Retrieved from: https://doi.org/10.1080/1047840X.2016.1153945 [in English].

4. Ladd, P. D., & Blanchfield, K. E. (2016). Mediation, conciliation, and emotions: The role of emotional climate in understanding violence and mental illness. New York: Springer. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?redir_esc=y&hl=ru&id=lC5IDAAAQBAJ&q=mediation#v=snippet&q=mediation&f=false [in English].

5. Nadler, A., & Shnabel, N. (2017). Intergroup reconciliation: Instrumental and socio-emotional processes and the needs-based model. European Review of Social Psychology, 28(1), 243–272. Retrieved from: https://doi.org/10.1080/10463283.2015.1106712 [in English].

6. Strasser, F., & Randolph, P. (2004). Mediation: A psychological insight into conflict resolution. New York: Routledge. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=bHiUxPcizvUC&pg=PR5&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q=mediation&f=false [in English].

7. Husev, A.I., Dovhan, N.O., Ivachevska, O.V., Maleieva, N.S., & Petrenko, I.V. (2020). Komunikatyvni tekhnolohii informatsiinoho suspilstva: monohrafiia [Communicative technologies of the information society: A monograph]. *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD*. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724587/3/GusevMonogr2020-maket_.pdf [in Ukrainian].

8. Pliasun, H. (2023). Vykorystannia spetsialnykh psykholohichnykh znan u razi pidhotovky ta realizatsii protsedury prymyrennia v yurysdyktsiynomu protsesi [Use of special psychological knowledge in the preparation and implementation of the reconciliation procedure in the jurisdictional process]. *Yurydychnyi visnyk, 22*. Retrieved from: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2023/22.pdf [in Ukrainian].

9. Sviderska, H. (2021). Mediatsiia: sotsialni ta psykholohichni aspekty fenomena [Mediation: Social and psychological aspects of the phenomenon]. *Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions*. Retrieved from: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46414/1/Communication_eBook.pdf#page=194 [in Ukrainian].

10. Chernenko, N.M., & Brynza, I.V. (2022). Sotsialno-psykholohichnyi mekhanizm mediatsii v osvitnomu protsesi [Social-psychological mechanism of mediation in the educational process]. *Naukovi perspektyvy, 2*(20), 484–498. Retrieved from: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/4421/4887 [in Ukrainian].

11. Dutchak S.V. Method of Conducting Humanistic Mediation [Method of Conducting Humanistic Mediation]. Notification of the Establishment of the Application Submission Date for an Invention (Utility Model). Ministry of Economy. National Intellectual Property Authority, 11.09.2024.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1567-1582

Романовська Діана Дорімедонтівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 252-7011, https://orcid.org/0000-0002-3004-6734

Ткачук Ірина Іванівна кандидат педагогічних наук, учений секретар Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 252-7011, http://orcid.org/0000-0002-3099-3491

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У РОБОТІ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

Анотація. У статті розглядаються результати дослідження, яке здійснювалось за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в межах проєкту «Постковідна соціально-психологічна реабілітація учасників освітнього процесу в діяльності працівників психологічної служби» (реєстраційний номер 2021.01/0198).

Метою дослідження було вивчення стану здійснення соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу працівниками психологічної служби у 2023-2024 навчальному році, та визначенню методичних запитів та потреб, пов'язаних з цією роботою, працівників психологічної служби на 2024-2025 навчальний рік.

До вибірки увійшли працівники психологічної служби Чернівецької області. Дослідження проводилося у квітні-травні 2024 року, загалом в ньому взяв участь 191 респондент. Процедура передбачала заповнення бланків електронного зразку, створених за допомогою програмного забезпечення для адміністрування опитувань Google Forms.

З'ясовано, що найчастіше соціально-психологічної реабілітація здійснювалась респондентами саме зі здобувачами освіти, а найменше - з внутрішньо переміщеними особами, що проживають в територіальній громаді, представниками адміністрації та жителями громади. Представлені рейтингові списки тем з питань соціально-психологічної реабілітації, які працівники психологічної слуби хотіли б вивчати, а також напрями реабілітаційної роботи та інструменти, якими вони хотіли б оволодіти.

Визначено, які форми, методи і технології соціально-психологічної реабілітації респонденти вважають найбільш ефективними і найчастіше

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

використовують у роботі, а також з якою кількістю учасників освітнього процесу проводилась роботу з соціально-психологічної реабілітації у 2023-2024 роках.

Досліджено стан і потреби працівників психологічної служби у підвищенні кваліфікації з питань соціально-психологічної реабілітації, а також в супервізійній та інтервізійній підтримці.

Ключові слова: соціально-психологічна реабілітація, психологічна служба, психологічна допомога, постравмівне відновлення, психічне здоров'я, резильєнтність.

Ключові слова: соціально-психологічна реабілітація, психологічна служба, психологічна допомога, постравмівне відновлення, психічне здоров'я, резильєнтність.

Romanovska Diana Dorimedontivna Candidate of Psychological Sciences, (comparable to the Academic Degree of Doctor of Philosophy), Senior Researcher Officer of the Laboratory of Applied Psychology of the Ukrainian Scientific and Methodical Center of Applied Psychology and Social Work of Education of NAES of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 252-7011, https://orcid.org/0000-0002-3004-6734

Tkachuk Iryna Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences (comparable to the Academic Degree of Doctor of Philosophy), Scientific Secretary of the Ukrainian Scientific and Methodical Center of Applied Psychology and Social Work of Education of NAES of Ukraine, Kyiv, (044) 252-7011, http://orcid.org/0000-0002-3099-3491

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS IN THE WORK OF PSYCHOLOGICAL SERVICE EMPLOYEES

Abstract. The article examines the results of the research, which was carried out with the grant support of the National Research Fund of Ukraine within the framework of the project "Post-COVID social and psychological rehabilitation of educational process participants in the work of psychological service employees" (registration number 2021.01/0198).

The purpose of the research was to study the state of social and psychological rehabilitation of educational process participants by employees of the psychological service in the 2023-2024 academic year, and to determine the methodological requests and needs of the psychological service employees related to this work for the 2024-2025 academic year.

The sample included psychological service employees of the Chernivtsi region. The study was conducted in April-May 2024, and a total of 191 specialists took part in it as respondents. The procedure involved filling out electronic sample

forms created using survey software Google Forms.

It was found out that most often socio-psychological rehabilitation was carried out by the respondents precisely with students, and the least with internally displaced persons living in the territorial community, representatives of the administration and residents of the community. Rated lists of topics on social and psychological rehabilitation that psychological service workers would like to study, as well as areas of rehabilitation work and tools that they would like to master, are presented.

Forms, methods and technologies of socio-psychological rehabilitation the respondents considered to be the most effective and most often used in work as well as number of educational process participants on socio-psychological rehabilitation in 2023-2024 were determined.

The situation and needs of psychological service workers in improving their qualifications in social and psychological rehabilitation, as well as in supervisory and intervisional support, were studied.

Keywords: socio-psychological rehabilitation, psychological service, psychological assistance, post-traumatic recovery, mental health, resilience.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, а потім і повномасштабна російсько-українська війна стали для кожної людини в Україні надзвичайною ситуацією, позначеною невизначеністю, тривогою та страхом, горем і втратами, з якою людині треба соціально-психологічна реабілітаціяавитись, щоб жити далі. У зв'язку з цим, перед фахівцями психологічної служби системи освіти постали серйозні виклики пов'язанні з необхідністю здійснювати заходи соціально-психологічна реабілітаціяямовані не тільки на першу психологічну допомогу чи кризову підтримку, а і на відновлення психічного здоров'я, учасників освітнього процесу, їхню соціально-психологічну реабілітацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових досліджень з питань допомоги особам, які пережили травмівні події та офіційних документів засвідчив, що у попередні роки проблеми соціально-психологічної реабілітації в освітньому середовищі залишались поза увагою психологів та державних інституцій. У нормативно-правових документах, що визначають напрями та зміст роботи практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти, реабілітаційні послуги навіть не зазначено [3, 4].

До цієї тематики останнім часом у своїх дослідженнях звернулись науковці Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України під керівництвом В. Г. Панка [1, 2]. Головною метою і кінцевим результатом соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу – педагогів, учнів та їх батьків, законних представників, зазначає В. Г. Панок, має бути їхнє соціальне благополуччя і психічне здоров'я. Соціально-психологічна реабілітація розуміється як від-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

новлення втрачених внаслідок надзвичайних життєвих подій особистості соціальних зв'язків, формальних і неформальних статусів, функцій і ролей в структурі суспільних відносин, професійної і громадської діяльності, відновлення або повернення до усталеного стилю життя, поновлення життєвих перспектив.

Разом із реабілітацією, зазначає вчений, необхідно розглядати й процеси соціально-психологічної абілітації, яка передбачає набуття нових навичок міжособистісної взаємодії, встановлення нових соціальних зв'язків, формування оновлених уявлень особистості про себе і свого місця в соціумі. У такому випадку мова йде про посткатастрофне відновлення, посттравмівне особистісне зростання й відновлення [1].

Центральними ж поняттями, що потребують як окремих досліджень, так і розробки реабілітаційних методик і програм соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу, наголошує В. Г. Панок мають бути: робота з втратами, формування резильєнтності (життєстійкості), посткатастрофне зростання (розвиток), соціально-психологічна абілітація, соціальне благополуччя як кінцева мета реабілітаційних заходів[1]. .

Мета статті – представити результати дослідження щодо вивчення стану здійснення соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу працівниками психологічної служби у 2023-2024 навчальному році, та визначенню методичних запитів та потреб, пов'язаних з цією роботою, працівників психологічної служби на 2024-2025 навчальний рік.

Виклад основного матеріалу. Дослідження здійснювалось за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в межах проєкту "Постковідна соціально-психологічна реабілітація учасників освітнього процесу в діяльності працівників психологічної служби" (реєстраційний номер 2021.01/0198).

Його метою було вивчення стану здійснення соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу працівниками психологічної служби у 2023-2024 навчальному році, та визначенню методичних запитів та потреб, пов'язаних з цією роботою, працівників психологічної служби на 2024-2025 навчальний рік.

Вибірка дослідження складалась з працівників психологічної служби Чернівецької області. Дослідження проводилося у квітні-травні 2024 року, загалом в ньому взяв участь 191 фахівець. Процедура передбачала заповнення бланків електронного зразку, створених за допомогою програмного забезпечення для адміністрування опитувань Google Forms.

Відповідно до отриманих результатів можемо зазначити, що більшість працівників психологічної служби розуміють зміст поняття "соціально-психологічна реабілітація" та найчастіше її трактують як: комплекс заходів, соціально-психологічна реабілітаціяямованих на відновлення людини у правах, соціальному статусі, психічному здоров'ї та дієздатності, успішний

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

процес адаптації до навчання, у соціумі, набуття морально-психологічної рівноваги; відновлення втрачених або порушених психічних можливостей, психічного здоров'я; комплекс заходів (багаторівневий і динамічний), спрямованих на підтримку індивіда в освоєнні навичок соціальної взаємодії та самореалізації після досвіду травмівних або негативних подій; процес, соціально-психологічна реабілітаціяямований на послаблення наслідків травмівних подій та відновлення людини після пережитого, її повернення до нормального життя; активізація здатності до життєтворення.

Важливо було дослідити, з якими категоріями учасників освітнього процесу здійснювалась соціально-психологічна реабілітація, як індивідуального так і групового характеру. Як бачимо на рисунку 1, найбільша кількість респондентів здійснювала соціально-психологічну реабілітацію саме зі здобувачами освіти (173 особи, 90% опитаних), трохи менше – з педагогічними працівниками (126 осіб, 66%) та батьками (105 осіб 55%). А найменша кількість опитаних повідомила що працювала з внутрішньо переміщеними особами (далі ВПО), що проживають в територіальній громаді (53 особи, 27,7%), представниками адміністрації (41 особа, 21,5%) та жителями громади (10 осіб, 5,2%).

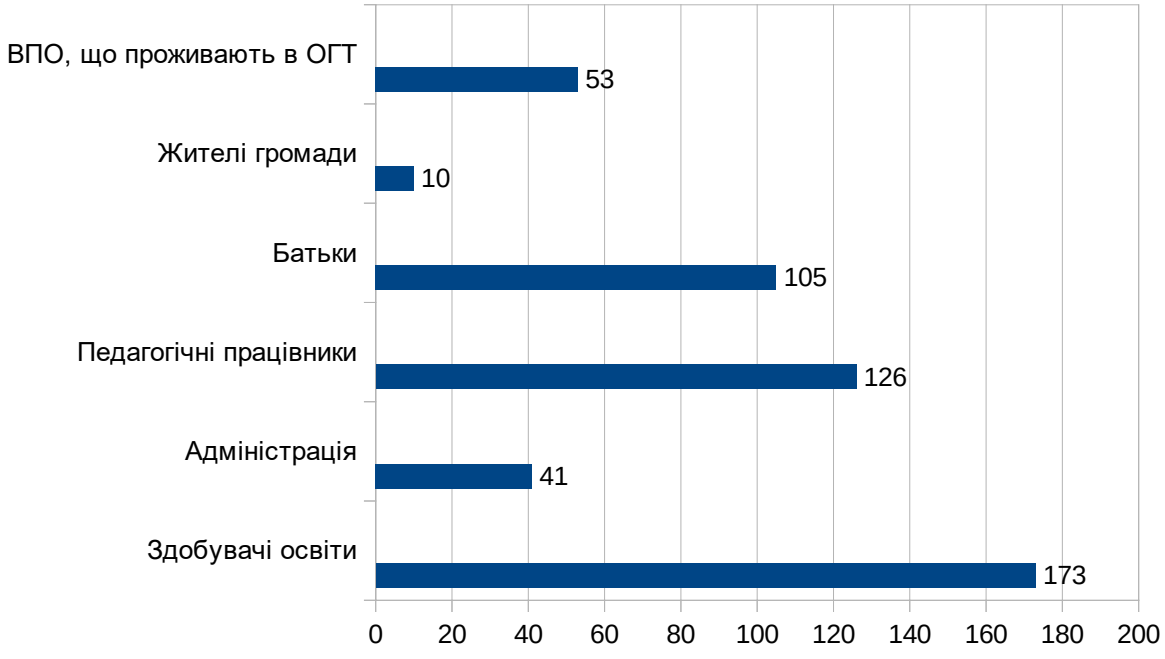

Рис. 1. Категорії учасників освітнього процесу з якими здійснювалась соціально-психологічна реабілітація

Фахівці психологічної служби поділились також побажаннями щодо тем, у програмах курсів підвищення кваліфікації, які вони хотіли б пройти найближчим часом. Теми охопили широкий спектр напрямів та інструментів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Респонденти відзначали такі теми: робота з травмою, втратою та посттравмівним стресовим розладом; формування життєстійкості, резильентності; підтримка ментального здоров'я; робота з тривогами та страхами; кризове консультування та супровід учасників освітнього процесу (також ВПО) в умовах війни та після її завершення; нормативно-правові документи, якими керується психолог при наданні психологічної допомоги (соціально-психологічної реабілітації); відновлення ресурсу, підвищення самооцінки дітей та мотивації до навчання; робота з сім'ями учасників бойових дій; психосоматика дітей та дорослих; розвиток навичок соціальної взаємодії, прийняття самостійності і довіри до власних можливостей; проблеми адаптації; соціально-психологічна реабілітація дітей, зокрема з особливими освітніми потребами; робота з дітьми, батьки яких зниклі чи померли; структура організації соціально-психологічної реабілітації; розробка індивідуальних програм соціально-психологічної реабілітації (алгоритм та співпраця з іншими фахівцями); групові тренінгові заняття з відновлення втрачених когнітивних функцій, емоційного та соціального відновлення; новинки (вітчизняні та зарубіжні) для використання в роботі; практичні методи саморегуляції та стабілізації; психологічні особливості і соціальна ситуація розвитку дітей ВПО; профілактика явищ булінгу та суїциду; супровід дітей з самоушкоджувальною поведінкою; емоційна компетентність; робота з жертвами насилля; робота з емоційним/професійним вигоранням; врегулювання конфліктів, ненасильницьке спілкування; правила спілкування та робота з депресивними станами з військовими та ветеранами; розвивальні ігри на дрібну моторику для дітей з розладами аутичного спектру; інтернет-залежність.

До напрямів психологічної допомоги, знання в яких досліджувані хотіли б поглибити найбільше, респонденти виділили такі: арт-терапевтичні технології соціально-психологічна реабілітація та методи когнитивно-повідінкової терапії. Також зазначали: предметну нейрокорекцію педагогічних працівників, мнемотехніки; травма-фокусовану терапію; практики майндфулнес.

Респонденти також назвали такі окремі практичні інструменти, якими вони хотіли б оволодіти: ізраїльська модель подолання стресу Basic PH; 4 стихії; методика "Картки сили" Світлани Ройз; використання МАК в підтримці ментального здоров'я; методика EMDR; методики КПТ (безпечне місце, сейф, пульт, сходинки); стабілізація емоційної сфери за допомогою дихальних вправ зокрема техніка "метелик", техніка релаксації Джейкобсона; метод флоатинга; методики психологічної діагностики соціально-психологічної адаптації; технології вивчення травмівного досвіду та його наслідків у здобувачів освіти.

В дослідженні ми вивчали, також які форми соціально-психологічної реабілітації використовують фахівці психологічної служби в роботі з учасниками освітнього процесу для відновлення таких особистісних утворень як: особистісна цілісність "Я"; здатність ефективно жити, навчатись/працювати, авлятися з труднощами; емоційний, когнітивний, ресурсний стан після

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

втрат, гострих стресових станів; ментальне здоров'я в цілому. Ознайомившись з результатами представленими у таблиці 1 можемо відзначити, що найбільша кількість респондентів застосовує такі форми роботи: групові профілактичні заняття з розвитку резилієнтності, емоційної саморегуляції, життєстійкості (цю форму використовують 53,9% опитаних); групові заняття як психологічна допомога (51,8%); індивідуальні заняття з розвитку резилієнтності, емоційної саморегуляції, життєстійкості (49,2%); індивідуальні консультації/бесіди з використанням наративного підходу (45%). Дещо менша кількість опитаних використовують в роботі такі форми: індивідуальна психологічна допомога (на всіх рівнях) (37,7%); групові тренінгові заняття з відновлення втрачених когнітивних функцій, емоційного та соціального відновлення (36,6%); групові консультації/бесіди з використанням наративного підходу (31,4%). І найнижчі показники спостерігаються за такими формами: індивідуальні корекційно-розвиткові заняття з відновлення втрачених когнітивних функцій, емоційного та соціального відновлення (28,3%); індивідуальні консультації з елементами психотерапії (23,6%); групові заняття з елементами психотерапії (22,5%); групи психологічної /соціально-психологічної підтримки (22,5%).

Таблиця 1

Форми соціально-психологічної реабілітації, що використовують фахівці психологічної служби в роботі з учасниками освітнього процесу

Форми соціально-психологічної реабілітації	Відсоток респондентів, що їх використовує
Групові профілактичні заняття з розвитку резилієнтності, емоційної саморегуляції, життєстійкості	53,9%
Групові заняття як психологічна допомога	51,8%
Індивідуальні заняття з розвитку резилієнтності, емоційної саморегуляції, життєстійкості	49,2%
Індивідуальні консультації/бесіди з використанням наративного підходу .	45%
Індивідуальна психологічна допомога (на всіх рівнях)	37,7%
Групові тренінгові заняття з відновлення втрачених когнітивних функцій, емоційного та соціального відновлення	36,6%
Групові консультації/бесіди з використанням наративного підходу	31.4%.
Індивідуальні корекційно-розвиткові заняття з відновлення втрачених когнітивних функцій, емоційного та соціального відновлення	28,3%
Індивідуальні консультації з елементами психотерапії	23,6%
Групові заняття з елементами психотерапії	22,5%
Групи психологічної /соціально-психологічної підтримки	22,5%

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У ході подальшої діагностики нами було досліджено з якою кількістю здобувачів освіти було проведено індивідульну роботу з соціально-психологічна реабілітація у 2023-2024 роках. Тут і далі показники враховувались, якщо було надано від 3 до 12 консультацій (занять). 35,6% респондентів зазначили, що проводили таку роботу з 2-4 здобувачами освіти. Значна частина, а саме 20,4% респондентів вказали, що не проводять таку роботу. 16,2 % опитаних проводили та проводять дану роботу з дітьми в кількості від 5 до 9 осіб. 14% – вказали, що робота проводиться з однією дитиною. А найбільшу кількість дітей (10 та більше), з якими проводиться робота з соціально-психологічна реабілітація відзначили 13,6% фахівців.

Наступним ми дослідили з якою кількістю класів та груп здобувачів освіти було проведено чи проводиться робота з соціально-психологічна реабілітація в груповому форматі. 17,3% респондентів зазначили, що не проводять таку роботу. З однією групою проводиться дана робота у 11,5% опитаних. Найчастіше дана робота проводиться з 2-4 групами, і про це повідомили 39,8% досліджуваних. 19,4% проводять роботу з 5-и - 9-и класами. А найбільшу роботу, з 10 і більше групами проводять 12% опитаних.

На запитання про те, з якою кількістю батьків фахівці проводять роботу з соціально-психологічна реабілітація в індивідуальному форматі відповіді розподілились таким чином. Значна частина опитаних (37,2%) зазначили, що вони не проводять дану роботу з батьками. З тих хто проводить, 15,7% зазначили кількість батьків – одна особа. Від 2 до 4 батьків – 31,9% респондентів. 11,5% проводить роботу з кількістю від 5 до 9 батьків. І найменше, а саме 3,7% зазначили, що проводять індивідуальну соціально-психологічна реабілітація з 10 і більше батьками.

Далі ми дослідили ту саму роботу проте в груповому форматі з батьківськими групами. Результати дослідження свідчать про те, що половина опитаних фахівців (50,3%) не проводять роботу з соціально-психологічної реабілітації з батьківськими групами. 19,9% вказали, що робота проводиться з однією батьківською групою. Трохи більше (24,6%) зазначили, кількість від 2 до 4 батьківських груп. Значно менше (3,7%) респондентів вказали, що проводили роботу з 5-9-ма батьківськими групами. А з 10 і більше групами роботу проводять лише 1,7% фахівців.

Також нами досліджувалась кількість педагогічних працівників, з якими проводиться індивідуальна робота з соціально-психологічної реабілітації. Відповіді респондентів свідчать про те, що 32,5% респондентів не проводять таку роботу. 17,3% проводять з 1 педагогом. 27,2% зазначили від 2 до 4 педагогів, з якими проводиться робота з соціально-психологічної реабілітації. 11,5% опитаних зазначили, що вони проводять роботу з 5-9-ма педагогами. І така ж кількість (11,5%) проводять індивідуальну роботу з 10 і більше педагогами.

Продовжили ми дослідженням кількості педагогічних працівників з якими проводиться робота з соціально-психологічна реабілітація проте вже в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

груповому форматі. Отримані результати подібні до роботи в індивідуальному форматі. А саме, 30,4% респондентів не проводять таку роботу. 31,4% проводять чи проводили в одній групі. 26,7% вказали проведення роботи в 2-4 групах педагогів. 8,4% проводять роботу в 5-9 групах. Найменше (3,1%) проводять роботи з 10 і більше групами педагогічних працівників.

Ми попросили фахівців поділитись інформацією про те інструменти та методики яких психотерапевтичних напрямів вони використовують при проведенні соціально-психологічних заходів з учасниками освітнього процесу та отримали такі результати (див. табл. 2.) Як бачимо інструменти арт-терапевтичного підходу користується найбільшим попитом серед фахівців психологічної служби, його обирають 77% опитаних. На другому місці знаходяться: тілесно-орієнтований напрям (46,1%), позитивна терапія (41,9%) та когнітивно-поведінкова терапія (35,1%). Менше фахівців обирають для роботи з соціально-психологічної реабілітації такі напрями: психодрама (7,3%), гештальт терапія (4,2%), EDMR (2,6%) та травма-фокусовану терапію (3,1%). Деякі опитуванні зазначили що не використовують жодних психотерапевтичних практик, їх виявилось 4,7% з загального числа опитаних.

Таблиця 2

Інструменти психотерапевтичних напрямів, які використовуються фахівцями найчастіше при проведенні соціально-психологічної реабілітації

Психотерапевтичні напрями	Відсотки від загальної кількості опитаних
Арт-терапевтичний підхід	77%
Тілесно-орієнтований напрям	46,1%
Позитивна терапія	41,9%
Когнітивно-поведінкова терапія	35,1%
Психодрама	7,3%
Гештальт терапія	4,2%
Травма-фокусована терапія	3,1%
EDMR	2,6%
Не використовують жодних психотерапевтичних практик	4,7%

Ми поцікавились у респондентів, яке навчання практик соціально-психологічної роботи вони проходили та де. Найчастіше зустрічаються відповіді щодо проходження курсів підвищення кваліфікації при Чернівецькому ІППО за такими темами: “Ефективні технології соціально-психологічного супроводу інклюзивної освіти та збереження ментального здоров’я”, “Забезпечення соціально-психологічного благополуччя та психічного здоров’я

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

учасників освітнього процесу", "Теорія та практика застосування методів арт-терапії та арт-педагогіки в освітньому просторі", "Формування соціально-психологічна реабілітаціяиятливого психологічного клімату в учнівському колективі", "Психічна травма та шляхи її подолання"; "Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій"; "Соціально-психологічна реабілітація в закладах освіти: інструменти діагностики та відновлення"(Романовська Д. Д.).

Також значна кількість вказала про участь у вебсемінарах і вебінарах Чернівецького ІППО: "Збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу: інструменти соціально-психологічної реабілітації"; навчання методик "Незвичайна ситуація", Техніка BASIC-PH, техніка TTT.

Чимала кількість респондентів повідомили про проходження ними навчань на таких інших платформах, проектах і т.п.: участь у форумі психодрами Української спілки психотерапевтів м Чернівці; курси у групі підтримки "Поруч"; навчання за програмою "Діти та війна; навчання технік зцілення "Фасилітатор з організації та проведення інтерактивної виставки Mental Trek"; "Когнітивно-процесуальна терапія для фахівців, що працюють із ВПО та іншими вразливими групами"; програма "Стійка Україна" з кризового управління, спілкування та психосоціальної допомоги в кризовому стані; IsraAID Форум кращих психосоціальних практик; соціальна педагогіка та психологічна реабілітація (на базі Кам'янець-Подільського університету); курси Прометеус – "Психологія стресу та способи боротьби з ним", "Базова психологічна допомога в умовах війни", "Травмівний досвід і ПТСР: інструментарій для психотерапевта"; Навчання Nazarevich ART, UkrHelp Foundation, First Aid of the Soul; workshop "Facilitating Uncertain Situations in the Work with Children"; ГО "Дівчата" "Інструменти психологічної підтримки для соціальних педагогів", вебінари МОН України за ініціативи О. Зеленської; підготовка в галузі практичної психології в межах програми вивчення Авторського методу комплексної казкотерапії (керівник Петрушевич О. І., м. Львів); Навчальна програма базового та поглибленого рівня Центру психосоматичної медицини "Зцілення душі й тіла" USAID (автор програми доктор Джеймс С. Гордон (США); "Психологічна допомога і самодопомога"; "Зміцнення потенціалу практичних психологів закладів освіти" за підтримки ЮНЕСКО та Уряду Японії (Дедов О); ЮНІСЕФ "Психологічна підтримка дітей та батьків в умовах війни"; "Нейрореабілітація військових". Також серед опитаних був невеликий відсоток тих, хто займався самоосвітою за темою соціально-психологічної реабілітації.

Відомою серед фахівців психологічної служби є техніка "4 стихії" для відновлення і стабілізації психоемоційного стану, тому ми дослідили чи використовують фахівців у своїй роботі цей протокол. Результати опитування свідчать про те, що 55% з опитаних практикують використання цієї техніки в своїй роботі. Є й ті, що не використовують її, це 28,3% респондентів. Значна частина (16,8%) мала труднощі з відповіддю на питання.

Нами було виявлено, що 59,7% опитаних володіють знаннями про базовий протокол “4 стихії” та обирають правильну послідовність виконання етапів, а саме: повітря, вода, земля, вогонь.

На запитання щодо способів використання фахівцями програми соціально-психологічної реабілітації в роботі, як програми, за якою проводиться цикл занять (та кількість, яка зазначена в програмі) 19,4% респондентів вказали, що використовують її, дотримуючись структури та кількості занять в циклі програми. 11,5% – дали негативну відповідь на це ж питання. Частина (13.1%) використовує окремі блоки програми чи окремі заняття. Половина опитаних (50,3%) використовують окремі техніки (вправи та методи), тобто частково впроваджують інструменти у свої програми. 5,8% мали труднощі відповісти на запитання.

На наступному етапі ми дослідили, які програми та технології респонденти використовують у своїй роботі як повністю так і частково. Найпопулярнішою виявилась програма “Безпечний простір”, її використовують 63,45 опитаних нами фахівців. Друге місце зайняла програма “Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція” (55,5%) . На третьому місці за частотою відповідей опинились “Психологічна абетка для дошкільників” (24,6%) та “Незвичайна ситуація” (14,7%). Додатково фахівці зазначили такі інструменти: “Дорослішай на здоров’я”, “Teddy bear Therapy”, “Як ти?”, “Радіти знову”, “Терапевтичний їжачок”, “Вирішую конфлікти та будую мир навколо себе”, “Зцілення душі й тіла”, “Смуга”.

На запитання щодо практик, які респонденти можуть рекомендувати для використання в роботі з соціально-психологічної реабілітації ми отримали такі відповіді (див. табл. 3). Найбільше визнання серед фахівців здобули дихальні техніки, їх рекомендує 88,5% респондентів. Наступними за частотою рекомендацій виявились: релаксації, медитації (62,8%); ігрові техніки (61,8%); арт методи (61,3%); практики заземлення (56,5%); технологія з розвитку емоційної саморегуляції (Романовська Д.Д.) (53.4%); казки, історії та притчі (52,9%). Значно менше для роботи з соціально-психологічна реабілітація фахівці рекомендували: групи підтримки (33,5%); техніку Basic-Ph (33%); терапевтичні практики (31,4%); техніки вдячності (22,5%) та майндфулнес практики (14,1%). Решта технік рекомендували менше 10% працівників психологічної служби, до них належать: техніка TTT, EDMR та ексоціально-психологічна реабілітаціяес-дослідження, аналіз домінуючого емоційно-почуттєвого стану (Помиткін Е.О.).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 3

Рекомендовані фахівцями практики для роботи з соціально-психологічної реабілітації

Рекомендовані фахівцями практики	Відсотки від загальної кількості опитаних
Дихальні техніки	88,5%
Релаксації, медитації	62,80%
Ігрові техніки	61,8%
Арт методи	61,3%)
Практики заземлення	56,5%
Технологія з розвитку емоційної саморегуляції	53,4%
Казки, історії та притчі	52,9%
Групи підтримки	33,5%
Техніка Basic-Ph	33%
Терапевтичні практики	31,4%
Техніки вдячності	22,5%
Майндфулнес практики	14,1%

До найдієвіших практик соціально-психологічна реабілітація в своїй роботі фахівці найчастіше відносять: дихальні практики (“Квітка та свічка”, “Квадратне дихання”, “М’яким животом”, “Подвійне дихання”), методи арт терапії, техніки емоційної саморегуляції зокрема технології з розвитку емоційної саморегуляції (Романовська Д. Д.), техніки Світлани Ройз, техніку Джейкобсона, Basic-ph, ТТТ, заземлення, коло підтримки, “Опанування почуття тривоги і невизначеності, розвиток навичок саморегуляції: розробка заняття” (Гордієвський Д.Є.); “Самодопомога в умовах стресу" (Тетяна Бовсуновська), “Шлях до зцілення” (Наталія Макієнко, Олександр Гершанов), техніки вдячності, техніки “Енергія в кактусі”, “1000 сльозинок” (Вікторія Назаревич), “Мобільна психологічна допомога” (Модифікація канадського застосунку “OSI Connect”), “Скарбничка ресурсів” (Мар’яна Франко), модифікація методики Луїзи Реддеман; “Каракулі” (Віннікот), “Мандала”, “Емоції в кубі”, “Три малюнки”, “Крила метелика”, “Безпечне місце”, “Стрес як ресурс”, “Картки сили”, “Безпечний простір”, “Як ти?”, “Незвичайна ситуація”.

Ми поцікавились чи відвідували фахівці психологічної служби супервізії чи інтервізії протягом 2023-2024 років (див. рис.2.) Половина опитаних (53.9%) не відвідували таких заходів. 31,9% зазначили, що відвідували в онлайн форматі, а 7,3% відвідували офлайн. Кілька відсотків опитаних утримались від відповіді, а також менше 1% респондентів самі проводили такі зустрічі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

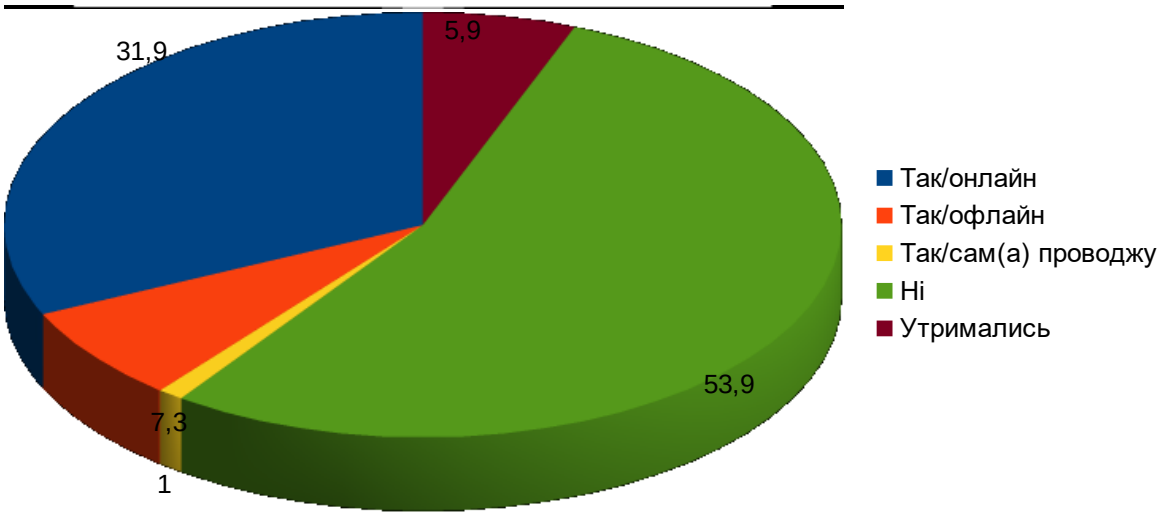

Рис. 2. Відвідування супервізій чи інтервізій фахівцями психологічної служби в 2023-2024 роках

Результати показали, що більшість тих, хто мав такий досвід, відвідували зустрічі організовані ІППО Чернівецької області. Значна частина опитаних вказали, що відвідували інтервізії у рамках проекту "Teddy bear Therapy" а також "Зміцнення потенціалу практичних психологів закладів освіти" за підтримки ЮНЕСКО та Уряду Японії (Дедов О). Також зустрічались відвідувачі інтервізій в рамках програми "Зцілення душі й тіла" USAD (центр психосоматичної медицини США) супервізором якої була Джоанна Робертсон; також програма "Про Світ" (Дєдов О.А.); супервізії організовані Адлеріанською спілкою психотерапевтів; в рамках марафону КРОК проти насильства від ГО "ЕТ СЕТЕРА"; в групі методоб'єднання, супервізії Оксани Дмитрук; особиста супервізія.

Також ми дослідили причини, чому фахівці не відвідували та не відвідують супервізійні/інтервізійні зустрічі. 18,8.% респондентів зазначили, що вони не знали хто, де та коли організовує такі зустрічі. Така ж кількість (18,8%) не відвідувала тому, що їм не підходили дата та час проведення. Не бачать потреби в таких зустрічах 16,2% опитаних. А в 4,7% опитаних присутні хвилювання щодо участі, вони не знають, що там говорити. Мала кількість фахівців, які як причину вказали те, що вони працюють нещодавно (або не працюють зараз), тому ще не почали відвідувати такі заходи, а деякі не мають розуміння що це і для чого, це і було їх причиною.

Ми попросили фахівців оцінити за шкалою від 0 до 10 рівень своєї професійної компетентності. В оцінювання включалось використання технік, методик, інструментів соціально-психологічного відновлення (реабілітації), а

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

також допомога, підтримка, психоедукація, та консультація учасників освітнього процесу. Звернувшись до рисунку 3, можемо спостерігати, що більшість оцінок близькі до середніх з тенденцією до вищих. Так, більшість (27,7%) оцінили свою професійну компетентність на 7 балів з 10. Значна частина оцінювала себе як фахівця на 8 балів (19,4%), на 6 балів (16,8%) та 5 балів (15,7%). Решта оцінок обирали менша кількість фахівців.

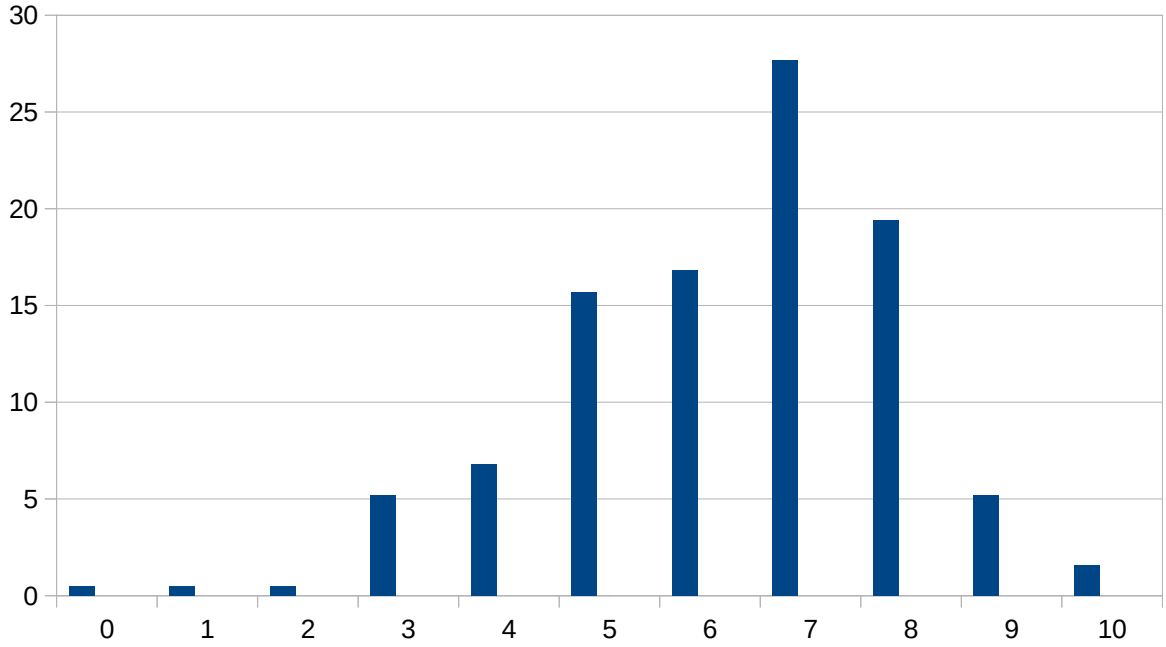

Рис. 3. Самооцінка фахівцями своєї професійної компетентності

На запитання щодо того, чи мають фахівці укладений ними, свій особистий професійний комплект методик, інструментів соціально-психологічної реабілітації для роботи з різними віковими категоріями учасників освітнього процесу, в якій не менше 22-25 інструментів, ми отримали такі результати. 28,3% зазначили про існування такого особистого комплекту. Переважна більшість опитаних, а саме 50,8%, зазначили що мають окрему папку, або в роздрукованому або в електронному форматі. Також частина (20,9%) фахівців вказали, що професійний комплект є та вони системно і повністю. Використовують техніки, які запропоновані в конкретному/конкретних посібнику/посібниках.

На завершальному етапі респонденти поділились інформацією про те, які засоби для відновлення стану після втоми, стресових реакцій вони використовують для себе особисто і вважають найефективнішими.

Найефективнішими серед фахівців є: дихальні техніки (квадратне дихання, метелик, квітка, свічка); задоволення базових фізіологічних потреб (повноцінний сон, здорове харчування, зберігати водний баланс); арт методи (вишивка, малювання, каракулі, ліплення, пісок); тілесно орієнтовані методи;

відпочинок (прогулянки, на природі, подорожі, мандрівки в гори) та фізична праця біля дому або побутові соціально-психологічна реабілітаціяави; заняття спортом; техніки емоційноїх саморегуляції: медитації, техніки заземлення, релаксації, техніки вдячності, TTT, Basic Ph, майндфулнес, техніка 5-4-3-2-1, ресурсна вправа "Я є. Я маю. Я можу. Я буду", проективний тест "Ваші життєві цінності", техніка "Сфери життя" , "4 стихії"; зміна виду діяльності; музикотерапія (прослуховування/написання музики, спів).

Також ефективними методами відновлення стану менша кількість респондентів зазначали: час проведений наодинці; щоденник спостережень (трекер емоцій); час з домашніми улюбленцями; соціальна підтримка (час з рідними та друзями); тілесний контакт (обійми); інформаційний детокс (від телефону); професійна допомога фахівця; читання.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що одержані результати свідчать про те, що період завершення пандемії COVID-19 в умовах війни актуалізував потребу у здійсненні ефективної соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу. Працівники психологічної служби системи освіти доволі ефективно здійснюють соціально-психологічну реабілітацію всіх учасників освітнього процесу та інших членів територіальних громад, переважна більшість з них пройшла навчання практик соціально-психологічної роботи і має свій особистий професійний комплект методик, інструментів соціально-психологічної реабілітації для роботи з різними віковими категоріями учасників освітнього процесу. Найчастіше соціально-психологічної реабілітація здійснюється саме зі здобувачами освіти, а найменше - з внутрішньо переміщеними особами, що проживають в територіальній громаді, представниками адміністрації та жителями громади.

Виявлено також, що у працівників психологічної служби наявна потреба у підвищенні свого фахового рівня щодо методів і технологій здійснення соціально-психологічної реабілітації постраждалих від пандемії COVID-19 та воєнних дій.

Центральними поняттями, що потребують як окремих досліджень, так і подальшого розроблення реабілітаційних методик і програм соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу мають бути: робота з втратами, формування резильєнтності (життєстійкості), посткатастрофне зростання (розвиток), соціально-психологічна абілітація, соціальне благополуччя як кінцева мета реабілітаційних заходів.

Література:

1. Панок В. Г. Теоретико-методологічні питання постковідної соціально-психологічної реабілітації учасників освітнього процесу в умовах війни. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей):* збірник наукових праць за матеріалами VII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Харків, 26-28 жовтня 2023 р. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 68–69. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10156872

2. Подолання наслідків пандемії COVID-19 у закладі освіти : навчально-методичний посібник / В. Г. Панок та ін. ; за наук. ред. В. Г. Панка. Київ : ДІА, 2021. 224 с. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729074

3. Про затвердження професійного стандарту "Практичний психолог закладу освіти" : Наказ МОН України № 6/1427-20 від 30.11.2020 року. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/12/Standart_Praktychnyy_psykholoh.pdf .

4. Романовська Д. Д. Специфіка постковідної соціально-психологічної реабілітації у закладах освіти в період війни. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей)* : збірник наукових праць за матеріалами VII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Харків, 26-28 жовтня 2023 р., ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 81–90.

References:

1. Panok, V. G. (2023). Teoretyko-metodolohichni pytannia postkovidnoi sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh viiny [Theoretical and methodological issues of post-COVID socio-psychological rehabilitation of participants in the educational process during the war]. Kharkivskyi osinnii marafon psykhotekhnolohii (kataloh psykhotekhnolohii; tezy dopovidei): zbirnyk naukovykh prats za materialamy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, m. Kharkiv, 26-28 zhovtnia 2023 r. Kharkiv – In Kharkiv Autumn Marathon of Psychotechnologies (catalog of psychotechnologies; conference abstracts): Collection of scientific papers based on the materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with international participation, Kharkiv, October 26-28, 2023, 68–69 [in Ukrainian].

2. Panok, V. G. (Eds.). (2021). Podolannia naslidkiv pandemii COVID-19 u zakladi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk [Overcoming the consequences of the COVID-19 pandemic in educational institutions: A teaching guide]. Kyiv: VTD [in Ukrainian].

3. Nakaz MON Ukrainy Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu "Praktychnyi psykholoh zakladu osvity" : № 6/1427-20 vid 30.11.2020 roku [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the Approval of the Professional Standard "Practical Psychologist of an Educational Institution": No. 6/1427-20 dated November 30, 2020][in Ukrainian].

4. Romanovska, D. D. (2023). Spetsyfika postkovidnoi sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii u zakladakh osvity v period viiny [Specifics of post-COVID socio-psychological rehabilitation in educational institutions during the war]. Kharkivskyi osinnii marafon psykhotekhnolohii (kataloh psykhotekhnolohii; tezy dopovidei): zbirnyk naukovykh prats za materialamy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, m. Kharkiv, 26-28 zhovtnia 2023 r. Kharkiv – In Kharkiv Autumn Marathon of Psychotechnologies (catalog of psychotechnologies; conference abstracts): Collection of scientific papers based on the materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with international participation, Kharkiv, October 26-28, 2023, 81–90 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159:92

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1583-1596

Ронжес Олена Євгеніївна Магістр психології, магістр економіки, аспірантка кафедри прикладної психології, Харківський Національний Університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https//orcid.org/0000-0003-3260-8996

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦИФРОВОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО НАПАДУ

Анотація. У статті описано емпірічне досліджуення зміни цифрової поведінки та рівню самооцінки дигітальної компетентності українських громадян під час гострої фази війни. Проаналізовано вплив використання цифрових середовищ і соціально-демографічних факторів на розвиток дигітальної компетенції (ДК). Після 24 лютого 2022 року цифрові технології набули критичного значення для адаптації українців до нових умов та подолання кризових викликів, що робить тему дослідження вкрай актуальною. Метою статті є аналіз змін ДК залежно від її початкового рівня, віку, статі, та часу, проведеного в ЦС, що дозволяє оцінити динаміку освоєння нових цифрових навичок під впливом зовнішніх стресових чинників.

Використання крос-секційного анкетування та індивідуальних інтерв'ю для збору кількісних і якісних даних серед 163 українців (віком 16-75 років) дозволило провести порівняння самооцінки ДК до та після 16 місяців війни. Результати дослідження демонструють суттєве підвищення самооцінки ДК, причому незалежно від статі, але зі значним впливом початкового рівня ДК: у респондентів із нижчим рівнем навичок спостерігався більш виражений ріст ДК. Водночас група умовних “цифрових нативів“ (народжені після 1993 року) частіше вказує на стабільну самооцінку ДК на середньому чи вищому рівні, тоді як старша група (умовні “цифрові мігранти“) демонструє позитивні зміни, обумовлені збільшенням часу в ЦС після початку військової агресії.

Дані показали зростання часу, проведеного в ЦС, що корелює з підвищенням ДК, особливо для тих, хто мав нижчий рівень навичок на початку дослідження. Для умовних “цифрових мігрантів“ результати також вказують на перерозподіл цифрової поведінки: більша увага стала приділятися комунікації, навігації, та отриманню новин. Це підкреслює важливість розвитку цифрових навичок у контексті адаптації до нових соціально-економічних викликів, особливо для старшого покоління, якому доводиться використовувати ЦТ у нових для них соціальних середовищах.

Ключові слова: адаптація, дигітальна компетентність; медіаграмотність; адаптація до цифровізація; цифрові технології на війні; стрес; покоління.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ronzhes Olena Yevheniyivna Master of Psychology, Master of Economics, postgraduate student of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https//orcid.org/0000-0003-3260-8996

TRANSFORMATION OF DIGITAL BEHAVIOR OF UKRAINIANS IN THE CONDITIONS OF MILITARY ATTACK

Abstract. The article presents an empirical study examining changes in digital behavior and self-assessed digital competence levels among Ukrainian citizens during the acute phase of the war. It analyzes the impact of digital environment usage and socio-demographic factors on the development of digital competence (DC). Since February 24, 2022, digital technologies have become crucial tools for Ukrainians' adaptation to new circumstances and crisis management, which underscores the relevance of this research. The objective of the article is to analyze DC changes depending on initial competence levels, age, gender, and time spent in digital environments, allowing for the assessment of digital skill acquisition dynamics under external stress factors.

The use of cross-sectional surveys and individual interviews to collect quantitative and qualitative data from 163 Ukrainians (aged 16–75) enabled a comparison of DC self-assessment before and after 16 months of war. The findings demonstrate a significant increase in DC self-assessment, independent of gender but with notable dependence on initial DC levels: respondents with lower initial skills showed a more pronounced increase in DC. Meanwhile, the group of “digital natives” (born after 1993) more frequently reported stable DC self-assessments at medium or high levels, whereas the older group (“digital migrants”) demonstrated positive changes influenced by increased time spent in digital environments following the onset of military aggression.

The data indicated an increase in time spent in digital environments, correlating with enhanced DC, especially among those with lower initial skill levels. For the "digital migrant" group, results also indicated a redistribution of digital behavior, with greater emphasis on communication, navigation, and news access. This highlights the importance of digital skill development in the context of adapting to new socio-economic challenges, particularly for older generations who are required to employ digital technologies in unfamiliar social environments.

Keywords: adaptation, digital competence; media literacy; adaptation to digitalization; digital technologies at war; stress; generations

Постановка проблеми. Сучасні технології стали незамінними інструментами для адаптації громадян України до наслідків військової агресії після 24 лютого 2022 року та виживання. Дослідження трансформації цифрової поведінки громадян та зміни самооцінки їхньої дигітальної компетентності дозволяє визначити предиктори покращення цифрових навичок українців за різними віковими групами.

Для вивчення адаптації людини до дигіталізації багатьох процесів доцільно дослідити цифрову поведінку та рефлексію респондентів в умовах складних викликів сучасності на тлі швидкого розвитку цифрових технологій.

За даними Світового банку, станом на середину 2020 року до цифрових технологій (ЦТ) з інтернетом мали доступ 4,7 мільярда осіб, що становило понад 60% населення світу [1]. Індівідууми затосовують інтернет-технології для досягнення своїх усвідомлених або невизначених цілей. Здатність безпечно та ефективно використовувати ЦТ для досягнення своїх цілей покращується розвитком цифрових навичок, які можуть бути виміряні.

Дигітальна компетентність (ДК) визначена Європейською комісією як поєднання знань, навичок та установок щодо використання технологій для виконання завдань, вирішення проблем, спілкування, управління інформацією, спільної роботи, а також для ефективного, належного, безпечного, критичного, креативного, незалежного та етичного створення та розповсюдження контенту [2]. ДК названо ключовою кваліфікацією XXI століття [3], що додатково підкреслює актуальність дослідження. Європейською комісією розроблено план цифрової освіти на 2021-2027 роки [4], якого також дотримується і Міністерство цифрової інформації України, що було зафіксовано в Концепції розвитку цифрової грамотності [5]. На офіційному сайті Європейського Союзу оприлюднена план-программа “Цифрове десятеліття Європи: дигітальні цілі на 2030 рік” для “розвитку людей для людиноцентричного, сталого та перспективного дигітального майбутнього [6].

Багато викликів теперешнього десятиліття, такі як локдауни 2020-2021 рр., війна 2022-2024 рр., поява та розповсюдження штучного інтелекту з 2022 р., сформували умови, в яких багато громадян змушені були інтенсивно освоювати цифрові технології (ЦТ). Цей процес розвивається далі через постійну мінливість цифрового ландшафту.

Рівень ДК в Україні визначається за методологією оцінки цифрових навичок, що застосовується Європейською комісією. Міністерство цифрової трансформації України спільно зі швейцарсько-українською Програмою EGAP регулярно проводить масштабне дослідження цифрових навичок населення [7]. Це дослідження, яке проводиться кожні два роки, дозволяє оцінити рівень ДК та динаміку змін серед населення. Так, у 2019 році 53% громадян мали цифрові навички нижче базового рівня, у 2021 році після локдауну ця цифра зменшилася до 47,8%, а в 2023, за два роки війни, зменшилась до 40,4%. За чотири роки покращення цифрових навичок рівня нижче базового склало 12,6%, а 38,0% дорослого населення опанували просунуті цифрові навички, що стало на 12,5% більше ніж у 2019 році.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Г. Маммедієва розглядає роль цифрових інновацій та стійкість українців в соціальних змінах [8]. Вона відмічає, що платформа "Дія" стала ключовим інструментом для доступу до державних послуг та документів саме під час війни. Цифрові послуги

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

допомагають розвивати цифрові компетентності різних вікових груп, охоплюючи майже половину населення України. Р. Вайс [9] описує розрив між поколіннями через ЦТ. Також різниця в поведінці та ставленні до ЦТ зазначена і в державному звіті дослідження ДК населення України [10].

Мета статті – проаналізувати вплив часу перебування у ЦС у людей, народжених до 1993 року, та людей, народжених після, на зміну їх рівня самооцінки ДК. Завдання: вивчити вплив віку та статі людини на підвищення ДК та її самооцінки; проаналізувати самооцінку ДК українськими громадянам та час на добу у ЦС до початку воєнної агресії та через 16 місяців після; проаналізувати особливості зміни ДК проведеного у ЦС для групи народжених до 1993 року, та для групи народжених після 1993 року; провести якісний аналіз індивідуального досвіду зміни поведінки в ЦС досліджуваних.

Виклад основного матеріалу. Вимушене підвищення використання ЦТ в наслідках військового стану стало також і умовами екстремальної адаптації до нових ЦС. Зміна часу перебування в ЦС на добу від початку військового нападу та через тривалий час після початку може впливати на (ДК) українських громадян. Під ЦС в даному дослідженні розуміються всі ресурси, що базуються на комп'ютерах, ноутбуках, мобільних пристроях та електронно-базуючих пристроях, а також інтегрованих системах.

Через різну історію взаємодії з ДК люди, народжені до розповсюдження інтернету (1993 рік) та люди, народжені після, мають різницю в адаптаційних стратегіях до ЦТ. З 1993 року почалася ера загальнодоступного інтернету, оскільки 30 квітня 1993 року ЦЕРН випустив останню версію програмного забезпечення WWW і зробив її безкоштовним для всіх користувачів [10]. Щонайменше дитинство народжених до 1993 року пройшло в світі без глобальної дигіталізації, тому що до 2003 року розповсюдження ЦТ проходило повільно і не мало поширенних ознак. Згідно визначенню ООН, з 10 років у дитини починається ранній підлітковий вік, що додатково підкреслює значущість зазначеного розподілу загальної групи досліджуваних. Таким чином, вивчати психологічні особливості адаптації людини до цифровізації та підвищення рівня ДК необхідно за різними віковими групами.

Для кількісного аналізу емпіричної частини дослідження було обрано метод крос-секційного анкетування, з метою збору даних від учасників різного віку в один момент часу. Для онлайн-опитування досліджуваних було розроблено анкету з 12 питань про самооцінку ДК до 24.02.2022 (до військового нападу, “до”) та у червні 2023 (“зараз”); часу в ЦС протягом доби “до” та “зараз”; оцінку частоти використання різних категорій цифрових середовищ “до” та “зараз”, опанування нових ЦС та демографічної інформації. Також були надані відкрити питання про рефлексію та власний досвід респондентів. У дослідженні взяли участь 163 респонденти віком від 16 до 75 років (жінок – 110, чоловіків – 53). 81% не змінював країну проживання після початку військового нападу, 18,6% міняли країну. Посилання на опитування

було надіслано студентам дистанційного курсу “Психологія комунікації” Харківського Національного Університету імені В. М. Каразіна та їх родинам.

Вплив віку та статі людини на підвищення ДК та її самооцінки.

Теоретичний аналіз вивчення відмінностей у розвитку ДК у різних вікових груп показав важливість теми розриву покоління, що виросло в умовах поширення цифрових технологій ("цифрові нативи", digital natives), та поколінь, які народилися до цифрової епохи і тому мало адаптуватися до ЦТ ("цифрові мігранти", digital migrants) [11]. У 2001 році Марком Пренскі були запропоновані ці терміни - “цифрові нативи” "говорять" мовою ЦТ, комп'ютерів, відео ігор та інтернету, а "цифрові мігранти" часто зберігають "акцент" у використанні технологій, як друк на папері чи користування інструкціями до програм, що є метафорою до застосування іноземної мови [12].

З часом дослідження та спостереження призвели до критики такого розподілу через їхню узагальненість і стереотипність термінів, що не завжди відображають істотні відмінності в навичках чи компетенціях. Ставлення до ЦТ як до явища, до якого треба адаптуватися, може створити ілюзію, що ЦТ з’явилися окремо від людей, які їх створили. А це є саме те покоління, зазначене як “цифрові мігранти”, що свідчить про високий рівень ДК щонайменше працівників ІТ-галузі.

Пізніше був запропонована концепція "цифрової мудрості" (digital wisdom) та поняття "учні цифрової епохи" або "цифрові учні" [13]. Контекст використання технологій є більш важливим фактором, ніж сама приналежність до певного покоління. Тобто не вік визначає цифрові навички, а доступ до технологій, освіта та навчання ДК. Слід зазначити, що і "цифрові нативи" не є однорідною групою; навіть серед цього покоління є відмінності в рівнях користування технологіями, які залежать від контексту, доступу до технологій, освіти та досвіду. У подальшому розвитку концепції цифрової мудрості було виділено такі підгрупи: ті, хто уникає використання технологій (avoiders), мінімалісти, які використовують технології в обмеженій мірі, та ентузіасти, які активно залучені до цифрового світу. Серед цифрових мігрантів також є різні рівні готовності та вміння користуватися ДТ, тому питання про необхідність перерозгляду цих термінів призвело для більш точного визначення різних рівнів ЦК і спроб створення систем різних тестування ДК [14], [2].

Аналіз практик використання технологій серед "цифрових нативів" та "цифрових іммігрантів" показав, що у використанні ЦТ в освітньому контексті між цими групами більше подібностей, ніж відмінностей. Як доступ до технологій, так і час для їх освоєння відіграють ключову роль у тому, наскільки ефективно обидві групи інтегрують їх у свою діяльність. Ці результати підкреслюють важливість навчання та професійного розвитку у розвитку цифрових навичок незалежно від покоління.

Проте індивідуальна історія кожного представника поколінь “цифрових мігрантів” і групи в цілому підтверджує особливості підходів до використання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ЦТ цим поколінням [16]. Люди, народжені до цифрової епохи, можуть стикатися з труднощами при використанні нових технологій, тоді як "цифрові нативи" вважають ДТ невід'ємною частиною свого життя. Це може впливати на стратегії навчання новим ЦС та способи взаємодії з інформацією, що потребує вивчення механізмів адаптації різних вікових груп до ЦТ.

Емпіричний аналіз впливу віку на підвищення самооцінки ДК до початку військової агресії, а також відсутність впливу статі на рівень ДК та її зміни.

Аналіз зміни самооцінки ДК та часу на добу у ЦС у українських громадян до початку воєнної агресії та через 16 місяців після.

Аналіз зміни самооцінки ДК групою дорослих (16-75 років) показує покращення ДК з урахуванням семи наданих категорій ДК. Важливо зазначити, що ніхто з респондентів ні "до", ні "зараз" не використовував смартфон виключно для телефонних дзвінків без інтернету, що корелюється з державним дослідженням [11]. Самооцінка ДК “до” в середньому була зазначена на рівні 4 з 7 (mean 4.51), що означало “я впевнено використовую цифрові сервіси для роботи та навчання, спілкування та інших цілей”. Діапазон самооцінки досить широкий (від “1 – Я пишу повідомлення та дзвоню через месенджери та додатки, які мені встановили інші” до “7 - Фахівець в ІТ-індустрії”).

Рівень самооцінки ДК “зараз” у групи в цілому показує помітне вдосконалення, згідно середньому значенню та центральній тенденції (mean=4.8, median=5). У середньому визначено покращення ДК на 0.34 рівня ДК. Статистичну значущість покращення ДК группи підтверджують і результати парного тесту Вілкоксона (W = 11137, p= 0.009). Аналіз кореляції між ДК “до” та ДК “зараз” вказує на сильну позитивну лінійну залежність між ДК “до” та “зараз”, що вказує на схожий напрям змін ДК групи (коефіцієнт кореляції 0.72). Динаміка зміни на індивідуальному рівні ДК респондентів 16–75 років також відображає покращення самооцінки ДК. У середньому ДК покращилися на третину рівня (SD=0.34). Результат підтверджує значуще підвищення рівня самооцінки ДК дорослих українців за період 16 місяців з початку гострих військових подій.

Аналіз зміни часу на добу, проведеного у ЦС, дорослих українців для всієї вибірки (16-75 років) показав підвищення часу “до” та “зараз” за умов війни. Респонденти обирали одну з запропонованих категорій: 1 - менше 1 години на добу, 2 - 1 - 2 години на добу, 3 - 3 - 5 годин на добу, 4 - 5 - 7 годин на добу, 5 - 7 - 9 годин на добу, 6 - більше 9 годин. На добу у ЦС “до” група затрачувала у середньому 5 годин, згідно із запропонованою категоризацією часу (mean=3.92). Відмінність у кількості години на добу, витрачена групою на взаємодію з ЦТ, становить великий розбіг: від менше за годину до більше дев'яти годин на сутки. (min=1, max=6).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На добу у ЦС “зараз” група витрачає в середньому більше на півгодини (5,5 годин, згідно із запропонованою категоризацією часу) (mean=4.39). Розбіг змінився: від менше за годину до більше дев'яти годин на сутки.

Аналіз особливості зміни ДК та вплив фактора часу, проведеного у ЦС, для групи народжених до 1993 року, та для групи народжених після 1993 року.

Отримані в теоретичному аналізі дані свідчать, що аналіз цифрової поведінки та ДК усіх респондентів від 16 до 75 років статистично є надто узагальнюючим. Спостереження в реальному житті теж показує, що різні покоління мають різну поведінку в ЦС. Для кількісного аналізу зміни самооцінки ДК і вплив фактору часу в ЦС за добу рупу досліджуваних було розділено на умовних “цифрових нативів” (16-30 років, народжені в період 1993-2007) та “цифрових мігрантів” (від 31 року включно, народжені до 1993). Проведено аналіз даних обох груп українців (до 30 років та старше 30 років) для вивчення відмінності у зміні їх ДК за період військової агресії.

Аналіз групи 16-30 років (n=132, з них 90 жінки и 42 чоловіки).

Аналіз зведених статистик самооцінки ДК та часу на добу в ЦС “до” та “зараз” показав підвищення значень цих показників для цієї групи. Згідно результатам, група до 30 років до військового нападу проводила в ЦС в середньому п’ять годин на добу, а розбіг у часі був від 1-3 години на добу до більш ніж 9. Кожен в цій групі використовував ЦС щоденно, медіана була на рівні 4 (5-7 годин на добу). ДК “до” самооцінена в середньому на рівні 4.78, що означає від “я впевнено використовую цифрові сервіси для роботи та навчання, спілкування та інших цілей” і до “ я допомагаю іншим і можу поєднувати функції програми для своїх цілей”. Мінімальна самооцінка була на рівні 1 (“я пишу повідомлення та дзвінки через месенджери та програми, які для мене встановили інші”), максимальна була на рівні 7 (“спеціаліст в ІТ-індустрії”).

“Зараз”, тобто після 16 місяців з початку гострої фази війни, досліджувані до 30 років витрачають в середньому 6 годин на добу, що є на годину більше ніж “до“. Проте необхідно зазначити, що категорія 6 (“більше 9 годин”) не передбачає фіксації зміни від 9 годин на добу, тому не буде відображена в статистичних результатах. Отримані дані свідчать саме про те, що люди, що проводили менш 9 годин на добу, стали перебувати в середньому на годину більше. Середня самооцінка ДК підвищилась до 5 категорії (5,05) - “я допомагаю іншим і можу поєднувати функції програми для своїх цілей”.

Тест Вілкоксона для порівняння ДК “до” і “зараз” показав суттєву різницю між цифровими компетенціями до 24.02.2022 та через 16 місяців ($W = 7447.5$, $p = 0.035$). Тобто підвищення рівня самооцінки ДК у групи умовних “цифрових нативів“ є дійсним. Коефіцієнт кореляції між самооцінкою ДК “до” та “зараз” (0.69) показує, що чим вищий був рівень цифрових компетенцій до дослідження, тим частіше він залишився на тому ж рівні і після.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Перевірка такого результату була проведена через побудування таблиці контингентності для самооцінки ДК “до” та “зараз”. Максимальна кількість незмінної самооцінки ДК виявилася у 28 осіб, які оцінили рівень своєї компетенції “до” та рівень “після” однаково на високому, шостому рівні (“Я можу знайти все, що мені потрібно серед цифрових рішень, вибрати найкраще для себе і конвертувати його за потреби”). 25 осіб залишили незмінною самооцінку ДК на четвертому рівні (“я впевнено використовую цифрові сервіси для роботи та навчання, спілкування та інших цілей”). 21 досліджений залишив самооцінку на п’ятому рівні (“я допомагаю іншим і можу поєднувати функції програми для своїх цілей”). Ще п’ять досліджуваних визначили себе на найвищому запропонованому рівні як “спеціаліст в ІТ-індустрії”. Ці показники свідчать, що 58,5% групи 16-30 років (79 з 135) зазначили незмінну самооцінку ДК на середньому рівні і вище.

9,6% підвищили свій рівень з 4 на 5 (з “я впевнено використовую цифрові сервіси для роботи та навчання, спілкування та інших цілей” до “я допомагаю іншим і можу поєднувати функції програми для своїх цілей”). 8,8% підвищили свій рівень з 4 на 5 (з “я впевнено використовую цифрові сервіси для роботи та навчання, спілкування та інших цілей” до “я допомагаю іншим і можу поєднувати функції програми для своїх цілей”). На рівень фахівця за самооцінкою перейшли 2,96% або 4 досілджуваних. Погіршення своєї ДК оцінили чотири респонденти (2,96% категорії 5:1, 6:1, 6:4 та 7:6). Для з’ясування причин такого результату, можливо, психологічного характеру, доцільно провести глибинні інтерв’ю.

Таким чином, 58,5% група до 30 років зазначила незмінну самооцінку ДК середнього і вище рівня. 2,96% зазначили зниження самооцінки рівня ДК, і 38,54% зазначили покращення свої ДК. В середньому відбулося покращення на 0,37 категорії при збільшенні в середньому на 1 години в ЦС на добу.

Для визначення предикторів впливу на покращення рівня ДК групи до 30 років був проведений регресійний аналіз, де залежна змінна була різниця у ДК “до” та “після”, а предикторами були різниця в часі на добу “до” та “зараз”, вік, підлогу, стартовий рівень самооцінки ДК (“до”), чи освоювалися нові ЦС. Згідно з результатами регресійного аналізу, різниця в часі в ЦС на добу, вік, стать та освоєння нових ЦС не надає значного впливу на покращення ДК людей 16-30 років. А початковий рівень ДК (“до”) має статистично значущий коефіцієнт ($p = 0.000225$) і дуже впливає покращення ДК. Так само час на добу “зараз” впливає на залежну змінну, хоча має меншу значимість ($p = 0.045610$).

Таким чином, для групи 16-30 років (умовні “цифрові нативи”) вирішуючим фактором для розвитку ДК є попередній рівень ДК, “до”. Якщо він нижче середнього, то вірогідність підвищення самооцінки ДК в умовах військових викликів в Україні з 2022 складає 38,54%. Рівень самооцінки ДК середній і вище у 58,5% досліджуваних залишається незмінним. Стать, вік, та час перебування у ЦС на добу не має статистично значного впливу на покращення ДК.

Аналіз групи від 30 років (n=31, з них 20 жінки и 11 чоловіки).

Аналіз самооцінки ДК та часу на добу в ЦС "до" та "зараз" старшої групи показав підвищення значень цих показників для цієї групи. Згідно результатам, ці досліджувані до військового нападу проводили в середньому чотири години на добу в ЦС, а розбіг у часі був від менше години на добу до більш ніж 9. Медіана була на рівні 3-5 годин на добу. ДК "до" самооцінена в середньому на рівні 3.35 від "я використовую те, що я знаю і що мені потрібно" і до "я використовую як досвідчений користувач". Мінімальна самооцінка була на рівні 1 ("я пишу повідомлення та дзвінки через месенджери та програми, які для мене встановили інші"), максимальна була на рівні 5 ("я допомагаю іншим і можу поєднувати функції програми для своїх цілей"). Кожен з групи користався ЦТ з інтернетом (ніхто не обрав категорію ДК 0 - "застосування телефону лише для дзвінків"). Також ніхто не оцінив себе на вищих рівнях володіння ЦТ: 6 - "Я можу знайти все, що мені потрібно серед цифрових рішень, вибрати найкраще для себе і конвертувати його за потреби" або 7 - "спеціаліст в ІТ-індустрії".

"Зараз", тобто після 16 місяців з початку гострої фази війни, група витрачає в середньому 5 годин на добу, що на годину більше ніж "до". Медіана теж підвищілась з категорії 3 на четверту (5 - 7 годин). Мінімум тепер складає 1 - 3 години, максимум залишився незмінним, більш 9 годин. Середня самооцінка ДК підвищилась до 4 категорії - "я впевнено використовую цифрові сервіси для роботи та навчання, спілкування та інших цілей". Мінімум залишилися на попередньому рівні. Максимум виріс на одну категорію до шостого рівня ("Я можу знайти все, що мені потрібно серед цифрових рішень, вибрати найкраще для себе і конвертувати його за потреби"). Таким чином, середній час перебування у ЦС збільшився на годину, середня самооцінка ДК групи підвищилась до впевненого користування ЦС для своїх цілей. Тест Вілкоксона для порівняння ДК "до" і "зараз" показав також показав суттєву різницю між ДК до 24.02.2022 та через 16 місяців ($W = 7447.5$, $p = 0.035$).

Для диагностіки, як саме змінилася ДК групи від 30 років було побудовано таблицю контингентності для самооцінки ДК "до" та "зараз". Ніхто з групи не оцінив свою ДК "до" вище п'ятого рівня і не обрав категорії (6 "Я можу знайти все, що мені потрібно серед цифрових рішень, вибрати найкраще для себе і конвертувати його за потреби" або 7 "спеціаліст в ІТ-індустрії". Самооцінку ДК "зараз" на рівні категорії 7 "спеціаліст в ІТ-індустрії" та категорії 2 "я можу завантажувати та розуміти нові програми як користувач" ніхто не обрав ні "до", ні "зараз". 44,6% групи зазначили незмінну самооцінку на середніх рівнях ДК (25,8% на рівні 4 " я впевнено використовую цифрові сервіси для роботи та навчання, спілкування та інших цілей", 12,4% - рівень 3 "я використовую що , те, що я знаю і що мені потрібно, я використовую як досвідчений користувач", по 3,2% - рівні 1 " я пишу повідомлення та дзвінки через месенджери та програми, які для мене

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

встановили інші" та 6 " можу знайти все, що мені потрібно серед цифрових рішень, вибрати найкраще для себе і конвертувати його за потреби"). Інші досліджувані зазначили покращення самооцінки ДК в середньому на 1 рівень.

Для виявлення факторів впливу на ДК досліджуваних "зараз" було проведено аналіз кореляції між часом в ЦС "до" та рівнем ДК "зараз" по методу Спірмана. Аналіз показав, що час, який група від 30 років (умовні "цифрові мігранти") проводила у ЦС до початку військового нападу, не має впливу на ДК "зараз" (p = 0.26). Кореляційний аналіз Спірмана між часом "зараз" та ДК "зараз" показав, що час у ЦС після 16 місяців має вплив на самооцінку рівня ДК (p = 0.01875, rho = 0.4197122), тобто цей час був на користь розвитку ДК, впротилежність групі до 30 років.

Якісний аналіз індивідуального досвіду зміни поведінки в ЦС досліджуваних. Якісний тематичний аналіз проводився за методологією глибинних інтерв'ю. 163 відкриті відповіді досліджуваних було тематично розподілено за десятью кодами.

На трансформації індивідуальних мовних налаштувань і семантичного простору у використанні ЦС наголосили 10,8% ("*Розпочав частіше користуватися перекладачем(через мовний бар'єр), розпочав більше планувати своє життя, користуюся Google Calendar та іншими додатками для планування.";* "*Сталася відмова від контенту російською, збільшення частки контенту англійською та українською.";* "*Майже не змінилося, змінився інформаційний простір").*

Підвищення свого рівня ДК зазначили 9,2% ("*Змінився підхід до користування різними додатками, особисто пов'язаних із навчанням та роботою. Набагато меньше часу потрібно для того, щоб знайти та виділити для себе головну інформацію. В загалом, користування додатками перетворилося більше на щось серйозне, у зрівнянні, як було раніше для забави";* "*Більш часу присвячується новітнім технологіям заради впровадження у повсякденне життя, а також інформація щодо опровергнення ворожому ІПСО";* "*Я навчилася більше користуватися додатками більше знаю їх параметри").*

Проводити більше часу у ЦС 9,8% стали зазначили ("*Навчання в університеті стало діджиталізованим та дистанційним, тому екранний час та проведення часу вдома збільшився. Тому дигітальні технології стали займати більше місце в житті.";* "*Я стала частіше там сидіти, бо через повномасштабну війну я не можу бачитись вживу з багатьма людьми. Так після 24 лютого я стала більш сидіти в інтернеті, бо інших справ окрім школи практично не було і я почала більше читати ел. книги, розвиватися, дивитися цікаві та розвиваючі відео. Використовувати соц. мережі для заробітку та опанування нової професії";* *У зв'язку з війною, збільшився час проведення в інтернеті).*

9,8% відмітили, що отримання новин стало для них пріоритетним у ЦС з початку військового нападу ("*Приорітет- новості";* *Почала частіше*

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

читати новини та слідкувати за ситуацією в країні"; "Стала більше використовувати, щоб дізнатися новини"; "Можливо стала частіше користуватися додатками, щоб дивитися новини.").

Навігація, карти та транспорт стали для них пріоритетними в ЦС для 7,97% ("*через зміну країни проживання вимушена використовувати інші локальні додатки (транспорт, карти, пошук інформації)"; "Збільшився попит на користування Гугл карт, через переїзд в інше місто"; "Стала більше використовувати, щоб дізнатися новини або відстежити транспорт").*

ЦС набули значно більшу значущість для освіти та роботи для 6,75% ("*Стало більше можливостей для роботи в інтернеті. Багато додатків ввели українську мову, що дуже посприяло розвитку технологій в Україні"; "підручники з цифровими додатками,інтерактивні онлайн-вправи"; "Через онлайн-навчання більше проводжу часу на відповідних платформах.").*

Критичну значущість ЦС для комунікації відмітили 4,9% ("*Дізналась про нові додатки та платформи для спілкування, які надають користувачам широкі можливості для комунікації."; "тепер частіше їх використовую для спілкування з одногрупниками чи друзями, чи родиною(батьками), бо всі далеко один від одного"; "Я стала частіше там сидіти, бо через повномасштабну війну я не можу бачитись вживу з багатьма людьми.").*

Збільшення використання соціальних мереж зазначили 4,9% ("*Більше часу в соцмережах, начебто "ховаюсь" від реальності"; "Більше часу стало на вживання соц мереж"; "Став більше користуватися соціальними мережами для спілкування з близькими.")*

Набуття ЦС нової для них якості для саморозвитку та власних хобі зазначили 4,29% ("*Змінився підхід до користування різними додатками, особисто пов'язаних із навчанням та роботою. Набагато меньше часу потрібно для того, щоб знайти та виділити для себе головну інформацію. В загалом, користування додатками перетворилося більше на щось серйозне, у зрівнянні, як було раніше для забави."; "Почала багато дивитись майстер класів з рукоділля в ютуб"; "Так після 24 лютого я стала більш сидіти в інтернеті, бо інших справ окрім школи практично не було і я почала більше читати ел. книги, розвиватися, дивитися цікаві та розвиваючі відео. Використовувати соц. мережі для заробітку та опанування нової професії")*

Необхідно зазначити набуття ЦС Telegram більшої значущості або перехід туди з іінших ЦС для деяких досліджуваних ("*Деякими додатками стала частіше користуватися, а деякими рідше. Наприклад, Телеграмом частіше, бо можна сказати там все життя (друзі та родичі, з якими постійно на зв'язку, групи з університету в тому числі і чати з викладачами, розвиваючі канали і тд), а, наприклад, Вайбером чи Ватсапом майже не користуюсь, бо там ніхто не сидить з знайомих."; "Тільки теперь більше пабліків з новинами в Telegram"*

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

"Більше став слідкувати за пабліками в телеграмі"; "Основним інструментом для спілкування та отримання інформації став телеграм.")

Отримані дані відповідають дослідженням М. Пренскі та Р. Вайс, які наголошували на різниці в поведінці та факторах впливу на ДК у представників поколінь, народжених в цифрову епоху (умовних "цифрових нативів") та народжених до неї (умовних "цифрових мігрантів"). Важливо зазначити, що дослідження групи від 30 років (умовних "цифрових мігрантів") носить оглядовий характер і не відображає реальні особливості цієї вікової групи через невелику кількість респондентів (N=31). Аналіз було проведено для пошуку тенденцій зміни ДК для визначення траєкторії подальших досліджень.

Висновки. Аналіз даних показав нерівномірність розподілу рівня ДК, що також підтверджується спостереженням за реальним станом речей. Люди різних поколінь з огляду на історію розвитку цифрових технологій в середньому мають різні механізми адаптації до ЦТ та рівні ДК. З початку гострої фази війни за 16 місяців самооцінка ДК та час у ЦС на добу виросли, в тому числі через вимушене опанування нових ЦТ. Стать респондентів не має впливу на підвищення рівня ДК, як і те, чи освоювали респонденти нові ЦТ за цей період. Впливу віку на розвиток дигітальної компетенції в контексті військового нападу статистичної значущості не має. Проте зазначена різниця в початковому рівні ПК у людей, народжених до 1993 року, і людей старше 30. Значним предиктором підвищення самооцінки ДК виявився рівень початкової ДК ("до"). Чим вищим був рівень ДК раніше, тим меншим виявився новий розвиток. Таким чином, для людей з невисокими дигітальними навичками виклики війни та її наслідкі виявились стимулом освоїти ЦТ до рівня впевненого вирішення необхідних їм завдань. Однак для розвитку на середньому та високому рівнях підвищення ДК відбувалося повільніше.

Література:

1. Number of people using the Internet. Our World in Data. URL: https://ourworldindata.org/grapher/number-of-internet-users(date of access: 25.10.2024).

2. The digital competence wheel. The Digital Competence Wheel. URL: https://digital-competence.eu/dc/en/front/what-is-digital-competence/(date of access: 25.10.2024).

3. Special issue: What will be the new normal? Digital competence and 21st-century skills: critical and emergent issues in education / F. Siddiq et al. Education and information technologies. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/s10639-023-12067-y(date of access: 26.10.2024).

4. Digital education action plan (2021-2027). European Education Area. URL: https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan(date of access: 25.10.2024).

5. 6 мільйонів українців залучено до розвитку цифрових навичок: мінцифри досягло цілі. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/6-milioniv-ukraintsiv-zalucheno-do-rozvytku-tsyfrovykh-navychok-mintsyfry-dosiahlo-tsili (дата звернення: 25.10.2024).

6. Europe's digital decade: 2030 targets | European Commission. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en(date of access: 25.10.2024).

7. Дія.Освіта – дослідження. Дія.Освіта. URL: https://osvita.diia.gov.ua/research(дата звернення: 25.10.2024).

8. Wartime digital resilience (SSIR). Stanford Social Innovation Review: Informing and Inspiring Leaders of Social Change. URL: https://ssir.org/articles/entry/wartime_digital_resilience (date of access: 26.10.2024).

9. Csat-S R. W. L. Closer together or further apart? Digital devices and the new generation gap. HuffPost. URL: https://www.huffpost.com/entry/closer-together-or-furthe_b_4690748(date of access: 26.10.2024).

10. The birth of the Web | CERN. Home | CERN. URL: https://home.web.cern.ch/science/computing/birth-web(date of access: 26.10.2024).

11. Digital natives. American Library Association. URL: https://www.ala.org/future/trends/digitalnatives(date of access: 26.10.2024).

12. Marc Prensky–Author & Keynote Speaker – THIRD MILLENNIUM KIDS. URL: https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf(date of access: 26.10.2024).

13. ERIC - Education Resources Information Center. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1200802.pdf(дата звернення: 26.10.2024).

14. ERIC - ED539978 - digital natives and digital immigrants: teaching with technology, proquest LLC, 2011. ERIC - Education Resources Information Center. URL: https://eric.ed.gov/?id=ED539978(date of access: 26.10.2024).

16. Дія.Освіта – тести. Дія.Освіта. URL: https://osvita.diia.gov.ua/digigram(дата звернення: 26.10.2024).

17. Digital natives: How do they learn? How to teach them?. UNESCO Digital Library. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000216681(date of access: 26.10.2024).

References:

1. Number of people using the Internet. Our World in Data. URL: https://ourworldindata.org/grapher/number-of-internet-users(date of access: 25.10.2024).

2. The digital competence wheel. The Digital Competence Wheel. URL: https://digital-competence.eu/dc/en/front/what-is-digital-competence/(date of access: 25.10.2024).

3. Special issue: What will be the new normal? Digital competence and 21st-century skills: critical and emergent issues in education / F. Siddiq et al. Education and information technologies. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/s10639-023-12067-y(date of access: 26.10.2024).

4. Digital education action plan (2021-2027). European Education Area. URL: https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan(date of access: 25.10.2024).

5. 6 milioniv ukraintsiv zalucheno do rozvytku tsyfrovykh navychok: mintsyfry dosiahlo tsili. Iedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/6-milioniv-ukraintsiv-zalucheno-do-rozvytku-tsyfrovykh-navychok-mintsyfry-dosiahlo-tsili (date of access: 25.10.2024) [in Ukrainian].

6. Europe's digital decade: 2030 targets | European Commission. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en(date of access: 25.10.2024).

7. Diia. Osvita - doslidzhennya. Diia. Osvita. URL: https://osvita.diia.gov.ua/research(дата звернення: 25.10.2024) [in Ukrainian].

8. Wartime digital resilience (SSIR). Stanford Social Innovation Review: Informing and Inspiring Leaders of Social Change. URL: https://ssir.org/articles/entry/wartime_digital_ resilience (date of access: 26.10.2024).

9. Csat-S R. W. L. Closer together or further apart? Digital devices and the new generation gap. HuffPost. URL: https://www.huffpost.com/entry/closer-together-or-furthe_b_4690748(date of access: 26.10.2024).

10. The birth of the Web | CERN. Home | CERN. URL: https://home.web.cern.ch/science/computing/birth-web(date of access: 26.10.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

11. Digital natives. American Library Association. URL: https://www.ala.org/future/trends/digitalnatives(date of access: 26.10.2024).

12. Marc Prensky–Author & Keynote Speaker – THIRD MILLENNIUM KIDS. URL: https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf (date of access: 26.10.2024).

13. ERIC - Education Resources Information Center. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1200802.pdf(date of access: 26.10.2024).

14. ERIC - ED539978 - digital natives and digital immigrants: teaching with technology, proquest LLC, 2011. ERIC - Education Resources Information Center. URL: https://eric.ed.gov/?id=ED539978(date of access: 26.10.2024).

15. The digital competence wheel. The Digital Competence Wheel. URL: https://digital-competence.eu/(date of access: 26.10.2024).

16. Diia. Osvita - testy. Дія.Освіта. URL: https://osvita.diia.gov.ua/digigram(date of access: 26.10.2024) [in Ukrainian].

17. Digital natives: How do they learn? How to teach them?. UNESCO Digital Library. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000216681(date of access: 26.10.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1597-1604

Рязанова Олександра Леонідівна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», тел.: (067) 254-90-34, https://orcid.org/0009-0001-8358-0527

ПОДРУЖНІЙ КОНФЛІКТ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми подружніх конфліктів, їх причин, наслідків та стратегій подолання в контексті сучасного суспільства. Сім'я є основним соціальним інститутом, що виконує важливі функції, однак її стабільність та гармонія можуть бути порушені через різні конфлікти між подружжям. У статті розглянуто, як зміни в подружніх відносинах, зокрема виникнення і розвиток конфліктів, впливають на загальний стан родинних стосунків, а також зазначено, як ці конфлікти можуть бути індикаторами сімейної стабільності.

Дослідження подружніх конфліктів є важливим для психологів і соціологів, оскільки воно дозволяє виявити основні причини розбіжностей між партнерами, сприяє розробці ефективних стратегій консультування та підтримки пар. Стаття містить огляд основних типів конфліктів, зокрема, справжніх, умовних, зміщених та латентних, а також розглядає основні категорії, пов'язані з аналізом конфліктів, такі як структура, динаміка та функції конфліктів.

В статті підкреслюється, що основою подружнього конфлікту є протиріччя між потребами, інтересами і поглядами членів родини. Звертається увага на те, що поведінка учасників конфліктів часто маскує їх справжні почуття, що ускладнює розуміння реальних причин проблем. Стаття також містить огляд сучасних підходів до діагностики та вирішення подружніх конфліктів, акцентуючи на необхідності розвитку конструктивних стратегій для їх подолання.

Окремо розглядаються основні фактори, що спричиняють подружні конфлікти, зокрема, матеріальні труднощі, психосексуальна несумісність, неузгодженість у розподілі обов'язків, а також соціальні та психологічні чинники. Акцентується на важливості розвитку комунікативних навичок і здатності до емпатії як ключових елементів у розв'язанні конфліктів у подружніх відносинах.

Таким чином, стаття пропонує комплексний погляд на проблему подружніх конфліктів і вказує на важливість їх вивчення для створення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ефективних методів психологічної підтримки та консультування подружніх пар, що допомагають відновити гармонію та стабільність у сімейному житті.

Ключові слова: подружні конфлікти, сімейні відносини, деструктивні конфлікти, конструктивне вирішення конфліктів, сімейні протиріччя, емоційна підтримка, конфлікти в сім'ї, стратегія вирішення конфліктів.

Ryazanova Oleksandra Leonidivna applicant for the third (educational and scientific) level of higher education in the speciality 053 Psychology, State Institution ‘South Ukrainian National Pedagogical K.D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University’, tel.: (067) 254-90-34, https://orcid.org/0009-0001-8358-0527

MARITAL CONFLICT AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract. The article is devoted to the analysis of the problem of marital conflicts, their causes, consequences and strategies for overcoming them in the context of modern society. The family is the main social institution that performs important functions, but its stability and harmony can be disrupted by various conflicts between spouses. The article examines how changes in marital relations, in particular the emergence and development of conflicts, affect the overall state of family relations, and also indicates how these conflicts can be indicators of family stability.

The study of marital conflicts is important for psychologists and sociologists, as it allows to identify the main causes of disagreements between partners, and contributes to the development of effective strategies for counselling and supporting couples. The article provides an overview of the main types of conflicts, including real, conditional, displaced and latent conflicts, and discusses the main categories related to conflict analysis, such as the structure, dynamics and functions of conflicts.

The article emphasises that the basis of marital conflict is the contradiction between the needs, interests and views of family members. It is noted that the behaviour of conflict participants often masks their true feelings, which makes it difficult to understand the real causes of problems. The article also provides an overview of current approaches to the diagnosis and resolution of marital conflicts, *emphasising the need to develop constructive strategies to overcome* them.

The main factors that cause marital conflicts are discussed separately, including material difficulties, psychosexual incompatibility, inconsistency in the distribution of responsibilities, as well as social and psychological factors. The author emphasises the importance of developing communication skills and empathy as key elements in resolving conflicts in marital relations.

Thus, the article offers a comprehensive view of the problem of marital conflicts and points to the importance of studying them in order to create effective

methods of psychological support and counselling for couples that help restore harmony and stability in family life.

Keywords: marital conflicts, family relations, destructive conflicts, constructive conflict resolution, family contradictions, emotional support, family conflicts, conflict resolution strategy.

Постановка проблеми. Сім'я виступає ключовим соціальним інститутом та відіграє важливу роль у суспільстві. Подружні відносини, як невід'ємна частина сімейної структури, є об'єктом глибокого вивчення в психології, соціології та інших соціальних науках. Протягом десятиліть дослідники намагалися зрозуміти, як зміни в подружньому житті, зокрема виникнення та розвиток конфліктів, впливають на загальну гармонію в родині. Важливим аспектом цих досліджень є виявлення причин і наслідків сімейних суперечок, оскільки тривалість та частота конфліктів можуть бути прямими індикаторами стабільності подружнього союзу. Зокрема, багато сучасних психологічних і соціологічних досліджень зосереджуються на вивченні сімейних протиріч, які, на думку фахівців, можуть спричиняти серйозні дисбаланси в емоційному та соціальному середовищі подружжя.

Дослідження взаємин між подружжям, а також причин і факторів, що призводять до конфліктів, має велике значення для практичних психологів, адже дозволяє з'ясувати ключові моменти, на які потрібно звертати увагу при консультуванні та роботі з парами. Психолог, працюючи з подружніми парами, що переживають труднощі в стосунках, повинен вміти чітко ідентифікувати як внутрішні, так і зовнішні чинники, які можуть бути джерелами напруги, і запропонувати ефективні стратегії для їх подолання. Такі дослідження дозволяють не лише прогнозувати можливі ризики для шлюбу, але й розробляти методи корекції і підтримки подружніх відносин, що сприяють їх довгостроковій стабільності та гармонії.

Зокрема, важливою є робота з комунікацією в парі, розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів, а також здатність підтримувати емоційну близькість і взаємопідтримку, навіть коли виникають труднощі. Тому дослідження подружніх відносин і конфліктів в них займає центральне місце в психологічних дослідженнях, оскільки це дає змогу зрозуміти механізми виникнення сімейних проблем і розробити стратегії для їх ефективного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема подружніх конфліктів у сім'ї була предметом досліджень численних вчених, серед яких М.І. Алексєєва, Т.В. Говорун, С.В. Дворняк, В.І. Зацепін, Т.С. Кириленко, С.В. Ковальов, О.С. Кочарян, М.М. Обозова, Харитонов, Г.Н. Тимченко. Вони підкреслюють наявність кризи в сучасній українській сім'ї, яку характеризують такі ознаки, як високий рівень незадоволеності подружнім життям, дисфункційний розвиток взаємин між партнерами, конфліктність, стійка

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

тенденція до розлучень і прагнення до створення малодітних сімей, а також неспроможність досягти гармонії у стосунках. Це свідчить про необхідність надання психологічної підтримки сім'ям, що стикаються з подібними труднощами.

Отже, проблема подружніх конфліктів є актуальною темою для багатьох як вітчизняних, так і міжнародних дослідників. Однак, незважаючи на значний обсяг теоретичних і практичних робіт у цій галузі, проблема залишається дискусійною. У науковій літературі немає єдиного підходу до комплексної діагностики сімейних відносин, а також недостатньо розроблені стратегії попередження та подолання конфліктів у сім'ї. Серед невирішених питань залишається недостатнє дослідження причин виникнення подружніх конфліктів, особливо в контексті впливу зовнішніх і внутрішніх негативних чинників на сімейні взаємини. Враховуючи невирішені питання, актуальність і недостатню розробленість цієї проблеми, а також перспективи її подальшого дослідження, було обрано тему для даного дослідження.

Мета статті – проаналізувати основні підходи до дослідження подружніх конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження конфліктів має давню історію. Ще античні філософи, такі як Платон, Арістотель та Епікур, аналізували людські взаємодії, поведінку людей під час їхніх контактів, а також природу виникнення конфліктів, базуючи свої роздуми на раціональному осмисленні суспільного устрою.

У психології під конфліктом розуміється зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, думок, позицій, поглядів суб’єктів взаємодії. Як справедливо зауважують дослідники, основою подружнього конфлікту є протиріччя між позиціями членів сім'ї. Несприятливі сімейні пари зазвичай характеризуються тим, що між партнерами існують постійні області, де їхні інтереси, потреби та бажання вступають у суперечність, що призводить до тривалих і інтенсивних негативних емоційних переживань. Подружжя постійно знаходиться в процесі змін, що призводить до виникнення непередбачуваних ситуацій, на які члени сім'ї змушені якось реагувати.

Конфлікти між подружжям мають як загальні риси, властиві будь-якому типу конфліктної поведінки, так і специфічні особливості, що зумовлені характером та контекстом подружніх стосунків.

Л. Петровська визначила кілька основних категорій для аналізу подружнього конфлікту: структура, динаміка, функції та типологія [4].

Структура конфлікту включає конфліктну ситуацію (учасники та об'єкт конфлікту) і інцидент — відкриту сутичку між сторонами. Динаміка конфлікту охоплює кілька етапів: виникнення передконфліктної ситуації, усвідомлення її як конфліктної, сам інцидент, вирішення конфлікту та післяконфліктний етап. Конфлікти можуть виконувати як позитивні (конструктивні), так і негативні (деструктивні) функції. Конструктивна функція полягає в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ідентифікації джерела розбіжностей і створенні умов для їх подолання, що допомагає уникнути застою у відносинах і сприяє їх розвитку та оптимізації. Деструктивна функція проявляється в тому, що відчуття невирішеності конфлікту може призводити до зростаючого психологічного дискомфорту. Тобто сторони можуть забути про мету конструктивного вирішення і зосередитися лише на самому конфлікті. У межах внутрішньосімейного функціонування деструктивний конфлікт може порушувати обмін інформацією, систему взаємозв'язків, ослаблювати єдність сім'ї і знижувати її здатність долати труднощі.

Сімейні конфлікти найчастіше виникають через незадоволення потреб подружжя [1].

В. П. Ратніков вважає, що основними причинами сімейних конфліктів можуть бути: боротьба за лідерство; розподіл домашніх обов'язків; суперечки щодо управління сімейним бюджетом; авторитарний стиль взаємовідносин, що склався в родині; складні матеріальні проблеми, які важко вирішити; втручання родичів у подружні справи; суперечності в інтересах, прагненнях і можливостях задоволення потреб одного з членів сім'ї; психосексуальна несумісність подружжя; незадоволення потреби в самоцінності та неповага до почуття гідності партнера; відсутність емоційної підтримки, ласки і уваги; захоплення одного з подружжя надмірним задоволенням особистих потреб (алкоголь, наркотики, фінансові витрати тільки на себе тощо); а також незадоволення потреби у взаєморозумінні і взаємодопомозі в питаннях ведення домашнього господарства чи виховання дітей [4].

Особливості подружніх конфліктів детально описав С. М. Ємельянов, який підкреслює, що сімейний конфлікт є протистоянням між членами родини, що виникає через зіткнення протилежних мотивів і поглядів. Він виділяє кілька ключових характеристик, які важливо враховувати при попередженні та вирішенні таких конфліктів:

- Сімейні конфлікти мають специфічний об'єкт, що визначається особливістю сімейних відносин, які є унікальними для кожної родини.
- Виникнення сімейних конфліктів може мати різні причини, що залежать від конкретних обставин і динаміки взаємин у родині.
- Сімейні конфлікти проявляються у різних формах і мають свою характерну динаміку, що може змінюватися залежно від ситуації.
- Ще однією важливою рисою сімейних конфліктів є їх серйозні соціальні наслідки, які можуть впливати на членів родини та їх взаємини в цілому.

Корисно також розглянути різні типи конфліктів. Для цього ми використаємо типологію, запропоновану М. Дейчем, який виділяє такі категорії конфліктів:

1. Справжній конфлікт — це конфлікт, який має об'єктивну основу і сприймається сторонами як реальна проблема.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2. Випадковий або умовний конфлікт — конфлікт, що виникає через тимчасові або незначні обставини, які не є систематичними.

3. Зміщений конфлікт — ситуація, коли справжня причина конфлікту прихована під «видимою» проблемою, і конфлікт стосується іншого питання, ніж те, що здається на перший погляд.

4. Невірно приписаний конфлікт — ситуація, коли одна зі сторін свариться за певну поведінку, яку насправді здійснив інший партнер, навіть якщо його вчинок був спрямований на виконання прохання партнера, про яке той уже забув.

5. Латентний (прихований) конфлікт — конфлікт, що базується на неусвідомлених суперечностях, яких подружжя не визнає.

6. Оманливий конфлікт — конфлікт, який існує лише через неправдиві уявлення однієї або обох сторін, без об'єктивних причин для його виникнення [6].

О. Г. Сіляєва у своїх дослідженнях на тему подружніх та сімейних конфліктів визначає конфлікт як усвідомлене протистояння мінімум двох осіб або груп, що виникає через їх протилежні, несумісні або взаємовиключаючі потреби, інтереси, цілі, стратегії поведінки, стосунки та установки, які мають велике значення для кожної з учасників конфлікту.

Такі конфлікти є соціально зумовленими, але також залежать від індивідуальних особливостей психіки людей. Вони супроводжуються сильними емоційними переживаннями, такими як афекти, а також дією пізнавальних стереотипів, які визначають спосіб інтерпретації конфліктної ситуації. Водночас конфлікти пов'язані з гнучкістю та «винахідливістю» особистості у виборі стратегій для подолання конфлікту та адаптації своєї поведінки.

В свою чергу Г. А. Навайтіс звертає увагу на те, що учасники подружніх конфліктів часто не є свідомо протилежними сторонами, які чітко усвідомлюють свої цілі. Натомість, вони є жертвами власних неусвідомлених особистісних особливостей та невірних, неадекватних способів взаємодії з ситуацією і один з одним. Сімейні конфлікти часто мають складний і суперечливий характер, що призводить до ситуацій, які важко адекватно оцінити. Поведінка учасників конфлікту часто приховує їх справжні почуття та уявлення щодо ситуації і один одного. Так, за бурхливими та агресивними конфліктами між подружжям можуть ховатися прихильність та любов, тоді як за холодною ввічливістю можуть стояти емоційне відторгнення, хронічні непорозуміння або навіть ненависть [3].

Анцупов і А.І. Шипілов виділяють: природу конфлікту, походження конфлікту, еволюцію конфлікту, класифікацію, структуру, динаміку, функцію, інформацію в конфлікті, попередження, вирішення конфлікту, методи діагностики та дослідження конфлікту [4].

Феномен подружніх конфліктів викликає активний інтерес з боку вітчизняних дослідників. Т. О. Кругла розглядає причини виникнення сімейних конфліктів, шляхи їх попередження та врегулювання.

У цій статті ми намагалися детально розглянути поняття подружній конфліктів, досліджуючи його специфіку як невід'ємну частину функціонування сім'ї.

Таким чином, можна зробити **висновки**, що безконфліктних сімей майже не існує. Подружні конфлікти є складним і багатогранним феноменом, що виникає через протиріччя між інтересами, потребами, цінностями та поглядами членів сім'ї. Аналіз літератури та теоретичних підходів до вивчення цієї теми показує, що конфлікти в сім'ї можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер, впливаючи на емоційний клімат родини, її стабільність і здатність до подолання труднощів. Важливим є розуміння того, що причини подружніх конфліктів можуть бути різноманітними: від боротьби за лідерство в родині до психосексуальної несумісності, від матеріальних труднощів до недостатньої емоційної підтримки та комунікації між партнерами.

Дослідження конфліктів, їх структурних особливостей та динаміки допомагає краще зрозуміти механізми, які лежать в основі подружніх суперечок, а також виробити ефективні стратегії їх вирішення. Важливим є розвиток у подружжя навичок конструктивної комунікації, здатності до емоційної підтримки та розуміння, що є основою для подолання конфліктів та підтримки стабільних і гармонійних стосунків.

Незважаючи на значний вклад вітчизняних і міжнародних дослідників у вивчення цієї теми, проблема подружніх конфліктів залишається актуальною і потребує подальших досліджень, особливо в контексті взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, а також розробки комплексних підходів до діагностики і корекції сімейних проблем. Зокрема, важливо дослідити роль культурних, соціальних і психологічних факторів у виникненні та вирішенні конфліктів в різних типах сімейних структур.

Таким чином, подружні конфлікти є невід'ємною частиною сімейних відносин, і їх вивчення дає можливість не лише теоретично осмислити, але й практично застосувати підходи, які сприяють підтримці гармонії та взаєморозуміння в подружньому житті, що в свою чергу може забезпечити стабільність і процвітання сімейних відносин в сучасному суспільстві.

Література:

1. Алмаші С. І. Дослідження психологічних характеристик конфліктності подружжя.*Вісник Національного університету оборони України.* 2017. № 1 (48). С. 7–13.

2. Борова Г. О. Постановка завдання експериментального дослідження з організаційного забезпечення взаємодії інституцій щодо попередження та вирішення конфліктів в громадах. *ВІСНИК СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені Володимира Даля.* 2020. № 2 (258). С. 5–12. URL: https://doi.org/10.33216/1998-7927-2020-258-2-5-12(дата звернення: 12.11.2024).

3. Основні закономірності успішної комунікації / Н. Д. Демченко та ін. *THE* EUROPEAN DEVELOPMENT TRENDS IN JOURNALISM, PR, MEDIA AND COMMUNICATION. 2020. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-000-1-3(дата звернення: 12.11.2024).

4. Зезекало Е. І., Кириченко Р. В. Подружній конфлікт як психологічний феномен : thesis. 2016. URL: https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/5094 (дата звернення: 12.11.2024).

5. Зозуль Т. В. Психологічні чинники конфліктів у молодій сем"ї. Вісник *Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія.* 2014. Вип. 47. С. 58–65.

6. Krugla T. O. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ. *Медсестринство.* 2018. № 3. URL: https://doi.org/10.11603/2411-1597.2017.3.8533 (дата звернення: 12.11.2024).

References:

1. Almashi S. I. (2017). Doslidzhennia psykholohichnykh kharakterystyk konfliktnosti podruzhzhia [Study of Psychological Characteristics of Marital Conflict]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1 (48), 7–13.

2. Borova H. O**.** (2020). Postanovka zavdannia eksperymentalnoho doslidzhennia z orhanizatsiinoho zabezpechennia vzaiemodii instytutsii shchodo poperedzhennia ta vyrishennia konfliktiv v hromadakh[Formulation of the Task for Experimental Research on Organizational Support of Institution Interaction Regarding Prevention and Resolution of Conflicts in Communities]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Volodymyra Dalia*, 2 (258), 5–12. Retrieved from https://doi.org/10.33216/1998-7927-2020-258-2-5-12 (Accessed: 12.11.2024).

3. Demchenko N. D.**,** et al. (2020). Osnovni zakonomirnosti uspishnoi komunikatsii [Basic Laws of Successful Communication]. In *The European Development Trends in Journalism, PR, Media and Communication.* Retrieved from https://doi.org/10.30525/978-9934-26-000-1-3 (Accessed: 12.11.2024).

4. Zezekalo E. I., Kyrychenko R. V. (2016). Podruzhnii konflikt yak psykholohichnyi fenomen [Marital Conflict as a Psychological Phenomenon]. *Thesis*. Retrieved from https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/5094 (Accessed: 12.11.2024).

5. Zozul T. V. (2014). Psykholohichni chynnyky konfliktiv u molodii sem'ii [Psychological Factors of Conflicts in Young Families]. *Visnyk Kharkivs'koho Natsional'noho Pedahohichnoho Universytetu im. H.S. Skovorody. Psykholohiia*, 47, 58–65.

6. Krugla T. O. (2018). Psykholohichnyi portret simeinoho konfliktu [Psychological Portrait of Family Conflict]. *Medsestrynstvo*, 3. Retrieved from https://doi.org/10.11603/2411-1597.2017.3.8533 (Accessed: 12.11.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 37.011.3-057.87-053.81:159.944.4]:616-036.81

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1605-1616

Сергєєнкова Оксана Павлівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології особистості та соціальних практик Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (050)-951-58-18, https://orcid.org/0000-0002-1380-7773

Столярчук Олеся Анатоліївна доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології особистості та соціальних практик Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (095)-846-50-69, https://orcid.org/0000-0003-4252-2352

Савченко Юрій Юрійович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (098)-743-30-41, https://orcid.org/0000-0003-3662-2787

Антипін Євген Борисович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (097)-932-48-65, https://orcid.org/0000-0002-0371-2498

ОСОБИСТІСНА КРИЗА ЯК ПРЕДИКТОР ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті висвітлено дослідження змісту та детермінації особистісної кризи студентів, спричиненої війною, а також з’ясування впливу цієї кризи на виникнення посттравматичного стресового розладу.

На тлі потужних стресових переживань у студентської молоді розгорнулась особистісна криза, першочергово спровокована пригніченням базових потреб у безпеці, стабільності. Кризові переживання посилювались переживанням багатьма молодими людьми когнітивного дисонансу через руйнацію почуття їхнього благополуччя, натомість наповнивши їх емоційний простір тривогою через невизначеність, острахом за власне життя і життя близьких, злістю, гнівом, агресією через порушення стабільності й обмеженістю можливостей впливу на ситуацію.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Встановлено, що екстремальні умови життєдіяльності, які супроводжуються потужними загрозами ментальному та вітальному здоров'ю молодих людей в умовах війни, провокують у них переживання кризи втрати почуття безпеки. Найбільш яскравим індикатором кризи є сильна фрустрація та травматичні емоційні переживання тривоги. Значною мірою адаптивна реакція на екстремальні події залежить від потенціалу резильєнтності юнацтва.

Конструктивний вихід з кризи проявляється як кристалізація цінностей життя, справедливості і самоповаги, підвищення резильєнтності й адаптивності до стресових обставин життя. Деструктивне переживання кризи втрати почуття безпеки проявляється у безпорадності, безвиході, активізації захисних механізмів витіснення, уникання, ізоляції. Для майбутніх психологів ускладнюючими чинниками виникнення ПТСР постають непропрацьовані травми розвитку у поєднанні з патогенним самоаналізом і розбалансованою Я-концепцією.

У групу ризику щодо виникнення ПТСР внаслідок неподоланої ментальної травми потрапляють ті студенти, які мають деструктивне переживання кризи втрати почуття безпеки. Своєчасне надання психологічної допомоги та соціальної підтримки молодій людині запобігає подальшому розгортанню ПТСР або пом'якшує його перебіг.

Ключові слова: психотравма, особистісна криза, резильєнтність, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), студенти.

Serhieienkova Oksana Pavlivna Doctor of Science in Psychology, Professor, Head of Department Psychology of Personality and Social Practices of the *Faculty* of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: (050)-951-58-18, https://orcid.org/0000-0002-1380-7773

Stoliarchuk Olesia Anatolyivna Doctor of Science in Psychology, Associate Professor, Professor of Department Psychology of Personality and Social Practices of the Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: (095)-846-50-69, https://orcid.org/0000-0003-4252-2352

Savchenko Yuriy Yuriyovych Candidate of Psychology Sciences, Associate Professor of Departments of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences of the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2, Kyiv, tel.: (098)-743-30-41, https://orcid.org/0000-0003-3662-2787

Antypin Yevhen Borysovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Departments of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences of the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: (097)-932-48-65, https://orcid.org/0000-0002-0371-2498

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

PERSONAL CRISIS AS A PREDICTOR OF POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER IN STUDENT YOUTH

Abstract. The article covers the study of the content and determination of the personal crisis of students caused by the war, as well as the clarification of the impact of this crisis on the occurrence of post-traumatic stress disorder.

Against the background of powerful stressful experiences, a personal crisis has unfolded among student youth, primarily provoked by the suppression of basic needs for security and stability. Crisis experiences were intensified by many young people's experience of cognitive dissonance due to the destruction of their sense of well-being, instead filling their emotional space with anxiety due to uncertainty, fear for their own lives and the lives of loved ones, anger, anger, aggression due to disruption of stability and limited opportunities to influence the situation.

It has been established that the extreme conditions of life, which are accompanied by powerful threats to the mental and vital health of young people in the conditions of war, provoke them to experience a crisis of loss of a sense of security. The most vivid indicator of a crisis is strong frustration and traumatic emotional experiences of anxiety. To a large extent, the adaptive response to extreme events depends on the resilience potential of youth.

A constructive way out of the crisis manifests itself as the crystallization of life values, justice and self-respect, increasing resilience and adaptability to stressful life circumstances. The destructive experience of a crisis of loss of a sense of security is manifested in helplessness, hopelessness, activation of protective mechanisms of displacement, avoidance, isolation. For future psychologists, unprocessed developmental traumas in combination with pathogenic introspection and an unbalanced self-concept appear as complicating factors in the occurrence of PTSD.

Those students who have a destructive experience of a crisis of loss of a sense of security fall into the risk group for the occurrence of PTSD as a result of unresolved mental trauma. Timely provision of psychological help and social support to a young person prevents the further development of PTSD or mitigates its course.

Keywords: mental trauma, personal crisis, resilience, post-traumatic stress disorder (PTSD), students.

Постановка проблеми. У зв’язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну для українських громадян гостро стоїть питання запобігання та корекції адаптаційних розладів. У групу ризику, чутливу до адаптаційних порушень психофізіологічного функціонування, потрапила студентська молодь, стресостійкість якої попередньо випробовувалась карантинними обмеженнями під час пандемії. Також до традиційних ознак суперечливості та нерівномірності особистісного розвитку молодих людей додалися зовнішні загрози життєдіяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Війна в Україні стала потужним чинником переживання молоддю стресових і кризових станів, психотравм і посттравматичних розладів. За словами Першої леді України Олени Зеленської: «У кожного українця свій досвід війни. Однак тією чи іншою мірою стрес є у всіх, і подолати його наслідки, не дати йому перетворитися у важкий розлад можна завдяки своєчасній психологічній допомозі». Вітчизняна психологічна наука опрацьовує нові актуальні науково-прикладні виклики, спрямовані на розроблення і реалізацію заходів зі збереження та відновлення ресурсів резильєнтності та психологічного здоров'я представників різних вікових груп, в тому числі молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведене дослідження є дотичним до ряду інших наукових розвідок, зокрема у проблематиці гострих стресових реакцій та кризових переживань людини. За час війни в Україні ряд науковців висвітлюють результати вивчення переживання різними віковими групами травматичного досвіду та адаптаційних механізмів. Зокрема, вчені довели травматичний вплив війни на психіку українських дітей і підлітків, значне послаблення їх адаптивних механізмів [1]. Інше дослідження українських підлітків в умовах війни виявило, що вони часто відчувають втому, відчуття безсилля, безпорадності, тривогу [2]. Ці результати прямо корелюють з даними нашого дослідження, суб'єктами якого є студентська молодь. Ця соціальна група потрапляла у фокус наукового дослідження чинників переживання кризових ситуацій, зокрема емоційного інтелекту [3], вивчались також кризи професійного навчання студентів [4].

Однак залишалось відкритим питання змісту кризових переживань українських студентів в умовах повномасштабної війни, яке стало предметом нашого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні змісту та детермінації особистісної кризи студентів, спричиненої війною, а також з'ясуванні впливу цієї кризи на виникнення ПТРС.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні, реалізованому впродовж березня-листопада 2024 року, взяли участь 112 українських студентів Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, які опановують професію психолога. Діапазон їх віку становить від 18 до 23 років. Всі студенти дослідницької вибірки були поінформовані про його мету, дотримання принципу конфіденційності через анонімність їх відповідей та висловили добровільну згоду на участь у дослідженні.

Діагностичний інструментарій включав застосування методу письмового опитування, ранжування, методики визначення рівня соціальної фрустрованості (Л. Вассерман). Математична обробка даних опитування та тестування реалізована за допомогою програмного комплексу SPSS (версія 26.0) шляхом обчислення середніх і відсоткових значень діагностичних даних. На завершальному етапі дослідження застосована консультаційна діагностична бесіда.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Беручи до уваги, що учасниками нашого емпіричного дослідження постали майбутні психологи, під час опитування зафіксовано досить високий рівень рефлексії ними власних психоемоційних станів і переживань, спровокованих надзвичайно складними життєвими обставинами.

Досліджувані описують свою ментальну та вітальну реакцію на початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну як страх, зростання тривоги, шок, паніку, депресію, агресію, порушення звичної життєдіяльності – безсоння, втрата/посилення апетиту, надмірну збудливість і рухливість, на соціальному рівні – посилення віртуальної комунікації, збільшення активності у соціальних мережах і месенджерах. Частина студентів (близько 47% опитаних) вказує на емоційні та поведінкові «гойдалки», що розгортались у них на тлі гострої стресової реакції (від апатії до ажитації, від відчаю до безмірної віри в ЗСУ тощо). Навчання, тимчасово перерване внаслідок розгортання воєнних дій, замінилось у студентів інтенсивним, хворобливим переглядом новин (***думскроллінгом)*** і турботами про близьких. Згодом додалися такі психофізіологічні реакції як втома, почуття виснаженості, астенія, емоційне вигорання, академічна прокрастинація.

На тлі цих потужних стресових переживань у студентської молоді розгорнулась особистісна криза, першочергово спровокована пригніченням базових потреб у безпеці, стабільності. Кризові переживання посилювались переживанням багатьма молодими людьми когнітивного дисонансу через руйнацію почуття їхнього благополуччя, натомість наповнивши їх емоційний простір тривогою через невизначеність, острахом за власне життя і життя близьких, злістю, гнівом, агресією через порушення стабільності й обмеженістю можливостей впливу на ситуацію.

Найбільш яскравим індикатором кризи є сильна фрустрація та травматичні емоційні переживання тривоги. Фрустрація супроводжує кризу через переживання невдачі, виникаючи як реакція на блокування активованих потреб, тому виявлення її рівня є свідченням переживання кризового стану студентами. Для виявлення фрустрації студентів було обрано методику діагностики рівня соціальної фрустрованості Л.І. Вассерман. Було з’ясовано, що середньостатистичний рівень фрустрованості опитаних студентів суттєво зріс у 2024 році порівняно з попереднім роком. Встановлено, що у 2023 році він становив 16,2 бала (рівень нижче середнього), а у 2024 році досягнув позначки 21,9 (середній рівень). Привертає увагу висхідна динаміка кількості носіїв критичних рівнів фрустрованості як індикаторів особистісної кризи опитаних студентів, зокрема рівня вище середнього, високого та дуже високого (рис. 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

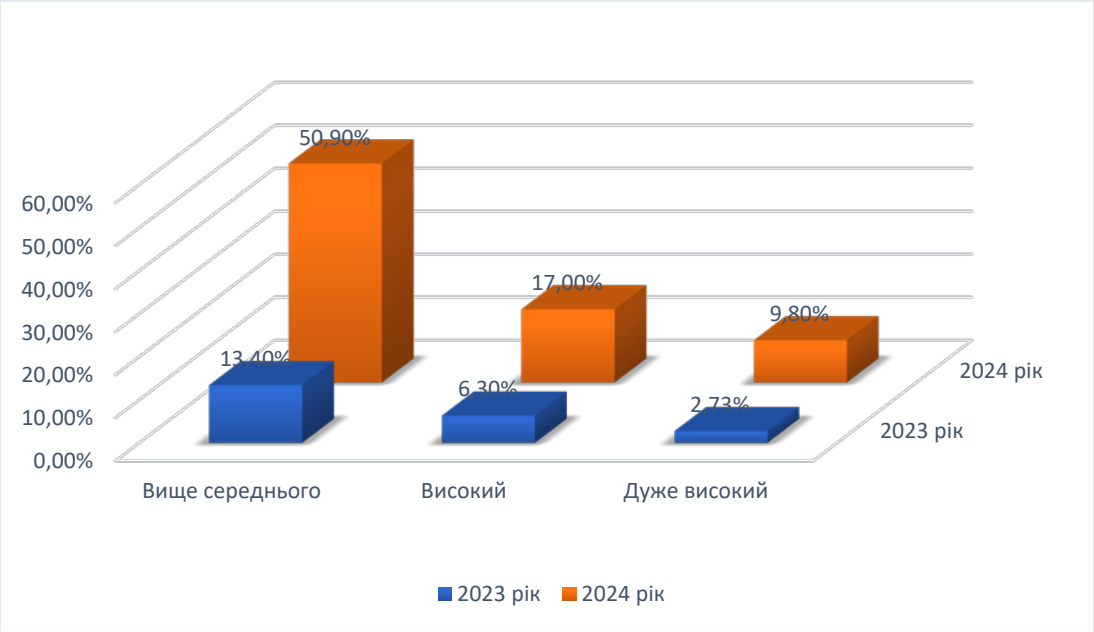

Рис. 1. Динаміка крит ичних рівнів фруст рованост і ст удент ської молоді

Показовими виразниками переживання студентами особистісної кризи, спричиненої повномасштабною війною в Україні, є зміни емоційного супроводу їх життя, виявлені внаслідок опитування та ранжування. Порівняно з попереднім роком, у 2024 році квадра найчастіших негативних емоцій як індикаторів кризових переживань різко піднялася у загальному рейтингу, охопивши перші три його позиції (табл. 1). Натомість зафіксовано низхідну динаміку у рейтингу виразників позитивного емоційного супроводу, як-то інтерес, задоволення, захоплення, радість.

Таблиця І.

Результати ранжування студентами емоційного супроводу власної життєдіяльності

Емоції	Рангова позиція	
	2023 рік	2024 рік
Інтерес	1	4
Задоволення	3	8
Захоплення	6	9
Натхнення	7	7
Радість	4	6
Гнів	8	3
Сум	9	2
Страх	9	3
Тривога	5	1
Провина	13	10
Сором	12	12
Здивування	10	5
Спокій	2	11
Нудьга	11	13

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Співставлення динаміки показників фрустрованості і тривожності виразно свідчить про розповсюдженість ознак кризових переживань серед опитаної нами молоді. Втім, хоча початок повномасштабного вторгнення РФ до України спровокував потужну стресову реакцію українців, однак, на щастя, не всі молоді люди пережили ментальні травми та глибокі кризові переживання. Значною мірою адаптивна реакція на екстремальні події залежала від потенціалу життєстійкості юнацтва. Опитуванням було з'ясовано, що більше 40% опитаних, що відображає переважаючу тенденцію (рис. 2), обрали варіант відповіді «іноді проявляється сила духу, але відчувається і тривога, страх». Третина респондентів вказала на зростання власної резильєнтності. Визнали, що війна похитнула ресурси життєстійкості, майже 17% опитаних. Вони, очевидно, потребують психологічної допомоги, маючи кризові переживання.

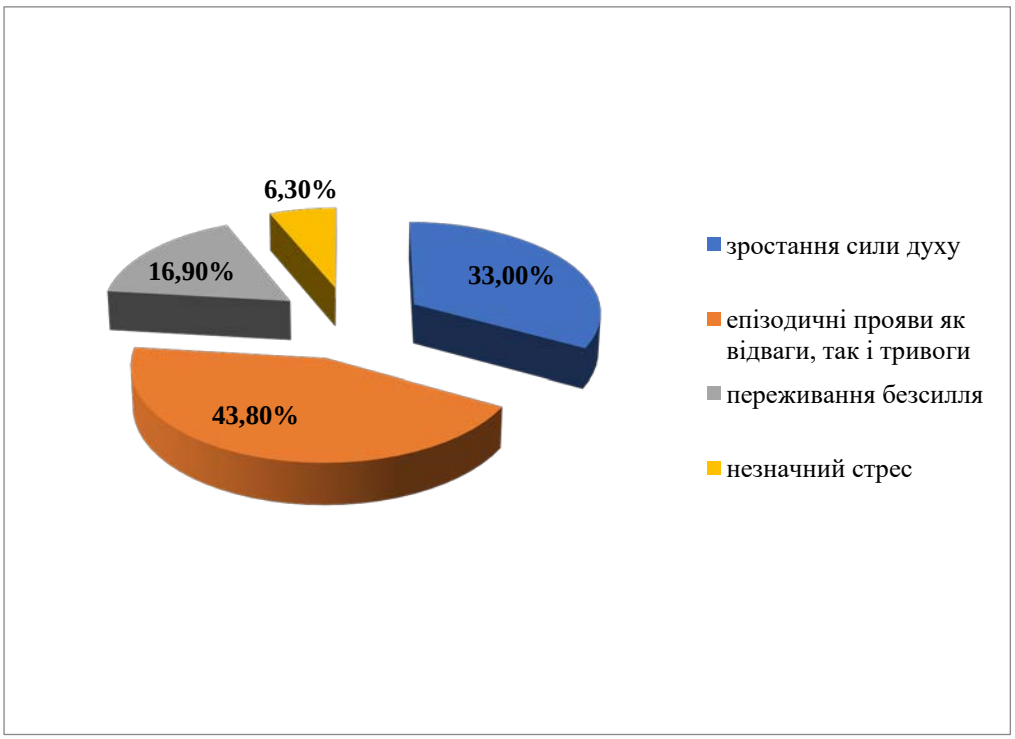

Рис. 2. Розподіл молоді за позначенням змін власної життєстійкості під час війни

У опитуванні було з'ясовано, які способи/ресурси подолання стресу майбутні психологи вважають ефективними для себе. Рейтинг цих ресурсів очолило підтримуюче спілкування з друзями та рідними (табл. 2). Багатьом опитаним допомагають послаблювати стресові переживання хобі, а також перегляд Інтернет-контенту. Прикметно, що навчання є ресурсом подолання стресу лише для обмеженої кількості опитаних, позаяк традиційно сприймається більшістю як джерело стресу. Також непопулярною серед респондентів є практика звертання до психолога.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2.

Дієві способи подолання стресу

Ресурси	Вибір респондентів*	Рейтингова позиція
Спілкування з рідними та друзями	77,7%	1
Взаємодія у соціальних мережах	52,1%	4
Перегляд Інтернет-ресурсів (фільми, відео)	42,8%	3
Навчання	40,2%	5
Побутова праця	20,5%	6
Хобі	65,2%	2
Звертання до психолога/психотерапевта	14%	7

*питання передбачало можливість одночасного вибору кількох варіантів відповіді

У фокус подальшої дослідницької роботи потрапили ті студенти, які мали досвід переживання ментальної травми після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. На підставі життєпису студентів було діагностовано різні стратегії їхнього персонального реагування на травматичну життєву ситуацію, а згодом різні способи подолання кризових переживань. Наведемо конкретний приклад.

Спроби студентки 2 курсу надати психологічну підтримку ровесникам через їхню гостру стресову реакцію в умовах окупації призвели до емоційного вигорання цієї дівчини. Накладання ситуації невдачі на власні стресові переживання дівчини спровокували зниження рівня самоповаги, розчарування у собі та своїх професійних можливостях і перспективах, що можна вважати причинами особистісної кризи. Через кілька місяців на тлі збайдужіння до фахового навчання студентка почала фіксувати у себе порушення сну, астенію, підвищену тривожність через втрату життєвої перспективи, що можна вважати провісниками ПТСР.

Аналізуючи ситуації юнаків і дівчат, які пережили бомбардування, втрату близьких людей, сексуальне насильство з боку окупантів, фіксуємо наявність у молоді гострих стресових переживань, тривожних реакцій, сильного страху, тотальної втрати життєвого задоволення, тривожних нав'язливих думок щодо здоров'я близьких, дратівливості, почуття провини, нестабільності настрою, емоційної вразливості. Для більшості з них дієвими способами подолання гострої стресової реакції стали: довірливе спілкування з друзями та участь у молодіжних волонтерських проєктах, медитація, самоопанування складної життєвої ситуації, занурення у стресову ситуацію, консультації з психологом.

Вивчення специфіки змісту кризових переживань українських студентів в умовах повномасштабної війни, яке стало предметом нашого дослідження, дозволило позначити їх як *кризу втрати почуття безпеки*, що розповсюджується на три базові позиції світогляду особистості, виокремлені психологинею R. Janoff-Bulman [5]. Ця криза охоплює глибинний ментальний

рівень, оскільки породжує перегляд питань сенсу існування світу та власного життя, цінностей добра, стабільності, справедливості. Занурення у почуття безпорадності, невизначеності та втрати контролю над власним життям залежить не лише від складності зовнішніх обставин, але й від індивідуальних психофізіологічних характеристик особистості, яка переживає кризу.

Вагому роль серед цих характеристик грає рівень резильєнтності молодої людини. Поняття резильєнтності загалом тлумачиться як спроможність протистояти загрозам та/або швидко відновлюватись [6]. Ця риса є сприятливим компонентом для збереження психологічного благополуччя дітей і молоді, а також постає захисним механізмом від непередбачуваних загроз благополуччю протягом усього життя [7].

Аналіз відповідей опитаних дозволяє розподілити їх на три групи, залежно від походження та інтенсивності стресогенів:

1) перша група, до якої здебільшого ввійшли студенти, що потрапили в епіцентр екстремальних життєвих ситуацій (обстріли, бомбардування, перебування на окупованій території чи в зоні, наближеній до бойових дій) і переживали гострий стресовий розлад;

2) другу групу молоді об'єднує пролонговане переживання стресових реакцій внаслідок поєднання об'єктивних загроз (а це фактично перебування на території України під час війни), а також суб'єктивних чинників послаблення резильєнтності (погіршення здоров'я, сімейні проблеми, зниження навчальної активності тощо);

3) третю групу становлять студенти, які на початку повномасштабного вторгнення виїхали закордон, що усунуло воєнні загрози їхньому вітальному здоров'ю.

Саме представників першої групи є всі підстави вважати схильними до подальшого розгортання ПТСР. Групу ризику становить також друга група внаслідок дії на її представників тривалих стресогенних чинників та акумуляції психотравматичних переживань. Найбільш благополучно виглядає третя група, однак встановлено, що частина цих опитаних, перебуваючи у безпечних умовах, переживає негативні психоемоційні реакції, зумовлені вимушеною зміною проживання з супровідним почуттям провини, втратою звичного кола спілкування, тривожністю про близьких і знайомих людей, що залишились в Україні, та долею самої Батьківщини.

Однак аналіз життєписів молодих людей, залучених до дослідження, виразно вказує на провідну роль внутрішніх чинників реакції на загрози, **зокрема** вирішальною у кожному випадку є не ситуація травмуючого впливу, а індивідуальна значущість психогенії [8]. Провідним критерієм деструктивного переживання кризи втрати безпеки є закріплене почуття безпорадності, безвиході, безперспективності, а на цьому тлі витіснення чи приглушення травмувальних переживань. При цьому ефективність соціального функціонування далеко не завжди різко порушується, але проявляється зниженням

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

продуктивності у навчанні, комунікації, побутовій праці. Навіть якщо молода людина визнає власні обмежені можливості подолання кризи, вона може не звертатись до психолога чи психотерапевта через стигматизацію та соціальні забобони [9]. За таких умов кризові симптоми у студентів, що попередньо пережили ментальну травму, стають предиктором виникнення ПТСР. Натомість, своєчасне надання психологічної допомоги та соціальної підтримки молодій людині запобігає подальшому розгортанню ПТСР або пом'якшує його перебіг [10].

Доречно зважати на методологічні обмеження проведеного дослідження. По-перше, на тлі значної кількості студентів, які проявляли ознаки кризи втрати почуття безпеки різного ступеня інтенсивності, обстежено малу кількість студентів з досвідом переживання ментальної травми й ознаками ПТСР. По-друге, залучена вибірка майбутніх психологів характеризується розвиненою рефлективністю, увагою до власних ментальних переживань, досить часто ними вибір професії зумовлений першочергово прагненням вирішити власні психологічні проблеми. Така емоційна вразливість майбутніх психологів, особливо тих, хто лише почав фахове навчання, може стати чинником ризику для ментальної травматизації. Відповідно, перспективами подальших досліджень може стати вивчення специфіки кризових і травматичних переживань студентів, які опановують непсихологічні професії. Також **н**еоднозначність зв'язку між характером реагування молоді на екстремальні виклики, подоланням гострої стресової реакції, виникненням ментальної травми і змістом кризових переживань потребує розширеного наукового вивчення.

Висновки. Внаслідок дослідження встановлено, що екстремальні умови життєдіяльності, які супроводжуються потужними загрозами ментальному та вітальному здоров'ю, а часто й життю молодих людей в умовах війни, провокують у них переживання кризи втрати почуття безпеки. Специфікою цієї особистісної кризи є тісне поєднання реакції на зовнішні вітальні виклики й активізація ментальних стресових переживань. Інтенсивність кризових переживань є різною, як і реакція молодих людей на травматичні події. Причинами цих переживань визначено втрату почуття безпеки, стабільності та впорядкованості, контролю та прогнозування власного життя. Перебування студентської молоді у вирі війни провокує ревізію молодими людьми базових переконань: у світі переважає добро, а не зло; світ та життя людини має сенс; цінність власного фізичного та ментального «Я» є незаперечною. Конструктивний вихід з цієї кризи проявляється як кристалізація цих цінностей та підвищення резильєнтності й адаптивності до стресових обставин життя.

У групу ризику щодо виникнення ПТСР внаслідок неподоланої ментальної травми потрапляють ті студенти, які мають деструктивне переживання кризи втрати безпеки, що проявляється у активізації захисних механізмів витіснення, уникання, ізоляції. При цьому для майбутніх психологів усклад-

нюючими чинниками виникнення ПТСР постають непропрацьовані травми розвитку у поєднанні з патогенним самоаналізом і розбалансованою Я-концепцією.

Слід ретельно вивчати досвід конструктивного подолання молодими людьми кризи втрати почуття безпеки, ускладеної психотравмою, для запобігання подальшому розвитку ПТСР.

Література:

1. Яцина О. (2022) Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*, 7(25), 554–557.

2. Stoliarchuk O., Serhieienkova O., Khrypko S. (2022) *Real and Virtual Space of Life Activities of Ukrainian Adolescents in War Conditions. International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(6), 611–619.

3. Savchuk B., Borys U., Sholohon L., et al. (2022) Emotional Intelligence as a Factor of Preserving Mental Health and Adaptation of Student Youth to Crisis Situations. *Wiadomości Lekarskie*, 75 (12), 3018–3024.

4. Столярчук О. (2014) Специфіка переживання криз професійного навчання майбутніми психологами. *Актуальні проблеми психології,* 13(11), 488–494.

5. Janoff-Bulman R. (1989) Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Application of schema constructs. *Social Cognition*, 7, 113–136.

6. Alexander D. E. (2013) Resilience and disaster risk reduction. An etymological journey. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 13 (11), 2707–2716.

7. Khanlou N., Wray R. (2014) A whole community approach toward child and youth resilience promotion: A review of resilience literature. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 12 (1), 64–79.

8. Serene M., Shellae Versey H. (2021) Barriers to leisure-time social participation and community integration among Syrian and Iraqi refugees. *Leisure Studies*, 40 (3), 378–391.

9. Герасименко Л. О. (2021) Посттравматичний стресовий розлад. *НейроNEWS: психоневрологія та нейропсихіатрія*, 8, 27-32.

10. Паламар С., Савченко Ю., & Антипін Є. (2022) Саморегуляція особистості як умова формування лідерських якостей майбутнього педагога. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 37, 61-69. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.379

References:

1. Yatsyna O. (2022) Vplyv viiny na psykhichne zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhiky ditei ta pidlitkiv [The impact of war on mental health: signs of psychological trauma in children and adolescents]. *Naukovi perspektyvy* [*Scientific Perspectives*], 7(25), 554–557. (In Ukrainian).

2. Stoliarchuk O., Serhieienkova O., Khrypko S. (2022) *Real and Virtual Space of Life Activities of Ukrainian Adolescents in War Conditions. International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(6), 611–619. (In English).

3. Savchuk B., Borys U., Sholohon L., et al. (2022) Emotional Intelligence as a Factor of Preserving Mental Health and Adaptation of Student Youth to Crisis Situations. *Wiadomości Lekarskie*, 75 (12), 3018–3024. (In English).

4. Stoliarchuk O. (2014) Spetsyfika perezhyvannia kryz profesiinoho navchannia maibutnimy psykholohamy [The specificity of experiencing professional training crises by future psychologists]. *Aktualni problemy psykholohii* [*Current problems of psychology*], 13(11), 488–494. (In Ukrainian).

5. Janoff-Bulman R. (1989) Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Application of schema constructs. *Social Cognition*, 7, 113–136. (In English).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

6. Alexander D. E. (2013) Resilience and disaster risk reduction. An etymological journey. Natural Hazards and Earth System Sciences. 13 (11), 2707–2716. (In English).

7. Khanlou N., Wray R. (2014) A whole community approach toward child and youth resilience promotion: A review of resilience literature. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 12 (1), 64–79. (In English).

8. Serene M., Shellae Versey H. (2021) Barriers to leisure-time social participation and community integration among Syrian and Iraqi refugees. *Leisure Studies*, 40 (3), 378–391. (In English).

9. Herasymenko L. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad [Post-traumatic stress disorder]. *NeiroNEWS: psykhonevrolohiia ta neiropsykhiatriia [NeuroNEWS: psychoneurology and neuropsychiatry]*, 8(129), 27–32. (In Ukrainian).

10. Palamar S., Savchenko Y., & Antypin Y. (2022) Samorehulyatsiya osobystosti yak umova formuvannya liders′kykh yakostey maybutn′oho pedahoha [Self-regulation of the individual as a condition for the formation of leadership qualities of the future teacher]. *Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka* [*Pedagogical education: theory and practice*], (37), 61-69. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.379 (In Ukrainian).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.95:159.922.76-056.264-053.4]:376

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1617-1629

Смоляк Володимир Мирославович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти, комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, тел.: (061) 283-20-01, https://orcid.org/0009-0003-9117-0784

Турубарова Анастасія Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету спеціальної освіти та соціально-гуманітарних наук, комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, тел.: (061) 283-20-01, https://orcid.org/0000-0002-4806-4519

Кіріллова Анна Олександрівна викладач кафедри спеціальної освіти, комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, тел.: (061) 283-20-01, https://orcid.org/0000-0002-4641-5266

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ

Анотація. У даній науковій статті на основі попередніх результатів нейродіагностики розроблена та апробована нейропсихологічна програма корекції вищих психічних функцій у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня. Мішенями корекції в представленій програмі були переважно енергетичний фактор, фактор міжпівкульної взаємодії, фактор планування, ініціації та контролю діяльності. Корекційний маршрут планувався спираючись на положення О. Лурія про функціональні блоки мозку. І функціональний блок мозку передбачає формування стійкості уваги, оптимізація мнемічних процесів, розвиток рухових функцій за допомогою дихальних вправ, масажу та самомасажу, розтяжок, вправ на корекцію сенсомоторних взаємодій та ін. ІІ функціональний блок мозку – розвиток мовленнєвих, зорово-просторових функцій, розвиток модально-специфічних видів пам’яті. ІІІ функціональний блок мозку спрямований на формування регуляторних компонентів та функції самоконтролю.

У ході дослідження констатовано якісні зміни в експериментальній групі випробуваних в порівнянні з їх первинною діагностикою. За результатами

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

контрольного зрізу експериментальної групи найбільш яскраві труднощі енергетичного фактору (наприклад, поступове згасання мовлення) вже були повноцінно відсутні, а активний словник усіх дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ наситився новими словами. Дошкільникам було легше будувати розгорнуте висловлювання (наприклад, при складанні розповіді за серією картинок), бо ними засвоївся алгоритм за яким виконується дане завдання. Констатовано кількісні зміни і в межах показників рівня допомоги в ході виконання нейропсихологічних проб. За результатами дослідження констатовано, що нейропсихологічна корекційна програма сприяє позитивним якісним та кількісним змінам в психічному розвитку старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня експериментальної групи, що мало відображення в результатах виконання діагностичних проб та в рівні наданої допомоги дітям в ході виконання діагностичних завдань.

Ключові слова: нейропсихологічна програма корекції, нейропсихологічні проби, нейропсихологічні категорії, корекція, діти старшого дошкільного віку, загальне недорозвинення мовлення III рівня.

Smoliak Volodymyr Myroslavovych Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Special Education Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, tel.: (061) 283-20-01, https://orcid.org/0009-0003-9117-0784

Turubarova Anastasiia Volodymyrivna, Ph.D. in Psychology, Assistant Professor, Dean of the Faculty of Special Education, Social Sciences and Humanities Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, tel.: (061) 283-20-01, https://orcid.org/0000-0002-4806-4519

Kirillova Anna Oleksandrivna Lecturer of the Department of Special Education Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, tel.: (061) 283-20-01, https://orcid.org/0000-0002-4641-5266

NEUROPSYCHOLOGICAL PROGRAM FOR THE CORRECTION OF HIGHER MENTAL FUNCTIONS IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT OF LEVEL III

Abstract. In this scientific article, which is based on the preliminary results of neurodiagnostics, a neuropsychological program for the correction of higher mental functions in senior preschool children with general speech underdevelopment

of level III was elaborated and tested. The targets of correction in the presented program were mainly the energy factor, the factor of interhemispheric interaction, the factor of planning, initiation and control of activity. The correctional route was planned based on O. Luriia's concept of functional blocks of the brain. The first functional block of the brain involves the formation of attention stability, optimization of mnemonic processes, development of motor functions through breathing exercises, massage and self-massage, stretching, exercises to correct sensorimotor interactions, etc. The second functional block of the brain involves development of speech, visual-spatial functions, development of modal-specific types of memory. The third functional block of the brain is aimed at forming regulatory components and self-control functions.

The study revealed qualitative changes in the experimental group of test subjects in comparison with their initial diagnosis. According to the results of the control section of the experimental group, the most striking difficulties of the energy factor (for example, gradual fading of speech) were completely absent, and the active vocabulary of all senior preschool children with general speech underdevelopment was enriched with new words. It was easier for preschoolers to build a detailed statement (for example, when composing a story based on a series of pictures), because they had mastered the algorithm by which this task was performed. Quantitative changes were also noted within the indicators of the level of assistance in the course of taking neuropsychological tests. According to the results of the study, it was stated that the neuropsychological correctional program promotes positive qualitative and quantitative changes in the mental development of senior preschoolers with general speech underdevelopment of level III belonging to the experimental group, which was reflected in the results of diagnostic tests and in the level of assistance provided to children in the course of performing diagnostic tasks.

Keywords: neuropsychological correction program, neuropsychological tests, neuropsychological categories, correction, children of senior preschool age, general speech underdevelopment of level III.

Постановка проблеми. Чітке розуміння індивідуальної структури порушення, що передбачає отримання відомостей про наявні особливості/відхилення в системі вищих психічних функцій дитини, їх сильні та дефіцитарні ланки дозволить визначити оптимальні шляхи навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Особливого значення це набуває в старшому дошкільному віці, коли закладаються передумови успішного шкільного навчання. За попередніми результатами нашого дослідження [3] встановлено, що діти старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення III рівня мають показники сформованості всіх вищих психічних функцій нижче, ніж вікова норма. У зв’язку з цим виникла необхідність в розробці та апробації цілеспрямованої нейропсихологічної програми корекції вищих психічних функцій у зазначеної категорії осіб.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях сучасних науковців галузі спеціальної психології та педагогіки (В. Бочелюк, В. Вербенко, Л. Вознюк, М. Гуменюк, Н. Дубашидзе, О. Ільїна, В. Князєв, Н. Лопатинська, К. Мілютіна, М. Панов, С. Полещук, Ю. Рібцун, М. Родненок, Н. Рубель, Л. Спицька, В. Тарасун, О. Чабан, А. Шевцов, О. Яцків та ін.) все більше популярності набирає впровадження нейропсихологічного підходу до діагностики та корекції ознак несформованості/дефіцитарності/ураження структур мозку, які відповідають за становлення вищих психічних функцій у дітей та дорослих.

Мета статті – аналіз ефективності впровадження нейропсихологічної програми корекції вищих психічних функцій у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня.

Виклад основного матеріалу. Психологічна корекція психічного розвитку дітей з особливим освітніми потребами визначається складною індивідуальною структурою психічного порушення та соціальною ситуацією розвитку. На основі результатів діагностики проводиться детальний нейропсихологічний аналіз та розробляється індивідуальна програма корекційно-розвивального навчання [5, С. 601]. В межах нейропсихологічного підходу корекційна програма будується на основі положення О. Лурія про функціональні блоки мозку [1, С. 506–508; 5, С. 601]. Проте згідно з положеннями даного підходу до корекційного процесу робота повинна передбачати не тренування окремих навичок, а формування цілісної функціональної системи, яка дасть можливість дитині самостійно оволодівати вміннями. Часто спеціалісти використовують метод заміщуючого онтогенезу А. Семенович, яка розробляла свої підходи на основі вчень О. Лурія. Нами була створена система занять з розвитку вищих психічних функцій старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення, яка побудована на основі концепції 3 функціональних блоків мозку (ФБМ).

І ФБМ: формування стійкості уваги, оптимізація мнемічних процесів, розвиток рухових функцій за допомогою дихальних вправ, масажу та самомасажу, розтяжок, вправ на корекцію сенсомоторних взаємодій та ін.

Дихальні вправи на початкових етапах проводяться в положенні лежачи з руховим супроводом, щоб спрацював компонент довільності дихальних рухів. Вони необхідні для відновлення нормального дихання в стані спокою, під час руху, що позитивно впливає на забезпечення киснем усіх внутрішніх органів, оптимізацію тонусу м’язів, зниження збудження, покращення загального стану дитини. Крім того правильно дібрані дихальні вправи будуть здійснювати релаксаційний вплив на організм та забезпечувати відповідний рівень концентрації уваги. Розтяжки виконуються на початкових етапах спеціалістами, які розтягують ручки та ніжки дитинки як при виконанні вправи «Зірочка», в подальшому дитина виконує це завдання самостійно [4, С. 355–356]. Ця група вправ націлена на зняття зажимів та патологічної ригідності тілесних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

установок, оптимізацію та стабілізацію м'язового тонусу та підвищення рівня психічної активності.

Окорухові вправи забезпечують розширення поля зору, сприяють поліпшенню зорового сприйняття. За рекомендацією А. Шевцова та О. Ільїної дану групу вправ необхідно починати з різних завдань, які передбачають рухи очей на відстані витягнутої руки, потім на відстані ліктя, а через певний проміжок часу вже і біля перенісся. Після того спеціаліст може доєднати й рухи язиком [4, С. 356]. Ці вправи важливі оскільки у багатьох дітей є ознаки звуженості поля зору, що в свою чергу відображається у фрагментарності зорової, слухової та мовленнєвої сфер. Крім того обмеженість поля зору спричиняє появу зайвих рухів голови для дослідження навколишнього простору, що є досить енерговитратно та швидко втомлює дитину.

ІІ ФБМ: розвиток мовленнєвих, зорово-просторових функцій, розвиток модально-специфічних видів пам'яті.

ІІІ ФБМ: формування регуляторних компонентів та функції самоконтролю [2, С. 196; 4, С. 355].

Отже, спираючись на вищезазначені підходи нами була розроблена нейропсихологічна програма корекції вищих психічних функцій дітей з загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня. Протипоказаннями до застосування програми є наявність у дитини ознак епілептичної готовності, дисплазії з'єднувальної тканини, хвороб серцево-судинної системи, бронхіальної астми.

Нейропсихологічна програма складається з 15 занять, кожне з яких проводиться корекційним педагогом в індивідуальній формі та опрацьовується протягом 5 робочих днів з наданням щоденного домашнього завдання. Наприкінці кожної зустрічі корекційний педагог надає позитивну оцінку роботи дитини, що створює ситуацію успіху та мотивує дитину до подальшого виконання завдань.

Кожне заняття проводиться з дотриманням таких корекційних векторів:

1) ритуал привітання на початку заняття;

2) розминка;

3) блок вправ, спрямованих на формування психомоторних координацій;

4) блок вправ, спрямованих на формування пізнавальних компетентностей;

5) ритуал завершення заняття та підведення підсумків.

Ритуал привітання пропонуємо проводити вправою «Чарівні ворота» (А. Семенович), проходячи які, дитина потрапляє в чарівну країну. У цій країні кожен має змогу стати чим або ким хоче, виконати будь-яке завдання, вигадати будь-яку гру та впоратись з усіма труднощами. Дитина разом із корекційним педагогом буде кожного разу проходити через ці ворота та йди до країни, де

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вони будуть вчитися чомусь новому і вони обов'язково впораються із завданнями. Щодо прощальних ритуалів, то дитина з корекційним педагогом проходить через «чарівні ворота» назад та разом підсумовують результати заняття.

Кожне заняття програми складається з вправ рухового спрямування (розминка, дихальні вправи, окорухові вправи, розтяжки), вправ для розвитку просторових уявлень, малювання двома руками, логопедичних вправ, когнітивних вправ (розвиток колірного та предметного гнозису, вивчення математичних основ, завдання на виявлення помилок, проходження лабіринтів, виявлення схожості/відмінності, складання розрізних картинок, визначення послідовності подій та створення розповіді на основі малюнків та ін.).

Корекційний педагог обов'язково щодня організовує виконання дитиною дихальних та окорухових вправ, розтяжок, артикуляційних вправ. Інші завдання пропонуємо дитині не рідше, ніж 2 рази з 5 зустрічей, щоб їх пред'явлення дитині було мінімально допустиме для отримання результатів. Кожне заняття триває близько 20–25 хв., що відповідає параметрам даного вікового періоду. Домашнє завдання переважно спрямоване на корекцію І ФБМ, а саме даються рекомендації щодо забезпечення відвідування дитиною спортивних секцій, проведення щоденної ранкової зарядки, приймання контрастного душу, застосування елементів масажу/самомасажу та корекція режиму дня. Крім того корекційний педагог пропонує домашні вправи спрямовані на «атаку слабкостей», тобто завдання, при виконанні яких у дошкільника виникають найбільші труднощі. Ці завдання обов'язково проговорюються з батьками.

У діагностиці взяли участь 10 дошкільників 5–6 років з загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня, по 5 дітей в кожній експериментальній групі (КГ – контрольна група; ЕГ – експериментальна група).

Після апробації нейропсихологічної програми була проведена нейропсихологічна діагностика за аналогічним протоколом первинного обстеження [3]. Результати всіх проб представлені в таблиці 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Результати виконання нейропсихологічних проб (контрольний етап експерименту)

Нейропсихологічні проби	Випробуваний1		Випробуваний 2		Випробуваний 3		Випробуваний 4		Випробуваний 5		Випробуваний 6		Випробуваний 7		Випробуваний 8		Випробуваний 9		Випробуваний 10	
Коректурна проба	2	2	3	3	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Реципрокна координація	3	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	3	2
Динамічний праксис	3	4	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Графічна проба «Парканчик»	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	1	2	3	2
Кінестетичний праксис	3	4	2	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Оральний праксис	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Реакція обирання	3	4	2	3	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Проба «Рахунок»	1	2	2	2	2	2	1	2	1	2	1	2	2	2	1	2	1	1	1	1
Називання реалістичних зображень	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1	1
Називання низькочастотних слів	2	1	2	2	1	2	1	1	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Впізнавання картинок за назвами	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Перекреслені зображення	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	2	1	2	2	2	2	2
Накладені зображення	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	2	2	2	2
Зашумлені зображення	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2
Оцінка ритмічних структур	2	2	2	3	2	2	2	2	3	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Повторення ритмічних структур	2	3	2	2	2	2	2	2	3	4	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3
Проба «Слухові схованки»	1	1	2	2	1	2	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Проба Бентона	3	4	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Копіювання геометричних фігур	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	2	1	2	2	2
Розпізнавання емоцій	1	1	2	2	2	2	1	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	1
Називання емоцій	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	1	2	1	2	1	2	2	2
Зорова пам’ять	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	2	2	1	2
Слухова пам’ять	2	1	2	2	1	2	1	1	2	2	2	2	1	1	2	1	1	2	2	2
Четвертий зайвий	1	1	2	2	2	2	1	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	1
Складання розповіді за сюжетним малюнком	2	3	2	2	2	2	2	2	3	4	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Складання розповіді за серією малюнків	2	3	2	2	2	2	2	2	3	4	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Переказ тексту з опорними питаннями	2	3	3	3	2	2	3	3	3	4	2	2	2	2	2	3	2	2	3	3
Розуміння логіко-граматичних відносин	3	3	3	3	2	2	3	3	3	4	2	2	2	2	2	3	2	3	2	3
			Шкала рівня виконання завдання										Шкала рівня допомоги							

У ході повторної діагностики найбільш помітні позитивні зміни в ЕГ спостерігались при виконанні проб «Коректурна проба», «Оральний праксис», «Називання низькочастотних слів», «Перекреслені зображення», «Зашумлені зображення», «Копіювання геометричних фігур», «Називання емоцій»,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

«Зорова пам’ять», «Переказ тексту з опорними питаннями», «Розуміння логіко-граматичних відносин». Натомість випробувані КГ абсолютно не демонстрували зміни за результатами виконання проб. Аналізуючи отримані результати ЕГ за діагностичними векторами (табл. 2) відзначимо, що особливості помилок не змінилися в порівнянні з первинною діагностикою, однак виражалися вони значно рідше. Найбільш яскраві труднощі енергетичного фактору (наприклад, поступове згасання мовлення) вже були відсутні, активний словник дітей збагатився новими словами, хоча не в межах показника вікової норми. Випробуваним стало легше будувати розгорнуте висловлювання (наприклад, при складанні розповіді за серією картинок), оскільки вони засвоїли алгоритм роботи. Також були відмічені покращення показників зорової пам’яті.

Таблиця 2

Середні показники розвитку нейропсихологічних категорій старших дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня (контрольний етап експерименту)

Нейропсихологічні категорії	Випробуваний 1	Випробуваний 2	Випробуваний 3	Випробуваний 4	Випробуваний 5	Випробуваний 6	Випробуваний 7	Випробуваний 8	Випробуваний 9	Випробуваний 10
Праксис	2,7	2	2,1	1,9	2	2	1,7	1,6	1,6	2,6
Гнозис	1,7	1,8	1,8	1,5	1,9	1,5	1,3	1,5	1,6	1,8
Інтелектуальні процеси	1	2	2	1	1,5	1	1,5	1	1	1
Мовлення	2,3	2,3	1,8	2	2,8	2	1,8	1,8	1,8	2,3
Пам’ять	2	2,3	1,7	2	2,3	1,7	1,3	2	1,7	2
Регуляторні процеси	2	3	2	2	2	2	2	2	2	1

Результати контрольного етапу експерименту ЕГ дозволили констатувати, що:

– 80 % дітей відчувають значні труднощі при виконанні завдань на діагностику праксису, 20 % – виконання завдань доступне частково;

– 80 % дошкільників мають значні труднощі при діагностиці гностичних процесів, 20 % – допускають поодинокі помилки;

– 80 % мають поодинокі труднощі при діагностиці інтелектуальних процесів, 20% – допускають суттєві помилки в пробах;

– 100 % дітей мають значні помилки в завданнях мовленнєвого спрямування;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– 80 % старших дошкільників допускають значні помилки при виконанні завдань на діагностику пам'яті, 20 % – допускають поодинокі помилки;

– 80 % дітей мають значні помилки при виконанні завдань на діагностику регуляторних процесів, 20 % – поодинокі помилки.

Встановлено, що іноді показники за кожним окремим нейропсихологічним напрямком у дітей ЕГ коливаються в межах одного рівня, однак кількісні зміни в переважній більшості прослідковуються (хоч і в межах одної бальної оцінки). Результати КГ не змінилися, тому ґрунтовному аналізу не підлягають (таблиця 3).

Таблиця 3

Порівняльна таблиця показників розвитку нейропсихологічних категорій старших дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня на початку та наприкінці експерименту

Нейропсихологічні категорії	Випробуваний 1	Випробуваний 2	Випробуваний 3	Випробуваний 4	Випробуваний 5	Випробуваний 6	Випробуваний 7	Випробуваний 8	Випробуваний 9	Випробуваний 10
Праксис	2,7	2	2,1	1,9	2	2	2	1,9	2	2,7
	2,7	2	2,1	1,9	2	2	1,7	1,6	1,6	2,6
	-	-	-	-	-	-	**0,3**	**0,3**	**0,4**	**0,1**
Гнозис	1,7	1,8	1,8	1,5	1,9	1,7	1,6	1,6	1,7	1,9
	1,7	1,8	1,8	1,5	1,9	1,5	1,3	1,5	1,6	1,8
	-	-	-	-	-	**0,2**	**0,3**	**0,1**	**0,1**	**0,1**
Інтелектуальні процеси	1	2	2	1	1,5	1,5	1,5	1	1	1,5
	1	2	2	1	1,5	1	1,5	1	1	1
	-	-	-	-	-	**0,5**	-	-	-	**0,5**
Мовлення	2,3	2,3	1,8	2	2,8	2	1,8	2,3	2	2,8
	2,3	2,3	1,8	2	2,8	2	1,8	1,8	1,8	2,3
	-	-	-	-	-	-	-	**0,5**	**0,2**	**0,5**
Пам'ять	2	2,3	1,7	2	2,3	2	1,7	2,3	2	2,3
	2	2,3	1,7	2	2,3	1,7	1,3	2	1,7	2
	-	-	-	-	-	**0,3**	**0,4**	**0,3**	**0,3**	**0,3**
Регуляторні процеси	2	3	2	2	2	2	3	2	2	2
	2	3	2	2	2	2	2	2	2	1
	-	-	-	-	-	-	**1**	-	-	**1**
			р-ти первинної діагностики			р-ти повторної діагностики			рівень підвищення показників	

Також були підраховані відсоткові зміни середньостатистичного рівня розвитку кожної окремої дитини ЕГ за нейропсихологічними векторами

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

(табл. 4). Середній показник даної вибірки з 1,9 одиниць зменшився до 1,7 одиниць, що складає 10,5%.

Таблиця 4

Відсоткові зміни середньостатистичного рівня розвитку нейропсихологічних векторів (ЕГ)

Випробувані	До	Після	% зміна
Випробуваний 6	1,9	1,7	**10,5**
Випробуваний 7	1,9	1,6	**10,8**
Випробуваний 8	1,9	1,7	**10,5**
Випробуваний 9	1,8	1,6	**11,1**
Випробуваний 10	2,2	1,8	**18,2**

Виявлені кількісні зміни і в межах показників рівня допомоги в ході виконання нейропсихологічних проб (таблиця 5). За параметром допомоги в ході діяльності діти КГ не продемонстрували якісних та кількісних змін, натомість в 100 % випадків ЕГ допомога як була, так і залишилась в середньому на рівні стимулюючої підтримки з боку корекційного педагога. Однак кількісні зміни наявні в 80 % випадків. У межах середніх показників відбулися зміни в 0,2 одиниці (з 2,1 на 1,9 одиницю) та становлять 9,5%.

Таблиця 5

Порівняльні дані середніх показників рівня допомоги дитині до та після впровадження корекційної програми

Випробувані	Середній показник рівня допомоги		
	первинна діагностика	повторна діагностика	рівень зниження показників
випробуваний 1	2,3	2,3	-
випробуваний 2	2,2	2,2	-
випробуваний 3	2	2	-
випробуваний 4	1,8	1,8	-
випробуваний 5	2,2	2,2	-
випробуваний 6	2	1,9	0,1
випробуваний 7	1,9	1,8	0,1
випробуваний 8	1,9	1,9	-
випробуваний 9	2,1	1,9	0,2
випробуваний 10	2,6	2	0,6

Отже, за результатами експерименту констатовано, що нейропсихологічна програма сприяє позитивним якісним та кількісним змінам в психічному розвитку старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

Якісні зміни ЕГ наприкінці експерименту в порівнянні з первинною діагностикою представлені на рис. 1. Аналіз результатів дослідження показав,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

що у векторі праксичного компоненту змін не відбулось, у векторі гностичного компоненту 100% значних помилок скореговані на 20% поодиноких помилок та 80% значних помилок. У межах інтелектуальних процесів 40% поодиноких помилок збільшились на 80%, а кількість суттєвих помилок з 60% знизилась на 20%. Вектор мовлення змінився таким чином, що часткове виконання завдань у 20% дошкільників переросло в суттєві помилки. Результативність показників пам'яті з 100% суттєвих помилок змінилась на 20% поодиноких та 80% суттєвих помилок. Регуляторні процеси з 80% суттєвих помилок та 20% випадків часткового виконання завдань змінилися на 20% поодиноких помилок, а відсоток випадків прояву суттєвих помилок не змінився.

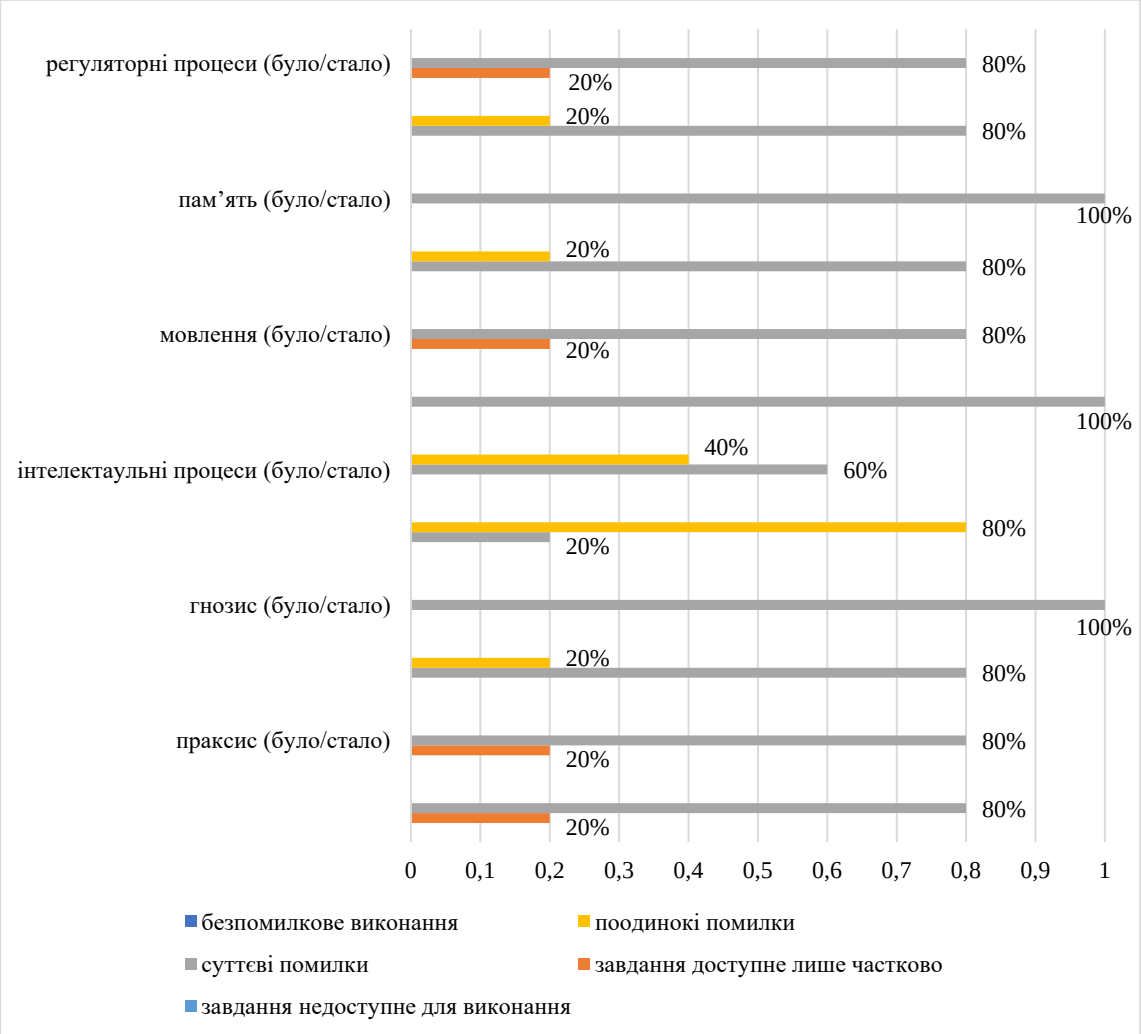

Рис. 1. Якісні зміни нейропсихологічних показників ЕГ до та після впровадження нейропсихологічної програми

Отже, на основі вищезазначених змін, які зафіксовані після впровадження нейропсихологічної програми, можемо стверджувати, що перший етап корекційного впливу має позитивну динаміку та потребує подальшої оцінки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

індивідуальних особливостей кожної дитини для побудови її корекційного маршруту.

Висновки. Мішенями корекції в представленій нейропсихологічній програмі були переважно енергетичний фактор, фактор міжпівкульної взаємодії, фактор планування, ініціації та контролю діяльності. Вони корегувались на основі різних завдань для розвитку всіх трьох функціональних блоків мозку (за О. Лурія). За результатами контрольного зрізу ЕГ найбільш яскраві труднощі енергетичного фактору (наприклад, поступове згасання мовлення) вже були повноцінно відсутні, а активний словник усіх дітей наситився новими словами. Дітям було легше будувати розгорнуте висловлювання (наприклад, при складанні розповіді за серією картинок), бо ними засвоївся алгоритм за яким виконується це завдання. Констатовано кількісні зміни і в рамках показників рівня допомоги в ході виконання нейропсихологічних проб.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробці індивідуального корекційного маршруту з розвитку вищих психічних функцій у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

Література:

1. Бочелюк В.Й. Нейропсихологічні основи аутології / В.Й. Бочелюк, М.С. Панов, Л.В. Спицька. // Наукові перспективи. – 2022. – № 5(23). – С. 497-510.

2. Родненок М.Є. Науково-теоретичне обґрунтування методики нейропсихологічної корекції порушень пізнавальної діяльності дошкільників з дитячим церебральним паралічем засобами Монтессорі-терапії // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2014. – № 8. – С. 193-203.

3. Смоляк В.М. Нейропсихологічний статус старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення III рівня / В.М. Смоляк, А.В. Турубарова // Перспективи та інновації науки (Серія: Педагогіка, Серія: Психологія, Серія: Медицина). – 2024. – № 3(37). – С. 974-982. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-3(37)

4. Шевцов А.Г. Нейропсихологічний підхід у корекції розвитку дітей із психофізичними порушеннями / А.Г. Шевцов, О.В. Ільїна // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка. Серія: Актуальні питання корекційної освіти. – 2015. – Ч. 2. – Вип. 5. – С. 68-78.

5. Яцків О.С. Нейропсихологічний підхід у діяльності практичного психолога дошкільного навчального закладу // Проблеми сучасної психології. – 2016. – № 31. – С. 594-606.

References:

1. Bocheliuk, V.Y., Panov, M.S., & Spytska, L.V. (2022). Neiropsykholohichni osnovy autolohii [Neuropsychological bases of autology]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives, 5 (23),* 497-510 [in Ukrainian].

2. Rodnenok, M. Ye. (2014). Naukovo-teoretychne obgruntuvannia metodyky neiropsykholohichnoi korektsii porushen piznavalnoi diialnosti doshkilnykiv z dytiachym tserebralnym paralichem zasobamy Montessori-terapii [Scientific and theoretical substantiation of the method of neuropsychological correction of cognitive impairments of preschoolers with cerebral palsy using Montessori therapy]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – The Scientific Journal of the NPU Named After M. P. Drahomanova. Series 19: Correctional Pedagogy and Special Psychology, 8,* 193-203 [in Ukrainian].

3. Smoliak, V. M., & Turubarova, A. V. (2024). Neiropsykholohichnyi status starshykh doshkilnykiv iz zahalnym nedorozvytkom movlennia III rivnia [Neuropsychological status of older preschoolers with level III general underdevelopment of speech]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia: Pedahohika, Seriia: Psykholohiia, Seriia: Medytsyna) – Perspectives and Innovations of Science (Series: Pedagogy, Series: Psychology, Series: Medicine), 3 (37),* 974-982. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-3(37)

4. Shevtsov, A. H., & Ilina, O. V. (2015). Neiropsykholohichnyi pidkhid u korektsii rozvytku ditei iz psykhofizychnymy porushenniamy [Neuropsychological approach in correcting the development of children with psychophysical disorders]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Seriia: Aktualni pytannia korektsiinoi osvity – A Collection of Scientific Works of Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi University. Series: Actual Issues of correctional education*, *2 (5)*, 68-78.

5. Yatskiv, O. S. (2016). Neiropsykholohichnyi pidkhid u diialnosti praktychnoho psykholoha doshkilnoho navchalnoho zakladu [Neuropsychological approach in the activity of a practical psychologist of a preschool educational institution]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology*, *31*, 594-606.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.923.2:159.922.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1630-1642

Стеценко Алла Іванівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Університету Григорія Сковороди в Переяславі, м.Переяслав, https//orcid.org/ 0000-0001-7451-2488

Невзгляд Леся Василівна здобувачка магістрського рівня кафедри практичної психології університету Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав

ВПЛИВ ДИТЯЧОЇ ТРАВМИ НА «ОБРАЗ Я» ОСОБИСТОСТІ РАННЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглядаються психологічні аспекти дитячої травми та її вплив на формування «образу Я» особистості в ранньому юнацькому віці. Дитячі травматичні події можуть мати довгостроковий вплив на розвиток самосвідомості, самооцінки та ідентичності, зокрема формування негативного «образу Я». У дослідженні розкрито концепцію «образу Я» в психології, зокрема його структуру, компоненти та функції в процесі розвитку особистості. Окремо розглядається взаємозв'язок між пережитими травмами та самосвідомістю, зокрема, як негативні емоційні переживання можуть знижувати самооцінку та формувати викривлений «образ Я» в підлітковому віці.

Особлива увага приділяється методам підвищення самооцінки та формуванню позитивного «образу Я» у ранньому юнацькому віці, поопри наслідки дитячих травм. Стаття також містить методичні рекомендації щодо психологічної роботи з юнаками, які мають досвід травматичних подій, з метою гармонізації їхнього внутрішнього світу та підвищення життєвої компетентності. У дослідженні представлені сучасні психотерапевтичні підходи, які сприяють зменшенню впливу дитячих травм на розвиток самосвідомості та самооцінки, включаючи когнітивно-поведінкову терапію, арт-терапію та методи емоційної підтримки.

Проаналізовано шляхи впливу дитячої травми на розвиток самосвідомості та особистісної ідентичності, а також можливі варіанти психологічної корекції для зменшення негативних наслідків. Окремо розглянуто важливість міжособистісних взаємодій та підтримуючого соціального середовища у процесі корекції «образу Я». Запропоновано практичні рекомендації щодо створення сприятливого середовища для розвитку позитивного «образу Я» у молодих людей з травматичним досвідом, а також зазначено роль сім'ї та найближчого соціального оточення у цьому процесі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: дитяча травма, «образ Я», самосвідомість, самооцінка, ранній юнацький вік, психологічна корекція, травматичний досвід, соціальна підтримка.

Stetsenko Alla Ivanivna Ph.D. of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https//orcid.org/0000-0001-7451-2488

Nevzghliad Lesya Vasylivna Master's degree student at the Department of Practical Psychology of H.Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav

THE INFLUENCE OF CHILDHOOD TRAUMA ON THE SELF-IMAGE OF EARLY ADOLESCENTS

Abstract. The article examines the psychological aspects of childhood trauma and its impact on the formation of the self-image of individuals in early adolescence. Childhood traumatic events can have long-term effects on the development of self-awareness, self-esteem, and identity, particularly leading to the formation of a negative self-image. The study explores the concept of self-image in psychology, including its structure, components, and functions in the process of personality development. Special attention is given to the connection between traumatic experiences and self-awareness, specifically how negative emotional experiences can lower self-esteem and distort self-image during adolescence.

The article also focuses on methods for enhancing self-esteem and fostering a positive self-image in early adolescence, despite the consequences of childhood trauma. It provides methodological recommendations for psychological work with adolescents who have experienced traumatic events, aiming to harmonize their inner world and improve their life competence. The study presents contemporary psychotherapeutic approaches that help reduce the impact of childhood trauma on the development of self-awareness and self-esteem, including cognitive-behavioral therapy, art therapy, and emotional support techniques.

The pathways through which childhood trauma affects self-awareness and personal identity development are analyzed, along with possible psychological correction strategies to mitigate negative consequences. The importance of interpersonal interactions and a supportive social environment in the correction of self-image is also highlighted. Practical recommendations are offered for creating a favorable environment for developing a positive self-image in young people with traumatic experiences, emphasizing the role of family and the immediate social circle in this process.

Keywords: childhood trauma, self-image, self-awareness, self-esteem, early adolescence, psychological correction, traumatic experience, social support.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Нині проблема впливу дитячих травм на формування особистості є однією з найактуальніших у сфері психології та психотерапії. У сучасному світі, з його швидкими темпами змін, соціальними, економічними та політичними викликами, діти часто зазнають стресів, які можуть призвести до травматичних переживань. Це можуть бути як окремі епізоди (наприклад, розлучення батьків, смерть близьких, насильство чи зневага), так і хронічні умови стресу, такі як життя в конфліктних сім'ях чи несприятливе соціальне середовище. Психологічні наслідки таких переживань можуть зберігатися й у дорослому житті, відображаючись на формуванні самосприйняття та самоставлення особистості, зокрема в ранньому юнацькому віці, коли людина активно формує свою ідентичність та «образ Я».

Ранній юнацький вік є критичним періодом для становлення «образу Я» – складної системи уявлень особистості про себе, яка включає когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти. В цей період інтенсивно розвивається самосвідомість, з'являються нові соціальні ролі, а також виникає потреба в самовизначенні. «Образ Я» в юнацькому віці формується під впливом різних чинників, серед яких особливе значення мають емоційні та психологічні переживання дитинства. Дитяча травма може суттєво спотворити цей процес, викликаючи дисгармонійне або негативне сприйняття себе.

Дитяча травма, особливо якщо вона не була належним чином опрацьована або підтримана дорослими, може призводити до розвитку низки проблем у формуванні «образу Я». Вона може вплинути на емоційне самосприйняття (негативні почуття до себе, відчуття неповноцінності), на когнітивне сприйняття (спотворені уявлення про власну здатність досягати успіху, будувати стосунки тощо) та на поведінкову частину (уникнення соціальних контактів, труднощі з прийняттям важливих рішень).

Особливу роль у цьому процесі відіграють такі аспекти травматичного досвіду, як почуття безпорадності та страху, які можуть закарбуватися в психіці дитини, формуючи так звані «вразливі місця» в її «образі Я». У ранньому юнацькому віці це може проявлятися у вигляді низької самооцінки, проблем з ідентичністю, страху бути відкинутим, труднощів із встановленням близьких стосунків або схильності до самозвинувачення.

Сьогоднішній світ із його інформаційними перевантаженнями, впливом соціальних мереж, змінами в сімейних структурах, кризами та зростанням тривожності через політичні і соціальні катаклізми (наприклад, пандемія, війна в Україні) створює додаткові фактори ризику для дітей та підлітків. Сучасні підлітки змушені рано стикатися з труднощами, з якими не завжди готові впоратися емоційно. Ці виклики також можуть підсилювати травматичний досвід, якщо дитина вже зазнала травми в минулому, що, своєю чергою, впливає на подальше формування її ідентичності та самосприйняття.

Важливим аспектом сучасності є також те, що соціальні мережі та медіа формують ідеалізовані образи життя, з якими молодь порівнює себе, що часто

призводить до виникнення відчуття неповноцінності. Особливо це стосується тих, хто має травматичний досвід, оскільки порівняння із «ідеальними» образами може загострювати внутрішні конфлікти та підсилювати негативне сприйняття себе. Тривале існування в стані внутрішнього конфлікту може призвести до серйозних психологічних наслідків, таких як депресія, тривожні розлади, суїцидальні настрої, адиктивна поведінка (алкоголізм, наркотики) або агресивна поведінка. У випадках, коли дитяча травма не була опрацьована, негативні впливи на «образ Я» можуть призводити до формування дезадаптивних моделей поведінки, які перешкоджають повноцінному соціальному функціонуванню.

Саме тому, дитяча травма є важливим чинником, що впливає на формування «образу Я» особистості у ранньому юнацькому віці, особливо в сучасному соціальному контексті. Відсутність своєчасної допомоги може призвести до глибоких психологічних проблем, що потребує уваги не лише з боку батьків, а й психологів, педагогів та соціальних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі існує багато розрізнених досліджень, які зосереджені на окремих наслідках різних видів психологічної травми. Питанням впливу психічних травм у дитячому віці займалися такі науковці, як О. Туриніна, О. Байєр, І. Корнієнко, П. Павловський, Л. Завадзький, Б. Завадзький, А. Грись та інші. Однак, поопри значний обсяг досліджень, присвячених окремим аспектам дитячих психічних травм, ця тема залишається актуальною і потребує подальшого глибокого вивчення.

Мета статті – проаналізувати вплив дитячої психічної травми на формування «образу Я» особистості в ранньому юнацькому віці, враховуючи сучасні соціально-психологічні умови, а також узагальнити існуючі дослідження та визначити перспективні напрями подальшого вивчення цього питання.

Виклад основного матеріалу. Дитяча травма є багатовимірним явищем, яке має тривалий та глибокий вплив на психічний розвиток дитини та її добробут. Це складне явище, яке може виникати внаслідок одноразових подій (наприклад, аварій, природних катастроф, втрати близьких) або тривалих ситуацій, таких як фізичне чи емоційне насильство, занедбання, війна чи міграція. У контексті сучасної психологічної науки, дитячі травми розглядаються як важливий фактор, що впливає на розвиток особистості, особливо у критичні періоди розвитку, зокрема в ранньому юнацькому віці.

Дитяча травма визначається як психічний, емоційний або фізичний біль, який дитина переживає внаслідок шкідливих подій або ситуацій, що можуть мати довготривалі наслідки для її психологічного розвитку та добробуту.

За визначенням О. Куліша, психологічна травма – це «наслідок ситуації, коли індивід відчуває себе беззахисним перед небезпекою, що фіксується на глибокому психофізіологічному рівні та впливає на формування стратегій поведінки. Вчений зазначає, що травмовані люди часто шукають способи

зняття негативного емоційного стану, що може призводити до девіантної поведінки» [1, с. 46].

Згідно з І. Мазохою [4], психологічна травма має глибокий вплив на психічний стан особистості, оскільки перевищує її здатність до адаптації та спричиняє емоційні розлади.

Також Т. Титаренко наголошує, що психологічна травма здатна порушити звичний плин життя, знизити стресостійкість та зробити людину більш уразливою до нових стресових ситуацій [7, с. 31].

На нашу думку, психологічна травма – це глибоке емоційне порушення, яке виникає внаслідок переживання подій, що різко перевищують здатність індивіда адаптуватися чи справитися з ними. Це може бути викликано різноманітними факторами, включаючи, але не обмежуючись, раптову втрату, насильство, знущання, або катастрофи.

Дитяча травма – це психологічне, емоційне або фізичне пошкодження, яке дитина переживає в результаті однієї або декількох подій, що негативно впливають на її розвиток і добробут. Це може містити знущання, зловживання (фізичне, емоційне, сексуальне), занедбання потреб, втрату або розлучення батьків, свідчення насильства або катастроф. Травми можуть мати довгострокові наслідки для психічного здоров'я, включаючи ризик розвитку анксіозних розладів, депресії, ПТСР, та проблем зі встановленням стосунків [5].

Психологічна травма у дитячому віці може спричинити розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривожних розладів, а також негативно вплинути на здатність дитини будувати міжособистісні відносини та адекватно оцінювати власні можливості. Важливо розуміти, що кожна дитина реагує на травму по-своєму, і фактори, які впливають на ступінь і тривалість її наслідків, включають індивідуальні особливості дитини, підтримку з боку родини та доступ до професійної допомоги.

Дитячі травматичні події глибоко впливають на формування особистості, закладаючи фундамент, на якому будуються майбутні взаємини, поведінка, емоційний світ і самосвідомість. Травми в дитинстві можуть бути різноманітними, від фізичного, емоційного або сексуального насильства до втрати близьких, занедбання чи переживання екстремальних стресових подій. Кожна з цих травм залишає відбиток на психіці дитини, впливаючи на її розвиток і формування особистості.

Образ «Я» та психічне здоров'я мають важливий взаємозв'язок, оскільки сприйняття себе та світу навколо є ключовим для психічного добробуту. Позитивний образ «Я» зазвичай асоціюється з високою самооцінкою, відчуттям власної компетентності та задоволеністю від життя. Люди з позитивним образом «Я» частіше мають стійкі стосунки, високий рівень самодостатності та емоційну стійкість [6].

Навпаки, негативний образ «Я» може призвести до розвитку психологічних проблем, таких як депресія, тривожність, низька самооцінка та інші

психічні розлади. Люди з негативним образом «Я» можуть перебувати в постійному стані стресу, відчувати невпевненість у собі та у своїх можливостях, а також відчувати труднощі у встановленні та підтримці стосунків.

Процес формування «образу Я» є ключовим етапом у становленні самосвідомості особистості. «Образ Я» є своєрідним психологічним конструктом, який формується на основі взаємодії індивіда з навколишнім середовищем, соціальними взаємодіями та власним внутрішнім досвідом. У ранньому юнацькому віці цей процес набуває особливого значення, оскільки саме в цей період підліток активно досліджує свою ідентичність та взаємодіє зі світом через призму власних уявлень про себе. Психологічна травма може глибоко порушити цей процес, спричиняючи негативне самосприйняття та самооцінку.

За словами Н. Лозінської, травматичний досвід може вплинути на самооцінку через порушення внутрішніх механізмів саморегуляції, що формуються в дитинстві [3, с. 65].

Травматичний досвід також може викликати розвиток так званого «Я-конфлікту», коли існує розрив між реальним «Я» та ідеалізованим уявленням про себе, що стає джерелом постійного внутрішнього стресу. Наприклад, дитина, яка зазнала фізичного насильства, може відчувати себе слабкою та безпомічною, що негативно позначається на її впевненості в собі та здатності досягати успіху.

Окрім впливу на самосвідомість, дитяча травма має значні соціальні та поведінкові наслідки. Діти, які пережили травматичний досвід, можуть мати труднощі у встановленні взаємостосунків, оскільки вони часто відчувають недовіру до оточуючих або уникають близьких відносин через страх повторного травматичного досвіду. Вони також можуть демонструвати агресивну або самоізоляційну поведінку, що негативно впливає на їх соціальну адаптацію.

Важливим аспектом є також вплив травми на здатність дитини до навчання та розвитку когнітивних функцій. Дослідження показують, що діти, які пережили травму, можуть мати проблеми з концентрацією уваги, пам’яттю та когнітивними здібностями, що призводить до труднощів у навчанні.

Травматичні події, такі як фізичне, емоційне або сексуальне насильство, зневаження, розлучення батьків, втрата близьких осіб або інші тяжкі життєві обставини, можуть порушити нормальний процес самовизначення та самопоцінування у молоді [8, с. 89].

По-перше, дитячі травми можуть призвести до відчуття безпорадності та непевності у власних здібностях та вартості як особи. Діти, які стикаються з насильством або зневаженням, можуть відчувати себе непотрібними або беззахисними, що може негативно відобразитися на їхньому уявленні про себе та світ. По-друге, дитячі травми можуть спричинити внутрішні конфлікти та суперечності в образі «Я». Наприклад, дитина, яка була об'єктом насильства,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

може відчувати внутрішню боротьбу між своїми реальними досвідами та бажанням створити позитивний образ себе. По-третє, дитячі травми можуть вплинути на відносини з іншими людьми та спричинити проблеми у встановленні соціальних зв'язків. Діти, які пережили травматичні події, можуть мати складнощі в довірчості до інших та формуванні близьких стосунків, що може обмежити їхню можливість розвивати позитивний образ себе у контексті взаємодії з оточуючими.

Дитячі травми можуть вплинути на розвиток самосвідомості у ранньому юнацькому віці, спричиняючи негативні наслідки для формування образу «Я» та самооцінки особистості. Для того, щоб допомогти дітям подолати наслідки травм, важливо забезпечити їм підтримку, емоційну підтримку та можливість отримати професійну допомогу від психологів чи терапевтів.

Формування позитивного «образу Я» та підвищення самооцінки у ранньому юнацькому віці є складним процесом, особливо для тих, хто пережив дитячі травми. Цей процес вимагає комплексного підходу, спрямованого на вирішення емоційних, когнітивних та поведінкових проблем, що виникають унаслідок травматичного досвіду. Психологічні травми можуть впливати на відчуття власної цінності, впевненість у собі та здатність до самореалізації. Тому важливо забезпечити спеціальні підходи для підтримки таких підлітків, щоб сприяти їхньому розвитку здорового «образу Я» та адекватної самооцінки.

1. Психотерапевтична робота з емоціями. Одним з ключових завдань психологічної підтримки є допомога підліткам у розпізнаванні та вираженні своїх емоцій. Багато дітей, які пережили травму, можуть відчувати гнів, сором, провину або страх, які вони не завжди здатні чітко ідентифікувати або висловити. Для ефективного опрацювання цих емоцій можуть бути використані наступні психотерапевтичні методи:

– Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ). Цей підхід допомагає підліткам змінювати негативні думки та переконання про себе, які сформувалися під впливом дитячої травми. КПТ допомагає дітям виявляти дезадаптивні патерни мислення, пов’язані з їхньою травмою, та розробляти стратегії для формування більш позитивного сприйняття себе.

– Арт-терапія. Вираження емоцій через творчість може бути потужним інструментом для дітей, які пережили травматичний досвід. Малювання, ліплення чи музика допомагають вільно виражати свої почуття, знижуючи внутрішню напругу та страхи.

2. Робота з негативними переконаннями та перекодування когнітивних патернів. Дитяча травма часто призводить до розвитку негативних когнітивних схем – переконань про свою неспроможність, небезпеку оточення, низьку власну цінність. Для підвищення самооцінки необхідно активно працювати над виявленням цих когнітивних спотворень та їхньою корекцією:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– Техніки когнітивного перекодування. Підлітків слід навчити розпізнавати автоматичні негативні думки (наприклад, «Я недостатньо гарний», «Я не заслуговую на любов») та замінювати їх більш раціональними й підтримуючими переконаннями. Для цього ефективно використовувати щоденники думок, де підлітки можуть відстежувати свої негативні установки та поступово формувати нові, позитивні погляди на себе.

– Методи позитивних афірмацій. Одним із способів перекодування негативних переконань є формування позитивних афірмацій. Підліткам слід розробити власні позитивні твердження, які вони можуть використовувати щодня, щоб підтримувати себе та зміцнювати впевненість у своїх силах (наприклад, «Я заслуговую на успіх», «Я є цінним і гідним любові»).

3. Розвиток навичок емоційної стійкості та саморегуляції. Одним з аспектів роботи з підлітками з травматичним досвідом є навчання їх емоційній стійкості та саморегуляції. Важливо, щоб вони змогли справлятися зі стресом та негативними емоціями, не вдаючись до деструктивної поведінки:

– Техніки релаксації та усвідомленості (mindfulness). Практики усвідомленості допомагають підліткам краще контролювати свої емоції та реагувати на стресові ситуації з меншою тривожністю. Це можуть бути дихальні вправи, медитації або програми усвідомленої поведінки, спрямовані на розвиток спокійного ставлення до своїх емоційних станів.

– Стратегічне мислення. Підліткам можна навчити технік проблемного вирішення та планування, що допоможе їм знаходити конструктивні шляхи виходу зі складних ситуацій. Це також сприяє зростанню впевненості в собі, оскільки дитина починає відчувати власний контроль над своїм життям.

4. Розвиток соціальних навичок та побудова підтримуючих відносин. Дитячі травми часто порушують здатність дітей будувати здорові міжособистісні відносини та довіряти іншим. Для відновлення цього аспекту важливо навчати підлітків навичкам спілкування та допомагати їм розвивати підтримуючі стосунки:

– Групова терапія. Підлітки, які пережили травматичний досвід, часто можуть відчувати себе ізольованими. Участь у груповій терапії може допомогти їм усвідомити, що їхні проблеми не є унікальними, а також сприяти розвитку навичок спілкування в безпечному середовищі.

– Підтримка з боку дорослих. Надзвичайно важливо, щоб підлітки отримували підтримку з боку важливих дорослих у їхньому житті – батьків, вчителів, шкільних психологів. Ця підтримка надає їм відчуття безпеки та підвищує рівень довіри до навколишнього світу.

5. Формування почуття компетентності та досягнень. Для підвищення самооцінки підлітків з дитячими травмами важливо допомагати їм досягати успіхів у різних сферах життя. Підтримка відчуття компетентності та розвитку навичок є ключовою в цьому процесі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

– Встановлення реалістичних цілей. Підлітки мають навчитися ставити перед собою досяжні та конкретні цілі, що сприяє відчуттю прогресу та успіху. Маленькі кроки на шляху до досягнення мети можуть допомогти їм відчути себе впевненішими та здатними на більше.

– Надання позитивного підкріплення. Важливо визнавати та відзначати кожен успіх, незалежно від його масштабу. Підлітки з травматичним досвідом часто недооцінюють свої досягнення, тому регулярна позитивна оцінка їхніх зусиль є необхідною.

Робота з підвищення самооцінки та формування позитивного «образу Я» у підлітків з наслідками дитячих травм вимагає систематичного і комплексного підходу, що включає емоційне, когнітивне, поведінкове та соціальне втручання. Використання психотерапевтичних методів, навчання навичкам емоційної стійкості та саморегуляції, розвиток соціальних компетенцій та досягнення успіхів у різних сферах є важливими елементами цієї роботи. Лише через всебічний підхід можна забезпечити підліткам необхідну підтримку для відновлення та формування здорової самосвідомості [2, с. 147].

Робота з підлітками, які пережили травматичний досвід, є складним та багатокомпонентним процесом, що потребує комплексного підходу. Враховуючи особливості психічного розвитку у ранньому юнацькому віці, необхідно розробляти методи, які спрямовані на підтримку емоційного стану, розвиток навичок саморегуляції, побудову здорового «образу Я» та адаптацію до соціальних умов. Ці методичні рекомендації спрямовані на допомогу психологам, педагогам та іншим фахівцям, які працюють з підлітками, котрі мають травматичний досвід.

1. Діагностика та оцінка психологічного стану підлітків з травматичним досвідом. Першим етапом роботи з підлітками є діагностика їхнього психологічного стану. Важливо вчасно виявляти симптоми травматичного стресу, такі як підвищена тривожність, депресивні настрої, соціальна ізоляція, проблеми з навчанням та когнітивними функціями:

- Інтерв'ю та опитування. Використання клінічних інтерв'ю та опитувальників для оцінки стану підлітка. Це можуть бути спеціальні тести, такі як опитувальник посттравматичного стресового розладу (ПТСР), шкали для оцінки депресії та тривожності, а також інтерв'ю для виявлення суб'єктивних переживань і скарг підлітка.
- Спостереження за поведінкою. Психологічне спостереження за підлітком у шкільних та позашкільних умовах допоможе виявити ознаки змін у поведінці, таких як уникання соціальних контактів, агресивність або емоційна нестабільність.
- Робота з батьками та вчителями. Залучення батьків та педагогів до процесу діагностики є важливим етапом, оскільки вони можуть надати важливу інформацію про поведінкові зміни підлітка в різних соціальних контекстах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2. Психотерапевтична робота з травматичним досвідом. Основним завданням психотерапії є допомога підліткам в опрацюванні травматичних переживань та поступовому відновленні позитивного сприйняття себе та світу. У роботі з підлітками важливо поєднувати різні психотерапевтичні підходи, які враховують індивідуальні особливості та потреби кожного підлітка.

- Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ). КПТ є одним із найбільш ефективних методів роботи з посттравматичними розладами. Вона допомагає підліткам виявляти та змінювати негативні переконання про себе та світ, що сформувалися внаслідок травматичних подій. Психолог навчає підлітка новим стратегіям управління емоціями, що знижує рівень стресу та сприяє формуванню більш адаптивних моделей поведінки.
- Травмофокусована КПТ. Цей підхід включає спеціальні техніки для роботи з травмою, такі як перепроживання травматичних подій у контрольованому середовищі та створення наративу про ці події. Це допомагає підлітку поступово інтегрувати травматичний досвід у свою життєву історію без сильних емоційних збурень.
- Арт-терапія. Використання творчих методів (малювання, музика, театральні вправи) дозволяє підліткам виразити свої емоції та страхи без необхідності вербалізації складних почуттів. Це може бути особливо корисно для тих, хто відчуває труднощі з обговоренням травматичних подій.
- Методика перепроживання травми. За допомогою цього методу підліток може в контрольованих умовах повернутися до травматичної ситуації, знижуючи її емоційний вплив через активне перепроживання та роботу з наслідками. Це дозволяє змінити сприйняття травми як події, що вже завершилася.

3. Розвиток навичок саморегуляції та управління емоціями. Одним із ключових аспектів роботи з підлітками є розвиток навичок саморегуляції та управління емоційними реакціями. Підлітки з травматичним досвідом часто демонструють емоційну нестабільність, труднощі з управлінням стресом, що може призвести до різних форм деструктивної поведінки.

- Методи усвідомленості та релаксації. Навчання підлітків технікам глибокого дихання, медитації та усвідомленої присутності допомагає їм знижувати рівень тривоги та контролювати власні емоції в стресових ситуаціях. Такі практики сприяють покращенню загального психічного стану та підвищенню стресостійкості.
- Емоційна грамотність. Підлітків слід навчати розпізнавати свої емоції, розуміти, звідки вони виникають, та адекватно їх виражати. Це може бути здійснено через різні вправи, що передбачають обговорення емоційних станів або ведення емоційних щоденників.
- Когнітивні техніки саморегуляції. Підлітки можуть навчатися технік когнітивної перебудови, спрямованих на зміну автоматичних негативних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

думок. Ці методи дозволяють знижувати вплив негативних емоцій на поведінку та прийняття рішень.

4. Робота з батьками та родиною. Підтримка з боку родини є ключовим фактором у відновленні підлітка після травматичних подій. Методичні рекомендації включають роботу не тільки з підлітком, але й з його батьками, щоб забезпечити гармонійне середовище вдома.

- Психоедукація для батьків. Важливо навчити батьків розуміти емоційні та психологічні потреби їхньої дитини, а також як реагувати на її поведінкові зміни. Вони повинні знати, як забезпечити безпечне середовище вдома, уникати покарань та негативних реакцій на деструктивну поведінку, яка може бути наслідком травми.
- Терапія для сім'ї. Фахівець може запропонувати сімейну терапію, щоб поліпшити комунікацію між членами родини та знизити конфліктність у взаємодії. Така терапія допоможе батькам краще зрозуміти труднощі, з якими стикається їхня дитина, та підтримати її в процесі відновлення.

5. Робота в групах підтримки та соціалізація. Соціальна ізоляція є поширеною проблемою у підлітків, які зазнали травматичного досвіду. Для підтримки їхньої соціальної адаптації та розвитку соціальних навичок рекомендується залучення їх до групової терапії або груп підтримки. Робота в групах допомагає підліткам усвідомити, що їхні переживання не є унікальними, а також розвинути емпатію та навички співпраці з іншими. Взаємодія з ровесниками, які стикаються з подібними проблемами, сприяє зниженню почуття ізольованості та покращенню емоційного стану. Також можна використовувати психологічні тренінги. Такі тренінги спрямовані на розвиток навичок ефективної комунікації, вирішення конфліктів та побудову довірчих відносин.

Таким чином, методичні рекомендації для роботи з підлітками, які мають травматичний досвід, включають комплексний підхід, що поєднує діагностику, психотерапевтичні методи, розвиток емоційної стійкості, підтримку з боку родини, соціалізацію та формування позитивного «образу Я». Такий підхід допомагає підліткам не лише подолати психологічні наслідки травматичних подій, але й розвивати стійкість, адаптуватися до соціальних умов і будувати здорове сприйняття себе. Ключовим завданням є створення безпечного середовища для підлітка, яке сприяє розвитку його емоційної стійкості та самосприйняття. Рання інтервенція та підтримка з боку професіоналів і родини є визначальними факторами успішного відновлення після травми та подальшого позитивного розвитку особистості.

Висновки. Дитячі травматичні події мають глибокий і тривалий вплив на формування «образу Я» у ранньому юнацькому віці, зокрема на самооцінку, самосприйняття та розвиток ідентичності. Негативний досвід, пережитий у дитинстві, може спричинити спотворене самосприйняття, що впливає на психічне здоров’я, взаємостосунки та загальну життєву адаптацію.

Важливим елементом роботи з підлітками, які мають травматичний досвід, є комплексний підхід, що включає діагностику, психотерапевтичну допомогу, навчання навичкам саморегуляції, формування позитивної самооцінки та підтримку з боку сім'ї та соціального оточення. Використання сучасних методів психотерапії, таких як когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, а також техніки емоційної підтримки, сприяє гармонізації внутрішнього світу підлітка та допомагає зменшити негативні наслідки травматичного досвіду.

Важливим є також активне залучення родини до процесу реабілітації та створення безпечного, підтримуючого середовища для підлітка, що сприяє його позитивному розвитку та побудові здорових міжособистісних відносин. Рання інтервенція та підтримка професіоналів є ключовими факторами успішного подолання наслідків травми і забезпечення подальшого особистісного зростання та розвитку.

Література:

1. Куліш О. В., Сірик І. В. Психотерапія та психокорекція особистості з посттравматичним стресовим розладом. *Problems of Modern Psychology*. 2022. № 5. С. 46–52.

2. Кучманич І. М., Мороз Р.А. Психологічний механізм виникнення та перебігу психологічної травми в особистості. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 36. С. 146–159.

3. Лозінська Н. С. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного університету оборони України.* Київ, 2018. Вип. 2. С. 65–73.

4. Мазоха І., Кірчева Л. Особливості життєстійкості та особистісного потенціалу у ресурсному аспекті. *Всеукраїнськоа науково-практична конференція «Сучасна психологія: проблеми і перспективи» : зб. наук. пр*. Ізмаїл, 2022. С. 146-152.

5. Психологічна травма та її вплив на особистість. http://www.hptu14.com.ua/psykholohichna-sluzhba/informatsiia-dlia-batkiv/504-psykholohichna-travma-ta-yiyi-vplyv-na-osobystist.html (дата звернення: 18.10.2024).

6. Психологічна травма. Дитяча травма. https://www.ivanna-kovalyshyn.com/psihotravma/ (дата звернення: 17.10.2024).

7. Титаренко Т. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 160 с.

8. Hoian I., Fedyk O. Optimization of the functioning of the emotional sphere of the personality by means of psychocorrection. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2022. № 2(58). P. 89–95.

References:

1. Kulish, O. V., & Siryk, I. V. (2022). Psykhoterapiia ta psykhokorektsiia osobystosti z posttravmatychnym stresovym rozladom [Psychotherapy and Psychocorrection of Individuals with Post-traumatic Stress Disorder]. *Problems of Modern Psychology*, 5, 46–52. [in Ukrainian].

2. Kuchmanych, I. M., & Moroz, R. A. (2017). Psykholohichnyi mekhanizm vynyknennia ta perebihu psykholohichnoi travmy v osobystosti [The Psychological Mechanism of the Occurrence and Course of Psychological Trauma in Individuals]. *Problemy suchasnoi psykholohii* [Problems of Modern Psychology], 36, 146–159. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].

3. Lozinska, N. S. (2018). Psykhotravma yak naslidok travmatychnoho stresu v riznykh napriamkakh suchasnoi psykholohii [Psychotrauma as a Consequence of Traumatic Stress in Various Modern Psychological Approaches]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy* [Bulletin of the National University of Defense of Ukraine], 2, 65–73. Kyiv [in Ukrainian].

4. Mazoha, I., & Kircheva, L. (2022). Osoblyvosti zhyttieistiikosti ta osobystisnoho potentsialu u resursnomu aspekti [Peculiarities of Resilience and Personal Potential in the Resource Aspect]. In *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Suchasna psykholohiia: problemy i perspektyvy"*: Zbirnyk naukovykh prats [All-Ukrainian Scientific-Practical Conference "Modern Psychology: Problems and Prospects": Collection of Scientific Papers] (pp. 146-152). Izmail [in Ukrainian].

5. Psykholohichna travma ta yii vplyv na osobystist [Psychological Trauma and Its Impact on Personality]. (n.d.). Retrieved from http://www.hptu14.com.ua/psykholohichna-sluzhba/informatsiia-dlia-batkiv/504-psykholohichna-travma-ta-yiyi-vplyv-na-osobystist.html [in Ukrainian].

6. Psykholohichna travma. Dytiacha travma [Psychological Trauma. Childhood Trauma]. (n.d.). Retrieved from https://www.ivanna-kovalyshyn.com/psihotravma/ [in Ukrainian].

7. Tytarenko, T. (2020). *Posttravmatychne zhyttietvorennia: sposoby dosiahnennia psykholohichnoho blahopoluchchia* [Post-traumatic Life Creation: Ways to Achieve Psychological Well-being]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

8. Hoian, I., & Fedyk, O. (2022). Optimization of the Functioning of the Emotional Sphere of the Personality by Means of Psychocorrection. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii* [Theoretical and Applied Problems of Psychology], 2(58), 89–95. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1643-1650

Ткаченко Ольга Тимофіївна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», м. Одеса, тел.: (096) 659-04-27, https://orcid.org/0009-0009-1353-3184

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У статті досліджено процес формування психологічної готовності вчителів інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Аналізується значущість підготовки педагогів до інклюзії, виділяються основні аспекти психологічної готовності, а також визначаються особливості, які впливають на успішність інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в освітнє середовище. В сучасному освітньому просторі інклюзивна освіта є однією з ключових вимог до педагогічної діяльності.

Формування інклюзивного освітнього середовища передбачає не лише фізичну доступність навчання для дітей з особливими освітніми потребами, але й психологічну готовність вчителів до роботи з такими дітьми. Тому психологічна готовність педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами є важливим чинником впливу на соціально-психологічний клімат у класі. Здатність учителя працювати з дітьми, які мають різні потреби, безпосередньо пов'язана з тим як складаються міжособистісні стосунки всередині класу та яким чином учні інтегруються у спільне освітнє середовище. У першу чергу, психологічна готовність педагога забезпечує належне сприйняття різноманітності серед учнів, що сприяє формуванню позитивної атмосфери прийняття та підтримки. Учитель, який демонструє емоційну стабільність, толерантність та впевненість у своїх знаннях і навичках, здатний створювати умови, де всі учасники навчального процесу почуваються захищеними та рівноправними. З іншого боку, готовність педагогів до інклюзивної освіти дозволяє запобігти виникненню стереотипів і дискримінаційних практик серед учнів щодо дітей з особливими освітніми потребами. Педагог, який вміє організувати навчальний процес відповідно до потреб усіх дітей, активно сприяє тому, що кожен учень, незалежно від своїх особливостей, відчуває себе частиною класного колективу. Це підвищує рівень соціальної згуртованості, сприяє розвитку позитивних міжособистісних стосунків і зменшує ризики соціальної ізоляції учнів з особливими потребами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: психологічна готовність, інклюзивна освіта, особливі освітні потреби, підготовка вчителів, інклюзія, емоційна стабільність, толерантність.

Tkachenko Olha Tumofiivna student of the third (educational and scientific) level of higher education, specialty 053 Psychology, The state institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky", Odesa, tel.: (096) 659-04-27, https://orcid.org/0009-0009-1353-3184

PSYCHOLOGICAL READINESS OF TEACHERS FOR INCLUSIVE EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article examines the process of forming the psychological readiness of teachers of inclusive education of children with special educational needs. The significance of the preparation of teachers for inclusion is analyzed, the main aspects of psychological readiness are highlighted, and the features that affect the successful integration of children with special educational needs into the educational environment are determined. In the modern educational space, inclusive education is one of the key requirements for pedagogical activity.

The formation of an inclusive educational environment requires not only the physical accessibility of learning for children with special educational needs, but also the psychological readiness of teachers to work with such children. Therefore, the psychological readiness of teachers for inclusive education of children with special educational needs is an important factor influencing the social and psychological climate in the classroom. A teacher's ability to work with children who have different needs is directly related to how interpersonal relationships are formed in the classroom and how students are integrated into a common educational environment. First of all, the psychological readiness of the teacher ensures proper perception of diversity among students, which contributes to the formation of a positive atmosphere of acceptance and support. A teacher who demonstrates emotional stability, tolerance and confidence in his knowledge and skills is able to create conditions where all participants in the educational process feel protected and equal. On the other hand, the readiness of teachers for inclusive education prevents the emergence of stereotypes and discriminatory practices among students regarding children with special educational needs. A teacher who knows how to organize the educational process in accordance with the needs of all children actively contributes to the fact that every student, regardless of his characteristics, feels like a part of the class team. This increases the level of social cohesion, promotes the development of positive interpersonal relationships and reduces the risks of social isolation of students with special needs.

Keywords: psychological readiness, inclusive education, special educational needs, teacher training, inclusion, emotional stability, tolerance.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Особливе місце в освіті займають діти з особливими освітніми потребами, які мають вади фізичного або психофізичного розвитку. Маючи рівні права на освіту, розвиток, участь у житті суспільства – у реальному житті діти з особливими потребами часто позбавлені можливості реалізувати ці права. Одним із головних принципів міжнародних стандартів є право дітей з особливими потребами на інтеграцію в суспільство, основою якого є забезпечення доступу цих дітей до якісної освіти. Актуальність проблеми полягає в тому, що педагоги та працівники психологічної підтримки повинні створити умови та надати допомогу в психологічній та соціальній адаптації, підготовці дітей з особливими освітніми потребами до повноцінного життя в суспільстві. Адже спільне навчання дітей з особливими потребами в компанії здорових однолітків сприяє їх соціальній адаптації. Необхідність запровадження інклюзивної освіти зумовлена насамперед тим, що кількість дітей, які потребують подальшої освіти, постійно зростає. Нині в Україні діти, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, складають понад 12% від загальної кількості дітей в країні. Принципом інклюзивного навчання є створення особливих умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами та толерантне ставлення суспільства до них. Наразі актуальною проблемою є небажання однолітків, їхніх батьків та вчителів спілкуватися з такими дітьми, тому формування толерантності освітнього середовища в інклюзивному навчальному закладі є актуальним завданням для педагогів та психологів.

Як показує практика, більшість педагогічних працівників психологічно не готові до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Тому, у рамках реалізації практичної частини дисертаційного дослідження було емпіричним шляхом визначено стан психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами та розвитку інклюзії в сучасній системі освіти вивчали А.Г.Обухівська, Л.Г.Бісікало, К.М.Бондар, Л.В.Дорошенко, О.В.Склянська, О.Я.Чебикін, М.Г.Буйняк та інші. Але в реаліях сьогодення ця тема потребує постійного вивчення та вдосконалення. А саме нових форм та методів психологічної роботи з майбутніми вчителями, які в подальшому навчатимуть здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Мета статті – визначити стан психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами та перевірити наявність ефектів впливу психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами на соціально-психологічний клімат в інклюзивних класах.

Виклад основного матеріалу. В даній статті буде висвітлено деякі напрацювання з даного дослідження.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

В основу статті покладено результати дослідження психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

У рамках реалізації дослідження було визначено декілька завдань: 1) емпіричним шляхом визначити стан психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами; 2) перевірити наявність ефектів впливу психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами на соціально-психологічний клімат в інклюзивних класах. Важливо зауважити, що реалізація кожного з перерахованих завдань, передбачає використання різних дослідницьких стратегій та експериментальних планів. Так, для успішної реалізації першого завдання було організовано констатувальне дослідження, у рамках якого здійснено комплексне психодіагностичне обстеження педагогів інклюзивних класів, спрямоване на розкриття кожного з компонентів психологічної готовності до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Експериментальна гіпотеза у рамках вирішення цього завдання полягала у припущенні про нерівномірний розвиток різних компонентів та складових психологічної готовності педагогів до навчання дітей з особливими освітніми потребами у рамках інклюзивного освітнього процесу. Опрацювання емпіричних даних у рамках вирішення першого завдання відбувалося з використанням описових математичних методів: підрахунок відсоткових часток досліджуваних з різними рівня вираженості компонентів психологічної готовності, підрахунок середніх значень за шкалами використаних психодіагностичних методик, графічне представлення отриманих статистик. Важливо відзначити, що констатувальний характер емпіричного дослідження при відпрацюванні даного завдання практичної частини роботи зумовлює використання квазіекспериментального варіанту планування, що за своїм визначенням не передбачає прямої маніпуляції незалежною змінною зі сторони дослідника [3].

Вирішення другого завдання пов’язане з необхідністю організації кореляційного констатувального дослідження, у процесі якого до результатів діагностичного обстеження психологічної готовності педагогів до навчання дітей з особливими освітніми потребами долучили результати діагностики здобувачів освіти щодо психологічного клімату у їхніх класних колективах (інклюзивні класи). У цьому контексті важливо визначити залежну та незалежну змінну такого кореляційного дослідження, яке також має суто квазіекспериментальний характер, оскільки не передбачає прямого маніпулювання дослідником незалежною змінною. У відповідності до експериментальної гіпотези високий рівень готовності педагога до навчання дітей з особливими освітніми потребами у рамках інклюзивного освітнього процесу сприяє формуванню доброзичливого, позитивного психологічного клімату в інклюзивних класах. Відповідно аналогом незалежної змінної виступають

психологічні показники готовності педагогів до навчання дітей з особливими освітніми потребами, а аналог залежної змінної – це показник позитивності психологічного клімату в інклюзивних класних колективах.

На цьому етапі важливо було обґрунтувати принципову можливість впливу психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами на соціально-психологічний клімат в інклюзивному класі. Ми виходили з припущення, що психологічна готовність педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами є важливим чинником впливу на соціально-психологічний клімат у класі. Здатність учителя працювати з дітьми, які мають різні потреби, безпосередньо пов'язана з тим як складаються міжособистісні стосунки всередині класу та яким чином учні інтегруються у спільне освітнє середовище. У першу чергу, психологічна готовність педагога забезпечує належне сприйняття багатоманітності особистості учнів, що сприяє формуванню позитивної атмосфери прийняття та підтримки. Учитель, який демонструє емоційну стабільність, толерантність та впевненість у своїх знаннях і навичках, здатний створювати умови, де всі учасники навчального процесу почуваються захищеними та рівноправними.

З іншого боку, готовність педагогів до інклюзивної освіти дозволяє запобігти виникненню стереотипів і дискримінаційних практик серед учнів щодо дітей з особливими освітніми потребами. Педагог, який вміє організувати навчальний процес відповідно до потреб усіх дітей, активно сприяє тому, що кожен учень, незалежно від своїх особливостей, відчуває себе частиною класного колективу. Це підвищує рівень соціальної згуртованості, сприяє розвитку позитивних міжособистісних стосунків і зменшує ризики соціальної ізоляції учнів з інвалідністю.

Крім того, педагог, який усвідомлює важливість співпраці та спілкування з батьками, іншими вчителями та фахівцями, сприяє створенню комплексної підтримки для дитини з особливими освітніми потребами. Це позитивно впливає не тільки на індивідуальний розвиток дитини, а й на загальний психологічний стан класу. Соціально-психологічний клімат у такому середовищі є сприятливим для розвитку емпатії, взаєморозуміння та соціальної відповідальності серед усіх учасників навчального процесу. Статистичне опрацювання у рамках вирішення другого завдання передбачає проведення кореляційного аналізу (з використанням коефіцієнту кореляції Спірмена) психодіагностичних даних психологічної готовності педагогів до навчання дітей з особливими освітніми потребами та учнівських оцінок щодо психологічного клімату в їхніх класних колективах.

Для вирішення завдань що полягають у визначенні актуального рівня психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, оцінці ефектів впливу відповідного різновиду психологічної готовності на психологічний клімат в інклюзивних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

класах, було сплановано та організовано комплексне експериментальне дослідження, що передбачало різні дослідницькі стратегії та у процесі якого було використано ряд надійних та валідних психодіагностичних методик. Наступний виклад буде присвячено аналізу отриманих результатів. Аналіз результатів дослідження психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами здійснено за принципом кластеризації методик за блоками, що відповідають тому чи іншому компоненту психологічної готовності. На наступному етапі здійснено аналіз результатів методик, що діагностують комунікативну сферу педагогів та було проаналізовано когнітивний компонент психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Важливим етапом було анкетування педагогів.

Результати анкетування педагогів, які працюють в інклюзивних класах (N = 164), за допомогою авторської анкети щодо рівня обізнаності педагогів про особливості навчання дітей з особливими освітніми потребами свідчать про досить високий рівень обізнаності щодо роботи з цією категорією дітей . Абсолютна більшість респондентів (100%) знайомі з різними категоріями дітей з особливими освітніми потребами, включаючи дітей з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату, розладами аутистичного спектра, інтелектуальними порушеннями. Дещо нижча обізнаність спостерігається щодо дітей з емоційно-вольовими (92,68%) та поведінковими порушеннями (95,12%). Усі респонденти (100%) розуміють різницю між інклюзивним навчанням та спеціальною освітою, що свідчить про добру базову підготовку та розуміння концепції інклюзії.

Педагоги активно беруть участь у різних формах підвищення кваліфікації: всі 100% пройшли курси підвищення кваліфікації, 68,29% відвідували семінари, а 45,12% брали участь у тренінгах. Крім цього, 92,07% вчителів займаються самостійним навчанням (книги, відео). Важливо зазначити, що всі респонденти брали участь у тренінгах або семінарах щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, що вказує на зацікавленість у підвищенні своєї професійної компетентності. У розділі анкети про освітні методики всі педагоги (100%) відмітили, що визнають необхідність застосування спеціальних методик для навчання дітей з особливими освітніми потребами. Індивідуальні навчальні плани використовують 100% респондентів, що є ключовим елементом ефективної інклюзивної освіти. Також поширеними є диференційоване навчання (95,73%), ігрові методи (89,02%), арт-терапія (73,17%) та корекційні програми (65,24%). Менш популярним є мультимодальний підхід, який використовує все ж значна частка педагогів (55,49%). Однак усі опитані готові й надалі застосовувати індивідуальні навчальні плани, що свідчить про їхню відкритість до інклюзивної практики та бажання забезпечити якісне навчання.

Технічна підтримка та ресурси для інклюзивної освіти залишаються актуальною проблемою. Хоча всі респонденти мають доступ до ресурсів,

необхідних для навчання дітей з особливими освітніми потребами, лише 85,98% вважають, що у їхньому навчальному закладі достатньо обладнання. Серед дефіцитних ресурсів виділяють відсутність спеціальних навчальних матеріалів (6,71%), технічного обладнання (13,41%) та фахівців (24,39%), що підкреслює необхідність додаткових інвестицій у ці сфери. З психологічної точки зору, більшість педагогів (76,22%) відчувають себе впевнено у взаємодії з дітьми з ООП, однак разом з цим досить значна частка (24,39%) все ж таки такої впевненості не мають. Більше половини опитаних (56,10%) отримують підтримку від психологів чи асистентів, але 43,90% такої підтримки не мають. Це вказує на необхідність розширення доступу до допоміжного персоналу. Додаткове навчання або підготовку з питань інклюзивної освіти вважають потрібними 59,15% респондентів, що свідчить про усвідомлення важливості постійного професійного розвитку. Найбільш популярними серед варіантів додаткової підготовки є навчання роботі з технічними засобами (56,10%) та курси з психологічної підтримки (39,63%).

У цілому результати опитування свідчать про високий рівень усвідомлення загальною вибіркою педагогів себе як суб'єктів інклюзивної освіти, проте виявляють і певні проблемні аспекти. Зокрема, педагоги демонструють готовність до подальшого навчання та самовдосконалення, але відчувають нестачу знань та підтримки у деяких питаннях, таких як управління інклюзивним класом, адаптація навчальних матеріалів та забезпечення рівноправності навчальних можливостей для всіх учнів.

Висновки. Отже, за результатами дослідження, наведеного вище, більшість педагогів має високий рівень обізнаності щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та позитивне ставлення до інклюзивної освіти. Одночасно з цим є і певні труднощі: нестача ресурсів, потреба у додатковому навчанні та труднощі у взаємодії з батьками, які потребують подальшого розв'язання для підвищення ефективності інклюзивної освіти. Також виявлено досить високий рівень усвідомлення педагогами, які працюють в інклюзивних класах, себе як суб'єктів інклюзивної освіти. Однак у той же час зафіксовано нестачу знань та підтримки у таких питаннях як управління інклюзивним класом, адаптація навчальних матеріалів та забезпечення рівноправності навчальних можливостей для всіх здобувачів освіти. Мають також місце сумніви щодо ефективності інклюзивного навчання як форми включення дітей з в особливими освітніми потребами освітній процес.

Література:

1. Долинська Л.В., Матяш-Заяц Л.П. Психологія конфлікту: навч. посібник. Київ : Каравела, 2011. 304 с.

2. Климчук В. О. Математичні методи у психології. Навчальний посібник для студентів психологічних спеціальностей. Київ: Освіта. України. 2009. 288 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/aspirantura/zabezp_discipl/Климчук.pdf (дата звернення: 19.09.2024).

3. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 360 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

References:

1. Dolins'ka, L.V., Matjash-Zajac, L.P. (2011). *Psihologija konfliktu [Psychology of conflict*]. Kiïv : Karavela [in Ukrainian].

2. Klimchuk, V. O. (2009). *Matematichni metodi u psihologiï [Mathematical methods in psychology]*. Kiïv: Osvita. Ukraïni. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/aspirantura/zabezp_discipl/Klimchuk.pdf [in Ukrainian].

3. Maksimenko, S. D., Nosenko, E. L. (2008). *Eksperimental'na psihologija [Experimental psychology]*. Kiïv : Centr uchbovoï literaturi [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1651-1659

Ткачук Лада Вікторівна бакалавр, студентка, Вінницький Донецький національний університет імені Василя Стуса, Спеціальність 053 «Психологія», Освітня програма «Реабілітаційна психологія в надзвичайних ситуаціях» (СО Магістр). Практичний психолог, Могилів-Подільський монтажно-економічний фаховий коледж, тел.: (067) 472-03-10, м. Могилів-Подільський

Матохнюк Людмила Олександрівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та соціальної психології, Донецький національний університет ім. Василя Стуса, м. Вінниця, тел.: (067) 786-38-74, https://orcid.org/0000-0002-6316-2352

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМ РІВНЕМ АГРЕСИВНОСТІ

Анотація. Актуальність даної роботи полягає в недостатньому освітленні проблеми впливу рівня агресивності юнаків та юнок на особливості їх емоційних переживань при побудові взаємостосунків у групі.

Агресивні особи юнацького віку часто переживають більш інтенсивні та деструктивні емоції, такі як гнів, розчарування, або ворожість. Ці емоції можуть проявлятися у конфліктах, незадоволеності відносинами та зниженої здатності до співпраці з іншими. Такі емоційні переживання ускладнюють процес налагодження здорових і підтримуючих взаємин у групі, оскільки агресивні реакції можуть призвести до ізоляції або негативної оцінки з боку однолітків. Водночас, особи юнацького віку з низьким рівнем агресії, як правило, переживають емоційні стани, що сприяють гармонійним взаємостосункам, такі як співчуття, довіра, емпатія. Вони можуть легше адаптуватися до соціальних норм і побудови стабільних відносин у групі. Для таких осіб взаємодія з іншими часто має конструктивний характер, що створює емоційно безпечне середовище для взаємного розвитку.

Агресія може бути як наслідком особистісних рис, так і результатом впливу соціокультурних умов. У групах однолітків, де агресія не регулюється належним чином, може виникати емоційна напруга, що призводить до погіршення соціальної атмосфери. З іншого боку, групи, в яких панує взаємоповага і підтримка, сприяють розвитку позитивних емоційних переживань у членів групи, навіть якщо деякі з них мають схильність до агресії.

Таким чином, рівень агресивності осіб юнацького віку безпосередньо впливає на їхні емоційні переживання і здатність будувати здорові міжособистісні відносини в групі. Важливим є створення підтримувальних середовищ,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

де агресія буде знижена, а емоційне сприйняття один одного — позитивно спрямоване.

Ключові слова: агресивність, агресивна поведінка, міжособистісні стосунки, юнацький вік.

Tkachuk Lada Viktorivna Bachelor, student, Vasyl Stus Donetsk National University, Specialty 053 "Psychology", Educational Program "Rehabilitation Psychology in Emergency Situations" (Master's Program). Practical psychologist, Mohyliv-Podolsky Applied College Assembling and Economics, Mohyliv-Podolsky, tel.: (067) 472-03-10

Matokhniuk Lyudmila Oleksandrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of General and Social Psychology, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, tel.: (067) 786-38-74, https://orcid.org/0000-0002-6316-2352

INTERPERSONAL RELATIONSHIP PECULIARITIES OF YOUNGSTERS WITH DIFFERENT AGGRESSIVENESS LEVELS

Abstract. The relevance of this work lies in insufficient elucidation of the problem of the influence of a person's level of aggressiveness on the peculiarities of his emotional experiences when building relationships in a group.

Aggressive individuals of youth age often experience more intense and destructive emotions, such as anger, frustration, or hostility. These emotions may manifest in conflicts, dissatisfaction with relationships, and reduced ability to cooperate with others. Such emotional experiences complicate the process of establishing healthy and supportive relationships within the group, as aggressive reactions can lead to isolation or negative evaluations from peers. At the same time, youth with lower levels of aggression typically experience emotional states that contribute to harmonious relationships, such as empathy, trust, and compassion. They may adapt more easily to social norms and build stable relationships within the group. For these individuals, interaction with others often has a constructive character, creating an emotionally safe environment for mutual development.

Aggression can be both a result of personality traits and influenced by socio-cultural conditions. In peer groups where aggression is not properly regulated, emotional tension may arise, leading to a deterioration in the social atmosphere. On the other hand, groups where mutual respect and support prevail foster the development of positive emotional experiences among group members, even if some have a tendency toward aggression.

Thus, the level of aggression in youth directly affects their emotional experiences and ability to build healthy interpersonal relationships within the group. It is important to create supportive environments where aggression is reduced, and emotional perception of each other is positively directed.

Keywords: aggressiveness, aggressive behavior, interpersonal relationships, youth.

Постановка проблеми. Агресія та стрес є складними психологічними явищами, які можуть бути спричинені різними факторами, і їх взаємозв'язок може бути багатогранним. Нижче наведено кілька проблем, які виникали в світі та в Україні останніми роками. По перше, світ стикається з різними геополітичними конфліктами, що може призводити до стресу у націй та індивідів. Наприклад, напруженість між країнами, військові дії, тероризм тощо. По друге, пандемія коронавірусу значно вплинула на загальний рівень стресу та агресії в суспільстві через обмеження, економічний спад, втрату роботи, страх за здоров'я тощо. По третє, економічна нестабільність, безробіття та фінансові проблеми можуть призвести до стресу та агресивної поведінки в індивідів. По четверте, напруження у міжособистісних відносинах, конфлікти в сім'ї, школі, на роботі чи в інших сферах можуть спричинити стрес та агресію. По п’яте, забруднення довкілля, природні катастрофи та зміни клімату можуть мати негативний вплив на психічне здоров'я людей та збільшувати рівень стресу.

Щодо впливу стресу на агресивну поведінку у юнаків та юнок, деякі дослідження показують, що великий рівень стресу може призводити до збільшення рівня агресії. Юнаки і юнки, які зазнають стресу, можуть проявляти агресивну поведінку у відповідь на нього як один із способів вирішення проблем. Така реакція може бути викликана відчуттям безпорадності, роздратування, тривоги та інших негативних емоцій, пов'язаних із стресом.

Проблема агресії викликає зацікавлення у психологів останні десятиліття через рівень її зростання, а разом з тим, і зростання рівня насилля у світі. У даний час агресію розглядають як поведінку, що є протиріччям позитивній сутності людини, або, з іншого боку, вона розглядається як інстинкт, котрий разом із іншими інстинктами слугує для збереження життя людини. У межах еволюційно – генетичного підходу феномен агресії стає умовою життєздатності та можливості до адаптації індивіда.

Під час становлення особистості її поведінка соціалізується. Тому у науковців все більше зростає зацікавленість у проблемі прояву агресії та агресивності у осіб юнацького віку у повсякденному житті, адже зростає рівень цинізму, жорстокості та ворожості у підростаючого покоління. Під час дорослішання змінюється рівень впливу та прояву соціальних і біологічних факторів, які впливають на формування та прояв поведінки особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особливостей міжособистісних стосунків у осіб юнацького віку з різним рівнем агресивності є надзвичайно актуальним. Юнацький вік є критичним періодом для соціальної адаптації та формування міжособистісних відносин (E.Erikson, U.Bronfenbrenner,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

J.Piaget). Розуміння особливостей міжособистісних відносин може допомогти в ідентифікації факторів, що сприяють конфліктам між молодими людьми з різним рівнем агресивності, та розробці програм попередження конфліктів (K.Thomas, M.Deutsch, M.Розенберг). Розуміння, як агресивність впливає на якість та стабільність міжособистісних відносин, може допомогти в розробці ефективних інтервенцій для підтримки ментального благополуччя молодих людей (A.Bandura, J.Gottman, M.Straus, R.Diekstra, C.Anderson). Розуміння динаміки цих відносин допомагає розвивати спільні стратегії для підтримки позитивних та здорових взаємин серед молоді (T.Gordon, M.Rosenberg, H.Gardner, D.Goleman).

Метою є дослідити особливості міжособистісних стосунків у осіб юнацького віку з різним рівнем агресивності.

Виклад основного матеріалу. Було проведено дослідження на базі Могилів - Подільського монтажно - економічного фахового коледжу. У дослідженні взяло участь 85 осіб віком 16 років. З них осіб жіночої статі – 41 (48 %), а чоловічої – 44 (52 %).

Для дослідження рівня агресії осіб юнацького віку було обрано методику А.Басса й А.Даркі (адаптація А.К.Осницького). За результатами діагностики, ми отримали наступні дані: 45 (52,94 %) студентів юнацького віку мають низький рівень показника Індексу агресивності, 39 (45,88 %) – середній рівень, 1 (1,18 %) студент – високий рівень. Згідно із дослідженнями Д.Гарольда, онлайн-спілкування може мати позитивний вплив на міжособистісні стосунки, зменшуючи конфлікти та агресію серед молоді [1], що і могло посприяти майже повній відсутності високого рівня показника Індексу агресивності серед респондентів.

Із досліджуваних нами респондентів, 29 (34,12 %) особам юнацького віку притаманний високий рівень Індексу ворожості, 47 (55,29 %) - середній рівень даного показника, 9 (10,59%) – низький рівень. На доволі високий загальний рівень показника Індексу ворожості могло посприяти підвищення рівня відчуття небезпеки серед осіб юнацького віку, котрі активно зростають і розвиваються у воєнний час [2].

Для аналізу міжособистісних відносин і динаміки групи серед досліджуваних респондентів, нами було проведено методику ОМВ (оптимізація міжособистісних відносин), розроблену В.Шутцом, адаптував український психолог А.О.Кочарян. Нами досліджувались три основні показники: включеність, контроль та афект, які оцінювались по 9-бальній шкалі.

Показник включеності щодо вираженої поведінки респондентів проявляється на високому рівні у 5 осіб (5,88 %), на середньому рівні у 49 осіб (57,65 %), на низькому рівні у 31 особи (36,47 %). Показник включеності щодо поведінки, яка вимагається респондентами від інших, проявляється на високому рівні у 7 осіб (8,24 %), на середньому рівні у 33 осіб (38,82 %), на низькому рівні у 45 осіб (52,94 %).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Нами спостерігається переважання власної включеності в поведінці респондентів над очікуванням включеної поведінки від оточення. Даний феномен можна пояснити тим, що юнаки і юнки, за дослідженнями Е.Еріксона, прагнуть бути частиною групи, що надає їм почуття безпеки і підтримки. Вони чутливі до ставлення інших і можуть більше виражати свою включеність, ніж очікувати від інших [3].

Показник контролю щодо вираженої поведінки респондентів проявляється на високому рівні у 32 осіб (37,65 %), на середньому рівні у 24 осіб (28,24 %), на низькому рівні у 29 осіб (34,12 %). Показник контролю щодо поведінки, яка вимагається респондентами від інших, проявляється на високому рівні у 2 осіб (2,35 %), на середньому рівні у 41 особи (48,24 %), на низькому рівні у 42 осіб (49,41 %).

Нами спостерігається переважання вираження власного контролю в поведінці респондентів над очікуванням вираження контролю з боку поведінки оточення. Даний феномен можна пояснити тим, що юнаки і юнки проявляють контроль за тим, як презентують себе у зовнішньому соціальному довкіллі [4].

Показник афекту щодо вираженої поведінки респондентів проявляється на високому рівні у 2 осіб (2,35 %), на середньому рівні у 31 особи (36,47 %), на низькому рівні у 52 осіб (61,18 %). Показник афекту щодо поведінки, яка вимагається респондентами від інших, на високому рівні не проявляється, на середньому рівні проявляється у 32 осіб (37,65 %), на низькому рівні у 53 осіб (62,35 %).

Нами спостерігається майже повна відповідність прояву показника афекту з боку юнаків і юнок до оточення та очікування ними зворотного. Показник афекту в цій методиці зазвичай відображає емоційні реакції респондента у різних ситуаціях, включаючи рівень задоволеності, тривожності, радості тощо. Тому ми можемо констатувати недостатню задоволеність відносинами опитаних нами студентів. Адже юнацька комунікативність часто буває егоцентричною, оскільки потреба у самовираженні, розкритті своїх переживань домінує над інтересом до почуттів і переживань іншого, що зумовлює взаємну напруженість у стосунках, незадоволеність ними [5].

Опісля, для діагностики домінуючого типу ставлення індивіда до оточуючих, ми продіагностували даних студентів методикою Тімоті Лірі.

Серед студентів даної вибірки, Авторитарний тип ставлення індивіда до оточуючих притаманний 27 (31,76 %) особам юнацького віку, Егоїстичний тип – 3 (3,53 %) особам, Агресивний – 4 (4,71 %) особам, Підозрілий – 6 (7,06 %) особам, Підпорядкований – 11 (12,94 %) особам, Залежний – 2 (2,35 %) особам, Доброзичливий – 14 (16,47 %) особам, Альтруїстичний – 18 (21,18 %) особам.

Авторитарний тип може бути поширений серед тих, хто намагається утвердити себе та контролювати оточуючих. Вибірка, ймовірно, складалася з осіб, що перебувають у схожих умовах навчання, де існує чітка ієрархія, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

може сприяти розвитку авторитарного типу ставлення (31,76 %). Важливість оцінок, конкуренція між студентами, вимоги викладачів можуть стимулювати жорсткіші підходи до взаємодії з іншими.

До такого ж висновку приходить Yuqing Ch. У своїй статті описував психологічний вплив авторитарного виховання на дітей та молодь, що може бути причиною формування даного типу ставлення осіб юнацького віку до оточуючих [6].

Більшість опитаних нами осіб вважають, що зв'язку між рівнем їхньої агресивності та міжособистісними стосунками майже немає. Для управління власною агресією юнаки та юнки обирають наступні стратегії: вираження емоцій словесно, заняття фізичною активністю, утримання негативних емоцій у собі, відволікання себе на іншу діяльність як навчання або хобі. На думку опитаних нами респондентів, на їх рівень агресивності найбільше впливають такі фактори як характеристики нервової системи, соціальне середовище та особливості вікового періоду. Іншим особам з високим рівнем агресивності для зменшення міжособистісних конфліктів наші респонденти радять навчитися розпізнавати власні емоції.

Була розроблена психокорекційна програма агресивної поведінки у юнацькому колективі, котра спрямована на зменшення агресивних проявів, розвиток навичок емоційної саморегуляції, покращення міжособистісних стосунків та сприяння здоровій соціальній взаємодії. Програма включає тренінгові та арт терапевтичні заняття. Було розроблено пам'ятку для боротьби з агресією в юнацькому віці.

Після завершення програми було проведено повторне опитування з використанням тих самих методик (А.Басса й А.Даркі, методика ОМВ, Тімоті Лірі) для порівняння результатів. Ми провели повторний зріз, перевіривши загальну динаміку.

Індекс агресивності та ворожості (А.Басс, А.Даркі)

Після корекційної програми відзначено значне зниження рівня агресії серед студентів. Якщо в первинному дослідженні 45 студентів (52,94 %) мали низький рівень агресії, то в повторному опитуванні цей показник зріс до 55 осіб (64,71 %).

- Низький рівень агресії: 55 осіб (64,71 %) — зростання на 11,77 %.
- Середній рівень агресії: 29 осіб (34,12 %) — зниження на 11,76 %.
- Високий рівень агресії: 1 особа (1,18 %) — без змін.

Щодо ворожості, після програми також спостерігається позитивна динаміка:

- Низький рівень ворожості: 16 осіб (18,82 %) — зростання на 8,23 %.
- Середній рівень ворожості: 44 осіб (51,76 %) — зниження на 3,53 %.
- Високий рівень ворожості: 25 осіб (29,41 %) — зменшення на 4,71 %.

Таким чином, можна стверджувати, що корекційна програма ефективно знизила рівень агресії та ворожості серед досліджуваних.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Міжособистісні стосунки (Методика ОМВ)

У результаті корекційної програми спостерігається покращення міжособистісних стосунків, зокрема в аспектах взаємодії в групі та контролю над своїми і чужими емоціями.

1. Включеність щодо вираженої поведінки

- Високий рівень: 10 осіб (11,76 %) — зростання на 5,88 %.
- Середній рівень: 47 осіб (55,29 %) — без змін.
- Низький рівень: 28 осіб (32,94 %) — зменшення на 3,53 %.

2. Включеність щодо поведінки, яка вимагається від інших

- Високий рівень: 9 осіб (10,59 %) — зростання на 2,35 %.
- Середній рівень: 38 осіб (44,71 %) — зниження на 4,12 %.
- Низький рівень: 38 осіб (44,71 %) — зменшення на 8,24 %.

3. Контроль щодо вираженої поведінки

- Високий рівень: 40 осіб (47,06 %) — зростання на 9,41 %.
- Середній рівень: 29 осіб (34,12 %) — зниження на 4,12 %.
- Низький рівень: 16 осіб (18,82 %) — зменшення на 15,29 %.

4. Контроль щодо поведінки, яка вимагається від інших

- Високий рівень: 8 осіб (9,41 %) — зростання на 7,06 %.
- Середній рівень: 41 особа (48,24 %) — без змін.
- Низький рівень: 36 осіб (42,35 %) — зменшення на 7,06 %.

5. Афект щодо вираженої поведінки

- Високий рівень: 6 осіб (7,06 %) — зростання на 4,71 %.
- Середній рівень: 34 осіб (40,00 %) — зниження на 4,47 %.
- Низький рівень: 45 осіб (52,94 %) — зменшення на 8,24 %.

6. Афект щодо поведінки, яка вимагається від інших

- Високий рівень: 1 особа (1,18 %) — зменшення на 1,18 %.
- Середній рівень: 37 осіб (43,53 %) — зростання на 5,88 %.
- Низький рівень: 47 осіб (55,29 %) — зменшення на 7,06 %.

Покращення в цих показниках свідчить про те, що програма допомогла студентам краще розуміти свої емоції та емоції оточуючих, покращити комунікацію та взаємодію в групах.

Типи ставлення до оточуючих (Методика Тімоті Лірі)

Зміни в типах ставлення також свідчать про позитивну динаміку

1. Авторитарний тип: 22 (25,88 %) — зменшення на 5,88 %.
2. Агресивний тип: 2 (2,35 %) — зменшення на 2,35 %.
3. Доброзичливий тип: 16 (18,82 %) — зростання на 2,35 %.
4. Альтруїстичний тип: 22 (25,88 %) — зростання на 4,70 %.

Загалом, можна стверджувати, що після корекційної програми зменшилась кількість студентів з авторитарними та агресивними типами ставлення, водночас збільшилась кількість студентів з доброзичливим і альтруїстичним типами ставлення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Загалом, повторне опитування продемонструвало позитивні зміни серед осіб юнацького віку після проведення корекційної програми. Відзначено значне зниження рівня агресії та ворожості, покращення міжособистісних стосунків та розвитку більш конструктивних типів ставлення до оточуючих. Ці результати свідчать про ефективність проведеної програми і важливість подальших тренінгів та заходів, спрямованих на підтримку емоційного та соціального розвитку молоді.

Висновки. На основі аналізу результатів емпіричного дослідження, нами було встановлено: високий загальний рівень показника Індексу ворожості та нижчий середнього – Індексу агресивності, переважання Авторитарного типу ставлення індивіда до оточуючих, ініціативність та включеність при комунікації з оточенням, а також виражене бажання контролю цих стосунків, проте, задоволеність міжособистісними відносинами на доволі низькому рівні.

Особи з низьким рівнем агресивності підтримують гармонійні стосунки, прагнуть бути в групі, сприяють доброзичливій комунікації та зменшують конфлікти. Вони менш схильні до ворожості й контролю, що будує довірливі стосунки. Молодь із середнім рівнем агресивності частіше проявляє напруженість, ворожість та схильність до конфліктів, що ускладнює взаємодію. Високий рівень агресивності рідкісний, але він призводить до конфліктів, домінування й контролю, що погіршує стосунки, викликаючи ізоляцію й труднощі у соціальній взаємодії.

Перспективи подальших досліджень можуть включати наступні напрямки: вивчення факторів, що впливають на агресивність, агресія та емоційний інтелект, агресія та соціальні навички, методи корекції та профілактики агресивної поведінки, міжкультурні дослідження, гендерні аспекти агресивності, взаємозв'язок агресивності та психічного здоров'я.

Література:

1. Grice H. P. Syntax and semantics 3: Speech arts, Cole et al. "Logic and conversation", pp. 41-58, (1975), with permission from Elsevier.

2. Головаха Є. Ми були пострадянським суспільством, а станемо повоєнним. Стаття. 2022. URL: https://kp.ua/ua/life/a661742-sotsioloh-jevhen-holovakha-mi-buli-postradjanskim-suspilstvom-a-stanemo-povojennim

3. Stephens J. Ерік Еріксон: біографія, психосоціальна теорія, внески, праці. Стаття. 2024. URL: https://uk.warbletoncouncil.org/erik-erikson-3217.

4. Орищин-Буждиган Л. С. Показники почуття контролю у молодому віці: порівняльний аспект. Стаття. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 3 (13). С. 206-212.

5. Психологія ранньої і зрілої юності. Стаття. 2024. URL: https://studentam.net.ua/content/view/3156/97/

6. Yuqing Chen. The Psychological Impact of Authoritarian Parenting on Children and the Youth. Education and Social Work Development, University of Sussex, Brighton BN1 9RH, UK. ASSEHR 693, pp. 888–896, 2023.

References:

1. Grice, H. P. (1975). Syntax and semantics 3: Speech arts, Cole et al. *"Logic and conversation"*, pp. 41-58, with permission from Elsevier [in England].
2. Holovakha, Ye. (2022). My buly postradianskym suspilstvom, a stanemo povoiiennym [We were a post-Soviet society, and we will become a post-war one]. Retrieved from https://kp.ua/ua/life/a661742-sotsioloh-jevhen-holovakha-mi-buli-postradjanskim-suspilstvom-a-stanemo-povojennim [in Ukrainian].
3. Stephens, J. (2024). Erik Erikson: biografia, psykhosotsialna teoriia, vnesky, pratsi [Erik Erikson: biography, psychosocial theory, contributions, works]. Retrieved from https://uk.warbletoncouncil.org/erik-erikson-3217 [in Ukrainian].
4. Oryshchyn-Buzhdyhan, L. S. (2021). Pokaznyky pochuttia kontroliu u molodomu vitsi: porivnialnyi aspekt [Indicators of the feeling of control in young age: a comparative aspect]. *Sotsialno-pravovi studii – Social and Legal Studies*, 3(13), 206-212 [in Ukrainian].
5. Psykholohiia rannoi i zriloho iunosti [Psychology of Early and Mature Youth]. (2024). Retrieved from https://studentam.net.ua/content/view/3156/97/ [in Ukrainian].
6. Chen, Y. (2023). The Psychological Impact of Authoritarian Parenting on Children and the Youth. *Education and Social Work Development, University of Sussex, Brighton* BN1 9RH, UK. ASSEHR 693, pp. 888–896 [in England].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.944:159.922.7:616.89-008.441.3(477)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1660-1674

Томаржевська Інна Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Український державний університет імені Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-0555-4543

Кущ Юлія Іванівна PhD, старший викладач кафедри біології людини, хімії та методики навчання хімії, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0000-0003-0382-8877

Косенко Руслан Іванович аспірант кафедри біології людини, хімії та методики навчання хімії, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0009-0007-2104-5039

ВПЛИВ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Анотація. Війна, що досі триває, зумовила виникнення в цивільного населення надзвичайно високого рівня хронічного стресу з масштабними наслідками для психічного здоров'я. Актуальність цього питання неможливо переоцінити, оскільки постійна небезпека, переміщення, економічна нестабільність і втрата близьких призвели до збільшення кількості розладів, пов'язаних зі стресом, зокрема тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу. Усвідомлення механізмів впливу хронічного стресу на психічне здоров'я має важливе значення для розробки ефективних заходів, спрямованих на задоволення індивідуальних потреб цивільного населення в зонах воєнних дій.

Мета статті – дослідити вплив хронічного стресу, викликаного факторами, пов'язаними з війною, на психічне здоров'я цивільного населення.

Отримані результати свідчать про те, що хронічний стрес в умовах воєнного часу викликає значні зміни в нервовій системі та когнітивних функціях, що веде до виникнення та поглиблення психічних розладів. Основні результати дослідження демонструють, що тривалий вплив стресу порушує гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникову вісь, підвищуючи рівень кортизолу й погіршуючи роботу ділянок мозку, що відповідають за емоційну регуляцію та пам'ять. До того ж соціальна роз'єднаність, економічні негаразди та обмежений доступ до медичної допомоги посилюють психологічний дистрес, загострюючи симптоми тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу. Порівняльні дані свідчать про значне зростання поширеності розладів психічного здоров'я: кількість тривожних розладів зросла з 8–10% у довоєнний період до близько 25–30% – під час війни.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таким чином, хронічний стрес, якого зазнало цивільне населення під час війни, суттєво погіршує психічне здоров'я. Для індивідуального та суспільного благополуччя людей це матиме тривалі наслідки, подолання яких вимагає комплексного підходу, що передбачає доступні послуги з охорони психічного здоров'я, підтримку громад та наявність стратегії зміцнення життєстійкості. Дане дослідження підтверджує актуальність упровадження цілеспрямованих заходів з охорони психічного здоров'я для підтримки постраждалого в бойових діях населення.

Ключові слова: психосоціальна підтримка, посттравматичний синдром, дистрес, адаптаційні процеси, кризове консультування.

Tomarzhevska Inna Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-0555-4543

Kushch Yuliia Ivanivna PhD, Senior Lecturer, Department of Human Biology, Chemistry and Methods of Teaching Chemistry, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0000-0003-0382-8877

Kosenko Ruslan Ivanovich Postgraduate, Department of Human Biology, Chemistry and Methods of Teaching Chemistry, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0009-0007-2104-5039

THE INFLUENCE OF CHRONIC STRESS DURING THE WAR ON THE MENTAL HEALTH OF THE CIVILIAN POPULATION

Abstract. The ongoing war has created an extraordinarily high level of chronic stress for the civilian population, with far-reaching implications for mental health. The relevance of this issue cannot be overstated, as prolonged exposure to threats, displacement, economic instability, and the loss of loved ones have led to an increased prevalence of stress-related disorders, including anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD). Understanding the mechanisms through which chronic stress affects mental health is crucial for developing effective measures to address the specific needs of the civilian population in conflict zones.

This article aims to examine how chronic stress, driven by war-related factors, affects the mental health of the civilian population.

The findings indicate that chronic stress in wartime conditions leads to significant changes in the nervous system and cognitive functions, which contribute to the onset and severity of psychological disorders. Key results show that prolonged exposure to stress disrupts the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis, elevating cortisol levels and impairing the brain areas responsible for emotional regulation and memory. Additionally, social disconnection, economic hardships, and limited access

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

to healthcare exacerbate psychological distress, intensifying symptoms of anxiety, depression, and PTSD. Comparative data show a notable rise in the prevalence of mental health disorders, with anxiety disorders increasing from 8–10% pre-war to approximately 25–30% during the war.

Thus, the chronic stress experienced by the civilian population during the war significantly worsens mental health, with long-term consequences for individual and societal well-being. Addressing these effects requires a multifaceted approach that includes accessible mental health services, community support, and resilience-strengthening strategies. This research underscores the importance of implementing targeted mental health interventions to support affected populations in conflict zones.

Keywords: psychosocial support, post-traumatic stress disorder, distress, adaptation processes, crisis counseling.

Постановка проблеми. Вплив хронічного стресу на психічне здоров'я є предметом дедалі більшого занепокоєння, особливо в зонах бойових дій, де цивільне населення тривалий час перебуває в екстремальних і небезпечних для життя обставинах. Війна створила атмосферу всепроникного хронічного стресу, що призводить до підвищеної вразливості, проблем психічного здоров'я, зокрема тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР). На відміну від гострого стресу, який зазвичай є короткочасною реакцією на конкретну загрозу, хронічний зберігається впродовж тривалого часу, посилюючи психологічне навантаження на людей і громади. Постійний вплив таких стресових факторів, як втрата близьких, вимушене переміщення, економічна нестабільність і відчуття постійної небезпеки, призводить до кумулятивного ефекту на психічне здоров'я, знижуючи життєстійкість і підвищуючи схильність до психічних розладів [1].

Хронічний стрес, спричинений війною, має значний вплив на нервову систему, активуючи шляхи реагування на стрес, які впливають на когнітивне та емоційне функціонування. Системи регуляції стресу в організмі, зокрема гіпоталамо-гіпофізарно-надниркова (далі – ГГНС), стають надмірно активними, що призводить до стійкого підвищення рівня кортизолу, гормону стресу. Цей гормональний дисбаланс у поєднанні з постійним психічним напруженням не лише погіршує емоційну регуляцію, але й впливає на найважливіші ділянки мозку, такі як префронтальна кора і ділянка гіпокампу, що відповідають за пам'ять і виконавчі функції. Для цивільних осіб, які тривалих час перебувають у таких умовах, порушення в когнітивній та емоційній системах можуть призвести до стійких наслідків для психічного здоров'я, що ще більше ускладнює їхню здатність долати виклики повсякденного життя в зоні бойових дій [2].

Актуальність вивчення хронічного стресу в мирного населення під час війни підкреслюється зростанням частоти розладів психічного здоров'я на

територіях, що постраждали від війни. Зарубіжні дослідження показали, що поширеність тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу значно зростає у воєнний час. В Україні, наприклад, за попередніми даними, ці показники різко зросли порівняно з довоєнним рівнем. Це свідчить, що постійний стрес і травми, яких зазнає цивільне населення, безпосередньо призводять до посилення проблем із психічним здоров'ям. Для розробки заходів, спрямованих на полегшення цього психологічного тягаря та надання ефективної підтримки постраждалим, важливо розуміти механізми, через які хронічний стрес впливає на психічне здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив хронічного стресу на психічне здоров'я цивільного населення під час війни перебуває у фокусі наукових досліджень, оскільки вчені та фахівці з охорони психічного здоров'я прагнуть зрозуміти та подолати складні психологічні наслідки тривалого впливу воєнних дій. Дослідження останніх років доводять, що хронічний стрес, посилений умовами війни, впливає на психічне здоров'я, зокрема, викликаючи тривогу, депресію і ПТСР. Такі науковці, як В. Лефтеров, О. Самара [3], Н. Вовк та О. Боровик [4], зробили значний внесок у дослідження механізмів стійкості та адаптивних реакцій людей, які перебувають в умовах екстремального стресу. У їхніх роботах наголошено на ролі життєстійкості в захисті від наслідків хронічного стресу, і це викликає дедалі більший науковий інтерес, зокрема в регіонах, постраждалих від бойових дій.

Л. Шевчук, Л. Федоришина, І. Шевчук [5] виявили, що серед цивільного населення, яке зазнало впливу хронічних стресів від вимушеного переміщення та розлуки з сім'єю, рівень психічних розладів, зокрема ПТСР, значно зріс. Це дослідження наголошує, що кумулятивний характер стресів у воєнних умовах посилює ризики для психічного здоров'я, що призводить до вищих показників психічних розладів порівняно з тими, що спостерігаються в неконфліктних ситуаціях. Результати досліджень Н. Могильової [6], К. Сахарової та Н. Липовської [7] показали, що тривалий вплив стресу під час війни порушує роботу ГГНС, і це призводить до фізіологічних змін, унаслідок яких підвищується вразливість до тривожних і депресивних розладів. Дослідження вчених допомогли зрозуміти фізіологічні основи хронічного стресу та його тривалий вплив на психічне здоров'я.

Дослідження таких науковців, як О. Аврамчук [8], І. Пєтухова, М. Заушнікова, І. Каськов [9], присвячені вивченню когнітивних наслідків хронічного стресу, указують на те, як він змінює роботу мозку: може призвести до структурних і функціональних змін, особливо у сферах, пов'язаних з емоційною регуляцією та пам'яттю. У цих працях підкреслюється, що повторна активація системи реагування організму на стрес під час тривалих воєнних дій може погіршити когнітивну обробку, що призводить до проблем з увагою, пам'яттю та емоційною регуляцією серед цивільного населення на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

територіях, що постраждали від війни. Ці дослідження свідчать, що такі зміни є не лише миттєвою реакцією на стрес, але й можуть зберігатися впродовж певного часу після його впливу, ускладнюючи відновлення й підвищуючи ризик виникнення тривалих проблем із психічним здоров'ям.

У своїх останніх публікаціях О. Чабан та О. Хаустова [10] звернули увагу на наслідки хронічного стресу для різних поколінь, що є дуже важливим з огляду на значну тривалість багатьох воєнних конфліктів. Дослідження несприятливого дитячого досвіду (далі – НДД) указує на те, що хронічний вплив стресу в критичні періоди розвитку може призвести до проблем із психічним здоров'ям, які передаються від покоління до покоління.

Мета статті – розглянути, як хронічний стрес, спричинений факторами, пов'язаними з війною, впливає на психічне здоров'я цивільного населення.

Виклад основного матеріалу. Хронічний стрес – це тривала й поширена психологічна реакція, яка виникає, коли людина піддається постійному або повторюваному впливу стресових факторів упродовж довгого періоду. На відміну від гострого стресу, який зазвичай є реакцією на одну короткочасну подію, хронічний розвивається поступово, спричиняючи як психологічне, так і фізіологічне напруження, з яким важко боротися. Хронічний стрес часто призводить до цілої низки проблем зі здоров'ям, зокрема серцево-судинних захворювань, ослаблення імунної системи та розладів психічного здоров'я, таких як депресія й тривога. Основними типами хронічного стресу є психологічний, фізіологічний, соціальний та екологічний.

Психологічний хронічний стрес передбачає постійне розумове або емоційне напруження, спричинене такими факторами, як страх, тривога або усвідомлені загрози.

Фізіологічний стрес часто виявляється як відповідь організму на фізичні навантаження або тривале перебування в несприятливих умовах.

Соціальний хронічний стрес виникає внаслідок напружених відносин або відсутності підтримки близьких, часто загострюється в періоди суспільної нестабільності.

Екологічний хронічний стрес виникає внаслідок тривалого перебування в небезпечному або несприятливому середовищі, зокрема забрудненому довкіллі, в умовах перенаселеності міст або, як у випадку війни, в регіонах, що зазнали руйнувань.

Війна є інтенсивним і постійним стресовим фактором для цивільного населення, що створює середовище, в якому хронічний стрес є практично невідворотним. Безперервний вплив насильства, руйнувань і нестабільності, пов'язаних із воєнними діями, значною мірою сприяє тривалому стресу серед цивільного населення. Під час війни люди щодня наражаються на небезпеку, що загрожує їхньому життю, призводить до підвищеної пильності, тривоги та страху. Такі реакції, спочатку адаптивні, з часом стають дезадаптивними,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

створюючи цикл хронічного стресу, який впливає на здоров'я як окремої людини, так і суспільства загалом. Війна часто руйнує соціальні, економічні та політичні структури, які підтримують добробут суспільства, посилюючи джерела хронічного стресу й зменшуючи наявні ресурси для його подолання. Таким чином, війна призводить до виникнення особливої форми хронічного стресу, що відрізняється від потрясінь мирного часу як за інтенсивністю, так і за тривалістю [11].

Систематизація причин хронічного стресу під час воєнних дій дозволяє краще зрозуміти, як різні стресори впливають на цивільне населення в зонах бойових дій. У табл. 1 подано систематизований огляд цих причин (табл. 1).

Таблиця 1

Причини хронічного стресу під час війни

Категорія	Характеристика	Приклади
Фізична небезпека	Загроза прямої фізичної шкоди або ситуацій, що загрожують життю	Бомбардування, обстріли, переміщення, знищення майна
Психологічний тягар	Емоційне напруження від втрат, страху та невизначеності	Втрата близьких, страх смерті, тривога за майбутнє
Економічна нестабільність	Фінансова незахищеність через втрату роботи, інфляцію або знищення майна	Втрата роботи, завищені ціни на товари першої потреби, знищення майна
Соціальна роз'єднаність	Розрив соціальних зв'язків та ізоляція від систем підтримки	Розлука з родиною, друзями чи громадою
Проблеми у сфері охорони здоров'я	Зменшення доступу до медичної допомоги та послуг, погіршення стану здоров'я	Дефіцит медичних препаратів, зачинені або пошкоджені медичні заклади
Погіршення стану довкілля	Погіршення стану природного або антропогенного середовища, створення небезпечних умов для життя	Забруднення, нестача чистої води, пошкодження інфраструктури

Джерело: сформовано авторами на підставі [12; 13]

Фізичні ризики найчастіше є основним джерелом хронічного стресу під час війни, оскільки цивільне населення щоденно наражає себе на небезпеку. Бомбардування, обстріли та інші акти насильства ставлять людей у ситуацію ризику, що вимагає постійної настороженості. Потенційна можливість вимушеного переселення або втрати житла ще більше посилює стрес, оскільки люди втрачають комфорт і відчуття безпеки, пов'язані зі стабільним притулком.

Психологічний тиск війни посилює хронічний стрес через емоційну перенапруженість, пов'язану із втратою близьких, тривалим страхом і невпевненістю в завтрашньому дні. Це підвищене психологічне навантаження впливає на когнітивні функції та прийняття рішень, що призводить до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

зниження стійкості та емоційного виснаження. Економічні проблеми створюють відчуття фінансової незахищеності, оскільки втрата роботи та інфляція можуть призвести до швидкого зменшення особистих ресурсів, залишаючи людей неспроможними дозволити собі найнеобхідніше. За відсутності доходів люди змушені покладатися на сторонню допомогу, яка часто є непрогнозованою або ж недостатньою [12].

Соціальна роз'єднаність, що супроводжується розривом сімейних і громадських зв'язків, посилює хронічний стрес, який переживає цивільне населення. Ізоляція від сім'ї або друзів часто означає втрату емоційної підтримки, яка має важливе значення для стійкості у важкі часи. Коли соціальні системи порушені, члени суспільства лишаються наодинці з почуттям колективної скорботи й ослабленим відчуттям соціальної ідентичності, що ще більше посилює індивідуальний стрес, який вони переживають.

Проблеми з охороною здоров'я стають головним джерелом хронічного стресу у випадках, коли медичні заклади пошкоджено або зачинено, а також коли відчувається нестача медикаментів. У людей з уже наявними захворюваннями можуть погіршитися симптоми через відсутність належного доступу до лікування. Обмеження в доступі до медичної допомоги може посилити психологічний дистрес, оскільки люди турбуються про здоров'я своїх родин в умовах поширення інфекційних захворювань та антисанітарії. І, нарешті, погіршення стану довкілля, включаючи забруднення та руйнування інфраструктури, додає ще одне джерело хронічного стресу. Несприятливі умови життя, дефіцит чистої води та деградація довкілля спричиняють загальне відчуття незахищеності, адже навіть найнеобхідніші речі стають недоступними [13].

Поєднання цих факторів свідчить про комплексний характер хронічного стресу під час війни. Кожна категорія стресу посилює інші, створюючи кумулятивний ефект, який збільшує вплив на цивільне населення. Такий підхід до розуміння причин хронічного стресу підкреслює необхідність комплексних стратегій підтримки цивільного населення в зонах воєнних дій, спрямованих не лише на безпосередню фізичну безпеку, а й на психологічні, економічні, соціальні та екологічні аспекти їхнього добробуту.

Стрес має значний вплив на психічне здоров'я під час воєнних дій, що пов'язано зі складною взаємодією психологічних і фізіологічних механізмів. Стрес, а особливо хронічний, спричинений тривалим впливом загроз, порушує роботу регуляторних систем організму і може призвести до тривалих психологічних та неврологічних наслідків. Під час війни в Україні населення зазнає низки стресових факторів, серед яких небезпека для життя, переміщення та втрата близьких. Ці стресори викликають як миттєві, так і тривалі реакції в організмі, впливаючи на психічне здоров'я на багатьох рівнях.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

З психологічного погляду, стрес активує захисні механізми мозку, зокрема мигдалину та префронтальну кору, що відповідають за сприйняття загрози та емоційну регуляцію. Мигдалеподібне тіло – ділянка мозку, пов'язана з реакцією страху, – стає гіперактивною під час стресу, посилюючи відчуття тривоги та настороженості. Водночас префронтальна кора головного мозку, яка контролює раціональне мислення й прийняття рішень, стає загальмованою, що ускладнює спокійне сприйняття стресових ситуацій і реагування на них. Цей дисбаланс призводить до підвищеної емоційної реактивності та зниження когнітивного контролю, що сприяє виникненню симптомів тривоги, депресії та ПТСР. Фізіологічно стрес запускає ГГНС, яка керує реакцією організму на нього, стимулюючи вивільнення кортизолу. Хронічний стрес призводить до того, що ГГНС залишається активованою, що спричиняє тривале вивільнення кортизолу, який порушує імунну функцію, сон і метаболізм. З часом підвищений рівень кортизолу може погіршити роботу гіпокампа – ділянки мозку, критично важливої для пам'яті та навчання, що призводить до когнітивного дефіциту й емоційної дисрегуляції.

Тривалий вплив хронічного стресу на нервову систему є глибинним і стійким, а у воєнний час призводить до явища, відомого як «алостатичне навантаження» – зношування організму, яке накопичується при повторюваному впливі психічної напруги. У нервовій системі це навантаження виявляється як структурні зміни, зокрема атрофія нейронів і втрата синаптичних зв'язків, особливо в префронтальній корі та гіпокампі. Ці зміни перешкоджають когнітивним функціям, таким як увага, пам'ять та емоційна регуляція. До того ж постійна активація мигдалеподібного тіла у відповідь на загрозу підвищує емоційну чутливість, роблячи людину вразливішою до тривоги та інших розладів настрою. У важких випадках хронічний стрес може змінити систему мотивації мозку, що призводить до ангедонії, або нездатності відчувати задоволення – ключового симптому депресивних розладів.

Психологічні розлади, спричинені хронічним стресом, такі як тривога, депресія та посттравматичний стресовий розлад, під час війни мають унікальні й своєрідні особливості розвитку. Тривожні розлади часто є наслідком підвищеної пильності та відчуття загрози, що характерно для умов непередбачуваної небезпеки. Люди можуть відчувати надмірне занепокоєння, дратівливість і соматичні симптоми, такі як м'язова напруга та втома. Депресія може виникнути внаслідок тривалого впливу стресових факторів, які люди сприймають як неконтрольовані або неуникні. Симптоми депресії полягають у всепроникному смутку, відчутті безпорадності та зниженні інтересу до щоденної діяльності. ПТСР як один із найважчих розладів, пов'язаних зі стресом, розвивається після впливу небезпечних для життя ситуацій і характеризується нав'язливими спогадами, флешбеками та уникненням дій. У зоні бойових дій поширеність ПТСР значно зростає, оскільки люди неодноразово переживають травматичні події. Ці розлади часто поєднуються з іншими, що посилює їхній вплив та ускладнює лікування [14].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Дослідження психічного здоров'я населення, яке постраждало від війни, вимагає надійних та адаптивних методологій. Поширені методи передбачають опитування, структуровані інтерв'ю та клінічні оцінки, часто з використанням таких інструментів, як Перевірний список ПТСР за DSM-5 (PCL-5) для ПТСР та Опитувальник здоров'я пацієнта-9 (PHQ-9) для депресії. В Україні дедалі популярнішим стає використання платформ мобільного здоров'я (mHealth), які дозволяють дистанційно проводити оцінку психічного здоров'я та надають доступ до даних навіть у зоні бойових дій. Крос-секційні дослідження, що порівнюють показники психічного здоров'я до війни й під час неї, дають важливу інформацію про вплив подій збройного конфлікту на психологічне благополуччя. Тривалі дослідження забезпечують ще більшу глибину, відстежуючи зміни в психічному здоров'ї з плином часу, виявляючи прогресування розладів, пов'язаних зі стресом. Якісні дослідження, зокрема фокус-групи та інтерв'ю, забезпечують контекст для кількісних висновків, допомагаючи зафіксувати життєвий шлях людей в умовах війни.

Порівняння даних про психічне здоров'я до воєнних дій і під час них свідчить про значне збільшення кількості розладів, пов'язаних зі стресом, серед постраждалого населення. У табл. 2 проілюстровано результати найновіших досліджень щодо поширеності психічних розладів серед населення України до початку війни та під час неї (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика психічних розладів у цивільного населення до війни та під час неї

Психічні розлади	Поширеність до війни (%)	Поширеність під час війни (%)	Основні фактори, що сприяють поширенню
Тривожні розлади	8 – 10	25 – 30	Постійні загрози, переміщення, невизначеність
Депресивні розлади	5 – 8	20 – 25	Втрата близьких, економічна нестабільність
Посттравматичний стресовий розлад	2 – 4	15 – 20	Вплив насильства, травматичних подій
Розлади сну	10 – 12	30 – 35	Підвищений рівень стресу, порушення умов життя
Розлади, пов'язані зі вживанням психоактивних речовин	3 – 5	10 – 15	Копінг-механізм, відсутність підтримки психічного здоров'я

Джерело: сформовано авторами на підставі [15; 16]

Наведені дані свідчать про значне збільшення кількості випадків тривожних і депресивних розладів психічного здоров'я серед цивільного

населення, яке зазнало стресу, пов'язаного з війною, що пояснюється постійною невизначеністю та економічними труднощами, зумовленими бойовими діями. Поширеність ПТСР також зросла через постійні травматичні переживання, пов'язані з насильством, руйнуваннями й переміщенням. Частішими стали випадки розладів сну, які зазвичай посилюються стресом і небезпечними умовами життя, що ще більше загострює психологічну напругу. Розлади, пов'язані зі вживанням психоактивних речовин, хоч і менш поширені, але їхня кількість також збільшилася, оскільки деякі люди звертаються до них як до механізму подолання труднощів за відсутності адекватних ресурсів психічного здоров'я.

Вивчення цих механізмів та їхнього впливу на психічне здоров'я під час війни в Україні наголошує на необхідності проведення цілеспрямованих втручань. Підтримка психічного здоров'я, адаптована до конкретних стресових факторів і психологічних наслідків конфлікту, має важливе значення для пом'якшення тривалих наслідків стресу, спричинених війною, для психічного здоров'я населення.

Адаптація до хронічного стресу в умовах воєнного часу є складним процесом, що включає як психологічний, так і соціальний складники. Під час бойових дій населення перебуває в умовах тривалої невизначеності, небезпеки й часто травматичного досвіду. Таке середовище вимагає певної форми психологічної адаптації, коли люди прагнуть зберегти емоційну стабільність і відчуття нормального життя попри постійні загрози. Психологічна адаптація в таких умовах передбачає когнітивні та емоційні зміни, такі як розвиток стійкості, перегляд очікувань і прийняття гнучких механізмів подолання проблем. З часом люди можуть стати нечутливими до певних стресових факторів або навчитися ефективніше керувати емоційними реакціями – процесами, які можуть допомогти зменшити безпосередній вплив стресу. Однак, хоча психічна адаптація має важливе значення, вона не позбавлена викликів. Кумулятивний ефект хронічного стресу, особливо в зонах бойових дій, може перевершити адаптаційні можливості людини, що призводить до симптомів психічного розладу, таких як тривога, депресія або ПТСР [4].

Щоб пом'якшити вплив хронічного стресу, люди часто послуговуються різноманітними стратегіями, які поділяються на психологічні, соціальні та культурні. Психологічні стратегії зосереджені на індивідуальних механізмах подолання стресу, зазвичай використовуються когнітивний рефреймінг, техніки управління стресом і практики усвідомленості.

Когнітивний рефреймінг, наприклад, дозволяє людям переосмислити події, які викликають стрес, що може допомогти знизити тривожність та забезпечити відчуття контролю. Для покращення емоційної регуляції та пом'якшення фізіологічних симптомів стресу, таких як прискорене серцебиття або м'язова напруга, також використовуються такі техніки, як вправи на уважність і релаксацію. До того ж психологічна стійкість – здатність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

відновлюватися після труднощів – відіграє ключову роль у цьому адаптаційному процесі. Люди, які є психологічно стійкими, як правило, використовують адаптивні моделі мислення та навички емоційної регуляції, що дозволяє їм ефективніше долати постійний стрес.

Соціальні стратегії подолання стресу наголошують на важливості соціальних мереж, родинних і громадських зв'язків у підтримці психічного здоров'я. Ці мережі забезпечують емоційну підтримку, практичну допомогу та відчуття причетності, що дуже важливо під час воєнних дій. Коли люди мають сильні соціальні зв'язки, вони почуваються менш ізольованими й відчувають більшу підтримку у своїй боротьбі, що може стати важливим буфером проти хронічного стресу. До того ж соціальні групи та громади часто розробляють колективні механізми подолання труднощів, такі як спільна діяльність, ресурси й взаємодопомога, які можуть сприяти зменшенню індивідуального тягаря. Сприяючи соціальній згуртованості, ці стратегії забезпечують не лише психологічне полегшення, а й практичну користь, оскільки люди можуть ділитися ресурсами, інформацією та заходами безпеки, що підвищує шанси на порятунок і благополуччя.

Культурні стратегії є ще одним важливим компонентом управління стресом під час війни. Культурні традиції, ритуали та вірування можуть допомогти людям зрозуміти й пережити свій досвід. Релігійні та духовні практики, наприклад, часто відіграють важливу роль у забезпеченні комфорту та надії для тих, хто страждає від хронічного стресу. У багатьох культурах релігійні або духовні зібрання надають можливість для колективного зцілення, де люди можуть висловити свої страхи й тривоги у сприятливому середовищі. Культурна стійкість – здатність культури протистояти стресам і адаптуватися до них – є ще одним фактором у цьому контексті, оскільки культурні вірування й практики відкривають шляхи для смислотворення, дозволяючи людям інтерпретувати свою боротьбу в межах загального уявлення про витривалість, жертовність або спільну ідентичність. Залучення до традиційних практик, навіть у складних умовах, допомагає зберегти почуття спадкоємності та ідентичності, що може пом'якшити дезорієнтаційний вплив хронічного стресу [14].

Роль підтримки та допомоги має принципове значення для сприяння в подоланні наслідків хронічного стресу. Підтримка може надаватися в різних формах: емоційна допомога друзів і сім'ї, громадські мережі підтримки та професійні послуги з охорони психічного здоров'я. Кожна з них сприяє здатності людини переживати стрес і відновлюватися після нього. Емоційна підтримка близьких забезпечує комфорт, заспокоєння, що є вкрай важливими для людей, які мають постійні загрози життю. Усвідомлення того, що хтось розуміє їхню ситуацію та співпереживає, може полегшити стресовий стан, сприяючи подоланню повсякденних викликів. Підтримка громади, яка охоплює неформальні мережі, волонтерські організації та місцеві ініціативи, відіграє важливу роль у наданні практичної допомоги: їжа, притулок, медичне

обслуговування. Цей вид підтримки не лише задовольняє базові потреби, але й посилює відчуття колективної стійкості, нагадуючи людям, що вони не самотні у своїй боротьбі.

Професійні послуги з питань психічного здоров'я, зокрема консультування, терапія та групи підтримки, забезпечують структуровану допомогу для подолання хронічного стресу та його психологічних наслідків. Доступ до психіатричної допомоги часто обмежений під час війни, але коли вона є, ці послуги можуть врятувати життя. Терапевти та консультанти допомагають людям пережити травматичний вплив, розробити стратегії подолання й навчитися долати симптоми розладів, пов'язаних зі стресом, зокрема ПТСР. Групова терапія та групи підтримки є надзвичайно важливими в умовах війни, оскільки вони гарантують безпечний простір, де люди можуть поділитися своїм досвідом і поспілкуватися з іншими, тими, хто розуміє їхні проблеми. Програми допомоги, такі як мобільні служби психічного здоров'я, також ефективно працюють у зонах бойових дій, охоплюючи людей, які не мають доступу до традиційних лікарень. Ці послуги часто надаються спільно з гуманітарними організаціями, які інтегрують підтримку психічного здоров'я у свої широкі програми з надання допомоги.

Висновки. Процес адаптації до стресу в умовах воєнного часу передбачає поєднання психологічних, соціальних і культурних стратегій. Саме тоді, як психологічна адаптація дозволяє людям ментально переживати стрес і долати його, соціальна й культурна підтримка забезпечують необхідні рамки, які підвищують стійкість і сприяють зміцненню почуття громади. Підтримка та допомога відіграють у цьому контексті важливу роль, оскільки вони задовольняють як емоційні, так і практичні потреби людей, які страждають від хронічного стресу. Поєднуючи індивідуальні механізми подолання стресу з потужними соціальними мережами та культурними ресурсами, населення в зонах воєнного конфлікту може краще витримувати значні психологічні втрати, спричинені війною.

Література:

1. Савелюк Н. Переживання стресу в умовах війни: досвід українського студентства. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. № 18. С. 141–152. DOI: https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.282

2. Карамушка Л. Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни: основні вияви та ресурси. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 3 (67). С. 124–133. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-124-133

3. Лефтеров В., Самара О. Особливості психологічної реабілітації осіб, які переживають травматичні події війни. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2022. № 1 (3). С. 73–83. DOI: 10.52363/dcpp-2022.3.7

4. Вовк Н. П., Боровик О. І. Особливості багатофакторного впливу війни на ментальне здоров'я цивільного населення України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). Ч. ІІ. Дніпро, 2024. С. 426–428. DOI: 10.31733/15-03-2024/2/426-428

5. Шевчук Л., Федоришина Л., Шевчук І. Збереження психічного здоров'я населення в умовах воєн і військових конфліктів: соціально-економічні аспекти. *Академічні візії.* 2022. № 8–9. С. 58–69. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/58 (дата звернення: 01.11.2024)

6. Могильова Н. М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. № 2. С. 81–85. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.12

7. Сахарова К. О., Липовська Н. А. Вплив гуманітарної кризи на психічне здоров'я населення. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2022. № 2. С. 86–91. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.2.14

8. Аврамчук О. С. Когнітивні стратегії уникнення в осіб із соціальним тривожним розладом у період адаптації до умов війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2024. № 1. С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.1.6

9. Пєтухова І., Заушнікова М., Каськов І. Психологічне благопролуччя особистості в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України.* 2023. № 73 (3). С. 124–129. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-124-129

10. Чабан О. С., Хаустова О. О. Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги. *Український медичний часопис.* 2022. № 4 (150). DOI: 10.32471/umj.1680-3051.150.232297

11. Предко В. В., Сомова О. О. Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. № 33 (72). С. 89–98. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/16

12. Квасній Л., Мураль В., Баланда Н. Вплив війни на фізичне та психічне здоров'я населення. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5 (5). С. 27–35. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-27-35

13. Малиш В. Стрес та стресові розлади особистості: визначення, діагностика та корекція. *Наукові перспективи.* 2024. № 4 (46). С. 1298–1310. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)

14. Парасєй-Гочер А., Аделаджа А. Психотравматизація цивільного населення в умовах російсько-української війни. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 14 (32). С. 746–760. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(31)

15. Стресові стани населення України в контексті війни. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyni.html (дата звернення: 01.11.2024).

16. Майже 80 % українців відчувають стрес та сильну знервованість: опитування. *Українська правда: вебсайт.* URL: https://life.pravda.com.ua/society/cherez-povnomasshtabne-vtorgnennya-bilshist-ukrajinciv-vidchuvayut-stres-opituvannya-300959/ (дата звернення: 01.11.2024)

References:

1. Saveliuk, N. (2022). Perezhyvannia stresu v umovakh viiny: dosvid ukrainskoho studentsva [Experiencing Stress in Wartime Conditions: Ukrainian Students' Experience]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and Perspectives,* 18, 141–152. DOI: https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.282 [in Ukrainian].

2. Karamushka, L. (2022). Psykhichne zdorovia personelu orhanizatsii v umovakh viiny: osnovni vyiavy ta resursy [Mental Health of Organizational Staff in Wartime Conditions: Main Manifestations and Resources]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific Notes of the University "KROK",* 3 (67), 124–133. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-124-133 [in Ukrainian].

3. Lefterov, V., Samara, O. (2022). Osoblyvosti psykholohichnoi reabilitatsii osib, yaki perezhyvaiut travmatychni podii viiny [Features of Psychological Rehabilitation for Individuals Experiencing War Trauma]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii – Problems of Extreme and Crisis Psychology*, 1 (3), 73–83. DOI: 10.52363/dcpp-2022.3.7 [in Ukrainian].

4. Vovk, N. P., Borovyk, O. I. (2024). Osoblyvosti bahatofaktornoho vplyvu viiny na mentalne zdorovia tsyvilnoho naselennia Ukrainy [Features of Multifactored Impact of War on the Mental Health of Ukraine's Civilian Population]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – International and national security: theoretical and applied aspects: Materials of the VIII International Scientific and Practical Conference* (Dnipro, March 15, 2024) (pp.426-428). *Part II. Dnipro.* DOI: 10.31733/15-03-2024/2/426-428 [in Ukrainian].

Shevchuk, L., Fedorishyna, L., Shevchuk, I. (2022). Zberezhennia psykholohichnoho zdorovia naselennia v umovakh voien i viiskovykh konfliktiv: sotsialno-ekonomichni aspekty [Maintaining Mental Health in Wartime and Armed Conflicts: Socioeconomic Aspects]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 8–9, 58–69. Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/58 [in Ukrainian].

5. Mohylova, N. M. (2023). Osoblyvosti psykhichnoho zdorovia ta psykholohichnoi adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh viiny: dosvid Ukrainy [Mental Health and Psychological Adaptation of Internally Displaced Persons in Wartime: Ukraine's Experience]. *Dniprovski naukovi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*, 2, 81–85. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.12 [in Ukrainian].

6. Sakharova, K. O., Lypovska, N. A. (2022). Vplyv humanitarnoi kryzy na psykhichne zdorovia naselennia [The Impact of the Humanitarian Crisis on Mental Health]. *Dniprovski naukovi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*, 2, 86–91. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.2.14 [in Ukrainian].

7. Avramchuk, O. S. (2024). Kohnityvni stratehii unyknennia v osib iz sotsialnym tryvozhkym rozladom u period adaptatsii do umov viiny [Cognitive Avoidance Strategies in Individuals with Social Anxiety Disorder during War Adjustment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 1, 30–36. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.1.6 [in Ukrainian].

8. Petukhova, I., Zaushnikova, M., Kaskov, I. (2023). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti v umovakh viiny [Psychological Well-being of the Individual in Wartime Conditions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 73 (3), 124–129. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-124-129 [in Ukrainian].

9. Chaban, O. S., Khaustova, O. O. (2022). Medyko-psykholohichni naslidky dystresu viiny v Ukraini: shcho my ochikuemo ta shcho potribno vrakhuvaty pry nadanni medychnoi dopomohy [Medical and Psychological Consequences of War Distress in Ukraine: Expectations and Considerations for Medical Assistance]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys – Ukrainian Medical Journal*, 4 (150). DOI: 10.32471/umj.1680-3051.150.232297 [in Ukrainian].

10. Predko, V. V., Somova, O. O. (2022). Vplyv viiny na zminu rivnia stresu ta stratehii zberezhennia zhyttievosti ukraintsiv [The Impact of War on Changing Stress Levels and Resilience Strategies in Ukrainians]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology*, 33 (72), 89–98. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/16 [in Ukrainian].

11. Kvasnii, L., Mural, V., Balanda, N. (2024). Vplyv viiny na fizychne ta psykhichne zdorovia naselennia [Impact of War on the Physical and Mental Health of the Population]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and National Interests*, 5 (5), 27–35. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-27-35 [in Ukrainian].

12. Malysh, V. (2024). Stres ta stresovi rozlady osobystosti: vyznachennia, diahnostyka ta korektsiia [Stress and Personality Stress Disorders: Definition, Diagnosis, and Correction]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 4 (46), 1298–1310. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41) [in Ukrainian].

13. Parasei-Hocher, A., Adeladzha, A. (2023). Psykhotravmatyzatsiia tsyvilnoho naselennia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Psychotraumatisation of Civilians during the Russo-Ukrainian War]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science*, 14 (32), 746–760. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(31) [in Ukrainian].

14. Stresovi stany naselennia Ukrainy v konteksti viiny [Stress Conditions of the Population of Ukraine in the Context of War]. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyni.html [Accessed from : 01.11.2024] [in Ukrainian].

15. Maizhe 80% ukraintsiv vidchuvaiut stres ta sylniu znerovanist: opytuvannia [Almost 80% of Ukrainians Feel Stress and Severe Anxiety: Survey]. *Ukrainska pravda: vebsait – Ukrainian truth: website.* Retrieved from https://life.pravda.com.ua/society/cherez-povnomasshtabne-vtorgnennya-bilshist-ukrajinciv-vidchuvayut-stres-opituvannya-300959/ [Accessed from: 01.11.2024] [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1675-1684

Харадж Марина Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https//orcid.org/ 0000-0003-04547620.

Гаранда Алла Вікторівна здобувачка другого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Практична психологія», група ПП-23пмз, кафедри менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав

АРТТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЖІНОК ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. Стаття розглядає актуальну проблему психоемоційного благополуччя дружин військовослужбовців, особливо в умовах війни в Україні. Висвітлено, що сучасні соціальні та психологічні виклики для жінок, чоловіки яких перебувають на фронті, вимагають специфічних підходів до забезпечення їх емоційної стабільності. Постійний стрес, пов'язаний із небезпекою для близьких, переживання втрат, а також соціальна нестабільність негативно впливають на психічний стан дружин військових, підвищуючи ризик розвитку таких емоційних проблем, як тривожність, депресія і посттравматичний стресовий розлад. Зазначено, що дослідження адаптаційних механізмів і стратегій подолання стресу у дружин військовослужбовців є не лише актуальним, а й нагально потрібним у сучасних умовах.

Арттерапія, як засіб корекції емоційного стану, характеризується високим рівнем прийняття серед пацієнтів завдяки задоволенню потреб у кінетичній та сенсорній комунікації, що надає жінкам можливість опрацювання стресових подій та відновлення почуття власної гідності. Наведено п’ять основних психологічних механізмів, що підтримують емоційну стабільність під час арттерапевтичної роботи, а саме: символічне реконструювання, механізм "усунення", емоційна децентрація, катарсис і механізм соціально-нормативної інтеграції. Дані механізми дозволяють жінкам знизити психоемоційне навантаження, використовуючи символічну і художню інтерпретацію подій та конфліктів.

В умовах війни психоемоційне здоров’я військових сімей має не тільки індивідуальне, але й загальнонаціональне значення, оскільки добробут дружин військовослужбовців впливає на соціальну підтримку військових і загальну ефективність бойових підрозділів. Дослідження та впровадження арттерапії в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

систему психологічної підтримки може не лише підвищити якість життя жінок військовослужбовців, але й сприяти їхній емоційній адаптації та стійкості. Автор статті пропонує подальші дослідження в цьому напрямку з метою розробки оптимальних методик для корекції емоційного стану та забезпечення всебічної підтримки жінкам, які зазнають впливу тривалих стресових ситуацій.

Ключові слова: арттерапія, емоційна стійкість, дружини військовослужбовців, стрес, психологічна підтримка, адаптація, соціальна підтримка.

Kharadzhy Marina Viktorivna Candidate of Psychological Sciences Associate Professor of Department of Management Practical Psychology and inclusive education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-0454-7620.

Haranda Alla Viktorivna second-year of the second (master's) level of higher education in the specsalty «Practical Psychology» group PP-23pmz, Department of Management Practical Psychology and inclusive education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav

ART THERAPY TECHNOLOGIES FOR CORRECTING THE EMOTIONAL STATE OF FEMALE MILITARY PERSONNEL

Abstract. The article considers the actual problem of psycho-emotional well-being of wives of military personnel, especially in the conditions of the war in Ukraine. It is highlighted that modern social and psychological challenges for women whose husbands are at the front require specific approaches to ensure their emotional stability. Constant stress associated with danger to loved ones, experiencing losses, as well as social instability negatively affect the mental state of military wives, increasing the risk of developing such emotional problems as anxiety, depression and post-traumatic stress disorder. It is noted that the study of adaptation mechanisms and strategies for overcoming stress in the wives of military personnel is not only relevant, but also urgently needed in modern conditions.

Art therapy, as a means of correcting the emotional state, is characterized by a high level of acceptance among patients due to the satisfaction of needs in kinetic and sensory communication, which gives women the opportunity to process stressful events and restore a sense of self-worth. Five main psychological mechanisms that support emotional stability during art therapy work are presented, namely: symbolic reconstruction, the "elimination" mechanism, emotional decentration, catharsis, and the mechanism of socio-normative integration. These mechanisms allow women to reduce psycho-emotional stress by using symbolic and artistic interpretation of events and conflicts.

In wartime, the psycho-emotional health of military families is not only of individual, but also national importance, as the well-being of servicemen's wives

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

affects the social support of the military and the overall effectiveness of combat units. Research and implementation of art therapy in the system of psychological support can not only improve the quality of life of female military personnel, but also contribute to their emotional adaptation and resilience. The author of the article suggests further research in this direction in order to develop optimal methods for correcting the emotional state and providing comprehensive support to women who are affected by long-term stressful situations.

Keywords: art therapy, emotional stability, wives of military personnel, stress, psychological support, adaptation, social support.

Постановка проблеми. Сучасні соціальні та психологічні виклики, зокрема пов'язані з війною в Україні, вимагають нових підходів до підтримки психоемоційного благополуччя осіб, які перебувають у складних умовах. У цьому контексті особливу увагу слід приділити жінкам військовослужбовцям, які стикаються з унікальними стресовими ситуаціями, пов'язаними з небезпекою для своїх чоловіків та сімей, а також з постійним переживанням втрат і соціальної нестабільності.

Проблема емоційної стійкості є важливою в умовах сьогодення, адже психоемоційна напруга призводить до розвитку різноманітних психологічних розладів. Жінки військовослужбовців, які мають сім'ї, перебувають у підвищеному ризику виникнення емоційних проблем, таких як тривога, депресія та стрес. Дослідження механізмів розвитку емоційної стабільності та їх впровадження в систему психологічної допомоги є надзвичайно актуальними.

Значну роль у вирішенні цих проблем може відіграти арттерапія, яка, використовуючи творчі методи самовираження, дозволяє відновити емоційний баланс і полегшити емоційний стан. Наукове обґрунтування та практична реалізація арттерапевтичних технологій можуть стати ефективним інструментом у забезпеченні психологічної підтримки жінкам військовослужбовців, сприяючи їхній адаптації до нових умов життя та підвищенню загального емоційного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Арттерапевтичні технології стали предметом численних досліджень в останні десятиліття, зокрема в контексті психологічної допомоги жінкам, які пережили травматичний досвід. Науковці, такі як Д. Пейден і Р. Конор, підкреслювали важливість усвідомлення та вербалізації емоцій для розвитку особистісної стійкості. Дослідження показують, що арттерапія, яка включає в себе творчі методи самовираження, може сприяти зниженню рівня тривожності, депресії та інших емоційних розладів (О. Бреусенко-Кузнєцов, О. Вознесенська).

Роботи таких авторів, як З. Фрейд та Ф. Перлз, акцентують на важливості усвідомлення емоцій як шлях до їх ефективного управління. Останні дослідження науковців показують, що емоційна саморегуляція є ключовою для підтримки психоемоційної стабільності, особливо в умовах стресу та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кризових ситуацій. Ефективність арттерапевтичних технологій у корекції емоційного стану підтверджується багатьма практичними дослідженнями, які свідчать про їх позитивний вплив на емоційну стабільність жінок, чоловіки яких служать у військових силах.

Таким чином, існуючі дослідження свідчать про важливість арттерапії в системі психологічної підтримки жінок військовослужбовців, пропонуючи нові підходи до корекції емоційного стану та розвитку їх емоційної стійкості. З огляду на нагальність даної проблеми, подальше дослідження арттерапевтичних технологій виглядає не лише актуальним, а й перспективним.

Мета статті – дослідження ефективності арттерапевтичних технологій у корекції емоційного стану жінок військовослужбовців, що перебувають у складних соціально-психологічних умовах внаслідок військових дій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Військова служба є значним стресором, який впливає на благополуччя дружин військовослужбовців, підвищуючи ризик розвитку фізичних, психологічних та соціальних проблем. Жінки, чиї чоловіки перебувають у небезпечних умовах під час військових місій, особливо ті, які мають дітей, відчувають на собі значне навантаження. Незважаючи на це, дослідження, присвячені саме дружинам військовослужбовців, залишаються обмеженими, а також не вистачає інформації про стратегії подолання та їх вплив на благополуччя жінок, чиї чоловіки беруть участь у бойових діях [1].

Дослідження вказують на те, що особи, які піддаються впливу різних стресорів, можуть бути схильними до розвитку психологічних і соціальних проблем, таких як тривога, депресія, соматичні скарги, агресивна поведінка, гнів та посттравматичний стресовий розлад. Проте інші роботи показують, що багато людей, які стикаються зі стресовими ситуаціями, демонструють стійкість і не розвивають клінічних психологічних симптомів. Це свідчить про важливість дослідження адаптаційних механізмів та стратегій подолання у жінок військовослужбовців [2].

Ситуація, коли чоловіки призиваються до бойових дій, викликає підвищений рівень тривоги і самотності у дружин, які залишаються вдома. Розлука порушує сімейний уклад, накладаючи додаткові обов'язки, особливо на жінок з дітьми. У той же час, позитивне ставлення і концентрація на контрольованих аспектах ситуації можуть призвести до кращої адаптації. Соціальна підтримка також грає важливу роль у поліпшенні психологічного стану дружин військовослужбовців [3].

Теоретичною основою цього є трансакційна теорія стресу та подолання Лазаруса та Фолкмана (1984). Подолання можна визначити як фактичні зусилля, які докладаються для того, щоб зробити передбачуваний стресор більш терпимим і мінімізувати дистрес, викликаний ситуацією. Таким чином, подолання є функцією взаємодії між ситуаційними антецедентами та індивідуальними характеристиками, сприйняттям ситуації, намірами та

стратегіями подолання. Загалом, подолання, зосереджене на проблемі, – це дії, які людина виконує, щоб змінити джерело стресу, тоді як подолання, зосереджене на емоціях, спрямоване на зменшення емоційного стресу, пов’язаного з ситуацією. Більшість моделей подолання припускають, що люди, які ефективніше справляються зі стресовими життєвими подіями, демонструють нижчий рівень психологічних проблем і кращу якість життя [4]. Важливість подолання наголошувалась у дослідженнях протягом останніх десятиліть. В результаті кілька дослідників створили різні способи вивчення та вимірювання різноманітних стратегій подолання, а не лише двох глобальних стратегій подолання. ЕС (орієнтоване на проблему та емоційне подолання), запропоноване Лазарусом і Фолкманом. Дійсно, різні дослідження подолання стресових ситуацій показують, що емоційно зосереджені стратегії, такі як заперечення, самозвинувачення, самовідволікання, вживання психоактивних речовин, як правило, пов’язані з більшою кількістю психологічних проблем, ніж стратегії вирішення проблем або активне подолання (наприклад, активне подолання, планування, позитивний рефреймінг), як правило, пов’язане з добробутом [4].

Дослідження показують, що адаптивні стратегії подолання, такі як активне вирішення проблем, використання соціальної підтримки, позитивне переформатування, пов'язані з кращими емоційними станами і стійкістю, в той час як дезадаптивні стратегії, такі як заперечення і самозвинувачення, асоційовані з підвищенням рівня депресії. Сучасні роботи також вказують на важливість соціально-демографічних факторів, які можуть впливати на адаптацію дружин військовослужбовців [5].

Війна значно впливає на всі аспекти життя особистості, зокрема й на сімейний інститут, через що дослідження конструктивної взаємодії в сім'ї, гармонійного співіснування та розвитку особистості в ній стає дедалі актуальнішим. Суспільна ситуація в Україні спричинила виникнення нового наукового напрямку, що присвячений аналізу статусу військової сім'ї, соціальних основ її життєдіяльності та адаптації військовослужбовців і їхніх родин до сучасних умов. Армія є віддзеркаленням суспільства, тому виклики, що постають перед українською сім'єю, актуальні й для родин військовослужбовців. Сім'ї офіцерів виконують ті самі суспільні функції, що й інші родини, проте специфіка військової служби вносить свої психологічні особливості. Члени сімей військовослужбовців ЗСУ відіграють важливу роль як різновид психологічної підтримки: дружини військових фактично є асоційованими учасницями військової служби, а їхній статус визначається рангом чоловіка. Для дружин офіцерів це означає адаптацію до вже усталених традицій і порядків. Крім того, їх особистісні якості та толерантність до специфіки професії чоловіків сприяють повноцінному психологічному відновленню в сімейному колі.

Загалом, вивчення проблематики благополуччя дружин військовослужбовців в умовах війни є надзвичайно актуальним, адже від цього залежить не

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

тільки їхнє психологічне здоров'я, а й загальна ефективність військових підрозділів. Дослідження, які фокусуються на стратегіях подолання, соціальній підтримці та взаємодії в сім'ї, можуть забезпечити нові підходи до покращення якості життя дружин військовослужбовців, що в свою чергу позитивно вплине на стійкість та адаптацію військових у складних умовах служби.

Арттерапія, як метод підтримки психоемоційного стану, набуває особливого значення для жінок, які стикаються з унікальними стресовими обставинами, пов’язаними з військовою службою їхніх чоловіків. Використання творчих методів дозволяє знизити рівень тривоги, відновити внутрішній баланс і покращити психологічне самопочуття через самовираження та символічне опрацювання травматичних подій. Такий підхід враховує індивідуальні особливості та адаптивні механізми дружин військовослужбовців, дозволяючи досягти стійкості до емоційного навантаження.

Арттерапія охоплює різноманітні практики, такі як заняття мистецтвом з акцентом на розвиток навичок, створення художніх творів у студії, індивідуальна творчість, групові програми під наглядом та арт-психотерапія. Ці практики дозволяють особам відновити почуття власної гідності і самооцінки через візуальні та символічні вирази. Терапевти, плануючи сесії, визначають відповідні матеріали і методи, щоб досягти терапевтичних цілей. Креативний процес підтримує розвиток особистості, сприяє розумінню себе, зменшує стрес і допомагає в лікуванні травм [6].

Арттерапевти планують сесії для досягнення терапевтичних цілей і завдань, вибираючи відповідні матеріали та методи для своїх клієнтів. Вони беруть участь у творчих процесах, щоб підтримати розвиток своїх пацієнтів, щоб підвищити розуміння, зменшити стрес, залікувати травми, підвищити когнітивні, пам’ятні та нейросенсорні здібності, покращити міжособистісні стосунки та досягти відчуття самореалізації.

Жінки, чиї чоловіки виконують військові завдання, часто стикаються з різними емоційними викликами, такими як підвищена тривожність, депресія, порушення сну та ознаки посттравматичного стресу. Арттерапія сприяє їхньому емоційному оздоровленню, надаючи змогу в символічній формі виразити та опрацювати ці відчуття. Різні методи арттерапії, як-от малювання, ліплення чи музична терапія, допомагають уникати тривалого накопичення негативних емоцій, що може призвести до глибших психологічних розладів

Страх і тривога є природними почуттями для кожної людини. Тим не менш, у тих, хто страждає на тривожні розлади, тривога з часом накопичується. Згодом він не відповідає реальній загрозі чи ризику і стає постійним [7]. Тривожні розлади часто пов’язані з проблемами самоконтролю та емоційної нестабільності [8].

Управління тривогою та розладом настрою досягло значного успіху з точки зору розуміння та лікування за останні два десятиліття. Незважаючи на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

виявлення унікальних процесів, багато хто вважає, що творче самовираження може значно покращити психічне здоров'я.

Дослідження показують, що арттерапія може позитивно впливати на пацієнтів з різними емоційними розладами. Наприклад, рандомізоване контрольоване дослідження, проведене Ciasca та іншими, показало, що арттерапія може значно зменшити симптоми депресії та тривоги у пацієнтів зі стабільним великим депресивним розладом. Участь у таких програмах може допомогти жінкам військовослужбовцям подолати емоційні труднощі, з якими вони стикаються під час служби.

Дослідження підтверджують, що арттерапія ефективно знижує рівень тривожності, сприяє регуляції емоцій та підвищує якість життя, особливо у жінок, які знаходяться у стресових обставинах через військову службу їхніх близьких. Використання таких технік, як робота з глиною, малювання чи інші творчі вправи, дозволяє учасницям краще усвідомлювати та контролювати власні емоції, а також віднаходити внутрішні ресурси для адаптації до складних умов. Ефективність арттерапії, спрямованої на цілеспрямовану емоційну підтримку, проявляється у посиленій здатності приймати власні почуття та більш активному підході до подолання стресу [9].

В рамках арттерапії розроблено п'ять основних психологічних механізмів впливу, які допомагають у корекції емоційної нестабільності: механізм символічного реконструювання, механізм «усунення», емоційна децентрація, катарсис та механізм присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів [10].

1. **Механізм символічного реконструювання** дозволяє особистості унікальним чином перетворити конфліктну ситуацію в символічну форму, що сприяє її переосмисленню та інтеграції через самопізнання.
2. **Механізм «усунення»** полягає в виділенні незначних елементів об'єкта в новому контексті, що дозволяє звільнити події від їх повсякденного значення. Це відкриває нові перспективи для вирішення конфліктів і створює умови для креативного мислення.
3. **Емоційна децентрація** передбачає можливість особистості спостерігати свою проблему з боку, відсторонюючись від емоційної прив'язаності. Це допомагає у більш об'єктивному аналізі ситуації та прийнятті рішень.
4. **Катарсис** в арттерапії сприяє вивільненню та переробці емоцій, що дозволяє досягти більш високого рівня емоційного відреагування.
5. **Механізм присвоєння соціально-нормативних смислів** виявляється через творчий процес, що відновлює зв'язки з навколишнім світом та полегшує відчуття самотності.

Арттерапія є одним з найефективніших засобів зниження тривожності, а також психічної гармонізації та розвитку особистості є. Арттерапія відрізняється особливою «м'якістю», якщо розглядати її у ряді різноманіття

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сучасних психотерапевтичних методів. При корекції методами арттерапії надається максимальний рівень свободи. Вже не процес веде клієнта, а клієнт, який у багатьох моментах є «ведучим» арттерапевтичного процесу, у нього з'являється можливість виражати себе в тому стилі і тих формах, які відповідають його психологічному стану, особистісним особливостям та потребам. Арттерапія має очевидні переваги перед іншими, заснованими виключно на вербальній комунікації, формами психотерапевтичної роботи.

Арттерапія сприяє тому, що активуються такі процеси, як самопізнання, саморозвиток, самотерапія засобами мистецтва. Людина отримує можливість здійснювати профілактику і самокорекцію несприятливих психоемоційних станів. Інтерес до арттерапевтичних методів відображає потребу сучасної людини в більш природних, комплексних способах лікування та гармонізації, в яких рівну роль відіграють розум і почуття, тіло і дух, чоловічі та жіночі якості, здатність до інстраспекції та активної дії. Арттерапія є засобом переважно невербального спілкування. Цей фактор найбільш значущий для осіб, які уникають активного спілкування, відчувають труднощі саморозкриття, проблеми вербального спілкування, а також виявляють різні типи тривожних реакцій. Символічна мова дозволяє людині більш точно висловити свої переживання, актуалізувати власні почуття, допомагає по-новому поглянути на ситуацію та життєві проблеми, по-новому поглянути на ситуації та знайти нові шляхи вирішення проблем, що виникають [10].

Цей вид терапії активує процеси самопізнання, саморозвитку та самотерапії, дозволяючи особистості уникнути небажаних психоемоційних станів. Арттерапія, таким чином, відкриває нові можливості для жінок військовослужбовців, забезпечуючи не лише терапевтичний ефект, але й сприяючи загальному розвитку особистості. Вона відповідає потребам сучасної людини в інтеграції розуму, почуттів, тіла і духу, що робить її незамінною в процесах психічного оздоровлення.

Висновки. Отже, арттерапевтичні технології є дієвим і гнучким інструментом для корекції емоційного стану жінок, які перебувають на військовій службі та стикаються з високим рівнем стресу і психологічного напруження. Використання різних форм арттерапії – таких як малювання, ліплення, музична терапія, драматерапія – сприяє вербальному та невербальному вираженню емоцій, що не лише полегшує їхнє усвідомлення, але й дозволяє жінкам знаходити нові способи подолання негативних відчуттів. Завдяки можливості символічно переосмислити травматичні ситуації, арттерапія сприяє відновленню внутрішнього балансу та посиленню почуття особистої гідності, що особливо важливо для тих, хто зазнає впливу тривалого стресу.

Арттерапія також допомагає розвивати внутрішні ресурси для подолання стресу, зміцнює психічну стійкість та сприяє емоційному відновленню, адаптуючи підходи для вирішення унікальних завдань, з якими стикаються

дружини військовослужбовців. На тлі соціальних і психологічних викликів, що стоять перед військовими сім'ями, впровадження арттерапевтичних методів у систему психологічної підтримки може стати ефективним засобом довготривалої адаптації та профілактики психологічних розладів.

Загалом, розширення досліджень і практичного застосування арттерапії для підтримки військових родин має важливе значення не лише для індивідуального благополуччя, але й для забезпечення соціальної стійкості загалом. Сучасне військове середовище вимагає інноваційних і комплексних методів психотерапії, і арттерапія має великий потенціал у задоволенні цих потреб, враховуючи специфічні виклики, які постають перед дружинами військовослужбовців. Завдяки своїй універсальності та здатності задовольняти індивідуальні потреби, арттерапія стає важливим елементом підтримки психічного здоров'я і гармонізації емоційного стану у військових сім'ях.

Література:

1. Palmer C. A theory of risk and resilience factors in military families. Mil. Psych. 2008. Vol. 20. P. 215–217.

2. Braun-Lewensohn O., Celestin-Westreich S., Celestin L. P., Verté D., PonjaertKristoffersen I. Prevalence of post traumatic stress emotional and behavioral problems among Israeli adolescents facing ongoing terrorism. In: Heidenreich P., Prüter I. (Eds.), Handbook of Stress: Causes, Effects and Control. Nova Science Publishers, New York. 2010. P. 323–346.

3. Skomorovsky A. Deployment stress and well-being among military spouses: the role of social support. Mil. Psychol. 2014. Vol. 26 (1). P. 44–54.

4. Lazarus R., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. Springer, New York, NY. 1984.

5. Padden D. L., Connor R. A., Agazio J. G. Stress, coping, and well-being in military spouses during deployment separation. West. J. Nurs. Res. 2010. URL: http://dx.doi.org/10.1177/0193945910371319.

6. Stuckey H. L., Nobel J. The connection between art, healing, and public health: a review of current literature. Am J Public Health. 2010. Vol. 100. P. 254–263.

7. Vahia V. N. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5: a quick glance. Indian J Psychiatry. 2013. Vol. 55. P. 220–223.

8. Mennin D. S., Heimberg R. G., Fresco D. M., Ritter M. R. Is generalized anxiety disorder an anxiety or mood disorder? Considering multiple factors as we ponder the fate of GAD. Depress Anxiety. 2008. Vol. 25. P. 289–299.

9. Abbing A., Baars E. W., de Sonneville L., Ponstein A. S., Swaab H. The effectiveness of art therapy for anxiety in adult women: a randomized controlled trial. Front Psychol. 2019. Vol. 10. P. 1203.

10. Бреусенко-Кузнєцов О.А, Вознесенська О.Л., Найдьонова Л.А., Скнар О.М., Чуприков А.П. Простір арттерапії: ресурси зцілення: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3-4 квітн. 2014 р. Київ: Золоті ворота, 2014. С. 198.

References:

1. Palmer, C. (2008). A theory of risk and resilience factors in military families. *Military Psychology, 20*, 215–217.

2. Braun-Lewensohn, O., Celestin-Westreich, S., Celestin, L. P., Verté, D., & Ponjaert-Kristoffersen, I. (2010). Prevalence of post-traumatic stress emotional and behavioral problems among Israeli adolescents facing ongoing terrorism. In P. Heidenreich & I. Prüter (Eds.), *Handbook of Stress: Causes, Effects and Control* (pp. 323–346). Nova Science Publishers [in USA].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Skomorovsky, A. (2014). Deployment stress and well-being among military spouses: The role of social support. *Military Psychology*, *26*(1), 44–54.

4. Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping.* Springer [in USA].

5. Padden, D. L., Connor, R. A., & Agazio, J. G. (2010). Stress, coping, and well-being in military spouses during deployment separation. *Western Journal of Nursing Research*. https://doi.org/10.1177/0193945910371319

6. Stuckey, H. L., & Nobel, J. (2010). The connection between art, healing, and public health: A review of current literature. *American Journal of Public Health, 100,* 254–263.

7. Vahia, V. N. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5: A quick glance. *Indian Journal of Psychiatry*, *55*, 220–223.

8. Mennin, D. S., Heimberg, R. G., Fresco, D. M., & Ritter, M. R. (2008). Is generalized anxiety disorder an anxiety or mood disorder? Considering multiple factors as we ponder the fate of GAD. *Depression and Anxiety*, *25*, 289–299.

9. Abbing, A., Baars, E. W., de Sonneville, L., Ponstein, A. S., & Swaab, H. (2019). The effectiveness of art therapy for anxiety in adult women: A randomized controlled trial.

10. Breusenko-Kuznyetsov O.A, Voznesens'ka O.L., Nayd'onova L.A., Sknar O.M., Chuprykov A.P. (2014) *Prostir artterapiyi: resursy ztsilennya: materialy KhI mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyyiv, 3-4 kvitn. 2014 r.* Kyyiv: Zoloti vorota, 198 [in Ukraine].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1685-1696

Харадж Марина Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https//orcid.org/ 0000-0003-04547620.

Попова Олена Владиславівна здобувачка другого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Практична психологія», група Пп-23пм, кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСВІТЯН ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНІВ

Анотація. Сьогодні, коли країна перебуває у стані війни, школи стали основними центрами, що надають не лише знання, а й психологічну підтримку. Саме тому і для вчителів, і для учнів важливо, щоб учасники освітнього процесу займалися просвітницькою діяльністю, координували освітній процес та були в ресурсному стані. Гармонійний психологічний стан педагога, тобто ментальне здоров'я та високий рівень стресостійкості, відіграє важливу роль у підтримці позитивного емоційного стану вчителів і їх учнів. Доброзичлива та врівноважена поведінка вчителя, стан психологічного спокою мають значний несвідомий вплив на освітній процес та формування світогляду дитини.

Для того, щоб забезпечити ефективну діяльність вчителів, необхідно насамперед з'ясувати особливості стресостійкості освітян прифронтових регіонів.

Війна Росії проти України, окупація територій, вбивства мирних жителів, руйнування міст і селищ, знищення інфраструктури країни, пошкодження або повне знищення навчальних закладів – все це впливає на професійну діяльність освітян та вимагає високого рівня стресостійкості. Багато вчителів були змушені покинути свої домівки і мігрувати в інші регіони країни або за кордон. Багато навчальних закладів були перетворені на бомбосховища, евакуаційні пункти та центри розподілу гуманітарної допомоги. Освітяни, як і всі українці, стали на захист своєї Батьківщини і вступили до лав армії, територіальної оборони та інших силових структур. Багато вчителів зараз працюють волонтерами в притулках, лікарнях та різних гуманітарних операціях. Паралельно з цією діяльністю вони працюють над

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

налагодженням освітнього процесу на прифронтових територіях, використовуючи як дистанційне, так і очне навчання. Вчителі несуть відповідальність не лише за навчання дітей, а й за надання психологічної підтримки тим, хто пережив війну.

Війна – це дуже стресова психологічна подія. За таких обставин під загрозою опиняється життя, фізичне та психічне здоров'я людини, а також її близьких. Тому вивчення особливостей стресостійкості освітян прифронтових регіоні є важливим питанням сьогодення. Щоб запобігти вигоранню в таких складних умовах, вчителям важливо навчитися заспокоювати деструктивні думки та регулювати емоції, а відповідно мати високий рівень стресостійкості.

Ключові слова: дослідження особливостей стресостійкості, стресостійкість, освітяни, прифронтові регіони, воєнний стан, освітній процес, стрес.

Kharadzhy Marina Viktorivna Candidate of Psychological Sciences Associate Professor of Department of Management Practical Psychology and inclusive education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-0454-7620.

Popova Olena Vladyslavivna, student of the second year of the second (master's) level of higher education, major "Practical Psychology", group Pp-23pm, Department of Practical Psychology, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE FEATURES OF STRESS RESISTANCE OF EDUCATORS IN FRONTLINE REGIONS

Abstract. Today, when the country is at war, schools have become the main centers providing not only knowledge, but also psychological support. That is why it is important for both teachers and students that teachers engage in educational activities, coordinate the educational process and be resourceful. A harmonious psychological state of the teacher, that is, mental health and a high level of stress resistance, plays an important role in maintaining the positive emotional state of teachers and their students. The benevolent and balanced behavior of the teacher, the state of psychological calm have a significant unconscious influence on the educational process and the formation of the child's worldview.

In order to ensure the effective activity of teachers, it is necessary to first of all find out the features of stress resistance of educators in the frontline regions.

Russia's war against Ukraine, the occupation of the territory, the killing of civilians, the destruction of cities and towns, the destruction of the country's infrastructure, the damage or complete destruction of educational institutions - all this affects the professional activity of educators and requires a high level of stress

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

resistance. Many teachers were forced to leave their homes and migrate to other regions of the country or abroad. Many educational institutions have been turned into bomb shelters, evacuation points and humanitarian aid distribution centers. Educators, like all Ukrainians, stood up for the defense of their Motherland and joined the ranks of the army, territorial defense and other power structures. Many teachers now work as volunteers in shelters, hospitals and various humanitarian operations. In parallel with this activity, they are working on establishing the educational process in the front-line territories, using both distance and face-to-face training. Teachers are responsible not only for teaching children, but also for providing psychological support to war survivors.

War is a very stressful psychological event. Under such circumstances, the life, physical and mental health of a person, as well as his loved ones, is at risk. Therefore, studying the features of stress resistance of educators in the frontline regions is an important issue today. To prevent burnout in such challenging environments, it is important for teachers to learn to calm down destructive thoughts and regulate emotions, and accordingly have a high level of stress tolerance.

Keywords: study of features of stress resistance, stress resistance, educators, frontline regions, martial law, educational process, stress.

Постановка проблеми. Війна Росії в Україні, окупація територій, руйнування міст, вбивства мирних жителів, руйнування державної інфраструктури, руйнування або повне знищення навчальних закладів – все це впливає на професійну діяльність освітян і вимагає високого рівня. стресостійкості. Багато вчителів були змушені залишити свої домівки та переїхати в інші частини країни або за кордон. Багато навчальних закладів перетворили на бомбосховища, пункти евакуації та центри роздачі гуманітарної допомоги. Переважна більшість освітян волонтерять та займають активну громадську позицію. Паралельно з цією діяльністю вони також працюють над налагодженням освітніх процесів у прифронтових районах шляхом дистанційного та очного навчання. Вчителі відповідають не тільки за виховання дітей, а й за психологічну підтримку дітей.

Тому сьогодні проблеми стресу вступають у нову фазу, через воєнний стан в Україні. Вивчення проблем стресу переміщується в духовну сферу, ґрунтуючись на емоційних переживаннях людей. Стресостійкість у людей, які перебувають в умовах воєнного стану, є важливим психологічним фактором, що впливає на професійну діяльність.

Стресостійкість є важливою умовою підтримки продуктивної взаємодії між ефективністю роботи і внутрішньою гармонією оточення у складних і стресових ситуаціях.

Стресостійкість – це інтегративна риса особистості, яка дозволяє людині оптимально досягати поставлених цілей у стресових ситуаціях. Зокрема, стресостійкість характеризується наступними особливостями. По-перше, вона

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

визначає ступінь адаптації до екстремальних факторів середовища (зовнішніх і внутрішніх) та наслідків діяльності; по-друге, визначає рівень функціональної надійності об'єкта діяльності та розвиток механізмів життєзабезпечення і поведінки в таких ситуаціях [1].

У повсякденному житті кожна людина стикається зі стресовими факторами різної інтенсивності. Однак бувають періоди, коли інтенсивність і частота стресових ситуацій дуже висока. Особливо схильні до стресових ситуацій освітяни, які живуть у прифронтових зонах.

Після 2022 року українські освітяни живуть і працюють в умовах невизначеності. На них покладена важлива місія підтримки освітнього процесу в часто небезпечних для життя ситуаціях, вони занурені в атмосферу постійного тиску і тривоги, що створює великий стрес. Сумніви щодо якості власної професійної діяльності, невпевненість у завтрашньому дні та постійний стрес призводять до негативного сприйняття себе та своєї роботи, що знижує мотивацію до професійного самовдосконалення. Щоб запобігти вигоранню, важливо, щоб вчителі навчилися придушувати деструктивні думки та регулювати свої емоції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості стресостійкості особистості у невизначених та кризових ситуаціях розглядаються у працях А. Шишина, Т. Пономаренко, Т. Титаренко, а психологічні особливості адаптації студентів до навчання у воєнний час – у працях К. Березняк, Л. Потапюк та ін. Психологічні особливості адаптації студентів до навчання в умовах воєнного часу розглядаються у працях К. Березняк, Л. Потапюк та ін.

Проблему стресостійкості в освітній діяльності вивчали такі українські дослідники: К. Абульханова-Славська (компоненти стресостійкості), О. Баранов (психологія стресостійкості вчителя), В. Бодров (концепція стресостійкості вчителя), В. Журавльов, А. Звєрков, Г. Зільбермана (психологічні проблеми стресу і стресостійкості вчителя), Н. Кузьміна (структурний аналіз педагогічної діяльності), С. Субботіна (стресостійкість вчителя).

Зарубіжні дослідники також вивчали: Дж. Додсон, В. Кенон (подолання стресу), Лі Канг Хі (соціально-психологічні техніки формування стресостійкості), Т. Кокс (стресостійкість), Р. Лазурс (фактори стресостійкості вчителя).

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо вивчення питання особливостей стресостійкості освітян прифронтових регіонів.

Виклад основного матеріалу. У сучасний час важливо не тільки структурувати навчальний процес, але й робити це з акцентом на безпеку та комфорт. Дійсно, безпека являє собою складну, багатогранну, багаторівневу і багатомасштабну систему життєзабезпечення. Воно є основною передумовою нормального існування та розвитку, зумовлюючи необхідність активної та контрольованої мобілізації індивідуальних психологічних ресурсів під час

надзвичайних ситуацій, якими можуть бути природні катастрофи, стихійні лиха, соціальні потрясіння та військові напади [6].

Отже, існує нагальна потреба в соціально-психологічній допомозі та психологічній підтримці для членів академічної спільноти під час війни. Педагоги, які перебувають на передовій, все частіше вимагають розвитку стресостійкості як фундаментальної умови вирішення життєвих проблем без шкоди для власного благополуччя [5].

Стресостійкість педагогів виражається в їх здатності долати емоційний тиск, стримувати негативні форми поведінки, спричинені стресовими ситуаціями, виявляти витримку й оригінальність [2].

Системне поняття стресостійкості охоплює напрямки досліджень біохімії, фізіології та психології і розглядає стресостійкість, як загальну, багаторівневу структуру, що включає біологічний, психологічний і соціальний рівні та пов'язана між собою різними зв'язками. Це означає, що професійна стресостійкість фахівця є результатом діяльності всієї цілісної системи, учасником якої він є.

Вона є результатом діяльності, а модель професійної стресостійкості складається з трьох взаємопов'язаних модульних рівнів (індивідуального, індивідуального та суб'єктного), які опосередковують діяльність фахівців, спрямовану на боротьбу з наслідками стресу у професійному середовищі.

Сформована професійна стресостійкість дозволяє фахівцям реалізуватися у професійній діяльності. Належний рівень стресостійкості, що є однією з найважливіших професійних якостей освітян, дозволяє їм зберігати фізичне та психічне здоров'я, запобігати «емоційному вигоранню» та підвищувати ефективність і якість своєї роботи [1].

Стресостійкість – це загальна якість особистості, що характеризується здатністю протистояти стресогенним факторам протягом періоду часу, необхідного для створення нових ситуацій, в яких стресор не становить загрози [1].

Стресостійкість гарантує високу працездатність і сприяє збереженню здоров'я людини. Емоційна стабільність і здатність контролювати емоції також ототожнюються зі стресостійкістю [4].

Схильність до професійного стресу зумовлена не лише стресовими факторами, пов'язаними з навчанням. Не менш важливий вплив мають конфлікти, що виникають у різних сферах особистого життя та під впливом зовнішніх факторів (наприклад війна) [4]. Прояви стресу в педагогічній професії різноманітні та об'ємні.

По-перше, це фрустрація, тривога, втома та емоційне вигорання. Особи зі зниженою стресостійкістю характеризуються підвищеною тривожністю, самоспрямованою агресією, емоційною збудливістю, песимістичним ставленням до життя, замкнутістю і закритістю. Слід зазначити, що без розвиненої стресостійкості вчителі не зможуть конструктивно справлятися зі стресовими

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ситуаціями, ефективно вирішувати професійні та життєві проблеми, а також соціально адаптуватися. Ефективним способом захисту педагогів прифронтових регіонів від стресу є розвиток стресостійкості у вчителів [4].

Питання стресу на робочому місці стало поширеним предметом дискусій і привертає увагу сучасних дослідників. У педагогів стрес може викликати несприятливі фізіологічні, психологічні та поведінкові реакції.

Дж. Морріс і Д. Фельдман помітили, що важливість емоційної праці визнається в ряді професій. В даний час більшість організацій контролюють або керують емоціями своїх співробітників для досягнення цілей організації. Було виявлено, що такі правила та положення особливо поширені в ролях, які вимагають постійної взаємодії з окремими особами [11].

Позначення «емоційна праця» застосовне лише тоді, коли така праця певним чином компенсується, чи то через заробітну плату, чи через іншу форму вартості. Доведено, що цей тип праці негативно впливає на ставлення працівників, поведінку та загальний стан здоров'я. Щоб з'ясувати його фундаментальні елементи, було розроблено детальне визначення та теоретичну основу, спрямовану на роз'яснення негативних наслідків, таких як індивідуальний стрес і шкідливий вплив на здоров'я. Існують різні концептуалізації емоційної праці, включаючи стратегічну модель, модель характеристик роботи та змішану модель, представлену Гранді.

Д. Морріс і Д. Фельдман визначили емоційну працю як «зусилля, планування і контроль, необхідні для систематичного вираження бажаних емоцій у міжособистісних стосунках». Це визначення включає організаційні очікування щодо взаємодії вчителів з дітьми та внутрішній стан напруженості й конфлікту («емоційний дисонанс»), який виникає, коли від вчителів вимагають демонструвати фальшиві емоції [11]. А. Грандей визначив емоційну працю як процес управління емоціями, щоб відповідати організаційним або професійним правилам вираження емоцій управління емоціями, що визначається як процес управління емоціями для того, щоб відповідати організаційним або професійним правилам вираження [11]. Ця концепція припускає, що в деяких організаціях і професіях емоції, які слід виражати при взаємодії з людьми, є обмеженими або типовими [9].

Емоціями керують і регулюють на робочому місці, щоб відповідати організаційним правилам і досягати індивідуальних або організаційних результатів емоційної праці. Наприклад, Д. Шауброк і Д. Джонс виявили, що емоційна праця з більшою ймовірністю викликає симптоми поганого здоров'я у працівників, які менш залучені до своєї роботи. Кілька досліджень емоційної праці в конкретних професіях свідчать про те, що емоційна праця вважається виснажливою і стресовою і може підвищувати ризик психологічного дистресу і депресивних симптомів. Інші дослідники припускають, що емоційна праця є стресовою і може призвести до вигорання [12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Емоційна праця пов'язана з низкою негативних моделей поведінки на роботі та негативних наслідків для здоров'я, включаючи незадоволеність роботою, втрату пам'яті, деперсоналізацію, стрес, гіпертонію, серцеві захворювання та емоційне виснаження. Наприклад, Д. Запф показав, що коли організаційні проблеми поєднуються з емоційною працею, вони пов'язані з виснаженням [15].

Вигорання через вимоги та стрес, пов'язані з роботою, викликає найбільше занепокоєння через свою високу вартість у вигляді негативних наслідків. Вигорання – це негативна емоційна реакція на роботу, що виникає внаслідок тривалого перебування у стресовому робочому середовищі. Це стан фізичного та психічного виснаження, який є дисфункціональним для працівників, призводить до плинності кадрів та зниження продуктивності. Крім того, ці наслідки є особливо проблематичними для освітян, оскільки зниження продуктивності може мати негативний вплив на учнів та студентів [10].

Кілька досліджень взаємозв'язку між емоційною працею та втомою ґрунтуються на теорії «емоційного трудового дисонансу». Згідно з цією теорією, емоційний дисонанс вважається проблемним наслідком емоційної праці. Він охоплює як латентні, так і актуальні емоції і концептуалізується як конфлікт між емоціями, які відчуваються, і емоціями, які демонструються. Внаслідок емоційної праці працівники поступово починають відчувати виснаження, оскільки їхня здатність до емоційного дисонансу вичерпується [14]. Д. Запф також припускає, що емоційний дисонанс позитивно пов'язаний із втомою [15].

Зокрема, педагоги втрачають енергію і виснажуються, коли постійно перебувають у ситуаціях, які вимагають емоційної регуляції (наприклад, збереження спокою і самоконтролю, коли учні не слухаються). Стратегії подолання цього емоційного виснаження включають демонстрацію негативного або цинічного ставлення до інших, негуманну або байдужу реакцію, що може призвести до поганої роботи і, зрештою, до негативної самооцінки. Вигорання проявляється по-різному на різних роботах, але є більш поширеним серед вчителів. Тому вигоранню слід приділяти більше уваги. Адже це особливо важливо з огляду на те, що наслідки вигорання можуть впливати не лише на окремих працівників, а й на організацію (навчальний заклад) в цілому. Іншими словами, вигорання негативно впливає на продуктивність та ефективність організації, тим самим збільшуючи плинність кадрів, сприяючи негативному ставленню до роботи та знижуючи організаційну ефективність [13].

Глобальна конкуренція та розвиток освіти стрімко змінюють сучасний світ праці. Ця трансформація призводить до збільшення розумових навантажень і вимог. Попередні дослідження показали, що вигорання може виникати як в освітньому середовищі, так і поза ним, але таке вигорання не може розглядатися з освітньої точки зору. У професійній перспективі важливими вважаються самі професійні групи. Зокрема, працівники більш емоційних і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

схильних до вигорання професій мають вищий рівень стресу, ніж працівники інших професій, особливо у прифронтових зонах.

Стресостійкість нерозривно пов'язана з мотиваційною спрямованістю особистості, яка визначається силою мотивів, що багато в чому визначають емоційну стійкість суб'єкта. У різних ситуаціях люди можуть проявляти різний ступінь стресостійкості, залежно від мотивів, що керують їхньою діяльністю. Під впливом свідомої зміни мотивації емоційна стійкість людини може підвищуватися або знижуватися. Стресостійкість – це результат накопиченого індивідом емоційного досвіду подолання негативних наслідків екстремальних ситуацій, який можливий лише за умови свідомого, вольового зусилля людини, спрямованого на коригування своєї поведінки та діяльності відповідно до вимог ситуації. Важливою складовою стресостійкості є професійна готовність особистості, яка розглядається як показник готовності суб'єкта до вирішення різних професійних і трудових завдань. Інтелектуальний компонент стресостійкості дозволяє людині адекватно оцінювати стресові ситуації, прогнозувати можливі зміни, які можуть відбутися в кожній ситуації, і вирішувати, як діяти відповідно до них. Таким чином, стресостійкість педагогів слід визначати як системну особистісну якість педагогів, що характеризується наявністю когнітивних і регуляторних можливостей, які гарантують психологічну і фізіологічну стійкість.

Т. Циганчук зазначає, що стресостійкість – це психологічна риса, яка впливає на регуляцію структур особистості та її реакцій в умовах стресу, а також слугує основою успішності, що досягається завдяки саморегуляції, самоконтролю та емоційній стійкості [7].

Виходячи з цього, стресостійкість педагога можна представити як органічний синтез трьох структурних компонентів – мотивації та оцінки, регуляції діяльності та рефлексії, які пов'язані зі специфікою професійно-педагогічної діяльності вчителів різних профілів і в різних освітніх організаціях. При цьому головною змістовною основою стресостійкості є система міжособистісних стосунків з учнями та іншими учасниками освітнього процесу. Показниками сформованості мотиваційно-оцінного компонента у педагогів є готовність педагогів до вирішення різних освітніх завдань, що виникають у процесі їхньої професійної діяльності; самостійної постановки цілей, їх чіткого усвідомлення та конструювання відповідних способів їх досягнення; зняття негативного стресу за допомогою використання ефективних здоров'язберігаючих технік та подолання підвищеного стресу. Діяльнісно-контрольний компонент характеризується здатністю вчителя оперативно використовувати в процесі міжособистісної взаємодії різноманітну інформацію (предметну, педагогічну, методико-психологічну), що стосується деталей професійно-педагогічної діяльності, та реалізовувати ефективні стратегії поведінки в складних ситуаціях. Рефлексивний компонент стресостійкості проявляється у здатності контролювати свій психоемоційний

стан, оцінювати стабільність цього стану та передбачати можливі негативні зміни в ньому [8].

Формулюючи методи підвищення стресостійкості вчителя, необхідно враховувати, що стресостійкість, як системна та особистісна якість педагога, може і повинна підвищуватися в процесі професійної діяльності. Стресостійкість як особистісна якість має дві основи: фізіологічну (природна адаптація організму, що виражається гомеостазом (внутрішня стабільність середовища)) і соціальну (набута в процесі культурного розвитку людини, свідомо і цілеспрямовано здібностей управління нею поведінка).

Варто звернути увагу на пояснення Д. Кідда. Він визначив професійну стійкість як здатність долати «злети і падіння» в процесі професійної діяльності, яка набувається завдяки впевненості в собі [1].

Війна негативно вплинула на психічне здоров'я всіх учасників освітнього процесу, що робить роль психологічної служби в закладах освіти особливо важливою в цій кризовій ситуації. Тому роль психологічної служби в закладах освіти набуває особливого значення в цій кризовій ситуації. Психологічні служби мають відстежувати та забезпечувати сприятливий емоційний клімат у колективах, надавати підтримку та проводити необхідну профілактичну та корекційну роботу щодо підвищення рівня стресостійкості.

Сьогодні вчителі потребують психологічної підтримки та соціально-психологічної реабілітації, а також психологічного супроводу їхньої професійної діяльності. Питання організації освітнього процесу в закладах освіти регулюється листом Міністерства освіти і науки № 1/3371–22 від 6 березня 2022 року «Про організацію освітнього процесу в умовах воєнних дій та про психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану».

Однією з найактуальніших проблем психологічного супроводу професійної діяльності педагогічних працівників в умовах воєнного стану є створення умов та впровадження ефективних методик збереження та підтримання психічного здоров'я педагогічних працівників у процесі їхньої професійної діяльності, а підвищення рівня стресостійкості [5].

Йдеться про створення сприятливих умов для активізації мотивації вчителів до роботи, допомоги їм у реалізації свого потенціалу в особистісній та професійній сфері педагогічної діяльності, а також про допомогу «молодим вчителям» в адаптації до педагогічної професії в умовах воєнного стану.

Висновки. Тому ми переконані, що сьогодні особливо важливо розвивати вміння людини протистояти стресу в стресових ситуаціях і навчати фахівців ефективним психологічним прийомам, таким як психологічна профілактика та розвиток стресостійкості. Зрештою, стійкість означає активну адаптивність експертів.

Підсумовуючи, можна зазначити, що освітяни прифронтових територій мають низьку стресостійкість та психосоціальну адаптивність, високий рівень

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

тривожності, тривожності та депресії, є ознаки ускладнень на роботі. Після 2022 року українські освітяни живуть і працюють в умовах невизначеності. На них покладена важлива місія підтримки освітнього процесу в часто небезпечних для життя ситуаціях, вони занурені в атмосферу постійного тиску і тривоги, що створює великий стрес.

Освітяни прифронтових територій потребують психологічної допомоги та психологічного супроводу щодо підвищення рівня стресостійкості та покращення загального ментального та фізичного стану здоров'я. Така допомога підкріпляється законодавчою базою України. Наразі є багато організацій та програм щодо психологічної допомоги вчителям та учням. Вивчаючи це питання глибше дає можливість створити потрібні умови та покращити рівень стресостійкості, мотивації, зниження рівня тривожності, підвищення рівня активної професійної діяльності та профілактика професійного вигорання тощо.

Тому однією з найбільш актуальних проблем залишається покращення психологічних особливостей освітян прифронтових територій та впровадження психологічного супроводу професійної діяльності педагогів в умовах воєнного стану, а саме створення умов та впровадження ефективних методів збереження і підтримки психічного здоров'я педагогів та підвищення їх стресостійкості в процесі професійної діяльності.

Література:

1. Адаменко Л. С. Актуальні підходи до проблеми дослідження резильєнтності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №5 (58). С. 5–13.

2. Війна та освіта. 2 роки повномасштабного вторгнення. Бриф за результатами дослідження. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf (дата звернення: 1.10.2024).

3. Готовність шкіл до навчального року у прифронтових областях: моніторинг БФ «Восток SOS». URL: https://vostok-sos.org/gotovnist-shkil-do-navchalnogo-roku-u-pryfrontovyh-oblastyah-monitoryng-bf-vostok-sos/ (дата звернення: 1.10.2024).

4. Коваленко В. В. Психологічні особливості стресостійкості вчителів старших класів. *Наукові пошуки*. 2015. №13. С. 217–222.

5. Потапюк Л. М. Особливості формування стресостійкості студентів в умовах російсько-української війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2023. № 2. С. 34-38.

6. Потапюк Л. М. Психологічна безпека в умовах інклюзивного освітнього середовища: Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність та перспективи розвитку : монографія. Чернівці : «Технодрук», 2021. 62 с.

7. Циганчук Т. В. Динаміка переживання стресів студентами вищих навчальних закладів : автореф. дис ... канд. пси-хол. наук : 19.00.01. Київ, 2011. 20 с.

8. Цюман Т., Нагула О., Адамська З. Психологічні умови резильєнтності педагогав період воєнного стану. *Психологія і соціологія у контексті сучасної науки.* 2022. № 38 (2). С. 83-89.

9. Grandey A. A. Emotion regulation in the workplace: a new way to conceptualize emotional labor. *J Occup Health Psychol*. 2000. Vol. 5. P. 95–110.

10. Le Blanc P. M., Hox J. J., Schaufeli W. B., Taris T. W., Peeters M. C. Take care! The evaluation of a team-based burnout intervention program for oncology care providers. *J Appl Psychol*. 2007. Vol. 92. P. 213–227.

11. Morris J. A., Feldman D. C. The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Acad Manage Rev*. 1996. Vol. 21. P. 986–1010.

12. Schaubroeck J., Jones J. R. Antecedents of workplace emotional labor dimensions and moderators of their effects on physical symptoms. *J Organ Behav*. 2000. Vol. 21. P. 163–183.

13. Sears S. F., Urizar G. G., Evans G. D. Examining a stress-coping model of burnout and depression in extension agents. *J Occup Health Psychol*. 2000. Vol. 5. P. 56–62.

14. Van Dijk P. A., Brown A. K. Emotional labour and negative job outcomes: an evaluation of the mediating role of emotional dissonance. *J Manag Organ*. 2006. Vol. 12. P. 101–115.

15. Zapf D. Emotion work and psychological well-being: a review of the literature and some conceptual considerations. *Hum Resour Manag Rev*. 2002. Vol. 12. P. 237–268.

References:

1. Adamenko, L. S. (2020). Aktual'ni pidhodi do problemi doslidzhennja rezil'єntnosti [Current approaches to the problem of resilience research]. *Visnik Nacional'nogo universitetu oboroni Ukraïni - Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 5 (58), 5–13 [in Ukrainian].

2. Vijna ta osvita. 2 roki povnomasshtabnogo vtorgnennja. Brif za rezul'tatami doslidzhennja. [War and education. 2 years of full scale invasion. Brief on the results of the study]. *mon.gov.ua* Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf [in Ukrainian].

3. Gotovnist' shkil do navchal'nogo roku u prifrontovih oblastjah: monitoring BF «Vostok SOS» [Readiness of schools for the academic year in the front-line regions: monitoring by Vostok SOS BF]. *vostok-sos.org* Retrieved from https://vostok-sos.org/gotovnist-shkil-do-navchalnogo-roku-u-pryfrontovyh-oblastyah-monitoryng-bf-vostok-sos/ [in Ukrainian].

4. Kovalenko, V. V. (2015). Psihologichni osoblivosti stresostijkosti vchiteliv starshih klasiv [Psychological features of stress resistance of high school teachers]. *Naukovi poshuki - Scientific research*, 13, 217–222 [in Ukrainian].

5. Potapjuk, L. M. (2023). Osoblivosti formuvannja stresostijkosti studentiv v umovah rosijs'ko-ukraïns'koï vijni [Peculiarities of the formation of students' stress resistance in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija: Psihologija -Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 2, 34-38 [in Ukrainian].

6. Potapjuk, L. M. (2021). *Psihologichna bezpeka v umovah inkljuzivnogo osvitn'ogo seredovishha: Social'na ta osvitnja inkljuzija: istorija, suchasnist' ta perspektivi rozvitku [Psychological safety in the conditions of an inclusive educational environment: Social and educational inclusion: history, modernity and development prospects*]. Chernivci : «Tehnodruk» [in Ukrainian].

7. Ciganchuk, T. V. (2011). Dinamika perezhivannja stresiv studentami vishhih navchal'nih zakladiv [Dynamics of experiencing stress by students of higher educational institutions]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

8. Cjuman, T., Nagula, O., Adams'ka, Z. (2022). Psihologichni umovi rezil'єntnosti pedagogav period voєnnogo stanu [Psychological conditions of resilience of teachers during the period of martial law]. *Psihologija i sociologija u konteksti suchasnoï nauki - Psychology and sociology in the context of modern science*, 38 (2), 83-89 [in Ukrainian].

9. Grandey, A. A. (2000). Emotion regulation in the workplace: a new way to conceptualize emotional labor. *J Occup Health Psychol*, 5, 95–110 [in English].

10. Le Blanc, P. M., Hox, J. J., Schaufeli, W. B., Taris, T. W., Peeters, M. C. (2007). Take care! The evaluation of a team-based burnout intervention program for oncology care providers. *J Appl Psychol*, 92, 213–227 [in English].

11. Morris, J. A., Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Acad Manage Rev*. , 21, 986–1010 [in English].

12. Schaubroeck, J., Jones, J. R. (2000). Antecedents of workplace emotional labor dimensions and moderators of their effects on physical symptoms. *J Organ Behav*. , 21, 163–183 [in English].

13. Sears, S. F., Urizar, G. G., Evans, G. D. (2000). Examining a stress-coping model of burnout and depression in extension agents. *J Occup Health Psychol*. 5, 56–62 [in English].

14. Van, Dijk P. A., Brown, A. K. (2006). Emotional labour and negative job outcomes: an evaluation of the mediating role of emotional dissonance. *J Manag Organ*. , 12, 101–115 [in English].

15. Zapf, D. (2002). Emotion work and psychological well-being: a review of the literature and some conceptual considerations. *Hum Resour Manag Rev*. 12, 237–268 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 159.964.2.944.4:37.013.82:7(477.52)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1697-1709

Чернякова Аліна Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, Сумський державний університет, м. Суми, тел.: (066) 420-86-71, https//orcid.org/0000-0002-4076-4377

Мордовець Марія Віталіївна студентка четвертого курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій, Сумський державний університет, м. Суми, тел.: (066)241-29-37

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНІКИ ЗНЯТТЯ СТРЕСУ І ПІДВИЩЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ (СТАБІЛІЗАЦІЇ) В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ІЗ ЗАЛЕЖНІСТЮ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню особливостей формування стресостійкості в осіб юнацького віку. Автори наукової розвідки спробували пояснити особливості деструктивної поведінки молоді, які обирають адикції як засіб подолання стресу.

На основі аналізу наукових праць, досліджень, сучасних практик і підходів, які використовують у своїй діяльності психологи Сумського центру психічного здоров'я, було визначено психотерапевтичні техніки, які є результативними у роботі з молоддю із залежністю, зокрема це майндфулнес і арт-терапія. У науковій розвідці здійснено аналіз техніки майндфулнес, у результаті якого з'ясовано, що майндфулнес-базований підхід (у тому числі зниження стресу на основі майндфулнес (MBSR) та майндфулнес-базована когнітивна терапія (MBCT) – це підходи для вирішення психологічних труднощів молоді, що з'єднують концепцію усвідомленості (mindfulness) з ідеями когнітивно-поведінкової психології. В основі окресленої техніки є освоєння навичок усвідомленості шляхом адаптованих технік медитації (mindfulness meditation). Авторами підкреслено ефективність майндфулнес техніки на основі усвідомленості та уважності та практик арт-терапії, які мають вплив на зниження проявів моральної травми, депресії, тривоги, залежностей.

Арт-терапія у роботі з особами юнацького віку дозволяє підійти до вирішення проблем з урахуванням креативного мислення, що ефективно знижує рівень стресу. У статті проаналізовано основні функції, форми та кращі практики арт-терапії, які показали свою ефективність у роботі з особами юнацького віку із залежностями (піскова терапія, сміхотерапія, музична терапія, ізотерапія, мандалотерапія, бібліотерапія, імаготерапія, вокалотерапія, кинезітерапія). Відзначено, що арт-терапія, як невербальний підхід,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

спрямований на активацію творчого потенціалу клієнта для опрацювання емоційних проблем.

Ключові слова: адиктивна поведінка, алкогольна залежність, арт-терапія, залежність, ігрова залежність, комп'ютерна залежність, майндфулнес, резильєнтність, селфхарм, стрес, стресостійкість.

Chernyakova Alina Viktorivna candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sumy State University, Sumy, tel.: (066) 420-86-71, https//orcid.org/0000-0002-4076-4377

Mordovets Mariia Vitaliivna fourth-year student of the Faculty of Foreign Philology and Social Communications, Sumy State University, Sumy, tel.: (066)241-29-37

PSYCHOTHERAPEUTIC TECHNIQUES FOR RELIEVING STRESS AND INCREASING STRES RESISTANCE IN YOUTH WITH ADDICTION

Abstract. The article is devoted to highlighting the features of the formation of stress resistance in youth. The authors of scientific research tried to explain the peculiarities of the destructive behavior of young people who choose addictions as a means of overcoming stress. Based on the analysis of scientific works, research, modern practices and approaches used by the psychologists of the Sumy Mental Health Center, psychotherapeutic techniques were identified that are effective in working with young people with addiction, in particular, mindfulness and art therapy.

It has been found that a mindfulness-based approach (including mindfulness-based stress reduction (MBSR) and mindfulness-based cognitive therapy (MBCT)) is an approach to solving psychological difficulties of young people that combines the concept of mindfulness with ideas cognitive-behavioral psychology. The basis of the outlined technique is the development of awareness skills through adapted techniques meditation (mindfulness meditation).

Art therapy is a type of psychotherapy and psychological correction based on art and creativity. Art therapy in working with youth allows to approach the solution of the problem taking into account creative thinking, which effectively reduces the level of stress.

The article analyzes the main functions, forms and best practices of art therapy, which have shown their effectiveness in working with youths with addictions (sand therapy, laughter therapy, music therapy, isotherapy, mandala therapy, bibliotherapy, image therapy, vocal therapy, kinesitherapy). It was noted that art therapy, as a non-verbal approach, is aimed at activating the creative potential of the client to work out emotional problems.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Keywords: addictive behavior, alcohol addiction, art therapy, addiction, game addiction, computer addiction, mindfulness, resilience, self-harm, stress, stress resistance.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення та довготривала травматизація українського населення в умовах війни на жаль має безліч стресових факторів, що негативно впливають на емоційний стан людини. Зарубіжними і вітчизняними дослідниками виокремлені предиктори, які спричиняють появу відхилень у поведінці молоді, що виникають у відповідь на стресовий вплив. До них відносять особистісні особливості людини (низька стресостійкість, соціальна відчуженість), недостатній рівень резильєнтності, відсутність чи наявність соціальної підтримки, компенсаторні механізми (схильність до девіантної поведінки, різних проявів залежності). Особливої уваги у психокорекційній та психотерапевтичній роботі потребують особи юнацького віку, які схильні до вибору компенсаторних механізмів уходу від впливу стресових подій – адикцій, які загрожують психічному здоров'ю і соціальному благополуччю особистості.

Актуальним завданням психологів у практичній роботі з молоддю із залежностями є підбір психотерапевтичних технік, які спрямовані на підвищення стресостійкості та емоційної стабілізації, використовуючи власні ресурси.

З огляду на актуальність проблеми спробуємо проаналізувати техніки психотерапії, які спрямовані на зняття стресу, підвищення стресостійкості, психологічної резильєнтності, а також зміну поведінкових патернів осіб із залежністю. До найбільш результативних технік з упевненістю можна віднести майндфулнес та арт-терапію, які стануть предметом розгляду окресленої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям нашого дослідження стали наукові розвідки Ю. Асєєвої [1], Н. Берегова та О. Постюк [9], І. Бойченко та М. Бойченко [2], І. Каськова [5], М. Кудінової [11], В. Романюка [12], Л. Смольської [8] тощо, в яких висвітлено особливості стресостійкості та види компенсаторних поведінкових патернів уходу від впливу стресових подій осіб із залежностями. Наслідки залежності в осіб юнацького віку та їх вплив на психоемоційний та психосоматичний стан проаналізовано у працях Ю. Асєєвої [1], М. Гріффітс, Д. Кусс та Дж. Більє [10]. Психотерапевтичні техніки (повоєнна корекція) зняття стресу, спрямовані на підвищення стресостійкості і формування резилентності стали предметом наукових праць І. Бойченко та М. Бойченко [2], В. Зливкова [7], О. Котух [7], С. Кузікової [7], С. Лукомської [7], Т. Щербак [7].

Мета статті – на основі аналізу наукових праць висвітлити особливості формування стресостійкості у молоді та здійснити аналіз ефективних психотерапевтичних технік, спрямованих на зняття стресу, підвищення стресостійкості і резильєнтності в осіб юнацького віку із залежністю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. Вивчення особливостей поведінки молоді у кризових ситуаціях у центрі уваги вітчизняних науковців, оскільки майже не розробленими у сучасній науці є проблеми відновлення ресурсів молоді засобами технік зняття стресу, спрямованих на мінімізацію проявів моральної травми і формування резильєнтності. Тому наукова спільнота потребує більш ґрунтовного вивчення всіх аспектів індивідуально-психологічного і соціально-психологічного феноменів війни, наслідками якої є прояви моральної травми. Моральна травма є специфічною, що виникає в результаті ситуації, коли особа стикається з подіями, що дуже сильно вразили свідомість або знецінили основні її цінності [7]. Моральна травма завжди детермінована поведінковими проблемами, такими як патологічні звички. У сучасній медичній літературі широко використовуються такий термін, як «патологічні звички» [6, С.10]. Поняття «залежність» також запозичено з медицини і є досить популярним. Далі, використовуючи термін залежність, ми матимемо на увазі саме надмірну прихильність до чогось. У спеціальній літературі використовується ще одна назва залежності – адиктивна поведінка, у перекладі з англійської мови addiction – схильність, згубна звичка. Цей термін прийнято вживати у міжнародній научній літературі.

Аналіз наукових розвідок низки вчених Ю. Асєєвої [1] В. Зливкова [7], В. Романюк [12], І. Каськова [5], О. Кокун [6], О. Котух [7], С. Кузікової [7], С. Лукомської [7], Л. Смольської [8], Т. Щербак [7] та інших дає можливість стверджувати, що в екстремальних умовах спрацьовують компенсаторні поведінкові патерни, характерні для осіб юнацького віку, такі, як адиктивна поведінка (залежності). У своїй праці О. Кокун здійснює аналіз адиктивної поведінки як форми девіантної поведінки, яка виявляється у прагненні уходу від реальності через штучну зміну свого психічного стану [6, С. 11]. Цей механізм реалізується шляхом вживання певних речовин (алкоголю, заборонених препаратів) або повторення будь якого виду деструктивної діяльності (ігроманія, трудоголізм, переїдання тощо), що супроводжується розвитком інтенсивних емоційних переживань. Ми погоджуємося з думкою О. Кокун, що адиктивна поведінка – це одна з форм деструктивної поведінки [6, С. 12]. Відмінною особливістю адиктивної поведінки є те, що людина не спроможна впоратися зі своєю залежністю. Більш того людина стає безпорадною перед своєю пристрастю. Вибір адиктивної стратегії поведінки обумовлений труднощами адаптації до проблемних життєвих ситуацій, до яких з упевненістю можна віднести постійний стрес в умовах воєнного стану (тривоги, втрата рідних, руйнування планів тощо). На нашу думку, вживання алкоголю чи інших речовин є засобом тимчасового подолання стресу. Згідно з результатами досліджень існує зв'язок між схильністю до адиктивної поведінки та стресостійкістю серед студентської молоді в умовах війни [8].

У довідникових джерелах поняття «стресостійкість» висвітлено як властивість особистості регулювати емоції та поведінку, проявляти стійкість

під час стресових ситуацій [3]. Паралельно з терміном стресостійкість у психологічній науці ще прийнято вживати резильєнтність, в англійській мові термін «resilience» перекладається як психологічна стійкість.

Дефініцію «резильєнтність» визначено ще як здатність до відновлення через розуміння себе, засобом соціальних і сімейних ресурсів, особистісних якостей та ігнорування несприятливих умов [7].

Згідно з результатами досліджень М. Кудінової, людина повинна мати стабільний рівень стресостійкості, щоб запобігти негативним наслідкам кризових подій, з якими стикається в екстремальних умовах [11]. Дану психологічну якість вчена пояснювала як властивість людини, що допомагає у забезпеченні комунікації й, відповідно, соціальної адаптації, мотивації й реалізації важливих для неї цілей, збереження нормалізованого стану здоров'я як фізичного, так і психологічного [11]. Особи з середнім та високим рівнем стресостійкості виконують чітко поставлені задачі, незважаючи на допущені помилки, працюють над ними, можуть допомогти іншим у разі небезпеки, завдяки швидкому реагуванню, не зациклюючись на стресовому чиннику.

Важливо додати, що цілий ряд авторитетних науковців таких, як І. Каськов [5], В. Романюк [12], Л. Смольська [8] у своїх наукових працях висвітлювали сутність поняття «стресостійкість».

Аналіз наукових розвідок з історії психології, дав можливість дізнатися про теорії походження дефініції «стрес». У науковій розвідці вченого В. Романюка, яка присвячена вивченню феномену «стрес», повідомлено, що вперше цей термін введено французьким вченим Г. Сельє в 1936 році, також вченим було визначено основні стадії переживання стресу, як унікального механізму адаптації і психологічного захисту [12]. Тобто, чим збільшена напруженість ситуації – тим інтенсивніша робота мозку та тіла задля вирішення проблеми.

У своїй роботі І. Каськов пояснював особливості формування стресостійкості, як досвіду, який отримує людина під час долання стресу, відповідно стрес допомагає зберігати безпосередньо стійкість у виконанні будь-яких дій та виступає регулятором поведінки під впливом надзвичайних умов [5]. Науковець виокремив перелік психологічних характеристик людини, що охоплює емоційно-особистісні та когнітивно-інтелектуальні блоки, які необхідні для стресостійкості і психологічної резильєнтності: *абстрактне мислення* – генерування ідей на основі досвіду (для таких особистостей властива орієнтація на минулі події та рішення, незалежність від ситуацій, креативність тощо), *гнучкість мислення* – швидке реагування і підлаштовування під нові умови середовища, *поленезалежність* – характеризується особистісною автономністю, опором на свій досвід, самостійний аналіз ситуації при прийняті важливого рішення, стабільний образ «Я», *розвиненість перцептивних здібностей* [5].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Важливо додати, що І. Каськов згідно з результатами його дослідження визначив не менш важливі якості у формуванні стресостійкості, як-от:

1) *оптимізм* (завдяки позитивному сприйняттю та мисленню, людина зможе ефективно діяти у стресогенних ситуаціях, оскільки усе сприятиме на досягнення успішного прогнозу);

2) *середній рівень особистісної тривожності*, що є оптимальним показником готовності особи до формування адаптивності у кризових ситуаціях. Якщо ж тривожність має низький чи високий рівень, що не є добре, суб'єкт або занадто сильно приділятиме увагу проблемі або просто ігноруватиме;

3) середній рівень агресивності, що надає змогу ефективно реагувати і приймати рішення під час впливу стресора;

4) *емоційна стійкість*, що включає подолання стану надмірного збудження, афективних переживань, запобігає негативним змінам та наслідкам;

5) *локус контролю (*особи, що більш спрямовані на свої сили (інтернали) витрачають значну кількість енергії на отримання інформації і тим самим зосереджують це на управління ситуацією, розробляючи конкретні плани дій. Тому, вони успішно долають стрес, на відмінну від екстерналів, що покладаються на зовнішній світ [5].

Як зазначалося вище, на разі українська молодь опинилася в екстремальних умовах війни і має досвід проживання в умовах тривалої травматизації, відповідно систематично переживає негативні психоемоційні та психосоматичні стани, які проявляються в деструктивній соціально-психологічній поведінці, що є водночас ознаками моральної травми. Наслідками такої несприятливої для проблемної молоді життєвої ситуації є застосування шкідливих для здоров'я засобів зняття стресової напруги (різні прояви залежності). Ще одним деструктивним наслідком є зростання відчуженості, депривованості проблемної молоді в стосунках із зовнішнім оточенням.

Далі спробуємо проаналізувати, які саме залежності обирають особи юнацького віку в якості засобів тимчасового подолання стресу. Згідно з результатами досліджень Ю. Асєєвої [1], Н. Берегової та О. Постюк [9], О. Кокун [6] для осіб юнацького віку характерні такі залежності, як-от: комп'ютерна, ігроманія, алкогольна, селфхарм. Далі схарактеризуємо окреслені залежності.

У словнику психологічних термінів комп'ютерна залежність має ще назву гемблінг, тобто ігрову залежність, що пояснюється надмірним використанням комп'ютера та його функцій [3].

О. Кокун у своїй розвідці пояснює ігрову залежність як патологічну схильність до азартних ігор, що відноситься до нехімічної (поведінкової) форми залежної поведінки [6, С. 16]. Ігроманія, лудоманія та гемблінг є синонимічними поняттями. Гра, на думку вченої, є засобом психологічного розвантаження.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Термін «комп'ютерна залежність» використовує у своїй праці вчена Ю. Асєєва, підкреслюючи, що це патологічна пристрасть суб'єкта до об'єкта технологій і водночас комп'ютерна залежність – це психічний розлад, який супроводжується проблемами у міжособистісних стосунках та здоров'ї [1].

Інший деструктивний феномен «Інтернет залежність» досліджували зарубіжні вчені такі, як-от: М. Гріффітс, Д. Кусс та Дж. Більє [10]. В енциклопедії для фахівців соціальної сфери даний термін описується, як висхідна від комп'ютерної залежності, що характеризується надмірним використанням мережі Інтернет (перечитування новин, захоплення онлайн іграми тощо) [3].

У довідникових джерелах, алкогольна залежність позначається як один з видів хімічної залежності, а саме використання спиртного, вживання якого призводить до ряду певних психічних та поведінкових порушень [3]. Відповідно, алкоголізм – сукупність шкідливих звичок, пов'язаних із зловживанням алкоголем, що зумовлює стійкі порушення психіки, значне зниження працездатності, швидку стомлюваність, ослаблення пам'яті, зниження психологічної резильєнтності в умовах стресових подій.

Одним із не менш небезпечних видів залежності в осіб юнацького віку є селфхарм. У довідникових джерелах термін «селфхарм» трактується як надмірна залежність до мазохізму, як прагнення до адаптації до певних умов [3]. Це дії направлені на спричинення собі фізичного болю за допомогою важких, гострих предметів або застосуванням власної тілесної сили. Досліджуючи механізми виникнення селфхарму, науковці Н. Берегова та О. Постюк визначили три теорії: серотонінову, кортизолову, опіантну [9]. Далі схарактеризуємо особливості окреслених підходів.

Серотонінова теорія пояснює складність перенесення стресів через недостатню регуляцію психоемоційних реакцій пояснюється нестачею в організмі даного гормону. Це призводить до агресивності, неспокою, тривоги, погіршення сну. Відповідно, при самопошкодженні відбувається активація дії гормону, що покращує стан особистості. Кортизолова теорія, пов'язана з виробленням гормону стресу, що утворюється під дією негативного чинника. Тому, коли людина шкодить собі – активізує його вироблення. Опіантна теорія пояснює взаємозв'язок відчуття ейфорії від болісних дій, коли під час травмування організму – виробляється природні знеболювальні речовини. Він може надавати відчуття ейфорії, хоча для цього не було жодних радісних подій. Людина, коли відчуває стрес, намагається знову відчути стан задоволення, тому може повторювати дії самопошкодження [9].

Повоєнна корекція і терапія охоплює різні напрями роботи: психоедукаційні вебінари, групи взаємопідтримки, тренінги соціального відновлення, арт-терапевтичні заходи, практики майндфулнес тощо.

У процесі дослідження було здійснено аналіз найбільш продуктивних практик, технік психотерапії, які успішно використовуються у роботі

Сумського центру психічного здоров'я, які спрямовані на зняття стресу, підвищення стресостійкості, зміну поведінкових патернів з метою нормалізації психічного стану та адекватної оцінки ситуації та своїх дій у молоді, схильними до адиктивної поведінки.

Вивчення змісту і напрямів діяльності центру психічного здоров'я дає підстави пропонувати такі психотерапевтичні методи роботи з молоддю із залежностями, як майндфулнес та арт-терапія.

Далі більш детально розглянемо окреслені техніки. Майндфулнес-базований підхід (у тому числі зниження стресу на основі майндфулнес (програма MBSR) та майндфулнес-базована когнітивна терапія (MBCT) – це підходи для вирішення психологічних труднощів людей, що з'єднує концепцію усвідомленості (mindfulness) з ідеями когнітивно-поведінкової психології. В основі методу є освоєння навичок усвідомленості шляхом адаптованих технік медитації (mindfulness meditation). Як приклад до вивчення – безоціночне сприйняття, усвідомленість, самоспівчуття.

Майднфулнес у наукових джерелах описується, як врівноважене прийняття теперішнього, що сформоване з багатьох технік та досліджень у сферах медицини, нейрофізіології та психології [2]. Вперше даний термін було вжито буддологом та вченим Т. В. Рісом Девідсом на початку 20-го століття у своїй праці, де переклав з палійської слово «sati», як «думка» та «ментальна діяльність». У 1910 році вчений зупинився саме на визначені «майднфулнес», що означала «усвідомленість». Пізніше цей термін використав у своїй програмі зниження стресу MBSR (Mindfulness Based Stress Reduction) професор Дж. Кабат-Зінн, що вплинуло на поширення та розвиток цієї практики ще глибше. Кожен з вчених та дослідників висував своє визначення для даного напряму роботи з людьми, що дає визначити майднфулнес, як постійне усвідомлення почуттів, тілесних відчуттів, думок та навколишнього середовища без засудження та з повним його прийняттям. Згідно з припущенням Дж. Данна – це не тільки sati, але й sampajanna – «ясне розуміння» та appamada – «дбайливість». Майднфулнес зараз є поширеним та науково обґрунтованим засобом тренування та розвитку навичок усвідомленості [2]. Наприклад, виконуючи вправи з медитації майднфулнес, допомагаємо удосконалювати навички нашого мозку – резистентність до стресу, управління увагою, врівноваженість та маємо можливість впоратися з неконструктивними важкими емоційними станами. Також, це один з варіантів звільнитись від глибинних установок та негативних емоцій, зниження рівня стресу, сприяє поліпшенню пам'яті, емпатії та уповільненню старіння клітин в нашому мозку [2]. Цей метод викладають та практикують в таких зарубіжних вищих навчальних закладах, як Гарвард та Оксфорд [2].

Психологи у практичній роботі з особами юнацького віку із залежностями рекомендують використовувати вправи на заземлення і поновлення рівноваги:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

1. Опускання рук у воду. Людину просять зосередитись на відчуттях: яку температуру відчуває, як реагують кінчики пальців або долоня. Можна використовувати теплу та холодну воду, чередуючи, і спитати людину чи є різниця у відчуттях та яка. Дана вправа допомагає зняти напругу, переключити увагу та направити відчуття на інший об'єкт, аби відволіктись від впливу стресора [7].

2. Метод переключення уваги «5-4-3-2-1». Дана вправа полягає у тому, щоб особистість, застосовуючи органи чуття, рахувала предмети. Наприклад, порахувати об'єкти, які вона чує, чотири – що бачить, три – що може торкатись, дві – що може понюхати та одну – що може спробувати. Ця вправа дає можливість перенаправити свою увагу на більш приємніше, що трохи послабить хвилювання та тривожність у стресовій ситуації або після неї [7].

3. Насолоджування ароматом. Людину питають чи є у неї якийсь улюблений аромат. Можливо, це кава, спеції, ароматична свічка тощо. Потім їй кажуть повільно вдихнути даний аромат і спробувати визначити якості даного запаху – солодкий, цитрусовий, гострий тощо. Це допоможе людині переключити увагу на більш приємнішу річ для неї, щоб знизити рівень тривожності та нормалізувати стан [7].

4. Використання заземлюючої фрази. Людині пропонується використати фразу на кшталт: Я [ім'я]. Мені [відповідний вік] років. Я проживаю в місті [назва міста]. Суми – одна з областей України. Сьогодні […] день тижня. Це ще один день, який наближає нас до Перемоги. Це допоможе особі нагадати хто вона є, повернутись до стану «тут і зараз», заспокоїтися і позбутися тривожності внаслідок сильного хвилювання через дію стресора [7].

Важливо відзначити, що майндфулнес техніки на основі усвідомленості та уважності мають вплив на зниження проявів моральної травми, депресії, тривоги, залежностей.

Практичні психологи одним із ефективних технік у роботі з молоддю із залежностями вважають тренінги з елементами арт-терапії. Арт-терапія (у тому числі музична терапія та інші методики, базовані на арт-терапії) – це вид психотерапії та психологічної корекції, що заснований на мистецтві та творчості. Варто зауважити, що під арт-терапією слід розуміти лише ті інтервенції, що мають чітку мету, прописаний алгоритм та елементи саморозкриття, експресії та/або рефлексії.

У довіднику арт-терапія описується як змішана наука, що об'єднує між собою знання мистецтва, медицини та психології в одне ціле та пояснює можливість застосування відповідних технік у вигляді творчої діяльності в корекційній роботі з особами [3, С. 314]. Дані види роботи характеризуються сукупністю методик, що мають креативний нахил, що спрямовується на стимулювання творчого мислення людини, яка має особистісні проблеми, задля корекції психоемоційний та психосоматичних процесів. Арт-терапія була введена А. Хіллом у науковий обіг в 1938 році. Спочатку це розглядалося

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

одним з методів терапевтичної практики, де психічно хворі люди передавали свої емоційні стани, психотравмуючі переживання у малюнках і таким чином, звільнятися від них саме у контексті З. Фрейда та К. Юнга. Це мало свій розвиток та вплив, тому, у 60-80 роках 20-го століття почали створюватись перші професійні об'єднання, де більш чітко визначалися ролі у різних сферах практичної роботи арт-терапевтичних методів. Основними функціями цього напряму є:

1. Регулятивна – це зняття напруження, створення моделі психоемоційного позитивного стану та регуляція процесів.
2. Комунікативно-рефлексивна включає в себе формування адекватної самооцінки та поведінки, корекцію складності спілкування.
3. Функція катарсису – це очищення та звільнення себе від негативних станів, емоцій [3, С. 315]. Арт-терапія має особливість, як активна уява, що допомагає людині у самореалізації та самовираженні через пізнання власного «Я» у продуктах творчості. Дану особливість запропоновано К. Юнгом, яка пояснюється тим, що особа спостерігає за фантазією, намагаючись не впливати на неї свідомо. Викликаючи або надаючи образам певний сенс або символ – здатна віднайти рішення шляхом перебудування своєї проблеми [3, С. 316]. Існує три форми арт-терапії:
1. Активна – людина сама створює певні образи, малюнки, музику тощо.
2. Пасивна – особа використовує вже створені продукти творчості.
3. Змішана – може створити своє на основі вже побачених або хоча б ознайомлених з вже створеними кимось продуктами творчості [3].

У практичній роботі з молоддю із залежностями показали перспективні результати у стабілізації стану і формуванні стресостійкості вправи:

1. Піскова терапія. Дана техніка була запропонована британською лікаркою М. Ловенфельд в 1920-1930х роках. Через пісок, воду та іграшки особа могла передати і відобразити свій емоційний стан, свої хвилювання чи задоволення, оскільки бувають травмуючи події в пам'яті, які людина словами виразити не може. Також, воно добре знімає напругу, вивільняє негативні відчуття та дає змогу їй бути почутим та прийнятим [4].
2. Згадка про улюблену поезію. Людину просять згадати чи є в неї улюблений вірш чи пісня та просять продемонструвати. У випадку, коли вона вимовляє вголос – вказується на те, аби звернула увагу, як вимовляється кожне слово. Якщо це подумки – уявити слова так, як би вони виглядали в книзі [7].
3. Сміхотерапія. Дана вправа спрямована на вивільнення емоцій завдяки сміху та покращення свого емоційного стану. Людину просять придумати якийсь безглуздий жарт (найкраще, коли це буде про речі, які є банальними та несмішними). Також, можна подивитися якесь веселе відео, шоу тощо, щоб змусити себе засміятися [7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

4. Прослуховування музики. Людину просять увімкнути улюблену пісню та уявити, що чує вперше. Потім задаються питання: Чи викликає дана мелодія якісь відчуття? Як саме і на що? Але для цього треба зосередитись на самій пісні (текст та мелодія) [7].

5. Ізотерапія, мандалотерапія спрямована на поновлення емоційного стану засобом образотворчого мистецтва – ліплення, малювання, бісероплетіння [3]. Слово «мандала» в перекладі означає «коло», «диск». Карл Густав Юнг був одним з перших європейських вчених, хто дуже серйозно вивчав вплив мандали на розвиток саморегуляції і вираження емоцій.

6. Бібліотерапія, що включає залучення книг, спрямовуючи увагу на сюжет відповідної літератури, фантазуючи, що сприяє зниженню рівня стресу та розвитку креативного чи логічного мислення [3].

7. Імаготерапія спрямована на відображення певного образу, театралізацію ситуацію, що допомагає вивільнити емоції, переглянути подію та віднайти причини її виникнення та альтернативні рішення [3].

8. Вокалотерапія характеризується покращенням психоемоційного стану через спів. Людина може обрати будь-яку пісню, відповідно до її почуттів та емоцій і вивільнити їх. Вона може співати в тому стилі, що притаманний на даний момент її стану. Це допомагає не тримати негативні емоції, переключити увагу на текст пісні або мелодію. Можливо, особистість через певну категорію пісні передасть те, що її турбує найбільше [3].

9. Кинезітерапія зумовлена покращенням психоемоційного стану та зняття напруги в тілі завдяки рухам. Наприклад, можна увімкнути музику та під її ритм чи слова рухатися. Це можуть бути хаотичні, повільні і не зовсім вдалі рухи. Можуть бути також різкі й швидкі, що залежить від бажання людини. Під час виконання такої терапії – знімається тонус м’яз, поволі розслабляються, йде також вивільнення емоцій, мозок зосереджується саме на мелодії, що знижує рівень стресу та повертає спокій [3].

Висновки. Отже, проведене дослідження підтверджує, що у практичній роботі з особами юнацького віку із залежністю у напрямі зняття стресу і підвищення стресостійкості застосовуються комплекс різних методів і форм психотерапії, найефективнішими є майндфулнес та арт-терапія. Окреслені психотерапевтичні техніки дозволяють віднайти творчий підхід до усвідомлення проблеми, своїх рішень та думок. Відповідно до цього, відбувається розвиток мислення та пам’яті, знижується рівень стресу, що підвищує можливість протистояти негативним чинникам та впливу різних видів залежності.

Арт-терапія, як невербальний підхід, спрямований на активацію творчого потенціалу клієнта для опрацювання емоційних проблем. Завдяки піскової терапії, сміхотерапії, музикотерапії, ізотерапії, мандалотерапії, бібліотерапії, імаготерапії, вокалотерапії, кинезітерапії та вправ на заземлення, що відносяться до психотерапевтичних методів, юнакам із залежністю

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

надається допомога впоратися з чутливістю до стресорів, прийняття свого «Я», пізнати себе та інших і шляхом творчого підходу – віднайти альтернативні рішення для вирішення особистісної ситуації.

Результати наукової розвідки дають підстави стверджувати, що майнд-фулнес та арт-терапія мають потенціал до розвитку, що надає можливість у подальшому ще глибше вивчати методи застосування їх у роботі з даною категорією осіб, що страждає від впливу адикцій задля стабілізації рівня стресостійкості.

Перспективами подальшого дослідження є вивчення можливості інтеграції арт-терапії та когнітивно-поведінкової терапії і розроблення практичних рекомендацій щодо формування резильєнтності та соціального відновлення молоді із залежностями в умовах воєнного стану.

Література:

1. Асєєва Ю. О. Комп'ютерна залежність, інтернет залежність та кібер-адикції (історичний огляд дефініції). PSYCHOLOGICAL JOURNAL. Volume 6 Issue 6. Одеса. 2020. 9 с.

2. Бойченко М., Бойченко І. Що таке mindfulness?| (life in flow). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.boichenko.org/about-mindfulness (дата звернення: 10.11.2024).

3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Звєрєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.

4. Зінченко Н. Пісочна терапія (сендплей) у роботі з дітьми та підлітками: обґрунтування методу, сфери застосування і докази ефективності. Український психоаналітичний журнал. 2024. Т. 2. № 3. 14 с.

5. Каськов І. Теоретичні аспекти формування стресостійкості студентів внз до негативних чинників навколишнього середовища. Вісник Національного університету оборони України. 2020. Т. 54. № 1. С. 104–113.

6. Кокун О. М. Діагностика схильності військовослужбовців до ігрової залежності : метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2022. С. 9–20.

7. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. 260 с.

8. Смольська Л. М. Стресостійкість та життєстійкість: креативна модель формування в сучасних умовах. Науковий вісник ужгородського національного університету. серія: психологія. 2022. № 4. С. 113–117.

9. Berehova N. P., Povstiuk O. Y. Self-harm as a destructive form of experiencing stress. Theory and practice of modern psychology. 2020. Т. 3, № 1. P. 13–16.

10. Griffiths, M.D., Kuss, D.J., & Billieux, J. The evolution of Internet addiction: A global perspective. Addictive Behaviors. 2019. P. 193–195.

11. Kudinova M. Theoretical approaches to defenition of essence of the «stress resistance» concept. Young scientist. 2019. Т. 3. № 67. P.7–8.

12. Romaniuk V. L. Stress-reactivity and stress-resistance and mental health of personality. Scientific notes of Ostroh academy national university: psychology series. 2022. Т. 1. № 14. P. 9–15.

References:

1. Asieieva Yu. O. (2020) Kompiuterna zalezhnist, internet zalezhnist ta kiber-adyktsii (istorychnyi ohliad definitsii) [Computer addiction, Internet addiction and cyber-addictions (historical review of definitions)]. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. Vol. 6, Issue 6 [in Ukrainian].

2. Boichenko M., Boichenko I. Pro maidnfulnes (life in flow) [What is it maidnfulnes?] Retrieved from: https://www.boichenko.org/about-mindfulness [in Ukrainian].

3. Zvierieva, I.D. (Eds.). (2012). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for specialists in the social sphere]. Kyiv, Simferopol: Universum [in Ukrainian].

4. Zinchenko N. (2024). Pisochna terapiia (sendplei) u roboti z ditmy ta pidlitkamy: obgruntuvannia metodu, sfery zastosuvannia i dokazy efektyvnosti [Sand therapy (sandplay) in working with children and adolescents: justification of the method, areas of application and evidence of effectiveness]. *Ukrainskyi psykhoanalitychnyi zhurnal – Ukrainian psychoanalytic journal*. (Vols. 2), 3, 14. [in Ukrainian].

5. Kaskov I. (2020). Teoretychni aspekty formuvannia stresostiikosti studentiv vnz do nehatyvnykh chynnykiv navkolyshnoho seredovyshcha [Theoretical aspects of the formation of stress resistance of university students to negative environmental factors]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*. (Vols. 54), 1, 104–113.

6. Kokun O. M. (2022). *Diahnostyka skhylnosti viiskovosluzhbovtsiv do ihrovoi zalezhnosti [Diagnosis of military servicemen's tendency to game addiction]*. Kyiv : 7BTs, 9-20. [in Ukrainian]

7. Kuzikova S., Zlyvkov V., Lukomska S., Shcherbak T., Kotukh O. (2024). *Psykholohichnyi suprovid osobystosti v umovakh viiny: navch. posibnyk [Psychological support of the individual in the conditions of war]*. Kyiv. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M., 260 [in Ukrainian].

8. Smolska L. M. (2022) Stresostiikist ta zhyttiestiikist: kreatyvna model formuvannia v suchasnykh umovakh [Stress resistance and vitality: a creative model of formation in modern conditions]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. seriia: psykholohiia – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: psychology*, 4. 113–117. [in Ukrainian].

9. Berehova N. P., Povstiuk O. Y. (2020) Self-harm as a destructive form of experiencing stress. *Theory and practice of modern psychology*. (Vols. 3), 1. 13–16 [in English].

10. Griffiths, M.D., Kuss, D.J., & Billieux, J. (2019).The evolution of Internet addiction: A global perspective. *Addictive Behaviors*. 193-195 [in English].

11. Kudinova M. (2019) Theoretical approaches to defenition of essence of the «stress resistance» concept. *Young scientist*. (Vols. 3), 67, 7 [in English].

12. Romaniuk V. L.(2022). Stress-reactivity and stress-resistance and mental health of personality. *Scientific notes of Ostroh academy national university: psychology series*. (Vols. 1), 14, 9–15 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 27:159.9:371.3.

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1710-1721

Чорненко Андрій Володимирович кандидат наук з богослов'я, доцент, декан факультету богословських і гуманітарних наук, доцент кафедри богослов'я, ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого», м. Івано-Франківськ, тел.: (098) 099-20-17, https://orcid.org/0000-0002-9219-525X

ЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ В ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ БОГОСЛОВІВ УГКЦ

Анотація. Особистісний розвиток є невід'ємною складовою психолого-педагогічної підготовки майбутніх богословів Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Він забезпечує формування гармонійної особистості, здатної до саморегуляції, управління емоціями та побудови довірливих стосунків із парафіянами. З огляду на зростаючі вимоги до пастирської діяльності, що включає як духовну, так і психологічну підтримку людей, розвиток особистісних якостей набуває особливого значення. У статті детально досліджено значення особистісного розвитку для психолого-педагогічної підготовки богословів, проаналізовано актуальні дослідження та визначено основні напрями вдосконалення навчальних програм.

Зокрема, увага акцентується на ключових аспектах, таких як емоційний інтелект, самосвідомість, комунікативні навички та здатність до рефлексії, які сприяють успішній реалізації пастирських обов'язків. Розвиваючи емоційний інтелект, священнослужителі отримують можливість краще розуміти свої власні емоції, що, в свою чергу, допомагає їм адекватно реагувати на емоційні потреби парафіян. Це не лише покращує якість пастирської діяльності, але й знижує рівень стресу серед священників.

Стаття також містить практичні рекомендації щодо вдосконалення навчальних програм, які базуються на сучасних дослідженнях та практичному досвіді у сфері духовної освіти. Вони включають інтеграцію інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри та тренінги з комунікативної компетентності, а також акцент на розвиток самосвідомості і рефлексії. Зроблені висновки підкреслюють важливість системного підходу до особистісного розвитку, що, в свою чергу, може суттєво підвищити ефективність підготовки майбутніх богословів, дозволяючи їм стати більш чуйними, стійкими та готовими до служіння в умовах сучасного світу. Таким чином, стаття представляє значний внесок у розуміння ролі особистісного розвитку в освітньому процесі, що сприяє формуванню висококваліфікованих та емоційно стійких пастирів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: особистісний розвиток, психолого-педагогічна підготовка, богослови, УГКЦ, емоційна стійкість, самосвідомість, духовна освіта, комунікативні навички, емоційний інтелект.

Chornenko Andriy Volodymyrovych Candidate of Sciences in Theology, Associate Professor, dean of the Faculty of Theological and Humanitarian Sciences, Associate Professor of the Department of Theology Private Higher Education Institution «Ivano-Frankivsk Academy Ivana Zolotoustoho», Ivano-Frankivsk, tel.: (098) 099-20-17, https://orcid.org/0000-0002-9219-525X

THE IMPORTANCE OF PERSONAL DEVELOPMENT IN THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL TRAINING OF THEOLOGIANS IN THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH (UGCC)

Abstract. Personal development is an integral component of the psychological and pedagogical training of future theologians of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC). It ensures the formation of a harmonious personality capable of self-regulation, emotional management, and building trusting relationships with parishioners. Given the increasing demands on pastoral activity, which includes both spiritual and psychological support for people, the development of personal qualities takes on particular significance. This article thoroughly investigates the importance of personal development for the psychological and pedagogical training of theologians, analyzes current research, and identifies the main directions for improving educational programs.

In particular, the focus is on key aspects such as emotional intelligence, self-awareness, communication skills, and reflective capacity, which contribute to the successful fulfillment of pastoral duties. By developing emotional intelligence, clergy can better understand their own emotions, which in turn helps them respond appropriately to the emotional needs of parishioners. This not only enhances the quality of pastoral work but also reduces stress levels among clergy.

The article also contains practical recommendations for improving educational programs based on current research and practical experience in the field of spiritual education. These include integrating interactive teaching methods, such as role-playing games and communication competence training, as well as emphasizing the development of self-awareness and reflection. The conclusions highlight the importance of a systematic approach to personal development, which can significantly enhance the effectiveness of preparing future theologians, allowing them to become more empathetic, resilient, and ready for service in the modern world. Thus, the article represents a significant contribution to understanding the role of personal development in the educational process, fostering the formation of highly qualified and emotionally resilient pastors.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Keywords: personal development, psychological and pedagogical training, theologians, UGCC, emotional resilience, self-awareness, spiritual education, communication skills, emotional intelligence.

Постановка проблеми. В сучасному світі, де зростає кількість викликів і складних ситуацій, що потребують емоційної підтримки, роль священнослужителів виходить за рамки суто духовного наставництва. Пастирська діяльність вимагає від священнослужителів високого рівня особистісного розвитку, який включає як психологічну стійкість, так і здатність до ефективної комунікації. З іншого боку, сучасні освітні програми для підготовки богословів часто залишають поза увагою розвиток цих важливих аспектів, зосереджуючись на суто теоретичних знаннях. Це призводить до того, що молоді священнослужителі стикаються з труднощами в реалізації своїх обов'язків, оскільки їм бракує практичних навичок для взаємодії з парафіянами та вирішення конфліктних ситуацій.

Актуальність цієї проблеми підкреслюється потребою в розробці та впровадженні програм, які інтегрують розвиток особистісних якостей із психолого-педагогічною підготовкою. Таким чином, виникає необхідність детального вивчення ролі особистісного розвитку в підготовці майбутніх богословів, а також визначення ефективних методів інтеграції психологічних та педагогічних практик у навчальні програми духовної освіти.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Особистісний розвиток та його значення в підготовці богословів вивчається як українськими, так і зарубіжними дослідниками. В українському контексті важливо зазначити праці Н. Гаврилюк, яка досліджує роль комунікативних навичок у духовній освіті, підкреслюючи необхідність інтеграції психологічних тренінгів у процес навчання. За результатами дослідження, такі методи сприяють кращій підготовці майбутніх священників до виконання своїх обов'язків, дозволяючи їм будувати ефективні комунікації та надавати психологічну підтримку парафіянам.

Іншим важливим дослідником є І. Пасько, який вивчає вплив емоційного інтелекту на ефективність пастирської діяльності. Зокрема, його дослідження демонструють, що священнослужителі, які мають високий рівень емоційної самосвідомості та здатності до саморегуляції, більш успішно справляються з викликами пастирської роботи, включаючи вирішення конфліктів і підтримку парафіян у кризових ситуаціях.

Зарубіжні автори також надають значну увагу питанню особистісного розвитку в контексті духовної освіти. Наприклад, дослідження Г. Зенера показує, що розвиток емоційного інтелекту є ключовим фактором, що дозволяє священнослужителям ефективно справлятися зі стресом, що є невід'ємною частиною пастирської діяльності. П. Міллер підкреслює необхідність впровадження спеціалізованих програм, що включають розвиток навичок

рефлексії, саморегуляції та комунікації, що особливо важливо в роботі з молоддю та сім'ями.

Мета статті – дослідження значення особистісного розвитку в процесі психолого-педагогічної підготовки майбутніх богословів УГКЦ, аналіз сучасних досліджень і публікацій на цю тему. Основна увага приділяється визначенню тих аспектів особистісного розвитку, які є ключовими для успішної реалізації пастирських обов'язків, а саме розвитку емоційного інтелекту, комунікативних навичок, самосвідомості та рефлексії.

Виклад основного матеріалу. Психолого-педагогічний підхід до підготовки богословів УГКЦ передбачає інтеграцію знань, навичок та особистісних якостей, що забезпечують ефективну пастирську діяльність. У сучасних умовах роль священнослужителя виходить за межі суто духовного наставництва, включаючи також психологічну підтримку парафіян, ведення конфліктних ситуацій, надання емоційної допомоги та забезпечення розвитку духовного життя громади. Зважаючи на це, у навчальних програмах для майбутніх священнослужителів виникає потреба не лише у передачі богословських знань, але й у формуванні цілого комплексу навичок, які забезпечують гармонійний особистісний розвиток.

Сучасні педагогічні дослідження вказують на необхідність інтеграції особистісних якостей у процес навчання богословів, зокрема таких аспектів, як емоційна стійкість, рефлексія та комунікативні навички. Ці якості стають критичними у діяльності священнослужителя, оскільки дозволяють ефективно виконувати різноманітні пастирські обов'язки, що включають слухання, консультування, моральну підтримку та навчання парафіян. Відсутність належної підготовки в цих аспектах може призвести до професійного вигорання, стресу і неефективного виконання пастирських функцій [2].

З огляду на це, важливим завданням сучасних освітніх програм є створення умов для розвитку цих навичок через спеціалізовані психолого-педагогічні методики. Наприклад, у своїх дослідженнях І. Пасько [4, с.16] акцентує увагу на необхідності впровадження курсів з емоційного інтелекту, що дозволяє майбутнім священнослужителям краще розуміти та регулювати свої емоції, а також ефективно підтримувати інших людей у складних життєвих ситуаціях.

Емоційна стійкість та адаптація до пастирських умов

Емоційна стійкість є однією з ключових якостей, яка визначає здатність священника до ефективної діяльності. Це здатність не тільки зберігати самовладання у стресових ситуаціях, але й швидко адаптуватися до змін та складних обставин, що є невід'ємною частиною пастирського життя. Священнослужитель щодня стикається з викликами, які можуть включати раптові кризові ситуації, роботу з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, та необхідність забезпечити духовну підтримку громаді.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для розвитку емоційної стійкості у майбутніх священнослужителів використовують різноманітні методики, серед яких важливе місце займають тренінги з управління стресом та розвиток емоційної грамотності. Дослідження Л. Данилюк [1, с.121] свідчать про те, що впровадження таких тренінгів у навчальні програми духовної освіти сприяє зниженню рівня стресу у студентів та покращує їхню здатність до ефективного вирішення конфліктів. Таким чином, підготовка майбутніх богословів включає розвиток здатності адекватно реагувати на стресові ситуації, що підвищує їхню ефективність у пастирській діяльності.

Рефлексія та самосвідомість у професійній підготовці. Рефлексія – це здатність аналізувати власні думки, емоції, дії та їхні наслідки, що є невід'ємною частиною професійної підготовки священнослужителів. Розвиток рефлексивного мислення дозволяє майбутнім богословам краще розуміти себе, свої мотиви та способи взаємодії з іншими людьми, що робить їх більш чутливими до потреб парафіян та сприяє встановленню довірливих стосунків. Як зазначає О. Сидоренко [5, с.34], навчальні програми повинні включати спеціальні вправи та методи, що сприяють розвитку рефлексії, наприклад, ведення рефлексивних щоденників або обговорення складних етичних ситуацій у форматі семінарів.

Крім того, самосвідомість – це важлива частина особистісного розвитку, яка допомагає священнослужителю краще розуміти власні емоції, слабкі та сильні сторони, що особливо важливо при взаємодії з парафіянами. Наприклад, священнослужитель, який має високу самосвідомість, зможе краще реагувати на запити людей [3, с. 63], більш ефективно надавати підтримку та краще справлятися з власними емоційними викликами.

Комунікативні навички та інтерактивні методи навчання. Комунікативні навички є основою пастирської діяльності, оскільки забезпечують здатність священника налагоджувати ефективні стосунки з парафіянами, вислуховувати їхні проблеми, надавати моральну підтримку та сприяти духовному зростанню громади. Одним з ефективних методів розвитку комунікативних навичок є використання інтерактивних методик навчання, таких як рольові ігри, обговорення в малих групах, симуляція реальних ситуацій та тренінги з активного слухання.

Дослідження О. Сидоренка [5, с.58] показують, що використання інтерактивних методів навчання, зокрема тренінгів з комунікативної компетентності, сприяє кращій адаптації майбутніх священнослужителів до реалій пастирської діяльності. Наприклад, рольові ігри, де студенти імітують реальні ситуації з парафіяльного життя, дозволяють їм краще розуміти, як реагувати на різні проблеми, які можуть виникати під час взаємодії з людьми. Такі методики допомагають студентам не тільки теоретично підготуватися до пастирської діяльності, але й практично засвоїти навички, які будуть необхідні у майбутній роботі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Застосування інноваційних методик у духовній освіті. Одним із перспективних напрямів у психолого-педагогічній підготовці є застосування інноваційних методик, що передбачають використання новітніх технологій та підходів для розвитку емоційних і комунікативних навичок. Наприклад, віртуальні симуляції та онлайнові платформи дозволяють створювати ситуації, що імітують реальні життєві виклики, з якими священники можуть зіштовхнутися під час своєї роботи. Це дозволяє майбутнім богословам набути досвіду розв'язання складних проблем ще до початку пастирської діяльності.

Як показує практика, такі підходи сприяють розвитку гнучкості мислення, здатності до швидкої адаптації та ефективної взаємодії з різними категоріями людей, включаючи молодь, сім'ї, людей похилого віку та людей, які перебувають у кризовій ситуації. У цьому контексті особливо важливим є досвід впровадження подібних програм у деяких духовних семінаріях Європи, де інтерактивні навчальні програми стали обов'язковою частиною підготовки майбутніх священнослужителів.

Таким чином, психолого-педагогічний підхід до підготовки богословів повинен враховувати різні аспекти особистісного розвитку, включаючи емоційну стійкість, комунікативні навички, самосвідомість та здатність до рефлексії. Успішна інтеграція цих складових у навчальні програми духовної освіти сприятиме підготовці гармонійно розвинених особистостей, які здатні ефективно виконувати пастирські обов'язки та забезпечувати духовну підтримку своїм громадам.

Значення емоційного інтелекту в психолого-педагогічній підготовці богословів. Емоційний інтелект (ЕІ) відіграє ключову роль у формуванні ефективного та гармонійного священнослужителя. Він включає здатність розуміти власні емоції, управляти ними, а також розпізнавати та відповідати на емоційні стани інших людей. Це дозволяє священнослужителям не лише забезпечувати духовну підтримку, але й створювати атмосферу довіри та взаєморозуміння в парафії. У контексті духовної освіти розвиток емоційного інтелекту є важливим елементом психолого-педагогічної підготовки, оскільки він допомагає майбутнім священникам бути більш чутливими до потреб своїх парафіян, краще керувати власними емоціями та підтримувати інших у важкі моменти [2, с. 49].

Компоненти емоційного інтелекту

Згідно з дослідженнями Л. Данилюк [1], емоційний інтелект складається з кількох основних компонентів, кожен з яких має важливе значення для успішної пастирської діяльності:

1. *Самосвідомість:* здатність розпізнавати та розуміти власні емоції. Для священнослужителя це означає бути в курсі власних емоційних реакцій на різні ситуації та усвідомлювати, як ці реакції можуть впливати на інших. Самосвідомість допомагає уникнути неадекватних реакцій у стресових ситуаціях та підвищує ефективність взаємодії з парафіянами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2. *Саморегуляція:* здатність контролювати свої емоції, стримувати імпульсивні реакції та адаптуватися до зміни обставин. У пастирській діяльності це особливо важливо, оскільки священники часто стикаються з конфліктними чи емоційно напруженими ситуаціями, де потрібна здатність зберігати спокій та урівноваженість.

3. *Мотивація:* внутрішнє бажання досягати цілей, навіть якщо це потребує подолання труднощів. Для священнослужителя мотивація може бути заснована на прагненні до служіння людям та спільноті, що забезпечує глибше розуміння своєї місії та покликання.

4. *Емпатія:* здатність розпізнавати емоції інших людей, розуміти їхні переживання та відгукуватися на них. Це одна з найважливіших складових пастирської діяльності, оскільки священники часто працюють з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Емпатія дозволяє створити довірливу атмосферу та ефективно підтримувати парафіян.

5. *Соціальні навички:* здатність налагоджувати та підтримувати ефективні взаємини з іншими людьми. Включають вміння вести переговори, працювати в команді, вирішувати конфлікти та створювати позитивну атмосферу у спільноті. Розвинені соціальні навички допомагають священнослужителям бути більш ефективними лідерами у своїх громадах.

Розвиток емоційного інтелекту має важливе значення для підготовки священнослужителів, оскільки вони часто виконують роль медіатора між людьми та духовними істинами, допомагаючи вирішувати внутрішні конфлікти парафіян, знаходити духовну підтримку та вихід із кризових ситуацій. Дане дослідження показує, що високий рівень ЕІ сприяє зниженню рівня стресу у священнослужителів, що, у свою чергу, підвищує ефективність їхньої пастирської діяльності. Наприклад, священники з високим рівнем емпатії та саморегуляції легше встановлюють контакт з парафіянами, що допомагає створювати атмосферу довіри та відкритості.

Більш того, емоційний інтелект дозволяє священнослужителям краще підтримувати власне психологічне здоров’я, що особливо важливо в умовах, коли вони щоденно зіштовхуються з людськими стражданнями, переживаннями та важкими життєвими історіями. Здатність правильно обробляти та керувати своїми емоціями допомагає зменшити ризик професійного вигорання, яке часто спостерігається серед працівників, що займаються емоційно насиченою діяльністю.

Інтеграція тренінгів з розвитку емоційного інтелекту в навчальні програми. З огляду на важливість емоційного інтелекту в пастирській діяльності, навчальні програми для майбутніх богословів повинні включати спеціальні курси та тренінги, спрямовані на розвиток цих навичок. Серед ефективних методів розвитку ЕІ можна виділити рольові ігри, тренінги з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

активного слухання, вправи на розвиток емпатії, а також обговорення реальних випадків з пастирської практики.

Такі тренінги дозволяють студентам практикувати навички спілкування, вирішення конфліктів та емоційного самоконтролю в умовах, максимально наближених до реальних. Наприклад, у рамках таких занять можна моделювати ситуації, коли священник має справу з парафіянином, який перебуває у кризовому стані. Це дозволяє студентам практично відпрацьовувати навички підтримки та комунікації, розвивати вміння розуміти та реагувати на емоційні потреби інших людей.

Досвід міжнародної практики у розвитку емоційного інтелекту священнослужителів. Важливим аспектом підготовки священнослужителів є врахування кращих міжнародних практик у розвитку емоційного інтелекту. Деякі західні семінарії та духовні навчальні заклади активно впроваджують програми, які включають спеціалізовані курси з психології емоцій, управління стресом та міжособистісної комунікації. Наприклад, досвід американських та європейських семінарій свідчить про те, що регулярні тренінги та семінари з розвитку ЕІ значно покращують взаємодію священнослужителів з парафіянами, знижують рівень стресу та сприяють професійному розвитку.

Також цікавою є практика інтеграції елементів психотерапії та духовного наставництва, що дозволяє священникам глибше розуміти психологічний стан своїх парафіян. Такі підходи можна адаптувати і для українського контексту, враховуючи культурні та духовні особливості УГКЦ, щоб створити більш цілісні програми психолого-педагогічної підготовки.

Отже, Розвиток емоційного інтелекту є важливою складовою підготовки священнослужителів, яка значно впливає на їхню здатність ефективно виконувати пастирські обов'язки. Це дозволяє їм краще розуміти себе, адаптуватися до емоційно напружених ситуацій, будувати довірливі відносини з парафіянами та забезпечувати їм духовну підтримку. Інтеграція спеціальних тренінгів та курсів з розвитку ЕІ в навчальні програми сприятиме підготовці священнослужителів, які здатні ефективно працювати у складних умовах сучасного світу, підтримуючи духовний та емоційний добробут своїх парафіян.

Формування комунікативних навичок у процесі підготовки богословів. Комунікація є основою пастирської роботи, оскільки священнослужителі щодня взаємодіють з людьми різного віку, соціального статусу та з різними духовними потребами. Вони надають парафіянам духовну підтримку, консультують, допомагають вирішувати особисті та сімейні конфлікти, проводять обряди та проповіді, які повинні бути зрозумілими та змістовними для різних аудиторій. Тому розвиток комунікативних навичок є невід'ємною частиною підготовки богословів, і навчальні програми повинні приділяти особливу увагу цьому аспекту.

Ефективна комунікація в пастирській діяльності передбачає володіння кількома основними компонентами:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

1. *Уміння висловлювати свої думки: це* не лише здатність говорити зрозуміло й логічно, але й уміння донести складні духовні концепції у доступній формі, що допоможе людям краще зрозуміти суть віровчення. Священнослужитель повинен бути не лише оратором, але й наставником, який вміє будувати свої промови так, щоб вони відповідали потребам та інтересам аудиторії.

2. *Активне слухання:* це важлива навичка, яка дозволяє священнику краще розуміти переживання та проблеми парафіян. Активне слухання передбачає не лише здатність почути сказане, але й розпізнати почуття та емоції, що стоять за словами, забезпечуючи глибше розуміння ситуації. Це допомагає побудувати довірливі стосунки, що є ключовим аспектом пастирської діяльності.

3. *Аналіз потреб вірних:* ефективний священник повинен мати здатність аналізувати ситуацію та потреби своїх парафіян. Це дозволяє йому краще зрозуміти, які духовні або моральні питання є актуальними для кожного окремого члена громади, і як надати відповідну підтримку.

4. *Невербальна комунікація:* важливість невербальної комунікації не можна недооцінювати. Жести, міміка, інтонація та навіть поза можуть вплинути на те, як буде сприйнята інформація. Священник повинен вміти використовувати невербальні засоби для підсилення свого повідомлення, а також бути чутливим до невербальних сигналів, які отримує від парафіян.

Методики формування комунікативних навичок. У процесі підготовки богословів до пастирської діяльності важливо використовувати методики, які сприяють розвитку вищезазначених компонентів комунікації. Зокрема, такі методики включають:

1. *Рольові ігри:* це ефективний спосіб відпрацювання навичок комунікації, оскільки дозволяє студентам вчитися на практиці. Під час рольових ігор можна моделювати різні ситуації, з якими священник може зіткнутися у своїй діяльності, наприклад, бесіда з парафіянином, який переживає кризу, або вирішення конфлікту між членами громади. Такі вправи допомагають майбутнім священнослужителям не тільки відпрацьовувати навички слухання та ведення розмов, але й вчаться реагувати на різні емоційні стани та потреби.

2. *Симуляції реальних ситуацій:* симуляції дозволяють студентам зануритися в реальні сценарії пастирської діяльності, такі як проведення сповіді, консультування, організація церковних заходів або надання духовної підтримки в кризових ситуаціях. Це допомагає розвивати здатність швидко орієнтуватися в непередбачуваних обставинах і ефективно комунікувати з різними типами людей.

3. *Практика ведення бесід:* акцент на духовну підтримку передбачає навчання майбутніх священнослужителів не лише вмінню

говорити, але й умінню слухати, ставити правильні запитання та надавати корисні поради. Наприклад, студенти можуть практикуватися у веденні бесід з уявними парафіянами, відпрацьовуючи різні підходи до вирішення моральних і духовних дилем.

4. *Тренінги з комунікативної компетентності:* такі тренінги можуть включати в себе вивчення психології комунікації, технік активного слухання, розвитку емпатії, а також способів реагування на агресію або стресові ситуації. Це дозволяє підготувати майбутніх священників до ефективної роботи в різних умовах, включаючи кризові моменти, коли важливо вміти зберігати спокій і підтримувати людей, що знаходяться в емоційно важких станах.

Дослідження показують, що розвиток комунікативних навичок є важливим аспектом підготовки ефективних священнослужителів. Як свідчать роботи О. Сидоренка [5], використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри та симуляції, сприяє кращій адаптації майбутніх священників до реалій пастирської діяльності. Він зазначає, що майбутні священнослужителі, які регулярно проходили тренінги з комунікативної компетентності, демонстрували більш високий рівень емоційної стійкості, здатність до вирішення конфліктів та розвинені навички активного слухання. Це, у свою чергу, забезпечує більш ефективну взаємодію з парафіянами та сприяє духовному зростанню громади.

Інтеграція сучасних підходів у розвиток комунікації. Інтеграція сучасних підходів до розвитку комунікативних навичок у навчальні програми духовних закладів може включати використання новітніх технологій. Наприклад, мультимедійні симулятори, що імітують реальні ситуації, або онлайн-платформи для тренування навичок комунікації можуть стати додатковими інструментами для підготовки. Ці методи дозволяють створити безпечне середовище для навчання, де майбутні священники можуть вільно відпрацьовувати свої навички та отримувати зворотний зв’язок від викладачів та своїх колег.

Іншим важливим аспектом є інтеграція знань з інших дисциплін, таких як психологія, педагогіка та соціальна робота. Це допоможе створити більш цілісне розуміння того, як ефективно взаємодіяти з різними групами парафіян, включаючи дітей, підлітків, літніх людей, сім’ї та людей, які переживають складні життєві обставини. Наприклад, базові знання психології можуть допомогти священнику краще зрозуміти мотивацію поведінки людей та відповідно адаптувати свою комунікаційну стратегію.

Формування комунікативних навичок є важливою частиною підготовки майбутніх богословів. Воно забезпечує здатність священнослужителів ефективно взаємодіяти з парафіянами, вести змістовні бесіди, вирішувати конфлікти та надавати духовну підтримку у складних ситуаціях. Використання інтерактивних методик, рольових ігор, симуляцій та тренінгів сприяє розвитку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

цих навичок і забезпечує більш глибоке розуміння того, як священник може ефективно реалізувати своє покликання в сучасних умовах.

Перспективи розвитку цього напрямку включають розширення використання новітніх технологій, інтеграцію міждисциплінарного підходу та подальше впровадження інтерактивних методик навчання. У майбутньому ці кроки допоможуть підготувати священників, які зможуть ефективно виконувати свої пастирські обов'язки та підтримувати духовний розвиток своїх парафій на високому рівні.

Висновки

З огляду на виклики сучасного світу, розвиток особистісних якостей, таких як емоційний інтелект, комунікативні навички та здатність до саморефлексії, має вирішальне значення для підготовки майбутніх богословів УГКЦ. Ці якості є не лише додатковими елементами професійної компетентності, але й основою для успішної взаємодії з парафіянами, що включає духовну підтримку, консультування та ведення соціальних програм.

Пропоновані методики, включаючи інтерактивні навчальні формати, рольові ігри та групові тренінги, можуть стати основою для створення нових навчальних програм, які не лише відповідатимуть вимогам сучасності, але й забезпечать більш цілісну підготовку священнослужителів до їхніх обов'язків. Це, у свою чергу, дозволить богословам краще адаптуватися до швидко змінюваних умов суспільства, що потребує не лише релігійного, але й психологічного консультування.

Подальші дослідження мають зосередитися на кількох ключових напрямках. По-перше, важливо вивчити впровадження цих методик у навчальний процес та оцінити їхню ефективність, щоб визначити, які підходи надають найкращі результати у формуванні особистісних якостей. Це може включати як якісні, так і кількісні дослідження, що дозволять отримати всебічне розуміння впливу нових методів на навчальний процес.

По-друге, перспективним є дослідження адаптації найкращих міжнародних практик до українського контексту. Оскільки світові тенденції у сфері освіти постійно змінюються, важливо вивчити, як ці практики можуть бути адаптовані до специфічних культурних, соціальних та релігійних умов України. Це може включати колаборацію з міжнародними установами та обмін досвідом з іншими богословськими навчальними закладами.

Також важливо врахувати специфіку підготовки священнослужителів у контексті сучасних викликів, таких як кризи і конфлікти, емоційне вигорання, та необхідність надання психологічної допомоги. У цьому контексті доцільно буде вивчати можливості включення психологічних тренінгів і навчання в програми підготовки богословів.

Загалом, подальші дослідження в цій сфері можуть суттєво підвищити якість підготовки майбутніх богословів, сприяючи формуванню цілісних, чутливих і професійних священнослужителів, готових до служіння у складному та динамічному світі.

Література:

1. Данилюк Л. *Методи розвитку комунікативних навичок у програмах духовної освіти*. Львів: Освітні інновації, 2023. 158 с.
2. Козак О. *Емоційна стійкість і професійний стрес: психологічні аспекти*. Харків: Психологія сьогодення, 2020. 180 с
3. Лужанін В. *Розвиток емоційного інтелекту у майбутніх богословів*. Ужгород: Соціальна педагогіка, 2019. 202 с.
4. Пасько І. *Значення особистісного розвитку в контексті пастирської діяльності*. Івано-Франківськ: Богословська наука, 2021. 164 с.
5. Сидоренко О. *Інтерактивні методи навчання у духовній освіті*. Львів: Освітній простір, 2023. 144 с.

References:

1. Danyliuk, L. (2023). *Metody rozvytku komunikatyvnykh navychok u prohramach duchovnoi osvity [Methods of developing communication skills in spiritual education programmes]*. Lviv: Osvitni innovatsii [in Ukrainian].
2. Kozak, O. (2020). *Emotsiina stiikist i profesiinyi stres: psychologichni aspekty. [Emotional resilience and professional stress: psychological aspects]*. Kharkiv: Psycholohiia sihodennia [in Ukrainian].
3. Luzhanin, V. (2019). *Rozvytok emotsiinoho intelektu u maibutnich bohosloviv [Developing emotional intelligence in future theologians]*. Uzhhorod: Sotsialna pedahohika [in Ukrainian].
4. Pasko, I. (2021). *Znachennia osobystisnoho rozvytku v konteksti pastyrskoi diialnosti [The importance of personal development in the context of pastoral work]*. Ivano-Frankivsk: Bohoslovska nauka [in Ukrainian].
5. Sydorenko, O. (2023). *Interaktyvni metody navchannia u duchovnii osviti [Interactive teaching methods in spiritual education]*. Lviv: Osvitnii prostir [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 378.6:61.091.3:004:159.9-044.332-051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1722-1733

Широбоков Юрій Миколайович доктор психологічних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного забезпечення, Науковий центр Повітряних Сил, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-7220-7340

Барабанчик Олена Володимирівна кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини, Навчально-науковий центр «Інститут біології та медицини» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, http://orcid.org/0000-0003-2670-8448

Рябініна Олена Володимирівна доктор філософських наук, професор, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-1870-8261

ПСИХОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ДО ЦИФРОВИХ ІННОВАЦІЙ У НАВЧАННІ

Анотація. У статті висвітлено психологічні стратегії адаптації викладачів до впровадження цифрових інновацій в освітній процес, що стає особливо актуальним у контексті глобальної диджиталізації освіти. Зокрема, проаналізовано можливі проблеми, пов’язані з інтеграцією новітніх технологій у традиційну педагогічну практику, серед яких перепони через незнання технологій, страх змін, емоційне вигорання та підвищене навантаження. Особливу увагу сконцентровано на ефективних підходах до збереження психологічного добробуту викладачів і забезпечення їхньої професійної стійкості.

У дослідженні виокремлено кілька стратегій адаптації: розвиток цифрової грамотності як основи для впевненого користування інноваційними інструментами; емоційне саморегулювання для зменшення стресу; мотивація до постійного самонавчання з метою підвищення професійної компетенції; взаємодія у професійних спільнотах для обміну досвідом і підтримки.

Підкреслено важливість забезпечення психологічної підтримки викладачів через відповідні тренінги й коучингові програми, а також створення сприятливого освітнього середовища, що буде адаптованим до змін. Важливим аспектом є індивідуалізація підходів до впровадження технологій, зважаючи на особливості та специфіку предметів і підготовленість навчальних аудиторій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Результати дослідження можуть бути корисними для розробки програм підвищення кваліфікації викладачів, що спрямовані на м’яку адаптацію до стрімких змін освітнього середовища. Застосування цих стратегій допоможе поліпшити якість навчання, сприятиме психологічній готовності викладачів до новітніх методів і підвищить ефективність упровадження цифрових інновацій у закладах освіти.

Ключові слова: освітнє середовище, інноваційні методи, психологічна підтримка, професійне вигорання, підвищення кваліфікації.

Shyrobokov Yurii Mykolayovych Doctor of Psychological of Sciences, Associate Professor, Chef of the Moral and Psychological Support Research Laboratory, Scientific Center of the Air Force, Ivan Kozhedub National University of the Air Force, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-7220-7340

Barabanchyk Olena Volodymyrivna PhD, Associate Professor, Department of Internal Medicine, Educational and Scientific Centre “Institute of Biology and Medicine” of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, http://orcid.org/0000-0003-2670-8448

Riabinina Olena Volodymyrivna Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Associated Professor, Department of Psychology of Activity in Special Conditions, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-1870-8261

PSYCHOLOGICAL STRATEGIES FOR TEACHER'S ADAPTATION TO DIGITAL INNOVATIONS IN EDUCATION

Abstract. The article highlights the psychological strategies of teacher's adaptation to the introduction of digital innovations in the educational process, which is becoming especially relevant in the global digitalization of education. In particular, the author analyzes the possible challenges of integrating the latest technologies into traditional pedagogical practice, including barriers of ignorance of technology, fear of change, emotional burnout, and increased workload. Particular attention is focused on practical approaches to preserving teacher's psychological well-being and ensuring their professional resilience.

The study identifies several key adaptation strategies. Among these, the development of digital literacy stands out as a crucial foundation for the confident use of innovative tools. Other strategies include emotional self-regulation to reduce stress, motivation for continuous self-education to improve professional competence, and interaction in professional communities to share experiences and support.

The authors stress the importance of providing psychological support to teachers through appropriate trainings and coaching programs. Equally important is

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

the creation of a favorable educational environment that is adaptable to change. A significant aspect of this is the individualization of approaches to the introduction of technologies, which takes into account the peculiarities and specifics of the subjects and the readiness of classrooms.

The results of our study can help develop teacher training programs aimed at soft adaptation to rapid changes in the educational environment. These strategies applications will help improve the quality of learning, promote teachers' psychological readiness for the latest methods, and increase the effectiveness of digital innovations in educational institutions.

Keywords: educational environment, innovative methods, psychological support, professional burnout, professional development.

Постановка проблеми. Сучасні умови стрімкого розвитку цифрових технологій та їх упровадження в освітній процес змушують викладачів самостійно розв’язувати численні проблеми, які потребують нових підходів до професійної діяльності. Цифрові інновації вже давно змінюють традиційні педагогічні методи, вимагаючи від викладачів не лише опанування нових інструментів, а й гнучкості в роботі, готовності до постійного самовдосконалення та адаптації [1]. Однак процес інтеграції нових технологій може викликати психологічний дискомфорт, емоційне вигорання та стрес, що впливатиме на ефективність викладання й професійне здоров’я.

Актуальність проблеми полягає в тому, що не всі викладачі мають достатній рівень цифрової грамотності й підтримки з боку закладів освіти для поступового переходу на нові формати навчання. Водночас зростає навантаження через необхідність поєднувати дистанційні та очні форми навчання й контролювати активність і результативність здобувачів у цифровому середовищі. Це аргументує потребу в створенні та впровадженні ефективних психологічних стратегій, які допоможуть викладачам подолати стресові чинники, зберегти мотивацію до праці, адаптуватися до нового формату проведення занять.

Отже, виникає необхідність пошуку стратегій психологічної підтримки та підвищення кваліфікації викладачів, що сприятиме успішній інтеграції цифрових інновацій в освітній процес і збереженню їхнього ментального здоров’я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адаптації викладачів до цифрових інновацій дедалі більше привертає увагу дослідників й експертів у галузі освіти та психології, оскільки впровадження технологій є невід’ємною частиною освітнього процесу. Огляд сучасних досліджень свідчить про те, що ключовими аспектами адаптації викладачів є розвиток цифрової компетентності, емоційна стійкість і підтримка з боку професійних спільнот. Збільшення заглибленості викладачів у нові технології сталося під час пандемії COVID-19, коли всі були змушені проводити заняття онлайн, до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

чого багато освітніх закладів не були готові. У праці W. Zou, X. Ding і H. Wang визначено, що під час карантину викладачі перебували під тиском усієї напруженої ситуації й водночас змушені були швидко адаптуватися до змін, щоб забезпечити дистанційне навчання. Після першого тижня онлайн-навчання рівень психологічного стресу викладачів значно зріс, що стало причинами виникнення тривоги, депресії та розлучень [2].

D. Zou та Y. Wang підкреслюють, що викладачі з високим рівнем цифрової компетентності частіше інтегрують технології в освітній процес, проте існує великий розрив між бажанням викладачів використовувати цифрові платформи та їхньою здатністю ефективно поєднувати технології з традиційними педагогічними методами [3].

Проте, як вважають О. Проніна, С. Донченко та М. Кобеняк, саме викладачі стали тим мотиваційним чинником, який є рушійною силою для отримання якісних знань здобувачами освіти під час проведення дистанційних занять [4]. Крім того, Т. Паска, І. Мойсеєнко, І. Шапка стверджують, що важливо також вивчати міжнародний досвід та адаптувати його до українських умов, що істотно покращить якість підготовки викладачів [5].

Аналіз публікацій свідчить про те, що ефективна адаптація викладачів до цифрових інновацій потребує комплексного підходу, який містить розвиток цифрової грамотності, підтримку емоційного стану й залучення до професійних спільнот. Водночас необхідним є вдосконалення програм підвищення кваліфікації, що враховують індивідуальні потреби викладачів та особливості їхньої діяльності.

Мета статті – дослідити психологічні стратегії, які допомагають викладачам ефективно адаптуватися до впровадження цифрових інновацій в освітній процес; визначити ключові чинники, які сприяють психологічній підтримці викладачів для успішного впровадження цифрових технологій у навчання.

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому середовищі стрімкий розвиток цифрових технологій створює нові проблеми для викладачів, що потребує від них постійного вдосконалення своїх професійних навичок і психологічної адаптації до новітніх технологій. Цифрова грамотність є невід'ємною частиною професійної компетентності сучасних викладачів. На тлі швидкого розвитку інформаційних технологій і поширення цифрових платформ в освіті відбуваються глибокі трансформації. Для того, щоб ефективно використовувати цифрові інструменти, викладачі повинні володіти основними навичками роботи з технологіями, а також здатністю інтегрувати їх в освітній процес, адаптуючи під індивідуальні потреби здобувачів освіти [6]. Сучасні технології істотно змінили спосіб викладання, тому фахівці мають розв'язувати нові проблеми не лише завдяки технічним знанням, а й психологічній адаптації до нових реалій, яка є ключовим елементом успішної інтеграції технологій в освітній процес.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Упровадження цифрових інструментів вимагає від викладачів готовності змінювати традиційні багаторічні педагогічні методи, переглядати свою роль в освітньому процесі й пристосовуватися до нових вимог та умов. Саме психологічна адаптація відіграє ключову роль у здатності викладачів інтегрувати цифрові інновації у свою педагогічну практику, оскільки це сприяє кращому засвоєнню нових технологій, підтримує стійкість до стресу, сприяє підвищенню ефективності роботи [7].

Психологічні перешкоди, які постають перед викладачами під час адаптації до сучасних технологій, є багатогранними й можуть істотно впливати на професійну ефективність і загальний стан (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники дезадаптації викладачів до цифрових інновацій у навчанні

Чинники	Опис	Наслідки
Низький рівень цифрової грамотності	Недостатність знань та навичок роботи з цифровими технологіями	Страх перед використанням нових технологій, опір змінам
Високий рівень стресу та вигорання	Емоційне й фізичне виснаження через надмірне навантаження	Професійне вигорання, зниження мотивації
Відсутність підтримки з боку адміністрації	Нестача менторства, ресурсів і стимулів для адаптації до нововведень	Зниження ефективності викладання, демотивація
Погана організація часу	Невміння балансувати між професійними та особистими обов'язками	Порушення балансу робота/життя, перевтома
Нестача технічної підтримки	Відсутність доступу до сучасного обладнання й технічної допомоги	Затримка виконання роботи, неспроможність ефективно використовувати технології
Негативне ставлення до змін	Опір інноваціям через звикання до традиційних методів навчання	Зменшення інтересу до самоосвіти та розвитку
Відсутність професійної взаємодії	Ізоляція від колег і професійних спільнот	Почуття самотності, зниження професійного зростання
Проблеми з адаптацією до нових методик	Труднощі в упровадженні нових педагогічних підходів із технологіями	Зниження ефективності освітнього процесу
Перенасичення інформацією	Надмірна кількість нових цифрових ресурсів і технологій	Дезорієнтація, стрес, зниження продуктивності
Нестабільність інтернет-підключення	Технічні проблеми, які заважають дистанційній роботі	Переривання освітнього процесу, фрустрація

Джерело: власна розробка авторів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Окрім стресу, викликаного стрімкими змінами в освітньому середовищі, важливу роль відіграють інші чинники, зокрема страх неправильно застосувати технології, їх незнання та усвідомлення своєї некомпетентності.

Викладачі, які не мають достатньої технічної підготовки чи підтримки, часто залишаються сам на сам із проблемами при інтеграції цифрових технологій в освітній процес, що призводить до відчуття власної неспроможності та зниження впевненості у своїх силах. Цей страх може бути підкріплений думкою, що нові технології замінять традиційні педагогічні методи, а це може поставити під загрозу їхню професійну діяльність і власну потрібність [8]. Дослідження також показують, що викладачі, які не отримують належної підтримки з боку адміністрації чи не мають доступу до безперервного професійного розвитку, частіше відчувають психологічний тиск. Це може призводити до емоційного вигорання, що проявляється через втрату мотивації, фізичну та емоційну виснаженість, підвищену схильність до стресових реакцій [9]. Також не менш важливим є аспект невпевненості в ефективності нових технологій. Багато викладачів, які роками практикують традиційні методи навчання, можуть скептично ставитися до застосування цифрових інструментів і сумніватися в тому, що вони покращують освітній процес. Викладачі можуть вважати, що технології часто заважають здобувачам освіти чи не відповідають їхнім педагогічним цілям. Це спричиняє додаткове психологічне напруження, оскільки фахівцям доводиться балансувати між традиційними та сучасними підходами до навчання. До того ж вони не завжди розуміють, як оптимально інтегрувати й правильно впровадити нові методи, а також правильно розподілити час [10].

Наприклад, у викладачів старшого покоління процес адаптації до диджиталізації пов’язаний із багатьма специфічними проблемами, що можуть створювати перепони для успішного впровадження цифрових технологій та методик. Низький рівень цифрової грамотності викладачів старшого покоління часто стосується низького рівня технічних знань і навичок, що робить адаптацію до технологій складною й стресовою. Відсутність базових цифрових навичок ускладнює використання різних освітніх платформ, програмного забезпечення та пристроїв.

Окрім того, старше покоління викладачів зазвичай дуже обережно ставиться до нововведень. Саме на цьому етапі може виникати психологічний спротив через невпевненість у своїх здібностях освоїти нові технології, що часто супроводжується страхом зробити помилку перед своїми здобувачами чи колегами. Це особливо актуально в умовах, коли технології змінюються та впроваджуються швидше, ніж викладачі встигають їх освоїти. Так відбулося, наприклад, під час пандемії чи режиму воєнного стану, коли навчання стало віддаленим.

Багато викладачів старшого покоління мають досить обмежений час для професійного розвитку через щільний робочий графік і професійні обов’язки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Крім того, їм може бракувати власних фінансових ресурсів для проходження додаткового навчання чи спеціальних тренінгів, особливо якщо заклад не забезпечує належної підтримки. У деяких випадках старші викладачі можуть відчувати певну ізоляцію від колег через недостатню підтримку з їхнього боку та адміністрації закладу. Відсутність колективної допомоги чи заохочення від молодших колег може створити додаткові труднощі для старших педагогів під час адаптації до технологій. Варто пам'ятати, що деякі викладачі можуть мати фізичні обмеження, наприклад, погіршення зору чи моторики, що створює додаткові труднощі при роботі з цифровими технологіями, які часто потребують високої точності та швидкої реакції.

Для подолання цих перешкод необхідно забезпечити викладачам достатню підтримку у вигляді навчання, менторства й доступу до ресурсів, які допоможуть їм адаптуватися до нових умов (табл. 2).

Таблиця 2

Методи адаптації викладачів до цифрових інновацій у навчанні

Методи адаптації	Опис	Приклади
Розвиток цифрової грамотності	Підвищення рівня знань і навичок при роботі з цифровими інструментами	Курси з цифрових технологій, вебінари, самостійне навчання
Емоційне саморегулювання	Управління стресом та емоціями для збереження психологічного добробуту	Техніки релаксації
Мотивація до самонавчання	Прагнення до постійного розвитку й удосконалення власних навичок	Участь у конференціях, онлайн-курсах, читання фахової літератури
Колаборація в професійних спільнотах	Спільне навчання та обмін досвідом між викладачами	Участь у професійних групах, форумах, педагогічних клубах
Адаптація педагогічних підходів	Упровадження нових методів навчання з використанням цифрових ресурсів	Використання змішаного навчання, ігрових платформ, інтерактивних презентацій
Технічна підтримка та доступ до ресурсів	Забезпечення умов для роботи з сучасними технологіями	Доступ до програмного забезпечення, технічна допомога, інтернет-ресурси
Підтримка з боку адміністрації	Забезпечення сприятливого середовища та стимулів для впровадження інновацій	Менторство, надання грантів, гнучкі графіки
Формування гнучкого мислення	Розвиток готовності до змін і нових підходів у викладанні	Робота над помилками, тренінги з розвитку адаптивності
Упровадження рефлексії	Аналіз власної діяльності для покращення викладання	Рефлексивні журнали, зворотний зв'язок від здобувачів і колег
Підтримка здорового балансу робота/життя	Збереження рівноваги між професійними обов'язками та особистим життям	Планування часу, відпочинок, фізична активність

Джерело: власна розробка авторів

Важливо також створювати середовище, де помилки сприймаються як частина освітнього процесу, а не як невдача, що дає змогу викладачам без страху експериментувати з новими підходами. Психологічна підтримка викладачів в умовах цифрового навантаження є ключовою для успішної адаптації до змін і забезпечення їхнього професійного добробуту. Крім технічного навчання й менторства, важливо приділяти увагу емоційному стану викладачів, надаючи їм підтримку на психологічному рівні.

Одним з ефективних підходів є створення психологічно безпечного середовища, де викладачі можуть відкрито говорити про свої професійні проблеми, страхи та побоювання, пов'язані з новітніми технологіями. Це може здійснюватися шляхом створення груп взаємної підтримки чи регулярних консультацій із психологами, які спеціалізуються на питаннях професійного вигорання й адаптації до змін. Такий підхід допоможе знизити рівень напруженості та тривожності, а також підвищити самооцінку викладачів, які можуть відчувати себе невпевненими у своїй здатності опанувати новітні інструменти викладання.

Ще одним важливим аспектом психологічної підтримки є надання викладачам можливості поступової адаптації до новітніх технологій без тиску й необхідності миттєво впроваджувати всі нововведення [11]. Диджиталізація освітнього процесу може здаватися складним і непосильним завданням для кожного, особливо якщо вона застосовується раптово, стрімко та потребує швидких змін у звичній методології навчання. Поступове впровадження нових технологій разом із підтримкою з боку колег чи адміністрації може значно знизити рівень стресу, сприяючи кращій адаптації.

Окрім того, важливо проводити навчальні семінари не тільки з технічних аспектів, а й на теми саморегуляції, стрес-менеджменту, емоційної стійкості та ефективної комунікації [12]. Викладачі, які набувають знань про управління власним психологічним станом і стратегії подолання стресу, можуть краще розв'язувати проблеми, пов'язані з технологічними інноваціями [13]. Варто також підкреслити важливість позитивної мотивації. Викладачам потрібно демонструвати, як технології можуть підвищити якість їхньої роботи, зробити освітній процес цікавішим та ефективнішим, замість того, щоб зосереджуватися виключно на труднощах їх упровадження [14]. Це сприятиме підвищенню інтересу до інновацій і зменшуватиме страх перед невідомим.

Мотивація викладачів до диджиталізації є важливою умовою успішної інтеграції цифрових інновацій до освітнього процесу. У сучасному технологічному середовищі саме мотивація та зовнішні стимули допомагають викладачам зберігати актуальність і важливість своєї професії. Багато з них мають потребу в постійному професійному зростанні, що підвищує їхню компетентність. Нові технології допомагають урізноманітнювати методи викладання, підвищувати якість освітніх послуг та відповідати стандартам сучасного педагога, що сприяє отриманню задоволення від роботи й самореалізації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Викладачі дедалі більше прагнуть забезпечити здобувачам якісну освіту, що відповідає сучасним вимогам. Новітні технології здатні підвищувати інтерактивність занять, адаптувати матеріал до потреб здобувачів і підвищувати їхню зацікавленість, що ще більше мотивує фахівців до навчання та впровадження технологій. Освоєння інструментів диджиталізації дає змогу викладачам бути конкурентоспроможними на ринку праці й знизити ризики швидкого професійного вигорання. Педагоги з розвинутими цифровими навичками відчувають себе впевненими та менш уразливими до змін у сфері викладання й подання матеріалу.

Підтримка з боку колег і можливість обміну досвідом також є важливим мотиватором у роботі викладача. Командна праця та обговорення ризиків сприяють подоланню проблем, пов'язаних із технологіями, формують сприятливе середовище.

Потреба у вивченні нових тем, розширенні світогляду та освоєнні сучасних підходів до навчання – це все мотивує викладача. Інтерес до нових знань і бажання урізноманітнити викладання є потужним внутрішнім поштовхом до освоєння нових технологій, що посилює творчу та професійну самореалізацію. Позитивна мотивація до вивчення новітніх технологій формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Вона сприяє професійному розвитку, адаптації до змін у професійному середовищі, підвищенню ефективності освітнього процесу. Підтримка і безперервний професійний розвиток викладачів є необхідною умовою для успішного впровадження цифрових інновацій, що також сприятиме загальному покращенню якості освіти.

Викладачі можуть адаптувати свій стиль комунікації, використовуючи різноманітні цифрові платформи, щоб покращити взаємодію зі здобувачами. Пристосувавшись до цифрових інновацій, вони можуть застосовувати когнітивні стратегії, щоб ефективніше опановувати нові технології, наприклад, через активне навчання й використання інтерактивних інструментів [15].

Зокрема, підхід метакогнітивного аналізу під час навчання допомагає викладачам краще структурувати матеріал та виявляти найбільш ефективні способи його подання [16]. Завдяки інтерактивним інструментам, наприклад, онлайн-платформам для спільного навчання, симуляціям і тестовим системам, фахівці можуть адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб здобувачів та забезпечувати ефективний зворотний зв'язок. Також важливу роль відіграє рефлексія, що дає змогу викладачам оцінювати власний досвід використання цифрових інструментів, аналізувати його ефективність і, спираючись на ці знання, підвищувати свою майстерність. Наприклад, упровадження інтерактивних платформ створює додаткову важливість для освітнього процесу, робить його гнучким та доступним для різних категорій здобувачів. Отже, педагоги, які активно застосовують когнітивні стратегії для освоєння новітніх технологій, підвищують свою професійну компетентність і розширюють можливості взаємодії зі здобувачами.

Висновки. У сучасному освітньому середовищі, яке постійно змінюється під впливом цифрових інновацій, адаптація викладачів до нових умов ведення занять є важливим аспектом забезпечення ефективності освітнього процесу. Психологічні стратегії адаптації, такі як розвиток позитивного ставлення до цифрових інновацій, формування гнучкості в підході до навчання, а також підтримка емоційної стійкості, є критично важливими для успішного впровадження нових технологій.

Викладачі, які можуть активно застосовувати ці стратегії, здатні не лише краще пристосуватися до змін, а й ефективно мотивувати здобувачів освіти, створюючи сприятливе освітнє середовище. Важливо, щоб заклади освіти надавали підтримку фахівцям у цьому процесі, пропонуючи тренінги, курси та платформи для обміну досвідом. Саме через інтеграцію психологічних аспектів в освітню практику можна досягти успішної адаптації до цифрових інновацій, що також сприятиме підвищенню якості навчання й розвитку професійних компетентностей.

Подальші дослідження психологічної адаптації викладачів до цифрових інновацій мають широкий спектр можливостей для розширення знань та вдосконалення практичних підходів до допомоги освітянам. Важливими напрямами є дослідження особистісних якостей, що сприяють адаптації до цифрових змін, і розробка персоналізованих програм підтримки викладачів, які б допомагали ефективно боротися з емоційними проблемами та професійним вигоранням.

Література:

1. Fan S., Yu Z., Zheng X., Gao C. Relationship between psychological adaptability and work engagement of college teachers within smart teaching environments: the mediating role of digital information literacy self-efficacy. *Frontiers in psychology*. 2023. № 14. 1057158. URL: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1057158 (date of access: 20.10.2024).

2. Zou W., Ding X., Wang H. Exploration of college teachers' psychological adaptation to online teaching during the COVID-19 pandemic usingpotential profile analysis. *PLoS ONE*. 2022. Vol. 17. № 12. e0278896. URL: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0278896 (date of access: 20.10.2024).

3. Zou D., Wang Y. EFL Teachers in the Digital Era: A Journey of Adaptation. *Open Access Library Journal*. 2024. Vol. 11. DOI: 10.4236/oalib.1111434

4. Проніна О. М., Донченко С. В. Кобеняк М. М. Особливості проведення занять у вищих навчальних закладах під час дистанційного навчання. *Trends in the development of modern scientific thought: The X th International scientific and practical*. Vancouver, Canada, 2020. С. 367–368.

5. Паска Т. В., Мойсеєнко І. М., Шапка І. В. Інноваційні підходи до підготовки педагогів для впровадження сучасних освітніх технологій та стимулювання творчості у здобувачів освіти в Україні. *Академічні візії*. 2024. № 29. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/948 (дата звернення: 21.10.2024).

6. Benmansour S., Benmansour N. Taking the Wave of Digitalization: Reflection on the Psychological Readiness of Teachers in Using Information and Communication Technologies. *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on CALL*. 2020. Vol. 8. P. 121–135. DOI: https://dx.doi.org/10.24093/awej/call8.8

7. Alvarado L. E., Aragón R. R., Bretones F. D. Teachers' Attitudes Towards the Introduction of ICT in Ecuadorian Public Schools. *TechTrends*. 2020. Vol. 64. № 3. P. 1–8. URL: http:/doi: 10.1007/s11528-020-00483- (date of access: 21.10.2024).

8. Volkova N., Poyasok T., Symonenko S., Yermak Y., Varina H., Rackovych A. Psychological and pedagogical features: the use of digital technology in a blended learning environment. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*. 2022. Vol. 15. № 34. e17232. URL: https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17232 (date of access: 21.10.2024).

9. Zinukova N., Korobeinikova T. The Role of Digital Technologies in Maintaining the Mental Health of Foreign Language Teachers. *OD*. 2024. Vol. 1. № 44. P. 84–99. URL: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.16 (date of access: 21.10.2024).

10. Шиба А. В., Нагайчук О. В., Ступеньков С. О. Сучасні виклики та потенціал впровадження інновацій в освітній процес під час воєнного стану. *Академічні Візії*. 2023. № 18. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.7813465 (дата звернення: 22.10.2024).

11. Kremen V., Bykov V., Liashenko O., Lytvynova S., Lugovyi V., Malovanyi Y., Pinchuk O., Topuzov O. Scientific and methodological provision of digitalisation of education in Ukraine: status, problems, prospects: Scientific report to the general meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine "Scientific and Methodological Support for the Digitalisation of Education in Ukraine: State, Problems, Prospects", November 18–19, 2022. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*. 2022. Vol. 4. № 2. P. 1–49. URL: https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223 (date of access: 22.10.2024).

12. Haidabrus B. Information Technology and Management in Higher Education and Science. *Futurity Education*. 2022. Vol. 2. № 4. P. 29–41. URL: https://doi.org/10.57125/FED.2022.25.12.03 (date of access: 22.10.2024).

13. Cabaleiro-Cerviño G., Vera C. The Impact of Educational Technologies in Higher Education. *GIST – Education and Learning Research Journal*. 2020. Vol. 20 P. 155–169. URL: https://latinjournal.org/index.php/gist/article/view/711 (date of access: 22.10.2024).

14. Дубасенюк О., Вознюк О. Сучасні тенденції впровадження інформаційних технологій у процес підготовки майбутніх педагогів: досвід та перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 65. С. 20–30. DOI: 10.31652/2412-1142-2022-65-30-39

15. Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи): монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 230 с.

16. Ватан Ю. П. Структура та сутність метакогнітивної активності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. Вип. 3. С. 10–14. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.2 (дата звернення: 25.10.2024).

References:

1. Fan, S., Yu, Z., Zheng, X., & Gao, C. (2023). Relationship between psychological adaptability and work engagement of college teachers within smart teaching environments: the mediating role of digital information literacy self-efficacy. *Frontiers in psychology*, 14, 1057158. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1057158

2. Zou, W., Ding, X., & Wang, H. (2022). Exploration of college teachers' psychological adaptation to online teaching during the COVID-19 pandemic usingpotential profile analysis. *PLoS ONE*, 17(12), e0278896. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0278896

3. Zou, D., & Wang, Y. (2024) EFL Teachers in the Digital Era: A Journey of Adaptation. *Open Access Library Journal*, 11. DOI: 10.4236/oalib.1111434

4. Pronina, O. M., Donchenko, S. V., & Kobeniak, M. M. (2020). Osoblyvosti provedennia zaniat u vyshchykh navchalnykh zakladakh pid chas dystantsiinoho navchannia [Peculiarities of conducting classes in higher educational institutions during distance learning]. *The X th International scientific and practical conference "Trends in the development of modern scientific thought"* (pp. 367–368). Vancouver, Canada [in Ukrainian].

5. Paska, T. V., Moiseyenko, I. M., & Shapka, I. V. (2024). Innovatsiini pidkhody do pidhotovky pedahohiv dlia vprovadzhennia suchasnykh osvitnikh tekhnolohii ta stymuliuvannia tvorchosti u zdobuvachiv osvity v Ukraini [Innovative approaches to the training of teachers for the implementation of modern educational technologies for stimulating creativity in students in Ukraine]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 29. Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/948 [in Ukrainian].

6. Benmansour, S., & Benmansour, N. (2022). Taking the Wave of Digitalization: Reflection on the Psychological Readiness of Teachers in Using Information and Communication Technologies. *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on CALL*, 8, 121–135. DOI: https://dx.doi.org/10.24093/awej/call8.8

7. Alvarado, L. E., Aragón, R. R., & Bretones, F. D. (2020). Teachers' Attitudes Towards the Introduction of ICT in Ecuadorian Public Schools. TechTrends, 64(3), 1–8. http:/doi: 10.1007/s11528-020-00483-

8. Volkova, N., Poyasok, T., Symonenko, S., Yermak, Y., Varina, H., & Rackovych, A. (2022). Psychological and pedagogical features: the use of digital technology in a blended learning environment. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*, 15(34), e17232. https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17232

9. Zinukova, N., & Korobeinikova, T. (2024). The Role of Digital Technologies in Maintaining the Mental Health of Foreign Language Teachers. *OD*, 1(44), 84–99. https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.16

10. Shyba, A. V., Nahaichuk O. V., & Stupenkov, S. O. (2023). Suchasni vyklyky ta potentsial vprovadzhennia innovatsii v osvitnii protses pid chas voiennoho stanu [Modern challenges and the potential of introducing innovations into the educational process during martial law]. *Akademichni Vizii – Academic Visions*, 18. https://doi.org/10.5281/zenodo.7813465 [in Ukrainian].

11. Kremen, V., Bykov, V., Liashenko, O., Lytvynova, S., Lugovyi, V., Malovanyi, Y., Pinchuk, O., & Topuzov, O. (2022). Scientific and methodological provision of digitalisation of education in Ukraine: status, problems, prospects: Scientific report to the general meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine "Scientific and Methodological Support for the Digitalisation of Education in Ukraine: State, Problems, Prospects", November 18–19, 2022. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(2), 1–49. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223

12. Haidabrus, B. (2022). Information Technology and Management in Higher Education and Science. *Futurity Education*, 2(4), 29–41. https://doi.org/10.57125/FED.2022.25.12.03

13. Cabaleiro-Cerviño, G., & Vera, C. (2020). The Impact of Educational Technologies in Higher Education. *GIST – Education and Learning Research Journal*, *20*, 155–169. Retrieved from https://latinjournal.org/index.php/gist/article/view/711

14. Dubasenyuk, O., Voznyuk, O. (2022). Suchasni tendentsii vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii u protses pidhotovky maibutnikh pedahohiv: dosvid ta perspektyvy. [Current trends in implementation of information technologies in the process of training the prospective teachers: experience and perspectives]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv:metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 65, 20–30. DOI: 10.31652/2412-1142-2022-65-30-39.[in Ukrainian].

15. Nedashkivska, T. E. (2019). *Eksperyment u psykholinhvistytsi (z dosvidu roboty): monohrafiia [Experiment in psycholinguistics (from work experience): monograph]*. Zhytomyr: ZSU [in Ukrainian].

16. Vatan, Yu. P. (2022). Struktura ta sutnist metakohnityvnoi aktyvnosti [Structure and nature of metacognitive activity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 3, 10–14. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.2 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

СЕРІЯ «Медицина»

UDC: 616.33-006.04-02:351.77:613.86

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1734-1745

Chornenka Zhanetta Anatoliivna PhD, Associate professor of the department of Social Medicine and Public Health of Bukovynian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0003-2314-1976

Domanchuk Tetyana Illivna PhD Postgraduate, Associate professor of the Department of Social Medicine and Public Health, Bukovynian State Medical University, Chernivtsi, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0003-1244-8702

Hrytsiuk Mariana Ivanivna MUDr, Professor, Vice-Rector on Scientific-Pedagogical Work and International Relations, International European University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-1000-6417

Palibroda Nadiia Mykhailivna PhD, Associate professor, Dean of the Faculty of Pharmacy of Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-8149-9733

POTENTIALLY DANGEROUS SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL RISK FACTORS OF GASTRIC CANCER DEVELOPMENT

Abstract. The time in which we live is called extremely difficult. Its complexity is caused, on a global scale, by environmental disasters, a socio-economic crisis, the growth of crime, drug addiction, HIV/AIDS, on the scale of our country, by socio-economic, medico-demographic troubles that negatively affect the formation of population health in general, as well as the individual health of each resident in particular.

A person of the era of scientific and technological progress is so loaded with affairs, responsibilities, and problems that he does not even think about his own health. An understanding of its value comes at a doctor's appointment, when the disease has a long (often neglected, incurable) course. Among non-communicable diseases, the spread of which WHO is making a lot of efforts to prevent, first of all, oncological pathology should be mentioned. For Ukraine, as a country with a high percentage of the population over 60 years of age (more than 20%), high demographic "aging", and the age-related risk factor becomes a significant factor,

which explains the projected increase in the prevalence of oncological pathology. From year to year, methods, methods of diagnosis and treatment of oncological diseases are being improved; scientists are searching for new drugs and vaccines against all forms of cancer. Experts also advise not to forget that the most effective way to prevent cancer is a healthy lifestyle and their prevention.

At the same time, in the conditions of "aging" of the population, deterioration of the socioeconomic situation and ecology, accompanied by the accumulation of chronic polymorbid pathology among the population, Ukraine significantly lags behind the countries of the European region in terms of life expectancy and mortality. Ukraine is in second place in Europe in terms of the rate of spread of oncological pathology, the mortality rate up to one year is high, which is 2-10 times higher than similar indicators in developed countries of the world for individual cancer localizations. Cancer patients make up a quarter of disabled people in Ukraine, and according to forecast calculations, by the end of 2021, the number of cases of cancer diagnosis in Ukraine may increase to 200,000 people.

Keywords: precancerous diseases of the gastric, gastric cancer, risk factors, socio-economic, socio-psychological.

Чорненька Жанетта Анатоліївна к.м.н., доцент кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров’я, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0003-2314-1976

Доманчук Тетяна Іллівна доктор філософії (PhD), доцент кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров’я, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0003-1244-8702

Грицюк Мар’яна Іванівна д.м.н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків, Міжнародний Європейський Університет, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1000-6417

Паліброда Надія Михайлівна к.м.н., доцент, декан фармацевтичного факультету, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-8149-9733

ПОТЕНЦІЙНО НЕБЕЗПЕЧНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РИЗИКУ РОЗВИТКУ РАКУ ШЛУНКА

Анотація. Час, в який ми живемо називають надзвичайно складним. Його складність зумовлена, в світовому масштабі, екологічними катастрофами, соціально-економічною кризою, зростанням злочинності, наркоманії, ВІЛ/СНІДу, в масштабі нашої країни, — соціальноекономічними, медико-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

демографічними негараздами, які негативно впливають на формування, як популяційного здоров'я населення в цілому, так і індивідуального здоров'я кожного мешканця зокрема.

Людина епохи науково-технічного прогресу, настільки завантажена справами, обов'язками, проблемами, що навіть не згадує про власне здоров'я. Розуміння його цінності приходить на прийомі у лікаря, коли хвороба має тривалий (часто занедбаний, невиліковний) перебіг. Серед неінфекційних хвороб, попередженню поширення яких ВООЗ докладає багато зусиль, в першу чергу слід згадати онкологічну патологію. Для України, як країни з високим відсотком населення старше 60-ти років (більше 20 %), високим демографічним «постарінням», вагомим стає віковий фактор ризику, яким пояснюють прогнозне зростання поширеності онкологічної патології. З року в рік удосконалюються методи, способи діагностики та лікувального впливу при онкологічних захворюваннях, науковці ведуть пошук нових ліків, вакцини проти всіх форм раку. Разом з тим фахівці радять не забувати, що найефективніший шлях запобігання онкологічним захворюванням - здоровий спосіб життя та їх профілактика.

Водночас, в умовах «постаріння» населення, погіршенням соціальноекономічної ситуації та екології, що супроводжуються накопиченням хронічної поліморбідної патології серед населення, Україна суттєво відстає від країн Європейського регіону за показниками очікуваної тривалості життя, смертності. Україна знаходиться на другому місці в Європі за темпами поширення онкологічної патології, високою є летальність до року, яка за окремими локалізаціями раку в 2-10 разів перевищує аналогічні показники розвинених країн світу. Онкологічні хворі становлять чверть інвалідів в Україні, і за прогнозними розрахунками, за підсумками 2021 року кількість випадків встановлення діагнозу онкологічного захворювання в Україні може зрости до 200 тисяч осіб.

Ключові слова: передракові захворювання шлунка ,рак шлунку, чинники ризику, соціально-економічні, соціально-психологічні.

Formulation of the problem. The results of modern epidemiological studies of the occurrence and development of malignant neoplasms testify to the complex combined influence of numerous environmental, biological, physical, chemical, and socioeconomic factors on carcinogenesis [1,2].

The factors of aggression that surround the human body, in the form of components of air, water, soil, food, conditions and lifestyle, habits, behavioral factors of different social groups of people, regional features of the surrounding environment, individual genetic features, act gradually, comprehensively, causing irreversible changes in the body [3,4].

Multi-center epidemiological studies, deployed including at the international level with the simultaneous implementation of similar scientific programs in different countries of the world, allow, based on the results obtained, to coordinate

and combine efforts to recognize the nature of cancer, risk factors, features of the course and its probable complications [5].

The process of the development of oncological pathology is multifactorial, and each case of cancer is a complex social phenomenon in the emergence and development of which is proven to be influenced by: genotype (both at the individual level and on the scale of the population, people); age; concentrations of carcinogens in the environment; individual adaptive capabilities of the organism [6,7]. The WHO, investigating the problem of the increasing prevalence of cancer in the world, came to the conclusion that despite the development of medical science, the introduction of new methods of diagnosis, treatment, and prevention, the number of cancer cases will increase by 70% in the next 20 years. Every year, 14.1 million new cases of cancer are detected in the world; every year cancer takes 8.2 million lives on the planet. Cancer (13.0 - 15.0%) is second only to cardiovascular diseases in terms of number and specific weight in the structure of all fatal cases. According to forecasts of WHO experts, by 2032, about 21.4 million new cases of cancer will be detected every year [8]. Over the past 40 years, the list of the most common localizations of malignant neoplasms has hardly changed, the most common of which are cancer: lung, breast, intestine, prostate, stomach, liver, cervix, esophagus, bladder, and non-Hodgkin's lymphoma [9] .

Analysis of recent research and publications. Gastric cancer occupies an important place among cancer [8-10]. Every year, 750–850,000 new cases of gastric cancer are registered in the world, and more than 600,000 people die from this disease [11]. Numerous studies have proven that the main risk factors for CVD are: behavioral - smoking [12], alcohol abuse [13], excess body weight and unhealthy diet [14]; environmental - presence of carcinogens in air, water, soil and food; industrial [15], socio-economic - low level of income and education [9], etc. The absolute majority of them are manageable, and scientific facts show that at least one third of all existing cancer cases can be prevented [16]. Accordingly, the prevention of cancer in general and STDs in particular, according to WHO recommendations, should become a priority area of any health care system [8-10]. At the same time, WHO experts emphasize that the consequences of oncopathology depend not only on the presence of risk factors [15], but also on the population’s awareness of them, early detection, timely and appropriate treatment and rehabilitation, that is, on medical and organizational factors [17].

The relevance of the study is also emphasized by the fact that in Ukraine during the years of restoration of independence, three state targeted programs for the fight against oncological diseases were implemented, which, despite insufficient funding, made it possible to achieve certain positive results. However, the last of them expired in 2016, and today there is no such program that would ensure the implementation of a system of measures to prevent malignant neoplasms at the state level [18].

The aim of the study. Study of the prevalence and intensity of the influence of exo- and endogenous risk factors on the occurrence and development of malignant neoplasms of the gastric (MNG).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Presenting main material. In order to study environmental factors and identify potential risk factors for the development of malignant neoplasms of the stomach among the population of the Chernivtsi region, an analytical retrospective epidemiological medical and sociological study was conducted on a representative number of patients with gastric cancer (MNG) - 130 patients of the Chernivtsi regional clinical oncology dispensary (main group). For the purpose of in-depth study of medical and organizational risk factors, 50 people with precancerous diseases of the gastric (PCDG) - patients of the gastroenterology department of the city clinical hospital No. 3 in Chernivtsi (comparison group) were also included in the study. Thus, it made it possible to carry out research in the same conditions of providing medical care, and therefore also to identify specific pre-hospital risk factors of malignancy of a medical and organizational nature.

Among the interviewees, the share of men, regardless of the observation group ($p>0.05$), was 63.3±3.6%, women – 36.7±3.6%, which corresponds to the gender characteristics of the incidence of gastric cancer. The average age of respondents with gastric cancer was 60.0±0.9 years, and among persons from the comparison group - 56.6±0.9 years ($p<0.01$).

Cancer has a negative impact on the level of material well-being (Fig. 1). In particular, the respondents of the main and control groups, regardless of gender and place of residence, estimated their own incomes almost the same before they got sick ($p>0.05$). The majority of respondents of both groups considered their level of well-being average (81.5±2.9%), and the shares of those who assessed their wealth as high (5.1±1.6%) and those who considered it low were small (6.2±1.8%) or lower than (7.3±2.0%).

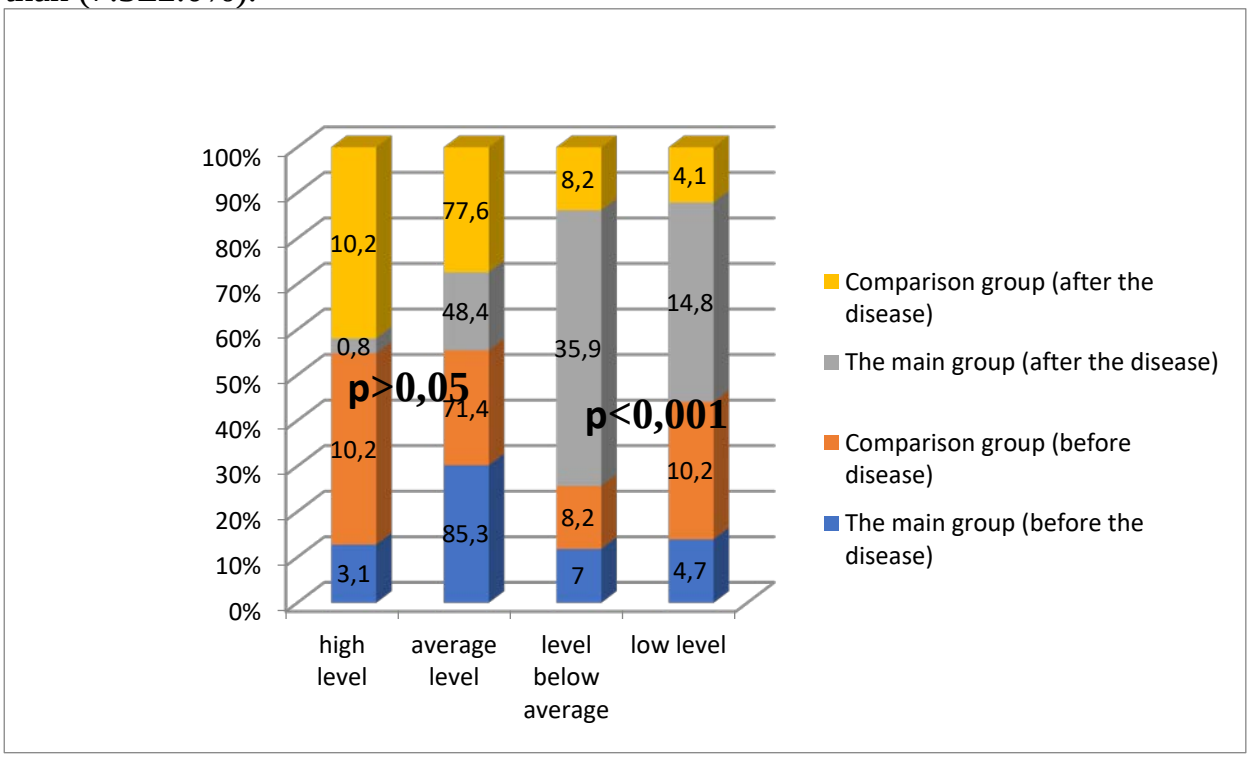

Fig. 1. Respondents' assessment of their own material well-being before and after the diagnosis of the disease

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

However, after establishing the diagnosis in the main group (patients with MNG), the situation significantly worsened ($p<0.001$). But the biggest changes occurred in other categories of the characteristic: the share of those who felt that their income level has become low tripled (from 4.7% to 14.8%), and five times – lower than average (from 7, 0% to 35.9%). Accordingly, the share of middle-income people halved (from 85.3% to 48.4%), and a total of half of those interviewed with MNG (47.2%) stated that the appearance of the disease had a negative impact on their financial situation. Along with this, in the control group, no changes in the distribution of assessments of one's material well-being were observed after the diagnosis of the disease ($p>0.05$) and only 4.1% of respondents believed that their incomes decreased in connection with this.

The socio-economic importance of gastric cancer is emphasized by the fact that 12.4% of the respondents of the main group had a disability (against only 2.9% in the comparison group) and all of them were of working and socially active age (up to 65 years). Moreover, the majority of persons with disabilities as a result of MNG had the second (50.0%) or the most severe first group (7.1%) and only about 40% (42.9%) the third.

About 10% of all respondents were unemployed at the time of the survey (8.5% of the main and 12.5% of the control groups) or engaged in household chores (in the main group, twice as often as in the comparison group: 6.2% versus 12.5%).

In view of the above, it is clear that in the main group there were half as many working people (16.3% versus 29.2%). Moreover, employees from the main group were most often employed in the service sector (10.1% of all respondents), while the comparison group was dominated by mental work (14.6%) and the service sector (12.5%).

The presence of occupational hazards in the course of their work was indicated by MNG patients twice as often as those surveyed from the control group: 37.7±4.4% versus 20.8±5.9%, respectively ($p<0.05$). At the same time, it was established that if the comparison groups were the same in terms of age, there would be no difference in the frequency of this feature. That is, it can be assumed that with age, and therefore with the accumulation of work experience, the probability of the presence of harmful production factors in the professional route also increases. However, the study did not establish a difference in the duration of exposure to industrial hazards in the compared groups ($p>0.05$): among those who noted their presence, 73.9% of the main group and 70.0% of the control group were exposed to them for more than 10 years.

Respondents' answers to the question of the nature of harms in their professional route (among those who claimed their presence) differed significantly in the comparison groups (<0.001). Thus, patients with MNG mainly pointed to physical (56.5%) and chemical (43.5%) adverse factors of working conditions and much less often to psychoemotional factors (17.4%), while the respondents of the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

comparison group mainly complained about factors of psycho-emotional stress (60.0%) and physical (40.0%) and none of them encountered chemical hazards.

The more frequent complaints of patients with PCDG about pronounced psycho-emotional stress at work was also reflected in the fact that among them the share of those who assessed the social and psychological climate in the work team as completely comfortable was 1.5 times smaller (26.2% versus 42.3 % among patients with MNG, $p<0.05$). Most of them (71.4%) and more than half of the respondents of the main group (56.1%, $p>0.05$) rated relations with work colleagues as satisfactory even in isolated cases (2.4% and 1.6%) - as unsatisfactory.

Regardless of the state of health, age and gender ($p>0.05$), the absolute majority of respondents rated their own living conditions as satisfactory (74.9±3.2%) or completely comfortable (22.9±3.1%). A very small percentage of respondents (2.2%) lived in unsatisfactory conditions, and all of them are patients with chronic obstructive pulmonary disease. It is clear that living conditions differed significantly among residents of cities and villages ($p<0.01$). Thus, urban respondents of the main group rated living conditions as completely comfortable almost 4 times more often than residents of villages - 37.6% versus 10.7%.

The relationship between the quality of life and the disease is also shown by the results of the respondents' self-assessment of their own state of health (Fig. 2).

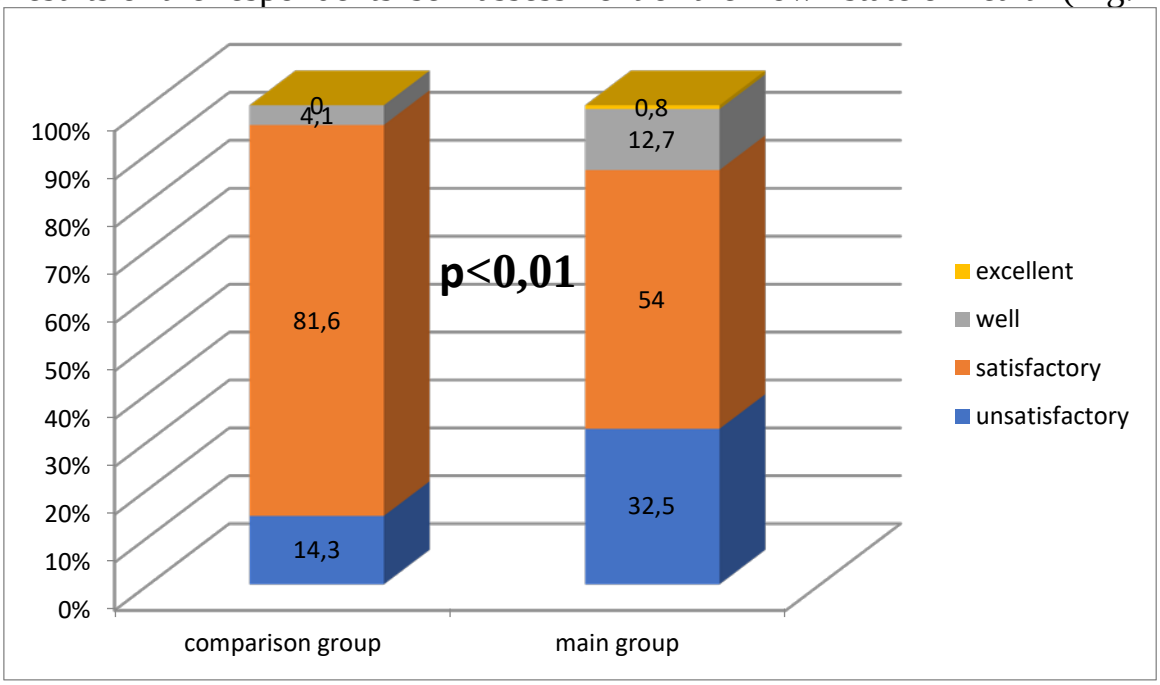

Fig. 2. The results of respondents' assessment of their own state of health

Half of the interviewees from the main group (54.0%) and the majority from the control group (81.2%) considered it satisfactory. It is quite expected that such a disease as MNG increases the chances of complaints about an unsatisfactory state of health ($p<0.01$), and accordingly, in the main group, it was recorded twice more such answers than in the control group - 32.5% versus 14.3%.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

On the other hand, surprisingly, in the main group, about 13% of respondents, which is much more often than in the comparison group, considered their health to be good (12.7% vs. 4.1%, respectively) and even excellent (0, 8% versus 0%).

In the same way, quite paradoxically, the respondents from MNG assessed their level of satisfaction with life (Fig. 3). In particular, respondents in the main group chose the answer "completely satisfied" twice as often as in the comparison group - 69.5% versus 34.7% ($p<0.001$). Obviously, with the appearance of a potentially fatal disease, the value of each lived day increases, and accordingly, the chances of greater satisfaction with life.

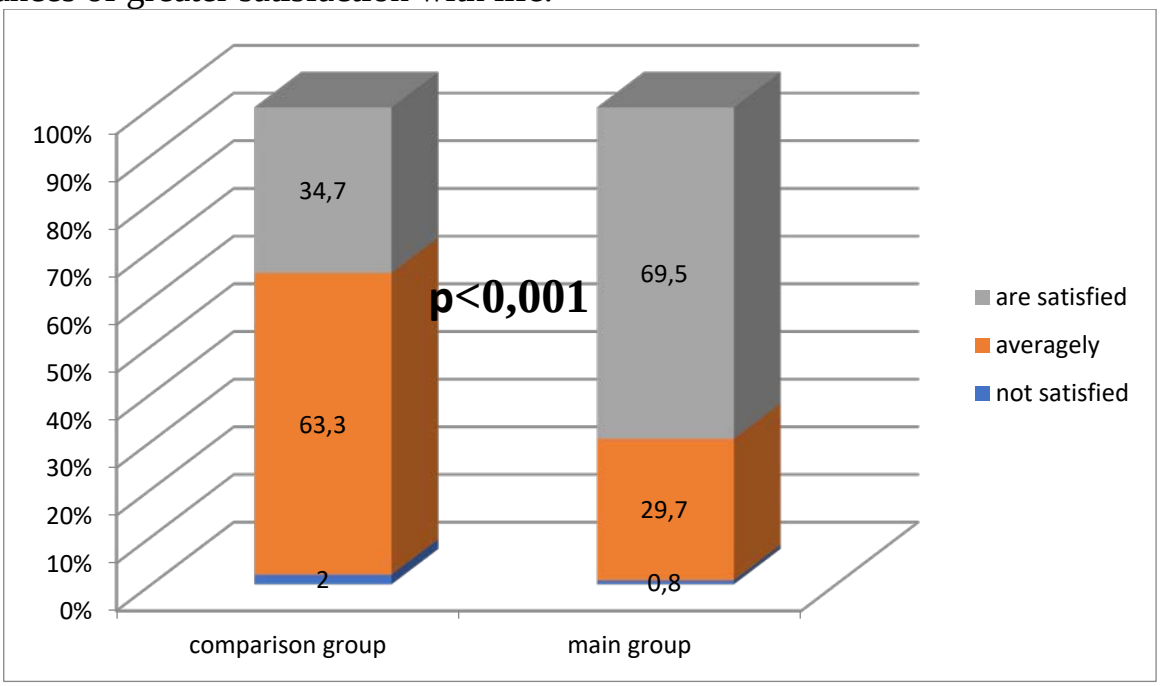

Fig. 3. Distribution of respondents of the comparison groups according to life satisfaction

An important indicator of the quality of life is the level of involvement in social life: regular meetings with friends and family, attendance at public gatherings, churches, societies, groups, etc. It was established that before the onset of the disease, the respondents of the main group were more socially active than the comparison group ($p<0.001$). Thus, half of them (50.8±4.4%) rated their involvement in public life as high, in contrast to the control group, where there was only 10.2±4.3%. Conversely, in the main group, the share of people with low social activity was negligible (3.9±1.7%), while in the comparison group, it was a third of the respondents (32.7±6.7%). However, the corresponding indicators standardized by age practically did not differ, which indicates that the difference in social activity of the compared groups is largely caused by their different age structure.

The obtained results are consistent and can be partially explained by the fact that patients with MNG significantly more often than patients with PCDG complained that the disease generally limited their life activities (Fig. 4).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

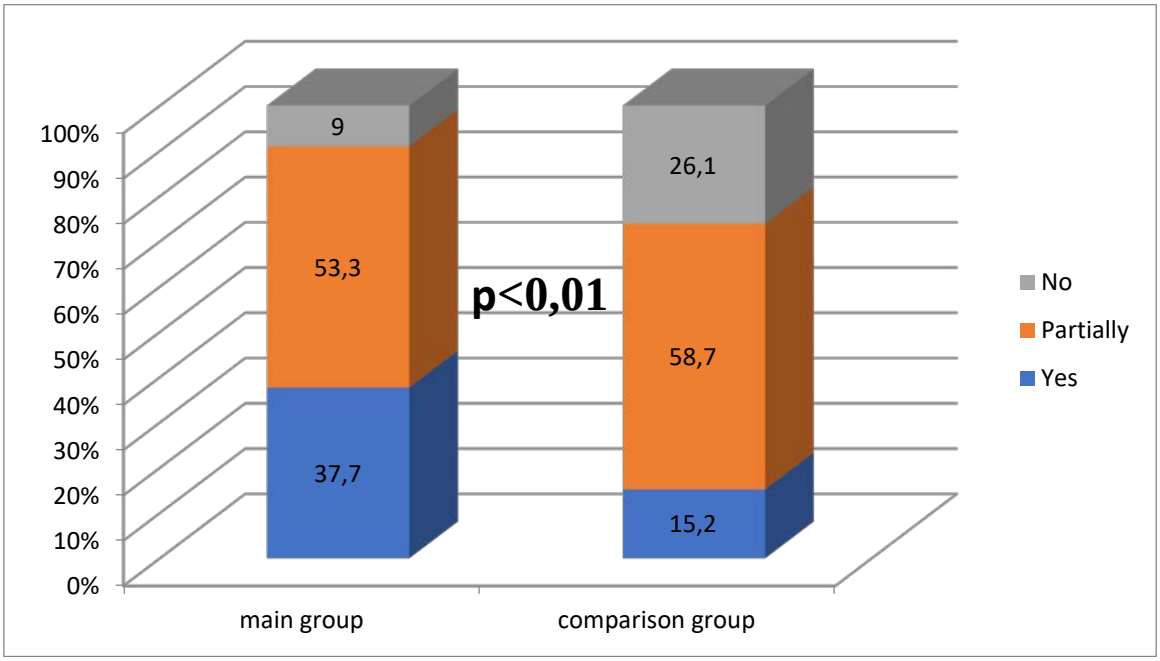

Fig. 4. The results of respondents' self-assessment of the impact of the disease on their life activities

Only 9.0% of respondents of the main group (against 26.1% of the control group, p<0.05) did not feel any changes in their usual way of life. On the other hand, despite the fact that more than half of the respondents of both groups assessed the negative impact of their own disease on their daily activities as partial (53.3% and 58.7%, respectively), patients with MNG significantly more often chose the categorical answer "yes" (37.7% against 15 .2%).

Moreover, the reasons for this in the comparison groups also differed significantly (p<0.001): among those who answered positively about the impact of the disease on reducing their vital activities, only pain and discomfort were equally common, according to approximately half of the surveyed patients with MNG (53.2 %) and PCDG (47.1%) were the reasons for this. At the same time, the main motives for a positive answer regarding the decrease in the vital activity of the respondents of the main group were: decreased work capacity (87.4% versus 11.8% in the comparison group), loss of strength (75.7% versus 20.6%), and feelings of anxiety and depression (62.2% against 8.8%). Another half of such patients with MNG were worried about their dependence on drugs as a result of the disease (50.5% vs. 5.9%), and one in four - the need for outside help (24.3% vs. 0% in the control group). In our opinion, these answers have become another confirmation of a significant decrease in the quality of life of patients with malignant neoplasms, in particular gastric cancer.

Conclusion. It has been established that the malignancy of precancerous diseases in gastric cancer negatively affects the material well-being and social activity of patients, limits their life activities due to deterioration of physical and psychological well-being, leads to dissatisfaction with the state of health and complaints of constant distress against the background of increasing the value of life itself.

References:

1. Global burden of cancers attributable to infections in 2012: a synthetic analysis / M. Plummer, C. de Martel, J. Vignat, J. Ferlay, F. Bray, S. Franceschi Ц Lancet Glob Health. — 2016. — Vol. 4(9). — P. 609 - 616. doi: 10.1016/S2214-109X(16)30.

2. Women live longer than men even during severe famines and epidemics I V. Zarulli, J. A. Barthold Jones, A. Oksuzyan [et al.] Ц Proc. Natl. Acad. Sci. USA.— 2018. — Vol. 115 (4). — P. E832-E840. doi: 10.1073/pnas.1701535115. Epub 2018 Jan 8

3. Networking to Improve Nutrition Policy Research I S. A. Kim, H.M. Blanck, A. Cradock [et al.] Ц Preventing Chronic Disease. — 2015. — Vol. 12. —P. E148.

4. Forouzanfar M. H. Risk Factors Collaborators. Global, regional, and national comparative risk assessment of 79 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990-2015: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2015 / M. H. Forouzanfar, 201 L. Alexander, H. R. Anderson [et al.] Ц Lancet. — 2016. — Vol. 388(10053). — P. 1659- 1724.

5. WHO Health 2020. A European Policy Framework and Strategy for the 21st Century. — Copenhagen ; 2013. — 190 p.

6. Uptake of genetic testing by the children of Lynch syndrome variant carriers across three generations / Toni T Seppala, Kirsi Pylvanainen, Jukka-Pekka Mecklin [et al.] Ц Eur. J. Hum. Genet. — 2017. — Vol. 25(11). — P. 1237 - 1245.

7. Liu Y. The context of prostate cancer genomics in personalized medicine I Y. Liu Ц Oncology Letters. — 2017. — Vol. 13(5). — P. 3347 - 3353.

8. World Health Organization. Assessing national capacity for the prevention and control of noncommunicable diseases: report of the 2019 global survey. Geneva: World Health Organization; 2020, 116 p. Access mode: file:///C:/Users/user/Downloads/9789240002319-eng.pdf.

9. World Health Organization. Cancer prevention and control in the context of an integrated approach. Seventh world health assembly. Agenda item 15.6. WHA70.12, 31 May 2017. Access mode: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA70/A70_R12-en.pdf.

10. Yang L, Ying X, Liu S, Lyu G, Xu Z, Zhang X, et al. Gastric cancer: Epidemiology, risk factors and prevention strategies. Chin J Cancer Res. 2020;32(6):695-704. doi: 10.21147/ j.issn.1000-9604.2020.06.03

11. Sung H, Ferlay J, Siegel RL, Laversanne M, Soerjomataram I, Jemal A, et al. Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates of Incidence and Mortality Worldwide for 36 Cancers in 185 Countries. CA Cancer J Clin. 2021;71(3):209-49. doi: 10.3322/caac.21660

12. Sinha DN, Suliankatchi RA, Gupta PC, Thamarangsi T, Agarwal N, Parascandola M, et al. Global burden of all-cause and cause-specific mortality due to smokeless tobacco use: systematic review and meta-analysis. Tob Control. 2018;27(1):35-42. doi: 10.1136/tobacco control-2016-053302

13. Wang PL, Xiao FT, Gong BC, Liu FN. Alcohol drinking and gastric cancer risk: a meta-analysis of observational studies. Oncotarget. 2017;8(58):99013-23. doi: 10.18632/oncotarget.20918

14. TaySW, LiJW, FockKM. Diet and cancer of the esophagus and stomach. Curr Opin Gastroenterol. 2021;37(2):158-63. doi: 10.1097/mog.0000000000000700

15. Poorolajal J, Moradi L, Mohammadi Y, Cheraghi Z, Gohari-Ensaf F. Risk factors for stomach cancer: a systematic review and meta-analysis. Epidemiol Health [Internet]. 2020[cited 2022Jan05];42:e2020004. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7056 944/pdf/epih-42-e2020004.pdf doi: 10.4178/epih.e2020004

16. Rugge M, Genta RM, Di Mario F, El-Omar EM, El-Serag HB, Fassan M, et al. Gastric Cancer as Preventable Disease. Clin Gastroenterol Hepatol. 2017;15(12):1833-43. doi: 10.1016/ j.cgh.2017.05.023

17. Yoshida N, Doyama H, Yano T, Horimatsu T, Uedo N, Yamamoto Y, et al. Early gastric cancer detection in high-risk patients: a multicentre randomised controlled trial on the effect of second-generation narrow band imaging. Gut. 2021;70(1):67-75. doi: 10.1136/gutjnl-2019-319631

18. On the recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "Organization of the fight against cancer in Ukraine. Problems and ways to solve them." Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated September 2, 2020 No. 862-IX [Internet]. 2020 [cited 2022 Aug 14]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-IX#Text.

Література:

1. Global burden of cancers attributable to infections in 2012: a synthetic analysis / M. Plummer, C. de Martel, J. Vignat, J. Ferlay, F. Bray, S. Franceschi Ц Lancet Glob Health. — 2016. — Vol. 4(9). — P. 609 - 616. doi: 10.1016/S2214-109X(16)30.

2. Women live longer than men even during severe famines and epidemics I V. Zarulli, J. A. Barthold Jones, A. Oksuzyan [et al.] Ц Proc. Natl. Acad. Sci. USA.— 2018. — Vol. 115 (4). — P. E832-E840. doi: 10.1073/pnas.1701535115. Epub 2018 Jan 8

3. Networking to Improve Nutrition Policy Research I S. A. Kim, H.M. Blanck, A. Cradock [et al.] Ц Preventing Chronic Disease. — 2015. — Vol. 12. —P. E148.

4. Forouzanfar M. H. Risk Factors Collaborators. Global, regional, and national comparative risk assessment of 79 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990-2015: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2015 / M. H. Forouzanfar, 201 L. Alexander, H. R. Anderson [et al.] Ц Lancet. — 2016. — Vol. 388(10053). — P. 1659- 1724.

5. WHO Health 2020. A European Policy Framework and Strategy for the 21st Century. — Copenhagen ; 2013. — 190 p.

6. Uptake of genetic testing by the children of Lynch syndrome variant carriers across three generations / Toni T Seppala, Kirsi Pylvanainen, Jukka-Pekka Mecklin [et al.] Ц Eur. J. Hum. Genet. — 2017. — Vol. 25(11). — P. 1237 - 1245.

7. Liu Y. The context of prostate cancer genomics in personalized medicine I Y. Liu Ц Oncology Letters. — 2017. — Vol. 13(5). — P. 3347 - 3353.

8. World Health Organization. Assessing national capacity for the prevention and control of noncommunicable diseases: report of the 2019 global survey. Geneva: World Health Organization; 2020, 116 p. Access mode: file:///C:/Users/user/Downloads/9789240002319-eng.pdf.

9. World Health Organization. Cancer prevention and control in the context of an integrated approach. Seventh world health assembly. Agenda item 15.6. WHA70.12, 31 May 2017. Access mode: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA70/A70_R12-en.pdf.

10. Yang L, Ying X, Liu S, Lyu G, Xu Z, Zhang X, et al. Gastric cancer: Epidemiology, risk factors and prevention strategies. Chin J Cancer Res. 2020;32(6):695-704. doi: 10.21147/ j.issn.1000-9604.2020.06.03

11. Sung H, Ferlay J, Siegel RL, Laversanne M, Soerjomataram I, Jemal A, et al. Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates of Incidence and Mortality Worldwide for 36 Cancers in 185 Countries. CA Cancer J Clin. 2021;71(3):209-49. doi: 10.3322/caac.21660

12. Sinha DN, Suliankatchi RA, Gupta PC, Thamarangsi T, Agarwal N, Parascandola M, et al. Global burden of all-cause and cause-specific mortality due to smokeless tobacco use: systematic review and meta-analysis. Tob Control. 2018;27(1):35-42. doi: 10.1136/tobacco control-2016-053302

13. Wang PL, Xiao FT, Gong BC, Liu FN. Alcohol drinking and gastric cancer risk: a meta-analysis of observational studies. Oncotarget. 2017;8(58):99013-23. doi: 10.18632/onco target.20918

14. TaySW, LiJW, FockKM. Diet and cancer of the esophagus and stomach. Curr Opin Gastroenterol. 2021;37(2):158-63. doi: 10.1097/mog.0000000000000700

15. Poorolajal J, Moradi L, Mohammadi Y, Cheraghi Z, Gohari-Ensaf F. Risk factors for stomach cancer: a systematic review and meta-analysis. Epidemiol Health [Internet]. 2020[cited 2022Jan05];42:e2020004. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7056944/pdf/epih-42-e2020004.pdf doi: 10.4178/epih.e2020004

16. Rugge M, Genta RM, Di Mario F, El-Omar EM, El-Serag HB, Fassan M, et al. Gastric Cancer as Preventable Disease. Clin Gastroenterol Hepatol. 2017;15(12):1833-43. doi: 10.1016/j.cgh.2017.05.023

17. Yoshida N, Doyama H, Yano T, Horimatsu T, Uedo N, Yamamoto Y, et al. Early gastric cancer detection in high-risk patients: a multicentre randomised controlled trial on the effect of second-generation narrow band imaging. Gut. 2021;70(1):67-75. doi: 10.1136/gutjnl-2019-319631

18. On the recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "Organization of the fight against cancer in Ukraine. Problems and ways to solve them." Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated September 2, 2020 No. 862-IX [Internet]. 2020 [cited 2022 Aug 14]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-IX#Text.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC: 616.12-008.331.1-083-084:614.253.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1746-1753

Chornenka Zhanetta Anatoliivna PhD, Associate professor of the department of Social Medicine and Public Health of Bukovynian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0003-2314-1976

Mararash Halyna Hryhorivna PhD Postgraduate, Department of Social Medicine and Public Health, Bukovynian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-0321-6822

Hrytsiuk Mariana Ivanivna MUDr, Professor, Vice-Rector on Scientific-Pedagogical Work and International Relations, International European University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-1000-6417

Palibroda Nadiia Mykhailivna Associate professor, Dean of the Faculty of Pharmacy of Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-8149-9733

THE ROLE OF THE NURSE IN THE PREVENTION OF ARTERIAL HYPERTENSION

Abstract. As an integral part of the health care system, nursing has its own unique distinction among other disciplines. There is no doubt that this is one of the most valuable sciences today. After all, today the role of nursing services and the nurse as a specialist who is the first to contact the patient, his family and the environment and care for them in the hospital and at home until the end of life is growing. And nursing, as an integral part of the health care system, is aimed specifically at solving the problems of individual and public health of the population in changing environmental conditions and includes activities to strengthen health, prevent diseases, provide psychosocial assistance and care for people , who have physical and (or) mental illnesses, as well as disabled persons of all age groups. In many European countries, nurses form the basis of primary health care.

The key role in the prevention of patients with arterial hypertension (AH) is undoubtedly played by the nurse, implementing health promotion measures that ensure disease control, prevent complications and improve the quality of life of patients and their families. Without a doubt, it is important for the nurse to increase the theoretical and practical knowledge of patients and to encourage changes in attitudes towards health behavior. A nurse has to deal with patients of different ages, with certain social and cultural priorities of clients. However, the object of her activity always remains a person. This requires a nurse to have special individual

qualities, a system of values, a worldview, and, above all, a meaningful attitude towards oneself as a subject of professional activity.

Keywords: nurse, prevention, arterial hypertension, educational programs

Чорненька Жанетта Анатоліївна к.м.н., доцент кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0003-2314-1976

Марараш Галина Григорівна к.м.н., асистент кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-0321-6822

Грицюк Мар'яна Іванівна д.м.н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків, Міжнародний Європейський Університет, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1000-6417

Паліброда Надія Михайлівна к.м.н., доцент, декан фармацевтичного факультету, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-8149-9733

РОЛЬ МЕДИЧНОЇ СЕСТРИ В ПРОФІЛАКТИЦІ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТЕНЗІЇ

Анотація. Медсестринство, як невід'ємна частина системи охорони здоров'я, має своє унікальне розрізнення серед інших дисциплін. Немає сумніву, що це одна з найбільш цінних наук сьогодення. Адже сьогодні зростає роль медсестринських служб та медичної сестри як фахівця, яка першою контактує з пацієнтом, його родиною та оточенням і опікується ними в лікарні та вдома до кінця життя. А сестринська справа, як складова частина системи охорони здоров'я, спрямована саме на рішення проблем індивідуального та громадського здоров'я населення в мінливих умовах навколишнього середовища і включає в себе діяльність по зміцненню здоров'я, профілактиці захворювань, надання психосоціальної допомоги та догляду людям, які мають фізичні і (або) психічні захворювання, а також непрацездатним всіх вікових груп. У багатьох європейських країнах медичні сестри складають основу первинної ланки охорони здоров'я.

Ключову роль у профілактиці пацієнтів з артеріальною гіпертензією (АГ) безперечно відіграє медична сестра, здійснюючи заходи зі зміцнення здоров'я, що забезпечують контроль захворювання, запобігають ускладненням та покращують якість життя пацієнтів та їх сім'ї. Без сумніву, важливим для медичної сестри залишається підвищення теоретичних та практичних знань пацієнтів та заохочення змін у ставленні до поведінки щодо

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

здоров'я. Медичній сестрі доводиться мати справу з пацієнтами різного віку, з певними соціальними та культурними пріоритетами клієнтів. Однак, об'єктом її діяльності завжди залишається людина. Це потребує від медичної сестри особливих індивідуальних якостей, системи цінностей, світогляду, і, перш за все, осмисленого ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності.

Ключові слова: медична сестра, профілактика, артеріальна гіпертензія,освітні програми

Formulation of the problem. Today, the professional activity of a nurse plays an important role in the patient's recovery. Thus, in Europe and other countries, a nurse is perceived not only as a doctor's assistant, but also as a completely independent medical worker who is able and has the right to independently make decisions regarding the restoration of working capacity and rehabilitation of the patient, as well as diagnosis and treatment [1,2].

In the process of reforming the health care system, the role of secondary medical personnel is being reviewed in order to increase their independence and expand their professional competences. Professionally trained nurses become an important resource in disease prevention [3,4]. After all, the course of most chronic diseases can be controlled to a certain extent and prevent complications, extend the life of patients and improve its quality. Therefore, the importance of the work of nurses in this aspect is difficult to overestimate. However, they must also be motivated to study prevention issues, understand the importance and necessity of such training, and believe in its effectiveness.

Analysis of recent research and publications. Existing work and previous research provide opportunities for specialized nursing practice and research [5], while basic nursing research such as disease prevention would benefit both patients and the community [6] There is an increasing amount of research conducted by nurses in settings clinical practice, providing relevant research at the bedside of patients. The use of research is important in preparing nurses to make independent practice-related decisions and to solve problems, and in preparing the next generation of registered nurses, as they are expected to be aware of research, read and use existing research to improving their ability to solve problems and make decisions independently in clinical settings [7].

According to research data, in the Swedish health care system, for example, nurses play an increasingly important role in providing highly qualified care to patients with chronic and complex conditions; they are also granted a limited right to prescribe medicines. In Swedish medical centers, the patient is first examined by a nurse, who can then refer the patient to a general practitioner or hospital. In Finland, 80% of patients first consult with nurses, and only then, if necessary, are referred to doctors of the appropriate profile, and only 20% of patients go directly to doctors. In Scandinavian countries, both in cities and in villages, nurses also play a

leading role in health centers. In the Netherlands, the decision to provide care to patients by doctors outside of working hours is made by a nurse based on established criteria [8]. A number of studies have found that nurses rarely have access to continuing education programs to improve their knowledge and skills in blood pressure measurement [9].

The aim of the study. Increasing the effectiveness of prevention of arterial hypertension by implementing educational programs with the participation of nurses.

Presenting main material. In their activities, nurses rely on clinical protocols and have the right to change the regimen of drug therapy within these protocols. In England, for example, nurses specializing in helping people with certain diseases (diabetes or bronchial asthma) replace general practitioners in their day-to-day activities - conduct outpatient appointments for monitoring and teaching patients or engage in outreach and educational activities aimed at professional development of other medical and social workers. In the USA and Germany, structured disease management programs have been implemented for some conditions (case management), this approach is due to the fact that doctors in these countries often have individual practices, and the outpatient and hospital sectors are separated from each other. Nurses in many cases conduct an initial examination and refer the patient to the appropriate health care facilities. In developed European countries, general practitioners generally do not visit patients at home, except in rare cases, so this is the job of trained nurses.

Currently, more than 402,800 junior specialists with medical education work in medical institutions of Ukraine. Researchers draw attention to the fact that there is a significant difference in both the quantity and quality of training of domestic nurses compared to their foreign counterparts. Many attempts have been made at the official level to raise the prestige, importance and need for the development and support of the nursing workforce in health care and its status in various countries. Evidence of this is the establishment in 1971 of the Standing Committee of Nurses under the European Economic Cooperation, whose first president was a nurse from France, Marie-Paul Florent. An important step in the development of nursing at that time was the adoption of Convention No. 149 "On Employment and Working and Living Conditions of Nursing Personnel" (General Conference of the International Labor Organization, 1977).

Nurses are a key challenge in the secondary prevention of stroke by providing care and supporting patient adherence to secondary prevention measures and lifestyle changes. As the number of people who have had a stroke increases, so do the number of people with disabilities who require chronic care, rehabilitation care and therapy. There is a need for qualified intervention of nurses at the stages of rehabilitation and to prevent recurrence of stroke.

Unfortunately, problems of access to medical care due to inadequate and unfair distribution of human resources for health care are present in many countries

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

of the world. And this situation does not stimulate the development of the role of nursing practice in a number of countries, despite the fact that hypertension is a common health care problem that can be solved at the level of primary care. Nurses, being the most numerous healthcare workers, can learn to do this job and reduce morbidity rates.

Delayed detection of hypertension increases the patient's risk of developing heart disease, kidney failure, and stroke, which are among the main causes of death in many countries of the world. Therefore, training of healthcare professionals is necessary to ensure the accuracy of blood pressure measurement in order to increase the likelihood of early detection and initiation of treatment.

Although nurses worldwide are involved in the management of patients with hypertension, theoretical guidelines for nurses do not exist. There are theories of self-care and self-management of chronic disease in general, but not in relation to hypertension. There are several theories and models developed to understand what determines nursing behavior. In health care, the health belief model is the most commonly used behavior change model. In this model, goal setting, decision making, and social learning are integrated to make one's own decisions based on positive or negative attitudes. Perceived receptivity and barriers to behavior change are also included.

Other models that are useful for nurses in teaching patients about lifestyle changes are, for example, the transtheoretical model or the stages of change model, where the patient goes through a cycle of training to maintain a new behavior; a model of self-regulation, where the motivation to change one's lifestyle depends on the perceived threat; the theory of defense motivation, according to which the assessment of the severity of a health threat influences the coping response; or the health promotion model, where perceived benefits, barriers to action, self-efficacy, interpersonal, and situational influences influence behavior change.

Care for patients with hypertension has been studied to include lifestyle modification counseling, blood pressure measurement, and referral to a physician. When the nurse is a member of a team with other health professionals who care for a hypertensive patient, there is a reduction in BP. This is the result of a changed lifestyle, more appropriate medication and more frequent returns for follow-up visits. In this context, for the patient, changing lifestyle and taking medication is self-care. Nurses after counseling training implemented more aspects of patient-centeredness and were more purposeful and discussed lifestyle factors with their patients to a greater extent. In addition, effects on parameters of patients' body weight, physical activity, perceived stress, and proportion of patients achieving BP control were demonstrated.

The nurse is uniquely suited for fundamental and existential advocacy beyond simply providing the patient with any correct and objective information and paternalism. The nurse as an advocate must inform the patient and facilitate informed consent, empower and protect autonomy, protect the patient's rights and

interests, provide access to available resources, support patients and represent the patient's views/wishes and not just their needs. The nurse can contribute by assessing patients' psychosocial health and assessing health risks. Personal empowerment helps encourage people to identify their values, needs, goals, and the resources they have to solve problems. Awareness, freedom, choice and responsibility are the four points of empowerment. Nurse consultations were found to include expanding nurse-centered capabilities and functions in hypertension research that changed over time.

For the effectiveness of the work, the relationship between the doctor, the nurse and the patient should be built according to the principle of a single team, the focus of which is the patient. The important partnership between staff, patients and their families to promote health and involve all in care should be recognized.

Conducting educational preventive classes provides the opportunity and real value of successful control of hypertension both at the individual and population level. A patient-centered approach should be implemented, encouraging behavioral changes both during and after training.

Because hypertensive patients need support to successfully adhere to their therapeutic regimens, nurses must take the lead in providing appropriate information to encourage increased patient prevention and treatment options. He should be encouraged to identify lifestyle factors that influence hypertension, identify potential patient problems, and develop a joint plan to prevent complications.

Communication between the nurse and the patient allows for a bond that supports the development of trust. Also, a caring relationship between the two helps build trust and can deepen it. A positive, caring interaction with a patient builds trust and relies on simple things like greeting and responding positively to the patient. The results show that trust is not acquired simply by the status of the nursing profession, but requires genuine effort to develop that trust. In addition, much more research is needed to better understand the extent and complexity of the factors that influence the development of nurse-patient trust. In addition, the benefits of trusting and trusting relationships between nurses and patients ensure care outcomes, and thus healthcare in general should not be underestimated.

Psychoeducation also creates a better understanding of illness for both the patient and family, encouraging independence through self-care and promoting individual responsibility rather than relying entirely on the health care system, ecosystem frameworks, building blocks of a functional health care system, and intermediate level self-care theories. And mainly junior medical personnel, namely nurses, should help in this. It should be noted that the effectiveness of the treatment of each specific patient and the achievement of success in blood pressure control as a whole largely depends on the consistency of the actions of the doctor and the nurse who provide medical care.

The various elements of the nurse's integrated approach to prevention planning provided important, complementary insights into how to design an

intervention to maximize acceptability and ease of implementation by both patients and health professionals.

Conclusion. The reform of the health care system today has expanded the participation of nursing staff in organizational matters. Despite the fact that nurses continue to feel insecure about their own knowledge and skills, it is still important to increase the role of the nurse in the direction of her professional competence, increase her professional and social status, as well as the prestige of work, which will contribute to the improvement of medical care.

References:

1. Petrushchak O. M., Krynytska I. Ya. The role of nursing staff in the modern stage of health system. Nursing. 2017;4:48-50.

2. Sirenko YM, Lupai MI, Nesukai OG, Sokolova LK, Dolzhenko MM, Voronkov LG. Control of arterial hypertension in Ukraine: conclusions of experts. Health of Ukraine in the 21st century [Internet]. 2017[cited 2020 Sep 21];24. Available: https://health-ua.com/article/33340-kontrol-arteralno-gpertenz-v-ukran-visnovki-ekspertv].

3. Ministry of Health of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: http://www.moz.gov.ua/ ua/portal/

4. N.M. Abashnyk The role of the nurse in Ukraine and in the world / N.M. Abashnyk // Nursing. – 2019. – No. 4. – P. 7-10. https://doi.org/10.11603/2411-1597.2019.4.10828

5. Williams, J.K., Katapodi, M.C., Starkweather, A., Badzek, L., Cashion, A.K., Coleman, B., Advanced nursing practice and research contributions to precision medicine. Nursing Outlook, 2016;64(2):117-123

6. Baltzell K, McLemore M, Shattell M, Rankin,S. Impacts on global health from nursing research. American Journal of Tropical Medicine and Hygiene, 2017;96(4):765-766.

7. Meherali SM, Paul P, Profetto-McGrath J. Use of research by undergraduate nursing students: a qualitative descriptive study. The Qualitative Report. 2017;22(2):634-654

8. Albarqouni L, Hoffmann T, Straus S, Olsen NR, Young T, Ilic D, et al. Core Competencies in Evidence-Based Practice for Health Professionals: Consensus Statement Based on a Systematic Review and Delphi Survey. JAMA Netw Open [Internet]. 2018[cited 2020 Oct 15];1(2):e180281. Available from: https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/article-abstract/2685621

9. Cooper, L., Andrew, S., & Fossey, M. (2016). Educating nurses to care for military veterans in civilian hospitals: An integrated literature review. Nurse Education Today, 47, 68-73. doi: 10.1016/j.nedt.2016.05.022

Література:

1. Petrushchak O. M., Krynytska I. Ya. The role of nursing staff in the modern stage of health system. Nursing. 2017;4:48-50.

2. Sirenko YM, Lupai MI, Nesukai OG, Sokolova LK, Dolzhenko MM, Voronkov LG. Control of arterial hypertension in Ukraine: conclusions of experts. Health of Ukraine in the 21st century [Internet]. 2017[cited 2020 Sep 21];24. Available: https://health-ua.com/article/33340-kontrol-arteralno-gpertenz-v-ukran-visnovki-ekspertv].

3. Ministry of Health of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: http://www.moz.gov.ua/ ua/portal/

4. N.M. Abashnyk The role of the nurse in Ukraine and in the world / N.M. Abashnyk // Nursing. – 2019. – No. 4. – P. 7-10. https://doi.org/10.11603/2411-1597.2019.4.10828

5. Williams, J.K., Katapodi, M.C., Starkweather, A., Badzek, L., Cashion, A.K., Coleman, B., Advanced nursing practice and research contributions to precision medicine. Nursing Outlook, 2016;64(2):117-123

6. Baltzell K, McLemore M, Shattell M, Rankin,S. Impacts on global health from nursing research. American Journal of Tropical Medicine and Hygiene, 2017;96(4):765-766.

7. Meherali SM, Paul P, Profetto-McGrath J. Use of research by undergraduate nursing students: a qualitative descriptive study. The Qualitative Report. 2017;22(2):634-654

8. Albarqouni L, Hoffmann T, Straus S, Olsen NR, Young T, Ilic D, et al. Core Competencies in Evidence-Based Practice for Health Professionals: Consensus Statement Based on a Systematic Review and Delphi Survey. JAMA Netw Open [Internet]. 2018[cited 2020 Oct 15]; 1(2):e180281. Available from: https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/article-abstract/2685621

9. Cooper, L., Andrew, S., & Fossey, M. (2016). Educating nurses to care for military veterans in civilian hospitals: An integrated literature review. Nurse Education Today, 47, 68-73. doi: 10.1016/j.nedt.2016.05.022

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 615.1+616.233+616-036.12

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1754-1766

Kokhan Bohdan Ihorovych 3rd year PhD student of the Department of Clinical Pharmacy and Clinical Pharmacology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, tel.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0009-0001-8029-1738

Ocheredko Oleksandr Mykolayovych Doctor of Science, Professor, Head of the department of Social Medicine and Organization of public health services National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, tel.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0000-0002-4792-8581

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF TREATMENT SCHEMES FOR DISEASES WITH BRONCHO-OBSTRUCTIVE SYNDROME IN PATIENTS OF MNCE "HAYSYNSKA CDH OF HCC"

Abstract. Diseases accompanied by broncho-obstructive syndrome, in particular bronchial asthma (BA) and chronic obstructive pulmonary disease (COPD), are significant factors that affect the quality of life and functionality of patients. The effectiveness of the therapy of these pathologies depends on the optimal selection of drugs, the adequacy of dosage and the possibility of reducing the financial burden for both patients and the health care system. Modern pharmacoepidemiology provides opportunities for evaluating the effectiveness and economic feasibility of treatment regimens, which allows determining optimal approaches to therapy. However, there is insufficient data on the effectiveness of various treatment regimens for asthma and COPD in local medical institutions, which limits the possibilities of adapting international protocols to the conditions of real clinical practice. The purpose of this study was to conduct a comparative analysis of the effectiveness and cost-effectiveness of three regimens for the treatment of broncho-obstructive diseases in patients of the MNCE "Haysynska CDH of HCC". The study included schemes based on the drugs Symbicort Turbuhaler (formoterol + budesonide), Seretide Diskus (salmeterol + fluticasone) and Beklazon-Eko (beclomethasone). Efficacy assessment included analysis of technical efficiency according to the Farrell index and cost-effectiveness for each regimen, taking into account dosage, resource costs and the influence of co-factors such as age, sex, and year of follow-up. The study showed that of the three schemes for the treatment of bronchial asthma (BA) and chronic obstructive pulmonary disease (COPD), the third scheme (Beklazon-Eko, 8 patients) turned out to be the most technically effective, although its limited sample affects the generalizability of the results. Only 4 patients out of 154 achieved optimal performance indicators, which indicates the need to adapt doses to the individual needs of patients.

Overdosage was observed in 103 patients. Treatment efficacy among patients with AD was higher than among patients with COPD, with only 6 of 107 patients with COPD achieving optimal prescribed doses, compared with 8 of 47 patients with AD. The first scheme (Symbicort Turbuhaler) had consistently higher efficiency index values at all centiles of the distribution, which ensured its superiority over the second scheme (Seretide Discus), which had a significantly lower cost-effectiveness (p = 4.281e-11). Cost-effectiveness was affected by the year of observation: it increased for the first scheme, while it decreased for the second from 2019 to 2024. Thus, in conclusion, the most effective in terms of costs and technical efficiency is the third treatment regimen, although its benefits are limited to a small sample of patients. The first regimen demonstrates more sustained efficacy among patients, while the second regimen has lower cost-effectiveness and technical effectiveness.

Keywords: chronic obstructive pulmonary disease, bronchial asthma, treatment regimens, treatment effectiveness, cost-effectiveness.

Кохан Богдан Ігорович аспірант 3-го року кафедри клінічної фармації та клінічної фармакології, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, тел.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0009-0001-8029-1738

Очередько Олександр Миколайович д.мед.н., професор, завідувач кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, тел.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0000-0002-4792-8581

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СХЕМ ЛІКУВАННЯ ЗАХВОРЮВАНЬ З БРОНХООБСТРУКТИВНИМ СИНДРОМОМ У ПАЦІЄНТІВ КНП «ГАЙСИНСЬКОЇ ЦРЛ ГМР»

Анотація. Захворювання, що супроводжуються бронхообструктивним синдромом, зокрема бронхіальна астма (БА) та хронічне обструктивне захворювання легень (ХОЗЛ), є значущими факторами, які впливають на якість життя та функціональність пацієнтів. Ефективність терапії цих патологій залежить від оптимального підбору препаратів, адекватності дозування та можливості зниження фінансового тягаря як для пацієнтів, так і для системи охорони здоров’я. Сучасна фармакоепідеміологія надає можливості для оцінки ефективності та економічної доцільності схем лікування, що дозволяє визначити оптимальні підходи до терапії. Однак недостатньо даних щодо ефективності різних схем лікування БА та ХОЗЛ у місцевих лікувальних установах, що обмежує можливості адаптації міжнародних протоколів до умов реальної клінічної практики. Метою цього дослідження було провести порівняльний аналіз ефективності та витрати-ефективності трьох схем лікування

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

бронхообструктивних захворювань у пацієнтів КНП «Гайсинської ЦРЛ ГМР». Дослідження охоплювало схеми, що базуються на препаратах Симбікорт Турбухалер (формотерол + будесонід), Серетид Дискус (сальметерол + флутиказон) та Беклазон-Еко (беклометазон). Оцінка ефективності включала аналіз технічної ефективності за індексом Фаррела та витрати-ефективності для кожної схеми з урахуванням дозування, витрат ресурсів і впливу супутніх факторів, таких як вік, стать, та рік спостереження. Дослідження показало, що з трьох схем лікування бронхіальної астми (БА) та хронічного обструктивного захворювання легень (ХОЗЛ) найбільш технічно ефективною виявилася третя схема (Беклазон-Еко, 8 пацієнтів), хоча її обмежена вибірка впливає на узагальненість результатів. Лише 4 пацієнти з 154 досягли оптимальних показників ефективності, що свідчить про потребу в адаптації доз до індивідуальних потреб пацієнтів. У 103 пацієнтів спостерігалося надмірне дозування. Ефективність лікування серед пацієнтів із БА була вищою, ніж у пацієнтів із ХОЗЛ: лише 6 із 107 пацієнтів з ХОЗЛ досягли оптимальних доз призначень, порівняно з 8 із 47 пацієнтів з БА. Перша схема (Симбікорт Турбухалер) мала стабільно вищі значення індексу ефективності на всіх центилях розподілу, що забезпечило її перевагу перед другою схемою (Серетид Дискус), яка мала достовірно нижчу витрати-ефективність ($p = 4.281e-11$). На витрати-ефективність впливав рік спостереження: для першої схеми вона підвищилась, тоді як для другої знизилась з 2019 до 2024 року. Таким чином, у підсумку, найбільш ефективною з точки зору витрат та технічної ефективності є третя схема лікування, хоч її переваги обмежені малою вибіркою пацієнтів. Перша схема демонструє більш стійку ефективність серед пацієнтів, тоді як друга схема має нижчі показники витрат-ефективності та технічної ефективності.

Ключові слова: хронічне обструктивне захворювання легень, бронхіальна астма, схеми лікування, ефективність лікування, витрати-ефективність.

Statement of the problem. Diseases with broncho-obstructive syndrome include a number of nosologies. Of which, bronchial asthma and chronic obstructive pulmonary disease are the most common and a problem for both patients and medical professionals [1]. Asthma, together with COPD, are among the most common pathologies of the human respiratory system. Thus, from 1990 to 2000, the prevalence of asthma in the world increased from 4.1 to 6.6% [2] and as of 2017, the total number of asthma patients in the world is about 272.7 million with the prevalence of asthma among women at the level of 3 .6%, and among men at the level of 3.3% [3]. In Ukraine, the prevalence of asthma among the adult population of Ukraine is 0.5% [4]. The prevalence of COPD is about 9.23% in men and 6.16% in women [5], and a total of about 227.3 million people suffer from this pathology in the world [6].

In this regard, modern medicine is interested not only in creating new drugs for the treatment of these pathologies, but also in evaluating the effectiveness of

therapy of already existing drugs. Modern therapy of such pathologies includes bronchodilators and corticosteroids, which shorten the duration of an exacerbation by 3-4 days and reduce the risk of recurrence by 30% [7]. According to the latest Global Initiative for Asthma (GINA) 2024 guidelines, the mainstay of treatment is inhaled corticosteroids (ICS) in combination with bronchodilators, which significantly reduces the frequency of exacerbations and improves symptom control. The use of ICS reduces the risk of exacerbation by 30-40%, and symptom control improves in 70% of patients [8].

At the same time, the effectiveness of using pharmacological regimens against bronchial asthma and COPD is poorly studied in Ukraine, especially in district hospitals, which requires careful analysis.

Connection of the publication with planned scientific research works. The work was carried out as part of the research work of the National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya: “Effectiveness and safety of chemotherapeutic agents and metabolic correctors in conditions of comorbid pathology” (state registration number 0119U000069).

The purpose of the article – to conduct an analysis of the effectiveness of treatment schemes for diseases with broncho-obstructive syndrome on the example of patients who were treated at the MNCE "Haysynska CDH of HCC".

Research objects and methods. In order to achieve the goal, the recommendations of doctors for outpatient treatment of 154 patients of the therapeutic department of the Communal non-profit enterprise "Haysynska Central District Hospital of the Haysynsk City Council" were analyzed in the period from 2019 to 2024, of which 107 patients had chronic obstructive pulmonary disease, and 47 for bronchial asthma. The recommendations were analyzed according to drug regimens and their cost in US dollars at the moment of the research for 1 month of treatment. We also analyzed the dates of the next exacerbation of the patient data using the MedAir medical information system to obtain data on the cost-effectiveness ratio.

Treatment schemes were analyzed:

1) Symbicort turbohaler (manufactured by AstraZeneca AB, Sweden): Formoterol + Budesonide – 51 patients;

2) Seretide diskus (producer Glaxo Wellcome Production, France): Salmeterol + Fluticasone – 90 patients;

3) Beklazon-Eko (manufacturer Norton (Waterford) Limited, Ireland) – Beclomethasone - 8 patients.

For statistical processing of the obtained results, we used the analytical system R, version 4.3.1 (2023-06-16) GNU GPL license v.(>= 2) svn.rev 84548, using the "aarch64-apple-darwin20" platform, the "Benchmarking" library ", "readxl", "ggplot2", "AER", DEA analysis functions eff(), dea(), cost.opt(), dea.boot(), sdea(), slack(), statistical test functions ks. test(), qf(), tobit regression function tobit().

Efficacy was determined by volume to establish dosing inefficiencies. The optimal doses were determined as the ratio of E indices according to CRS (Constant Returns to Scale) to those according to VRS (Variable Returns to Scale). Optimality

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

is achieved by the value of the ratio 1. Insufficient or excessive dosage is determined by comparing the VRS index with that according to DRS (Decreasing Returns to Scale), namely if VRS<DRS, we have insufficient dosage, and when VRS=DRS and the efficiency due to the volume is less than one we determine the excess dosage. and technical efficiency by distance to the frontier.

The study of the effectiveness of the main treatment (basic therapy) of AB and COPD was carried out on the basis of the technical efficiency of product production with constant resources, i.e. output efficiency according to the Farrell index

We also studied both the efficiency of resource use, i.e. input efficiency according to the inverse Farrell index E, and the technical efficiency of product production with unchanged resources, i.e. output efficiency according to the Farrell index (Farrell efficiency, F~1/E). The indicated indices were determined using DEA (Data Envelopment Analysis), namely the resource efficiency index, which is sought by their (x) minimization:

$$E^0 = E((x^0, y^0); T^*) = min\{E \in \Re_+ | (Ex^0, y^0) \in T^*\}$$

and the Farrell index by maximizing the produced product (days to the next exacerbation):

$$F^0 = F((x^0, y^0); T^*) = max\{F \in \Re_+ | (x^0, Fy^0) \in T^*\}$$

We determined the cost-effectiveness index, which has a scale from 0 (zero efficiency) to 1 (100% efficiency). The cost-effectiveness criterion takes into account not only the resources, the produced product, but also the prices of resources, that is, it adds a price component to the consideration, and therefore it is considered preferable. It is calculated as the ratio of optimal costs for a given frontier to those observed for the same manufactured product.

Analysis of factors that significantly modified the cost-effectiveness criterion according to treatment schemes was carried out on the basis of tobit regression ("AER" library of the international analytical system R). The analysis was performed only for the first and second schemes that had a sufficient number of patients. The basic formulation of the model works is presented below, α is the vector of model coefficients presented in the article, ε are the residuals of the model with a standard normal distribution, i.e. ε~N(0,σ^2). The estimate of the scaling parameter σ, or rather the logarithm of the estimate, is presented in the last line as the effect "Log(scale)".

$$E = \begin{cases} 0, & \text{if } az + \varepsilon \le 0 \\ az + \varepsilon & \text{if } 0 < az + \varepsilon < 1 \\ 1 & \text{if } az + \varepsilon \ge 1 \end{cases}$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Studies do not contradict the basic bioethical standards of the Declaration of Helsinki, the Council of Europe Convention on Human Rights and Biomedicine (1977), the relevant WHO regulations and laws of Ukraine.

Presentation of the main material.

Research results and their discussion. Resource efficiency analysis: input efficiency analysis showed that only 4 patients out of 154 included in the analysis reached the efficiency frontier, which is evidence that the basic therapy regimens are poorly adapted to patients. Analysis of effectiveness due to volume: it was established that only in 51 of 154 patients the doses turned out to be optimal, while in the vast majority they were excessive. The result showed that all patients with a volume effect less than 1, namely 154-51=103 patients, were overdosed. Study of the effectiveness of the main treatment (basic therapy) of AB and COPD: 8 out of 47 patients with BA formed the frontier of technical efficiency according to the Farrell index, that is, they had optimal appointments. Whereas only 6 out of 107 patients with COPD had optimal appointments. The distribution by centiles is shown in Table 1.

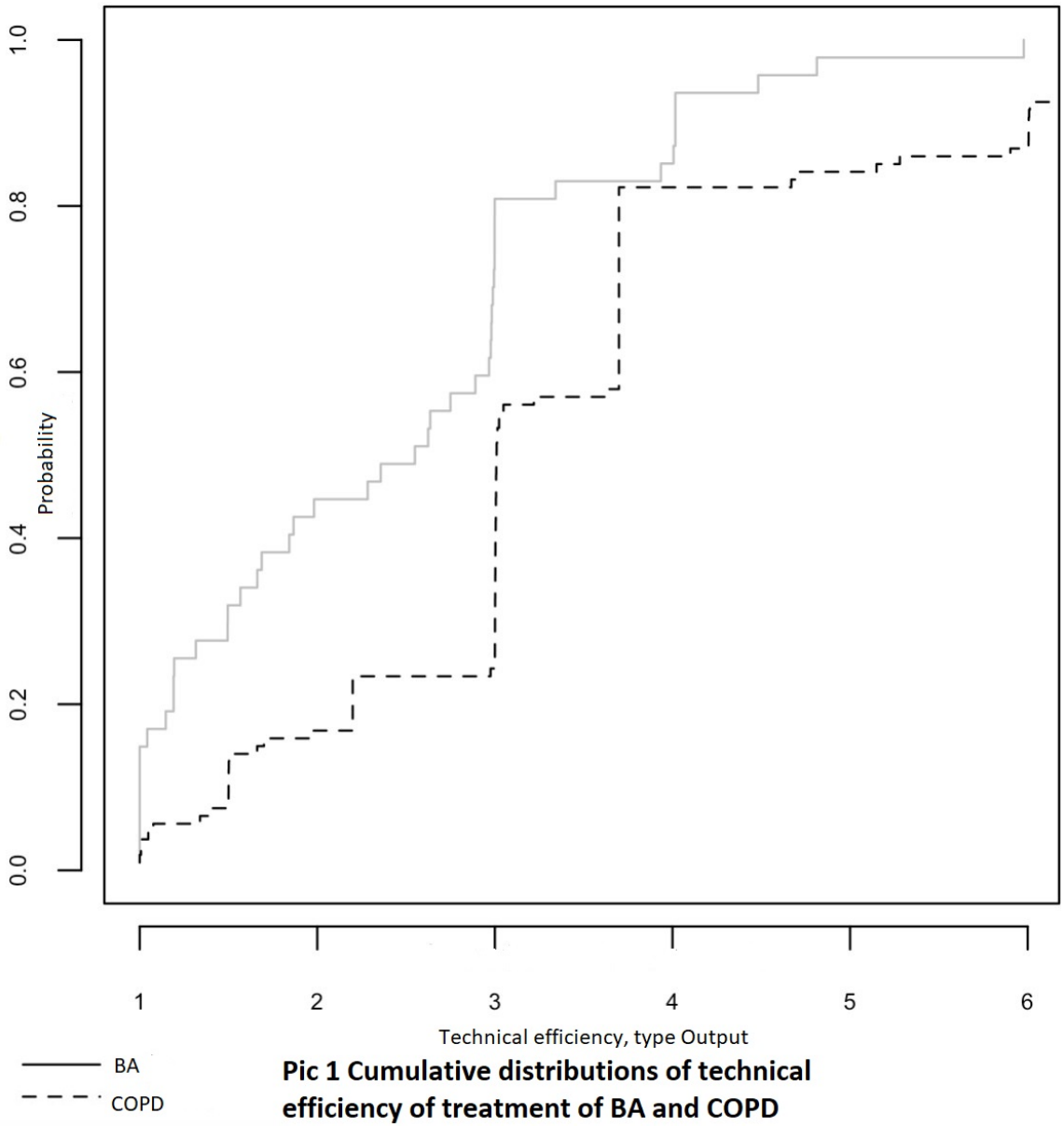
Table 1.

Summarized data of the analysis of the efficiency of resource use, efficiency due to volume and efficiency of the main treatment of patients with broncho-obstructive syndrome in MNCE "Haysynska CDH of HCC".

	Min	25%	50%	Mean	75%	Max
Input E	0.01638	0.1	0.32799	0.28031	0.33265	1
By volume	0.3	0.3007	0.3023	0.5331	1	1
BA Farrell	1	1.255	2.550	2.431	2.998	5.978
COPD Farrell	1	3	3.010	3.675	3.699	12.543
Scheme 1 Farrell	1	1	1.768	1.824	2.537	3.552
Scheme 2 Farrell	1	1.799	2.004	2.182	2.799	4.797
Scheme 3 Farrell	1	1.001	1.182	1.376	1.730	2.005
Scheme 1 CE	0.2822	0.4321	0.5656	0.6490	1	1
Scheme 2 CE	0.05	0.2	0.4962	0.4438	0.4994	1
Scheme 3 CE	0.4976	0.4999	0.8181	0.7666	0.9995	1

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

From the data presented in the table, it can be seen that 50% of patients were characterized by an efficiency index lower than 0.328, and in a quarter the index did not exceed 0.1. From these distributions, it is possible to conclude about the better effectiveness of prescriptions for patients with BA. Graphically, the functions of the cumulative distributions of the values of the Farrell index of patients with BA and COPD are shown in Fig. 1.

Pic 1 Cumulative distributions of technical efficiency of treatment of BA and COPD

A rather wide area between the curves indicates large discrepancies, the testing of which was carried out on the basis of both the parametric Fisher test (F) and the non-parametric test of the discrepancy between two cumulative Kolmogorov distributions. The results of the two tests are shown in Table 2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Table 2.

Analysis of the effectiveness of prescriptions for patients with broncho-obstructive syndrome at MNCE "Haysynska CDH of HCC".

	Kolmogorov's test	F - test	95% CI
BA - COPD, Farrel	D = 0.56552, p-value = 3.079e-10	0.5349874	0.7002284 - 1.395069
Scheme 1 vs 2, Farrel	D = 0.43856, p-value = 3.31e-06	0.6968139	0.7022636 - 1.400427
Scheme 1 vs 3, Farrel	D = 0.35294, p-value = 0.2333	2.189973	0.5164152 - 2.394595
Scheme 2 vs 3, Farrel	D = 0.56111, p-value = 0.009373	3.142838	0.5325012 - 2.361174
Scheme 1 vs 2, CE	D = 0.58954, p-value = 4.281e-11	0.6309457	0.7022636-1.400427
Scheme 1 vs 3, CE	D = 0.2549, p-value = 0.5874	1.503605	0.5164152-2.394595
Scheme 2 vs 3, CE	D = 0.66389, p-value = 0.00115	2.383097	0.5325012-2.361174

The reliability value of the Kolmogorov test p = 3.079e-10, that is, it indicates the presence of highly reliable differences in the curves, the same is indicated by Fisher's parametric test with a test statistic of 0.5349874, which is outside the 95% confidence interval of the F-distribution, namely 0.7002284 - 1.395069. This suggests that a significantly better effectiveness of basic therapy for patients with BA has been established.

Comparative analysis of the effectiveness of treatment schemes based on basic therapy according to Farrell's criteria. We took into account both basic and accompanying therapy, that is, we considered the treatment in a complex, although the scheme was determined precisely by the main therapy. Three such common schemes were found, with the corresponding number of patients 51, 90, and 8. The technical efficiency of Output was studied according to Farrell's criterion. Given in Table 1, the centiles of distributions of the Farrell index of patients according to three treatment schemes indicate the advantage of the third scheme, however, its advantage is compromised by a small number of observations, so the main conclusions must be presented in the future according to the first and second schemes. In this case, the first scheme prevails, which has smaller values of the Farrell index at all centiles of the distribution, which indicates its regularly higher efficiency. The results of the application of the non-parametric Kolmogorov and parametric F tests are shown in Table 2. There is a significant difference in the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

efficiency between the first and second groups, the p-level of confidence is very high (p=3.31e-06), the Fisher test score of 0.6968139 is outside the 95% confidence interval. Scheme 2 also has significantly lower Farell efficiency compared to scheme No. 3, namely the p-level of the Kolmogorov test corresponds to 0.009373 centile of the criterion distribution density. The reliability of the effectiveness is also evidenced by the estimate of Fisher's test of 3.142838, which is outside the confidence interval. No significant differences in Farrell efficiency were found between the first and third schemes.

Comparative analysis of treatment schemes based on basic therapy according to cost-effectiveness (CE) criteria. This analysis cannot be performed for patients with asthma and COPD, as different schemes are used for each group of nosologies. However, this can be done according to treatment schemes. We also took into account both basic and adjunctive therapy, and the scheme was determined by the main therapy. Accordingly, the schemes included 51, 90, and 8 patients.

As in the case of Farrell's technical efficiency, the cost-effectiveness index favors the third regimen (see Table 1), where 3 of 8 patients had an index value greater than 0.999. Under the first scheme, this number was 17 out of 51, under the second 6 out of 90. The indicated differences are regular across all centiles, that is, they apply to distributions as a whole. Statistical tests show that the cost-effectiveness of the second treatment scheme is significantly worse. Thus, the significantly lower cost-effectiveness of the second scheme compared to the first scheme is confirmed by the Kolmogorov test with statistics D = 0.58954, p = 4.281e-11 and Fisher's test 0.6309457, with p<0.0001. There were no significant differences in the distributions of the cost-effectiveness index of the first and third treatment schemes.

Allocative efficiency of treatment schemes based on basic therapy. All studied schemes have optimal allocative efficiency, that is, the best combination of the sizes of the main and accompanying therapy. Moreover, not a single "tail" (slack) was observed for any patient, that is, there were no discrepancies in the sizes (disproportions) of the prescriptions of the volumes of the main and accompanying therapy. That is, in most cases, both the main and supporting therapy were used in excessive amounts, as was established above, but the excess was proportional.

Analysis of factors that significantly modified the cost-effectiveness criterion according to treatment schemes. We determined the factors that significantly modified the cost-effectiveness criterion according to treatment schemes, as the influence of the factors can be different. Such factors were: age and gender of the patient, place of residence (village; city), employment, length of stay in the hospital, diagnosis (BA; COPD), year of observation. Of all the criteria, we chose cost-effectiveness as multi-spatial and, therefore, the most informative.

The results of regression work are shown for the first and second treatment schemes, respectively, in Tables 3 and 4.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Table 3.

Analysis of the influence of factors on the cost-effectiveness of the first treatment scheme by tobit regression.

Effect	Coefficient	Error	z	p
Constant	-0,1062	0,2604	-0,4080	0,6833
Age	0,0028	0,0030	0,9230	0,3560
Sex	-0,1210	0,1042	-1,1618	0,2453
Living in the village	-0,0572	0,0721	-0,7939	0,4272
Employment	-0,0065	0,0226	-0,2855	0,7753
Duration of inpatient treatment	0,0040	0,0158	0,2535	0,7999
Diagnosis	0,0720	0,0927	0,7767	0,4373
Year	0,1267	0,0292	4,3387	1,43E-05
Log(scale)	-1,4896	0,0990	-15,0445	3,75E-51

From Table 3, it is clear that the only included factor with a significant impact is the year of observation. From the positive value of the regression coefficient, it follows that the cost-effectiveness of the first scheme has improved over the years from 2019 to 2024.

Table 4.

Analysis of the influence of factors on the cost-effectiveness of the second treatment scheme by tobit regression.

Effect	Coefficient	Error	z	p
Constant	0,4950	0,2267	2,1831	0,0290
Age	0,0005	0,0029	0,1830	0,8548
Sex	0,1269	0,0607	2,0893	0,0367
Living in the village	0,0702	0,0565	1,2432	0,2138
Employment	0,0301	0,0298	1,0097	0,3127
Duration of inpatient treatment	0,0001	0,0103	0,0117	0,9907
Diagnosis	-0,0636	0,0639	0,9951	0,3197
Year	-0,0733	0,0282	2,5983	0,0094
Log(scale)	-1,3672	0,0754	18,1385	1,58E-73

The analysis of the influence of factors on the cost-effectiveness of the second treatment scheme by Tobit regression shows that during the observation years from

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

2019 to 2024, the cost-effectiveness of the second scheme decreased, α=-0.0733, p=0.0094. The scheme worked better according to the cost-effectiveness criterion in male patients, α=0.1269, p=0.0367. All other considered factors did not have a significant impact on the cost-effectiveness of the second treatment regimen.

A comparison of the efficacy and safety of triple inhaled therapy (SITT) with dual bronchodilator therapy (DBT) in GOLD E COPD patients and those with frequent exacerbations showed that SITT was associated with a reduced risk of exacerbations compared to DBT, a reduction in the risk of exacerbations of approximately 20 % in patients on SITT. SITT has also been found to have a comparable safety profile to DBT, supporting the feasibility of its use in patients with severe COPD who have frequent exacerbations [9]. A meta-analysis of the effectiveness of triple therapy (inhaled corticosteroid, long-acting β2-agonist, and long-acting muscarinic receptor antagonist) with mono- and dual therapy with long-term bronchodilators for patients with COPD showed that triple therapy significantly reduced the risk of exacerbations by 29% compared with dual therapy and 46% compared to monotherapy. In addition, triple therapy has been shown to improve patients' quality of life and forced expiratory volume in the first second (FEV1) more effectively than other therapy options [10].

In a study by Kupryś-Lipińska et al. [11] evaluated the effectiveness of the Polish program for the treatment of severe allergic asthma using omalizumab. The results showed that 68% of patients had a significant reduction in the frequency of exacerbations, and 43% achieved an improvement in quality of life indicators. A 63% reduction in the number of hospitalizations was also noted, which emphasizes the effectiveness of omalizumab in real clinical practice. A review of the cost-effectiveness of asthma therapy, which includes a cost-benefit analysis of different treatment options, found that inhaled corticosteroids in combination with β2-agonists are more cost-effective than monotherapy, reducing hospitalization costs by up to 60%. In addition, for patients with severe asthma, omalizumab has shown good cost-effectiveness, especially in cases where the costs of hospitalization and other medical services are reduced [12].

Conclusions. The results of the study indicate that the most effective treatment scheme according to Farrell's criterion is the third scheme, however, its application is limited by a small number of patients in the sample, which calls into question the generalizability of the obtained results. The first scheme showed consistently high results in terms of technical efficiency among centiles of the index distribution, which indicates its superiority over the second scheme in the study conditions. The cost-effectiveness analysis confirmed the impracticality of using the second scheme, as its cost-effectiveness is significantly lower compared to other schemes, and has also significantly decreased in recent years. Therefore, when considering the economic efficiency of therapy for patients with BA and COPD, preference should be given to the first scheme that combines stable efficiency with acceptable cost indicators.

References:

1. Christine H. J. (2024). Atlas of Clinical Sleep Medicine (Third Edition). Chapter 32 - Respiratory diseases and the overlap syndromes. Elsevier, https://doi.org/10.1016/B978-0-323-65403-6.00041-X
2. Sears, M. R. (2014). Trends in the prevalence of asthma. *Chest, 145*(2), 219-225. https://doi.org/10.1378/chest.13-2059
3. Asher, M. I., García-Marcos, L., Pearce, N. E., & Strachan, D. P. (2020). Trends in worldwide asthma prevalence. *European Respiratory Journal, 56*(6), 2002094. https://doi.org/10.1183/13993003.02094-2020
4. Guziy, O. (2019). Bronkhoobstruktyvni zakhvoryuvannya: novi klinichni nastanovy ta pozytsiya MOZ Ukrayiny [Broncho-obstructive diseases: new clinical guidelines and the position of the Ministry of Health of Ukraine]. Ukrayins′kyy medychnyy chasopys – *Ukrainian medical journal*, 5(2), 9-11.
5. Ntritsos, G., Franek, J., Belbasis, L., Christou, M. A., Markozannes, G., Altman, P., ... & Evangelou, E. (2018). Gender-specific estimates of COPD prevalence: a systematic review and meta-analysis. *International journal of chronic obstructive pulmonary disease, 13*, 1507-1514. https://doi.org/10.2147/COPD.S146390
6. Adeloye, D., Chua, S., Lee, C., Basquill, C., Papana, A., Theodoratou, E., ... & Global Health Epidemiology Reference Group (GHERG. (2015). Global and regional estimates of COPD prevalence: Systematic review and meta–analysis. *Journal of global health, 5*(2), 020415. https://doi.org/10.7189/jogh.05-020415
7. Wedzicha, J. A., Miravitlles, M., Hurst, J. R., Calverley, P. M., Albert, R. K., Anzueto, A., ... & Krishnan, J. A. (2017). Management of COPD exacerbations: a European respiratory society/ American thoracic society guideline. *European Respiratory Journal, 49*(3), 1600791. https://doi.org/10.1183/13993003.00791-2016
8. Global Initiative for Asthma. Global Strategy for Asthma Management and Prevention, 2024. Updated May 2024.
9. Suissa, S. (2023). Single-inhaler triple versus dual bronchodilator therapy for GOLD group E and other exacerbating patients with COPD: real-world comparative effectiveness and safety. *European Respiratory Journal, 62*(3), 230083. https://doi.org/10.1183/13993003.00883-2023
10. Cazzola, M., Rogliani, P., Calzetta, L., & Matera, M. G. (2018). Triple therapy versus single and dual long-acting bronchodilator therapy in COPD: a systematic review and meta-analysis. *European Respiratory Journal, 52*(6), 1801586. https://doi.org/10.1183/13993003.01586-2018
11. Kupryś-Lipińska, I., Majak, P., Molinska, J., & Kuna, P. (2016). Effectiveness of the Polish program for the treatment of severe allergic asthma with omalizumab: a single-center experience. *BMC Pulmonary Medicine, 16*, 61. https://doi.org/10.1186/s12890-016-0224-2
12. Domínguez-Ortega, J., Phillips-Anglés, E., Barranco, P., & Quirce, S. (2015). Cost-effectiveness of asthma therapy: a comprehensive review. *Journal of Asthma, 52*(6), 529-537. https://doi.org/10.3109/02770903.2014.999283

Література:

1. Christine H. J. (2024). Atlas of Clinical Sleep Medicine (Third Edition). Chapter 32 - Respiratory diseases and the overlap syndromes. Elsevier, https://doi.org/10.1016/B978-0-323-65403-6.00041-X
2. Sears, M. R. (2014). Trends in the prevalence of asthma. *Chest, 145*(2), 219-225. https://doi.org/10.1378/chest.13-2059
3. Asher, M. I., García-Marcos, L., Pearce, N. E., & Strachan, D. P. (2020). Trends in worldwide asthma prevalence. *European Respiratory Journal, 56*(6), 2002094. https://doi.org/10.1183/13993003.02094-2020

4. Гузій, О. (2019). Бронхообструктивні захворювання: нові клінічні настанови та позиція МОЗ України. *Український медичний часопис*, 5(2), 9-11.

5. Ntritsos, G., Franek, J., Belbasis, L., Christou, M. A., Markozannes, G., Altman, P., ... & Evangelou, E. (2018). Gender-specific estimates of COPD prevalence: a systematic review and meta-analysis. *International journal of chronic obstructive pulmonary disease*, *13*, 1507-1514. https://doi.org/10.2147/COPD.S146390

6. Adeloye, D., Chua, S., Lee, C., Basquill, C., Papana, A., Theodoratou, E., ... & Global Health Epidemiology Reference Group (GHERG. (2015). Global and regional estimates of COPD prevalence: Systematic review and meta–analysis. *Journal of global health*, *5*(2), 020415. https://doi.org/10.7189/jogh.05-020415

7. Wedzicha, J. A., Miravitlles, M., Hurst, J. R., Calverley, P. M., Albert, R. K., Anzueto, A., ... & Krishnan, J. A. (2017). Management of COPD exacerbations: a European respiratory society/ American thoracic society guideline. *European Respiratory Journal*, *49*(3), 1600791. https:// doi.org/10.1183/13993003.00791-2016

8. Global Initiative for Asthma. Global Strategy for Asthma Management and Prevention, 2024. Updated May 2024.

9. Suissa, S. (2023). Single-inhaler triple versus dual bronchodilator therapy for GOLD group E and other exacerbating patients with COPD: real-world comparative effectiveness and safety. *European Respiratory Journal, 62*(3), 230083. https://doi.org/10.1183/13993003.00883-2023

10. Cazzola, M., Rogliani, P., Calzetta, L., & Matera, M. G. (2018). Triple therapy versus single and dual long-acting bronchodilator therapy in COPD: a systematic review and meta-analysis. *European Respiratory Journal*, *52*(6), 1801586. https://doi.org/10.1183/13993003.01586-2018

11. Kupryś-Lipińska, I., Majak, P., Molinska, J., & Kuna, P. (2016). Effectiveness of the Polish program for the treatment of severe allergic asthma with omalizumab: a single-center experience. *BMC Pulmonary Medicine, 16*, 61. https://doi.org/10.1186/s12890-016-0224-2

12. Domínguez-Ortega, J., Phillips-Anglés, E., Barranco, P., & Quirce, S. (2015). Cost-effectiveness of asthma therapy: a comprehensive review. *Journal of Asthma*, *52*(6), 529-537. https://doi.org/10.3109/02770903.2014.999283

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC 618.3:618.4:618.176/.177]-036

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1767-1775

Soloviova Natalia Mykolayivna PhD graduate student of the Department of Obstetrics and Gynecology. Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Zaporizhzhia, tel.: (096)021-65-15, https://orcid.org/0009-0007-5375-3208

Siusiuka Volodymyr Hryhorovych Doctor of medicine Sciences, professor of a higher education institution, Head of the Department of Obstetrics and Gynecology, Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Zaporizhzhia, tel.: (099) 098-82-55, https://orcid.org/0000-0002-3183-4556

PERINATAL CONSEQUENCES OF CHILDBIRTH IN PREGNANT WOMEN WITH A HISTORY OF REPRODUCTIVE LOSSES

Abstract. The problem of reproductive losses does not lose its relevance over the years. As a system indicator of the maternity and childhood care service, it is constantly in the center of attention of scientists not only in our country, but also in the whole world, because reproductive losses are one of the key factors affecting demographic indicators.

The aim of this study was to assess the frequency and structure of perinatal consequences of childbirth in pregnant women with a history of reproductive loss.

A retrospective analysis of exchange cards of pregnant women, histories of pregnancy and childbirth, newborn cards of 130 women who were registered in women's consultations in the city of Zaporizhzhia and gave birth in the maternity hospital № 9 in the period 2017-2020. Women were divided into 2 groups depending on obstetric history. The main group consisted of 85 women with one reproductive loss in the anamnesis, the control group - 45 women without a reproductive loss in the anamnesis. Childbirth was the first in 40 women (47,1%) of the main group and in 26 women (57,8%) from the control group. The research meets the modern requirements of moral and ethical norms regarding the rules of ICH / GCP, the Declaration of Helsinki (1964), the Conference of the Council of Europe on Human Rights and Biomedicine, as well as the current provisions of the legislative acts of Ukraine. The chosen direction of research is closely related to the plan of research work of the Department of Obstetrics and Gynecology of the Zaporizhzhya State Medical and Pharmaceutical University. Variational and statistical processing of the results was carried out using the "STATISTICA 13" program.

During the retrospective analysis of the condition of newborn children of women with a history of reproductive loss, gestational age at the time of birth, anthropometric data, Apgar scores at the 1st and 5th minutes after birth, frequency and nature of pathological conditions in the early neonatal period were taken into

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

account. It was found that the indicators of anthropometric data of children born to women without experience of reproductive loss were significantly higher compared to the same data of children born to women who had a history of reproductive loss. During the analysis of the course of the early neonatal period, the incidence of newborns in the main group was twice as high as compared to the control group.

Keywords: pregnancy, reproductive loss in history, childbirth, perinatal complications, pathological condition, early neonatal period.

Соловйова Наталя Миколаївна PhD-аспірант кафедри акушерства і гінекології, Запорізький державний медико-фармацевтичний університет, м. Запоріжжя, тел.: (096) 021-65-15, https://orcid.org/0009-0007-5375-3208

Сюсюка Володимир Григорович доктор мед. наук, професор закладу вищої освіти, завідувач кафедрою акушерства і гінекології, Запорізький державний медико-фармацевтичний університет, м. Запоріжжя, тел.: (099) 098-82-55, https://orcid.org/0000-0002-3183-4556

ПЕРИНАТАЛЬНІ НАСЛІДКИ РОЗРОДЖЕННЯ ВАГІТНИХ ЖІНОК З РЕПРОДУКТИВНОЮ ВТРАТОЮ В АНАМНЕЗІ

Анотація. Проблема репродуктивних втрат з роками не втрачає своєї актуальності. Як системний показник служби охорони материнства та дитинства вона безперервно знаходиться в центрі уваги науковців не лише нашої країни, а й всього світу, адже репродуктивні втрати є одними з ключових факторів, що впливають на демографічні показники.

Метою даного дослідження було оцінити частоту та структуру перинатальних наслідків розродження у вагітних жінок з репродуктивною втратою в анамнезі.

Було проведено ретроспективний аналіз обмінних карт вагітних, історій вагітності та пологів 130 жінок, які перебували на обліку в жіночих консультаціях м. Запоріжжя та народжували в КНП «Пологовий будинок №9» ЗМР та 130 карт новонароджених в період 2017-2020 рр. Жінки були поділені на 2 групи залежно від акушерського анамнезу. Основну групу склали 85 жінок з однією репродуктивною втратою в анамнезі, контрольну – 45 жінок без репродуктивної втрати в анамнезі. Пологи були першими у 40 жінок (47,1%) основної групи та у 26 жінок (57,8 %) з групи контролю. Дослідження відповідає сучасним вимогам морально-етичних норм щодо правил ICH / GCP, Гельсінкській декларації (1964 року), Конференції Ради Європи про права людини і біомедицини, а також діючим положенням законодавчих актів України. Обраний напрямок дослідження тісно пов`язаний з планом науково-дослідної роботи кафедри акушерства і гінекології Запорізького державного медико-фармацевтичного університету. Варіаційно-статистична обробка результатів здійснювалась з використанням програми «STATISTICA 13».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

При ретроспективному аналізі стану новонароджених дітей жінок з репродуктивною втратою в анамнезі враховувався термін гестації на момент народження, антропометричні дані, оцінки за шкалою Апгар на 1-й та 5-й хвилинах після народження, частота та характер патологічних станів у ранньому неонатальному періоді. Виявлено, що показники антропометричних даних дітей, народжених жінками без досвіду репродуктивної втрати були достовірно вищими порівняно з такими ж даними дітей, народжених жінками, які мали репродуктивну втрату в анамнезі. При аналізі перебігу раннього неонатального періоду встановлено вдвічі більшу частоту захворюваності новонароджених в основній групі, порівняно з контрольною групою.

Ключові слова: вагітність, репродуктивна втрата в анамнезі, пологи, перинатальні ускладнення, патологічний стан, ранній неонатальний період.

Statement of the problem. The complexity of the problem of reproductive losses does not lose its relevance over the years. As a system indicator of the maternity and childhood care service, it is constantly in the center of attention of scientists not only in our country, but also in the whole world, because reproductive losses are one of the key factors affecting demographic indicators [1]. The situation with the state and dynamics of the main components of reproductive losses in Ukraine in the 21st century. determines the expediency of the further development of the family planning service, the formation of a comprehensive medical and social program for the correction of reproductive behavior and the improvement of women's reproductive health [2].

Analysis of recent research and publications. According to scientific studies, 23 million pregnancy losses occur worldwide every year, which means 44 losses every minute [3]. The majority of reproductive losses occur before 12 weeks of pregnancy [3]. Sporadic miscarriages lasting more than 12 weeks complicate the course of 1-2% of pregnancies [4]. In 2019, there were approximately 42,39 million pregnancy losses worldwide [5].

Many causes of reproductive loss have been described in the literature, including genetic abnormalities, anatomical abnormalities of the reproductive tract, immune diseases, endocrine diseases, antiphospholipid syndrome, thrombotic disorders, and infections, but about 40-50% of etiologies remain unclear, the molecular mechanisms have not been fully understood, and they are defined as unspecified pregnancy loss [6,7,8]. Genetic susceptibility, smoking, health status, and sedentary behavior can be powerful predictors of increased risk of pregnancy loss [9].

There are many studies investigating the relationship between reproductive loss and adverse effects on women's health [10]. More than half of women who have experienced reproductive losses have special psychological needs during the next pregnancy. For this reason, subsequent pregnancies may be complicated [11].

The frequency of anxiety and depression in women with the experience of reproductive loss can be up to 47,7% and 51,7% [12]. Optimizing the tactics of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

pregnancy management in women who have experienced reproductive loss should be, starting from the pre-pregnancy stage with an emphasis on the prevention of possible problems in the mental health of the woman, obstetric and perinatal complications of pregnancy, including premature birth, fetal growth retardation, stillbirth [7, 13].

Aim. To assess the frequency and structure of perinatal consequences of childbirth in pregnant women with a history of reproductive loss.

Presentation of the main material. A retrospective analysis of exchange cards of pregnant women (form № 113/o), histories of pregnancy and childbirth (form № 096/o) of 130 women who were registered in women's consultations in the city of Zaporizhzhia and gave birth in maternity hospital №9 and 130 cards of newborns (№ 097/o) for the period 2017-2020.

Management of pregnancy, childbirth, and the postpartum period in the women of the research groups was carried out in accordance with the current Orders of the Ministry of Health of Ukraine. Women were divided into 2 groups depending on obstetric history. The main group consisted of 85 women with one reproductive loss in the anamnesis, the control group - 45 women who had no reproductive losses in the anamnesis. The average age of women in the main group was 31,21 ± 5,09 years, in the control group - 28,37 ± 5,55 years.

The conducted research meets the modern requirements of moral and ethical norms regarding the rules of ICH / GCP, the Declaration of Helsinki (1964), the Conference of the Council of Europe on Human Rights and Biomedicine, as well as the current provisions of the legislative acts of Ukraine. The chosen direction of research is closely related to the plan of research work of the Department of Obstetrics and Gynecology of the Zaporizhzhya State Medical and Pharmaceutical University. Variational and statistical processing of the results was carried out using the "STATISTICA 13" program.

Childbirth was the first in 40 women (47,1%) of the main group and in 26 women (57,8%) from the control group. In the structure of reproductive losses of women in the main group, 71,8% of women had spontaneous abortions, 24,7% had a miscarriage, and 3,5% had an ectopic pregnancy. In both groups, all women were enrolled before 12 weeks of pregnancy. Thus, in the main group, the average pregnancy period was 9,4 + 2,3 weeks, and in the control group - 9,07 + 1,76 weeks, respectively.

In the structure of childbirth complications in women with a history of reproductive loss, the leading position was small miscarriage. Most often, women were hospitalized for this reason within 12 weeks of pregnancy (27,1% in the main group versus 17,8% in the control group). Prevention of respiratory disorders in the fetus was carried out by 5,9% of women of the main group according to the current Orders of the Ministry of Health of Ukraine. It is worth noting the high frequency of acute respiratory diseases (37,6%) in the main group, namely acute rhinitis, acute pharyngitis, acute bronchitis, which had a mild course. Every third woman is diagnosed with anemia during pregnancy (30,6%).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Preparation for childbirth and parenthood in the women's consultation was attended by 62,4% of women in the main study group and 60% of women in the control group. In the group of women with a history of reproductive loss, 17,8% of women took a childbirth preparation course together with their partner and 17,6% of women without experience of loss.

Childbirth in 81 women of the main group was urgent, the average indicator of the term of delivery was 38,7+1.4 weeks. 4,7% of women gave birth prematurely (1 birth at 34 weeks, 1 at 35 weeks, 2 at 36 weeks). In the control group, the average term of delivery was 39,6 + 1,03 weeks. All births in women of the control group were urgent.

The difference in the frequency of completion of childbirth by caesarean section among pregnant women of both groups is 7,14% in the main group versus 2,2% in the control group. 2 cases of surgical intervention in the main group were performed in a planned manner due to the presence of a scar on the uterus after a previous caesarean section operation, 1 - due to the occurrence of fetal distress in the first period of childbirth. 1 case of operative delivery in the control group was performed urgently due to the occurrence of: fetal distress in the first period of labor. In addition, childbirth ended with vacuum extraction of the fetus in 2 (2,4%) women of the main group. In all 100% of cases, the indication for vacuum extraction of the fetus was fetal distress in the second period of labor. This intervention did not take place in the control group.

The analysis of the condition of newborn children of women with a history of reproductive loss was carried out taking into account the gestational age at the time of birth, anthropometric data, Apgar score at 1 and 5 minutes after birth, frequency and nature of pathological conditions of children in the early neonatal period. 47 boys (55,3%) and 38 girls (44,7%) were born in the main group, and 24 boys (53,3%) and 21 girls (46,7%) were born in the control group. Fetal umbilical cord entanglement occurred in 23.5% of cases (20 births) in the main group, and in 20% in the control group (9 births). Most often, in both groups, a single wrapping of the umbilical cord around the neck of the fetus was observed (17,6% in the primary versus 15,6% in the control groups).

Indicators of anthropometric data of children in the main and control groups did not have a significant difference (table 1). The birth of children with macrosomia (more than 4000 g) occurred in 9,4% (8 women) of cases in the main group and in 6,7% (3 women) in the control group. There were no newborns with low body weight (less than 2500 g) in both studied groups.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Table 1

Anthropometric data of newborns of the studied groups.

Indicator	Main group n = 85	Control group n = 45
	M ±	M ±
Body weight	3386,94 + 465,12 г	3407,33 + 372,8 г
Height	52,7 + 2,68 см	53,3 + 2,4 см
Head circumference	34,32 + 1,37 см	34,1 + 1,4 см
Chest circumference	33,38 + 1,38 см	33,1 + 1,31см

The average score on the Apgar scale at 1 and 5 minutes of the life of newborns in the groups is shown in Table 2. Only the main group was marked with the birth of 2 children with a score of 6 points at the 1st minute.

Table 2

Indicators of assessment of newborns according to the Apgar scale

Indicator	Main group n = 85	Control group n = 45
1 minute		
Total points	7,9 ± 0,62	8,0 ± 0,43
5 minute		
Total points	8,5 + 0,57	8,6 + 0,62

in study groups (points)

The average scores for each indicator on the Apgar scale are presented in Table 3.

Table 3.

Indicators of assessment of newborns according to the Apgar scale in study groups (indicators, scores)

	Palpitation	Breath	Muscle tone	Skin color	Reflexes
1 minute					
Main group	1,98 ± 0,15	1,99 ± 0,1	1,59 ± 0,5	1,06 ± 0,24	1,27 ± 0,45
Control group	2	2	1,13 ± 0,34	1,76 ± 0,43	1,18 ± 0,39
5 minute					
Main group	1,99 ± 0,1	1,99 ± 0,1	1,32 ± 0,47	1,47 ± 0,5	1,74 ± 0,44
Control group	2	1,98 ± 0,15	1,38 ± 0,49	1,4 ± 0,5	1,82 ± 0,39

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

When analyzing the course of the early neonatal period, it was found that the incidence of newborns in the main group was almost 2 times higher than in the control group (table 4). Complicated course of the early neonatal period was experienced by 14 children (16,5%) in the main group compared to 4 children in the control group (8,9%).

Table 4

The structure of perinatal morbidity of newborn children

Indicator	Main group n = 85	Control group n = 45
Respiratory disorders I type	2,4	-
Hydronephrosis	1, 2	-
Neonatal jaundice	9,4	4,4
Plexit	4,7	2,2
Erba's paresis	2,4	-
Hypoxic-ischemic encephalopathy, depression syndrome	1,2	-

in research groups,%

Thus, the syndrome of respiratory disorders caused by the immaturity of lung tissue in a premature child was present in two case (2,4 %) in the main group. Neonatal encephalopathy was also diagnosed in one case (1,2 %) in the main group. There were no such complications in the control group. Neonatal jaundice complicated the course of the early neonatal period in 9,4% of newborns in the main group and in 4,4% of newborns in the control group.

There were no cases of neonatal mortality in both groups.

Conclusions

1. Based on the results of a retrospective analysis, it was established that the frequency of complications during pregnancy and childbirth in women with a history of reproductive loss is higher compared to women without reproductive loss.
2. The conducted analysis confirms the fact that in women with a history of reproductive loss, the course of pregnancy is characterized by an increase in the frequency of obstetric and perinatal complications.
3. In women with a history of reproductive loss, the incidence of newborns in the early neonatal period was almost 2 times higher compared to women without reproductive loss (16,5% and 8,9%, respectively).

References:

1. Yang X, Mu F, Zhang J, Yuan L, Zhang W, Yang Y, Wang F. Reproductive factors and subsequent pregnancy outcomes in patients with prior pregnancy loss. BMC Pregnancy Childbirth. 2024 Mar 25;24(1):219. doi: 10.1186/s12884-024-06422-1. PMID: 38528474; PMCID: PMC10964557.

2. Marushko RV, Dudina OO, Marushko TL. (2022). Reproductive losses in Ukraine: current situation. Ukrainian Journal of Perinatology and Pediatrics. 1(89): 5-10.

3. Melo P, Dhillon-Smith R, Islam MA, Devall A, Coomarasamy A. Genetic causes of sporadic and recurrent miscarriage. Fertil Steril. 2023 Nov;120(5):940-944. doi: 10.1016/ j.fertnstert.2023.08.952. Epub 2023 Aug 28. PMID: 37648143.

4. Quenby S, Gallos ID, Dhillon-Smith RK, Podesek M, Stephenson MD, Fisher J, Brosens JJ, Brewin J, Ramhorst R, Lucas ES, McCoy RC, Anderson R, Daher S, Regan L, Al-Memar M, Bourne T, MacIntyre DA, Rai R, Christiansen OB, Sugiura-Ogasawara M, Odendaal J, Devall AJ, Bennett PR, Petrou S, Coomarasamy A. Miscarriage matters: the epidemiological, physical, psychological, and economic costs of early pregnancy loss. Lancet. 2021 May 1;397(10285):1658-1667. doi: 10.1016/S0140-6736(21)00682-6. Epub 2021 Apr 27. PMID: 33915094.

5. Lesley Regan, Raj Rai. Epidemiology and the medical causes of miscarriage. Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology. Volume 14. Issue 5. 2000. Pages 839-854, ISSN 1521-6934.

6. Tong F, Wang Y, Gao Q, Zhao Y, Zhang X, Li B, Wang X. The epidemiology of pregnancy loss: global burden, variable risk factors, and predictions. Hum Reprod. 2024 Apr 3;39(4):834-848.

7. Coomarasamy A, Dhillon-Smith RK, Papadopoulou A, Al-Memar M, Brewin J, Abrahams VM, Maheshwari A, Christiansen OB, Stephenson MD, Goddijn M, Oladapo OT, Wijeyaratne CN, Bick D, Shehata H, Small R, Bennett PR, Regan L, Rai R, Bourne T, Kaur R, Pickering O, Brosens JJ, Devall AJ, Gallos ID, Quenby S. Recurrent miscarriage: evidence to accelerate action. Lancet (London, England). 2021;397(10285):1675–82.

8. Dimitriadis E, Menkhorst E, Saito S, Kutteh WH, Brosens JJ. Recurrent pregnancy loss. Nat Reviews Disease Primers. 2020;6(1):98.

9. Tong F, Wang Y, Gao Q, Zhao Y, Zhang X, Li B, Wang X. The epidemiology of pregnancy loss: global burden, variable risk factors, and predictions. Hum Reprod. 2024 Apr 3;39(4):834-848.

10. Vlachou F, Iakovou D, Daru J, Khan R, Pepas L, Quenby S, Iliodromiti S. Fetal loss and long-term maternal morbidity and mortality: A systematic review and meta-analysis. PLoS Med. 2024 Feb 9;21(2):e1004342. doi: 10.1371/journal.pmed.1004342. PMID: 38335157; PMCID: PMC10857720.

11. Sara Fernández-Basanta, Celtia Dahl-Cortizo, Carmen Coronado, María-Jesús Movilla-Fernández, Pregnancy after perinatal loss: A meta-ethnography from a women's perspective. Midwifery, Volume 124, 2023,ISSN 0266-6138.

12. Voss P, Schick M, Langer L, Ainsworth A, Ditzen B, Strowitzki T, Wischmann T, Kuon RJ. Recurrent pregnancy loss: a shared stressor—couple-orientated psychological research findings. Fertil Steril. 2020;114(6):1288–96.

13. Coomarasamy A, Gallos ID, Papadopoulou A, Dhillon-Smith RK, Al-Memar M, Brewin J, Christiansen OB, Stephenson MD, Oladapo OT, Wijeyaratne CN, Small R, Bennett PR, Regan L, Goddijn M, Devall AJ, Bourne T, Brosens JJ, Quenby S. Sporadic miscarriage: evidence to provide effective care. Lancet. 2021 May 1;397(10285):1668-1674. doi: 10.1016/S0140-6736(21)00683-8. Epub 2021 Apr 27. PMID: 33915095.

Література:

1. Yang X, Mu F, Zhang J, Yuan L, Zhang W, Yang Y, Wang F. Reproductive factors and subsequent pregnancy outcomes in patients with prior pregnancy loss. BMC Pregnancy Childbirth. 2024 Mar 25;24(1):219. doi: 10.1186/s12884-024-06422-1. PMID: 38528474; PMCID: PMC10964557.

2. Marushko RV, Dudina OO, Marushko TL. (2022). Reproductive losses in Ukraine: current situation. Ukrainian Journal of Perinatology and Pediatrics. 1(89): 5-10.

3. Melo P, Dhillon-Smith R, Islam MA, Devall A, Coomarasamy A. Genetic causes of sporadic and recurrent miscarriage. Fertil Steril. 2023 Nov;120(5):940-944. doi: 10.1016/ j.fertnstert.2023.08.952. Epub 2023 Aug 28. PMID: 37648143.

4. Quenby S, Gallos ID, Dhillon-Smith RK, Podesek M, Stephenson MD, Fisher J, Brosens JJ, Brewin J, Ramhorst R, Lucas ES, McCoy RC, Anderson R, Daher S, Regan L, Al-Memar M, Bourne T, MacIntyre DA, Rai R, Christiansen OB, Sugiura-Ogasawara M, Odendaal J, Devall AJ, Bennett PR, Petrou S, Coomarasamy A. Miscarriage matters: the epidemiological, physical, psychological, and economic costs of early pregnancy loss. Lancet. 2021 May 1;397(10285):1658-1667. doi: 10.1016/S0140-6736(21)00682-6. Epub 2021 Apr 27. PMID: 33915094.

5. Lesley Regan, Raj Rai. Epidemiology and the medical causes of miscarriage. Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology. Volume 14. Issue 5. 2000. Pages 839-854, ISSN 1521-6934.

6. Tong F, Wang Y, Gao Q, Zhao Y, Zhang X, Li B, Wang X. The epidemiology of pregnancy loss: global burden, variable risk factors, and predictions. Hum Reprod. 2024 Apr 3;39(4):834-848.

7. Coomarasamy A, Dhillon-Smith RK, Papadopoulou A, Al-Memar M, Brewin J, Abrahams VM, Maheshwari A, Christiansen OB, Stephenson MD, Goddijn M, Oladapo OT, Wijeyaratne CN, Bick D, Shehata H, Small R, Bennett PR, Regan L, Rai R, Bourne T, Kaur R, Pickering O, Brosens JJ, Devall AJ, Gallos ID, Quenby S. Recurrent miscarriage: evidence to accelerate action. Lancet (London, England). 2021;397(10285):1675–82.

8. Dimitriadis E, Menkhorst E, Saito S, Kutteh WH, Brosens JJ. Recurrent pregnancy loss. Nat Reviews Disease Primers. 2020;6(1):98.

9. Tong F, Wang Y, Gao Q, Zhao Y, Zhang X, Li B, Wang X. The epidemiology of pregnancy loss: global burden, variable risk factors, and predictions. Hum Reprod. 2024 Apr 3;39(4):834-848.

10. Vlachou F, Iakovou D, Daru J, Khan R, Pepas L, Quenby S, Iliodromiti S. Fetal loss and long-term maternal morbidity and mortality: A systematic review and meta-analysis. PLoS Med. 2024 Feb 9;21(2):e1004342. doi: 10.1371/journal.pmed.1004342. PMID: 38335157; PMCID: PMC10857720.

11. Sara Fernández-Basanta, Celtia Dahl-Cortizo, Carmen Coronado, María-Jesús Movilla-Fernández, Pregnancy after perinatal loss: A meta-ethnography from a women's perspective. Midwifery, Volume 124, 2023,ISSN 0266-6138.

12. Voss P, Schick M, Langer L, Ainsworth A, Ditzen B, Strowitzki T, Wischmann T, Kuon RJ. Recurrent pregnancy loss: a shared stressor—couple-orientated psychological research findings. Fertil Steril. 2020;114(6):1288–96.

13. Coomarasamy A, Gallos ID, Papadopoulou A, Dhillon-Smith RK, Al-Memar M, Brewin J, Christiansen OB, Stephenson MD, Oladapo OT, Wijeyaratne CN, Small R, Bennett PR, Regan L, Goddijn M, Devall AJ, Bourne T, Brosens JJ, Quenby S. Sporadic miscarriage: evidence to provide effective care. Lancet. 2021 May 1;397(10285):1668-1674. doi: 10.1016/S0140-6736(21)00683-8. Epub 2021 Apr 27. PMID: 33915095.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

UDC. 616.314.17-008.1-084:615.015

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1776-1794

Vergun Andrii Romanovych MD, PhD, DSc, Associate Professor of the Department of Family Medicine, anti-plagiarism expert, senior inspector of the scientific department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (050) 747-33-40**,** https://orcid.org/0000-0003-0135-0048

Nadashkevych Oleh Nykonovych MD, PhD, DSc, professor, head of the family medicine department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (097)009-44-44, https://orcid.org/0000-0002-9529-8406

Vergun Oksana Mykhailivna MD, PhD, Associate Professor of the Department of Therapy No.1, Medical Diagnostics and Hematology, Transfusiology FPGE, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (050) 534-06-27, https://orcid.org/0000-0002-3990-8791.

Matsyakh Yurii Mykhailovych student of the Medical Faculty No.2, Head of the student agency for improving the quality of education, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (095)141-24-19, https://orcid.org/0000-0003-1386-5161,

Paraschuk Bohdan Myronovych MD, PhD, associate professor of the department of family medicine, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (067)713-07-36, https://orcid.org/0009-0003-7629-0120,

Yarema Yaroslav Ihorovych MD, PhD, assistant of the Surgery Department No2, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (098) 331-56-02, https://orcid.org/0000-0001-9972-7469,

Lytvynchuk Mykhailo Mykhailovych MD, Ordinator of the Department of Palliative Care, Communal Non-Profit Enterprise "Lviv Regional Medical Association "Clinical Hospital of Planned Treatment, Rehabilitation and Palliative Care", separate unit "4th Hospital", tel.: (098)618-49-97, https://orcid.org/0000-0002-1684-8749,

Zhuraiev Rustam Kurbanovych MD, PhD, DSc, Medical Director, Lviv Commercial Medical Center "Salutas", tel.: (032) 276-78-14, https://orcid.org/0000-0003-0135-0048,

Shalko Iryna Volodymyrivna MD, PhD, associate professor of the family medicine department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (067) 673-37-17, https://orcid.org/0000-0001-6151-5583

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Oleksiuk Olga Bohdanivna MD, PhD, Associate Professor of the Department of Public Health FPGE, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (032) 276-78-14, https://orcid.org/0000-0002-6150-9033

Karpyshyn Natalia Vasylivna MD, PhD, assistant of the family medicine department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (032) 261-55-42, https://orcid.org/0000-0002-9539-3198

SECONDARY PREVENTION AND TREATMENT OF COMPLICATED STAGE III AND STAGE IV DECUBITUS ULCERS (PRESSURE ULCERS, BEDSORES), WHAT'S NEW, AUTHOR'S VIEWS

Abstract. The purpose of the study was to optimize clinical classification, secondary prevention and treatment of complicated stage III and IV of pressure ulcers caused and prolonged or persistent loss of motor activity, arise as a result of injuries or diseases of the spinal cord and brain, severe somatic pathology, accompanied by impaired innervation and tissue trophism which are based on clinical observation and complex strategy in a palliative care unit or department. It is worth emphasizing that in addition to specific preventive measures, it is necessary to treat any concomitant diseases and syndromes that contribute to the formation of bedsores of various localization, especially in diabetes, occlusive diseases of the arteries, etc., to ensure adequate analgesia and correction of the water-electrolyte balance. In our study, the total sample consisted of 412 patients aged 40-93 years: 174 men and 238 women, who were treated inpatient for 10 years in the palliative care department of the Lviv Regional Medical Association "Clinical Hospital of Planned Treatment, Rehabilitation and Palliative Care" , separate unit "4 hospital" and medical center "Salutas", Lviv, Ukraine. In their work, they used plans for the care and complex treatment of bedsores according to the TIME and DOMINATE strategies, which included adequate nutritional support, orthopedic decompression of problem areas, remediation of bedsores (including surgical treatment if necessary) with antiseptics. Adequate care and treatment of patients with chronic wounds and, in particular, pressure ulcers is possible only the DOMINATE strategy, in the presence of colliquative (wet, moist) necrosis or demarcated (limited) dry of areas of necrosis. It is necessary to take into account the peculiarities of the wound process in the formation of purule nt pressure ulcers, the composition of the microflora, which affects the course of healing and requires not only antibiotic therapy but also the use of topical antiseptics, providing appropriate care, monitoring the dynamics of the bedsores wound process and correcting local venous and/or lymphatic stasis, background and comorbid pathology.

Keywords. Complicated stage III and stage IV decubitus ulcers, soft tissue necrosis, purulent-necrotic complication, putrefactive phlegmon, clinical strategy, secondary prevention, complex surgical treatment.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Вергун Андрій Романович доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, антиплагіатний експерт, старший інспектор наукового відділу, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (050) 747-33-40, https://orcid.org/0000-0002-7521-3241,

Надашкевич Олег Никонович доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (097) 009-44-44, https://orcid.org/0000-0002-9529-8406

Вергун Оксана Михайлівна кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії №1, медичної діагностики та гематології, трансфузіології ФПДО, старший інспектор наукового відділу, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (050) 534-06-27, https://orcid.org/0000-0002-3990-8791

Мацях Юрій Михайлович студент медичного факультету №2, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (095) 141-24-19, https://orcid.org/0000-0003-1386-5161,

Паращук Богдан Миронович кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (067) 713-07-36, https://orcid.org/0009-0003-7629-0120

Ярема Ярослав Ігорович к.мед.н., асистент кафедри хірургії №2, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (098) 331-56-02, https://orcid.org/0000-0001-9972-7469

Литвинчук Михайло Михайлович ординатор відділення паліативної допомоги, Комунальне некомерційне підпримство “Львівське територіальне медичне об’єднання “Клінічна лікарня планового лікування, реабілітації та паліативної допомоги”, відокремлений підрозділ “4-а лікарня”, тел.: (098)618-49-97, https://orcid.org/0000-0002-1684-8749

Жураєв Рустам Курбанович доктор медичних наук, медичний директор, Львівський приватний медичний центр «Салютас», тел.: (032) 276-78-14, https://orcid.org/0000-0003-0135-0048

Шалько Ірина Володимирівна кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (067) 673-37-17, https://orcid.org/0000-0001-6151-5583

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Олексюк Ольга Богданівна к.мед.н., доцент кафедри громадського здоров'я ФПДО**,** Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (032) 276-78-14, https://orcid.org/0000-0002-6150-9033

Карпишин Наталя Василівна к.мед.н., асистент кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (032) 261-55-42, https://orcid.org/0000-0002-9539-3198

ВТОРИННА ПРОФІЛАКТИКА ТА ЛІКУВАННЯ УСКЛАДНЕНИХ ПРОЛЕЖНІВ ІІІ І IV СТАДІЇ (КОМПРЕСІЙНИХ ВИРАЗОК, ДЕКУБІТАЛЬНИХ ВИРАЗОК), ЩО НОВОГО, АВТОРСЬКІ ПОГЛЯДИ

Анотація. Мета дослідження – оптимізація клінічної класифікації, вторинної профілактики та лікування ускладнених пролежнів III і IV стадії, спричинених тривалою або стійкою втратою рухової активності, що виникають внаслідок травм або захворювань спинного та головного мозку, важкої соматичної патології, що супроводжується порушенням іннервації та трофіки тканин; базується на клінічному спостереженні та комплексній тактиці у закладах або відділеннях паліативної допомоги. Вартує наголосити, що крім специфічних профілактичних заходів, необхідно лікувати будь-які супутні захворювання та синдроми, що сприяють утворенню пролежнів різної локалізації, особливо при цукровому діабеті, оклюзійних захворюваннях артерій тощо, забезпечити адекватне знеболювання та корекцію водно-електролітного балансу. У нашому дослідженні загальна вибірка склала 412 пацієнтів віком 40-93 років: 174 чоловіки та 238 жінок, які протягом 10 років лікувались стаціонарно у відділенні паліативної допомоги КНП «Львівське територіальне медичне об'єднання «Клінічна лікарня планового лікування», реабілітації та паліативної допомоги», відокремлений підрозділ «4 лікарня» та медичному центрі «Салютас», м. Львів, Україна. У своїй роботі застосовували плани догляду та комплексного лікування пролежнів за стратегіями TIME та DOMINATE, які включали адекватну нутритивну підтримку, ортопедичну декомпресію проблемних ділянок, санацію пролежнів (у тому числі хірургічне в разі необхідності) антисептиками. Адекватний догляд і лікування хворих із хронічними ранами і, зокрема, пролежнями можливий за стратегією DOMINATE, за наявності коліквацийного (вологого, в т.ч. гнильного) некрозу або відмежованих (обмежених) сухих ділянок некрозу. Необхідно враховувати особливості ранового процесу при утворенні гнійних пролежнів, склад мікрофлори, що впливає на перебіг загоєння і вимагає не тільки антибіотикотерапії, але і застосування місцевих антисептиків, забезпечення відповідного догляду, моніторинг динаміки пролежнево-ранового процесу та корекцію місцевого венозного та/або лімфатичного стазу, фонової й супутньої патології.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова. Ускладнені пролежні III та IV стадії, некроз м'яких тканин, гнійно-некротичні ускладнення, гнильна флегмона, клінічна тактика, вторинна профілактика, комплексне хірургічне лікування.

Introduction. Continuous pressure of about 70 mm Hg for two days due to the atrophy, maceration and local ischemia causes irreversible changes in tissues [6, 7, 10]. The most relevant in the problem of pressure ulcers is to increase the efficiency and improve methods of preventing the formation of pressure ulcers (PrU) in cases where adequate elimination of shear force, pathological moisture of soft tissues, diabetes mellitus and some other endocrine / metabolic pathology, obliterative diseases, contact with the skin of physiological secretions with subsequent maceration against the background of a long-standing forced position of the patient and physical inactivity [6, 11, 12]. Bedsores (syn. pressure ulcers – Decubitis ulcers) are, in fact, the prolonged compression (lying on the back, etc.), and sometimes in artificially created positions and prolonged compression of tissues (plaster casts), especially in the locations of bone protrusions where the greatest pressure gradient are observed (sacrum, buttocks, heels, back of the head, knees, chest, ischial tuberosities, tibia, etc.) [11-13], caused and prolonged or persistent loss of motor activity, arise as a result of injuries or diseases of the spinal cord and brain, severe somatic pathology, accompanied by impaired innervation and tissue trophism [3-6, 13, 14], soft tissues ischemia and neurotrophic changes, inadequate nutrition and care, urinary and fecal incontinence, metabolic disorders due to the underlying disease; localized microcirculatory disorders; metabolic disorders [1, 4-6]. At the same time, with a decrease in the duration of compression or external pressure on the tissues, minimal parabiotic changes occur in the latter without any consequences [8, 10-12]. In developed countries, the prevalence of decubitus ulcers is approximately the same and accounts for 16% of complications of other diseases [2-5, 13, 14, 16]. The presence of an incurably ill person in the family, especially in the terminal stage, leads to a decrease in the quality of life of the whole family and causes severe psychological, social and economic disorders of its functioning. Thus, about 1.5 million people in Ukraine need palliative care every year, which is also a major medical, social, moral, psychological and economic problem worldwide [22, 23]. PrU in the vast majority of cases are formed in the elderly and senile [9, 11-14]. Over the past decades, the percentage of older people with severe comorbidities complicated by ulcers has increased significantly in Europe and North America [9, 11, 12]. In these countries, significant efforts, resources, and organizational measures are directed to the management of this category of patients. Often, bedsores, as a type of chronic wound, are treated by specialists of different profiles who prescribe local treatment at their discretion, which can last for many weeks or months [6-8].

Both in our country and in most countries of the world, PrU are mostly treated conservatively [1, 2, 5, 15, 16]. The reason for the low surgical activity is the high

percentage of postoperative purulent-necrotic complications, namely: suture separation, wound suppuration in 50-75% and relapses in 30% of patients [3-5, 18-20, 22]. In the rest of the cases, additional long-term conservative therapy or reoperation is required [21]. The presence of severe neurodystrophic process in the soft tissues and osteomyelitis of the underlying bone also stops surgeons from radical operations [1-3, 21-23]. Exacerbation of this process, despite a successful operation, often leads to recurrence of pressure ulcers and the formation of purulent soft tissue fistulas [3, 12, 23]. There are many classifications of pressure ulcers, both by individual authors and those adopted by major medical forums. From the point of view of clinical application, the optimal classification is one that combines the criteria of epidemiological studies, clinical evaluation and assessment of the effectiveness of patient treatment methods. The classification of Shea JD (1975) was widely used in the world practice. In addition, in order to unify the scientific approach to clinical issues [6-8, 14], the modern international classification E&NPUAP are defined on the basis of the idea that progression occurs from stage I to stage III or IV, although in practice this is not always the case [20-23]. Along with these measures, it is necessary to treat concomitant diseases that contribute to the occurrence of pressure ulcers (diabetes mellitus, obliterative diseases with various degrees of occlusion, cachexia, vitamin deficiencies, water and electrolyte disorders, immunodeficiency conditions, etc.) [9-12]. A complex approach to risk assessment (including Braden score, thorough skin examination, and clinical judgment) is needed to identify patients at high risk for pressure ulcers [1, 5-7].

Stage I. Persistent redness of the skin area. The integrity of the skin is not compromised, but there is a limited area of persistent redness (erythema), which is most often located over the protruding bone. The appearance of this area usually indicates a high risk of pressure ulcers [1, 5, 11-14, 17, 21].

Stage II. Partial loss of skin thickness. Partial loss of skin thickness, which looks like a flat open ulcer with a wet or dry pink wound bottom without necrotic masses and signs of deeper tissue damage. It may also look like a blister filled with serous or serous-bloody fluid. This category is not recommended for describing skin lacerations, burns, dermatitis, maceration, or abrasions [3-5, 12, 14, 17-21].

Stage III. Complete loss of skin thickness. Damage to the entire skin (dermis and subcutaneous adipose tissue). There may be infiltrations – "pockets" and "tunnels" and / or necrotic masses, but the latter do not allow to see and verify the depth of the skin damage [20-23].

Stage IV. Deep tissue damage (muscles or bones are visible). Tissue damage is deep enough that bones and tendons and/or muscles can be seen (or felt by touch during probing or finger inspection). There may be necrotic masses or scabs, and there are often "pockets" and "tunnels" filled with pus, necrosis, and necrotic detritus. The presence of focal "conglomerate" and "blanched" necrosis is characteristic [22, 23]. The depth of the wound depends on the anatomical features of the body part where it is located, in particular, where there is no subcutaneous (fatty) tissue, wounds can be shallow. Extension to muscles, tendons, and fascia dramatically increases the risk of osteomyelitis [5, 9-12, 22].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Each patient with poor nutritional status and a high risk of pressure ulcers should be provided with oral nutritional care, which includes a more detailed examination with the involvement of a nutritionist, assessment of nutritional needs, comparison of nutrient intake with the need for them, development of an action plan to address the lack of nutrients, monitoring and reassessment of nutritional status. Many scales and classification have been proposed for this purpose, including those of Norton (1962), Waterlow (1985), Braden (1987), Medley (1991), etc. In 2017, we also proposed an optimized clinical soft tissue PrU classification and formulated risk factors for some purulent-necrotic complications that require repeated necrectomy (Fig. 1) and sequestrnecrectomy [3, 11-13, 22, 23]. The originality of the method in the Ukraine Patent are confirmed [22, 23].

The main role of treatment at this stage is to protect the wound from repeated infection and further exposure to damaging factors [1-2, 5-7]. In addition to specific preventive measures, it is necessary to treat any concomitant diseases and syndromes that contribute to the formation of PrU of various localizations of bedsores, especially in diabetes mellitus, occlusive arterial diseases, etc., to provide adequate pain relief, and to correct the water and electrolyte balance [11-13]. With this scale, patients are divided according to 5 indicators, including physical condition, consciousness and activity, mobility and incontinence. Further, pressure ulcers are considered according to the AHCPR classification [9, 11, 12].

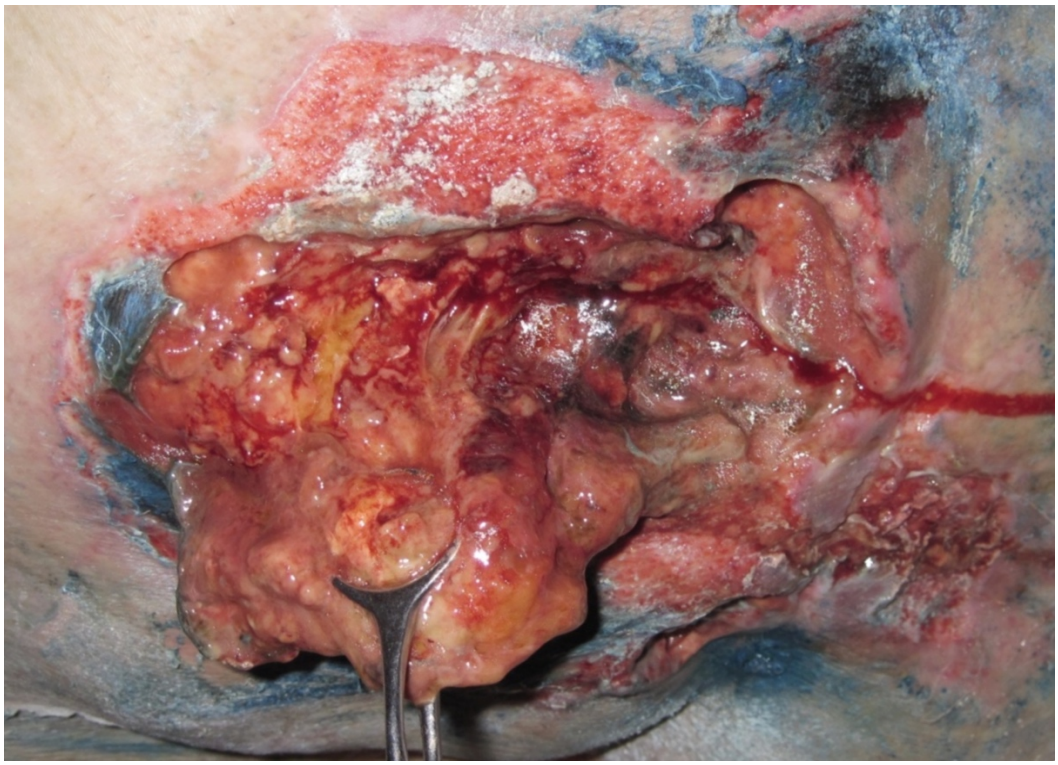

Fig.1. Stage IV sacroiliac decubitus ulcer with colliquative soft tissue necrosis. *Putrefactive phlegmon, epifasciitis, perifasciitis. The necrectomy stage with opening of the main purulent focus. Lviv Territorial Medical Association "Clinical Hospital for Planned Treatment, Rehabilitation and Palliative Care", Lviv, Ukraine, 2022.*

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

In most developed countries, there is a widespread belief that pressure ulcer prevention should be the responsibility of nurses. Doctors often do not properly address this issue and do not have the appropriate theoretical and practical training [1, 8-11]. Patients with uncomplicated superficial pressure ulcers do not require surgical treatment, but the presence of skin changes should mobilize medical staff to prevent the progression of the process and the occurrence of purulent complications. It is necessary to reassess the patient's health status [12-15], paying special attention to the identification or exclusion of various external and internal risk factors for pressure ulcers [3, 5-7, 14-17]. In some cases, the patient's position on the stomach is indicated. In addition, fluid loss occurs during the hydration phase of the wound process. This point of the strategy also involves the use of decompression [2-5]. At this stage, the external pressure on the pressure ulcer is reduced by the use of special care products and orthopedic devices [1-3, 5-7]. The fact of unloading also provides and determines the wound marginal epithelialization.

Objective. To optimize clinical classification, secondary prevention and treatment of complicated stage III and IV of pressure ulcers which are based on clinical observation and complex strategy in a palliative care unit or department.

Matherials and methods. The total sample included 412 patients aged 40-93 years: 174 males and 238 females who were treated inpatient over a 10-year period in the palliative care unit of the municipal non-profit enterprise "Lviv Territorial Medical Association "Clinical Hospital for Planned Treatment, Rehabilitation and Palliative Care", separate departament "4th Hospital" and Salutas Medical Center, Lviv, Ukraine, the clinical cases of the disease was characterized by the formation of soft tissue PrU. Stage III and IV bedsores with purulent-necrotic complication were complex surgical treated in the surgical purulent palliative care unit / department (strategy with repeated necrectomy and complex local sanation in main group and primary standard treatment in control group) with secondary decompression measures according to generally clinical [9-12]. The results of the treatment were statistically analyzed. At the same time, as the duration of compression or external pressure on the tissues decreases, minimal parabiotic changes occur in the latter without any consequences. The main factors contributing to the formation of PrU are continuous pressure, shear forces, pathological soft tissue moisture, skin contact with physiological secretions with subsequent maceration against a background of prolonged forced positioning of the patien and their physical inactivity. Patients with uncomplicated superficial PrU receiving therapeutic treatment do not require surgical treatment but the presence of skin changes should mobilize of the medical to prevent the progression of the process and the occurrence of purulent complications [9-11, 16-20]. It is necessary to assess the patient's health status [1-4], paying particular attention to identifying or excluding various external risk factors.

Results and discussion. The presence of pressure ulcers can determine the development of inflammatory, some purulent and necrotic complications especially

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

comorbyde type 2 diabetes mellitus, which have a specific and are difficult to treat with complex surgical sanation [3, 11, 12, 20-22]. The Norton scale, due to its simplicity and speed of risk assessment, has become the most popular among nursing staff everywhere. According to this scale, patients are divided based on 5 basic indicators, including physical condition, consciousness and activity, mobility and the presence of incontinence of physiological secretions [7-9, 11]. The main task of treatment at this stage is to protect the wound from infection and further exposure to damaging factors. It is advisable to treat pressure ulcers according to strategies. For successful healing, it is necessary to improve blood supply and ensure tissue oxygenation – anticoagulants, disaggregants, vasodilators are used [9, 11, 20-23]. The most urgent issue in the problem of pressure ulcers is to increase the effectiveness and improve the methods of preventing pressure ulcers. However, if patients are cared for by specially trained nurses, the prevalence of PrU is reduced to 8.1% [5-7, 16-19]. Over the past five years, about 500,000 patients annually need professional palliative care in the final period of life [8-11]. In addition, family members of palliative care patients also need professional help [19]. The most common direct cause of soft tissue PrU is some chronic traumatic injuries, 94%, etc. [17-19]. Shear forces, pathological humidity of soft tissues, ingress of physiological secretions on the skin with subsequent maceration against the background of a long-standing forced position of the patient, physical inactivity determine the occurrence of local tissue ischemia [6-8, 10, 11, 20, 21].

Alternative methods, aimed at reducing pressure are: special plastic splints, anti-decubitus mattresses, beds, pillows, pads, and mattresses filled with water, air, foam, gel, or a combination of these are used to reduce pressure. When patients are in bed, to reduce pressure on the sacrum, the head end of the bed sh’ould not be raised more than 45 degrees, and inflatable circles are also used to place under the sacrum and other bony protrusions to avoid their contact with the supporting surface, especially in patients with comorbyde diabetes mellitus. Care plans and complex treatment of pressure ulcers based on the TIME and DOMINATE strategies [5, 9, 11, 23] include adequate nutritional support, orthopedic decompression of problem areas, sanation of the pressure ulcer with antiseptics (including surgery if necessary) [6-9, 11, 16-20, 23]. Adequate care and treatment of patients with chronic wounds and, in particular, pressure ulcers is possible only the DOMINATE strategy, in the presence of colliquative (wet, moist) necrosis or demarcated (limited) dry of areas of necrosis [3, 11, 19-23]. The correct choice of adsorbent bandage [9, 11] allows you to control the exudation process, prevent the breakdown of collagen structures, optimize the granulation process and neovascularization in the proliferative phase [7-9, 12]. Adequate nutrition, vitamins, and chemical elements such as zinc, copper, etc. are of great importance in the management of patients with chronic wounds / bedsores. For successful healing, it is necessary to improve blood supply and ensure tissue oxygenation, some anticoagulants and vasodilators are used. However, these strategies do not fully correspond to the limited possibilities of PrU treatment in

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

palliative care department and the necessary sequence of application of the main stages of complex treatment for uncomplicated and complicated soft tissue injuries [17-21]. Based on the DOMINATE strategy, we have developed the small palliative strategy, N (Nutrition), adequate nutritional support with sufficient proteins, amino acids, carbohydrates, and fats. Multivitamin complexes and necessary trace elements complexes play an additional important role in wound healing. This part of the strategy also includes the use of parenteral nutrition and anabolic steroids (if indicated). O (Offloading), offloading, decompression. In this stage, the external pressure on the problem soft tissues and PrU, etc. is reduced by the use of special care products and orthopedic devices. The changes that occur are characteristic of the proliferative phase of the wound process – cell regeneration and healing of the destroyed tissue. The fact of offloading also ensures marginal epithelialization of the wound. D (Debridement), removal of non-viable tissue from the wound in the presence of colliquative (wet) necrosis or limited (demarcated) areas of dry necrosis in the wound reduces the number of bacteria and the intensity of their growth respectively reduces the perifocal inflammatory process. It also includes the opening and drainage of purulent effusions with precise step-by-step necro- and, if necessary, sequestrnecrectomy. At the same time, simultaneously during necrectomy, cells in the state of necro- and parabiosis are also removed. I (infection), effective antibacterial / antibiotic treatment of this patients. It includes the topical use of antiseptics and antibiotic-containing liniments and, if necessary (if indicated), systemic antibiotic therapy, both empirical, clinically based, and antibiotic therapy according to the results of bacteriological examination (culture of wound). T (Tissue management), creating an appropriate environment in the PrU, wound care and stimulation of marginal epithelialization [9-12]. Tissue management measures also include mechanical effects, stepwise removal of bacterial and fibrinous layers containing pathogenic microorganisms and small areas of necrosis; the use of wet and dry bandages, sessions of therapeutic ultrasound exposure to wounds, laser therapy, autolytic therapy, gel, and absorbent bandages, which have an osmotic effect. Local enzyme therapy in the form of trypsin, chymotrypsin, collagenase powder; hyperbaric oxygenation, negative pressure wound therapy, aspiration drainage, cell therapy, “artificial skin”, early autodermoplasty, etc. are widely used. E (Educations) – provides adequate care, monitoring of the dynamics of the wound process of pressure ulcers, and correction of local venous or lymphatic stasis. Physiotherapy courses are prescribed for this category of patients. The use of non-steroidal anti-inflammatory therapy, systemic enzyme therapy with serratiopeptidase, vasodilators, insulin (diabetes mellitus patients), lymphovenotonics most often Detralex or Diovenor 600, or Cyclo3fort, is also indicated. The most important thing in bedsores preventing and the progression of ulceration is to identify the risk of developing this complication. The safety assessment included registration and analysis of side effects. The Bioethics Committee of Danylo Halytsky Lviv National Medical University found no violations of clinical and ethical standards.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Complex surgical sanation has been performed in complicated stage III-IV soft tissue PrU. The structure of the main background pathology was dominated by cardiovascular diseases (coronary artery disease, atherosclerosis, heart rhythm disorders, hypertension) – in 39.29% of cases, neurological pathology (condition after cerebrovascular accident, demyelinating diseases, neuritis, neuropathy) – in 37.5% of patients, obesity of III-IV degree – in 12.5% of cases of a local subsample. Chronic obstructive pulmonary disease was diagnosed in 7.14% of the subsample, and diabetes mellitus in 12.68% of the other patients. We consider it axiomatic that dry skin should be moisturized and wet skin should be dried. The skin should be irrigated with saline solution; some alcohol-containing solutions, camphor, etc. and lotions are used in patients with oily skin [7-10, 16-20].

On the basis of the author's morphologically based modification, we classify some bedsores into stages I-IV (variants “a” or “b”) [22], Stage I, superficial (epidermal) damage (Ia, stable / permanent hyperemia of a limited skin area (erythema), most often over the protruding bone, and Ib, superficial epidermis desquamation with formation of vesicles with serous-hemorrhagic contents, maceration, local foci of epidermal desquamation), Stage II, loss of skin thickness with the formation of a decubitus ulcer (IIa, the ulcer bottom with signs of granulation and/or crusting and IIb, the ulcer bottom with pronounced fibrinous layers), Stage III, complete loss of skin thickness with the formation of soft tissue necrosis with necrotic subcutaneous fat, necrotic detritus can be seen in the wound, but bone, tendons or muscles are not visible or palpable, during probing or finger or instrumental / tupfer revision (IIIa, formation of limited coagulation (dry) necrosis and IIIb, formation of limited colliquative (wet) necrosis without acute symptomatic abscess), Stage IV, deep tissue damage (Fig. 2), visually differentiated elements of necrotic tissue and/or muscle and/or connective tissue structures with suppuration, dissection, abscess; often there are "swims", "pockets" and "tunnels" filled with pus, necrosis and necrotic detritus (Fig. 3); tissue damage is deep, muscles and/or tendons and bones can be seen (or felt by probing or finger inspection); focal "conglomerate" necrosis is characterised by the presence of pus discharged along or under the lesions (IVa, abscess (phlegmon) formation in the bottom wounds and/or walls of the PrU without (or with) purulent flooding and IVb, spread of the process to adjacent (neighbouring) connective tissue structures with the formation of putrefactive myositis, necrotic fasciitis or / with perichondritis, periostitis, osteomyelitis, etc).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Fig. 2. Patient H., woman, 88 years old, comorbyde type 2 diabetes mellitus, immobile after femoral neck fracture. Stage IV sacroiliac decubitus ulcer with colliquative soft tissue necrosis, complicated by putrefactive phlegmon, epifasciitis. Salutas Medical Center, Lviv, Ukraine, 2023.

We performed a complex treatment of sacroiliac PrU with the local antiseptics combination in 35% of patients aged 52-88 years who were receiving care and inpatient treatment in palliative care unit or department in Lviv. The average age of the patients was 71 years. The cause of stage II-III pressure ulcers of the sacroiliac region was prolonged forced body position in combination with physical inactivity in 16% of patients after cerebral circulatory disorders of the ischemic type, in 12% of patients with incurable oncological pathology, in the remaining 4% after an unoperated femoral neck fracture (derotation bandage was applied), in patients with some polyarthritis and 1% of patients with multiple sclerosis. The 47% cause of stage IV PrU (colliquative necrosis and soft tissue flegmona) was assotiated with diabetes mellitus.

Ischemic disease and grade II-III hypertension were diagnosed in all cases. Local hyperemia, epidermal desquamation, and maceration with suppurative wounds were noted in 16% of patients, coagulation necrosis in 79%, colliquative necrosis with purulent discharge in 51% of the subsample, and purulent effusion in 15% patients. Adequate surgical interventions was performed in all cases of colliquative necrosis and suppuration. The area of colliquative (wet) necrosis in PrU was precisely surgically removed by excision en block within healthy and / or necrobiotic tissue with the removal of pus and necrotic detritus (Fig. 3).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The absence of granulations, pathological exudation from the PrU, redness of the skin in the wound area, the presence of non-viable loci, and an unpleasant odor (foul-smelling purulent discharge) indicate critical pathogenic colonization of the bedsores and at the same time the need for combined treatment with general antibiotic therapy and topical use of antiseptics [11-14, 19-23] and antibiotics including ofloxacin liniment, bacitracin zinc with neomycin sulfate, etc [22, 23]. In 22% of the subsample of patients, a staged simplified strategy, especially in patients with comorbyde diabetes mellitus adapted for use in palliative care department [12, 22, 23] were used (Fig. 4).

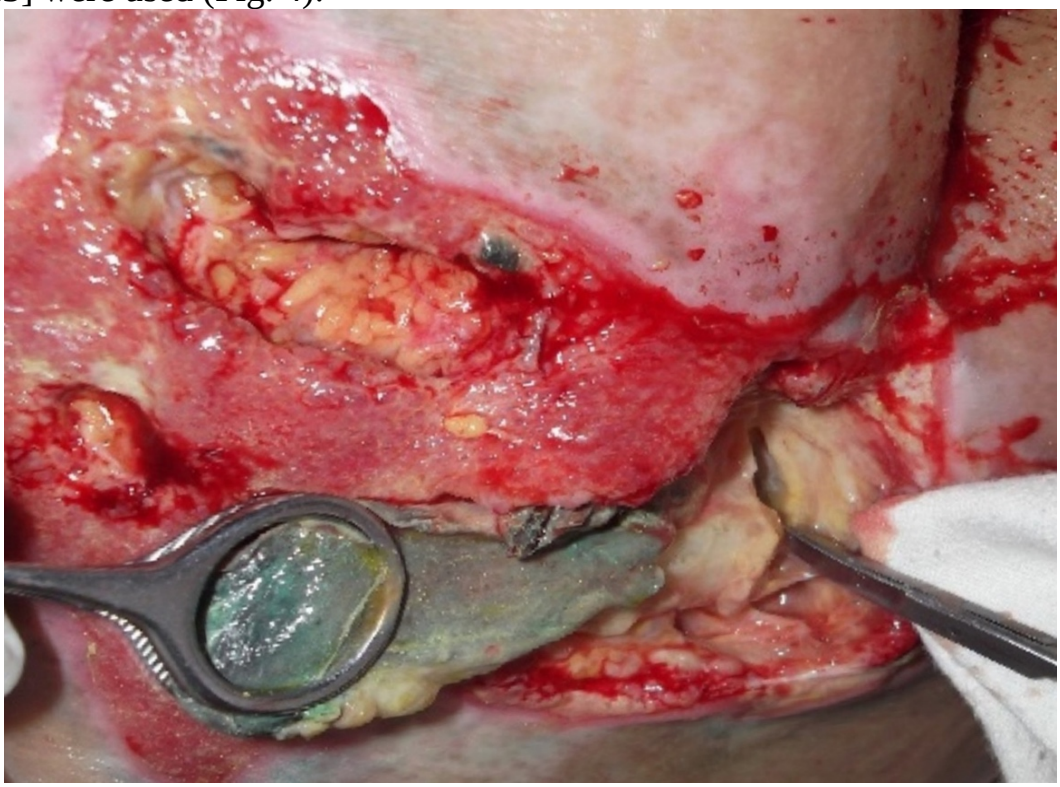

Fig.3. Patient H., woman, 88 years old, comorbyde type 2 diabetes mellitus, immobile after femoral neck fracture. Primary basic surgical sanation. The necrectomy stage of sacroiliac decubitus ulcer with colliquative soft tissue necrosis with opening of the main purulent focus, "pockets" and "tunnels" filled with pus, secondary necrosis and necrotic detritus, etc. Salutas Medical Center, Lviv, Ukraine, 2023.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

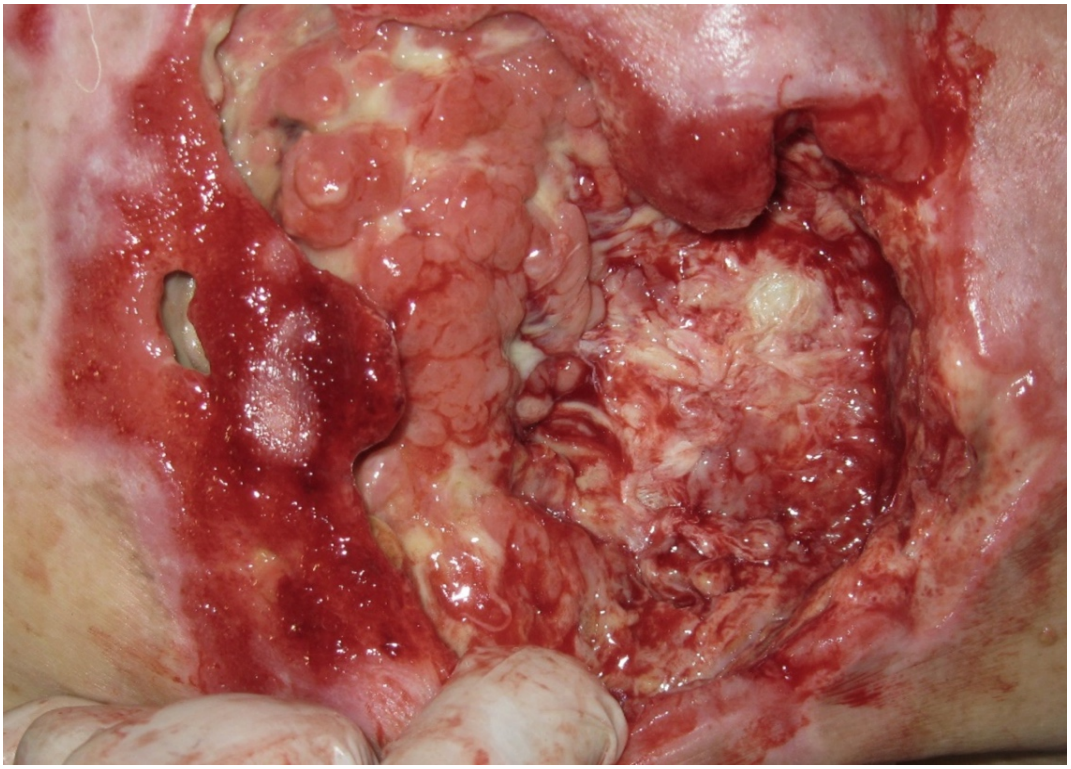

Fig.4. Patient H., woman, 88 years old, comorbyde diabetes mellitus. Secondary planned basic surgical sanation. The planned renecrectomy stage with opening of the some "tunnels" filled with pus and necrotic detritus, antiseptical sanation, etc. Salutas Medical Center, Lviv, Ukraine, 2023.

The main wound was filled with sterile gauze tampons with hydrophilic liniment [9, 22, 23]. Purulent effusions from the standpoint of Damage control were drained with hydrophilic liniment, with rubber, latex or polyethylene outlets and tampons moistened with Polividone-iodine solution, etc., the tactics of repeated, programmed PrU renecrectomies (planned resanation) were used. In the postoperative period, while continuing the complex systemic therapy and correcting the comorbid pathology [1, 2, 4-6, 10-12], the cavity was washed daily with an antiseptic solution and the tampons were replaced with a antiseptic combination [9, 18-21]. Drainage was removed for 3-5 days, after which local application of ointment bandages was performed until the wound / bedsores was completely cleaned and granulated. The absence of local compressive changes progression, a reduction (shortening) in the time of wound exudation and granulation (Fig. 5, 6), and the early appearance of PrU marginal epithelization (χ^2=30.25) were also confirmed.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Fig.5. Patient H., woman, 88 years old, comorbyde type 2 diabetes mellitus, immobile after femoral neck fracture. Sacroiliac decubitus ulcer. Granulating wound. Salutas Medical Center, Lviv, Ukraine, 2023.

Taking into account the peculiarities of the pathogenesis, morphogenesis, and clinical course of PrU with colliquative soft tissue necrosis and purulent complications that affect the course of healing, the use of not only antibiotic therapy but also removal of necrosis, adequate drainage [9, 13-16], and local treatment led to a significant reduction in the signs of purulent necrotic inflammation and an improvement in the rate of wound healing from 3.4 ± 0.39% to 4.2 ± 0.23% (χ^2 = 32.01). The changes that occur are characteristic of the proliferative phase of the wound process – healing of the destroyed matrix, and cell regeneration [9-12]. The criterion for the effectiveness of care was the formation of a granulating wound (Fig. 6) surface with minimal exudation [19-22], which we observed in all clinical observations, or (and) with the presence of marginal epithelialization (χ^2=25.21, $p \leq 0.05$). Signs of purulent necrotic inflammation and effective secondary prevention of complications constitute a set of criteria for effectiveness and economic feasibility [5-8, 11, 12, 15-19], which, in our opinion, determines some clinical possibility in the palliative practice (Fig. 7).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Fig. 6. Patient Pr., man, 85 years old. Stage IV iliac bedsores with soft tissue necrosis, putrefactive phlegmon, perifasciitis. The planned sanation. Lviv Territorial Medical Association "Clinical Hospital for Planned Treatment, Rehabilitation and Palliative Care", Lviv, Ukraine, 2023.

Fig. 7. Patient H., woman, 88 years old, comorbyde type 2 diabetes mellitus, immobile after femoral neck fracture. Stage IV sacroiliac decubitus ulcer. Granulating wound. The planned basic surgical sanation. Plastic suturing of a soft tissue, surgical closure of the wound defect. Salutas Medical Center, Lviv, Ukraine, 2023.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Some methods of autodermoplasty are of choice in case of a large skin defect, predicted significant changes in the surrounding tissues (bedsores ulcer), and close location of bone formations. In patients with cytological examination on days 5, 7 and 12 after total surgical necrectomy, the total leukocytes number in smears consistently decreased, macrophages and fibroblasts were confirmed (appeared) [8-13]. With the use of ointment dressings, granulation was observed on 5.4±0.2 days in stage III pressure ulcer and 6.5±0.1 days in stage IV bedsores (χ^2=27.44). It should be noted that the use of decompression orthopedic devices to reduce "chronic" constant pressure in the area of the PrU provides a positive effect in 60% of patients, halves the likelihood of necrobiosis progression, compared to patients who do not use unloading (decompression) devices [5-7, 15, 17-20].

Conclusions. The author's views of treatment of bedsores with soft tissue necrosis and purulent complications are based on the DOMINATE strategy and small palliative strategy for the prevention, care, and treatment of decubitus ulcers include a clinically sound sequence of care measures, systemic and local therapy; precision necrectomy with revision of leaks, and combined drainage with tamponade of the surgical wound, determines the possibility of its implementation in the clinical practice of some palliative care unit. It is necessary to take into account the peculiarities of the wound process in the formation of purule nt pressure ulcers, the composition of the microflora, which affects the course of healing and requires not only antibiotic therapy but also the use of topical antiseptics, providing appropriate care, monitoring the dynamics of the bedsores wound process and correcting local venous and/or lymphatic stasis, background and comorbid pathology.

References:

1. Alderden J. et al. (2011). Risk profile characteristics associated with outcomes of hospital-acquired pressure ulcers: a retrospective review. *Critical Care Nurse*, 31 (4), 30-43.

2. Angel DE. et al. (2011). The clinical efficacy of two semi-quantitative wound-swabbing techniques in identifying the causative organism (s) in infected cutaneous wounds. *Int Wound J*, 8 (2), 176-185. https://doi.org/10.1111/j.1742-481X.2010.00765.x .

3. Biglari B. et al. (2014). A retrospective study on flap complications after pressure ulcer surgery in spinal cord-injured patients. *Spinal Cord*, 52 (1), 80-83.

4. Cao Y. et al. (2013) . Risk factors for mortality after spinal cord injury in the USA. *Spinal Cord*, 51 (5), 413-821. https://doi.org/10.1038/sc.2013.130.

5. DeJong G. et al. (2014).Factors associated with pressure ulcer risk in spinal cord injury rehabilitation. *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*, 93 (11), 971-986.

6. Díez-Manglano J.(2021). Úlceras por presión: otro evento adverso prevenible. Pudmed, 217(4), 242-243.

7. Balcázar-Rueda E, León-López AA. (2018). Educación continua del personal de enfermería, una estrategia de prevención de úlceras por presión intrahospitalarias. *Medigraphic*, 26 (3), 202-213.

8. Cortés OL. et al. (2021). Frequency of repositioning for preventing pressure ulcers in patients hospitalized in ICU: protocol of a cluster randomized controlled tria*l. Revista Medica Herediana*, 20 (1), 121-124.

9. Ed. Maggie ,J Westby et al. (2017). Dressings and topical agents for treating pressure ulcers (Protocol) and Cochrane Wounds Group The Cochrane Collaboration. *Published by John Wiley & Sons*, Ltd, 21 p.

10. Eslami V. et al. (2012). Factors associated with the development of pressure ulcers after spinal cord injury. *Spinal Cord*, 50 (12), 899-903.

11. Gary R Sibbald, Diane L Krasner, James Lutz (2010). European Pressure Ulcer Advisory Panel (EPUAP). SCALE: skin changes at life's end. Final consensus statement. Fin.ed, *October 1Adv Skin Wound Care. May*, 23(5), 225-238.

12. Ferris Amy, Price Annie, Harding Keith. (2019). Pressure ulcers in patients receiving palliative care: A systematic review. *Palliative Medicine*, 33 (7), 770-782.

13. Gefen A. (2020). Pressure ulcer prevention dressing design and biomechanical efficacy. *J. Wound Care*, 29, 6-15.

14. Latimer S. et al. (2019). Prevalencia y predictores de lesiones por presión entre adultos mayores en las primeras 36 horas de hospitalización, 28, 4119-4127.

15. Levy A, Gefen A. (2017). Assessment of the Biomechanical Effects of Prophylactic Sacral Dressings on Tissue Loads: A Computational Modeling Analysis, Ostomy Wound Manag,63, 48-55.

16. López-Casanova P. et al. (2018). Prevención de las úlceras por presión y los cambios de postura. Revisión integrativa de la literatura. *Scielo*, 29 (2), 92-99.

17. Lustig M, Wiggermann N, Gefen A. (2020). How patient migration in bed affects the sacral soft tissue loading and thereby the risk for a hospital-acquired pressure injury, *Int. Wound J*, 17, 631-640.

18. Miller SK. et al. (2015). Analysis of the Pressure Distribution. Qualities of a Silicone Border Foam Dressing, *J. Wound, Ostomy Cont. Nurs*, 42, 346-351.

19. Rodríguez-Cruz DL et al. (2020). Proceso enfermero aplicado a un paciente con úlceras por presión. *Vive Rev. Salud*, 3 (9), 253-264.

20. Sánchez-Munoz LA. (2017). Úlceras por presión: otro evento adverso prevenible. *Revista Clínica Española*, 217(4), 242-242.

21. Scheel-Sailer A. et al. (2013). Prevalence, location, grade of pressure ulcers and association with specific patient characteristics in adult spinal cord injury patients during the hospital stay: a prospective cohort study. *Spinal Cord*, 51 (11), 828-833.

22. Vergun AR. The method of predicting the risk of repeated necroctomies in patients with soft tissue bedsores. *Patent of Ukraine*, 114267U, IPC. A61B17/00. Publ. 10.03.2017, Bull. 5.

23. Vergun AR. et al. (2019). The method of treatment of purulent soft tissues bedsores, complicated by purulent effusions. *Patent of Ukraine*. 131008U, IPC A61G7/057. Publ. 10.01.2019, Bull. 1.

Література:

1. Alderden J. et al. Risk profile characteristics associated with outcomes of hospital-acquired pressure ulcers: a retrospective review. Critical Care Nurse. 2011; 31 (4): 30-43. https://doi.org/10.4037/ccn2011806.

2. Angel DE. et al. (2011). The clinical efficacy of two semi-quantitative wound-swabbing techniques in identifying the causative organism (s) in infected cutaneous wounds. Int Wound J. 2011; 8 (2): 176-185. https://doi.org/10.1111/j.1742-481X.2010.00765.x .

3. Biglari B. et al. A retrospective study on flap complications after pressure ulcer surgery in spinal cord-injured patients. Spinal Cord. 2014; 52 (1): 80-83. https://doi.org/10.1038/sc.2013.130.

4. Cao Y. et al. Risk factors for mortality after spinal cord injury in the USA. Spinal Cord. 2013; 51 (5): 413-821. https://doi.org/10.1038/sc.2013.130.

5. DeJong G. et al. Factors associated with pressure ulcer risk in spinal cord injury rehabilitation. American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation. 2014; 93 (11): 971-986. https://doi.org/10.1097/PHM.0000000000000117.

6. Díez-Manglano J. Úlceras por presión: otro evento adverso prevenible. Pudmed. 2021; 217(4): 242-243. https://doi.org/10.12968/ jowc.2020.29.LatAm_sup_2.6.

7. Balcázar-Rueda E, León-López AA. Educación continua del personal de enfermería, una estrategia de prevención de úlceras por presión intrahospitalarias. Medigraphic. 2018; 26 (3): 202-213. [cited 2023 Jun 16]; Available from: https://www.medigraphic.com/pdfs/enfermeriaimss/eim-2018/eim183g.pdf.

8. Cortés OL. et al. Frequency of repositioning for preventing pressure ulcers in patients hospitalized in ICU: protocol of a cluster randomized controlled trial. Revista Medica Herediana. Pubmed. BMC Nurs. 2021; 20 (1): 121-124. https://doi.org/10.1186/s12912-021-00616-0. [cited 2023 Feb 12]; Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8256643/ .

9. Dressings and topical agents for treating pressure ulcers (Protocol). Ed. Maggie J Westby et al. and Cochrane Wounds Group. 2017. The Cochrane Collaboration. Published by John Wiley & Sons, Ltd. 21 p. https://doi.org/10.1002/14651858.CD011947.pub2

10. Eslami V. et al. Factors associated with the development of pressure ulcers after spinal cord injury. Spinal Cord. 2012; 50 (12): 899-903. https://doi.org/10.1038/sc.2012.75.

11. European Pressure Ulcer Advisory Panel (EPUAP). SCALE: skin changes at life's end. Final consensus statement. Fin.ed. R Gary Sibbald, Diane L Krasner, James Lutz, October 1, 2009. Adv Skin Wound Care. 2010 May; 23(5): 225-238. [cited 2023 Feb 10]; Available from: https://www.epuap.org/wp-content/uploads/2012/07/SCALE-Final-Version-2009.pdf. https://doi.org/10.1097/01.ASW.0000363537.75328.36 .

12. Ferris Amy, Price Annie, Harding Keith. Pressure ulcers in patients receiving palliative care: A systematic review. Palliative Medicine. 2019; Vol. 33 (7): 770-782. https://doi.org/10.1177/0269216319846023

13. Gefen A. Pressure ulcer prevention dressing design and biomechanical efficacy. J. Wound Care. 2020; 29: 6-15. https://doi.org/10.12968/jowc.2020.29.Sup12.S6.

14. Latimer S. et al. Prevalencia y predictores de lesiones por presión entre adultos mayores en las primeras 36 horas de hospitalización. 2019; 28: 4119-4127. https://doi.org/10.20960/nh.1065.

15. Levy A., Gefen A. Assessment of the Biomechanical Effects of Prophylactic Sacral Dressings on Tissue Loads: A Computational Modeling Analysis, Ostomy Wound Manag. 2017; 63; 48-55. https://doi.org/10.25270/owm.10.4855.

16. López-Casanova P. et al. Prevención de las úlceras por presión y los cambios de postura. Revisión integrativa de la literatura. Scielo. 2018; 29 (2): 92-99.

17. Lustig M., Wiggermann N., Gefen A. How patient migration in bed affects the sacral soft tissue loading and thereby the risk for a hospital-acquired pressure injury, Int. Wound J. 2020; 17: 631-640. https://doi.org/10.1111/iwj.13316.

18. Miller SK. et al. Analysis of the Pressure Distribution. Qualities of a Silicone Border Foam Dressing, J. Wound, Ostomy Cont. Nurs. 2015; 42: 346-351. https://doi.org/10.1097/WON.0000000000000130.

19. Rodríguez-Cruz DL et al. Proceso enfermero aplicado a un paciente con úlceras por presión. Vive Rev. Salud. 2020; 3 (9): 253-264. https://doi.org/10.33996/revistavive.v3i9.64 .

20. Sánchez-Munoz LA. Úlceras por presión: otro evento adverso prevenible. Revista Clínica Española. 2017; 217(4): 242-242. https://doi.org/10.1016/j.rce.2016.12.016

21. Scheel-Sailer A. et al. Prevalence, location, grade of pressure ulcers and association with specific patient characteristics in adult spinal cord injury patients during the hospital stay: a prospective cohort study. Spinal Cord. 2013; 51 (11): 828-833. https://doi.org/10.1038/sc.2013.91.

22. Vergun AR. The method of predicting the risk of repeated necroctomies in patients with soft tissue bedsores. Patent of Ukraine. 2017; 114267U, IPC. A61B17/00. Publ. 10.03.2017: Bull. 5.

23. Vergun AR. et al. The method of treatment of purulent soft tissues bedsores, complicated by purulent effusions. Patent of Ukraine. 2019; 131008U, IPC A61G7/057. Publ. 10.01.2019: Bull. 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616-001.18:616.12-008.6:576.31:616-091-092.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1795-1810

Абдул–Огли Лариса Володимирівна доктор медичних наук, професор кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-6942-2397

Олійник Катерина Анатоліївна аспірант кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ УДАРНО – ХВИЛЬОВОГО ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ ЗОРОВОГО АНАЛІЗАТОРУ (АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. В огляді розглянути особливості будови очного яблука та зорового аналізатора та основні характеристики і послідовність змін, які виникають після впливу вибухової хвилі у органу зору. Вищенаведені данні свідчать про надзвичайну складову проблеми травматичних та посттравматичних уражень структур очної ямки, відносно будови очного яблука, розташування провідних шляхів зорового аналізатору та його кіркового кінця у потиличної долі головного мозку, яка має відношення до задньої черепної ямки. Так, розвиток посттравматичних ушкоджень очного яблука знаходиться у прямої залежності від характеру, тяжкості, об'єму ушкодження, їх пролонгованих проявів - індивідуальних та варіабельних, що значною мірою ускладнюють швидку діагностику і, як слідство - визначення критеріїв лікування. У роботі проаналізовано сучасні уявлення та проведено ретроспективний аналіз по впливу ударної хвилі на структури зорового аналізатору в умовах бойових дій. Під час бойових дій вибух є основною причиною поранень і пошкоджень зорової системи. Серед усіх ушкоджень більш характерна для очного яблука формування гідростатичного шоку та проходження хвиль через очні ямки. Вище зазначалося, що дві треті усіх бойових уражень органу зору комбінуються з пораненнями інших областей тіла. Тому природно, що у зв'язку з цим, з однією сторони, військові офтальмологи повинні мати звісний рівень знань та навичок у справі етапного лікування загально хірургічних поранених, а з другої сторони, загальні хірурги, які у військовий час зустрічаються з пораненням ока, повинні мати знання у травматології органу зору та анатомо-фізіологічних особливостей очного яблука людини, які по даним наукової літератури ми висвітили у статті. Також проаналізували сучасний стан експериментальних моделей вибухо -

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

індукованої травми. Ми не аналізували усі особливості посттравматичних уражень структур очної ямки після вибухової хвилі, висвітлення цих питань будуть присвячені наступні роботи.

Ключові слова: зоровий аналізатор, очне яблуко, орбіта, сітківка, вибухова хвиля, нейротравма.

Abdul-Ogly Larisa Volodymyrivna Doctor of Medical Sciences, Professorofthe Departmentof Human Anatomy, Clinical Anatomyand Operative Surgery, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-6942-2397

Oleinyk Kateryna Anatolyivna graduate student of the Department of Human Anatomy, Clinical Anatomy and Operative Surgery, Dnipro State Medical University, Dnipro

MODERN CONCEPTS AND UNDERSTANDING OF SHOCK-WAVE IMPACT ON THE VISUAL ANALYZER SYSTEM

Abstract. This review examines the structural features of the eyeball and the visual analyzer, along with the primary characteristics and sequential changes that occur after the impact of an explosive wave on the organ of vision. The above data indicate the significant challenges posed by traumatic and post-traumatic injuries to the structures of the eye socket, given the anatomical features of the eyeball, the positioning of the visual analyzer's pathways, and its cortical end in the occipital lobe of the brain, which is associated with the posterior cranial fossa. The development of post-traumatic injuries to the eyeball is directly dependent on the nature, severity, and extent of the damage, as well as their prolonged manifestations, which are individual and variable, significantly complicating rapid diagnosis and, consequently, the determination of treatment criteria. This work analyzes modern concepts and conducts a retrospective analysis of the impact of shock waves on the structures of the visual analyzer in combat conditions. During combat, explosions are the primary cause of injuries and damage to the visual system. Among all injuries, the formation of hydrostatic shock and the passage of waves through the eye sockets are more characteristic of the eyeball. It has been noted that two-thirds of all combat-related injuries to the organ of vision are combined with injuries to other body areas. Therefore, it is natural that, on one hand, military ophthalmologists should possess a certain level of knowledge and skills in the staged treatment of general surgical injuries, and on the other hand, general surgeons encountering eye injuries in wartime should have knowledge of the traumatology of the organ of vision and the anatomical and physiological features of the human eyeball, as highlighted in this article based on scientific literature. Additionally, we analyzed the current state of experimental models of blast-induced trauma. We did not analyze all the features of post-traumatic injuries to the eye socket structures after an explosive wave, as these questions will be addressed in future works.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Key words: visual analyzer, eyeball, orbit, retina, explosive wave, neurotrauma.

Постановка проблеми. Природа сучасних військових конфліктів, що характеризуються використанням вибухових пристроїв та артилерії, призводить до значного збільшення числа черепно-мозкових травм серед військовослужбовців та цивільних осіб. Більш ніж 80% пацієнтів з черепно-мозковими травмами демонструють ознаки дисфункції зору, однак дослідження механізмів ураження сітківки та діагностики цього виду ушкоджень потребує подальшого вивчення.

Введення. Природа військового конфлікту двадцять першого століття призвела до різкого збільшення впливу вибухової хвилі на військовослужбовців і цивільних осіб, що призвело до збільшення черепно – мозкових травм [8,21,22]**.** Черепно – мозкова травма внаслідок ураження вибухом на даний момент є найпоширенішою серед бойових травм та причиною тяжких контузій ока, у зв'язку з великою швидкістю польоту бойових уламків та їх великою ударною та пробивною силою і також, ці ураження частіше супроводжуються опіками очей [1,9,25]**.** Незважаючи на те, що вторинні вибухові пошкодження ока через летючі уламки є більш поширеними, повідомлялося про первинне опромінення очей вибухом у результаті тиску вибухової хвилі серед тих, хто пережив вибухи, але з обмеженим розумінням спричинених патологій сітківки. На сьогодні більш 80% військовослужбовців, які перенесли черепно – мозкову травму, також демонструють симптоми дисфункції зору [20,27]**.**

Враховуючи дані ретроспективного аналізу вибух був основною причиною поранень під час конфліктів в Іраку та Афганістані. З 2000 по 2014 року понад 320000 військовослужбовців отримали принаймні одну травму ока, яка була спричинена впливом вибухового пристрою. По загальним матеріалам Другою світової війни різні види ушкоджень органу зору були наступні: по перше ушкодження очного яблука мали 88,5% поранених, але най складні види ушкоджень очного яблука - 19,4%, ушкодження орбіти – 24,2 %, з них - з ураженням кісток – 11,8 %. Особливо, що бойові поранення очного яблука, особливо у теперішній час, комбінуються з ушкодженням голови, що складає - 31,3%, тобто з ураженням черепу, головного мозку, щелеп, а також отоларингологічних органів [30,31,32]**.** Травматичні ураження відділів центральної нервової системи – головного та спинного мозку належать до найбільш драматичних травм людського організму, оскільки дають велику смертність, яка досягає при деяких формах ушкоджень 60-70% і, отже 20-40% потерпілих, стають важкими інвалідами [20, 26]. А череп - це система з постійним тиском та об'ємом і можливість розширення тканини головного мозку під час тимчасової кавітації значно обмежена, що лише підсилює передачу балістичної кінетичної енергії речовини великого мозку, у зв'язку з чим, можливим шляхом виходу кінетичної енергії є розрив тканини головного мозку і виникнення вибухових переломів у ділянках черепа з тонкими кістками, такими, як очна ямка, в котрій розташована око.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Усіма ушкодженнями органу зору раніше займалися військова – польова офтальмологія, а її розвиток тісно пов'язано з розвитком загальних закономірностей організації та тактики медичної служби в умовах війни. Основини змістом такої офтальмології є вчення про бойові ушкодження органу зору про особливості їх перебігу, ускладнень, етапного лікування та наслідків. Військова польова офтальмологія органічно зв'язана, як з загальною офтальмологією, так і з загальною військової польової хірургії, з котрих вона порівняно виділилася у п'ятдесяти роки в самостійний її розділ [20]. Особливі обставини, за яких наносяться бойові ушкодження органу зору, їх масовість та клінічні особливості все це різко відрізняє ці ушкодження від травм мирного часу. На відміну від травм мирного часу практично всі бойові ураження є вогнепальними [9]**.** Знання патофізіологічних механізмів виникнення сучасних вибухових ушкоджень зорового аналізатору, головного мозку і вогнепальних черепно - мозкових поранень дозволяє обрати оптимальну діагностичну та лікувальну тактику, прогнозувати можливі ускладнення та результати лікування [25, 28, 29]**.**

Метою статті став пошук і аналіз даних літератури з питання ударно хвильового впливу на систему зорового аналізатору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За вибуховою хвилею травми, які пов'язані з вибухом, можна розділити на первинні, вторинні, третинні та четверті. Первинне ураження виникає внаслідок самої інтенсивної вибухової хвилі та подальших змін тиску повітря, котрій застосовує силу до тканин, що призводить до швидкої деформації та руйнування. Вторинна травма спричинена іншими об'єктами, які приводяться в рух вибухом, а потім вдаряються в тіло; третинне ушкодження – це, навпаки, тіло яке приводиться в рух вибухом і вдаряється об інші предмети. Окремі автори виділяють четверте ураження (ушкодження), що є результатом термічної травми (опіків) і вдихання токсичних газів. Але, якщо внаслідок вибуху виникає лише первинне ушкодження головного мозку, то його вважають нейротравмою, спричиненою вибухом, що є найменш вивченим механізмом вибухової травми, але окремі автори вважають, що розрив барабанної перетинки є найпоширенішою фізичною ознакою вибухової травми [13,35]. Нейротравма, яка пов'язана з травмою очного яблука, яка спричинена вибухом, порушує низьку біохімічних процесів, що призводять до гіперглікемії, ішемії, запалення, гормональних змін, окислювального стресу, мітохондріальной дисфункції так, як молекули, що сприяють запаленню, зокрема окис азоту, простогландини, безкисневі радикали, глутамат і цитокіни руйнують гематоенцефалічний бар'єр, зумовлюють виникнення набряку головного мозку та структур очного яблука. Але, зазвичай, вибухи спричиняють ушкодження тіла людини шляхом складної комбінації всіх чотирьох механізмів ушкодження. Порушення зору – типовий симптом постраждалих від вибуху при різних видах травм. Так, при огляді постраждалих від вибуху

пацієнтів з політравмою, більше половини повідомляють про скарги на зір, світлочутливість і дефіцит читання, а більше половини виявляють саккади (швидкі, суворо узгоджені рухи очей, що відбуваються одночасно і в одному напрямку, які на електроокулограммі мають вигляд вертикальних прямих тонких ліній) або аномальну акомодацію. У проспективному дослідженні, яке спостерігає за результатами, такими як розвиток захворювання, протягом періоду дослідження і пов'язує його з іншими факторами, такими як ймовірні фактори ризику чи захисту у серії випадків із 46 (100%) військовослужбовців, які зазнали вибухові опромінення 20 (43,5%) мали закрите або непроникаюче поранення ока. На будь – яку частину зорової системи конкретизація впливу вибухової хвилі ускладнюється складним характером причин і наслідків. Частина зорової системи може бути безпосередньо пошкоджена або може дегенерувати вторинної до віддаленої травми через антероградний (після травми – «ні») або ретроградний (до травми – «ні») механізми.

Існує кілька теорій, які пояснюють механізми виникнення первинної вибухової нейротравми: 1- поширення хвилі тиску після вибуху до головного мозку через основні судини, спинномозкову рідину і м'які тканини. Вибухова хвиля раптово стискає верхню порожнисту вену, після миттєво підвищується венозний тиск, який передається до головного мозку по яремним венам. Слід пам'ятати, що центральні структури головного мозку, зокрема, гіпокамп, є більш вразливими, ніж його кора. Крім того, раптове стискання дуального мішка всередині хребтового каналу зумовлює ретроградну передачу хвилі тиску по спинномозковій рідині у шлуночки головного мозку. Наприклад, ушкодження головного мозку хвилями тиску може виникнути при пораненні кінцівки кулею з високою енергією, так званий «гідростатичний шок»; 2 - проходження хвиль тиску через отвори в череп: носова порожнина, зовнішні слухові канали, очні ямки – потенційні місця входу вибухової хвилі всередину черепа; 3 – вигини черепа – деформація склепіння черепа під дією ударної хвилі спричиняє його вібрацію, що зумовлює вторинну деформацію тканини головного мозку; 4 – загальне прискорення голови – ушкодження внаслідок раптового прискорення та гальмування, в цілому аналогічне механізму прямого та зворотного удару при побутовій черпно – мозковій травмі; 5 - повітряна емболія імплозія альвеол може спричинити їх розрив, зумовлюючи виникнення оклюзії та мікроінсультів; 6 – порушення реактивності судин головного мозку: сили, які діють на артерії пі час вибуху, можуть порушити їх здатність до ауторегуляції (своєчасного розширення, звуження для підтримки стабільного кровотоку і головного мозку); 7 – електромагнітний імпульс - рівень енергії, що утворилося під час вибуху на відстані 15 метрів від епіцентру, достатній для того, щоб її можна було вважати іонізуючою (утворення позитивно заряджених нейтронів); 8 – рефлекс блукаючого нерва – апное та короткочасна деполярізації активності кори головного мозку, які пояснюють виникнення тимчасового паралічу, вазовагальних реакцій та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

аритмії після вибуху [6,23,24]. Серед усіх ушкоджень більш характерна для очного яблука формування гідростатичного шоку та проходження хвиль через очні ямки. Вище зазначалося, що дві треті усіх бойових уражень органу зору комбінуються з пораненнями інших областей тіла. Тому природно, що у зв'язку з цим, з однією сторони, військові офтальмологи повинні мати звісний рівень знань та навичок у справі етапного лікування загально хірургічних поранених, а з другої сторони, загальні хірурги, які у військовий час зустрічаються з пораненням ока, повинні мати знання у травматології органу зору та анатомо-фізіологічних особливостей очного яблука**.**

Орган зору або око розташовано в очній ямці і охоплює специфічні рецепторні утвори, що сприймають світло й колір, трансформує світлове подразнення у нервовий імпульс, вищий аналіз якого відбувається в корі півкуль головного мозку. Зоровий аналізатор надає мозку більше 90 відсотків інформації від усіх рецепторів, але що цікаво, що людиною світло сприймається у діапазоні електромагнітного випромінювання від 400 до 750 нм. Світло розділяється на спектральні компоненти, які мають різну довжину хвиль – від більшої довжини, які здаються нам червоним кольором, до меншої довжини, які здаються синьо – фіолетовим, тому, основу зору складає сприйняття не абсолютної яскравості, а контрасту між світлим і темним. Зорове сприйняття - складний багатоступеневий акт, який починається формуванням зображення на сітківці і завершується виникненням зорового образу у вищих відділах системи зору – у потиличної долі півкуль головного мозку. Система зору складається із периферійного відділу, до якого належить око з його основними апаратами: оптичним, сітчастим та окоруховим; підкіркового відділу - верхні горбики чотиригорбикового тіла, бічне колінчасте тіло, подушка згір'я - задня розширена частина таламуса проміжного відділу головного мозку та зорова кора - кірковий кінець зорового аналізатору – шпорна або острогова борозна потиличної долі головного мозку. Аналізатор зору складається із периферійного, провідникового та центрального відділів і слугує для сприйняття, передачі та аналізу зорової інформації. Периферійний відділ представлений рецепторним апаратом сітківки, який складається у людини із 120 млн. паличок та 6 млн. колбочок. Щільність розміщення для колобочок є максимальної у центрі сітківки - центральної ямці, паличок там немає, але їх кількість зростає у напрямку до периферії, а кількість колбочок у цьому напрямку – зменшується. Біля центральної ямки, ближче до носа, розташована сліпа пляма – місце виходу зорового нерва, в якої немає фоторецепторів, отже ця частина сітківки не бере участі у світосприйнятті. У фоторецепторах містяться зорові пігменти: у палочках - родопсин, у колбочках – йодопсин, котрі складаються із білкової частини – опсину і речовини, яка поглинає світло – хромофору, наприклад у складі палочок таким хромофором є ретинол – альдегід вітаміну А. При поглинанні пігментом фоторецептора кванту світла у ньому виникає еклектичне

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

явище - рецепторний потенціал, який у біомембранах клітини перетворюється у нервовий імпульс. Провідним апаратом органу зору є зоровий тракт, а аналіз зорової інформації відбувається в кірковому центрі – потиличної долі півкуль головного мозку по краям острогової борозни**.** В аналізі кольору беруть участь рецептори ока і центральна нервова система. Сприйняття кольору забезпечується колбочками, але у сутінках відрізнити кольори складно, так як функціонують тільки палочки. Теорія трикомпонентного кольорового бачення Юнга, Гельмгольца пояснює механізм сприйняття кольору на рівні сітківки. Згідно з цією теорією, у сітківці знаходяться 3 типи колбочок, які містять різні світлочутливі речовини: в одних вони чутливі до червоного, у других – до зеленого, у третіх – до синього кольору. В основі лежить дослід Максвела зі змішуванням в оці трьох кольорів : червоного, зеленого та синього і залежно від їх пропорції можна отримати будь – який інший колір, в тому числі і білий. Герінг запропонував теорію протилежних (опонентних) кольорів, за якою є 4 основні кольори: червоний, синій, зелений і чорно – білу. В підкіркових зорових центрах і корі є рецепторні поля, нейрони центру яких збуджуються червоним кольором і гальмуються зеленим, а нейрони периферії – навпаки. Достовірність теорії підтверджується прикладом послідовного контрасту: якщо довго дивитися на пофарбовану у червоний колір поверхню, а потім перевести погляд на білу, то вона набуватиме зеленого відтінку. Порушення сприйняття кольору - дальтонізм, звичайно передається за спадковістю. Ним страждають близько 8 відсотків чоловіків і 0, 5 відсотків жінок. Розрізняють 3 види часткової кольорової сліпоти, кожна з яких характеризується відсутністю сприйняття одного з трьох кольорів: протонопія (не сприйняття червоного кольору, плутаючи його з чорним, темно - сірим, коричневим), дейтеронопія (не сприйняття зелених кольорів від темно – червоних і голубих) і тританопія (не сприйняття синього кольору). Але у 0,01% всіх людей зустрічається ахромазія, яку діагностують за допомогою таблиць Рабкіна - це повна кольорова сліпота, при якої в колбочках замість пігменту, що сприймає колір, міститься родопсин. У зорової системі є ще такі поняття, як світла та темна адаптація ока, тоді, коли зорова система пристосовується і змінюється сумарне освітлення. При світлової адаптації знижується чутливість рецепторів ока до світла при виході з темного приміщення в світле, яка закінчується протягом перших 4 – 6 хвилин, при темнової адаптації збільшується чутливість рецепторів ока до світла при переході від яскравого освітлення до темноти, яка закінчується через 40 - 60 хвилин. Зміна чутливості рецепторів пов’язана зі зміною рівноваги між тим, що руйнується і синтезується. У механізмі адаптації ока беруть участь і реакції зіниці, так названий зоровий рефлекс: звуження її при яскравому світлі і розширення в темноті, внаслідок чого використовується певна кількість фоторецепторів, на які діє світло [18,19]. В організмі людини у процесі еволюційного розвитку утворились своєрідні органи, які чутливі до специфічних подразників. Обов’язковими складовими

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

частинами цих органів є спеціалізовані рецептори, які за допомогою головного та спинного мозку здійснюють зв'язок організму з навколишнім середовищем. За цим типом побудований і орган зору, який відноситься до системи зовнішніх чуттів [7].

Органи чуття побудовані: 1) з кінцевого апарату, що сприймає зовнішні специфічні подразнення; 2) з нервових шляхів, які проводять нервове збудження до 3) центрального органу, де воно дає специфічне для кожного органу почуття. Тобто орган зору складаються з нервових закінчень рецепторного кола, провідного шляху та мозкових центрів, у тому числі кіркового центру. І. П. Павлов запропонував цю складну систему назвати «аналізатор», але, на сьогодні, частіше, вживають назву «сенсорна система». Світлові подразнення сприймаються в людини сітчастою оболонкою, цією найголовнішою частиною органу зору. Вона разом з іншими частинами вміщена в щільний утвір - око (oculus), або очне яблуко (bulbus oculi). Око, розміщене в очній ямці , яка розташована в верхнелатеральному куті орбіти і має кулясту форму, не зовсім, проте, правильну, бо його передня частина має більшу кривизну, ніж задня, опукліша і відділяється від задньої неглибоким жолобком, що справляє враження немов би вдавлення в стінці кулі (мал.1). Розміри ока не однакові в різних напрямках. Через більшу опуклість рогової оболонки передньої – задній (сагітальний) розмір ока найбільший. У середньому він становить приблизно 24 мм. Поперечний і вертикальний розміри приблизно однакові, перший в середньому дорівнює 23,6 мм, другий – 23,3 мм. В очному яблуці розрізняють три його оболонки - зовнішню, середню та внутрішню і прозорий вміст. Зовнішня щільна фіброзна оболонка (tunica fibrosa oculi) поділяється на дві частини, різко відмінні одна від одної своїм зовнішнім виглядом – склеру (sclera) або білкову оболонку становить 5/6 всієї зовнішньої оболонки і рогову оболонку, або рогівку (cornea), на неї припадає 1/6 зовнішньої оболонки, вона цілком прозора, через від гомогенності її тканини і від відсутності в ній судин. Склера утворює задню частину зовнішньої оболонки, непрозора, має білий колір – «білок ока», становить 5/6 всієї зовнішньої оболонки. В орбіті схована її більша частина, отже в межах очної щілини видно тільки невелику частину її в формі двох трикутників білого кольору по обидві сторони рогової оболонки. Зоровий нерв проходить ззаду через склеру, де склера потоншена, тканина її тут утворена дуже тонкою сполучнотканинною пластинкою з численними, різної величини, отворами, як решето (lamina cribrosa), через які проходять пучки волокон зорового нерва. Місце переходу склери в рогівку має вигляд положистого жолобка (sulcus scleralis), який оточує оболонку. Але склера переходить у рогівку не відразу в усій своїй товщині – більш глибокі шари переходять раніш, поверхневі пізніш, так що глибокі периферичні частини прозорої рогівки вкриті з поверхні ще непрозорими шарами склери, яка тут закінчується, но через те, що ці шари склери тонкі, глибокі прозорі шари трохи просвічують через них, і все місце

виділяється як напівпрозорий пояс, який оточує рогову оболонку, яка називається лімбом рогової оболонки (limbus corneae). Щільність і мала податливість склери і рогівки забезпечують оку збереження його форми, усувають можливість різних коливань внутрішньо очного тиску і забезпечують внутрішні частини ока від різних випадкових зовнішніх впливів. Рогівка, будучи передньою, найбільш виступаючою частиною ока, дуже легко підпадає різним зовнішнім впливам, які привести до порушення її прозорості, якщо не будуть своєчасно усунуті. У рогової оболонці багато чутливих нервів, тому саме найменший дотик до неї спричиняє почуття болю і рефлекторно посилення мигання з сльозотечею. Друга - середня оболонка ока утворена так званим судинним трактом (tractus uvealis), який прилягає до зовнішньої оболонки, але не на всьому її протязі і коло місця переходу склери в рогівку судинний тракт відділяється від зовнішньої оболонки і йде далі на певний віддалі від неї, так що тут між роговою оболонкою і відділеною частиною судинного тракту утворюється простір, який називають передньою камерою ока. Судинний тракт поділяють на три частини. Передня, яка не прилягає до зовнішньої оболонки і утворює задню стінку передньої камери, має назву радужної оболонки або радужки (iris) і її видно через рогову оболонку. Вона являє собою тонку плівку, забарвлену в той або інший колір, за яким і визначають колір ока (сірі, голубі, карі очі). В середині радужної оболонки є круглий отвір – зіниця ока (pupilla). Коло місця переходу рогової оболонки в склеру радужка трохи тоншає і переходить у другий відділ судинного тракту – циліарне, або війкове, тіло (corpus ciliare). Це потоншене місце називають коренем радужки. Циліарне тіло біля місця, де воно сполучається з радужною оболонкою, має більш – менш значну товщину, до 1 мм і більше, бо тут у ньому закладений гладкий м’яз – війковий м’яз (m.ciliaris). Внутрішня поверхня циліарного тіла має на собі підвищення, які виступають у порожнину ока, - циліарні паростки (processus ciliares), число яких досягає семідісяти. В напрямі назад висота паростків зменшується, і, нарешті, вони перетворюються в дрібні складки, які поступово губляться в плоскій частині циліарного тіла. Частину циліарного тіла, яка має на собі паростки, називають циліарним вінцем (corona ciliaris), а задню, позбавлену паростків, плоску частину – циліарним кругом (orbculus ciliaris). Циліарні паростки оточують кришталик, як вінцем, але верхівки паростків до нього не доходять, між ними лишається завжди невеликий простір – коло кришталиковий простір. Задній відділ судинного тракту – судинна оболонка (choroidea) – вистилає задні дві третини зовнішньої оболонки. Циліарне тіло переходить у судинну оболонку непомітно, але макроскопічною оптичної границею служить зубчаста лінія (ora serrata). Третя - внутрішня оболонка ока утворена сітчастою оболонкою ока, або ретиною (retina), яка розвивається з випинання стінки переднього мозкового міхура і таким чином, вона являє собою винесену на периферію частину центральної нервової системи. Михайло Йосипович Авербах, який

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

народився у Маріуполі, уперше описав оперативне лікування відслойки сітківки. Сітківка вкриває всю внутрішню поверхню судинного тракту і пігментного епітелію, але будова її на протязі розташування неоднакова. Задні дві третини сітківки побудовані з високо диференційованих нервових елементів. Тільки ця частина її і сприймає світлові подразнення, є оптично діяльною (pars optica retinae) [7]. Завдяки знанням анатомо - фізіологічних особливостей зорового аналізатору, які існують у теперішній час, будові органу зору, підкіркових і кіркових центрів відділів головного мозку можливо прогнозувати наслідки травматичних поранень голови та шиї. Так, у більшості військових конфліктів ХХ ст. проникні поранення голови та шиї за частотою посідали друге місце після ушкодження кінцівок, їх кількість постійно збільшувалася. Під час Другої світової війни первинно проникні поранення голови та шиї відзначені у 4% поранених, війни у В'єтнамі – у 14% , конфлікту в Чечні – у 24 %, військової операції в Афганістані та Іраку – у 27%. У міру удосконалення зброї та зміни характеру ведення бойових дій, тобто застосування міно – вибухових пристроїв і снайперської зброї збільшується частота не лише проникних поранень голови, а й бойової травми черепа і головного мозку взагалі **[**4, 5,10**]**.

До бойових травм голови відносять вогнепальні (кульові, уламкові, міно – вибухові), невогнепальні (відкриті та закриті) поранення та травми. Деякі автори виділяють в окрему групу збройові черепно – мозкові поранення, спричинені табельною - не табельною, вогнепальною невогнепальною зброєю. Умови ведення бойових дій, особливості сучасної вогнепальної зброї докорінно відрізняються від таких у попередніх збройних конфліктів. Вогнепальні поранення голови під час Другої світової війни становили 5,2 % - 7%, у локальних конфліктах сьогоденні – 24 - 27 % [11].

Своєчасне, повноцінне, якісне надання допомоги – одна з основних умов збереження життя, тому, дуже важливо знати патофізіологію військових поранень, особливо центральної нервової системи, яка зв'язано з морфологічними особливостями травм **[**12**]**. У наш час більшість травм на полю бою – це ушкодження всього тіла внаслідок вибуху, а невогнепального поранення. Коли спрацьовує вибуховий пристрій рідкий або твердий хімічний матеріал миттєво перетворюється на газ. Хімічна енергія, яка вивільняється, миттєво перетворюється на інші форми енергії: 1 - електромагнітну (світло), 2 - термічну (тепло), 3 - звукову (звук вибуху), 4 - надзвукову (вибухова хвиля високого тиску). Одразу після вибуху виникає початкова хвиля високого тиску (первинна вибухова хвиля), в подальшому настає довша стадія негативного тиску. Аномальне зниження тиску може призвести до розширення та потенційного ушкодження **[**14,15**]**. Крім того, вибухові хвилі як позитивного, так і негативного тиску можуть відвідати предмети і людей на значну відстань та визивати поранення структур очниці. По класифікації бойові поранення очниці мають наступні характеристики. У першу чергу по класифікації

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

поранень орбіти особливо врахувати – це ураження ізольоване або комбіноване з ураженням інших органів, наприклад, черепа та мозку, щелеп та обличчя, носу та придаткові пазухи **[**16,17**]**. По друге, важливо, направлення ранового каналу – пряме, непряме або дотичне (рис.1 - А, Б). Однак, потрібно розуміти відношення ранового каналу до стінок та порожнинам орбіти: при прямому пораненні рановий канал проходить через орбіту; при непрямому поранення – він розташовано поза очницею, не торкаючись її кісткових стінок, але в них виявляються тріщини або переломи, але рановий канал не проникає в її порожнину [7,25,34]. Важливе направлення ранового каналу – сагітальне або сагітальне – косо, поперечне та поперечно – косе, або вертикально та вертикально – косе, потім - з ураженням кісток та без ураження; без сторонніх тіл та з ними – у орбіті та у мозку. Але теж потрібно пам'ятати, що, і час має значення. Так, наприклад контузії можуть в пролонгації викликати катаракту [2,3]. Розвиток офтальмології під час бойових дій тісно пов'язано з розвитком загальних закономірностей організації та тактики медичної служби в умовах війни.

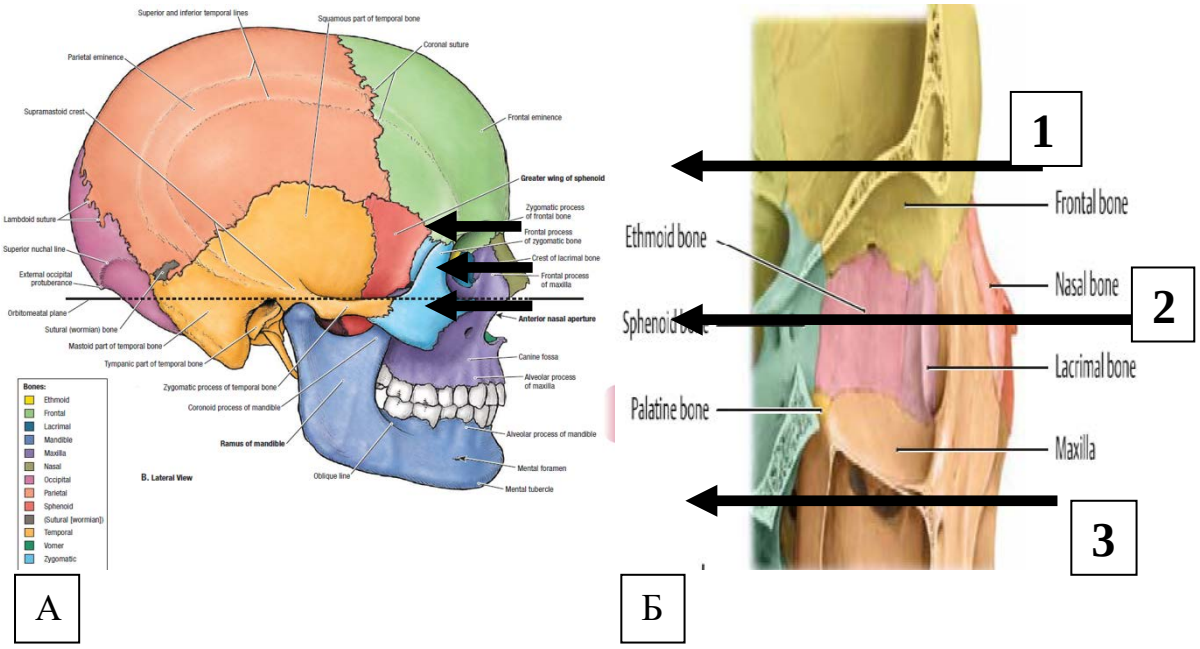

Рис. 1. Відношення ранового каналу до стінок та порожнин очниці.
1 – при дотичному пораненні; 2 – при прямому пораненні; 3 – при непрямому пораненні.

Микола Іванович Пирогов, є засновником військово – польової хірургії і саме він заклав основи і того її розділу, який відноситься до надання невідкладної допомоги при пошкодженні органу зору на війні. У 1865 році уперше М. І. Пирогов описав різні види бойових уражень та контузій органа зору. У цей період, було досконало визначено значення енуклеації для

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

профілактики симпатичного (другого) запалення ока. Але, на сьогодні, характер ураження очного яблука змінились, у зв'язку зі зміною зброї, яку використовують у теперішній час, після вибуху якої відбувається поява та збільшення первинних та вторинних осколків, у тому числі і маленьких. Поранення ока маленькими осколками найчастіше зустрічається та здобуває велике значення, але у прогнозі таки ураження значно кращі, тому, що рідко руйнують очне яблуко, ніж кульові. Тому дуже важливо своєчасно надання невідкладної допомоги після травмування очного яблука та зрозуміння того часу, при якому після вибуху ще можна зберегти око та його структури, особливо сітківку та зоровий нерв. Цим дуже важливим органом займався видатний Володимир Петрович Філатов, який займався проблемами пересадки рогівки та тканинної терапії, який говорив, що «кожна людина народилась, щоб бачити Сонце». Першим великим відкриттям його був метод пластики на круглому стеблі, який завоював всесвітнє визнання, в онові якої створюється «стебло» зі шкіри, живий шкірний клапоть та його пересаджують на пошкоджену частину тіла.

Висновки. Таким чином, вищенаведені данні свідчать про надзвичайну складову проблеми травматичних та посттравматичних уражень структур очної ямки, відносно будови очного яблука, розташування провідних шляхів зорового аналізатору та його кіркового кінця у потиличної долі головного мозку. Так, розвиток посттравматичних ушкоджень очного яблука знаходиться у прямої залежності від характеру, тяжкості, об'єму ушкодження, їх пролонгованих проявів - індивідуальних та варіабельних, що значною мірою ускладнюють швидку діагностику і, як слідство - визначення критеріїв лікування. Ми не аналізували усі особливості посттравматичних уражень структур зорового аналізатору після вибухової хвилі, висвітлення цих питань будуть присвячені наступні роботи.

Перспективи подальших досліджень. Безумовно, ще належить виявити та досконало дослідити експериментальним шляхом вплив вибухової хвилі на структурні компоненти зорового аналізатору та посттравматичні зміни структур очної ямки та очного яблука після вибухової хвилі, висвітлення цих питань будуть присвячені наступні роботи.

Література:

1. Анатомія та фізіологія людини: підручник / П. І. Сидоренко, Г. О. Бондаренко, С. О. Куц. – Київ: Медицина, 2007. – 248 с.

2. Вказівки з воєнно – польової хірургії; за ред.. Я. Л. Заруцького, А. А. Щудрака. – К.: СПД Чалчинська Н. В., 2014. - 400 с.

3. Воєнно – польова хірургія: підручник / Я. Л. Заруцький, В. М. Запорожан, В. Я. Білий [та ін.]; за ред.. Я. Л. Заруцького, В. М. Запорожана. – Одеса: ОНМедУ, 2016. – 416 с.

4. Гур'єв С. О. Функціонування системи медичного захисту населення в особливий період (воєнний час) за умов сучасних військових дій, проведених у світі / С. О. Гур'єв, П. В. Танасієнко, Н. В. Гуселетова. – Метод. рекомендації. – К., 2014. - 48 с.

5. Данчин А. О. Принципи медичного сортування, надання медичної допомоги та визначення черговості евакуації поранених з бойовими нейрохірургічними травмами в системі лікувально – евакуаційного забезпечення Збройних Сил України / А. О. Данчин, О. Г. Данчин; під ред. І. П. Хоменка. – К.: Лазуит – Поліграф, 2016.- 40 с.

6. Зайцев О. С. Продуктивні розлади у структурі порушеного стискання після травми / О. С. Зайцев // Журнал «Питання нейрохирургії». – 2014. – № 1. – С.46-49.

7. Курс очних хвороб: підручник / В. П. Одінцов; за ред.. В.В. Чірковського, К.Х. Орлова. – Київ,1941. - 384 с.

8. Невідкладна військова хірургія;пер. з англ..; під наук. ред. В. Чаплика, П. Олейника. – Львів: Наутілус, 2015. -511с.

9. Невідкладна військова хірургія; пер. з англ. - К., Наш Формат, 2015. – 568 с.

10. Організація надання спеціалізованої нейрохірургічної допомоги у військовий час (згідно оборонної військової доктрини): метод. вказівки / Є. Г. Педаченко, О. Г. Данчин, М. Є. Поліщук, В. І. Цимбалюк. – К., 2014. – 10 с.

11. Організація надання кваліфікованої та спеціалізованої медичної допомоги при вогнепальних пораненнях м'яких тканин склепіння черепа / А. О. Данчин, М. Є. Поліщук, О. Є. Данчин, [та ін.] // Укр. нейрохірург. журн. – 2016. - №3. – С. 33 – 38.

12. Принципи та технології домедичної допомоги постраждалим внаслідок бойових дій / С. О. Гурєв, А.А. Гудима, В. О. Крилюк [та ін.]. – Метод. рекомендації. – К., 2014. – 40 с.

13. Сірко А. Г. Бойові вогнепальні черепно – мозкові поранення /А. Г. Сірко, Л. А. Дзяк //К.: ТОВ «Пергам»,2017. - 280с.

14.Сірко А. Г. Вогнепальні поранення черепа та головного мозку під час збройного конфлікту на сході України. Оптимізація надання медичної допомоги / А. Г. Сірко / Укр. Нейрохірург. Журн. – 2015. - № 3. – С.11-16.

15. Сірко А. Г. Успішне лікування проникного діагонального вогнепального поранення черепа та головного мозку /А. Г. Сірко / Укр. нейрохірург. Журн. – 2016. - №2.- С. 63 – 67.

16. Сірко А. Г. Оптимізація надання нейрохірургічної допомоги при вогнепальних пораненнях черепа та головного мозку / А. Г. Сірко, Л. А. Дзяк / Гострі та невідкладні стани в практиці лікаря. – 2015.- № 5(55). – С. 19-24.

17. Сірко А. Г. Хірургічне лікування тяжких поєднаних вогнепальних поранень основи черепа та головного мозку з залученням навколо носових пазух під час збройного конфлікту на сході України / А. Г. Сірко/ Журн. Вушних, носових і горлових хвороб. – 2015. № 5. – С. 159 -160.

18. Сірко А. Г. Успішне хірургічне лікування тяжкого наскрізного мінно –вибухового черепно – мозкового поранення / А. Г. Сірко / Укр. нейрохірург. журн. -2015. -№3. – С. 76 - 80.

19. Федонюк Я. І. Анатомія та фізіологія з патологією / Я. І. Федонюк, К. С. Волков, В. Д. Волошин, Т. К. Головата, Л. Я. Федонюк, І. І. Боймиструк // Тернопіль: ТНМУ, 2021.– 676 с.

20. Allen RS, Motz CT, Feola A, Chesler KC, Haider R, Ramachandra Rao S, Skelton LA, Fliesler SJ, Pardue MT. Long -Term Functional and Structural Consequences of Primary Blast Overpressure to the Eye. J Neurotrauma. 2018 Sep 1; 35 (17): 2104 – 2116.

21. Asanin B. Traumatic epidural hematomas in posterior cranial fossa. / Asanin B. // Acta Clin Croat. – 2009. – Vol.48, № 1. – P. 27-30.

22. Balik V. Posterior fossa extradural haematomas. / Balik V., Lehto H., Hoza D. et al. // Cent Eur Neurosurg. – 2010. – Vol. 71, № 4. P.167-172.

23. Berker M. Traumatic epidural haematoma of the posterior fossa in childhood: 16 new cases and a review of the literature. / Berker M., Cataltepe O., Ozcan O.E. // Br J Neurosurg. – 2003. – Vol.17, № 3. – P.226-229.

24. Bor-Seng-Shu E. Epidural hematomas of the posterior cranial fossa. / Bor-Seng-Shu E., Aguiar P.H., de Almeida Leme R.J. et al. // Neurosurg Focus. – 2004. – Vol.16, № 2.

25. Choi JH, Greene WA, Jonson AJ, Chavko M, Cleland JM, McCarron RM, Wang HC. Pathophysiology of blast – induced ocular trauma in rats after repeated exposure to low – level blast overpressure. Clin Exp Ophthalmol. 2015 Apr; 43 (3):239 – 46.

26. D'Avella D. Traumatic acute subdural haematomas of the posterior fossa: clinicoradiological analysis of 24 patients. / D'Avella D., Servadei F., Scerrati M. et al. // Acta Neurochir (Wien). – 2003. – Vol. 145, № 12. – P.1037-1044.

27. Gulsen S. Traumatic acute subdural hematoma extending from the posterior cranial fossa to the cerebellopontine angle. / Gulsen S., Sonmez E., Yilmaz C. et al. // J Korean Neurosurg Soc. –2009. – Vol. 46, № 3. – P. 277-280.

28. Hayashi T. Acute epidural hematoma of the posterior fossa - cases of acute clinical deterioration / Hayashi T., Kameyama M., Imaizumi S. et al. // Am J Emerg Med. – 2007. – Vol.25, № 9. – P.989-995.

29. Papacocea T. Posterior fossa epidural hematoma. / Papacocea T., Papacocea A., Dănăilă L. et al. // Chirurgia (Bucur). – 2011. – Vol. 106, № 3. – P. 309-313.

30. Petras JM, Bauman RA, Elsayed NM. Visual system degeneration induced by blast overpressure. Toxicology. 1997 Jul 25; 121 (1): 41-9.

31. Sencer A. Posterior fossa epidural hematomas in children: clinical experience with 40 cases. / Sencer A., Aras Y., Akcakaya M.O. et al. // J Neurosurg Pediatr. – 2012. – Vol. 9, № 2. – P. 139-143.

32. Takeuchi S. Traumatic hematoma of the posterior fossa. / Takeuchi S., Wada K., Takasato Y. et al. // Acta Neurochir Suppl. – 2013. – Vol.118. – P.135-142.

33. Takeuchi S. Traumatic posterior fossa subdural hematomas. / Takeuchi S., Takasato Y., Wada K. et al. // J Trauma Acute Care Surg. – 2012. – Vol. 72, № 2. – P.480-486.

34. Thomas CN, Bernardo – Colon A, Courtie E, Essex G, Rex TS, Blanch RJ, Ahmed Z. Effects of intravitreal injection of siRNA against caspase- 2 on retinal and optic nerve degeneration in air blast induced ocular trauma. Sei Rep. 2021 Aug 19; 11(1):16839.

35. Watson R, Gray W, Sponcel WE, Lund BJ, Glickman RD, Groth Sl, Reilly MA. Simulations of Porcine Eye Exposure to Primary Blast Insult. Transl Vis Sci Technol. 2015 Aug 25; 4 (4):8.

References:

1. Siderenko PI, Bondarenko GO, Kuts SO (2007). Anatomiya ta fiziologiya lyudyny: pidruchnyk [Human Anatomy and Physiology: Textbook]. Kyiv: Medytsyna; 248 p. [in Ukrainian].

2. Zaruцьkyi YL, Shudrak AA, editors. (2014). Vkazivky z voienno-polovoi khirurhii [Guidelines on Field Military Surgery]. Kyiv: SPD Chalchynska NV; 400 p. [in Ukrainian].

3. Zaruцьkyi YL, Zaporizhan VM, Bilyi VYa, et al., editors. (2016). Voienno-polovaa khirurhiya: pidruchnyk [Field Surgery: Textbook]. Odesa: ONMedU; 416 p. [in Ukrainian].

4. Hurev SO, Tanasiienko PV, Huseltova NV (2014). Funktsionuvannia systemy medychnoho zakhystu naselennia v osoblyvyi period (voiennyi chas) za umov syvodennikh viiskovykh dii, provedennykh u sviti [Functioning of the Medical Protection System of the Population in Special Period (Wartime) under Modern Combat Conditions]. Kyiv; 48 p. [in Ukrainian].

5. Danchen AO, Danchen OG, editor. (2016). Pryncypy medychnoho sortuvannia, nadannia medychnoyi dopomohy ta vyznachennia chergovosti evakuatsii poranienykh z boiovymy neirokhirurhichnymy travmamy v systemi likuvalno-evakuatsiynoho zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy [Principles of Medical Triage, Providing Medical Assistance, and Determining Priority for Evacuation of Wounded with Combat Neurotrauma in the Medical-Evacuation System of the Armed Forces of Ukraine]. Kyiv: Lazuit-Polihraf; 40 p. [in Ukrainian].

6. Zaitsev OS (2014). Prodyktyvni rozlady u strukturni porushennia styksannia pislia travmy [Productive disorders in the structure of compression injury]. Zhurnal pytannia neirokhirurhii – *Journal of Neurosurgery Issues*., 1:46-49. [in Ukrainian].

7. Odintsov VP, editor. (1941). Kurs ochnykh khvorob: pidruchnyk [Ophthalmic Diseases: Textbook]. Kyiv; 384 p. [in Ukrainian].

8. Chaplyk V, Oleynyk P, editors. (2015). Nevidkladna viiskova khirurhiya; per. z anhl.; pid nauk. red. [Emergency Military Surgery; trans. from English; edited by V. Chaplyk, P. Oleynyk]. Lviv: Nautilus; 511 p. [in Ukrainian].

9. (2015). Nevidkladna viiskova khirurhiya; per. z anhl. [Emergency Military Surgery; trans. from English]. Kyiv: Nash Format; 568 p. [in Ukrainian].

10. Pedachenko YH, Danchen OG, Polishchuk MY, Tsymbaliuk VI (2014). Orhanizatsiia nadannia spetsializovanoi neirokhirurhichnoi dopomohy u viiskovyi chas (zghidno oboronnoi viiskovoi doktryny): metod. vkazivky [Organization of Specialized Neurosurgical Care during Wartime (According to the Defense Military Doctrine): Methodical Guidelines]. Kyiv; 10 p. [in Ukrainian].

11. Danchen AO, Polishchuk MY, Danchen OE, et al. (2016). Orhanizatsiia nadannia kvalifikovanoi ta spetsializovanoi medychnoyi dopomohy pri vohnepallykh poranenniaikh myakykh tkanyn sklpehnia cherepa [Organization of Qualified and Specialized Medical Assistance for Gunshot Injuries of the Soft Tissues of the Skull Vault]. Ukr. neirokhirurh. zhurn. – *Ukrainian Neurosurgery Journal*, 3:33-38. [in Ukrainian].

12. Hurev SO, Hudima AA, Kryliuk VO, et al. (2014). Pryncypy ta tekhnolohii domedychnoi dopomohy postrazhdalym vnaslidok boiovykh dii [Principles and Technologies of Pre-hospital Care for Victims of Combat Operations]. Kyiv; 40 p. [in Ukrainian].

13. Sirko AG, Dziak LA (2017). Boievi vohnepallykh cherepno-mozkovykh poranenniaikh [Combat Gunshot Head and Brain Injuries]. K.: TOV "Perham"; 280 p. [in Ukrainian].

14. Sirko AG (2015). Vohnepallykh poranenniaikh cherepa ta holovnoho mozku pid chas zbroinoho konflikty na skhodi Ukrainy. Optymizatsiia nadannia medychnoyi dopomohy [Gunshot Injuries to the Skull and Brain During the Armed Conflict in Eastern Ukraine. Optimization of Medical Assistance]. Ukr. neirokhirurh. zhurn. – *Ukrainian Neurosurgery Journal*, 3:11-16. [in Ukrainian].

15. Sirko AG (2016). Uspishne likuvannia prohynnoho dihonahalnoho vohnepalykh poranenniaikh cherepa ta holovnoho mozku [Successful Treatment of a Penetrating Diagonal Gunshot Injury to the Skull and Brain]. Ukr. neirokhirurh. zhurn. – *Ukrainian Neurosurgery Journal*, 2:63-67.

16. Sirko AG, Dziak LA (2015). Optymizatsiia nadannia neirokhirurhichnoi dopomohy pri vohnepallykh poranenniaikh cherepa ta holovnoho mozku [Optimization of Neurosurgical Assistance in Gunshot Injuries of the Skull and Brain]. Hostri ta nevidkladni stany v praktytsi likarja – *Acute and Emergency Conditions in Medical Practice*, 5(55):19-24. [in Ukrainian].

17. Sirko AG (2015). Khirurhichne likuvannia tiazhkykh poiednanykh vohnepallykh poranenniaikh osnovy cherepa ta holovnoho mozku z zaluchenniaikh navkolo-nosovykh pazukh pid chas zbroinoho konflikty na skhodi Ukrainy [Surgical Treatment of Severe Combined Gunshot Injuries of the Skull Base and Brain with Involvement of the Paranasal Sinuses During the Armed Conflict in Eastern Ukraine]. Zhurnal Vushnykh, nosovykh i horlovykh khvorob – *Journal of Ear, Nose and Throat Diseases*, 5:159-160.

18. Sirko AG (2015). Uspishne khirurhichne likuvannia tiazhkoho naskriznoho minno-vybukhovoho cherepno-mozkovoho poranennia [Successful Surgical Treatment of a Severe Penetrating Mine-Explosive Gunshot Head Injury]. Ukr. neirokhirurh. zhurn. – *Ukrainian Neurosurgery Journal*, 3:76-80. [in Ukrainian].

19. Fedoniuk YI, Volkov KS, Voloshyn VD, Holovata TK, Fedoniuk LY, Boimistruk II, et al. (2021). Anatomiya ta fiziologiya z patolohiyeyu [Anatomy and Physiology with Pathology]. Ternopil: TNMU; 676 p. [in Ukrainian].

20. Allen RS, Motz CT, Feola A, Chesler KC, Haider R, Ramachandra Rao S, Skelton LA, Fliesler SJ, Pardue MT. (2018) Long -Term Functional and Structural Consequences of Primary Blast Overpressure to the Eye. J Neurotrauma. Sep 1; 35 (17): 2104 - 2116. [in English].

21. Asanin B. (2009) Traumatic epidural hematomas in posterior cranial fossa. / Asanin B. // Acta Clin Croat. 48. 1. 27-30. [in English].

22. Balik V. (2010) Posterior fossa extradural haematomas. / Balik V., Lehto H., Hoza D. ta in. // Cent Eur Neurosurg. 71.4. 167-172. [in English].

23. Berker M. (2003) Traumatic epidural haematoma z posteriore fossa v childhood: 16 novykh vypadkiv i dlya ohlyadu na literaturu. / Berker M., Cataltepe O., Ozcan O.E. // Br J Neurosurg. 17. 3.226-229. [in English].

24. Bor-Seng-Shu E. (2004)Epidural hematomas of the posterior cranial fossa. / Bor-Seng-Shu E., Aguiar PH, de Almeida Leme R.J. ta in. // Neurosurg Focus. 2. [in English].

25. Choi JH, Greene WA, Jonson AJ, Chavko M, Cleland JM, McCarron RM, Wang HC. (2015) Pafofisiolohiya blah – sprychynena hostroyu trauma v lapakh pislya toho, yak vyplyvaye ekspresiya do nyz′koho – riven′ blah overpressure. Clin Exp Ophthalmol. Apr; 43 (3):239 – 46. [in English].

26. D″Avella D. (2003) Traumatic acute subdural haematomas of the posterior fossa: kliniko-radiolohichna analityka of 24 patients. / D'Avella D., Servadei F., Scerrati M. ta in. // Acta Neurochir (Wien). 145.12.1037-1044. [in English].

27. Gulsen S. (2009) Traumatic acute subdural hematoma extending from the posterior cranial fossa to the cerebellopontine angle. / Gulsen S., Sonmez E., Yilmaz C. et al. // J Korean Neurosurg Soc. 46. 3. 277-280. [in English].

28. Hayashi T. (2007) Acute epidural hematoma of the posterior fossa - cases of acute clinical deterioration / Hayashi T., Kameyama M., Imaizumi S. et al. // Am J Emerg Med. 25. 9. .989-995. [in English].

29. Papacocea T. (2011) Posterior fossa epidural hematoma. / Papacocea T., Papacocea A., Dănăilă L. et al. // Chirurgia (Bucur). 106. 3. 309-313. [in English].

30. Petras JM, Bauman RA, Elsayed NM. (1997) Visual system degeneration induced by blast overpressure. Toxicology. Jul 25; 121 (1): 41-9. [in English].

31. Sencer A. (2012) Posterior fossa epidural hematomas in children: clinical experience with 40 cases. / Sencer A., Aras Y., Akcakaya M.O. et al. // J Neurosurg Pediatr. 9. 2. 139-143. [in English].

32. Takeuchi S. (2013) Traumatic hematoma of the posterior fossa. / Takeuchi S., Wada K., Takasato Y. et al. // Acta Neurochir Suppl. 118.135-142. [in English].

33. Takeuchi S. (2012 Traumatic posterior fossa subdural hematomas. / Takeuchi S., Takasato Y., Wada K. et al. // J Trauma Acute Care Surg. 72. 2. 480-486. [in English].

34. Thomas CN, Bernardo – Colon A, Courtie E, Essex G, Rex TS, Blanch RJ, Ahmed Z. (2021) Effects of intravitreal injection of siRNA against caspase- 2 on retinal and optic nerve degeneration in air blast induced ocular trauma. Sei Rep. Aug 19; 11(1):16839. [in English].

35. Watson R, Gray W, Sponcel WE, Lund BJ, Glickman RD, Groth Sl, Reilly MA. (2015) Simulations of Porcine Eye Exposure to Primary Blast Insult. Transl Vis Sci Technol. Aug 25; 4 (4):8. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 616.98:578.834]-092:616.379-008.64

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1811-1823

Алієв Руфат Бахтіяр огли PhD, доцент кафедри внутрішньої медицини №1, Донецький національний медичний університет МОЗ України, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-4350-0286

Шаповалова Анна Сергіївна PhD, доцентка кафедри внутрішньої медицини № 1, Донецький національний медичний університет МОЗ України, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-4703-0090

Абуватфа Самі І.Х. старший викладач кафедри внутрішньої медицини № 1, Донецький національний медичний університет МОЗ України, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0001-7245-2602

Алієва Тетяна Юріївна асистентка кафедри внутрішньої медицини № 1, Донецький національний медичний університет МОЗ України, м. Кропивницький, https://orcid.org/0009-0004-3338-1644

Глухова Олена Іллівна асистентка кафедри внутрішньої медицини № 1, Донецький національний медичний університет МОЗ України, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0001-5368-8978

ПАТОГЕНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМОРБІДНОГО ПЕРЕБІГУ ЗАПАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ COVID-19 НА ТЛІ ЦД 2 ТИПУ

Анотація. У світі стрімко поширюється спалах коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19), яка спричинена інфекцією коронавірусу (SARS-CoV-2) з тяжким гострим респіраторним синдромом. Станом на 26 липня 2020 року пандемія COVID-19 призвела приблизно до 16 мільйонів підтверджених випадків, у тому числі 640 016 смертей у всьому світі. На ранній стадії хвороби більшість випадків спостерігались у людей середнього та похилого віку, які мали коморбідну патологію, в тому числі цукровий діабет 2 типу.

Метою роботи було висвітлити, проаналізувати та узагальнити сучасні відомості щодо вивчення патогенетичних особливостей коморбідного перебігу запальних процесів при COVID-19 на тлі ЦД 2 типу з метою покращення інформованості медичної спільноти.

Нами було проведено пошук інформації щодо патогенетичних особливостей коморбідного перебігу запальних процесів при COVID-19 на тлі ЦД 2 типу у наукометричних базах даних Web of Science, Scopus, Google

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Scholar, ScienceDirect, Clinical Key Elsevier, Cochrane Library, PubMed за такими ключовими словами: «COVID-19», «Цукровий діабет 2 типу», «запалення», «патогенетичні особливості». Після опрацювання публікацій для огляду обрали фахові джерела, що відповідали умовам запиту та були опубліковані протягом останніх років.

Аномальний метаболізм глюкози одна з основних причин коморбідної патології у хворих із COVID-19. ЦД2 типу з COVID-19 змінює прогноз пацієнта, викликаючи зниження стійкості до інфекційних агентів, що призводить до більш важких форм COVID-19, які вимагають госпіталізації у відділення інтенсивної терапії, і, в цілому, до поганого результата.

Вірусна інфекція та подальша запальна реакція викликають метаболічний дистрес та посилюють гіперглікемію, яка сприяє мітохондріальній та ендотеліальній дисфункції, призводячи до гострих та віддалених ускладнень у пацієнтів з ЦД2 типу. Інфекція SARS-CoV-2 може значно знизити периферичні субпопуляції CD4 + і CD8 + Т-лімфоцитів. Також COVID-19 сприяє запальному середовищу, яке може прогресувати до «цитокінового шторму», який супроводжується гіперсекрецією запальних цитокінів.

Таким чином, широке поширення SARS-CoV-2 та його висока контагіозність означають, що увага вчених має бути звернена на краще розуміння патофізіології, що лежить в основі COVID-19, та її впливу на супутні захворювання. Відповідно, необхідні подальші дослідження для пошуку відсутніх зв'язків між порушеними фізіологічними/імунологічними механізмами та підвищеною сприйнятливістю до інфекцій у пацієнтів із ЦД2. Це стало глобальним викликом людства, що вимагає невпинного пошуку заходів з ефективної протидії, а також вивчення механізмів розвитку цієї недуги, особливо в поєднанні з COVID-19.

Ключові слова: «COVID-19», «Цукровий діабет 2 типу», «запалення», «патогенетичні особливості».

Aliiev Rufat PhD, associate professor of the Department of Internal Medicine №1, Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-4350-0286

Shapovalova Anna Serhiivna PhD, assistant professor of the Department of Internal Medicine №1, Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-4703-0090

Abuwatfa Sami senior lecturer of the Department of Internal Medicine №1, Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-7245-2602

Aliieva Tetiana Yuriivna assistant of the Department of Internal Medicine number №1, Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0009-0004-3338-1644

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Glukhova Olena Illivna assistant of the Department of Internal Medicine number №1, Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-5368-8978

PATHOGENETIC FEATURES OF THE COMORBID COURSE OF INFLAMMATORY PROCESSES WITH COVID-19 ON THE BACKGROUND OF TYPE 2 DM

Abstract. The outbreak of coronavirus disease 2019 (COVID-19), which is caused by a coronavirus infection (SARS-CoV-2) with severe acute respiratory syndrome, is spreading rapidly around the world. As of July 26, 2020, the COVID-19 pandemic has resulted in approximately 16 million confirmed cases, including 640,016 deaths worldwide. At the early stage of the disease, most cases were observed in middle-aged and elderly people who had comorbid pathology, including type 2 diabetes.

The aim of the study was to highlight, analyze and summarize modern information regarding the study of the pathogenetic features of the comorbid course of inflammatory processes in COVID-19 against the background of type 2 diabetes with the provision of improving the awareness of the medical community.

We searched for information on the pathogenetic features of the comorbid course of inflammatory processes in COVID-19 against the background of type 2 diabetes in the scientometric databases Web of Science, Scopus, Google Scholar, ScienceDirect, Clinical Key Elsevier, Cochrane Library, PubMed using the following keywords: " COVID-19", "Type 2 diabetes", "inflammation", "pathogenetic features". After processing the publications, professional sources that met the request conditions and were published in recent years were selected for review.

Abnormal glucose metabolism is one of the main causes of comorbid pathology in patients with COVID-19. Type 2 diabetes with COVID-19 alters the patient's prognosis by causing a decrease in resistance to infectious agents, leading to more severe forms of COVID-19 requiring intensive care unit hospitalization and, in general, to a poor outcome.

Viral infection and the subsequent inflammatory response cause metabolic distress and exacerbate hyperglycemia, which contributes to mitochondrial and endothelial dysfunction, leading to acute and long-term complications in patients with type 2 diabetes. SARS-CoV-2 infection can significantly reduce peripheral subpopulations of CD4 + and CD8 + T lymphocytes. Also, COVID-19 promotes an inflammatory environment that can progress to a “cytokine storm” accompanied by hypersecretion of inflammatory cytokines.

Thus, the widespread distribution of SARS-CoV-2 and its high contagiousness mean that the attention of scientists should be directed to a better understanding of the pathophysiology underlying COVID-19 and its impact on co-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

morbidities. Accordingly, further studies are needed to search for missing links between impaired physiological/immunological mechanisms and increased susceptibility to infections in T2DM patients.

This has become a global challenge for humanity, which requires a constant search for effective countermeasures, as well as studying the mechanisms of development of this disease, especially in combination with COVID-19.

Keywords: "COVID-19", "diabetes type 2", "inflammation", "pathogenetic features".

Постановка проблеми. 30 січня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила надзвичайний стан у сфері охорони здоров'я, що викликало міжнародне занепокоєння через всесвітнє поширення COVID-19. Не дивлячись на успіхи у боротьбі з цією недугою, загальний рівень смертності від COVID-19 варіюється від 0,7% у Німеччині до 10,8% в Італії, але люди похилого віку і люди з супутніми захворюваннями мають поганий прогноз [1,2,3].

Одним з основних хронічних станів, безумовно, є ЦД2 через його вплив на госпіталізацію, смертність та економічний тягар. На сьогоднішній день близько півмільярда людей у всьому світі страждають на діабет, і це число збільшиться на 25% у 2030 році і на 51% у 2045 році. За оцінками ВООЗ, поширеність становить 9,3% (463 мільйони осіб), збільшуючись до 10,2% до 2030 року та 10,9% до 2045 року. Згідно з різними дослідженнями, поширеність ЦД2 у пацієнтів із COVID-19 в 2019 році у світі становила від 5% до 36% [4]. Саме тому ми описуємо потенційні механізми, які беруть участь у регуляції підвищеної сприйнятливості та тяжкості захворювання у пацієнтів з діабетом до COVID-19.

Мета статті. Проаналізувати та узагальнити сучасні відомості щодо вивчення патогенетичних особливостей коморбідного перебігу запальних процесів при COVID-19 на тлі ЦД 2 типу з метою покращення інформованості медичної спільноти.

Матеріали та методи дослідження. У дослідженні використано аналітичний та бібліосемантичний методи. Проведено пошук інформації щодо патогенетичних особливостей коморбідного перебігу запальних процесів при COVID-19 на тлі ЦД 2 типу у наукометричних базах даних Web of Science, Scopus, Google Scholar, ScienceDirect, Clinical Key Elsevier, Cochrane Library, PubMed. Для пошуку використовувались наступні ключові слова: COVID-19, цукровий діабет 2 типу, запалення, патогенетичні особливості. Після опрацювання публікацій для огляду обрали фахові джерела, що відповідали умовам запиту та були опубліковані останніми роками.

Виклад основного матеріалу.

Перші клінічні спостереження свідчили про асоціацію COVID-19 з переважним ураженням дихальної системи, оскільки проявлялись лихоман-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кою, кашлем, задишкою, розвитком атипової пневмонії, тяжкого респіраторного дистрес-синдрому та дихальної недостатності [5]. Більшість наукових публікацій, на які ми посилаємось, показали, що у пацієнтів з діабетом при COVID-19 спостерігалася більша смертність, ніж у пацієнтів без аномального метаболізму глюкози. Вважалося, що ЦД2 типу пов'язаний з несприятливими наслідками, частішими госпіталізаціями у відділення інтенсивної терапії, більш частою необхідністю вентиляції легень та підвищеною смертністю у пацієнтів з COVID-19 [6, 7, 8] Ризик розвитку важкої форми COVID-19 вищий у людей із ЦД2 типу, особливо якщо вони мають інші супутні захворювання, тому пацієнти з діабетом належать до групи ризику. Чим гірший контроль глікемії, тим більш виражена тяжкість інфекції та більший ризик смертності [9, 10, 11].

SARS-CoV-2 належить до сімейства Coronaviridae і ряду Nidovirales, який представляє собою оболонковий, позитивно чутливий одноланцюговий РНК-вірус, що складається з кількох структурних білків, включаючи шиповидний глікопротеїн (S), оболонку (E), мембрану (M) та нуклеокапсид (N). Білок S розщеплюється трансмембранною протеазою серин 2 (TMPRSS2), яка переважно експресується на епітеліальних клітинах дихальних шляхів, таких як клітини альвеолярного епітелію типу II. Розщеплення та праймування білка S, опосередковане TMPRSS2, що необхідно для його зв'язування з рецептором ангіотензинперетворюючого ферменту 2 (АПФ2), злиттям мембран та проникненням в клітину господаря. У пацієнтів із високим ризиком розвитку ускладнень вірус SARS-CoV-2, окрім тяжкої атипової пневмонії, за рахунок АПФ2, який експресується в багатьох органах, та універсальних механізмів реагування організму людини, що запускають каскад реакцій запалення, коагуляції, різних протеолітичних систем, викликаючи генералізований ендотеліїт, тромбоваскуліт, системний запальний синдром, тощо, може викликати розвиток сепсису, гострого ушкодження серця, кишкової дисфункції, серцевої та поліорганної недостатності [12, 13, 14, 15, 16, 17].

Цукровий діабет пов'язаний зі зниженою експресією АПФ2 – ферменту, що широко експресується в легенях, особливо пневмоцитах типу II, нирках, кишечнику та судинному ендотелії. В нормальних фізіологічних умовах АПФ2 розщеплює ангіотензин-II і в невеликій мірі ангіотензин-I до дрібніших пептидів, а саме ангіотензину 1-7. На жаль, SARS-CoV-2 використовує АПФ2 як рецептор для проникнення в пневмоцити господаря, тому підвищення регуляції АПФ2 сприятиме проникненню та подальшому поширенню коронавірусу. Однак, якщо вірус використовує фермент для проникнення в тканини, регуляція АПФ2 знижується, і він не може захистити від пошкодження легень. Відповідно, низька експресія АПФ2 при ЦД2 типу може пояснити підвищену частоту тяжких уражень легень при COVID-19 [18, 19].

Під час прогресування діабету гіперглікемія сприяє дисфункції мітохондрій та викликає утворення активних форм кисню (АФК), які спричиняють

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

окислювальний стрес у кровоносних судинах та β-клітинах підшлункової залози, що безпосередньо пов’язано з мікросудинними ускладненнями ЦД2 [20]. Часті судинні ураження, запалення ендотелію та вазоконстрикція, пов'язані з дисфункцією ендотелію, наражають осіб, хворих на діабет, на більший ризик розвитку ендотеліальних дисфункцій в кількох органах. Зміна судинного тонусу у бік більшої вазоконстрикції може призвести до подальшої ішемії органів, набряку тканин та прокоагулянтного стану [21]. Більше того, дисфункція ендотелію, що спостерігається у осіб з діабетом, може сприяти цитокіновому шторму та легеневим ураженням.

Повідомлялося, що глікемічні коливання викликають вироблення ендотеліальних цитокінів та молекул адгезії, що, як передбачається, у свою чергу, викликає неконтрольовану екстравазацію лейкоцитів в альвеолах під час інфекції, що призводить до пошкодження легень та порушення дихальної функції [22, 23].

Відомо, що накопичення пошкоджених мітохондрій, а також кількох макромолекул, включаючи білки, ліпіди та нуклеїнові кислоти, спричинені АФК, сприяє процесу старіння. В результаті β-клітини підшлункової залози, які потребують функціональних мітохондрій для підтримки синтезу інсуліну, не можуть секретувати його в достатній кількості. За відсутності компенсаторних механізмів активуються стресчутливі внутрішньоклітинні сигнальні молекули та відбувається пошкодження клітин. Підвищені внутрішньоклітинні рівні АФК та подальший окислювальний стрес відіграють важливу роль у проатеросклеротичних наслідках діабету та розвитку судинних ускладнень. [24, 25]

Запалення, викликаючи підвищений окислювальний стрес, може пошкодити білки, ліпіди та ДНК як системно, так і локально, як у печінці, так і в м’язах, які регулюють вироблення глюкози та метаболізм глюкози, підвищуючи резистентність до інсуліну. При ЦД2 типу запалення виникає в β-клітинах підшлункової залози, викликаючи інсуліт [26]. Діабет 2 типу пов'язаний із хронічним запаленням низького ступеня, викликаним надмірною вісцеральною жировою тканиною. Цей запальний стан впливає на гомеостатичну регуляцію глюкози та периферичну чутливість до інсуліну. Хронічна гіперглікемія та запалення можуть визначати ненормальну та неефективну імунну відповідь [27]. За даними літератури у пацієнтів з COVID-19 спостерігалися підвищені рівні IL-1β, IL-2, IL-6, IL-7, IL-8, IL-10, IFN-γ, інтерферон гамма-індукованого білка 10, гранулоцитарного колонієстимулюючого фактора, макрофагального запального білка 1α, сироваткового феритину, фібриногену, плазміногену, С-реактивного білка та D-димеру [28,29,30]. Крім того, абсолютна кількість лімфоцитів, еритроцитів та рівень гемоглобіну були значно нижчими у групі з діабетом, ніж у групі без діабету. Ці дані дають уявлення про те, що ушкодження органів було набагато серйознішим у групі з ЦД2 типу, ніж у осіб без діабету [30]. Активація

прозапальних цитокінів або хемокінів викликає апоптоз або некроз інфікованих клітин та запускає запальні реакції, що призводить до залучення запальних клітин. Завдяки продукції інтерферону-γ клітини CD4 Т-хелпери беруть участь у регуляції презентації антигену проти внутрішньоклітинних патогенів, таких як SARS-CoV-2. Залучення нейтрофілів та макрофагів індукується клітинами Th17 шляхом продукції інтерлейкіну-17, IL-21 та IL-22. SARS-CoV-2 посилює апоптоз лімфоцитів (Т-клітин CD3, CD4 та CD8) та інфікує циркулюючі імунні клітини, що призводить до лімфоцитопенії [31]. Нейтрофіли в основному покладаються на глюкозу як єдине джерело енергії для клітини, а вплив гіперглікемії та пов'язаних з нею кінцевих продуктів глікування є основними причинами зміненої функції нейтрофілів при діабеті. Вони залучаються до місць інфекції за допомогою хемотаксису після активації комплементу, насамперед C5a. Активовані нейтрофіли зв'язуються через свої поверхневі рецептори з індукованими лігандами на поверхні запалених ендотеліальних клітин, щоб мігрувати в тканини. Там вони фагоцитують і вбивають мікроби, що вторглися, за допомогою лізосомальних ферментів, антимікробних пептидів і шляхом генерації АФК [32,33]. При ЦД2 типу надлишковий фагоцитоз апоптотичних β-клітин макрофагами викликає їхню лізосомальну пермеабілізацію, генерацію АФК, активацію інфламасом і секрецію прозапальних цитокінів. У сукупності ці спостереження показують, що функції та пластичність макрофагів порушуються при прогресуванні ЦД2 типу [34]. На початковому рівні цитокіни, такі як TNF, IL-1 та IL-6, більш активні у діабетиків та осіб, які страждають на ожиріння. Зниження функції Т-клітин знижує пригнічення вродженої імунної системи, що призводить до секреції великої кількості запальних цитокінів. Це явище називається «цитокіновим штормом». Тому вважається, що інфекція SARS-CoV-2 може посилювати реакцію цитокінів у таких пацієнтів, тим самим посилюючи цитокіновий шторм, який, мабуть, викликає поліорганну недостатність при COVID-19. ЦД2 типу виникає частково через те, що збільшення активованих вроджених імунних клітин у метаболічних тканинах призводить до гіперпродукції запальних медіаторів, особливо IL-1β та TNFα, які можуть сприяти системній інсулінорезистентності та пошкодженню β-клітин [35,36,37].

Макрофаги відіграють ключову роль у запаленні β-клітин разом із передачею сигналів IL-1β (основний запальний процес у β-клітинах із локальним стресом). Поряд із локальним пошкодженням клітин підшлункової залози, ліпотоксичність ще більше погіршує функцію підшлункової залози. Вільні жирні кислоти, в свою чергу, можуть індукувати місцеве виробництво IL-1β- та IL-1-залежних прозапальних цитокінів, які націлені на острівці підшлункової залози. Цей процес також збільшує виробництво оксиду азоту, знижує мітохондріальний АТФ, викликаючи додаткову дисфункцію β-клітин разом із вивільненням АФК через гіпоксію та пошкодження ендотелію [38,39]. TNF-α пов'язаний з резистентністю до інсуліну, ожирінням і запаленням

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

острівців підшлункової залози, тоді як IL-6 сприяє апоптозу клітин острівців, і обидва цитокіна призводять до ЦД2 типу. ЦД2 типу сприяє переходу від протизапального домінування макрофагів М2 до прозапального домінування макрофагів М1, що ще більше сприяє посиленню запалення [40].

Дедалі більше досліджень демонструють, що ЦД2 є важливим фактором ризику, який впливає на клінічну тяжкість широкого спектра інфекцій. Порушена регуляція популяцій та активності імунних клітин, що спостерігається в осіб з діабетом, відіграє вирішальну роль у посиленні тяжкості коморбідної патології. Зокрема, ЦД2 є одним із супутніх захворювань, пов'язаних із захворюваністю та смертністю від COVID-19, який проявив себе як глобальна пандемія за короткий проміжок часу, що призвело до швидкого підвищення кривої захворюваності, зростання смертності, величезного глобального економічного тягаря та широкомасштабної мобілізації медичних ресурсів у всьому світі.

Висновки. Широке поширення SARS-CoV-2 та його висока контагіозність означають, що увага вчених має бути звернена на краще розуміння патофізіології, що лежить в основі COVID-19, та її впливу на супутні захворювання. Відповідно, необхідні подальші дослідження для пошуку відсутніх зв'язків між порушеними фізіологічними/імунологічними механізмами та підвищеною сприйнятливістю до інфекцій у пацієнтів із ЦД2. Пошкодження ендотелію запаленням, глюкотоксичністю, окислювальним стресом та продукцією цитокінів призводить до підвищеного ризику тромбоемболічних ускладнень та ризику пошкодження життєвоважливих органів у пацієнтів з діабетом. Все це стало глобальним викликом людства, що вимагає невпинного пошуку заходів з ефективної протидії, а також вивчення механізмів розвитку цієї недуги, особливо в поєднанні з COVID-19.

Література:

1. COVID-19 Public Health Emergency of International Concern (PHEIC) Global research and innovation forum. https://www.who.int/publications/m/item/covid-19- public-health-emergency-of-international-concern-(pheic)-global-research-andinnovation-forum Coronavirus Disease (COVID-19) Situation Reports. (b. d.). World Health Organization (WHO) [(accessed on 3 March 2023)]. Available online: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situationreports

2. Omer SB, Malani P, del Rio C. The COVID-19 pandemic in the US: a clinical update. JAMA [internet] 2020. https://jamanetwork.com/journals/jama/fullarticle/2764366

3. Pal R, Bhadada SK. COVID-19 and non-communicable diseases. Postgrad Med. 2020;162:108132. DOI: 10.1136/postgradmedj-2020-137742

4. Saeedi P, Petersohn I, Salpea P, Malanda B, Karuranga S, Unwin N, et al. . Global and regional diabetes prevalence estimates for 2019 and projections for 2030 and 2045: Results from the International Diabetes Federation Diabetes Atlas, 9(th) edition. Diabetes Res Clin Pract (2019) 157:107843. DOI: 10.1016/j.diabres.2019.107843

5. Poole S, Brendish NJ, Clark TW. SARS-CoV-2 has displaced other seasonal respiratory viruses: Results from a prospective cohort study. Journal of Infection. 2020;81(6):966– 972. DOI: 10.1016/j.jinf.2020.11.010

6. Morra ME, Thanh LV, Kamel VG, Ghazy AA, Altibi AMA, Dat LM et al., "Clinical outcomes of current medical approaches for Middle East respiratory syndrome: a systematic review and meta-analysis," Reviews in Medical Virology, vol. 28, no. 3, article e1977, 2018. DOI: 10.1002/rmv.1977

7. Wu Z, McGoogan JM, "Characteristics of and important lessons from the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in China: summary of a report of 72 314 cases from the Chinese Center for Disease Control and Prevention," JAMA, vol. 323, no. 13, pp. 1239–1242, 2020. DOI: 10.1001/jama.2020.2648

8. Алієв РБ, Шаповалова АС, Абуватфа СІ, «Сучасні концепції значення прозапальних цитокінів при пневмонії, спричиненій COVID-19, на тлі метаболічних розладів (огляд літератури)»Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція, 2024; № 3 (58): 86-91. DOI: http://doi.org/10.30978/TB2024-3-86

9. Barron E, Bakhai C, Kar P, Weaver A, Bradley D, Ismail H, et al. Associations of type 1 and type 2 diabetes with COVID-19-related mortality in England: a whole-population study. Lancet Diabetes Endocrinol 2020; 8: 813-822 DOI: 10.1016/S2213-8587(20)30272-2

10. Mazilu L, Katsiki N, Nikolouzakis TK, Aslanidis MI, Lazopoulos G, Kouretas D, et al. Thrombosis and Haemostasis challenges in COVID-19—Therapeutic perspectives of heparin and tissue-type plasminogen activator and potential toxicological reactions-a mini review. Food Chem. Toxicol. 2021;148:111974. DOI: 10.1016/j.fct.2021.111974

11. Mirabelli M, Chiefari E, Puccio L, Foti DP, Brunetti A. Potential Benefits and Harms of Novel Antidiabetic Drugs during COVID-19 Crisis. Int. J. Environ. Res. Public Health. 2020;17:3664. DOI: 10.3390/ijerph17103664

12. Hu S, Hu Z, Qin J, Lin C, Jiang X. In silico analysis identifes neuropilin-1 as a potential therapeutic target for SARS-Cov-2 infected lung cancer patients. Aging. 2021;13:15770. DOI: 10.18632/aging.203159

13. Chen WH, Strych U, Hotez PJ, Bottazzi ME. The SARS-CoV-2 vaccine pipeline: an overview. Curr Trop Med Rep. 2020 DOI: 10.1007/s40475-020-00201-6

14. Fani M, Zandi M, Ebrahimi S, Soltani S, Abbasi S. The role of miRNAs in COVID-19 disease. Futur Virol. 2021;16:301–6. DOI: 10.2217/fvl-2020-0389

15. Lange S, Arisan ED, Grant GH, Uysal-Onganer P. MicroRNAs for virus pathogenicity and host responses, identifed in SARS-CoV-2 genomes, may play roles in viral-host co-evolution in putative zoonotic host spe cies. Viruses. 2021;13:117. DOI: 10.3390/v13010117

16. He J, Tao H, Yan Y, Huang S-Y, Xiao Y. Molecular Mechanism of Evolution and Human Infection with SARS-CoV-2. Viruses. 2020;12(4):428. DOI: 10.3390/v12040428

17. Wang D, Hu B, Hu C, Zhu F, Liu X, Zhang J, et al. Clinical characteristics of 138 hospitalized patients with 2019 novel coronavirus–infected pneumonia in Wuhan, China. JAMA. 2020;323(11):1061– 1069. DOI: 10.1001/jama.2020.1585

18. Pal R., Bhansali A. COVID-19, diabetes mellitus and ACE2: the conundrum. Diabetes Res Clin Pract. 2020 108132. DOI: 10.1016/j.diabres.2020.108132

19. Cure E, Cumhur Cure M. Angiotensin-converting enzyme inhibitors and angiotensin receptor blockers may be harmful in patients with diabetes during COVID-19 pandemic. Diabetes Metab Syndr Clin Res Rev. 2020;14:349–350. DOI: 10.1016/j.dsx.2020.04.019

20. Michalakis K, Ilias I. SARS-CoV-2 infection and obesity: Common inflammatory and metabolic aspects. Diabetes Metab Syndr 2020; 14: 469-471 DOI:10.1016/j.dsx.2020.04.033

21. Varga Z, Flammer AJ, Steiger P, Haberecker M, Andermatt R, Zinkernagel AS. Endothelial cell infection and endotheliitis in COVID-19. Lancet. 2020;395(10234):1417–1418. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30937-5

22. Hulme KD, Gallo LA, Short KR. Influenza virus and glycemic variability in diabetes: a killer combination? Frontiers in Microbiology. 2017;8:861. DOI: 10.3389/fmicb.2017.00861

23. Short KR, Kroeze E, Fouchier RAM, Kuiken T. Pathogenesis of influenza-induced acute respiratory distress syndrome. The Lancet Infectious Diseases. 2014;14(1):57–69. DOI: 10.1016/S1473-3099(13)70286-X

24. Zhang Z-Y, Miao L-F, Qian L-L, Wang N, Qi M-M, Zhang YM, et al. Molecular mechanisms of glucose fluctuations on diabetic complications. Front Endocrinol. (2019) 10:640. DOI: 10.3389/fendo.2019. 00640

25. Yuan T, Yang T, Chen H, Fu D, Hu Y, Wang J, et al. New insights into oxidative stress and inflammation during diabetes mellitus-accelerated atherosclerosis. Redox Biol. (2019) 20: 247–60. DOI: 10.1016/j.redox.2018.09.025

26. Böni-Schnetzler M, Meier DT. Islet inflammation in type 2 diabetes. Semin Immunopathol 2019; 41: 501-513 DOI: 10.1007/s00281-019-00745-4

27. Iacobellis G. COVID-19 and diabetes: Can DPP4 inhibition play a role? Diabetes Res Clin Pract (2020) 162:108125. DOI: 10.1016/j.diabres.2020.108125

28. Ji H-L, Zhao R, Matalon S, Matthay MA. Elevated plasmin(ogen) as a common risk factor for COVID-19 susceptibility. Physiol Rev. (2020) 100:1065–75. DOI: 10.1152/physrev. 00013.2020

29. Wang F, Yang Y, Dong K, Yan Y, Zhang S, Ren H, et al. Clinical characteristics of 28 patients with diabetes and covid-19 in wuhan, china. Endocr Pract. (2020). DOI: 10.4158/EP-2020-0108

30. Guo W, Li M, Dong Y, Zhou H, Zhang Z, Tian C, et al. Diabetes is a risk factor for the progression and prognosis of COVID-19. Diabetes Metab Res Rev. (2020). DOI: 10.1002/dmrr.3319

31. de Wit E, van Doremalen N, Falzarano D, Munster VJ. SARS and MERS: recent insights into emerging coronaviruses. Nat Rev Microbiol (2016) 14(8):523–34. DOI: 10.1038/nrmicro.2016.81

32. Burns JS, Manda G. Metabolic Pathways of the Warburg Effect in Health and Disease: Perspectives of Choice, Chain or Chance. Int J Mol Sci (2017) 18:2755. DOI: 10.3390/ijms 18122755

33. Giacco F, Brownlee M. Oxidative Stress and Diabetic Complications. Circ Res (2010) 107:1058–70. DOI: 10.1161/circresaha.110.223545

34. Ward MG, Li G, Hao M. Apoptotic beta-cells induce macrophage reprogramming under diabetic conditions. J Biol Chem. (2018) 293:16160–73. DOI: 10.1074/jbc.RA118.004565.

35. Ryan PM, Caplice NM. Is Adipose Tissue a Reservoir for Viral Spread, Immune Activation and Cytokine Amplification in COVID-19. Obesity (2020) 28(7):1191–94. DOI: 10.1002/oby.22843

36. Palm NW, Medzhitov R. Not so fast: adaptive suppression of innate immunity. Nat Med (2007) 13(10):1142–4. DOI: 10.1038/nm1007-1142b

37. Maddaloni E, Buzzetti R. Covid-19 and diabetes mellitus: unveiling the interaction of two pandemics. Diabetes/metabolism Res Rev (2020) (31):e33213321. DOI: 10.1002/dmrr.3321

38. Yang J, Zheng Y, Gou X, Pu K, Chen Z, Guo Q, et al. . Prevalence of comorbidities and its effects in coronavirus disease 2019 patients: A systematic review and meta-analysis. Int J Infect Dis (2020) 94:91–5. DOI: 10.1016/j.ijid.2020.03.017

39. Tsalamandris S, Antonopoulos AS, Oikonomou E, Papamikroulis GA, Vogiatzi G, Papaioannou S, Deftereos S, Tousoulis D. The Role of Inflammation in Diabetes: Current Concepts and Future Perspectives. Eur Cardiol 2019; 14: 50-59 DOI: 10.15420/ecr.2018.33.1

40. Schmidt MI, Duncan BB. Diabesity: an inflammatory metabolic condition. Clin Chem Lab Med 2003; 41: 1120-1130 DOI: 10.1515/cclm.2003.174

References:

1. COVID-19 Public Health Emergency of International Concern (PHEIC) Global research and innovation forum. https://www.who.int/publications/m/item/covid-19- public-health-emergency-of-international-concern-(pheic)-global-research-andinnovation-forum Coronavirus Disease (COVID-19) Situation Reports. (b. d.). World Health Organization (WHO) [(accessed on 3 March 2023)]. Available online: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situationreports

2. Omer SB, Malani P, del Rio C. The COVID-19 pandemic in the US: a clinical update. JAMA [internet] 2020. https://jamanetwork.com/journals/jama/fullarticle/2764366

3. Pal R, Bhadada SK. COVID-19 and non-communicable diseases. Postgrad Med. 2020;162:108132. DOI: 10.1136/postgradmedj-2020-137742

4. Saeedi P, Petersohn I, Salpea P, Malanda B, Karuranga S, Unwin N, et al. . Global and regional diabetes prevalence estimates for 2019 and projections for 2030 and 2045: Results from the International Diabetes Federation Diabetes Atlas, 9(th) edition. Diabetes Res Clin Pract (2019) 157:107843. DOI: 10.1016/j.diabres.2019.107843

5. Poole S, Brendish NJ, Clark TW. SARS-CoV-2 has displaced other seasonal respiratory viruses: Results from a prospective cohort study. Journal of Infection. 2020;81(6):966– 972. DOI: 10.1016/j.jinf.2020.11.010

6. Morra ME, Thanh LV, Kamel VG, Ghazy AA, Altibi AMA, Dat LM et al., “Clinical outcomes of current medical approaches for Middle East respiratory syndrome: a systematic review and meta-analysis,” Reviews in Medical Virology, vol. 28, no. 3, article e1977, 2018. DOI: 10.1002/rmv.1977

7. Wu Z, McGoogan JM, “Characteristics of and important lessons from the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in China: summary of a report of 72 314 cases from the Chinese Center for Disease Control and Prevention,” JAMA, vol. 323, no. 13, pp. 1239–1242, 2020. DOI: 10.1001/jama.2020.2648

8. Aliiev RB, Shapovalova AS, Abuwatfa SI, "Modern concepts of the importance of pro-inflammatory cytokines in pneumonia caused by COVID-19 against the background of metabolic disorders (literature review)" Tuberculosis, lung diseases, HIV infection, 2024; № 3 (58): 86-91. DOI: http://doi.org/10.30978/TB2024-3-86

9. Barron E, Bakhai C, Kar P, Weaver A, Bradley D, Ismail H, et al. Associations of type 1 and type 2 diabetes with COVID-19-related mortality in England: a whole-population study. Lancet Diabetes Endocrinol 2020; 8: 813-822 DOI: 10.1016/S2213-8587(20)30272-2

10. Mazilu L, Katsiki N, Nikolouzakis TK, Aslanidis MI, Lazopoulos G, Kouretas D, et al. Thrombosis and Haemostasis challenges in COVID-19—Therapeutic perspectives of heparin and tissue-type plasminogen activator and potential toxicological reactions-a mini review. Food Chem. Toxicol. 2021;148:111974. DOI: 10.1016/j.fct.2021.111974

11. Mirabelli M, Chiefari E, Puccio L, Foti DP, Brunetti A. Potential Benefits and Harms of Novel Antidiabetic Drugs during COVID-19 Crisis. Int. J. Environ. Res. Public Health. 2020;17:3664. DOI: 10.3390/ijerph17103664

12. Hu S, Hu Z, Qin J, Lin C, Jiang X. In silico analysis identifes neuropilin-1 as a potential therapeutic target for SARS-Cov-2 infected lung cancer patients. Aging. 2021;13:15770. DOI: 10.18632/aging.203159

13. Chen WH, Strych U, Hotez PJ, Bottazzi ME. The SARS-CoV-2 vaccine pipeline: an overview. Curr Trop Med Rep. 2020 DOI: 10.1007/s40475-020-00201-6

14. Fani M, Zandi M, Ebrahimi S, Soltani S, Abbasi S. The role of miRNAs in COVID-19 disease. Futur Virol. 2021;16:301–6. DOI: 10.2217/fvl-2020-0389

15. Lange S, Arisan ED, Grant GH, Uysal-Onganer P. MicroRNAs for virus pathogenicity and host responses, identifed in SARS-CoV-2 genomes, may play roles in viral-host co-evolution in putative zoonotic host spe cies. Viruses. 2021;13:117. DOI: 10.3390/v13010117

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

16. He J, Tao H, Yan Y, Huang S-Y, Xiao Y. Molecular Mechanism of Evolution and Human Infection with SARS-CoV-2. Viruses. 2020;12(4):428. DOI: 10.3390/v12040428

17. Wang D, Hu B, Hu C, Zhu F, Liu X, Zhang J, et al. Clinical characteristics of 138 hospitalized patients with 2019 novel coronavirus–infected pneumonia in Wuhan, China. JAMA. 2020;323(11):1061– 1069. DOI: 10.1001/jama.2020.1585

18. Pal R., Bhansali A. COVID-19, diabetes mellitus and ACE2: the conundrum. Diabetes Res Clin Pract. 2020 108132. DOI: 10.1016/j.diabres.2020.108132

19. Cure E, Cumhur Cure M. Angiotensin-converting enzyme inhibitors and angiotensin receptor blockers may be harmful in patients with diabetes during COVID-19 pandemic. Diabetes Metab Syndr Clin Res Rev. 2020;14:349–350. DOI: 10.1016/j.dsx.2020.04.019

20. Michalakis K, Ilias I. SARS-CoV-2 infection and obesity: Common inflammatory and metabolic aspects. Diabetes Metab Syndr 2020; 14: 469-471 DOI:10.1016/j.dsx.2020.04.033

21. Varga Z, Flammer AJ, Steiger P, Haberecker M, Andermatt R, Zinkernagel AS. Endothelial cell infection and endotheliitis in COVID-19. Lancet. 2020;395(10234):1417–1418. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30937-5

22. Hulme KD, Gallo LA, Short KR. Influenza virus and glycemic variability in diabetes: a killer combination? Frontiers in Microbiology. 2017;8:861. DOI: 10.3389/fmicb.2017.00861

23. Short KR, Kroeze E, Fouchier RAM, Kuiken T. Pathogenesis of influenza-induced acute respiratory distress syndrome. The Lancet Infectious Diseases. 2014;14(1):57–69. DOI: 10.1016/S1473-3099(13)70286-X

24. Zhang Z-Y, Miao L-F, Qian L-L, Wang N, Qi M-M, Zhang YM, et al. Molecular mechanisms of glucose fluctuations on diabetic complications. Front Endocrinol. (2019) 10:640. DOI: 10.3389/fendo.2019. 00640

25. Yuan T, Yang T, Chen H, Fu D, Hu Y, Wang J, et al. New insights into oxidative stress and inflammation during diabetes mellitus-accelerated atherosclerosis. Redox Biol. (2019) 20:247–60. DOI: 10.1016/j.redox.2018.09.025

26. Böni-Schnetzler M, Meier DT. Islet inflammation in type 2 diabetes. Semin Immunopathol 2019; 41: 501-513 DOI: 10.1007/s00281-019-00745-4

27. Iacobellis G. COVID-19 and diabetes: Can DPP4 inhibition play a role? Diabetes Res Clin Pract (2020) 162:108125. DOI: 10.1016/j.diabres.2020.108125

28. Ji H-L, Zhao R, Matalon S, Matthay MA. Elevated plasmin(ogen) as a common risk factor for COVID-19 susceptibility. Physiol Rev. (2020) 100:1065–75. DOI: 10.1152/physrev. 00013.2020

29. Wang F, Yang Y, Dong K, Yan Y, Zhang S, Ren H, et al. Clinical characteristics of 28 patients with diabetes and covid-19 in wuhan, china. Endocr Pract. (2020). DOI: 10.4158/EP-2020-0108

30. Guo W, Li M, Dong Y, Zhou H, Zhang Z, Tian C, et al. Diabetes is a risk factor for the progression and prognosis of COVID-19. Diabetes Metab Res Rev. (2020). DOI: 10.1002/dmrr.3319

31. de Wit E, van Doremalen N, Falzarano D, Munster VJ. SARS and MERS: recent insights into emerging coronaviruses. Nat Rev Microbiol (2016) 14(8):523–34. DOI: 10.1038/nrmicro.2016.81

32. Burns JS, Manda G. Metabolic Pathways of the Warburg Effect in Health and Disease: Perspectives of Choice, Chain or Chance. Int J Mol Sci (2017) 18:2755. DOI: 10.3390/ ijms18122755

33. Giacco F, Brownlee M. Oxidative Stress and Diabetic Complications. Circ Res (2010) 107:1058–70. DOI: 10.1161/circresaha.110.223545

34. Ward MG, Li G, Hao M. Apoptotic beta-cells induce macrophage reprogramming under diabetic conditions. J Biol Chem. (2018) 293:16160–73. DOI: 10.1074/jbc.RA118.004565.

35. Ryan PM, Caplice NM. Is Adipose Tissue a Reservoir for Viral Spread, Immune Activation and Cytokine Amplification in COVID-19. Obesity (2020) 28(7):1191–94. DOI: 10.1002/oby.22843

36. Palm NW, Medzhitov R. Not so fast: adaptive suppression of innate immunity. Nat Med (2007) 13(10):1142–4. DOI: 10.1038/nm1007-1142b

37. Maddaloni E, Buzzetti R. Covid-19 and diabetes mellitus: unveiling the interaction of two pandemics. Diabetes/metabolism Res Rev (2020) (31):e33213321. DOI: 10.1002/dmrr.3321

38. Yang J, Zheng Y, Gou X, Pu K, Chen Z, Guo Q, et al. . Prevalence of comorbidities and its effects in coronavirus disease 2019 patients: A systematic review and meta-analysis. Int J Infect Dis (2020) 94:91–5. DOI: 10.1016/j.ijid.2020.03.017

39. Tsalamandris S, Antonopoulos AS, Oikonomou E, Papamikroulis GA, Vogiatzi G, Papaioannou S, Deftereos S, Tousoulis D. The Role of Inflammation in Diabetes: Current Concepts and Future Perspectives. Eur Cardiol 2019; 14: 50-59 DOI: 10.15420/ecr.2018.33.1

40. Schmidt MI, Duncan BB. Diabesity: an inflammatory metabolic condition. Clin Chem Lab Med 2003; 41: 1120-1130 DOI: 10.1515/cclm.2003.174

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 615.825:616.728.3-001.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1824-1832

Бакалюк Тетяна Григорівна доктор медичних наук, професор кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (098) 836-41-64, https://orcid.org/0000-0002-7619-0264

Стельмах Галина Олегівна кандидат медичних наук, асистент кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (097) 974-82-72, https://orcid.org/0000-0003-2992-3274

Макарчук Надія Романівна кандидат медичних наук, асистент кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (097) 132-29-95, https://orcid.org/0000-0001-5196-1619

Куприк Володимир Олегович магістр з спеціальності «Терапія та реабілітація», Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (097) 785-83-40, https://orcid.org/0009-0007-7404-4777

ВПЛИВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ НА ПОСТУРАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ У ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ТРАВМИ ПЕРЕДНЬОЇ ХРЕСТОПОДІБНОЇ ЗВ'ЯЗКИ

Анотація. **Мета**. Оцінити ефективність фізичної терапії у пацієнтів після травми передньої хрестоподібної зв'язки у відновленні постурального контролю. **Результати.** Розрив передньої хрестоподібної зв’язки призводить до нестабільності колінного суглоба, що може вплинути на кінематику та кінетику колінного суглоба. Після реконструкції передньої хрестоподібної зв’язки погіршувалась загальна динамічна постуральна стабільність. Одним із методів оцінки постурального балансу є стабілометрія, за допомогою цього методу можна виявити зміни в статико-динамічній функції, ступінь їх компенсації, особливості рухових порушень та вплив візуальних, вестибулярних і пропріоцептивних компонентів на утримання позиції, а також провести корекцію постурального балансу. Традиційно застосовуються пропріоцептивні вправи для зміцнення м’язів і поліпшення здатності контролювати рухи суглоба, що включає вправи на нестабільних поверхнях, балансування, стояння на одній нозі. Системи біологічного зворотного зв’язку використо-

вуються для відновлення балансу після ортопедичних операцій. Інноваційні інструменти, такі як електроміографія, силові пластини, датчики руху та системи захоплення руху на основі камери, мають реалістичну можливість інтегрувати біологічний зворотний зв’язок у програми нервово-м’язевого тренування. Аналізуючи наукові джерела можна відзначити тенденцію до зростання кількості нових технологій, які призначені не лише для прискорення та розширення реабілітаційного процесу, а й для надання нових можливостей пацієнтам, які мають ушкодження ПХЗ. **Висновки**. Пошкодження ПХЗ впливає не лише на стабільність колінного суглоба, а й на функціональний баланс і здатність пацієнта до рівноваги, що є критичними аспектами для повсякденного життя та повернення до активного способу життя. Недостатній постуральний контроль після травми ПХЗ часто пов'язаний із підвищеним ризиком повторних травм і розвитку хронічної нестабільності суглоба. Для швидшого і безпечнішого повернення пацієнтів після реконструкції ПХЗ до активної діяльності важливо включати методи фізичної терапії, які сприятимуть відновленню постурального контролю.

Ключові слова: передня хрестоподібна зв'язка, реабілітація, постуральний контроль, фізична терапія, нові технології.

Bakaliuk Tetiana Hryhorivna Doctor of Medicine, Professor at the Department of Medical Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (098)836-41-64, https://orcid.org/0000-0002-7619-0264

Stelmakh Halyna Olehivna Candidate of Medical Sciences, assistant at the Department of Medical Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (097) 974-82-72, https://orcid.org/0000-0003-2992-3274

Makarchuk Nadiia Romanivna Candidate of Medical Sciences, assistant at the Department of Medical Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (097) 132-29-95, https://orcid.org/0000-0001-5196-1619

Kupryk Volodymyr Olehovych Master's degree in Therapy and Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (097)785-83-40, https://orcid.org/0009-0007-7404-4777

THE EFFECT OF PHYSICAL THERAPY ON POSTURAL CONTROL IN PATIENTS AFTER ANTERIOR CRUCIATE LIGAMENT INJURY

Abstract. **Purpose**. To evaluate the effectiveness of physical therapy in patients after anterior cruciate ligament injury in restoring postural control. **Results.**

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Rupture of the anterior cruciate ligament leads to instability of the knee joint, which can affect the kinematics and kinetics of the knee joint. After the anterior cruciate ligament reconstruction, the overall dynamic postural stability deteriorated. One of the methods of postural balance assessment is stabilometry, which can be used to detect changes in static-dynamic function, the degree of their compensation, features of motor disorders and the influence of visual, vestibular and proprioceptive components on posture maintenance, as well as to correct postural balance. Traditionally, proprioceptive exercises are used to strengthen muscles and improve the ability to control joint movements, including exercises on unstable surfaces, balancing, and standing on one leg. Biofeedback systems are used to restore balance after orthopedic surgery. Innovative tools, such as electromyography, force plates, motion sensors, and camera-based motion capture systems, have a realistic opportunity to integrate biofeedback into neuromuscular training programs. Analyzing scientific sources, we can note a tendency to increase the number of new technologies that are designed not only to accelerate and expand the rehabilitation process, but also to provide new opportunities for patients with PCI injuries. **Conclusions**. ACL injury affects not only the stability of the knee joint, but also the functional balance and the patient's ability to balance, which are critical aspects for daily living and returning to an active lifestyle. Insufficient postural control after a PCL injury is often associated with an increased risk of re-injury and the development of chronic joint instability. To ensure a faster and safer return of patients after ACL reconstruction to active activity, it is important to include physical therapy methods that will help restore postural control.

Keywords: anterior cruciate ligament, rehabilitation, postural control, physical therapy, new technologies.

Постановка проблеми. Травми передньої хрестоподібної зв’язки (ПХЗ) поширені в багатьох видах спорту. У футболі діапазон травм ПХЗ оцінюється від 0,06 до 10 травм на 1000 годин гри. Професійні спортсмени більш схильні до травм ПХЗ [1]. Пошкодження передньої хрестоподібної зв’язки може призвести до функціональної нестабільності, тому пацієнтам із такою нестабільністю рекомендується реконструкція ПХЗ [2]. Наслідки травми є руйнівними і можуть призвести до кінця кар’єри багатьох спортсменів.

Сучасні підходи в хірургії спрямовуються в бік реабілітаційно-модифікованої хірургії. Операція спрямована для полегшення ранньої мобілізації та повернення до нормальної функції. Раніше потрібно було тримати суглоб в нерухомому стані протягом деякого часу, щоб захистити трансплантат, при цьому жертвуючи продуктивністю та функцією м’язів [3].

Після травми ПХЗ основною метою реконструкції є відновлення працездатності до передтравматичного рівня, і багато хірургів вважають повернення до спорту показником успішної операції. Однак значна кількість пацієнтів, які пройшли реконструкцію ПХЗ, не відновлюються до стану, який

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

був до травми через зниження функції колінного суглобу. Після хірургічного втручання відбуваються різні зміни в діапазоні рухів, м'язовій силі, стабільності, функціональних показниках і повсякденній активності. Найсуттєвішим є істотне порушення балансу нижніх кінцівок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує потреба в покращенні результатів лікування пацієнтів після реконструкції ПХЗ. Для цього необхідно зосередитися на оптимізації процесів і методів реабілітації.

Після операції під час ранньої реабілітації, пацієнти відчувають функціональні перешкоди коліна, такі як зменшення діапазону рухів через внутрішньосуглобовий випіт, зниження м'язової сили через спричинене випотом нейрогенне гальмування чотириголового м'яза, біль і вищий сприйнятий рівень неповносправності порівняно з реабілітацією без реконструкції ПХЗ. У сукупності ці фактори можуть ускладнити повернення до повсякденного життя та попередніх рівнів активності, а також можуть вплинути на здатність працювати та займатися спортом [4]. Безпечна та швидка реабілітація, що призводить до швидшого повернення до повсякденного життя та роботи, може принести користь пацієнтам і роботодавцям із позитивним соціально-економічним ефектом [5].

Процес реабілітації після реконструкції ПХЗ зазвичай включає тренування діапазону рухів, а потім тренування нервово-м'язової координації, а також тренування сили та швидкості [6].

В дослідженні Kim JS et al [7], було продемонстровано, що постійне покращення балансу після реконструкції ПХЗ може бути корисним для функціонального відновлення після операції.

Дослідження Staples, J. R. et al., встановило, що пацієнти, які проходили реконструкцію ПХЗ, мали гіршу загальну динамічну постуральну стабільність порівняно з контрольною групою. Був оцінений постуральний контроль у пацієнтів, які пройшли реконструкцію ПХЗ до та після носіння функціонального наколінника і показано, що функціональний колінний бандаж покращив постуральний контроль у простому завданні балансування у суб'єктів після реконструкції ПХЗ, але все ж таки більш складне завдання балансування було обмеженим [8].

Результати дослідження Kazemnejad A. et al., показали, що використання ексергетичних ігор Wii Fit у пацієнтів після реконструкції ПХЗ зменшило біль і випіт, а також значно покращило функцію та баланс [9].

Реконструкція ПХЗ та реабілітація впливають на постуральну підсистему, постуральну стабільність, розподіл ваги та синхронізацію стопи. Нормалізація медіолатерального розподілу ваги вимагає одного року після реконструкції ПХЗ. У пацієнтів після такої операції відбувається пригнічення соматосенсорної та мозочкової системи, яке компенсується більш високою активністю зорової та нігростріарної систем [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Однак, на сьогоднішній день, механізм відновлення балансу на основі результатів функціональних тестів після реконструкції ПХЗ залишається невідомим, оскільки кореляція між балансом і клінічними показниками залишається незрозумілою [7].

Оскільки фізична терапія є невід'ємною частиною реабілітаційного процесу після операцій на ПХЗ, її ефективність у відновленні постурального контролю має ключове значення для розробки сучасних протоколів реабілітації**.**

Мета статті. Оцінити ефективність фізичної терапії у пацієнтів після травми передньої хрестоподібної зв'язки у відновленні постурального контролю.

Виклад основного матеріалу. Постуральний контроль – це здатність центральної нервової системи аналізувати сенсорну інформацію від інших систем, щоб зробити адекватну моторну відповідь для підтримки контрольованої вертикальної пози.

Зорова, вестибулярна та соматосенсорна система є основними сенсорними системами, які беруть участь в постуральному контролі і підтримці рівноваги. Постуральна орієнтація та рівновага є основними цілями постурального контролю.

Передня хрестоподібна зв’язка є основним обмеженням передньозадньої нестабільності та вторинним обмеженням ротаційної нестабільності. Розрив ПХЗ призводить до нестабільності колінного суглоба [11] , і нестабільність може вплинути на кінематику та кінетику колінного суглоба [2, 12].

Традиційно для оцінки відновлення нижньої кінцівки після реконструкції ПХЗ проводять клінічне оцінювання, визначають нестабільність, м’язову силу та функціональну ефективність [13]. Проте було відносно мало досліджень щодо відновлення балансу після реконструкції ПХЗ.

Рівновага включає в себе передачу сенсорної інформації про рух, контроль м’язового рефлексу та відчуття проміжного положення суглоба. Крім того, баланс вимагає стабільності колінного суглобу і є важливим елементом у повсякденному житті та спортивних заходах. Після реконструкції ПХЗ погіршується сприйняття положення суглоба, дефіцит активації м’язів підколінного сухожилля та погіршується постуральний баланс через пошкодження механорецепторів ПХЗ [14].

Дисфункція колінного суглоба внаслідок пошкодження ПХЗ пов’язана не тільки з механічною дестабілізацією суглоба, а й з пошкодженням рецепторів у зв’язці, які відповідають за пропріоцепцію суглоба, що також може спричинити порушення контролю постави. Зниження балансу призводить до зниження функціональної продуктивності, причому залучена сторона показує гіршу продуктивність у порівнянні з незадіяною стороною. Таким чином, після реконструкції ПХЗ слід покращувати рівновагу, оскільки це забезпечує більшу функціональну активність і зменшує ймовірність повторної травми [15].

У міру того, як важливість відновлення рівноваги поступово підкреслювалася, стало також важливим більш точно оцінювати постуральний баланс у пацієнтів, які пройшли реконструкцію ПХЗ.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Одним із методів оцінки постурального балансу є стабілометрія, за допомогою цього методу можна виявити зміни в статико-динамічній функції, ступінь їх компенсації, особливості рухових порушень та вплив візуальних, вестибулярних і пропріоцептивних компонентів на утримання позиції. Також стабілометрія допомагає визначити наявність сенсорного конфлікту — стану, за якого виникає невідповідність у впливах сенсорної інформації від елементів системи зворотного зв'язку [16]. Особлива перевага цього методу полягає в можливості цифрового відображення всіх параметрів та їх фіксації, що не лише дає змогу оцінити ступінь змін у балансі та визначити напрямки терапевтичного впливу, але й точно задокументувати результати конкретного методу лікування. З урахуванням переваг, наведених вище, стабілоплатформа дозволяє оцінювати динаміку рухів та проводити корекцію постурального балансу.

Плануючи ретельну програму реабілітації, фізичні терапевти відіграють важливу роль в успішному результаті відновлення та запобіганні майбутнім ускладненням.

Традиційно застосовуються пропріоцептивні вправи для зміцнення м’язів і поліпшення здатності контролювати рухи суглоба, що включає вправи на нестабільних поверхнях, балансування, стояння на одній нозі.

Однак, питання впливу різних видів фізичної активності на функцію балансу залишається обговорюваним. Як показують дані дослідження Goble, D.J et al. [17], вправи на рівновагу покращують постуральний контроль, тоді як силові чи багатокомпонентні вправи не мали помітного впливу на показники балансу. Водночас, в дослідженні [18] зазначено, що активні силові тренування можуть підвищити здатність до контролю уваги над рівновагою. Кілька досліджень свідчать, що функціонування трьох сенсорних систем, які взаємодіють у забезпеченні динамічного постурального балансу, однаково знижується після виконання як анаеробних, так і аеробних вправ [19, 20].

Для відновлення балансу та покращення результатів реабілітації після ортопедичних операцій застосовуються системи біологічного зворотного зв’язку. Інноваційні інструменти, такі як електроміографія, силові пластини, датчики руху та системи захоплення руху на основі камери, мають реалістичну можливість інтегрувати біологічний зворотний зв’язок у програми нервово-м’язевого тренування [21].

Нещодавня розробка в реабілітації – це тренування в ігровому середовищі або середовищі віртуальної реальності (virtual reality (VR)), що забезпечує нову форму захоплюючого біологічного зворотного зв’язку. За допомогою VR виміряна активність пацієнта передається через графічну або аудіовізуальну анімацію, що створює реалістичне враження для пацієнта. Використання VR збільшує постуральне коливання та може використовуватися як додатковий сенсорний тест [22].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Останні публікації досліджують вплив складних середовищ VR на баланс, через значні технологічні вдосконалення в цій галузі результати різних досліджень важко порівнювати. Зараз розробники використовують широкий спектр інструментів для підготовки додатків VR [22].

Зростає кількість переносних пристроїв, спрямованих на покращення статичного та динамічного балансу. Біомеханічний біологічний зворотний зв'язок передбачає вимірювання рухів, постурального контролю та сил, які створює тіло. Інерційні датчики, силові пластини, блоки біологічного зворотного зв'язку тиску та системи на основі камери – це вимірювальні пристрої, які можна використовувати для забезпечення біомеханічного біологічного зворотного зв'язку, який є більш складним, ніж фізіологічний біологічний зворотний зв'язок, оскільки один вимірювальний пристрій можна використовувати для доставки різних типів біомеханічного зворотного зв'язку. В дослідженні [23], було показано, що одночасне застосування біомеханічного біологічного зворотного зв'язку під час короткочасного тренування сприяло коригуванню техніки, що забезпечило оптимальну модель руху та покращило здатність виявляти й виправляти помилки.

Інерційні датчики руху та датчики сили широко використовуються для контролю як статичної, так і динамічної рівноваги. На основі виявленої продуктивності можна забезпечити миттєвий зоровий, слуховий, електротактильний і вібротактильний біологічний зворотний зв'язок для посилення соматосенсорного введення та покращення контролю балансу [24].

Носимі пристрої для покращення балансу мають потенціал слугувати як допоміжні засоби для балансування в повсякденному житті, які можна використовувати в приміщенні та на вулиці.

Хоча докази на підтримку використання біологічного зворотного зв'язку в реабілітації здаються багатообіцяючими, однак бракує систематичних оглядів, включаючи велику кількість рандомізованих клінічних досліджень, які вивчають цю тему.

Таким чином, аналізуючи наукові джерела можна відзначити тенденцію до зростання кількості нових технологій. Ці технології призначені не лише для прискорення та розширення реабілітаційного процесу, а й для надання нових можливостей пацієнтам, які мають ушкодження ПХЗ.

Висновки. Пошкодження ПХЗ впливає не лише на стабільність колінного суглоба, а й на функціональний баланс і здатність пацієнта до рівноваги, що є критичними аспектами для повсякденного життя та повернення до активного способу життя. Недостатній постуральний контроль після травми ПХЗ часто пов'язаний із підвищеним ризиком повторних травм і розвитку хронічної нестабільності суглоба. Для швидшого і безпечнішого повернення пацієнтів після реконструкції ПХЗ до активної діяльності важливо включати методи фізичної терапії, які сприятимуть відновленню постурального контролю.

Література:

1. Rochcongar P, Laboute E, Jan J, Carling C. Ruptures of the anterior cruciate ligament in soccer. International journal of sports medicine. 2009 May;30(05):372-8.

2. Park, J. H., Choi, M. H., Lee, J., Han, H. S., Lee, M. C., & Ro, D. H. (2021). Gait deviations of patients with ruptured anterior cruciate ligament: a cross-sectional gait analysis study on male patients. *Knee surgery & related research*, *33*(1), 45. https://doi.org/10.1186/s43019-021-00128-w

3. Adams D, Logerstedt D, Hunter-Giordano A, Axe MJ, Snyder-Mackler L. Current concepts for anterior cruciate ligament reconstruction: a criterion-based rehabilitation progression. journal of orthopaedic & sports physical therapy. 2012 Jul;42(7):601-14.

4. Bodkin, S., Goetschius, J., Hertel, J., & Hart, J. (2017). Relationships of Muscle Function and Subjective Knee Function in Patients After ACL Reconstruction. *Orthopaedic journal of sports medicine*, *5*(7), 2325967117719041. https://doi.org/10.1177/2325967117719041

5. Groot JA, Jonkers FJ, Kievit AJ, Kuijer PP, Hoozemans MJ. Beneficial and limiting factors for return to work following anterior cruciate ligament reconstruction: a retrospective cohort study. Arch Orthop Trauma Surg. 2017 Feb;137(2):155-166. doi: 10.1007/s00402-016-2594-6. Epub 2016 Nov 21. PMID: 27873020; PMCID: PMC5250649.

6. van Melick, N., van Cingel, R. E., Brooijmans, F., Neeter, C., van Tienen, T., Hullegie, W., & Nijhuis-van der Sanden, M. W. (2016). Evidence-based clinical practice update: practice guidelines for anterior cruciate ligament rehabilitation based on a systematic review and multidisciplinary consensus. *British journal of sports medicine*, *50*(24), 1506–1515. https://doi.org/10.1136/bjsports-2015-095898

7. Kim JS, Choi MY, Kong DH, Ha JK, Chung KS. Does a Lower Limb Balance Test after Anterior Cruciate Ligament Reconstruction Have a Significant Correlation with Postoperative Clinical Score, Stability, and Functional Performance Test? Clin Orthop Surg. 2023 Jun;15(3):402-409. doi: 10.4055/cios21218. Epub 2022 Nov 22. PMID: 37274499; PMCID: PMC10232311.

8. Staples, J. R., Schafer, K. A., Smith, M. V., Motley, J., Halstead, M., Blackman, A., Haas, A., Steger-May, K., Matava, M. J., Wright, R. W., & Brophy, R. H. (2019). Decreased Postural Control in Patients Undergoing Anterior Cruciate Ligament Reconstruction Compared to Healthy Controls. *Journal of sport rehabilitation*, *29*(7), 920–925.

9. Kazemnejad, A., Asosheh, A., Moezy, A., & Abasi, A. (2023). Therapy-based expert system on function and postural stability after anterior cruciate ligament reconstruction: a pilot study. *BMC musculoskeletal disorders*, *24*(1), 617. https://doi.org/10.1186/s12891-023-06735-w

10. Bartels, T., Brehme, K., Pyschik, M., Pollak, R., Schaffrath, N., Schulze, S., Delank, K. S., Laudner, K., & Schwesig, R. (2019). Postural stability and regulation before and after anterior cruciate ligament reconstruction - A two years longitudinal study. *Physical therapy in sport : official journal of the Association of Chartered Physiotherapists in Sports Medicine*, *38*, 49–58. https://doi.org/10.1016/j.ptsp.2019.04.009

11. Leblanc, M. C., Kowalczuk, M., Andruszkiewicz, N., Simunovic, N., Farrokhyar, F., Turnbull, T. L., Debski, R. E., & Ayeni, O. R. (2015). Diagnostic accuracy of physical examination for anterior knee instability: a systematic review. *Knee surgery, sports traumatology, arthroscopy: official journal of the ESSKA*, *23*(10), 2805–2813. https://doi.org/10.1007/s00167-015-3563-2

12. Hart, H. F., Culvenor, A. G., Collins, N. J., Ackland, D. C., Cowan, S. M., Machotka, Z., & Crossley, K. M. (2016). Knee kinematics and joint moments during gait following anterior cruciate ligament reconstruction: a systematic review and meta-analysis. *British journal of sports medicine*, *50*(10), 597–612. https://doi.org/10.1136/bjsports-2015-094797

13. Chung, K. S., Ha, J. K., Ra, H. J., Kim, S. B., Lee, G. H., & Kim, J. G. (2017). Does synovialization after anterior cruciate ligament reconstruction have a positive effect on functional performance, outcomes scores, stability and muscle strength? A 2-year follow-up study after reconstruction. *Archives of orthopaedic and trauma surgery*, *137*(12), 1725–1733. https://doi.org/10.1007/s00402-017-2808-6

14. Bonfim, T. R., Jansen Paccola, C. A., & Barela, J. A. (2003). Proprioceptive and behavior impairments in individuals with anterior cruciate ligament reconstructed knees. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, *84*(8), 1217–1223. https://doi.org/10.1016/s0003-9993(03)00147-3

15. Akbari, A., Ghiasi, F., Mir, M., & Hosseinifar, M. (2015). The Effects of Balance Training on Static and Dynamic Postural Stability Indices After Acute ACL Reconstruction. *Global journal of health science*, *8*(4), 68–81. https://doi.org/10.5539/gjhs.v8n4p68

16. Yamamoto, M., Ishikawa, K., Aoki, M., Mizuta, K., Ito, Y., Asai, M., … & Yoshida, T. Japanese standard for clinical stabilometry assessment: Current status and future directions. Auris Nasus Larynx. 2018;45(2):201-206. doi: 10.1016/j.anl.2017.06.006

17. Goble, D.J., Hearn, M.C., Baweja, H.S. Combination of BTrackS and Geri-Fit as a targeted approach for assessing and reducing the postural sway of older adults with high fall risk. Clin Interv Aging. 2017;12:351–357. DOI: 10.2147/CIA.S131047

18. Emara, A., Mahmoud, S., & Emira, M. Effect of body weight on static and dynamic posturography. The Egyptian Journal of Otolaryngology. 2020, 36, 1-8. https://doi.org/10.1186/s43163-020-00012-6

19. Lee, S. J., Kim, J. Y., & Sim, Y. J. (2023). Effects of accelerated rehabilitation exercise on quadriceps femoris and postural stability after anterior versus posterior cruciate ligament reconstruction. *Journal of exercise rehabilitation*, *19*(5), 293–298. https://doi.org/10.12965/jer.2346378.189

20. Steinberg, N., Elias, G., Zeev, A., Witchalls, J., & Waddington, G. Another Look at Fatigued Individuals with and without Chronic Ankle Instability: Posturography and Proprioception. *Perceptual and Motor Skills*. 2023, *130* (1), 260-282. DOI: 10.1177/00315125221134153

21. Kiefer, A. W., Kushner, A. M., Groene, J., Williams, C., Riley, M. A., & Myer, G. D. (2015). A Commentary on Real-Time Biofeedback to Augment Neuromuscular Training for ACL Injury Prevention in Adolescent Athletes. *Journal of sports science & medicine*, *14*(1), 1–8.

22. Rosiak, O., Puzio, A., Kaminska, D., Zwolinski, G., & Jozefowicz-Korczynska, M. (2022). Virtual Reality-A Supplement to Posturography or a Novel Balance Assessment Tool?. *Sensors (Basel, Switzerland)*, *22*(20), 7904. https://doi.org/10.3390/s22207904

23. Gorman, A. J., Willmott, A. P., & Mullineaux, D. R. (2022). The effects of concurrent biomechanical biofeedback on novel skill acquisition. *Sports biomechanics*, *21*(3), 297–311. https://doi.org/10.1080/14763141.2019.1650101

24. Ma CZ, Wong DW, Lam WK, Wan AH, Lee WC. Balance Improvement Effects of Biofeedback Systems with State-of-the-Art Wearable Sensors: A Systematic Review. Sensors (Basel). 2016 Mar 25;16(4):434. doi: 10.3390/s16040434. PMID: 27023558; PMCID: PMC4850948.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 618.145-007.415-06:618.177]-072/.-076-097.3-006.32

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1833-1839

Бакун Оксана Валеріанівна кандидат медичних наук, доцент кафедри акушерства та гінекології, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, тел.: (050)562-73-38**,** https://orcid.org/0000-0002-4742-2265

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ МЕЗОТЕЛІНУ У КРОВІ ЖІНОК ОСНОВНОЇ ГРУПИ ЗАЛЕЖНО ВІД СТАДІЙ ЕНДОМЕТРІОЗУ, АСОЦІЙОВАНОГО ІЗ БЕЗПЛІДДЯМ

Анотація. Проведено визначення та аналіз рівнів мезотеліну в периферичній крові та перитонеальній рідині у пацієнтів з ендометріозом, асоційованим із безпліддям залежно від стадій ендометріозу.

Мета дослідження. Визначити рівні мезотеліну в периферичній крові та перитонеальній рідині у пацієнток з ендометріозом, асоційованим із безпліддям залежно від стадій ендометріозу

Матеріал та методи. Мезотелін визначали в пацієнток з ендометріозом, асоційованим із безпліддям в сироватці крові та перитонеальній рідині.

Основну групу склали жінки з ендометріозом асоційованим із безпліддям в кількості 29 осіб. Контрольну групу склали 11 здорових жінок, у яких в анамнезі трубний фактор безпліддя. Рівень мезотеліну ми визначали у даної групи пацієнток в сироватці крові.Використовували набори Msln Human ELISA для людини (SunRedBio, Шанхай, Китай, каталожний номер 201-12-1089) з чутливістю 0,135 нг/л і діапазоном аналізу 0,3-40 нг/л.

Результати дослідження.

У жінок основної групи частіше виявлявся ендометріоз I та III стадії (37 %). Ендометріоз IV стадії був виявлений лише в 11 % випадків. Ендометріоз II стадії був виявлений у 14 % випадків. У жінок основної групи достовірно переважало первинне безпліддя (82 %). Ендометріальні кісти яєчників були виявлені у 59 % жінок з ендометріозом, асоційованим із безпліддям. Рівень мезотеліну у плазмі крові жінок основної групи з первинним безпліддям був вірогідно вищим у порівнянні з жінками основної групи з вторинним безпліддям (0,86±0,001 нг/мл проти 0,69±0,001 нг/мл), ($p<0,01$). Відмічається вірогідно вищий рівень мезотеліну в перитонеальній рідині у жінок основної групи із первинним безпліддям в порівнянні із вторинним (0,67±0,001 нг/мл проти 0,42±0,001 нг/мл) ($p<0,01$).

Висновки. У крові жінок основної групи встановлено достовірне підвищення рівня мезотеліну залежно від стадій ендометріозу: прямо пропорційна залежність з прогресуванням захворювання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рівень мезотеліну у плазмі крові жінок основної групи з первинним безпліддям був вірогідно вищим у порівнянні з жінками основної групи з вторинним безпліддям (0,86±0,001 нг/мл та 0,69±0,001 нг/мл) (p<0,01). Відмічається вірогідно вищий рівень мезотеліну в перитонеальній рідині у жінок основної групи із первинним безпліддям в порівнянні із вторинним (0,67±0,001 нг/мл та 0,42±0,001 нг/мл) (p<0,001).

Ключові слова: мезотелін, безпліддя, ендометріоз, перитонеальна рідина.

Bakun Oksana Valerianivna PhD, MD, Associate Professor of department of Obstetrics and Gynecology Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, tel.: (050)562-73-38**,** https://orcid.org/0000-0002-4742-2265

DETERMINATION OF MESOTHELIN LEVELS IN THE BLOOD OF WOMEN OF THE MAIN GROUP DEPENDING ON THE STAGES OF ENDOMETRIOS ASSOCIATED WITH INFERTILITY

Abstract. Determination and analysis of mesothelin levels in peripheral blood and peritoneal fluid in patients with endometriosis associated with infertility was performed depending on the stages of endometriosis.

The aim of the study. To determine the levels of mesothelin in peripheral blood and peritoneal fluid in patients with endometriosis associated with infertility depending on the stages of endometriosis

Material and methods. Mesothelin was determined in patients with endometriosis associated with infertility in blood serum and peritoneal fluid.

The main group consisted of 29 women with endometriosis associated with infertility. The control group consisted of 11 healthy women with a history of tubal infertility. We determined the level of mesothelin in this group of patients in blood serum. We used Msln Human ELISA kits for humans (SunRedBio, Shanghai, China, catalog number 201-12-1089) with a sensitivity of 0.135 ng/L and an analysis range of 0.3-40 ng/ l.

Research results.

In the women of the main group, stage I and III endometriosis was more often detected (37%). IV stage endometriosis was found only in 11% of cases. Stage II endometriosis was detected in 14% of cases. Among the women of the main group, primary infertility prevailed reliably (82%). Endometrial ovarian cysts were found in 59% of women with endometriosis associated with infertility.The level of mesothelin in the blood plasma of women of the main group with primary infertility was significantly higher compared to women of the main group with secondary infertility (0.86±0.001 ng/ml vs. 0.69±0.001 ng/ml), (p<0.01) . A significantly higher level of mesothelin in the peritoneal fluid was noted in women of the main group with primary infertility compared to secondary infertility (0.67±0.001 ng/ml vs. 0.42±0.001 ng/ml) (p<0.01).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Conclusions. In the blood of women of the main group, a reliable increase in the level of mesothelin was established depending on the stages of endometriosis: directly proportional dependence with the progression of the disease

The level of mesothelin in blood plasma of women of the main group with primary infertility was significantly higher compared to women of the main group with secondary infertility (0.86±0.001 ng/ml and 0.69±0.001 ng/ml) ($p<0.01$). A significantly higher level of mesothelin in peritoneal fluid was noted in women of the main group with primary infertility compared to secondary infertility (0.67±0.001 ng/ml and 0.42±0.001 ng/ml) ($p<0.001$).

Keywords: mesothelin, infertility, endometriosis, peritoneal fluid.

Постановка проблеми. За статистикою, ендометріоз уражає понад 10% жінок репродуктивного віку, що складає близько 176 млн.жінок у всьому світі [1]. Розповсюдженість ендометріозу у пацієнток із безпліддям оцінюється за даними різних досліджень від 25 до 40 % [2]. Дане захворювання часто призводить не лише до структурних та функціональних змін у репродуктивній системі, спричиняючи безпліддя (35-40 %), також значно погіршує фізичне здоров'я в цілому, працездатність та може впливати на психоемоційний стан жінок [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Патогенез та механізми, що призводять до розвитку безпліддя, продовжують вивчатися у всьому світі, так як патогенетичні механізми, які призводять до розвитку безпліддя при ендометріозі, можуть стати причиною невдалих спроб в програмах ДРТ [4].

Патофізіологічно ендометріоз є хронічним асептичним запальним станом, який часто корелює із зниженням фертильності [5]. Відновлення репродуктивної функції у пацієнток з ендометріоз-асоційованим безпліддям представляє серйозну проблему для гінекологів. Пов'язано це з багатофакторним та багатогранним впливом ендометріозу на фертильність. Ендометріоз може існувати в різних формах, від декількох імплантів на тазовій очеревині до поширеного злукового процессу, двобічного ураження яєчників і інфільтрації сусідніх органів [6]. Довгий час передбачалось, що клінічні прояви ендометріозу корелюють із ступенем розповсюдження. Але важкі інфільтративні форми з ураженням параметральної клітковини і залученням в цей процесс сечоводі чи навіть великі ендометріоїдні кісти яєчників довгий час можуть перебігати безсимптомно, а маніфестувати з ознаками обструкції сечоводів чи розривом ендометріоїдної кісти [7].

У пацієнток з ендометріозом виявляються порушення на системному рівні, яке виражається в порушенні регуляції гіпоталамо-гіпофізарно-яєчникової системи. Значний внесок в розвиток ендометріоз-асоційованого безпліддя вносять порушення процесів дозрівання фолікулів, овуляції і дисфункції жовтого тіла [3,4]. Зниження імовірності запліднення пов'язано із локальними змінами в порожнині малого тазу і складі перитонеальної рідини,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

що призводять до сперматоксичності, труднощам злиття сперматозоїда і яйцеклітини [1,6].

Мета статті. Визначити рівні мезотеліну в периферичній крові та перитонеальній рідині у пацієнток з ендометріозом, асоційованим із безпліддям залежно від стадій ендометріозу.

Матеріал та методи дослідження

Мезотелін визначали в жінок з ендометріозом, асоційованим із безпліддям в сироватці крові та перитонеальній рідині.

Основну групу склали жінки з ендометріозом асоційованим із безпліддям в кількості 29 осіб. Контрольну групу склали 11 здорових жінок, у яких в анамнезі трубний фактор безпліддя. Рівень мезотеліну ми визначали у даної групи пацієнток в сироватці крові.

Фази циклу розраховували на основі дат попередніх менструацій і середньої тривалості менструального циклу. Кожна пацієнтка була оцінена на основі переглянутої класифікації ендометріозу Американського товариства фертильності разом із гістологічним дослідженням біоптатів.

Пацієнти не споживали їжу від 6 до 12 годин перед операцією. Перед процедурою та перед індукцією анестезії зразки крові збирали в пробірки на 10 мл, щоб оцінити рівні мезотеліну у плазмі. Перитонеальну рідину аспірували голкою Вереша під прямим візуальним контролем на початку лапароскопії. Забір біологічного матеріалу не вплинув на лікування пацієнтів і був завершений відповідно до Гельсінкської декларації. Аспіровану перитонеальну рідину центрифугували при 1000 протягом 10 хвилин при 4° С. Супернатант переносили у свіжу пробірку на 10 мл. Проміжок часу між збором зразків (як перитонеальної рідини, так і плазми) та обробкою становив менше 45 хвилин. Зразки крові центрифугували при 2500 протягом 10 хвилин при 4° С. Усі зразки зберігали при -80° С. Для оцінки рівнів мезотеліну у зразках плазми та перитонеальної рідини було проведено імуноферментний аналіз із подвійними антитілами (ELISA).

Використовували набори Msln Human ELISA для людини (SunRedBio, Шанхай, Китай, каталожний номер 201-12-1089) з чутливістю 0,135 нг/л і діапазоном аналізу 0,3-40 нг/л.

Виклад основного матеріалу. За результатами лапароскопічного обстеження хворі були віднесені до відповідної підгрупи ендометріозу (I-IV). Пізніше ми також розділили пацієнтів з ендометріозом на дві окремі групи через подібність активності захворювання між стадіями в групах: (1) ендометріоз I або II ступеня та (2) ендометріоз III або IV ступеня.

Середній вік жінок основної групи достовірно не відрізнявся від віку пацієнток контрольної групи, ці показники склали 29,4±0,4 та 26,6±0,9 роки відповідно ($p>0,05$). Середня тривалість менструального циклу жінок основної групи також достовірно не відрізнялась від пацієнток контрольної групи, ці показники склали 29,76±2,88 та 27,54±2,38 роки відповідно ($p>0,05$).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

В основній групі достовірно більшою була кількість жінок з порушенням овариально-менструального циклу (63,9±2,4 % та 22,9±2,9 %, p <0,05).

Таблиця 1 показує результати рівня мезотеліну пацієнток на різних стадіях ендометріозу та жінок контрольної групи.

Таблиця 1

Порівняння рівнів мезотеліну в плазмі та перитонеальній рідині залежно від стадії ендометріозу (M±m)

	Концентрації мезотеліну у плазмі (нг/мл)	p	Концентрації мезотеліну в перитонеальній рідині (нг/мл)	
Основна група (n=29)	0,73±0,001	p1<0,01	0,55±0,001	-
Контрольна група (n=11)	0,49±0,001	-	-	-
Пацієнтки основної групи з ендометріозом I та II стадій (n=15)	0,86±0,003	p1<0,01 p2<0,01	0,62±0,001	p1<0,01 p2<0,01
Пацієнтки основної групи з ендометріозом III та IV стадій (n=14)	1,5±0,002	-	0,97±0,003	-

Примітки:

1. p1 – порівняно з контрольною групою
2. p2 – порівняно з пацієнтками основної групи з ендометріозом III та IV стадії

Спостерігався статистично значуще вищий порівняно з контрольною групою середній рівень концентрації мезотеліну у плазмі у жінок основної групи як у групі в цілому, так і в підгрупах за стадіями ендометріозу та типом безпліддя. Також спостерігався достовірно вищий рівень концентрації мезотеліну у плазмі та у перитонеальній рідині у жінок основної групи з ендометріозом III та IV стадій порівняно з жінками основної групи з ендометріозом I та II стадій, а також у жінок основної групи з первинним безпліддям порівняно з жінками основної групи з вторинним безпліддям.

Спостерігався вірогідно вищий середній рівень концентрації мезотеліну у плазмі крові (1,5±0,002 та 0,49±0,001 нг/мл) у пацієнток на стадії III та IV порівняно з пацієнтками контрольної групи (p<0,001). Показано вірогідно вищий рівень мезотеліну у плазмі крові пацієнток з III та IV стадією ендометріозу порівняно з пацієнтками I та II стадії (1,5±0,002 нг/мл та 0,86±0,003 нг/мл) (p<0,001). Відмічалось вірогідно вищий рівень мезотеліну у плазмі крові жінок основної групи з I та II стадією ендометріозу порівняно з пацієнтками контрольної групи (0,86±0,003 нг/мл та 0,49±0,001 нг/мл). Аналізуючи показники мезотеліну основної групи в перитонеальній рідині, відмічається кореляція зі стадіями захворювання. Відмічено вірогідно вищий рівень мезотеліну у перитонеальній рідині жінок з ендометріозом III та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

IVстадії порівняно із I та II стадією захворювання (0,97±0,003нг/мл та 0,62±0,001 нг/мл).

У жінок контрольної групи рівень мезотеліну в перитонеальній рідині не визначався.

Висновки. У крові жінок основної групи встановлено достовірне підвищення рівня мезотеліну залежно від стадій ендометріозу: прямо пропорційна залежність з прогресуванням захворювання

Рівень мезотеліну у плазмі крові жінок основної групи з первинним безпліддям був вірогідно вищим у порівнянні з жінками основної групи з вторинним безпліддям (0,86±0,001 нг/мл та 0,69±0,001 нг/мл) ($p<0,01$). Відмічається вірогідно вищий рівень мезотеліну в перитонеальній рідині у жінок основної групи із первинним безпліддям в порівнянні із вторинним (0,67±0,001 нг/мл та 0,42±0,001 нг/мл) ($p<0,001$).

Література:

1. Sadłocha M, Toczek J, Major K, Staniczek J, Stojko R. Endometriosis: Molecular Pathophysiology and Recent Treatment Strategies-Comprehensive Literature Review. Pharmaceuticals (Basel). 2024;17(7):1-15. doi: 10.3390/ph17070827

2. Thombre Kulkarni M, Shafrir A, Farland LV, Terry KL, Whitcomb BW, Eliassen AH, Bertone-Johnson ER, Missmr SA. Association Between Laparoscopically Confirmed Endometriosis and Risk of Early Natural Menopause. JAMA Netw Open [Internet]. 2022**[**cited 2024 Jul 10];5(1):e2144391. Available from: doi: 10.1001/jamanetworkopen.2021.44391

3. Qiaomei Z, Ping W, Yanjing Z, Jinhua W, Shaozhan C, Lihong C. Features of peritoneal dendritic cells in the development of endometriosis. Reprod Biol Endocrinol. 2023;21(1):1-8. doi: 10.1186/s12958-023-01058-w

4. Wang Y, Dragovic RA, Greaves E, Becker CM, Southcombe JH. Macrophages and small extracellular vesicle mediated-intracellular communication in the peritoneal microenvironment: Impact on endometriosis development. Front Reprod Health [Internet]. 2023[cited 2024 Aug 11];5:1130849. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/ PMC10106708/pdf/ frph-05-1130849. p d f doi: 110.3389/frph.2023.1130849

5. Tahara S, Nojima S, Takashima T, Okuzaki D, Morii E. Mesothelin promotes the migration of endometrioid carcinoma and is associated with the MELF pattern. Pathol Res Pract [Internet]. 2024[cited 2024 Aug 25];262:155562. Availablefrom:https://www.sciencedirect.com/ science/article/abs/pii/S0344033824004734?via%3Dihub doi: 10.1016/j.prp.2024.155562.21

6. Giordano G, Ferioli E, Tafuni A. The Role of Mesothelin Expression in Serous Ovarian Carcinoma: Impacts on Diagnosis, Prognosis, and Therapeutic Targets. *Cancers (Basel)* [Internet]. 2022[cited 2024 Sep 20];*14(9)*:2283. Availablefrom:https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/ PMC9103848/pdf/cancers-1402283.pdf doi: 10.3390/cancers14092283

7. Qiongxiao Huang, Yiqi Yu, Weihai Xu, Shishi Li, Yier Zhou, Jing Shu. The Role of Peritoneal Immunity in Peritoneal Endometriosis and Related Infertility. Front Biosci (Landmark Ed). 2023:28(8):166. doi: 10.31083/j.fbl2808166

References:

1. Sadłocha M, Toczek J, Major K, Staniczek J, Stojko R. Endometriosis: Molecular Pathophysiology and Recent Treatment Strategies-Comprehensive Literature Review. Pharmaceuticals (Basel). 2024;17(7):1-15. doi: 10.3390/ph17070827

2. Thombre Kulkarni M, Shafrir A, Farland LV, Terry KL, Whitcomb BW, Eliassen AH, Bertone-Johnson ER, Missmr SA. Association Between Laparoscopically Confirmed Endometriosis and Risk of Early Natural Menopause. JAMA Netw Open [Internet]. 2022**[**cited 2024 Jul 10]; 5(1):e2144391. Available from: doi: 10.1001/jamanetworkopen.2021.44391

3. Qiaomei Z, Ping W, Yanjing Z, Jinhua W, Shaozhan C, Lihong C. Features of peritoneal dendritic cells in the development of endometriosis. Reprod Biol Endocrinol. 2023;21(1):1-8. doi: 10.1186/s12958-023-01058-w

4. Wang Y, Dragovic RA, Greaves E, Becker CM, Southcombe JH. Macrophages and small extracellular vesicle mediated-intracellular communication in the peritoneal microenvironment: Impact on endometriosis development. Front Reprod Health [Internet]. 2023[cited 2024 Aug 11];5:1130849. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10106708/pdf/frph-05-1130849. p d f doi: 110.3389/frph.2023.1130849

5. Tahara S, Nojima S, Takashima T, Okuzaki D, Morii E. Mesothelin promotes the migration of endometrioid carcinoma and is associated with the MELF pattern. Pathol Res Pract [Internet]. 2024[cited 2024 Aug 25];262:155562.Availablefrom:https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0344033824004734?via%3Dihubdoi:10.1016/j.prp.2024.155562.21

6. Giordano G, Ferioli E, Tafuni A. The Role of Mesothelin Expression in Serous Ovarian Carcinoma: Impacts on Diagnosis, Prognosis, and Therapeutic Targets. *Cancers (Basel)* [Internet]. 2022[cited 2024 Sep 20];*14(9)*:2283.Availablefrom:https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9103848/pdf/cancers-1402283.pdf doi: 10.3390/cancers14092283

7. Qiongxiao Huang, Yiqi Yu, Weihai Xu, Shishi Li, Yier Zhou, Jing Shu. The Role of Peritoneal Immunity in Peritoneal Endometriosis and Related Infertility. Front Biosci (Landmark Ed). 2023:28(8):166. doi: 10.31083/j.fbl2808166

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.248; 612.126

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1840-1851

Височина Ірина Леонідівна професор, доктор медичних наук, завідувач кафедри сімейної медицини ФПО та пропедевтики внутрішньої медицини, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (050) 453-43-04, https://orcid.org/0000-0003-3532-5035

Березуцький Іван аспірант кафедри сімейної медицини ФПО та пропедевтики внутрішньої медицини, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https//orcid.org/0009-0006-0474-763X

МАГНІЙ У ПАТОГЕНЕЗІ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ. ОГЛЯД

Анотація. Велика та неухильно зростаюча поширеність бронхіальної астми (БА) стимулює інтерес дослідників до пошуків ефективних методів лікування та профілактики даного патологічного стану, який значною мірою погіршує якість життя цих хворих. Особливу увагу дослідники приділяють пошуку ключових ланок патогенезу БА, вплив на які дозволив би суттєво покращити контроль її перебігу та важкості. Останні роки відзначається зростання досліджень, які присвячені ролі мікроелементів в патогенезі БА. Зв'язок між дефіцитом магнію та розвитком БА доведений науковцями ще 30 років потому, але тільки в останні декілька років були отримані нові дані, які потребують аналізу. Метою статті було надати оновлену інформацію про поточні докази ролі сироваткового магнію в патогенезі БА. Для досягнення мети було проведено аналіз наукових досліджень відповідного напрямку, результати яких були видані протягом останніх 5 років у журналах, зареєстрованих в наукометричних базах Scopus, MEDLINE, PubMed, EMBASE, Web of Science. Було відібрано та проаналізовано понад 200 джерел, безпосередньо в огляді використано 39 публікацій.

Аналітичний огляд літературних джерел показав, що дефіцит магнію є важливою ланкою патогенезу хвороб, пов’язаних із запаленням, алергією та порушенням функції центральної та автономної нервової системи, що є характерним в тому разі і для патогенезу БА. Серед найбільш значущих аспектів цих взаємозв’язків для клініцистів є дослідження впливу гіпомагніємії на патогенез БА. Також слід зазначити, що БА дуже часто перебігає з депресивними станами, отже доведений взаємовплив і між цими двома патологічними станами. Встановлено, що погіршення перебігу депресії супроводжується загостренням БА, та навпаки. Низкою досліджень доведено, що що рівень сироваткового магнію має сильну кореляцію зі ступенем тяжкості БА та депресії, тому він може використовуватися як біологічний

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

маркер обох захворювань. Відновлення нормального рівню сироваткового магнію сприяє покращенню стану хворих на БА та депресію, тому може застосовуватися в комплексному лікуванні цих хвороб. Корекція дефіциту сироваткового магнію неможлива дієтичним шляхом, тому вимагає прийому фармакологічних препаратів магнію. Усунення гіпомагніємії представляється дуже перспективним доповненням комплексного лікування БА, проте вимагає подальшого дослідження.

Ключові слова: бронхіальна астма, депресія, лікування, профілактика, мікроелементи, магній, гіпомагніємія, дієта, препарати магнію.

Vysochyna Iryna Leonidivna D.Med.Sc., Professor, Head of the Department of Family Medicine at the Faculty of Postgraduate Education and Propaedeutics of Internal Medicine, Dnipro State Medical University, Dnipro, тел.: (050) 453-43-04, https://orcid.org/0000-0003-3532-5035

Berezutskyi Ivan Postgraduate of the Department of Family Medicine at the Faculty of Postgraduate Education and Propaedeutics of Internal Medicine, Dnipro State Medical University, Dnipro, https//orcid.org/ 0009-0006-0474-763X

THE MAGNESIUM IN THE PATHOGENESIS OF BRONCHIAL ASTHMA. A REVIEW

Abstract. Big and growing prevalence of bronchial asthma, stimulates concern for search of effective methods of treatment and prevention of the disease, which significantly worsens the quality of life of patients. The researchers pay special attention to the search for key parts in pathogenesis of bronchial asthma, effect of this pathogenesis key parts would allow to improve course of the illness significantly. In recent years, there has been an increase in research on the role of microelements in the pathogenesis of bronchial asthma. The corelation between magnesium deficiency and the development of bronchial asthma has been known to scientists for more than 30 years, but only in the last few years have new data been obtained that require analysis. The purpose of the review is to provide an update on the current evidence for the role of blood magnesium level in the pathogenesis of bronchial asthma. To achieve the purpose, was carried out an analysis of scientific researches published in Scopus, MEDLINE, PubMed, EMBASE, Web of Science. More than 200 sources were selected and analyzed, 39 publications were directly used in the review.

The analysis showed that magnesium deficiency is an important part of the pathogenesis of diseases associated with inflammation, allergies, and dysfunction of the central nervous system and autonomic nervous system. Considering that all abovementioned conditions are intrinsic of bronchial asthma, studies of the corelation between this conditions and magnesium deficiency are most perspective.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Bronchial asthma is frequently associated with depressive disorder, the comorbidity of two conditions is proven. It was established that the deterioration of the course of depression is associated with exacerbation of bronchial asthma, and vice versa. It has also been established that the level of magnesium deficiency has a high correlation with the severity of bronchial asthma and depression, so it can be used as a biological marker of both diseases. Magnesium deficiency correction helps improving the condition of patients with bronchial asthma and depression, so it can be used in the combined treatment of these diseases. Correction of magnesium deficiency is impossible through diet, so it requires taking magnesium medicatons. Correction of hypomagnesemia appears to be a promising addition to treatment of bronchial asthma and requires further research.

Keywords: bronchial asthma, blood trace elements, magnesium.

Постановка проблеми. Бронхіальна астма (БА) є захворюванням, яке зазвичай обмежує працездатність пацієнтів та погіршує якість їх життя, бо обов'язково супроводжується періодами загострення, під час яких зовнішнє дихання порушується значною мірою. Поширеність БА неухильно зростає в останні десятиріччя як в Україні, так й в країнах Європи та США [37]. За даними останніх досліджень в Україні, як й в більшості інших країн, 80% випадків загострення БА не вимагають госпіталізації та можуть лікуватися в амбулаторних умовах [21, 23] і саме від лікарів первинної ланки системи охорони здоров'я залежить якість життя більшості хворих на БА. Проте провідні вітчизняні фахівці з пульмонології констатують недостатню ефективність надання допомоги хворим на БА в амбулаторних умовах, яку пояснюють як об'єктивними, так й суб'єктивними обставинами [24].

До об'єктивних обставин, що негативно впливають на ефективність лікування відносять недосконаліть наших знань про патогенез захворювання. Освідомлення цього спонукає дослідників до продовження пошуків ключових ланок патогенезу та ефективних методів впливу на них, про що свідчать численні дослідження останніх років. Посеред найбільш перспективних досліджень патогенезу БА на протязі трьох останніх десятирічь зберігається пошук механізмів впливу вмісту мікроелементів крові (магній, цинк, кальцій) на перебіг БА. Особливу увагу дослідників отримав магній завдяки його здатності впливати на тонус м'язів бронхів, на стан нервової та імунної системи. Численні дослідження спроб застосування магнію у хворих на БА отримали суперечливі результати, та не надали безперечних доказів позитивного впливу на перебіг хвороби ні наприкінці XX сторіччя [16], ні наприкінці 20-х років XXI сторіччя [1]. Попри це інтерес дослідників до взаємовпливів магнію та інших мікроелементів із станом дихальної системи у хворих на БА не зник, а кількість досліджень в цьому напрямку в останні 5 років навіть збільшилась. Значна частина досліджень довела важливу роль впливу мікроелементів (в першу чергу магнію) на здатність керованого

контролю перебігу БА, що апріорі є підґрунтям включення заходів контролю гіпомагніємії в схемах лікування та профілактики БА, та обумовлює необхідність аналізу та систематизації нових доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти впливу мікроелементів крові на перебіг БА висвітлюються в численних статтях закордонних дослідників в останні декілька років. Деякі публікації присвячені порівнянню ефективності впливу на перебіг БА різних видів призначення мікроелементів: внутрішньовенного, інгаляційного, ентерального [3, 26, 32, 33]. Деякі статті є аналітичними оглядами та мета-аналізами, що узагальнюють та систематизують дані про вплив магнію та інших мікроелементів крові на окремі ланки патогенезу БА [8, 12, 27, 29, 30], проте вони потребують суттєвого доповнення для отримання цілісної уяви про ефективність застосування магнію та інших мікроелементів в комплексному лікуванні БА.

Мета статті. провести аналітичний огляд про поточні докази ролі гіпомагніємії в патогенезі БА та депресії та їх взаємопов'язаності, а також проаналізувати питання щодо обґрунтованості корекції дефіциту магнію з метою профілактики та лікування цих патологічних станів. Для досягнення мети було проведено аналіз наукових досліджень відповідного напрямку, результати яких були видані протягом останніх 5 років у журналах, зареєстрованих в наукометричних базах Scopus, MEDLINE, PubMed, EMBASE, Web of Science.

Виклад основного матеріалу.

Дефіцит магнію. Системні огляди та мета-аналізи останніх років підсумовують численні дослідження ролі магнію (Mg) в організмі людини, що надають безперечні докази вирішальної ролі Mg у регулюванні запалення та імунної відповіді на інфекційні агенти та злоякісні пухлини. Магній відіграє ключову роль у різноманітних імунних реакціях, беручи участь у багатьох механізмах, а саме полегшує зв'язування субстанції Р з лімфобластами, сприяє відповіді Т-хелперів, В-клітин і макрофагів на лімфокіни, а також полегшує антитілозалежний цитоліз і адгезію імунних клітин. Крім того, Mg служить кофактором для С'3 конвертази та синтезу імуноглобуліну. Хронічний дефіцит магнію призводить до посилення будь-якого запалення, пов'язаного з окисним стресом на фоні різноманітних віко-залежних захворювань. Дефіцит Mg веде до тимчасової або тривалої імунної дисфункції, яка відіграє значну роль в патогенезі багатьох захворювань. Доведено, що магній також має значний протираковий ефект. [5, **14].**

Дефіцит магнію та бронхіальна астма.

Публікації останніх років підтверджують значущу роль дефіциту Mg в розвитку БА. Встановлено, що рівень сироваткового Mg у хворих на БА в середньому на 30% нижче за норму навіть поза загостренням. Також дефіцит Mg збільшується із віком пацієнтів [4, 34]. Показано, що рівень Mg крові може бути корисним як біомаркер для оцінки контролю або тяжкості перебігу БА,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

отже під час загострення дефіцит Mg зростає пропорційно ступеню важкості загострення БА, а у хворих на неконтрольовану БА сироватковий Mg має найнижчі показники [2, 15].

Дефіцит магнію та депресія. Доведено, що нестача магнію, цинку, селену, заліза, міді, кальцію, та фосфору сприяє розвитку тривожних та депресивних станів [6]. Дефіцит Mg асоціюється з депресією з безперечними результатами. Навіть хронічний латентний дефіцит Mg (0,75 ≤ сироваткового Mg < 0,85 ммоль/л) суттєво збільшував ризик розвитку депресії. Більш високі рівні Mg в сироватці крові були пов'язані з нижчими показниками депресії та меншим ризиком симптомів депресії [9].

Етіологія дефіциту Mg різноманітна, однією з причин є нестача його споживання із їжею, що разом із іншими чинниками сприяє розвитку депресії [39, 25]. Системний огляд наукової літератури, що ґрунтується на аналізі 283 джерел, виконаний науковцями Медичного Університету в Любліні (Польща), надає безперечні докази важливої ролі магнієвої дієти у профілактиці та комплексному лікуванні депресії [25]. Схожі висновки наводять науковці Університету в Ньюкаслі (Австралія) щодо застосування магнієвої дієти у хворих на БА [38]. З іншого боку, дослідженнями останніх років встановлено, що дієта, що включає продукти харчування із підвищеним змістом магнію, не здатна компенсувати дефіцит Mg, що вимагає призначення фармацевтичних препаратів [25, 39].

Пов'язаність депресії та бронхіальної астми. Численні публікації свідчать про сильний взаємозв'язок між БА та депресією, який обумовлений специфічними біологічними механізмами та генетичними факторами, які відіграють вирішальну роль у їх одночасному виникненні [10, 18, 35]. Дослідники з цієї проблеми показали, що БА сприяє виникненню тривожних та депресивних станів [7, 20]. Не менша кількість досліджень доводить, що депресія сприяє розвитку БА [17, 28]. Для підкреслення етіопатогенетичної характеристики такої БА дослідники часто використовують терміни *«астма, викликана тривогою», «астма, пов'язана з панічним розладом»* і *«астма, пов'язана з депресією»* [10, 20] Вчені Національного Інституту Психіатрії в Мехіко (Мексика) винайшли, що тривога та депресія є найбільш частою причиною неконтрольованого перебігу БА [31].

Встановлено, що разом із загостренням БА погіршується перебіг депресії [17, 18]. Так само зростання тяжкості депресії веде до погіршення показників зовнішнього дихання у хворих на БА [22, 28]. Сучасні дослідження доводять, що депресивний розлад є поширеним у пацієнтів з астмою, а депресія у пацієнтів з БА пов'язана з вищим рівнем смертності [22]. Відомо, що астматичні суб'єкти з депресією частіше мають неконтрольовані симптоми астми [36]. Успішне лікування кожного з цих патологічних станів зазвичай супроводжується пропорційним покращенням у клінічному стані супутньої хвороби.

Ефективні психологічні та фармакологічні втручання, спрямовані на послаблення тривоги та лікування депресії, супроводжувалися суттєвим зниженням обструкції у хворих на БА [10]. Вчені з університету Порто (Португалія) на протязі року спостерігали більш ніж 600 хворих на БА з проявами депресії. Вони довели, що пізня діагностика астми та супутні захворювання були предикторами тривоги/депресії, тоді як кращий контроль над астмою та якістю життя, були пов'язані з меншим ризиком тривоги/депресії [11]. Аналітичний огляд значної кількості рандомізованих контрольованих досліджень з великим розміром вибірки, стандартизованими результатами та більшою тривалістю, виконаний дослідниками Чиказького Університету у 2022 році, мав метою визначення найбільш ефективних підходів до лікування супутньої тривоги та/або депресії у пацієнтів з БА. Було встановлено, що психологічні та фармакологічні втручання, модифікація способу життя хворих на БА, пов'язану з депресією, позитивно впливають не тільки на психологічний стан пацієнтів, але також на частоту та тяжкість бронхоспазму у пацієнтів з БА [10].

Вчені з університету Anchieta, Jundiaí (Бразилія) у 2024 році під час дослідження за участю більш ніж 300 хворих на БА та депресію встановили, що нелікована депресія пов'язана з обструкцією дихальних шляхів у хворих на БА, проте призначення антидепресантів змінює цей зв'язок та дозволяє швидше подолати загострення БА, а також зменшує ступінь обструкції бронхів поза загостренням [36]. Дослідники клініки Китайського медичного університету в Тайчжуні (Тайвань) довели, що симптоми депресії у хворих на БА мають прямий вплив на їх прихильність до лікування, а також непрямий вплив, опосередкований переконаннями щодо ліків від БА [13]. Пульмонологи Державного медичного коледжу міста Тривандрум (Індія) також надійшли до висновку, що одним з механізмів негативного впливу депресії на перебіг БА є поганий контроль внаслідок зниження комплаєнсу (прихильності до прийому ліків) [19], що збігається з даними дослідників медичного коледжу в Маунт-Синай (Нью-Йорк, США), які надійшли до схожих висновків [7].

Застосування магнію в лікуванні БА та депресії. Численні нещодавні дослідження довели важливу роль дефіциту Mg в патогенезі БА і депресії, і автори яких надійшли до логічного висновку про доцільність корекції рівню сироваткового Mg в комплексному лікуванні цих хвороб [1, 4, 6, 15, 33]. Проте публікації з оцінки ефективності відновлення магнієвого статусу при лікуванні БА за останні 5 років майже відсутні. Останній огляд досліджень ефективності пероральних добавок магнію у пацієнтів з БА був виданий в 2019 році [1]. Аналіз восьмі досліджень за участю 917 хворих на БА показав, що пероральний прийом магнію помірно покращив форсовану ємність легень на 8-му тижні лікування, проте інші показники спірографії не мали суттєвих змін та не було зареєстровано змін частоти використання бронходілятаторів. Дослідники надійшли висновків, що пероральний прийом Mg не можна

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

рекомендувати як допоміжний засіб до стандартного лікування хворих на астму легкого та середнього ступеня тяжкості [1].

Стосовно депресивних станів ефективність застосування магнію з метою лікування та профілактики доведена багатьма дослідженнями [25, 38, 39]. Оскільки є безперечні докази покращення перебігу БА внаслідок успішного лікування супутньої депресії, можна передбачити позитивний вплив корекції гіпомагніємії на перебіг БА. Проте це припущення потребує перевірки шляхом досліджень.

Узагальнюючи вище наведені дані аналітичного огляду літературних джерел за останні 5 років за означеною проблемою, можемо констатувати, що дослідження методів корекції гіпомагніємії обмежуються спробами застосування різноманітних дієт, що містять продукти харчування із підвищеним змістом магнію. Хоча за даними інших публікацій доведено неможливість ефективного контролю гіпомагніємії без додаткового призначення фармацевтичних препаратів Mg [25, 38, 39]. Попри нестачу досліджень щодо корекції гіпомагніємії у хворих на БА, не можна замовчати те, що препарати Mg використовуються в лікуванні в вигляді інгаляції $MgSO_4$ для зменшення обструкції бронхів завдяки його спазмолітичним властивостям. Багато досліджень довели, що втручання з $MgSO_4$ супроводжується значним покращенням частоти серцевих скорочень, частоти дихання, задишки та пікового потоку повітря без будь-яких побічних ефектів [3, 12, 33]. Внутрішньовенне введення розчину $MgSO_4$ хворим на БА під час загострення виявилося більш ефективним в порівнянні з застосуванням інгаляційного шляху введення препарату [8, 26, 27, 29, 30]. Отже це питання, яке потребує подальших досліджень та аналізу.

Висновки.

1. Дефіцит магнію є важливою ланкою патогенезу як бронхіальної астми, так і депресії
2. Рівень сироваткового магнію має сильну кореляцію зі ступенем тяжкості бронхіальної астми та депресії, тому може використовуватися як біологічний маркер обох патологічних станів
3. Відновлення нормального рівню сироваткового магнію сприяє покращенню стану хворих на бронхіальну астму та депресію, тому може застосовуватися в комплексному лікуванні цих хвороб
4. Корекція дефіциту сироваткового магнію неможлива дієтичним шляхом, тому вимагає прийому фармакологічних препаратів магнію
5. Усунення гіпомагніємії представляється дуже перспективним доповненням комплексного лікування бронхіальної астми, проте вимагає подальшого дослідження

Література:

1. Abuabat, F., AlAlwan, A., Masuadi, E. & *al.* (2019). The role of oral magnesium supplements for the management of stable bronchial asthma: a systematic review and meta-analysis. *NPJ Prim Care Resp Med.* 29(1):1-8. doi:10.1038/s41533-019-0116-z

2. Ahsan, R., Islam, MK., Islam, MM. & al. (2023). Assessment of Serum Magnesium Levels In Patients With Acute Severe Bronchial Asthma Admitted in a Tertiary Care Hospital. *Journal of Dhaka Medical College*. 31(1):114–119. doi:10.3329/jdmc.v31i1.65485

3. Ahuja, G., Kumar, A., Gohar M. et al. (2020). Effectiveness of nebulized magnesium sulphate as an adjuvant therapy (with Salbutamol) in the management of acute asthma. *Pakistan Journal of Medicine and Dentistry*. 9(2):39-44. doi:10.36283/PJMD9-2/008

4. Al-Rahman, A., Elrazek, R., Hoda, F. & al. (2022). Trace element and magnesium in patients with bronchial asthma. *The Egyptian Journal of Chest Diseases and Tuberculosis.* 71(1):44-50. doi:10.4103/ecdt.ecdt_11_21

5. Ashique, S., Kumar, S., Hussain, A. & al. (2023). A narrative review on the role of magnesium in immune regulation, inflammation, infectious diseases, and cancer. *J Health Popul Nutr.* 42(1):74-86. doi:10.1186/s41043-023-00423-0

6. Baj, J., Bargieł, J., Cabaj, J. & al. (2023). Trace Elements Levels in Major Depressive Disorder—Evaluation of Potential Threats and Possible Therapeutic Approaches. *International Journal of Molecular Sciences*. 24(20):e15071. doi:10.3390/ijms242015071

7. Birmingham, J., Ankam, J., Becker, J. & al. (2024). Depression in older adults with asthma associated with decreased asthma control and increased pro-inflammatory cytokines. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*. 153(2):AB20.

8. Bokhari, SA., Haseeb, S., Kaleem, M. & al. (2022). Role of Intravenous Magnesium in the Management of Moderate to Severe Exacerbation of Asthma: A Literature Review. Cureus. 14(9):e28892. doi: 10.7759/cureus.28892.

9. Chou, MH., Yang, YK., Wang JD. & al. (2023). The Association of Serum and Dietary Magnesium with depressive symptoms. *Nutrients*. 2;15(3):774. doi:10.3390/nu15030774

10. Cooley, C., Park, Y., Ajilore, O. & al. (2022). Impact of interventions targeting anxiety and depression in adults with asthma. *J Asthma*. 59(2):273-287. doi:10.1080/02770903.2020. 1847927.

11. Cunha, SM., Amaral, R., Pereira, AM. & al. (2023). Symptoms of anxiety and depression in patients with persistent asthma: a cross-sectional analysis of the INSPIRERS studies. *BMJ Open.* 13(5):e068725. doi:10.1136/bmjopen-2022-068725

12. Darmawan, D., Rengganis, I., Rumende, CM. & al. (2024). Effectiveness and Safety of Nebulized Magnesium as Last Line Treatment in Adults with Acute Asthma Attack: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Acta Medica Indonesiana*. 56(1):3-11.

13. Dong, R., Sun, S., Sun, Y. & al. (2024). The association of depressive symptoms and medication adherence in asthma patients: The mediation effect of medication beliefs. *Research in Social & Administrative Pharmacy* 20(3):335-344. doi:10.1016/j.sapharm.2023.12.002.

14. Fiorentini, D., Cappadone, C., Farruggia, G. & al. (2021). Magnesium: Biochemistry, Nutrition, Detection, and Social Impact of Diseases Linked to Its Deficiency. *Nutrients*. 13(4): 1136. doi:10.3390/nu13041136

15. Hassan, YM., & Obiady, M. (2023). Study The Relation Between Serum Magnesium level and The Severity of Asthma. *Kirkuk Journal of Medical Sciences.* 11(2):51-63. doi: 10.32894/kjms.2022.137484.1049

16. Hill, J., Micklewright, A., Lewis, S. & al. (1997). Investigation of the effect of short-term change in dietary magnesium intake in asthmaa. *European Respiratory Journal*. 10:(10): 2225-2229. doi: 10.1183/09031936.97.10102225

17. Hou, R., Ye, G., Cheng, X. & al. (2023). The role of inflammation in anxiety and depression in the European U-BIOPRED asthma cohorts. *Brain, Behavior, and Immunity*. 111(1):249–258. doi:10.1016/j.bbi.2023.04.011

18. Hurtado-Ruzza, R., Dacal-Quintas, R., Álvarez-Calderón I. & al. (2021). Asthma, much more than a respiratory disease: influence of depression and anxiety. *Revista da Associação Médica Brasileira*. 67(4):571-576. doi:10.1590/1806-9282.20201066

19. Kader, S., Ronald, W., Reshmi, N. & al. (2021). Association between depression and level of asthma control. *Pulmon* 23(2):98-104. doi: 10.4103/0973-3809.364152

20. Lehrer, PM., Irvin, CG., Lu SE. & al. (2022). Relationships among pulmonary function, anxiety and depression in mild asthma: An exploratory study. *Biol Psychol*. 168(1): e108244. doi: 10.1016/j.biopsycho.2021.108244.

21. Lekhan, VN., Hrytsenko, LO., & Zaiarskyi MI. (2023). Global burden of disease due to ambulatory care sensitive conditions, 1990-2019. *Wiadomości Lekarskie Medical Advances*. 76(4):745-750. doi: 10.36740/WLek202304107

22. Lin, P., Li, X., Liang, Z. & al. (2022). Association between depression and mortality in persons with asthma: a population-based cohort study. *Allergy Asthma Clin Immunol*. 18,(1):29-38. doi:10.1186/s13223-022-00672-4

23. Loyd, C., Blue, K., Turner, L., & al. (2023). National norms for hospitalizations due to ambulatory care sensitive conditions among adults in the US. *Journal of General Internal Medicine*. 38(13):2953-2959. doi:10.1007/s11606-023-08161-z

24. Mostovoy, YM., & Bugaychuk, OV. (2021). Mild asthma. Severe problem for the primary care. *Ukrainian Pulmonology Journal*. 29(1):51–53. doi:10.31215/2306-4927-2021-29-1-51-53

25. Mrozek, W., Socha, J., Sidorowicz, K. & al. (2023). Pathogenesis and treatment of depression: role of diet in prevention and therapy. *Nutrition*. 115(1);e112143.

26. Naguib, M., Saad, N., Mohammad, M. & al. (2024). A Comparative Study of the Efficacy and Safety of Nebulized versus Intravenous Magnesium Sulfate in Adults with Acute Asthma Exacerbations: A Randomized Controlled Study. *Bulletin of Pharmaceutical Sciences Assiut University*. 1(1):1-9. doi:10.21608/bfsa.2024.253282.1974

27. Newport, JW. & Bui, L. 2020. Intravenous Magnesium Therapy Treatment of Severe Asthma in Adults. *Australian Medical Student Journal*. 10(1):1-10.

28. Papaporfyriou, A., Tseliou, E., Mizi, E. & al. (2021). Depression Levels Influence the Rate of Asthma Exacerbations in Females. *J Pers Med*. 21;11(6):586. doi:10.3390/jpm11060586

29. Rovsing, AH., Savran, O. & Ulrik CS. (2023). Magnesium sulfate treatment for acute severe asthma in adults—a systematic review and meta-analysis. *Frontiers in allergy*. 4(3):1211949. doi:10.3389/falgy.2023.1211949

30. Saglietti, F., Girombelli, A., Marelli, S. & al. (2023). Role of magnesium in the intensive care unit and immunomodulation: a literature review. *Vaccines.* 11(6):1122. doi: 10.3390/vaccines11061122

31. Sánchez-Cervantes CT., Guillén-Díaz-Barriga C. & Madrigal VA. (2021). General quality of life, depression, and anxiety: differences according to asthma control. *Actualidades en Psicología*. 35(131):35-51.

32. Sarmin, ZU., Anwar, S., Khan, TH. & al. (2020). Efficacy of Nebulized Magnesium Sulphate in the Treatment of Acute Bronchial Asthma Compared to Nebulized Salbutamol: A Randomized Control Trial. *Bangladesh Journal of Child Health*. 44(1):24–29. doi:10.3329/bjch.v44i1.49683

33. Settu, S., Nagarajan, U., & Bharathiraja G. (2023). Correlation of chronic pulmonary disorder and serum magnesium level: a hospital-based study. *Int J Acad Med Pharm*. 5(2):663-665. doi: 10.47009/jamp.2023.5.2.139

34. Shaikh, F., Fatima, SN., Alsabah, MA. & al. (2022). Estimation of Serum Magnesium Levels in the Patients of Acute Cases of Bronchial Asthma. *Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*. 16(03):e485. doi:10.53350/pjmhs22163485

35. Surve, T., Sharma, D., Khan KG., & al. (2024). A comprehensive review of the intersection between asthma and depression. *The Journal of Asthma: Official Journal of the Association for the Care of Asthma*. 61(9):895-904. doi:10.1080/02770903.2024.2324862

36. Theodoro, EE., Rocha, D., Bertolino, JR., & al. (2023). Evaluating the effect of antidepressants on the relationship between depression and asthma. *Respir Med*. 207(1):e107099. doi: 10.1016/j.rmed.2022.107099

37. Wecker, H., Tizek, L., Ziehfreund, S. & al. (2023). Impact of asthma in Europe: A comparison of web search data in 21 European countries. *World Allergy Organization Journal.* 16(8): 100805. doi:10.1016/j.waojou.2023.100805

38. Williams, EJ., Berthon, BS., Stoodley, I. & al. (2022). Nutrition in asthma. *Seminars in Respiratory and Critical Care Medicine*. 43(05): 646-661. doi: 10.1055/s-0042-1742385

39. Zielińska, M., Łuszczki, E. & Dereń, K. (2023). Dietary Nutrient Deficiencies and Risk of Depression (Review Article 2018-2023). *Nutrients*. 15(11):e2433. doi:10.3390/nu15112433

References:

1. Abuabat, F., AlAlwan, A., Masuadi, E. & *al.* (2019). The role of oral magnesium supplements for the management of stable bronchial asthma: a systematic review and meta-analysis. *NPJ Prim Care Resp Med.* 29(1):1-8. doi:10.1038/s41533-019-0116-z

2. Ahsan, R., Islam, MK., Islam, MM. & al. (2023). Assessment of Serum Magnesium Levels In Patients With Acute Severe Bronchial Asthma Admitted in a Tertiary Care Hospital. *Journal of Dhaka Medical College*. 31(1):114–119. doi:10.3329/jdmc.v31i1.65485

3. Ahuja, G., Kumar, A., Gohar M. et al. (2020). Effectiveness of nebulized magnesium sulphate as an adjuvant therapy (with Salbutamol) in the management of acute asthma. *Pakistan Journal of Medicine and Dentistry*. 9(2):39-44. doi:10.36283/PJMD9-2/008

4. Al-Rahman, A., Elrazek, R., Hoda, F. & al. (2022). Trace element and magnesium in patients with bronchial asthma. *The Egyptian Journal of Chest Diseases and Tuberculosis.* 71(1):44-50. doi:10.4103/ecdt.ecdt_11_21

5. Ashique, S., Kumar, S., Hussain, A. & al. (2023). A narrative review on the role of magnesium in immune regulation, inflammation, infectious diseases, and cancer. *J Health Popul Nutr*. 42(1):74-86. doi:10.1186/s41043-023-00423-0

6. Baj, J., Bargieł, J., Cabaj, J. & al. (2023). Trace Elements Levels in Major Depressive Disorder—Evaluation of Potential Threats and Possible Therapeutic Approaches. *International Journal of Molecular Sciences*. 24(20):e15071. doi:10.3390/ijms242015071

7. Birmingham, J., Ankam, J., Becker, J. & al. (2024). Depression in older adults with asthma associated with decreased asthma control and increased pro-inflammatory cytokines. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*. 153(2):AB20.

8. Bokhari, SA., Haseeb, S., Kaleem, M. & al. (2022). Role of Intravenous Magnesium in the Management of Moderate to Severe Exacerbation of Asthma: A Literature Review. Cureus. 14(9):e28892. doi: 10.7759/cureus.28892.

9. Chou, MH., Yang, YK., Wang JD. & al. (2023). The Association of Serum and Dietary Magnesium with depressive symptoms. *Nutrients*. 2;15(3):774. doi:10.3390/nu15030774

10. Cooley, C., Park, Y., Ajilore, O. & al. (2022). Impact of interventions targeting anxiety and depression in adults with asthma. *J Asthma*. 59(2):273-287. doi:10.1080/02770903.2020. 1847927.

11. Cunha, SM., Amaral, R., Pereira, AM. & al. (2023). Symptoms of anxiety and depression in patients with persistent asthma: a cross-sectional analysis of the INSPIRERS studies. *BMJ Open.* 13(5):e068725. doi:10.1136/bmjopen-2022-068725

12. Darmawan, D., Rengganis, I., Rumende, CM. & al. (2024). Effectiveness and Safety of Nebulized Magnesium as Last Line Treatment in Adults with Acute Asthma Attack: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Acta Medica Indonesiana*. 56(1):3-11.

13. Dong, R., Sun, S., Sun, Y. & al. (2024). The association of depressive symptoms and medication adherence in asthma patients: The mediation effect of medication beliefs. *Research in Social & Administrative Pharmacy* 20(3):335-344. doi:10.1016/j.sapharm.2023.12.002.

14. Fiorentini, D., Cappadone, C., Farruggia, G. & al. (2021). Magnesium: Biochemistry, Nutrition, Detection, and Social Impact of Diseases Linked to Its Deficiency. *Nutrients*. 13(4): 1136. doi:10.3390/nu13041136

15. Hassan, YM., & Obiady, M. (2023). Study The Relation Between Serum Magnesium level and The Severity of Asthma. *Kirkuk Journal of Medical Sciences.* 11(2):51-63. doi: 10.32894/kjms.2022.137484.1049

16. Hill, J., Micklewright, A., Lewis, S. & al. (1997). Investigation of the effect of short-term change in dietary magnesium intake in asthmaa. *European Respiratory Journal*. 10:(10): 2225-2229. doi: 10.1183/09031936.97.10102225

17. Hou, R., Ye, G., Cheng, X. & al. (2023). The role of inflammation in anxiety and depression in the European U-BIOPRED asthma cohorts. *Brain, Behavior, and Immunity*. 111(1):249–258. doi:10.1016/j.bbi.2023.04.011

18. Hurtado-Ruzza, R., Dacal-Quintas, R., Álvarez-Calderón I. & al. (2021). Asthma, much more than a respiratory disease: influence of depression and anxiety. *Revista da Associação Médica Brasileira*. 67(4):571-576. doi:10.1590/1806-9282.20201066

19. Kader, S., Ronald, W., Reshmi, N. & al. (2021). Association between depression and level of asthma control. *Pulmon* 23(2):98-104. doi: 10.4103/0973-3809.364152

20. Lehrer, PM., Irvin, CG., Lu SE. & al. (2022). Relationships among pulmonary function, anxiety and depression in mild asthma: An exploratory study. *Biol Psychol*. 168(1):e108244. doi: 10.1016/j.biopsycho.2021.108244.

21. Lekhan, VN., Hrytsenko, LO., & Zaiarskyi MI. (2023). Global burden of disease due to ambulatory care sensitive conditions, 1990-2019. *Wiadomości Lekarskie Medical Advances*. 76(4):745-750. doi: 10.36740/WLek202304107

22. Lin, P., Li, X., Liang, Z. & al. (2022). Association between depression and mortality in persons with asthma: a population-based cohort study. *Allergy Asthma Clin Immunol*. 18,(1):29-38. doi:10.1186/s13223-022-00672-4

23. Loyd, C., Blue, K., Turner, L., & al. (2023). National norms for hospitalizations due to ambulatory care sensitive conditions among adults in the US. *Journal of General Internal Medicine*. 38(13):2953-2959. doi:10.1007/s11606-023-08161-z

24. Mostovoy, YM., & Bugaychuk, OV. (2021). Mild asthma. Severe problem for the primary care. *Ukrainian Pulmonology Journal*. 29(1):51–53. doi:10.31215/2306-4927-2021-29-1-51-53

25. Mrozek, W., Socha, J., Sidorowicz, K. & al. (2023). Pathogenesis and treatment of depression: role of diet in prevention and therapy. *Nutrition*. 115(1);e112143.

26. Naguib, M., Saad, N., Mohammad, M. & al. (2024). A Comparative Study of the Efficacy and Safety of Nebulized versus Intravenous Magnesium Sulfate in Adults with Acute Asthma Exacerbations: A Randomized Controlled Study. *Bulletin of Pharmaceutical Sciences Assiut University*. 1(1):1-9. doi:10.21608/bfsa.2024.253282.1974

27. Newport, JW. & Bui, L. 2020. Intravenous Magnesium Therapy Treatment of Severe Asthma in Adults. *Australian Medical Student Journal*. 10(1):1-10.

28. Papaporfyriou, A., Tseliou, E., Mizi, E. & al. (2021). Depression Levels Influence the Rate of Asthma Exacerbations in Females. *J Pers Med*. 21;11(6):586. doi:10.3390/jpm11060586

29. Rovsing, AH., Savran, O. & Ulrik CS. (2023). Magnesium sulfate treatment for acute severe asthma in adults—a systematic review and meta-analysis. *Frontiers in allergy*. 4(3):1211949. doi:10.3389/falgy.2023.1211949

30. Saglietti, F., Girombelli, A., Marelli, S. & al. (2023). Role of magnesium in the intensive care unit and immunomodulation: a literature review. *Vaccines.* 11(6):1122. doi: 10.3390/vaccines 11061122

31. Sánchez-Cervantes CT., Guillén-Díaz-Barriga C. & Madrigal VA. (2021). General quality of life, depression, and anxiety: differences according to asthma control. *Actualidades en Psicología*. 35(131):35-51.

32. Sarmin, ZU., Anwar, S., Khan, TH. & al. (2020). Efficacy of Nebulized Magnesium Sulphate in the Treatment of Acute Bronchial Asthma Compared to Nebulized Salbutamol: A Randomized Control Trial. *Bangladesh Journal of Child Health*. 44(1):24–29. doi:10.3329/bjch.v44i1.49683

33. Settu, S., Nagarajan, U., & Bharathiraja G. (2023). Correlation of chronic pulmonary disorder and serum magnesium level: a hospital-based study. *Int J Acad Med Pharm.* 5(2):663-665. doi: 10.47009/jamp.2023.5.2.139

34. Shaikh, F., Fatima, SN., Alsabah, MA. & al. (2022). Estimation of Serum Magnesium Levels in the Patients of Acute Cases of Bronchial Asthma. *Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*. 16(03):e485. doi:10.53350/pjmhs22163485

35. Surve, T., Sharma, D., Khan KG., & al. (2024). A comprehensive review of the intersection between asthma and depression. *The Journal of Asthma: Official Journal of the Association for the Care of Asthma*. 61(9):895-904. doi:10.1080/02770903.2024.2324862

36. Theodoro, EE., Rocha, D., Bertolino, JR., & al. (2023). Evaluating the effect of antidepressants on the relationship between depression and asthma. *Respir Med*. 207(1):e107099. doi: 10.1016/j.rmed.2022.107099

37. Wecker, H., Tizek, L., Ziehfreund, S. & al. (2023). Impact of asthma in Europe: A comparison of web search data in 21 European countries. *World Allergy Organization Journal.* 16(8): 100805. doi:10.1016/j.waojou.2023.100805

38. Williams, EJ., Berthon, BS., Stoodley, I. & al. (2022). Nutrition in asthma. *Seminars in Respiratory and Critical Care Medicine*. 43(05): 646-661. doi: 10.1055/s-0042-1742385

39. Zielińska, M., Łuszczki, E. & Dereń, K. (2023). Dietary Nutrient Deficiencies and Risk of Depression (Review Article 2018-2023). *Nutrients*. 15(11):e2433. doi:10.3390/nu15112433

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 369.067.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1852-1862

Голубчиков Михайло Васильович доктор медичних наук, професор Національний університет управління охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5537-1173

Стрельченко Оксана Григорівна доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, тел.: (097)237-07-44, https://orcid.org/0000-0001-5965-9764

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ НА ПІДСТАВІ ВИМОГ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ

Анотація. У цій статті представлений ретельний аналіз впровадження медичного страхування. Сформульовано, що оптимізована система охорони здоров'я з чітко визначеними фінансовими ресурсами необхідна як пріоритет державної політики щодо поліпшення медичного обслуговування, збільшення тривалості життя та посилення економічного розвитку України. Важливим напрямком створення та розвитку нормативно-правової бази для вітчизняного страхового медичного обслуговування є зміцнення фінансової та матеріально-технічної бази медичної галузі та трансформація управління медичною системою; Сплата страхових внесків повинна частково компенсуватися обов'язковими платежами до бюджету, такими як зниження податків, а платники страхових внесків використовують ефективні засоби управління ефективністю в даний час рівень розвитку існуючої системи страхування та вітчизняного сектора охорони здоров'я не готові до впровадження основ персоналізованої медицини (особливо до поширення генетичних досліджень) щодо обов'язкового державного медичного страхування у зв'язку з різними нормативними актами, економічними умовами, умовами експлуатації та перешкодами. Це пов'язано з багатьма ризиками, фінансовими труднощами при реалізації подібних проектів тільки за державний рахунок, недовірою громадськості до здатності держави забезпечити конфіденційність даних і т.д. Тому впроваджувати його потрібно поступово через компоненти добровільного медичного страхування, зокрема, шляхом формування пулу актуальних пропозицій і просування їх на ринку. Усі, хто бере участь у відносинах, повинні усвідомлювати та враховувати такі потенційні загрози та ризики: дискримінація (наприклад, при працевлаштуванні та подальшому страхуванні), дисбаланс економічних вигод та конфіденційності даних та крадіжка даних. Автор виділяє 3 концепції існування добровільного медич-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ного страхування, залежно від країни та рівня впровадження добровільного медичного страхування: 1) добровільне медичне страхування повністю замінює існуючу систему охорони здоров'я. Тобто це альтернативна форма існування; 2) добровільне медичне страхування полегшить доступ до добровільного медичного страхування та/або медичних послуг; 3) добровільне медичне страхування доповнює державну систему охорони здоров'я та покриває вартість додаткових послуг, які не фінансуються державою.

Ключові слова: вимоги європеїзації, медичне страхування, добровільне медичне страхування, обов’язкове страхування, медична послуга, оптимізація, система охорони здоров'я.

Golubchykov Mykhailo Vasylovych Doctor of Medical Sciences, Professor, P.L. National University of Health Care Management of Ukraine. Shupyka, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5537-1173

Strelchenko Oksana Hryhorivna Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, tel.: (097)237-07-44, https://orcid.org/0000-0001-5965-9764

MAIN TRENDS IN THE IMPLEMENTATION OF MEDICAL INSURANCE DURING THE MODE OF MARITAL STATE IN UKRAINE ON THE BASIS OF THE REQUIREMENTS OF EUROPEIZATION

Abstract. This article presents a thorough analysis of the implementation of health insurance. It is formulated that an optimized health care system with clearly defined financial resources is necessary as a priority of the state policy to improve medical care, increase life expectancy and strengthen the economic development of Ukraine. An important direction in the creation and development of the legal framework for domestic insurance medical care is the strengthening of the financial and logistical base of the medical industry and the transformation of the management of the medical system; The payment of insurance premiums should be partially offset by mandatory payments to the budget, such as tax reductions, and the payers of insurance premiums use effective efficiency management tools. Currently, the level of development of the existing insurance system and the domestic health care sector are not ready for the introduction of the basics of personalized medicine (especially before the spread of genetic research) regarding mandatory state health insurance in connection with various regulations, economic conditions, operating conditions and obstacles. This is due to many risks, financial difficulties when implementing such projects only at the expense of the state, public distrust of the state's ability to ensure data confidentiality, etc. Therefore, it should be introduced gradually through the components of voluntary health insurance, in particular, by

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

forming a pool of current offers and promoting them on the market. All those involved in the relationship should be aware of and consider the following potential threats and risks: discrimination (for example, in employment and subsequent insurance), imbalance of economic benefits and data privacy and data theft. The author distinguishes 3 concepts of the existence of voluntary health insurance, depending on the country and the level of implementation of voluntary health insurance: 1) voluntary health insurance completely replaces the existing health care system. That is, it is an alternative form of existence; 2) voluntary health insurance will facilitate access to voluntary health insurance and/or health services; 3) voluntary health insurance supplements the state health care system and covers the cost of additional services that are not financed by the state.

Keywords: requirements of Europeanization, medical insurance, voluntary medical insurance, mandatory insurance, medical service, optimization, health care system.

Постановка проблеми. В умовах дії режиму воєнного стану усі сфери публічного адміністрування стикаються із цілою низкою проблемних моментів, що відбувається через радикальні зміни у життєдіяльності громадян, що породжує й внесення постійних змін до чинного законодавства. Не виключенням є й сфера соціального медичного страхування. Відповідно й медичне страхування в умовах воєнного стану стикається з низкою проблем і змін, зокрема:

а) підвищення вартості медичних послуг та медикаментів: під час війни ціни на ліки та медичні послуги зростають. За останній рік вартість лікарських препаратів та інших медичних засобів зросла в середньому з 22% до 42%, залежно від виробника. Комерційні клініки також збільшили вартість медичних послуг приблизно на 30% [1,2];

б) зросли вимоги щодо медичного страхування: вимоги щодо медичного страхування від працівників страхових компаній у воєнний час вищі, ніж будь-коли. Це пов'язано зі зростанням цін як на ліки, так і на медичні послуги. Ціни на ліки, залежно від виробника, зросли в середньому за рік з 22% до 42%. Комерційні клініки збільшили вартість медичних послуг приблизно на 30%. І цей процес, при якому здоров'я стає "золотим" в прямому і переносному сенсі, буде активно продовжуватися в 2023 році. Страхування стає єдиним ефективним інструментом для вирішення раптових проблем зі здоров'ям. [2;3];

в) покриття військових ризиків: у світовій практиці військові ризики не покриваються традиційними програмами медичного страхування. Однак в Україні вперше була розроблена і впроваджена програма, яка покриває військові ризики, надаючи медичне страхування військовослужбовцям [2;4];
г) скорочення кількості страхових компаній: під час війни кількість страхових компаній в Україні скоротилася зі 169 до 124. Це вимагає підвищеної уваги з боку різних страхових організацій [2;5]; присутності страхових юристів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Страхові юристи продовжують працювати на підвищеному рівні, забезпечуючи якість життя в Україні за допомогою медичного страхування. Важливою метою є підтримка застрахованих та розробка відповідних продуктів [2;6]. Щоб вирішити всі проблеми медичного страхування, необхідно охарактеризувати особливості функціонування медичного страхування під час режиму воєнного стану та після війни, оскільки здоров'я громадян продовжує залишатися перспективною сферою діяльності суспільства і навіть у важкі часи має бути на першому місці.

Метою статті є аналіз існуючих передумов та нормативно-правової бази для вдосконалення основних тенденцій впровадження медичного страхування в Україні та формулювання характеристик медичного страхування під час режиму воєнного стану та після війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку медичного страхування в загальному вигляді в Україні присвячені праці значної кількості науковців, серед яких В. Бугро, Л. Богріновцева [2; 3; 4], В. Вовк, Ю. Жежерун, В. Костогриз [5], С. Волосович, О. Фоміна, А. Марина [7], В. Михальчука, О. Сосновська [8], О. Стрельченко, О. Процюк, М. Голубчикова [9], А. Ясентюк [10], та багато інших. Деякі науковці досліджували вплив військового конфлікту на рівень попиту на страхові послуги в Україні та на зміни в портфелях ризиків страхових компаній. Інші досліджували стратегії управління ризиками, які використовують страхові компанії для пом'якшення впливу військового конфлікту на їхню діяльність. Окремі дослідники вивчають заходи державного регулювання, спрямовані на забезпечення стабільності та розвитку страхового ринку в умовах воєнного стану. Найбільш актуальні дослідження присвячені ролі технологічних інновацій у підвищенні ефективності та конкурентоспроможності страхових компаній у воєнний час. Саме тому назріла необхідність у дослідженні основних тенденцій впровадження медичного страхування під час дії режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах дії воєнного стану однією з найважливіших складових економічної структури та фінансової системи є страховий ринок, який забезпечує працівників сфери охорони здоров’я медичним страхуванням. Саме страхування є найпоширенішим засобом зменшення потенційних збитків у разі настання непередбачуваних подій, в тому числі й серед працівників сфери охорони здоров’я, які можуть призвести до економічних втрат.

З розвитком науки і техніки, станом навколишнього середовища та політичної інтеграції ризики для суспільства зростають.

Для суспільства забезпечення ефективного та забезпечення ефективного та безперервного функціонування страхового ринку створює надійну систему захисту держави, підприємств та суспільства в цілому і сприяє підтримці соціальної стабільності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Відповідно до Закону України «Про страхування», страхування - це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі укладення договору страхування або настання певної події, визначеної чинним законодавством (страхового випадку) [9] цих коштів.

Початок російської агресії, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, є серйозним викликом для сучасної України. У цьому контексті необхідним є формування та реалізація державної політики в умовах російської агресії, а також визначення пріоритетних напрямів трансформації економічних та бізнес-процесів в країні. Українські страхові компанії стикаються з новими викликами, пов'язаними з цією ситуацією. Окупація території, руйнування нерухомості та переміщення бізнесу призвели до скорочення кількості центрів обслуговування клієнтів. Компанії зі страхування життя.

Компанії зі страхування життя повідомляють про скорочення премій та обмеженість операцій через труднощі з доступом до офісів та оригіналів документів. Це ускладнює процедуру виплат, особливо у випадках, коли застрахована особа помирає на окупованій території.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну страхові компанії зіткнулися з низкою викликів, включаючи переїзд персоналу, організацію віддаленої роботи, припинення дії полісів та відтермінування виплат. Ці фактори негативно вплинули на страховий ринок в цілому, зменшуючи премії, руйнуючи нерухомість та ускладнюючи доступ до сфери страхових випадків, особливо в умовах активних бойових дій. Однак, досвід, отриманий під час пандемії COVID.

Досвід, отриманий під час пандемії COVID-19, дозволив компанії швидко перейти в онлайн-режим та спростити процедуру врегулювання збитків, використовуючи рекомендації Національного банку України. Це дозволило компанії налагодити та продовжити роботу в надзвичайно складних умовах воєнного стану.

Станом на 31 січня 2023 року кількість учасників небанківського фінансового ринку зросла з 1 058 до 1 060 у лютому (станом на 1 березня 2024 року кількість банків залишилася незмінною - 63. Одну фінансову компанію було примусово виключено з реєстру та одну страхову компанію було виключено з реєстру за ініціативою заявника. Водночас до реєстру було додано одного страхового брокера та три колекторські компанії [10].

У лютому дві компанії - одна фінансова та одна страхова - були анульовані добровільно (на підставі заяви). Щодо двох інших фінансових компаній були прийняті рішення про затвердження змін до сфери дії їхніх ліцензій.

Для третьої фінансової компанії було ухвалено рішення про звуження сфери дії її ліцензії на надання фінансових послуг.

1 січня 2024 року набрав чинності Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та набула чинності постанова Правління

Національного банку України № 199 від 29 грудня 2023 року «Про затвердження Положення про ліцензування діяльності з надання фінансових послуг та умови провадження діяльності з надання фінансових послуг». Відповідно до нових вимог законодавства, у лютому НБУ переоформив ліцензії 59 лізингодавцям (з набуттям статусу фінансових компаній), 49 ломбардам та 12 фінансовим компаніям; НБУ також анулював 36 ліцензій кредитним спілкам на провадження діяльності з надання фінансових послуг та видав 19 ліцензій кредитним спілкам (17 стандартних, 2 спрощених), виданих НБУ.

Станом на 1 березня 2024 року на небанківському ринку працювало 586 фінансових компаній (у січні - 528), 86 страхових компаній, інших, ніж страхування життя (у січні - 87), 12 страхових компаній зі страхування життя (кількість не змінилася), одна страхова компанія зі спеціальним статусом, 125 ломбардів (кількість не змінилася), 129 кредитних спілок (кількість не змінилася), 10 лізингових компаній (69 у січні), 37 страхових брокерів (36 у січні) та 74 колекторські компанії (71 у січні) [11].

Для того, щоб проаналізувати страховий ринок України в умовах воєнного стану, необхідно враховувати різні аспекти цієї галузі, зокрема, загальний обсяг премій, портфель страхових послуг, структуру ринку та його динаміку. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України (НКЦПФР), загальний обсяг премій на страховому ринку України у 2023 році склав 45 млрд грн, що на 10% менше, ніж у попередньому році [12].

Сьогодні, за даними опитувань, близько 70% українців вважають наявність соцпакета важливим плюсом при працевлаштуванні. До бажаного його наповнення насамперед включають добровільне медичне страхування (ДМС), а вже потім оплату харчування, проїзду, мобільного зв’язку тощо.

ДМС від компанії – це медичне страхування, яке оформлює роботодавець для співробітника як частину трудового договору.

Корпоративне ДМС відрізняється тим, що роботодавець сам обирає, які послуги будуть включені в обслуговування. Тому до програми ДМС можуть входити різні види медичної допомоги: від звичайних консультацій у поліклініках й госпіталізацій, до повних програм страхування з додатковими опціями.

Для співробітника вся система працює так: є список медичних послуг, які можна отримати за полісом, коли до цього є показання. Вони перераховані у програмі страхування. Якщо ви звертаєтеся за такими медичними послугами, то нічого не оплачуєте: усі витрати несе страхова компанія. А їй за страхування заплатив роботодавець. Однак, якщо послуга у вашу програму страхування не входить, у клініці вас попередять про це.

Важливо, що асистанс працює цілодобово та звернутися за допомогою можна у будь-який час доби в будь-якому пункті по Україні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Потрібно відзначити те, що з початком повномасштабної війни більшість провідних страховиків почали брати на себе відповідальність за травми та хвороби отримані в результаті пасивної участі в бойових діях цивільних осіб – пасивні військові ризики. Хоча вони є прямими винятками стандартної форми договору усіх страхових компаній по всьому світу.

Натомість був доданий пункт про те, що дія договору не розповсюджується на тимчасово окуповані території.

Сума відшкодування онлайн власно витрачених коштів значно зросла, а сам процес в багатьох страхових компаніях став максимально простим та доступним для кожного.

Згідно з даними Державної служби статистики України, протягом останніх двох років (2022-2023) товари та послуги з охорони здоров'я значно додали у вартості. Зокрема, фармацевтична продукція, медичні товари й обладнання подорожчали більше ніж на 38%, а медичні послуги в клініках – більше ніж на 36%.

Водночас вартість полісів ДМС у 2022 році залишилась на рівні попереднього року, а у 2023-му рівень зростання не перевищив 10-12%.

Враховуючи вищезазначене, наразі укладати договір добровільного медичного страхування економічно вигідно. До того ж вносячи річний платіж, наприклад, 10 тис. грн, послуг з лікування ви можете отримати на 150 тис. грн у разі потреби [11].

У 2024 році, окрім традиційних обов'язкових послуг, в програми медичного страхування варто включати наступні опції, які значно розширюють покриття:

– покриття воєнних ризиків – врегулювання випадків отримання застрахованими особами травм і захворювань внаслідок воєнних дій: влучення снарядів, мін, куль, руйнування будівель, мінування територій, вибухів, пожеж;

– надання заспокійливих та снодійних препаратів для зміцнення нервової системи;

– отримання психологічної підтримки – консультації психолога онлайн та офлайн, індивідуальні та групові;

– страхування життя від нещасних випадків – виплата повної або частини страхової суми у разі настання смерті, інвалідності та/або травм;

– індивідуальні ліміти на винятки – спосіб розширити можливості програми для кожного застрахованого індивідуально;

– онлайн-консультації лікарів будь-якої спеціалізації – послугою можна користуватись як в Україні, так і з-за кордону [11].

Однією з основних характеристик сучасного страхового ринку є його готовність до адаптації до актуальних викликів і змін у суспільстві. Це включає в себе реагування на нові види ризиків, такі як кібербезпека, а також впровадження страхових продуктів, спрямованих на підтримку сталого розвитку та екологічної відповідальності. На сьогодні суспільство зіткнулося

з різноманітними викликами і тенденціями, які впливають на страховий ринок. По-перше, це цифрова трансформація, яка охоплює зростання використання технологій, таких як штучний інтелект, аналітика даних та мобільні додатки, що має вплив на процеси продажу та обслуговування страхових продуктів. Також відзначаються зміни клімату, які призводять до збільшення ризиків для страхових компаній, зокрема у сферах, пов'язаних з нерухомістю та природними катастрофами. Вплив на страховий ринок мають також медичні технології та демографічні зміни. З'явлення нових медичних технологій та зміни в демографічній структурі можуть вплинути на страхові продукти, пов'язані з охороною здоров'я та довгостроковим страхуванням. Крім того, важливим є управління кризами та катастрофами. Глобальні події, такі як пандемія, конфлікти чи природні катастрофи, можуть створити непередбачені ризики для страхового ринку. Для адаптації до цих викликів страховий ринок впроваджує нові продукти та технології, а також розвиває більш гнучкі підходи до управління ризиками, щоб задовольнити потреби сучасного суспільства. Крім того, страхові компанії можуть співпрацювати з державними та місцевими органами для розробки програм та політик, спрямованих на захист громадян та підприємств в умовах сучасних викликів. Як ми можемо побачити, за останні роки спостерігається спад активності на страховому ринку, що може бути пов'язано з загальною економічною нестабільністю, а також з впливом війни на довгострокові прогнози та страхові потреби населення та підприємств. Отже, згідно з аналізом даних, можна зробити висновок про загальне зниження активності на страховому ринку України в умовах воєнного стану, а також про зміни в структурі та конкурентному середовищі [12].

В порівнянні з європейськими країнами український страховий ринок знаходиться на дуже низькому рівні та демонструє не стабільну динаміку розвитку через низьку платоспроможність населення та не сприятливий соціально-економічний клімат в країні, який спричинений російською агресією. Для забезпечення життєздатності та відновлення страхової галузі після періоду війни, а також з метою надання страхового захисту громадянам та бізнесу, потрібно впровадити системні заходи на рівні держави [13].

Ці заходи можуть включати:

1. Зменшення податкового тягаря на страхові компанії шляхом ініціативи щодо скасування подвійного оподаткування у сфері страхування перед Верховною Радою. Також, рекомендується скасувати оплату 3% від усіх страхових платежів, зберігши лише загальний податок на прибуток для всіх юридичних осіб у країні.

2. Впровадження можливості пільгового кредитування та розстрочки з оплати страхових внесків, а також перегляд цінової політики шляхом зниження платоспроможного попиту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

3. Розгляд можливості введення нових видів страхування, таких як страхування вторинних військових ризиків, наприклад, пошкодження від вибухів мін у полях та лісах, а також страхування на випадок смерті або інвалідності громадян.

4. Часткове звільнення страхових компаній від додаткових гарантійних внесків до МТСБУ, що будуть спрямовані на виплати громадянам, що постраждали в аваріях.

Висновки. В умовах дії воєнного стану в Україні ринок медичного страхування працівників сфери охорони здоров'я постає перед рядом різного роду викликів та можливостей.

З одного боку, підвищений ризик для бізнесу та особистого майна створює підвищений попит на страхові послуги, зокрема на страхування майна та відповідальності. З іншого боку, зміни в політичному та правовому середовищі можуть призвести до нестабільності на ринку та вимагати швидких адаптацій з боку страхових компаній. Однак, ці виклики, на наш погляд, також відкривають нові можливості для розвитку. Страхові компанії, які готові активно адаптуватися до змін, можуть розробляти нові продукти та стратегії мінімізації ризиків, що дозволить їм успішно функціонувати в умовах воєнного стану та забезпечити захист інтересів своїх клієнтів, в тому числі й клієнтів сфери охорони здоров'я. Таким чином, страховий ринок України в умовах воєнного стану потребує не лише уважного аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів, але й гнучкості та інновацій для забезпечення стабільності та зростання в складних умовах.

Література:

1. Грузєва Т. С. Особливості медичного страхування під час дії режиму воєнного стану та у повоєнний період. *Перспективи та інновації науки. Серія Медицина.* 2024. № 5(39). С. 1181-1194. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-1181-1194.

2. Богріновцева, Л., Ключка, О., Заїчко, І. Розвиток та впровадження інноваційних підходів до фінансового управління страховими компаніями в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. № (60). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-57

3. Богріновцева, Л., Ключка, О, Бондарук, О. Шляхи протидії страховому шахрайству в сучасних умовах розвитку. Європейський науковий журнал *Економічних та Фінансових інновацій*. 2024. № 1(13), С. 107–117. https://doi.org/10.32750/2024-0111

4. Житар М. О., Богріновцева Л. М., Чамор Г. С. Фінансова стійкість страхових компаній: управління ризиками. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2019. № 1. С. 7–19.

5. Вовк, В., Жежерун, Ю., & Костогриз, В. (2023). Страховий ринок України у період дії воєнного стану: фінансовий та маркетинговий аспекти. Проблеми і перспективи економіки та управління. 3 (35), 119–131. DOI: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3(35)-119-131

6. Волосович С., Фоміна О. Технологічні інновації на страховому ринку. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2018. № 5. С. 124–137.

7. Марина, А., & Пеценко, М. (2023). Страховий ринок України в умовах війни. Цифрова економіка та економічна безпека. (5 (05), 44–51. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.5-7

8. Сосновська О. О., Сіренька І. І. Тенденції інноваційного розвитку страхових компаній в Україні. Європейський науковий журнал Економічних та фінансових інновацій. 2021. Т. 2. № 8. С. 20–30. DOI: https://doi.org/10.32750/2021-0202

9. Голубчиков М. В., Стрельченко О. Г. Вплив євроінтеграційних процесів на медичне соціальне страхування. *Перспективи та інновації науки*. *Серія «Медицина».* 2024. № 4(38). С. 1213-1224. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38)-1213-1224

10. Zhytar M., Andrushchenko D., Yasentiuk A. Modern Trends in the Development of the Insurance Services Market. *The Baltic Scientific Journals «Socio World»*. 2021. № 4. P. 47–53

11. Медичне страхування під час війни: зміни, тенденції, перспективи. URL: https://sk-ridna.com.ua/medychne-strahuvannya-pid-chas-vijny-zminy-tendencziyi-perspektyvy/

12. Житар М. О. Оцінка функціонування страхового ринку України в умовах глобалізації. Інфраструктура ринку. 2020. № 41. С. 261–266.

13. Голубчиков М. В. Сучасні зміни та колізії у чинному законодавстві України у сфері соціального страхування медичних працівників. *Перспективи та інновації науки*. № 5(39) 2024. С. 1170-1180. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-1170-1180

References:

1. Hruzieva T. S. (2024). Osoblyvosti medychnoho strakhuvannia pid chas dii rezhymu voiennoho stanu ta u povoiennyi period [Peculiarities of medical insurance during martial law and in the post-war period]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia Medytsyna - Perspectives and innovations of science. Medicine series*, 5(39), 1181-1194. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-1181-1194. [in Ukrainian].

2. Bohrinovtseva, L., Klyuchka, O., & Zayichko, I. (2024). Rozvytok ta vprovadzhennya innovatsiynykh pidkhodiv do finansovoho upravlinnya strakhovymy kompaniyamy v umovakh voyennoho stanu [Development and implementation of innovative approaches to financial management of insurance companies under martial law]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. (60). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-57 [in Ukrainian].

3. Bohrinovtseva, L., Bondaruk, O., & Kliuchka, O. (2024). Shlyakhy protydiyi strakhovomu shakhraystvu v suchasnykh umovakh rozvytku [Ways of countering insurance fraud in modern conditions of development]. *Yevropeys'kyy naukovyy zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsiy*, 1(13), 107–117. [in Ukrainian].

4. Zhytar, M. O., Bohrinovtseva, L. M. & Chamor, H. S. (2019) Finansova stiykist′ strakhovykh kompaniy: upravlinnya ryzykamy [Financial stability of insurance companies: risk management] Zbirnyk naukovykh prats′ Universytetu derzhavnoyi fiskal′noyi sluzhby Ukrayiny, 1, 7–19. [in Ukrainian].

5. Vovk, V., Zhezherun, YU., & Kostohryz, V. (2023). Strakhovyy rynok Ukrayiny u period diyi voyennoho stanu: finansovyy ta marketynhovyy aspekty [Insurance market of Ukraine during martial law: financial and marketing aspects] Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya, (3 (35), 119–131. DOI: https://doi.org/ 10.25140/2411-5215-2023-3(35)-119-131. [in Ukrainian].

6. Volosovych, S. & Fomina, O. (2018) Tekhnolohichni innovatsiyi na strakhovomu rynku [Technological innovations in the insurance market]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*, 5. 124–137. [in Ukrainian].

7. Maryna, A., & Petsenko, M. (2023). Strakhovyy rynok Ukrayiny v umovakh viyny [The insurance market of Ukraine in conditions of war] Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka. 5 (05), 44–51. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.5-7 [in Ukrainian].

8. Sosnovs′ka, O. O. & Siren′ka, I. I. (2021) Tendentsiyi innovatsiynoho rozvytku strakhovykh kompaniy v Ukrayini [Trends in the innovative development of insurance companies in Ukraine] *Yevropeys'kyy naukovyy zhurnal Ekonomichnykh ta finansovykh innovatsiy*, 8 (2), 20–30. [in Ukrainian].

9. Holubchykov, M. V. & Strelchenko O. H. (2024). Vplyv yevrointehratsiinykh protsesiv na medychne sotsialne strakhuvannia [The impact of European integration processes on medical social insurance]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia «Medytsyna» Perspectives and innovations of science. "Medicine" series*, 4(38), 1213-1224. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38)-1213-1224[in Ukrainian].

10. Zhytar, M., Andrushchenko, D. & Yasentiuk, A. (2022). Modern Trends in the Development of the Insurance Services Market. *The Baltic Scientific Journals «Socio World»*, 4, 47–53. [in Ukrainian].

11. Medychne strakhuvannia pid chas viiny: zminy, tendentsii, perspektyvy [Medical insurance during the war: changes, trends, prospects]. URL: https://sk-ridna.com.ua/medychne-strahuvannya-pid-chas-vijny-zminy-tendencziyi-perspektyvy/ [in Ukrainian].

12. Zhytar, M. O. (2020) Otsinka funktsionuvannya strakhovoho rynku Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi [Evaluation of the functioning of the insurance market of Ukraine in the conditions of globalization]. Infrastruktura rynku, № 41, pp. 261–266. [in Ukrainian].

13. Holubchykov, M. V. (2024). Suchasni zminy ta kolizii u chynnomu zakonodavstvi Ukrainy u sferi sotsialnoho strakhuvannia medychnykh pratsivnykiv [Modern changes and conflicts in the current legislation of Ukraine in the field of social insurance of medical workers]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky - Perspectives and innovations of science*, 5(39). 1170-1180. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-1170-1180 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 687.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1863-1873

Довжанин Юлія Василівна бакалавр, кафедра комерційного права, Пан'європейський університет, м. Прага, https://orcid.org/0009-0005-7600-8601

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ У КОСМЕТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ: ЯК МАКІЯЖ АДАПТУЄТЬСЯ ДО РІЗНИХ ТИПІВ ШКІРИ

Анотація. Дана стаття присвячена проблемам адаптації косметичних продуктів до різних типів і тонів шкіри. Незважаючи на те, що багато косметичних брендів розширили асортимент тональних основ і інших продуктів для різних відтінків шкіри, інклюзивність все ще залишається викликом для індустрії краси. Метою статті є вивчення сучасних підходів косметичної індустрії до адаптації макіяжу для різних типів і відтінків шкіри, а також аналіз інклюзивності брендів у їхній продукції. Дослідження акцентує увагу на тому, як інновації в косметичних формулах і кольорових рішеннях сприяють задоволенню потреб споживачів з різними типами шкіри.

Для аналізу використовували огляд наукової та маркетингової літератури, а також аналіз прикладів сучасних брендів, які зробили інклюзивність своїм головним принципом. Дослідження включає в себе вивчення відгуків споживачів та випадків адаптації продукції до різних відтінків шкіри. Виявлено, що незважаючи на значні зусилля багатьох косметичних брендів у розширенні колірних ліній своїх продуктів, їхній асортимент все ще недостатньо враховує потреби всіх типів шкіри. Зокрема, такі бренди, як Fenty Beauty, виявилися лідерами в просуванні інклюзивних підходів, тоді як інші бренди все ще мають обмежені пропозиції для споживачів з темною або надзвичайно світлою шкірою х5ї. Отримані результати свідчать, що споживачі все більше цінують інклюзивність та готові відкрито виражати свої очікування щодо якості продукції. Недостатня увага до потреб різних типів шкіри викликає критику з боку споживачів, що підкреслює важливість впровадження інноваційних підходів до розробки макіяжу. Дослідження підкреслює необхідність для косметичних компаній розробляти більш інклюзивні продукти, що охоплюють усі відтінки та типи шкіри [2]. Індустрія має переглянути свої стратегії розробки продукції, щоб забезпечити рівні можливості для всіх споживачів виразити свою індивідуальність через макіяж.

Результати цього дослідження можуть бути використані маркетологами, косметологами та розробниками продукції для створення більш адаптованих та різноманітних косметичних ліній, що сприяють залученню більш широкої аудиторії.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: інклюзивність, косметична індустрія, адаптація макіяжу, інноваційні підходи, Fenty Beauty, косметологія, типи шкіри, акне, наноматеріали, догляд.

Dovzhanyn Yuliia Vasylivna Bachelor of Law, Department of Commercial Law, Pan-European University, Prague, https://orcid.org/0009-0005-7600-8601

INCLUSIVENESS IN THE COSMETIC INDUSTRY: HOW MAKEUP ADAPTS TO DIFFERENT SKIN TYPES

Abstract. This article is dedicated to the exciting potential for growth and innovation in the beauty industry. While many beauty brands have expanded their foundation and other products to suit different skin tones, inclusivity is still a challenging frontier. The purpose of the article is to explore the modern approaches of the cosmetic industry to the adaptation of makeup for different skin types and shades, as well as to analyze the inclusivity of brands in their products. The study focuses on how innovations in cosmetic formulas and colour solutions can inspire the industry to meet the needs of consumers with different skin types.

The analysis used a review of scientific and marketing literature and an analysis of examples of modern brands that have made inclusiveness their main principle. The research includes the study of consumer feedback and cases of product adaptation to different skin tones. It was found that despite the significant efforts of many cosmetic brands in expanding the color lines of their products, their range still does not sufficiently take into account the needs of all skin types. In particular, brands like Fenty Beauty have emerged as leaders in promoting inclusive approaches, while other brands still have limited offerings for consumers with dark or extremely fair skin. The obtained results indicate that consumers value inclusiveness more and more and are ready to openly express their expectations regarding product quality. Your feedback is crucial in shaping the industry's evolution. Insufficient attention to the needs of different skin types is criticized by consumers, which emphasizes the importance of introducing innovative approaches to makeup development. The research highlights the need for cosmetics companies to develop more inclusive products that cover all skin tones and types. The industry needs to review its product development strategies to ensure equal opportunities for all consumers to express their individuality through makeup.

Marketers, cosmetologists, and product developers can use this study's results to create more adapted and diverse cosmetic lines that attract a wider audience.

Keywords: inclusivity, cosmetic industry, adaptation of makeup, innovative approaches, Fenty Beauty, cosmetology, skin types, acne, nanomaterials, care.

Постановка проблеми. Інклюзивність у косметичній індустрії стає важливою складовою комплексного підходу до підтримки здоров'я шкіри.

Незважаючи на значні досягнення у сфері медицини та косметології, інклюзивність у косметичній індустрії залишається недостатньо дослідженою проблемою, яка впливає на здоров'я та психологічний добробут мільйонів людей [1,2]. Багато років косметичні продукти орієнтувалися на обмежений спектр відтінків шкіри та текстур, що створювало бар'єри для людей з різними типами шкіри, особливо для тих, хто має темний або дуже світлий колір шкіри, підвищену чутливість або специфічні потреби у догляді. Тренди світових косметологічних компаній спрямовані на зміни в підходах до створення косметичних продуктів [3,5]. Сучасна косметична індустрія активно розробляє продукти, які враховують індивідуальні потреби різних типів шкіри, зокрема тих, що мають схильність до подразнень або потребують спеціального догляду. Проте, залишаються відкритими питання щодо проблем, з якими стикаються люди з особливими дерматологічними потребами. Пріоритетним напрямом у розробці нових продуктів є розширення можливості адаптації макіяжу до різноманітних типів шкіри. Адаптивні формули макіяжу, розроблені з урахуванням дерматологічних рекомендацій, допомагають не лише замаскувати недоліки, але й активно покращувати стан шкіри, запобігаючи подальшим запаленням і подразненням [4,5]. Такі продукти часто містять заспокійливі інгредієнти, що знижують ризик виникнення алергічних реакцій, а також забезпечують додатковий захист від зовнішніх агресивних факторів. Існує потреба у глибшому дослідженні адаптивності макіяжу до різних типів шкіри з точки зору медицини та дерматології. Важливо зазначити, що новітні формули косметичних продуктів можуть сприяти зниженню ризиків розвитку шкірних проблем. При цьому важливо враховувати індивідуальні особливості та медичні аспекти шкіри кожної людини [6]. Брак доступної та достовірної інформації про інгредієнти, які підходять для чутливої шкіри або шкіри з дерматологічними проблемами, може призводити до виникнення алергічних реакцій, подразнень та загострення шкірних захворювань [7]. Дослідження цієї проблеми є необхідним для забезпечення інклюзивності в косметичній індустрії, яка буде сприяти покращенню якості життя та психологічного стану людей з різними типами шкіри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інклюзивності в косметологічній індустрії протягом останніх років приділяється багато уваги. У статті А. Агуілери та колег висвітлено важливість інклюзивності в медицині та косметологічній галузі. Автори акцентують увагу на тому, як різні погляди та досвід можуть покращити медичну практику. Автори досліджують проблеми забезпечення клієнтоорієнтованого підходу в косметології [1]. Р. Асвіні та Р. Сатидеві проаналізували рівень обізнаності споживачів щодо косметологічних продуктів в місті Коімбаторе. Вони встановили вплив реклами та маркетингових стратегій на споживацьку поведінку, пропонуючи рекомендації для покращення обізнаності про бренди [2]. К. Атіра та співавтори представили огляд косметичних продуктів, які належать до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

альтернативної системи медицини. Автори розглядають їх компоненти, ефективність та застосування, підвищуючи переваги таких засобів у порівнянні з традиційними косметичними продуктами [3]. Баланчук, І. представив огляд інновацій у косметичній індустрії, порівняльний аналіз нових технологій та підходів у косметології. Проаналізовано вплив інновацій на якість та різноманітність косметичних продуктів [4]. К. Чілічка та ін. дослідили проблеми використання деноративної косметики при акне та найпопулярніші та нові косметологічні методи лікування. Автори зосереджуються на ефективності різних підходів до лікування акне, що робить їх вклад у виробництво фахівців у галузі дерматології [5]. В. Колеман та співавтори оновили класифікацію типів шкіри Фіцпатріка, розглядаючи вплив кольору шкіри та етнічної приналежності. Ця стаття підкреслює необхідність врахування різноманітності шкіри в медичній практиці та косметичній індустрії [6]. Т. Фотева у своїй статті представила результати дослідження ролі нанотехнологій у косметичній індустрії. Автор акцентує увагу на інноваційних методах використання наноматеріалів для підвищення якості косметичних засобів та їх ефективності [7]. С. Джайн та колеги у своїй статті представили огляд косметичних засобів і лінійку декоративної косметики на рослинній основі. Автори проаналізували їх складники, переваги та недоліки щодо застосування для різних типів шкіри. Обговорено альтернативні підходи до застосування косметики та революційні підходи у косметології [8]. Л. Мішра та Дас Курні у своїй статті представили стратегію регулювання та стандартизації у сфері косметики. Автори надають огляд поточних норм і стандартів, що є місцем для забезпечення безпеки та якості косметичних продуктів [9]. І. Ошобу розглядає використання косметики в спортивній медицині. Він аналізує вплив косметичних засобів на фізичну активність та здоров'я спортсменів, підкреслюючи важливість безпеки та ефективність косметичних засобів у цій галузі [10].

Мета статті –дослідження способів адаптації макіяжу до різних типів і відтінків шкіри, а також оцінка рівня інклюзивності в пропозиціях сучасних брендів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з оглядом літератури та отриманими результатами, інклюзивність у сфері краси, особливо в макіяжі, стає не лише новою концепцією, але й важливою вимогою сучасних споживачів. Після тривалого періоду диктату стандартизованих канонів краси клієнти все частіше прагнуть бачити бренди, які враховують різноманітність і пропонують продукти для всіх типів шкіри та індивідуальних потреб. Споживачі шукають косметичні продукти, які дозволяють їм самовиражатися та піклуватися про свою зовнішність у спосіб, що відповідає їхнім особистим бажанням і стилю. Вони стали більш відкритими у висловленні своїх очікувань і вимог до брендів, не боячись проявляти незадоволення, коли косметична продукція не відповідає їхнім стандартам якості або інклюзивності. Різноманітність і

інклюзія у сфері краси передбачають визнання та прийняття всіх етнічних груп, рас, культур, відтінків шкіри, типів фігур і різноманітних життєвих історій. Це більше, ніж просто врахування зовнішніх характеристик — це створення рівних можливостей для всіх на всіх етапах: від розробки продуктів і наукових досліджень до маркетингових стратегій і логістичних процесів. Різноманітність у красі означає, що кожен має право бути почутим, побаченим і відчути себе частиною спільноти. Для досягнення цієї мети компанії з індустрії краси повинні не лише цінувати своїх співробітників і клієнтів, але й інтегрувати принципи різноманітності та інклюзії в усі свої бізнес-процеси. Наприклад, такі компанії, як Ulta Beauty і Sephora [2]. Рух #PullUpOrShutUp показав, що компаніям ще потрібно багато працювати над підвищенням прозорості та залученості в питаннях різноманітності. Під впливом цього виклику такі бренди, як L'Oréal USA, Ouai і Morphe, поділилися даними про склад своїх співробітників, публікуючи цю інформацію в соціальних мережах та закликаючи до дій для поліпшення ситуації. Інклюзія передбачає створення середовища, де різні думки, стилі, перспективи та досвід не тільки визнаються, але й вітаються і приймаються [1]. Це також означає розвиток культурної компетентності — здатності розуміти, розпізнавати і поважати культурні відмінності та подібності. Це підтверджується критикою, яку отримали такі компанії, як Tarte та Beautyblender, за обмежений вибір відтінків у своїх лінійках [2,8]. Незважаючи на те, що більшість косметичних брендів значно розширили асортимент відтінків тональних засобів, це все ще недостатньо для того, щоб макіяж підходив для всіх типів шкіри. Для досягнення повної інклюзивності, косметичні продукти повинні бути розроблені з урахуванням кожного тону шкіри, включаючи не лише тональні засоби, а й пудри, рум'яна та бронзери. Навіть серед тональних засобів часто спостерігається невідповідність між продуктами для світлої та темної шкіри, тому вони повинні пропонуватися відповідно до потреб різних відтінків. Багато жінок з темною шкірою все ще стикається з обмеженим вибором продуктів для макіяжу та догляду за обличчям, за винятком тональної основи. Це ж зауваження стосується й інших категорій косметичних продуктів, таких як тіні для очей, помади та засоби для брів. Загальноприйнято вважати, що існує широкий вибір кольорів помади для всіх, але насправді більшість відтінків не підходять для темної шкіри. Подібно до засобів для обличчя, продукти для губ і очей виглядають по-різному на світлій та темній шкірі через специфічні півтони кожного кольору обличчя. Тому косметичні компанії повинні враховувати всю свою лінійку косметичних засобів під час розширення асортименту відтінків, щоб створити пропозицію, яка забезпечить рівні можливості для всіх користувачів макіяжу. Це може включати забезпечення збалансованої кількості відтінків для кожної категорії кольору шкіри [5]. Наприклад, якщо бронзер пропонується у дев'яти відтінках, варто забезпечити три варіанти для світлої шкіри, три для середньої і три для темної. Такий підхід

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сприятиме більш справедливому та інклюзивному досвіду використання косметики для всіх споживачів [3,4]. На противагу цьому, бренди, які зробили ставку на інновації та інклюзивність, такі як Fenty Beauty, отримали значну підтримку і визнання з боку споживачів. Введення більш різноманітних відтінків тональних засобів та інших продуктів, що враховують різні типи та відтінки шкіри, стало своєрідним проривом у косметичній індустрії. Цей підхід не лише задовольнив потреби клієнтів, але й започаткував нову еру в косметичному бізнесі, коли інші бренди почали масово розширювати свої асортиментні лінійки, аби не залишитися позаду. Це явище, відоме як "ефект Фенті", продемонструвало, що успіх інклюзивного підходу є рушійною силою для змін у всій індустрії краси. Сучасна косметична індустрія поступово змінюється, орієнтуючись на розширення спектра своєї продукції та задоволення потреб найрізноманітнішої аудиторії. Інклюзивність більше не є просто трендом — вона стає основною складовою стратегій брендів, спрямованих на створення продуктів, які підходять для кожного, незалежно від його типу шкіри, кольору чи гендерної ідентичності. Використання макіяжу, який адаптується до різних типів шкіри, дозволяє забезпечити не лише естетичний ефект, а й терапевтичний вплив, зменшуючи негативні наслідки шкірних захворювань для людей. Завдяки цьому адаптивний макіяж може допомогти покращити емоційний і психологічний стан осіб, зменшуючи відчуття соціальної ізоляції, тривоги та невпевненості, що часто супроводжують людей із видимими шкірними проблемами [5]. Адаптивність макіяжу відіграє важливу роль у вирішенні проблеми, пов’язаної з поширеністю шкірних захворювань і їхнім впливом на якість життя людей. Макіяж може бути не лише засобом естетичного самовираження, а й інструментом для корекції та маскування шкірних проблем, що дає людям змогу почуватися впевненіше та комфортніше у повсякденному житті. Для осіб, які страждають на шкірні захворювання, такі як акне, розацеа, псоріаз, гіперпігментація чи інші дерматологічні стани, використання косметичних засобів, адаптованих до їхніх потреб, може значно зменшити психологічний дискомфорт і поліпшити соціальну взаємодію [3].

Генетичні передумови типів шкіри та адаптивність косметики стають все більш важливими в умовах розвитку генетичних тестів. Встановлення генетичних факторів, що впливають на характеристики шкіри, дозволяє людям адаптувати свої косметичні та доглядові процедури відповідно до індивідуальних потреб. Сучасні тести ДНК для шкіри можуть допомогти підібрати індивідуалізовані програми догляду, враховуючи особливості шкіри кожної людини [6]. Секвенування ДНК може надати детальну інформацію про взаємозв'язок між генами та шкірою. Ці тести аналізують генетичні впливи на такі ключові характеристики шкіри, як зволоженість, еластичність та антиоксидантна здатність — всі ці фактори відіграють важливу роль у процесі старіння шкіри. Одним із важливих відкриттів стало те, що оцінки типу шкіри

за шкалою Фіцпатріка, засновані на анкетних відповідях, і автоматичні системи аналізу шкіри, такі як плазмовий аналізатор типу шкіри або меланін-сканер, узгоджуються в класифікації типів шкіри. Це підтверджується клінічними дослідженнями які підкреслюють надійність класифікаційної техніки за Фіцпатріком для визначення фенотипів шкіри. Ця класифікація є надзвичайно важливою як у клінічних дослідженнях, так і в повсякденному виборі косметичних продуктів, оскільки допомагає фахівцям і споживачам обирати відповідні засоби догляду та макіяжу. Також слід зазначити, що психологічні наслідки, пов’язані з такими шкірними захворюваннями, як акне, можуть значно варіювати залежно від типу шкіри, що ще більше підкреслює важливість правильної класифікації [6,8]. Для ефективного догляду за шкірою важливо знати свої особисті особливості шкіри. Деякі з цих характеристик легко визначити візуально, наприклад, світлі типи шкіри є більш чутливими до сонячного випромінювання. Однак інші, менш помітні фактори, такі як глікація, можуть бути виявлені лише за допомогою ДНК-тестів. Глікація — це природний біохімічний процес, під час якого цукри зв'язуються з білками шкіри, утворюючи складні сполуки, відомі як кінцеві продукти глікації (КПГ). Ці сполуки негативно впливають на структуру та функцію шкіри, пришвидшуючи процеси старіння. Основний вплив КПГ полягає у прискореній появі глибоких і мімічних зморшок, зниженні пружності та еластичності шкіри, а також у погіршенні її здатності до регенерації. Крім того, глікація може сприяти втраті природного сяйва шкіри, роблячи її більш тьмяною та менш стійкою до впливу зовнішніх чинників, таких як ультрафіолетове випромінювання та забруднення довкілля. Генетичні тести дозволяють виявити ці приховані аспекти і допомагають вибрати найбільш відповідні засоби та процедури. Генетичне тестування не лише дозволяє краще зрозуміти особливості шкіри, але й допомагає у скринінгу захворювань, діагностиці та прогнозуванні. Воно також використовується для оптимізації терапії, покращуючи ефективність препаратів і зменшуючи ризик побічних ефектів. Визначені однонуклеотидні поліморфізми (SNPs) можуть дати змогу підібрати персоналізовані рішення для догляду та косметичних процедур, що підвищує ефективність догляду за шкірою відповідно до генетичних особливостей кожної людини.

У контексті інклюзивності косметичної індустрії, яка прагне враховувати потреби всіх типів шкіри, концепція безгендерності набуває особливого значення. Споживачі часто сприймають макіяж як щось, що відповідає певним гендерним нормам, незважаючи на те, що сучасна косметична індустрія намагається відходити від цих обмежень, просуваючи продукти, які підходять для всіх, незалежно від статі. Інклюзивність передбачає не тільки врахування різних типів шкіри, але й визнання індивідуальності кожної людини, зокрема в контексті її гендерної ідентичності. Безгендерні продукти створюються з метою задовольнити потреби всіх користувачів, незалежно від їхнього

самовизначення, роблячи акцент на функціональності та універсальності. Однак низький інтерес до безгендерної косметики може також свідчити про недостатню поінформованість та обізнаність споживачів про переваги такого підходу. Впровадження гендерно-нейтральних продуктів потребує активного інформування споживачів про те, як ці засоби можуть сприяти більш інклюзивному середовищу, забезпечуючи адаптивність макіяжу до будь-яких типів шкіри незалежно від статі. Для досягнення повної інклюзивності у косметичній індустрії важливо не лише розширювати лінійки продуктів для різних типів шкіри, але й акцентувати увагу на руйнуванні гендерних бар'єрів у використанні косметики [10].

Косметика, адаптована до типу шкіри, особливо проблемної, відіграє важливу роль у створенні ефективного макіяжу, який не тільки приховує недоліки, але й сприяє поліпшенню стану шкіри. З точки зору нанесення макіяжу на проблемну шкіру, підхід до вибору продуктів та їх використання повинен бути ретельно продуманим, щоб мінімізувати подразнення та забезпечити природний вигляд [7].

Для адаптації макіяжу до проблемної шкіри застосовують підходи, представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Аспект адаптації макіяжу	Опис
1	2
1. Вибір формули продуктів	
Некомедогенні продукти	Косметика для проблемної шкіри повинна бути некомедогенною, тобто такою, яка не забиває пори. Це допомагає уникнути появи нових висипань та дозволяє шкірі дихати.
Заспокійливі інгредієнти	Важливо використовувати продукти, які містять інгредієнти з протизапальними властивостями, такі як саліцилова кислота, чайне дерево або алое вера, які допомагають заспокоїти подразнення та зменшити почервоніння.
2. Текстура і покриття	
Легкі та дихаючі текстури	Для жирної та комбінованої шкіри краще використовувати легкі текстури, наприклад, пудрові або гелеві основи, які допомагають контролювати блиск та запобігають утворенню жирного блиску протягом дня.
Високопігментовані коректори	Для маскування дефектів (наприклад, акне чи почервонінь) важливо використовувати високопігментовані коректори, які забезпечують хороше покриття з мінімальною кількістю продукту.
3. Метод нанесення макіяжу	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Продовження таблиці 1

1	2
Делікатне нанесення	Для проблемної шкіри важливо використовувати делікатні методи нанесення макіяжу, такі як легкі рухи пензлем або подушечками пальців, щоб не травмувати шкіру та не спричинити додаткового подразнення.
Використання стерильних інструментів	Щоб уникнути поширення бактерій, які можуть посилювати запалення, необхідно завжди використовувати чисті кисті, спонжі та інші інструменти для нанесення макіяжу.
4. Фіксація та тривалість макіяжу	
Матуючі засоби	Для жирної та комбінованої шкіри ідеально підходять матуючі засоби, які допомагають тримати макіяж у первісному стані без появи жирного блиску.
Фіксуючі спреї з лікувальним ефектом	Використання фіксуючих спреїв, які містять антисептичні компоненти, допомагає не тільки зберегти макіяж протягом усього дня, але й забезпечити антибактеріальний захист для шкіри.
5. Індивідуальний підхід	
Адаптація до типу проблеми	Макіяж повинен підбиратися залежно від конкретних проблем шкіри. Наприклад, для шкіри з акне необхідно обирати продукти, які регулюють вироблення себуму, а для сухої та подразненої шкіри — засоби з високим рівнем зволоження.
Зміна продуктів відповідно до стану шкіри	Стан шкіри може змінюватися, і тому косметичні продукти також повинні коригуватися залежно від її потреб у конкретний період.

Адаптований підхід до макіяжу допомагає не лише покращити зовнішній вигляд проблемної шкіри, але й підтримує її здоров'я, зменшуючи ризик загострення існуючих проблем і допомагаючи шкірі виглядати більш доглянутою та сяючою. Важливою складовою є адаптація макіяжу до типу шкіри, що має особливе значення для підвищення задоволення споживача від вибору. Тип шкіри впливає на сприйняття та стійкість косметичних продуктів, тому система рекомендацій повинна враховувати такі характеристики, як жирність, сухість, чутливість або комбінованість шкіри. Зокрема, для жирної шкіри варто обирати продукти з матуючим ефектом, тоді як для сухої — зволожувальні текстури, а для чутливої шкіри — формули без ароматизаторів і подразнюючих інгредієнтів [7]. Крім того, система повинна враховувати інші фактори, такі як дохід, стать, події, для яких купується косметика, і спосіб її використання. Персоналізовані алгоритми рекомендацій є необхідними, оскільки вибір продуктів значною мірою залежить від індивідуальних потреб і особливостей споживача. У майбутньому слід продовжувати розробку та вдосконалення алгоритмів, здатних краще враховувати персоналізовані характеристики споживачів, включаючи не лише їхні уподобання, а й фізіологічні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

особливості, щоб забезпечити індивідуальний підхід до рекомендацій. Одним із рішень цієї проблеми є впровадження системи косметичних рекомендацій на основі алгоритмів подібності, що використовують великі дані (Big Data). Такі системи здатні скоротити час, необхідний для вибору косметики, і підвищити задоволеність покупками, пропонуючи споживачам найкращі варіанти з урахуванням їхніх потреб, стану шкіри та індивідуальних уподобань. Це дозволить створити більш точні та ефективні системи, що будуть краще відповідати потребам сучасного споживача.

Висновки. Проведено комплексний аналіз сучасного стану інклюзивності в косметичній індустрії. Досліджено вплив індивідуальних потреб споживачів різних типів і відтінків шкіри на розвиток продуктів у сфері макіяжу. Розглянуто підходи брендів до створення продуктів, які враховують унікальні особливості кожного користувача, включаючи адаптацію текстур, складів і кольорових палітр. Визначено основні виклики, з якими стикається галузь у прагненні задовольнити потреби різноманітної аудиторії, та запропоновано рекомендації щодо подальшого розширення асортименту косметичних продуктів для забезпечення рівних можливостей для всіх споживачів.

Література:

1. A Review on Herbal Cosmetics and Cosmeceuticals / S. Jain et al. *Asian Journal of Dental and Health Sciences*. 2022. Vol. 2, no. 4. P. 9–16. URL: https://doi.org/10.22270/ajdhs.v2i4.19 .

2. Aswini R., Sathyadevi R. Brand Awareness Among The Cosmetic Products: A Study Among The Coimbatore Consumers. *Think India*. 2019. Vol. 22, no. 2. P. 374–382. URL: https://doi.org/10.26643/think-india.v22i2.8739 .

3. Balanchuk I. S. Innovation in the cosmetic industry: a brief overview. *Science, technologies, innovation*. 2020. No. 1(13). P. 15–26. URL: https://doi.org/10.35668/2520-6524-2020-1-03 .

4. Chilicka K., Gold M. H., Nowicka D. Acne vulgaris and the most popular and new cosmetological treatments. *Journal of Cosmetic Dermatology*. 2023. URL: https://doi.org/10.1111/jocd.15757 .

5. Coleman W., Mariwalla K., Grimes P. Updating the Fitzpatrick Classification: The Skin Color and Ethnicity Scale. *Dermatologic Surgery*. 2023. Vol. 49, no. 8. P. 725–731. URL: https://doi.org/10.1097/dss.0000000000003860 .

6. Cosmetics belonging to alternative systems of medicine: A review / K. B. Athira et al. *i-manager's Journal on Chemical Sciences*. 2023. Vol. 3, no. 1. P. 23. URL: https://doi.org/10.26634/jchem.3.1.19378 .

7. Foteva T. Nanotechnology in the cosmetic industry (Review). *Journal of Chemical Technology and Metallurgy*. 2023. Vol. 59, no. 1. P. 3–14. URL: https://doi.org/10.59957/jctm.v59.i1.2024.1 .

8. Mishra L., Das Kurmi B. Cosmetics regulations and standardization guidelines. *Pharmaspire*. 2023. Vol. 15, no. 03. P. 137–150. URL: https://doi.org/10.56933/pharmaspire.2023.15124 .

9. Oshobu I. Cosmetics in sports medicine. *Translational Sports Medicine*. 2023. P. 453–454. URL: https://doi.org/10.1016/b978-0-323-91259-4.00106-5 .

10. The beauty of diversity in medicine. / A. Aguilera et al. *ASRA News*. 2020. Vol. 45, no. 3. URL: https://doi.org/10.52211/asra080120.044 .

References:

1. Aguilera, A., Hay, E., Matos, J., & George, R. (2020). The beauty of diversity in medicine. *ASRA News*, *45*(3). Retrieved from: https://doi.org/10.52211/asra080120.044 [in English]

2. Aswini, R., & Sathyadevi, R. (2019). Brand Awareness Among The Cosmetic Products: A Study Among The Coimbatore Consumers. *Think India*, *22*(2), 374–382. Retrieved from: https://doi.org/10.26643/think-india.v22i2.8739[in English]

3. Athira, K. B., Rahul, P., Lal, P. M. L., & Rajeev, V. R. (2023). Cosmetics belonging to alternative systems of medicine: A review. *i-manager's Journal on Chemical Sciences*, *3*(1), 23. Retrieved from: https://doi.org/10.26634/jchem.3.1.19378[in English]

4. Balanchuk, I. S. (2020). Innovation in the cosmetic industry: a brief overview. *Science, technologies, innovation*, (1(13)), 15–26. Retrieved from: https://doi.org/10.35668/2520-6524-2020-1-03[in English]

5. Chilicka, K., Gold, M. H., & Nowicka, D. (2023). Acne vulgaris and the most popular and new cosmetological treatments. *Journal of Cosmetic Dermatology*. https://doi.org/10.1111/jocd.15757[in English]

6. Coleman, W., Mariwalla, K., & Grimes, P. (2023). Updating the Fitzpatrick Classification: The Skin Color and Ethnicity Scale. *Dermatologic Surgery*, *49*(8), 725 731. https://doi.org/10.1097/dss.0000000000003860[in English]

7. Foteva, T. (2023). Nanotechnology in the cosmetic INDUSTRY (Review). *Journal of Chemical Technology and Metallurgy*, *59*(1), 3–14. Retrieved from: https://doi.org/10.59957/jctm.v59.i1.2024.1[in English]

8. Jain, S., Trivedi, M., Raikwar, M., Lodhi, M., Ali, M. Y., Purohit, A., & Nema, P. (2022). A Review on Herbal Cosmetics and Cosmeceuticals. *Asian Journal of Dental and Health Sciences*, *2*(4), 9–16. Retrieved from: https://doi.org/10.22270/ajdhs.v2i4.19[in English]

9. Mishra, L., & Das Kurmi, B. (2023). Cosmetics regulations and standardization guidelines. *Pharmaspire*, *15*(03), 137–150. Retrieved from: https://doi.org/10.56933/pharmaspire.2023.15124 [in English]

10. Oshobu, I. (2023). Cosmetics in sports medicine. У *Translational Sports Medicine* (с. 453–454). Elsevier. Retrieved from: https://doi.org/10.1016/b978-0-323-91259-4.00106-5 [in English]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 616.98:578.82/.83:303.62-084

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1874-1881

Дрига Наталія Олександрівна доктор філософії в області медицини, асистент кафедри громадського здоров'я, Сумський державний університет, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-1399-6834

Сміянов Владислав Анатолійович доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри громадського здоров'я, Сумський державний університету, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-4240-5968

МЕДИКО-СОЦІАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МОЖЛИВИХ ШЛЯХІВ ПОЛІПШЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОГРАМ ТА СТРАТЕГІЙ ПРЕВЕНЦІЇ ВІЛ/СНІДУ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ

Анотація. ВІЛ/СНІД становить основний тягар інфекційних захворювань, призводить до тяжких наслідків для здоров'я населення, негативно впливає на погіршення якості та тривалості життя, сприяє втраті працездатності та передчасної смертності, а також має негативний епідемічний вплив у Європейському регіоні. Протягом останніх 10 років загалом в Європі кількість людей з вперше виявленою ВІЛ-інфекцією збільшилася на 22%. Проте, деякі експерти вважають, що даний показник є заниженим у кілька разів у зв'язку з недостатнім рівнем охоплення тестуванням осіб на ВІЛ/СНІД. Слід відмітити, що в Україні ситуація із захворюваністю є однією з найскладніших, а підвищений рівень міграції населення, військові та політичні дії, нестабільна економічна ситуація ще більше загострюють питання своєчасної та належної первинної профілактики ВІЛ-інфекції.

Дослідження показало, що комунікація та соціальна мобілізація є ефективними інструментами для збереження і зміцнення здоров'я населення. Вони націлені не лише на запобігання поширенню хвороб, а й включають втручання, які охоплюють створення сприятливого середовища та підвищення можливості доступу до достовірної інформації щодо здоров'я, покращення розуміння цільовими аудиторіями цієї інформації, розвиток особистих навичок та вплив на поведінку людей, формування політик та стратегій охорони здоров'я й зміцнення міжсекторальної взаємодій громад.

Отримані результати медико-соціологічного опитування дали можливість стверджувати, що рівень знань сучасної молоді щодо шляхів передачі ВІЛ/СНІДу, засобів запобігання даній хворобі та методиках експрес-тестування знаходиться на досить низькому рівні. Вирішення цієї проблеми потребувало обґрунтування та розробку інтерактивної інформаційно-просвітниць-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кої кампанії, націленої на підвищення медико-санітарної грамотності молоді, їх власної відповідальності за власне здоров'я та попередження ризикованої поведінки, пов’язаної зі здоров’ям.

Встановлено, що для поліпшення стратегій та програм впливу на обізнаність та участь населення у профілактиці ВІЛ/СНІДу, а також визначення задоволеності потреб цільових аудиторій потрібно проводити постійний моніторинг та оцінку ефективності просвітницьких заходів із використанням онлайн чи офлайн інформаційно-комунікаційних каналів зворотного зв’язку.

Ключові слова: комунікація та соціальна мобілізація, просвітницькі заходи, медико-санітарна грамотність, профілактика, ВІЛ/СНІД.

Dryha Nataliia Oleksandrivna Philosophy Doctor in Medicine, Assistant Professor of the Department of Public Health, Sumy State University, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-1399-6834

Smiianov Vladislav Anatoliyovych Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Public Health, Sumy State University, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-4240-5968

MEDICAL AND SOCIAL JUSTIFICATION OF POSSIBLE WAYS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF COMMUNICATION PROGRAMS AND STRATEGIES FOR HIV/AIDS PREVENTION AMONG THE POPULATION

Abstract. HIV/AIDS is the main burden of infectious diseases, leads to serious consequences for the health of the population, negatively affects the deterioration of the quality and duration of life, contributes to the loss of working capacity and premature mortality, and also has a negative epidemic impact in the European region. Over the past 10 years, the number of people with newly diagnosed HIV infection in Europe has increased by 22%. However, some experts believe that this figure is underestimated by several times due to the insufficient level of coverage of HIV/AIDS testing. It should be noted that in Ukraine the situation with morbidity is one of the most difficult. The increased level of population migration, military and political actions, and unstable economic situation further exacerbate the issues of timely and proper primary prevention of HIV infection.

The study showed that communication and social mobilization are effective tools for preserving and promoting population health. They are aimed not only at preventing the spread of diseases, but also include interventions that cover creating an enabling environment and increasing access to reliable health information, improving the understanding of this information by target audiences, developing personal skills and influencing people's behavior, shaping health policies and strategies, and strengthening intersectoral community interactions.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The results of the medical and sociological survey made it possible to state that the level of knowledge of modern youth regarding the ways of HIV/AIDS transmission, means of preventing this disease and rapid testing methods is at a rather low level. Solving this problem required substantiation and development of an interactive information and educational campaign aimed at increasing the medical and sanitary literacy of young people, their own responsibility for their own health and the prevention of risky health-related behavior.

It has been established that in order to improve strategies and programs to influence awareness and participation of the population in HIV/AIDS prevention, as well as determine the satisfaction of the needs of target audiences, it is necessary to conduct constant monitoring and evaluation of the effectiveness of educational activities using online or offline information and communication feedback channels.

Keywords: communication and social mobilization, educational activities, health literacy, prevention, HIV/AIDS.

Постановка проблеми. Однією з актуальних сучасних проблем здоров'я населення на глобальному, національному та місцевому рівнях є проблема поширення соціально небезпечних захворювань, зокрема ВІЛ/СНІДу. Захворювання є загрозою антропогенної безпеки, набуваючи інтернаціонального характеру [1]. Саме тому серед пріоритетних напрямків державної політики України у сфері охорони здоров'я та соціального розвитку є профілактика захворювань, які найбільш негативно впливають на соціально-демографічне та економічне благополуччя країни, а саме: туберкульоз, ВІЛ-інфекція/СНІД, вірусні гепатити В і С, а також поєднання захворювань цих інфекцій. Ці хвороби продовжують становити основний тягар інфекційних захворювань, призводять до тяжких наслідків для здоров'я населення, негативно впливають на погіршення якості та тривалості життя, сприяють втраті працездатності та передчасної смертності, зумовлюють появу множинних супутніх станів і захворювань в Україні, а також негативно впливають на епідемічне значення цих захворювань у Європейському регіоні [2, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За оцінками ВООЗ, серед країн Східної Європи та Центральної Азії Україна все ще залишається регіоном з високим рівнем ВІЛ-інфекції та посідає одне з перших місць за кількістю ВІЛ-позитивних осіб. Слід відмітити, що повномасштабне вторгнення рф на територію України ще більше ускладнюють профілактику та своєчасну діагностику хвороби [4].

Згідно офіційних даних Центру громадського здоров'я МОЗ України до 2021 року в Україні було зареєстровано понад 350 тис. випадків ВІЛ-інфекції, зокрема: майже 120 тис. випадків захворювання на СНІД та понад 50 тис. випадків смерті від ускладнень, які були зумовлені СНІДом. Під медичним наглядом у профільних закладах охорони здоров'я перебувало 144 089 ВІЛ-позитивних громадян України віком від 15 років і старше, в тому числі 47 778

осіб, хворих на СНІД [3]. Серед хворих на ВІЛ частка осіб, інфікованих статевим шляхом, становила 61,2%, парантерально інфікованих – 38,1% [5].

Наукові дослідження свідчать про той факт, що переважна більшість молоді не має уявлення про шляхи та способи передачі ВІЛ-інфекції і як захистити себе від інфікування: понад 50% молоді у віці 15-24 роки помилялися у своїх відповідях щодо шляхів передачі інфекції, всього 20% молоді мають необхідні знання про захист. В той же час дослідження показують, що більшість з них починають статеве життя у віці 15-20 років. Ці дані є об'єктивними показниками недостатнього доступу молоді до достовірної інформації та низького рівня їх медико-санітарної грамотності [1, 3]

Комунікація є важливою складовою роботи системи охорони здоров'я у всіх напрямках: профілактика захворювань, промоція здорового способу життя та підвищення якості життя. Зміни у поведінці, що сприятимуть покращенню здоров'я населення і профілактиці захворювань, є складним і тривалим процесом. Епідемії туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, гепатитів мають схожі комунікаційні виклики – недостатню поінформованість про шляхи профілактики захворювань, низьку поінформованість про необхідність тестування, недостатню обізнаність про доступність лікування. Методи комунікації мають на меті підвищити обізнаність визначених цільових аудиторій щодо цих проблем [6, 7]. Інтеграція комунікаційних інструментів у національні програми охорони здоров'я населення є обов'язковою для своєчасного реагування на надзвичайні стани в суспільстві та розбудови стійкої системи охорони здоров'я [8, 9].

Отже, поведінкові фактори ризику, обізнаність населення щодо шляхів інфікування ВІЛ/СНІДом є ключовими медико-соціальними проблемами первинної профілактики захворювання, вирішення яких потребує нових підходів та механізмів комунікації з цільовими аудиторіями. Важливим постає формування міжсекторального підходу в цьому напрямку роботи та співпраці фахівців медичної допомоги, громадського здоров'я, соціальних служб, а також всіх стейкхолдерів [10, 11]. Сучасні ефективні комунікаційні програми та стратегії щодо превенції ВІЛ/СНІД мають передбачати активне залучення суспільства до вирішення цієї проблеми та використання двосторонніх каналів комунікації.

Мета статті – медико-соціальне обґрунтування та аналіз можливих шляхів поліпшення ефективності комунікаційних просвітницьких програм та стратегій серед молоді для підвищення рівня їх обізнаності та участі у превенції ВІЛ/СНІДу

Виклад основного матеріалу. Дослідження передбачало розробку закритої анкети «Опитування молоді щодо обізнаності та участі у профілактиці ВІЛ/СНІДу» та проведення опитування серед 200 респондентів віком від 15 до 35 років, жителів м. Суми, які дали добровільну згоду на обробку даних. Дослідження проводили протягом квітня-травня 2024 року. Похибка дослідження не перевищувала 5%.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Опитування показало, що майже половина (48%) респондентів вважають недостатніми свої знання щодо профілактики ВІЛ/СНІДу, з яких: 35% осіб – не впевнені у своїх знаннях та хотіли б знати більше з достовірних джерел, 13% осіб – відповіли, що не вважають свої знання достатніми чи їм важко відповісти на це питання, проте і не цікавились проблемою профілактики захворювання.

Респондентам було важко визначитись із поняттями ВІЛ та СНІД. На питання «Як би ви охарактеризували ВІЛ/СНІД?» 56% осіб відповіли неправильно чи взагалі не змогли відповісти.

Аналіз отриманих даних показав, що 18% респондентів мають хибну думку про те, що це соціально-небезпечне захворювання може вражати лише осіб, які вживають наркотичні речовини, і не згодні в тому, що від ВІЛ/СНІДу ніхто не застрахований незалежно від віку, статі, соціально-економічних та інших чинників. Ще 23% респондентів думають, що інфіковану людину легко ідентифікувати серед натовпу через хворобливий вигляд.

Більшість осіб з групи дослідження орієнтуються в шляхах передачі захворювання. Проте відмічається і частка респондентів, які не орієнтуються в цьому питанні: 19% осіб думають, що інфікуватись можна через укус комахи, ще 9% осіб вважають, що обійми, поцілунок чи рукопотискання несуть небезпеку інфікування, 4% осіб думають, що це можливо під час плавання в басейні.

Отримані відповіді свідчать про необізнаність населення в методах експрес-тестування на ВІЛ-інфекцію – лише 24% осіб вказали, що для обстеження використовують кров та слину, решта учасників опитування відповіли, що не знають або мають хибну думку, що захворювання виявляють по зовнішньому вигляду та поведінці людини. Відповідно, респонденти (71%) не знають, що обстежитись на ВІЛ/СНІД можна у свого сімейного лікаря чи вдома за допомогою безкоштовного експрес-тестування.

Для молоді з групи дослідження основними джерелами інформації про проблему ВІЛ/СНІДу та профілактику інфікування є інтернет та соціальні мережі (68% відповідей), засоби масової інформації (55% відповідей). Слід відмітити, лише половина учасників опитування (51%) вказали, що були поінформовані працівниками охорони здоров'я щодо превенції захворювання. Також 23% відповідей показують, що молодь не пам'ятає або заперечує, що вони мали інформаційно-просвітницькі лекції/заняття в навчальних закладах.

Отримані відповіді учасників опитування показують їх низький рівень обізнаності в питаннях притягнення до відповідальності особи, яка здійснила навмисну передачу інфекції. Кожен другий респондент (48% осіб) відповіли, що законодавством України не передбачене покарання таких людей або не знають нічого стосовно цього питання. Лише 34% респондентів вказали, що навмисне зараження іншої людини ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекцією, що є небезпечною для життя людини, передбачає кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На питання «Якими б були Ваші дії, якщо б дізнались, що Ваш знайомий є ВІЛ-інфікованим?» 16% осіб відповіли, що хотіли б дистанціюватись від такої людини чи зовсім не спілкуватись; 11% осіб вказали, що пішли б одразу сповіщати про таку людину адміністрацію навчального закладу, свою сім'ю та близьке оточення; 47% осіб почали б розпитувати про те, як людина інфікувалась; 30% осіб пішли б одразу робити експрес-тест на ВІЛ-інфекцію.

Отже, такі відповіді показують взаємозв'язок між низьким рівнем обізнаності досліджуваної групи молоді у питаннях превенції ВІЛ/СНІДу та їх небажаною та/або ризикованою поведінкою у випадку контакту з інфікованою людиною. Дослідження показало недостатній рівень знань та поінформованості респондентів в питаннях чинників та шляхів передачі інфекції, в законодавчих питаннях притягнення до відповідальності осіб за навмисне зараження іншої особи ВІЛ-інфекцією. Тому є потреба в додатковій інформаційно-просвітницькій роботі з молоддю, де вони були б активно залучені для кращого засвоєння інформації та отримання соціальних навичок.

Для вирішення вищезазначених проблем та сприянню активному залученню молоді до сфери профілактики ВІЛ/СНІДу нами були розроблені авторські інформаційно-просвітницькі буклети «Молоді про ВІЛ/СНІД» та організовані інтерактивні тренінги «Проблемні питання ВІЛ/СНІДу» із залученням не лише фахівців охорони здоров'я, а й громадського здоров'я, які виступали фасилітаторами в даних заходах, що сприяло більш ефективній комунікації з цільовою аудиторію та підвищенню їх прихильності й довіри. Такі тренінги молодь вважає цікавішими та більш пізнавальними, адже учасники були не просто пасивними слухачами, а й приймали активну участь: навчання експрес-тестуванню, вихідне опитування з можливістю задати анонімні питання та отримати зворотний зв'язок від організаторів заходу.

Висновки. Заходи та стратегії щодо превенція ВІЛ/СНІДу мають бути комплексними та міжсекторальними із залученням не лише медичних фахівців, а й фахівців громадського здоров'я, соціальної сфери, освітян та інших стейкхолдерів. Інформаційно-комунікаційні просвітницькі кампанії на рівні громад мають бути направлені на потреби цільових аудиторій та сприяти більш активному їх залученню до профілактики захворювань, підвищенню відповідальності за власне здоров'я та попередження ризикованої поведінки, пов'язаної зі здоров'ям. Молодь є важливою цільовою аудиторією з точки зору профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу в силу біологічних, економічних, соціальних та поведінкових чинників, проте, як показало дослідження, має низький рівень медико-санітарної грамотності. Тому їх залучення та активна участь в інформаційно-просвітницьких заходах є необхідними для формування належних знань та позитивних змін у поведінці щодо збереження власного здоров'я та профілактики захворювання. Для поліпшення стратегій та програм впливу на обізнаність та участь населення у профілактиці ВІЛ/СНІДу, а також визначення задоволеності потреб цільових аудиторій потрібно проводити

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

постійний моніторинг та оцінку ефективності просвітницьких заходів із використанням онлайн чи офлайн інформаційно-комунікаційних каналів зворотного зв'язку.

Дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи «Соціально-економічне відновлення після COVID-19: моделювання наслідків для макроекономічної стабільності, національної безпеки та резільєнтності громад» (номер державної реєстрації 0122U000778)

Література:

1. Коцур Н.І. Медико-соціальні та безпекові аспекти ВІЛ/СНІДу в школярів. Theoretical and scientific bases of development of scientific thought. № 5 (77) 2021. С. 77-81. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=-UUgEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA77&ots=tl7HGF6dRG&sig=p70Jh6rKTEX1IpZXJj105dGjMv8&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

2. Деміхов О.І., Панасенко Л, Мотречко В, Деміхова Н.В. Стратегічні програми громадського здоров'я у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на регіональному рівні в Україні (на прикладі Сумської області). Університетські наукові записки. № 4 (88) 2022. С.97-116. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/95077/1/Demikhov_Public_Health.pdf.

3. Оперативна інформація про офіційно зареєстровані випадки ВІЛ-інфекції, СНІДу та смертей, зумовлених СНІДом, за липень 2022 року. Центр громадського здоров'я МОЗ України. https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/hiv_aids_statistics_operinfo_2022.06.pdf.

4. Іванов С.В., Степаненко В.І., Свирид С.Г., Степаненко Р.Л., Литинська Т.О., Федоренко О.Є., Коновалова Т.С. Стратегія подолання епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні (огляд літератури). Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. 2023. 2. С. 79-85. https://doi.org/10.30978/TB-2023-2-79.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України про схвалення Державної стратегії у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року № 1415–р. від 27.11.2019 р. https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-derzhavnoyi-strategi-a1415r.

6. Слабкий Г.О. Система громадського здоров'я: бачення Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я. Основні оперативні функції громадського здоров'я та їх зміст. Україна. Здоров'я нації. №3 (44) 2017. С. 24-31. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/28921.

7. Nancy S, Dongre A. R. Behavior Change Communication: Past, Present, and Future. Indian Journal of Community Medicine. № 2(46) 2021, P. 186–190. https://doi.org/10.4103/ijcm.IJCM_441_20.

8. World Health Organization. Risk Communication and Community Engagement (RCCE) Action Plan Guidance COVID-19 Preparedness and Response. 2020. https://www.who.int/publications-detail-redirect/risk-communication-and-community-engagement-(rcce)-action-plan-guidance.

9. Adebisi YA, Rabe A, Lucero-Prisno Iii DE. Risk communication and community engagement strategies for COVID-19 in 13 African countries. Health Promot Perspect. № 2(11) 2021. P. 137-147. https://doi.org/10.34172/hpp.2021.18.

10. Сміянов В.А., Курганська В.О., Сміянова О.І., Дрига Н.О. Громадське здоров'я та поведінкова економіка. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. № 2(80) 2019. С. 33-39. https://doi.org/10.11603/1681-2786.2019.2.10477.

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я № 1002-р від 30 листопада 2016 р. https://mvs.gov.ua/uk/for_citizens/rehabilitation-rest/koncepciyarozvitku-sistemi-gromadskogo-zdorovya.

References:

1. Kotsur N.I. (2021). Medyko-sotsialni ta bezpekovi aspekty VIL/SNIDu v shkoliariv [Medical, social and security aspects of HIV/AIDS in schoolchildren]. *Theoretical and scientific bases of development of scientific thought,5(77)*, 77-81. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=-UUgEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA77&ots=tl7HGF6dRG&sig=p70Jh6rKTEX1IpZXJj105dGjMv8&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [in Ukrainian].

2. Demikhov O.I., Panasenko L, Motrechko V, Demikhova N.V. (2022). Stratehichni prohramy hromadskoho zdorovia u sferi protydii VIL-infektsii/SNIDu na rehionalnomu rivni v Ukraini (na prykladi Sumskoi oblasti). [Strategic public health programs in the field of combating HIV/AIDS at the regional level in Ukraine (using the example of Sumy region)] *Universytetski naukovi zapysky„№ 4 (88)*, 97-116. Retrieved from: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/95077/1/Demikhov_Public_Health.pdf [in Ukrainian].

3. Operatyvna informatsiia pro ofitsiino zareiestrovani vypadky VIL-infektsii, SNIDu ta smertei, zumovlenykh SNIDom, za lypen 2022 roku. Tsentr hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy [Operational information on officially registered cases of HIV infection, AIDS and deaths due to AIDS for July 2022. Center for Public Health of the Ministry of Health of Ukraine]. (n.d.). *https://phc.org.ua/* Retrieved from https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/hiv_aids_statistics_operinfo_2022.06.pdf [in Ukrainian].

4. Ivanov S.V., Stepanenko V.I., Svyryd S.H., Stepanenko R.L., Lytynska T.O., Fedorenko O.Ye., Konovalova T.S. (2023). Stratehiia podolannia epidemii VIL/SNIDu v Ukraini (ohliad literatury) [Strategy for overcoming the HIV/AIDS epidemic in Ukraine (literature review)]. *Tuberkuloz, lehenevi khvoroby, VIL-infektsiia*, *2*. 79-85 Retrieved from: https://doi.org/10.30978/TB-2023-2-79 [in Ukrainian].

5. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy pro skhvalennia Derzhavnoi stratehii u sferi protydii VIL-infektsii/SNIDu, tuberkulozu ta virusnym hepatytam na period do 2030 roku № 1415–r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the State Strategy for Combating HIV/AIDS, Tuberculosis and Viral Hepatitis for the Period Until 2030 No. 1415 dated 27.11.2019]. (n.d.). *https://www.kmu.gov.ua/* Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-derzhavnoyi-strategi-a1415r [in Ukrainian].

6. Slabkyi H.O. (2017). Systema hromadskoho zdorovia: bachennia Vsesvitnoi Orhanizatsii Okhorony Zdorovia. Osnovni operatyvni funktsii hromadskoho zdorovia ta yikh zmist [Public health system: a vision of the World Health Organization. The main operational functions of public health and their content]. *Ukraina. Zdorovia natsii„№3(44)*. 24-31. Retrieved from: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/28921 [in Ukrainian].

7. Nancy S, Dongre A. R. (2021). Behavior Change Communication: Past, Present, and Future. *Indian Journal of Community Medicine„№ 2(46)*. 186–190. Retrieved from: https://doi.org/10.4103/ijcm.IJCM_441_20 [in English].

8. World Health Organization. (2020). *Risk Communication and Community Engagement (RCCE) Action Plan Guidance COVID-19 Preparedness and Response*. (n.d.). *https://www.who.int/* Retrieved from: https://www.who.int/publications-detail-redirect/risk-communication-and-community-engagement-(rcce)-action-plan-guidance [in English].

9. Adebisi YA, Rabe A, Lucero-Prisno Iii DE. (2021). Risk communication and community engagement strategies for COVID-19 in 13 African countries. *Health Promot Perspect, № 2(11)*. 137-147. Retrieved from: https://doi.org/10.34172/hpp.2021.18 [in English].

10. Smiianov V.A., Kurhanska V.O., Smiianova O.I., Dryha N.O. Hromadske zdorovia ta povedinkova ekonomika. (2019). [Public Health and Behavioral Economics]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy.№ 2(80)*. 33-39. Retrieved from: https://doi.org/10.11603/1681-2786.2019.2.10477 [in Ukrainian].

11. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy hromadskoho zdorovia № 1002-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Concept for the Development of the Public Health System No. 1002-r dated November 30, 2016] (n.d.). *https://www.kmu.gov.ua/* Retrieved from: https://mvs.gov.ua/uk/for_citizens/rehabilitation-rest/koncepciyarozvitku-sistemi-gromadskogo-zdorovya [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 615.85:159.944.4:612.882]:378.091.8:61:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1882-1890

Замойська Любов Віталіївна студентка, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, тел.: (096) 390-13-02, https://orcid.org/0009-0002-8288-7655

Рибенчук Марта Сергіївна студетка, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, тел.: (095) 084-56-98, https://orcid.org/0009-0004-7669-2493

Мамчур Наталія Русланівна студетка, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, тел.: (067) 203-52-27, https://orcid.org/0009-0005-5868-8949

Якимчук Олександр Миколайович доктор філософії (PhD), асистент кафедри анестезіології та інтенсивної терапії, PhD, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, м. Тернопіль, тел: (098) 945-56-56https://orcid.org/0000-0002-6369-042X

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ ТА ПОРІГ БОЛЬОВОЇ ЧУТЛИВОСТІ У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ ПІСЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСІВ ВПРАВ

Анотація. Життя під час війни - це одне з найважчих випробувань для будь-якої людини. Але найскладніший шлях належить проходити молодим людям, які щойно розпочали своє доросле життя і війна в них забрала всі звичні для цього механізми. [1]

Сучасні реалії, зокрема тривала воєнна агресія, створюють значний психологічний тиск на населення, особливо на молодь. Студенти-медики, які готуються до відповідальної професії, піддаються особливо високим навантаженням, що поєднують в собі академічні вимоги та психологічні стресори, пов'язані з нестабільністю та тривогою за майбутнє.

Тривожність, що виникає в таких умовах, не є просто емоційним станом, а має значний вплив на фізіологічні процеси організму. Вона може призводити до порушення сну, зниження імунітету, а також змінювати сприйняття болю. Збільшення чутливості до болю, в свою чергу, може погіршувати якість життя і ускладнювати адаптацію до стресових ситуацій.

Саме тому дослідження, спрямовані на розробку ефективних методів боротьби зі стресом та його наслідками, набувають особливої актуальності. Одним з таких методів є фізична активність. Ряд досліджень свідчить про те,

що регулярні заняття спортом сприяють зниженню рівня тривожності, поліпшенню настрою та підвищенню стійкості до стресу.

Ця стаття присвячена дослідженню впливу різних видів фізичних вправ на рівень тривожності та больовий поріг у студентів-медиків в умовах воєнного стану. Ми порівнювали ефективність трьох популярних комплексів вправ: аеробних тренувань, силових навантажень та йоги з елементами релаксації.

У дослідженні взяли участь 65 студентів (40 дівчат і 25 хлопців), які проходили обстеження на початку та в кінці 4-тижневої програми фізичних вправ. Рівень тривожності оцінювали за модифікованою шкалою Гамільтона, а больовий поріг визначали за допомогою електричного анальгезиметра, що дозволяє точно вимірювати інтенсивність болю, сприйнятого учасниками.

Результати дослідження продемонстрували статистично значущі зміни в рівні тривожності та больовій чутливості. Після чотирьох тижнів фізичних вправ спостерігалося зниження рівня тривожності серед учасників, а також підвищення їх больового порогу, що свідчить про позитивний вплив фізичної активності на психоемоційний стан і фізичне здоров’я. Статистичний аналіз отриманих даних виявив значущі кореляції між зниженням тривожності та підвищенням больового порогу, що свідчить про інтегративний характер взаємозв'язку психоемоційного стану та фізичної активності.

Ці результати можуть стати основою для впровадження програм фізичної активності в клінічній практиці для студентів медичних закладів, а також для розробки стратегій психологічної підтримки в умовах стресу. Подальші дослідження в цій області можуть розширити розуміння механізмів впливу фізичних вправ на психічне здоров’я та больову чутливість.

Ключові слова: тривожність, воєнний стан, студенти-медики, комплекс вправ, больова чутливість, війна, стрес, психічне здоров’я.

Zamoiska Liubov Vitaliivna student of Gorbachevsky Ternopil National Medical University, tel.: (096) 390-13-02, https://orcid.org/0009-0002-8288-7655

Rybenchuk Marta Sergiivna student of Gorbachevsky Ternopil National Medical University, tel.: (095) 084-56-98, https://orcid.org/0009-0004-7669-2493

Mamchur Nataliia Ruslanivna student of Gorbachevsky Ternopil National Medical University, tel.: (067) 203-52-27, https://orcid.org/0009-0005-5868-8949

Yakymchuk Oleksandr Mykolaiovych Doctor of philosophy (PhD), Assistant of the Department of Anaesthesiology and Intensive Care, Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel: (098) 945-56-56, https://orcid.org/0000-0002-6369-042X

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW ON THE LEVEL OF ANXIETY AND THRESHOLD OF PAIN SENSITIVITY IN MEDICAL STUDENTS AFTER APPLICATION OF EXERCISE COMPLEXES

Abstract. Life in wartime is one of the most difficult challenges for any person. However, the most difficult path is to be taken by young people who have just started their adult life and the war has taken away all the mechanisms they are used to. [1]

The article discusses the importance of physical exercises as a method of reducing anxiety and increasing pain threshold in medical students exposed to stressful conditions, in particular during martial law. Given that anxiety can negatively affect physiological reactions and pain perception, this study aims to determine the effectiveness of three sets of physical exercises: aerobic training, strength training and yoga with relaxation practices, in reducing anxiety and increasing pain threshold.

The study involved 65 students (40 girls and 25 boys) who were examined at the beginning and end of a 4-week exercise programme. The level of anxiety was assessed using a modified Hamilton Anxiety Scale, and the pain threshold was determined using an electric analgesiometer, which allows for accurate measurement of the intensity of pain perceived by participants.

The study results showed statistically significant changes in anxiety and pain sensitivity. After four weeks of exercise, there was a decrease in anxiety among the participants, as well as an increase in their pain threshold, which indicates a positive impact of physical activity on psycho-emotional state and physical health. Statistical analysis of the data revealed significant correlations between a decrease in anxiety and an increase in pain threshold, which indicates the integrative nature of the relationship between psycho-emotional state and physical activity.

These findings can provide a basis for the implementation of physical activity programmes in clinical practice for medical students, as well as for the development of psychological support strategies under stress. Further research in this area could expand the understanding of the mechanisms of exercise's impact on mental health and pain sensitivity.

Keywords: anxiety, martial law, medical students, exercise complex, pain sensitivity, war, stress, mental health.

Постановка проблеми. Сучасні збройні конфлікти, як-от повномасштабна війна в Україні, створюють значний психологічний тиск на населення, особливо на молодь. Студенти-медики, які готуються до роботи в складних умовах, виявляються в особливо вразливій позиції. Тривала експозиція до стресових факторів, пов’язаних з війною, може призводити до розвитку різних психологічних розладів, серед яких особливо поширеною є тривога. Крім того, стрес може впливати на фізіологічні процеси в організмі, зокрема, на сприйняття болю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Підвищена тривожність стала поширеним явищем, яке не лише негативно позначається на загальному самопочутті, але й знижує поріг больової чутливості. Це, у свою чергу, може ускладнити клінічну практику, особливо у сфері анестезіології та інтенсивної терапії, де правильне знеболювання є критично важливим для пацієнтів.

Дослідження, що аналізують зв'язок між тривожністю та больовою чутливістю, показують, що високий рівень тривожності може призводити до гіпералгезії — стану, коли нормальне сприйняття болю стає посиленим. Це створює необхідність в індивідуалізованих підходах до знеболювання та психоемоційної підтримки, особливо для студентів медичних закладів, які можуть бути піддані високим рівням стресу через інтенсивність навчання та майбутню професійну відповідальність. Висловлене спостереження про тісний зв’язок між тривожністю та гіпералгезією вкрай важливе для розуміння складного взаємозв’язку психологічних та фізіологічних процесів в організмі людини, особливо в умовах стресу. Ці фактори, в поєднанні зі стресом, спричиненим воєнним станом, можуть посилювати прояви тривожності та гіпералгезії у цієї категорії осіб.

Індивідуалізація підходів до знеболювання та психоемоційної підтримки студентів-медиків є надзвичайно важливою. Стандартні методи знеболювання можуть бути недостатньо ефективними для осіб з підвищеною тривожністю та гіпералгезією. Тому, розробка та впровадження індивідуалізованих програм, які включають як фармакологічні, так і нефармакологічні методи, є актуальним завданням.

Фізичні вправи давно доведені як ефективний засіб боротьби зі стресом та тривожністю. Регулярні заняття спортом сприяють виробленню ендорфінів – природних анальгетиків, які можуть знижувати сприйняття болю. Крім того, фізична активність сприяє покращенню настрою, підвищенню самооцінки та загального добробуту.

Таким чином, виникає необхідність у дослідженні ефективності фізичних вправ як засобу зниження тривожності та підвищення больового порогу серед студентів-медиків. Визначення оптимальних комплексів вправ може стати важливим кроком у поліпшенні якості життя та професійної підготовки майбутніх медиків у складних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема впливу воєнного стану на психічне здоров’я, зокрема на рівень тривожності та больову чутливість, є надзвичайно актуальною сьогодні. Студенти-медики, як одна з найбільш вразливих груп населення в цей період, потребують особливої уваги. Фізична активність давно відома своїми позитивними впливами на психічне здоров’я. Регулярні тренування допомагають знизити рівень стресу, покращити настрій та підвищити самооцінку. Однак, мало досліджень присвячено ефективності різних видів фізичної активності для студентів-медиків в умовах воєнного стану. Саме тому вивчення впливу аеробних тренувань, силових навантажень

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

та йоги на рівень тривожності та больову чутливість у цій категорії населення є актуальним завданням сучасної науки.

Існуючі дослідження переважно зосереджені на загальному впливі стресу на психічне здоров'я. Вони демонструють, що тривалий стрес може призводити до розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії, а також фізичних проблем, таких як хронічний біль. Фізичні вправи, згідно з численними дослідженнями, сприяють виробленню ендорфінів – природних анальгетиків, що знижують рівень кортизолу (гормону стресу) та покращують настрій.

Щодо студентів-медиків, дослідження вказують на високий рівень тривожності та вигорання в цій професійній групі навіть за мирних умов. Воєнний стан значно посилює ці проблеми, оскільки студенти-медики стикаються з додатковими стресорами, такими як: безпосередня загроза життю та здоров'ю, переїзд, нестабільність матеріального становища, відсутність почуття безпеки, підвищена відповідальність за життя та здоров'я інших людей.

Безумовний пріоритет в дослідженні явища психічної стійкості і її механізмів належить фахівцям з психофізіології та диференційної психології. Є значущі індивідуальні особливості адаптації та стійкості до емоційних стресів. Відзначається дихотомічна полярність якостей, що сприяють або ж, навпаки, протидіють стійкості до стресу, при цьому і самі якості мають різні термінологічні позначення: «нейро-психологічна резистентність», «здатність людини активно протистояти невротизуючим чинникам», толерантність до стресу. Їм протистоять «фрустраційна інтолерантність», «психосоціальна вразливість по відношенню до стресу» тощо. [2]

Проблематикою розвитку стресостійкості здобувачів вищої освіти активно займались зарубіжні вчені. Так, L. Farkhutdinova (2020) вивчала фізіологічні та психологічні аспекти стресостійкості студентів. [3] У результаті проведеного дослідження встановлено, що найбільш значущими для визначення стресостійкості здобувачів вищої освіти є показники функціонального стану організму, а саме наявні вегетативні порушення та початкового вегетативного тонусу. Серед психофізіологічних та нейропсихологічних корелятів стресостійкості найбільш значущим є параметр міжпівкульної асиметрії. Зафіксовано також значне підвищення показників тривожності в усіх випадках недостатньої стресостійкості. [3] L. Farkhutdinova приходить до висновку, що дисфункція функціонального стану організму, що лежить в основі стресостійкості, вимагає корекції, яка має включати фізичний вплив на мікроциркуляцію (фізичні та дихальні вправи, техніки релаксації), психологічний вплив (зменшення тривожності, аналіз мотивації, поведінкова терапія), нейропсихологічну корекцію, у рамках якої потрібно проводити вправи на корекцію основних сенсомоторних взаємодій та оптимізації міжпівкульних зв'язків. [3]

Необхідно зауважити, що багатьма дослідниками підкреслюється позитивний вплив рухової активності та фізичної культури на рівень стресостійкості осіб юнацького віку. Це дає можливість зробити висновок, що даний засіб максимально повно відповідає віковим особливостям і потребам здобувачів вищої освіти та має бути включеним до моделі розвитку стресостійкості у якості одного з базових компонентів. [4]

Мета статті. Вивчити ефективність різних комплексів вправ для зниження рівня тривожності та підвищення порогу больової чутливості у студентів-медиків в умовах військового стану. Зокрема, ми прагнемо порівняти ефективність аеробних тренувань, силових навантажень та йоги з елементами релаксації у зниженні рівня тривожності та підвищенні больового порогу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося з метою вивчення впливу комплексів фізичних вправ на рівень тривожності та поріг больової чутливості у студентів-медиків під час військового стану. Основний матеріал охоплює опис методології дослідження, отримані результати та їх обговорення.

Методологія дослідження:

Для досягнення мети було обрано 65 студентів 5-го курсу Тернопільського національного медичного університету. Студенти були розподілені на три групи, кожна з яких проходила певний комплекс фізичних вправ:

Група А: Аеробні тренування

- Мета тренувань: Поліпшення кардіореспіраторної витривалості, зниження рівня тривожності через підвищення загальної фізичної активності та стимуляцію вироблення ендорфінів.
- Структура занять:
  - Розминка (10 хв): Легке кардіо (хідьба або біг на місці) та динамічна розтяжка для підготовки м'язів і суглобів.
  - Основна частина (40 хв): Біг підтюпцем, вправи на велотренажері або швидка ходьба на біговій доріжці.
  - Заключна частина (10 хв): Легка розтяжка для зниження м'язової напруги.
- Примітка: Учасники отримували підтримку тренера, який слідкував за дотриманням правильного темпу і техніки виконання вправ.

Група Б: Силові вправи

- Мета тренувань: Зміцнення м'язової системи, покращення фізичної стійкості, а також зменшення тривожності через концентрацію на виконанні фізичних завдань і виділення ендорфінів.
- Структура занять:
  - Розминка (10 хв): Легка кардіоактивність (біг на місці, стрибки) та розтяжка основних груп м'язів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Основна частина (40 хв): Комплекс силових вправ для всіх груп м'язів, який включав:
  - Присідання з додатковою вагою (гантелі або штанга),
  - Вправи для грудних м'язів (жим гантелей),
  - Вправи на спину (тяга верхнього блоку),
  - Вправи на м'язи преса (планка).
- Заключна частина (10 хв): Розтяжка для розслаблення м'язів.

• Примітка: Для кожної вправи виконувалися 3 підходи по 12 повторень з поступовим підвищенням навантаження. Тренер допомагав студентам виконувати вправи з правильною технікою для уникнення травм.

Група В: Йога та дихальні практики

• Мета тренувань: Зниження рівня тривожності, підвищення порогу больової чутливості шляхом медитативних технік, розслаблення та роботи з диханням.

• Структура занять:

- Розминка (10 хв): Легка розтяжка та базові вправи для розігріву.
- Основна частина (40 хв):
  - Асани (пози йоги): Виконання базових асан (поз воїна, собаки мордою вниз, кобри) для розтягнення основних м'язових груп, що сприяють розслабленню та покращенню гнучкості.
  - Пранаяма (дихальні техніки): Практикувалися дихальні вправи для розслаблення (наприклад, техніка «4-7-8» – вдих на 4 секунди, затримка на 7 секунд, видих на 8 секунд), що сприяли заспокоєнню нервової системи.
  - Медитація та релаксація: Коротка медитація з концентрацією на диханні та зниженні тривожності.
- Заключна частина (10 хв): Релаксація в позі шавасани для повного розслаблення тіла

Дослідження проводилося протягом 4 тижнів, з включенням 3-х тренувальних сесій на тиждень. Перед початком дослідження та після його завершення у всіх учасників вимірювали рівень тривожності за модифікованою шкалою Гамільтона та поріг больової чутливості за допомогою електричного анальгезиметра. Досліджували стан серцево судинної системи вимірюючи пульс, та артеріальний тиск.

Результати дослідження. Після 4 тижнів проведених занять отримані результати виявили значні зміни у показниках рівня тривожності та порогу больової чутливості:

• Рівень тривожності: Значне зниження рівня тривожності було зафіксовано у дослідній групі, яка займалася йогою та дихальними практиками. Рівень тривожності зменшився на 35%, Найбільше зниження рівня тривожності — на 35%, з 26,0 ± 3,1 до 16,9 ± 2,9. Це свідчить про значний вплив медитаційних і дихальних технік на емоційний стан студентів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

• Поріг больової чутливості: Поріг больової чутливості зріс на 25% порівняно з початковими показниками, з 82,3 ± 6,2 мА до 102,9 ± 5,9 мА. Це підтверджує, що йога, яка включає техніки розслаблення та медитації, ефективно підвищує стійкість до больових подразників.

Таблиця 1.

Показники частоти серцевих скорочень(уд/хв), середнього артеріального тиску (мм.рт.ст), оцінка порогу больової чутливості (мАм) та рівень тривожності.

	I група		II група
	До початку дослідження	Після виконання програми комплексних вправ	
Рівень тривожності за шкалою Гамільтона (бали)	28 ± 3	21 ± 2.5	26 ± 4
Поріг больової чутливості визначений анальгезиметром (мАм)	80.5 ± 5.5	92.0 ± 5.0	81.0 ± 6.0
Частота серцевих скорочень уд/хв	78 ± 4	72 ± 3	77 ± 4
Середній артеріальний тиск мм.рт.ст	120/80 ± 10	118/78 ± 9	120/80 ± 8

Примітка. – ($p<0,05$) між групами

Висновок. Дослідження підтвердило, що фізичні вправи мають значний позитивний вплив на рівень тривожності та поріг больової чутливості у студентів-медиків під час військового стану. Три комплекси вправ (аеробні тренування, силові вправи та йога з дихальними практиками) сприяли зниженню рівня тривожності, проте найвищу ефективність у зниженні тривожності продемонструвала група, яка виконувала йогу та дихальні практики (зниження на 35%). Найбільше підвищення порогу больової чутливості було зафіксовано у студентів, які виконували комплекс йоги та дихальних вправ (підвищення на 25%), що вказує на можливий вплив медитаційних практик та методів розслаблення на фізичне сприйняття болю. Аеробні та силові вправи також продемонстрували позитивні зміни, підтверджуючи ефективність фізичної активності для стабілізації психоемоційного стану та адаптації до стресових умов.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Результати проведеного дослідження відкривають нові перспективи для розробки ефективних стратегій підтримки психологічного здоров'я студентів-медиків в умовах воєнного стану. Отримані дані свідчать про те, що систематичне виконання комплексів фізичних вправ, особливо йоги з дихальними практиками, може стати невід'ємною частиною програм психологічної реабілітації та профілактики стресу в медичних університетах.

Література:

1. Астремська, Ірина Володимирівна, and Крістіна Ігорівна Ліповецька. "ВПЛИВ РІВНЯ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ." The 2 nd International scientific and practical conference "Scientific achievements of contemporary society"(September 12-14, 2024) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2024. 446 p.. 2024.

2. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с.

3. Farkhutdinova L. Physiological And Psychological Aspects Of Stress Resistance Of Students. Humanistic Practice in Education in a Postmodern Age, 2020. vol 93. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 966–976). European Publisher. https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.11.100

4. Мороз, Л. І., О. Д. Сафін. "Модель розвитку стресостійкості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану." Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського (2022): 48-53.

References:

1. Astremskaya, I. V., & Lipovetskaya, K. O. (2024) "VPLUV RIVNYA OSOBYSTISNOI TRYVOZHNOSTY NA ZHYTTEDIYALNIST MOLODI V UMOVAH VIINY" [INFLUENCE OF THE LEVEL OF PERSONAL ANXIETY ON THE LIFE ACTIVITY OF YOUNG PEOPLE IN THE CONDITIONS OF WAR.] The 2nd International scientific and practical conference 'Scientific achievements of modern society' Cognum Publishing House, London, United Kingdom. [in Ukrainian]

2. Krainiuk V. M. (2007) Psyholohia stresostiicosti osobystosti [Psychology of personality stress resistance]. Kyiv: Nika-Centre. [in Ukrainian]

3. Farkhutdinova L. Physiological And Psychological Aspects Of Stress Resistance Of Students. Humanistic Practice in Education in a Postmodern Age. (2020) vol 93. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 966–976). European Publisher. https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.11.100

4. Moroz, L. I., & Safin, O. D. (2022). "Model rozvutky stresostiicosty zdobuvachiv vuchoi osvity v umovah voennoho stany" [Model of Development of Stress Resilience of Higher Education Applicants under Martial Law.] Scientific Notes of Vernadsky TNU [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616-056.7:616.151.5/.6]-08

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1891-1903

Зачепа Вікторія Олексіївна студентка 3 курсу, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0003-1533-9568

Кліщ Іван Миколайович доктор біологічних наук, професор кафедри функціональної і лабораторної діагностики, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-6226-4296

АНТИФОСФОЛІПІДНИЙ СИНДРОМ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ЛІКУВАННЯ

Анотація. Антифосфоліпідний синдром – одна з найпоширеніших причин набутої тромбофілії, що має аутоімунний ґенез. Для цього стану характерний широкий спектр проявів, від безсимптомної до важкої форми, яка характеризується множинними тромбозами, розвивається катастрофічний антифосфоліпідний синдром. Для встановлення антифосфоліпідного синдрому необхідне поєднання клінічного критерію (тромбоз/акушерські патології) та наявності стійких циркулюючих антитіл до кардіоліпіну, β-2-глікопротеїну-I та вовчакового антикоагуалянту. Традиційні методи лікування спрямовані на попередження ризиків виникнення тромбозів та зменшення запалення, включають застосування пероральних антикоагулянтів та антагоністів вітаміну К. Для пацієнтів з акушерськими проявами використовуються низькодозований аспірин в комбінації з низькомолекулярним гепарином. Однак поява у багатьох пацієнтів рецидивуючих тромбозів та акушерських патологій, незважаючи на застосування терапії свідчить про необхідність пошуку інших методів лікування. Метою цього огляду було проаналізувати наявні дослідження у PubMed, Web of Science, Scopus, Google Scholar, опубліковані в період 2016-2024 років і дослідити сучасні методи лікування антифосфоліпідного синдрому. Огляд літератури базується на міжнародних рекомендаціях щодо лікування антифосфоліпідного синдрому, озвучених на 16-му Міжнародному Конгресі з антифосфоліпідних антитіл. Розглядаються альтернативні підходи до лікування, такі як застосування інгібіторів комплементу, пересадка аутологічних стовбурових клітин, екзосом отриманих з мезенхімальних стовбурових клітин пуповини людини – що є предметом активних дискусій серед наукової спільноти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: антифосфоліпідний синдром; антифосфоліпідні антитіла гідроксильований хлорин; інгібітори комплементу; мезенхімальні стовбурові клітини; екзосоми; мікро-РНК.

Zachepa Viktoriia Oleksiivna Student 3rd course, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0003-1533-9568

Klishch Ivan Mykolayovych Doctor of Biological Sciences, Professor, Professor of the Functional and Laboratory Diagnostics Department, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-6226-4296

ANTIPHOSPHOLIPID SYNDROME: A REVIEW OF MODERN TREATMENT METHODS

Abstract. Antiphospholipid syndrome is one of the most common causes of acquired thrombophilia, which has an autoimmune genesis. This condition is characterized by a wide range of manifestations, from asymptomatic to severe, which is characterized by multiple thrombosis and multiple organ failure, in which a catastrophic antiphospholipid syndrome develops, which is fatal. To establish antiphospholipid syndrome, a combination of clinical criteria (thrombosis/obstetric pathologies) and the presence of constantly circulating antibodies to cardiolipin, β-2-glycoprotein-I and lupus anticoagualant is necessary. Traditional treatment are aimed at preventing the risks of thrombosis and reducing inflammation, include the use of oral anticoagulants and vitamin K antagonists.

For patients with obstetric manifestations, low-dose aspirin is used in combination with low-molecular weight heparin. However, the appearance in many patients of recurrent thrombosis and obstetric pathologies, despite the therapy indicates the need for other methods of treatment. The aim of this review was to analyze existing studies published in PubMed, Web of Science, Scopus, Google Scholarbetween 2016-2024 and to investigate current treatments for antiphospholipid syndrome. The review is based on the international recommendations for antiphospholipid syndrome management announced at the 16th International Congress on Antiphospholipid Antibodies. Alternative treatment approaches are considered, such as complement inhibitors, autologous stem cell transplantation, exosomes from human umbilical cord mesenchymal stem cells - which is the subject of active debate among the scientific community.

Keywords: antiphospholipid syndrome; antiphospholipid antibodies; hydroxylated chlorine; complement inhibitors; mesenchymal stem cells; exosomes; micro-RNA.

Постановка проблеми. Антифосфоліпідний синдром (АФС) проявляється множинними тромбозами та невиношуванням вагітності при наявності в крові

стійких циркулюючих антифосфоліпідних антитіл (аФЛ). Згідно сучасної класифікації АФС поділяють на первинний, якщо він є ізольованою хворобою, і вторинний, коли присутній інший клінічний стан. Серед найбільш поширених випадків АФС виникає на фоні важких аутоімунних захворювань, таких як системний червоний вовчак (СЧВ), хвороба Шегрена та аутоімунний тиреоїдит при якому були наявні антикардіоліпінові та/або вовчаковий антикоагулянт [1].

Крім тромбозу та невиношування вагітності, пацієнти з АФС можуть страждати від так званих «некритеріальних» проявів. До них належать тромбоцитопенія, хвороба серцевого клапана, мігрень, нефропатія, ліведо та неврологічні ускладнення, такі як хорея, поздовжній мієліт або судоми [2].

Оскільки, клінічно асоційовані симптоми не є специфічними для захворювання і часто зумовлені іншими базовими механізмами, роль лабораторного виявлення аФЛ має вирішальне значення у постановці діагнозу. На даний час лабораторні критерії АФС включають вовчаковий антикоагулянт, антикардіоліпінові антитіла IgG/IgM та антитіла до анти-β2-глікопротеїну-I (aβ2GPI) IgG/IgM. Проте для серонегативних пацієнтів, що мають негативні тести на критеріальні аутоантитіла при збережених клінічних ознаках, можлива наявність у сироватці «некритеріальних» антитіл або ж відсутність обох. До некритеріальних відносять антитіла проти аннексину V, фосфатидилсерину, протромбіну, комплексу віментин-кардіоліпіну, білків C/S [3].

Існують дані які свідчать, що появу антитіл можуть спричинити також фармакологічні препарати такі як хлорпромазин, фенітоїн, гідралазин, прокаїнамід, хінідин, етосуксимід, інтерферон-альфа, амоксицилін, хлортіазид, оральні контрацептиви, цистеамін, і пропранолол [4]. Було підтверджено, що інгібітори некрозу пухлини фактор- α (TNF- α) можуть викликати утворення аутоантитіл [5]. Стандартне лікування АФС націлене на профілактику тромбоутворення, включає застосування пероральних антикоагулянтів та антагоністів вітаміну К. Для пацієнтів з акушерськими проявами використовуються низькодозований аспірин в комбінації з низькомолекулярним гепарином [6]. На 16-му Міжнародному конгресі з антифосфоліпідних антитіл зазначено, що низькодозований аспірин може розглядатись як препарат вибору у пацієнтів з високим профілем ризику утворення аФЛ, з врахуванням індивідуального ризику кровотеч та гастроезофагального рефлюксу [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє, що поява у багатьох пацієнтів рецидивуючих тромбозів та акушерських патологій, незважаючи на застосування терапії свідчить про необхідність пошуку інших методів лікування, дослідженню яких сприяли як зарубіжні науковці Арреола-Діас Р., Сайар З., Джейсон Найт., Дьєдонне Я., Маскаренхас Ш., так і вітчизняні дослідники Яремчук О.З., Довгалюк А.І. та Мехно Н.Я.

Мета статті. Проаналізувати наявні дослідження у PubMed, Web of Science, Scopus, Google Scholar, опубліковані в період 2016-2024 років і дослідити останні методи лікування антифосфоліпідного синдрому.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу.

Антагоністи вітаміну К у терапії АФС

Антагоністи вітаміну К, такі як варфарин і аценокумарол, протягом багатьох десятиліть залишались єдиними доступними антикоагулянтами для профілактики вторинного тромбозу у пацієнтів з АФС. Однак з часом стали очевидними їх недоліки, такі як поява резистентності до варфарину та нестабільна якість антикоагуляції. Дослідження показали, що високоінтенсивна терапія варфарином (INR 3.0 - 4.5, або 3.1 - 4.0) не поступається ефективністю запобігання рецидивам стандартні терапії інтенсивністю (INR 2.0 - 3.0) у пацієнтів з АФС [8]. Також при порівнянні низькодозованого варфарину і варфарину в комбінації з аспірином у низьких дозах не було виявлено різниці у показниках коагулограми, крім того, у деяких пацієнтів виникали кровотечі [6,7, 8].

Прямі пероральні антикоагулянти у терапії АФС

Прямі пероральні антикоагулянти мають ряд переваг у порівнянні з антагоністами вітаміну К, такі як відсутність рутинного лабораторного моніторингу, фіксованого дозування та необхідності в дотриманні дієти. Враховуючи ці практичні переваги, прямі пероральні антикоагулянти останнім часом розглядаються як вторинна профілактика тромбозу серед пацієнтів з історіями тромбозу [9].

Рекомендації Європейського товариства кардіологів 2019 року та Американського товариства гематології не підтримали призначення прямих пероральних антикоагулянтів для всіх пацієнтів з АФС. EULAR, Британське товариство гематології та Міжнародне товариство з тромбозу та гемостазу стверджували, що в той час як варфарин повинен залишатися препаратом першого вибору, прямі пероральні антикоагулянти можуть розглядатися для непотрійнопозитивних пацієнтів, які є стабільними до прямих пероральних антикоагулянтів, не бажають проходити INR контроль, не прихильні до антагоністів вітаміну К, або які мають історію серйозних побічних реакцій або протипоказів до них [10].

Гідроксильований хлорин у терапії АФС

Відомо, що близько 20-30% вагітних жінок залишаються в групі ризику акушерських ускладнень, незважаючи на стандартне лікування гепарином та аспірином, що отримало назву рефрактерного акушерського АФС [11]. Лікування гідроксильованим хлорином, що було почате або продовжене під час вагітності та грудного вигодовування, не підтвердило виникнення негативних наслідків вагітності, а припинення терапії підвищувало активність захворювання. Зокрема, деякі дослідження показали зникнення ризику вроджених вад розвитку, ретинопатії або ототоксичності при вагітності. Механізм дії гідроксильваного хлорину при АФС пов’язаний з його здатністю зв'язувати сіалову кислоту, присутню в клітинних мембранах, блокуванням контакту між антитілами та клітиною та індуковане збільшення pH у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

позаклітинному та внутрішньоклітинному просторах. При тривалому перевищенні дози препарату можливий розвиток ретинопатій та доброякісних утворень рогівки, погіршення гостроти зору та кольоросприйняття. [12].

Статини у терапії АФС

Статини є інгібіторами 3-гідрокси-3-метилглутарил коензим А редуктази, які пригнічують синтез холестерину і підвищують його кліренс за рахунок збільшення рецепторів ліпопротеїнів низької щільності. Було описано, що вони можуть блокувати деякі аФЛ-індуковані ефекти, такі як: посилення експресії тканинного активатора плазміногену з одночасним інгібуванням експресії ендотеліну-1, а отже, вони можуть знижувати генерацію активних форм Оксигену; пригнічувати адгезію та агрегацію тромбоцитів; знижувати рівень С-реактивного білка та ін. [13,11].

Одноцентрове ретроспективне дослідження 2018 року показало, що статини попереджують тромбоз в групі серопозитивних пацієнтів з АФС [13]. В дослідженні також брали участь хворі позитивні для некритеріальних антитіл (антифосфатидилсерин/протромбін). На 16-му Міжнародному конгресі з антифосфоліпідних антитіл було передбачено, що статини можуть використовуватись у серопозитивних пацієнтів з додатковими серцево-судинними факторами ризику. І останні рекомендації EULAR для керування серцево-судинними ризиками при ревматичних захворюваннях, включаючи АФС, також схвалили подібний підхід. [14].

Однак, поява у багатьох пацієнтів рецидивуючих тромбозів та акушерських патологій, незважаючи на «адекватну терапію» свідчить про необхідність пошуку інших методів лікування [14,2,10].

Інгібітори комлементу у терапії АФС

Розуміння патогенезу АФС поглибилось в останні роки, що сприяло дослідженням нових цільових методів терапії. Було запропоновано кілька механізмів, таких як В-клітинна продукція аФЛ, зокрема антитіл проти β2-глікопротеїну-І [15]; активація комплементу [16]; пригнічення системи нітроген оксиду [17], стимуляція ендотеліальних клітин [18], тромбоцитів [19], нейтрофілів і моноцитів [20].

У більшості досліджень патогенегентичних механізмів АФС основна роль у тромбоутворенні зосереджувалась на антитілах, тоді як вроджені імунні реакції, роль системи комплементу та активація нейтрофілів, нещодавно були визнані частиною тромбозапального каскаду при АФС. На експериментальних моделях вагітних мишей було продемонстровано, що дефіцит С5 комплементу або лікування мишей з анти-С5а моноклональними антитілами захищає від аФЛ-індукованої втрати вагітності та затримки росту плоду. Відсутність аФЛ-індукованої затримки росту та резорбції плоду у мишей з дефіцитом С4 або С5 підтверджує те, що класичний шлях бере участь у ініціюванні цих ефектів [21]. Наявність фактору В, який провокує невиношування вагітності та зникнення негативних ефектів при його інгібуванні, підтверджують роль альтернатив-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ного шляху в активації комплементу [22,2]. В іншому досліді показано, що пасивна передача антитіл IgG від пацієнтів з АФС для мишей з ендотоксином призвела до тромбозу, тоді у контрольної групи якій вводили IgG змін не спостерігалось. Внутрішньосудинна мікроскопія показала тромбоз в мезентеріальних судинах, а IgG і C3 локалізовані в судиній стінці. Тромбоз не виникав у C6-дефіцитних щурів або тварин, оброблених інгібітором C5. Тромбоз був знижений у мишей з дефіцитом білків комплементу C3, C5 або C6,14 або в присутності інгібітора C5 [22].

Є переконливі докази, що підтверджують роль активації комплементу в судинних та акушерських ускладненнях АФС, тому інгібування комплементу розглядається як клінічна стратегія. Інгібітори комплементу, такі як екулізумаб і равулізумаб, вже широко використовуються для лікування пароксизмальної нічної гемоглобінурії та атипового гемолітичного уремічного синдрому [23]. Хоча інгібітори комплементу в даний час не схвалені для лікування АФС і КАФС (катастрофічного антифосфоліпідного синдрому), наявні випадки їх використання з позитивними результатами. Наприклад, екулізумаб був успішно застосований для трансплантації нирки у пацієнтів з КАФС. В одному невеликому двофазному дослідженні взяли участь три пацієнти з АФС (два з попереднім КАФС), які отримували екулізумаб від дня перед операцією з трансплантації нирки та впродовж невизначеного терміну відновлення. Всі три пацієнти пройшли успішну трансплантацію нирки без рецидиву тромбозу або КАФС, і мали функціональні трансплантати 4 місяці після пересадки і впродовж наступних 4 років. Також, вагомою перевагою екулізумабу є його мінімальна проникність через плаценту та відсутність негативних впливів на плід. Описані випадки застосування екулізумабу у двох жінок хворих на АФС наприкінці вагітності в якості профілактики потенційно смертельних ускладнень. У післяпологовий період не було виявлено тромбозів, пошкодження органів чи прикріплення інфекції, при цьому у немовляти спостерігався незначний рівень екулізумабу [24].

Вважають, що ритуксимаб може бути використаний як терапія 1-ї лінії у пацієнтів з АФС, що супроводжується важкою тромбоцитопенією. Відкрите пілотне дослідження з 19 пацієнтами серопозитивними пацієнтами аФЛ показало, що ритуксимаб мав деяку ефективність у контролі таких проявів, як тромбоцитопенія, гемолітична анемія та виразки шкіри. Проте висока вартість біопрепаратів та обмежений своєчасний доступ до інноваційних препаратів у Європі створюють перешкоди, які необхідно вирішувати [21].

Белімумаб – це моноклональне антитіло, націлене на розчинний циркулюючий фактор активації В клітин (BAFF), які відіграють вирішальну роль у патогенезі АФС. Відповідно, у пацієнтів з АФС спостерігається підвищений рівень BAFF [25]. Раніше, дослідження на моделях мишей показали, що інгібування BAFF може призвести до виснаження В-клітин і поліпшити клінічні прояви [2, 26,27,28].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Белімумаб використовувався у 2 пацієнтів з мікротромботичними проявами АФС з неповною відповіддю, обидва пацієнти зазнали клінічного поліпшення і перестали приймати кортикостероїди [26]. Ще один аналіз двох рандомізованих плацебо-контрольованих досліджень при СЧВ підтвердив його ефективність у зниженні титру антитіл при АФС [27]. Белімумаб може розглядатися як варіант для лікування пацієнтів з АФС з високим тромботичним ризиком або серопозитивних пацієнтів з мікротромботичними проявами.

Не остаточно підтверджена відсутність тератогенного впливу белізумабу, тому його використання у вагітних можливе лише у випадку неефективності інших препаратів [28].

Трансплантація аутологічних стовбурових клітин при АФС

Постійне введення ліків може посилити побічні ефекти, а тривала імуносупресія збільшує ризик інфекцій. В даний час ефективні варіанти лікування обмежені і є потреба в нових терапевтичних підходах. Сучасним напрямком лікування багатьох захворювань, а особливо аутоімунних є пересадка аутологічних стовбурових клітин (АСК). Більшість опублікованих даних про використання аутологічних стовбурових клітин при АФС отримані у пацієнтів з СЧВ [29]. Результати цих досліджень демонструють, що за допомогою АСК можна усунути антифосфоліпідні антитіла, зокрема антикардіоліпінові та антитіла проти вовчака. У відкритому дослідженні на 22 пацієнтах з системним червоним вовчаком та АФС, пацієнтах з хронічною антикоагуляцією до аутологічних стовбурових клітин змогли припинити тривалу антикоагуляцію, 78% з яких залишилися без тромбозу при спостереженні 15 місяців [30]. Також повідомлялося про ефективний вплив АСК при КАФС у пацієнта з попередньою 10-річної історією АФС з рецидивуючими тромбозами. При 2-річному спостереженні пацієнт залишався без тромбозу та антитіла майже не визначались [31]. Проте алогенна пересадка стовбурових клітин не супроводжується без певних ризиків: реакція відторгнення трансплантата, можливе зараження крові, та кровотечі – під час апластичної фази, а пізніше ймовірне підкріплення інфекції під час фази відновлення Т-клітин. Пізнім ускладненням трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин є розвиток вторинного аутоімунітету, що пояснюється населення імунної системи неконтрольованими аутоімунними клонами . В дослідженні у трьох з 16 пацієнтів, яким були трансплантовані алогенні стовбурові клітини для лікування первинного аутоімунного захворювання, розвинулося вторинне аутоімунне захворювання, серед переліку яких був і АФС [32].

Мезенхімальні стовбурові клітини: екзосоми та мікроРНК у терапії АФС

Жінки з АФС мають особливо високий ризик ускладнень вагітності та втрати плоду, а також першого або рецидивуючого тромбозу під час вагіт-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ності. Крім того, підвищується схильність до гіпертонічних розладів вагітності, таких як прееклампсія та HELLP-синдром, який клінічно нагадує тромботичну мікроангіопатію [33].

Акушерський антифосфоліпідний синдром проявляється патологіями вагітності, такими як повторні викидні, мертвонародження, передчасні пологи, прееклампсія та обмеження росту плода. На поверхнях трофобластів та децидуальних ендотеліальних клітин постійно присутній β-2-глікопротеїн-I, що робить плаценту сприйнятливою до шкідливого зв'язування з антитілами, перешкоджає проліферації та інвазії трофобластів та руйнує взаємодію між трофобластами та ендотеліальними клітинами [34], що призводить до порушень ремоделювання спіральних артерій та дисфункції плаценти. Медична цінність мезенхімальних стовбурових клітин полягає у відсутності імунної відповіді, здатності впливати на тканини або органи через міжклітинний контакт і додатково пригнічувати вироблення прозапальних цитокінів, забезпечуючи цим імуносупресивну дію [35].

Екзосоми є важливими посередниками міжклітинної взаємодії що представляють нановезикули з ліпідним бішаром і діаметром 30-150 нм, та залучені до різноманітних біологічних процесів. Відомо, що екзосоми отримані з мезенхімальних клітин людської пуповини (hUCMSC) володіють різними біологічними ефектами, зокрема протизапальним, антиапоптичним, регенерації тканин та ангіогенезу. Вони здатні попереджувати виникнення прееклампсії, шляхом індукції проліферації, міграції та здатності до інвазії трофобластів, пригнічуючи апоптоз та покращуючи ангіогенез [36].

МікроРНК – це невелика некодуюча РНК яка була ідентифікована як ключовий компонент у регулюванні різних патологічних процесів [37]. Попереднє дослідження показало, що мікроРНК може бути виділена і спрямована до конкретних ефекторних клітин для функціональної регуляції, головним чином шляхом регулювання посттранскрипційної експресії генів. Невеликі некодуючі ділянки РНК, що були знайдені в hUCMSC можуть стати новим напрямком полегшення процесів загоєння при різних захворюваннях [38].

У дослідженні за допомогою екзосом вдалося пом'якшити функціональні порушення трофобластів, викликані аФЛ in vitro та ослабленою дисфункцією плаценти у мишей з акушерським антифосфоліпідним синдромом шляхом доставки miR-146a-5p. Екзосомні miR-146a-5p пригнічували експресію TNF та рецептор-асоційованого фактора 6 (TRAF6), гальмували активацію сигналізації NF-κB, що призвело до зниження регуляції IL-1 β і IL-18 для порятунку запалення і модуляції Cleaved-CASP3, BAX і BCL2 для пригнічення апоптозу в HTR8/SVneo клітинах і плаценті мишей. Це дослідження виявило потенційну молекулярну основу того, як екзосоми МСК покращили наслідки впливу АФС антитіл на плаценту і підкреслили функціональне значення miR-146a-5p/TRAF6 в прогресуванні акушерського антифосфоліпідного синдрому [38]. Важливо, що це дослідження дало новий

погляд на перспективи використання екзосом отриманих з мезенхімальних клітин пуповини людини як нового та ефективного підходу до лікування при акушерському антифосфоліпідному синдромі.

Висновки.

З поглибленням знань про патологічні механізми розвитку АФС, з'явились нові терапевтичні цілі, активно розробляються препарати, які покладають великі надії на полегшення клінічної картини хворих з АФС.

1. Основною терапією АФС залишаються низькомолекулярний гепарин/ аспірин та варфарин, проте міжнародні принципи дозволяють використання прямих пероральних антикоагулянтів у певних груп пацієнтів.

2. Хоча інгібітори комплементу в даний час не схвалені для лікування АФС, випадки їх успішного застосування у пацієнтів рефрактерних до традиційної терапії схиляють до того, що вони можуть бути використані як допоміжні.

3. Результати трансплантації аутологічних стовбурових клітин при АФС важко передбачити, ризики розвитку аутоімунних реакцій актуальні.

4. Екзосоми є перспективним напрямком дослідження АФС, що в майбутньому зможуть стати новою терапевтичною стратегією.

Незважаючи на успішні випадки використання наведених у огляді препаратів, більшість з них потребує детального та якісного дослідження на шляху до застосування у терапії антифосфоліпідного синдрому.

Література:

1. Sayar Z, Moll R, Isenberg D, Cohen H. Thrombotic antiphospholipid syndrome: A practical guide to diagnosis and management. Thromb Res. 2021;198:213-221. DOI:10.1016/j.thromres.2020.10.010

2. van den Hoogen LL, Bisoendial RJ. B-Cells and BAFF in Primary Antiphospholipid Syndrome, Targets for Therapy?. J Clin Med. 2022;12(1):18. DOI:10.3390/jcm12010018

3. Devreese KMJ. Noncriteria antiphospholipid antibodies in antiphospholipid syndrome. Int J Lab Hematol. 2024;46 (Suppl 1):34-42. DOI:10.1111/ijlh.14268

4. Arreola-Diaz R, Majluf-Cruz A, Sanchez-Torres LE, Hernandez-Juarez J. The Pathophysiology of The Antiphospholipid Syndrome: A Perspective From The Blood Coagulation System. Clin Appl Thromb Hemost. 2022;28. 10760296221088576. DOI:10.1177/10760296221088576

5. Solhjoo M, Goyal A, Chauhan K. Drug-Induced Lupus Erythematosus. In: StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; April 3, 2023.

6. Petri M. Antiphospholipid syndrome. Transl Res. 2020;225:70-81. DOI:10.1016/j.trsl.2020.04.006

7. Cadavid AP. Aspirin: The Mechanism of Action Revisited in the Context of Pregnancy Complications. Front Immunol. 2017;8:261.DOI:10.3389/fimmu.2017.00261

8. Kim E, Do T, Peacock K, Takundwa PT. Recommended Therapeutic INR Range for Patients with Antiphospholipid Syndrome on Warfarin Anticoagulation: Is Moderate-Intensity (INR 2.0 - 3.0) or High-Intensity (INR 3.1 - 4.0) Better for Reducing Risk of Recurrent Thromboembolic Events?. Cureus. 2016;8(9):e765. DOI:10.7759/cureus.765

9. Lucà F, Oliva F, Abrignani MG, et al. Management of Patients Treated with Direct Oral Anticoagulants in Clinical Practice and Challenging Scenarios. J Clin Med. 2023;12(18):5955. DOI:10.3390/jcm12185955

10. Pastori D, Menichelli D, Cammisotto V, Pignatelli P. Use of Direct Oral Anticoagulants in Patients With Antiphospholipid Syndrome: A Systematic Review and Comparison of the International Guidelines. Front Cardiovasc Med. 2021;8:715878. DOI:10.3389/fcvm.2021.715878

11. Khizroeva J, Bitsadze V, Tincani A, et al. Hydroxychloroquine in obstetric antiphospholipid syndrome: rationale and results of an observational study of refractory cases. J Matern Fetal Neonatal Med. 2022;35(25):6157-6164. DOI:10.1080/14767058.2021.1908992

12. Fierro JJ, Velásquez-Berrío M, Ospina A, Henning S, de Leeuw K, Cadavid J ÁP. The effects of hydroxychloroquine and its promising use in refractory obstetric antiphospholipid syndrome. Rheumatol Int. 2024;44(2):223-234. DOI:10.1007/s00296-023-05457-5

13. Kwon OC, Park YB, Park MC. Effect of statins on the prevention of recurrent thrombosis in thrombotic antiphospholipid syndrome. Rheumatology (Oxford). 2022;61(4):1548-1555. DOI:10.1093/rheumatology/keab410

14. Cohen H, Cuadrado MJ, Erkan D, et al. 16th International Congress on Antiphospholipid Antibodies Task Force Report on Antiphospholipid Syndrome Treatment Trends. Lupus. 2020;29(12):1571-1593. DOI:10.1177/0961203320950461

15. Dieudonné Y, Guffroy A, Poindron V, et al. B cells in primary antiphospholipid syndrome: Review and remaining challenges. Autoimmun Rev. 2021;20(5):102798. DOI:10.1016/j.autrev.2021.102798

16. Knight JS, Kanthi Y. Mechanisms of immunothrombosis and vasculopathy in antiphospholipid syndrome. Semin Immunopathol. 2022;44(3):347-362. DOI:10.1007/s00281-022-00916-w

17. Yaremchuk OZ, Posokhova KA, Kuzmak IP, Kulitska MI, at al. Indexes of nitric oxide system in experimental antiphospholipid syndrome Ukr. Biochem. J., 2020, 92(1). DOI: https://doi.org/10.15407/ubj92.01.075

18. Salet DM, Bekkering S, Middeldorp S, van den Hoogen LL. Targeting thromboinflammation in antiphospholipid syndrome. J Thromb Haemost. 2023;21(4):744-757. DOI:10.1016/j.jtha.2022.12.002

19. Huang S, Ninivaggi M, Chayoua W, de Laat B. VWF, Platelets and the Antiphospholipid Syndrome. Int J Mol Sci. 2021;22(8):4200. DOI:10.3390/ijms22084200

20. Mineo C, Shaul PW, Bermas BL. The pathogenesis of obstetric APS: a 2023 update. Clin Immunol. 2023;255:109745. DOI:10.1016/j.clim.2023.109745

21. Grossi C, Capitani N, Benagiano M, et al. Beta 2 glycoprotein I and neutrophil extracellular traps: Potential bridge between innate and adaptive immunity in anti-phospholipid syndrome. Front Immunol. 2023;13:1076167. DOI:10.3389/fimmu.2022.1076167

22. Chaturvedi S, Braunstein EM, Brodsky RA. Antiphospholipid syndrome: Complement activation, complement gene mutations, and therapeutic implications. J Thromb Haemost. 2021;19(3):607-616. DOI:10.1111/jth.15082

23. Socié G, Caby-Tosi MP, Marantz JL, et al. Eculizumab in paroxysmal nocturnal haemoglobinuria and atypical haemolytic uraemic syndrome: 10-year pharmacovigilance analysis. Br J Haematol. 2019;185(2):297-310. DOI:10.1111/bjh.15790

24. Gustavsen A, Skattum L, Bergseth G, Lorentzen B, Floisand Y, Bosnes V, et al. Effect on mother and child of eculizumab given before caesarean section in a patient with severe antiphospholipid syndrome: a case report. Med (Baltimore).2017;96(11):e6338. DOI: 10.1097/MD.0000000000006338

25. Marinho A, Delgado Alves J, Fortuna J, et al. Biological therapy in systemic lupus erythematosus, antiphospholipid syndrome, and Sjögren's syndrome: evidence- and practice-based guidance. Front Immunol. 2023;14:1117699. DOI:10.3389/fimmu.2023.1117699

26. Wojdasiewicz P, Wajda A, Haładyj E, et al. IL-35, TNF-α, BAFF, and VEGF serum levels in patients with different rheumatic diseases. Reumatologia. 2019;57(3):145-150. DOI:10.5114/reum.2019.86424

27. Yazici A, Yazirli B, Erkan D. Belimumab in primary antiphospholipid syndrome. Lupus. 2017;26(10):1123-1124. DOI:10.1177/0961203316682102

28. Juliao P, Wurst K, Pimenta JM, et al. Belimumab use during pregnancy: Interim results of the belimumab pregnancy registry. Birth Defects Res. 2023;115(2):188-204. DOI:10.1002/bdr2.2091

29. Russell MD, Dey M, Flint J, et al. British Society for Rheumatology guideline on prescribing drugs in pregnancy and breastfeeding: immunomodulatory anti-rheumatic drugs and corticosteroids (Oxford). 2023;2;62(5):2021. DOI:10.1093/rheumatology/keac686.

29. Mascarenhas, S., Avalos, B. & Ardoin, S.P. An Update on Stem Cell Transplantation in Autoimmune Rheumatologic Disorders. Curr Allergy Asthma Rep.2012;12, 530–540 .DOI: https://doi.org/10.1007/s11882-012-0298-8

30. Yuan X, Sun L. Stem Cell Therapy in Lupus. Rheumatology and Immunology Research. 2022 Jun;3(2):61-68. DOI: 10.2478/rir-2022-0011.

31. Quan L, Dai J, Luo Y, et al. The 100 top-cited studies in systemic lupus erythematosus: A bibliometric analysis. Hum Vaccin Immunother. 2024;20(1):2387461. DOI:10.1080/21645515.2024.2387461

32. Miller HK, Braun TM, Stillwell T, et al. Infectious Risk after Allogeneic Hematopoietic Cell Transplantation Complicated by Acute Graft-versus-Host Disease. Biol Blood Marrow Transplant. 2017;23(3):522-528. DOI:10.1016/j.bbmt.2016.12.630

33. Han C, Chen YY, Dong JF. Prothrombotic state associated with preeclampsia. Curr Opin Hematol. 2021;28(5):323-330. DOI:10.1097/MOH.0000000000000678

34. Bobircă A, Dumitrache A, Alexandru C, Florescu A, Ciobotaru G, Bobircă F, Sima R-M, Poalelungi C, Bojincă M, Ancuța I. Pathophysiology of Placenta in Antiphospholipid Syndrome. Physiologia. 2022; 2(3):66-79. DOI:https://doi.org/10.3390/physiologia2030007

35. Mekhno N, Dovgalyuk A, Korda M, et al. Human umbilical cord-derived mesenchymal stem cells and nitric oxide modulators attenuate the proinflammatory cytokine pattern in experimental antiphospholipid syndrome in mice. Cell and Organ Transplant. 2024; 12(1):44-50. DOI: 10.22494/cot.v12i1.163

36. Zhao W, Li K, Li L, et al. Mesenchymal Stem Cell-Derived Exosomes as Drug Delivery Vehicles in Disease Therapy. Int J Mol Sci. 2024;25(14):7715. DOI:10.3390/ijms25147715

37. Jorge AL, Pereira ER, Oliveira CS, et al. MicroRNAs: understanding their role in gene expression and cancer. Einstein (Sao Paulo). 2021;19:eRB5996. DOI:10.31744/einstein_journal/2021RB5996

38. Lv, Q., Wang, Y., Tian, W. et al. Exosomal miR -146a-5p derived from human umbilical cord mesenchymal stem cells can alleviate antiphospholipid antibody-induced trophoblast injury and placental dysfunction by regulating the TRAF6/NF-κB axis. J Nanobiotechnol. 2023;21; 419.DOI: https://doi.org/10.1186/s12951-023-02179-5

References:

1. Sayar Z, Moll R, Isenberg D, Cohen H. Thrombotic antiphospholipid syndrome: A practical guide to diagnosis and management. Thromb Res. 2021;198:213-221. DOI:10.1016/j.thromres.2020.10.010

2. van den Hoogen LL, Bisoendial RJ. B-Cells and BAFF in Primary Antiphospholipid Syndrome, Targets for Therapy?. J Clin Med. 2022;12(1):18. DOI:10.3390/jcm12010018

3. Devreese KMJ. Noncriteria antiphospholipid antibodies in antiphospholipid syndrome. Int J Lab Hematol. 2024;46 (Suppl 1):34-42. DOI:10.1111/ijlh.14268

4. Arreola-Diaz R, Majluf-Cruz A, Sanchez-Torres LE, Hernandez-Juarez J. The Pathophysiology of The Antiphospholipid Syndrome: A Perspective From The Blood Coagulation System. Clin Appl Thromb Hemost. 2022;28. 10760296221088576. DOI:10.1177/10760296221088576

5. Solhjoo M, Goyal A, Chauhan K. Drug-Induced Lupus Erythematosus. In: StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; April 3, 2023.

6. Petri M. Antiphospholipid syndrome. Transl Res. 2020;225:70-81. DOI:10.1016/j.trsl. 2020.04.006

7. Cadavid AP. Aspirin: The Mechanism of Action Revisited in the Context of Pregnancy Complications. Front Immunol. 2017;8:261.DOI:10.3389/fimmu.2017.00261

8. Kim E, Do T, Peacock K, Takundwa PT. Recommended Therapeutic INR Range for Patients with Antiphospholipid Syndrome on Warfarin Anticoagulation: Is Moderate-Intensity (INR 2.0 - 3.0) or High-Intensity (INR 3.1 - 4.0) Better for Reducing Risk of Recurrent Thromboembolic Events?. Cureus. 2016;8(9):e765. DOI:10.7759/cureus.765

9. Lucà F, Oliva F, Abrignani MG, et al. Management of Patients Treated with Direct Oral Anticoagulants in Clinical Practice and Challenging Scenarios. J Clin Med. 2023;12(18):5955. DOI:10.3390/jcm12185955

10. Pastori D, Menichelli D, Cammisotto V, Pignatelli P. Use of Direct Oral Anticoagulants in Patients With Antiphospholipid Syndrome: A Systematic Review and Comparison of the International Guidelines. Front Cardiovasc Med. 2021;8:715878. DOI:10.3389/fcvm.2021.715878

11. Khizroeva J, Bitsadze V, Tincani A, et al. Hydroxychloroquine in obstetric antiphospholipid syndrome: rationale and results of an observational study of refractory cases. J Matern Fetal Neonatal Med. 2022;35(25):6157-6164. DOI:10.1080/14767058.2021.1908992

12. Fierro JJ, Velásquez-Berrío M, Ospina A, Henning S, de Leeuw K, Cadavid J ÁP. The effects of hydroxychloroquine and its promising use in refractory obstetric antiphospholipid syndrome. Rheumatol Int. 2024;44(2):223-234. DOI:10.1007/s00296-023-05457-5

13. Kwon OC, Park YB, Park MC. Effect of statins on the prevention of recurrent thrombosis in thrombotic antiphospholipid syndrome. Rheumatology (Oxford). 2022;61(4):1548-1555. DOI:10.1093/rheumatology/keab410

14. Cohen H, Cuadrado MJ, Erkan D, et al. 16th International Congress on Antiphospholipid Antibodies Task Force Report on Antiphospholipid Syndrome Treatment Trends. Lupus. 2020;29(12):1571-1593. DOI:10.1177/0961203320950461

15. Dieudonné Y, Guffroy A, Poindron V, et al. B cells in primary antiphospholipid syndrome: Review and remaining challenges. Autoimmun Rev. 2021;20(5):102798. DOI: 10.1016/j.autrev.2021.102798

16. Knight JS, Kanthi Y. Mechanisms of immunothrombosis and vasculopathy in antiphospholipid syndrome. Semin Immunopathol. 2022;44(3):347-362. DOI:10.1007/s00281-022-00916-w

17. Yaremchuk OZ, Posokhova KA, Kuzmak IP, Kulitska MI, at al. Indexes of nitric oxide system in experimental antiphospholipid syndrome Ukr. Biochem. J., 2020, 92(1). DOI: https://doi.org/10.15407/ubj92.01.075

18. Salet DM, Bekkering S, Middeldorp S, van den Hoogen LL. Targeting thromboinflammation in antiphospholipid syndrome. J Thromb Haemost. 2023;21(4):744-757. DOI:10.1016/j.jtha.2022. 12.002

19. Huang S, Ninivaggi M, Chayoua W, de Laat B. VWF, Platelets and the Antiphospholipid Syndrome. Int J Mol Sci. 2021;22(8):4200. DOI:10.3390/ijms22084200

20. Mineo C, Shaul PW, Bermas BL. The pathogenesis of obstetric APS: a 2023 update. Clin Immunol. 2023;255:109745. DOI:10.1016/j.clim.2023.109745

21. Grossi C, Capitani N, Benagiano M, et al. Beta 2 glycoprotein I and neutrophil extracellular traps: Potential bridge between innate and adaptive immunity in anti-phospholipid syndrome. Front Immunol. 2023;13:1076167. DOI:10.3389/fimmu.2022.1076167

22. Chaturvedi S, Braunstein EM, Brodsky RA. Antiphospholipid syndrome: Complement activation, complement gene mutations, and therapeutic implications. J Thromb Haemost. 2021;19(3):607-616. DOI:10.1111/jth.15082

23. Socié G, Caby-Tosi MP, Marantz JL, et al. Eculizumab in paroxysmal nocturnal haemoglobinuria and atypical haemolytic uraemic syndrome: 10-year pharmacovigilance analysis. Br J Haematol. 2019;185(2):297-310. DOI:10.1111/bjh.15790

24. Gustavsen A, Skattum L, Bergseth G, Lorentzen B, Floisand Y, Bosnes V, et al. Effect on mother and child of eculizumab given before caesarean section in a patient with severe antiphospholipid syndrome: a case report. Med (Baltimore).2017;96(11):e6338. DOI: 10.1097/MD.0000000000006338

25. Marinho A, Delgado Alves J, Fortuna J, et al. Biological therapy in systemic lupus erythematosus, antiphospholipid syndrome, and Sjögren's syndrome: evidence- and practice-based guidance. Front Immunol. 2023;14:1117699. DOI:10.3389/fimmu.2023.1117699

26. Wojdasiewicz P, Wajda A, Haładyj E, et al. IL-35, TNF-α, BAFF, and VEGF serum levels in patients with different rheumatic diseases. Reumatologia. 2019;57(3):145-150. DOI: 10.5114/reum.2019.86424

27. Yazici A, Yazirli B, Erkan D. Belimumab in primary antiphospholipid syndrome. Lupus. 2017;26(10):1123-1124. DOI:10.1177/0961203316682102

28. Juliao P, Wurst K, Pimenta JM, et al. Belimumab use during pregnancy: Interim results of the belimumab pregnancy registry. Birth Defects Res. 2023;115(2):188-204. DOI:10.1002/bdr2.2091

29. Russell MD, Dey M, Flint J, et al. British Society for Rheumatology guideline on prescribing drugs in pregnancy and breastfeeding: immunomodulatory anti-rheumatic drugs and corticosteroids (Oxford). 2023;2;62(5):2021. DOI:10.1093/rheumatology/keac686.

29. Mascarenhas, S., Avalos, B. & Ardoin, S.P. An Update on Stem Cell Transplantation in Autoimmune Rheumatologic Disorders. Curr Allergy Asthma Rep.2012;12, 530–540 .DOI: https://doi.org/10.1007/s11882-012-0298-8

30. Yuan X, Sun L. Stem Cell Therapy in Lupus. Rheumatology and Immunology Research. 2022 Jun;3(2):61-68. DOI: 10.2478/rir-2022-0011.

31. Quan L, Dai J, Luo Y, et al. The 100 top-cited studies in systemic lupus erythematosus: A bibliometric analysis. Hum Vaccin Immunother. 2024;20(1):2387461. DOI:10.1080/21645515.2024.2387461

32. Miller HK, Braun TM, Stillwell T, et al. Infectious Risk after Allogeneic Hematopoietic Cell Transplantation Complicated by Acute Graft-versus-Host Disease. Biol Blood Marrow Transplant. 2017;23(3):522-528. DOI:10.1016/j.bbmt.2016.12.630

33. Han C, Chen YY, Dong JF. Prothrombotic state associated with preeclampsia. Curr Opin Hematol. 2021;28(5):323-330. DOI:10.1097/MOH.0000000000000678

34. Bobircă A, Dumitrache A, Alexandru C, Florescu A, Ciobotaru G, Bobircă F, Sima R-M, Poalelungi C, Bojincă M, Ancuța I. Pathophysiology of Placenta in Antiphospholipid Syndrome. Physiologia. 2022; 2(3):66-79. DOI:https://doi.org/10.3390/physiologia2030007

35. Mekhno N, Dovgalyuk A, Korda M, et al. Human umbilical cord-derived mesenchymal stem cells and nitric oxide modulators attenuate the proinflammatory cytokine pattern in experimental antiphospholipid syndrome in mice. Cell and Organ Transplant. 2024; 12(1):44-50. DOI: 10.22494/cot.v12i1.163

36. Zhao W, Li K, Li L, et al. Mesenchymal Stem Cell-Derived Exosomes as Drug Delivery Vehicles in Disease Therapy. Int J Mol Sci. 2024;25(14):7715. DOI:10.3390/ijms25147715

37. Jorge AL, Pereira ER, Oliveira CS, et al. MicroRNAs: understanding their role in gene expression and cancer. Einstein (Sao Paulo). 2021;19:eRB5996. DOI:10.31744/einstein_journal/2021RB5996

38. Lv, Q., Wang, Y., Tian, W. et al. Exosomal miR -146a-5p derived from human umbilical cord mesenchymal stem cells can alleviate antiphospholipid antibody-induced trophoblast injury and placental dysfunction by regulating the TRAF6/NF-κB axis. J Nanobiotechnol. 2023;21; 419.DOI: https://doi.org/10.1186/s12951-023-02179-5

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК:617.713-002-022.7-036.1-07-093-085.33

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1904-1910

Клопоцька Наталія Георгіївна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри офтальмології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-6841-3862

Грига Марина Валеріївна лікар офтальмолог, офтальмологічне відділення №1 КП «Дніпропетровська обласна клінічна офтальмологічна лікарня», м. Дніпро.

Забігайло Анна Юріївна лікар офтальмолог, офтальмологічне відділення №1 КП « Дніпропетровська обласна клінічна офтальмологічна лікарня», м. Дніпро.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ БАКТЕРІАЛЬНОГО КЕРАТИТУ, СПРИЧИНЕНОГО КОМБІНОВАНОЮ МІКРОФЛОРОЮ

Анотація. Бактеріальний кератит – одна з основних причин погіршення або втрати зору в усьому світі.Часто причиною розвитку захворювання є випадкові травми,потрапляння стороннього тіла, використання контактних або ортокератологічних лінз, місцеве тривале використання кортикостероїдів та / або антибактеріальних препаратів, відтерміноване надання допомоги з різних причин, хронічне захворювання поверхні ока, оперативні втручання напередодні та інше.Ключовим ефективним компонентом консервативної терапії бактеріальних кератитів була і залишається антибіотикотерапія.

Пацієнтка Ф., 67 років звернулась зі скаргами на зниження зору, біль, почервоніння, сльозотечу правого ока.Скарги виникли 2 доби тому, після потрапляння в праве око стороннього тіла під час сільськогосподарських робіт.Гострота зору правого ока –правильна світлопроекція н/к; ВОТ OD – 17 мм.рт.ст (пневмотонометрія).

Об’єктивно: праве око подразнене, змішана ін’єкція, виділення з кон’юнктивальної порожнини слизово – гнійне, в оптичній зоні рогівки глибокий інфільтрат розміром 6 мм та глибиною - 1/3 товщини рогівки, передня камера середньої глибини. Глибше розташовані структури не візуалізуються. Рефлекс тьмяно рожевий, поодинокі плаваючі помутніння в скловидному тілі (за даними В сканування).При госпіталізації проведено мікробіологічне дослідження – зішкріб з рогівки правого ока, виявлено *Staphylococcus aureus*10^3 КУО/мл; *Escherichia coli*– скудний ріст. Встановлено чутливість до моксіфлоксацина, левофлоксацина, тобраміцина, офлоксацина, ципрофлоксацина, амікацина, цефтазидиму, азитроміцина. Внаслідок ліку-

вання стан пацієнта покращувався. Виділення з кон'юнктивальної порожнини зменшились на 4 день з початку лікування; початок епітелізації рогівки спостерігався на 11 добу та закінчення епітелізації на 15 добу з початку лікування. При виписці гострота зору правого ока - 0,06 н/к.

Свідоме ставлення пацієнтки до свого здоров'я, своєчасне обстеження та початок лікування дозволили нам досягти швидкогозниження активності запального процесу, скоротити термін перебування в стаціонарі.

Ключові слова: інфекційний кератит, мікробний спектр,діагностика, лікування.

Klopotska Natalia Georgiivna PhD. Docentof the department of ophthalmology, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-6841-3862

Hryga Maryna Valeriivna Ophthalmologist Ophthalmologal Department №1 Dnipropetrovsk Regional Clinical Eye Hospital, Dnipro.

Zabihailo Anna Yuryivna Ophthalmologist, Ophthalmologal Department №1 Dnipropetrovsk Regional Clinical Eye Hospital, Dnipro.

FEATURES OF THE COURSE OF BACTERIAL KERATITIS CAUSED BY COMBINED MICROFLORA

Abstract. Bacterial keratitis is one of the leading causes of vision loss or impairment worldwide. The disease is often triggered by accidental trauma, foreign body ingestion, contact or orthokeratological lens use, prolonged topical use of corticosteroids and / or antibacterial drugs, delayed treatment for various reasons, chronic ocular surface disease, previous surgery, and more. Antibiotic therapy has been and remains a key effective component of conservative therapy for bacterial keratitis.

Patient F., 67 years old, complained of decreased vision, pain, redness, and tearing in the right eye. The complaints arose 2 days ago, after a foreign body entered the right eye during agricultural work. Visual acuity of the right eye–correct light projection n/c; IOP OD - 17 mmHg (pneumotonometry).

Objectively: the right eye is irritated, mixed injection, discharge from the conjunctival cavity is mucopurulent, in the optical zone of the cornea there is a deep infiltrate measuring 6 mm and 1/3 of the corneal thickness, the anterior chamber is of medium depth. Deeper structures are not visualized. The refleis dull pink, single floating opacities in the vitreous body (according to B scan data). During hospitalization, a microbiological study was performed - a scraping from the cornea of the right eye was performed, Staphylococcus aureus 10^3 CFU/ml was detected; Escherichia coli–scanty growth. Sensitivity to moxifloxacin, levofloxacin,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

tobramycin, ofloxacin, ciprofloxacin, amikacin, ceftazidime, azithromycin was established. As a result of treatment, the patient's condition improved. Discharge from the conjunctival cavity decreased on the 4th day from the start of treatment; the beginning of corneal epithelialization was observed on the 11th day and the end of epithelialization on the 15th day from the start of treatment. At discharge, the visual acuity of the right eye was 0.06 n/c.

The patient's conscious attitude towards her health, timely examination and initiation of treatment allowed us to achieve a rapid reduction in the activity of the inflammatory process and reduce the length of hospital stay.

Keywords: infectious keratitis, microbial spectrum, diagnosis, treatment.

Постановка проблеми. Бактеріальний кератит – одна з основних причин погіршення або втрати зору в усьому світі. Характеризується швидким перебігом захворювання і досить часто агресивною мікрофлорою, що потребує негайного призначення антибіотиків широкого спектру дії та лікування в умовах офтальмологічного стаціонару.Однак зростання резистентності до антибактеріальних препаратів продовжує збільшуватись, що робить багато широко використовуваних терапевтичних засобів неефективними.Науковці докладають значних зусиль, щоб зрозуміти основний патогенез звичайних мікроорганізмів, які спричиняють розвиток кератиту та умови, які сприяють формуванню антибіотикорезистентності. Все це стимулює удосконалення діагностичних методів,розробку нових методів лікування, покращення клінічних результатів та зменшення інвалідизуючих ускладнень[1,2,3,4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.Запалення рогової оболонки відноситься до захворювань, що часто провокують зниження гостроти зору. За даними літератури багато публікацій, які відображають вид збудника, чутливість до антибактеріальних препаратів, шляхи забезпечення доставки діючих речовин, способи лікування. Кератитам бактеріальної етіології приділяється увага науковцями та лікарями з усього світу і всі роботи скеровані на удосконалення діагностичних методів, покращення клінічних результатів та зменшення інвалідизуючих ускладнень.

Часто причиною розвитку захворювання є випадкові травми, потрапляння стороннього тіла, використання контактних або ортокератологічних лінз, місцеве тривале використання кортикостероїдів та / або антибактеріальних препаратів, відтерміноване надання допомоги з різних причин, хронічне захворювання поверхні ока, оперативні втручання напередодні та інше.

За даними літератури в більшості випадків збудник представлений монокультурою, але все частіше зустрічається поєднана флора.Ключовим ефективним компонентом консервативної терапії бактеріальних кератитівбула і залишається антибіотикотерапія (концентрація та тривалість діїпрепарата в тканинах рогівки)[1,2,3,4].

Всі наукові роботи присвячені удосконаленню діагностичних методів, покращенню клінічних результатів та зменшенню інвалідизуючих ускладнень.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Мета статті - представити клінічний випадок тяжкого перебігу та лікуванняінфекційного кератиту, викликаного поєднаною мікрофлорою.

Виклад основного матеріалу.Пацієнтка Ф., 67 років звернулась зі скаргами на зниження зору, біль, почервоніння, сльозотечу правого ока.

Зі слів хворої, скарги виникли 2 доби тому, після потрапляння в праве око стороннього тіла під час сільськогосподарських робіт. Звернулась до офтальмолога амбулаторно,ургентно скеровано в офтальмологічний стаціонар для подальшого лікування. Хронічні системні захворювання - гіпертонічна хвороба I ст., алергологічний анамнез не обтяжений. Пацієнткапроходила стаціонарне лікування під постійним спостереженням протягом 18 днів. Загальний стан задовільний. Шкіра та видимі слизові оболонки блідо – рожеві,чисті. В легенях везикулярне дихання. Тони серця ритмічні, ясні. Живіт м'який, безболісний на всьому протязі. Печінка та селезінка не збільшені. Фізіологічні відправлення не порушені. АТ 135/85,Р – 72уд.за хв., температура тіла – 36,7°С

VOD= правильна світлопроекція н/к;

VOS=0,6sph +1.0 = 1.0

ВОТ OD – 17мм.рт.ст, ВОТ OS – 15мм.рт.ст (пневмотонометрія)

Об'єктивно: праве око подразнене, змішана ін'єкція, виділення з кон'юнктивальноїпорожнинислизово – гнійне, в оптичній зоні рогівки глибокий інфільтрат розміром 6 мм та глибиною - 1/3 товщини рогівки, передня камера середньої глибини. Глибше розташовані структури не візуалізуються. Рефлекс тьмяно рожевий, поодинокі плаваючі помутніння в скловидному тілі (за даними В сканування) (рис.1).

Ліве око – спокійне; рогівка прозора, сферична; передня камера середньої глибини, волога прозора; райдужка колір та малюнок не змінені, зіниця округла, фотореакція збережена; кришталик початкове помутніння кортикальних шарів, скловидне тіло – прозоре. Очне дно: ДЗН блідо – рожевий, межі чіткі. Калібр судин не змінений, a:v = 1:3, Salus I. Центральна зона – рефлекси збережені. Периферія без особливостей.

Рис.1Передній відрізокправого ока при госпіталізації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

При госпіталізації проведено мікробіологічне дослідження – зішкріб з рогівки правого ока, виявлено *Staphylococcusaureus*10^3 КУО/мл; *Escherichiacoli*– скудний ріст, та визначення чутливості до антибіотиків проводили згідно з рекомендаціями EUCASTдиск-дифузійним методом[5,6,7].

Встановлено чутливість до моксіфлоксацина, левофлоксацина, тобраміцина, офлоксацина, ципрофлоксацина, амікацина, цефтазидиму, азитроміцина.

Призначено місцеву та системну терапію:в праве око в краплях – мірамістин по 1 кр. кожні 2 год. – 5 днів, потім 4 рази на день– 10 днів, офлоксацин по 1кр.кожні 2 год – 5 днів, потім 4 рази на день – 10 днів , тобраміцин по 1кр.кожні 2 год. – 5 днів, потім 4 рази на день – 10 днів, циклопентолат по 1кр. 2 рази день – 10 днів, очні краплі з гіпромелозою та декспантенолом по 1кр. 4 рази на день; парабульбарноамікацин 1,0 – 10 днів; внутрішньовенно цефтазидим 1,0 – 2 рази на день – 7 днів.

Внаслідок лікування стан пацієнта покращувався. Виділення з кон'юнктивальної порожнини зменшились на 4 день з початку лікування; початок епітелізації рогівки спостерігався на 11 добу та закінчення епітелізації на 15 добу з початку лікування.

VOD=0,06 н/к

VOS= 0,6sph +1.0 = 1.0

ВОТ OD – 15мм.рт.ст, ВОТ OS – 16мм.рт.ст (пневмотонометрія)

При виписці на 18 день: праве око заспокоюється, рогівка - на місці виразки та інфільтрації – помутніння та неоваскуляизація, передня камера середньої глибини, волога прозора, райдужка колір та малюнок не змінені, зіниця округла, фотореакція збережена, скловидне тіло – поодинокі плаваючі помутніння (за даними В сканування). Очне дно не видно (рис. 2)

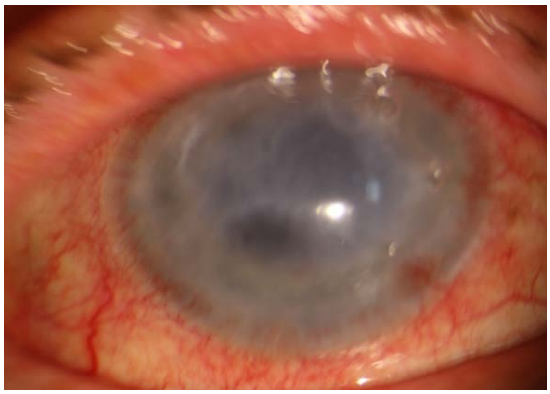

Рис.2 Передній відрізок правого ока після лікування.

При проведеному мікробіологічному дослідженні після проведеного лікування посів росту не дав.

Пацієнт продовжить лікування амбулаторно за місцем мешкання. Рекомендовано: вправе око в краплях – мірамістин по 1 кр. 4 рази на день, очні краплі з гіпромелозою та декспантенолом по 1кр. 3 рази на день, внутрішньо –

вітаміни по 1 таб. 1 раз на день – 30 днів. Консультація в КП « ДОКОЛ» через 2 тижні.Після стабілізації запального процесу, враховуючи васкуляризацію, поки не сформувалось стійке більмо, рекомендовано оперативне лікування – наскрізна кератопластика або глибока передня пошарова кератопластика.

На період передопераційної підготовки рекомендовано проводити анти-VEGFтерапію в лімбальну зону.

Висновки.Інфекційний кератит цетяжке захворювання з прогнозом який важко передбачити.

Своєчасне дослідження стану мікрофлори, її чутливості до антибактеріальних препаратів дає можливість призначити необхідне лікування та запобігти тяжким ускладненнямпри бактеріальних ураженнях рогівки.

Свідоме ставлення пацієнтки до свого здоров'я, своєчасне обстеження та початок лікування дозволили нам досягти швидкогозниження активності запального процесу, скоротити термін перебування в стаціонарі.

Література:

1. Tuft S, Somerville TF, Li JPO, Neal T, De S, Horsburgh MJ, et al. Bacterial keratitis: identifying the areas of clinical uncertainty. Prog Retinal Eye Res. 2021. https://doi.org/10.1016/j.preteyeres.2021.101031.

2. Tiwari M, Piech C, Baitemirova M, Prajna NV, Srinivasan M, Lalitha P, et al. Differentiation of active corneal infections from healed scars using deep learning. Ophthalmology. 2022;129(2):139–46.Availablefrom: https://doi: 10.1016/j.ophtha.2021.07.033.

3. Flaxman SR, Bourne RR, Resnikoff S, Ackland P, Braithwaite T, Cicinelli MV, et al. Global causes of blindness and distance vision impairment 1990–2020: a systematic review and meta-analysis. LancetGlobHealth. 2017;5(12):1221–34.Availablefrom: https://doi: 10.1016/S2214-109X(17)30393-5.

4. Burton MJ. Corneal blindness: prevention, treatment and rehabilitation. Communityeye health. 2009;22(71):33-35.

5. The European Committee onAntimicrobialSusceptibilitTesting. Breakpointtablesforinterpretationof MICsandzonediameters. Version 11.0 [Internet]. 2021 [cited 2022 Nov 15]. Availablefrom: http://www.eucast.org

6. The European Committee onAntimicrobialSusceptibilityTesting. Intrinsicresistanceand unusualphenotypes. Expert rules. Version 3.3 [Internet]. 2021. [cited 2022 Nov 15]. Availablefrom: http://www.eucast.org

7. The European Committee onAntimicrobialSusceptibilityTesting. EUCASTGuidance Documents [Internet]. [cited 2022 Nov 15]. Availablefrom: http://www.eucast.org

References:

1. Tuft S, Somerville TF, Li JPO, Neal T, De S, Horsburgh MJ, et al. (2021). Bacterial keratitis: identifying the areas of clinical uncertainty. Prog Retinal Eye Res. https://doi.org/10.1016/j.preteyeres.2021.101031

2. Tiwari M, Piech C, Baitemirova M, Prajna NV, Srinivasan M, Lalitha P, et al. (2022) Differentiation of active corneal infections from healed scars using deep learning. Ophthalmology. 129(2):139–46.Availablefrom: https://doi: 10.1016/j.ophtha.2021.07.033.

3. Flaxman SR, Bourne RR, Resnikoff S, Ackland P, Braithwaite T, Cicinelli MV, et al. (2017) Global causes of blindness and distance vision impairment 1990–2020: a systematic review and meta-analysis. LancetGlobHealth. 5(12):1221–34.doi: 10.1016/S2214-109X(17)30393-5.

4. Burton MJ.(2009). Corneal blindness: prevention, treatment and rehabilitation. Communityeyehealth.22(71):33-35.

5. The European Committee onAntimicrobialSusceptibilityTesting. Breakpointtablesforin terpretationofMICsandzonediameters. Version 11.0 [Internet]. 2021 [cited 2022 Nov 15]. Availablefrom: http://www.eucast.org

6. The European Committee onAntimicrobialSusceptibilityTesting. Intrinsicresistanceand unusualphenotypes. Expert rules. Version 3.3 [Internet]. 2021. [cited 2022 Nov 15]. Availablefrom: http://www.eucast.org

7. The European Committee on Antimicrobial SusceptibilityTesting. EUCASTGuidance Documents [Internet]. [cited 2022 Nov 15]. Availablefrom: http://www.eucast.org

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.322

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1911-1917

Кравець Наталія Ярославівна кандидат біологічних наук, доцент кафедри мікробіології, вірусології та імунології закладу вищої освіти Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел: (097)855-53-47, https://orcid.org/0000-0002-7593-1753

АНАЛІЗ ЧАСТОТИ ВИЯВЛЕННЯ БАКТЕРІАЛЬНОЇ ЕТІОЛОГІЇ ГОСТРОГО ЗАПАЛЕННЯ ПІДНЕБІННИХ МИГДАЛИН

Анотація. Тонзиліт, або запалення піднебінних мигдалин, є поширеним захворюванням, яке становить близько 1,3% амбулаторних звернень. Причиною захворювання найчастіше є вірусні або бактеріальні інфекції, а основним симптомом - біль у горлі. Гострий тонзиліт може бути спричинений різними патогенами, визначення яких іноді ускладнене. Сімейні лікарі та лікарі загальної практики зазвичай є першими, до кого звертаються пацієнти з гострим тонзилітом і фарингітом. Відсутність розуміння сучасних концепцій етіопатогенезу може призводити до неправильного підходу в лікуванні цих пацієнтів. Варто зазначити, що безпідставне призначення антибіотиків при гострому тонзиліті, лише на основі частоти симптомів і скарг пацієнтів на біль у горлі, істотно сприяє розвитку бактеріальної резистентності. Тому результати мікробіологічного дослідження для визначення етіологічного агента є важливим інструментом для вибору правильної тактики лікування у пацієнтів із гострим болем у горлі. Мета. Оцінити результати дослідження частоти виявлення гострого тонзиліту бактеріального генезу. Матеріали і методи. Було обстежено 80 пацієнтів з гострими симптомами запалення мигдалин, які лікувалися у сімейного лікаря у Центрі первинної медико-санітарної допомоги. Діагноз виставляли згідно рекомендацій наведених у клінічному протоколі первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Тонзиліт». Для диференціації вірусного і бактеріального генезу гострого тонзиліту використовували шкалу Centor. Матеріалом для дослідження слугували мазки з поверхні мигдалин. Бактеріологічне дослідження проводили за загально прийнятими методами. Отримані зразки висівали на спеціальні поживні середовища, які рекомендовані для факультативно анаеробних та анаеробних мікроорганізмів та грибів. Ідентифікацію мікроорганізмів, щодо родової приналежності проводили за допомогою мікроскопії, біохімічних тестів. Усі пацієнти підписали інформовану згоду. Результати. Встановлено, що за шкалою Centor частка пацієнтів, які набрали не більше одного балу, склала 6,25% (5 осіб). До

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

другої групи увійшли пацієнти, які отримали від двох до трьох балів - 48,75% (39 осіб), тоді як максимальні чотири бали набрали 47,5% пацієнтів (38 осіб). За результатами бактеріологічного посіву матеріалу з зіву виділено такі мікроорганізми: бета-гемолітичний Streptococcus групи А, альфа-гемолітичний *Streptococcus* spp, негемолітичні *Streptococcus* spp, *Rothia* spp, *Neisseria* spp, *Haemophilus* spp., коагулазопозитивні та коагулазонегативні *Staphylococcus* spp., *Moraxell* spp., *Corynebacterium* spp., *Klebsiella* spp., *Enterococcus spp* та гриби роду Candida. Висновки. У значної частини обстежених пацієнтів посів показав наявність бактеріальних збудників, які можуть бути потенційними патогенами при запаленні мигдалин, зокрема коагулазопозитивні *Staphylococcus spp.*, бета-гемолітичний *Streptococcus* групи А та *Klebsiella spp.* Застосування шкали оцінки під час обстеження пацієнтів з ураженням зіву є цінним інструментом для визначення етіологічної складової захворювання.

Ключові слова: бактерії, тонзиліт, запалення, бактеріологічне дослідження.

Kravets Nataliia Yaroslavivna PhD in Biology, Associate Professor Department of Microbiology, Virology and Immunology, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel: (097)855-53-47, https://orcid.org/0000-0002-7593-1753

ANALYSIS OF THE FREQUENCY OF BACTERIAL ETIOLOGY OF ACUTE TONSILLITIS

Abstract. Tonsillitis, or inflammation of the palatine tonsils, is a common disease that accounts for about 1.3% of outpatient visits. The cause of the disease is most often viral or bacterial infections, and the main symptom is a sore throat. Acute tonsillitis can be caused by various pathogens, the definition of which is sometimes difficult. Family doctors and general practitioners are usually the first people to see patients with acute tonsillitis and pharyngitis. The lack of understanding of modern concepts of etiopathogenesis can lead to an incorrect approach in the treatment of these patients. It is worth noting that the unreasonable prescription of antibiotics for acute tonsillitis, based only on the frequency of symptoms and complaints of patients about sore throat, significantly contributes to the development of bacterial resistance. Therefore, the results of a microbiological study to determine the etiological agent are an important tool for choosing the correct treatment tactics in patients with acute sore throat. Aim. To evaluate the results of the study of the frequency of detection of acute tonsillitis of bacterial origin. Materials and methods. 80 patients with acute symptoms of inflammation of the tonsils who were treated by a family doctor at the Center for Primary Health Care were examined. The diagnosis was made according to the recommendations given in the clinical protocol of primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care "Tonsillitis". The Centor scale was used to differentiate viral and bacterial genesis

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

of acute tonsillitis. All patients signed an informed consent. Smears from the surface of the tonsils served as the material for the study. Bacteriological research was carried out according to generally accepted methods. The obtained samples were sown on special nutrient media recommended for facultatively anaerobic and anaerobic microorganisms. Microorganisms were identified by means of microscopy and biochemical tests. The results. It was established that according to the Centor scale, the share of patients who scored no more than one point was 6.25% (5 people). The second group included patients who received two to three points - 48.75% (39 people), while 47.5% of patients (38 people) scored the maximum four points. According to the results of bacteriological culture of the material from the throat, the following microorganisms were isolated: beta-hemolytic *Streptococcus* group A, alpha-hemolytic *Streptococcus* spp., non-hemolytic *Streptococcus* spp., *Rothia* spp., *Neisseria* spp., *Haemophilus* spp., coagulase-positive and coagulase-negative *Staphylococcus* spp., *Moraxella* spp., *Corynebacterium* spp., *Klebsiella* spp., *Enterococcus* spp and *Candida* fungi. In a significant part of the examined patients, culture showed the presence of bacterial pathogens that can be potential pathogens in tonsillitis, in particular, coagulase-positive *Staphylococcus* spp., beta-hemolytic *Streptococcus* group A and *Klebsiella* spp. The use of a rating scale during the examination of patients with lesions of the pharynx is a valuable tool for determining the etiological component of the disease.

Keywords: bacteria, tonsillitis, inflammation, bacteriological examination

Постановка проблеми. Тонзиліт, або запалення піднебінних мигдалин, є досить поширеним захворюванням, яке складає близько 1,3% випадків амбулаторних звернень[1,2]. Зазвичай, захворювання спричинене вірусною чи бактеріальною інфекцією та проявляється у вигляді болю в горлі. Діагноз гострий тонзиліт може бути викликаний різними патогенами, а визначення етіологічного агента іноді є складним завданням, проте це є важливим для уникнення надмірного призначення антибіотиків [3].

Найпоширенішими вірусами, що спричиняють тонзиліт, є збудники такі як риновірус, респіраторно-синцитіальний вірус, аденовірус та Епштейна-Барра, які, мають низьку вірулентність і рідко призводять до ускладнень. Причиною розвитку тонзиліту, можуть бути також цитомегаловірус, вірус гепатиту А, краснуха та ВІЛ, а також і спричинити і ускладнення[1] .

Бактеріальні інфекції зазвичай викликані бета-гемолітичним стрептококом групи А, а також такими бактеріями, як *Staphylococcus aureus, Streptococcus pneumoniae* і *Haemophilus influenzae*. [4]. Бета-гемолітичний стрептокок групи А вважають головним етіологічним агентом тонзиліту у дорослих, що становить від 5% до 15% випадків[5]. Серед дітей віком від п’яти до п'ятнадцяти років частота інфікування зростає до 15–30%. Водночас у пацієнтів віком до п'яти років захворювання найчастіше має вірусну природу, а бета-гемолітичний стрептокок групи А виявляється вкрай рідко у дітей віком до двох років[6,7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Поширеність патології у світі становить Від 2 до 15% населення у світі хворіють на гострі та хронічні форми тонзиліту. В Україні за статистичними даними ДУ «Центр медичної статистики МОЗ України»[8], міністерства охорони здоров'я України у 2017 році на гострий тонзиліт і фарингіт захворіли 484 373 особи віком від 18 років і старше, зокрема 98 997 осіб старше 60 років серед чоловіків та старше 55 років серед жінок. У 2016 році захворіли 487 989 осіб, а також 94 971 чоловік віком старше 60 років і жінок старше 55 років., для яких це захворювання було зареєстровано вперше. У Тернопільській області у 2017 році зареєстровано 24 274 випадки серед чоловіків до 59 років і жінок до 54 років, та 5 391 випадок у старших вікових групах. У 2016 році кількість нових випадків гострого тонзиліту та фарингіту склала 24 083 серед дорослих віком від 18 років і старше, з них 5 082 - у чоловіків старше 60 років і жінок старше 55 років. У 2015 році загальна кількість випадків становила 448 616 серед осіб віком від 18 років і старше, а серед людей старшого віку - 90 297 випадків. У Тернопільській області цей показник складав 22 278 серед осіб віком від 18 років і старше та 4 887 у старших групах. У значної частки пацієнтів, що звернулися, до сімейного лікаря, педіатра чи отоларинголога тонзиліт та фарингіт діагностували вперше. За даними Медіка Дата Менагемат (Medical Data Management). запалення мигдалин було діагностовано серед 20 найчастіше виявлених захворювань та склало 19-20% серед них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікарі загальної практики-сімейні лікарі в більшості випадків є лікарями першого контакту для пацієнтів з гострими тонзилітами та фарингітами. Нерозуміння сучасної концепції етіопатогенезу призводить до помилкових підходів у веденні пацієнтів з даною патологією. Слід зазначити, що невиправдана антибіотикотерапія гострого тонзиліту на основі частоти симптомів та звернень до лікаря зі скаргами на болі в горлі відіграє значну роль у виникненні бактеріальної резистентності. Тож результати мікробіологічної діагности для встановлення етіологічного агента є важливим інструментом для вибору тактики лікування у пацієнтів з гострим болем у горлі. Аналіз причин розвитку гострого тонзиліту та було предметом вивчення як зарубіжних вчених так і низка вітчизняних, зокрема Сидорчук А.С. (2013), Андрейчин М. А. (2016), Машейко, А.М. (2016), Трихліб В.І. (2017), , Ростока-Резнікова М. В.(2024), Горленко О.(2024), Прокопів О. В. (2024) та інші

Захворювання має виражену сезонність — частіше зустрічається взимку та на початку весни, хоча може виникнути в будь-яку пору року.

Мета статті - оцінити результати дослідження частоти виявлення гострого тонзиліту бактеріального генезу.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 80 пацієнтів з гострими симптомами запалення мигдалин, які лікувалися у сімейного лікаря або у Центрі первинної медико-санітарної допомоги. Матеріалом послужили мазки з поверхні мигдалин, спочатку з правої мигдалини, а відтак лівої, процедуру

проводили тампоном з дакрону або віскози на пластиковій паличці, натще або через 3-4 години після споживання їжі. Транспортування матеріалу здійснювали у стерильних пробірках з транспортним середовищем при температурі +18-22°С протягом двох годин від часу забору матеріалу. Бактеріологічне дослідження проводили за загально прийнятими методами. Отримані зразки висівали на спеціальні поживні середовища, які рекомендовані для факультативно анаеробних мікроорганізмів, а саме кров'яний агар з додаванням 5% дефібринованої крові барана, жовтково-сольовий агар, середовище Ендо та Сабуро агар для культивування грибів, для анаеробних бактерій тіогліколеве середовище для культивування анаеробів. Ідентифікацію мікроорганізмів, щодо родової приналежності проводили за допомогою мікроскопії, біохімічних тестів, зокрема тест на каталазу, плазмокоагулазу, фарбуванням за Грамом, CAMP-тест.

Критеріями включення пацієнтів у проведеному досліджені були наявність болю в горлі , наявність високої температури, кашлю, чхання та нежиттю. Діагноз виставляли згідно рекомендацій наведених у Уніфікованому клінічному протоколі первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. «Тонзиліт». [7] Для диференціації вірусного і бактеріального генезу гострого тонзиліту використовували шкалу Centor. Дослідження було проведено згідно з рекомендацією викладені в «Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицина» [9], з урахуванням етичні принципи, викладені в Гельсінській декларації Всесвітня медична асоціація щодо участі в дослідженнях людських суб'єктів та відповідно до наказу №690.МОЗ України від 23.09.2009 р. а також вимогам комітету з біоетики Тернопільського національного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського

МОЗ України Усі пацієнти підписали інформовану згоду

Математична обробка результатів дослідження проводилась за допомогою пакета програм Microsoft Office 20016 (MS Excel). Довірчі інтервали (ДІ) для часток різних ізолятів були розраховані за допомогою інтервалу балів Вільсона в проекті R для статистичних обчислень.

Обстежено 80 пацієнтів, серед яких було 38 (47,5 %) осіб чоловічої статі та 42 (52,5 %) жіночої статі. Вік пацієнтів, які були оглянуті лікарем сімейної практики був від 18-до 28 років. Середній вік пацієнтів склав 22,69 ±2,94. Для встановлення діагнозу, користувалися шкалою Centor, за якою пацієнти були розподілені на три групи, в залежності від суми балів, які вони отримали при огляді. Так, частка пацієнтів сума балів, яких не перевищила один була (6,25%;5), у другу групу були об'єднані пацієнти, які отримали від двох до трьох балів (48,75%;39), максимальні чотири бали отримали 47,5%;38 пацієнтів за оцінкою діагностичних ознак для встановлення діагнозу гострого запалення мигдалин. За рекомендаціями результатів шкали , кількість балів від 2-4 рекомендовано посів мазка з горла за відсутності експрес тесту. 75 обстеженим пацієнтам було рекомендовано пройти бактеріологічне дослідження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мікробіоти зіву під час якого виділено такі мікроорганізми: бета-гемолітичний Streptococcus групи А, альфа-гемолітичний *Streptococcus* spp, негемолітичні *Streptococcus* spp, *Rothia* spp, *Neisseria* spp, *Haemophilus* spp., коагулазопозитивні та коагулазонегативні *Staphylococcus* spp., *Moraxella* spp., *Corynebacterium* spp., *Klebsiella* spp., *Enterococcus spp* та гриби роду Candida. Серед виявлених мікроорганізмів є представники екзогенної та резидентної мікробіоти. До нормоценозу ротоглотки належать альфа-гемолітичний *Streptococcus* spp, *Rothia* spp, *Neisseria* spp, некоагулазопозитивні *Staphylococcus* spp. *Moraxella* spp., *Corynebacterium* spp.

Найчастіше були виявлені штами бактерій альфа-гемолітичний *Streptococcus* spp. -84,0% ДІ [0,757, 0,923]. Ізоляти бактерій родів *Neisseria* spp, у 46,6% досліджуваних зразках ДІ [0,5031, 0,7235], *Corynebacterium* spp. - 30.1% зразах ДІ [0,2891, 0,5109], негемолітичні *Streptococcus* spp,- 23 % ДІ [0,191, 0,3904], коагулазопозитивні *Staphylococcus* spp. 23% зразків ДІ [0.2144, 0.4256], бета-гемолітичний Streptococcus групи А – 13% [0,07407, 0,2283]. зустрічалися часто у досліджуваних мазка. Нечасто у зразках виявляли бактерії, таких родів, як *Rothia* spp.- 16% ДІ [0,1358, 0,3188], Moraxella spp. - 12,0% ДІ [0,09397, 0,2592], *Haemophilus* spp. у 7,0% зразках ДІ [0.04595, 0.1803], некоагулазопозитивні *Staphylococcus* spp. - 5,0% ДІ [0.02881, 0.1468]. Представники родів *Enterococcus* spp – 4,0% ДІ [0.02093, 0.1293], *Klebsiella* spp. - 2.66% ДІ [0.0137, 0.1111], гриби роду Candida-1% ДІ [0,002358, 0,07173], які належать до екзогенної мікробіоти досліджуваного біотопу та нечасто зустрічалися у обстежених пацієнтів. Виявлені представники мікробіоти зіву є типовими етіологічними збудника при запальних краженнях мигдалин, що узгоджується з дослідженнями інших науковців.

Висновки. У значної кількості обстежених пацієнтів виявлено бактерії, які є можливими патогенами запалення мигдалин, а сама коагулазопозитивні *Staphylococcus* spp., бета-гемолітичний *Streptococcus* групи А, *Klebsiella* spp. Використання шкали оцінки Centor при обстежені пацієнтів з ураженням зіву є цінним інструментом для виявлення етіологічної складової хвороби, встановлення підозри бактеріального генезу гострого тонзиліту та спростить вирішення проблеми доцільності призначення антибіотиків для лікування гострого тонзиліту у такій когорті пацієнтів.

Перспективи подальших досліджень – поглиблене вивчення етіології гострих запальних процесів мигдалин та визначення чутливості виявлених мікроорганізмів до антибіотиків при умові встановлення бактеріального генезу даного захворювання.

Література:

1. Anderson J, Paterek E. (2024) Tonsillitis. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; Jan-.Retrieved from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK544342/

2. Man.W., de Steenhuijsen Piters. W. & Bogaert., D. (2017) The microbiota of the respiratory tract: gatekeeper to respiratory health. *Nat Rev Microbiol.* 15, 259–270. DOI: https://doi.org/10.1038/nrmicro.2017.14. 10.1038/nrmicro.2017.14.

3. Di Muzio I., d'Angelo D.M., Di Battista C., Lapergola G., Zenobi I., Marzetti V.,et al. (2020) Pediatrician's approach to diagnosis and management of group A streptococcal pharyngitis. *Eur J Clin Microbiol Infect Dis.* 39(6):1103-1107. DOI: https://doi.org/ 10.1007/s10096-020-03821-y.

4. Di Pietro GM, Marchisio P., Bosi P., Castellazzi M.L., Lemieux P. (2024) Group A Streptococcal Infections in Pediatric Age: Updates about a Re-Emerging Pathogen. *Pathogens*. 13(5):350. DOI: https://doi.org/10.3390/pathogens13050350

5. de Gier B., Marchal N., de Beer-Schuurman I., Te Wierik M., Hooiveld M.; ISIS-AR Study Group; et al. (2023) Increase in invasive group A streptococcal (*Streptococcus pyogenes*) infections (iGAS) in young children in the Netherlands, 2022. *Euro Surveill.* 28(1):2200941. DOI: https://doi.org/ 10.2807/1560-7917.ES.2023.28.1.2200941.

6. Butler TAJ., Story C., Green E., Williamson KM., Newton P., Jenkins F., et al. (2024) Insights gained from sequencing Australian non-invasive and invasive *Streptococcus pyogenes* isolates. *Microb Genom.*;10(1):001152. DOI: https://doi.org/ 10.1099/mgen.0.001152. 16

7. Уніфікованому клінічному протоколі первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Тонзиліт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/2021_639_kn_tonzylit.pdf

8. Сайт «Центр медичної статистики МОЗ України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medstat.gov.ua/ukr/statdanividomstva.html

9. Nawrot O. (2018) The biogenetical revolution of the Council of Europe – twenty years of the Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention). *Life Sci Soc Policy*. 2018;14:11. DOI: https://doi.org/10.1186/s40504-018-0073-2

References:

1. Anderson J, Paterek E. (2024) Tonsillitis. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; Jan-.Retrieved from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK544342/

2. Man., W., de Steenhuijsen Piters., W. & Bogaert., D. (2017) The microbiota of the respiratory tract: gatekeeper to respiratory health. *Nat Rev Microbiol.* 15, 259–270 . DOI: https://doi.org/10.1038/nrmicro.2017.14. 10.1038/nrmicro.2017.14.

3. Di Muzio I., d'Angelo D.M., Di Battista C., Lapergola G., Zenobi I., Marzetti V.,et al. (2020) Pediatrician's approach to diagnosis and management of group A streptococcal pharyngitis. *Eur J Clin Microbiol Infect Dis.* 39(6):1103-1107. DOI: https://doi.org/ 10.1007/s10096-020-03821-y

4. Di Pietro GM, Marchisio P, Bosi P, Castellazzi ML, Lemieux P. (2024) Group A Streptococcal Infections in Pediatric Age: Updates about a Re-Emerging Pathogen. *Pathogens*. 13(5):350. DOI: https://doi.org/10.3390/pathogens13050350

5. de Gier B., Marchal N., de Beer-Schuurman I., Te Wierik M., Hooiveld M.; ISIS-AR Study Group; et al. (2023) Increase in invasive group A streptococcal (*Streptococcus pyogenes*) infections (iGAS) in young children in the Netherlands, 2022. *Euro Surveill.* 28(1):2200941. DOI: https://doi.org/ 10.2807/1560-7917.ES.2023.28.1.2200941.

6. Butler TAJ., Story C., Green E., Williamson KM., Newton P., Jenkins F., et al. (2024) Insights gained from sequencing Australian non-invasive and invasive *Streptococcus pyogenes* isolates. *Microb Genom.* ;10(1):001152. DOI: https://doi.org/ 10.1099/mgen.0.001152. 16

7. Unifikovanomu klinichnomu protokoli pervynnoi, vtorynnoi (spetsializovanoi) ta tretynnoi (vysokospetsializovanoi) medychnoi dopomohy. Tonzylit [Unified clinical protocol of primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care. Tonsillitis]. *www.dec.gov.ua.* Retrieved from https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/2021_639_kn_tonzylit.pdf [in Ukrainian]

8. Sayt «Tsentr medychnoi statystyky MOZ Ukrainy» [Website "Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine"]. *medstat.gov.ua.* Retrieved from http://medstat.gov.ua/ukr/statdanividomstva.html [in Ukrainian]

9. Nawrot O. (2018) The biogenetical revolution of the Council of Europe – twenty years of the Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention). *Life Sci Soc Policy*. 2018;14:11. DOI: https://doi.org/10.1186/s40504-018-0073-2

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 616.831-005.1-005.4-084

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1918-1933

Крикус Оксана Юріївна асистент кафедри клінічної фармації та клінічної фармакології, Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, https://orcid.org/0000-0001-7454-763X

Сирота Ганна Генадіївна студентка 5 курсу, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, https://orcid.org/0009-0005-8515-036X

Грушевенко Дарина Ігорівна студентка 5 курсу, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, https://orcid.org/0009-0008-7988-4916

Мартинюк Юлія Олександрівна студентка 5 курсу, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, https://orcid.org/0009-0006-0548-3795

Сирота Марія Генадіївна студентка 5 курсу, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, https://orcid.org/0009-0008-9501-9228

Чорна Валентина Володимирівна доктор мед. наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини, Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, https//orcid.org/0000-0002-9525-0613

ВПЛИВ ЧАСУ ПОЧАТКУ ТА ІНТЕНСИВНОСТІ СТАТИНОТЕРАПІЇ НА РЕЗУЛЬТАТИ ЛІКУВАННЯ У ПАЦІЄНТІВ, ЩО ПЕРЕНЕСЛИ ІШЕМІЧНИЙ ІНСУЛЬТ – ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЦИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Анотація. Ішемічний інсульт, часто спричинений атеросклерозом, залишається однією з найпоширеніших причин інвалідизації та смертності в усьому світі. Щороку відбувається близько 15 мільйонів перших інсультів, а близько 6 мільйонів людей помирають від їхніх наслідків. Хоча дана патологія є серйозною загрозою для здоров'я, за останні десятиліття завдяки вдосконаленню методів діагностики та лікування, а також більш ефективному контролю факторів ризику, вдалося досягти значного зниження смертності від цієї хвороби в багатьох країнах світу.

Статини – це препарати, які знижують рівень холестерину, є ефективним засобом вторинної профілактики. Однак, оптимальна стратегія застосування цих медикаментів в постінсультному періоді досі залишається дискусійною.

Незважаючи на позитивні результати ранніх досліджень, останні мета-аналізи науковців світу не дають однозначної відповіді на питання про найкращий час початку та дозування терапії цими лікарськми засобами. Метою нашого дослідження було провести комплексний аналіз наукових даних щодо статинотерапії після виникнення гострого порушення мозкового кровообігу (ГПМК) за ішемічним типом, сприяти глибшому розумінню механізмів гіполіпідемічної дії даної групи медикаментів, а також розробити профілактичні рекомендації для оптимізації лікування та профілактики повторних цереброваскулярних подій. Провести ретроспективний аналіз наукових публікацій за період 2015-2024 рр. в таких базах даних, як MEDLINE/PubMed, Karger та EMBASE/Ovid, з метою оцінки впливу часу початку та інтенсивності ліпідознижувальної терапії на результати лікування пацієнтів, що перенесли інфаркт головного мозку. Особливу увагу приділити порівнянню ефективності та безпеки негайної та поступової інтенсифікації статинотерапії. Американська асоціація інсульту та Американська кардіологічна асоціація оновили свої рекомендації щодо попередження повторних випадків захворювання, в яких підкреслюються важливість досліджуваної групи препаратів у зниженні ризику серцево-судинних захворювань у пацієнтів, які вже перенесли ГПМК або транзиторну ішемічну атаку. І одним з основних факторів ризику, що сприяють розвитку даної патології, поряд з гіпертензією, діабетом та курінням є дисліпідемія. Вона також відіграє значну роль у виникненні ішемічної хвороби серця та захворювань периферичних судин, включаючи інсульт.

Результати попередніх досліджень щодо ефективності статинів у профілактиці рецидивів ішемічного ураження мозку є неоднозначними. Хоча деякі мета-аналізи вказують на тенденцію до зниження абсолютного ризику повторних випадків у пацієнтів, що отримують дані лікарські засоби, інші дослідження демонструють протилежні результати. Більш того, дослідження Amarenco P., Bogousslavsky J., Callahan A. виявили підвищений ризик внутрішньомозкового крововиливу (ВМК) у пацієнтів, які приймали ліпідознижувальні препарати, особливо серед чоловіків та осіб старшого віку. Отже, питання про безпеку та ефективність статинотерапії у пацієнтів після ішемічного інсульту залишається дискусійним і потребує додаткових досліджень для встановлення чітких рекомендацій. Тому продовження наукових досліджень у цій сфері відкриє нові перспективи для розробки ефективніших схем статинотерапії після інфаркту мозку. Отримані дані дозволять розробити персоніфіковані підходи до лікування, що враховуватимуть індивідуальні особливості кожного пацієнта. Це, в свою чергу, сприятиме зниженню ускладнень та смертності від цереброваскулярних захворювань внаслідок ГПМК, а також зменшить навантаження на систему охорони здоров'я (СОЗ).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: ішемічний інсульт, статинотерапія, інгібітори гідроксиметилглутарил-КоА-редуктази, цереброваскулярні події, профілактика.

Krykus Oksana Yuriyivna Assistant of the Department of Clinical Pharmacy and Clinical Pharmacology, Medicine National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya, https://orcid.org/0000-0001-7454-763X

Syrota Hanna Henadiyivna 5rd year student of Medicine National Pirogov Medical University Vinnytsya, https://orcid.org/0009-0005-8515-036X

Grushevenko Daryna Ihorivna 5rd year student of Medicine National Pirogov Medical University Vinnytsya, https://orcid.org/0009-0008-7988-4916

Martyniuk Yulia Oleksandrivna 5rd year student of Medicine National Pirogov Medical University Vinnytsya, https://orcid.org/0009-0006-0548-3795

Syrota Mariia Henadiyivna 5rd year student of Medicine National Pirogov Medical University Vinnytsya, https://orcid.org/0009-0008-9501-9228

Chorna Valentyna Volodymyrivna Doctor of Medical Sciences, associate professor in the Department of Disaster Medicine and Military Medicine, Medicine National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya, https://orcid.org/0000-0002-9525-0613

INTERRELATION OF THE TIME OF INITIATION AND INTENSITY OF STATIN THERAPY ON TREATMENT OUTCOMES IN PATIENTS WITH ISCHEMIC STROKE - WAYS TO IMPROVE THESE OUTCOMES

Abstract. Ischemic stroke, often caused by atherosclerosis, remains one of the most common causes of disability and mortality worldwide. Each year, about 15 million first strokes occur, and about 6 million people die from their consequences. Although stroke is a serious health threat, in recent decades, thanks to improved diagnostic and treatment methods, as well as more effective control of risk factors, it has been possible to achieve a significant reduction in mortality from this disease in many countries around the world.

Statins, are drugs that lower cholesterol levels, are an effective means of secondary prevention. However, the optimal strategy for statin use in the post-stroke period is still controversial. Despite the positive results of early studies, recent meta-analyses by scientists around the world do not provide a clear answer to the question of the best time to start and dose statin therapy. The aim of our study was to conduct a comprehensive analysis of scientific information on statin therapy after ischemic

stroke, to promote a deeper understanding of the mechanisms of statin action, and to develop preventive recommendations for optimizing treatment and preventing recurrent cerebrovascular events. To conduct a retrospective analysis of scientific publications for the period 2015-2024 in such databases as MEDLINE/PubMed, Karger and EMBASE/Ovid to assess the impact of the time of initiation and intensity of statin therapy on the outcomes of treatment of patients with ischemic stroke. Particular attention will be paid to comparing the efficacy and safety of immediate and gradual intensification of statin therapy. The American Stroke Association and the American Heart Association have updated their recommendations for the prevention of recurrent stroke. The new guidelines emphasize the importance of statins in reducing the risk of cardiovascular disease in patients who have already had a stroke or transient ischemic attack. And one of the main risk factors contributing to the development of this disease, along with hypertension, diabetes and smoking, is dyslipidemia. It also plays a significant role in the development of coronary heart disease and peripheral vascular disease, including stroke.

The results of previous studies on the effectiveness of statins in preventing recurrent ischemic stroke are mixed. Although some meta-analyses indicate a tendency to reduce the absolute risk of recurrent stroke in patients treated with statins, other studies show the opposite results. Moreover, the study by Amarenco P, Bogousslavsky J, Callahan A. found an increased risk of intracerebral hemorrhage (ICH) in patients taking statins, especially among men and older people. Thus, the issue of safety and efficacy of statin therapy in patients after ischemic stroke remains controversial and requires additional research to establish clear recommendations. Therefore, continued research in this area will open new perspectives for the development of more effective statin therapy regimens after stroke. The data obtained will make it possible to develop personalized treatment approaches that take into account the individual characteristics of each patient. This, in turn, will help reduce complications and mortality from cerebrovascular diseases due to ischemic stroke, as well as reduce the burden on the health care system(HCS).

Keywords: ischemic stroke, statin therapy, hydroxymethylglutaryl-CoA reductase inhibitors, cerebrovascular events, prevention.

Постановка проблеми. Ішемічний інсульт, часто спричинений атеросклерозом, залишається однією з найпоширеніших причин інвалідизації та смертності в усьому світі. Щороку відбувається близько 15 мільйонів інсультів, а близько 6 мільйонів людей помирають від їхніх наслідків. Сучасні рекомендації підкреслюють важливість статинів у зниженні ризику серцево-судинних захворювань у пацієнтів, які вже пережили гостре порушення мозкового кровообігу або транзиторну ішемічну атаку. Результати попередніх досліджень щодо ефективності досліджуваної групи препаратів у профілактиці рецидивів інфарктів головного мозку є неоднозначними. Тому продовження наукових досліджень у цій сфері відкриє нові перспективи для розробки ефективніших схем статинотерапії для лікування інсульту [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікування та профілактика в постінсультному періоді демонструє значний прогрес у попередженні повторного ураження. Основні дослідники, такі як Dawson J. (2022), Chan B. (2024), Choi S. (2024), Vitturi B. (2020), Gao Y. (2024), Ruuskanen J. (2024) відзначили переваги високо, зокрема зниження ліпопротеїдів низької щільності, швидше відновлення та покращення стану в постінсультному періоді, а також основним є профілактика і зменшення ризику повторних випадків ішемічної цереброваскулярної події. Проте, існують також виклики, такі як підвищений ризик внутрішньомозкових крововиливів та інші побічні ефекти статинотерапії. Отже, це дозволить розширити можливості та підвищити ефективність цього методу профілактики та лікування в майбутньому [1-6].

Мета статті. Метою нашого дослідження є проведення ретроспективного аналізу сучасної наукової літератури для оцінки впливу часу початку та дозування статинів на результати лікування пацієнтів, які перенесли ішемічний інсульт. Шляхом ретроспективного аналізу наукових публікацій за період 2015-2024 років у провідних медичних базах даних MEDLINE/PubMed, Karger, EMBASE/Ovid заплановано отримати наукові дані та оцінити їхні результати. Це дозволить не лише поглибити розуміння механізмів дії статинів у цій категорії пацієнтів, але й сприяти розробці нових стратегій профілактики повторних інсультів та покращанню якості життя хворих.

Виклад основного матеріалу. Ішемічний інсульт, часто спричинений атеросклерозом, залишається однією з найпоширеніших причин інвалідизації та смертності в усьому світі серед серцево-судинних захворювань. Хоча порушення мозкового кровообігу є серйозною загрозою для здоров'я, за останні десятиліття завдяки вдосконаленню методів діагностики та лікування, а також більш ефективному контролю факторів ризику, вдалося досягти значного зниження смертності від цієї хвороби в багатьох країнах світу. Люди з ГПМК або транзиторною ішемічною атакою (ТІА) в анамнезі мають підвищений ризик повторних епізодів та серцево-судинних захворювань, включаючи інфаркт міокарду. За результатами дослідження Dawson J. (2022) після ішемічного інсульту частота будь-якого повторного випадку становить від 9% до 15% через 1 рік залежно від етіології, а через 10 років становить від 27% до 40% у всьому світі [1].

Останнім часом активно розглядаються фармакологічні профілактичні стратегії щодо запобігання повторного інсульту. До них відносяться і нові класи препаратів для гіполіпідемічної терапії, враховуючи початок прийому з моменту виникнення інсульту і дози препаратів, що використовуються. Ліпідознижуючі препарати з групи статинів ефективні як для первинної, так і для вторинної профілактики ішемічного інсульту. Найбільшу користь приносить особам із високим серцево-судинним ризиком і досягання низьких цільових показників ліпопротеїнів низької щільності (ЛПНЩ) у тих, хто переніс інсульт.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

За даними Saini V. (2021), інсульт визначено як другу найпоширенішу причину смерті в країнах з високим рівнем доходу і є головною причиною стійкої втрати працездатності. Очікувана кількість інсультів у всьому світі подвоїлася за останні два десятиліття. Середня віддалена частота рецидивів після первинної ТІА або ГПМК становить приблизно 10% через рік і зростає до 40% через десять років [7].

Крім того, пацієнти які вже перенесли в своєму житті інсульт мають високий ризик виникнення подальших серцево-судинних захворювань, таких як інфаркт міокарда (ІМ), що призводить до підвищеного ризику смерті через судинні причини.

За даними ВООЗ, існує два основних типи інсульту: ішемічний (ІІ) та геморагічний (ГІ). Ішемічний інсульт, що виникає, коли тромб перешкоджає надходженню крові та кисню до певної ділянки мозку, є найбільш ідентифікованим типом, який становить приблизно 87% ідентифікованих інсультів. ГІ, хоча й менш поширений, ніж ІІ і ТІА, все ще має значний вплив на здоров'я населення через високу смертність і захворюваність, пов'язану з ними.

Ішемічний інсульт, або інфаркт мозку, розвивається при закупорці магістральних судин шиї або головного мозку тромбом, емболом (емболія) чи при недостатньому припливі крові через звужену атеросклеротичним процесом чи спазмом кровоносну судину. Ішемічні інсульти трапляються при значних крововтратах, падінні або підвищенні кров'яного тиску, послабленні серцевої діяльності. Якщо надходження поживних речовин і кисню до мозку зменшується чи припиняється, це призводить до розм'якшення тканин мозку (мозковий інфаркт). Для них характерні порушення рухів (в тому числі частковий параліч), мовлення, чутливості на фоні не втраченої свідомості. Серед ішемічних інсультів класифікація TOAST (Trial of Org 10172 in Acute Stroke Treatment) у лікуванні ГПМК використовується для поділу на категорії, які включають наступне:

- Кардіоемболія: до цієї групи входять пацієнти з закупоркою артерій, імовірно, спричиненою емболією серця. Серцеві джерела поділяються на групи високого та середнього ризику на основі їх схильності до емболії. Необхідно ідентифікувати джерело емболії, щоб розглянути можливий або ймовірний діагноз кардіоемболічного інсульту.
- Закупорка дрібних судин: ця категорія охоплює пацієнтів з інсультами, які зазвичай класифікуються як лакунарні інфаркти в інших системах. Пацієнти цієї групи повинні мати один із типових клінічних лакунарних синдромів і не повинні проявляти ознак дисфункції кори головного мозку. Цукровий діабет або гіпертонія в анамнезі підтверджують клінічний діагноз.
- Атеросклероз великих артерій: у цих пацієнтів будуть виявлені клінічні дані та результати візуалізації головного мозку, які вказуватимуть на значне (> 50%) звуження або повну закупорку головної артерії мозку або гілки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кортикальної артерії, ймовірно, через атеросклероз. Клінічні прояви можуть включати симптоми порушення кори головного мозку (наприклад, афазію, обмеження рухової функції) або дисфункцію стовбура мозку чи мозочка.

- Інсульт невстановленої етіології
- Інсульт іншої встановленої етіології (можливий або ймовірний, залежно від

результатів додаткових досліджень). Ця група складається з пацієнтів із незвичайними причинами, такими як неатеросклеротичні васкулопатії, стани гіперкоагуляції або гематологічні розлади [8].

Етіологією ішемічного інсульту є тромботична або емболічна подія, яка призводить до порушення кровообігу в ділянці мозку. У разі тромбозу кровотік до мозку обмежується внаслідок утворення тромбу (згустку) у артеріальній судині, як правило, внаслідок атеросклеротичного захворювання, артеріальної дисекції, фіброзно-м'язової дисплазії.

Фактори ризику ГПМК добре відомі: дані проекту «Глобальний тягар захворювань» (2019) вказують на п'ять основних причин, «велику п'ятірку»: гіпертонія, абдомінальне ожиріння, високий рівень глюкози натщесерце, забруднення повітря, паління.

У дослідженні Interstroke становлять десять факторів ризику у пацієнтів, які перенесли ішемічний інсульт: артеріальна гіпертензія (АГ) та серцево-судинний анамнез (миготлива аритмія); відсутність фізичної активності; абдомінальне ожиріння; паління та часте споживання алкоголю; шкідливе харчування; психосоціальний стрес та депресія; підвищений рівень ліпідів у крові; цукровий діабет [9].

Підвищений рівень холестерину ліпопротеїнів низької щільності (ХС-ЛПНЩ) є фактором ризику серцево-судинних захворювань, включаючи ішемічний інсульт. У пацієнтів з таким анамнезом підвищений рівень холестерину ЛПНЩ пов'язаний із підвищеним ризиком подальших серйозних серцево-судинних захворювань.

Профілактичне лікування поділяється на первинну профілактику та вторинну профілактику. Первинна профілактика спрямована на попередження вперше встановленого інсульту, а вторинна – на попередження повторного. Знання про вторинну профілактику часто ґрунтуються на великих рандомізованих дослідженнях. Одне із них, на який часто посилаються, Chan B. та ін. (2024) досліджували ефект швидко розпочатої вторинної профілактики після ТІА. Дослідження показує, що ризик повторного епізоду в людини без вторинної профілактики становив 6 % у перший тиждень і 10 % через 3 місяці, тоді як ризик становив 2 % при швидкій вторинній профілактиці [2].

Проте вторинна профілактика інсульту в даний час є неоптимальною, лише 34,4% пацієнтів досягають цільових показників ліпідного контролю, згідно з опитуванням EUROASPIRE III (2015). Тому існує нагальна потреба у

вдосконаленні контролю факторів ризику та вторинної профілактики у пацієнтів, які перенесли інсульт [10].

Окрім антитромботичної та антигіпертензивної терапії, ліпідознижувальна терапія є важливим компонентом профілактики інсульту. Оскільки механізми, що лежать в основі атеросклерозу, зазвичай узгоджені в різних областях судинної системи, ліпідознижувальна терапія може знизити ризик ІІ, а також коронарних подій. Основою вторинної профілактики є тривалий прийом статинів. Вони інгібують 3-гідрокси-3-метилглутарил-коензим А (ГМГ-КоА), який каталізує лімітуючу швидкість синтезу холестерину, і, отже, ефективні в лікуванні дисліпідемії.

Оскільки не було зафіксовано однозначного зв'язку між частотою інсульту та рівнем загального холестерину в плазмі не виявлено, то плеотропні ефекти статинів, такі як антиоксидантний, протизапальний, антитромботичний і ангіогенетичний ефекти, можуть сприяти зниженню ризику інсульту.

Останні дослідження Choi S.E., Bucci T., Huang J. (2024) показують, що пацієнти, які отримували статини протягом 28 днів після виникнення інсульту, мали значно нижчий ризик вторинних проявів і повторного епізоду 15% порівняно з пацієнтами, які їх не отримували – 38%. Було виявлено зв'язок між раннім застосуванням статинів і зменшенням частоти повторних випадків, без збільшення частоти геморагічного інсульту чи внутрішньомозкового крововиливу (ВМК). Це також підтверджує результати попередніх досліджень про те, що статини можуть зменшити смертність і майбутні серцево-судинні захворювання у пацієнтів із нещодавно перенесеним інфарктом мозку [3].

Патофізіологічна основа сприятливого ефекту статинів при ІІ залишається нез'ясованою, а прямий зв'язок між холестерином, ліпопро-теїдами низької щільності (ЛПНЩ) та ІІ точно не встановлений. Тим не менш, клінічні докази профілактичних ефектів статинів у пацієнтів з ішемічною хворобою серця (ІХС) в анамнезі та тих, хто має ризик серцево-судинних захворювань, є чіткими.

Крім зниження ризику повторного інсульту, це дослідження показує, що статини можуть мати сприятливий вплив на зменшення ймовірності ВМК після ІІ. Це суперечить дослідженню Tramacere I., Boncoraglio G.B., Banzi R. та ін. (2019), де зниження ризику повторного інсульту було врівноважено невеликим збільшенням частоти геморагічного інсульту [11].

Хоча через це лікарі, що лікують інсульт, часто не бажають використовувати статини після в/в інсультної терапії, через невизначеність доказів міжнародні рекомендації не накладають обмежень на використання статинів за таких обставин. Дійсно, переваги постінсультної терапії статинами можуть переважати ризики.

Нами під час проведеного аналізу наукових праць підготовлена характеристика переваг і недоліків статинотерапії, яку відображено у таблиці 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Характеристика переваг і недоліків статинотерапії

Переваги статинотерапії в постінсультному періоді	Недоліки статинотерапії в постінсультному періоді
Профілактика повторних інсультів	Порушення функцій печінки
Стабілізація атеросклеротичних бляшок	Вплив на гемостаз: ризик кровотечі
Протизапальна дія: зниження рівня запальних маркерів (С-реактивний білок та інші)	Побічні ефекти з боку м'язів: міопатія та рабдоміоліз
Поліпшення загального профілю ліпідів: зниження ЛПНЩ	Недостатньо вивчений вплив на довгострокові наслідки
Синергізм з іншими видами лікування	Можливе підвищення тригліцеридів
Поліпшення прогнозу після ішемічних інсультів	Підвищення ризик розвитку ЦД 2 типу
Антиоксидантний ефект: зменшують окислювальний стрес	Індивідуальна чутливість
Поліпшення ендотеліальної функції та протектори для судин	Побічні ефекти з боку нервової системи
Зменшення ризику серцево-судинних подій	Вплив на пам'ять та когнітивні функції
Покращення реологічних властивостей крові (зменшують в'язкість крові)	Потреба в регулярному моніторингу
Доступність та ефективність	Залежність від тривалого прийому

У дослідженні Vitturi B. (2020) 18,7%, які не приймали статини, 33% отримували симвастатин 20 мг, 39,3% отримували симвастатин 40 мг і 9% отримували високі дози статинів встановлено наступне. Пацієнти, які не отримували гіполіпідемічну терапію цією групою медикаментів і які продемонстрували погану прихильність до них, мали підвищений ризик повторного інсульту та гірших функціональних результатів, тоді як ранній початок застосування статинів асоціювався з кращими результатами перебігу хвороби та стану пацієнтів. Пацієнти, які отримували симвастатин у дозі 40 мг і високодозові статини, продемонстрували найкраще функціональне відновлення протягом усього періоду спостереження [4].

Базуючись на дослідженнях Amarenco P. (2020) щодо інсульту та рекомендацій Американської кардіологічної асоціації/Американської асоціації інсульту вони пропонують використовувати високоінтенсивну терапію статинами для осіб із високим ризиком розвитку атеросклеротичних серцево-судинних захворювань [12].

У клінічній практиці статини використовуються майже у всіх пацієнтів з ішемічним інсультом незалежно від механізму, а терапію підвищеними дозами статинів можна застосовувати протягом короткого періоду. Коригування обсягу препарату визначається в основному відповідно до побажань пацієнта або розсуду клініциста на основі змін у стані пацієнта або рівнів ХС-ЛПНЩ.

Fan H.M. (2024) проводив дослідження високо- та середньодозової терапії на основі статинів у пацієнтів із легким ішемічним інсультом за такими критеріями: гострий легкий II (бал за шкалою інсульту Національного інституту здоров'я ≤5); госпіталізація протягом 72 годин після появи симптомів; ознаки ГПМК по ішемічному типу на комп'ютерній томографії головного мозку або дифузійно-зваженому зображенні на магнітно-резонансній томографії (МРТ), пов'язані з симптомами; монотерапія аспірином або клопідогрелем або подвійна антитромбоцитарна терапія клопідогрелем плюс аспірин; ліки з високою або помірною дозою статину; преморбідний бал за модифікованою шкалою Ренкіна ≤1; діагноз некардіогенного інсульту на основі класифікації TOAST (Trial of ORG 10172 in Acute Stroke Treatment) під час виписки. Серед включених пацієнтів, 41% отримував статини середньої інтенсивності, а 58% отримували статини високої інтенсивності. Порівняно з пацієнтами в групі статинів середньої інтенсивності, пацієнти в групі статинів високої інтенсивності частіше спостерігались серед чоловіків молодого віку, які мали в історії високий індекс маси тіла, зловживання курінням, алкоголем, вищі показники подвійної антитромбоцитарної терапії, вищі рівні загального холестерину, вищі рівні ЛПНЩ та вищі підтипи атеросклерозу великих артерій відповідно до класифікації TOAST, що призводить до більшого ризику рецидиву. Це дослідження показало, що у осіб з легким некардіогенним ішемічним інсультом, які отримували антитромбоцитарні препарати, терапія високими дозами статинів не була пов'язана зі зниженням частоти рецидивів інсульту, ішемічного інсульту або комплексних судинних подій порівняно з терапією статинами середніх доз. Однак ризик кровотечі був більш очевидним. Тенденція свідчить про те, що статини високої інтенсивності можуть принести користь особам, у яких в анамнезі є ІХС [13].

У рандомізованому клінічному дослідженні Gao Y., Jiang L., Pan Y. (2024) за участю пацієнтів із легким ішемічним інсультом або ТІА високого ризику, які ймовірно спричинені атеросклерозом, негайна інтенсивна терапія статинами не показала істотної різниці порівняно з відстроченою інтенсивною терапією статинами щодо зниження ризик інсульту. Проте вторинний аналіз показав, що негайне лікування може бути пов'язане зі зниженим ризиком поганого функціонального результату через 90 днів порівняно з відстроченою інтенсивною терапією статинами. Не спостерігалося суттєвих відмінностей у частоті побічних явищ, таких як кровотеча, гепатотоксичність або м'язова токсичність, між групами пацієнтів. Крім того, пацієнти без діабету або дисліпідемії в анамнезі можуть отримати виражену клінічну користь від статинів негайного призначення з кращим функціональним результатом. За даними Gao Y., Jiang L., Pan Y. (2024) виявили, що негайна інтенсивна терапія

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

статинами не підвищує ризик кровотечі протягом 90 днів і виглядає безпечною в короткостроковій і довгостроковій перспективах [5].

Науковцями Lee M., Cheng C.Y., Wu Y.L., Lee J.D., Hsu C.Y., Ovbiagele B. (2022) було доведено, що більш інтенсивна терапія на основі статинів, що знижує рівень холестерину ЛПНЩ, була пов'язана зі зниженням ризику повторного інсульту на 11% більше порівняно з меншими дозами препаратів. Крім того, більш інтенсивна терапія, що знижує рівень ХС-ЛПНЩ, була пов'язана зі зниженим ризиком повторного ішемічного інсульту та інфаркту міокарда, але була пов'язана з вищим ризиком виникненням діабету порівняно з менш інтенсивним лікуванням статинами. Ризик геморагічного інсульту може бути не пов'язаний з рівнем холестерину ЛПНЩ або величиною терапії, але він може бути пов'язаний з антитромботичними властивостями статинів, які змінюють як коагуляцію, так і активацію тромбоцитів. Дослідники дійшли висновку, що для пацієнтів без ознак атеросклерозу інтенсивна терапія статинами, що знижує рівень холестерину ЛПНЩ, може бути непотрібною в більшості ситуацій, враховуючи невизначені переваги вторинної профілактики інсульту та підвищений ризик геморагічного типу порушення мозкового кровообігу, пов'язаного з інтенсивним зниженням рівня холестерину ЛПНЩ [14].

У даних дослідження Ruuskanen J. (2024) є порівняння використання різною інтенсивності статинів після ІІ. За його даними встановлено, що більш висока доза прийому статинів відразу після ІІ пов'язана з нижчою смертністю та нижчим ризиком рецидиву ІІ. У його результатах показники були кращими при вищих дозуваннях незалежно від статі, віку, діабету, фібриляції передсердь, антитромботичних препаратів або попереднього прийому статинів. У цьому дослідженні не було жодних тенденцій щодо підвищення ризику ВМК. Дані результати були скориговані з використанням езетимібу, підкреслюючи переваги зниження рівня ЛПНЩ за допомогою статинів більшої інтенсивності, незважаючи на інші види терапії [6].

Дані результати підтверджують попереднє уявлення про те, що інтенсивність терапії статинами в основному визначається під час госпіталізації. Клінічні дані показали важливість забезпечення використання високодозового лікування при виписці пацієнтів з ІІ. Деякі пацієнти після госпіталізації продовжували приймати статини низької інтенсивності, але більше однієї чверті пацієнтів кидали приймати статини під час дослідження при тому, що побічні ефекти виникали рідко, легкі м'язові симптоми спостерігались у тих, хто приймав статини. Ці симптоми разом зі страхом, який вони провокують, є основною причиною припинення прийому статинів. Важливо те, що статини середньої інтенсивності дають кращі результати порівняно зі статинами низької інтенсивності. Це підкреслює важливе уявлення про те, що, хоча будь-

які статини є кращими, ніж жодні після II, інтенсивність терапії статинами має бути максимально індивідуально для кожного пацієнта. Отже, для вторинної профілактики ішемічного інсульту найкращим методом використання статинів є високотерапевтичні дози, що використовуються до початку інсульту або у ранніх його періодах.

Механізми покращення результатів застосування статинів після ішемічних випадків можуть включати зниження рівня холестерину ЛПНЩ, нейропротекторну дію та посилення функції ендотелію. Рекомендації щодо лікування інсульту свідчать про призначення максимально допустимої дози статинів як основного лікування і якнайшвидше, незважаючи на потенційну можливість виникнення нового цукрового діабету та можливу токсичність м'язів і печінки через їх продемонстровану користь у вторинній профілактиці серцево-судинних захворювань і зниженні смертності. Якщо використання статинів недостатньо для зниження рівня ЛПНЩ, езетиміб та інгібітори PCSK9 рекомендуються як додаткова терапія. Проте докази впливу статинів на зниження частоти рецидивів інсульту після негайного застосування у пацієнтів із гострим ішемічним інсультом залишаються неясними, особливо в гострій фазі (протягом 72 годин).

Переконливі дані клінічних випробувань під керівництвом Lee M. (2022) свідчать про те, що цілий ряд препаратів для зниження рівня холестерину ліпопротеїнів низької щільності (ХС-ЛПНЩ), таких як інгібітори пропротеїнконвертази, субтилізин типу 9 (PCSK9), статини та езетиміб, продемонстрував багатообіцяючу ефективність у зниженні ризик ішемічного інсульту. Зокрема, у поєднанні з іншими профілактичними заходами зниження рівня ЛПНЩ у плазмі крові на 1 ммоль/л призводить до 20% зниження частоти інсульту протягом п'яти років. Дослідження Cheng C.Y. (2022) також показують, що схема застосування інгібіторів PCSK9 зі статинами, ймовірно, є кращою, ніж моностатини, щоб зменшити частоту серйозних небажаних серцево-судинних захворювань та інфаркт міокарду [14].

Хоча в кількох дослідженнях було підтверджено, що статини значно знижують рівень холестерину ЛПНЩ і ризик інсульту, ймовірність серцево-судинних захворювань залишається; тому для вирішення цієї проблеми слід розглядати інгібітори езетимібу та пропротеїнконвертази субтилізину типу 9 (PCSK9) як доповнення до лікування статинами. Дослідження Chang Y. (2023) охарактеризували гіполіпідемічні засоби для профілактики інсульту, які відобразили у таблиці 2 [15].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2

Характеристика гіполіпідемічних засобів для профілактики інсульту

Назва	Механізм	Ефекти	Використання, дозування	Побічні дії
Статини	Інгібують 3-гідрокси-3-метилглутарил коензим А редуктазу	Пригнічення біосинтезу холестерину Ефект зниження ЛПНЩ 25–50%	Перорально, в залежності від препарату	Міалгія, міопатія, цукровий діабет 2 типу, підвищення рівня печінкових ферментів
Езетиміб	Блокує Niemann-Pick C1-Like 1 (NPC1L1) в кишківнику	Інгібування всмоктування холестерину тонким кишечником. Ефект зниження холестерину ЛПНЩ 18% окремо, 20–30% у комбінації зі статинами	Перорально, 10 мг 1р/добу	Міалгія, підвищення рівня печінкових ферментів, шлунково-кишкові порушення
Інгібітори PCSK9	Зв'язуються з пропротеїн-конвертазоюсубтилізин/кексинового типу 9	Пригнічення рециркуляції ЛПНЩ із крові Ефект зниження холестерину ЛПНЩ 45–65%	Підшкірна ін'єкція, алірокумаб від 75 до 150 мг, еволокумаб 140 мг за 2 тижні або 420 мг за 1 місяць	Реакція у місці ін'єкції, міалгія, офтальмологічний розлад
Фібрати	Агоніст альфа-рецептора, активованого пероксисома-ми	Зниження синтезу жирних кислот і тригліцеридів Ефект зниження тригліцеридів 30–50%	Перорально, фенофібрат 160-200 мг на день, гемфіброзил 600-1200 мг на день	Міопатія, жовчнокам'яна хвороба, тромбоз вен

Загальні рекомендації для пацієнтів:

- **Контроль артеріального тиску:** Підвищений тиск – один з основних факторів ризику інсульту.
- **Контроль рівня холестерину:** Високий рівень холестерину сприяє розвитку атеросклерозу. Дотримуйтесь дієти, обмежте споживання жирної їжі та приймайте ліки, якщо вони призначені лікарем.
- **Контроль рівня глюкози:** Діабет значно підвищує ризик інсульту. Регулярно контролюйте рівень цукру в крові та дотримуйтесь дієти.
- **Фізична активність:** включають рухові вправи призначені для покращення координації всього тіла та зміцнення м'язової сили, відновлення рівноваги, ходьби або дрібної моторики та, навіть, ковтання.

- **Правильне харчування:** Дотримуйтесь збалансованої дієти, багатої на фрукти, овочі, цільнозернові продукти. Обмежте споживання солі, жирів, цукру. При цьому необхідно контролювати **вагу тіла**.
- Необхідно відмовитись від **паління** для профілактики виникнення рецидиву (повторення) інсульту а також обмежити вживання **алкоголю** (він згущує кров і загалом несприятливо позначається здоров'я).

Висновки.

1. Було виявлено зв’язок між раннім високодозовим застосуванням статинів і зменшенням частоти повторних інсультів, без збільшення частоти геморагічного інсульту чи внутрішньомозкового крововиливу (ВМК). Дотримання рекомендацій лікаря та здорового способу життя є ключовими факторами успішного відновлення.
2. Для вторинної профілактики пацієнтам з інсультом слід призначати статини, езетиміб та інгібітори PCSK9. При призначенні препаратів для лікування дисліпідемії необхідно ретельно підбирати комбінацію, типи та дозування з урахуванням супутніх захворювань пацієнта та підтипів інсульту. Особливо для статинів слід враховувати інтенсивність прийому, а також побічні ефекти, супутні захворювання та особистісні характеристики пацієнта.

Література:

1. Dawson, J., Béjot, Y., Christensen, L. M. & Webb, A. European Stroke Organisation (ESO) guideline on pharmacological interventions for long-term secondary prevention after ischaemic stroke or transient ischaemic attack. *European stroke journal*, - 2022. - Vol. *7*(3). I–II. doi:10.1177/23969873221100032.

2. Chan, B. P. L., Wong, L. Y. H., Tan, B. Y. Q., Yeo, L. L. L., & Venketasubramanian, N. Dual Antiplatelet Therapy for the Acute Management and Long-term Secondary Prevention of Ischemic Stroke and Transient Ischemic Attack, An Updated Review. *Journal of cardiovascular development and disease*, - 2024. – Vol. 11(2):48. doi:10.3390/jcdd11020048.

3. Choi, S. E., Bucci, T., Huang, J. Y. & Abdul-Rahim, A. H. Early statin use is associated with improved survival and cardiovascular outcomes in patients with atrial fibrillation and recent ischaemic stroke: A propensity-matched analysis of a global federated health database. *European Stroke Journal*, - 2024. - Vol. 0(0). doi:10.1177/23969873241274213.

4. Vitturi, B.K. & Gagliardi, R. J. Effects of statin therapy on outcomes of ischemic stroke: a real-world experience in Brazil. *Arq Neuropsiquiatr*, - 2020. - Vol. 78(8):461-467. doi: 10.1590/0004-282X20200027.

5. Gao, Y., Jiang, L., Pan, Y. & Zhang, S. Immediate-or Delayed-Intensive Statin in Acute Cerebral Ischemia: The INSPIRES Randomized Clinical Trial. *JAMA Neurol*. – 2024. - Vol. 81(7): 741-751. doi:10.1001/jamaneurol.2024.1433.

6. Kytö, V., Åivo, J. & Ruuskanen, J.O. Intensity of statin therapy after ischaemic stroke and long-term outcomes: a nationwide cohort study. *Stroke Vasc Neurol*., - 2024. doi:10.1136/svn-2024-003230.

7. Saini, V., Guada, L. & Yavagal, D.R. Global epidemiology of stroke and access to acute ischemic stroke interventions. *Neurology*. – 2021. Vol. 97(S2):6-16. doi: 10.1212/WNL.0000 000000012781.

8. Hui, C., Tadi, P., Khan Suheb, M. Z., & Patti, L. Ischemic Stroke. In: *StatPearls* [Internet]. Retrieved from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499997/

9. GBD 2019 Stroke Collaborators. Global, regional, and national burden of stroke and its risk factors, 1990-2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *Lancet Neurol*., - 2021. - Vol. 20(10):795-820. doi:10.1016/S1474-4422(21)00252-0.

10. Heuschmann, P.U., Kircher, J., Nowe, T. & Keil, U.Control of main risk factors after ischaemic stroke across Europe: data from the stroke-specific module of the EUROASPIRE III survey. *Eur J Prev Cardiol*., - 2015. - Vol. 22(10):1354-1362. doi:10.1177/2047487314546825.

11. Tramacere, I., Boncoraglio, G. B., Banzi, R. & Moja, L. Comparison of statins for secondary prevention in patients with ischemic stroke or transient ischemic attack: a systematic review and network meta-analysis. *BMC Med*., - 2019. - Vol. 17(1):67. doi:10.1186/s12916-019-1298-5.

12. Amarenco, P., Kim, J.S., Labreuche, J. & Meseguer, E.A Comparison of Two LDL Cholesterol Targets after Ischemic Stroke. *N Engl J Med*., - 2020. - Vol. 382(1):9. doi:10.1056/NEJMoa1910355.

13. Fan, H. M., Wang, Y. L., Zhang, K. L. & Niu, X. Y. Intensive Versus Moderate Statin-Based Therapies in Patients with Mild Ischemic Stroke: A Prospective Multicenter Cohort Study. *J Am Heart Assoc*., - 2024. - Vol. 13(14). doi:10.1161/JAHA.124.035337.

14. Lee, M., Cheng, C.Y., Wu, Y.L. & Ovbiagele, B. Association Between Intensity of Low-Density Lipoprotein Cholesterol Reduction with Statin-Based Therapies and Secondary Stroke Prevention: A Meta-analysis of Randomized Clinical Trials. *JAMA Neurol*., - 2022. - Vol. 79(4):349-358. doi:10.1001/jamaneurol.2021.5578.

15. Chang, Y., Eom, S., Kim, M. & Song, T.J. Medical Management of Dyslipidemia for Secondary Stroke Prevention: Narrative Review. *Medicina*., - 2023. - Vol. 59(4):776. https://doi.org/10.3390/medicina59040776.

References:

1. Dawson, J., Béjot, Y., Christensen, L. M. & Webb, A. European Stroke Organisation (ESO) guideline on pharmacological interventions for long-term secondary prevention after ischaemic stroke or transient ischaemic attack. *European stroke journal*, - 2022. - Vol. *7*(3). I–II. doi:10.1177/23969873221100032.

2. Chan, B. P. L., Wong, L. Y. H., Tan, B. Y. Q., Yeo, L. L. L., & Venketasubramanian, N. Dual Antiplatelet Therapy for the Acute Management and Long-term Secondary Prevention of Ischemic Stroke and Transient Ischemic Attack, An Updated Review. *Journal of cardiovascular development and disease*, - 2024. – Vol. 11(2):48. doi:10.3390/jcdd11020048.

3. Choi, S. E., Bucci, T., Huang, J. Y. & Abdul-Rahim, A. H. Early statin use is associated with improved survival and cardiovascular outcomes in patients with atrial fibrillation and recent ischaemic stroke: A propensity-matched analysis of a global federated health database. *European Stroke Journal*, - 2024. - Vol. 0(0). doi:10.1177/23969873241274213.

4. Vitturi, B.K. & Gagliardi, R. J. Effects of statin therapy on outcomes of ischemic stroke: a real-world experience in Brazil. *Arq Neuropsiquiatr*, - 2020. - Vol. 78(8):461-467. doi: 10.1590/0004-282X20200027.

5. Gao, Y., Jiang, L., Pan, Y. & Zhang, S. Immediate-or Delayed-Intensive Statin in Acute Cerebral Ischemia: The INSPIRES Randomized Clinical Trial. *JAMA Neurol*. – 2024. - Vol. 81(7):741-751. doi:10.1001/jamaneurol.2024.1433.

6. Kytö, V., Åivo, J. & Ruuskanen, J.O. Intensity of statin therapy after ischaemic stroke and long-term outcomes: a nationwide cohort study. *Stroke Vasc Neurol*., - 2024. doi:10.1136/svn-2024-003230.

7. Saini, V., Guada, L. & Yavagal, D.R. Global epidemiology of stroke and access to acute ischemic stroke interventions. *Neurology*. – 2021. Vol. 97(S2):6-16. doi: 10.1212/WNL.0000000000012781.

8. Hui, C., Tadi, P., Khan Suheb, M. Z., & Patti, L. Ischemic Stroke. In: *StatPearls* [Internet]. Retrieved from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499997/

9. GBD 2019 Stroke Collaborators. Global, regional, and national burden of stroke and its risk factors, 1990-2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *Lancet Neurol*., - 2021. - Vol. 20(10):795-820. doi:10.1016/S1474-4422(21)00252-0.

10. Heuschmann, P.U., Kircher, J., Nowe, T. & Keil, U.Control of main risk factors after ischaemic stroke across Europe: data from the stroke-specific module of the EUROASPIRE III survey. *Eur J Prev Cardiol*., - 2015. - Vol. 22(10):1354-1362. doi:10.1177/2047487314546825.

11. Tramacere, I., Boncoraglio, G. B., Banzi, R. & Moja, L. Comparison of statins for secondary prevention in patients with ischemic stroke or transient ischemic attack: a systematic review and network meta-analysis. *BMC Med*., - 2019. - Vol. 17(1):67. doi:10.1186/s12916-019-1298-5.

12. Amarenco, P., Kim, J.S., Labreuche, J. & Meseguer, E.A Comparison of Two LDL Cholesterol Targets after Ischemic Stroke. *N Engl J Med*., - 2020. - Vol. 382(1):9. doi: 10.1056/NEJMoa1910355.

13. Fan, H. M., Wang, Y. L., Zhang, K. L. & Niu, X. Y. Intensive Versus Moderate Statin-Based Therapies in Patients with Mild Ischemic Stroke: A Prospective Multicenter Cohort Study. *J Am Heart Assoc*., - 2024. - Vol. 13(14). doi:10.1161/JAHA.124.035337.

14. Lee, M., Cheng, C.Y., Wu, Y.L. & Ovbiagele, B. Association Between Intensity of Low-Density Lipoprotein Cholesterol Reduction with Statin-Based Therapies and Secondary Stroke Prevention: A Meta-analysis of Randomized Clinical Trials. *JAMA Neurol*., - 2022. - Vol. 79(4):349-358. doi:10.1001/jamaneurol.2021.5578.

15. Chang, Y., Eom, S., Kim, M. & Song, T.J. Medical Management of Dyslipidemia for Secondary Stroke Prevention: Narrative Review. *Medicina*., - 2023. - Vol. 59(4):776. https:// doi.org/10.3390/medicina59040776.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 613.96:614.1: 616.98:578.828ВІЛ:303.62

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1934-1942

Крицька Галина Анатоліївна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри загальної гігієни та екології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-3730-5807

Лотоцька Олена Володимирівна доктор медичних наук, професор, професор кафедри загальної гігієни та екології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1393-7914

Кравченко Орислава Петрівна магістр за спеціальністю громадське здоров'я, цитоморфолог клініко-діагностичної лабораторії, КП «Ладижинська міська лікарня» Ладижинської міської ради Гайсинського району Вінницької області, м. Ладижин

РІВЕНЬ ОБІЗНАНОСТІ ЮНАЦТВА ТА МОЛОДІ ЩОДО ЗАХВОРЮВАНОСТІ НА ВІЛ/СНІД ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ

Анотація. Актуальність. В Україні кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД щороку зростає. Тому надзвичайно важливим чинником у боротьбі з поширенням цієї хвороби набуває підвищення рівня обізнаність сучасної молоді про неї.

Метою нашого дослідження було оцінити санітарно-освітній рівень обізнаності юнацтва та молоді щодо захворюваності на ВІЛ/СНІД.

Методи дослідження. Використано такі методи дослідження: бібліосемантичний, соціологічний, аналітичний, статистичний.

Було опитано 125 осіб віком від 14 до 20 років, з них 74 % – дівчата та 26 % – хлопці. 75 % респондентів навчалися в медичному коледжі, 23 % – були студентами медичного університету. Осіб віком 14-16 років було 27,0 %, 16-18 років – 28,0 %, 18-20 років – 34,0 %, 20 років і більше 11,0 %. Опитування проводилося за допомогою заздалегідь складеною нами анкетою, що детально відображали знання респондента про ВІЛ/СНІД.

Результати дослідження. У результаті анкетування встановлено: 89,5% опитуваних студентів знають про інфекційне походження хвороби, 96,8% вважають основним шляхом зараження статевий, а 95,2 % – ін'єкційний. Основними методами захисту 92,8 % респондентів вважають захищений секс, 85,6 % – використання стерильного інструментарію і 68,2% – за здоровий

спосіб життя. 87,9 % опитуваних отримали інформацію про ВІЛ/СНІД у навчальному закладі. 53,3 % анкетованих вибрала толерантний підхід до носіїв СНІДу, ще 27,4 % – запропонують їм свою підтримку. Варто відмітити небажання тестуватися на ВІЛ серед респондентів. 65,3 % вважає основною причиною - страх отримати позитивний результат. Ще 8,9 % бояться обстеження (забору крові) в лікарні. 7,3 % вважають, що люди не хочуть спілкуватися з лікарем про проходження тестування. Лише 15,3 % проходили тестування на ВІЛ-інфекцію.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було встановлено, що загалом студентська молодь має достатній рівень обізнаності щодо шляхів поширення вірусу, методів профілактики та можливості зниження ризику зараження ВІЛ/СНІДом. Проте ще існує частина молоді, яка потребує додаткової інформації з вказаних питань. Враховуючи вище зазначене, необхідно систематизовано проводити просвітницьку роботу та постійно підвищувати рівень знань молоді про ВІЛ/СНІД завдяки проведенню факультативних занять і додаткових заходів із залученням педагогів, психологів, спеціалістів у галузі громадського здоров'я та медичних працівників для заохочення молоді до свідомого ставлення до свого здоров'я та відмови від ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки.

Ключові слова: ВІЛ, СНІД, молодь, анкетування, обізнаність, профілактика

Krytska Halyna Anatoliyivna Associate Professor, PhD in Medicine, Associate Professor of the Department of General Hygiene and Ecology Ternopil National Medical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-3730-5807

Lototska Olena Volodymyrivna Doctor of Medicine, Professor, Professor of the General Hygiene and Ecology Department, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1393-7914

Kravchenko Oryslava Petrivna master's degree in public health, cytomorphologist of the clinical-diagnostic laboratory of the communal enterprise "Ladyzhinsk City Hospital" of the Ladyzhynsk City Council of the Gaysyn District of the Vinnytsia Region, Ladyzhyn

LEVEL OF AWARENESS OF YOUTH AND YOUNG PEOPLE REGARDING THE INCIDENCE OF HIV/AIDS ACCORDING TO THE RESULTS OF THE SURVEY

Abstract. In Ukraine, the number of HIV-infected and AIDS patients is increasing every year. Therefore, increasing the level of awareness of modern youth

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

about this disease is an extremely important factor in the fight against the spread of this disease.

Purpose of the article:was to assess the sanitary and educational level of awareness of youth and young people regarding the incidence of HIV/AIDS.

Research methods. The following research methods were used: bibliosemantic, sociological, analytical, statistical.

125 people aged 14 to 20 were interviewed, 74% of them were girls and 26% were boys. 75% of respondents studied at a medical college, 23% were students of a medical university. 27.0% were 14-16 years old, 28.0% were 16-18 years old, 34.0% were 18-20 years old, and 11.0% were 20 years old or older. The survey was conducted with the help of a questionnaire compiled in advance by us, which reflected in detail the respondent's knowledge about HIV/AIDS.

Research results. As a result of the survey, it was established: 89.5% of the surveyed students know about the infectious origin of the disease, 96.8% consider the main way of infection to be sexual, and 95.2% - by injection. 92.8% of respondents consider protected sex, 85.6% - the use of sterile tools, and 68.2% - a healthy lifestyle as the main methods of protection. 87.9% of respondents received information about HIV/AIDS at an educational institution. 53.3% of respondents chose a tolerant approach to AIDS carriers, another 27.4% will offer them their support. It is worth noting the reluctance to be tested for HIV among respondents. 65.3% believe that the main reason is the fear of getting a positive result. Another 8.9% are afraid of examination (blood sampling) in the hospital. 7.3% believe that people do not want to talk to a doctor about getting tested. Only 15.3% were tested for HIV infection.

Conclusions. As a result of the conducted research, it was established that, in general, student youth have a sufficient level of awareness of the ways of spreading the virus, methods of prevention, and the possibility of reducing the risk of HIV/AIDS infection. However, there is still a part of young people who need additional information on these issues. Taking into account the above, it is necessary to systematically carry out educational work and constantly increase the level of knowledge of young people about HIV/AIDS by conducting optional classes and additional activities with the involvement of teachers, psychologists, specialists in the field of public health and medical workers to encourage young people to be aware of their health and refusal of risky behavior related to HIV infection.

Keywords: HIV, AIDS, youth, questionnaire, awareness, prevention

Постановка проблеми. Проблема ВІЛ/СНІДу займає особливе місце серед інших проблем охорони здоров’я, адже на сьогодні масштаби поширення ВІЛ/СНІДу мають глобальний характер і є реальною загрозою соціально-економічному розвитку багатьох країн світу [1]. Впродовж декількох десятиліть, з початку епідемії, ця хвороба викликає тяжкі соціально-економічні наслідки, потребує дороговартісного лікування і що особливо

небезпечно - не має специфічної профілактики [2]. Провідні науковці по боротьбі з поширенням ВІЛ-інфекції заявляють, що пандемія цього вірусу є реальною загрозою планетарного характеру, яка охопила майже всі країни світу [3]. Про це свідчить той факт, що починаючи з 80-х років минулого століття в світі були інфіковані ВІЛ 85,6 млн людей, близько 40,4 млн. померли від захворювань, пов'язаних з ВІЛ. За даними інформаційного бюлетеня UNAIDS у 2022 р. 39 млн людей у світі живе з ВІЛ, з них 37,5 млн – дорослі, 1,5 млн – діти (<15 років). Кількість людей з ВІЛ-інфекцією за останні 22 роки зросла на 46 % - з 26,6 млн у 2000 р. до 39 млн у 2022 р.[4].

На жаль, не оминула епідемія ВІЛ-інфекції і України, де кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД щороку зростає, про що свідчить показник поширення ВІЛ-інфекції у 2023 р., який був найвищим у Європейському регіоні і дорівнював 28,4 на 100 000 населення [5]. До причин, які сприяють цьому, можна віднести окрім економічної нестабільності в країні, безробіття та поширення вживання алкоголю та наркотиків (особливо серед молоді), інформаційну необізнаність широкого загалу населення, які призводять до незахищеного сексу, низького рівня зацікавленості в обстеженнях тощо [6]. В останні роки ситуація погіршилася через кризові соціально-економічні явища, зумовлені пандемією COVID-2019 та повномасштабною військовою агресією рф проти України [7].

Тому надзвичайно важливим чинником у боротьбі з поширенням цієї хвороби набуває підвищення рівня обізнаність сучасної молоді про цю хворобу. Науковці наголошують на існуванні кореляції між сукупність знань про шляхи передачі вірусу ВІЛ, про наслідки ризикованої поведінки, про методи індивідуальної профілактики інфікування ВІЛ, тощо. Адже чим більше молодь буде володіти інформацією, тим рідше вона потрапить до групи ризику [8, 9].

Тому рівень володіння юнацтвом і молоддю знаннями щодо шляхів передачі ВІЛ/СНІДу та заходів профілактики цієї хвороби є надзвичайно важливим, адже лише у такому випадку можливо змінити їх відношення до необхідності дотримуватися правил здорового способу життя та профілактичних заходів, щоб зберегти своє здоров’я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ВІЛ/СНІДу цікавила чимало українських науковців. У публікаціях таких авторів, як В. Білак–Лук'янчук, О. Полоз, Н. Белікова, С. Петренко тощо розглядалися актуальні питання обізнаності молоді у питаннях ВІЛ/СНІДу та досліджувалася поведінка останніх, зокрема сексуальна, як фактор ризику інфікування ВІЛ. Інші науковці розглядали у своїх працях основні аспекти профілактики ВІЛ/СНІДу та формуванні у молоді мотивації до здорового способу життя (наприклад,Т. Семигіна, С. Страшко, Л. Габора, Т. Воронцова, І. Махновська тощо). Так, різні складові формування та реалізації політики протидії епідемії розглядали у своїх роботах В.Єфремова, А. Журавльова, Р. Головко, М. Кучер та інші.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Метою статті було оцінити санітарно-освітній рівень обізнаності юнацтва та молоді щодо захворюваності на ВІЛ/СНІД.

Методи дослідження. Використано такі методи дослідження: бібліо-семантичний, соціологічний, аналітичний, статистичний.

Було проведено опитування 125 осіб віком від 14 до 20 років. 75 % респондентів навчалися в Гайсинському медичному фаховому коледжі, 23 % - в Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського. Поділ респондентів за статтю був таким: 74 % – дівчата та 26 % – хлопці. Осіб віком 14–16 років було 27,0 %, 16–18 років – 28,0 %, 18–20 років – 34,0 %, 20 років і більше 11,0 %. Опитування проводилося за допомогою заздалегідь складеною нами анкетою, яка містила 24 питань, що детально відображали знання респондента про ВІЛ/СНІД. В анкеті використовувались тільки питання закритого типу, які вимагають певних відповідей або вибору з короткого переліку можливих відповідей. Опитування було добровільним та анонімним і проводилося у жовтні-листопаді 2023 р.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать результати опитування, найбільшу зацікавленість проблемою СНІДу виявили юнаки та дівчата 18–20-річного віку, які становили 34,4 % від усіх опитуваних вікових категорій осіб. Вікова категорія осіб старших за 20 років проявила найменшу зацікавленість цією проблемою. Високий відсоток зацікавленості 18–20 річних осіб можна пояснити тим, що це вже сформовані люди, які планують створювати сім'ї, народжувати та виховувати дітей. Юнаки та дівчата 16–18 та 14–16-річного віку проявили майже однакову зацікавленість питаннями поширення та захворюваності на СНІД - відповідно 28 та 26,4 %. Чомусь вікова категорія осіб старших за 20 років виявила найменшу зацікавленість проблемою ВІЛ-інфекції. Ймовірно, ця вікова категорія має вже чіткіше і більш сформоване уявлення про цю проблему і шляхи її розв'язання. Слід зазначити, що лише половина опитуваних студентів, а саме 48 % вважали свої знання достатніми, 44 % хотіли б знати більше, а 8 % було важко визначитися, чи достатньо вони знають стосовно проблеми ВІЛ/СНІД. Варто відмітити високу інформованість молодих людей щодо ВІЛ-інфекції, а саме 89,5 % опитуваних студентів знають про інфекційне походження досліджуваної патології. Це дає позитивний прогностичний результат у плані подальшого запобігання СНІДу.

На питання про те, чи ВІД/СНІД може бути лише у людей, які вживають наркотики, невеликий відсоток, а саме 8,8 % вважають це твердження правильним, а 88,8 % опитуваних студентів заперечили його. І це дійсно так, тому що наркотики не є єдиною і пріоритетною причиною у виникненні цієї патології. Будь-яка людина будь-якого віку, раси, статі чи сексуальної орієнтації може бути інфікованою ВІЛ/СНІДом. Хоча, звичайно, у певної категорії населення існують більший ризик захворіти на цю недугу. Тому на наступне питання: «Чи є СНІД захворюванням, яким може захворіти будь-хто?» 91,1 % опитуваних студентів відповіли стверджувально, 6,5 %

заперечили, а 2,4 % не знали відповіді на це питання. Отримані дані свідчать про достатню обізнаність студентів у причинах виникнення цієї хвороби.

Разом з тим, на питання анкети: «Чи вважаєте ви, що СНІД загрожує особисто вам?» лише 16 % стверджувально відповіли на це запитання, більше половини (а саме 59,2 %) опитуваних вважають, що ризик інфікування ВІЛ їм взагалі не загрожує або є малоймовірним, ще четвертина (24,8 %) не знали, що відповісти. Такі результати анкетування свідчать про недостатньою обізнаністю студентів у питаннях поширення, причин виникнення та методи профілактики СНІДу.

Наступним питанням нашої анкети було таке: «Яким категоріям людей найчастіше загрожує СНІД?». На нього 41,1 % опитуваних студентів відповіли, що це насамперед повії, шприцеві наркомани та гомосексуалісти. 34,7 % вважають, що ця хвороба загрожує абсолютно усім категоріям населення, а 23,4 % групою ризику вважають алкоголіків, наркоманів, дітей раннього віку, гомосексуалістів і повій. Недостатньо знали респонденти про шляхи потрапляння вірусу імунодефіциту в організм людини. 71,2 % опитуваних студентів вказали, що лише через кров, тоді як 28,8 % обрали правильну відповідь про потрапляння вірусу імунодефіциту через інші біологічні рідини також.

На питання про шляхи поширення вірусу СНІД були отримані неоднозначні відповіді. Майже одноголосно (а саме 95,2 %) респонденти вважають, що заразитися вірусом СНІДу можливо під час використання багаторазових шприців і голок. 96,8 % пріоритетним вважає статевий шлях передачі вірусу імунодефіциту. Також значна частина опитуваних, а саме 87,2 % вважає, що одним із шляхів зараження може бути використання чужого леза або манікюрного приладдя, ще 80 % вказують на плацентарний шлях передачі від хворої матері. Були і помилкові твердження. 16 % студентів як один із шляхів передачі вірусної інфекції назвали поцілунки. 17,6 % вважають, що хвороба передається через укуси комарів. 3,2 % респондентів вказують інші причини, а саме потискання рук, через повітря та з їжею і водою. Таку необізнаність студентів можна пояснити недостатньою роботою медичних і громадських закладів із приводу інформування населення про шляхи передачі цієї недуги.

Наступним питанням нашої анкети були шляхи отримання інформації респондентами про проблему СНІДу. Високий відсоток анкетованих осіб (а саме 64,8 %) почули про синдром набутого імунодефіциту на лекціях у їхньому навчальному закладі. Ще 53,6 % були проінформовані викладачами під час виховних бесід на цю тему. Для 43,2 % респондентів джерелом інформації були мас-медіа. Батьки розповідали про ВІЛ/СНІД вдома більш, ніж третині (34,4 %) анкетованих, а 20 % взнали про неї від друзів.

На питання про ставлення до ВІЛ-інфікованих людей з вашого оточення, 53,3 % респондентів відповіли, що ставитимуться до них, як до інших членів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

колективу, а 27,4 % запропонують їм свою підтримку. 10,5 % вважають, що їх треба ізолювати, а 7,3 % будуть уникати спілкування з ними. Таким чином, більша частина анкетованих вибрала толерантний підхід до носіїв СНІДу. Це дозволить не самоізольовуватися цій категорії населення, а жити повноцінним життям.

Високу активність і свою громадянську позицію проявили студенти з питання запобігання подальшого поширення ВІЛ/СНІДу. Із переліку відповідей, які їм були подані, переважна більшість 72,6 % із усіх опитуваних вважає, що сумація усіх профілактичних засобів поширення цієї хвороби є важливою для припинення її поширення. 14,5 % опитуваних вибрала застосування усіх правил індивідуального захисту, 8,1 % - підсилення просвітницької роботи серед підлітків і забезпечення обстеження вагітних на ВІЛ-нфекцію.

Надзвичайно важливими для студентської молоді є знання про захист від ураження ВІЛ-інфекцією. Враховуючи основні шляхи передачі цього захворювання, 92,8 % респондентів основним методом захисту вважають користування презервативами, 85,6 % рекомендують використовувати тільки стерильні шприци, а 68,2 % – не вживати наркотиків. Але була частина опитаних, які пропонували, щоб захиститися від ВІЛ/СНІДУ, уникати відвідування місць, в яких збирається багато людей, не потискати руку під час вітання, частіше мити руки, відмовитися від куріння та займатися спортом. Звичайно, хоча ці заходи є елементами здорового способу життя, проте у цьому разі свідчать про відсутність обізнаності щодо питань інфікування та профілактики захворювань.

Відомо, що переважна більшість людей не проходить тестування на ВІЛ-інфекцію. Тому ми вирішили взнати думку респондентів про причини небажання тестуватися на ВІЛ. 65,3 % опитуваних вважає основною причиною страх отримати позитивний результат. Ще 8,9 % опитуваних відповіли, що люди бояться обстеження (забору крові) в лікарні. 7,3 % вважають, що люди не хочуть спілкуватися з лікарем про проходження тестування. Серед інших причин були названі страх осуду з боку інших, недоцільність чи незнання проходити тестування на ВІЛ, лінь.

Наступним питанням анкети було «Чому люди бояться отримати позитивний результат при обстежені на ВІЛ-інфекцію?». 45,2 % опитуваних вважають, що першочерговою причиною, яка є в пріоритеті, є страх смерті. 21,8 % бояться пожиттєвого вживання ліків. Решта 12,1 % бояться думки рідних, близьких чи друзів про них. Серед причин страху також виділяють, але значно меншою мірою те, що хлопець /дівчина менше любитиме, скорочення життя, заразити когось із оточення, а незначна частина нічого не боїться.

Коли анкетованих спитали, чи вони коли-небудь проходили тестування на ВІЛ-інфекцію, то лише 15,3 % відповіли позитивно. Під час запитання про те чи пройшли б тестування на ВІЛ самостійно, коли була б така змога, 45,9 %

опитуваних студентів дали позитивну відповідь, решта 41,8 % відповіли, що швидше всього би це зробили. Незначна частина опитуваних осіб 8,2 % дали негативну відповідь, бо вважають, що не зуміють його правильно зробити. Під час опитування студентів, де б вони хотіли пройти тестування на ВІЛ-інфекцію, 41,5 % респондентів відповіли, що їм байдуже де, оскільки вони не бояться результату. Ще 25,2 % обрали б спеціальну клініку, 9,8 % опитуваних пройшли б тест у лікарні, де їх ніхто не знає чи самостійно, і, нарешті 8,9 % пройшли б тест у лікарні за місцем проживання. Такі результати тестування свідчать про те, що проблема СНІДу є актуальною для молоді і вимагає деонтологічного підходу, насамперед чергу анонімності. Отримані анкетні дані ще раз підтверджують той факт, що переважна більшість опитуваних студентів хочуть проходити тест анонімно. Тому одним з напрямків покращення обізнаності молоді щодо ВІЛ/СНІДу є інформування їх про місця, де можна пройти тестування на наявність інфекції або отримати необхідну інформацію про шляхи передачі та засоби запобігання інфікуванню.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження було встановлено, що загалом студентська молодь має достатній рівень обізнаності щодо шляхів поширення вірусу, методів профілактики та можливості зниження ризику зараження ВІЛ/СНІДом. Проте ще існує частина молоді, яка потребує додаткової інформації з вказаних питань. Особливо варто відмітити страх респондентів перед лабораторним аналізом на ВІЛ-інфекцію через небажання взнати правду щодо свого ВІЛ-статусу. Враховуючи вище зазначене, необхідно систематизовано проводити просвітницьку роботу та постійно підвищувати рівень знань молоді про ВІЛ/СНІД завдяки проведенню факультативних занять і додаткових заходів із залученням педагогів, психологів, спеціалістів у галузі громадського здоров'я та медичних працівників для заохочення молоді до свідомого ставлення до свого здоров'я та відмови від ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки.

Література:

1. Global epidemiology of HIV/AIDS: a resurgence in North America and Europe / R. D. Govender et al. *J Epidemiol Glob Health*. 2021. Vol. 11, № 3. P. 296–301. DOI: 10.2991/jegh.k.210621.001

2. Kraef, C., Bentzon, A., Skrahina, A., Mocroft, A., Peters, L., Lundgren, J. D., ... & Kirk, O. (2022). Improving healthcare for patients with HIV, tuberculosis and hepatitis C in eastern Europe: a review of current challenges and important next steps. *HIV medicine*, *23*(1), 48-59.

3. Bloom D. E., Kuhn M., Prettner K. Modern infectious diseases: macroeconomic impacts and policy responses. *Journal of Economic Literature*. 2022. Vol. 60, № 1. P. 85–131. DOI: 10.1257/jel.20201642

4. Global HIV & AIDS statistics - fact sheet, 2022. *UNAIDS* : website. URL: http://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet.

5. Про ВІЛ/СНІД. *Центр Громадського здоров'я МОЗ України* : веб-сайт.URL:

6. Козак Т. П. Профілактика ВІЛ/СНІДу у молодіжному середовищі як медикосоціальна проблема. *Магістр медсестринства*. 2021. № 1. С. 92–95. URL: https://www.zhim.org.ua/magazine/visnyk_mag_med_2021.pdf

7. Іванов, С. В., Степаненко, В. І., Свирид, С. Г., Степаненко, Р. Л., Литинська, Т. О., Федоренко, О. Є., & Коновалова, Т. С. (2023). Стратегія подолання епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні (огляд літератури). *Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція*, (2), 79-85.

8. Aghaei, A., Mohraz, M., & Shamshirband, S. (2020). Effects of media, interpersonal communication and religious attitudes on HIV-related stigma in Tehran, Iran. *Informatics in Medicine Unlocked*, *18*, 100291.

9. Семигіна Т.В. Профілактика ВІЛ/СНІДу серед молоді : від теорії до реальності. Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. 2010. № 3. С. 150–161.

References:

1. Global epidemiology of HIV/AIDS: a resurgence in North America and Europe / R. D. Govender et al. *J Epidemiol Glob Health*. 2021. Vol. 11, № 3. P. 296–301. DOI: 10.2991/jegh.k.210621.001

2. Kraef, C., Bentzon, A., Skrahina, A., Mocroft, A., Peters, L., Lundgren, J. D., ... & Kirk, O. Improving healthcare for patients with HIV, tuberculosis and hepatitis C in eastern Europe: a review of current challenges and important next steps. *HIV medicine*, 2022. № 23 (1), 48-59.

3. Bloom D. E., Kuhn M., Prettner K. Modern infectious diseases: macroeconomic impacts and policy responses. *Journal of Economic Literature*. 2022. Vol. 60, № 1. P. 85–131. DOI: 10.1257/jel.20201642

4. Global HIV & AIDS statistics - fact sheet, 2022. *UNAIDS* : website. URL: http://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet.

5. About HIV/AIDS. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine: веб-сайт URL: https://phc.org.ua/dlya-pacientiv/pro-vilsnid [in Ukrainian]

6. Kozak T. P. Profilaktyka VIL/SNIDu u molodizhnomu seredovyshchi yak medyko-sotsialna problema. [Prevention of HIV/AIDS in the youth environment as a medical and social problem]. Mahistr medsestrynstva - Master of Nursing. 2021. № 1. P. 92–95. URL: https://www.zhim.org.ua/magazine/visnyk_mag_med_2021.pdf [in Ukrainian]

7. Ivanov, S. V., Stepanenko, V. I., Svyrid, S. G., Stepanenko, R. L., Lytynska, T. O., Fedorenko, O. E., & Konovalova, T. S. Stratehiia podolannia epidemii VIL/SNIDu v Ukraini (ohliad literatury). [Strategy for overcoming the HIV/AIDS epidemic in Ukraine (literature review)]. Tuberkuloz, lehenevi khvoroby, VIL-infektsiia - Tuberculosis, lung diseases, HIV infection. 2023. № 2, 79-85 [in Ukrainian]

8. Aghaei, A., Mohraz, M., & Shamshirband, S. Effects of media, interpersonal communication and religious attitudes on HIV-related stigma in Tehran, Iran. *Informatics in Medicine* Unlocked, 2020. № 18. 100291.

9. Semigina T.V. Profilaktyka VIL/SNIDu sered molodi : vid teorii do realnosti. [Prevention of HIV/AIDS among young people: from theory to reality]. Visnyk Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu - Bulletin of the Ministry of Family, Youth and Sports of Ukraine. 2010. № 3. С. 150–161 [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.895.8:159.923:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1943-1954

Кушнір Юрій Анатолійович кандидат медичних наук, завідувач відділенням Комунальне некомерційне підприємство «Клінічна лікарня "Психіатрія"», м. Київ, тел. (063) 560-15-32, https://orcid.org/0009-0002-7342-9636

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СЕРЕД ПАЦІЄНТІВ З НЕГАТИВНИМИ СИМПТОМАМИ ПРИ ШИЗОФРЕНІЇ

Анотація. Шизофренія займає особливе місце серед психічних розладів, що пов'язано не тільки з особливостями клінічних проявів, але і з високою інвалідизацією хворих та величезними економічними витратами на їх лікування та реабілітацію. Незважаючи на докладені зусилля з боку як медичних працівників і соціальних служб, так і громадськості в цілому, питання, пов'язані з психосоціальною реабілітацією і адаптацією хворих на шизофренію, залишаються однією з найважливіших проблем сучасної психіатрії, і продовжують приковувати до себе пильну увагу з боку різних спеціалістів. Метою дослідження стало визначення структурної характеристики соціальної взаємодії та особливостей психосоціальної адаптації серед пацієнтів з негативними симптомами при шизофренії. Усього в дослідженні прийняли участь 331 пацієнт з шизофренією: 252 пацієнта з негативною симптоматикою при шизофренії (основна група) та 79 пацієнтів з позитивною симптоматикою при шизофренії (група порівняння). Використовувався комплекс методів дослідження: психометричний (Шкала соціальної ангедонії (RSAS), Методика визначення здатності до психосоціальної адаптації (EAPS), Шкала соціального уникнення та дистресу (SADS)), психодіагностичний (Опитувальник міжособистісних відносин (FIRO-B)) та статистичний. Вивчення особливостей соціальної взаємодії у пацієнтів з НС при шизофренії включало в себе аналіз стану соціальної ангедонії, здатності до адаптації та соціального функціонування, схильності до соціального уникнення, тривоги у міжособистісних ситуаціях та типових способів відношення пацієнтів з НС при шизофренії до оточуючих. В результаті аналізу особливостей соціальної взаємодії у пацієнтів з шизофренією були встановлені структурні характеристики, які типові для пацієнтів з НС при шизофренії: переважання високого рівню соціальної ангедонії; високий рівень соціальної тривожності; знижений рівень соціально-психологічної адаптації; порушення психосоціальної адаптації у сферах міжособистісних стосунків, суспільного життя, інтересу до пізнання навколишнього, сімейних стосунків та проведення дозвілля; низьке

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

бажання контакту з оточуючими та емоційно близьких стосунків; високе прагнення уникати відповідальності та прийняття рішень; низькі очікування від оточуючих щодо спілкування та емоційно близьких стосунків; виражена потреба в залежності від оточуючих. Отримані дані можуть використовуватися при проведенні диференційної діагностики пацієнтів з негативною симптоматикою при шизофренії та створенні реабілітаційних та психокорекційних програм лікування даних психічних розладів.

Ключові слова: хворі на шизофренію, негативні симптоми при шизофренії, позитивні симптоми при шизофренії, соціальна взаємодія, соціальна адаптація

Kushnir Yurii Anatoliyovych MD, PhD, Head of Department of the Municipal Non-Profit Enterprise «Clinical Hospital "Psykhiatriia"», Kiev, tel. (063) 560-15-32, https://orcid.org/0009-0002-7342-9636

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF SOCIAL INTERACTION AND FEATURES OF PSYCHOSOCIAL ADAPTATION AMONG PATIENTS WITH NEGATIVE SYMPTOMS IN SCHIZOPHRENIA

Abstract. Schizophrenia occupies a special place among mental disorders, which is connected not only with the peculiarities of clinical manifestations, but also with high disability of patients and huge economic costs for their treatment and rehabilitation. Despite the efforts made by both medical professionals and social services, as well as the public in general, issues related to psychosocial rehabilitation and adaptation of patients with schizophrenia remain one of the most important problems of modern psychiatry, and continue to attract close attention from various specialists. The purpose of the study was to determine the structural characteristics of social interaction and features of psychosocial adaptation among patients with negative symptoms in schizophrenia. A total of 331 patients with schizophrenia participated in the study: 252 patients with negative symptoms of schizophrenia (main group) and 79 patients with positive symptoms of schizophrenia (comparison group). A complex of research methods was used: psychometric (Social Anhedonia Scale (RSAS), Psychosocial Adaptability Assessment Method (EAPS), Social Avoidance and Distress Scale (SADS)), psychodiagnostic (Questionnaire of Interpersonal Relations (FIRO-B)) and statistical. The study of the features of social interaction in patients with NS in schizophrenia included an analysis of the state of social anhedonia, the ability to adapt and social functioning, a tendency to social avoidance, anxiety in interpersonal situations and typical ways of relating patients with NS in schizophrenia to others. As a result of the analysis of the features of social interaction in patients with schizophrenia, structural characteristics were established that are typical for patients with NS in schizophrenia: predominance of a high level of social anhedonia; high level of social anxiety; reduced level of social and

psychological adaptation; violation of psychosocial adaptation in the spheres of interpersonal relations, social life, interest in learning about the environment, family relations and leisure activities; low desire for contact with others and emotionally close relationships; high desire to avoid responsibility and decision-making; low expectations from others regarding communication and emotionally close relationships; expressed need to depend on others. The obtained data can be used in the differential diagnosis of patients with negative symptoms in schizophrenia and in the creation of rehabilitation and psycho-corrective programs for the treatment of these mental disorders.

Keywords: patients with schizophrenia, negative symptoms in schizophrenia, positive symptoms in schizophrenia, social interaction, social adaptation

Постановка проблеми. Серед усього різноманіття різних форм психічних розладів шизофренія займає особливе місце, що пов'язано не тільки з особливостями клінічних проявів, але і з високою інвалідизацією хворих та величезними економічними витратами на їх лікування та реабілітацію. Усе це зумовлює безперечну соціальну значущість цього захворювання [3,6,10]. Незважаючи на докладені зусилля з боку як медичних працівників і соціальних служб, так і громадськості в цілому, питання, пов'язані психосоціальною реабілітацією і адаптацією хворих на шизофренію, залишаються однією з найважливіших проблем сучасної психіатрії, і продовжують приковувати до себе пильну увагу з боку різних спеціалістів [1,4,12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психосоціальна адаптація - сукупність процесів пристосування до довкілля, та її рівень визначається мірою успішності функціонування людини у соціумі з погляду громадських норм [13]. Порушення соціальної адаптації включаються до міжнародних класифікацій і розглядаються в якості суттєвої ознаки шизофренії. Так, у DSM-V зазначається, що з моменту виникнення захворювання рівень функціонування в одній або декількох сферах соціального функціонування, таких як робота, міжособистісні стосунки або самообслуговування, стає помітно нижчим від рівня, досягнутого до початку хворобливого процесу [2]. В численних дослідженнях доведено, що одним із факторів, що несприятливо впливає на соціальну адаптацію, є частота та тривалість госпіталізацій до психіатричного стаціонару. В інших дослідженнях показано, що значення показників соціального функціонування та якості життя перебувають у прямій залежності від наявності спадкової обтяженості психічного захворювання, віку, в якому почалося захворювання, тривалості захворювання, частоти та тривалості госпіталізацій [5,7-9,11]. Разом з тим, виявилося мало робіт, присвячених комплексному вивченню структурних характеристик соціальної взаємодії та особливостей психосоціальної адаптації серед пацієнтів з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

негативною симптоматикою при шизофренії, що й обумовило мету нашого дослідження.

Мета статті. Дослідити структурну характеристику соціальної взаємодії та особливостей психосоціальної адаптації серед пацієнтів з негативними симптомами при шизофренії.

Методи та об'єкт дослідження. Вивчення особливостей соціальної взаємодії у пацієнтів з НС при шизофренії включало в себе аналіз стану соціальної ангедонії, здатності до адаптації та соціального функціонування, схильності до соціального уникнення, тривоги у міжособистісних ситуаціях та типових способів відношення пацієнтів з НС при шизофренії до оточуючих. Пацієнтам була надана повна інформація про дослідження, згідно з принципами Гельсінкської декларації прав людини, Конвенцією Ради Європи про права людини і біомедицину, відповідними законами України та міжнародними актами та було запропоновано підписати інформовану згоду на участь у дослідженні, яка була затверджена етичною комісією. Для дослідження особливостей соціальної взаємодії у пацієнтів з НС при шизофренії використовувався комплекс методів дослідження: психометричний (Шкала соціальної ангедонії (RSAS), Методика визначення здатності до психосоціальної адаптації (EAPS), Шкала соціального уникнення та дистресу (SADS)), психодіагностичний (Опитувальник міжособистісних відносин (FIRO-B)) та статистичний. Усього в досліджені прийняли участь 331 пацієнт з шизофренією. Було обстежено 252 пацієнта з негативною симптоматикою (НС) при шизофренії (основна група) та 79 пацієнтів з позитивною симптоматикою (ПС) при шизофренії (група порівняння). Статистична обробка даних застосовувалась для визначення середніх величин кількісних параметрів, їхніх стандартних помилок (у форматі M±m), достовірності відмінностей (точний метод Фішера і кутове перетворення Фішера). Для кожної градації діагностичного критерію визначався її внесок у постановку діагнозу: розраховувалась міра інформативності Кульбака (МІ) та обчислювалися діагностичні (прогностичні) коефіцієнти (ДК). Статистична обробка результатів проводилась за допомогою Excel-2010 та STATISTICA 6.1.

Виклад основного матеріалу. Аналіз соціальної ангедонії серед пацієнтів з НС при шизофренії продемонстрував, що у пацієнтів основної групи в більшості випадків визначався високий рівень соціальної ангедонії (56,75 ± 1,49) %, у 38,89 % пацієнтів був встановлений помірний рівень, а у 4,37 % осіб - низький рівень соціальної ангедонії (Рис.1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

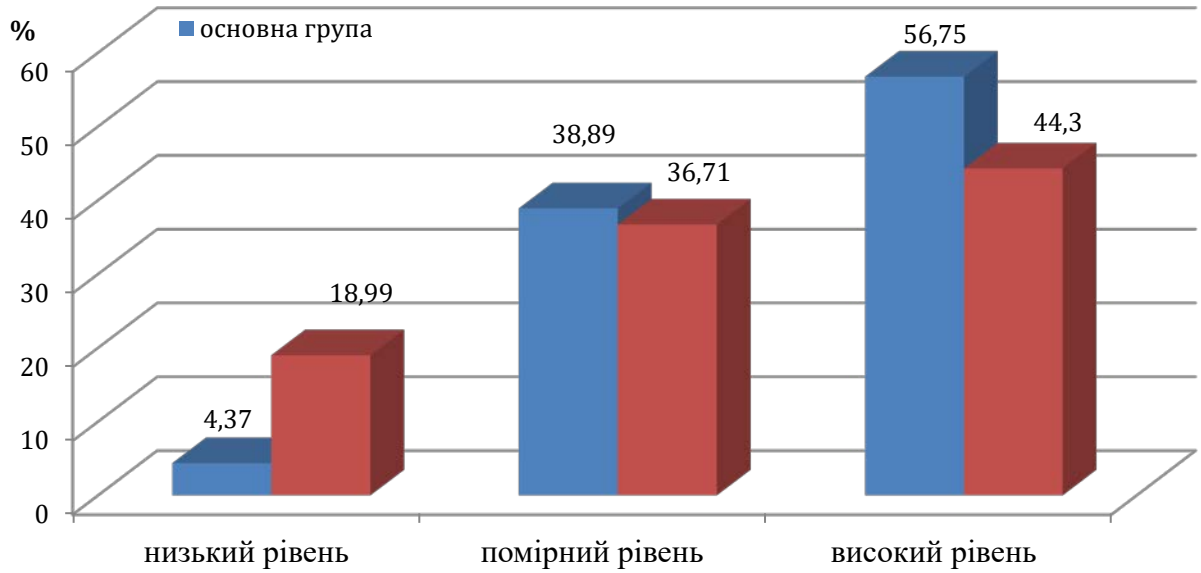

Рис. 1 Рівень соціальної ангедонії у пацієнтів з шизофренією (за даними шкали RSAS)

В групі порівняння у 44,30 % пацієнтів був зафіксований високий рівень, у 36,71 % - помірний рівень та у 18,99 % осіб - низький рівень соціальної ангедонії. Статистичний аналіз дозволив довести, що осіб з високим рівнем соціальної ангедонії було більше в основній групі (56,75 %, p = 0,016, ДК = 1,07, МІ = 0,07), у той час коли в групі порівняння було більше пацієнтів з низьким рівнем соціальної ангедонії (18,99 %, p = 0,0001, ДК = 6,38, МІ = 0,47).

Для виміру схильності до соціального уникнення, тривоги у міжособистісних ситуаціях використовувалась шкала соціального уникнення та дистресу (SADS) (Рис.2). Як видно з рисунку 7.2, загальний рівень соціальної тривожності в двох групах був високим: 78,92 % - в основній групі та 74,71 % - в групі порівняння. При цьому аналіз складових соціальної тривоги дозволив визначити, що у пацієнтів основної групи вагомий внесок в наявність соціальної тривоги належав соціальній ангедонії (56,75 ± 1,34) %, а соціальне уникнення було виражене на 22,17 %. Натомість в групі порівняння високі показники соціальної тривоги були обумовлені, перш за все, вираженістю соціального уникнення (58,13± 1,72) %, а вже потім - соціальної ангедонії (16,58 ± 1,34) %. Порівняння двох груп між собою дозволило підтвердити, що для пацієнтів основної групи схильність ухилятися від соціальних інтеракцій була обумовлена, насамперед, вираженістю соціальної ангедонії (p = 0,001), у той час коли в групі порівняння - вираженістю соціального уникнення (p = 0,0001).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

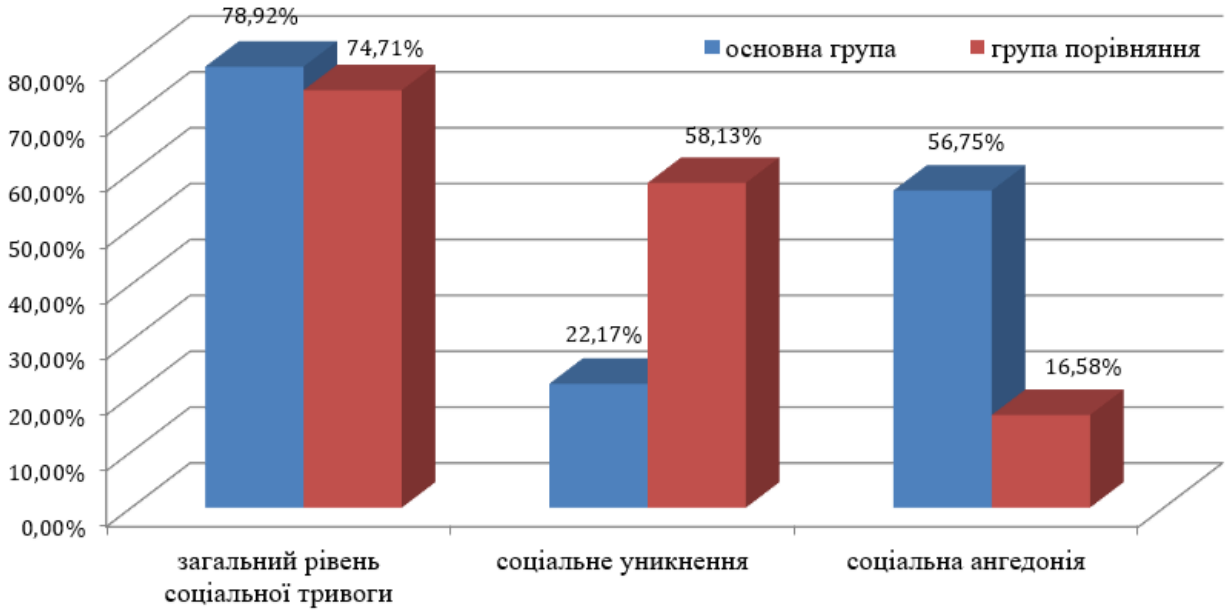

Рис. 2 Характеристика соціального уникнення та дистресу у пацієнтів з шизофренією (за даними шкали SADS)

З метою оцінки здатності до адаптації та соціального функціонування пацієнтів із НС при шизофренії використовувалась шкала EAPS (Табл.1). З таблиці 1 видно, що у пацієнтів основної групи у 34,52 % осіб була зафіксована знижена здатність до психосоціальної адаптації, у 18,65 % осіб - обмежена здатність, у 20,24 % пацієнтів здатність до психосоціальної адаптації була низькою, а у 11,90 % хворих - дуже низькою. Серед пацієнтів групи порівняння у більшості пацієнтів визначалась низький рівень соціально-психологічної адаптації (41,77 ± 4,09) %, у 16,46 % - дуже низький рівень, у 24,05 % пацієнтів була зафіксована знижена здатність до психосоціальної адаптації та у 11,39 % - обмежена здатність до адаптації. Математичне порівняння двох груп дозволило довести, що в групі хворих з НС при шизофренії було більше осіб з обмеженою (18,66 %, p = 0,045, ДК = 2,14, МІ = 0,08) та зниженою (34,52 %, p = 0,024, ДК = 1,57, МІ = 0,08) здатністю психосоціальної адаптації, у той час коли в групі пацієнтів з ПС при шизофренії було більше осіб з низькою здатністю психосоціальної адаптації (41,77 %, p = 0,0001, ДК = 3,15, МІ = 0,34).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Рівень психосоціальної адаптації у пацієнтів з шизофренією

Найменування показників	Основна група (n = 252)		Група порівняння (n = 79)		p	ДК	MI
	Абс.	% ± m	Абс.	% ± m			
висока здатність психосоціальної адаптації	0	0	0	0	1,000	-	-
підвищена спроможність психосоціальної адаптації	6	2,38 ± 0,09	1	1,27 ± 0,16	0,326	2,74	0,02
помірна спроможність психосоціальної адаптації	24	9,52 ± 0,36	3	3,80 ± 0,48	0,052	3,99	0,11
обмежена здатність психосоціальної адаптації	47	18,65 ± 0,67	9	11,39 ± 1,37	**0,045**	**2,14**	**0,08**
знижена здатність психосоціальної адаптації	87	34,52 ± 1,11	19	24,05 ± 2,69	**0,024**	**1,57**	**0,08**
низька здатність психосоціальної адаптації	51	20,24 ± 0,72	33	41,77 ± 4,09	**0,000**	**3,15**	**0,34**
дуже низька здатність психосоціальної адаптації	30	11,90 ± 0,45	13	16,46 ± 1,93	0,084	1,41	0,03
дуже обмежена здатність психосоціальної адаптації	7	2,78 ± 0,11	1	1,27 ± 0,16	0,283	3,41	0,03
повна дезадаптація	0	0	0	0	1,000	-	-

Детальний аналіз сфер психосоціальної адаптації дозволив визначити, що в основній групі хворих реєструвався низький рівень функціонування та можливостей психосоціальної адаптації у сферах: «міжособистісні стосунки» (2,11 ± 0,34), «суспільне та соціальне життя» (2,98 ± 0,63), «сімейні стосунки» (3,11 ± 1,04), «проведення дозвілля» (3,25 ± 1,11) та «інтерес до пізнання навколишньої інформації» (3,87 ± 1,23) (Рис.3). Згідно з результатами дослідження, представленими на рисунку 3, необхідно зазначити, що у групі порівняння відзначалось зниження соціальної адаптації та якісного функціонування у сферах: «проведення дозвілля» (2,43 ± 1,07), «сімейні стосунки» (2,98 ± 0,45), «дружні взаємини» (3,79 ± 1,24), «міжособистісні стосунки» (3,84 ± 1,17).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

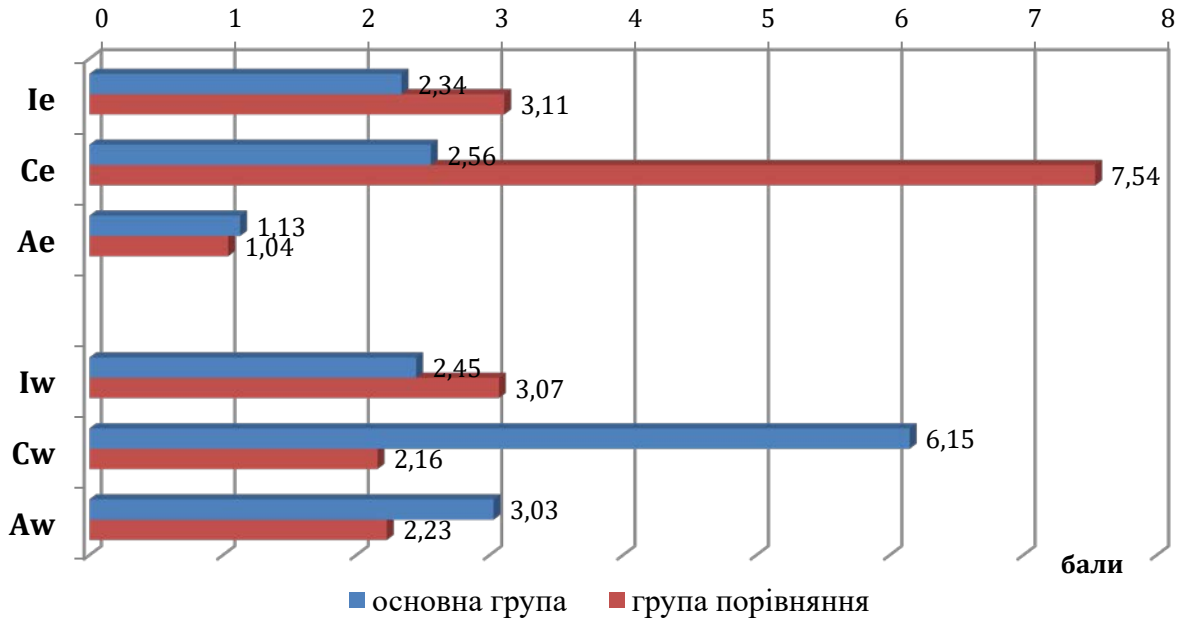
Рис. 3 Середньогруповий рівень адаптації та функціонування у різних соціальних сферах у пацієнтів з шизофренією

Порівняльний аналіз показників двох груп продемонстрував, що у пацієнтів з НС при шизофренії зниження функціонування у сферах суспільного та соціального життя (2,98 балів, p = 0,013), міжособистісних стосунків (2,11 балів, p = 0,027), інтересу до пізнання навколишньої інформації (3,87 балів, p = 0,034) було більш вираженим, ніж в групі пацієнтів з ПС при шизофренії.

Аналіз типових способів відношення пацієнтів з НС при шизофренії до людей здійснювався за допомогою опитувальника міжособистісних відносин (FIRO-B), результати якого представлені на рисунку 4. Як видно з рисунку, у пацієнтів основної групи відмічались низькі показники включення (2,34 ± 0,34), контролю (2,56 ± 0,51) та афекту (1,13 ± 0,71) у напрямку від суб'єкта до інших людей, що проявлялось в схильності уникати контактів, не бажанні брати на себе відповідальність та відсутності прагнення бути в близьких стосунках з оточуючими. У пацієнтів з групи порівняння у напрямку від суб'єкта до інших людей були визначені низькі показники включення (3,11 ± 0,76) та афекту (1,04 ± 0,49) та високі показники контролю (7,54 ± 2,13), що виражалось в наявності відчуття дискомфорту в оточенні людей, схильності до обмеження контактів, відсутності бажання до становлення емоційно близьких стосунків та наявності потреби контролювати та впливати на оточуючих.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У напрямку очікувань від оточуючих у пацієнтів основної групи визначались низькі показники включення (2,45 ± 0,81) та афекту (3,03 ± 0,44) та високі показники контролю (6,15 ± 2,51), що виражалось у відсутності поведінки, спрямованої на пошуки контактів, на прагнення належати до груп та спільнот, відсутності бажання від оточуючих втягування їх у глибокі емоційні відносини та наявності вираженої потреби пацієнтів в залежності, в очікуванні контролю та керівництва з боку оточуючих. У пацієнтів групи порівняння у напрямку від інших людей до суб'єкта відмічались низькі показники включення (3,07 ± 0,59), контролю (2,16 ± 0,46) та афекту (2,23 ± 0,43), що проявлялось у відсутності очікувань від оточуючих встановлення близьких контактів, активності щодо спілкування та не прийняття від оточуючих контролю над собою.

Умовні позначення шкал:

Інтерес інших людей до суб'єкта:
Iw – потреба включення;
Cw – потреба контролю;
Aw – потреба в афекті;

Інтерес суб'єкта до інших людей:
Ie – потреба включення;
Ce – потреба контролю;
Ae – потреба в афекті;

Рис.4 Особливості міжособистісної поведінки хворих з шизофренією

Статистичний аналіз результатів дозволив встановити, що при наявності низьких показників включення та афекту у двох напрямках в обох групах, пацієнти відрізнялись за показником контролю: у хворих з НС при шизофренії схильні були уникати прийняття рішень і відповідальності (2,56 балів, p = 0,0001) та мали виражену потребу в залежності і в очікуванні контролю з боку оточуючих (6,15 балів, p = 0,0018); у той час коли пацієнти з ПС при шизофренії, навпаки, прагнули контролювати та впливати на оточуючих,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

брати у свої руки керівництво та прийняття рішень за себе та інших (7,54 балів, p = 0,0001) та не схильні були приймати контроль оточуючих над собою (2,16 балів, p = 0,0018).

Висновки. В результаті аналізу особливостей соціальної взаємодії у пацієнтів з шизофренією були встановлені структурні характеристики, які типові для пацієнтів з **НС** при шизофренії:

- переважання високого рівню соціальної ангедонії (56,75 %, p = 0,016);
- високий рівень соціальної тривожності (78,92 %);
- знижений рівень соціально-психологічної адаптації (34,52 %, p = 0,024);
- порушення психосоціальної адаптації у сферах міжособистісних стосунків (2,11 балів, p = 0,027), суспільного життя (2,98 балів, p = 0,013), інтересу до пізнання навколишнього (3,87 балів, p = 0,034), сімейних стосунків (3,11 балів) та проведення дозвілля (3,25 балів);
- низьке бажання контакту з оточуючими та емоційно близьких стосунків (2,34 та 1,13 балів);
- високе прагнення уникати відповідальності та прийняття рішень (2,56 балів, p = 0,0001);
- низькі очікування від оточуючих щодо спілкування та емоційно близьких стосунків (2,45 та 3,13 балів відповідно);
- виражена потреба в залежності від оточуючих (6,15 балів, p = 0,0018).

Були встановлені структурні характеристики, які типові для пацієнтів з **ПС** при шизофренії:

- переважання високого та помірного рівнів соціальної ангедонії (44,30 % та 36,71 % відповідно);
- високий рівень соціальної тривожності (74,71 %);
- високий рівень соціального уникнення (58,13 %, p = 0,0001);
- низький рівень соціально-психологічної адаптації (44,77 %, p = 0,0001);
- порушення психосоціальної адаптації у сферах проведення дозвілля (2,43 балів), сімейних, дружніх та міжособистісних стосунків (2,98, 3,79 та 3,84 балів відповідно);
- низьке бажання контакту з оточуючими та емоційно близьких стосунків (3,11 та 1,04 балів);
- високе прагнення контролю над оточуючими (7,54 балів, p = 0,0001);
- низькі очікування від оточуючих щодо спілкування та емоційно близьких стосунків (3,07 та 2,23 балів відповідно);
- виражена потреба в незалежності від оточуючих (2,16 балів, p = 0,0018).

Отримані дані можуть використовуватися при проведенні диференційної діагностики пацієнтів з негативною симптоматикою при шизофренії та створенні реабілітаційних та психо-корекційних програм лікування даних психічних розладів.

Література:

1. Bitter, I., Mohr, P., Raspopova, N., Szulc, A., Samochowiec, J. et al. (2022) Assessment and treatment of negative symptoms in schizophrenia-a regional perspective. *Front Psychiatry*, 12: 820801. doi: 10.3389/fpsyt.2021.820801
2. Brown, E.C., Tas, C., Can, H. (2014) A closer look at the relationship between the subdomains of social functioning, social cognition and symptomatology in clinically stable patients with schizophrenia. *Comprehensive Psychiatry*, 55 (1): 25–32.
3. Capatina, O.O., Miclutia, I.V. (2018) Are negative symptoms in schizophrenia a distinct therapeutic target? *Clujul Med*, 91(1):58-64. doi: 10.15386/cjmed-864.
4. Dziwota, E., Stepulak, M.Z., Włoszczak-Szubzda, A., Olajossy, M. (2018) Social functioning and the quality of life of patients diagnosed with schizophrenia. *Ann Agric Environ Med*, 25(1):50–55. doi:10.5604/12321966.1233566.
5. Fujimaki, K., Toki, S., Yamashita, H., Oyamada, T., & Yamawaki, S. (2018) Predictors of negative symptoms in the chronic phase of schizophrenia: A cross-sectional study. *Psychiatry research*, 262: 600–608. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.09.051
6. Galderisi, S., Mucci, A., Dollfus, S., Nordentoft, M. et al. (2021) EPA guidance on assessment of negative symptoms in schizophrenia. *Eur Psychiatry*, 18; 64(1): e23. doi: 10.1192/ j.eurpsy.2021.11.
7. Lauren, T. Catalano, Jonathan K. Wynn, Junghee Lee, Michael F. Green (2021) A comparison of stages of attention for social and nonsocial stimuli in schizophrenia: An ERP study. *Schizophrenia Research*, 238: 128-136. https://doi.org/10.1016/j.schres.2021.10.008.
8. Marder, S.R, Galderisi, S. (2017) The current conceptualization of negative symptoms in schizophrenia. *World Psychiatry*, 16(1):14–24. doi: 10.1002/wps.20385.
9. Okruszek, Ł., A. Wichniak, M. Jarkiewicz, A. Schudy, M. Gola, K. Jednoróg, A. Marchewka, E. Łojek (2016) Social and nonsocial affective processing in schizophrenia - An ERP study. *International Journal of Psychophysiology*, 107: 54-62. https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho. 2016.06.007.
10. Riehle, M., Mehl, S., & Lincoln, T. M. (2018) The specific social costs of expressive negative symptoms in schizophrenia: reduced smiling predicts interactional outcome. *Acta psychiatrica Scandinavica*, 138(2), 133–144. https://doi.org/10.1111/acps.12892
11. Schlosser, D.A., Campellone, T.R., Biagianti, B., Delucchi, K.L. et al. (2015) Modeling the role of negative symptoms in determining social functioning in individuals at clinical high risk of psychosis. *Schizophrenia Research*, 169 (1-3): 204-208, https://doi.org/10.1016/ j.schres.2015.10.036.
12. Wójciak, P., Domowicz, K., Andrzejewska, M., & Rybakowski, J. K. (2021) Negative symptoms in schizophrenia, assessed by the brief negative symptom scale, self-evaluation of negative symptom scale, and social cognition: a gender effect. *International journal of psychiatry in clinical practice*, *25*(3), 252–257. https://doi.org/10.1080/13651501.2020.1810278
13. Zahid, A., & Best, M. W. (2021) Stigma towards individuals with schizophrenia: Examining the effects of negative symptoms and diagnosis awareness on preference for social distance. *Psychiatry research*, 297: 113724. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.113724

References:

1. Bitter, I., Mohr, P., Raspopova, N., Szulc, A., Samochowiec, J. et al. (2022) Assessment and treatment of negative symptoms in schizophrenia-a regional perspective. *Front Psychiatry*, 12: 820801. doi: 10.3389/fpsyt.2021.820801
2. Brown, E.C., Tas, C., Can, H. (2014) A closer look at the relationship between the subdomains of social functioning, social cognition and symptomatology in clinically stable patients with schizophrenia. *Comprehensive Psychiatry*, 55 (1): 25–32.

3. Capatina, O.O., Miclutia, I.V. (2018) Are negative symptoms in schizophrenia a distinct therapeutic target? *Clujul Med*, 91(1):58-64. doi: 10.15386/cjmed-864.

4. Dziwota, E., Stepulak, M.Z., Włoszczak-Szubzda, A., Olajossy, M. (2018) Social functioning and the quality of life of patients diagnosed with schizophrenia. *Ann Agric Environ Med*, 25(1):50–55. doi:10.5604/12321966.1233566.

5. Fujimaki, K., Toki, S., Yamashita, H., Oyamada, T., & Yamawaki, S. (2018) Predictors of negative symptoms in the chronic phase of schizophrenia: A cross-sectional study. *Psychiatry research*, 262: 600–608. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.09.051

6. Galderisi, S., Mucci, A., Dollfus, S., Nordentoft, M. et al. (2021) EPA guidance on assessment of negative symptoms in schizophrenia. *Eur Psychiatry*, 18; 64(1): e23. doi: 10.1192/ j.eurpsy.2021.11.

7. Lauren, T. Catalano, Jonathan K. Wynn, Junghee Lee, Michael F. Green (2021) A comparison of stages of attention for social and nonsocial stimuli in schizophrenia: An ERP study. *Schizophrenia Research*, 238: 128-136. https://doi.org/10.1016/j.schres.2021.10.008.

8. Marder, S.R, Galderisi, S. (2017) The current conceptualization of negative symptoms in schizophrenia. *World Psychiatry*, 16(1):14–24. doi: 10.1002/wps.20385.

9. Okruszek, Ł., A. Wichniak, M. Jarkiewicz, A. Schudy, M. Gola, K. Jednoróg, A. Marchewka, E. Łojek (2016) Social and nonsocial affective processing in schizophrenia - An ERP study. *International Journal of Psychophysiology*, 107: 54-62. https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho. 2016.06.007.

10. Riehle, M., Mehl, S., & Lincoln, T. M. (2018) The specific social costs of expressive negative symptoms in schizophrenia: reduced smiling predicts interactional outcome. *Acta psychiatrica Scandinavica*, 138(2), 133–144. https://doi.org/10.1111/acps.12892

11. Schlosser, D.A., Campellone, T.R., Biagianti, B., Delucchi, K.L. et al. (2015) Modeling the role of negative symptoms in determining social functioning in individuals at clinical high risk of psychosis. *Schizophrenia Research*, 169 (1-3): 204-208, https://doi.org/10.1016/ j.schres.2015.10.036.

12. Wójciak, P., Domowicz, K., Andrzejewska, M., & Rybakowski, J. K. (2021) Negative symptoms in schizophrenia, assessed by the brief negative symptom scale, self-evaluation of negative symptom scale, and social cognition: a gender effect. *International journal of psychiatry in clinical practice*, *25*(3), 252–257. https://doi.org/10.1080/13651501.2020.1810278

13. Zahid, A., & Best, M. W. (2021) Stigma towards individuals with schizophrenia: Examining the effects of negative symptoms and diagnosis awareness on preference for social distance. *Psychiatry research*, 297: 113724. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.113724

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 546.221.1: 616.61:616.379-008.64:612.08

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1955-1963

Матяш Олександр Романович аспірант кафедри фармакології, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця

Волощук Наталія Іванівна доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри фармакології, Вінницький національний медичний університет ім. М .І. Пирогова, м. Вінниця, тел.: (067) 307-71-34, https://orcid.org/0000-0002-0166-9676

МЕТАБОЛІЗМ ГІДРОГЕН СУЛЬФІДУ В СЕРЦІ ЩУРІВ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З МАРКЕРАМИ КАРДІОЦИТОЛІЗУ ЗА АЛКОГОЛЬНОЇ КАРДІОМІОПАТІЇ

Анотація. Хронічна алкоголізація є важливим фактором ризику ураження серця, що проявляється розвитком ішемії міокарда, скоротливої дисфункції, аритмій та дилятаційної кардіоміопатії. Токсичний вплив алкоголю на міокард реалізується через різноманітні механізми: оксидативний стрес, ендотеліальну дисфункцію, гіперактивацію симпатоадреналової та ренін-ангіотензин-альдостеронової систем, стимулювання фіброгенезу та інші. Залишається невивченим вплив етанолу на стан системи H_2S та її ролі в розвитку алкогольної кардіоміопатії.

Мета роботи – оцінити параметри метаболізму H_2S в міокарді щурів та визначити можливий зв'язок з маркерами кардіоцитолізу у щурів за алкогольної кардіоміопатії

Матеріали та методи дослідження. Експериментальні дослідження проведені на 35 щурах самцях лінії Вістар. Алкогольну кардіоміопатію моделювали шляхом інтрагастрального введення 20% водного розчину етанолу (8 г/кг, 1 раз/добу, 90 діб). В сироватці крові визначали активність маркерних ферментів цитолізу кардіоміоцитів креатинфосфокінази (КФК), лактатдегідрогенази (ЛДГ) та аспартатамінотрансферази (АСТ) з використанням стандартних наборів. В гомогенаті міокарду спектрофотометричними методами оцінювали вміст H_2S, швидкість утилізації H_2S, активність тіоредоксинредуктази (ТР), а також активність H_2S-синтезуючих ферментів цистатіонін-γ-ліази (ЦГЛ), цистеїнамінотрансферази / 3-меркаптопіруватсульфуртрансферази (ЦАТ/3-МСТ). Статистичну обробку результатів проводили за допомогою програми SPSS Statistica 17.0.

Результати дослідження. Алкогольна кардіоміопатія викликає пертурбації метаболізму H_2S в серці. В групі тварин з хронічною алкоголізацією відмічається зменшення рівня H_2S в серці щурів (на 36,0 %, $p<0,05$), зниження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

депонування H_2S в песульфідах (на 32,0 %, $p<0,05$) на тлі зменшення активності H_2S-синтезуючих ферментів (ЦГЛ, ЦАТ/3-МСТ – 24,0-26,0 %, $p<0,05$) та зростання швидкості його деградації (на 47,7 %, $p<0,05$) порівняно з контрольною групою тварин.

Тривала алкоголізація щурів супроводжується активацією кардіоцитолізу про що доказово свідчить зростання сироваткової активності КФК, ЛДГ та АСТ на 18,9-65,0 % ($p<0,05$) порівняно з контрольною групою тварин. За цих умов формування дефіциту H_2S в серці тісно асоціюється зі збільшенням виразності цитолізу кардіоміоцитів ($r=-(0,56-0,65)$; $p<0,05$).

Висновок. Алкогольна кардіоміопатія супроводжується порушенням метаболізму H_2S в серці щурів, що асоціюється з розвитком кардіоміоцитолізу.

Ключові слова: алкоголь, серце, кардіоміопатія, гідроген сульфід, метаболізм, кардіоміоцитоліз, щури

Matiash Oleksandr Romanovich aspirant of pharmacology department, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-9797-1588

Voloshchuk Nataliia Ivanivna MD, PhD, DSc, Professor, Head of the Department of Pharmacology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, tel.: (067) 307-71-34, https://orcid.org/0000-0002-0166-9676

METABOLISM OF HYDROGEN SULFIDE IN THE HEART OF RATS AND ITS RELATIONSHIP WITH MARKERS OF CARDIOCYTOLYSIS IN ALCOHOLIC CARDIOMYOPATHY

Abstract. Chronic alcoholism is an important risk factor for heart damage, manifested by the development of myocardial ischemia, contractile dysfunction, arrhythmias, and dilated cardiomyopathy. The toxic effect of alcohol on the myocardium is realized through various mechanisms: oxidative stress, endothelial dysfunction, hyperactivation of the sympathoadrenal and renin-angiotensin-aldosterone systems, stimulation of fibrogenesis, and others. The influence of ethanol on the state of the H_2S system and its role in the development of alcoholic cardiomyopathy remains unexplored.

Purpose of the study - to evaluate the parameters of H_2S metabolism in the myocardium of rats and to determine a possible connection with markers of cardiocytolysis in rats with alcoholic cardiomyopathy.

Materials and Methods. Experimental studies were conducted on 35 white Wistar male rats. Alcoholic cardiomyopathy was modeled by intragastric administration of 20% aqueous ethanol solution (8 g/kg, 1 time/day, 90 days). The activity of marker enzymes of cytolysis of cardiomyocytes creatine phosphokinase (CPK), lactate dehydrogenase (LDH) and aspartate aminotransferase (AST) was

determined in blood serum using standard kits. In the homogenate of the myocardium, the content of H_2S, the rate of utilization of H_2S, the activity of thioredoxin reductase (TP), as well as the activity of the H_2S-synthesizing enzymes cystathionine-γ-lyase (CSE), cysteine aminotransferase/3-mercaptopyruvate sulfurtransferase (CAT/3-MST) were assessed by spectrophotometric methods. Statistical processing of the results was carried out using the SPSS Statistica 17.0 program.

Results. Alcoholic cardiomyopathy causes disturbances in H_2S metabolism in the heart. In the group of animals with chronic alcoholism, there was a decrease in the level of H_2S in the heart of rats (by 36.0%, $p<0.05$), a decrease in the deposition of H_2S in sulfides (by 32.0%, $p<0.05$) against the background of a decrease in H_2S activity -synthesizing enzymes (CSE, CAT/3-MST – 24.0-26.0%, $p<0.05$) and an increase in the rate of its degradation (by 47.7%, $p<0.05$) compared to the control group of animals.

Prolonged alcoholization of rats is accompanied by activation of cardiocytolysis, which is evidenced by an increase in the serum activity of CPK, LDH and AST by 18.9-65.0% ($p<0.05$) compared to the control group of animals. Under these conditions, the formation of H_2S deficiency in the heart is closely associated with an increase in the expression of cardiomyocyte cytolysis ($r = -(0.56-0.65)$; $p<0.05$).

Conclusions. Alcoholic cardiomyopathy is accompanied by a violation of H_2S metabolism in the heart of rats, which is associated with the development of cardiomyocytolysis.

Keywords: alcohol, heart, cardiomyopathy, hydrogen sulfide, metabolism, cardiomyocytolysis, rats.

Постановка проблеми. Хронічне зловживання алкоголем є значимою медико-соціальною проблемою, що асоціюється з високою поширеністю, системною токсичною дією алкоголю, ранньою інвалідизацією та смертністю пацієнтів. У всьому світі кожна третя людина вживає алкоголь, у тому числі 25% жінок і 39% чоловіків, а в Європі до 50% дорослих вживають алкоголь регулярно [1]. Надмірне вживання алкоголю часто супряжено з підвищеним ризиком дорожньо-транспортних пригод, зменшенням продуктивності на робочому місці, збільшенням витрат на медичне та ментальне здоров’я та більш значним рівнем злочинності та насильства. Тривалий прийом великих доз алкоголю спричиняє численні проблеми зі здоров’ям і вважається причиною 5,3 % усіх смертей у світі [2, 3].

Хронічна алкоголізаціє є важливим фактором ризику ураження серця, що проявляється розвитком ішемії міокарда, скоротливої дисфункції, аритмій та дилятаційної кардіоміопатії. Розвиток алкогольного ураження серця асоціюється з токсичною дією етанолу та його метаболіту ацетальдегіду і реалізується через різноманітні механізми: оксидативний стрес, ендотеліальну

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

дисфункцію, гіперактивацію симпатоадреналової та ренін-ангіотензин-альдостеронової систем, стимулювання фіброгенезу та інші [2, 4]. Хоча на сьогодні багато відомо про патогенез алкогольної кардіоміопатії, все ще не має повного розуміння механізмів кардіотоксичної дії алкоголю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проводяться інтенсивні наукові дослідження щодо ролі нового газотрансміттера гідроген сульфіда (H_2S) в механізмах ураження серця та кардіопротекції. В експериментальних дослідженнях показано, що за ішемії міокарду, діабетичного ураження серця, серцевої недостатності формується дефіцит ендогенного H_2S, а використання екзогенних донорів H_2S супроводжується виразною кардіопротекторною дією [5, 6]. В той же час на сьогодні практично відсутні дані щодо змін метаболізму гідроген сульфіду та його ролі в ураженні серця за тривалої алкоголізації щурів

Мета статті - оцінити параметри метаболізму H_2S в міокарді щурів та визначити можливий зв'язок з маркерами кардіоцитолізу у щурів за алкогольної кардіоміопатії

Матеріали та методи дослідження. Експериментальні дослідження проведені на 35 щурах самцях лінії Вістар. Усі лабораторні тварини утримувались на стандартному харчовому раціоні віварію ВНМУ ім. М.І. Пирогова при звичайному світловому й температурному режимі. Всі етапи досліджень виконані за загальними етичними принципами експериментів на тваринах згідно Першого національного конгресу України з біоетики (Київ, 2001), «Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей» (Страсбург, 1986), а також Закону України № 3447-IV від 21.02.2006 «Про захист тварин від жорстокого поводження». Алкогольну кардіоміопатію моделювали шляхом інтрагастрального введення 20% водного розчину етанолу (8 г/кг, 1 раз/добу, 90 діб). Контрольна група тварин отримувала еквіоб'ємні кількості розчинника інтрагастрально протягом 90 діб.

Сироватку крові отримували після центрифугування цільної венозної крові при 1500 об/хв протягом 20 хв і відбирали в мікропробірки Eppendorf. Гомогенати серця отримували двома різними методами, залежно від завдань дослідження. Для визначення рівня H_2S користувались наступною методикою: серце промивали холодним 1,15% розчином KCl, подрібнювали та гомогенізували в середовищі 0,01 М NaOH у співвідношенні 1:5 (маса/об'єм) при 3000 об/хв (тефлон-скло), а далі до 1 мл гомогенату додавали 0,25 мл 50% трихлороцтової кислоти, центрифугували при 1200 g 15 хв. і відбирали супернатант. Для інших досліджень серце щурів перфузували холодним 1,15% розчином KCl і гомогенізували при 3000 об/хв (тефлон-скло) в середовищі 1,15% калію хлориду (співвідношення 1:3), а далі центрифугували упродовж 30 хв при 600 g і відбирали аліквоти пост'ядерного супернатанту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Вміст H_2S в серці оцінювали спектрофотометричним методом за реакцією сульфід-аніону з N,N-диметил-пара-фенілендіаміну в присутності ферум (III) хлориду [7]. Активність синтезу H_2S за участі цистатіонін-γ-ліази (ЦГЛ, КФ 4.4.1.1) та цистеїнамінотрансферази / 3-меркаптопіруватсульфуртрансферази (ЦАТ / 3-МСТ, КФ 2.6.1.3 / КФ 2.8.1.2) визначали за приростом сульфід-аніону в адаптованих інкубаційних сумішах [8]. Швидкість утилізації екзогенного H_2S оцінювали за ступенем зменшення рівня сульфід-аніону в інкубаційній суміші [9]. Активність тіоредоксинредуктази (ТР, КФ 1.8.1.9) визначали за швидкістю відновлення 5,5′-дітіобіс(2-нітробензоату) у присутності НАДФН [10]. Рівень протеїну в нирках оцінювали за методикою Лоурі [11].

Активність креатинфосфокінази (КФК, КФ 2.7.3.2) визначали кінетичним методом за допомогою стандартного набору ТОВ СпайнЛаб (Україна). Активності лактатдегідрогенази (ЛДГ, КФ 1.1.1.27) та аспартатамінотрансферази (АСТ, КФ 2.6.1.1) визначали уніфікованими методами з використанням стандартних наборів ТОВ Філісіт-Діагностика (Україна).

Статистичну обробку результатів проводили за допомогою програми SPSS Statistica 17.0. Результати представляли у вигляді середньої арифметичної та середньої помилки середньої (M±m). Достовірність різниці між показниками визначали за непараметричним U-критерієм Манна-Уітні. Зв'язок між показниками визначали за допомогою кореляційного аналізу за Спірманом. Вірогідними вважали дані при $p<0,05$.

Виклад основного матеріалу. Результати дослідження параметрів метаболізму гідроген сульфіду в серці щурів наведені в табл. 1.

Встановлено, що алкогольна кардіоміопатія супроводжується формуванням дефіциту H_2S в серці щурів – рівень H_2S вірогідно менший на 36,0 % ($p<0,05$) порівняно з контрольною групою тварин. Також реєструються пертурбації метаболізму H_2S в міокарді – відмічається дисбаланс в системах синтезу, депонування та утилізації H_2S. Так, за алкогольної кардіоміопатії відмічається статистично достовірне зменшення активності ферментативного синтезу H_2S в міокарді у реакції десульфурування цистеїну за участі ЦГЛ - на 24,0 % ($p<0,05$) відносно контролю. Поряд з цим знижується активність ферментної системи синтезу H_2S в серці щурів ЦАТ/3-МСТ на 26,0 % ($p<0,05$) порівняно з контрольною групою.

Алкогольна кардіоміопатія ініціює вірогідне посилення швидкості утилізації H_2S в міокарді на 47,7 % ($p<0,05$), а також достовірне зменшення швидкості депонування H_2S за участі ТРР на 32,0 % ($p<0,05$) відносно групи контролю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 1

Вплив алкогольної кардіоміопатії на параметри метаболізму гідроген сульфіду в серці щурів (M±m)

Біохімічні показники в серці	Контроль, n=15	Алкогольна кардіоміопатія, n=20
H_2S, нмоль/мг протеїну	3,22±0,13	2,06±0,08*
ЦГЛ, нмоль S^{2-}/хв·мг протеїну	0,312±0,012	0,237±0,009*
ЦАТ/3-МСТ, нмоль S^{2-}/ хв·мг протеїну	1,32±0,04	0,977±0,023*
Швидкість утилізації H_2S, нмоль S^{2-}/хв·мг протеїну	0,684±0,043	1,01±0,03*
ТР, нмоль/хв·мг протеїну	5,35±0,23	3,64±0,17*
Примітка. * - $p<0,05$ відносно контрольної групи тварин		

Тривала алкоголізація щурів супроводжується пошкодженням плазматичної та внутрішньоклітинних мембран кардіоміоцитів доказом чого є зростання активності в сироватці крові маркерних ферментів кардіоцитолізу (табл. 2). В групі тварин з алкогольною кардіоміопатією відмічається достовірне зростання активності в сироватці крові цитозольних ферментів кардіоміоцитів – КФК та ЛДГ відповідно на 57,3 та 65,0 % ($p<0,05$) відносно контрольної групи. За цих умов також відмічається достовірне збільшення сироваткової активності мітохондріального ферменту кардіоміоцитів АСТ на 18,9 % відносно групи контролю.

Результати персентильного та кореляційного аналізу між кардіальним рівнем H_2S та сироватковою активністю ферментів кардіоцитолізу наведений в табл. 3. Показано, що зменшення рівня H_2S в міокарді за алкогольної кардіоміопатії тісно асоціюється з розвитком кардіоцитолізу про що свідчать наявність обернених середньої сили кореляцій.

Таблиця 2

Вплив алкогольної кардіоміопатії на активність цитолізу кардіоміоцитів (M±m)

Біохімічні показники в серці	Контроль, n=15	Алкогольна кардіоміопатія, n=20
КФК, Од/л	185±10,5	291±13,0*
ЛДГ, Од/л	240±10,8	396±12,2*
АСТ, Од/л	112±7,97	135±7,36*
Примітка. * - $p<0,05$ відносно контрольної групи тварин		

За результатами персентильного аналізу встановлено, що ступінь дефіциту H_2S в серці супряжений з інтенсивністю кардіоцитолізу за алкогольної кардіоміопатії. Так, в групі тварин з тривалою алкоголізацією за помірного дефіциту H_2S в серці, що відповідає персентильному інтервалу > P_{75}

сироваткова активність КФК, ЛДГ та АСТ була найменшою. За умов виразного дефіциту H_2S в серці (відповідає персентильному інтервалу P_{25}-P_{75}) відмічається вірогідне зростання активності КФК, ЛДГ та АСТ на 30,9, 20,7 та 37,4 % ($p<0,05$) порівняно з показниками у тварин з помірним дефіцитом H_2S в серці. Найвища сироваткова активність КФК, ЛДГ та АСТ реєструвалась у тварин найбільшим дефіцитом H_2S (відповідає персентильному інтервалу < P_{25}).

Таблиця 3

Персентильний та кореляційний аналіз між біохімічними показниками цитолізу кардіоміоцитів та рівнем гідроген сульфіду в міокарді за алкогольної кардіоміопатії

Біохімічні показники в серці	H_2S, нмоль / мг протеїну			
	r	< P_{25} 1,66±0,06	P_{25}-P_{75} 2,01±0,04	> P_{75} 2,55±0,06
КФК, Од/л	-0,65$^{\&}$	368±7,53	288±7,82*	220±8,89*$^{\#}$
ЛДГ, Од/л	-0,60$^{\&}$	464±6,00	396±9,83*	328±6,10*$^{\#}$
АСТ, Од/л	-0,56$^{\&}$	179±6,92	133±5,32*	96,8±1,87*$^{\#}$

Примітки: 1. * - $p<0,05$ відносно відповідних показників, які відповідають рівню гідроген сульфіду в персентильному інтервалі до P_{25};
2. $^{\#}$ - $p<0,05$ відносно показників, які відповідають рівню гідроген сульфіду в персентильному інтервалі P_{25}-P_{75};
3. $^{\&}$ - достовірність ($p<0,05$) коефіцієнту кореляції (r).

Проведені дослідження засвідчили, що тривала алкоголізація щурів супроводжується порушеннями метаболізму H_2S в серці – відмічається зменшення рівня H_2S, зниження швидкості його депонування у складі персульфідів на тлі зниження активності ферментативної продукції H_2S та збільшення швидкості його деградації. В літературі нами не знайдено даних щодо впливу алкоголю на стан системи H_2S в серці щурів. В той час існують поодинокі публікації в яких наголошується на депримуючому впливі етанолу на рівень H_2S в печінці та нирках [12].

Виникає питання щодо чинників, які виникають на тлі алкоголізації і спричиняють порушення обміну H_2S в серці. Відомо, що токсична дія алкоголю може опосередковуватись через активацію оксидативного стресу та розвитку запалення [2, 3]. В той же час активні форми кисню та прозапальні цитокіни є одним із чинників посттрансляційної модифікації H_2S-продукуючих ензимів . Не виключено, що тривале введення алкоголю може спричиняти порушення експресії ферментів, відповідальних за синтез H_2S [13]. Ще одним із можливих чинників пертурбації обміну H_2S в міокарді за алкогольного ураження може бути гіперактивація ренін-ангіотензин-альдостеронової системи, яка тісно асоціюється з метаболізмом H_2S [6, 13].

Хронічна алкоголізація супроводжується цитолізом плазматичної та мітохондріальної мембран кардіоміоцитів про що доказово свідчить зростання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

сироваткової активності КФК, ЛДГ та АСТ. За результатами персентильного та кореляційного аналізу показано, що активність цитолізу кардіоміоцитів при алкогольному ураженні серця тісно корелює зі ступенем зниження рівня H_2S в міокарді. Ймовірно це повязано з поглибленням оксидативного стресу та запалення на тлі наростаючого дефіциту H_2S.

Висновки. Алкогольна кардіоміопатія супроводжується вірогідним зменшенням рівня H_2S в серці щурів (на 36,0 %, $p<0,05$), зниженням депонування H_2S в песульфідах (на 32,0 %, $p<0,05$) на тлі зменшення активності H_2S-синтезуючих ферментів (ЦГЛ, ЦАТ/3-МСТ – 24,0-26,0 %, $p<0,05$) та зростання швидкості його деградації (на 47,7 %, $p<0,05$) порівняно з контрольною групою тварин. За цих умов формування дефіциту H_2S в серці тісно асоціюється зі збільшенням сироваткової активності маркерних ферментів кардіоцитолізу КФК, ЛДГ, АСТ ($r=-(0,56-0,65)$; $p<0,05$).

Подальші дослідження в цьому напрямку дозволять не лише поглибити патогенез алкогольної кардіоміопатії, а й обгрунтувати нові підходи до кардіопротекції.

Література:

1. GBD 2016 Alcohol Collaborators. Alcohol use and burden for 195 countries and territories, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016 (2018). *Lancet*, 392, 1015–1035. doi: 10.1016/S0140-6736(18)31310-2.

2. Rasoul D., Ajay A., Abdullah A., Mathew J., Lee Wei En B., Mashida K., Sankaranarayanan R. (2023). Alcohol and Heart Failure. *Eur Cardiol*. doi: 10.15420/ecr.2023.12.

3. Gardner J.D., Mouton A.J. (2015). Alcohol effects on cardiac function. *Compr Physiol.*, 5, 791–802. doi: 10.1002/cphy.c140046.

4. Domínguez F., Adler E., García-Pavía P. (2024). Alcoholic cardiomyopathy: an update. *Eur Heart J.*, 45(26), 2294-2305. doi: 10.1093/eurheartj/ehae362.

5. Kolluru G.K., Shackelford R.E., Shen X., Dominic P., Kevil C.G. (2023). Sulfide regulation of cardiovascular function in health and disease. *Nat Rev Cardiol.*, 20(2), 109-125. doi: 10.1038/s41569-022-00741-6.

6. Casin K.M., Calvert J.W. (2021). Harnessing the Benefits of Endogenous Hydrogen Sulfide to Reduce Cardiovascular Disease. *Antioxidants (Basel).*, 10(3). doi: 10.3390/antiox10030383.

7. Wiliński B., Wiliński J., Somogyi E., Piotrowska J. & Góralska M. (2011). Amlodipine affects endogenous hydrogen sulfide tissue concentrations in different mouse organs. *Folia Med Cracov*, 51(1-4), 29-35. https://core.ac.uk/download/pdf/322849008.pdf

8. Мельник А.В., Пентюк О.О. (2009). Активність ензимів синтезу гідроген сульфіду в нирках щурів. *Укр. біохім. журнал.,* 81(4), 12-22.

9. Заічко, Н. В., Ольховський, О. С., Юрченко, П. О., Мельник, А. В., & Штатько, О. І. (2014). Спосіб визначення утилізації H_2S в органах тварин (Патент України на корисну модель № 87884). Державна служба інтелектуальної власності України. https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=197439

10. Jung, H. I., Lim, H. W., Kim, B. C., Park, E. H., & Lim, C. J. (2004). Differential thioredoxin reductase activity from human normal hepatic and hepatoma cell lines. Yonsei Medical Journal, 45(2), 263-272. DOI: 10.3349/ymj.2004.45.2.263

11. Lowry, O. H., Rosebrough, N. J., Farr, A. L., & Randall, R. J. (1951). Protein measurement with the Folin phenol reagent. The Journal of biological chemistry, 193(1), 265–275. https://www.jbc.org/article/S0021-9258(19)52451-6/pdf

12. Романенко, І.В., Мельник, А.В. (2023). Гепато- та нефропротекторна дія донора гідроген сульфіду, кверцетину та їхньої комбінації за гострого алкогольного ураження. *Фармакологія та лікарська токсикологія*, 17(5), 328-337. https://doi.org/10.33250/17.04.328

13. Cirino G, Szabo C, Papapetropoulos A. Physiological roles of hydrogen sulfide in mammalian cells, tissues, and organs. Physiol Rev. 2023 Jan 1;103(1):31-276. doi: 10.1152/physrev.00028.2021.

References:

1. GBD 2016 Alcohol Collaborators. Alcohol use and burden for 195 countries and territories, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016 (2018). *Lancet*, 392, 1015–1035. doi: 10.1016/S0140-6736(18)31310-2.

2. Rasoul D., Ajay A., Abdullah A., Mathew J., Lee Wei En B., Mashida K., Sankaranarayanan R. (2023). Alcohol and Heart Failure. *Eur Cardiol.* doi: 10.15420/ecr.2023.12.

3. Gardner J.D., Mouton A.J. (2015). Alcohol effects on cardiac function. *Compr Physiol.*, 5, 791–802. doi: 10.1002/cphy.c140046.

4. Domínguez F., Adler E., García-Pavía P. (2024). Alcoholic cardiomyopathy: an update. *Eur Heart J.*, 45(26), 2294-2305. doi: 10.1093/eurheartj/ehae362.

5. Kolluru G.K., Shackelford R.E., Shen X., Dominic P., Kevil C.G. (2023). Sulfide regulation of cardiovascular function in health and disease. *Nat Rev Cardiol.*, 20(2), 109-125. doi: 10.1038/s41569-022-00741-6.

6. Casin K.M., Calvert J.W. (2021). Harnessing the Benefits of Endogenous Hydrogen Sulfide to Reduce Cardiovascular Disease. *Antioxidants (Basel).*, 10(3). doi: 10.3390/antiox10030383.

7. Wiliński B., Wiliński J., Somogyi E., Piotrowska J. & Góralska M. (2011). Amlodipine affects endogenous hydrogen sulfide tissue concentrations in different mouse organs. *Folia Med Cracov*, 51(1-4), 29-35. https://core.ac.uk/download/pdf/322849008.pdf

8. Melnik A.V., & Pentiuk, O.O. (2009). Activity of hydrogen sulfide production enzymes in kidneys of rats. Ukrainian Biochemical Journal, 81 (4), 12-23 [in Ukrainian]

9. Zaichko, N. V., Olkhovskyi, O. S., Yurchenko, P. O., Melnyk, A. V., & Shtatko, O. I. (2014). Method for determination of utilization of hydrogen sulfide in animal organs (Patents of Ukraine for utility models № 87884). State intellectual property service of Ukraine [in Ukrainian] https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=197439

10. Jung, H. I., Lim, H. W., Kim, B. C., Park, E. H., & Lim, C. J. (2004). Differential thioredoxin reductase activity from human normal hepatic and hepatoma cell lines. Yonsei Medical Journal, 45(2), 263-272. DOI: 10.3349/ymj.2004.45.2.263

11. Lowry, O. H., Rosebrough, N. J., Farr, A. L., & Randall, R. J. (1951). Protein measurement with the Folin phenol reagent. The Journal of biological chemistry, 193(1), 265–275. https://www.jbc.org/article/S0021-9258(19)52451-6/pdf

12. Romanenko I.V., Melnyk A.V. (2023). Hepato- and nephroprotective action of hydrogen sulfide donor, quercetin and their combination in acute alcohol injury. *Pharmacology and Drug Toxicology*, 17(5), 328-337. https://doi.org/10.33250/17.04.328

13. Cirino G, Szabo C, Papapetropoulos A. Physiological roles of hydrogen sulfide in mammalian cells, tissues, and organs. Physiol Rev. 2023 Jan 1;103(1):31-276. doi: 10.1152/physrev.00028.2021.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 611.716-055.1/.2-053.8:572.73:616-073.756.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1964-1974

Мельник Богдан Ігорович асистент кафедри радіології та радіаційної медицини, Харківський національний медичний університет, тел.: (050) 593-74-39, https://orcid.org/0000-0001-9482-7399

Боягіна Ольга Дмитрівна д.мед.н., професор, завідувач кафедри гістології, цитології та ембріології, Харківський національний медичний університет, тел.: (067) 572-92-90, http://orcid.org/0000-0003-2302-0584

Сазонова Ольга Миколаївна к.мед.н., доцент кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії, Харківський національний медичний університет, тел.: (063) 051-12-80, https://orcid.org/0000-0002-0414-0233

Клочко Наталя Іванівна ст. викладач кафедри гістології, цитології та ембріології, Харківський національний медичний університет, тел.: (066)57145-52, https://orcid.org/0000-0001-5495-9258

АНАЛІЗ КУТОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЛИЦЕВОГО ВІДДІЛУ ЧЕРЕПА ЛЮДИНИ З УРАХУВАННЯМ КРАНІОТИПУ

Анотація. Поглиблене вивчення кутових показників вісцерального черепа з урахуванням статі та краніотипу є однією з актуальних задач сучасної краніології. Розуміння індивідуальних характеристик черепа дозволяє адаптувати лікувальні заходи до специфічних потреб пацієнтів, що підвищує ефективність лікування. Метою нашої роботи було встановлення особливостей кутових розмірів лицевого відділу черепа з урахуванням статі та краніотипу. Матеріалом дослідження слугували серії зі 125 КТ-сканів голови чоловіків і жінок віком від 25 до 85 років без патології кісток черепа, зроблених у аксіальній проекції з товщиною зрізу 1,5 мм, в умовах сагітальної, фронтальної та 3D реконструкції. Дослідження проводилися за допомогою комп'ютерного томографа Neusoft NeuViz 16 Essence 16-Slice CT Scanner System. Візуальний та краніометричний аналізи результатів КТ-досліджень виконані за допомогою програми Horos ver.4.0.1, що входить до складу програмного забезпечення комп'ютерного томографа, та програми Vidar Dicom Viewer ver. 3.3.1.9, яка несе в собі необхідний набір інструментів. В результаті проведеного дослідження було встановлено діапазон мінливості показників лицевого, виличного, нижньощелепного та підборідного кутів. Згідно з даними вимірювань лицевого кута з'ясовано, що серед еуріпрозопів

чоловіків зустрічаються представники трьох форм профілю обличчя: прогнатного, мезогнатного та ортогнатного, серед мезопрозопів були наявні представники мезогнатного та ортогнатного обличчя, а серед лептопрозопів – лише ортогнатного. При цьому отримані середні значення лицевого кута еуріпрозопів та мезопрозопів достовірно відрізнялися від аналогічного показника лептопрозопів. У жінок, незалежно від краніотипу, зустрічаються всі форми профілю обличчя: прогнатне, мезогнатне та ортогнатне. Середні значення лицевого кута лептопрозопів чоловіків і жінок достовірно відрізняються між собою. Значення виличного кута поступово зменшуються від еуріпрозопів до лептопрозопів. Середні значення виличного кута чоловіків еуріпрозопів і мезопрозопів достовірно відрізняються між собою та від аналогічного показника лептопрозопів. На рівні отриманих середніх значень дослідженого кута було зафіксовано їх достовірну різницю залежно від статі, а саме збільшення у еуріпрозопів та зменшення у лептопрозопів чоловіків у порівнянні з жінками. Нижньощелепний кут у чоловіків також поступово зменшується від еуріпрозопів до лептопрозопів. У жінок цей параметр є більш стабільним незалежно від краніотипу. Отримані середні значення нижньощелепного кута еуріпрозопів жінок достовірно відрізняються від аналогічного показника чоловіків. Встановлено, що середні значення підборідного кута чоловіків еуріпрозопів та мезопрозопів достовірно відрізняються від аналогічного показника лептопрозопів. Отримані середні значення підборідного кута мезопрозопів чоловіків і жінок мають достовірно значущу відмінність.

Ключові слова: краніометрія, краніотип, лицевий відділ черепа, лицевий кут, виличний кут, нижньощелепний кут, підборідний кут.

Melnyk Bohdan Ihorovych assistant of the Department of Radiology and Radiation Medicine, Kharkiv National Medical University, tel.: (050) 593-74-39, https://orcid.org/0000-0001-9482-7399

Boiagina Olga Dmytrivna Doctor of Medical Sciences, professor, Head of the Department of Histology, Cytology and Embryology, Kharkiv National Medical University, tel.: (067) 572-92-90, http://orcid.org/0000-0003-2302-0584

Sazonova Olha Mykolaivna PhD, Associate professor of the Department of Human Anatomy, Clinical Anatomy and Operative Surgery, Kharkiv National Medical University, tel.: (063) 051-12-80, https://orcid.org/0000-0002-0414-0233

Klochko Natalya Ivanivna senior lecturer of the Department of Histology, Cytology and Embryology, Kharkiv National Medical University, tel.: (066) 571-45-52, https://orcid.org/0000-0001-5495-9258

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

ANALYSIS OF THE ANGULAR PARAMETERS OF THE FACIAL DEPARTMENT OF THE HUMAN SKULL TAKING INTO ACCOUNT THE CRANIOTYPE

Abstract. An in-depth study of the angular parameters of the visceral skull, taking into account gender and craniotype, is one of the current tasks of modern craniology. Understanding the individual characteristics of the skull allows to adapt treatment measures to the specific needs of patients, which increases the effectiveness of treatment. The aim of our work was to establish the features of the angular dimensions of the facial skull taking into account gender and craniotype. The research material was a series of 125 CT scans of the head of men and women aged 25 to 85 years without pathology of the skull bones, made in an axial projection with a slice thickness of 1.5 mm, in the conditions of sagittal, frontal and 3D reconstruction. The studies were performed using a Neusoft NeuViz 16 Essence 16-Slice CT Scanner System computer tomography. Visual and craniometric analyses of the CT scan results were performed using the Horos ver.4.0.1 program, which is part of the computer tomograph software, and the Vidar Dicom Viewer ver. 3.3.1.9 program, which contains the necessary set of tools. As a result of the research, the range of variability of parameters of facial, zygomatic, mandibular and chin angles was established. According to the data of facial angle measurements, it was found that among euriprosopes men there are representatives of three forms of facial profile: prognathic, mesognathic, and orthognathic, among mesoprosopes there were representatives of mesognathic and orthognathic faces, and among leptoprosopes – only orthognathic. At the same time, the obtained average values of the facial angle of euriprosops and mesoprosops significantly differed from the similar indicator of leptoprosops. Women, regardless of craniotype, have all forms of facial profile: prognathic, mesognathic, and orthognathic. The average values of the facial angle of male and female leptoprosops are significantly different from each other. The values of the zygomatic angle gradually decrease from euriprosops to leptoprosops. The average values of the zygomatic angle of men euriprosopes and mesoprosopes are significantly different from each other and from the similar indicator of leptoprosopes. At the level of the obtained average values of the studied angle, their significant difference was recorded depending on gender, namely an increase in euriprosops and a decrease in leptoprosops men compared to women. The mandibular angle in men also gradually decreases from euriprosopes to leptoprosopes. In women, this parameter is more stable regardless of craniotype. The obtained average values of the mandibular angle of euriprosopes women are significantly different from the similar indicator of men. It was found that the average values of the chin angle of euriprosops and mesoprosops men significantly differ from the similar indicator of leptoprosops. The obtained average values of the chin angle of mesoprosopes men and women have a reliably significant difference.

Keywords: craniometry, craniotype, facial department of the skull, facial angle, zygomatic angle, mandibular angle, chin angle.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Постановка проблеми. Вивчення особливостей будови вісцерального черепа є однією з надзвичайно актуальних проблем сучасної медицини [1, 2]. Існуючі знання кутових розмірів лицевого черепа з урахуванням статі та краніотипу потребують детального поглибленого вивчення [3, 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знання про форму та розмір структур вісцерального черепа критично важливі для хірургів, які виконують операції в області обличчя, такі як ринопластика, реконструктивні операції після травм, при аномаліях розвитку [5, 6]. Об'єктивна інформація щодо кутових розмірів та інших краніометричних параметрів лицевого черепа може бути корисною в діагностиці різних захворювань, в тому числі дисплазій. Вивчення індивідуальних характеристик черепа дозволяє адаптувати лікувальні заходи до специфічних потреб пацієнтів, що підвищує ефективність лікування [7]. Дослідження цих параметрів також має велике значення і в антропології, оскільки може дати інформацію про расові відмінності та еволюційні аспекти розвитку людини.

Мета статті – дослідження особливостей кутових розмірів вісцерального відділу черепа з урахуванням статі та краніотипу.

Матеріал і методи. Матеріалом виконаного дослідження слугували серії зі 125 КТ-сканів голови чоловіків і жінок віком від 25 до 85 років без патології кісток черепа, зроблених у аксіальній проекції з товщиною зрізу 1,5 мм, в умовах сагітальної, фронтальної та 3D реконструкції. Дослідження проводилися за допомогою комп'ютерного томографа Neusoft NeuViz 16 Essence 16-Slice CT Scanner System. Візуальний та краніометричний аналізи результатів КТ-досліджень виконані за допомогою програми Horos ver.4.0.1, що входить до складу програмного забезпечення комп'ютерного томографа, та програми Vidar Dicom Viewer ver. 3.3.1.9, яка несе в собі необхідний набір інструментів для виконання даного дослідження.

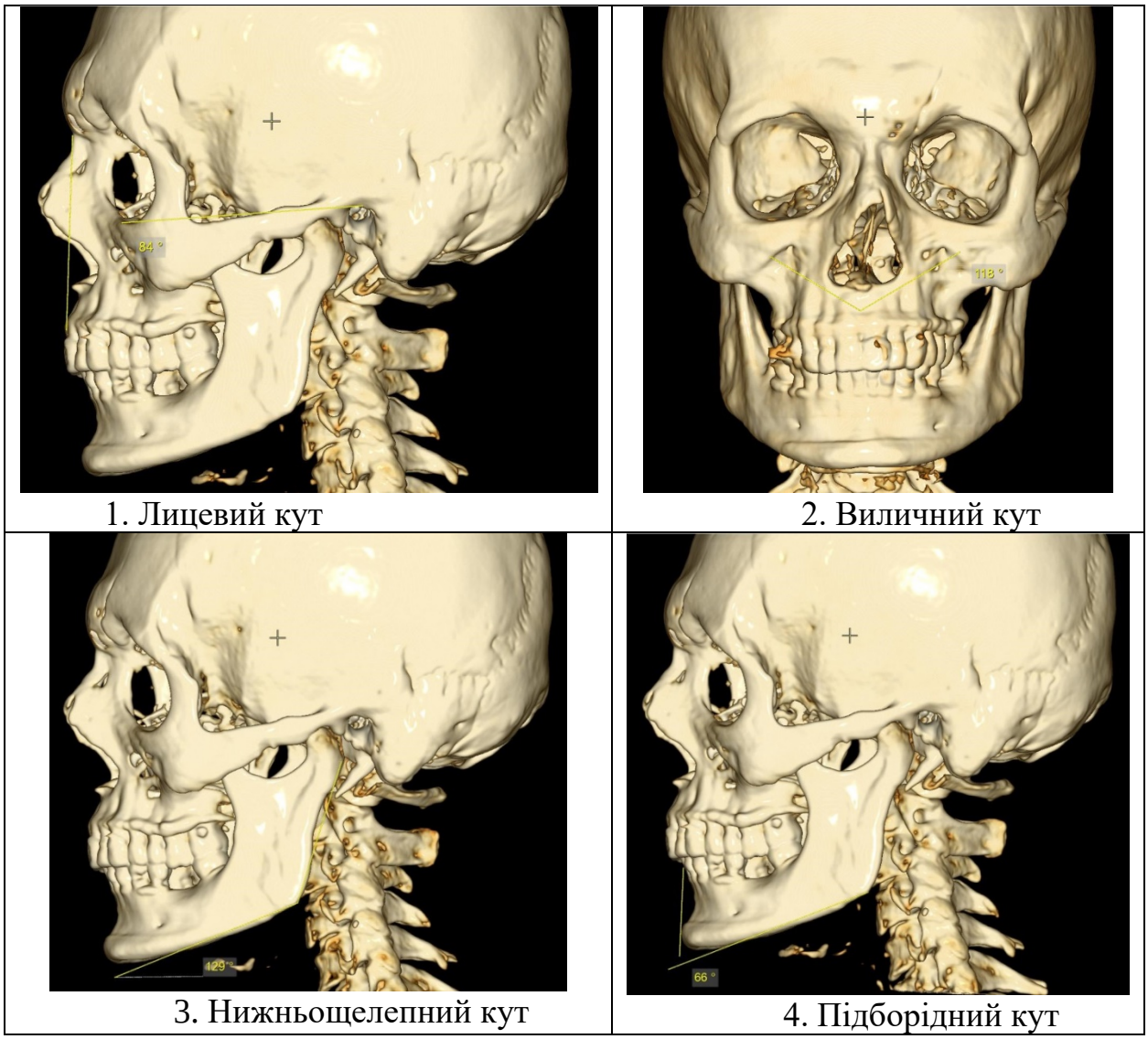
До всіх КТ-зображень було застосовано краніотипування за основним лицевим індексом, який розраховується за формулою Гарсона-Кольмана:

$$\text{Ind}_{\text{осн.лиц.}} = \frac{\text{Висота лицевого відділу черепа (n-gn)}}{\text{Ширина лицевого відділу черепа (виличний розмір) (zy-zy)}} \times 100$$

Згідно з отриманими результатами весь матеріал було розподілено на 3 групи: еуріпрозопи (основний лицевий індекс ≤ 84,9), мезопрозопи (основний лицевий індекс знаходиться в діапазоні 85,0-89,9) і лептопрозопи (основний лицевий індекс ≥ 90,0).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Лицевий кут вимірювався в місці перетину двох ліній, одна з яких проходить через точки назіон та простіон (n-pr), а друга через точки орбіталє та поріон (or-po) (рис. 1). Відповідно до отриманих даних було виділено прогнатний (лицевий кут ≤ 79,9º), мезогнатний (лицевий кут знаходиться в діапазоні 80,0º-84,9º) та ортогнатний (лицевий кут ≥ 85,0º) типи профілю обличчя.

1. Лицевий кут
2. Виличний кут
3. Нижньощелепний кут
4. Підборідний кут

Рис. 1. Встановлення кутових параметрів лицевого відділу черепа.

Виличний кут відповідає куту, який утворений лініями, що проходять через передні зігомаксілярні точки (zm) з обох сторін та з'єднуються в субспинальній точці (ss).

Нижньощелепний кут утворений базальною площиною та лінією, яка проходить по задньому краю гілки нижньої щелепи.

Підборідний кут знаходиться між базальною площиною та лінією що проходить крізь точки погоніон (pg) та інфраденталє (id).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що у чоловіків значення лицевого кута знаходяться в діапазоні від 76° до 105°, з поступовим збільшенням від еуріпрозопів до лептопрозопів. При цьому у еуріпрозопів цей показник коливається в межах від 76° до 95° (середньоарифметичне значення дорівнює 86,8° ± 6,08), у мезопрозопів він варіює від 80° до 97° (середнє значення складає 87,3° ± 6,39), а у лептопрозопів – від 90° до 105° (середнє значення – 94,8° ± 5,33) (табл. 1). Таким чином, виходячи з отриманих результатів, визначено, що серед еуріпрозопів чоловіків зустрічаються представники трьох форм профілю обличчя: прогнатного, мезогнатного та ортогнатного. Серед мезопрозопів були наявні представники мезогнатного та ортогнатного обличчя, а серед лептопрозопів – лише ортогнатного (рис. 2). При цьому отримані середні значення лицевого кута еуріпрозопів та мезопрозопів достовірно відрізнялися від аналогічного показника лептопрозопів.

Таблиця 1

Діапазон індивідуальних відмінностей кутових розмірів лицевого черепа чоловіків

Досліджувані ознаки	Лицевий кут (градуси)	Виличний кут (градуси)	Нижньо-щелепний кут (градуси)	Підборідний кут (градуси)
Еуріпрозопи				
min	76	113	103	60
max	95	130	140	83
$\bar{x}$	86,8[1]	122,1[3,4,12]	121,8[6,7,14]	72,5[9]
σ	6,08	5,47	12,13	7,82
$m_{\bar{x}}$	1,11	1,00	2,21	1,43
Мезопрозопи				
min	80	113	103	65
max	97	125	122	82
$\bar{x}$	87,3[2]	118,9[5]	112,8[8]	75,8[10,15]
σ	6,39	4,33	5,77	5,40
$m_{\bar{x}}$	1,65	1,12	1,49	1,40
Лептопрозопи				
min	90	95	100	66
max	105	109	120	70
$\bar{x}$	94,8[11]	101,5[13]	107,6	67,2
σ	5,33	4,76	5,70	1,47
$m_{\bar{x}}$	1,61	1,43	1,72	0,44

Примітка: [1] достовірна різниця у порівнянні з лептопрозопами при p <0,05; [2] достовірна різниця у порівнянні з лептопрозопами при p <0,05; [3] достовірна різниця у порівнянні з мезопрозопами при p <0,05; [4] достовірна різниця у порівнянні з лептопрозопами при p <0,001; [5] достовірна різниця у порівнянні з лептопрозопами при p <0,001; [6] достовірна різниця у порівнянні з мезопрозопами при p <0,05; [7] достовірна різниця у порівнянні з лептопрозопами при p <0,01; [8] достовірна різниця у порівнянні з лептопро-зопами при p <0,05; [9] достовірна різниця у порівнянні з лептопрозопами при p <0,01; [10] достовірна різниця у порівнянні з лептопрозопами при p <0,001; [11] достовірна різниця у порівнянні з жінками при p <0,05; [12] достовірна різниця у порівнянні з жінками при p <0,05; [13] достовірна різниця у порівнянні з жінками при p <0,05; [14] достовірна різниця у порівнянні з жінками при p <0,05; [15] достовірна різниця у порівнянні з жінками при p <0,05.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рис. 2. Частота зустрічальності різних форм профілю обличчя при різних краніотипах.

Значення виличного кута еуріпрозопів визначається в діапазоні від 113° до 130° (при середньоарифметичному – 122,1° ± 5,47). У мезопрозопів цей показник демонстрував діапазон коливань від 113° до 125° (середнє значення – 118,9° ± 4,33). Виличний кут лептопрозопів показав найменші значення. Він знаходився в межах від 95° до 109° (при середньоарифметичному – 101,5° ± 4,76). Встановлено, що середні значення виличного кута еуріпрозопів і мезопрозопів достовірно відрізнялися між собою та від аналогічного показника лептопрозопів.

Діапазон значень нижньощелепного кута еуріпрозопів складає 103° - 140° (при середньоарифметичному – 121,8° ± 12,13), мезопрозопів – 103° - 122° (середнє значення дорівнює 112,8° ± 5,77), лептопрозопів – 100° - 120° (середнє значення – 107,6° ± 5,70). При цьому визначено, що середні значення кута нижньої щелепи еуріпрозопів і мезопрозопів достовірно відрізнялися між собою та від аналогічного показника лептопрозопів.

Для підборідного кута притаманні наступні показники. У еуріпрозопів його середнє значення було зафіксовано на рівні 72,5° ± 7,82 (визначається в діапазоні від 60° до 83°), у мезопрозопів – 75,8° ± 5,40 (при діапазоні – 65° - 82°), у лептопрозопів – 67,2° ± 1,47 (знаходиться в межах 66° - 70°). Встановлено, що середні значення підборідного кута еуріпрозопів та мезопрозопів достовірно відрізнялися від аналогічного показника лептопрозопів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

У жінок показники лицевого кута незалежно від типу будови вісцерального черепа мають майже тотожні значення. Встановлено, що у еуріпрозопів він знаходиться в діапазоні від 75° до 100° (при середньоарифметичному – 85,7° ± 5,47), у мезопрозопів – від 75° до 98° (середнє значення – 86,7° ± 6,97), у лептопрозопів – від 75° до 98° (середнє значення – 85,7° ± 9,48) (табл. 2). Таким чином, згідно з отриманими результатами, визначено, що у жінок, незалежно від краніотипу, зустрічаються всі форми профілю обличчя: прогнатне, мезогнатне та ортогнатне (рис. 3). Можливо саме за рахунок такої різноманітності отримані середні значення лицевого кута жінок майже не відрізняються між собою. Крім того, за результатами проведеної статистичної обробки з'ясовано, що середні значення лицевого кута лептопрозопів чоловіків і жінок достовірно відрізняються.

Таблиця 2

Діапазон індивідуальних відмінностей кутових розмірів лицевого черепа жінок

Досліджувані ознаки	Лицевий кут (градуси)	Виличний кут (градуси)	Нижньо-щелепний кут (градуси)	Підборідний кут (градуси)
Еуріпрозопи				
min	75	101	97	62
max	100	128	133	81
$\bar{x}$	85,7	118,5	114,4	70,1
σ	5,47	6,40	10,57	5,81
$m_{\bar{x}}$	0,97	1,13	1,87	1,03
Мезопрозопи				
min	75	114	90	64
max	98	128	134	79
$\bar{x}$	86,7	119,8	112,2	69,0
σ	6,97	4,04	12,78	4,13
$m_{\bar{x}}$	1,25	0,73	2,29	0,74
Лептопрозопи				
min	75	96	98	64
max	98	120	125	79
$\bar{x}$	85,7	112,7	114,0	72,3
σ	9,48	9,67	10,51	6,44
$m_{\bar{x}}$	3,87	3,95	4,29	2,63

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Рис. 3. Частота зустрічальності різних форм профілю обличчя при різних краніотипах.

Середнє значення виличного кута у еуріпрозопів жінок становить 118,5° при σ = 6,40 (діапазон коливань – 101° - 128°), у мезопрозопів – 119,8° при σ = 4,04 (знаходиться в межах від 114° до 128°), у лептопрозопів – 112,7° при σ = 3,95 (при діапазоні – 96° - 120°). На рівні отриманих середніх значень дослідженого кута було зафіксовано їх достовірну різницю залежно від статі, а саме збільшення у еуріпрозопів та зменшення у лептопрозопів чоловіків у порівнянні з жінками.

Середнє значення нижньощелепного кута у еуріпрозопів жінок знаходиться на рівні 114,4° ± 10,57 (діапазон коливань – 97° - 133°), у мезопрозопів – 112,2° ± 12,78 (варіює в межах 90° - 134°), у лептопрозопів – 114,0° ± 10,51 (при діапазоні – 98° - 125°). Отримані середні значення нижньощелепного кута еуріпрозопів жінок достовірно відрізняються від аналогічного показника чоловіків.

Підборідний кут у жінок демонстрував наступні показники. У еуріпрозопів середнє його значення дорівнює 70,1° ± 5,81 (діапазон коливань – 62° - 81°). У мезопрозопів даний кут складає 69,0° ± 4,13 (при діапазоні – 64° - 79°). У лептопрозопів він знаходиться на рівні 72,3° ± 6,44 (варіює в межах 64° - 79°). Отримані середні значення підборідного кута мезопрозопів чоловіків і жінок достовірно відрізняються між собою.

Висновки.

1. Згідно з даними вимірювань лицевого кута встановлено, що серед еуріпрозопів чоловіків зустрічаються представники трьох форм профілю обличчя: прогнатного, мезогнатного та ортогнатного. Серед мезопрозопів

були наявні представники мезогнатного та ортогнатного обличчя, а серед лептопрозопів – лише ортогнатного. При цьому отримані середні значення лицевого кута еуріпрозопів та мезопрозопів достовірно відрізнялися від аналогічного показника лептопрозопів. У жінок, незалежно від краніотипу, зустрічаються всі форми профілю обличчя: прогнатне, мезогнатне та ортогнатне. Середні значення лицевого кута лептопрозопів чоловіків і жінок достовірно відрізняються між собою.

2. Значення виличного кута поступово зменшуються від еуріпрозопів до лептопрозопів. Середні значення виличного кута чоловіків еуріпрозопів і мезопрозопів достовірно відрізняються між собою та від аналогічного показника лептопрозопів. На рівні отриманих середніх значень дослідженого кута було зафіксовано їх достовірну різницю залежно від статі, а саме збільшення у еуріпрозопів та зменшення у лептопрозопів чоловіків у порівнянні з жінками.

3. Нижньощелепний кут у чоловіків також поступово зменшується від еуріпрозопів до лептопрозопів. У жінок цей параметр є більш стабільним незалежно від краніотипу. Отримані середні значення нижньощелепного кута еуріпрозопів жінок достовірно відрізняються від аналогічного показника чоловіків.

4. Встановлено, що середні значення підборідного кута чоловіків еуріпрозопів та мезопрозопів достовірно відрізняються від аналогічного показника лептопрозопів. Отримані середні значення підборідного кута мезопрозопів чоловіків і жінок мають достовірно значущу відмінність.

Література:

1. Якименко Р.О., Вовк О.Ю. Індивідуальна анатомічна мінливість лицевого відділу голови людини зрілого віку. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. №4(38). С. 1471-1482. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38)-1471-1481.

2. Sazonova O.M., Vovk O.Yu., Vovk Yu.M., Hordiichuk D.O., Dubina S.O. Craniometric characteristic of the visceral skull in adulthood. Biomedical and Biosocial Anthropology. 2018. (32): 5–12.

3. Дмітрієв М.О. Кореляції кутових показників нижньої щелепи з характеристиками положення зубів та профілю м'яких тканин обличчя у мешканців України юнацького віку. Вісник Вінницького національного медичного університету. 2016. №2 (Т.20). С. 357-363.

4. Сазонова О.М., Вовк О.Ю., Гордійчук Д.О., Ікрамов В.Б., Дубина С.О. Аналіз кутових розмірів лицьового відділу черепа людини зрілого віку з різними краніотипами. Клінічна анатомія та оперативна хірургія. 2018. № 4, Т. 17. С. 13–19.

5. Якименко Р.О., Сазонова О.М., Черно В.С. Краніометрична характеристика шестикутника обличчя людини зрілого віку з різним типом будови лицевого відділу черепа. Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. №5(39). С. 1473-1485. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-1473-1485.

6. Gunas I.V., Shinkaruk-Dykovytska M.M., Kotsyura O.O., Orlovskiy V.O., Dmytrenko S.V., Shayuk A.V., Glushak A.A. Differences of craniotype distribution and types of ace among pparently healthy men from different regions of Ukraine. Folia Morphol (Warsz). 2017;76(3): 473-477.

7. Вовк Ю.М. Індивідуальна анатомічна мінливість а її клініко-морфологічне значення: монографія / Ю.М. Вовк, О.Ю. Вовк Харків: ФОП Бровін О.В., 2019. – 187 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

References:

1. Yakymenko R.O., & Vovk O.Iu. (2024) Indyvidualna anatomichna minlyvist lytsevoho viddilu holovy liudyny zriloho viku [Individual anatomical variability the facial department of the head of an adult person]. Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna») – Perspectives and Innovations of Science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 4 (38), 1471-1482. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38)-1471-1481 [in Ukrainian].

2. Sazonova O.M., Vovk O.Yu., Vovk Yu.M., Hordiichuk D.O., Dubina S.O. Craniometric characteristic of the visceral skull in adulthood. Biomedical and Biosocial Anthropology. 2018. (32): 5–12.

3. Dmitriiev M.O. (2016) Koreliatsii kutovykh pokaznykiv nyzhnoi shchelepy z kharakterystykamy polozhennia zubiv ta profiliu miakykh tkanyn oblychchia u meshkantsiv Ukrainy yunatskoho viku [Correlation of corner perfomance of the lower jaw with the teeth characteristics and face soft tissue profile among residents of Ukraine of adolescence age]. Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu – Bulletin of Vinnytsia National Medical University, 2 (20), 357-363 [in Ukrainian].

4. Sazonova O.M., & Vovk O.Iu., & Hordiichuk D.O., & Ikramov V.B., & Dubyna S.O. (2018) Analiz kutovykh rozmiriv lytsovoho viddilu cherepa liudyny zriloho viku z riznymy kraniotypamy [Analysis of angles measurements of the facial department of skull in adult humans with different craniotypes]. Klinichna anatomiia ta operatyvna khirurhiia – Clinical anatomy and operative surgery, 4, 13–19 [in Ukrainian].

5. Yakymenko R.O., & Sazonova O.M., & Cherno V.S. (2024) Kraniometrychna kharakterystyka shestykutnyka oblychchia liudyny zriloho viku z riznym typom budovy lytsevoho viddilu cherepa [Craniometrical characteristics of the hexagon face of an adult person with different types of structure of the facial department of the skull]. Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna») – Perspectives and Innovations of Science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 5(39), 1473-1485. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-1473-1485 [in Ukrainian].

6. Gunas I.V., Shinkaruk-Dykovytska M.M., Kotsyura O.O., Orlovskiy V.O., Dmytrenko S.V., Shayuk A.V., Glushak A.A. Differences of craniotype distribution and types of ace among pparently healthy men from different regions of Ukraine. Folia Morphol (Warsz). 2017;76(3): 473-477.

7. Vovk Yu.M., & Vovk O.Yu. (2019) Indyvidualna anatomichna minlyvist ta yii kliniko-morfolohichne znachennia [Individual anatomic variability and its clinical-morphologic significance]. Kharkiv: FOP Brovin O.V. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.33-006-089.168:[616.36:616.13-024.526]-092.11

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1975-1984

Москаленко Андрій Миколайович аспірант кафедри онкології та медичної радіології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (063)182-66-19, https//orcid.org/0000-0002-6071-5441

ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ХВОРИХ НА МІСЦЕВО-ПОШИРЕНИЙ РАК ШЛУНКА В ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ПРИ ЗБЕРЕЖЕННІ ЛІВОЇ АБЕРАНТНОЇ АРТЕРІЇ ПЕЧІНКИ

Анотація. Сучасним підходом до оцінки ЯЖ пацієнтів онкологічного профілю, який дозволяє проаналізувати вплив захворювання та лікування на психологічний стан, повсякденну діяльність, ступінь обмеження соціальної та фізичної активності хворого і його задоволеність якістю надання медичної допомоги та результатами лікування є PROM (patient reported outcomes measure) – «оцінка результатів, що повідомляються пацієнтом». Велика поширеність резектабельних форм раку шлунка та висока частота ускладнень після гастректомії визначають необхідність подальшого вдосконалення підходів до періопераційного ведення пацієнтів та застосування сучасних механізмів оцінки терапії, які дозволяють виявити переваги кожної операції чи методу лікування.

Метою нашого дослідження було визначення оптимального варіанту оперативного втручання та алгоритму післяопераційного ведення у лікуванні пацієнтів на місцево-поширений рак шлунка для забезпечення кращих показників якості життя, релевантної здоров'ю.

Аналіз результатів чинного дослідження показав, що пацієнти, які перенесли операцію з приводу місцево-поширеного раку шлунка за розробленим нами методом збереження лівої аберантної артерії печінки з подальшим використанням програми прискореного відновлення, загалом демонструють значно кращі показники фізичної активності у післяопераційний період. Вони відзначають менший вплив больового синдрому на їхню повсякденну діяльність, що сприяє швидшому поверненню до нормального життя. Крім того, такі пацієнти вище оцінюють якість надання медичної допомоги, отриманої в лікарні, та вірять у перспективи подальшого покращення свого стану після проведеного лікування. Ці показники значно перевищують результати пацієнтів із тією ж онкологічною патологією, у яких оперативне втручання проводилося класичним способом, що свідчить про переваги запропонованого підходу в поліпшенні загального благополуччя та задоволеності лікуванням.

Ключові слова: місцево-поширений рак шлунку, оперативне лікування, післяопераційний період, якість життя.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Moskalenko Andrii Mykolayovych graduate student of the Department of Oncology and Medical Radiology of the Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (063) 182-66-19, https//orcid.org/0000-0002-6071-5441

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF LIFE OF PATIENTS WITH LOCALLY ADVANCED GASTRIC CANCER IN THE POSTOPERATIVE PERIOD WITH PRESERVATION OF THE LEFT ABERANT ARTERY OF THE LIVER

Abstract. PROM (patient reported outcomes measure) is a modern approach to the assessment of the quality of life of oncological patients, which allows analyzing the impact of the disease and treatment on the psychological state, daily activities, the degree of limitation of the patient's social and physical activity, and his satisfaction with the quality of medical care and the results of treatment - " assessment of patient-reported outcomes'. The high prevalence of resectable forms of gastric cancer and the high frequency of complications after gastrectomy determine the need for further improvement of approaches to perioperative management of patients and the use of modern mechanisms for evaluating therapy, which allow identifying the advantages of each operation or treatment method.

The purpose of our study was to determine the optimal option of surgical intervention and the algorithm of postoperative management in the treatment of patients with locally advanced gastric cancer to ensure better indicators of health-related quality of life.

Analysis of the results of the current study showed that patients who underwent surgery for locally advanced gastric cancer using the left aberrant hepatic artery preservation method developed by us followed by an accelerated recovery program generally demonstrate significantly better physical activity indicators in the postoperative period. They note less impact of the pain syndrome on their daily activities, which contributes to a faster return to normal life. In addition, such patients rate the quality of medical care provided in the hospital higher and believe in the prospects of further improvement of their condition after the treatment. These indicators significantly exceed the results of patients with the same oncological pathology, in which surgical intervention was performed in a classic way, which indicates the advantages of the proposed approach in improving general well-being and satisfaction with treatment.

Keywords: locally advanced gastric cancer, operative treatment, postoperative period, quality of life

Постановка проблеми. З урахуванням значної поширеності онкологічних захворювань, важливим представляється вивчення якості життя (ЯЖ), пов’язаного зі здоров’ям пацієнтів зазначеної категорії. Сучасним підходом до оцінки ЯЖ пацієнтів онкологічного профілю, який дозволяє проаналізувати

вплив захворювання та лікування на психологічний стан, повсякденну діяльність, ступінь обмеження соціальної та фізичної активності хворого і його задоволеність якістю надання медичної допомоги та результатами лікування, є PROM (patient reported outcomes measure) – «оцінка результатів, що повідомляються пацієнтом». PROM знайшли своє застосування у численних дослідженнях при порівнянні різних методів лікування, продемонстрували прогностичну значимість для пацієнтів з онкологічними захворюваннями, дозволили точніше приймати рішення при наданні медичної допомоги та підвищити якість життя хворих [1-3].

Найпоширенішим універсальним опитувальником є SF-36, що складається з двох доменів – фізичного та психічного компонента здоров'я, які об'єднують вісім шкал: фізична і рольова активність, тілесний біль, загальний стан здоров'я, життєва енергія, соціальне функціонування, емоційний стан і психічне здоров'я. Більшість питань опитувальника представлено у форматі чек-листів, що значно скорочує час заповнення. За повідомленням J. Straatman та співавт., опитувальники SF-36, а також EQ-5D (European Quality of Life Questionnaire, Європейський опитувальний лист оцінки якості життя) є найпоширенішими з універсальних PROM, що застосовуються у пацієнтів, які страждають на рак шлунка [4].

Велика поширеність резектабельних форм раку шлунка та висока частота ускладнень після гастректомії визначають необхідність подальшого вдосконалення підходів до періопераційного ведення пацієнтів та застосування сучасних механізмів оцінки терапії, які дозволяють виявити переваги кожної операції чи методу лікування. До такого механізму належить оцінка якості життя пацієнта після проведеного лікування, що знаходить все більше прихильників [5, 6]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективне відновлення після операції гастроектомії вважається однією з загальних стратегій підвищення цінності та якості хірургічної допомоги, а українські учені як член-кор. НАМН України, д.мед.н., професор Думанський Ю.В., професор Готько Є.С. та академік НАМН України, д.мед.н, професор Усенко О.Ю. приділяють уваги удосконаленню тактики хірургічного лікування та поновлення якості життя хворих у післяопераційний період.

З урахуванням вищевикладеного, **метою** нашого дослідження було визначення оптимального варіанту оперативного втручання та алгоритму післяопераційного ведення у лікуванні пацієнтів на місцево-поширений рак шлунка для забезпечення кращих показників якості життя, релевантної здоров'ю.

Матеріали та методи дослідження. Якість життя вивчали у 57 пацієнтів основної групи (37 чоловіків та 20 жінок віком 59,1 (52,1; 65,7) років), оперованих з приводу місцево-поширеного раку шлунка зі збереженням лівої аберантної артерії печінки за власним методом з подальшим застосуванням

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

програми прискореного відновлення. Контрольну групу склали 50 осіб (28 чоловіків та 22 жінки віком 57,7 (49,2; 64,2) роки) з тією ж онкологічною патологією, оперативне втручання у яких було проведено класичним способом. При цьому за характером скарг на час надходження до стаціонару (табл. 1) і показниками віку, статі, видом супутньої патології, локалізацією злоякісного новоутворення (табл. 2) досліджувані групи пацієнтів були збалансованими і статистично значимих відмінностей не мали.

Таблиця 1

Характер скарг на час надходження пацієнтів до стаціонару

Характеристики		*Усі обстежені (n=107)*	*Основна група (n=57)*	*Контрольна група (n=50)*	*p*
Абдомінальний біль	ні	47 (43,9)	24 (42,1)	23 (46)	0,69
	так	60 (56,1)	33 (57,9)	27 (54)	
Торакальний біль	ні	100 (93,5)	53 (92,9)	47 (94)	0,83
	так	7 (6,5)	4 (7,1)	3 (6)	
Диспепсія	ні	99 (92,5)	52 (91,2)	47 (94)	0,59
	так	8 (7,5)	5 (8,8)	3 (6)	
Астено-вегетативний синдром	ні	96 (89,7)	49 (85,9)	47 (94)	0,17
	так	11 (10,3)	8 (14,1)	3 (6)	
Втрата ваги >10% за 6 місяців	ні	70 (65,4)	42 (73,7)	28 (56)	0,055
	так	37 (34,6)	15 (26,3)	22 (44)	

Примітки: дані наведено у вигляді n (%), p – розбіжності за критерієм χ2 Пірсона

Таблиця 2

Клініко-демографічна характеристика досліджуваних груп пацієнтів

Характеристики		*Усі обстежені (n=107)*	*Основна група (n=57)*	*Контрольна група (n=50)*	*p/U •*
Стать	*чоловіки*	65 (61)	37 (65)	28 (56)	0,35
	жінки	42 (39)	20 (35)	22 (44)	
Вік, роки		58 (51; 65)	59 (52; 65)	57 (49; 64)	0,27•
Супутня патологія	*ішемічна хвороба серця*	40 (37)	21 (37)	19 (38)	0,9
	гіпертонічна хвороба	27 (25)	15 (26)	12 (24)	0,78
	фібриляція передсердь	12 (11)	7 (12)	5 (10)	0,71
	цукровий діабет	12 (11)	6 (11)	6 (12)	0,81
	ожиріння	21 (20)	11 (19)	10 (20)	0,93
	хронічні обструктивні захворювання легень	5 (5)	3 (5)	2 (4)	0,76
	виразкова хвороба	12 (11)	6 (11)	6 (12)	0,81
Локалізація пухлини	*антрум*	45 (42)	24 (42,11)	21 (42)	0,74
	кардія	11 (10,3)	7 (12,28)	4 (8)	
	тіло	51 (47,7)	26 (45,61)	25 (50)	

Примітки: дані наведено у вигляді n (%), p – розбіжності за критерієм χ2 Пірсона або U • – розбіжності за критерієм Манна-Уїтні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Результати дослідження та їх обговорення. При оцінки фізичного та психічного компонентів здоров'я за шкалами опитувальника SF-36 в основній і контрольній групах до лікування представлені в табл. 3 на рис. 1.

Таблиця 3

Показники якості життя пацієнтів за шкалами опитувальника SF-36 до лікування місцево-поширеного раку шлунка, бали

Показники за шкалами SF-36	*Усі обстежені (n=107)*	*Основна група (n=57)*	*Контрольна група (n=50)*	*p*
SF-36_PF	61,0 (55,9; 68,3)	60,3 (55,8; 67,4)	63,0 (56,8; 71,3)	0,08
SF-36_RP	63,2 (58,5; 67,8)	61,9 (57,8; 67,8)	64,1 (60,0; 67,5)	0,37
SF-36_BP	63,3 (57,1; 69,5)	65,6 (60,1; 70,9)	61,0 (55,9; 67,2)	0,005*
SF-36_GH	57,4 (51,3; 63,2)	57,9 (50,9; 62,7)	56,2 (51,4; 63,2)	0,88
SF-36_VT	54,6 (48,8; 60,7)	54,5 (50,3; 59,4)	54,7 (48,8; 60,9)	0,99
SF-36_SF	65,4 (61,9; 69,9)	65,6 (62,3; 70,5)	65,3 (61,9; 68,9)	0,99
SF-36_RE	57,7 (52,1; 61,8)	56,7 (52,8; 60,3)	59,6 (52,1; 61,9)	0,26
SF-36_MH	65,4 (61,5; 70,5)	63,4 (60,7; 70,5)	66,2 (62,2; 70,4)	0,17

Примітки: дані наведено у вигляді Me (25; 75), p – розбіжності за критерієм Манна-Уїтні (* – відмінності статистично значимі)

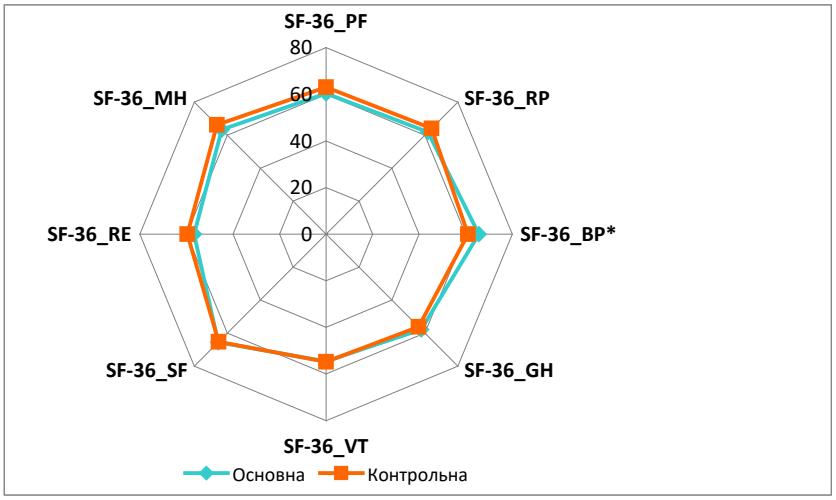

Рис. 1. Показники якості життя пацієнтів за шкалами опитувальника SF-36 до лікування (* – p<0,01 за критерієм Манна-Уїтні)

Аналізом отриманих результатів продемонстровано збалансованість маркерів фізичного та психічного компонентів здоров'я пацієнтів основної та контрольної груп до початку лікування: статистично значимих відмінностей показників фізичного і рольового функціонування, загального стану здоров'я, життєвої енергії, соціальної активності, емоційного стану і психічного здоров'я в зазначений період спостережень не зареєстровано. При цьому у пацієнтів контрольної групи в передопераційний період зафіксовано нижчі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

(61,0 проти 65,6) значення за шкалою інтенсивності болю, які мали статистично (p<0,01 за критерієм Манна-Уїтні), проте не клінічно значимий характер (рис. 1).

В табл. 4 та на рис. 2 наведені результати порівняльного аналізу показників якості життя, релевантної здоров'ю, пацієнтів обох груп спостережень після проведеного лікування.

Таблиця 4

Показники якості життя пацієнтів за шкалами опитувальника SF-36 після лікування місцево-поширеного раку шлунка, бали

Показники за шкалами SF-36	*Усі обстежені (n=107)*	*Основна група (n=57)*	*Контрольна група (n=50)*	*p*
SF-36_PF	79,3 (65,4; 91,2)	88,1 (74,6; 99,6)	71,0 (61,5; 84,1)	<0,001*
SF-36_RP	82,2 (74,5; 98,4)	84,4 (74,9; 89,4)	80,9 (74,0; 89,9)	0,65
SF-36_BP	74,7 (67,3; 83,2)	76,7 (68,6; 88,3)	73,3 (66,0; 79,4)	0,019*
SF-36_GH	81,4 (65,4; 91,6)	88,1 (74,6; 99,6)	74,3 (60,5; 84,2)	<0,001*
SF-36_VT	81,2 (74,2; 89,0)	82,5 (72,6; 88,6)	80,2 (75,0; 89,0)	0,87
SF-36_SF	82,9 (76,9; 88,8)	82,3 (76,4; 87,9)	84,1 (77,3; 90,3)	0,13
SF-36_RE	84,7 (78,7; 91,5)	84,4 (79,6; 91,4)	85,1 (78,7; 91,8)	0,89
SF-36_MH	85,6 (80,9; 90,9)	85,3 (81,8; 92,6)	85,6 (80,9; 89,9)	0,35

Примітки: дані наведено у вигляді Me (25; 75), p – розбіжності за критерієм Манна-Уїтні (* – відмінності статистично значимі)

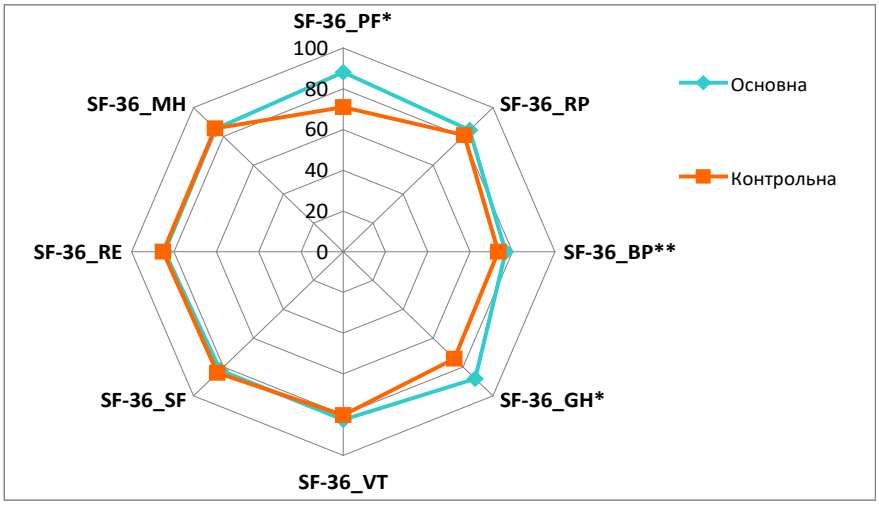

Рис. 2. Показники якості життя пацієнтів за шкалами опитувальника SF-36 після лікування (* – p<0,001, ** – p<0,05 за критерієм Манна-Уїтні)

Як свідчать отримані нами результати, у пацієнтів основної групи реєструвалися вищі значення показника фізичного функціонування PF, який відображає ступінь обмеження фізичних навантажень через фізичний стан пацієнта: 88,1 балів у хворих, оперованих зі збереженням лівої аберантної артерії печінки за власним методом, проти 71,0 бала у осіб, оперативне

втручання у яких було проведено класичним способом (p<0,001 за критерієм Манна-Уїтні). Нижчий показник – 71,0 бала у хворих, які перенесли хірургічне лікування за традиційною методикою, свідчить про значне фізичне обмеження активності станом здоров'я опитуваних зазначеної категорії.

Також продемонстровано наявність статистично значимих відмінностей (p=0,019 за критерієм Манна-Уїтні) значень індексу інтенсивності болю BP: 76,7 та 73,3 бала у пацієнтів, які перенесли оперативне лікування за власним та класичним методом відповідно. Отримані результати свідчать, що наявність болю в післяопераційний період в більшій мірі обмежує здатність хворих, оперованих за традиційною методикою, займатися повсякденною діяльністю вдома та поза домом.

Крім того, після проведеного оперативного втручання пацієнти основної та контрольної груп надавали різну оцінку свого стану здоров'я та перспектив лікування. Так, респонденти основної групи були налаштовані оптимістичніше та висловлювали більшу задоволеність якістю надання медичної допомоги та результатами лікування: значення показника загального стану здоров'я GH у хворих, оперованих за власним методом (88,1 бала) було статистично значимо (p<0,001 за критерієм Манна-Уїтні) вищим аналогічного параметра пацієнтів контрольної групи (74,3 бала).

Слід зазначити, що показники соціального функціонування SF, яке визначається ступенем, у якому фізичний чи емоційний стан лімітує соціальну активність, в обох групах суттєво не відрізнялися (82,3 та 84,1 бали, p=0,13), що свідчить про незначне обмеження соціальних контактів і рівня спілкування хворих в сім'ї або в колективі. Також не виявлено статистично значимих відмінностей показників психічного здоров'я MH, яке характеризує настрій пацієнтів: 85,3 та 85,6 балів (p=0,35 за критерієм Манна-Уїтні) у пацієнтів, які перенесли оперативне лікування за власним та класичним методом відповідно, що підтверджує незначне зниження емоційного стану хворих та наявність мінімальних проявів депресивних чи тривожних переживань в обох групах дослідження.

На наступному етапі чинного дослідження був проведений порівняльний аналіз характеру змін показників фізичного та психічного компонентів здоров'я пацієнтів основної та контрольної груп в перед- і післяопераційний період, результати якого представлені в табл. 5. Показано, що середні значення показників рівня якості життя пацієнтів обох груп дослідження після оперативного втручання статистично достовірно відрізнялися від середніх значень маркерів ЯЖ до початку лікування (p<0,001 за критерієм Вілкоксона). Якщо виходити з отриманих даних, створюється враження, що обидва методи втручання (власний і класичний) в цілому позитивно впливають на якість життя пацієнтів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 5

Характер змін показників якості життя пацієнтів за шкалами опитувальника SF-36 в післяопераційний період, бали

Показники за шкалами SF-36	*Характер змін показника в порівнянні з передопераційним періодом («+» - приріст, «-» - спад)*	
	Основна група (n=57)	*Контрольна група (n=50)*
SF-36_PF	+ 46,1*%, *p<0,001*	+ 12,7%, *p=0,002*
SF-36_RP	+ 36,3%, *p<0,001*	+ 26,2%, *p<0,001*
SF-36_BP	+ 22,9**%, *p<0,001*	+ 16,1%, *p<0,001*
SF-36_GH	+ 52,2*%, *p<0,001*	+ 32,2%, *p<0,001*
SF-36_VT	+ 51,4%, *p<0,001*	+ 46,6%, *p<0,001*
SF-36_SF	+ 25,5%, *p<0,001*	+ 28,8%, *p<0,001*
SF-36_RE	+ 48,9%, *p<0,001*	+ 42,8%, *p<0,001*
SF-36_MH	+ 34,5%, *p<0,001*	+ 29,3%, *p<0,001*

Примітки: p – розбіжності за непараметричним критерієм Вілкоксона; * – p<0,001, ** – p<0,05 за критерієм Манна-Уїтні: відмінності статистично значимі у порівнянні з показниками контрольної групи

Однак вагомий внесок в «скарбничку» власного методу хірургічного лікування, а саме, збереження лівої аберантної артерії печінки з подальшим застосуванням програми прискореного відновлення роблять зміни складових домену фізичного благополуччя якості життя. Так, приріст значень індексів фізичного функціонування PF, інтенсивності болю BP та загального стану здоров'я GH у пацієнтів основної групи в післяопераційний період був в 3,6 рази (p<0,001 за критерієм Манна-Уїтні), 1,5 рази (p<0,05 за критерієм Манна-Уїтні) та 1,6 рази (p<0,001 за критерієм Манна-Уїтні) відповідно більшим у порівнянні з аналогічними параметрами якості життя хворих, які перенесли хірургічне лікування за традиційною методикою, що свідчить про переваги застосування інноваційного підходу не лише у зменшенні післяопераційного дискомфорту, але й у підвищенні загальної якості життя пацієнтів після лікування.

Аналіз результатів чинного дослідження показав, що пацієнти, які перенесли операцію з приводу місцево-поширеного раку шлунка за розробленим нами методом збереження лівої аберантної артерії печінки з подальшим використанням програми прискореного відновлення, загалом демонструють значно кращі показники фізичної активності у післяопераційний період. Вони

відзначають менший вплив больового синдрому на їхню повсякденну діяльність, що сприяє швидшому поверненню до нормального життя. Крім того, такі пацієнти вище оцінюють якість надання медичної допомоги, отриманої в лікарні, та вірять у перспективи подальшого покращення свого стану після проведеного лікування. Ці показники значно перевищують результати пацієнтів із тією ж онкологічною патологією, у яких оперативне втручання проводилося класичним способом, що свідчить про переваги запропонованого підходу в поліпшенні загального благополуччя та задоволеності лікуванням. Отримані нами результати порівняні з даними більш ранніх досліджень, якими показано, що при хірургічному лікуванні раку шлунка в рамках програми прискореного відновлення пацієнти демонструють вищі показники якості життя [7, 8] та відзначають статистично значуще зниження виразності больового синдрому в післяопераційному періоді [7, 9, 10].

Висновки:

1. Досліджувані групи пацієнтів на час надходження до стаціонару за характером скарг, показниками віку, статі, видом супутньої патології, локалізацією злоякісного новоутворення були однорідними і статистично значимих відмінностей не мали.

2. У хворих, оперованих за власним методом з подальшим застосуванням програми прискореного відновлення, реєструються достовірно вищі показники домену фізичного благополуччя якості життя – фізичного функціонування, інтенсивності болю та загального стану здоров'я.

3. Показники психічного блоку якості життя пацієнтів досліджуваних груп в післяопераційний період статистично значимих відмінностей не мали та свідчили про часткове зниження емоційного стану хворих і незначне обмеження соціальних контактів і рівня спілкування.

Література:

1. Li H, Guo P, Gao W, Normand C, Harding R. Patient-reported outcome measures for advanced cancer in China: A systematic review of cross-cultural adaptation and psychometric properties. J Cancer Policy. 2023;35:100371.

2. Vargo MM. Outcome Measures and Patient-Reported Metrics in Cancer Rehabilitation. Curr Oncol Rep. 2023;25(8):869-882.

3. Whisenant MS, Bamidele O, Cleeland C, Williams LA. Preferences of Individuals With Cancer for Patient-Reported Outcome Measures. Oncol Nurs Forum. 2021;48(2):173-183.

4. Straatman J, van der Wielen N, Joosten PJ, Terwee CB, Cuesta MA, Jansma EP, van der Peet DL. Assessment of patient-reported outcome measures in the surgical treatment of patients with gastric cancer. Surg Endosc. 2016;30(5):1920-9.

5. Zub V, Manzhalii E. Assessment of quality of life in patients with gastric cancer in Ukraine. Wiad Lek. 2023;76(5pt1):956-963.

6. Krawczyk W, Lorenc Z, Mietla M, Nycz M, Swiech M. Quality of Life of Patients Depending on the Method of the Gastrointestinal Tract Reconstruction after Gastrectomy for Stomach Cancer. Asian Pac J Cancer Prev. 2023;24(6):2177-2186.

7. Wang D, Kong Y, Zhong B, Zhou X, Zhou Y. Fast-track surgery improves postoperative recovery in patients with gastric cancer: a randomized comparison with conventional postoperative care. J Gastrointest Surg. 2010;14(4):620-7.

8. Kim JW, Kim WS, Cheong JH, Hyung WJ, Choi SH, Noh SH. Safety and efficacy of fast-track surgery in laparoscopic distal gastrectomy for gastric cancer: a randomized clinical trial. World J Surg. 2012;36(12):2879-87.

9. Feng F, Ji G, Li JP, Li XH, Shi H, Zhao ZW, Wu GS, Liu XN, Zhao QC. Fast-track surgery could improve postoperative recovery in radical total gastrectomy patients. World J Gastroenterol. 2013;19(23):3642-8.

10. Kang SH, Lee Y, Min SH, Park YS, Ahn SH, Park DJ, Kim HH. Multimodal Enhanced Recovery After Surgery (ERAS) Program is the Optimal Perioperative Care in Patients Undergoing Totally Laparoscopic Distal Gastrectomy for Gastric Cancer: A Prospective, Randomized, Clinical Trial. Ann Surg Oncol. 2018;25(11):3231-3238.

References:

1. Li H, Guo P, Gao W, Normand C, Harding R. Patient-reported outcome measures for advanced cancer in China: A systematic review of cross-cultural adaptation and psychometric properties. J Cancer Policy. 2023;35:100371.

2. Vargo MM. Outcome Measures and Patient-Reported Metrics in Cancer Rehabilitation. Curr Oncol Rep. 2023;25(8):869-882.

3. Whisenant MS, Bamidele O, Cleeland C, Williams LA. Preferences of Individuals With Cancer for Patient-Reported Outcome Measures. Oncol Nurs Forum. 2021;48(2):173-183.

4. Straatman J, van der Wielen N, Joosten PJ, Terwee CB, Cuesta MA, Jansma EP, van der Peet DL. Assessment of patient-reported outcome measures in the surgical treatment of patients with gastric cancer. Surg Endosc. 2016;30(5):1920-9.

5. Zub V, Manzhalii E. Assessment of quality of life in patients with gastric cancer in Ukraine. Wiad Lek. 2023;76(5pt1):956-963.

6. Krawczyk W, Lorenc Z, Mietla M, Nycz M, Swiech M. Quality of Life of Patients Depending on the Method of the Gastrointestinal Tract Reconstruction after Gastrectomy for Stomach Cancer. Asian Pac J Cancer Prev. 2023;24(6):2177-2186.

7. Wang D, Kong Y, Zhong B, Zhou X, Zhou Y. Fast-track surgery improves postoperative recovery in patients with gastric cancer: a randomized comparison with conventional postoperative care. J Gastrointest Surg. 2010;14(4):620-7.

8. Kim JW, Kim WS, Cheong JH, Hyung WJ, Choi SH, Noh SH. Safety and efficacy of fast-track surgery in laparoscopic distal gastrectomy for gastric cancer: a randomized clinical trial. World J Surg. 2012;36(12):2879-87.

9. Feng F, Ji G, Li JP, Li XH, Shi H, Zhao ZW, Wu GS, Liu XN, Zhao QC. Fast-track surgery could improve postoperative recovery in radical total gastrectomy patients. World J Gastroenterol. 2013;19(23):3642-8.

10. Kang SH, Lee Y, Min SH, Park YS, Ahn SH, Park DJ, Kim HH. Multimodal Enhanced Recovery After Surgery (ERAS) Program is the Optimal Perioperative Care in Patients Undergoing Totally Laparoscopic Distal Gastrectomy for Gastric Cancer: A Prospective, Randomized, Clinical Trial. Ann Surg Oncol. 2018;25(11):3231-3238.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 612.4+612.3:616-008+616.4+616.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1985-1995

Ніколаєв Роман Сергійович PhD, старший науковий співробітник клінічного відділу ДУ «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України», м. Харків, тел.: (095) 828-52-35, https//orcid.org/ 0000-0003-2452-8224

Манська Катерина Геннадіївна кандидат мед. наук, науковий співробітник клінічного відділу ДУ «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України», м. Харків, тел.: (066) 126-42-31, https//orcid.org/0000-0001-6818-4641

Пчельнікова Ольга Юріївна молодший науковий співробітник клінічного відділу ДУ «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України», м. Харків, тел.: (099) 306-42-24, https//orcid.org/0009-0009-6248-3806

Щербатих Марія Михайлівна лікар - ендокринолог ДУ «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України», м. Харків, тел.: (067) 354-65-22, https//orcid.org/0009-0003-9306-2568

Хижняк Оксана Олегівна доктор мед.наук, професор, завідуюча клінічним відділом, ДУ «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України», м. Харків, тел.: (050) 595-86-03, https://orcid.org/0000-0002-4541-5248

ПОЄДНАННЯ АУТОІМУННОЇ ЕНДОКРИННОЇ ПАТОЛОГІЇ ТА ЦЕЛІАКІЇ: КЛІНІЧНІ ВИПАДКИ

Анотація. Целіакія хронічне полісиндромне аутоімунне захворювання, яке вражає тонку кишку в генетично схильних людей, викликане вживанням глютену. Ця хвороба характеризується клінічним поліморфізмом із класичними, безсимптомними або олігосимптомними та позакишковими формами, що може призвести до затримки діагностики та ризику серйозних ускладнень. Целіакія значною мірою пов’язана з іншими аутоімунними захворюваннями, насамперед таким як аутоімунний тиреоїдит.

Мета – проаналізувати клінічні випадки особливостей перебігу ендокринопатій (АІТ, цукровий діабет тип 1) в поєднанні з Ц та оцінити ефективність призначеної терапії.

Клінічний випадок 1: поєднання аутоімунного тиреоїдиту, целіакії та псоріазу. Хвора Б. 51 рік, скарги на збільшення у розмірах щитоподібної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

залози, дискомфорт при ковтанні, здуття живота, проноси без видимої причини, шкіряний зуд. Діагноз клінічний: аутоімуний тиреоїдит (AIT), дифузний зоб I ст. гіпотиреоз, важка форма, медикаментозно компенсований. Непереносимість глютену (?). Псоріаз, генералізована форма. При виникненні підозри на целіакію було запропоновано додаткове обстеження – дослідження на антитіла до гліадіну (АТ Гл) IgG, IgA та антитіла до тканинної трансглутамінази (АТ тТГ) IgG, IgA, а також виключення продуктів які містять глютен. Результати: слабо позитивний титр АТ Гл IgA (8,1 Од/мл), при негативних показниках АТ тТГ IgG (1,0 ОД/мл) та до Гл IgG (3,0 МО/мл). Підтверджено діагноз псоріаз.

Клінічний випадок 2: поєднання цукрового діабету I типу (ЦД 1 типу), AIT, дифузного токсичного зобу, Ц та хронічної залізодефіцитної анемії. Хвора К. 18 років, скарги на слабкість, підвищення глікемії на тлі інсулінотерапії, оніміння нижніх кінцівок, здуття живота після прийому їжі та діарея. Діагноз 2016 року: целіакія, типовий перебіг, генетично детермінована, хронічний вторинний гастродуоденіт, залізодефіцитна анемія середнього ступеня тяжкості. Діагноз 2022 року: дифузний токсичний зоб II ст., тиреотоксикоз, ендокринна орбітопатія. Діагноз 2024 року: аутоімунний полігландулярний синдром III типу, ЦД 1 типу, важка форма в стані декомпенсації, AIT, дифузний токсичний зоб в стані ремісії, хронічна залізодефіцитна анемія легкого ступеня, целіакія типового перебігу (генетично детермінована), непроліферативна діабетична ретинопатія обох очей, метаболічна кардіоміопатія тощо. При додатковому обстежені виявлено позитивний титр АТ Гл IgG (41,76 МО/мл) та негативний АТ тТГ Ig G (1,5 ОД/мл).

Хвора дотримується дієти з повним виключенням глютенвмісних злакових продуктів та їх похідних, відмічає зникнення проносів, здуття живота. Також відмічається покращення вуглеводного обміну та стійка ремісія з боку тиреоїдної системи при відсутності супресивної терапії тіамазолом.

Висновки: Своєчасна діагностика коморбідної аутоімунної патології, патогенетична терапія ендокринопатій та призначення лікувального харчування позитивно впливають на перебіг захворювання і сприяють досягненню відносної клінічної ремісії у більш короткий час.

Ключові слова: целіакія, аутоімунний тиреоїдит, клінічний випадок, безглютенова дієта.

Nikolaiev Roman Serhiyovych PhD, Senior researcher of Clinical Department State Institution «V. Danilevsky' Institute for Endocrine Pathology Problems of the NAMS of Ukraine», Kharkiv, tel.: (095) 828-52-35, https//orcid.org/ 0000-0003-2452-8224.

Manska Kateryna Hennadiyivna Candidate of Medical Sciences, Researcher of Clinical Department State Institution «V. Danilevsky' Institute for Endocrine Pathology Problems of the NAMS of Ukraine», Kharkiv, tel.: (066) 126-42-31, https//orcid.org/0000-0001-6818-4641

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Pchelnikova Olha Yuriivna Junior researcher of the Department of Clinical Department State Institution «V. Danilevsky' Institute for Endocrine Pathology Problems of the NAMS of Ukraine», Alchevskikh St. 10, Kharkiv, tel.: (099)306-42-24, https//orcid.org/0009-0009-6248-3806

Shcherbatykh Mariia Mykhailivna Endocrinologist of Clinical Department State Institution «V. Danilevsky' Institute for Endocrine Pathology Problems of the NAMS of Ukraine», Kharkiv, tel.: (067)354-65-22, https//orcid.org/0009-0003-9306-2568

Khyzhnyak Oksana Olehivna Doctor of Medicine, Professor, Chief of Clinical Department State Institution «V. Danilevsky' Institute for Endocrine Pathology Problems of the NAMS of Ukraine», Kharkiv, tel: (050) 595-86-03, https://orcid.org/0000-0002-4541-5248

THE COMBINATION OF AUTOIMMUNE ENDOCRINE PATHOLOGY AND CELIAC DISEASE: CLINICAL CASES

Abstract. Celiac disease (CD) is a chronic polysyndromic autoimmune pathology that affects the small intestine in genetically predisposed individuals and is caused by the consumption of gluten. This disease is characterized by clinical polymorphism with classic, asymptomatic or oligosymptomatic and extraintestinal forms, which can lead to a delay in diagnosis and the risk of serious complications. CD is highly associated with other autoimmune diseases, most notably autoimmune thyroiditis (AIT).

The aim of research is to analyze clinical cases of the course of endocrinopathies (AIT, Diabetes mellitus Type 1) in combination with CD and to evaluate the effectiveness of the prescribed therapy.

Clinical case 1: combination of Autoimmune Thyroiditis (AIT), CD and psoriasis. Female patient B. 51 years old, complains of an increase in the size of the thyroid gland, discomfort when swallowing, abdominal distension, diarrhea for no apparent reason, skin itching. AIT was revealed from the anamnesis. Clinical diagnosis: autoimmune thyroiditis, diffuse goiter I. Hypothyroidism, severe form, medication compensation. Gluten intolerance (?). Psoriasis, generalized form. If CD is suspected, serological tests were suggested - IgA-anti-gliadin antibodies (AGA) and Tissue transglutaminase antibodies (TG2) IgG, as well as exclusion of products containing gluten. It turned out that the patient had not yet developed TG2 and AGA, because it is known that antibodies appear at least 3-5 years after the first complaints of indigestion. Confirmed diagnosis of psoriasis.

Clinical case 2: combination of type I Diabetes mellitus (DM Type1), AIT, diffuse toxic goiter, CD and chronic iron deficiency anemia. Female patient K. is 18 years old, complains of weakness, increased blood glucose on the background of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

basis – bolus insulin therapy, numbness of the lower extremities, bloating after eat and diarrhea. Diagnosis in 2016: CD, typical course, genetically determined, chronic secondary gastroduodenitis, iron deficiency anemia of moderate severity. Diagnosis in 2022: toxic goiter 2, hyperthyroidism, diffuse goiter 2, thyroid eye disease. Diagnosis in 2024: autoimmune polyglandular syndrome type III; DM Type 1, severe form in the state of decompensation; AIT, diffuse toxic goiter 2, in the state of remission, chronic iron deficiency anemia of a mild degree; celiac disease of a typical course (genetically determined); non-proliferative diabetic retinopathy of both eyes; metabolic cardiomyopathy, etc. During the additional examination, a positive AGA IgG (41.76 IU/ml) and a negative TG2 IgG (1.5 IU/ml) were revealed. The patient adheres to a diet with complete exclusion of gluten-containing cereal products and their derivatives, notices the disappearance of diarrhea and bloating. Improvement of carbohydrate metabolism and compensation of thyroid status is also noted.

Timely diagnosis of comorbid autoimmune pathology, prescription of pathogenetic therapy and medical nutrition have a positive effect on the course of the disease and contribute to the achievement of relative clinical remission in a shorter time.

Keywords: celiac disease, autoimmune thyroiditis, clinical case, gluten-free diet.

Постановка проблеми. Целіакія (Ц) характеризується клінічним поліморфізмом із класичними, безсимптомними або олігосимптомними та позакишковими формами, що може призвести до затримки діагностики та ризику серйозних ускладнень. Ц хронічне полісиндромне аутоімунне захворювання, яке вражає тонку кишку в генетично схильних людей, викликане вживанням глютену [1, 2]. Коли продукти з глютеном потрапляють в організм, проти них утворюються антитіла, що призводить до запального процесу, тим самим руйнуючи ворсинки слизової оболонки тонкого кишківника. Поширеність у загальній популяції коливається від 0,5% до 2%, в середньому близько 1%. Але за останні 50 років в деяких країнах світу кількість людей хворих на Ц збільшується. Розвиток Ц залежить від складної імунної відповіді на білки глютену, що включає як адаптивні, так і вроджені механізми [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Целіакія – це така хвороба, яку важко виявити одразу у пацієнта. Але на сьогодні збільшилась кількості нових випадків, частково завдяки кращим методам дослідження та ретельному обстеженню осіб, які вважаються групою високого ризику захворювання. І все ж таки, більшість пацієнтів із Ц залишаються невиявленими у всьому світі. Відомо, що Ц вражає всі вікові групи, людей будь-якої статі. Також відомо, що Ц діагностовано у більше 70 % нових пацієнтів у віці старше 20 років. Скоріш за все деякі з цих дорослих,

ймовірно, мали невиявлену хворобу з дитинства, тобто не мали ніяких клінічних симптомів [4].

Окрім глютену поштовхом для розвитку Ц може бути вплив навколишнього середовища. З точки зору пренатальних факторів, куріння матері та високе споживання клейковини матір'ю підвищують ризик розвитку Ц [5, 6]. Високе споживання глютену протягом перших п'яти років життя та зміни в мікробіомі кишечника, вірусні інфекції, використання антибіотиків, хронічні захворювання позитивно пов'язані з розвитком Ц [7-9].

Клінічна картина Ц дуже різноманітна. Залежно від клінічних проявів на момент встановлення діагнозу Ц можна розділити на класичну, некласичну та субклінічну форми. Класична форма, яка частіше зустрічається у дітей молодше 5 років, проявляється хронічною діареєю, втратою ваги, здуттям живота, поганим апетитом, атрофією м'язів тощо [10]. Некласична Ц є найпоширенішим проявом і характеризується рецидивуючим болем у животі, здуттям живота та діареєю або запором, за цим слідує стійкий дефіцит поживних речовин, артрит, алопеція тощо [3, 11, 12]. Субклінічну (безсимптомну) форму Ц виявляють або за допомогою програм скринінгу серед загальної популяції, або шляхом виявлення випадків у групах ризику, родичі з Ц. У дорослих спочатку виявляють симптоми які не пов'язані з шлунково-кишковим трактом, а потім за результатами серологічних досліджень ставлять діагноз Ц.

Ц значною мірою пов'язана з іншими аутоімунними захворюваннями, зокрема діабетом 1 типу [13], тиреоїдитом Хашимото [14, 15], аутоімунним гепатитом [16], хромосомними, неврологічними захворюваннями, аутоімунними захворюваннями печінки та ідіоматичною дилатаційною кардіоміопатією тощо [17-19]. Всі перераховані вище прояви, ускладнення та супутні захворювання є показаннями до серологічного скринінгу на Ц.

Аутоімунний тиреоїдит (АІТ) є найпоширенішим аутоімунним захворюванням у всьому світі і характеризується найбільш високою поширеністю серед жінок [20]. АІТ характеризується своєрідною ультразвуковою картиною, наявністю тиреоїд-специфічних аутоантитіл і різним ступенем функціонального порушення щитовидної залози (ЩЗ) на момент діагностики. Епідеміологічні дослідження підтвердили, що АІТ, може бути пов'язаний з іншими ендокринними та неендокринними аутоімунними захворюваннями [21]. Серед неендокринних аутоімунних захворювань найчастіше виявляється асоціація з ревматичним та шлунково-кишковим ураженням. Поширеність Ц у пацієнтів з АІТ оцінюється в межах від 2 до 8% [22]. Причини, що лежать в основі виникнення цих двох захворювань у одного і того ж пацієнта, можуть бути різними.

Незважаючи на поєднання високої поширеності та низької діагностики, виникли серйозні питання щодо того, кого і коли перевіряти на Ц. Хоча скринінг родичів першого ступеня може бути можливим, недостатньо даних,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

щоб визначити, чи є користь від скринінгу безсимптомних осіб, особливо якщо це не діти [23]. На тепер немає чітко визначеного набору симптомів, який підвищує ймовірність діагнозу Ц [24]. Найвідоміші симптоми Ц пов'язані з розладами шлунково-кишкового тракту, але хвороба також може проявлятися різними системними проявами поза кишечником. Деякі з цих наслідків можуть залишатися постійними у недіагностованих осіб або якщо відбувається затримка у діагностиці. Однак для багатьох системних проявів наукові докази залишаються мізерними та суперечливими.

Мета – проаналізувати клінічні випадки особливостей перебігу ендокринопатій (АІТ, цукровий діабет тип 1) в поєднанні з Ц та оцінити ефективність призначеної терапії.

Виклад основного матеріалу. Клінічний випадок 1: поєднання АІТ, Ц та псоріазу. Хвора Б. 51 рік звернулась на консультацію до клініки ДУ «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України» (ДУ «ІПЕП») зі скаргами на збільшення у розмірах щитоподібної залози (ЩЗ), дискомфорт при ковтанні, іноді підйом температури тіла до 37,1С. Також було виявлено, що у хворої є скарги на вздуття живота, проноси без видимої причини, але іноді пов'язані з вживанням їжі з пшеничної муки (білий хліб, вареники (незалежно від начинки), сдоба та солодощі з муки) та житньої муки. Також хвора звертає увагу на підсилення шкіряного зуду на долонях та інших ділянках тіла, який буває одночасно з проносами.

Із анамнезу захворювання та життя відомо, що у пацієнтки є проблеми зі ЩЗ приблизно 4-5 років, було діагностовано АІТ (рівень антитіл до ТПО більше 1000, МО/мл) та призначено левотироксин (початковий рівень тиреоїдних гормонів не пам'ятає), зараз приймає левотироксин в дозі 100 мкг/добу. Скарги на порушення травлення приблизно протягом 1-2 років. Приблизно 4-5 років має супутній діагноз псоріаз, обстеження та лікування з цього приводу ніколи не проводилось.

Об'єктивний статус: статура нормостенічна; шкіра суха, звичайного кольору, долоні гіперемовані з обох сторін, загрубілі з обох сторін з тріщинами, на долонях висипу не має, є псоріатичні бляшки розмірами 5х7 см на тулобі (3 шт); ЩЗ пальпаторно збільшена у розмірах, ущільнена, рухлива при ковтанні; периферічні лімфовузли не збільшені. Набряків не має. Легенева та серцево-судина системи без особливостей. Живіт при пальпації безболісний, виражений метеоризм.

При обстежені встановлено: рівень антитіл до ТПО >600,0 МО/мл, ТТГ 0,979 мкМО/л, Т4 вільний 1,55 нг/дл, Т3 вільний 2,9 пг/мл. При УЗД ЩЗ – збільшення об'єму (І ст.) та виражені дифузні зміни по типу АІТ без вузлоутворення.

Діагноз клінічний: АІТ, дифузний зоб І ст. Гіпотиреоз, медикаментозно компенсований. Непереносимість глютену (?). Псоріаз, генералізована форма.

Враховуючи скарги на порушення стулу, здуття живота та загострення шкірних змін хворій було запропоновано додаткове обстеження – дослідження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

на антитіла до гліадіну (АТ Гл) IgG, IgA та антитіла до тканинної трансглутамінази (АТ тТГ) IgG, IgA, а також паралельно консультація дерматолога та виключення продуктів які містять глютен та повна їх заміна на безглютенові злакові продукти (кукурудза, вівсянка та гречка).

Результати: слабо позитивний титр АТ Гл IgA (8,1 Од/мл), при негативних показниках АТ тТГ IgG (1,0 ОД/мл) та АТ Гл IgG (3,0 МО/мл).

Після консультації дерматолога встановлено діагноз: Псоріаз розповсюджений, прогресуюча стадія. Крім специфічного лікування важливою рекомендацією стало – обмеження вживання вуглеводів та злакових продуктів (з глютеном).

Вже через 2 тижня харчування з повним виключенням глютенвмісних злакових продуктів та їх похідних хвора стала відмічати зникнення проносів, вздуття живота та значне покращення зі сторони шкіри (зникнення шкіряного зуду, пом'якшення шкіри у ділянках де було потовщення та зміна кольору псоріатичних висипань на більш блідий).

Відсутність позитивних титрів АТ тТГ IgG та АТ Гл IgG не виключає діагнозу целіакія, тому що ці антитіла з'являються що найменше через 3-5 років [25] від перших скарг на порушення травлення. А також існує невеликий відсоток дорослих хворих, які мають усі клінічні прояви целіакії, але не мають на то високого титру циркулюючих АТ тТГ IgG та АТ Гл Ig G. Тому необхідно ще проводити дослідження рівню Ат тТГ IgA та Ат Гл IgA до гліадіну, які циркулюють від 6 до 12 місяців [26]. Підставою до цього є когортні дослідження з використанням тестування АТтТГ IgA, які були спрямовані на діагностику целіакії і дозволили визначити чутливість 89-95%, АТтТГ IgA для нелікованої Ц, специфічність - нижче 85%. Найменша специфічність методу пов'язана з виявленням цих антитіл (класу IgG) при аутоімунних, генетичних та ендокринних захворюваннях.

Клінічний випадок 2: поєднання цукрового діабету I типу (ЦД 1 типу), АІТ, дифузного токсичного зобу, Ц та хронічної залізодефіцитної анемії.

Хвора К. 18 років звернулася на консультацію до клініки ДУ «ІПЕП» зі скаргами на слабкість, підвищення глікемії протягом доби до 18,0 ммоль/л на тлі базіс-болюсної інсулінотерапії препаратами «Новорапід» та «Тресіба», оніміння нижніх кінцівок, вздуття живота після прийому їжі та діарею на тлі порушення безглютенової дієти.

Із анамнезу захворювання та життя відомо, що вважає себе хворою з 3 років, коли батьки звернули увагу, на часті рідкі випорожнення, здуття живота. Звернулись до лікаря педіатра, було встановлено діагноз — ураження золотистим стафілококом кишківника. Проходила лікування, але без ефекту. Дитина консультована гастроентерологом, який встановив діагноз Ц та призначив дієтотерапію.

У 2016 році виконано обстеження на генетичну схильність до целіакії (HLA DQ2, DQ7, DQ8), виявлено носійство: HLA DQ2 (DQA1*5:01/2:01

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

DQB1*) та HLA DQ8 (DQA1*3:01/3:01 DQB1*). Встановлено діагноз: Ц, типовий перебіг, генетично детермінована (HLA DQ 2+, HLA DQ 8+), період неповної ремісії. Хронічний вторинний гастродуоденіт (еритематозна гастропатія, атрофічна дуоденопатія), неасоційована з Helicobacter pylori та пониженою кислотоутворюючою функцією шлунка. Залізодефіцитна анемія середнього ступеня важкості.

У грудні 2021 року пацієнтка почала відмічати прискорення роботи серця, ЧСС 150 уд/хв. У червні 2022 року при лікуванні у КНП «Запорізька обласна дитяча лікарня» встановлено діагноз: дифузний токсичний зоб II ст., тиреотоксикоз, ендокринна орбітопатія. Призначено препарат тіамазол починаючи з 30 мг на добу. ЦД 1 типу (до 7 ммоль/л), з моменту встановлення діагнозу отримує інсулінотерапію. Через рік після початку ЦД 1 типу у хворої з'явилися ускладнення: непроліферативна діабетична ретинопатія обох очей, діабетична ангіопатія нижніх кінцівок, хронічна ішемія I ст., діабетична дистальна полінейропатія.

На момент проходження лікування у жовтні 2024 року в ДУ «ІПЕР» лікування тиреотоксикозу було припинено у зв'язку із компенсацією на фоні прийому тіамазолу по 2,5 мг через 2 дні. Об'єктивний статус без особливостей.

При лабораторних та інструментальних дослідженнях виявлено: рівень АТ ТПО >600,0 МО/мл, ТТГ 2,27 мкМО/л, Т4 вільний 15,52 пмоль/л (норма 10,3-24,5 пмоль/л) При УЗД ЩЗ – виражені дифузні зміни по типу АІТ без вузлоутворення.

Діагноз клінічний: Аутоімунний полігландулярний синдром 3 типу. Цукровий діабет 1 типу, важка форма в стані декомпенсації. АІТ, дифузний токсичний зоб, стан клініко-лабораторної ремісії. Хронічна залізодефіцитна анемія легкого ступеня. Целіакія, типовий перебіг, генетично детермінована (HLA DQ 2+, HLA DQ 8+), стадія нестійкої ремісії. Непроліферативна діабетична ретинопатія обох очей. Метаболічна (дістиреоідна) кардіоміопатія (синусова тахіаритмія). Серцева недостатність I ст. (А). Пролапс мітрального клапана I ст. хронічна хвороба нирок II ст (CKD-EPI 86,40 мл/хв/1,73м^2). Діабетична ангіопатія нижніх кінцівок. Хронічна ішемія I ст. Діабетична полінейропатія. Хронічний холецистит, стадія ремісії. Хронічний гастро-дуоденіт в стадії ремісії.

При додатковому обстежені виявлено позитивний титр АТ Гл IgG (41,76 МО/мл) та негативний АТ тТГ Ig G (1,5 ОД/мл).

Хвора дотримується дієти з повним виключенням глютенвмісних злакових продуктів та їх похідних, відмічає зникнення проносів, здуття живота. Також відмічається покращення вуглеводного обміну та стійка ремісія з боку тиреоїдної системи при відсутності супресивної терапії тіамазолом.

Висновки: аутоімунні захворювання у своєї більшості існують у коморбідному поєднанні. Не обов'язково ураження аутоімунним процесом лише ендокринної системи, це може бути аутоімунне ураження декількох

органів або навіть систем. Своєчасна діагностика коморбідної аутоімунної патології, патогенетична терапія та призначення лікувального харчування позитивно впливають на перебіг захворювання і сприяють досягненню відносної клінічної ремісії у більш короткий час.

Література:

1. Lebwohl B, Sanders DS, Green PHR. Coeliac disease. Lancet. 2018;391:70–81. doi: 10.1016/S0140-6736(17)31796-8.

2. Roujon P, Sarrat A, Contin-Bordes C та ін. (2013) Diagnostic sérologique de la maladie cœliaque. Pathologie Biologie 61: e39–346.

3. Catassi C, Verdu EF, Bai JC, Lionetti E. Coeliac disease. Lancet. 2022 Jun 25;399(10344):2413-2426. doi: 10.1016/S0140-6736(22)00794-2. Epub 2022 Jun 9. PMID: 35691302.

4. Al-Toma A, Volta U, Auricchio R, Castillejo G, Sanders DS, Cellier C, Mulder CJ, Lundin KEA. European Society for the Study of Coeliac Disease (ESsCD) guideline for coeliac disease and other gluten-related disorders. United European Gastroenterol J. 2019 Jun;7(5):583-613. doi: 10.1177/2050640619844125. Epub 2019 Apr 13. PMID: 31210940; PMCID: PMC6545713.

5. Mårild, K Tapia, G Midttun, Ø et al. Smoking in pregnancy, cord blood cotinine and risk of celiac disease diagnosis in offspring *Eur J Epidemiol.* 2019; 34:637-649

6. Lund-Blix, NA Tapia, G Mårild, K et al. Maternal fibre and gluten intake during pregnancy and risk of childhood celiac disease: the MoBa study *Sci Rep.* 2020; 10, 16439

7. Stene, LC Honeyman, MC Hoffenberg, EJ et al. Rotavirus infection frequency and risk of celiac disease autoimmunity in early childhood: a longitudinal study. *Am J Gastroenterol.* 2006; 101:2333-2340

8. Andrén Aronsson, C Lee, HS Hård Af Segerstad, EM · et al. Association of gluten intake during the first 5 years of life with incidence of celiac disease autoimmunity and celiac disease among children at increased risk. *JAMA.* 2019; 322:514-523

9. Caio G, Volta U, Sapone A, Leffler DA, De Giorgio R, Catassi C, Fasano A. Celiac disease: a comprehensive current review. BMC Med. 2019 Jul 23;17(1):142. doi: 10.1186/ s12916-019-1380-z. PMID: 31331324; PMCID: PMC6647104.

10. Fasano, A Catassi, C. Clinical practice. Celiac disease. N Engl J Med. 2012; 367:2419-2426

11. Mearns, ES Taylor, A Thomas Craig, KJ et al. Neurological manifestations of neuropathy and ataxia in celiac disease: a systematic review. *Nutrients.* 2019; 11:380

12. Reunala, T Hervonen, K Salmi, T. Dermatitis herpetiformis: an update on diagnosis and management. *Am J Clin Dermatol.* 2021; 22:329-338

13. Taczanowska, A Schwandt, A Amed, S et al. Celiac disease in children with type 1 diabetes varies around the world: an international, cross-sectional study of 57 375 patients from the SWEET registry. *J Diabetes.* 2021; 13:448-457

14. Elfström, P Montgomery, SM Kämpe, O ·et al. Risk of thyroid disease in individuals with celiac disease. *J Clin Endocrinol Metab.* 2008; 93:3915-3921

15. Хижняк, О., Ніколаєв, Р., Манська, К., Олексик, О., & Плехова, О. (2023). Захворювання щитоподібної залози та целіакія: огляд літератури та власні дослідження. *Проблеми ендокринної патології, 80*(1), 73-81. https://doi.org/10.21856/j-PEP.2023.1.09

16. Efe, C Torgutalp, M Henriksson, I et al. Extrahepatic autoimmune diseases in primary biliary cholangitis: prevalence and significance for clinical presentation and disease outcome. *J Gastroenterol Hepatol.* 2021; 36:936-942

17. Caio G, De Giorgio R, Volta U. Coeliac disease and dermatitis herpetiformis. Lancet. 2018;392:916–917. doi: 10.1016/S0140-6736(18)31486-7.

18. Caio G, De Giorgio R, Ursini F, et al. Prevalence of celiac disease serological markers in a cohort of Italian rheumatological patients. Gastroenterol Hepatol Bed Bench. 2018;11:244–249.

19. Leffler DA, Green PH, Fasano A. Extraintestinal manifestations of coeliac disease. Nat Rev Gastroenterol Hepatol. 2015;12:561–571. doi: 10.1038/nrgastro.2015.131.

20. Wiersinga W.M. Endocrinology. Springer Science and Business Media LLC; Berlin, Germany: 2018. Hashimoto's thyroiditis; pp. 205–247.

21. Fallahi P., Ferrari S.M., Ruffilli I., Elia G., Biricotti M., Vita R., Benvenga S., Antonelli A. The association of other autoimmune diseases in patients with autoimmune thyroiditis: Review of the literature and report of a large series of patients. Autoimmun. Rev. 2016;15:1125–1128. doi: 10.1016/j.autrev.2016.09.009.

22. Pobłocki J., Pańka T., Szczuko M., Telesiński A., Syrenicz A. Whether a Gluten-Free Diet Should Be Recommended in Chronic Autoimmune Thyroiditis or Not?—A 12-Month Follow-Up. J. Clin. Med. 2021;10:3240. doi: 10.3390/jcm10153240.

23. Bibbins-Domingo K, et al. Screening for celiac disease: US preventive services task force recommendation statement. JAMA. 2017;317:1252–1257. doi: 10.1001/jama.2017.1462.

24. Stahl MG, et al. Mass screening for celiac disease: the autoimmunity screening for kids study. Am. J. Gastroenterol. 2021;116:180–187. doi: 10.14309/ajg.0000000000000751.

25. Volta U, Granito A, Parisi C, et al. (2010) Deamidated gliadin peptide antibodies as a routine test for celiac disease: A prospective analysis. Journal of Clinical Gastroenterology 44: 186–190.

26. Van Meensel B, Hiele M, Hoffman I та ін. (2004) Diagnostic accuracy of ten tests of antibodies to tissue transglutaminase of the second generation (human) in celiac disease. Clinical chemistry 50: 2150–2135.

References:

1. Lebwohl B, Sanders DS, Green PHR. Coeliac disease. Lancet. 2018;391:70–81. doi: 10.1016/S0140-6736(17)31796-8.

2. Roujon P, Sarrat A, Contin-Bordes C та ін. (2013) Diagnostic sérologique de la maladie cœliaque. Pathologie Biologie 61: e39–346.

3. Catassi C, Verdu EF, Bai JC, Lionetti E. Coeliac disease. Lancet. 2022 Jun 25;399 (10344):2413-2426. doi: 10.1016/S0140-6736(22)00794-2. Epub 2022 Jun 9. PMID: 35691302.

4. Al-Toma A, Volta U, Auricchio R, Castillejo G, Sanders DS, Cellier C, Mulder CJ, Lundin KEA. European Society for the Study of Coeliac Disease (ESsCD) guideline for coeliac disease and other gluten-related disorders. United European Gastroenterol J. 2019 Jun;7(5):583-613. doi: 10.1177/2050640619844125. Epub 2019 Apr 13. PMID: 31210940; PMCID: PMC6545713.

5. Mårild, K Tapia, G Midttun, Ø et al. Smoking in pregnancy, cord blood cotinine and risk of celiac disease diagnosis in offspring Eur J Epidemiol. 2019; 34:637-649.

6. Lund-Blix, NA Tapia, G Mårild, K et al. Maternal fibre and gluten intake during pregnancy and risk of childhood celiac disease: the MoBa study Sci Rep. 2020; 10, 16439

7. Stene, LC Honeyman, MC Hoffenberg, EJ et al. Rotavirus infection frequency and risk of celiac disease autoimmunity in early childhood: a longitudinal study. Am J Gastroenterol. 2006; 101:2333-2340

8. Andrén Aronsson, C Lee, HS Hård Af Segerstad, EM · et al. Association of gluten intake during the first 5 years of life with incidence of celiac disease autoimmunity and celiac disease among children at increased risk. JAMA. 2019; 322:514-523

9. Caio G, Volta U, Sapone A, Leffler DA, De Giorgio R, Catassi C, Fasano A. Celiac disease: a comprehensive current review. BMC Med. 2019 Jul 23;17(1):142. doi: 10.1186/s12916-019-1380-z. PMID: 31331324; PMCID: PMC6647104.

10. Fasano, A Catassi, C. Clinical practice. Celiac disease. N Engl J Med. 2012; 367:2419-2426/

11. Mearns, ES Taylor, A Thomas Craig, KJ et al. Neurological manifestations of neuropathy and ataxia in celiac disease: a systematic review. Nutrients. 2019; 11:380

12. Reunala, T Hervonen, K Salmi, T. Dermatitis herpetiformis: an update on diagnosis and management. Am J Clin Dermatol. 2021; 22:329-338

13. Taczanowska, A Schwandt, A Amed, S et al. Celiac disease in children with type 1 diabetes varies around the world: an international, cross-sectional study of 57 375 patients from the SWEET registry. J Diabetes. 2021; 13:448-457

14. Elfström, P Montgomery, SM Kämpe, O ·et al. Risk of thyroid disease in individuals with celiac disease. J Clin Endocrinol Metab. 2008; 93:3915-3921

15. Khyzhnyak, O., Nikolaev, R., Manska, K., Oleksyk, O., & Plekhova, O. (2023). Thyroid disease and celiac disease: literature review and own research. Problems of endocrine pathology, 80(1), 73-81. https://doi.org/10.21856/j-PEP.2023.1.09

16. Efe, C Torgutalp, M Henriksson, I et al. Extrahepatic autoimmune diseases in primary biliary cholangitis: prevalence and significance for clinical presentation and disease outcome. J Gastroenterol Hepatol. 2021; 36:936-942

17. Caio G, De Giorgio R, Volta U. Coeliac disease and dermatitis herpetiformis. Lancet. 2018;392:916–917. doi: 10.1016/S0140-6736(18)31486-7.

18. Caio G, De Giorgio R, Ursini F, et al. Prevalence of celiac disease serological markers in a cohort of Italian rheumatological patients. Gastroenterol Hepatol Bed Bench. 2018;11:244–249.

19. Leffler DA, Green PH, Fasano A. Extraintestinal manifestations of coeliac disease. Nat Rev Gastroenterol Hepatol. 2015;12:561–571. doi: 10.1038/nrgastro.2015.131.

20. Wiersinga W.M. Endocrinology. Springer Science and Business Media LLC; Berlin, Germany: 2018. Hashimoto's thyroiditis; pp. 205–247.

21. Fallahi P., Ferrari S.M., Ruffilli I., Elia G., Biricotti M., Vita R., Benvenga S., Antonelli A. The association of other autoimmune diseases in patients with autoimmune thyroiditis: Review of the literature and report of a large series of patients. Autoimmun. Rev. 2016;15:1125–1128. doi: 10.1016/j.autrev.2016.09.009.

22. Pobłocki J., Pańka T., Szczuko M., Telesiński A., Syrenicz A. Whether a Gluten-Free Diet Should Be Recommended in Chronic Autoimmune Thyroiditis or Not?—A 12-Month Follow-Up. J. Clin. Med. 2021;10:3240. doi: 10.3390/jcm10153240.

23. Bibbins-Domingo K, et al. Screening for celiac disease: US preventive services task force recommendation statement. JAMA. 2017;317:1252–1257. doi: 10.1001/jama.2017.1462.

24. Stahl MG, et al. Mass screening for celiac disease: the autoimmunity screening for kids study. Am. J. Gastroenterol. 2021;116:180–187. doi: 10.14309/ajg.0000000000000751.

25. Volta U, Granito A, Parisi C, et al. (2010) Deamidated gliadin peptide antibodies as a routine test for celiac disease: A prospective analysis. Journal of Clinical Gastroenterology 44: 186–190.

26. Van Meensel B, Hiele M, Hoffman I та ін. (2004) Diagnostic accuracy of ten tests of antibodies to tissue transglutaminase of the second generation (human) in celiac disease. Clinical chemistry 50: 2150–2135.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 613-02:[613.86+159.944]-057.875:378.6:61]:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-1996-2004

Приліпка Катерина Олегівна викладач кафедри гігієни та екології Полтавський державний медичний університет, м.Полтава, тел.: (099) 509-41-36, https://orcid.org/0009-0002-5975-0554

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК ПСИХОГІГІЄНІЧНИЙ ПРОЯВ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. Дослідження здорового способу життя у теперішній час серед студентів медиків має багато питань та викликає інтерес серед досліджень у наукових працях. Адже сучасні студенти є нашим майбутнім, від кого залежатиме подальше процвітання та розвиток у сфері медицини. Так, як сьогоднішні студенти медики, які обрали шлях присвятити себе вивченню, опануванню медицини повинні в першу чергу навчитися піклуватися про власне здоров'я.

Навчання у закладах вищої освіти України для майбутніх лікарів має важливий етап у формуванні здібностей професійного спрямування. Під час навчання в навчальних вишах у студентів розпочинається процес опанування нових знань та набуття навичок, а також формується особистісний світогляд, змінюється поведінка, що в підсумку сприяє розвитку клінічного мислення та формуванню особистості з власними ідеями чи планами на майбутнє.

У процесі навчання відбувається активний процес пристосування до нового навчального середовища, нового колективу, викладачів навчального закладу. Протягом навчання у студентів медиків зростає інтелектуальна активність у процесі вивчення дисциплін, опануванні практичних навичок. Сприятливими чинниками успішного навчання серед студентів медиків є дотримання здорового способу життя, заняття спортом, здорове та раціональне харчування, правильно сформований режим дня, відмова від шкідливих звичок.

Метою дослідження є проаналізувати головні складові та надати гігієнічну оцінку здорового способу життя як прояву резильєнтності серед студентів медиків під час воєнного часу.

У період воєнного часу, у якому наше суспільство уже живе більше двох років та отримує нові виклики для існування важливим кроком до формування стійкості у населення - це правильно навчитися дбати про власне здоров'я та благополуччя. Відображення впливу стресових факторів, травматичних подій, які пов'язані з військовими подіями на території держави мають прямий вплив на формування свідомості молодої людини. Адже категорія людей молодого

віку, яка є найбільш вразливою до дії негативних, стресових факторів чи подій, а ще і як категорія осіб, яка тільки починає формувати свій світогляд, здобуваючи знання у період свого навчання, потребує здобуття навичок у формуванні резильєнтності, щоб підтримувати здоровий спосіб життя та сприяти активному процесу соціалізації у новому середовищі. Відомо, що ефективний спосіб збереження чи зміцнення здоров'я – це правильно сформований сам стиль життя людини, тобто як вона піклується про себе, чи займається спортом, а також чи дотримується рекомендацій щодо режиму праці і відпочинку тощо.

Результати дослідження: у роботі охарактеризовані фактори, які формують резильєнтність у студентів медиків щодо ведення здорового способу життя, які навчаються у вищих начальних закладах України. Висвітлюються умови, які сприяють здоровому способу життя та чинники, які негативно впливають на стан здоров'я.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, студенти медики, навчання, резильєнтність, воєнний час.

Prylipka Kateryna Olehivna lecturer at the Department of Hygiene and Ecology, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0009-0002-5975-0554

A HEALTHY LIFESTYLE AS A PSYCHOHYGIENIC MANIFESTATION OF RESILIENCE IN MEDICAL STUDENTS DURING MILITARY EVENTS IN UKRAINE

Abstract. Investigation of a healthy lifestyle among medical students today has many questions and it is of interest among research in scientific papers. Because modern students are our future, on whom further prosperity and development in the field of medicine will depend. Just like today's medical students, who have chosen the path to devote themselves to studying and mastering medicine, they must first of all learn to take care of their own health. Education in higher institutions of Ukraine for future doctors is an important stage in the formation of professional abilities. While studying at educational institutions, students begin the process of mastering new knowledge and acquiring skills, as well as forming a personal worldview, changing behavior, which ultimately contributes to the development of clinical thinking and the formation of a personality with own ideas or plans for the future.

In learning process, there is an active process of adaptation to a new educational environment, a new team, and teachers of the educational institution. During the course of study, the intellectual activity of medical students increases in the process of studying disciplines and mastering practical skills. Favorable factors for successful studies among medical students are adherence to a healthy lifestyle, sports, healthy and rational nutrition, a properly formed daily schedule, and the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

rejection of bad habits. The purpose of the study is to analyze the main components and provide a hygienic assessment of a healthy lifestyle as a manifestation of resilience among medical students during wartime.

In the period of wartime, in which our society has been living for more than two years and receives new challenges for existence, an important step towards the formation of resilience in the population is to properly learn to take care of one's own health and well-being. Reflecting the influence of stress factors, traumatic events, which are connected with military events on the territory of the country, have a direct impact on the formation of the consciousness of a young person. After all, the category of young people, who are most vulnerable to the action of negative, stressful factors or events, and also as a category of people who are just beginning to form their worldview, gaining knowledge during their studies, need to acquire skills in building resilience in order to maintain a healthy way of life and promote an active process of socialization in a new environment. After all, everyone knows, that an effective way to preserve or strengthen health is a properly formed lifestyle of a person, that is, how he takes care of himself, whether he does sports, as well as whether he adheres to the recommendations regarding the regime of work and rest, etc.

Research results: the work characterizes the factors that form resilience in medical students with regard to leading a healthy lifestyle studying in higher primary institutions of Ukraine. Conditions that promote a healthy lifestyle and factors that negatively affect health are highlighted.

Keywords: healthy lifestyle, medical students, training, resilience, wartime.

Постановка проблеми. Важливим періодом для науки та медицини був кінець ХХ століття у дослідженні резильєнтності, як вищого прояву психіки людини у стресових ситуаціях. Питання резильєнтності є актуальним сьогодні у багатьох сферах наукових досліджень. Поява даного терміну у психології був сформований американською психологинею Е. Вернер, яка у своїй роботі працюючи з дітьми, які переживали складні умови, звернула увагу, як діти створюють передумови, щоб пережити стресові чинники. Далі дослідження набуло значимості і серед дорослого населення. Серед вітчизняних досліджень резильєнтність особистості досліджували такі науковці як: Бужинська С. М., Хоменко І. А., Титеренко Т. М., Лазос Г. П., Шпак М. М та інші [1,2].

Якщо розглядати резильєнтність як спосіб адаптації до складних життєвих подій та засіб подолання несприятливих чинників, звісно можна порівняти резильєнтність із можливістю забезпечення здорового способу життя.

Для студентів медиків, які тільки навчаються як набути досвіду регулювання своєї емоційної сфери, під впливом різноманітних факторів, дане питання набуває актуальності у спектрі наукових досліджень. На думку дослідниці Г. Дубчак формування резильєнтності розпочинається з набуття професійних знань та досвіду. Серед досліджень як вітчизняних, так і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

закордонних авторів можна відмітити, що формуванню резильєнтності сприяють такі фактори як: уміння людини налагоджувати комунікацію з новим оточенням, стан нервової системи та рівень стресостійкості під впливом травматичних подій [2,3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже третій рік усе населення України зазнає не сприятливого впливу наслідків військових подій на території нашої держави. Усе частіше у молодих людей з'являється страх, тривога, підвищене хвилювання, очікування невідомого про власне майбутнє. Перед більшістю населення України постало питання прийняття рішення щодо свого майбутнього, дехто вирішив поїхати за кордон та спробувати побудувати нове життя в іншому місці, а дехто став внутрішньопереміщеною особою, переїхавши до іншого міста та продовживши своє життя в умовах війни. Велика кількість населення зазнала вимушеного переміщення з місця, де вони проживали через введення бойових дій на цих територіях або неподалік від них. А для учнів, які планували навчання у навчальних вузах постало питання вибору майбутньої професії уже на новому місці проживання [4].

Процес навчання для студентів медиків є активним періодом у формуванні життєвої стійкості. Цей процес є необхідним для формування майбутнього лікаря. Уміння справлятися з різними життєвими подіями, стресовими факторами, адаптуватися до умов навчання, формувати комунікативні зв'язки з суспільством та оточенням, будувати стратегію поведінки у період навчання - усе це є невід'ємними складовими для створення комфортних умов життя. Саме тому важливо навчити наших студентів правильно сформувати основні навички резильєнтності, як прояву психологічної стійкості для збереження здоров'я [5].

Розглянемо життєву стійкість як особливість у людини бути стійкою до впливу негативних факторів, продовжувати активно діяти за різних умов, протидіяти стресовим чинникам, подіям тощо. Частіше резильєнтність розглядається у контексті можливості людини активно діяти у різних ситуаціях, як критичного так і іншого характеру, забезпечення психічного здоров'я та особистісної цілісності.

Психічне здоров'я людини є важливою складовою здоров'я у цілому. При оптимальному психічному стані людина може активно пристосовуватись до різних умов життя. Серед студентів формується адекватне сприйняття усього, що відбувається з ними, покращується концентрація уваги та пам'яті, вибудовується критичне мислення тощо [6].

Потреба у формуванні життєвої стійкості серед населення набула необхідності уже тривалий час. Молоді люди, які розпочинають навчання, нажаль ще не мають достатнього досвіду боротьби з стресовими факторами, подіями, які переживають у військовий час, а також постало питання не визначеності щодо майбутнього у період воєнного часу. Життєва стійкість орієнтована на збереження здоров'я під час дії небезпек та зміцнення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

психічного стану під впливом чинників ризику. Саме за рахунок здатності адаптуватися до нових умов життя, стійкості до стресових факторів, уміння справлятися з наслідками травматичних подій, дбати про стиль життя, усе це є передумовами розвитку резильєнтності серед студентів медиків [7].

На формування резильєнтності має вплив ряд чинників: здатність оцінити власні можливості, уміти швидко знаходити спільну мову з іншими, не боятися відстоювати власну думку, мати власні цінності у житті, здатність людини діяти у стресовій ситуації, а саме головне формувати навички психологічної стійкості до дії несприятливих факторів середовища. Якщо молода людина об'єктивно оцінює свої вміння, то з часом вона створить такі умови, за яких зможе подолати різноманітні труднощі. Адже, здобуваючи знання студенти медики кожного дня підвищують рівень знань, з кожним днем їх навички усе краще демонструються на практиці, що є безумовно корисним етапом у формуванні професійної компетентності [8,9,10].

Студент, який володіє комунікативними здібностями, легко заводить друзів, знаходить однодумців, стає цікавим для оточуючих, цим звісно здобуває великий пріоритет у майбутній роботі. Молоді науковці, які мають позитивні відносини з оточуючими, здобувають емоційну стійкість від впливу несприятливого середовища [11].

Згідно сучасних досліджень розвитку резильєнтності для формування здорового способу життя передують такі фактори: як соціальні, так і спадкові. Студенти, які навчаються у вузі мають тісний зв'язок з однолітками, необхідність налагодження комунікацій, а також взаєморозуміння у сім'ї, має велике значення на формування соціалізації в освітньому середовищі. На формування резильєнтності як способу підтримки здорового способу життя впливають зовнішні умови такі як: організація навчального процесу, ставлення викладачів, емоційний компонент серед оточуючих, сформовані здібності та навички протягом навчання тощо. Індивідуальні особливості стають не меш важливими для створення здорового способу життя для сучасного студента медика. З першу чергу – це мотивація навчатись, бажання вивчати медицину, а згодом лікувати людей стає основною ціллю для майбутнього наших студентів [12,13].

Мета статті: дослідження рівня сформованості здорового способу життя, як психогігієнічного прояву резильєнтності у студентів медиків.

Виклад основного матеріалу. З метою з’ясування рівня сформованості резильєнтності у здобувачів вищої освіти, було проведено опитування студентів медичного факультету та стоматологічного факультетів. За умови підписання інформованої згоди, обстежено студентів медиків Полтавського державного медичного університету (ПДМУ). Учасники дослідження поділені на групи. До першої групи належать студенти медики, які є внутрішньопереміщеними особами (50 студентів). До другої групи віднесено студентів медиків (30 осіб). Студентам запропоновано узяти участь в дослідженні за

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

допомогою анкетування: «Здоровий спосіб життя методика Волошко Н.І.». Метою опитування було з'ясувати, чи дотримуються студенти медики основних принципів здорового способу життя, визначити як вони харчуються, які продукти харчування переважають у раціоні, чи сформований у них режим харчування, чи відомі їм загальні рекомендації по адекватному формуванню режиму праці і відпочинку, і яке це має значення для здоров'я.

Нами досліджено, що у 1 групи студентів медиків, які є внутрішньо-переміщеними особами на запитання чи хотіли б вести більш здоровий спосіб життя усі 50 (100%) студентів відповіли - так. Також визначено серед студентів, які обрали причини, що заважають дотримуватись здорового способу життя: 10 (20%) - особиста зайнятість, великі навантаження у навчанні, 15 (30%) студентів обрали - нестача матеріальних коштів, 8 (16%) студентів обрали відповідь - зайнятість побутовими справами. На запитання: «Чому молодь починає пити, курити і споживати наркотики»: 7 (14%) студентів відповіли — у випадку потреби розслабитися, подолати стрес; 10 (20%) студентів вважають прагнення бути дорослими; 6 (12%) обрали - прагнення втекти від вирішення щодених проблем; 9 (30%) студентів - бажання не відокремлюватися від своїх «друзів»; та 12 (24%) осіб вважають, що це - цікавість. Опитані студенти прагнуть дотримуватись раціонального, різноманітного, адекватного харчування, щоб не допустити розвиток захворювання ШКТ (шлунково-кишкового тракту), так вважають 45 (90%) студентів, 15 (30%) студентів - хочуть зберегти гарну фізичну форму, 36 (72%) студентів - тому, що ведуть активний спосіб життя, займаються спортом. На питання шкідливих звичок, то вони наявні у 6 (12%) студентів. Оцінка впливу здорового способу життя, якого дотримуються студенти на власне здоров'я: негативний вплив - обрали 9 (18%) студентів, нейтральний у 6 (12%) студентів, позитивний у 35(70%) студентів. У виборі рухової активності надають перевагу: 6 (12%) студенти - гімнастиці, 26 (52%) обрали - спорту, 16 (32%) осіб указали — щоденні прогулянки і 7 (14%) указали, що ведуть малоруховий спосіб життя.

У порівняльній групі 30 студентів медиків, на запитання чи хотіли б вести більш здоровий спосіб життя усі 30 (100%) студентів обрали відповідь - так. Поміж студентів, які обирали причини, що заважають дотримуватись здорового способу життя: 10 (33,3%) студентів відповіли — особиста зайнятість, навантаження у навчанні, 8 (16%) студентів — обрали відповідь нестача коштів, 6 (20%) студентів обрали - завантаженість побутовими справами.

На запитання: «Чому молодь починає пити, курити і споживати наркотики»: 6 (20%) студентів відповіли — у випадку потреби розслабитися, подолати стрес; 14 (47%) студентів вважають прагнення бути дорослими; 15 (30%) обрали - прагнення втекти від вирішення щодених проблем; 17 (57%) студентів - бажання не відокремлюватися від своїх «друзів»; та 20 (67%) осіб

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

вважають, що це - цікавість. Опитані студенти прагнуть дотримуватись раціонального, різноманітного, адекватного харчування, щоб не допустити розвиток захворювання ШКТ, так вважають 26 (87%) студентів, 15 (50%) студентів - хочуть зберегти гарну фізичну форму, 25 (83%) студентів - тому, що ведуть активний спосіб життя, займаються спортом. Оцінка впливу здорового способу життя, якого дотримуються студенти на власне здоров'я: негативний вплив — обрали 9 (30%) студентів, нейтральний у 7 (23%) студентів, позитивний у 14 (47%) студентів. У виборі рухової активності надають перевагу: 8 (27%) студенти - гімнастиці, 18 (60%) обрали - спорту, 4 (20%) осіб указали — щоденні прогулянки.

Висновки: дослідивши показники та чинники, які формують мотивацію для здорового способу життя серед студентів медиків, можна відмітити, що у обох групах визначено: бажання вести більш здоровіший спосіб життя.

У першій групі обстежених визначено причини, які заважають дотримуватись здорового способу життя: це власна зайнятість, завантаженність навчанням, побутові справи. Також з'ясовано, що студенти прагнуть вести здоровий спосіб життя, дотримуватись раціонального, різноманітного харчування, щоб попередити розвиток захворювань шлунково-кишкового тракту. Досліджено, що студенти активно займаються спортом, гімнастикою, прогулянками. Але нами було виявлено, що серед студентів медиків, які є внутрішньопереміщеними є ті, хто мають шкідливі звички. Більшість хотіли б оптимізувати свій режим дня та рухову активність.

У другій групі досліджено, що студенти медики ведуть активніший спосіб життя. Обирають у відповідях, що спосіб життя має позитивний вплив на їх стан здоров'я. Також студенти піклуються про власне здоров'я, тому що розуміють, що їх раціон харчування, рухова активність, правильно сформований режим дня є ключовими складовими здорового способу життя.

А через наявність шкідливих звичок, нераціонального харчування, неправильно сформованого режиму праці та відпочинку, малорухового способу життя, наявності шкідливих звичок стає неможливо забезпечити високий рівень здоров'я. Тому важливо створювати програми по інформаційно – освітній роботі зі здорового способу життя, підвищувати мотивацію серед студентів, приділяти більше уваги із роз'яснення про важливість здоров'я та піклування про нього саме у молодому віці.

Література:

1. Адаменко Л.С. Актуальні підходи до проблеми дослідження психічної резильєнтності / Адаменко Л.С. // Вісник Національного університету оборони України. 2020. С. 5- 13.

2. Бєлан О.В., Борзих, О.А., Авраменко, Я.М., Герасименко, Н.Д., Кайдашев І.П. Педагогічний контроль у вищій школі в умовах сучасних реалій / Бєлан, О.В., Борзих, О.А., Авраменко, Я.М., Герасименко, Н.Д., Кайдашев І.П. // Збірник статей VII Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи". 24-25 лист. 2022 р.- Полтава- С. 18-20.

3. Бужинська С. М., Скляр С. С., Даніліч-Скакун А. А. Стресостійкість студентів як складник успішності навчання у ЗВО / Бужинська С. М., Скляр С. С., Даніліч-Скакун А. А// Габітус. 2021. Вип. 23. -С. 55–59.

4. Грішин Е.О. Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку / Грішин Е.О // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2021.Вип.64.-С.62–81.URL: https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04

5. Дворник М.С. Промоція здорового способу життя особистості в умовах війни: концептуальні засади дослідження. / Дворник М.С. // Проблеми політичної психології. 2023. Вип.13(27). -С.57–64.

6. Ждан В.М., Дворник В.М., Аветіков Д.С. та ін. Вища медична освіта й охорона здоров'я: виклики сьогодення. / Ждан В.М., Дворник В.М., Аветіков Д. С. // Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти: матеріали навч.- наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 25 берез. 2021 р. Полтава, 2021. -С. 3-5.

7. Єгорова В. Особливості життєстійкості студентів закладів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. / Єгорова В. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. Вип. 15. С. 58–66.

8. Коновалова, О.В., Бикова, С.В. Формування резильєнтності у студентської молоді./ Коновалова, О.В., Бикова, С.В. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023.Серія: Психологія, (3), 13-17. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.2

9. Кокун О. М., Мельничук Т. І. Резилієнс-довідник: практичний посібник. / Кокун О. М., Мельничук Т. І. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. -2023. С.25 с

10. Мерзлякова О.Л. Резильєнтність або психологічна стійкість: концепт, вимірювання, розвиток (аналітичний огляд). / Мерзлякова О.Л. // Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довід. бюл. 18. 2023. С. 96-120.

11. Односталко О.С. Ресурси стійкості особистості в умовах складних та нетипових ситуацій життя: дис. кандидата психологічних наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» (галузь знань 053 «Психологія»). / Односталко О. С. Волинський національний університет імені Лесі Українки. - Луцьк, 2020.- С.183

12. Приліпка К.О. Дослідження здорового способу життя серед студентів медиків в умовах воєнного часу / К.О. Приліпка, Л.О. Герасименко, Ю.О. Іщейкіна // Сучасні проблеми вивчення медико-екологічних аспектів здоров'я людини : збірка тез та статей наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 19–20 жовтня 2023 р. – Полтава, 2023. – С. 126–128.

13. Шпак М.М. Психологічна концепція розвитку емоційного інтелекту особистості в онтогенезі. / Шпак М.М. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць / за наук. редакцією І.С. Булах. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. Вип. 10 (55). С. 125–134.
https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.10(55).12

References:

1. Adamenko, L.S.(2020) Aktualni pidkhody do problemy doslidzhennia psykhichnoi rezylientnosti . Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. 2020. S. 5- 13 [in Ukrainian].

2. Bielan, O. V., Borzykh, O. A., Avramenko, Ya. M., Herasymenko, N. D., & Kaidashev, I.P. (2022). Pedahohichnyi kontrol u vyshchii shkoli v umovakh suchasnykh realii. Zbirnyk statei VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Aktualni pytannia linhvistyky, profesiinoi linhvodydaktyky, psykholohii i pedahohiky vyshchoi shkoly". 24-25 lyst. 2022 r. Poltava- S. 18-20 [in Ukrainian].

3. Buzhynska, S. M., Skliar, S. S., Danilich-Skakun, A. A. (2021). Stresostiikist studentiv yak skladnyk uspishnosti navchannia u ZVO. Habitus. 2021. Vyp. 23. S. 55–59 [in Ukrainian].

4. Hrishyn, E.O. (2021). Rezylientnist osobystosti: sutnist fenomenu, psykhodiahnostyka ta zasoby rozvytku. Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia.2021.Vyp.64.S.62–81.URL: https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04 [in Ukrainian].

5. Dvornyk, M. S. (2023). Promotsiia zdorovoho sposobu zhyttia osobystosti v umovakh viiny: kontseptualni zasady doslidzhennia. Problemy politychnoi psykholohii. 2023. Vyp.13(27), S.57–64 [in Ukrainian].

6. Zhdan, V. M., Dvornyk, V. M., Avetikov, D. S. ta in. (2021).Vyshcha medychna osvita y okhorona zdorovia: vyklyky sohodennia. Realii, problemy ta perspektyvy vyshchoi medychnoi osvity: materialy navch.- nauk. konf. z mizhnar. uchastiu, m. Poltava, 25 berez. 2021 r. Poltava, 2021. S. 3-5 [in Ukrainian].

7. Yehorova, V. (2021). Osoblyvosti zhyttiestiikosti studentiv zakladiv vyshchoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. 2021. Vyp. 15. S. 58–66 [in Ukrainian].

8. Konovalova, O. V., Bykova, S. V. (2023). Formuvannia rezylientnosti u studentskoi molodi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2023.Seriia: Psykholohiia, (3), 13-17. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.2 [in Ukrainian].

9. Kokun, O. M., Melnychuk, T. I. (2023).Rezyliiens-dovidnyk: praktychnyi posibnyk. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 2023. 25 s [in Ukrainian].

10. Merzliakova, O.L. (2023). Rezylientnist abo psykholohichna stiikist: kontsept, vymiriuvannia, rozvytok (analitychnyi ohliad). Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky: dovid. biul. 18. 2023. S. 96-120 [in Ukrainian].

11. Odnostalko, O.S. (2020). Resursy stiikosti osobystosti v umovakh skladnykh ta netypovykh sytuatsii zhyttia: dys. kandydata psykholohichnykh nauk: 19.00.01 «Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii» (haluz znan 053 «Psykholohiia»). Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. - Lutsk, 2020.- S.183 [in Ukrainian].

12. Prylipka, K.O. (2023). Doslidzhennia zdorovoho sposobu zhyttia sered studentiv medykiv v umovakh voiennoho chasu / K. O. Prylipka, L. O. Herasymenko, Yu. O. Ishcheikina // Suchasni problemy vyvchennia medyko-ekolohichnykh aspektiv zdorovia liudyny : zbirka tez ta statei nauk.-prakt. internet-konf. z mizhnar. uchastiu, m. Poltava, 19–20 zhovtnia 2023 r. – Poltava, 2023. – S. 126–128 [in Ukrainian].

13. Shpak, M.M. (2020).Psykholohichna kontseptsiia rozvytku emotsiinoho intelektu osobystosti v ontohenezi. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia 12. Psykholohichni nauky : zb. nauk. prats / za nauk. redaktsiieiu I.S. Bulakh. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2020. Vyp. 10 (55). S. 125–134. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.10(55).12 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 613.2/3-057.875:378.6:61:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2005-2011

Приліпка Катерина Олегівна викладач кафедри гігієни та екології**,** Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (099) 509-41-36, https://orcid.org/0009-0002-5975-0554

Герасименко Лариса Олександрівна доктор медичних наук, професор закладу вищої освіти кафедри психіатрії, наркології та медичної психології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-9002-3641

Іщейкіна Юлія Олексіївна доктор медичних наук, професор закладу вищої освіти кафедри сімейної медицини і терапії, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-7709-7507

ХАРЧОВІ ЗВИЧКИ ЯК СКЛАДОВІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ТА СТАНУ ЗДОРОВ'Я У СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. Актуальність даного дослідження зумовлена змінами, які відбуваються в житті молоді під впливом зовнішніх факторів, зокрема, у контексті військових дій. Студенти медичних вишів, як майбутні лікарі, є особливо вразливою групою, адже їхні професійні обов'язки передбачають високий рівень фізичного та психічного навантаження. Зміна харчових звичок під час військового часу може негативно вплинути на їхню якість життя та стан здоров'я.

На сьогоднішній день вивчення та дослідження режиму харчування серед студентської молоді є часто обговорюваним питанням серед викладачів та науковців. Особливості формування власного раціону має цілий ряд особливостей. Часто у створенні режиму споживання їжі студенти не вбачають потреби, а харчуються, коли зможуть, або тільки тоді, коли справді зголодніють. Під час навчання у вищих навчальних закладах України студенти часто не дотримуються принципів раціонального та здорового харчування. Зазвичай молодь, яка розпочинає своє навчання у навчальних вузах уже має певні уподобання у виборі продуктів харчування, що сформувалися під впливом сімейних традицій, або ж просто готувалися вдома. Формування харчових звичок у особистості залежить від умов життя, емоційного стану, впливу оточуючого середовища, власного ставлення до форм тіла та моральних установок.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

В умовах сучасного світу, зокрема під час військових подій, питання здоров'я та добробуту молоді набувають особливої актуальності. Студенти медики, будучи майбутніми фахівцями у сфері охорони здоров'я, є важливими складовими змін у суспільстві. Їхні харчові звички, що формуються під впливом стресів і переживань, можуть суттєво впливати не лише на їх індивідуальне здоров'я, але й на якість медичних послуг, які вони надаватимуть в майбутньому. **Мета статті:** дослідження є вивчення зв'язку між харчовими звичками студентів медиків та станом здоров'я в умовах сучасних викликів.

Ми прагнемо з’ясувати, як зовнішні фактори, такі як стресові чинники і нестабільна ситуація в країні, впливають на вибір їжі та здоров'я молоді. Ми вважаємо, що результати цього дослідження можуть стати основою для розробки рекомендацій щодо підтримки здорового способу життя серед студентів медичних закладів, а також можуть бути використані для підвищення якості навчального процесу, тому що якість харчування серед молоді має прямий вплив на їх працездатність, мотивацію до навчання,

Харчові звички є важливим аспектом здоров'я, особливо у студентів медиків, які потребують гарної фізичної та ментальної підготовки. Умови воєнного часу в Україні створюють додаткові виклики, які можуть впливати на харчування студентів та їх загальний стан здоров'я.

Ключові слова: харчові звички, студенти медики, здоров'я, воєнний час, навчання.

Prylipka Kateryna Olehivna lecturer, department of hygiene and ecology, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (099) 509-41-36, https://orcid.org/0009-0002-5975-0554

Larisa Oleksandrivna Gerasimenko doctor of medical sciences, professor of higher education, department of psychiatry, narcology and medical psychology, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0001-9002-3641

Ishchejkina Yuliya Olesijvna doctor of medical sciences, professor of the institution of higher education, department of family medicine and therapy, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0001-7709-7507

FOOD HABITS AS A COMPONENT OF THE QUALITY OF LIFE AND HEALTH STATUS OF MEDICAL STUDENTS IN WARTIME CONDITIONS (LITERATURE REVIEW)

Abstract. The relevance of this study is determined by the changes that occur in the lives of young people under the influence of external factors, in particular, in the context of military operations. Medical university students, as future doctors, are

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

a particularly vulnerable group, because their professional duties involve a high level of physical and mental stress. Changing food habits during military time can negatively affect their quality of life and health.

Today, the study and research of the diet among student youth is a frequently discussed issue among teachers and scientists. Features of the formation of one's own diet have a number of features. Often, students don't see the need to create a diet, but eat when they can or only when they're really hungry. While studying in higher educational institutions of Ukraine, students often do not follow the principles of rational and healthy nutrition. Usually, young people who start their studies at educational institutions already have certain preferences in choosing food products that were formed under the influence of family traditions, or simply prepared at home. The formation of eating habits in an individual depends on living conditions, emotional state, the influence of the surrounding environment, one's own attitude to body shapes and moral attitudes.

In the conditions of the modern world, in particular during military events, the issues of health and well-being of young people become especially relevant. Medical students, being future specialists in the field of health care, are important components of changes in society. Their eating habits, formed under the influence of stresses and experiences, can significantly affect not only their individual health, but also the quality of medical services they will provide in the future. The purpose of our research is to study the relationship between the eating habits of medical students and the state of health in the conditions of modern challenges.

We seek to find out how external factors, such as stressors and the unstable situation in the country, influence the food choices and health of young people. We believe that the results of this study can become the basis for developing recommendations for maintaining a healthy lifestyle among students of medical institutions, and can also be used to improve the quality of the educational process, because the quality of nutrition among young people has a direct impact on their work capacity, motivation to study.

Eating habits are an important aspect of health, especially for medical students who need good physical and mental training. Wartime conditions in Ukraine create additional challenges that can affect students' nutrition and general health.

Keywords: food habits, medical students, health, wartime, education.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена особливими умовами, в яких живе зараз сучасне українське суспільство, зокрема студенти медичних закладів. Війна негативно впливає на психоемоційний стан, соціальні умови, в першу чергу це відображається на стані здоров'я, а отже і на харчуванні молоді. У цей складний період дуже важливо дослідити, як змінилися харчові звички студентів медиків, і як вони корелюють з якістю життя та станом їхнього здоров'я [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Воєнний час вносить значні виклики у життя студентів, зокрема студентів медиків. Крім навчального

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

навантаження, вони взаємодіють з емоційними та психічними труднощами, викликаними невизначеністю їхнього майбутнього, хвилюванням за рідних та стресом. Одним із важливих факторів підтримки оптимального стану здоров'я є здоровий спосіб життя, який включає в себе фізичну активність, раціональне харчування, якісний сон та емоційне здоров’я [2].

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного часу студенти медики стикаються з безліччю викликів, що впливають на їхні харчові звички та загальний стан здоров'я. Забезпечення здорового та раціонального харчування в стресових умовах є головним завданням для їх фізичної та психічної витривалості, що відображається на їхньому бажанні навчатися. Знання про вплив стресових подій, а також можливість цьому протидіяти за допомогою дотримання основних принципів раціонального харчування, а також достатня обізнаність та підтримка з боку викладачів можуть допомогти студентам зберегти здоров’я та підвищити працездатність. Правильно сформований режим харчування дає можливість організму працювати синхронно у відповідності до фізіологічних потреб та витрат енергії, при цьому ще й позитивно впливати на процес запам'ятовування інформації. Режим харчування людини формує ключову роль у підтримці здоров'я, особливо серед студентської молоді, яка постійно піддається високому рівню стресу через навчальні навантаження, недосипання та неправильний спосіб життя. Забезпечення збалансованого та регулярного харчування може мати значний вплив на фізичне та психічне здоров'я студентів, їх успішність і загальне самопочуття [3].

Збалансований режим харчування дозволяє забезпечити кількість поживних речовин для оптимального функціонування. Він включає регулярні прийоми їжі, що містить білки, жири, вуглеводи, вітаміни, макро -та мікроелементи в достатній кількості, а також у відповідності до групи працездатності серед дорослого населення.

Для студентів раціональний режим харчування забезпечує:

1. Підвищену концентрацію уваги та пам'ять – продукти, багаті на омега-3 жирні кислоти, антиоксиданти та вітаміни, сприяють покращенню когнітивних функцій.
2. Енергію протягом дня – правильний баланс елементів забезпечує стабільний рівень енергії, що дозволяє уникнути втоми та зниження активності.
3. Профілактику стресу та депресії – регулярне харчування з достатнім рівнем вітамінної групи В і магнію регулює настрій і знижує рівень стресу.
4. Підтримку імунної системи – здоровий раціон з високим вмістом вітамінів і мінералів зміцнює імунну систему, яка є найбільшою для уникнення захворювань під час навчального періоду [3,4].

Основні аспекти впливу харчових звичок на здоров'я студентів медиків під час війни:

1. Нестабільність харчування: військові події можуть порушувати постачання продуктів, роботу магазинів, доступ до здорової їжі. Студенти

можуть стикатися з обмеженим доступом до свіжих овочів, фруктів і білкових продуктів, що негативно впливає на їх раціон. А також нерегулярне харчування серед студентів може привести до ряду негативних наслідків для здоров'я, як фізичного, так і психічного благополуччя.

2. Емоційний стрес і харчування: воєнний час підвищує рівень стресу та тривоги, що може призводити до емоційного переїдання або навпаки, втрати апетиту. Студенти можуть зловживати швидкими вуглеводами, нездоровими продуктами, щоб економити час або через недостатнє забезпечення, або ж відсутність коштів, щоб купити собі їжу.

3. Дефіцит часу та неправильна організація харчування. Мають вплив на поточний стан здоров'я, тому що наскільки правильно сформують зараз студенти свій раціон, від цього залежатиме здоров'я у майбутньому [4,5].

Результати та обговорення

Студенти медики часто мають обмежений час через завантаженість навчанням, або ж через нераціональне використання вільного часу, невміння розподілити години праці і відпочинку, що може призводити до нерегулярного харчування або пропуску прийомів їжі.

Нерегулярне харчування серед студентів може привести до ряду негативних наслідків для здоров'я, як фізичного, так і психічного. Ось основні проблеми, які можуть виникати через відсутність регулярних прийомів їжі:

Нерегулярні прийоми їжі можуть призвести до нестачі енергії, коли організм не отримує живильних речовин у достатній кількості протягом дня. Це може спричинити підвищену втому, швидке зниження працездатності протягом доби.

Нерегулярне харчування може негативно вплинути на травну систему, наприклад внаслідок переїдання під час наступного прийому їжі можливе: здуття, печія та проблеми із травленням їжі [5,6].

Нестача регулярних прийомів їжі, особливо сніданку, може вплинути на здатність до концентрації, пам'яті та розумової активності. Це особливо важливо для студентів, які постійно займаються інтелектуальною практикою, освоюють навчальний матеріал, виконують домашнє завдання тощо.

Нерегулярне харчування може призвести до неправильного контролю ваги: це нерівномірний набір маси, або ж втрата. І це не єдині наслідки несформованого режиму прийому їжі.

Через нестачу важливих вітамінів і мінералів, таких як вітаміни групи В, вітамін С, залізо та цинк, організм стає більш вразливим до впливу інфекцій і бактеріальних збудників хвороб. Це особливо важливо для студентів, які постійно знаходяться у стресових ситуаціях та можуть частіше хворіти.

Нерегулярне харчування може сприяти підвищенню рівня стресу і тривожності. Недостатнє надходження живильних речовин і вітамінів може погіршити здатність організму справлятися зі стресовими ситуаціями, що особливо важливо для студентів під час сесії або інтенсивних навчальних періодів [6,7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Студенти, які не дотримуються регулярного харчування, часто замінюють повноцінні страви шкідливими перекусами (чіпси, сухарики, солодощі, фастфуд), що призводить до дефіциту поживних речовин та збільшує кількість споживаних калорій, жирів та цукру, які мають тільки короткочасне насичення, так як це прості вуглеводи. Зазвичай, це і є та сама причина, через яку студентам важко відмовитись від таких нездорових перекусів, адже це швидко, не потрібно витрачати час на приготування їжі в дома, швидко відбувається насичення, що і приваблює купляти таку їжу.

Висновки

Ми переконалися, що є тісний зв'язок між харчовими звичками студентів медиків та станом їхнього здоров'я, тому є перспективи подальшого дослідження у даному напрямку, щоб створити рекомендації для правильного способу харчування. Важливо проводити роз'яснювальну роботу студентам, які вивчають такі дисципліни: гігієна харчування, нутриціологія, ресурси здоров'я тощо.

Формування правильного режиму харчування серед студентів є важливим елементом здорового способу життя, що впливає на їх загальне благополуччя, фізичне та психічне здоров’я. Заходи з покращення доступу до здорової їжі, освіти та підтримки самодисципліни можуть стати ключовими у формуванні нових, корисних звичок серед молоді.

Література:

1.Бєлан О.В., Борзих, О.А., Авраменко, Я.М., Герасименко, Н.Д., Кайдашев І.П. Педагогічний контроль у вищій школі в умовах сучасних реалій / Бєлан, О.В., Борзих, О.А., Авраменко, Я.М., Герасименко, Н.Д., Кайдашев І.П. // Збірник статей VII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи» . 24-25 лист. 2022 р.- Полтава- С. 18-20.

2.Білецька В., Семененко В., Завальнюк В., Яременко О. і Літвінова К. Вплив способу життя на стан здоров’я студентів./ Білецька В., Семененко В., Завальнюк В., Яременко О. і Літвінова К. // Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. 5(164) (Трав 2023), 32-37. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5(164).07.

3.Ждан В.М., Дворник В.М., Аветіков Д.С. та ін. Вища медична освіта й охорона здоров’я: виклики сьогодення. / Ждан В.М., Дворник В.М., Аветіков Д. С. // Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти: матеріали навч.- наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 25 берез. 2021 р. Полтава, 2021. -С. 3-5.

4.Карпюк І. Ю., Обезюк Т. К. Основи здорового способу життя. Практичні заняття: навч. посіб. Для самостійної роботи студентів / уклад.: І. Ю. Карпюк, Т. К. Обезюк. -Київ: КПІм. Ігоря Сікорського, 2022.-С .419.

5.Приліпка К.О. Гігієнічна оцінка показників раціонального харчування у студентів медиків / К. О. Приліпка, Л. О. Герасименко, Ю. О. Іщейкіна // Профілактична медицина України: проблеми та способи їх вирішення : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 150-річному ювілею кафедри гігієни та екології № 1 ХНМУ, м. Харків, 16 жовтня 2023 р. / ред. кол. : В. В. М’ясоєдов, В. О. Коробчанський, М. Г. Щербань, О. І. Герасименко. – Харків: ХНМУ, 2023. – С.75–78.

6. Приліпка К.О. Раціональне харчування студентів медиків, як запорука здорового способу життя під час війни в Україні (огляд літератури) / Приліпка К.О. / Вісник проблем біології і медицини. – 2024. – Вип. 2(173). – С. 129-137.

DOI:10.29254/2077-4214-2024-2-173-129-137

7. Ніколаєв С., Приступа Л., Павлюк Н. Стан здоров'я студентів-медиків. / Ніколаєв С., Приступа Л., Павлюк Н. // Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.4(163) Квіт.2023.- С.140-145.

DOI:https://doi.org/10.31392/NPUnc.series15.2023.04(163).27.

References:

1. Bєlan, O. V., Borzih, O. A., Avramenko, Ja. M., Gerasimenko, N. D., Kajdashev I.P. (2022). Pedagogichnij kontrol' u vishhij shkoli v umovah suchasnih realij [Pedagogical control in higher education in the conditions of modern realities]. *Proceedings from VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «"Aktual'ni pitannja lingvistiki, profesijnoї lingvodidaktiki, psihologiї i pedagogiki vishhoї shkoli» – The Seventh International Scientific and Practical Conference «ctual Issues of Linguistics, Professional Linguistic Didactics, Psychology and Higher School Pedagogy»*. (pp. 18-20). Poltava [in Ukrainian].

2.Bilec'ka, V., Cemenenko, V., Zaval'njuk, V., Jaremenko, O. i Litvinova, K. (2023). Vpliv sposobu zhittja na stan zdorov'ja studentiv [The influence of lifestyle on the state of health of students]. *Naukovij chasopis Ukraïns'kogo derzhavnogo universitetu imeni Mihajla Dragomanova - Scientific journal of the Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov*, 5(164) (Trav 2023), 32-37. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5(164).07. [in Ukrainian].

3. Zhdan, V. M., Dvornik, V. M., Avetikov, D. S. (2021). Vishha medichna osvita j ohorona zdorov'ja: vikliki s'ogodennja Higher medical education and health care: today's challenges [Higher medical education and security health: today's challenges]. *Proceedings from navch.-nauk. konf. z mizhnar. uchastju «Realiї, problemi ta perspektivi vishhoї medichnoї osviti» – The education and science. conf. from international participation «Realities, problems and prospects of higher medical education»*. (pp. 3-5). Poltava [in Ukrainian].

4. Karpjuk, I. Ju., Obezjuk, T. K. (2022). *Osnovi zdorovogo sposobu zhittja [Fundamentals of a healthy lifestyle*]. Kiїv: KPIim. Igorja Sikors'kogo [in Ukrainian].

5. Prilipka, K.O. (2023). Gigiєnichna ocinka pokaznikiv racional'nogo harchuvannja u studentiv medikiv [Hygienic assessment of indicators of rational nutrition among medical students]. *Proceedings from nauk.-prakt. konf., prisvjach.150-richnomu juvileju kafedri gigiєni ta ekologiї № 1 HNMU «Profilaktichna medicina Ukraïni: problemi ta sposobi їh virishennja» – The scientific-practical materials. conference, dedicated to the 150-year anniversary of the Department of Hygiene and Ecology No. 1 of KhNMU «Preventive medicine of Ukraine: problems and ways to solve them»*. (pp. 75-78). Harkiv : HNMU [in Ukrainian].

6.Prilipka, K.O. (2024). Racional'ne harchuvannja studentiv medikiv, jak zaporuka zdorovogo sposobu zhittja pid chas vijni v Ukraïni (ogljad literaturi) [Rational nutrition of medical students as a guarantee of a healthy lifestyle during the war in Ukraine (literature review)]. *Visnik problem biologiї i medicini - Herald of problems of biology and medicine,* 2(173), 129-137. DOI:10.29254/2077-4214-2024-2-173-129-137 in Ukrainian].

7.Nikolaєv, S., Pristupa, L., Pavljuk, N. (2023). Stan zdorov'ja studentiv-medikiv[State of health of medical students]. *Naukovij chasopis Ukraïns'kogo derzhavnogo universitetu imeni Mihajla Dragomanova - Scientific journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*, 4(163) Kvit.2023, 140-145. DOI:https://doi.org/10.31392/NPUnc.series15.2023.04(163).27. in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.24 - 002.5] – 07

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2012-2023

Ратчик Вадим Михайлович доктор медичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри загальної медицини з курсом фізичної терапії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, тел.: (056) 372-58-76, https://orcid.org/0000-0003-3021-4336

Останіна Тетяна Георгіївна кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної медицини з курсом фізичної терапії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, тел.: (097) 831-13-11, https://orcid.org/0000-0002-1880-5857

МОЖЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОЇ ДІАГНОСТИКИ У ХВОРИХ З ВПЕРШЕ ДІАГНОСТОВАНИМ ТУБЕРКУЛЬОЗОМ ЛЕГЕНЬ

Анотація. Туберкульоз – це мультифакторіальне захворювання, яке має серйозні медико-соціальні наслідки (A. Hoog et al., 2022); він входить до десятки найпоширеніших причин смерті в усьому світі, спричинених одним інфекційним агентом (L. Luies et al., 2020). Рівень захворюваності зростає з кожним роком і серйозно загрожує безпеці громадської охорони здоров'я (A. MacNeil et al., 2020; Ю. М. Валецький і співав., 2024). Туберкульоз є заразним смертельним захворюванням, що чинить руйнівний вплив на легені людини (P. Kia et al., 2023). Удосконалена, своєчасна та економічно ефективна діагностика активного туберкульозу є ключовою стратегією подолання епідемії туберкульозу (A. R. Namuganga et al., 2021).

Метою проведеного дослідження було визначення функції зовнішнього дихання, якості життя і клініко-рентгенологічних форм у хворих з вперше діагностованим туберкульозом легень. Обстежено 96 хворих з вперше діагностованим туберкульозом (ВДТБ). Співвідношення чоловіків і жінок склало 2:1. Середній вік хворих складав 44,8±9,2 років. Діагностика ВДТБ складалася з оцінки клінічної картини захворювання, визначення якості життя пацієнтів, оцінки функції зовнішнього дихання за даними спірографії, радіологічних показників патологічного процесу в легенях, які складалися з рентгенологічних ознак і даних спіральної КТ.

Серед хворих з ВДТБ встановлено превалюючи клініко-рентгенологічні типи захворювання, пов’язані з механізмами декомпенсації туберкульозу: інфільтративний туберкульоз мав місце у 21% хворих, дисемінований туберкульоз легень – у 43% пацієнтів, кавернозний туберкульоз легень було встановлено у 18% хворих, циротичний туберкульоз легень в нашому досліджені був притаманний для 10% пацієнтів, туберкулома легень мала

місце у 8% пацієнтів. Порушення функції зовнішнього дихання за даними спірометрії було виявлено у 84,4% хворих. Отримані кореляції прямо пропорціональної залежності між тяжкістю захворювання і показниками порушень дихання обструктивного (r=0,67, p<0,001) і рестриктивного типів (r=0,99, p<0,005). Інтегральний показник якості життя (38,51±2,31) у хворих з ВДТБ був достовірно менше в 2,1 рази в порівнянні з контролем (80,97±5,2), (p<0,05).

Ключові слова: туберкульоз легень, якість життя, спірографія, рентгеноскопія, комп'ютерна томографія.

Ratchyk Vadym Mykhaylovych Doctor of Medical Sciences, professor of the Department of General Medicine with Course of Physical Therapy, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, tel.: (056) 372-58-76, https://orcid.org/0000-0003-3021-4336

Ostanina Tetyana Heorhiyivna Candidate of Medical Sciences, associate professor of the Department of General Medicine with Course of Physical Therapy, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, tel.: (097) 831-13-11, https://orcid.org/0000-0002-1880-5857

POSSIBILITIES OF EFFECTIVE DIAGNOSIS IN PATIENTS WITH NEWLY DIAGNOSED PULMONARY TUBERCULOSIS

Abstract. Tuberculosis is a multifactorial disease that has serious medical and social consequences (A. Hoog et al., 2022); it is among the ten leading causes of death worldwide caused by a single infectious agent (L. Luies et al., 2020). The incidence rate is increasing every year and seriously threatens the safety of public health care (A. MacNeil et al., 2020; Yu. M. Valetsky et al., 2024). Tuberculosis is an infectious and fatal disease that has a devastating effect on human lungs (P. Kia et al., 2023). Improved, timely, and cost-effective diagnosis of active tuberculosis is a key strategy for overcoming the tuberculosis epidemic (A.R. Namuganga et al., 2021).

The purpose of the study was to determine the function of external breathing, quality of life and clinical and radiological forms in patients with newly diagnosed pulmonary tuberculosis. 96 patients with newly diagnosed tuberculosis (TB) were examined. The ratio of men to women was 2:1. The average age of the patients was 44.8±9.2 years. The diagnosis of VDTB consisted of an assessment of the clinical picture of the disease, determination of the patients' quality of life, assessment of the function of external breathing based on spirography data, radiological indicators of the pathological process in the lungs, which consisted of radiological signs and spiral CT data.

Among patients with VDTB, the predominant clinical and radiological types of the disease associated with the mechanisms of tuberculosis decompensation were

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

found: infiltrative tuberculosis occurred in 21% of patients, disseminated pulmonary tuberculosis - in 43% of patients, cavernous pulmonary tuberculosis was diagnosed in 18% of patients, cirrhotic tuberculosis lung in our study was characteristic of 10% of patients, pulmonary tuberculosis occurred in 8% of patients. Violation of the function of external breathing according to spirometry data was found in 84.4% of patients. Correlations of directly proportional dependence between the severity of the disease and indicators of obstructive ($r=0.67$, $p<0.001$) and restrictive ($r=0.99$, $p<0.005$) breathing disorders were obtained. The integral indicator of quality of life (38.51±2.31) in patients with VDTB was significantly less by 2.1 times compared to controls (80.97±5.2), ($p<0.05$).

Keywords: pulmonary tuberculosis, quality of life, spirography, radiography, computed tomography.

Постановка проблеми. Туберкульоз (ТБ) є важливою інфекційною причиною захворюваності та смертності серед дорослого населення у всьому світі [1]. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), чверть населення світу інфікована мікобактерією туберкульозу (МБТ), а у 2019 році від цього захворювання захворіли 10 мільйонів людей та близько 1,4 мільйона людей померли [2]. Передача мікобактерій відбувається через частинки, що передаються повітрям (краплі Flügge), що містять від однієї до п'яти бацил МБТ [3]. Інфекція може контролюватись життєздатними бацилами в латентній формі, що може викликати або не викликати розвитку захворювання у майбутньому житті, а може розвинутись в прогресуюче захворювання, що частіше зустрічається протягом перших 5 років після зараження [4]. За оцінками авторів, від 5 до 15% осіб з латентним ТБ з часом будуть мати активне захворювання [5]. Активний ТБ може викликати захворювання легень та/або поширюватися з легень на інші органи гематогенним, бронхогенним та лімфатичними шляхами. Таке поширення призводить до клінічних проявів легеневого ТБ та позалегеневих проявів захворювання [6]. Важливу роль забезпечення якості життя грає функція зовнішнього дихання. У хворих з вираженою дихальною недостатністю внаслідок масивного туберкульозного ураження якість життя різко знижується і залишається зниженою протягом тривалого часу, іноді на все життя [7]. Поліморфізм ураження легень при ТБ (кавернозні утворення, фіброз, інфільтрати та їх поєднання) призводить до різноманітності проявів вентиляційних порушень [8]. Таким чином, наше дослідження було спрямоване на те, щоб показати сучасні тенденції розвитку ТБ і оцінити ефективність оптимальних методів діагностики означеного захворювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато дослідників як в Україні (І. А. Овчаренко, Ю. М. Валецький, І. Д. Дужий, А. В. Рогожин), так і в усьому світі (Allué-Guardia A., Romanowski K., Stewart G. R., Robertson B. D., Gong W., Susilawati T. N., Parker R. A., Pestariati P., Shaw J. A., Ernst J. D., Bellini C.,

MacNeil A., Laneke Luies) приділяють увагу питанням вдосконалення діагностики різних форм туберкульозу. Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 102 від 19 січня 2023 року затверджено Стандарти медичної допомоги «Туберкульоз». Також за редакцією ВООЗ публікується «Практичний довідник з туберкульозу», де розглядаються питання профілактики і превентивного лікування (2021, 2022). Але проблема потребує подальшого наукового пошуку та практичного вирішення, включаючи персоніфікацію підходів до ведення пацієнтів.

Мета статті - оцінка функції зовнішнього дихання, якості життя і клініко-рентгенологічних форм у хворих з вперше діагностованим туберкульозом легень.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні прийняли участь 96 хворих з вперше діагностованим туберкульозом (ВДТБ) легень (код МКБ-10: А15-А16), які проходили обстеження і лікування в умовах КП «Криворізький протитуберкульозний диспансер» Дніпропетровської обласної ради за період 2022-2023 рр. Серед обстежених хворих чоловіки складали 64 (66,7%), жінки – 32 (33,3%). Вік хворих коливався від 18 до 64 років (середній вік складав 44,8±9,2 роки). До контрольної групи увійшли 15 здорових пацієнтів.

Для оцінки якості життя (ЯЖ) в обстежених пацієнтів проводили опитування за допомогою загального опитувальника Medical Outcomes Study Short Form (MOS SF-36), яка розроблена J.E. Ware та співавт. (1992) [9]. Попереднє лабораторне дослідження виявило наявність мікобактерії туберкульозу в харкотинні. Діагноз (шифр А15) був підтверджений при бактеріологічному дослідженні мазка на кислотостійкі бактерії (КСБ) (М+); позитивний результат мікроскопії мокротиння так само розглядався, як підтвердження діагнозу.

Функцію зовнішнього дихання (ФЗД) вивчали за допомогою спірометрії. В якості функціональних показників оцінювали: форсовану життєву ємність легень (ФЖЄЛ), обсяг форсованого видиху за 1 секунду (ОФВ1), співвідношення ОФВ1/ФЖЄЛ, максимальну середню швидкість форсованого видиху на ділянці 25-75% ФЖЄЛ, пікову швидкість видиху. Співвідношення ОФВ1/ФЖЄЛ, виражене у відсотках (індекс Тіффно), використовували при належних величинах European Respiratory Society [10]. Відповідно до міжнародних стандартів, зниженими вважали показники нижчими від допустимого діапазону норми. Зміни ФЗД визначали як обструктивні при ОФВ1/ФЖЄЛ менше 0,7, як рестриктивні – при ОФВ1/ФЖЄЛ 0,7 і більше [11]. Рентгенологічне дослідження полягало в оглядовій рентгеноскопії та поліпозиційній рентгенографії органів грудної клітини на апараті OPERA T90SEX, Італія. Для сканування грудної клітини пацієнтів використовувався 64-зрізовий комп'ютерний томограф Neusoft Medical Systems. Метод сканування – двозрізова спіральна КТ. Параметри сканування були встановлені наступним чином: напруга трубки становила 120 кВ, струм трубки 45 мАс, товщина шару 5,0 мм, крок 1,25 мм.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

В досліджуваних групах проводилась оцінка якості життя з використанням шкал опитувальника SF-36. Інтегральний показник ЯЖ у хворих (38,51±2,31) з ВДТБ був достовірно менше (в 2,1 рази) в порівнянні з контролем (80,97±5,2; $p<0,05$). Фізичне і рольове функціонування, які свідчать про адекватність розуміння хворим виконувати фізичне навантаження протягом доби вдома або під час своїх професійних обов'язків, також були суттєво зменшені: в 1,8 і 3,5 рази в хворих з ВДТБ і групі контролю відповідно ($p<0,05$). В сферах Загального здоров'я і Життєздатності, в яких хворий суб'єктивно оцінює загальний стан свого здоров'я, показники енергійності та збереженості життєвих сил знизилися з (75,40±5,90) і (69,30±5,00) в групі контролю до (18,26±2,71) і (32,18±1,07) в хворих з ВДТБ легень, що показує зменшення в 4,1 і 2,2 рази відповідно. Отримані дані свідчать про те, що якість життя хворих з ВДТБ легень була значно погіршена тяжким патологічним процесом з явищами декомпенсації.

В наших наглядах ТБ починався з неспецифічних конституційних симптомів, наприклад, втоми та млявості. Спостерігались також підвищена температура тіла до 37-38°С, відсутність апетиту зі значним схудненням та нічна пітливість. Легеневу форму туберкульозу супроводжував кашель: спочатку легкий, сухий, нападоподібний, особливо вночі та вранці. Пізніше починало виділятися жовто-зелене мокротиння, а кашель ставав довготривалим, іноді супроводжувався кровохарканням і торакалгією. Больовий компонент (плевритний біль) виникав при розповсюдженні запалення з легень на плевру. На стадії каверн спостерігалося кровохаркання. Фізикальні дані при туберкульозі легень залежали від клініко-рентгенологічного типу захворювання: в області ураження можна було чути різнокаліберні хрипи, а також бронхіальне дихання при ущільненні легень.

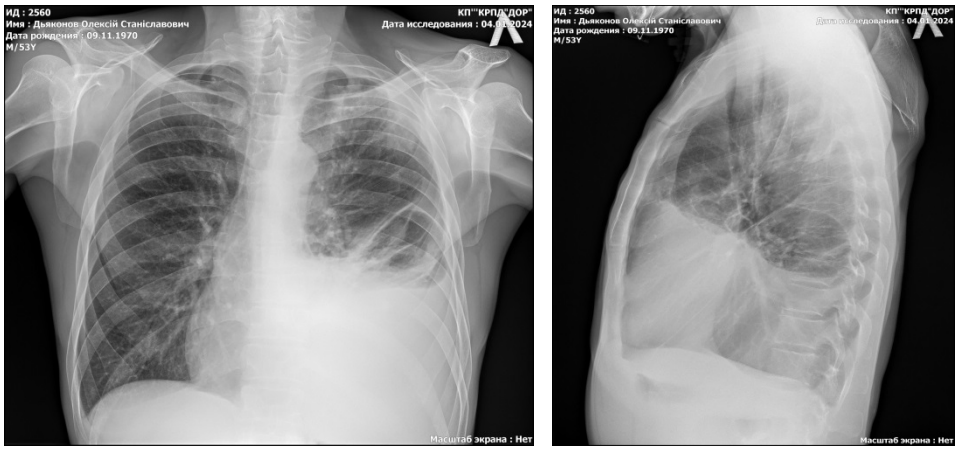
З метою оцінки порушення функції зовнішнього дихання всім пацієнтам виконувалась спірометрія, за результатами котрої порушення ФЗД було виявлено у 81 з 96 (84,4%) хворих. Дослідження ФЗД виявило порушення різного ступеня тяжкості, у тому числі у 72,9% випадків обструктивного характеру та у 11,5% – рестриктивного характеру. При цьому середні величини показника індексу Тіффно ОФВ1/ФЖЕЛ дорівнювали (0,61±0,37).

В обстежених хворих визначено форми активного туберкульозного процесу: інфільтративний туберкульоз легень – у 21% хворих, дисемінований туберкульоз легень – у 43% хворих, кавернозний туберкульоз легень – у 18% хворих, циротичний туберкульоз легень – у 10% пацієнтів. Туберкулома легень мала місце у 8% обстежених хворих.

Інфільтраційний туберкульоз легень (рис. 1). Виразність клінічної картини при цій формі ТБ легень залежить від обсягу інфільтрату і може мати прояви від легкої слабкості й нездужання до тяжкого перебігу по типу пневмонії. Характерними симптомами проявів туберкульозу будуть кровохаркання і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

кашель; з прогресуванням захворювання можливо залучення в запальний процес плеври, що обумовлюватиме появу торакалгії.

а) б)

Рис.1. Хворий Д., 1970 р.н. Інфільтративний туберкульоз верхньої частини лівої легені. Цифрова рентгенограма ОГП в 2-х проекціях: а) передньо-задня, б) лівобічна.

На представленій ілюстрації можемо бачити дрібну звапнену вогнищеву тінь на верхівці правої легені; вогнищеві тіні праворуч чітко не визначаються. Ліворуч в верхній частині на рівні 1-2 ребра – поліморфні вогнищеві тіні зливного характеру за 1 ребром, за 2 ребром – потовщена катальна та апікальна плевра.В середньо-нижньому відділі лівої легені – затемнення гомогенної структури з горизонтальною верхньою межею на рівні 5-6 ребра; на рівні 4 ребра і 4 міжребер'я – лінійні ущільнення легеневої тканини за рахунок фіброзних змін, дископодібних ателектазів; плевральні нашарування на рівні 4-5 ребра. Медіальний контур серцевої тіні чітко не простежується; серцева тінь зміщена вправо. Тінь середостіння не розширена. В бічній проекції визначається вільна рідина в лівій плевральній порожнині, не осумкована; верхня межа плеврального випоту не доходить до кута лопатки на висоту одного хребця.

За результатами нашого дослідження при інфільтраційному туберкульозі легень порушення функції зовнішнього дихання за рестриктивним типом було встановлено у 15 % обстежених хворих, за обструктивним – у 63%.

Дисемінований туберкульоз легень (рис. 2) може мати гострий, підгострий та хронічний перебіг. Найчастіше починається з підйому температури тіла до 39-40°С, головного болю, порушення випорожнень і почастішання серцебиття. При наростанні симптомів інтоксикації можливе марення та навіть втрата свідомості. При хронічному перебігу специфічні симптоми можуть бути відсутні. При дисемінованому ТБ легень підвищується ризик розвитку пневмотораксу, легеневих кровотеч та ураження інших органів паличкою Коха.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

а) б) в)

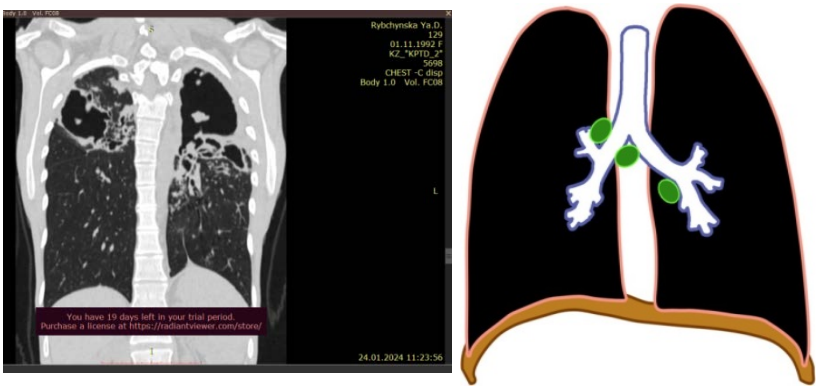
Рис.2. Хворий А., 1974 р.н. Дисемінований туберкульоз легень в фазі інфільтрації і розпаду. Цифрова рентгенограма ОГП в 2-х проекціях: а) пряма; б) бічна; в) СКТ.

На представленій ілюстрації (рис. 2) в проекції обох легень визначається дисемінація вогнищевих тіней, які розміщені полісегментарно, рясно, місцями зливного характеру, з ділянками інфільтрації; в верхніх частках обох легень – порожнини деструкції великих розмірів. За даними СКТ (рис. 2-в): легені розправлені, в 6 сегменті задньо-нижньої частки правої легені субкостально та поміж часткової плеври визначається поширена інфільтрація легеневої тканини неправильної форми, неоднорідної структури, з порожнинами деструкції.

За результатами нашого дослідження при дисемінованому туберкульозі легень порушення функції зовнішнього дихання за рестриктивним типом було встановлено у 10% обстежених хворих, за обструктивним типом – у 82%.

Кавернозний туберкульоз легень (рис. 3) відрізнявся хвилеподібним перебігом, супроводжувався продуктивним кашлем з кровохарканням і рясним виділенням мокротиння. При кавернозному ТБ в легенях формуються порожнини (каверни), вистелені фіброзною тканиною; при прогресуванні можливий розвиток легеневої недостатності 2-3 ступеня. В нашому дослідження при кавернозному туберкульозі легень порушення функції зовнішнього дихання за рестриктивним типом було встановлено у 18% обстежених хворих, за обструктивним типом – у 51%.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

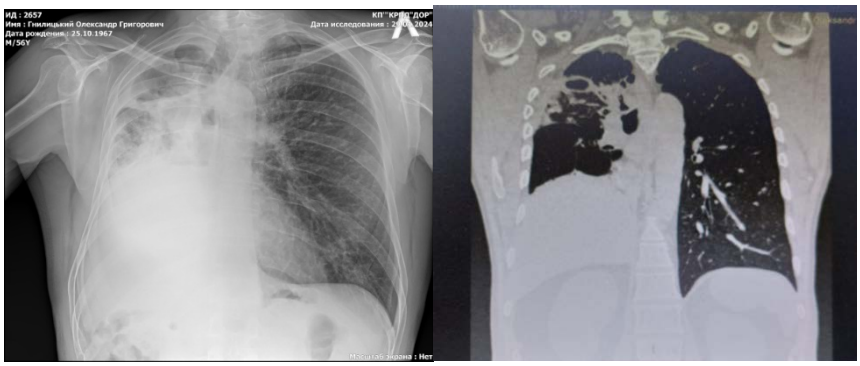

а) б)

Рис. 3. Хвора Р., 1992 р.н. Фіброзно-кавернозний туберкульоз. Лімфаденопатія. а) СКТ; б) лімфаденопатія, схематичне зображення.

На представленій ілюстрації СКТ (рис. 3-а) праворуч у верхній, середній частках і верхівковому сегменті нижньої частки визначаються різнокаліберні поліморфні вогнищеві тіні. Верхня частка значно зруйнована, на її місці визначається багатокамерна порожнина відносним розміром 50,6х86х54,5 мм. Ліворуч верхня доля і 6 сегмент майже повністю зруйновані, на їх місці визначається порожнина 50,6х82,2х110 мм і кілька порожнин менших розмірів, які сполучаються з великою порожниною. На всіх інших ділянках – численні різнокаліберні вогнищеві тіні. Визначаються збільшені паратрахеальні, парааортальні і парастернальні лімфатичні вузли.

Циротичний туберкульоз легень (рис. 4) розглядається дослідниками як результат неповного лікування будь-якої іншої форми туберкульозу легень, внаслідок чого формується осередок фіброзно-склеротичних змін: нормальна легенева тканина заміщується грубою сполучною тканиною, що призводить до розвитку хронічної дихальної недостатності. В клінічній картині циротичного туберкульозу легень переважають задишка, торакалгія, продуктивний кашель з гнійним мокротинням та кровохарканням. Порушення функції зовнішнього дихання за рестриктивним типом було встановлено у 31%, за обструктивним типом – у 69% обстежених хворих.

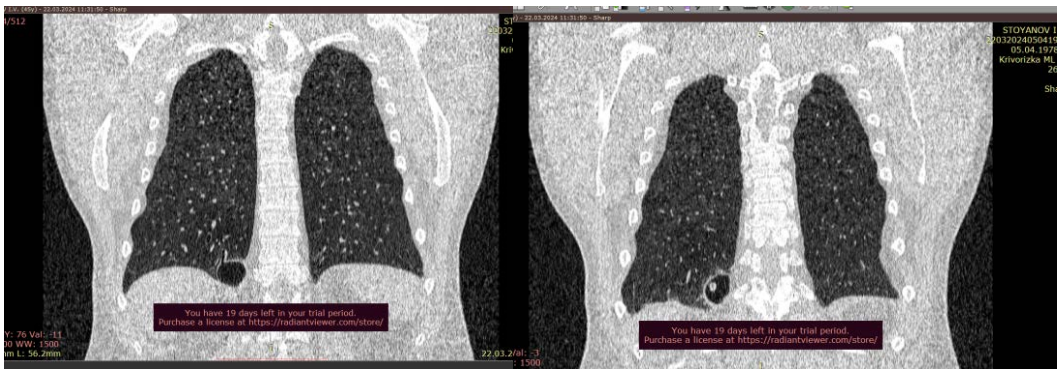
а) б)

Рис. 4. Хворий Г., 1962 р.н. Дисемінований туберкульоз легень в фазі інфільтрації та розпаду; фіброзно-циротичні зміни праворуч, ателектаз. а) цифрова рентгенографія ОГП, пряма проекція; б) СКТ.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

На рентгенограмі (рис. 4-а) правий геміторакс зменшений в об'ємі, девіація трахеї вправо, легеня субтотально затінена, у верхньому відділі – тіні каверн великих розмірів, від 3 ребра донизу – інтенсивне гомогенне затемнення з верхнім горизонтальним контуром, купол діафрагми і синуси не визначаються. Ліворуч – компенсаторна емфізема, дисеміновані вогнища дрібних розмірів середньої інтенсивності, купол діафрагми чіткий, синуси вільні. На СКТ (рис. 4-б) – ознаки значного руйнування правої легені з великою кількістю порожнин деструкції різної величини, зменшення об'єму легені за рахунок циротичних змін; компенсаторна емфізема правої легені, дисеміновані густо розміщені вогнищеві зміни з інтенсивними тінями.

Туберкулома легень (рис. 5). Для цієї форми ТБ характерно наявність осередка з чіткою капсулою в паренхімі легень; нерідко виявляється випадково за рахунок безсимптомного перебігу. При розпаді туберкуломи можливе формування каверни або фіброзного вогнища, у поодиноких випадках можливий регрес туберкуломи. **За результатами нашого дослідження при туберкулomі легень п**орушення функції зовнішнього дихання було виявлено тільки за обструктивним типом у 8% хворих.

а) б)

Рис.5. Хворий С., 1978 р.н. КТ-ознаки порожнини кавітації правої легені (туберкулома). Медіастінальна лімфаденопатія. а) СКТ 1; б) СКТ 2.

На аксіальній КТ грудної клітки (рис. 5) праворуч в проекції сегменту S10 виявляється товстостінна порожнина з чіткими рівними контурами без вираженої кальцифікації, розмірами 29х27х29 мм, з максимальною товщиною стінки до 6,5 мм. Внутрішньогрудні лімфатичні вузли збільшені до 18 мм.

Обговорення результатів дослідження. Клініка активного ТБ може варіювати від простого кашлю до тяжких реакцій з можливим незворотним ушкодженням легень залежно від прогресування захворювання [12]. Клінічні симптоми ТБ легень розвиваються повільно та неспецифічно. У наших спостереженнях вони включали тривалий продуктивний кашель, торакалгію, кровохаркання, задишку, хрипи, слабкість або прогресуючу стомлюваність, дефіцит маси тіла і кахексію, втрату апетиту (що призводило до анорексії), озноб, лихоманку, нічну пітливість, що відмічають так само й інші автори [13].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

При цьому ТБ легень є найбільш поширеною клінічною формою, а його розповсюдженість у хворих з туберкульозом за даними різних авторів становить від 79% до 87% [13]. Первинний ТБ з найбільшою ймовірністю буде мати безсимптомний або малосимптомний перебіг [14].

За результатами нашого дослідження, інтегральний показник якості життя в обстежених пацієнтів при активній формі ВДТБ легень був значно зниженим і складав 38,51±2,31, що було в 2,1 рази меншим у порівнянні з групою контролю (80,97±5,2; $p<0,05$). Отримані результати оцінки якості життя пацієнтів з ВДТБ легень були насамперед пов'язані з порушенням в них ФЗД, що узгоджується з роботами інших авторів [8]. Проведення спірометрії показало, що порушення ФЗД притаманно 84,4 % хворих з ВДТБ. Розвиток різних форм легеневого ТБ в обстежених хворих супроводжувався процесами декомпенсації дихання зі зниженням прохідності головних бронхів та порушенням еластичності легеневої тканини, що проявлялося порушеннями ФЗД різного ступеня тяжкості, у тому числі в 72,9% випадків – за обструктивним типом та у 11,5% – за рестриктивним типом. Середні значення індексу Тіффно (ОФВ1/ФЖЕЛ) дорівнювали 0,61±0,37. Отримані кореляції були прямо пропорціональної залежності між тяжкістю захворювання і показниками порушень дихання обструктивного ($r=0,67$, $p<0,001$) і рестриктивного типів ($r=0,99$, $p<0,005$). Оцінка зазначених змін узгоджується з думкою, що навіть проліковані хворі на туберкульоз, мабуть, роблять істотний внесок у тягар хронічної обструктивної хвороби легень (ХОЗЛ), поширеність котрої зростає в усьому світі [1]. Розглядаючи клініко-рентгенологічні дані відомих форм легеневого ТБС [1] при оцінці результатів обстежених пацієнтів було визначено ті, що найчастіше зустрічалися у нашому дослідженні; кожна з цих форм мала безумовний вплив на функціональну здатність дихальної функції легень. Інфільтраційний туберкульоз легень мав місце у 21% обстежених хворих і супроводжувався порушенням функції зовнішнього дихання за рестриктивним типом у 15 %, за обструктивним типом – у 63% хворих. Дисемінований туберкульоз легень було виявлено у 43% пацієнтів; рестриктивний тип порушення дихання був притаманний 10%, а обструктивний тип – 82% хворих. Кавернозний туберкульоз легень було діагностовано у 18% обстежених хворих, при цьому порушення ФЗД за рестриктивним типом було встановлено у 18% хворих, за обструктивним типом – у 51%. Циротичний туберкульоз легень в нашому досліджені був притаманний 10% пацієнтів з порушеннями ФЗД за рестриктивним типом у 31% і за обструктивним типом – у 69% хворих. Туберкулома легень мала місце у 8% пацієнтів, при чому при цій формі ТБ легень порушенням функції зовнішнього дихання виявлялося тільки за обструктивним типом у 8% хворих.

Висновки.

1. Діагностика окремих форм ВДТБ складається з клінічної картини захворювання, визначення якості життя пацієнтів, оцінки порушення функції

зовнішнього дихання, радіологічних показників патологічного процесу в легенях за даними рентгенографія ОГП і СКТ.

2. Серед хворих з ВДТБ легень встановлено превалюючи клініко-рентгенологічні типи захворювання, пов'язані з механізмами декомпенсації туберкульозу: інфільтративний туберкульоз – у 21% хворих, дисемінований туберкульоз – у 43% хворих, кавернозний туберкульоз – у 18% хворих, циротичний туберкульоз легень – у 10% пацієнтів, а туберкулома легень мала місце у 8% випадків.

3. Встановлено, що порушення функції зовнішнього дихання за даними спірометрії виявляється у 84,4% хворих з ВДТБ, в тому числі у 72,9% за обструктивним типом та у 11,5% – за рестриктивного типом, при цьому середні величини показника індексу Тіффно дорівнювали 0,61±0,37.

4. Виявлена прямо пропорційна залежність між тяжкістю захворювання і показниками порушень ФЗД обструктивного ($r=0,67$, $p<0,001$) і рестриктивного типів ($r=0,99$, $p<0,005$).

5. Інтегральний показник якості життя (38,51±2,31) у хворих з ВДТБ легень був достовірно менше (в 2,1 рази) в порівнянні з контролем (80,97±5,2; $p<0,05$), а фізичне і рольове функціонування, які свідчать про адекватність розуміння хворим виконувати фізичне навантаження, також були суттєво зменшені – у 1,8 і 3,5 рази відповідно ($p<0,05$).

Література:

1. Hoog A. V., Viney K., Biermann O., Yang B. et al. Symptom- and chest-radiography screening for active pulmonary tuberculosis in HIV-negative adults and adults with unknown HIV status. *Cochrane Database Syst Rev.* 2022. 3 (3). CD010890. doi: 10.1002/14651858.CD010890.pub2.

2. Houben R. M., Dodd P. J. The global burden of latent tuberculosis infection: a re-estimation using mathematical modelling. *PLoS Medicine.* 2016. 13 (10). e1002152. doi: 10.1371/journal.pmed.1002152.

3. Murillo-Godínez G. Las gotitas de Flügge. *Rev Med Inst Mex Seguro Soc*. 2009. 47 (3). P. 290.

4. Yew W. W., Yoshiyama T., Leung C. C., Chan D. P. Epidemiological, clinical and mechanistic perspectives of tuberculosis in older people: tuberculosis in older people. *Respirology*. 2018. 23 (6). P. 567–575. doi: 10.1111/resp.13303.

5. Shah M., Dorman S. E. Latent tuberculosis infection. *N Engl J Med*. 2021. 385 (24). P. 2271–2280. doi: 10.1056/NEJMcp2108501.

6. Moule M. G., Cirillo J. D. *Mycobacterium tuberculosis* dissemination plays a critical role in pathogenesis. *Front Cell Infect Microbiol.* 2020. 10. P. 65. doi: 10.3389/fcimb.2020.00065.

7. Pasipanodya J. G., Thaddeus L. M., Vecino M. et al. Using the St. George respiratory questionnaire to ascertain health quality in persons with treated pulmonary tuberculosis. *Chest.* 2007. 132 (5). P. 1591–1598. doi: 10.1378/chest.07-0755.

8. Byrne A. L., Marais B. J., Mitnick C. D., Lecca L., Marks G. B. Tuberculosis and chronic respiratory disease: a systematic review. *Int J Infect Dis.* 2015. 32. P. 138–146. doi: 10.1016/j.ijid.2014.12.016.

9. Ware J. E., Sherbour C. D. The MOS 36-item short-form health survey (SF-36): conceptual framework and item selection. *Med. Care.* 1992. 30 (6). P. 473–483. https://www.jstor.org/stable/3765916.

10. Quanjer P. H., Tammeling G. J., Cotes J. E. et al. Lung volumes and forced ventilatory flows. Report Working Party Standardization of Lung Function Tests, European Community for Steel and Coal. Official Statement of the European Respiratory Society. *Eur. Respir. J.* 1993. 16. P. 5–40. doi: 10.1183/09041950.005s1693.

11. Pasipanodya J. G., Miller T. L., Vecino M. et al. Pulmonary impairment after tuberculosis. *Chest.* 2007. 131. P. 1817–1824. doi: 10.1378/chest.06-2949.

12. Laneke Luies, Ilse du Preeza. The Echo of Pulmonary Tuberculosis: Mechanisms of Clinical Symptoms and Other Disease-Induced Systemic Complications. *Clin Microbiol Rev*. 2020. 33 (4). e00036-20. doi: 10.1128/CMR.00036-20.

13. Carabalí-Isajar M. L., Rodríguez-Bejarano O. H., Amado T., Patarroyo M. A. et al. Clinical manifestations and immune response to tuberculosis. *World J Microbiol Biotechnol.* 2023. 39 (8). P. 206. doi: 10.1007/s11274-023-03636-x.

14. Lyon S. M., Rossman M. D. Pulmonary tuberculosis. *Microbiol Spectr.* 2017. 5 (1). doi: 10.1128/microbiolspec.TNMI7-0032-2016.

References:

1. Hoog A. V., Viney K., Biermann O., Yang B. et al. (2022). Symptom- and chest-radiography screening for active pulmonary tuberculosis in HIV-negative adults and adults with unknown HIV status. *Cochrane Database Syst Rev*. 3 (3). CD010890. doi: 10.1002/14651858.CD010890.pub2.

2. Houben R. M., Dodd P. J. (2016). The global burden of latent tuberculosis infection: a re-estimation using mathematical modelling. *PLoS Medicine.* 13 (10). e1002152. doi: 10.1371/journal.pmed.1002152.

3. Murillo-Godínez G. (2009). Las gotitas de Flügge. *Rev Med Inst Mex Seguro Soc*. 47 (3). 290.

4. Yew W. W., Yoshiyama T., Leung C. C., Chan D. P. (2018). Epidemiological, clinical and mechanistic perspectives of tuberculosis in older people: tuberculosis in older people. *Respirology.* 23 (6). 567–575. doi: 10.1111/resp.13303.

5. Shah M., Dorman S. E. (2021). Latent tuberculosis infection. *N Engl J Med*. 385 (24). 2271–2280. doi: 10.1056/NEJMcp2108501.

6. Moule M. G., Cirillo J. D. (2020). *Mycobacterium tuberculosis* dissemination plays a critical role in pathogenesis. *Front Cell Infect Microbiol.* 10. 65. doi: 10.3389/fcimb.2020.00065.

7. Pasipanodya J. G., Thaddeus L. M., Vecino M. et al. (2007). Using the St. George respiratory questionnaire to ascertain health quality in persons with treated pulmonary tuberculosis. *Chest.* 132 (5). 1591–1598. doi: 10.1378/chest.07-0755.

8. Byrne A. L., Marais B. J., Mitnick C. D., Lecca L., Marks G. B. (2015). Tuberculosis and chronic respiratory disease: a systematic review. *Int J Infect Dis.* 32. 138–146. doi: 10.1016/j.ijid.2014.12.016.

9. Ware J. E., Sherbour C. D. (1992). The MOS 36-item short-form health survey (SF-36): conceptual framework and item selection. *Med. Care.* 30 (6). 473–483. https://www.jstor.org/stable/3765916.

10. Quanjer P. H., Tammeling G. J., Cotes J. E. et al. (1993). Lung volumes and forced ventilatory flows. Report Working Party Standardization of Lung Function Tests, European Community for Steel and Coal. Official Statement of the European Respiratory Society. *Eur. Respir. J.* 16. 5–40. doi: 10.1183/09041950.005s1693.

11. Pasipanodya J. G., Miller T. L., Vecino M. et al. (2007). Pulmonary impairment after tuberculosis. *Chest.* 131. 1817–1824. doi: 10.1378/chest.06-2949.

12. Laneke Luies, Ilse du Preeza. (2020). The Echo of Pulmonary Tuberculosis: Mechanisms of Clinical Symptoms and Other Disease-Induced Systemic Complications. *Clin Microbiol Rev*. 33 (4). e00036-20. doi: 10.1128/CMR.00036-20.

13. Carabalí-Isajar M. L., Rodríguez-Bejarano O. H., Amado T., Patarroyo M. A. et al. (2023). Clinical manifestations and immune response to tuberculosis. *World J Microbiol Biotechnol*. 39 (8). 206. doi: 10.1007/s11274-023-03636-x.

14. Lyon S. M., Rossman M. D. (2017). Pulmonary tuberculosis. *Microbiol Spectr*. 5 (1). doi: 10.1128/microbiolspec.TNMI7-0032-2016.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 577.18.0:615.33.015.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2024-2031

Романів Вікторія Миколаївна студентка четвертого курсу медичного факультету, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського, м. Тернопіль, тел.: (097) 053-30-20, https://orcid.org/0000–0002–9475–8140

Стравський Ярослав Степанович доктор вет. наук, ст. н. сп., Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського, м. Тернопіль, тел.: (097) 284-95-57, https://orcid.org/0000-0001-6541-9097

ВПЛИВ АНТИБІОТИКІВ У ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ ТА РОЗВИТОК АНТИБІОТИКОРЕЗИСТЕНТНОСТІ

Анотація. Якість і безпечність харчових продуктів – глобальна проблема, вирішення якої потребує консолідації зусиль на світовому, національному та регіональному рівнях. Для України продовольча безпека набула особливої гостроти. Метою нашого огляду було проведення аналізу публікацій науковців і висвітлення актуальних проблем якості і безпечності харчових продуктів в контексті забезпечення продовольчої безпеки та здоров'я і добробуту населення. Встановили, що стан екологічної ситуації в Україні значно погіршився і масштаби забруднення довкілля шкідливими речовинами за останнє десятиліття збільшилися у декілька разів, які по ланцюгу: ґрунт – рослини – тварини – харчові продукти надходять до організму людини. Тому харчові продукти та умови і засоби їх виробництва є основними джерелами ризиків та об'єктом особливої уваги науковців. Встановлено, що понад 70 % шкідливих речовин надходить до організму людини з харчовими продуктами, які завдають загрозу здоров'ю, повільно руйнуючи його, закладають причини майбутніх розладів і захворювань.

В Україні, для використання у птахівництві, зареєстровано 240 антимікробних препаратів вітчизняного та імпортного виробництва, у т.ч. 68 комбінованих. Порівняно з 2010 р. кількість антимікробних препаратів збільшилась на 102, комбінованих на 39.

Антимікробні препарати, які застосовуються у птахівництві в Україні, поділяються на 9 груп: β-лактами, фторхінолони, тетрацикліни, полімексини, лінкозаміди, похідні тіамфеніколу, макроліди, аміноглікозиди, плевромутиліни. Також у виробництві застосовують сульфамідні препарати та харчову добавку (авіламіцин).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Для визначення залишків антимікробних препаратів у продукції тваринництва найчастіше використовують наступні скринінгові методи: мікробіологічний, імунологічний та високоефективну рідинну хроматографію.

Особливу увагу приділяють мікробіологічним методам, а саме методу серійних розведень, дифузії в агар та диско-дифузійному. Ці методи мають найбільше значення, оскільки лише прямий вплив антибіотиків на мікроорганізми дає можливість виявити антимікробну активність.

Ключові слова. Якість, безпечність, харчові продукти, антибіотики, фальсифікація, антибіотикорезистентність**.**

Moskaliuk Viktoriia Mykolaivna fourth-year student of the Faculty of Medicine, Ternopil National Medical University named after I. Y. Horbachevskyi, Ternopil, tel: (097) 053-30-20, https://orcid.org/0000–0002–9475–8140

Stravskyi Yaroslav Stepanovych Doctor of vet. sciences, Senior Research Officer, Ternopil National Medical University named after I. Y. Horbachevskyi, Ternopil, tel: (097) 284-95-57, https://orcid.org/0000-0001-6541-9097

THE INFLUENCE OF ANTIBIOTICS IN LIVESTOCK PRODUCTS ON THE HUMAN BODY AND THE DEVELOPMENT OF ANTIBIOTIC RESISTANCE

Abstract. The quality and safety of food products is a global problem, the solution of which requires the consolidation of efforts at the global, national and regional levels. For Ukraine, food security has become particularly acute. The purpose of our review was to analyze the publications of scientists and highlight the current problems of quality and safety of food products in the context of ensuring food safety and the health and well-being of the population. It was established that the state of the ecological situation in Ukraine has significantly worsened and the scale of environmental pollution with harmful substances has increased several times over the last decade, which enter the human body along the chain: soil - plants - animals - food. Therefore, food products and the conditions and means of their production are the main sources of risks and the object of special attention of scientists. It has been established that more than 70% of harmful substances enter the human body with food products that pose a threat to health, slowly destroying it, laying the causes of future disorders and diseases.

In Ukraine, 240 domestic and imported antimicrobial drugs are registered for use in poultry farming, including 68 combined. Compared to 2010, the number of antimicrobial drugs increased by 102, combined by 39.

Antimicrobial drugs used in poultry farming in Ukraine are divided into 9 groups: β-lactams, fluoroquinolones, tetracyclines, polymexins, lincosamides, thiamphenicol derivatives, macrolides, aminoglycosides, pleuromutilins. Sulfonamide drugs and a food additive (avilamycin) are also used in production.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

The following screening methods are most often used to determine antimicrobial drug residues in livestock products: microbiological, immunological, and high-performance liquid chromatography.

Particular attention is paid to microbiological methods, namely the method of serial dilutions, diffusion in agar, and disk diffusion. These methods are of the greatest importance, since only the direct effect of antibiotics on microorganisms makes it possible to detect antimicrobial activity.

Keywords. Quality, safety, food products, antibiotics, adulteration, antibiotic resistance.

Постановка проблеми.

Глобальною загрозою сьогодення є фальсифікація харчових продуктів. Результатом негативного впливу цих небезпек є втрата здоров'я, зниження тривалості життя, збільшення смертності через харчові отруєння, погіршення раціону за рахунок низькоякісних продуктів.

Багато актуальних питань охорони здоров'я пов'язані з активізацією та інтеграцією виробництва харчових продуктів, зростаючим контактом між людьми і тваринами. Надмірне застосування антибіотиків у тваринництві та птахівництві спричинило глобальну проблему антибіотикорезистентності, одним із шляхів формування є харчові продукти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині в Україні гостро стоїть питання якості продуктів тваринництва і птахівництва. Широке використання антибіотиків як лікувальних засобів призвело до того, що продукти тваринного походження, в тому числі молоко, нерідко, містять залишкові кількості цих препаратів. Пастеризація молока сприяє руйнуванню лише 6-28% антибіотиків, що містяться в ньому. Нерідко трапляються випадки навмисного внесення антибіотиків у молоко в індивідуальних сільських господарствах, особливо, у літній період, щоб запобігти швидкому зростанню кислотності. Наявність у сировині залишкових кількостей антибіотиків становить не лише загрозу здоров'ю споживачів, але й є істотним технологічним ризиком під час виробництва ферментованих молочних продуктів та продуктів птахівництва. Антибіотики погіршують санітарні якості та технологічні властивості молока, м'яса. Присутність в молоці антибіотиків пригнічує розвиток молочнокислих бактерій, які використовуються при виробництві кисломолочних продуктів. Антибіотики порушують сичужні згортання молока при виробництві сиру і сиру, що негативно позначається на смаку і консистенції цих продуктів. Негативний вплив залишкових кількостей антибіотиків у молоці, продуктах птахівництва, на здоров'я людей полягає в тому, що вони викликають сенсибілізуючу дію і небезпеку виникнення алергічних реакцій, сприяють виникненню дисбактеріозу і появі суперінфекцій, утворенню резистентних штамів патогенних мікроорганізмів і зниженню терапевтичної ефективності антибіотиків.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Залишкові кількості антибіотиків, що містяться у молоці і продуктах птахівництва, можуть викликати токсичну, тератогенну і мутагенну дію на організм людини.

Мета статті. Провести аналіз літератури з досліджень щодо впливу антибіотиків, які потрапляють в організм людини через харчові продукти, на здоров'я та розвиток антибіотикорезистентності організму.

Виклад основного матеріалу.

Нині сільське господарство відноситься до провідних галузей України. Із метою підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин, профілактики захворювань, збереження якості кормів у тваринництві широко застосовують різноманітні лікарські та хімічні препарати. Це антибактеріальні речовини (антибіотики, сульфаніламіди, нітрофурани), гормональні препарати, транквілізатори, антиоксиданти тощо. В сучасному світі обговорюється небезпека пасивного вживання антибіотиків, які надходять до організму людини харчовими ланцюгами із сільськогосподарських продуктів. Небажане примусове споживання антибіотиків загрожує здоров'ю людей, зумовлюючи зниження ефективності їх цільового застосування і забруднення навколишнього природного середовища потенційно небезпечними субстанціями антимікробних препаратів [1].Саме тому актуальним питанням є дослідження впливу подібних лікарських препаратів на організм людини. За джерелами походження у харчових продуктах антибіотики поділяють на кілька груп, серед яких можна відзначити такі:

Антибіотики потрапляють у харчові продукти внаслідок лікування тварин та проведення профілактичних заходів щодо запобігання розвитку інфекційних хвороб, стимулюванні окремих біохімічних процесів у організмі тварин, що сприяє покращенню їх загального стану, активізації захисних реакцій організму. Найпоширенішими у ветеринарній практиці є антибіотики пеніцилінового ряду.

Антибіотики, які потрапляють у продукти тваринництва у разі їх використання як біостимуляторів росту тварин. При цьому відновлюється баланс азоту і вирівнюється дефіцит вітамінів групи В. У більшості розвинутих країн у препаратах, які стимулюють ріст тварин, дозволено використовувати лише антибіотики немедичного призначення, які не застосовують як лікувальні і профілактичні засоби у схемах лікування хвороб людей. У корми дозволяється додавати препарати антибіотиків гризину і бацитрацину, які надходять на ферми у складі премісів, білково-вітамінних добавок і замінників незбираного молока. Фармакологічна дія зазначених препаратів полягає не у прямій стимуляції росту, а у послабленні впливу різних чинників, які йому перешкоджають [2].

Приблизно 90 % отриманих тваринами антибіотиків виводиться з організму і значна їх кількість потрапляє у гній, який використовується як добриво. 0,1 % антибіотиків із ґрунту надходить у рослини, а з ними і до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

організму людини. Найактивніше антибіотики накопичуються коренеплодами. Для запобігання псуванню харчових продуктів, технологи додають у їх склад антибіотики-консерванти. Для цього використовують антибіотики з групи тетрациклінів (хлортетрациклін, терраміцин), а також пеніцилін, стрептоміцин, левоміцитин, граміцидин тощо. В Україні ні у промисловому виробництві, ні у теорії не існує єдиної спеціалізованої фармацевтичної системи, яка б дала змогу враховувати споживання і контролювати підприємства, що застосовують небезпечні препарати [3].

Контроль за залишками антибіотиків має велике значення. Під час вживання харчових продуктів, які містять антибіотики, змінюється кишкова мікрофлора, що призводить до порушення синтезу вітамінів, розмноження патогенних мікробів у кишечнику і розвитку алергійних захворювань. Проблемі залишкових кількостей антибіотиків у харчових продуктах, зокрема впливу їх контамінації на здоров'я людини і навколишнє середовище, приділяється увага в усіх країнах Європи, Канаді і США. Під час вирощування та відгодівлі сільськогосподарських тварин одне з основних завдань полягає в уникненні можливості потрапляння антибіотиків у продукцію тваринництва. Для цього вживають певні застережні заходи. Відповідно до ветеринарних правил, молоко тварин, яких лікували антибіотиками, забороняється використовувати для харчування впродовж місяця після останнього введення препаратів [4].

Для стимулювання м'ясної і молочної продуктивності худоби, несучості птиці використовують також гормональні препарати та їх аналоги. Найчастіше– статеві гормони, їх синтетичні аналоги та анаболічні стероїди: естрадіол, тестостерон, прогестерон, тощо. Численні синтетичні гормональні препарати стійкіші за природні, погано метаболізуються, накопичуються в організмі тварин у великій кількості і передаються харчовими ланцюгами. Окрім того, синтетичні гормональні препарати стабільні під час приготування їжі і здатні спричиняти дисбаланс в обміні речовин та фізіологічних функціях організму людини. Тваринам, яких відгодовують на м'ясо, гормональні препарати дають із кормом, ін'єктують або імплантують. Залишкові кількості гормональних препаратів у м'ясі істотно порушують гормональні процеси, спричиняють тяжкі

Хвороби [5].

Птахівництво в більшості держав світу займає провідне місце серед інших галузей сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи населення повноцінними дієтичними продуктами харчування. Як свідчать вітчизняні та зарубіжні експерти, українське птахівництво вже за кілька років сягне європейського рівня, хоча нині споживання м'яса птиці в Україні є одним із найнижчих у Європі. Тому, Україна має величезні перспективи для розвитку цього ринку з огляду на низьку ціну даного продукту та низьку собівартість його виробництва [6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Якщо птиця вирощується у промислових умовах, то усі системи організму не формуються належним чином. У такій ситуації рятують, звісно, антибіотики. Їх застосовують для контролю над захворюваннями, що виникають в умовах промислового птахівництва, де птицю утримують у переповнених приміщеннях, а іноді в антисанітарних умовах. Антибіотики, окрім бактеріостатичної та бактерицидної дії, діючи подібно до анаболічних стероїдів, можуть стимулювати окремі біохімічні процеси в організмі тварин, що призводить до покращення їх загального стану, прискорення росту та підвищення продуктивності. При неповноцінному раціоні, згодовування невеликих доз антибіотиків підвищує біосинтез вітамінів групи В та амінокислот у кишечнику тварин та птиці. Часто їх дають аж до забою птиці, порушуючи ветеринарні інструкції [7, 10].

Антибіотики – хімічні речовини, які мають здатність накопичуватися в організмі. Тож залишки ветеринарних препаратів потрапляють у продукти птахівництва.

В умовах господарства на перший план виступає чутливість мікрофлори до застосованих антимікробних препаратів, які використовуються, що значно ускладнює вибір антибіотика для ліквідації захворювань в подальшому. Антибіотики, крім позитивних ефектів, мають побічну негативну дію: алергенність, мутагенність, тератогенність, токсичність, здатність знижувати специфічну стійкість бактерій і сприяти утворенню їх антибіотикостійких штамів. Дуже небезпечним і небажаним ефектом антибіотиків є сенсибілізація організму людей з наступними алергічними реакціями, порушення функції нирок, дисбактеріоз, зменшення захисних сил організму [8].

Аспект проблеми полягає в тому, що до травного каналу хворих людей і тварин потрапляють стійкі до хвороб мікроорганізми. Під впливом антибіотиків чутливі клітини гинуть, а резистентні, розмножуючись, стають переважною частиною мікрофлори, що призводить до збільшення тривалості діарейних, гіповітамінозних станів та інших захворювань. Це призводить до необхідності підвищення доз лікувальних препаратів, що небажано з погляду токсичності, можливості виникнення суперінфекцій у пацієнтів, а також викликає різні алергічні реакції в організмі. Надмірне застосування антибіотиків може призвести до часткової або повної «стерилізації» організму, внаслідок чого гинуть мікроорганізми, які синтезують в організм вітаміни, амінокислоти, ферменти. Вказана проблема є дуже гострою для медицини та клініки імунодифіцитних станів [7].

В Україні, для використання у птахівництві зареєстровано, 240 антимікробних препаратів вітчизняного та імпортного виробництва, у т.ч. 68 комбінованих. Порівняно з 2010 р. кількість антимікробних препаратів збільшилась на 102, комбінованих на 39.

Антимікробні препарати, які застосовуються у птахівництві в Україні, поділяються на 9 груп: β-лактами, фторхінолони, тетрацикліни, полімексини,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

лінкозаміди, похідні тіамфеніколу, макроліди, аміноглікозиди, плевромутиліни. Також у виробництві застосовують сульфамідні препарати та харчову добавку (авіламіцин).

В Україні, згідно Закону України «Про ветеринарну медицину» (стаття 14), заборонено використання антибіотиків у кормах для тварин. Особливу увагу в країнах ЄС надають якості і безпеці продуктів та сировини тваринного походження, особливо тим, які поступають з країн, законодавство яких не повністю відповідає європейським нормам щодо безпеки продукції. Контроль за наявністю залишків та забруднювачів таких небезпечних речовин, як залишкові кількості ветеринарних препаратів у продуктах та сировині, є обов'язковим і в Україні.

На даний час у світі в лабораторній практиці найчастіше використовують наступні скринінгові методи визначення залишків антимікробних препаратів: мікробіологічний, імунологічний та високоефективну рідинну хроматографію.

Особливу увагу приділяють мікробіологічним методам, а саме методу серійних розведень, дифузії в агар та диско-дифузійному. Ці методи мають найбільше значення, оскільки лише прямий вплив антибіотиків на мікроорганізми дає можливість виявити антимікробну активність [9].

Висновки.

1. Використання антибіотиків, гормональних препаратів та інших біокаталізаторів у технологічному циклі вирощування тварин призводить до накопичення у клітинах і тканинах організму людини та розвитку антибіотикорезистентності.

2. Удосконалення способів контроль антибактеріальних препаратів у продукції тваринництва є актуальним.

Література:

1. Біла Н. В. Порівняльна характеристика антибактеріальної активності деяких фторхінолонових препаратів / Н. В. Біла, Т. В. Колбасіна // Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони НААН України. – 2013. – № 4. – С. 177–179.

2. Вербицький С. Птахівництво: сучасний стан та прогнози / С. Вербицький, В. Шевченко // Птахівництво. – Вересень 2008. – С. 4–7.

3. Приліпко Т. М. Оцінка показників безпечності продуктів тваринництва / Т. М. Приліпко, О. В. Ложкіна // Промислове і декоративне птахівництво: проблеми та перспективи – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Каменець-Подільський, 2013. – С. 74–76.

4. ДВФСУ «Зареєстровані ветеринарні препарати, кормових добавок, готових кормів та премікси». – Режим доступа: http://www.vet.gov.ua/node/888.

5. Косенко Ю. М. Перспективи застосування нових антимікробних препаратів у птахівництві [Електронний ресурс] / Ю. М. Косенко, І. К. Авдосьєва, В. П. Музика, Н. В. Остапів, І. Л. Мельничук, В. В. Регенчук, С. М. Темненко, О. Б. Басараб. – Режим доступа: http: //www.inenbiol.com/ntb/ntb4/pdf/5/2.pdf.

6. Косенко Ю. М. Експрес-методи визначення залишків антибіотиків у продуктах тваринництва / Ю. М. Косенко, Т. І. Стецько, Л. О. Святоцька, О. І. Хом'як, Г. П. Угрин // Науково-технічний бюлетень Інституту біології тварин і ДНДКІ ветпрепаратів та кормових добавок. – 2005. – Вип. 6 – № 3, 4. – С. 173–179.

7. Korsrud G. O. Bacterial inhibition tests used to screen for antimicrobial Veterinary Drug Residues in Slaughtered Animals // Journal of AOAC International. – 1998. – Vol. 81– № 1. – P. 21–24.

8. Beverley S., Sharman M. Improvement to the screening of antimicrobial drug residues in food by the use of Premi Test // Veterinary Science. – 2001. – Vol. 70 – № 4. – P. 14–16.

9. Янович Д. В. Методичні вказівки по кількісному визначенню хлорамфеніколу в зразках м'яса, молока, яєць та меду тест-системою рідаскрін хлорамфенікол / Д. В. Янович, Ю. М. Косенко, А. О. Костюк, З. С.Засадна. – Львів. – №15–14/320 – 2003. – С. 17.

10. Langford F. M., Weary D. M., Fisher L. Antibiotic Resistance in Gut Bacteria from Dairy Calves: A Dose Response to the Level of Antibiotics Fed in Milk // Journal of Dairy Science. – 2003. – Vol. 86, N 11. – P.3963– 3966

References:

1. Bila N. V. & Kolbasina T. V. (2013). Porivnjal'na harakterystyka antybakterial'noi' aktyvnosti dejakyh ftorhinolonovyh preparativ [Comparative description of antibacterial activity some ftorkhinolonovikh preparations]. Bjuleten' Instytutu sil's'kogo gospodarstva stepovoi' zony NAAN Ukrai'ny – Bulletin of Institute of agriculture of steppe area of NAAN of Ukraine, 4, 177–179 [in Ukrainian].

2. Verbyc'kyj S. & Shevchenko V. (Veresen' 2008). Ptahivnyctvo: suchasnyj stan ta prognozy [Poultry farming: modern state and prognoses]. Ptahivnyctvo – Poultry farming, 4–7 [in Ukrainian].

3. Prylipko T. M. & Lozhkina O. V. (2013) Ocinka pokaznykiv bezpechnosti produktiv tvarynnyctva [Estimation of indexes of unconcern of products of stock-raising]. Promyslove i dekoratyvne ptahivnyctvo: problemy ta perspektyvy – Materialy mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii' – Industrial and decorative poultry farming: problems and prospects are Materials of international naukovo-praktichnoy conference, Kamenec'-podil'skiy, 74–76 [in Ukrainian].

4. Zareyestrovani veterynarni preparaty, kormovykh dobavok, hotovykh kormiv ta premiksiv http://www.vet.gov.ua/node/888, DVFSU

5. Kosenko Ju. M., Avdos'jeva I. K., Muzyka V.P., Ostapiv N. V., Mel'nychuk I. L., Regenchuk V.V., Temnenko S. M. & Basarab O.B. Perspektyvy zastosuvannja novyh antymikrobnyh preparativ u ptahivnyctvi [Prospects of application of new antimicrobial preparations are in the poultry farming] – http: //www.inenbiol.com/ntb/ntb4/pdf/5/2.pdf [in Ukrainian].

6. Kosenko Ju. M., Stec'ko T. I., Svjatoc'ka L. O., Hom´jak O. I. & Ugryn G. P. (2005). Ekspres-metody vyznachennja zalyshkiv antybiotykiv u produktah tvarynnyctva [Expressmethods of determination of tailings of antibiotics are in the products of stock-raising]. Naukovo-tehnichnyj bjuleten' Instytutu biologii' tvaryn i DNDKI vetpreparativ ta kormovyh dobavok – Scientific and technical bulletin of Institute of biology of zoons and DNDKI of vetpreparativ and forage additions, 6, 3, 4, 173–179 [in Ukrainian].

7. Korsrud G. O. (1998) Bacterial inhibition tests used to screen for antimicrobial Veterinary Drug Residues in Slaughtered Animals – journal of AOAC International, 81, 1, 21–24.

8. Beverley S. & Sharman M. (2001). Improvement to the screening of antimicrobial drug residues in food by the use of Premi Test – Veterinary Science. 4, 70.

9. Janovych D. V., Kosenko Ju. M., Kostjuk A. O. & Zasadna Z. S. Metodychni vkazivky po kil'kisnomu vyznachennju hloramfenikolu v zrazkah m'jasa, moloka, jajec' ta medu test-systemoju ridaskrin hloramfenikol [The methodical pointing is on quantitative determination of chloramphenicol in the standards of m"yasa, milk, eggs and honey, test-sistemoy ridaskrin chloramphenicol] [in Ukrainian].

10. Langford F. M., Weary D. M., Fisher L (2003) Antibiotic Resistance in Gut Bacteria from Dairy Calves: A Dose Response to the Level of Antibiotics Fed in Milk - Journal of Dairy Science, 86, 11, 3963– 3966.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.345.0187

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2032-2042

Стахурська Ірина Олегівна кандидат біологічних наук, асистент кафедри мікробіології, вірусології та імунології, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України, https//orcid.org/0000-0001-8639-4263

Гетьман Уляна Романівна студентка 3 курсу, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КСЕНОБІОТИКІВ НА МІКРОБІТУ КИШКІВНИКА ЛАБОРАТОРНИХ ЩУРІВ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. Епідеміологічні та клінічні дослідження доводять, що хімізація народного господарства і побуту призводить до прогресуючого насичення навколишнього середовища токсичними речовинами та їх метаболітами, які можуть негативно впливати на організм людини та тварин. Підвищене поступлення токсичних речовин в живий організм може спровокувати розвиток функціональних порушень та патологічних змін. Як відомо, нормальна анаеробна та аеробна мікрофлора кишечнику виконує різноманітні позитивні функції, крім того її вважають екстракорпоральним органом. Представники нормальної мікрофлори кишечнику присутні в організмі людини і тварин у вигляді фіксованих до відповідних рецепторів епітеліоцитів слизової оболонки мікроколоній, занурених у біологічну плівку. Біоплівка, яка вкриває слизову оболонку кишечнику, окрім полісахаридів мікробного походження, складається з мікроколоній морфологічно ідентичних клітин і муцину, який продукується епітеліоцитами. Одним з чинників що порущує сталість біотопу кишківника є надходження ксенобіотиків в організм. Саме зміни якісного і кількісного складу відіграють вирішальну роль у підтримці імунного статусу, метаболічного гомеостазу та захисті від збудників інфекційних захворювань: впливають на проникність кишкового бар'єру, а також на поглинання поживних речовин; підтримують природню резистентність макроорганізму та виконують імунізуючу дію; приймають участь в енергетичному обміні, в процесах нейроендокринної регуляції функції слизової оболонки кишечника, регуляції кишкової моторики; продукують низку вітамінів, кон'югované ізомери лінолевої кислоти і здійснюють декон'югацію жовчних кислот; приймають участь в електролітному обміні, в процесах біотрансформації ксенобіотиків (амінів, солей важких металів, пестицидів, гербіцидів, інсектицидів, фунгіцидів,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

лікарських засобів, зокрема антибіотиків, нітратів). Опираючись на вищезазначене, необхідність вивчення впливу ксенобіотиків на мікробіом кишківника має теоретичне і практичне підгрунтя, з подальшим аналізом та інтерпретацією результатів.

Ключові слова: мікробіота, ксенобіотики, кишківник, лабораторні щурі.

Stakhurska Iryna Olehivna PhD, BD, assistant professor of department microbiology, virology and immunologyi. Horbachevsky Ternopil National Medical University, https//orcid.org/0000-0001-8639-4263

Getman Ulyana Romanivna 3rd year student at Ternopil National Medical University named after. I. Y. Gorbachevsky Ministry of Health of Ukraine

PARTICULARITIES OF XENOBIOTICS INFLECTION ON THE GUT MICROBITAS OF LABORATORY RATS (REVIEW OF LITERATURE)

Abstract. Epidemiological and clinical research shows that the chemicalization of the people's rule will lead to a progressive saturation of the environment with toxic substances and their metabolites, which can negatively affect the body m people and creatures. Increased entry of toxic substances into a living organism can provoke the development of functional impairments and pathological changes. Apparently, normal anaerobic and aerobic microflora of the intestine performs various positive functions, in addition, they are important as an extracorporeal organ. Representatives of normal intestinal microflora present in the body of humans and animals appear to be fixed to the specific receptors of epithelial cells of the mucous membrane of microcolonies enclosed in biological fluid. The biofuel, which opens the mucous membrane of the intestine, besides the polysaccharides of microbial activity, consists of a microcolony of morphologically identical cells and mucin, which is produced by epitheliocytes. One of the reasons that influences the growth of the intestinal biotope is the entry of xenobiotics into the body. Changes in the acidic and celiac warehouse play a major role in maintaining the immune status, metabolic homeostasis and the protection against infectious diseases: affecting the penetration of the intestines oh bar'er, and also for the claying of living rivers; support natural resistance to the macroorganism and promote immunization; take part in energy metabolism, in the processes of neuroendocrine regulation of the function of the intestinal mucosa, regulation of intestinal motility; produce low vitamins, conjugated isomers of linoleic acid and deconjugate fatty acids; take part in electrolyte exchange, in the processes of biotransformation of xenobiotics (amines, salts of important metals, pesticides,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

herbicides, insecticides, fungicides, medicinal products, with antibiotics, nitrates). Based on the fundamental need for infusion of xenobiotics on the gut microbiome, there is a theoretical and practical basis, with further analysis and interpretation of the results.

Keywords: microbiota, xenobiotics, intestine, laboratory rats.

Постановка проблеми. Хімізація та автоматизація всіх сфер діяльності людини призводять до інтенсивного техногенного навантаження на довкілля та вносять зміни в екосистему планети. Досліджено велику кількість екзогенних факторів, що мають негативний вплив на живі організми .

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим аспектом взаємодії людини та біосфери вважають хімічні речовини – ксенобіотики, які мають широке застосування в харчовій промисловості, у сільському господарстві та виробництві, побуті та фармації [5]. Ксенобіотики входять до складу харчових продуктів, ліків, фарб, палива, добрив, пестицидів, тощо [4,6 ,9, 21]. Ці речовини негативно впливають на всі системи організму порушуючи їх гомеостаз [8]. Встановлено їх канцерогенну, мутагенну а також тератогенну дію [3, 5, 7,10, 12].

Реагуючи на фактори навколишнього середовища, якісний і кількісний склад, ферментативна активність мікробіоти кишечника може змінюватися, регулюючи адаптацію макроорганізму до нових умов існування [1]. Мікрофлора кишечника умовно поділяється на облігатну, що становить 90 % від загальної кількості біоценозу (на 90 % представлена анаеробами – біфідобактерії, бактероїди, фузобактерії) і на 10 % аеробами (кишкові палички, лактобактерії, ентерококи); факультативну (не більше 10 % – клебсієли, протей, дріжджі, клостридії, ентеробактерії і цитробактерії) та транзиторну (менше 1 % – синьогнійна паличка, гриби роду Candida, патогенні ентеробактерії та інші мікроорганізми [11]. Основну роль у процесах метаболізму (травлення, всмоктування) макроорганізму та захисті його від збудників інфекцій відіграє облігатна мікрофлора. Факультативна – також бере участь у травній і захисній функціях кишечника, проте склад її представників, час від часу, змінюється [16]. Мікробні асоціації, що якісно чи кількісно відрізняються від нормального вмісту мікрофлори через зникнення або зниження кількості облігатних представників, з одного боку, збільшення кількості ентеробактерій, відсутніх або тих, що зустрічаються в незначних кількостях у нормі, з іншого, в результаті не виконують фізіологічні функції, які здійснюються нормальною флорою кишечника. Можна вважати, що в будь-якому випадку зниження кількості облігатної мікрофлори, що має високу антагоністичну активність, створює умови для розвитку тих родів і видів ентеробактерій, розмноження яких за нормальних умов було пригнічене конкуренцією симбіонтів, або тих організмів, які опинилися в кишечнику транзиторно. Найчастіше за цих умов розвиваються мікроорганізми з високою

резистентністю до антибіотиків і менш вимогливі до умов розмноження, зокрема гноєтворні (стафілококи), гнильні (мікроби роду Proteus та ін.), гриби роду Candida [1, 11]. Основні фактори, що сприяють розвитку змін співвідношення і локалізації бактеріальної флори – це порушення контролю надходження кишечник нутрієнтів, пов'язані зі змінами моторної і секреторної функцій різних відділів травного каналу. Провідну роль у формуванні зміненого мікробіоценозу шлунково-кишкового тракту має його морфофункціональний стан та якість імунних утворень, асоційованих зі слизовою оболонкою кишечника [2, 16].

Мета статті - провести огляд літературних джерел, присвячених вивченню проблеми підвищеного надходження ксенобіотиків до організму та їх впливу на мікробіом кишківника лабораторних тварин.

Виклад основного матеріалу. Дедалі більше досліджень показують, що дисбіоз мікробіоти кишечника, спричинений гербіцидами, може відігравати роль у розвитку метаболічних порушень. Оскільки гербіциди та їх метаболіти часто виявляються у багатьох харчових продуктах людини. Гліфосат займає перше місце в світі по виробництву і застосуванню в сільському господарстві. Встановлено, що плив малих доз гліфосату та препарату з його вмістом «Раундап» на вагітних щурів призводить до суттєвої зміни загального бактеріального складу мікробіоти кишечника у їх потомства. При цьому відносна кількість Bacteroidetes була збільшена, тоді як Lactobacillus знижено порівняно з контролем. При дослідженні довготривалого впливу різних доз препарату «Раундап» на мікробіоту кишечника щурів, за допомогою 16S секвенування ідентифіковано загалом 141 родину бактерій. У самок щурів збільшувалася кількість мікроорганізмів Bacteroidetes S24-7 і зменшувалась кількість мікроорганізмів родини Lactobacillaceae. Бактеріологічним методом визначено безпосередній уплив цього препарату на мікробіоту кишечника щурів, при цьому виявлено резистентний штам Escherichia coli. Є дані, що застосування 1 % водного розчину гліфосату призводить до збільшення умовно-патогенних ентеробактерій у кишківнику щурів – *Klebsiella spp., Citrobacter spp., Enterobacter spp.* Та *C. Albicans* [2, 19].

Консерванти, підсолоджувачі, стабілізатори та барвники- постійно присутні у продуктах харчування у дозволених концентраціях як окремо, так і в комплексі. Одним з поширених консервантів є бензоат натрію, який володіє антимікробною та фунгіцидною дією, сильно пригнічує ріст дріжджів і пліснявих грибів. Антимікробна дія бензойної кислоти і її солей – бензоатів заснована на здатності пригнічувати активність ферментів. Зокрема, при сповільненні розщеплення каталази і пероксидази накопичується пероксид водню, який пригнічує діяльність мікробної клітини. Бензойна кислота здатна блокувати сукцинатдегідрогеназу і ліпазу – ферменти, що розщеплюють жири і крохмаль. Вона пригнічує розвиток дріжджів і бактерій маслянокислого бродіння, слабо діє на бактерії оцтовокислого бродіння і незначного – на молочнокислу флору і цвіль [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Некалорійні штучні підсолоджувачі – це одні з найбільш використовуваних харчових добавок у світі, що регулярно споживають люди, які страждають ожирінням і цукровим діабетом. Сахарин– харчова добавка, яка в 300–500 разів солодша за цукор. Його широко використовують як підсолоджувач у виробництві некалорійних або низькокалорійних продуктів харчування. Некалорійні підсолоджувачі стимулюють розвиток непереносимості глюкози шляхом якісної та кількісної зміни мікрофлори кишечника і виникнення після цього запальних процесів в органах**.** додавання до раціону сахарину призводило до значних змін як її складу, так і подальшої динаміки. При дослідженні стимулювання підсолоджувачами споживання деяких речовин (етанол і нікотин) в експериментах на мишах виявлено, що сахарин знижував кількість мікроорганізмів роду Clostridium [2].

Незважаючи на те, що кожна описана речовина (гліфосат, бензоат натрію та сахарин) окремо віднесена до безпечних, спільний їх вплив на видовий і кількісний мікробний склад кишечника протягом певного періоду має свої особливості. Додавання у воду 1 % водного розчину гліфосату з 1 % розчином бензоату натрію білим щурам сприяє збільшенню загальної кількості умовно-патогенних мікроорганізмів родини *Enterobacteriaceae* вище визначеної норми, а також коливанню чисельності бактерій роду *Enterococcus spp.* (на 8 порядків у межах кожної із трьох експериментальних груп щурів) та грибів роду *Candida* (200–8000 КУО / г). А 1 % розчин гліфосату у співвідношенні з 1 % водним розчином сахарину викликає перевищення референс-діапазонів фізіологічних значень трьох родів умовно-патогенних бактерій: *Klebsiella spp., Citrobacter spp.* і *Enterobacter spp.*(106, 106 і 107 КУО / г відповідно), також грибів роду *Candida* (500 і 5,5×105 КУО / г) та бактерій роду *Pseudomonas* (106 КУО / г) у мікробіоті кишечника лабораторних тварин [2,19, 21].

Отже, нетривале використання гербіцидів і харчових добавок у раціоні лабораторних тварин хоча і істотно не змінило кількість нормальної мікрофлори кишечника, проте сприяло розмноженню умовно-патогенних ентеробактерій із родів Klebsiella, Citrobacter та Enterobacter, дріжджоподібних грибів роду Candida, мікроорганізмів Staphylococcus aureus і бактерій з роду Pseudomonas [18, 19].

Азодикарбонамід як харчова добавка відомий під номером Е927. Його використовують для відбілювання та збільшення терміну придатності хліба. Азодикарбонамід викликав мутагенні зміни у бактерій (штами ТА100 і ТА1535 *Salmonella typhimurium*), але не спостерігали мутагенних ефектів у клітинах ссавців, фіксували, виражене зниження кількості лактозопозитивних *Escherichia coli* нижче фізіологічної норми виявлено навіть за мінімальної та середньої концентрації азодикарбонаміду (0,25 % і 1 %). Інші групи кишкових мікроорганізмів вірогідно не змінили чисельність за впливу азодикарбонаміду. Слід зазначити, що зниження представників роду *Lactobacillus* і лактозопозитивних *Escherichia coli* посприяло незначному збільшенню в дослідних групах

чисельності представників факультативної (супутньої) мікрофлори: лактозо-негативні штами *Escherichia coli, Enterobacter* spp., *Klebsiella* spp., *Enterococcus* spp., *Clostridium* spp., *Candida* spp. [2].

Поширеним консервантом у харчовій та фармацевтичній промисловості, є сорбінова кислота. Встановлено, що внутрішньошлункове введення щурам сорбінової кислоти в дозі 25 мг/кг маси тіла протягом 14 діб викликає негативні зміни складу мікробоценозу товстої кишки тварин: зменшується кількість представників облігатної мікробіоти зі зростанням чисельності умовно патогенних видів мікроорганізмів. Описані зміни спричиняють зниження концентрації коротколанцюгових жирних кислот у порожнині товстої кишки щурів дослідної групи, що може слугувати маркером для оцінки стану мікробоценозу кишечнику при дії несприятливих факторів, зокрема консервантів [13].

Бурштинова кислота – це лікувально-профілактичний препарат нового покоління, який чинить коригуючий вплив на тканини, сприяє нормалізації обміну речовин в організмі чим зміцнює імунітет. Її рекомендують для клінічного лікування імунодефіцитів та інфекційних захворювань. У експериментальних умовах на білих щурах встановлено, що додавання цієї речовини у складі високожирового раціону сприяла зміні кількісного складу основних представників облігатної мікробіоти лабораторних тварин сприяло вірогідному зниженню представників родів *Bifidobacterium* (майже в 1,3 раза), *Lactobacillus* (майже в 1,7 раза) та типової *Escherichia col* (майже в 1,4 раза) порівняно з групою контролю. Такі зміни мікробіоти кишечника можуть призвести до розмноження представників факультативної мікробіоти і, як наслідок, до розвитку різних захворювань [2, 20].

Є дані про вплив різних концентрації подрібненого пінополістеролу на мікробіоту кишечника лабораторних тварин. В залежності від концентрацій спостерігали несуттєві та при збільшенні дослідної речовини суттєві зміни якісного і кількісного складу мікробіоти кишечника лабораторних тварин. Так, при додавання 1% подрібненого пінополістиролу в основному раціоні знизило кількість мікроорганізмів родів Lactobacillus (у 1,2 раза) та Enterococcus (у 2,2 раза), а також призвело до зниження кількості Bifidobacterium spp. і типової Escherichia coli у порвнянні з контрольною групою. Додавання 10 % пінополістиролу до основного раціону викликало збільшення кількості умовно-патогенних ентеробактерій родів Enterobacter, та Proteus. Кількість штамів кишкової палички зі зниженою здатністю ферментувати лактозу у тварин усіх дослідних груп перевищувала допустимі норми (25 %) і становила 33,4 та 55 % на відміну від контрольної групи (10 %); кількість Pseudomonas aeruginosa склала 3,5 КУО, дріжджеподібних грибів Candida spp. було 4,2 КУО / г проти 1,7 КУО / г контролю. Це призвело до зміни кількісного складу основних представників облігатної мікрофлори та деяких представників факультативної [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Застосування лікарських засобів рослинного походження – важливий напрямок терапії, який використовують для лікування захворювань різної етіології через широкий терапевтичний спектр і мінімальні побічні ефекти або їх відсутність. Екстракт коренів аралії має протигрибкову дію на Pyricularia grisea та протибактеріальну активність по відношенню до грампозитивних бацил.

Вивчено вплив різних доз спиртової настойки коренів Aralia elata на кишкову мікрофлору лабораторних щурів. У тварин дослідних груп спостерігалося вірогідне зниження кількості Enterococcus spp. майже в 2 і 4 рази, Enterobacter spp. – у 2,3 раза, ніж у тварин із групи контролю. При цьому встановлено, що одавання до раціону дослідних тварин спиртової настоянки Aralia elata у низькій дозі, викликало тенденцію до зменшення кількості мікроорганізмів роду Clostridium у кишечнику щурів у 3,3 раза, а у високій – до їх зникнення, аналогічно Klebsiella spp [14].

Додавання лікарських рослин (Salvia officinalis, Melissa officinalis, Lavandula angustifolia) до раціону лабораторних тварин суттєво змінило кількісне співвідношення Escherichia coli з нормальними та зміненими ферментативними властивостями. Чисельність типової Escherichia coli за згодовування Salvia officinalis і Lavandula angustifolia зменшилася в 1,7 і 1,6 рази; слабоферментуючої форми Escherichia coli навпаки збільшилася за згодовування всіх лікарських рослин у 1,8–2,1 рази відносно тварин, що споживали високожировий раціон [2].

Натуральну рослину кульбаба лікарська (Taraxacum officinale) використовували як фітопрепарат, з її листя ідентифікували хімічні сполуки та досліджували їх у водному і спиртовому екстрактах. Встановлено, що концентрація 0,5 мг/мл обох екстрактів особливо пригнічувала ріст, грампозитивних мікроорганізмів (Staphylococcus aureus), а спиртовий екстракт у цій же концентрації був ефективнішим для грамнегативних бактерії (Escherichia coli). У той же час концентрація 0,1 мг/мл не діяла на мікроорганізми [2].

Є дослідження спитрового екстракту Melissa officinalis, який сильно пригнічував ріст колоній бактерій Salmonella typhimurium, слабо – Escherichia coli, Klebsiella pneumonia та Corinebacterium xerosis, і взагалі не діяв на Proteus mirabilis, Listeria monocytogenes і гриб Candida albicans. Ці ж автори вказують на високу активність спиртової настойки трави Salvia sclarea проти Escherichia coli та Proteus vulgaris, і, в той же час, дуже низьку активність відносно Salmonella typhimurium, Klebsiella pneumoniae, Listeria monocytogenes, Corynebacterium xerosis та гриба Candida albicans [18, 21].

Встановлено, що порошок насіння Trigonella foenum-graecum і Nigella sativa володіє антимікробною активністю: встановлено найбільшу зону пригнічення (24–20 мм) проти K. pneumonia, за ними слідують S. aureus (20–18 мм) і C. Albicans (15 мм) відповідно. Порошок із насіння рослин проявляв бактеріостатичну та бактерицидну дію з МІК 20 та МБК 40 мг/мл проти K.

pneumonia, і МІК 40 та МБК 60 мг/мл проти S. aureus. Також, протимікробну активність проявляють порошки насіння рослин Nigella sativa L., Cucurbita pepo, Sesamum radiatum, Trigonella foenum-graecum, Linum usitatissimum. Таким чином, ці засоби можуть бути альтернативою хімічним речовинам і застосовуватися у харчовій промисловості [15].

Вивчений вплив водного і спиртового екстрактів кропиви дводомної на ріст різних бактерій. Виявлено, що концентрація 0,5 мг/мл була ефективним інгібітором росту Staphylococcus aureus, Escherichia coli та Proteus mirabilis [2].

Висновки. Отже, зміни мікробіоти кишечника під дією ксенобіотиків можуть привести до зміни гомеостазу, і як дисфункції певних органів та систем. Прикладами можуть бути запальні процеси органів травлення, атеросклероз, ожиріння, метаболічний синдром, цукровий діабет другого типу, тощо. Тому вивчення дії ксенобіотиків на мікробіоту кишківника людини є актуальним питанням біології та медицини.

Література:

1. Tkach, S. M. (2024). Efektuvnist ta bezpechnist modyficaciji kyshkovoji microbioty pry zakhvoruvannjakh kushechnyka [The effectiveness and safety of modifications of the intestinal microbiota in intestinal diseases]. *Suchasna hastroenterolohiia – Suchasna moodenterolonia,* 3. [in Ukrainian].

2. Bilan, M. V., & Lieshchova M. O. (2022). Korektsiia mikrobioty kyshechnyka pid vplyvom ksenobiotykiv ta imunostymuliatoriv: [Correction of intestinal microbiota with the use of xenobiotics and immunostimulants]. Dnipro «Dniprovskyi DAEU» [in Ukrainian].

3. Koloskova, O. K. (2022) Vrodzheni vady rozvytku – marker vplyvu ksenobiotykiv nyzkoi intensyvnosti [Congenital malformations are a marker of exposure to low-intensity xenobiotics] *Klinichna ta eksperymentalna patolohiia – Clinical and experimental pathology*. 1, 15-20 [in Ukrainian].

4. Ivankiv, M. & Kachmar, N. & Datsko, T. & Dydiv, A. & Pavkovych, S. & Balkovskyi, V. (2021). Intensyvnist protsesiv transformatsii orhanichnykh ksenobiotykiv u grunti [Intensity of processes of transformation of organic xenobiotics in the soil]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ahronomiia – Visnyk Lviv National University of Arts. Ahronomiia* 25, 35-39 [in Ukrainian].

5. Kaminska, M. V. (2021). Porushennia metabolizmu u tkanynakh parodonta za umov poiednanoi dii ksenobiotykiv ta korektsiia vyiavlenykh porushen [Disturbances of metabolism in periodontal tissues under the conditions of combined action of xenobiotics and correction of detected violations]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny – Reports of problems of biology and me*dicine 2, 298-303 [in Ukrainian].

6. Stakhurska I.O. (2015) Kharakterystyka morfolohichnykh parametriv kamer sertsia shchuriv riznoi stati za umov intoksykatsii nitrytom natriiu [The characteristics of morphological parameters of the heart chambers in rat s of different sex under sodium nit rite int oxication] *Visnyk morfolohii – Reports of Morphology* 82, 340−347 [in Ukrainian].

7. Shchebentovska, O. M., & Kostyniuk A. K., (2020) Histolohichni ta ultrastrukturni zminy pechinky indykiv za umov intensyvnoho vyroshchuvannia ta vplyvu ksenobiotykiv [Histological and ultrastructural changes in turkey liver under intensive rear-ing and influence of xenobiotics] *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho. Seriia : Veterynarni nauky – Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnology* 99, 63-68 [in Ukrainian].

8. Lyzohub, V. H., & Kramarova, V. N., & Melnychuk, I. O., (2019). Rol zmin mikrobioty kyshkivnyka v patohenezi sertsevo-sudynnykh zakhvoriuvan [Role of intestinal microbiota changes in cardiovascular diseases pathogenesis] Zaporozhskyi medytsynskyi zhurnal – Zaporozhye Medical Journal 5, 672-678 [in Ukrainian].

9. Rublevska, N. I., & Stepanov, S. V., & Moroz, T. I., & Mykhailova, L. A., & Krasota, T. V., (2018). Hihiienichna otsinka nadkhodzhennia ksenobiotykiv do orhanizmu ditei z atmosfernym povitriam promyslovykh mist [Hygienic evaluation of the intake of xenobiotics to the body of children with atmospheric air of industrial cities]**.** Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu – Ukrainian Journal of Medicine 5, 191-193 [in Ukrainian].

10. Cvitlyk, H. V., (2018). Vplyv ksenobiotykiv na perebih hostroho infarktu miokarda [Xenobiotics worsen the cours of acute myocardial infarction]. // Svit medytsyny ta biolohii. – World of medicine and biology 1, 69-74 [in Ukrainian].

11. Popovych, V. B., & Koval, H. M., & Kutsenko, O. Yu., & Sydorchuk, I. Y. (2016). Taksonomichnyi sklad, populiatsiinyi riven mikrobioty porozhnyny tovstoi kyshky ta adaptatsiino-kompensatorna aktyvnist orhanizmu praktychno zdorovykh liudei Bukovynskoho kraiu [Taxonomic composition, population level microbiota oral colon and adaptive-compensatory activity of the body healthy people bukovyn] Problemy klinichnoi pediatrii – Проблеми клінічної педіатрії 3-4, 81-86 [in Ukrainian].

12. Bobryk, N. Yu., & Kryvtsova, M. V., & Nikolaichuk, V. I., & Voloshchuk, I. (2016). Reaktsiia mikrobioty gruntu na diiu vazhkykh metaliv u zoni vplyvu zaliznychnoho transportu [The reaction of soil microbiota to diiu zhakhkykh metaliv in the zone of influence of railway transport] *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia: Biolohiia. Ekolohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Biology. Ecology* 24(1), 151-156 [in Ukrainian].

13. Lytvyn, V. V., & Kolisnyk Ya. I., (2015). Vplyv sorbinovoi kysloty na sklad mikrobioty tovstoi kyshky shchuriv ta yii metabolity [The effect of sorbic acid on the microbiota composition of the rats colon content and its metabolites]. *Biolohiia tvaryn – Biology of animals* 4, 94-101 [in Ukrainian].

14. Lieshchova M. A., Bilan M. V., Evert V. V., Kravtsova M. V., Mylostyvyi R. V. Morphofunctional state of the rat's liver under the influence of Aralia elata alcohol tincture during the high-fat diet. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Veterinary sciences. 2022. 24(108). P. 75–81.

15. Abu-Zaid A. A., Al-Barty A., Morsy K., Hamdi H. In vitro study of antimicrobial activity of some plant seeds against bacterial strains causing food poisoning diseases. Brazilian Journal of Biology. 2022. 82.

16. Nikitina M., Lieshcheva M., Kokarev A. Morphogenesis and structure of immune

17. formations of rabbits' intestines in the period of post-natal adaptation: monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2021. 134 p.

18. Licht T. R., Bahl M. I. Impact of the gut microbiota on chemical risk assessment. Current Opinion in Toxicology. 2019. 15. P. 109–113.

19. Landrigan P. J., Belpoggi F. The need for independent research on the health effects of glyphosate-based herbicides. Environmental Health. 2018. 17. P. 51. doi:10.1186/s12940-018-0392-z

20. Atashgahi S., Shetty S. A., Smidt H., de Vos W. M. Flux, impact, and fate of halogenated xenobiotic compounds in the gut. frontiers in physiology. 2018. 9.

21. Zazharskyi V. V., Davydenko P. O., Kulishenko O. M., Borovik I. V., Zazharska N. M., Brygadyrenko V. V. Antibacterial and fungicidal activities of ethanol extracts of 38 species of plants. Biosystems Diversity. 2020. 28(3). P. 281‑289.

References:

1. Tkach, S. M. (2024). Efektuvnist ta bezpechnist modyficaciji kyshkovoji microbioty pry zakhvoruvannjakh kushechnyka [The effectiveness and safety of modifications of the intestinal microbiota in intestinal diseases]. *Suchasna hastroenterolohiia – Suchasna moodenterolonia,* 3. [in Ukrainian].

2. Bilan, M. V., & Lieshchova M. O. (2022). Korektsiia mikrobioty kyshechnyka pid vplyvom ksenobiotykiv ta imunostymuliatoriv: [Correction of intestinal microbiota with the use of xenobiotics and immunostimulants]. Dnipro «Dniprovskyi DAEU» [in Ukrainian].

3. Koloskova, O. K. (2022) Vrodzheni vady rozvytku – marker vplyvu ksenobiotykiv nyzkoi intensyvnosti [Congenital malformations are a marker of exposure to low-intensity xenobiotics] *Klinichna ta eksperymentalna patolohiia – Clinical and experimental pathology*. 1, 15-20 [in Ukrainian].

4. Ivankiv, M. & Kachmar, N. & Datsko, T. & Dydiv, A. & Pavkovych, S. & Balkovskyi, V. (2021). Intensyvnist protsesiv transformatsii orhanichnykh ksenobiotykiv u grunti [Intensity of processes of transformation of organic xenobiotics in the soil]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ahronomiia – Visnyk Lviv National University of Arts. Ahronomiia* 25, 35-39 [in Ukrainian].

5. Kaminska, M. V. (2021). Porushennia metabolizmu u tkanynakh parodonta za umov poiednanoi dii ksenobiotykiv ta korektsiia vyiavlenykh porushen [Disturbances of metabolism in periodontal tissues under the conditions of combined action of xenobiotics and correction of detected violations]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny – Reports of problems of biology and me*dicine 2, 298-303 [in Ukrainian].

6. Stakhurska I.O. (2015) Kharakterystyka morfolohichnykh parametriv kamer sertsia shchuriv riznoi stati za umov intoksykatsii nitrytom natriiu [The characteristics of morphological parameters of the heart chambers in rat s of different sex under sodium nit rite int oxication] *Visnyk morfolohii – Reports of Morphology* 82, 340−347 [in Ukrainian].

7. Shchebentovska, O. M., & Kostyniuk A. K., (2020) Histolohichni ta ultrastrukturni zminy pechinky indykiv za umov intensyvnoho vyroshchuvannia ta vplyvu ksenobiotykiv [Histological and ultrastructural changes in turkey liver under intensive rear-ing and influence of xenobiotics] *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho. Seriia : Veterynarni nauky – Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnology* 99, 63-68 [in Ukrainian].

8. Lyzohub, V. H., & Kramarova, V. N., & Melnychuk, I. O., (2019). Rol zmin mikrobioty kyshkivnyka v patohenezi sertsevo-sudynnykh zakhvoriuvan [Role of intestinal microbiota changes in cardiovascular diseases pathogenesis] Zaporozhskyi medytsynskyi zhurnal – Zaporozhye Medical Journal 5, 672-678 [in Ukrainian].

9. Rublevska, N. I., & Stepanov, S. V., & Moroz, T. I., & Mykhailova, L. A., & Krasota, T. V., (2018). Hihiienichna otsinka nadkhodzhennia ksenobiotykiv do orhanizmu ditei z atmosfernym povitriam promyslovykh mist [Hygienic evaluation of the intake of xenobiotics to the body of children with atmospheric air of industrial cities]**.** Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu – Ukrainian Journal of Medicine 5, 191-193 [in Ukrainian].

10. Cvitlyk, H. V., (2018). Vplyv ksenobiotykiv na perebih hostroho infarktu miokarda [Xenobiotics worsen the cours of acute myocardial infarction]. // Svit medytsyny ta biolohii. – World of medicine and biology 1, 69-74 [in Ukrainian].

11. Popovych, V. B., & Koval, H. M., & Kutsenko, O. Yu., & Sydorchuk, I. Y. (2016). Taksonomichnyi sklad, populiatsiinyi riven mikrobioty porozhnyny tovstoi kyshky ta adaptatsiino-kompensatorna aktyvnist orhanizmu praktychno zdorovykh liudei Bukovynskoho kraiu [Taxonomic composition, population level microbiota oral colon and adaptive-compensatory activity of the body healthy people bukovyn] Problemy klinichnoi pediatrii – Проблеми клінічної педіатрії 3-4, 81-86 [in Ukrainian].

12. Bobryk, N. Yu., & Kryvtsova, M. V., & Nikolaichuk, V. I., & Voloshchuk, I. (2016). Reaktsiia mikrobioty gruntu na diiu vazhkykh metaliv u zoni vplyvu zaliznychnoho transportu [The reaction of soil microbiota to diiu zhakhkykh metaliv in the zone of influence of railway transport] *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia: Biolohiia. Ekolohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Biology. Ecology* 24(1), 151-156 [in Ukrainian].

13. Lytvyn, V. V., & Kolisnyk Ya. I., (2015). Vplyv sorbinovoi kysloty na sklad mikrobioty tovstoi kyshky shchuriv ta yii metabolity [The effect of sorbic acid on the microbiota composition of the rats colon content and its metabolites]. *Biolohiia tvaryn – Biology of animals* 4, 94-101 [in Ukrainian].

14. Lieshchova M. A., Bilan M. V., Evert V. V., Kravtsova M. V., Mylostyvyi R. V. Morphofunctional state of the rat's liver under the influence of Aralia elata alcohol tincture during the high-fat diet. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Veterinary sciences. 2022. 24(108). P. 75–81.

15. Abu-Zaid A. A., Al-Barty A., Morsy K., Hamdi H. In vitro study of antimicrobial activity of some plant seeds against bacterial strains causing food poisoning diseases. Brazilian Journal of Biology. 2022. 82.

16. Nikitina M., Lieshcheva M., Kokarev A. Morphogenesis and structure of immune

17. formations of rabbits' intestines in the period of post-natal adaptation: monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2021. 134 p.

18. Licht T. R., Bahl M. I. Impact of the gut microbiota on chemical risk assessment. Current Opinion in Toxicology. 2019. 15. P. 109–113.

19. Landrigan P. J., Belpoggi F. The need for independent research on the health effects of glyphosate-based herbicides. Environmental Health. 2018. 17. P. 51. doi:10.1186/s12940-018-0392-z

20. Atashgahi S., Shetty S. A., Smidt H., de Vos W. M. Flux, impact, and fate of halogenated xenobiotic compounds in the gut. frontiers in physiology. 2018. 9.

21. Zazharskyi V. V., Davydenko P. O., Kulishenko O. M., Borovik I. V., Zazharska N. M., Brygadyrenko V. V. Antibacterial and fungicidal activities of ethanol extracts of 38 species of plants. Biosystems Diversity. 2020. 28(3). P. 281‑289.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 612.015.11:616.24:616.711/.714-001.3]-092.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2043-2053

Сушко Юрій Ігорович канд. мед. наук, доцент, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (097) 992-99-90, https://orcid.org/0000-0002-7601-7904.

Гудима Арсен Арсенович д-р. мед. наук, професор, завідувач кафедри екстреної та симуляційної медицини, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, тел.: (097) 453-78-62, https://orcid.org/0000-0002-1282-2728.

Зятковська Неоніла Євгенівна канд. мед. наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри фізіології з основами біоетики та біобезпеки Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, тел.: (097) 209-37-94, https://orcid.org/0000-0002-3580-8478.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОКСИДАТИВНОГО СТРЕСУ В ЛЕГЕНЯХ ЩУРІВ РІЗНОГО ВІКУ ЗА УМОВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ КРАНІОСКЕЛЕТНОЇ ТРАВМИ

Анотація. Оксидативний стрес належить до провідних патогенних механізмів тяжкої травми. Доведено посилення активності процесів ліпідної пероксидації та виснаження антиоксидантного захисту у внутрішніх органах під впливом черепно-мозкової і скелетної травми Оксидативний стрес ініціює низку патологічних реакцій, які при неадекватному лікуванні зумовлюють розвиток поліорганної недостатності, яка стає провідною причиною смертності в період ранніх і пізніх проявів травматичної хвороби. Проте вікові особливості розвитку оксидативного стресу в легенях за умов КСТ вивчені недостатньо.

Мета дослідження – з'ясувати особливості розвитку оксидативного стресу в легенях щурів різного віку за умов експериментальної краніоскелетної травми.

У щурів трьох вікових груп (статевонезрілі, статевозрілі, старі) в умовах тіопенталонатрієвого наркозу моделювали КСТ. Щурів виводили з експерименту в умовах наркозу через 1, 3, 7, 14, 21 та 28 діб посттравматичного періоду. В екстракті гомогенату легень визначали каталазу активність та вміст реагентів до тіобарбітурової кислоти. За їх співвідношенням розраховували антиоксидантно-прооксидантний індекс (АПІ), який часто використовують як маркер оксидативного стресу.

Встановлено, що після моделювання КСТ у щурів різних вікових груп суттєво знижувалася величина АПІ легень, що свідчить про домінування

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

прооксидантних механізмів й розвиток оксидативного стресу в легенях. Максимум зниження величини АПІ легень у статевонезрілих і статевозрілих щурів відмічали через 7-21 доби, у старих щурів – змінювався двофазно з першим зниженням через 1-7 діб експерименту і другим – через 14-21 доби. До 28 доби показник у щурів різної статі зростав, проте не досягав рівня контролю. Ступінь зниження величини АПІ легень під впливом КСТ залежав від віку й був суттєво більшим у старих щурів, порівняно зі статевонезрілими у всі терміни посттравматичного періоду та порівняно зі статевозрілими через 1, 3, 14, 21 та 28 доби. Отже, у старих щурів швидше настає виснаження антиоксидантного захисту, ніж у щурів інших вікових груп, що може стати пусковим моментом розвитку гострого ураження легень зі зниженням їх респіраторної функції. У щурів молодшої вікової групи порушення величина АПІ легень після нанесення КСТ є меншим, що вказує на вищі резервні можливості системи антиоксидантного захисту легень, що знижує вірогідність у них розвитку вторинної легеневої дисфункції.

Ключові слова: вік, черепно-мозкова травма, скелетна травма, легені, оксидативний стрес, ліпідна пероксидація, антиоксидантна система

Sushko Yurii Ihorovych PhD, Associate Professor of Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (097) 992-99-90, https://orcid.org/0000-0002-7601-7904.

Hudyma Arsen Arsenovych MD, PhD, Professor, Head of the Department of Emergency and Simulation Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, tel.: (097) 453-78-62, https://orcid.org/0000-0002-1282-2728.

Ziatkovska Neonila Yevhenivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physiology with the Basics of Bioethics and Biosafety, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, tel. (097) 209-37-94, https://orcid.org/0000-0002-3580-8478.

PECULIARITIES OF ENZYME LINK ANTIOXIDANT DEFENSE DISORDERS IN THE LUNGS OF RATS OF DIFFERENT AGES IN THE DYNAMICS OF EXPERIMENTAL CRANIO-SKELETAL TRAUMA

Abstract. Combined cranio-skeletal trauma (CST) is characterized by a severe course and high mortality and affects people of all age groups.The activation of lipid peroxidation and depletion of antioxidant defense under conditions of trauma is one of the triggering mechanisms of secondary damage to internal organs and the development of multiple organ failure. One of the first lines of defense against free radical processes is the enzyme link of antioxidant protection. However, the

dynamics of superoxidase (SOD) and and catalase activity in the lungs under conditions of combined CST in the age aspect has not been studied, which required a special research.

The aim of the study is to determine the SOD and catalase activity of the lungs in rats of different ages in the dynamics of experimental CST.

In rats of three age groups (immature, mature, and old) under conditions of thiopental sodium anesthesia, CST was modeled.Rats were taken out of the experiment under anesthesia at 1, 3, 7, 14, 21, and 28 days post-traumatic period. SOD and catalase activities were determined in the lung homogenate extract.

It was found that under the conditions of CST applying in rats of different age groups, SOD and catalase activity in the lungs significantly decreased.A characteristic feature of the SOD activity dynamics in the post-traumatic period was a significant decrease

to a minimum level after 7 days in immature rats and after 14 days in mature rats, followed by an increase to 28 days, which only in immature rats led to its normalization.At the same time, in old rats, a fluctuating impairment of lung SOD activity with two periods of decline was noted: after 3 and 14 days.At all times of the experiment, in old rats, SOD activity was statistically significantly lower than in rats of younger age groups, except for the 7th day.In this group, the degree of decrease in the value of the studied indicator was greater than in the control group compared to other groups. The dynamics of lung catalase activity was similar under experimental CST.However, the maximum decrease in the studied index, despite the age of the rats, occurred on the 14th day of the experiment.At all times of the experiment, the index was significantly higher in the group of mature rats and lower in the group of old rats.In this group, the degree of decrease in the value of the studied indicator was also greater, which confirms the decrease in the functional capacity of the lung antioxidant defense enzyme link under conditions of CST in old rats and indicates the reasonability of using antioxidant agents in this age group.

Keywords: age, cranio-cerebral trauma, skeletal trauma, lungs, oxidative stress, antioxidant system, superoxide dismutase, catalase.

Постановка проблеми. Оксидативний стрес належить до провідних патогенних механізмів тяжкої травми [1]. Численними дослідженнями доведено посилення активності процесів ліпідної пероксидації та виснаження антиоксидантного захисту у внутрішніх органах під впливом черепно-мозкової і скелетної травми [2, 3, 4]. За умов поєднаної краніоскелетної травми (КСТ) порушення зростають, що належить до ключових ознак синдрому взаємного обтяження. Оксидативний стрес ініціює низку патологічних реакцій, які при неадекватному лікуванні зумовлюють розвиток поліорганної недостатності, яка стає провідною причиною смертності в період ранніх і пізніх проявів травматичної хвороби [5, 6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах відмічають зростання рівня травматизму, який, як основна причина смерті торкається працездатної групи населення. З кожним роком травми все частіше виникають у постраждалих інших вікових груп [7], проте вікові особливості перебігу КСТ дотепер вивчені недостатньо. Немає даних про розвиток оксидативного стресу в легенях – органі, який характеризується особливою чутливістю до патогенних чинників тяжкої механічної травми. Посилення процесів ліпідної пероксидації, деструкцію клітинних мембран відносять до пускових моментів розвитку гострого ураження легень, що суттєво зменшує дихальну поверхню і замикає чергове «хибне» пратологічне коло, поглиблюючи перебіг травматичної хвороби.

Мета статті – з'ясувати особливості розвитку оксидативного стресу в легенях щурів різного віку за умов експериментальної краніоскелетної травми.

Виклад основного матеріалу. Експерименти проведено на 147 нелінійних білих щурах-самцях різних вікових груп лінії Вістар, відібраних випадковим методом, яких утримували на стандартному раціоні віварію. Усіх щурів розділили на три дослідних групи (по 42 щури). Першу дослідну групу склали статевонезрілі щури віком 100-120 днів і масою 90-110 г; другу дослідну групу – статевозрілі щури віком 6-8 міс і масою 180-200 г; третю дослідну групу – старі щури віком 19-23 міс і масою 300-320 г.

Під тіопенталонатрієвим наркозом (40 мг·кг$^{-1}$) моделювання КСТ за методикою, описаною в роботі [8] У статевонезрілих щурів КСТ моделювання шляхом послідовного дозованого механічного удару по стегну з енергією 0,320 Дж та по черепу з енергією 0,226 Дж; у статевозрілих щурів перелом стегна моделювали шляхом нанесення удару з енергією 0,637 Дж, черепно-мозкову травму – з енергією 0,375 Дж. У старих щурів перелом стегна досягали шляхом нанесення дозованого удару по стегну з енергією 0,796 Дж, черепно-мозкову травму – дозованим ударом по черепу з енергією 0,549 Дж. Контрольних щурів (по 7 щурів кожної вікової групи) тільки вводили у тіопенталонатрієвий наркоз.

З експериментів щурів виводили в умовах наркозу через 1, 3, 7, 14, 21 і 28 діб посттравматичного періоду методом тотального кровопускання з серця. Охолоджені й відмиті від крові легені гомогенізували в гомогенізаторі Silent Crasher 75000 (Німеччина). Каталазну активність та вміст реагентів до тіобарбітурової кислоти визначали в 10 % екстракті гомогенату легень за методиками, описаними у роботі [9] з використанням спектрофтометра LabAnalyt SP-V1000 (Granum, Китай). За співвідношенням каталазна активність / вміст реагентів до тіобарбітурової кислоти розраховували антиоксидантно-прооксидантний індекс (АПІ), який свідчить про аниоксидантно-прооксидантний баланс печінки [10].

При виконанні експериментів дотримувалися «Загальних етичних принципів експериментів на тваринах», ухвалених Першим національним

конгресом з біоетики (Київ, 2001) та узгоджених із положенням «Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, які використовуються для експериментальних та інших наукових цілей» (Страсбург, 1986)), а також висновку комісії з питань біоетики Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України № 72 від 06.01.2023.

Одержаний цифровий матеріал обробляли у програмному пакеті STATISTICA («StatSoft Inc.», США). Визначали медіану (Me), нижній і верхній квартилі (LQ, UQ). Для незалежного порівняння ступеня відхилення показників у тварин різних вікових груп розраховували середнє відношення індивідуальних величин досліджуваних показників до середньої величини контрольної групи [8]. Вірогідність відмінностей оцінювали за непараметричним критерієм Манна-Уїтні.

Результати досліджень та їх обговорення. Дослідження показали, що в легенях (табл. 1, рис. 1) у статевонезрілих щурів величина АПІ порівняно з контролем внаслідок КСТ з 1 до 7 діб посттравматичного періоду знижувалася (відповідно на 15,0, 36,0 та 53,0 %, $p<0,05$). Через 14-21 доби показник досягав мінімальної величини й був на 72,0 та 70, 0 % меншим від контролю ($p<0,05$). В ці терміни показник виявився статистично вірогідно меншим порівняно зі всіма попередніми термінам експерименту ($p<0,05$). Через 28 діб показник зростав, досягав рівня 3 доби експерименту ($p>0,05$), був суттєво більшим порівняно з результатом 7, 14 та 21 діб (відповідно на 42,6 % та у 2,39 і 2,23 раза, $p<0,05$).

У групі статевозрілих щурів динаміка величини АПІ була подібною. З 1 доби експерименту показник порівняно з контролем знижувався й досягав мінімальної величини через 14 діб експерименту (на 75,5 %, $p<0,05$). В цей термін показник ставав також істотно меншим порівняно зі всіма попередніми термінами спостереження ($p<0,05$) і залишався на такому ж рівні до 21 доби експерименту ($p>0,05$). Через 28 діб показник зростав – на 66,7 % порівняно з результатом попереднього терміну спостереження ($p<0,05$).В цей термін показник також суттєво перевищив результат 7 та 14 діб експерименту (відповідно у 2,06 та 66,7 %, $p<0,05$), проте був статистично вірогідно меншим порівняно з контролем (на 49,6 %, $p<0,05$) та порівняно з результатом 1 і 3 діб експерименту (на 20,4 та 14,6 %, $p<0,05$).

У групі старих щурів величина АПІ легень порівняно з контролем суттєво знижувалася вже через 1 добу посттравматичного періоду (на 67,8 %, $p<0,05$). На такому ж рівні показник знаходився до 7 доби ($p>0,05$), а далі знижувався повторно й через 14 і 21 доби ставав статистично вірогідно меншим порівняно з результатом 7 доби відповідно на 39,4 та 42,4 % ($p<0,05$). Через 28 діб, як і в інших дослідних групах, показник зростав й істотно перевищив результат 14 та 21 доби експерименту (відповідно на 65,0 та 73,7 %, $p<0,05$).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Порівняння дослідних груп показало, що в контролі показник виявився статистично вірогідно більшим у групі статевозрілих щурів, порівняно з іншими дослідними групами – на 39,0 % порівняно з результатом статевонезрілих щурів ($p_{1-2}<0,05$) та на 40,4 % порівняно з результатом старих щурів ($p_{2-3}<0,05$). Через 3, 14 та 21 доби експерименту показник виявився найбільшим у групі статевозрілих щурів порівняно з іншими дослідними групами ($p_{1-2}<0,05$, $p_{2-3}<0,05$). У ці терміни експерименту показник у групі старих щурів виявився найменшим ($p_{1-3}<0,05$). Через 1, 7 та 28 діб експерименту відмінності між групами статевонезрілих і статевозрілих щурів були не істотними ($p_{1-2}>0,05$). В ці терміни показник виявився статистично вірогідно більшим порівняно з групою старих щурів ($p_{1-3}<0,05$, $p_{2-3}<0,05$).

Таблиця 1

Величина АПІ в легенях під впливом краніоскелетної травми в щурів різного віку, Me (LQ;UQ) – медіана (нижній і верхній квартилі)

Група тварин	Контроль	Термін після травми					
		1 доба	3 доба	7 доба	14 доба	21 доба	28 доба
Група 1 Статевонезрілі	1,00 (0,95; 1,09)	0,85* (0,74; 0,87)	0,64* (0,61; 0,70)	0,47* (0,39; 0,47)	0,28* (0,28; 0,32)	0,30* (0,28; 0,32)	0,67* (0,65; 0,76)
Група 2 Статевозрілі	1,39 (1,27; 1,43)	0,88 (0,84; 0,90)	0,82* (0,78; 0,87)	0,50* (0,44; 0,57)	0,34* (0,33; 0,36)	0,42* (0,35; 0,48)	0,70* (0,64; 0,73)
Група 3 Старі	0,99 (0,81; 1,00)	0,32* (0,31; 0,32)	0,34* (0,31; 0,38)	0,33* (0,30; 0,38)	0,20* (0,16; 0,21)	0,19* (0,18; 0,20)	0,33* (0,28; 0,34)
p_{1-2}	<0,05	>0,05	<0,05	>0,05	<0,05	<0,05	>0,05
p_{1-3}	>0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05
p_{2-3}	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05

Примітки. Тут і в табл. 2:

1. * – відмінності стосовно контрольної групи статистично вірогідні ($p<0,05$);
2. p_{1-2} – вірогідність відмінностей між дослідними групами 1 і 2;
3. p_{1-3} – вірогідність відмінностей між дослідними групами 1 і 3;
4. p_{2-3} – вірогідність відмінностей між дослідними групами 2 і 3.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

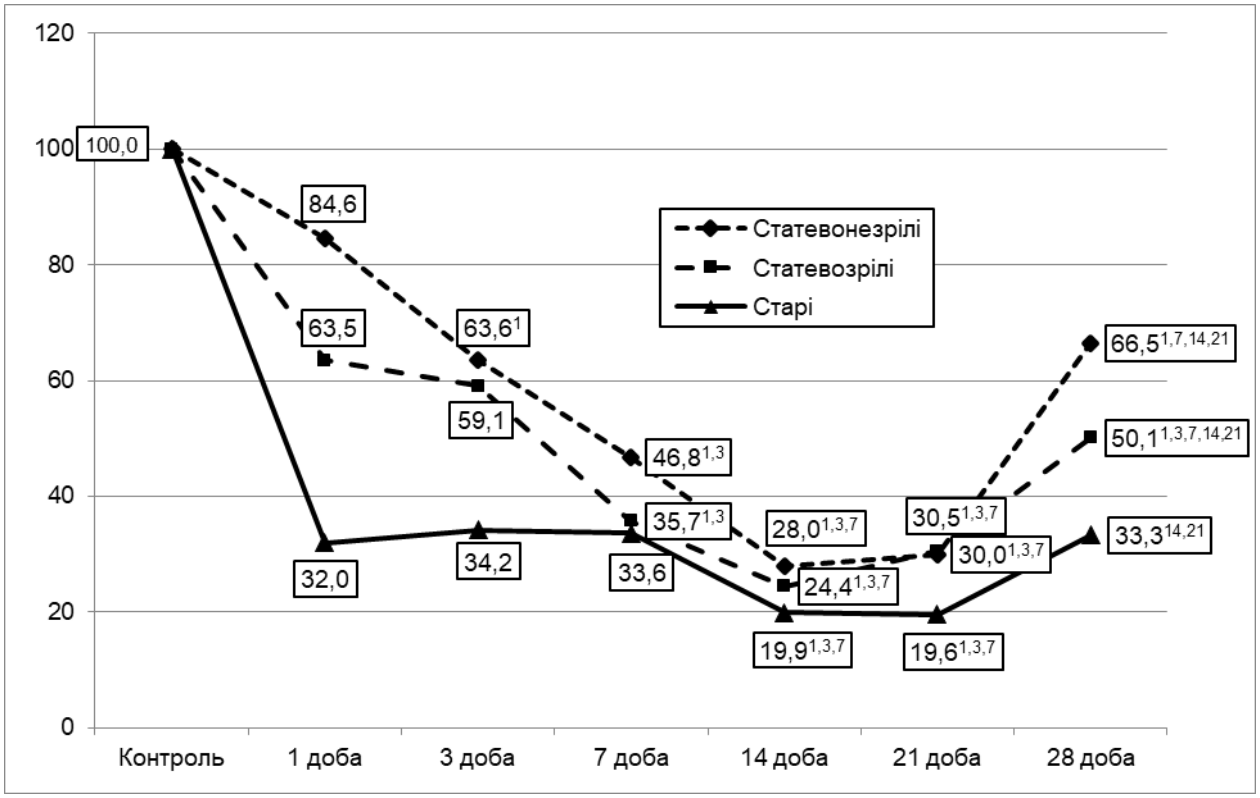

Рис. 1 Динаміка величини АПІ в легенях (у відсотках до рівня контролю) під впливом краніоскелетної травми в щурів різного віку.

Примітка: $^{1, 3, 7, 14, 21}$ – відмінності стосовно показника щурів через 1, 3, 7, 14 і 21 доби після нанесення краніоскелетної травми статистично вірогідні ($p<0,05$).

Враховуючи відмінності величини АПІ у контрольних групах щурів різного віку для незалежної реакції АПІ легень у відповідь на КСТ розраховували середнє відношення індивідуальних величин показника до середньої величини контрольної групи (табл. 2). Аналіз отриманих результатів показав, що у групі статевонезрілих щурів показник через 1, 7, 14 та 28 діб експериментів був статистично вірогідно більшим, порівняно з результатом статевозрілих щурів (відповідно на 32,8, 30,6, 16,7 та 34,0 %; $p_{1-2}<0,05$). Через 3 та 21 добу експерименту показник між цими групами суттєво не відрізнявся ($p_{1-2}>0,05$). Порівняно із групою старих щурів у статевонезрілих щурів середнє відношення індивідуальних величин АПІ легень до середньої величини контрольної групи у всі терміни посттравматичного періоду виявилося статистично вірогідно більшим ($p_{1-3}<0,05$). Аналогічно більшим показник порівняно з групою старих щурів виявився у групі статевозрілих щурів ($p_{2-3}<0,05$) за виключенням 7 доби експерименту. В цей термін відмінності були статистично не вірогідними ($p_{2-3}>0,05$).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Таблиця 2

Динаміка середнього відношення індивідуальних величин АПІ в легенях до середньої величини контрольної групи під впливом краніоскелетної травми в щурів різного віку, Me (LQ;UQ) – медіана (нижній і верхній квартилі)

Група тварин	Термін після травми					
	1 доба	3 доба	7 доба	14 доба	21 доба	28 доба
Група 1 Статево-незрілі	0,85 (0,74; 0,87)	0,64 (0,61; 0,70)	0,47 (0,39; 0,47)	0,28 (0,28; 0,32)	0,30 (0,28; 0,32)	0,67 (0,65; 0,76)
Група 2 Статево-зрілі	0,64 (0,61; 0,65)	0,59 (0,56; 0,62)	0,36 (0,31; 0,41)	0,24 (0,24; 0,26)	0,30 (0,25; 0,35)	0,50 (0,46; 0,52)
Група 3 Старі	0,32 (0,31; 0,33)	0,34 (0,31; 0,38)	0,34 (0,30; 0,38)	0,20 (0,16; 0,21)	0,20 (0,18; 0,20)	0,33 (0,28; 0,34)
p_{1-2}	<0,05	>0,05	>0,05	<0,05	>0,05	<0,05
p_{1-3}	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05
p_{2-3}	<0,05	<0,05	>0,05	<0,05	<0,05	<0,05

Отже, після моделювання КСТ у щурів різних вікових груп суттєво знижується величина АПІ легень, що свідчить про домінування прооксидантних механізмів й розвиток оксидативного стресу в легенях. Наведені результати вказують на провідну роль процесів ліпідної пероксидації й виснаження антиоксидантного захисту в патогенезі вторинного ураження легень після нанесення КСТ, яка не залежить від віку. З іншого боку отримані дані підтверджують високу чутливість легень до патогенних чинників травматичної хвороби, зокрема травматичного шоку, гіпоксії, впливу вільних радикалів та інших ендотоксинів, які проникають в системний кровотік із зони пошкодження мозкових тканин та кісток скелета [11, 12].

Максимум зниження величини АПІ легень у статевонезрілих і статевозрілих щурів настає через 7-21 доби, у старих щурів – змінюється двофазно з першим зниженням через 1-7 діб експерименту і другим – через 14-21 доби. До 28 доби показник у щурів різної статі зростає, проте не досягає рівня контролю.

Звертають на себе увагу суттєві відмінності середнього відношення індивідуальних величин АПІ легень до середньої величини контрольної групи, яке свідчить про ступінь зниження величини АПІ. Нами встановлено, що ступінь зниження величини АПІ легень під впливом КСТ залежить від віку й суттєво більший у старих щурів, порівняно зі статевонезрілими у всі терміни посттравматичного періоду та порівняно зі статевозрілими через 1, 3, 14, 21 та 28 доби. Отже, у старих щурів швидше настає виснаження антиоксидантного захисту, ніж у щурів інших вікових груп, що може стати пусковим моментом розвитку гострого ураження легень зі зниженням їх респіраторної функції [13].

Разом з тим, у щурів молодшої вікової групи порушення величина АПІ легень після нанесення КСТ було меншим, що вказує на вищі резервні можливості системи антиоксидантного захисту легень, що, ймовірно, знижує вірогідність у них розвитку вторинної легеневої дисфункції.

Проведені дослідження доводять роль віку в інтенсивності порушень антиоксидантно-прооксидантного балансу легень, як одного із системних проявів КСТ. Різна вікова резистентність легень до прооксидантних патогенних чинників травматичної хвороби вказує на важливість вікового підходу до вибору засобів антиоксидантної терапії, що вимагає свого подальшого поглибленого доклінічного вивчення.

Висновки. 1. Моделювання КСТ у щурів різних вікових груп супроводжується зниженням величини АПІ легень з максимумом порушень через 7-21 доби посттравматичного періоду у групі статевонезрілих і статевонезрілих щурів та двофазовим зниженням (через 1-7 діб та 14-21 доби) у групі старих щурів з наступним підвищенням, яке до 28 доби не досягає рівня контролю в жодній віковій групі.

2. Амплітуда порушень величини АПІ легень під впливом КСТ залежить від віку. В динаміці посттравматичного періоду ступінь зниження величини АПІ нирок суттєво зростає зі збільшенням віку щурів в усі терміни посттравматичного періоду.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження вікових особливостей впливу антиоксидантів у захисті легень від вторинного ураження за умов КСТ.

Література:

1. Luca L., Rogobete A. F., Bedreag O. H. Oxidative Stress and Antioxidant Therapy in Critically Ill Polytrauma Patients with Severe Head Injury. *The Journal of Critical Care Medicine*. 2015. Vol. 1, № 3. P. 83–91. DOI: https://doi.org/10.1515/jccm-2015-0014.

2. Robinson C. P. Moderate and Severe Traumatic Brain Injury. *Continuum*. 2021. Vol. 27, № 5. P. 1278–1300. DOI: https://doi.org/10.1212/CON.0000000000001036.

3. Сікіринська Д. О., Гудима А. А., Походун К. А. Особливості активації процесів ліпідної пероксидації в ранній період краніоскелетної травми, ускладненої крововтратою, у щурів з різною резистентністю до гіпоксії. *Медична та клінічна хімія*. 2020. Т. 22, № 3. С. 107–113. DOI: https://doi.org/10.11603/mcch.2410-681X.2020.v.i3.11547.

4. Прохоренко О. О., Цимбалюк Г. Ю. Динаміка активності процесів ліпідної пероксидації в пізній період краніоскелетної травми за умов хронічного гепатиту та ефективність корекції армадіном. *Медична та клінічна хімія.* 2021. Т. 23, № 4. С. 15–21. DOI: https://doi.org/10.11603/mcch.2410-681X.2021.i4.12728.

5. Influence of craniokeltal trauma, complicated with blood loss, on the bile-forming function of liver during the early period of traumatic disease among rats with different resistance to hypoxia and its correction / D. O. Sikirynska, A. A. Hudyma, K. A. Pokhodun, I. V. Antonyshyn. *Journal of Education, Health and Sport.* 2021. Vol. 11, №1. P. 326–337. DOI: https://doi.org/ 10.12775/JEHS. 2021.11.01.032.

6. Прохоренко О. О., Цимбалюк Г. Ю. Динаміка показників функціональної активності стіпечінки в період пізніх проявів краніоскелетної травми за умов супутнього хронічного гепатиту та ефективність корекції армадіном. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2022. № 1. С. 119–126. DOI: https://doi.org/10.11603/1811-2471.2022.v.i1.12998.

7. Estimating the global incidence of traumatic brain injury / M. C. Dewan, A. Rattani, S. Gupta et al. *Journal of neurosurgery*. 2018. Vol. 130, № 4. 1080–1097. DOI: https://doi.org/10.3171/2017.10.JNS17352.

8. Сушко Ю. І., Гудима А. А., Зачепа О. А. Вплив краніоскелетної травми на прояви цитолітичного синдрому в умовах краніоскелетної травми щурів різного віку. *Шпитальна хірургія. Журнал імені Л. Я. Ковальчука*. 2022. № 3. С. 54–62. DOI: https://doi.org/10.11603/2414-4533.2022.3.13393.

9. Лабораторні методи дослідження у біології, тваринництві і ветеринарній медицині :довідник / В. В. Влізло, Р. С. Федорук, І. Б. Ратич та ін.; за ред. В. В. Влізла. Львів : Сполом, 2012. 764 с.

10. Денисюк Ю. А., Гудима А. А. Динаміка антиоксидантно-прооксидантного балансу нирки при гострій крововтраті різного ступеня та його корекція. *Буковинський медичний вісник*. 2023. Т. 27, № 3. С. 87–92. DOI: https://doi.org/10.24061/2413- 0737.27.3.107.2023.15.

11. Стахів О. В., Максимів Р. В. Вплив гострої крововтрати, ускладненої ішемією-реперфузією кінцівки, на активність процесів ліпідної пероксидації у легенях та їх корекція карбацетамом. *Вісник медичних і біологічних досліджень*. 2020. № 3 (5). С. 108–114. DOI: https://doi.org/10.11603/bmbr.2706-6290.2020.3.11525.

12. Трач Н. І., Прохоренко О. О. Динамка процесів ліпідної пероксидації та розвиток набряку легень під впливом гострої крововтрати різної тяжкості та їх корекція. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2023. Т. 23, № 3. С. 143–150. DOI: https://doi.org/10.31718/2077–1096.23.3.143.

13. Стахів О. В., Гудима А. А. Особливості порушень показників ензимної ланки антиоксидантної системи в легенях щурів після гострої крововтрати, ускладненої ішемією-реперфузією кінцівки. *Здобутки клінічної та експериментальної медицини*. 2020. № 3. С. 158-164. DOI: https://doi.org/10.11603/1811-2471.2020.v.i3.11596.

References

1. Luca, L., Rogobete, A. & Bedreag, O. (2015). Oxidative Stress and Antioxidant Therapy in Critically Ill Polytrauma Patients with Severe Head Injury. *The Journal of Critical Care Medicine*,1(3), 83–91. https://doi.org/10.1515/jccm-2015-0014.

2. Robinson C. P. (2021). Moderate and Severe Traumatic Brain Injury. *Continuum*, 27(5), 1278–1300. https://doi.org/10.1212/CON.0000000000001036.

3. Sikirynska, D. O., Hudyma, A. A., & Pokhodun, K. A. (2020). Osoblyvosti aktyvatsii protsesiv lipidnoi peroksydatsii v rannii period kranioskeletnoi travmy, uskladnenoi krovovtratoiu, u shchuriv z riznoiu rezystentnistiu do hipoksii [Peculiarities of activation of lipid peroxidation processes in the early period of cranioskeletal injury complicated by blood loss in rats with different resistance to hypoxia]. Medychna ta klinichna khimiia – *Medical and Clinical Chemistry*, 22(3), 107–113. https://doi.org/10.11603/mcch.2410-681X.2020.v.i3.11547. [in Ukrainian].

4. Prokhorenko, O. O., & Tsymbaliuk, H. Y. (2022). Dynamika aktyvnosti protsesiv lipidnoi peroksydatsii v piznii period kranioskeletnoi travmy za umov khronichnoho hepatytu ta efektyvnist korektsii armadinom [Dynamics of the activity of lipid peroxidation processes in late period of cranioskeletal injury in case of chronic hepatitis and the effectiveness of correction with armadine]. *Medychna ta klinichna khimiia – Medical and Clinical Chemistry*, 23(4), 15–21. https://doi.org/10.11603/mcch.2410-681X.2021.i4.12728. [in Ukrainian].

5. Sikirynska D. O., Hudyma A. A., Pokhodun K. A., & Antonyshyn I. V. (2021) Influence of cranioskeltal trauma, complicated with blood loss, on the bile-forming function of liver during the early period of traumatic disease among rats with different resistance to hypoxia and its correction. *Journal of Education, Health and Sport,* 11(1), 326–337. https://doi.org/10.12775/JEHS.2021.11.01.032.

6. Prokhorenko, O. O., & Tsymbaliuk, H. Y. (2022). Dynamika pokaznykiv funktsionalnoi aktyvnosti pechinky v period piznikh proiaviv kranioskeletnoi travmy za umov suputnoho khronichnoho hepatytu ta efektyvnist korektsii armadinom. [Dynamics of liver functional activity indicators during late manifestations of cranioskeletal trauma under constitutional chronic cheophetic hepathephetis]. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny – Achievements of Clinical and Experimental Medicine*, (1), 119–126. https://doi.org/10.11603/1811-2471.2022.v.i1. 12998. [in Ukrainian]

7. Dewan, M. C., Rattani, A., Gupta, S., Baticulon, R. E., Hung, Y. C., Punchak, M., Agrawal, A., Adeleye, A. O., Shrime, M. G., Rubiano, A. M., Rosenfeld, J. V., & Park, K. B. (2018). Estimating the global incidence of traumatic brain injury. *Journal of neurosurgery*, 130(4), 1080–1097. DOI: 10.3171/2017.10.JNS17352.

8. Sushko, Y. I., Hudyma A. A., & Zachepa O. A. (2022) Vplyv kranioskeletnoi travmy na proiavy tsytolitychnoho syndromu v umovakh kranioskeletnoi travmy shchuriv riznoho viku [Influence of cranioskeletal trauma on the manifestations of cytolytic Syndrome in conditions of cranioskeletal trauma in rats of different ages]. *Shpytalna khirurhiia. Zhurnal imeni L. Ya. Kovalchuka – Hospital Surgery. Journal named by L.Ya. KovalchukInterne*, (3), 54–62. https://doi.org/10.11603/ 2414-4533.2022.3.13393. [in Ukrainian].

9. Vlizlo, V. V. (Ed.). (2012) *Laboratorni metody doslidzhennia u biolohii, tvarynnytstvi i veterynarnii medytsyni* [Laboratory Research Methods in Biology, Animal Husbandry and Veterinary Medicine]. Lviv: Spolom. [in Ukrainian].

10. Denysiuk, Yu. A., & Hudyma A. A. (2023) Dynamika antyoksydantno-prooksydantnoho balansu nyrky pry hostrii krovovtrati riznoho stupenia ta yoho korektsiia [Dynamics of the antioxidant-prooxidant balance of the kidney under conditions of acute blood loss of various degrees and its correction]. *Bukovynskyi medychnyi visnyk – Bukovinian Medical Herald*, 27(3), 87–92. https://doi.org/10.24061/2413- 0737.27.3.107.2023.15. [in Ukrainian].

11. Stakhiv O. V., & Maksymyv R. V. (2020) Vplyv hostroi krovovtraty, uskladnenoi ishemiieiu-reperfuziieiu kintsivky, na aktyvnist protsesiv lipidnoi peroksydatsii u leheniakh ta yikh korektsiia karbatsetamom [Influence of acute blood loss complicated by limb ischemia-reperfusion on the activity of lipid peroxidation processes in lungs and their correction with carbacetam]. *Visnyk medychnykh i biolohichnykh doslidzhen – Bulletin of Medical and Biological Research*, 2(3), 108-114. https://doi.org/10.11603/bmbr.2706-6290.2020.3.11525. [in Ukrainian].

12. Trach, N. I., & Prokhorenko, O. O. (2023). Dynamka protsesiv lipidnoi peroksydatsii ta rozvytok nabriaku lehen pid vplyvom hostroi krovovtraty riznoi tiazhkosti ta yikh korektsiia [Dynamics of lipid peroxidation processes and development of pulmonary edema following acute blood loss of varying severity and its mitigation]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny: Visnyk Ukrainskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii – Actual Problems of the Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy*, 23(3), 143-150. https://doi.org/10.31718/ 2077-1096.23.3.143. [in Ukrainian].

13. Stakhiv O. V., & Hudyma, A. A. (2020). Osoblyvosti porushen pokaznykiv enzymnoi lanky antyoksydantnoi systemy v leheniakh shchuriv pislia hostroi krovovtraty, uskladnenoi ishemiieiu-reperfuziieiu kintsivky [Peculiarities of disorders of enzyme links of antioxidant system in lungs of rats after acute blood loss, complicated by ischemia-reperfusion of the limb]. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny – Achievements of Clinical and Experimental Medicine*, (3), 158–164. https://doi.org/10.11603/1811-2471.2020.v.i3.11596. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.24-07-006:612.013-044.325

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2054-2060

Фегер Ольга Василівна phD, доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін медичного факультету №2 ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: (066)347-76-65, https://orcid.org/0000-0002-7615-9347

Погоріляк Рената Юріївна д.мед.н., професор, завідувач кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін медичного факультету №2 ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: (050) 942-94-32, https://orcid.org/0000-0002-7388-9969

ЖИТТЯ ПІСЛЯ ДІАГНОЗУ: ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ПАЦІЄНТІВ ЗІ ЗЛОЯКІСНИМИ НОВОУТВОРЕННЯМИ ОРГАНІВ ДИХАННЯ

Анотація. Злоякісні новоутворення органів дихання є серйозною медичною проблемою, яка є значною загрозою здоров'ю та життю, а також вимагає комплексного підходу до профілактики, діагностики та лікування. Ця категорія патологій включає в себе рак легень, рак гортані, рак бронхів, рак трахеї, рак плеври та інші види раку, які впливають на органи дихальної системи. Проте, одним з ключових аспектів цієї проблеми є вплив захворювання на якість життя пацієнтів.

Важливим є дослідження рівня якості життя у пацієнтів зі ЗНОД, оскільки це може розкрити вплив захворювання на їх фізичне, психологічне та соціальне благополуччя. Також варто врахувати, що поки не існує загальноприйнятої методології для визначення якості життя у цієї групи пацієнтів, і ця проблема є міждисциплінарною.

Було проведено анкетування з використанням опитувальника "SF-36 Health status survey", який включає 36 питань для оцінки різних аспектів фізичного та психологічного стану пацієнтів.

Результати дослідження вказують на те, що якість життя серед пацієнтів зі ЗНОД в середньому була нижчою за середні значення. Показники фізичного та рольового функціонування були значно зниженими, що свідчить про обмеження фізичних можливостей пацієнтів у виконанні щоденних завдань. Больовий синдром також впливав на якість життя, і був високим серед пацієнтів. Психічний компонент якості життя, в свою чергу, виявився менш задовільним, і показники вказують на присутність депресії та тривожних станів серед пацієнтів.

Злоякісні новоутворення органів дихання вимагають комплексного підходу до їх діагностики, лікування та профілактики, а також постійного

наукового дослідження для розуміння причин та розробки більш ефективних методів боротьби з цією серйозною медичною проблемою.

Як висновок, підкреслюється важливість подальшого дослідження та покращення системи ранньої діагностики та надання медичної допомоги пацієнтам зі ЗНОД. Результати цього дослідження можуть служити основою для розробки покращених стратегій лікування та підтримки пацієнтів зі ЗНОД.

Ключові слова: злоякісні новоутворення, злоякісні новоутворення органів дихання, рівень якості життя, пацієнти, організація охорони здоров'я.

Feger Olga Vasylivna phD, associate professor of the Department of Public Health and Humanitarian Disciplines of the Uzhhorod National University, Uzhgorod, tel.: (066) 347-76-65, https://orcid.org/ 0000-0002-7615-9347

Pohorilyak Renata Yuryivna Doctor of Medicine, Professor, Head of the Department of Public Health and Humanitarian Disciplines of the Uzhhorod National University, Uzhgorod, tel.: (050) 942-94-32, https://orcid.org/0000-0002-7388-9969

LIFE AFTER DIAGNOSIS: QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH MALIGNANT RESPIRATORY ORGAN NEOPLASMS

Abstract. Malignant neoplasms of the respiratory organs represent a significant medical issue that poses a serious threat to health and life, necessitating a comprehensive approach to prevention, diagnosis, and treatment. This category of pathologies includes lung cancer, laryngeal cancer, bronchial cancer, tracheal cancer, pleural cancer, and other types of cancer affecting the respiratory system. However, one of the key aspects of this issue is the impact of the disease on the quality of life of patients.

Research into the quality of life among patients with malignant neoplasms of the respiratory organs (MNRO) is crucial, as it can reveal the effects of the disease on their physical, psychological, and social well-being. It should also be noted that there is currently no universally accepted methodology for assessing quality of life in this group of patients, making this issue interdisciplinary.

A survey was conducted using the "SF-36 Health Status Survey" questionnaire, which includes 36 questions to evaluate various aspects of the physical and psychological condition of patients.

The study results indicate that the quality of life among patients with MNRO was, on average, below the mean values. The indicators of physical and role functioning were significantly reduced, reflecting limitations in patients' physical abilities to perform daily tasks. Pain syndrome also impacted the quality of life, being prevalent among the patients. The mental component of quality of life was similarly less satisfactory, with indicators suggesting the presence of depression and anxiety among the patients.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Malignant neoplasms of the respiratory organs require a comprehensive approach to diagnosis, treatment, and prevention, as well as continuous scientific research to understand the causes and develop more effective methods of combating this serious medical issue.

In conclusion, the importance of further research and improvement of early diagnosis and medical care systems for patients with MNRO is emphasized. The results of this study can serve as a foundation for developing enhanced treatment strategies and patient support for those with malignant neoplasms of the respiratory organs.

Keywords: Malignant neoplasms, malignant neoplasms of the respiratory organs, quality of life, patients, healthcare organization.

Постановка проблеми. Злоякісні новоутворення органів дихання залишаються однією зі значущих медичних проблем сучасності, вимагаючи комплексного та багатопланового підходу у профілактиці, діагностиці та лікуванні. Разом з цим, одним з основних питань є якість життя пацієнтів, які стикаються з цими діагнозами.

Дослідження рівня якості життя у пацієнтів зі злоякісними новоутвореннями органів дихання (ЗНОД) відіграє важливу роль у розумінні впливу цього захворювання на фізичне, психологічне та соціальне благополуччя пацієнтів.

Зацікавленість у питаннях якості життя зростає, але в науковому середовищі ще не сформувався загальний підхід до визначення цього терміну, і немає загальноприйнятої методології та методики його оцінки. Крім того, ця проблема стає все більше соціальною та міждисциплінарною і, в свою чергу, вимагає подальшого наукового дослідження. [5,6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш вагомими дослідженнями якості життя в Україні є праці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Державної служби статистики України, Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту географії НАН України [1,2,3,4,5], а також питанням вивчення рівня якості життя пацієнтів з різними патологіями вивчали Ханюков, О.О. та Смольянова, О.В. [7], Макуріна Г.І. та Чернеда Л.О. [8], Мансиров А.Б., Литовченко В.О., Без'язична О.В. [9], Білявська М. В. та Романів О.П. [10] та інші [11-15].

Мета статті – вивчення та аналіз рівня якості життя пацієнтів зі ЗНОД.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження ми провели соціологічне опитування серед пацієнтів з діагнозом ЗНОД. Для вивчення якості життя пацієнтів нами був використаний опитувальник «SF-36 Health status survey» який є одним з інструментів для оцінки якості життя, що широко використовується у медичних, психологічних та соціологічних дослідженнях для оцінки впливу різних станів, хвороб та інших факторів на

якість життя. Цей опитувальник містить 36 питань, що оцінюють різні аспекти фізичного та психологічного благополуччя.

У нашому дослідженні взяли участь 112 пацієнтів, опитування проводилося з дотриманням біоетичних норм. Нами було використано різні методи, серед яких бібліосемантичний аналіз, соціологічне дослідження та медико-статистичний аналіз. Показники і критерії варіаційної статистики були розраховані за допомогою комп'ютерної програми Microsoft Excel.

Першочергово ми досліджували показники фізичного здоров’я, такі як фізичне та рольове функціонування, інтенсивність болю та загальний стан здоров’я.

Результати показали, що серед пацієнтів, які страждають на ЗНОД показник фізичного функціонування (PF) у середньому склав 49,9, що свідчить про обмеження фізичних можливостей, зокрема в самообслуговуванні, ходьбі, підйомі сходами та перенесенні вантажів тощо.

З огляду на знижений рівень фізичного функціонування, показник рольового функціонування (RP) серед цих пацієнтів також був значно зниженим, з середнім значенням лише 15,2 бали, що свідчить про вплив стану фізичного здоров’я на здатність виконувати щоденну діяльність.

Больовий синдром відіграє важливу роль у якості життя, особливо в термінальній стадії захворювання. Показник інтенсивності болю (BP) в середньому становив 43,1, що свідчить про посилення болю та обмеження активності серед пацієнтів зі ЗНОД.

Рівень загального стану здоров’я (GH) був найвищим поміж фізичного компоненту та становив 53,2 з 100, вказуючи на середню оцінку пацієнтами свого стану здоров'я на даний момент.

Психічний компонент якості життя був проаналізований на наступному етапі дослідження. Даний показник включав наступні компоненти: життєву активність, соціальне функціонування, рольове функціонування, обумовлене емоційним станом та психічне здоров’я. Психоемоційний стан (наприклад, депресія, тривога і страх), впливає на якість життя пацієнтів. Показники виживаності та якості життя були вищими у тих пацієнтів, у яких психоемоційне напруження було менш вираженим.

Показник життєвої активності (VT) у хворих на ЗНОД коливався від 35 до 65, з середнім значенням 50,7 та свідчить про відчуття недостатньої енергії та сили, пацієнти відмічають знервованість та пригніченість.

Середнє значення показника соціального функціонування (SF) серед пацієнтів становив 48,7 бали, що вказує на зниження фізичного та емоційного стану, пов'язаного з соціальною активністю та спілкуванням.

Аналіз показника рольового функціонування, який обумовлений емоційним станом (RE), показав, що його рівень був значно зниженим, з середнім значенням 17,9, що вказує на значне обмеження здатності виконувати повсякденні обов’язки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Показник психічного здоров'я (МН) у хворих був помірно зниженим, з середнім значенням 58,7, що свідчить про періодичне посилення та наявність депресивних і тривожних станів, а також психологічного неблагополуччя.

Загальні показники фізичного та психічного здоров'я були нижчими за середні значення. Фізичний компонент здоров'я (РН) серед пацієнтів із злоякісними новоутвореннями органів дихання становив у середньому 40,3, а психічний компонент здоров'я становив у середньому 44,0.

Оцінка якості життя загалом та окремих її аспектів є важливою для клінічної практики, оскільки враховує індивідуальні особливості, відображає важкість хвороби, допомагає зрозуміти, як пацієнт оцінює своє становище та як він адаптується до повсякденного життя.

Висновки. Аналізуючи результати досліджень, проведених за допомогою опитувальника SF-36, можна підтвердити, що якість життя серед пацієнтів зі ЗНОД, знаходиться на рівні нижчому за середній (40,3 бали для фізичного компоненту та 44,0 бали для психічного компоненту). Особливо низькими є рівні рольового функціонування, які обумовлені як фізичним, так і емоційним станом (15,2 балів та 17,9 балів відповідно) у пацієнтів. Це впливає на їхню здатність до виконання роботи, повсякденних завдань тощо.

Результати проведеного опитування свідчать про зниження рівня якості життя у цієї групи пацієнтів і вказують на потребу у вдосконаленні системи ранньої діагностики цих захворювань та розробці моделей комплексного надання медичної допомоги при злоякісних новоутвореннях органів дихання.

Література:

1. Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір: наукова доповідь. Київ: НІСД, 2016. 34 с.

2. Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. Вимірювання якості життя в Україні: аналітична доповідь. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. 50 с.

3. Амоша О.І., Новікова О.Ф., Антонюк В.П., Залозна Ю.С. та ін. Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання. Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2014. 478 с.

4. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія. Київ: Інститут географії НАН України, 2009. 174 с.

5. Харазишвілі Ю.М., Грішнова О.А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. Економіка України. №11-12. 2018, с.157-171.

6. Чиханцова О.А. A person's quality of life and features of its measurement. Insight: The Psychological Dimensions of Society. 2020. №4. с.11-28. DOI: https://doi.org/10.32999/2663-970X/2020-4-1

7. Ханюков О.О., Смолянова О.В. Якість життя у пацієнтів похилого віку з хронічною серцевою недостатністю та хронічною хворобою нирок. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з сімейної медицини «Від науки до практики». 9-10 лютого 2022 р.

8. Макуріна Г.І., Чернеда Л.О. Дослідження якості життя пацієнтів із себорейним кератозом. Сучасні медичні технології. 2022. №2. с.55-60. DOI: https://doi.org/10.34287/MMT.2(53).2022.11

9. Мансиров А.Б., Литовченко В.О., Безязична О.В. Вплив реабілітаційних заходів на якість життя пацієнтів після ендопротезування кульшового суглоба. Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології. 2018. №1. с.11-17.

10. Біліавська М.В. Кореляція якості життя та психопатологічних порушень у пацієнтів з псоріазом. Економіка і право охорони здоров'я. 2018. №2(8). с.92-94.

11. Аліфер О.О. Динаміка показників якості життя як критерій ефективності лікування артеріальної гіпертензії. Ліки України. 2019. №4(230). с.40-43. DOI: https://doi.org/10.37987/1997-9894.2019.4(230).185659

12. Кордіяк А.Ю., Братусь-Гриньків Р.Р. Оцінка якості життя пацієнтів після ортопедичного лікування. Український стоматологічний альманах. 2021. №1. с.52-58.

13. Джіамманко М.Д., Джітто Л., Джамбазов С. Вплив невизначеності, тривоги та депресії на якість життя онкологічних пацієнтів. Журнал європейської економіки. 2023. №2.

14. Дмитрієв К.Д. Вплив лікування комбінацією тіотропію/олодатеролу на показники якості життя у пацієнтів з ХОЗЛ. Asthma and Allergy. 2021. №3. с.36-42. DOI: 10.31655/2307-3373-2021-3-36-42

15. Русанов А.П. Динаміка якості життя у пацієнтів з адгезивним капсулітом та міофасціальним больовим синдромом. Україна. Здоров'я нації. 2022. №1(4). с.107-113. DOI: https://doi.org/10.24144/2077-6594.4.1.2022.277081

References:

1. Koval, O.P. (2016). Sotsialna bezpeka: sutnist ta vymir: naukova dopovid [Social Security: Essence and Measurement: Scientific Report]. Kyiv: NISD, 34 p. [in Ukrainian].

2. Libanova, E.M., Hladun, O.M., Lisohor, L.S., et al. (2013). Vymiriuvannia yakosti zhyttia v Ukraini: analitychna dopovid [Measuring Quality of Life in Ukraine: Analytical Report]. Kyiv: M.V. Ptukha Institute of Demography and Social Research of the NAS of Ukraine, 50 p. [in Ukrainian].

3. Amosha, O.I., Novikova, O.F., Antoniuk, V.P., Zaloznova, Yu.S., et al. (2014). Sotsialnyi potentsial staloho rozvytku: innovatsiini mekhanizmy formuvannia ta vykorystannia [Social Potential of Sustainable Development: Innovative Mechanisms of Formation and Utilization]. Donetsk: Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, 478 p. [in Ukrainian].

4. Hukalova, I.V. (2009). Yakist zhyttia naselennia Ukrainy: suspilno-heohrafichna kontseptualizatsiia: monohr. [Quality of Life of the Population of Ukraine: Socio-Geographic Conceptualization: Monograph]. Kyiv: Institute of Geography of NAS of Ukraine, 174 p. [in Ukrainian].

5. Kharazishvili, Yu.M., Hrishnova, O.A. (2018). Yakist zhyttia v systemi sotsialnoi bezpeky Ukrainy: indykatory, riven, zahrozy [Quality of Life in the Social Security System of Ukraine: Indicators, Level, Threats]. Ekonomika Ukrainy, 11-12, 157-171 [in Ukrainian].

6. Chykhantsova, O.A. (2020). A person's quality of life and features of its measurement. Insight: The Psychological Dimensions of Society, 4, 11-28. DOI: https://doi.org/10.32999/2663-970X/2020-4-1

7. Khaniukov, O.O., Smolianova, O.V. (2022). Yakist zhyttia u patsiientiv pokhyloho viku z khronichnoiu sertsevoiu nedostatnistiu ta khronichnoiu khvoroboiu nyrok [Quality of Life in Elderly Patients with Chronic Heart Failure and Chronic Kidney Disease]. Proceedings of the Ukrainian Scientific-Practical Conference on Family Medicine "From Science to Practice", February 9-10 [in Ukrainian].

8. Makurina, H.I., Cherneda, L.O. (2022). Doslidzhennia yakosti zhyttia patsiientiv iz seboreinym keratozom [Study of Quality of Life in Patients with Seborrheic Keratosis]. Suchasni Medychni Tekhnolohii, 2, 55-60. DOI: https://doi.org/10.34287/MMT.2(53).2022.11 [in Ukrainian].

9. Mansyrov, A.B., Lytovchenko, V.O., Beziazychna, O.V. (2018). Vplyv reabilitatsiinykh zakhodiv na yakist zhyttia patsiientiv pislia endoprotezuvannia kulshovoho suhloba [Impact of Rehabilitation Measures on the Quality of Life of Patients after Hip Arthroplasty]. Fizychna Reabilitatsiia ta Rekreatsiino-Ozdorovchi Tekhnolohii, 1, 11-17 [in Ukrainian].

10. Biliavska, M.V. (2018). Koreliatsiia yakosti zhyttia ta psykhopatolohichnykh porushen u patsiientiv z psoriazom [Correlation of Quality of Life and Psychopathological Disorders in Patients with Psoriasis]. Ekonomika i Pravo Okhorony Zdoro via, 2(8), 92-94 [in Ukrainian].

11. Alifer, O.O. (2019). Dynamika pokaznykiv yakosti zhyttia yak kryterii efektyvnosti likuvannia arterialnoi hipertenzii [Dynamics of Quality of Life Indicators as a Criterion for the Effectiveness of Hypertension Treatment]. Liky Ukrainy, 4(230), 40-43. DOI: https://doi.org/10.37987/1997-9894.2019.4(230).185659 [in Ukrainian].

12. Kordiiak, A.Iu., Bratus-Hrynkiv, R.R. (2021). Otsinka yakosti zhyttia patsiientiv pislia ortopedychnoho likuvannia [Quality of Life Assessment of Patients after Orthopedic Treatment]. Ukrainskyi Stomatolohichnyi Almanakh, 1, 52-58 [in Ukrainian].

13. Dzhiammanko, M.D., Dzhitto, L., Dzhambazov, S. (2023). Vplyv nevyznachenosti, tryvohy ta depresii na yakist zhyttia onkolohichnykh patsiientiv [Impact of Uncertainty, Anxiety, and Depression on the Quality of Life of Oncology Patients]. Zhurnal Yevropeiskoi Ekonomiky, 2 [in Ukrainian].

14. Dmytriiev, K.D. (2021). Vplyv likuvannia kombinatsiieiu tiotropiiu/olodaterolu na pokaznyky yakosti zhyttia u patsiientiv z KhOZL [Impact of Tiotropium/Olodaterol Combination Therapy on Quality of Life in Patients with COPD]. Asthma and Allergy, 3, 36-42. DOI: 10.31655/2307-3373-2021-3-36-42 [in Ukrainian].

15. Rusanov, A.P. (2022). Dynamika yakosti zhyttia u patsiientiv z adhezyvnym kapsulitom ta miofastsialnym bolovym syndromom [Dynamics of Quality of Life in Patients with Adhesive Capsulitis and Myofascial Pain Syndrome]. Ukraina. Zdorovia Natsii, 1(4), 107-113. DOI: https://doi.org/10.24144/2077-6594.4.1.2022.277081 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК: 616-006.6-056.7-07

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2061-2073

Хруставка Руслана Володимирівна студентка 5 курсу медичного факультету, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоровя України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0000-4309-8886

Федорович Мирослав Романович студент 5 курсу медичного факультету, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоровя України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0000-2335-5646

Гомонець Софія Ярославівна студентка 4 курсу медичного факультету, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоровя України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-2147-7217

Миколенко Анна Захаріївна кандидат медичних наук, доцент кафедри патологічної анатомії з секційним курсом та судовою медициною, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоровя України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1845-4882

Трач Росоловська Світлана Василівна кандидат медичних наук, доцент кафедри патологічної анатомії з секційним курсом та судовою медициною, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоровя України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-7322-2200

Орел Юрій Миколайович кандидат медичних наук, доцент кафедри патологічної анатомії з секційним курсом та судовою медициною, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоровя України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-5871-5397

ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ NUT КАЦИНОМИ

Анотація. Карцинома NUT – це рідкісна та агресивна злоякісна пухлина плоскоклітинного походження (NC) з невтішним прогнозом і середньою виживаністю лише 6–9 місяців. На початку 1990-х років вона була описана вперше, а визнана в 2003 році, коли вчені визначили злитий ген BRD4-NUTM1 як ключову молекулярну основу. Згідно з комплексним дослідженням, у якому

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

було проаналізовано 10 100 солідних пухлин, частота NUT карциноми становила 0,21%. У період з 1991 по 2021 рік зареєстровано 310 випадків цієї пухлини. Надалі щорічно виявляється приблизно 20 нових випадків карциноми NUT, в основному у США . Це частково зумовлено якістю і покращенням діагностичних методів та підвищенням обізнаності серед спеціалістів. Проте багатьом клініцистам бракує чіткого розуміння цього захворювання, а діагностичні реагенти для визначення NUT-карциноми все ще не є широко доступними. Тому часто встановлюються помилковий діагноз. Враховуючи агресивний характер NUT-карциноми та її резистентність до неспецифічної хіміо- чи променевої терапії багато пацієнтів помирають ще до підтвердження діагнозу. Таким чином, справжня поширеність NUT-карциноми, ймовірно, значно вища за поточні статистичні дані. NC може виникнути в будь-якому віці, але найчастіше діагностується у дітей та молодих людей. Верхній відділ травного тракту вздовж середньої лінії (голова, шия, грудна клітка та середостіння) зазвичай вважають основним місцем виникнення NUT-карциноми. Однак є описані випадки ураження і в інших органах та тканинах, таких як легені, слинні залози, підшлункова залоза, сечовий міхур, нирки, надниркові залози та яєчники. Карцинома генетично визначається хромосомною перебудовою ядерного білка в гені яєчка (NUTM1), містить типову соматичну транслокацію, де ген NUTM1 на хромосомі 15 зливається з геном BRD4 на хромосомі 19, і утворює агресивний онкоген BRD4- NUT. Діагностика карциноми NUT за допомогою біопсії тканини є проблемною через широкий діапазон диференціальної діагностики та рідкість, що призводить до обмежених знань про її особливості. Цитоморфологічні знахідки карциноми NUT демонструють різні характеристики, але вони часто збігаються з ознаками інших утворень, створюючи діагностичні труднощі, з ризиком недодіагностування або неправильного тлумачення. Тож встановлення остаточного діагнозу, заснованого виключно на морфології, є складним завданням для спеціалістів.

Ключові слова: NUT кацинома, біопсія пухлини, цитоморфологія.

Khrustavka Ruslana Volodymyrivna student of the 5th year of the Faculty of Medicine of Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0009-0000-4309-8886

Fedorovych Myroslav Romanovych student of the 5th year of the Faculty of Medicine of Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0009-0000-2335-5646

Homonets Sofiia Yaroslavivna student of the 4th year of the Faculty of Medicine of Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-2147-7217

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Mykolenko Anna Zakhariivna Candidate of Medical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Pathological Anatomy, Autopsy Course and Forensic Medicine Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1845-4882

Trach Rosolovska Svitlana Vasylivna Candidate of Medical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Pathological Anatomy, Autopsy Course and Forensic Medicine Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-7322-2200

Orel Yurii Mykolaiovych Candidate of Medical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Pathological Anatomy, Autopsy Course and Forensic Medicine Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-5871-5397

CHALLENGES OF DIAGNOSIS OF NUT CARCINOMA

Abstract. NUT carcinoma is a rare and aggressive malignancy of squamous cell (NC) origin with a dismal prognosis and a median survival of only 6–9 months. First described in the early 1990s, it gained recognition in 2003 when scientists identified the BRD4-NUTM1 fusion gene as the key molecular basis. According to a comprehensive study that analyzed 10 100 solid tumors, the estimated frequency of NUT carcinoma is 0.21%. In the period from 1991 to 2021, 310 cases were registered. Subsequently, approximately 20 new cases of NUT carcinoma are added to the International Registry each year, most of which occur in the United States. This growth is partly due to improved diagnostic methods and increased awareness among specialists. However, many clinicians lack a clear understanding of this disease, and diagnostic reagents for NUT carcinoma are still not widely available; because of this, a false diagnosis is often established. Considering the aggressive nature of NUT carcinoma and its resistance to nonspecific chemotherapy or radiation therapy, many patients die before the diagnosis is confirmed. Thus, the true prevalence of NUT carcinoma is likely to be much higher than current statistics. NC can occur at any age, but is most common in children and young adults. The upper gastrointestinal tract along the midline (head, neck, thorax, and mediastinum) is usually considered the primary site of NUT carcinoma (NC). However, cases of lesions in other organs and tissues, such as lungs, salivary glands, pancreas, bladder, kidneys, adrenal glands and ovaries, have been described. Diagnosis of NUT carcinoma by tissue biopsy presents challenges due to the wide range of differential diagnosis and rarity, resulting in limited reporting of its features. The cytomorphologic findings of NUT carcinoma show distinctive features, but they often overlap with features of other entities, creating diagnostic difficulties, with the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

risk of underdiagnosis or misinterpretation. Therefore, establishing a final diagnosis based solely on morphology is a difficult task for specialists.

Keywords: NUT carcinoma, tumor biopsy, cytomorphology.

Постановка проблеми. Карцинома серединної лінії NUT, також відома як карцинома t (15; 19), є формою рідкісного, агресивного, погано диференційованого раку, який визначається наявністю перебудови генів у гені NUT, що кодує ядерний білок, який зазвичай експресується в яєчках [1]. На сьогоднішній день було зареєстровано менше 1000 випадків NC, причому перше повідомлення надійшло від Kubonishi et al. у 1991 році [2], які виявили карциному тимуса з новою хромосомною аномалією t (15; 19) (q15; p13). Приблизно через десять років French et al. допомогли визначити NC як окреме клініко-патологічне утворення [3,4].

Пухлина NUT дуже агресивний тип погано диференційованої карциноми, яка демонструє широке анатомічне поширення і найчастіше виявляється в грудній клітці та області голови і шиї вздовж середньої лінії, високолетальна, діагностується на пізніх стадіях. Хоча NC може виникати в будь-якому віці, вона в основному вражає дітей та молодих людей, із середнім віком на момент встановлення діагнозу 23,6 років [5]. Верхні аеротравні тракти вздовж середньої лінії (голова, шия, грудна клітка та середостіння) зазвичай реєструються як основне місце NC. Однак все більше досліджень показують, що вона виникає не тільки в структурах середньої лінії, але і в легенях [6], підшлунковій залозі, нирках [8], сечовому міхурі, ендометрії [9], слинній залозі, кістках, яєчниках [10] та інших органах або м'яких тканинах. Тому класифікація пухлин ВООЗ у 2015 році прибрала слово «серединна лінія» з назви цього типу пухлин і перевизначила його як карцинома NUT [10].

Незважаючи на те, що в останні роки кількість діагностованих випадків NC зростає, фактична захворюваність на неї залишається невідомою, оскільки, через рідкість, недостатню обізнаність і неспецифічну гістоморфологію NUT карцинома потенційно часто не діагностується.

Як зазначалося, NUT карцинома генетично визначається хромосомною перебудовою за участю гена NUT, без будь-яких клінічних або гістоморфологічних ознак, що дозволяють відрізнити її в клінічній діагностиці. Містить типову соматичну транслокацію, де ген NUTM1 на хромосомі 15 зливається з геном BRD4 (протеїн, що містить бромодомен 4) на хромосомі 19, щоб утворити агресивний онкоген BRD4-NUT. Рідше ген NUTM1 зливається з іншим геном-партнером, геном BRD3 або іншими перебудовами варіантів NUT [11,12].

В даний час клітинне походження NC все ще не з'ясовано. Згідно з попередніми повідомленнями, вона може походити із епітеліальної тканини, але були рідкісні повідомлення, які свідчать про те, що вона може походити і з мезенхімальних клітин [13,14]. Достеменно нічого не відомо про етіологію

NC, яка не асоціюється з інфекцією вірусом Епштейна-Барр (EBV) та вірусом папіломи людини (ВПЛ) [15], а також відрізняється від деяких плоскоклітинних карцином, тісно пов'язаних з факторами навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публіацій: Для формування первинної вибірки наукових робіт, що відповідають меті дослідження, здійснено пошук у таких провідних наукових базах даних, як PubMed, Google Scholar, Scopus та Medscape. Пошук проводився з використанням дескрипторів: «NUT carcinoma», «NUT midline carcinoma», «NUT gene rearrangement», «diagnostic criteria for NUT carcinoma», «treatment of NUT carcinoma» та «prognostic factors of NUT carcinoma». Крім того, застосовувались розширені можливості пошукових систем для максимального охоплення інформації. До первинної вибірки включено дослідження останніх 10 років, які розглядають морфологічні особливості, діагностичні підходи та терапевтичні стратегії для NUT-карциноми.

Для включення наукових робіт у вибірку, яка підлягала детальному аналізу, застосовувалися такі критерії:

1. Опис патоморфологічних та цитоморфологічних особливостей NUT-карциноми, зокрема характерних змін у тканинах та клітинах.
2. Аналіз механізмів патогенезу, що призводять до розвитку NC, з особливою увагою до молекулярно-генетичних аномалій і клітинних маркерів.
3. Підходи до диференційної діагностики NUT-карциноми від інших пухлин, з урахуванням морфологічних, цитологічних та молекулярно-генетичних критеріїв.
4. Визначення важливих симптомів, що сприяють ранньому виявленню NC, зокрема тих, що мають відношення до її морфологічних проявів.

Такий підхід дозволив зосередити увагу на важливих аспектах, які стосуються патоморфологічних характеристик NUT-карциноми, що є критичними для своєчасної діагностики та ефективної стратегії щодо лікування пацієнтів.

Метою даної статті є аналіз та критичне узагальнення сучасних літературних даних, доступних у провідних наукових базах PubMed, Scopus, Google Scholar та Medscape, для глибшого розуміння морфологічних особливостей і визначення діагностичних критеріїв карциноми NUT як рідкісної та агресивної пухлини з низьким рівнем прогнозу.

Виклад основного матеріалу.

Виявлення цієї пухлини часто ускладнене через відсутність характерних морфологічних ознак на ранніх етапах, важливо звертати увагу на специфічні гістологічні та цитоморфологічні ознаки, описані в літературі.

Так, гістологічно NUT карцинома представлена гніздами і листками примітивних клітин, що не демонструють компоненту in situ. Більшість цих клітин не мають вираженого плоскоклітинного диференціювання, що значно ускладнює їх морфологічну діагностику. Часто спостерігаються ділянки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

злиття некрозу. Цитоморфологічно НК демонструє неоднорідні особливості, відображаючи клітини, розташовані у вигляді скупчень або дисперсних візерунків. Кількість цитоплазми в більшості випадків описується як відносно мізерна, що призводить до появи голих або оголених ядер [16,17]. Іноді спостерігалися інтрацитоплазматичні вакуолі [18-21]. Зовнішній вигляд «смаженого яйця», описаний Argyropoulos та ін [22] звертає увагу на чіткі та базофільні характеристики цитоплазми, що спостерігаються у деяких NC, що ще більше підкреслює морфологічну різноманітність.

Пухлинні клітини можуть бути високоінфільтративними, з вражаюче високою швидкістю мітозу, що є ознакою високої агресивності. Ядра пухлинних клітин зазвичай великі, одноманітні, з везикулярним хроматином і виразними ядерцями, позбавлені плеоморфізму, типового для високозлоякісних карцином. Особливістю, описаною в літературі, як підказкою до діагнозу, є наявність зроговіння у вигляді великих клітин з міжклітинними перемичками, вогнищевих плоских «перлин» або різкої раптової кератинізації, тобто низькодиференційованих клітин, які безпосередньо прилягають до добре диференційованих плоских клітин, що спостерігається приблизно в 30% випадків.

Фонова строма пухлини може варіювати від набряклої, злегка міксоїдної до фіброзної, з різним ступенем десмоплазії, що залежить від мікрооточення пухлини та її агресивності. Частим супутнім явищем NC є внутрішньопухлинний нейтрофільний інфільтрат, що може бути досить вираженим. Наявність нейтрофілів пояснюється цитокінами, які вони виробляють, такими як трансформуючий фактор росту бета, який, як відомо, відіграє значну роль в ініціації та прогресуванні пухлини [23]**.** Іноді також спостерігається лімфоцитарний інфільтрат у епітелії та стромі.

Однак, через відсутність типової морфологічної структури та характерних ознак, гістопатологічні зміни при NC є нетиповими для більшості відомих карцином. Часто діагностичне зображення цієї пухлини описують як низько- або недиференційовану карциному з різким і фокусним плоскоклітинним диференціюванням. Клітини якої мають круглу або овальну форму, середній розмір, з високим співвідношенням ядра до цитоплазми та блідою цитоплазмою. Іноді спостерігаються тонкі межі клітин та осередкове зроговіння, що є допоміжною ознакою для діагностики [24].

NUT карцинома може мімікрувати під інші агресивні пухлини, такі як веретеноклітинні новоутворення високого ступеня злоякісності, малі круглі синьоклітинні саркоми або нейроепітеліальні новоутворення з рисами первинної нейроектодермальної пухлини (PNET) [25]. Це створює значні труднощі у діагностиці, особливо на ранніх стадіях, і часто призводить до неправильної інтерпретації гістологічної картини. Власне через неспецифічність гістології NC можна запропонувати багато диференційних діагнозів залежно від локалізації, наприклад саркома Юінга, рабдоміосаркома,

синовіальна саркома, недиференційована карцинома (включаючи недиференційовану карциному назофарингеального типу (UCNT) або слинної залози), десмопластичну невелику карциному, круглоклітинні пухлини та всі інші пухлини з дрібноклітинною морфологією. Саме тому важливою є наявність підозри на NC у випадках, коли пацієнту діагностують плоскоклітинну карциному, пухлини зародкових клітин, нейроендокринні карциноми або малі круглі синьоклітинні саркоми [26, 27]. Виділяють наступні показання до скринінгу: мономорфні везикулярні ядра з центрально розташованими ядерцями з відсутністю ознак залозистого диференціювання (залози, папілли), високий грейд з відсутністю поліморфізму ядер, «парадоксальна» кератинізація (відсутній компонент in situ), нейтрофільна інфільтрація пухлини, ВПЛ- та ЕБВ-негативні синоназальні карциноми, молодий вік пацієнта, відсутній обтяжений анамнез щодо тютюнопаління.

Ґрунтуючись лише на морфологічних знахідках, діагностика NUT карциноми може бути надзвичайно складною, оскільки мікроскопічні знахідки значною мірою неспецифічні та створюють труднощі через широкий спектр диференціальної діагностики, встановити діагноз NUT виключно на основі морфології без використання допоміжних методів, таких як NUT-специфічне антитіло (C52B1) або підтвердження шляхом демонстрації транслокації *NUTM1* чи перебудови генів злиття, залишається значною проблемою.

Спочатку NC була діагностована за допомогою флуоресцентної гібридизації in situ (FISH) та полімеразної ланцюгової реакції зі зворотною транскриптазою (RT-PCR), яка безпосередньо виявляє перегрупування генів NUT. У 2009 році для діагностики NC було розроблено специфічне моноклональне антитіло проти NUT (C52B1), яке мало специфічність 100% та чутливість 87% [28]. Також діагностично цінним методом є виконання імуногістохіміїї, при карциномі NUT зазвичай позитивні на p40, p63 і цитокератини (CK5/6 і CK7) [29]. Хоча C52B1 може бути безпосередньо використаний для діагностики NC, такі підтипи мутацій, як BRD4-NUT, BRD3-NUT або NUT-варіант, не можуть бути ідентифіковані. Таким чином, FISH, RT-PCR та секвенування наступного покоління (NGS) все ще необхідні для визначення гена, злитого з NUT.

Немає чіткого лікування цієї хвороби, і більшість пацієнтів погано реагують на звичайну хіміотерапію та опромінення [30]. Деякі інші дослідження показали, що хіміотерапія та променева терапія були пов'язані з вищою виживаністю, але не застосовні до хірургічної резекції [31]. В публікації про одного пацієнта, якого лікували за протоколом поліхіміотерапії, призначеним для саркоми Юінга. 10-річний хворий з BRD4- NUT-позитивної NMC здухвинної кістки, яка була спочатку діагностована як саркома Юінга, позбавлена особливостей карциноми, отримував комбіновану поліхіміотерапію за скандинавським протоколом Sarcoma Group (SSG) IX для неоперабельної саркоми Юінга, на даний момент він перебуває в повній ремісії близько 13

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

років. Аналогічні схеми терапії застосовувалися у пацієнтів з NC і раніше, але результат був незадовільним [32]. Тому вплив хірургічного втручання, хіміотерапії або променевої терапії на прогноз хворих на NC все ще не ясний, оскільки відповідні дані явно відсутні.

З подальшим дослідженням патогенезу карциноми NUT, все більше вчених сподіваються на надання таргетних терапевтичних схем. Кілька препаратів для лікування карциноми NUT вже перейшли в стадію клінічних випробувань, зокрема: інгібітори BET, інгібітори p300, інгібітори HDAC, інгібітори CDK9. Подвійний інгібітор HDAC/PI3K (CUDC-907) продемонстрував найсильніші результати на NC-клітинах in vitro порівняно з іншими [33], які впливають на специфічні білки, пов'язані з мутацією NUTM1. При розробці таргетної терапії важливо виявити специфічний генетичний підтип NUT карциноми, після її верифікації. Порівняно з раніше описаними пацієнтами з NC із середнім загальним показником 6,7 або 5 місяців було доведено, що HDACi та BETi можуть значно подовжити виживання пацієнтів з NC. Однак ефективність iHDAC та iBET обмежена токсичністю препарату, такою як небажаний вплив на нормальні клітини, а BETi також обмежена придбанням резистентності [34]. Тому значною мірою ефективне та точне лікування NC стало складнішим.

Висновки. NUT пухлина є орфанною і високолетальною карциномою, яка не має особливих клініко-патологічних особливостей. У той час як IHC, FISH, RT-PCR та NGS все ще не широко використовуються для діагностики NC, а клініцисти не мають розуміння цього захворювання, NUT карцинома може легко діагностуватися неправильно. Раннє розпізнавання NC має вирішальне значення для вибору та встановлення оптимальних схем лікування. Великий прогрес досягнуто також у розробці NC-терапії, особливо таргетної, що свідчить про перспективну тенденцію. Сьогодні очевидно, що NC більше не обмежується розташуванням у структурах середньої лінії, і пухлина може виникати в будь-якій тканині або органі, в будь-якому віці. Діагностика погано- або недиференційованої карциноми повинна спонукати клініцистів розглянути можливість NUT карциноми, особливо дрібноклітинна круглоклітинна саркома, нейроендокринна карцинома, пухлини зародкових клітин та саркома Юінга/ПНЕТ повинні братися до уваги для початку диференціальної діагностики з NC. Прихована раніше і в даний час все частіша зустріч NUT карцином змушує як клініцистів так і пацієнтів прагнути до її раннього виявлення та вибору своєчасного симптоматичного лікування, а також до більш досконалої таргетної анти-NC терапії.

Література:

1. Chau, N. G., Ma, C., Danga, K., et al. (2020). An anatomical site and genetic-based prognostic model for patients with nuclear protein in testis (NUT) midline carcinoma: analysis of 124 patients. JNCI Cancer Spectrum, 4(2), pkz094. https://doi.org/10.1093/jncics/pkz094

2. Zhuang, X. P., Huang, H. J., Chen, X., Zheng, S. L., Li, B. C., & Sun, H. (2023). Zhonghua bing li xue za zhi = Chinese journal of pathology, *52*(12), 1244–1248. https://doi.org/10.3760/cma.j.cn112151-20230912-00165

3. Jiang, H., Wang, C., Hou, Z., Wang, Y., Qiao, J., & Li, H. (2023). Case report: NUT carcinoma with MXI1::NUTM1 fusion characterized by abdominopelvic lesions and ovarian masses in a middle-aged female. Frontiers in Oncology, 12, 1091877. https://doi.org/10.3389/fonc.2022.1091877

4. Kubonishi, I., Takehara, N., Iwata, J., et al. (1991). Novel t(15;19)(q15;p13) chromosome abnormality in a thymic carcinoma. Cancer Research, 51(12), 3327–3328. https://doi.org/10.1177/10732748170240021

5. Chau, N. G., Hurwitz, S., Mitchell, C. M., et al. (2016). Intensive treatment and survival outcomes in NUT midline carcinoma of the head and neck. Cancer, 122, 3632–3640. https://doi.org/10.1002/cncr.30242

6. Sholl, L. M., Nishino, M., Pokharel, S., et al. (2015). Primary pulmonary NUT midline carcinoma: clinical, radiographic, and pathologic characterizations. Journal of Thoracic Oncology, 10(6), 951–959. https://doi.org/10.1097/JTO.0000000000000545

7. Shehata, B. M., Steelman, C. K., Abramowsky, C. R., et al. (2010). NUT midline carcinoma in a newborn with multiorgan disseminated tumor and a 2-year-old with a pancreatic/hepatic primary. Pediatric and Developmental Pathology, 13(6), 481–485. https://doi.org/10.2350/09-10-0727-cr.1

8. Bishop, J. A., French, C. A., & Ali, S. Z. (2016). Cytopathologic features of NUT midline carcinoma: a series of 26 specimens from 13 patients. Cancer Cytopathology, 124(12), 901–908. https://doi.org/10.1002/cncy.21761

9. French, C. A., Kutok, J. L., Faquin, W. C., et al. (2004). Midline carcinoma of children and young adults with NUT rearrangement. Journal of Clinical Oncology, 22(20), 4135–4139. https://doi.org/10.1200/jco.2004.02.107

10. Travis, W. D., Brambilla, E., Nicholson, A. G., et al. (2015). The 2015 world health organization classification of lung tumors. Journal of Thoracic Oncology, 10(9), 1243–1260. https://doi.org/10.1097/jto.0000000000000630

11. French, C. A., Miyoshi, I., Kubonishi, I., Grier, H. E., Perez-Atayde, A. R., & Fletcher, J. A. (2003). BRD4-NUT fusion oncogene: a novel mechanism in aggressive carcinoma. Cancer Research, 63(2), 304–307.

12. French, C. A., Kutok, J. L., Faquin, W. C., et al. (2004). Midline carcinoma of children and young adults with NUT rearrangement. Journal of Clinical Oncology, 22(20), 4135–4139. https://doi.org/10.1200/jco.2004.02.107

13. Diolaiti, D., Dela Cruz, F. S., Gundem, G., et al. (2018). A recurrent novel MGA–NUTM1 fusion identifies a new subtype of high-grade spindle cell sarcoma. Molecular Case Studies, 4(6), a003194. http://dx.doi.org/10.1101/mcs.a003194

14. den Bakker, M. A., Beverloo, B. H., van den Heuvel-Eibrink, M. M., et al. (2009). NUT midline carcinoma of the parotid gland with mesenchymal differentiation. The American Journal of Surgical Pathology, 33(8), 1253–1258. https://doi.org/10.1097/pas.0b013e3181abe120

15. Maffini, F., French, C. A., Cameron, M. J., et al. (2013). A case of NUT middle carcinoma with no HPV infection, slight EWSR1 rearrangement and strong expression of EGFR. Tumori Journal, 99(4), e152–e155. https://doi.org/10.1177/030089161309900423

16. Lee, T., Choi, S., Han, J., Choi, Y. L., & Lee, K. (2018). Abrupt dyskeratotic and squamoid cells in poorly differentiated carcinoma: case study of two thoracic NUT midline carcinomas with cytohistologic correlation. Journal of Pathology and Translational Medicine, 52(5), 349–353. https://doi.org/10.4132/jptm.2018.07.16

17. Nakamura, H., Tsuta, K., Tsuda, H., et al. (2015). NUT midline carcinoma of the mediastinum showing two types of poorly differentiated tumor cells: a case report and a literature review. Pathology - Research and Practice, 211(1), 92–98. https://doi.org/10.1016/j.prp.2014.07.006

18. Dutta, R., Nambirajan, A., Mittal, S., Roy-Chowdhuri, S., & Jain, D. (2021). Cytomorphology of primary pulmonary NUT carcinoma in different cytology preparations. Cancer Cytopathology, 129(1), 53–61. https://doi.org/10.1002/cncy.22342

19. Kuroda, S., Suzuki, S., Kurita, A., et al. (2015). Cytological features of a variant NUT midline carcinoma of the lung harboring the NSD3-NUT fusion gene: a case report and literature review. Case Reports in Pathology, 2015, 1–5. https://doi.org/10.1155/2015/572951

20. Davis, B. N., Karabakhtsian, R. G., Pettigrew, A. L., Arnold, S. M., French, C. A., & Musgrave, B. Y. (2011). Nuclear protein in testis midline carcinomas: a lethal and underrecognized entity. Archives of Pathology and Laboratory Medicine, 135(11), 1494–1498. https://doi.org/10.5858/arpa.2010-0389-CR

21. Hwang, J., Marinelli, L., Chormanski, D., Rose, H., Williams, G., Adams, T., & Van Dellen, M. (2023). Case report of a pan-cytokeratin negative NUT midline carcinoma of pulmonary origin, a BRD3-NUT variant: Challenges in cytomorphologic presentation. Diagnostic cytopathology, *51*(7), E209–E213. https://doi.org/10.1002/dc.25137

22. Argyropoulos, K. V., Lin, L. H., Moreira, A. L., Krock, B., Simsir, A., & Brandler, T. C. (2022). Cytological features of NUT carcinoma harboring an NSD3-NUTM1 fusion. Cytopathology, 33(4), 540–543. https://doi.org/10.1111/cyt.13120

23. Lan, T., Chen, L., & Wei, X. (2021). Inflammatory cytokines in cancer: comprehensive understanding and clinical progress in gene therapy. Cells, 10(1), 100. https://doi.org/10.3390/cells10010100

24. Reddy, R., Woods, T. R., Allan, R. W., et al. (2019). NUT (nuclear protein in testis) carcinoma: a report of two cases with different histopathologic features. International Journal of Surgical Pathology, 27(2), 225–229. https://doi.org/10.1177/1066896918796606

25. Diolaiti, D., Dela Cruz, F. S., Gundem, G., et al. (2018). A recurrent novel MGA–NUTM1 fusion identifies a new subtype of high-grade spindle cell sarcoma. Molecular Case Studies, 4(6), a003194. https://doi.org/10.1101/mcs.a003194

26. Shelman, N. R., Kyrillos, A. M., de Brito, P. A., & Zeck, J. (2018). NUT midline carcinoma: an underdiagnosed and often misunderstood entity. AJSP: Reviews & Reports, 23(1), 25–29.

27. Shenoy, K. D., Stanzione, N., Caron, J. E., et al. (2019). Midline carcinoma expressing NUT in malignant effusion cytology. Diagnostic Cytopathology, 47(6), 594–598. https://doi.org/10.1002/dc.24150

28. Haack, H., Johnson, L. A., Fry, C. J., et al. (2009). Diagnosis of NUT midline carcinoma using a NUT-specific monoclonal antibody. The American Journal of Surgical Pathology, 33(7), 984–991. https://doi.org/10.1097/PAS.0b013e318198d666

29. French, C. A. (2018). NUT carcinoma: clinicopathologic features, pathogenesis, and treatment. Pathology International, 68(11), 583–595. https://doi.org/10.1111/pin.12727

30. Bauer, D. E., Mitchell, C. M., Strait, K. M., et al. (2012). Clinicopathologic features and long-term outcomes of NUT midline carcinoma. Clinical Cancer Research, 18, 5773–5779. https://doi.org/10.1158/1078-0432.CCR-12-1153

31. Ziai, J., French, C. A., & Zambrano, E. (2010). NUT gene rearrangement in a poorly-differentiated carcinoma of the submandibular gland. Head and Neck Pathology, 4(2), 163–168. https://doi.org/10.1007/s12105-010-0174-6

32. Mertens, F., Wiebe, T., Adlercreutz, C., Mandahl, N., & French, C. A. (2007). Successful treatment of a child with t(15;19)-positive tumor. Pediatric Blood & Cancer, 49(7), 1015–1017. https://doi.org/10.1002/pbc.20755

33. Jung, M., Kim, S., Lee, J. K., et al. (2019). Clinicopathological and preclinical findings of NUT carcinoma: a multicenter study. The Oncologist, 24(8), 740–748. https://doi.org/10.1634/theoncologist.2018-0477

34. Liao, S., Maertens, O., Cichowski, K., & Elledge, S. J. (2018). Genetic modifiers of the BRD4-NUT dependency of NUT midline carcinoma uncovers a synergism between BETis and CDK4/6is. Genes & development, 32(17-18), 1188–1200. https://doi.org/10.1101/gad.315648.118

References:

1. Chau, N. G., Ma, C., Danga, K., et al. (2020). An anatomical site and genetic-based prognostic model for patients with nuclear protein in testis (NUT) midline carcinoma: analysis of 124 patients. JNCI Cancer Spectrum, 4(2), pkz094. https://doi.org/10.1093/jncics/pkz094

2. Zhuang, X. P., Huang, H. J., Chen, X., Zheng, S. L., Li, B. C., & Sun, H. (2023). Zhonghua bing li xue za zhi = Chinese journal of pathology, *52*(12), 1244–1248. https://doi.org/10.3760/cma.j.cn112151-20230912-00165

3. Jiang, H., Wang, C., Hou, Z., Wang, Y., Qiao, J., & Li, H. (2023). Case report: NUT carcinoma with MXI1::NUTM1 fusion characterized by abdominopelvic lesions and ovarian masses in a middle-aged female. Frontiers in Oncology, 12, 1091877. https://doi.org/10.3389/fonc.2022.1091877

4. Kubonishi, I., Takehara, N., Iwata, J., et al. (1991). Novel t(15;19)(q15;p13) chromosome abnormality in a thymic carcinoma. Cancer Research, 51(12), 3327–3328. https://doi.org/10.1177/10732748170240021

5. Chau, N. G., Hurwitz, S., Mitchell, C. M., et al. (2016). Intensive treatment and survival outcomes in NUT midline carcinoma of the head and neck. Cancer, 122, 3632–3640. https://doi.org/10.1002/cncr.30242

6. Sholl, L. M., Nishino, M., Pokharel, S., et al. (2015). Primary pulmonary NUT midline carcinoma: clinical, radiographic, and pathologic characterizations. Journal of Thoracic Oncology, 10(6), 951–959. https://doi.org/10.1097/JTO.0000000000000545

7. Shehata, B. M., Steelman, C. K., Abramowsky, C. R., et al. (2010). NUT midline carcinoma in a newborn with multiorgan disseminated tumor and a 2-year-old with a pancreatic/hepatic primary. Pediatric and Developmental Pathology, 13(6), 481–485. https://doi.org/10.2350/09-10-0727-cr.1

8. Bishop, J. A., French, C. A., & Ali, S. Z. (2016). Cytopathologic features of NUT midline carcinoma: a series of 26 specimens from 13 patients. Cancer Cytopathology, 124(12), 901–908. https://doi.org/10.1002/cncy.21761

9. French, C. A., Kutok, J. L., Faquin, W. C., et al. (2004). Midline carcinoma of children and young adults with NUT rearrangement. Journal of Clinical Oncology, 22(20), 4135–4139. https://doi.org/10.1200/jco.2004.02.107

10. Travis, W. D., Brambilla, E., Nicholson, A. G., et al. (2015). The 2015 world health organization classification of lung tumors. Journal of Thoracic Oncology, 10(9), 1243–1260. https://doi.org/10.1097/jto.0000000000000630

11. French, C. A., Miyoshi, I., Kubonishi, I., Grier, H. E., Perez-Atayde, A. R., & Fletcher, J. A. (2003). BRD4-NUT fusion oncogene: a novel mechanism in aggressive carcinoma. Cancer Research, 63(2), 304–307.

12. French, C. A., Kutok, J. L., Faquin, W. C., et al. (2004). Midline carcinoma of children and young adults with NUT rearrangement. Journal of Clinical Oncology, 22(20), 4135–4139. https://doi.org/10.1200/jco.2004.02.107

13. Diolaiti, D., Dela Cruz, F. S., Gundem, G., et al. (2018). A recurrent novel MGA–NUTM1 fusion identifies a new subtype of high-grade spindle cell sarcoma. Molecular Case Studies, 4(6), a003194. http://dx.doi.org/10.1101/mcs.a003194

14. den Bakker, M. A., Beverloo, B. H., van den Heuvel-Eibrink, M. M., et al. (2009). NUT midline carcinoma of the parotid gland with mesenchymal differentiation. The American Journal of Surgical Pathology, 33(8), 1253–1258. https://doi.org/10.1097/pas.0b013e3181abe120

15. Maffini, F., French, C. A., Cameron, M. J., et al. (2013). A case of NUT middle carcinoma with no HPV infection, slight EWSR1 rearrangement and strong expression of EGFR. Tumori Journal, 99(4), e152–e155. https://doi.org/10.1177/030089161309900423

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

16. Lee, T., Choi, S., Han, J., Choi, Y. L., & Lee, K. (2018). Abrupt dyskeratotic and squamoid cells in poorly differentiated carcinoma: case study of two thoracic NUT midline carcinomas with cytohistologic correlation. Journal of Pathology and Translational Medicine, 52(5), 349–353. https://doi.org/10.4132/jptm.2018.07.16

17. Nakamura, H., Tsuta, K., Tsuda, H., et al. (2015). NUT midline carcinoma of the mediastinum showing two types of poorly differentiated tumor cells: a case report and a literature review. Pathology - Research and Practice, 211(1), 92–98. https://doi.org/10.1016/j.prp.2014.07.006

18. Dutta, R., Nambirajan, A., Mittal, S., Roy-Chowdhuri, S., & Jain, D. (2021). Cytomorphology of primary pulmonary NUT carcinoma in different cytology preparations. Cancer Cytopathology, 129(1), 53–61. https://doi.org/10.1002/cncy.22342

19. Kuroda, S., Suzuki, S., Kurita, A., et al. (2015). Cytological features of a variant NUT midline carcinoma of the lung harboring the NSD3-NUT fusion gene: a case report and literature review. Case Reports in Pathology, 2015, 1–5. https://doi.org/10.1155/2015/572951

20. Davis, B. N., Karabakhtsian, R. G., Pettigrew, A. L., Arnold, S. M., French, C. A., & Musgrave, B. Y. (2011). Nuclear protein in testis midline carcinomas: a lethal and underrecognized entity. Archives of Pathology and Laboratory Medicine, 135(11), 1494–1498. https://doi.org/10.5858/arpa.2010-0389-CR

21. Hwang, J., Marinelli, L., Chormanski, D., Rose, H., Williams, G., Adams, T., & Van Dellen, M. (2023). Case report of a pan-cytokeratin negative NUT midline carcinoma of pulmonary origin, a BRD3-NUT variant: Challenges in cytomorphologic presentation. Diagnostic cytopathology, *51*(7), E209–E213. https://doi.org/10.1002/dc.25137

22. Argyropoulos, K. V., Lin, L. H., Moreira, A. L., Krock, B., Simsir, A., & Brandler, T. C. (2022). Cytological features of NUT carcinoma harboring an NSD3-NUTM1 fusion. Cytopathology, 33(4), 540–543. https://doi.org/10.1111/cyt.13120

23. Lan, T., Chen, L., & Wei, X. (2021). Inflammatory cytokines in cancer: comprehensive understanding and clinical progress in gene therapy. Cells, 10(1), 100. https://doi.org/10.3390/cells10010100

24. Reddy, R., Woods, T. R., Allan, R. W., et al. (2019). NUT (nuclear protein in testis) carcinoma: a report of two cases with different histopathologic features. International Journal of Surgical Pathology, 27(2), 225–229. https://doi.org/10.1177/1066896918796606

25. Diolaiti, D., Dela Cruz, F. S., Gundem, G., et al. (2018). A recurrent novel MGA–NUTM1 fusion identifies a new subtype of high-grade spindle cell sarcoma. Molecular Case Studies, 4(6), a003194. https://doi.org/10.1101/mcs.a003194

26. Shelman, N. R., Kyrillos, A. M., de Brito, P. A., & Zeck, J. (2018). NUT midline carcinoma: an underdiagnosed and often misunderstood entity. AJSP: Reviews & Reports, 23(1), 25–29.

27. Shenoy, K. D., Stanzione, N., Caron, J. E., et al. (2019). Midline carcinoma expressing NUT in malignant effusion cytology. Diagnostic Cytopathology, 47(6), 594–598. https://doi.org/10.1002/dc.24150

28. Haack, H., Johnson, L. A., Fry, C. J., et al. (2009). Diagnosis of NUT midline carcinoma using a NUT-specific monoclonal antibody. The American Journal of Surgical Pathology, 33(7), 984–991. https://doi.org/10.1097/PAS.0b013e318198d666

29. French, C. A. (2018). NUT carcinoma: clinicopathologic features, pathogenesis, and treatment. Pathology International, 68(11), 583–595. https://doi.org/10.1111/pin.12727

30. Bauer, D. E., Mitchell, C. M., Strait, K. M., et al. (2012). Clinicopathologic features and long-term outcomes of NUT midline carcinoma. Clinical Cancer Research, 18, 5773–5779. https://doi.org/10.1158/1078-0432.CCR-12-1153

31. Ziai, J., French, C. A., & Zambrano, E. (2010). NUT gene rearrangement in a poorly-differentiated carcinoma of the submandibular gland. Head and Neck Pathology, 4(2), 163–168. https://doi.org/10.1007/s12105-010-0174-6

32. Mertens, F., Wiebe, T., Adlercreutz, C., Mandahl, N., & French, C. A. (2007). Successful treatment of a child with t(15;19)-positive tumor. Pediatric Blood & Cancer, 49(7), 1015–1017. https://doi.org/10.1002/pbc.20755

33. Jung, M., Kim, S., Lee, J. K., et al. (2019). Clinicopathological and preclinical findings of NUT carcinoma: a multicenter study. The Oncologist, 24(8), 740–748. https://doi.org/10.1634/theoncologist.2018-0477

34. Liao, S., Maertens, O., Cichowski, K., & Elledge, S. J. (2018). Genetic modifiers of the BRD4-NUT dependency of NUT midline carcinoma uncovers a synergism between BETis and CDK4/6is. Genes & development, 32(17-18), 1188–1200. https://doi.org/10.1101/gad.315648.118

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК : 616.24-007.272-06:616.379-008.64]-036.1-092

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2074-2080

Чернецька Наталія Василівна доктор філософії, кафедра внутрішньої медицини, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-5156-1313

Дубик Людмила Василівна доктор філософії, кафедра акушерства та гінекології, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0001-8307-1733

РОЛЬ СИСТЕМНОГО ЗАПАЛЕННЯ У ПАТОГЕНЕЗІ ХРОНІЧНОГО ОБСТРУКТИВНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ ЛЕГЕНЬ, ПОЄДНАНОГО ІЗ СУПУТНІМ ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ ТИПУ 2

Анотація. Хронічне обструктивне захворювання легень (ХОЗЛ) - є однією з основних причин захворюваності та смертності в усьому світі, люди страждають від цього захворювання роками і передчасно вмирають від нього або від його ускладнень.

ЦД типу 2 є розповсюдженим, комплексним захворюванням, при якому взаємодіють багаточисельні генетичні та екологічні фактори навколишнього середовища.

Розвиток супутньої патології у хворих на ХОЗЛ пов'язаний, насамперед, із хронічним системним запаленням. Доведено, що хронічне запалення є частиною синдрому резистентності до інсуліну і пов’язано із розвитком ЦД типу 2. Так, в одній із робіт описується, що для хворих на ЦД типу 2 характерним є вищий рівень маркерів запалення (ІЛ-6, С-реактивний білок, інгібітор активатора плазміногену-1, ФНПα, VCAM-1), а ожиріння, особливо вісцеральне, є незалежним фактором ризику ЦД типу 2.

В іншому дослідженні показаний зв'язок системного запалення із ризиком розвитку ЦД типу 2. Доведено, що ФНПα та ІЛ-6 індукують інсулінорезистентність, блокуючи чутливість рецепторів до інсуліну, і тим самим підвищують ризик появи ЦД типу 2.

У дослідження були включені 102 пацієнти із ХОЗЛ, у тому числі із ЦД типу 2 (ХОЗЛ – 53 хворих, ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 – 49 пацієнтів).

Визначення вмісту ФНПα в сироватці крові показало, що у хворих на ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 його рівень був у 1,8 раза вищим порівняно із контрольною групою пацієнтів та в 11,2 рази вищим за ПЗО ($p<0,05$). У хворих на ХОЗЛ даний показник перевищував контроль в 6,2 рази ($p<0,05$).

Вміст трансформувального фактора росту β1 за поєднаного перебігу ХОЗЛ і ЦД типу 2 був вищим за контроль у 3,4 рази ($p<0,05$) та на 41,9%

(p<0,05) більшим порівняно із групою хворих без супутнього ЦД типу. В останній групі даний показник був вищим за ПЗО у 2,4 рази (p<0,05). У хворих контрольної та основної груп спостерігався високий рівень СРБ: він у 3,7 та 4,8 рази відповідно перевищував контроль (p<0,05). Проте, у хворих на ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 він був на 30,8% вищим, ніж у групі пацієнтів без ЦД типу 2 (p<0,05).

Отже, за поєднаного перебігу ХОЗЛ та ЦД типу 2 характерним є високий рівень ФНПα, ТФРβ1 та С-реактивного білка у сироватці крові.

Ключові слова: хронічне обструктивне захворювання легень, цукровий діабет типу 2.

Chernetska Nataliia Vasylivna Doctor of Philosophy, Department of Internal Medicine, Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-5156-1313

Dubyk Liudmyla Vasylivna Doctor of Philosophy, Department of Obstetrics and Gynecology Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0001-8307-1733

THE ROLE OF SYSTEMIC INFLAMMATION IN THE PATHOGENESIS OF CHRONIC OBSTRUCTIVE LUNG DISEASE COMBINED WITH ACCOMPANYING DIABETES TYPE 2 DIABETES

Abstract. Chronic obstructive pulmonary disease (COPD) is one of the leading causes of morbidity and mortality worldwide, with people suffering from this disease for years and dying prematurely from it or its complications.

Type 2 diabetes is widespread, complex a disease in which numerous genetic and ecological factors of the environment.

The development of concomitant pathology in patients with COPD is associated with primarily, with chronic systemic inflammation. It has been proven that chronic inflammation is part of the resistance syndrome to insulin and is associated with the development of type 2 diabetes. So, in one of the works it is described that for patients with type 2 diabetes a higher level of inflammatory markers (IL-6, C-reactive protein, plasminogen activator inhibitor-1, TNFα, VCAM-1), and obesity, especially visceral, is an independent risk factor for type 2 diabetes.

Another study showed the connection of systemic inflammation with the risk of developing type 2 diabetes. It has been proven that TNFα and IL-6 induce insulin resistance, blocking the sensitivity of insulin receptors, and thus themselves increase the risk of type 2 diabetes.

102 patients with COPD, including those with diabetes, were included in the study type 2 (COPD – 53 patients, COPD with concomitant type 2 diabetes – 49 patients).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Determination of TNFα content in blood serum showed that in patients with COPD with concomitant type 2 DM, its level was 1.8 times higher compared to control group of patients and 11.2 times higher than PZO ($p<0.05$). In patients with COPD, this indicator exceeded the control by 6.2 times ($p<0.05$).

The content of transforming growth factor β1 during the combined course COPD and type 2 diabetes was 3.4 times higher than the control ($p<0.05$) and 41.9% ($p<0.05$) higher compared to the group of patients without concomitant DM. IN in the latter group, this indicator was 2.4 times higher than the PZO ($p<0.05$). A high level was observed in patients of the control and main groups CRP: it exceeded the control by 3.7 and 4.8 times, respectively ($p<0.05$). However, in COPD patients with concomitant type 2 diabetes, it was 30.8% higher than in the group patients without type 2 diabetes ($p<0.05$).

So, the combined course of COPD and type 2 diabetes is characteristic high level of TNFα, TFRβ1 and C-reactive protein in blood serum.

Keywords: chronic obstructive pulmonary disease, diabetes mellitus.

Постановка проблеми. Хронічне обструктивне захворювання легень (ХОЗЛ) - є однією з основних причин захворюваності та смертності в усьому світі, люди страждають від цього захворювання роками і передчасно вмирають від нього або від його ускладнень. Внаслідок тривалого впливу факторів ризику і старіння населення в усьому світі спостерігається прискорене зростання ХОЗЛ. За результатами великих скринінгових досліджень поширеність ХОЗЛ більша у людей, які палять, ніж у тих, хто не палить, у людей старших за 40 років більше ніж у молодих, у чоловіків більше ніж у жінок. [1].

Відомо, що ЦД типу 2 є розповсюдженим, комплексним захворюванням, при якому взаємодіють багаточисельні генетичні та екологічні фактори навколишнього середовища, які включають, насамперед, такі причини як сидячий спосіб життя, зловживання продуктів з високим вмістом жирів, споживанням цукрованих напоїв або напоїв, які містять значну кількість вільних цукрів, недостатнє споживання харчових волокон, ожиріння, особливо серед дітей, інфекції, куріння. Останній фактор, як вже раніше вказувалось, є спільним із ХОЗЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток супутньої патології у хворих на ХОЗЛ пов'язаний, насамперед, із хронічним системним запаленням [2, 3, 5, 8], а також із гіпоксією, оксидативним стресом [8] ендотеліальною дисфункцією [4, 7 12], активацією нейрогуморальних систем. Barnes P.J. описано на прикладі великого популяційного дослідження, що системне запалення при ХОЗЛ асоціювалось із підвищеним ризиком серцево-судинних захворювань, ЦД типу 2, раку легень, пневмонії, депресії. У дослідженні ECLIPSE, яке включало 2164 хворих на ХОЗЛ, 337 осіб, які були курцями та 245 учасників, які ніколи не курили і мали нормальну функцію легень, показано зростання випадків коморбідності у хворих на ХОЗЛ. Серед

пацієнтів, які мали супутні серцево-судинні захворювання та цукровий діабет, спостерігались вищі показники системного запалення та смертність

За даними міжнародної федерації з діабету, епідемія цукрового діабету та його ускладнень становить серйозну глобальну загрозу здоров'ю. Підраховано, що 1 із 11 дорослих у віці 20-79 років має ЦД типу 2 і прогнозується, що до 2030 року захворюваність зросте до 642 мільйонів, особливо в регіонах з переходом економіки з нижчого на середній рівень [11].

Доведено, що хронічне запалення є частиною синдрому резистентності до інсуліну і пов'язано із розвитком ЦД типу 2. Так, в одній із робіт описується, що для хворих на ЦД типу 2 характерним є вищий рівень маркерів запалення (ІЛ-6, С-реактивний білок, інгібітор активатора плазміногену-1, ФНПα, VCAM-1), а ожиріння, особливо вісцеральне, є незалежним фактором ризику ЦД типу 2 [6].

В іншому дослідженні показаний зв'язок системного запалення із ризиком розвитку ЦД типу 2. Доведено, що ФНПα та ІЛ-6 індукують інсулінорезистентність, блокуючи чутливість рецепторів до інсуліну, і тим самим підвищують ризик появи ЦД типу 2 [9]. При ЦД типу 2 також доведена роль оксидативного стресу у розвитку даного захворювання [13,14,15].

Мета статті - з'ясувати роль системного запалення за поєднаного перебігу хронічного обструктивного захворювання легень та цукрового діабету типу 2.

Виклад основного матеріалу. У дослідження були включені 102 пацієнти із ХОЗЛ, у тому числі із ЦД типу 2 (ХОЗЛ – 53 хворих, ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 – 49 пацієнтів). Середній вік хворих на ХОЗЛ становив (64,55±1,51) років. У хворих на ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 середній вік був (60,67±1,22) років.

При включенні пацієнтів у дослідження уточнювали початок захворювання, з чим хворий пов'язував виникнення захворювання, спадковість, лікування, яке проводилось раніше. Дослідження показників глікемії здійснювали натще і через 2 години після їжі. Для пацієнтів із ЦД типу 2 було характерним підвищення глюкози у крові натще більше 6,1 ммоль/л, та постпрандіальна глікемія більше 8,1 ммоль/л. Стійкість компенсації ЦД оцінювали за вмістом глікозильованого гемоглобіну.

Всі особи, які хворіли на ЦД, поступили в стаціонар у субкомпенсованій стадії із середньотяжким перебігом даного захворювання. У даних пацієнтів не було відзначено таких ускладнень: діабетична ретинопатія, ангіопатія сітківки, полінейропатія, мікроангіопатія ніг, нефропатія ІІІ ст.

Рівень ФНПα та ТФРβ1 визначали у сироватці крові, використовуючи набір для ІФА (Bender MedSystems GmbH, Австрія).

Рівень СРБ у сироватці крові визначали згідно з інструкцією (Humatex CRP «HUMAN», Німеччина).

Визначення вмісту ФНПα в сироватці крові показало, що у хворих на ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 його рівень був у 1,8 раза вищим порівняно із

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

контрольною групою пацієнтів та в 11,2 рази вищим за ПЗО ($p<0,05$) (табл. 1). У хворих на ХОЗЛ даний показник перевищував контроль в 6,2 рази ($p<0,05$).

Вміст трансформувального фактора росту β1 за поєднаного перебігу ХОЗЛ і ЦД типу 2 був вищим за контроль у 3,4 рази ($p<0,05$) та на 41,9% ($p<0,05$) більшим порівняно із групою хворих без супутнього ЦД типу. В останній групі даний показник був вищим за ПЗО у 2,4 рази ($p<0,05$). У хворих контрольної та основної груп спостерігався високий рівень СРБ: він у 3,7 та 4,8 рази відповідно перевищував контроль ($p<0,05$). Проте, у хворих на ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 він був на 30,8% вищим, ніж у групі пацієнтів без ЦД типу 2 ($p<0,05$).

Таблиця 1

Показники вмісту ФНПα, ТФРβ1, С-реактивного білка у сироватці крові у хворих на хронічне обструктивне захворювання легень із супутнім цукровим діабетом типу 2

Параметри	Практично здорові особи n=10	Хворі на ХОЗЛ n=53	Хворі на ХОЗЛ із супутнім ЦД типу 2 n=49
ФНПα, пг/мл	59,10±10,33 n=10	367,62±41,69 n=26	659,47±33,01*/** n=35
ТФРβ1, пг/мл	4719,000±775,3457 n=10	11355,3846±2123,304 * n=26	16116,91±875,15 */** n=35
С-реактивний білок	1,70±0,22 n=10	6,21±0,51* n=26	8,12±0,51 */** n=35

Примітка: * - відмінності вірогідні порівняно з даними після лікування між контрольною та основною групами ($p<0,05$).

Висновки. За наявності ЦД 2 ХОЗЛ має тяжчий перебіг з більшим ризиком госпіталізації у період загострення, ніж за його відсутності. Також захворювання перебігає з вираженішою клінічною симптоматикою, а також характерним є високий рівень ФНПα, ТФРβ1 та С-реактивного білка у сироватці крові.

Література:

1. Чернецька Н.В.. Особливості поєднаного перебігу хронічного обструктивного захворювання легень та цукрового діабету типу 2 Клінічна та експериментальна патологія 2020. Т.19, №3(73). С.138-143. DOI:10.24061/1727-4338. XIX.3.73.2020.19

2. Фещенко ЮІ, Гаврисюк ВК, Дзюблик ОЯ, Мостовой ЮМ, Перцева ТО, Полянська МО, Ячник АІ, Яшина ЛО. Адаптована клінічна настанова: хронічне обструктивне захворювання легень (частина 1). Український пульмонологічний журнал. 2019; 2(104): 5-18

3. Фещенко ЮІ, Гаврисюк ВК, Дзюблик ОЯ, Мостовой ЮМ, Перцева ТО, Полянська МО, Ячник АІ, Яшина ЛО. Адаптована клінічна настанова: хронічне обструктивне захворювання легень (частина 1). Український пульмонологічний журнал. 2019; 2(104): 5-18

4. Капустник ВА, Архіпкіна ОЛ. Клінічні аспекти рівню ендотеліну у хворих на хронічне обструктивне захворювання легень на тлі гіпертонічної хвороби. Вісник проблем біології і медицини. 2018; 1(2):125-129.

5. Петров ЄЄ, Треумова СІ, Бурмак ЮГ, Борисова ЗО. Порівняльна характеристика функціональних показників ендотелію у хворих на хронічне обструктивне захворювання легень в умовах коморбідності. Вісник проблем біології і медицини. 2018; Вип. 1(2): 179-184.

6. Цинтар ТП, Федів ОІ, Ступницька ГЯ, Глуговська СВ. Ендотеліальна дисфункція та морфофункціональні властивості еритроцитів при неалкогольному стеатогепатиті, поєднаному з хронічним обструктивним захворюванням легень, у хворих на ожиріння. Міжнародний ендокринологічний журнал. 2017; 13(6): 415-419.

7. Barnes PJ. Inflammatory mechanisms in patients with chronic obstructive pulmonary disease. J Allergy Clin Immunol. 2016. 138 (1): 16-27

8. Global Initiative for Chronic Obstructive Lung Disease.Global Strategy For The Diagnosis, Management, And Prevention Of Chronic ObstructivePulmonary Disease (2020 Report). November 2019. 125 p.

9. Białas AJ, Sitarek PB, Miłkowska-Dymanowska J. Piotrowski WJ, Górski P. The role of mitochondria and oxidative/antioxidative imbalance in pathobiology of chronic obstructive pul monary disease. Oxid. Med. Cell. Long. 2016; 2016: 7808576

10. Cazzola M, Rogliani P., Calzetta L, Lauro D, Page C, Matera MG. Targeting mechanisms linking COPD to type 2 diabetes mellitus. Trends in pharmacological sciences. 2017; 38(10):940-951.

11. Rodrigues KF, Pietrani NT, Bosco AA, Campos FMF, Sandrim VC, Gomes KB. IL-6, TNF-α, and IL-10 levels/polymorphisms and their association with type 2 diabetes mellitus and obesity in Brazilian individuals. Archives of endocrinology and metabolism. 2017;61(5):438-446.

12. International Diabetes Federation. IDF Diabetes Atlas. 7th Edition. 2015. Diabetes Atlas http://www. diabetesatlas.org/.

13. Bhansali S, Bhansali A, Walia R, Saikia UN, Dhawan V. Alterations in mitochondrial oxidative stress and mitophagy in subjects with prediabetes and type 2 diabetes mellitus. Frontiers in endocrinology. 2017;8:347

14. Schöttker B, Xuan Y, Xīn Gào X, Anusruti A, Brenner H. Oxidatively Damaged DNA/RNA and 8-Isoprostane Levels Are Associated With the Development of Type 2 Diabetes at Older Age: Results From a Large Cohort Study. Diabetes care. 2020;43(1):130-136.

15. Xuan Y, Gào X, Anusruti A, Holleczek B, Jansen E H J M, Muhlack DC et al. Association of Serum Markers of Oxidative Stress With Incident Major Cardiovascular Events, Cancer Incidence, and All-Cause Mortality in Type 2 Diabetes Patients: Pooled Results From Two Cohort Studies. Diabetes care. 2019;42(8):1436-1445.

References:

1. Chernetska N.V. Osoblyvosti poednanogo perebigu khronichnogo obstruktyvnogo zahvoriyvannia legen ta tsukrovogo diabetu typu 2. [Peculiarities of the combined course of chronic obstructive pulmonary disease and type 2 diabetes mellitus]. *Klinichna ta eksperementalna patologia. - Clinical and experimental pathology 2020.. Vol.19, №3 (73). P.138-143.* [in Ukrainian]

2. Y. I. Feshchenko, V. K. Gavrysyuk, A. Y. Dziublyk, Y. M. Mostovoy et al. Adaptovana klinichna nastanova: khronichne obstruktyvne zahvoriyvannia legen (chastyna 1). [Adapted clinical guideline: chronic obstructive pulmonary disease (part 1)]. *Ukr. Pulmonol. J. 2019;2:5–18.* [in Ukrainian].

3. Y. I. Feshchenko, V. K. Gavrysyuk, A. Y. Dziublyk, Y. M. Mostovoy et al. Adaptovana klinichna nastanova: khronichne obstruktyvne zahvoriyvannia legen (chastyna 2). [Adapte clinical guideline: chronic obstructive pulmonary disease (part 2)] .*Ukr. Pulmonol. J. 2019; 3(105): 5-21*. [in Ukrainian]

4. Kapustnik V. A., Arkhipkina O. L. Klinichni aspekty rivniu endotelinu u hvoryh na khronichne obstruktyvne zahvoriyvannia legen na tli hipertonichnoi hvoroby. [Clinical aspects of endothelin levels in patients with chronic obstructive pulmonary disease and arterial hypertension.] *Visnyk problem biologii i medytsyny. - Bulletin of problems in biology and medicine. 2018; 1(2):125-129.* [in Ukrainian]

5. Petrov Ye. Ye., Treumova S. I., Burmak Yu. G., Borysova Z. O. Porivnialna harakterystyka funktsionalnyh pokaznykiv endoteliiu u hvoryh na khronichne obstruktyvne zahvoriyvannia legen v umovah komorbidnosti. [Comparative characteristics of the endothelial functional indices in the patients with chronic obstructive pulmonary disease in the presence of comorbidity.] *Visnyk* problem biologii i medytsyny. - Bulletin of problems in biology and medicine. 2018; 1(2): 179-184. [in Ukrainian]

6. T.P. Cyntar , O.I. Fediv , G.Ya. Stupnytska , S.V. Glugovska. Endotelialna dysfunktsiia ta morfofunktsionalni vlastyvosti erytrotsytiv pry nealkogolnomu steatogepatyti, poiednanomu z khronichnym obstruktyvnym zahvoriyvanniam legen u hvoryh na ozhyrinnia. [Endothelial dysfunction and morphofunctional properties of erythrocytes in non-alcoholic steathohepatitis combined with chronic obstructive pulmonary disease in patients with obesity.] *Mezhdunarodnyi Endokrinologicheskii Zhurnal. 2017;13:415-9* [in Ukrainian].

7. Barnes PJ. Inflammatory mechanisms in patients with chronic obstructive pulmonary disease. J Allergy Clin Immunol. 2016. 138 (1): 16-27

8. Global Initiative for Chronic Obstructive Lung Disease.Global Strategy For The Diagnosis, Management, And Prevention Of Chronic Obstructive Pulmonary Disease (2020 Report). November 2019. 125 p.

9. Białas AJ, Sitarek PB, Miłkowska-Dymanowska J. Piotrowski WJ, Górski P. The role of mitochondria and oxidative/antioxidative imbalance in pathobiology of chronic obstructive pul monary disease. Oxid. Med. Cell. Long. 2016; 2016: 7808576

10. Cazzola M, Rogliani P., Calzetta L, Lauro D, Page C, Matera MG. Targeting mechanisms linking COPD to type 2 diabetes mellitus. Trends in pharmacological sciences. 2017; 38(10):940-951.

11. Rodrigues KF, Pietrani NT, Bosco AA, Campos FMF, Sandrim VC, Gomes KB. IL-6, TNF-α, and IL-10 levels/polymorphisms and their association with type 2 diabetes mellitus and obesity in Brazilian individuals. Archives of endocrinology and metabolism. 2017;61(5):438-446.

12. International Diabetes Federation. IDF Diabetes Atlas. 7th Edition. 2015. Diabetes Atlas http://www. diabetesatlas.org/.

13. Bhansali S, Bhansali A, Walia R, Saikia UN, Dhawan V. Alterations in mitochondrial oxidative stress and mitophagy in subjects with prediabetes and type 2 diabetes mellitus. Frontiers in endocrinology. 2017;8:347

14. Schöttker B, Xuan Y, Xīn Gào X, Anusruti A, Brenner H. Oxidatively Damaged DNA/RNA and 8-Isoprostane Levels Are Associated With the Development of Type 2 Diabetes at Older Age: Results From a Large Cohort Study. Diabetes care. 2020;43(1):130-136.

15. Xuan Y, Gào X, Anusruti A, Holleczek B, Jansen E H J M, Muhlack DC et al. Association of Serum Markers of Oxidative Stress With Incident Major Cardiovascular Events, Cancer Incidence, and All-Cause Mortality in Type 2 Diabetes Patients: Pooled Results From Two Cohort Studies. Diabetes care. 2019;42(8):1436-1445.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 616.24-008.444+616.8-009.836]-07-08

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2081-2102

Чорній Олеся Володимирівна кандидат медичних наук, доцент кафедри оториноларингології, стоматологічний факультет, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-1352-2951

СУЧАСНІ МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ І ЛІКУВАННЯ ХРОПІННЯ ТА ОБСТРУКТИВНОГО АПНОЕ УВІ СНІ

Анотація. Актуальність проблеми хропіння та обструктивного апное уві сні (ОАС) зумовлена тим, що ці патологічні стани є важливими факторами ризику розвитку серцево-судинних і метаболічних захворювань, а також мають значний вплив на якість життя пацієнтів.

Хропіння та обструктивне апное уві сні є не лише медичною, а й значною соціальною проблемою, що потребує комплексного підходу. Для ефективного вирішення проблеми хропіння та обструктивного апное уві сні має бути налагоджена співпраця медичних закладів, уряду і громадськості, що забезпечить доступ до інноваційних технологій діагностики і лікування цих патологічних станів та підвищить рівень обізнаності населення про можливі ризики й наслідки хропіння та обструктивного апное уві сні.

Основними етіологічними факторами хропіння та ОАС є анатомічні особливості верхніх дихальних шляхів, надмірна вага та ожиріння, вік хворих, гормональні особливості й розлади та шкідливі звички. Ці фактори виникають унаслідок анатомічної обструкції верхніх дихальних шляхів, зниження тонусу м'язів язика і м'якого піднебіння під час сну, порушень з боку дихального центру головного мозку, рефлекторної гіпокапнії і гіпоксії та гіпоксичного й оксидативного стресу. Основними клінічними проявами, що дозволяють вчасно виявити хропіння та ОАС, є гучне, переривчасте та нерівномірне хропіння, періодичні зупинки дихання під час сну, головний біль вранці, денна сонливість і підвищена втома, нестабільність психоемоційного стану, часті пробудження вночі через сухість у роті та підвищення артеріального тиску. Вкрай важливим у вирішенні проблеми хропіння та ОАС є використання сучасних діагностичних методів (полісомнографії, домашніх апное-скринінгів, респіраторного моніторингу та інноваційних мобільних технологій для моніторингу якості сну) і лікування (CPAP-терапії, хірургічних втручань, використання внутрішньоротових апаратів і новітніх методів поведінкової терапії). Ефективність медичної допомоги хворим із хропінням та ОАС і покращення якості їх життя потребує міждисциплінарного та комплексного підходу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Ключові слова: хропіння, сон, дихання, верхні дихальні шляхи, обструктивне апное сну, полісомнографія, пульсоксиметрія, CPAP-терапія.

Chornii Olesia Volodymyrivna PhD in Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Otorhinolaryngology, Faculty of Dentistry, Lviv National Medical University, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-1352-2951

MODERN METHODS OF DIAGNOSTIC AND TREATMENT OF SNORING AND OBSTRUCTIVE SLEEP APNEA

Abstract. The relevance of the problem of snoring and obstructive sleep apnoea (OSA) is because these pathological conditions are important risk factors for the development of cardiovascular and metabolic diseases and also have a significant impact on the quality of life of patients.

Snoring and obstructive sleep apnoea are not only a medical problem but also a significant social problem that requires a comprehensive approach. To effectively address the problem of snoring and obstructive sleep apnoea, cooperation between medical institutions, the government, and the public should be established to ensure access to innovative technologies for the diagnosis and treatment of these pathological conditions and to raise public awareness of the possible risks and consequences of snoring and obstructive sleep apnoea.

The main etiological factors of snoring and OSA are the anatomical features of the upper respiratory tract, overweight and obesity, age of patients, hormonal characteristics and disorders, and bad habits. These factors arise due to anatomical obstruction of the upper airway, decreased tongue and soft palate muscle tone during sleep, disorders of the brain's respiratory centre, reflex hypocapnia and hypoxia, and hypoxic and oxidative stress. The main clinical manifestations that allow timely detection of snoring and OSA are loud, intermittent and uneven snoring; periodic respiratory arrests during sleep; headache in the morning, daytime drowsiness and increased fatigue; instability of the psycho-emotional state; frequent awakenings at night due to to to dry mouth and increased blood pressure. The use of modern diagnostic methods (polysomnography, home apnoea screenings, respiratory monitoring and innovative mobile technologies for monitoring sleep quality) and treatment (CPAP therapy, surgery, intraoral devices and the latest behavioural therapy methods) is crucial in solving the problem of snoring and OSA. The effectiveness of medical care for patients with snoring and OSA and improving their quality of life requires an interdisciplinary and comprehensive approach.

Keywords: snoring, sleep, breathing, upper respiratory tract, obstructive sleep apnoea, polysomnography, pulse oximetry, CPAP therapy.

Постановка проблеми. Хропіння та синдром обструктивного апное сну (далі – СОАС) є одними з найпоширеніших порушень дихання під час сну, що

становлять значну медико-соціальну проблему сучасності. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 9–38% дорослих чоловіків і 4–28% жінок страждає на СОАС, при цьому хропіння, яке є одним із найбільш поширених симптомів ОАС, спостерігається у 30–60% дорослих людей [1, с. 597; 2, с. 75]. Саме хропіння є первинним симптомом, який звертає увагу на ймовірність обструктивного апное уві сні [3].

Хропіння та синдром обструктивного апное часто недооцінюються, проте їх наслідки можуть призводити до значних розладів серцево-судинної, респіраторної та нервової систем, а також впливати на психоемоційний стан хворих [4, с. 523; 5, с. 259]. Вивчення цих проблем є актуальним через високу поширеність хропіння та синдрому ОАС, значну соціальну й економічну шкоду внаслідок цих патологічних станів, а також потребу в розробленні ефективних стратегій їх діагностики та лікування [6].

Актуальність проблеми хропіння та обструктивного апное уві сні, особливо з позиції впровадження і використання сучасних методів їх діагностики і лікування, зумовлена низкою важливих аспектів – епідеміологічних (зростання поширеності хропіння та СОАС серед населення, висока частота недіагностованих випадків, збільшення показника захворюваності серед осіб працездатного віку, негативний вплив на якість життя та працездатність пацієнтів) [7, с. 275; 8], медико-соціальних (високий ризик серцево-судинних захворювань, збільшення частоти дорожньо-транспортних пригод, зниження професійної ефективності, погіршення когнітивних функцій та порушення сімейних відносин [9, с. 1124; 10; 11, с. 928], технологічних, пов'язаних з проблемами діагностики і лікування хропіння та СОАС [10], та економічних (фінансові витрати на діагностику, лікування СОАС та супутніх захворювань, втрата працездатності хворих, страхові й соціальні виплати тощо) [12; 13; 14].

Отже, базуючись на даних численних наукових досліджень проблеми СОАС, слід зазначити, що подальше комплексне вивчення сучасних методів діагностики та лікування хропіння та обструктивного апное уві сні є важливим та актуальним напрямом сучасної клінічної медицини.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи те, що проблема діагностики й лікування хропіння та обструктивного апное уві сні є багатогранною і потребує комплексного розв'язання, слід визначити недосліджені аспекти цієї проблеми, а саме: недостатня доступність полісомнографії, яка є золотим стандартом діагностики обструктивного апное уві сні, але дорогим методом діагностики, що потребує спеціалізованого обладнання і проводиться переважно в умовах стаціонару, крім того, обмежено доступним, особливо в сільських регіонах і невеликих містах, де відсутні спеціалізовані клініки сну; відсутність стандартизованих скринінгових підходів, що ускладнює виявлення осіб із підвищеним ризиком розвитку цих розладів, а скринінгові тести, як-от анкети ESS та STOP-Bang, не завжди точні й потребують доповнення інструментальними методами для підтвердження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

діагнозу; недостатня обізнаність щодо симптомів та ризиків хропіння та СОАС, що знижує мотивацію звертатися до лікаря і призводить до несвоєчасної діагностики та лікування; обмеження щодо методів консервативного лікування та побічні ефекти хірургічних втручань; потреба в персоналізованих підходах до лікування хропіння та СОАС; обмеженість медикаментозних засобів, які би були універсально ефективними для лікування хропіння та СОАС, не мали побічних ефектів та підходили для тривалого застосування; наявність психологічних бар'єрів та необхідність психологічної підтримки (у разі неприйняття СРАР-терапії через сором чи дискомфорт); відсутність довгострокових досліджень ефективності лікування, адже багато методів діагностики і лікування хропіння та СОАС є новими, їх довгострокові наслідки для здоров'я пацієнтів не досить вивчені й потребують подальшого підтвердження на основі доказової медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними напрямами останніх досліджень і публікацій щодо проблеми діагностики та лікування хропіння та обструктивного апное уві сні є використання сучасних методик діагностики – полісомнографії, респіраторного моніторингу, відеомоніторингу, комп'ютерної і магнітно-резонансної томографії та генетичних досліджень [14] та лікування – неінвазивної вентиляції позитивним тиском (СРАР-терапії), застосування ортодонтичних пристроїв, хірургічних втручань, методів щодо корекції ваги хворих та використання різних груп фармацевтичних препаратів [15; 16]. Проте епідеміологічні аспекти хропіння та обструктивного апное, актуальність удосконалення скринінгових і впровадження інноваційних методів діагностики, використання персоналізованої терапії та удосконалення методик лікування хворих, збільшення кількості випадків ускладнень і коморбідних станів, необхідність підвищення рівня якості життя пацієнтів з хропінням та обструктивним апное та організаційні аспекти надання медичної допомоги таким пацієнтам вивчені не в повному обсязі.

Мета статті – вивчення та аналіз сучасних методів діагностики та лікування хронічного хропіння та обструктивного апное уві сні.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що повноцінний нічний відпочинок істотно впливає на здоров'я в будь-якому віці, якість сну є невід'ємною складовою частиною здорового способу життя людини. Порушення дихання уві сні, яке пов'язане з певними станами, що характеризуються повторними епізодами припинення нормального дихання під час сну та включають захворювання з різною етіологією, є доволі поширеною патологією. Процес вентиляції легень уві сні нестабільний та вразливий порівняно з неспанням, проте у здорових людей він компенсується завдяки стійкості та збалансованості дихальної відповіді на потреби організму. Патофізіологічні зміни, які виникають за порушення дихання, призводять до мультисистемних змін у функціонуванні різних систем і органів. Це значно актуалізує питання ефективної діагностики порушення дихання уві сні, тому що такий стан

вважається доведеним фактором ризику серцево-судинних та цереброваскулярних ускладнень, зниження концентрації уваги, психологічних та афективних розладів, які знижують якість життя та працездатність людей різного віку.

З огляду на вищенаведене нами проведено аналіз сучасних методів діагностики та лікування хропіння та обструктивного апное уві сні й визначено основні їх проблеми.

Сучасні методи діагностики хропіння і СОАС складаються з окремих технологічних груп – інструментальних методів дослідження, цифрових технологій діагностики, спеціальних методів обстеження, лабораторних та додаткових методів діагностики (табл. 1).

Таблиця 1

Сучасні методи діагностики хропіння і апное уві сні

Технологічна група	Метод дослідження	Контент дослідження
1	2	3
Інструментальні методи дослідження	Полісомнографія (ПСГ)	Повне обстеження сну з реєстрацією: - електроенцефалограми (ЕЕГ) - електроокорухограми - електроміограми - електрокардіограми - дихальних рухів - насичення крові киснем - наявності хропіння
	Кардіореспіраторний моніторинг	Реєстрація параметрів: - частоти дихання - рівня сатурації - серцевого ритму - епізодів апное
	Комп'ютерна пневмографія	- Реєстрація дихальних рухів - Аналіз глибини та частоти дихання - Виявлення зупинок дихання - Графічна реєстрація параметрів
Цифрові технології діагностики	Телеметричні системи	- Бездротові датчики - Цілодобове моніторування - Синхронізація з мобільними додатками - Аналіз даних у реальному часі
	Штучний інтелект у діагностиці	- Нейромережеві алгоритми аналізу - Прогнозування ризиків - Автоматизована інтерпретація даних - Виявлення прихованих патернів
	Мобільні додатки	- Додатки для смартфонів - Запис та аналіз хропіння - Оцінювання якості сну - Рекомендації з корекції сну

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Продовження таблиці 1

1	2	3
Спеціальні методи обстеження	Відеополісомнографія	- Відеореєстрація під час сну - Аналіз рухової активності - Реєстрація положення тіла - Оцінювання поведінки уві сні
	Ендоскопічне обстеження	- Назофарингоскопія - Оцінювання прохідності дихальних шляхів - Виявлення анатомічних перешкод - Визначення рівня обструкції
	Комп'ютерна томографія	- 3D-реконструкція дихальних шляхів - Оцінювання анатомічних особливостей - Виявлення структурних змін - Планування хірургічного лікування
Лабораторні методи дослідження	Гормональні дослідження	- Тестостерон - Кортизол - Тиреоїдні гормони - Гормони росту
	Імунологічні дослідження	- Маркери запалення - Рівень прозапальних цитокінів - Оцінювання імунного статусу
	Генетичні дослідження	- Визначення генетичної схильності - Молекулярно-генетичний аналіз - Ідентифікація ризик-факторів
Додаткові методи діагностики	Анкетування	- Шкала сонливості Епворта (ESS) - Шкала Bears - Анкета Stop-Bang - Щоденник сну
	Психологічне тестування	- Оцінювання рівня тривоги - Діагностика депресії - Визначення психоемоційного стану

Джерело: [3; 6; 14; 17–26].

«Золотим стандартом» серед інструментальних методів дослідження є полісомнографія (ПСГ) – метод комплексного дослідження фізіологічних процесів під час сну, який дозволяє діагностувати порушення сну та пов'язані з ними захворювання. Полісомнографія зазвичай проводиться в умовах сну в сертифікованих клініках чи лабораторіях сну під контролем медичного персоналу. Основною метою використання методу полісомнографії є надання оцінки структури та якості сну, діагностика порушень дихання уві сні, виявлення різних форм інсомнії, дослідження неврологічних розладів та аналіз електрофізіологічної активності мозку. Цей метод має бути забезпечений необхідним основним і додатковим обладнанням щодо проведення дослідження. До основних реєструючих систем належать: електроенцефалограф (ЕЕГ), електроокулограф (ЕОГ), електроміограф (ЕМГ), електрокардіограф

(ЕКГ), пульсоксиметр, датчики дихання, мікрофон для реєстрації хропіння та відеокамера, до додаткових реєструючих датчиків – датчики руху кінцівок, датчики кровотоку, датчики положення тіла та термодатчики. Полісомнографія спрямована на визначення параметрів, що дозволяють верифікувати хропіння і апное уві сні, а саме: електрофізіологічних показників (біоелектричної активності мозку, рухової активності м'язів, рухів очних яблук, серцевого ритму та частоти дихання), кардіореспіраторних показників (насичення крові киснем, амплітуди дихальних рухів, наявності апное, характеру дихання та хропіння) та поведінкових характеристик (положення тіла під час сну, рухів кінцівок, епізодів пробудження, тривалості різних фаз сну). Це дозволяє вивчити всі стадії сну – повільнохвильового (засинання, поверхневого та глибокого) і швидкохвильового (активної фази, періоду сновидінь та тимчасової атонії м'язів). Основними показаннями для проведення полісомнографії є порушення дихання (СОАС, центральне апное, змішані форми апное та хропіння), патологія нервової системи (епілепсія, паразомнії, нічні судоми, нічні паралічі та розлади руху уві сні), психічні розлади (депресія, тривожні стани, посттравматичний синдром та порушення адаптації) [14; 17].

Кардіореспіраторний моніторинг (КРМ) – скринінговий метод діагностики хропіння та обструктивного апное уві сні, що є комплексним дослідженням дихальної та серцево-судинної систем під час сну з реєстрацією множинних фізіологічних параметрів, тривалістю дослідження близько 6–8 годин нічного сну і належить до неінвазивних методів діагностики. Протокол КРМ у разі хропіння та апное уві сні передбачає вивчення параметрів респіраторного моніторингу – показників дихання (частоти дихання, дихального об'єму, хвилинного об'єму дихання, паттерну дихання, тривалості апное чи гіпопное, індексу апное чи гіпопное (AHI) та сатурації крові киснем (SpO_2)) і характеристик хропіння (інтенсивності, частоти та тривалості епізодів, зв'язку з положенням тіла та характером звуку під час дихання). Параметри кардіомоніторингу визначаються основними (частотою серцевих скорочень, варіабельністю серцевого ритму, артеріальним тиском, ЕКГ-моніторингом, серцевим викидом та периферичним судинним опором) та додатковими показниками (пульсовим тиском, тиском у легеневій артерії, центральним венозним тиском, перфузійним індексом та температурою тіла). Методика проведення КРМ передбачає підготовку пацієнта до проведення дослідження (збір анамнезу, фізикальне обстеження, оцінювання факторів ризику, інструктаж пацієнта та калібрування необхідного обладнання) і забезпечення власне процедури моніторингу (його стандартної тривалості, правильності положення датчиків, синхронізації каналів запису, контролю якості сигналів та документації подій). Застосування КРМ у разі хропіння та апное уві сні дозволяє виявити й оцінити дихальні порушення (апное, гіпопное та їх індекс, тривалість та частоту епізодів), показники сатурації (базовий та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

мінімальний рівень SpO_2, тривалість та індекс десатурації) і патологічні зміни серцево-судинної системи (порушення серцевого ритму, ішемічні зміни, гемодинамічні порушення, коливання артеріального тиску та вегетативні реакції). Інтерпретація результатів КРМ, які мають важливе діагностичне і терапевтичне значення, спрямована на визначення ступеня тяжкості апное та типу порушень дихання і сну. Слід зазначити, що КРМ має певні технічні (можливі артефакти запису результатів дослідження, залежність від якості датчиків, необхідність використання спеціального обладнання і вплив зовнішніх факторів) та клінічні обмеження (неможливість оцінювання стадій сну, обмежене оцінювання мікропробуджень, залежність від співпраці пацієнта і вплив першої ночі) [6; 18; 19].

Одним із провідних методів оцінювання і діагностики порушень дихання, зокрема хропіння та апное уві сні, є комп'ютерна пневмографія, яка є частиною комплексної діагностики в спеціалізованих сомнологічних центрах, використовується для підбору та контролю ефективності терапії для пацієнтів із СОАС, спрямована на виявлення характеру і ступеня порушень дихання під час сну і визначення ступеня ризику апное і його впливу на організм. Ключовими аспектами комп'ютерної пневмографії за хропіння й апное уві сні є принцип роботи та методика дослідження, діагностичні можливості, інтеграція комп'ютерної пневмографії з іншими методами (електроенцефалографією, електроміографією та електрокардіографією), певні діагностичні переваги (точність та неінвазивність методу, оптимальність тривалості спостереження, можливість ранньої діагностики та моніторингу ефективності лікування) [20].

Самостійний моніторинг сну в домашніх умовах для діагностики хропіння та СОАС дозволяють пацієнтам здійснювати телеметричні системи, що є зручним і менш стресовим порівняно з перебуванням у стаціонарі. Основними аспектами телеметричних систем є: їх технічний склад (датчики дихання і серцевого ритму, мікрофони й акселерометри та портативні пристрої, що дозволяє здійснювати моніторинг дихальних пауз, рівня кисню в крові (пульсоксиметрія) та серцевого ритму та виявляти хропіння і позиції тіла під час сну); технології збору і передачі даних (Bluetooth і Wi-Fi та їх інтеграція з мобільними додатками, які дають можливість переглядати дані, інтерпретувати результати дослідження і передавати отриману інформацію лікарю); методи аналізу даних (аналіз дихальних пауз щодо виявлення періодів апное чи гіпопное, вимірювання рівня насичення киснем (SpO_2), що допомагає визначити ступінь тяжкості дихальних розладів під час сну, та аналіз серцевих скорочень, що свідчить про реакцію організму на зниження кисню під час апное); можливість віддаленого моніторингу та діагностики (завдяки використанню телемедичних платформ і формуванню попередніх звітів); переваги використання телеметричних систем (зручність для пацієнта і можливість обстеження в домашніх умовах без необхідності відвідування

медичного закладу, реальність довготривалого моніторингу для отримання більш надійних даних та оперативність прийняття клінічних рішень). Хоча телеметричні системи є ефективними для попередньої діагностики та контролю стану пацієнтів із симптомами хропіння і СОАС і забезпечують лікарям дистанційний доступ до об'єктивних даних для точного та вчасного лікування хворих, їх використання пов'язане з певними обмеженнями і викликами, серед яких – точність методу, залежність від інтернет-зв'язку та фінансові витрати для частини населення [21].

Одним із сучасних методів діагностики хропіння та апное уві сні є штучний інтелект (ШІ), який допомагає виявляти, класифікувати та оцінювати серйозність цих патологічних станів, що дозволяє підвищити ефективність лікування диссомній. Основними напрямами використання ШІ є: аналіз аудіозаписів (для ідентифікації хропіння та його інтенсивності, що може бути особливо корисним для дистанційного моніторингу та первинної діагностики хвороби); аналіз полісомнографічних даних, аналіз відеозаписів і рухів тіла (що допомагає визначити, що саме викликає хропіння і апное); мобільні додатки і домашні пристрої (що дозволяє пацієнтам і лікарям отримувати інформацію в реальному часі); предиктивний аналіз і персоналізовані рекомендації, що сприяє прогнозуванню ризику апное; рекомендації щодо індивідуальних профілактичних заходів, вибору терапії, фізичних вправ та в дієтотерапії, що, ймовірно, впливає на ризик апное; інтеграція ШІ з телемедичними платформами (що дозволяє лікарям дистанційно отримувати результати аналізу даних пацієнта уві сні і є зручним для первинної діагностики і подальшого моніторингу стану пацієнта) [22].

Останнім часом у діагностиці хропіння і апное уві сні більш широко використовуються мобільні додатки (додатки для аудіозапису, додатки з акселерометром та комплексні додатки моніторингу сну), що пов'язане з їх зручністю для моніторингу та оцінювання порушень сну в домашніх умовах. Основними аспектами використання мобільних додатків є моніторинг і запис сну, аналіз і діагностика апное, оцінювання ефективності лікування, інтеграція зі смарт-пристроями, можливість генерування звітів з даними та простими рекомендаціями та їх зручність і доступність. Основними недоліками використання мобільних додатків є їх обмежена точність і необхідність подальшого обстеження. Таким чином, хоча мобільні додатки є корисним інструментом для первинного моніторингу, остаточна діагностика хропіння та апное уві сні має проводитись у спеціалізованих медичних закладах із застосуванням відповідного сертифікованого обладнання [3; 20; 23; 24].

Одним із провідних методів серед спеціальних технологій обстеження пацієнтів з хропінням та ОАС є відеополісомнографія (ВПСГ), яка дозволяє комплексно досліджувати фізіологічні параметри організму під час сну. ВПСГ є особливо корисною для виявлення обструктивного апное, центрального апное та змішаних типів порушень сну. Основними особливостями ВПСГ у діагностиці хропіння є: можливість проведення комплексного аналізу (одночасного моніторингу дихальних параметрів та насичення крові киснем

(SpO_2), проведення ЕЕГ, ЕКГ та ЕМГ), відеомоніторинг, оцінювання параметрів сну, детекція хропіння, об'єктивізація порушень сну та призначення персоналізованого лікування, що дозволяє визначити цей метод як «золотий стандарт» у діагностиці диссомній і актуалізує його щодо отримання повної клінічної картини патологічних змін, особливо за ймовірності обструктивного апное середнього та тяжкого ступеня [25].

Важливими методами діагностики хропіння та обструктивного апное уві сні є ендоскопічне обстеження і комп'ютерна томографія (КТ), які дозволяють ретельно оцінити анатомічні особливості дихальних шляхів і виявити причини обструктивних змін. Основними технологіями ендоскопічних обстежень є фіброендоскопія та відеоендоскопія, які використовуються для оцінювання стану і структури носової порожнини, гортані, глотки та основи язика, що дає можливість виявити наявність збільшення аденоїдів, гіпертрофію мигдаликів, наявність поліпів, новоутворень та інших перешкод для повітряного потоку. Також використовується метод індукованого сну (drug-induced sleep endoscopy, DISE), який проводиться під легким наркозом для імітації стану сну, що дозволяє лікарю оцінити динаміку обструкції дихальних шляхів і виявити ділянки, які провокують обструкцію та хропіння.

Комп'ютерна томографія (КТ) вкрай необхідна для 3D-реконструкції верхніх дихальних шляхів, тому що дозволяє точно визначити розташування і ступінь обструкції для розроблення індивідуального плану консервативного або хірургічного лікування. КТ слугує для виявлення звужень та структурних аномалій, оцінки носової порожнини, глотки, основи язика та щелеп, що допомагає діагностувати структурні зміни (викривлення носової перегородки, вузькість носових ходів, гіпертрофію язика чи м'якого піднебіння), які можуть бути причиною обструкції, та для планування лікування.

Ендоскопічні методи діагностики диссомній і КТ доцільно використовувати в їх поєднані, враховуючи те, що ендоскопія дозволяє безпосередньо бачити структурні зміни в динаміці, а КТ забезпечує детальну анатомічну інформацію, що особливо важливо в разі планування хірургічних втручань і є ключовим аспектом ефективного лікування хропіння та СОАС.

Лабораторні (гормональні, імунологічні та генетичні) дослідження відіграють важливу роль у діагностиці хропіння та СОАС і дозволяють краще зрозуміти етіологію порушень дихання під час сну та виявити індивідуальні фактори ризику.

Гормональні дослідження, а саме вимірювання рівня мелатоніну, гормонів щитоподібної залози, лептину та греліну і кортизолу допомагають в оцінюванні ступеня порушення сну, диференціації причини хропіння, визначенні взаємозв'язку диссомній з ожирінням і порушенням сну та дефіцитом кисню внаслідок обструкції дихальних шляхів. Рівень стресового гормону кортизолу є індикатором впливу диссомній на серцево-судинну систему і загальне здоров'я пацієнта.

Імунологічні дослідження (визначення рівня цитокінів як індикаторів тяжкості апное, С-реактивного білку та імуноглобулінів) дають можливість

виявлення хронічного запального процесу, оцінювання ризику серцево-судинних ускладнень та визначення наявності алергічних реакцій і схильності до запалення дихальних шляхів, що посилює їх обструкцію та хропіння.

Генетичні дослідження спрямовані на визначення спадковості хропіння та СОАС, імовірність порушень діяльності серцево-судинної системи та схильність до диссомній.

Комбінація гормональних, імунологічних та генетичних показників дає можливість оцінити індивідуальні фактори ризику щодо прогнозування тяжкості хропіння та СОАС, створити персоналізовані схеми лікування хворих з урахуванням їхніх генетичних і гормональних особливостей та визначити пацієнтів, які потребують ретельнішого моніторингу через підвищений ризик серцево-судинних і метаболічних ускладнень [26].

Натепер основні проблеми діагностики хропіння та СОАС пов’язані з організаційними (відсутністю єдиних діагностичних стандартів, недостатньою доступністю полісомнографії, високою вартістю діагностичного обладнання, обмеженою кількістю спеціалізованих центрів сну та недостатньою міждисциплінарною взаємодією) і методологічними (складністю ранньої діагностики хропіння та СОАС, відсутністю чітких критеріїв оцінки тяжкості хвороби, обмеженням портативних діагностичних пристроїв, недосконалістю скринінгових методик та складністю диференційної діагностики) аспектами [6].

Сучасні технології лікування хропіння та обструктивного апное сну, спрямовані не лише на симптоматичне полегшення захворювання, а й на корекцію причин його виникнення, передбачають використання неінвазивних методів лікування, хірургічних втручань і впровадження інноваційних та комплексних методик (табл. 2).

Таблиця 2

Сучасні методи лікування хропіння і апное уві сні

Технологічна група	Метод лікування	Контент лікування
1	2	3
Неінвазивні методи лікування	CPAP-терапія	- Автоматичні CPAP-апарати - BiPAP-системи - APAP-системи - Зволожувачі повітря - Сучасні маски та інтерфейси - Моніторинг ефективності терапії
	Внутрішньоротові пристрої	- Mandibular Advancement Devices (MAD) - Язикоутримувальні пристрої - Індивідуальні капи - Регульовані апарати - 3D-друковані пристрої
	Позиційна терапія	- Спеціальні подушки - Пристрої позиційного контролю - Розумні матраци - Вібраційні пристрої зворотного зв’язку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Продовження таблиці 2

1	2	3
Хірургічні методи лікування	Операції на м’якому піднебінні	- Увулопалатопластика (UPPP) - Лазерна увулопалатопластика (LAUP) - Радіочастотна абляція - Імплантація піднебіння - Латеральна фарингопластика
	Операції на язиці	- Редукція кореня язика - Глосектомія - Під’язикова міотомія - Радіочастотна термоабляція - Імплантація гіпоглосального стимулятора
	Операції на носі та глотці	- Септопластика - Ринопластика - Тонзилектомія - Аденоїдектомія - Корекція носових раковин
	Скелетні операції	- Максиломандибулярне висування - Остеотомія нижньої щелепи - Геніопластика - Дистракційний остеогенез - Ортогнатична хірургія
Інноваційні технології	Нейростимуляція	- Імплантація нейростимулятора під’язикового нерву - Транскутанна електрична стимуляція - Магнітна стимуляція - Біологічний зворотний зв’язок
	Лазерні технології	- CO_2-лазер - Діодний лазер - Er:YAG-лазер - Фотодинамічна терапія
	Радіочастотні методи	- Радіочастотна термоабляція - Кобляція - Плазмова коагуляція - Сомнопластика
Комплексні підходи	Модифікація способу життя	- Програми зниження ваги - Дієтотерапія - Фізична активність - Гігієна сну - Відмова від шкідливих звичок
	Фармакотерапія	- Назальні деконгестанти - Топічні кортикостероїди - Антигістамінні препарати - Міорелаксанти - Препарати для нормалізації тонусу м’язів
	Реабілітація	- Міофункціональна терапія - Дихальна гімнастика - Остеопатичні техніки - Логопедична корекція - Психологічна підтримка

Джерело: [16; 27–41].

Continuous Positive Airway Pressure (CPAP), або CPAP-терапія за хропіння та обструктивного апное уві сні – це метод створення постійного позитивного тиску в дихальних шляхах, який застосовується для лікування ОАС та хропіння і запобігає спаданню верхніх дихальних шляхів під час сну. Показаннями до застосування CPAP-терапії є певний індекс апное чи гіпопное (AHI) > 15 подій/год, тяжке хропіння з порушенням якості сну, денна сонливість, наявність супутніх серцево-судинних захворювань та метаболічні порушення. Перед призначенням CPAP мають бути проведені обов'язкові (полісомнографія, КРМ, пульсоксиметрія, оцінювання анатомічних особливостей верхніх дихальних шляхів та антропометричні вимірювання) і додаткові дослідження (ендоскопія носоглотки, цефалометрія, акустичний аналіз хропіння, оцінювання якості життя та денної сонливості за шкалою Епворта).

Технічними аспектами CPAP-терапії є типи апаратів для проведення лікування – базові CPAP-апарати (з фіксованим тиском, базовою системою моніторингу і простим інтерфейсом), AutoCPAP-апарати (з автоматичним регулюванням тиску, розширеною системою моніторингу і детальною статистикою) та BiPAP-апарати (призначені для пацієнтів з непереносимістю CPAP, з різним тиском вдиху і видиху і з розширеними можливостями налаштування), маски для CPAP – носові маски (найбільш поширені, з мінімальним мертвим простором і кращою переносимістю), назальні канюлі (призначені пацієнтів з клаустрофобією з мінімальним контактом і найменшим мертвим простором) та ротоносові маски (для пацієнтів з ротовим диханням, із ще більшим мертвим простором і підвищеним ризиком витоку).

Критеріями ефективності CPAP-терапії є короткострокові (зникнення хропіння, нормалізація індексу апное чи гіпопное (AHI), покращення якості сну, зменшення денної сонливості та підвищення працездатності) і довгострокові показники (зниження артеріального тиску, покращення метаболічних показників, зменшення ризику серцево-судинних ускладнень, підвищення якості життя пацієнтів та зниження ризику ДТП). Під час проведення CPAP-терапії ймовірні ускладнення (сухість слизових оболонок, подразнення шкіри, закладеність носа, дискомфорт від маски та аерофагія), що потребує певних профілактичних заходів, а саме використання зволожувача, правильного підбору маски, застосування назальних спреїв, регулярного очищення обладнання та періодичної заміни витратних матеріалів. Об'єктивними критеріями позитивних змін стану здоров'я пацієнтів визначають: AHI < 5 подій/год, відсутність десатурацій, нормалізація структури сну, стабільність гемодинаміки та прихильність до терапії > 4 год/ніч, суб'єктивні – відсутність хропіння, покращення якості сну, зменшення денної сонливості, підвищення працездатності та задоволеність пацієнтів проведеним лікуванням [27, с. 936; 28, с. 1731].

Ефективними нехірургічними методами лікування хропіння та СОАС є використання внутрішньоротових пристроїв та позиційна терапія, які спрямовані на підтримку вільного потоку повітря через дихальні шляхи, зменшення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

коливань м'яких тканин у горлі, що спричиняють хропіння, та зниження ризику тимчасового перекриття дихальних шляхів за СОАС. Вони надають можливу альтернативу до більш інвазивних методів лікування і є частиною комплексного підходу, що покращує якість сну та зменшує ризики, пов'язані з ОАС.

Внутрішньоротові пристрої призначені для фіксації нижньої щелепи або язика в такому положенні, яке запобігає обструкції дихальних шляхів. Вони поділяються на: мандибулярні рефакторні пристрої (МРП), які утримують нижню щелепу висуненою вперед, що сприяє зменшенню колапсу дихальних шляхів і поліпшенню потоку повітря; пристрої для стабілізації язика, які підтримують язик у фіксованому положенні, щоб він не опускався назад і не блокував дихальні шляхи; індивідуальні пристрої, що забезпечує зручність використання і кращу фіксацію.

Позиційна терапія спрямована на уникнення положення тіла і рекомендована пацієнтам, в яких апное або хропіння посилюються, коли вони сплять на спині. Основними аспектами позиційної терапії є їх використання під час сну та електронні позиційні терапевтичні пристрої із сенсорами, які моніторять положення тіла під час сну і забезпечують більш тривалий ефект, оскільки стимулюють у пацієнта звичку спати на боці.

Часто позиційна терапія використовується разом із внутрішньоротовими пристроями для досягнення більшого ефекту, особливо в пацієнтів з помірними або важкими формами ОСА, де потрібно більше одного методу підтримки дихальних шляхів.

Перевагами позиційної терапії є її менша інвазивність, зручність у домашньому використанні та високий рівень пацієнтської комплаєнтності порівняно з постійним позитивним тиском у дихальних шляхах (CPAP-терапією). Проте метод характеризується і певними недоліками – дискомфортом або біллю в щелепі, зубах, сухістю в роті під час носіння внутрішньоротових пристроїв [29, с.13; 30; 31, с. 1289].

Досить ефективними методами лікування хропіння і СОАС є хірургічні методи, серед яких найпоширенішим визнана увулопалатофарингопластика (УПФП), що полягає в клиноподібній резекції слизової оболонки задньої піднебінної дужки, що прилягала до основи піднебінного язичка, видаленні слизової оболонки між передньою та задньою дужками, зшиванням їх вузловими швами, невеликою частковою резекцією піднебінного язичка і дає можливість краще збільшувати простір глотки. Також до основних методів хірургічної корекції хропіння і СОАС належать: увулопалатопластика (УПП), яка використовується в разі легкого та середнього ступеня СОАС, є відносно нескладною операцією з коротким періодом відновлення і полягає у видаленні надлишкової тканини м'якого піднебіння та зменшенні або видаленні язичка; радіочастотна абляція – малоінвазивна процедура, яка може проводитися амбулаторно, потребує кількох сеансів і полягає у зменшенні об'єму тканин за

допомогою радіочастотної енергії; імплантація піднебінних імплантів – мінімально інвазивна процедура, що зменшує вібрацію тканин і полягає у встановленні спеціальних імплантів для укріплення м'якого піднебіння; корекція носової перегородки, яка використовується за наявності анатомічних дефектів носа, покращує носове дихання і часто комбінується з іншими методами лікування. Важливими аспектами використання хірургічних технологій є необхідність попереднього обстеження та консультацій профільного спеціаліста, уважне ставлення до вибору методу хірургічної корекції хропіння і СОАС, залежно від причини хропіння та ступеня тяжкості хвороби, ймовірності післяопераційних ускладнень та недостатньої ефективності в різних пацієнтів [16; 32, с. 184; 33; 34].

Інноваційними технологіями лікування хропіння і СОАС, що спрямовані на поліпшення якості сну та запобігання ризикам, пов'язаним з апное, є нейростимуляція, лазерні технології та радіочастотні методи (радіочастотна абляція) [35; 36; 37, с. 386].

Нейростимуляція, яка особливо ефективна для пацієнтів із середнім або важким обструктивним апное, передбачає стимуляцію під'язикового нерву та транскраніальну магнітну стимуляцію (ТМС), лазерні технології – лазерну увулопалатопластику та лазерну термопластику язика, радіочастотні методи – радіочастотну термоабляцію м'якого піднебіння та радіочастотну термоабляцію кореня язика. Перевагами наведених малоінвазивних методів є їх мінімальна травматичність, нетривалий період реабілітації, можливість амбулаторного лікування, менший ризик ускладнень та можливість повторного застосування. До обмежень і застережень щодо нейростимуляції, лазерних технологій та радіочастотних методів належать варіабельність їх результатів, потреба в повторних процедурах, необхідність правильного відбору пацієнтів, висока вартість деяких із цих методів та обмежена доступність в окремих регіонах.

У лікуванні хропіння і СОАС важливу роль відіграють модифікація способу життя, фармакотерапія та реабілітаційні заходи, кожен з яких допомагає зменшити прояви захворювання та поліпшити якість життя пацієнта [38, с. 1392; 39; 40, с. 92; 41, с. 617].

Модифікація способу життя полягає в зниженні маси тіла за ожиріння, відмові від куріння, вживання алкоголю та седативних препаратів, нормалізації режиму сну і сну на боці замість спини та уникнення прийому їжі перед сном. Фармакотерапія передбачає використання назальних деконгестантів у разі закладеності носа, призначення антигістамінних препаратів за алергічного риніту, топічних кортикостероїдів за поліпозу носа та препаратів для лікування гастроезофагеальної рефлюксної хвороби. Реабілітаційні заходи включають СРАР-терапію, міофункціональну терапію для зміцнення м'язів глотки, дихальну гімнастику, спеціальні вправи для язика і м'якого піднебіння та позиційну терапію.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Основними проблемами терапевтичного лікування є обмежена ефективність консервативних методів, низька прихильність до CPAP-терапії, складність підбору режимів лікування, недостатня ефективність внутрішньоротових пристроїв та обмеження застосування позиційної терапії, а хірургічного – відсутність чітких показань до операції, складність прогнозування результатів лікування, ризик післяопераційних ускладнень, можливість рецидиву симптомів, обмеження застосування малоінвазивних методик та значні фінансові витрати на лікування ускладнень хропіння і СОАС.

Висновки

1. Хропіння та обструктивне апное сну (ОАС) є серйозними медичними станами, що потребують своєчасної діагностики та лікування через їх негативний вплив на якість життя та здоров'я пацієнтів.
2. Сучасна діагностика включає комплексний підхід, який полягає в детальному зборі анамнезу, проведенні полісомнографічного дослідження, відеоендоскопії верхніх дихальних шляхів, комп'ютерної томографії та МРТ за необхідності.
3. Лікування має бути індивідуалізованим та може включати консервативні методи, CPAP-терапію як «золотий стандарт» лікування середньої та важкої форм ОАС, внутрішньоротові пристрої та хірургічні втручання за наявності анатомічних порушень.
4. Ефективність лікування залежить від правильної діагностики причин хропіння та ОАС, своєчасного початку лікування, комплаєнсу пацієнта та регулярного моніторингу його стану.
5. Важливим щодо ефективності діагностики і лікування хропіння і СОАС є міждисциплінарний підхід із залученням отоларингологів, сомнологів, сімейних лікарів та інших профільних спеціалістів.
6. Актуальним є подальше вдосконалення методів діагностики і лікування, а також підвищення обізнаності як медичних працівників, так і населення щодо проблеми хропіння та ОАС.
7. Своєчасна діагностика та адекватне лікування значно покращують якість життя пацієнтів та запобігають розвитку серйозних ускладнень.

Література:

1. Kuvat N., Tanriverdi H., Armutcu F. The relationship between obstructive sleep apnea syndrome and obesity: A new perspective on the pathogenesis in terms of organ crosstalk. *The Clinical Respiratory Journal.* 2020. Vol. 14(7). P. 595-604. DOI: 10.1111/crj.13175.

2. Senaratna C.V., Perret J.L., Lodge C.J. et al. Prevalence of obstructive sleep apnea in the general population: A systematic review. *Sleep Medicine Reviews.* 2017. Vol. 34. P. 70-81. DOI: 10.1016/j.smrv.2016.07.002.

3. Фещенко Ю.І., Опімах С.Г. Дихальні розлади під час сну у дорослих: теми поточних наукових досліджень та основні оновлення практичних рекомендацій. *Український пульмонологічний журнал.* 2024. № 1. С. 8-15. DOI: 10.31215/2306-4927-2024-32-1-8-15.

4. Carskadon M.A., Dement W.C., Mitler M.M., Roth T., Westbrook P.R., Keenan S. Guidelines for the multiple sleep latency test (MSLT): a standard measure of sleepiness. *Sleep.* 1986. Vol. 9(4). P. 519-24. DOI: 10.1093/sleep/9.4.519.

5. Gonzalez-Aquines A., Martinez-Roque D., Baltazar Trevino-Herrera A., Chavez-Luevanos BE., Guerrero-Campos F., Gongora-Rivera F. Obstructive sleep apnea syndrome and its relationship with ischaemic stroke. *Rev Neurol.* 2019. Vol. 69(6). P. 255-260. DOI: 10.33588/rn.6906.2019061.

6. Кузнєцова О.Д., Недельська С.М., Кузнєцов А.А. Синдром обструктивного апное сну в дітей як міждисциплінарна проблема (огляд літератури). *Запорізький медичний журнал.* 2022. Том 24. Вип. 5(134). С. 591-598. DOI: 10.14739/2310-1210.2022.5.257059.

7. Spicuzza L., Caruso D., Di Maria G. Obstructive sleep apnoea syndrome and its management. *Therapeutic Advances in Chronic Disease.* 2015. Vol. 6(5). P. 273-285. DOI: 10.1177/2040622315590318.

8. Денисенко Р., Гичка С., Ніколаенко С., Діхтярук О., Науменко О. Morphological changes in soft palatine tissues standing behind obstructive sleep apnea syndrome: general pattern and role of human papilloma virus. *Український науково-медичний молодіжний журнал.* 2021. Т. 127. № 4. С. 30–37. DOI: 10.32345/USMYJ.4(127).2021.30-37.

9. Flaa T.A., Harris A., Bjorvatn B. et al. Sleepiness among personnel in the Norwegian Air Ambulance Service. *International Archives of Occupational and Environmental Health.* 2019. Vol. 92(8). P. 1121-30. DOI: 10.1007/s00420-019-01449-w.

10. Романенко І.Ю., Третяк О.Е. Метаболічні наслідки розладів сну. Огляд літератури. *Clinical Endocrinology and Endocrine Surgery.* 2022. № 2. С. 39-46. DOI: 10.30978/CEES-2022-2-39.

11. Waage S., Pallesen S., Moen B.E. et al. Changes in work schedule affect the prevalence of shift work disorder among Norwegian nurses – a two-year follow-up study. *Chronobiology International.* 2021. Vol. 38(6). P. 924-32. DOI: 10.1080/07420528.2021.1896535.

12. Жигайло Н.І., Волошина О.Є. Психотерапія порушень сну: трансдіагностичний підхід. *Психологія.* 2021. № 13. С. 39–48. DOI: 10.25264/2415-7384-2021-13-39-48.

13. Hrynzovska. LARYNGOLOGY. *The Ukrainian Scientific Medical Youth Journal.* 2023. Т. 137, № 1. С. 68–90. URL: http://mmj.nmuofficial.com.

14. Бегош Н.Б., Бакалець О.В., Чорномидз І.Б., Заєць Т.А. Сучасні аспекти діагностики порушення дихання уві сні. *Вісник проблем біології і медицини.* 2023. Вип. 2 (169) (додаток). С. 17–18. DOI: 10.29254/2523-4110-2023-2-169/addition-17-18.

15. Свиридова Н.К., Чуприна Г.М. Патогенез, клініка, діагностика та комплексне лікування інсомній різного ґенезу з використанням методів рефлексотерапії. *East European Journal of Parkinson's Disease and Movement Disorders.* 2016. Vol. 2, № 1. С. 26–35. URL: https://www.researchgate.net/publication/304625027.

16. Денисенко Р.Ю. Оптимізація хірургічного лікування хворих із синдромом обструктивного апное сну: дис. … канд. мед. наук. Національний медичний університет імені О.О. Богомольця. Київ, 2023. 126 с. URL: http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/8904.

17. Рековець О.Л., Сіренко Ю.М., Крушинська Н.А., Торбас О.О. Вплив терапії постійним позитивним тиском у дихальних шляхах на артеріальну жорсткість у пацієнтів з артеріальною гіпертензією і синдромом обструктивного апное сну. *Ukrainian Journal of Cardiology.* 2022. № 5–6. С. 17–29. DOI: 10.31928/2664-4479-2022.5-6.1729.

18. Тітов І.І., Білас О.Ю., Хлібейчук Г.І., Нестор І.І. Дистанційний кардіо-респіраторний моніторинг під час CPAP-терапії у хворих з ішемічним інсультом. *Pain, Anaesthesia and Intensive Care.* 2024. № 3. С. 89. DOI: 10.25284/2519-2078.3(108).2024.310507.

19. Кривенко В.І., Світлицька О.А., Кривенко В.И. Особливості клінічного перебігу та кардіо-респіраторного моніторування хворих на обструктивне апное сну та гастроезофагеальну рефлюксну хворобу. *Запорожский медицинский журнал.* 2020. Т. 22, № 2. С. 174–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zmzh_2020_22_2_7.

20. Іванова Я.О., Федорін І.В., Вдовиченко О.В. Огляд сучасних технологій для діагностики якості сну. *Науковий журнал «Біомедична інженерія і технологія».* 2021. Т. 2, № 6. С. 1–10. URL: https://www.researchgate.net/publication/357197402.

21. Аксан М.В. Новітня технічна система для телемедицини. 2021. 60 с. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/52774/1.

22. Івчина Н.А. Діагностика синдрому обструктивного апное/гіпопноє в амбулаторній практиці. *World Science.* 2019. № 1. С. 11–14. DOI: 10.31435/rsglobal_ws/31012019/6299.

23. Korkalainen H., Zou D. Editorial: Novel technologies in the diagnosis and management of sleep-disordered breathing. *Frontiers in Sleep.* 2024. Vol. 3. Article 1385793. DOI: 10.3389/frsle.2024.1385793.

24. Korkalainen H., Kainulainen S., Islind A.S., Oskarsdottir M., Strassberger C., Nikkonen S., et al. Review and perspective on sleep-disordered breathing research and translation to clinics. *Sleep Medicine Reviews.* 2024. Vol. 73. Article 101874. DOI: 10.1016/j.smrv.2023.101874.

25. Yankova-Aleksieva Y.A. Sleep Disorders in Shift Work: Doctoral dissertation. Medical University of Varna (Bulgaria), 2023. URL: https://www.mu-varna.bg/BG/Research/Documents.

26. *Advances in the Diagnosis and Evaluation of Disabling Physical Health Conditions.* 2023. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK593682/pdf/Bookshelf_NBK593682.pdf.

27. Pépin J.-L., Bailly S., Rinder P., Adler D., Szeftel D., Malhotra A., Cistulli P.A., Benjafield A., Lavergne F., Josseran A. та ін. CPAP Therapy Termination Rates by OSA Phenotype: A French Nationwide Database Analysis. *Journal of Clinical Medicine.* 2021. Vol. 10. P. 936. DOI: 10.3390/jcm10050936.

28. Dissanayake H.U., та ін. Obstructive sleep apnea therapy for cardiovascular risk reduction—Time for a rethink? *Clinical Cardiology.* 2021. Vol. 44(12). P. 1729–1738. DOI: 10.1002/clc.23747.

29. Müller C., Kerl J., Dellweg D. Non-invasive hemodynamic monitoring during initiation of positive airway pressure treatment in patients with obstructive sleep apnea: a feasibility study. *Sleep Science and Practice.* 2024. Vol. 8(1). P. 13. DOI: 10.1186/s41606-024-00107-6.

30. Arachchige M.A., Steier J. Beyond usual care: a multidisciplinary approach towards the treatment of obstructive sleep apnoea. *Frontiers in Cardiovascular Medicine.* 2022. Vol. 8. Article 747495. DOI: 10.3389/fcvm.2021.747495.

31. Thandaveshwara D., Chandrashekar Reddy A.H., Gopalakrishna M.V., Doreswamy S.M. Saturation oxygenation pressure index: a non-invasive bedside measure for severity of respiratory disease in neonates on CPAP. *European Journal of Pediatrics.* 2021. Vol. 180. P. 1287–1292. DOI: 10.1007/s00431-020-03877-0.

32. Khan A., Hunasikatti M. Advances in the Surgical Treatments for Snoring and Obstructive Sleep Apnea. *Sleep Apnea Frontiers: Pathophysiology, Diagnosis, and Treatment Strategies.* 2024. P. 181–199. DOI: 10.1007/978-981-99-7901-1_12.

33. Park J.A., Cha H., Kim S.K., Woo H., Han S.C., Kim D.W., Kim H.J. Optimal application of soft-palate webbing flap pharyngoplasty combined with nasal surgery for surgical treatment of primary snoring and obstructive sleep apnea. *Sleep and Breathing.* 2022. Vol. 26(4). P. 1963–1971. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11325-022-02563-9.

34. de Apodaca P.M.R., Carrasco-Llatas M., Esteller-Moré E. Surgical versus non-surgical treatment in the obstructive sleep apnea-hypopnea syndrome. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology.* 2020. Vol. 138. Article 110310. DOI: 10.1016/j.ijporl.2020.110310.

35. Baptista P.M., Martínez Ruiz de Apodaca P., Carrasco M., Fernandez S., Wong P.Y., Zhang H., Kotecha B. Daytime neuromuscular electrical therapy of tongue muscles in improving snoring in individuals with primary snoring and mild obstructive sleep apnea. *Journal of Clinical Medicine.* 2021. Vol. 10(9). P. 1883. DOI: 10.3390/jcm10091883.

36. Dieieva Y., Naumenko O. Evaluation and Management in Patients with Obstructive Sleep Apnea. *IntechOpen.* 2023. DOI: 10.5772/intechopen.1002896.

37. Chaidas K., Ashman A. Variations in funding for treatment of obstructive sleep apnoea in England. *The Journal of Laryngology & Otology*. 2021. Vol. 135(5). P. 385–390. DOI: 10.1017/S0022215121000906.

38. Gottlieb D.J., Punjabi N.M. Diagnosis and management of obstructive sleep apnea: a review. *JAMA.* 2020. Vol. 323(14). P. 1389–1400. DOI: 10.1001/jama.2020.3514.

39. Hnatiak J., Galkova L.Z., Winnige P., Batalik L., Dosbaba F., Ludka O., Krejci J. Obstructive Sleep Apnea and a Comprehensive Remotely Supervised Rehabilitation Program: Protocol for a Randomized Controlled Trial. *JMIR Research Protocols.* 2023. Vol. 12(1). Article e47460. DOI: 10.2196/47460.

40. Lee J.J., Sundar K.M. Evaluation and management of adults with obstructive sleep apnea syndrome. *Lung.* 2021. Vol. 199(2). P. 87–101. DOI: 10.1007/s00408-021-00426-w.

41. Horner R.L. Targets for obstructive sleep apnea pharmacotherapy: principles, approaches, and emerging strategies. *Expert Opinion on Therapeutic Targets.* 2023. Vol. 27(7). P. 609–626. DOI: 10.1080/14728222.2023.2240018.

References

1. Kuvat N., Tanriverdi H., Armutcu F. (2020). The relationship between obstructive sleep apnea syndrome and obesity: A new perspective on the pathogenesis in terms of organ crosstalk. *The Clinical Respiratory Journal*, 14(7), 595-604. DOI: 10.1111/crj.13175 [in English].

2. Senaratna C.V., Perret J.L., Lodge C.J. et al. (2017). Prevalence of obstructive sleep apnea in the general population: A systematic review. *Sleep Medicine Reviews*, 34, 70-81. DOI: 10.1016/j.smrv.2016.07.002 [in English].

3. Feshchenko Yu.I., Opimakh S.H. (2024). Dykhalni rozlady pid chas snu u doroslykh: temy potochnykh naukovykh doslidzhen ta osnovni onovlennia praktychnykh rekomendatsii [Respiratory Disorders during Sleep in Adults: Topics of Current Research and Main Updates in Practical Recommendations]. *Ukrainskyi pulmonolohichnyi zhurnal – Ukrainian Pulmonology Journal*, № 1, 8-15. DOI: 10.31215/2306-4927-2024-32-1-8-15 [in Ukrainian].

4. Carskadon M.A., Dement W.C., Mitler M.M., Roth T., Westbrook P.R., Keenan S. (1986). Guidelines for the multiple sleep latency test (MSLT): a standard measure of sleepiness. *Sleep*, 9(4), 519-24. DOI: 10.1093/sleep/9.4.519 [in English].

5. Gonzalez-Aquines A., Martinez-Roque D., Baltazar Trevino-Herrera A., Chavez-Luevanos BE., Guerrero-Campos F., Gongora-Rivera F. (2019). Obstructive sleep apnea syndrome and its relationship with ischaemic stroke. *Rev Neurol*, 69(6), 255-260. DOI: 10.33588/rn.6906.2019061 [in English].

6. Kuznietsova O.D., Nedelska S.M., Kuznetsov A.A. (2022). Syndrom obstruktyvnoho apnoe snu v ditei yak mizhdytsyplinarna problema (ohliad literatury) [Obstructive Sleep Apnea Syndrome in Children as an Interdisciplinary Problem (Literature Review)]. *Zaporizkyi medychnyi zhurnal – Zaporizhzhia Medical Journal*, 24(5), 591-598. DOI: 10.14739/2310-1210.2022. 5.257059 [in Ukrainian].

7. Spicuzza L., Caruso D., Di Maria G. (2015). Obstructive sleep apnoea syndrome and its management. *Therapeutic Advances in Chronic Disease*, 6(5), 273-285. DOI: 10.1177/20406 22315590318 [in English].

8. Denysenko R., Hichka S., Nikolaenko S., Dikhtiariuk O., Naumenko O. (2021). Morphological changes in soft palatine tissues standing behind obstructive sleep apnea syndrome: general pattern and role of human papilloma virus. *Ukrainskyi naukovo-medychnyi molodizhnyi zhurnal – Ukrainian Scientific Medical Youth Journal*, 127(4), 30–37. DOI: 10.32345/USMYJ. 4(127).2021.30-37 [in Ukrainian].

9. Flaa T.A., Harris A., Bjorvatn B. et al. (2019). Sleepiness among personnel in the Norwegian Air Ambulance Service. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 92(8), 1121-30. DOI: 10.1007/s00420-019-01449-w [in English].

10. Romanenko I.Yu., Tretiak O.E. (2022). Metabolichni naslidky rozladiv snu. Ohliad literatury [Metabolic Consequences of Sleep Disorders. Literature Review]. *Clinical Endocrinology and Endocrine Surgery*, 2, 39-46. DOI: 10.30978/CEES-2022-2-39 [in Ukrainian].

11. Waage S., Pallesen S., Moen B.E. et al. (2021). Changes in work schedule affect the prevalence of shift work disorder among Norwegian nurses – a two-year follow-up study. *Chronobiology International*, 38(6), 924-32. DOI: 10.1080/07420528.2021.1896535 [in English].

12. Zhyhailo N.I., Voloshyna O.E. (2021). Psykhotrapiia porushen snu: transdiagnoznyy pidkhid [Psychotherapy of Sleep Disorders: Transdiagnostic Approach]. *Psykholohiia – Psychology*, 13, 39–48. DOI: 10.25264/2415-7384-2021-13-39-48 [in Ukrainian].

13. Hrynzovska L. (2023). Laryngology. *The Ukrainian Scientific Medical Youth Journal*, 137(1), 68–90. URL: http://mmj.nmuofficial.com [in Ukrainian].

14. Behosh N.B., Bakaets O.V., Chornomydz I.B., Zaiets T.A. (2023). Suchasni aspekty diahnostyky porushennia dykhannya uvi snu [Modern Aspects of Sleep Breathing Disorder Diagnosis]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny – Bulletin of Problems in Biology and Medicine*, 2(169), 17–18. DOI: 10.29254/2523-4110-2023-2-169/addition-17-18 [in Ukrainian].

15. Svyrydova N.K., Chupryna H.M. (2016). Patohenez, klinika, diahnostyka ta kompleksne likuvannia insomnii riznoho henesa z vykorystanniam metodiv refleksoterapii [Pathogenesis, Clinical Presentation, Diagnosis, and Comprehensive Treatment of Insomnia of Various Origins Using Reflexotherapy Methods]. *East European Journal of Parkinson's Disease and Movement Disorders*, 2(1), 26–35. URL: https://www.researchgate.net/publication/304625027 [in Ukrainian].

16. Denysenko R.Yu. (2023). Optymizatsiia khirurhichnoho likuvannia khvorykh iz syndromom obstruktyvnoho apnoe snu [Optimization of Surgical Treatment of Patients with Obstructive Sleep Apnea Syndrome] (dissertation). *National Medical University O.O. Bohomolets*, Kyiv. 126 s. URL: http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/8904 [in Ukrainian].

17. Rekovets O.L., Sirenko Yu.M., Krushynska N.A., Torbas O.O. (2022). Vplyv terapii postiinym pozytyvnym tyskom u dykhalnykh shliakhakh na arterialnu zhorstkist u patsientiv z arterialnoiu hipertenziieiu i syndromom obstruktyvnoho apnoe snu [Effect of Continuous Positive Airway Pressure Therapy on Arterial Stiffness in Patients with Hypertension and Obstructive Sleep Apnea Syndrome]. *Ukrainian Journal of Cardiology*, 5-6, 17–29. DOI: 10.31928/2664-4479-2022.5-6.1729 [in Ukrainian].

18. Titov I.I., Bilas O.Yu., Khlibeichuk H.I., Nestor I.I. (2024). Dystantsiinyi kardio-respiratornyi monitorynh pid chas CPAP-terapii u khvorykh z ishemichnym insultom [Remote Cardio-Respiratory Monitoring During CPAP Therapy in Patients with Ischemic Stroke]. *Pain, Anaesthesia and Intensive Care*, 3, 89. DOI: 10.25284/2519-2078.3(108).2024.310507 [in Ukrainian].

19. Kryvenko V.I., Svitlytska O.A., Kryvenko V.I. (2020). Osoblyvosti klinichnoho perebihu ta kardio-respiratornoho monitorynhu khvorykh na obstruktyvne apnoe snu ta hastroezofagealnu refluksnu khvorobu [Clinical Features and Cardio-Respiratory Monitoring in Patients with Obstructive Sleep Apnea and Gastroesophageal Reflux Disease]. *Zaporizkyi medychnyi zhurnal – Zaporizhzhia Medical Journal*, 22(2), 174–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zmzh_2020_22_2_7 [in Ukrainian].

20. Ivanova Ya.O., Fedorin I.V., Vdovychenko O.V. (2021). Ohliad suchasnykh tekhnolohii dlia diahnostyky yakosti snu [Review of Modern Technologies for Sleep Quality Diagnosis]. *Naukovyi zhurnal «Biomedychna inzheneriia i tekhnolohiia» – Biomedical Engineering and Technology*, 2(6), 1–10. URL: https://www.researchgate.net/publication/357197402 [in Ukrainian].

21. Aksan M.V. (2021). Novitnia tekhnichna systema dlia telemedytsyny [Novel Technical System for Telemedicine]. 60 s. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/52774/1 [in Ukrainian].

22. Ivchina N.A. (2019). Diahnostyka syndromu obstruktyvnoho apnoe/hipopnoe v ambulatornii praktytsi [Diagnosis of Obstructive Sleep Apnea/Hypopnea Syndrome in Outpatient Practice]. *World Science*, 1, 11–14. DOI: 10.31435/rsglobal_ws/31012019/6299 [in Ukrainian].

23. Korkalainen H., Zou D. (2024). Editorial: Novel technologies in the diagnosis and management of sleep-disordered breathing. *Frontiers in Sleep*, 3, Article 1385793. DOI: 10.3389/frsle.2024.1385793 [in English].

24. Korkalainen H., Kainulainen S., Islind A.S., Oskarsdottir M., Strassberger C., Nikkonen S. et al. (2024). Review and perspective on sleep-disordered breathing research and translation to clinics. *Sleep Medicine Reviews*, 73, Article 101874. DOI: 10.1016/j.smrv.2023.101874 [in English].

25. Yankova-Aleksieva Y.A. (2023). Sleep Disorders in Shift Work: Doctoral dissertation. *Medical University of Varna (Bulgaria)*. URL: https://www.mu-varna.bg/BG/Research/Documents [in English].

26. Advances in the Diagnosis and Evaluation of Disabling Physical Health Conditions. (2023). URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK593682/pdf/Bookshelf_NBK593682.pdf [in English].

27. Pépin J.-L., Bailly S., Rinder P., Adler D., Szeftel D., Malhotra A., Cistulli P.A., Benjafield A., Lavergne F., Josseran A. et al. (2021). CPAP Therapy Termination Rates by OSA Phenotype: A French Nationwide Database Analysis. *Journal of Clinical Medicine*, 10, 936. DOI: 10.3390/jcm10050936 [in English].

28. Dissanayake H.U. et al. (2021). Obstructive sleep apnea therapy for cardiovascular risk reduction—Time for a rethink? *Clinical Cardiology*, 44(12), 1729–1738. DOI: 10.1002/clc.23747 [in English].

29. Müller C., Kerl J., Dellweg D. (2024). Non-invasive hemodynamic monitoring during initiation of positive airway pressure treatment in patients with obstructive sleep apnea: a feasibility study. *Sleep Science and Practice*, 8(1), 13. DOI: 10.1186/s41606-024-00107-6 [in English].

30. Arachchige M.A., Steier J. (2022). Beyond usual care: a multidisciplinary approach towards the treatment of obstructive sleep apnoea. *Frontiers in Cardiovascular Medicine*, 8, Article 747495. DOI: 10.3389/fcvm.2021.747495 [in English].

31. Thandaveshwara D., Chandrashekar Reddy A.H., Gopalakrishna M.V., Doreswamy S.M. (2021). Saturation oxygenation pressure index: a non-invasive bedside measure for severity of respiratory disease in neonates on CPAP. *European Journal of Pediatrics*, 180, 1287–1292. DOI: 10.1007/s00431-020-03877-0 [in English].

32. Khan A., Hunasikatti M. (2024). Advances in the Surgical Treatments for Snoring and Obstructive Sleep Apnea. *Sleep Apnea Frontiers: Pathophysiology, Diagnosis, and Treatment Strategies*, 181–199. DOI: 10.1007/978-981-99-7901-1_12 [in English].

33. Park J.A., Cha H., Kim S.K., Woo H., Han S.C., Kim D.W., Kim H.J. (2022). Optimal application of soft-palate webbing flap pharyngoplasty combined with nasal surgery for surgical treatment of primary snoring and obstructive sleep apnea. *Sleep and Breathing*, 26(4), 1963–1971. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11325-022-02563-9 [in English].

34. de Apodaca P.M.R., Carrasco-Llatas M., Esteller-Moré E. (2020). Surgical versus non-surgical treatment in the obstructive sleep apnea-hypopnea syndrome. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 138, Article 110310. DOI: 10.1016/j.ijporl.2020.110310 [in English].

35. Baptista P.M., Martínez Ruiz de Apodaca P., Carrasco M., Fernandez S., Wong P.Y., Zhang H., Kotecha B. (2021). Daytime neuromuscular electrical therapy of tongue muscles in improving snoring in individuals with primary snoring and mild obstructive sleep apnea. *Journal of Clinical Medicine*, 10(9), 1883. DOI: 10.3390/jcm10091883 [in English].

36. Dieieva Y., Naumenko O. (2023). Evaluation and Management in Patients with Obstructive Sleep Apnea. *IntechOpen*. DOI: 10.5772/intechopen.1002896 [in English].

37. Chaidas K., Ashman A. (2021). Variations in funding for treatment of obstructive sleep apnoea in England. *The Journal of Laryngology & Otology*, 135(5), 385–390. DOI: 10.1017/S0022215121000906 [in English].

38. Gottlieb D.J., Punjabi N.M. (2020). Diagnosis and management of obstructive sleep apnea: a review. *JAMA*, 323(14), 1389–1400. DOI: 10.1001/jama.2020.3514 [in English].

39. Hnatiak J., Galkova L.Z., Winnige P., Batalik L., Dosbaba F., Ludka O., Krejci J. (2023). Obstructive Sleep Apnea and a Comprehensive Remotely Supervised Rehabilitation Program: Protocol for a Randomized Controlled Trial. *JMIR Research Protocols*, 12(1), Article e47460. DOI: 10.2196/47460 [in English].

40. Lee J.J., Sundar K.M. (2021). Evaluation and management of adults with obstructive sleep apnea syndrome. *Lung*, 199(2), 87–101. DOI: 10.1007/s00408-021-00426-w [in English].

41. Horner R.L. (2023). Targets for obstructive sleep apnea pharmacotherapy: principles, approaches, and emerging strategies. *Expert Opinion on Therapeutic Targets*, 27(7), 609–626. DOI: 10.1080/14728222.2023.2240018 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

УДК 618.1-089.888:616-089.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-2103-2110

Шевчук Юлія Олегівна студентка, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, тел.: (068) 243-81-05, https://orcid.org/0009-0001-0018-1070

Круть Діана Йосипівна студетка, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, тел.: (067) 433-00-13, https://orcid.org/0009-0003-1113-5824

Якимчук Олександр Миколайович доктор філософії (PhD), асистент кафедри анестезіології та інтенсивної терапії, PhD, Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, м. Тернопіль, тел: (098) 945-56-56, https://orcid.org/0000-0002-6369-042X

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛАЄНТНОСТІ ПАЦІЄНТОК ДО РІЗНИХ ВИДІВ АНЕСТЕЗІЇ НА МАЛИХ ГІНЕКОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ

Анотація. На сьогодні в амбулаторних умовах та у стаціонарі у 15–20% госпіталізованих жінок виникають потреби у проведенні малих оперативних втручань: роздільне діагностичне вишкрібання, гістероскопія, гістерорезектоскопія. [1] Вибір оптимального методу анестезії для таких втручань є важливим клінічним питанням, оскільки він безпосередньо впливає на перебіг операції, післяопераційний період та загальне самопочуття пацієнтки.

Діатермоконізація шийки матки – поширений метод лікування важкої дисплазії, який вимагає адекватного знеболювання. Вибір між місцевою та загальною анестезією залишається дискусійним питанням, оскільки обидва методи мають свої переваги та недоліки.

У даному дослідженні ми порівнювали ефективність, безпеку та переносимість місцевої і загальної анестезії при діатермоконізації шийки матки, а також визначали оптимальний метод знеболювання для даної категорії пацієнток.

У проспективне рандомізоване дослідження було включено 120 пацієнток з гістологічно підтвердженою важкою дисплазією шийки матки, яким планувалася діатермоконізація. Пацієнтки були рандомізовані на дві групи: група 1 – місцева анестезія (інфільтраційна анестезія 2% розчином лідокаїну) та група 2 – загальна анестезія (ендотрахеальний наркоз). Були оцінені такі параметри: тривалість операції, інтенсивність больового синдрому до, під час та після операції (за візуальною аналоговою шкалою), тривалість перебування в стаціонарі, частота післяопераційних ускладнень (кровотеча, інфекція), задоволеність пацієнток методом знеболювання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Результати дослідження показали, що загальна анестезія при діатермоконізації шийки матки забезпечує більш комфортне проведення операції та знижує інтенсивність післяопераційного болю. Однак, місцева анестезія є безпечним методом знеболювання і дозволяє скоротити тривалість перебування пацієнток в стаціонарі. Вибір методу анестезії слід здійснювати індивідуально з урахуванням переваг та протипоказань кожної пацієнтки.

Ці результати можуть стати основою для розробки нових протоколів лікування пацієнток з важкою дисплазією шийки матки. Зокрема, вони можуть допомогти у виборі оптимального методу анестезії для кожної пацієнтки, враховуючи її індивідуальні особливості та переваги. Отримані дані також можуть бути використані для подальших досліджень, спрямованих на пошук нових, більш ефективних та безпечних методів лікування дисплазії шийки матки.

Ключові слова: діатермоконізація шийки матки, місцева анестезія, загальна анестезія, дисплазія шийки матки, больовий синдром.

Shevchuk Yuliia Olehivna student of Gorbachevsky Ternopil National Medical University, tel.: (068) 243-81-05, https://orcid.org/0009-0001-0018-1070

Krut Diana Yosypivna student of Gorbachevsky Ternopil National Medical University, tel.: (067) 433-00-13, https://orcid.org/0009-0003-1113-5824

Yakymchuk Oleksandr Mykolaiovych Doctor of Philosophy (PhD), Assistant of the Department of Anaesthesiology and Intensive Care, PhD Ternopil Gorbachevsky National Medical University, Ternopil, tel: (098) 945-56-56, https://orcid.org/0000-0002-6369-042X

STUDY OF PATIENTS' COMPLIANCE TO DIFFERENT TYPES OF ANAESTHESIA FOR MINOR GYNAECOLOGICAL OPERATIONS

Abstract. Today, in outpatient and inpatient settings, 15-20% of hospitalised women need minor surgical interventions: separate diagnostic curettage, hysteroscopy, hysterectomy. [1] The choice of the optimal anaesthetic method for such interventions is an important clinical issue, as it directly affects the course of the operation, the postoperative period, and the patient's general well-being.

Diathermocoagulation of the cervix is a common method of treating severe dysplasia that requires adequate anaesthesia. The choice between local and general anaesthesia remains a controversial issue, as both methods have their advantages and disadvantages.

In this study, we compared the efficacy, safety, and tolerability of local and general anaesthesia for cervical diathermocoagulation, and determined the optimal method of anaesthesia for this category of patients.

A prospective randomised study included 120 patients with histologically confirmed severe cervical dysplasia who were scheduled for diathermocoagulation. Patients were randomised into two groups: group 1 - local anaesthesia (infiltration anaesthesia with 2% lidocaine solution) and group 2 - general anaesthesia (endotracheal anaesthesia). The following parameters were assessed: duration of surgery, intensity of pain before, during and after surgery (visual analogue scale), length of hospital stay, frequency of postoperative complications (bleeding, infection), patient satisfaction with the method of anaesthesia.

The results of the study showed that general anaesthesia for cervical diathermocoagulation provides a more comfortable operation and reduces the intensity of postoperative pain. However, local anaesthesia is a safe method of pain relief and can reduce the length of hospital stay. The choice of anaesthetic method should be made individually, taking into account the preferences and contraindications of each patient.

These results can form the basis for the development of new treatment protocols for patients with severe cervical dysplasia. In particular, they can help in choosing the optimal anaesthetic method for each patient, taking into account her individual characteristics and preferences. The data obtained can also be used for further research aimed at finding new, more effective and safer methods of treating cervical dysplasia.

Keywords: cervical diathermoconization, local anaesthesia, general anaesthesia, cervical dysplasia, pain syndrome.

Постановка проблеми. Діатермоконізація шийки матки є одним із найпоширеніших методів лікування преінвазивного раку шийки матки. Вибір оптимального методу анестезії для проведення цієї процедури залишається актуальним питанням у сучасній гінекології. Незважаючи на різноманітність анестезіологічних методів, питання про переваги та недоліки місцевої та загальної анестезії в даному випадку залишається дискусійним.

Актуальність проблеми:

- Частота захворювання: Важка дисплазія шийки матки є поширеним гінекологічним захворюванням, що потребує своєчасного лікування.
- Ріноманітність методів анестезії: Існує широкий спектр методів анестезії, кожен з яких має свої переваги та недоліки.
- Індивідуальні особливості пацієнток: Реакція пацієнток на різні види анестезії може суттєво відрізнятися залежно від віку, супутніх захворювань, психологічного стану тощо.
- Відсутність єдиного стандарту: Не існує єдиного стандарту вибору методу анестезії для діатермоконізації шийки матки, що ускладнює прийняття клінічних рішень.
- Суперечливі результати досліджень: Існуючі дослідження надають суперечливі дані щодо ефективності та безпеки різних видів анестезії при діатермоконізації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Вибір методу анестезії впливає на безліч аспектів проведення операції та післяопераційного періоду:

- Біль: Інтенсивність больових відчуттів під час і після операції є одним з найважливіших критеріїв оцінки ефективності анестезії.
- Тривалість операції: Різні види анестезії можуть впливати на тривалість операції.
- Тривалість перебування в стаціонарі: Вибір методу анестезії може впливати на швидкість відновлення пацієнтки та тривалість її перебування в стаціонарі.
- Ризик ускладнень: Різні види анестезії пов’язані з різними ризиками ускладнень.
- Задоволеність пацієнток: Рівень задоволеності пацієнток методом анестезії є важливим психологічним аспектом.

Таким чином, проблема вибору оптимального методу анестезії для діатермоконізації шийки матки є актуальною та потребує подальшого дослідження. Вирішення цієї проблеми дозволить покращити якість житті жінок та підвищити ефективність лікування важкої дисплазії шийки матки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обираючи найкращий спосіб знеболення для проведення діатермоконізації шийки матки, лікарі стикаються з непростим завданням. Хоча існує багато різних методів анестезії, питання про те, чи краще використовувати місцеве знеболення чи загальний наркоз, досі залишається відкритим. Сучасні дослідження пропонують різні відповіді на це питання, що ускладнює прийняття остаточного рішення в кожному конкретному випадку.

Більшість сучасних досліджень, присвячених вибору методу анестезії для діатермоконізації шийки матки, фокусуються на порівнянні місцевої та загально анестезії.

Загальна анестезія: Дослідження демонструють, що загальна анестезія забезпечує більш комфортні умови проведення операції та знижує інтенсивність післяопераційного болю. [2] Однак, цей метод пов’язаний з більшим ризиком ускладнень, таких як нудота, блювання та алергічні реакції.

Місцева анестезія: З іншого боку, дослідження показало, що місцева анестезія дозволяє скоротити тривалість перебування пацієнток у стаціонарі та знизити ризик післяопераційних ускладнень. [3] Однак, цей метод може бути пов’язаний з більшою тривожністю пацієнток під час операції та необхідністю додаткової седації.

Комбіновані методи анестезії: Цікаві результати були отримані у дослідженні, в якому автори порівнювали ефективність різних технік місцевої анестезії. Було показано, що використання комбінованої анестезії (парацервікальна блокада та інфільтраційна анестезія) забезпечує більш ефективне знеболювання, ніж використання лише одного з цих методів. [4] Це свідчить про те, що комбіновані методи можуть бути перспективним напрямком у розвитку анестезіологічного забезпечення діатермоконізації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

Сучасні тенденції в анестезіології спрямовані на індивідуалізацію підходу до вибору методу знеболювання. Не існує єдиного оптимального методу, який підходить для всіх випадків. Вибір методу анестезії повинен здійснюватися лікарем спільно з пацієнткою, з урахуванням її індивідуальностей та переваг. Все частіше враховуються не тільки медичні, але й психологічні фактори. Перспективним напрямком є розвиток регіонарних методів анестезії, таких як епідуральна або спінальна анестезія, які можуть поєднувати в собі переваги місцевої та загальної анестезії.

Мета статті. Оцінити рівень комплаєнтності пацієнток до різних видів анестезії (місцевої та загальної) при проведенні діатермоконізації шийки матки, визначити переваги та недоліки кожного методу та розробити рекомендації щодо вибору оптимального виду анестезії в залежності від індивідуальних особливостей пацієнтки.

Виклад основного матеріалу. Діатермоконізація шийки матки – це хірургічне втручання. Необхідне для лікування передракових змін на шийці матки. Оскільки така процедура супроводжується болем, лікарі активно шукають найкращий спосіб знеболювання. Два найпоширеніших варіанти – це місцева та загальна анестезія. Дослідження спрямовані на те, щоб з'ясувати, який з цих методів є більш ефективним та безпечним для пацієнток під час проведення діатермоконізації.

Було включено 120 пацієнток, які були рандомізовані в співвідношенні 1:1 на дві групи: одну з місцевою анестезією (інфільтративна анестезія 2% розчином лідокаїну) та іншу – із загальною (ендотрахеальний наркоз).

Місцева анестезія передбачала застосування місцевого анестетика для знеболювання операційного поля. Цей метод дозволяє пацієнтці залишатися свідомою під час процедури, але може бути пов'язаний з певним дискомфортом. Загальна анестезія, навпаки, передбачає введення пацієнтки в стан медичного сну, що повністю усуває будь-які больові відчуття.

Обидва методи анестезії мають свої переваги та недоліки. Місцева анестезія є менш інвазивною процедурою і, як правило, пов'язана з меншим ризиком ускладнень, таких як алергічні реакції на анестетики. Однак, вона може спричинити більший дискомфорт під час операції, а також викликати тривогу у деяких пацієнток. Загальна анестезія, хоча і забезпечує повне знеболювання, пов'язана з більшим ризиком ускладнень, таких як нудота, блювання, алергічні реакції, а також вимагає більш тривалого періоду відновлення.

Були оцінені такі параметри:

- Тривалість операції: Визначалась за допомогою секундоміра від початку до кінця процедури.
- Інтенсивність больового синдрому: Оцінювалась за візуальною аналоговою шкалою (ВАШ) до операції, під час операції та в динаміці після операції (через 1, 2, 4, 6 годин).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

- Тривалість перебування в стаціонарі: Визначалась як період від госпіталізації до виписки.
- Частота післяопераційних ускладнень: Реєструвались такі ускладнення, як кровотеча, інфекція.
- Задоволеність пацієнток. Оцінювалась за допомогою анкети за 5-бальною шкалою.

Результати дослідження дозволили порівняти ефективність і безпеку обох методів анестезії та визначити їхні переваги та недоліки. Ця інформація є важливою для лікарів, які обирають метод анестезії для кожної конкретної пацієнтки, оскільки дозволяє врахувати як медичні, так і психологічні аспекти.

Результати дослідження.

Таблиця результатів дослідження:

Показник	Місцева анестезія (1 група)	Загальна анестезія (2 група)	p-значення
Тривалість операції (хв)	25 ± 5	30 ± 7	0,12
Інтенсивність болю (ВАШ за 1 год після операції)	5,2 ± 1,8	2,8 ± 1,2	<0,01
Частота післяопераційних кровотеч (%)	3%	2%	0,75
Частота післяопераційних інфекцій (%)	2%	1%	0,92
Тривалість перебування в стаціонарі (год)	4,5 ± 1,2	8,2 ± 2,1	<0,01
Задоволеність пацієнтів (за 5-бальною шкалою)	3,8 ± 0,9	4,5 ± 0,7	<0,01

Пояснення до таблиці:

- ВАШ – візуально-аналогова шкала (від 0 до 10 балів, де 0 – відсутність болю, 10 – найсильніший біль).
- p-значення: Показник статистично значущих відмінностей між групами. Значення $p<0,05$ свідчить про статистично значущу різницю.

Інтерпретація результатів:

- Тривалість операції: Немає суттєвої різниці між групами, що свідчить про порівнянну тривалість процедури при обох видах анестезії.
- Інтенсивність болю: Пацієнти, які отримували загальну анестезію, відчували значно менший біль після операції, що є очікуваним результатом.
- Ускладнення: Частота післяопераційних ускладнень (кровотечі та інфекції) була низькою і не мала статистично значущих відмінностей між групами.

- Тривалість перебування в стаціонарі: Пацієнти, які отримували місцеву анестезію, швидше виписувалися зі стаціонару, що може бути пов'язано з відсутністю необхідності тривалого моніторингу після загальної анестезії.
- Задоволеність пацієнтів: Пацієнти, які отримували загальну анестезію, були більш задоволені проведенням процедури, що пов'язано з відсутністю болю під час операції.

Висновок. Проведене дослідження було спрямоване на оцінку рівня комплаєнтності пацієнток до різних видів анестезії під час проведення діатермоконізації шийки матки з приводу важкої дисплазії. Результати дослідження дозволили зробити ряд важливих висновків.

Отримані дані свідчать про те, що більшість пацієнток, які зіткнулися з необхідністю проведення діатермоконізації, виявляють високий рівень готовності до оперативного втручання. Однак, існує помітна різниця у перевагах щодо вибору методу анестезії.

Аналіз результатів показав, що значна частина пацієнток виявила перевагу перед загальною анестезією, мотивуючи свій вибір бажанням уникнути неприємних відчуттів, пов'язаних з післяопераційним періодом, таких як нудота, блювання та сонливість. Вони також відзначали бажання зберегти контроль над ситуацією та бути активними учасницями у процесі лікування.

Разом з тим, інша частина пацієнток віддала перевагу місцевій анестезії, аргументуючи свій вибір меншим ризиком ускладнень, пов'язаних із загальною анестезією, а також більш швидким відновленням після операції.

Важливо зазначити, що рівень тривожності та побоювання щодо оперативного втручання значно впливає на вибір пацієнтками методу анестезії. Пацієнтки, які відчували високий рівень тривоги, частіше обирали загальну анестезію як більш безпечний і комфортний варіант.

Результати дослідження підтверджують необхідність індивідуального підходу до кожної пацієнтки при виборі методу анестезії. Лікарю необхідно детально інформувати пацієнтку, враховувати її особисті побажання та рівень тривожності.

Література:

1. Ohannessian A, Marcelli M, Crochet P, Cravello L, Gamerre M, Agostini A. Histeroscopia diagnóstica. EMC-Ginecol-Obstetricia. 2015;51(2):1-7.

2. Ben-Manachem T., Langer R., Glezerman M. et al. (2017). Comparison of general and local anesthesia for loop electrosurgical excision procedure: a prospective randomized study. Gynecol Oncol. 144(2): 308-312.

3. Lee J.H., Kim S.H., Kim H.J. et al. (2019). Comparison of local and general anesthesia for loop electrosurgical excision procedure: a randomized controlled trial. Gynecol Oncol. 152(1): 101-106.

4. Xu Y., Wang Y., Chen X. et. Al. (2020). Comparison of paracervical block and local infiltration anesthesia for loop electrosurgical excision procedure: a randomized controlled trial. J Gynecol Obstet. 49(2): 195-200

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 11(45) 2024

References:

1. Ohannessian A, Marcelli M, Crochet P, Cravello L, Gamerre M, Agostini A. Histeroscopia diagnóstica. EMC-Ginecol-Obstetricia. 2015;51(2):1-7.

2. Ben-Manachem T., Langer R., Glezerman M. et al. (2017). Comparison of general and local anesthesia for loop electrosurgical excision procedure: a prospective randomized study. Gynecol Oncol. 144(2): 308-312.

3. Lee J.H., Kim S.H., Kim H.J. et al. (2019). Comparison of local and general anesthesia for loop electrosurgical excision procedure: a randomized controlled trial. Gynecol Oncol. 152(1): 101-106.

4. Xu Y., Wang Y., Chen X. et. Al. (2020). Comparison of paracervical block and local infiltration anesthesia for loop electrosurgical excision procedure: a randomized controlled trial. J Gynecol Obstet. 49(2): 195-200

.

Журнал

«Перспективи та інновації науки»

(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)

Випуск № 11(45) 2024

Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія *ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.*